

שמות (ט) (מ)

• [פרשת שמות](#) • [פרשת וארא](#) • [פרשת בא](#) • [פרשת בשלח](#) • [פרשת יתרו](#) • [פרשת משפטים](#) • [פרשת תרומה](#) • [פרשת תצוה](#) • [פרשת כי תשא](#) • [פרשת ויקהל](#) • [פרשת פקודי](#)

פרשת שמות

[פרק-א](#) [פרק-ב](#) [פרק-ג](#) [פרק-ד](#) [פרק-ה](#) [פרק-ו](#)

פרשת וארא

[פרק-ז](#) [פרק-ח](#) [פרק-ט](#)

פרשת בא

[פרק-י](#) [פרק-יא](#) [פרק-יב](#) [פרק-יג](#)

פרשת בשלח

[פרק-יד](#) [פרק-טו](#) [פרק-טז](#) [פרק-יז](#)

פרשת יתרו

[פרק-יח](#) [פרק-יט](#) [פרק-כ](#)

פרשת משפטים

[פרק-כא](#) [פרק-כב](#) [פרק-כג](#) [פרק-כד](#)

פרשת תרומה

[פרק-כה](#) [פרק-כו](#) [פרק-כז](#)

פרשת תצוה

פרק-כח פרק-כט פרק-ל

פרשת כי תשא

פרק-לא פרק-לב פרק-לג פרק-לד

פרשת ויקהל

פרק-לה פרק-לו פרק-לז פרק-לח

פרשת פקודי

פרק-לט פרק-מ

פרשת שמות

שמות פרק-א

[א] ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו:

ואילן שמהת בני ישראל דעלו למצרים עם יעקב גבר ואנש ביתה עלו: **אונקלוס**
(אונקלוס)

ואילין שמהת בני ישראל דעלו למצרים עם יעקב גבר עם אנש ביתיה עלו: **יונתן**
(תרגום יונתן)

רש"י ואלה שמות בני ישראל. רע"פ שמנאן (א) בחייהן בשמותם, חזר ומנאן במיתתן, (ב) להודיע חבתן שנמשלו לכוכבים, (ג) שמוציאן ומכניסן במספר ובשמותם, שנאמר המוציא במספר לבאם (ד) לכולם בשם יקרא (ישעי' מ, טו. שמו"ר ח.ג.): (רש"י)

שפתי חכמים (א) דקשה לרש"י למה מנאן פעם אחרת הא כבר מנאן לעיל בפ' ויגש וא"ל דלעיל מנאן בחייהן ועכשיו מנאן לאחר מיתתן מנ"מ בין מנין דקודם מיתה בין לאחר מיתה כיון דכבר מנאן ועל זה פירש להודיע כו'. א"נ ק"ל דאלה ל"ל ללא הל"ל אלא אלה שמות וגו' וא"ל דקאי על מספר של מעלה דבפ' ויגש והתם כתיב ואלה דקשה למאי נ"מ קאמר דקאי על מספר דלעיל וא"ל דקאי על מספר דלעיל ולהודיע שזה המספר אחר המיתה היה ולהכי כתיב ואלה כלומר אלה שמות בני ישראל המספר של בחייהם ואלה מספר שמותיהם לאחר מיתה אבל עדיין קשה למה ליה למספר דלאחר מיתה כיון שכבר מנאן בחייהם ועל זה קאמר רע"פ כו' וק"ל: (ב) ולא נקט בשמותם גבי מיתתן דלעיל בחייהם מנאן בשמותם ופרטן אבל גבי מיתתן לא מנאן אלא ראשי השבטים כדכתיב הכא ע' נפש וגו': (ג) ואין להקשות מה היא החיבה שהמשיל אותם לכוכבים י"ל כמו שהכוכבים קיימין ומאירים ביום ובלילה אך ביום אינם נראים משום שרגא בטיהרא מאי אהני כך הם ישראל קיימין בעוה"ז ובעוה"ב וק"ל: (ד) ורא"ס שאלת ובשמותם לא קאי אלא על מלת ומכניסין אבל בהולאה דוקא במספר ולא בשמותם כמו שנאמר בקרא המוציא במספר לבאם לכלם בשם יקרא גבי הולאה כתיב מספר ובהכנסה כתיב בשם: שפתי חכמים

אבן עזרא ואלה. טעם הוי"ו בעבור שהזכיר בסוף הספר הראשון כי ראה יוסף לבניו בני שלשים הזכיר כי אחיו ברדתם היו מעטים ופרו ורבו ומלת אלה גם בחסרון הה"א שוה לזכרים. ולנקבות וכתוב כי את כל התועבות האל. ואחריו מכל התועבות האלה. לאנשים האל. אלה יולידו להרפה. מה אעשה לאלה. וככה מלת לז. השונמית הלז, הנער הלז. ובעבור היות מלת אלה מלעיל היה הה"א נוסף כה"א לילה. נחלה מצרים. ושם לשון זכר. ורבים שמות כי התי"ו כולל סימן. רבים ורבות. כמו מקומות ואבות. גם המ"ם ככה סימן הזכרים והנקבות. כמו נשים ופילגשים. ויש שמות שימצאו במ"ם גם בתי"ו. כמו נפשים נפשות לבבות גם לבבים על לבבהן: ה"א מצרימה. תחת מלת אל כמו נלכה דותינה. ותבא אותי ירושלימה: את יעקב. עם יעקב כמו כרת ה' את אברם: איש וביתו. יוצא חלציו ואין בית בכל המקרא אשה והנה העד איש וביתו באו כי לא היו נשי השבטים, במספר השבעים. ואל יקשה בעיניך וכפר בעדו ובעד ביתו. כי פשוטו בית אביו. כי שלשה וידויין היו ועזר הכהן שהיא אשתו בכח בעדו. והיא נכללת עמו כי האיש ואשתו הוא האדם: (אבן עזרא)

הרמב"ן טעם ואלה שמות. כי הכתוב ירצה למנות ענין הגלות מעת רדתם למצרים, כי אז גלו בראש גולים, כאשר פירשתי, ולפיכך יחזור אל תחלת הענין שהוא מפסוק וכל זרעו הביא אתו מצרימה (בראשית מו ז), ושם כתוב אחריו

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה וגו', ואותו הפסוק בעצמו הוא שהחזיר בכאן, כי אף על פי שהם שני ספרים, הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה, וכאשר הזכיר בני יעקב קצר בבני בניו וכל זרעו, והחזיר הכלל כאשר אמר שם (שם מ"ו כ"ז) כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים. **וכענין** הזה בספר דברי הימים וספר עזרא, שהשלים דברי הימים (דה"ב ל"ו כ"ב כ"ג), ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה' בפי ירמיהו העיר ה' את רוח כורש וגו', כה אמר כורש מלך פרס וגו', ואותם שני פסוקים בלשונם החזיר בראש ספר עזרא (עזרא א' ב') לחבר הספור, אלא שהיו שני ספרים, השלים הראשון במה שהיה קודם בנין הבית והספר השני מעת הבנין. וכן הדבר בשני הספרים האלה בראשית ואלה שמות:

ורבי אברהם אמר כי בעבור שהזכיר בסוף הספר הראשון כי ראה יוסף לבניו בני שלשים, הזכיר כי גם אחיו ברדתם היו מעטים ופרו ורבו. ואיננו נכון. ורש"י כתב אע"פ שמנאן בחייהם חזר ומנאן אחר מיתתן בשמותם להודיע חבתם שנמשלו ככוכבים שמוציאן במספר ומכניסן במספר, שנאמר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא (ישעיה מ כו). ואלו דברי אגדה (שמו"ר א' ג'), והם דברים של אמת בענין החבוב שהקב"ה מחבבן וכופל שמותם תדיר, אבל קשור הפסוקים וחבורם בוא"ו הוא כמו שפירשתי: (הרמב"ן)

בעל הטורים **ואלה שמות בני ישראל הבאים.** ר"ת שביה שאף כשהיו בשביה שמות בני ישראל לא שינו שמותם שבשביל ד' דברים נגאלו ממצרים בשביל שלא שינו את שמותם וכו' וגם כן ואלה ו' מוסיף על ענין ראשון וימת יוסף ואלה שמות שצוה להם שלא ישנו שמותם ואמר להם אף על פי ששינו שמי צפנת פענח אתם אל תשנו שמותיכם: **ישראל הבאים.** ר"ת וס"ת מילה: **את יעקב איש.** ס"ת שבת לומר לך שבשביל שבת ומילה ששמרו במצרים נגאלו. הפסוק מתחיל בוא"ו ומסיים בוא"ו כנגד י"ב שבטים משל לבונה פלטרין בעמוד א' ונפל וחזר ובנה בשני עמודים ונפל בג' עמודים ונפל מה עשה בנאו בי"ב עמודים ועמד כך אברהם ויצחק יצא מהם פסולת עד י"ב שבטים שלא היה בהם פסולת וזהו ווי העמודים שהם עמודי העולם: (בעל הטורים)

אור החיים **ואלה שמות בני ישראל.** טעם אומרו ואלה בתוספת וא"ו ללמוד עליהם כי כולם צדיקים כאבותיהם ואלה מוסיף על הראשונים מה ראשונים להם אברהם יצחק יעקב צדיקים עליונים כמעשה אבות עשו הבנים.

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (תנחומא שמות ד') כי זמן הגלות התחיל מימי אברהם משנולד יצחק, והוא אומרו ואלה וגו' הבאים מצרימה מוסיף על הראשונים לומר לך שגם הראשונים בגלות היו ואלה עמהם.

עוד ירצה מה הראשונים ידעו והכירו בגלות וקבלו עליהם ועל זרעם כמו כן אלה. והוא אומרו ואלה מוסיף על הראשונים ולדרך זה הרוחנו טעם נכון לדעת לאיזה ענין חזר הכתוב ומנאם אחר שכבר מנאם בפרשת ויגש בירידתם למצרים, ורש"י ז"ל פירש כי להודיע חבתם חזר ומנאם במותם, ואין דבר זה מספיק אלא לדרשה ולא לפשטן של דברים, ועוד לדבריו היה לו לקבוע המנין אחר אומרו וימת יוסף וגו' ואלה שמות וגו', ולדרכנו הכתוב יודיע טעם מניינם שמונה הוא והולך בספר התורה מי ומי הבא לקבל גזירת מלך לסבול עול הגלות ולא פנה עורף כמעשה עשו הרשע (בראשית לו) שהלך לו אל ארץ מפני יעקב, ודרשו ז"ל (ב"ר פ' פ"ב) מפני שטר חוב של הגלות, ואמר ואלה שמות וגו' הבאים מצרימה

פיי הבאים לסבול עול הגלות במצרים את יעקב אתו בדומין לו בהסכמה אחת לפרוע שטר חוב הגלות. לזה דקדק לומר **הבאים**, פירוש הגם שלא באו חפצים היו לבוא, וזה לך האות **איש וביתו באו** כאדם שמכין עצמו על הדבר, ואלו ירדו מצרים לסיבה ידועה לא היו עוקרים דירתם ובאים והיו באים ביאת עראי ורגליהם רגל ישרה לשוב ארצה כנען. וטעם שחזר לומר **באו** ולא הספיק במה שהקדים לומר הבאים, נתכוון לעשות הפרש בין המנויים בפרשה לאנשי ביתם כי אנשי ביתם אין כולם בגדר זה. ועיי' מה שכתבתי בפרשת ויגש בפסוק בניו ובני בניו וגו' כי הם דוקא היו חפצים בדבר. והגם שלא מנה כאן אלא י"ב שבטים, אולי שהם היו בגדר בפני עצמם בדומה ליעקב.

או יתבאר הכתוב על זה הדרך **ואלה שמות בני** הבאים מרצונם וחפצם מצרימה הרשומים ראובן שמעון וגו', אבל כל שאר יוצאי ירך יעקב לצד שבא יעקב באו עמו, והוא אומרו **את יעקב איש וביתו באו**, וזולת ביאת יעקב לא היו באים כולם, ולזה הוצרך לומר באו פעם שנית:

עוד ירצה אומרו **הבאים** וגו' שבא לומר מופת חותך כי ברצונם באו והראיה שאחר מות אביהם ועלו ארצה כנען חזרו פעם ב' כאמור בפרשת ויחי, והוא אומרו הבאים מצרימה את יעקב מחדש איש וביתו. באו אחר שעלו משם חזרו למצרים איש וביתו ומנה הכתוב מי הם בעלי צדקות זה ראובן וגו' הא למדת כי ענפי האילן כאילן עצמו שוים לחפוץ בגזירת מלך ויכתב בספר זכרון לפניו ליראי ה' וגו': (אור החיים)

ספורנו **ואלה שמות**. אלה הנזכרים בכאן היו ראויים להודע בשם כי כל אחד מהם ראוי להיות נחשב איש על שמו המורה על צורתו האישית. ואלה כל ימי חייהם היו למאורות, ולא יצא הדור לתרבות רעה. אמנם אחרי מותם לא היו הצדיקים שבבניהם כל כך חשובים בעיני אלהים ואדם: (ספורנו)

כלי יקר **ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה**. הוסיף וי"ו במלת ואלה, גם אמר מתחילה הבאים לשון הוה ואח"כ אמר איש וביתו באו לשון עבר. לפי שנאמר למעלה (בראשית נ.כז) ויישם בארון במצרים, ואחרי מות יוסף לא היו פני המצרים עם ישראל כתמול שלשום והיו מרגישים אז הביאה למצרים כאלו באו בפעם ההוא למצרים, לכך נאמר ואלה מוסיף על ענין ראשון שמצד מיתת יוסף דומה כאילו עכשו המה באים, אבל מ"מ אע"פ שיוסף מת הנה יעקב לא מת, לכך נאמר את יעקב שהיו עדיין עם יעקב וזכותו של יעקב עמד להם, בזכות מה שהיו גדורים מעריות ולא רצו לישא מן המצריות שטופי זימה ונשאו נשים כולם קודם בואם למצרים, ז"ש איש וביתו באו.

המפרשים אמרו (רבינו בחיי א) איש וביתו באו. איש זה הקב"ה איש מלחמה וביתו ובית דינו, כמ"ש (שמות יג.כא) וה' הולך לפנייהם הוא ובית דינו. (זהר דף מו.) ומה ענין בית דינו לכאן, ונראה שבא להבטיחם שיתקיים בהם וגם הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו.יד) ע"כ באו הקב"ה ובית דינו עמהם להבטיחם כי ה' נלחם להם במצרים.

ואלה שמות בני ישראל. פירש"י להודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים כו' י"א כי הכוכב אע"פ שאינו נראה ביום מ"מ הוא בנמצא גם ביום, כך הצדיק לעולם הבא שנמשל ליום, יש לו מציאות ואינו נראה ואינו אבד כי אם לדורו, וי"א להפך כי הכוכב אינו נראה כ"א בלילה כך אור הצדיק זורח אחר הערב שמשו כד"א (קהלת

י.ב.ג. עד אשר לא תחשך השמש וגו'. ולי נראה לפי שכל עיקר שם טוב של אדם אינו ניכר כ"א אחר מותו כי בחייו אין הדבר ידוע אם ישאר בצדקתו כמ"ש (שם ד.ג.) ושבח אני את המתים, כי בחייו אין מקום לסיפור שבחו כי מי יודע אם ישאר בצדקתו, וזהו שנאמר ויוסף היה במצרים פירש"י שבא להודיע צדקתו שעמד בצדקתו מתחילה ועד סוף, כי סוף כל דבר הכל נשמע ע"כ ספר שבחו אחר ויישם בארון במצרים, ובזה נמשלו לכוכבים הנראים אחר שקיעת החמה, כך אחר הערב שמשו של אדם נראה צדקתו אם נשאר בו עד סופו, וז"ש (דניאל י.ב.ג.) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, כי המצדיק רבים אין חטא בא לידו כדי שלא יהיה הוא בגיהנם ותלמידו בגן עדן, (יומא פ.ז.) ובו מלתא דפסיקא שאורו מזהיר ככוכבים לעולם ועד אף אחרי מותו, אבל מי שאינו מצדיק רבים אינו מילתא דפסיקא שישאר בצדקו לעולם.

ומ"ש רז"ל (עיין שמו"ר א.ג.) שנמשלו לכוכבים שמכניסן ומוציאן במספר, יש קצת רמז לזה ממה שנאמר הבאים לשון הוה, וכתוב איש וביתו באו לשעבר, לפי שמדבר בשני ביאות אחת בבואם למצרים את יעקב איש וביתו כבר באו, אותה ביאה ראשונה היתה את יעקב גם כל איש בא עם ביתו אשתו, אבל עכשיו שרצה לדבר ממיתתם כי זה נקרא ג"כ ביאה ודומה כאילו עכשיו באו מאחר שמתו שם וישארו שמה וזו ביאה שניה בהוה, אבל לא עם יעקב כי המה מתו ויעקב לא מת, גם ביאה זו אינה איש וביתו יחד כי אשתו ובניו אינן מלוין אותו כ"א עד הקבר, כדאיתא במשל בפרקי ר"א (פרק ל"ד) על כן אינה איש וביתו, ומזה ראייה שמדבר בכניסה ויציאה כי שניהם נקראו ביאה.

וענין המספר הוא, להודיע מעלתן כי כל דבר חשוב יש לו מספר כמו שיתבאר בעזה"יית פר' כי תשא (ל.יב), ועל מעלת הצדיק שמת כתיב (תהלים נ.ט.) נודי ספרת אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך, ופסוק זה דרשו רז"ל (שבת קה:) על המוריד דמעות על אדם כשר, ומ"מ מה שאמר הלא בספרתך צריך ביאור, ונראה שרצה להביא מופת על מעלת הצדיק שמת שאינו דבר אבד ויש בו ממשות, ואמר הלא המה בספרתך כי אתה מכניסן במספר ע"כ אני מבקש שתספור גם נדידותי ותשים דמעתי בנאדך למשמרת. (כלי יקר)

דעת זקנים ואלה שמות הבאים. והלא כבר באו קודם לכן אלא קודם שמת יוסף לא נתן עליהם מסים משמת נתן עליהם ונעשה כאלו בו ביום באו: (דעת זקנים)

יְהוּדָה:	לֵוִי	שְׁמַעוֹן	רְאוּבֵן	יִבְרָאֵל
(אונקלוס)	: יְהוּדָה	לֵוִי	שְׁמַעוֹן	רְאוּבֵן
(יונתן)	(תרגום)	: יְהוּדָה	לֵוִי	שְׁמַעוֹן

אבן עזרא **ראובן**. כל שהוא נע כז"יין זבולן בהכנס עליו אחת מאותיות בוכ"ל וראוי להיות האות המשרת בשוא נע והנה אין יכולת בלשון לקרוא שני שואיין נעים על כן שמו חירק תחת האות המשרת. כי אם היה בי"ת האות המשרת הנכנס עליו יאמרו בזבולן. ואם כ"ף או למ"ד כזבולן לזבולן. ואם וי"ו יאמרו שורק תחת חירק כאילו הוי"ו בקריאת אל"ף כמו וזבולן. כי המלה תראה כקריאת אל"ף או זבולן. ואם היה האות הראשון יו"ד כמו יהודה שהיו"ד מאותיות הנעלמות יעלימוהו כמו נעלה ביהודה. כיהודה. ליהודה נחשון. כי עתה

היו"ד הוא נעלם ואינו נזכר ונרגש בשפה. גם ככה עם וי"ו ויהודה. והנה נכתבו
השבטים הנה כסדר תולדותם: (אבן עזרא)

כלי יקר **ראובן שמעון וגו'.** פרט כאן שמותם על דרך המדרש (ויק"ר לכה) בזכות ד' דברים נגאלו אבותינו ממצרים בזכות שלא שנו את שם, ואת לשונם, ושהיו גדורין מעריות, ולא היו בהם דלטורין כו'. וטעמו של דבר הוא כדמסיק בילקוט פרשה זו שכל שמות השבטים נקראו על שם הגאולה, ראובן ראה ראיתי את עני עמי. שמעון על שם וישמע אלהים את נאקתם וכן כולם, ולפי זה אם היו משנים את שם לא היה להם רושם על הגאולה ולא היו ראויין להגאל, אחר שהחליפו את שמותם המורים על הגאולה וקורא להם שם חדש אשר אין בו הוראה על הגאולה, או היה להם שינוי השם סבה להתיאש מן הגאולה ולא היו מבקשים את פני ה' על הגאולה ועל התמורה.

וכמו כן אילו היו משנים את לשונם, אע"פ שלא היו משנים את שם מ"מ לא היה שם מורה על הגאולה כי דווקא בלשון הקדש מורה ראובן על שם ראה ראיתי עני עמי, ושמעון על שם וישמע אלהים, אבל בלשון אחר אין שם ראובן מורה על ראה ראיתי וכן כולם, ובזכות שהיו גדורין מעריות ע"כ לא היו ראויין להיות בין המצרים שטופי זמה שנאמר בהם (יחזקאל כג.) וזרמת סוסים זרמתם, ולפי שלא היה בהם לשון הרע והיה פקוד אצלם וישאלו אשה מאת רעותה, ע"כ נגאלו, כי אלו לא היה הדבר פקוד לא היו משאילים להם כלום, ואז לא היה אפשר לגאלם כדי שלא יאמר אותו זקן ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, לכך נאמר ואלה שמות בני ישראל, כי אע"פ שמת יוסף והיה השעבוד קרוב לבא מ"מ רושם הגאולה נשאר קיים, כי אלו שמותם עמהם באו לשעבר, ועמהם המה הבאים גם עכשיו כי לא נשתנו שמותם, וזה ראה שגם לשונם לא שנו דאל"כ אין נפקותא במה שלא שנו שמותם.

איש וביתו באו, שהיו גדורים מעריות כי כל אחד דבק באשתו ולא באחרת, ועוד שנשאו להן נשים קודם שבאו מצרימה כדי שלא ישאו נשים מן המצריות שטופי זמה. ואח"כ פרט ראובן שמעון כו' כי אלו השמות מורים על הגאולה.

(ה) ויהי כל נפש. קרא לע' נפשות נפש אחד, לרמוז שהיה שלום ביניהם מתוך שלא היה בהם לשון הרע ודלטורין כאיש אחד שלבא לפומא לא גלי כך היה הדבר פקוד אצלם כל י"ב חודש, ואולי שגם מטעם זה נאמר יוצאי ירך יעקב, לומר לך מה ירך בסתר אף אצלם היה הדבר בסתר. (כלי יקר)

יג.] יִשְׁשַׁכָּר **זְבוּלֹן** **וּבְנֵימִן:**

אונקלוס יִשְׁשַׁכָּר זְבוּלֹן וּבְנֵימִן: (אונקלוס)

יונתן יִשְׁשַׁכָּר זְבוּלֹן וּבְנֵימִן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא **יששכר.** בעבור התחברות שני שיניין חסרו האחד מהמבטא כדרך מחצצרים שיקרא מחצרים. ואין שיין כמוה במקרא. ומנהג העברים בהתחבר וי"ו עם אחד מאותיות השפה שהם במ"ף חבירי הוי"ו ינעו אל"ף נוסף בקריאה וינקדו הוי"ו בשורק כמו ופרו ורבו. ומלאו בתי מצרים. וככה ובנימין. בעבור היות בנימין בן הגברת הזכירו לפני בני השפחות: (אבן עזרא)

[ד] וְנִפְתְּלִי גֵד וְאָשֶׁר:

אונקלוס דן וְנִפְתְּלִי גֵד וְאָשֶׁר: (אונקלוס)

יונתן דן וְנִפְתְּלִי גֵד וְאָשֶׁר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא דן. בהתחבר השמות הם על ששה דרכים וכולם נכונים. האחד כמו עילם ואשור וארפכשד. והשני בנפך ארגמן ברקמה ובוץ. השלישי אודם פטדה וברקת. הרביעי דן ונפתלי גד ואשר. החמישי מור ואהלות קציעות. הששי אדם שת **אנוש**: (אבן עזרא)

[ה] וַיְהִי כָּל-גִּפְשׁוֹ, וַיֵּצְאֵי יְרֵךְ-יַעֲקֹב שִׁבְעִים גִּפְשׁוֹ וַיִּוְסַף הָיָה בְּמִצְרַיִם:

אונקלוס וַהֲוָה כָּל גִּפְשָׁתָא נִפְקִי יִרְכָא דַּיַּעֲקֹב שִׁבְעִין נִפְשֵׁן וַיִּוְסַף דַּהֲוָה בְּמִצְרַיִם: (אונקלוס)

יונתן וַהֲוָה סְכוּם כָּל גִּפְשָׁתָא נִפְקִי יִרְכָא דַּיַּעֲקֹב שִׁבְעִין נִפְשָׁתָא עִם יוֹסֵף וּבְנוֹהֵי דַּהֲוָה בְּמִצְרַיִם: (תרגום יונתן)

רש"י וַיִּוְסַף הָיָה בְּמִצְרַיִם. והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים, (ה) ומה בא ללמדנו, וכי לא היינו יודעים (ו) שהוא היה במצרים, אלא להודיעך דקתו של יוסף, הוא יוסף הרועה (ז) את לאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך ועמד בצדקו: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) וא"כ למה לא הזכיר שמו של יוסף בכללם כלו' קודם סך של יורכאי ירך יעקב: (ו) את"ל דראשונה אינו קושיא דלריך למכתב יוסף משום שהיה במצרים מ"מ קשה וכי לא היינו יודעים כו': (נח"י) הרא"ם האריך במקום שה"ל להכיר דהרב ס"ל דחוזר למעלה על הא דקאמר ויוסף ר"ל עם יוסף היו ע' וכן הוא בשמ"ר וע"ז מקשה והלא כו' ולמה אמר יוסף לחוד בשלמא שאר השבטים נכללו במאמר איש וביתו אבל יוסף לא נכלל בזה וא"כ כשם שהזכיר יוסף הל"ל גם את בניו ואם תפרש שאינו חוזר אדלעיל ולא רריך להזכיר יוסף ובניו שהם בכלל שבעים נפש אלא להורות שיוסף הי' במצרים ע"ז קשה מה בא ללמדנו: (ז) ר"ל דהא שמא מתוך שהיה שפל ועני כ"כ שמא עשה עבירה כי העוני מעביר דעתו של אדם או מתוך שהיה מלך שמא עבר עבירה כיון דהוא חשוב כל כך ולפי שהמנין בכאן הוא אחר מיתתו מ"ה הודיע דקתו במנין הזה משום דאמרו רז"ל אל תאמין בעלמך עד יום מותך: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי. מלת יהי היתה ראויה להיות כמו ירב המשא עליו. ובעבור היות

בה"א מן הגרון. פתחו במלת יהי היו"ד הראשונה בקמץ קטן יהי. והיה ראוי להיות היו"ד האחרון בשו"א נח נראה. כמו הבי"ת במלת ירב והיה ראוי להיות יהי. רק יכבד על הלשון על כן העלימוהו. ונקד הה"א בחירק. על כן לו יהי. כי הוא אמר ויהי. ובעבור שידברו במלה הזאת הרבה תמיד השיבו הטעם מלרע והניעו היו"ד בשו"א. יהי כן ה'. על כן אין בבנין הקל פעל שיהיה האות המשרת בשו"א רק זאת הגזרה. וגזרת ויחי יעקב. והיה זה כי השתי האותיות שלו שרש מאלה השתי גזרות. ויחי. ויהי השתי האותיות הם מאותיות הנוח. והם יו"ד ה"א היה חיה. ובעבור כי אלה שתי האותיות הם מאותיות הנוח פעמים שאינם נראים בסוף המלה בא האות המשרת שהוא היו"ד עליהם בשו"א ולא כן בכל הגזרות בבנין הקל: **יצאי ירך**. רמז לקרוב אליו אבר המוליד כמו להסך את רגליו. כי ששים ותשע היו אך יעקב יחשב בראשונה. על כן כתב בתחלה את יעקב כמו שאמרנו למעלה ופרשה הראשונה ויגש אליו כתוב יעקב ובניו והנה עם יעקב היו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. והעד בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה. כי נפש היתה ליעקב. ויוסף שהיה במצרים במספר הוא ושני בניו: (אבן עזרא)

אור החיים **ויהי כל נפש וגו' ויוסף וגו'.** צריך לדעת למה אמר, ויהי לשון צער, ואם על הגלות אין זה מקום הדבר. גם צריך לדעת אומרו **כל**.

עוד למה הוצרך לחזור להודיע מנין יוצאי ירך יעקב וכבר השמיענו וידענו. עוד מה הודעה זו כדבר חדש ויוסף היה במצרים.

ואולי שיכון הכתוב לומר על דרך אומרם ז"ל (סוטה ל"ו) שעתיד היה יוסף להעמיד י"ב שבטים ומי סבב שלא העמיד אלא ב' הוא פגע רע שפגעתו אשת פוטיפר ויפוזו זרועי ידיו ע"כ, הא למדת שזולת זה הי' יוסף מעמיד י"ב שבטים, והוא אומר **ויהי** לשון צער שמצטערת התורה על שלא היו בין הכל אלא שבעים נפש, והוא אומר **כל נפש וגו'**, ונתן הטעם לדבר שלא היו אלא ע' ואמר **ויוסף היה וגו' ודין גרמא שלא היו**, יוצאי ירך יעקב אלא ע' נפש שזולת זה אם לא ירד יוסף למצרים היה יוסף מעמיד י"ב שבטים והיו בני יעקב שמונים ענפים, ובזה נתיישבו **כל** **הדקדוקים** **יחד**.

עוד יכון הכתוב באומרו **כל נפש וגו' ויוסף וגו'** לומר כי כללות ענפים אלו כולם שוים לטובה באין הבדל. ביניהם כולם צדיקים כולם חכמים כולם בלב שלם זה על זה וכאלו כולם נפש אחת, והודיע חידוש ורבותא גדולה היא לצד יוסף שהיה במצרים ומן הטבע יהיה משתנה מהשואת האחים בין לצד האחיה כי לא יתכן שיהיה שוה ברצון כהשואת כולם לצד מה שעשו לו שמכרוהו ונתאכזרו עליו ואיך לא יהיה קצת שינוי בינו לבין כולם, בין לצד הצדקות כי היה נתון בכור הטומאה והאחים היו בארץ כנען ומסוככים באילן הוא יעקב אביהם, ועל כל פנים ישתנה קצת, ואף על פי כן מודיעך הכתוב כי שוה הוא להם ונכנס במספר הע' וכהשואת כולם יחד ליקרא נפש אחת בין לפרט האהבה והאחיה הנכונה בין לענין הצדקות וטהרת הנפש, שלא נדבק בו מתחלואי הנפש הגם היותו במצרים. ועיין מה שכתבתי בפסוק (ויגש מו ל) אמותה הפעם וגו': (אור החיים)

דעת זקנים **ויהי כל נפש.** פי' עם יוסף שהיה במצרי' הי' שבעי' ואז לא יצטרך למנות יוכבד שנולדה בין החומוי' מהר"ר שלמה בן פרחון ז"ל, לכך מנאן עכשו אע"פ שמנאן בחייהן לפי שהיה ר"ל אחר כן וירבו ויעצמו להודיע לך שארבעים [ששבעים] נפש לבד עצמו ורבו עד שש מאות אלף רגלי: (דעת זקנים)

[\[1\]](#) וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחוּיוֹ וְכָל הַדָּוָר הַהוּא:

אונקלוס ומיתת יוסף וְכָל אָחוּיוֹ וְכָל דָּרָא הַהוּא: (אונקלוס)

יונתן ומיתת יוסף וּבִתְרִיהָ מִיתוּ כָּל אָחוּהִי וְכָל דָּרָא הַהוּא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וַיָּמָת יוֹסֵף. אב ובנו שתי דורות. והעד שחיה איוב אחרי שבותו מאה וארבעים שנה והוא ראה ד' דורות. וקדמונינו ז"ל אמרו עשרה דורות מאדם ועד נח ומנח ועד אברהם עשרה ואין מספר שנות אלה כאלה: וטעם וַיָּמָת יוֹסֵף. כי מת בגדולתו גם אחיו לא ראו ימי הרעה: וטעם וְכָל הַדָּוָר הַהוּא. על המצרים כי יזכיר אשר לא ידע את יוסף: (אבן עזרא)

אור החיים (ו~ח) וַיָּמָת יוֹסֵף וְגו' וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'. צריך לדעת לאיזה ענין חזר פ"ב להודיע מיתת יוסף וכבר השמיענו (סוף ויחי) ומיתת יוסף בן וגו', עוד צריך לדעת כונת הודעת הכתוב שמתו האחים וכל הדור. עוד מה קשר יש בין מיתת האחים והדור לאומרו ובני ישראל. והנה המגיד של מהר"ק הגיד לו טעם סמיכות זה והוא דרך סוד. עוד צריך לדעת טעם אומרו כסדר זה ובני ישראל וגו' שאם בא להודיענו פריית ורביית בני ישראל היה לו לומר כסדר זה ויפרו וישרצו וגו'

ישראל:	בני	וגו'	ישראל:
--------	-----	------	--------

אכן ב' כתובים הבאים כאחת להודיע השתלשלות התחלת השעבוד וסיבותיו, והם במספר ד'. הא' מיתת יוסף שאם היה יוסף קיים יספיק שלא ימשלו בהם המצריים הא למדת שכל זמן שיוסף קיים היו ישראל בארץ מצרים שקטים ומעונגים. ב' מיתת האחים שכל זמן שאחד מן האחים קיים היו המצריים מכבדים אותן וכמו שפ"י ז"ל (סוטה י"ג). בפסוק (בראשית נ יד) וישב יוסף וגו' ואחיו וגו' אחר קברו את אביו יעוין שם דבריהם. ג' מיתת כל הדור פ"י כל הע' נפש שכולן היו חשובין בעיניהם ובאמצעותם לא היה להם פנים להשתעבד בהם, או לצד שהיו בני דעה ואין מציאות למצריים להתחכם חכמתם שמתחיל בפה רך כי היו בני הדור ההוא חכמים ויכירו החכמה ולא יקבלו עשות להם דבר בשום אופן, ד' ובני ישראל וגו' כי אם לא היתה ההרגשה הגדולה שפרו וישרצו וגו' במאוד וגו' ותמלא הארץ וגו' לא היו נותנים לב לבקש תחבולות אלא ההרגש הגדול הוא הסובב באמצעות העדר המונע שהוא יוסף ואחיו וכל הדור, ובזה נתיישב אומרו **ובני ישראל** ולא אמר ויפרו וגו' כי לא בא להודיע ענין הרבוי אלא להודיע

כי	הוא	זה	סובב
----	-----	----	------

 הגלות:

ועוד ויקם מלך חדש וגו', וזולת אחת מכל דברים הסדורים לא היה השעבוד ולמ"ד (סוטה י"א). חדש שנתחדשו גזרותיו הסיבות הקודמות הם סבוהו לחדש דעתו משונה מקדם והבן. והנה לפי פשטן של דברים יגיד כי כל עוד שהיה אחד מהדור ההוא קיים היה מונע השעבוד, וקשה א"כ לא היה לו לומר הכתוב אלא וימת כל הדור ההוא שאפ"י כל ימי א' מהדור לא היה שעבוד ולא היה צריך לומר לא מיתת יוסף ולא מיתת אחיו דק"ו שלא יהיה השיעבוד בימיהם, ואפ"י לדבריהם ז"ל (סדר עולם רבה פ"ג) שאמרו כל זמן שאחד מהשבטים קיים לא היה השעבוד קשה למה הוצרך להזכיר מיתת יוסף ק"ו הוא מהאחים. ואולי כי יכוין הכתוב לומר כי היו הדרגות בדבר כי במיתת יוסף ירדו מגדולתם שהיו מעולים יותר ממצריים ונעשו שוים להם, ובמיתת האחים ירדו למטה

ממדרגתם שהיו בעיניהם נבזים אבל לא היו משתעבדים בהם, ובמיתת כל הדור התחילו להשתעבד באמצעות קנאתם אשר ראו הפלגת ריבויים של ישראל שנתמלאת ארץ מצרים בהם.

ואם תאמר והלא רז"ל לא אמרו אלא כל זמן שאחד מן השבטים כו'. ולדברינו אפי' מן השבעים. דע כי דבר זה לא הוחלט לרבותינו ז"ל, וז"ל רבותינו ז"ל בסדר עולם (שם) משמת לוי עד שיצאו ישראל מצרים קי"ו שנה אין שעבוד יתר עליו ולא פחות מפי"ו כשנותיה של מרים שנקראת על שם המרור ע"כ, הרי כי אין הכרעת דבר שמשמת לוי שהוא אחרון שבשבטים התחיל השעבוד. ופשט הכתוב אני רואה שלא אמרו הבה נתחכמה לו אלא אחר מיתת כל הדור ההוא והשוהו הכתוב לכל אחיו: (אור החיים)

ספורנו וכל הדור ההוא. כל שבעים נפש, שלא בא הדור לקלקול גמור כל ימיהם: (ספורנו)

[ז] ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אתם: (פ)

אונקלוס ובני ישראל נפישו ואתילדו וסגיאוו ותקיפו לחדא לחדא ואתמליאת ארעא מנהון: [פ] (אונקלוס)

יונתן ובנוי דישראל נפישו ואתילדו וסגו ואתקיפון לחדא לחדא ואתמליאת ארעא מנהון: (תרגום יונתן)

רש"י וישרצו. שהיו יולדות ששה (ח) זכרם אחד: (רש"י)

שפתו חכמים (ח) (נח"י) הרא"ם כ' דאיתא בז"ר דמפיק לה מששה לשונות ול"נ דאתי כמ"ד צילקוט לגדול שבשראים אתה מדמה אותן דהא עכבר ילדה סיתא ונראין דברי מדרש להרב במלת וישרצו שמשמע דממלת וישרצו לחוד הוא דמפיק לה והיינו מדהפסיק הכתו' במלת וישרצו בין פרו ובין וירבו שלא כמנהג אלף ודאי להכי הפסיק כי פרו פירושו אחד מוליד אחד ורבו משמע אחד מוליד הרבה וכמו שפי' הרב צפ' זרעית ולכך הפסיק במלת וישרצו להודיעך שסך הרבייה היתה כגדול שבשראים (וע' בג"א דברים נכוחים): (שפתו חכמים)

אבן עזרא ובני ישראל פרו. הולידו כעץ יתן פרו: וישרצו. כמו ישרצו המים. רק הראשון מהפעלים העומדים בעצמם כמו הלך ישב עמד שכב. והשני מהיוצאים תלויה בדבר אחר כמו אכל שמר שכר. אכל את הלחם. שמר את הדבר. שכר את החמור. אלו נקראים פועל יוצא. והנה ישרצו המים מהפעלים היוצאים. וזה השני וישרצו מהפעלים העומדים. והנה זו הגזרה כגזרת שב. פעם עומד כמו ושב וקבצך. ופעם יוצא כמו ושב ה' אלהיך את שבותך. אולי מלת וישרצו רמז שילדו נשיהם תאומים ויותר ואני ראיתי ד' בנים שילדה אשה אחת והרופאים נותנים טעם עד שבעה יגיע בבטן אחת: וירבו. שלא יהיו מתים כדרך עם רב: ויעצמו.

שהיו בעלי עצם תקיפין. ומלת במאד מאד שלא היו יכולין להיות יותר. ובי"ת במאד כמו בי"ת ויסעו בראשונה. כי כתוב ראשונה יסעו: **ותמלא הארץ**. ארץ גושן היא: **רעמסס**. בשוא נח תחת העין כי הראשון שתחת העי"ן שהוא דבק עם הרי"ש יקרא נח והשני תחת מ"ם יקרא נע כי הוא כמו תחלת נע השפה: (אבו עזרא)

בעל הטורים פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד. ששה לשונות הן כנגד ששה שהיו יולדות בכרס אחד: (בעל הטורים)

ספורנו פרו וישרצו. ואחר שמתו כל שבעים נפש נטו לדרכי שרצים, שרצים לבאר שחת, (ספורנו) ובכן

כלי יקר ובני ישראל פרו וישרצו. לפי שכבר הזכיר שיוסף מת וכל אחיו וכל הדור ההוא, אבל מיתת יעקב לא הזכיר לפי שיעקב לא מת, וזה הזכות שהיו בני ישראל, היה קיים לעולם, ע"כ אמר ובני ישראל מצד היותם בניו של ישראל פרו וישרצו וגו', ומ"ש בני ישראל ולא בני יעקב לפי ששם יעקב גופני וישראל רוחני, כי כבר נסתלק החומריות מן יעקב.

וירבו ויעצמו במאד מאד. הל"ל מאד מאד מהו במאוד, אלא שרצה להורות שנעשו עשירים גם בממון שנקרא מאוד כמ"ש (דברים ו.ה) ובכל מאודיך. ז"ש ויעצמו במאד היינו בממון שנקרא מאד, באותו מאד נתעצמו מאד, ולפיכך חשב פרעה להביאם לידי עוני כמ"ש וישימו עליו שרי מסים, כי ע"י המס שיתנו יבואו לידי עוני, וע"כ נענש פרעה כי הבנין גרם לו להתמסכן, שנאמר ויבן ערי מסכנות לפרעה וכארז"ל (יבמות ס.ג.) העוסק בבנין מתמסכן.

ותמלא הארץ אותם. הל"ל ותמלא הארץ מהם מהו אותם אלא שהארץ גרמה להם לפרות ולרבות כמו שביארנו למעלה על פסוק וידגו לרוב בקרב הארץ (בראשית מח.טו) בקרבה ממש כארז"ל (שמו"ר א.יב) שהיו המצרים מבקשים להרגם ונעשה להם נס ונבלעין בקרקע והיו חורשים על גבם, ואח"כ מבצצים ועולין שנאמר (יחזקאל טו.ז) רבבה כצמח השדה נתתיך כו', ולפי זה אלמלא לא היתה הארץ מכסה אותם לא היו רבים כ"כ, וא"כ הארץ גרמה להם שהיו מלאים כל כך, לכך לא אמר שהם היו ממלאים את הארץ אלא הארץ היתה ממלאה אותם, ונוכל לפרש עוד לשון וישרצו שאחר שמת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא הצדיקים שהיו מגינים עליהם, מאז נעשו שפלים כשרצים זוחלי עפר בעיני המצריים לכך נאמר וישרצו. (כלי יקר)

דעת זקנים ובני ישראל וכו'. מלמד שהיו יולדות ששה בכרס אחד ורמוז מדכתיב ו' לישני פריה ורביה פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד. ד"א כי פרו וישרצו עולה בגי' ששה בכרס אחד פחות שנים וה"נ במאד מאד משלימות החשבון. ד"א פרו שהן עושין פירות וישרצו כשרצים ששה בכרס וא"ת שמתים לכך נאמר וירבו וא"ת חלשים היו לכך נאמר ויעצמו במאד מאד ולכך כתיבי כל הני לישני יתירי: (דעת זקנים)

וַיִּקְרָא מֶלֶךְ-חֲדָשׁ עַל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יוֹסֵף:

אונקלוס וַיִּקְרָא מֶלֶךְא חֲדָתָא עַל מִצְרַיִם דְּלֹא מְקַיִם גְּזֵרַת יוֹסֵף: (אונקלוס)

יונתן וְקָם מֶלֶךְ חֲדַת כְּמִין שִׁירוּיָא עַל מְצָרִים דְּלָא חָפִים יַת יוֹסֵף וְלָא הָלִיךְ בְּנִימוּסוּי : (תרגום יונתן)

רס"י ויקם מלך חדש. רב ושמואל, חד אמר חדש ממנש, וחד אמר שנתחדשו (ט) גזירותיו (סוטה יא.): **ואשרי לא ידע.** עשה עלמנו כאלו לא ידע: (רס"י)

שפתי חכמים (ט) דאל"כ ויקם וימלוך מיבעי ליה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקם מלך חדש. פירושו כמשמעו בלא תוספת שלא היה מזרע המלוכה. על כן כתיב ויקם כמו כי הקים בני את עבדי: (אבן עזרא)

ספורנו ויקם מלך חדש על מצרים וכו'. אף על פי שהיה זכרון ממנו בדברי הימים למלכים בלי ספק, בפרט בענין החדוש אשר שם לחוק לא עלתה על לב המלך החדש אפשרות היותו מזה העם, ושהיה עם זה ראוי לשאת פנים לעמו בעבורו: (ספורנו)

כלי יקר ויקם מלך חדש על מצרים וגו'. לשון קימה לא מצינו במלך, כי הל"ל וימלוך מלך חדש על מצרים מהו ויקם, ונראה לפי שלשון קימה שייך במי שקם על רעהו להרע לו, כמ"ש (בראשית ד.ח.) ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו. וכתוב (דברים כב.כז) כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש, כך מלך עריץ זה ע"י התחבולות אשר חישב לעשות לישראל נגד רצון האל ית', אע"פ שראה כי ה' עמהם במה שהיו פרים ורבים שלא כדרך העולם, מ"מ רצה להתחכם לו יתברך, ועי"ז גרם שהשיב ה' עמלם בראשם ע"י המכות עברה וזעם אשר שלח ה' בהם, כמ"ש (שמות יז.) הטרם תדע כי אבדה מצרים, ומתוך זה דומה כאילו הוא קם עליהם להביא על המצרים כל המכות ההמה.

ואמר אשר לא ידע את יוסף, כי לא ידע מה שקרה ליוסף, כי אחיו היו משתדלים בכל עוז להאבידו ולבטל חלומותיו ולא הועילו להם כל נכליהם אשר נכלו, כי רצון האל ית' היה עם יוסף לגדלו ודבר אלהינו יקום לעולם, כך פרעה אמר פן ירבה נגד רצון האל ית' שאמר כן ירבה, וחשב מחשבות עליהם ולא עלתה בידו כאשר לא עלתה בידי אחי יוסף, ובכל מה שהיה קם על ישראל אותה קימה היתה על המצרים ועל קדקדם חמתו ירד. (כלי יקר)

דעת זקנים ויקם מלך. הוא פרעה הראשון. אמרו לו בא ונזדווג על אומה זו אמר להם עד עתה אנו חיינ משלהם היאך נזדווג להם ולא שמע אליהם הורידוהו מכסאו שלשה חדשים כיון שראה כך אמר להם אשמע לכם לכך כתיב ויקם: **אשר לא ידע את יוסף.** אמר רבי יהודה בן לוי משל למי שרגם איקונין של מלך נטלוהו והתירוהו למחר רגם את המלך עצמו כך פרעה בתחלה אמר אשר לא ידע את יוסף ולבסוף אמר לא ידעתי את ה': (דעת זקנים)

[ט] ויאמר אל-עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו:

אונקלוס ויאמר לעמה הא עמא בני ישראל סגן ותקיפון מננא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לְעַמִּי הָאֵל עֲמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל סִגְיָאין וְתִקְפִּין יִתִּיר מִיָּנן : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר אל עמו. המצרים: הנה עם. מלת עם איננה סמוכה רק בני ישראל פירוש ותוספת ביאור כמו אהיה אשר אהיה. אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק: ממנו. כל ממנו בספרי אנשי מזרח סימן לרבים הנו"ן רפה. כמשפט להפריש בינו ובין ממנו פנה. שהוא סימן לשון יחיד שאיננו נמצא בפני המדבר שהוא דגוש כמשפט. וכל ספרי מערב שניהן דגושים בין שהוא סימן לשון יחיד ובין שהוא סימן לשון רבים. והיה כן כי ממנו לשון יחיד דגוש הפך המנהג. כי מלת אני רפה. וכן מלת נחני ה'. והנה מלת מן כפולה. ונדגש הנו"ן ממני לחסרון הנו"ן האחרת כאלו הי' ממנני. כי הנו"ן הראשון תבא עם אות המ"ם כאילו הוא מן נו"ן ני לסימן המדבר. אם כן יהיה איש ממנו. שהוא לשון רבים כאילו הוא ממננו. וטעם נו"ן ממנו דגוש להתבלע הה"א בחסרון. כי יאמר מן ישמור ישמרו. אשר יקראו. אויב ירדפו והוא המעט. כי הרב ישמרהו. רק ישמרו דרך קצרה. כמו והנהו עושה מלאכה שהוא כמו והנה הוא. והנו נצב. ופעמים יוסיפו הנו"ן ישחרונני ואל ימצאונני. תברכני נפשך. כמו תברכנני. זובח תודה יכבדנני. יסובבנהו יבוננהו יצרנהו. ופעמים יבלעו הה"א בנו"ן ולא ישמרנו בעליו: (אבן עזרא)

בעל הטורים אל עמו. עיי"ן עקומה אמר בע' נפש ירדו לכאן וכבר נתרבו ממנו: (בעל הטורים)

אור החיים ויאמר אל עמו הנה וגו', אומרו הנה וגו'. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פ"י) בפסוק (בראשית לד) עכרתם אותי שצלולה היתה החבית וכו' כי מסורת היתה ביד וכו' שעתידין ליפול ביד ישראל ע"כ. ולזה אמר מלך מצרים הנה עם בני ישראל הידוע בתוקף ועוז הנה הוא רב ועצום, ואמר הבה נתחכמה לו פן ירבה וגו' ועלה מן הארץ ויעשה מה שהוא מסורת בידם שהוא יאבד כל נפש לכנעני אחיו, לזה יתחכמו עליו לאוסרו לבל צאת. ולזה נקראת מצרים בית הכלא כי היו המצרים שומרים את ישראל בלתי צאת משם לחשש כלות אחיו הכנעני וכו'.

עוד ירצה באומרו הנה עם וגו' על זה הדרך כי עם זה משונה מכל העמים כי שאר העמים יתערבו ביניהם ואין לך עם שאין בו תערובות גדול מכמה עמים אשר לא כן עם ישראל, והוא אומרו הנה עם כולו בני ישראל ואין זר אתם, ואומרי רב ועצום פירוש כי באמצעות היותם עם אחד ומיוחד הגם שיהיו מעטים בערך שאר האומות יחשבו לרבים ועצומים מהם לצד שהם כל אחד נותן נפשו על אחיו, וזה ידוע ליודעי ערך מלחמה.

עוד ירצה באומרו רב ועצום, רב שמתרבה שלא כדרך העולם, והנה מטבע העולם כאשר יולדו רבים יהיו תשי כח בין בבחינת הנולדים בין בבחינת המוליד, וצא ולמד מהתאומים כידוע לטבעיים, ומעתה אין מיחוש לריבויים כי סופם להתמעט, וכי יהיו רבים אין בהם כח לחוש לריבויים, לזה אמר ועצום פי' הגם שהם מתרבים ביותר מהרגיל אף על פי כן ועצום ממנו הגם שאין בהם הריבוי, ומן הראוי הם היו ראויים להיות חזקים יותר מהם, ומעתה בהכרח להתחכם עליו, וכפי זה תיבת ממנו חוזרת אל עצום ולא לאומרו רב כי בסמוך הוא אומר פן ירבה.

עוד ירצה באומרו **רב ועצום ממנו** פ"י שגדולתם וריבויים מהם היה, והכונה בזה כי בא להודיע אותם כי יש להם חוב בישראל, ונתכוון להקדים טענה לבל יאמרו אליו עמו או כל רואה מעשיו נכריים כי באיזה כח יעמוד ויקח עם אחד השוכן בקרבו ויעבוד בו עבודת עבד, לזה אמר **הנה עם בני ישראל** זה עצמו ובשרו משלנו הוא כי אנו החיינו אותו בשני רעב וכל מה שנתרבה ממנו הוא ג"כ כי בע"נפש בא לגור בארץ, ומעתה יחזיק בישראל בחזקה שעמה טענה ויתחכמו לו לעשות לו כטוב בעיניהם.

עוד ירצה כי הלא תמצא כי כל המלכים וגדולי העמים יתחכמו לפאר מלכותם בעם מכובד ומה גם בעם ישראל כי שם ומעלה מיוחדת לו, ואין לך אומה ששלטה בישראל שלא היתה מעולה על כל האומות בסוד (איכה א) היו צריה לראש, לזה אמר מלך חדש הנה בני ישראל המכובדים הם הם העיקר במלכות יותר מהמצרים ובהם הם מתכבדים וכי יצאו מהעיר תהיה העיר פחותה ובזויה לזה **הבה נתחכמה לו** וגו' פן יצא מהעיר באמצעות סיבה כי תקראנה מלחמה ויקוץ מהמלחמה וילך לו, ואז אין אנו יכולין למונעו כי ילחם בנו בהצטרפות מלחמה הלוחמת עמנו : (אור החיים)

כלי יקר הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הוסיף מלת עם כי הל"ל הנה בני ישראל, גם מ"ש ויאמר אל עמו וכי עם כל העם דבר הל"ל ויאמר אל שריו וחכמיו, אלא כך אמר להם פרעה שלא יתכן שיהיו שני עמים מתנגדים דרים במדינה אחת, לכך נאמר ויאמר אל עמו בשביל עמו לומר כי אתם עם מיוחד בארץ, והנה עם בני ישראל כי גם בני ישראל הנה הנם נעשו לעם גם המה, בזמן מועט נעשו עם רב, אע"פ שעדיין אינן רבים ממנו מ"מ הוא עצום ממנו, גבורים בטבע כי כל תאומים דרכם להיות חלשים בטבע וכאן נולדו ששה בכרס אחד ואעפ"כ הם עצומים בטבע יותר ממנו, לפיכך הבה נתחכמה לו פן ירבה שנוסף על גבורתם בטבע יהיו ג"כ רבים ממנו, ואע"פ שבמלת ירבה עדיין אינו מבואר שהיו רבים יותר מהם, מ"מ חזר וביאר דבריו אחר כך ואמר והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו, וכאילו אמר ונוסף גם הוא עלינו, ר"ל כבר המה עצומים ממנו ואם ירבו עוד אז יהיו גם נוספים עלינו, ומלת גם קאי על הגבורה, ומה שאמר על שונאינו כמי שתולה קללתו בשונאיו ואמר שיהיו רבים על שונאינו, ועיקר כוונתו לומר שיהיו רבים עלינו ולא רצ"ל עלינו לתלות הקללה בעצמו, ותלה בשונאיו לומר שיהיו רבים ונוספים על שונאינו, אע"פ שלענין הגבורה תלה בעצמו ואמר ועצום ממנו לפי שזה כבר היה, אבל הריבוי שעתיד להיות לא רצה לתלות בעצמו.

ולפי שרז"ל דרשו (שמו"ר א.ט) הבה נתחכמה לו, למושיען של ישראל. נראה לפרש שגם תיבת ממנו קאי על הקב"ה, כדרך שדרשו (סוטה לה.) בפסוק כי חזק הוא ממנו (במדבר יג.לא) כביכול אפילו בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם, כן ועצום ממנו מוסב על הקב"ה ונו"ן של ממנו בחו"לם, ור"ל שכל חזקו של ישראל נמשך לו ממנו יתברך דהיינו ממקור ישראל, לפיכך הבה נתחכמה לו למקורם דהיינו למושיען.

או יאמר ועצום ממנו ממש. כי הם עצומים ממנו ית', כדאמרו רז"ל (מו"ק טז:) אמר הקב"ה אני מושל בכל ומי מושל בי הצדיק שנאמר (ש"יב כג.) צדיק מושל יראת אלוקים שאני גוזר גזירה והצדיק מבטלה ובודאי עיקר כחם ועוצם ידם בעבור שהם דבקים במצותיו ותורותיו ינצורו, ע"כ הבה נתחכמה לו ליתן ריוח בין הדבקים כי ע"י שנעשה אותם רעים וחטאים לה' סר כחם, כמו שפרשו

המפרשים בפסוק וירעו אותנו המצרים ויענונו (דברים כו.ו) כי הל"ל וירעו לנו המצרים אלא נקט אותנו לומר שהמצרים עשו אותנו רעים וחטאים לה' וע"י זה ויענונו.

והנה דברי המפרשים אמת, שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים כמ"ש ביחזקאל (כ.ה-ז) ואודע להם בארץ מצרים וגוי איש שקוצי עיניו השליכו וגוי, אך בתורה לא מצינו רמז בשעת מעשה לזה ע"כ נ"ל פסוק זה האומר הבה נתחכמה לו היינו בנכליהם אשר נכלו להם, להחטיאם, וישימו עליו שרי מסים להעלות מס לכומרי ע"ז, כי זה דומה כאילו עבדו ע"ז ממש, כמו שפירש"י פרשת כי תבא בפסוק ועבדתם שם אלהים אחרים, (כח.ט) לכך נאמר למען ענותו בסבלותם דומה ממש למה שנאמר וירעו אותנו המצרים ויענונו, שע"י שעשו אותנו רעים וחטאים מצאו מקום לויענונו כי אז יכלו לנו, כך אמר כאן וישימו עליו שרי מסים ליתן מס לע"ז למען ענותו כי נמשך מזה שיוכלו לענותם בסבלותם ע"י שסר צלם מעליהם כשיסורו מאחרי ה', ואולי שעל זה נאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך. כי כל פסוק זה נראה מיותר, ויכול להיות שרמז בזה שע"י שהטילו עליהם שרי מסים דומה כאילו העבידום לע"ז, לכך נאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך שהעבידום לע"ז מתחילה בפה רך ע"י הסתה ופיתוי, ואח"כ בפרך לעבודה ממש ע"י הכרח לפיכך וימררו את חייהם, כי אצל הקב"ה נאמר (שם ל.ט) כי הוא חייך וגוי, וע"י שסרו מאחרי ה' מררו את חייהם בעבודה קשה היינו בע"ז שהיא קשה ורעה, ואחר כך בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה הרי סתם עבודה בשדה אמורה, ואח"כ אמר את כל עבודתם היינו גם עבודה שבעיר, ומה אני מקיים וימררו את חייהם בעבודה קשה, אלא שרמז על שטמאום בגילוליהם בעבודות זרות וקשות כאמור. ולפי שהיו בכלל מחטיאי הרבים שאין מספיקין בידם לעשות תשובה על כן הקשה ה' את לב פרעה ועבדיו, ובזה הותר הספק אשר נתחבטו בו הראשונים בענין קישוי לב פרעה. (כלי יקר)

יג הָבֵה נְתַחֲכֶמָה לּוֹ פֶן-יִרְבֶּה וְהִיָּה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֶף גַּם-הוּא עַל-שְׂנְאֵינּוּ וְנִלְחַם-בָּנוּ וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ:

אונקלוס הבו נְתַחֲכֶם לְהוֹן דְּלָמָּא יִסְגוּן וְיִהִי אַרְי יַעֲרַעְנָא קָרְב וְיִתְוֹסְפוּן אַף אָנוּן עַל סְנְאָנָא וְיִגִּיחוּן בְּנָא קָרְב וְיִסְקוּן מִן אַרְעָא: (אונקלוס)

יונתן איתון פְּדוֹן נְתַיַעַט עֲלִיהוֹן בְּהִלָּן דִּינִין נִזְעַר יְתַהוֹן קָדָם עַד לֹא יִסְגוּן וְיִהְיוּ אַרוּם יְתוֹן סְדָרִי קָרְבָּא וְיִתְוֹסְפוּן לְחוּד הִינוּן עַל סְנְאֵינּוּ וְיִשְׁיַצוּן יְתָנָא וְלֹא יִשְׁיִירוּן מִינָן אוּף לֹא חָד וּמִן פְּתַר פְּדִין יִפְקוּן לְהוֹן מִן אַרְעָא: (תרגום יונתן)

רש"י הבה נתחכמה לו. כל הבה לשון הכנה והזמנה לדבר הוא, כלומר הזמינו עצמיכם לכך: נתחכמה לו. לעם, (פ) נתחכמה מה לעשות (ל) לו. ורבותינו דרשו, נתחכם למושיעין של ישראל (מ) לדונם צמים, (נ) שכבר נשבע שלא יביא מצול לעולם (שמור"ר א, יא.). (ס) (והם לא הבינו שעל כל העולם אינו מביא, אבל הוא מביא על אומה אחת. ברש"י יסו): ועלה מן הארץ. על כרחנו. ורבותינו דרשו, כאדם שמקלל עצמו, ותולה קללתו באחרים, והרי הוא כאלו כתב, ועלינו מן הארץ והם יירשוה: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דמלת לו קאי אעס ולא אצני ישראל: (ז) פי' כי לא ראו שיהיו יותר חכמים ממנו רק שהתחכמות היא מה לעשות להם. (מהרש"ט) דק"ל להל"ל נתחכם עליו ר"ל יותר מהם ומהו לו לכן פירש מה לעשות לו: (מ) (נח"י) ולפי זה קאי אהקצ"ה ולכך נכתב ג"כ רב ועלום וכל הפרשה בל' יחיד: (נ) וא"ת והא מיד למה למילדו' להמית כל הבן היולד וי"ל לזה ההתחכמות היה שלא מדעת מלכים אלא פרעה עצמו למה היה ירא מן העונש משום שהמילדות יעשו זאת: (ס) שהקצ"ה אינו מסלם אלא מדה כנגד מדה. (שפתי חכמים)

אבן עזרא הבה. הבה את אשתי לשון זכר והוא הנכון. כמו לכה נא עמנו. ולנקבה הבי מטפחת. לכי ובאי. ובעבור שידברו במלות האלה הרבה יאמרו הבה נרדה. ולנקבה הבה נא אבוא אליך. כמו לכה נשקה את את אבינו יין: **נתחכמה**. נבקש דרך חכמה שלא ירבה: לו. בעבורו כמו אמרי לי. דע כי כל הפעלים עוברים או עתידים שם הפועל בכחם. פי' שם דבר הנגזר מן הפועל שהוא חסר הוא נשמע מכח הפעלים כמו והנה ברכת ברכך. וברך ולא אשיבנה. והטעם וברך ברכה. וככה וברוב יועצים תקום. והשלם יועצים עצה תקום. וככה כי תקראנה קורות מלחמה. א"ר מרינוס כי טעם ועלה מן הארץ כמו ועלינו. ודבר ככה שלא ישול השטן פיהו. ולפי דעתי אין צורך: (אבן עזרא)

הרמב"ן הבה נתחכמה לו. לא ראה פרעה וחכמי יועציו להכותם בחרב, כי תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ במצות המלך הראשון. וגם עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חמס כזה, כי עמהם הוא מתייעץ, ואף כי בני ישראל עם רב ועצום ויעשו עמהם מלחמה גדולה. אבל אמר שיעשו דרך חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם, ולכך הטיל בהם מס, כי דרך הגרים בארץ להעלות מס למלך כמו שבא בשלמה (מ"א ט כא):

ואחרי כן צוה בסתר למילדות להרוג הזכרים על האבנים, ואפילו היולדות עצמן לא ידעו בהם. ואחרי כן צוה לכל עמו כל הבן היולד היאורה תשליכוהו אתם. והענין שלא רצה לצוות לשרי הטבחים אשר לו להרגם בחרב המלך או שישליכו הם אותם ליאור, אבל אמר לעם כאשר ימצא כל אחד ילד יהודי ישליך אותו ביאור, ואם יצעק אבי הילד אל המלך או אל שר העיר יאמרו שיביא עדים ויעשה בו נקמה. וכאשר הותרה רצועת המלך היו המצרים מחפשים הבתים ונכנסים שם בלילות ומתנכרין ומוציאים הילדים משם, כי על כן נאמר ולא יכלה עוד הצפינו (להלן ב ג):

ונראה שעמד זה ימים מעטים, כי בלדת אהרן לא היתה הגזרה, וכשנולד משה נראה שנתבטלה, אולי בת פרעה בחמלה עליו אמרה לאביה שלא יעשה כן, או כאשר נשמע כי מאת המלך נהיה הדבר ביטל אותו, או שהיה על פי האצטגנינות כדברי רבותינו (שמו"ר א כט), כי הכל התחכמות עליהם שלא יודע החמס. וזה טעם מאמר האומרים למשה רבינו אשר הבאשתם את ריחנו לתת חרב בידם (להלן ה כא), כי עתה יוסיפו בשנאתם אותנו, וימצאו טענה כי אנחנו מורדים במלכות ויהרגו אותנו בחרב לעיני הכל, לא יצטרכו עוד לעשות במרמה:

ועלה מן הארץ. על כרחנו. ורבותינו דרשו (סוטה יג שמו"ר א' ט') כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים, כאילו כתב ועלינו מן הארץ והם יירשוהו. לשון

רבינו שלמה. ואם כפירוש הרב היה אומר "ועלה על הארץ", כי כן הלשון בלוחמים:

עלה נבוכדנצר מלך בבל (מלכים ב' כ"ד א'), על כל ערי יהודה הבצורות וילכדם, ויתפשם (מ"ב יח יג), עלה רצין מלך ארם ירושלם למלחמה (ישעיה ז א). ואולי יאמר **ועלה עלינו מן הארץ** אשר הוא יושב בה, ירמוז לארץ גושן:

ויתכן לפרש שיאמר כי תקראנה מלחמות יהיה נוסף על שונאינו לשלול שלל ולבוז בז, ויעלה לו מן הארץ הזאת אל ארץ כנען עם כל אשר לנו, ולא נוכל אנחנו לנקום נקמתנו ממנו ולהלחם בו. והוא כלשון אשר העלנו מארץ מצרים (להלן לב א), אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות (ירמיה כג ח). וכן ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ (הושע ב ב), שישמו עליהם ראש ועלו לארצם מן הארץ אשר גלו בה: (הרמב"ן)

בעל הטורים הבה נתחכמה. הבה עולה י"ב כלו' שנתחכם על י"ב שבטים: **והיה כי תקראנה מלחמה.** שהיה ירא אולי יבואו עליו מלכי כנען למלחמה על הכסף שליט מהם: **ונוסף.** ג' במסורה הכא ואידך ונוסף על נחלת המטה. יש מפזר ונוסף עוד. שאמרו מצרים שיגרשו אותנו מן הארץ ונוסף על נחלתו שיקחו כל הארץ והקב"ה אומר יש מפזר אתם רוצים לפזרם ולמעטם ונוסף עוד שיוסף עליהם כהם אלף פעמים: (בעל הטורים)

ספורנו הבה נתחכמה לו. לבא עליו בעקיפין: **ועלה מן הארץ.** מעצמו, מבלתי שנגרשם בכח בלתי סבה מבוארת לתת אותנו לשמחה בקמינו. וזה נעשה **פן ירבה, והיה כי תקראנה מלחמה.** כי תקראנה רעות וצרות של איזו מלחמה, כמו ותכל דוד, נפש דוד: **ונוסף גם הוא על שונאינו.** כי בהיותם נבדלים ממנו במילה ובלשון ובדעות העברים, באופן שלא יכלו המצרים לאכול את העברים לחם הם לנו לאויבים בלי ספק, ויגלו שנאתם אז בעת צרות המלחמה: (ספורנו)

דעת זקנים הבה נתחכמה לו. הב"ה בגימטריא י"ב נתחכמה לי"ב שבטים. ופרש"י נתחכם למושיען של ישראל וכו' והם טעו כי לא נשבע אלא שלא יביא מים על האומות אבל שלא יבואו האומות במים לא נשבע. ואמרו חז"ל שלשה היו באותה עצה בלעם ואיוב ויתרו בלעם שיעץ נהרג איוב ששתק נדון ביסורים יתרו שברח זכו בניו לישוב בלשכת הגזית ובלעם דהוה בעצת דהבה נתחכמה קשה מהא דאמרינן בפי' חלק בר תלתין ותלת שנין הוה בלעם חגירא כד קטל יתיה פנחס ליסטאה משום דכתיב אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואם היה בעצה זו נמצא היה בן מאה וארבעים כשנפל במלחמת מדין שהרי לכל הפחות היה בן עשרים כשיעץ ותחשוב שמנים של משה ולסוף ארבעים שהלכו במדבר היתה מלחמת מדין כדכתיב אחר תאסף הרי שהיה בן ק"מ שנה. לכך פי' ר' מנחם מדאנ"י שלשה היו באותה עצה דלכה איעצך כדאמרינן אמר ליה לבלק אלהיהם של אלו שונא זמה הוא כדאי' בחלק והקשה הרב משה כי בדברי הימים דמשה תמצא כתיב בפ"י העצה דהכא ויען בלעם הקוסם ועל כן הקשה ר' מנחם מהא דאמרינן בזבחים פרק פרת חטאת בשעה שנתן הקב"ה תורה לישראל נתקבצו כל האומות אצל בלעם ואמרו מה קול ההמון ששמענו שמא הקב"ה רוצה להביא מבול כדאיתא התם. ואפי' אם תמצא לוי' שלא היה כי אם בן כ' כששואליו ממנו עצה ובסוף ארבעים נהרג אלמא בן ששים היה כשמת. ויש ספרים שכתוב בהן ונקבצו כלן אצל קמואל והני פי' לא נהירא לי דהתם משמע דקמואל אבי ארם היינו בלעם אם כן תפל היה במיתתו. וגם נמצא בב"ר קמואל

אבי ארם הוא לבן הארמי הוא כושן רשעתים הוא בלעם ולמה נקרא קמואל שקם על אומתו של אל. וכן נמי אמרינן בחלק הוא בלע' הוא בעור ולמה נקרא בעור שבא על בעירו הוא לבן הוא כושן רשעתים ולמה נקרא שמו כושן רשעתים שעשה שתי רשעיות אחת בימי יעקב ואחת בימי שופטים מכל אלה משמע שהיה תפל והאי דכתיב באיוב כי יתרי פתח ויענני ובמסורת כתיב יתרו ומפרש דה"ק יתרו נמי היה באותו עצה והוא פתח הדבר ואותי תענה וקשיא דהא דאמרינן דיתרו ברח ואיוב לא ברח אלא שתק וי"ל שהיה יתרו גדול הדור באותה שעה והיה בידו למחות ולא לברוח ולכך מאשימו איוב: (דעת זקנים)

[יא] וַיִּשְׂימוּ עָלָיו שְׂרֵי מַסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-פְּתָם
אֶת-רַעְמָסֶס:

אונקלוס ומניאו עליהון שְׁלִטוֹנִין מִבְּאִישֵׁין בְּדִיל לְעֲנוּאֵהוֹן בְּפִלְחָנְהוֹן וּבְנוּ קָרוּי בֵּית אוֹצָרָא לְפָרְעָה יֵת פִּיתוּס יֵת רַעְמָסֶס: (אונקלוס)

יונתן וְשׁוּן עֲלִיהוֹן רַבְרָבָנִין מִפְּלָחָנִין מִן בְּגִלָּל לְמַצְעָרָא יִתְהוֹן בְּשַׁעְבוּדְהוֹן וּבְנִין קוֹרְנִין תְּלִילִין לְשׁוּם בֵּית אוֹצָרוֹי דְּפָרְעָה יֵת טְאֲנִיס יֵת פִּילוֹסִין: (תרגום יונתן)

רש"י עליו. על העם: מסים. לשון מס, שרים שגובין מהם המס. ומהו המס, שיבנו ערי מסכנות לפרעה: למען ענותו בסבלתם. של (ע) מלרים: ערי מסכנות. כתרגומו, וכן לך בא אל הסוכן הזה (ישעי' כב, טו.), גזבר הממונה על האולרות (שמו"ר א, יד.): את פתוס ואת רעמסס. שלא היו ראויות מתחלה לך, ועשאוּם (פ) חזקות ובלורות לאלוהי:

שפתי חכמים (ע) ק"ל דהל"ל ענותו בסבלותו או ענותם בסבלותם: (פ) דק"ל הל"ל ויבן את פיתוס ואת רעמסס לערי מסכנות לפרעה ומדכתיב ויבן ערי מסכנות לפרעה ש"מ שזנויות היו אלא וגו' (רא"ס): (שפתי חכמים)

אבן עזרא מסים. רבים והאחד מס וכמו פתים פת והם מפעלי הכפל. וטעם ענותו ליבש זרע הזכרים: מסכנות. אוצרות וכמוהו אל הסוכן. ותהי למלך סוכנת. שומרת האוצר ולא יודע לכל ושכבה בחיקך: רעמסס. בפתחות העיין. ואיננו מקום ישראל: אבן עזרא

הרמב"ן (יא~יד) שרי מסים למען ענותו. שם על העם מס לקחת מהם אנשים לעבודת המלך, ומינה על המס שרים מן המצריים שיקחו מהם כרצונם אנשים לפי העבודה, חליפות, חדש או יותר יהיו בבנין המלך, ושאר הימים בביתו:

והשרים האלה צוו אותם שיבנו ערים לפרעה. ויבן העם ערי מסכנות לפרעה במס הזה, וכאשר ראו שלא יזיק זה לעם קצו בחייהם מפניהם, וגזרו שיעבידו כל מצרים את העם, וכל איש מצרי שיצטרך בעבודה ימשול לקחת מהם אנשים שיעשו עבודתו. וזה טעם ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך:

ועוד גזרו עליהם עבודות קשות **בחומר ובלבנים**, כי מתחלה היו השרים נותנים להם הלבנים והיו אנשי המס בונים הבנין, ועתה נהגו העם בעבודה וצוום שיהיו מביאים עפר ועושים החמר בידיהם וברגליהם, ולא ינתן להם מבית המלך רק התבן בלבד, ונותנין הלבנים לאנשי המס הבונים לעשות הבנין, וגם **כל עבודה** קשה אשר לפרעה ולמצרים **בשדה**, כגון החפירות והוצאת הזבלים, הכל נתנו עליהם, וגם היו רודים בהם לדחוק אותם שלא ינוחו ומכים ומקללים. אותם. וזה טעם **את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך**:

והיה המלך מפרנס אותם בלחם צר כמנהג לפועלי המלך. וזה מאמר המתאווים שאמרו זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשואים (במדבר יא ה), כי הדגה במצרים רבה מאד והיו לוקחים מן הצדים אותם במצות המלך, ולוקחים מן הגנות קשואים ואבטיחים, ואין מכלים כי מצות המלך היא. ורבותינו אמרו עבדים למלכים היו ולא עבדים לעבדים (מכילתא בחדש סוף פרק ה). אם כן **ויעבדו מצרים** רמז לשרי המסים אשר לפרעה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ענותו. ב' במס' הכא ואידך גבי אמנון ותמר לך מה התם בענין תשמיש אף כאן היו מענים אותם כדי למעטן מתשמיש לבטלם מפריה ורביה: **רעמסס**. ראשון מתרוסס: (בעל הטורים)

אור החיים וישימו עליו וגו'. כאן הבן שואל מה חכמה נתחכמו בזה אין זו חכמה אלא רעות וחציפות. עוד איך מלאם לבם בתחילת השעבוד לשום עליהם שרי מסים. ועוד איך בני ישראל נטו ערפם לעבודת עבודה נכריה בחומר ובלבנים. והנה רז"ל שאמרו (סוטה י"א). כי היה הדבר בהדרגה בתחלה בפה רך ולבסוף בפרך, ומן סדר הכתובים משמע כי בתחלה שמו עליהם שרי מסים, ולדבריהם ז"ל צריך לומר כי קדמו דברים לשימת שרי מסים. והנה לפי מה שפירשתי בפסוק רב ועצום ממנו כי סוברים שיכולין להשתעבד בהם בעד הטוב שעשו להם בשני רעב אפשר שבאו עליהם בכח ואל תיכף ומיד, ושעבדום וישימו עליהם שרים ואז היו מועטים בערך המצריים ונטו ערפם, ומה שאמר הכתוב הבה נתחכמה אינו על פרט השעבוד אלא על פרט אחר, וכמו כן אמרו ז"ל (שם) שהיה על שקוע הבנים בים כאמור בדבריהם.

עוד נראה בדקדוק עוד אומרו **למען ענותו** וגו' שלא היה צריך והדבר מובן שהוא למען ענותו מתכוונים. עוד אומרו **בסבלותם** מה בא למעט. אכן נראה שנתחכמו עליו להשתעבד בדרך זה, כי פרעה מן הסתם יהיו לו בונים ערים לשבת והרבה עובדים עבודות הצריכין למלכות מהמצריים עצמם ומהזולת, והאנשים ההמה יקראו מס כמו שאמר הכתוב (מ"א ה') ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל, ויעץ עצה לשום על ישראל שיהיו הם שרי מסים יובן שיהיו הם הממונים על כל עושי מלאכת המלך, ודבר זה אינו פחיתות ולא דלות לישראל ואינם יכולין למאן וכוונתם בזה הוא לערמה למען ענותו לעם ישראל בסבלותן של המסים שהם עובדי עבדות כשלא יוכלו לעבוד עבודתם אשר שמו עליהם בתוספת מרובה ממה שיוכלו שאת יצטרכו השרים להצטרף עמהם לעבוד עבודתם להשלים חקם, שלא היו מכירים בחוק העבודה אלא לשרים שהם ישראל שהם הממונים, וזו היא חכמתם שבאמצעות ערמה זו הכניסום בסבלות, והוא אומרם ז"ל בתחילה בפה רך היו לשרים ואח"כ לעבדים ויבן ערי וגומר: (אור החיים)

ספורנו למען ענותו. כדי שיסכימו לצאת אל ארץ אחרת: **ויבן ערי מסכנות**. והם קבלו עליהם למס לבנות את הערים: (ספורנו)

דעת זקנים **ערי מסכנות.** על שם שכל העוסק בבנין מתמסכן ולשון מסכן הוא ויש לומר שמסכנות האומנין שעומדים כמה פעמים בסכנה על גבי הבנין. פיתום ורעמסס פי' תהום בולע הבנין. רעמסס ראשון ראשון מתמוסס ומתמוטט וק"ל דכתב בפרך בפה רך בתחלה אמר להם פרעה לכל אחד מכם אני נותן מכל לבנה שיעשה ובאו כלן ודחקו עצמן מפני חמוד השכר ועשו יותר מדאי וכיון שראה פרעה כך אמר להם השלימו חקכם ללבון כאשר בהיות שכר נתן לכם : (דעת זקנים)

יב **וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:**

אונקלוס **וְכַמָּא דְמַעְנֵן לְהוּן כֹּן סָגוּ וְכֹן תִּקְפִּיּוּ וְעַקְתָּ לְמַצְרָאֵי מִן קְדָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:**
(אונקלוס)

יונתן **וְהִיכְמָא דְמַעְנֵינֵן לְהוּן הִיכְדִּין הוּון סָגוּ וְהִיכְדִּין הוּון תִּקְפִּיּוּ וְאִתְיַעְקוּ מִצְרָאֵי בְּחִיּהוּן מִן קְדָם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:** (תרגום יונתן)

רש"י **וכאשר יענו אותו. בכל מה שהם נותנין לב לענות, (ס) כן לב הקב"ה להרבות ולהפריץ. כן ירבה, כן רבה (ה) וכן פרץ. ומדרשו, רוח הקודש אומרת כן, אתם אומרים פן ירבה, ואני אומר כן ירבה: ויקאו. קאו (ד) בחייהם. ורבותינו דרשו, כקוליס היו בעיניהם: (רש"י)**

שפתי חכמים **(ס) ר"ל דק"ל דבפסוק משמע מתוך שהיו מענין אותן לכך היו רבין וכי לא סגי בלאו הכי וע"ק לדלרבה עינוי ממעט פריה ורביה ועל זה פירש בכל כו' ר"ל לא היו מענין אותן אלא מחשבתן היה כן: (ה) כיון דכן ירבה קאי אמהשבת המקום ומחשבת המקום שירבו תמיד וא"כ קשה למה כתיב ירבה לשון עתיד לכן פירש כן רבה וכן פרץ שהוא ל' הוה תמיד: (ו) דק"ל שאמרו מפני בני ישראל והלא לא היו ישראל בפניהם כל שעה אלא בארץ גושן היו רחוק מפרעה ועמו לכן פי' קאו בחייהם של עמנו כשהיו מזכירין את שם ישראל מהרש"ל ויותר נ"ל דרש"י דייק מדכתיב בפני ללא הל"ל אלא ויקאו בבני ישראל: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **וכאשר יענו אותו. אע"פ שהיה בענוי כן ירבה כימים אשר לא עונה: יפרוץ. שעבר החוק בפריה ורביה. כמו ופרוץ גדר: (אבן עזרא)**

אור החיים **וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו'. מה יערב נעימות הכתוב על פי מה שכתב בזוהר (ח"ב צ"ה:) בפסוק (קהלת ח') עת אשר שלט האדם באדם לרע לו, כי באמצעות העינוי והצרות תתברר בחינת הטוב מהרע ותסמך אל חלק הטוב ותתברר בחינת הרע מחלק הטוב ותסמך אל בחינת הרע, ובי' פרטים אלו רמוזים באומרו לרע לו והוא עצמו שאמר הכתוב וכאשר יענו אותו כן כשיעור העינוי היו מוציאים ומבררים חלק הטוב ומתרבה חלק הטוב וכן יפרוץ. או ירמוז וכן יפרוץ שהיה נפרץ ממנו חלק הרע שהיה דבוק בו, והוא הצירוף אשר צרף ה' אותם בכור הברזל במצרים. וכפי פשט הכתוב ירצה כי כשהיו המצרים מרבים**

לענות היה ה' מרבה את ישראל כדי שיהיו נעזרים על העבודה והיה נותן בהם כח, והוא אומרו **כן ירבה** לשיעור אשר יספיקו העובדים בעבודה וגם ה' נותן בהם כח לשיעור אשר יתמעט מכתם מהעינוי. וכשראו המצרים כן היו מעבידים אותם **בפרך** **כתרגומו** **בקשיו** : (אור החיים)

כלי יקר ויקוצו מפני בני ישראל. פירש"י כקוצים היו בעיניהם, ורצה לומר שישראל נמשלו בעיניהם לקוץ מכאיב ולסילון ממאיר, ואין הלשון משמע כך שהרי נאמר מפני בני ישראל ואיך היו ישראל כקוצים מפני בני ישראל, ועוד ויקוצו בשורק לשון נפעל ומזה נראה שקאי על המצרים ולא על ישראל, ואם רצה לומר שהיה דומה כאילו נכנסו הקוצים בגופם הל"ל ויקוצו מן בני ישראל, ע"כ נראה לי שהמצרים נמשלו בעיני עצמם לקוצים כי מדרך העולם שעוקרין מן השדה הקוצים כדי לטעת במקומם נטיעה משובחת, וכמ"ש (תהלים פ. ט-י) **גפן ממצרים תסיע תגרש גוים ותטעה פנית לפניה ותשרש שרשיה וגו'**. רצה הקב"ה ליטע בא"י נטיעה משובחת דהיינו ישראל אשר כרם חמר ענו לה (ישעיה כז. ב), ולעקור משם האומות שנמשלו לקוצים, כך חשבו המצרים אחר שראו רצון האל ית' שעם ישראל פרו ורבו עד למעלה, ודאי רצון האל שיהיו ישראל נטועים בארץ מצרים, והמה יהיו כקוצים מושלכים מן הארץ זרה הלאה, כמ"ש ועלה מן הארץ ועלינו מבעי ליה אלא שתלו קללתן באחרים, וז"ש ויקוצו מפני בני ישראל שהיו נמשלו המצרים בעיני עצמם כקוצים המושלכים מן הארץ, מפני בני ישראל שיהיו נטועים במקומם.

דבר אחר, ויקוצו מפני בני ישראל. כדמסיק ברבתי פרשה זו (ב.ה) למה נגלה הקב"ה למשה בסנה, ר' יוסי אומר מה הסנה קשה מכל האילנות וכל עוף שנכנס בתוכו אינו יוצא בשלום כו', ע"כ אמר ויקוצו שנמשלו המצרים לקוצים אלו, שהעוף כשנכנס בתוכו הוא נכנס בנקל וכשרוצה לצאת אינו יכול מפני המדקרות של הקוצים, כך המצרים הכניסום בשעבוד בקלות בפה רך ואח"כ בפרך כי לא הניחום לצאת מן השעבוד, לכך סמך לפסוק ויקוצו ב"פ בפרך שזכרו בפי' כי המה ממש מענין ויקוצו שנמשלו המצרים לקוצים כסוחים מפני מה שעשו בבני ישראל לכך נאמר מפני בני ישראל. (כלי יקר)

[יג] וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ:

אונקלוס וַאֲפֻלְחוּ מִצְרָאִי יַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִשְׁיֹו: (אונקלוס)

יונתן וְשַׁעֲבִידוּ מִצְרָאִי יַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִשְׁיֹו: (תרגום יונתן)

רש"י בפרך. צעזודה קשה המפרכת את הגוף ומסבבתו: (רש"י)

אבן עזרא ויעבדו. רעות רבות חדש עליהם בראשונה לעשות מלאכתו. וכאשר ראה שלא חסר רבותם נתן רשות למצרים ולשריהם להעבידם יותר מחק העבדים וזהו בפרך. והוא כדברי המתרגם ארמית. ולומר בפיוט פרוכים, איננו נכון כלל. וכאשר ראה שלא יועיל זה אז קרא למילדות שהן שרות על כל המילדות וצוה להרוג כל הזכרים הילודים: (אבן עזרא)

בעל הטורים בפרך. בפה רך שאמר להם בנו לכם ערים לשבת: (בעל הטורים)

ספורנו ויעבידו. כשראו אותם מבזים עצמם לפעולה פחותה שמו אותם לעבדים, וזה כי כפי מה שהיו מוסיפים חטאת על חטאת כן אבדה עצתם ויצאו מרעה לרעה: (ספורנו)

[יד] וימררו את-חיייהם בעבודה קשה בחמר ובלבנים ובכל-עבודה בשדה את כל-עבדתם אשר-עבדו בהם בפרך:

אונקלוס וְאִמְרֵרוּ יַת חַיֵּיהוֹן בְּפִלְחָנָא קִשְׂיָא בְּטִינָא וּבְלִבְנִין וּבְכָל פְּלִחְנָא בְּחִקְלָא יַת כָּל פְּלִחְנֵהוֹן דְּאִפְלְחוּ בְהוֹן בְּקִשְׂיֵי: (אונקלוס)

יונתן וְאִמְרֵרוּ יַת חַיֵּיהוֹן בְּפִלְחָנָא קִשְׂיָא בְּטִינָא וּבְלִיבְנִין וּבְכָל פִּוְלְחָנָא בְּאַנְפֵי בְרָא יַת כָּל פִּוְלְחֵהוֹן הוֹון מְפִלְחִין בְּהוֹן בְּקִשְׂיֵי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וימררו. ידוע הוא כי התיי"ו סימן לנקבות על הרוב והמ"ם סימן לזכרים כמו מועדות ומועדים. ודרך חכמי ספרד כי בניני הפעלים שמורים ולא תחסר אות מן השרש. ואינם כן רק שמות דברים יאמרו כאשר נמצאו. כי יחיד מן מועדות מועד לא מועדה. כאשר אמר החכם בעיניו כי מן מקום יאמר מקומים וממקומות מקומה. אולי יפקח עיניו ויראה כי מן בכור יאמר בכורים. למכה מצרים בבכוריהם. והנה ובכורות בקרך. אם כן יהיה היחיד בכורה. וככה לבנים לא יאמר לבן כי אם לבנה. וטעם בחומר ובלבנים לבנות בתים וגדרות גם לחרוש ולקצור ולזמור ולבצור וזה את כל עבודה בשדה. ואחר כן כלל את כל עבודתם לצרכיהם: **אשר עבדו בהם.** ישרתו בעבור שנים עבדו בהם בפרך. וגזרת עבד בלא ביי"ת אחריה היא עבודת העבד. וככה עבדתיך. ואם אחריה ביי"ת הוא על ב' דברים. האחד בעבור כמו ויעבד ישראל באשה. והשני לא תעבד בו בפרך. כדרך אשר לא עובד בה. וככה אשר לא יעבד בו. כי כתוב והארץ הנשמה תעבד. ועל הדרך הזה כנושה כאשר נושה בו: (אבן עזרא)

בעל הטורים בחמר. חסר והוא אותיות ברמ"ח איברים. ד' מיני ענויין בפסוק וימררו את חייהם בעבודה קשה בחמר ובלבנים ובכל עבודה בשדה את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך. לכך היתה כל מכה ומכה של ד' מכות ולמ"ד של ה' מכות חשיב נמי ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך: (בעל הטורים)

אור החיים וימררו את וגו'. אומרו **בעבודה קשה** פירוש בעבודה שהיא קשה מצד עצמה אפי' במועט ממנה והוא עבודת חומר ובלבנים ועבודת שדה. ואומרו **את.**

כל עבודתם וגו' כי לא תאמר שהרפו ידם מהם משיעור הבנין שקצבו להם מקודם אלא שקצבת עבודה ראשונה במקומה עומדת והוסיפו להם כמו שתאמר שאחר ששמו עליהם כך וכך שיבנו בכל יום אחר שיהיה החומר והלבנים מוכנים לפנייהם הוסיפו עליהם לעשות הכנת החומר והלבנים וכל עבודת הכנת הבנין ולא הקילו מצד זה שיעור עבודה ראשונה אשר עבדו בהם בפרך אלא אתה עמה, וזה מהתחכמות פן ירבה, ואף על פי כן לא הועילו להמעיטם כי נתרבו בני ישראל והספיקו לדבר זה, ואשר על כן ויאמר מלך מצרים וגו' להמית הזכרים: (אור החיים)

ספורנו וימררו את חייהם. כאשר הוסיפו לחטוא בדעות ובמעשים, כמו שהעיד

הנביא באמרו וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואומר לשפוך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים וכן היתה יד צריהם עליהם הלוך וקשה: (ספורנו)

דעת זקנים וימרו. ובאותו פרק נולדה מרים ועל שם כך נקרא' מרים: **בחמר**.
בתחלה: **ובכל** **עבודה**. בסוף: **דעת** (זקנים)

טו ויאמר מלך מצרים למילדת העברית אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה:

אונקלוס ויאמר מלכא דמצרים לחינתא יהודינתא דשום חדא שפרה ושום תנינתא פועה: (אונקלוס)

יונתן ויאמר פרעה דמדן הנה חמי בחילמיה והא כל ארעא דמצרים קיימא בכף מודנא חדא וטלגא בר אימרתא בכף מודנא חדא והות פרעא כף מודנא מטלגא בגוה מן יד שדר וקרא כל חרשי מצרים ותני להון ית חולמיה מן יד פתחין פומהון ייניס וימברס רישי חרשא ויאמרין לפרעה ביר חד עתיד למהוי מתיליד בכנישתהון דישראל דעל ידו עתידא למחרבא כל ארעא דמצרים ויגין כן אתניעט פרעה מלכא דמצרים לחינתא יהודינתא דשמא דחדא שפרה היא יוכבד ושמא דתנינתא פועה היא מרים ברתה: (תרגום יונתן)

רש"י למילדות. הוא לשון מולידות, אלכא שיש לשון קל ויש לשון כבד, (ז) כמו שובר ומשבר, (ח) דובר ומדבר, כך מוליד ומילד: שפרה. זו יוכבד, על שם שמשפרת את הולד: פועה. זו מרים, (א) על שם שפועה ומדברת והוגה לולד, כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה (סוטה יא:): פועה. לשון לעקה, כמו כיולדה אפעה (ישעי' מז, יד): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) שיש דגש בלמ"ד מילדות ול' קל שהוא בלל דגיפת למ"ד: (ח) שובר ל' קל ומשבר לשון כבד ופירושם שזה וכן דובר ומדבר נמי כן הוא: (א) דכתיב בסמוך ויעש להם בתים ופירש"י בתי כהונה ובתי לויה ומלכו' ולא מלינו שילאו מאסה אחרת אלכא מיוכבד ומרים והואיל וכן הוא ע"כ כריכים נמי לומר דשפרה היינו יוכבד דהיא היתה אמה של מרים דאין סברא לכתוב בתחלה הבת ואחריה האם ופועה היינו מרים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר מלך מצרים למילדות. שרות היו על כל המילדות כי אין ספק כי יותר מחמש מאות מילדות היו אלא אלו שתיהן שרות היו עליהן לתת מס למלך מהשכר וככה ראיתי היום במקומות רבות. והאם והבת היו בדרך קבלה כי נכון הוא: (אבן עזרא)

בעל הטורים שפרה. ב' במס' מתרי לישני. דין ואידך ברוחו שמים שפרה. כי דרך המילדות שלפעמים שהולד נוצר מת לוקחת המילדת שפופרת של קנה ומשימה

תוך מעיו של הילד ומנפחת בו ומשיבה רוח לילד וזהו שפרה לשון שפופרת. ד"א
למה נקרא שמה שפרה שמשפרת, את הולד. אף ברוחו שמים שפרה ע"ש
שהקב"ה שפר השמים: (בעל הטורים)

אור החיים ויאמר מלך וגו'. הגם שכל המעשה האמור בענין אמר לשון רבים
דכתיב וישימו וכאשר יענו וגו' ויעבידו וימררו כי לא המלך לבדו עושה אלא הוא
ועמו, דבר זה עשאו המלך לבדו כדי שיהיה הדבר בסוד שלא ירגישו העבריות
להסתיר הריונם ושלא ירחיקו המילדות מילד אותם כאשר אבאר בסמוך:

למילדות העבריות וגו'. צריך לדעת מה אמר להם באמירה זו. ואולי כי האמירה
היא שקרא ואמר **העבריות אשר שם האחת וגו'** כי להיות שבאו לפניו הרבה ולא
היה מכיר אלו המילדות לזה קרא בשמותם ליחד להם הדיבור לצד שהיו גדולות
של כל המילדות ורצה להטיל הדבר עליהן כי כן דרך השררה. עוד ירצה שהוא
עשה אותן גדולות ושרות בקריאה זו על כל המילדות ואשר על כן פרט את
שמותן, ולזה חזר לומר פעם אחרת **ויאמר בילדכן וגו' פי'** שהציווי לא לשתייהן
לבד אלא לכל המילדות אלא שאלו יהיו עליהם שרות. עוד ירמוז הכתוב לשון
גדולה ורוממות על דרך (דברים כ"ו) את ה' האמרת וה' האמירך והכונה בזה
להגיד שבאמצעות ענין זה גרם להם פרעה מעלה והתרוממות לב' המילדות ועלו
במעלה כאמור בסמוך (פסיק כ') וייטב אלהים וגו' ויעש להם בתים בתי כהונה
בתי לוייה בתי מלכות בתי נביאות (סוטה י"א:): (אור החיים)

ספורנו למילדות העבריות. לאותן שהיו בעיר מצרים, כי אמנם בעם כל כך רב
לא היו שתי מילדות בלבד. אבל אחר שבגדו במלך מילדות מצרים, אחר שדבר
להן המלך בעצמו, לא שם לבו לבטוח במילדות שאר מקומות: (ספורנו)

כלי יקר ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות וגו'. יש אומרים שהמילדות היו
מצריות וכאילו אמר למילדות את העבריות, דאל"כ מאי רבותיה דקאמר
ותיראן המילדות את האלהים. ורז"ל אמרו (סוטה יא:) שפרה זו יוכבד ופועה זו
מרים כו', ויש להתבונן דלמא אפכא שפועה יוכבד ושפרה זו מרים ומה הגיד לנו
הכתוב בזה שנשתנה שם, ונ"ל שפועה לשון דבור וזה מורה ממש על מרים
שהיתה נביאה כארז"ל (מגילה יד.) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן. שהיתה
מתנבאת עתידה אמי שתלד בן המושיע לישראל, ובפרי' וארא (א.ו.) פירש"י
שנבואה לשון דבור נגזר מלשון בורא ניב שפתים. יוכבד היינו שפרה על שם
שחזרה לשופרה ונערותה בהיותה בת ק"ל שנה כי אז היתה שופרה מעין שופרה
של ימי נערותה, כמו שקרה לשרה וגם נס זה היה מופת שיולד ממנה בן מושיע
לישראל, כי לא בחנם נעשה לה נס זה. ועל כן הגיד לנו המקרא לומר ראה כי
נבערה עצת פרעה וכל חרטומיו, כי קרא למילדות אשר נקבו בשמות שפרה
ופועה המורים על הגואל שיצא מהם, והם הם מולידי הגואל ואיך ימיתו בניהם
ממש, ופרעה לא הרגיש בשינוי שמותם אלו לומר הלא דבר הוא, ועוד הגיד לנו
הכתוב שמותם כי המה הוראה על שלא היו מסופקים בגאולה כי היה להם
מקום לספק בה כמ"ש ביחזקאל (יחזקאל כ.ח.) ואומר לכלותם בתוך ארץ מצרים,
ושמות אלו מורים על לידת הגואל ומטעם זה לא עשו כאשר דבר אליהם פרעה,
כי אילו היו מסופקים אולי היו מסכימים לגזרת פרעה כי טוב להם שימותו
קטנים ממה שילדו לריק ולבהלה ויהיו כל ימיהם בצרה ושעבוד,

ומ"ש ואם בת היא וחיה. שנראה מיותר נראה כדי שלא יבינו אם בן הוא לשון
אע"פ, כמו ואם יהיה היובל שפירושו אף אם יהיה היובל, כך יכולין להבין לשון

אם בן הוא אף בן הוא שיש בו צורך בעבודה, מ"מ תמיתון אותו ומכל שכן הבת, ת"ל ואם בת היא וחייה.

יז) ותיראן המילדות את האלהים. כמ"ש (קהלת ח.ב.) אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים. כי באופן זה תשמור פי גזירת המלך כשלא תתנגד לשבועת אלהים, אשר השבע השביע אותנו לשמור כל מצותיו, כך יראו המילדות את האלהים ושמנו את נפשם בסכנה, כי ההריגה היא מן אותן ג' שיהרג ואל יעבור כי מאי חזית דדמא דידך סומק טפי כו' (פסחים כה:) ולדעת רז"ל שאמרו (סוטה יא:) שפרה שמשפרת הולד ופועה לשון דבור אל הילד, נ"ל בזה מה שדחו את פרעה בקש ואמרו כי חיות הנה בטרם תבא אליהן המילדת וגו'. וקשה א"כ למאי נפקא מינה המה מילדות מאחר שהעבריות אינן צריכין להם, על זה אמר הכתוב כמתרץ שאמרו שהמה אינן מולידין העבריות כי חיות הנה, אך עיקר מלאכתם לשפר הולד ולצעוק לו אחר שנולד כבר, ופרעה אמר בילדכן את העבריות וגו', ומזה מצאו מקום אל התנצלות לומר שאנחנו אין מולידין אותם, וע"כ שתקו ולא ענו דבר לפרעה מיד כדי שלא ימנה מילדות אחרות ואיהו דאטעי אנפשיה. לפיכך וייטב אלהים למילדות וירב העם ויעצמו מאד. כי זה טובה להם לפי שברוב עם הדרת מלך ומהם יצאו מלכים וכהנים כמו שפירש"י על פסוק ויעש להם בתים, וכן טובה לכהנים ולוים שברוב עם נותנין מתנות כהונה ולויה.

כב) ויצו פרעה לכל עמו וגו'. ארז"ל (סוטה יב.) לפי שהיו אצטגנוני מצרים מסופקים אם יולד הגואל מן העבריות או מן המצריות על כן ויצו לכל עמו, וספק זה בא להם לפי שבאמת נולד מן העבריות אבל נאמר בבת פרעה ויהי לה לבן, ע"כ סברו שמא יהיה בן ממש לאיזו מצרית, דוגמת השמש והירח בחלומו של יוסף שהיו הדברים מגיעין עד בלחה. (כלי יקר)

דעת זקנים למילדות. רב ושמואל ח"א אשה ובתה יוכבד ומרים וח"א כלה וחמותה. יוכבד ואלישבע: ד"א למילדת חסר וי"ו למד שלא היתה כי אם מילדת אחת והיינו יוכבד אבל מרים נערה היתה ולא היתה מילדת אלא פועה לילד ולכך אמרו חז"ל פועה זו מרים מהרב משה כהן. ד"א שפועה לילד בבטן וקוראה לו צא והוא יוצא: (דעת זקנים)

יטז) ויאמר בילדכן את העבריות וראיתן על-האבנים אם-בן הוא והמתן אתו ואם-בת הוא

אונקלוס ואמר פד תהוין מולדן ית יהודייתא ותתזון על מתברא אם בר הוא תקטלן תיה ואם ברפא היא ותקמנה: (אונקלוס)

יונתן ואמר פד תהוין מולדן ית יהודייתא ותיסתכין עלוי מתברא אין ביר דכר הוא ותקטלון תיה ואין ברפא נוקבא היא ותתקיים: (תרגום יונתן)

רש"י בילדכן. כמו צהולידכן: על האבנים. מושב האשה היולדת, וצמקום אחר קוראו משצר, וכמוהו עושה מלאכה על האבנים, (ירמ"י יח, ג.) מושב כלי אומנות וזכר כלי חרס: אם בן הוא וגו'. לא היה מקפיד לללא על הזכרים, שאמרו לו אלכטגנינו (ב) שעתיד להוולד בן המושיע אותם: וחייה. (ג) ותחיה: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) ואל"ת דלמא כדי שלא יפרו וירצו וי"ל דא"כ הי"ל להמית הנקבו
שאף אם ימותו הזכרים וישארו הנקבות אם ישאר זכר אחד יכול לעצר כמה
נקבות. (נח"י) ול"נ דאס"ד משום פריה ורביה לחוד הוא א"כ למה חידש גזרת
המילדות דטעמא מאי הקפיד על פו"ר משום טענת ונלחם בנו והא כבר נתבטלה
בגזרת שרי מסים אללא שראו וכו' ע"ש באריכות: (ג) פי' וחיה הוא ל' זכר כדמאינו
בהרבה מקומות והאי וחיה לשון נקבה הוא כמו ותחיה ויש חילוק כי זה הטעם
למעלה בחי"ת והוא ל' נקבה אבל כשהטעם למטה ביו"ד אז הוא ל' זכר כדמאינו
במגילת אסתר דכתיב את שרביט הזהב וחיה וגם בקהלת אם חיה אלף שנים.
א"נ כוונתו דוחיה ביו"ו הופך את התיבה להבא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר בילדכן את העבריות. כל שהוא ממשפחת עבר יקרא עברי. ועל
אמונתו יקרא עברי. על כן. אבי כל בני עבר. הבא מעבר הנהר. עבר נהר משתי
העברים: אמר בן קריש כי אל"ף אבנים נוסף מגזרת בנים והטעם המשבר כמו
מי אפסים והנכון שהיא כמו באבנים והאל"ף שורש: **והמתן אותו.** בסתר שלא
יודע הדבר כי חמס היה עושה. ומלת וחיה קשה מאד בדקדוק והיא זרה כי
המשפט וחיתה. כי ה"א השרש מן חיה יחליפוהו בתי"ו כמשפט בסמוכים. ולכל
חית הארץ. והיה כן בעבור שהה"א והתי"ו. קרובים במכתב ואין ביניהם לבד
משך הנקודה שבתוך הה"א אבל לא במבטא. כי הבדל יש ביניהן בשמות כי
תחלה תקרא ה"א וכשתמשך הנקודה תקרא תי"ו וזה לאות כי הכתב שבידינו
הוא כתב עברי. והכלל כי מלת חי גם חיים בספק. כי הסכימו חכמי הדקדוק. כי
וארפכשד חי. מפעלי הכפל. וכמוהו כי אם תם הכסף שהוא מן תמם. וחיי כמו
רבים חיים. ולפי דעתו כי זו הגזרה זרה ואם איננו כן. יראנו ממנו פעל עתיד.
כמו אחוג יחוג. לחוג. היה ראוי שיאמר אחוי יחוי לחוי. או כמו סב. סבו ציון.
סבי עיר. והנה זאת לאות כי היא מהפעלים בעלי הה"א באחרונה. אחר שלא
מצאני מגזרת חי אחת מכל הגזרות שהזכרנו הנה זאת לאות כי הוא מהפעלים
בעלי הה"א באחרונה כי מצאנו שיאמר אחיה נחיה יחיה תחיה כמו יאמר מן
היה נהיה אהיה תהיה יהיה. וא"כ הוא מגזרת חיה כמו היה. ואף על פי שמצאנו
שיאמר וארפכשד חי בלשון עבר לא נחוש לכל זה. אע"פ שידמה שהוא מפעלי
הכפל. והוצרכתי לומר ככה בעבור שראיתי כי אין וא"ו בכל המקרא שהיא שרש
בסוף המלה. ואין טענה עלי ממלת שלו. כי הוי"ו תחת ה"א. כי אותיו אהוי"י
מתחלפות זו בזו והעד. שלו כל בוגדי בגד. והוא מן שלה. והנה אפרש לך למה לא
תבא וי"ו שורש בסוף המלה והיה זה בעבור כי הוי"ו ישרת בסוף בעבור יחיד
שאיננו נמצא. כמו עבדו ואמתו. וסימן לשון רבים פרו ורבו. וגם יש וי"ו נוסף
כמו. בנו בעור. ואילו היה וי"ו שרש היה מתערב עם אחת מאלו השלשה ווי"ן
שהזכרנו יחיד ורבים ונוסף. ולא תדע המלה. גם ככה אומר לך באות יו"ד שלא
תבא שורש באחרונה כי הוא סימן יחיד מדבר ידי גם ידי. וסימן רבים בסמוך.
ידי נשים רחמניות. וסימן נקבה. דעי וראי. ויו"ד היחוס העברי או העבריה. גם
נוסף בפעלים המגביהי להושיבי. גם בשמות בני אתונו. גם במלות הטעם זולתי
מני אפרים. ובעבור כל זה אינו ראוי שיבא יו"ד שרש באחרונה פן תתערב לנו
המלה עם אחת מכל אלה שהזכרנו. על כן אמרתי כי מלת וחיה זרה והיא כמו
וחיתה ותהיה מהפעלים בעלי הה"א באחרונה כאשר פירשתי: (אבן עזרא)

בעל הטורים על האבנים. ב' במסורה וראיתן על האבנים וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים כדאי' ר. בפ"ק דסוטה ס"י גדול מסר להם בשעה שהאשה כורעת לילד ירכותיה מצטננות כאבנים ד"א מה היוצר ירך מכאן וירך מכאן וסדן באמצע אף אשה ירך מכאן וירך מכאן והולד באמצע. ד"א מה ענין זה ליוצר לפי שנאמר כי הנה כחומר ביד היוצר: (בעל הטורים)

אור החיים ויאמר וגו' וראיתן על וגו'. צריך לדעת לאיזה ענין ראייה זו ולא היה לו לומר אלא אם בן וגו', ומה גם לדברי רבותינו ז"ל (סוטה יא:). שאמרו סימן מסר להם בן פניו למטה בת פניה למעלה לא ידעתי למה הוצרך לסימנים אלו. עוד צריך לדעת טעמו למה לא גזר על הכל, ואין להאמין עליו כי במדת רחמים נהג לשום להם שארית בארץ כי שורשו שורש אכזרי הוא. עוד קשה אומרו **והמיתן אותו** בתוס' וא"ו מבלי מעשה קודם לדבר. עוד למה הוצרך לומר **ואם בת היא וחייה** כיון שפרעה לא גזר אלא על הזכרים פשיטא שלא יבקשו המילדות לעקור את הכל.

אכן רשע זה נתחכם כדי שתעלה בידו העצה, כי מי זאת האשה אשר תזמין עצמה למילדת להרוג בניה, לזה נתחכם ואמר להן שיתנהגו בסדר זה ויעשו בהעלם דבר ולא ירגישו היולדות על זה הדרך, כי קודם שיוודע הנולד מה הוא אם בן אם בת יראו המילדות על האבנים אם בן הוא ימיתוהו ויאמרו נולד מת ולא יניחו עד שיצא ועוי' (צועק סוטה י"ב) אלא שיראו על האבנים קודם שיצא לעולם אם בן הוא, ומנין ידעו לזה אמרו ז"ל סימן מסר להם, ולזה אמר והמיתן בתוס' וא"ו כי מצוה ראשונה צוה אותן להבחין לדעת אם בן הוא קודם שיצא לעולם ויתן קולו, והב' והמיתן אותו בצאתו מבטן אמו. ואמרו **ואם בת היא** וגו' נתכוון גם כן בזה כדי שבאמצעות ענין זה לא ירגישו בדבר הנשים היולדות כשיראו שלפעמים ולדותיהן מתקיימין לא יחשדו במילדות והם לא יבחינו כי הורגות הזכרים ולא הנקבות. ואולי שצוה עליהם לבל יודיעו הזכר אלא יאמרו שהנולד נולד מת שבאמצעות כן יסתר החשד, ובזה נתיישבו כל הדקדוקים.

והנה עצה חכמה יעץ פרעה בדבר זה לבל יוכלו עלות מהארץ, והוא כי באמצעות שיהרגו כל זכר ויתרבו הנשים והן האשה טב למיתב טן דו ויתחברו נשי ישראל עם המצריים ויתחתנו בהם ומעתה אין מציאות לעלות מן הארץ כשיהיו לעם אחד. גם יפגימו הנפשות הקדושות בערבוב הנפשות הטמאות ויהיו שם עד עולם ב"מ. ותמצא שאמרו רז"ל (ויק"ר פ. ל"ב) שלא נגאלו ישראל עד שהיו בהם ד' דברים וא' מהם ששמרו עצמם מן העריות, ועל זה מפורש בקבלה (שה"ש ד') גן נעול וגו', ואם היו מתחתנים עם המצריים לא היתה בר מינן תקומה לשונאיהם: (אור החיים)

[יז] ותיראן המילדת את-האלהים ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים: ותחיון.

אונקלוס וְדַחֲלָא חֲתָא מִן קָדָם יְיָ וְלֹא עֲבָדָא כְּמָא דְמַלְיִל עִמָּהּ מְלָכָא דְמִצְרַיִם וְקִימָא וְתַתְּיָא : בְּנִיָּא : תַּתְּ

יונתן וְדַחֲלָא חֲתָא מִן קָדָם יְיָ וְלֹא עֲבָדוּ הִיכְמָא דְמַלְיִל עִמָּהּ מְלָכָא דְמִצְרַיִם וְקִימָא וְתַתְּיָא : בְּנִיָּא : תַּתְּ (תרגום יונתן)

רש"י ותחיין את הילדים. מספקות להם מים (ד) ומזון. (סוטה יא): תרגום הראשון וקיימא, והשני וקיימתון, לפי שלשון עזרית לנקבות רבות, תיבה זו וכיוצא בה משמשת לשון פעלו ולשון (ה) פעלתם, כגון ותאמרנה איש מצרי, (שמות ב, יט.) לשון עזר כמו ויאמרו לזכרים, ותדברנה צפיקם, (ירמיה מד, כה.) לשון דברתם כמו ותדברו (ו) לזכרים, וכן ותחללנה אותי אל עמי, (יחזקאל יג, יט.) לשון עזר חללתם כמו ותחללו לזכרים: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) מדכתיב לא עשו כאשר דבר אליהן ש"מ לא המיתום א"כ ל"ל תו ותחיין אלל מספקות וכו': (ה) ר"ל אין הפרש בין הגסתרות ובין הגמלאות בלשון עתיד. ונראה דה"פ דרש"י מקשה על עצמו לפ"מ שפירשתי ותחיין הראשון שהיו מספקו' להם מזון א"כ קשה על התרגום למה שינה בלשון הראשון פי' וקיימא והשני פי' וקיימתון בשלמא בלא זה הייתי אומר דוקיימתון פי' שמספקות להם מזון מ"ה שינה אצל לפי מה שפירשתי דותחיין הא' פי' מספקות להם א"כ למה תירגם על ותחיין הראשון וקיימא לכ"פ לפי שלשון עזרי וכו': (ו) כמו שמצינו ותאמרנה ובמקום אחר מצינו ותדברנה שתיבה זו כמו ותאמרנה כי הוא על משקל א' ואפ"ה פי' לשון דברתם לשון נוכח א"כ גם הכא ותחיין ראשון ל' נסתר והשני ל' נוכח והוא על משקל אחד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ותיראן העלימו האל"ף בעבור שלא תתערב המלה עם גזרת ראה: ותחיינה. בכל כחן יותר ממשפטן הראשון כי מה צורך היה להאריך: (אבן עזרא)

בעל הטורים המילדות. בגי' יוכבד בת לו: כאשר דבר אליהן. בגי' שתבען: (בעל הטורים)

אור החיים ותיראן המילדות וגו'. צריך לדעת למה כפל לומר ולא עשו ותחיין. ורז"ל (סוטה י"א) אמרו שהיו מספקות מים ומזון. וצריך לדעת למה לא היו עושים להם כן מקודם. ואולי שיודיע הכתוב שלא פסקו מההטבה, והוא סיבת היראה שיראו את האלהים אפי' על מניעת ההטבה שהיו רגילין להטיב בסיפוק מזון ולא מלבד שלא עשו וגו' אלא ותחיין.

או לעולם כי מקודם לא נתנו דעתם על מצוה זו לספק מים ומזון, ואחר שצוה להם פרעה חששו שיהיו נחשדים אם ימות א' מהנולדים שהם הרגוהו, לזה להוציא עצמן מהחשד השתדלו להחיות אפי' מי שימות מיתת עצמו מחסרון הסיפוק. ואולי כי זה רמז בתיבת את האלהים לרבות יציאת ידי חובת חשד בני אדם להיות נקיים מה' ומישראל. וטעם אומרו כאשר דבר כ"ף הדימוי לומר לא הוא ולא דומה לו. או ירצה לומר להיות כי מן הדרך הוא כשיגזור מלך דבר על כל פנים בתחלת הגזרה דבר מלך חזק ואימת מלך רועשת לבל עבור עליה ובאורך הימים אחר הגזירה היא רופפת, ולזה הודיע הכתוב כי הצדקניות הללו בטלו גזירת מלך סמוך לגזירה, והוא אומרו ולא עשו ואימתי כאשר דבר כמו שתאמר כי בעת שיצאו משם והיו מילדות לעבריות לא עשו וגו' ואדרבה ספקו מזון לאין נכון ובטלו דבריו סמוך לגזירה, ושיעור כאשר דיבר כשיעור (בראשית כז ל)

כאשר כלה יצחק לברך : (אור החיים)

[יח] ויקרא מלך-מצרים למילדת ויאמר להן מדוע עשיתן הדבר הזה ותחיינן. **אונקלוס** ויקרא מלך דמצרים לחייתא ואמר להן מה דין עבדתון ית פתגמא הדין וקנימתון **בגיא :** (אונקלוס)

יונתן ויקרא מלך דמצרים לחייתא ואמר להון למה דין עבדתון ית פתגמא הדין וקנימתון **בגיא :** (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויקרא. הנכון בנות מות. כי הפכתן מצותי. ואין הפרש בין ותאמדה עבר. כמו ותאכלנה הפרות. ובין כשידבר עליהן לנכח עצמן בהכנס הוי"ו הפתוח. וככה מדוע עשיתן ותחיינן : (אבן עזרא)

בעל הטורים עשיתן. ב' במסורה דין ואידך עשיתן תועבה ביחזקאל כדאי בפ"ק דסוטה שפרעה תבע למילדות שיהיו נשמעות לו דמצינו גכי עריות דכתיב כי את כל התועבות האל : ותחיינן. ב' בהאי פרשה כדאיתא בפ"ק דסוטה לא דיין שלא המיתום אלא שהיו מספקות להם מים ומזון : (בעל הטורים)

אור החיים מדוע וגוי ותחיינן וגוי. צריך לדעת מה הוא המעשה שעשו שעליו הוא אומר מדוע עשיתן, ואם שלא המיתו את הילדים זה יקרא שלילת המעשה והיה צריך לומר מדוע לא עשיתן. עוד צריך לדעת אומרו ותחיינן, ואם על סיפוק המזון לילדים הוא אומר כמו שפירשנו באומרו ותיראן המילדות וגוי ותחיינן וגוי אם לזה נתכוון מה מענה בלשון המילדות על זה והרי הן מורדות במלך. ואולי כי לא ידע פרעה בפירוש שהיו מספקות מזון לילדים כי מן הסתם לא יעשו כן בפני המצריים ולבני ישראל אין לחשוד בהם דלטורין כאומרם ז"ל (ויק"ר פל"ב) בפסוק ושאלה אשה וגוי כי י"ב חדשים היה ביניהם דבר זה ולא גילה אדם מעולם, אלא שהמצריים הגידו לו שהיו המילדות מספקות מים ומזון לבית הנשים חיות, ודבר זה יכולין הגוים השכנים להכיר בדבר כשתכניס המילדת עמה דברי סיפוק וידעו גם כן כי הנשים החיות היו בניהם זכרים, לזה אמר פרעה **מדוע עשיתן את הדבר הזה** פ"י סיפוק מים ומזון שהוא מעשה הנגלה, והן אמת אם לא היו מחיים הילדים הייתי תולה כי לבנות אתם מספקים אלא כיון שהסיפוק הוא למקום הילדים והילדים הנם בחיים זה לך האות כי להם אתם מספקים, והוא אומרם **ותחיינן את הילדים**, ואין זה אלא מעיון שכלי כנזכר, כי הידוע לו בבירור אינו אלא מעשה הסיפוק לבית היולדות : (אור החיים)

ספורנו מדוע עשיתן. שבגדתן בי, כי הנה כשצויתי לא מאנתם לעשות מצותי, ובטחתי בכך שתמיתו הילדים, ותוחלתי נכזבה : ותחיינן את הילדים. ולא די שלא עשיתן מצותי להמיתן כי גם נתתם עצות להחיותם : (ספורנו)

[יט] ותאמרן המילדת אל-פרעה כי לא כנשים המצרית העברית כן-חיות הנה בטורם תבוא אלהן המילדת וילדו :

אונקלוס ואמר א חַיְתָא לְפַרְעָה אַרְי לָא כְנִשְׂיָא מְצַרְתָּא יְהוּדִיתָא אַרְי חַפְיָמֹן אָנוּן
עד לא עלת לותהון חַיְתָא וילידן : (אונקלוס)

יונתן ואמר חַיְתָא לְפַרְעָה אָרוּם לָא כְנִשְׂיָא מְצַרְתָּא יְהוּדִיתָא אָרוּם זְרִיזִין
וחפמינו בְּדַעְתֵּיהֶן הינון קָדָם עד לא תייתי לְוֹתְהוֹן חַיְתָא הינון תְּלִין עֵינֵיהֶן
בְּצִלּוֹי מְצָלֶן וּבְעֵינֵי רַחֲמֵי מִן קָדָם אָבוּהֶן דְּבִשְׂמִיָּא וְהוּא שְׁמַע בְּקַל צְלוֹתְהוֹן מִן
יְד הינון מְתַעֲנִין וילידן וּפְרָקוּן בְּשָׁלָם : (תרגום יונתן)

רש"י כי חיות הנה. בקיאות כמילדות, תרגום מילדות חיתה. ורבותינו דרשו, (סוטה
יא: ושמ"ד) הרי הן משולות לחיות הקדה (ז) שאינון כריכות מילדות, והיכן משולות
לחיות, גור אריה, זאב יטרף, זכור שורו, אילה שלוחה, ומי שלא נכתב בו, הרי
הכתוב כללן, ויצרך אותם ועוד כתיב מה אמך (ח) לביאה (יחזקאל יט, ב): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) כי לפי פי' ראשון קשה שאף אם הם בקיאות וכי מילדת אינה
כריכה מילדת להולידה. רא"ם: (ח) ר"ל שמדמה כנסת ישראל לביאה: (שפתי
חכמים)

אבן עזרא ותאמרנה. לא עברנו על מצותיך כי העבריות אינן כמצריות כי כח חיים
הרבה יש להם. ובא היו"ד רפה. מן כי חיות והוא הנכון כמו דוות רוות. עלות
עלי. ונדגש היו"ד במלת חיים שהוא תאר. כמו ונתפשם חיים. כיו"ד אלהי
העבריים. גם כן חיים. שהוא שם דבר. כמו עץ חיים. וכמו ופטורי ציצים : וילדו.
נקבות פועל עבר כי שוה הוא לזכרים. טוו צבאו: (אבן עזרא)

אור החיים כי לא כנשים וגו'. צריך לדעת למה האריך כל כך לשון, ולא הספיק
לומר לא כמצריות העבריות או העבריות לא כמצריות. עוד צריך לדעת מה מענה
בפיהם על סיפוק המזון, ורואני כי קבל פרעה תשובתם. עוד קשה אומרו וילדו
שהיה צריך לומר יולדות.

אכן כוונת הכתוב הוא שהשיבוהו שלא יקח שיעור לעבריות מהמיוחדות
שבמצריות כי כולן חכמות מכל המצריות, והוא אומר כי חיות הנה ומילדות זו
לזו או אינם צריכין מילדת. ואולי שרמזו כי הנשים של בני ישראל היו בהם ב'
לימודיות בהשכלה האי' היותם מעיקרם עבריות, והב' שהן עתה מצריות
ובאמצעות זה נתחכמו ב' מיני השכלה, וזה הוא שיעור הכתוב כי לא כנשים
הרגילות בנמצא הם אלו שהם מצריות עבריות, ובזה לא תהיה הוכחת הסתירה
לא מעבריות ולא ממצריות כי אלו יש בהם ב' הדרגות והבן. ואומרו בטרם וגו'
נתכוונו להשיב אם יאמר ולמה לא יהיו הם מילדות אותם בעל כרחן לצד שהם
הממונות מהמלך ואמרו בטרם וגו' פי' כי אנו מתחכמין לבוא אצלם קודם שיגיע
זמן הלידה כפי חשבונם ליליד אותם ואף על פי כן אנו מוצאים אותם שכבר ילדו
כי היולדות היו מתחכמות להרחיק להם זמן לידתם כי הרגישו כדבר, וכל זה
נכלל בתיבת חיות. ומעתה כפי הנחה זו פרחת לה מעצמה החשדה הגם שיביאו
בידם מים ומזון היה לחושבם שעדיין לא ילדו והם באים ליליד אותם וכל מה
שיעשו מהוראת חיבה להם אדרבה כשורה וכהוגן עושין כדי שיתקרבו הלבבות
של היולדות ולא יהיו נחשדים בעיניהם כרצחניות וימצאו מקום לקיים גזירת
המלך להמית הבנים, ואחר שהיו מביאין לחושבן שעדיין לא ילדו כנזכר והיו

מוצאים כי כבר ילדו אינו מהמוסר להשיב המובא, ובזה ספה תמה תלונת וחשד פרעה הגם שצדקו דברי הולכי רכיל שאמרו שהמילדות ספקו מזון: (אור החיים)

ספורנו כי חיות הנה. בקיאות במלאכת המילדת, ואם נחפוץ לעשות דבר או לדבר שלא כהוגן, תהיינה מרגישות בדבר ולא תקראנה עוד אותנו לילד, ולמלך אין שוה להמית אחד או שנים בלבד: (ספורנו)

כ וַיִּטֵּב אֱלֹהִים לְמִילֶדֶת וַיִּרְבֵּ הָעַם וַיַּעֲצְמוּ מְאֹד:

אונקלוס וַאֲוֵטִיב יְיָ לְחַיִּיתָא וְסָגִי עֲמָא וַתְּקִיפוּ לְחַדָּא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲוֵטִיב יְיָ לְחַיִּיתָא וְסָגִי עֲמָא וַתְּקִיפוּ לְחַדָּא: (תרגום יונתן)

רש"י וייטב. הטיב להם, וזה חלוק בתיבה שיסודה ב' אותיות ונתן לה וי"ו יו"ד בראשה, כשהיא באה לדבר בלשון ויפעל, הוא נקוד היו"ד בציר"י שהוא קמ"ץ קטן, (או בסגול שהוא פת"ח קטן) כגון וייטב אלהים למילדות, וירב צבת יהודה, (איכה ב, ה). הרבה תאניה, וכן ויגל השארית, (דברי הימים-ב לו, כ). נבזרחדן הגלה את השארית, ויפן זנב אל זנב, (שופטים טו, ה). הפנה הזנבות זו לזו, כל אלו לשון מפעיל את אחרים, וכשהוא מדבר בלשון ויפעל, (ט) הוא נקוד היו"ד בחיר"ק, כגון וייטב בעיניו, (ויקרא י, כ). לשון הוטב, וכן וירב העם, נתרבה העם, ויגל יהודה, הגלה יהודה, ויפן כה וכה, פנה לכאן ולכאן. ואל תשיבני, וילך, וישב, וירד, וילא, (י) לפי שאינו מגזרתן של אלו, שהרי היו"ד יסוד בהן, ירד, ילא, ישב, ילך, יו"ד אות שלישית זו: וייטב אלהים למילדת. מהו הטובה: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) ר"ל לעלמו: (י) ר"ל שהם נמי נקודים בציר"י אפ"ה ל' ויפעל הוא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וייטב. בעלי היו"ד בראשונה פעם יעמד היו"ד כמו זו. ופעם יחליפוהו בו"ו כמו ויושב שם רעבים. שהוא מן ישב. כמו וייטב מן יטב. וזה הטוב הוא הנזכר אחר כן ויעש להם בתים. כמו כי בית יעשה לך ה': (אבן עזרא)

אור החיים וייטב וגו' וירב וגו'. צריך לדעת מה הוא ההטבה, ואולי שהוא הרשום בסמוך ויעש להם בתים. וקשה אם כן לא היה מפסיק כאומרו וירב העם. ונראה שמורינו הכתוב דבר שבאמצעותו רבו בני ישראל, לפי מה שקדם לנו שהיו מספקות להן מים ומזון לזה אמר וייטב אלהים למילדות פ"י נתן להם רב טוב ובאמצעותו היה להן יכולת לספק מזון ובזה וירב העם וזולת זה לא יהיה להם לספק לרבים בהפלגה, ואחר כך הזכיר ה' שכרם הטוב שעשה להם בתים.

עוד ירמוז כי בראות ה' יראתם מהאלהים הזמין לידם עשות מצות לאין קץ להרבות שכרם, והוא אומרו וייטב וגו' ומה הוא הטובה וירב העם שבזה יגדל זכותם כי כולם יחשבו להם כשלא הרגום, ואולי כי לטעם זה זכו משה ואהרן

בישראל כי בשלם זוכים לצד כי יוכבד ומרים נתנו נפשם עלינו ועברו פי מלך ועוד להם שזנו ופרנסו משלהם לזה יחשבו עליו הוא אבינו הוא מלכנו הוא מושיענו. וכלך גם כן לדרך זה כי לצד שאנו ענפי נשמתו של משה דכתיב (ישעי' ס"ג) משה עמו לזה סבלה יוכבד עולינו להגן בעדינו ולספק מים ומזון כמשפט היולדים לבניהם, ולדברי המפרשים (רש"י) שההטבה היא עשיית הבתים יש לומר כי טעם שהפסיק באומרו **וירב העם** שזולת זה אין מקום לבתי כהונה ובתי מלכות כי אם אין עם אין מלך וכהן, לזה הקדים ה' העם ואחר כך עשה להם בתים וגו': (אור החיים)

דעת זקנים וייטב אלהים. פרש"י מהו הטובה ויעש להם בתים ולא נראה כי יש פסוק מפסיק ולכן נראה לומר דקאי אאותו פסוק עצמו והפירוש וייטב אלהים למילדות ממה שוירב העם ויעצמו כי לפי שאמרו המילדות לפרעה כי חיות הנה ואינן צריכות אותנו היה אומר פרעה שקרניות הם וכשראה כי רבו העם ויעצמו מאד חזר ואמר כן המילדות דוברות כי ברור לי כי חיה אחת או שתיים אינן מספיקות עם רב כזה: (דעת זקנים)

[כא] ויהי כִּי-יִרְאוּ הַמִּלֻּלֹת אֶת-הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בְּתִים:

אונקלוס וְהָוָה פִּד דְּחִילָא חִתָּא מִן קָדָם יְיָ וַעֲבַד לְהוֹן בְּתִין: (אונקלוס)

יונתן וְהָוָה פִּד דְּחִילָא חִתָּא מִן קָדָם יְיָ וְקִנּוּ לְהוֹן שׁוֹם טַב לְדַרְיָא וּבְנָא לְהוֹן מִימָרָא דִּינִי בֵּית מְלָכוּתָא וּבֵית פְּחוּנְתָא רַבְתָּא: (תרגום יונתן)

רש"י ויעש להם בתים. (כ) בתי כהונה ולויה ומלכות שקרויין בתים, ויבן את בית ה' ואת בית המלך, כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים, כדאיתא במסכת סוטה (יא:): (רש"י)

שפתי חכמים (כ) לא וייטב לחוד ויעש לחוד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי כי יראו. בעבור שלא יראו ממלך מצרים רק יראו מהשם וייטב עליהן. ודע כי זו המלה איננה מהפעלים העומדים ולא מן היוצאים. כי הוא על דרך שיקבל האדם היראה מאחר. על כן יראו מאת ה' הוא הנכון. ואחזו דרך קצרה לומר ירא את ה'. על כן מלת נורא איננה בבנין נפעל. כמו נולד נשבר ונדכא. והמשכיל יבין: (אבן עזרא)

דעת זקנים ויהי כי יראו המילדות. פי כשראה פרעה שלא היו מקיימין מצותו ויעש להם בתים אצל עבדיו כדי שיראו אם הולכות אצל העבריות: (דעת זקנים)

[כב] וַיֵּצֵאוּ פְרַעֲהַ לְכָל-עַמּוֹ לְאֹמֶר כָּל-הַבָּנִים הַיְלִידִים הַיְאֻרָה תִּשְׁלִיכֵהוּ וְכָל-הַבָּת תִּתְּיוּן: (פ)

אונקלוס וּפְקִיד פְּרַעֲהַ לְכָל עַמָּה לְמִימָר כָּל בְּרָא דִּיתְּלִיד לִיהוּדָאֵי בְּנֵהָרָא תִרְמַנָּה

יונתן וְכָד חֲמָא פְּרָעָה קְדִין פְּקִיד לְכָל עַמִּיָּה לְמִימְרָא קָל בִּיר דְּכַר דְּאֶתְלִיד לִיהוּדָאִי בְּנֵהָרָא תְּבַלּוּקְנֶיהָ וְכָל בְּרֵאשִׁית תְּבַלּוּקְנֶיהָ : (תרגום יונתן)

רש"י לְכָל עַמּוֹ. אֲף עֲלֵיהֶם גִּזַּר, (ב) יוֹם שְׁנוּלָד מִשָּׁה אָמְרוּ לוֹ אֲלֵטְגִנִּינִי, הַיּוֹם נוֹלַד מוֹשִׁיעֵן, וְאִין אֲנוּ יוֹדְעִים אִם מִמַּלְרִים אִם מִיִּשְׂרָאֵל, וְרוֹאִין אֲנוּ שְׁסוּפוּ לְלִקּוֹת צְמִים, לְפִיכֵךְ גִּזַּר אֹתוֹ הַיּוֹם אֲף עַל הַמַּלְרִים, שְׁנֵאמַר כָּל הַבֶּן הַיּוֹלֵד, וְלֹא נֵאמַר הַיּוֹלֵד לְעַצְרִים, וְהֵם לֹא הִיוּ יוֹדְעִים שְׁסוּפוּ לְלִקּוֹת עַל מִי מְרִיבָה: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) מִקְּשִׁים הָעוֹלָם א"כ מֵאִי דְכַתִּיב הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ לְמוֹשִׁיעֵן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שְׂכַזְר נִשְׂבַּע וְכו' מֵאִי נִתְחַכְמָה שִׁיךְ הָא מִשּׁוֹם אֵיִלְטְגִנִּינִי הִיָּה זֶה שְׂלוֹה לְהַשְׁלִיךְ הַיִּאֹר' מִשּׁוֹם שְׁעִתִּיד לְלִקּוֹת צְמִים. וַי"ל לְעֵיל לֹא כוֹה אֲלֹא עַל הָעַצְרִים וְעַל אֹתוֹ לִיוֵּי נֵאמַר מֵאֲמַר הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ לְמוֹשִׁיעֵן שֶׁל יִשְׂרָאֵל אֲבָל אֹתוֹ יוֹם שְׁנוּלָד מִשָּׁה הִיָּה לִיוֵּי אַחַר אֲף עַל הַמַּלְרִי' שִׁשְׁלִיכּוּ אֹתוֹן לְמִים כָּל הַנוֹלָדִים בְּאֹתוֹ יוֹם לְבַד וְזֶה הִיָּתָה צְעֻזָּר שְׁאֵיִלְטְגִנִּינִי אָמְרוּ שִׁלְקָה צְמִים וְלֹא הִיוּ יוֹדְעִים אִם מִמַּלְרִים הוּא כְּדִפִּירִשׁ"י ז"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויצו. כָּל יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף מַלְכוּת מְצָרִים יִקְרָא בְּלִשׁוֹן מְצָרִים פְּרָעָה. וְהֵנָּה הַכְּתוּב לֹא הִגִּיד שְׁמוֹ כְּפְרָעָה נְכָה. כְּכֹה שְׁמוֹ בְּלִשׁוֹן עַמּוֹ. וְכֵן פְּרָעָה הַפְּרַע: הַיְלּוּד. שֵׁם תֵּאָר כְּמוֹ גְבוּר שְׂכוּר: (אבן עזרא)

בעל הטורים הילוד. ב' בְּמַסּוּרָה. הַכֹּא וְאִידֵךְ גַּם הַבֶּן הַיְלּוּד לֵךְ מוֹת יְמוֹת גְּבִי דוּד לּוֹמַר לֵךְ כְּשֵׁם שְׁנַעֲנַשׁ דוּד שֶׁהִקִּים עֲלָיו רַעָה מִבֵּיתוֹ שְׁאֲבַשְׁלוּם בְּנוֹ רַצָּה לְהַרְגוֹ גַּם פְּרָעָה מִשָּׁה שְׁנַתְּגַדֵּל בְּבֵיתוֹ קָם עֲלָיו וְהִבִּיא עֲלָיו כָּל הַמְּכוֹת: (בעל הטורים)

אור החיים ויצו וגו' לכל עמו וגו'. לְפִי מָה שְׁכַתְּבֵנוּ כִּי מִתְחַלָּה דְּבַר לְמִילְדוֹת שִׁיְהִיָּה הַדְּבַר בְּסוּד וְלֹא יִדְעוּ בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל, כְּשֵׁלֹא עֲלִתָּה בִּידוֹ עֲשֵׂה הַדְּבַר בְּפִרְסוּם וְצוּה לְכָל עַמּוֹ עַל הַדְּבַר כִּי חֲשַׁב כִּי אֵין נִמְלֵט מֵהֶם לְצַד הַיּוֹתֵם רַבִּים וְנִכְרִים שֶׁלֹּא יִרְחַמוּ עֲלֵיהֶם, עוֹד אֹוִלִי לְצַד שְׂרָאָה בְּאֲצִטְגִּנִּינִי כִּי מוֹשִׁיעֵן שֶׁל יִשְׂרָאֵל נוֹלַד וְעִתִּיד לְלִקּוֹת בְּמִים (סְנֵהֲדִרִין קָא.). לְזֶה גִּזַּר גְּזִירָה חֲזָקָה וּמִינָה כָּל אִישׁ מְצָרִי עַל הַדְּבַר וּבִזָּה אֵין נִמְלֵט מִיָּדָם, וְאֹמְרוּ לֵאמֹר פִּי לֹא שְׁהַמְצָרִים הֵם עֲצָמָם יִשְׁלִיכּוּהוּ אֲלֵא שִׁיאֲמְרוּ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל שְׁכָל אַחַד יִשְׁלִיךְ בְּנִי, וְהִטְעַם לְמָה שְׁאֲמְרֵנוּ שֶׁהַגְּזִירָה הִיָּתָה לְצַד מָה שְׂרָאוּ אֵיִצְטְגִנִּינִי וְכוּ' מִן הַסֵּתֵם יִרְאוּ הַדְּרֵךְ שֶׁלְקָה בּוֹ שֶׁהוּא עֵיִי יִשְׂרָאֵל, לְזֶה גִּזַּר שְׁבִנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם יִשְׁלִיכּוּ אֹתוֹ הַיִּאֹרָה, וְכִמוֹ שְׁכֵן הִיָּה שִׁיּוֹכְבַד הִיָּה הַשְּׁלִיכָה אֶת מִשָּׁה בִיאֹר.

או ירצה לאמר שהם יצוו לכל שכן על שכונתו על הדבר ולא יצטרכו כל העם. ויש מרבתינו שאמרו (סוטה י"ב). שגם על המצריים גזר, וזה דרך דרש שביום אחד אשר אמרו לפרעה כי בו ביום וגו' אותו יום גזר על כל עמו. אבל פשט הכתוב אין הדברים אמורים אלא בישראל כי גזירה זו בתמידות היתה והראיה כי יוכבד נתנה משה ביאור אחר ג' ירחים והאצטגנינים ראו יום הלידה, ואלו לא

היתה הגזרה אלא יום לידת משה והוכר היום ההוא מה מקום לגזור עוד, אלא ודאי שגזירה זו על כל הבן הילוד היתה בתמידות ובהכרח אומרו **לכל עמו** הוא לצוות על בני ישראל והדרשה תדרש: (אור החיים)

שמות פרק-ב

א וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת-בֵּת-לֵוִי:

אונקלוס וַאֲזַל גַּבְרָא מִדְּבֵית לְוִי וַיִּסְיב יָת בֵּת לְוִי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲזַל עִמָּרְם גַּבְרָא דְּמִשְׁבֵּט לְוִי וְאוֹתִיב בְּכִילְתָא וְגִינוּנָא דְּהַלּוּלָא יָת יוֹכָבֵד אֲנִתְתִּיחָא דְּתַרְיָד מִן קָדָם גְּזִירְתָא דְּפָרְעָה וְהוֹת בְּרַת מֵאָה וּתְלָתִין שָׁנִין פֶּד אֶהְדְּרָה לְוִיתִיָּה וְאֶתְעַבִּיד לָהּ נִיסָא וְהִדְרַת לְעֵלִימוֹתָא פְּמָא דְּהוֹת פֶּד הִיא זְעִירְתָא מִקְרִיא בְרַת לְוִי: (תרגום יונתן)

רש"י ויקח את בת לוי. פרוש היה ממנה מפני גזירת פרעה, (וחזר ולקחה, וזהו וילך, שהלך בעצת בתו שאמרה לו גזרתך קשה משל פרעה, אם פרעה גזר על הזכרים ואתה גם כן על הנקבות. ברש"י ישן) והחזירה ועשה בה לקוחין (מ) שניים, ואף היא נהפכה להיות (נ) נערה. וכת"ל שנה היתה, שנולדה בצואה למזכרים בין החומות, ומאתים ועשר נסתהו שם, וכשילאו היה משה בן שמונים שנה, אם כן כשנתעברה ממנו היתה בת מאה ושששים, וקורא אותה בת לוי: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) דהא מיד אחר ליקוחין זו נתעברה וילדה את משה והלא אהרן ומרים היו גדולים יותר ממשה וא"כ מתי ילדתן אלא וכו': (נ) ר"ל מדכתיב בת לוי משמע שהיתה בת להיינו נערה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וילך. בערים רבות היו ישראל יושבים כי רבים היו. וכלם יקראו ארץ רעמסס אולי בעיר אחרת היתה זאת: **בת לוי**. בן ישראל והיא אחות אביו. ולא דבר נכונה האומר. כי תבואת השדה הנזרעת בשדה אחרת רק באותו שדה עצמו לא תצליח כראוי כי עיקר איסור ערוה היה להיות ישראל קדושים: (אבן עזרא)

הרמב"ן וילך איש מבית לוי. רבותינו אמרו שהלך אחר עצת בתו (סוטה יב:). ור"א אמר כי בערים רבות היו ישראל יושבים, וזאת האשה היתה בעיר אחרת. ומה צורך שיזכיר הכתוב זה. ועל דעתו, בעבור שלא חשש לגזרת פרעה ולקח לו אשה להוליד ממנה בנים, אמר הכתוב כן. בעבור כי בכל מזדרז לעשות ענין חדש יאמר כן, וילך ראובן וישכב את בלהה (בראשית לה כב), וילך ויקח את גמר בת דבלים (הושע א ג), לכו ונמכרנו לישמעאלים (בראשית לז כז), לכו ונכהו בלשון

(ירמיה יח יח), לכו נא ונוכחה (ישעיה א יח). וכן זה נזדרז ויקח את בת לוי. ולא הזכיר הכתוב שם האיש ולא שם אשתו אשר לקח, והיה זה בעבור כי יצטרך ליחסם ולהזכיר שמם מי אביהם ואבי אביהם עד אל לוי, ועכשיו ירצה לקצר עד לדת המושיע, ואחר כן (להלן ו יד~כה) ייחס גם שאר השבטים בעבורו בסדר השני:

ועל דרך הפשט שהיה זה תחלת הנשואין, אין מוקדם ומאוחר בפרשה, כי היה זה קודם גזירת פרעה, וילדה מרים ואהרן, ואחר כן גזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ותלד הבן הטוב הזה. ולא הזכיר הכתוב לדת מרים ואהרן, כי לא היה בלדתם חדוש דבר. ועל דעת רבותינו (סוטה יב:): הם לקוחים שניים, שפירש ממנה מפני גזירת פרעה והחזירה בנבואת בתו (עי' שם יג.) ועשה בה מעשה לקוחים, הושיבה באפריון ומרים ואהרן מרקדים לפניהם, בשמחתם כי על ידי זה יגאלו ישראל. ואע"פ שהיה אהרן קטן, נתן השם שמחה בלבו בענין הזה, או מרים אחותו מלמדתו: (הרמב"ן)

בעל הטורים וילך איש: ב' במסורה. הכא ואידך וילך איש מבית לחם יהודה ע"י הליכה זו בא גואל הראשון יע". אותה הליכה יבא הגואל האחרון שהוא משיח בן דוד: (בעל הטורים)

כלי יקר וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי. פירש"י פרוש היה ממנה כו' ונראה שלמד זה ממה שנאמר וילך איש, ולא פירש מאין הלך ולהיכן הלך, גם מבית לוי, הלי"ל וילך איש לוי. אלא לפי שמצינו לשון הליכה בגירושין שנאמר (דברים א.טז) והלכה והיתה לאיש אחר. והאשה נקראת בית, ולוי לשון חיבור איש לאשה כמו הפעם ילוח אישי אלי, לכך אמר וילך איש מבית לוי שהלך לו מן ביתו דהיינו אשתו ומן החיבור אשר נתלוה לה, ואח"כ חזר ויקח את בת לוי. עשה בה ליקוחין שניים כי בזה הפעם ילוח אליה אישה הראשון, ז"ש את בת לוי. (כלי יקר)

ב ונתהר האשה ותלד בן ותרא אתו כי-טוב הוא ותצפנהו שלשה ירחים:

אונקלוס ועדיאת אנתא וילדת בר ונחזת יתה ארי טב הוא ואטמרתה תלתא ירחין: (אונקלוס)

יונתן ואיתעפרת איתתא וילדת ביר בסוף שיתא ירחין ונחמת יתיה ארום בר קיומי הוא ואטמרתיה תלת ירחין דסכומהון תשעא: (תרגום יונתן)

רש"י כי טוב הוא. כשנולד נתמלא הבית (ס) כלו אורה (סוטה יב:): (רש"י)

שפתי חכמים (ס) כתיב הכא כי טוב ולהלן הוא אומר וירא אלהים את האור כי טוב מה להלן אור אף כאן אור: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ותהר. אין ספק כמו שהזכרנו כי אהרן גדול בשנים ממש. וככה קבלו אבותינו שפועה היתה מרים וכתוב ותתצב אחותו מרחוק. והנה ידענו כי תחלת קץ ד' מאות שנה היו מיום שנולד יצחק כי הוא לבדו יקרא זרע והנה בן ששים שנה הוליד את יעקב ויעקב הוליד את ראובן בן שמונים וחמש והי' ברדתו אל

מצרים בן מאה ושלושים שנה חברנו עליהם ששים של יצחק עלו ק"צ והנה נשאר ר"י נוציא מהם ע' שנה שחיה יוסף אחרי כן והנה נשאר ק"מ ושנות לוי ברדתו אל מצרים מ"ג והנה חיה כ"ב שנה אחרי יוסף. והנה נשאר ק"יח. כי כתוב הוא וימת יוסף בן מאה ועשר שנים. ומתי מלך המלך החדש וכמה שנים בנו ערי מסכנות והנה קרוב מלדת משה נגזר על הזכרים. ובן זוטא אמר כל המספר דבר מעשה לא ישא פנים לנכבד להזכירו תחלה. וכתוב ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם והנה היא קטנה. והנה זה המוכה בסנוירים שכח שם חם ויפת. וכתוב ויולד נח. ויפת הוא הגדול. ועוד שמה קברו את אברהם ואת שרה אשתו. והיא נקברה במערה קודם אברהם ל"ח שנה. ודע כי הנו"ן תמצא חסרה או מובלעת בדגשות בתחלת המפעל כנו"ן גש הלאה. ויגש אליו. ובאמצע כמו וגם אף עלה בישראל. או ויחר אף. והנה הנו"ן מובלעת באמצע על כן נדגש פ"א. ויחר אפו ישוב אפך. וככה נו"ן נתן במלת תתי. כי הוא כמו תנתי. כי תי"ו האחרון איננו שורש רק הוא כמו. שבתי. לכתי. לדתי. גם בסוף תת פחדך. טוב תתי אותה לך. וככה בשמות כי בת היתה ראויה להיות לשון נקבה. כמו מן בן בנה. והיא תתערב עם אשר בנה בית. והנה החליפו הה"א בתי"ו כמו גבירה גברת. עטרה עטרת. פעם סמוך ופעם איננו סמוך כמו עטרת תפארת. והנה חסרו הנו"ן להקל על הלשון ויאמרו בת. ומלת רחל בתו. כמלת אמת חסדו ואמתו. והנה התי"ו לשון נקבה והנה הנו"ן מובלעת. ולי רבות אמונות ולא אמתות ולא אמתיות. כמו בנות ולא בתות ולא בתים: **ותהר**. לא הזכיר הכתוב לידת מרים ואהרן כי לא התחדש דבר בלדתם. ומלת טוב כאשר תמצא באיש מלא דעת. יתכן היותו בנשמה כמו טוב עם ה' וטוב עם אנשים. או טוב עין. או בגוף או בצורה טוב תאר. או מראה. ובעבור שמצאנו בילד כי טוב הוא אין לפרשו כי אם בצורתו טוב מכל הילודים: **שלשה ירחים**. יש אומרים כי בחדש השביעי מתחלת ההריון נולד. גם זה דרש כי לא יוכלו המצרים לדעת מתי הרתה האשה. ולפי דעתי כי הכתוב ספר החדשים שיכלה להצפינו כי אין כח באדם לראות באשה מתי תלד כי רחוק הוא שהוא נולד בחדש השביעי מתחלת ההריון כי הנולדים ככה הם קצרי קומה. ויותר חיים ונכבדים הם הנולדים באחד עשר. כי רובי הנולדים הם סמוכים לתשעה חדשים. והיודע עת ההריון יכול לדעת עת הלידה והיודע עת הלידה יכול לדעת עת ההריון. כי דבר מנוסה הוא לקדמונים. וחמשה פעמים נסיתיו גם אני כי מקום מזל הלבנה ומעלתה ברגע ההריון היא מעלת מזל הצומח ברגע הלידה. גם מעלה הצומחת רגע ההריון שם תהי' הלבנה רגע המולד. והנה המעמד הקצוב הם רנ"ט ימים ושליש יום. והאמצעי רע"ג. והגדול שהוא הארוך רפ"ז. וחכמי המולדות יודו כן. ואין טענה מהשבטים. כי להיותם על הסדר איננה ראייה. כי הרבה כאלה בתורה על כן יתכן שרחל נתנה שפחתה ליעקב בלדת שמעון. גם נולד יששכר קודם אשר. ודינה בבטן אחת נולדה עם זבולון. על כן מלת ואחר ילדה בת. כמו ואחרי כן יצא אחיו. שלא זכר ותהר לכל אחד. גם לתקופת הימים שלש היו: (אבן עזרא)

הרמב"ן (ב~ד) ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו. ידוע כי כל הנשים אוהבות את בניהם, יפים ושאינם יפים, וכלנה תצפנינה אותן בכל יכלתן, ואין צורך לטענה כי טוב הוא. אבל פירוש הטובה הזאת, שראתה בו טוב מחודש וחשבה כי יארע בו נס וינצל, ולכן נתנה אל לבה וחשבה מחשבות בענינו, וכאשר ראתה **שלא יכלה עוד להצפינו** חשבה שינצל בתחבולה אחרת ועשתה לו **תיבת גומא ואחותו נצבת מרחוק** שלא יכירו בה, לדעת **מה יעשה לו**. וכל זה סיוע לדברי רבותינו שדרשו **כי טוב הוא**, שנתמלא כל הבית אורה (סוטה יב.), ולמה שאמרו שהיתה מרים מתנבאת עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל (שם): (הרמב"ן)

בעל הטורים **כי טוב הוא.** ה' תגין ב' בטי"ת ואחד בוא"ו וב' בב' לומר שעתיד לקבל חמשה חומשי תורה שנאמר עליה כי לקח טוב נתתי לכם: **ירחים.** ד' במסורה. הכא ואידך גרש ירחים, במספר ירחים אל יבוא, תספור ירחים תמלאנה. כדאיתא בפ"ק דסוטה שמנו לה המצריים ט' חדשים מיום שהחזירה והיא נתעברה ג' חדשים קודם שגירשה וזהו תספור ירחים תמלאנה שספרו הירחים כדי שידעו עת לידתה במספר ירחים אל יבוא ולא יכלו לידע מספר הירחים כי היו לה ג' חדשים קודם שגירשה וזהו גרש ירחים. קודם שגירשה היו לה **ירחים** **מהעיבור ::** **בעל** **הטורים**

אור החיים **כי טוב הוא ותצפנהו וגו'.** צריך לדעת מה היא הטוביות שראתה בו. ורז"ל (סוטה יב.) אמרו נולד מהול ותמלא הבית אורה. וזה דרך דרש. עוד צריך לדעת קשר ותצפנהו עם ותרא אותו כי טוב וגו' וכי אם לא היה טוב לא תחמול על פרי בטנה לצפון אותו מאנשי דמים.

אכן כוונת הכתוב הוא כי ממה שאמר הכתוב ותצפנהו וגו' ולא יכלה עוד וגו' אמרו ז"ל (שם) כי מנו לה המצריים מעת הריונה והיא ילדתו בן ששה חדשים ויום אחד, והנה היולדת לששה פשיטא שאינו מתקיים והיולדת לז' מתקיים, והנה אין האשה מדקדקת במספר יום אחד וכשילדתו בחזקת נפל ילדתו והודיע הכתוב כי ראתהו טוב פי בריא וחזק שאין בו סימנים של נפל ולזה טרחה בשבילו וסכנה עצמה מהמצריים שהיו בודקים הבתים בקטנים כמאמרם ז"ל (שם) והוא אומר **ותרא** וגו' **ותצפנהו.** ודרשת רז"ל תדרש ממה שלקח לשון זה **כי טוב** ולא אמר לשון אחר. וכוונת רז"ל שדרשו טוב הוא מהול, כבר גילו דעתם במקום אחר (סנהדרין לח:) כי אדם הראשון קודם שחטא היה טוב מוחלט ובמעשה הרע שעשה משך הערלה מבחינת הרע, ולזה כשאמר הכתוב כי טוב הרי זה מראה באצבע כי מושלל מהכר רע שהיא הערלה: (אור החיים)

ספורנו **כי טוב הוא.** יפה, כמו כי טובות הנה ראתהו יפה יותר ממה שהיה מורגל וחשבה שזה היה לתכלית מכוון מאת יוצרו, כי אמנם יופי התבנית יורה על טוב מזג החומר ושלמות הכח המצייר: (ספורנו)

כלי יקר **ותרא אותו כי טוב הוא.** שנתמלא כל הבית אורה שנאמר (בראשית א.ד.) וירא אלהים את האור כי טוב, ומטעם זה הצפינה אותו כי יראה שמא יראו המצרים האור ההוא, וע"י האור יראו גם את הילד ולכך הצפינה אותו יותר מכל הילדים, ועוד שמא ירגישו ביתרון האור כי הוא הגואל המוציאם מאפילה לאורה ומשעבוד לגאולה, ואולי חשבה שלכך נברא האור עמו כדי שתלמד ממנו להצפינו כמו האור הראשון שנגזז לצדיקים לעתיד לבא.

ומספר שלשה ירחים. רמז שאור התורה היה גנוז עד הירח השלישי הוא סיון, כמו שלמדו מפסוק יצפון לישרים תושיה, (משלי ב.ז.) לפיכך לא יכלה עוד הצפינו. ועיין עוד לקמן בפסוק של נעליך מעל רגליך, שמשה היה משולל מן החומריות מכל וכל והיה מאיר מכל שני חלקיו והיה הבית האנושי שלו מלא אורה, ונס זה יוכיח על מהותו לעתיד. ונראה שעל מציאות אור זה שנולד עמו כתיב ותפתח ותראהו את הילד, מהו ותראהו אמרו רז"ל (סוטה יב.) שראתה שכונה עמו, ושכינה מאן דכר שמיה אלא ותראהו קאי על מציאת האורה אשר הזכיר לפניו באמרו כי טוב הוא, ואותו אור ראתה עם הילד כי את משמש במקום עם, ובזה היה נראה כנער גדול כי נתחברו יחד הילד והאור, ע"כ נאמר ותראהו רצ"ל האור את הילד עם הילד.

ו) והנה נער בוכה. שהיה נראה כנער גדול ובכיה זו ע"ש עמו אנכי בצרה. כמ"ש כי ידעתי את מכאוביו, ר"ל אני מרגיש מכאוביו כביכול וזהו כפל אהיה אשר אהיה, כי בצרתם גם לו צר. וי"א שלכך נשמע קולו כנער כדי שתחשוב בת פרעה שנולד מזמן רב, דא"כ לא תציל אותו מספק כי שמא הוא הגואל ונולד באותו יום שאמרו האצטגנונים.

ז) ותאמר אחותו וגו' האלך וקראתי לך מנקת כו'. מכאן ראייה שמרים נביאה היתה דא"כ במה ידעה שתחמול עליו בת פרעה, כי מאמר ותחמול עליו מאמר הפסוק אבל היא מנא ידעה. (כלי יקר)

דעת זקנים ותרא אותו כי טוב הוא. לפי שנולד לשה חדשים כדפרש"י כסבורה היא שהוא נפל וראתה בצפרניו אם גמרו שהוא סימן לבן קיימא מיד ותרא אותו כי טוב הוא שהיו בו סימני בן קיימא ולכך ותצפנהו. ד"א כי טוב הוא יפה היה כמו ונשבע לחם ונהיה טובים פי' יפים: (דעת זקנים)

ג וְלֹא-יִקְלָה עוֹד הַצְּפִינֹת וְתִקַּח-לָהּ תְּבַת גָּמָא וְתַחְמְרָה בְּחִמְרָא וּבְזַפְתָּ וְתִשֵּׁם בָּהּ אֶת-הַיָּלֵד וְתִשֵּׁם בְּסוּף עַל-שִׁפְתָּ הַיָּאָר:

אונקלוס וְלֹא יְכִילַת עוֹד לְאַטְמְרוּתָהּ וּנְסִיבַת לָהּ תְּבוּתָא דְגוּמָא וְחִפְתָּהּ בְּחִמְרָא וּבְזַפְתָּא וְשׁוּיַת בָּהּ יָת רַבָּא וְשׁוּיַתָּהּ בְּיַעְרָא עַל פִּי נְהָרָא: (אונקלוס)

יונתן וְלֹא הָיוּ אֶפְשָׁר לָהּ תּוֹב לְאַטְמְרִיתָהּ דְּמַצְרִים מְרַגִּישִׁין עָלָהּ וּנְסִיבַת לָהּ תְּבוּתָא דְּטוֹנִס וְחִפְתָּהּ בְּחִמְרָא וּבְזַפְתָּא וְשׁוּיַת בְּגוּוֹה יָת טְלָא וְשׁוּיַתָּהּ בְּגוּ גוּמָא עַל גִּיף נְהָרָא: (תרגום יונתן)

רש"י וְלֹא יִכְלֶה עוֹד הַלְּפִינוּ. שָׁמְנוּ לָהּ הַמַּלְרִיִּים מִיּוֹם שֶׁחֲזִירָהּ, וְהִיא יִלְדָתוֹ לְשָׁשָׁה חֲדָשִׁים וְיוֹם א', שֶׁהַיּוֹלְדֵת לְשַׁבְעָה יוֹלְדֵת לְמַקּוּטְעִין, (ע) וְהֵם זִדְקוּ אַחֲרֵיהּ לְסוּף ט': גַּמָּא. גַּמִּי זִלְשׁוֹן מַשְׁנֵה וּזְלַע"ז יוֹנ"קוּ, וְדַבֵּר כֵּךְ הוּא, וְעוֹמֵד בְּפָנַי כֵּךְ וּבְפָנַי קָשָׁה: בַּחֲמֵר וּבְזַפְתָּ. זַפְתָּ מִזְחוֹץ וְטִיט מִזְפָּנִים, (פ) כְּדִי שֶׁלֹּא יִרְיַח אֹתוֹ כְּדִיק רִיחַ רַע שֶׁל זַפְתָּ: וְתִשֵּׁם זְסוּף. הוּא לְשׁוֹן אֲגַם רוּשִׁי"ל זְלַע"ז, וְדוּמָה לוֹ קִנְהָ וְסוּף קִמְלוֹ (ישעי' יט, ו): (רש"י)

שפתי חכמים (ע) פי' אע"פ שאינן ז' חדשים שלימים אלא מקוטעין הן ואינן אלא ששה חדשים ויום אחד אפ"ה הוא חי: (פ) ומה שפירש"י צפ' נח ובתיבתו של משה ע"י שהיו המים תקינים ליה בחומר מצפנים כו' ע"פ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ונדגש צי' הצפינו כדגשות קו"ף אם יקרך עון לדבר במ צחות. ובעבור היות הצדי בשו"א נע נרפה הפ"א שהיה ראוי להדגש. והוא שם הפועל מהבנין הכבד הנוסף. ואין צורך לבקש למה לא צפנתהו עוד אולי השכנות המצריות שמעו קולו כי לא היו לבדם דרים בארץ רעמסם. וכתב ושאלה אשה משכנתה. ובאה מלת תיבת גומא מלעיל בעבור היות הניגון בתחלת מלת גומא: **ותחמרה**.

נחה ה"א כה"א ויקרא לה נובח בשמו. וזאת המלה נגזרת מן בחמר והוא טיט אדום מדבק נמצא בארץ ישראל. וכמוהו בארות בארות חמר. ובלשון ישמעאל יקרא אל חמר. ויוכבד עשתה כן כי אמרה אל אראה במות הילד. אולי אחותו נתנבאה לעשות כן. ומחשבות השם עמקו ומי יוכל לעמוד בסודו ולא לבדו נתכנו עלילות. אולי סבב השם זה שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים. הלא תראה שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס. והושיע בנות מדין מהרועים בעבור שהיו עושים חמס להשקות צאנן מהמים שדלו. ועוד דבר אחר. כי אלו היה גדל בין אחיו ויכירוהו מנעוריו לא היו יראים ממנו כי יחשבוהו כאחד מהם: **בסוף**. כמו קנה וסוף קמלו. והוא צמח מן היאור: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ולא יכלה**. ב' במסורה. הכא ואידך ולא יכלה ארץ מגוריהם. מלמד שעשתה לו מערה בארץ ואפילו תחת הקרקע חפרו אחריו מפני שידעו שמשם יצא הגואל וזהו לא יכלה ארץ ולא יכלה עוד הצפינו: **גומא**. ג' במסורה הכא ואידך השולח בים צירים ובכלי גומא על פני המים שאפילו בים שלח ציר דהיינו בת פרעה להציל כלי גומא ואידך באיוב היגאה גומא רמז למ"ד איוב בימי משה היה: (בעל הטורים)

ספורנו **ותשם בסוף**. מקום שלא יראו אותה עוברי דרך כשהיתה מניחה שם את התיבה, ועם זה בחרה במקום הסוף, להפוך גזרת השלכתו ביאור לעמידתו בסוף על שפת היאור: (ספורנו)

דעת זקנים **ולא יכלה עוד**. פרש"י שמנו לה המצרים מיום שהחזירה והיא ילדתו לששה חדשים ויום אחד והם בדקו אחריו לסוף תשעה חדשים וקשה מהא דאמר' בסוטה דמנו לה מצריים מיומא דאהדרה ואיהי היא מעברא בית תלת ירחא מעיקרא מכלל שגולד לתשעה חדשים. וי"ל דודאי לששה חדשים נולד אל מצראי נמי הי' ידוע יולד' לשבעה יולדת למקוטעים ומנו שנתעברה מיום שהחזירה ומיד בדקו אחריה והיא היתה מעוברת שלשה חדשים קודם הלקוחים שניים ולכך הטמינתו שלשה חדשים: **תיבת גומא**. לפי שהוא דומה לסוף שעל שפת היאור ולא יכירו בו האויבים בסוטה מסיק מכאן לצדיקים שממונם חביב עליהם יותר מגופם וכל כך למה לפי שאין פושטין ידם בגזל: **ותחמרה בחמר**. ומבחוץ בחמר. ומבחוץ כדי שלא יכירו כי הרבה פעמי הגמי והסוף אשר בשפת היאור מלוכלכין הן קצת מן הטיט אבל אם היה זפת מבחוץ היו רואין השחרורית מבחוץ ומכירים בה מיד. אמנם פרש"י איפכא החמר מבפנים והזפת מבחוץ. וראב"ע פירש ותחמרה בחמר ובזפת על דרך שאגת אריה וקול שחל אע"פ שתחמרה לא שייך גבי זפת נקט לה אגב חמר כדנקט נתעו גבי שאגה וקול. אע"ג דלא שייך ביה משום דשייך מיהא גבי שני כפירים: (דעת זקנים)

[ד] **וּתְתַצֵּב** **אַחֲתוֹ** **מִרְחִיק** **לְדַעָה** **מֵה-יַעֲשֶׂה** **לוֹ:**

אונקלוס **וְאַתְּעַתְּדַת** **אַחְתֵּיהָ** **מִרְחִיק** **לְמִידַע** **מָה** **יְתַעַבְד** **לֵיהּ:** (אונקלוס)

יונתן **וְאַתְּעַתְּדַת** **מִרְגִּים** **אַחְתֵּיהָ** **מִרְחִיק** **לְאַתְחַפְּמָא** **מָה** **יְתַעַבְד** **לֵיהּ:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ותתצב**. מלה זרה כי שמו נח נעלם בין שתי התו"יין תחת היו"ד. אמר ר' משה הכהן כי תי"ו לרדת ולגשת נוסף בעבור חסרון הפ"א מן פעל וככה לדעת

כי בעבור אות הגרון נפתח. ועתה החליפו התיי"ו לה"א במלה לדעה. כמו אשר
תנה הודך : (אבן עזרא)

ספורנו לדעה מה יעשה לו. שחשבה שיקחהו איזה מצרי כשאר אסופי, כי רבים
אסופים היו במצרים בלי ספק, כי מלאה הארץ זמה, כמו שהעיד הנביא באמרו
זרמת סוסים זרמתם : (ספורנו)

ה וַתֵּרֶד בַּת-פְּרָעָה לְרַחֵץ עַל-הַיָּאֵר וַנְּעַרְתִּיהָ הַלֵּלֶת עַל-יַד הַיָּאֵר וַתֵּרָא אֶת-
הַתְּבָה בַּתֹּךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח אֶת-אִמָּתָה וַתִּקְהָה :

אונקלוס וַנְּחַתַּת בַּת פְּרָעָה לְמַסְחֵי עַל נְהָרָא וְעוֹלִימְתָהָ מְהַלְכָן עַל פִּי נְהָרָא וְחַזַּת
יְת תְּבוּתָא בְּגוּ יַעֲרָא וְאוֹשִׁיטַת יְת אִמָּתָה וְיִסְבְּתָה : (אונקלוס)

יונתן וַגְּרִי מִימָרָא דִּי צוֹלְקָא דְשַׁחְנָא וְטָרִיב בְּשָׂרָא בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם וְנִחַתַּת
בְּרִיתִיהָ דְפְרָעָה לְאַתְקַרְרָא עַל נְהָרָא וְעוֹלִימְתָהָ אֶזְלוּ עַל גִּיף נְהָרָא וְחַמַּת יְת
תְּבוּתָא בְּגוּ גוּמְיָא וְאוֹשִׁיטַת יְת גְּרַמִּידָא וְיִסְבְּתָא וּמִן יַד אִיתְסִיטַת מִן שִׁיחְנָא
וּמִן טָרִיבָא : (תרגום יונתן)

רש"י לרחץ על היאור. סרס המקרא ופרשהו, ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ
בו: על יד היאור. אכל היאור, כמו ראו חלקת יואב אל ידי (שמואל ב יד, ל), והוא
לשון יד ממך, שיד האדם סמוכה לו. ורבותינו דרשו, (סוטה יב:) הולכות לשון מיתה,
כמו הנה אנכי הולך למות, (בראשית כה, לב.) הולכות למות לפי (ט) שמיוחו זה, והכתוב
מסייעו, כי למה לנו לכתוב ונערוותיה הולכות: את אמתה. את (ק) שפחתה.
ורבותינו דרשו (י) לשון יד, אצל לפי דקדוק לשון הקודש היה לו להנקד אמתה
מ"ם דגושה, והם דרשו את אמתה, את ידה ונסתרצבה אמתה אמות הרבה (סוטה
עט: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) ר"ל השפחות מיוחו צבת פרעה שלא להזיל את משה: (ק) וא"ת
והא רש"י עצמו פי' לעיל לפני זה לפי רבותינו שגזריאל המית כל השפחו' שהלכו
עמה כבר תירצו בגמ' דגזריאל לא המית כול' אלא הניח לה שפחה אחת בצביל
כבוד מלכות כדי שלא תשאר צבת פרעה לצדה ולזו השפחה שהשאיר לה שלחה:
(י) מדלל כתיב ותשלח את נערה או שפחתה ומדלל כתיב בהדיא ידה דרשו
שנסתרצבה אמתה אמות הרבה מזרחי. או משום שבאה המ"ם צלל דגש דרשו כן
כי שמות הדגושים לא ישתנו בסמיכות וכינוי וכיון שכאן נשתנה המלה דרשו
שנסתנה ידה לכך נשתנה גם כן המלה. ג"א: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ותרד. מארמונה: לרחוץ. מנהג המצריות היה. והזכיר דבר נערוותיה
שהולכות על מקום היאור. כמו ויד תהיה לך. בעבור ששלחה אמתה והיא אחת
מהנערות לקחת התיבה. כי בת המלך לא תכנס אל מקום הסוף. כי במקום רחוק

מן היבשה הושמה התיבה שלא יגיע אליה כל עובר. ועוד כי אין מדרך הדקדוק להיות זרועה כי המ"ם רפה ומ"ם אמה ארכו דגוש. ועוד כי אמה ארכו מדה לא זרוע:
(עזרא) (אבן)

הרמב"ן לרחוץ על היאור. סרס המקרא ודרשהו, **ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ בו.** לשון רבינו שלמה. ואם כן יהיה **על היאור** כמו "אל היאור". וכן וילך אלקנה הרמתה על ביתו (ש"א ב יא). כה תאמרו איש על רעהו ואיש אל אחיו (ירמיה כג לה). ויתכן שהיו ביאור מעלות, והיא ירדה מארמון המלך לרחוץ במעלה הראשונה אשר ביאור, לא תכנס אל שבולת הנהר, וראתה **התיבה בתוך הסוף** רחוק ממנה **ותשלח את אמתה ותקחה.** או הוא כמו לרחוץ ביאור, וכן ונתת אותם על סל אחד (להלן כט ג): (הרמב"ן)

בעל הטורים ותרד בת פרעה. ס"ת דתה מלמד ששינתה דתה שהלכה להתגייר: **ונערותיה.** ג' הכא ואידך ותקם רבקה ונערותיה לומר שנתגיירה ותפשה מעשה האמהות ואידך וישנה ואת נערותיה וישנה ששינתה את דתה ואת נערותיה שבא המלאך והרגום לפי שמנעוה לקחת התיבה ולקחה נערות אחרות: (בעל הטורים)

אור החיים ונערותיה הולכות וגו'. צריך לדעת כונת סיפור זה **ונערותיה הולכות,** ואולי שיכוין לומר מעשה בתיה, להיות כי מעשה מצוה גדולה עשתה דקדק הכתוב להודיע דקדוק אופן המעשה. והנה דבר ידוע הוא כי בת מלך לא תלך ליאור בלא נערות כמשפט בנות מלכים, גם ממוסר הגדולים ובפרט המלכים להיות להם אחד מיוחד מכובד הרבה להתגלות לפניו ולשמשו ולרחוץ בבית המרחץ או ביאור וכדומה, וכאן הודיע הכתוב באומרו ונערותיה הולכות שהיה בזמן שהיתה רוחצת שהוצרכו נערותיה ממוסר המלכות שלא לעמוד לפניו ולא נשארה עמה אלא אחת המיוחדת ותשלח אותה, והוא אומרו **ותשלח את אמתה** פי' המיוחדת לה לרחוץ וגו'. ואומרו **ותקחה** שקולה, או ששלחה אותה לבל תיעצה הפך רצונה כי רצונה של בת פרעה היתה להציל הילד ההוא ותקחה בת פרעה לתיבה. או **ותשלח** וגו' **ותקחה אמתה,** ולב' הדברים שבח בת פרעה יגיד כי נפשה נפש טהורה מי יתן טהור מטמא וגו' (איוב יד) לדרך האי' יכוין לומר שהגם שלא היתה עמה אלא אחת וכל נערותיה היו הולכות וגו' אף על פי כן חששה למניעה ממנה ושלחתה ונשארת בת מלך לבדה ולקחה התיבה בידה ולדרך ב' גם כן שבח יגיד שהגם שלא היתה עמה אלא אחת ואת המוסר שתשאר בת מלך יחידה ואין צריך לומר על שפת היאור אף על פי כן שלחה אותה למרחוק, ולזה הקדים להודיע **ונערותיה** וגו' לדעת כוונת הודעת **ותשלח את אמתה** על אופן שכתבנו, ואילו לא אמר ונערותיה לא היתה הכונה ידועה שנתכוין למה שפירשנו והבן: (אור החיים)

ספורנו לרחוץ על היאור. בחדר של מלך שהיה סמוך ליאור ומביט בו. כי אמנם כבודה בת מלך פנימה בלי ספק לא יצאה אל היאור: **ונערותיה הולכות.** לכן לא שלחה אחת מהן שלא היו אז שם עמה: **ותשלח את אמתה.** האמה המשרתת אותה אז לרחוץ. וכל זה ברצון אלהי שלא תשלח אחת מהנערות החשובות ותסמוך עליה, ואולי תבחר להשליכו אל היאור: (ספורנו)

דעת זקנים ותשלח את אמתה. בסוטה פליגי ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר שפחתה וחד אמר אמתה ופריך למ"ד שפחתה הא קאמר שבא גבריאל וחבטן בקרקע ומשני דשייר לה חדא דלאו אורחא דבת מלכא למיקם לחודה ולמד"ר אמתה היה לו לכתוב ידה הא קמ"ל שנשתרבב אמתה עד ששים אמות וכן אתה מוצא

בשני רשעים שברת אל תיקרי שברת אלא שרבבת ורמוז לדבר כי מן המים משיתהו [ני דמן המים וי'] דמשיתהו יתרים הם הרי ששים. וכן בשני רשעים יכול לכתוב שן רשע שברת [י' דשני וי''] דרשעים יתרים הם שעולים בין כלם ששים: (דעת זקנים)

נ וּתְפַתַח וּתְרַאֲהוּ אֶת-הַיָּלֵד וְהִנֵּה-נֶעַר בְּכָה וּתְחַמְלַ עָלָיו וּתֹאמֶר מִי־לִדִּי הָעֶבְרִים

אונקלוס וּפְתַחַת וְחָזַת יַת רַבָּא וְהָא עוֹלִימָא בְּכִי וְחָסַת עָלוּהִי וְאָמְרַת מִבְּנֵי יְהוּדָאִי הוּא דִּין: (אונקלוס)

יונתן וּפְתַחַת וְחָמַת יַת רַבָּא וְהָא טְלָא בְּכִי וְחָסַת עָלוּי וְאָמְרַת מִן בְּנֵי יְהוּדָאִי הוּא דִּין: (תרגום יונתן)

רש"י וּתְפַתַח וּתְרַאֲהוּ. אֵת מִי רֵאֲתָהּ, הַיָּלֵד, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, שְׂרָאֲתָהּ עִמּוֹ (פ) שְׂכִינָה (סוּטָה פֶסַח שְׁמוֹרֵי א, כח): וְהִנֵּה נֶעַר בּוֹכָה. קוֹלוֹ (ת) כְּנֶעַר: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דל"כ ותרא מיבעי ליה ול"כ הוי"ו שבתיצת ותראה מורה על הפס ית' ודו"ק: (ת) דק"ל למה קרא אותו נער והא לא היה בן י"ג שנים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וּתְפַתַח וּתְרַאֲהוּ. אַחַר שֶׁאָמַר וּתְרַאֲהוּ הוֹסִיף לְבַאֵר. כְּמוֹ וּבֵית דּוֹד כְּאַלְהִים. כְּמֵלֶאך־ה': וְהִנֵּה נֶעַר בּוֹכָה. הֵיוּ אֵיבְרֵיו גְּדוּלִים כְּאֵילוֹ הוּא נֶעַר. וּרְאֵתָהּ מֵהוּל וּבַעֲבוּר יָפִינוּ חֲמֵלָה עָלָיו. וְזֶה טַעַם כִּי טוֹב הוּא: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְהִנֵּה נֶעַר בּוֹכָה. קוֹלוֹ נִשְׁמַע כְּנֶעַר. לְשׁוֹן רַבִּינוּ שְׁלֵמָה. וְכִבְר דְּחוּ זֶה וְאָמְרוּ אִם כֵּן עֲשִׂית לְמֹשֶׁה רַבִּינוּ בַּעַל מוֹס (סוּטָה יב):

שמו"ר א' כ"ח). ועוד, מה טעם שיזכיר הכתוב עובי קולו. ור"א אמר שהיו איבריו גדולים כנער. ואולי הזכיר זה ליופיו, כי בעבור טובו ויופיו חמלה עליו, כי הכירה בו שנולד מקרוב ואבריו יפים ומתוקנים כאילו הוא נער. ויותר נכון שנפרש בו שהיה בוכה כנער בחריצות וזריזות ולכן חמלה עליו. ואגדה נער בוכה, ילד היה ומנהגו כנער, בא גבריאל והכהו למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים (שמו"ר א) (ח):

ועל דעתי אין צורך לכל זה, כי הילד מיום הולדו יקרא נער, כמו שנאמר מה נעשה לנער היולד (שופטים יג ח). וכן ויבקש דוד את האלהים בעד הנער (ש"ב יב טז). ויקרא ילד והוא גדול, כמו שנאמר בישמעאל (בראשית כא טו). וכן והנער נער (ש"א א כד), רוצה לומר שהוא ילד קטן בן כ"ד חדשים. כי כאשר נגמל מחלב מיד העלתהו, כדכתיב (שם שם כ"ג כ"ד) ותינק את בנה עד גמלה אותו ותעלהו עמה כאשר גמלתו:

ותאמר מילדי העברים זה. נתנה אל לבה המעשה כאשר היה, כי אמרה לבעבור

הציל אותו או שלא יראו במות הילד שמוהו שם, ואיש מצרי למה יעשה כן. ויש אומרים שראתהו נמול (סוטה יב. שמו"ר א כט). ואם כן הסירה בגדיו ובדקה אותו בו. ואין צורך: (הרמב"ן)

בעל הטורים והנה נער בוכה. זה אהרן שהניחתו אצל התיבה. נער בכה. בגי'. זה אהרן הכהן: (בעל הטורים)

אור החיים ותראהו את הילד וגו'. צריך לדעת אומרו ותראהו וגו' שהיה לו לומר ותרא וגו'. ונראה שנתכוין לומר שידעה שהתיבה היא מהילדים המושלכים היאורה ונתכוונה להצילו וכמו שפירשנו בפסוק ותשלח את אמתה, והוא אומרו ותפתח ותראהו להילד שנתכונה להציל, ואם היה אומר הכתוב ותראה ילד יהיה המשמעות כי ראתה מה שלא חשבה כן והבן. ורז"ל דרשו (סוטה יב:) ותראהו ראתה שכינה עמו, והוא דרך דרש. וצריך לומר שלא הכירה השכינה היא, כי מנין ידעה השכינה מבית אביה ואבי אביה, אלא שראתה עמו אור גדול, והי' עשה כן כדי שתגדל מעלת הילד בעיניה. גם לטעם שדרשו ז"ל (זהר ח"ב י"ב:) בכתוב והנה נער בוכה שרמז על ישראל שהיו בוכים בגלות, לזה ויגל הי' את עיניה להראותה האור הסומך למשה.

עוד אפשר שהרגשתה בשכינה היתה לצד שכשנגעה בו פרחת ממנה צרעת (ש"ר פ"א) אמרה אין זה אלא בן אלהי. ואולי שרמז פריחת הצרעת באומרו ותראהו את הילד פי' ותראהו להאמור בסמוך בכח דכתיב לרחוץ בזכרון בשרה בכח וכשפתחה התיבה ותראהו לבשרה את הילד פי' כשנגעה בילד והנה נער פי' חזר להיות כבשר נער קטן על דרך מה שאמר הכתוב בנעמן (מ"ב ה') וישב בשרו כבשר נער: (קטן)

ותחמול עליו. לפי מה שפירשנו כי נתכונה מתחילה ובראשונה להציל הילד טעם החמלה חדשה לא להצילו מהיאור אלא יגיד הכתוב שבקשה להניקו, והעד מה שאמר בסמוך ותאמר אחותו וגו' האלך וקראתי וגו' ואמרו ז"ל (סוטה יב:) שהחזירתו על מניקות גויות וכו':

ותאמר מילדי העברים וגו'. קשה מה חידוש אומרת מילדי העברים זה פשיטא שכן הוא כי הן הנה המשליכות ילדיהן ביאור בגזירת פרעה, ואם לפי מה שדרשו ז"ל (שם י"ב.) כי באותו יום גזר גם על המצריים. אם כן מנין ידעה והכירה כי אינו מילדי מצריים. והנה לפי מה שאמרו ז"ל כי החזירתו על כמה מניקות גויות ולא רצה לינק זה לך האות כי לא מילדי המצריות, ועל כל פנים מה חידוש אומרת בדבריה. ולעמוד על הדבר נשכיל על דבר אם הצלת הילד היה לצד שנסתפקה היותו מצרי או אפי' יהיה עברי, והנה אם נאמר שחשבה להציל לספק. מצרי תכוין באומרה מילדי העברים זה כי נתברר לה הפך מה שחשבה ובזה גלתה דעתה כי לא להציל מילדי העברים נתכונה, ודבר זה השכל יבחרהו כי סתם גויה לא תרחם אלא על בני אומתה, והגם שאנו רואים שאחרי שידעה כי מילדי העברים הוא החזיקה בו ושכרה לו מינקת, אין מזה ראיה כי אחר שידעה מעלתו גם שריפא אותה מצרעתה רחמה עליו, גם ראוי הוא מכח זה להטות לבה לאמונת ישראל כי היא ראתה מה נורא מעשיו:

ואם נאמר שמתחילה רחמה על הילד הגם שידעה כי מבני ישראל הוא תכוין באומרה מילדי העברים נתינת טעם שלא ינק מהנכריות לא שהוחלה מהיאור ומסוכן הוא ואינו יכול לינק אלא לצד שהוא מילדי העברים, ולזה תכף אמרה

לה אחותו האלך וקראתי לך וגוי מהעבריות להבחין דבריה, ואמר הכתוב ותקח האשה וגוי ותניקהו: (אור החיים)

ספורנו ותפתח ותראהו. ותרֹא אותו כי טוב הוא ויפה מאד: את הילד והנה נער בוכה. וראתה שעם היותו ילד היה נער בוכה, וזה כי הולד מעת הולדו עד היותו שלם בגידול יקרא ילד, כענין הילדים אשר גדלו אתו האמור ברחבעם וכן ילדים אשר אין בהם כל מום האמור בדניאל וחבריו ומעת היותו מתנער ומתנווע בתנועות בלתי שלימות להשיג תכלית יקרא נער. ומזה יקרא כל משרת נער, כי אמנם רב תנועותיו בלתי שלמות כפי הצריך להשיג התכלית המכוון מאדוניו. אמר, אם כן, שראתה שעם היותו ילד נולד מקרוב הנה היה נער בוכה, מתנער בתנועה נפלאה בבן גילו: ותחמול עליו. ו. שיהא וילד נאה. ומוכן לשלמות כזה נזרק ליאור: ותאמר מילדי העברים זה. אין זה אסופי נולד מזנות, באופן שיהיה מוכן לבגוד, כאמרו ילדי פשע, זרע שקר: (ספורנו)

[ז] ותאמר אחתו אל-בת-פרעה האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העברית: ותינק לך את-הילד:

אונקלוס ואמרת אחתה לבת פרעה האיזיל ואקרי לך אתתא מינקתא מן יהודיתא ותוניק לך ית רבא: (אונקלוס)

יונתן ואמרת אחתיה לבת פרעה האיזיל ואיקרי לך איתתא מינקתא יהודיתא ותוניק לך ית רבא: (תרגום יונתן)

רש"י מן העבריות. שהחזירתו על מלכות הרצה לניק ולח ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה (שמור"ר ח.ל. סוטה שם): (רש"י)

אבן עזרא ותאמר וגוי ותניק. בעלי היו"ד בראשונה. יש מתחלף היו"ד. כמו מן ידע בוי"ו תודיע. ויש שיושם נח נעלם בין האות המשרת והעי"ן תחת יו"ד ופעם נכתב ופעם לא נכתב וככה ותניק לך את הילד: (אבן עזרא)

בעל הטורים האלך. ג' במסורה הכא ואידך האלך והכיתי בפלשתים גבי דוד ואידך האלך רמות גלעד לומר שדברי נביאים מתקיימים כדברי אורים ותומים שמרים נתנבאה על משה קודם שנולד כמו שארז"ל: (. ג) נצים. ג' הכא ואידך גבי סנחריב להשאות גלים נצים עדים בצורת חד במלכים וחד בישעיה לומר שהרשעים ישאו שממה וחרוב יחרבו דכתיב כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך ודרז"ל אלו דתן ואבירם שירדו מנכסיהם וחרבו בתיהם: (בעל הטורים)

ספורנו מינקת מן העבריות. שיהיה החלב יותר נאות למזגו: ותניק. לך. לעמוד לפניך, מאחר שלפי יופיו והכנותיו לפני מלכים יתיצב: (ספורנו)

[ח] ותאמר-לה בת-פרעה לך ותלך העלמה ותקרא את-אם הילד:

אונקלוס ואמרת לה בת פרעה איזילי ואזלת עולמתא וקרת ית אמה דרבא:

(אונקלוס)

יונתן וְאָמַרְתָּ לָהּ בְּרַת פְּרָעָה אֵיזִילִי וְאֶזְלַת טְלִיתָא וְקַרְתָּ לְאַמִּיָּה דְרַבָּיָא : (תרגום יונתן)

רש"י ותלך העלמה. הלכה בזריזות ועלמות כעלם: (רש"י)

אבן עזרא ותאמר לבי. כמו שבי וילך וישב: (אבן עזרא)

[ט] וְתֹאמַר לָהּ בַת-פְּרָעָה הִילִיכִי אֶת-הַיָּלֵד הַזֶּה וְהִנְקֵהוּ לִי וְאָנִי אֶתֵּן אֶת- שְׂכָרְךָ וְתִקַּח הָאִשָּׁה הַיָּלֵד וְתִנְקֵהוּ:

אונקלוס וְאָמַרְתָּ לָהּ בַת פְּרָעָה אוֹבִילִי יְת רַבָּיָא הָדִין וְאוֹנִיקְהִי לִי וְאָנָּא אֶתֵּן יְת אֶגְרָךְ וְיִנְסִיבַת אֶתְתָּא יְת רַבָּיָא וְאוֹנִיקְתָּהּ: (אונקלוס)

יונתן וְאָמַרְתָּ לָהּ בְּרַת פְּרָעָה אוֹבִילִי יְת רַבָּיָא הָדִין וְאוֹנִיקְתָּיָהּ לִי וְאָנָּא אֶתֵּן יְת סוּטְרָךְ וְיִנְסִיבַת אֶתְתָּא יְת רַבָּיָא וְאוֹנִיקְתָּיָהּ: (תרגום יונתן)

רש"י היליכי. נתנבאה ולא ידעה מה (א) נתנבאה, הי שליכי (שמו"ר שם סוטה שם): (רש"י)

שפתי חכמים (א) ואלע"ג דדרך הלסון כך כמו הא לכס זרע מ"מ מדלל כתיב הא לך דרסו כן אלע"פ דליכי ל' נקבה הוא מ"מ מזינו גבי נקבה ג"כ ל' לך כדכתיב הלוא אלנכי טוב לך דגבי חנה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא היליכי. כמו היניקי כי שנים שרשים הם. ילך גם הלך והטעם אחד. כי אין הה"א מאותיות המשך על כן ה"א אחרת כמוה. ועוד כי האל"ף גם היו"ד והו"ו ימצאו בתוך המלה פעם נכתבים ופעם נחים נמצאים במבטא לא במכתב ופעם נעדרים. והה"א לעולם באמצע היא נדאית. ומלת בלטיהם. איננה כמו בלהטיהם כאשר אפרש: **ותאמר**. אמר הגאון כי היליכי הם שתי מלות. ולא דבר נכונה. רק היא מלה אחת על משקל והיניקהו לי כמו שאמרתי. והוא מהבנין הכבד הנוסף. גם אמר שהוא כמו הא לך והנה הא כמו וגם אני הא. ואנחנו לא מצאנו בכל המקרא לניקיבה ליכי כ"א לך רק היא מלה אחת. **ותניקהו**. מעלומי העי"ן מן הפעלים השניים הנראים. והנה בפסוק אחד שנים שרשים והטעם אחד וככה הטיבי נגן צווי. כמו הליכי, אך הטיבו כל אשר דברו כמו והם הביאו אליו מעלומי העי"ן: (אבן עזרא)

[י] וַיִּגְדַּל הַיָּלֵד וְתִבְאֶהוּ לְבַת-פְּרָעָה וַיְהִי-לָהּ לְבָן וְתִקְרָא שְׁמוֹ מִשָּׁה וְתֹאמַר מִן-הַמַּיִם: מְשִׁיתָהוּ:

אונקלוס ורָבָא רַבָּיָא וְאֶתְתִּיתָהּ לְבַת פְּרָעָה וְהוּהָ לָהּ לְבָר וְקַרְתָּ שְׁמָהּ מִשָּׁה וְתֹאמַר מִן אַרְי מִן מִצָּא שְׁחֻלְתָּהּ: (אונקלוס)

יונתן וּרְבָא רְבָא וְאִייתִיתִיה לְבֵרַת פְּרַעַה וְהָהּ לָהּ חֻבִּיב הִי פְּבִיר וּקְרַת שְׁמִיה מִשָּׁה אָרוּם אֶמְרַת מִן מוֹי דְנִהָרָא שְׁחִילְתִּיה: (תרגום יונתן)

רש"י משיטהו. כתרגומו שחלתיה, והוא לשון הולאה בלשון ארמי, כמשחל צניתא (ב) מחלצא, ובלשון עברי משיטהו, לשון הסירותיו, כמו לא ימוץ לא משו, (והושע א, ה.) כך חברו מנחם. ואני אומר שאינו ממחצרת מש, וימוץ, אלא מגזרת משה, ולשון הולאה הוא, וכן ימסני ממים רבים, (שמואל ב-כב, יז.) שאלו היה ממחצרת מש, לא יתכן לומר משיטהו אלא המישותיהו, כאשר יאמר מן קם הקימותי, ומן שב השיבותי, ומן בא הביאותי, או משתיהו, כמו ומשתי את עון הארץ, (זכריה ג, ט.) אבל משיתי, אינו אלא מגזרת תיבה שפעל סלה מיוסד בה"א בסוף התיבה, כגון משה, צנה, עשה, לוא, פנה, כשיבא לומר בהם פעלתי, תבא היו"ד במקום ה"א, כמו עשיתי, פניתי, פניתי, כויתו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) פי' כהולאת שער מן החלצ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי לה לבן. כמו ואלה בני מיכל. זרובבל בן שאלתיאל. והוא בן פדיה אחי שאלתיאל ובעבור שגדלו נקרא בנו: שם משה מתורגם מלשון מצרים בלשון הקדש. ושמו בלשון מצרים היה מוניוס. וכך כתוב בספר עבודת האדמה הנעתק מלשון מצרים אל לשון קדרים. גם ככה בספרי חכמי יון. אולי למדה בת פרעה לשונינו או שאלה. ואל תתמה בעבור שאיננו משוי. כי השמות אינם נשמרים כמו הפעלים: (אבן עזרא)

אור החיים ותקרא שמו וגו' ותאמר וגו'. הנה תמצא שינוי בקריאת שם יצחק ויעקב והשבטים כי לכולם יקדים טעם השם ואחר כך השם, ביצחק (בראשית כא ו') כל השומע יצחק וגו' ותקרא שמו יצחק, יעקב (שם כ"ה כ"ו) וידו אוחזת בעקב ויקרא שמו יעקב. בשבטים כי ראה ה' ותקרא שמו ראובן (שם כ"ט ל"ב) כי שמע וגו' ותקרא שמו שמעון (שם לג) וכן על זה הדרך. מה שאין כן בקריאת שמו של משה הקדים הזכרת שמו ואחר כך טעם השם ואולי כי האמהות היו בעלי רוח הקודש והיו משיגות בחינת השם וקריאת השם היתה למה שהיו מכוונים בו מה שאין כן קריאת שם משה מגיד הכתוב כי לא השיגה לידע בחינת השם כי שמו נפלאות יגיד. וצא ולמד מה שכתוב בספר הזוהר (ח"ג דע"ו תיקונים תיקון ס"ט) מה ירמוז שם זה. וה' השם שמות בארץ שם בפיה שם משה ומה שאמרה היא בטעם השם הוא כי מן המים משיתהו ולא ידעה טעם זולת:

או ירצה הכתוב לומר כי זאת האשה העלימה טעם השם שלא יתגלה לכל לצד כי המעשה היה הפך רצון כל עמה להציל אותם שהם גזרו עליהם להשליכם ליאור והיא תבטל עצתם לרע להם לזה לא פרסמה טעם השם אלא קראתו סתם בלא טעם והכתוב מודיע טעמה שקראתו כך הוא לצד שאמרה כי מן המים: (אור החיים)

ספורנו ותקרא שמו משה. ממלט ומושה את אחרים מצרה: ותאמר כי מן המים

משיתיהו. הטעם שקראתיו משה להורות שימלט את אחרים הוא, כי אמנם משיתיהו מן המים אחר שהיה מוטל בתוכם, וזה לא היה כי אם בגזירת עירין כדי שימלט הוא את אחרים : (ספורנו)

דעת זקנים ותקרא שמו משה. וא"ת והלא מצריית היתה והיאך קראה בלשון עברי וי"ל שהיא קראה בלשון מצרי שם שמשמעותו משה והתור' קראו משה בלשון עברי. ד"א שלמדה לשון עברי משבאו העבריות למצרים וכן מצינו שקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח : (דעת זקנים)

ויא' | ב'מים ה'ם ויגדל משה ויצא אל-אחיו וירא בסבלתם
וירא איש מצרי מכה איש-עברי מאחיו:

אונקלוס ונהו ביומא האנון ורבא משה ונפק לות אחוהי ונחא בפלחנהון ונחא
גבר מצרי מחי לגבר יהודי מאחוהי : (אונקלוס)

יונתן ונהו ביומא האינון ורבא משה ונפק לות אחוהי ונחא באניק נפשיהון
ובסוגי פולחנהון ונחא גבר מצראי מחי גבר יהודאי מאחוי : (תרגום יונתן)

רש"י ויגדל משה. והלא כבר כתב ויגדל הילד, א"ר יהודא בר"א הראשון לקומה והשני לגדולה, שמינהו פרעה על ביתו: וירא בסבלותם. נתן עיניו ולבו להיות מילכ עליהם (שמו"ר א, כז): איש מצרי. נוגש היה, (ג) ממונה על שוטרי ישראל, והיה מעמידם מקרות (ד) הגבר למלכתם (שמו"ר א, כח): מכה איש עברי. מלקהו ורודהו. (ה) ובעלה של שלומית בת דברי היה, ונתן עיניו בה, (ו) ובלילה העמידו והוא יאזן מציתו, והוא חזר ונכנס לבית וצא על אשתו, (ז) כסבורה שהוא בעלה, וחזר האיש לביתו והרגיש בדבר, וכשראה אותו מצרי שהרגיש בדבר, היה מכהו ורודהו כל היום: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) מדסמך ענין ההכאה למאי דכתיב וירא בסבלותם דמשמע
ההכאה נמי מענין הסבלות לכך פירש נוגש היה וכו': (ד) פי' שמיד שקורין התרגולין היו כריכי' לעמוד ולעשות מלכתו: (ה) אין להקשות מנ"ל לרש"י לפרש שהלקהו ולא המיתהו ממש דילמא מה שכתוב מכה איש עברי וכו' פי' שהרג אותו ממש. י"ל דלקמן פירש"י ראה שאין איש טוב ילא ממנו ולכן הרגו הא' אם היה רואה שילא איש טוב ממנו לא היה הורגו ואי אמרת דמה שכתוב מכה איש עברי פירוש שהרגו ממש א"כ למה היה צריך למשה לראות שאין עתיד איש טוב ללאת ממנו נהי דילא איש טוב ממנו אפ"ה היה לו מן הדין להרגו לכיון שהוא הרג את העברי דכתיב בהדיא נפש תחת נפש אלא ע"כ ל"ל דמה דכתיב מכה איש עברי פירוש לוקה ורודה ולא המיתהו ממש ולפיכך הי' צריך לראות אם עתיד איש טוב ללאת ממנו דאם היה רואה שילא שום אדם טוב ממנו לא היה הורגו דמן הדין

לא היה חייב מיתה. וא"ת וא"כ היאך היה ראוי משה להרוג אותו וי"ל דבני נח אזהרתן זו מיתתן והן מוזהרין אהכאה כישראל ואפ"ה אם היה רואה שיאלץ ממנו איש טוב לא היה הורגו כי היה דן אותו בדין ישראל ולא בדין בן נח: (ו) דלקמן בפרשת אמור על פסוק שלומית בת דברי פירש"י שבחן של ישראל שפירסמה לנו הכתוב לזו לו' שהיא לצדה היתה זונה וא"כ אי אמרת שאשה אחרת היתה נמלא ששתי זונות היו בישראל: (ז) דאל"כ לא היה משה הורגו דאטו מקום שהיה מכהו היה חייב מיתה אלא מקום שבה על אשתו ובדלתי חייב מיתה דהא משבע מלות בני נח הוא דכתיב ודבק באשתו ובזה נמי מתורץ קושיא דלעיל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויצא אל אחיו.** המצרים כי בארמון המלך היה וטעם מאחיו אחר הזכיר עברי ממשפחתו. כמו אנשים אחים: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ויגדל משה ויצא אל אחיו.** שגדל והיה לאיש. כי מתחלה אמר ויגדל הילד (לעיל פסוק ז), שגדל עד שלא היה צריך לגמלה אותו, ואז הביאתהו לבת פרעה ויהי לה לבן כי לפני מלכים יתיצב, ואחרי כן גדל ויהי לאיש דעת:

וטעם **ויצא אל אחיו.** כי הגידו לו אשר הוא יהודי, והיה חפץ לראותם בעבור שהם אחיו. והנה נסתכל בסבלותם ועמלם ולא יכול לסבול ולכן הרג המצרי המכה הנלחץ: (הרמב"ן)

אור החיים **איש עברי מאחיו.** דקדק לומר מאחיו, ירמוז כי הביט בו שהיה מהצדיקים שבישראל כי היו אז בישראל רשעים וצא ולמד מה שאמרו ז"ל (מכילתא י"ב כ"ט) בפסוק וחמשים עלו וגוי' (לקמן י"ג י"ח) (שה') [שד'] חלקים ולמ"ד יותר מתו בימי החושך והשאר עלו לצד היותם רשעים, ותמצא שכאשר אמר בסמוך ב' אנשים עברים נצים לא אמר מאחיו לטעם שהיו רשעים כי הם דתן ואבירם (ש"ר): (אור החיים)

ספורנו **וירא בסבלותם.** נתן לבו לראות כעוני אחיו: וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. ומצד האחוה התעורר להנקם: (ספורנו)

יב **וַיִּפֶן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיֵּךְ אֶת-הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹזֶל:**

אונקלוס **וַיִּתְפְּנֵי לְכָא וְלְכָא וְחָזָא אַרְי לֵית גְּבָרָא וּמְחָא ית מְצַרְאָה וְטַמְרָה בְּחָלָא:** (אונקלוס)

יונתן **וַאִיסְתַּפֵּל מִשֶּׁה בְּחֻכְמַת דְּעֵתִיָּה וְאִתְּבוּנָן בְּכָל דְּר וְדָר וְהָא לָא קָאִים מִן הָהוּא מְצַרְאֵי גְבַר גִּיּוֹר וְלָא דְעָבִיד תְּתוּבָא מִן בְּנֵי בְּנוֹי עַד עֲלָמָא וּמְחָא ית מְצַרְאֵי וְטַמְרָה בְּחָלָא:** (תרגום יונתן)

רש"י **ויפן כה וכה.** ראה מה עשה לו צבית ומה עשה לו צדקה. ולפי פשוטו כמשמעו: וירא כי אין איש. שאין איש עתיד ללאת ממנו (ה) שיתגייר: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) (מהרמ"ט) דהל"ל וירא כי אין אדם וגו' לפקטו ספנה כה וכה שהיה מתירא שלא יראה אותו שום אדם מה לי איש או אשה ל"פ איש עתיד להתגייר וכו' ולכ"א איש ר"ל לדיק שעתיד להתגייר ע"ד שפירש"י פ' שלח לך ופ' דברים אנשים לדיקים ולא לאפוקי נשים ע"ס. ור"ת והא צפרקת אמור פירש"י עכמו על פסוק בתוך בני ישראל מלמד שנתגייר וקאי על בן המצרי דכתיב הכא שהוליד עם שלומית בת דברי וי"ל דצטעה שהרג משה את המצרי היתה כבר מעוברת ממנו אבל היה רואה שאין עתיד ללאת עוד איש ממנו שיתגייר: (שפתי חכמים)

יג ויצא ביום השני והנה שני-אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעה:

אונקלוס ונפק ביומא תנגנא והא תרין גברין יהודאין נצו ואמר לחיבא למא אפת מחי לחברך: (אונקלוס)

יונתן ונפק ביומא תנגינא ואודיק והא דתו ואבירם גוברין יהודאין נצו וכד חמא די זקף דתו ידיה על אבירם למימחיה אמר ליה למא אנת מחי לחברך: (תרגום יונתן)

רש"י שני אנשים עברים. דתו ואבירם (ט) הם, שהותירו מן המן: נלים. מריבים: למה תכה. אע"פ שלא הכהו, (י) נקרא רשע בהרמת יד: רעך. רשע (כ) כמותך: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) דכתיב הכא שני אנשים וכתוב התם סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה: (י) דהל"ל למה אתה מכה רעך כמש"ל מכה עברי א"ו פירושו למה תרצה להכות רעך: (כ) דק"ל איך קראו ריעו אם זה היה רשע וזה לא היה רשע לכן פי' שג"כ חזירו היה רשע. מהרש"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא נצים. שם התאר מבנין נפעל והשלם ננצים כמו נראים: **לרשע**. העושה חמם: (אבן עזרא)

אור החיים ויאמר לרשע וגו'. פי' לרשע שהיה בהם, ואומרו רעך לו יהיה שיהיה רשע כמותך למה יהיה בולע צדיק ממנו. או ירצה כי הכיר שאחד רשע ואחד תם שלא הריעו, לזה אמר לרשע למה תכה אדם שלא נתחייב לך ולא בקש רעתך, והוא אומרו רעך. והגם שאמר בתחלה ב' אנשים נצים ימצא שאחד יריב חנם לצד רשעו ואידך ... אור החיים

ספורנו ויאמר לרשע. מפני היות כל אחד מהם אחיו לא התעורר להנקם, אבל הוכיח במישור: (ספורנו)

כלי יקר ויאמר לרשע למה תכה רעך, פירש"י אע"פ שלא הכהו בהרמת יד נקרא

רשע, רעך רשע כמותך, וקשה מי הגיד למשה כי זה רשע כמותו, ועוד היכן כתיב שבקש להכותו שהרי לא נאמר וירם ידו להכותו. וני"ל שלשון הכאה שייך גם בלשון, כמ"ש (משלי יב.יח) יש בוטה כמדקרות חרב. וכתוב (דברים כז.כד) ארור מכה רעהו בסתר. כי המטיל מום בחבירו אין לך מכה גדולה ממנו, ורז"ל אמרו (קידושין ע.) כל הפוסל במומו פוסל, ומשה ראה שני עברים נצים בחרופים וגדופים וא"כ שניהם רשעים, כי מדת הצדיקים להיות מן הנעלבים ואינן עולבים שומעים קול מחרף ואינן משיבין, וקראו רעך רשע כמותך ממש כי באותו מום שאתה פוסלו ומכהו בשוט לשונך ודאי אותו מום נמצא גם בך כי הפוסל במומו פוסל, ע"כ אמר למה תכה רעך כי הוא רעך במום זה.

והראיה על זה, שלא היתה כאן הכאה ביד כי אם בפה ממה שאמר הלהרגני אתה אומר, וכי אתה חושב להרגני באמרי פיך לשלם לי מדה כנגד מדה הלא עדיין לא הרגתיו ממש שתחשוב להרגני, כי כך דרכך להוסיף בעונש יתר על החטא כי המצרי היה ג"כ מכה איש עברי ואתה הרגתו, כך תחשוב לעשות גם לי.

(יד) ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר. חטא הדבור אשר בעבורו ישראל שרוין בצרה יותר מכל האומות, כי חטא לשון הרע מגדיל עונות כנגד ע"ז, ג"ע, וש"ד, והאמת אינו כן שאדרבה ישראל נגאלו בזכות שלא היה בכס לשון הרע, ורק שנים אלו היו בעלי לשון הרע ופרסמם הכתוב דוגמת שלומית בת דברי שפרסמה הכתוב. (כלי יקר)

[יד] וַיֹּאמֶר מִי שְׁמִי לְאִישׁ שֶׁר וְשִׁפְטוּ עָלֵינוּ הַלְהַרְגֵנִי אֵתָּה אֵמֶר כְּאֲשֶׁר הִרְגֵת אֶת-הַמִּצְרִי וַיִּרָא מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֲנִי נֹדֵעַ הַדָּבָר:

אונקלוס וַאֲמַר מִן שְׁנֵי לְגַבְרָא רַב וְדִין עֲלֵנָא הַלְמַקְטְלִי אֵתָּה אֵמֶר כְּמָא דְקַטְלַת יֵת מִצְרָאָה וְדַחִיל מִשָּׁה וַאֲמַר בְּקוּשְׁטָא אֵתָּה יֵדַע פְּתִגְמָא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לִיה דִּתְּנוּ מֵאן הוּא דְמִנֵּי יֵתָּה לְגַבְרָא רַב וְדִין עֲלֵנָא הַלָּא לְמַקְטְלִי אֵתָּה אֵמֶר כְּמָא דְקַטְלַת יֵת מִצְרָאִי וְדַחִיל מִשָּׁה וַאֲמַר בְּקוּשְׁטָא אֵתָּה פְּתִגְמָא: (תרגום יונתן)

כ"י מי שמך לאיש. והרי עודך נעכ: הלהרגני אתה אומר. מכאן לנו למדים שהרגו (ב) בשם המפורש: ויירא משה. כפשוטו. ומדרשו, לאג לו על שראה בישראל רשעים (מ) דילטורין, אמר, מעתה שמא אינס ראויין להגאל: אכן נודע הדבר. כמשמעו. ומדרשו, נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים (נ) בעבודת פרח, אבל רואה אני שהם ראויים לכך: (כ"י)

שפתי חכמים (ב) דהואיל וכתוב אומר ולא הלהרגני אתה מבקש אלא ודאי באמירה הרגו. ואין לתמוה מי הגיד לאותו רשע שהרגו בשם המפורש לאיכא למימר כיון שראה שטמנו בחול ולא ראה אותו שפטי מעשה זידים שפט בשכלו שהרגו בשם.

לח"ם: (מ) פי' מלשינים: (נ) לאע"ג לכזר נגזרה גזרת ועבדום וענו אותם ת' שנה
 מ"מ היה ק"ל למשה שהרי אמרה תורה לא יומתו אבות על בנים וגו'. [מהר"י] לח"נ
 הרי גם שאר בנים הי"ל לאזרהם וליחזק ולמה לא נגזר השעבוד עליהם לח"נ
 אע"פ שגזר עליהם ועבדום וענו אותם מ"מ זעבדות פחד לא נגזר עליהם וזה
 היה תמוה זעניו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא הלהרגני אתה אומר. בלבך: אכן. כמו אם כן: (אבן עזרא)

הרמב"ן הלהרגני אתה אומר. מכאן אנו לומדים שהרגו בשם המפורש. לשון
 רש"י. ומדרש רבותינו הוא (שמו"ר א לה). ואני תמה, אם כן מי הגיד לרשע כי
 משה הרגו. אולי סמך ידו עליו ויקללהו בשם ה', וזהו ויד. או מפני שנפל מת
 לפניו פחד משה שיעלילו עליו וקברו בחול, וראה אותו עושה כן, וידע שהוא
 הגורם או חשב שהרגו בחרב כי לא ראה רק הקבורה. ועל דרך הפשט אומרים
 (המפרשים, ראב"ע כאן והרד"ק בספר השרשים שרש אמר) כי אתה אומר
 פירושו חושב, כי מצינו אמירה על מחשבת הלב, אמרתי אני בלבי (קהלת ב א),
 אמרתי טוב ממנו הנפל (שם ו ג). ואין בכאן צורך לזה, כי אמר מי שמך לאיש
 שר ושופט עלינו, אם בעבור שאתה חפץ להרגני כאשר הרגת המצרי אתה מוכיח
 אותי ואומר למה תכה רעך: (הרמב"ן)

ספורנו הלהרגני אתה אומר. אתה מעורר מדנים להרגני: ויירא משה. ובכן
 נשמר לנפשו וברח: ויאמר אכן נודע הדבר. כשאמר זה המוסר את דבריו אלה
 בפני רבים, ולכן לא הרג את המוסר מבלי אין תועלת בהריגתו אחר שכבר מסר:
 (ספורנו)

[טו] וישמע פרעה את-הדבר הזה ויבקש להרג את-משה ויברח משה מפני
 פרעה וישב בארץ-מצרים וישב על-הבאר:

אונקלוס וישמע פרעה ית פתגמא הדין ובעא למקטל ית משה וערק משה מן קדם
 פרעה ויתב בארעא דמדן ויתב על בירא: (אונקלוס)

יונתן וישמע פרעה ית פתגמא הדין ובעא למקטול ית משה וערק משה מן קדם
 פרעה ויתב בארעא דמדן ויתב על בירא: (תרגום יונתן)

רש"י וישמע פרעה. הם הלשינו (ס) עליו: ויבקש להרוג את משה. מסרו
 לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב, הוא שאמר משה, ויילני מחרב פרעה:
 וישב בארץ מצרים. נתעכב שם, כמו וישב יעקב: וישב על הבאר. למד מיעקב
 שנזדווג לו זווגו על הבאר: (רש"י)

שפתי חכמים (נח"י) להא דכתיב כי מתו כל האנשים המזקקים וגו' הם היו לתן
 ואזכירם כדמשמע פ"ט לנדרים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וישמע. ארץ מדין סרים היו אל משמעת פרעה. על כן הוצרך להיות רועה צאן. שלא יעמוד בישוב אולי יכירוהו. וכאשר אמר לו השם שמת פרעה ועבדיו שברח מפניהם. ונולד לו בימים ההם בנו הקטן אז אמר ויצילני מחרב פרעה. כי כל ימי חייו היה ירא ממנו. ואחר שהזכיר וישב בארץ מדין. שב לפרש למה ישב כי בתחלה ישב לפני הבאר הידועה כדרך ויצא יעקב וגוי וילך. ושב לומר ויפגע במקום: (אבן עזרא)

אור החיים את הדבר הזה. אמר תיבת הזה לומר ששמע דברים הבאים בסמוך שהם דברי הרשע שאמר הלהרגני וגוי לא שידע בבירור כי הוא ההורג למצרי:

ויבקש להרוג וגוי. פירוש ביקש להוכיח הדבר אם כן עשה כדי להרוג אותו, ולזה ברח משה מפני פרעה שמא יתברר הדבר ויהרגנו. או ירצה באומרו מפני פרעה כי הכיר בפניו כי זעומים הם והרגיש מזה וברח הגם שלא ידע כי הגיעו הדברים לפרעה: (אור החיים)

ספורנו וישב בארץ מדין. בחר לשבת איזה זמן בארץ מדין: וישב על הבאר. ובעברו בארץ קרה לו שישב סמוך לאיזה באר, כמו ויפגע במקום באיזה מקום, כמבואר למעלה: (ספורנו)

דעת זקנים ויבקש להרוג. מסרו לסרדיוט להרוג ולא שלטה בו החרב ואחז"ל שנעשה צוארו כעמוד של שיש ורמז לדבר שלא הי' לו לכתוב אלא ויברח הרי וישב משה יתרין והן בגימטריא אבן שיש מהה"ר משה. ועוד אמרו במדרש שבא גבריאל והפך פני הסרדיוט בפניו של משה ונטל הסייף מידו והרגו תחת משה וכסבורים הן שנהרג משה וברח. ד"א שהעלו משה לבימה להרגו ועשה יתברך את פרעה אלם ולסגנים חרשין ולספקלטורין עורים וברח משה וזש"ה מי שם פה לאדם. כשאמר פרעה להרוג משה מי עשאו אלם שלא נתאמץ בצווי ולסגנים חרשים שלא שמעו הצווי ולספקלטור עור ומי עשאך פקח לברוח מפניהם וקבלו יתרו בביתו מכאן אתה למד שכל מי שמקבל עליו לעשות מצוה אין אותה מצוה פוסקי ממנו שהרי יתרו קבל בביתו משה שברח מפני השונא להצילו וממנו יצא שקבל שונא שברח מפני גואל להרוג ואי זה זה סיסרא אל אהל יעל מבני ברק ונהרג שם: (דעת זקנים)

[טז] וילכהן מדין שבע בנות ותבאנה ותדלנה ותמלאנה את-הרהטים להשקות צאן אביהן:

אונקלוס וירבא דמדןן שבע בנן ואתאנה ודלאה ומלאה ית רהטיא לאשקאה ענא דאביהן: (אונקלוס)

יונתן ולאויניס דמדןן שבע בנותא ואתו ודלאה ומלאה ית מורכוותא לאשקאה ית ענא דאביהן: (תרגום יונתן)

רש"י ולכהן מדין. רב שבהן, ופירש לו מעבודת אלילים ונידוהו (ע) מאלכס: את הרהטים. את זריכות מרולות המים העשויות בצרף: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) דק"ל לרש"י כיון שיתרו היה כהן מדין א"כ למה גרשו הרועים את לאו וע"ז פי' פירש מע"א כו'. [מהרש"ל] פרוש היה מע"א אבל לא נתגייר לגמרי דהא אח"כ כקשמע קי"ס אז בא ונתגייר [מהרמ"ש] שמעתי דה"פ פירש מע"א של מדין לע"א אחרים כמקרא"ל שלא הניח ע"א שלא עזבה וא"כ ע"כ ז"ל שפירש מע"א אחד לע"א אחרת וזוהי א"ש הא לפירש"י שהתנ' עם משה בן ראשון יהי לע"א וכו' וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ולכהן. הוא יתרו ולא רעואל וכל כהן שבמקרא משרת הוא לשם או לעו"ג והעד וכהנו לי וכהני' ה'. ויתרו היה כהן לשם כאשר אפרש עוד: (אבן עזרא)

הרמב"ן (טז~כא) ולכהן מדין שבע בנות. לא יזכיר הכתוב שמו, כי איננו ידוע רק מן הכנוי שהוא נכבד בכהונתו. והוא יתרו, כי אחרי התחתן במשה כתוב וישב אל יתר חותנו (להלן ד יח), ושם כתוב ויאמר יתרו למשה לך לשלום, כמו אליה (מ"ב א ג) ואליהו (שם א יז א), ירמיה (ירמיה כז א) וירמיהו (שם א א). ואחרי שנתגייר נקרא חובב, דכתיב מבני חובב חותן משה (שופטים ד יא), כי דרך כל המתיהדים לקרא להם שם אחר בישראל. והוא בן רעואל, דכתיב ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני (במדבר י כט). ומה שאמר בכאן (פסוק יח) ותבאנה אל רעואל אביהן, הוא אבי אביהן, כמו אלהי אבי אברהם (בראשית לב י), נבוכדנצר אבוהי (דניאל ה ב), וכן הידעתם את לבן בן נחור (בראשית כט ה), וכן ומפיבושת בן שאול (ש"ב יט כה), ורבים כן. והיה זה, כי הכהן לא ימצא בבית, כי היה נטרד בכיהונו בבית אלהיו, ותבאנה אל הזקן. ויתכן כי "ויואל משה לשבת את האיש" (להלן פסוק כ"א) הוא הכהן הנזכר למעלה, כי הוא שנתן לו צפורה בתו:

ותבאנה ותדלנה. כי היו הרועים בכל הימים באים וממלאים הרהטים ומשקים צאנם בתחלה, ואחרי כן היו הנשים האלה משקות שלהן, ואירע כי היום הזה קדמו הנשים **ותבאנה ותדלנה**, כי היו חושבות להשקות צאנם בתחילה טרם בא הרועים, והנה באו **הרועים ויגרשום** מן הרהטים להשקות הם תחלה כמנהגם בכל הימים, ומשה חרה לו על החמס והצילן כי כיון שהן מלאו הרהטים הרי המים שלהן, **וגם דלה דלה** להם כי לא הספיקו הרהטים לכל צאנן. וזה טעם **מדוע מהרתן בא היום.** ואמרו **איש מצרי הצילנו מיד הרועים**, שמגרשים אותנו בכל יום תמיד בבאנו לרהטים בתחלה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ולכהן. גי במסורה ולכהן מדין ובי"פ גבי פסל מיכה כתיב לאב ולכהן יתרו היה כומר לע"א וכשנשא משה בתו הוצרך משה לנדור לו שכן הראשון שיוולד לו שיהיה כומר לע"א וזה כוונתו כי ידע שיחזיר את חמיו למוטב כמו שעשה שהרי נתגייר מ"מ נענש שכן בנו נעשה כומר לע"א שנאמר ויהונתן בן גרשום בן מנשה ודרשו חז"ל בן משה היה אלא שתולין הקלקלה במקולקל: (בעל הטורים)

[יז] וַיָּבֹאוּ הָרְעִים וַיִּגְרְשׂוּם וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיִּזְשָׁעוּן וַיִּשְׁקוּ אֶת-צֹאנָם:

אונקלוס וַאֲתוּ רַעֲיָא וַטְרָדוּנוּן וַקַּם מֹשֶׁה וַפְרָקְנוּן וַאֲשָׁקִי יַת עֲנָהּן: (אונקלוס)

יונתן וְאֶתֹן רַעְיָא וְטָרְדוּנִין וְקָם מֶשֶׁה בְּכַח גְּבוּרַתִּיה וּפְרָקִינִין וְאַשְׁקִי יָת עֲנָהָן :
(תרגום יונתן)

רש"י ויגרשום. **מפני** הנידוי: **רש"י** (רש"י)

אבן עזרא ויבאו. מ"ם ויגרשום כמו נו"ן. שלא תתערב המלה עם הנו"ן הנוסף לעתיד. וככה צאנן במ"ם שלא להתחבר שני נוני"ן : (אבן עזרא)

ספורנו ויקם משה ויושיעו. בהיות שני בעלי הריב נכרים לא התעורר להנקם, גם. לא הקפיד לישר ארחותם בתוכחות מוסר, רק קם להושיע את העשוקים מיד עושקיהם: (ספורנו)

דעת זקנים ויקם משה ויושיעו. מלמד שהרועים נטלום ושפכום למים מפני הנידוי של יתרו שנדוהו מפני שכפר בע"ז ולשון ויושיעו משמע כן כדאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש וגוי והה"ד וגם דלה דלה לנו ואחת לצאן : (דעת זקנים)

יח וּתְבַאֲנָה אֶל-רְעוּאֵל אָבִיהֶן וַיֹּאמֶר מִדְּוַע מְהֵרָתָן בָּא הַיּוֹם:

אונקלוס וְאֶתְאַה לְוֹת רְעוּאֵל אָבוּיהוֹן וְאָמַר מָה דִין אוֹחִיתוֹן לְמִיתִי יוֹמָא דִין :
(אונקלוס)

יונתן וְאֶתְאַה לְוֹת רְעוּאֵל אָבוּיהוֹן וְאָמַר מָה דִין אוֹחִיתוֹן לְמִיתִי יוֹמָא דִין :
(תרגום יונתן)

אבן עזרא ותבאנה אל רעואל. אבי אביהן היה. כי יתרו היה חותנו והוא חובב. וכתוב ומבני חובב חותן משה וכתוב לחובב בן רעואל המדיני : (אבן עזרא)

יט וּתְאִמְרוּן אִישׁ מִצְרֵי הַצִּילָנוּ מִיַּד הָרַעִים וְגַם-דָּלָה דָּלָה לָנוּ וַיִּשְׁק אֶת-הַצָּאן:

אונקלוס וְאָמְרָא גְבָרָא מְצָרָא שְׂזַבְנָא מִיַּד רַעֲיָא וְאַף מְדָלָא דָּלָא לָנָא וְאַשְׁקִי יָת עֲנָא :
(אונקלוס)

יונתן וְאָמְרָא גְבָרָא שְׂזַבְנָא מִן יָדָא דְרַעֲיָא לְחוּד מְדוּל חַד דָּלָה לָן וְאַשְׁקִי יָת עֲנָא :
(תרגום יונתן)

אבן עזרא ותאמרנה. הן הוסיפו או לא הספיקו המים שדלו הם לצאן : (אבן עזרא)

כ וַיֹּאמֶר אֶל-בְּנֵיתָיו וְאִיוֹ לָמָּה זֶה עֲזַבְתֶּן אֶת-הָאִישׁ קְרָאָן לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם:

אונקלוס וְאָמַר לְבְּנֵיתִיה וְאָן הוּא לָמָּא דָּנָן שְׂבִקְתִּין יָת גְּבָרָא קְרוֹן לָהּ וַיִּכּוֹל לְחַמָּא :
(אונקלוס)

יונתן וְאָמַר לְבְּנֵיתִיה דְּבָרִיה וְהָאֵן הוּא דָּנָן שְׂבִקְתוֹן יָת גְּבָרָא קְרוֹן לִיה וַיִּיכּוֹל

רש"י למה זה עזבתו. הכיר בו שהוא מזרעו של יעקב, שהמים עולים (פ) לקראתו: ויאכל לחם. שמא ישא אחת (ג) מכס, כמה דלת אמר כי אם הלחם אשר הוא אוכל: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) ומהרש"ל נ"ל שמדקדק רש"י מה זה ששאל יתרו לבנותיו למה זה מהרתן כו' אם היה יודע שבכל יום באים הרועים ומגרשים אותם א"כ למה היו הולכים תחלה קודם שהשקו הרועים ואם היה יודע ללאו בכל יום באים הרועים תחלה א"כ למה היה שואל אותן דלמא היום ג"כ לא באו הרועים אע"כ ז"ל שבאו היום כ"כ מהרה שאף אם לא באו הרועים לא היו באות כ"כ מהרה לכך שאל אותן למה מהרתן והם השיבו לו שבא אחד ושאל ועלו המי' לקראתו שלא הורכנו לשאוב ומנ"ל שהם השיבו כך י"ל מדכתי' ותמלכנה את הרהמי' וגו' משמע שלא היו משקי' את האון אלא מן הרהמי' שפופכים מים לשם והם השיבו שבא איש ודלה להם והשקה את האון משמע שלא היה שופך אל הרהמי' אלא כך היה משקה אותם אע"כ ז"ל שעלו המים לקראתו ולא היה צריך לשפוך עכ"ל (כאן יש לדק ג"כ ואין הפנאי מספקת עכשיו): (ג) ומהרמ"ש י"ל דק' לרש"י למה אמר ויאכל לחם וכי לא הי"ל ליתרו לכבדו על טובה כזו אלא בלחם בשלמי' אלו דבר כן בפניו הי' שייד לו' שדבר מעט ועשה הרבה כלפירש"י גבי ואלקחה פת לחם וגו' אע"ג דאברהם היה לדיק ודרך לדיקים אומרים מעט כו' משא"כ ביתרו אבל כאן דבר יתרו שלא בפניו של משה אין שייד זה כלל דאברהם דבר כן בפני המלכים ותו דמשמע קראו לו רק בשביל אכילת לחם לבד ואח"כ ילך לדרכו וכי כל החרדה הזאת שאמר למה עזבתו וגו' קראו לו וגו' כדאי בשביל זה לבד ז"פ שמא ישא וכו' וז"ש ויואל משה לשבת וגו' לישאר אלל יתרו ע"י ויתן את כפורה וגו' וא"ש ל' ויואל פי' ויתרלה דמשמע בהדיא שיתרו בקש ממנו זה ומשה נתרל' למלאות בקשתו וא"כ ע"כ שזה נרמז במ"ש קראו לו ויאכל לחם שמא ישא כו' דמש"ה שלח אחר משה ודו"ק: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר אל בנותיו. אבי האב יקרא אב. כמו אלהי אבי אברהם. גם נבוכדנצר אבדך ובן הבן יקרא בן. וככה הבנות בנותי. והבנים בני. ואנת ברי בלשצר: ויאמר. הנה תפש הכתוב דרך קצרה שלא הזכיר ותקראנה לו. כי ידוע הוא מדרך הסברא: קראו לו. ו. מלה זרה בעבור שאין על משקלה: (אבן עזרא)

אור החיים למה זה וגו'. כאלו אמר למה עזבתן את זה האיש אשר גמלכם טובות. או ירצה שמקפיד על זמן שעזבוהו מאז עד שיחזרו לקרא לו, וטעמו כי אינו מהמוסר שיעשה עמהם איש נכרי חסד ויבאו ויניחוהו יעמוד בחוץ. או ירצה שהגם שיקפיד יתרו על התקרבותם עם אנשים אמר כי ישתנה זה מכלם, והוא אומרו למה זה וגו' כי מעשיו מוכיחות כי איש חסד הוא, ומה גם לדבריהם (ש"ד

א' שאמרו לו שעלו המים לקראתו הרי זה משונה לשבח שבחים : (אור החיים)

ספורנו למה זה עזבתו. מאחר שהוא. אורח ואיש חסד, היה לכן לגמול עמו חסד הכנסת אורחים : (ספורנו)

[כא] וַיִּזְאֵל מֹשֶׁה לְשֵׁבֶת אֶת-הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת-צַפְרָה בְּתוֹ לְמֹשֶׁה:

אונקלוס וַצְבִי מֹשֶׁה לְמִיתָב עִם גְּבֵרָא וַיְהִיב יָת צַפְרָה בְּרִתָּהּ לְמֹשֶׁה : (אונקלוס)

יונתן וכד חפס רעואל דערק משה מן קדם פרעה טלק יתיה לגובא והות צפורה ברתיה דבריה מפרנסא יתיה בסיתרא בזמן עשרתי שנין ולסוף עשרתי שנין אפקיה מן גובא ועל משה בגוי גינוניתא דרעואל והוה מודי ומצלי קדם יי דעבד עמיה ניסין וגבורן ואיסתכייית חוטרא דאיתבראת ביני שמשתא וחקיין ומפרש עלה שמא רבא ויקירא דביה עתיד למעבד ית תמהיא במצרים וביה עתיד למבוע ית ימא דסוף ולהנפקא מוי מן כיפא והוה דעיץ בגו גינוניתא ומן יד אושיט ידיה ונסביה הא בכין צבי משה למתב עם גברא ויהב ית צפורה ברת ברתיה למשה : (תרגום יונתן)

רש"י ויזאל. כתרומו, (ס"א כמשמעו) ודומה לו הואל נא ולין, (שופטים יט, ו.) ולו הואלנו, הואלתי (ק) לדבר. ומדרשו לשון אלה, נשבע לו שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו: (רש"י)

שפתי חכמים (ק) ל"ל דמייתי הכא ראהי מל' הואלתי שהוא ל' רליתי מהואלתי האחרון דכתיב לעיל צפ' וירא דצ"פ כתי' קס הואלתי דהא הואלתי ראשון דכתי' קס אינו ל' רליתי אלא ל' התחלה כדפירש"י קס ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויזאל. אולי לא היה שם יתרו בן רעואל. על כן לא הזכירו הכתוב : (אבן עזרא)

אור החיים את צפרה בתו למשה. טעם שכפל הזכרת שמו ולא הספיק לומר ויתן לו את וגו', יכול הכתוב להודיע כי היא בת זוגו, ותיבת למשה הוא דברי הכתוב שאומר כי צפורה למשה היא למנה בת זוגו : (אור החיים)

ספורנו לשבת את האיש. לרעות את צאנו, כמו שבה עמדי : (ספורנו)

[כב] וַתֵּלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ גְרָשָׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה: (פ)

אונקלוס וַיִּלְדַת בֵּר וַקְרָא יָת שְׁמָה גְרָשָׁם אָרִי אָמַר דִּרְ הַוִּיתִי בְּאַרְע נִכְרָאָה : [פ] (אונקלוס)

יונתן וילידת ביר דכר וקרא שמה גרשום ארום אמר דיר הויתי בארעא נוכריא דלא דידי : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ותלד. כי אמר. משה. וזאת צפורה הוא האשה הכושית אשר אמר. ואשר כתוב בדברי הימים דמשה אל תאמן. וכלל אומר לך כל ספר שלא כתבוהו נביאים או חכמים מפי הקבלה אין לסמוך עליו ואף כי יש בו דברים שמכחישים הדעת הנכונה. וככה ספר זרובבל. וגם ספר אלדד הדני ודומה להם: (אבן עזרא)

אור החיים גר הייתי. לשון עבר. כי בזמן שנכתבה התורה ידבר הכתוב. או ירצה על זה הדרך **גר הייתי** על דרך אומרו (תהלים קי"ט) גר אנכי בארץ, כי הצדיקים אינם בעולם הזה אלא כגרים בלא שום ישוב, והוא אומרו **גר הייתי** מעודי ונוסף לי **בארץ נכריה** לצד שהיה חוץ מאחיו ובית אביו: (אור החיים)

ספורנו גר הייתי בארץ נכריה. גר בארץ שאינה ארץ מולדתי: (ספורנו)

[כג] ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויצעקו ותעל ושועתם אל-האלהים מן-העבדה:

אונקלוס והנה ביומא סגיאא האנון ומית מלכא דמצרים ואתנחו בני ישראל מן פלחנא דהנה קשי עליהון וצעקו וסליקת קבלתהון לקדם יי מן פלחנא: (אונקלוס)

יונתן והנה ביומא סגיאא האינון ואתפתש מלכא דמצרים ופקיד לקטלא בוכריא דבני ישראל בגין למסחי באדמיהון ואתאנחו בני ישראל מן פולחנא דהנה קשי עליהון וצעקו וסליקת קבלתהון לשמי מרומא דיי ואמר במימריה למפרוקינון מן פולחנא: (תרגום יונתן)

רש"י ויהי בימים הרבים ההם. שהיה משה גר במדין, וימת מלך מצרים והולרכו ישראל לתשועה, ומשה היה רועה וגו' וזאת תשועה על ידו, ולכך נסמכו פרשות הללו. (בר"ט): וימת מלך מצרים. נלטרע, (ר) והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם (שמור"ר אל, לז): (רש"י)

שפתי חכמים (ר) דאי פירושו שמת למה לזעקו שמה המלך שיהיה אחר פרעה יהיה טוב אלל ודאי נלטרע ומלורע השוב כמה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וימת מלך מצרים. עתה יוכל משה לשוב אל מצרים. וישראל עשו תשובה. כי יחזקאל הזכיר שהיו ישראל עובדים גלולי מצרים. על כן ענם השם ותחת אשר לא עבדוהו עבדו אכזרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויהי בימים הרבים ההם. לא יאמר "בימים ההם" ו"ביום ההוא" רק על הזמן העומד אשר יזכיר המאורע בו, אבל לאחר העת יאמר "ויהי אחרי כן, ; והראוי בכאן שיאמר ויהי אחרי ימים רבים וימת מלך מצרים. על כן אמרו רבותינו (שמו"ר א מא) כי לפי שהיו ימים של צער קורא אותם רבים, וירמוז לזמן ההוא. וכן אמרו (שם א לב) בפסוק שאמר למעלה ויהי בימים ההם ויגדל משה (פסוק יא), שהיה גדל שלא כדרך העולם, כלומר בזמן אחד במהרה. ומכל מקום בימים ההם מיום שמת מלך מצרים ויצעקו בני ישראל **ותעל שועתם אל האלהים, ימים מעטים היו. אבל נפרש כי יאמר בימים ההם, ימי הענוי והעבודה**

הקשה, שהיו ימים רבים מאד, כי ארך הגלות מאד, והיה זה שצעקו **ותעל שועתם**. וכן ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית (מ"א יח א), שהיו ימים רבים ואירע בהם זה:

ולפי דעתי, כי טעם הכתוב הזה ירמוז על הימים שהיה משה בורח מפני פרעה, כי באמת בנעוריו ברח, שהכתוב אמר ויגדל משה ויצא אל אחיו, שהיה זה מיד כאשר גדל ועמד על דעתו, והגידו לו כי הוא יהודי, ונכסף לראות סבלות אחיו ועמלם ולחצם, וביום ההוא שיצא הכה את המצרי, וביום השני הלשינו עליו וברח. הנה היה כבן שתים עשרה שנה, כאשר הזכירו רבותינו (שמו"ר א ה), ועל כל פנים לא הגיע לעשרים, ובעמדו לפני פרעה היה בן שמנים, אם כן עמד כמו ששים שנה בורח מלפני פרעה:

והקרוב כי בסוף הזמן בא למדין ונשא צפורה, כי כשהיה לו הדבור הזה עדיין לא הוליד ממנה רק בנו הבכור גרשום, אבל לא הזכיר הכתוב בבריחתו (לעיל פסוק טו) רק וישב בארץ מדין וישב על הבאר, כי לא נתחדש בימים האחרים ענין שיצטרך הכתוב לספרו. וכן הדבר, כי הבורח מן המלכות לא יתעכב בעיר מושב וקרוב לו, אבל יברח ממקום למקום אל ארץ מרחקים:

והנה עמד ימים רבים מתחבא ומתנכר מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר, ובסוף הזמן בא למדין ונתעכב שם. וזה טעם "וישב בארץ מדין", כי ראוי היה שיאמר "וילך אל ארץ מדין", אבל רמוז שלא ישב בעיר עד בסוף שבא אל ארץ מדין ושם ישב:

ומפני שהזכיר הכתוב בריחתו מפני פרעה ושבתו במדין, ובא להזכיר מיד שהושב למצרים במצותו של הקב"ה, והיה נראה שהיו כל המעשים האלה הנזכרים נעשים מיד, ותכופים זה לזה בשנה אחת, בא הכתוב לרמוז לנו הענין כאשר היה, ואמר **ויהי בימים הרבים ההם**, שהיה משה בורח מפני פרעה ועומד במדין מהם, ומת בימים ההם בסופם מלך מצרים, והיה למשה גלוי השכינה בענין זה, והושב למצרים וגאלם, ועל כן לא אמר "ויהי אחרי ימים רבים", כי היה משמעו משבת משה במדין, ולא היו הימים הרבים ההם רק לכל המסופר למעלה:

וימת מלך מצרים ויאנחו. נצטרע והיה שוחט תינוקות מישראל ורוחץ בדמם. לשון רש"י. והוא מדרש חכמים (בשמו"ר א מא). ועל דרך הפשט, מנהג כל הנעבדים למלך בליעל רשע שיהיו מצפים ומחכים ליום מותו. וכאשר ראו שמת המלך האנחו מאד ממלוך אדם חנף מרשיע מן הראשון, כי אמרו אבדה תקותנו נגזרנו לנו, ויבחרו מות מחיים. וזה טעם "נאקתם" כי נאקו נאקת חלל (עי' יחזקאל ל (הרמב"ן) כד):

אור החיים מן העבודה. פי' לא שצעקו לאל שיושיעם אלא צעקו מן הצער כאדם הצועק מכאבו. ומודיע הכתוב כי אותה צעקה עלתה לפני ה', והוא אומר **שועתם** וגוי' **מן העבודה** פי' מצער העבודה **וישמע ה' את נאקתם** פירוש הרמת קול כאבם.

עוד ירצה על דרך אומרו (תהלים קי"ח) מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה כי אחת מהתפללות המתקבלות היא תפלה שמתוך צרה, וכן הוא אומר (יונה ב') קראתי. מצרה, והוא אומר **ותעל שועתם** וגוי' **מן העבודה** פי' לצד שהיתה מצרת

העבודה, וכפי זה שועה זו היא תפלה וצעקת כאב הצרה הנה היא רמוזה באומרו מן העבודה ויזעקו, ובזה ידויק על נכון טעם ששינה הכתוב לשונו שהתחיל לומר ויזעקו ותעל שועתם וגו', שהיה לו לומר ותעל זעקתם וגו', אלא נתכוין לומר שהם זעקו מהצרה וגם שועו לה' כאומרו ותעל שועתם. וכפי זה שיעור הכתוב הוא על זה הדרך ותעל שועתם ששועו לאלהים מן העבודה. עוד אולי אומרו מן העבודה ירצה שלא הגיעה השועה לפני ה' על ידי אמצעי אלא ביושר עלתה מן העבודה אל האלהים שלא על ידי בעל כנפים יגיד דבר (קהלת י' כ'): (אור החיים)

ספורנו בימים הרבים ההם. מיום שברח משה ממצרים בילדותו עד שנולד גרשם שהיה משה אז קרוב לבן שמונים שנה, שהרי אליעזר נולד בדרך בלכתו בשליחות האל יתברך למצרים, ואז. היה בן שמונים שנה: **וימת מלך מצרים**. אותו המלך שהיה רודף את משה, ולכן קרא שם בנו אחר כך אליעזר, כי אז ידע היותו נמלט ונצול מחרב פרעה: **ויזעקו**. זעקו מכאב לב על עבודתם, כענין הלילי שער, זעקי עיר: **ותעל**. שועתם אל האלהים מן העבודה. לא בשביל תשובתם ותפלתם, אבל כמקנא על אכזריות המעבידים, כאמרו וגם ראיתי את הלחץ: (ספורנו)

כלי יקר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו. קצת קשה לערבינהו ולתנינהו ויאנחו ויזעקו בני ישראל מן העבודה, ונראה שאנחה היא בלב והיתה מחמת העבודה אמנם הזעקה לא תלו ישראל בעבודה כי המה חשבו שראוין המה להגאל מצד מעשיהם אף אם לא היו בעבודה קשה זו, אמנם בעיני הש"י היו רעים וחטאים ובלתי ראויים להגאל כי אם מצד העבודה, כמ"ש (זכריה א.טו) כי קצף גדול אני קוצף על הגוים אשר קצפתי מעט והמה עזרו לרעה. לכך נאמר ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה שעזרו לרעה כאמור.

גם יש לפרש שהיו שני כיתות בישראל, הטובים שבהם צעקו והתפללו אל אלהים שיצילם מן כובד העבודה, אבל הפחותים שבהם לא התפללו אל ה', אך שזעקו כקוראי תגר על ה' וכנגדם אמר ויזעקו, ולכך לא כללם יחד כי מה שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה הם הטובים שהתפללו אל ה' כי עיקר התפלה בלב, ויזעקו. מדבר בפחותים שזעקו כקוראי תגר לכך נאמר ותעל שועתם אל האלהים מן הכיתות אשר שועו אל אלהים מחמת העבודה עלתה שועה אבל לא מן כת הזועקים בלא תפילה.

ויש אומרים, שזעקה זו בנגלה אמרו בפני המצרים שהיא על מיתת המלך כמתאבלים עליו, אבל האנחה בלב מן העבודה כי מיראה לא היו רשאים לומר בפני המצרים שהם זועקים מחמת העבודה, ולכך לא ערבינהו. (כלי יקר)

דעת זקנים וימת מלך מצרים. כל זמן שאותו מלך קיים היו מצפין מתי ימות שמא תתבטל הגזרה וכשמת לא נתבטלה אמרו מעתה ידענו שאין לדבר סוף לכך ויאנחו, ד"א וימת מלך מצרים ויאנחו מאחר שמת המלך יכול משה לשוב למצרים וגם בני ישראל נאנחו וגם הקב"ה ית"ש זכר את בריתו כל הדברים האלה גרמו שנשתלח משה: (דעת זקנים)

{כד} וישמע אלהים את-נאקתם ויזכר אלהים את-בריתו את-אברהם את- יצחק

אונקלוס וְשָׁמִיעַ קָדָם יְיָ יְתַקְבְּלֵהוּן וְדָכִיר יְיָ יְתַקְבְּלֵהוּן דְּעַם אַבְרָהָם דְּעַם יִצְחָק
(אונקלוס) יַעֲקֹב:

יונתן וְשָׁמִיעַ קָדָם יְיָ קְבִילֵתְהוּן וְדָכִיר קָדָם יְיָ יְתַקְבְּלֵהוּן דְּקַיִמִיה דְּקַיִים עִם אַבְרָהָם וְעִם
(תרגום) יַעֲקֹב: (יונתן) וְעִם

רש"י נֶאֱקָתָם. לַעֲקָתָם, וְכֵן מַעִיר מֵתִים יִנְחָקוּ (חֲיוֹב כֵּד, יב): אֵת צְרִיתוֹ אֵת אֲבְרָהָם.
(רש"י) אֲבְרָהָם: עַם

אבן עזרא וישמע. טעם ויזכור שהגיע קץ: (אבן עזרא)

ספורנו וישמע אלהים את נאקתם. ותפלת קצתם שהתפללו אז מצדיקי הדור, כאמרו ונצעק אל ה', וישמע קולנו: ויזכור אלהים את בריתו. שאמר והקימותי את בריתי ביני ובינך, ובין זרעך אחריו, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו וזה יעשה בכל קראנו אליו כמו שהעיד אחר כך באמרו וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל וכו' ואזכור את בריתי: (ספורנו)

[כה] וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּדַע אֱלֹהִים: (ס)

אונקלוס וְגַלִּי קָדָם יְיָ שְׁעִבּוּדָא דְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַר בְּמִימְרָה לְמַפְרָקְהוּן יְיָ: [ס]
(אונקלוס)

יונתן וְחָמָא יְיָ צַעַר שְׁעִבּוּדְהוּן דְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגַלִּי קָדָמוֹי יְתַתִּיבּוּתָא דְּעַבְדוֹ
(תרגום) דְּלָא יְדָעוּ אֲנִשׁ בְּחִבְרִיה: (יונתן)

רש"י וידע אלהים. נתן עליהם לב ולא העלים עיניו: (רש"י)

אבן עזרא וירא. החמס שהיו המצרים עושים בגלוי. וידע. העשוי בסתר: (אבן עזרא)

הרמב"ן וירא אלהים את בני ישראל. פירש רבי אברהם כי ראה החמס שהיו מצרים עושים להם בגלוי, וידע אלהים העשוי להם בסתר. ורש"י פירש וידע אלהים, נתן עליהם לב ולא העלים עיניו מהם. ונכון הוא על דרך הפשט, כי בתחילה היה מסתיר פניו מהם והיה לאכול, ועתה שמע אלהים נאקתם וראה אותם, לומר שלא הסתיר פניו עוד מהם וידע את מכאובם וכל הנעשה להם ואת כל הצריך להם. והאריך הכתוב להזכיר טענות רבות בגאולתם, וישמע אלהים את נאקתם, ויזכור אלהים את בריתו, וירא אלהים, כי ידעתי את מכאוביו (להלן ג ז), כי אע"פ שנשלם הזמן שנגזר עליהם לא היו ראויים להגאל, כמו שמפורש על ידי יחזקאל (יחזקאל כ ח), אלא מפני הצעקה קבל תפלתם ברחמיו:

ועל דרך האמת יש בכתוב הזה סוד גדול מסתרי התורה, לומר כי עלה ענויים למאור פניו וקרב אותם אל הדעת, כענין בקרב שנים תודיע ברגז רחם תזכור (חבקוק ג ב). ולכן יאריך הכתוב בזה אחרי שאמר כבר וישמע אלהים, ויזכר אלהים, ונתפרש הפסוק הזה במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות

עו),

תבינהו

משם :

(הרמב"ן)

אור החיים וירא וגו' וידע וגו'. פ"י אחר שצעקו ועלתה צעקתם זכר ה' ברית האבות וזה היה סיבה לפנות להם ולראות אותם, כי ראית ה' במצטער תועיל להסרת הצער כי הוא רחמן מלא רחמים ורחמיו על כל מעשיו, והוא אומר וידע וגו' בלע"ז אפיאד"ו. ותמצא כי בעת כעסו יסתיר פניו, והוא אומר (דברים ל"א) ואנכי הסתר אסתיר וגו'. עוד ירצה באומר וידע דברים נסתרים שהרעו : (אור החיים)

ספורנו וירא אלהים את בני ישראל. השגיח עליהם ולא הסתיר עוד פניו מהם, כענין כי ראיתי את עני עמי, כי באה צעקתו אלי כמו שהעיד אחר כך באמרו ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים : וידע אלהים. ידע נגעי לבבם ושהיתה תפלתם וצעקתם בכל לב, כמו שספר ' אחר כך באמרו כי ידעתי את מכאוביו על הפך ויפתוהו בפייהם ולבם לא נכון עמו : (ספורנו)

שמות פרק-ג

א וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֵה אֶת-צֹאן יִתְרוֹ חֹתֵנוֹ כֹּהֵן מִדְיָן וַיִּנְהַג אֶת-הַצֹּאן אַחֲרַי הַמִּדְבָּר וַיֵּבֵא אֶל-הָר הָאֱלֹהִים חֲרָבָה:

אונקלוס ומשה הוה רעי ית ענא דיתרו חמוהי רבא דמדון ודבר ית ענא לבתר שפר רענא למדברא ואתא לטורא דאתגלי עלוהי יקרא די לחרב : (אונקלוס)

יונתן ומשה הוה רעי ית ענא דיתרו חמוי רבא דמדון ודבר ית ענא לאתר שפר רענא לאחורי מדברא ואתא לטורא דאתגלי עלוי יקרא די לחרב : (תרגום יונתן)

רש"י אחר המדבר. להתרחק מן הגזל, שלא ירעו נשדות אחרים: אל הר האלהים. על פס העתיד: (רש"י)

אבן עזרא הר האלהים חרבה. ככה כתב משה. וטעם חרבה מרוב החום שלא ירד שם גשם כי הוא קרוב ממצרים דרך שלשת ימים כאשר דבר משה. ובעבור שהיאור רחוק על כן אין שם ליחה ותגבר בו היבשות: (אבן עזרא)

אור החיים ומשה וגו' וינהג וגו'. פירוש כי ה' סבבו לעשות כן. או שהוא נהג כמנהגו והצאן הלכו שמה אל הר וגו' כי שם ידבר אליו האלהים : (אור החיים)

ספורנו ויבא אל הר האלהים חורבה. הוא לבדו להתבודד ולהתפלל, על דרך ויבא עד חברון : (ספורנו)

כלי יקר ומשה היה רועה את צאן יתרו. אמרו המפרשים לפי שכל רועה פסול על

שמרעים בהמות בשדות אחרים וחשודים על הגזל ע"כ אמר שצאן אלו היו של יתרו ואין אדם חוטא ולא לו, אבל מ"מ הוצרך להודיע שהיה רועה כי רוב הנביאים באו לידי נבואה מתוך הרעיה כי הנבואה צריכה התבודדות וע"י שיראה השמים מעשה ידי אלהים כמ"ש (תהלים ת.ח.) כי אראה שמך מעשה אצבעותיך וגוי' כי עי"ז תהיה כל מחשבתו במציאת הש"י עד אשר יערה עליו ממרום רוח ה', מה שאינו מצוי כל כך ביושב בביתו או בעושה איזו מלאכה אחרת בשדה, זולת הרועה היושב פנוי ברוב הזמנים. (כלי יקר)

דעת זקנים וינהג את הצאן. בשרו שתהיה צאנו כלה במדבר ואחר כך נאסף עמהם שאחר שכלו מתי מדבר מיד נאסף ויבא אל הר האלהים וכו': (דעת זקנים)

ב וַיֵּרָא מִלְאָךְ יְהוָה אֵלָיו בְּלִבְת־אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֶּהַר וַיֵּרָא וְהִנֵּה הַסֶּהַר בַּעַר בְּאֵשׁ וְהַסֶּהַר אֵינּוּ אֶכְלִ:

אונקלוס ואתגלי מלאכא דיי לה בשלהובית אשתא מגו אסנא וחזא והא אסנא בער באשתא ואסנא ליתוהי מתאכיל: (אונקלוס)

יונתן ואתגלי זגנוגאל מלאכא דיי ליה בלהבי אישתא מגו סנא וחמא והא סנא משריב באישתא וסנא ליתו יקיד ומתאכל בנורא: (תרגום יונתן)

רש"י בלבת אש. כלהבת אש לבו של אש, כמו לב השמים, בלב האלה, (שמואל ב-3 יח, יד.) ואל תתמה על התי"ו, שיש לנו כיוצא בו, מה אמולה לבתך (יחזקאל טז, ל.): מתוך הסנה. ולא חילן אחר, משום עמו אנכי זכרה: אכל. כמו לא עבד בה, אשך לקח משם: (רש"י)

אבן עזרא וירא. יש מפרשים בלבת אש בלהבת אש והנכון בעיני כי פירושו בלב האש כי כן מצאנו מה אמולה לבתך. ור' אדנים אמר אילו היה כן היה בלבת בחירק תחת הלמ"ד כמו אל גנת אגוז. והנה שכח וכגנה זרועיה תצמיח: **הסנה**. אמר הגאון כי זה מין קוץ. ורצון שוכני סנה. שמים והטעם על השם הנכבד. ור' ישועה אמר הכבוד ששכן בסנה, ולא דבר נכונה כי איך יקרא שוכני על רגע אחד. ועוד למה נאמר על גזרת פועל ואיננו כן עושה שמים וארץ. כי השם הוא עושה תמיד ומעמיד כהגה היוצא מפי אדם. ועוד אחר שהזכיר כל מגד. הזכיר באחרונה רצון השם. ועוד מה טעם להזכיר זה המלאך. ועוד היה ראוי להיותו שוכני בסנה הידוע. ולפי דעתי כי כל סנה אחד הוא והוא מין קוץ יבש וככה היא בלשון ישמעאל. וככה הר סיני בעבור הסנה. וכן פי' ורצון שוכני סנה. רצון שיבקש השוכן במקום הסנה. שהוא דורש ומבקש תמיד שיעשה השם רצונו וילחלח ארצו שהוא שוכן בה שהיה מקום יובש וסנה. עד שיהא בה הרווי והיתה כגן רוה מלוחלח. והודיע מתוך הסנה בה"א הדעת כי הם דברי משה בכתבו התורה. ובו ער מהפעלים היוצאים. כי אש בוערה כמו אש אכלה והעד כאש תבער יער. והנה האש שהיה בסנה בוער כל אשר סביביו כי זה כמו שלחו באש מקדשך. וככה ההר בוער באש. ומלת אוכל שם התאר כמו פעול. וכמוהו אם תראה אותי לוקח מאתך שהוא קמוץ וככה לנער היולד. כהם יוקשים בני האדם. ואלה הפעלים כאשר הם יוצאים. על כן ורגל מועדה איננה כמוהם. רק השורק תחת חולם והיא כמו פועלת: (אבן עזרא)

הרמב"ן **וירא מלאך ה' אליו בלבת אש**. אמר הכתוב מתחלה **וירא מלאך ה'**, ואחר כך (בפסוק ד) אמר **וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים**, ולכן אמר ר' אברהם (בפירוש הקצר) כי "אלהים" בכאן הוא המלאך הנזכר, כמו כי ראיתי אלהים פנים אל פנים (בראשית לב לא). וטעם אנכי אלהי אביך (פסוק ו), כי ידבר השליח בלשון שולחו. ואיננו נכון, כי משה גדול הנבואה לא יסתיר את פניו מן המלאך. ורבותינו אמרו בבראשית רבה (צז ד, ועיי' שמו"ר ב ח) מלאך זה מיכאל, רבי יוסי הארוך בכל מקום שהיו רואים אותו היו אומרים שם רבינו הקדוש, כך כל מקום שמיכאל נראה שם הוא כבוד השכינה. נתכוונו לומר שמתחלה נראה אליו מיכאל ושם כבוד השכינה, והוא לא ראה הכבוד כי לא הכין דעתו לנבואה, וכאשר כיון לבו וסר לראות נתגלה אליו מראה השכינה ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה:

ועל דרך האמת, המלאך הזה הוא המלאך הגואל, שנאמר כי שמי בקרבו (להלן כג כ"א), הוא שאמר ליעקב אנכי האל בית אל (בראשית לא יג), ובו נאמר ויקרא אליו אלהים, אבל יקרא במדה ההיא מלאך בהנהגת העולם, וכן כתיב ויוציאנו ה' ממצרים (דברים כו ח). וכתיב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ טז), ונאמר ומלאך פניו הושיעם (ישעיה סג ט), כלומר מלאך שהוא פניו, כדכתיב פני ילכו והניחותי לך (להלן לג יד). והוא שנאמר בו ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (מלאכי ג א). ועוד תבין זה בפסוקים הבאים (להלן ט' י"ב י"ג ט"ו) בעזרת השם:

והנה הסנה בוער באש. כטעם דולק, שהיה בתוך אש בוער, כמו והאבות מבערים את האש (ירמיה ז יח), מדליקים, ובערו בהם אש (יחזקאל לט ט). **ומדוע לא יבער הסנה**, לא ישרף ויאכל, וכמוהו כפשתים אשר בערו באש (שופטים טו יד), נשרפו. וכן דעת אונקלוס שתרגם הראשון בער, והשני מתוקד. או יהיה **יבער** מלשון ובערת הרע מקרבך (דברים יז ז), והיה לאדם לבער (ישעיה מד טו), כי דרך צחות בלשון הקודש לדבר כן, רוכבים על שלשים עירים ושלשים עירים להם (שופטים י) : (ד) : (הרמב"ן)

ספורנו **וירא מלאך ה' אליו**. במראה הנבואה, כי אמנם כאשר יגלו המלאכים בדמות אנשים בלתי נבואה, כענין לאברהם וללוט ולבלעם ולזולתם, לא יאמר עליהם **וַיֵּרָא**, אבל יאמר עליהם **וַיֵּרָא**, כמו וירא והנה שלשה אנשים, וירא לוט, וירא את מלאך ה' נצב בדרך: **וירא והנה הסנה בוער באש**. דולק, וזה דרך חידת הנבואה, שהיה המלאך בתוך הסנה, והאש בוערת בסנה סביב המלאך, להורות שבהיות צדיקי ישראל, שהם מלאכי ה', בתוך הסנה של עם מצרים, שהיו להם סרבים וסלונים. הסנה יבער באש בצרת עשר מכות, אבל לא יכלו באותן הצרות, כמו שהורה באמרו והסנה איננו אכל, שהיה בלתי כלה באש המלהט בו. כי לא היתה נבואת משה רבינו עליו השלום אז כמו שהיתה אחר כך, כמו שהעיד באמרו כי ירא מהביט אל האלהים על הפך ותמונת ה' יביט אבל מיום מתן תורה ואילך שנגלה אז לכל ישראל פנים בפנים והם לא סבלו זה, כאמרם לא אוסיף עוד לשמוע את קול ה' וכו' והוא לבדו נשאר באותה מדרגה, כמו שאמר שובו לכם ואתה פה עמוד עמדי וכאמרו ויעמוד העם מרחוק ומשה נגש, היתה נבואת משה רבינו פנים בפנים ומראה ולא בחידות: (ספורנו)

כלי יקר **וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה**. במראה זו רבו הדעות כי יש אומרים שהיא על שם עמו אנכי בצרה, ע"כ נגלה אליו בסנה עץ שפל ונמוך.

ולפירש"י אינו מיושב כלל למה דוקא בסנה. וי"א שהסנה רמז לסבלותן של ישראל כי אש הצרות מתלקחת סביביו ואיננו אכל, על דרך חצי כלים והם אינן כלים, ובב"ר נמצאו ג"כ הרבה דמיונות. ולפי מה שפירשתי למעלה בפסוק ויקוצו מפני בני ישראל. שהמצרים נמשלו לקוצים כי המה היו לישראל לקוץ מכאוב, על כן הראה לו הקב"ה שהסנה איננו אכל כי ירמוז על פרעה שאע"פ שאש הצרות מתלקחת סביבו עברה וזעם וצרה מ"מ איננו אכל, כי יתן בו הקב"ה כח לסבול כל המכות כמ"ש (שמות ט. טז) ואולם בעבור זאת העמדתך בעבור הראותך את

דבר אחר, רמז למה שנאמר אכן נודע הדבר. מפני מה ישראל שרויין בצרה יותר מכל האומות לפי שיש בהם דלטורין משמיעים קול ענות בחרופים וגדופים על שכבי וערי, (סנהדרין כט:) כקוצים הללו המשמיעים קול כשהוא בוער באש כך ישראל אפילו בזמן שאש הצרות מתלקחת סביבו מ"מ כל אחד לחבירו קוץ מכאוב וסילון ממאיר כמנהג דורות הללו ותמיד משמיעים קול כקול הסיר כמ"ש (קהלת ו. ו) כי כקול הסירים תחת הסיר כן קול הכסיל, וזו עיקר הסיבה לישראל להיות בגלות מצד השנאה והקנאה שביניהם יותר מבכל האומות, ובעלי הלשון השמיעו את כל ישראל אין נקי כי תצא אש המחלוקת מסלע המחלוקת האבות מבערים אש והבנים מלקטים עצים ע"כ בערה בהם אש ה', לכך נאמר והסנה איננו אכל כי אע"פ שאש התלאות יבער ביעקב מ"מ מציאת הסנה נשאר קיים בכל דור ואיננו אכל כי לא יכלו הקוצים מן כרם ה' צבאות בית

ובזה מיושב מה שנאמר בלבת אש מתוך הסנה. כי הל"ל בלבת אש בסנה או בתוך הסנה מהו מתוך הסנה, וכן מה שנאמר והנה הסנה בוער באש איפכא מבעי ליה והנה האש בוער בסנה שהרי האש הפועל והסנה הפעול, אלא האמת הוא כדברינו שהסנה מבעיר אש הצרות כי מתוך שישראל נמשלו לסנה זה שכל אחד לחבירו קוץ מכאוב ומשמיע קולו עליו בחרופים וגדופים ע"כ בערה בהם אש ה' וא"כ הסנה הפועל והאש הוא הפעול לכך נאמר והנה הסנה בוער באש, כי הסנה גורם הבערת האש וזה"ש בלבת אש מתוך הסנה כי הלבת אש נמשך מתוך הסנה כי הסנה גורם הלבת אש, וזה פירוש נכון. (כלי יקר)

דעת זקנים מתוך הסנה. לפי שאי אפשר מן הסנה לעשות צלמי לע"ז : (דעת זקנים)

[ג] ויאמר משה אסרה-נא ואראה את-המראה הגדל הזה מדוע לא-יבער הסנה:

אונקלוס וְאָמַר מֹשֶׁה אֶתְפָּנִי כְעַן וְאֶחְזִי יְת חֲזוֹנָא רַבָּא הָדִין מָא דִין לָא מְתוּקָד אֶסְנָא : (אונקלוס)

יונתן וְאָמַר מֹשֶׁה אֶתְפָּנִי כְדוֹן וְאִיחְמִי יְת חֲזוֹנָא רַבָּא הָדִין מִדִּין לָא שְׂרִיב סְנִיָּא : (תרגום)

רש"י אסורה נא. אסורה מכלן להתקרב שם: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר משה אסורה נא. גזרה סר אם בא אחריה מ"ם היה למרחוק

כמו סורו ממני. הוא אומר להם רחקו ממני. ואם אחריה אל בשלש נקודות תהפך הדבר כמו סורה אלי סור ממקומך ובא אלי שיסור ממקומו ויקרב אל מקום הסנה. את המראה הגדול. זה אות ראשון כתוב בתורה שעשה השם על ידי נביאו משה. על כן אמר לו וזה לך האות כי אנכי שלחתיך. ואמר יפת טעם זה האות כי האויב נמשל לאש וישראל לסנה על כן לא יבער: (אבן עזרא)

ספורנו אסורה נא ואראה. אתבונן ואראה. מדוע לא יבער הסנה. למה לא יכלו המצרים ברב מכותם, כענין ודלקו בהם ואכלום: (ספורנו)

כלי יקר אסורה נא ואראה. ענין הסרה זו היא להתרחק מן המקום ההוא כי כל עוד שיתרחק מן המקום ההוא ביותר שלטה בה עינא, צא ולמד מאור השמש שכל עוד שיתקרב האדם אל האור ההוא אינו יכול להסתכל בו וכשהשמש במזרח או במערב הכל מסתכלים בה לגודל המרחק, כך אור זה שהיה בסנה לגודל אורו לא היה יכול משה להסתכל בו ולהתבונן במהותו, וכן אמר ירמיה (ל.א.ו.) מרחוק ה' נראה לי. משמע אבל לא מקרוב, וכן פירשנו למעלה ר' פי וירא בפסוק וירא את המקום מרחוק (בראשית כב.ד.) ולפיכך אמר אסורה נא מכאן להתרחק מן המקום ההוא כי אז אראה בו מדוע לא יבער הסנה.

ומ"ש והנה הסנה בוער. ואיך אמר מדוע לא יבער הל"ל מדוע איננו אכל, י"א שהיה בוער בעצמו אך מדוע לא יבער גם אל שאר חלקי הסנה שסביביו, וי"א ששפט בשכלו שאינו בוער שאילו היה בוער למה איננו אכל ע"כ אמר מדוע לא יבער, ויש לפרש עוד מדאמר וירא ה' כי סר לראות ש"מ שכבר סר ממקומו להתקרב או להתרחק כפי מה שפירשתי בלשון אסורה נא, ואם כן אין מקום לקושיה זו, כי מתחילה היה סבור שהסנה בוער ממש, וכאשר סר לראות קצת, היטב לראות יותר ממה שראה קודם שסר לראות, וראה אז כי אינו בוער כלל על כן אמר מדוע לא יבער, ויאמר ה' אליו אל תקרב הלום רצה לומר שהרחקה זו קריבה היא לראות, תדע שכן הוא כי אילו היתה עיקר המניעה שלא יתקרב אל המקום הקדוש ההוא אם כן הל"ל וירא ה' כי סר לבא מהו כי סר לראות, אלא שראה ה' כי סר ממקומו כדי לראות ע"כ מנעו ה' מהביט אל האלהים, ע"כ נאמר אל תקרב הלום קריבת ראות העין. ומ"ש של נעליך אינו תלויה בקריבה זו אלא מילתא באנפיה נפשיה הוא שאמר לו ה' שיסור נעליו במקום אשר הוא בו כי כולו אדמת קודש, כי הר חורב וכל סביביו קודש הוא לה', ובסמוך יתבאר זה על דרך השכל כפי הדרך שדרכו בו המפרשים. (כלי יקר)

דעת זקנים מדוע לא יבער הסנה. פי' מדוע אינו מתבער מן העולם מלשון בערתי הקדש מן הבית ומפי מורי ז"ל שמעתי בתמיה כלומי מדוע איננו אוכל וכי לא יבער הסנה בתמיה: (דעת זקנים)

[ד] וַיֵּרָא יְהוָה כִּי סָר לְרֵאיוֹת וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֹשֶׁה הִנְנִי: וַיֹּאמֶר

אונקלוס וַחֲזָא יְיָ אֲרִי אֲתַפְּנִי לְמַחְזִי וְקָרָא לֵיהּ יְיָ מְגוֹ אֲסַנְא וְאָמַר מֹשֶׁה וְאָמַר הָא וַחֲזָא: (אונקלוס)

יונתן וְגַלִּי קָדָם יְיָ אָרוּם אֲיִתְּפְּנִי לְמִיחְמִי וְקָרָא לֵיהּ יְיָ מְגוֹ סַנְיָא וְאָמַר מֹשֶׁה מֹשֶׁה

וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים: (תרגום) וְיִנְתֵּן

אבן עזרא וַיֹּאמֶר ה'. גם אל דברי משה בסוף. ונקרא המלאך בשם הנכבד כדרך כי שמי בקרבו ושם אפרשנו. וכך המלאך שנראה לגדעון ושם כתוב ויאמר לו ה'. או השם ראה כי סר לראות וצוה את המלאך לקרא אליו על כן מלת אלהים וזה השם איננו שם העצם רק שם תאר. כאשר אפרש, והוא כולל כל קדוש שאינו גוף ולא כח בגוף. ככתוב להן אלהין די מדרהון עם בשרא לא איתוהי שהוא הגוף. והנה אלהים במקום הזה הוא המלאך הנזכר: (אבן עזרא)

אור החיים וַיֹּאמֶר הַנְּנִי. לא כשמואל שלא הכיר הקורא (ש"א ג'), כי משה נביא היה בטרם יצא מבטן אמו והכיר הקורא. ואולי כי זה רמז באומרו **המראה הגדול** רמז אל גדול המיוחד: (אור החיים)

ספורנו וַיֹּאמֶר ה' **כי סר לראות**. להתבונן בדבר: ויקרא אליו אלהים. להודיעו, כאמרם ז"ל בא לטהר מסייעין אותו כענין ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה' מן החר: (ספורנו)

דעת זקנים וַיֹּאמֶר הַנְּנִי. אמר יתברך אתה ענית הנני כמו אברהם זקנד וכתב במקום גדולים אל תעמוד. אמר לו יתברך אל תקרב הלום לא לכהונה דכתב ביה קרב אל המזבח ולא למלכות דכתב ביה הלום גבי דוד: (דעת זקנים)

ה' ויאמר אל-תקרב הלים של-ועליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליך אדמת-קדש הוא:

אונקלוס וַיֹּאמֶר לָא תִקְרַב הַלְּקָא שְׂרִי סִינְדָּא מְעַל רַגְלָא אַרִי אַתְרָא דְאַתְּ קְאִים עְלוּהִי אַתְרָא קְדִישׁ הוּא: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר לָא תִקְרַב הַלְּקָא שְׂלוּף סִינְדָּא מְעַל רַגְלָא אַרוּם אַתְרָא דְאַתְּ קְאִים עְלוּי אַתְרָא קְדִישׁ הוּא וְעְלוּי אַתְּ עֵתִיד לְקַבְּלָא אֲזַרְיִיתָא לְמַלְפָּא יְתָה לְבְנִי יִשְׂרָאֵל: (תרגום)

רש"י שָׁל. שְׁלוּף וְהוּא, כְּמוֹ וּנְשַׁל הַבְּרַזְל, (דברים יט, ה.) כִּי יִשָּׁל זִיתָךְ: אֲדַמַּת קוֹדֶשׁ הוּא. (רש"י)

שפתי חכמים (ש) דק"ל אדמת לשון נקבה והוא ל' זכר לכך פי' המקום ר"ל הוא קאי על המקום ומקום ל' זכר וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר אֶל תִּקְרַב הַלּוֹם. הטעם עמוד במקומך ואל תקרב אל הסנה ששם האש. וככה הבא עוד הלום איש. ומלת של חסר נו"ן. כמו גע. כי הוא מגזרת ונשל גוים רבים: (אבן עזרא)

הרמב"ן אֶל תִּקְרַב הַלּוֹם. לא הגיע עדיין למעלתו הגדולה בנבואה, כי בהר סיני נגש אל הערפל אשר שם האלהים (להלן כ כא). וכן ענין הסתרת פנים, שעדיין לא עלה למה שנאמר בו ותמונת ה' יביט (במדבר יב ח):

כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא. אע"פ שהיה רחוק מן הסנה הזהירו בזה, כי נתקדש כל ההר ברדת השכינה אל ראש ההר כאשר בשעת מתן תורה, ומשה בהר היה כי שם עלה, שנאמר ויבא אל הר האלהים חרבה (לעיל פסוק א), והסנה היה בראש ההר, והנה כלו קדוש ואסור בנעילת הסנדל, וכך אמרו בכל מקום שהשכינה נגלת אסור בנעילת הסנדל (שמו"ר ב יג), וכן ביהושע, וכן הכהנים לא שמשו במקדש אלא יחפים (יהושע ה טו): (הרמב"ן)

אור החיים אל תקרב וגו' של וגו'. הנה ב' דברים יצו אותו ה', אחד שלא יקרב, ואחד שישלוף נעל רגלו שלא יעמוד בו אפי' במקום שהוא עומד בו כאמרו **המקום אשר אתה עומד עליו כבר אדמת קודש הוא**, וצריך לדעת למה לא הקדים לומר לו הסרת מכשול שכבר הוא נתון בו שהוא עומד במנעלו על אדמת קודש ואחר כך יצו עליו לבל יקרב הלום. דע כי בכל התורה כולה גילה ה' דעתו ורצונו כי עיקר הקפדתו ומוסרו הוא על מצות לא תעשה כי זה יחבול בנפש, והוא טעם אומרו (קהלת י"ב) והרוח תשוב וגו' אשר נתנה ואמרו ז"ל (שבת קנ"ב): תנה לו כמו שנתנה לך, אבל מצות עשה הם השגת הטוב כשיהיו ובהעדרם אין עונש זולת על פרטים ידועים כגון פסח ומילה. והנה כאן צוה לו ה' מצות לא תעשה ומצות עשה, לא תעשה היא **אל תקרב הלום** ואמרו ז"ל (עירובין צ"ו. שבועות ל"ו): כל מקום שנאמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, ומצות עשה היא **של נעלך**, ואם משה יקרב הלום הרי עבר על לא תעשה, ואם לא יסיר נעלו הגם שאינו דרך כבוד למקום לא עבר אלא אעשה ממה שאמר לו ה' בלשון עשה, ותמיד יקדים ה' השמירה לעשיה דכתיב (דברים ד ו) ושמרתם ועשיתם, לשמור לעשות (שם טו ה) משמרתי מצותי (בראשית כו ה). לזה ג"כ הקדים החמור **אל**. תקרב לא תעשה ואחר כך עשה **של וגו'** שינהוג כבוד במקום המקודש. אלא שיש לנו לדעת דעת עליון למה לא קרא אליו קודם שיעמוד במקום קדוש לבל יקרב בנעלו אשר ברגלו על אדמת קודש. ואולי כי אינו ראוי הדבר להתיחד הדיבור עליו כי אם בצירוף אזהרת **אל תקרב הלום**. עוד אפשר לומר שלא נתקדש המקום שבו עמד עד אחר כך, והטעם שכשרצה ה' לדבר עמו שם במקום עמידתו רצה לקדשו והזהירו קודם. ואולי כי לזה דקדק לומר תיבת הוא כי לא היה צריך לומר אלא המקום וגו' אדמת קודש, אלא נתכוון הכתוב באומרו **הוא** לומר ולא היה קודם: (אור החיים)

ספורנו של. נעליך. אפילו במקום שאתה בו עתה: (ספורנו)

כלי יקר של נעליך מעל רגליך. נתעוררו המפרשים בכמה שינויים שבין מראה זו ובין המראה של יהושע, כי כאן נאמר של נעליך שנים במשמע, ואצל יהושע נאמר של נעלך אחד במשמע, וכאן נאמר כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא, ואצל יהושע לא נאמר כן אלא קודש סתם ולא אדמת קודש. והנה ראיתי שרבינו בחיי ושאר מפרשים פירשו של נעליך על הרחקת הגשמיות, כי משה היה משולל מן החומריות יותר מן יהושע, ע"כ אבחר דרכם ואוסיף נופך משלי ליישב כל הספיקות שהזכרנו כדרך שפירשו רז"ל (ב"ב עה). פני משה כחמה ויהושע כלבנה, כי כמו שהלבנה מצד אחד וחשוכה מצד שני כך יהושע האיר מצד השכל והיה חשוך מצד החומריות שנשאר בו, אבל פני משה כחמה המאירה מכל צד כך משה נזדכך גם בחלק החומריות שבו כל כך עד שזכה לקירון עור פני החומר, כי נזדכך ע"י שעמד בהר מ' יום בלא אכילה ושתייה והיה ניזון מן זיו שכינתו יתברך, לכך נאמר למשה של נעליך שנים במשמע רמז לשלילות החומריות מן כל שני חלקיו, הן זיכוד כח השכלי מן התערבות החומריות שבו, הן זיכוד כח

החומרי עצמו, ולכך אמר כנותן טעם כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש, ושם מקום מורה על המדריגה, ואמר כי המדריגה אשר אתה עומד בה היא שאפילו חלק האדמה שבך קודש הוא, זה"ש אדמת קודש הוא, ולפי שאתה במדריגה גדולה כזו ע"כ אמרתי אל תקרב הלום להציץ בשכינה כי לא יראני האדם וחי ואפילו המלאכים אינן מתקרבים אליו ית' להביט במהותו ית' כ"ש האדם בהיותו בחיים בעה"ז.

זה"ש שנתמלא כל הבית אורה כשנולד משה, כי זה היה סימן לו שהבית האנושי יהיה אורה מכל צד, אבל יהושע שלא היה מאיר כ"א מצד השכל לבד ע"כ נאמר לו של נעלך אחד במשמע, כי לא הוסר החומריות כ"א מן החלק השכלי לבד, וע"כ לא הזכיר אצלו אדמת קודש כי חלק האדמה שבו לא נתקדש, ולא הוצרך לומר לו אל תקרב הלום ולא הוצרך למנוע ממנו הקריבה אל ה', כי בלאו הכי היה החומר מסך מבדיל בינו לבין אלהיו לשלא יוכל להביט אל האלהים. ואולי מטעם זה נאמר ויקרא משה משה ב"פ כי קרא ה' לשני חלקיו כי שניהם קדושים המה החומר והצורה.

ויש אומרים שקרא לו משה משה לפי שגלות של ישראל דומה עליו ית' למשא כביכול, לכך קראו קריאה אחר קריאה למהר ביאתו ולהקל מעליו ית' המשא, כמ"ש (תהלים צא.טו) עמו אנכי בצרה וכמ"ש כי ידעתי את מכאוביו כי ידעתי היינו מרגיש במכאוביו כביכול. (כלי יקר)

דעת זקנים של. כך הוצרך לומר מעל רגליך משום שיש נעל שהוא על היד ובלע"ז גני"ט והוא נעל שנצו בעז לגואל דכתיב איש נעלו ונתן לרעהו וגם עכשיו רגילים השרים והשלטונים לקנות בגני"ט שלהם. ומה שמקשים שהוצרך כאן לשלוף שני רגליו ויהושע ביריחו לא חלץ אלא רגל אחד היינו משום דכאן קדמה שכינה למשה ולא לו ושם קדם יהושע וקנה מקומו: (דעת זקנים)

וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְיָה אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וַיִּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרָא מִהַבַּיִת אֶל-הָאֱלֹהִים:

אונקלוס וַאֲמַר אֲנָא אֱלֹהָא דְאַבְרָם אֱלֹהָא דְאַבְרָהָם אֱלֹהָא דְיִצְחָק וְאֱלֹהָא דְיַעֲקֹב וַיִּסְתֵּר מֹשֶׁה לְאַפּוּהֵי אֲרִי דְחִיל מְלֶאסְתְּפָלָא בְּצִית יְקָרָא דַּיֵּי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר אֲנָא הוּא אֱלֹהִיהָ דְאַבְרָם אֱלֹהִיהָ דְאַבְרָהָם אֱלֹהִיהָ דְיִצְחָק וְאֱלֹהִיהָ דְיַעֲקֹב וַיִּסְתֵּר מֹשֶׁה לְאַפּוּהֵי אֲרִים הָוָה דְחִיל מְלֶאסְתְּכִי בְּצִית אִיקָר שְׂכִינְתָּא דַּיֵּי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר אנכי אלהי. אחר שהזכיר אלהי אביך פני כי הם אברהם יצחק יעקב. והחל מאברהם כי הוא החל לקרא בשם ה' לבנות מזבח לשם. כי אביו וגם אחיו היו עובדים ע"ג. והזכיר אלה השלשה ולא הזכיר שלשה הקרובים אליו שהם לוי וקהת ועמרם כי השלשה שהזכיר היו נביאים לבדם ועוד כי השלשה שהזכיר הם אבות לכל ישראל ואין לוי כולל. כי משה כנגד כל ישראל. וכשאמר למשה אנכי אלהי אביך. כאילו אמר לכל ישראל כי למשה ידבר במקומם: **ויסתר משה פניו.** כדרך כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי. ושער העין משער השמים כי ברגע אחד יראה תמונות רבות רחוקות עם קרובות ואין ככה

שער האזנים ואף והחיד והיד. ובעבור יראתו הסתיר פניו: (אבן עזרא)

הרמב"ן **אנכי אלהי אביך**. על דרך הפשט כמו "אלהי אבותיך", אבל יזכיר יחיד במקום רבים, אלהי כל אב מאבותיך, כי כלם יקראו לאיש אב. וכן אלהי דוד אביך (מ"ב כ ה), זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו (להלן טו ב), אלהי אבותי. ור"א אמר כי **אלהי אביך** אברהם, כי הוא החל לקרא בשם ה', ואחר כך הזכירו בשם וצירף אליו שאר האבות. ודעת רבותינו אלהי עמרם אביך (שמו"ר ג א), כאלו אמר אנכי אלהיך, ורצה ליחד שמו על הצדיק שמת לא על החי, ואחר כך אלהי אברהם יצחק ויעקב, שהוא אלהי ישראל כלם. וטעם הזכירו **אלהי** עם כל אחד, ולא אמר "אלהי אברהם יצחק ויעקב", כי יזכיר שמו וזכרו יתברך ויתעלה. ועוד אבאר זה בפרשה (בפסוק טו): (הרמב"ן)

בעל הטורים **ויסתר משה פניו**. ב' במסורה הכא ואידך ויסתר עמל מעיני. שאילו היה מביט בזיו השכינה בתוך הסנה והיה מבקש רחמים על ישראל לא היו גולים יותר כי הסנה הוא סימן עמו אנכי בצרה וזהו ויסתר עמל מעיני שאם לא היה מסתיר פניו היה מסתיר עמל מעיני: (בעל הטורים)

כלי יקר **ומ"ש אנכי אלהי אביך**. פירשו רז"ל (שמו"ר ג.א) שנראה אליו הקב"ה בקולו של עמרם אביו וכשאמר הנני אמר לו הקב"ה אין זה קול אביך אלא קול אלהי אביך עמרם. וכתוב כאן ד"פ אלהי כנגד ארבע לשונות של גאולה כמו שיתבאר בע"ה פרשת וארא (ו.ו). וי"מ שלכך הזכיר אלהי אביך לפי שגילה לו בזה שאביו כבר מת אחר שיחד שמו ית' עליו, וכדי שלא יסרב לילך בשליחות זה במקום אביו, כי אפילו בפני אהרן אחיו הגדול היה מסרב ליקח שררה זו ק"ו במקום אביו.

ויאמר יהוה ראה ראיתי את-עני עמי אשר במצרים ואת-צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעת את מכאוביו:

אונקלוס ויאמר יי מגלא גלי קדמי ית שעבוד עמי די במצרים וית קבלתהון שמיע קדמי מן קדם מפלחיהון ארי גלי קדמי ית פיביהון: (אונקלוס)

יונתן ויאמר מיגלי גלי קדמי ית סיגוף עמי דבמצרים וית קבלתהון שמיע קדמי מן קדם משעבדיהון ארום גלי קדמי פיביהון: (תרגום יונתן)

רש"י כי ידעתי את מכאוביו. כמו וידע אלהים, כלומר כי שמתי לב להתבונן ולדעת את מכאוביו, ולא העלמתי עיני ולא ארטוס את אזני מלעקתם: (רש"י)

אבן עזרא **ויאמר**. השליח ידבר בלשון שולחו. וטעם ראה ראיתי החמס הנעשה להם בסתר שלא יראוהו בני אדם אני רואהו. **ואת צעקתם**. ששומעים הכל אני שמעתי. והמכאובים שיש בלבו אני ידעתי: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ויאמר ה'**. יזכירנו במדת רחמים בענין החמלה על העם, ואע"פ שכל הפרשה בשם "אלהים": (הרמב"ן)

בעל הטורים **ראה ראיתי**. כ' בה' כנגד ה' עבודות. בפרך. מרר. לחץ. עינוי. עבודה קשה. וכנגדם ה"פ סנה בפרשה: **צעקתם**. ב' ואת צעקתם שמעתי. כי גדלה צעקתם גבי סדום לומר, שגדלה צעקתם כצעקת סדום: (בעל הטורים)

אור החיים **ויאמר ה' ראה ראיתי וגו'**. צריך לדעת למה כפל לומר ב' ראיות. ב' למה הוצרך לפרש ולומר אשר במצרים ואם לא יכיר משה עמו של האלהים אינו מסויים אצלו בסימן זה אשר במצרים הלא כמה אומות היו במצרים. ואולי כי לא היתה אומה מעונה ומרודה במצרים כישראל. אלא שאין הדעת מקבלת כי לא ידע משה כי ישראל הם עם ה' ונחלתו. אכן יכוון ה' להודיע כי ראה ב' ראיות, הא' שעדיין לא הגיע הקץ ואף על פי כן **ראיתי את עני עמי** והעוני הוא **אשר במצרים** פי' על דרך אומרם שם במס' שבת (י:): שבשביל ב' סלעים מילת וכו' נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים והקשו התוס' והלא כבר נגזר הגלות בבין הבתרים ואמרו שהיה יכול להיות במקום אחר שלא היו משתעבדים בו ישראל בכל כך צער ועינוי, והוא אומרו **אשר במצרים** פי' ולבחינה זו של כובד השעבוד אני רואה כי הגם שלא הגיע עדיין קץ הגאולה הגיע קץ פרט בחינת העוני אשר מענים ומשעבדים אותם.

עוד ירצה לומר ראה הצער שישנם בו ועוד **ראיתי עוני עמי** שהם חלק ה' עמו והעוני הוא אשר הם במצרים כי אם ישראל מתעכבים עוד הם נאבדים ב"מ על דרך אומרם ז"ל (הגדה) ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים עדיין וגו' כי אם היו מתעכבים שם עוד היו נכנסים בני שערי טומאה ולא היתה תקומה לזה גאלם מיד ולא שהו אפי' שיעור שיספיק בצקם להחמיץ הגם שכבר בטלה עבודה מהם והיו שרי צוען המקום הוא גורם עינוי, והוא טעם אומרו (לקמן יג לט) ולא יכלו להתמהמה, והוא שרמז פי חכם ברוך הוא **אשר במצרים**.

עוד ירצה באומרו **ראה ראיתי** ב' ראיות אחת שנשלמו בירורי ניצוצי הקדושה ואין להם עוד הנאה בגלות וכאומרם ז"ל (ברכות ט': פסחים קי"ט): בפסוק וינצלו את מצרים עשאוה כמצודה שאין בה דגן וכמצולה שאין בה דגים, ועוד ראיתי שעכבתם שם תריע להם להטמינם בקליפה בטומאה כמו שכתבתי:

ואת צעקתם שמעתי. פי' ועוד בא לפני צעקתם מצרה להם כי הוסיפו להרע עד שצעקו צעקה מכאב לב וכמו שפירשתי בפסוק ותעל שועתם וגו' מן העבודה. וזה הקדמת טעם לשליחותו קודם הזמן שהוא להצילו מצרה מעכשיו שלא ישתעבדו בו באותה שנה שהיו המצרים מוכים מכות גדולות כי מיום שהתחילו המכות במצרים נסתלק השעבוד מישראל כאשר אבאר בסמוך בפסוק וארד להצילו. גם למה שפירשתי באומרו **ראה ראיתי** שנתכוין על צרת מצרים כי הגיע העת להסתלק, אף על פי כן צריך התעוררות מהניצולים לזה אומר **ואת צעקתם שמעתי**:

ואומרו מפני נוגשיו אחר שהזכיר שמיעת הצעקה ולא כן היה לו לומר אלא ואת צעקתם מפני נוגשיו שמעתי. עוד אמר צעקתם לשון רבים ונוגשיו לשון יחיד ולא השוה מדת הלשון, נתכוין לומר כי בני ישראל צעק לבם אל ה' בתפלה, וזה יצדיק מה שפי' בפסוק ותעל שועתם וגו', ואם היה אומר ואת צעקתם מפני נוגשיו שמעתי היה נשמע שהצעקה היתה מהעבודה ולא כן הוא שצעקתם היתה בתפלה לפני ה'. וטעם שאמר **צעקתם** בלשון רבים **ונוגשיו** בלשון יחיד, להיות כי אין רבים הצועקים שוים בצעקם אל ה' לזה כינה אותם בשם רבים, אבל בערך הנוגש היה נוגש לכולם יחד בשוה לזה אמר מפני **נוגשיו** לשון יחיד. וטעם

אומרו **מפני נוגשיו** הוא לרמוז כי טעם שקבל צעקת לבס אל ה' הוא לצד שצעקו מצרה וכמו שפירשתי בפסוק מן העבודה. עוד ירצה באומרו **מפני נוגשיו** כאן רמז כי המצריים נתמלאת סאתם ליפרע מהם אשר הרעו הגם שישראל עדיין לא נשלם זמן הגאולה, וזה טעם אחר לשליחות משה קודם זמן הגאולה.

עוד ירמוז **מפני נוגשיו** על דרך אומרו (ישעי' ס"ה) טרם יקראו ואני אענה, וכאן הודיע כי קודם נגישתם האדון מרגיש בצעקת בניו ידידיו, ולדרך זה טעם אומרו לשון יחיד לומר אפי' נגישת ראשון שבהם, ואמר הטעם **כי ידעתי את מכאוביו** לומר הגם שעדיין לא צעקו אני יודע ונותן לב על מכאוביו של עמי ונחלתי, גם בזה גילה עוצם אהבתו עם ישראל כרחם אב רחמן וגו'. ולדרכים הראשונים שפירשתי כונת אומרו **כי ידעתי** וגו' להגדיל רוב צרותם כי לא יוכלו שאת כי רבו מכאוביהם בנגלה ובנסתר. עוד ירצה להודיעו **כי ידעתי מכאוביו** פי' לא שקבלם מהצועקים אלא הכיר וידע שיעור המכאובים, ודבר זה יחייב לצד מדותיו להציל, וכמו שפירשתי בפסוק וירא אלהים כי לצד דאיתו בצרת הנבראים יתרבו רחמיו לפני משורת הדין, וכמו כן הדברים שבאמצעות ידיעת המכאוב של ידידיו יתרבו רחמיו, ומכל קיבוץ הטעמים אמר **וארד להצילו**: (אור החיים)

ספורנו **ראה ראיתי את עני עמי**. צדיקי הדור הנאנחים והנאנקים על עונות הדור ועל עניים ומתפללים, וכנגדם נגלה מלאך ה' תוך הסנה. וטעם ראה ראיתי, אמנם ראיתי. וזה טעם המקור בכל מקום כשיושם לכפל, כמו עלה נעלה יכול נוכל כי ענינו כטעם אמנם להורות שהאמת כך הוא, אף על פי שיטעון הטוען ויאמר הפך זה, כענין ידעתי בני ידעתי כלומר, אף על פי שראיתי את עני עמי אשר במצרים, כמו שהורה היות המלאך בתוך הסנה, ואף על פי שעל צריהם אשיב ידי כמו שהורה האש בסנה, מכל מקום לא יסופו המצרים הצרים אותם בכל מכות שאשלח בס, כמו שהורה ענין והסנה איננו אכל, כי אמנם אין הכונה במכות שאביא עליהם להכריתם ולהושיב ישראל במקומם, אבל להציל ישראל מידם ולהושיבם במקום אחר: (ספורנו)

כלי יקר **ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי**. ראיתי משמע לשעבר, וכן כפל לשון ראייה, נראה שכך פירושו כי רצה הקב"ה ליתן טעם למשה למה עזבם זמן רב כזה, ואחר עד עתה מלראות בצרתם, על זה אמר לפי שעד עתה אע"פ שבכל צרתם היו צועקים מתוך עבודתם הקשה, כל הצעקות לא היו תחינה ובקשה מלפניו ית' כי אם צעקה של תלונה. אבל לא בקשו את פני ה' עד עתה, זה"ש ויאמר ה' ראה ראיתי רואה אני עכשיו וגם ראיתי לשעבר את עני עמי, ואת צעקתם שמעתי היינו צעקה של תלונה, ולא זכרו כי אני אמרתי ליעקב אנכי ארד עמך, ותכלית ירידה זו היתה להצילו וגו' ולהעלותו, כמ"ש ואנכי אעלך גם עלה זה"ש וארד להצילו, והיה להם לשום אל לב ולבקש את פני, אבל עתה צעקת בני ישראל באה אלי כי התפללו אלי בלב שלם על כן ראיתי תפלתם, וראיתי גם את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם אשר לא כדת, לפיכך ועתה לכה ואשלחך אל פרעה עתה תיכף, כי כך דרכי שעוד הם מדברים ואני אשמע. (כלי יקר)

[ח] **וארד להצילו | מיד מצרים ולהעלותו מן-הארץ ההוא אל-ארץ טובה**
ורחבה אל-ארץ זבת חלב ודבש אל-מקום הפנעני והחתי והאמרי והפריזי
והחתי והיבוי:

אונקלוס וְאִתְגְּלִיתִי לְשִׁזְבוּתְהוֹן מִיָּדָא דְמַצְרָאִי וְלֹאֲסְקוּתְהוֹן מִן אַרְעָא הִיא
לְאַרְעָא טְבָא וּפְתִיא לְאַרְעָא עֲבָדָא חָלָב וּדְבֶשׁ לְאַתְרֵךְ פְּנִעֵנָאִי וְחִתָּאִי וְאַמוֹרָאִי
וְפְרִזָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי
(אונקלוס) וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי

יונתן וְאִתְגְּלִיתִי יוֹמָא דִּין עֶלְדָּא בְּגִין דִּי בְּמִימְרֵי לְשִׁזְבוּתְהוֹן מִן יָדָא דְמַצְרָאִי
וְלֹאֲסְקוּתְהוֹן מִן אַרְעָא הִיא מְסֻאֲבָתָא לְאַרְעָא טְבָתָא וּפְתִיא בְּתוֹמִין לְאַרְעָא
עֲבָדָא חָלָב וּדְבֶשׁ לְאַתְרֵךְ דְּדִירִין תְּמֹן פְּנִעֵנָאִי וְחִתָּאִי וְאַמוֹרָאִי וְפְרִזָּאִי וְחִוָּאִי
וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי
(תרגום) וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי וְחִוָּאִי

אבן עזרא וארד. בעבור היות השמים נכבדים מן הארץ והשם מלא כבודו הכל.
רק בעבור כי כל הגזירות באות מן השמים. על כן מלת וארד. ועוד כי מעלת
המלאך עצומה ואין יכולת במשה לעלות אל השמים על כן מלת וארד להציל
עמי: **ולהעלותו.** כנגד וארד. כי כאשר אני דר במקום עליון כן אשכנס במקום
שהוא עליון מכל הארץ. ואלה דברי המלאך וככה כתוב ירכיבהו על במתי ארץ.
הנה יצאו מארץ שהם שם בעוני אל ארץ טובה. ולא הזכיר הגרגשי כי הוא קטן
מן השבעה. והנה שאלה ראויה אחר שהששה גוים בני כנען למה הזכיר הכנעני.
והתשובה כי כל הארץ תקרא ארץ כנען כי הוא השם הכולל שהוא המין. והפריזי
הוא צידון ושאר בני הנזכרים הם מעטים וכללם הכתוב במלת הכנעני: (אבן
עזרא)

הרמב"ן וארד להצילו. שנתגלית על ההר הזה באש. כטעם וירד ה' על הר סיני
(להלן יט כ), מפני אשר ירד עליו ה' באש (שם יח). או הוא כמו ארדה נא ואראה
הכצעקתה הבאה אלי (בראשית יח כא). וכבר פרשתי סודו (שם כ'):

אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הכנעני והחתי. יזכיר בכאן ששה עממים ויניח
השביעי, אולי לא היתה ארצו זבת חלב ודבש כאלה. וכן בפסוק כי ילך מלאכי
לפניך (להלן כג כג) הזכיר אלה הששה. ואולי הוא רמז שאלו כבשו תחלה, כי הם
אשר נתקבצו על יהושע ויתנם ה' בידו (יהושע ט' א' ב'). ורבותינו אמרו הגרגשי
פינה (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א), ולכך לא נזכר עם הנכרתים שנאמר בהן
והכחדתיו (להלן שם). וכן בכאן ירמוז אל הנלחמים שכבשו. ועוד אדבר על זה
בע"ה (להלן כג כה):

וטעם **זבת חלב ודבש.** כי שבח תחלה את הארץ שהיא **טובה,** לומר שהאוויר טוב
ויפה לבני אדם וכל טוב ימצא בה, ושהיא **רחבה,** שיעמדו בה כל ישראל במרחב.
או טעם **רחבה** שיש בה רחבות, שפלה ועמק ומישור גדולים וקטנים ואין רובה
הרים וגאיות. וחזר ושבח אותה שהיא ארץ מקנה שיש בה מרעה טוב, והמים
יפים, ויגדל החלב בבהמות, כי אין הבהמות בריאות וטובות ומרבות החלב רק
באוויר טוב ועשב רב ומים טובים. ובעבור שימצא זה באחו ובמרום הרים אין
הפירות שם שמנים ויפים מאד, אמר כי היא עוד שמינה שפירותיה שמנים
ומתוקים עד שתזוב כולה בדבש מהם. והנה שבח אותה על כל טוב ה', על דגן
ועל תרוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר. וזהו צבי היא לכל הארצות (יחזקאל כ
ו):

וטעם **אל מקום הכנעני.** שלא אמר אל ארץ הכנעני כאשר יאמר בשאר כל
המקומות (להלן י"ז), לרמוז שיירשו אותם ויכריתום וישבו במקומם, לא שיהיו
יושבים בקרבם כאבותם: (הרמב"ן)

אור החיים **וארד להצילו ולהעלותו וגו'.** טעם אומרו **וארד**, כי לפי ערך גדולת אל עליון אינו מכבודו לעשות כל הנעשה שיבואו דבריו לאדם נבל כפרעה ולומר אליו דברים משמו, ומה גם כשיגיע למדרגת מיאון עד הגיעו לומר (לקמן ה ב) מי ה' ח"ו, וצא ולמד מה שדרשו ברבות בפתיחת איכה (פתיחתא י"ד) בפסוק (משלי כט) איש חכם נשפט את איש אויל שפט לא אמר אלא נשפט וכו' יעוין שם דבריהם, לזה אמר ה' **וארד** הסכים על מיעוט כבודו כביכול לצד הצלת ישראל כאומרו להצילו. וכוונת הצלה זו היא שיצילו מעכשיו מהעינוי ומהשעבוד, והוא אומרו **מיד מצרים** המשעבדים בהם. ואומרו **ולהעלותו מן הארץ** פי' כשיגיע זמן הגאולה מכאן עד י"ב חודש אעלה אותו מן הארץ וגו' לבל יתעכב שם עוד אפילו בלא עינוי. וטעם שלא העלה אותם תכף ומיד, הוא לצד שעדיין לא הגיע זמן הגאולה אשר קצב ה'. ובזה נחה דעתי בחקירה אחת למה האריך ה' י"ב חודש במכות המצרים, ורז"ל (שמו"ר פ"ט) מהם אמרו שהמכה היתה משמשת ג' שבועות וההתראה שבוע אחת ומהם אמרו להפך, ולמה יאחר ה' הגאולה והיה לו להביא המכות זו אחר זו ויגאלם מיד ותספיק ההתראה ביום אחד או בשעה אחת כדין התראת ישראל שאין צריך בה זמן ומכל שכן אומות העולם שאינן צריכין התראה. גם למה לא הספיק התראה אחת על כל המכות, אלא לצד שעדיין לא הגיע הזמן היה ה' מלביש הזמן ההוא להשיעם מרורות ביני ביני עד שהגיע הזמן. וגאלם מיד בלא שום עיכוב. וא"ת ומה בכך אם היה ה' גואל אותם קודם זמן זה. עוד למה ה' הוציאם בזבולא בתרייתא בזמן שאם היו מתעכבים קצת היו נלכדים עד שהוצרך למהר ולא יכלו להתמהמה והיה לו להוציאם בזמן מורוח.

הנה למה שקדם לנו כי עיקר הגלות הוא לברר הניצוצות שנטמעו בני שערי טומאה וכמו שצינתי דבר זה כמה פעמים בזה ינוח דעת בבי' השאלות כי אם היה מוציאם קודם זה היו מפסידים בירור החלק ההוא, ותדע שעם ה' השיגו בבחינת כללותם הכלול במשה שנתחס בשם עמו השגת מ"ט שערי בינה, וטעם שלא השיג שער החמישים הוא לצד שאין המושג אלא בהשתדלות המשיג ולצד שישראל לא נכנסו בני שערי טומאה לברר אותו לא השיגו בחינת הקודש שכנגדו, והובטחנו כי לעתיד לבוא ישפיע בנו אל עליון תורת חיים שבשער החמשים והשגתו הוא באמצעות הגליות ובפרט גלות האחרון אנו משיגים הדבר. וטעם שנסתכנו ישראל במצרים בבירור שער הני', לצד שלא היו בני תורה מה שאין כן דורות האחרונים באמצעות תורתם ישיגו ליכנס לשער הני' ולהוציא בולעו מפיו, ואז ספו תמו בחינת הטומאה. ומעתה כל שהיה ה' מוציא ישראל קודם זמן כל שהוא היו ממעטים הבירור והיו מתמעטים במושג ולזה הוציאם בנקודה האחרונה של מ"ט וקודם שיכנסו לשער הני', והוא אומרם ז"ל וגאלם מיד. (פסחים פ"י מ"ה לג"י הרמב"ם): (אור החיים)

ספורנו וזה טעם **וארד להצילו**. ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ. כלומר נגליתי במראה זו להצילו ולהעלותו, לא להכרית המצרים: **זבת חלב ודבש**. רבת המקנה ורבת המזון, ערב ומועיל, כאמרו אכול דבש בני כי טוב, ונפת מתוק: (ספורנו)

[ט] **ועתה הנה צעקת בני-ישראל באה אלי וגם-ראיתי את-הלחץ אשר מצרים לחצים**

אונקלוס וכען הא קבילת בני ישראל עלת קדמי ואף גלי קדמי ית דוחקא די

יונתן וְכָדוֹן הָא קְבִילַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל סְלִיקַת לְקַדְמֵי וְלַחֹד גְּלִי קְדָמֵי יַת דּוּחְקָא
דְּמִצְרָאִי דְחִקִּין יַתְהוֹן : (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְעַתָּה הִנֵּה. טַעַם הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁעָשׂוּ תְּשׁוּבָה. וְטַעַם וְגַם רֵאִיתִי
אֶת הַלְחָץ. שֶׁהִזִּידוּ עֲלֵיהֶם. וְכִכָּה אָמַר יִתְרוֹ כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם : (אבן עזרא)

הרמב"ן הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלַי. אֲעִיִּפ שְׂאֵמֶר (בַּפְּסוּק ז') וְאֵת צַעֲקַתְּ
שִׁמְעַתִּי, חֲזַר וְאָמַר כִּי בָּאָה אֵלַי, וְהִנֵּה הִגִּיעַ צַעֲקַתְּ אֶל כֶּסֶף כְּבוֹדִי, וְלֹא אוֹסִיף
עוֹד לַעֲבֹד לַפְּרַעָה, כִּי מִצְרִים לּוֹחֲצִים אוֹתָם יוֹתֵר מִדָּאִי. כַּעֲנִין עַד לַשְּׁמַיִם הִגִּיעַ
(דְּהַי"ב כח ט). וְעַל דְּרֶךְ הָאֲמִת, צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִיא כְּנִסְת יִשְׂרָאֵל, שְׂבָאָה אֵלָיו
צוֹעֲקַת, כְּדֶרֶךְ הַכְּצַעֲקָתָה הַבָּאָה אֵלַי (בְּרֵאשִׁית יח כ"א). וְשֵׁם רִמְזוֹתֵי :

וְטַעַם וְגַם רֵאִיתִי אֶת הַלְחָץ. לֵאמֹר שִׁיקַח נִקְמָה מִפְּרַעָה וּמַעֲמוּ מִפְּנֵי שֶׁעָשׂוּ עִמָּהֶם
יוֹתֵר מִן הַנְּגֹזֵר לָהֶם בַּלְחָץ גָּדוֹל שְׁלוּחֲצִים אוֹתָם, כֹּאֲשֶׁר פִּרְשֵׁתִי בְּסֹדֵר לֶךְ לֶךְ
(בְּרֵאשִׁית טו) טו : (ג) (הרמב"ן)

אור החיים וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת וְגו'. צְרִיךְ לְדַעַת לְמָה כָּפַל הָאֲמֹר שֶׁכָּבַר אָמַר וְאֵת
צַעֲקַתְּ וְגו'. עוֹד דְּקָדוּק אֲוֹמְרוּ וְעַתָּה. עוֹד אֲוֹמְרוּ הִנֵּה. עוֹד אֲוֹמְרוּ בָּאָה אֵלַי כִּי
לֹא הִיָּה צְרִיךְ לוֹמַר אֵלַי. עוֹד אֲוֹמְרוּ וְגַם רֵאִיתִי שֶׁכָּבַר אָמַר זֶה לְמַעֲלָה. וְנִרְאָה כִּי
מוֹדִיעֵנו ה' לְמִשָּׁה כִּי אִזּוּ בַּעֲוֹדוֹ מְדַבֵּר עִמּוֹ בָּאָה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִחֲדָשׁ, וְלִזְהָ
דְּקָדֵק לוֹמַר וְעַתָּה וְגַם אָמַר הִנֵּה כְּמִרְאָה לוֹמַר הִנֵּה הוּא לְפָנַי. וְאָמַר בָּאָה אֵלַי
לְצַד שֵׁשׁ הַדְּרָגוֹת בַּתְּפִלוֹת הַמוֹגִשׁוֹת לְפָנַי הַנִּעְתֵּר יֵשׁ מֵהֶם שֶׁמִּבְּיָאִין אוֹתָם
מִשְׁרֵתֵי עֲלִיוֹן וּמְגִישִׁים אוֹתָם לְפָנָיו יִתְבַּרֵךְ, וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁהֵם מַעֲוִלִים שֵׁשׁ בֵּהֶם כַּח
שָׂאִין צְרִיכִין אֲמַצְעֵי לְהִגִּיעַם לְפָנַי הַבּוֹרָא אֲלֵא הֵם מַעֲצָמִים נִיגְשִׁים לְפָנָיו, לִזְהָ
אָמַר בָּאָה אֵלַי פִּי בְּלֹא אֲמַצְעֵי. וְאֲוֹמְרוּ וְגַם רֵאִיתִי אֶת הַלְחָץ לְפִי דְּבַרִי הַתְּנָא
(בְּהַגְדָּה) שֶׁאָמַר זֶה הַדְּחָק הוּא פֶּרֶט שֶׁלֹּא נִרְשַׁם בְּדַבְּרֵי ה' הַקּוֹדְמִים לִזְהָ הוֹצֵרֶךְ
ה' לְאֲוֹמְרוֹ. וְנִתְכוּוֹן בְּאֲוֹמְרוֹ רֵאִיתִי לְהַגְדִּיל מִדּוֹרֵת חִפְץ הַפְּדִיּוֹם, וְכִמּוֹ שִׁפִּי
בַּפְּסוּק (ב כה) וַיִּדַע אֱלֹהִים. וְהַכוּוֹנָה בַּהוֹדְעַת כָּל זֶה לוֹמַר וְעַתָּה לְכָה וְגו' פִּי תִּיכַף
וּמִיד בְּלֹא שׁוֹם עֵיכּוֹב לְצַד הַדְּחָק אֲשֶׁר הֵם נִדְחָקִים אֵין לְהַמְתִּין שׁוֹם זְמַן : (אור
הַחַיִּים)

ספורנו וְעַתָּה. וּבַהֲיֹת זֶה כּוֹלוֹ אֲמִת, וְזֶה טַעַם וְעַתָּה בְּכָל מְקוֹם. אָמַר וּבַהֲיֹת זֶה
אֲמִת, שִׁידַעְתִּי אֶת מִכְאוּבִּיו וְנִגְעֵי לְבָבוֹ : הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלַי.
שֶׁקְּבַלְתִּי תְּפִילַתְּ, מֵאַחַר שֶׁקְּרָאוּנִי בְּאֲמִת, לֹא עַל דְּרֶךְ וּפְתוּהוּ בְּפִיהֶם : וְגַם
רֵאִיתִי אֶת הַלְחָץ. וּמִצַּד רַב הַלְחָץ רָאוּי לְעַנּוֹשׁ אֶת הַלּוֹחֲצִים, כַּעֲנִין וְקִצְף גָּדוֹל
אֲנִי קוֹצֵף עַל הַגּוֹיִם הַשְּׂאֲנָנִים אֲשֶׁר אֲנִי קִצְפְּתִי מֵעַט וְהֵם עֲזָרוּ לְרַעָה : (ספורנו)

11 וְעַתָּה לְכָה וְאַשְׁלַחְךָ אֶל-פְּרַעָה וְהוֹצֵא אֶת-עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :

אוּנְקְלוֹס וְכַעַן אֵיִתָּא וְאַשְׁלַחְךָ לְוֹת פְּרַעָה וְאַפִּיק יַת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :
(אוּנְקְלוֹס)

יונתן וְכָדוֹן אֵיִתָּא וְאַשְׁדְּרִינְךָ לְוֹת פְּרַעָה וְאַפִּיק יַת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :
(תרגום יונתן)

רש"י **ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. ואם תאמר מה תועיל, (ת) והולא את עמי, יועילו**
דבריך ותוליאם :מסס (רש"י)

שפתי חכמים **(ת) דק"ל דהל"ל לכה ואשלחך אל פרעה להוליא חבל והולא מסמע**
דבור צפ"ע לכן הוסיף מלת וא"ת וכו' ותהיה תשובתו והולא את וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ועתה לכה. בשליחותי (כמ"ש לכה באשר אשלחך) אל פרעה : (אבן עזרא)**

אור החיים **לכה ואשלחך וגו'.** טעם שהוצרך לומר **ואשלחך** ללא צורך כי מן הסתם כשיאמר לו לכה ודאי כי הוא המשלחו, גם הקדים ההליכה קודם הזכרת השליחות, לומר כי לא הליכה זו לבד היא השליחות אלא אחר ההליכה תהיה התמדת השליחות, כמו שכן היה שאחר שהלך הוא שהיה שולחו פעם אחר פעם להוציא וגו'. עוד רמז לו כי לא בהליכה זו לחוד יוציא בני ישראל אלא שיחזור שליחות אחר שליחות, והכוונה בזה כי עתידות ישמיעוהו שלא יתרצה פרעה לשלחם תכף ומיד. עוד ירצה על דרך אומרם (מכות י): בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, לזה אמר אליו.

לכה פי' אם אתה חפץ במצוה זו ללכת אז אני אשלחך ואשלחך, ומזה אתה למד שאם הוא ימאס מהלך לא ישלחנו:

ואולי כי לזה היה משה משיב בטענות כיון שלא ראה דבר מלך שלטון אלא אם ירצה היה מגלה דעתו כי יש לו טענות מונעות והיה ה' משיבו על כל טענה, וטענה כדי שילך מדעתו ורצונו כאשר אבאר בסמוך. עוד ירצה על דרך מה שפירשתי בפרשת וישב בשליחות יעקב ליוסף פי' לכה ואם תחוש למקרה רע ואשלחך ושלוחי מצוה אינן ניזוקין, והיא שעמדה לו בדרך במלון (לקמן ד' כד) שלא המיתו המלאך: (אור החיים)

ספורנו **ועתה. לכה ואשלחך. אליהם, להתרות בהם בטרם, שאענישם : (ספורנו)**

[יא] **וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָאֱלֹהִים מִי אֲנִי כִּי אֵלֶּךָ אֶל-פְּרַעֲהוּ וְכִי אוֹצִיא אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם:**

אונקלוס **וַאֲמַר מֹשֶׁה קָדָם יְיָ מִן אֲנָא אַרִי אֲזִיל לְנֹת פְּרַעֲהוּ וְאַרִי אַפִּיק יְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם:**
(אונקלוס)

יונתן **וַאֲמַר מֹשֶׁה קָדָם יְיָ מֵאֵן אֲנָא אַרוֹם אֲזִיל לְנֹת פְּרַעֲהוּ וְאַרוֹם אַפִּיק יְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם:**
(תרגום יונתן)

רש"י **מי אנכי. מה אני חשוב לדבר עם (א) המלכים: וכי אוליא את בני ישראל. ואף אם חשוב אני, מה זכו (ב) ישראל שתעשה להם גם ואוליאם ממלכים: (רש"י)**

שפתי חכמים (א) ומי במקום מה כי לא יתכן לפרשו על ההולאה שהרי כ' אח"כ וכי אולי ולא היות שמה שאינו חסוב לדבר עם פרעה הוא להיותו מלך אמר הרב לדבר עם המלכים: (ב) מתקוצת הקסם בהוליאך את העם כדי שיקבלו התורה משמע שאמר לו משה וכן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר מי אנכי. אין הפרש בין אני ובין אנכי כמו עמי עמדי. ככה מצאנו דרך הלשון גם אני גם אתה. ואתם בהתבלע הנו"ן מגזרת אן הלכתם. כי המקום יכיר המדבר. אולי אנכי על זה הדרך מגזרת אנך על דרך נחושתך. ובעבור שאמר לו ועתה לכה ואשלחך אל פרעה השיב הנה אני רועה והוא מלך גדול. ובעבור שאמר והוצא השיב מי אנכי שאוכל להוציא גוי גדול שהם בני ישראל: (אבן עזרא)

בעל הטורים מי אנכי. ב' במסורה. דין ואידך מי אנכי הביאותני עד הלום גבי דוד מלמד שביקש משה מלכות לו ולזרעו ולא רצה הקב"ה ליתן לו שנאמר אל תקרב הלום ואין הלום אלא מלכות אמר משה כיון שהמלכות פוסקת ממני ואינו לבני שלח נא ביד תשלח: (בעל הטורים)

אור החיים מי אנכי כי אלך וגו'. פי' אפי' בשליחות שאינה הפך רצונו כי אני חשוב לדבר לפני מלך ומאמצעות כן לא יאמן בשליחותו ויסתכן שהאדם בעל בחירה ורצון. וצא ולמד ממאמר שמואל (ש"א ט"ז) איך אלך ושמע שאול והרגני, ותמצא שלא יאמן אדם בנבואה לצד בחינת השפלות כאמור בנבואת עמוס (קה"ר פ"א) שהיו מזלזלין בו בני דורו וכו'. ועוד **כי אוציא וגו'** כי לזה צריך אדם גדול במעשים שיזכה לזכות גדול כזה, וחש שמא יארע תקלה לישראל באמצעות מניעת זכותו, וזה מהענוה והשפלות: (אור החיים)

ספורנו מי אנכי כי אלך. איך יחשוב את התראתי: **וכי אוציא את בני ישראל**. שאזכה להוציא את בני ישראל שהם עתה בלתי ראויים לכך: (ספורנו)

כלי יקר מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל. נ"ל שמשם אמר משני צדדים אין אני ראוי לשליחות זה, הן מצד שפלות השליח, הן מצד גודל מעלת ישראל, כי משה היה עניו מכל האדם ובעיניו היה הוא שפל אנשים לפיכך אמר מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי שפל אנשים כמוני ידבר לפני המלך, והן מצד מעלת ישראל אמר וכי אוציא את בני ישראל כי אומה גבוהה ורמה כזאת בני אברהם יצחק ויעקב עם גדול ורם איך ילכו אחרי שפל ובזוי כמוני, ועל שתיהם השיב לו הקב"ה כי אהיה עמך ולא אתה תדבר אל פרעה אלא אני המדבר ופיך כפי, גם לא אחריך ילכו ישראל כי אם אחרי ה' ילכו שהרי אהיה עמך, וא"ת מעיקרא דדינא פירכא למה יהיה הקב"ה עמך דווקא ולמה לא יהיה עם איזה נכבד גדול במעלה, ולמה יתחבר לשפל אנשים דווקא למנותו שליח, ע"ז נתן לו אות שכך מדתו של הקב"ה שהוא בוחר ביותר להתחבר אל הנמוכים וישכון את דכא ושפל רוח, וז"ש וזה לך האות כי אנכי שלחתיך כי אם יאמרו לך למה בחר ה' בך להיות שליח יותר מבזולתך תאמר להם שכך מדתו של הקב"ה, שהרי בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את אלהים על ההר הזה הר סיני הנמוך שבהרים, אע"פ שיש הרים גבוהים ממנו מ"מ לא בחר הקב"ה כי אם בזה סיני, ומזה תקח ראיה שהקב"ה בוחר יותר בנמוכים וזה ג"כ מופת על שליחתך.

אמנם צריך יישוב. מ"ש במקום אחר (שמות כ.ב) אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וכאן לא הזכיר ארץ אלא אמר והוציא את עמי בני ישראל ממצרים, גם מלת עמי נראה מיותר, ע"כ נ"ל שהוצאה זו אינה מדברת ביציאה מן הארץ אלא שיצאו מן המעשים של מצרים, כי ישראל נטמאו בגילולי מצרים כדאיתא ביחזקאל (כ.ה) ואודע להם בארץ מצרים וגוי ומכל הענין ההוא משמע ששלח הקב"ה אליהם כמה פעמים להתרות בישראל שלא יטמאו בגלולי מצרים והם לא אבו שמוע, ע"כ גם בפעם זה אמר הקב"ה למשה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים להוציאם מן מעשה המצרים שלא יטמאו עוד בגילוליהם, אע"פ שנטמאו בהם כבר מ"מ עדיין המה עמי ואע"פ שחטא ישראל הוא (סנהדרין מד.) זה"ש עמי בני ישראל. ודבר זה היה קשה בעיני משה מאוד כי ידע שישראל לא שמעו אל השלוחים אשר הלכו אליהם כבר להוציאם מן גלולי מצרים, לכך אמר וכי אוציא את בני ישראל ממצרים מצד איזו סבה יבואו לעזוב ההרגל שלהם, ועל זה השיב לו הקב"ה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את ה' על ההר הזה. ע"י שיקבלו התורה תפסוק זוהמתן כארז"ל (שבת קמו.) ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, כי מעמד הר סיני היה מופת גדול לישראל על אלהותו ית' ועי"ז יצאו מכל וכל מן גילולי מצרים. (כלי יקר)

[יב] וַיֹּאמֶר כִּי-אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזָה-לְךָ הָאוֹת כִּי אֲנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת-הָעָם מִמִּצְרָיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת-הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה:

אונקלוס וַאֲמַר אָרִי יְהִי מִימָרִי בְּסַעְדָּךָ וְדִין לְךָ אֶתָּא אָרִי אֲנָא שְׁלַחְתָּךְ בְּאַפְקוּתָךְ יַת עַמָּא מִמִּצְרַיִם תִּפְלְחוּן קְדָם יְיָ עַל טוֹרָא הָדִין: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר אָרוּם יְהִי מִימָרִי בְּסַעְדָּךָ וְדִין לְךָ סִימְנָא דְאַנָּא שְׁדַרְתָּךְ בְּהַנְפּוּקְתָּךְ יַת עַמָּא מִמִּצְרַיִם תִּפְלְחוּן קְדָם יְיָ דְתִקְפְּלוּן יַת אוֹרִיִּיתִי עַל טוֹרָא הָדִין: (תרגום יונתן)

כ"י ויאמר כי אהיה עמך. השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, שאמרת מי אנכי כי אלך אל פרעה, לא שלך היא, כי אם משלי, כי אהיה עמך, וזה המראה אשר ראית בסנה, לך (ג) האות כי אנכי שלחתיך, (ד) ותכליח בשליחותי וכדאי אני להציל, כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואיננו אכל, כך תלך בשליחותי ואינך ניזוק, וששאלת מה זכות יש לישראל שיצאו ממצרים, דבר גדול יש לי על הולאה זו, שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לסוף שלשה חדשים (ה) שיצאו מצרים. דבר אחר כי אהיה עמך, וזה שתכליח בשליחותך, לך האות על הבטחה אחרת שאני מבטיחך, שכשתוליאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה, שתקבלו התורה עליו, והיא הזכות העומדת לישראל. ודוגמת לשון זה מלינו, וזה לך האות (ו) אכול הסנה ספיח וגו', (ישע"י לו, ב.) מפלת סנחריב תהיה לך לאות על הבטחה אחרת, שארלכס חריבה מפירות ואני אברך הספיחים: (כ"י)

שפתי חכמים (ג) פי' ולא תחשוב כי הוא חזיון בעלמא אלא אות אמת מהשם: (ד) דאל"כ לך ל"ל אלא לך האות שאין אתה ניזוק כשתלך בשליחותי כאשר ראית

הסנה שאינו אכל ודו"ק: (ה) וא"ת מהיכן הוא מתחיל למנות אי משעת דבור זה והרי העקר מכות היו בנתיים וכל מכה משתמשת רביע החודש וג' חלקים היה מעיד ומתרה בו כדפי' צפ' וארא צפסוק וימלא ז' ימים וא"כ היה עקר חדשים וגם המכות לא התחילו מיד אחר דבור זה ואי משעת יציאת מצרי' מונה הרי לא היה אפי' שני חדשים חצי ניסן ואייר ושקי צסיון שקבלו התורה. וי"ל ללא מייירי בתורה שצכתב לחוד אלא גם בתורה שצעל פה שאחר קבלת התורה עלה להר והיה שם מ' יום ומ' לילה וקבל תורה שצע"פ ואחר סירד צי"ז בתמוז היו ג' חדשים שלמי' והם נגאלו בשביל תורה שצע"פ כדכתיב ע"פ הדברים האלה כרתי וגו' על פי היינו התורה שצע"פ מצאתי. א"נ פי' לסוף החודש השלישי שהוא סיון כד"א היו נכונים לשלשת ימים שהוא כמו ליום השלישי כדפירש"י שם: (ו) פי' דרובה להביא ראיה שהקב"ה תולה הבטחתו בהבטחה אחרת ואע"פ שאותה הבטחה עלמה עדיין אינה נעשית וה"ה ה"נ אע"פ שהבטחת השליחות עלמו הוא מסופק וא"כ איך תהי' הבטחת השליחו' שעדיין היא מסופקת ראיה ואות על הבטחת קבלת התורה שהיא הבטחה אחרת וזהו דוגמת ל' שמלינו ביסעיה הבטחת מפלת סנחריב שהיא עדיין מסופקת הי' אות על הבטחה אחרת שהיא ברכת הספחים:

(חכמים)

(שפתי)

אבן עזרא ויאמר אני אהיה עמך. ותבא אל פרעה ותוציא את בני ישראל והנה נתתי לך אות כי אנכי שלחתיך וטעם להוציאם שיעבדוני על ההר הזה שהראתי לך בו זה המראה הגדול וכך הכתוב אומר. המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים. וכן אמר משה לפרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו לה' אלהינו. כי זה המהלך בין מצרים הקדמוניות ובין הר סיני רק ישראל בצאתם לא הלכו דרך ארץ פלשתים ועוד כי ישבו במקום אחד ימים רבים כאשר אפשר. וזהו שאמר משה ויבן מזבח תחת ההר ויעלו עולות ויזבחו שלמים אז כרת ברית עם ישראל להיותם לשם לעם והוא יהיה לך לאלהים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות. רבו הפירושים במקרא הזה. והנכון על דרך הפשט, כי הקב"ה אמר למשה שני דברים, שירד להצילו מיד מצרים, והיה אפשר שיצילם מידם בארץ גושן עצמה או קרוב משם, אבל הבטיח עוד להעלותו מן הארץ ההיא כולה אל מקום הכנעני (לעיל פסוק ח'):

ומשה נתירא משתיהן, ואמר מי אנכי כי אלך אל פרעה, אני שפל אנשים רועה צאן והוא מלך גדול, ואם אומר אליו לעזוב את העם כלו יהרגני, כענין שאמר שמואל ושמע שאול והרגני (ש"א טז ב). ואמר עוד מי אנכי כי אוציא את בני ישראל מארץ מצרים, כמו שאמרת לי להעלותם אל ארץ כנען, כי עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, ולא יחשבוני ללכת אחרי אל ארץ עמים גדולים ועצומים מהם, כאשר אמרת להעלותו אל ארץ טובה ורחבה אל מקום הכנעני:

כי ההצלה מיד פרעה אינה תלויה בהם, אם ישמע פרעה יקל עולו מעליהם ויצילם, או יגרשם מארצו על כרחם. ועוד כי הם עצמם ישמעו אל כל אדם בזה, כי מי האדם שלא ירצה לצאת מעבודה קשה שאין כמוה, אבל העלייה לארץ

הכנעני לא ישמעו בה. וכן היה הדבר שהיתה מלחמת העמים ההם קשה עליהם מתחילה ועד סוף ופחדתם ממנה במצרים ובמדבר:

זאת יראתו של משה רבינו מפרעה ופחדתו מהם. ועל שתיהן ענהו ה', אמר לו אל תירא מפרעה כי אני אהיה עמך להצילך. **וזה לך האות אל העם כי אנכי שלחתיך אליהם, כי בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה**, ומאז יקבלו עבודת השם ללכת אחרי מצותו, וגם בך יאמינו לעולם (להלן י"ט ט'), ואחריך ירוצו לכל מקום אשר תצום. והנה נגליתי לך בהר הזה בלבת אש, כי כן יהיה בעיני כל העם בעבדם אותי בהר הזה:

והנה למשה אות במה שלא יפחד מפרעה כיון שהבטיחו להצילו, ולישראל יהיה להם אות שלא יפחדו מן העמים בבואם אל הר סיני. כי לצאת ממצרים ברצון פרעה אל מקום קרוב דרך ג' ימים לזבוח לאלהים בודאי ישמעו ויעשו כן בין ברצונם בין שלא ברצונם:

ועל דרך האמת, **וזה לך האות** כמו זה לי עשרים שנה (בראשית לא מא). ואמר כי אהיה עמך והנה לך האות אות הברית שאהיה עמך תמיד, כדרך אני הנה בריתי אתך (שם יז ד), כי אנכי השולח אותך שתעבדו את האלהים בהר הזה, ואז אעלה גם אנכי בקרב העם הזה אל המקום אשר הכינתי (להלן כג כ): (הרמב"ן)

אור החיים ויאמר כי אהיה עמך וגו'. צריך לדעת מה תשובה משיבו אל עליון כי אהיה עמך הלא ודאי כי ידע משה כי מכחו הוא בא אלא שטען כי לצד מיעוט. ערכו לא יצטדק. עוד קשה אומרו **וזה לך האות** וגו' אין ידוע האות, ואם על אות שלא אוכל הסנה כמו שפירש"י אין הדעת מתישבת בזה וכי משה היה ספק אצלו ח"ו היכול יוכל הציל. ועוד קשה מה שגמר אומר כי אנכי וגו' שמשמע כי היה מסתפק אם ה' שולחו וזה אינו אמת כי לא אמר משה דבר שיגיד ספקו בזה.

אכן כוונת הכתוב הוא על זה הדרך שבא ה' להשיבו על ראשון ראשון, כנגד מה שאמרת מי אנכי כי אלך אל פרעה דע כי שם אהיה עמך ומעתה גדולתך גדולה מגדולתו וכתרך גדול מכתרו ואימתך מוטלת עליו ממה שמוטלת אימתו עליך וראוי להיות בעיניך הדיוט. גם בזה סתר לו מה שאמר שאינו ראוי להוציא כי הן הראהו ה' שהשגתו גדולה, ואומרו **וזה לך האות** פי' וזה לך האות שאתה ראוי לעשות דבר גדול כזה, ומה הוא האות כי אנכי שלחתיך ואלו לא היית ראוי לא הייתי שולחך, ומה מקום לחששת שאינך ראוי. ואומרו **בהוציאך** וגו' יכוין לומר לו כי תעלה בידו המצוה עד תכליתה ויוציא העם הוא ויעבדון את האלהים וגו', ומעתה תמה טענת וכי אוציא כי הרי מודיעו ה' תכלית הדבר ואין ספק כאשר יגיד ה' מהעתידות.

עוד ירצה באומרו **וזה לך** וגו' על זה הדרך דבר זה שאתה מקטין עצמך ואומר מי אנכי זה לך לאות כי באמצעות קנייתך מדה זו אנכי שלחתיך. ואומרו **בהוציאך** וגו' כמו שפירשנו בסמוך. עוד ירצה על זה הדרך **וזה**.

לך האות כי אנכי גמרתיו הדבר שיהיה שליחות זה על ידך, **בהוציאך** וגו' על ההר הזה סיני בקודש פירוש ההר הנמוך שבהרים ואין אני בוחר בהרים הרמים כתבור וחרמון, הא למדת כי אין אני חפץ אלא בנמוכים כמוך העניו והשפל בעיניך ובהר הנמוך הזה, וכל זה תשובה לטענת וכי אוציא וגו': (אור החיים)

ספורנו כי אהיה עמך וזה לך האות. שתגזור אומר ויקם לך (איוב כב, כח) בכל אשר תפנה שם, ובזה יכירו הכל ששלחתיך ויחשיבו אותך ואת דבריך, כענין גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים: בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. אף על פי שאינם ראויים, הם מוכנים לעבוד את האלהים על ההר הזה בהוציאך אותם מבין הפושעים: (ספורנו)

דעת זקנים וזה לך האות. כלומר זה יהיה האות מה שיעבדון את האלהים על ההר הזה בצאתם ממצרים. ואז אודיע לכל שאני שלחתיך כדכ' במתן תורה ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם וידעו כי אתה שלוחי. ד"א וזה לך האות מוסב על מ"ש משה מי אנכי כי אלך כלומר ואיני כדאי לדבר אל המלכות ואף אם אני כדאי לזה וכי ממצרים כדאי אני להוציא את ישראל ואמר לו ית' כי אהיה על ידך כי אם על ידי כי אהיה עמך באותו שליחות וזה לך האות שאהיה עמך כי אנכי שלחתיך ומאחר שאנכי שלחתיך יש לך לידע שלא אעזבך בשליחותי מלעזור לך מהר"ר דוד ששמע מהר"ר יוסף קרא: (דעת זקנים)

יג' ויאמר משה אל-ה' הנה אנכי בא אל-בני ישראל ואמרת' להם: אלהי אבותיכם שלחני לותכו ויימרו לי מה שמה מא אימר להון: (אונקלוס)

אונקלוס ואמר משה קדם יי הא אנה אתי לות בני ישראל ואימר להון אלקה דאבהתכון שלחני לותכון ויימרו לי מא שמה מא אימר להון: (אונקלוס)

יונתן ואמר משה קדם יי אנה אזיל לות בני ישראל ואמר להון יי אלקה דאבהתכון שדרני לותכון ויימרו לי מה שמה מא אימר להון: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר. עתה בקש משה מה שם יאמר לישראל משמותיו. כי בשם אל שדי לא יעשה אותות רק בשם הנכבד וא"ר ישועה כי קבלה היתה לישראל מאבותם כי המושיע לישראל גלה שם חדש שלא נשמע. וכאשר ראה אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. פי בו כי הם דברי משה. ולא דבר נכונה. כי הנה בתחלת התורה בפרשת בראשית אין כתוב השם הנכבד רק אלהים עד לעשות ומשם והלאה כתוב ה' אלהים ומשנולד קין כתוב השם לבדו. ולעולם לא ימצא בדברי משה שם אלהים רק השם הנכבד. רק במקום אחד בעבור שאמר פרעה העתירו אל ה' ורב מהיות קולות אלהים. אז אמר משה מפני ה' אלהים ולא ימצא עוד בכל התורה ככה: (אבן עזרא)

הרמב"ן (יג~יד) ואמרו לי מה שמו. הפסוק הזה אומר לך פרשני; כי לא יתכן שיאמר משה ואמרו לי מה שמו להיות להם אות שיאמינו בו, כי שאלת שמו ואמירתו להם אינה אות למי שלא יאמין בו מתחילה. שאם ידעו ישראל אותו השם גם משה כהם ידע אותו, והנה ידיעתו כידיעתם ואיננה אות ומופת כלל, ואם לא שמעו בו מה הראיה שיאמינו בדבריו כלל. והנה אחרי הודיעו את השם הגדול אמר והן לא יאמינו לי (להלן ד א), ואז נתן לו אותות:

ואמר ר"א כי שאל משה מה שם יאמר לישראל משמותיו, כי באל שדי לא יעשה אותות רק בשם הגדול. ואין דבריו נכונים בעיני כי עדיין לא נאמר למשה שיעשה ביציאת מצרים אותות ומופתים גדולים ונפלאים, אבל שיצילם מיד מצרים

ויעלם לארץ, ובשם אל שדי יוכל לבא בלב פרעה להצילם וגם לנצח העמים, וכבר הוציא שרה מביתו בנגעים גדולים שהביא עליו, ונצח אברהם לבדו המלכים הגדולים, וכל זה בעזרת אל שדי השם הנודע לאבות, וככה יעשה בבנים. ועוד כי יעקב אמר והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם (בראשית מח כא), ויוסף אמר פקוד פקוד אלהים אתכם (שם נ כה), והנה הפקידה באלהים:

ולפי דעתי היה משה גם בעת ההיא אב בחכמה גדול במעלת הנבואה, ודרך שאלה בקש שיודיעהו מי השולח אותו, כלומר באי זו מדה הוא שלוח אליהם, כענין שאמר ישעיה ועתה ה' אלהים שלחני ורוחו (ישעיה מח טז). והנה אמר ישאלוני על שליחותי אם היא במדת אל שדי היא שעמדה לאבות, או במדת רחמים עליונית שתעשה בה אותות ומופתים מחודשים ביצירה. וזה בעבור שאמר לו אנכי אלהי אביך אלהי אברהם (לעיל פסוק ו), ולא פירש שם משמותיו הקדושים כלל, ושמע משה שהבטיחו על מעמד הר סיני ומתן תורה, והוא היודע כי התורה לא תנתן בשם אל שדי הנזכר באבות רק השם הגדול שבו היה העולם, ועל כן שאל מה אומר אליהם:

ורבותינו נתעוררו לזה (שמו"ר ג'), אמרו ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל, אמר ר' שמעון בשם ר' סימון אמר משה עתיד אני לעשות סרסור בינך וביניהם, כשתתן להם התורה ותאמר להם אנכי ה' אלהיך. אלהי אבותיכם שלחני אליכם, אותה שעה נתברר משה על עסקיו, שנתירא אם ישאלו לו מה שמו מה אומר אליהם, באותה שעה היה מבקש משה שיודיענו הקב"ה את השם הגדול. וזה ענין השאלה:

והנה ענהו האלהים אהיה אשר אהיה, אהיה עמכם בצרה זו ואהיה עמכם בצרות אחרות, אמר לפניו רבונו של עולם דיה לצרה בשעתה, אמר לו יפה אמרת, כה תאמר לבני ישראל וגו'. לשון רש"י מדברי רבותינו (ברכות ט: שמו"ר ג'). והכונה להם בזה, כי משה אמר לפניו יתברך, ואמרו לי מה שמו, שיגיד להם השם שיורה הוראה שלמה על המציאות ועל ההשגחה, והקב"ה השיבו למה זה ישאלו לשמי, אין להם צורך לראיה אחרת כי אהיה עמהם בכל צרתם יקראוני ואענם, והיא הראיה הגדולה שיש אלהים בישראל קרובים אלינו בכל קראנו אליו ויש אלהים שופטים בארץ. וזה פירוש נכון באגדה זו:

ועוד אמר כיוצא בזה במדרש אגדה (מנורת המאור הראשון פרק הצדקה) ומהו אהיה אשר אהיה, כשם שאתה הווה עמי כך אני הווה עמך. אם פותחין את ידיהם ועושין צדקה אף אני אפתח את ידי, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), ואם אינן פותחין את ידיהם מה כתוב שם הן יעצור במים ויבשו וגו' (איוב יב טו). ועוד דרשו רבי יצחק אמר, אמר לו הקב"ה למשה אמור להם אני שהייתי ועכשיו אני הוא ואני הוא לעתיד לבא, לכך כתוב כאן אהיה שלש פעמים (שמו"ר ג ו). וביאור דעת רבי יצחק, כי בעבור שהזמן העובר והעתיד כלו בבורא בהוה כי אין חליפות וצבא עמו, ולא עברו מימיו כלום, לפיכך יקרא בו כל הזמנים בשם אחד מורה חיוב המציאות:

ואונקלוס תרגם שני השמות אהא עם מאן דאהא, ולא תרגם כלל השם שאמר לו כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. והנראה מדעתו, כי אצלו ה' הנכבד שהודיעו הוא בן ארבע אותיות האלה שצוהו כה תאמר אל בני ישראל אהיה שלחני אליכם. אבל הודיעו תחילה ענינו, כי שאלתו של משה לדעת דרכי השם משמו, כענין שחזר ואמר הודיעני נא את דרכך ואדעך (להלן לג יג). וכאשר

השיב לו שם וקראתי בשם ה' לפניך וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם (שם יט), לאמר כי בשם הנכבד הזה אשר יקרא לפניו יחונן וירחם, ולא יוכל אדם לבא עד עומק דרכיו, כן אמר בכאן אהא עם מאן דאהא, בשמי שתאמר להם שהוא אהיה, כי בו אני עם האדם לחונן ולרחם:

והגאון רב סעדיה כתב כי ביאורו אשר לא עבר ולא יעבור כי הוא ראשון והוא אחרון. קרובים דבריו לדברי רבי יצחק. והרב אמר במורה הנבוכים (א סג) הנמצא אשר הוא נמצא, כלומר ראוי המציאות. יבאר להם כי יש נמצא ראוי להמצא שלא היה נעדר ולא יהיה נעדר:

והנה לדעת אלה החכמים צריך שנפרש כי הקב"ה אמר למשה שיאמר להם זה השם וילמדם אותו, כלומר שיפרוט להם ראיות שכליות אשר בהם יתקיים אצל חכמיהם זה השם, כלומר המציאות או הקיום אשר לא עבר ולא יעבור, כי זכירת השם בלבד, יאמר מה שיאמר, איננו ראייה לבטל מהם דעת הקדמות או האפיקורסות המחושב בביטול המציאות לגמרי. ואין זה משמעותו של מקרא, אבל כי הזכרת השם להם הוא הראייה והוא האות והמופת על דברם שישאלוהו:

ועל דעתי לא יסתפקו זקני ישראל במציאות הבורא כאשר אמר הרב וחלילה, אבל זה השם תשובת שאלתו שפירשנו לך, הודיעו שהוא שלוח אליהם במדת הדין אשר במדת הרחמים, ואמר **כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם**, שיזכיר להם השם האחד לבדו להורות על האחדות, ולכך צוהו עוד כה תאמר אל בני ישראל ה' שלחני (פסוק טו), כי השם הזה הוא מדת רחמים, וידעו כי יוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעי' ס"ג י"ב), ויחדש אותות ומופתים בעולם. **והנה** פירש לו כי אהיה אשר צוהו לאמר להם, הוא השם הגדול הזה והם שויים בלשונם ובאותיות, כי שתי האותיות האחרונות שבשם הראשון הם הקודמות בזה, כי בראשון יורו על חכמת שלמה, כדכתיב וה' נתן חכמה לשלמה (מ"א ה כו), ובזה יורו על חכמת אלהים. ואות האל"ף בראשון תורה על הקדמות והיחיד, והיו"ד בשני על עשר ספירות בלי מה. ונלקחו שתי האותיות האלה האל"ף והיו"ד משני השמות הקדושים ונכתבו תחילה וסוף בשם הנכתב ונקרא באל"ף דל"ת, להורות כי הוא אצילות מן הראש ועד הסוף, ומדת הדין באמצע, כי שמי בקרבו (להלן כג כא). ומכאן תבין למה קמצוהו, ונשתמש לשון הקדש בשם ההוא בכל שם אדנות, כי ממנו כל הממשלה והשלטון. והקב"ה יראנו נפלאות מתורתו: (הרמב"ן)

בעל הטורים ואמרו לי מה שמו מה. ס"ת שם בן ד' אותיות שמסר לו השם, וכתוב בתריה לך ואספת את זקני ישראל שאין מוסרין אותו אלא לזקנים שבדור. ג"פ אהיה כנגד ג' אבות והם אברהם יצחק ויעקב. אברהם והיה ברכה. יצחק גור בארץ הזאת ואהיה עמך. יעקב שוב אל ארץ אבותיך ואהיה עמך. אהיה עולה כ"א וכן התחלת ג' שמות של י"ג מדות ה' ה' אל וכן ר"ת אברהם יצחק ויעקב וכן התחלת ה' חומשי תורה ב' ו' ו' א' ב"פ אהיה עולה בחשבון מ"ב שמסר לו שם של מ"ב אותיות. ג"פ אהי"ה עולה ס"ג והם י"ב אותיות כנגד י"ב שבטים והשבטים הם נ' אותיות צרף עמהם י"ג אותיות של שמות האבות ויהיה חשבון ס"ג: (בעל הטורים)

אור החיים הנה אנכי בא וגו'. פ"י הריני מסכים לבוא בשליחות זה ואין מקום לטענות שטענתי אלא שצריך קודם להאמן לנביא לישראל וצריך אני לבא להם מקודם **ואמרו לי מה שמו** פ"י בפשיטות הוא אצלי שיאמרו לי מה שמו, והטעם

כי תמצא שבכל נבואת הבטחות האבות יזכיר להם ה' שמו, באברהם אמר בפרשת לך לך (בראשית טו ז) אני ה' אשר הוצאתיך וגו', ובנבואת הבטחת הזרע והארץ עוד אמר לו (שם יז א) אני אל שדי, וכן ביעקב אמר בפרשת ויצא (שם כח יג) ויאמר אני ה', עוד בפרשת וישלח אמר אליו (שם לה יא) אני אל שדי וגו', הא למדת כי בכל ההבטחות יזכיר שמו יתברך המבטיח ומכל שכן כשישלח נביא לזולת שצריך שיאמר שם המשלח. ואולי כי בכל נבואה אשר ינבא ה' לעבדיו יזכור שמו וילמד סתום מהמפורש, ולהיות שכשדיבר ה' אל משה בנבואה זו לא הזכיר לו שמו אלא כן אמר לו אנכי אלהי אביך וגו' לזה אמר אליו הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם אלהי אבותיכם כמאמדם ה' אל משה אנכי אלהי אביך אלהי אברהם בלא הזכרת השם ואמרו לי מה שמו פי' לצד שאין אני מזכיר השם בזכרונו הם ישאלו. ובזה תנוח הדעת בחקירה אחת והוא מה אות והמופת בידיעת השם או בהזכרתו, ממה נפשך אם שם זה ידוע לבני ישראל אין בזה אות לטובה כי כשם שידעוהו ישראל ידעו גם כן משה ואין הוכחה, ואם אין השם ידוע כי זה שמו יתברך ועד עתה ומי יאמין אליו כי זה שם נורא. וראיתי מהמפרשים שפירשו פירושים ודרכים רחוקים, וכל מי שיש לו חיד טועם יטעם דברינו ויהיו לפיו צפיחית כי לא לאות ולמופת הוא חפץ בהזכרת השם, ותמצא שאמר לו ה' שם אהיה הגם שלא מצינו שהוזכר בכל הנבואות לאבות ומן הסתם לא יהיה ידוע לבנים אלא שמות שהוכרו להאבות, אלא ודאי שאין אות ולא מופת בהזכרת השם אלא טעמו כמו שכתבנו. וזה תחילת הכרת משה כי נאמן פשוט הוא בכל שלוחותיו ונבואותיו שדקדק דברי ה' שלא הזכיר השם, ולא סמך על דעתו לומר כי יפרש מדעתו ויזכיר שמו אחר שהושג אצלו אמונת הנבואה ומן הסתם ודאי שידוע היה למשה שם א' משמותיו של המנבא. ועוד אפשר שנתכוון משה להרויח דעת מה היא המדה שמדבר עמו ה' בה: (אור החיים)

ספורנו ואמרו לי מה שמו. הנה השם יורה על הצורה האישיית, והצורה היא סיבה עצמיית לפעולה המיוחדת לאיש. יאמרו אם כן באיזה פועל נמשך ממנו, שבו יקרא בשם מי ששלחך לה וציא נו: (ספורנו)

[יד] ויאמר אלהים אל-משה אלהי אשר אלהי ויאמר לה תאמר לבני ישראל: אלהי שלחני

אונקלוס ואמר יי למשה אלהי אשר אלהי ואמר פדנן תימר לבני ישראל אלהי שלחני לותכון: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה דין דאמר והנה עלמא אמר והנה פולא ואמר פדנא תימר לבני ישראל אנא הוא דהוינא ועתיד למהוי שדרני לותכון: (תרגום יונתן)

רש"י אהיה אשר אהיה. אהיה עמם בצרה זאת, אשר אהיה עמם בשעבוד שאר מלכות, אמר לפניו רבש"ע מה אני מזכיר להם צרה אחרת, דיים בצרה זו, אמר

לו יפה אמרת, כה תאמר וגו'. (לא שהסביל חלילה משה ביותר, אלא שלא הבין דברי השי"ת, כי לא מחשבתו מחשבת השי"ת, שמאז כן היתה דעתו באומרו יתברך אהיה אשר אהיה, למשה לבדו הגיד, ולא שגיגד לישראל, וזהו יפה אמרת, שגם דעתי מתחלה כך היתה, שלא תגיד לבני ישראל כדברים האלה, אלא כה תאמר לבני ישראל אהיה פעם אחת. וכן משמע במסכת ברכות ודו"ק): (רש"י)

אבן עזרא **ויאמר אהיה**. פירושו אשר אהיה. כמו ובית דוד כאלהים. ואחריו. כמלאך ה' לפניהם. והוא פירוש כאלהים: (אבן עזרא)

אור החיים **ויאמר אהי' וגו'**. פי' הודיעו מדה שבה מדבר עמו, ושם זה יתייחס למדת הרחמים ואשר היא בחינת המוציא מעבדות לחרות, וצא ולמד מה שאמרו בספר התיקונים (תיקון ו') סוד נ' פעמים שנזכרה יציאת מצרים בתורה, וגם הוא טעם שלקו המצריים חמשים מכות כאומרם ז"ל (ש"ר פ"ה). ושם זה כבר רמזו אל עליון בנועם דבריו באמור לו כי אהיה עמך. ואולי כי לזה סמך ואמר **זה לך האות כי אנכי שלחתיך** פי' בחינת אנכי והוא שהזכיר ה' בהר סיני פתח דבריו אנכי וגו' אשר הוצאתיך וגו' אלא שמשה לא הבין עמקן של דברים כי ה' ידע כי יבא משה לשאול על הדבר ונתן אומר המבשר צבא רב בחינה המדברת וסודה. ואולי כי משה השכיל והבין אלא ששואל אם יזכיר שם זה לישראל, ואומרו **אשר אהיה** הוא טעם השם שנקרא כן לצד שיהיה עם ישראל בצרתם, כמו שאמרו ז"ל (חגיגה י"ב). טעם שם שדי שאמר לעולמו די, טעם צבאות שהוא אות בצבאו (שם ט"ז.), טעם שם הויה לצד שהיה והויה ויהיה, (זהר ח"ג רצ"ז.), כמו כן אהיה לצד שיהיה, והוא אומר **אשר אהיה** וכאן הודיעו למשה סוד השם הגדול. ורז"ל (ברכות ט) דרשו אהיה עמם בצרה זו אשר אהיה עמם בצרה אחרת. גם יש בזה סוד ג' כתרים והמשכיל יבין:

ויאמר כה תאמר וגו'. פי' הגם שגילה אל משה עבדו סוד השם כמו שאמר אשר אהיה חזר לומר שאינו באמור אלא הזכרת השם, והוא גם כן אומר **אהיה שלחני אליכם** אבל מה שהוספתי לגלות לך אשר אהיה הוא בבל תאמר. ורז"ל אמרו (שם) שהחזיר משה לקונו בטענת דיה לצרה בשעתה והצאתי וראיתי כי דבר חכמה וצדק דברו מכח הכתוב עצמו, כי אם סוף דיבור כתחלת דיבור ולא היתה חזרה מדיבור ראשון אלא שגומר דבריו לנביאו נאמן בית לא היה לו לומר ויאמר באמצע דיבור א', לזה אמרו כי השם ברוך הוא באומר אהיה אשר אהיה גמר אומר הענין ולצד סיבה חזר לומר אמירה אחרת. והמשכיל יבין ההפרש שבין דיבור ראשון לדיבור ב' והמדבר אליו וידע המניעה והמונע. ואם תאמר איך מתחלה לא חש ה' על הדבר עד שהוצרך משה לומר לפניו וכו'. הנה במה שנדקדק דבריו יתברך תדע כי יודע תעלומות חכמה השכיל על דבר, והוא שהיה צריך לומר בתחלת דבריו **כה תאמר לבני ישראל** לצד שתשובה זו בא על טענת משה ואמרו לי מה שמו היה צריך להשיבו **כה תאמר** אלא לצד שידע כי לא יעמוד הדבר הזה כן במה שיטעון משה כמו שטען אחר כך דיה לצרה לזה כדי שלא יצאו דבריו לבטלה לא אמר כה תאמר ואמר דבריו שקולים שיש במשמעותם שהכל הוא תשובת מה אומר אליהם וכשבא משה וטען אמר כי לא יאמר אלא אהיה ומה שאמר אשר אהיה הוא הודעה למשה גם הודעה לדורות כדי שיתמכו לבם בראות כי שוכן סנה יהיה עם ישראל בכל צרתם, ואם היה מפרש דבריו מתחלה ואומר כה תאמר וגו' אהיה שלחני אליכם היתה נעדרה ידיעה זו מישראל באופן כי תחלת המחשבה היתה סוף הדבור, אלא משה חסר מעט מאלהים. ואולי שידע והבחין אלא שלא סמך על עיונו ורצה שיגלה לו ה' דעתו בפירוש: (אור החיים)

ספורנו **אהיה אשר אהיה**. ההוה תמיד על ענין אחד מצד עצמו, ומזה יתחייב שיאהב המציאות וישנא כל הפסד מנגד למציאות, כאמרו כי לא אחפוץ במות המת ומזה יתחייב שיאהב משפט וצדקה, אשר תכליתם מציאות, וישנא העול והאכזריות, המטים עקלקלות אל העדר והפסד, ובזה שנא חמס ואכזריות המצרים נגדכם: (ספורנו)

כלי יקר **אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה**. ואח"כ אמר כה תאמר אל בני ישראל אֱהִיָּה שֶׁלַחֲנִי אליכם, ועוד מהו שאמר ויאמר אלהים אל משה אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה, הֲלִיָּל ויאמר אלהים אליו שהרי עם משה הוא מדבר. ונראה לפי שלשון אֱהִיָּה מורה על שהקב"ה יהיה עמהם, ומשה היה ירא שני מיני יראה האחת שלא ינזק בשליחות זה, השניה היא פן לא יניחום המצרים לילך, אבל ישראל לא היו יראים כי אם פן לא יניחם פרעה לילך, ע"כ אמר הקב"ה למשה אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה כדרך שאמר לו למעלה כי אֱהִיָּה עמך, גם בכלל כל ישראל שלא יזיקום המצרים ויניחום לצאת, אבל לישראל תאמר אֱהִיָּה שֶׁלַחֲנִי אליכם כי אין צורך להודיעם שאֱהִיָּה עמך בשליחות זה, אבל משה היה צריך לשניהם.

ויש אומרים, שמאמר אשר אֱהִיָּה הוא נתינת טעם על שם אֱהִיָּה, כי לכך אני נקרא בשם אֱהִיָּה לפי שאני אֱהִיָּה והוא בכל הזמנים בעבר ובהווה ובעתיד, לכך אמר כה תאמר אֱהִיָּה שֶׁלַחֲנִי כי אין צריך כל כך בנתינת טעם לישראל. ומה שאמר עוד כה תאמר לבני ישראל אֱהִיָּה אֲבוֹתֵיכֶם וגו', כי לא יתכן שיהיה נזכר בשם העצם הזה כי אם בשם אֱהִיָּה אֲבוֹתֵיכֶם כו', זה"ש זה שמי לעולם היינו אֱהִיָּה, וזה זכרי לדור דור זהו שם אֱהִיָּה אֲבוֹתֵיכֶם, שבו יהיה נזכר תמיד לא בשם העצם.

ול"נ לפרש, כי לפי ששם אֱהִיָּה נגזר מלשון הויה ומורה על נצחיותו כי הוא יתי היה הוה ויהיה ע"כ אמר זה שמי לעולם, ר"ל זה שמי מורה שאני לעולם ר"ל מן העולם ועד העולם מציאותי שוה, וזה זכרי לדור דור זהו שאמרתי שאני נקרא אֱהִיָּה אֲבוֹתֵיכֶם יצחק ויעקב להיות נזכר בשם זה תמיד מורה שלא לבד שאני שוה במציאות מצד עצמי בכל הזמנים, אלא אפילו שבכל הזמנים יזכר שמי על יראי ה' וחושבי שמו בכל דור ודור שוה בשוה כשהבנים או חזין מעשה ידי אבותם הקדושים, כדרך שעשיתי לאֲבוֹתֵיכֶם יצחק יעקב שנקראתי בשמי על כל אחד ואחד בפני עצמו כך בכל דור ודור יזכר שמי על כל השרידים אשר ה' קורא ז"ש וזה זכרי לדור דור זכרי לדור דור.

ולפי נבואת יחזקאל, אשר משם משמע שישראל היו במצרים רעים וחטאים א"כ לא היה בידם שום זכות ולא נגאלו כ"א בזכות שני דברים, א' בעבור שמו הגדול אשר הוא עמהם בגלות כביכול כמרגיש בצרותם כמ"ש כי ידעתי את מכאוביו, וכמ"ש (יהושע ט. ט.) ומה תעשה לשמך הגדול, ב' בזכות האבות, על כן אמר כה תאמר לבני ישראל אֱהִיָּה שֶׁלַחֲנִי אליכם, נקט שם זה דווקא המורה על עמו אנכי בצרה, ויאמר עוד כה תאמר וגו' ה' אֱהִיָּה אֲבוֹתֵיכֶם וגו' היינו זכות אבות, שתיים אילו חברו להוציאם מצרה לרוחה. (כלי יקר)

דעת זקנים **ויאמר אֱהִיָּה**. קשה כל הני ויאמר למה לי וי"ל זה קרא לו הקב"ה למשה אֱהִיָּה שמי לפי שאֱהִיָּה לעולם ועד ואשר אֱהִיָּה פי' של אֱהִיָּה והדר אמר הקב"ה שמא יסבור משה ששמי אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה ולכך חזר ואמר כה תאמר. ויאמר עוד שמא יקראוני עוד ישראל אֱהִיָּה וטעות יהיה בידם שהרי יש לו לקרות יהיה לעולם לכך כתי' ויאמר עוד אלהים לו שנכתב בי"ה שיש במשמעותו יהיה: (דעת זקנים)

[טו] וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה כֹּה-תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שֶׁלַחֲנִי אֲלֵיכֶם זֶה-שְּׁמִי לְעֹלָם

וְזָה

זְכָרִי

לְדָר

דָּר:

אונקלוס וַאֲמַר עוֹד יִי לְמֹשֶׁה פָּדַנְךָ תִּימַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִי אֱלֹהֵא דְאַבְהֵתְכוֹן אֱלֹהֵהּ דְאַבְרָהָם אֱלֹהֵהּ דִּי צַחֲקָא וְאֱלֹהֵהּ דִּי יַעֲקֹב שְׁלַחְנֵי לְוֹתְכוֹן דִּין שְׁמֵי לְעֵלְמָא וְדִין דְּכָרְנֵי לְכָל דָּר וְדָר: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר תּוֹב יִי לְמֹשֶׁה פָּדַנְךָ תִּימַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵא דְאַבְהֵתְכוֹן אֱלֹהֵהּ דְאַבְרָהָם אֱלֹהֵהּ דִּי צַחֲקָא וְאֱלֹהֵהּ דִּי יַעֲקֹב שְׁדַרְנֵי לְוֹתְכוֹן דִּין הוּא שְׁמֵי לְעֵלְמָא וְדִין דְּכָרְנֵי לְכָל דָּר וְדָר: (תרגום יונתן)

רש"י זה שמי לעולם. חסר וי"ו לומר, העלימהו, שלא יקרא ככתבו (שמו"ר ג, ט.ו.): וזה זכרי. למדו היאך נקרא, וכן דוד הוא לומר, ה' שמוך לעולם ה' זכרך לדוד ולדוד: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר עוד. שם אחר והוא מטעם הראשון רק האחד על לשון המדבר. וזה לשון יחיד שאינו מדבר. ומגזרת יה. ואלה השלשה שמות הם שמות העצם. ועתה אפרש לך מה טעם שם העצם וטעם אלה האותיות וקצת סוד השם הנכבד ולמה אינו נקרא ככתבו. אמר אברהם המחבר. הנה נא הואלתי להאריך כי ליסוד מוסד אני צריך דע כי שם העצם הוא המושם לאות ולסימן לקוראו ולשומעו מקום עצם הנקרא. ובארבעה דבריי יבדל שם העצם משם התאר. האחד כי שם התאר נגזר מפעל כמו חכם בני. אם חכם לבך. פועל עבר. למען תחכם באחריתך. פועל עתיד. ולא כן שם העצם כמו אברהם לא יגזור ממנו עבר או עתיד. אע"פ שיש שם עצם שנגזר מפעל כמו יצחק לא אמר יצחקתי ולא איצחק כי שם עצם איננו במקרה. והדבר הב' שתחבר חכם שם התאר ותאמר חכמים. ולא יתכן לומר מאברהם שהוא שם העצם ולא יאמר על רבים אברהמים ולא מישראל שהוא שם העצם א"כ היה שם שני אנשים לא יאמר ישראלים. רק יאמר ככה כשיתייחס איש אחד אל ישראל שהוא שם המין. והדבר השלישי שם העצם לא יהיה מבואר בה"א הדעת כאשר יבואר שם התאר כי מן חכם יאמר החכם. והנה לא יאמר האברהם היצחק. ואין טענה במלת אמר הקהלת. כי איננו שם העצם רק שם תאר לחכמה שנקהלת בו. והאדם הוא שם תאר ויש לו סוד כי הוא שם המין. ומלת המנשה בעבור היחס. והדבר הרביעי שם העצם לא יסמוך כאשר יסמוך שם התאר כמו חכם לבב. לא יאמר יצחק הדור. כי העצם עומד בעצמו. והנה ככה מלת אהיה גם השם הנכבד מד' אותיות כי שניהם שמות העצם. והנה מצאנו ה' צבאות והוצרכו רבים לומר כי צבאות שם העצם הוא. או הוא אות בצבא שלו. וזה לא יתכן כי הנה אלהי הצבאות. ולבדו לו תמצאנו כי אם עם אלהים או עם השם הנכבד ה' אלהים. ואל יקשה בעיניך ה' אלהים צבאות כי הוא כדרך והנבואה עודד הנביא בעבור שהשם שוכן עד עומד לבדו ובו הכל עומד על כן פעם הוא זה השם כמו תאר. על דרך ויזכור ימי עולם משה עמו. והטעם שהוא המעמיד. על כן ה' אלהים דבקים עמו המלאכים הקדושים וככה ה' צבאות הם צבאות השמים. ואל תאבה לשמוע אל דברי הגאון האומר שבעבור ישראל נקרא כן. והביא ראיה מן והוצאתי את צבאותי. הלא תראה וכל צבא השמים עומדים עליו. והנה אלהים תאר השם כי הוא על לשון רבים ויחיד. כמו הלא אלוה גובה שמים. ועוד שיסמוך לומר אלהים אלהי ישראל ומלת אל תקיף. וככה שדי. כקול מים רבים כקול שדי. והיה שדי בצריך: ודע כי האחד סוד כל המספר ויסודו. ושנים תחלת מספר הזוגות ושלשה

תחלת מספר הנפרדים. והנה כל המספרי' הם תשעה מדרך אחת והם עשרה מדרך אחרת. ואם תכתוב התשעה בעיגול ותכפול הסוף עם כל המספר תמצא האחדים שמאלים והעשרות הדומות לאחדים לפאת ימין. ובהגיעך אל חמשה שהוא אמצעי. אז יתהפכו המספרים להיות העשרות אחדים והאחדים עשרות. ומדרך אחרת הם עשר ספירות בלי מה. כי לא תוכל להחל אחד אם לא יהיו עשרה. והנה עשרה הוא דומה לאחד. והוא שם כולל האחדים שהם מאחד ועד עשרה ושם העשרה כוללם עם, היותם מספר ראשון ותחלת המספרים הדומים לאחדים כי בהגיעך אל עשרים אז הם שני עשרות כנגד שני אחדים. ושלושים כנגד שלשה אחדים וכן כל עשרות עד תשעים הם, תשע עשרות כנגד תשעה אחדים ובהגיעך למספר מאה הוא דומה לאחד. ובהגיעך לתשע מאות גם הם כנגד תשעה אחדים. עד שתגיע לאלף שהם עשר מאות. גם הוא האלף דומה לאחד. עד היותם תשעה אלפים כנגד תשעה אחדים. ובהגיעך לעשרת אלפים אז נשלם החשבון בהיותו רבבה אחת. וככה עד עשר רבבות על הדרך הזה. כי כל ראשי המספרים הם דומים לאחד. על כן אמרו חכמי המספר כי כל המספרים הם חלק מעשרה או התחדש מכפלו. או ממחברתו אל אחדיו או מהשנים דרכים נחברים. והנה עשר ספירות כמספר עשר אצבעות חמש כנגד חמש. וככה הגלגלים תשעה שהם גופות נכבדות עומדות והעשירי שהוא קדש נקרא כן בעבור שכתו בכל כסא הכבוד. והוא התקיף וכל הגופות מקיף. והנה יהיו האמצעיים במספר עשרה הם שנים. והם חמשה והם ששה. ואלה ארבעתם אהו"י הם הנכבדים וכל מספר מרובע ששם אחד נוסף על המרובע ככה יש בשרשו וככה בדומה לו. וכן במרובע חמשה חמשה ובמרובע ששה ששה אלה הד' מספרים לעולם שומרים עצמם במרובע' וזהו מעלתם על כל המספרים המרובעים. ועוד כי כל מספר הוא באחד בכח. והוא בכל מספר במעש'. והוא יעשה בפאה אחת מה שיעשה כל מספר בשתי פאות. והנה כח האחד. ובחברך מרובעו אל מרובע כפלו אז יהיו חמשה. וזהו חשבון השוה במרובעים כי אם תחבר מרובעו אל מרובע כפלו כה יהיה מעוקב חמשה וכל מספר לפני חמשה יהיה ערך המעוקב אל השנים המרובעים בחשבון. בערך החשבון אל חמשה. ולמעלה מחמשה יהיה הדבר בהפך. וחשבון ששה הוא חשבון שוה בחלקיו ואין בכל מערכת מספר שוה רק אחד. וכאשר תחבר מרובע האחד אל מרובע ראש הנפרדים יהיה המחובר הוא הדומה. ואם תשים אלכסון עגול במספרו. ותוציא יתר בשלישית יהיה המשולש שהוא שוה השוקים כמספר הקו הסובב וכמוהו המרובע הארוך בעגול ' ולפני זה המספר יהי' ערך המשולש אל הקו כערכו אל עשרה. ולמעל' ממנו הפך הדבר. הנה אלה הארבע' המספרים הם היקרים ומספרם שנים ועשרים כמספר כל האותיות. ואל תחשוב הכפולים כי הם בעצמם רק מה שהיה ברוחב השיבו באורך והטעם על המבטא בלשון שם אחד להם ידמו זה לזה. אבל לא ידמו במכתב. ובעל לשון הקדש ראה כי חמש מקומות הם מוצאי האותיות. והנה שם חצים שרשים לעולם וחצים פעם שרשים ופעם נוספים לטעם בראש המלה או בסופה. והנה זה החצי נכבד מהראשון. וראוי שיבחר בכל מוצא האות הקל לבטא בו הרבה. וראוי להיות האות הראשון גם החמישי גם הששי גם העשירי קלים במבטא. וכבדים בטעם. ויהיו נמצאים עם התנועות עד שיהיו ארבעתם אותיות המשך ויהיו פעם נראים ופעם נעלמים ופעם נוספים ופעם חסירים ופעם מובלעים בדגשות ופעם מתחלפים אלה באלה. והנה אותיות הגרון הם ארבעה ותחלתם עי"ן ואחר חי"ת. ואל תזכור האות כאשר תבטא בתוספת אותיות הנזכרות עם האות. כי אינם מאותיות הגרון רק האות לבדה כשתשים תחתיה פתח. ואלה שניהם עי"ן חי"ת כבדים מאד ומי שלא נהג בנערותו לבטא בהם לא יכון לדבר בס' כמו העו"ג. על כן נבחרו האל"ף והה"א. גם בחר מאותיות החיך גיכ"ק שהוא אחר הגרון הקלים והם יו"ד כ"ף על כן היו ג"ק מהשרשים.

ואותיות הלשון דטלני"ת שם השנים שרשים והם ד"ט. והאחרים בחר. ואותיות השינים זסרץ כולם כבדים והקל שבהן השייך על כן בחרו. והניח האחרים. על כן הוצרך לקחת מאותיות השפה שהם בומ"ף שלשה. והניח האחד שהיא הפ"א. וראוי להיות תחלת האותיות מהגרון. כי הוא המוצא הראשון במתכונת האדם מלמטה למעלה. והאל"ף לפני הה"א כי הוא הקל מאותיות הגרון על כן הושם ראש לכל האותיות כנגד האחד וראוי להיות הה"א האות החמישי כנגד חמשה במספר שהוא נכבד. ואלה השנים אותיות הם קלים במבטא יותר מכל האותיות בעבור ששם אות הראשון מהגרון. שם אחריו אות מסוף החמשה מקומות שהוא השפה. על כן היה ביי"ת אחר אל"ף. גם וי"ו אחר ה"א. ופ"א אחר עי"ן. והנה היה לו צורך לשום עוד שנים אותיות עד שיגיע אל הה"א. ושם האחד מהחידך והוא גימ"ל והשני מהלשון והוא דל"ת. על כן הוצרך לשום זי"ן שהוא מהשינים אחר וי"ו. והנה יש לו צורך לשום אות רביעי שהוא כנגד מספר העשרה עשירי לאותיות. וכבר לקח מהגרון השנים הנכבדים והמבוארים. ומהשפה הקל הנכבד שהוא הוי"ו. ואין במוצאם הנשרשים קל מאותיות החידך. והנבחרים היו היו"ד גם הכ"ף והיו"ד יותר קל. והנה ארבעה אותיות ראויים להיותם אותיות המשך. ובעבור כי האל"ף כמו האחד. על כן נמצא נעלם עם כל תנועה. והנה עם חלם ראש. ועם קמץ גדול ראשים. ועם חירק ראשון. ועם קמץ קטן ראשית. ועם שורק. מסעף פארה. ועם פת"ח גדול לחטאת ולנדה. ועם פת"ח קטן עושה פלא. ובעבור היותו ראש שמוהו סימן המדבר זכר גם נקבה. ובעבור שלא ימצא נראה באחרונה על כן איננו סימן. רק פעם יתחלף בה"א. קראן לי מרא. גבהא קומתו. וימצא נוסף בסוף כמו ואתיקיהא. ההלכוא אתו. גם נראה בראשונה והוא נוסף אתמול אזרועך ובאמצע והאזניחו נהרות ויכתב בסוף ולא יבוטא בו. כמו חטא. ופעם יהיה חסר כמו על כס יה. ויתחלף בה"א האמון ההמון. גם ביו"ד תתימרו יתאמרו גם בוי"ו במבטא ולעמש' תמרו. והנה השלשה אותיות הם ראויים שיהיו לסימן בראש ובסוף. והנה האות שהוא היו"ד שהוא דומה לאחד שמוהו בסוף סימן המדבר זכר גם נקבה בפעלים. שמרתי אמרתי. ובשמות כמו שמי. ושמוהו בראש סימן יחיד זכר הוא דומה לנמצא. כמו שמספר עשרה דומה לאחד ושמוהו בסוף. הפך זה סימן לנכח הנקבה דעי ראי למען תזכרי. ובעבור כי במספר דומה לאחד היה ליחס. ובעבור היות העשרה כולל כל חשבון על כן היו"ד באחרונה כולל סימן רבים בסמוכים ידי נשים. ובסמוך אל המדבר ידי נטו שמים. והיו"ד ימצא נעלם עם חירק רגלי. ועם קמץ קטן רגלי חסידיו ישמור. ועם קמץ גדול ידיו רגליו והיו"ד תחת ה"א. הנה יד ה' הויה. ואתה הוה להם למלך. ותחת ה"א יחסיון חסה. ותחת א. לפ כל פקודי כל ישרתי. וימצא נוסף יצהר היושבי רבתי. והה"א שמוהו סימן היש הדבר. כי כן טעם הא לכם זרע. פעם לתמה הבמחנים הנהיה. ופעמים לדעת המבואר האיש. העבד העברי האנשים. ובאחרונה סימן לנקבה לשון עבר. גם כן בשמות. כי הזכר הניחו בלא סימן. אמרו אמרה קהלת. גם היתה סימן נקבה בפועלים בעתידים אשמרנה ישמרנה נשמרנה תשמרנה ישמרוה שמרנוה שמרוה. וסימן בשמות נערה בתולה. והה"א נוסף בבנין הכבד. גם בבנין התפעל. גם היא מובלעת מזה בידך. כמו יו"ד בטרם אצרך. ואלף ואבדך כרוב הסוכך. ונוספת באחרונה אשמעה. ובשמות כמו לילה. והוא נעלם עם קמץ עשה. ועם קטן בונה ירושלים. ועם פתח קטן אשר אני בונה. ועם חולם כי פרעה אהרן. גם שלמה. ועם שורק לא יקרחה קרחה. ובעבור היות הוי"ו מוצאו מהתחברות השפתים. על כן שמוהו בראשונה לדבק זה עם זה אברהם ויצחק. מי פעל ועשה. ובאחרונה לשון רבים זכרים. גם נקבות בפעל עבר וסימן בעתידים לזכרים. ופעמים גם לנקבות. אם תמצאו אם תעירו והי"ו ימצא נעלם עם שורק ועם חולם. ובעבור היות הה"א נוסף בסוף סימן הנקבה. הוצרכו להיות הוי"ו סימן לזכר. שמרו. גם בשמות. ידו. גם בעתידים אויב ירדפו. ובתוספת

ה"א או נו"ן בדגש או שורק. ישמרהו ישמרנו בעליו. וסימן לשון רבים מדברים בפעל עבר. ובעתידים. והנה הראתי כי אלו הארבע אותיות הם אותיות המשך. על כן היו השמות נכבדים שהם שמות העצם מאלה האותיות. והנה השם הראשון איננו במקרא רק במקום הזה. וידענו כי משה לא דבר לפרעה דברי השם רק ככתבו. ולא היה מזכירו בכינוי כי הוא היה קדוש. על כן הוצרכו הקדמונים לכנותו. ופירוש וזה זכרי כמו זה שמי כי הטעם כפול. והעד שאנחנו קוראין אותו אלהים בהתחברו עם אל"ף דל"ת שהטעם שהוא אדון. ובאה המלה על דרך לשון רבים. דרך כבוד. כמו אלהי. על כן האומר לשם כמו לאדם אדני שאל. טועה הוא: **ועתה** אזכיר הטעם דע כי שלשה עולמים הם. האחד הוא השפל. והוא על מעלות רבות רק שלש כוללם. והאחד המתכות והם שבעה. כנגד שבעה המשרתים ולמעלה מהם הצמחים והם על מעלות רבות. ולמעלה מהם החיים ומעלות רבות. והאדם לבדו הוא במעלה העליונה בעולם השפל. והשנוי יקרנו כעצמו בגופו גם בנפשו כנגד מחשבתו גם בעניניו וכל עסקיו. וחכמי לב דמו המינים שהם הכללים שהם שמורין כי הפרטים אובדים. דמו אותם המינים הכללים העומדים לצד עץ על מים רצים תמיד. והעולם האמצעי על מעלות רבות. והנה החמשה הכוכבים המשרתים מעלתם גדולים כי הם עומדים בעצמם לא יכלו ולא יחסרו. ולא תשתנה תנועתם ולא תוסיף ולא תגרע. ולא יעלו ולא ירדו. רק כפי המערכת יש להם שינוים רבים. כי פעם הוא הכוכב בקו המזלות. ופעם שמאלי. ופעם ימיני. רב או מעט. ופעם עולה בגלגלו הקטן. גם בגלגלו הגדול. שהנה מוצקו רחוק ממוצק הארץ. ופעם עולה גלגלו או יורד. ירוץ ופעם יתמהמה ופעם יעמוד ופעם ישוב אחרונית. וכל זה כנגד הארץ ופעם יראה ופעם יסתר. ופעם במזרח ופעם במערב וערכו אל חבורו וגם אל צבא השמים מלמעלה. גם אל הלבנה מלמטה. לעולם משתנה עד אין חקר. כי פעם מתחבר לאחד השבעה המבטים. והנה המחברות לבדם במעלה אחת משלש מאות וששים הם מאה ועשרים ובעבור אלו השינוים ישתנו כל הנבראים בעולם השפל בעצמם. ואף כי במקריהם והם בעצמם ובאורם לא ישתנו על כן למטה מהם הלבנה כי כל מקריהם יקרוה. ויותר כי יש להם שני גלגלים שאין מוצקם כמוצק הארץ. ועוד כי תנועתם כגלגל הקטן. הפך תנועת גלגל הגדול. ועוד כי אין לה אור בעצמה כי אם מהשמש. והעד כי בהתחבר עמו עם ראש התלי או זנבו. לא תראה השמש אם היה ביום. ואם היתה לנכח השמש בלילה באחד המקומות הנזכרים יהיה אור הלבנה נעדר. והנה למעלה מהמשרתים הם כוכבי גלגל המזלות והם קבועים בגלגל לא מתנועעים כמשרתים ולא ישתנה רחבם ולא ערך זה לזה ותנועה אחת להם בלי תוספת ומגרעת ערכם אל הארץ שוה ושינוי הראותם כפי מקומות הארץ. ותנועת השמש והעולם העליון הוא עולם המלאכים הקדושים שאינם גופות ולא בגופות כנשמת האדם. ומעלותם נשגבו מדעות הנקלות כנגדם. וכל זה העולם כבוד וכולו עומד ואין תנועה בשנוי בערך רק מעמדו איננו בעצמו רק בשם הנכבד לבדו. ונשמת האדם ממינם. ומקבלת כח עליון כפי מערכת המשרתים. וכל המשרת כנגד הצבא הגדול בעת הבראו. ואם תחכם הנשמה תעמוד בסוד המלאכים ותוכל לקבל כח גדול מכח עליון שקבל על ידי אור המלאכים. אז יהי דבק בשם הנכבד. וזהו שנדר יעקב והי' ה' לי לאלהים כי יתבודד כל ימי חייו לדבקה בשם כפי כחו. על כן אמר הסירו את אלהי הנכר. ועד היום לא אמר ככה. כי אז יחל לעבוד את השם כפי נדרו. על כן אמר יתרו עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים. וחכם גדול היה. והעד וישאלו איש לרעהו. ועוד וישתחו. ואין לו פחד ממנו. ובעבור שראה אדם כי ימות הוליד בן להיות המין שמור. והנה קבל כח מעמד על דרך כלל על כן אמרה חוה קניתי איש את ה'. ובני הנביאים היו מתבודדים אולי יקבלו כל אחד כפי כחו. והנה בשם הזה יתחדשו בעולם אותות ומופתים וכאשר נאמר לו זה השם הנכבד בקש אותות

ומופתים על כן לא תמצאנו בספר קהלת כי ידבר על המעשים. אשר עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע ואין כל חדש כי החכמה העליונה: (אבן עזרא)

הרמב"ן וזה זכרי לדור דר. יחזור אל אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, כי לא לעולם ישכח ברית אבות, וכל הדורות כאשר יזכירו "אלהי אברהם יצחק ויעקב" ישמע אל ויענם (תהלים נ"ה כ'). ועל דרך האמת, זה שמי לעולם, אלהי אברהם אלהי יצחק, וזה זכרי ואלהי יעקב, ולכך הוסיף בו ו', וזה טעם זכרי לדור דר חסר. והמשכיל יבין: (הרמב"ן)

בעל הטורים זה שמי לעולם. זה עולה י"ב מלמד שמסר לו שם של י"ב אותיות: (בעל הטורים)

אור החיים ויאמר עוד וגו' כה תאמר וגו'. טעם שחזר לומר פעם ב' שם הויה ברוך הוא ולא הספיק לו הודעת שם אהיה, לצד כי שם הויה הוא כולל כל הבחינות הקדושות יחיד ומיוחד ברוך הוא, ומתחלה לא הזכיר לו אלא שם בחינה אחת מבחינות הקדושות אשר יתכנה בה ה' בזמן שיהיה עם ישראל בצרה, ובזמנו דיבר שהיו בצרה לזה הזכיר שם אהיה לצד דבר בעתו והזכיר שם המיוחד. עוד טעם שחזר לומר כה תאמר וגו' ה' וגו' לצד שחש אל עליון שיבין משה ששלל ה' מדעתו לומר לישראל שם הויה, גם שלל מלומר מה שאמר בסמוך אלהי וגו' שלחני וגו' ולא יאמר אלא אהיה שלחני וגו', לזה חזר לומר כי יאמר גם כן ה' אלהי אבותיכם וגו'. ואראה כי באמירה זו רמז גם כן שם אהיה בתחלת שמות האבות א' דאברהם וב' יודין א' ביצחק וא' ביעקב:

עוד יכוין ה' שידעו ישראל כי הוא זה המבטיח להאבות הבטחת הגאולה, כי שם אהיה לא הובא בכתובים הראשונים הבאים בהבטחות. גם לצד שעדיין ישמיעם דברות קדשו ופתח דברו יאמר אנכי ה' אלהיך לזה הקדים להודיעם שם אהיה ושם הויה. שם אהיה הרמוז באנכי, ושם הויה כפשוטו כדי שיצדיקו דברי משה כשידבר ה' ויאמר אנכי ה' והבן. נמצינו אומרים כי צריך משה לומר לישראל בסדר זה אהיה שלחני אליכם ולצד שהוא שם חדש לידיעתם ונקרא על שם המאורע פי' שהיה עמם בצרתם יחזור ויאמר להם ה' אלהי אבותיכם. ואולי שגם רמז ג' אותיות הרשומים בשמות אבותם שהוא שם אהיה נטוי על ראשיהם מלמעלה: (אור החיים)

ספורנו ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל. לחכמי הדור: ה' אלהי אבותיכם. מצד פעולתו המיוחדת לו, אשר יורה עליה השם המיוחד, ומצד היותו אלהי אבותיכם, שכרת עמם ברית להם ולזרעם: זה שמי לעולם. השם המיוחד, וזה השם הקודם המורה קדמותי ונצחיותי, הוא זכרי לדור דור, הוא מה שהשיגו כל חכמי הדורות, חדשים גם ישנים, שיש בהכרח נמצא קדמון נצחי בלתי משתנה: (ספורנו)

[טז] וְאֶסְפְּתֶם אֶת-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתֶּם אֲלֵהֶם יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פְּקֹד פְּקֹדֹתַי אֶתְכֶם וְאֶת-הָעָשׂוּי לְכֶם בְּמִצְרָיִם:

אונקלוס אַזְיַל וְתַכְנוּשׁ יְת סְבִי יִשְׂרָאֵל וְתִימַר לְהוֹן יְיָ אֱלֹהָא דְאַבְהַתְכֹּן אֲתַגְלִי לִי

אָלְהֵה דְאַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לְמִימְרֵי מִדְּפָר דְּכִרְנָא יִתְכוּן וְיִתְ דְּאַתְעַבֵּד לְכוּן
בְּמִצְרַיִם : (אונקלוס)

יונתן אִיזֵל וְתַכְנוּשׁ יִתְ סְבִי יִשְׂרָאֵל וְתִימֵר יְיָ אֱלֹהֵא דְאַבְהֵתְכוּן אֲתַגְלִי לִי אֱלֹהִיהָ
דְּאַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לְמִימְרֵי מִדְּפָר דְּכִרְנָא יִתְכוּן וְיִתְ עוּלְבָנָא דְּאַיְתְּעֵבִיד לְכוּן
בְּמִצְרַיִם : (תרגום יונתן)

רש"י **את זקני ישראל.** מיוחדים לניצב. **ואם תלמד זקנים סתם,** היאך אפשר
לו **לחסוף זקנים של ס' רבוא:** (רש"י)

אבן עזרא **לך ואספת.** טעם אלהי אברהם שכרת ברית אתו לתת לו את ארץ כנען.
והטעם **פקוד באה עת פקודתם:** (אבן עזרא)

בעל הטורים **פקד פקדתי אתכם.** כמנין פקוד חסרתי לכם מלשון ולא נפקד ממנו
איש: **העשוי.** ב' במסורה ואת העשוי לכם במצרים ואידך כל הזהב העשוי
למלאכה שכל זהב הבאה להם במצרים היו מיחדים אותו למלאכת המשכן: (בעל
הטורים)

אור החיים **לך ואספת וגו'.** טעם כפל הדברים פעם ב'. נראה שיכוין ה' לומר כי
בעת ביאתו למצרים בתחלה ובראשונה יאמר לכל איש ישראל כי הוא בא שליח
מה' לישראל ואחר כך יקבץ כל זקני ישראל יחד ויאמר להם שליחותו יתברך כי
פקד את עמו וגו'. וטעם קדימת הודעת לכל כי איש שלוח הוא להם מה' כדי
שבאמצעות כן יתקבצו אליו כי זולת זה מי יטה אליו אוזן להתקבץ. גם נתחכם
ה' להודיעו דברים שיאמר לכל איש ואיש מישראל ודברים אשר יאמר באסיפת
זקנים, וטעם הזקנים לבד לצד הכבוד כאומרם ז"ל (ויק"ר פי"א) לא מקום אחד
וכו':

פקד פקדתי. אמר ב' פקידות כנגד פקידת קץ הגאולה וכנגד פקידתם מצרתם,
وهוא אומרו **אתכם** כנגד קץ הגאולה, **ואת העשוי לכם** כנגד צרתם במצרים כדי
לגאול אותם מהצרה ולהעלותם אל הארץ אשר נשבע. ורמז להם כי זולת העשוי
להם במצרים שהוא הלחץ וגו' עודנו זמן הקץ. גם רמז באומרו **העשוי** כי בא
ליפרע מהמצריים את אשר כבר עשו להם: (אור החיים)

ספורנו **פקוד פקדתי אתכם.** מצד היותכם זרעם: **ואת העשוי לכם במצרים.** מצד
היותי **שונא האכזריות והחמס:** (ספורנו)

**[וי] ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל-ארץ הפנימי והחתי והאמרי והפריזי
והחוי והיבוי אל-ארץ זבת חלב ודבש:**

אונקלוס **ואמרית אסיק יתכוון משעבוד מצראי לארע פנענאי וחתאי ואמוראי
ופריזאי וחוניאי ויבוסאי לארעא עבדא חלב ודבש:** (אונקלוס)

יונתן **ואמרית במימרי אפיק יתכוון מסיגוף מצראי לארע פנענאי וחתאי
ואימוראי ופריזאי וחוניאי ויבוסאי לארעא עבדא חלב ודבש:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואומר. וכבר אמרתי לאבותיכם שאעלה אתכם וזהו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. וגם אנכי אעלך גם עלה. או גזרתי עתה להיות זה. כמו ותגזר אומר: (אבן עזרא)

יח ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל אל-מלך מצרים ואמרתם אליו: הלה אלהי העבריים נקרה עלינו ועתה בלכה-נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה ליהוה אלהינו:

אונקלוס ויקבלון למימרך ותיתי את וסבי ישראל לות מלכא דמצרים ותימרון ליה יי אלהא דיהודאי אתקרי עלנא וכעו גזיל פעו מהלך תלתא יומין במדברא ונדבח קדם יי אלהנא: (אונקלוס)

יונתן ויקבלון מינד ותיעול אנת וסבי ישראל לות מלכא דמצרים ותימרון ליה יי אלהא דיהודאי אתקרי עלנא וכדון גזיל פדון מהלך תלתא יומין במדברא ונדבח קדם יי אלהנא: (תרגום יונתן)

רש"י ושמעו לקולך. מאליהם, מכיון שתאמר להם לשון זה ישמעו לקולך, שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף (ח) שבלשון זה הם נגאלים, יעקב אמר להם ואלהים פקוד יפקוד אתכם, (ט) יוסף אמר להם פקוד יפקוד אלהים אתכם (בראשית ג, כה): (אלהי העבריים. יו"ד יחירה, רמז ל' מכות. ברש"י יסן): נקרה עלינו. לשון מקרה, וכן ויקר אלהים, (במדבר כג, 7.) ואנכי (י) אקרה כה, אהא נקרה מאתו (כ) הלום: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) וא"ת א"כ גם משה ידע כמו הם ומה הוכח' זו דלמ' משה היה משקר וי"ל דבאותו זמן שזרח מפרע' לא הי' משה כ"א בן י"ב שנה והם לא מסרו הסי' אלא לגדול: (ט) ותימה הא לא מלינו פסוק זה גבי יעקב ושמא י"ל כיון דגבי יוסף נכתב פסוק זה ב"פ י"ל א' אמר משמו וא' אמר משום יעקב אביו כלו' שכן קבל יוסף מאביו והסני ליוסף אע"פ ששניהם דברי יוסף. רא"ס בשם הרמב"ן. (נח"י) כן איתא בפדר"א פ' מ"ח וכ"כ תוספות בסוטה דף י"ג וכ"ה בש"ר כאן ובפרש' ה': (י) אבל בר"פ ויקרא כ' אבל לנביאי עכו"ם נגלה עליהם בל' טומאה ושמא י"ל שפי' ויקר לעולם ל' מקרה הוא אלא שלשון מקרה פעם מתפרש על המקרה וההזדמן כמו כי יקרא קן כפור ופעם על השכבת זרע שהיא ל' טומאה כמו מקרה לילה: (כ) לא שאהיה נקרה אליו כמו ויקר אלהים אל בלעם שהשם נקרה אליו כי בלעם לא היה נקרה אל השם אלא נקרה מהשם ואמר הלום להודיע שפי' כה הלום כמו לא שמעת עד כה לא ככה כמו כה אמר ה' שאם יהיה פי' כה ככה אפשר שיהי' פי' אקרה שגם אני אקרה אל אחר ככה כמו שיקרה השם אליו ואין זה הכוונה כאן רא"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושמעו. כל שמע אחריו למי"ד או בי"ת הטעם שישמעו הענין שנושא

הקול לא לשמוע הקול. דגשות יו"ד העבריים דרך צחות להראות יו"ד היחוס כי יו"ד העברים בחירק תחת הרי"ש סי' רבים כמשפט: נקרה עלינו. בה"א גם באל"ף הטעם אחד. כמו נקרא נקראתי ועוד אפרש טעמו כי הוא פן יפגענו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ושמעו לקולך. מאליהן, מכיון שתאמר להם לשון זה מיד ישמעו לקולך, שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף, שבלשון הזה נגאלין, יעקב אמר להם ואלהים פקוד יפקוד אתכם (בראשית נ כד), יוסף אמר להם פקוד יפקד אלהים אתכם (שם כה). לשון רש"י. אולי ידרוש הרב כי יוסף אמר פעמים פקד יפקוד, להגיד שהיתה מסורת בידו מאביו. ובאלה שמות רבה (ג יא) מיד **ושמעו לקולך**, למה, שמסורת גאולה היא בידם שכל גואל שיבא ויאמר להם פקידה כפולה הוא גואל של אמת. זה לשונם באגדה זו. **ויש** עליך לשאול, ומנין להם שיאמינו, שמא שמע משה במסורת הזאת כמותם. ויש לומר כך קבלו מיוסף ששמע מפי הנביא אביהם, שהראשון שיבא ויאמר להם בלשון הזה הוא יהיה הגואל אותם, גלוי וידוע לפני הקב"ה שלא יבא אדם ויכזב בהם, בכך הבטיחם:

אבל במקום אחר מצאתי שם (בשמו"ר ה א) אמר ר' חמא ברבי חנינא, בן שנים עשרה נתלש משה מבית אביו. למה, שאלו גדל בבית אביו ובא ואמר להם המעשים, לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים אביו מסרם לו, לפי שיוסף מסרה ללוי ולוי לקהת וקהת לעמרם, ולכך נתלש מבית אביו, וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים, לפיכך האמינו בו, שנאמר (להלן ד לא) ויאמן העם. וכונתם "שיוסף מסרה ללוי" לומר שיעקב גלה סודו ליוסף באהבתו אותו, בו בלשון השביע יוסף לאחיו כלם, וגלה ללוי כי הוא אמר להם כלשון הזה מפני המסורת שבידו מאביו, וצוה שיהיה הדבר סוד: (הרמב"ן)

בעל הטורים ושמעו לקלך. ר"ל שאינך צריך להרבות בקול כי מיד ישמעו לך. ושמעו ב' במסורה. ושמעו לקלך. ושמעו מצרים כי העלית בכחך כשדבר משה עם פרעה שמעו כל מצרים. דבר אחר אע"פ שקולו היה נמוך היה נשמע בכל ארץ מצרים ולפי שקול בני אדם נמוך לכן הוא חסר: (בעל הטורים)

אור החיים ושמעו לקולך. טעם אומרם **לקולך** יכוין להודיעו כי יאמינו ויקבלו ממנו הגם שלא יאמר להם מה שמו, ולזה אם היה אומר ושמעו לדברך או אליך עדיין יש בנשמע כי טעם הקבלה לצד דברים הנאמרים ממנו, ומאומרם **לקולך** הנה הקול הוא מוגבל היותו מאדם המוציא לא מזולתו מה שאין כן הדברים שיתכנו להאומר אותם והם דברי הזולת, לזה אמר **לקולך** פי' כי כשיוציא קולו קול מבשר יקבלו ממנו, ובזה שלל שאין שום דבר מעכב להם האמונה לא שאלת השם ואין צריך לומר אותות ומופתים:

ה' אלהי העבריים. הנה האדון ה' צבאות נתחכם לומר אליו כי אינו מתרצה שיקרא שמו אלא על העברים ולא הודיע שם הגדול הזה אלא להעברים, והכוונה כדי שלא יהיה לו מקום לפרעה לומר לא ידעתי וגו' והלא גם ה' אמר אלהי העברים אבל אתה אינך מכיר כי בזוי אתה מאוד ומה יכיר איש שדה במרגליות:

נקרה עלינו. פי' לבל יחשוב כי יהיו רגילים בכך ויהיה כזה יום מחר וכן על זה הדרך, גם אפשר שיאמר להם אחרי כן שיתמידו בענין, לזה אמרו כי דבר זה אינו בתמידות גם אינו דבר הרגיל אלא דרך מקרה והוא אומרם **נקרה עלינו**:

ועתה נלכה נא. אומרו **ועתה פי** כי דבר זה הם צריכין לעשותו תיכף ומיד בלא שום שאלת זמן כי אלהיהם לא קבע זמן. או ירצה כי אינו דבר זה אלא לפי שעה וכמו שפירשנו בנקרה עלינו, והכונה בזה מהטעם עצמו שאמר **נלכה נא דרך שלשת ימים:**

שלשת ימים. וטעמן של דברים שאמר כן לצד שאמר בסמוך ושאלה אשה משכנתה וגוי ואם לא יאמרו כן אין מציאות לשאול מהם ולהלותם כלי כסף וגוי ולצאת ברכוש גדול. ובזה תנוח הדעת למה צוה ה' שאלת כסף וגוי מהשכנות בזמן מוקדם ולא המתין עד עת בא דכרו הטוב לצאתם מארץ מצרים ושם יאמר להם, ומה גם שהדברים שם במקומן ובזמנם נאמרו ביום שלמחר יצאו ואם כן מה צורך לאומרם קודם י"ב חודש. והיה נראה לומר כי זה היה לחזק לבבם באמיתות הגאולה ואין זה עיקר. ולדרכנו כפתור ופרח כי הוצרך ה' לומר להם הטעם שהוא הסובב שיאמרו נלכה דרך שלשת ימים וגוי שבזה ושאלה אשה וגוי לצד שדעתם לחזור. ובסמוך יתבאר עוד תיבת ועתה:

ועדיין צריך לתת לב סוף כל סוף למה יצו ה' דברים שאינם מהמוסר לגנוב דעתם בין בהליכה בין בהשאלת חפציהם, והאמת כי כל המעשה הוא משפט צדק כי לצד ששעבדו בישראל צריכין. להעלות שכר שכיר, וצא ולמד מתשובת איש ישראל למצרים (סנהדרין צ"א.) כשתבעו מהם כליהם אשר שאלום, אלא למה יעשה ה' הדבר דרך ערמה כי ח"ו לא קצור קצרה ידו מפדות ישראל בעל כרחם ולהוציא ממונם ועיניהם רואות וכלות:

ונראה לומר כי נתכוין ה' בזה להטעותם כדי שירדפו אחריהם להכבד בפרעה וגוי, וזולת ההשאלה גם זולת ה. ליכתם בדרך זה על דעת לחזור לא היו המצריים רודפים אחריהם. ועיין מה שכתבנו בפרשת בשלח בפסוק ויהפך לבב פרעה וגוי:

ותמצא אות לדברינו כי אמרו ז"ל (שמו"ר פי"ד) שבימי האפילה גילו ישראל מצפוני המצריים וידעו אוצרותיהם וסגולותיהם וחפציהם וביום שאלתם לא היו המצרים יכולים להכחיד, מארי דאברהם ולמה לא נטלום אז ואין מבין דבר, אלא ודאי שנתכוין ה' שיעשו כסדר זה לרדוף אחריהם כנזכר ויכבד בהם. ובענין המעשה מצד עצמו שנטלו ממונם אין איסור בזה להציל אדם את שלו מהאנס, וצא ולמד מיעקב שהיה מערים להציל את שלו מיד לבן הארמי, וצא ולמד ממעשה ג' תנאים (יומא פ"ג) אשר הצילו פקדונם מאשת כידור בדרך ערמה ואין בזה איסור, והוא אומרו הנביא (תהלים י"ח) ועם עקש וגוי. ומה שלפנינו הענין הוא יותר נקי ובר כי דקדקתי בכל הדברים הנאמרים בענין ואין בהם דבר שקר כי לא הזכירו בלשונם החזרה כלל, וגם לשון זה לצד מעלת קדושו אלהי ישראל לא רצה לכנות הדברים אליו אלא הם בני ישראל ידברו כזה, ולזה אמר תיבת **ועתה פי** לומר כי הם דברי עצמם לא דברי עליון. שאם לא אמר ועתה היה הכונה על זה הדרך נקרה עלינו ואמר נלכה וגוי, וכמו כן תמצא בדבר משה עם פרעה אמר לו (ה' א') שלח את עמי ויחוגו לי במדבר לא הזכיר זמן אלא ישראל אמרו לו (ה' ג') נלכה נא דרך וגוי, והגם שבדבריהם שם לא אמרו ועתה סמך על פסוק ראשון. והבינותי באמרי נועם באומרו שלח את עמי ויחוגו לי במדבר כי כל דבריו צדק ואמת, שהרי דור שיצאו ממצרים לא חגגו אלא במדבר כי שם נפלו פגריהם ואת בניהם הכניס ה' לארץ, והגם שאותם גם כן יצאו ממצרים אף על פי כן לא יחשבו הם אלא הגדולים העובדים והזובחים והם מבן עשרים שנה, ובזה כל דברי ה' אמת וצדק. גם השאלת הכסף וגוי אין בו דבר שקר בתורת שאלה בא לידם אלא שעכבוהו בעד תביעתם שיש להם כנגד שכר שכיר שעבדו

אותם ובנו כמה בנינים וכשיבואו לחשבון ידייקו החשבון וישלימו להם המצריים מה שנוגע להם:

ואחת שאלתי עמדה לי ומה הכריח הדבר להיות כן לרדוף המצרים אחרי בני ישראל ולמה לא יכבד ה' בפרעה ובכל עמו ויעלה עליהם היאור בדבר עצמו אשר זדו ושם יצף ה' לפרעה ולכל עמו וגם הנשים והטף ולא היה צריך לכל האמור ויוציא ישראל בכסף וזהב בעל כרחם או שיטלו הכל בשבעת ימי אפלה (שמו"ר פי"ד) כי להם היה אור וחפשום כמו שכתבנו בסמוך. ואולי כי עשה ה' ככה לבי טעמים, הא' כי קריעת ים סוף ופלאיו פרסמו גדולתו ית' וכבודו מלא עולם כידוע מה שלא היה נעשה כן באופן אחר, וטעם ב' כי ה' מודד מדה כנגד מדה ואמרו ז"ל (סוטה י"א): כי המצריים נתחכמו על ישראל לשעבדם בתחלה בפה רך ואחר כך בפרך והשופט בצדק מדד במדה עצמה כי מתחלה בפה רך נלכה ג' ימים השאילוננו כספיכם שמלותיכם וגו' ואחר כך בפרך, ועל כל פנים נתחכם האדון שלא יצא גם מפי ישראל דבר שקר כנזכר (מיכה ז') תתן אמת ליעקב: (אור החיים)

ספורנו ושמעו לקולך. בכל אשר תצום: אלהי העברים. אלהי המחזיקים בדעות עבר: נקרה עלינו. בעת שלא היינו מתכונים לנבואה, ולא מבקשים דבר מלפניו, רק להפקת דצונו צוה שנזבח: (ספורנו)

דעת זקנים ושמעו לקולך. פרש"י שכבר סימן מסור בידם מיעקב ומיוסף שבלשון זה דפקוד יפקוד יהיו נגאלין. ויש מקשים שלא מצינו שאמר יעקב לשון זה דפקוד יפקוד ולמאי דפרש"י בפרשת ויחי ניחא: (דעת זקנים)

[יט] וְאֲנִי יְדַעְתִּי כִּי לֹא-יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהִלָּךְ וְלֹא בְיַד חֲזָקָה:

אונקלוס וקדמי גלי ארי לא ישבוק יתכון מלפא דמצרים למיזל ולא מן קדם דחילה תקיף: (אונקלוס)

יונתן וְאֲנִי קְדָמִי גְלִי אָרוֹם לֹא יִשְׁבּוֹק יִתְכוֹן מִלְפָּא דְמִצְרַיִם לְמִיזֵל וְלֹא מִן דְחִילִיָּה תְקִיף אֶלְהִין בְּגִין דְבְּמִמְרִי לְאוֹכְחוֹתִיָּה בְּמִכְתָּשִׁין בְּיִשְׁרָן: (תרגום יונתן)

רש"י לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. אם אין אני מראה לו ידי החזקה, כלומר כל עוד שאין אני מודיעו ידי החזקה לא יתן אתכם להלך: לא יתן. לא יסבוק, כמו על כן לא נתתיך, (בבאש"ט כ, ו). לא נתנו אלהים להרע עמדי, (שם לא, ת). וכלן לשון נתינה הם. וי"מ ולא ביד חזקה. ולא בשביל שידו חזקה (ב) כי מאז אשלח את ידי והכיתי את מצרים וגו' ומתרגמינן אותה ולא מן קדם דחילה (מ) תקיף. משמו של רבי יעקב ברבי מנחם נאמר לוי: (רש"י)

שפת חכמים (ב) כלו' דה"פ של קרא כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא בשביל שידו חזקה שהרי אם שלחתי את ידי והכיתי וגו' כלו' ואלו היתה ידו חזקה לא היה שולחם: (מ) פי' ולא מפני שכחו הוא חזק. וזה שתולה הפי' הזה לרבי

יעקב ולא לאונקלוס המתרגם אינו רק על הפי' של ושלחתי את ידי שפי' אותו כי מאז שלחתי את ידי והכיתי מיד ישלח אתכם. אבל לא ידעתי איך יפרשו הוי"ו של ואחרי כן ישלח אתכם הרא"ס, ונ"ל שהוא כוי"ו ואלה בני לבעון ואיה וענה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואני. לא יתן רשות או כמו יניח. כמו כי על כן לא נתתיך לנגוע אליה. ולא בעבור יד החזקה שיש לו. והגאון אמר ולא ביד חזקה בפעם אחת: (אבן עזרא)

הרמב"ן (יט~כ) ולא ביד חזקה. כל עוד שאין אני מודיעו ידי החזקה לא יתן אתכם להלוך. לשון רש"י: והנכון בעיני, **לא יתן אתכם להלוך** בדבור **ולא ביד חזקה** עד שאשלח **ידי בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבן**, ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים, **ואח"כ ישלח אתכם**, כי כלם באו עליו טרם נתנו אותם להלוך: (הרמב"ן)

בעל הטורים ואני ידעתי. נ' עקומה רמז לחמשים מכות: **להלך**. ב' במסורה בתורה הכא ואידך כי מאן ה' לתתי להלך עמכם ג' היו באותו עצה יתרו איוב ובלעם אמר הקב"ה יודע אני כי לא יתן אתכם להלך בעצת בלעם ועל כן אני צריך להראותו ידי לבטל עצתו ואמר בלעם מאן ה' לתתי להלך עמכם לקלל העם: (בעל הטורים)

ספורנו כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך. לא יסכים לעשות זה ברצונו, לבקשתי: **ולא ביד חזקה.** ואני אעשה שלא יתן אתכם להלוך כאשר תחזק ידי עליו, כי בסור המכות אחזק לבו שלא יירא שאוסיף: להכותו: (ספורנו)

ב וְשַׁלַּחְתִּי אֶת-יָדִי וְהִכִּיתִי אֶת-מִצְרַיִם בְּכָל נִפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה בְּקִרְבֹּ, וְאַחֲרֵי-כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם:

אונקלוס וְאֶשְׁלַח פּוֹן יַת מַחַת גְּבוּרָתִי וְאֶמְחִי יַת מִצְרָאִי בְּכָל פְּרִשְׁוֹתַי דִּי אֶעֱבַד בְּיַנְיָהוֹן וּבְתַר כֵּן יִשְׁלַח יְתָכּוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְתִתְעַבְבוּן תִּמְוֵן עַד דְּאֶשְׁדַּר יַת מַחַת גְּבוּרָתִי וְאֶמְחִי יַת מִצְרָאִי בְּכָל פְּרִשְׁוֹתַי דְּאֶעֱבַד בְּיַנְיָהוֹן וּמִבְּתַר כֵּן יִפְטוֹר יְתָכּוֹן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ושלחתי את ידי. כנגד ידו: (אבן עזרא)

בעל הטורים אשר אעשה בקרבן. אשר גי' דצ"ך עדי"ש באח"ב שבקרבן היו רשומות. המכות: (בעל הטורים)

ספורנו והכיתי את מצרים בכל נפלאותי. באופן שיפלא עליהן כל שומע, ורבים יראו וייראו אולי ישובו קצתם: (ספורנו)

כא וְנִתְּתִי אֶת-חַן הָעַם-הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וְהָיָה כִּי תִלְכּוּן לֹא תִלְכּוּן רִיקָם:

אונקלוס וְאַתָּן יְת עֲמָא הָדִין לְרַחֲמִין בְּעֵינֵי מְצָרָאֵי וִיחֵי אַרְי תְּהַכּוֹן לָא תְּהַכּוֹן (אונקלוס) רִיקְנִין :

יונתן וְאַתָּן יְת עֲמָא הָדִין לְרַחֲמִין בְּעֵינֵי מְצָרָאֵי וִיחֵי אַרְוִים תְּהַכּוֹן מִן תְּמֹן פְּרוּקִין לָא תְּהַכּוֹן רִיקְנִין : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ונתתי. גם היה דבר פלא שמצריים היו מפייסין את ישראל שישאלו מהם וזה טעם וישאילום וזה הפך משפט אנשי העולם. ודע כי מ"ם ריקם נוסף והמלה נמצאת על רבים כזאת גם על לשון נקבה אל תבואי ריקם. וכמוהו חנם : (אבן עזרא)

בעל הטורים תלכו. ב' במסורה הכא ואידך ובמנוסה לא תלכו להקיש גאולה אחרונה לגאולה ראשונה לענין שלא ילכו ריקם : לא תלכו : ב' במסורה לא תלכו ריקם. לא תלכו אחרי אלהים אחרים. כשיצאו ישראל ממצרים התרה בהם להשליך ע"א שבידם לפי שהיו עומדין בין העו"א כדכתיב ביחזקאל ביום ההוא נשאתי ידי להם להוציאם מארץ מצרים וגו' ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו : (בעל הטורים)

אור החיים לא תלכו ריקם כאן רמז ה' משפט עבד עברי דכתיב בו (דברים טו) לא תשלחנו ריקם הענק תעניק לו : (אור החיים)

[כב] וְשִׂאֵלָה אִשָּׁה מִשְׁכַּנְתָּהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי-כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת וְשִׁמְתָם עַל-בְּנֵיכֶם וְעַל-בְּנֹתֵיכֶם וְעַל-בְּנֵיכֶם וְעַל בְּנֹתֵיכֶם וְעַל בְּנֵיכֶם וְעַל בְּנֹתֵיכֶם אֶת-מִצְרָיִם :

אונקלוס וְתִשְׁאַל אֶתְתָּא מִשְׁבַּבְתָּהּ וּמִקְרִיבַת בֵּיתָהּ מְנִין דְּכֶסֶף וּמְנִין דְּדָהָב וּלְבוּשִׁין וְתִשׁוּון עַל בְּנֵיכֶון וְעַל בְּנֹתֵיכֶון וְתִרְוֹקִינוֹן יְת מִצְרָיִם : (אונקלוס)

יונתן וְתִשְׁאַל אֶתְתָּא מִן שְׁבַבְתָּא וּמִן קְרִיבַת כּוֹתְלֵי בֵּיתָהּ מְנִין דְּכֶסֶף וּמְנִין דְּדָהָב וּלְבוּשִׁין וְתִעְטְרוֹן עַל בְּנֵיכֶון וְעַל בְּנֹתֵיכֶון וְתִרְוֹקִינוֹן יְת מִצְרָאֵי : (תרגום יונתן)

רש"י ומגרת ביתה. מאותה שהיא גרה אתה צבית: ונלכתם. כתרגומו ותרוקנון, וכן וינלכו את מצרים, (שמות יב, לו.) ויתנלכו בני ישראל את עדים, (שם לג, ו.) והגו"ן זו יסוד. ומנחם חזרו במחצרת לד"י, (נ) עם ויכל אלהים את מקנה אביכם, (בראשית לג, ט.) אשר הליך אלהים מאבינו, ולא יאמנו דבריו, כי אם לא היתה הגו"ן יסוד והיא נקודה בחיר"ק, לא תהא משמשת בלשון ופעלתם, אלא בלשון ונפעלתם, כמו ונסחתם מן האדמה, (דברים כח, סג.) ונתתם ביד אויב, ונגפתם לפני אויביכם, (ויקרא כו, יז.) ונתתם בתוכה, (יחזקאל כב, כא.) ואמרתם נללנו, לשון נפעלנו, וכל גו"ן שהיא צאה בתיבה לפרקים, (ס) ונפלת ממנה, כנו"ן של נוגף, נושא, נותן, נושא, כשהיא מדברת לשון ופעלתם, תנקד בשו"א בחטף, כגון ונשאתם (ע) את אביכם, (בראשית מה, יט.) ונתתם להם את ארץ הגלעד, (במדבר לג, כט.) ונמלתם את צר ערלכתם. לכן אני אומר, שזאת הנקודה בחיר"ק מן היסוד היא, ויסוד שם דבר נרול, והוא מן הלשונות הכבדים, כמו דבור, כפור, למוד, כשידבר בלשון ופעלתם ינקד

בחיר"ק, כמו ודברתם אל הסלע, (שם כ, ח.) וכפרתם את הבית, (יחזקאל מה, כ.) ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא, יט.): (רש"י)

שפתי חכמים (נ) פי' בתיבות שאות ראשון זיכוד הוא האל"י ויהיה קרן כל וא"כ לדבריו אין הנון יסוד: (ס) פי' ועוד ראה שנו"ן וינלכו היא שרשית: (ע) כ"ס הכא נו"ן של ונללתם שנופלת לגמרי שהרי אינו יסוד זו כלל לדברי מנחם היה לו לינקד בן"א והואיל ונקוד בחיר"ק לכך אני אומר וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושאלה. הנה במקום אחר וישאלו זכרים ונקבה. והזכיר הנקבות עתה. כי מנהג הנשים לשאול מאת השכנות יותר מהזכרים כלי תכשיט זהב וכסף לשום על צוארי הבנים והבנות ונזמים באזנים ובאף אצודה ושהרונים ועכסים. וזה המנהג היום בארץ ישמעאל לא כן בארץ הערלים. וככה הזכיר מכשפה. כי הנשים בעלת כשפים יותר מהזכרים: **ומגרת ביתה.** כי אחוזה היתה להם. ויש מתאוננים ואומרים כי אבותינו גנבים היו ואלה הלא יראו כי מצוה עליונה היתה ואין טעם לשאול למה כי השם ברא הכל והוא נתן עושר למי שירצה ויקחנו מידו ויתננו לאחר. ואין זה רע כי הכל שלו הוא: **ונצלתם.** כמו ודברתם. כי יתכן להיות משקלה מבנין נפעל כמו ונגפתם: (אבן עזרא)

בעל הטורים ושמות. ב' במסורה הכא ואידך וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמות לומר לך שכל כלי הבסף והזהב לקחו אבל שמלות לא לקחו אלא כל אחד ב' שמלות אחד לצרור בו את הבצק דכתיב משארותם צרורות בשמלותם ואחד למלבוש והיא הספיקה להם כל ימי היותם במדבר דכתיב שמלתך לא בלתה מעליך: **ונצלתם.** בגימטריא כמצולה שאין בה דגים: (בעל הטורים)

אור החיים ונצלתם וגו'. כאן רמז היתר הצלת אדם ממונו מאנס. או ירמוז שבזה יסובבו למצרים לרדת במצולות ים כי באמצעות ב' המצאות שידברו ללכת דרך שלשת ימים גם כשישאלו מהם כליהם זה יסובב אותם לרדוף אחריהם וירדו במצולות: (אור החיים)

ספורנו ונצלתם את מצרים. אף על פי שתקבלו הכל מהם דרך השאלה, ותהיו חייבים להחזיר, הנה תקנו אחר כך את הכל בדין, ברדפם אחריכם להלחם בכם ולשלול את שללכם. כי אמנם כאשר מתו באותה המלחמה, כי ה' נלחם, היה בדין מדה כנגד מדה כל שלל הרודפים לנרדפים, כמנהג בכל מלחמה: (ספורנו)

כלי יקר ושאלה אשה משכנתה וגו'. י"מ שאלה זו אינה לשון הלוואה, כי איך יצוה ה' לדבר שקר וליקח בערמה אלא הוא מלשון שאל ואתנה לך האמור בשלמה המלך (מ"א ג.מה) שהוא מתנה גמורה, וכן חיים שאל ממך, נתתה לו (תהלים כא.ה), כך שאלה זו היא שיתנו להם מתנות, ומ"ש (יב.ל) וישאילום. היינו שהמצרים התחילו לתבוע מהם שיקבלו מהם מתנות כל כך מצאו חן בעיניהם.

יש לדקדק למה הזכיר כאן כלי כסף וכלי זהב ושמות, ובפר' בא (יא.ב) אצל הציווי לא הזכיר שמלות, ואח"כ בשעת מעשה חזר והזכיר שם שמלות, ועוד למה אמר כאן ושמתם על בניכם וגו', וכי עצה טובה קמ"ל מה להם לעשות עם השמלות, ולמה לא נתן להם עצה מה יעשו עם כלי כסף וזהב. ונ"ל לפי ששאלה

זו לא היתה כ"א אחר מכת בכורות אחר שהסכים פרעה לשלחם, כי קודם זה למה ישאילום ומכת בכורות היתה כמו חשש מגפה, ויש חשש סכנה ליקח בגדים מן הבית שיש בו חשש שינוי אויר ע"כ לא הוצרכו לבקש מן המצרים שישאילו להם בגדיהם, כי המה מעצמם יתנו להם השמלות כי ניחא להם שילכו במדבר בבגדיהם כדי שיפוח הרוח בהם, וחשש הקב"ה שמא יהיו ישראל יראים ללבוש אותן הבגדים מחמת חשש עיפוש אויר שבהם, ע"כ אמר ושמתם על בניכם ובנותיכם ולא תיראו כי לא יגע בהם רע, לפיכך בפרשת בא (יא.ב) כשצוה להם ה' שישאלו מן המצרים לא הזכיר שמלות כי ידע ה' שהמצרים מעצמם ישאילום ואולי שעל זה נאמר וישאילום ודרשו רז"ל (ברכות ט:) בעל כרחם דישראל, וכן נאמר (שמות יב.לה) בשעת מעשה ששאלו גם שמלות, אבל לא מחמת בקשת ישראל כ"א המצרים מעצמם השאילום, ומ"ש כאן ושאלה אשה וגו' והזכיר גם שמלות, אין כאן מקום הציווי כי אם הגדת עתידות הוא לומר שכך יהיה לעתיד שאת הכל ישאילום, מקצתם ע"י בקשת ישראל דהיינו כלי כסף וזהב, ומקצתן ישאילום מעצמם דהיינו שמלות.

ורמז לדבר שמצינו ג"פ לשון חן בשאלה זו, אחת בפרשה זו, ב"פ בפרשת בא, וג"פ חן עולה למספר כסף זהב להורות שדוקא כסף וזהב השאילום מצד החן שמצאו בעיני המצרים, אבל שמלות לא היו בכלל החן כי אף אם לא היו מוצאים חן בעיני המצרים היו משאילום כאמור, ובזה מיושב מ"ש כאן ושאלה אשה משכנתה ולא הזכיר איש, ובציווי נאמר וישאלו איש מאת רעהו, לפי שבציווי לא הזכיר שמלות מן הטעם שנתבאר, ובשאלת כלי כסף וזהב היו האנשים והנשים שוין, אבל כאן שמגיד העתידות שישאילום גם שמלות ומסתמא ישאילום הנשים אשר מתו בעליהם הבכורים כדי להשליט הרוח בבגדים ע"כ הזכיר רק הנשים, ומדבר בבגד העליון של האנשים שגם הבנות דרכן ללובשן. (כלי יקר)

דעת זקנים ושאלה. פי' ה"י שאלה נתינה כמו שאל ממני ואתנה וגו' כי כשיחזקו מצרים למהר לשלחם שאלו להם שיתנו להם כלי כסף וכלי זהב קודם שילכו והם יתנו ברצון מפני שיתיראו מן המכות: (דעת זקנים)

שמות פרק-ד

א ויען משה ויאמר והן לא-יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא-נראה אליה:

אונקלוס ואתיב משה ואמר והא לא יהמנון לי ולא יקבלון מני ארי יימרון לא אתגלי **לך** **??** (אונקלוס)

יונתן ואתיב משה ואמר והא לא יהימנון לי ולא יקבלון מני ארום יימרון לא אתגלי **לך** **??** (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויען. הנה השם אמר שיאמינו בו הזקנים רק לא הזכיר ככה. כי ושמעו לקולך אולי לא יאמינו בלב: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי. אותה שעה דבר משה שלא כהוגן, הקב"ה. אמר לו ושמעו לקולך (לעיל ג יח), והוא אמר והן לא יאמינו לי, מיד השיבו הקב"ה בשיטתו ונתן לו אותות לפי דבריו. לשון ואלה שמות רבה (ג טו). ור"א אמר על דרך הפשט כי ה' אמר שיאמינו בו הזקנים רק לא הזכיר שיאמינו העם, או שישמעו לקולו ואולי לא יאמינו בלב שלם. ואיננו נכון. אבל יתכן שנאמר כי ושמעו לקולך איננה הבטחה רק צואה, ושמעו לקולך כי ראוי להם שישמעו, ותבא אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים. וכן ושמעו מצרים כי העלית בכחך ואמרו אל יושב הארץ (במדבר יד יג יד), ראוי שיהיה ככה, וכן בזאת תדע כי אני ה' (להלן ז יז), ראוי, לא מתקיים. וכן והאמינו לקול האות האחרון בפרשה הזאת (פסוק ח), ורבים כן:

והנכון בעיני, כי ושמעו לקולך לבא עמך אל המלך ולאמר לו אלהי העברים נקרא עלינו, כי מה יפסידו. והנה השם הודיעו כי לא יתן אותם מלך מצרים להלוך, ולכן אמר משה והן לא יאמינו לי אחרי ראותם שלא יתן אותם פרעה להלוך ולא ישמעו עוד לקולי כלל, כי יאמרו לא נראה אליך ה', שאלו היית שליח השם לא ימרה פרעה את דברו. או שיאמרו לא נראה אליך השם הגדול במדת רחמים לעשות לנו אותות ומופתים כאשר אמרת כי אינך גדול מהאבות, ולכן לא שמע פרעה, שאלו פרעה היה מאמין בדבריך היינו יוצאים על כל פנים, ואין עונותינו מבדילים בינינו ובין הרחמים: (הרמב"ן)

אור החיים ויען משה וגו'. צריך לדעת מה מקום לטענת לא יאמינו אחר שהבטיחו ה' ואמר ושמעו לקולך. עוד למה כפל לומר לא יאמינו ולא ישמעו בקולי. והיה אפשר לומר כי לצד שאדם בעל בחירה ורצון לא סמך לבו עליהם שיצדיקו באמונה. ואמרו ולא ישמעו וגו' פי' אפי' שמיעת קולו לא ירצו לשמוע. ואין דרך זה מספיק בכוונת הכתוב כי לא היה לו להרהר אחר מדותיו יתברך ולחשוד כל כך בישראל. עוד יש לדקדק אומרו הן ולא אמר אם לא וגו'. ויתבאר על נכון על דרך מה שכתב רמב"ם בפ"ז מהלכות יסודי התורה וז"ל אין נבואה שורה אלא על חכם גדול בחכמה וכו' שלם בגופו וכו' ע"כ, וכתב הכסף משנה וזה לשונו וצ"ע למה לא כתב שצריך שיהיה עשיר גבור ועניו ותירץ שאותם תנאים צריכין למתנבא בקביעות ורמב"ם לא נחת לפרש אלא על המתנבא שלא בקביעות. והנה אפי' אם נאמר שתחשב נבואה זו של משה אקראי מה שאינו כן אף על פי כן טוען טענה הנשמעת לצד ענותנותו כי הוא חסר תנאים שבהם יאמן נביא לישראל, והוא אומרו והן פי' וכן הוא הדין שלא יאמינו לי כי אין אני חכם גדול בחכמה ומלא מכל התנאים המאושרים ואין צריך לומר אם תחשב נביאת קביעות כמו שכן הוא כפי האמת כי הוא הולך ובא מהשם לישראל ולפרעה ולמצרים אם כן צריך שיהיה עשיר מה שלא כן היה, וזה לך האות שהיה רועה לחותנו צאנו ולא נתעשר אלא במדבר מהלוחות (נדריים ל"ח). ואם כן אם יבואו ישראל לשאול לזקניהם המשפט הן לא יאמינו לי כפי הדין. ומה שאמר ולא ישמעו בקולי כאן רמז עוד טענה הנשמעת כי הוא כבד פה וכמו שגילה אחר כך בפירוש כי כבד פה. ודבר זה הוא אחד מתנאי המתנבא אפי' באקראי שיהיה שלם בגופו, וזה אחד מחסרוני הגוף, ולזה אמר ולא ישמעו לסיבת קול כי כבד פה וכבד לשון הוא, ואמר הטעם כי יאמרו לא.

נראה אליך וגו' פי' אינך ראוי שיראה לך כל עיקר ואפי' באקראי. ומה שלא טען

טענה זו משה עד עתה ולא שאל אלא ואמרו לי מה שמו מה אומר שזה יגיד שאינו חושש להם שלא יאמינו שאם היה חושש לזה לא היה מחזר אחר ידיעת השם שהוא דבר שתכף יאמר אליו זה שמי:

ואולי כי נתכוון בשאלה ראשונה ואמרו וגוי שיגלה ה' שמו וסודו אשר יעשה בו נפלאות, כי שם המפורש יפליא עשות ובאמצעותו יקנה כל הקניינים בין מעלות המורגשות בין מעלות האושר והחכמה וישלים עצמו להיות ראוי לנבואה בסוד (תהלים צא) אשגבהו כי ידע שמי, גם יפליא בעיניהם נפלאות מדרכי השם. ובתשובת ה' אליו אפשר שלא הודיעו סודי השם וסגולותיו ונפלאות אשר יפליא בהם, לזה חזר וטען והן וגוי כמו שפירשתי:

או אפשר שלא נתרגש משה לטעון טענה זו הן לא יאמינו אלא לצד שאמר ה' לו דבר חדש מה שלא שמע מקודם, והוא אומרו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה, אמר מעתה משכחת לה שלא יחשיב פרעה שליחותו ולא ישלחם אם כן הן לא יאמינו לי, וכשיתרבה השליחות ולא ישלח יוסיפו שלא לשמוע בקולי, והטעם כי יאמרו **לא נראה אליך** וגוי שאם היו הדברים מאל עליון מי הוא זה שימאן לעשות דבריו ולא ישחית לו משתין בקיר (מלכים א' יד) אלא ודאי כי לא ה' שלחך ואפיו נבואה לא השגת: (אור החיים)

ספורנו והן לא יאמינו לי ולא ישמעו לקולי. אחר שיראו שלא יתן אותם מלך מצרים להלוך. כי יאמרו לא נראה אליך ה' כי הוא אמד ויהי: (ספורנו)

[ב] וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַהָרָה (מזה) מֵהַר-בְּיַדְךָ וַיֹּאמֶר מִטָּה:

אונקלוס וַאֲמַר לָהּ יְיָ מָה דִּין בְּיַדְךָ וַאֲמַר חוּטְרָא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לִיָּהּ יְיָ מָה דִּין בְּיַדְךָ וַאֲמַר חוּטְרָא: (תרגום יונתן)

רש"י מזה בידך. לכך נכתב תיבה אחת לדרוש, מזה שבידך אתה חייב ללקות, שחשדת בכשרים. ופשוטו, (פ) כאלם שאומר לחבירו, מודה אתה שזו שלפניך אבן היא, אומר לו הן, אמר לו הריני עושה אותה עץ: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) אין זה כנגד הדרש אלא מלתא באנפי נפשיה הוא וזא לתרץ על מה ששאל מה זה בידך וכי לא ידע מה בידו והלא ראה שהוא מקל לכ"פ כאלם וכו' אבל לא כדי להכנס עמו בדבור כי הכא איננו תחילת דבור. רל"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. זה האות לא נתנו למשה שיאמין כי כבר נתן לו אות הסנה רק עשה לו האות שיעשה ככה לבני ישראל. על כן כתוב למען יאמינו והטעם תעשה כן להם. והוא נתן לו בנמצא עמו תמיד. כי מטהו משענתו כמנהג הזקן כי כדרך רועה לא בא אל פרעה: ויאמר. דעת חכמי המחקר איך יתכן זה והוצרכו לומר. להסיר היבושת וכל דבריהם רוח. כי הוא דרך מופת ואינו על דרך התולדת: (אבן עזרא)

בעל הטורים **מזה בידך**. מזה מי זה שבידך שארבעים סאה משקלו. ד"א מ' שנה יהיו ז"ה פ"י י"ב שבטים בידך. אמר לו הקב"ה לא תזוח דעתך אם אין אתה עושה שליחותי המטה הזה עושה שליחותי: (בעל הטורים)

אור החיים **ויאמר וגו' מזה בידך**. אין שאלה זו דומה לשאלת ה' לבלעם (במדבר כב ט) מי האנשים וגו' ואמרו ז"ל (ב"ר פ"י"ט) שמצאו עביט של מי רגלים שהיה לו לומר אתה ידעת, כי שם משמעות השאלה הוא שהענין נעלם ושואל עליו, וממה שמשיב מגלה דעתו מה שהוא עביט של מי רגלים, מה שאין כן שאלה זו לא שאל על הנעלם כי גלוי היה כי בידו מטה אלא כמי שרוצה שיודה בפיו על הדבר, ועשה משה מצות רבו **ויאמר מטה**, ושיעור משמעות הוא ויאמר אתה מבחין מה שאתה לוקח בידך מה הוא ואמר לו הן אדוני אני מכיר במה שבידי שהוא **מטה**: (אור החיים)

ספורנו **מה' בידך**. הנה המטה הוא דבר שאין בו רוח חיים, והיד היא דבר שיש בו רוח חיים, ואני אמית ואחיה, כי אמית היד בצרעת, ואתן רוח חיים במטה המת: (ספורנו)

כלי יקר **מזה בידך ויאמר מטה וגו'**. בשלשה אותות אלו רבו הדיעות מצד הספק הנופל בהם, מאי אולמיה דהאי מהאי שאמר והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון וגו', והקרוב אלי לומר בזה כי אות ראשון מורה על ישראל שהיו מתחילה בימי האבות בקומתם ובשררתם כמטה זה העומד זקוף ומורה על השררה כמ"ש (תהלים ק"ב) מטה עזך ישלח ה' מציון וגו', ואח"כ בחטאם נעשו לנחש, כמו שהנחש הלך מתחילה בקומה זקופה וע"י שסיפר לשון הרע בבוראו (שמו"ר ג"ב) הושפל מלא קומתו ארצה, כך ישראל היו תחילה בקומה זקופה וע"י שאחזו במעשה הנחש והיו ביניהם דלטורין מביאי דבה ע"כ נעשו כעפר לדוש עם חמת זוחלי עפר, וכאשר סרה הסבה אשר גרמה להם שפלותם יחזרו למעלתם, וזה"ש מזה בידך ויאמר מטה ויאמר השליכהו ארצה ויהי לנחש, כי בזה נתן לו אות על גלות מצרים וסבתו וכי היו ישראל משולים בו כנחש.

ג) וינס משה מפניו. היה בורח מן השליחות כי חשב מאחר שהמשיל את ישראל לנחש שמא ח"ו אין להם תרופה כמו הנחש, שהכל מתרפאים לעתיד חוץ מן הנחש (תנחומא א"י), וא"כ למה זה אני שלוח אל פרעה אם יהיו לעולם כזוחלי עפר.

ד) ויאמר ה' למשה שלח ידך ואחוז בזנבו. הזנב מורה על השפלות ביותר ורמז לו שיוסיף על שפלותם שהיו כבר שפלים כזוחלי עפר יתוסף להם שפלות יותר כזנב הנחש שהוא שפל מכל הגוף כך יתוסף שפלותם, כמו שקרה להם באמרו תכבד העבודה על האנשים במה שלא נתנו להם תבן, ומן אותה מדריגה תחתונה בתכלית השפלות משם יעלו ויחזרו למעלתם הראשונה להיות כמטה זקוף זה, ודבר זה נרמז למשה במה שנאמר לו אחוז בזנבו וישלח ידו ויחזק בו ויהי למטה בכפו, והוא רמז נכון מאוד למה שקרה להם בסוף כי מגיד מראשית אחרית גלה אזנו שיהיו כזנב הנחש דהיינו תוספת שפלות על שפלותם ומשם יעלו להיות מטה מושלים הרודה בפרעה ובכל עמו, ובזה נתן לו הקב"ה אות שבידו ית' להשפיל ולהרים מן אשפות אביון, ובסמוך פרשת וארא (ט"ז) יתבאר בע"ה ענין הנחש **בענין** **אחר** **ע"ש**.

והיה אם לא יאמינו לאות זה לבד, כי יאמרו אחר שמצד היות בהם דלטורין

כחמת זוחלי עפר הושפלה מלא קומתם ארצה א"כ כל זמן שסבה זו קיימת אין תרופה, על כן נאמר ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך. במלת עוד הורה שלא סגי באות ראשון המורה על ביטול המסובב, כי כל מסובב אינו יכול להתבטל כל זמן שהסבה קיימת ע"כ אתה צריך לאות שני המורה על ביטול הסבה וביטול הסבה הוראה על ביטול המסובב כי הא בהא תליא, והסבה כבר אמרנו שחטא הלשון גרם להם כל זה, אם בעון שאמר אברהם במה אדע, אם בעון שהביא יוסף את דבתם רעה, כי ע"י זה נתגלגל הדבר וירדו למצרים, אם בעבור שהיו בהם דלטורין כמ"ש אכן נודע הדבר, והראה לו הקב"ה שבטלה הסבה כי מעתה אין בהם עוד לשון הרע, ורמז לו הענין במה שנאמר הבא נא ידך בחיקך וגו' והנה מצורעת כשלג. ולדעת רז"ל (שמו"ר ג.יג) נצטרע על שסיפר לשון הרע על ישראל ואמר והן לא יאמינו לי, וזה מופת שאין בישראל עוד בעלי מחלוקת ולשון הרע שאילו היו בהם בעלי מחלוקת ולשון הרע לא היה משה נענש עליהם, שהרי ארז"ל (ירושלמי פאה פ"א ה"א) מותר לומר לשון הרע על בעלי המחלוקת, אלא לפי שנרפא נגע זה מישראל ע"כ נענש משה עליהם, וכארז"ל (ויק"ר לב.ה) שישראל נגאלו בעבור שלא היה בהם לשון הרע, גם לפי פשוטו נרמז ברפואת יד משה כי נרפא חטא הלשון מישראל וזה ביטול הסבה אשר הוא מופת על ביטול המסובב דהיינו גלות מצרים, ולקמן פרשת קרח בפסוק כאשר דבר ה' ביד משה לו (יז.ה) יתבאר בע"ה טעם אחר על צרעת של יד משה.

ט) והיה אם לא יאמינו גם לשתי האותות האלה. כי יאמרו הלא הבטיח ה' את אברהם לאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ומה האות כי ידין בגוים מלא גויות, על זה אמר ולקחת ממימי היאור ושפכת היבשה וגו' והיו לדם ביבשת, וידוע שמכת היאור הוא מכת אלהי מצרים כי היו כולם מאמינים בו, כארז"ל (בר"ר פ.ט.ד) הרשעים מתקיימים על אלהיהם שנאמר והנה עומד על היאור כו', וכל מצרים לוקים כשהיאור לוקה כי כל הצלחתם תלויה ביאור ומכת היאור מופת גדול על שישלח ה' בהם עברה וזעם וצרה בהם ובאלהיהם וכן היתה מכה ראשונה ביאור, וזה היתה התחלה לנפילתם ע"י שנהפך היאור לדם, וכן מכה אחרונה היה במי ים סוף, ואחר שיראו כל המופתים הללו יהיו בטוחים שמאשפות ירים אביון בביטול הסבה והמסובב ובקיום הבטחת וגם הגוי אשר יעבודו דן אנכי. (כלי יקר)

[ג] ויאמר השליכהו ארצה וישלכהו ארצה ויהי לנחש וינס משה מפניו:

אונקלוס וְאָמַר רְמִיחֵי לְאַרְעָא וּרְמֵחֵי לְאַרְעָא וְהָוָה לְחַוֵּי וְעָרַק מִשָּׁה מִן קְדָמוּהֵי: (אונקלוס)

יונתן וְאָמַר טְלוֹק יְתִיחַ לְאַרְעָא וְטְלָקִיחַ לְאַרְעָא וְהָוָה לְחַוֵּי וְעָרַק מִשָּׁה מִן קְדָמוּי: (תרגום יונתן)

רש"י ויהי לנחש. רמז לו שסיפר לשון הרע על ישראל צאומרו לא יאמינו לי, ותפס אומנתו של נחש: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. אמר יפת זה המופת רמז כי היה בתחלה דבר רך כמו מטה ונהפך לנחש וכתוב התנין הגדול ובסוף ישוב כבראשונה והיה כלא היה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר השליכהו ארצה וישליכהו ארצה. לא הבינותי למה עשה האותות למשה, כי מאמין היה משה שהקב"ה מדבר עמו. והראוי שיאמר המטה אשר בידך תשלך ארצה לפניהם והיה לנחש, וכן באות השני, כאשר אמר בשלישי ולקחת ממימי היאור (פסוק ט). ולכן נאמנו דברי רבותינו (שמו"ר ג טז) שהיה לו הראשון רמז שספר עליהן לשון הרע, והשני להענישו בו. וזה טעם **וינס משה מפניו**, כי פחד שמא יענש וינשכו הנחש. וכל אדם מתרחק מן המזיק לו אע"פ שידע שאם יהיה כן בחפץ השם אין מציל מידו. **ואולי** אע"פ שהודיעו (לעיל פסוקים יד טו) השם הגדול שבו נברא העולם ובו נהיה כל דבר, רצה להראותו כי בו יעשו אותות ומופתים בשנוי התולדות, למען יתחזק הענין בלבו של משה וידע באמת כי על ידו יעשו בעולם דברים מחודשים. ודי למשה בשני האותות, ולא היו שם מים, על כן צוהו שיעשה האות השלישי לעיני העם: (הרמב"ן)

אור החיים ויהי לנחש וגו'. כוונת אות זה הוא לרמוז כי בחינת הקליפה תתייחס לנחש, וצא ולמד מנחש הקדמוני כי הוא בחינת ס"מ, ורמז לו כי באמצעות ידי משה בכוחו העצום מאבד כח הנחש ויהיה לעץ יבש וכשירף ידו ממנו ומשליכו יהיה לנחש עד שנס משה מפניו. ואולי כי לזה נתכוון באומרו **מזה בידך** פי שישכיל השכלה דקה בו אם התחיל להתנועע כעכברא דדברא שיתחיל לחיות מעט מעט, ולפעמים ימצא מיעוט מיעוטו עכבר ולפעמים מיעוטו ולפעמים חציו, והשיב משה **מטה** פי' כולו עץ יבש; **וישליכהו ארצה** ויהי לנחש פי' הויה בפעם אחת היה נחש, ואומרו **ארצה** רמז כי בערך הנחש תגדל מעלת הארץ כי הוא לחמו ונחשבת לו, והראהו בזה דברים רבים למשה, גם שיעשה האות עצמו לישראל, ואומרו **שלח ידך** וגו' פי' הראהו שהגם שיצא מרשותו יש כח במשה להתחזק עליו ולהסיר ממנו כחו. ואומרו **ואחוז בזנבו** ולא אמר בו, נתכוון ה' לומר אליו להיות שחששת הנחש היא אם יקחהו מזנבו כי אם יתחכם לקחת ראשו וידחוק הנושך אין מיחוש מכל הזנב לזה אמר אליו ה' אחוז אפ"י בזנבו באין פחד. וכן הוא אומר **ויחזק בו** פירוש במקום שנזדמן לו באין פחד, והיה למטה בלקיחתו **בכפו** פירוש בנגיעתו בכף משה יבש כחו כאחת ולא נותר בו שום חיות והוא אומרו ויהי למטה בכפו: (אור החיים)

ספורנו וינס משה מפניו. כי אמנם היה אז נחש גמור ורודף. אבל תניני החרטומים בלהטיהם לא היתה בהם תנועה, עם היותם על תמונת תנינים. כי אמנם הכשפים לא ימציאו נמצא טבעי באמת, כאמרם ז"ל (סנהדרין פרק ד' מיתות) האלהים אפילו כגמלא לא מצו ברו. ולפיכך אמר והמטה אשר נהפך לנחש ולא אמר **ויחזק בו** אמר לתנין: (ספורנו)

דעת זקנים ויהי לנחש. מפני מה הראה לו ית' נחש יותר מדבר אחר אלא מה נחש נושך וממית כך פרעה ועבדיו נושכין וממיתין את ישראל ומה ששב מטה רמז שיהא פרעה ועבדיו יבשין כעץ, וידו שהיתה מצורעת שכך פרעה ועבדיו טמאין ומטמאין את ישראל והנה שבה כבשרו רמז שיטהרו ישראל מטומאת מצרים: (דעת זקנים)

[ד] ויאמר יהוה אל-משה שלח ידך ואחז בזנבו וישלח ידו ויחזק בו ויהי למטה בכפו:

אונקלוס ואמר יי למשה אושט ידך ואחוד בזנבה ואושיט ידה ואתקף בה ויהוה

לְחֻטָּא

בִּידָה :

(אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֹשֵׁיט יְדָךְ וְאַיִחוּד בְּקוּטְנִיה וְאֹשֵׁיט יְדִיה וְאַתְקִיף בֵּיה וְהָהּ **לְחֻטָּא** **בִּידָה :** (תרגום) **יונתן**

רש"י ויחזק בו. לשון אחיזה הוא, והרבה יש במקרא, ויחזיקו האנשים בידו, (בראשית יט, טז.) והחזיקה במבוסיו, (דברים כה, יא.) והחזקתי בזקנו, (שמואל-א יז, לה.) כל לשון חזק הדבוק לבי"ת, לשון אחיזה הוא: **רש"י**

אבן עזרא ויאמר. האות הראשון מטהו שהוא נמצא בידו והשני בידו אמר יפת בעבור שחשד ישראל שלא יאמינו נצטרעה ידו אם כן היה ראוי להיות זה האות הראשון. ור' ישועה אמר כי זה רומז לישראל שהיו בתחלה חפשים ונגעם השם בעבדות מצרים והוא ירפאם וישובו חפשים: **אבן עזרא**

ה לַמַּעַן יֵאֱמִינוּ כִּי-נִרְאָה אֱלֹהֵי יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי

אונקלוס בְּדִיל דִּיהֶמְנוּן אַרִי אֲתַגְלִי לָךְ יְיָ אֶלְהָא דְאַבְהִתְהוֹן אֶלְהָא דְאַבְרָהָם אֶלְהָא דְיִצְחָק וְאֶלְהָא דְיַעֲקֹב: **אונקלוס**

יונתן מִן בְּגִלַל דִּיהֶמְנוּן אַרוּם אֲתַגְלִי לָךְ יְיָ אֶלְהָא דְאַבְהִתְכוֹן אֶלְהִיה דְאַבְרָהָם אֶלְהִיה דְיִצְחָק וְאֶלְהִיה דְיַעֲקֹב: **יונתן**

הרמב"ן למען יאמינו כי נראה אליך. פתרונו שיאמינו בעשותך כן לפניהם, ויקצר הכתוב בזה כי ידוע כי על מנת שיעשה כן לפניהם ויאמינו בו יראנו נפלאות: **הרמב"ן**

אור החיים למען יאמינו וגו' אלהי אבותם. טעם אומרו אלהי אבותם וגו' פעם אחר פעם. אולי שרמז כי מהנמנע שתהיה שליטת האדם בבחינת הנחש כחזיון האות אלא למי שנגלה אליו אלהי אבות העולם, ולזה יהיה הדבר לאות כי נראה אליו אלהי אבותם וגו': **אור החיים**

נ וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא עוֹד הֵבֵא-גַא יְדָךְ בְּחִיקְךָ וַיֵּבֵא יְדוֹ בְּחִיקוֹ וַיִּצְאָה וְהָהּ יְדוֹ מִצַּרְעַת כְּשֶׁלֶג:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לִיה עוֹד אַעִיל כְּעוֹן יְדָךְ בְּעֵטְפִךְ וְאַעִיל יְדִיה בְּעֵטְפִיה וְאַפְקִיה וְהָא יְדִיה חִוּרָא כְּתִלְגָא: **אונקלוס**

יונתן וַאֲמַר יְיָ לִיה תוֹב אַעִל כְּדוֹן יְדָךְ בְּחוּבְךָ וְאַעִיל יְתִיה בְּגוֹ חוּבִיה וְהִנְפְקִיה וְהָא יְדִיה סְגִירְתָא מְחוּרָא הִיא כְּתִלְגָא: **יונתן**

רש"י מאורעת כשג. דרך כרעת להיות לבנה, אם בהרת לבנה היא, אף בלות

זה רמז לו שלשון הרע סיפר באומרו לא יאמינו לי, לפיכך הלקהו בצרעת, כמו שלקתה מרים על לשון הרע: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. הגאון אמר כי החיק הוא בית הזרוע. וככה בחיקו ישא. שאהו בחיקך. ואחרים אמרו כי הוא הבגד. הסמוך לחזה: (אבן עזרא)

בעל הטורים הבא. ג' במסורה הכא ואידך הבא את האנשים הביתה לך הבא העיר גבי יהונתן ביוסף כתיב הבא את האנשים הביתה שעל ידו באו למצרים. ובמשה נאמר הבא ידך שעל ידו יצאו משם. הבא העיר רמז שעל ידו יתקבצו ויבאו לעיר שהיא ירושלים כדכתיב כעיר שחוברה לה יחדו: **בחיך**. ג' במסורה הכא חד ותרתי גבי דוד ואתנה וגוי נשי אדוניך בחיקך ושכבה בחיקך כמו שלקה משה בצרעת כך רוד לקה בצרעת כמו שדרשו רז"ל שנצטרע ו' חדשים: (בעל הטורים)

י ויאמר השב ידך אל-חיקך וישב ידו אל-חיקו ויצאה מחיקו והנה שבה כבשרו:

אונקלוס ויאמר אתיב ידך לעטפך ואתיב ידה לעטפה ואפקה מעטפה והא תבת הנתן **קבשרה**: (אונקלוס)

יונתן ויאמר אתיב ידך לעיטפך ואתיב ידה לחוביה והנפקה מן גוי חוביה ותבת למיהוי **בריא** **הי** **כבישריה**: (תרגום יונתן)

רש"י ויוליאה מחיקו והנה שבה וגו'. מכאן, שמדה טובה ממהרת לצא ממדת פורעניות, שהרי צראשונה לא נאמר מחיקו (שמו"ר ג, יח): (רש"י)

דעת זקנים ויאמר השב. לפי שדרך נגעים לבא לידי הסגר: (דעת זקנים)

י והיה אם-לא יאמינו לך ולא ישמעו לקל האת הראשון והאמינו לקל האת האחרון:

אונקלוס ויהי אם לא יהמנון לך ולא יקבליו לקל אתא קדמא ויהמנון לקל אתא בתרא: (אונקלוס)

יונתן ויהי אם לא יהימנון לך ולא יקבליו לקל אתא קדמא ויהימנון לקל אתא בתרא: (תרגום יונתן)

רש"י והאמינו לקול האות האחרון. משתאמר להם בצבילכם לקיתי על ספרתי עליכם לשון הרע, יאמינו לך, (ט) שכבר למדו בכך שהמזדווגין להרע להם לוקים בנגעים, כגון פרעה ואבימלך בצביל שרה: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דאל"כ מה אולמי' דלות האחרון מאות הראשון. הקשה רא"ס אצל לא ידעתי מה יאמר בלות הדם דמאי אולמיה משני האותות הראשונים ונ"ל דשני אותות הראשונים כיון שלא ראו אותם משום הכא לא יאמינו בו אצל אות הג' יראו בעיניהם משום הכי יאמינו בו והא שלא ליה לעשות אותות הראשונים משום דאותות הראשונים היו ג"כ לעונשו של משה כמו שפי' רש"י. ומהרש"ל תירץ ממ"נ אם היה הטעם שמשום הכי היה נטרע משום ל' הרע וכו' א"כ פעם ראשון כשעשה לפני הקב"ה קבל ליסורין שלו ולמה לו לחזור ולהטרע ואם לא היה בצביל החטא של משה מכ"ס שלא יאמר אותו פעם אחרת בחנם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה. ידענו כי השם ידע אם יאמינו או לא יאמינו. רק הכתוב דבר כנגד משה שאם היו מקצת ישראל שלא יאמינו לאות הראשון יאמינו לאות האחרון. והכתוב אמר לקול האות ואין לו קול. רק דברה תורה כלשון בני אדם כמו מות וחיים ביד לשון ואמר הכתוב האות האחרון אע"פ שיש שם. ' אות שלישי כעבור שלא הראה לו עתה רק אלה שני האותות כי השלישי עתיד לעשותו: (אבן עזרא)

ספורנו והאמינו לקול האות האחרון. כי יותר רחוק אצל הטבע לרפאת את הצרעת העזה כשלא ישלג אשר היא כמו מות לאותו אבר אשר היא בו בלי ספק: (ספורנו)

[ט] והי' אם-לא יאמינו גם לשני האותות האלה ולא ישמעון לקולך ולקחתי ממימי היאר וישפכת היבשה והיו המים אשר תקח מן-היאר והיו לדם ביבשת:

אונקלוס ויהי אם לא יהמנון אף לתרין אתיא האילין ולא יקבלון מינד ותסב ממא דבנהרא ותשוד ליבשתא ויהון מא די תסב מן נהרא ויהון לדמא ביבשתא: (אונקלוס)

יונתן ויהי אין לא יהימנון אף לתרין אתיא האילין ולא יקבלון מינד ותסב מן מוי דבנהרא ותשוד ליבשתא ויהון מוי דתיסב מן נהרא ויהון לדמא ביבשתא: (תרגום יונתן)

רש"י ולקחת ממימי היאור. רמז להם שבמכה ראשונה נפרע מאלהותם, (פירושו, כשהקב"ה נפרע מן האומות, נפרע מאלהותם תחלה, שהיו עובדים לנילוס המחיה אותם, והפכס לדם. ברש"י יזן): והיו המים וגו'. והיו, והיו, שני פעמים, נראה בעיני, אלו נאמר והיו המים אשר תקח מן היאור לדם ביבשת, שומע אני שצידו הם נהפכים לדם, ואז כשירדו לארץ יהיו בהוייתן, אצל עכשיו מלמדנו, שלא יהיו דם (ה) עד שיהיו ביבשת: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) וא"ת מ"מ למה כריד למיכתב והיו ראשון וי"ל דאורחא דקרא הוא לפתוח במלת והיו. רא"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה. ואם היו עוד מקצת ישראל שלא יאמינו באות אחרון תעשה

האות השלישי ויאמינו. וכתוב ויעש האותות לעיני העם. וזה האות השלישי שהוא והיו לדם ביבשת. הוא חלק מהמכה הראשונה בעשר המכות העתידות להיות : (אבן עזרא)

הרמב"ן והיו המים אשר תקח מן היאור והיו לדם ביבשת ; "והיו" שני פעמים, נראה בעיני, אילו אמר והיו המים אשר תקח מן היאור לדם ביבשת, שומע אני שבידו הם נהפכים לדם, ואף כשיהיו בארץ יהיו כהוייתן, עכשיו "והיו" האחרון מלמדנו שלא יהיו דם עד שהיו ביבשה. לשון רבי שלמה. ואין המשמעות הזו כן כדברי הרב. ואין צריך למדרשו, שכבר מצאו בעלי הלשון (הרד"ק בס' המכלול סא א) שדרך הרבה מקראות לכפול תיבות לנחץ ולחזק, או בעבור מיצוע ארוך שבא ביניהם, וכמוהו והיה ערך מן עשרים שנה ועד בן ששים שנה והיה ערך הזכר חמשים שקל כסף (ויקרא כז ג). וכן וכי יבא הלוי מאחד שעריך מכל ישראל אשר הוא גר שם ובא בכל אות נפשו (דברים יח ו), החזיר ובא פעם שנית בעבור שהאריך בנתיים. וכן ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה ויאמר בילדכן וגוי' (לעיל א טו טז). ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב (בראשית מו ב). וכענין הזה רבים : (הרמב"ן)

אור החיים והיה אם לא יאמינו. וכי יש ספק לפני הקב"ה, ועוד והלא כבר אמר ושמעו לקולך. ואולי ששיעור הדברים כך הוא והיי אם עדיין תחוש עוד ולא יספיק לך טעם זה לומר שבו ודאי יאמינו. עוד נראה כי נתכוון לומר לו להסיר גם ספק שאינו נראה, והוא דלמא לא יחליטו ישראל האמונה בלבם הגם שבפניהם לא יוכר העדר האמונה, לזה אמר אם לא יאמינו וגוי' וספק זה אינו יוכל להתברר למשה לומר עליו מי איכא ספיקא קמי שמיא לומר אם לא, שהם דברים שבלב, ובא האדון להסיר ממנו ספק הכחשת האמונה בלב ישראל באמצעות שלש האותות :

והיו המים וגוי'. מאור עיני ישראל רש"י ז"ל נראה בעיניו כי טעם אומרו והיו והיו הוא לומר שלא יהיו לדם עד שיהיו ביבשת. ודברי קדוש חן. ואני מוסיף בו טעם לשבח כי הוא מטעם עצמו שציוה ה' כי אהרן הוא יכה במטהו ביאור, ואמרו ז"ל (שמו"ר פ"ט) כי משה אינו יכול להכות היאור לצד שהגין בעדו, וכאן ציוה ה' שיקח ממימי היאור ויהיו לדם ונתחכם שלא תהיה המכה על ידי משה לזה אמר **והיו בהוייתן** כל זמן שיהיו בידו אלא אחר שיהיו ביבשת יהיו דם ובזה אין לקותם בא ע"י משה : (אור החיים)

ספורנו ולקחת ממימי היאור. כי היות הפשוט נהפך כלו למורכב בלתי אמצעי לא יצוייר כלל : (ספורנו)

דעת זקנים והיו לדם. רמז שישפך דמן של מצרים בבכורות ועל הים : (דעת זקנים)

[י] ויאמר משה אל-יהוה ב' אֲדֹנָי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנֹכִי גַם מִתְּמוּלִי גַם מִשְׁלֹשׁ גַּם מֵאֵז דְּבַרְךָ אֶל-עֲבָדֶיךָ כִּי כָבֵד-פָּה וְכָבֵד לִשׁוֹן אֲנֹכִי:

אונקלוס ויאמר משה קדם יי בבעו יי לא גבר דמלול אנא אף מתמלי אף מדקמוהי אף מעדן דמלתא עם עבדך ארי יקיר ממלל ועמיק לישן אנא : (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה קִדְּם יְיָ בְּבָעוּ יְיָ לֹא גִבֵּר דְּבָרָן אֲנָא אוֹף מֵאֲתַמְלִי אוֹף מִן לְקַדְמוֹי אוֹף מִן שְׁעֵתָא דְּמִלִּילְתָּא עִם עֲבַדְדִּי אֲרוֹם חָגַר פּוֹם וְחָגַר מִמְלִיל אֲנָא : (תרגום יונתן)

כ"י **גם מתמול וגו'.** למדנו שכל שצעה ימים היה הקב"ה מפתה את משה בסנה לילך בשליחותו, מתמול שלשום מאז דברך הרי שלשה, ושלשה גמין רבויין הם, הרי ששה, והוא היה עומד ציוס הז' כשאמר לו זאת, עוד שלח נא ציד תשלח, עד שחרה זו וקבל עליו. (שמור"ר ג, טז.) וכל זה, שלא היה רואה ליטול גדולה על אהרן אחיו שהיה גדול הימנו, ונביא היה, שנאמר (הלל אהרן אחיך הלוי וגו', ועוד נאמר לעלי הכהן) הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם צמארים, (שמואל-א ב, כז.) הוא אהרן, וכן ואודע להם בצרף מצרים וגו' (יחזקאל כ, ה.) ואומר אליהם איש שקולי עיניו השליכו, ואותה נבואה לאהרן נאמרה: **כבד פה.** ככבדות אני מדבר, ובלשון לע"ז כלב"ו: (כ"י)

אבן עזרא ויאמר. כל המפרשים פה אחד אמרו כי פירוש בי לשון בקשה ור' יהודי הלוי אמר כי הוא דרך קצרה והטעם בי אדני העון. כלומר עשה בי עונש מה שתראה והניחני מזה שלא תשלחני. וככה בי אדוני ידבר נא עבדך דבר עשה בי מה שתראה והניחני לדבר: **איש דברים.** יודע לדבר צחות שאיננו מתעכב בלשונו בדברו או מגמגם או שיכבדו על פיו אותיות ידועות ומנהג העברים כאשר ירצו להשוות שני דברים או שלשה יוסיפו מלת גם בתחלה כמו משול בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך. וטעם שלשום לא יאמר תמול כי אם ליום הזה שהוא מדבר בו. והנה שלישי שעבר ליום הזה שהוא מדבר בו והמ"ם כדרך לשון רבים בעבור היום ואתמולו. ואף על פי שאין השי"ן קמוצה כמשפט או המ"ם נוסף באחרונה כאשר הוא נוסף בראשונה ויהי כמשלש חדשים: **גם מאז דברך.** מעת דברך כמו ומאז באתי אל פדעה לדבר בשמך. כי לא סר כובד לשונו רק נשאר כאשר היה. והאומר ששכח לשון מצרים איננו נכון כי הוא אומר ב' דברים כבד פה וכבד לשון. ועוד נלמוד מתשובת השם מי שם פה לאדם או מי ישום אלם שאינו מדבר על לשון מצרים רק ככה נולד שהיה כבד פה שלא היה יכול להוציא אותיות השפה וכל אותיות הלשון. רק קצתם היה מוציאם בכובד וזה הוא טעם ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך. אמר שיורינו אשר ידבר מלות שאין שם מאותיות הכבדות על פיו: (אבן עזרא)

הרמב"ן **גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך.** למדנו שכל שבעת הימים היה יושב הקב"ה ומפתה משה ללכת בשליחותו. מתמול ומשלשום ומאז דברך, הרי שלשה, ושלשה גמין רבויין, הרי ששה, והיה עומד ביום השביעי. לשון רש"י. ועל דרך הפשט יאמר כי אני כבד פה **גם מתמול גם משלשום**, כי מנעורי הייתי כבד. פה, אף כי עתה כי אני זקן. וגם **מאז דברך היום אל עבדך**, כי לא הסיירות כבדות פי בצוותך אותי ללכת אל פרעה לדבר בשמך, ואם כן איך אלך לפניו. והנה משה מרוב חפצו שלא ילך לא התפלל לפניו יתברך שיסיר כבדות פיו. אבל טען אחרי שלא הסיירות כבדות פי מעת שדברת לי ללכת, אל תצוני שאלך, כי לא יתכן לאדון הכל לשלוח שליח ערל שפתיים למלך עמים. והקב"ה כיון שלא התפלל בכך לא רצה לרפאותו, אבל אמר לו אנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר (פסוק י"ב), שיהיו דברי אשר אשים בפיך במלות נכונות שתוכל לבטא בהן יפה:

ובאלה שמות רבה (ג כ) אמרו, אמר לו אם אתה אינך איש דברים אל תחוש, הלא אני בראתי כל פיות שבעולם ואני עשיתי אלם מי שחפצתי וחרש ועור ופקח לראייה ופקח לשמיעה, ואם חפצתי שתהיה איש דברים, היית, אלא לעשות כך אני חפץ. ובעת שתדבר יהיו דבריך נכונים שאני אהיה עם פיך. הדא הוא דכתיב (בפסוק יב) ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך. ולפי זה נראה בעיני שלא רצה להסיר ממנו כובד הפה בעבור שהיה בו ממעשה הנס שספרו רבותינו (בשמו"ר א כו) שאירע לו עם פרעה. **והנכון בעיני שאמר ה' למשה מי שם פה לאדם או מי ישום אלם הלא אנכי ה' עושה כל, ובידי לרפאות אותך, ועתה כיון שלא תרצה ברפואתך ולא התפללת לפני על זה, לך אל אשר אני מצוה לך, ואנכי אהיה עם פיך ואצליח שליחותי. גם אפשר שיהיה רמז מ"ויחר אף ה' במשה" (פסוק י"ב) שלא רצה לרפאותו ושלחו על כרחו: (הרמב"ן)**

אור החיים **ויאמר משה וגו' בי אדני.** אחר שנסתמו ממנו הטענות חזר לבקש מה' ממתת הרחמים, ולזה דייק לומר אל ה' שם הרחמים מה שלא אמר כן מקודם אלא כל אמרותיו הם אל האלהים, והתחיל להתחנן לפניו ואמר **בי** לשון תחינה וריצוי:

או ירצה באומרו **בי** פירוש טעם שלא יאמינו הוא לצד החסרון התלוי בי כשיראוני עלג ואפי' דיבור אין אני יודע דבר, ואומרו **גם מתמו.** ל וגו' נתכוון לומר אליו כי חשב שבאמצעות שידבר ה' עמו פעמים ושלוש יוסר פגמו וידבר צחות וכיון שראה שדבר פעם א' גם ב' גם ג' ועודנו לא איש דברים צעק לבו אל ה' שהרי מומו קבוע ומעתה ודאי שלא יאמינו לו כי יאמרו אם נראה אליו ה' היה מסיר פגמו: (אור החיים)

ספורנו **לא איש דברים אנכי.** בלתי מורגל במלאכת לשון למודים וסדרה לדבר לפני המלך: **גם מתמול.** בהיותי גר בארץ נכריה: **גם משלשם.** בהיותי בבית פרעה: **גם מאז דברך אל עבדך.** אף על פי שהיתה נפשי הדברית אז באור פני המלך לא קנתה לשון למודים: **כי כבד פה וכבד לשון אנכי.** וזה קרה לי, כי בהיות כלי הדבור שלי בלתי מוכנים לפיכך לא פנה לבי לדעת לעות את יעף דבר: (ספורנו)

דעת זקנים **ויאמר משה אל ה' בי אדני.** אתה מעמיד אותי על אנשים שיודעים שבעים לשון עומדים לפני פרעה ואם אחד מהם מדבר לי בלשונו ואיני יודע להשיב וכי אינן צוחקין עלי ואוי שליח של מי אתה שאינו יודע לשמוע ולהבין כל הלשונו. אמר לו ית' מי שם פה לאדם הראשון לקרא שמות לכל הבריות שני ויקרא שמות שם לא נאמר אלא שמות מלמד שקרא להם שמות בשבעים לשון וגם נתתי לו כשאמרתי לו המן העץ וגו' ואמר לי האשה אשר נתת עמדי. כ"ש לך שאתה בא לגאול בני. ד"א מי שם פה כלומר פה חדשה אני בורא כ"ש שאני מתקן שלך שאינה צריכה אלא תקון מעט מה"ר יוסף. ור' עובדיה פי' כלומי מה לך להזכיר שאתה כבד פה מי שם פה לאדם הלא אנכי ה' ואנכי עשיתי גם פה שלך א"כ יודע אני שאתה כבד פה ובידי לתקנה: (דעת זקנים)

[יא] **ויאמר יהוה אליו מי שם פה לאדם או מי-ישום אלם או חרש או פקח או עור** **הלא** **אנכי** **יהוה:**

אונקלוס **ואמר יי לה מן שוי פומא לאנשא או מן שוי אלמא או חרשא או פקחא**

יונתן וַאֲמַר יְיָ לִיָּהּ מֵאֵן הוּא דְשׁוּי מִמְלַל פּוּמָא בְּפּוּם אָדָם קְדָמָי אוּ מֵאֵן שׁוּי אֲלִימָא אוּ חֲרָשָׂא אוּ פְתִיחָא אוּ סְמִיָּא הָלֵא אָנָא יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י מי שם פה וגו'. מי למדך לדבר כשהיית נדון לפני פרעה על המלרי: או מי יסוס אלם. מי עשה פרעה אלם שלא נתאמץ במלות הריגתך, ואת מסרתיו חרשים (ה) שלא שמעו צוותו עליך, ולאספקלטורין (שבת קח.) ההורגים מי עשאים עורים, שלא ראו כשזרחת מן הצימה ונמלטת (תנחומא שמות י.): הללא אנכי. שמי ה' (ע) עשיתי כל זאת: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) הקשה רא"ס אם פרעה נעשה אלם שלא נתאמץ בהריגתו א"כ למה לו לעשות מסרתיו חרשים וגם עורים ותירץ כשהוגד לו שזרח איה לרדוף אחריו להביאו בהכרח ואז כל מסרתיו נעשו כחרשים וכשראה פרעה שלא הביאוהו חשב שרדפו אחריו ולא מלאוהו ולא נתאמץ אז לשלוח כמה וכמה שוטרי' מפה ומפה שימלאו אותו ולהביאו בהכרח להורגו אללא לא נתאמץ כלל בהריגתו ושתק והלך לו: (ע) לא שעצמותו ה' כי כן כתיב ושמי ה' לא נודעתי להם והא דאמר ששמי ה' ולא נקט שמי ה' מפני שאלו אמר שמי ה' היה המובן שזא להודיענו את שמו שהוא ה' וא"כ איך נופל על זה מי שם פה לאדם וגו' אבל בתוספת השי"ן יהיה פי' מי שם פה לאדם וגו' אנכי ששמי ה' וזה שהוסיף עוד עשיתי כל זאת וכו' מוסב על מי שם פה לאדם וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. הנה מצאנו אלם כנגד שימת הפה. ועור כנגד פקח ונשאר חרש לבדו ואין אחר כנגדו. והאמת כי מלת פקח כנגד החרש והעור ככתוב פקוח אזנים לפקוח עינים עורות. (אבן עזרא)

הרמב"ן מי שם פה לאדם. דבור, בעבור היותו בפה, וכן שפה אחת (בראשית יא א), מדברות שפת כנען (ישעיה מה ז): (הרמב"ן)

או מי ישום אלם. פירשו בו (המורה נבוכים ג י) שהוא. נמשך לאדם, או מי ישום אדם אלם, כלומר מי ברא אדם שהוא אלם, והשימה לאדם, כי האלמות לא יושם, כי איננו דבר, אבל הוא העדר הדבור. ואולי בעבור היות באדם נפש מדברת והאלמים בהיות בהם אוטם בגידי הלשון יאלמו, יתכן לומר מי ישום האלמות. והרב אמר במורה הנבוכים (שם) כי המסיר קנין יאמר בו שפעל האפיסה, כי יאמרו במי שיכבה הנר שהביא החשך. וכן על דעתו יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע (ישעיה מה ז): (הרמב"ן)

בעל הטורים מי שם פה לאדם או מי ישום א. לם. שם לא נאמר אלא ישום לעתיד תאלמנה שפתי שקר ליום הדין שלא ימצאו מענה: (בעל הטורים)

אור החיים ויאמר ה' אליו מי שם וגו'. ירצה לומר אליו שהיה לו לבטוח בו שהוא

השם פה שישים גם אליו, וכיון שכן מנע ממנו הרפואה זולת לעת הצורך, והוא אומרו **ועתה** וגו' **והוריתיך** אבל לא לעקר ממנו העלגות. או ירצה לרמוז שיעשה תשובה על מיעוט הבטחתו. עוד ראיתי לדקדק דברי ה' שלא רמז לו פרט הפעולה שמשה צריך לה שהיא שישים לו פה אחר היותו אלם או עין אחר היותו עור ולא אמר אלא תחילת הבריאה ומאורע שאחרי כן והוא אומרו מי שם פה וגו' והמאורע הוא או מי ישום אלם או חרש, וכן חלוקה ב' או פקח בתחלתו או עור אחר כך אבל לא הזכיר כי יעשה אחר כך לאלם פתוח פה וחרש שומע ועור פקח. ומעתה אין כונת התשובה ידועה. ויש להעיר עוד למה ה' לא מנע ממנו טענה זו בתחלה ובראשונה, ומה גם שראוי להיות כן:

אכן נתכוין לומר אליו כי הוא האדון הוא הבורא והשכיל לעשות פה לאדם לשכלול הבריאה, והוא אומרו **מי שם פה** וגו', ואמר **או מי** וגו' פירוש שהגם שיארע לאדם דבר שיהיה אלם וגו' גם זה לא במקרה יהיה הדבר ההוא אלא ממני אנכי ה' הוא העושה הדבר ואני מסבב סיבובין לעשותו כן לתכלית דבר. ובזה רמז לו כי כבדות פיו ולשונו הוא לתכלית דבר טוב ולזה לא הסיר ממנו עלגותו. או ירצה לומר כיון שהשם אלם וגו' הוא ה' ברוך הוא אם כן היה לו להשכיל בדעתו כי מה יצא דבר מלכות שיעשה עלג וזולת גזרת מלך לא היה כן, ואפי' לדברי חכמים (שמו"ר פ"א) שהיה סבה לדבר זה גחלת שנתן לפיו בהבחנת פרעה אם לא היה ה' חפץ בדבר לא היה כן אחר שה' הכין ועשה פעולתו בהכנת הפה כאומרו מי שם פה וגו' דבר פשוט הוא שכשיעשה אלם יהיה הדבר לצד איזה תכלית הגון או למה שנתחייב כפי מעשיו, וכמאמר רבי אמי (שבת נ"ה). אין יסורין בלא עון, וכבד פה ולשון נקראים גם כן יסורין ואם כן היה ראוי לו למשה לדעת סיבת דבר ולתקן ויתפלל לה' על הדבר אשר לא כן הוא עושה אלא אדרבה מראה כי הדבר הוא טבעי ואינו תלוי מצידו, ולזה אמר אליו **ועתה** ואין ועתה אלא תשובה שיחזור בו מדעת זו:

וכנגד חשש שלא יאמינו ישראל לצד עלגותו אמר אליו אנכי אהיה עם פיך והוריתיך וגו'. עוד נראה שיכוין באומרו **לך ואנכי אהיה עם פיך** שהשיבו תשובה נצחת כי כל עוד שלא התחיל במצוה אין מקום להסיר עלגותו, ולזה אמר לך פי' לך בשליחות זה וכשתדבר תראה שיוסר כבדות פיך ולשונך, והוא אומרו **והוריתיך אשר תדבר**, לא אמר את אשר תדבר אלא אשר תדבר פי' אראך שתדבר בלשון צח והבן ונכון. וטעם אומרו והוריתיך ולא אמר ואראך נתכוין לרמוז לו שיהיה לו צחות הדיבור כדרך הרגיל באדם בהורתו לא לפי שעה יהיה הדבר כמעשה ניסים אלא בדרך טבעיות גמור כאילו הורה גבר בלשון צח ורגיל ולא כמו שכתבתי בפ"י ראשון שלא ידבר צחות אלא בעת הצורך: (אור החיים)

ספורנו **מי שם פה לאדם**. מי נתן ההכנות הטבעיות בכח טבע האדם: (ספורנו)

[יב] **ועתה לך ואנכי אהיה עם-פיך והוריתיך אשר תדבר:**

אונקלוס **יכען אַזיל ומימרי יהא עם פומך ואַלפנך די תמלל:** (אונקלוס)

יונתן **יכדון איזל ואנא במימרי אהא עם ממלל פומך ואליף יתך מה דתמליל:**
(תרגום יונתן)

אבן עזרא **ועתה**. הנה לא הבטיחו שיסור כובד לשונו רק יורנו מה שידבר: (אבן

בעל הטורים והוריתיד. ה' תגין על ה' לומר והוריתיד על פי חמשה חומשי תורה שאתן לך: (בעל הטורים)

ספורנו ואנכי אהיה עם פיד. להכין כלי הדבור: והוריתיו. לשון למודים: (ספורנו)

[יג] ויאמר ב' אדני שלח-נא ביד-תשלח:

אונקלוס ואמר בבעו יי שלח פון דכשר דתשלח: (אונקלוס)

יונתן ואמר בבעו ברחמין מן קדמך יי שלח פדון שליחותך ביד פנחס דחמי למשתלחא בסוף יומיא: (תרגום יונתן)

רש"י ביד תשלח. ביד מי שאתה רגיל לשלוח (ת) והוא אהרן. דבר אחר, ביד אחר שתראה לשלוח, שאין סופי להכניסם לארץ ולהיות גואלם לעתיד, יש לך שלוחים הרבה: (רש"י)

שפתו חכמים (ת) ולפי זה קשה למה לא אמר בהדיא שלח ביד אהרן לכך אמר ד"א כו' ולפי ד"א קשה דאין שייך לו' שהיה מוסיף מפיו דבר רע בעלמנו לכך נריך גם לטעם ראשון. מהרש"ל: (שפתו חכמים)

אבן עזרא ויאמר. כבר פירשתי כי כל נא במקרא כמו עתה. וככה דבר נא באזני העם. שמע נא יהושע. יומת נא את האיש. הזה. אוי נא לנו כי חטאנו: **ביד תשלח**. חסר אשר כאלו הוא כתוב ביד אשר תשלח. כמו עם לבבם שלם. והטעם שישלח זה השליחות ביד אהרן אחיו שהוא איש דברים כי איננו כבד לשון והוא רגיל להנבא לישראל וכתוב ביחזקאל כי השם שלח נביא בישראל לפני בוא משה אדוננו וכתוב ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה ועוד כי הוא גדול ממנו בשנים אולי יחר לו שיהיה משה שליח אל פרעה. על כן אמר השם וראך ושמח בלבו: והנה משה איננו ממאן ללכת רק בתחלה אמר לא איש דברים אנכי. כי קשה הוא לדבר לפני המלך מי שהוא כבד פה. וחשב כי השם יחדש לו אות להסיר כובד פה. וכאשר השיבו השם והוריתיד ידע כי כובד לשונו לא יסור. הנה תמה משה למה לא ישלח השם אהרן אל פרעה ובעבור זה אמר שלח נא ביד תשלח. ומתשובת השם הלא אהרן אחיך הלוי יתברר לנו כל זה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ביד תשלח. ביד מי שאתה רגיל לשלוח, והוא אהרן. דבר אחר ביד אחר שתראה לשלוח, שאין סופי להכניסן לארץ ולהיות גואלם לעתיד, יש לך שלוחים הרבה. לשון רש"י. ואונקלוס אמר ביד מאן דכשר דתשלח, יאמר, שלח נא ביד אדם מדבר צחות שיהיה כשר וראוי לשליחות נכבדת כזאת, ואל תשלח ביד כבד פה וכבד לשון ותהיה עם פיו בדברו אל פרעה, כי איננו דרך כבוד ומעלה להיות שלוחך ערל שפתים, כי לא ישמעו כל העמים בדברו אל המלך, ויהיה זה גרעון בעיניהם:

והנכון בעיני, שלח נא ביד כל אשר תשלח, כי אין אדם בעולם שלא יהיה הגון יותר ממני לשליחות. והסבה למשה בכל הסרבנות הזאת ענותו הגדולה מכל האדם אשר על פני האדמה, שלא היה מוצא את לבו להתגדל ולדבר אל המלך ושיתפאר לאמר ה' שלחני, ולא על ישראל להוציאם ממצרים ולהיות עליהם מלך: (הרמב"ן)

אור החיים **בי אדני שלח וגו'.** פירוש איני ח"ו תולה הדבר לצד הבורא כי כל יכול עשות אלא מניעת הסרת הפגם היא. מצידי כי איני ראוי לנס והוא אומר בי אדני תלוי כל החסרון והמניעה, ואומר **שלח נא וגו' פי' ביד מי שהוא ראוי לעשות שליחותך לא בשפל כמוני שקבוע בי מומי וזה יגיד על היותי בלתי מוכשר לשליחות** נעלה: (אור החיים)

ספורנו **שלח נא ביד תשלח.** ביד מי שיהיה שליח מוכן לעשות שליחותך, ולא איש כמוני שיצטרך שתהיה עם פי ותוריני באופן שאתה תהיה המדבר: (ספורנו)

כלי יקר **שלח נא ביד תשלח.** י"א שניבא משה שאין סופו להביאם לארץ ע"כ שלח נא עכשיו, כי נא מורה על העתה, ביד אשר תשלח לעתיד, וי"א שאמר משה אף אם אתחיל לילך בשליחות יודע אני שאין בי כח לגמור כל הדברים כי כבד פה אנכי וסופך לשלח אחוה במקומי ע"כ שלח נא עכשיו ביד אשר תשלח אחי"כ, והנכון הוא שעל אהרון אחיו הגדול אמר כן כי היה לו בסוף חלק בכל השליחות ע"כ אמר תמסור כל השליחות בידו פן ירע בעיניו על משה, והשיב לו הקב"ה וראך ושמח ובלבו וק"ל. (כלי יקר)

דעת זקנים **שלח נא ביד תשלח.** כלו' אם אתה חפץ בשליחותי שלח נא כתב שאולך בידי כך שיהיה לי לפה ולמליץ כי לא איש דברים אנכי: (דעת זקנים)

[יד] וַיִּסַּר-אֶף יְהוָה בְּמִשְׁהוֹ וַיֹּאמֶר הֲלֹא אֶהְרֵן אַחִיךָ הֲלוֹי יִדְעָתִי כִּי-דַבֵּר יְדַבֵּר הוּא וְגַם הִנֵּה-הוּא יֵצֵא לְקַרְאֲתְךָ וְרָאָה וְשָׁמַח בְּלִבּוֹ:

אונקלוס ותקייף רוגנא דיי במשה ואמר הלא אהרן אחוה לואי גלי קדמי ארי מללא ימליל הוא ואף הא הוא נפק לקדמויך ויחזנך ויחדי בלבה: (אונקלוס)

יונתן ותקייף רוגנא דיי במשה ואמר הלא אהרן אחוה לואי גלי קדמי ארום מללא ימליל הוא ואוף הא הוא נפיק לקדמויך ויחמינך ויחדי בלפיה: (תרגום יונתן)

רש"י **ויסר אף.** (זכח"ס קב.) רבי יהושע בן קרחה אומר, כל חרון אף שצתורה נאמר בו רוסם, וזה לא נאמר בו רוסם, ולא מלינו שצא עונש על ידי אותו חרון, אמר לו רבי יוסי אף בזו נאמר בו רוסם, הלא אהרן אחיך הלוי, שהיה עתיד להיות לוי ולא כהן, והכהונה הייתי אומר לנאת ממך, מעתה לא יהיה כן, אלא הוא יהיה כהן ואתה הלוי, שנאמר ומשה איש האלהים בניו יקראו על שצטו הלוי (דברי הימים – א כג, יד): הנה הוא יצא לקראתך. כשתלך למצרים: וראך ושמח בלבו. לא כשאתה סבור שיהא מקפיד עליך שאתה עולה לגדולה, ומשם זכה אהרן (א) לעדי החשן

אבן עזרא ויחר. חלילה להיות פירוש זה הפסוק ויבקש המיתו. כי עתה היה ראוי שיבקש המיתו אם היה ממאן ללכת ולא כאשר הלך כאשר אמרו אחרים. ולמה יבקש המיתו בעת לכתו. ואין זה דומה לדבר בלעם גם דבר יעקב איננו כן. ואם טען טוען אנה מצאנו חרון אף שלא חדש שום נזק. הראינו לו ויחר אף ה' במ וילך. ולא בא נזק לאהרן. וטעם הלוי שכן היה נודע בישראל הנביא הלוי. כי היה בהם אחרים ששמם כשמו. ודבר זה אין זה גרעון למשה רק מעלה גדולה כי אהרן יהיה דומה לפה שיוציא דבור הנשמה שאינו נראית כמו המלאכים שאינם נראים כי אינם גוף. והנה ידמה משה כמעלת המלאך וזהו ואתה תהיה לו לאלהים. והנה אין אלהים בכל המקרא רק השם הנכבד או מלאכיו הקדושים. כי על ידם יראו מעשה השם בארץ. או קדושי מטה העושים משפטי אלהים בארץ. וכל אלהים שהוא עבודת כוכבים דבר הכתוב ככה לפי מחשבות העובדים כמו אל חנניא הנביא: (אבן עזרא)

הרמב"ן ידעתי כי דבר ידבר הוא. כלומר גלוי לפני שידבר בעבורך ברצונו לאהבתך, ואפילו לא. צויתיו. וגם הנה הוא מעצמו יוצא לקראתך וראך ושמה בלבן, ולא יקנא בך למעלתך על השליחות הנכבדת הזאת. ומה שהוצרך לומר לו לך לקראת משה המדברה (פסוק כז), בעבור כי הודיעו הדרך אשר יבא בה. ויתכן ששמע אהרן בצאת משה ממדין ויצא מעצמו לקראתו, ואחר כך בדרך נאמר לו לך לקראתו המדברה כי שם תמצאנו: (הרמב"ן)

בעל הטורים ידבר הוא וגם הנה. ר"ת שם של ד' אותיות לומר לך שמסר גם לאהרן השם וכל כנויו: יצא. ב' במסורה חסר יצא לקראתך יצא המימה אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי כשהקב"ה אמר למשה לך שוב מצרימה נחלק הדבור לשנים ונשמע למשה לך שוב ולאהרן לך לקראת משה ויצא מיד ולכך הוא חסר לומר שכבר יצא וכן יצא המימה חסר שעשה עצמו אלוה ואמר שאינו צריך לנקביו ומשכים בבוקר ויוצא המימה לצרכיו וזהו שאמר לו כבר יצא והנה הוא שם: (בעל הטורים)

אור החיים ויחר אף וגו' במשה. אומר אני שהרושם שעשה חרון אפו הוא שנשאר משה קבוע בו מום כבידות פה ולשון, והוא אומרו במשה פי' בו בגופו ונכון. ודרשת חכמים (זבחים ק"ב) שאמרו שהוא אומרו הלא אהרן וגו', אין דברינו מכחיש אותה. ואולי כי שניהם רמז הכתוב ורמזם באומרו ויחר אף שהיה לו לומר ויחר ה' ומאמרו ויחר אף רמז לבי דברים:

כי דבר ידבר. טעם הכפל לומר אליו דבר עתה ידבר פי' הגם שיהיה כבד פה ולשון כמותו ידבר. או ירמוז דברינו עצמם שפירשנו בפסוק ויחר אף והוא אומרו דבר ידבר פירוש אומרו דבר לגופו ואוי' ידבר להסמיק לה תיבת הוא לומר הוא ידבר: דיבורו צח ולא אתה כי תשאר כמות שאתה:

וגם הנה הוא וגו'. לפי מה שפי' באומרו דבר ידבר כי יגיד שבחו של אהרן שהיה עושה שליחותו הגם שהיה כבד פה יוצדק לומר וגם הנה וגו' כי הוא תוספת שבת.

ולפי מה שפירשתי כי החליט ממשה תקות הסרת הכבידות פה, ירצה על דרך אומרם ז"ל במס' שבת קל"ט וז"ל בשכר וראך ושמח בלבו זכה לחושן המשפט על לבו ע"כ, כפי זה נתכוין באומרו וגם כי מלבד שהחליט ממשה רפואת הדיבור כמו שכתבנו גם הסיר ממנו הכהונה ונתנה לאהרן והוא אומר וגם וגוי ושמח בלבו כאן רמז הסרת הכהונה והם דברי רז"ל.

עוד נתכוון להגיד שבחו וענותנותו כי מן הראוי היה לו להקפיד על היותו הוא לפה ואחיו הקטון יגדל ממנו ואמר כי מלבד שלא יקפיד על הדבר אלא וגם וגוי ושמח. ובאמצעות דברים אלו יגיד כי הגם שהוא עניו דבר ידבר והגם שהיה כבד פה וכמו שפי' שהענוה לא תגרום הרחקת עשות רצון המלך. ואמר **ושמח בלבו** לומר הגם שלא יראך שמחה לפנים הוא ברוך הוא העד שישמח בלבו. או ירצה שלא לפנים בלבד אלא לפנים ובלב: (אור החיים)

ספורנו **הלא אהרן אחיך הלוי**. אם היתה הכונה לשלוח איש מוכן לדבר, הלא אהרן אחיך שהוא לוי, בעל חכמה בלי ספק ככל אחיו הלויים: **ידעתי כי דבר ידבר הוא**. שמעצמו הוא בעל לשון למודים: וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו. ואף על פי שהוא יוצא לקראתך לכבדך מפני מעלתך עליו, ישמח בלי ספק ויהיה לך למליץ בלב שלם: (ספורנו)

דעת זקנים **וראך ושמח בלבו**. לפי שהיה משה אומר מה אני בא בתחומו של אהרן מתנבא שנאמר הנגלה נגליתי וגוי אמר לו ית' למה אתה מזכיר אהרן אינו מיצר אלא שמח הה"ד ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה כדי שידע שאתה שמח: (דעת זקנים)

[טו] **וְדַבַּרְתָּ אֵלָיו וְשַׁמַּתְתָּ אֶת-הַדְּבָרִים בְּפִיו וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְעִם-פִּיהוּ וְהוֹרִיתִי אֶתְכֶם אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂוּן:**

אונקלוס **וְתַמְלִל עִמָּה וְתִשׁוּי יְת פְּתַגְמָא בְּפִימָה וּמִימָרִי יְהִי עִם פּוּמָדָּ וְעִם פּוּמָה וְאֵלֶיךָ יְתָכוֹן יְת דִּי תַעֲבָדוֹן:** (אונקלוס)

יונתן **וְתַמְלִל עִמָּה וְתִשׁוּי יְת פְּתַגְמָא בְּפִימָה וּמִימָרִי יְהִי עִם מִימַר פּוּמָדָּ וְעִם מִימַר פּוּמָה וְאֵלֶיךָ יְתָכוֹן יְת מָה דְתַעֲבָדוֹן:** (תרגום יונתן)

הרמב"ן (טו~טז) **עם פיך**. להורותך אשר תדבר אל פרעה. כי עתה לא אמר שידבר אהרן בעבורו רק אל העם, כמו שנאמר **ודבר הוא לך אל העם**, אבל לפרעה משה ידבר. ויתכן שיהיה זה לכבוד המלכות. ובסוף חזר משה ואמר הן אני ערל שפתיים ואיך ישמע אלי פרעה (להלן ו ל), ונתן לו רשות שלא ידבר גם לפרעה, והיא מעלה למשה, ולכך אמר שם ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך (להלן ז א):

וטעם **ועם פיהו**. להיות דברי פיהו לשומעים חן: (הרמב"ן)

בעל הטורים **והוריתי**. ב' במסורה דין ואידך והוריתי אתכם בדרך הטובה וישרה מלמד שהקב"ה הורה להם הדרך ולא טעו באותו דרך: (בעל הטורים)

ספורנו **ושמת את הדברים בפיו וכו'**. אך על פי שתשים את הדברים בפיו לא

יספיק זה, אבל יצטרך שאהיה אנכי עם פיכם, באופן שיכנסו דבריכם בלב פרעה, ולא יתקומם עליכם ולא יגרש אתכם מעם פניו: (ספורנו)

[טז] וְדַבֵּר-הוּא לְךָ אֶל-הָעַם וְהָיָה הוּא יְהִי-לְךָ לְפִי וְאַתָּה תְהִי-לּוֹ לְאֱלֹהִים:

אונקלוס וימלל הוא לך לעמא ויהי הוא יהי לך למתרגמן ואת תהי ליה לרב: (אונקלוס)

יונתן וימליל הוא לך עם עמא ויהי הוא יהוי לך למתרגמין ואת תהוי ליה לרב תבוע אולפן מן קדם יי: (תרגום יונתן)

רש"י ודבר הוא לך. בשבילך ידבר אל העם, וזה יוכיח (ב) על כל כך ולי ולו ולכם ולהם הסמוכים לדבור, שכולם לשון על הס: יהיה לך לפה. למליץ, לפי שאתה כבד פה: לאלהים. לרב ולשר: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) כל' שזה אחד מן המוכיחים כי יש לו הרבה הוכחות שכולם ל' על הס פי' ל' בשביל שאם היה פה פי' כמשמעו שידבר לך ממש מה טעם אל העם הבא אחריו ולכן יחוייב שפי' הוא בשבילך כלומר במקומך: (שפתי חכמים)

ספורנו לא. להים. שיעשה נפלאות במצותיך: (ספורנו)

[יז] וְאֶת-הַמָּטָה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-בּוֹ אֶת-הָאֹתוֹת: (פ)

אונקלוס ונת חטרא הדין תיסב בידך דתעביד בה נת אתיא: [פ] (אונקלוס)

יונתן ונת חוטרא הדין תיסב בידך דתעביד ביה נת אתיאי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואת. טעם האותות שהפך לנחש לעיני ישראל ולתנין לפני פרעה ולהכות בו את היאור. ולהעלות הצפרדעים ולהוציא הכנים. ולהוריד הברד. ולהביא הארבה. ולהיות החושך: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות. לא נזכר עדיין במטה רק אות אחת שיהיה לנחש (לעיל פסוק ג), אבל אשר תעשה בו את האותות, אשר אומר אליך. ויראה בעיני כי כאשר אמר ה' למשה בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבו (לעיל ג כ), הודיעו אותן בפרט, אבל הכתוב יקצר. וזה טעם **אשר תעשה בו את האותות:** (הרמב"ן)

בעל הטורים המטה. ה' תגין על הה"א (נ"א על הטי"ת). לומר שהוא צדיק תשיעי שהיה המטה בידו אדם חנוך נח שם אברהם יצחק יעקב יוסף: ואת המטה. בגי ספירינון: (בעל הטורים)

אור החיים ואת המטה הזה. אמר הזה, לפי מה שאמרו בזוהר (זוהר ח"ב כ"ח)

כי היו ב' מטות אמר הזה לשלול אחר. ואומרו **תקח בידך** פי' בתמידות, והטעם לסימן כי יש בידו מטה עוז תפארה וכן חוק לשררה הממונים על דבר מלכות, וזה לך האות דכתיב (פסוק כ') וישב ארצה מצרים ויקח וגוי מטה האלהים בידו הרי שתכף לבש כלי זיין שנתן לו ה', שאם היתה כוונת הלקיחה הוא שלקחו להוליכו עמו לא היה לו לומר בידו. ואומרו **אשר תעשה בו את האותות**, אולי שרמז למטה ב' של אהרן שבו עשה האותות שנהפך לנחש, וכאומרם שם בזוהר שזה יקרא מטה אהרן שצוה גם עליו שיהיה מוכן ביד אהרן. עוד ירמוז על דרך אומרם ז"ל (תרגום יונתן שמות ב' כ"א) שהמטה היה סנפרינון. ולא היה אדם יכול להסיטו אלא משה, וכפי זה לקיחתו יגיד כי הוא בו יעשה את האותות, וזה לך האות כי לא יקרב אל המטה איש זר זולת משה: (אור החיים)

ספורנו ואת המטה הזה. ואף על פי שאינו ממין עץ חשוב, הנה קדשתיו להיות לך לאות. תקח בידך. לשבט מושל, שמניתיך לשנות את הטבע במצותך: **אשר תעשה בו את האותות**. שתצוה לטבע במצותי מצד מה שמניתיך לזה: (ספורנו)

[יח] וילך משה וישב | אל-יתר חתנו ויאמר לו אלקה נא ואשובה אל-אחי אשר-במצרים ואראה העודם חיים ויאמר יתרו למשה לך לשלום:

אונקלוס ואזל משה ותב לנת יתר חמוהי ואמר ליה איזיל כען ואיתוב לנת אחי די במצרים ואחזי העד כען קימין ואמר יתרו למשה איזיל לשלם: (אונקלוס)

יונתן ואזל משה ותב לנת יתרו חמוי ואמר ליה איזיל כדון לנת אחי דבמצרים ואיחמי העד כדון אינון קימין ואמר יתרו למשה איזיל לשלם: (תרגום יונתן)

רש"י וישב אל יתר חתנו. ליטול רשות, שהרי נסבע לו (שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו). ומכילתא יתרו) ונסבעה שמות היו לו, רעואל, יתרו, יתרו, קיני, וכו': (רש"י)

אבן עזרא וילך וכו' יתרו. הוא יתרו כמו גשם הוא גשמו. ושלמה הוא שלמון. והנה אמר לו שילך לראות אחיו ולא גלה לו הסוד: (אבן עזרא)

בעל הטורים אל יתרו. ב' במסורה אל יתרו חותנו אל יתרו חותנו, אל יתרו זקני הגולה, יתרו זכה שישבו בניו בלשכת הגזית עם הזקנים שהסנהדרין יצאו ממנו: (בעל הטורים)

אור החיים אלכה נא. לדבריהם ז"ל (שמו"ר פ"א) שאמרו שמושבע היה ליתרו הוצרך לחלות פניו למחול לו על השבועה:

ואראה העודם חיים. ולא גילה לו דבר השליחות כי לא אמר לו ה' לאמר ואמרו בת"כ (יומא ד'): שכל שלא אמר לו לאמר הרי הוא בבל תאמר:

לך לשלום. פי' מחל לו השבועה וכל כיוצא בזה אינו צריך התרה אלא כל שמוחל המשביע אין כאן שבועה: (אור החיים)

ספורנו אלכה נא ואשובה. בין כך יהיו. אשתי ובני אצלך: **לך לשלום**. כי כן אעשה: (ספורנו)

[יט] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לֵךְ שָׁב מִצְרָיִם כִּי-לִמְתוֹ כָּל-הָאֲנָשִׁים
הַמְּבַקְשִׁים

אונקלוס וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה בְּמִדְיָן אַזִּיל תֵּיב לְמִצְרָיִם אָרִי מֵיִתּוֹ כָּל גְּבֻרָא דְבָעוּ
לְמַקְטָלָךְ: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה בְּמִדְיָן אִזְיֵל תֵּיב לְמִצְרָיִם אָרוֹם אֲתַרְוּקֵנוּ וְנַחְתּוּ מִנְכִּסְיָהוֹן
וְהָא אֵינּוֹן חֲשִׁיבוּן כְּמִתְנָא כָּל גּוּבְרָא דְהוּוּ תַבְעֵין יֵת נְפֻשָׁךְ לְמִסַּב יְתָה: (תרגום
יונתן)

רש"י **כי מתו כל האנשים.** מי הם, דתן ואזרים, חיים היו, אלא שירדו מנכסיהם,
(ג) והעני חָשׁוּב חָשׁוּב כְּמֵת (נדרים סד:): (רש"י)

שפתי חכמים (ג) ואלע"ג לאמרין התם לארבע' חָשׁוּבִין כְּמֵת עָנִי וְסוּמָא וּמְלוּרַע
ומי שֶׁאִין לוֹ זָנִים הַכֹּא וְדָאִי זַעֲנוּיָת קְאָמַר דְּאִין לוֹ סְנַסְמָא דֵּהָא כְּתִיב בְּמַחְלָקוֹתוֹ
שֶׁל קָרַח הָעֵינִי הָאֲנָשִׁים הֵם תִּנְקַר וְלִיכָא לְמִימַר נְמִי שְׁהִי מְלוּרַעִים דֵּהָא כְּתִיב
בְּקֶרֶב הַמַּחֲנֶה וְלִיכָא לְמִימַר שְׁנַתְּרַפְּאוּ בְּמַתָּן תּוֹרָה דֵּהָא אֲמַרִּין שְׁחַזְרוּ לְמוֹמֵן
בְּמַעֲשֵׂה הָעַגֹּל וְלִיכָא לְמִימַר מִשּׁוּם שְׁלָא הִיּוּ לֵהֶם זָנִים אֲמַר כִּי מֵתוּ דַּא"כ הִיכִי
אֲמַר לוֹ מִפְּנֵי זֶה שׁוּב מְלַרְימָה וְכִי מִפְּנֵי שְׁלָא הִיּוּ לֵהֶם זָנִים לָא הִיּוּ דְזַרְיָהֶם
נְשַׁמְעִים לְמַלְכוּת לְהַלְשִׁינוּ אַל פְּרַעַה אֲלֵךְ וְדָאִי מִפְּנֵי שְׁיָרְדוּ מִנְכִּסְיָהֶם לָא הִיּוּ
דְזַרְיָהֶם נְשַׁמְעִים. כַּךְ פִּי רַבִּינוּ נִיסִים בְּמַסְכַּת נְדָרִים בִּפ"ק ק 97 ז': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר אֵין מוֹקֵדָם וּמַאוּחַר בְּתוֹרָה וּפִירוּשׁוֹ וְכַבֵּר אֲמַר. וְכַכֵּה וַיִּצְמַח ה'ִ
אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה. וְרַבִּים כֹּאֵלָה הֵנָּה עֵתָה בִּהְשִׁיבוּ צַאן יִתְרוֹ אֵלֵיוּ הַבְּטִיחוּ הַשֵּׁם
שִׁילַךְ בְּלִי פֶחַד לְמִצְרַיִם כִּי מֵת פְּרַעַה וְעַבְדֵּיו שְׁהִיּוּ יוֹדְעִים דְּבַר הַמִּצְרִי. וְזֶהוּ וַיִּמַּת
מֶלֶךְ מִצְרַיִם. כִּי כָל הַיָּמִים שֶׁהִיָּה חַי לֹא הִיָּה נַכוּן לְהִיּוֹת מִשֶּׁה שְׁלִיחַ אֶל פְּרַעַה:
(אבן עזרא)

הרמב"ן וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְיָן. אֲמַר ר"א כִּי אֵין מוֹקֵדָם וּמַאוּחַר בְּתוֹרָה,
וּפִירוּשׁוֹ וְכַבֵּר אֲמַר. וְרַבִּים כֹּכֵה. וְאֵין דְּבָרוֹ זֶה נַכוּן, כִּי הַדְּבֹר הַרְאִשׁוֹן לֹא הִיָּה
בְּמִדְיָן רַק בְּהַר סִינַי, וּבְמִדְיָן לֹא נִדְּבַר עִמּוֹ רַק הַפְּעַם הַזֶּה, אַבֵּל כֹּאשֶׁר קִבֵּל מֹשֶׁה
לָלֶכֶת בְּדַבַּר הַשֵּׁם וְחָזַר לְמִדְיָן לִיטוּל רִשׁוּת מַחוּתְנוּ, הִיָּה סְבוּר לָלֶכֶת יַחֲדֵי
מִתְנַכֵּר. וְלִכֵּן אֲמַר אֵלֵיוֹ אֲלֵכֵה נָא וְאִשׁוּבָה אֶל אַחֵי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאִרְאֵה הָעוֹדֵם
חַיִּים, כְּלוּמַר אִרְאֵה אֶת אַחֵי הָעוֹדֵם חַיִּים וְאִשׁוּב, כִּי הוּא כְּדָרְךְ בְּקוּר הַנִּכְסֵף
לְרֵאוֹת אֶת

ואז אמר לו ה' במדין. לך שוב מצרים, כלומר קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל
ארץ מצרים, ואל תפחד שם, כי מתו כל מבקשי רעתך, ותהיה שם עם העם עד
שתוציאם משם. ולכן לקח אשתו ובניו, כי היה זה עצה נכונה להוליכם עמו, כי
בעבור זה יבטחו בו ישראל יותר. כי בהיותו בן חורין במדין יושב בביתו בשלום
עם בניו ועם אשתו חתן כהן הארץ, לא יביא אותם להיות עם עבדים וימררו את

חייהם בעבודה קשה רק אם היה נכון לבו בטוח שיצאו בקרוב ויעלה עמהם לארץ כנען, ולא יצטרך בצאתם לשוב למדין לקחת אשתו ובניו משם: (הרמב"ן)

בעל הטורים שב. ב' חסרים לך שב מצרים שב שבע פעמים ואיתא במדרש שז' פעמים הלך משה למצרים וחזר: (בעל הטורים)

אור החיים אל משה במדין. כוונת הכתוב בהודעה כי הדיבור היה במדין, להגיד שבחו של משה שלא חש על שונאיו שהיו במצרים בעת שטען טענותיו הרבים כי לא היה חושש בכל טענותיו אלא לצד הורעת כח השליחות לא לצרת עצמו והראיה שלא טען כי ירא ממבקשי נפשו, ואם לא היה אומר הכתוב במדין תבא הסברא כי לא החליט בדעתו של משה ללכת בשליחות עד שהובטח מפי אל כי מתו מבקשי נפשו, לזה אמר במדין לומר שאחר שגמר בדעתו והסכים עם ה' ללכת הוא שנתבשר ולא היה דבר זה מעכבו: (אור החיים)

ספורנו כי מתו כל האנשים. המלך ועבדיו אשר בקשו להרגך, כאשר באר למעלה באמרו וימת מלך מצרים: (ספורנו)

דעת זקנים כי מתו כל האנשים. אמרי' במסכת ע"ז מאי נינהו אנשים דתן ואבירם ומיהו חיים היו אלא שירדו מנכסיהן והעני חשוב כמת ואם תאמ' מצורעים היו או סומים דאמרי' ארבע' חשובין כמת סומא ומצורע ועני ומי שאין לו בנים י"ל דודאי מצורעים לא היו דלא מצינו שהיו משולחין מן המחנה. וסומין נמי לא היו שנא' העיני האנשים ההם תנקר וגו' ובלא בנים לא היו דכתיב ובניהם ונשיהם וטפם. ואי קשיא אכתי דילמא איכא חד מהני והני קראי לאחר מתן תורה הוא דכתיב וכל העם כו' שהמומין נתרפאו בסיני. וי"ל דאי הוּו קודם מתן תורה אפי' אם נתרפאו חזרו למומן במעשה העגל והני קראי לאחר אותו מעשה כתי' וא"ת אכתי אימא שלא היו להם בנים והא דכתיב ובניהם לאחר מכאן נולדו י"ל דאלו עתידין להוליד לא הוה מקרי להון מתים. עוד י"ל דצריך לו' שירדו מנכסיהם ואין בידם כח להרע לשום אדם שאלו אתה אומר עשירי' היו ומתי' קרי להו משום שאר דברים אכתי היה לו לירא שמא יהיו נותנין ממון כדי להרגו אלא ודאי ירדו מנכסיהם וכן נמי מת"ו בגמטריא ירד"ו מנכסיה"ם חסר אחת מה"ר משה ז"ל: (דעת זקנים)

[ב] ויקח משה את-אשתו ואת-בניו וירכבם על-החמר וישב ארצה מצרים ויקח

אונקלוס ודבר משה ית אתתה וית בנוהי וארפבנון על חמרא ותב לארעא דמצרים ונסיב משה ית חוטרך דאתעבידו בה נסין מן קדם יי בידיה: (אונקלוס)

יונתן ודבר משה ית אינתתיה וית בנוי וארפבניון על חמרא ותב לארעא דמצרים ונסיב משה ית חוטרך דנסב מן גנוניתא דחמוי והוא מספיר כורסי יקרא מתקליה ארבעין סאין ועילו חקוק ומפרש שמא רבא ויקירא וביה אתעבידו נסין מן קדם יי בידיה: (תרגום יונתן)

רש"י על החמור. חמור המיוחד, הוא החמור שחנף אברהם לעקידת יצחק, והוא שעתיד מלך המשיח להגלות עליו, שנאמר עני ורוכב על חמור (זכריה ט,ט):

וישב ארלכה מלכרים ויקח משה את מטה. אין מוקדם ומאוחר מדוקדקים (ד)
במקרא:

ספתי חכמים (ד) דהא ויקח משה את מטה הי' לו לכתוב בתחל' קודם ויקח משה
את אשתו שהרי לא במלכרים לקח המטה אלל במדין: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויקח. לא ידענו אם נולד גרשום בימי בחורותיו ובברחו אל מדין. או
בזקנתו. ואל תסמוך אל דברי הימים של משה כי הבל כל הכתוב בו. ובנו השני
הוא אליעזר נולד עתה בהנבאו. וחשב להוליך אשתו ובניו למצרים ושיצאו יחדו
עם ישראל ולא היתה עצה נכונה כי הוא בא להוציא ישראל. והם יראו שבא עם
אשתו ועם בניו לגור שם. ואל תתמה איך יחשוב נביא בדברי העולם דבר שאיננו
נכון כי הנה מצאנו דוד ששאל אל נתן הנביא היש לך לבנות בית לשם. והוא
השיב כל אשר בלבבך עשה וה' עמך. ובלילה נאמר לו בנבואה שיאמר אל דוד
שהוא לא יבנה הבית. והוצרכו הזקנים לתרגם על החמור. על נושא אדם. בעבור
שהוא דרך גרעון שתרכב אשת הנביא על חמור אחד היא ושני בניה. ויפת אמר
כי הוא שם המין. כמו ויהי לי שור וחמור. ולא דבר נכונה. כי אין זה מקום
להזכיר שם המין רק הוא כמשמעו והחמורים שהם במצרים יקרים ונכבדים
מהפרדים. ואין לתמוה אם רכב גרשם בנו אחריה. אולי קטן היה והיה אליעזר
בחיקה כי עוד לא נמול: והטעם וישב ארצה מצרים. כי הוא לבדו שב כי כאשר
פגש השם את משה נימול אליעזר. ובהתרפאו שבה צפורה עם בניה אל אביה
ומשה הניחם ושב למצרים: ואמר על המטה מטה האלהים בעבור האות
שנעשה בו. ומטה האלהים הוא מטה משה והוא מטה אהרן כי בידו היה כאשר
עשה בו האותות. ושב עתה לפרש בעבור שהזכיר מטה האלהים מה שאמר
השם למשה כל המופתים שהוא עתיד לעשות במצרים והזכיר לו אות שיצאו
בעבורו ממצרים היא מכת בכורות: והנה ויהי בדרך במלון היה ראוי להיותו
דבוק עם ויקח משה את אשתו ואת בניו. ורבים כזה בתורה. כמו שלם ישלם
ואם אין לו. כי הוא דבוק עם חמשה בקר ישלם תחת השור: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ויקח משה את אשתו ואת בניו. כמו ובני פלוא אליאב (במדבר כו
ח), כי לא היה לו רק גרשום, כאשר הזכיר הכתוב (לעיל ב כב), ואליעזר
נתעברה ממנו בדרך או במצרים אם הלכה שם. ויתכן כי קודם הדבור הנדבר לו
בהר האלהים לא נולד לו רק גרשום, אבל היתה צפורה הרה, וכאשר שב אל
יתר חותנו ילדה, ובעבור כי היה דבר המלך נחוץ לא מל אותו ולא קרא לו שם.
ובדרך כאשר מלה אותו אמו לא קראה לו שם, כי משה היה נפגש מן המלאך.
ואחרי לכתו למצרים וראה שנצל מכל המבקשים את נפשו אז קרא לו אליעזר,
כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה (להלן י"ח י"ט). וכך הזכירו רבותינו
כי הנמול הזה הוא אליעזר (שמו"ר ה ח):

וטעם וישב ארצה מצרים. עם הנזכרים. ור"א אמר וישב ארצה מצרים הוא
לבדו שב, כי כאשר פגש השם משה נמול אליעזר, ובהתרפאו שבה צפורה עם
בניה אל אביה. ויתכן זה כי בעבור שנימול אליעזר לא היה יכול להביאו בדרך
עד שיתחזק הילד ולא רצה לעכב שליחותו של הקב"ה. ולכן עזבם במלון וצוה
אותה לשוב אל בית אביה בהתרפאו, וזהו שנאמר אחר שלוחיה (להלן יח ב). גם
אפשר שהלכו למצרים, וכאשר נתעכבו שם נכספה אל אביה ושלחה עם הבנים.
וזה טעם שלוחיה, כי פחד יתרו שמא היה דעתו לגרש. אותה. ובאלה שמות רבה

(ד ד), וילך משה, להיכן הלך שהלך ליטול אשתו ובניו, אמר לו יתרו להיכן אתה מוליכן, למצרים. אמר לו, משהם מבקשים לצאת את מוליכן למצרים, אמר לו, למחר עתידין לצאת ולעמוד על הר סיני ולשמוע מפי הגבורה אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים ובני לא ישמעו עמהם, אמר לו יתרו לך לשלום. ועל דעתם ראוי שנפרש אחרי שהסכימו בכך צוהו הקב"ה שישלים עצתו וישוב למצרים עם בניו ואשתו כאשר פירשתי (בפסוק יט): (הרמב"ן)

ספורנו וירכיבם על החמור. להוליכם מן המדבר למדין ולבית חמיו: **וישב ארצה מצרים.** הוא לבדו אחר שלוחיהם: (ספורנו)

[כא] ויאמר יהוה אל-משה בלקתך לשוב מצרימה ראה כל-המפיתים אשר-שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את-לבו ולא ישלח את-העם:

אונקלוס ואמר יי למשה במהקד למתוב למצרים חזי כל מופתיא די שויתי בידך ותעבדנון קדם פרעה ואנא אתקיף ית לבה ולא ישלח ית עמא: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה במהקד למיתוב למצרים חמי כל תמהיא דשויתי בידך ותעבדינון קדם פרעה ואנא אתקיף ית יצרא דלביה ולא יפטור ית עמא: (תרגום יונתן)

רש"י בלכתך לשוב מצרימה וגו'. דע, שעל מנת כן תלך, שתהא גבור בשליחותי לעשות כל מופתי לפני פרעה ולא תירא ממנו: אשר שמתי בידך. לא על שלשה אותות האמורות למעלה, שהרי לא לפני פרעה נזהר לך לעשותם אלא לפני ישראל שיאמינו לך, ולא מנינו שעשאים לפניו, אלא מופתים שאני עתיד לשום בידך במצרים, כמו כי ידבר אליכם פרעה וגו', (שמות ז, ט.) ואל תתמה על אשר כתוב אשר שמתי, שכן משמעו, כשתדבר עמו כבר שמתי בידך: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. זה אמר לו במדין והנה הודיעו כי השם יחזק את לבו ולא ישלחם בעבור כל המופתים שיראם עם המופת האחרון: (אבן עזרא)

הרמב"ן (כא~כג) ויאמר ה' אל משה בלכתך לשוב מצרימה. אמר רבי אברהם כי זה נאמר לו במדין, הודיעו כי יחזק את לבו ולא ישלחם בעבור כל המופתים שיראה עד המופת האחרון. ירצה לפרש. בפסוק זה שיאמר, ראה כי בעבור כל המופתים אשר שמתי בידך ואתה תעשה לפני פרעה בכל זה לא ישלחם, ותאמר לו כי אני הורג את בנו בכורו ואז ישלחם. ואין הפירוש הזה נכון, כי מה טעם בלכתך לשוב מצרימה ראה:

אבל פירושו כי כאשר לקח את מטה האלהים בידו ממדין לשום לדרך פעמיו הזהירו האלהים ואמר לו בלכתך בדרך שים לבך וראה שכל המופתים אשר שמתי בידך תעשה לפני פרעה, לא תשכח דבר שלא תעשה לפניו, ואני אחזק את לבו, ואל תתיאש אתה מלעשותם בעבור כן, ועוד תזהיר אותו במכה האחרונה אשר בה ישלחם. וענין שמתי בידך, שבידך שמתי אותם, אתה תעשם ולא אחר, שכבר הודיעו שיעשה בו אותות ומופתים רבים כמו שאמר בכל נפלאותי אשר

אעשה בקרבו (לעיל ג' כ'). וכל זה זרוז למשה, כי בעבור שהיה מוכרח בשליחות מזהירו קודם מעשה ויצוה אותו בשעת מעשה בכל מופת ומופת:

ויתכן שיהיה **ואמרת אל פרעה ידיעה**, שיצוונו לומר לו כן בסוף, **יאמר, אני אחזק את לבו ולא ישלח את העם** בכל המופתים, **ואמרת** אליו ביום ההוא **הנה אנכי הורג את בנך בכורך** ואז ישלחם, כי לא מצינו שהודיעו מיתת בכוריהם רק בעת ההיא. והנה לא כל הדבור הזה עתה. **ויש לפרש, ראה כל**. שלשת המופתים האלה **אשר שמתני בידך** לעשותם לישראל ותעשה. אותם גם כן **לפני פרעה**, בעבור שידע פרעה כי זקני העם המבקשים ממנו לשלחם על פי ה' יאמרו כן, ולא יעליל עליהם. וכן עשה משה אע"פ שלא נכתב:

ואשר אמר כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת (להלן ז ט) כי ירצה מופת לו, וצוה במטה שיהיה לתנין, לא נחש כאשר היה בפעם הראשון (לעיל ד ג). והנה רצה להראותו שיבלע מטה אהרן את מטותם להורות לו שינצחם ויהיו אובדים מן העולם על ידו. **ובמדרש** ואלה שמות רבה (ה ו) ראיתי וכי על אי זו מופת אמר, אם תאמר על הנחש והצרעת והדם, והלא אותן לא אמר הקב"ה לעשותן אלא לישראל, ועוד, לא מצינו שעשה משה אותן האותות לפרעה, אלא מהו **כל המופתים אשר שמתני בידך**, זה המטה שהיו כתובין עליו נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב. ולפי זה יהיה פירוש הכתוב **ראה** והסתכל במטה **אשר שמתני בידך**, שכל המופתים שבו תעשה לפני פרעה: (הרמב"ן)

ספורנו בלכתך לשוב מצרימה. בכל פעם שאשלחך מאהלך שיהיה חוץ לעיר מצרים, כאמרו כצאתי את העיר אפרוש כפי ואצוך שתשוב. למצרים לדבר אל פרעה: **ראה כל המופתים אשר שמתני בידך**. עיין בכל פעם בכל המופתים שיהיו אז מושמים בידך, לעשותם על האופן והסדר אשר אצוך: **ועשיתם לפני פרעה**. אז תצליח לעשותם לפני פרעה כשלא תשנה. כי כשיחטא האדם במצות בוראו בחסר וביתר יקלקל הכונה והיא לא תצלח, כמו שהיה הענין במי מריבה, וכן צוה בקיום המצות לא תוסיפו ולא תגרעו: **ואני אחזק את לבו**. כי בהיותו בלתי יכול לסבול המכות היה משלח את העם בלי ספק, לא מפני שיכנע לאל יתברך לעשות רצונו, ולזה חזק את לבו שיתאמץ לסבול המכות ולבלתי שלחם: (ספורנו)

[כב] **ואמרת אל-פרעה** **פה אמר יהוה בְּנִי בְּכָרִי יִשְׂרָאֵל:**

אונקלוס וְתִימַר לְנֹת פְּרָעָה בְּדַבַּר אָמַר יְיָ בְּרִי בּוֹכְרִי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן וְתִימַר לְפְרָעָה בְּדַבָּר אָמַר יְיָ בְּרִי בּוֹכְרִי יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

רש"י **ואמרת אל פרעה**. כשתשמע שלבו חזק וימאן לשלוח, אמור לו כן: **בני בכרי**. לשון גדולה, כמו אף אני זכור לתנהו, (תהלים פט, כח.) **זו פשוטו**. ומדרשו, כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו: (רש"י)

אבן עזרא **ואמרת**. טעם בני בכורי. זה הגוי שעבדוני אבותם בתחלה ואני חומל עליו כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו ואתה לקחתו לעבד עולם. על כן אני אהרוג את בנך בכ בכ ורך: (אבן עזרא)

אור החיים **כה אמר ה' בני בכורי.** צריך לדעת כונת נבואה זו שלא בזמנה. גם במה שמר לבל יטעה משה ויאמר נבואה זו לפרעה בפעם ראשונה בעמדו לפני פרעה.

ונראה שנתחכם אל עליון להרים מכשול מלב משה לבל יקוץ בשליחות וח"ו תולד בדעתו תולדה רעה בראותו עוצם המכות ופרעה לא קם ולא זע ויארך זמן חודש נכנס חודש יוצא, לזה שם דבר בפיו ויהיה לו למבטח לבל יחשוב מחשבות און ח"ו ואמר אליו **ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי,** ומעתה יהיה מצפה משה לדבר זה וכל עוד שלא יראה מכת בכורות יסעוד לבו ולא יהיה מתירא כל עוד שלא הביא עליו מכה זו. ושיעור הנבואה הוא על זה הדרך בלכתך לשוב מצרים ראה וגוי והנני מודיעך שאני אחזק את לבו ולא ישלח אפיי אחר כמה מכות ולבסוף ואמרת אליו וגוי הנני הורג וגוי.

עוד נתחכם בזה להודיעו למשה כי מכה זו תהיה באחרונה כי בה ישלח פרעה את העם כי לא אמר ה' שיחזק לב פרעה אחר מכת בכורות, ואשר לזה כשאמר פרעה למשה (לקמן י כח) אל תוסף ראות פני הכיר כי הגיע עת מצוה שאמר לו ה' בדרך בבואו ממדין למצרים ואמרת בני בכורי. והגם שהוסיף דברים שלא נאמרו כאן, מן הסתם נאמרו וילמד סתום מהמפורש, ובזה אין להקשות אימתי נאמרה למשה אותה נבואה והוצרכו מרבתינו לומר מדרשים, והרי שלך לפניך, ולא חש ה' שיטעה משה ויאמר נבואה זו לפרעה, כי באמצעות שישוב משה לפני ה' דברי פרעה תיכף ומיד ישלחו בשליחות מכה אחרת וממילא ידע משה כי עדיין לא הגיע זמן מכות בכורות עד עת בא דבר פרעה ואמר לו אל תוסף וראה כי אינו יכול לצאת מלפני פרעה להתנבאות חוץ לעיר לדעת מה ידבר ה' אמר הגיע הזמן לאמר מכת בכורות. או דייק דברי ה' שאמר ואני אחזק את לב פרעה ומעתה אינו יודע שיעור שיחזק ה' לבו שיאמר לו אחרי כן מכות בכורות וכשאמר לו אל תוסף ראות פני הכיר כי זה הוא תכלית חוזק הלב ובצירוף טעם ראשון שכתבנו אמר לו שליחות מכת בכורות.

עוד אפשר שאם היה פרעה מחזיק לבו לשלח ישראל ולא היה מדבר דברים נגד כבודו יתברך כאומרו (לקמן ה' כ') מי ה' היה ה' מביא עליו מכת בכורות תיכף ומיד ולא היה משביעו כוסות התרעלה, וזה הוא שרמז ה' למשה באומרו ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם פירוש שהחזק הוא שלא ישלח שאם ישלח אפיי מכת בכורות לא תבא עליו, וכשלא יהיה אלא מניעת שלוח העם יהיה לו לצרה מכת בכורות, אבל אחר שנגע בכבודו יתברך יבואו עליו מכות גדולות ונאמנות, וכן תמצא שאמר ה' (לקמן ט טז) בעבור הראותך את כחי ולמען ספר שמי וגו': (אור החיים)

ספורנו **בני בכורי ישדאל.** אף על פי שלקץ הימין אהפך אל העמים שפה ברורה, לקרוא כלם בשם ה', ולעבדו שכס אחד מכל מקום יחשב ישראל אצלי נכבד מכלם באשר הוא בני עובד כמו בן מאהבה, לא כעבד מאהבת שכר ויראת עונש. ומצד מה שהוא בכורי ראשון לעבודתי, בתעות כל האומות מעלי, כאמרו כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו וכו': (ספורנו)

דעת זקנים **בני בכורי.** כאן הודה הקב"ה על מכירת הבכור לישראל: (דעת זקנים)

[כג] וְאָמַר אֵלָיו שְׁלַח אֶת-בְּנֵי יִעֲבֹדְנִי וְתִמְאַן לְשַׁלְּחָם הֲנִה אֲנֹכִי הֲרֹג אֶת-בְּנֵי בְכֹרְךָ:

אונקלוס וְאָמַרְיִת לָךְ שְׁלַח יְת בְּרִי וְיִפְלַח קְדָמִי וְאִם סָרִיב אֶת לְשַׁלְּחֹתִיהָ הָא אֲנָא
קָטִיל יְת בְּרָךְ יְת בְּרָךְ בּוֹכְרָךְ : (אונקלוס)

יונתן וְאָמַרְיִת לָךְ פְּטוֹר יְת בְּרִי וְיִפְלַח קְדָמִי וּמְסַרְב אֲנֶת לְמַפְטָרִיָּה הָא אֲנָא קָטִיל
יְת בְּרָךְ בּוֹכְרָךְ : (תרגום יונתן)

רש"י וְאָמַר אֵלָיו. בְּשַׁלְּחֹתוֹ שֶׁל מַקּוּם: שְׁלַח אֶת בְּנֵי וְגו'. הֲנִה אֲנֹכִי הֲרֹג וְגו'.
הָיָא מַכָּה אַחֲרֹנָה, וְזֶה הִתְרַהוּ תַחֲלָה מִפְּנֵי שֶׁהָיָא קֶשָׁה, וְזֶה הוּא שְׁנֵאמַר בְּאִיּוֹב
הֵן אֵל יִסְגִּיב בְּכַחוֹ, לְפִיכָךְ, מִי כְמוֹהוּ מוֹרָה, (אִיּוֹב לו', כג.) בְּשָׂר וְדָם הַמְצַקֵּס לְהַנְקֵס
מִחֲזִירוֹ, מַעֲלִים אֶת דְּבָרָיו שֶׁלֹּא יִצְקֵס הַלְּלָהּ, אֲבָל הַקֶּב"ה יִסְגִּיב בְּכַחוֹ וְאִין יִכּוֹלֵת
לְהַמְלִט מִיָּדוֹ כִּי אִם בְּשׂוֹבוֹ אֵלָיו, לְפִיכָךְ הוּא מוֹרָהוּ וּמִתְרַהוּ בּוֹ לְשׂוֹב: (רש"י)

אבן עזרא וְאָמַר. הֲנִה אֲמַרְתִּי אֵלָיִךְ פַּעַם אַחַר פַּעַם לְשַׁלַּח אֶת בְּנֵי לַעֲבַדְנִי לְהַקְרִיב
לִי זְבָחִים וְאַתָּה מֵאַנֶּת לְשַׁלְּחוֹ עַל כֵּן אֶעֱנֶשְׁךָ. וְחֹסְרֵי דַעַת חֲשַׁבּוּ כִּי עִם מֹשֶׁה יִדְבַר
וְזֶה שֶׁגִּעוּן. וְעוֹד כִּי אֲלִיעֶזֶר אֵינּוּ בְכוֹר מֹשֶׁה: (אבן עזרא)

ספורנו הֲנִה אֲנֹכִי הוֹרֵג אֶת בְּנֵי בְכוֹרְךָ. כִּפִּי הַמְשַׁפֵּט הָאֱלֹהִי שֶׁהוּא מִיָּדָה כִּנְגַד
מִיָּדָה, כְּאָמְרוּ וְכִאֲרַח אִישׁ יִמְצִיאֵנוּ כִּי אֲמַנְסָם מִכַּת בְּכוֹרוֹת לְבַדָּה הִיתָה לְמִשְׁפַּט
עוֹנֵשׁ לְפַרְעָה מְכַל הַמְּכּוֹת, אֲבָל שָׂאֵר הַמְּכּוֹת הָיוּ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת לְמַעַן יִשׁוּבוּ, כִּי
לֹא יִחְפוֹץ בְּמוֹת הַמֵּת כִּי לֹא נֶעַל בְּפִנְיָהֶם דְּרָכֵי הַתְּשׁוּבָה אֲמִתִּית כֻּלָּל, לוֹ חֲכָמוֹ
לְשׁוֹב אֶל הָאֵל יִתְבַּרְךְ מֵאַהֲבַת טוֹבוֹ וִירֵאת גְּדֻלּוֹ, שֶׁהִיא הַתְּשׁוּבָה הַמִּגַּעַת עַד כִּסֵּא
הַכְּבוֹד, אֲשֶׁר הִיא הַמְצַלֵּת וְנוֹתֵנַת חַן בְּעֵינֵי אֱלֹהִים, כְּאָמַרְס ז"ל (יוֹמָא פֶּרֶק יוֹם
הַכְּפוּרִים) עוֹנוֹת נִחְשָׁבִים לוֹ כְּזָכוֹת אוֹ לְפַחוֹת לְשׁוֹב כְּעַבְדִּים מִירֵאתָ מָה שְׁיוּכַל
לְהַעֲנִישׁ. אֲבָל מִכַּת בְּכוֹרוֹת וְטַבִּיעַת פַּרְעָה וְחִילוֹ בֵּים הָיוּ שְׁפִטִים לְקִיִּים מִדָּה כִּנְגַד
מִדָּה: (ספורנו)

[כד] וַיְהִי בַדְרֶךְ בַּמְּלֹן וַיִּפְגְּשֻׁהוּ וַיְבַקֵּשׁ הַמִּיתָו:

אונקלוס וַהֲוֵה בְּאַרְחָא בְּבֵית מְבַתָּא וְעָרַע בֵּיה מְלָאכָא דִּינִי וּבְעָא לְמַקְטְלָהּ:
(אונקלוס)

יונתן וַהֲוֵה בְּאוֹרְחָה בְּבֵית מְבַתוֹתָא וְעָרַע בֵּיה מְלָאכָא דִּינִי וּבְעָא לְמַקְטְלָהּ מִן
בְּגָלָל גְּרָשׁוּם בְּרִיָּה דְלָא הָוֵה גְזִיר עַל עֵיסֶק יִתְרוֹ חֲמוּי דְלָא שְׁבָקִיָּה לְמַגְזְרִיָּה בְּרַם
אֲלִיעֶזֶר הָוֵה גְזַר בְּתַנְאָה דְאַתְנִי תַרְוִיחוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י וַיְהִי בַדְרֶךְ בַּמְּלֹן. (ה) מֹשֶׁה: וַיִּצְקֵס הַמִּיתָו. לְמֹשֶׁה, לְפִי שֶׁלֹּא מַלְאָךְ
אֲלִיעֶזֶר בָּנוּ, וְעַל שֶׁנִּתְרַשַּׁל נַעֲנֵשׁ עוֹנֵשׁ מִיתָה. תַּנִּיא אֲמַר רַבִּי יוֹסִי ח"ו לֹא נִתְרַשַּׁל,
לֹא אֲמַר, אֲמוּל וְאֲלֹא לְדֶרֶךְ, סַכְנָה הִיא לְתִינוּק עַד שֶׁלְּשָׁה יָמִים, אֲמוּל וְאֲשָׁה
שֶׁלְּשָׁה יָמִים, הַקֶּב"ה רוֹנֵי לָךְ שׂוֹב מִלְּרִים, וּמִפְּנֵי מָה נַעֲנֵשׁ מִיתָה, לְפִי שֶׁנִּתְעַסַּק (ו)

במלון תחלה במסכת נדרים (לא:), והיה המלאך נעשה כמין נחש, וזולעו מראשו ועד ירכיו, וחוזר וזולעו מרגליו ועד אוחו מקום, הבינה לפורה (ז) שצבזיל המילה הוא: (רז"י)

שפתי חכמים (ה) ר"ל שאין פי' ויהי להכא כמו ויהי בימי אמרפל ויהי השמש ילא המורה על הענין ולא על השם מדכתיב בחר הכי ויפגשהו ה' וא"כ למה לא פי' הכתוב למי פגש אע"כ ויהי קאי אמשה: (ו) וא"ת והא עדיין היה בדרך ואיכא עדיין סכנה לילך בדרך למאריס ומפני מה נענש וי"ל דמלון שהיה לן משה עכשיו זו היה קרוב למאריס רק מהלך יום ובדרך קצר כזה לא יהיה שום נזק וסכנה לתינוק רח"ס: (ז) דאל"כ היאך הבינה לפורה שעל דבר המילה היה אצל אין להקשות דלמא אמר לה בהדיא שעל דבר המילה היה רוצה להמיתו י"ל דבסמוך כתיב אז אמרה חתן דמים למולות משמע דאז הבינה אצל עד עכשיו לא הבינה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי בדרך. היתה קבלה בידם שלא יומל הבן ביום השמיני אם הוא חולה או הוא בדרך שאין יכולת במוליכו להתעכב. ובעבור כי משה לא יוכל להתעכב בשליחות השם. ראה בעצתו שלא יומל כי יסתכן הנער אם יוליכו אותו בדרך. והנה שלח השם מלאך להזכיר משה שיניח עצתו ויומל הנער וילך לו לבדו. והנער יהיה עם אמו עד שיתרפא והנה טעם ויפגשהו שבא חולי על משה מהשם שלא עלה על לבו. וזהו ויבקש המיתו אם לא יומל בנו. ובעבור שאחזתו רעדה לא יוכל הוא למולו ומלה אותו צפורה כי הוא גלה לה זה הסוד. ואל תתמה בעבור שהוא כתוב ויפגשהו ה'. כי מלאך ה' הוא. וכמוהו וה' הולך לפניו יומם ושם כתוב ויסע מלאך האלהים. ורב שמואל בן חפני אומר חלילה להיות השם מבקש להמית משה שהולך בשליחותו להוציא עמו. רק בקש להמית אליעזר. והוא סימן ויפגשהו גם המיתו. ואחרי כן פירש שהוא אליעזר. על כן כתיב את ערלת בנה ולא הזכירו בתחלה. כי עוד לא נקרא שמו. וכמוהו ויהי בלדתה ויתן יד: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויפגשהו ה'. ב' במסורה דין ואידך ויפגשהו בהר האלהים לומר בשעה שנתרשל משה מן המילה באו אף וחמה לבולעו ולא היה יכול להם עד שבא אהרן וסייעו שנא' ויפגשהו בהר האלהים ובזכותו ניצל: (בעל הטורים)

אור החיים ויבקש המיתו. אמר ויבקש. אולי כי לצד שהיה שליח מצוה היה לו מונע על דרך אומרם ז"ל (פסחים ח'): שלוחי מצוה אינן ניזוקין, והמצוה שהיה עסוק בה קנה לו בה פרקליט אחד והוא המלוהו והשומר אותו ומנעו למשחית בל קרוב אליו. ואולי כי לזה נתכוין באומרו בדרך במלון לומר שלא היה עוסק בהליכת המצוה אלא במלון ולזה הוא שבקש המיתו. ואף על פי כן היה לו מונע כי סוף כל סוף חשוב כשלוחי מצוה גם בזמן ההוא, וביני ביני כי המלאכים נועדו יחדיו נתחכמה צפורה והרימה מכשול, אכל בעודו עסוק במצוה פשיטא כי לא יקרבו אליו משחית: (אור החיים)

ספורנו ויהי בדרך במלון. בלכתו מן המדבר למדין עם אשתו ובניו. וספר זה אחר

שהשלים כל מצות האל יתברך אליו בדבר השליחות: **ויפגשוהו ה'.** קרה יום מילת בנו אשר בו תשרה שכינה לעמוד בברית, כענין נמולו אתו וירא אליו ה' ואולי זאת היא סבת המנהג להכין כסא כבוד במקום המילה: **ויבקש המיתנו.** מלאך הממונה על זה ביקש להרוג את משה בשביל שנתרשל: (ספורנו)

דעת זקנים **ויהי בדרך במלון.** פרש"י מפני שנתעסק במלון תחלה משמע מתוך פי שהיה לו למולו קודם שיתעסק במלון תחלה ותימה שהרי למחרתו צריך לצאת ויסתכן הולד וי"ל שאותו ולד היה במקום שלן לאחר שפגע בו אהרן ואמר לו על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם אע"פ ששבט לוי לא היו משועבדים מ"מ לא היה רוצה שיבואו במקום שיראו ישראל בצרה וחזרה משם צפורה ובניה וא"כ כיון שהיה בדעתם לחזור היה יכול למולו קודם שיתעסק במלון ותהיה צפורה ממתנת שם עד שיתרפא הנער ממילתו ולכך נענש: (דעת זקנים)

[כה] ותקח צפורה צר ותתרת את-עַרְלַת בְּנֵהּ ותגע לרגליו ותאמר כִּי חַתַּן-דְּמַיִם אַתָּה לִי:

אונקלוס וְנִסִּיבַת צְפוּרָה טַנְרָא וּגְזַרְתָּ יַת עַרְלַת בְּרָהּ וְאַקְרִיבַת לְקַדְמוֹהִי וְאַמְרַת אַרִי בְדַמָּא דְמַהְלֵתָא הַדִּין אַתְיָהֵב חַתְנָא לְנָא: (אונקלוס)

יונתן וְנִסִּיבַת צְפוּרָה טַיְנָרָא וּגְזַרְתָּ יַת עוֹרְלַת גְּרִשׁוֹם בְּרָהּ וְאַקְרִיבַת יַת גְּזַרְתָּ מְהוֹלֵתָא לְרַגְלוֹי דְּמַלְאָךְ חַבְלָא וְאַמְרַת חַתְנָא בְּעָא לְמִיגְזוֹר וְחִמוֹי עֲפִיב וְכַדוֹן אַדָּם גְּזוֹרְתָא הַדִּין יְכַפֵּר עַל חַתְנָא דִּילִי: (תרגום יונתן)

רש"י ותגע לרגליו. השליכתו לפני רגליו של משה: ותאמר. על בנה: כי חתן דמיים אתה לי. אתה היית גורם להיות החתן שלי נלכח עליך. הורג אישי אתה לי: (רש"י)

אבן עזרא **ותקח צפורה צור.** דבר חד. כמו חרבות צורים שהם חדים. וכמוהו אף תשיב צור חרבו. וטעם ותגע לרגליו לפי דעתי לרגלי משה כדרך וראה הדם על המשקוף ולא יתן המשחית. ע"כ וירף ממנו ממשה שסר החולי והרעדה. ורב שמואל אמר כי לרגליו לרגלי אליעזר גם כן וירף ממנו. א"כ יש להשיב עליו אם החלי היה על אליעזר איך מלה אותו להוסיף לו מכאוב על מכאובו. ומנהג אנשים לקרוא לבן כאשר יומל חתן. וטעם **דמיים** כי דמיים אתה לי. כי בעבורך ימות בעלי: (אבן עזרא)

ספורנו **ותאמר כי חתן דמיים אתה לי.** עשיתי זה כי אתה כשנשאתני והיית חתן לי התנית עמי שנמול את בנינו ונוציא מהם דם ברית, וכל זה אמרה לזכות משה לפני המבקש להמית: (ספורנו)

[כו] וַיֵּרָף מִמֶּנּוּ אַז אָמְרָה חַתַּן דְּמַיִם לְמוֹלֵת: (פ)

אונקלוס וְנַח מְנַה בְּכֹן אַמְרַת אֱלוֹלִי דְּמָא דְּמַהְלֵתָא הַדִּין אַתְחִיב חַתְנָא קְטוֹל: [פ] (אונקלוס)

יונתן וּפָסַק מִלְאָךְ חֲבָלָא מְנִיָּה בְּכֹן שְׁפַחַת צְפוּרָה וְאָמְרַת מַה חָבִיב הוּא אָדָם גְּזוֹרְתָא הָדִין דְּשׂוֹיב יַת חֲתָנָא מִן יְדוּי דְּמִלְאָךְ חֲבָלָא: (תרגום יונתן)

רש"י וירף. המלאך ממנו. אז, הבינה (ח) שעל המילה צא להורגו: אמרה חתן דמים למולת. חתני היה נרלח על דבר המילה (שינה רש"י בלשונו, לעיל כתב אתה היית גורם, דקשה לרש"י, מה זה אז אמרה חתן דמים, והלא גם לעיל אמרה חתן דמים, אלא מתחלה סברה דזה וזה גורם, חטא המילה וחטא אחר, אח"כ כשראתה וירף לגמרי, אז הבינה לעל דבר המילה לצד צא, ובזה מתורץ גם כן שינוי לשון בתרגום אונקלוס בחתן דמים, ודו"ק כנ"ל): למולת. על דבר המולות, שם דבר הוא, והלמ"ד משמשת בלשון על, כמו ואמר פרעה לבני ישראל. (שמות יד, ג.) ואונקלוס תרגם דמים, על דם המילה: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) ואל"ת והא לעיל פירש"י ובלעו מראשו ועד ירכיו וכו' עד הבינה כפורה שבצביל המילה צא וכאן פי' שבצביל שהרף ממנו עתה וכן רל"ם הניח הדבר בקושיא: (ט) אבל נפי פי' רש"י ל' מקרה מות הוא ול' רליחה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וירף. דמים בלשון הקדש על ב' ענינים. האחד שפיכות דמים. כמו איש דמים אתה לי. והמפרש שהוא חיים איננו לשון. והשני לשון רבים מדם ממש כמו בדמיק חיי והנה אמרה בראותה שסר החולי ממשא אין אתה בני חתן דמים שהוא מענין הריגה. רק אתה חתן מתבוסס בדם המילה. ומולות שם דבר. והנה על לי רבים בעבור דמים: (אבן עזרא)

ספורנו ויירף ממנוי אבל לא הניחו לגמרי: אז אמרה חתן דמים למולות. כשהיית חתן אמרת שנוציא דמים בשתי מילות שהן כריתת המילה והפריעה: (ספורנו)

דעת זקנים אז אמרה. מהו אז אמרה מתחלה כשראתה המלאך בולעו עד המילה לא הית' יודעת אם בשביל איחור מילת בנו אם בשביל מילת עצמו שהיה בא עליה ואינה הוגנת לו. ומ"מ כרתה ערלת בנה ותגע לרגליו ואמרה כי חתן דמים שמא בשבילו אתה נענש וירף ממנו אז אמרה חתן דמים למולות יודעת אני עתה בבירור שאתה אינך נענש כי אם בשביל איחור מילת בנך מה"ר אליהו כהן ז"ל: (דעת זקנים)

[כז] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-אַהֲרֹן לֵךְ לְקַרְאֵת מֹשֶׁה הַמִּדְבָּרָה וְלֵךְ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים וַיִּשַׁק-לוֹ:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְאַהֲרֹן אֲזִיל לְקַדְמוֹת מֹשֶׁה לְמִדְבָּרָא וְאֲזַל וְעָרְעָה בְּטוֹרָא דְאַתְגְּלִי עֲלוּהִי יְקַרְא דַּיְיָ וַיִּשַׁק לֵיהּ: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְאַהֲרֹן אֲזִיל לְקַדְמוֹת מֹשֶׁה לְמִדְבָּרָא וְאֲזַל וְאַרְעִיה בְּטוֹרָא דְאַתְגְּלִי עֲלוּי יְקַרְא דַּיְיָ וַיִּשַׁק לֵיהּ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר. לא היה מתנבא אהרן כי אין צורך. כי משה הוא השליח אל פרעה. ואהרן היה שליח לפני זה אל ישראל ומרים לנשים. על כן אמר ואשלח

לפניך את משה אהרן ומרים: **הר האלהים**. הוא חודב: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויפגשו בהר האלהים הנה הר סיני בין מדין ובין מצרים:

וישק לו. אהרן נשק למשה, כי משה הענו נהג כבוד באחיו הגדול, ולכן לא אמר
וישקו איש לאחיו: (הרמב"ן)

אור החיים לך לקראת משה וגו'. והגם שאמר אליו ה' מקודם (לעיל ד יד) הנה הוא יוצא וגו', לפי מה שנודע לנו כי ידבר ה' דברים רבים בדיבור אחד בשעה שאמר למשה הנה הוא וגו' יצא דיבור אחר לאהרן במצרים, ונבואה זו אין ספק שנאמרה לאהרן הגם שאמרו ז"ל (תו"כ א') שכל מקום שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן לא נאמר הדיבור אלא למשה שיאמר לאהרן, ואפי' לר' יוסי הגלילי שסובר (שם) שנתמעט אהרן אפי' בדיבורים שנאמרו במצרים דוקא בדברים השייכים בשליחות להזולת אבל פרט זה שיעשה אהרן מצוה הרי שלך לפניך שדבר אליו ה', ומזה אתה למד שהיה נביא לעצמו: (אור החיים)

ספורנו לך לקראת משה המדברה. כתלמיד מקביל פני הרב"כאמרו ואתה תהיה לו לאלהים: **ויפגשו בהר האלהים**. בשובו, ממדין ללכת למצרים: **וישק לו**. כמנשק דבר קדוש, כענין וישקהו, ויאמר הלא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד: (ספורנו)

[כח] ויגד משה לאהרן את כל-דברי יהוה אשר שלחו ואת כל-האתת אשר צוהו:

אונקלוס וחווי משה לאהרן ית כל פתגמיא דיני די שלחה ונת כל אתיא די פקדה: (אונקלוס)

יונתן ותני משה לאהרן ית פתגמיא האליון דשלחיה ונת כל אתיא דפקדיה למעבד: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויגד. שלחו גם לישראל תחלה ואת כל האותות אשר צוהו לעשות לישראל תחלה. ואח"כ אותות אחרים לפרעה: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם את כל דברי ה' אשר שלחו. שהגיד לו כל הדברים שהיו בינו ובין הב"ה, וכל אשר היה. מסרב בשליחות, וכי על כרחו נשתלח, וזה טעם כל. ובמדרש חזית (שה"ש רבה ד יב) ורבנן אמרי גלה לו שם המפורש, ידרשו כי הגיד לו השמות הנזכרים למעלה אשר שלחו בהם, והשם היוצא, והוא פירש להם: (הרמב"ן)

[כט] וילך משה ואהרן ויאספו את-כל-זקני בני ישראל:

אונקלוס ואזל משה ואהרן וכנשו ית כל סבי בני ישראל: (אונקלוס)

יונתן ואזל משה ואהרן וכנשו ית כל סבי בני ישראל: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וילך. הזקנים הם היועצים בכל דור ודור. כי לא יוכלו לדבר עם שש מאות אלף איש. רק הזקנים ידברו להם: (אבן עזרא)

[ל] וידבר אהרן את כל-הדברים אשר-דבר יהוה אל-משה ויעש האתת לעיני העם:

אונקלוס ומליל אהרן ית כל פתגמא די מליל יי עם משה ועבד אתיא לעיני עמא: (אונקלוס)

יונתן ומליל אהרן ית פתגמא דמליל יי עם משה ועבד אתיא לעיני עמא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וידבר. כי הוא המליץ על כן משה לא דבר עם ישראל לעולם רק על ידי אהרן. ובמותו היה כמו כן מליץ תחתיו אליעזר בנו: (אבן עזרא)

[לא] ויאמן העם וישמעו כי-פקד יהוה את-בני ישראל וכי ראה את-ענני ויקדו וישתחו:

אונקלוס והימן עמא ושמעו ארי דכיר יי ית בני ישראל וארי גלי קדמוהי ית שעבודהון וכרעו וסגידו: (אונקלוס)

יונתן והימן עמא ושמעו ארום דכיר יי ית בני ישראל וארום גלי קדמוי ושעבודהון וגחנן וסגידו: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמן. אחר ששמעו כי פקד ה' עמו כי הגיע הקץ האמור לאברהם: ענים. מגזרת עינוי: ויקדו. מבעלי הכפל. כמו קדקד. על משקל ויתמו ימי בכי אבל משה. ידמו כאבן והאומרי' כי הם מבעלי הנו'ן. מי יתן. וידמו כאבן. כי יוסיפו שרשים שאינם בלשון הקדש בעבור המשקל. והלא יראו כי רדו על משקל בנו לכם בתים. והם שרשים כי כל מה שנוכל שלא נעשה שרשים רבים בעבור המשקל הוא הנכון: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויאמן. ב' במסורה ויאמן העם ויאמן אכיש בדוד. שני פרנסים טובים עמדו להם לישראל משה ודוד משה אמר מחני נא דוד אמר תהי נא ידך בי ואלה הצאן מה עשו שני פרנסים נאמנים היו ולכך האמינו בהם: (בעל הטורים)

שמות פרק-ה

[א] וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל-פְּרַעֲהַ כֹּה-אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיַּחְגּוּ לִי בַמִּדְבָּר:

אונקלוס וּבִתְרַן כֹּן עֲלוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַאֲמָרוּ לְפְרַעֲהַ כְּדָנָן אָמַר יְיָ אֱלֹהֵא דְיִשְׂרָאֵל שְׁלַח יְתַ עַמִּי וַיַּחְגּוּן קְדָמִי בְּמִדְבָּרָא: (אונקלוס)

יונתן וּבִתְרַן כְּדִין עֲלוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַאֲמָרוּ לְפְרַעֲהַ כְּדָנָא אָמַר יְיָ אֱלֹהֵא דְיִשְׂרָאֵל פְּטוֹר יְתַ עַמִּי וַיַּעֲבְדוּן לִי חֲגָא בְּמִדְבָּרָא: (תרגום יונתן)

רש"י ואחר באו משה ואהרן וגו'. אבל הזקנים נשמטו אחד אחד מאחר משה ואהרן, עד שנשמטו כולם קודם שהגיעו לפלטין, לפי שיראו ללכת, (שמו"ר ה, יד.) ובסיני נפרע להם, ונגש משה לבדו והם לא יגשו, (י) החזירם לאחוריהם: (רש"י)

שפתי חכמים (י) רא"ס תמה דמהכא משמע דהאי קרא דוהם לא יגשו אזקנים לחודייהו קאי ואין זה אמת שהרי לעיל מיניה כתיב עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואזיהוא וקבעים מזקני ישראל ואח"כ כתיב ונגש משה לבדו אל ה' וגו' ואם היה זה בעבור הפרעון אהרן מה חטא וכן נדב ואזיהוא שאינם מכלל הזקנים והניח הדבר בל"ע. [קס"מ] ולענ"ד אין כריך עיון גדול שהרי כ' הרב צפ' יתרו אתה מחיכה לעלמך ואהרן מחיכה לעלמו והעם אל יהרסו כל עיקר ולא היה להם לזקנים מחיכה צפ"ע אלא עמדו בתוך העם וזה מפני הפרעון ונדב ואזיהוא אפשר שעמדו עם אהרן במחיכה אחת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואחר. אחר שעשה אהרן את האותות באו שניהם אל פרעה. ואמרו לו שניהם. כי השם הבטיחם ואנכי אהיי עם פיך ועם פיהו: ויאמרו כה אמר ה'. וזה השם לא שמעו פרעה על כן הזכיר אלהי ישראל. והטעם עם ישראל ולא יעקב לבדו: ויחגו ל. י במדבר. לזבווח זבחים כמו אסרו חג בעבותים. חגים ינקופו: (אבן עזרא)

אור החיים ואחר באו וגו'. פי' אחר שהאמין העם. וכן הם דברי ה' דכתיב (לעיל ג, יח) ושמעו לקולך ואחר כך ובאת וגו', ולזה הפסיק הפסקה קודם ושמעו לקולך הגם שהוא סיום ענין הנוגע לישראל וסמכה עם ובאת וגו' והבן: (אור החיים)

[ב] וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהַ מִי יְהוָה אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקוֹלוֹ לְשַׁלַּח אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַעְתִּי אֶת-יְהוָה וְגַם אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא אֶשְׁלַח:

אונקלוס וַאֲמַר פְּרַעֲהַ שְׁמָא דִּי לֹא אֶתְגְּלִי לִי דִּי אֶקְבֵּל לְמִמְרֵיהּ לְשַׁלְּחָא יְתַ יִשְׂרָאֵל לֹא אֶתְגְּלִי לִי שְׁמָא דִּי וְאַף יְתַ יִשְׂרָאֵל לֹא אֶשְׁלַח: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר פְּרַעֲהַ שְׁמָא דִּי לֹא אֶתְגְּלִי לִי דְאֶקְבֵּל בְּמִימְרֵיהּ לְמַפְטוֹר יְתַ יִשְׂרָאֵל לֹא אֶשְׁפָּחִית בְּסַפֵּר מְלֶאכְכָּא כְּתִיב יְתַ שְׁמָא דִּי מִינֵהּ לִית אֲנָא דְחִיל וְאוּף יְתַ

יִשְׂרָאֵל לֹא אֵיפְטוֹר : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר מי ה' אשר אשמע בקולו. שואל הוא מי ה' שהוא האלהים. ומתשובת משה שהשיב לו אחרי כן נלמוד זה: (אבן עזרא)

אור החיים אשר אשמע וגוי לשלח וגוי. יכוין לומר מה כחו הגדול לשמוע בקולו בדבר גדול כזה לשלח וכו', וחזר לומר שדבריו לרבותא נאמרו הגם שיהיה גדול עד מאוד לא יועיל זה לשלח ישראל, ואין כוונתו בזה שהוא יודעו אלא שאינו גדול בעיניו לשלח ישראל אלא שאינו יודעו כל עיקר והוא אומר לא ידעתי וגוי. ואומרו וגם פיי והגם שיודיעהו וישכיל כי גדול הוא אף על פי כן את ישראל לא וגוי והם תחלת דבריו והבן: (אור החיים)

ספורנו לא ידעתי את ה'. לא ידעתי שום נמצא מהוה אחר אפיסות מוחלט: וגם את ישראל לא אשלח. וגם שיתאמת מציאות זה הנמצא, לא בשביל זה אשלח את ישראל: (ספורנו)

ג ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונדבחה ליהוה אלהינו פן-יפגענו בדבר או בקרב:

אונקלוס ואמרו אלהא דיהודאי אתגלי עלנא ניזיל פען מהלך תלתא יומין במדברא ונדבח קדם יי אלהנא דלמא יערעננא במותא או בקטול: (אונקלוס)

יונתן ואמרו אלהא דיהודאי איתקרי שמייה עלנא נטייל פדון מהלך תלתא יומין במדברא ונדבח ניכסת חגא קדם יי אלהין דלמא יארע יתן במותא או בקטלא: (תרגום יונתן)

רש"י פן יפגענו. פן יפגעך היו לריכים לומר, אלא שחלקו כבוד למלכות. פגיעה זו, לשון מקרה מות הוא: (רש"י)

אבן עזרא ויאמרו. זה השם הוא אלהי העברים שהיו יודעים והוא אברהם הנקרא עברי. ויצחק בנו. ויעקב ובניו. כאשר אפרש בפסוק כי תקנה עבד עברי: ויאמרו. מלת נקרא כמו נקרא נקראתי בהר הגלבווע. והוא כטעם פגיעה והנה פירש לו למה הם חייבים לחוג פן יבא דבר או חרב: מלת פן יפגענו. כוללת אנחנו ישראלים. גם אתה פרעה עמנו וכל המצריים. וכראות פרעה שבא הערוב ואכל מצריים רבים. כמו שכתוב ישלח בהם ערוב ויאכלם. אז אמר לכו זבחו לאלהיכם בארץ ומשה השיבו לא נכון לעשות כן בארץ רק דרך שלשת ימים במדבר ירחקו. וזה המרחק הוא בין מצרי' ובין הר סיני להולך בדרך ישר. ושם יזבחו ככתוב תעבדון את האלהים על ההר הזה. ועוד ויבן משה מזבח תחת ההר. גם המזבח שבנה בחלישת עמלק בהר סיני הוא. כי כתוב ויחנו ברפידים ושם כתיב הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב. ובבא הארבה נתן רשות לקצת ישראל שילכו לזבוח. ובמכת חשך נתן רשות ללכת כולם רק המקנה שלהם לא ילך עמהם וכראותם שבא הדבר והנה הבכורים אז נתבררו להם דברי משה פן יפגענו בדבר. על כן אמרו כולנו מתים. וגרשו אותם המצרים ללכת לזבוח גם השאילום: (אבן עזרא)

הרמב"ן **פן יפגענו**. פן יפגעך היו רוצים לומר, אלא שחלקו כבוד למלכות. לשון רש"י. ורבי אברהם אמר **פן יפגענו** כולל אנחנו הישראלים גם אתה פרעה וכל מצרים. ולכן בראותם מכת בכורות אמרו כלנו מתים (להלן יב לג), כי נתברר להם דברי משה שאמר פן יפגענו בדבר, וגרשו אותם ללכת לזכות. ואין דברו זה נכון, כי לא צוו לאמר שיהיה בישראל דבר או חרב אם לא יזבחו, והם לא ישנו בשליחות **השם** **דבר** :

ועל דרך האמת הוא סוד הקרבנות, שהם כופר מן הפגיעה, כי לפניו ילך דבר (חבקוק ג ה) או בחרב הקשה. ואמר זה, כי הקב"ה צוה אותם שיאמרו ואמרתם אליו ה' אלהי העברים נקרה עלינו ונזבחה לה' אלהינו (לעיל ג יח), והם אמרו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח עמי (לעיל ה' א'), והנה פרעה היה חכם גדול ויודע את האלהים ומודה בו, כאשר אמר הוא או מורישו ליוסף, אחרי הודיע אלהים אותו (בראשית מא לט), איש אשר רוח אלהים בו (שם לח), אבל לא היה יודע את השם המיוחד, וענה לא ידעתי את ה' (ה' פסוק ב), והם נזכרו, וחזרו ואמרו לו כאשר צוו אלהי העברים נקרא עלינו (ה' פסוק ג), כי הזכירו לו אלהי העברים בלבד שהוא אל שדי, ואמר נקרא עלינו שהודיעוהו לשון המקרא כאשר נצטוו לו, ופירשו לו כי במקרא הזה אשר נקרא עליהם יצטרכו לזבוח לפניו פן תהיה הפגיעה בדבר או בחרב. וכענין הזה בא בדבר בלעם, שנאמר ויקר אלהים אל בלעם, ויאמר אליו את שבעת המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח (במדבר כג ד) : (הרמב"ן)

בעל הטורים **נקרא**. [בה"א] (אולי קאי אלעיל ג' י"ח) בגי' שנה רמז לו עשר מכות יהיו **בו** **בשנה** **אחת** : **בעל** **הטורים** :

אור החיים **ויאמרו וגו' פן יפגענו**. דברים אלו הם של ישראל. והגם שאמרו ז"ל (שמו"ר פ"ה) שהזקנים נשמטו אחד אחד אף על פי כן אחר כך דברו דברים אלו. ועל שלא באו יחד עם משה ואהרן נענשו. או אולי שכל העם נכנסו יחדיו אל פרעה ואמרו לו דברי טעם כי יותר טוב לו שישלחם ויש תקוה שישובו אחר כך משבת שם ויכלו בדבר וגו', גם דבר זה יפחד ממנו פרעה כי יגע עד לבו דבר וחרב הבא לשכונתו. ואולי נתחכמו להפחידו פן יפגעהו לפרעה וגו' והלבישו הקללה בהם **לצד** **כבודו** **של** **מלך** : **אור** **החיים** :

ספורנו **אלהי העברים**. על שאמרת מי הוא זה, הנה הוא אלהי העברים המפודסמים המחזיקים בדעות עבר. ועל מה שאמרת שאף גם זאת לא תשלח, הנה מה טוב שתשמע בקולו פן יפגענו. אותנו ואותך : (ספורנו)

דעת זקנים **דרך שלשת ימים**. פשט דקרא נלך במדבר ונזבחה וא"ת זבחו הנה פן יפגענו כלומר הן נזבח את תועבת מצרים וגו' : (דעת זקנים)

ד **וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תִּפְרִיעוּ אֶת-הָעָם מִמֵּעֵשֶׂוּי לְכֹן** **לְסִבְלַתְיָכֶם** :

אונקלוס **וַאֲמַר לְהוֹן מִלְכָּא דְמִצְרַיִם לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תִּבְטְלוּן יְת עֲמָא מְעוּבְדֵיהוֹן** **אַזְלוּ** **לְפִלְתְּנִכוֹן** : (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לְהוֹן מִלְּפָא דְּמִצְרַיִם לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תִּבְטְלוּן יַת עֲמָא מְעַבְדֵי דְּתַהוֹן
לְפִוּלְחָנִכּוֹן : (תרגום יונתן)

רז"י תפריעו את העם ממעשיו. תדלילו ותרחיקו אותם ממלאתכם, שסומעין
לכם וסבורים לנוח (כ) מן המלאתה, וכן פרעה, אל תעבר בו, (משלי 7, טו.) רחקהו,
וכן ותפרעו כל עלתי, (שם א, כה.) כי פרוע הוא, (שמות לב, כה.) נרחק ונתעב: לכו
לסבלותיכם. לכו למלאתכם שיש לכם לעשות צדתיכם, אבל מלאת שטוב
מכרים לא היתה על שטו של לוי, ותדע לך, שהרי משה ואהרן יוצאים וצאים
שלא ברשות: (רז"י)

שפתי חכמים (כ) פי' שלא מלינו שירחיקו אותם ממלאתן ולא נלטוו להרחיקם:
(שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר מלת תפריעו כמו שבוש. וכמוהו באין חזון יפרע עם. וכלל במלת
לכו לסבלותיכם משה ואהרן. כי הם כנגד כל ישראל. כי אין סבלותיכם כמו
עסקיכם. והעד והשבתם אותם מסבלותם: (אבן עזרא)

הרמב"ן למה משה ואהרן. שאל להם שמותם והזכירם בשם דרך כבוד:

תפריעו את העם ממעשיו. אמר אונקלוס תבטלו, וכן פורע מוסר (משלי יג יח),
ותפרעו כל עצתי (שם א כה):

לכו לסבלותיכם. על דרך הפשט עבודת המלך, שהיו מכלל העם, כי בפעם הזאת
באו לפניו עם כל העם, ולא שמע אליהם וצוה אותם שובו כלכם אל העבודה.
ושבו משה ואהרן לפניו (להלן ז י), ואמר להם פרעה תנו לכם מופת, ועשו כן, אז
היו בעיניו כחרטומים ומכשפים וחכמים, ונהג בהם כבוד, ומעת החלו המכות
עליו נהג בהם מורא גדול. וכן נראה עוד שלא היו כל עם בני ישראל עובדים כל
הימים לפרעה בחמר ובלבנים, כי היו ממלאים ארץ מצרים ערים, אבל במס היו
עושין, רק כי הכביד עליהם עולו לקחת מהם רבים:

ורש"י פירש לסבלותיכם, למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, אבל מלאכת
שעבוד מצרים לא היה על שטו של לוי, ותדע, שהיו משה ואהרן יוצאים ובאים.
ונכון הוא, כי כל עבודת האדם בבית ובשדה נקרא כן, כמו לכל סבל בית יוסף
(מ"א יא כח), ומנהג בכל עם להיות להם חכמים מורי תורתם, ולכן הניח להם
פרעה שבת לוי שהיו חכמיהם וזקניהם. והכל סבה מאת ה'. **ובאלה** שמות רבה
(ה כ) ראיתי אמר רבי יהושע בן לוי, שטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך, אמר
להם פרעה, בשביל שאתם פנויים אתם אומרים נלכה נזבחה לאלהינו, לכו
לסבלותיכם לישראל. דבר אחר, אמר להם דייכם שאתם עומדים פנויים, שמא
רע לכם שאין אתם עושים במלאכה, לכו לסבלותיכם. ורבי אברהם פירש **לכו**
לסבלותיכם, סבלות העם, כי ידבר עמהם בעבור כל ישראל: (הרמב"ן)

אור החיים ויאמר וגו' למה משה וגו'. פירוש להיות שהיו לפניו משה ואהרן
והזקנים שאמרו אלהי העברים וגו' והחזיר פניו אל משה ואמר אין תלונתי על
זקני ישראל כי הם נפל עליהם פחת ופחד מהחרב והדבר, והתלונה הוא עליכם

שעשיתם ב' דברים האחד שבאתם בשליחות אלי מאלהיכם אם כן הדבר תלוי בי אם כן מה מקום להפחיד העם פן יפגעם בדבר והלא אינם ברשות עצמם ואנוסים הם, מה תאמר כי הם יכולין לצאת ברשות עצמם אם כן למה באת אלי בשליחות לשלחם. ואולי כי לזה נתכוונו רז"ל (שם) שאמרו וז"ל אתם למה דבריכם למה פ"י אתם למה באתם אלי, דבריכם שאמרתם לעם הזה מפי אלהיהם פן וגו' למה, שהם ב' דברים סותרים, והשיב פניו לישראל ואמר **לכו לסבלותיכם**, כי משה ואהרן ברשות עצמן היו: (אור החיים)

דעת זקנים **לכו לסבלותיכם**. פרש"י ששבט לוי לא נשתעבד וכן איתמר במדרש כי מתחלה כשבא להן בפרך בפה רך כדרשינן לעיל אמר שבט לוי עתידין אנו לעבוד עבודת משא של הקדוש ב"ה חלילה שלא נעבוד שום עבודה לרשע זה בשום שכר שיתן לנו וענו הלויים ואמרו כלם שאינם יודעים לעשות לבנים ומאותו יום והלאה לא היה לו פתחון פה לשאול להם שום דבר עבודה וכאשר גדל משה וראה בסבלותם שהיו משועבדי כל שבעת ימי השבוע בלא שום מנוחה בא לו אל פרעה אמר וכי יש אומה שיכולה לעבוד בלי שום מנוחה בעולם אלו היה נוחין יום אחד בשבוע דע כי מלאכתך היתה נבחרת ונעשית יפה אמ' לו יפה אמרת אמור להם שיבחרו להם יום אחד למנוחה ונעשה להם נס ובחרו להם יום שבת. והיינו דאמר להם משה בשמירת שבת ראו כי ה' נתן לכם השבת וגו' כי מיום היותכם במצרים נתן לכם לבחור השבת לנוח בו: (דעת זקנים)

ה וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהוּ הֵן-רַבִּים עִתָּה עִם הָאָרֶץ וְהַשְּׂבֵתֶם אֹתָם מִסְבְּלֹתֵם:

אונקלוס וַאֲמַר פְּרַעֲהוּ הָא סְגִיָּאִין כְּעַן עֲמָא דְאָרְעָא וְתִבְטְלוּן יְתְהוֹן מִפְּלִחְנְהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר פְּרַעֲהוּ הָא סְגִין הֵינוּן כְּדוֹן עֲמָא דְאָרְעָא דְאֵתוֹן מִבְּטְלוֹן יְתְהוֹן מִפְּלִחְנְהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י הֵן רַבִּים עִתָּה עִם הָאָרֶץ. שְׁהַעֲבֹדָה מוֹטְלַת עֲלֵיהֶם, וְאִתְּם מִשְׁבִּיתִים אֹתָם מִסְבְּלוֹתָם, הַפְּסָד גָּדוֹל הוּא זֶה: (רש"י)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר. אָמַר יִפְתַּח כִּי פִירוֹשׁ הֵן רַבִּים עִתָּה עִם הָאָרֶץ שֶׁלֹּא נַחוּשׁ אִם יֵבֵא דָבָר אוֹ חֵרֵב עֲלֵיכֶם כִּי רַבִּים הֵם הַסּוֹבְלִים. וְלִפִּי דַעְתִּי שֶׁפִּירוֹשׁוֹ מִלֵּאכָה גְדוֹלָה אִתְּם מִבְּקָשִׁים לְהַשְׁבִּית: (אבן עזרא)

אור החיים וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהוּ וְגו'. פ"י לצד שהם רבים אינם בת יכיל (מ"א ז) להסיר מהם מורד לבב זה של פגיעת חרב מכולם ודבר זה יהיה גורם שתשביתו אותם מסבלותם כי יתחמץ וירד לבבם, ותרעומת זה הוא על משה ואהרן. או יטעון כנגד הנוגשים אשר הניחו אותם לבא לפרעה ובטלו עבודתם, ואמר כי הן רבים הם וזמן מועט של ביטול עבודתם יעשה הרבה רושם: (אור החיים)

ספורנו הֵן רַבִּים עִתָּה עִם הָאָרֶץ. כִּי הַמְשַׁכִּילִים לֹא יִפְנוּ אֶל דְּבָרֵיכֶם: (ספורנו)

י וַיֵּצֵא פְּרַעֲהוּ בְיָזָם הָהוּא אֶת-הַנְּגִשִּׁים בְּעַם וְאֶת-שִׁטְרָיו לְאֹמֶר:

אונקלוס ופקיד פרעה ביומא ההוא ית שלטונין דעמא וית סרכוהי למימר: (אונקלוס)

יונתן ופקיד פרעה ביומא ההוא ית שולטניא דעמא וית סרכוי למימר: (תרגום יונתן)

רש"י הנוגשים. מצריים היו, והשטרים היו ישראלים, (ב) הנוגש ממונה על כמה שטרים, והשטר ממונה לרדות בעושי המלכה: (רש"י)

ספתי חכמים (ב) דאל"כ למה השטרים נועקים אל פרעה ולא הנוגשי ולמה היו השטרים מוכים ולא הנוגשים: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויצו. הנוגשים הם המצריים. ושטרי העם הם מישראל: (אבן עזרא)

אור החיים ויצו פרעה ביום ההוא. פי' דוקא ביום ההוא צוה לעשות כן, והטעם כדי שבאמצעות תוקף הצרה שלא יוכלו שאת תשכח מהם המחשבה ההוא של המורא ויפנו לעבוד עבודתם, והמשכיל יבין כי צרה המזומנת תשכיח מיחוש צרה העתידה ושכבר עברה, וזה מהמורגש למשכיל על דבר. ושיער כי יספיק לזה יום אחד.

או יכוין הכתוב לרמוז שלא נשאר עוד להם בעבודה אלא יום ההוא כי למחר בא משה והכה יאור מצרים ונשברה מקל השעבוד כמאמרם ז"ל מעת שהתחילו המכות נסתלק השעבוד מעליהם ואדרבה התחילו להזיל כספם בעד משקה מים כאמור בדבריהם ז"ל (שמו"ד פ"ט) ואין להקשות מאומרו גם תמול גם היום, כי יום שלפניו לא כילו חקם לצד שהיה יום בשורה והיו מקובצים לפני משה שעשה לעיניהם האותות: (אור החיים)

ל לא תאספון לתת תבן לעם ללבן הלבנים פתמול שלשם הם ילכו וקששו להם תבן:

אונקלוס לא תוספון למיתן תבנא לעמא למרמי לבנין פמתמלי ומדקמוהי אנון יתבון ויגבון להון תבנא: (אונקלוס)

יונתן לא תוספון למיתן תיבנא לעמא למירמי לבנא הי כמאיתמלי ויהי כמלקדמוי הינון יזלון ויגבון להון תבנא: (תרגום יונתן)

רש"י תבן. אשטו"בלא, היו גוזלין אותו עם הטיט: לבנים. טיוו"לש בלע"ז, (איעגלשטיינע) שעושים מטיט, ומיבשין אותו בחמה, ויש שורפין אותו בכבשן: כתמול שלשם. כאשר הייתם עושים (מ) עד הנה: והששו. ולקטו: (רש"י)

ספתי חכמים (מ) כלו' לא מתמול שלשום בלבד ויהי פי' כתמול כמו תמול אנחנו

ולא נדע ולא היה ז"ל שלשום אחר שכל זמן העבר הוא נכלל במלת תמול אך הוא ל' בני אדם שמדברים כך על הזמן הקדום. מזרחי וג"א: (ספתי חכמים)

אבן עזרא לא תאספון. כתוב באל"ף והמנהג להיותו בוי"ו ושניהם מתחלפין בוי"ד ומנהג בוני עפר לערב עמו תבן או קש שיעמידנו: **ללבון** מגזרת לבנה. ובנין הלבנים חזק מהאבנים כי בנין העפר יזיקהו המים ובנין האבנים יזיקהו האש וכן כתוב ותהי להם הלבנה לאבן והחמר היה להם לחמר. ודע כי יש שמות לא ישתנו ממעלתם באתנח או בסוף פסוק בבעלי קמץ קטן. כמו ספר. ובעלי פתח קטן כמו צדק. והנה כן תבן וטעמה לא נודע רק ככה נמצאו: **וקששו.** מגזרת קש מבעלי הכפל: (אבן עזרא)

בעל הטורים הלבנים. ג' במסורה ללבון הלבנים מתכונת הלבנים ומקטרים על הלבנים פי' אותו שיצא מעל הלבנים דהיינו מיכה היה מקטר לע"ז: כדאיתא במדרש שיצא מיכה מתחת הלבנים: (בעל הטורים)

[ח] וְאֵת-מִתְלַנֵּת הַלְבָּנִים אֲשֶׁר הֵם עֹשִׂים תְּמוֹל שְׁלֹשׁ תְּשִׁימוּ עֲלֵיהֶם לֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ כִּי-נִרְפִים הֵם עַל-כֵּן הֵם צְעָקִים לֵאמֹר נִלְכָּה נִזְבַּחַה לְאֱלֹהֵינוּ:

אוונקלוס וְיַת סְכוּם לְבִנְיָא דִּי אֲנוּן עֲבָדִין מִתְמַלִּי וּמְדַקְדְּמוּהִי תִמְנֹן עֲלֵיהוֹן לֹא תִמְנְעוּן מִנְיָה אַרְי בְּטָלְנִין אֲנוּן עַל כֵּן אֲנוּן צְוֹחִין לְמִימַר נִיזִיל נְדַבַּח קָדָם אֱלֹהֵנָא: (אוונקלוס)

יונתן וְיַת סְכוּם לְבִנְיָא דְהִינוּן עֲבָדִין מְאִיתְמַלִּי וּמְדַקְדְּמוּי תִמְנֹן עֲלֵיהוֹן לֹא תִמְנְעוּן מִנְיָה אַרוּם בְּטָלְנִין הִינוּן בְּגִין כֵּן הִינוּן צְוֹחִין לְמִימַר נִיזִיל נְדַבַּח נִיכְסַת חָגָא קָדָם אֱלֹהֵנָא: (תרגום יונתן)

רש"י ואת מתכנת הלבנים: סכום השבון הלבנים שהיה כל אחד עושה ליום כשהיה התבן נתן להם, אותו סכום תשימו עליהם גם עתה, למען תכבד העבודה עליהם: כי נרפים. מן העבודה הם, לכך לבס פונה אל הבטלה ולועקים לאמר נלכה וגו': מתכנת. ותכן לבנים, ולו נתכנו עלילות, את הכסף המתוכן, כולן לשון השבון הם: נרפים. המלאכה רפויה צידם ועזובה מהם, והם נרפים ממנה רטר"ייש בלע"ז: (רש"י)

אבן עזרא ואת מתכנת. כמו תוכן דבר ידוע: (אבן עזרא)

בעל הטורים תמול שלשום. ב' במסורה הכא ואידך אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום רות באה אל עם אשר לא ידעה תמול שלשום וקרובה לכך יצא ממנה גואל שיגאלם וישראל באו אל מצרים אשר לא ידעום תמול שלשום ודחקום ועבדו בהם והשליכו בניהם ליאור לכך יצא מהם משה שהכה אותם בעשר מכות ולקח ממונם והטביעם: **צועקים.** ב' במסורה הכא ואידך בפרשת בראשית שאמר להם פרעה מה שחסר לכם מתכונת הלבנים תקבעו עצמיכם בבנין וזהו צועקים אלי מן האדמה: (בעל הטורים)

אור החיים **כי נרפים הם וגו'.** צריך לדעת מי תלה צעקת עבודה לאלהים לצד שהעבודה רפויה עליהם. ואולי שיכוין לומר שלא רצו ללכת לזבוח אלא לצד שראו שהטיב ה' עמהם שהקל מעליהם השעבוד והם בטלים **על כן** וגו' פ"י על זה הם צועקים לאמר נזבחה וגו' פ"י להביא קרבן תודה על הטוב שהוציאם מצרת השעבוד, שזולת זה מה טובת ה' עליהם להתחייב לזבוח לו, לזה אמר **תכבד העבודה** עליהם ומעתה לא ידברו עוד בדברים אלו של שקר כי אפ"י כפי דעתם אין להם לזבוח כי פסקה טובת רפיון הצרה מעליהם.

עוד ירצה כי מאומרם **נלכה ונזבחה** וגו' זה יגיד כי טעמם הוא כי מה שיבטלו מעבודתם ישנו בהשבון כשיחזרו ידחקו עצמם לעבוד בכל יום חלק יותר מהרגיל עד תשלום מלאכתם אשר בטלה, לזה אמר **לא תאספון לתת תבן** וגו' ואת מתכונת וגו' והטעם כי נרפים וגו' **על כן הם צועקים לאמר** פ"י צעקה שאחריה אמירה אחרת שהיא התשלום העבודה שיעשו בחזרתם אם כן **תכבד** וגו' והבן:

עוד ירצה באומרו **ואל ישעו** לשון רפיון. ואמר סיבת הרפיון הוא בדבר הנאמר להם ממש שבעיני פרעה הוא שקר, והכוונה הוא על דרך מה שפירשתי בפסוק והשבתם וגו' כי באמצעות המורא פן יפגעם יכנס מורד בלבבם ולא יהיה בהם כח לעבודה הכבדה שעליהם לזה **תכבד** וגו' כנזכר: (אור החיים)

ט **תְּכַבֵּד הָעֲבֹדָה עַל-הָאֲנָשִׁים וְיַעֲשׂוּ-בָהּ וְאֵל-יִשְׁעוּ בְּדַבְרֵי-שִׁקְרָה:**

אונקלוס **תְּתַקַּף פְּלִחְנָא עַל גְּבַרְיָא וְיִתְעַסְקוּן בָּהּ וְלֹא יִתְעַסְקוּן בְּפִתְגָמֵי יוֹ בְּטִלְיוֹ:**
(אונקלוס)

יונתן **תְּתַקַּף פּוֹלְחָנָא עֲלוּי גּוֹבְרִיָא וְיִתְעַסְקוּן בָּהּ וְלֹא יִתְרַחֲצוּן עַל מִיָּלֵי שִׁקְרָא:**
(תרגום יונתן)

רש"י **ואל ישעו בדברי שקר.** ואל יהגו וידברו תמיד בדברי רוח, לאמר נלכה נזבחה, ודומה לו ואשעה בחקיד תמיד, למשל ולשנינה מתרגמינן ולשועין, ויספר ואשטעי, ואי אפשר לומר ואל ישעו לשון וישע ה' אל הכל וגו' ואל קין ואל מנחתו לא שעה, (ו) ולפרש אל ישעו אל יפנו, שא"כ היה לו לכתוב ואל ישעו אל דברי שקר, או לדברי שקר, כי כן גזרת כלם, ישעה האדם על עושהו, (ישעי יז, ז.) ולא שעו אל קדוש ישראל, (שם לא, א.) ולא שעה אל המזבחות, (שם יז, ח.) ולא מלאתי שמוש של ב"ת סמוכה לאחריהם, אבל אחר לשון דבור כמתעסק לדבר בדבר, נופל לשון שמוש ב"ת, כגון הנדברים בך, (יחזקאל לג, ב.) ותדבר מרים ואהרן במשה, (במדבר יב, א.) המלאך הדובר ב"י, (זכריה ד, א.) לדבר צם, (דברים יא, יט.) ואלדברה בעדותיך, (תהלים קיט, מה.) אף כאן אל ישעו בדברי שקר, אל יהיו נדברים בדברי שוא והבאי: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) **וקסה והא צפ' בראשית פ"י על וישע ה' אל הכל ויפן כמו ואל ישעו בדברי שקר וי"ל שכך אמר התם וישע ל' ויפן שהרי אל ישעו בדברי שקר**

חִינּוּ פִי' עַל וַיִּפְנוּ אַלְלָא אַלּ יִהְיֹו כְּמוֹ שְׁמוּכִיחַ כְּאֵן וְאִפְ"ה מְלִינוּ מ"ד עֲסָבֵר עָגֵם זֶה
ל' אַל יִפְנוּ וְכוּ' וּמְהַרְשִׁי ל': (סְפִתִי חֲכָמִים)

אבן עזרא תכבד אמר הגאון כי אל ישעו. כמו אל ישענו והנו"ן חסר כחסרונו ממלת תת פחדך. ולא תאבה ולא תשמע אל דברי החולם האומר כי שרשו תת בעבור שנמצא תתה לי ערף. חשב כמו שתה עונותינו לנגדך. והנה לא יוכל לכחש כי התני"ו השני במלת תתה לנכח והתני"ו של עיקר מובלעה בדגש. אע"פ שהתני"ו ראוי להדגש. כתי"ו והשבתי חיה רעה. אם כן יותר טוב שיהיה הנו"ן מובלע כהתבלע הנו"ן בתי"ו אמתו. כי היה ראוי להיות אמנתו. ובת בנת. ותת תנת. וחסרה נו"ן הראשון ממלת תתה לי כחסרון יו"ד והיום רד מאד. וחסרו נו"ן גע בהרים ויעשנו. ולפי דעתי כי ישעו כמו ירפו כאשר אמר נרפים. וכמו השע ממני. שעו מני. ועינו השע כי כאשר תרפינה העינים תכהינה. וכמוהו ולא תשעינה עיני רואים. וטעם בדברי שקר. בעבור דברי שקר שמבטיחים אותם משה ואהרן: (אבן עזרא)

בעל הטורים תכבד. ב' במסורה תכבד העבודה. כי יומם ולילה תכבד עלי ידך. מלמד שהכביד עליהם ביום ובלילה: **ויעשו.** ג' במסורה הכא ואידך ויבואו ויעשו. ויעשו בני ישראל את הפסח. בשכר זאת העבודה זכו לעשות משכן ולהקריב קרבן: **ישעו.** ב' במסורה. ואל ישעו בדברי שקר. ישעו ואין מושיע. אותם שאין מכוונים בתפלה וישעו בדברי שקר שאינם מכוונים בלבם מה שהם מוציאים מפיהם עליהם נאמר ישעו ואין מושיע אבל המכוונים בלבם מה שמוציאים בפיהם עליהם נאמר אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני וזהו שאמר דוד האזינה תפלתי בלא שפתי מרמה וזהו אימתי תאזין תפלתי כשהיא בלא שפתי מרמה להכחיש הלב ולומד דבר שאינו מכוין בלבו: (ב) ויפץ. ג' במסורה ויפץ העם. ויפץ ה' אותם. ויפץ העם מעליו גבי שאול אלו נפוצו ללבון לבנים ואנשי הפלגה נפוצו על עון הלבנים שאמרו הבה נלבנה לבנים וכמו שבאותה נפיצה נתבטלי כוונתם ומלכותם כך הנפיצה שנפץ העם מעל שאול גרם לו שמיהר להקריב העולה קודם שבא שמואל וזו היתה סבה ראשונה. לביטול מלכות שאול: (בעל הטורים)

דעת זקנים ואל ישעו. פרש"י ואל יהגו ואינו כמו וישע שהרי הוא מתפרש כמו ויפן. והא דפירש"י גבי וישע אל הבל והוא כמו ואל ישעו לא רצה לוי מן ישעו דפסוק זה אלא אל ולא ישעו אל המזבחות דירמיה או דישעיה שגם הוא מתפרש אל יפנו: (דעת זקנים)

ויצאו נגשי העם וישטרו ויאמרו אל-העם לאמר כה אמר פרעה אינני נתן לכם

אונקלוס ונפקו שלטוני עמא וסרכוהי ונאמרו לעמא למימר כדנן אמר פרעה לית אָנָא יְהָב לָכוֹן תִּבְנָא: (אונקלוס)

יונתן ונפקו שולטני עמא וסרכוי ונאמרו לעמא כדנא אמר פרעה לית אָנָא יְהִיב לָכוֹן תִּבְנָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויצאו. מארמון המלך אל העם העובדים: (אבן עזרא)

[יא] אתם לכו קחו לכם תבן מאשר תמצאו כי אין נגרע מעבדתכם דבר:

אונקלוס אתון איזלו סיבו לכון תבנא מאתר דתשכחון ארי לא יתמנע מפלחנכון
(אונקלוס) מדעם:

יונתן אתון איזלו סבו לכון תיבנא מן אתר דתשכחון ארום לא מתמנע
(תרגום) מדעם: (יונתן) מפולחנכון

רש"י אתם לכו קחו לכם תבן. ורכיכם אתם לילך (ס) בזריזות, כי אין נגרע דבר
מכל סכום לצנים שהייתם עושים ליום זהות התבן נתן לכם מזומן מבית המלך:
(רש"י)

שפתי חכמים (ס) דק"ל מה שכתוב אחריו כי אין נתינת טעם אלמעלה אדרבה
כיון שהם יקחו להם תבן צוודאי יגרע מעבודתם לכ"פ דאתם לכו קחו וגו' פי'
רכיכם אתם לילך בזריזות וע"ז הוא נותן טעם כי אין נגרע וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא אתם מאשר תמצאו. קרוב או רחוק: כי אין נגרע. תואר על כן הוא
קמוץ כמשפט: (אבן עזרא)

אור החיים כי אין נגרע וגו'. טעם אומרו כי אין וגו' ולא אמר ואין נגרע, הכי
פירושו כה אמר פרעה וגו' אתם לכו וגו' ודברים אלו אין בהם בשורה רעה
ואדרבה הם חפצים בדבר להקל מעליהם מלאכת הבנין ולעשות מלאכה זו
לקשש קש לתבן, לזה אמר טעם הגזירה היא כי אין נגרע ואין זה אלא המעטת
הזמן בדבר זה כדי שתעשו עבודתכם בזמן מועט: (אור החיים)

[יב] ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקשש קש לתבן:

אונקלוס ואתבדר עמא בכל ארעא דמצרים לגבבא גילי לתבנא: (אונקלוס)

יונתן ואתבדר עמא בכל ארעא דמצרים לגבבא גילי לתבנא: (תרגום יונתן)

רש"י לקשש קש לתבן. לאסוף אסיפה, ללקוט לקט לאורך תבן הטיט: קש. לשון
לקוט, על שם שדבר המתפזר הוא ורכיך לקוששו, קרוי קש צשאר מקומות: (רש"י)

אבן עזרא ויפץ. פועל יוצא והפועל פרעה שהצריכם להפיץ: לתבן. תחת תבן. כמו
והחמר היה לחמר: (אבן עזרא)

[יג] והנגשים אצים לאמר פלו מעשיכם דבר-יום ביזמו כאשר בהיות התבן:

אונקלוס וְשִׁלְטוֹנֵיָא דְחָקִין לְמִימָר אֲשֶׁלִּימוּ עוֹבְדֵיכֹון פְּתָגְס יוֹם בְּיוֹמֵה פְּמָא דְהוֹיִתוֹן עֶבְדִין פֶּד אֶתְיָהֵב לְכוֹן תִּבְנָא : (אונקלוס)

יונתן וְשׁוֹלְטָנַיָא דְחָקִין לְמִימָר אֲשֶׁלִּימוּ עֲבִידְתְּכוֹן פְּתָגְס יוֹם בְּיוֹמֵה הֵיכְמָא דְהוֹיִתוֹן עֶבְדִין פֶּד הָהּ יָהִיב לְכוֹן תִּבְנָא : (תרגום יונתן)

רש"י **אלים.** (ע) דוחקים: דבר יום זיומו. חשבון של כל יום כלו זיומו, כאשר עשיתם **זהות** **החשבון** **מוכן:** (רש"י)

שפתי חכמים (ע) **ר"ל** שלח תפרש אותו ל' מהירות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והנוגשי' **אצים.** פועל יוצא. כמלת שב וכמלת מש שימצא פעם יוצא ופעם עומד: וטעם **לאמר.** לאמר להם: **דבר יום ביומו.** כמו מדי חדש בחדשו: (אבן עזרא)

[יד] וַיִּכּוּ שְׂטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-שָׁמוּ עֲלֵהֶם נְגִשֵׁי פְרָעָה לְאמֹר מִדּוֹעַ לֹא כְלִיֹּתֶם חֻקֵּם לְלִבָּן כְּתַמּוֹל שְׁלֹשׁם גַּם-תַּמּוֹל גַּם-הַיּוֹם:

אונקלוס וְלָקוּ סָרְכֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל דִּי מְנִיאוּ עֲלֵיהוֹן שְׁלֹטוֹנֵי פְרָעָה לְמִימָר מָא דִּין לָא אֲשֶׁלְמַתוֹן גְּזִרְתְּכוֹן לְמִרְמֵי (לְבָנִין) כְּמֵאִתְמַלִּי וּמְדַקְמוּהֵי אַף תַּמְלֵי אַף יוֹמָא דִּין : (אונקלוס)

יונתן וְלָקוּ סָרְכֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל דְמְנוּ עֲלֵיהוֹן שׁוֹלְטָנֵי פְרָעָה לְמִימָר לְמָא דִּין לָא אֲשֶׁלְמַתוֹן גְּזִירְתְּכוֹן לְמִרְמֵי לְבָנִין הֵי כְּמֵאִתְמַלִּי וְהֵי כְּמִדְקָדְמוּי אוּף אִיתְמַלִּי אוּף יוֹמָא דִּין : (תרגום יונתן)

רש"י **ויכו שטרי בני ישראל.** השוטרים ישראלים היו, וחסים על חזריהם מלדחקם, וכשהיו משלימין הלכזנים לנוגשים שהם מזריים, והיה חסר מן הסכום, היו מלקין אותם על שלח דחקו את עושי המלחכה, לפיכך זכו אותן שוטרים להיות סנהדרין, ונאלל מן הרוח אשר על משה והואם עליהם, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, מאותן שידעת הטובה שעשו במזריים, כי הם זקני העם ושוטריהם: **ויכו שטרי בני ישראל.** אשר שמו נגשי פרעה אותם (פ) לשוטרים עליהם, (ג) לאמר מדוע וגו', למה ויכו, שהיו אומרים להם מדוע לא כליתם גם תמול גם היום, חק הקצוב עליכם ללבוז כתמול השלישי, שהוא יום שלפני אתמול, והוא היה להיות התבן נתן להם: **ויכו.** לשון ויופעלו, הוכו מיד אחריים, (ה) הנוגשים הכוס: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) **דק"ל** דאשר שמו עליהם נוגשי פרעה משמע דשוטרי בני ישראל שמו עליה' נוגשי פרעה לכ"פ דנוגשי פרעה שמו אותם שוטרים על ישראל: (ג)

מפני שכל לאמר ואמירה הבאי' אחר דבור הם ביאור הדבר הכללי על הפרטות והכא א"א לפרש כן וגם א"א לפרש כאן לאמר לאחרים הוכרח לפרש למה ויכו שהיו אומרי' וכו': (ה) הא דמפרש ויכו וגו' אחר מה שפי' לעיל למה ויכו מפני שטעם של מדוע לא כליתם הוא טעם המכיס דהיינו הנוגשים כי מה שהוכו השוטרים הוא מפני שלא כלו חקם ללבוז לזנים לפיכך הולכך לפרש שמלת ויכו ל' ויפעלו שהוא מיד אחרים וזאמרו למה ויכו הוא כאלו אמר למה הכוס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויכו וגו' ע. ליהם.** על בני ישראל. וטעם להוסיף גם פירשתיו והנה תמול הוא היום שעשה משה האותות לעיני העם ולא התעסקו בעבודתם גם היום שבא משה ואהרן אל פרעה וכן כתוב ויצו פרעה ביום ההוא: (אבן עזרא)

בעל הטורים **גם תמול גם היום.** ב' הכא ואירך מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום מלמד כשלא כלו חוקם ללבוז הלבנים נחבאו כדי שלא יוכו כדרך שנחבא דוד: (בעל הטורים)

[טו] **וַיֵּבְאוּ שְׂטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְעֲקוּ אֶל-פְּרַעֲה לֵאמֹר לְמָה תַעֲשֶׂה לָּהּ לַעֲבָדֶיךָ:**

אונקלוס **וַאֲתוּ סָרְכֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְוּהוּ (קָדָם) לְפְרַעֲה לְמִימְרָ לְמָה תַעֲבֹד פְּדִין לַעֲבָדֶיךָ:** (אונקלוס)

יונתן **וַאֲתוּ סָרְכֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְוּהוּ קָדָם פְּרַעֲה לְמִימְרָ לְמָה תַעֲבִיד פְּדִין לַעֲבָדֶיךָ:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **למה תעשה כה. לעבדיך. שלא הי' מנהגך לעשות כן:** (אבן עזרא)

[טז] **תָּבֹן אֵין נִתְּן לַעֲבָדֶיךָ וּלְבָנִים אֲמָרִים לָנוּ עֲשׂוּ וְהִנֵּה עֲבָדֶיךָ מְכִים וְחֹטְאֵת עִמָּךְ:**

אונקלוס **תִּבְנָא לָא מִתִּיָּהֵב לַעֲבָדֶיךָ וּלְבָנִיָּא אֲמָרִין לָנָא עֲבִידוּ וְהָא עֲבָדֶיךָ לָקוּ וְחָטְוּ עֲלֵיהוֹן עִמָּךְ:** (אונקלוס)

יונתן **תִּבְנָא לָא מִתִּיָּהֵב לַעֲבָדֶיךָ וּלְבָנִיָּא אֲמָרִין לָנָא עֲבִידוּ וְהָא עֲבָדֶיךָ לָקִינוּ וְחִיּוּבִתְהוֹן דְּעִמָּךְ תִּקְפָּא וְסִלְקָא:** (תרגום יונתן)

רש"י **ולזנים אומרים לנו עשו. הנוגשים אומרים לנו עשו לזנים (ה) כמנין הראשון: וחטאת עמך. אלו היה נקוד פתח, הייתי אומר שהוא דבוק, ודבר זה חטאת עמך הוא, (ז) עכשיו שהוא קמץ, שם דבר הוא, וכך פירושו, ודבר זה מביא חטאת על עמך, (ח) כאילו כתוב וחטאת לעמך, כמו כבואנה בית לחם, (רות א, יט).**

שְׁהוּא כְמוֹ לְבַיִת לְחַס, וְכֵן הַרְצָה: (רש"י)

שְׁפָתַי חֲכָמִים (ה) דַּלְ"כ למה נתרעמו על עשיית הלבנים ימעטו מן החק הקלוב
אללא תרעומתן היה על עשיית מנין הראשון: (ז) ר"ל החטא הוא של מצריים: (ח)
ר"ל על ישראל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומלת **וחטאת** פועל עבר והוי"ו השיבו לעתיד כמשפט כי היא כמו
וחטאה וכאשר העלימו האלף כאשר היא במלת חטא ולא יוכלו לשום נעלם אחר
אלי"ף. על כן החליפו הה' בתי"ו. ואין צורך לשום דגש בטי'. וכמוהו וקראה אתכם
הרעה. והעם במקום הזה לשון נקבה. כמו העם אשר בקרבה יושבת לבטח. מדוע
שובבה העם הזה. והטעם כי החטא יהיה עליך. וכינו דרך מוסר כי החטא יהיה
על שמו. וכמוהו והייתי אני ובני שלמה חטאים. ואויבינו ילעגו למו וימירו את
כבודם: (אבן עזרא)

בעל הטורים נתן. ד' במסורה. הכא ואידך לחמו נתן מימיו נאמנים. בתוך חללים
נתן. ביד מלך ישראל נתן. פרעה שלא נתן תבן טבע בים ולא עוד אלא שירד
לגיהנם דכתיב בתוך חללים נתן (אל יורדי בור) כדכתיב שמה פרעה וכל המונו
אבל לחמו נתן מי שנתן מלחמו לדל מימיו נאמנים כדכתיב הלא פרוס לרעב
לחמך וגוי' וכתיב בתריה והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא. יכזבו מימיו: (בעל
הטורים)

ספורנו והנה **עבדיך מוכים וחמאת עמך**. והנה אנחנו המוכים ואנשי החטאת
המכים כלנו עמך, וראוי לך להקפיד על שתי אלה: (ספורנו)

ויאמר נרפאים אתם נרפאים על-כן אתם אמרים גלגה נזבחה ליהוה:

אונקלוס וְאָמַר בְּטַלְנִין אֲתוֹן בְּטַלְנִין עַל כֵּן אֲתוֹן אֲמָרִין גַּזִּיל נְדַבַּח קָדָם יְיָ:
(אונקלוס)

יונתן וְאָמַר בְּטַלְנִין אֲתוֹן בְּטַלְנִין בְּגִין כֵּן אֲתוֹן אֲמָרִין גַּזִּיל נְדַבַּח נְכַסֵּת חֲגָא קָדָם
אֱלֹהֵינָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר. לא הועילו דבריהם כי הוא מתאמץ בחוזק לבו: (אבן עזרא)

ספורנו **נרפים אתם נרפים**. אתם הנרפים ועצלים מתרפים אתם במלאכתכם,
לפיכך הכבדתי עליכם לזרזכם: **ע' ל כן אתם אומרים נלכה נזבחה**. מזה התבאר
שאתם נרפים, שאין לחשוב שתאמרו נזבחה אלא כדי להתרפות מן המלאכה:
(ספורנו)

יחזקאל וְעַתָּה לְכוּ עֲבַדוּ וְתָבוּן לֹא-יִנְתְּנוּ לָכֶם וְתִכְּנוּ לְבַנִּים תִּתְּנוּ:

אונקלוס וְכַעֲן אֲזִילוּ פְלָחוּ וְתִבְנָא לָא יְתִיָּהב לְכוּן וְסִכּוּם לְבִינָא תִתְּנוּן: (אונקלוס)

יונתן וַיִּכְדּוּן אִיזִילוּ פְלָחוּ וַתִּיבְנָא לָא וַתִּהְיֶה לְכוּן וְסָכוּם לְבִנְיָא תַתְּנֹון : (תרגום יונתן)

רש"י ותכן לבנים. חשבון הלבנים, וכן את הכסף המתוכן, (מלכים-3 יב, יג.) המנוי, כמו שאמר צענין וילכו וימנו את הכסף (שם יא.): (רש"י)

אבן עזרא ועתה לכו עבדו. אמר לשוטרים גם הם חייבים לעבוד: (אבן עזרא)

בעל הטורים לבנים ג' ותוכן לבנים תתנו. נלבנה לבנים. לבנים נפלו. וזהו שדרשו שכל מה שהיו בונין ביום היה נופל בלילה וזהו לבנים נפלו וכן באנשי המגדל אמרו שליש נפל ושליש נשקע בארץ ושליש עודנו קיים: (בעל הטורים)

ויט וַיֵּרְאוּ שְׂטָרֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת־מַלְבְּנֵיכֶם דְּבַר-יְוָם בְּיוֹמוֹ:

אונקלוס וַחֲזוּ סָרְכֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל יְתַהוֹן בְּבִישׁ לְמִימָר לָא תַמְנַעוּן מְלַבְּנֵיכוֹן פְּתַגְסִים יוֹם בְּיוֹמָה : (אונקלוס)

יונתן וַחֲמוּן סָרְכֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל יְתַהוֹן בְּבִישׁ לְמִימָר לָא תַמְנַעוּן מְלַבְּנֵיכוֹן דְּפְתַגְסִים יוֹם בְּיוֹמֵי : (תרגום יונתן)

רש"י ויראו שוטרי בני ישראל. את חזריהם הנרדדים על ידם: זרע. ראו אותם זרעה ולרה המולאת אותם, בהכזידם העבודה עליהם לאמר לא תגרעו וגו': (רש"י)

אבן עזרא ויראו זה הפסוק דבק בפסוקים הבאים אחריו כי ראו נפשם בצרה בעבור שאמר להם פרעה לא תגרעו מלבניכם דבר יום ביומו ופגעו משה ואהרן והתרעמו עליהם. ומלת אותם כמו נפשם ועצמם. וכמוהו וירעו הרועים אותם. ויקבור אותו בגיא. ורבי יהודה בן בלעם אמר כי כמוהו יביא אותו אל פתח אהל מועד ולפי דעתי שהכהן יצוה להביא ו: (אבן עזרא)

כז וַיִּפְגְּעוּ אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן נֹצְרִים לְקִרְיַתְכֶם מֵאֵת פְּרַעֲהַ:

אונקלוס וַעֲרַעוּ יְתַ מֹשֶׁה וְיְתַ אַהֲרֹן קִימִין לְקִדְמוּתֵיהוֹן בְּמִפְקֵהוֹן מִקְדָם פְּרַעֲהַ : (אונקלוס)

יונתן וַעֲרַעוּ יְתַ מֹשֶׁה וְיְתַ אַהֲרֹן קִימִין לְקִדְמוּתֵיהוֹן בְּמִיפְקֵהוֹן מִן קְדָם פְּרַעֲהַ : (תרגום יונתן)

רש"י ויפגעו. אנשים מישראל (ח) את משה ואת אהרן וגו'. ורבותינו דרשו, כל נאים ונלצים דתן ואזירים היו, שנאמר בהם ילאו נלצים: (רש"י)

שפתי חכמים (א) לא הקוטרים כי קוטרי בני ישראל כשרים היו כדלעיל. (נח"י) ול"נ דולחי מהקוטרים היו דהא כתיב זלחתם מאת פרעה וא"ל לפרץ דקחי אמשה ואהרן דהא לא היו עכשיו אלל פרעה וכו' וכן הוא ב"ר וע"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויפגעו. תחסר מלת והם היו נצבים וכמוהו ופרעה חולם היה חולם. והנה היה עומד על היאר. ורבים ככה: (אבן עזרא)

[כא] ויאמרו אלהם ירא יהוה עליכם וישפט אשר הבאשתם את-ריחוני בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת-חרב בידים להרגני:

אונקלוס ואמרו להון ותגלי יי עליכון ויתפרע די אבאשתון ית ריחנא בעיני פרעה ובעיני עבדוהי למתן חרפא בידיהון לקטלותנא: (אונקלוס)

יונתן ואמרו להון ותגלי קדם יי עולבננא ולחוד ותפרע מנכון דאסרתון ית ריחנא קדם פרעה וקדם עבדוי דגרמתון למיתן סיפא בידיהון למקטלנא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמרו ירא ה'. חמסנו שהוא עליכם. ודע כי החמש ההרגשות מתחברות במקום אחד למעלה מהמצח. על כן אמדו הרגשה אחת תחת חברתה כמו ומתוק האור. ורבי מרינוס אמר שאנו נמאסים ונבאשים בעיניו כריח רע: (אבן עזרא)

[כב] וישב משה אל-יהוה ויאמר אדני למה הרעתה לעם הזה למה שלחתני:

אונקלוס ותב משה קדם יי ואמר יי למא אבאשתא לעמא הדין ולמא דגן שלחתני: (אונקלוס)

יונתן ותב משה לקדם יי ואמר יי למא אבאשתא לעמא הדין ולמא דגן שלחתני: (תרגום יונתן)

רש"י למה הרעתם לעם הזה. ואם תאמר מה איכפת לך, קובל אני על ששלחתני (שמו"ר ה, כג.): (רש"י)

אבן עזרא וישב משה. הנה שאלה אחר שהשם הודיע למשה ואמר לו. ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. עד שיעשה כל האותות אשר צוהו אם כן למה יתרעם משה לומר למה זה שלחתני והצל לא הצלת. התשובה חשב משה כי מעת דברו אל פרעה יקל מעליהם עולם. והנה הוא הכביד העבודה עליהם. וטעם למה הרעתה. הפך מה שאמרת ראה ראיתי את עני עמי. וארד להצילו מיד מצרים. ו. למה זה שלחתני. להרע לישראל והנה לא מצאתי תשובה להשיב לשוטרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן (כב~כג) **אדני למה הרעותה**. נכתב באל"ף דל"ת, כי השם המיוחד שהוא מדת הרחמים לא יריע לעם. ולמעלה הזכירו שני פעמים באל"ף דל"ת (ד' י' י"ג), שהיה מתחנן בו שלא יחר בו האף. ואולי היה מתירא מהזכיר ה' הגדול המחודש לו ומדבר אליו. **למה הרעותה**. אחרי הודיע אלהים את משה פעמים (לעיל ג יט, ד כא) שלא יתן אותם מלך מצרים להלוך מדוע יתרעם. ואמר ר"א כי חשב משה כי מעת דברו אל פרעה בשליחות ה' יקל מעליהם ויחל האלהים להצילם, והנה פרעה הכביד והרע, וזה טעם **למה הרעותה**, כי זה הפך מה שאמרת לי ראה ראיתי את עני עמי (לעיל ג ז), וארד להצילו (שם ח). ואיננו נכון בעיני, בעבור שאמר **והצל לא הצלת**, ואין ההצלה רק יציאתם מן הגלות:

ולפי דעתי שחשב משה רבינו כי יאמר ה' שלא ישמע אליהם פרעה להוציאם מיד במצותו, ולא באות ומופת, עד שיעשה בו נפלאותיו הרבות, אבל חשב כי יביאם עליו תכופות זו אחר זו בימים מעטים. וכשאמר לא ידעתי את ה' יצוה לעשות מיד לפניו אות התנין, והוא לא ישמע, ויכה אותו בו ביום בדם ואח"כ בכל המכות. וכשראה שעמדו שלשה ימים והוא יריע להם בכל יום, וה' לא כהה בו, ולא נתגלה למשה להודיעו מה יעשה, אז חשב משה כי ארוכה היא:

ויתכן שהיו בזה המעשה שספר הכתוב ימים רבים, כי כאשר הוכו שוטרי בני ישראל עמדו ימים עד שדברו עם פרעה עצמו, ואמרו לו למה תעשה כה לעבדיך (פסוק טו), כי אין ברשות כל אדם לבא בהיכל מלך פנימה ולדבר אליו פנים בפנים, אף כי שוטרי העם הנבאשים בעיניו, והנה סבלו עמלם ולחצם ימים רבים והיו באים עד לפני שער המלך עד שנשמעה צעקתם לפני המלך וצוה שיבאו לפניו וידברו עמו. וכן אפשר ששב משה אל ה' ואמר **למה הרעותה** אחרי ימים מעת שפגעו בו השוטרים:

ובאלה שמות רבה (ה כג) אמרו ויצאו נוגשי העם ושוטריהם (פסוק י), כיון שגזר כן הלך משה למדין ועשה שם ששה חדשים, ואהרן היה יושב במצרים, ואותה שעה החזיר משה אשתו ובניו למדין. ועוד אמרו (שם ה כד) ויפגעו את משה ואת אהרן (פסוק כ), אחר ששה חדשים נגלה הקב"ה אל משה במדין ואמר לו לך שוב מצרים, בא משה ממדין ואהרן ממצרים, ופגעו בהם שוטרי ישראל כשהן יוצאין מלפני פרעה:

וכן ראיתי עוד במדרש חזית (שה"ש רבה ב כב) דומה דודי לצבי (שה"ש ב ט), מה צבי זה נראה וחוזר ונראה, כך גואל הראשון נראה להם, וחוזר ונכסה מהן וחוזר ונראה להם. וכמה נכסה מהם, רבי תנחומא אמר שלשה חדשים, הדא הוא דכתיב ויפגעו את משה ואת אהרן. ורבי יהודה ברבי אומר לקיצין. כלומר, כי לשון פגיעה לפרקים היא:

והנה היו ימים רבים מעת דבר לו השם ובואו אל פרעה. ולכן כששב משה אל ה' אמר **למה הרעותה לעם** למה לשלוח אותי קודם שהגיע הקץ, כי לא היה ראוי לשלוח אותי עד שתרצה להצילם, כי עתה הרעותה להם ולא הצלת אותם ואם ככה את עושה להם יסופו ברעה אשר תמצאם. ולכן ענה אותו **עתה**, בעת הזאת, בקרוב, **תראה אשר אעשה לפרעה**, כי לא אאריך לו כל כך כאשר חשבת, וקרוב לבא עתו וימיו לא ימשכו: (הרמב"ן)

בעל הטורים **הרעותה**. ג' הכא ואידך למה הרעת לעבדך כמו כן במשה ובשניהם שגג וכן עתה תראה שנים גבי משה שנענש בזה הלשון הכא שאמר לו עתה תראה

ורמז לו שלא יכנס לארץ וכן לקמן א"ל עתה תראה היקרך דברי שאמרתי לך
שלא תכנס לארץ. ואידך הרעת גבי אליהו הרעת להמית את בנה דכמו גבי משה
בא מלאך להרוג את בנו והצילו משה בתפלתו כך אליהו החיה בן האלמנה
בתפלתו וכמו גבי משה כתיב על. ת למרום שבית שבי כן גבי אליהו ויעל אליהו
בסערה השמימה : (בעל הטורים)

אור החיים וישב משה וגו' למה וגו'. כוונת הכתוב הוא על זה הדרך **למה הרעות**
פ"י כי לא אמרת לי אלא שיחזק לבו ולא ישלח את העם אבל לא שיכבד עליהם
הרע. ואם תאמר שעדיין לא הגיע הקץ להקל מעליהם השעבוד וזה הוא סיבת
הרע אם כן **למה זה שלחתני** פ"י בזמן זה והיה לך להמתין עד קץ השעבוד :

עוד ירצה על פי מה שכתבנו למעלה כי גילה ה' אליו שהגם שעדיין לא קרב קץ
גאולה אף על פי כן הוא מקדים להציל אותם מהעוני וכשיגיע קץ הגאולה לאחר
י"ב חודש יעלה אותם. והוא אומרו **למה הרעתה לעם הזה** ואם תאמר מוטב
שיסבלו צרה זו לתכלית הגאולה אם כן למה זה שלחתני שהרי כל עיקר
השליחות מקודם זמן הגאולה הוא לצד הסרת השעבוד ואם אין תכלית טוב
לדבר אלא היציאה ולא הצלתו מצרה אם כן **למה זה שלחתני**, ורמז באומרו זה
ל"יב חודש שנתעכבו ישראל במצרים מזמן זה עד הגאולה, וחשש משה כי צרה
זו שהכביד פרעה על ישראל תהיה כן עד זמן יציאתם ממצרים.

עוד ירצה להיות שהיו בישראל כת המשתעבדים וכת שאינם משתעבדים והוא
שבת לוי, לזה אמר כנגד כת המשתעבדים **למה הרעתה לעם הזה**, אמר הזה.
לשולל שאינם משתעבדים, וכנגד כת שלא גרם להם רעה אמר **למה זה שלחתני**
פ"י שלא הועלתי בשליחותי כלום.

עוד ירצה על זה הדרך **למה הרעתה** לעמך ובהכרח להשיב באמצעות השליחות
יצתה הרעה אם כן **למה זה שלחתני**, ורמז בתיבת זה לומר כי על זה היה ממאן
מלילך בעת השליחות : (אור החיים)

ספורנו ל. מה זה שלחתני. אם היו ראויים לזה הפורענות, למה גלגלת אותו על
ידי :

[כג] ומאז באתי אל-פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא-הצלת את-
עמך:

אונקלוס ומעדן עלית לות פרעה למללא בשמך אבאש לעמא הדין ושזבא לא
שזבא שזבא ית : עמך : (אונקלוס)

יונתן ומן שעתא דעלית לות פרעה למללא בשמך אתבאש לעמא הדין ושזבא לא
שזבא שזבא ית : עמך : (תרגום יונתן)

רש"י הרע. לשון הפעיל הוא, הרצה רעה עליהם, ותרגומו אבאש : (רש"י)

אבן עזרא ומאז. מהיום שדברתי אליו אז הכביד עולם עליהם כאשר הוא כתוב
ויצו פרעה ביום ההוא. והטעם והצל לא הצלת וזה שחשבתי שיחל פרעה להקל

מעליהם ותחל להצילם. ומלת הרע לעם הזה פעל יוצא כמו הרעו מאבותם : (אבן עזרא)

בעל הטורים והצל. ב' במסורה הכא ואידך גבי דוד והצל תציל דאיתקש דוד למשה כדפרשינן גבי ויאמן : (בעל הטורים)

אור החיים לדבר בשמך וגו' והצל וגו'. פיי מלבד טענות הראשונים עוד הוא קובל לפני מלך איך יהיה הדבר הזה כי מאז דברתי לרשע זה בשמך לא די שלא עשה אלא הוסיף להרע, ודקדק לומר מאז פיי משעה עצמה שהזכיר לו שמו יתברך נתמלא חמה, כי בזה יוכר הדבר כי מה שעשה הוא משנאתו את ה' וממיעוט ערכו בעיניו נתכוון לזלזל ח"ו ואין לך מרים יד במלך ונוגע בכבודו כזה. ונתכוון משה בזה לומר כי איך לא נתקנא אל עליון לכבוד שמו להציל לישראל מידו למנעו מהרע לעמו תיכף ומיד הגם שלא יהיו ראויים ישראל לנס מצד עצמן יהיו ראויים למען שמו יתברך אשר חילל רשע בגובה לבו, והוא אומרו **והצל לא הצלת** בתמיה איך לא הצלת אותם למען מנאץ שמך. וכפל לומר ב' הצלות לרמוז כי בלא טעם זה הם עומדים להצלה ולזה שלחו : (אור החיים)

ספורנו והצל לא הצלת. את שוטרי ישראל המוכים : (ספורנו)

שמות פרק-ו

[א] ויאמר יהוה אל-משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרושם מארצו : (ססס)

אונקלוס ויאמר יי למשה פען תחזי דאעבד לפרעה ארי בידא תקיפא ישלחנן ובידא תקיפא יתרכנן מארעה : ססס : [ססס] (אונקלוס)

יונתן ויאמר יי למשה כדון תחמי מה אעבד לפרעה ארום בידא תקיפתא יפטורינון ובידא תקיפתא יתריכינון מן ארעיה : (תרגום יונתן)

רש"י עתה תראה וגו'. (סנהדרין קיא.). הרהרת על מדותי, לא כאברהם שאמרתי לו כי זינחק יקרא לך זרע, (בראשית כא, יב). ואחר כך אמרתי לו העלהו לעולה, ולא הרהר אחרי מדותי, לפיכך עתה תראה, העשוי לפרעה תראה, ולא העשוי למלכי שבעה אומות (ב) כשאביאם לארץ: כי זיד חזקה ישלחם. מפני ידי החזקה (ג) שתחזק עליו, ישלחם: וזיד חזקה יגרשם מארצו. על כרחם של ישראל יגרשם, (ד) ולא יספיקו לעשות להם כדה, וכן הוא אומר ותחזק מלכים על העם למהר לשלחם וגו':

שפתי חכמים (ב) ואל"ת דהכח משמע שהיה מרמוז לו עכשיו שלא יכנס משה לארץ ולקמן בפרשת בהעלותך על פסוק נוסעים אנחנו אל המקום פירש"י בעלמו דסבר משה שיכנס לארץ וי"ל שהיה סבר שיהי' נכנס עם וימות קודם שיכבשו הז' אומות דזמן ארוך היו ישראל לוחמים קודם שכבשו אצל מ"מ קשה דהא רש"י פי' לעיל על שלא נא ביד תשלח אין סופי להכניסם לארץ א"כ משמע בהדיא שהיה יודע משה שלא יכנס עם וי"ל שהיה סבר נהי דלא יכנסו על ידו ולא יהיה שר ומושל עליהם אצל מ"מ יכנס עם כשאר ישראל ומ"ש רש"י בפי' בשלח תביאמו ותטעמו נתנבא שלא יכנס לארץ י"ל דודאי הוא שנתנבא אצל לא בדרך נבואה ממש נתנבא אלא ניבא ולא ידע מה ניבא: (ג) אצל לא תפרש שפרעה ישלחם ביד חזקה כמ"ש ותחזק מלכים וגו' כי זה נזכר בסיפא דקרא: (ד) (נח"י) נ"ל דה"פ בשביל יד חזקה של הקב"ה שתחזק על מלכים יגרשם אצל הרא"ם פי' ביד חזקה של פרעה שתחזק על העם יגרשם אצל לא נהירא ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר עתה תראה. כאשר אביא המכות על מצרים אז ירויח להם מעט כאשר

פרשת שמות אבן עזרא חסלת

אור החיים עתה תראה וגו'. טעם אומרו עתה. הוא תשובה למה שאמר ומאז באתי וגו' הרע לישראל יותר מהקודם, אמר לו עתה תראה כי רעה זו תיכף תסתלק תוספת ועיקר, כמו שכן היה שבמכה ראשונה של דם נסתלק השעבוד כמאמרם ז"ל (ש"ר ט"ו) וזה הפך מחשבתו שחשב שיתמיד רעת ישראל מאמצעות שליחות זה עד עת הגאולה כמו שפירשתי בדבריו.

עוד ירצה להשיבו על מה שאמר כי אויב חרף ה' ולא קינא לכבוד שמו, עתה תראה אשר אעשה לפרעה על זה. ואומרו כי ביד וגו' יתבאר לפי מה שפירשנו באחד מהטעמים שנאמר למשה מכת בכורות בשליחות ראשונה הוא שאם לא היה פרעה מעיז פניו לדבר דברים נגד כבודו יתברך תכף היה משלחם במכת בכורות ועל ידי כי דבר ה' בזה הפלא ה' מכותיו, והוא אומרו כי ביד חזקה ישלחם פי' אחזק לבו עד שאטעימהו מטעמים רבים מרים וקשים ואחר כך ישלחם וזה לטעם נגע בכבוד עליון:

וביד חזקה וגו'. כאן הודיע אשר ירעיש ה' בהבאת מכת בכורות כאומרם ז"ל (ילקוט קפ"ו) בפסוק אין בית אשר אין שם מת כי היו מתים גדולי הבתים אם אין בכור והיו מתים בכורי אב גם בכורי אם ובאמצעות כן לא הספיק לשלחם לבד אלא לגרשם במהירות גדול דכתיב (לקמן יב לג) ותחזק מצרים וגו' למהר וגו'. וכנגד מה שאמר בתחלה למה הרעותה וגו', באה התשובה בפרשה הסמוכה וידבר אלהים

פרשת שמות אור החיים חסלת

ספורנו **עתה תראה**. עתה שראית בפשע פרעה המתאמץ להחזיק בישראל בשבט עברתו, תראה כי ביד חזקה ישלחם, שיתאמץ מעוצר רעה ויגון לשלחם בכל כחו: **וביד חזקה יגרשם מארצו**. וכנגד מה שהפיץ עתה את ישראל בכל ארץ מצרים, יתאמץ לגרשם מארצו שלא ישאר בכלה אפילו אחד מהם: (ספורנו)

כלי יקר **עתה תראה אשר אעשה לפרעה**. מלת עתה תשובה נכונה למשה על אשר אמר למה הרעות לעם הזה. כי לא נתרעם משה על מה שלא שלח פרעה את ישראל תיכף ומיד בבואו אליו שהרי כבר אמר לו הקב"ה שני פעמים שלא יתן אותם מלך מצרים להלוך אך שנתרעם על מה שהרע לעם הזה יותר מבראשונה כי לפחות אם שליחתו לא יועיל להם תיכף לא יזיק והרי עינינו הרואות כי הזיק להם בשליחתו, ואמר משה אולי אני הייתי סבה לזה לפי ששלחת אליו איש כבד פה ולשון כמוני, ע"כ חרה אפו של פרעה ביותר כי אמר ראה היהודים משחקים בי וא"כ למה זה שליחתני, ואולי הבין זה מדברי פרעה שאמר למה משה ואהרן תפריעו את העם כי הל"ל משה ואהרן למה תפריעו, אלא כך אמר אילו היה עושה שליחות זה להפריע את העם ממעשיו איזו אדם הגון ודברן אחר החרשתני, אבל למה משה ואהרן שאינן ראויין לשליחות זה, והם יפריעו העם ממעשיהם דבר זה חרה לו ביותר שיעשה לו זה שליח נקלה מאילו היה עושה זה לו הראוי לשליחות.

והשיב לו הקב"ה עתה תראה וגו', כי מהידוע שכך היא המדה שבכל יום סמוך לעלות השחר החושך מחשיך ביותר מן חשכת הלילה ואח"כ אור השחר בוקע ועולה, וכן רוב החולים סמוך למיתתם הם מתחזקים ויושבים על המטה ומבקשים לאכול ואח"כ המוות גובר, וכן בימות החורף סמוך לעלית השמש הקור הולך וגובר ולסוף הוא מנוצח מן השמש, וזה דבר טבעי כי כל דבר טבעי המרגיש שבא כנגדו איזו דבר הפכי לו הרוצה לבטל מציאותו אז הוא מתחזק ביותר כנגד מתנגדו וימאן לענות מפניו ופועל בטבעו כל אשר ימצא בכחו לפעול ולסוף היא מנוצח כי גבר עליו ההפך, כך הוא בכל הדברים שהזכרנו, כמו כן מה שהרע פרעה לישראל עכשיו יותר ממה שעשה לשעבר זה מופת חותך שקרב קצו, ושזמן הגאולה קרובה לבטל כל פעולותיו של פרעה על כן הוא רוצה להתחזק בפעולותיו, זה"ש עתה תראה במלת עתה תירץ לו על מה ששאלו למה הרעות וגו', לפי שעתה הגיע הזמן שיהיה מוכרח לשלחם ולגרשם ע"כ הוא רוצה להתקומם עליהם ביד חזקה, וזה מופת כי קרוב ישועתי לבא וצדקתי להגלות.

גם יש לפרש מלת עתה תראה, להורות שלא הגיע עדיין קץ ת' שנה שהיו להם להיות במצרים, שהרי לא נשתעבדו כ"א רד"ו שנים ע"כ הוסיף להם צרה ושעבוד כדי שהסך המועט יעלה לחשבון מרובה, כי בימים מועטים אלו דומה כאלו נשתעבדו בהם שנים רבים וע"י זה יתקרב להם הקץ שעתה תיכף ומיד תראה את אשר אעשה לפרעה, וזה דקדוק נכון. (כלי יקר)

דעת זקנים **עתה תראה**. פרש"י שאמר לו הקב"ה לאברהם נסיתי ולא הרהר אחרי ואתה הרהרת מיד ואע"פ שאברהם אמר במה אדע אין זה הרהור אלא אמר אברהם להקב"ה באיזה זכות אדע כי אירש הארץ ואמר לו ית' קחה לי עגלה משולשת כלומר על ידי זכות הקרבנות תוריש הארץ: (דעת זקנים)

פרשת וארא

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה:

אונקלוס ומליל יי עם משה ואמר ליה אָנָּא יי: (אונקלוס)

וינתן וידבר ומליל יי עם משה ואמר ליה אָנָּא יי הוא דאתגליתני עלך פגו סנא ואמרית לך (תרגום יונתן)

רש"י וידבר אלהים אל משה. דבר אתו משפט, (א) על שהקשה לדבר ולומר למה הרעותה לעם הזה: ויאמר אליו אני ה'. נאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפני, ולא לחנם שלחתיך (ב) כי אם לקיים דברי שדברתי לאבות הראשונים. ובלשון הזה מצינו שהוא נדרש בכמה מקומות אני ה' נאמן ליפרע, כשהוא אומר אל כל עונש, כגון וחללת את שם אלהיך אני ה', וכשהוא אומר אל כל קיום מצות, כגון ושמרתם מצותי ועשיתם אותם אני ה', נאמן ליתן שכר: (רש"י)

שפתי חכמים (א) דייק מדכתיב אלהים שהוא מדת הדין. א"נ י"ל דרש"י דייק מדכתיב וידבר ל' קשה הוא. רא"ם. ואל תקשה לך דהא הרבה פעמים כתיב בתורה וידבר ה' אל משה לאמר ואין פירושן לשון קשה ד"ל דהתם כתיב אחריו לאמר וא"כ וידבר ה' אל משה לאמר הוא פרט שמפרש מה הוא הכלל דהיינו הדבור אבל כאן אין כתיב אחריו לאמר דוואמר אליו אני ה' דכתיב כאן לאו פרט של וידבר הוא אלא מלתא באפי נפשיה הוא דקאי על מ"ש משה למה זה שלחתיני כדמפרש רש"י. (מהרש"ב) מדכתיב אחריו אני ה' היפך זה לכך דרשו פה ולא במקומות אחרים: (ב) ר"ל דאתה אמרת למה זה שלחתיני וקאמר לא לחנם שלחתיך. והנה דברי הרא"ם צ"פ זה ארוכים מאוד ונלאיתי לכתבם ונ"ל שאין זו תשובה על מה שלמעלה כמו שחשב הרא"ם רק ה"פ דבר אתו משפט ר"ל כל' קושי ולא כל' נחת על שהקשה לדבר ולו' למה הרעות שהוא תחלת הדבור של למה זה שלחתיני שהיה חס על כבוד עצמו כמו שפירשתי למעלה ומ"ש לא לחנם שלחתיך גם זה אינו תשובה אמה של מעלה אלא ה"ק הקב"ה למשה שמא תאמר לא תכליח בשליחותך

אבן עזרא וידבר הכתוב אמר ויאמן העם ולא כל העם והכל מודים באלהים אפי' פרעה כאשר אפרש עוד. על כן אמר ויאמר אליו אני ה'. לכן אמור לבני ישראל אני ה'. וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם: (אבן עזרא)

הרמב"ן (ב~ה) וידבר אלהים אל משה. לשון רש"י דבר אתו משפט על שהקשה לומר ולדבר למה הרעותה. לעם הזה (לעיל ה' כ"ב). ויאמר אליו אני ה', נאמן לשלם שכר למתהלכים לפני בתמים. ובלשון הזה מצינו שהוא. נדרש בכמה מקומות וכו'. וארא אל אברהם וגוי באל שדי, הבטחתי הרבה הבטחות, ובכלן אמרתי להם אני אל שדי. ושמי ה' לא נודעתי להם, לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי להם, שלא נודעתי להם במדה אמתית שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת הדברים, שהרי הבטחתי ולא קיימתי. כל אלו דברי הרב. וירצה לפרש שעדיין לא נודע קיום ההבטחה. ואף על פי שעדיין לא הגיע הזמן, מכל מקום לא נודע להם בקיום הבטחתו. ועם כל זה לא תקן הלשון, שהיה ראוי לומר לא הודעתי, או שיאמר ושמי ה' לא נודע להם. ואולי לדעתו יאמר ושמי ה' ולא נודעתי להם, כלומר שלא נודעתי להם בו:

והחכם רבי אברהם פירש כי בי"ת באל שדי מושכת, ושיעורו וארא אל אברהם וגוי באל שדי ובשמי ה' לא נודעתי להם. וענין הכתוב, כי נראה לאבות בשם הזה שהוא מנצח מערכות שמים ולעשות עמם נסים גדולים שלא נתבטל מהם מנהג העולם, ברעב פדה אותם ממות ובמלחמה מידי חרב, ולתת להם עושר וכבוד וכל טובה, והם ככל היעודים שבתורה בברכות ובקללות, כי לא תבא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס, ואם יונח האדם לטבעו או למזלו לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו. אבל שכר כל התורה וענשה בעולם הזה הכל נסים והם נסתרים, יחשב בהם לרואים שהוא מנהגו של עולם, והם באדם עונש ושכר באמת. ומפני זה תאריך התורה ביעודים שבעולם הזה, ולא תבאר יעודי הנפש בעולם הנשמות, כי אלה מופתים שכנגד התולדה, וקיום הנפש ודבקה באלהים הוא דבר ראוי בתולדתה שהיא תשוב אל האלהים אשר נתנה. ועוד אפרש זה (ויקרא כו יא ד"ה ונתתי) אם גומר ה' עלי:

והנה אמר האלהים למשה נראיתי לאבות בכח ידי אשר אני שודד בו המזלות ועוזר לבחירי, אבל בשמי של יו"ד ה"א אשר בו נהיה כל הווה לא נודעתי להם לברוא להם חדשות בשנוי התולדות, ולכן אמור לבני ישראל אני ה', ותודיע להם פעם אחרת השם הגדול כי בו אני עושה עמהם להפליא, וידעו כי אני ה' עושה כל. וצדקו כל דברי ר"א בענין הזה, אלא שהוא כמתנבא ואינו יודע. והנה גם לדבריו היה ראוי שיאמר הכתוב ואודע אל אברהם וגוי באל שדי ובשמי ה' לא נודעתי להם, או שיאמר ובשמי ה' לא נראיתי להם. אבל הוא יתקן בזה, כי מפני היות נבואת האבות במראות הלילה אמר בהם וארא, ובעבור היות של משה פנים אל פנים אמר לא נודעתי להם, כאשר נודעתי לך:

ועל דרך האמת בא הכתוב כפשוטו ומשמעו, יאמר אני ה' נראיתי להם באספקלריא של אל שדי, כטעם במראה אליו אתודע (במדבר יב ו), ואותי אני ה' לא נודעתי להם, שלא נסתכלו באספקלריא המאירה (זהר וארא כו א) שידעו אותי, כטעם אשר ידעו ה' פנים אל פנים (דברים לד י), כי האבות ידעו ה' המיוחד אבל לא נודע להם בנבואה, ולכן כשידבר אברהם עם השם יזכיר השם המיוחד

עם אלף דלת, או אלף דלת לבדו. והנה הענין, שהאבות היה גלוי השכינה להם והדבור עמהם במדת הדין רפה ונהג עמהם בה, ועם משה יתנהג ויודע במדת הרחמים שהוא בשמו הגדול, כטעם מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה סג יב), וכתוב (שם שם יד) כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת. ולכן לא יזכיר משה מעתה שם אל שדי, כי התורה בשמו הגדול נתנה, שנאמר (להלן כ ב) אנכי ה' אלהיך, והוא שנאמר (דברים ד לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה. וכבר רמזתי פירוש "השמים". והקב"ה יגלה עינינו ויראינו נפלאות מתורתו. וטעם **וגם הקימותי את בריתי אתם, וגם אני שמעתי**, כלומר נראיתי להם באל שדי וגם הקימותי להם הברית ההוא לפני, **וגם בשמי הגדול שמעתי עתה אני נאקת בני ישראל ואזכור את בריתי אשר הקימותי להם עמדי, והמשכיל יבין:**

ומה שדרשו רבותינו בענין הזה (שמו"ר ו ד) חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי, ולא הודעתי להם ששמי ה' כשם שאמרתי לך, ולא הרהרו אחר מדותי וכו', ועוד שלא שאלוני מה שמי כשם ששאלת אתה, ואתה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך, ולבסוף אמרת ומאז באתי אל פרעה וגוי' (לעיל ה כג), ועל זה נאמר וגם הקימותי את בריתי אתם: **וגו':**

גם המדרש הזה ענינו מתישב אחר המקרא, כי הוקשה להם ז"ל, למה יזכיר נבואת האבות לפחות מעלתם בנבואה ולאמר שלא נראה אליהם רק **באל שדי**, מה צורך היה לו זה, היה ראוי לומר **אני ה'**, ולכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וידעתם כי אני ה' המוציא. ולכן ידרשו כי היה הדבר תוכחה למשה לאמר לו הנה האבות שלא הגיעה להם מעלתם בנבואה אליך. ולא ראו רק **באל שדי**, הם האמינו בי, **וגם הקימותי את בריתי אתם** ושמעתי נאקת בניהם בעבורם, אף כי אתה שידעתני בשם הגדול והבטחתיך בו, שיש לך לבטוח ברחמים ולהבטיח ישראל בשמי שאעשה עמהם אותות ומופתים. וגם זה נכון והגון: (הרמב"ן)

אור החיים וידבר אלהים וגו'. צריך לדעת מה דיבר אלהים. גם הודעת אני ה' אחר שכבר אמר לו למעלה זכרון השם ואמר לו (ג טו) זה שמי לעלם.

אכן להיות שדיבר משה לפני אל נורא ואיום דברים שאינם מהמוסר ובפרט לפני מלך גדול, ודבר זה נמשך לצד שהראה לו פנים צוחקות פנים שמחות הרשומים בשם הוי"ה, לזה הראהו ה' פנים של מורא שהם בחינת הדין הרשומים בשם אלהים, והוא אומרו וידבר אלהים אל משה. ושיעור. אומרו **וידבר אלהים** הוא כי הכתוב יגיד שהיה ה' מדבר כל הדברים האמורים בפרשה בבחינת שם אלהים שהם פנים המפחידים ומרעידים את הנדבר אליו, ואומרו **ויאמר אליו אני ה'** פירוש על דרך אומרם (ברכות ל'): במקום גילה שם תהא רעדה, נתכוון לומר לו כי הגם כי הראהו מדת הרחמים בדברו עמו לא מפני זה יסיר מסוה הפחד וידבר בלא מורא מלכות שמים, וזה לך האות כי ה' הוא האלהים שהרי הוא מדבר עמו בפנים **הנוראים** **והבן:**

עוד ירצה על זה הדרך **וידבר אלהים** פי' דבר אתו משפט ומה הוא המשפט כי טענו טענה הנשמעת ואמר אני ה' פי' איך אתה מייחס לי מדה רעה ב"מ ותאמר אלי למה הרעתה והלא אני ה' ומדתי מדת החסד והרחמים וטוב אני לכל, וכמו שכן אמר הנביא (איכה ג') מפי עליון לא תצא הרעות כי אם הטובות, ומה שאמר

שם והטוב הוא על בחינת פרט טוב אחד שהוא להיות אדם צדיק לא יגזור ה' דבר כן אלא ביד כל אדם לבחור בטוב. ותמצא שבכל פעם שיזכיר ה' זכרון תשלום הרע לעושי רשעה ידקדק לומר (ש"א כד) כי מרשעים יצא רשע וכן הוא אומר (ידמ"י ב') תיסרך רעתך, (ישעי' ס"ד) ותמוגנו ביד עונינו, (איוב ח') וישלחם ביד פשעם, מה שאין כן הטוב (תהלים פ"ה) ה' יתן הטוב, (שם קמ"ה) טוב ה' לכל, ומעתה לו יהיה שעברה צרה על ישראל מי יודע אם היו חייבין כן ועונם גרם או לצד הקודם לתשלום גזירת העינוי, או לצד קצת מהם שלא האמינו כראוי וכדומה, והנך רואה כי הזקנים חזרו לאחוריהם ולא הלכו עם משה לפני פרעה כאומרם ז"ל (שמו"ר פ"ה) והקפיד ה' עליהם באופן כי מהם יצא להם דבר זה, ואיך הוציא מפיו דברים נכרים לומר למה הרעתה.

עוד ירצה על זה הדרך להיות שאמר משה למה הרעתה למה שלחתני באה התשובה, כנגד למה הרעתה דבר אתו קשות שדיבר לפני אלהיו בלא דרך כבוד והעלים הכתוב הדברים לצד כבודו של משה, או אפשר שאמר לו שיעמידנו במשפט על זה בעת משפט, וכנגד למה שלחתני השיב ואמר אליו אני ה' פ"י רחמן אני לזה לא יכולתי לסבול ראות ישראל בצער עד עת קץ והקדמתי לשולחך קודם הגעת הקץ להקל מעל ישראל הצרה של הגלות. ותשובה זו אינה צודקת אלא אחר שהקדים לומר לו עתה תראה כי תיכף ומיד יפליא פלא בפרעה מכות נפלאות ותיכף ונסתלק השעבוד.

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (במד"ר פ"ג) בפסוק מוציא אסירים בכושרות בכי למצרים ושירות לישראל והם ב' מדות מדת הדין ומדת רחמים, ולזה אמר הכתוב כנגד מה שהכין לדון את המצריים אמר **וידבר אלהים** שהוא בחי' הדין, וכנגד מה שרצה להטיב לישראל אמר **ויאמר אליו אני ה'.** ובכלל זה רמז לו כי המכות הגדולות המוכנות לבא על המצריים הגם שיבואו דרך כלל על כל מצרים וישראל נתונים נתונים המה בתוכם ודבר ידוע כי אין המשחית מבחין ומחבל הכל ובפרט בבא החשך הדעת נותנת כי בודאי כי יחשיך דרך כלל לכל יושבי ארץ, לזה אמר כי ערך הדינים הרמוזים בשם אלהים אשר הכין ה' להשקות את המצריים תשמש מדת הרחמים לערך ישראל, והוא אומרו אני ה'. וכן הוא אומר (לקמן כג) ולכל בני ישראל היה אור, (ט ו) וממקנה ישראל לא מת וגוי.

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פל"ג) כי הרשעים מהפכים מדת הרחמים למדת הדין, והוא עצמו שאמר הכתוב כאן כי גם מדת הרחמים הסכימה לעשות דין במצרים, וזה הוא שיעור הכתוב **וידבר אלהים** שהוא כינוי לדין **ויאמר אליו** וגוי' אני מודיעך כי מדת הדין זו היא משם הוי"ה שגם הרחמים נתהפכו עליהם לדין:

עוד ירמוז גם כן כנגד ישראל על דרך אומרם ז"ל (שם) אשריהם הצדיקים שמהפכים מדת הדין למדת רחמים, והוא אומרו **וידבר אלהים ויאמר** וגוי' פ"י מדת הדין זו שאתה רואה נעשית רחמים המתכנת בשם הוי"ה, ומזה יחליט משה בדעתו כי נחתם גזר דין רעת פרעה אפ"י בהסכמת הרחמים ונחתם גזר דין טובת ישראל אפ"י במדת הדין ובזה תחזקנה ידיו בשליחות:

עוד ירצה להשיב על מה שטען משה למה לא קינא ה', ואמר אלהים אני, והוא אומרו **וידבר אלהים** פ"י שדבר אליו כי הוא אלהים ומביא במשפט על הכל ואת פרעה ישפוט משפט שלם, וטעם שלא מיהר, ויאמר אליו אני ה' ושם זה יש בו מדות הרשומים י"ג מדות הרחמים ואחת מהם הוא ארך אפים שאינו ממהר

כפיהם.

בפועל

לרשעים

לפרוע

עוד ירצה על זה הדרך **וידבר אלהים** ומדת דין זה באה כנגד השליח שהוא משה שדיבר לפני ה' שלא כדרך המוסר, אבל כנגד המשתלח אליהם שהם ישראל ויאמר אליו אליו אני ה':

עוד ירצה עז"ה **וידבר אלהים אל משה** ישב עליו בדין ויאמר אליו אני ה' פני הגם שצריך לדון אותך אליך אני נוהג מדת הרחמים, והוא שדייק לומר אליו אני ה', והטעם על דרך אומרם ז"ל (ר"ה י"ז). למי נושא עון למי שעובר על פשע, וידוע הוא כי משה עניו מאוד ומעביר על מדותיו יותר מכל הנבראים לזה נהג ה' עמו במדה זו ונשא עונו שהיה ראוי לבא עמו במשפט עליו, והוא אומרו אני ה' ורמז למדת נושא עון ואין כאן משפט אליו.

עוד רמז ה' סוד אומרו ה' הוא האלהי (מ"א יח), והוא אומרו וידבר אלהים ויאמר וגו' אני ה', וזה הוא גילוי יחוד ה' אשר גילה ה' סודו אל עבדו נביאו נאמן ביתו: (אור החיים)

ספורנו אני ה'. מקיים המציאות, לא ממציאו בלבד, אבל גם מקיימו, שאין לנמצאות שום ישות וקיום זולתי מה שאני משפיע עליהם, כאמרו ואתה מחיה את כלם ומזה יתחייב שאין לשום נמצא קיום מציאות בלתי רצוני: (ספורנו)

כלי יקר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה'. אליו מיותר לגמרי כי כבר הזכיר שמו של משה. ונ"ל על דרך שארז"ל (עיין פס"ז, ראב"ע, ספורנו שמות ב.י) שלכך נקרא משה ולא משוי שנמשה ממים לפי שמשה לשון הוה, ורוח ה' דבר בבת פרעה לקרותו משה לשון משה ומושך, כי הוא המושך את ישראל מן הגלות מן המים הזידונים, ואילו היה משה בודק בשמו היה נודע לו באמת כי על ידו יגאלו ישראל ולא היה קורא תגר לאמר למה זה שלחתני למה הרעות וגו', אך מצד אחד יש ללמוד זכות על משה שבדק במהות עצמו וראה את עצמו כבד פה ולשון ע"כ חשב שאינו ראוי לשליחות זה, לכך נאמר וידבר דבור קשה, אלהים זה מידת הדין, אל משה לומר שהוא ראוי ליתן את הדין על שלא בדק בשמו משה ולהבין מתוכו שהוא יהיה משה ומושך את ישראל מן הגלות, ומצד זה לא היה לו לומר למה הרעות, אך מצד עצמותו נתמלא ה' עליו רחמים, ויאמר אמירה רכה, אליו בשביל מהות עצמו, כי מאחר שהיה כבד פה ולשון ע"כ מלאו לבו לומר למה זה שלחתני, ובשביל אליו נאמר לו אני ה' המורה על רחמים, כי שמו ומהותו סתרי אהדדי, לכך אמר אני ה' מלא רחמים לדונך לכף זכות. (כלי יקר)

וְאָרָא אֶל-אַבְרָהָם אֶל-יִצְחָק וְאֶל-יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַּי וְשָׁמִי יְהוָה לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם:

אונקלוס וְאִתְגַּלִּיתִי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַּי וְשָׁמִי יְיָ לֹא הוֹדַעִית לְהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְאִתְגַּלִּיתִי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַּי וְשָׁמִי יְיָ בְּרַם בְּאִפִּי שְׁכִינָתִי לֹא אִתְיַדְעִית לְהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י וארא. אל (ג) האבות: באל שדי. הבטחתים הבטחות, וכולן אמרתי להם אני אל שדי: ושמי ה' לא נודעתי להם. לא הודעתי אין כתיב כאן, אלא לא נודעתי, לא נכרתי להם במדת אמיתית שלי (ד) שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים (ה) ולא קיימתי: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) מה שנקט רש"י אל האבות ולא נקט אל אברהם אל יצחק ואל יעקב כמו שכתוב בקרא משום דרש"י נקט לה בל' קרר הרא"ס: (ד) דק"ל והלא כתיב צפ' לך לך אני ה' אשר הולאתיך מאור כשדים ועל זה פי' לא הודעתי וכו': (ה) רש"י עלמו מפרש מה הפרש יש בין ה' ובין אל שדי ועל זה פי' שהרי הבטחתי ולא קיימתי ר"ל עדיין לא קיימתי הבטחתי משום שעדיין לא זכו מלד מעשיהם א"כ יש הפרש להבטחה בכם ה' הוא בלא תנאי אפי' אם יחטאו כדפי': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וארא. נבואת האבות היתה במראות הלילה על כן מלת וארא. מלת שדי קשה בפירוש. והגאון אמר כי השי"ן נוסף כשי"ן שאתה מדבר עמי. והטעם שאמר לעולם די. ולא אדע טעם לפירוש זה כי איך יקרא שם אשר די. רק להיותו תאר כמו טוב וסלח. על לבי דוי. והנגיד רב שמואל פי' בו בלשון ערבי אלקהאר. ופירושו מנצח ותקיף. והיו"ד תחת אות הכפל. כיו"ד דליו שוקים מפסח. ואל"ף אשר בואו נהרים. וכמוהו כקול שדי. והיה שדי בצריך ויפה פירש. ומלת נודעתי מבנין נפעל. ואיננו כמו הודעתי כדברי מנחם. ורבי מרינוס אמר כי ושמי ה' שבועה כי בלשון ערבי יש וי"ו לשבועה. וטעם לא נודעתי להם כמו שנודעתי לך. וכוי"ו הזה לא מצאנו בל' הקדש. וככה דקדוקו יש מלות מושכות עצמן ואחרו' עמם ג"כ אותיות. כמ"ם מאל אביך ויעזרך ואת שדי. שהוא ומאת שדי. וככה בי"ת באל שדי כאילו כתוב ובשמי ה' לא נודעתי להם. אמר רב סעדיה הגאון כי תחסר באחרונה מלת לבדו. כאילו אמר ובשמי ה' לבדו לא נודעתי להם רק פעם באל שדי ופעם בשם ה'. וכמוהו לפי דעתי לא יעקב לבדו יאמר עוד שמך כי אם ישראל משתתף עמו ואין צורך לתקון הזה כי ידענו כי אל שדי הוא השי" הנכבד ואין ביניהם הפרש. רק ששם שדי הוא תואר והשם הנכבד פעם שם עצם ופעם שם תואר כאשר פירשתי. והנה מצאנו כתוב באברהם אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. וביעקב אני ה' אלהי אברהם אביך. ורבי ישועה אמר כי אברהם ויעקב לא ידעו זה השם רק משה כתב ככה. ולא דבר ר' ישועה נכונה. כי איך יכתוב משה שם לא הזכירו השם. ואין ספק כי האבות ידעו זה השם שהוא שם העצם. רק זה השם הוא התאר לא ידעו. ועתה אגלה לך קצת סוד אל שדי. ידענו כי השם ברא ג' עולמות שהזכרתי. והעולם השפל יקבל כח מעולם התיכון. כל א' מהפרטים כפי מערכת העליונה. ובעבור כי נשמת האדם גבוה מן העולם האמצעי. אם היתה הנפש חכמה והכירה מעשה השם שהם בלא אמצעי. ועל ידי אמצעי. והניחה תאות העולם השפל והתבודדה לדבקה בשם הנכבד. אם יש במערכת הככבים בעת ההריון רעה שתבא עליו ביום ידוע. השם שדבק בו יסבב סבות להצילו מרעתו. וככה אם יש במערכה שיהיה עקר. השם יתקן לו כח תולדתו ויוליד. על כן אמרו חז"ל שהשם אמר לאברהם צא מאצטגנינות שלך. וקרוב מזה הטעם אין מזל לישראל. ועוד אבאר זה בפי' כי תשא. על כן אמר השם לאברהם קודם וארבה את זרעך אני אל שדי שפירושו מנצח המערכות העליונות. לא שהמערכה תשחת רק שידע הדבק בשמו שמתחדש לו טוב שלא יהיה

במערכתו על כן אמר יעקב המלאך הגואל אותי מכל רע. שהי נכון לבא עלי. וזה הוא סוד כל התורה כאשר אפרש עוד. והנה האבות לא הגיעה מעלתם לדבקה בשם כמשה אשר ידעו השם פנים בפנים ע"כ היה יכול משה לשנות תולדות עולם השפל ולחדש אותות ומופתים שלא יכלו האבות לחדשם. והנה משה אמר שני דברים האחד למה זה שלחתי. והשני והצל לא הצלת את עמך. והשיב על האחרון עתה תראה אשר אעשה לפרעה. ועל הראשון ויאמר אליו אני ה'. והטעם כי על ידי האבות נודע שמי שהוא אל שדי ועל ידך יודע שמי ה' הנכבד בעולם כאשר אמר לכן אמור לבני ישראל אני ה'. והנה שלחתיך להודיע זה השם: (אבן עזרא)

בעל הטורים וארא. לעיל מיניה כתיב יגרשם מארצו וסמיך ליה. וידבר אלהים. מלמד שלא היה הדבור עמו בארצו אלא חוץ לכרך: **וארא.** ו' ארא וי"פ כתיב באבות וירא ג' באברהם ב' ביצחק א' ביעקב: אלהים. בגימטריא הוא דין שדבר אתו משפט: **וארא.** בגי' יצחק כדא. תא במדרש. שיצחק גרם לישראל שיצאו ממצרים. וארא אל אברהם. ס"ת אלם שעשו עיצמם אלמים ולא הרהרו אחר מדותי: **באל שדי.** זה אינו חוזר אלא על אברהם ויעקב שלהם נראה באל שדי ופרש"י זה מה שנאמר ביצחק והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך ונאמר בה באל שדי. ד"א אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה'. פי' באלו ב' שמות נדאיתי להם בשם יו"ד ה"א הבטחתים להושיבם בארץ לבטח ובשם אל שדי הבטחתי אותם להפרות ולהרבות כי [זה השם הוא על פריה ורביה. ב' דיעקב ק דיצחק מ' דאברהם והוא בק"מ והוא בא"ת ב"ש שדי לכן נראה להם בזה השם. ובר"ת א' דאברהם י' דיצחק וי' דיעקב עולה כ"א כמנין אהיה הרי השם בר"ת וס"ת וזהו חונה מלאך ה' סביב ליראיו: '. (בעל הטורים)

אור החיים וארא אל אברהם וגו'. טעם שהזכירם בפרטות, לצד שכל אחד יש בו בחינה מעולה, אל אברהם שנתעלה לצד שהוא אשר הכיר את בוראו תחלה מבלי שיקדים אליו דבר ממנו יתברך, כי הלא תמצא כל מי שקדם לו ידיעה מהבורא ממעשיו והנהגתו עם ברואיו אין לשבח אותו כשילך בדרך בחר לו יה כי כל משכיל יבחר בטוב ובפרט בטוב השלם והערב והמופלא הוא דרך ה', מה שאין כן אברהם כי דבק בה' קודם שיוכר אצלו מדותיו יתברך והנהגתו, וכבר כתבתי כי לאברהם למנה שיקראו לו (ישע"י מ"א) אוהבו של מקום פי' אהבת האמת אהבת הטוב כי הגם שעדיין לא הכיר ממנו אלא הנסיונות הגדולות. אף על פי כן דבק בה' ואהבו וכמו שכתבנו במקומו.

אל יצחק שהיתה בו בחינה אחרת שפשט צוארו על גבי המזבת.

ואל יעקב שהיה שלם שלא יצתה ממנו טיפה מאוסה כישמעאל ועשו, והכוונה בזה שלכל ג' הדרגות הצדיקים בחירי עולם לא נגליתי עליהם אלא באל שדי שהוא גילוי הדרגה למטה מהדרגת גלוי שנתגלה למשה שהוא בשם ה' כאומרו אני ה', והכוונה בזה להודיעו כי הוא כפוי בטובתו של מקום שכל כך החשיבו מהאבות והוא מדבר לפניו במיעוט דרך ארץ. והגם שמצינו שאמר בנבואת האבות גם כן (בראשית יח א) וירא אליו ה', מדבר ה' כאן אתה למד כי הכתוב שם יגיד שנגלה להם ה' אבל לא השיגו לדעת ולהכיר בחינה זו הנפלאה, והוא אומר **ושמי ה' לא נודעתי להם** פי' שלא נתודעה להם בחינה זו העליונה **עוד** ירצה באומרו **ושמי ה' לא נודעתי** וגו' פי' הודעת יחוד ב' שמות יחד שהם שמי ה' שנודעתי לך כאומרו וידבר אלהים אני ה', והוא סוד אומרו (מ"א יח) ה' הוא האלהים, והוא סוד אומרו (זכרי' יד) ה' אחד ושמו אחד, לא נודעתי להם

להאבות פיי סוד ב' שמות יחד, שמי, ה', שהם אלהים הוי"ה שהדין יעשה רחמים ורחמים יעשו משפט לא נודעתי והבן. ואמר לא נודעתי כי ה' ברוך הוא הוא שמו ושמו הוא, ואינו כשאר הנבראים שחלוקים משמם ושמו חלוק מהם אשר על כן לא יצדק לומר לא הודעתי כי השם הוא המדבר ואם כן צריך לומר **לא נודעתי**.

עוד יתבאר אומרו **באל שדי ושמי** וגוי' על דרך מה שפירשו בספר הזוה"ק (ח"ב כ"ג) בפסוק ואמרתם כה לחי כי מדת כה היא בחינת ההיכל שהוא שכינתו יתברך ויחודה הוא חי העולם וזה בחינת יחוד קטן, ואחר כך חזר לייחד יחוד עליון ואמר ואתה שלום רמז למקום גבוה שהוא תפארת ישראל הרמוז בוא"ו. ואולי כי הן הן הדברים הנאמרים כאן באומרו **באל שדי** שזה הוא בחינת חי אבל **ושמי ה'** שהוא יחוד העליון הרמוז בתיבת ואתה שגילה למשה באומרו **וידבר אלהים וגוי' אני ה' לא נודעתי להם** וגוי' והבן:

עוד ירצה כי בא האדון ברוך הוא להשיב למשה על ששלחו קודם הקץ, ואמר כי הגם ששם קץ לחושך לצאת בני ישראל מארץ מצרים והקץ עדיין לא נשלם, יש לך לדעת כי הקץ שעשיתי להאבות הוא בחינת אל שדי ובו שמתי לגלות גבול ואמרתיו לו די אבל בחינה אחרת לא נודעתי פיי' לא אמרתי להם הקץ שיהיה באמצעות הרחמים אם יבקשו ויעוררו רחמים כמו שעשו ישראל שבקשו ממני רחמים וידפקו על דלתי הרחמים קודם הקץ לא נודעתי להם, ולכן הגם שלא שלמו ימי העינוי והצרה אף על פי כן רחמתי עליהם במדת הוי"ה, והוא אומרו בתחלה **אני ה'** **והבן**.

עוד ירצה על זה הדרך **וארא אל אברהם** פיי' איך אעלים רחמים מעם זה אשר הם בני בחוני שנגליתי על אבותם ולא לאחד בלבד אלא לשלשת האבות לכל אחד בזמנו, ולזה הפסיק ביניהם אל אברהם אל יצחק ואל יעקב ולא אמר אל אברהם ויצחק ויעקב וזה יגיד שבח כל אחד בפני עצמו באל שדי הוא חיבת גילוי שכינה. ואומרו **ושמי ה' לא נודעתי להם** פיי' עדיין לא הודעתי מדת רחמי להם, שכל ההבטחות שהבטחתים עדיין לא הבאתי עליהם, ואני חפץ להודיע להם מדת רחמי כי להם יאותו. ונתכוין ה' בזה להודיע גודל חיבתם בעיניו: (אור החיים)

ספורנו וארא. במראה הקודמת לנבואה, כענין וירא אליו ה': **באל שדי**. המורה שהמצאתי את המציאות כלו, כמבואר בפרשת לך לך: **ושמי ה' לא נודעתי**. להם. בי"ת באל שדי נמשכת לתיבת ושמי. אמר ובשמי ה' לא נודעתי להם, באותה המראה ולא שניתני בעדם שום טבעי מטבעי הבלתי נפסדים. ולכן ראוי שאודיע זה לזרעם שלא קבלו זה מאבותם, למען הקים אותם לי לעם, ובכן אגאלם: (ספורנו)

כלי יקר וארא אל אברהם וגוי'. התחיל בלשון ראייה וסיים בלשון ידיעה כי היה לו לומר וארא אל אברהם וגוי' ובשמי ה' לא נראתי להם, או היה לו לומר ואודע אל אברהם וגוי' ושמי ה' לא נודעתי להם. והקרוב אלי לומר בזה שלשון ראייה מורה יותר על בירור הדבר מלשון ידיעה, כי יש לך ידיעה בדבר הניכר ונודע במופת מצד ההיקש השכלי אשר יפול בו הטעות, או על ידי שמיעה שיפול הכזב בו, אבל הדבר שהאדם רואה עין בעין טוב מכולם כי לא יפול בדבר הנראה שום טעות או כזב, ותדע כי שם של שדי מורה על שם שהקב"ה אמר לעולמו די, ועל שם שיאמר די לצרתם כמו שפירש"י על פסוק ואל שדי יתן לכם רחמים, (בראשית מ.ג.ד) וידוע שהאבות היו כל ימיהם מכאובים או רובם, כי אברהם הושלך לכבשן, והלך נע ונד, ונלקח אשתו. וכן ליצחק ועוד סתמו בארותיו, והיה גר בארץ. ויעקב

יותר פשוט מכולם, והקב"ה אמר די לצרות כלם וזה הדבר אשר ראו בעיניהם את כל התלאה אשר עברה עליהם והצילם ה' בשם של שדי ואמר די לצרותם, אבל שם ה' המורה על רחמים גמורים בלי תערובות דבר רע, לא זו שלא ראו בעיניהם דבר זה אלא אפילו בידיעה על צד המופת לא נודע להם כי אני ה' מטיב לכל,

וא"כ נקט ראייה, וידיעה בדרך לא זו אף זו, כי הרעות לא זו ידיעה אלא אפילו בראיה עין בעין נראה להם, והרחמים גמורים לא זו שלא ראו אותם עדיין אלא אפילו לא נודעתי להם, בידיעה, מופתית, והרי אמרתי לאבות אני ה' מלא רחמים ולא קיימתי להם עדיין הבטחה זו, וזה מופת ראשון על הגאולה ועל התמורה. מופת שני, וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען. והרי עדיין לא נתתיה להם, מופת שלישי, וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם עבודה קשה יותר מן הנגזר, כי אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, שלשה אלו חברו אל עמק שלשה הבטחות שזכרו אח"כ בג' פסוקים רצופים כי בס נזכר מפורש לכן אמור לבני ישראל אני ה' וגו', והזכיר שפטים גדולים לעשות במעבידיהם, וביאת הארץ כאשר מבואר לכל מעיין בפסוקים אלו.

דרך שני בהמשך פסוקים אלו הוא, שאין אלהים אלא דיין ולא פירש עדיין באיזו דין דנו הקב"ה, ע"כ נ"ל שדין זה קאי אל פסוק שלפניו שנאמר עתה תראה את אשר אעשה לפרעה דרשו רז"ל (סנהדרין קיא.) ולא העשוי למלכי שבעה אומות, והנה תיבת למלכי נראה ייתור כי הוה ליה למימר ולא העשוי אל ז' אומות, (ובשמו"ר ה.כג) מסיק ולא תראה את אשר אעשה במלחמת שלשים ואחד מלכים, וקשה מנינא למה לי וכי עדיין לא ידענו שנלחמו ישראל בל"א מלכים, ועו"ק מהו שנאמר עתה תראה את אשר אעשה לפרעה. עתה למה לי, אע"פ שסוף פ' שמות בארתי לשון עתה, מ"מ עוד לאלהים פתרונים לפרשו בלשון אחר וזה, כי אמר הקב"ה למשה אני ה' היה הוה ויהיה, כי כל בשר ודם אינו בטוח לקיים הבטחתו כי רוח עברה בו ואיננו לקיים הבטחתו על כן צריך לקיימה לאלתר. ואם לא, אזי בדין המובטחים קוראים תגר על אשר לא נעשה פתגם דברו מהרה כי אם לא עכשיו אימתי, אבל אני הוה לנצח בכל הזמנים בשוה על כן לא היו האבות קוראים תגר אלא היו מצפים וממתינים מתי יבא דבר ה' והיו בטוחים שסופה להתקיים, אבל אתה קראת תגר על שלא נתקיימו דברי תיכף ומיד א"כ מכל שכן שתקרא תגר במלחמות ל"א מלכים, כי אותן המלחמות יתארכו בהכרח כמ"ש (יהושע יא.יח) ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה כי לא יכלו ישראל לנחול את כל הארץ מהרה פן ירבה עליהם חית השדה אלא מעט מעט יתגרשו מפניהם, ויען כי דרכך לקרא תגר כשאין ההבטחה נעשית מהרה על כן אני קונסך שבדין לא תראה המלחמה ארוכה שתהיה עם ל"א מלכים, חוץ ממלחמת פרעה שהוא מלך אחד ויכול אתה לראות עתה ר"ל תיכף את אשר אעשה לפרעה אותה לבד תראה, ועיקר המיעוט בא מן מלת עתה ר"ל דווקא דבר שנעשה עתה תיכף אותו תראה אבל לא דבר שלא יהיה נעשה עתה כי אם בימים רבים, כמו מלחמת שלשים ואחד מלכים אותה לא תראה, וזה"ש ושמי ה' המורה שאני הוה לנצח וסוף הבטחתי להתקיים, אבל עדיין לא ידעו דבר זה, והמתינו לצפות על דברי כאמור.

דרך שלישי הוא, שרצה הקב"ה לפרסם בעולם כי הוא ית' ברא עולמו יש מאין, כי עדיין לא היו מתפשטים בעולם מופתים המורים על החידוש, ע"כ הוצרך הקב"ה לעשות כל המופתים הללו כדי שיאמינו למפרע כי ה' ברא עולמו יש

מאין, כמ"ש בזאת תדע כי אני ה', וכן יתרו אמר (שמות יח.יא) עתה ידעתי כי גדול ה' מכל אלהים, ודברו מזה הרבה מפרשים איך מופתי מצרים היו מופתים על חידוש העולם, ע"כ אמר וארא אל האבות באל שדי כי הוא שם מורה על שאמר הקב"ה לעולמו די והוא מופת על הבריאה אבל לא על החידוש יש מאין, זה"ש ושמי ה' לא נודעתי להם כי שם זה של הויה מורה שהקב"ה מהוה את הכל וכל ההוויות מאתו ית' כי זה מאמת החידוש לומר שאין הויה לשום נמצא זולתו ית', וזה תשובה למשה על שקרא תגר ואמר למה הרעות וגו', ואע"פ שכבר אמר לו ה' ולא יתן אתכם מלך מצרים להלוך מ"מ רצה משה לידע טעם לקישוי לב פרעה כל כך, ואם כדי לעשות כל המופתים היא גופא קשיא מה צורך יש בכל המופתים, עד שאמר לו הקב"ה טעמו של דבר כי אני ה' מהוה את הכל ודבר זה לא נתפרסם עדיין בעולם, כי אל האבות לא נראיתי כי אם בשם של שדי המורה כי אמרתי לעולמי די אבל עדיין לא נתפרסם מופת על החידוש, זה"ש ושמי ה' לא נודעתי להם ע"כ צריך אני להקשות לב פרעה כדי לעשות מופתים המורים על החידוש.

וא"ת מה יום מימים, ומה צורך בידיעה זו עכשיו יותר מבשאר זמנים על זה אמר וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען. ואם לא אפרסם עכשיו כי לי כל הארץ א"כ יאמרו האומות לסטים אתם כי ביד חזקה אתם כובשים ארצות ז' אומות ולא כהה בהם ה' (ש"א ג.יג) ובזה יבואו לידי כפירה ומינות לומר לית דין ודיין כמבואר למעלה פר' בראשית (א.א) על דברי ר' יצחק, וא"ת הלא גם בימי האבות הבטחתם לתת להם הארץ ולא עשיתי פרסום על החידוש, ע"ז אמר וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל וגו' ר"ל שהאבות לא היו צריכין למופתים כי בלאו הכי היו בניס אמון בס, ולכל האומות לא היה צורך בידיעה זו עדיין, אבל עתה שאני שמעתי נאקת בני ישראל והגיע זמן כניסתם לארץ, ע"כ אני צריך לפרסם עכשיו ע"י המופתים כי אני ה' מהוה את הכל ולי כל הארץ ובידי ליתן הארץ למי שארצה, וזה"ש ונתתי אותה לכם מורשה אני ה', לפי שאני ה' מהוה את הכל ואני עשיתי הארץ וכל אשר עליה ע"כ בידו ליתן אותה לכם מורשה.

דרך רביעי הוא, על דרך שארז"ל (סנהדרין ז.ז) מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען. לכם לא נאמר אלא להם מכאן לתחיית המתים מן התורה, פירש"י מכאן שעתידין לחיות וירשו את הארץ, ופירושו דחוק מכמה ספקות כי מה עניין תחיית המתים לסיפור זה שהיה להקב"ה עם משה על שקרא תגר, ועוד שלא מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים שלימות המשיח יחיו האבות וישבו על אדמת ישראל כי מה תועלת להם בזה להחליף עולם עומד בעולם עובר וכ"ש לזמן התחיה כי אז יהיה העולם חרב ואיך ישבו האבות על האדמה. ועוד קשה על המדרש שמביא רש"י (בפסוק ט.) חבל על דאבדין כו' הרבה יש לי להתאונן על מיתת האבות אמרתי לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה, בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה בדמים וכן ביצחק ערערו על הבארות וכן יעקב שהוצרך לקנות השדה כו' ולא הרהר, וקשה ממה נפשך אם היתה הבטחת הארץ דווקא לזרעם ולא לאבות א"כ למה יהרהרו ויעררו האבות הרי מעולם לא הבטיח לאבות שיהיה להם חלק בארץ, ואם הבטיח גם לאבות א"כ איה הבטחתו.

והקרוב אלי לומר שלצדדין קתני, כי האבות לא ניתן להם חלק בארץ לצורך תשמיש העוה"ז כ"א מקום קבורה לבד כי מתי ארץ ישראל חיו תחילה, ובכל מקום שנאמר כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, אין הנתינה שוה בשניהם

כי איך ירשו יחידים ארץ גדולה כזו, אלא לזרעם בעולם הזה, ולהם לצורך תחיית המתים לעולם הבא, שיהיה להם חלק וקבורה בארץ להנצל מצער גלגול מחילות, וא"כ כשבקש אברהם מקום לקבור את שרה ולא מצא היה לו לאברהם מקום להרהר על עיקר הבטחה זו לאבות שהיתה על שיהיה להם מקום קבורה ולא מצא, ומ"מ נתקיימה הבטחה זו אח"כ כשמצא לקנות בדמים אבל קודם שמצא לקנות היה לו להרהר ולא הרהר, וכן יצחק כשערערו על הבאות היה לו גם כן להרהר פן לא יתנו לו גם מקום קבורה בארץ אחר שמדקדקין עליו כ"כ שלא ליתן לו חלק מועט בארץ, וכן יעקב.

וענין תחיית המתים תלוי בחידוש עולם, כי המאמין בחידוש יאמין גם בתחיה בק"ו, כדאיתא בגמ' (סנהדרין צא.) מאן דלא הוי הוי מאן דהוי מכ"ש דהוי וזה"ש וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' המהוה את הכל, היה הוה ויהיה גם לעתיד, וכל זה מופת על התחיה ע"כ הוצרכתי לעשות כל המופתים בפרעה ובכל עבדיו כדי שיאמינו גם בתחיה, כי עד הנה שמי ה' המורה על החידוש לא נודעתי להם, ואעפ"כ הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען, להם היינו שיהיו נקברים בארץ כדי שיהיו בטוחים לעמוד לעתיד לבא בלא צער גלגול מחילות ופירוש זה יבא על נכון הן לדרך שלישי שכל הפרשה בניחותא לא כמאשים את משה על שקרא תגר, הן לדרך של רש"י שפירש חבל על דאבדן כו',

ועוד נראה לי, שהזכיר שם של שדי לאבות בהבטחת הארץ, לרמוז להם שתועלת הארץ הוא בעה"ז ובעה"ב, כי י"ש מן שדי רמז לשכר העה"ב שנאמר (משלי ח.כא) להנחיל אוהבי יש, ד' מן שדי רמז לשכר העה"ז המתפשט לד' רוחות העולם כמ"ש (בראשית כח.יד) ופרצת ימה וקדמה וגו', ועל זה נאמר למשה (שמות לג.כג) וראית את אחורי ופני לא יראו, הראה הקב"ה למשה קשר של תפילין, כי הדל"ית מן שדי היא בקשר של תפילין מאחוריו, שהראה לו הקב"ה כל שכר העה"ז הרמוז בד' רוחות, כמו שנאמר (דברים ג.כז) למשה עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה צפונה וגו'. אבל פני דהיינו אותיות י"ש שבתפילין מלפניו המרמז לשכר העה"ב, דהיינו שי"ן בתפילין של ראש ויו"ד בתפילין של יד לא יראו, אמר לו כי שכר העה"ב לא יראו כמ"ש (ישעיה סד.ג) עין לא ראתה אלהים זולתך, ע"כ הזכיר כאן שם של שדי לומר שלא הרהרו על שלא מצאו מקום קבר בארץ, הבא לתכלית התחיה, אע"פ שהובטחו גם על התחיה בשם של שדי. (כלי יקר)

דעת זקנים וארא. פרש"י דבר אתו משפט. וגם בכל מקום נ"ל דבר תוכחת דלא כתי' ויאמר אלא וידבר ואב לכלם דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות: **ויאמר אליו אני ה'.** מהו אני ה' כלומר אע"פ שאמרתי לך ראה נתתיך אלהים לפרעה לא אתה אלהים כי אם לפרעה אך אני ה' גם לך:

ושמי ה'. על שפרש"י שהקב"ה מתאונן על הראשונים שנגלה עליהם ולא שאלו בשמו ואתה כבר שאלת מה שמו מה אומר אליהם ומקשה רש"י שלפי זה היה לו לכתוב לא שאלו לי וא"ת לא הודיעם שכך שמו הרי תחלה נגלה וכו' ועל זה תמהין העולם מה פי' ומפי' הרי בנימין שמעתי דה"פ וא"ת הא דכתיב לא נודעתי כמו לא שאלו לי אי אפשר שהרי מתחלה נגלה וכו' ומכלל דהודיעם שכך שמו וא"כ לא היה תוהא על הראשונים לפי מדרש אגדה אלא לפי שלא שאלו לשמו וזה שאל. וא"כ הדרא קושי' לדוכתא שהיה לו לכתוב לא שאלו לי: (דעת זקנים)

[ד] וגם הקמתי את-בְּרִיתִי אִתְּם לְתֵת לָהֶם אֶת-אֶרֶץ כְּנָעַן אֶת אֶרֶץ מִגְרֵיהֶם

אונקלוס וְאֵף אֶקִימִית יְת קִימִי עֲמָהוֹן לְמִתְּוֹן לְהוֹן יְת אֲרַעָא דְכָנְעוֹן יְת אֲרַעָא תוֹתְבוֹתְהוֹן דְאִתְּבוּ (אונקלוס) דְאִתְּבוּ בָּהּ :

יונתן וּלְחוֹד אֶקִימִית יְת קִימִי עֲמָהוֹן לְמִתְּוֹן לְהוֹן יְת אֲרַעָא דְכָנְעוֹן יְת אֲרַע (תרגום יונתן) דְאִתְּבוּ בָּהּ :

רש"י וגם (ו) הקמתי את בריתי וגו'. וגם כשנראיתי להם צאל שדי, הלצתי והעמדתי בריתי ביני וביניהם: לתת להם את ארץ כנען. לאצרהם צפרסת מילה נאמר, אני אל שדי וגו' ונתתי לך ולזרעך אחרריך את ארץ מגורריך. (צראשית יז, א-ח.) ליצחק, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאצרהם (שם כג, ג.) ואלותה שבועה שנשבעתי לאצרהם צאל שדי, אמרתי ליעקב אני אל שדי פרה ורבה וגו' (שם לה, יא.) ואת הארץ אשר וגו' (שם יב, ה.) הרי שנדרתי (ז) להם ולא קיימתי: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) דק"ל איך מיושב הל' של וגם אמה שכתוב לעיל בצלמא אי הוה כתיב ושמי ה' נודעתי להם היה פירושו וגם דבר זה עשיתי להם. א"נ אי הוה כתיב כאן וגם לא הקימותי הוה נמי שפיר אבל עכשיו דכתיב ושמי ה' לא נודעתי להם מאי וגם הקימותי ועז"פ וגם כשנראיתי וכו' וה"פ שאל תאמר כיון שלא נראיתי להם אלאל שדי ולא בה' א"כ לא כריך אני לקיים הצטחתי אל תאמר כן שהרי גם הלצתי והעמדתי להם ברית וצביל צ' דברים הללו דהיינו אל שדי והברית כריך אני לקיים דברי דהרי הן כמו שהצטחתי להן בה' וגם הקימותי לפי זה קאי אוארר אל אצרהם וגו' צאל שדי ולא על לא נודעתי: (ז) ר"ל מהפסוקים הללו אתה רואה שנדרתי להם אבל מה שלא קיים לא מוכח מקרא אלאל צלל הוכחה נקט ליה רש"י לתרץ למה שלחתיך משום שעדיין לא קיימתי הוכרתי לשלוח אותך כדי לקיים דברי לאצות הראשונים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וגם הקימותי. גם שלחתיך בעבור שהקימותי עם האבות לתת להם. או לבניהם שהם כמוהם את ארץ כנען: (אבן עזרא)

בעל הטורים לתת להם את ארץ כנען. לתת עולה ת"י ת"ך רמוז לשני מקדשים שעמדו ת"י ות"ך שנים: אשר גרו בה. מנין אשר גרו בה עמדו עשרה שבטים בארץ: (בעל הטורים)

אור החיים וגם הקימותי וגו'. לפי מה שפירשנו כי יודיענו אלהים אשר יפליא בינו ובין האבות, ירצה באומרו וגם הקימותי כאלו אמר והגם שהקימותי וגו', או וגם שהקימותי וגו', אף על פי כן לא השיגו להודיע להם שמי ה' כמו שהשגת אתה.

עוד ירצה לומר כי דבר זה הוא דבר שה' ברוך הוא חייב לעשותו כביכול מלבד שנגלה עליהם באל שדי והבטיחם עוד לו שקיים עמהם שבועה וכו', ומעתה צריך לקיים שבועתו והדבר בהכרח להיות, ובזה תחזקנה ידיו של משה כשידע כי דבר זה אין לו מניעה מלהיות כן. והגם שכבר השיבו על מה שטען משה שהיה לו לעכב השליחות עד עת קץ והשיבו ויאמר לו אני ה' כי לא יוכל לסבול לכבוש את רחמיו, עדיין יש לחוש שיתעצל משה בגמר שליחות היציאה כשיראה כל חוזק לב פרעה או על הים ירתע לאחוריו, לזה הודיעו אל עליון כי הדברים הם עליו בתוקף השבועה לתת להם את הארץ:

את ארץ מגוריהם. צריך לדעת למה לא הספיק במה שהזכיר שמה ארץ כנען וחזר ואמר את ארץ מגוריהם. ואולי שנתכוון לומר כי הגירות כבר התחיל מימי האבות, ונפקא מינה להתחיל המנין מזמן האבות וכמו שכן היה. אלא כי עדיין קשה שהיה לו לומר את ארץ כנען ארץ מגוריהם למה אמר את שנראה שהם ב' ארצות. ואולי שנתכוון להוסיף ארץ פלשתים וכמו שפירשתי בפסוק (בראשית כו ג) גור בארץ הזאת וגו' כי לך ולזרעך אתן וגו' יעו "ש: (אור החיים)

ספורנו וגם הקימותי את בריתי. וסכה שנית לגאולתם היא הברית שכרתי עם אבותם: (ספורנו)

וְגַם | אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת-נְאֻקַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מְעַבְדִּים אֹתָם וְאֶזְכָּר אֶת-בְּרִיתִי:

אונקלוס וְאִף קְדָמִי שְׁמִיעַ יְת קְבִילַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דִּי מִצְרָאִי מְפֻלְחִין בְּהוֹן וְדְכִרְנָא יְת (אונקלוס) קְזִמִּי:

יונתן וְלַחֹד עַל קְדָמִי יְת אֲנִיק בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּמִצְרָאִי מְשַׁעְבְּדוּן יְתְהוֹן וְדְכִרְנָא יְת קְזִמִּי: (תרגום)

רש"י וגם אני. כמו שהלצתי והעמדתי הברית (ח) יש עלי לקיים, לפיכך שמעתי את נאקת בני ישראל (ט) הנואקים: אשר מנרים מעבדים אתם ואזכור. אותו הברית, כי צברית בין הצתרים אמרתי לו וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) דק"ל מאי וגם אני שמעתי דמשמע שאחר שמע וגם הקב"ה שמע ועל זה פירש כמו שהלצתי את הברית וכו' ר"ל דוגם אני מוסב אלמעלה כיון שנראיתי להם צאל שדי והלצתי להם ברית וגם אני צריך לקיים. ושמעתי מילתא צאפי נפשיה הוא ר"ל לפיכך שמעתי וכו' וה"פ של פרשה זו בתחילה וידבר אלהים אל משה דבר אתו משפט ויאמר אליו וגו' קאי אמה שאמר משה למה זה שלחתני ואמר לו הקדוש ברוך הוא אני ה' שנאמן לקיים הבטחתי ואתה אמרת למה זה שלחתני וא"ת למה צריך אני לקיים הבטחתי הרי לא הבטחתיים בשם ה' אלא צאל שדי א"כ איני מוכרח לכך אצל וגם הקימותי וגו' לכך גם אני צריך לקיימו הלכך שמעתי וגו': (ט) נח"י כי אי אפשר לקיים הבטחת הארץ רק

אחר יליאתם ממלכתי ואי אפשר להוליאם אח"כ יקויים וגם את הגוי אשר יעבדו
דן אנכי לפיכך האריך הפסוק אשר מלכתי מעבידים אותם וזהו ואזכור את בריתי
ר"ל שע"י סזכרתי ברית בין הבתרים של הארץ ממילא נזכרתי גם דן אנכי כי
בפעם אחד ובמלמך אחד נאלמו אלו ב' הבטחות ועכסיו נשלמה התשובה על
למה זה שלחתי ומאז בלתי הרע וע"ס מה שהאריך: (ספתי חכמים)

אבן עזרא וגם. גם עוד שלחתיך בעבור שעשו ישראל תשובה וצעקו אלי: (אבן עזרא)

בעל הטורים נאקת. בא"ת ב"ש טתד"א בגימ' האבות לומר לך שעלתה צעקת
האבות ותפלתם: (בעל הטורים)

אור החיים וגם אני שמעתי וגו'. אומרו וגם פי מלבד שהתפללו למדת הרחמים
ומלבד אהבת האבות ובריתם יש בחינה ג' שלצד צעקתם לבד מהשעבוד שמע ה'
קול צעקתם מכאב לב. והוא אומרו וגם אני, ופי' אני הוא שם הרחמים שאמר
בתחלה ויאמר אליו אני ה' מצד רחמי לבד שמעתי את נאקתם פי' צעקה מכאב
לב כחלל הנואק מבלי צורך תפלתם, והוא שדייק לומר אשר מצרים מעבידים
אותם פי' בחינת צער השעבוד שמצרים מעבידים אותם הוא ששמעתי. ועיין מה
שפירשתי בפסוק (לעיל ב כג) ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. גם יתיישב
לפי שאר הדרכים שכתבנו והמשכיל יבין:

ואזכור את בריתי. פי' גם כן לגואלם לתת להם את הארץ, והיא הברית הרשומה
בסמוך, ואני מקדים בזמן זה לצד הרחמים כמו שכתבנו למעלה. והאומר
שהברית היא ליפרע מן הגוי העובד לא הוזכרה ברית זו בסמוך ודוחק להרחיק
הדברים: (אור החיים)

ספורנו וגם אני שמעתי. וסיכה ג' לגאולתם היא ששמעתי נאקתם ותפלתם בצר
להם: **ואזכור את בריתי**. ובזה נעשו ראויים שאזכור להם בריתי, כענין וירא בצר
להם בשמעו את רנתם, ויזכור להם בריתו: (ספורנו)

וי לֵאמֹר לְבַנְיָ-יִשְׂרָאֵל אֲנִי יְהוָה וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֵלֹת מִצְרַיִם
וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מִמַּעַבְדֵיהֶם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָהּ וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים:

אונקלוס בְּכֵן אָמַר לְבַנְיָ יִשְׂרָאֵל אֲנָא יְיָ וְאַפִּיק יְתִכּוֹן מְגוֹ דְחֹק פּוֹלְחַן מִצְרַיִם
וְאַשִׁיזְב יְתִכּוֹן מִפּוֹלְחָנְהוֹן וְאַפְרוֹק יְתִכּוֹן בְּדַרְעָה מְרֻמָּא וּבְדִינֵין רַבְרַבִּין: (אונקלוס)

יונתן בְּכֵן אֵימַר לְבַנְיָ יִשְׂרָאֵל אֲנָא הוּא יְיָ וְאַפִּיק יְתִכּוֹן מְגוֹ דְחֹק פּוֹלְחַן מִצְרַיִם
וְאַשִׁיזְב יְתִכּוֹן מִפּוֹלְחָנְהוֹן וְאַפְרוֹק יְתִכּוֹן בְּדַרְעַ מְרוּמָא וּבְדִינֵין רַבְרַבִּין: (תרגום יונתן)

רש"י לכן. על פי אותה השבועה: אמור לבני ישראל אני ה'. הנאמן בהבטחתי:
והולאתי אתכם. כי כן הבטחתי, ואחרי כן ילאו ברכוש גדול: סבלות מלכתי.
טורח משא (וי) מלכתי: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) כאן ק"ל דהיאך מיושז הלשון של מתחת סבלות דמתחת סבלות משמע שהסבלות למעלה פרוק עליהם והוא מויליא אותם מתחתיו ועל זה פי' טורח משא ר"ל כאדם שנושא משא שמויליאין את האדם מתחת המשא ה"נ העבודה של מלרים דומה עליהן כמשא והוי כאלו מויליא אותן מתחתיו אזל לעיל לא כתיב תחת גבי סבלות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לכן. כמו שאני עומד כן יהי דברי קיים שאגאל אתכם בזרוע נטויה מן השמים אל הארץ: (אבן עזרא)

הרמב"ן והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים. יבטיחם שיוציא אותם מארצם ולא יסבלו עוד כובד משאם:

והצלתי אתכם מעבודתם. שלא ימשלו בהם כלל להיות להם במקומם למס עובד:

וגאלתי אתכם. כי יעשה בהם שפטים עד שיאמרו המצרים הנה לך ישראל בפדיון נפשנו, כי טעם גאולה כענין מכר:

וטעם בזרוע נטויה. שתהיה ידו נטויה עליהם עד שיוציאם:

ולקחתי אתכם לי לעם. בבואכם אל הר סיני ותקבלו התורה, כי שם נאמר (להלן יט ה) והייתם לי סגולה: (הרמב"ן)

בעל הטורים לכן אמור. ב' במסורה לכן אמור לבני ישראל לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום שדורש בספרי כל מה שעשה משה עשה פנחס משה נעשה שליח להוציא ישראל ממצרים ופנחס יהיה שליח להוציא ישראל מגלות וכן כל הדברים שעשה משה עשה ג"כ פנחס. לכן עולה ק' שבזכות אברהם שהוליר בן למאה ויצחק שמצא מאה שערים ויעקב הוליד כל תולדותיו למאה שנים יצאו: **והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי.** ד' לשונות של גאולה כנגד ד' מלכיות ובאחרון כתיב ולקחתי כנגד אדום וע"כ כתיב ביה ולקחתי כאדם הלוקח בחזקה שהוא קשה מכולם. והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי בגימ' זה עני בישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות: (בעל הטורים)

אור החיים לכן אמור לבני ישראל אני ה'. פי' הודיעם משמי כי מדתי מדת רחמים וריחמתי עליהם, ומלבד הודעה זו תאמר להם סדר הטובות אשר אעשה להם והוצאתי וגו'. עוד ירצה באומרו לכן לשון שבועה שנשבע ה' לעשות כל האמור בענין, וכן תמצא שאמר יחזקאל סימן כ' ביום ההוא נשאתי ידי להם להוציאם מארץ מצרים, ואומרו והוצאתי וגו' נתכוון לסדר סדר הטובות, כי בתחלה יקל עול סבולם, והוא אומרו והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים שהוא תוקף השעבוד, וזה היה תכף ומיד במכת היאור נתפרדה חבילת נוגשים ושוטרים אבל ישראל היו עובדים קצת כי אימת המצריים היתה עליהם ומעצמם. היו עובדים עבודה קלה. וכנגד זה אמר והצלתי אתכם מעבודתם שתעקר עבודה מהם כל עיקר, ואחר כך וגאלתי אתכם היא יציאתם מארץ

מצרים ובכלל פרט זה היא קריעת ים סוף שאם לא כן זו גאולה שאחריה כלייה ב"מ, ולזה לא אמר והוצאתי אתכם מן הארץ אלא וגאלתי לומר הוצאה שיש כה גאולה אם ירדוף אויב ירדוף באף ובחמה שפוכה. ואחר כך **ולקחתי אתכם לי לעם** שהוא מתן תורה כי שם נתייחדנו לו לעם וייחד שמו עלינו והוא אומר **והייתי לכם** **לכם** **לאלהים**.

או ירצה על דרך אומרם ז"ל (ברכות ז) בפסוק ונפלינו אני ועמך וגו' כי בקש משה ע"ה מה' שלא ישרה שכירתו על אומות העולם והשיבו אל עליון גם את הדבר וגו' אעשה ע"כ, וכנגד זמן זה אמר **והייתי לכם** וגו' ולא לאומות העולם שלא ישרה שכירתו עליהם.

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (שמו"ר פ"ו) כי ד' גאולות נאמרו בפסוק זה, ואולי כי הם רמוזים בשם הוי"ה שאמר ה' פתח דבריו **אמור לבני ישראל אני ה'** ולצד זה שם הפועל יפעל ד' מיני גאולות. ולפי זה ידויק אומרם **והייתי לכם לאלהים** על גאולה הבאה בחינת ה"א אחרונה כי תקרא שם אלהים כידוע לאנשי אמת. ואולי כי לזה נתכוון באמרו אחר שסדר ד' לשונות של גאולה וידעתם כי אני שם הוי"ה פ"י וזה לך האות ד' גאולות: (אור החיים)

ספורנו **לכן אמור לבני ישראל אני ה'**. לכל אלה הגי' סבות אמור לבני ישראל שאני הוא הנותן המציאות ההוה לכל הנמצאות, ובזה הכח אוציאם שאשנה טבע קצתם: **והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים**. מיום התחלת המכות ישקוט השעבוד: **והצלתי**. ביום צאתכם שתצאו מגבולם: **וגאלתי**. בטביעת המצרים בים, כמו שהעיד באמרו ויושע ה' ביום ההוא וכו', כי אחרי מות המשעבדים לא היו עוד עבדים בורחים: (ספורנו)

כלי יקר **והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי**. כנגד ד' דברים שעברו עליהם שנאמר (בראשית טו יג) כי גר יהיה זרעך הרי הגרות, בארץ לא להם הרי ריחוק השכינה, כי הדר בחו"ל דומה כאילו אין לו אלוה כו' (כתובות קי): וסמך ריחוק השכינה לגרות כי הא בהא תליא שריחוק השכינה נמשך מן הגרות שיהיו כגרים בחו"ל במקום ריחוק השכינה, ועבדום זה דבר נוסף על הגרות, כי סתם גר אינו עבד לפחות, וענו אותם זה דבר נוסף על העבדות, כי סתם עבד אין מענין אותו חנם. ובהצלה ראה הקב"ה להצילם בהדרגה מעט מעט, מתחילה הצילם מן הדבר המסוכן ביותר והוא העינוי, ועליו נאמר והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, כי הסבלות היינו העינוי, כמ"ש למען ענותו בסבלותם. ואח"כ הצילם גם מן העבדות, ועליו נאמר והצחתי אתכם מעבודתם. ואח"כ הצילם מן הקל שבכולם הוא הגרות, ועל זה אמר וגאלתי אתכם וגו', כי סתם גר אין לו גואל כמ"ש (במדבר ה.ח) ואם אין לאיש גואל ארז"ל (בי"ק קט.) זה הגר כו'.

ולפי שמן הגרות נמשך סילוק השכינה, כי מטעם זה הוצרך להסמיך אל הגרות מאמר בארץ לא להם המורה על סילוק השכינה, לעומת זה אמר כאן שבביטול הגרות יזכו לדיבוק השכינה וע"ז אמר ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים. ליקוחין ממש כדרך גבר בעלמה, ויען כי הדר בחו"ל כאילו אין לו אלוה ע"כ אמר כאן והייתי לכם לאלהים, וע"ז דבוק זה וידעתם כי אני המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים הגדולה שברעות, ואחר כך פירש ליקוחין אלו באמרו והבאתי אתכם אל הארץ וגו', וע"כ תקנו בפסח ד' כוסות כנגד התשועה מן ד' רעות אלו, ולמעלה פרשת וישב (מ.יא) בכוס הנאמר בשר המשקים תמצא טעם נכון מאוד על ד' כוסות של פסח ע"ש.

והנה בד' לשונות של גאולה אלו, מה שהזכיר ד"פ שם אלהים בפסוק כה תאמר אל בני ישראל אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם, כלל ופרט למה לי אלא לומר כי מן הגרות נצולו בזכות אברהם שהלך לו מארצו וממולדתו ומבית אביו אל ארץ נכריה, ובזכות העבודה של יצחק שנעקד על גבי המזבח לעבודת ה' נצולו מעבודת מצרים, ובזכות יעקב שסבל ענויים כל ימיו נצולו מעינוי מצרים, אבל בענין דיבוק האלהי היו כל האבות שוים בו ע"כ כללם יחד ואמר אלהי אבותיכם שבזכות כולם יזכו לדיבוק השכינה, וי"א והצלתי אתכם מעבודתם היינו מן מזל טלה אשר אליו עבדו המצרים, ור"ל מן אלהות שלהם דהיינו עבודתם ונכון הוא. (כלי יקר)

111 וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וַיִּדְעֹתֶם כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם מִתַּחַת סְבִלֹת מִצְרָיִם:

אונקלוס וְאֶקְרִיב יִתְכוֹן קִדְמִי לְעַמָּא וְאֶהְיֶה לְכוֹן לְאֶלֶּה וַיִּדְעוּן אַרִי אֲנָא יְיָ אֱלֹהֵיכוֹן דְּאַפִּיק יִתְכוֹן מְגוֹ דְּחוּק פְּלִחוֹ מִצְרָיִם: (אונקלוס)

יונתן וְאֶקְרַב יִתְכוֹן קִדְמִי לְעָם וְאֶהְיֶה לְכוֹן לְאֶלֶּהָ וַיִּדְעוּן אַרוּם אֲנָא יְיָ אֱלֹהֵיכוֹן דְּאַנְפִּיק יִתְכוֹן מְגוֹ דְּחוּק פּוּלְחוֹ מִצְרָאִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ולקחתי. כאשר תקבלו את התורה על הר סיני: וטעם המוציא אתכם. כי היתה במערכת המחברת הגדול' למשרתים העליונים שיעמדו עוד בגלות וזה יתברר לך בפרשת כי תשא: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. אמר ר"א כי היה במערכת המחברת הגדולה למשרתים העליונים שיעמדו עוד בגלות. ואין זו מדרך הפרשה, רק שיאמר כאשר אגאל אתכם בזרוע נטויה שיראו אותה כל העמים תדעו כי אני ה' העושה אותות ומופתים מחודשים בעולם, ואני אלהיכם ובעבורכם עשיתי כי אתם חלק השם: (הרמב"ן)

אור החיים וידעתם וגו'. פ"י עכשיו יש לכם לדעת ידיעה ברורה.

כי אני ה' אלהיכם הוא המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים פ"י לתת עליכם סבלות אלהותי. עוד ירצה לומר להם שישגיתו להכיר מדות אלהיכם כי אל רחום ה' אלהיכם: (אור החיים)

ספורנו ולקחתי אתכם לי לעם. במעמד הר סיני: וידעתם. הכירו והתבוננו שכל זה יתאמת כמו וידעתם היום, כי לא את בניכם: כי אני ה' אלהיכם המוציא. כי בהיותי אלהיכם, משגיח עליכם בפרט, ואני המוציא ומשתדל עתה להוציאכם, אין. ספק שאעשה כל מה שאמרתי: (ספורנו)

112 וְהִבַּאתִי אֶתְכֶם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת-יְדֵי לִתֵּת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מִוְרְשָׁה אֲנִי יְהוָה:

אונקלוס וְאָעִיל יִתְכוּן לְאַרְעָא דִּי קִימִית בְּמִימְרֵי לְמַתָּן יְתָה לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְאַתָּן יְתָה לְכוּן יְרִתָּא אֲנָא יי: (אונקלוס)

יונתן וְאָעִיל יִתְכוּן דְּקִימִית בְּמִימְרֵי לְמַתָּן יְתָה לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב וְאַתָּן יְתָה לְכוּן יְרִתָּא אֲנָא יי: (תרגום יונתן)

רש"י נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי הַרִימוֹתֶיהָ לִישְׁבַע (כ) בְּכִסְאִי: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) [ג"א] כֹּחֲלוֹ אָמַר לִישְׁבַע בְּמַלְכוּתִי כִּי הִכְסֵּא מוֹרָה עַל הַמַּלְכוּת כְּמוֹ רֵק הִכְסֵּא אֲגַלֵּל מִמֶּנּוּ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְהִבַּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ. כִּי רַבִּים מִיוֹצְאֵי מִצְרַיִם גַּם בְּנֵיהֶם יִחְשְׁבוּ כֹהֵם: וְטַעַם אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי. דֶּרֶךְ מִשָּׁל כְּאִדָּם שִׁישָׂא יָדוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׁבַּע. כְּמוֹ כִּי אִשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יְדֵי. וַיִּרַם יָמִינוֹ וּשְׂמָאלוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם: וְטַעַם אֲנִי ה' שְׂאִקִּיִּים זֶה: (אבן עזרא)

הרמב"ן אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי. הַרִימוֹתֶיהָ לִישְׁבַע בְּכִסְאִי. לְשׁוֹן רִשׁוּי. וְרִ"א אָמַר דֶּרֶךְ מִשָּׁל, כְּאִדָּם שִׁישָׂא יָדוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׁבַּע, כְּמוֹ כִּי אִשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יְדֵי (דְּבָרִים לַב מ), וַיִּרַם יָמִינוֹ וּשְׂמָאלוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׁבַּע (דְּנִיָּאֵל יב, ז). וְעַל דֶּרֶךְ הָאֵמֶת, נִשְׁאַתִּי אֶת יְדֵי שֶׁהַרִימוֹתֶיהָ זָרוּעַ עֲזִי אֵלַי שְׂאֵתָן לְהֵם הָאָרֶץ, וְכֵן כִּי אִשָּׂא אֶל שָׁמַיִם יְדֵי (שם), שֶׁאִשָּׂא הַיָּד הַגְּדוּלָה אֶל הַשָּׁמַיִם לְהִיּוֹת בָּהּ לְעוֹלָם הַחַיִּים. וְאִין וַיִּרַם יָמִינוֹ וּשְׂמָאלוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם מִן הָעֵנִין הַזֶּה, כִּי הוּא נֹאמֵר בְּמִלְאֵךְ לְבוֹשׁ הַבְּדִים שֶׁנִּשְׁבַּע בְּחֵי הָעוֹלָם: (הרמב"ן)

בעל הטורים מוֹרָשָׁה. ב' בְּמִסּוּרָה דִּין וְאִדְךָ מִשֶּׁה מוֹרָשָׁה קֵהֶלֶת יַעֲקֹב שְׁבֻזְכוֹת הַתּוֹרָה יִרְשׁוּ הָאָרֶץ כְּדַכְתִּיב וַיִּתֵּן לָהֶם אֲרָצוֹת גּוֹיִם בְּעִבּוֹר יִשְׁמְרוּ חֻקֵּי וְתוֹרוֹתָיו יִנְצְרוּ וְכַתִּיב מוֹרָשָׁה וְלֹא כַתִּיב יְרוּשָׁה רְמוֹז שְׁמוֹרִישִׁים וְלֹא יוֹרְשִׁים שֶׁלֹּא יִכְנָסוּ לְאָרֶץ: (בעל הטורים)

אור החיים וְהִבַּאתִי וְגו'. קִשָּׂה כִּי דְבָרֵי אֶל עֲלִיּוֹן דְּבָרוֹ טְהוֹר הוּא כִּי יוֹצְאֵי מִצְרַיִם הֵם הַנִּכְנָסִים לְאָרֶץ דְּכַתִּיב וְהִבַּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ וְלֹא מִצִּינוֹ שֶׁכֵּן הִיָּה אֲלֵא וְאֵת בְּנֵיהֶם הִבִּיא שְׂמָה אֲבָל כָּל דּוֹר יוֹצְאֵי מִצְרַיִם מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה נִפְלוּ פְּגִרֵיהֶם בְּמִדְבָר, וְתִגְדַּל הַקּוֹשִׂיא לְמָה שֶׁאִמְרָנוּ שֶׁנִּשְׁבַּע ה' עַל כָּל הַדְּבָרִים בְּאוֹמְרוֹ לְכֵן וְאִמְרוּ ז"ל (שְׁמוֹ"ר פ"ו) אִין לְכֵן אֲלֵא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה. וְנִרְאָה כִּי מִקּוֹר הַחֻכְמָה נִתְחַכֵּם עַל קוֹשִׂיא זֶה וְקוֹדֵם אוֹמְרוֹ וְהִבַּאתִי אֶתְכֶם וְגו' אָמַר וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' הַמוֹצִיא וְגו' פִּי תִנְאִי הוּא הַדְּבָר וּבִזָּה וְהִבַּאתִי וְגו' וְזוֹלַת זֶה אִם תִּנְאֲצוּ ה' אִין כֹּאן הַבְּטָחָה זֶה, וְאִשֶּׁר עַל כֵּן כָּתַב פֶּרֶט זֶה שֶׁל יִדְעֶת ה' וְגו' בְּאִמְצַע הַבְּטָחוֹת הַטּוֹבוֹת וְלֹא אִיחָר וְלֹא הִקְדִּים לֹאמֵר עַד כֹּאן הוּא בְּשִׁבוּעָה בְּלֹא תִנְאִי אֲבָל פֶּרֶט זֶה שֶׁל הַבַּאתִּים לְאָרֶץ תִּנְאִי הוּא הַדְּבָר וַיִּדְעֶתֶם וְגו' אִזּוֹ הַבַּאתִּי וְזוֹלַת זֶה יִהְיֶה מָה שִׁיְהִיָּה: (אור החיים)

ספורנו וְהִבַּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ. כֹּאשֶׁר תִּתְּבוֹנְנוּ בְּכָל זֶה תִּהְיוּ רְאוּיִם שֶׁאֲבִיאֲכֶם אֶל הָאָרֶץ וְאֵתְנֶנָּה לְכֶם: (ספורנו)

[ט] וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בֵּן אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה מִקְצֶר רוּחַ וּמִעֲבֹדָה קָשָׁה: **(פ)**

אונקלוס וּמְלִיל מֹשֶׁה בֵּן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא קָבִילוּ מִן מֹשֶׁה מְמַעֲיָק רִיחָא וּמְפִלְחָנָא דְהִוָּה קָשָׁא עֲלֵיהוֹן: **[פ]** (אונקלוס)

יונתן וּמְלִיל מֹשֶׁה בְּדִין עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא קָבִילוּ מִן מֹשֶׁה מְקַפֵּידוֹת רִיחָא וּמְפִלְחָנָא נוֹכְרָאָה קָשָׁא דִּי בִּידִיהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ולא שמעו אל משה. לא קבלו (ב) תנחומין: מקצר רוח. כל מי שהוא מיצר רוחו ונסימתו קצרה (מ) ואינו יכול להאריך בנסימתו. קרוב לענין זה שמעתי בפרשה זו מרבי צרוך צר' אליעזר, והביא לי ראייה ממקרא זה, בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה', (ירמ' טז, כא.) למדנו כשהקב"ה מאמין את דבריו אפילו לפורענות, מודיע שמו ה', וכל שכן (ו) האמנה לטובה. ורבותינו דרשו (שמ"ר ג, ד. סנהדרין ק"א.) לענין של מעלה, שאמר משה למה הרעותה, (שמות ה, כב.) אמר לו הקב"ה חבל על דאבדין ולא משתכחין, יש לי להתאוונן על מיתת האבות, הרבה פעמים נגליתי עליהם באל שדי, ולא אמרו לי מה שמד, ואתה אמרת מה שמו מה אומר (ע) אליהם: וגם הקימותי וגו'. וכשקש אברהם לקבור את שרה, (פ) לא מלא קרקע עד שקנה (ג) בדמים מרובים, וכן ביצחק ערערו עליו על הבצרות אשר חפר, וכן ביעקב ויקח את חלקת השדה לנטות אהלו (בראשית לג, יט.) ולא הרהרו אחר מדותי, ואתה אמרת למה הרעותה. ואין המדרש מתישב אחר המקרא מפני כמה דברים, אחת, שלא נאמר ושמי ה' לא שאלו לי, (ה) ואם תאמר לא הודיעם שכך שמו, (ו) הרי תחלה כשנגלה לאברהם בין הבתרים נאמר אני ה' אשר הולאתיך מאור כשדים, ועוד, היאך הסמיכה נמשכת (ז) בדברים שהוא סומך לכאן וגם אני שמעתי וגו', לכן אמור לבני ישראל, לכך אני אומר יתישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אופניו, והדרש תדרש, שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג, כט.) מתחלק (ח) לכמה ניולות: (רש"י)

שפת חכמים (ב) ושמיעה זו לשון קבלה הוא ר"ל שנתייחסו מן הגאולה לפי שסברו שא"ל לגאולם משם מעבודה קשה כזו ואל משה פי' אל תנחומי משה: (מ) והוי כאלו נכתב ולא שמעו אל משה מורה גדולה ומעבודה קשה אלא בשביל זה נקט מקור רוח דרך של מיצר להיות נסימתו קצרה: (נ) ר"ל שמביא לו ראייה אמה שפי' לעיל ויאמר אליו אני ה' שפירושו נאמן לשלם שכר וכו' שהרי אפי' לפורעניות מודיע שמו ה' מכ"ס האמנה לטובה דהא מדה טובה מרובה ממדת פורענות: (ס) ר"ל שוידבר אלהים קאי על ענין שלמעלה דלפי' רש"י וידבר אלהים אל משה קאי אלמה הרעותה אבל ויאמר אליו אני ה' וכל הפרשה קאי אלמה זה שלחתי

כדפי' לעיל אצל לפי פירוש רבותינו קאי הכל אלמה הרעותה וא"ת והא אח"כ מפרשים שקאי אמה שאמר משה מה שמו מה אומר אליהם וי"ל דבצביל תרווייהו דבר אהו משפט והא דנקט בתחלה שקאי אלמה הרעותה מקום דלמה הרעותה עיקר וגרס הכל ואגב תוכחת העיקר הוכיחו גם על ואמרו לי מה שמו ותדע לך שהרי לא דבר אהו משפט אללא אחר שאמר למה הרעותה ולמה לא דבר אהו משפט מיד כשדבר אליו מה שמו מה אומר אליהם אללא ודאי זה גרס הכל: (ע) [נח"י] שמעתי ולא אבין דלמא היא הנותנת בצלמא משה שלא ידע קום קום משמותיו ית' הורכך לשאלו אצל האבות הרבה פעמים נגלה להם מהי תיתי שישאלו וע"ק שהרי גם משה לא שאל בצביל עצמו אללא בצביל ישראל מה אומר אליהם וע"ש. ונ"ל דה"פ דק"ס ודק"ר ומה אבות הראשונים שלא נודעתי להם בשמי ה' שהוא קום העלם ושמי הגדול רק באל קדי שהוא קום התואר אפ"ה לא הרהרו אחר מדותי ולך ע"י שאלת מה אומר אליהם הודעתוך ששמי ה' ואפ"ה הרהרת וע"ש: (פ) נ"ל שמיישב הפסוק לפי פי' רבותינו: (ג) ר"ל וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את הארץ ולא קיימתי בימיהם שהיו לריכין לקנות בדמים יקרים ואפ"ה לא הרהרו וכו': (ה) ר"ל כיון שפירושו של וארא אל אברהם וגו' הוא הרבה פעמים נגליתי להם באל קדי ולא שאלו לי מה שמך הל"ל ושמי ה' לא שאלו לי כמו שאתה שואלני: (ו) דהשתא קשיא ליה ממ"נ שאם יפרשו לא נודעתי להם כמו לא שאלו לי אצל הוא הודיעם שכך שמו הל"ל ושמי ה' לא שאלו לי ואם יפרשו לא נודעתי כמשמעו אללא שהוסיפו עליו ולא שאלו לי הרי תחלה כשנגלה לאברהם בין הצתרים נאמר לו אני ה' וגו' וא"א לרז"ל לפרש לא נודעתי לא נכרתי כמו שפרש רש"י דמשמע אצל שמו הודיע להם ששם לא יתכן להוסיף עליו ולא אמרו לי מה שמך שמכיון שהודיעם שכך שמו שוב לא היה להם לשאלו הרא"ס: (ז) (הרא"ס) ויש לתמוה דלמא ה"ק מאחר שהאבות חזיבים עלי שלא הרהרו אחרי גם אני שמעתי את נאקת בנייהם בעבורם אף ע"פ שאינם נוהגים כשורה לכן אמור לבני ישראל וגו'. ונראה דלפי' זה שפי' דעיקר הגאולה היא מקום חזיבות האבות ואע"פ שישאלו אינם הגונים א"כ לעיל כשאמר משה מי אנכי וגו' וכי אוליא את בני ישראל וגו' ופי' ואע"פ שאם תשוב אני מה זכו ישראל שיעש' להם נס וכו' הי"ל להקיש חזיבות האבות הוא גורם שיעשה להם נס זה אף שאינם הגונים: (ח) ר"ל מתחלק הסלע ע"י הפטיש לכמה ניצולות כך פירש"י בגמרא דשבת 77 פ"ח והתוספות הקשו על פירושו ומפרשים בענין אחר ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וידבר. ולא שמעו. ולא הטו אוזן לדבריו כי קצרה רוחם באורך הגלות ובעבודה קשה שהתחדשה עליהם: (אבן עזרא)

הרמב"ן מקוצר רוח ומעבודה קשה. לא בעבור שלא יאמינו בה' ובנביאו, רק שלא הטו אוזן לדבריו מקוצר רוח, כאדם שתקצר נפשו בעמלו, ולא ירצה לחיות

רגע בצערו, מדעתנו שירוח לו אחרי כן. וקוצר הרוח הוא פחדם שלא יהרגם פרעה בחרב כאשר אמרו שוטריהם אל משה, **ועבודה קשה**, הוא הדוחק שהיו הנוגשים אצים בהם ולא יתנום לשמוע דבר ולחשוב בו: (הרמב"ן)

בעל הטורים **מקצר**. חסר וי"ו ועולה כמנין ת"ל לומר שלסוף ת"ל שנה יצאו שנאמר ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה: (ג. ויצום. ד' במסורה ויצום וגו' אל פרעה ואח"כ נגשו בני ישראל ויצום את כל אשר דבר. ויצום לאמר זה הדבר אשר תעשון גבי יהוידע שהוציא בן המלך. ויצום לאמר לא תיראו אלהים אחרים גבי מלך אשור בפרשת השמרונים כשהרגו בהם האריות. בזכות משה שנעשה שליח להקב"ה לצוות על בני ישראל ומה צווי דהתם איירי בע"א ההוא דמלך אשור ובענין שפיכת דמים ההוא דיהוידע שצום להרוג את המלכה אף כאן צום משה להתרחק מע"א ומשפיכות דמים: (בעל הטורים)

אור החיים **מקצר רוח**. אולי כי לצד שלא היו בני תורה לא שמעו, ולזה יקרא **קוצר רוח** כי התורה מרחבת לבו של אדם:

ומעבודה קשה. טעם אומרו **ומעבודה** זה יגיד כי מלבד צער העבודה עוד היה להם קוצר רוח, והטעם בראותם כמה כבדה עליהם המלאכה קצרה נפשם מלבד פרט צער העבודה, וגם מדרך האיש אשר תקצר נפשו לא יוכל עבוד כי יחלש למכאובו ורעים הם השנים אשר על כן אמר **ומעבודה** כי קצרה רוחם וגם כבדה עבודתם.

עוד למה שנתבשרו ישראל בשורת הגאולה נתרחב לבבם ותחי נפשם ורוחם וכשחזרו לשעבוד הגם שלא היו משתעבדים אלא שיעור הרגיל ולמטה ממנו אף על פי כן תקצר רוח, והמשכיל בטבעיות הרכבת האנושי ישכיל על דבר. ומודיע עוד הכתוב שגם הכבידו עולם עליהם יותר מהרגיל והוא אומרו **ומעבודה** וגו'. (אור החיים)

ספורנו **ולא שמעו אל**. משה. להתבונן בכל זה בענין שיבטחו בישועת האל יתברך ויחשבה להם צדקה, כענין באברהם, וכן לא נתקיים בהם ונתתי אותה לכם אבל נתנה לבניהם: **מקצר רוח**. כי לא נאמנה את אל רוחם, ולא נתנו לב להתבונן: **ומעבודה קשה**. כי לולא העבודה הקשה היו נותנים לב לדברי משה, והיו מבינים מטענותיו שראוי לבטוח: (ספורנו)

כלי יקר **וידבר משה כן אל בני ישראל וגו'**. יש בספור זה כמה ספקות כי קוצר רוח היינו עבודה קשה ולמה חלקם, ועוד מ"ש אח"כ בא דבר אל פרעה משמע שתיקן בזה מיאון וסירוב של ישראל והדבר מחוסר ביאור, והכל מקשים הלא יש לק"ו זה פירכא כי מה לישראל שכן היה להם קוצר רוח, ומה השיבו הקב"ה על ק"ו זה ואיך תקנו במה שנאמר ויצום אל בני ישראל וגו'.

והנראה אלי בזה, שכל הסיפור מן וארא אל אברהם עד ונתתי אותה לכם מורשה לא נזכר בו פרעה כלל שישלחם מארצו, ויובן מזה כאלו רצה ה' שיצאו מעצמם בלא הורמנא דמלכא, כי כן משמע הלשון והוצאתי ולקחתי, ואע"פ שכבר אמר לפרעה שלח עמי ויעבדוני, אולי אחר סירובו של פרעה רצה ה' שיצאו משם בעל כרחו של פרעה, וטעה משה בדבר זה כי היה לו להוסיף מדעתו ולדבר אל ישראל גם בפעם זה שישלחם פרעה, כי כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, כי לא איש הוא ית' ויתנחם, ומשה לא הוסיף כלום אלא אמר להם דברי הש"י

כהווייתן, כמ"ש וידבר משה כן אל בני ישראל, כן מורה על דברים כהווייתן. ולא שמעו אל משה לא קבלו דבריו, והיה להם להשיב על דבריו איך נצא בלא רשות המלך כדרך שנאמר (ש"א טו.ב) איך אלך ושמע שאול והרגני, אך מקוצר רוח שהיתה נשימתן קצרה כאיש מבוהל ע"כ לא יכלו להוציא מן הפה תשובתן אליו, ועוד שיראו מעבודה קשה פן תכבד עליהם כאשר כבדה עליהם בשליחות ראשון של משה, וכאשר ראה ה' כונת ישראל וסבת מיאונם וסירובם רצה לתקן טעותם, וידבר ה' אל משה בא דבר אל פרעה וגו'. כי גם מתחילה לא עלה בדעתו ית' שילכו בלא רשות, זולת שמשה וישראל שניהם טעו בדבריו הראשונים

והנה גם בדבריו אלה טעה, כי חשב מדתלה השליחות בפרעה ש"מ שדווקא דעת משלח בעינן אבל לא דעת ישראל כי ביד חזקה יגרשם שלא ברצונם, ע"כ אמר הן בני ישראל לא שמעו אלי, לא בדרך ק"ו אלא אמר לדעתי אינן רוצים לשמוע לצאת ממצרים כלל, שהרי מצינו לרז"ל במכת החושך שהיו רבים רשעי ישראל שלא היו רוצים לצאת, וכן פירש"י פר' בא (י.כב), ואע"פ שהפסוק מגיד לנו האמת שמקוצר רוח לא שמעו, מ"מ משה היה סבור שלא שמעו בעבור שאין רצונם לצאת כלל, ע"כ אמר משה בלא ק"ו מאחר שבני ישראל לא שמעו לי ואין רצונם לצאת א"כ איך ישמעני פרעה לגרשם, כי פרעה יקח לו מיאונם וסרבונם להתנצלות, וכאשר ראה ה' טעותו של משה וטעותם של ישראל רצה לתקן שניהם כאחד, שנאמר ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים. שיהיה כאן דעת המשלח ודעת השלוח, כי אין זה בלא זה, כי ידבר אל בני ישראל שיתרצו לצאת, כי ידבר על לבם דברים טובים ונחומים, ואל פרעה שיתרצה לשלחם, ואותן מישראל שלא רצו לצאת מתו בגי' ימי אפלה, ומה שחזר ואמר איך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים. לפי שאמר לו הקב"ה בא דבר אל פרעה חשב שמא חזר ה' ממה שאמר והיה הוא יהיה לך לפה, ורוצה עכשיו שאני אדבר הכל ולא אהרן, ע"כ אמר הרי אני ערל שפתים, על זה נאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום וגו', הורה שלא חזר מזה ואהרן יהיה לו לפה ובזה תיקן הכל.

ולפי פשוטו נוכל ג"כ לומר שאין פירכא לק"ו זה, כי משה לא הבין כוונתם שלא שמעו מקוצר רוח, וחשב שלכך לא שמעו לו כי אינם מאמינם בנבואתו וא"כ כ"ש שפרעה לא יאמין לו, אבל הקב"ה ידע האמת שמקוצר רוח לא שמעו ע"כ לא חש להשיב לו כלום על הק"ו, כי ידע הקב"ה שאין בק"ו זה ממשות, ולא השיבו כי אם על אמרו ואני ערל שפתים ואמר שאהרן יהיה לו למליץ כאמור, ומ"ש שנית בסוף הענין הן אני ערל שפתים, לפי שנאמר דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך. וחשב משה כי מה שידבר ה' אלי ואל אהרן זהו הדבר שאהרן יהיה לי לפה אבל מה שידבר ה' לי לבדי אצטרך אני לבד לדבר אל פרעה, כי כן משמע הלשון את כל אשר אני דובר אליך, ע"כ השיב לו הקב"ה אתה תדבר וגו' ואהרן אחיך ידבר אל פרעה כל הדיבורים, אפילו מה שאני מדבר אליך לבד.

[י]	וַיְדַבֵּר	יְהוָה	אֶל-מֹשֶׁה	לֵאמֹר:
אוּנְקְלוֹס וּמְלִיל	??	עִם	מֹשֶׁה	לְמִימָר: (אוּנְקְלוֹס)
יוֹנָתָן וּמְלִיל	??	עִם	מֹשֶׁה	לְמִימָר: (תַּרְגוּם יוֹנָתָן)
אַבְן עֲזָרָא	וַיְדַבֵּר לֵאמֹר.	לְמֹשֶׁה	כִּמוֹ דְּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם:	(אַבְן עֲזָרָא)

הרמב"ן וידבר ה' אל משה לאמר. אמרו המפרשים (רד"ק ספר השרשים שרש אמר) כי מלת. לאמר בכל התורה לאמר לישראל, והטעם שיאמר השם למשה אמור לישראל דברי אלה, ובכאן לאמר אל פרעה. והכתוב שאמר אמש אמר אלי לאמר (בראשית לא כט), איננו בא על נכון בפירוש הזה, וכן במקומות רבות שיכפול, וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם (ויקרא יח א ב), וכן ויאמר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם (במדבר טו לז לח), ויאמרו אל כל עדת בני ישראל לאמר (שם יד ז), ויאמרו בני ישראל אל משה לאמר הן גוענו (שם יז כז), ואומר אליכם בעת ההיא לאמר (דברים א ט), וכיוצא באלו רבים. וכן בסדר הזה (להלן ז ח ט) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר כי ידבר אליכם פרעה לאמר, איננו לאמר לאחרים על נכון:

והנכון בעיני, כי מלת "לאמר" להורות על בירור הענין בכל מקום. וידבר ה' אל משה באמירה גמורה, לא אמירה מסופקת, ולא ברמז דבר. ולכך יתמיד זה בכל התורה, כי נבואת משה פה אל פה ידבר בו ולא בחידות (במדבר יב ח). ולכן אמר כן ליעקב אמש אמר השם אלי לאמר (בראשית לא כט) באמירה ברורה שלא אזיק לכם, כי לולי כן הייתי עושה עמכם רע. וכן ויאמרו בני ישראל אל משה (ואל אהרן) לאמר (במדבר יז כז), שהיו אומרים להם כן בפירוש וצועקים להם בגלוי פנים, כי המקור לבירור הענין פעם מוקדם פעם מאוחר, כמו אומרים אמור למנאצי (ירמיה כג יז): (הרמב"ן)

אור החיים (י~יא) לאמר בא דבר וגו'. אומרו לאמר פי' שיאמר אליו כי הוא אמר לו בא דבר, ואומרו וישלח בתוספת וא"ו הגם שלא קדם לו דבר, לצד ששליחות משה לדבר לפרעה הוא ענין גדול לדבר הדיוט לפני מלך ועוד לו שידבר אליו דברים הנוקבים לבו להוציא בולעו מפיו.

עוד ירצה לומר אליו כי לא מלבד שאם יצאו מעצמן לא יעכב על ידם אלא שצריך הוא בעצמו לשלחם ג"כ ויאמר להם קומו צאו. עוד ירצה שמבטיחו שידבר ובודאי שישלח וגו' לבסוף: (אור החיים)

[יא] בַּא דְבַר אֶל-פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַיִּשְׁלַח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ:

אונקלוס עול מליל לות פרעה מלפא דמצרים וישלח ית בני ישראל מארעה: (אונקלוס)

יונתן עול מליל עם פרעה מלפא דמצרים ויפטור ית בני ישראל מארעה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא בא. אל ארמון המלך: (אבן עזרא)

[יב] וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה לְפָנָי יְהוָה לֵאמֹר הֵן בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֹא-שָׁמְעוּ אֵלַי וְאִיךָ יִשְׁמְעֵנִי פְרַעֲהַ וְאַנִּי עָרַל שְׁפָתַיִם: (פ)

אונקלוס ומליל משה קדם יי למימר הא בני ישראל לא קבילו מני ואכדין יקבל מני פרעה ואנא יקיר ממלל: (אונקלוס)

יונתן ומליל משה קדם יי למימר הא בני ישראל לא קבילו מיני והיכדין יקביל מיני פרעה ואנא קשי ממליל: (תרגום יונתן)

רש"י ואיך ישמעני פרעה. (א) זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה (ב"ר כג, ז): **ערל שפתים**. אטום שפתים, וכן כל לשון ערלה אני אומר שהוא אטום. ערלה אונס (שם ו, י), אטומה משמוע. ערלי לב (שם ט, כה), אטומים מהבין. שמה גם אתה והערל (חזקוני ב, טז), והאטום (ב) משכרות כוס הקללה (נ"א התרעלה). וערל בשר, שהגיד אטום ומכוסה בה. וערלתם ערלתו (ויקרא יט, כג), עשו לו אונס וכיסוי, איסור שיבדיל צפני אכילתו. שלש שנים יהיה לכם ערלים (שם), אטום ומכוסה ומוזל מלאכלו: (רש"י)

שפתי חכמים (א) ר"ל שאל תאמר דהאי ואיך ישמעני פרעה מילתא צפ"ע הוא כלומר וגם פרעה לא ישמע אלי מסבה אחרת דהיינו ואני ערל שפתים לכ"פ זה אחד מעשרה ק"ו והכל חדא הוא ובזה ניחא מה שהיפך רש"י ופי' ערל שפתים קודם ואיך ישמעני פרעה שלא על סדר המקרא והק"ו הוא הכי ומה ישראל שמועה טובה היא להם והיה להם לקבל דברי ואפ"ה לא שמעו לי פרעה שמועה רעה היא לו כ"פ שלא ישמעני. וא"ת איכא למיפרך דמה שלא שמעו ישראל למשה היינו כמו שמפרש הפסוק לעיל ולא שמעו אל משה מקולר רוח וגו'. וי"ל דמשה לא היה יודע שלא שמעו לו בצביל קולר רוח אלל הוא סדר שבצביל שהוא ערל שפתים לא שמעו לו ומ"פ בקרא כן מפני שהתורה כתבה לפי האמת אבל לפי דעתו שהיה סובר משום שהיה ערל שפתים לא שמעו אליו הוי שפיר ק"ו ואין להקשות אעפ"כ ה"ל למשה להבליע הפירכא אף אחר שגילה לו הקב"ה שמה שלא שמעו אליו הוא מקולר רוח ומה ישראל שהיא לטובתם והי"ל לשמוע אף על פי שיש להם קולר רוח פרעה שהיא לרעתו אינו דין שלא ישמע אף על פי שאין לו קולר רוח כמו שמצינו בכמה מקומות בתלמוד י"ל דפירכא הכתובה בתורה הוא שהכתוב מעיד שמה שלא שמעו הוא מפני הקולר רוח ואין להבליע פירכא כזו. הרא"ס: (ב) זהו פי' על והערל שמציא רש"י: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וידבר וגו' הן בני ישראל. שהם עמד: לא שמעו. אלי. ואיך ישמעני פרעה. שהוא מלך ואינו מעמד. ועוד כי מגרעת גדולה היא שאדבר לפניו: ואני ערל שפתים. כי בפעם הראשונה הבטחתי שתורה את פי שלא אבטא באות שהוא כבוד עלי אולי תכשל לשוני לפניו. ואתה אמרת כי אהרן יהי מליץ ביני ובין ישראל: (אבן עזרא)

הרמב"ן הן בני ישראל לא שמעו אלי. כי לא עשית דברי נשמעים להם, ואיך ישמעני פרעה. ועוד, כי אני ערל שפתים ואיני הגון שאדבר לפני מלך גדול. ויתכן לפרש שחשב משה אולי כי מפחיתותו לא שמעו אליו כי הוא ערל שפתים ולא יכין לדבר על לבם דברים טובים דברים ניחומים אף כי ידבר לפרעה. וטעם

הכתוב הזה, כי מתחלה לא צוה אותו שידבר הוא אל פרעה, רק אמר ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו (לעיל ג יח), והיה אפשר שידברו הזקנים והוא יחריש. והיה בוש מלדבר גם אל העם ואמר לא איש דברים אנכי (שם ד י). והקב"ה השיבו ודבר הוא לך אל העם (שם שם טז), וכן עשה בבואם מתחלה, כמו שאמר (שם שם ל) וידבר אהרן את כל הדברים (האלה) אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם. ועתה כאשר נצטוו משה לכן אמור לבני ישראל אני ה', דבר הוא להם בעצמו כאשר צוהו ולא שמעו אליו, וכאשר חזר וצוה אותו לדבר אל פרעה אמר איך אדבר אליו **ואני ערל שפתיים**, והקב"ה צירף אהרן עמו וצוה שניהם אל בני ישראל שידברו להם כל אשר יצוום ואל פרעה להוציאם מארצו. ורש"י פירש על דבר בני ישראל ועל שליחותו של פרעה. ואין צורך: (הרמב"ן)

אור החיים לפני ה' לאמר הן וגו'. קשה אומרו **לאמר** כי למי יאמר ה' דברי משה. ואולי שיכוין הכתוב לומר כי לא השיב משה תשובה זו לבל ילך בשליחות זה אלא כמי שמתלונן על עצמו שלא הצליח, והוא אומרו תיבת **לאמר** פי' שאין תכלית הדיבור אלא האמירה לא תכלית זולתה שהיא מניעת השליחות והבן.

עוד ירצה כי כוונת דבריו הם לומר אמירה אחרת והיא מובנת מהדיבור מאומרו הן בני וגו' ואני ערל שפתיים, ר"ל בזה כי יהיה ה' רופאהו, ועיין בפסוק הן בני וגו':

הן בני ישראל וגו'. קל וחומר זה יצדק לפי מה שפירשתי בפסוק מקוצר רוח שהם דברי תורה ישפוט בצדק משה קל וחומר כי לא חשב כי זה גורם. ואם נאמר כי משה גם כן ידע כי טעם שלא שמעו הוא לצד קוצר רוח יהיה הקל וחומר מופרך. ואולי כי ישפוט קל וחומר על זה הדרך שהגם כי בני ישראל הם בקוצר רוח יש בהם גם כן ב' בחינות, הא' שהם בעלי אמונה ומכירים מלכות שמים, והב' שהבשורה היא בשורה טובה ועצומה וב' אלו אינם בפרעה כי הוא כפר בעיקר ואמר מי ה' ח"ו וגם דברים המכהים את עיניו והנוקבים את לבו, ואם כן ק"ו נכון הוא ומה בני ישראל שיש בהם ב' מדות הנזכרים לא הטה ה' לבבם לשמוע ולא שמעו מצד טעם כל שהוא שיש להם קוצר רוח ואיך ישמע פרעה שיש לו ב' סיבות מונעות ממנו השמיעה שאינו מאמין כל עיקר והם דברים שחונקים אותו פשיטא שלא ישמע הגם שאינו קצור רוח, שקוצר רוח של פרעה בדברי משה וגם בדברי המשלח הוא יותר מקצרות רוח של ישראל, ואלו היה כח בדברי משה להכריח לפרעה לשמוע אליו מכל שכן שהיו בני ישראל שומעים אליו הגם היותם בקוצר רוח, והוא אומרו **לאמר הן וגו' פי' הגם שיש להקשות מה לבני ישראל וכו' הלא יש גם**. כן לאמר להכריע הבנייא ההוא כנזכר. ואומרו **ואני ערל** וגו' פי' ועוד בה עצרייה כי הוא ערל שפתיים ויאמר פרעה אם אלהי העברים שליט וכל יכול למה לא ריפא את משה, ובערך ענין זה גם כן ישתנה פרעה מישראל להיותו חסר האמונה בכל שהוא ינסה להרחיק האמונה ולהכזיבה ח"ו.

עוד ירצה לצד שדקדק ה' בדבריו שאמר לו בפרשת שמות (ד טז) על אהרן ודבר הוא לך אל העם מכאן אתה למד כי אין אהרן לו לפה אלא אל העם ולא לפרעה, וכן תמצא שאמר הכתוב (שם ל') בשליחות ראשונה אל העם וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ובדברם לפרעה אמר (ה' א') ויאמרו אל פרעה מוכח כי משה ידבר, וטעם אומרו ויאמרו לשון רבים כן משפט כל שנים שאחד מדבר ואחד מסכים יחשבו כי שניהם דברו, ואם תאמר כלך לדרך זה אהרן דבר ומשה הסכים. ממה שראינו שדקדק הכתוב לומר בדיבור אל העם וידבר אהרן

בדיוק גם בדברי ה' מצינו שלא אמר אלא ודבר הוא לך אל העם, זה יגיד כי הדברים יצדיקו לנו, וכפי זה הכרעת צד ק"ו הוא אומרו ואני ערל שפתים, כי בחינה זו אינה אלא בפרעה כי משה ידבר מה שאין כן אל העם כי אהרן הוא המדבר. ואולי כי לזה דקדק לומר בערך ישראל תיבת אלי ובערך פרעה אמר ישמעני כי ישראל אינם שומעים מפיו ממש אלא מפי אהרן אבל פרעה היה שומע ממשה עצמו. ושמור לך פרט זה להבין אמרי קדוש בסמוך: (אור החיים)

ספורנו הן בני ישראל. ל לא שמעו אלי. כי חשב שהיה זה מפני שראו שמאז בא לדבר אל פרעה הרע הצורר ולא הציל השליח, כל שכן שיעשה זה פרעה שעשה כרצונו והגדיל: ואני ערל שפתים. כי חשב שלא צרף אהרן עמו אלא בדבור ראשון שהיה דברו לעם: (ספורנו)

דעת זקנים הן בני ישראל. לפי הפשט לא שמעו אלי. וא"ת כי הניחו מלשמוע מקוצר רוח וגוי לכך הוצרך לומר ואני ערל שפתים. אי נמי שמא משה לא היה יודע מה שאמר הכתוב מקוצר רוח וגוי ושמעתי מהר"י מלישבונ"ה שהיה מפרש הק"ו שפירש"י כלומר הן בני ישראל וגוי אף מקוצר רוח שעליהם ואני אומר להם שאני בא מאת הקב"ה לפדותכם מן השעבוד ואדם שהוא בבית הסוהר ושומע שבא אדם לפדותו הוא יוצא ושמח לקראתו ושומע לקולו והם לא הטו אזנם לשמוע אלי כל שכן שפרעה שאני בא להפקיע שיעבודו שלא ישמע אלי: (דעת זקנים)

יג וידבר יהוה אל-משה ואל-אהרן ויצוה אל-בני ישראל ואל-פרעה מלך מצרים להוציא את-בני-ישראל מארץ מצרים: (ס)

אונקלוס ומליל יי עם משה ועם אהרן ופקדנון לות בני ישראל ולות פרעה מלכא דמצרים לאפקא ית בני ישראל מארעא דמצרים: [ס] (אונקלוס)

יונתן ומליל יי עם משה ועם אהרן ואזהרינון על בני ישראל ושלחינון לות פרעה מלכא דמצרים לאפקא ית בני ישראל מארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י וידבר ה' אל משה ואל אהרן. לפי שאמר משה ואני ערל שפתים, לירף לו הקב"ה את אהרן להיות לו לפה ולמליץ: ויאום אל בני ישראל. אזה עליהם להנהיגם בנחת (ג) ולסבול אותם (שמו"ר ג, ג): ואל פרעה מלך מצרים. כוס עליו לחלוק לו כבוד בדבריהם, זה מדרשו. ופשוטו, כוס על דבר ישראל ועל שליחותו (ד) אל פרעה. ודבר הכווי מהו, מפורש בפרשה שניה לאחר סדר היחס, אלא מתוך שהזכיר משה ואהרן, הפסיק הענין בצלחה ראשי בית אבותם, ללמדנו היאך נולדו משה ואהרן, ובמי נתיחסו: (רש"י)

ספתי חכמים (ג) דק"ל דמפסוק משמע שזוה את ישראל עלמנן סיוליאו את עלמנן ועז"פ שזוה עליהם וכו' ר"ל דויאום קאי על משה ואהרן להנהיג ישראל בנחת ולסבול אותם ובפרעה ינהגו כבוד ומה שכתוב אחריו להוציא את בני ישראל מילתא בצפי נפשיה הוא: (ד) והשתא מלת להוציא קאי אשניהם כוס על דבר

ישראל שיאמר להם שהוא יוליאם ממלכים ועל שליחותו אל פרעה שיאמרו לו להוליא את בני ישראל וגו' ויתרו זו שאם לא יניחם שייסר אותו זיכורים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וידבר. עתה כלל הענין כי גם אהרן יהיה מליץ בינו ובין פרעה כאשר יפרש עוד על כן השתתפו שניהם בדבור: **ויצום.** ללכת אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים. ורבי ישועה אמר כי טעם ויצום שלא יכעסו על ישראל אם לא ישמעו אליהם ואין צורך: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויצום אל בני ישראל. פירש רש"י ודבר הצווי מהו, מפורש בפרשה שניה לאחר סדר היחס, אלא מתוך שהזכיר משה ואהרן הפסיק הענין ללמדנו היאך נולדו ובמי נתיחסו. וידבר ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך (להלן ו' כ"ט). הוא הדבור עצמו האמור כאן בא דבר אל פרעה מלך מצרים, אלא מתוך שהפסיק הענין בשביל ליחס חזר עליו להתחיל בו. ויאמר משה לפני ה'. היא אמירה האמורה כאן הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו', ושנאה הכתוב בשביל שהפסיק הענין. וכך היא השטה, כאדם שאומר נחזור על הראשונות. וכן דעת רבי אברהם (בפסוק כט):

ואין כן דעתי. אבל כאשר צוה השם את משה לדבר אל בני ישראל לכן אמור לבני ישראל (פסוק ו), ועשה כן, ולא שמעו אליו, וחזר וצוה אותו שיבא אל פרעה ויצוה אותו לשלחם, ואז ענהו הן בני ישראל לא שמעו אלי, והקב"ה צוה את שניהם לדבר אל העם ואל פרעה, וחשב משה כי שניהם יתנבאו בכל האותות ושניהם יבאו אל בני ישראל ואל פרעה, ודי שידבר האחד, כי כן דרך כל שנים שלוחים שהאחד ידבר והשני יחריש, ונתפייס בזה. וחזר השם ואמר אליו אני ה' (פסוק כט), הנגלה לך לבדך לדבר בשמי הגדול, דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך, כי לך יהיו הדברות כלם, לא לאהרן עמך, ואותך עשיתי שליח אל פרעה. אז ענה משה פעם אחרת הן אני ערל שפתים, והשם אמר אליו ראה נתתיך אלהים לפרעה (להלן ז א), כי אתה תבוא לפני עס אהרן, ושם תצוה את אהרן ולא ישמע פרעה דברך, ואהרן בשליחותך ישמיענו דברך, כאשר האלהים מצוה לנביא, והנביא משמיע דבריו ומוכיח בהם:

והנה זו מעלה גדולה למשה, זכה בה בענותנותו שהיה בוש לדבר בערלת שפתיו, וכן אמר (להלן יא ג) גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם, מדה כנגד מדה, שהיה ירא שלא יהיה נבזה בעיניהם. ורש"י כתב (להלן ז ב) אתה תדבר פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעתו מפי, ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו באזני פרעה. ואין זה נכון כלל: (הרמב"ן)

אור החיים וידבר ה' וגו'. צריך לדעת מה דבר ה' להם. עוד צריך לדעת כוונת אומרם **ויצום אל וגו'.**

ורז"ל (שמו"ר פ"ז) דרשו שינהג ישראל בנחת וגם שינהגו כבוד במלכות, וזה דרך דרש. עוד קשה היכן תשובת אל עליון לדברי שלוחו, ומה גם שטען טענה הנשמעת, ולו יהיה שטעה וק"ו אינו ק"ו, היה לו לסתור דבריו, והגם שנוכל לומר כי העדר התשובה היא ההכחשה בק"ו כי איננו נכון, עם כל זה במה שלפנינו אין אנו יכולין לומר כן, בהעיר הערה אחת בכתוב שאחר זה וידבר ה' וגו' אם נאמר שמה שאמר משה הן בני ישראל לא חש להשיבו אל עליון אם כן למה לא רצה

ה' לדבר הדברים הנאמרים בפסוק וידבר וגוי' גם הצוואה הלז שאמר ויצוום עד אחר דבר משה לפניו הן בני ישראל.

אכן הנכון בעיני כי בא להשיבו על טענתו שלא החשיבוהו ישראל לשמוע דבריו ועוד לו כי לצד פרעה כי משה ידבר יש לו גרעון ופחיתות לצד היותו ערל שפתים כמו שפירשתי, ובאה התשובה על זה וידבר ה' אל משה ואל אהרן פי' השה אותם בשליחות ובזה ידבר אהרן גם לפרעה כי שניהם שוים בדבר, ולצד שלא יהיו נחשבים לשמוע להם אמר ויצוום פי' המליכם על בני ישראל ועל פרעה על דרך (ש"א יג) ויצוהו ה' לנגיד ומעתה הנה מוראם על ישראל ועל פרעה ואמר להוציא וגוי' פי' לסיבת פרט זה הקנה להם ה' בחינת המלכות על ישראל לבל ימאנו לצאת ועל פרעה לבל יעכב על ידם. ומכאן אתה למד שיש רשות למשה ולאהרן לרדות באיש ישראל הממאן לצאת. ואולי כי לזה נתכוון משה באומרו בני ישראל לא שמעו אלי פי' לא רצו לצאת כי אמרו ינוח לנו בן עמרם במקומו לזה המליך ה' את האחים למלכים עליהם כנזכר, ומעתה פרחת לה טענת הן בני ישראל וגוי' כי מעתה והלאה מורא מלכות עליהם ועל פרעה וידבר משה אליו כדבר אל עבדו וכמו שכן היה, ובזה נתישבו הדברים על נכון: (אור החיים)

ספורנו ויצוום. מנה אותם לשרים, כמו ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו וצוך לנגיד וזולתם: **אל בני ישראל.** על בני ישראל, כמו אל ההרים לא אכל: **ואל פרעה מלך מצרים להוציא.** ועל פרעה מלך מצרים מנה אותם לשרים בענין הוצאת ישראל ממצרים, באופן שישראל וגם פרעה ישמעו על כרחם למשה ולאהרן הממונים עליהם מאתו יתברך: (ספורנו)

יד & שני אלה ראשי בית-אבותם בני ראובן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל חֲנוּךְ וּפְלוֹאֵ חֲצֹרֶן וְכַרְמֵי אֵלֶּה

אונקלוס אֵלֶּיךָ רִישֵׁי בֵּית אֲבֹתֶיךָ בְּנֵי רְאוּבֵן בּוֹכְרָא דִּישְׂרָאֵל חֲנוּךְ וּפְלוֹאֵ חֲצֹרֶן וְכַרְמֵי אֵלֶּיךָ

יונתן אֵלֶּיךָ רִישֵׁי בֵּית אֲבֹתֶיךָ בְּנֵי דְרְאוּבֵן בּוֹכְרָא דִּישְׂרָאֵל חֲנוּךְ וּפְלוֹאֵ חֲצֹרֶן וְכַרְמֵי אֵלֶּיךָ

רש"י אלה ראשי בית אבותם. מתוך שהזקק ליחס שבטו של לוי עד משה ואהרן שבטיל משה ואהרן, התחיל ליחסם לך תולדותם (ה) מראובן. (ובפסיקתא גדולה ראיתי, לפי שקנטרם יעקב אבינו לשלשה שבטים הללו בשעת מותו, חזר הכתוב ויחסם כאן לבדם, לומר שחשובים הם): (רש"י)

שפתי חכמים (ה) וא"ת עדיין יש להקשות למה לא התחיל משבט לוי. ותירץ הרמב"ן דא"כ היה נראה שלוי הוא זכור היחס מכאן ואילך לכבוד משה לכך התחיל מראובן להודיע שנסאר ראובן זכור ליחס ונמנה לוי שלישי לשבטים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אלה ראשי בית אבותם. על משה ואהרן או שב אל בני יש. ראל הנזכרים למעלה. והאנשים הם מיורדי מצרים והחל מראובן כי לא נשאר לו

כבוד רק להתייחס ראשון ואלה ארבעת בניו הם יורדי מצרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן אלה ראשי בית אבותם. לא רצה הכתוב להתחיל אלה שמות בני לוי לתולדותם, שלא יראה שיהיה לוי בכור היחס מכאן ואילך לכבוד משה, אבל הזכיר אחיו הגדולים ממנו וכי הוא נמנה שלישי. והזכיר בבני לוי "לתולדותם", כי בראובן ושמעון לא הזכיר רק יורדי מצרים עמהם, ובלוי יזכיר תולדותיו ושנותיו ותולדות אבות הנביאים ושנותם לכבודם. ועוד כי הם בעצמם חסידי עליון ראויין לספר בהן כאבות העולם: (הרמב"ן)

אור החיים אלה ראשי וגוי'. טעם שהעלה מספר בני ישראל עד משה, לפי מה שפירשתי בסמוך שהמליכם על ישראל יחס אותם הכתוב לומר כי אין מעמידין על ישראל אלא המיוחס עד יעקב, ולזה לא יחס אותם הכתוב קודם אלא אחר מאמר משה הן בני ישראל ותשובת ה' אליו ויצום שהמליך אותם ונכון: (אור החיים)

ספורנו אלה ראשי בית אבותם. בדיון מנה את אלה שרים על ישראל, כי הם היו נכבדים מכל האומה, וזה כי ראובן בכור ישראל, ולא היו מצאצאיו אנשים ראויים להקרא בשם זולתי בניו הנזכרים שהיו מכלל ע'י נפש שכבר מתו, כמו שבאר באמרו וימת יוסף וכל אחיו וגוי' וכך היה מבני שמעון, אבל לוי שהאריך ימים על כלם גדל גם את בני בניו להבין ולהורות, וכן קהת ועמרם, באופן שיצאו מהם משה ואהרן ומרים: (ספורנו)

כלי יקר אלה ראשי בית אבותם. לפי שרצה ה' ליתן אורייתא תליתאה ע"י שבט משולש בהרבה מיני שילוש שזכרו בגמ', (שבת פח.) ע"כ התחיל לבדוק בראשי בית אבותם ומצא ראובן ד' משפחות, ושמעון ה' משפחות, ולוי ג' משפחות על כן פסל הראשונים ובחר בלוי המשולש פעמים. והמפרשים אמרו שהיה מחפש בראובן תחילה אם ימצא בבניו איש כלבבו הראוי לזה השליחות, כדרך שחפש שמואל הנביא בבני ישי, וילפינו חיפוש מחיפוש דהתם מה להלן פסל הראשונים עד אשר מצא איש כלבבו, כך רצה לחפש כאן בבני ראובן ושמעון ויחפש ולא מצא עד אשר תהה בקנקנו של לוי ומצא את אהרן ומשה, ושוב לא היה צריך לחפש. (כלי יקר)

[טו] וּבְנֵי שִׁמְעוֹן יְמוּאֵל וְיָמִין וְאַהֲדָ וְיִכִּין וְצַחַר וְשָׂאוּל בֶּן-הַכְּנַעֲנִית אֵלֶּה מִשְׁפַּחַת שִׁמְעוֹן:

אונקלוס ובני שמעון ימואל וימין ואהד ויכין וצחר ושאוול בר כנעניתא אלן זרעית שמעון: (אונקלוס)

יונתן ובנוי דשמעון ימואל וימין ואהד ויכין וצחר ושאוול הוא זמרי דאשאיל נפשיה לזנותא הי בכנענאי אלן ייחוסין דשמעון: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ובני. משפחת אוהד נכרתה במצרים או במדבר כי איננה נזכרת בפרשת פנחס: וצחר. הוא זרת: (אבן עזרא)

[טז] וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי-לֵוִי לְתוֹלְדוֹתָם גֵּרְשׁוֹן וְקַהֲת וּמְרָרִי וְשִׁנִּי חִי לֵוִי שִׁבְעַ

וּשְׁלֹשִׁים

וּמֵאָת

שָׁנָה:

אונקלוס וַאֲלֵין שְׁמַהַת בְּנֵי לֹוי לְתוֹלְדֹתֵיהוֹן גְּרִשׁוֹן וּקְהַת וּמְרָרִי וּשְׁנֵי חַיֵּי לֹוי מֵאָה וּתְלָתִין וּשְׁבַע

יונתן וַאֲלֵין שְׁמַהַת בְּנֵי דְלֹוי לְיִיחֻוּסִיָּהוֹן גְּרִשׁוֹן וּקְהַת וּמְרָרִי וּשְׁנֵי חַיֵּי דְלֹוי מֵאָה וּתְלָתִין וּשְׁבַע שְׁנֵי חַיֵּי אֶד דְחָמָא יַת מִשָּׁה וַיַּת אֶהֱרֹן פְּרִיקָנְיָא דִישְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

רש"י ושני חיי לוי וגו'. למה נמנו שנותיו של לוי, להודיע כמה ימי השעבוד, שכל זמן שאחד מן השבטים קיים, לא היה שעבוד, שנאמר וימת יוסף וכל אחיו (שמות א, ו). ואח"כ ויקם מלך חדש, ולוי האריך ימים (ו) על כולם: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) נמלא שלא עבדו אלל"ה שנה דהא יוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה ובאותו זמן היה לוי בן ל"ד שנה דהא בששה שנים נולדו כולם חוץ מבנימין הולל מהם ב' שנים עד שנולד לוי שהוא ג' לראובן נמלא שהיה לוי גדול מיוסף ד' שנים ואח"כ היה ז' שני שובע ושנתים רעב וכשעברו ב' שנים משני הרעב באו למצרים ובאותו זמן היה לוי בן מ"ג והל"ז שנים היה כשמת לא מהן מ"ג אז נשארו עדיין ל"ד שנים מלוי שלא התחיל השעבוד ורד"ו שנים היו במצרים לא מרד"ו שנים ל"ד שנים של לוי שלא התחיל השעבוד נמלא שלא נשתעבדו אלל"ה קי"ו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא בני לוי. הזכיר אלה השני שבטים בתחלה בעבור שהם גדולים מלוי. כי לוי הוא העיקר כי לא בא לפרש עתה רק יחס משה ואהרן והזכיר גרשון וקהת ומררי כאשר נולדו הם ירדו מצרים: הוא אהרן ומשה. הקדים שם אהרן בעבור שניו. והזכיר חיי לוי ולא הזכיר חיי השבטים בעבור כבוד משה ואהרן: (אבן עזרא)

[יז] בְּנֵי גְרִשׁוֹן לְבָנֵי וּשְׁמֵעִי לְמִשְׁפַּחְתָּם:

אונקלוס בְּנֵי גְרִשׁוֹן לְבָנֵי וּשְׁמֵעִי לְזִרְעֵיתֵיהוֹן: (אונקלוס)

יונתן בְּנֵי דְגְרִשׁוֹם לְבָנֵי וּשְׁמֵעִי לְיִיחֻוּסִיָּהוֹן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא בני גרשון. לא היו לו בנים כי אם שניהם: (אבן עזרא)

[יח] וּבְנֵי קְהַת עֲמָרָם וַיִּצְהָר וְחִבְרֹן וְעִזִּיאֵל וּשְׁנֵי חַיֵּי קְהַת שְׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים וּמֵאָת שָׁנָה:

אונקלוס וּבְנֵי קְהַת עֲמָרָם וַיִּצְהָר וְחִבְרֹן וְעִזִּיאֵל וּשְׁנֵי חַיֵּי קְהַת מֵאָה וּתְלָתִין וּתְלָת שָׁנִין: (אונקלוס)

יונתן וּבְנוֹי דְקָהָת עִמָּרְם וַיִּצְהָר וְחִבְרוֹן וְעִזְיָאֵל וּשְׁנֵי חֵיוִי דְקָהָת חֲסִידָא מְאָה וַתְּלַתִּין וַתְּלַת שְׁנֵין חִיָּיא עַד דְּחִמָּא נַת פִּינְחָס הוּא אֱלִיהוּ פְּהִנָּא רַבָּא דְעֵתִיד לְמִשְׁתַּלְחָא לְגְלוּתָא דְיִשְׂרָאֵל בְּסוּף יוֹמָא : (תרגום יונתן)

רש"י ושני חיי קהת. ושני חיי עמרם וגו'. מחשבון זה אנו למדים על מושב בני ישראל ארבע מאות שנה שאמר הכתוב, שלא בארץ מצרים לבדה היו, אלא מיום שנולד יצחק, שהרי קהת מיורדי מצרים היה, חשוב כל שנותיו ושנות עמרם ושמונים של משה, לא תמלאם ד' מאות שנה, והרבה שנים נכלעים לבנים בשני האבות: (רש"י)

אבן עזרא ובני. הזכיר חיי קהת ולא חיי גרשום ומררי בעבור כבוד השלוחים: (אבן עזרא)

יט ובני מררי מחלי ומושי אלה משפחת הלוי לתלדתם:

אונקלוס ובני מררי מחלי ומושי אלן ורעית לוי לתולדתהון: (אונקלוס)

יונתן ובנוי דמררי מחלי ומושי אלן וחסין דלוי לגנסתהון: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ובני מררי. שנים היו בניו ולא יותר. על כן אמר אלה משפחות הלוי לתולדותם כי לא הולידו יורדי מצרים רק אלה בני יעקב. גם הזכיר שני חיי עמרם כעבור כבוד בניו: (אבן עזרא)

כ וילקח עמרם את-יוכבד דדתו לו לאשה ותלד לו את-אהרן ואת-משה ושני חיי: עמרם שבע ושלשים ומאת שנה:

אונקלוס ונסיב עמרם את יוכבד אחת אבותיה ליה לאנתו וילידת ליה את אהרן ואת משה ושני חיי עמרם מאה ותלתין ושבע שנין: (אונקלוס)

יונתן ונסיב עמרם את יוכבד חבבתיה ליה לאנתו וילידת ליה את אהרן ואת משה ושני חיי דעמרם מאה ותלתין ושבע שנין חייא עד דחמא את בני רחבא בר גרשום בר משה: (תרגום יונתן)

רש"י יוכבד דלתו. אחת אבותיה, (ז) בת לוי אחות קהת: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) ר"ל שלא תפרש כמו דודתך הנאמר צפ' עריות ואל דודתך לא תקרב והתם פירושו אשת דודו דהא יוכבד היתה בת לוי וא"כ היתה נמי אחות קהת דהא קהת היה בן לוי וקהת היה אביו של עמרם א"כ נמאלת שהיתה אחות אביו: (שפתי חכמים)

דעת זקנים ויקח עמרם. מדרש לפי שנולד משה מאחות אב לכך לא נכתב כרת בערות דודתו מפני כבודו. וזה שייסד הפייט באזהרות חוקה אחות אב על כל נעלם תכסך בושה ונכרת לעולם: (דעת זקנים)

[כא] ובני יצהר קרח ונפג וזכרי:

אונקלוס ובני יצהר קרח ונפג וזכרי: (אונקלוס)

יונתן ובנוי דיצהר קרח ונפג וזכרי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ובני יצהר. הזכיר אלה בעבור קרח שהריב עם משה: (אבן עזרא)

דעת זקנים ובני יצהר. למה חשב בני עמרם ובני יצהר ובני עוזיאל שהם בני בני של קהת ולא בני בני של גרשון ומררי ולא חשיב נמי בני של חברון כמו שאר בני בני. וי"ל דחשיב בני עמרם מפני משה ואהרן ובני יצהר מפני קרח מפני שעתיד לדבר ממנו לקמן ובני עוזיאל מישאל ואליצפן אבל לא מבני האחרים שלא דבר בהן בשום מקום לכך לא האריך בהם כאן להזכיר בניהם. אי נמי שלא היו לו בנים: (דעת זקנים)

[כב] ובני עזיאל מישאל ואלצפן וסתרי:

אונקלוס ובני עזיאל מישאל ואלצפן וסתרי: (אונקלוס)

יונתן ובנוי דעזיאל מישאל ואלצפן וסתרי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ובני עוזיאל. הזכיר עוזיאל כעבור כבוד מישאל ואלצפן בתורי. ולא חש להזכיר בני חברון: (אבן עזרא)

[כג] ויקח אהרן את אלישבע בת-עמינדב אחות נחשון לו לאשה ותלד לו את-נדב ואת-אביהוא ואת-אלעזר ואת-איתמר:

אונקלוס ונסיב אהרן ית אלישבע בת עמינדב אחתה דנחשון ליה לאנתו וילידת ליה ית נדב וית אביהוא ית אלעזר וית איתמר: (אונקלוס)

יונתן ונסיב אהרן ית אלישבע ברת עמינדב אחתיה דנחשון ליה לאנתו וילידת ליה ית נדב וית אביהוא ית אלעזר וית איתמר: (תרגום יונתן)

רש"י אחות נחשון. מכאן למדנו, הנושא אשה כריך לבדוק (ח) בלחיה (ב"ב קי. שמו"ר)

שפתי חכמים (ח) ולא"ס] אצל גבי לבן דרשו להגיד שצחה משום ללא שייך לומר שצדק בלבן ועוד ללא הל"ל לא את אציה ולא אחיה ולא מקומה שצבר הזכרו למעלה וע"כ כולם באים לדרשה וליכא למימר דלמא אה"נ שרריך לצדוק ככולם חדא דבשלמא באחיה שייך הטעם משום דרוב בני דומים לאחי האם משא"כ באציה וכ"ס באנשי מקומה ועוד דא"כ למה צדק אהרן באחיה בלבד דהא לא נכתב **שם אציה מיותר:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקח. הזכיר אשת אהרן בעבור כבוד אלעזר והזכיר אחות נחשון בעבור כבוד הכהונה. והזכיר בני קרח כי היו צדיקים דכתיב ובני קרח לא מתו. ושמואל הנביא **הי מבני קרח:** (אבן עזרא)

הרמב"ן ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון. כאשר הזכיר אם הנביאים לכבודם, ולומר שהיא בת לוי איש צדיק, ונרמז שנעשה בה נס, כן הזכיר אם הכהונה שהיא מיוחסת מזרע המלוכה, אחות הנשיא הגדול. והזכיר אמו של פנחס שהוא ג"כ כהן שזכה בה מעצמו (זבחים קא:). ואם היה זה שם פוטיאל **שם איננו:**

נדרש, מה טעם להזכיר שם אדם לא ידענו מי הוא, ולכן אמרו רבותינו (ב"ב קי; סוטה מג.) שהוא מזרע יוסף שפטפט ביצרו ומזרע יתרו שפטם עגלים לעבודת גלולים, והוזכר לשבח שזכו בצדקתם לכהונת עולם.

ועל דרך הפשט נאמר שהכתובים מזכירים במלכים שמות אמותם, ושם אמו מעכה בת אבישלום (מ"א טו ב~י), ושם אמו עזובה בת שלחי (דה"י"ב כ לא), וכן כולם. או שהיה פוטיאל נכבד וידוע בדורו והזכירו לשבח. ואמר הכתוב **מבנות פוטיאל**, ולא אמר "בת פוטיאל", כי היו לו בנות רבות והוא בחר מהן האחת. או שלא היתה בתו אבל בתו, מתחסת אליו למעלתו, ועל כן לא הזכיר שמה: (הרמב"ן)

ספורנו ואהרן לקח את אחות נחשון. החשוב בדורו, והוליד ראשי הדור שנבחרו אחר כך לכהונה. ואלעזר לקח מבנות פוטיאל שהיה גם כן חשוב בדורו, והוליד את **פנחס שזכה לברית שלום:** (ספורנו)

[כד] וּבְנֵי קֶרַח אֶסִיר וְאַלְקָנָה וְאַבְיָאָסָף אֶלֶּה מִשְׁפַּחַת הַקֶּרָחִי:

אונקלוס ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף אליו זרעית קרח: (אונקלוס)

יונתן ובנוי דקרח אסיר ואלקנה ואביאסף אליו ייחוסי דקרח: (תרגום יונתן)

בעל הטורים אסיר. ב' במסורה אסיר ואלקנה. להוציא ממסגר אסיר. זהו שאמרו על בני קרח שמקום נתבצר להם בגיהנם וזהו להוציא ממסגר אסיר: (בעל הטורים)

[כה] וְאַלְעָזָר בֶּן-אֶהֱרֹן לָקַח-לָוִי מִבְּנוֹת פּוּטִיאל לָוִי לְאִשָּׁה וַתֵּלֶד לּוֹ אֶת-פִּינְחָס

אלה ראשי אבות הלוים למשפחתם:

אונקלוס וְאֶלְעָזָר בֶּר אֶהָרֹן נָסִיב לֵיה מִבְּנֵי פּוּטִיאל לֵיה לְאֶנְתּוֹ וְיִלְדֵת לֵיה זֶת פִּינְחָס אֶלֶין רִישִׁי אֲבֹהַת לִינְאִי לְזֶרְעֵתְהוֹן : (אונקלוס)

יונתן וְאֶלְעָזָר בֶּר אֶהָרֹן נָסִיב לֵיה מִבְּרַתּוֹי דִּיתְרוֹ הוּא פּוּטִיאל לֵיה לְאֶנְתּוֹ וְיִלְדֵת לֵיה זֶת פִּינְחָס אֶלֶין רִישִׁי אֲבֹהַת לִינְאִי : יִיחֻסִּיהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י **מזנות פוטיאל**. מזרע יתרו שפטס (ט) עגלים לעבודת אלילים, ומזרע יוסף שפטפט (י) בינרו (ב"ב קט:): (רש"י)

שפתי חכמים (ט) סוטה דף מ"ג ר"ל שאביו הי' משבטו של יוסף ואמו היתה מזרע יתרו או להיפך ודייקי מדכתיב פוטיאל ביו"ד למשמע לשון רבים א"נ מדכתיב מזנות למשמע נמי לשון רבים ר"ל שייחסו בשביל שני יחוסים וא"ל דלמא שם אדם הוא ששמו פוטיאל וי"ל דדייק מדכתיב ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון ש"מ דבא הכתוב לייחסם ה"נ פוטיאל בא לייחסו: (י) י"מ שמרד וי"מ שזילזל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואלעזר. הזכיר אשת אלעזר בעבור כבוד פנחס כי לו נתנה הכהונה לעולם ע"כ מדרך הסברא. פוטיאל הי' מבני ישראל ולא ידענו טעם פוטיאל כאשר לא ידענו טעם למישאל וכל שמות הנזכרים כמו אהרן. ולולי נכתב מעשה משה לא היינו יודעין למה נקרא כן: (אבן עזרא)

ספורנו **אלה ראשי אבות הלוים**. באופן שאלה משה ואהרן הנזכרים היו ראשי אבות הלוים: (ספורנו)

בנו הוא אהרן ומשה אשר אמר יהוה להם הוציאו את-בני ישראל מארץ מצרים: על-צבאתם:

אונקלוס הוא אהרן ומשה די אמר יי להון אפיקו ית בני ישראל מארעא דמצרים על חיליהון: (אונקלוס)

יונתן איהו אהרן ומשה דאמר יי להון הנפיקו ית בני ישראל פריקו מארעא דמצרים על חיליהון: (תרגום יונתן)

רש"י הוא אהרן ומשה. אלו שהזכרו למעלה שילדה יוכבד לעמרם. הוא אהרן ומשה אשר אמר ה', יש מקומות שמקדים אהרן למשה ויש מקומות שמקדים משה לאהרן, לומר כך שקולין כאחד: על נבאותם. נבאותם, (כ) כל נבאם לשבטיהם, יש על, שאינו אלא במקום אות אחת, ועל חרבך תחיה, כמו בחרבך. עמדתם על חרבכם (יחזקאל לג, כו), כמו בחרבכם: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) לעל לבאותם משמע שהוליו את ישראל יותר מלבאותם. ח"נ
למשמע שהוליו את לבאותם בתחלה וזה אינו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא הוא אהרן ומשה. הקדים אהרן למשה כי הוא גדול בשנים. ועוד כי הוא
התנבא לישראל קודם בא משה: (אבן עזרא)

אור החיים הוא אהרן ומשה. פי' המיוחסים בפרשה, הם אשר אמר ה' להם
הוציאו פי' לצד שיש בידם יכולת להוציא שהם מלכי פרעה מלך מצרים ובני
ישראל כמו שפי' בפסוק ויצום, לזה אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ
מצרים וכל הממאן יכוהו בשבט מוסר אשר הכין ה' לגו כסילים. (אור החיים)

ספורנו הוא אהרן ומשה. ואלה הנכבדים מכל בית אבותם הם האנשים שבדין
ובראוי אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל, כי היו ראויים להיות דבריהם
נשמעים אצל כל ישראל: על צבאותם. כל קהל עם פרטיו יחדיו: (ספורנו)

כלי יקר הוא אהרן ומשה. הוא משה ואהרן. לפי שבעיקר השליחות נראה כי
משה העיקר שהרי אליו לבד נראה ה' בסנה, והייתי אומר שאהרן טפל אליו ת"ל
הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל, לומר לך שיש חלק
לאהרן בהוצאה כמו למשה ע"כ הקדים את אהרן, אבל בענין הדבור אל פרעה
נראה כי אהרן העיקר ומשה נופל לו שהרי משה היה כבד פה וכבד לשון, ע"כ
אמר הם המדברים אל פרעה מלך מצרים הוא משה ואהרן, הקדים את משה
לומר לך שאפילו בענין הדבור אל פרעה אינו טפל לאהרן אלא שקולים המה בכל
דבר.

דבר אחר, לפי שמצינו שקודם שליחות זה היה אהרן שלוח אל ישראל להשיבם
מדרכיהם הרעים כדי שיהיו ראויים ליציאה ממצרים, ובאותו שליחות היה
אהרן העיקר ועל זה אמר משה שלח נא ביד תשלח, היינו ביד מי שאתה רגיל
לשלוח, כמו שפירש"י על אותו פסוק (שמות ד. יג), ועל אותו שליחות אמר הוא אהרן
ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו וגו', כי באותו שליחות היה אהרן העיקר ע"כ
הקדימו, אבל בשליחות של עכשיו שעיקרו אל פרעה ודאי משה העיקר ע"כ
הקדימו, ואמר הם המדברים אל פרעה וגו' הוא משה ואהרן. (כלי יקר)

[כז] הם המדברים אל-פרעה מלך-מצרים להוציא את-בני-ישראל ממצרים
הוא משה ואהרן:

אונקלוס אנון דמלליו עם פרעה מלכא דמצרים לאפקא ית בני ישראל ממצרים
הוא משה ואהרן: (אונקלוס)

יונתן הינון דמלליו עם פרעה מלכא דמצרים להנפקא ית בני ישראל ממצרים
הוא משה נביא ואהרן פהנא: (תרגום יונתן)

רש"י הם המדברים וגו'. הם שנלטו הם שקיימו: הוא משה ואהרן. הם

אבן עזרא **הם**. עתה מעת שדברו אל פרעה הקדים משה בעבור גודל מעלתו והשם דבר עמו פנים אל פנים ונגש אל הערפל אשר שם השם. ולא כן אהרן. והכתוב מעיד לא כן עבדי משה. ואהרן אמר לו פעמים בי אדוני. על כן לא תמצא בכל התורה מתחלת זה הפסוק שלא יקדים משה לאהרן. וככה בנביאים וככה בכתובים. ואין טענה ממלת ואלה תולדות אהרן ומשה. גם ותלד לו את אהרן ואת משה. כי כאשר נולדו הזכרים. והעד תולדות גם ותלד: (אבן עזרא)

אור החיים ואומרו **הם המדברים**, פי' כמלך. הגוזר על עבדו בדבר שפתים לעשות דבר. עוד יכוין להודיע שהגם שתמצא שאמר הכתוב שידבר משה תדע כי גם אהרן דיבר כאשר אבאר בפסוק ויהי ביום דבר ה':

הוא משה ואהרן. פי' ששקולים הם, ולזה פעם יקדים משה ופעם יקדים אהרן, ומעתה יכול לומר על שניהם לשון יחיד הוא משה ואהרן. ואולי כי טעם שאמר בסמוך לשון רבים הם המדברים לצד שבדיבור ישתנו: (אור החיים)

ספורנו **הם המדברים**. הם היו ראויים לדבר לפרעה ולהיות נשמעים ממנו: (ספורנו)

[כח] וַיְהִי בַיּוֹם דִּבֶּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם: (ס)

אונקלוס וַיְהִי בַיּוֹמָא דְמַלִּיל יְיָ עִם מֹשֶׁה בְּאֶרְעָא דְמִצְרָיִם: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַיְהִי בַיּוֹמָא דְמַלִּיל יְיָ עִם מֹשֶׁה בְּאֶרְעָא דְמִצְרָיִם הָוּה אֶהְרֹן מְצִית אוֹדְיָנְיָ וְשָׁמַע מֶה דְמַלִּיל עִמֵּיהּ: (תרגום יונתן)

רש"י ויהי ביום דבר וגו'. (ל) מחובר למקרא סלחחריו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) (ג"ל) פי' דל"כ לא יתכן ויהי ביום דבר וגו' למה היה בלוחו יום אלל מחובר וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי. יש לתמוה על המסדר הפרשיות למה דבק זה הפסוק עם הבאים אחריו והוא סמוך אליהם ואם לא ידענו בו טעם כי כן. ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים. וזה שדבר לו אני ה' דבר אל פרעה. וכמוהו ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם דבק בפרשה הסמוכה אליו. אולי בעל הפסוק ידע לו טעם למה עשה כן. כי דעתו רחבה מדעתנו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים. יתכן לפרש שהכתוב מוסב למעלה, אמר ויהי זה שהיו הם המדברים אל פרעה מלך מצרים, בעת אשר דבר ה' אל משה בארץ מצרים, כי בעבור שאמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים היה נראה שהדבור לשניהם בשוה, ועתה פירש שהיה הדבור למשה והמצוה לשניהם שיוציאום. וזה טעם הפסק הפרשה: (הרמב"ן)

אור החיים **ויהי ביום דבר ה' וגו'.** פיי מה שאתה רואה כי שוה אהרן למשה בכל פרטי דבר זה היה לצד **כ** **ביום אשר דבר וגו' בארץ מצרים** פיי לשלול דיבור ראשון שהיה במדבר שאמר לו ה' (לעיל ד' יד) הלא אהרן אחיך וגו', כי שם עדיין לא השוה הכתוב אהרן למשה בשליחות מצוה זו עד שדיבר ה' עם משה בארץ מצרים, והוא אומרו **ביום דבר וגו' בארץ מצרים**, וחזר הכתוב לומר אופן הדיבור שדבר ה' עם משה בארץ מצרים, והוא. אומרו **וידבר ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל פרעה וגו' פיי** לאמר שדקדק לומר, לו אני ה', והכוונה בזה שתסתמוך על דברי, ותלך בשליחותי ותדבר אתה בעצמך אל פרעה כל אשר וגו', ותמצא שדיבור זה של אני ה' היה בארץ מצרים דכתיב (ריש משה זו) ויאמר אליו אני ה' זה היה במצרים ואמר לו שילך הוא וידבר אל פרעה לא אהרן, והגם שכבר שתף ה' עמו אהרן הנה ביארתי היטב שם במקומו שאהרן ידבר אל העם אבל לפרעה עדיין ה' חפץ שידבר משה וריצה אותו באומרו **אני ה'** ולא תחוש לשום דבר ולא רצה משה לעשות כן וחזר וטען **הן אני ערל שפתים ואיך ישמעני פרעה**, הנה דקדק הכתוב לומר שטענת ערל שפתים היתה לצד פרעה לצד שאהרן אינו מדבר עד עתה אלא לעם וכמו שכתבנו, אז אמר ה' למשה **ראה וגו' ואהרן אחיך ידבר אל פרעה פיי** גם לפרעה מלבד העם, ומעתה הושוו אהרן ומשה במצוה זו, ולזה תמצא שלא אמר ה' למשה במדבר כששתף עמו אהרן את כל ההכנות האלו האמורים כאן והיה לך לאות כי הם דברים חדשים כנזכר מטעם האמור:

והנה הראנו ה' כי הקפיד ה' על הדבר שלא עשאו משה שכל כך השתדל ה' עם משה לעשות הוא הכל. ואולי כי לזה אמר הכתוב **ויהי** לשון צער כי הענין יגיד כי יתרון, גדול היה אם עשה משה הכל, והראיה מהשתדלות ה' עמו, וכפי זה אמר **ויהי** על **חסרון** היתרון.

ואפשר כי לזה נתכוין מסדר הפרשיות לכתוב פסוק זה **ויהי ביום** בפרשה שקדמה וכפי האמת נקשר הוא עם מה שלמטה כמו שפירשנו, אלא נתכוון לומר כי. הצער הרמוז בתיבת **ויהי** היא על עשות המצוה בשניהם יחד. ואולי אם היה משה עושה מצוה זו לבדו היה מתחזק כוחו והיה נכנס לארץ ולא היו עוברים הרפתקי על ישראל במדבר, גם אם היה נכנס לארץ היה בונה בית הבחירה והיה עומד כל הימים. או אפשר שבשביל חסרון משה אמר לשון צער.

עוד יכוין מהפסיק הסדר לומר כי כל האמור הם אשר אמר ה' וגו' הם המדברים וגו' שהם שוים במצוה שניהם יחד זה היה ביום דבר ה' בארץ מצרים וגו', אבל קודם לכן הגם שאמר ה' הלא אהרן וגו' לא היו שוים במצוה כי משה הוא היה עושה כל השליחות לפרעה מה שאין כן עתה שאהרן לבד הוא ידבר אל פרעה כאומרו **יהיה נביאך וגו' ידבר אל פרעה:** (אור החיים)

ספורנו **ויהי ביום דבר ה' אל משה.** כאשר דבר ה' אל משה, שידבר אל פרעה והוא השיב שלא ישמעו אליו הנה אחר שצוה אותו ואת אהרן לשרים על ישראל ועל פרעה, כאשר הזכיר באר שלא היה המכוון בהם שוה, אבל היה שיהיה משה אלהים לפרעה, ואהרן יהיה לו למתרגם ומליץ: (ספורנו)

כלי יקר **ויהי ביום דבר ה' אל משה וגו' פירש"י** שהוא מחובר למקרא שלאחריו, וכל שאר המפרשים תפשו עליו לומר אם כן הוא למה הפסיק בנתיים, ואומר אני שרצה להורות בזה מעלת נבואת משה רבינו על כל שאר הנביאים, כי כל

הנבואות הם בחזיון לילה כמ"ש (במדבר יב.) אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו לא כן עבדי משה וגו'. כי נבואתו היתה ביום ממש, כמו שלמדו רז"ל (ילקו"ש צו תקי"א) מן פסוק ביום צותו הנאמר (בפרי צו ז.לח) שכל המצות נצטוה עליהם משה ביום, ע"כ נאמר כאן ויהי ביום כשהיה יום ממש אז דבר ה' אל משה בארץ מצרים, כי כאן התחלת נבואתו ע"כ הודיע לנו שהתחלת נבואתו היתה ביום, וכן היו מסתמא כל הנבואות של משה כולם ביום. (כלי יקר)

{כט} וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר אֲנִי יְהוָה דְּבַר אֶל-פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרָיִם אֵת כָּל-אֲשֵׁר אֲנִי דֹבֵר אֵלֶיךָ:

אונקלוס ומליל יי עם משה למימר אָנָּא יי מלל עם פְּרַעֲהַ מֶלֶכָּא דְּמִצְרַיִם ית פֶּל דִּי אָנָּא מְמַלֵּל עֲמָךְ: (אונקלוס)

יונתן ומליל יי עם משה למימר אָנָּא הוא יי מליל עם פְּרַעֲהַ מֶלֶכָּא דְּמִצְרַיִם ית פֶּל דְּאָנָּא מְמַלֵּל עֲמָךְ: (תרגום יונתן)

רש"י וידבר ה'. הוא הדבור עצמו האמור למעלה בא דבר אל פרעה מלך מצרים, אלא מתוך שהפסיק הענין כדי ליחסם, חזר הענין עליו להתחיל בו: אני ה'. כדאי אני לשלח ולקיים דברי שליחותי: (רש"י)

אבן עזרא וידבר ה'. עתה פי ענין וידבר ה' אל משה ואל אהרן. וזהו בא דבר אל פרעה מלך מצרים: (אבן עזרא)

{ל} וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לִפְנֵי יְהוָה הֵן אֲנִי עֶרְל שְׁפֹתַיִם וְאֵיךְ יִשְׁמַע אֵלַי פְּרַעֲהַ: (פ)

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה קָדָם יי הא אָנָּא יְקִיר מְמַלֵּל וְאֶכְדִּין יְקַבֵּל מִנִּי פְּרַעֲהַ: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה קָדָם יי הָאָנָּא קָשִׁי מְמַלֵּל וְאֶכְדִּין יְקַבֵּל מִנִּי פְּרַעֲהַ: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר משה לפני ה'. היא האמירה שאמר למעלה הן בני ישראל לא שמעו אלי, (מ) ושנה הכתוב כאן, כיון שהפסיק הענין, וכך היא השיטה, כאדם האומר נחזור על הראשונות: (רש"י)

שפתו חכמים (מ) פי' האמירה של ואני ערל שפתים הבא אחר הן בני ישראל לא שמעו אלי שזו היא האמירה ראשונה ושנאה בפרשה שניה לא האמירה של לא שמעו כי זו לא נשנית בפ' שניה רא"ם. ואני אומר על כל מה שנאמר בפ' ראשונה קאי והא דלא נשנית בפרשה שניה הדבור של לא שמעו אלי לדבור ההוא גם כן מרומז בפרשה שניה דקשה למה מהפך הכתוב ממה שנאמר למעלה בפרשה ראשונה דלעיל כתיב ואיך ישמע אלי פרעה ואני ערל שפתים ובפרשה שניה כתיב

הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה א"ו ה"ק הן בני ישראל לא שמעו אלי
אף על פי שכל השליחות היא לטובתם אפ"ה לא שמעו אלי בסבה שאני ערל
שפתים א"כ איך ישמע אלי פרעה והנה הוא הק"ו בעלמו שנא' צפ' ראשונה:
(שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. זהו ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים. השיבו השם ראה
נתתיך אלהים לפרעה: (אבן עזרא)

בעל הטורים הן אני. ד' דסמיכי. הכא. ואידך הן אני כפיך לאל. הן אני נשארתי
לבדי. ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש. משה אמר הן אני ערל שפתים והקב"ה
א"ל הן אני כפיך לאל כלו' אל תחוש לערלת שפתיך כי אהיה עם פיך והוריתיך
וכן ואל יאמר הסריס הן אני עץ יבש אל יאמר בלבו מי ילד לי את אלה כלומר
יבטח בשם שיש בידו לרפאותו כאשר חלה וילדה ציון: (בעל הטורים)

שמות פרק-ז

[א] ויאמר יהוה אל-משה ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהוה:
נביאך:

אונקלוס ויאמר יי למשה חזי מגיתך רב לפרעה ואהרן אחיך יהי מתרגמןך:
(אונקלוס)

**יונתן ויאמר יי למשה למא אנת מסתפי חמי דכבר שנית יתך דחילא לפרעה פאילו
אקהא דיליה ואהרן אחיך יהא נביא דילך: (תרגום יונתן)**

רש"י נתתיך אלהים לפרעה. שופט ורודה לרדותו במכות ויסורין: יהיה נביאך.
כתרגומו יהי מתורגמן, וכן כל לשון נבואה, אדם המכריז ומשמיע לעם דברי
תוכחות, והוא מגזרת ניב שפתים (ישעי' נז, יט.), ינוב חכמה, (משלי י, לא.) ויכל מהתנבאות
לשמואל (שמואל-א י, יג.), ובלע"ז קוראין לו פרידי"גר: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. טעם ראה שעשיתי לך מעלה גדולה שתהיה נחשב בעיני פרעה
כמעלת מלאך וזהו אלהים. והוא מדבר אל הנביא והנביא מדבר אל אנשי דורו.
והאומרים כי נביא. מגזרת ניב שפתים. איננו נכון כי שורש ניב מהשניים לפי
דעת חכמי צרפת. ומעלומי העי"ן לפי דעת חכמי ספרד. ושרש נביא שלש אותיות
והעד נביאים. ויתנבאו. כי האל"ף שרש. ועוד כי ניב שפתים כמו פרי. כי הוא
מגזרת תנובה. עוד ינובון בשיבה. והעד הנאמן. וניבו נבזה אכלו. ועוד מה טעם
השב אשת האיש כי נביא הוא. אם פירושו דברן הוא. רק פירושו הוא נביא
שאגלה לו סודי. כדרך כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. והוא מתענג עלי ע"כ

ויתפלל בעדך וחיה: (אבן עזרא)

דעת זקנים ראה נתתיך אלהים. לפי שעשה עצמו אלוה שנאמר לי יאורי אמר
הקב"ה אתה לו לאלהים: (דעת זקנים)

[ב] אתה תדבר את כל-אשר אצגך ואהרן אחיך ידבר אל-פרעה ושלח את-
בני-ישראל מארצו:

אונקלוס את תמלל ית כל די אפקדנדך ואהרן אחוד: ימלל עם פרעה וישלח ית בני
ישראל מארעה: (אונקלוס)

יונתן אנת תמליל לאהרון ית כל דאיפקדינדך ואהרון אחוד: ימליל לפרעה ויפטור
נת בני ישראל מארעיה: (תרגום יונתן)

רש"י אתה תדבר. פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעת מפי, (ו) ואהרן
אחיד ימלינו ויטעימנו באזני פרעה: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) פי' לכן אמר את כל אשר אלוך שאתה תדבר לפני פרעה כל
דבור ודבור פעם א' בקרה ולא יותר כמו ששמעת מפי ואהרן אחיד ידבר כל
דבור ודבור פעמים ושלש עד שיטעימנו וימלינו באזני פרעה. מהרש"ל: (שפתי
חכמים)

אבן עזרא אתה תדבר. אל אהרן. את כל אשר אצוך ואהרן אחיד ידבר אל פרעה.
ואע"פ שלא נזכר אהרן בכל פעם בבוא משה אל פרעה ידענו כי לעולם יחדו באו:
(אבן עזרא)

[ג] ואני אקשה את-לב פרעה והרביתי את-אתתי ואת-מופתי בארץ מצרים:

אונקלוס ואנא אקשי ית לבא דפרעה ואסגיתי ית אתותי וית מופתי בארעה
דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ואנא אקשי ית יצרא דלבא דפרעה ואסגי ית אתותי וית תמהני בארעה
דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י ואני אקשה. מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, (ס) וגלוי לפני שאין נחת רוח
באומות עובדי אלילים, לתת לב שלם לשוב, (ע) טוב לי שיתקשה לבו, למען
הרבות בו אותותי ותכירו את (פ) גבורותי, וכן מדתו של הקדוש ב"ה, מביא
פורענות על האומות עובדי אלילים, כדי שישמעו ישראל וייראו, שנאמר הכרתי
גוים נשמו פנותם וגו' (שפיה ג, ו), אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר (שם ז), ואף
על פי כן בחמש מכות הראשונות לא נאמר (ז) ויחזק ה' את לב פרעה, אלא ויחזק

לב פרעה. (ועיין ברא"ם שגורם כאן דבור המתחיל בלכתך לשבוע עד שמתים בידך, וכללעיל בפרשת שמות בפסוק

(רפ"י)

ע"פ:

לשוב

בלכתך

שפתי חכמים (ס) דהא ודאי הוא שפרעה ימרוד בו מאחר שהוא מחזק את לבו וכי דרך של הקב"ה כן שיתן בדעתו של אדם שיעבור על רצונו ל"פ וגלוי וכו': (ע) ר"ל ואי לא חקשה את לבו אז בודאי שיעשה תשובה וגלוי לפני שלא יעשו תשובה שלימה בלב שלם ואם אביא מכות ופורעניות עליו אז יאמרו הצרות כך מדתו של הקב"ה שמביא פורעניות על מי שחוזר בתשובה והם לא יודעין שאינו חוזר בתשובה בלב שלם לכן חקשה את לבו כדי שלא יחזור בתשובה כלל ואז יכול אני להרבות מופתי להביא פורעניות עליו לעיני כל אדם: (פ) דייק מדכתיב בקרא והרציתי את אותותי דמשמע מן הקרא שיביא עליו מכות ועונשים יותר על מה שחטא ור"כ קשה למה הוא רוצה להביא עליו מכות יתירות יותר על מה שחטא ועז"פ כדי שתכירו אתם את גבורתי וע"ז מביא ראיה וכן מדתו וכו' וק"ל: (ס) פי' אע"פ שלפ"ז היה ראוי שיקשה ה' את לבו גם כן מכות הראשונות אעפ"כ רצה ה' שיפרסם רשעתו להודיע שאף בלתי החיזוק של הקב"ה הוא מתחזק מעלמו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואגי אקשה. יש לשאול אם השם הקשה את לבו מה פשעו ומה חטאתו. והתשובה כי השם נתן חכמה לאדם ונטע בלבו שכל לקבל כח עליון להוסיף על טובתו. או לחסר מרעתו. וזה אפרש בפרשת כי תשא. ובפסוק מי יתן והיה לבבם זה. והנה טעם אקשה את לבו למען רבות מופתי. ורבי ישועה אמר כי טעם אקשה את לבו לסבול את המכות. ולא דבר נכונה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואני אקשה את לב פרעה. אמרו במדרש רבה (שמו"ר ה ו) גילה לו שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו הדין, תחת שהעבידם בעבודה קשה. ועוד שם (יג ד) כי אני הכבדתי את לבו (להלן י א), אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה. אמר רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינין, אלא אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע, כיון ששגר הקב"ה אצלו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך:

והנה פירשו בשאלה אשר ישאלו הכל, אם השם הקשה את לבו מה פשעו, ויש בו שני טעמים ושניהם אמת. האחד, כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם, נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה, כאשר באו בזה פסוקים רבים בתורה ובכתובים, ולפי מעשיו הראשונים נדון. והטעם השני, כי היו חצי המכות עליו בפשעו, כי לא נאמר בהן רק ויחזק לב פרעה (להלן פסוק יג, כב, ח טו), ויכבד פרעה את לבו (להלן ח כח, ט ז). הנה לא רצה לשלחם לכבוד השם, אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול אותם, רך לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות, לא לעשות רצון בוראו. ואז הקשה השם את רוחו ואמץ את לבבו למען

ספר שמו, כענין שכתוב והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וגוי
(יחזקאל) (כג):

ואשר אמר קודם המכות (לעיל ד כא) ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם,
יודיע למשה העתיד לעשות בו במכות האחרונות, כענין שאמר (לעיל ג יט) ואני
ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך. וזה טעם ואני אקשה את לב פרעה
והרבתי את אותותי, כלומר שאקשה לבו למען רבות מופתי בארץ מצרים. כי
בחמש מכות האחרונות גם בטביעת הים נאמר ויחזק ה' (להלן יד ח), כי לב מלך
ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו (משלי כא א): (הרמב"ן)

בעל הטורים ואני אקשה. ועליו נאמר עם עקש תתפתל עקש בגי' מלך מצרים:
(בעל הטורים)

ספורנו ואני אקשה. הנה בהיות האל חפץ בתשובת רשעים ולא במיתתם, כאמרו
חי אני נאם ה', אם אחפוץ במות הרשע, כי אם בשוב הרשע מדרכו וחיה, אמר
שירבה את אותותיו ואת מופתיו, וזה להשיב את המצרים בתשובה, בהודיע
להם גדלו וחסדו באותות ובמופתים, כאמרו בעבור זאת העמדתיך, בעבור
הראותך את כחי ועם זה היתה הכונה שישראל יראו וייראו, כאמרו למען שיתי
אותותי אלה בקרבו, ולמען תספר, ואין ספק שלולא הכבדת הלב היה פרעה
משלח את ישראל בלי ספק, לא על צד תשובה והכנעה לאל יתברך, שיתנחם
מהיות מורד, אף על פי שהכיר גדלו וטובו, אלא על צד היותו בלתי יכול לסבול
עוד את צרת המכות, כמו שהגידו עבדיו באמרם הטרם תדע כי אבדה מצרים
וזאת לא היתה תשובה כלל. אבל אם היה פרעה חפץ להכנע לאל יתברך, ולשוב
אליו בתשובה שלמה, לא היה לו מזה שום מונע. והנה אמר האל יתברך ואני
אקשה את לב פרעה, שיתאמץ לסבול המכות ולא ישלח מיראת המכות את
ישראל, למען שיתי אותותי אלה בקרבו, שמהם יכירו גדלי וטובי וישובו
המצרים באיזו תשובה אמתית. ולמען תספר אתה ישראל הרואה בצרתם,
באזני בנך להודיע שכל אלה יפעל אל עם גכר להשיבו אליו, וזה כשישפשו
במעשיהם בבוא עליהם איזה פורענות: (ספורנו)

יד ולא-ישמע אִלְכֶם פְּרַעַה וְנִתְתִי אֶת-יְדֵי בְּמִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-צְבָאתִי אֶת-
עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁפְטִים גְּדֹלִים:

אונקלוס וְלֹא יִקְבַּל מִנְכוֹן פְּרַעַה וְאֶתְּנוּ יְת מִחַת גְּבֵרְתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶפִּיק יְת חִילִי יְת
עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם בְּדִינִין רַבְרָבִין: (אונקלוס)

יונתן וְלֹא יִקְבַּל מִנְכוֹן פְּרַעַה וְאִיגְרִי בְּהוֹן גִּירִין דְּקָטוּל וְאֶתְּנוּ מִחַת גְּבוּרַת יְדֵי
בְּמִצְרַיִם וְאֶפִּיק יְת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל פְּרִיקִין מֵאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם בְּדִינִין רַבְרָבִין:
(תרגום יונתן)

אבן עזרא ונתתי את ידי. מכת. כי ביד היא כדרך בני אדם. וטעם **צבאותי.** כמו
שהם המלאכים צבאות ה' בשמים. כך הם ישראל בארץ: (אבן עזרא)

אור החיים ולא ישמע. קשה אחר שאמר ואני אקשה מה מקום לומר ולא ישמע.
עוד צריך לדעת מה נתנית יד זו חדשה שאינה בכלל אותות ומופתים האמורים
למעלה בהקשאת לבו. עוד יש לדקדק בכתוב.

אכן כוונת הכתוב הוא בתחלה אמר **ואני אקשה** וגוי' והרביתי ומודיע עוד שאחר שירבה מופתים יוסיף פרעה הרשע על חטאתו פשע ולא ירצה לשמוע השליחות עוד מכם כשאשלח אתכם אליו, וכן היה דכתיב (לקמן י כח) אל תוסף ראות פני וגוי', ומודיע ה' למשה כי בעשותו כן אז הוא גבולו כי תכף ומיד יתן ה' ידו פני מכת בכורות על דרך אומרו (דה"א כא) וחרבו שלופה בידו. ואמר בכינוי אליו **את ידי** לומר כי מכה זו יעשנה ה' בידו ממש כביכול כאומרם ז"ל (מכילתא בא) אני ולא מלאך ולא שרף ולא שליח אלא הקב"ה בכבודו וכו', ובאמצעות מכה זו תיכף ומיד אוציא את צבאותי. ורמז גם כן על מה שעשה באלהיהם שפטים גדולים במכת בכורות כידוע:

ובזה נחה דעתי במאמר משה שם כשאמר לו פרעה אל תוסף וגוי' השיבו כן דברת לא אוסיף וגוי', וקשה על משה רבינו על מי סמך לומר לא אוסיף וגוי' ואם יאמר לו אלהינו לך אל פרעה פעם אחרת מה יענה, ולפי מה שפירשנו טעמו לשבח כי ה' אמר אליו כי כשיגיע למדרגת מיאון שמיעת דבריהם זה הוא סוף גזירתו לנטות ה' ידו וגוי' ולהוציא לזה כשאמר לו אל תוסף וגוי' הרי שלל השמיעה שלא ישמע עוד מהם דבר קטן וגדול ואפ"י ראות פניהם אסר על עצמו לזה תכף אמר אליו כן דברת לא אוסיף וגוי', אלא עוד תשמענה אזנך דבר עתה וגוי', ודבר זה של מכת בכורות כבר הודיעהו ה' וכמו שפירשתי בפרשת שמות בפסוק (ד כב) כה אמר ה' בני בכורי ישראל דרשו משם:

והוצאתי את צבאותי את עמי וגוי'. צריך לדעת מי הם הצבאות, ואם הם ישראל היה לו לומר את צבאות עמי בני ישראל. ואולי כי יכוין ה' לרשום בתורה הפלגת מעלתינו אצלו כי אין לו צבאות מיוחדים לו כישראל, ולזה אם היה אומר את צבאות עמי וגוי' היה מקום לומר כי ה' יש לו הרבה צבאי צבאות וזה אחד מהם, לזה אמר **את צבאותי** סתם לומר הרשומים ואין צורך לומר צבא פלוני כי באומרך צבאות ה' אחד הוא המיוחד, ואחר כך אמר מי הוא זה ואיזה הוא **עמי בני ישראל**, ויתבאר הכתוב על דרך כלל ופרט אין בכלל צבאותי אלא הפרט שהם בני ישראל, ומעתה לא יקרא בכינוי צבאות ה' אלא ישראל המרוממים והמעולים: (אור החיים)

ספורנו **ולא ישמע אליכם פרעה**. לא קודם ההקשאה, גם לא אחרי כן עם ראותו רבוי האותות והמופתים, ולכן אעשה כהם שפטים, והם מכת בכורות וטביעת מצרים בים סוף, ששניהם בלבד היו על צד עונש להם מדה כנגד מדה. אבל שאר המכות היו אותות ומופתים להשיבם בתשובה, כאמרו בזאת תדע כי אני ה', בעבור תדע כי אני ה' בקרב הארץ, למען תדע כי לה' הארץ, למען שיתי אותותי אלה בקרבו, ולמען תספר וידעתם. אתה ישראל והמצרים. וגם כשהטביעם בים לעשות באופן שהנשארים במצרים יכירו וידעו כאמרו וידעו מצרים כי אני ה': (ספורנו)

וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי יְהוָה בְּנֹטְתִי אֶת-יְדֵי עַל-מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם:

אונקלוס **וַיִּדְעוּן מִצְרַיִם אַרְי אָנָּא יְיָ כַּד אָרִים יְת מַחַת גְּבַרְתִּי עַל מִצְרַיִם וְאַפִּיק יְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּיַנְיָהוֹן:** (אונקלוס)

יונתן וַיִּנְדְּעוּן מִצְרָאֵי אֲרוּם אֲנָא הוּא יְיָ פֶּד אָרִים ית מַחַת גְּבוּרָתִי עַל מִצְרָיִם וְאַנְפִּיק ית בְּנֵי יִשְׂרָאֵל פְּרִיקוּן מִבְּיַנְיָהוֹן: (תרגום יונתן)

כִּסִּי חַת יָדִי. יָד מַמְשָׁ, לַהֲכֹת בַּהֶס: (כִּסִּי)

אבן עזרא וידעו. כבר הזכיר ר' יהודה המדקדק הראשון ההפרש שיש בין וידעו ובין וידעו. כי הקמוץ בקמץ גדול הוא פועל עבר. כמו שמעו. והוי"ו השיבו לעתיד כמשפט. והקמוץ כקמץ קטן היו"ד סימן לעתיד כמו וישמרו. והנח הנעלם בין היו"ד והדל"ת תחת היו"ד שהוא שרש. והנה הזכיר למה הביא המכות על המצריים כדי שיודע שמו הנכבד בעולם: (אבן עזרא)

וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתָם כֵּן עָשׂוּ:

אונקלוס וַעֲבַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּמָא דְפָקִיד יְיָ יְתַהוֹן כֵּן עֲבָדוּ: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן הִיכְמָא דְפָקִיד יְיָ יְתַהוֹן הִיכְדִּין עֲבָדוּ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעש משה ואהרן. עתה כלל כי על יד אהרן גם על יד משה נעשו האותות. ואחר כן יפרש כל אות ואות: (אבן עזרא)

אור החיים ויעש משה וגו' כן עשו. צל"ד למה כפל לומר **כאשר צוה** וגו' כן עשו ולא הספיק הכתוב באחת מהנה. ונראה שיכוין לומר שעשו השליחות כאשר אמר להם ה' בבי' הדרגות, האחת שכל מה שהשיגו הבין בדברי ה' כן עשו, והבי' שנתכוונו אל אמיתות הדברים בשלימות, וזה הוא שיעור הכתוב ויעש משה וגו' כאשר צוה וגו' ולא שינו דבר, וחוזר הכתוב ומעיד ואומרו **כאשר צוה ה' אותם** פי' מה שנתכוון ה' במצותו להם כן עשו והבין.

עוד ירצה לומר כי כל מעשה משה ואהרן לא היתה לסיבת אמצעות שום דבר אלא כאשר צוה אותם ה', והוא על דרך אומרו (דברים ו') וצדקה תהיה לנו וגו' כאשר ציונו, ואומרו **כן עשו** הוא על גוף המעשה שלא היה בשום שינוי:

עוד ירצה שעל כל דיבור ודיבור היו מזכירין שם שמים והוא אומרו **עשו** ובשעת מעשה אמרו כאשר וגו'. עוד ירצה לומר שלא היו מתעכבים בדבר אלא תכף ומיד בכלותו לצוות אותם ה' היו נחפזים לעשות דבר ה': (אור החיים)

ספורנו ויעש משה ואהרן כאשר צוה ה' אותם. בכל דבור ודבור שמרו זה הסדר המצווה, שהיה משה מדבר קודם כמו שליח מהאל יתברך ואחר כך היה אהרן מתרגם: **כן עשו**. לא הוסיפו ולא גרעו: (ספורנו)

וַיִּמְשְׁלֵה בֶן-שָׁמְנַיִם שָׁנָה וְאַהֲרֹן בֶּן-שָׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה בְּדַבְּרָם אֶל-פְּרָעֹה: (פ)

אונקלוס וַיִּמְשְׁלֵה בֶּר תְּמִנָּן שָׁנִין וְאַהֲרֹן בֶּר תְּמִנָּן וַתֵּלֶת שָׁנִין בְּמַלְלוֹתֵיהוֹן עִם פְּרָעָה: (אונקלוס)

יונתן (תרגום) ומִשֶׁה בַּר תַּמָּנָן שָׁנִין וְאַהֲרֹן בַּר תַּמָּנָן וַתִּלֶּת שָׁנִין בְּמַלְלוֹתֶיהוֹן עִם פְּרָעָה:

אבן עזרא ומִשֶׁה. הזכיר שנותיהם ולא מצאנו בכל המקרא נביאים שהזכירם הכתוב שהתנבאו בזקנותם רק אלה. כי מעלתם גדולה מכל הנביאים ולהם לבדם היה מדבר השם בעמוד ענן. ואל יעלה על לבך כי שמואל עמהם בעבור שכתוב בעמוד ענן ידבר אליהם. כי כבר פירשתי במקומו כי לאלה לבדם נתנה התורה והנה על ידם ינחלו הצדיקים העולם הבא. וכל הנביאים הם נביאי תוכחות או עתידות: (אבן עזרא)

אור החיים בדברים אל פרעה. אולי כי ביום ראשון שדברו היו כן וגוי ולא אחר כן, ושיעור תיבת **בדברים** בהתחלת דברים: (אור החיים)

ספורנו ומִשֶׁה בֶּן שְׁמֹנִים שָׁנָה. ועם כל זקנתם השכימו והזדרזו לרצון קונם. כי אמנם מי שהגיע לשמונים גם כימים ההם כבר עבר ימי השיבה והגיע לגבורות, כמו שהעיד בתפלתו באמרו ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגוי: (ספורנו)

אונקלוס וְיִאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן וְאֶל-אַהֲרֹן לֵאמֹר:

אונקלוס וְיִאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן לְמִימָר: (אונקלוס)

יונתן וְיִאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן לְמִימָר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר ה'. החל לשתפם שניהם כי ידע השם בתחלה כי לא יבקש פרעה מופת רק יאמר לא ידעתי את ה'. ועתה יבקש מופת: (אבן עזרא)

אור החיים (ח ט) לאמר כי ידבר אליכם וגוי. טעם אומרו לאמר שנתן להם רשות לומר כי על פי ה' הם עושים האותות, שזולת זה יהיה אסור להם להודיע דבר זה הגם שישאלם, וכאומרם ז"ל (יומא ד): שהוא בבל תאמר עד שאמר לו לאמר, ודוקא אם ישאל פרעה או אם ירצו הם לומר אליו אבל אין חיוב בדבר עד שיאמר לאמר דבר אחת רשות ואחת לחובה. עוד ירצה על פי דבריהם ז"ל (תוי"כ א') כי כל מקום שנאמר למשה ולאהרן אינו אלא למשה שיאמר לאהרן, והוא עצמו שרמז באומרו לאמר פי' כי מה שאתה רואה אל משה ואל אהרן לא שהדיבור היה לשניהם אלא לאמר פי' למשה שיאמר לאהרן. וטעם השוואתם בדיבור לצד ששקולים הם במצוה זו כי אהרן ידבר אל פרעה כמו שכתבנו למעלה:

פרעה לאמר תנו וגוי. כוונת אומרו לאמר לבל יצטרכו עד שיאמר פרעה בפירוש תנו לכם מופת ואז הוא שתעשו האמור בענין אלא כל שיאמר דיבור שהמכוון הוא שצריך הוא לאות ולמופת או שראיתם שהוא מפקפק בדבר ומכחיש לומר מי יאמר כדבריכם הגם שלא אמר תנו וגוי אף על פי כן אמור אל אהרן קח מטף וגוי: (אור החיים)

טו כִּי יְדַבֵּר אֲלֵכֶם פְּרָעָה לֵאמֹר תִּנְנוּ לָכֶם מוֹפֵת וְאָמַרְתָּ אֶל-אַהֲרֹן קַח אֶת-

מטבּוּ וְהַשְׁלַךְ לְפָנַי-פְּרָעָה יְהִי לְתַנִּין:

אונקלוס אַרְי יַמְלִל לְוַתְּכוּן פְּרָעָה לְמִימַר הָבוּ לְכוּן אֶתְא וְתִימַר לְאַהֲרֹן סַב יְת חוּטְרָךְ וְרַמִּי קָדָם פְּרָעָה יְהִי לְתַנִּינָא : (אונקלוס)

יונתן אַרוֹם יַמְלִיל עִמְכוּן פְּרָעָה לְמִימַר הָבוּ לְכוּן תִּימָהָא וְתִימַר לְאַהֲרֹן סַב יְת חוּטְרָךְ וְיַטְלוֹק יְתִיָּה קָדָם פְּרָעָה יְהִי לְחִיּוֹי חוּרְמוֹן אַרוֹם עֲתִידִין כָּל דִּיִּירִי אַרְעָא לְמִשְׁמַע קַל צְנוּחַתְהוֹן דְּמַצְרַיִם בְּתַבְרוּתֵי יְתַהוֹן הֵיכְמָא דְשִׁמְעוּן כָּל בְּרִייתָא יְת קַל צְנוּחַת חוּנְיָא פִּד אֵיתְעַרְטִיל מִן שִׁירוּנָא : (תרגום יונתן)

רש"י מופת. אות, (ה) להודיע שיש לרוך (מרוך) צמי ששולח אתכם (ו) : (רש"י)

שפתי חכמים (ה) לפי שפי' צפ' וחתחנן על מופתים הם מכות מופלאות הולכך לפרש שכלן פירושו אות: (ו) ר"ל שיש כח וממשלה צמי ששולח אתכם כמו דכתיב בפרשת האזינו יזבחו לשדים לא אלוה ומתרגמינן ללית צהון לרוך: (שפתי חכמים)

אבן עזרא קח את מטבּוּ. הוא מטה משה שנתנו לו. והעד אמור אל אהרן קח את מטבּוּ ונטה ידך. וכתוב וירם במטה ויך את המים. והנה הודיענו בפתחות הבי"ת שהוא המטה הידוע. שאמר לו קח את מטבּוּ. ועוד ומטבּוּ אשר הכית בו את היאור : (אבן עזרא)

בעל הטורים והשלך לפני פרעה יהי לתנין. ולא אמר ויהי אלא אחר שתשליך אותו אמור למטה יהי לתנין כדי שישמע פרעה שע"פ דבורך יחזור לתנין ולמה לתנין לפי שפרעה אמר על עצמו התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו ורמז לו כשם שזה היה תנין וחזר להיות עץ יבש כן יחזור פרעה להיות עפר רימה ותולעה : (בעל הטורים)

ספורנו תנו לכם מופת. המופת הוא להורות על גודל המשלח ושראוי לשמוע בקולו, אמנם האות הוא עדות לשליח. לפיכך עשה אותות לעיני עם ישראל, שלא היה ספק אצלם על גודל המשלח ויכלתו, אבל היה על השליח אם הוא שליח אמת. אבל פדעה שהיה מסופק על המשלח או מכחישו, באמרו לא ידעתי את ה' שאל מופת לאמת גודל המשלח, באופן שיורה שראוי לשמוע בקולו. ואינו נמנע שיהיה דבר אחד בעצמו אות ומופת ביחס לאנשים מתחלפים : (ספורנו)

כלי יקר קח את מטבּוּ והשלך לפני פרעה יהי לתנין. כאן נאמר שיקח מטה אהרן ויהי לתנין, ולמעלה פר' שמות (ב.ד.) צוה שיקח משה מטה שלו ויהי לנחש, ונחלקו המפרשים בזה כי י"א שתנין היינו דג גדול כמו שפירש"י על פסוק התנינים הגדולים (בראשית א.כא) וי"א שתנין היינו נחש, וכן פירש רש"י כאן.

והנה מקום אתי ליישב שינוי הלשון וזה, כי התנין הוא נחש גדול מסוכן ביותר כמ"ש (דברים לב.ג) חמת תנינים יינם. ש"מ שחמתו גדול מחמת סתם נחש, והנה משה ואהרן עשו כל הניסים באמרי פיהם כנחש זה שעיקר כחו בפיו, וכפי הנראה שרוב הניסים נעשו ע"י מטותם של משה ואהרן, ושלא יהיה פתחון פה לבעל הדין לחלוק ולומר שבכח המטות נעשו כל הניסים, ואולי יטעו לומר שיש צד כישוף במטותם, ע"כ נהפכו לנחשים לומר כמו הנחש הנושך בלי לחש בפיו,

כך משה ואהרן כחם בפיהם והמטות פעלו כל אותן הפעולות בכח אמרי פיהם שלהם, כי הצדיק גוזר אומר ויקם לו, וע"כ נעשו מטות שניהם לנחשים, כד"א (בראשית מט.יז) יהי דן נחש עלי דרך, כך מטה משה ואהרן יהיו כנחשים שורפים להזיק לפרעה ולכל עבדיו. ותדע ותבין כי משה היה רועה ומנהיג לישראל במטה עזו כאשר ינהג הרועה את עדרו, והיה שר ומושל גם על פרעה, אבל אהרן לא היה מושל כי אם על פרעה ועמו לבד. ע"כ צוה ה' שלפני ישראל ישליך משה מטה שלו ויהיה לנחש עלי דרך לפרעה ולכל עמו, הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור, רמז לסוס מצרים ורוכבו, וינס משה מפניו. כי חשב שלעולם יהיה מטה שלו משחית ומחבל כנחש ואין זה ממדת טובו, ע"כ נאמר לו אחוז בזנבו ויהי למטה בכפו, כי אך פניו דהיינו מקום הראש והפה מסוכן להזיק ולהשחית בשונאי הש"י, הנה זנבו בהפוך זה כי סופו להיות רועה ישראל לא ירע ולא ישחית, כזנב של הנחש שאינו מזיק אלא הרי הוא כמטה בעלמא, כן יהיה כח זה של הנחש למטה בכפו, כאילו אמר שיהא נחש מזיק למצרים, ומטה עזו לישראל כאחד, ואם תרצה לומר שגם לישראל יהיה מטה ונחש כאחד, מטה עזו לטובים ונחש שורף לרעים, כי נשיכתן של חכמים נשיכת נחש, אתי ג"כ שפיר מה שנעשה נס זה לפני ישראל דווקא במטהו של משה.

אבל עדיין לא ראינו שום מופת, שאהרן יהיה רודה ומושל בפרעה וכל עמו. ע"כ צוה ה' לפני פרעה להשליך מטהו של אהרן ויהי לתנין שחמתו גדול מחמת סתם נחש, כי בזה הורה שגם אהרן יהיה רודה ומושל בפרעה שנקרא תנין שנאמר (יחזקאל כט.ג) התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו. ולפי שפרעה נמשל לתנין שהוא גדול מן הנחש על כן הורו לו כי מטהו של אהרן יהיה לתנין כנגד פרעה שנמשל לתנים, כי סתם נחש אינו יכול לו כל כך כי התנין כחו גדול מן הנחש ע"כ הראה לו תנין שיהא כחו גדול מפרעה, כי בפרעה כתיב התנים הגדול במ"ס בסוף, המורה על נקיבה אשר כחה אינו גדול ככח התנין הזכר בנו"ן בסוף, על כן נעשה מטה אהרן לתנין כי הוא יבלע את פרעה שנמשל לתנים נקיבה, וכמו שאמר ויבלע מטה אהרן את מטותם. יען כי אמרו החרטומים יש גם לנו מטה עז שנמשל לתנים והיינו פרעה ועבדיו ומה זה אתה מתפאר במטה שלך שיהא לתנין, ע"כ הראו להם שתנינים שלהם חלושים כנקיבות ומטה של אהרן יבלע את מטותם, ולא הוצרך לעשות זה במטהו של משה כי כבר נעשה נס זה לפני ישראל, ועוד לפי שכנגד ישראל לא רצה ה' שיהיה חמת תנינים מטהו, ומטהו של משה כולל ההנהגה בין לישראל בין לפרעה על כן נהפך לנחש, אבל מטהו של אהרן שפעל כנגד פרעה לבד נהפך לתנין כדי לבטל כחו של פרעה שנמשל לתנים כאמור.

וראיה לדבר שבמכת היאור נאמר, והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך וזהו מטה משה, וכתוב בו הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר היאור ונהפכו לדם אבל לא היה כחו גדול כל כך עד שישחית כל מימי מצרים ונהרותם ואגמיהם, ואח"כ נאמר אמור אל אהרן קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים על נהרותם וגו' ש"מ שכח מטה אהרן גדול מן כח מטה משה, שהרי מטה של אהרן פעל גם בנהרותם ואגמיהם ובכל מקוה מימיהם, וזה לפי שמטה אהרן נמשל לתנין שחמת תנינים גדול מן חמת סתם נחש, ולמטה משה לא ניתן חמת גדולה בעבור שהיה רועה בו גם את ישראל שצריך להתנהג עמהם בנחת גם בשעת הכעס, וזה רמז יקר.

אמנם לאומרים שתנין היינו דג, נוכל לומר כי בפני ישראל נהפך המטה לנחש להורות שמתחילה היו ישראל כמקל זקוף בקומה זקופה ואחר כך הושפלה מלא קומתם ארצה להיות עם זוחלי עפר, וכאשר יאחזו בזנבו שיהיו בתכלית

השפלות, יחזרו לקדמותם להיות כמטה זה, וכן היה שהוסיף להם פרעה שעבוד בסוף, ויזנב בהם לעשותם כזנבות האודים העשנים משם עלו אל מעלתם וזה לא יתכן לעשות לפני פרעה, על כן נעשה המטה בפניו לתנין דהיינו דג, להורות שכשם שסכל ה' עצתו בראשונה כי הוא רצה לעשותם כמטה יבש זה שאינו פרה ורבה וכך אמר פן ירבה, ונהפך הדבר שמטה היבש נעשה דג, כמ"ש (ויחיל מט. טז.) וידגו לרוב בקרב הארץ. כך גם עתה יסכל ה' עצתו, ועל כן לא חזר התנין להיות מטה לרמז שישארו ישראל ברבויים לעולם. ומ"ש ויבלע מטה אהרן, היינו התנין שהיה מתחילה מטה. והוכה היאור שיש בו דגים ע"י מטה משה דווקא, שהיה מתחלה נחש, אבל מטה אהרן שהיה מתחילה דג ונעשה עכשו למטה שלא בפני פרעה אין נכון שימית את דגתם אחר שהוא היה דג, ואח"כ צוה ליקח מטה אהרן להכות בכל נהרות ואגמים, ולפיכך נאמר והדגה אשר היאור מתה, ולא אשר באגמים ונהרות שהוכו ע"י מטה אהרן, והחמיר היאור לפי שהיה אלהיהם ע"כ עשה שפטים באלהיהם, והראו להם שאינו יכול להציל הדגים, אבל האגמים ונהרות לא החזיקו באלהות ע"כ לא המית את דגתם. (כלי יקר)

דעת זקנים **יהי לתנין.** על שנתגאה ונקרא התנין הגדול נעשה לו אות מתנין ולומר מה נחש מתעקם והולך אף פרעה. ועוד הביא עליו נגע אחד וגוי' לומר לו רשע היה לך להבין מפרעה הראשון שנתנגע על שעכב שרה וצער אברהם: (דעת זקנים)

י וַיְבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-פְּרַעֲהוּ וַיַּעֲשׂוּ כֵן כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה וַיִּשְׁלַח אֶהָרֹן אֶת-מִטְּהוֹ לִפְנֵי פְּרַעֲהוּ וּלְפְנֵי עַבְדָּיו וַיְהִי לְתַנִּין:

אונקלוס ועל משה ואהרן לות פרעה ועבדיו כן כמא דפקיד יי ורמא אהרן זת חוטררה קדם פרעה וקדם עבדוהי ונהו לתנינא: (אונקלוס)

יונתן ואעל משה ואהרן לות פרעה ועבדיו היקדיו היקמא דפקיד יי וטלק אהרן זת חוטררה קדם מיחמי פרעה וקדם מיחמי עבדוי ונהו לחורמנא: (תרגום יונתן)

כ"י לתנין. (ז) (נחש: (כ"י)

שפתי חכמים (ז) **כי שם התנין זיבקה הוא נחש וזמים הוא דג וכן פי' הרד"ק**
בשרש תנין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויבא משה.** גם זה מופת שהמטה הי' לתנין ואינו דומה למופת שעשה לישראל כי לא נהפך רק לנחש. ויפת אמר נחש הוא תנין: (אבן עזרא)

אור החיים **ויעשו כן כאשר צוה וג'.** טעם כפל לומר כן כאשר וגוי' ולא הספיק לו באחת מהנה, נתכוין לבי' דברים, האחד שעשו הדברים כן, והשני שלא עשו עד אשר שאל מהם פרעה האות כאשר צוה ה':

עוד ירצה להיות כי האות יגיד על חיזוק נבואתם כדי שיאמנו העיד הכתוב עליהם כי לא עשו הדבר לצד דבר זה אלא לעשות מצות ה'. והוא אומרו **כאשר צוה ה'** כי יותר חביב על הצדיקים עשות מצות ה' מכל רצון בעולם: (אור החיים)

[יא] ויקרא גם-פרעה לחכמים ולמכשפים ויעשו גם-הם חרטמי מצרים בלהטיהם

אונקלוס ויקרא אף פרעה לחכמיא ולחרשיא ועבדו אף אנון חרשי מצרים בלחשיהון
(אונקלוס) כן :

יונתן ויקרא לחוד פרעה לחכמיא ולחרשיא ועבדו לחוד הינון יניס וימבריס חרשין דבמצרים בלחשי קוסמיהון היכדין: (תרגום יונתן)

רש"י בלהטיהם בלחשיהון, ואין לו דמיון במקרא, ויש לדמות לו להט החרב המתהפכת (בראשית ג, כד.), דומה שהיא מתהפכת על ידי (ת) לחש: (רש"י)

ספתי חכמים (ת) ר"ל אותו חרש מתהפך מאלו ואלהם הרואה אותו סובר שמתהפך ע"י לחש א"כ משמע דלהט דהתם לשון לחש הוא: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויקרא גם פרעה לחכמים. חכמי המזלות: ולמכשפים. משנים דבר התולדות למראה העין: והחרטומים. הם היודעים סוד התולדות. והמלה רביעית. אולי לשון מצרים הוא. או לשון כשדים כי לא מצאנוה בכל המקרא רק בדברי שניהם. והפריש הכתוב בין מעשה משה שהיה אמת שנהפך המטה לתנין. ובין מעשה החרטומים על כן כתיב בלטיהם. והמלה השלישית. מגזרת להט החרב. אשכבה לוחטים. ולהט אותם היום הבא. והוא כמו בריקות ואש עוברת וזאת היא אחיזת עינים: (אבן עזרא)

הרמב"ן בלהטיהם. אמרו רבותינו (סנהדרין סז): שהם מעשה כשפים ועל ידי מלאכי חבלה הם נעשים, והמלה מגזרת אש לוחט (תהלים קד ד), להבה תלהט רשעים (שם קו יח). והענין, כי הם נעשים על ידי לוחטים, מלאכי אש, מלהטת באדם ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב, כענין ויגל ה' את עיני נער אלישע והנה רכב אש וסוסי אש (מ"ב ו יז). ואולי יקראו כן המלאכים השוכנים באויר בגלגלי היסודות שקורין אותם שרים. ועוד אבאר בעזרת הצור (ויקרא טז ח, יז ז, דברים יח יט). אבל "בלטיהם" (להלן ח ג) אמרו (סנהדרין סז): שהם שדים, והמלה נגזרת ממלת "לט", דברו אל דוד בלט (ש"א יח כב), כי השדים באים בלט, כי הם בעלי גופות מאויר שאינן נרגש, וזהו שאמר "לחכמים ולמכשפים", כי חכמי ההשבעות ואסיפת השדים היו ראשיהם וזקניהם, ו"חרטומי מצרים" יכלול את שניהם. ולא ידענו גזרת המלה. ואמר רבי אברהם כי היא לשון מצרי או לשון כשדי, כי לא מצאנו רק בדברי שניהם. והקרוב כדברי רש"י (בבראשית מא ח) שהיא מלה ארמית מורכבת, חר טמי, הנחרים בעצמות, כי נודע הוא כי רוב האומנות בעצמות מתים או בעצמות חיות, כענין שהזכירו בידעוני (סנהדרין סה:): (הרמב"ן)

[יב] וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינם ויבלע מטה-אֶהֱרֹן את-מטתם:

אונקלוס ורמו גבר חוטרָה וְהוּוּ לְתַנְיָנָא וּבָלַע חֲטָרָא דְאֶהֱרֹן יַת חֲטָרְיָהוּן:

(אונקלוס)

יונתן וּטְלָקוֹן אִינֵשׁ חוּטְרִיהַ וְהוּוּ לְחַרְמָנִין וּמִן יָד אֶתְהַפִּיכוּ לְמַהוּי כְּמִן שִׁירוּיָא
וּבְלַע חוּטְרָא דְאַהֲרֹן יָת חוּטְרִיהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י ויבלע מטה אהרן. מאחר שחזר ונעשה מטה (א) בלע את כלן (שבת 15א): (רש"י)

שפתי חכמים (א) ר"ל מדלל כתיב ויבלע תנין אהרן משמע מאחר שחזר וכו' והיה
נס בתוך נס ואלו היה נחש לא היה רק נס אח' אבל לאחר שנעשו מטות כדכתיב
נמי את מטותם חזר ובלעם היה נס בתוך נס הרא"ם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וישליכו. זה פלא שני שבלע מטה אהרן מטות החרטומים ולא נמצאו
וקראו מטה אהרן כי כן היה בתחלה. ור' ישועה אמר כי אחד ששב מטה בלע
מטותם וזה פלא גדול: (אבן עזרא)

בעל הטורים מטתם. ב' הכא ואידך ומטה אהרן בתוך מטותם איתא במדרש שגם
במעשה קרח בלע מטה אהרן את מטותם וכשהוציאו אז חזר ופלטים ולכך לא
הוציאו פרח וע"כ כתיב ויוצא משה את כל המטות חסר לפי שבלעם: (בעל הטורים)

ספורנו ויהיו לתנינים. על תבנית ותמונת תנינים, אבל לא בתנועתם: **ויבלע מטה**
אהרן את מטותם. שיראו שהאל יתברך לבדו הוא הנותן נשמה ורוח, ולא היה
כח בחרטומים לתת תנועה בתנינים: (ספורנו)

יג וַיַּחֲזֵק לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה: (ס)

אונקלוס וַאֲתִיקַף לְבָא דְפְרָעָה וְלֹא קִבִּיל מְנַהוֹן כְּמָא דְמַלְלֵי יִי: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַאֲתִיקַף יִצְרָא דְלְבָא דְפְרָעָה וְלֹא קִבִּיל מְנַהוֹן הֵיכְמָא דְמַלְלֵי יִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויחזק. מעצמו בעבור שראה שעשו החרטומים כמעשה אהרן: (אבן עזרא)

יד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה כְּבֹד לֵב פְּרָעָה מֵאֵן לְשַׁלַּח הָעָם:

אונקלוס וַאֲמַר יִי לְמֹשֶׁה אֲתִיקַר (לפרש"י יקיר) לְבָא דְפְרָעָה סְרִיב לְשַׁלְחָא עָמָא:
(אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יִי לְמֹשֶׁה אֵתִיקַף יִצְרָא דְלְבָא דְפְרָעָה מְסָרִב לְמַפְטוֹר יָת עָמָא: (תרגום יונתן)

רש"י כבד. תרגומו יקיר, ולא אתיקר, מפני שהוא שם דבר, כמו כי כבד ממך
הדבר (שמות יח, יח): (רש"י)

אבן עזרא ויאמר כבד. פועל עבר. כמו כי זקן יצחק. לו חפץ ה'. כאשר אהב והיה קמץ קטן תחת מ"ם מאן שהוא שורש. שלא ידגש האל"ף ההוא אחריו. כמו חרף נפשו: (אבן עזרא)

אור החיים ויאמר ה' וגו' כבד וגו'. צריך לדעת מה מודיע בדבר זה האלהים אחר שהם יודעים אותו. ואולי כי לא היה תשובה בפירוש מפרעה על זה למשה שלא ישלח אלא ראה האות ושתק, והודיע ה' למשה מה זו שתיקה כי כבד לבו ומאן לשלח את העם ולא חש להשיב שלילת הדבר: (אור החיים)

ספורנו כבד לב פרעה. אף על פי שראה ההבדל בין המופת שעשיתם אתם ובין מעשה הכשפים: (ספורנו)

[טו] לך אל-פרעה בבקר הנה יצא המימה ונצבת לקראתו על-שפת היאר והמטה אשר-נהפך לנחש תקח בידך:

אונקלוס אזיל לות פרעה בצפרא הא נפיק למימא ותתעתד לקדמותה על פי נהרא וחרטא דאתהפיד לחימא תסב בידך: (אונקלוס)

יונתן איזיל לות פרעה בצפרא הא נפיק למנטור קוסמין עילוי מימא הי פאמגושא ותתעתד לקדמותיה על גיף נהרא וברם חוטרא דאחרו דאתהפיד לחימי תיסב בידך: (תרגום יונתן)

רש"י הנה יצא המימה. לנקביו, שהיה עושה ענמו אלוה, ואומר שאינו כריך לנקביו, ומשכים ויואל לנילוס ועושה שם לרכיו (שמו"ר ט, ז): (רש"י)

אבן עזרא לך אל פרעה בבקר. מנהג מלך מצרים עד היום לצאת בתמוז ואב כי אז יגדל היאור לראות כמה מעלות עלה. וצוה השם למשה שילך בבקר ויעמוד לפני היאור ויעש האות שהוא מכת היאור לפני פרעה. וצוהו לקחת המטה אשר נהפך לנחש על ידי משה לפני לכתו אל פרעה. ויתנהו אל אהרן לנטותו על מימי מצרים שיראה פרעה בעיניו כי מרגע שיכה אהרן במטה על היאור אז יהפך לדם: (אבן עזרא)

ספורנו נהפך לנחש. גם בתנועתו, כאמרו ויבלע וכן למעלה וינס משה מפניו: (ספורנו)

[טז] ואמרת אליו יהוה אלהי העברים שלחני אליך לאמר שלח את-עמי ויעבדני במדבר והנה לא-שמעת עד-כה:

אונקלוס ותימר ליה יי אלקה דיהודאי שלחני לותך למימר שלח ית עמי ויפלחון קדמי במדברא וקא לא קבלתא עד קצן: (אונקלוס)

יונתן ותימר ליה יי אלקה דיהודאי שדרני לותך למימר פטור ית עמי ויפלחון

קָדְמִי בְּמִדְבָּרָא וְהָא לָא קִבְּלִיָּתָּ עַד קְדוּן : (תרגום יונתן)

רַס"י **עַד כְּהַ**. **עַד הֵנָּה**. **וּמִלְרַסְוֹ**, **עַד שְׁתַּשְׁמַע מִמְּנִי מַכַּת זְכוּרוֹת, שְׁאִפְתַּח זֶה**
זֶכֶה (ז) **כְּה** **אָמַר** **ה'** **כַּחֲלוֹת** **הַלִּילָה**: (רַס"י)

שְׁפַתֵי חַכְמַיִם (ז) **בְּשֹׁאֵר מַכּוֹת כְּתִיב כְּה גְזִי הַתְּרַאָה אֲבָל גְּזִי הַמַּכָּה לֹא כְּתִיב כְּה**
לְאִפּוֹקֵי גְזִי מַכּוֹת זְכוּרוֹת כְּתִיב גְּזִי מַכָּה גּוֹפָה כְּה אָמַר ה': (שְׁפַתֵי חַכְמַיִם)

אֲבָן עִזְרָא **וְאָמַרְתָּ**. **אָמַר לֹו כִּכְה כִּי זֹאת תַּחֲלַת הַמַּכּוֹת אִם לֹא תִשְׁמַע**. **כִּי הַמַּטָּה**
אֲשֶׁר נִהַפְךְ לַתְּנִין לֹא הִיתָה מַכָּה: (אֲבָן עִזְרָא)

הַרְמַבִּי"ן **וְהֵנָּה לֹא שִׁמְעַת עַד כְּה**. **בַּעֲבוּר שְׁזֹאת מַכָּה, וּמַעַתָּה יַחַל לַהֲכוֹתוֹ, אָמַר**
לוֹ כִּי רִשְׁעוֹ גּוֹרֵם לוֹ לַהֲבִיאַ עֲלָיו עוֹנֵשׁ שְׁלֹא שִׁמַּע לַמַּצּוֹת בּוֹרָאוֹ. וְהֵנָּה פִּרְעָה לֹא
הִיָּה אֹמֵר לֵהֵם בְּפִירוּשׁ שְׁלֹא יִשְׁמַע וְלֹא יִשְׁלַח, רַק בַּפֶּעַם הַרְאִשׁוֹן שֶׁאָמַר לֹא
יִדְעֵתִי אֵת ה' וְגַם אֵת יִשְׂרָאֵל לֹא אִשְׁלַח (לְעִיל הַב'), וְלֹא הִיָּה גּוֹעַר בֵּהֶם רַק שׁוֹמַע
דְּבָרֵיהֶם וְשׁוֹתֵק, כִּי יִפְחַד מִהַמַּכּוֹת מַעַת שַׁעֲשׂוּ לִפְנֵי מוֹפֵת הַתְּנִין וּבִלַּע מִטּוֹתֵם.
אֲךְ בַּמַּכּוֹת הַרְאִשׁוֹנוֹת מִנְּסָה אֵת הַחַרְטוּמַיִם לַעֲשׂוֹת כְּהֵם, כְּלוֹמַר שֶׁהֵם מַעֲשֵׂה
כַּשְׁפִּים. וְהֵנָּה הוּא יִרָא וּמִתְחַזֵּק, וְזֶה טַעַם וַיַּחֲזֵק לֵב פִּרְעָה: (הַרְמַבִּי"ן)

בַּעַל הַטּוֹרִים **וְהֵנָּה לֹא שִׁמְעַת עַד כְּה**. **כְּה אָמַר ה' כְּה בְּאִי"ת בִּישׁ לָךְ וּבִישׁ לָךְ עוֹלָה**
רִימ כָּל כֶּךְ מַכּוֹת לְקוֹ בַּמַּצְרִים מִי וְעַל הַיָּם ר' זֶהוּ שְׂרַמְזוֹ לוֹ לֹא תִשְׁמַע עַד שֶׁתִּלְקַח
כַּמְנִין כְּה כְּה וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר לָךְ תִּכְה וּפְתִי יַעֲרִים כַּמְנִין לָךְ לָךְ: (בַּעַל הַטּוֹרִים)

אוֹר הַחַיִּים **וְאָמַרְתָּ אֱלֹוֵי ה' וְגוֹי שְׁלַחְנִי וְגוֹי**. **כָּל הַכְּתוּב מִיּוֹתֵר וְלֹא הִיָּה לוֹ לּוֹמַר**
אֲלֵא פְסוּק שֶׁאַחֲרָיו כְּה אָמַר ה' וְגוֹי. וְאִם לּוֹמַר כִּי הוּא שְׁלַחוֹ זֶה אֵינּוּ צָרִיךְ כִּי
יָדוּעַ הוּא, וְאוֹלֵי כִּי לַהֲיֹוֹת שְׁבֵא אֱלֹוֵי וְהוּא הוֹלֵךְ לַעֲשׂוֹת צָרְכֵי בִּבְקַר הַשֶּׁכֶם
וַיֹּאמֶר פִּרְעָה שֶׁאֵין זֶה מִהַלְכוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁהִיָּה לוֹ לַהֲמַתִּין עַד עַתָּה שִׁיְהִיָּה יוֹשֵׁב
בַּפְּלִטִין שְׁלוֹ וַיֹּאמֶר אֱלֹוֵי הַשְּׁלִיחוֹת, לְזֶה צוּה ה' לַתֵּת לוֹ טַעַם בַּתְּחִילַת דְּבָרָיו
וַיֹּאמֶר אֱלֹוֵי ה' שְׁלַחְנִי אֲלֵיךְ וּדְבַר מֶלֶךְ עָלַי לְבֹא בַעַת זֹו. גַּם לְצַד שֶׁהוּא אֱלֹוֵה
עֲלִיוֹן צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת שְׁלִיחוֹתוֹ תִּיכַף וּמִיד:

עוֹד **יִרְצָה עַל דֶּרֶךְ אֹמְרָם ז"ל (שְׁמוּ"ר פ"ח) בַּפְּסוּק (יַחֲזַקָּאֵל כַּט) לִי יֹאֲוִרִי וְאֵנִי**
עֲשִׂיתָנִי שֶׁהִיָּה עוֹשֶׂה עֲצָמוֹ אֱלֹוֵה וְהִיָּה מַטְעָה עִמּוֹ לּוֹמַר כִּי הוּא מַכְנִים וְאֵינּוּ
מוֹצִיא וְהִיָּה יוֹצֵא בַּהֲשַׁכְּמָה דֶּרֶךְ נִסְתֵּר מִכָּל חַי וְהִיָּה עוֹשֶׂה צָרְכֵי בִּיאֹוֹר, לְזֶה
בֵּאֵה הַשְּׁלִיחוֹת מֵה' לְמַקּוֹם גְּנוּבְתוֹ וּמִסְתֵּרוֹ מִכָּל חַי וְאָמַר אֱלֹוֵי תַּחֲלִילַת דְּבָרָיו
ה' אֱלֹוֵהֵי הָעִבְרִים הוּא שְׁלַחְנִי אֲלֵיךְ פִּי הוֹדִיעַנִי מִקּוֹם אֵתָהּ בּו, וְהִרִי לָךְ אֹוֹת כִּי
ה' אֱלֹוֵהֵינוּ יוֹדַע אִם יִסְתֵּר אִישׁ בַּמַּסְתָּרִים, גַּם בְּזֶה נִבְאֵשׁ כִּי גִילָה ה' קְלוֹנוֹ לַעֲבָדָיו
כִּי כְּבוֹלְעוֹ כֶּךְ פּוֹלְטוֹ וְשִׁקֵּר בִּימֵינוּ וְהֵנָּה הוּא כֹּאֲשֶׁר יִבְעַר הַגִּלְגַּל (מִ"א י"ד). וְאֹוֹמְרוֹ
וְהֵנָּה לֹא שִׁמְעַת עַד כְּה פִּי מוֹדִיעוֹ כִּי ה' יוֹדַע מַחֲשָׁבוֹת וְהַגֵּם שֶׁעֲדִיין לֹא הִשִּׁיב
פִּרְעָה תְּשׁוּבָה לְמֹשֶׁה עַל הַדְּבַר כְּמוֹ שֶׁפִּירְשֵׁתִי בַּפְּסוּק כְּבַד לֵב פִּרְעָה אָף עַל פִּי כֵן
ה' יוֹדַע כִּי לֹא שִׁמַּע עַד כְּה.

עוֹד **יִרְצָה לְצַד שֶׁקְדָמָה שְׁלִיחוֹת מֹשֶׁה וְעֲשֵׂה אֹוֹת מַטָּה שֶׁנִּהַפְךְ לְנַחֵשׁ וְלֹא הִיתָה**
לוֹ מַכָּה כְּשֶׁלֹא שִׁמַּע עִיִּי שְׁלִיחוֹת זֹו וְכִשְׁבֵּא לַהֲכוֹת מַכָּה רִאִשׁוֹנָה שֶׁל דָּם אָמַר
אֱלֹוֵי כִּי כִּבֵּר אֲמַד לוֹ הַשְּׁלִיחוֹת עַל מֵה הוּא מְבִיא עֲלָיו הַרְעָה, וְזֶה שִׁיעוֹר הַכְּתוּב

ה' אלהי העברים כבר שלחני אליך ודברתי לך והנה לא שמעת אשר על כן כה אמר ה' וגו' באופן כי אינו צריך לומר לו עוד פעם אחרת כה אמר ה' שלח עמי וגו' שכבר אמר לו הדבר: (אור החיים)

[יז] לַה אָמַר יְהוָה בְּזֹאת תִּדְעַ כִּי אֲנִי יְהוָה הַנֵּה אֲנֹכִי מִכָּה | בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר-בְּיָדִי
עַל-הַמַּיִם אֲשֶׁר בִּיאַר וַיִּתְּהַפְּכוּ לְדָם:

אונקלוס פְּדָנָן אָמַר יְיָ בְּדָא תִּדְעַ אַרִי אָנָּא יְיָ הָא אָנָּא מְחֵי בְּחֻטְרָא דִּי בִּידֵי עַל מִינָא
דִּי בְּנִהְרָא וַיִּתְּהַפְּכוּ לְדָמָא: (אונקלוס)

יונתן פְּדָנָא אָמַר יְיָ בְּדָא סִימְנָא תִּנְדַּע אַרוּם אָנָּא יְיָ הָא אָנָּא מְחֵי בְּחוּטְרָא דְּבִידֵי
עַל מוּי דִּי בְּנִהְרָא וַיִּתְּהַפְּכוּ לְדָמָא: (תרגום יונתן)

כס"י ונהפכו לדם. לפי שאין גשמים יורדים במלכים, ונילוס עולה ומסקה את הארץ, ומלכים עוזבים לנילוס, לפיכך הלקה את יראתם ואחר כך הלקה אותם: (כס"י)

אבן עזרא כה. השליח ידבר על פי השולח. ואמר דרך קצרה כי תחסד מלת שלוחו. וככה הנה אנכי שלוחו מכה במטה אשר בידי. ואמר אשר בידי ואע"פ שביד אהרן היה. כי שניהם שוים ומשתתפים באות: (אבן עזרא)

בעל הטורים על המים. ד' במסורה דין ואידך ויחנו שם על המים. בדם הצפור השחטה על המים החיים. והשמש זרחה על המים. ויראו וגו' את המים אדומים כדם. זהו שארז"ל צריך שיתן מים כדי שיהא הדם ניכר במים וזהו ויראו וגו' המים אדומים כדם שיהא נראה במים אודם הדם וכן במכת היאור נראה הדם במים. ובזכות המצוה שנעשה במים מצאו י"ב עינות מים: (בעל הטורים)

אור החיים בזאת תדע כי אני ה'. טעם שציין לו ידיעת ה' באמצעות מכה זו על דרך אומרים ז"ל (שמו"ר פ"ט) כי נילוס היה למצרים לאלוה אשר על כן רשם ה' בהכאת היאור לדם ואמר בזאת תדע כי אני ה' כשאעשה משפט כתוב באלהיכם, ודקדק לומר אני ה' כי שם זה מלבד שאמרו ז"ל (זהר ח"ג רצ"ז) שירצה לומר היה הווה ויהיה. עוד ירצה לומר כי במאמרו היה כל הווה. והנה כשיכה עבדו ליאור יראה כי הוא יתברך הוא שעשה היאור הוא מהוהו בכל עת לאשר יחפוץ והנה הוא עושה בו הויה אחרת והפכו לדם:

עוד רמז לו כי מזה ידע מדת רחמיו יתברך על הנבראים בראות לפניך היאור נהפך לדם כדי שתשוב ותשלח ולא תמות, ואם לא היה צד הרחמים היה מכה בו ומאבדו מן העולם וק"ו הדברים ומה יאור גדול מהפכו לדם אדם אמגושי כמותו לא כל שכן, והוא אומרו בזאת תדע כי אני ה' שאני מתחכם עליך בדברים גדולים כזו של הכאת אלהיך כדי שתאמין ולא תאבד: (אור החיים)

ספורנו בזאת תדע כי אני ה'. שאשנה טבע דבר בלתי נפסד והוא היאור: (ספורנו)

כלי יקר כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה'. לשון זה נאמר במכה ראשונה של סדר

דצ"ך, וכן במכה ראשונה של סדר עד"ש נאמר למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, וכן במכה ראשונה של סדר באח"ב נאמר בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ, גם מהרי"א נתעורר ע"ז ופירש שפרעה היה חולק על ג' דברים. האחד הוא מציאת השי"ת, כי כחש בה' ויאמר לא הוא (ירמיה ה.יב) ולא ידעתי את ה' (שמות ה.ב) על כן נאמר במכה ראשונה בזאת תדע כי אני ה'. השנייה, שהיה חולק לומר אם תמצא לומר שיש אלוה בנמצא מ"מ אינו משגיח בשפלים, על זה נאמר כי אני ה' בקרב הארץ, השלישית הוא, שהיה חולק על יכולת השי"י לומר שאינו יכול לשנות הטבע כלל, על זה אמר כי אין כמוני בכל הארץ, כלומר יכול לפעול כחפצו.

ואומר אני להוסיף ביאור על דבריו, להכניס כל ג' מכות תחת סוג אחד, כי ג' מכות ראשונים באו לאמת מציאת השי"י, לפי שהמצרים אמרו שהיאור הוא אלהיהם אין עוד מלבדו, ע"כ עשה ה' שפטים באלהיהם להורות שיש גבוה מעל כל גבוה, וכן מסיק בב"ר (פ.ט.ט) הרשעים מתקיימים על אלהיהם שנאמר והנה עומד על היאור ש"מ שחשבוהו לאלהות, ע"כ נאמר במכת היאור בזאת תדע כי אני ה' וגו'. ובענין הצפרדעים ששרץ היאור הורה שגם היאור ישרוץ דברים המאמתים מציאות השי"י, כי פרעה היה מחלל השם ואמר לא ידעתי את ה'. ע"כ הודיע היאור כי ראוי לקדש השם, כי הצפרדעים קדשו השם ברבים כדאיתא (פסחים ג.ג.) שחנניא מישאל ועזריה מסרו נפשם על קידוש השם ולמדו קל וחומר מצפרדעים שעלו בתנורים, ולפיכך לא מתו אותם שבתנורים כדמסיק בילקוט פרשה זו ובכנים נאמר אצבע אלהים הוא. הרי שבמכה זו גם החרטומים הודו והמליכו שמו ית', לומר שמכה זו ממנו ית' והודאת בעל דין כמאה עדים דמי.

ובסדר עד"ש נרמז כי הוא יתברך משגיח למטה בכל פרטי האישים, להוציא מלב האומרים שאין הקב"ה משגיח כי אם על כללות המין ולא בפרטות על כל דרכי איש, ולפי דבריהם הכל נכנס בערבוביא כי אין הבדל בין איש לחבירו ובין עובד אלהים לאשר לא עבדו, ע"כ בא עליהם הערב בערבוביא, וכתוב והפלת ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב. וזה מופת חותך שיש הבדל בין צדיק לרשע ושהקב"ה משגיח על כל פרטי האישים, לכך נאמר שם למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. לומר שהשגחתי הפרטית גם בתחתונים. וכן במכת הדבר כתיב והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים. והיינו מצד השגחתו יתברך הפרטית. וכן בשחין שהיה האבק פורח בכל ארץ מצרים, ואעפ"כ הבדיל בין ישראל למצרים, לפיכך לא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה, ר"ל שלא יכלו לעמוד בויכוח שהיה להם עם משה מפני השחין, כי לכל מכה נתנו סבה חוץ לזו שלא יכלו לתת סבה, כי כל המכות באו בפעם אחת על כל מצרים והחרטומים היו בכלל המכה, אבל מכת השחין בא תחילה על החרטומים ואח"כ על כל מצרים, שנאמר כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים. ע"כ לא יכלו לעמוד בויכוח, כי טען משה עליהם שחטאם גרם להם שלקו תחילה, לפי שעד הנה גרמו החרטומים קישוי לב פרעה בלהטיהם וכזביהם.

בסדר באח"ב פירש מהרי"א שבאו לאמת יכולת השי"י. ולי נראה שפרעה טען שתי רשויות הם, ע"כ נאמר במכה ראשונה של סדר באח"ב למען תדע כי אין כמוני בכל הארץ. רוצה לומר אין עוד מלבדו ית' איזו רשות אחר, מכלל שפרעה טען שיש עוד אלוה אחר ונראין הדברים שטען זה על מזל טלה והשמש, כי מצינו ששלשה מכות היו מונעים אור השמש והמזלות, כי ברדת הברד מסתמא היו השמים מתקדרים בעבים עד שלא יכלו לראות השמש כל זמן ירידת הברד, ובמכת הארבה כתיב ויכס את עין הארץ. היינו השמש כי היא עין הארץ, לפיכך

ותחשך הארץ. וכן במכת החושך, וכן מכת בכורות בלילה, וכל זה ראייה שטען פרעה על השמש ומזל טלה שכחם גם כן גדול, ע"כ נאמר בברד אשר לא היה כמוהו, וכן בארבה נאמר לפניו לא היה ארבה כמוהו, וכל זה מופת למאמר כי אין כמוני בכל הארץ. וכל שכן מכת בכורים שהוא סימן להכנעת מזל טלה בכור לכל המזלות, ודבר זה מחוור יותר מן פי מהרי"א, ולשון הכתוב מוכיח האומר כי אין כמוני.

הנה אנכי מכה במטה וגו' בעשרה מאמרות של עשרה מכות אלו רבו בהם הדעות, למה זה ועל מה זה היו מכות אלו באים עליהם, וכל המפרשים יצאו ללקוט טעמים איש לפי שכלו, גם אני לא אחשוך פי לקרב רעיונות אל פשטי המקראות.

והנה מכת היאור, בעון שאמר פרעה לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט.ג.) ובעון השלכת הבנים ליאור, ומיתת הדגים בעבור שרצו לבטל מישראל ברכת וידגו לרוב בקרב הארץ.

צפרדעים באו, על אשר כחש בה' ויאמר לא ידעתי את ה' ע"כ באו הצפרדעים שידעו את ה' ומסרו נפשם על קידוש שמו ית' כאמור למעלה, והיאור שרץ אותן צפרדעים כי הודאת בעל דין כמאה עדים דמי, כי אמרו שהיאור יש בו צד אלהות.

כנים באו עליהם, לפי שכל בעל עבודה קשה מלא כנים הבאים מן הזיעה המצויה מתוך התעמלות והתחממות הגוף, ומה שנעשה עפר הארץ כנים, לפי שכל עבודתם היתה בשדה דהיינו עפר הארץ והיא שגורמה להם הזיעה והכנים, ע"כ עפר הארץ הביאה הכנים גם על המצריים.

ערוב בא עליהם, לפי שנשתעבדו בישראל שנמשלו לחיות, כמו שפי' רש"י על פסוק כי חיות הנה (שמות א.יט) ובכל ארץ גושן לא היה ערוב כי אין חיה מזקת לחבירתה.

דבר במקנה המצרים היה לפי שהשבטים אנשי מקנה היו בבואם מצרימה, ועתה החליפו אומנתם בעבודת חומר ולבנים, וממילא נפסד מקנה שלהם, ע"כ וימת כל מקנה מצרים.

שחין בא עליהם, לפי שהפרישו נשותיהן מבעליהן על כן הוכו בשחין שהתשמיש קשה לו, כמ"ש וינגע ה' את פרעה, ופירשו רז"ל (בר"ר מא.ב) שלקה בשחין שהתשמיש קשה לו, והיה זה לפרעה כמו סימן על העתיד.

ברד וקולות השמיע ה' לאזנו, על אשר חטא בקול ואמר מי ה' אשר אשמע בקולו. ולפי שלא רצה לשמוע בקול ה' ע"כ השמיעו ה' בעל כרחו את קולו, קול ה' על המים, קול ה' חוצב להבות אש אשר תהלך ארצה, לומר שאם מרצון טוב לא רצית לשמוע בקול ה' עתה שמע בקולו, קול ה' יחיל פרעה וכל חילו.

ארבה בא עליהם, לפי שרצו לבטל מישראל והרבה ארבה את זרעך (בראשית כב.יז) ואמרו פן ירבה, ע"כ שלח עליהם ארבה כי לשון ארבה משמש על הרבוי כמ"ש (שופטים ו.ה) ובאו כדי ארבה לרוב וכתוב (ירמיה מו.כג) כי רבו מארבה.

חשך בא עליהם, לפי שגרמו לישראל להצפין את בניהם בחשך, כמו שהצפינו את משה, ע"כ במחשכים הושיבום ה', וכן המילדות היו כל מעשיהם בחשך, וכן נבלעו ישראל בקרקע בחשך, כדאיתא במס' סוטה (יא:).

מכת בכורות בא עליהם, לפי שרצו לאבד בנו בכורו ישראל, אבל מי הים לא הביא ה' עליהם אלא הם עצמם בזדון לבם נסו לקראתו, כמו שיתבאר בע"ה בפסוק כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח.יא) (כלי יקר)

[יח] והדגה אשר-ביאר תמות ובאש היאר ונלאו מצרים לשתות מים מן-היאר: (ס)

אונקלוס ונוגי די בנהרא תמות וסרי נהרא וילאון מצראי למשתי מיא מן נהרא: (אונקלוס) [ס]

יונתן ונוגי דבנהרא מותין וסרי נהרא וישתלהון מצראי למשתי מוי מן נהרא: (תרגום יונתן)

רש"י ונלאו מצרים. לזקק רפואה למי היאור שיהיו ראוין לשתות: (רש"י)

אבן עזרא והדגה. שם מין כולל לכל שורץ במים: ונלאו. מבנין נפעל. מגזרת לאה. כטעם לא יכ. לו: (אבן עזרא)

ספורנו והדגה אשר ביאור תמות. לא תשאר בו צורת המים עם מראית הדם, אבל תהיה בו צורת הדם בעצמותו ובמראיתו ולפיכך תמות הדגה: ונלאו מצרים. לחפור סביבות היאור מים לשתות, כאמרו ויחפרו כל מצרים סביבות היאור: (ספורנו)

דעת זקנים ובאש. לפי שאילו לא היה נבאש לא היו נמנעין מלשתות הימנו כי אע"פ שמראיתו דם טעמו היה מים שמא היו שותין כמו שאומות העולם אוכלין עתה לפיכך הדגה תמות כדי שיבאש היאור. וכן משמע כדכתיב לקמן. וקשה לי א"כ למה נקראת המכה כי אם על שם הדם ולא על שם ההבאשה נ"ל לפי שההבאשה אינה נכרת והדם ניכר: (דעת זקנים)

[יט] ויאמר יהוה אל-משה אמר אל-אהרן קח מטף ונטה-ידך על-מימי מצרים על-גהרתם | על-יאריהם ועל-אגמיהם ועל כל-מקנה מימיהם ויהיו-דם והיה דם בכל-ארץ מצרים ובעצים ובאבנים:

אונקלוס ואמר יי למשה אמר לאהרן טול חטרף וארים ידך על מיא דמצרים על נהריהון על ארתיהון ועל אגמיהון ועל כל בית פנישות מימיהון ויהון דמא ויהי דמא בכל ארעא דמצרים ובמני אעא ובמני אבנא: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה אימר לאהרן סב חוטרף וארים ידך על מוי דמצראי על נהריהון על פצדיהון על שיקייהון ועל כל פנישות מימיהון ויהון דמא בכל ארעא

דְּמָצְרִים וּבְמֵאנֵי אֶעָא וּבְמֵאנֵי אֶבְנָא : (תרגום יונתן)

רש"י אמר אל אהרן. לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה על ידי אהרן: נהרותם. הם נהרות המושכים כעין נהרות שלנו: יאוריהם. הם זריכות נגרים העשויות בידי אדם מספת הנהר לשדות, ונילוס מימיו מתזרכים ועולה דרך היאורים ומסקה השדות: אגמיהם. קבוצת מים שאינן נובעין ואין מושכין, אלא עומדין במקום אחד, וקורין לו אשטנ"ק: בכל ארץ מצרים. אף במרחלאות ובאמצעאלות שבצפתים: ובעלים ובאבנים. מים שבכלי עץ (ג) ובכלי אבן: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) פי' לא היתה המכה רק במים שבכלי עלים ואבנים לא בתוך העץ והאבן **עלמון:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. לפי דעתי הפשט כי אהרן נטה ידו והכה היאור ונטה ידו כנגד כל הרוחות בפאת מצרים להפוך כל נהר בארץ מצרים והטעם בכל מלכות מצרים: ומלת מימי מצרים. כלל והפרט על נהרותם. ואינם היאור. רק שיחור ונהרות אחרים בארץ מצרים. כי הדם היה בכל ארצם: ועל יאוריהם. לשון רבים בעבור שהיאור במקומות רבים: אגמיהם. מים מחוברים מעצמם ממי המטר: ומקוה מימיהם. הם המעיינים. והבארות. והבורות. ואמר הגאון כי מימי כפול מים מתוקים. ומים מרים כמו הים. על כן כתוב הקורא למי הים. והנה שכח מי הירדן יכרתון. ומלת מים כאשר היא סמוכה אל סימן המדבר לעולם היא כפולה. כמו מימי ומימך גם על לשון רבים. כי לא יתכן לומר מימי ומימה. ומצאנו מי על לשון יחיד. כי מי נדה לא זורק. וטעם ובעצים ובאבנים. המים שהיו בבתים בכלי עץ או בכיור הנעשים מאבן: (אבן עזרא)

ב וַיַּעֲשׂוּ-כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר | צִוָּה יְהוָה וַיָּרֶם בַּמָּטָה וַיַּךְ אֶת-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְעֵינֵי פְרַעֲה וּלְעֵינֵי עַבְדָּיו וַיִּהְפְּכוּ כָל-הַמַּיִם אֲשֶׁר-בַּיָּאֵר לְדָם:

אונקלוס ועבדו כן משה ואהרן כמא דפקיד יי וארים בחטרא ומחא ית מא די בנהרא לעיני פרהע ולעיני עבדוהי ואתהפיכו כל מא די בנהרא לדמא: (אונקלוס)

יונתן ועבדו היכדין משה ואהרן היכמא דפקיד יי וארים בחוטרא ומחא ית מוי דבנהרא למחמי פרהע ולמחמי עבדוי ואיתהפיכו כל מוי דבנהרא לאדמא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעשו. הזכיר היאור ולא חשש להזכיר נטית ידו על כל מימי מצרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן וירם במטה ויך את המים. שהרים ונטה ידו על ארץ מצרים כנגד כל הרוחות, ואח"כ הכה המים אשר ביאור לעיני פרהע ונהפכו כל המים שביאור לדם לעיניו, ויהי הדם עוד בכל ארץ מצרים. ורבי אברהם אמר כי הזכיר מכת היאור ולא חשש להזכיר נטיית ידו על כל ארץ מצרים: (הרמב"ן)

אור החיים ויעשו כן משה ואהרן כאשר וגו'. פ"י כשעשו משה ואהרן מעשה הכאת היאור, נעשית הפעולה ונתקיים הרצון כאילו היתה מצות ה' מפיו ברוך הוא היאור שיהפך לדם, ועיין מה שפירשתי עוד בפסוק (ו) ויעש משה וגו' הקודם לזה ועיין בפסוק שאחר זה:

לעיני פרעה ולעיני עבדיו. הגם כי תחילת דבריו היה עם פרעה בייחוד בעת הסתרתו לעשות צרכיו לפי דבריהם ז"ל (שמו"ר פ"ט), ומן הסתם הוא לבדו יהיה שם, אף על פי כן מודיעך הכתוב כי נתעכב מהכות עד שהכה בפרסום לעיני עבדיו. והגם כי במצות ה' לא דקדק לומר פרט זה מן הסתם כן דבר ה' אליו, ואולי כי לזה נתכוון הכתוב כאומרו **כן כאשר צוה** פ"י כן כדברים הנאמרים בדברי ה' וכנגד פרטים אשר תראה במעשיהם שאין כתובים כן בדבר האלהים מעיד הכתוב עליהם כי הם כאשר צוה ה' ונכון: (אור החיים)

[כא] והדגה אשר-ביאר מתה ויבאש היאור ולא-יכלו מצרים לשותות מים מן-היאור ויהי דמא בכל ארץ הדם

אונקלוס ונוני די בנהרא מיתו וסרי נהרא ולא יכילו מצראי למשתי מא מן נהרא ונהה דמא בכל ארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ונוני די בנהרא מיתו וסרי נהרא ולא יכילו מצראי למשתי מוי מן נהרא ונהות מחת דמא בכל ארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

בעל הטורים ויבאש. ב' ויבאש היאור. וירם תולעים ויבאש. מלמד שגם היאור גדלו תולעים שנבאש מהם: (בעל הטורים)

אור החיים והדגה וגו' מתה. הכונה בזה לומר כי היה להם סימן במעשה זה כי לא היה מעשה שדים ולא מעשה כשפים כי מעשה שנים אלו יהיו דמיון ולא ממש והדמיון יהיה לעין הרואים לא שיהיה ממש דם שיהרוג כל שותנו ואפי' דגים, לזה אמר **והדגה וגו' מתה ויבאש היאור**, וזה יהיה להם לאות עולם כי מעשה אלהים המה פעולה צודקת ולא דמיון. עוד אמר **ויהי הדם בכל ארץ מצרים וגו'** כי אפי' במרחצאות ובאמבטאות. ואולי כי ירצה עוד לומר שהדם ההוא שנעשה מהמים הגם שהיו נוטלים אותו ממקום זה ונותנים אותו במקום אחר וחוזרים וכו' וכל דבר שיהיה ממעשה שדים יבטלהו שינוי מקום ובפרט כשיניחוהו בארץ כידוע (זהר ח"ב קצ"ב) ומה שלפנינו היה הדם בהיותו בכל ארץ מצרים: (אור החיים)

[כב] ויעשו-כן חרטמי מצרים בלטיהם ויחזק לב-פרעה ולא-שמע אלהם כאשר דבר

אונקלוס ועבדו כן חרשי מצרים בלחשיהון ואפקו לפא דפרעה ולא קביל מנהון קמא דמליל: (אונקלוס)

יונתן ועבדו היכדין אצטגניני מצרים בלחשיהון והפיכו מן מא דגושן לאדמא

וְאִיתְקִיף יִצְרָא דְלִבָּא דְפְרָעָה וְלֹא קָבִיל מְנַהוּן הֵיכְמָא דְמַלְיִל יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י **זלטיהם**. לחש שאומרין אותו זלט ובחשאי. ורבותינו אמרו, זלטיהם מעשה קדים, (ד) זלטיהם מעשה כספים (סנהדרין סז:): ויחזק לז פרעה. לומר על ידי מכשפות אתם עושים כן, תבן אתם מכניסין לעפריים (מנחות פה.) עיר שכולה תבן, אף אתם מביאין מכשפות למאריס שכולה כספים: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) ר"ל שקדים הולכים זלט א"ר אייבא זר נגרי א"ר הייא זר אבא זלטיהם מעשה קדים זלטיהם מעשה כספים וכ"ה אומר ואת להט החרב וכו' ופירש"י זלטיהם כמו ותבא אליו זלט: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויעשו כן**. מלת זלטיהם מגזרת. ותבא אליו בלאט. בדברי סתר הנעלמים מן העין. ואין המלה חסרת ה' כי הה"א איננה מאותיות המשך באמצע המלה. ויש לשאול אם על יד אהרן נהפכו כל מימי מצרים לדם. אנה מצאו החרטומים מים והפכו. והתשובה אהרן לא הפך רק המים שהיו על הארץ לא המים שהיו תחת הארץ. החרטומים חפרו והוציאו מים והראו כי נהפכו לדם. ויש הפרש גדול בין מעשה אהרן למעשיהם. כי אהרן הפך כל היאור שהיה לפניו וכל מים שהיה בכל גבול מצרים שלא היה רואה אותם. ועוד כי הפך מים שאינם עומדים רק רצים תמיד ומים אחרים באים. ועוד כי עמדה המכה שבעת ימים. והחרטומים לא הראו שהפכו רק מים מעטים עומדים בכלי. וזה היה רגע אחד עד ששב פרעה אל ביתו: (אבן עזרא)

אור החיים **ויעשו כן חרטומי וגו'**. לפי דבריהם ז"ל (שמו"ר פ"ט) שהיו כל מימות מצרים לדם. אם כן מנין מצאו מים להפכו לדם ואולי כי לא נהפכו אלא מים המגולים אבל מים שלא נראו בעולם שהם תחת לארץ לא נהפכו כאומרו ויחפרו מצרים סביבות וגו'. עוד לפי דבריהם ז"ל (שם) כי ישראל נתעשרו ממכת היאור שהיו מוכרים מים למצרים וכו' יעויין שם דבריהם, כפי זה עשו החרטומים מהנמכר להם. וכבר אמרנו שהכתוב רשם שינוי המעשה שנעשה מה' כי ישתנה ממעשי כספים ושדים, אלא כי לצד קושיות ערפם של המצרים לא בחנו במעשה כשפיהם לדעת כי אינם אלא חזיון ודמיון כוזב: (אור החיים)

דעת זקנים **ויעשו כן**. מהיכן לקחו המים ממקום אחר הביאו אי נמי ממים שחפרו ומיהו קשיא לי שהרי חפרו כתיב אחר כן ובחד פרשי לא שייך למימר אין מוקדם ומאוחר בתורה אם לא מכח דבר אחר כדפרי' לעיל: (דעת זקנים)

[כג] וַיִּפֶן פְּרָעָה וַיָּבֵא אֶל-בֵּיתוֹ וְלֹא-שָׁת לִבּוֹ גַם-לְזֹאת:

אונקלוס וַאֲתַפְּנִי פְרָעָה וְעַל לְבִיתָהּ וְלֹא שָׁוִי לְבֵיהָ אָף לְדָא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד פְּרָעָה צוֹרְכִיהָ וְעָאֵל לְבִיתֶיהָ וְלֹא שָׁוִי לְבֵיהָ לְחֹד לְמַחְתָּא דָּא: (תרגום יונתן)

כָּשִׁי גַם לְזֹאת. לְמוֹפֵת הַמַּטָּה שְׁנֵהֶפֶךְ לְתַנִּין וְלֹא לְזֶה שֶׁל דָּם: (כָּשִׁי)

אבן עזרא ויפן. טעם גם לזאת. כי הזכיר בתחלה אות המטה שהיה לתנין ובלע המטות: (אבן עזרא)

הרמב"ן גם לזאת. למופת המטה שנהפך לתנין וגם לזה של דם. ויותר נכון גם לזאת שהיתה מכה, והיה לו לירא פן תהיה בו יד השם מעתה: (הרמב"ן)

אור החיים ויפן וגו' ולא שת לבו וגו'. לא שהשיב שאינו חפץ לשלח, וכוונת הרשע כדי שלא יתחייב עונש על המיאון ויביא עליו עוד מכה אחרת. וטעם שלא שת לבו ולא שאל ממשה שיבקש עליו רחמים נבאר בסמוך (לקמן ח' ד') בעז"ה: (אור החיים)

ספורנו ולא שת לבו גם לזאת. להבין ההבדל אשר היה גם בזאת בין הפעל האלהי לפעל המכשפים, שפעולת האל יתברך היתה שנוי בטבע היאור, אשר הוא כלו בלתי נפסד, והפך אותו לטבע דם אמתני, עד שמתו בו הדגים, ופעולת החרטומים היה שינוי כדבר נפסד ואולי באחיזת עינים: (ספורנו)

[כד] וַיִּחְפְּרוּ כָּל-מִצְרָיִם סְבִיבֹת הַיָּאֵר מֵיָּם לְשִׁתּוֹת כִּי לֹא יָכְלוּ לְשִׁתּוֹת מִמֵּימֵי הַיָּאֵר:

אונקלוס וחפרו כל מצראי סחרנויות נהרא מנא למשתי ארי לא יכילו למשתי ממנא: (אונקלוס)

יונתן וחפרו מצראי חזרנות נהרא מוי למשתי ולא אשפחו צלילין ארום לא יכילו למשתי מן מוי דבנהרא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויחפרו. רבים אומרים כי המים היו ביד המצרי אדומים כדם ונתלבנו ביד הישראל. אם כן למה לא נכתב אות זה בתורה. ולפי דעתי כי מכת הדם והצפרדעים והכנים היתה כוללת המצרים והעבריים. כי אחר הכתוב נרדוף. ואלה השלש מעט הזיקו. רק מכת הערוב שהיתה קשה. השם הפריש בין המצריים ובין ישראל וככה מכת הדבר והברד בעבור מקניהם. ולא כן בשחין. ולא בארבה כי הם יוצאים ממצרים וכאשר חפרו המצרים כן חפרו העבריים: (אבן עזרא)

[כה] וַיִּמְלֵא שִׁבְעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת-יְהוָה אֶת-הַיָּאֵר: (פ)

אונקלוס ואשלים שבעת יומין בטר דמחא יי ית נהרא: [פ] (אונקלוס)

יונתן ושלמו שובעא יומין מן בטר דמחא יי ית נהרא ומבטר כן אסי מימרא דיין ית נהרא: (תרגום יונתן)

כָּשִׁי וימלא. מנין שבעת ימים (ה) שלא שב היאור לקדמותו, שהיתה המכה

משמשת רביע חדש, (ו) ושלשה חלקים היה מעיד ומתרה בהם (שמו"ר ט, יב): (רפ"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל דהו"ל למיכתב וימלאו וע"ז פי' מנין ז' ימים ר"ל דוימלא קאי על מנין ולא על ז' ימים: (ו) ר"ל ז' ימים וא"ת והא החושך לא היה כי אם ו' ימים כדמשמע צפ' צא וי"ל דלקמן צפ' צלח כתיב ויהי הענן והחושך ויאר את הלילה לכה לומר הענן והחושך היה למזרים ויאר את הלילה לישראל ולמה היה חושך למזרים אלא הקב"ה פרע להם אותו יום ז' שלא הביא בתחלה עליהם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וימלא. הזכיר זה בעבור שעמדה זאת המכה ימים רבים ולא כן בשאר המכות: (אבן עזרא)

הרמב"ן ופסוק וימלא שבעת ימים. קשור בעליון, וימלא בזה שבעת ימים, שחפרו מצרים סביבות היאור ולא יכלו לשתות ממימי היאור עד מלאת שבעת ימים אחרי ההכאה: (הרמב"ן)

אור החיים וימלא שבעת ימים. פי' מלאו שיעור המוגבל למכה, ואחרי ששלמו שבעת ימים אחרי הכות וגוי' ויאמר ה'. וכוונת הכתוב בהודעה זו היא כי לא נתרגש פרעה במכה זו לבקש ממשה להתפלל אל ה' ונשארה המכה עד גבולה, והוא אומרו וימלא וגוי' אחרי שהכה ה' ושלמו ומלאו ימי המכה, וזה לדעת מרבתינו ז"ל (שמו"ר פ"ט) שאמרו כי כ"ד ימים היה מתרה בהם עד שלא באה המכה וז' ימים היתה המכה משמשת בהם, אבל להאומר כי שבעה ימים היה מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המכה משמשת בהם, היו שבעת ימים של ההתראה, וממילא הנשאר מהחודש היתה משמשת המכה בהם. אלא שקשה לסברתו ממכת חשך, ואולי זו יצתה מהכלל, ואפשר שגם היאור מכתו יצתה מהכלל, ויודה מאן דאמר עשרים וארבעה ימים היתה משמשת המכה שהיאור לא ארכה מכתו, ויתכוונו שניהם יחד במשמעות הכתוב שאמר שבעת ימים אחרי הכות שלא הוכה אלא שבעת ימים כמשפט מכת חשך שלא היתה יותר משבעה. וסובר אני שהגם שהיה גבול למכה היתה מסתלקת אם היה משה מתפלל קודם הזמן ההוא: (אור החיים)

דעת זקנים וימלא. פירש"י שכן היה דרך כל המכות שכל אחת היתה משמשת רביע חדש והשלשה חלקים היה מתרה בו נמצאת המכה עם ההתראה היה חדש שלם מדכתיב שלח אותות ומופתים בתוככי מצרים שהיה יכול לכתוב בתוך הרי כ"י יתירין שעולים שלשים הרי חדש שלם. ומיהו קשיא לי שהרי לפי הפירוש משמע שלא היתה כי אם כ"ח יום. וי"ל שלאחר יום המכה היה ממתין עד כ"ח [ל']. ומיהו קשיא שהרי חשך לא שמש כ"א ששת ימים דכתיב שלשת ימים ועוד שלשה אחרים שלא קמו איש מתחתיו וי"ל בחשך שהיה על ים סוף דכתיב ויהי הענן והחשך אותו חשך השלים מנין שבעה ואיתמר בהגדה של פסח ר' יהודה היה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב ושואלין העם מאי נפקא מינה מסימן זה. ומפרש ה"ר יצחק בר' אשר שנוולד ביום שנפטר רבי יצחק בר' אשר ז"ל וקראוהו על שמו וקראו עליו וזרח השמש ובא השמש שלכך זה הסימן שכאשר תשים דצ"ך עד"ש באח"ב זה על זה תמצא בכל ענין בתחלה באמצע ובסוף חשך שחין כנים לומר שלשתן משמשין כאחד ולא אתפרש כיצד וגם נמצא שיהא חשך

להפך והיה אומר שהחשך משמש עם כולן וגם כשתשים חשך שחין כנים תמצא בכל בתחלה ובסוף חשך שחין כנים לומר ששלשתן משמשין בערבוביא עם האחרים ולא אתפרש כיצד. ועדיין י"ל שלכך היה נותן בהם סי' להודיע שבסדר הזה שמשו לא כסדר הכתוב בס' תהלים אי נמי לידע באי זו היה מתרה ובאי זו אינו מתרה שלעולם בכל מכה שלישית לא היה מתרה כדאמרינן מי שלקה ושנה כונסין אותו לכיפה ומאכילין אותו שעורין עד שכרסו נבקעת: **אחרי הכות ה' את היאור**. לפיכך היאור תחלה לפי שהמצרים היו עובדין ליאור מפני שמימיו מתברכין. אמר הקב"ה אכה אלהיו לפניו ואחר עמו וכן משל מחי אלהיא ויתבהלון **כומר ייא:** (דעת זקנים)

[כז] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה בֹּא אֶל-פְּרַעֲה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה אָמַר יְהוָה שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיַּעֲבְדֵנִי:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה עוֹל לְוֹת פְּרַעֲה וְתִימַר לֵה פְדָנָן אֲמַר יְיָ שְׁלַח יְת עַמִּי וַיַּפְלְחוּן **קדמי:** (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה עוֹל לְוֹת פְּרַעֲה וְתִימַר לֵיה פְדָנָא אֲמַר יְיָ פְטוֹר יְת עַמִּי וַיַּפְלְחוּן **קדמי:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר בֹּא אֶל פְּרַעֲה. עִם אַהֲרֹן אַחִיד. וַיּוֹדִיעַ אוֹתוֹ הַמַּכָּה הַשְּׁנִית אִם לֹא **עמי:** (אבן ישלח עזרא)

[כח] וְאִם-מֵאֵן אַתָּה לְשַׁלַּח הַנֶּה אֲנֹכִי נִגְרַף אֶת-כָּל-גְּבוּלְךָ בְּצַפְרֹדְעִים:

אונקלוס וְאִם סָרִיב אַתָּה לְשַׁלְחָא הָא אֲנָא מְחִי יְת כָּל תְּחוּמָךְ בְּצַפְרֹדְעִינָא: (אונקלוס)

יונתן וְאִין מְסָרִב אַתָּה לְמַפְטוֹר הָא אֲנָא מְחִי יְת כָּל תְּחוּמָךְ בְּעוֹרְדְעִינָא: (תרגום יונתן)

רש"י וְאִם מֵאֵן אַתָּה. וְאִם סָרִיב אַתָּה. מֵאֵן כְּמוֹ מִמֵּאֵן, מִסָּרִיב, אֲלֹלָה כִּינָה הַאֲדָם עַל שֵׁם הַמַּפְעֵל, (ז) כְּמוֹ שָׁלוּ וְשָׁקַט, סָר וְזָעַף (מַלְכִים-א כ, מ.ג.): נִגְרַף אֶת כָּל גְּבוּלְךָ. מַכָּה, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן מִגַּפָּה אִינוֹ לְשׁוֹן מִיִּתָּה אֲלֹלָה לְשׁוֹן מַכָּה, וְכֵן וְנִגְפּוּ אִשָּׁה הָרָה (שְׁמוֹת כֹּא, כ.ב.) אִינוֹ לְשׁוֹן מִיִּתָּה, וְכֵן וּבִטְרָם יִתְנַגְּפוּ רִגְלֵיכֶם (יִרְמִי' יג, טז.), פֶּן תִּגְוֹף בְּאֲזֵן רִגְלְךָ (תְּהִלִּים כֹּא, י.ב.), וְלֹאֲזֵן נִגְרַף (יִשְׁעִי' ה, יד.): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דמאן משמע שהיה ממאן בכל שעה וזה אינו שייך דאם הוא עתה מסרב מ"ה יהיה תמיד מסרב ועז"פ אלא כינ' וכו' כמו ש'לו ושקט אע"פ שהוא נמי לפי שעה ו'לו משמע לעולם וסר וזעף ר"ל כלם משמע לעולם ואינון אלא לפי שעה אלא כינ' וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְאִם. מִלֵּת מֵאֵן תֹּאֵר יוֹצֵא. כְּמוֹ וּשְׁבַח אֲנִי אֶת הַמֵּתִים. וְטַעַם נִגְרַף. כְּמוֹ

משחית. וכן כתיב וצפרדע ותשחיתם. והמפרשים נחלקו במלת צפרדעים. ורבים אמרו שהוא מין דג נמצא במצרים ויקרא בלשון ערב אלתמס"ח. ויוצא מן הנהר וחוטף בני אדם. ואחרים אמרו כי הם הנמצאים ברובי הנהרות שמשמיעים קול והוא הנכון בעיני והוא הידוע: (אבן עזרא)

אור החיים ואם מאן אתה. צריך ההתראה סמוך למכה: (אור החיים)

[כח] וְשָׂרַץ הַיָּאֵר צְפַרְדְּעִים וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתָהּ וּבְחֹדֶר מִשְׁכָּבָהּ וְעַל-מִטָּתָהּ וּבְבֵית עֶבְדֶיהָ וּבְעַמָּהּ וּבְתַנּוּרֶיהָ וּבְמִשְׁאֲרוֹתֶיהָ:

אונקלוס וְיִרְבִּי נְהָרָא עֲרֻדְעִנְיָא וְיִסְקוּן וְיַעֲלוּן בְּבֵיתָהּ וּבְאֲדָרוֹן בֵּית מִשְׁכָּבָהּ וְעַל עֲרֻסָּהּ וּבְבֵית עֶבְדֶיהָ וּבְעַמָּהּ וּבְתַנּוּרָהּ וּבְאֲצוּתָהּ: (אונקלוס)

יונתן וְיִרְבִּי נְהָרָא עֲרֻדְעִנְיָא וְיִסְקוּן וְיַעֲלוּן בְּבֵיתָהּ וּבְקִיטוֹן בֵּי דְמִכָּהּ וְעִילוּי דְרַגְשָׁהּ וּבְבֵית עֶבְדָּהּ וּבְעַמָּהּ וּבְתַנּוּרָהּ וּבְאֲצוּתָהּ: (תרגום יונתן)

רש"י ועלו. מן היאור: צביתך. ואחר כך צבתי עבדיך, הוא התחיל צענה תחלה, ויאמר אל עמו, וממנו התחילה הפורענות (סוטה יא. שמו"ר י, 7): (רש"י)

אבן עזרא ושרץ היאר. פועל יוצא. כמו ישרצו המים. וטעם ועלו. כי הנהר לעולם שפל מן העיר: (אבן עזרא)

בעל הטורים ועלו ובאו וגו' ובבית עבדיך ובעמך. הרי הקדים עבדים לעם ובתרהכי כתיב ובכה ובעמך ובכל עבדיך והיינו טעמא כשלקו בגופן כדרשינן מובכה שהיו מקרקרין בגופן אז לקו הוא והעם תחילה שהיו בעצה כדכתיב ויאמר אל עמו ואח"כ בעבדיהם אבל כשעלו נכנסו תחלה בביתו ובבית עבדיו ואח"כ בעמו: (בעל הטורים)

[כט] וּבָכָה וּבְעַמָּהּ וּבְכָל-עֶבְדֶיהָ וְעָלוּ הַצְּפַרְדְּעִים:

אונקלוס וּבָכָה וּבְעַמָּהּ וּבְכָל עֶבְדֶיהָ וְיִסְקוּן עֲרֻדְעִנְיָא: (אונקלוס)

יונתן וּבְגוּפֶיהָ וּבְגוּפֵי עַמָּהּ וּבְכָל עֶבְדָּהּ וְיִשְׁלְטוּן עֲרֻדְעִנְיָא: (תרגום יונתן)

רש"י וצבתי ובעמך. צחוד מעיהם נכנסים (ח) ומקרקרין: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) ומקרקרין לשון לעקה והומיה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ובכה ובעמך. אמר יפת בעבור שהכתוב אמר ובכה ובעמך רמז כי בו ובעמו בלבד ולא בעם ישראל. ואין זו ראיה כי הזכיר שיעלו עליו וכל כל עמו ואין צורך להזכיר ישראל: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ובכה**. ג' ובכה ובעמך. כי בכה ארוץ גדוד. בכה חסיתי. מלמד שבאו בהם הצפרדעים גדודים גדודים ואני בכה ה' חסיתי שאע"פ שאינו מפרש שלא היו הצפרדעים לישראל הקב"ה בצדקתו מלטם: (בעל הטורים)

שמות פרק-ח

[א] ויאמר יהוה אל-משה אומר אל-אהרן נטה את-ידך במטה על-הנהרות על-היארים ועל-האגמים והעל את-הצפרדעים על-ארץ מצרים:

אונקלוס ואמר יי למשה אומר לאהרן ארים ית ידך בחטף על נהר על אריתא ועל אגמא ואסיק ית ערדענא על ארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה אימר לאהרן ארים ית ידך בחוטרא על נהר על פצידניא ועל שיקניא ואסיק ית עורדענא על ארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר נטה ידך. על רוחות השמים. והנה הצפרדעים יעלו מהיאורות ומהנהרות ומהאגמים. ולא מכל מקוה מים: (אבן עזרא)

בעל הטורים **והעל**. ב' במסורה דין ואידך והעל אותם הר ההר כדאיתא בפסחים מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן לשריפה נשאו ק"ו לעצמן מצפרדעים שהצפרדעים מסרו עצמן למיתה על קידוש השם ואח"כ נמלטו כדכתיב וימותו הצפרדעים מן הבתים מן החצרות ומן השדות אבל לא מהתנורים אבל משה ואהרן שנאמר בהם יען לא האמנתם בי להקדישני ולא נשאו ק"ו מצפרדעים מתו ולא זכו ליכנס לארץ: (בעל הטורים)

[ב] ויט אהרן את-ידו על מימי מצרים ותעל הצפרדע ותכס את-ארץ מצרים:

אונקלוס וארים אהרן ית ידה על מיא דמצראי וסליקת ערדענא וחספת ית ארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן וארים אהרן ית ידיה על מיא דמצרים וסליקת מחת עורדענא וחספת ית ארעא דמצרים ברם משה לא אלקי ית מיא לא באדמא ולא בעורדענא מן בגלל דחות ליה בהון שיזביתא בזמן דטלקת יתיה אמיה בנהרא: (תרגום יונתן)

רש"י **ותעל הצפרדע**. כפרדע אחת היתה, והיו מכין אותה והיא מתזת נחילים נחילים, זהו מדכסו. (שמו"ר ג, ה.) ופשוטו יש לומר, שרוץ הצפרדעים קורא לשון יחידות, וכן ותהי הכנס, הרחישה גדוליר"א בלע"ז, ואף ותעל הצפרדע גרינוליר"א בלע"ז (געפרעז): (רש"י)

אבן עזרא ויט. הנה נטה ידו ולא הכה ביאור עשה בראשונה רק רמז כי יכלו לעלות הצפרדעים מרגע נטות ידו: (אבן עזרא)

ג וַיַּעֲשׂוּ-כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם וַיַּעֲלוּ אֶת-הַצְּפַרְדְּעִים עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס וַעֲבָדוּ כֵן תְּרַשְׁיָא בְּלַחְשִׁיהוֹן וְאַסִּיקוּ יָת עֲרַדְעֲנִיָא עַל אֶרְעָא דְּמִצְרָיִם: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבָדוּ הַיְכָדִין אִיסְטַגְנִינֵן בְּלַחְשִׁיהוֹן וְאַסִּיקוּ יָת עוֹרְדְעֲנִיָא עַל אֶרְעָא דְּמִצְרָיִם: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעשו. במים מועטים. ע"כ ראה פרעה כי הפרש בין מעשה אהרן ובין מעשיהם. ע"כ קרא למשה כי ראה שהחרטומים הוסיפו על המכה ולא יכלו לחסרה: (אבן עזרא)

ספורנו ויעלו את הצפרדעים. אבל לא יכלו להוליד אחרים כי אין לאל ידם להמציא בריה מתנועת באמת: (ספורנו)

ד וַיִּקְרָא פְּרַעֲה לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר הֲעֵתִירוּ אֵל-יְהוָה וַיִּסַּר הַצְּפַרְדְּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וְאַשְׁלַחְהֶם אֶת-הָעָם וַיִּזְבְּחוּ לַיהוָה:

אונקלוס וקרא פרעה למשה ולאהרן ואמר צלו קדם יי ויעדי ערדעניא מני ומעמי ואשלח ית עמא וידבחונו קדם יי: (אונקלוס)

יונתן וקרא פרעה למשה ולאהרן ואמר צלון קדם יי ויעדי עורדעניא מיני ומן עמא ואפטור ית עמא וידבחונו ניכסת חגא קדם יי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויקרא. אמר העתירו דרך מוסר לשניהם. וזאת המכה היתה קשה מהראשונה כי כתוב (תהלים עח) וצפרדע ותשחיתם: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויזבחו. ב' במסורה ויזבחו לה'. ויזבחו זבחי תודה. ד' צריכים להודות ואחד מהם יוצא מבית האסורים: (בעל הטורים)

אור החיים העתירו אל ה'. צריך לדעת למה לא פנה ובא אל ביתו במכה זו כמו שעשה במכת הדם הלא גם את זאת הראוהו חרטומיו כי עשו גם המה. אכן פיו ענה בו טעם הרגשתו בזו וכל כיוצא בה שהורגש וקרא למשה להתפלל בעדו, כי לא היה מתפעל אלא כשאימות מות נפלו עליו, וזה סדר מכותיו, ראשונה מכת דם לא היה לו בה סכנת מות, ומים לצמאו מצאו לו סביבות היאור או היה קונה מישראל לזה לא נרגש ממנה:

ב מכת צפרדע היו בו שני דברים הא' הרעשת הקול והשני שהיו נכנסים במעיהם דכתיב (לעיל ז' כט) ובכה ובעמך יעלו הצפרדעים, ומכה זו מבהלת הנפש ואין אדם בטוח בחייו, לזה אמר פרעה אל משה וגוי ויסר הצפרדעים ממני פי' מתוך

ג) מכת כינים כי הגם שיצטער אבל אין שם סכנת מות כצפרדעים שתנקוב בני מעיו וגו' ותעשנו טרפה, ולזה הגם שידע כי אצבע אלהים היא והעידו החרטומים כי אינם יכולים עשות אף על פי כן ויחזק לב וגו':

ד) מכת ערוב אימות שן בהמות ששלח ה' בו בהלוהו וירא עד מאוד ותיכף שלח אחריהם ואמר (פסוק כא) לכו זבחו וגו' אנכי אשלח וגו' העתירו בעדי:

ה) מכת דבר לצד שהיתה במקנה לבד הגם כי שלח וראה מקנה ישראל ולא מת א' אף על פי כן לא שת לבו לבקש רחמים:

ו) מכת שחין לצד שלא היה בו סכנה גם אפשר שנתכבד במכה זו ממה שלא הזכיר ה' בפ' כי גם בו היה שחין ולא אמר אלא (לקמן ט' יא) כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים לזה לא בקש ממשה להתפלל בעדו:

ז) מכת ברד לצד שהרעים ה' משמים ונתן קולות ואש מן השמים נפלה עליהם אימתה ופחד שיעשה להם כמהפכת סדום ועמורה ופחד ורהב (ישעי' ס"ו) לבבו ואמר ה' הצדיק וגו' העתירו אל ה' וגו' (ט"ו כז):

ח) מכת הארבה פיו ענה בו כי מה שנתרגש הוא לצד שירא יראת מות דכתוב (י"ז) ויסר מעלי רק את המות הזה:

ט) מכת חושך לא ראינו לו שבקש ממשה להתפלל, ואולי כי בגי' ימים ראשונים היה מדליק עששיות ופנסות גדולות ויאר את החושך ובגי' ימים שניים שהיה חושך ממושש ולא קמו איש מתחתיו לא היה מציאות לו שילך אדם לקרא למשה כי לא קמו איש מתחתיו, ואחר ששלמו שבעת ימי אפילה (ש"ר יד) תכף ומיד שלח אחר משה ואמר אליו שילכו אלא שיתנו בטחון מהם שיחזרו ולא קבל משה, ולצד שכבר פסקה המכה לא הוצרך לומר לו התפלל: (אור החיים)

ספורנו העתירו אל ה'. כי כזאת שת לבו וראה יתרון פעולת האל יתברך על פעולת (ספורנו) החרטומים:

ה) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְפָרְעֹה הַתִּפְאָר עָלַי לְמַתִּי | אֶעֱתִיר לָךְ וְלַעֲבָדֶיךָ וְלַעַמֶּךָ לְהַכְרִית הַצְּפָרְדִּים מִמֶּךָ וּמִבְּתֶיךָ בְּיַר תִּשְׁאָרְנָה:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לְפָרְעֹה שְׂאֵל לָךְ גְּבוּרָא הֵב לִי זְמַן לְאַמְתִּי אֶצְלִי עֲלֶיךָ וְעַל עֲבָדֶיךָ וְעַל עַמְךָ לְשִׁיבָאָה עֲרֻדְעֲנִיא מִנְךָ וּמִבְּתֶיךָ לְחֹד בְּנִהְרָא תִשְׁתְּאָרְןָ: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לְפָרְעֹה שְׂבַח בְּגִינִי לְאִימַת דְּאַנְתָּ בְּעֵי אֶצְלִי עֲלֶיךָ וְעַל עֲבָדֶיךָ וְעַל עַמְךָ לְשִׁיבָאָה עֲרֻדְעֲנִיא מִינְךָ וּמִבְּתֶיךָ לְחֹד מָה דְּבִנְהָרָא יִשְׁתְּיִירוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י התפאר עליו. כמו היתפאר הגרזן על החוכב זו (ישעי' י' טו.), משתבח לומר אני גדול ממך ונטי"ר בלע"ז, וכן התפאר עליו, השתבח להתחכם ולשאול דבר

גדול ולומר (ט) שלא אוכל לעשותו: למתי אעתיר לך. את אשר אעתיר לך היום על הכרתת האפרדעים, למתי תרצה שיכרתו, (י) ותראה אם אשלים דברי למועד שתקבע לי. אלו נאמר מתי אעתיר, היה משמע מתי אתפלל, עכשיו שנאמר למתי, משמע אני היום אתפלל עליך שיכרתו האפרדעים לזמן שתקבע עלי, אמור לאיזה יום תרצה שיכרתו. אעתיר העתירו והעתרתי, ולא נאמר אעתר עתרו (כ) ועתרתי, מפני שכל לשון עתה הרבות פלל הוא, וכאשר יאמר הרבו ארצה והרביתי לשון הפעיל, כך יאמר, אעתיר העתירו והעתרתי דברים, (ג) ואז לכולם העתרתם עלי (מ) דבריכם (יחזקאל לה, יג), הרביתם: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) רוצה לומר אם תוכל לשאול אותו דבר שלא אוכל לעשותו שתוכל אתה להתפאר עלי לאמר שאני לא אוכל לעשותו: (י) וא"ת מה שאלו משה ודאי היה מתרצה שיכרתו היום לאלתר. וי"ל לפי שהי' סבור משה אם יתפלל שיכרתו מיד אז מיד היה כריך לשלח את ישראל כמ"ס למשה וזה היה רע לו לפיכך לא ידע משה באיזה יום יתרצה ולפי מה שתי' הרמב"ן בשם הנגיד יתורן ג"כ קושיא זו: (כ) לשון אעתיר העתירו והעתרתי משמע ל' הפעיל שהוא פועל יולא והול"ל ל' אפעיל כמו אעתר עתרו ועתרתי כיון שהוא ל' תפלה והתפל' אינו פועל יולא לכן פירש מפני וכו': (ג) ר"ל דלשון הפעיל קאי אדברים והוא כאלו כתיב דברים: (מ) דכתיב ביה צהדיא דבריכם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר משה לפרעה התפאר עלי. אעשה לך תפארת שאעתיר אל השם ויסר המכה ביום שתבקש: וטעם ביאור תשארנה. כי שם היו בתחלה ואחר שהזכיר היאור אין צורך להזכיר הנהרות והאגמים: (אבן עזרא)

הרמב"ן למתי אעתיר לך. כתב רש"י אלו נאמר מתי אעתיר היה משמע מתי אתפלל, עכשיו שנאמר למתי, אני היום אתפלל עליך שיכרתו לזמן שתקבע לי:

אמור לאיזה יום תרצה שיכרתו. ועל דרך הפשט בעת תפלתו היו סרות המכות כי כתוב ויצעק משה אל ה' וגו' ויעש ה', ואין כתוב "ויעש ה' ממחרת". ואין לשון למתי ראייה שהתפלל מיד, כי הוא כמו מתי ורבו הלמד"ן הבאים ככה, למחר יהיה האות הזה (להלן פסוק יט), למן היום אשר יצאת מארץ מצרים (דברים ט ז), עד למנחת הערב (עזרא ט ד), כנף האחד לאמות חמש (דהיי"ב ג יא). ורבים ככה:

וטעם להכרית הצפרדעים. רמז למיתתם, כלשון ונכרתה הנפש ההיא (להלן יב יט), והכרתי לאחאב (מ"א כא כא). ואמר משה פעם אחרת וסרו הצפרדעים, לאמר כי מיד שיתפלל יסורו כלם, שלא יפחד פרעה שימותו אלה ויעלו אחרים מן היאור, רק תסור המכה לגמרי, ואע"פ שתשארנה מהם ביאור. וכל זה להודיעו כי המכה מאת האלהים על ענין ישראל בלבד: (הרמב"ן)

בעל הטורים ולעבדיך. ג' דין ואידך ולעבדיך מקנה ובירמיה מה חטאתי לך

ולעבדיך בהתחננו לצדקיהו כששמוהו בבור מלמד שאפילו אם היו מחביאים עצמם תחת הקרקע שם היו באים הצפרדעים ומשחיתים בהם וגם משחיתים יבול השדה עד שלא נשאר מרעה למקנה: (בעל הטורים)

אור החיים התפאר עלי וגו'. צריך לדעת כוונת אומרו **התפאר עלי וגו'.** ואם לומר כי הגם שיאמר לו להסיר מעליו תכף ומיד זה הוא ההתפארות אם כן כשאמר לו פרעה למחר ולא אמר עתה בשעה זו שיגיד כי לא רצה להתפאר עליו מה מקום לומר לו כדברך למען תדע אין זה התפארות מיום ליום ואדרבה הרחיק לו הזמן:

עוד צריך לדקדק דברי משה שאמר למתי אעתיר וגו' שלא היה לו לומר אלא מתי יסיר הצפרדעים שהוא המבוקש.

אכן כוונת משה להראותו אשר יפליא ה' לחבב ידידיו ומזה ישער ויחליט בדעתו כי מהנמנע שיעזבם ה' בשום אופן, כי הנה מדרך המוסר עבד כי ישאל דבר מרבו ולואי שישגי עשוהו לו לא שיתנה עליו בזמן מסוים ובלבד שלא יקדים ובלבד שלא יאחר אלא ועבד ישאף רבו עת אשר יחפוץ לחוננו רצון, ואמר משה בא וראה ההשגחה הנכונה ושלימות החיבוב שאעתיר לה' ואומר אליו בתפלתי כי יעשה הדבר בעת אשר אקבע לו הזמן, והוא אומרו **למתי אעתיר** פי' לאיזה זמן, תתפאר עלי לומר התפלל לה' עתה כי לזמן פלוני יסיר וגו', והשיבו פרעה למחר וגו', וקשה כי הגם כי נפש רשע אותה רע זה דוקא בדבר שאין הרעות ניכר לאדם אלא במושכל אבל כזו וכזה אין לך אדם שיחפוץ שיתעכב בסכנת מות כמו שכן קראה הוא ויסר מעלי את המות. והיה נראה לומר כי לראותו זריזותו של משה שאמר למתי אעתיר וגו' הטעתו עין שכלו כי אמר כן משה לצד שהכיר כי קרב זמן קץ המכה ואין עוד מאז והלאה שליטה לאלהי העברים והמכה כלתה מאליה והערים ח"ו משה לצד שאמר בדעתו כי חפץ יחפוץ פרעה למהר ולהסיר הנגע לזה אמר התפאר ומן הסתם יאמר בעת ובעונה הזאת לזה סבל צער אותו זמן להכיר הדבר אם מרמה אחז ואמר למחר.

אלא שכפי דרכינו אין אנו צריכין לזה, כי רצה לבחון התפארות משה שאמר שיתפלל ויתנה בתפלתו על אלהיו שישמע תפלתו עתה ולא יעשה כי אם למחר, ואין מדה זו אפילו בעובד לכוכב ומזל. ואמר **למחר** פי' שיתפלל עכשיו ויאמר בתפלתו כי למחר יסיר וגו', נתכוון הרשע להגדיל הנסיון שיתפלל להסיר ולא יסיר עד למחר. והשיב משה על זה ואמר כדברך נעשה למען תדע כי אין כה' אלהינו שיקבל תפלתינו בתנאיה על דרך אומרו (דברים ד' ז') כי מי וגו' כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ולזה תכף ומיד יצא והתפלל לה'. ואין לחוש ולומר כי במה יאמת פרעה את הדבר שהתפלל אז ולא למחר בעת הצורך, הנה לצד שלא היה מתפלל תוך הכרך היו יודעים זמן תפלתו וכשיצא באותו יום ולא למחר הנה האות צודק, והוא אומרו **ויצא משה וגו' מעם פרעה ויצעק משה וגו' פי' צעק ב' דברים הא' להסירם והב' להסירם למחר ולא קודם**, ולזה דקדק לומר על דבר הצפרדעים ולא אמר ויצעק וגו' להסיר הצפרדעים שאז יהיה נשמע שתפלתו היתה על ההסרה לבד בלא תנאי הזמן, ויעש ה' כדבר משה פי' בזמן שאמר לו ויסר וגו': (אור החיים)

ספורנו למתי אעתיר לך. למען תכיר רב ההבדל בין פעולת החרטומים לפעולת האלהי, כאמרו למתי, וכאמרו רק ביאור תשארנה. וזה כי אמנם מעשה הכשוף יהיה לזמן מוגבל, וישוב הטבע לאיתנו תיכף כשיבוטל הכשוף, כי אז יסור המעיק לטבע, כאמרם ז"ל (סנהדרין פרק ד' מיתות) למה נקרא שמם כשפים,

שמכחישין פמליא של מעלה. אמנם האל יתברך יצוה לטבע לשבות, ולהשתנות, ולפעול כפי קצתו, או כפי כלו, בזמן אשר יגביל לו, ולא ימרה את דברו: (ספורנו)

יג וַיֹּאמֶר לְמַחֵר וַיֹּאמֶר כְּדַבְּרֶךָ לְמַעַן תִּדְעַ כִּי-אֵין כִּי־הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ:

אונקלוס וַאֲמַר לְמַחֵר וַאֲמַר כְּפִתְגָמֶךָ בְּדִיל דְּתִדְעַ אַרִי לִית פִּי אֱלֹהֵנָא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לְמַחֵר וַאֲמַר כְּפִתְגָמֶךָ מִן בְּגִלל דְּתִנְדַּע אַרוּם לִית פִּי אֱלֹהֵנָא: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר למחר. התפלל היום (נ) שיכרתו למחר: (רש"י)

שפתי חכמים (נ) שהרי השאלה היתה מתי יכרתו ו"ל שהתשובה ג"כ לא היתה רק על זמן הכרתת הצפרדעים כן פירש הרא"ש. וקשה ולמה לו לזכור הזו עד למחר למה לא אמר שיכרתו מיד וי"ל שפרעה היה מחזיק את משה בחזקת מכסף וסבור שיודע לכזוין השעות וזולתי עכשיו היא השעה שיכרתו וכשתעבור השעה לא יוכל להסירם ולכן אמר למחר להראות שעל ידי מכספות הוא עושה כן אבל משה מתי שהתפלל נשמע תפלתו מהרש"ל. מקשים העולם למה שינה הכתוב בצפרדעים וילעק משה אל ה' ובשאר מכות כתיב ויעתר משה אל ה'. וי"ל משום דאמרין המתפלל צריך להשמיע לאזניו מה שמוציא מפיו וכאן היו הצפרדעים לוועקים כמ"ש רש"י בסמוך והצריך להרים קולו בתפלתו כדי שישמע לאזניו את תפלתו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר למחר. אמר רב שמואל בן חפני אין מנהג האדם לבקש רק שיסור המכה ממנו מיד. וחשב פרעה כי מערכת כוכבי שמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה היה יודע זה. וחשב פרעה כי עתה הגיע עת סור הצפרדעים ע"כ נסה והאריך ואמר למחר: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר למחר. ידוע כי מנהג כל האדם לבקש שתסור רעתו מיד. ופירשו בשם הגאון רב שמואל בן חפני, שפרעה חשב אולי מערכת השמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה ידע כי הגיע עת סורם ולכן אמר אליו התפאר עלי בחשבו שאומר לו עתה להכריתם מיד, ועל כן האריך למחר. והנכון בעיני כי בעבור שאמר למתי אעתיר לך, חשב פרעה כי ביקש זמן, ועל כן נתן לו זמן קצר, ויאמר למחר, ומשה ענה לו כדברך כן יהיה, כי אחרי שלא בקשת שיסורו מיד לא יסור עד למחר: (הרמב"ן)

ספורנו כדברך. שאמרת ויסר הצפרדעים ממני ומעמי ולא בקשת להכדיתם מן העולם: ל. מען תדע כי אין כה' אלהינו. שאין שום כח מחדש שנוי בטבע כי אם לאיזה זמן קצוב, והנה הצפרדעים ביאור היה אז שינוי מחדש בטבע היאור, כל שכן בהיות אותם הצפרדעים משונים מכל בעל חי זולתם במה שמניעים לחי העליון, ומכניסים ואינם מוציאים, והנה האל יתברך יכריתם ממך ומבתיך בלבד: (ספורנו)

11 וְסָרוּ הַצְּפָרְדָּעִים מִמֶּנּוּ וּמִבִּתְיָהּ וּמִעֲבֹדֶיהָ וּמִעֲמֻדָּהּ רַק בַּיָּאֹר תִּשְׁאָרְנָה:

אונקלוס וְנִעְדוּן עֲרֻדְעֻנְיָא מִנָּךְ וּמִבִּתְיָהּ וּמִעֲבֹדֶיהָ וּמִעֲמֻדָּהּ לְחוּד בְּנִהְרָא יִשְׁתַּאֲרוּ: (אונקלוס)

יונתן וְנִעְדוּן עֲרֻדְעֻנְיָא מִינְךָ וּמִבִּתְיָהּ וּמִן עֲבֹדֶיהָ וּמִן עֲמֻדָּהּ לְחוּד מַה דְּבִנְהָרָא יִשְׁתַּיִרוּן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וסרו. באה זו המלה מלרע הפך המשפט וכמוהו כי שמו אותי בבור: (אבן עזרא)

ספורנו וסרו הצפרדעים. ולא די שיכרית את אלה אבל יעשה שהנשארים לא יוסיפו עוד לעלות אל בתיך: ממך ומבתיך. אבל לא מכל הארץ, כי אמנם ימותו בארץ ויבאישו: רק ביאור תשארה. לדורות ולא יעלו אל היבשה: (ספורנו)

12 וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעַם פְּרָעָה וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל-יְהוָה עַל-דִּבְרֵי הַצְּפָרְדָּעִים לִפְרָעָה:

אונקלוס וּנְפַק מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מִלְּוֵת פְּרָעָה וְצָלִי מֹשֶׁה קָדָם יְיָ עַל עֵסֶק עֲרֻדְעֻנְיָא דִּי שְׁוִי לִפְרָעָה: (אונקלוס)

יונתן וּנְפַק מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מִלְּוֵת פְּרָעָה וְצָלִי מֹשֶׁה קָדָם יְיָ עַל עֵיסֶק עֲרֻדְעֻנְיָא דְשְׁוִי לִפְרָעָה: (תרגום יונתן)

רש"י וילא. וילעה. מיד, שיכרתו למחר: (רש"י)

אבן עזרא ויצא. טעם ויצעק כי בטח בשם שלא יביישהו. כי אמר אל פרעה מעצמו. כדברך יהיה בלא רשות השם: (אבן עזרא)

אור החיים אשר שם לפרעה. מכאן שצריך לפרש תפלתו: (אור החיים)

ספורנו ויצעק. משה אל ה' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה. שיסיר אותם הצפרדעים בלבד אשר שם לפרעה, וישארו ביאור, ובזה הוצרך לתפלת צעקה דפלגא מן שמיא לא יהבי (פרק סדר תעניות אלו): (ספורנו)

13 וַיַּעַשׂ יְהוָה כְּדִבְרֵי מֹשֶׁה וַיִּמְתּוּ הַצְּפָרְדָּעִים מִן-הַבְּתִימִים מִן-הַחֲצֵלֶת וּמִן-הַשָּׂדֵת:

אונקלוס וַעֲבַד יְיָ כְּפִתְגָמָא דְּמֹשֶׁה וּמִיתוּ עֲרֻדְעֻנְיָא מִן בִּתְיָא מִן דְּרִתָּא וּמִן חֻקְלָתָא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יְיָ כַּפְתָּגְמָא דְּמִשָּׁה וּמִיתוּ עוֹרְדָּעְנָא מִן בְּתִיא וּמִן דְּרִתָּא וּמִן חֻקְלָא :
(תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעש ה' כדבר משה. מעצמו : (אבן עזרא)

דעת זקנים מן הבתים. אבל אותם שבתנורים לא מתו לפי שבטחו בהקב"ה ונכנסו בתנור חם בצווי השם : (דעת זקנים)

[י] וַיִּצְבְּרוּ אֶתְּם חֲמָרִים חֲמָרִים וּתְבַאֲשׁ הָאָרֶץ :

אונקלוס וּכְנָשׁוּ וְתַהוֹן דְּגוֹרִין דְּגוֹרִין וּסְרִיאוּ עַל אֲרָעָא : (אונקלוס)

יונתן וּכְנָשׁוּ וְתַהוֹן פְּרוֹן פְּרוֹן וּסְרִיית אֲרָעָא : (תרגום יונתן)

רש"י חמרם חמרם. כזורים כזורים, כתרגומו לגורין, גלין: (רש"י)

אבן עזרא ויצברו. כמו ויצבר יוסף בר : חמרם חמרם. כמו חמור חמורתים : (אבן עזרא)

בעל הטורים חמרם. ג' במסורה הכא תרי ואידך הממעית אסף עשרה חמרם מלמד שאף כאן הממעית אסף עשרה חמרם : (בעל הטורים)

[יא] וַיֵּרָא פְּרָעָה כִּי הִיְתִיָּה הַרְוָחָה וְהַכְּבֹד אֶת-לְבָבוֹ וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה :
(ס)

אונקלוס וַחֲזָא פְּרָעָה אַרְי הַוַּת רְוַחְתָּא וַיְתִיַקֵּר יַת לְבָהּ וְלֹא קִבִּיל מְנַהוֹן כְּמָא דְּמַלְיִל :
(אונקלוס) [ס]

יונתן וַחֲמָא פְּרָעָה אַרוּם הָוָה רְוַחְתָּא לְעַקְתִּיָּה וַיִּקֵּר יַת לְבִיָּהּ וְלֹא קִבִּיל מְנַהוֹן הַיְכָמָא דְּמַלְיִל :
(תרגום יונתן)

רש"י והכבד את לבו. לשון פעול הוא, כמו הלוך ונסוע, וכן והכות את מואב (מלכים-ב ג, כד), ושאלו לו באלהים (שמואל-א כב, יג), הכה ופלוע (מלכים-א כ, לו): כאשר דבר ה'. והיכן דבר, (ס) ולא ישמע אליכם פרעה: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) וא"ת ולמה לא פי' רש"י לעיל גבי מכת דם דכתיב ויחזק לב פרעה ולא שמע וגו' וכן גבי בליעת מטה אהרן את מטותיהם וי"ל דלעיל כיון שעדיין המכה לא סרה ממנו והוא עודנו מחזיק בטומאתו בודאי הוא צביל דבורו של ה' שדבר להם ולא ישמע אליכם פרעה אבל הכא כתיב וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו ולא שמע אליהם כאשר דבר ה' קשה לרש"י היכן

דבר ה' שאף אם יהיה הרווחה שלא ישמע אליהם מ"ה מביא קרא ולא ישמע אליכם מדכתיב ולא ישמע אליכם פרעה ואח"כ כתיב ונתתי את ידי וגו' מאי זה דכתיב ונתתי וגו' הא עדיין המכה לא סרה א"ו ה"ק קרא ונתתי כלומר כשיהיה לו הרווחה ולא ישמע אליכם ונתתי את ידי וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וירא פרעה כי היתה הרווחה. כמו ורוח לשאול: **והכבד את לבו**. שם הפועל. תחת פועל עבר: (אבן עזרא)

ספורנו כי היתה הרווחה. אף על פי שלא סר הרע לגמרי, שנשארה באשת הארץ, ונשארו הצפרדעים ביאור, המזיקים שם עוד היום: **והכבד את לבו**. התאמץ על טבעו שלא לירא מן הצפרדעים הנשארים, ולסבול רעת הכאשה, כדי שלא לשמוע בקול האל יתברך: (ספורנו)

כלי יקר וירא פרעה כי היתה הרווחה. לא נאמר לשון זה בשום מכה כי אם במכת הצפרדעים, לפי שכל המכות כאשר סרו אז סרו לגמרי לא נשאר מהם שום רושם אחר הסרתן, וא"כ אין חידוש כל כך מה שחזר פרעה לקשיות ערפו כי העבר אין, אבל הצפרדעים אף לאחר שסרה המכה מ"מ לא סרה לגמרי כי לא הלכו להם אלא מתו ותבאש הארץ, והיה לו להיות נכנע לפחות בעבור הבאשת ריח שנשאר לו מן הצפרדעים, ע"ז אמר כמתרץ וירא כי היתה הרווחה והכבד את לבו. לפי שאין הבאשת ריח מזיק כי אם במקום צר אבל במקום רחבת ידים אין הריח שולט כ"כ, לפיכך כאשר ראה פרעה כי היתה רוחה שארץ מצרים רחבת ידים היא ולא יזיק לו הריח רע, ע"כ והכבד את לבו כבראשונה. (כלי יקר)

[יב] ויאמר יהוה אל-משה אמר אל-אהרן נטה את-מטף וקה את-עפר הארץ לכהם בכל-ארץ מצרים:

אונקלוס ואמר יי למשה אמר לאהרן ארים ית חטרף ומחא ית עפרא דארעא ויהא לקלמתא בכל ארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה אימר לאהרן ארים ית חוטרף ומחי ית עפרא דארעא ויהי לקלמי בכל ארעא דמצרים ברם על ידף לית אפשר למלקי ארעא דבה הות לף שיזבתא פד קטלתא ית מצראי וקבילתיה: (תרגום יונתן)

רש"י אמר אל אהרן. לא היה העפר כדאי ללקות על ידי משה, לפי שהגין עליו כשהרג את המלכי ויטמנהו בחול, ולקה על ידי אהרן: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. דע כי על יד אהרן היו השלש המכות הראשונות. והאותות היו בשפלים כמו שפירשתי למעלה. כי השתים היו במים והשלישית בעפר הארץ. והמכות שהיו על יד משה במטה היו בעליונים. כמו שמעלתו עליונה ממעלת אהרן. כמו מכת הברד והארבה שהרוח הביאם והחשך שהיה באויר גם מכת השחין היתה על ידו. רק שלש בלא מטה והם ערוב ודבר ומכת בכורים. ואחת בלא מטה ע"י משה. ומעט שיתוף לאהרן והיא מכת השחין: טעם והיה לכהם. כמו והיה לאבק כאילו בעפר שיכה אהרן יעלה ויוליד כנים בכל ארץ מצרים:

בעל הטורים והך. ב' והך את עפר הארץ. והך כף אל כף. מלמד שהיו הכנים מכים ומטפחים על פניהם ועל כל בשרם. טעם הכנים לפי שמנעו המצרים את ישראל מלבא במרחצאות ומתוך כך נתמלאו כנים בבגדיהם לפיכך לקו הם בכנים: (בעל הטורים)

ספורנו והך את עפר הארץ. לא התרה בפרעה בזאת ולא בשחין ולא בחשך, וזה כי תשע המכות שהיו לאותות ולמופתים היו דצ"ך עד"ש בא"ח בלבד, כי מכת בכורות לא היתה לאות ולא למופת, אבל היתה לעונש כמבואר למעלה (ד, כג; ז, ד). והנה דצ"ך היו אותות בשתי היסודות הכבדים, ועד"ש היו אותות בבעלי חיים, ובא"ח היו אותות באויר, ובכל שתיים מהן התרה, ובשלישית נעשה האות בלתי התראה, כאמרו הן כל אלה יפעל אל, פעמים שלש עם גבר: (ספורנו)

[יג] ויעשו-כן ויט אהרן את-ידו במטהו ויך את-עפר הארץ ותהי הפגם באדם ובבהמה כל-עפר הארץ היתה כנים בכל-ארץ מצרים:

אונקלוס ועבדו כן וארים אהרן ית ידה בחטרה ומחא ית עפרא דארעא והות קלמתא פאנשא ובבעירא כל עפרא דארעא הות קלמתא בכל ארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ועבדו היכדין וארים אהרן ית ידה בחוטריה ומחא ית עפרא דארעא והות מחת קלמי פבשא דאינשא ודבעירא כל עפרא דארעא איתהפיך למיהוי קלמי בכל ארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

כ"י ותהי הכנס. הרחיקה, פדוליר"ח זלע"ז (לויזערייא): (כ"י)

אבן עזרא ויעשו. טעם ויעשו על משה. בעבור שדבר לאהרן שיכה במטה. כדרך ומטך אשר הכית בו את היאור: ותהי הכנס. שם המין. והמ"ם נוסף. או הוא תחת ה"א ואיננו שורש ולפעמים הוא סימן לשון נקבות כמו צפרדעים. כי האחת ותעל הצפרדע. והעד כנים ותהיה מלת הכנס זרה בעבור תוספת המ"ם כמו ריקס חנס. ויפת אמר כי המ"ם סימן למצריים. כי האחת הן מן כנים. כמו פת מפתים. וזו המלה כדרך בתוך האהלי. ואל תתמה בעבור שאמר כל עפר הארץ היה כנים בעבור שהכה במטה במקום אחד. כי כן היה דבר המים. ודבר השחין. כי הטעם הוא כי אז תחל המכה: (אבן עזרא)

אור החיים ותהי הכנס באדם וגוי כל עפר וגוי. קשה שהיה צריך לומר כל עפר וגוי היה כנים ותהיה הכנס באדם ובבהמה. ויובן על פי מה שנחלקו התוס' במסכת שבת דף י"ב ר"י מאורליינש ור"ת מה היא הנקראת כינה, ומהם הוכיחו מכאן כי כינה היא הקופצת שדרכה להתהוות מעפר הארץ, ומהם אמרו כי זו נקראת פרעוש וכינה היא הלבנה הגדולה בבגדים והוכיחו מאותה שאמרו (ברכות נ"א) מסמרטוטי קלמי. והנה למה שנאמר כי כנים היא כנה, הלבנה בא הכתוב להסיר מקום הטעות כי השכל יכיר דבר זה שמה שמתהווה מהעפר היא כינה הקופצת, לזה אם היה אומר כל עפר הארץ וגוי ותהי הכינס אז תהיה הכוונה בפשיטות שהיא הקופצת, לזה נתחכם לומר ותהי הכנס באדם פי

הרגילה להיות באדם ממנו והכנת ההכאה. היא שיתרבה עיפושו ויגדל בגוף האדם כינה הלבנה ובבהמה כינה הרגילה בה.

או אפשר כי שניהם היו בענין, הא' רמזה באומרו ותהי הכינים באדם ובבהמה פ"י המתהוה מהאדם ומהבהמה מלבד כינה הקופצת שכל עפר הארץ היה כנים, וכפי זה ב' מינים אלו נקראים כנים, וכפי זה אין הוכחה מכאן לכינה המוזכר בדברי חכמים מה היא אם היא מין הלבן או מין הקופץ כיון ששניהם נקראים כינה, ומעתה אין הוכחות הר"י מאורליינש הוכחה ובאנו להכרעת ר"ת שהוכיח מהש"ס מה הוא שקורין חז"ל כינה שהיא הלבנה אבל הקופצת יחדו לה חכמים שם פרעוש כדי להכיר מין הכינה שאסרו בשבת וכן הלכה (טור ש"ע או"ח סי' שט"ז): (אור החיים)

[יד] ויעשו-כן החרטמים בלטיהם להוציא את-הכנים ולא יכלו ותהי הכנים באדם ובבהמה:

אונקלוס ועבדו כן חרשץא בלחשיהון לאפקא ית קלמתא ולא יכילו והות קלמתא **באנשא** ובבעירא: (אונקלוס)

יונתן ועבדו היכדין אסטגנינא חרשיותא בלחשהון לאנפקא ית קלמין ולא יכילו והות מחת קלמי שלטא באינשא ובבעירא: (תרגום יונתן)

רש"י להוציא את הכנים. לצרואותם (נ"א ולהוציאם) (ע) ממקום אחר: ולא יכלו. שאין השד שולט על צריה פחותה מכשעורה: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) לאו להוציאם מעליהם ודייק רש"י מדכתיב ויעשו כן החרטומים שפירושו שפעו ג"כ כמשה ואהרן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויעשו כן. שהכו עפר הארץ: להוציא את הכנים. טעמו להולידם מהארץ כמעשה אהרן ולא יכלו: וטעם להזכיר ותהי הכנים פעם אחרת. כי גם היא היתה רטומים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים. אמר ויעשו כן, שהכו בעפר הארץ ואמרו השבעת השדים ועשו לטיהם כאשר עשו בשאר פעמים להוציא את הכנים ולא יכלו. ויתכן שילמד "ויעשו כן" שעשו כהוגן דברים מוציאים את הכנים ולא הצליחו מעשיהם בפעם הזאת. כי חכמי החרטומים יודעים היו מה בכח ידם לעשות, וכבר נסו כן מעשיהם פעמים אחרות: (הרמב"ן)

בעל הטורים ולא יכלו. ג' במסורה דין ואידך ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה ולא יכלו. וירא מלך מואב כי חזק ממנו המלחמה וגו', להבקיע אל מלך אדום ולא יכלו. מלמד שאף אם היו בורחים אל הים מפני הכנים שם היו באים בהם ונלחמים עמהם: (בעל הטורים)

ספורנו ולא יכלו. מבלי אין לאל ידם להמציא דבר מתנועע באמת: (ספורנו)

דעת זקנים להוציא את הכנים. מדרש לפי שהכנים מפסיקין בין רגלי החרטומים ובין הקרקע ואין מכשפות תועיל אלא כשרגלי המכשף מגיע לארץ כדאיתא במעשה דשמעון בן שטח שהבחורים הגביהו הכשפניות מן הקרקע. ושלשה מן המכות באו על יד אהרן דצ"ך לקו בארץ. בא"ח על ידי משה שהיו מן השמים שהיה שליט בשמים ובארץ ושלשה ע"י הקב"ה ושחין בא ע"י שלשתן : (דעת זקנים)

טו וַיֹּאמְרוּ הַחֲרֻטָּמִם אֶל-פְּרָעָה אַצְבַּע אֱלֹהִים הוּא וַיִּחַזַּק לָב-פְּרָעָה וְלֹא-שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה: (ט)

אונקלוס וַאֲמָרוּ חֲרָשִׁיאַ לְפְרָעָה הָא מְחָא מִן קָדָם יְיָ הִיא וְאַתְקַף לְבָא דְפְרָעָה וְלֹא קָבִיל מְנַהוֹן כְּמָא דְמַלְלִיל יְיָ: [ט] (אונקלוס)

יונתן וַאֲמָרוּ אִיסְטְגִּינִי פְרָעָה לָא מִן פַּח גְבוּרַת מִשָּׁה וְאַהֲרֹן הִיא אֱלֹהֵן מְחָא מְשִׁתְּלָחָא מִן קָדָם יְיָ הִיא וְאַתְקַף יִצְרָא דְלְבָא דְפְרָעָה וְלֹא קָבִיל מְנַהוֹן הִיכְמָא דְמַלְלִיל יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י אֲכַזְבַּע אֱלֹהִים הִיא. מכה זו אינה על ידי כספים, מאת המקום היא: כֹּאשֶׁר דָּבַר ה' . וְלֹא יִשְׁמַע אֱלֹהִים פְּרָעָה: (רש"י)

אבן עזרא וַיֹּאמְרוּ. בעבור שראו שעשו כמעשה אהרן בדבר התנין גם במכת הדם והצפרדע. ולא יכלו עתה לעשות כאשר עשה אהרן. אמרו לפרעה לא באה זאת המכה בעבור ישראל לשלחם רק מכת אלהים היא כפי מערכת הכוכבים על מזל ארץ מצרים. כי כבר פרשתי כי פרעה לא כחש הבורא רק השם שהזכיר לו משה. וזה כדרך כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו מן השמים ע"כ חזק לב פרעה. ואשר יחזק זה הפי'. שאמרו אצבע אלהים היא ולא אמרו אצבע ה' שהוא אלהי ישראל. כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים העתירו אל ה'. וזה השם הזכיר במכות האחרונות. ועוד כי משה אמר לפרעה דבר מכת היאור לפני היותה. וככה מכת הצפרדעים. ולא הזכיר לו בתחלה מכת הכנים: (אבן עזרא)

הרמב"ן וַיֹּאמְרוּ הַחֲרֻטָּמִים אֶל פְּרָעָה אַצְבַּע אֱלֹהִים הוּא. אמר רבי אברהם כי בעבור שעשו כמעשה אהרן בדבר התנין גם במכת הדם והצפרדע, ולא יכלו עתה לעשות כן, אמרו אל פרעה לא באה זאת המכה על יד אהרן בעבור ישראל, רק מכת אלהים היא כפי מערכת הכוכבים על ארץ מצרים, כי פרעה לא כחש הבורא, רק השם שהזכיר לו משה, וזהו כדרך כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו (ש"א ו ט), על כן חזק לב פרעה. והביא ראיה מפני שלא אמר "אצבע ה'" שהוא אלהי ישראל כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים העתירו אל ה'. ועוד, כי משה אמר לפרעה דבר מכת היאור, ולא הזכיר לו בתחילה מכת הכנים:

ואין דבריו נכונים בעיני, כי המקרה לא יקרא **אצבע אלהים**, רק המכה הבאה מאתו בעונש תקרא "יד ה'" ו"אצבע אלהים", כאשר נאמר בכתוב שהביא לא ידו נגעה בנו, וכתוב וירא ישראל את היד הגדולה (להלן יד לא), והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם (ש"א יב טו), כבדה מאד יד האלהים שם (שם ה יא). ועוד כי לא עמדו החרטומים לפני משה אחרי כן, גם במכת הערוב שהיתה בהתראה,

אבל הענין כפשוטו, כי בראות החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים הודו במעשה אהרן שהיה מאת האלהים, ולכן לא קרא להם פרעה מן העת הזאת והלאה, ולהמעיט הענין אמרו **אצבע אלהים** ולא אמרו "יד אלהים", כלומר מכה קטנה מאתו. ולא אמרו "אצבע ה'", כי פרעה ועבדיו לא יזכירו השם המיוחד רק בדברים עם משה, בעבור שהוא יזכירנו להם:

ומה שלא יכלו החרטומים להוציא את הכנים, סיבה מאת השם היתה להם, שכל עצתם ברצונו, שהכל שלו והכל בידו. והנראה בעיני עוד כי מכת הדם להפוך תולדת המים לדם, ומכת הצפרדעים להעלותם מן היאור, יכלו לעשות כן, כי אין בהם בריאה או יצירה, כי לא אמר הכתוב "ויהיו הצפרדעים", רק ותעל הצפרדע, שנאספו ועלו, רק מכת הכנים היתה יצירה, ואין טבע העפר להיות כנים, על כן אמר והיה לכנים, ואמר להוציא את הכנים, כענין תוצא הארץ נפש חיה וגוי' ויהי כן (בראשית א כד). ולא יוכל לעשות כמעשה הזה זולתי היוצר יתברך ויתעלה. ואמר ויעשו כן, ולא יכולו, כי השביעו השדים לעשות מאמרם ואין בהם כח:

ומה שיחזק דברי בצפרדעים, אמרם (שמו"ר י ד) רבי עקיבא אומר צפרדע אחת היתה, השריצה ומלאה כל ארץ מצרים. אמר לו רבי אלעזר בן עזריה מה לך עקיבא אצל הגדה, כלך מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות. צפרדע אחת היתה שרקה להם והם באו. שלא ראה ר' אלעזר בן עזריה שיוכלו החרטומים להביא טבע חדש בצפרדע להוליד רבות חוץ מטבעם, אבל אספו אותן להעלותן. ועל דעת רבי עקיבא שרץ היאור צפרדעים, שישרוץ בהם יותר ממנהגו. ועל דעת רבי אלעזר בן עזריה כמו שרצו בארץ (בראשית ט ז), ענין תנועה כמו שפרשתי בסדר בראשית (א כ), שיאספו ויתנועעו היאור ומשם יעלו על המצרים.

ורבותינו (שמו"ר י ז) אמרו בכנים שאין השד שולט על בריה פחותה מכעדשה. ולא יכלו אפילו לאסוף כנים ממקומם ולהביאם. ואמרו במדרש רבה (שם) עוד כיון שראו החרטומים שלא יכלו להוציא הכנים, מיד הכירו שהיה מעשה אלהים ולא מעשה שדים, ועוד לא חששו לדמות עצמם למשה להוציא את המכות:

ומה שאמר ר"א כי משה לא הודיעם מכת הכנים, נראה בעיני שהכה אהרן במטה לעיני פרעה כאשר עשה בפיח (להלן ט י), אבל לא התרה בו, כי אין הקב"ה מתרה בפרעה רק במכות אשר בהן מיתה לאדם, וכתוב בצפרדעים וצפרדע ותשחיתם (תהלים עח מה), שהוא רומז למיתה או להשחתה שהזכירו רבותינו (שמו"ר י ד) שהיו מסרסים אותם. וכן הארבה ימיתם ברעב, כי אכל יתר הפלטה הנשארת להם מן הברד. והכל רחמים מאתו באדם, כענין שנאמר (יחזקאל לג ט) ואתה כי הזהרת רשע מדרכו לשוב ממנה ולא שב מדרכו הוא רשע בעונו ימות ואתה נפשך הצלת. ולכן לא התרה בו בכנים ולא בשחין ובחשך רק בדבר, בעבור שהוא מיתה, וראוי שתחול גם באדם כאשר אמר לו אחר כך (להלן ט טז) ואולם בעבור זאת העמדתיך, ולכן הודיעו הענין איך יהיה:

ואמר במקצת המכות **השכם בבקר הנה יוצא המימה**, ועל דרך הפשט היה בעת צאת המלכים בבקר להשתעשע על המים, וצוה הקב"ה למשה שילך שם. והטעם, כי בדם בעבור היותה המכה הראשונה רצה שיעשנה לעיניו ובלי יראה ממנו. וזה טעם ונצבת לקראתו (לעיל ז טו), והתיצב לפני פרעה (פסוק טז),

שיעמוד כנגדו ביד רמה. וכן במכת הערוב נאמר השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה. ובברד (להלן ט יג) השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, והוא גם כן בצאתו המימה, כי הערוב והברד אשר בהן המיתה והעונש לבני אדם רצה הקב"ה שיהיה לעיני כל העם, כי בצאת המלך המימה ילכו מרבית העם אחריו, והנה יתרה אותו לעיניהם אולי יצעקו אל אדוניהם לשוב מדרכו הרעה, ואם לא יעשו כן יהיו חייבין להענש. אבל בשאר המכות די בהתראת המלך, ועל כן נאמר בהן בא אל פרעה (לעיל ז כו, להלן ט א, י א), שיבא אל היכלו, ולא הזכיר בכנים ובשחין כן, בעבור שהוצרך אהרן להכות בעפר, והיכל המלך אין שם עפר כי היא רצפת בהט ושש, וכן הוצרך משה לזרוק הפיח השמימה. והנה עשו אלו השתים בפני פרעה בהיותו בחצר גינת ביתן המלך או כיוצא בו: (הרמב"ן)

[טז] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה הַשְּׁכֵם בַּבֹּקֶר וְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי פְרַעֲהוּ הִנֵּה יוֹצֵא הַמִּימָה וְאִמְרַת אֵלָיו כֹּה אָמַר יְהוָה שְׁלַח עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֶקְדָּם בְּצַפְרָא וְאֶתְעַתֵּד קְדָם פְּרַעֲהוּ הָא נָפַק לְמִיָּא וְתִימַר לֵה פְדָנָן אָמַר יְיָ שְׁלַח עַמִּי וַיַּפְלְחוּן קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֶקְדָּם בְּצַפְרָא וְתִתְעַתֵּד קְדָם פְּרַעֲהוּ הָא נָפַק לְמִנְטֵר קוּסְמִין עִילוּי מִיָּא הִי פְאֻמְגוּשָׁא וְתִימַר לֵיה פְדָנָא אָמַר יְיָ פְטוֹר יֵת עַמִּי וַיַּפְלְחוּן קְדָמִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר. מִנְהַג הַמַּלְכִּים לְצֵאת בְּבֹקֶר אֶל הַנְּהַר כִּי רְאוּת הַמַּיִם טוֹב לְעִינַיִם: (אבן עזרא)

דעת זקנים השכם. תמוה מאי שנא דבמקום אחד כתיב בא ובמקום אחר כתיב השכם. ושמעתי מהרב יצחק ז"ל דבא משמע בא עמי ואלך עמך ובמקום אחר שכתוב השכם כתיב הנה יוצא המימה פי' לעשות צרכיו ואין זה דרך כבוד שתלך שם שכינה וקשיא לי דאפי' תפלה קלה לא היה רוצה משה לעשות במצרים לפי שהיתה מלאה גלולים כ"ש שלא היתה שכינה הולכת עמו. ועוד שמצאתי בהתראת מכת ברד שכתב השכם ולא כתיב הנה יוצא המימה. ונ"ל שהדבר תלוי בהתראה חדשה שכל התראות חדשות היו בהשכמה ודוק ותשכח כן שהרי בדם תמצא כתוב לך אל פרעה בבקר שהיתה ראשונה וכן בהתראת דבר שהיתה חדשה דבמכה שלפניה אין בה התראה וכ"כ דבר שאחריה התראה חדשה היא דכתיב בה השכם וכן בברד שהיתה התראה חדשה דבשחין שלפניה אין בה התראה: (דעת זקנים)

[יז] כִּי אִם-אֵינְךָ מְשַׁלַּח אֶת-עַמִּי הַנְּנִי מִשְׁלִיחַ בָּךְ וּבְעַבְדֶּיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְבִתֶּיךָ אֶת-הָעֶרְב וּמְלֹאוֹ בְּתֵי מִצְרַיִם אֶת-הָעֶרְב וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-הֵם עָלֶיהָ:

אונקלוס אָרִי אִם לִיתֶךָ מְשַׁלַּח יֵת עַמִּי הָא אָנָּא מְשַׁלַּח בְּךָ וּבְעַבְדֶּיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְבִתֶּיךָ יֵת עֶרְוָבָא וַיְמַלּוּן בְּתֵי מִצְרַיִם יֵת עֶרְוָבָא וְאִף אֲרַעָא דְאֲנוּן עָלֶיהָ: (אונקלוס)

יונתן אָרוּם אֵין לִיתֶךָ מְפִטֵר יֵת עַמִּי הָאָנָּא מְגַרִי בְךָ וּבְעַבְדֶּיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְבִתֶּיךָ יֵת עִירְבוּב חִיּוֹת פְּרָא וַיְתַמְלוּן בְּתֵי מִצְרַאִי עִירְבוּב חִיּוֹת פְּרָא וְאִוּף יֵת אֲרַעָא דְהִינוּן עָלֶיהָ: (תרגום יונתן)

רש"י משליח בך. מגרה בך, וכן וסן בהמות אשלה צם (דברים לב, כד.), לשון ססוי אינליט"ר בלע"ז: את הערוז. כל מיני חיות רעות ונחשים ועקרבים בערבוזיא, והיו משחיתים בהם. ויש טעם בדבר (פ) באגדה בכל מכה ומכה למה זו ולמה זו, בטכסיסי מלחמות מלכים בא עליהם, כסדר מלכות, כשצרה על עיר, בתחלה מקלקל מעיינותיה, ואחר כך תוקעין עליהם ומריעין באפירות ליראם ולבהלם, וכן האפרדעים מקרקרים והומים וכו', כדאי' במדרש רבי תנחומא (בא 7): (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דק"ל למה הביא עליהן הערוז דדם ולפרדע היה כדי להלקות יראתם וכנים כדי להראות שאין יכולת לחרטומים להוליאן ומ"ט על הערוז ולכ"פ ויש טעם כו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא משליח. מלה זרה מהבנין הכבד הנוסף: ומלת ערב. חיות רעות מעורבות כמו אריות זאבים ודובים ונמרים: וטעם גם האדמה. מקום שאין בתים שם: (אבן עזרא)

אור החיים ומלאו בתי מצרים את הערוז. טעם שחזר לומר פעם ב' את הערוז ולא סמך על הערוז שהזכיר סמוך לה, נתכוון לומר שהבתים ימלאו מהערוז, ואם לא היה אומר את הערוז יהיה נשמע על זה הדרך ומלאו הערוז את בתי מצרים וכפי זה זה הוא תכלית המכה שימלאו הערוז בתיים לבד, ולא כן הוא אלא מתחלה אמר משליח בך וגו' פי' לחבול ולהשחית ועוד אמר שימלאו הבתים מהערוז והבן. או יאמר אם לא היה אומר את הערוז והיינו מפרשים ומלאו הערוז את בתי מצרים היה שנשמע כי זה גבול רבויים עד שיהיה בהם גדר זה שימלאו הם את הבתים ולא כן הוא כי רבים הם הערוז ויתמלאו הבתים מהם ולא מכולם, וזה הוא שאמר הכתוב בהבאת המכה ובכל ארץ מצרים וגו': (אור החיים)

ספורנו וגם האדמה אשר הם עליה. קרקע אשר עליו הבתים ימלא נחשים וזולתם מהשוכנים במעבה האדמה, באופן שלא יהיו בטוחים גם בלילה בבית סגור: (ספורנו)

יחזקאל והפליתי ביום ההוא את-אָרְצְךָ גִּשְׁן אֲשֶׁר עָמְדָה עָלֶיהָ לְבַלְתִּי הַיּוֹת-שָׁם עָרֵב לְמַעַן תִּדְעַ כִּי אֲנִי יְהוָה בְּקִרְבֵּי הָאָרֶץ:

אונקלוס ואפריש ביומא ההוא ית ארעא דגשן דעמי קאים עליה בדיל דלא למְהוּי תמן ערובא בדיל דתדע ארי אגא יי שליט בגו ארעא: (אונקלוס)

יונתן ואעביד פלאין ביומא ההוא עם ארעא דגשן דעמי שרי עליה בדיל דלא למְהוּי תמן עירבוב חיות ברא מן בגלל דתנדע ארים אגא יי שליט בגו ארעא: (תרגום יונתן)

רש"י והפליתי. והפרשתי, וכן והפלה ה' (שמות טו, ז), וכן לא נפלאת היא ממך (דברים

ג, יא), לֹא מוֹדַלְתָּ וּמוֹפְרָקָת הָיָא מִמֶּנָּה: לְמַעַן תִּדַּע כִּי אֲנִי ה' בְּקִרְבְּ הָאָרֶץ. אַע"פ
שְׁכִינְתִּי בְּשָׁמַיִם, גִּזְרֹתַי מִתְקַיֶּימָת בְּתַחְתּוֹנִים: (רש"י)

אבן עזרא **והפליתי**. יש אומרים שהוא חסר אל"ף. והנכון שהיא מבעלי הה"א. וטעמו אפרש. ומדרך הסברא עתה החל פרעה להקל מעבודת ישראל. כאשר ראה שהפריש השם בין ישראל ובין מצרים פחד לעשות להם רעה. כי צורך יש לו לשלחם לזבוח פן יפגענו בדבר. הלא תראה כי עתה נתן להם רשות לזבוח בארץ: וטעם **כי אני ה' בקרב הארץ**. דרך משל כמנהג המלכים לעמוד באמצע מלכותם להיות קרוב אל הקצות. כאשר ברא השם לב האדם. שהוא מלך על כל הגוף באמצע. ורוח האדם באמצע הגוף. ככתוב ויוצר רוח אדם בקרבו. ועל זה ראיות רבות מן התולדות על כן כתוב מציון מכלל יופי אלהים הופיע. כי הוא באמצע הישוב ומלכות השם תראה בייש וב: (אבן עזרא)

הרמב"ן (יח~יט) **והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן**. בעבור היות המכות הראשונות עומדות איננו פלא שיהיו בארץ מצרים ולא בארץ גשן, אבל זו מכה משולחת, וכאשר יעלו החיות ממעונות אריות מהררי נמרים וישחיתו כל ארץ מצרים ראוי היה בטבעם שיבואו גם בארץ גשן, אשר היא מכלל ארץ מצרים בתוכה, לכך הוצרך לומר **והפליתי את ארץ גשן**, שתנצל כולה בעבור **שעמי עומד עליה**, כי רובה של ישראל היא. ואומר **ושמתי פדות בין עמי ובין עמך**, שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו החיות איש יהודי לא יזיקוהו ויאכלו המצרריים, כדכתיב (תהלים עח מה) ישלח בהם ערוב ויאכלם, וזהו לשון **פדות**, כטעם נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך:

אני ה' בקרב הארץ. פירש ר"א דרך משל, כמנהג המלכים שיעמדו באמצע המלכות להיותו קרוב אל הקצוות. ואין לדבר זה טעם. אבל הוא לומר כי הוא שליט ומשגיח **בקרוב הארץ**, לא כמי שיחשוב עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך (איוב כב יד). ויתכן שיהיה כמו כי שמי בקרבו (להלן כג א), והוא סוד נשגב (נעלם): (הרמב"ן)

יט **וְשִׁמְתִּי פְדוּת בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמְּךָ לְמַחֵר יְהִי הָאֵת הַזֶּה:**

אונקלוס **וְאֶשְׂוִי פוֹרְקוֹן לְעַמִּי וְעַל עַמְּךָ אֵייתִי מְחָא לְמַחֵר יְהִי אֶתָּא הָדִין:** (אונקלוס)

יונתן **וְאֶשְׂוִי פוֹרְקוֹן לְעַמִּי וְעַל עַמְּךָ אֵייתִי מְחָא לְעִידוֹן מְחָר יְהִי אֶתָּא הָדִין:** (תרגום יונתן)

רש"י **ושמתי פדות. שיבדיל בין עמי ובין עמך:** (רש"י)

אבן עזרא **ושמתי פדות**. כטעם הפרש. וכל פדיון קרוב מזה הטעם: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ג' במסורה דין חסר וב' מלאים**. פדות שלח לעמו. והרבה עמו פדות כי זה לא היה פדות שלם אלא מפני הערוב. אבל כשיצאו ממצרים היה שלם, וזהו פדות שלח לעמו, ולעתיד הרבה עמו פדות ויהיה גאולה שלימה: (בעל הטורים)

אור החיים ושמתי פדות. פיי מלבד שלא יכנסו לארץ גושן עוד יעשה פדות אפיי לישראל שהם חוץ מארץ גושן לבל קרוב להם הערוב. ודקדק לומר **בין עמי ובין עמד** פיי כשיהיו עמי ועמד עומדים בשוה יעשה ה' פדות לזה מבין זה ולנכרי ישיך ולאיש ישראל לא ישיך: (אור החיים)

ספורנו ושמתי פדות בין עמי ובין עמד. שגם לקצת עמי שיבאו למקום הערוב לא יזיק הערוב כלל, ויזיק לעמד באותו המקום בעצמו: (ספורנו)

[כ] ויעש יהוה כן ויבא ערב כבד ביתה פרה ו בית עבדיו ובכל ארץ מצרים: תשחת הארץ מפני הערב:

אונקלוס ויעבד יי כן ואתא ערובא תקיף לבית פרה ולבית עבדוהי ובכל ארעא דמצרים אתחבלת ארעא מן קדם ערובא: (אונקלוס)

יונתן ויעבד יי כן ואיתי עירבוב חיות ברא תקיף לבית פרה ולבית עבדוי ובכל ארעא דמצרים איתחבילו יתבי ארעא מן קדם עירבוב חיות ברא: (תרגום יונתן)

רש"י תשחת הארץ. נשחתה הארץ, (ו) אתחבלת ארעא: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) דק"ל דתשחת הארץ משמע ל' עתיד הא כבר היתה נשחתה לכך הביא ראיה מהתרגום שפרש אתחבלת שהוא ל' עבר או זינוני: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויעש. למחרתו כאשר דבר משה. וטעם ויבא ערב כבד. מעצמו וזו המכה היתה קשה מהראשונות: (אבן עזרא)

אור החיים תשחת הארץ. פיי שהערוב ישחית גם כל נמצא מלבד בני אדם: (אור החיים)

[כא] ויקרא פרה אל-משה ולאהרן ויאמר לכו זבחו לאלהיכם בארץ:

אונקלוס ויקרא פרה למשה ולאהרן ואמר אזילו דבחו קדם אלהכון בארעא: (אונקלוס)

יונתן ויקרא פרה למשה ולאהרן ואמר אזילו פלחו נכסת חגא קדם יי אלהכון בארעא: (תרגום יונתן)

רש"י זבחו לאלהיכם בארץ. במקומכם, (ה) ולא תלכו במדבר: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל וכי בשמים יזבחו ועז"פ ולא תלכו במדבר כמו שאתם אומרי' לילך במדבר ולזבוח שם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקרא. התברר לפרעה כי המכות באו בעבור שלא זבח ו : וטעם בארץ. במלכותו ולא במקום אחר : (אבן עזרא)

[כב] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לֹא נִכּוֹן לַעֲשׂוֹת כֵּן כִּי תִזְעַבְתָּ מִצְרַיִם נִזְבַּח לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ הֵן נִזְבַּח אֶת-תּוֹעֵבֹת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלוּנוּ:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לֹא תִקֵּן לְמַעַבְדְּךָ כִּן אֲרִי בְעִירָא דְמִצְרַיִם דְחָלִין לֵה מִנְה אֲנַחְנָא נְסֻבִין לְדַבְחָא קָדָם יְיָ אֱלֹהֵנָא הָא נִדְבַח יְת בְּעִירָא דְמִצְרַיִם דְחָלִין לֵה וְאֲנוּן יְהוּן חֲזוּן הָלֹא יִימְרוּן לְמַרְגְּמָנָא : (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לֹא תִקֵּן לְמַעַבְדְּךָ כִּן אֲרוּם אִמְרִיא דְהֵינּוּן טַעוּתְהוּן דְמִצְרַיִם מִנְהוּן נִיסַב וְנִקְרְבָא קָדָם יְיָ אֱלֹהֵן הָא אִין מְקַרְבִין אֲנִן יְת טַעוּתְהוּן דְמִצְרַיִם קְדָמִיהוּן הוּא מִן דִּינָא הוּא לְאַטְלָא יְתוּן בְּאַבְנִין : (תרגום יונתן)

רש"י תועבת מצרים. יראת מצרים, כמו ולמלכס תועבת בני עמון (מלכים-ב כג, יג), ואכל ישראל קורח אותם (ד) תועבה. ועוד יש לומר כלשון אחר תועבת מצרים, דבר שנאווי הוא למצרים (ז) זכיחה שאנו זוכים, שהרי יראתם אנו זוכים: ולא יסקלנו. בתמיה: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) ר"ל לישראל היה אומר כן לא למצרים: (ז) ר"ל תועבה פי' שנאה ולפ"ז מצי למימר למצרים ענמון אומר כן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. א"ר ישועה כי פי' תועבת מצרים משה כתב כן לגנות ע"ז. כי לא אמר לפרעה רק אלהי מצרים והוא אמר כי היה אלהיהם על צורת טלה. כי היו חושבים על מזל טלה שהוא מושל בארצם. ובעבור זה לא היו אוכלים בשר. ואילו היה כן למה לא יאכלו בשר שור או בשר גדיים. ולפי דעתי כי אנשי מצרים בימי משה היו על דעת אנשי לנדיא"ה שהם יותר מחצי העולם וכלם הם בני חם ואינם אוכלים בשר עד היום. גם דם וחלב ודג ובצים. והכלל כל דבר שיצא מן החי. והם מתעבים מי שיאכל אותם. ומלאכה נמאסה בעיניהם לרעות הצאן. וכן כתוב כי תועבת מצרים כל רועה צאן. ועד היום לא יניחו אדם שיאכל בשר בארצם. ואם אחד מהם יבא בארץ נכריה יברח מכל מקום שיאכלו בו בשר ולא יאכל כל דבר שיוגע בו אוכל בשר וכליו טמאים בעיניהם. וכן כתוב כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם. והנה יוסף כאשר היה בבית פוטיפר המשילו על הכל לבד על הלחם אשר הוא אוכל. כי לא יגע בו בעבור שהוא עברי. ואין טעם לשאול' אי"כ למה היה להם מקנה כי כן יש לאנשי לנדיא"ה. כי הסוסים והחמורים והגמלים למשא ולרכוב והבקר לחרוש. והצאן לצמר. ועוד אדבד על זה בפסח מצרים. אמר יפת כי תחסר ה"א ממלת ולא יסקלונו. כי הטעם. והלא יסקלונו. ולפי דעתי כי מלת הן נזבח כה"א התמה והנה הוא כך הנזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו. כמוהו הן היתה כזאת: (אבן עזרא)

[כג] דָּרָךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נִלְךָ בַּמִּדְבָּר וְזַבְחָנוּ לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר יֹאמַר אֱלֵינוּ:

אונקלוס מהלך תלתא יומין ניזיל במדברא ונדבח קדם יי אלהנא כמא דיימר
לנא : (אונקלוס)

יונתן מהלך תלתא יומין נטייל במדברא ונדבח ניכסת חנא קדם אלהנא היכמא
דיימר לנא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא דרך צריכים אנו לרחוק מהמצרים : וטעם כאשר יאמר אלינו. איזה
מקנה נזבח וכמה נזבח ממנו : (אבן עזרא)

[כד] ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם וזבחתם ליהוה אלהיכם במדבר רק
הרחק לא-תרחיקו ללכת העתירו בעדי :

אונקלוס ואמר פרעה אנא אשלח יתכון ונדבחו קדם יי אלהכון במדברא לחוד
ארחקא לא תרחיקון למיזל צלו אף עלי : (אונקלוס)

יונתן ואמר פרעה אנא אפטור יתכון ונדבחו קדם יי אלהכון במדברא לחוד
ארחקא לא תרחיקון לטיילא צלו עלי : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר. מלת העתירו בעדי היתה ראויה להקדים. כי הטעם העתירו
בעדי ותסור זו המכה ואז אשלח אתכם לזבוח במדבר כאשר אמרתם רק על
תנאי שלא תרחיקו ללכת יותר מהשלשה ימים : (אבן עזרא)

אור החיים לא תרחיקו ללכת. פיי כשיעור גי ימים, כי כלום טעם שאמר משה הוא
הן נזבח וגוי ולא יסקלונו אם כן למה יצטרכו להרחיק דרך גי ימים בהרחקת
פרסה או יותר קצת די, וטעם שנתרצה לו משה, כיון שכל עצמינו אין אנו
משתדלים אלא לצאת מהעיר מה לי בתנאו יום או יומים, וכי ירדוף תרדפהו
רעה וגזירתו עומדת לעומתו, לזה לא רצה משה לדקדק בתנאי הזמן ואמר רק
אל יוסף פרעה התל לבלתי שלח באיזה אופן שיהיה, ודקדק לומר רק לשון
מיעוט לומר הגם שיהיה השליחות בתנאי פחות מגי ימים : (אור החיים)

[כה] ויאמר משה הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל-יהוה וסר הערב
מפרעה מעבדיו ומעמו מחר רק אל-יוסף פרעה התל לבלתי שלח את-העם
לזבח ליהוה :

אונקלוס ואמר משה הא אנא נפק מעמד ואצלי קדם יי ויעדי ערובא מפרעה
מעבדוהי ומעמה מחר לחוד לא יוסף פרעה לשקרא בדיל דלא לשלחא ית עמא
לדבחא קדם יי : (אונקלוס)

יונתן ואמר משה הא אנא נפיק מלותך ואיצלי קדם יי ויעדי ערפוב חיות ברא מן
פרעה ומן עמיה למחר לחוד לא יוסף פרעה למשקרא בדיל דלא למפטור ית עמא
למדבחא נכסת חנא קדם יי : (תרגום יונתן)

רש"י התל. כמו להתל. (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. התל. זה השורש משונה. כי היה ראוי להיות התיי' בדגש. כי הה"א שורש כמו הנה לא ידעתי דבר. וככה התל תהתלו בי. והנכון ויהתל בהם אליהו. ואמר לו משה כן בעבור שאמר במכת הצפרדעים לשלח את העם ולא שלח:

(אבן עזרא)

הרמב"ן וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר. כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים "למחר", כן רצה משה לעשות גם בזאת שיתפלל ויסורו מחר. והנה סר הערוב והלכו להם, לא כאשר היה בצפרדעים, מן הטעם שאמרו רבותינו (שמו"ר יא ג) שרצה הקב"ה לצער אותם במכות, לא להועיל להם כלל. ומשה נשמר בכך באמרו, כי אמר לפרעה להכרית הצפרדעים שירמוז למיתתם כמו שפירשתי (לעיל פסוק ה): (הרמב"ן)

[כז] ויצא משה מעם פרעה ויעתר אל-יהוה:

אונקלוס ונפק משה מן קדם פרעה וצלי קדם יי: (אונקלוס)

יונתן ונפק משה מלות פרעה וצלי קדם יי: (תרגום יונתן)

רש"י ויעתר אל ה'. נתאמץ בתפלה, וכן אם בא לומר ויעתיר, היה יכול לומר, ומשמע וירצה בתפלה, עכשיו כשהוא אומר כל' ויפעל, משמע וירצה להתפלל: (רש"י)

אבן עזרא ויצא. יש מלות בלשון הקדש שהן שוות בטעם והם משני בנינים. מהקל. ומהכבד. כמו ויעתר אל ה' והערתני אל ה'. וכמוהו אשר אנכי מורה. והוא ירה החצי. ואלה המלות שהן ככה מועטות הן במספר: (אבן עזרא)

ספורנו ויעתר. להסיר הערוב באותו הזמן שקבע ובאותו האופן שייעד לפרעה כאמרו ויסר הערוב לא שיכרת וימות כמו שהיה בצפרדעים, וזה הורה באמרו ויעש ה' כדבר משה באופן הסרת המכה ובזמנה: (ספורנו)

[כז] ויעש יהוה כדבר משה ויסר הערב מפרעה מעבדיו ומעמו לא נשאר אהד:

אונקלוס ועבד יי כפתגמא דמשה ואעדי ערובא מפרעה מעבדוהי ומעמיה לא אשתאר תד: (אונקלוס)

יונתן ועבד יי כפתגם בעותא דמשה ואעדי עירבוב חיות פרא מפרעה ומעבדוי ומעמיה לא אשתאר תד: (תרגום יונתן)

רש"י ויסר הערוב. ולא מתו כמו שמתו הכפרדעים, (ת) שאם מתו יהיה להם הנאה בעורות: (רש"י)

שְׁפָתַי חֲכָמִים (ת) וְאִתּוֹ הַיָּלֵל לְפָרֶסֶךְ כֵּן גִבִּי וְסָר הָעֵרֹב מִפְרַעְיָה וַיֵּלֶךְ דְּרָכָה מִסָּה לֹמֵר לִשְׁוֹן הַסֵּרָה בְּתַפְלָתוֹ בְּמִקּוֹם מִיתָה שְׁהָרִי לְעִיל כְּשֶׁתַּפְלֵל עַל הַלְּפִרְדְּעִים אֹמֵר וְסָרוּ הַלְּפִרְדְּעִים וְגו' וְכִתִּיב אַחֲכֵי וַיִּמּוּתוּ הַלְּפִרְדְּעִים אֲבָל כֹּאֵן כְּתִיב וַיִּסַּר בְּמִקּוֹם וַיִּמּוּתוּ הַלְּפִרְדְּעִים מִשְׁמַע שְׁלָח מִתּוֹ הוֹלֵךְ לִפְיָ בּוֹ טַעַם וּמִפְנֵי שְׁמֵלֶת וַיִּסַּר הוּא פִי' וְסָר לְעִיל מִיִּנְיָה שְׁהוּא קוֹדֵם וַיַּעֲתֵר פִּי' מֵלֶת וַיִּסַּר קוֹדֵם מֵלֶת וַיַּעֲתֵר וְאֵעֶ"פ שְׁהוּא אַחֲרֵיהּ (הַרְאִ"ס): (שְׁפָתַי חֲכָמִים)

אֲבָן עֲזָרָא וַיַּעֲשֵׂה מֵלֶת וַיִּסַּר זֶרֶה בְּדִקְדוּקָה. כִּי הַפְּעִלִים הַשְּׁנַיִם לְעוֹלָם הָאוֹת הָרֵאשׁוֹן קִמּוּץ כְּמוֹ. וַיִּשְׁבּוּ. וַיִּקְסוּ. וְאִם הִיָּה הָאוֹת הָאֲחֵרוֹן ח' אוֹ עִי"ן אוֹ ר' שֶׁלֹּא יִדְגְּשׁוּ. יִהְיֶה הָאוֹת הָרֵאשׁוֹן בְּפִתּוֹ"חַ גְּדוֹל. כְּמוֹ וַיִּנַּח בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי. וַיִּנַּע לִבּוֹ. וַיִּסַּר אֵלָיָהּ. וְאֵלָהּ מִהִבְנִין הַקָּל כִּי מִהִבְנִין הַכְּבֵד יִהְיֶה הָאוֹת הָרֵאשׁוֹן בְּפִתּוֹ"חַ קָטָן. אִם לֹא הִיָּה הָאוֹת הָאֲחֵרוֹן אַחַת מֵהָאוֹתִיּוֹת הַנִּזְכָּרוֹת. כְּמוֹ וַיִּשְׁבּוּ אֶת כָּל הַרְכּוּשׁ. וְהִנֵּה בָא וַיִּסַּר תַּחַת וַיִּסַּר. כְּמוֹ וַיִּסַּר אֶת אוֹפֵן מִרְכָּבוֹתָיו. וְנִכּוֹן הוּא לְהִיּוֹת וַיִּסַּר הָעֵרֹב מִהִבְנִין הַקָּל. כְּמוֹ וְסָר הָעֵרֹב: (אֲבָן עֲזָרָא)

כָּלִי יִקָּר וַיִּסַּר הָעֵרֹב. פִּירֵשׁ רַשִּׁי וְלֹא מִתּוֹ כְּמוֹ שְׁמֵתוֹ הַלְּפִרְדְּעִים שֶׁאִם מִתּוֹ הִיָּה לְהֵם הַנָּאֵה בְּעוֹרוֹת. וְאִין לְהַקְשׁוֹת לְמָה מִתּוֹ הַלְּפִרְדְּעִים וְלֹא הִלְכוּ לְהֵם כְּמוֹ הָעֵרֹב וְהָאֲרֵבָה וְאִין לֹמֵר כְּדִי שְׁתַּבְּאֵשׁ הָאֲרֵץ דַּא"כ לְמָה לֹא מִתּוֹ גַם הָאֲרֵבָה. תְּשׁוּבָה לְדַבֵּר שְׂרָצָה הַקְּבִי"ה לְלַמֵּד שֶׁהַמוֹסֵר עֲצָמוֹ עַל קִידוּשׁ הַשֵּׁם יִנְצַל, לְפִיכֵךְ מִתּוֹ כָּל הַלְּפִרְדְּעִים שֶׁלֹּא עָלוּ בְּתַנּוּרִים, וְלֹא נִשְׂאָרוּ חַיִּים כִּי אֵין אוֹתָן שְׁעָלוּ בְּתַנּוּרִים, כְּמִי"ש וַיִּמּוּתוּ הַלְּפִרְדְּעִים מִן הַבְּתִים מִן הַחֲצִירוֹת וּמִן הַשְּׂדוֹת. מִשְׁמַע אֲבָל לֹא אוֹתָן שְׁבַתְּנוּרִים לְפִי שְׁמִסְרוּ אֶת עֲצָמָם עַל קִידוּשׁ הַשֵּׁם, וּמִכֵּאֵן לְמַדּוֹ חֲנֻנִיָּה מִיִּשְׂאֵל וְעֲזָרִיָּה לְמִסּוֹר נַפְשָׁם עַל קִידוּשׁ הַשֵּׁם, וְלַמְדָּנוּ מִכֵּאֵן שֶׁהַמוֹסֵר עֲצָמוֹ עַל קִידוּשׁ הַשֵּׁם יִנְצַל, וְמִי שֶׁאִינוֹ מוֹסֵר עֲצָמוֹ הַרְבֵּה שְׁלוּחִים לְמִקּוֹם בִּי"ה לְסַבֵּב לוֹ מִיתָה מִמִּקּוֹם אַחֵר, כְּמוֹ שְׁמֵתוֹ אוֹתָן הַלְּפִרְדְּעִים שֶׁלֹּא עָלוּ בְּתַנּוּרִים, וְהָעֵרֹב וְהָאֲרֵבָה הִלְכוּ לְהֵם שֶׁלֹּא יִהְיֶה לְהֵם הַנָּאֵה בְּעוֹרוֹת, וּבְאוֹתָן הַמְּלוּחִים שְׁמִלְחוּ מֵהֵם (שְׁמוּרָה י.ג.ז.). (כָּלִי יִקָּר)

[כַּת] וַיִּכְבֵּד פְּרָעָה אֶת-לְבָבוֹ גַם בְּפַעַם הַזֹּאת וְלֹא שָׁלַח אֶת-הָעַם: (פ)

אוֹנְקְלוֹס וַיִּקָּר פְּרָעָה יָת לְבָהּ אֶף בְּזִמְנָא הָדָא וְלֹא שָׁלַח יָת עַמָּא: [פ] (אוֹנְקְלוֹס)

יוֹנָתָן וַיִּקָּר פְּרָעָה יָת יִצְרָא דְלְבָיָהּ אוֹף בְּזִמְנָא הָדָא וְלֹא פָטַר יָת עַמָּא: (תַּרְגוּם יוֹנָתָן)

רַשִּׁי גַם בְּפַעַם הַזֹּאת. אֵעֶ"פ שְׁאֹמֵר אֲנִי אֶשְׁלַח אֶתְכֶם, לֹא קִיִּים הַבְּטַחְתּוֹ: (רַשִּׁי)

אֲבָן עֲזָרָא וַיִּכְבֵּד פְּרָעָה. הוּא חֲזַק לְבוֹ כְּאִשֶּׁר עָשָׂה בְּצַפְרְדְּעִים. שְׁכַתּוֹב שֵׁם וְהַכְּבֵד אֶת לְבוֹ: (אֲבָן עֲזָרָא)

סְפוּרָנוּ גַם בְּפַעַם הַזֹּאת. כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה בְּצַפְרְדְּעִים, אֶף עַל פִּי שֶׁהִיָּה לוֹ לִירָא מִהָעֵרֹב שֶׁלֹּא מֵת, אֲבָל סָר, וְנִקַּל זֹאת בְּעֵינַי הִי לְהַשִּׁיבוֹ: (סְפוּרָנוּ)

שמות פרק-ט

[א] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה בֹּא אֶל-פְּרַעֲה וְדַבַּרְתָּ אֵלָיו כֹּה-אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיַּעֲבֹדֵנִי:

אונקלוס וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה עוֹל לְוֹת פְּרַעֲה וּתְמַלִּיל עִמָּה כְּדָנָן אָמַר יְיָ אֱלֹהֵא דִיהוּדָאֵי שְׁלַח יְת עַמִּי וַיַּפְלְחוּן קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה עוֹל לְוֹת פְּרַעֲה וּתְמַלִּיל עִמָּה כְּדָנָן אָמַר יְיָ אֱלֹהֵא דִיהוּדָאֵי פְטוֹר יְת עַמִּי וַיַּפְלְחוּן קְדָמִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא **בא אל פרעה.** אל הארמון שלו. א"ר יהודה הלוי שתיים מכות היו במים. האחת שהתאדמו ומתה הדגה. והשנית שעלו הצפרדעים מהם. ובארץ שתיים אחת מהכנים. והשנית מהעדוב. והן חיות מעורבות. וכתוב ותוצא הארץ נפש חיה. ושתיים באויר. כי הדבר איננו רק חם או קר משונה מן המנהג. וברגע אחד מתים אין להם מספר. בעבור כי רוח כל החיים שהיא בלב תלויה באויר. והשנית מכת שחין כי הכתוב יקרא הרקיע אשר על ראשם שמים. והמכה השביעית מעורבת מגלגל הסערה ומגלגל האש. וכן כתוב ואש מתלקחת בתוך הברד. והשמינית מכת הארבה שבאה מרחוק ע"י הרוח. והתשיעית היתה מכה נפלאה שנעדר אור שני המאורות והככבים מארץ מצרים. ועשירית רדת המשחית מגלגלי הכבוד להרוג הבכורים: (אבן עזרא)

אור החיים **בא אל פרעה.** כלל זה בידך כל מקום שיאמר בא אל פרעה יכוין לומר לו שיכנס אל טרקלין שלו בלא השאלת רשות הגם שהיו לו כמשפט המלכים שומרי הבית אף על פי כן יעול ויכנס אצלו מבלי שאלת רשות, וכן היה עושה כאומרים ז"ל (ילקוט קע"ה) כי כמה שומרים היו לפרעה מזוינים ואריות וכלבים והיה נכנס באין מונע. ומצאתי ראייה ברורה לדבריהם ז"ל ממה שאמר פרעה למשה (לקמן י' כח) השמר לך וגוי אל תוסף ראות פני וגוי למה הוצרך פרעה להתרות במשה והיה לו לצוות לעבדיו שומרי הבית כי כן מנהג המלכים להעמיד שומרי המלך ולהם יצו שלא יניחוהו ליכנס, אלא ודאי כי לא עמדו כנגדו ואפי' אריות וזה נס עצום, לזה היה ה' צריך לומר לו בא אל פרעה פי' הכנס ועלה אליו ולא תשים לבך למונע בעולם. ובזמן שהיה פרעה יוצא המימה היה אומר לו לך אל פרעה כי שם אין שומרים לירא מהם להצטרך לומר אליו עלה אליו אלא לצד שאין זמן זה ראוי להליכה כי הוא מוציא בולעו התעוב ואינו מהמוסר לזה אומר לו לך אף על פי כן: (אור החיים)

[ב] כִּי אִם-מֵאֵן אָתָּה לְשַׁלַּח וְעוֹדָה מִחֲזִיק בָּם:

אונקלוס אַרִי אִם סָרִיב אֶת לְשַׁלְחָא וְעַד פְּעוּן אֶת מִתְקִיף בְּהוּן : (אונקלוס)

יונתן אַרוֹם אִין מְסָרֵב אֶנְתָּ לְמִפְטוֹר וְעַד פְּדוֹן אֶנְתָּ מִתְקִיף בְּהוּן : (תרגום יונתן)

רש"י מַחזִיק צַם. לֹאחֲזֵי צַם, כִּמוֹ וְהַחֲזִיקָה צִמְצוּמֵי (דברים כה, יא.): (רש"י)

אבן עזרא וְעוֹדֵךְ מַחֲזִיק. חֶסֶר יָד אוֹ הַדּוּמָה לוֹ כִּמוֹ מַחֲזִיק בְּאֲזֵנֵי כֶּלֶב : (אבן עזרא)

ג הִנֵּה יָד-יְהוָה הַזֹּה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בְּשָׂדֶה בְּסוּסִים בְּחִמְרִים בְּגַמְלִים בְּבָקָר וּבְצֹאן דָּבָר מוֹתָא וּבְעֵינָא תְקִיף קָבֵד מְאֹד :

אונקלוס הָא מְחָא מוֹ קָדָם יֵי הוּיָא בְּבְעִירָךְ דִּי בְּחִקְלָא בְּסוּסוֹתָא בְּחִמְרֵי בְּגַמְלֵי בְּתוֹרֵי וּבְעֵנָא מוֹתָא תְקִיף לְחֻדָּא : (אונקלוס)

יונתן הָא מְחַת יָדָא דִּי הוּיָא פְּעוּן כֹּד לָא הוֹת לְמַהוּי בְּבְעִירָךְ דְּבְחִקְלָא בְּסוּסוֹתָא בְּחִמְרֵי בְּגַמְלֵי בְּתוֹרֵי וּבְעֵנָא מוֹתָא תְקִיף לְחֻדָּא : (תרגום יונתן)

רש"י הִנֵּה יָד ה' הוּיָהּ. לֶשׁוֹן הוּהוּ, כִּי כֵן יֹאמַר צֶלְשׁוֹן נִקְצָה, עַל שְׁעֵבֶר הִיתָה, וְעַל הַעֲתִיד תְּהִיָה, וְעַל הָעוֹמֵד הוּוּהוּ, כִּמוֹ עוֹשָׂה, רוֹכֵה, רוֹעֵה : (רש"י)

אבן עזרא הִנֵּה יָד ה' הוּיָהּ. הִנֵּה מִצְאָנוּ שִׁיתְחַלֵּף הַיּוֹ"ד בַּיּוֹ"ו. וְאַתָּה הוּוּהוּ לְהַם לְמַלְךְ. וְהַפֶּךְ זֶה שׁוּי"ו אֲשֶׁר לֹא יְבוֹשׁוּ קוּי. יִתְחַלֵּף בַּיּוֹ"ד וְקוּי ה' יִחְלוּפוּ כַּח : וּמִלַּת דְּבַר. שֵׁם כֹּלֵל לֹא מִצְאָנוּהוּ בַּפְּעִלִים. רַק בַּמְּקוֹם אַחַת וְתַדְבַּר אֶת כָּל זֶרַע הַמַּמְלָכָה. וּבִסְפֵר מַלְכִים כְּתוּב וְתַאבֵּד. וְהַפִּי רְחוּק רַק לֹא יִדְעֵנוּ טוֹב מִמֶּנּוּ : (אבן עזרא)

הרמב"ן (ג~ד) **במקנך אשר בשדה**. הַתֵּרָה אוֹתָם בַּהוּוּהוּ, כִּי רוֹב הַמִּקְנָה בְּשָׂדֶה, אֲבָל הִיָּה הַדְּבַר גַּם בַּמִּקְנָה אֲשֶׁר בַּבַּיִת, כִּמוֹ שֶׁאָמַר (לְהֵלֶךְ פְּסוּק ו) וַיִּמַּת כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם. וַיִּתְּכֵן כִּי בַעֲבוּר הַיּוֹת תּוֹעֵבָה לְמִצְרַיִם כָּל רוֹעֵה צֹאן (בְּרֵאשִׁית מו לֵד) הִיוּ מִפְּרִישִׁים אוֹתָם מִן הָעֵרִים, בְּלִתי בַּעַת הַשְּׁתַמֵּשׂ בְּסוּסִים לְרִכּוּב וּבַחֲמוֹרִים בַּמֶּשֶׁא. וְהִנֵּה הִיָּה הַמִּקְנָה רְחוּק מִמִּצְרַיִם בְּשָׂדֶה גְבוּל גֶּשֶׁן, וַיִּתְעַרֵּב בַּמְּקוֹם הַמְּרַעָה מִקְנֵה מִצְרַיִם וּמִקְנֵה יִשְׂרָאֵל, וְעַל כֵּן הוּצַרְךְ לֹאמַר **וְהַפְּלָה ה' בֵּין מִקְנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל**. אוֹ בַּעֲבוּר שֶׁהַדְּבַר מִשְׁנוּי הָאוּרִי רְאוּי שִׁיתְפַּשֵּׁט בְּכָל הַפֶּלֶךְ, רַק שַׁעֲשָׂה הַשֵּׁם עִמָּהֶם לְהַפְּלִיא : (הרמב"ן)

אור החיים **אשר בשדה**. פִּי דוּקָא, וְכוּלָן מִתּוֹ דְּכַתִּיב וַיִּמַּת כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם פִּי שְׁהוּ בְּשָׂדֶה כְּרִשׁוֹם בַּדְּבָרֵי ה' : (אור החיים)

ד וְהַפְּלָה יְהוָה בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרַיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל-לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל דְּבַר :

אונקלוס וְאַפְרִישׁ יֵי בֵּין בְּעִירָא דִּישְׂרָאֵל וּבֵין בְּעִירָא דְּמִצְרַיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל מְדָעָם : (אונקלוס)

יונתן וַיַּעֲבֹד יְיָ פְּלִאִין בֵּין גִּיתֵי דְיִשְׂרָאֵל וּבֵין גִּיתֵי דְמִצְרָאֵי וְלֹא יָמוּת מִכָּל לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל
מדעם : (תרגום) יונתן

רש"י והפלה. **והבדיל:** (רש"י)

אבן עזרא והפלה. דבר. יאמר על ענין דברים מחוברים. כמו הדבר אשר דבר ה'. גם יאמר על יש כמו זה וכמוהו לא חסרת דבר: (אבן עזרא)

בעל הטורים והפלה. ב' במסורה. הכא ואידך והפלא ה' את מכותך לומר מה התם מכה בגוף אף הכא מכה בגוף. ולהכי כתיב הכא בה"א דלאחר ה' מכות לקו בגופן בשחין שהיא מכה ששית והתם כתיב באל"ף ללמד שמופלא שבדיינין קורא וילפינן התם מהכא דמי שלקה ושנה אין מתרין בו דכל מכה שלישית היתה בלא התראה: (בעל הטורים)

[ה] וַיִּשֶׂם יְהוָה מוֹעֵד לְאִמֵּר מְחַר יַעֲשֶׂה יְהוָה הַדָּבָר הַזֶּה בְּאַרְצָךְ:

אונקלוס וְשׁוּי יְיָ זְמַנָּא לְמִימְרָא מְחַר יַעֲבֹד יְיָ פְּתִיגְמָא הַדִּין בְּאַרְעָא: (אונקלוס)

יונתן וַיִּקְבַּע יְיָ זְמַנָּא לְמִימְרָא מְחַר יַעֲבִיד יְיָ יַת פְּתִיגְמָא הַדִּין בְּאַרְעָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וישם. שם קצב זמן לתחלת האות: (אבן עזרא)

אור החיים וישם ה' מועד לאמר. פ' הודיע אותם זמן המכה כדי שיכניסו המקנה מהשדות וכמו שמצינו לו שעשה במכת הברד, ושם אמר ה' הדברים מפורשים דכתיב (פסוק יט) שלח העז וגו' וכאן אמר הדברים ברמז, והוא מה שנתכוון לומר בתיבת לאמר פירוש שיאמרו משה ואהרן שימת מועד זה לפרעה ולמצריים כי הוא תכלית המכוון כמו שפירשנו: (אור החיים)

[ו] וַיַּעַשׂ יְהוָה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה מִמְּחֹרָת וַיָּמָת כָּל מִקְנֵה מִצְרָיִם וּמִמְקַנְהַ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֹא-מָת:

אונקלוס וַעֲבֹד יְיָ יַת פְּתִיגְמָא הַדִּין בְּיִזְמָא דְבִתְרוּהֵי וּמִית כָּל בְּעִירָא דְמִצְרָיִם וּמִבְּעִירָא דְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא מִית: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבֹד יְיָ יַת פְּתִיגְמָא הַדִּין לְיוֹם חֲרֹן וּמִית כָּל בְּעִירָא דְמִצְרָאֵי וּמִבְּעִירָא דְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא מִית: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעש ה'. ופ' וימת כל מקנה מצרים. רובו. כי הנה כתיב שלח העז את מקנד וככה תמצא בברד ואת כל עשב השדה. והעד מכת הארבה ואכל את יתר הפליטה: (אבן עזרא)

אור החיים כל מקנה מצרים. פ' שלא הכניסום מהשדה, ולזה לא אמר אשר בשדה: (אור החיים)

וממקנה בני ישראל. שהיו להם מימי יעקב ובניו שבאו מצרימה, גם אולי שקנו מריוח שהרויחו במכת הדם. ועוד ירצה לומר שאם היו מתחכמין מהמצריים למכור לישראל כדי שיהיו נקראים על שם ישראל כדי שיפליא ה' בהם ולא ימותו והיו מערימין גם אלו מתו. אבל מקנה ישראל שהם כפי האמת מקניהם לא מת, ושיעור הכתוב הוא וימת כל מקנה מצרים וחלק א' ממקנה בני ישראל, ופיי מ"ם לא מ"ם מקצת הצאן אלא מ"ם מקצת מן המקנה הנקרא על שם ישראל, כי יש מקנה שנקרא על שמו והוא שלו, ויש שאינו שלו אלא שמו נקרא עליו, ואמר כי בחינה אחת ממקנה ישראל שהערימו המצריים לקרותם על שמם מתו. ומקנה ישראל פיי שהוא כפי האמת של ישראל לא מת מהם אפיי א': (אור החיים)

וַיִּשְׁלַח פְּרַעְהַ וְהִנֵּה לֹא-מֵת מִמֶּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד-אֶחָד וַיִּכְבַּד לֵב פְּרַעְהַ וְלֹא שָׁלַח אֶת-הָעָם:

אונקלוס וַיִּשְׁלַח פְּרַעְהַ וְהִנֵּה לֹא מֵת מִמֶּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד חֵד וְאֶתְיִקֹר לְבָא דְפְרַעְהַ וְלֹא שָׁלַח יֵת עֵמָא: [פ] (אונקלוס)

יונתן וַיִּשְׁלַח פְּרַעְהַ פּוֹלִין לְמַחְמֵי וְהִנֵּה לֹא מֵת מִמֶּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד חֵד וְאֶתְיִקֹר יֵצְרָא דְלְבָא דְפְרַעְהַ וְלֹא פֶטֶר יֵת עֵמָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא עד אחד. אפיי א'. כאשר אפרש בשירה. וטעם זה הפסוק ואפילו ששלח וראה כי השם אוהב ישראל ובעבורם הכה מקנהו לא חשש מהמקנה בזאת המכה לשלח עמו אולי לא עמדה הרבה: (אבן עזרא)

ספורנו והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד ויכבד לב פרעה. אף ל על פי שהיה זה פלא מבואר, בלתי מתיחס בשום פנים זולתי לאל יתברך, כי אין מי שיוכל להבטיח בחיים זולתו: (ספורנו)

ח' וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן קְחוּ לָכֶם מִלֵּא חֲפְנֵיכֶם פִּיחַ כִּבְשָׁן וְזָרְקוּ מֹשֶׁה הַשְּׂמִימָה לְעֵינָי פְּרַעְהַ:

אונקלוס וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן סִיבוּ לְכוּן מְלֵי חֲפְנֵיכוֹן פִּיחָא דְאַתּוֹנָא וַיִּזְרְקוּהָ מֹשֶׁה לְצִית שְׂמִימָא לְעֵינֵי פְרַעְהַ: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן סִיבוּ לְכוּן מְלֵי חוֹפְנֵיכוֹן קִטְס דְקִיק מִן אַתּוֹנָא וַיִּזְרְקוּהָ מֹשֶׁה לְצִית שְׂמִימָא לְמִיחְמֵי פְרַעְהַ: (תרגום יונתן)

רש"י מלֵא חֲפְנֵיכֶם. ילויינו"ס זלע"ז: פִּיחַ כִּבְשָׁן. דבר הנפח מן הגחלים עוממים הנשרפים ככבשן, וזלע"ז אולב"ש. פִּיחַ לָשׂוֹן הַפְּחָה, שְׁהֵרוּחַ מִפִּיחֵן וּמִפְרִיחֵן: וְזָרְקוּ מֹשֶׁה. וכל דבר הנזרק זכח, אינו נזרק אלא זיד אחת, (א) הרי נסים הרבה, אחד שֶׁהַחֲזִיק קוֹמְנוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מִלֵּא חֲפְנֵיכֶם שְׁלוֹ וְשָׁל (ב) אַהֲרֹן, וְאֶחָד שֶׁהֵלֵךְ הָאֲדָבָה (ג) עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: (רש"י)

שפתי חכמים (א) לא ידעתי מאין הוֹלִיֵא שָׁזַרְק מִשָּׁה זָכָה וְאִפְסַר לוֹ מִדְּכַתִּיב הַשְּׁמַיִמָה וְלֹא כְּתִיב עַל הַשְּׁמַיִם כְּדִלְקָמֶן גְּבִי מַכַּת זָרָד וּמִדְּשָׁנֵי קִרְאָ וּדְלֵאֵי פִירוּסֻן הוּא שְׁהַפְּלִיג זֶה־גִּבְהַתּוֹ עַד לַשְּׁמַיִם (נח"י) וְלֹ"ל דַּה"ק וְכֹל דְּבַר הַגְּזַרְק הֵינּוּ זָכָה דְּסַתְּם זְרִיקָה הוּא זָכָל כְּחוֹ וְהֵינּוּ זִידוֹ אַחַת וְעַ' זָב"ר פ"ה וְזוּיִקְרָא רַבָּה פְּרָשָׁה ז': (ב) ר"ל מִדְּכַתִּיב לַעִיל מִלֵּא חֲפִנִיכֶם: (ג) וְאִ"ת הוּאִיל וְזֶה נִס הִיָּה שְׁהַלֵּךְ לְמִרְחֹק אִ"כ לַמ"ל לְמַסָּה לְזַרְקוֹ זָכָה וְזִידוֹ א' יוֹתֵר הִיָּה הַנֶּס גְּדוֹל זֶה־לְכוּ לְמִרְחֹק אִם הִיָּה זֹרְקוֹ זָשְׁתִּי יָדִיו וְשָׁלַח זָכָה וּי"ל דְּלֵינּוּ ר"ל דֶּה־נֶּס הִיָּה שְׁהַלֵּךְ לְמִרְחֹק וְשָׁזָה נִסְבַּז ע"י שְׁזַרְקוֹ זָכָה אֲלֵלָא ר"ל שְׁהַנֶּס הִיָּה מֵהַ שְׁקוּמָז אַחַד שְׁהוּא מַעֲט אֲזַבְק הִיָּה דִּי זֹו לְהַתְּפַשֵּׁט עַל כָּל אַרְזַן מִנְרִים וְהַזְרִיקָה זָכָה ע"י שְׁהַחֲזִיקָה קִמְלוֹ מִלֵּא חֲפִנִים שְׁלוֹ וְשָׁל אַהֲרָן אִינוּ עֲנִיָן לִנֶּס זֶה אֲלֵלָא הוּא נִס זָב"ע וְלַפְמ"ש לַעִיל דְּרַש"י דִּיִּיק מִמִּלַּת הַשְּׁמַיִמָה שְׁזַרְק מִשָּׁה זָכָה יְתוּרָז ג"כ קוֹשִׁיא זֹו דְּכִיּוֹן שְׁהַכְּתוּב מִלְּמַדְנוּ זָמִלַּת הַשְּׁמַיִמָה שְׁזַרְק זָכָה אִ"כ זֹו־דְּלֵאֵי זָרְקוֹ זִיד אַחַד שְׁלַח סִמָּךְ עַל הַנֶּס: (שפתי חכמים)

ספורנו 'לעיני פרעה. למען יראה שלא היתה מכה מסובכת מעפוש בליחות מצד האויר או המערכת אשר מהם תבא לפעמים מכת מדינה טבעית: (ספורנו)

טו וְהִיָּה לְאַבְקָה עַל כָּל-אַרְצַי מִצְרַיִם וְהִיָּה עַל-הָאָדָם וְעַל-הַבְּהֵמָה לְשָׁחִין פֶּרַח אֲבַעְבָּעִין בְּכָל-אַרְצֵי מִצְרַיִם:

אונקלוס וְיִהְיִי לְאַבְקָה עַל כָּל אַרְעָא דְּמִצְרַיִם וְיִהְיִי עַל אֲנָשָׂא וְעַל בְּעִירָא לְשָׁחִינָא סְגִי אֲבַעְבָּעִין בְּכָל אַרְעָא דְּמִצְרַיִם: (אונקלוס)

יונתן וְיִהְיִי לְאַבְקָה עַל כָּל אַרְעָא דְּמִצְרַיִם וְיִהְיִי עַל אֲנָשָׂא וְעַל בְּעִירָא לְשָׁחִין סְגִי שְׁלִפּוּקִין בְּכָל אַרְעָא דְּמִצְרַיִם: (תרגום יונתן)

רש"י לְשָׁחִין פֶּרַח אֲבַעְבָּעוֹת. כְּתַרְגוּמוֹ לְשָׁחִין סְגִי, אֲבַעְבָּעוֹתֵין שְׁעַל יָדוֹ לְוִמְחִין זֶה־ן זֹבְעוֹת: שָׁחִין. לְשׁוֹן (ד) חֲמִימוֹת, וְהַרְבֵּה יֵשׁ זָלְשׁוֹן מִשְׁנָה, שְׁנָה שְׁחוּנָה: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) זָקֵרָא מִשְׁמַע דְּמִשְׁחִין הִיָּה פּוֹרַח אֲבַעְבָּעוֹת וְזֶה אִינוּ וְעַז"פ ל' חֲמִימוֹ ר"ל מַחֲמַת חֲמִימוֹת הִיָּה פּוֹרַח אֲבַעְבָּעוֹת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְהִיָּה. זֶה מַעֲשֵׂה נִס שְׁזֶה הַפִּיחַ שְׁהוּא מַעֲט נַעֲשֵׂה אֲבַק עַל כָּל אַרְצֵי מִצְרַיִם וְלֹא הַפְּרִישׁ יִשְׂרָאֵל: אֲבַעְבָּעוֹת. הַאֲלִי"ף נוֹסֵף. כִּי הוּא מַגְזַרְת מִיִּם תְּבַעַה אֲשׁ. וְהַמִּלָּה כְּפוּלָה. כְּמוֹ תִשְׁעֲשְׂעוּ תִשְׁגִּישְׁגִי: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְהִיָּה לְאַבְקָה עַל כָּל אַרְצֵי מִצְרַיִם. עַל דַּעַת, רַבּוּתֵינוּ (שְׁמוּ"ר י ו) הִיָּה מִן הַפִּיחַ הַהוּא אֲבַק יוֹרֵד עַל כָּל אַרְצֵי מִצְרַיִם, וְהִיָּה הַאֲבַק הַהוּא כְּשִׁיּוֹרֵד עַל הָאָדָם וְעַל הַבְּהֵמָה בְּכָל אַרְצֵי מִצְרַיִם מַעֲלָה בְּהֵן שָׁחִין וְאֲבַעְבָּעוֹת, כִּי הִיָּה חֵם שׁוֹרֵף,

ואולי היה הרוח מכניס אבק גם בבתים ואין ניצל ממנו, ונכון הוא. וכן ירד פעמים רבות בימי הבצורת כדמות אבק ברדת הטל, וכתוב (דברים כח כד) יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר. **וכן** יתכן לומר על. דרך הפשט כי פירוש **והיה לאבק**, שיהיה האבק אשר יעשה מן הפיח במקומו נותן שחין על כל ארץ מצרים, שהלקה את האויר לעשות כן וגזרת עליון היא: (הרמב"ן)

[י] וַיִּקְחוּ אֶת-פִּיחַ הַכִּבְשָׁן וַיַּעֲמְדוּ לִפְנֵי פְרֹעֹה וַיִּזְרַק אֹתוֹ מֹשֶׁה הַשְּׂמִימָה וַיְהִי שָׁחִין אֲבַעְבָּעֶת פְּרוֹחַ בְּאֲדָם וּבְבַהֲמָה:

אונקלוס וַיִּסְיְבוּ יַת פִּיחָא דְאֲתוּנָא וְקָמוּ קָדָם פְּרֹעֹה וַיִּזְרַק יְתֵהּ מֹשֶׁה לְצִית שְׂמִיָּא וְהָהּ שִׁיחָא אֲבַעְבָּעִין סְגִי בְּאֲנָשָׁא וּבְבַעֲרָא: (אונקלוס)

יונתן וַיִּסְיְבוּ יַת קִיטְמָא דְאֲתוּנָא וְקָמוּ לְקָדָם פְּרֹעֹה וַיִּזְרַק יְתֵיהּ מֹשֶׁה לְצִית שְׂמִיָּא וְהָהּ שָׁחִין שְׁלִפּוּקִין סְגִי בְּאֲנָשָׁא וּבְבַעֲרָא: (תרגום יונתן)

רש"י **באדם ובהמה.** ואם תאמר מאין היו להם הבהמות, והלא כבר נאמר וימת כל מקנה מצרים, אלא לא נגזרה גזרה אלא על אותן שבשדות בלבד, שנאמר במקנך אשר בשדה, והירא את דבר ה' הניס (ה) את מקנהו אל הבתים. וכן שנויה במכילתא אלא ויקח אש מאות רכב בחור (שמות יד, ז): (רש"י)

שפתי חכמים (ה) מקשין העול' למה לא נאמר כאן הירא דבר ה' ועוד למה לא התרה צם לו' ועתה שלח העז וגו'. (מהר"ן) וי"ל שבדבר לא היה צריך להתרות שהרי נאמר צפי' הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה ומשמע שהגזרה לא היתה אלא בשדה ממילא כל הירא וגו' הניס מקנהו לפי שהדבר דרכו להמית צ"ח אבל במכת הברד דאין דרך הברד להמית צ"ח אי לא אמר להם שלח העז וגו' לא היו מקפידין להניחם בשדה. וע' בקל"מ תירוצים אחרים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקחו את פיח הכבשן. מלא חפניהם כאשר הזכיר. ומשה זרק הכל יתכן שהחרטומים לא לקו במכת הצפרדעים והערוב בעבור חכמתם בקשו דרך בחכמת התולדות להרויח להם מעט ועתה נבערה חכמתם על כן הזכיר זה. ובעבור שלא עמדה המכה הרבה לא בקש פרעה שיעתירו ובעבור שהמכה הראשונה עמדה ז' ימים. לא נלמוד ממנה על דרך הפשט שככה עמדה כל מכה. ועוד כי אחר הכתוב נרדוף. וידוע כי מכת הדבר היתה שעה אחת ומכת החשך ג' ימים. על כן אין לנו דרך לדעת באיזה חדש בא משה והחלו המכות. רק אם היתה קבלה ביד חכמינו הקדושים קבלנו ושמענו: (אבן עזרא)

[יא] וְלֹא-יָכְלוּ הַחֲרָטְמִים לַעֲמֹד לִפְנֵי מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשָּׁחִין כִּי-הָיָה הַשָּׁחִין בְּחֲרָטְמָם

אונקלוס וְלֹא יָכִילוּ חֲרָשָׁא לְמִיקָם קָדָם מֹשֶׁה מִן קָדָם שִׁיחָא אַרִי הָהּ שִׁיחָא

בְּחֶרֶשׁ יֵאָדָּם וּבְכָל מִצְרָאִי : (אונקלוס)

יונתן וְלֹא יָכִילוּ אִיסְטִגְנִינָא לְמִיקָם קְדָם מִשָּׁה מִן קְדָם שְׂיִחְנָא אַרוּם הָהּ מַחַת שְׂיִחְנָא בְּאִיסְטִגְנִינָא וּבְכָל מִצְרָאִי : (תרגום יונתן)

הרמב"ן ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה. בושו והכלמו וחפו ראשם בהיותם מלאים שחין ולא יכלו מלט נפשם, על כן לא באו בהיכל המלך ולא נראו לפני משה בחוצות והיו בבתיהם מסוגרים: (הרמב"ן)

יב וַיִּחַזַק יְהוָה אֶת-לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה: (ס)

אונקלוס וַתְּקִיף יְיָ יָת לְבָא דְפְרָעָה וְלֹא קִבִּיל מְנַהוּן כְּמָא דְמַלִּיל יְיָ עִם מִשָּׁה: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַתְּקִיף יְיָ יָת יִצְרָא דְלְבָא דְפְרָעָה וְלֹא קִבִּיל מְנַהוּן הִיכְמָא דְמַלִּיל יְיָ עִם מִשָּׁה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויחזק ה'. על כן לא בקש להעתיב: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויחזק ה' את לב פרעה. ויתכן שבמכות הראשונות היו החרטומים מחזקים את לבו להתפאר אצלו בחכמתם, ועתה לא באו לפניו, ואין עוזר לו ואין סומך באולתו רק עונותיו אשר ילכדונו. או שירמוז הכתוב למה שפירשו רבותינו, כי במכות הראשונות בפשעו היה הדבר, ועתה סבה מאת ה' כמו שביארתי למעלה (ז) (ג). והוא האמת: (הרמב"ן)

ספורנו ויחזק ה'. כי לא היה סובל זה בלי ספק, כענין באיוב וגע אל עצמו ואל בשרו: (ספורנו)

יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה הֲשִׁכַם בְּבִקְרִי וְהִתִּיצַב לִפְנֵי פְרָעָה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה-אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיַּעֲבְדֵנִי:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמִשָּׁה אֶקְדָּם בְּצַפְרָא וְאֶתְעַתֵּד קְדָם פְּרָעָה וְתִימַר לֵה כְּדָנָן אָמַר יְיָ אֱלֹהָא דִּיהוּדָאִי שְׁלַח יָת עַמִּי וַיַּפְלְחוּן קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמִשָּׁה אֶקְדָּם בְּצַפְרָא וְתִתְעַתֵּד קְדָם פְּרָעָה וְתִימַר לֵיה כְּדָנָא אָמַר יְיָ אֱלֹהָא דִּיהוּדָאִי פְטוּר יָת עַמִּי וַיַּפְלְחוּן קְדָמִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר. לא הזכ. ר במקום הזה שהוא יוצא המימה. אולי היה לו צורך אחר: (אבן עזרא)

אור החיים השכס בבקר וגו'. ג' מצות נצטווה, א' שילך בהשכמה, ב' שיתיצב לפניו פ' שלא ירכין ראשו ולא ירכין קומתו כדרך העומדים לפני גדולים, אלא כגדול העומד לפני קטן כי כבר עשאו רבון ושליט עליו, והוצרך לצוותו לצד

שמטבעו של משה להרכין ראשו מעט כדרך השפלים, לזה אמר כי לפני פרעה לא יתנהג כן, עוד רמז לו כי פרט זה שאומר לו התיצב לא בכל מקום יסיר מעליו ההכנעה הרגיל בה, אלא לפני פרעה, אבל יהיה בלבו עניו ושפל לפני אל עליון ויהיה נצב בגופו ולבו מוכנע מאימת מלא כל הארץ כבודו, ומצוה ג' ואמרת אליו וגו': (אור החיים)

וי | בפעם הזאת אני שלח את-כל-מגפתי אל-לבך ובעבדיך ובעמך בעבור תדע כי אין כמי בכל-הארץ:

אונקלוס ארי בזמנא הָדָא אָנָא שְׁלַח יָת כָּל מַחְתֵּי לְלִבְךָ וּבְעַבְדֵּיךָ וּבְעַמְּךָ בְּדִיל דְּתַדַּע אָרִי לִית דְּכֹתֵי שְׁלִיט בְּכָל אֶרְעָא: (אונקלוס)

יונתן ארום בזמנא הָדָא אָנָא שְׁלַח מַחְתָּא לְךָ מִן שְׁמַיָּא וְתַתִּיב יָת כָּל מַחְתֵּי דְּמַחֲתֵיךָ לְלִבְךָ וּבְעַבְדֵּיךָ וּבְעַמְּךָ דְּמִן קְדָמֵי הַוּוֹן מְשַׁתְּלַחֵן וְלֹא מִן חַרְשֵׁי וְתָא דְּבָנֵי נְשָׂא בְּגִין דְּתַדַּע אָרום לִית דְּדָמֵי לִי בְּכָל אֶרְעָא: (תרגום יונתן)

רש"י את כל מגפתי. למדנו מכאן, שמכת זכורות (ו) שקולה כנגד כל המכות: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) אין פי' מכת זכורות לא"כ מה בא להשמיענו כאן. ל"פ ר"ת מאורלייני"ש מכת זכורות פי' מל' זיכורי' וה"נ בצדד לא לקה רק התבואה שזכרה ובשלה כל כרכה כדכתיב כי השעורה אביב והפסטה גבעול כדפרש"י שזכרו. וא"ת צפ' שמות פרש"י בפסוק הנה אנכי הורג את בנך זכורך שמכת זכורות קשה מכולן וי"ל דודאי בעיני פרעה קשה מכת זכורות מכולן אבל בעיני העם מכת זכר קשה להם יותר שלא היה להם מה לאכול ועי"ל שהיא שקולה כנגד כל המכות שעברו כי המכות האחרונות היו קשים מאותה המכה. כ' מהרש"ל וק' לי על פי' ר"ת מאורלייני"ש לל"ל בפעם הזאת וכו' ע"כ נ"ל דהכי מתיישב הקרא על אופניו אל תאמר מאחר ששלחתי עליך הדבר שהיא מכה חמורה ואח"כ השחין שהיא מכה קלה אין זיכותי להמיתך דל"כ למה לא המיתך דדבר כי בפעם הזאת ר"ל עוד יבא הפעם והעת שאשלח כל מגפתי דהיינו מכת זכורות ותדע שאין כמוני בכל הארץ ותאמר אתה בעלמך אלו רליתי כשהיה ידי במקנך וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא כי הזכיר מגפות בעבור הקולות והברד והמטר והאש שהתחברו. ולא ראינו שפחד פרעה בכל המכות העוברות כאשר פחד מזאת. ואמר ה' הצדיק: וטעם כי אין כמי בכל הארץ. כפי מחשבת מצרים היה. שאלהיהם יוכלו להרע או להטיב: (אבן עזרא)

אור החיים כי בפעם הזאת וגו'. הודיעו עוצם המכה כדין ההתראה שצריך להתרות עליו במיתה עצמה, שאם התרו בו במיתה קלה ובאים להמיתו בחמורה פטור כידוע:

כל מגפותי וגו'. קשה הלא ראינו שהביא עליו עוד שלש מכות אחרות. והיה נראה לומר כי לצד ששקולה זו כנגד כולן, ומה שאמרו ז"ל (רש"י) ששקולה מכת בכורות כנגד כל המכות, אולי שזו שקולה כנגד כל שלפניה שהם שש מכות ומכת בכורות שקולה כנגד כל שלפניה ומכת ברד בכלל, וכשאתה בא למנין תהיה מכת בכורות שקולה כנגד י"ד מכות, ולא הנאני דרך זה. והנכון בעיני שנתכוין לומר אליו כי באמצעות מכה זו יטה לבו להבין להרגיש במגפות שהביא עליו ה', יובן כי בכל מכה ומכה שהביא עד עתה לא היה מחליט פרעה בדעתו כי הם מאלהי היכולת והיה תולה במכשפות ומעשה שדים, וזה לך האות שגם החרטומים עושים כן, והגם שהיתה מכה שאמרו החרטומים אצבע אלהים היא, יש מקום לפרעה לחשוב כי אפשר כי האנשים ההמה לא השיגו השגת משה ואהרן במכשפות ואומרים כן ולעולם ימצא אדם מכשף שיעשה כן, לזה אמר אליו ה' **כי בפעם הזאת** באמצעות המכה אשר אביא עליך אני שולח את כל מגפותי שכבר הבאתי עליך **אל לבך** פי' שתדע כי לא מעשה כישוף ושדים המה אלא מעשה אלהים, והוא אומרו **מגפותי** בכינוי העושה אותם כי בראותך מכה נפלאה אשר אין יכולת לשד וכשוף לעשות אפי' דומה דדומה להוריד אש מן השמים בפלאי פלאות אז לראשונות תתבונן: (אור החיים)

ספורנו **כי בפעם הזאת.** כזה המין השלישי מהמכות באויר: אני שולח את כל מגפותי אל לבך ובעבדיך ובעמך. כל אחת מאלה שאשלח תהיה בלב כלכם גם אחר שתסור, כי גם אחרי כן תרגישו בהזק נמשך ממנה בקלקול הצמחים והמזונות ובחולי הגוף, כמכת החשך שקלקלה מזג האויר בלי ספק, ושלא קמו איש מתחתיו, שנמשכו אליהם חלאים רעים בלי ספק. אבל מהמכות הקודמות לא נמשך הזק מבואר אחר שסרו: **בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ.** כאשר תראה יכלתי גם באויר המקיף. אמנם יכלתו בעליונים הודיעם על ים סוף בענין מלאך האלהים ועמוד הענן ועמוד האש, שכלם דברים אשר מציאותם בלתי טבעי: (ספורנו)

כלי יקר **כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי.** פירש"י למדנו שמכת בכורות שקולה ככל המכות, פירש הרא"ם בכורות הבי"ת נקודה בפתח, כי בברד לא הוכו כי אם האביב שבכרו כמ"ש כי השעורה אביב, פירש רש"י בכרה כבר. ויש גורסין בצורות במקום בכורות, כי הברד גרם להם רעב ובצורת וכן גרס מהרי"א, ומ"מ לא שקטה רעיון השואל למה היתה מכה זו גדולה מן כל המכות, ואין לומר שהיא גדולה מחמת הבהלה הגדולה הבאה מן קול ה' חוצב להבות אש כי המה דברים מבהילים באמת, דא"כ למה תלה רש"י הדבר במה שהוכו הביכורים או בבצורת והלא הקולות עיקר הבהלה, ואדרבה נראה שלא הקפידו כל כך על התבואה, דא"כ מכות הארבה תהיה שקולה ככל המכות שהרי אכל מה שהשאיר הברד, אלא ודאי שלא הקפידו כל כך מאחר שהחטה והכוסמת לא נכו, וא"כ למה תהיה מכה זו גדולה מכל המכות.

והנה כפי הפשט נוכל ליישב זה, שבמכת בכורות ממש ידבר, כי יש לדקדק מהו שנאמר כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי אל לבך. למה לא נאמר לשון אל לבך בשום מכה חוץ מבזו, אלא שר"ל שבסדר באח"ב אני שולח לך מכה אחת שתהיה גורמת שאם חכם אתה אזי תתן אל לבך מכת בכורות שתהיה בסוף סדר באח"ב, יען כי מתחילה התרה ה' בפרעה במכת בכורות, כמ"ש (שמות ד.כג) ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך, וכמו שפירש"י שם, ולפי שבפעם ההוא לא הרגיש עדיין ברעה זו כמה גדולה היא לפי שלא ראה אותה כי אם קול דברים

בלבד היה שומע ע"כ לא היה משים אל לבו לא ישוב מפני קול, ע"כ אמר הקב"ה כי עכשיו אני שולח לך מכה בביכורי צמח האדמה ויודע אני שבמכה זו יהיה לך צער מאד יותר מכל המכות הקודמים, לפי שכל פרי שנתבכר חביב על האדם ביותר כמו שיתבאר בע"ה פר' כי תבא (ד.יב) בטעם הביכורים, והראיה שבמכה זו התודה ואמר חטאתי הפעם, מה שלא אמר כן בכל המכות הקודמים לפי שבאמת היה צר לו מאוד שהוכו הפירות שנתבכרו תחילה מחמת שהם חביבים על האדם ביותר, ואם בפרי צמח האדמה כך, ק"ו בפרי בטן כמה גדול הצער במיתת בן בכור, ואם עד הנה לא הרגשת בדבר הנה בפעם הזאת שאני מכה את בכורי צמח האדמה אזי תתן אל לבך את כל מגפותי, דהיינו מכת בכורות פרי הבטן כמה גדול הצער, וע"ז נאמר כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי, דהיינו מכת בכורות של פרי הבטן אל לבך, שתתן לבך להתבונן ולדרוש ק"ו שאם בבכורי פרי האדמה כ"כ גדול הצער מחמת שהם חביבין על האדם ק"ו בבכורי פרי בטן, וא"כ שפיר קאמר רש"י שמכת בכורות ממש שקולה כנגד כל המכות שהרי הכתוב קראה כל מגפותי. וכך הוא האמת שהרי בכולם לא נכנע פרעה כ"א במכות בכורות, ובזה מיושב מה שהוצרך הכתוב לומר והפשתה והשעורה נכתה כי השעורה אביב וכבר ביכרה וזה פירוש יקר מאד.

ועל צד הרמז, נ"ל על דרך שכתבתי למעלה (ד.י) שמכת הברד והקולות בא לפרעה על אשר לא רצה לשמוע בקול ה' בהדר, ועל כן השמיע ה' לאזנו קולות נוראים ומבהילים, ולכן היה מתודה דווקא בחטא זה ואמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. תחת אשר כחש בה' ויאמר לא הוא, והיה חוטא בקול, וסיפר לשון הרע על בוראו, ע"כ נידון בקולות כדרך שאמרו (ויק"ר טז.ז) במצורע שמביא צפרים העושים מעשה קול לכפר על קול של לשון הרע, וע"כ נאמר כאן הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד. וקשה לערבינהו ולתנינהו הקולות והברד יחדלון, או לא יהיה עוד, אלא שכך אמר משה לפרעה מה תצעק אלי לאמר העתירו אל ה', אם תשוב מדרכך ולא תשמיע בחוץ קולך קול ענות בחרופים וגדופים כלפי מעלה לאמר מי ה' אז ממילא הברד לא יהיה עוד, כי בסור הסבה יסור גם המסובב, וז"ש כשהקולות שלך יחדלון אז ממילא הברד לא יהיה עוד, למען תדע כי לה' הארץ כשתשוב בתשובה, לא כאשר אמרת בתחילה מי ה'.

ולפי שחטא זה היה בלשון, וידוע שחטא הלשון מגדיל עונות כנגד ג' ראשי עבירות והם ע"ז ג"ע ש"ד וכל התורה בכלל, כי כל המודה בע"ז ככופר בכל התורה כלה, א"כ מן הראוי שבעל הלשון יהיה נידון בכל המיתות, כי עונש עבודה זרה בסקילה וכן עונש המגדף, ועונש שפיכות דמים בהרג, ועונש סתם ג"ע בחנק, ובת כהן כי תזנה בשריפה, א"כ מצינו שכל ד' מיתות ב"ד שייכים בשלשה ראשי עבירות אלו, ע"כ מן הראוי שבעל הלשון יהיה נידון בכל המגפות הללו כי הוא שקול כנגד כולם, וז"ש כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי, כי מצינו במכת הברד דוגמא לכל ד' מיתות ב"ד. סקילה באבנים, דוגמא לזה ירד עליהם הברד ואבני אלגביש וסקל יסקל אותם. שריפה, שנאמר ותהלך אש ארצה. הרג, שנאמר (תהלים עח.מז) יהרוג בברד גפנם ולשון הריגה אינו שייך בגפן, אלא שרמז לאנשיהם היקרים שנמשלו לגפן, כד"א (שם ט.פ) גפן ממצרים תסיע. וחנק, היינו ברבוי מים שירדו עם הברד, כי אולי נטבעו קצתם בשדה במטר הברד, כי כל מי שנתחייב חנק או טובע בנהר כו' (כתובות ל:).

והכה הברד את מה שנתבכר תחילה, תחת אשר שלח פרעה יד לשונו בהקדוש ברוך הוא בכורו של עולם כדאיתא בספר נוה שלום, ואגב זה הודיע לנו הכתוב שהפשתה והשעורה נכתה וגו', אע"פ שפשוטו משמע שבא להודיענו אגב שכשם

שהוכתה הפשתה מצד היותה עומדת בקשיה כך הוכה פרעה על קשי ערפו כגבעול זה, מ"מ אגב אורחינו בא נמי להודיע מי ומי המוכים ולוקים המקבלים נזק מן בעלי הלשון, ומי הוא בן חורין מן בעלי הלשון, באופן שיהיה הכל מדה כנגד מדה שכל מי שמקבל נזק מן קול ענות של בעלי הלשון כנגד זה הוכו גם אותן צמחים הדומים לו מן קול הברד, וכל מי שניצול מן קול בעלי הלשון ניצולו גם מן קול הברד אותן צמחים הדומים לו, כי מהידוע שמן בעלי הלשון מקבלים נזק שני כתות כת אחת הם הבכורים במעלה אשר רבים קנאים פוגעים בהם המתקנאים בגודל מעלתם, ועוד שלגודל מעלתם ביותר הם מתפעלים מן הלשון הרע, לאפוקי מי שהוא מן קטני המעלות אין מתקנאים בהם כל כך ואין שולחים בהם כל כך חץ לשונם, ואת"ל שחציו נחתו בו מ"מ אינו מתפעל כל כך ואינו מזיק לו כל כך כמו שמזיק הלשון לאנשי המעלה אשר להם משפט הבכורה היושבים ראשונה במלכות שמים, הלא מדה זו מצויה ברבת בני עמנו, כי בעלי הלשון השמיעו אין נקי, כל איש חיל רב פעלים, ובלשונם מפילים כל חומה גבוה וכל ארז אדיר בלבנון ינקבוהו תולעת יעקב, כת שניה הם העומדים כנגד בעלי הלשון כגבעול זה ואינו נכנע להם להיות מן השומעים חרפתם ואינן משיבים אלא רוצה לעמוד כנגדם להשיב למחרפו דבר, או המתפאר במעלתו כי זאת קומתו דמתה לתמר, אז ביותר הלשון הרע מזיק לו.

והניצול מן הלשון הרע הוא, מי שהוא מן המאפילים, שאינם מראים את עצמם בפני הבריות, לקיים מה שנאמר (ישעיה כו. ב.) לך עמי בא בחדריך חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, אע"פ שחץ שחוט לשונם עוברים אפילו כמה חומות, והיושב בחדרי חדרים וניצול מכל כלי זיין, מ"מ אינו ניצול מבעלי חצים אלו, מכל מקום הצלה פורתא מיהא הוי כשאין האדם מתראה בפניהם במעלותיו ואינו משיב למחרפו דבר, ויהיה כאיש אשר אינו שומע, לכך ספרה לנו התורה כי הפשתה והשעורה נכתה, כי השעורה אביב והפשתה גבעול, וקשה מאי קמשמע לן דאם בא להורות שלפי שהחטה והכוסמת לא נכו ע"כ הכביד פרעה את לבו, מ"מ למה הוצרכה ליתן טעם למה נכו אלו ולא נכו אלו, אלא לרמז לנו כשם שקול הלשון מזיק לבכורי המעלה ולעומד כנגדם כגבעול זה, כך הוכו מן קול הברד הפשתה והשעורה כי הפשתה גבעול עומד בקשיה, והשעורה אביב נתבכרה. אבל החטה והכוסמת לא נכו, כך כל המאפילים עצמם ואינן נראין לבריות במעלתם ועושין את עצמם כלא שומעין אלו לא נכו, וכן יתבאר בע"ה פרשת כי תצא (כג. יד) על פסוק ויתד תהיה לך על אזניך. כי השתיקה עיקר כלי זיינו של אדם לנצח בה את מחרפיו.

ובזה מתורץ, מ"ש כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה'. פירש"י לפי שהיתה העיר מלאה גלולים ומקשים כאן למה הקפיד דווקא במכה זו, אע"פ שלפי פשוטו י"ל שודאי בכל המכות הקפיד על זה ולא הוצרך משה להודיע לפרעה אימתי יתפלל ואם תוך העיר או חוצה לה, זולת במכה זו שאמר פרעה ורב מהיות קולות אלהים שמע מינה שכל כך נבהל מן הקולות עד שרצה שיפסקו לאלתר, ע"כ הוצרך משה להודיעו שא"א שיפסקו לאלתר שהרי הוא צריך לצאת מן העיר תחילה ושם יעתיר אל ה', מ"מ גם לפי דרכינו רמז לו שחטא הלשון גרם לפרעה כי סר ה' מעליו, ואינו רוצה להתראות אפילו למשה כל זמן שהוא במחיצה אחת עם פרעה, על דרך שאמרו רז"ל (ערכין טו.) כל המספר לשון הרע אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור יחד שנאמר (תהלים קא. ה.) מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל אל תקרי אותו אלא אתו, ע"כ נאמר כצאתי את העיר אפרוש כפי אל ה' לפי שהעיר מלאה גלולים, כי כמו ששלח בו כל מגפותיו לפי שלשון הרע מגדיל עונות כנגד ע"ז ג"ע וש"ד, כך הזכיר

לשון מלאה גלולים להורות שחטא זה כולל גלולים הרבה וממלא כל העיר בכל מיני גלולים.

ויש אומרים, שהוצרך להתפלל בשדה מקום שהמכה משמשת ביותר. ונראה עוד לומר שהוצרך לומר כצאתי את העיר שלא יחשדו פרעה שמיראת הקולות והברד ילך לאיזו בית להתפלל, ע"כ אמר לו כצאתי את העיר להראות לו גודל הנס שבכל מקום אשר תדרוך כף רגלו שם לא יהיה ברד. (כלי יקר)

[טו] כִּי עָתָה שְׁלַחְתִּי אֶת-יָדִי וְאָרָה אֹתְךָ וְאֶת-עַמֶּךָ בַּדָּבָר וְתִכְחַד מִן-הָאָרֶץ:

אונקלוס אָרִי כְעוֹ קָרִיב קְדָמִי דְאֶשְׁלַח פּוֹן זַת מַחַת גְּבֻרְתִּי וְאֶמְחִי יָתְךָ וְיַת עַמְךָ בְּמוֹתָא וְשִׁיבִיאת מִן אֶרְעָא: (אונקלוס)

יונתן אָרוֹם קְדוֹן שְׁדָרִית זַת מַחַת גְּבוּרְתִּי מִן דִּינָא הוּא דְמַחִיתִי יָתְךָ וְיַת עַמְךָ בְּמוֹתָא וְאִישְׁתַּצִּית מִן אֶרְעָא: (תרגום יונתן)

רש"י כי עתה שלחתי את ידי וגו'. כי אלו רליתי, כשהיתה ידי צמקת שיהיה לך צדקה, שלחתי והכיתי אותך ואת עמך עם (ז) הבהמות: ותכחד מן הארץ. אצל צעזעור זאת העמדתך וגו': (רש"י)

ספתי חכמים (ז) ופי' ואך אותך וגו' גם אותך ועמך: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ואך. חסר נו"ן. כמו ואט אליו אוכל. שניהם שוים ושרשם. נטה נכה: וטעם בדבר. הידוע שבו הרגתי המקנה שלכם הייתי הורג כלכם עמהם: (אבן עזרא)

[טז] וְאוֹלָם בְּעָבוֹר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בְּעָבוֹר הָרְאִיתְךָ אֶת-כַּחֲוֵי וְלִמְעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל-הָאָרֶץ:

אונקלוס וּבְרַם בְּדִיל דָּא קִימְתָּךְ בְּדִיל לְאַחֲזִייתָךְ זַת חִילִי וּבְדִיל דִּיהוֹן מְשַׁתְּעוֹן גְּבוּרַת שְׁמִי בְּכָל אֶרְעָא: (אונקלוס)

יונתן וּבְרַם בְּקוּשְׁטָא לָא מִן בְּגִלָּל דִּי נְטִיבָא לָךְ קִימְתִּיךָ אֶלָּא מִן בְּגִלָּל לְמַחֲזִיךְ זַת חִילִי וּמִן בְּגִלָּל דְּתִתְגִּי שְׁמִי קְדִישָׁא בְּכָל אֶרְעָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואולם בעבור זאת העמדתך. פי' מה טעם זאת. והוא בעבור הראותך את כחי. כמוהו ומתוכי כעין החשמל מתוך האש. ויפת אמר בעבור זאת המכה שהיא מכת הברד: וטעם ולמען ספר שמי. איננו שב אל פרעה. רק מלת ספר שם הפועל. כמו כי כבד אכבדך. ואין הטעם שפדעה ישוטט בעולם לספר כבוד השם רק יסופר שמו בכל דור ודור בעבור אלה האותות שעשה: (אבן עזרא)

בעל הטורים ספר. ב' במסורה דין ואידך הזכירני נשפטה יחד ספר אתה למען תצדק. כשהקב"ה עושה דין ברשעים שמו מתעלה זהו נשפטה יחד ספר שמי בכל

הארץ ששמו מתעלה בכך: (בעל הטורים)

אור החיים בעבור וגו' ולמען ספר. ירצה בעבור הראותך את כחי אתה שאמרת מי ה', ולמען ספר שמי באמצעותך בכל הארץ פירושו כל העולם יספרו את גודל אשר עשה לממאן בדבריו. וכן שמענו שאמר מלך אחד גדול כי אם יבא משיח ישראל ויעשה אות או מופת כי לא יעשה כפרעה למאן בדבר ה': (אור החיים)

ספורנו בעבור הראותך את כחי. כדי שתחזור בתשובה, כי י לא אחפוץ במות המת: ולמען ספר שמי. ורבים תשיב מעון: (ספורנו)

שְׁלָחַם: לְבַלְתִּי בְעַמִּי מִסְתוֹלֵל עוֹדֶךָ

אונקלוס עד פָּעַן אָנָּה פְּבִישַׁת בַּה בְּעַמִּי בְּדִיל דְּלָא לְשַׁלְחוּתְהוֹן: (אונקלוס)

יונתן עד פָּדוֹן אָנָּה מִתְרַבֵּר בְּעַמִּי בְּדִיל דְּלָא לְמִפְטָרִינוּן: (תרגום יונתן)

רש"י עודך מסתולל בעמי. כתרוממו כבישת ביה בעמי, והיא מגזרת מסלה דמתרגמינן אורח כבושא, ובלע"ז קלקי"ר (טרעטען). וכבר פירשתי בסוף ויהי מקץ, כל תיבה שתחלת יסודה סמ"ך והיא בזה לדבר בלשון מתפעל, נותן התי"ו של שמוש באמצע אותיות של עיקר, כגון זו, וכגון ויסתכל החגב (קהלת יב, ה), מגזרת סבל. כי תשתרר עלינו, מגזרת שר ונגיד. וכן משתכל הוית (דניאל ז, ח): (רש"י)

אבן עזרא עודך מסתולל. כמו משתבח מגזרת סלסלה ותרוממך. ואם הוא כפול הפ"א. מפעלי הכפל. כמו סלו לרוכב בערבות. וגלגלתיך כמו מתגולל גם גלו. ורבי מרינום אמר כי פירושו מתחזק מגזרת מסלות לבית ה'. ובמקום אחר כתוב מסעד לבית ה': (אבן עזרא)

בעל הטורים עודך מסתולל בעמי. לבלתי. ר"ת בלעם שעל ידו אינך משלחם דגיו היו באותה עצה: (בעל הטורים)

יחזקאל הַנְּנִי מִמְטִיר כְּעֵת מְחֹר בְּרֹד כְּבֹד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא-הָיָה כְּמֵהוּ בְּמִצְרַיִם לְמֵן-הַיָּם: (יחזקאל)

אונקלוס הָא אָנָּה מְחִית מְטָרָא בְּעֵדְנָא הָדִין מְחֹר בְּרֹדָא תְּקִיף לְחֻדָּא דִּי לֹא הָוָה דְּכֻוְתָהּ בְּמִצְרַיִם לְמֵן יוֹמָא דְּאֲשַׁתְּכַלְתָּ וְעַד כְּעָן: (אונקלוס)

יונתן הָאָנָּה מְחִית בְּעֵידוֹ הָדִין לְמְחֹר מִן אוֹצְרֵי שְׂמִיָּא בְּרֹדָא תְּקִיף לְחֻדָּא דְּלֹא הָוִי דְּכֻוְתָא בְּמִצְרַיִם מִן יוֹמָא דְּאֲשַׁתְּכַלְלוּ אֲנִשְׁהָא וְעַד פְּדוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י כעת מחר. כעת הזאת למחר, שרט לו שריטה בכותל, למחר כשתגיע חמה לכאן, (ח) ורד הזרד: הוסדה. שנתיסדה. וכל תיבה שתחלת יסודה יו"ד, כגון יסד,

ילד, ידע, יסר, כשהיא מתפעלת, תבא הוי"ו במקום היו"ד, כמו הוסדה, הולדה, ויודע, ויולד ליוסף, בדברים לא יוסר עבד (משלי כט, יט.): (רש"י)

שפתי חכמים (ח) לאל"כ למה אמר כאן כעת מחר ודבר אמר מחר יהיה סתם והטעם אלל הדבר שהבהמות היו בסקדה נפולות אחת הנה ואחת הנה ומי יאמר לפרעה שדוקא בעת ההיא התחיל הדבר אל"כ לא היה תועלת בשריטה אמר סתם מחר יהיה: שפתי חכמים

אבן עזרא הנני ממטיר. ידוע כי לא ירד גם היום על מצרים ברד ומטר ואין צורך לפרש למה זה. וככה במקומות אחרים עד היום. ובעבור זה פחדו גדול כי לא ירד שם אלא כדמות טל: אבן עזרא

הרמב"ן בעבור שאמר הכתוב אשר לא היה כמהו במצרים למן היום הוסדה. ושנה ואמר עוד (להלן פסוק כד) כבד מאד אשר לא היה כמוהו בכל ארץ מצרים מאז היתה לגוי, ירמוז כי יש מקומות אחרים בעולם שירד עליהם כן, כענין וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים (יהושע י יא), או כענין סדום גפרית ומלח ואש, אבל בארץ מצרים שאין הגשמים יורדים ולא הברד היה פלא גדול בה. ולא הבינותי מה שאמר במדרש רבה (שמו"ר יב ג) אינו אומר אשר לא היה במצרים כמוהו אלא אשר לא היה כמוהו במצרים, שלא היה כמוהו בעולם ולא במצרים:

וטעם למן היום הוסדה. כאומר לא ראו בה כן אבותיכם ואבות אבותיכם מעולם, ולא יתכן לומר שהיה כן טרם הוסד העולם, או טרם היות הארץ לגוי, ואולי בעבור שהברד הזה ענש על חטא יושביה ואיננו בנוהג שבעולם יאמר כן שלא בא ככה בעונות אבותם, כי טרם היותה לגוי דבר ברור הוא שלא בא כן:

(יח~יט) הנני ממטיר כעת מחר ועתה שלח העז. כל אלה דברי ה' אל משה, ובידוע שבא משה ואמר לפרעה את כל דברי ה' אשר שלחו, ולא הוצרך להאריך, רק אמר הירא את דבר ה', שדבר להם משה כן. והיתה העצה הזאת בחמלת ה', כי מכת הברד לא שלחו רק להשחית יבול הארץ, ולא על האדם, על כן יורה חטאים בדרך להצילם ממנה: (הרמב"ן)

יט ועתה שלח העז את-מקנך ואת כל-אשר לך בשדה כל-האדם והבהמה אשר-ימצא בשדה ולא יאסף הביתה וירד עליהם הברד ומתו:

אונקלוס וכען שלח פנוש ית בעירך וית כל די לך בחקלא כל אנשא ובעירא דאשתכח בחקלא ולא יתפנש לביתא ויחות עליהון ברדא וימותון: (אונקלוס)

יונתן וכדון שדר פנוש ית גיתך וית כל דילך בחקלא כל אינשא ובעירא דאשתכח בחקלא ולא יתפנש לביתא ויחות עליהון ברדא וימותון: (תרגום יונתן)

רש"י שלח העז. כתרגומו שלח כנוש, וכן יוספי הגזים העיזו (ישעיה י, לא), העיזו

בני בנימין (יכמיה ו, ח): ולא יאסף הביתה. לשון הכנסה היא: (רש"י)

אבן עזרא **שלח העז**. כנס או אסוף. וכמוהו יושבי הגבים העיזו: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ולא יאסף**. ב' במסודה ולא יאסף הביתה. עשיר ישכב ולא יאסף. שמי שהיה עשיר והיה לו מקנה רב לפי שעה ישכב ולא יאסף שהכהו הברד: (בעל הטורים)

אור החיים **ועתה שלח העז**. ואם תאמר אם כן מה מכה זו עושה. הרי שלך לפניך מה שהקדים ה' לומר לו שאין תכלית הכוונה במכות להרע אלא בעבור הראותו כחו הגדול וידו החזקה, ולזה הודיעו שיאסוף אדם ובהמה מן השדה, ועל כל פנים תעשה המכה רושם בהשחתה מה שהוא מחובר לארץ שכן כתיב ואת כל עשב השדה הכה הברד ואת כל עץ השדה שבר:

ונשאר לנו להשכיל בתיבת **ועתה** מה יכוין בה אלהינו ' עליון, אם לומר כפשטה ממש באותו עת למה יצו האל על זה כיון שאין הברד יורד עד למחר כעת ההוא. ואולי כי צריך שיעור זה לשלוח עד למקום שאדם ובהמה שמה ולשוב ליאסף הביתה.

עוד נראה בהקדים לשאול דבר ה' שלח העז לאיזה מקום נוטה אם להירא דבר ה' הוא מעצמו כשישמע כי מחר ימטיר ה' ברד בשדה יירא ויכניס עבדיו ומקנהו אלא ודאי שלא באו הדברים אלא למי שאינו ירא דבר ה', וכפי זה יכוין באומרו **ועתה** על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פכ"א) אין ועתה אלא תשובה, כי להיות שהם אינם שמים על לב דבר ה' לזה אמר להם שיחזרו בתשובה וישימו על לב דבר ה' כי עשה יעשה ויכניסו מן השדה וגו'. והודיע הכתוב כי הרשעים לא חזרו בתשובה ולא שמו לבם וגו' ובערה במ אש ה': (אור החיים)

ספורנו **ועתה שלח העז את מקנך**. כדי שימלטו העבדים אשר עם המקנה, כאמרם ז"ל "חביב אדם שנברא בצלם". (ספורנו)

כַּ הִירָא אֶת-דְּבַר יְהוָה מְעַבְדֵי פְרַעֲה הֵינִי אֶת-עַבְדֵּי וְאֶת-מִקְנֵהוּ אֶל-הַבְּתִיִּם:

אונקלוס **דְּחִיל מִפְתָּגְמָא דִּי מְעַבְדֵי פְרַעֲה פְנִשׁ יְת עַבְדוֹהִי וְיְת גִּיתוֹהִי לְבִתְיָא**: (אונקלוס)

יונתן **אִיּוֹב דְּחִיל מִפְתָּגְמָא דִּי מְעַבְדֵי דְּפְרַעֲה פְנִשׁ יְת עַבְדוֹי וְיְת גִּיתוֹי לְגוֹ בֵּיתָא**: (תרגום יונתן)

רש"י **הניס**. הצריח, לשון וינס: (רש"י)

אבן עזרא **הירא הניס**. באותו היום: (אבן עזרא)

בעל הטורים **הירא**. ב' במסורה דין ואידך הירא ורך הלבב. מה התם שירא מעבירה. שבידו אף הכא נמי היו יראים מעבירות שבידם מכאן אמרו טוב

שבמצרים הרוג שהרי כתיב הירא את דבר ה' וסמיך ליה וירד עליהם הברד ומתו : (בעל הטורים)

ספורנו הירא את דבר ה' הניס. והטעם שאמרתי שלח העז, הוא מפני שראיתי בענין הדבר שהירא את דבר ה' הניס. ואשר לא שת לבו חטא ויעזוב, באופן שעם חטאו הפסיד, לכך אני מזהיר עתה כדי שלא ימות האדם אשר בשדה : (ספורנו)

[כא] וְאֲשֶׁר לֹא-שָׁם לְבֹא אֶל-דְּבַר יְהוָה וַיַּעֲזֹב אֶת-עֲבֹדָיו וְאֶת-מִקְנֵהוּ בַשָּׂדֶה: (פ)

אונקלוס וְדִי לָא שְׁוִי לְפִיָּה לְפִתְגָמָא דִּי שְׂבַק יַת עֲבֹדוּהִי וַיַּת גִּיתוּהִי בְּחַקְלָא : [פ] (אונקלוס)

יונתן וּבְלָעַם דְּלָא שְׁוִיָּה לְפִיָּה לְפִתְגָמָא דִּי וְשְׂבַק יַת עֲבֹדוּי וַיַּת גִּיתוּי בְּחַקְלָא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואשר לא שם. יש בלשון קדר טעם לוי"ו ויעזב. רק אין יכולת בנו לתרגם הדבר בלשון אחרת. וככה ביום השלישי וישא אברהם את עיניו ורבים ככה : (אבן עזרא)

אור החיים ואשר לא וגו' ויעזוב. טעם אומרו ויעזוב בתוס' וא"ו, שיעור הכתוב כן הוא ואשר לא שת לבו בכל הקודם אל דבר ה' הוסיף על חטאתו אפי' בדבר כזה שאין לו שום הפסד בהכנסתם הביתה והוא עומד להפסיד קניינו אף על פי כן ויעזוב וגו' להראות כי דבר ה' בזה. והצאתי כי המצריים מכעיסים היו את המקום לא לצד שהיו מחזיקים בישראל לעבודתם הוא שהיו ממאנים לשולחם, והנה לפניך שלא האמינו שיש כח בו חו"ש להוריד הברד ואפי' בתורת ספק לא היו אצלם שלא חששו לשמירת עבדיהם ובהמתם. ואולי כי לצד שלא היו בשש מכות הקודמות דבר פלא כזה לא לקחו מהם שיעור כי יכול לה ונראה בעיניהם שהוא רחוק שיכול עשוהו : (אור החיים)

[כב] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה אֶת-יְדֶיךָ עַל-הַשָּׁמַיִם וַיְהִי בָרָד בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם עַל-הָאָדָם וְעַל-הַבְּהֵמָה וְעַל כָּל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אָרִים יַת יְדֶיךָ עַל צִית שְׁמַיָּא וַיְהִי בְּרָדָא בְּכָל אֶרְעָא דְּמִצְרָאִי עַל אֲנָשָׁא וְעַל בְּעִירָא וְעַל כָּל עֵסְבָא דְּחַקְלָא בְּאֶרְעָא דְּמִצְרָיִם : (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אָרִים יַת יְדֶיךָ עַל צִית שְׁמַיָּא וַיְהִי בְּרָדָא בְּכָל אֶרְעָא דְּמִצְרָיִם עַל אֲנָשָׁא וְעַל בְּעִירָא וְעַל כָּל עֵסְבָא דְּחַקְלָא בְּאֶרְעָא דְּמִצְרָיִם : (תרגום יונתן)

רש"י על השמים. ללד השמים. ומדרש אגדה, הגזיהו הקב"ה למשה למעלה (ט) מן השמים: (רש"י)

ספתי חכמים (ט) ראה לו' בתחלה לא היה לו ממשלה אלא על מה שבארץ ועכשיו

נתן אותו למעלה שיהיה לו ממשלה על מה שבשמים והביא מכה משמים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. מדרך סברא יראה כי נטויות ידו במטה היתה. והנה כתיב אחריו ויט משה את מטהו על השמים הוא האויר. וכמוהו על פני רקיע השמים: (אבן עזרא)

[כג] וַיִּט מֹשֶׁה אֶת-מִטְּהוֹ עַל-הַשָּׁמַיִם וַיְהִי הוּא נָתַן קִלְתוֹ וּבָרָד וַתְּהַלֵּךְ אֵשׁ אַרְצָה וַיִּמְטֵר וַיִּהְיֶה עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם:

אונקלוס וַאֲרִיס מִשֶׁה יֵת חֻטְרִיהַ עַל צִית שְׁמַיָא וַיִּי יְהַב קִלְיִן וּבָרָדָא וּמְהַלְכָא אִשְׁתָּא עַל אֶרְעָא וַאֲמִטֵר יֵי בָרָדָא עַל אֶרְעָא דְמִצְרַיִם: (אונקלוס)

יונתן וַאֲרִיס מִשֶׁה יֵת חוּטְרִיהַ עַל צִית שְׁמַיָא וַיִּי יְהַב קִלְיִן וּבָרָדָא וּמְצַלְהָבָא אִשְׁתָּא עַל אֶרְעָא וְאֶחִית יֵי בָרָדָא עַל אֶרְעָא דְמִצְרַיִם: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ותהלך אש. מהבנין הקל מל' הליכה: **ארצה**. הפך תולדותה. כי היא למעלה עולה: (אבן עזרא)

בעל הטורים וימטר. ב' במסורה דין ואידך וימטר עליהם כעפר שאר גבי שלו מלמד שהשלו היה יורד בכח ומכה לרשעים כדרך שהברד מכה במצרים: (בעל הטורים)

ספורנו ותהלך אש **ארצה**. כי האויר הנלהב ירד לארץ בחוזק תנועת הברד המכביד עליו ברדתו למטה: (ספורנו)

[כד] וַיְהִי בָרָד וְאֵשׁ מִתְּלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד כִּבְד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא-הָיָה כְּמֹהוּ בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֵז מֵעַדן דְּהוֹת לְעַם:

אונקלוס וְהוּא בָרָדָא וְאִשְׁתָּא מְשַׁתְּלֶהֶבֶת בְּגוֹ בָרָדָא תְּקִיף לַחְדָא דִּי לֹא הָוָה דְּכֹתֵהּ בְּכָל אֶרְעָא דְמִצְרַיִם מֵעַדן דְּהוֹת לְעַם: (אונקלוס)

יונתן וְהוּא בָרָדָא וְאִשְׁתָּא מְתַקְפָּצָא בְּגוֹ בָרָדָא תְּקִיף לַחְדָא דְלֹא הָוָה דְּכֹוֹתֵהּ בְּכָל אֶרְעָא דְמִצְרַיִם מִן עֵידן דְּהוֹת לְאוּמָא וּמְלָכוֹ: (תרגום יונתן)

רש"י מתלקחת בתוך הברד. נס בתוך (י) נס, האש והברד מעורבין, והברד מים הוא, ולעשות רגון קונס עשו שלום ביניהם (שמו"ר יב, ו): (רש"י)

שפתי חכמים (י) ר"ל שדרך הלהב של אש לילוך למעלה והכח היתה יורדת למטה זהו נס א' ונס השני שלח כבו זה את זה. (נח"י) ולא נהירא חדא דכ"פ מלינו שירדה האש למטה מן השמים לארץ הן לטובה והן לרעה ולא נחשב לנס. ועוד דהא

עדיין לא נכתב פסוק ותהלך אש ארלה ול"נ דצמחלוקת שנויה צס"ר וכו' ולרבי נחמיה היו האש והצרר פתוכים ומעורבים זה בזה והאש מתלקחת צגוף הצרר ופניהם היו דולקים ולדידיה הנם השני היה שהצרר היה דולק ולזה נתכוון הרב שהרי כ' האש והצרר היו מעורבין ולפ"ז לריך לפ' הא דמסיים עשו שלום ר"ל שפניהם דלקו: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ואש מתלקחת בתוך הברד. פלא בתוך פלא: (אבן עזרא)

בעל הטורים ואש מתלקחת. ב' במסורה דין ואידך ואש מתלקחת ונוגה לו סביב גם בכאן בתוך הברד היה האש ויוצא ממנו נצוצות ומאורים זהו ונוגה לו סביב: (בעל הטורים)

אור החיים ויהי ברד ואש וגו'. אומרו מתלקחת פ"י כי להיות שהמים והאש הם ב' דברים הפכיים בקצה הקצוות ואין קירוב להם ובהתחברם יחד המתרבה על חבירו נוצח ומאבדו אם מים רבים יוכלו לכבות, ואם אש רבה היא אוכלת את המים, והודיע ה' כי בשליחות ה' כששלחם יחד היתה האש מתלקחת פ"י מפעלת הפכיית טבעה אשר הטביע ה' בה שלא להלקח יחד היא עם המים היא היתה מתלקחת בתוך הברד ונסמכת אליו לעשות רצונו יתברך: (אור החיים)

ספורנו ואש מתלקחת בתוך הברד. בחוזק תנועת הברד ברדתו נלהב האויר ונתן קולות, וחוזק תנועתו היה בגדלו לקלקל הרך והקשה, כאמרו ואת כל עשב השדה הכה הברד, ואת כל עץ השדה שבר: (ספורנו)

[כה] וְיָהּ הַבָּרָד בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם אֶת כָּל-אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה מֵאֲדָם וְעַד-בְּהֵמָה וְאֶת כָּל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד וְאֶת-כָּל-עֵץ הַשָּׂדֶה שָׁבַר:

אונקלוס ומחא ברדא בכל ארעא דמצרים ית כל די בחקלא מאנשא ועד בעירא וית כל עסבא דחקלא מחא ברדא וית כל אילן דבחקלא תבר: (אונקלוס)

יונתן ומחא ברדא בכל ארעא דמצרים ית כל דבחקלא מאנשא ועד בעירא וית כל עסבא דחקלא מחא ברדא וית כל אילנא דחקלא תביר ושריש: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויך. זאת היתה מכה קשה שהרג אדם ובהמה ושבר עץ השדה רק שהשם חמל עליהם ועל מקניהם ולא הזכיר משה לפרעה זה שראה ששלח פרעה ולא מת ממקנה ישראל עד אחד ולא שת לבו: (אבן עזרא)

[כו] וְרַק בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר-שָׂם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיָה בָרָד:

אונקלוס לחוד בארעא דגשן די תמן בני ישראל לא הוה ברדא: (אונקלוס)

יונתן לחוד בארעא דגשן דתמן בני ישראל לא הוה ברדא: (תרגום יונתן)

הרמב"ן **רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל.** בעבור שנטה ידו על השמים והוריד הברד היה ראוי שירד גם על ארץ גשן, שהאוויר שלה ושל ארץ מצרים אחד הוא, ולכן פירש הכתוב שניצל אויר ארץ גשן בעבור ששם בני ישראל: (הרמב"ן)

[כז] וַיִּשְׁלַח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם חֲטָאתִי הַפְּעַם יְהוָה הַצַּדִּיק וְאֲנִי וְעַמִּי הַרְשָׁעִים:

אונקלוס וַיִּשְׁלַח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר לְהוֹן חֲבִית זִמְנָא דְדָא יֵי זַפְּאָה וְאֲנָא וְעַמִּי חֲבִיבִין: (אונקלוס)

יונתן וַיִּשְׁדַּר פַּרְעֹה פּוֹלִין לְמַקְרֵי לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר לְהוֹן חֲבִית בְּזִמְנָא דְדָא יְדַעִית דִּיֵּי הוּא אֶלְהָא זַפְּאָה וּבְרַם אֲנָא וְעַמִּי חֲבִיבִין בְּכָל מַחְתָּא וּמַחְתָּא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויקרא. אמר חטאתי מרוב פחדו שיכחד בדבר כאשר אמר לו: (אבן עזרא)

הרמב"ן **חטאתי הפעם.** ביאורו הפעם אודה לה' כי חטאתי לו והוא הצדיק ואני ועמי הרשעים, שמרדנו בדברו מאז ועד עתה: (הרמב"ן)

דעת זקנים ה' הצדיק. ולכך אמר דבר זה על הברד יותר מבכל שאר המכות לפי שאמר לו הקב"ה שלח העז ומי שלא נאספו בבית מתו לפיכך אמר לו ה' הצדיק שהזהירני היטב ואני ועמי הרשעים כי ברשע הניחו בהמותם בשדות ולא האמינו בהקב"ה: (דעת זקנים)

[כח] הֶעֱתִירוּ אֶל-יְהוָה וְרַב מְהִיֵּת קִלְת אֱלֹהִים וּבְרַד וְאַשְׁלַחְתָּה אֶתְכֶם וְלֹא תִסְפּוּן לַעֲמֹד:

אונקלוס צְלוּ קְדָם יֵי וְסָגִי קְדָמוּהִי רֹחַ דְּלָא יְהוֹן עֲלֵנָא קְלִין דְּלוֹט פְּאֵלִין מִן קְדָם יֵי וּבְרַדָּא וְאַשְׁלַח יִתְכּוֹן וְלֹא תוֹסְפּוֹן לְאַתְעַכְבָּא: (אונקלוס)

יונתן צְלוּי קְדָם יֵי וְיִהִי סָגִי קְדָמוּי מְלֻמְהוּי קְלִין דְּלוֹט מִן קְדָם יֵי וּבְרַדָּן וְאַפְטוֹר יִתְכּוֹן וְלֹא תוֹסְפּוֹן לְאַתְעַכְבָּא: (תרגום יונתן)

רש"י ורצ. די לו צמה שְהוריד ככז: (רש"י)

אבן עזרא העתירו אל ה'. הזכיר השם הנכבד. ואמר קולות אלהים. כי הוא מודה שיש אלהים כאשר הזכרתי. ובעבור שלא אמר קולות ה' חבר משה שם העצם והתואר. ואמר מפני ה' אלהים. והטעם כי השם הוא אלהים לבדו. ולא תמצא ככה בדברי משה בכל התורה. ואין טענה ממלת אֲדַנִּי יְהוָה אתה החילות. כי באל"ף דל"ת הוא כתוב: (אבן עזרא)

[כט] וַיֹּאמֶר אֵלָיו מֹשֶׁה כָּצֵאתִי אֶת-הָעִיר אֶפְרַש אֶת-כַּפִּי אֶל-יְהוָה הַקְּלוֹת

יִחְדְּלוּן וְהִבְרָד לֹא יִהְיֶה-עוֹד לְמַעַן תִּדְעַ כִּי לִיהוָה הָאָרֶץ:

אונקלוס וְאָמַר לִיה מִשֶּׁה כְּמִפְקֵי מִן קִרְתָּא אֶפְרוּשׁ יְדֵי בְּצִלוֹ קְדָם יְיָ קִלְיָא יִתְמַנְעוּן וּבְרָדָא לֹא יְהִי עוֹד בְּדִיל דְתִדְעַ אַרְי דִּינִי אַרְעָא: (אונקלוס)

יונתן וְאָמַר לִיה מִשֶּׁה כְּמִפְקֵי סְמִיךְ לְקִרְתָּא אֶפְרוּשׁ יֵת יְדֵי בְּצִלוֹי קְדָם יְיָ קִלְיָא יִתְמַנְעוּן וּבְרָדָא לֹא יְהִי תוֹב מִן בְּגַלְל דְתִנְדַע אַרוּם דִּינִי הִיא אַרְעָא: (תרגום יונתן)

רש"י כִּלְאֲתִי אֶת הָעֵיר. מִן הָעֵיר, אֲבָל בְּתוֹךְ הָעֵיר לֹא הִתְפַּלֵּל, לְפִי שֶׁהִיָּתָה מִלְּאֵה גְלוּלִים (כ) (רש"י)

שפתי חכמים (כ) (נח"י) אַע"פ שְׁגַם בְּזִמְנֵי מַכַּת הַלְּפָרְדֵּים וּמַכַּת עֵרוֹב הִיָּתָה ג"כ מִלְּאֵה גְלוּלִים וְא"כ מִסְתַּמָּח לֹא הִיָּה מִתְפַּלֵּל בְּתוֹךְ הָעֵיר וְהַל"ל שֶׁס כִּלְאֲתִי אֶת הָעֵיר י"ל דָּסָם הִיָּה מִתְפַּלֵּל עַל לְמַחַר וְהִיָּה לוֹ שְׁהוֹת לְהִתְפַּלֵּל וְלֹא הִיָּה כְּרִיד לְגוּלוֹת לְפָרְעָה כִּלְאֲתִי אֶת הָעֵיר אֲבָל כֹּאֵן שְׁאֲמַר פְּרַעְה וּרְב מֵהִיּוֹת קוּלוֹת וְהִיָּה מִזְקָק שֶׁהִבְרָד לֹא יִתֵּךְ אֲרַכָּה וְהִיָּה רוֹכָה שְׁלֹא לְהִתְמַהֲמְהוֹת לְכֵן הוֹכֵרְך לְגוּלוֹת כִּלְאֲתִי אֶת הָעֵיר וְלֹא בְּתוֹךְ הָעֵיר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִשֶּׁה כִּצְאֲתִי אֶת הָעֵיר. אָמְרוּ הַמְּפָרְשִׁים כִּי לֹא יוּכַל לְפָרוֹשׁ כַּפּוֹ בַּמִּצְרִים בַּעֲבוּר שְׁמִלְאָה אֲלִילִים: כִּי ל. ה' הָאָרֶץ. וְלֹא לָךְ: (אבן עזרא)

הרמב"ן כִּצְאֲתִי אֶת הָעֵיר. עַל דֶּרֶךְ הַפֶּשֶׁט יִתְכֵן לוֹמַר שֶׁהִיָּה מִשֶּׁה מִתְפַּלֵּל בְּבֵיתוֹ, רַק בְּפַעַם הַזֹּאת רָצָה לְהִיּוֹת כַּפּוֹ פְּרוּשׁוֹת הַשָּׁמַיִם וַיִּחְדְּלוּ הַקּוּלוֹת וְהַמְטֵר מִיָּד, וְלֹא יִתְכֵן לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּעֵיר, עַל כֵּן אָמַר כִּצְאֲתִי אֶת הָעֵיר. וְכֵן נֹאמַר עוֹד (בַּפְּסוּק לֵג) וַיִּצֵּא מִשֶּׁה מֵעַם פְּרַעְה אֶת הָעֵיר, וּבִרְאִשׁוֹנָה אָמַר (לְעִיל ח כה) הִנֵּה אֲנֹכִי יוֹצֵא מֵעַמְךָ. וּרְבוּתֵינוּ אָמְרוּ (מְכִילְתָּא פִּסְחָא בַּפְתִּיחָתָא) שְׁלֹא הִיָּה מִתְפַּלֵּל בְּתוֹךְ הָעֵיר לְפִי שֶׁהִיא מִלְּאֵה גְלוּלִים, וְכֹל שְׁכֵן שְׁלֹא הִיָּה נֹדֵב עִמּוֹ אֲלֵא חוּץ לְכַרְך. אִם כֵּן נֹאמַר כִּי בַּעֲבוּר שֶׁהִיָּה פְּרַעְה מִבְּקֵשׁ עֵתָה שִׁיסוּר הַבְּרָד מִיָּד, הוֹצֵרְך מִשֶּׁה לְפָרֵשׁ לוֹ כִּי יִצְטָרֵךְ לְצֵאת אֶת הָעֵיר, וְאַחֲרָי כֵּן יִפְרוֹשׁ כַּפּוֹ אֵל ה' וַיִּסוּר בְּתַפְלָתוֹ, וְהוּא הָאֲמַת: (הרמב"ן)

בעל הטורים הַקּוּלוֹת יִחְדְּלוּן וְהִבְרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד. אֲבָל לֹא אָמַר עַל הַקּוּלוֹת שְׁלֹא יִהְיֶה עוֹד כִּי יִהְיֶה בְּמַתָּן תּוֹרָה. (בעל הטורים)

אור החיים וְהִבְרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד. פִּי לֹא יִהְיֶה מִחֲדָשׁ וּמֵה שְׁכַבֵּר הִיָּה וַיִּצֵּא מִן הַשָּׁמַיִם אֵין עוֹד עַל דֶּרֶךְ אֹמְרוֹ (פְּסוּק לֵג) וּמְטֵר לֹא נִתְּך אֲרַצָּה וְעַמְד בְּאוֹיֵר עַד עַתָּה בּוֹא דְבָרוֹ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים וְהוֹרִיד אֲבָנִים שֶׁהִיוּ עַל גַּב אִישׁ (בְּרִכּוֹת נ"ד):

למען תדע וגו'. פִּי אֵין אֲנִי מִתְפַּלֵּל עֲלֶיך לְצַד שְׁאֲנִי מֵאַמִּין בְּדַבְרֶיך שֶׁתְּשַׁלַּח אֶת הָעַם אֲלֵא לְהִרְאוֹתְךָ כִּי לְה' הָאָרֶץ: (אור החיים)

ספורנו כִּצְאֲתִי אֶת הָעֵיר. אֵף עַל פִּי שְׁאֲמַרְתָּ וּרְב מֵהִיּוֹת קוּלוֹת. אֱלֹהִים וּבְרָד לֹא יִחְדַּל כֹּל זֶה עַד שְׁאֲצֵא מִן הָעֵיר: הַקּוֹ, י. וְתִיחְדְּלוּן וְהִבְרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד לְמַעַן

תדע כי לה' הארץ. כל זה יהיה יחדיו כמו רגע, שלא כמנהג הטבע, וזה למען תדע, לא בשביל שאחשוב שכבר שבתם בתשובה, כי אמנם (ל) ידעתי כי טרם תיראון. עדיין לא תיראון: (ספורנו)

דעת זקנים **כצאתי את העיר.** לכך הוצרך לצאת מן העיר כשהוצרך להתפלל על מכת הברד יותר מבשאר מכות לפי שעל מכת הברד כתיב הירא וגוי ונתמלאה כל העיר באותה שעה גלולים ממצרים שהיו עובדים לבהמות ולכך יצא מן העיר אמנם צ"ל שגם לשאר תפלות היה יוצא מן העיר ומזה אנו למדין לכל השאר: (דעת זקנים)

[ל] ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני הנה אלהים:

אונקלוס **ואת ועבדיך ידענא ארי עד פערן לא אתפנעתון מן קדם יי אלהים:** (אונקלוס)

יונתן **ואנת ועבדיך תפמיית ארום עד לא תפטרון עמא תהון דחליו מן קדם יי אלהים:** (תרגום יונתן)

רש"י **טרם תיראון.** עדיין לא תיראון. וכן כל טרם שנמקרא עדיין לא הוא, ואינו לשון קודם, כמו טרם ישכבו (בלאשית יט, ז), עד לא שכיבו. טרם ילמח (שם ב, ה), עד לא למח. אף זה כן הוא, ידעתי כי עדיין אינכם יראים, ומסתהיה הרוחה תעמדו בקלוקלכם: (רש"י)

אבן עזרא **ואתה.** אמר רבינו שלמה כי טרם תיראון כמו לא תיראון. וכמוהו טרם ישכבו. וזו המלה איננה נמצאת כאשר חשב. כי לעולם יבא אחריה הענין. כי אחר טרם ישכבו כתוב ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית. והטעם כאשר היתה עת שכיבתם נסבו על הבית. וככה טרם יקראו ואני אענה. וככה בטרם יקטירו את החלב וככה כ. ל טרם. והנה אין טרם כמו לא. והגאון רב סעדיה ז"ל דבק הענין וככה פי' אמר משה לפרעה אני אתפלל להסיר מכת הברד רק מה שהשחית השחית: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ידעתי כי טרם תיראון.** יפה תפש ר"א על דברי רש"י שאין טרם כמו "לא", אבל הוא כטעם "קודם". ופירש כי הכתוב יחסר מלה אחת, טרם זה תיראון, כלומר טרם שאפרוש כפי ויחדלו הקולות והברד אתם יראים את ה', כי בסור המכה תשובו ותמרו. והנכון עוד שנפרש כי ירמוז גם לפעמים הראשונים, יאמר, כבר ידעתי מכם כי בטרם אתם יראים ובאחרית אתם מורדים, כי לעולם טרם סור מכם המכות אתם יראים את ה' כאשר עשיתם בצפרדעים (לעיל ח ד) ובערוב (שם שם כד), ותשובו ותמרו את פי ה', וכן תעשו לעולם, ומפני זה לא הזהירו עוד בשובו, אבל התפלל עליו בארבה על דעת כדי שיוסיף לחטוא: (הרמב"ן)

בעל הטורים **תיראון.** ב במסורה דין ואידך לא תערצון ולא תיראון שאמר להם משה ידעתי כי עד שתסור המכה תיראון אבל כשיהיה הרוחה לא תערצון ולא תיראון: (בעל הטורים)

אור החיים ואתה ועבדיך וגו'. הזכיר העבדים להיות שראה כי לא שמו לבם אל דבר ה' והניחו עבדיהם ומקניהם בשדה שתפס יחד, ואם תאמר מי גילה למשה שאחר מכת הברד עודם במרדס ולא נכנעו והלא הצדיקו עליהם את הדין אחר כך ואמרו ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים, כבר כתבתי לך שהשם השכילו כי יביא מכת בכורות על המצריים, גם כפי מה שפירשתי בפסוק (לעי. ל ז ד) ולא ישמע אליכם פרעה שיגיע עת שלא ירצה עוד לשמוע אפי' השליחות מהם אם כן מזה ידע משה שהגם שיחדלו המטר וגו' לא ישלחו את העם ואמר להם ידעתי וגו'. עוד יתבאר בסמוך כי ישנו לטעם שממנו אמר טרם תיראון:

ידעתי כי טרם תיראון. פי' יודע אני כי קודם שתסתלק המכה אתם יראים את ה' ואומרים ה' הצדיק וגו' אבל אחר כלות המכה ותראו הרווחה תוסיפו למרוד כבתחלה וכבר נהגת כן עמי שתסכים על שלוח העם קודם כלות המכה ואחר כלות תכביד לבך. עוד ירצה להודיעו כי יודע הוא כי דבריהם לא ערמה ותחבולה כדי שיתרצה משה להתפלל בעדס אלא מלבס פחד ורהב לבבס מה' אלהים, ויש בזה הודעה להם כי יודע הוא מחשבות אדם ותחבולותיו, ודבר זה ישיגהו פרעה בעצמו כי צדק בימין משה, גם הודיעו בזה כי יודע הוא כי אין זה אלא טרם כלות המכה לא אחרי כן כשיראה הרווחה ימרוד וגם זה ידעהו לבסוף שהגם שישתדל להכחיש נבואתו ולשלח ישראל לא ימשול ברוחו והבן: (אור החיים)

כלי יקר **כי טרם תיראון וגו'.** פירש"י עדיין לא תיראון. הוצרך לומר לו כן דוקא בהסרת מכה זו לפי שפרעה לא בקש כ"א על הסרת הקולות והברד, שנאמר ורב מהיות קלות אלהים וברד. אבל על המטר לא אמר שיחדל לפי שארץ מצרים צריכה למטר ביותר משאר ארצות וכן הבטיחו משה, שנאמר הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד ולסוף לא היה כן אלא ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה, וחשב משה פן יחזיקו פרעה לבדאי ויאמר שלא כן הבטיחו, ע"כ אמר משה אם הייתי יודע שתהיה מהיום והלאה ירא אלהים הייתי עושה כל רצונך, כי הקב"ה רצון יראיו יעשה, אבל אני יודע שעדיין לא תיראון את ה' בלב שלם, ע"כ לא ימלא ה' כל רצונך כדי שלא יהיה חוטא נשכר, ע"כ יחדל הכל בבת אחת ולא יהיה מטר, כי אינו נותן כי אם ליראי ה' כמ"ש (ירמיה ח.כד) ולא אמרו בלבבס נירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו וגו'. (כלי יקר)

לא וְהִפְשַׁתָּהּ וְהִשְׁעַרְתָּהּ נִפְתָּהּ כִּי הִשְׁעַרְתָּהּ אָבִיב וְהִפְשַׁתָּהּ גִבְעוֹלֵי:

אוונקלוס וְכַתְּנָא וְסַעְרֵי לְקוֹ אֲרֵי סַעְרַנְיָא אָבִיבִין וְכַתְּנָא גִבְעוֹלִין: (אוונקלוס)

יונתן וְכַתְּנָא וְסַרְתָּא לְקוֹן אֲרוֹס סַרְתָּא הָנוֹת פֶּסִירָא וְכִיתְנָא עֶבֶד פּוֹקְלִין: (תרגום יונתן)

רש"י והפשתה והשעורה נכתה. נשברה, לשון פרעה נכה, נכאים, וכן לא נכו, ולא יתכן לפרשו לשון הכאה, שאין נו"ן במקום ה"א לפרש נכתה כמו הוכתה, נכו כמו הכו, אלא הנו"ן שורש בתיבה, והרי הוא מגזרת וספו עצמותיו (איוז לג. כ"א): ל כי השערה אביב. כבר ביכרה ועומדת בקשיה, ונסתברו ונפלו, וכן הפשתה גדלה כבר והוקשה לעמוד בגבעוליה: השעורה אביב. עמדה באביב, לשון באבי הנחל

סיר השירים ו, א. י"א. (רש"י)

אבן עזרא וטעם **והפשתה והשעורה נכתה**. זה לא ישוב ולא אתפלל לרפאם. והנה הטעם קודם שתיראון ותודה ותאמר ה' הצדיק כבר הוכתה הפשתה והשעורה. וזה הווי"ו נכון בלשון ישמעאל כאשר הזכרתי. ולפי דעתי כי תחסר מלה אחת טרם אפרוש כפי אתם יראים את השם אתה ועבדיך וזה דרך מוסר והטעם שבסור המכה תמרדו על כן כתיב אחריו ויכבד לבו הוא ועבדיו ולא תמצא כן במקום אחר: **והפשתה והשעורה**. ספר הכתוב מה שאירע והנה התברר ממלת נכתה גם נכו. כי שרש מכה נכה. כמו ושפו עצמותיו לא ראו: (אבן עזרא)

הרמב"ן (לא~לב) **והפשתה והשעורה וגו'**. ספר הכתוב מה שאירע, ולא ידעתי למה נכנסו שני הפסוקים האלה במקום הזה, טרם השלים דבר משה בתפלתו וסור הברד. ואמרו בשם הגאון רב סעדיה שהן דברי משה אל פרעה, שאמר לו קודם שתיראון ואמרתם ה' הצדיק כבר הוכתה הפשתה והשעורה, וזה לא ישוב לרפואה, אבל החטה והכסמת לא נכו עדיין, ומעתה לא יפסד לכם דבר:

ואין לי טעם בפירוש הזה, כי הברד הכה כל עשב השדה וכל העץ שבר, ולא נמלטו החטה והכסמת רק מפני שהן אפילות, לא צמחו כלל, או מפני קטנותן לא נפסדו כי עוד תצמחנה. ואם כן אפילו ירד עליהם הברד עוד ימים לא יזיק, ואין צריך להודיע לו מה שנפסד ומה שלא נפסד, כי בסור הברד יראה. ועל דעתי שהם דברי משה אל פרעה, שאמר להם ידעתי כי טרם סור המכות תיראון, ואחרי כן תשנו באולתכם, אבל **הפשתה והשעורה נכתה והחטה והכסמת** שהן לכל. חיתכם לא נכו במכה הזאת, והן ביד האלהים לאבד אותם מכס אם תשובו ותחטאו לפניו, רמז להם למה שאמר (להלן י ה) ואכל את יתר הפלטה הנשארת לכם מן הברד: (הרמב"ן)

אור החיים **והפשתה וגו'**. צריך לדעת למה סדר ענין זה קודם גמר ענין תפלתו של משה שהבטיח כצאתי את העיר וגו' היה לו לגמור אומר כי עשה משה כן ויצא מאת פרעה והתפלל וגו' ואחר כך יודיענו את אשר עשה הברד.

ואולי שיתכוון להסמיך ענין זה לאומרו טרם תיראון את ה' לרמוז הסיבה אשר סיבבה אותם לחזק לבם ואמר **והפשתה וגו'** ואמרו ז"ל במדרש תנחומא וז"ל כי אפילות פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו ע"כ, והנה כראות פרעה כי לא שלטה מכת הברד בחטה וכוסמת שלא כפי הטבע כאומרם פלאי פלאות נעשו להם הוא לא יתלה כי ה' הפליא אלא יתלה כי אין שליטת אלהי ישראל בכל הווה וזה יגיד ח"ו השיתוף ואין שליטה בכל וזה היה לו מקום להכביד לבו, ולזה אמר משה **ידעתי כי טרם תיראון**, וטעמו **כי הפשתה וגו' והחטה וגו' לא נכו** ועשה ה' פלא זה לחזק לב פרעה כאשר דבר ואני אחזק וגו': (אור החיים)

ספורנו **והפשתה והשעורה נכתה**. אף על פי שהפשתה והשעורה נכתה, וזה הזק רב במצרים, כאמרו ובושו כל עובדי פשתים: (ספורנו)

לב | **והחטה** | **והכסמת** | **לא** | **נכו** | **כי** | **אפילת** | **הנה:**

אונקלוס | **וְחַטָּאָה** | **וְכִנְתָּא** | **לָא** | **לְקוּ** | **אָרִי** | **אָפִילְתָּא** | **אָנוּן**: (אונקלוס)

יונתן וְחִיטָּא וְכוּנְתָא לָא לָקוּן אָרוּם לְקִישָׁן הֵינּוּן : (תרגום יונתן)

רש"י כי אפילת הנה. מאוחזרות, ועדיין היו רכות, ויכולות לעמוד בפני קשה, ואע"פ שנאמר ואת כל עשב השדה הכה הצרד, יש לפרש פשוטו של מקרא בעצבים העומדים בקלחם הראויים ללקות בצרד. ומדק רבי תנחומא (וארא טז.) יש מרבותינו שנחלקו על זאת, ודרשו כי אפילות, פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו: (רש"י)

אבן עזרא אפי. לת. תאר וקרוב ממנו. ואופל ולא נוגה לו. והטעם שהיו עוד תחת הארץ ולא נראו: (אבן עזרא)

ספורנו והחטה והכסמת. בא וראה מה רב רשעם של פרעה ועבדיו כי אף על פי שהחטה והכסמת לא נכו, ומשה התפלל, וראה פרעה כי חדל כל הרע כתפלתו, כי באופן אחר היה כלה גם יתר הפלטה, מכל מקום הוסיף פרעה לחטוא והכביד לבו במזיד הוא ועבדיו: (ספורנו)

לג וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרַעֲהָ אֶת-הָעִיר וַיִּפְרֹשׂ כַּפְּיוֹ אֶל-יְהוָה וַיַּחְדְּלוּ הַקְּלוֹת וַהֲבַדְּדָה וּמָטָר לֹא-נָתַף אֶרְצָה:

אונקלוס ונפק משה מלות פרעה ית קרפא ופרש ידוהי בצלו קדם יי ויתמנעון קלא וברדא ומטרא דהוה נחית לא מטא על ארעא: (אונקלוס)

יונתן ונפק משה ואהרו מלות פרעה סמיך לקרפא ופרס ידוי בצלוי קדם יי ואתמנעו קלין דלוט וברדא ומטרא דהוה נחית לא מטא על ארעא: (תרגום יונתן)

רש"י לא נתך. לא הגיע, ואף אותן שהיו צאויר לא הגיעו לארץ, ודומה לו ותתך עלינו האלה והסבועה (דניאל ט, יא.) דעזרא, ותגיע עלינו. ומנחם בן סרוק חזרו בחלק כהתוך כסף (יחזקאל כב, כב.), (מ) לשון יליקת מתכת, ורואה אני את דבריו כתרגומו ויאה, ואתך. לכתת, לאתכא. אף זה לא נתך לארץ, לא הורק לארץ:

חסלת פרשת וארא: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) ר"ל באותו חלק היינו ביסוד (בשורש) של כהתוך כסף (מכתובת יד מהר"ן ז"ל): חסלת פרשת וארא שפתי חכמים

אבן עזרא נתך. כדרך כהתוך כסף בתוך כור. והיא מבנין נפעל כמו ונגש אל הערפל: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויחדלו. ב' במסורה. ויחדלו הקולות. ויחדלו לבנות העיר מלמד שגם בדור הפלגה הממם השם בקולות וערבבם עד שחדלו לבנות וגם בכאן חדלו

לבנות ע"י הקולות שיצאו מתחת סבלות מצרים : נתך . ג' לא נתך ארצה. עד נתך מים עליהם גבי בני שאול המוקעים. כאשר נתך אפי וחמתי על יושבי ירושלים. לומר שתפלת הצדיקים מעצרת המטר כמו הכא גבי משה ותפלת הצדיקים מוריד אותו כמו גבי דוד שעשה דין גבי בני שאול והתפלל אל השם וכפר להם וכן יכפר ה' לירושלים על ידי תפלת הצדיקים דכתיב וכפר אדמתו עמו: (בעל הטורים)

[לד] וַיֵּרָא פְּרַעֲהַ כִּי-חָדַל הַמָּטֶר וְהַבְּרָד וְהַקִּלְתַּת וַיִּסָּף לַחֲטָא וַיִּכְבַּד לְבֹהוּא וַעֲבָדָיו:

אונקלוס וַחֲזָא פְּרַעֲהַ אָרִי אֲתִמְנַע מְטָרָא וּבְרָדָא וְקִלְיָא וְאוֹסָף לְמַחֲטִי וַיִּקְרָה לְלִבָּהּ **הוא** וַעֲבָדוּהִי: (אונקלוס)

יונתן וַחֲמָא פְּרַעֲהַ אָרוּם אֲתִמְנַע מְטָרָא וּבְרָדָא וְקִלְיָא דְלִנְוֹט פְּסָקוּ וְאוֹסָף לְמַחֲטִי וַיִּקְרָה לְיִצְרָא דְלִבְיָהּ הוּא וַעֲבָדוּי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וירא. הזכיר עתה ויוסף לחטוא בעבור שהודה ואמר חטאתי הפעם: וטעם ויכבד לבו הוא ועבדיו: התברר מה שאמר משה ואתה ועבדיך. (אבן עזרא)

אור החיים וירא פרעה כי חדל וגו'. פ"י שלא עמד בתשובתו שאמר ה' הצדיק וגו' אפ"י זמן מועט אלא תיכף ומיד ויוסף לחטוא פ"י הוסיף על הקודם כי אילו לא היה אלא שיעור הראשון לא היה מספיק להחזיק בישראל אחרי ראותו פלא הברד אלא שהוסיף על גדר רשעו שהיה בו והכביד לבו ולב עבדיו:

חסלת **פרשת** **וארא** **אור** **החיים**

[לה] וַיִּחְזַק לֵב פְּרַעֲהַ וְלֹא שָׁלַח אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה בְּיַד-מֹשֶׁה: **(פפפ)**

אונקלוס וַאֲתִתְקַף לְבָא דְפְּרַעֲהַ וְלֹא שָׁלַח יַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּמָא דִּי מְלִיל יֵי בִידָא דְמִשָּׁה: **[פפפ]** (אונקלוס)

יונתן וַאֲיִתְקַף יִצְרָא דְלִבָּא דְפְּרַעֲהַ וְלֹא פִטַר יַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵיכְמָא דְמְלִיל יֵי בִידָא דְמִשָּׁה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויחזק. אחר שפחד מהמכה הזאת יותר מהראשונות:

חסלת **פרשת** **וארא** **אבן** **עזרא**

ספורנו ויחזק לב פרעה. לא מעצמו, אבל כאשר דבר ה' ביד משה קודם שצרף את אהרן עמו, שאמר לו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך שלא יניחכם להלוך ברצונו, ולא ביד חזקה, וארצה לא יעשה זה מיראת יד החזקה, שלא יוכל לסבלה. וכן עשה בזה המקום, כי אחר שהוסיף לחטוא במזיד, והכביד הוא עצמו את לבו נגד טבעו, אבל היה מסופק אם יוכל לסבול, התחזק לבו

באותו האופן אשר דבר ה' ביד משה, ושם בלבו שלא יוסיף עוד להכותו : (ספורנו)

פרשת בא

שמות פרק-י

א ויאמר יהוה אל-משה בא אל-פרעה כי-אני הכבדתי את-לבבו ואת-לב
עבדיו למען שתי אתני אלה בקרבוא:

אונקלוס ויאמר יי למשה עיל לות פרעה ארי אנה וקירית ית לבה וית לבא דעבדוהי
בדיל לשוואה אתני אליו ביניהון : (אונקלוס)

יונתן ויאמר ויאמר יי למשה עיל לות פרעה ארום אנה וקירית יצרא דלביה ויצרא
דלבהון דעבדוי מן בגלל לשוואה אתנותי אליו ביניהון : (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. (א) והתרה בו: שתי. שימי, שאשית (ב)
אני: (רש"י)

שפתי חכמים (א) מדכתיב כי אני הכבדתי את לבו וגו' כי כל כי שבמקור נתינת
טעם הוא אלמעל' ואי לא פירושן להתרו' בו מה זה נתינת טעם אלמעלה (נח"י)
וה"ק הש"י למשה שאף ע"פ שכבר הודה ואמר חטאתי הפעם ואפ"ה לא שלח
את בני ישראל א"כ פשיטא דלא תהני התראה וע"ז נותן טעם כי אני הכבדתי
את לבו ואת לב עבדיו דלכך ההתראה משום עבדיו דעד עתה לא הכבדו את
לבו והא דלא הכבדו את לבבו קודם לזה היינו משום דעכשיו נאמר הירא דבר
ה' הנס וגו' ולולא שהכבדו גם לב עבדיו היו מפלירין בו לשלוח את בני ישראל
לפיוכך הכבדו גם לב עבדיו למען שתי אותותי ורע"ג שאמרו שלח את האנשים
וגו' הא לא היתה תשובתם שלימה שהרי לא אמרו רק שישלח האנשים וכמו שאמר

פרעה לכו נא הגזרים וע"פ צאריכות: (ב) ר"ל שלא תפרשו כמו כי השתות יהרסון
ספירושו לשון יסוד או ל' מלחמה כמו שות שחו הסערה לכ"פ ספירושו ל' שימה
ומה שפרש אח"כ שאשית אני ר"ל אף ע"פ שפי' שימי מ"מ נוכל לטעות ולפרשו
כמו מאן ה' לתתי להלוך עמכם ספירושו תת אותי לכך פי' דשתי להכא פי' שאשית
אני כמו טוב תתי אותה לך ספירושו תת אני (רא"ם) ח"נ מסו' דיכול לפרשו ל' עזר
דפי' שימה שלי ומשמע שכבר קם אותם לכ"פ שאשית אני להבא: (ג"א) והא ללא
פי' זה גזי ויקת לו עדרים וגזי ולא קת לבו מקום דודאי לפי הענין ח"א לפרשם
רק מל' שימה אך כאלו שהשי"ן נקודה בחיר"ק ובללא יו"ד ה"א לכך חסרה היו"ד
כדי לפרשו מלשון יסוד או מלחמה לכ"פ שאף ע"פ כן אין הוכחתו ממה שחסר
היו"ד ופי' לפי הענין גם כן מל' שימה: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **בא אל פרעה**. בא אליו זאת הפעם ואל תשתומם בעבור שחזק לבו עד
עתה. כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו בעבור שירך לבם בבוא מכת הארבה.
וטעם שהכבדתי את לבו למען שיתי אותותי אלה בקרבו. ואין דעת חכמי ספרד
שוה. כי יש אומרים כי שיתי כמו בינו. שימו. והדומה להם. וככה ישית. ישים.
יבין. והדומה להם בכל הסימנים. וי"א שהוא מבנין הפעיל. והוא הבנין חסר.
בעבור שמצאו או מי ישום אלם לשוב עליו לטוב כאשר שם על אבותיך שהוא
מבנין הקל. וי"א ישיש כמו וישוש ושיתי כמו שומי והכל מבנין הקל: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כי אני הכבדתי את לבו**. הודיע הקב"ה למשה שהוא הכביד את לבם
עתה אחרי שפחדו ממנו בברד והתודו על עונם. ואמר לו הטעם כי עשיתי כן,
למען שאשית בקרבם אלה האותות אשר אני חפץ לעשות בהם שידעו מצרים
את גבורתי, לא שאעניש אותם יותר מפני הכובד הזה. ועוד כדי שתספר אתה
וכל ישראל לדורות הבאים כח מעשי, ותדעו כי אני ה', וכל אשר אחפוץ אעשה
בשמים ובארץ: (הרמב"ן)

בעל הטורים **בא אל פרעה**. כשהיה אומר לו לבא לביתו היה אומר לו בא וכשהיה
אומר לו לילך אליו המימה היה אומר לו לך: **בא**. עולה בגימ' ג' רמז לו ג' מכות
יביא עוד עליו: **שתי**. ג' במסור' הכא ואידך שיתי כליל צלך. שתי לבך למסלה.
מלמד שאע"פ שלא התרה בו בפירוש על מכת החשך, רמזה לו, וזהו שיתי כליל
צלך ולישראל אמר שיתי לבך למסלה, שיכינו עצמם לדדך ויחפשו בבתי
המצרים בימי החשך לראות כליהם, שישאלו מהם כליהם כשילכו. למען שתי.
כתיב חסר, קרי ב"י שתי, רמז לבי' מכות חוץ ממכת בכורות שכבר רמזה לו בונה
לא שמעת עד כה: (בעל הטורים)

אור החיים **ויאמר ה' אל משה**. אמר ל' אמירה רכה גם הזכיר שם הרחמים לא
לצד המשתלח אליו אלא לצד השליח שהוזכר בסמוך אל משה כי הם דברים
שישמח בהם צדיק כי חזה נקם לזה אמר ל' אמירה והזכרת שם הרחמים כי הם
דברים הסועדים את לבו:

עוד לצד שלא היה ה' שולח המכה תכף ומיד עד שהי' שולח להתרות בו קודם
למר שבוע א' (שמו"ר פ"ט) ולמר ג' שבועות, וזה הוא ממדת החסד והרחמים
לזה אמר לשון אמירה וזכרון שם הרחמים. עוד ירצה על דרך שפירשתי למעלה

בפרשת וארא (וי' ב') כי אפילו מדת הרחמים הסכימה בשמחה לעשות דין ולהנקם מאויב זה:

כי אני הכבדתי. פיי מעתה תשכיל לדעת כי אני הוא שהכבדתי את לבו כי מטבע אדם לו יהי לבו קשה כאבן ירעד ויפחד בראותו מכת הברד וזה האיש עודנו ברשעו אין זה ממדת אדם אלא אלהים גזר עליו להקשותו. ולפי מה שפירשתי בפסוק (לעיל ט' ל"ב) והחטה והכוסמת וגו' כי אפילות וגו' כי ה' עשה פלאי פלאים וזה היה סיבה להכביד לבו ידוייק גם כן על נכון כי אני הכבדתי בעשות פלא זה:

או ירצה לדרך זה כי לצד שראה משה המכה הגדולה של הברד ורשע זה אדרבה הוסיף לחטוא ישלול התקוה ממנו ויתחמץ לבבו בשליחותיו אל פרעה לזה אמר לא תחוש לזה **כי אני הכבדתי לבו** וזולת זה כשארף ממנו כובד לב הנה הוא משלחם:

ואת לב עבדיו. טעם כובד לב עבדיו הוא לבל יעצוהו לשלח גם שבזה תהיה הבאת המכות לכל מצרים ולא לפרעה לבד כי בזה לא יהי פרסום המכות אשר יביא ה' על פרעה לבד והגם שלא הזכיר ה' פרט זה בשליחות ראשונה ולא אמר אלא אחזק את לב פרעה אמר העיקר ובכללו הם עבדיו ואולי שנתכוין ה' בדבריו כאן לפרש לו דבריו הראשונים שלא לב פרעה לבד אלא גם לב עבדיו וטעם שלא ביאר מקודם וביאר עתה לצד שאמר משה בפרשה הקודמת ואתה ועבדיך גילה דעתו כי הוא סובר שאין הזכרת עבדיו נכללת בהזכרת פרעה ומעתה יבין בדברי ה' שאמר לו ואני אחזק את לב פרעה כי אין עבדיו בכלל ויחשוב כי חיזוק לב עבדיו לא מהי יצא הדבר לזה אמר **אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו**:

למען שיתי אותותי אלה בקרבנו. צריך לדעת למה דקדק לומר **אותותי אלה** שיראה שעיקר הטעם שהכביד לבו הוא לצד אותות אלה לשומם שנראה שיש צורך בשימת אותות אלה ולא זולתם, עוד אומרו **בקרבנו** ויתבאר על דעך אומרם ז"ל (שמו"ד פ"ב) כי מעשה מצרים מעיד על האלהות כי הוא השליט והוא האדון, והאדון לצד שחפץ בישראל לקרבים לעבדו ולדבקה בו היה חפץ להשכילם לראות ולהביט בעין הכחשת כל אמונה חוץ ממנו, ועדיין לא הראם כי הוא בורא רוח ועושה מלאכיו רוחות, גם לא הראם כי הוא בורא אור וחושך, ולזה אמר **למען שיתי** וגו' פירוש לצד שאמר אליו כי אני הכבדתי את לבו יש מקום למשה לומר למה יאריך עוד הטורח ויצטרך גם כן לשדד המערכות כי יש בכל מכה שינוי סדר מערכת הבריאה, אם להראותו את כוחו יתברך אשר אמר עליו מי ה' הלא הכה מכת הברד והראהו ה' ידו הנפלאה ומה צורך להפך סדר הבריאה עוד, לזה אמר אליו טעם למען שיתי אותותי אלה פירוש אותות שאני רוצה לעשות בעולמי כדי שיכירו ישראל האלהות עדיין נשאר מהם אלה להשלמת האמונה, כי בכל שבע מכות שעברו אין בהם הכחשה למשתחוה לשמש או לירח, גם לאשר יטעה כי בורא הרוח אינו בורא העפר, והגם ששלט ה' על הארץ במה יודע כי הוא בורא רוח הוא היוצר אדם וצר צורה, והוצרך ה' להראותם במעשה הארבה כי עשה מלאכיו רוחות להביאם גם להחזירם, גם לשאת את המתים לבל יהנו מהם המצריים (שם פ"ג) ובמכת חושך כי הוא יוצר המאורות ושלט בהם, גם יצירת החושך וגזר עליו לשמש עבות למצרים (שם פ"ד), ובמכת בכורות נודע כי הוא היוצר צורה בתוך צורה ומכיר טיפת הבכור (ב"מ ס"א:) גם באמצעות מכה זו צוה ה' מצות (לקמן י"ג ב') קדש לי כל בכור, ויהיה זה לזכרון כי הוא יוצרו מבטן לעבד לו, ולזה כשמצא רשע זה הקשה ה'

לבו למען שיתי אותותי אלה שאני צריך לעשות לאות ולמופת לטעם הנזכר יהיו בקרבו שתמצאנה אותו כוסות התרעלה גם כן לצד רשעו וזולת טעם זה לא היה ה' משדד המערכות בשבילו לבד: (אור החיים)

ספורנו כי אני הכבדתי. אף על פי שאמר משה ידעתי כי טרם תיראון חשב שאף על פי שלא יכנע לאל יתברך מיראת גדלו, מכל מקום ישמע בהיותו בלתי יכול עוד לסבול את רעת המכות, וזה חשב כאשר ראה שמכח המכה אמר ה' הצדיק אמנם כאשר ראה שעם כל זה לא שמע חשב משה שהיתה ההתראה בו לריק, כי גם שלא יוכל לסבול לא ישמע, ולכן אמר לו ה' יתברך אף על פי שעתה גם הוא הכביד לבו הנה אנכי כבר הכבדתי את לבו בשחין, וזה להרבות האותות בקרב מצרים, כדי שישוב איזה מהם בתשובה, ולמען יספרו ישראל לדורות ויכירו גדלי וטובי, לפיכך ההתראה ראויה אף. על פי שלא ישמע פרעה: **למען שיתי אותותי אלה בקרבו**. כדי שבהם יכיר העם את גדלי וישוב מרשעתו: (ספורנו)

כלי יקר ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה וגו'. רבים תמהו על פרשה זו שלא נזכר בה מה יאמר משה לפרעה בבואו אליו, כי לא נזכר דבר מן מכת הארבה, ומה שפירש הרמב"ן בשם הרבתי שיש רמז למכת הארבה במה שנאמר ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים. וכתוב בארבה דיואל (א.א.) עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם. אין זה מספיק לישוב קושיא זו כי היא גופא קשיא כי למה נאמר במכה זו שישפרה לבניו יותר מבכל המכות, ולי קשה עוד למה לא נאמר הכבדת לב עבדיו כי אם במכת הברד והארבה. וכפי הפשט נ"ל שבכל המכות ודאי אין חילוק בין פרעה לעבדיו כי ודאי היה פרעה מרגיש בכולם כמו עבדיו, זולת מכת הרעב והבצורת שאינו נוגע כי אם בעבדיו אבל לא במלך עצמו כי על הרוב יש למלכים אוצרות חיטים מפני שנת הרעב, ועל צד ההפלגה הוא אם יגע הרעב במלך עצמו, על כן אמר בברד וכבד לבו הוא ועבדיו לא זו הוא, אלא אפילו עבדיו שהיו להם ליתן לב על כי קרא ה' לרעב מ"מ לא הקפידו לפי שהחטה והכוסמת לא נכו וכשאמר הקב"ה שנית למשה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו הבין משה מזה שיעשה לו התראה שנית, כי קרא ה' לרעב ואעפ"כ לא ישיתו לבם להתראתך לא זו הוא אלא אפילו עבדיו, ומזה הבין משה שרצון הש"י לשלוח הארבה כי מדרך העולם שהתבואה שנגמרה בשדה אין לה כליון כי אם ע"י ברד או ע"י ארבה, ומאחר שכבר היה ברד אין זה כי אם ארבה שיאכל מה שהשאיר הברד, לכך נאמר במכה זו דווקא ויאמרו אליו עבדי פרעה עד מתי יהיה זה לנו למוקש, כי היה הרעב נוגע ביותר בעבדיו מבפרעה על כן הפצירו בפרעה שישלח את העם.

ומה שנאמר במכה זו, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך יותר מבכל המכות, הנה מקום אתי ליישב זה על דרך שכתב הרמב"ן בפרשה זו בשם רבינו חננאל על פסוק ואחריו לא יהיה כן (י.ד.) וזה לשונו. מן עתרת משה עד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים ואם יפול בארץ ישראל ויכנס בגבול מצרים אינו אוכל מן יבול מצרים כלום וזה ידוע לכל, ועל זה נאמר (תהלים קה.ב) שיחו בכל נפלאותיו עכ"ל. והבט ימין וראה כי פסוק שיחו בכל נפלאותיו הוא ממש דומה לפסוק ולמען תספר באזני בנך ובן בנך. וביאור הענין הוא שבכל המכות שהיו במצרים לא נשאר מהם שום רושם במצרים אחר הסרתה שיגרום לדורות שישאלו הבנים על מה זה ועל מה זה, כי נשכח זכרם אצל ההמון כי ארכו להם הימים והכל נשכח, אבל במכת הארבה נשאר רושם לדורות גם אחר הסרת המכה, כי ברוב הימים ימצאו הדורות דבר חידוש ויראו כי יבא ארבה ולא יאכל כלום מכל יבול מצרים, אז ודאי ישאלו הבנים על נס זה מדוע אינה אוכלת מיבול מצרים כ"א

מיבול ארץ ישראל, ועל כרחך תצטרך להשיב לו סיפור כל הקורות בארץ מצרים, וכי אמר משה בהסרת המכה שלא תשאר ארבה בכל גבול מצרים ועייז יספרו בניסי מצרים ויכירו כח מלכותו יתברך, וזה שמסיים רבינו חננאל בדבריו פסוק שיחו בכל נפלאותיו, כי בלי ספק שלכך השאיר הקב"ה רושם זה לדורות כדי שעל ידו יזכירו יציאת מצרים ושיחו בכל נפלאותיו, זהו שאמר ולמען תספר באזני בנך וגו' וידעתם כי אני ה'. כי עיי סיפור זה ידעו דורות הבאים גבורותיו ית' ונפלאותיו ופירוש זה יקר ונכון מאד. ומה שנאמר בארבה דיואל ספרו לבניכם וגו'. אין זה קושיא כי ודאי ראוי לספר לדורות כמה החטא גורם לישראל כדי שיקחו מוסר דורות הבאים, אבל כאן ודאי אין הפירוש כן דא"כ למה צוה שיספר לבניו דווקא מכת הארבה יותר מכל המכות, אלא ודאי הטעם הוא כמו שהזכרנו.

ומה שלא נזכרה מכת הארבה בפירוש כ"א ברמז, לפי שרצה הקב"ה שמשה יוכיח את פרעה על סכלתו שלעולם לא היה נכנע מפני דבר ה' כי אם מפני המכות אשר כבר באו, והתשובה שהאדם עושה מפני ההכרח אינה תשובה שלימה כי בסור המכריח ישוב לסורו, כמו שקרה לפרעה על כן לא הזכיר בפירוש המכה כדי שיבין משה מזה שיתחיל לו בתוכחה על עונו, ולבקש ממנו שיהיה נכנע מפני דבר ה' ולא מפני המכה ואז ישאר בצדקתו, וכן עשה משה כי התחלת דבריו עד מתי מאנת לענות מפני. ר"ל מפני דבר ה' ולא מפני המכה, לפיכך ויאמרו אליו עבדי פרעה עד מתי יהיה זה לנו למוקש. ורצו לעשות פשרה עם משה קודם ביאת המכה כדבר משה, ועבדיו נכנסו תחילה בעובי הקורה מן הטעם שנתבאר למעלה. (יקר כלי)

דעת זקנים בא אל פרעה. מביא מחר. ומשה היאך ידע והלא לא מצינו שאמר לו הקב"ה מכת הארבה י"ל שהיו חקוקות על המטה דצ"ך עד"ש באח"ב וק"ל א"כ במכות אחרונות אמאי הוצרך להודיעו לכן נ"ל דהבין משה המכה מדאמר לו הקב"ה למשה ולמען תספר ודרך הוא לספר על מכת הארבה שהרי גם במכת הארבה דיואל כתיב עליה לבניכם ספרו: (דעת זקנים)

ב וּלְמַעַן תִּסְפֹּר בְּאָזְנֵי בְנֶךָ וּבֶן-בְּנֶךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלְלֹתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת-אֶתְנִי אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בָּם וַיִּדְעַתֶּם כִּי-אֲנִי יְהוָה:

אונקלוס וּבְדִיל דְּתִשְׁתַּעֲי קָדָם בְּרָךְ וּבִר בְּרָךְ יֵת נִסִּין דִּי עֲבָדִית בְּמִצְרַיִם וַיֵּת אֶתְנִי דִּי שְׁוִיתִי בְּהוֹן וַתִּדְעוֹן אַרִי אַנָּא יְיָ: (אונקלוס)

יונתן וּמִן בְּגִלל דְּתִתְנִי בְּמִשְׁמַעֵי בְּרָךְ וּבִר בְּרָךְ יֵת נִסִּין דְּעֲבָדִית בְּמִצְרַיִם וַיֵּת אֶתְנִי דְּשְׁוִיתִי בְּהוֹן וַתִּדְעוֹן אַרִים אַנָּא הוּא יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י התעללתי. שחקתי, כמו כי התעללת בי (במדבר כג, כט.), הלא כאשר התעולל בהם (שמואל א ג, י). האמור במצרים, ואינו לשון פועל ומעללים, שא"כ היה לו לכתוב עוללתי, כמו ועולל למו, כאשר עוללת לי (איכה א, כג.), אשר עולל לי (שם יב, י): (רש"י)

אבן עזרא ולמען תספר. למשה ידבר שהוא כנגד כל ישראל וככה וידעתם כי אני ה' שידעו כל ישראל זה. ודברה תורה כלשון בני אדם לומר התעללתי כאדם

הרמב"ן וטעם **התעללתי**. כי אני מצחק בו, שאני מכביד את לבו ועושה הנקמות בו, כטעם יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו (תהלים ב ד). **והנה** הודיע הקב"ה עתה למשה מכת הארבה ושיגיד אותה לפרעה, כי מה טעם בא אל פרעה, כי לא יאמר לו כלום, ולא נזכר רק בדברי משה אל פרעה, כי הכתוב קצר בזה. וכן קצר למעלה במכת הברד שסיפר דברי הקב"ה אל משה התיצב לפני פרעה ואמרת אליו (לעיל ט יג), ולא הזכיר דברי משה אל פרעה כלל, כמו שפירשתי (שם יט), וסבת זה שלא ירצה להאריך בשניהם, ופעם יקצר בזה ופעם בזה. **ובאלה** שמות רבה (יג ד) ראיתי **ולמען תספר באזני בנך**, הודיעו הקדוש ברוך הוא למשה מה מכה יביא עליהם, וכתב אותה משה ברמוז, **ולמען תספר באזני בנך ובן בנך**, זו מכת הארבה, כמה דתימר עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם וגוי' (יואל א ג): (הרמב"ן)

בעל הטורים **באזני בנך ובן בנך**. שעד כאן רחמי האב על הבן אינן כנגד ג' דורות שהיו במצרים: (בעל הטורים)

אור החיים **ולמען תספר וגו'**. צריך לדעת לאיזה ענין הוצרך לטעם זה ולא הספיק בטעם הראשון שה' חפץ להשים אותות אלה כמו שפירשתי בסמוך. עוד מה הוא את אשר התעללתי במצרים ומה הוא ואת אותותי שנראה שהם ב' דברים. עוד צריך לדעת כוונת אומרם **וידעתם** וגו':

אכן כוונת הכתוב הוא כי בא ה' להודיע כי אין תכלית הכוונה בהבאת האותות בקרבו לעשות נקמה בפרעה אלא לחזק האותות שבהם עיקר האמונה בלב ישראל כדי שיהיה רשום בל ישכח לנצח כי כשיהיי בקרבו של פרעה יהיי בזכרון בני ישראל לעולם ועד והכוונה ע"ד אומרם ז"ל במס' חולין (עה): בדין בן פקועה כ"א יהיו בו ב' דברים המופלאים יהיי מוזכר תמיד וכשיראו שאוכלו בלא שחיטה לא יחשדוהו כי מוזכר הוא ביניהם כי תרי תמיהי מדכרי אינשי והנה באמצעות הפלא שיפליא ה' להודיעם כי הוא שולט ברוח ובמים ובעפר ובבעלי חיים ובאש ובאוויר וכדומה אין זה מספיק שיזכר הדבר בתמידות לעולם לחקק האמונה אלא באמצעות היות הפלאה ב' כי יפליא ה' להרע את פרעה ועבדיו להשקותם כוסות לענה מה שלא היי כן לכל גוי וזה לך נעימות אמרי נועם ולמען תספר באזני בנך ענין זה והסיפור מן הנמנע שיהיה הדבר תמיד בזכרוןך זולת באמצעות ב' תמיהות, הא' **את אשר התעללתי במצרים** הרי תמיה אחת הגם שהיי ה' עושה להם צרות שאין בהם שדוד המערכות והטבעיות אעפ"כ לצד רוב הצרות והמכות עשר מכות וכל מכה היתה של ארבע והי מכות לא עשה כן לכל גוי הנה הדבר תמוה ותמיה זו לבד לא דכירי אינשי ולא יספרו מעשה ה' ואמר **ואת אותותי** פי' האותות שעשה ה' תמיהי שנית שגם בלא ענין מצרים האות מעצמו הוא דבר פלא ובאמצעות ב' פלאות תספר באזני בנך ובן בנך וגו' ותכלית המכוון בסיפור הוא וידעתם כי אני ה' ואין עוד ותכזיבו האמונות זולת זה וכן תמצא כשדבר אתנו ה' ב"ה בהר סיני פתח דבריו ית' אמר אנכי ה' אלהיך וזה לך האות אשר הוצאתיך מארץ מצרים והוא שהקדים דבריו כאן ואמר וידעתם כי אני ה' כי יכירו בזה בחוש הראות צדק האמונה מה שלא השיג אדם מהעולם עד העולם ברוך אשר כן עשה לנו: (אור החיים)

ספורנו **ולמען תספר**. למען ידעו דורות ישראל את כל אלה: **וידעתם**. אתה ודורותיך (ספורנו): (המצרים):

[ג] וַיְבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-פְּרַעֲהוּ וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֵאמֹר יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרִים
עַד-מִתִּי מֵאֲנֶת לְעַנֹּת מִפְּנֵי שְׁלַח עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי:

אונקלוס וַאֲתָא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְוֹת פְּרַעֲהוּ וַאֲמָרוּ לֵיה פְּדִינָן אֲמַר יְיָ אֱלֹהֵא דִיהוּדָאֵי עַד
אֲמַתִּי מִסָּרְב אֲתָ לְאֲתַפְנֶעָא מִן קְדָמִי שְׁלַח עַמִּי וַיִּפְלְחוּן קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְוֹת פְּרַעֲהוּ וַאֲמָרוּ לֵיה פְּדִינָא אֲמַר יְיָ אֱלֹהֵא דִישְׂרָאֵל עַד
אִימַת מִסָּרְב אֲנֶת (מִן) לְמִתְפְּנֶעָא מִן קְדָמִי פְטוּר יַת עַמִּי וַיִּפְלְחוּן קְדָמִי: (תרגום
יונתן)

רש"י **לענות**. כתרגומו לאתכנעא, והוא מגזרת עני (ג), מאנת להיות עני וספל
מפני: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) פִּי אֵבֶל לֹא עֲנִין סָעֵבֹוד כִּמוּ וְהִתְעַנִּי תַחַת יָדֶיהָ. וְהוֹסִיף הַרְבֵּ
מֵאֲנֶת לְהוֹיֹת עֲנִי וְסָפֵל לְפִי שְׁמֵלַת עֲנִי זֵכֶל מִקּוּם הוּא נֹאמַר עַל הַמִּמּוֹן וְכֹאֵן
מורה על **הספלות:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויבא**. ידענו כי לא יבא משה אל פרעה בלא אהרן עמו כי הוא המליץ
והזכיר עתה משה ואהרן בעבור שהושבו שניהם וגרשם באחרונה שלא עשה כן
בכל המכות: **לענות**. מבנין נפעל מגזרת עני: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ויבא משה ואהרן**. כתב רבי אברהם ידענו כי לעולם לא יבא משה אל
פרעה בלא אהרן עמו כי הוא המליץ, אבל הזכיר עתה משה ואהרן בעבור שצוה
פרעה להשיב את שניהם וגירש אותם באחרונה, שלא עשה כן בכל המכות:
(הרמב"ן)

ספורנו **עד מתי מאנת**. הנה מאחר שאינך נכנע אפילו עתה שראית יכולתי על
האזיר המקיף, אשר לא תוכל לחיות בלעדיו אפילו כרגע, אין לקוות שתשוב מכח
שום גודל מכות, אבל אולי תשוב מכח התמדתם זמן ארוך, לכך ראוי לשאול עד
איזה זמן יהיה גבול התמדת המיאון עם התמדת המכות: (ספורנו)

[ד] כִּי אִם-מֵאֵן אֲתָה לְשַׁלַּח אֶת-עַמִּי הַנְּנִי מִבְּיַד מִחַר אַרְבָּה בְּגַבְלָהּ:

אונקלוס אַרִי אִם סָרִיב אֲתָ לְשַׁלַּח אֶת עַמִּי הָא אָנָא מִיִּיתִי מִחַר גּוֹבָא בְּתַחוּמָךְ:
(אונקלוס)

יונתן אָרוּם אִין יֵשׁ מִסָּרְב אֲנֶת לְמִפְטוּר יַת עַמִּי הָא אָנָא מִיִּיתִי מִחַר גּוֹבָא
בְּתַחוּמָךְ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ארבה**. שם מין אולי נקרא כן בעבור שהוא יותר רב מהמינים האחרים.
וכתוב יתר הגזם אכל הארבה. ועליו כתוב חילי הגדול. וא"כ יהי האל"ף נוסף:
(אבן עזרא)

הרמב"ן (ד~ה) **הנני מביא מחר ארבה**. אמרו המפרשים שהיו ימים רבים בין מכת הברד למכת הארבה בעבור **הצומח לכם מן השדה** (בפסוק הבא). ועל דעתו לא היו ימים רבים ביניהם, רק מעט, כי בידוע הוא שלא נמשך דין המצריים יותר משנה, כי משנות משה רבינו יוודע זה, כמו ששינונו במסכת עדיות (ב י) משפט המצרים במצרים שנים עשר חדש, וכן אמר (בפסוק הבא) **יתר הפליטה הנשאת לכם מן הברד**. וכתוב (בפסוק יב) אשר השאיר הברד, כי היתה השנה ההיא בעצמה, אם כן היה הברד בחדש אדר בשנה ההיא, לא מקודם לכן, כי השעורה אביב והחטה אפילה ולא יזיק אליה אם יכה הברד מה שצמח ממנה כי תשוב ותצמיח. ועדיין לא פרח הגפן ולא הנצו האילנות, ולכך אמר הכתוב (לעיל ט כה) ואת כל עץ השדה שבר, כי שבר הענפים והפירות. ואחרי כן בחדש ימים בניסן צמחה החטה והכוסמת, והיא הפליטה הנשאת להם מן הברד, והתחילו העצים להוציא פרח והנצנים נראו. וזה טעם הצומח, כי בא הארבה ואכל פרחיהם והשחית הכל אשר לא השאיר להם פרח או ציץ, ובחדש הזה עצמו נגאלו, והכתוב שאמר (להלן פסוק טו) ואת כל פרי העץ, יאמר על הנץ שיעשה פרי, כמו שאמר (שם) כל ירק בעץ: (הרמב"ן)

[ה] **וכסה את-עין הארץ ולא יוכל לראות את-הארץ ואכל את-הברד לכם מן-השדה:**

אונקלוס וחפא ית עין שמשא דארעא ולא יכול למחזי ית ארעא ויכול ית שאר שזבתא דאשתאר לכוון מן ברדא ויכול ית כל אילנא דאצמח לכוון מן חקלא: (אונקלוס)

יונתן ויחפי ית חזוונא דארעא ולא יהוי יכיל למחמי ית ארעא וישיצי ית שאר שיזבויתא דאישתארת לכוון מן ברדא וישיצי ית כל אילנא דיצמח לכוון מן חקלא: (תרגום)

רש"י את עין הארץ. את מראה (ד) הארץ: ולא יוכל וגו'. הרואה, לראות את הארץ, ולשון קלרה דבר: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) פי' מתוך זריחת השמש יש מראה על הארץ שיוכל לראות את הארץ ואתה מראה דהיינו השמש נתכסה ואם כן מתוך כך לא יוכל לראות את הארץ וגם אונקלוס תרגם כן עין שמשא דארעא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכסה. דרך משל: ולא יוכל לראות. תחסר מלת איש. אמר יפת כי ימים רבים בין מכת הברד למכת הארבה בעבור הצומח לכם מן השדה: (אבן עזרא)

ספורנו ואכל את כל העץ. יקלקלהו, כמו והיה לאכול. כי אכל את יעקב: (ספורנו)

כלי יקר ולא יוכל לראות הארץ. פירש"י הרואה ועיקר חסר מן הספר. ועו"ק לפירושו כי מה שלא יוכלו לראות את הארץ אין בזה נפקותא לענין הנזק, ולפחות היה לו להקדים מאמר ואכל את יתר הפליטה כי זה עיקר הנזק, וכן בשימוש המכה נאמר ג"כ ותחשך הארץ ויאכל את כל עשב הארץ, ש"מ שטעם

האכילה הוא בעבור חשכת הארץ והדבר צריך ביאור.

ואומר אני, שמהידוע שכל סומים אוכלים ואינן שבעים כך ארבה זו ע"י שריבויים גורם שתחשך הארץ גם הארבה אינו יכול לראות מה שהוא אוכל והרי הוא אוכל כסומא בארובה ולא ישבע וע"כ יאכל את כל אשר בשדה, ועוד לא ישבע עד שיכנס מן השדה גם אל הבתים ומלאו בתיך וגו', וז"ש ולא יוכל לראות היינו הארבה שהזכיר לפנינו לא יוכל לראות הארץ, וע"י שלא יראה הארבה את הארץ יאכל את הכל ולא ישבע עד אשר יבקש אח"כ גם אשר בבתים, ומה שמצינו שבשימוש המכה לא אכלו כ"א את שבשדות ולא מצינו שנכנסו לבתים, לפי שנאמר וימהר פרעה לקרא למשה ולאהרן. למה לא נאמר לשון וימהר בשום מכה, אלא לפי שידע פרעה שאם לא ימצאו בשדות יאכלו גם מה שבבתים ע"כ וימהר פרעה קודם שיכנסו לביתו, ולכך ועתה שא נא חטאתי ועתה תיכף ומיד קודם שיכנסו לבתים. (כלי יקר)

וַיִּמְלֹאוּ בְּתֵיךָ וּבְתֵי כָל-עַבְדֶיךָ וּבְתֵי כָל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-רָאוּ אֶבְתְּיךָ וְאֲבוֹת אֶבְתְּיךָ מִיּוֹם הַיּוֹתֵם עַל-הָאָדָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיִּפֶן וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרַעֲהוּ:

אונקלוס וַיִּמְלֹאוּ בְּתֵיךָ וּבְתֵי כָל עַבְדֶיךָ וּבְתֵי כָל מִצְרַיִם דִּי לֹא רָאוּ אֶבְתְּיךָ וְאֲבוֹתֵךָ מִיּוֹמָא דְמִהְוִיָּהוֹן עַל אֲרַעָא עַד יוֹמָא הַדִּין וְאֲתַפְּנִי וַיִּפֶּק מִן קֳדָם פְּרַעֲהוּ: (אונקלוס)

יונתן וַיִּתְמָלוּן בְּתֵיךָ וּבְתֵי כָל עַבְדֶיךָ וּבְתֵי כָל מִצְרַיִם דְּלֹא חָמוּן אֶבְתְּיךָ וְאֲבוֹתֵךָ מִן יוֹם מִהְוִיָּהוֹן עַל אֲרַעָא עַד יוֹמָא הַדִּין וְאֲתַפְּנִי וַיִּפֶּק מִלְּוֹת פְּרַעֲהוּ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ומלאו. זו המלה משונה בלשון הקדש. כי טעם ומלאו שהבתים היו מלאים מהן. והנה מצאנו מלאו ארבעה כדים מים שהוא פועל יוצא. כאילו הוא כתוב בפתחות המ"ם ודגשות הלמ"ד מהבנין הדגוש. אמר רבי ישועה כי ויפן הוא שב אל משה שהיה חולק כבוד למלכות שפונה אל המלך בצאתו והוא הולך אחורנית. ויפת אמר כשהשלים צרכו. וככה ופנית בבקר. והנה מה יעשה במלת ויפן כה וכה. והנה טעם ויפן מגזרת פנים. כאילו הוא וירא. והנה משה יצא מאת פרעה בלא רשותו והזכיר הכתוב זה בעבור שכעס פרעה וצוה לגרשם אחר שהושבו: (אבן עזרא)

הרמב"ן (ו~ז) ויפן ויצא מעם פרעה. בעבור שפחדו מאד בברד, חשב משה שיפחדו גם עתה שימותו ברעב אם יאבדו יתר הפליטה הנשארת להם, ויצא בלא רשותו טרם שיענוהו הן או לאו, כדי שיתיעצו בדבר, חשב מחשבות אמת, כי כן עשו ואמרו לפרעה **הטרם תדע כי אבדה מצרים**. ובדברי רבותינו (שמו"ר יג ד) ראה אותן שפונים זה לזה, מאמינים לדבריו, יצא משם כדי שיטלו עצה לעשות תשובה. והנכון בעיני, כי כן היה עושה בכל עת בואו אל פרעה אל היכלו, מתרה בו ויוצא מלפניו, אבל הוצרך הכתוב להזכיר זה בכאן בעבור ויושב את משה וגו': (הרמב"ן)

אור החיים ויפן ויצא. זלזלו בעיניו שאחר שהתוודה ואמר ה' הצדיק וגו' וחזר לסרחנו לזה פנה ויצא כדרך הנהוג עם שאר בני אדם ותמצא כי גם פרעה הרשע שילם לו כן דכתיב ויושב וגו' ויגרש אותם מאת פני פרעה ולזה תמצא שאח"כ

כשקרא לו להתפלל על הסרת מכת הארבה אמר אליהם חטאתי לה' ולכם מה שלא היה רגיל לומר קודם שנתכוון להתודות על שנהג בם מנהג פחיתות ויגרש אותם : (אור החיים)

כלי יקר ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים. בלי ספק שבית המלך יותר פנימי מן בתי כל עבדיו ובתי כל עבדיו יותר פנימיים מן בתי כל מצרים, ואיך יכנס הארבה תחילה לפני ולפנים ואחר כך בראש כל חוצות, אלא ודאי שבדרך נס נעשה זה כי כדרך החטא כך העונש, כי הוא התחיל בקלקלה תחילה ואח"כ עבדיו, כי בלי ספק שתלה החטא יותר בו מבעבדיו ויותר בעבדיו מכל עמו כדרך שפירש"י בצפרדעים (ח.ו.ח) שנאמר ועלו ובאו בביתך וגו' ובבית עבדיך ובעמך. ואולי שעל הפוך סדר זה נאמר לפניו לא היה כן ארבה כמוהו יכול להיות שהיה ארבה כמוהו, אבל כן לא יהיה על זה הסדר ההפוך שלא כדרך העולם.

ויפן ויצא מעם פרעה. יתכן לפרש שלא יצא עדיין אלא פנה פניו ממנו לצאת ולא יצא כ"א מעם פרעה אבל היה עדיין בתוך עבדיו, ובתוך כך ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש, היו מראים על משה באצבע לאמר כי זה משה האיש לא ידענו עד מתי יהיה לנו למוקש, ומדאמרו זה ש"מ שהיה עדיין ביניהם לפיכך ויושב את משה ואת אהרן. ממילא הושבו כי לא שלח אחריהם שהיו עדיין בינותם ושמעו דברי עבדיו וע"י כן הושבו וחזרו אל פרעה ויאמר אליהם לכו עבדו וגו'. (כלי יקר)

[ז] ויאמרו עבדי פרעה אליו עד-מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את-האנשים ויעבדו את-יהוה אלהיהם הטרם תדע כי אבדה מצרים:

אונקלוס ואמרו עבדי פרעה לה עד אמת יהי דין לנא לתקלא שלח ית גברא ויפלחון קדם יי אלההון העד כעו לא ידעת ארי אבדת מצרים: (אונקלוס)

יונתן ואמרו עבדי פרעה עד אימת יהי דין גברא לנא לתקלא פטור ית גברא ויפלחון קדם יי אלההון העד כדון לא חפיקת ארום על ידוי עתידא למובדא ארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י הטרם תדע. העוד לא ידעת (ה) כי אבדה מצרים: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) דטרם לשון עדיין לא כמ"ס בפרשת בראשית בפסוק וכל שיח השדה טרם ילמח וצפ' וארח בפסוק טרם תיראון ולא תפרכו לשון קודם ויהיה תדע עתיד במקום עבר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמרו. פי' הטרם תדע הטרם תרצה שיתברר לך כי אבדה מצרים: (אבן עזרא)

בעל הטורים עד מתי יהיה זה לנו למוקש. זה היינו משה כדכתיב זה משה האיש: שלח את האנשים. האנשים בגי' גדלים עם קטנים: (בעל הטורים)

אור החיים עד מתי יהי וגו'. לא שהסכימו לשלח ישראל בהחלט כי הנבואה

שאמר ה' למשה הכבדתי וגו' תכחיש זה אלא שרצו שילכו באופן שיחזרו ודאי ולזה תמצא כשאמר משה בנערינו ובזקנינו וגו' וגרש' פרעה לא יספו דבר עוד בדבר הזה גם פיהם ענה במס' כי לא האמינו בסדר המעשה כי אלהי העברים הגדול הגבור והנורא נטה ידו בהם לשלוח ישראל אלא שהיו יוקשים בהם ואין לך כפירה באמיתות הענין כזה:

הטרם תדע. פיי האם קודם שתשלחם תרצה לדעת שאבדה מצרים לזה שלח אותם קודם שיגיע גדר זה של אבידת מצרים:

וראיתי לתת לב במה הסכימה דעתם על אבידת מצרים אחר כך ושתקו והלכו להם ולהבין הענין נשכיל בחקור בענין מה היתה דעתו של פרעה ועבדיו מתחילת הענין האם יש שוטה גמור בעולם שיסבול כל הרעות והצרות ההמה ויכניס עצמו בסכנות נפשות ועוד לו שלקה אלוהו וספו מקניו ואבדו צמחי אדמה וכמעט ספו תמו כאומרו הטרם תדע כי אבדה מצרים ומהן הסתם לא יאמן כי כ"כ טפש היה והגם כי הקשה ה' את רוחו עכ"ז צריך שתהיה לו איזה סברא שבה יתגלה טפשותו ותגדל הקושיא בראות כי לא שאל ה' ממנו אלא דרך שלשת ימים והגם שכתבנו שם (לעיל ג' י"ח) כי ה' לא אמר פדט זה אלא ישראל עם כל זה הרי בכל שליחותיו לא אמר אלא (ה' א') ויחוגו לי במדבר, ויעבדוני (פסוק ג'), זה יגיד כי לא לחלוטין יצו ה'. ואבין דבר כי הוא זה אשר הטעהו לפרעה ולכל עמו אופן השליחות אשר שלח ה' לשלוח ישראל לחוג במדבר שהכוונה הוא לשוב אחר כך הרי הוא גלוי לפרעה ולעמו כי לא בהחלט הוא שואל ומזה נפל הטעות כי יש בדבר שני צדדין הא' כי דבר ה' אמת הוא כי אינו חפץ אלא דרך שלשת ימים והב' כי הדברים באו דרך ערמה ואין דעתו אלא להוציאם לחלוטין ולפי זה הדברים מעידים כי כביכול אין כח בו להוציאם בהחלט ב"מ הא למדת שיש לו מניעה חס ושלוס לרצון אשר יחפוץ ולזה פרעה ועבדיו לצד שלילת עיקר האמונה בהם חשבו צד הב' ולזה הקשו ערפם ומאנו לקבל מאמר ה' כי אמרו אין בכוחו ח"ו להכריח הכרח גדול וזה לך האות המופלא שערס יערים ולזה הקשו לבם ואחר כך כשראו עבדיו שעברו עליהם שבע מכות והתרה במכה שמינית של הארבה נתנו לב לצדד צד הא' כי האמת הוא שטעמו של האלוה ב"ה הוא שאינו חפץ להוציאם לחלוטין. והוא אומרם **עד מתי יהיה וגו' שלח את האנשים ויעבדו** פיי שאין כוונת ה' אלא על פרט זה והטעם שבו הכרחנו הדבר כי הכרנו כי כל יכול ואם היתה כוונתו שילכו לחלוטין היה אומר כן בפירוש ויאבד כל מסרב וממאן בדבריו ואמרו **הטרם תדע כי אבדה מצרים** במכות אשר הכה הא למדת כי יכול הוא לעשות כל אשר יחפוץ ולפי זה הכריחו שני דברים הא' שישראל לא ילכו בהחלט והצדיקו מפלאי המכות כ"א היה ה' חפץ להוציאם בהחלט אין מידו מציל. ותמצא כי נתחכם פרעה הרשע והשיבם במרמה ויושב את משה וגו' ויאמר להם מי ומי ההולכים והשיבוהו בנערינו ובזקנינו נלך ואמר להם רעה נגד וגו' לכו נא הגברים וגו' כי אותה אתם מבקשים ויגרש אותם וגו' ומאמצעות המעשה נסתרה דעת עבדי פרעה כי לא כמו שחשבו שאין הליכתם אלא לשעה שהרי מהענין מוכח כי ערמה בדבר והליכתם הליכת עולם ולפי"ז חזרו ג"כ למיחוש הראשון כי זה לך האות כי לא כל יכול כנזכר למעלה ובזה לא הוסיפו לדבר עוד כדבריהם הראשונים: (אור החיים)

[ח] וַיֹּשֶׁבֶת אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן אֶל-פְּרַעְהוֹ וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם לָכוּ עִבְדוּ אֶת-יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם מִי

אונקלוס וְאֵתוֹתַב יְת מִשָּׁה וְיֵת אֶהְרֹן לֹת פְּרָעָה וְאָמַר לְהוֹן אֶזְיִלוּ פְּלָחוּ קָדָם יְיָ אֶלְהֵכֹן מֶן וַיְמֹן דְּאֶזְלִין: (אונקלוס)

יונתן וּפְקִיד לְאֵיתוֹתַבָּא יְת מִשָּׁה וְיֵת אֶהְרֹן לֹת פְּרָעָה וְאָמַר לְהוֹם אֶזְיִלוּ פְּלָחוּ קָדָם יְיָ אֶלְהֵכֹן מֶן וַיְמֹן הֵינּוּן דְּאֶזְלִין: (תרגום יונתן)

רש"י וּיֹשֵׁב. הוֹסְבוּ ע"י שְׁלִיחַ (ו) שְׁשַׁלְחוּ אַחֲרֵיהֶם, וְהוֹסִיבוֹם אֶל פְּרָעָה: (רש"י)

ספתי חכמים (ו) דק"ל דהל"ל ויסובו אלא ויושב הוא מצנין הנפעל המקבל הפעולה מאחר: (ספתי חכמים)

אבן עזרא וּיֹשֵׁב. מלת את כמו עצם הדבר. וכאשר יאמר האדם אוהבי. שהיו"ד סימן המדבר או יאמר אוהב אותי. שהטעם עצמי הדבר שוה. על כן אם אמר אומר כי ראובן הרג את שמעון אז שמעון הרוג. אך באמור ראובן הרג שמעון הטעם שוה כמו ורב יעבד צעיר. אשר ברא אלהים אדם. ואל תחשוב כי מלת את לאות על הפעול בעבור שהוא נמצא כן ברבים וימצא עם הפועל. ובא הארי ואת הדוב ואחרים ככה. ואמר רבי יהודה המדקדק כי בעבור מלת את אמר ויושב ולא אמר ויושבו. ולפי דעתי כי אמר ויושב בעבור כי משה הוא העיקר. וככה ותדבר מרים ואהרן. היא היתה עיקר הדבור: (אבן עזרא)

הרמב"ן (ח~ט) **מי ומי ההולכים**. היה פרעה רוצה שילכו ראשיהם זקניהם ושוטריהם, אנשים אשר נקבו בשמות; ומשה ענהו כי גם הבנים והבנות ילכו **כי חג ה' לנו**, ומצוה על כלנו לחוג לפניו, אז חרה לפרעה על הבנים והבנות, ואמר שלא ישלח הטף בשום פנים, כי הם לא יזבחו, אבל ישלח כל הזכרים הגדולים בעבור החג שאמר, וישארו הטף והנשים: (הרמב"ן)

בעל הטורים **מי ומי ההולכים**. אמר פרעה למשה מה אתם מבקשים כל כך ללכת וכי אתם סבורים ליכנס לארץ, מי ומי ההולכים (ליכנס לארץ) כי כולם ימותו במדבר חוץ מיהושע וכלב. מי ומי ההלכים בגימטריא כלב ובן נון. והשיבו משה, בנערינו ובזקנינו נלך כי לא נגזרה גזירה לא על פחות מבן ד' ולא על יתר מבן ס': (בעל הטורים)

אור החיים **לכו** עבדו וגו'. אמר סתם הדברים ונתחכם להרחיק שלא יעלה על הדעת שישאלו שילכו כולם ולזה דיבר סתם לכו עבדו ואמר **מי ומי** לא לומר אם כולם אם מהם זה ' ודאי שלא ילכו אלא בני העבודה כמו שגילה לבסוף לכו הגברים כי אותה אתם מבקשים אלא גם בגברים היה חפץ שלא ילכו כולם: (אור החיים)

כלי יקר **מי ומי ההולכים**. יש בענין זה ספקות הן כפל מי ומי כי די באחד, ועוד ההולכים לשון הוה אינו מתיישב כי היה לו לומר מי ילך משמע להבא כי ההולכים משמע שהולכים עכשיו והרי עדיין לא הלכו, ועוד ב"פ נלך ודאי אחד מהם מיותר כי היה לו לומר בנערינו ובזקנינו בבנינו ובבנותינו נלך, ועוד כי חג ה' לנו והרי למעלה אמר בשם ה' ויחוגו לי במדבר משמע שיהיה חג לה' ולא לנו, והבדל זה ידוע כי חג לה' הוא בעבודת הש"י, וחג לנו הוא בשמחת העובדים, כמ"ש (דברים טז. ח) עצרת לה' וכתוב (במדבר כט. לה) עצרת תהיה לכם, ורז"ל אמרו (פסחים

(no) דרך פשרה חציו לה' וחציו לכם, וכאן מי החכם ומי יודע פשר דבר, ועו"ק כי אותה אתה מבקשים לשון הוה והיה לו לומר כי אותה בקשתם לשון עבר כי עכשיו הם מבקשים יותר מזה שהרי אמרו בנערינו ובזקנינו וגוי הרי שבקשו לעקור את הכל משם, ופירוש של המפרשים כבר נודע, ובמקום תיבת אותה הל"ל זה אתם מבקשים.

וביאור לכל הספיקות הללו הוא, כי פרעה לא שאל את משה מי שילך אלא גזר אומר שודאי לא ילכו כ"א הזכרים שדרכם לזבוח, ואמר לנו עבדו את ה' אלהיכם ושוטטו נא בכל קצוי עולם ופוק חזי מאי עמא דבר מי ומי שדרכם לילך, לכך אמר כפל מי ומי ר"ל אם תימינו ואם תשמאלו לראות בכל מקום הנהוג מי שדרכם לילך לזבוח, ובזה מיושב לשון ההולכים שקאי על כל ההולכים בכל העולם ומשם תראו וכן תעשו גם אתם כפי הנהוג, והשיב משה בנערינו ובזקנינו נלך כפי הנראה שלפי פשוטו נלך מיותר לגמרי, ר"ל שניהם מיותרים שהרי קאי על שאלת מי ומי ההולכים, והיה לו להשיב בנערינו ובזקנינו בבנינו וגוי ויהיה הכל קאי על ההולכים, אלא ודאי שאינו מוסב על ההולכים, ור"ל אתה אומר לנו לילך כדרך ההולכים שבכל העולם אבל אנחנו לא כן נעשה אלא בנערינו ובזקנינו נלך, והבדל נלך מן ההולכים כי לא קרב זה אל זה, ואע"פ שבכל ההולכים אין הולכים לזבוח כי אם מי שדרכם לזבוח, מ"מ אנחנו נלך מכל וכל. ונתן טעם לדבר כי חג ה' לנו, כי בשלמא כל ההולכים שאינן הולכים כ"א לזבוח דין הוא שלא ילכו כ"א מי שדרכן לזבוח, אבל אנחנו זולת העבודה דהיינו חג לה', יש עלינו מצוה אחרת עוד והיא שמחת החג, זה"ש כי חג ה' לנו. צריך להיות גם לנו, וידוע שאין שמחת האדם שלימה כ"א בזמן שאשתו ובניו וכל קניינו עמו, כי איך ישיר את שיר ה' על אדמת נכר ואשתו ובניו וקנינו נתונים בערבון בעדו, והשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, ולכך אמר ב"פ נלך לעשות ב' חלוקות בההולכים כי נערינו וזקנינו נלך לעבוד, ובנינו ובנותינו ילכו לשם שמחה ר"ל שנשמח אנחנו עמהם לקיים מצות ה' עלינו ליתן חציו לה' וחציו לנו ולבנינו, לשם שמחה. (כלי יקר)

[ט] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּנַעֲרֵינוּ וּבְזַקְנֵינוּ וְגַלְהָ בְּבָנֵינוּ וּבְבָנוֹתֵינוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבְבָקָרֵנוּ וְגַלְהָ כִּי

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה בְּעוֹלָמְנָא וּבְסַבְּנָא נִזְיֵל בְּבָנָא וּבְבָנְתָא בְּעַנְנָא וּבְתוֹרְנָא נִזְיֵל אַרְי חָגָא קָדָם לְנָא (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה בְּטַלְיֵינָא וּבְסַבְּנָא נִזְיֵל בְּבָנָא וּבְבָרְתָנָא בְּעַנְנָא וּבְתוֹרְנָא נִזְיֵל אַרְיִים חָגָא קָדָם לְנָא (תרגום יונתן)

אבן עזרא כי חג ה' לנו. לזבח. והוא מצוה על כולנו: (אבן עזרא)

בעל הטורים כי חג ה'. די במסורה חג ה' לנו. באספכם וגוי תחגו את חג ה'. הנה חג ה' בשילו. מה תעשו ליום מועד וליום חג ה'. שאמרו לו כי חג ה' לנו וצריכין אנו לאסוף כל מה שיש לנו, תבואות הארץ והנשים לחול במחולות ולא ישאר דבר, הכל אתה צריך לשלוח, ואם אינך משלח תראה מה תעשה ליום חג ה': (בעל הטורים)

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי כֵן יְהוֹה עִמָּלְךָ כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת-טַפְּכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נִגְדָה פְּנִיכֶם:

אונקלוס וַאֲמַר לְהוֹן יְהִי כֵן מִימְרָא דִּי בְּסַעְדְּכוֹן פִּד אֲשַׁלַּח יְתְּכוֹן וְיַת טַפְלְכוֹן חֲזוֹ אַרְי בִּישָׂא דְאַתְוֹן סְבִירִין לְמַעְבַּד לְקַבֵּל אֲפִיכוֹן לְאַסְתְּחָרָא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לְהוֹן יְהִי כִדִּין מִימְרָא דִּי בְּסַעְדְּכוֹן כְּמָא דְאַפְטוֹר יְתְּכוֹן וְיַת טַפְלְכוֹן חֲמוֹן אַרוֹם לְתַקְלָא בִישָׂא הִיא לְכוֹן לְקַבֵּל אֲפִיכוֹן בְּאוֹרְחִכוֹן דִּתְהַלְכוֹן עַד זְמַן דִּי תִמְטוֹן לְבֵית אֶתְר מְשֻׁרוּיִיכוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י **כאשר אשלח אתכם וגו'.** אף כי (ז) אשלח גם את הלוא ואת הבקר כאשר אמרתם: ראו כי רעה נגד פניכם. כתרגומו. ומדרש אגדה שמעתי, כוכב אחד יש ששמו רעה, אמר להם פרעה, רואה אני באיטוגנינות שלי אותו כוכב עולה לקראתכם במדבר, והוא סימן דם והריגה, וכשחטאו ישראל בעגל וזקק הקב"ה להרגם, אמר משה בתפלתו, למה יאמרו מלכיים לאמר ברעה הוֹלִיאֵם (שמות לז, יב.), זו היא שאמר להם ראו כי רעה נגד פניכם, מיד וינחם ה' על הרעה, והפך את הדם לדם מילה שמל יהושע אותם, וזה שנאמר היום גלותי את חרפת מלכיים מעליכם (יהושע ה, ט.), שהיו אומרים לכם דם אנו רואין עליכם במדבר: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) פ'י שאלון ובקר היו חשובין בעיני פרעה יותר מטפס דהא בסמוך אחר מכת חושך אמר רק לאנכם ובקרכם יולג גם טפכם ילך עמכם משמע אע"פ שרצה שילכו עמהם טפס מ"מ לא רצה שילכו עמהם לאנכם ובקרם וא"כ ה"פ דקרא ויאמר אליהם אתם אמרתם לשלח טפכם ולאנכ' ובקרכם יהי כן ה' עמכ' כאשר אשלח אתכ' ואת טפכ' מכ"ס ששלח גם את הלוא וכו' ואף כי היינו כמ"ס צפרקת וילך אף כי אחרי מותי (ויש עוד נ"ל ע' בקל"מ): (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויאמר יהי כן ה'.** שאתם אומרים עמכם: וטעם **ראו כי רעה נגד פניכם.** כי הרעה קרובה מכם ונגד פניכם היא. ועם זה הטעם דבק. כי אותה אתם מבקשים כי דין שאעשה ככה. ועתה חשב פרעה שהם רוצים לברוח. ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה שישבו עוד שיכזב. רק אמר שירחיקו דרך שלשת ימים. ודעת המצריים היתה שישבו על כן השאילום. ובעבור דבר אחר שאילו נתן להם פרעה רשות ללכת ולא ישבו. לא היה רודף אחריהם. והשם צוה לעשות כן עד שירדוף אחריהם. ויטבע. והנה. זה מפורש וישבו ויחנו לפני פי החירות. ואין להרהר אחרי מעשי השם שהכל עשה בחכמה אע"פ שהיא נעלמה מעיני החכמים. והנה בדברי דוד כשמעך את קול הצעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא ה' לפניך להכות במחנה פלשתים: (אבן עזרא)

הרמב"ן (י~יא) **כי רעה נגד פניכם.** כתרגומו. זה לשון רש"י. ומה טוב היה שיפרשהו אלינו, והנוסחאות מן התרגום מתחלפות בו, יש שכתוב בהן ארי בישא דאתון סבירין למעבד לקבל אפיכון אסתחרת. ונראה לזאת הנוסחא שרצה אונקלוס לפרש הרעה שאתם חושבים לעשות ישבה **נגד פניכם** להעיד בכם

שאתם רוצים לברוח, כלשון והושיבו שנים אנשים בני בליעל נגדו ויעדוהו לאמר (מ"א כא י). והוא כלשון וישבו לאכל לחם (בראשית לו כח), ואסתחרו. קום נא שבה (שם כז יט), אסתחר. ויש נוסחאות כתוב בהן לקביל אפיכון לאיסתחרא, יאמר הנה הרעה הזאת מזומנת לשוב לנגד פניכם, כי עליכם תחזור, מלשון ולא תשוב נחלה (במדבר לו ז), לא תסתחר:

וזה כמדרש חכמים שאמרו באלה שמות רבה (יג ה) דרך הבחורים והזקנים לזבוח, שמא הקטנים והטף, מי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח, ראו כי **אותה שאתם מבקשים לעשות**, שיש בדעתכם לברוח, היא תשוב נגד פניכם שלא תצאו מכאן. כלומר מדה כנגד מדה. ועוד מצאתי בו נוסחא אחרת לית קביל אפיכון לאסתחרא, יאמר אין בהכרת פניכם להסב הרעה אשר בלבבכם, כי הכרת פניכם ענתה בכם. ודרך הפשט דעו כי **רעה נגד פניכם**, עומדת וקרובה לבא עליכם מאתי, כי אגמול אתכם רעה בראותי שאתם חפצים לברוח: (הרמב"ן)

בעל הטורים **רעה נגד פניכם**. ס"ת הדם שראה כוכב של דם עולה לקראתם: (בעל הטורים)

ספורנו **כאשר אשלח אתכם ואת טפכם**. כל שכן המקנה: **ראו כי רעה נגד פניכם**. ראו כי אתם הולכים בעסקכם זה אל הרע לכם ותמצאוהו, כענין הולך למות רגליה יורדות מות וכדבריהם ז"ל והם רצים לבאר שחת: (ספורנו)

כלי יקר **ויאמר אלהים יהי כן ה' עמכם וגו'**. אתם אומרים לצרף את ה' אליכם כשאשלח אתכם ואת טפכם, כי אתכם לעבודת ה' וטפכם לשמחתכם כדי שיהיה ה' מצורף עמכם, ע"כ אני אומר יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם, כי אין רצוני לשלח הטף עמכם ואז לא יהיה גם ה' עמכם, כי אין נכון לשתף שם שמים עם דבר אחר, ראו כי רעה נגד פניכם הרי אתם הולכים לזבוח כדי לבטל הוראת הכוכב ששמו רעה ודי לכם בזה שתנצלו מן הרעה, ותבקשו עוד שובע שמחות לברוח מן הקצה אל הקצה אין זה דבר נכון, לא כן לכו נא הגברים ועבדו את ה' כי אותה דהיינו השמחה אתם מבקשים, אני אומר שאתם מבקשים השמחה ובודים אותה מלבכם ומפי עליון לא תצא, אלא אתם מבקשים מלבבכם שמחה זו, שהרי אמרתם תחילה בשם ה' ויחוגו לי במדבר לי משמע לשמי לבד לי ולא לכם, ואיך אמרתם בשם ה' כי חג ה' לנו, כי לא איש אל ויתנחם, אלא ודאי שאתם מבקשים זה מלבבכם, על כן נתמלא פרעה עליהם חימה לפיכך ויגרש אותם מאת פני פרעה

ומה שנאמר **בנערינו ובזקנינו בצאנינו ובבקרנו**. משמע שעשו את עצמם טפילה אל כולם מדלא קאמרו ילכו עמנו, ופרעה אמר גם טפכם ילך עמכם משמע שהטף טפל להם יתבאר בסמוך בע"ה.

ראו כי רעה נגד פניכם וגו'. לפי שאחז"ל (שבת קנו.) האי מאן דנולד במזל מאדים להוי גברא אשד דמא מאי תקנתיה להוי טבחא או אומנא, וטעמו של דבר לפי שאין הקב"ה משדד המערכה מכל וכל כ"א זה הדבר אשר יעשה ה' ליראי ה' וחושבי שמו שבזמן שיש במערכה הוראת איזה דבר רע אזי הקב"ה מסבב פני המערכה אל דבר אחר בדומה לו, באופן ששומר מצוה לא ידע דבר רע. ומשפט המערכה יתקיים על כל פנים.

ועל זה הדרך, מצינו (מ"ק ט:) זיל גביהו דלברכוך אמרי ליה יהי רעוא דתזרע ולא

תחצד כו' ליחרב ביתך כו' א"ל הני כולהו ברכתא נינהו כו', ומקשים על זה למה ברכו במשלים וחידות היו להם לברכם במראה ולא בחידות, אלא לפי שראה משפט המערכה מורה על תזרע ולא תחצד ורצה להפכו לברכה באופן שתתקיים משפט המערכה והוא לא ליהוי נזוק, כך בצאת ישראל ממצרים ראה פרעה באצטגנינות שלו כי כוכב מאדים ששמו רעה עולה כנגדם המורה על שפיכת דם, והוראת הכוכב ההוא לא יתוקן כ"א ע"י מוהלא או טבחא ושניהם כאחד טובים, לפי שיש ספק אם כוכב זה מורה על הריגה ממש, או על פצע וחבורה לבד, או על שניהם כאחד, על כן לתיקון ספק זה צריך לשניהם להיות מוהלא וטבחא, ועל כן מסר ה' לישראל שני מצות, דם פסח, ודם מילה, לפי שרצה להצילם ממשפט המערכה ולהסב פני הוראתו של המזל ההוא על טבחא ומוהלא, טבחא זביחת דם פסח, ומוהלא היינו דם מילה, רמז לדבר כי רעה עולה למספר ערלה, ונצטוו על שניהם להנצל מהריגה ממש ומפצע וחבורה. ואמר פרעה רואה אני שכוכב ששמו רעה עולה לקראתכם ולקראת כל העולים ממצרים בין אנשים בין נשים וטף, וא"כ במה תתקנו שני הוראות המערכה בשלמא האנשים יתקנו ע"י דם פסח ומילה, אבל נשים וטף במה יתקנו כי הנשים אינן במילה והטף אין דרכם לזבוח, לפיכך לכו נא הגברים ועבדו את ה' כי אותה אתם מבקשים לתקן הוראת הכוכב, שהרי כבר אמרתם פן יפגענו בדבר או בחרב, וזה טעם על ונזבחה לה' אלהינו דווקא, לא על ההליכה כדי שלא יאמר פרעה תלכו לעבוד איזו עבודה בלא זביחה כדי שישאר מקנה שלכם פה, ע"כ אמר משה ונזבחה כדי שלא יפגע ההולכים בדבר או בחרב מצד הוראת הכוכב, וע"כ הזכיר לשון פגיעה המורה על ההולכים על כל פנים, וא"כ פיד ענה בדך שאתם צריכים לתקן פני הוראת המערכה המורה על דבר וחרב, וזה לא יתוקן כ"א ע"י הגברים ובהכרח ישארו נשים וטף ועמנו. (כלי יקר)

[יא] לֹא כֵן לְכוּ-גַּא הַגְּבֵרִים וְעַבְדוּ אֶת-יְהוָה כִּי אַתֶּם מְבַקְשִׁים וַיִּגְרַשׁ אֹתָם מֵאֶת מֵאֶת פְּנֵי פְרַעֲהַ: (ס)

אונקלוס לֹא כֵן אֶזְיִלוּ כְעֹן גְּבֵרִיא וּפְלָחוּ קְדָם יְיָ אֶרִי יְתֵה אֶתוֹן בְּעֹן וְתִרִיד יְתֵהוֹן מִן קְדָם פְּרַעֲהַ: [ס] (אונקלוס)

יונתן לֹא כְמָא דְאֶתוֹן סְבָרִין אֶלְהוֹן אִיזִילוּ פְדוֹן גּוּבְרִיא וּפְלָחוּ קְדָם יְיָ אֶרִים יְתֵה אֶתוֹן בְּעֹן וְתִרִיד יְתֵהוֹן מְלוֹת אֶפִי פְרַעֲהַ: (תרגום יונתן)

רש"י לֹא כֵן. כִּאֲשֶׁר אִמְרַתֶּם לְהוֹלִיךְ הַטֹּף עִמָּכֶם, אֲלֹא לְכוּ הַגְּבֵרִים וְעַבְדוּ אֶת ה': כִּי אֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְשִׁים. (אֹתָהּ (ח) עַבְדוּהָ) בְּקַשְׁתֶּם עַד הַנְּהַ, (ט) נִזְבַּחַהּ לְאַלְהֵינוּ, וְאִין דְּכַד הַטֹּף לְזַבְחָהּ: וַיִּגְרַשׁ אֹתָם. הָרִי זֶה לְשׁוֹן הָרֵא, (י) וְלֹא פִירַשׁ מִי הַמְּגֵרַשׁ: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) (מהרש"ל) פִּי' הַעֲבֹדָה דֹּא"ל שְׂאִמְרֵי אֹתָהּ עַל הַאֲנָשִׁים דֹּא"כ הִל"ל אֹתָם כּו': (ט) דֹּא"ל אֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְשִׁים עֲכָשִׁיו שְׁהָרִי בְּקַשׁוֹ גַם הַטֹּף וְהַלְאֹן וְהַבְּקָר: (י) דֹּא"ל פְּרַעֲהַ עֲלָמוֹ גֵּרַשׁ אֹתָם דֹּא"כ מֵאִי זֶה דְּכַתִּיב מֵאֵת פְּנֵי פְרַעֲהַ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא כן לנו נא הגברים. מלת גבר בכל המקרא הם הזכרים ולא כן מלת אדם: כי אותה אתם מבקשים. על הרעה הנזכרת למעלה: (אבן עזרא)

יב {יב} ויאמר יהוה אל-משה נטה ידך על-ארץ מצרים בארבה ויעל על-ארץ מצרים ויאכל את-כל-עשב הארץ את כל-אשר השאיר הברד:

אונקלוס ואמר יי למשה ארים ידך על ארעא דמצרים וייתי גובא ויסק על ארעא דמצרים ויכול ית כל עסבא דארעא ית כל די אשאר ברדא: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה ארים ית ידך על ארעא דמצרים בדיל גובא ויסק על ארעא דמצרים וישיצי ית כל עיסבא דארעא ית כל מה די שייר ברדא: (תרגום יונתן)

רש"י בארבה. כצביל מכת הארבה: (רש"י)

אבן עזרא בארבה. אמר רבי משה הכהן כי טעם בארבה שארבה שם במטה. ואין זה נכון. רק הטעם בארבה בעבור שיבא: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויאכל. ה' במס'. ויאכל את כל עשב. יקום אבי ויאכל. קראן לו ויאכל לחם. ויאכל לחם גבי נביא השקר שהחזיר לאיש האלהים אשר בא מיהודה. ויאכל פרי מגדיו מלמד שהארבה אכל כל פרי המגדים, ויתרו שהיה באותו עצה ובשביל שברח והאכיל למשה ניצל הימנה וכן הנביא השקר בשביל שהאכיל לאיש האלהים זכה שדבר עמו השם, וכן עשו בשביל שבא להאכיל את אביו זכה ונתברך: (בעל הטורים)

אור החיים בארבה. אולי שיקשור ארבה אחד במטהו או אפשר שיזכיר שם הארבה בנטותו את ידו לסיי כי נטית ידו הוא בשביל ארבה: (אור החיים)

ספורנו על ארץ מצרים בארבה. בצד הארבה, והוא הדרומי, כמו מצוה לארבה שיבא, כענין ונשא נס לגוים ושרק לו מקצה הארץ, והנה מהרה קל יבא: (ספורנו)

יג ויט משה את-מטהו על-ארץ מצרים ויהוה נהג רוח קדים בארץ כל-היום ההוא וכל-הלילה הבקר הוה ורוח הקדים נשא את-הארבה:

אונקלוס וארים משה ית חטרה על ארעא דמצרים ויי דבר רוח קדומא בארעא כל יומא ההוא וכל ליליא צפרא הוה ורוח קדומא נטל ית גובא: (אונקלוס)

יונתן וארים משה ית חוטריה על ארעא דמצרים ויי דבר רוח קידומא בארעא כל יומא ההוא וכל ליליא צפרא הוה ורוח קידומא נטל ית גובא: (תרגום יונתן)

רש"י ורוח הקדים. רוח מזרחית נשא את הארבה, לפי שבא כנגדו, שמלכים בדרומית מערבית היתה, כמו שמפורש במקום אחר: (רש"י)

אבן עזרא קדים. שם התאר. כי קדמה מזרחה שם. ונקרא קדים בעבור שהוא נקדם בפאות כי משם תחל השמש לזרוח. ע"כ נקרא מערב אחר. כמו הן קדם אהלוד ואיננו ואחר ולא אבין לו: **נשא את הארבה**. ממקומו והניחו בכל ממלכות מצרים: (אבן עזרא)

[יד] וַיַּעַל הָאֲרָבָה עַל כָּל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיָּנַח בְּכָל גְבוּל מִצְרַיִם כַּבֵּד מְאֹד לְפָנָיו לֹא-הָיָה כֵן אֲרָבָה כָּמֹהוּ וְאֶחָרָיו לֹא יְהִי כֵן: (אבן עזרא)

אונקלוס וסליק גובא על כל ארעא דמצרים ושקרא בכל תחום מצרים תקיף לתדא קדמוהי לא הנה כן גובא דכנותה ובתרוהי לא יהי כן: (אונקלוס)

יונתן וסליק גובא על כל ארעא דמצרים ושקרא בכל תחום מצרים תקיף לתדא קדמוי לא הנה כדין קשין גובא דכנותיה ובתרוי לא עתיד דיהי כן: (תרגום יונתן)

רש"י ואחריו לא יהיה כן. ואלו שהיה בימי יואל, שנאמר כמוהו לא נהיה מן העולם (יואל ב, ג), למדנו שהיה כזו משל משה, (כי של יואל היה) ע"י מינין הרבה, שהיו יחד ארבה, ילק, חסיל, גזם, אבל של משה לא היה אלא של מין אחד, (כ"ג רא"ם יע"ט) וכמוהו לא היה ולא יהיה: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) (נח"י) הרמב"ן והרא"ם האריכו בכוונת הרב ואני אומר יגיד עליו רעו וז"ל הרב בס' יואל אבל מין ארבה לבדו לא היה כמו אותו של מלכים ע"כ משמע כדברי הרא"ם שהארבה של משה היה גדול מהארבה של יואל ושל יואל גדול משל משה בריבוי המינים עכ"ל ויש מקשין אפירוסו דגבי משה היה ג"כ ג' מינים כדכתיב בתהלים ע"ח ארבה חסיל וילק והאריכו בזה אבל נראה שסבר הרב דמין הארבה יש לו שמות הרבה ונקרא גם חסיל וילק וכו' ולד קראם בתהלים כן] **ליפות המליכה כמו ויהרוג בצרד גפנס וסקמותם בחנמל וכן דבר ורשפים** וזהו הכרח ביואל הוא כדי שלא תקשה הפסוק ואחריו לא יהיה כן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויעל. אמר ואחריו לא יהיה כן נכתב על פי הנבואה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואחריו לא יהיה כן. הכתוב מודיע אותנו מדרך הנבואה שאחריו לא יהיה כן. וכתב רש"י ואותו שהיה בימי יואל שנאמר בו כמוהו לא נהיה מן העולם (יואל ב, ב), למדנו שהיו גדול משל משה, אותו של יואל היה על ידי מינים הרבה שהיה יחד ארבה וחסיל וילק וגזם, אבל של משה שלא היה אלא מין אחד, וכמוהו לא היה ולא יהיה. וקשה עלי מאמר הרב, שהרי כתוב (תהלים עח מו) ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה, וכתוב (שם קה לד) אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר. ואולי יאמר הרב שהיה מין הארבה של משה גדול משל יואל, ושאר המינים של יואל גדולים משל משה. ואלה דברים בטלים. **אבל בכל גבול מצרים נמשך, לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן שם**. ויתכן כי בעבור היות ארץ מצרים לחה מאד ביאור, לא היה שם ארבה גדול, כי דרכו לבא בשני עצירת המטר, וכאשר הוא מוזכר ביואל (א כ):

וכתב רבינו חננאל בפירוש התורה שלו מעת עתרת משה רבינו ועד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל מצרים, ואם יפול בארץ ישראל ויבא ויכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל יבול הארץ כלום עד עכשיו, ואומרים כי זה כבר ידוע הוא לכל, בא וראה, כי בצפרדע אמר (לעיל ח ה) רק ביאור תשארנה, ולפיכך נשאר אלתימס"ח עד עכשיו, אבל בארבה כתיב לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים, ועל זה נאמר (תהלים קה ב) שיחו בכל נפלאותיו. עד כאן לשון הרב:

ודעתי בפשט הכתוב, כי בעבור שמכת הארבה רגילה לבא לפעמים בכל הדורות, ועוד שבאה זאת כדרך המקרים כי רוח הקדים נשאו, בעבור זה אמר כי היה גדול מאד מכל אשר נהיה במקרה העולם, כי לפניו ואחריו איננו בא כמוהו, ובגדלו ידעו כי מכת אלהים היא שאין רגילות לבא כן באחד הזמנים, וגם אותו של יואל מכה מאת אלהים: (הרמב"ן)

בעל הטורים וינח. ב' במסורה וינח בכל גבול מצרים וינח ביום השביעי מלמד שנח הארבה בשבת. ד"א רמז להא דאיתא בתענית מתריעין ומתענין על הארבה בחול אבל לא בשבת וזהו שאמר וינח בכל גבול מצרים אפילו אם נח הארבה בכל הגבול אעפ"כ וינח ביום השביעי: (בעל הטורים)

דעת זקנים ואחריו. פירש"י וביואל כתיב וכמוהו לא הי' לפניו שהיו ממינין הרבה וקשיא שהרי בספר תהלים קא חשיב על מכת ארבה מצרים ילק וחסיל. י"ל דמ"מ לא היו כל כך מינים כמו ביואל אי נמי בימי משה באו כל המינים ביחד והא דקאמר ואחריו לא יהיה כן היינו בבת אחת אבל בימי יואל בא זה אחר זה כדכתיב יתר הגזם אכל הארבה. והא דכתיב וכמוהו לא היה לפניו מגזם לחודיה לא היה לעולם כמו שבא בימי יואל וכן מארבה לחודיה וכן מילק לחודיה: (דעת זקנים)

[טו] וְיִלָּסְ אֶת-עֵינַי כָּל-הָאָרֶץ וְתַחֲשֶׁה הָאָרֶץ וְיֵאָכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאֵת כָּל-פְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבְּרָד וְלֹא-נוֹתַר כָּל-יֵרֶק בְּעֵץ וּבְעֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס וְחָפָא יָת עֵינַי שְׁמַשָּׂא דְכָל אֶרְעָא וְחִשׁוּכְתָא אֶרְעָא וְאָכַל יָת כָּל עֵסְבָא דְאֶרְעָא וְיָת כָּל פְּרִי אֵילָנָא דִּי אֶשְׂאֵר בְּרִדָּא וְלֹא אֶשְׂתַּיִר כָּל יְרוּקָא בְּאֵילָנָא וּבְעֵסְבָא דְחַקְלָא בְּכָל אֶרְעָא דְמִצְרָיִם: (אונקלוס)

יונתן וְחָפָא יָת חֲזוּנָא דְכָל אֶרְעָא עַד דִּי חִשׁוּכְתָא אֶרְעָא וְיִשְׂיָצִי יָת כָּל עֵיִסְבָּא דְאֶרְעָא וְיָת כָּל פְּרִי אֵילָנָא דִּי שְׂיִיר בְּרִדָּא וְלֹא אֶשְׂתַּיִר כָּל יְרוּקָא בְּאֵילָנָא וּבְעֵיִסְבָּא דְחַקְלָא בְּכָל אֶרְעָא דְמִצְרָיִם: (תרגום יונתן)

רש"י כל ירק. עלה ירוק, (ב) וירדור"א בלע"ז: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) דק"ל והא אין שייך גבי עץ לשון ירק דהא כתיב כירק עשב ועשב השדה נקראים ירקות ומפרש עלה ירוק וע"ז מביא וירדור"א בלע"ז כלו' כמו בלעז קורין לירק וירדור"א כמו שקורין לעלה ירוק כ"ה בלה"ק: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויכס. טעם ותחשך הארץ כי הארבה הבדיל בין השמש ובין הארץ כי לעולם הארץ חשך היא: (אבן עזרא)

בעל הטורים בעץ. ב' במסו' הכא ולא נותר כל ירק בעץ, ואידך ונערים בעץ כשלו. בשביל הנערים שלא רצה לשלוח, שאמר וכי דרך הטף לזבוח כשל בעץ, שלא נותר כל ירק בעץ:, (בעל הטורים)

[טז] וימַהַר פְּרַעַה לְקַרְא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חֲטֵאתִי לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם:

אונקלוס ואוחי פְּרַעַה לְמִקְרִי לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַאֲמַר חֲבִית קָדֶם יִי אֶלְהִיכֹן וּלְכֹן: (אונקלוס)

יונתן ואוחי פְּרַעַה וַיִּשְׁדַּר פּוֹלִין לְמִקְרִי לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַאֲמַר חֲבִית קָדֶם יִי אֶלְהִיכֹן וּלְכֹן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וימהר פְּרַעַה לְקַרְא. על יד שלוחיו. והוסיף לומר להם חטאתי בעבור שגרש אותם בקלון מאת פניו: (אבן עזרא)

ספורנו וימהר פְּרַעַה. בטרם יאכל הארבה את שרשי החטה והכסמת ושאר העשבים: (ספורנו)

[יז] ועתה שָׂא נָא חֲטֵאתִי אֲךָ הַפֶּעַם וְהַעֲתִירוּ לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וַיִּסַּר מֵעַלֵי רַק אֶת-הַמּוֹת הַזֶּה:

אונקלוס וכען שְׂבֹק פְּעֹן לְחוּבֵי בְרַם זְמַנָּא קָדָא וְצִלוּ קָדֶם יִי אֶלְהִיכֹן וַיִּעֲדֵי מִנִּי לְחוּד יָת מוֹתָא קָדִין: (אונקלוס)

יונתן וכדון שְׂבֹק פְּדוֹן חוּבֵי לְחוּד זְמַנָּא קָדָא וְצִלוּ קָדֶם יִי וַיִּעֲדֵי מִנִּי לְחוּד יָת מוֹתָא קָדִין: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ועתה שָׂא נָא. מלת שא נא אפרשנה בפרשת כי תשא. וטעם אֶךָ הַפֶּעַם. כי לא אחטא עוד למרוד פי השם. ובעבור שהיה כעום משה לא אמר לו שישלח העם. ויצא מחוץ לעיר כמשפטו ויעתר: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם שָׂא נָא חֲטֵאתִי. דרך כבוד למשה, כי הוא אלהים לפרעה (לעיל ז א) וגדול מאד בארץ מצרים (להלן יא ג). וְהַעֲתִירוּ אֵל ה' אֱלֹהֵיכֶם, לשניהם, כי כן יאמר פרעה בכל פעם דרך מוסר, כי יודע פרעה כי משה הוא המעֲתִיר, כי כן אמר לו למתי אעֲתִיר לך (לעיל ח ח), והעֲתִירֵנִי אֵל ה' (שם כה), אפרוש את כפי אל ה' (שם ט כט), כי לא ידבר משה בזה לשון רבים, שלא יוציא שקר מפיו: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויסר. ג' י. במסורה דין ואידך ויסר הצפרדעים, ייסר מעלינו את הנחש, מלמד שעם הצפרדעים ועם הארבה היו נחשים והיו ממיתים בהם ע"כ

אמר ויסר מעלי רק את המות הזה: (בעל הטורים)

כלי יקר ועתה שא נא חטאתי וגו'. לפי שאמר פרעה חטאתי לה' אלהיכם ולכם, הקדים החטא לה' לפי שהוא גדול מנשוא יותר מן החטא שחטא למשה ואהרן, אבל מכל מקום הקב"ה נושא עון ומרבה לסלוח יותר מן בשר ודם, לפיכך בקש ממנו תחילה ואח"כ מן השי"ת, כי אמר שאם משה ימחול לו תחילה אז יהיה הוא הסרסור בינו לבין אלהים, ומ"מ לא ירע בעיני ה' על אשר איחר לבקש ממנו תחילה כי הקב"ה רב חסד ועמו ית' הסליחה, ועוד שידע ה' כי פרעה צריך לסרסור. לכך נאמר ועתה שא נא חטאתי. ר"ל עתה תיכף שא נא חטאתי ואח"כ העתירו בעדי אל ה' אלהיכם. ומ"ש שא נא ולא אמר שאו נא, כי אולי לפי שמשה נתגדל בביתו של פרעה ידע בו פרעה כי הוא איש עניו מאוד ושרי ומחיל לכל מאן דמצער ליה ע"כ חשב שאין צורך לבקש מחילה כ"א מאהרן שלא ידע פרעה מה טיבו.

ומ"ש ויסר מעלי רק את המות הזה, י"א שבקש שלא יסיר כ"א החיים כי המה מזיקים וממיתים אבל לא המלוחים שכבר מתו כי אינן ממיתים ומזיקים, והקב"ה לא נעתר לו בזה ושלח אף המלוחים. (כלי יקר)

יח ויצא מעם פרעה ויעתר אל-יהוה:

אונקלוס ונפק מלנת פרעה וצלי קדם יי: (אונקלוס)

יונתן ונפק מלנת פרעה וצלי קדם יי: (תרגום יונתן)

יט ויהפך יהוה רוח-ים חזק מאד וישא את-הארבה ויתקעהו ימה סוף לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים:

אונקלוס והפך יי רוחא מערבא תקיף לחדא ונטל ית גובא ורמהי לימא דסוף לא אשתאר גובא חד בכל תחום מצרים: (אונקלוס)

יונתן והפך יי ית רוחא ממערבא תקיף לחדא ונטל ית גובא וטלקיה לימא דסוף לא אשתנייר גובא חד בכל תחום מצרים ואפילו מה דמלחון במנניא לצרוך מיכלהון נשא הינון רוח מערבא ואזלו: (תרגום יונתן)

כ"י רוח ים. רוח מערבי: ימה סוף. אומר אני, שים סוף היה מקלתו במערב כנגד כל רוח דרומית, וגם במזרח של ארץ ישראל, לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו, וכן מצינו לענין תחומין שהוא פונה לכל מזרח, שנאמר מים סוף ועד ים פלשתים (שמות כג, לא), ממזרח למערב, שים פלשתים במערב היה, שנאמר בפלשתים יושבי חבל הים גוי כרתים (פסיה ב, ה): לא נשאר ארבה אחד. אף המלוחים (מ) שמלחו מהם (שמור"ר יג, ו): (כ"י)

כ"ג ר"ל מדכתיב לעיל וישא את הארבה לל"ל עוד לא נשאר ארבה

א' וגו' וגזי ערוז לא הולכך הקרא לגלות שאף המלוחים לא נשארנו כיון שהם חיות טורפים בולחי לא היו לדין אותן מפחד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהפך ה' רוח ים. נקרא מערב ים בלשון הקדש בעבור הים הגדול היוצא מספרד ועובר על ארץ מצרים אל ארץ ישראל. והוא לפאת מערב. ואינו ים אוקינוס. כי ישראל לא ירשו כל כך. ונקרא ים ספרד הים הגדול בעבור שרחבו ג' מאות פרסאות ושאר הימים שבארץ ישראל כים, סוף. וים כנרת. וים המלח. אין בהם שיהי' רחב שלשים פרסה: (אבן עזרא)

[כ] וַיִּחַזְקוּ יְהוָה אֶת-לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁלַח אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (פ)

אונקלוס וַאֲתַקְפוּ יְיָ יְת לְבָא דְפְרָעָה וְלֹא שְׁלַח יְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [פ] (אונקלוס)

יונתן ויתקפו יי' ית יצרא דליבא דפרעה ולא פטר ית בני ישראל: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויחזקו. על דרך שאמרו חז"ל בא ליטמא פותחין לו: (אבן עזרא)

[כא] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה נִטָּה יְדָךְ עַל-הַשָּׁמַיִם וַיְהִי חֹשֶׁךְ עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם: וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֲרִים יְדָךְ עַל צִית שְׁמַיָא וַיְהִי חֹשׁוֹכָא עַל אֶרְעָא דְמִצְרָיִם: בְּתַר דִּיעָדִי קַבֵּל לִילְיָא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֲרִים יְת יְדָךְ עַל צִית שְׁמַיָא וַיְהִי חֹשׁוֹכָא עַל אֶרְעָא דְמִצְרָיִם: בְּקָרִיצְתָא וַיְעָדִי בְּקַדְמֵתָא חֹשׁוֹךְ לִילְיָא: (תרגום יונתן)

רש"י וימש חשך. ויחשיך עליהם חשך יותר (ו) מחשכו של לילה, וחשך של לילה אימיה ויחשיך עוד: וימש. כמו ויאמש. (ב) יש לנו תיבות הרבה חסרות אל"ף, לפי שאין הברת האלף נכרת כל כך אין הכתוב מקפיד על חסרונה, כגון ולא יהל שם ערבי (ישעי' יג, כ.) כמו לא יאהל לא יטה אהלו. וכן ותזרני חיל (שמואל-ב כב, מ.) כמו ותאזרני. ואונקלוס תרגם לשון הסרה, כמו לא ימיש בתר דיעדי קבל ליליא, (ע) כשיגיע סמוך לאור היום. אבל אין הדבור מיושב על הוי"ו של וימש, לפי שהוא כתוב אחר ויהי חשך. ומדרש אגדה פותרו, לשון ממשש בלהרים (דברים כח, כט.) שהיה כפול ומכופל ועב עד שהיה בו ממש: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) פירוש וימש חושך משמע שאותו אמש הי' כאן ובקרא משמע שהיתה מכה מחודשת בחושך ולא של לילה ועז"פ יותר וכו': (ב) ר"ל כמו אמש דהיינו לילה דעל יום שעבר אומרים אתמול ועל לילה שעברה אומרים אמש: (ע) פירוש אחר שהסיר חושך של לילה והתחיל היום באותו זמן התחיל אותו חושך:

אבן עזרא ויאמר. מדרך הטברא כי המטה היה בידו אף על פי שאיננו כתוב: **וימש חשך.** אמר יפת כי וימש חשך כמו וימיש. והטעם כי ימיש כל חשך שהיה להם ידוע. ויבא אחר עב ממנו. וי"א כי הוא חסר אל"ף ומלת אמש בלשון הקודש הלילה שעבר. כמו אמש אמר אלי. ובלשון ערבי אמ"ם כי השי"ן יתחלף בסמ"ך ברוב המלות. כמו שמש שמ"ס. והנה אין טעם לפירושם. ולפי דעתי כי וימש מגזירת ימשש. ואין טענה בעבור שהוא מפעלי הכפל. כי כמוהו בזה הענין ידיהם ולא ימישון. ושב על מצרים כי מצרים לשון יחיד. כמו ויאמר מצרים אנוסה. והנה הטעם שימששו בידם החשך שכל כך יהיה עב כי האור של אש לא ידלק ולא הנר והעד לא ראו איש את אחיו. לא באור היום ולא באור הנרות: (אבן עזרא)

ספורנו נטה ידך על השמים. על אותו החלק מהאוויר הנקרא שמים, כמבואר בפרשת בראשית: **וימש חושך.** ויסיר את החשך הטבעי של לילה. כי אמנם חשך הלילה הוא אויר מוכן לקבל האור, והוא חשך בהעדר האור בלבד. אמנם זה החשך יהיה אויר בלתי מוכן לקבל האור לרוב עביו, ולא יפול עליו העדד האור בהיותו בלתי מוכן אליו, ולפיכך לא ראו איש את אחיו כי לא הספיק לזה אור נר ואבוקה: (ספורנו)

כלי יקר וימש חשך. לשון הסרה, יען כי מטבע הבריאה שכל אדם יש לו יום אף לילה, מה עשה הקב"ה הסיר חשכת סתם לילה מן גבול ישראל ונתן אותו על ארץ מצרים, ועל כן היה למצרים חושך כפול, ובסבה זו גם ביום רשעים בחשך ידמו כי לא היה לו זמן לשמש כי אם ביום שהרי הלילה בלאו הכי אפילה, ובסבה זו היה לבני ישראל אור במושבותם גם בלילה, רמז לדבר ולכל בני ישראל היה ד' תיבות אלו סופם אותיות לילה, ואח"כ כתיב אור במושבותם כאילו אמר שגם לילה היה אור לישראל, כמ"ש (תהלים קל"ט) ולילה אור בעדני. וזה"ש רש"י שהחשך היה כפול היינו כמדת יום ולילה.

ומה שמקשה רש"י למה הביא עליהם חשך ולא הקשה רש"י כן בכל המכות, לפי שבכל המכות אלו היה פרעה רוצה לשוב בתשובה בעוד המכה משמשת היה יכול, אבל כאן לא קמו איש מתחתיו כל גי' ימים ואף אם היה רוצה לשוב תוך גי' ימים לא היה יכול, ולמה תצא כזאת מלפניו ית', כי אע"פ שכבר הקשה ה' את לבו היינו לפי שהוא מעצמו הקשה לבבו בעוד שהיתה המכה משמשת ע"כ דין הוא להקשות לבבו אחר סור המכה, אבל במכת החשך אף אם היה רוצה לשוב בעוד שהמכה משמשת לא היה יכול, ולמה הביא ה' מכה זו למנוע ממנו דרך התשובה אלא משום רשעי ישראל וכו'. (כלי יקר)

[כב] וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַשָּׁמַיִם וַיְהִי חֹשֶׁךְ-אֲפֹלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים:

אונקלוס וַאֲרִים מֹשֶׁה יָת יָדָה עַל צִית שְׁמַיָא וְהָוָה חֲשׂוֹךְ קִבֵּל בְּכָל אֶרְעָא דְּמִצְרָיִם יוֹמִין: (אונקלוס)

יונתן וַאֲרִים מֹשֶׁה יָת יָדָה עַל צִית שְׁמַיָא וְהָוָה חֲשׂוֹךְ דְּקִבֵּיל בְּכָל אֶרְעָא דְּמִצְרָיִם יוֹנָתָן יוֹמִין: (תרגום)

הש"י ויהי חשך אפלה שלשת ימים וגו'. חשך של אופל שלא ראו איש את אחיו ג' ימים, ועוד שלשת ימים אחרים חשך מוכפל על זה, שלא קמו איש מתחתיו, יושב אין יכול לעמוד ועומד אין יכול לישב (שמו"ר יד, ג.). ולמה הביא עליהם חשך, (פ) שהיו בישראל באתו הדור רשעים, ולא היו רוצים לראות, ומתו בשלשת ימי אפלה, כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הם לוקין כמונו. ועוד, שחפשו ישראל וראו את כליהם, (ו) וכשיאלו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין בידינו כלום, אומר לו, אני ראיתו בביתך ובמקום פלוני הוא (סג): שלשת ימים. שלוש של ימים, (ה) טרציי"נא בלע"ז, וכן ז' ימים בכל מקום, שטיי"נא של ימים: (הש"י)

שפתי חכמים (פ) וא"ת הא צפרשת וארא פירש"י הטעם שבכל מכה ומכה בטכסיסי מלחמות וכו' בפסוק כי אם אינך משלח את עמי וגו' והוא בתנחומא וא"כ רש"י לא פליג עליו. וע"ק למה לא הקשה זה על הקרא וי"ל דק"ל ולמה הביא עליהם חושך אפילה כ"כ הא בזה הי' די במה שהביא עליהם חושך שלא ראו איש את אחיו ועז"פ שהיו וכו': (ו) (מהרש"ל) נ"ל שבתחלה הקשה רש"י למה הי' חושך ר"ל למה הי' משנה כך שבתחל' לא הי' חושך כ"כ כמו לבסוף ע"כ פי' שבתחלה לא הי' רוצה לשנות הטבע כ"כ משום שלא הי' צריך כ"א כדי שלא יראו במפלתן ובחושך כל דהו הי' די ולבסוף ג' ימים שמתו כולם והיו נקברים היה מביא עליהם חושך מאד כדי שלא יוכלו לעמוד כדי שילכו ישראל לבתייהם ויראו כליהם וא"ל למה הי' צריך לכל זה והא כתיב שהקם נתן חן העם בעיני מצרים שאפי' בעל כרחם השאילום די"ל דבזה נתן להם חן לפי שכשראו מצרים שהי' ביכולת בידם ליקח כל אשר להם בימי אפילה ולא היה מי שימחה בידם ולא לקחו בעבור זה היו נושאין חן בעיניהם והשאילום בעל כרחם: (ה) דק"ל למה לא כתיב שלשה ימים דשלשת בתי"ו משמע דביקות ועוד איך נופל הדביקות על ימים כי ימים לשון זכר ושלשת לשון נקבה ועז"פ וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויט. ולא ידעו שהיו ג' ימים אלא על פי ישראל שהיה להם אור. והנה בים אוקינוס יבא חשך עב שלא יוכל אדם להפריש בין יום ובין לילה ויעמוד זה לפעמים חמשה ימים ואני הייתי שם פעמים רבות: (אבן עזרא)

אור החיים ויט משה את ידו. צל"ד למה במכת הארבה הסמוכה לה הגם שאמר אליו ה' נטה ירך אמר הכתוב ויט מה את מטהו וגו' וגם בכל המכות לא היתה מכה שהזכיר בה נטית יד אלא מטה ובמכה זו אמר את ידו. ואולי שיתכוין ע"פ דבריהם ז"ל (שמו"ר פי"ז) כי חושך של מצרים היה מאותו חושך דכתיב תהלים י"ח ישת חושך סתרו אשר ע"כ לא נהג מנהג מיעוט דרך כבוד לנטות מטהו כלפי מעלה:

גם ליש מרבתינו שאמרו (שמו"ר שם) שחושך זה היה מגינהם אולי כי שניהם

נתכוונו אל האמת כי ב' מיני חושך היו אחד שמש בג' ימים שלא ראו וגו' וא' שמש בג' ימים אחדים שלא קמו וגו': (אור החיים)

[כג] לא-ראו איש את-אחיו ולא-קמו איש מתחתיו שלשת ימים ולכל-בני ישראל תהי אור במושבבתם:

אונקלוס לא חזו אנש ית אחוהי ולא קמו אנש מתחתוהי תלתא יומין ולכל בני ישראל תהי אור במושבבתם: (אונקלוס)

יונתן לא חמון גבר ית אחוי ולא קמון מאתריה תלתא יומין ולכל בני ישראל תהי אור במושבבתם די ביניהון דמיתו וזפאנא למעסוק במצותא במושבבתם: (תרגום)

אבן עזרא ולא קמו איש מתחתיו. מביתו. כמו שבו איש תחתיו. כי אנה ילכו בלא אור: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו. כי לא היה חושך הזה אפיסת אור השמש שבא שמשם והיה כמו לילה, אבל היה חשך אפלה, כלומר איד עב מאד שירד מן השמים, כי על כן אמר (בפסוק כא) נטה את ידך על השמים, להוריד משם חשכה גדולה נופלת עליהם. והיתה מכבה כל נר, כאשר בכל החפירות העמוקות ובכל מקומות החשך העצום לא יתקיים הנר, וכן העוברים בהרי חשך לא יעמד להם שם הנר ולא האש כלל, ועל כן לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו, ואלמלא כן היו משתמשין בנרות, וזהו שאמר הכתוב שלח חושך ויחשך (תהלים קה כח), כי היה שלוח חשך, לא אפיסת אור היום בלבד. ויתכן שהיה איד עב מאד מורגש שהיה בו כמו ממש, כדברי רבותינו (שמו"ר יד א), כאשר הוא ביס אוקינוס כעדות ר"א: (הרמב"ן)

אור החיים ולכל בני ישראל היה אור וגו'. דקדק לומר ולכל לומר שכל אחד ואחד מישראל שהיה הולך לבית המצרי היה לו אור במושבותם של המצריים. או יכוין לומר אור זה מנין מוצאו ואמר שהוא אור במושבותם וחסר תיבת אשר והרבה מקראות יקצרו כן והכוונה ע"ד אוז"ל (שם) כי הרשעים מתכסים בחושך והוא אשר כיסה המצרים הרשעים וכנגד הצדיקים עליהם יזרח ה' ב"ה ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ומאור מושבותם ליוה להם ה' ב"ה חלק א' והוא אומרו אור במושבותם: (אור החיים)

[כד] ויקרא פרעה אל-משה ויאמר לכו עבדו את-יהוה רק צאנכם ויבקרכם יצג גם-טפכם ילך עמכם:

אונקלוס ויקרא פרעה למשה ואמר אזילו פלחו קדם יי לחוד ענכון ותורכון שבוקו אף טפלכון יזיל עמכון: (אונקלוס)

יונתן ובסוף תלתא יומין קרא פרעה למשה ואמר זילו פלחו קדם יי לחוד ענכון ותורכון יקום גבי אופ טפלכון יזיל עמכון: (תרגום יונתן)

רפ"י יאג. יהא (ד) מואג במקומו: (רפ"י)

פפתי חכמים (ה) לא מואג ואילך פפתי חכמים: (פפתי חכמים)

אבן עזרא ויקרא. אחר ג' ימים שראו אור: **רק צאנכם ובקרכם יוצג.** לדעת מה בלב משה אם דעתו לברוח. ואמר גם טפכם ילך כמו שאמר לו משה בתחלה בנערינו ובזקנינו נלך: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם צאנכם ובקרכם יוצג. כי אנשי המקנה היו, וכל רכושם וחילם במקנה היה, וחשב פרעה כי לא יניחו כל ממונם ויברחו. ואם אולי יעשו כן הנה ישאר לו עושר גדול, כי היה מקנה כבד מאד: (הרמב"ן)

אור החיים ויקרא פרעה וגו'. פי' אחר ששלמו ימי החשך כי קודם לא קמו איש וגו', ולזה דיבר הרשע קשות למשה ואמר לו אל תוסף וגו' ראותך פני תמות, כי אם חושך יושפהו היה מדבר תחנונים:

גם טפכם. טעם שלא הסמיך ההולכים יחד ואח"כ המוצגים עז"ה לכו עבדו וגו' גם טפכם גם צאנכם רק צאנכם וגו' אולי שנתחכם הרשע להקדים התנאי קודם למעשה וזה שיעור דבריו **לכו עבדו** כדברי הראשונים שהגברים הם העובדים ולא הטף רק אם תעשו תנאי זה **שצאנכם** וגו' **יוצג** בתנאי זה **גם טפכם ילך** וגו' וזולת התנאי לא ילכו אלא העובדים שהם הגברים ולא הטף ואם היה מקדים המעשה לומר גם טפכם וגו' ואח"כ יאמר רק צאנכם המעשה קיים והתנאי בטל ואולי שגם בין הגוים יקפידו על דיוק זה להיות דברי סברא והם דברים הרגילים במקח וממכר: (אור החיים)

כלי יקר ויקרא פרעה אל משה. אע"פ שבכל המכות קרא למשה ולאחר מ"מ לא קרא עכשיו כ"א את משה, כי ידע שכאשר נולד משה נתמלא כל הבית אורה וחשב שאולי זה היה סימן על העתיד שיהיה לו סגולה להביא האורה במקום החשך.

רק צאנכם ובקרכם יוצג. אם צאנכם ובקרכם יוצג א"כ מה יזבחו, ומלת רק מיותרת, ולמה קראם כאן צאן ובקר ואח"כ אמר וגם מקנינו ילך עמנו, ועוד קשה למה הכניס צאן ובקר בין הדבקים כי היה לו לומר לכו עבדו את ה' גם טפכם ילך עמכם רק צאנכם ובקרכם יוצג, כי לא יפול אחר יוצג אמרו גם טפכם ילך, ומלת גם מיותרת, ועוד קשה מה שאמר גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות, אם גם זה לרבות בא מקנה של ישראל א"כ למה חזר ואמר וגם מקנינו ילך עמנו, הלא כבר כללו במלת גם, וכפי הנראה שמקנינו היינו גמלים וחמורים, כי בלי ספק היו לישראל גם גמלים וחמורים ועליהם אמר וגם מקנינו ילך עמנו, כי אף על פי שאין ראוי להקריב מהם קרבן מ"מ ממנו נקח לעבוד את ה' אלהינו, ר"ל ממנו נקח ונמכור אותם ונקנה בדמיהם צאן ובקר לעבודת ה', לכך נאמר ממנו נקח לעבוד והל"ל כי ממנו נעבוד, אלא נקט לשון מקח וקנין וא"כ בעל כרחך מקנה זה מדבר באינן ראויין להקרבה.

אך כדי ליישב כל הספיקות, אומר אני שישראל קנו מקנה הרבה מלבד אותן צאן ובקר שהיו להם כבר, כי ידעו שילכו למדבר שאינו מקום מקנה, וחשב פרעה

שלכך קנו כדי לזבוח מהם לה' ושלא יצטרכו ליקח מביתם פר וממכלאותם עתודים, וזהו לשון מקנינו דהיינו צאן ובקר שקנו עכשיו, וע"כ אמר פרעה רק צאנכם ובקרכם יוצג, ובמלת רק מיעט מקנה קנינם שילך עמהם כדי לזבוח, ולא זו מקנה פשיטא שילך כי אין זביחה זולתם, אלא גם טפכם שאינו צורך עבודה כ"א לשם שמחה לבד מ"מ ילך, ומשה אמר לא זו שצאנינו ובקרינו שיש לנו כבר פשיטא שילכו, כי איך יתכן שלא נקח לזבוח לה' מבכורות צאנינו ובקרינו שיש לנו כבר, כי אין זה דרך כבוד לקנות מן השוק לזבוח לה' ולא ליקח ממכלאות מבחר צאן ובקר שיש לנו כבר, אלא אפילו גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות, וא"ת א"כ מסתמא דעתכם להקריב המובחר והיינו צאן ובקר שהיו גדילים על אבוסכם, וא"כ מה שקניתם דעתכם להשאיר לכם, וא"כ לפחות יוצג פה אותו מקנה שקניתם שהרי אין דעתכם להקריב ממנו, ע"ז אמר גם מקנינו ילך עמנו וגו', כי לא קנינו כדי להשאיר לנו אלא לפי שאנחנו לא נדע מה נעבוד את ה', כפירש"י שמא ישאל יותר ממה שבידינו ובזה הותרו כל הספיקות.

גם טפכם ילך עמכם. עשה את הטף טפלה להם, ומשה אמר בהפך זה בבנינו ובבנותינו נלך הרי שעשו את עצמם טפילה אפילו לטף, לפי שמשה מרוב ענוה שבו עשה את עצמו טפל לכלם לנערים וזקנים ובנים ובנות כולם עיקר בעבודת השי"ת, ואנחנו נלך עמהם אגב כי אנחנו טפלים להם, ומ"ש בצאנינו ובבקרנו נלך לפי שהמה הולכים לישחט לעבודת ה' פשיטא שאנחנו טפלים להם, כמ"ש רז"ל (בר"ר לג.א) אדם ובהמה תושיע ה' אדם בזכות בהמה, אבל פרעה מפני הכבוד לא יתכן שיעשה אותם טפל אל הטף, ע"כ אמר גם טפכם ילך עמכם לעשותם עיקר והטף טפל להם, ומ"ש משה וגם מקנינו ילך עמנו הרי שעשה המקנה טפל, לפי שכאן מדבר במקנה קנינו ומדרך השלימים שממונם טפל להם והם מושלים על קנינם, לא כדרך הפחותים, שקנין ממונם מושל עליהם אל כל אשר יחפוץ יטנו, כאשר הארכנו לדבר בזה פרשת וישלח בפסוק יש לי רב (לג.ט) ע"ש, הן לפירוש ראשון שהזכרנו למעלה שגם מקנינו קאי על גמלים וחמורים הן לפירוש שני שמדבר במה שקנו בהמות לצרכם סוף סוף הכל קנין ממון ואין מדרך השלמים לעשות עצמם טפל וממונם עיקר, אבל למעלה נאמר בצאנינו ובבקרנו נלך, להולכים לעבודת ה' לישחט, עשו עצמם טפילה כאמור. (כלי יקר)

[כה] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַם-אֶתְּהָ תִתֵּן בְּיָדְנוּ זִבְחִים וְעֹלֹת וְעֲשִׂינוּ לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה אֶף אֶתְּ תִמְסֹר בְּיַדְנָא נְכֻסְתָּ קֻדְשִׁין וְעֻלָּן וְנַעֲבֹד קָדָם יְיָ אֱלֹהֵנָא :
(אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה אוֹף אֲנִי תִתֵּן בְּיַדְנָא נְכֻסְתָּ קוּדְשִׁין וְעֻלָּון וְנַעֲבִיד קָדָם יְיָ אֱלֹהֵנָא :
(תרגום יונתן)

רש"י **גם אתה תתן.** לא לייך שמקננו ילך עמנו, אלא גם אתה תתן: (רש"י)

אבן עזרא **גם אתה תתן בידינו.** גם אתה חייב ליתן בידינו זבחים ועולות להקריב בעדך :
(אבן עזרא)

הרמב"ן **גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות.** לא אמר משה דבר זה על מנת להעשות, ולא עשה כן כלל, אבל הם דברי חיזוק. יאמר כי תכבד מאד יד ה' עליו

ועל עמו, עד כי גם זבחים ועולות וכל אשר לו יתן בעד נפשו. ובאמת כי כאשר אמר להם (להלן יב לב) וברכתם גם אותי, היה נותן ברצונו כל מקנהו לכפר עליו, אבל לא עלה על דעת משה לעשות זבח רשעים תועבה (משלי כא כז), כי ה' חפץ דכאו, לא לכפר עליו, רק להענישו ולנער אותו ואת כל חילו בים. **ורבותינו** אמרו (מכילתא פרק יג, תנחומא בא ז) כי "כאשר דברתם" (להלן יב לב) הוא על מאמרם **גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות**. אולי רצו לומר שרמז להם לתת ככל אשר אמרו, לא שלקחו ממנו כלל, או זבחים ועולות להם כדי שיצאו, לא להקריבם עליו. וגם זה אינו נכון: (הרמב"ן)

בעל הטורים זבחים ועלת. ב' במס' הכא ואירך ויבאו לעשות זבחים ועולות גבי יהוא כשהרג נביאי הבעל מה התם עשה בהם שפטים ובאלהיהם שנתץ מצבת הבעל והרגם, אף הכא נמי עשה בהם ובאלהיהם שפטים: (בעל הטורים)

אור החיים גם אתה תתן בידנו. קשה איך שאול ישאל עבד ה' זבחי אלהים מאיש בזוי וטמא אשר הרים פיו בקדוש ישראל נוסף על היותו נכרי החפץ לה' בזבח רשעים והגם שאמרה תורה איש איש לרבות (חולין י"ג): אך ורק לא לשאול ממנו. אכן דברי פי חכם דקדק בלשונו ואמר **ועשינו** שהיל"ל לעשות לה' אלהינו אלא נתכוונו לומר שהוא יתן בידם מקנה הראוי לזבחים ואנחנו נעשה לה' אלהינו לצורך עצמנו אלא שהוא ימציא להם מתנה שיסתפקו ממנה לזבחיהם לה' גם בזה לא קשה אומרו זבחים ועולות לתנא שאמר (מנחות ע"ג): שאין מקבלין מאו"ה אלא עולה ולא שלמים והרי מקרא מלא דיבר הכתוב כאן זבחים ועולות ולדברינו לא קשה: (אור החיים)

וְגַם-מִקְרָבֵנוּ יִלָּךְ עִמָּנוּ לֹא תִשָּׂא רַפְּסָה כִּי מִמֶּנּוּ נִלְחַם לְעַבְדְּ אֶת-יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֶנְחֵנוּ לֹא-נִדְעַ מֶה-נִּעְבְּד לְאֶת-יְהוָה עַד-בְּאֵנוּ שְׁמָה:

אונקלוס וְאֶף בְּעִירָנָא יִזִּיל עִמָּנָא לֹא תִשְׂתַּאֲר מִדְעַם אַרִי מִנְה אֶנְחָנָא נִסְבִּין לְמִפְלַח קָדָם יְיָ אֱלֹהֵנָא וְאֶנְחָנָא לִית אֶנְחָנָא יְדַעִין מֶה נִפְלַח קָדָם יְיָ עַד מִיתְנָא תַמָּן: (אונקלוס)

יונתן וְאוּף גִיתְנָא יִזִּיל עִמָּנָא לֹא תִשְׂתַּיִיר מִנְהוּן פְּרִסְתָּא חֲדָא אַרוּם מִנְהוּן נִסֵּב לְמִפְלַח קָדָם יְיָ אֱלֹהֵן וְאֶנְחָנָא אִין נִשְׁבִּיקִינוּן לִית אֶנְן יְדַעִין מִמָּא נִפְלַח קָדָם יְיָ עַד מִיתְנָא לְתַמָּן: (תרגום יונתן)

רש"י פרסה. פרסת (פ) רגל פלנט"א זלע"ז: לֹא נִדַע מֶה נַעֲבַד. כִּמָּה תַכְבֵּד הַעֲבֹדָה, שְׂמָחַ יִשְׂאֵל יוֹתֵר (ת) מִמָּה שִׂישׁ בִּידֵינוּ: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דק"ל דפרסה משמע שמשעה לא היה מבקש אלא בהמות מפרסת פרסה וזה אינו דהא אמר בתחלה וגם מקננו משמע הכל לכן פירש פרסת רגל ר"ל פרסה פירוש פרסת רגל וזלעז פלנט"א: (ת) לא שלא היו יודעין העבודה דהא היו אומרים וגם מקננו וגו'. כי ממנו נקח לעבוד את ה'. וכן לעיל הרבה פעמים אמרו לזבח לה': (שפתי חכמים)

אבן עזרא **וגם**. לא תשאר פרסה. מאיזה מין שיהיה ממקנינו. שלא נדע אי זה מין נבחר וכמה נקריב ממנו. וזהו טעם מה נעבוד: (אבן עזרא)

אור החיים **וגם מקנינו וגו'**. צריך לדעת למה הוצרך להזכיר אחר שכבר אמר אליו גם אתה תתן זה יגיד שמלבד שיקחו מקניהם גם אתה וגו'. אם כן הרי הזכיר מקניהם, והיה נראה לומר שחש שיבין פרעה כי אומרו גם אתה לא ירמוז הקודם על מקניהם אלא על הטף כי מלבד שילך הטף גם צריך הוא ליתן וגו', לזה ביאר הדברים שעל המקנה, זה דוחק. עוד צריך לדעת כונת אומרו **כי ממנו נקח** וגו' מה חידוש בזה אם להודיעו שעובדים ה' בזביחת צאן, הלא כבר אמר אליו גם אתה תתן בידינו זבחים וגו' אם כן אין חידוש בהודעה זו. עוד צריך לדעת אומרו לא נדע מה נעבוד כי פשט הדברים יגיד בזה הוא על השיעור שאינם יודעים כמה תכבד העבודה ולזה צריכין למקניהם וגם הוא יתן אם יחפוץ, אם כן היה לו לומר כמה נעבוד. אכן נראה כי נתכוין לשלול טענה אחת לבל יטעון אותה פרעה והוא כי יקחו מין הראוי לזבוח לה' ומין שאינו ראוי יוצג לזה אמר וגם מקנינו ילך עמנו פירוש אפילו אותם שאינם ראויים לזביחה, ולזה גמר אומר **לא תשאר פרסה** פירוש כל רגל בהמה ובכלל זה נכלל סוס ופרד גמל חמור וכו' כי כולם יקרא להם מקנה. ואומרו כי ממנו נקח יתבאר על דרך אומרם במסכתא (ע"ז כ"ד:) וזה לשונם ת"ש וכו' אשר חמל העם על מיטב הצאן וגו' למען זבוח לה' וגו' מאי מיטב דמי מיטב ומ"ש דאקפץ עליהם זבינא ע"כ. הנה שהגם שאמר הכתוב למען זבוח לה' מפרש לה התלמוד למען קנות מדמיהן זבחים וכמו כן יתבאר אומרו **כאן כי ממנו נקח** פירוש הגם שאינם ראויים לזביחה אף על פי כן יצטרך לנו לטעם **כי ממנו** פירוש מדמיו נקח לעבוד ה' פירוש צורכי עבודה, ולזה לא אמר ממנו נזבח לה' אלהינו:

ואומרו ואנחנו לא נדע מה נעבוד פירוש ואם תאמר נשער שיעור המספיק לעבודה והשאר יוצג, לזה אמר לא נדע מה נעבוד תיבת מה תסבול ב' עניינים ולב' נתכוון, הא' הוא כמה, והב' מה הוא אופן העבודה שיצו האל אותנו, כי אפשר שיאמר שנבנה בנין לזבוח בו וכלי זהב אין שיעור ואבנים טובות ומרגליות ועבודות אחרים, והגם שאמרו ונזבחה וגו' הרי אמר עוד שלח עמי ויעבדוני והכניס פרטים אחרים בכלל זה מלבד הזביחה באופן שאין דבר זה של הזביחה מסויים שאין זולתה, אשר על כן אנו צריכין לכל מה שיש לנו וגם אתה תתן. ואומרו **עד בואנו שמה** נתחכם להשיב כי יאמר אליו הלא נביא אתה ושאל לך דבר זה מה' ויתברר הענין ויוצג דבר שאין בו צורך, לזה אמר עד בואנו שמה פירוש שאין זה מהמוסר לשאול את אלהינו על הדבר לדעת מה יחפוץ עד בואנו שמה במקום העבודה אז נדע הדבר. ואולי כי לצד שפרעה לא הצדיק תשובה זו וחשד כי משה ערום יערים עליו ודברי עצמו משיב ואין חס ושלום בפיהו נכונה כי מן הסתם יודעים גם יכולים לידע אלא משה מפי עצמו אמר תשובה זו לנגדו לזה נתכעס עליו ואמר אליו אל תוסף ראות פני וגו': (אור החיים)

[כז] **וַיִּחַזְקוּ** **יְהוָה** **אֶת-לֵב** **פְּרַעֲהוּ** **וְלֹא** **אָבָה** **לְשַׁלְּחָם:**

אונקלוס **וַאֲתִיקִיף** **וְיִתְּ לְבָא דְפְרַעְהָ וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחוֹתְהוֹן:** (אונקלוס)

יונתן **וַיִּתְּקִיף** **וְיִצְרָא דְלְבָא דְפְרַעְהָ וְלֹא צָבָא לְמַפְטְרִינוֹן:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ויחזק**. כדרך כי הקשה ה' את רוחו ואמץ את לבבו: (אבן עזרא)

אור החיים **ויחזק ה' וגו' ולא אבה וגו'.** יעיד הכתוב כי בפעם הזאת החליט בדעתו שלילת שליחות ישראל ולא נשאר בדעתו לחשוב מחשבות אם יחוש למכות או אם יסבול מכות הגדולות אלא חתם הדבר יעבור על דברי ה' הגם שיהרג:

או ירצה שנתחכם לעשות אופן שלא יבואו עליו עוד מכות ובזה אין הכרח לשלחם והוא מה שאמר סמוך לאומרו ולא אבה **ויאמר לו פרעה לך מעלי וגו'**, הכוונה בזה כי לצד שהשכיל בתשע מכות שבאו עליו שכולן היו על זה האופן ב' בהתראה ואחד בלא התראה למאן דאמר ג' שבועות היה מתרה על כל מכה ומכה ולמאן דאמר שבוע א', אמר מעתה במכה זו הבאה תתחייב להיות ההתראה ואם אין התראה אין מכה, לזה נתחכם ואמר השמר לך אל תוסף ראות פני וכיון שכן אין התראה וכיון שאין התראה אין מכה. והנה לא הקשה ה' את לבו לעשות כן אלא עד כלות ט' מכות ולא נשארה אלא מכת בכורות, ולזה אמר משה **כן דברת לא אוסיף עוד** וגו', ופירוש דברי משה כבר פירשתי אותם בפרשת וארא בפסוק (ז' ג') ואני אקשה, ולא ישמע אליכם פרעה וגו':

ובדרך רמז ירצה באומרו **כן דברת** תשובה למה שאמר לו ביום ראותך פני תמות השיבו כי אינו יכול להמית ואין בידו אלא כח הדיבור, והוא אומרו **כן דברת** ולא כן תעשה. או ירצה על זה הדרך כבר דברת כן פעם אחרת, והמכוון הוא ראה מה עלתה בידך כאומרם ז"ל (שמות רבה פ"א) בפסוק (ב' ט"ו) ויבקש להרוג את משה ולא עלתה בידו, גם אמרו (ילקוט קע"ה) שהרג כל שועריו שהניחו למשה ליכנס והשיבו כי אין להם שליטה עליו, ואם כן הבזוי איך מחליט לומר ביום וגו' תמות. וכנגד הענין מצד עצמו שאין אתה חפץ לראות פני גם אני אין אני חפץ להסתכל בדמותך לא אוסיף וגו': (אור החיים)

[כח] **ויאמר-לו פרעה לך מעלי השמר לך אל-תסף ראות פני כי ביום ראותך פני:**

אונקלוס **ויאמר ליה פרעה אזיל מעלוי אסתמר לך לא תוסף למחזי אפי ארי**
ביומא דתחזי אפי תמות: (אונקלוס)

יונתן **ויאמר ליה פרעה אזיל מעילוי איזדהר לך לא תוסף למחמי סבר אפי למלא קדמי חדא מן מליא קשייתא פאלין ארום ביומא דאת חמי סבר אפי יתקוף ריגזי בך ואמסור יתך ביד בני נשא אילין דהוו תבעין נפשך למיסב יתה:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **תמות.** אתה תהיה חייב מיתה שתמרוד במלכות: (אבן עזרא)

בעל הטורים **לך מעלי.** מעלי בגי' בפסח מלמד שבפסח יצאו: **אל תוסף.** ב' במסוי אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, אל תהי קללת הדיוט קלה בעיניך כי בשביל שאמר לו אל תוסף ראות פני כי ביום ראותך פני תמות א"ל השם בעת מותו אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה: (בעל הטורים)

[כט] **ויאמר משה כן דברת לא-אסף עוד ראות פניך: (פ)**

אונקלוס ואמר משה גאות מלילתא לא אוסיף עוד למחזי אפיך: [פ] (אונקלוס)

יונתן ואמר משה גאות מלילתא אנא עד דהוינא יתיב במדין איתאמר לי במימר מן קדם יי דגובריא דבעו למקטלי נחתו מנכסיהון והינון חשיבין כמיתיא ולא מן סוף דהנה עלך רחמין הוינא מצלי ומחתא הנה מתפלגא מינדך וכדון לא אוסיף תוב למחמי סבר אפיך: (תרגום יונתן)

רש"י כן דברת. יפה דברת ובזמנו, דברת אמת (א) שלא אוסיף עוד ראות פניך (שמור"ר יה. 7.): (רש"י)

שפתי חכמים (א) (מהרש"ל) פי' יפה דברת פירושו של כן דברת כתרגומו יאות מלילתא ואחר כך נתן טעם למה דברת יפה לפי שבזמנו דברת מ"ה יפה הוא לפי שאמרת שלא אוסיף וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא כן דברת. כמו כן בנות צלפחד: ולא אוסיף עוד ראות פניך. שאני לא אבוא אליך עוד לעולם: (אבן עזרא)

הרמב"ן לא אוסיף עוד ראות פניך. פעם אחרת אחרי צאתי, כי במכת הבכורות לא ראהו, כי טעם ויקרא למשה ולאהרן (להלן יב לא), שהלך עד פתח ביתם וצעק בחשך קומו צאו מתוך עמי (שם). או ששלח להם על יד המצרים שנאמר בהם (שם לג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ. ויתכן שיאמר לא אוסיף עוד ראות פניך, בהיכלך, שלא אבא עוד אני אליך, וכך אמרו באלה שמות רבה יפה אמרת, אל תוסף ראות פני עוד, איני בא אצלך, אתה בא אצלי: (הרמב"ן)

בעל הטורים לא אוסיף עוד. ב' הכא, ואידך ולא אוסיף עוד להכות שרמז לו שכבר כלו כל המכות ולא יוסיף להכותו אלא מכת בכורות שהיתה עיי השם לבדו: (בעל הטורים)

ספורנו לא אוסיף עוד ראות פניך. כי תמות, כענין לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. אמנם כאשר קרא למשה ולאהרן לילה קרא אותם על ידי עבדיו בלבד, כאמרו וירדו כל עבדיך אלה א לי: (ספורנו)

שמות פרק-יא

[א] ויאמר יהוה אל-משה עוד נגע אהד אביא על-פרעה ועל-מצרים אחר-י-כן ישלח אתכם מזה קשלחו קלה גרש גרש אתכם מזה:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה עוֹד מִכְתֹּשׁ חֵד אֶיִתִּי עַל פְּרָעָה וְעַל מִצְרַיִם בְּתֵר כֶּן יִשְׁלַח יִתְכוֹן מִפָּא פְּשְׁלָחוּתָהּ גְּמִירָא תְּרָכָא יִתְרָד יִתְכוֹן מִפָּא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה תוֹב מִכְתֹּשׁ חֵד אֶנָּא מִיִּיתִי עֲלוּי פְּרָעָה וְעִלוּי מִצְרָאִי דְקָשִׁי עֲלִיהוֹן מִפְּלִהוֹן וּמִבְּתֵר כְּדִין יִפְטוֹר יִתְכוֹן מִפָּא בְּמִפְטָרִיהָ גְּמִירָא יְהִי לִיהָ מִטְרָד יִטְרָד יִתְכוֹן מִפָּא: (תרגום יונתן)

רש"י כלה. גמירא, כלה כליל, (ב) כולכם יקלח: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) לא מלשון כליה ור"ל כמו גבי כליל תקטר תירגם נמי המתרגם גמירא והתם א"ל לפרש לשון כליון אלא לשון כולו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר ה'. היה ראוי שתהיה דבקה בפסוק הזה פרשת ויאמר משה כה אמר ה' ונכנסה ביניהם פרשת עוד נגע אחד. והטעם להורות זה שאמר כה אמר ה'. ומתי נאמר לו. וזה נאמר לו במדין עוד. הנה אנכי הורג את בנך בכורך ובבוא מכת בכורים צוה מאת השם בהר סיני שישאלו איש מאת רעהו וכבר פירשתי למה שם כתוב ושאלה אשה משכנתה. וכאן כתיב וישאלו איש מאת רעהו והנה פי' ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד וכבר אמר השם זה למשה כי רבים ככה. ויאמר גרש יגרש. כאשר אמר וביד חזקה יגרשם מארצו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד. בעמדו לפני פרעה נאמר לו זה, שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו, לשון רש"י. וכן אמרו רבותינו (שמו"ר יח א) קפץ עליו האלהים, כביכול נכנס בפלטין של פרעה בשביל משה שאמר לא אוסיף עוד ראות פניך שלא ימצא בדאי, ואתה מוצא שלא דבר הקב"ה עם משה בביתו של פרעה אלא אותה שעה, מנין, כצאתי את העיר וגוי' (לעיל ט כט), ועכשיו קפץ הקב"ה ודבר עם משה, שנאמר עוד נגע אחד וגוי':

והנה גם בזה קיצר בסיפורים, כי ה' אמר לו עוד נגע אחד אביא על פרעה, והודיעו הנגע ההוא, ואמר לו כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים, וכל ענין הפרשה ההיא (פסוקים ד-ח), אבל לא רצה הכתוב להאריך באמירה שאמר השם למשה, כי די במה שספר משה לפרעה כה אמר ה', כמו שפירשתי בארבה (לעיל י ב), ובאו כענין הזה פרשיות רבות בתורה. ובסדר הזה פרשת קדש לי כל בכור, תקצר בדבור הקב"ה למשה (לעיל יג ב), ותאריך במאמר משה אל העם זכור את היום הזה (שם ג), וגמר הפרשה כולה, והם דברי השם אל משה שאמרם לישראל בו בלשון שנצטוה. ואמר (בפסוק ב) דבר נא באזני העם, בצאתך מלפני פרעה: (הרמב"ן)

אור החיים ויאמר ה' וגוי' עוד נגע וגוי'. פרשה זו מגדת מה שכבר אמר ה' קודם. ותמצא כי התחלת המכות נבואה ראשונה שהיתה במדין אמר לו (גי י"ט) לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה ושלחתי את ידי וגוי' ונתתי את חן העם וגוי' ושאלה וגוי'. ונבואה ב' גם כן במדין הודיעו מכת בכורות דכתיב (ד' כ"ב) בני בכורי וגוי' ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך הרי בידו מכת בכורות באחרונה. ונבואה ג' בארץ מצרים אמר אליו (ז' ד') כי סימן סוף המכות הוא כשלא ישמע להם פרעה פירוש שלא ירצה לשמוע דבריהם עוד, אשר על כן כשאמר לו אל תוסף וגוי' מזה ידע כי הגיע זמן מכה האחרונה שבה יצאו וידע

אותה כי היא זו מכת בכורות ששקולה כנגד כל וכו' הנאמרת אליו בסמיכות מצות ושאלה אשה משכנתה, והוא מה שאמר הכתוב **ויאמר ה' עוד נגע וגו' פירוש כבר אמר ה' עוד וגו' פירוש שהוא מה שכתב בנבואות הראשונות כמו שרשמתיו, ולזה אמר משה תיכף אל פרעה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו'.** והגם שלא מצינו שאמר לו ה' שם פרט זה של כחצות, ילמד סתום מהמפורש כי כן היו שם הדברים אלא שקצר וממקומו אתה למד כי כן אמר אליו ה'. ומעתה לא נאמרה נבואה זו במצרים, גם לא קשה למה יצו ה' פעמים על שאלת כלים ממצרים: (אור החיים)

ספורנו ישלח אתכם מזה כשלחו. באותו האופן ששלחו כבר מרצונו אותך ואת אהרן בשבט עברתו, כאמרו ויגרש אותם מאת פני פרעה באותו האופן ישלח אתכם עתה מוכרח בצרתו: **כלה גרש יגרש אתכם.** אבל אז גרש את שניכם בלבד ומפניו בלבד, אמנם עתה יגרש את כלכם מכל זה המקום. כי אמנם זו מדת צדקו של הקדוש ברוך הוא כשיתעקש אדם מעשות הראוי לבלתי עשות רצון קונו, יעשה מה שברח ממנו בצרה ויגון, ולא לרצון יהיה לו, כאמרו תחת אשר לא עבדת ועבדת את אויביך, אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם כאמרם ז"ל המבטל את התורה מעושר, סופו לבטלה מעוני: (ספורנו)

כלי יקר כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מזה. פירש"י כולכם ישלח, ונראה שמלת כשלחו מיותרת, ואומר אני שכך פירושו לפי שהיה רע בעיני משה על שנתבייש כי גרשו פרעה ב' פעמים, במכת הארבה כתיב ויגרש אותם מאת פני פרעה, ובמכת החושך ויאמר לו פרעה לך מעלי, והשיב לו הקב"ה אל ירע בעיניך כי זה סימן רע אל פרעה כי התחיל בגירוש מעט מעט עד לסוף שאז את כולכם יגרש, כי מתחילה נאמר ויגרש אותם מאת פני פרעה, אבל לא אמר שלא יוסיפו עוד ראות פניו, ואח"כ הוסיף בגירוש לומר אל תוסף עוד ראות פני, אבל לסוף כשלחו כשיבא העת שישלח אתכם אז כולכם יגרש, לא כעת הראשון הקל בגירוש, כי לא גירש כי אם את משה ואהרן, אבל כשלחו אז כלה גרש יגרש, וזה מדוקדק מן מלת כשלחו. (כלי יקר)

דעת זקנים ויאמר עוד נגע אחד. פי' לפני פרעה נאמר לו שהרי משיצא מלפניו לא יספ לראות פניו עוד. וצ"ל שהגביהו הקב"ה למשה י' טפחים מפני טומאת גלולים במצרים: (דעת זקנים)

[ב] דְּבַר-גַּא בְּאֲזְנֵי הָעַם וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ | מֵאֵת רַעְיוֹ וְאִשָּׁה מֵאֵת רַעוּתָהּ כְּלִי-כֶסֶף וְכָלִי

אונקלוס מליל כַּעַן קָדַם עָמָא וַיִּשְׁאַלּוּ גִבְר מִן חֲבֵרָה וְאַתְתָּא מִן חֲבֵרְתָּה מְנִין דְּכֶסֶף וּמְנִין דְּדָהָב: (אונקלוס)

יונתן מליל כַּדּוֹן בְּמִשְׁמַעִיהוֹן דְּעָמָא וַיִּשְׁאִילוּ גִבְר מִן רַחֲמִיָּה מְצָרָאֵי וְאַתְתָּא מִן רַחֲמִיָּא מְצָרִיתָא מְאִנִּין דְּכֶסֶף וּמְאִנִּין דְּדָהָב: (תרגום יונתן)

רש"י **דבר נא.** אינ נא אללך לשון בקשה, (ג) **צבקה ממך הזהירם על כך, (ד) שלא יאמר אותו לדיק אברהם, ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן ילאו ברכוץ**

שפתי חכמים (ג) פירוש אין נא האמור כאן אלא לשון בקשה: (ז) וגו' א"ל שהורך לומר
הזהיר על כך אף על גב שהור לטובתם, כדי שלא יאמרו ישראל דבר שהור לטובתינו אנו יכולים למחול על זה, לפיכך
אמר שיהירם על כך כדי שיהיה מקויים הכתוב וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן ילאו ברכוש גדול: (שפתי
חכמים)

אבן עזרא דבר נא. כבר פירשתי נא כי הוא עתה: (אבן עזרא)

ספורנו דבר נא באזני העם וישאלו. שלא ידאגו שמא בסבת הממון ימסרו עצמם
לרדוף אחריהם, כי בזה תהיה תשועתם: (ספורנו)

כלי יקר דבר נא באזני העם וישאלו גו'. ארז"ל (ברכות ט): אין נא אלא לשון בקשה
שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול
לא קיים בהם, וקשה למה תלה קיום הבטחתו באמירת אותו צדיק, ובלא
אמירתו וכי לא יקים ה' את דברו חלילה. ונראה ליישב זה ע"ד שמסיק במס' ברכות (שם) וישאילום בעל כרחם דישראל משום משוי הדרך, ולפי זה יצא ה' ידי
הבטחתו כשהיה מראה להם מקום אשר בו תתקיים הבטחתו, ומה יש לו עוד
לעשות אם המה מעצמם אינן רוצים לקבל, ומ"מ יש לחוש שלא יאמר אותו
צדיק כו' כי לא ידע שהמה לא בקשו לקבל ובעבור היות אברהם צדיק וישר יהיה
עמל בעיניו על שנשתעבדו בהם בחנם, וע"כ נאמר לו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול.
במלת ואחרי כן, הורה שיקחו להם שכר עבודתם מן המצריים, וע"כ נקט ואחרי
כן כי אין שכירות משתלמת כ"א לבסוף, ואע"פ שאין מעצור לה' ליתן לישראל
רכוש גדול מבלי שיצטרכו ליקח מן המצרים דרך שאלה ורמאות, מ"מ עשה כן
אלהי המשפט להציל מידם שכר עבודתם, כדאיתא בפרק חלק (סנהדרין צא).
בגביהה בן פסיסא כו', ולפיכך לא היתה נחה דעתו של אותו צדיק בשום רכוש
כי אם ברכוש מצרים חלף עבודתם, כי בזה יקבל תנחומין על העבודה הקשה
אשר עובד בזרעו, וזה"ש ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, הביא רש"י
לשון ואחרי כן מן הטעם שהזכרנו. (כלי יקר)

[ג] ויתן יהוה את-חן העם בעיני מצרים גם | האיש משה גדול מאד בארץ
מצרים בעיני עבדי-פרעה ובעיני העם: (ט)

אונקלוס ויהב יי את עמא לרחמין בעיני מצרים אף גברא משה רב לחדא בארעא
דמצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני עמא: [ס] (אונקלוס)

יונתן ויהב יי את עמא לרחמין קדם מצראי אוף גברא משה רב לחדא בארעא
דמצרים קדם עבדי פרעה וקדם עמא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויתן. ספר הכתוב כי השם קיים מה שהבטיח למשה. ונתתי את חן
העם: וטעם גם האיש משה. כי היו רבים מהם משאילים אותם מפני כבוד
משה: ובעיני העם. עם מצרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים. שלא היו אנשי מצרים שונאים

אותם על המכות, אבל מוסיפין בהם אהבה ונושאים חן בעיניהם, לאמר, אנחנו הרשעים גם עושים חמס, וראוי הוא שיחונן אתכם האלהים. **גם האיש משה**, המביא עליהם המכות, **גדול מאד בכל ארץ מצרים בעיני עבדי פרעה** ואנשי ריבו. **ובעיני העם**, ישראל, אחרי שאמרו לו ירא ה' עליכם וישפוט (לעיל ה כא), אחרי ולא שמעו אל משה מקוצר רוח (שם ו ט), כי נתגדל מאד בעיניהם בראותם כי נאמן הוא לנביא לה':

ויש אומרים כי **בעיני העם**, עם מצרים. ולא אמר בעיני פרעה ובעיני עבדיו, כי השם אמץ את לבו כנגד משה ודבר לו שלא כהוגן עתה פעמים (לעיל י י כח), כי רצה ה' שיבא אליו וישתחוה לו כבא אדם אל שונאו, כי כל זה גדולה ומעלה למשה. **ולא** יתכן לפרש כי **ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים** הוא חן ההשאלה, כי עתה בזמן ההבטחה לא יאמר "ויתן ה'", אבל היה אומר "ואני אתן את חן העם", ולמטה בשעת מעשה נאמר והי נתן (להלן יב לו): (הרמב"ן)

בעל הטורים **גם האיש משה**. ס"ת השם. בהיפוך משה רמז שנכפלה גדולתו: (בעל הטורים)

ספורנו **גם האיש משה גדול מאד**. ולכבודו הרבו להשאיל: (ספורנו)

יד ושם **ויאמר משה לה אמר יהוה כחצת הלילה אני יוצא בתוך מצרים:**

אונקלוס **ואמר משה פדנן אמר יי כפלקות ליליא אגא מתגלי בגו מצרים:** (אונקלוס)

יונתן **ואמר משה לפרעה פדנא אמר יי ליליא חורן בשעתא דא אגא מתגלי בגו מצראי:** (תרגום יונתן)

רש"י **ויאמר משה לה אמר ה'.** בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו, (ה) שהרי משיאל מלפניו לא הוסיף ראות פניו: **כחצת הלילה.** כהחלק הלילה, כחצות כמו כעלות (שופטים יג, כ), **בחרות אפס בנו** (תהלים קכד, ג), זהו פשוטו לישבו על אופניו, שאין חצות שם דבר (ו) של חצי. ורבותינו דרשו, כמו כבחצות הלילה, ואמרו שאמר משה כחצות, דמשמע סמוך לו (ז) או לפניו או לאחוריו, ולא אמר בחצות, שמה יטעו ארטוגוניי פרעה ויאמרו, משה (ח) בדאי הוא (בככות 7), אבל הקב"ה יודע עתיו ורגעיו, אמר **בחצות:** (רש"י)

שפת חכמים (ה) **וא"ת** בפרשה שלפני זה ויאמר ה' אל משה עוד נגע וגו' הי"ל לפרש זה שהרי לפניו כתיב לא אוסיף עוד ראות וגו'. וי"ל דפרשה דלעיל כבר אמר לו דבר זה דהא כתיב בפרשת שמות ונתתי את חן העם הזה וגו' אללא שנסנית כאן בעבור שעתה הגיע העת אשר יעדס בה מאז אבל הפרשה הזאת בפרטות שיאלאו בה מארץ מצרים ושתהיה כחצות הלילה שלא רמז בו בשום מקו' בהכרח הוא בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו. וא"ת והא אפי' תפלה קלה לא התפלל משה בתוך העיר וכ"ש דבור חמור וי"ל משום כבוד משה שלא ימלא בדאי

לחי לא נאמר לו בעמדו לפני פרעה היה מוכרח לילך בשליחותו של מקום לפני פרעה א"נ דהקב"ה הגביהו למעל' מי' טפחים ודבר עמו כיון שהוא זרקות אחר הרא"ם: (ו) ר"ל דחנות היינו פס דבר כמו חנות לילה אקום להודות לך כמו שאומרים חזי לילה אצל זה אינו כן דא"כ הל"ל חנות בלא כ' שאין הכ' נופל על לשון זה ועוד דכחנות משמע שספק הוא מתי חנות וחלילה שספק הוא קמי הקב"ה אלא ודאי כחנות כהחלק הלילה: (ז) ר"ל שהם אומרים חנות פס דבר הוא כמו בחזי הלילה והקב"ה אמר למשה בחנות הלילה שהוא משמע באמצע הלילה ממש אלא שמשך שנה ואמר כחנות שמה וכו': (ח) וא"ת וכי בשביל השוטים שיטעו ישנה דבורו של מקום (בחיי) י"ל מפני שמון המכה השלישית ואילך הודו החרטומים בזבואת משה שכל דבריו אמת לכך נתיירא משה שלא יתחלל השם ח"ו בחתום כי שמה יטעו עכשיו ויכחישו נבואתו למפרע: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **כחצות הלילה**. יש מדקדקים שאמרו כחצות שם הפועל. והטעם כאשר יהיה חצי הלילה בשוה. כי רצו לדמותו כמו ויהי בחצי הלילה וידוע כי אין יכולת בחכם לידע רגע חצי היום כי אם בטורח גדול בכלים גדולים של נחשת. ואף כי חצי הלילה שהוא יותר קשה. ולפי דעתי אין צורך לכל זה. כי פי' כחצות הלילה כאשר יעבור חצי הלילה הראשון וככה בחצי הלילה הנשאר. והעד הנאמן ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת. חצות לילה אקום להודות לך: וטעם **אני יוצא על הגזירה היוצאת מאת השם:** (אבן עזרא)

הרמב"ן **ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה**. אל פרעה אמר כן ואל עבדיו כמו שאמר בסוף דבריו (בפסוק ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי. ולא פירש עתה איזה לילה תהיה המכה הזאת, כי הדבור הזה והאמירה אל פרעה קודם ראש חדש ניסן היה. וכשיאמר **כחצות הלילה** לא יודע איזה לילה הוא. והנה לא הודיעם משה ליל מכתם, אבל אמר בחרי אף לא אוסיף אני ראות פניך, אבל אתה תקראני ועבדיך ישתחוו לי כחצות הלילה לצאת מארצך. ובפרשה השניה (להלן יב יב) פירש לישראל ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה וגו', ובפרשה השלישית אמר (שם כט) ויהי בחצי הלילה הנזכר שעשו בו הפסח: (הרמב"ן)

אור החיים **כחצות הלילה**. כבר דברו רבותינו ז"ל (כרכות ד'). בטעם אומרו כחצות בכ"ף. ואולי שיכוין עוד על דרך אומרם ז"ל (בראשית רבה פמ"ג) בפסוק (בראשית י"ד ט"ו) ויחלק עליהם לילה כי ליל ט"ו בניסן היה. עוד אמרו ז"ל (בראשית רבה פמ"ב) כי הריגת ד' מלכים שהרג אברהם אבדה כמה אמונות, גם היתה מלחמה גדולה ועצומה ורשומה במלכי עולם כי היו מלכים תקיפים ושלטו על ה' מלכים גדולים ותקיפים ואדם אחד הוא ועבדי ביתו נצחום, לזה ציין לו הזמן ואמר לו **כחצות הלילה**. הידוע בעולם שיצאתי לישע אברהם אביהם כמו כן **אני יוצא וגו':**

אני יוצא וגו'. פירוש הגם שיש לי כמה משרתים אף על פי כן אני בעצמי אצא בתוך מצרים, והטעם לבי סיבות, אי' לחיבת הבנים שתהיה יציאתם על ידו בכבודו ובעצמו, ב' כי אין מלאך מבחין ההבחנה הגדולה מי הוא שנוצר מטפה ראשונה של אדם שיקרא גם כן בכור הגם שהוא ב' גו' לבטן זולת הוא היוצר הוא הבורא ברוך הוא מכיר הטיפות שצר מי ומי הבכור: (אור החיים)

כלי יקר **כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים.** רש"י פירש בפרשת שמות (ב.יא) על פסוק וירא איש מצרי מכה וגו', שהנוגשים הקימו את ישראל למלאכתם בקרות הגבר, ומהיכן למד רש"י לומר כן שהקימום דווקא בקרות הגבר, ואולי למד רש"י זה ממה שנאמר כחצות הלילה וגו' לפי שמצינו עונשים למצרים מדה כנגד מדה בכל עשר מכות, אבל עדיין לא מצינו עונש מצד הזמן על כן נאמר כחצות הלילה בכ"ף, כמו אותו חצות הלילה שעשו להם עול וחמס להקימם למלאכתם כקרות הגבר ראשון שהוא בחצי הלילה, והיו הנוגשים שרים גדולים, כך הוכו בכורי מצרים ג"כ בחצי הלילה. או קאי על אותו חצות דאברהם כמו שהכה אברהם את המלכים בחצי הלילה כך הוכו בכורי מצרים בחצי הלילה.

ומ"ש אני יוצא, היינו לומר לך שמתחילה יצא הקב"ה בעצמו כדי להפיל שר של מצרים, כי דבר זה אין כח ביד שום שליח או מלאך לעשותו, ואחר זה שלח ה' משחיתים בבכורי מצרים, לכך נאמר אני יוצא בתוך מצרים ולא אמר בתוך ארץ מצרים, ואח"כ אמר ומת כל בכור בארץ מצרים, אלא ודאי שיציאה ראשונה לא היתה בארץ כי אם בשמים. ובזה מתורץ כל קושית המפרשים כי איך אמרו על מכת בכורות אני ולא מלאך כו' והרי הכתוב אומר ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם, אלא מחוורתא כדשנינן. ונקט לשון יוצא ע"ד שנאמר (ישעיה כו.כא) כי הנה ה' יוצא ממקומו ודרשו רז"ל (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) יוצא מכסא רחמים ויושב לו על כסא דין, כך יציאה דהכא היא לעשות שפטים באלהיהם תחילה, כמ"ש (שם לד.ה) כי רותה בשמים חרבי ואח"כ על אדום תרד, כך הוא הענין כאן וזה תירוץ יקר. (כלי יקר)

דעת זקנים **כחצות.** בטכסיס מלך בשר ודם הביא המכות על מצרים מלך ב"ו שסרחה עליו מדינה בתחלה חותר את אמת המים שלהם כך הקב"ה הביא דם ולא יכלו לשתות מן המים ואחר מביא קולנים להריע עליהם בחצוצרות וקול שופר כך הצפרדעים. אחר כן יורה להם חצים כן הכנים שנכנסין לתוכן כחץ. אחר מביא ברברים פי' עם כל להיותם וכן ערוב. אחר כן מביא בני אדם לשלול מקניהם וכן דבר. אחר כן שולח עליהם נפט וכל ריח רע לטנפם. וכן השחין שהיה מסריח. ואחר אבני בליסטרא וכן הברד. אחר כן מביא אכלוסין לכלות זריעותיהן וכן הארבה. אחר כן אוסר בבית האסורין וכן חשך. אחר כן הורג כל גדולים וקטנים שבהם וכן מכת בכורות וכל מה שהביא על המצריים עתיד הקב"ה להביא על עכו"ם דם כדאמרינן ונתתי מופתים וגו' צפרדעים שקולן קשה. וכן בעכו"ם קול שאון מעיר. עפר מצרים לכנים כן בעכו"ם ונהפכו נחליה וגו' ערוב דכתיב וירשועה קאת וקפוד וגו' דבר כן כתיב ונשפטתי אתו בדבר וגו' שחין דכתיב וזאת המגפה וגו'. ברד דכתיב ואבני אלגביש. ארבה דכתיב אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה הקבצו וגו' חשך דכתיב ונטה עליה קו תהו ואבני בהו. מכת בכורים דכתיב והיו לשמה נסיכי צפון: (דעת זקנים)

ה וַיִּמַת כָּל-בְּכוֹרֵי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבְּכוֹר פְּרֹעֹה הַיֵּשֵׁב עַל-כַּסְאֹוֹ עַד בְּכוֹר הַשְּׂפֹחָה אֲשֶׁר אַחַר הַרְחִימִים וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה:

אונקלוס וימות כל בוכרא בארעא דמצרים מבוכרא דפרעה דעתיד למתב על פרסי מלכותה עד בוכרא דאמתא די בתר ריחיא וכל בוכרא דבעירא: (אונקלוס)

יונתן וימות כל בוכרא בארעא דמצרים מביר בוכרא דפרעה דעתיד דיייתב על

פּוֹרְסָא מְלֻכּוּתִיָּה עַד בּוּכְרָא דְאַמְתָּא בְּיַצְרָתָא דְבְּמִצְרַיִם דְּמִתְנִילִיד לָהּ פֶּד הִיא
סְחָנָא אַחוּרֵי רִיחָא וְכָל בּוּכְרָא דְבְּעִירָא: (תרגום יונתן)

רס"י עד זכור השבי. למה לקו הסבויים, (ט) כדי שלא יאמרו יראתם תצעה
עלבונם, והביאה פורענות על מצרים: מזכור פרעה עד זכור השפחה. כל
הפחותים מזכור פרעה וחשובים מזכור השפחה היו בכלל. ולמה לקו בני
השפחות, שאף הם היו משעבדים בהם (י) ושמתים בלדתם: וכל זכור בהמה. לפי
שהיו עובדין לה, וכשהקב"ה נפרע מן האומה עובדי כוכבים, נפרע מאלהיה
(מכילתא פ"ג: (רס"י)

שפתי חכמים (ט) וא"ת והא לא כתיב הכא זכור השבי אלא לקמן גבי מכה כתיב
זכור השבי וי"ל הא דנקטיה רס"י הכא שלא תקשה קושיא אדלעיל לפירוש
רבותינו שאמרו שאמר משה כחלות שמא יטעו ויאמרו משה גדאי הוא והלא הוא
אמר עד זכור השפחה משמע להפחותי' מזכור השפחה לא היו בכלל וגבי מכה
כתיב עד זכור השבי משמע שגם סבויים לקו וסבויים פחותים מזכור השפחה
כדפירש"י לקמן ועז"פ זכור השבי למה לקו הסבויים וכו' ר"ל זו אינה קושיא
שהמכריים יודעין שמה לא התרה שילקו הזכורים אלא מאותן שמעבדין את
ישראל דהיינו מזכור פרעה עד זכור השפחה אבל הסבויים שלא שעבדו את
ישראל לא הי' מתרה בהם ומ"מ אינו מוכח בהדיא מדברי משה שאין סבויים
בכלל דגם הם בכלל זכור השפחה פי' הפחותים וזכור השבי גם הוא פחות.
ועי"ל דה"פ שמביא ראייה על מה שפי' לעיל שמא יטעו וכו' ואל תאמר היאך
שייך שמה ישנה בסביל שלא יאמרו ל"פ זכור השבי למה לקו וכו' שהרי מן הדין
לא היו ראויין ללקות שהרי לא שעבדו בישראל אלא כדי שלא יאמרו ה"נ כן הוא:
(י) [מהרש"ל] טעם השעבוד לחוד לא יתכן לפי שלא היה שעבוד גמור ומטעם שמה
לחוד לא יתכן לפי שלא היו עושים מעשה לכן כריכים ב' טעמים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא היושב על כסאו. הראוי לשבת על כסאו אחריו והזכיר הנכבד מכל
מצרים שהוא בן אדוניהם שהכל עבדים לו. והנבזה מהכל בזכור השפחה שהוא
עבד: וטעם אשר אחר הרחים. שהוא טוחן. כמו ויהי טוחן בבית האסורים. וכבר
אמרתי כי הנביאים אינם שומרים המלות רק הטעמים. כי מלת הגמיאיני
השקיני. וזכור ושמור ושוא ושקר לא תחמוד ולא תתאוה שוים בטעם. ועוד
אדבר על זה בתפלת משה. והנה בזכור השפחה. כמו בזכור השבי. כי השבויה
שפחה היא ותישן בבית הבור בלילה כמנהג האסורים כאשר הזכיר יוסף כי שמו
אותי בבור: (אבן עזרא)

בעל הטורים ומת כל בכור. ג"פ בכור בפסוק כנגד בכור לאב ובכור לאם וגדול
הבית, ובכור בהמה אינו מהחשבון שהוא צריך לגופה: (בעל הטורים)

אור החיים ומת כל בכור. ולא אמר והרגתי כל וגוי להיות כי הי' ברוך הוא פועל

הטוב כידו אבל פעולת הרע יצו למשרתיו עושי דברו והם יעשו, לזה לא אמר והרגתי אלא ומת פירוש על ידי שליח, ומעשה ה' המה הזכרת הודעת הבכורות זה הוא וזה גורם כי המשחית ישחיתנו ומת, ומזה יתגלה פירוש אומרו והכיתו שהוא על ידי על שהוא שליח:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (שבת ל"ד). יהב ביה עיניה וקטליה, גם אמרו ונעשה גל של עצמות. והנה דברים אלו בהשקפה ראשונה ירחקם השכל כי איך תהיה ראיית צדיק לרעה והלא כתיב (משלי כ"ב) טוב עין הוא יבורך, גם ציין ר' שמעון בן יוחאי ז"ל (זהר ח"ג רי"א) לרע עין המזיק בעינו כי הוא חלק רע. אכן אחר ההשקפה בדקדוק אומרם יהיב עיניה היה לו לומר ראה בו בעיניו, אלא להיות כי כל חלק רע שבעולם בהכרח כי יהיה לו דבר המעמיד כל שהוא מהחיוני שהוא בחינת הטוב כי חלק הרע שם מיתה יש לו ואיך יחיה ויהיה במציאות ואין צריך לומר שיתנועע וילך כבעלי חיים, לזה בהכרח שיהיה בו חלק כל שהוא מבחינה הנקראת חיים וזה חלק טוב. ובזה תשכיל להבין מאמרם ז"ל (סוכה נ"ב). כי לעתיד לבא יביא הקדוש ברוך הוא לס"מ וישחטנו במעמד הצדיקים וכו' עד כאן. ודברים אלו אין להם משמעות כי לא יוצדק שחיטה למלאך, ולמה שהקדמנו תהיה הכוונה כי יסיר ממנו חלק המחיהו ובהסרת ממנו חלק הטוב זו היא שחיטתו:

עוד יש לך לדעת כי כל מקור ישאף למינו וישאבנו, וזה הוא סוד בחינת בירורי ניצוצי הקדושה באמצעות נשמות ישראל ועסק תורתם, והצדיקים העצומים קדמונינו יכירו בהביטם באדם רשע לברר ממנו כח החיוני שהוא בחינת הטוב באמצעות הראיה הדקה אשר יביטו בעין החכמה להוציא חלק הטוב ההוא כי כשיתכוין למול ענף הקדושה תעשה בו נפש הצדיק כמעשה אבן השואבת לברזל הנקראת קאלמיטי"ע בלע"ז שתוציאנו ממקום שנקבע שם בראיה, וה' עשה דמיונות בעולם להאמין אדם בתורת חכם. ומעתה נמצא דעת אלהים באומרו ומת כל בכור פירוש כי באמצעות שאני עובר בתוך מצרים בזה ימות מעצמו כל בכור כנתינת עין של חכמים ברשעים ועושים אותם גל של עצמות כי באמצעות כן יצא מהם החיוניות כמו כן הדבר הזה שיפריד מהם באמצעות העברתו שם כל נשמות הבכורות והבן הדברים. ואומרו **כל בכור** פירוש לא שתצא הנפש מהגוף לבד אלא שגם בחינת נפש תמות גוף ונפש של קליפת בכור מצרים. ואולי כי בזה לא נתעצם שום גלות עוד כבחינת גלות ושעבוד מצרים כי אבד כח הקליפה העצום שהוא בחינת בכור:

וראיתי לתת טעם למה לא יצאו ישראל אלא באמצעות מכת בכורות. עוד למה ה' הכה אפילו בכור שאינו מצרי דכתיב (לקמן י"ב כ"ט) בכור השבי. ואולי כי הטעם הוא לצד שמצינו שקרא ה' לישראל (לעיל ד' כ"ב) בני בכורי וכבר הודיענו רבותינו ז"ל (זהר ח"ב רס"ג) כי כל מה שברא ה' במדת הטוב גם זה לעומת זה עשה האלהים בבחינת הרע וכל בחינה ובחינה שיש בקדושה יש כנגדה בקליפה והקליפה מתאמצת ומתחזקת לאחוז בה, ולזה כנגד בחינת הבכורה שבקדושה היתה בחינת בכורה שבקליפה אוחזת ותוקפת בה לבל שלח עד אשר הרג ה' כל שם הבכורה שבקליפת מצרים בין של מצרים בין של האומות שהיו שם דכתיב עד בכור השבי ובכור השפחה וכל בכור בהמה, וגם בכור ישראל קדש אותם ה' כאומרו (במדבר ח' י"ז) כל בכור וגו' הקדשתי אותם לי כדי שלא תשאר בכורה זולת של קודש אשר הקדיש ה', ולזה מת אפילו בכור בהמה, וכיון שנעקר שם זה נפל ענף הרע שהיה מחזיק בבכור הקדושה ולזה תכף יצאו בני ישראל והגם שמצינו שיצאו ורדפו אחריהם, חשבו שעדיין יש בהם כח לאחוז בס, וצא ולמד

מה עלתה בידם לא נותר בהם עד אחד: (אור החיים)

ספורנו מבכור פרעה עד בכור השפחה. מן הנכבד מכלם עד הנקלה מכלם, אבל מבכור פרעה עד בכור השבי הוא מן היותר חוטא בזה עד החוטא פחות מכלם: (ספורנו)

כלי יקר עד בכור השפחה. מקשים כאן, למה נאמר בשימוש המכה (לקמן יב.כט) עד בכור השבי שהוא מסתמא פחות מבכור השפחה. וכפי הנראה שלא קשה מידי כי יכול להיות שבשעה שנאמרה נבואה זו עדיין לא היו שבויים במצרים, שהרי נבואה זו נאמרה קודם ר"ח ניסן ובתוך זמן זה נעשו קצתם שבויים ואז לקו גם המה בהכרח, הן כדי שלא יאמרו יראתם תבע עלבונם, הן שהיו שמחים לאידם קודם שנשבו.

דבר אחר, לכך לא הזכיר משה לפני פרעה בכור השבי שלא יקשה פרעה בכור השבי מה פשעו, כי תירוץ שלא יאמרו יראתם תבע עלבונם אינו מספיק לפרעה. וכ"ש תירוץ של שמחים לאידם ויטעה פרעה לומר לא ה' פעל כל זאת מצד העונש, אלא משה רואה באצטגנינות מכה כללית על כל בכורי מצרים.

וי"א שהכל אחד הוא, כי ביום היו נותנים השבויים לטחון ברחים ובלילה נתנום בבור, ונבואת משה היתה ביום ע"כ קראם בכור השפחה אשר אחר הרחים, אבל המכה היתה בלילה כאשר היו בבור על כן קראם בכור השבי. (כלי יקר)

דעת זקנים בארץ מצרים. חוץ לכרך שהרי ומה תפלה קלה הוצרך לצאת לו דכתיב כצאתי את העיר דבור חמור לא כל שכן ומיהו חוץ לכרך מותר לפי שעדיין לא נבחרה ארץ ישראל לדבור והיו כל הארצות כשרות לדבור ומשנבחרה יצאו ואע"פ שנגלה ליחזקאל בחוצה לארץ שנאמר קום צא אל הבקעה בזכות אבות היה ובמקום טהרה על המים כמו נהר כבר. וכן מצינו ויקם יונה לברוח תרשישה שברח לחוצה לארץ מפני הדבור. וכן עד שלא נבחרה ירושלים היו כל הארצות כשרות למזבחות משנבחרה יצאו שנאמר השמר לך פן תעלה עולותיך וכו' ועוד קודם שלא נבחר בית עולמים היתה עיר ירושלים ראויה לשכינה משנבחר יצאה שנאמר זאת מנוחתי עדי עד. ועוד קודם שלא נבחר אהרן היו כל ישראל ראויין לעבודה משנבחר יצאו שנאמר ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם. ועוד קודם שלא נבחר דוד היו כל ישראל ראויין למלכות משנבחר יצאו שנאמר ויבחר בדוד וגו' וכתוב הלא לכם לדעת וגו': (דעת זקנים)

וַיְהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר קָמְהוּ לֹא נְהַיְתָה וְקָמְהוּ לֹא תִסָּף:

אונקלוס ויהי צוהתא רבא בכל ארעא דמצרים דכותה לא הות ודכותה לא תוסף: (אונקלוס)

יונתן ויהי צוהתא רבא בכל ארעא דמצרים דדכותיה ליליא לא הות ביה מחתא פדא ודכותיה ליליא לא תוסף למהוי מחתא פדא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא והיתה. לא ראינו כזאת בכל המקרא לומר כמוהו לא נהיתה וכמוהו לא תוסף ותחסר מלת על וככה הוא אשר כמוהו לא נהיתה ועל כמוהו לא תוסף

צעקה: וטעם **כמוהו**. שוד או שבר או מות והדומה להם: (אבן עזרא)

בעל הטורים **וכמוהו**. ב' במסו' וכמוהו לא תוסיף וכמהו לא היה לפניו גבי יאשיהו לומר שגם אחריו לא קם כמוהו כדכתיב הכא וכמוהו לא תוסיף: (בעל הטורים)

ספורנו **אשר כמוהו לא נהיתה**. אשר בלילה כמוהו לא נהיתה צעקה כזאת, וזה כי לא היה ליל מלחמת חיל אויבים, כי אמנם אז תרבה הצעקה בעיר, כענין קול צעקה משער הדגים, ויללה מן המשנה, ושבר גדול מהגבעות (צפניה א' י') אבל בלילה כזה שהיה ליל שלום במצרים לא נהיתה ולא תוסיף צעקה כזאת: (ספורנו)

וְלֹכַל | בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחַרְץ-כְּלָב לְשׁוֹן לְמַאִישׁ וְעַד-בְּהֵמָה לְמַעַן תִּדְעוּן |
אֲשֶׁר יִפְלֶה יְהוָה בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל:

אונקלוס **ולכל בני ישראל לא ינזק כלבא בלישניה למנבח למאנשא ועד בעירא**
בדיל דתדעון דיפריש יי בין מצרים ובין ישראל: (אונקלוס)

יונתן **ולכל בני ישראל לא יחזק כלבא בלישניה למנבח למאנשא ועד בעירא מן**
בגלל דתנדיעון דיפריש יי בין מצראי ובניי ישראל: (תרגום יונתן)

רש"י **לא יחרץ כלב לשונו**. אומר אני שהוא לשון שנון, לא ישנון. וכן לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו (יהושע י, כא), לא שנון. אז תחרץ (שמואל ב-ה, כד), תשתנון. למורג חרוץ (ישעיהו מא, טו), שנון. מחשבות חרוץ (משלי כא, ה), אדם חרוץ ושנון. ויד חרוצים תעשיר (שם י, ד), חרופים, סוחרים שנונים: **אשר יפלה**. יבדיל: (רש"י)

אבן עזרא **לא יחרץ כלב לשונו**. שיפחידם כמו לא חרץ לבניי לאיש את לשונו. והטעם שיהיה נובח או נושך. והנה בארץ לא יחרץ להם כלב לשונו ולבהמתם. ואף כי ישלח מן השמים משחית להכות בכוריהם: (אבן עזרא)

אור החיים **ולכל בני ישראל וגו'**. צריך לדעת הכוונה בזה, ואם לומר שלא ימות אדם מהם, היה לו לומר בפירוש ולא ימות מבני ישראל וגו'. ואולי שנתכוין בסדר הדיבור על דרך אומרים ז"ל (בבא קמא ס:) כלבים צועקים מלאך המות בעיר, לזה אמר **ולכל בני ישראל וגו'** כדי שתדע שלא ימות מהם אדם שלא יחרץ כלב לשונו שם הא למדת שלא נראה ביניהם מחבל, והוא אומר **למען תדעון אשר**

עוד נתכוון לרמוז לו כי דוקא במקום שיהיו כל בני ישראל פירוש כולם יחד יהיו ישראל לא יחרץ כלב וגו' זה לך האות כי אין זר אתם אבל אם לא יהיו כולם בני ישראל ויהיה ביניהם איש מצרי יחרץ כלב לשונו הא למדת כי יראה שם משחית, והכוונה בזה לומר לו כי לא תועיל ערמה לבכורות להמלט שהגם שיתחבאו הבכורות המצרים בין ישראל לא ימלטו באמצעות זה, וכן אמרו רז"ל (שמות רבה פי"ח): **אור** (אור החיים)

דעת זקנים **ולכל בני ישראל לא יחרץ וגו'**. והיינו הנס דאע"ג דאמרינן כלבים צועקים מלאך המות בא לעיר. וא"כ דין היה לצעק בשעת מכת בכורות אפילו

הכי ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו: (דעת זקנים)

[ח] וַיִּרְדּוּ כָל-עַבְדֵיךָ אֵלֶּהָ אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲוּוּ-לִי לֵאמֹר צֵא אִתָּהּ וְכָל-הָעָם אֲשֶׁר-בְּרַגְלֶיךָ וְאַחֲרֵי-כֵן אֵצְאָ וְיֵצְאָ מֵעַם-פְּרָעָה בְּחָרִי-אָף: (ס) (ע)

אונקלוס וַיִּחַתְּנוּ כָּל עַבְדֵיךָ אֵלַי וַיִּבְעֹזוּ מִנִּי לְמִימְרֵי פֹק אֶת וְכָל עֲמָא דִּי עֲמָא וַיִּבְתֵּר כֵּן אָפּוֹק וַיִּנְפֹּק מְלֻת פְּרָעָה בְּתִקּוּף רְגָז: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַיִּחַתְּנוּ כָּל עַבְדֵיךָ אֵלַי וַיִּבְעֹזוּ מִטּוֹ מִינִי לְמִימְרֵי פֹק אֶת וְכָל עֲמָא דְעֲמָא וַיִּמְבְּתֵר כֵּן אָפּוֹק וַיִּנְפֹּק מְלֻת פְּרָעָה בְּתִקּוּף רְגָז: (תרגום יונתן)

רש"י וירדו כל עבדיך. חלק כבוד למלכות (זבחים קב.), שהרי צסוף ירד פרעה בעצמו אליו כלילה ואמר קומו לאו מתוך עמי, ולא אמר לו משה מתחלה וירדת אלי והשתחוית לי: אשר ברגליך. ההולכים אחר ענתך והלוכך: ואחרי כן אלף. עם כל העם (כ) מארלך: ואלף מעם פרעה. כסגמר דבריו (ב) אלף מלפניו: בחרי אף. על שאמר לו אל תוסף (מ) ראות פני: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) דק"ל מה איכפת ליה לפרעה שיאלף הוא לבד ועוד אף אם יאלף עם כל ישראל הא לא יאלף חוץ לעיר ויזבחו לכ"פ מארלך: (ב) והיינו כל הפ' של כחנות הלילה ואז יאלף ואף שאמר לו פרעה שיאלף מלפניו אפ"ה לא יאלף: (מ) דק"ל אדרבה פרעה הי"ל לקאוף על משה לפי שמה התרה זו ודבר אליו קשות ועז"פ וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וירדו. והשתחוו לי לאמר על פיך. וכל העם אשר. ברגליך. שהם ברשותך שאוליכם אל המקום שארצה כמו ויעל ברגליו. והנה בעבור שאמר לו אל תוסף ראות פני יצא בחרי אף: (אבן עזרא)

אור החיים וירדו כל עבדיך וגו'. כאן הבטיח כי עבדיו אלו יחיו ולא ימות מהם אחד במכת בכורות. ואולי שהיו כולם פשוטים ואין בכור ביניהם וידע בידיעת נביא. או הגם שהיו ביניהם בכורות אף על פי כן הוציאם מכלל המכה, והטעם לא לצד צדקותם אלא לצד שביזהו פרעה הרשע בפניהם ודבר אליו כדבר הנבל אל תוסף ראות וגו' כי ביום וגו' לזה צריך גם הוא להתבזות בפניהם כדין המבייש חבירו בפני רבים שצריך לפייסו בפניהם, ותמצא שהקפיד משה על הדבר דכתיב ויצא מעם פרעה בחרי אף. והנה הגם שלא אמר משה אלא וירדו כל עבדיך נתכוון לומר גם עליו כי הוא בעצמו יקום לילה אלא שדבר דרך כבוד:

והשתחוו לי לאמר. טעם שלא אמר בפירוש ויאמרו לי, נתכוון לומר כי אמצעות ההשתחוויה עצמה יגיד כי כוונתם לאמר צא אתה כיון שהוא אדון עליהם אם כן האדון יעשה חפצו ואין עליו שלטון. עוד ירצה כי להיות כי מנהג המלכים כשיבא אדם לדבר אליהם דבר ישתחוו לפניו ומזה ידע המלך כי הם חפצים לדבר עמו, כי אין מהמוסר לדבר לפני מלך גדול בלא שאלת רשיון גם אין דרך כבוד לשאול

רשות לזה ישתחוה ובוזה ידע המלך כי חפץ דבר ויאמר אליו דבר, והוא שאמר **והשתחווי לי לאמר** פירוש שההשתחויה היא להגיד שרוצים לאמר והאמירה צא אתה וגוי. והגם שלא הזכיר הכתוב פרט זה באותה הלילה, קצר ואמר גדולה מהאמור כאן שפרעה עצמו קם לילה וגוי: (אור החיים)

ספורנו ואחרי כן אצא. לא אצא מיד כשתבקשו מלפני שאצא אלא אחרי כן, כי אמתין עד הבקר: (ספורנו)

[ט] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֹא-יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פְּרַעֲה לְמַעַן רַבּוֹת מוֹפְתֵי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס ואמר יי למשה לא יקבל מנכון פרעה בדיל לאסגאה מופתי בארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה לא יקביל מנכון פרעה מן בגלל לאסגאה תמהני בארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י למען רבות מופתי. מופתי שנים, רבות שלשה, מכת בכורות וקריעת ים סוף ולנער (נ) חת מלכים: (רש"י)

שפתי חכמים (נ) (נח"י) קשה לי להכתוב אומר צלמ"ל וחלו המופתים היו חוז לצלמ"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. כמנהג העברים כמשפט הלשון. וכבר אמר השם. ורבים כמוהו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה. בעבור שהיה ראוי שיפחד פרעה ועבדיו במכת הבכורות ויירא ממנה יותר מכל אשר בא עליהם, וכבר ראו כל דברי משה מתקיימים בהם, בעבור כן הודיעו השם שהוא מחזק את לבו כדי שירבה בו מופתיו במכת בכורות באדם ובבהמה ושפטים באלהיהם. ורש"י אמר מכת בכורות וקריעת ים סוף ולנער המצרים בתוכו. ולא יתכן זה בעבור שאמר (בפסוק הבא) ולא שלח את בני ישראל מארצו: (הרמב"ן)

אור החיים ויאמר ה' וגוי לא ישמע. הכוונה בזה אולי שחשב משה כי פרעה בראותו כל המופתים והפלאים אשר עשה משה בזה הגם שיראה כי הלכו ישראל ולא חזרו שמא תפול עליו אימתה ופחד ולא ירדוף אחרי בני ישראל, לזה הודיעו כי לא ישמע פירוש לא יקבל אליכם פירוש למה שאתם חושבים שהחליט דעתו מישראל. ואמר לשון עתיד לומר אפילו אחר מכת בכורות לא אכניע לבו לקצה האחרון לקבל לשלוח בהחלט, והטעם למען רבות מופתי בארץ מצרים כשירדפו אחריהם, ואומרו ארץ כבר אמרו ז"ל (מכילתא י"ד) בפסוק כי ה' נלחם להם במצרים וגוי יעויין שם דבריו:

עוד ירצה להיות שאמר משה והשתחווי לי לאמר צא אתה וכל העם אשר ברגליך ופירוש ברגליך הוא ברשותך, הרי שהוציאם לעם מרשות פרעה ונתנם ברשות

משה רועינו מלכינו ובזה גילה לו כי יציאתן ממצרים היתה בעקירת רשות פרעה מעליהם לזה אמר ה' אליו **לא ישמע אליכם פרעה** פירוש לא יבין דבריכם פרעה, והטעם למען רבות מופתי, ואם יבין הדבר מעת שיאמר לכם בלילה (י"ב ל"א) קומו צאו יחליט הדבר ואין לו מקום לרדוף אחריהם אחר כך ואין מקום למופתים שאני רוצה להרבות מאתים וחמשים מכות יסובבוהו: (אור החיים)

ספורנו ויאמר ה' אל משה לא ישמע א'ליכם פרעה כו'. אמר שבהיות שהאל יתברך אמר אל משה שטעם הכבדת הלב שהיתה לפרעה כי הקשה ה' את רוחו היה כדי להרכות מופתיו, כדי שבהם יכירו המצרים וישראל את גדלו וטובו, כאמרו וידעתם כי אני ה' והנה להשלים כונתו זאת משה ואהרן יחדיו התעסקו לעשות המופתים, לכן עתה כאשר גזר האל יתברך להעניש את המצרים ולהציל את ישראל מאותו העונש, עם היות קצתם ראויים לו בצד מה, ולהפיל את אלהי מצרים, כדי שיחול העונש, וכל זה בזבח הפסח, כאמרו ועברתי והכיתי אעשה שפטים ופסחתי, רצה שתהיה מצותו זאת לישראל על ידי משה ואהרן יחדיו, כמו שהשתדלו יחדיו להשיב את המצרים בתשובה ולהורות את בני ישראל, כדי שיזכו שניהם יחד להוציא לפועל את פרי פעולת השתדלותם: (ספורנו)

[י] וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ אֶת-כָּל-הַמּוֹפְתִים הָאֵלֶּה לְפָנָי פְּרַעֲה וַיַּחֲזֵק יְהוָה אֶת-לֵב פְּרַעֲה וְלֹא-שָׁלַח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ: (ס)

אונקלוס וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָבְדוּ יְתָ כָּל מוֹפְתֵיָא הָאֵלִין קְדָם פְּרַעֲה וַיַּחֲזֵק יְיָ יְתָ לְבָא דְפְרַעֲה וְלֹא שָׁלַח יְתָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ: (ס) (אונקלוס)

יונתן וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָבְדוּ יְתָ כָּל תְּמַהֲנֵיָא הָאֵלִין קְדָם פְּרַעֲה וַיַּחֲזֵק יְיָ יְתָ יִצְרָא דְלְבָא דְפְרַעֲה וְלֹא פָטַר יְתָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ: (תרגום יונתן)

רש"י וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ וּגו'. כַּזֵּר כַּחַז לְנוּ זֹאת כֻּלָּהּ הַמוֹפְתִים, וְלֹא שָׁנְאָה כֹּהֵן אֱלֹהֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְסַמְכָה לְפָרְשָׁה שֶׁל אַחֲרֵיהֶם: (רש"י)

אבן עזרא וּמֹשֶׁה. אַע"פ שֶׁעָשׂוּ כָל הַמוֹפְתִים הַנּוֹזְכִים לֹא רָךְ לְבוֹ לְשַׁלַּח כִּי הֵשֵׁם חֲזָקוֹ. וְהָיָה רְאוּיָה לְהִיּוֹת פְּרִשְׁתָּ וְיֵהִי בַחֲצֵי הַלֵּילָה אַחֵר זֶה לְהִיּוֹת הַמְּכוֹת עַל הַסֹּדֵר רַק נִכְנְסָה פְּרִשְׁתָּ הַחֲדָשׁ הַזֶּה בְּאִמְצַע. לְהוֹדִיעַ אִיךָ נִמְלָטוּ בְּכוֹרֵי יִשְׂרָאֵל בְּבוֹא הַמִּשְׁחִית עַל הַמִּצְרַיִם: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְטַעַם וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ אֶת כָּל הַמוֹפְתִים הָאֵלֶּה. הֵם הַמוֹפְתִים הַנּוֹזְכִים לְמַעַלָּה, וְאִמְרָה זֶה בְּעִבּוֹר שֶׁהַשְּׁלִים כָּל הַמַּעֲשִׂים שֶׁעָשׂוּ, וְגִזְרַת מַכַּת בְּכוֹרוֹת שֶׁכָּבַר הוֹדִיעָנוּ אוֹתָהּ לְפְרַעֲה, כִּי בְּמִיתַת הַבְּכוֹרוֹת אֵין לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בַּהּ מַעֲשֵׂה: (הרמב"ן)

אור החיים וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּגו' וַיַּחֲזֵק וּגו'. כּוֹוֹנַת הַכְּתוּב לֹמַר שֶׁהֵגֵם שֶׁעָשׂוּ אֶת כָּל הַמוֹפְתִים הָאֵלֶּה אַף עַל פִּי כֵן לֹא נִתְרַצָּה לְשַׁלַּח אֶפְיָלוֹ שֶׁלֹּא בַּהֲחֹלֵט אֲלֵא לְצַאֵת מֵאֶרֶץ לְבַד כְּאֹמְרוֹ (לְעִיל ה' ג') נִלְכָּה נֹא דֶרֶךְ ג' יָמִים: (אור החיים)

שמות פרק-יב

[א] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמִימְרָ: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמִימְרָ: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. כשציל ש'אהרן עשה וטרח צמופתים כמשה, חלק לו כבוד זה במלוא ראשונה, שכללו עם משה בדבור: בארץ מצרים. חוץ לכרך, או אינו אלל בתוך הכרך, תלמוד לומר כלאתי את העיר וגו', ומה תפלה קלה לא התפלל בתוך הכרך, לפי שהיתה מלאה גילולים, דבר חמור כזה לא כל שכן (מכילתא פסחא פ"א): (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. עתה הזכיר תחלת המצות שהיו על ידי משה ואהרן כי הם לבדם היו נביאי התורה כי אחריהם לא נתחדשה מצוה רק אם היתה לצורך שעה כדבר גדעון ואליהו ואל יעלה על לבך דבר השיר שהיה בבית השם על יד דוד. כי כמו תקון היה ומוסד שיסד דוד ושלמה וככה כתוב באמונתם. ולא בנבואתם. והגאון אמר כי קבלה היתה בידם מפי משה כי מלך יקום ויחדש כלי שיר. וכמוהו לא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת: (אבן עזרא)

בעל הטורים אל. משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר. וסמיך ליה החודש לומר שראש בית אב אומר מקודש. ד"א אל משה ואל אהרן החודש לומר שעדות החודש כשרה בקרובים כמשה ואהרן: (בעל הטורים)

[ב] הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשׁ חֳדָשִׁים רֵאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֹדְשֵׁי הַשָּׁנָה:

אונקלוס גְּרָחָא הָדִין לְכוּן רֵישׁ גְּרָחִין קְדָמַאי הוּא לְכוּן לְגְרָחִי שְׁפָא: (אונקלוס)

יונתן גְּרָחָא הָדִין לְכוּן לְמִקְפְּעִיָה רֵישׁ גְּרָחִיָּא וּמְנִיָּה תְּשָׁרוּן לְמִמְנֵי חֲנִיָּא וְזִמְנָא וּתְקִיפָא קְדָמַאי הוּא לְכוּן לְמִנְנוּ גְּרָחִי שְׁפָא: (תרגום יונתן)

רש"י החדש הזה. הראהו לצנה בחדושה (שמו"ר טו, כח), ואמר לו, כשהירח מתחדש יהיה לך ר"ח. ואין מקרא יולא מידי פשוטו, על חדש ניסן אמר לו, זה יהיה ראש לסדר מנין החדשים, שיהא אייר קרוי שני, סיון שלישי (מכילתא פ"א): הזה. נתקשה משה על מולד הלצנה, באיזו שיעור תראה ותהיה ראויה לקדש, (ב) והראה לו באצבע את הלצנה ברקיע, ואמר לו כזה ראה וקדש. וכילד הראהו, והלל לא היה

מדבר עמו אלכא ציוס, שנאמר ויהי ציוס דבר ה' (לעיל ז, כת), ציוס לוותו (ויקרא ז, כת),
מן היום אשר ניה ה' והלחה (במדבר טו, כג), אלכא סמוך לשקיעת החמה נאמרה לו
פרשה זו, והראהו עם חשכה: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) [נח"י] הרא"ם האריך לפלפל וכו' ודבריו אינן להם קישור וכו' אצל
ל"נ מצואר הוא שצריך חכמה וזינה יתירה לעיני העמים מהא דאמרינן בר"ה דף
ד' א"ר זירא א"ר נחמן כ"ד שעי מכסי סיהרא לדין שית מעתיקא ותמני סרי
מחדתא ולדידהו שית מחדתא ותמני סרי מעתיקא הרי קבזה השיעור היה מתקשה
אם בקיפתא לאחר המולד ואם בתמני סרי לאחר המולד וכו' ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא החדש הזה. א"ר יהודה הפרסי כי ישראל היו מונים כפי שנות החמה
כמשפט העמים הערלים וראייתו ושמדת את החקה הזאת למועדה. כי שנת
לבנה איננה שוה. כי ימי החריש והקציר תלויים בהליכת השמש לבדו כפי נטותה
לצפון או לדרום. ולא דבר נכונה. ועתה אפרש לך. ידענו כי מהלך הלבנה בגלגל.
בנקודה הידועה כנגד גלגל המזלות עד שובה אל הנקודה בעצמה הם כ"ז יום
ושלישית יום בקרוב. והנה נחשוב כי התחברה עם השמש כשהיתה בנקודה
הראשונה בתחלת מזל טלה והנה בשובה אל ראש מזל טלה לא מצא השמש שם
כי כבר הלך במהלכו האמצעי כ"ז מעלות כי מהלך שניהם בראיות גמורות הוא
ממערב למזרח הפך התנועה העליונה. והנה הלכה הלבנה באלה המעלות שכבר
הלך השמש. גם הלכה הלבנה בחלקים שהלך השמש בלכת הלבנה המעלות
הנזכרות שני ימים וקרוב מחמש שעות. התחברו שניהם לסוף כ"ט יום וחצי
ושני ידות שעה. וע"ג חלקים מחלקי ישראל והשני באמת היא לשמש לבדו. כי
הוא המוליד זמני קור וחום וקיץ וחורף שהם ד' תקופות השנה. ואז נחשוב
שהיתה בתחלת ראש טלה. והוא ילך בגלגלו שס"ה ימים וקרוב מרביעית יום עד
שובו פעם שנית ובעבור זה נקרא שנה. והנה אין ללבנה שנה כלל. כאשר אין
לשמש חדש כלל. כי לא יתחדש בשמש דבר רק דבר החדוש הוא לאור הלבנה.
ובעבור זה נקרא חדש. גם ירח. בעבור חדוש אור הלבנה כי אין לה אור בראיות
גמורות. כי אם מהשמש. על כן לא תקדר השמש כי אם ברגע מחברתו עם
הלבנה. אם היו בראש הטלה או בזנבו ולא תהיה קדרות ללבנה כי אם בהיותה
לנכח השמש בלילה במקומות הנזכרים. ובעבור ששנת העמים קרובה אל שנת
החמה. וראו ששתיים עשרה פעמים תתחדש הלבנה בשנת החמה. חלקו ימי השנה
על שנים עשר. וקראו לכל חלק חדש. בעבור שהוא קרוב מימות חדש הלבנה.
וזאת ההסכמה מהם אינה בדרך התולדות. גם הישמעאלים בעבור שמועדיהם
תלויים בימי חדשי הלבנה. ותחלת החדש מליל ראות הלבנה. וראו כי י"ב חדש
יש בשנת החמה לא מצאו חשבון יותר קרוב מזה. כי אין בין שני המספרים רק
י"א יום. על כן שמו כל שנותיהם שנות הלבנה וכל שנה ישתנה מועד פסחם
אחורנית י"א יום עד שיהיו ל"ג שנות חמה הם ל"ד שנות הלבנה כי אלה אינם
על דרך התולדות. והשם צוה בתורתו לשמור מועד במועדו. כי אמר שמור את
חדש האביב ועשית פסח לה'. והנה אם לא ימצא אביב בחצי החדש. נעשה הפסח
בחדש הסמוך אליו. וככה קרא חג השבועות חג הקציר. וסכות חג האסיף. כי
הקציר והאסיף תלויים באביב. וראינו שאמר שלא נעשה פסח רק בחצי חדש
הלבנה. וככה סכות. והנה צוה לשמור, ימי חדש הלבנה ויהיו המועדים זמניהם
שמורים. ומשה לא הזכיר בתורה שנספר י"ב חדש או י"ג. רק אמר בחדש

שנמצא אביב בו נחל לספור. והוא יקרא ראשון בין שתהיה השנה מי"ב חדש או י"ג. וככה כתוב בחדש השני בחדש השלישי וכולם על דרך הזה. וניסן ואייר וסיון וכל שמות החדשים אינם לשון קדש כ"א לשון כשדים על כן לא תמצא במקרא כתוב אחד מהם רק בנבואת זכריה ודניאל ועזרא ומגלת אסתר שהיו בגולה. וככה הפירוש בחדש הראשון שנקרא ניסן ב' כשדים רק מצאנו בלשון הקדש שנקראו ג' חדשים בדרך אחרת. ירח זיו. בירח האיתנים. בירח בול. ואם רדפנו אחר הפשט אין ירח זיו ניסן רק אייר כי כן כתוב הוא החדש השני הידוע. שהוא שני לראשון לחדשי ישראל. ומלת למלוך שלמה אינה דבקה עם החדש. רק עם בשנה הרביעית למלוך שלמה. כי לא מצאנו בחשבון כל המלכים שיספר החדשים רק השני שמלך הוא. והעד שהוא שכתוב בדברי הימים בחדש השני (בשנת ארבע למלכותו). ויש לטעון על יהודה הפרסי כי כל השנים אינם שוות כי יבא להם שינוי מפאת מערכת המשרתים שירבו הגשמים או ימעטו. וימעט או ירבה החום או הקור בכל חדש שישנה מהמנהג הידוע. על כן לא ימצא אביב בשוב השמש אל הנקודה שהיה שם בתחלת השנה שעברה שנמצא אז אביב ויהיה בין אביב לאביב יותר משנה שלימה עם תוספת שבועים. על כן היו ישראל סומכין על האביב הנמצא בארצם באיז' חדש שיהיה נמצא. כי האביב ישתנה עתו בכל הארצות כפי מרחק כל ארץ מהקו השווה. ועתה אתן לך כלל אף ע"פ שישראל בבית המקדש היו מסתכלין אל האביב לא היה עבור השנה מסור להם. כי אם לב"ד שהיה מסתכל לדברים אחרים חוץ מהאביב. ככתוב במשנה. והנה משה לא פירש לנו בתורה איך נקבע השנים והחדשים. ואם לא נמצא אביב מה נעשה. ויש לתמוה מזה תימא גדולה איך פירש דיני כל נגעי המצורע שהוא באדם אחד ולא יעמוד בכל זמן והניח דבר המועדים שכל ישראל חייבים לשמרה בכל זמן ויש כרת על אכילת חמץ בפסח. ועל אכילת יוה"כ. והנה אם סמך על המולד היה לו לפרש. אם הוא כפי המהלך האמצעי. או כפי מולד האמתי שהוא כנגד גלגל המזלות. שפעמים יהי בין מולד העבור למולד האמתי. פעם להוסיף ופעם לגרוע. קרוב מי"ד שעות. ובעבור זה אמרו אבותינו הקדושים פעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה. וזה לא יוכל לדעת רק מי שהוא יודע בחכמת המזלות. וזה היה לו לפרש על איזה מקום מהארץ הוא המולד. כי הנה בין ירושלים ובין העיר הזאת ששמה לוקי"א יותר מג' שעות. ואם על הראייה סמך היה לו לפרש על איזה מקום היא הראייה כי תשתנה קשת המראה בכל מקום. כפי רוחב הארץ וכפי מרחב הלבנה מקו המזלות. על חלוף המראה באורך וברוחב וגבהו ושפלתו ואוירו. ואלה הדברים צריכים פיר' ארוך. ואם לא היה האויר זך הנעשה ר"ח שני ימים מספק. וזה לאות כי סמך על קריאת ב"ד בכל דור ודור. והיתה קבלה בידם שלעולם יקבע ב"ד שבע שנים בכל י"ט שנה. שהם רל"ה חדשים והם ו' אלפים יום תתקל"ט. גם שתי שלישיות יום. גם תקצ"ה חלקים ואלה הם י"ט שנות החמה בלי תוספת ומגרעת. ואל תחוש לשעה ותפ"ה לחשבון תקופת שמואל. וידענו כי לא נעלם ממנו זה. רק תפש דרך קרובה בזמנו לאנשי דורו. כי היום יש בין תקופת האמת ותקופתו קרוב מט' ימים. ואל תתמה על זה כי הנה אמרה הברייתא. הרוצה לידע מקום הלבנה יחשוב שנות העולם ויעשה מהם חדשים. ויתן לכל חדש כ"ט יום וחצי. ושתי ידות שעה שהם תש"כ חלקים. והנה חסר ע"ג חלקים. והנה התחברו מהם בכל מחזור יותר משתי שלישיות יום. והנ' יהי המרחק בין חשבון מולדות מימי בראשית ובין חשבון מולדנו היום קרוב מחצי שנה. והנה התברר לך כי כלל שנותינו ישוב בכל המחזור שנות החמה. וחדשינו תמיד חדשי הלבנה. וברוך השם שהדריכנו בדרך ישרה. הנה אתן לך ראייה מן המקרא שהמועדין תלויין בבית דין. דכתיב ויועץ המלך חזקיהו לעשות פסח בחדש השני ואם היתה קבלה בידם להסתכל לדבר האביב כאשר אמרו החולקים על רבותינו ז"ל. למה לקח עצה לקבוע פסח בחדש

השני. והנה יראה אם דבריהם אמת כי עשה חזקיהו שלש רעות. האחת שלא הקריב פסח במועדו והיה טהור. ולמה איחר זה בעבור רוב הקהל שלא באו. ואין זה כתוב בתורה כי אם בדברי הקבלה. והשנית שאכל והאכיל כל ישראל חמץ בחדש הראשון. והשלישית שבדא מלבו לעשות חג המצות בחדש השני שבעת ימים. וכן לא יעשה כי השם לא צוה לעשות חג המצות בחדש השני רק על אכילת הפסח לילה אחד. כי כל הטמאים אוכלים מצה בחדש הראשון עם כל ישראל. וחלילה חלילה שעשה חזקיהו רעות כאלה. כי הכתוב דבר עליו לא סר מכל מצות ה' ימין ושמאל. גם הוא אמר בתפלתו זכור נא את אשר התהלכתי לפניך והטוב בעיניך עשיתי. והנה עתה אפרש לך דע כי חזקיהו נועץ עם כל הקהל בהכנס החדש הראשון שיעשו פסח בחדש שבא אחריו בעבור רוב הקהל שלא באו והכהנים לא התקדשו למדי. והנה עיבר השנה. והפסח שעשה פסח ראשון היה. ובמועדו נעשה. והעד כי השם נגע האוכלים בפסח בלא ככתוב ואם לא נעשה במועדו למה נגעם אחר שלא היה הפסח מקובל לפניו. ואילו חטא חזקיהו איך התפלל בעדם ושמע השם תפלתו וירפא העם. ואם טען הטוען הלא החכמים ז"ל לא הודו לו שעיבר ניסן בניסן. התשובה אמת אמרו כי מנהג כל בית דין להסתכל בסוף חדש אדר אם הוא צריך לעבר השנה או לא והנה חזקיהו לא עשה כן כי (שגג) שגגה קטנה לעבר השנה בראש חודש ובעבור כי חדש העיבור לעולם יהיה לפני החדש הראשון ע"כ יהיה הוא לעולם ראש לחדשים. ויהיו המועדים בחדש השביעי ממנו. וזהו ראשון הוא לכם לחדשי השנה. וידענו כי מצות רבות הם בתורה זכר ליציאת מצרים והנה ראוי זה להיות תחלת חשבון ישראל. וככה כתוב ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החדש השני. והאומות אומרים כי אם השנה בנויה מהחדשים. הנה חדש האביב הוא יסוד וראש. אם כן למה תחלו מספרכם מהחדש השביעי ותאמרו כי הוא ראש השנה. והתשובה כבר הזכירו חכמינו ז"ל כי ארבעה ראשי שנים הם וראינו מפורש כי קדוש שנת היובל בחדש השביעי בעשור לחדש. ועוד כי צוה השם לקרוא בתורה במועד שנת השמטה כחג הסכות למען ישמעו ולמען ילמדו ואם תחלה שנת השמטה תהי' מניסן למה לא צוה לקרוא בתורה בחג המצות. והנ' חצי שנה עמדו בטלים וכתוב וחג האסיף תקופת השנה. ובמקום אחר הוא אומר וחג האסיף בצאת השנה. ועוד נוכל ללמוד מדרך התורה גם מדרך התולדות שאמר בתחלה לא תזרעו ואחר כן ולא תקצרו. כי הזריעה סמוכה לתשרי לא לניסן. ועוד אם שמנו תחלת השמטה ניסן מי שזרע בשנה הו' לא יקצר בשנה הז'. כי הקציר אחר ניסן הוא וכבר נכנסה שנת השמטה. גם לא יזרע בשנת השמטה. והנה כי דברי חז"ל הם נכונים: **ראש חדשים**. א"ר משה הכהן אין צריך לומר ראש חדש. רק חדש לבדו. כי הטעם יום חדש אור הלבנה. וכן כתיב חדש ושבתי. חדשיכם ומועדיכם. מדי חדש כחדשו. ואחרים טענו עליו א"כ למה אמר בחדש השביעי באחד לחדש. והוא השיב להסיר הספק גם טענו עליו ובראשי חדשיכם. והוא השיב כי על חדש ניסן ידבר בכל שנה. כי ניסן לבדו הוא ראש חדשים. ושאלוהו א"כ מה קרבן שאר החדשים. והוא השיב כי שם כתוב זאת עולת חדש בחדשו לחדשי השנה בפרשה עצמה. וכן אמר וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות. כי הוא תחלת השנה. ואנחנו לא נניח דברי רז"ל בעבור סברותינו. כי הם אמרו כי בכל חדש יתקעו בחצוצרות והוא הנכון. לומר חדש או ראש חדש. וכתוב עד חדש ימים. שטעמו שימלאו ימי החדש שלו: (אבן עזרא)

הרמב"ן החדש הזה לכם ראש חדשים. זו מצוה ראשונה שצוה הקב"ה את ישראל על ידי משה, ולכן אמר בארץ מצרים, כי שאר מצות שבתורה היו בהר סיני, או שבא לומר בארץ מצרים, לא בעיר מצרים, כמו שאמרו רבותינו

(מכילתא כאן) חוץ לכרך. **והיה ראוי שיאמר תחלה דברו אל כל עדת ישראל** לאמר החדש הזה לכם וגומר הפרשה, אבל משה ואהרן הם במקום ישראל, ואמר. **לכם** כנגד ישראל לדורותם, וחזר ואמר דברו אל כל עדת ישראל, שיצום במצות שעה לקחת פסח מצרים מבעשור:

ולפי מדרשו לכם לומר שקדוש החדש צריך בית דין מומחין (ר"ה כה:). ולכך לא נאמר בתחלה "דברו אל כל עדת ישראל", שאין בקדוש החדש אלא משה ואהרן וכיוצא בהם. **וטעם החדש הזה לכם ראש חדשים**, שימנו אותו ישראל חדש הראשון, וממנו ימנו כל החדשים שני ושלישי עד תשלום השנה בשנים עשר חדש, כדי שיהיה זה זכרון בנס הגדול, כי בכל עת שנוכיר החדשים יהיה הנס נזכר, ועל כן אין לחדשים שם בתורה, אלא יאמר בחדש השלישי (להלן יט א), ואומר ויהי בשנה השנית בחדש השני נעלה הענן (במדבר י יא), ובחדש השביעי באחד לחודש וגו' (שם כט א), וכן כלם:

וכמו שתהיה הזכירה ביום השבת במנותינו ממנו אחד בשבת ושני בשבת, כאשר אפרש (להלן כ ח), כך הזכירה ביציאת מצרים במנותינו החדש הראשון והחדש השני והשלישי לגאולתינו, שאין המנין הזה לשנה, שהרי תחלת שנותינו מתשרי, דכתיב (להלן לד כב) וחג האסיף תקופת השנה, וכתיב (שם כג טז) בצאת השנה, אם כן כשנקרא לחדש ניסן ראשון ולתשרי שביעי, פתרונו ראשון לגאולה ושביעי אליה. וזה טעם **ראשון הוא לכם**, שאיננו ראשון בשנה, אבל הוא ראשון לכם, שנקרא לו לזכרון גאולתינו:

וכבר הזכירו רבותינו זה הענין, ואמרו שמות חדשים עלו עמנו מבבל (ירושלמי ר"ה א ב, ב"ר מח ט), כי מתחלה לא היו להם שמות אצלנו, והסבה בזה, כי מתחלה היה מנינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב (ירמיה טז יד~טו) ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון, חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י. כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם שמות פרסיים, ולא ימצא רק בספרי נביאי בבל (זכריה א ז, עזרא ו טו, נחמיה א א) ובמגילת אסתר (ג ז). ולכן אמר הכתוב בחדש הראשון הוא חדש ניסן, כמו הפיל פור הוא הגורל (שם). ועוד היום הגויים בארצות פרס ומדי כך הם קוראים אותם ניסן ותשרי וכלם כמונו. והנה נזכיר בחדשים הגאולה השנית כאשר עשינו עד הנה בראשונה: (הרמב"ן)

בעל הטורים החדש הזה. לכם. הפסוק משולש ויש בו ג"פ חודש וכן בין כל אי ואחד ג' תיבות לומר באחד בניסן ר"ה למלכים ולרגלים ולחדשים. חדש בגימ' לרגלים. לכם. אותיות מלך. ניסן בגימ' למלכים. מתחילים עיבור החדש בג' לכן ג"פ חודש בפסוק ונושאים ונותנים בה' שאלו הג"פ אי חודש ב' מהם חדשי חדשים שהם חמשה וגומרים בז' שד"פ כתיב עוד חודש בפרשה וכשתסיר ג"פ חודש שבפסוק ישארו ז' תיבות דשבעה עולים לעיבור השנה: **ראשון הוא לכם**. וסמך ליה דברו שאין מקדשין אלא בב"ד הגדול: **לחדשי השנה**. ב' במסו' דין ואידך עולת חודש בחדשו לחדשי השנה מכאן דרשו חדש והבא קרבן מתרומה חדשה שבאחד בניסן מתחילין להביא מתרומה חדשה דהיינו ראשון הוא לכם לחדשי השנה דהוא ניסן:: (בעל הטורים)

אור החיים החדש הזה לכם וגו'. טעם כפל ראש חדשים ראשון הוא וגו', נתכוון לומר כי חדש זה הוא ראש פירוש מובחר שבחדשים על דרך או' (שמות ל')

בשמים ראש. ודקדק לומר **לכם** כי אינו משובח ומעולה שבחדשים אלא לישראל. ותמצא שאמרו רבותינו ז"ל (ראש השנה י"א.) בניסן נגאלו בניסן עתידין ליגאל, כי החודש מסויים לטובת ישראל ועל זה ראשון הוא ראוי להיות לכם שיהיו מונים בניסן לצד מעלתו. עוד ירמוז באומרו **החודש הזה** ולא אמר חדש זה, לרמוז על הידוע שהוא הקדוש ברוך הוא דכתיב (לקמן ט"ו ב') זה אלי כי יהיה זה לכם שיגלה להם כאומרם ז"ל (מכילתא י"ד) ראתה שפחה על היים וכו'. עוד ירמוז **כי החדש הזה לכם ראש** פירוש שיהיה לישראל כינוי בחינת הראש שלא יהיו עוד נבזים ושפלים. עוד רמז בתיבת זה כי יהיה ראש לכל החדשים שהם י"ב כמספר זה: (אור החיים)

ספורנו החדש הזה לכם ראש חדשים. מכאן ואילך יהיו החדשים שלכם, לעשות בהם כרצונכם, אבל בימי השעבוד לא היו ימיכם שלכם, אבל היו לעבודת אחרים ורצונם, לפיכך ראשון הוא לכם לחדשי השנה. כי בו התחיל מציאותכם הבחירי: (ספורנו)

כלי יקר החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה. לפי שהראה הקב"ה למשה באצבע הלבנה בחדושה לומר כזה ראה וקדש, על כן אמר תחילה החדש הזה ר"ל החידוש הזה יהיה לכם ראש חדשים, שבכל פעם שתראה חידוש הלבנה בתמונה זו אז יהיה לכם ראש חדשים בכל חדשי השנה, ואחר שנתן סימן ידוע אל הימים של כל חדשי השנה לעשותם ראשים לכל ימי החדש שאחריהם, אמר בכלל על כל החדש ראשון הוא לכם לחדשי השנה לעשות כל החדש של ניסן ראשון לכל שאר חדשי השנה, ונקט לכם לכם ב"פ לפי שלכם ראשון מדבר בקידוש החודש שאינו נמסר כ"א לבית דין, וקאי על משה ואהרן שהזכיר לפנים, ולכם שני להורות שהעולם נברא בתשרי כדעת רבי אליעזר, (נ"ה י.) ע"כ אמר לכם להורות שכל האומות ראוי שימנו מן תשרי ראשית השנה, אבל לכם לבד ראוי שתמנו מן ניסן כדי שיהיה זכרון יציאת מצרים תמיד בין עיניכם כמו הרבה מצות שבתורה שבאו לזכר יציאת מצרים, וע"ד שנאמר (שמות כ"ח) זכור את יום השבת לקדשו שראוי לנו למנות כל הימים אחד בשבת שני בשבת כדי שיהיה יום השבת תמיד לזכרון בין עינינו המורה על חידוש העולם כי החידוש מופת על מחדשו, כך בחדשים צוה לנו למנות כל החדשים מניסן כאמור, לכך נאמר ראשון הוא לכם אבל לא לשאר אומות כי אין להם בזכרון יציאת מצרים, וזה מסכים לדברי ר"א.

וצריכין אנו ליתן טעם עוד, למה התחיל כל המצות בקידוש החודש, ולמה נסמכה מצוה זו למצות קרבן פסח. והביאור על זה הוא לפי שאמנת המצריים היתה שמזל טלה רועה לכל המציאות כי מזל מחכים מזל מעשיר (שבת קנ"ו). לפיכך תועבת מצרים כל רועי צאן כי אין נכון לומר שהמנהיג יהיה מונהג מזולתו כי רועה הוא, ועל כן צוה ה' לשחוט הפסח לפי שמזל טלה הוא ראשון ובכור לכל המזלות וע"י שחיתת הטלה יפקוד ה' על צבא מרום במרום ואח"כ על אדמה תרד על כל בכורי מצרים. והנה חודש ניסן הוא זמן כניסת השמש במזל טלה, ונעשה חודש זה ראש לחדשי השנה כדי שיהיה זכרון יציאת מצרים נגד עינינו תמיד, ויש לחוש שמא מתוך מצוה זו יתן מקום לטועים לחלוק ולומר שמפני חשיבות מזל טלה המשמש בחודש זה נעשה חודש זה ראש לחדשי השנה, ע"כ צוה אל חי מיד לשחוט הטלה לעין כל רואים, ולקחתו בעשור לחודש בשליש הראשון של החודש כי אז המזל יותר בתקפו ואין לאל ידו להציל את הצאן אשר תחת ממשלתו וע"י יכירו וידעו כי יש אלוה גבוה מעל כל גבוה, ועל כן הקדים מצות קידוש החודש לפי שצוה ליקח השה בעשור לחודש ע"כ הוצרך להודיעו

מאיזו יום יתחיל למנות עשרה ימים אלו, ואמר לו כזה ראה וקדש ומן אותו יום והלאה ימנה עשרה ימים אלו להודיע חולשת בכור המזלות, ובלקותו ילקו כל בכורי מצרים אשר שמו כסלם בבכור המזלות, וזה טעם למה שמסר להם מצות להתעסק בהם דם פסח ודם מילה, כי דם פסח היינו לבטל דעת המאמינים במזל טלה, ודם מילה לפי שנאמר בפסח כל ערל לא יאכל בו.

ור' מתיא בן חרש היה דורש, (מכילתא ה.כח) לפי שלא היה בידם מצות להתעסק בהם כו', וקשה על דבריו הלא ארז"ל (ויק"ר לבה) בזכות ארבע דברים נגאלו אבותינו ממצרים בזכות שלא שנו שמם ולשונם והיו גדורין מעריות ולא היו בהם דלטורין, ועו"ק לשון להתעסק בהם הל"ל ולא היו בידם מצות שיגאלו בזכותם, אלא ודאי שגם ר' מתיא סובר שהיו בידם ד' מצות אלו, אמנם אותן המצות הם בשב ועל תעשה והיו צריכין למצות להתעסק בהם בקום ועשה, כי ארז"ל (סוטה כא.) מצוה בעידנא דעסיק בה מגינא ומצלא, וכאן היו צריכין ג"כ הצלה שלא ליתן המשחית לבא אל בתיהם, על כן היו צריכין לדם פסח ומילה להתעסק בהם לבטל אמונת מזל טלה, וזהו שפירש"י משכו ידיכם מע"ז וקחו לכם צאן של מצוה. (כלי יקר)

דעת זקנים החודש הזה. כזה ראה וקדש והכל תלוי בקדוש ב"ד כדא' ר' אושעיא כשישראל מגיעין לר"ה הקב"ה אומר למלאכי השרת העמידו בימה והוציאו ספרים כי למחר אני בא ודן עולמי בין כך ובין כך נמלכין ב"ד שלמטה ועברו ודחו ר"ה עד יום של אחריו למחר אין הקב"ה דן את עולמו באין מלאכי השרת לפני הקב"ה ואומרים לפניו רבה"ע לא כך אמרת לנו למחר אני דן את עולמי ונשמוט הדין באפס אומר להם הרי בני דוחין את הדין עד למחר והדבר מסור בידם שאתם צריכין לילך אחר קביעותם וכל מה שהם עושין נעשה עמהם וע"ז אמר משה ע"ה כי מי גוי גדול אשר לו וגו' בכל קראנו אליו קרי ביה קריאתנו אליו כלו' קריאת החדשים והמועדות שלנו אליו נמי הם נקראים ונעשים. ואחז"ל שזה אחד מן הג' דברים שנתקשה משה ע"ה. וקשיא שהרי קטנה היה בסוף החדש כמו בתחלת המולד ואיך יוכל להבחין אם היא מן הישנה או מן החדשה וי"ל דמ"מ יוכל להבחין מתוך הפגימה כי הישנה פגימתה לצד המערב והחדשה לצד מזרח. ד"א כי בסופה עומדת בקרן דרומית מזרחית ובחדושה בקרן דרומית מערבית: (דעת זקנים)

ג] דבְּרוּ אֶל-כָּל-עַדְתּוֹ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בְּעֶשֶׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֵׁה לְבַיִת-אָבֹת

אונקלוס מְלִילוֹ עִם כָּל כְּנֻשְׁתָּא דְיִשְׂרָאֵל לְמִימַר בְּעֶסְרָא לְיָרְחָא הַדִּין וַיִּסְבוּן לְהוֹן גְּבַר אָמַר אָבֹא לְבַיִת אָמַר אָבֹא לְבַיִתָּא: (אונקלוס)

יונתן מְלִילוֹ עִם כָּל כְּנֻשְׁתָּא דְבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִימַר בְּעֶשְׂרָא לְיָרְחָא הַדִּין זְמַנִּיה קָבִיעַ בְּהַדָּא זִימְנָא וְלֹא לְדַרְיָא וַיִּסְבוּן לְהוֹן אִימַר לְבַיִת גְּנִיסְתָּא וְאִין סְגִיאִין מִמְּנִינָא יִסְבוּן אִימְרָא לְבַיִתָּא: (תרגום יונתן)

כ"י **לָכֵן כָּל עַדְתָּהּ.** וכי אהרן מדבר, והלא כבר נאמר אתה תדבר, (ע) **אלא** חולקין כבוד זה לזה, ואומרים זה לזה למדני, והדבור יולא מבין שניהם כאלו

שניהם מדברים (מכילתא פסחא פ"ג): אל כל עדת ישראל וגו' בעשור לחדש. לזרו היום בראש חודש, (פ) שיקחוהו בעשור לחודש (סג): הזה. (ו) פסח מצרים מקחו מבעשור, ולא פסח דורות (פסחים לו): שה לבית אבות. למספחה אחת, (ק) הרי שהיו מרובין יכול שה אחד לכולן, תלמוד לומר שה לבית (מכילתא פ"ג): (רש"י)

שפתי חכמים (ע) ולא"ס] ואיני מבין דבריו דלמא אתה תדבר לאהרן הוא דקאמר אבל לישראל שניהם כאחד היו מדברים ועוד אפי' את"ל שפי' אתה תדבר לפרעה הוא דלמא דוקא לפרעה אתה תדבר ולא אהרן אבל לישראל שניהם מדברים. וי"ל שמה דכתיב אתה תדבר וגו' ר"ל אע"פ שאהרן אחיד יהיה נביאך מ"מ אתה תדבר פעם אחת בקיטור השליחות לפרעה כפי ששמעת מפי ואהרן ימליצנו ויטעימנו אח"כ וכמו שהוא גבי פרעה ככה הוא גבי ישראל דכתיב ודבר הוא לך אל העם וגו' ר"ל אע"פ שאהרן יהיה לך לפה לדבר עם העם עם כל זה צריך אתה לדבר אל העם בכל שליחות פעם אחת בקיטור כמ"ס לעיל: (פ) ר"ל בעשור לחדש הזה לא קאי אאמיר' אלא אויקחו דאי קאי אאמירה הל"ל בעשור לחדש הזה לאמר ויקחו וגו' דהוה משמע דאמירה יהיה בעשור לחדש אבל השתא שכתוב לאמר קודם בעשור לחדש קאי אאמירה דלעיל אר"ח: (ו) מדכתיב הזה דמעוטא הוא. ומהרש"ל פי' דהל"ל ויקחו להם בעשור לחדש וגו' שהי' משמע שהכווין של לקיחה קאי על יום העשור אלא לכן כתיב הכי לומר שהשתא יהיה הלקיחה בעשור ולא לדורות: (ה) מדאמר משה לישראל וקחו לכם ראון למספחותיכם א"כ בית אבות היינו מספחה ולכך פירש"י שה למספחותיכם שה לבית אבות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא דברו אל כל עדת בני ישראל. כי כל בני מצות. חייבים : ויקחו להם. מי שיש להם ממקנהו כי מקנה רב היה להם או יקנו. ויפת אמר כי מיום העשור יחלו להכין השה יום י"ד רק לא ידענו אם זו מצוה לדורות או על פסח מצרים : שה לבית אבות. אם הם מועטים : שה לבית. אם הם רבים ואחר שאמר שה לבית אבות אמר שה לכל בית ובית ובתחלת זה הספר פירשתי בית : (אבן עזרא)

הרמב"ן איש שה לבית אבות. טעם המצוה הזאת, בעבור כי מזל טלה בחדש ניסן בכחו הגדול, כי הוא מזל הצומח, לכך צוה לשחוט טלה ולאכול אותו, להודיע שלא בכח מזל יצאנו משם אלא בגזרת עליון. ועל דעת רבותינו שהיו המצרים עובדים אותו (שמו"ר טז ב), כש"כ שהודיע במצוה הזאת שהשפיל אלהיהם וכחם בהיותו במעלה העליונה שלו. וכך אמרו (שם) קחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים : (הרמב"ן)

אור החיים דברו וגו' לאמר. צריך לדעת למה הוצרך לומר דברו ולא סמך על מה שאמר בפסוק ראשון ויאמר ה' וגו' לאמר, ואם לא הספיק לו תיבת לאמר היה לו לומר דברו קודם אומרו החדש הזה כי מצוה זו לישראל לדורותם נתנה ולמה לא אמר קודם לה דברו. עוד קשה אומרו תיבת לאמר כי למי יאמרו ישראל. ואולי כי לצד שבמצוה זו של לקיחת השה יש בה ב' בחינות, אי' לטובה כי בה

נשאו ראש וראו אותם אויביהם עושים באלהיהם שפטים כאומרם ז"ל (שמות רבה פט"ז), והבי' לצד המצוה כי מצות המלך היא לעשות כן והעובר עליו ענוש יענש לזה הוצרך לומר **דברו וגו' לאמר**, דברו לשון קושי כנגד צורך הדבר וגזירת מלך ולהעניש על כל עובר, ולאמר אמירה רכה כנגד מעלה וכבוד אשר תשיגם בדבר. ולצד שבמצוה שצוה בתחלת הנבואה שהיא לחשוב מניסן אין עונש לעובר על זה כעונש החודל מעשות הפסח ולזה לא אמר כנגדה אלא לאמר אשר על כן הוצרך לחזור ולומר דברו כנגד מצות פסח, ואמר עוד לאמר כי גם בה יש מעלה לישראל כנזכר. ובדרך דרש צום להנהיג את ישראל בהנהגת התורה והמצות להודיעם חוקי ה' ותורותיו ולהנהיגם בדרך ישרה, ולזה אמר דברו ואמר לאמר פירוש כדי שיהיו מעולים, על דרך אומרו (ישעי' ג') אמרו צדיק וגו':

עוד ירצה כי מתחלה ידבר אל הזקנים כמו שמצינו לו שכן עשה משה דכתיב (פסוק כ"א) ויקרא משה לכל זקני ישראל, והוא אומרו **דברו אל כל עדת ישראל**; **לאמר** שיאמר להעם, והוא גם כן מה שאמר שם הכתוב ויאמר אליהם:

ויקחו להם וגו'. קשה למה אמר ו' בתחלת ענין. ואולי כי רמז לדברים הנאמרים בדברי משה לישראל דכתיב משכו וקחו וגו' ואמרו רבותינו ז"ל (שמות רבה שם) משכו ידיכם מעבודה זרה וגו', ודבר זה לא נאמר בדברי ה' והנה מדברי משה נשמע כי כן נאמר לו בנבואה, והוא אומרו ויקחו בתוסי' ו' רמז שקדם דיבור ומה הוא משכו שאמר משה. עוד ירצה להיות שאמר בעשור יכול לקח בעשור ישחט לא לקח בעשור לא יקח ביי"א ביי"ב ביי"ג, תלמוד לומר ויקחו לרבות אחר כך ובמכילתא (כאן) למדו דין זה של לקיחה ביי"א ביי"ב ביי"ג מדין קל וחומר ודבר הבא בקל וחומר אם נמצא לו רמז בכתוב נסכים לומר כי לזה נתכוון. עוד ירמוז בדקדוק עוד תיבת להם. עוד אומרו תיבת **איש** שלא היה צריך לומר אלא ויקחו שה לבית וגו', אכן ירצה על דרך אומרים ז"ל (תנחומא) בפסוק ויקחו לי תרומה וזה לשונו אמר הקב"ה קחו אותי עמכם, והוא אומרו כאן לצד כי זו מצוה ראשונה הודיעם השגת המצוה כי בעשותה ישרה עליו ה' שכיתו בסוד (דברים כ"ח י') וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, גם אמרו כי תיבת מצוה יש בה שם הוי"ה חצי בא"ת ב"ש וחצי בפשוט (תיקוני זוהר תיקון כ"ט) והוא אומרו **ויקחו להם איש** פירוש על דרך אומרם ז"ל (סוטה כ"ט מ"ב:) איש אין איש אלא הקב"ה, כי במצוה זו יקחו להם לקיחה גדולה ועצומה והוא איש שהוא אלהינו מלכנו:

וראיתי לתת לב למה לא צוה ה' בפסח מצרים על הטמאים והערלים ובני הנכר שלא יאכלו מפסח, הן אמת כי אזהרת הטמאים לפי מה שכתבנו בפרשה זאת חקת התורה יש טעם נכון בדבר, אבל הערלים ובני הנכר למה לא צוה אותם ה'. והנה לפי דבריהם ז"ל הוזהרו ישראל על שניהם על המילה כאמור בדברי קבלה (יחזקאל ט"ז) ואראך מתבוססת בדמיון, ואמרו רבותינו ז"ל (שמות רבה י"ט) דם פסח ודם מילה, ועל בן נכר דרשו רז"ל (שם ט"ז) בפסוק משכו וגו' משכו ידיכם מע"ז הרי שהזהיר על הדבר כי קודם מצות הפסח יצאו מכלל עובדי עבודה זרה ויכנסו בכלל ישראל, וכל זה אינו מספיק לקושייתנו כי למה לא באו הדברים בדברי ה' בעיקר המצוה:

והנה בסוף הפרשה אחר שסדר יציאת ישראל ממצרים נאמרה פרשת זאת חקת הפסח וגו' כל בן נכר וגו' וכל עבד וגו'. וראיתי לר' אברהם בן עזרא ז"ל שכתב כי פרשה זו נאמרה לפסח דורות והוסיף מצות אחרות וכו', ואם נתכוין לומר כי בן נכר וערל הם מצות מוספות בפסח דורות דבריו כאן בטלים הם כפי דברי

רבותינו ז"ל, וגם ממה שגמר אומר הכתוב שם בפרשת ערל ובן נכר ואמר (פסוק נ') ויעשו בני ישראל כאשר וגו', ואם לפסח דורות נאמרה פרשה זו לא היה לו לומר ויעשו בני ישראל כזה וגו' שמשמע שעשו ישראל כל האמור בפרשה, גם מה שאמר שיכוין על פסח שעשו במדבר סיני הם דברים בעלמא ומי ישמע אליו ואין צריך לומר לקבל דבריו בזה, הגם שהרב ז"ל חש לקמחיה ואינו חולק על דברי רבותינו אלא בדבר שאין בו הוראה לעתיד אף על פי כן גם במה שלפנינו חולק בלא עומק המכריח וכיוצא בו:

וראיתי לרבותינו ז"ל במכילתא שאמרו וזה לשונם זאת חקת הפסח בפסח מצרים ובפסח דורות הכתוב מדבר דברי רבי יאשיה רבי יונתן אומר בפסח מצרים הכתוב מדבר אין לי אלא פסח מצרים פסח דורות מנין תלמוד לומר ככל חוקותיו וגו' יעשו אותו על כרחם, הרי דלכל דעת התנאים בפסח מצרים הכתוב מדבר ונעקרו דברי ר' אברהם בן עזרא והיו כלא היו, ולפי זה אפשר שירמוז הכתוב באמרו **ויקחו** פירוש מלבד מצות מילה ומצות משיכתם מעבודה זרה שהוא בחינת בן נכר שצוה ה' הוסיף עוד לומר ויקחו וגו', ואומרו **להם** כאן רמז שלילת בן נכר וערל שלא יוכלו לאכול בפסח כמו שבא הדבר מבואר בנבואת זאת חקת הפסח: (אור החיים)

דעת זקנים **בעשור לחדש**. פסח מצרים מקחו בעשור הי' וכאשר ראו בכורי מצרים כך א"ל לישר' מה זאת לכם א"ל פסח הוא שיפסח המקום על בתי בני ישראל במצרים ויהרוג במצרים הבכור' אצל המצריים ואמרו להם שלחו ישראל כי אתם גורמים לנו למות ולא רצו והם הרגו בהם כמה והיינו דכתיב למכה מצרים בבכוריהם בכורי מצרים לא נאמר אלא מצרים בבכוריהם שהבכורות הכו עצמן. ועוד אתמר במדרש כי כשלקחו הפסח בעשור לחדש שבת היה שהרי קי"ל דפסח מצרים בחמישי בשבת כדכתיב במס' שבת פי' ר"ע א"כ עשור שלו בשבת שלפניו וכשראו המצרים כשלוקחין הפסחים לשחוט נתקבצו עליהם להרגן כי יראתן של מצרים הי' בהמות ועשה להם הקב"ה נס וניצולו ולכך קרוי שבת הגדול מפני גדול הנס. ומיהו צריך ליתן טעם למה מקחו מבעשור. ואו' רש"י שיתעסקו בברית מילה ובדם פסח ד' ימים. ומקשים ד' ימים למה ואומר הרב יצחק מאיבר"א כדי שימולו וישהו ג' ימים אחר המילה קודם שיצאו לדרך: (דעת זקנים)

[ד] ואם-ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו הקרב אל-ביתו במקסת נפש אש לפי אכלו תקסו על-השנה:

אונקלוס ואם יזעיר ביתא מלאתמנא על אמרא ויסב הוא ושיבבה דקריב לביתה במנן נפשתיא גבר לפום מיכלה תתמנון על אמרא: (אונקלוס)

יונתן ואין זעירין אינשי ביתא ממנן עשרא פמיסת למיכול אימרא ויסב הוא ושיבבה דקריב לביתה בסכום נפשתיא גבר לפום מיסב מיכליה תיכסון ית אימרא: (תרגום יונתן)

רש"י ואם ימעט הבית מהיות משה. ואם יהיו מועטין מהיות משה אחד, שאין יכולין לאכלו ויבא לידי נותר, ולקח הוא ושכנו וגו', זה משמעו לפי פשוטו. ועוד

יש בו מדקדק, ללמד שאחר שנמנו עליו, יכולין להתמעט ולמשוך ידיהם הימנו, ולהמנות על פה אחר, אך אם באו למשוך ידיהם ולהתמעט, מהיות משה, יתמעטו בעוד הפה קיים, בהיותו בחיים (ר) ולא משנשחט (פסחים פ"ט): **במכסת**. חשבון, וכן מכסת הערכך (ויקרא כז, כג): **לפי אכלו**. הראוי לאכילה, פרט לחולה וזקן (ז) שאינו יכול לאכול כזית (מכילתא פ"ג): **תכסו**. (ת) תתמנון: (רש"י)

שפתי חכמים (ר) ר"ל מהיות משה קרינו מחיותו דקה לזותיות אחע"ה מתחלפות: (ז) למדפסה הוא נאכל על השובע א"כ מאי נפקותא בין בעל אכילה לשאינו בעל אכילה אללא לפי אכלו היינו הראוי לאכילה: (ת) י"ל משום הכי הביא התרגום שלא תאמר תכוסו את אחרים לכך הביא התרגום תתמנון ע"י אחרים [מח"י] ול"נ עיקר כוונת הרב למעוטי שלא תפרש ל' שחיטה לא תשחטו תרגום לא תכסון וכן **לעת** **הש"ס:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואם ימעט הבית מהיות משה. מהיות מעט מאכילת השה. כי אנשי הבית יהיו מועטים. יקח הוא ושכנו: **במכסת**. חלק. וכן המכס לה'. חלק שיקח כל אחד. וכמוהו ה' מנת חלקי וכוסי. גם תכוסו והיא מפעלי הכפל. והכפל חסר ממלת במכסת גם מן המכס. והנה אמר המכס על משקל וממר לילודתו. שהוא מפעלי **הכפל:** (אבן עזרא)

בעל הטורים איש לפי אכלו בגימ' אכל כזית לומר, לך שאם אכל כזית יצא: **תכוסו על השה שה תמים**. שצריך ב' שיים אח' לפסח ואחד לחגיגה: (בעל הטורים)

אור החיים ואם ימעט וגו'. הכתוב יתיישב בין לדעת ר' יהודה ובין לדעת ר' יוסי שנחלקו בתורת כהנים (מכילתא, פסחים צ"ט). לרבי יהודה שאמר צריך שישאר אחד מבני חבורה ראשונה ידויק אומרו **ימעט הבית** פירוש שיתמעט מהחבורה ולא כל החבורה, ולרבי יוסי שאמר שלא יניחו הפסח כמות שהוא ידויק אומרו **מהיות משה** שמעט שה יתמעט ממנויים ועליו הוא ההקפדה שלא ישאר בלא **מנויים,** והכתוב **שקול** הוא:

עוד נראה שיכוון לומר שאין דרך שיהיה השה מועט לאוכליו כי כזית בשר ימצא בו **לרבים** **שיהיו** **בחבורה:**

או ירצה כי ברכת הקודש מרובה הוא וימצא בו שיעור הצריך למנוייו ולא ימצא המיעוט אלא בבית שהם בני חבורה שלא יספיקו לאוכלו:

לפי אכלו תכוסו. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (פסחים פ"ח). שוחט אדם על ידי בנו ובתו הקטנים וגם על ידי אשתו, גם אמרו (שם פ"ז): אם היא למודה לבא אצל אביה אוכלת משל אביה לצד היותה רגילה לאכול שם, והוא אומרו **איש לפי אכלו**. פירוש על אותם שהם רגילים לבא אצלו לאכול וסומכים על שלחנו לפי מה שהם ימנה עמו ושם קנו מקומם:

עוד יתבאר על דרך אומרם (שם צ'): שאונן שוחטין עליו הגם שבשעת שחיטה

אינו ראוי כיון שיכול לאכול בלילה שוחטין עליו, והוא אומר **לפי אכלו** פירוש הולכין ונמנין בשעת שחיטה על שעת אכילה:

עוד ירצה **לפי אכלו** על פי מה ששנינו בפסחים (שם) זב וכו' שוחטים עליו וגם אמרינן התם שוחטין וזורקין על טבול יום ומחוסר כיפורים ועולא אמר אף על טמא שרץ עד כאן, והטעם הוא כל שיכול לאכול את פסחו בעת אכילתו, והוא אומר **לפי אכלו** פירוש אין הולכים בו אלא לפי אכילתו של פסח וכל שבשעת אכילתו הוא ראוי לאוכלו הגם שבשעת שחיטה לא היה ראוי שוחטין עליו, ולפי זה הוא הדין טמא מת אם היה יום ז' שלו חל ביום י"ד שוחטין עליו ואוכל לערב:

ומה שאמרו שם בתורת כהנים והובא בפסחים דף צ' סברת תנא שסובר כי ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא (במדכר ט' ו') יום ז' שלהם היה ואף על פי כן נדחו לפסח ב', דוקא טומאת מת דחמירא ולזה אמר (שם) לנפש אדם הגם שלערב היו טהורים. ולר' יוסי הגלילי (שם) נוכל לומר שאפילו טמא מת שחל ז' שלו ביום י"ד שוחטים עליו. ומה גם אם טבלו וכדעת התוספות בפסחים דף צ' ולדעת הראב"ד שהשיג על רמב"ם בפ"ו מהלכות קרבן פסח יעויין שם דבריו והוא היותר קרוב לפשטא דסוגיא: (אור החיים)

ספורנו ושכנו הקרוב אל ביתו. אף על פי שיהיו מצריים רבים שוכנים בין בית עברי לבית רעהו, יקרא שכנו אותו העברי שהוא יותר קרוב לביתו משאר העברים: (ספורנו)

[ה] שֶׁהַ תְּמִים זָכַר בְּ-שָׁנָה יְהִי לָכֵן מִן-הַכֹּבָשִׁים וּמִן-הָעִזִּים תִּקְחוּ:

אונקלוס אמר שְׁלִים דְּכַר בַּר שְׁתַּיָּה יְהִי לְכוּן מִן אִמְרָא וּמִן עֲזָא תִּסְבוּן: (אונקלוס)

יונתן אִימַר שְׁלִים דְּכַר בַּר שְׁתַּא יְהִי לְכוּן מִן אִימְרָא וּמִן בְּנֵי עֲזָא תִּסְבוּן: (תרגום יונתן)

רש"י תמים. כלל מוס: בן שנה. כל שנתו קרוי בן שנה, (א) כלומר שנוכל בשנה זו: מן הכבשים ומן העזים. או מזה או מזה, (ב) שאף עז קרויה שה, שנאמר ושה עזים (דברים י"ה, א): (רש"י)

שפתי חכמים (א) [נח"י] ואתחא למעט דלחחר שעבר עליו שנה אע"פ שעדיין לא נתמלאו שתי שנים פסול לקרבן פסח כדאמר בפסחים דף כ"ז ברש"י זכר בן שתי שנים אינו ראוי לפסח ע"ש מה שהאריך בראיות: (ב) דכתיב ושה עזים ואי אמרת אחד מן הכבשים ואחד מן העזים הל"ל שיים ל' רבים כיון דעז נמי קרוי שה אללא וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא **שה תמים**. שיהיה בלא מוס. גם שה יקרא כל אי משני המינים ששם הצאן כוללם וככה שה כשבים ושה עזים. א"ר משה בן עמרם הפרסי כי השה

חיוב פסח מצרים. ובארץ ישראל שה או פר. וראייתו וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר שהוא פסח דורות ולא דבר נכונה. כי כל פסח דורות הוא זכר לפסח מצרים ואין ראוי לשנות. רק וזבחת פסח לה' אלהיך צאן חיוב. ובקר לשלמים לאכול בחג מבושל במים. וכמוהו ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך. אתה חייב ובנך ובתך רשות. והעד שכתוב בדברי הימים ששחט יום ארבעה עשר כבשים ופרים. ושם כתוב הכבשים לפסחים והפרים לשלמים בשלו אותם בדודים ובסירו' רק לבד הצאן בשלו באש כמשפט. אי"ר ישועה כי יש הפרש בין בן שנה ובין בן שנתו. כי בן שנה עלתה לו שנה ובן שנתו כמשמעו. והנה בקרבן הנשיאים כבש אחד בן שנתו. ובאחרונה כתוב כבשים בני שנה: (אבן עזרא)

בעל הטורים ו' פעמים שה בפרשה כשתצרך עמהם מן הכבשים רמז שאין פוחתים מששה טלאים מבוקרין: (בעל הטורים)

אור החיים ומן העזים תקחו. טעם שהוצרך לומר תקחו לומר אפילו יש כבשים יכול ליקח מן העזים, לזה סמך לקיחה לעזים: (אור החיים)

ל וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד אַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כָּל קֹהֵל עַד־תִּשְׁרָאֵל בֵּין הָעֲרֻבִים:

אונקלוס ויהי לכוון למטרא עד ארבעא עשרא יומא לירחא הדין ויכסון יתה כל קהלא כנשתא דישראל בין שמשיא: (אונקלוס)

יונתן ויהי לכוון קטיר ונטיר עד ארביסר יומא לירחא הדין דתנדעון דליתיכוון מסתפגן ממצראי דחמין יתיה ויכסון יתיה פהילכתא כל קהל פנישתא דישראל ביני שמשתא: (תרגום יונתן)

רש"י והיה לכם למשמרת. זה לשון בקור, שטעון בקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטה. ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים (ג) מה שלא אה כן בפסח דורות, היה ר' מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טז, ח), הגיעה שזועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מלות להתעסק בהם כדי שיגאלו, שנאמר ואת ערום ועריה (שם ז), ונתן להם שתי מלות, דם פסח ודם מילה שמלו צאותו הלילה, שנאמר מתבוססת בדמך (שם ו), בשני דמים, ואומר גם את דם בריתך שלחתי אסיריך מזור אין מים בו (זכריה ט, יא), ושהיו שטופים באלילים, (ד) אמר להם משכו וקחו לכם, משכו ידיכם מאלילים וקחו לכם לאן של מוה: ושחטו אתו וגו'. וכי כולן שוחטין, אלא מכאן ששלוהו (ה) של אדם כמותו (מכילתא פ"ה קידושין מא:): קהל עדת ישראל. קהל ועדה וישראל, מכאן אמרו פסחי צבור נשחטין בשלשה כתות זו אחר זו, נכנסת כת ראשונה ננעלו דלתות העזרה וכו', כדאיתא בפסחים (סז): בין הערבים. משך שעות ולמעלה קרוי בין הערבים, שהמשך נוטה לבית מצואו לערוב, ולשון בין הערבים נראה בעיני, אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת

הלילה, עריצת היום בתחלת שבע שעות מכי ינטו כללי ערב, ועריצת הלילה בתחלת הלילה. ערב לשון נשף וחשך, כמו ערבה כל שמתה (ישעי' כד, יא): (רס"ז)

שפתי חכמים (ג) והא ללא הקסה לעיל גבי בעשור לחודש ויקחו להם וגו'. ונ"ל ללעיל הייתי אומר מפני בקור ממום כריך ד' ימים ואלה"נ לפסח דורות נמי כריך ד' ימים לבקור ולא בא הזה למעט מבקור ד' ימים אלא פסח שני אצל הכא דכתיב והיה לכם למשמרת וגו' וזהו ל' בקור ש"מ דויקחו דכתיב לעיל קיחה ממש הוא א"כ קסה למה לקיחתו ארבעה ימים קודם לשחיטתו כלו' לקיחתו לשם פסח ופסח דורות לקיחתו לשם פסח כ"ז שילכה אך קסה היאך מתורץ הקושיא במה שמוציא בשם רבי מתיא בן חרש וכו' ולמה ד' ימים לא פחות ולא יותר ור"ע: (ד) פי' ועוד טעם אחר שהיו וכו': (ה) ורא"ס ואל"ת אמאי לא יליף מקרא איש שה לבית אבות שאחד לוקח לכל המשפחה ועוד למא שאני הכא שיש לו ולשליח שותפות בגויה. וי"ל דנפקא ליה מהני תרי קראי דאם אינו ענין להיכא לאית ליה שותפות בגויה תנהו ענין להיכא שאין לשליח חלק בגויה כדאי' שם בקידושין [נח"י] ולאגב חורפיה לא עיין יפה והאריך שם ע"ש ומסיים ול"נ להל"ל ושחטו אותם דהוי משמע דהרבה אנשים שוחטים הרבה פסחים או הל"ל ושחטו אותם השתא דכתיב ושחטו אותם א"כ קסה וכי כולם שוחטים אלא וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה לכם ל. משמרת. שישמרנו כל אחד בביתו: בין הערבים. מלה קשה. ורבינו שלמה אמר כי רגע נטות השמש מחצי היום לצד מערב. ולא נתן טעם למה ערבים שנים. והנה כתוב ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים. ואין ספק כי בשקוע השמש ידליק את הנרות. וכאשר חפשו זאת המלה מצאנו כי יקרא רגע בין הערבים ערב. כי כן כתוב בין הערבים תאכלו בשר. ושם כתוב בתת ה' לכם בערב בשר לאכול. ובהדלקת הנרות כתוב יערוך אותו אהרן ובניו מערב עד בקר. וכתוב עולות לה' לבקר ולערב וכתוב ואת הכבש השני תעשה בין הערבים. והנה על הפסח שכתוב בו בין הערבים. מצאנו שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך ממצרים פי' כבא השמש לצד מערב. ואין זה משמע ביאה כי הוא הפך יציאת השמש. מדכתיב השמש יצא על הארץ. שהחל להראות על הארץ. וככה ובא השמש וטהר שלא יראה על הארץ. והנה כתוב על מקרה לילה והיה לפנות ערב ירחף במים. ואם אין הדבר כן יבאר לנו מה הפרש יש בין כבא השמש של פסח ובין כבוא השמש של מקרה לילה. וככה ובא השמש וטהר. אמרו המינים כי שלשה ערבים הם. וראיתם בעבור שמצאו עד הערב השלישית. והם לא הכירו האמת ולא הבינו. כי כתוב מחר חדש ושלת תרד מאד. שפירושו כאשר יהיה היום השלישי מהיום הסמוך לערב השדה שאתה נסתר שם. ובעבור זה אמר עד הערב השלישי. ועתה אשוב לפרש דע כי משקל ערבים לעולם נופל על משקל שנים. כמו אבנים. וכמוהו לוחותים. וככה דרכים. והעד יפול באחת. וככה שמים. כי הם שני סדני הגלגל שהם כמו מסמרות נטועים. שעליהם משענות הגלגל. וככה לנטוע שמים. וכבר פירשתי בספר השם הנכבד כי שמים מגזרת שם ישר נכח עמו. רמז לשני מקומות והנה יש לנו שני ערבים האחד עריבת השמש והוא עת ביאתו תחת הארץ. והשני ביאת אורו הנראה בעבים. והנה יש ביניהם קרוב משעה ושליש שעה. אז יבא בעל קרי אל

המחנה וידליק אהרן את הנרות אמר הגאון רב סעדיה ז"ל מדת מזבח העולה חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב. ובמדת הזאת לא יעמדו כי אם כהנים מועטים שהם זורקים דמי הפסחים קודם שיקרשו. והנה בימי יאשיהו שהיו ישראל מועטים לא יכלו הכהנים לזרוק דמי הפסחים והשלמים ששחטו לזרקם לשעה ושליש שעה. ואף כי בהיות כל השבטים בארצם. והנה היתה קבלה שיחלו לשחוט מהרגע שיתברר לאדם כי השמש נטה לצד מערב. והזכיר הכתוב בין הערבים שרוב הפסחים אז היו נשחטים שם. והוא סוף הזמן שלא יעבור עד עריבת אור השמש: (אבן עזרא)

הרמב"ן בין הערבים. משש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים, שהשמש נוטה לצד מבואו לערוב. ולשון בין הערבים נראה בעיני, אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה. עריבת היום בתחלת שבע, כי ינטו צללי ערב, ועריבת הלילה בתחלת הלילה. ערב, לשון נשף וחשך, כמו ערבה כל שמחה (ישעיה כד יא). לשון רש"י. ור"א השיב מן הכתוב שאמר (להלן ל ח) ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים, כי שם כתוב יערוך אותו אהרן ובניו מערב עד בקר (להלן כז כא), ועוד מן הכתוב בפסח עצמו שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך ממצרים (דברים טז ו), כי בבא השמש שקיעת החמה. ואין זה תשובה על הרב, שכבר אמרו רבותינו (ברכות ט). בערב אתה זובח, כבא השמש אתה אוכל, מועד צאתך ממצרים אתה שורף. וכבר כתב הרב זה:

והנכון בעיני בזה, כי הלילה נקרא "ערב", כמו שנאמר (להלן פסוק יח) בערב תאכלו מצות, והוא בלילה, שנאמר (להלן פסוק ח) ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות. וכן ויהי ערב ויהי בקר (בראשית א ה), על תחלת הלילה כצאת הכוכבים, וכן בנשף בערב יום באישון לילה ואפילה (משלי ז ט). ויקרא ג"כ סוף היום "ערב" כמו שאמרו ויבאו שני המלאכים סדומה בערב ולוט יושב בשער סדום (בראשית יט א). וכן ויהי בערב ותעל השלו (להלן טז יג), ולא בא השלו בלילה. וכן רבים. וכתוב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה (תהלים נה יח):

והנה אלה השלשה עתים כוללים כל היום. אם כן אחרי הצהרים יקרא ערב מיד. וכעלות השמש, וכל עת היותו במזרח, יקרא בקר, והוא ארבע שעות, כמו שהעידו על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות (עדיות ו א), ואחר הבקר יקרא העת צהרים, כמו שנאמר מהבקר ועד הצהרים (מ"א יח כו), והן שתי השעות החמישית והשישית, והוא מלשון צוהר תעשה לתיבה (בראשית ו טז), כענין זוהר. ויזכיר בהן לשון רבים, בעבור שהן שתיים. והנה הם שני צהרים, או מפני שיצהירו כל הצדדין, כי בבקר האור במזרח, ובערב הוא במערב, ובאמצע היום בגובה הרקיע מאיר לכל הצדדין. וכאשר יעברו הצהרים ויסור השמש מזרח בשני הצדדין יקרא "ערבים" מפני שיערוב השמש משני הצדדין ההם, והזמן הזה הוא כל עת זרוח השמש ברקיע. אבל בשקיעת החמה, והוא כמו שעה ורביע על דעת רבותינו (פסחים נח:), אינו זמן השחיטה ואינו נקרא ערבים, אבל הוא ערב יום:

ואמר בין הערבים, כי בין במקום הזה איננו מבדיל, אבל הוא כענין בתוכם, והוא כמו בינותינו בינינו וביניך (בראשית כו כח), ביני ובינך מה היא (שם כג טו), על בין עבותים (יחזקאל יט יא), מבינות לגלגל (שם י ו), כמו בתוכם. מבין השריפה (במדבר יז ב), מתוכה, כענין שנאמר ותקם בעוד לילה (משלי לא טו), בתוך לילה, וכן **בין הערבים.** ולא נאמר בערבים, שלא יהיה במשמע ערב ימים רבים. **והנה** אמר הכתוב שנשחט את הפסח בתוך הערבים, כי זמן השחיטה מן

התורה הוא משש שעות ולמעלה עד תחלת שקיעת החמה, וכן אמר בארבעה עשר לחדש בן הערבים פסח לה' (ויקרא כג ה), שהוא זמן השחיטה, וכן בין הערבים תעשו אותו (במדבר ט ג), על תחלת העשייה שהיא השחיטה, וכן בין הערבים תאכלו בשר (להלן טז יב), הם השעות הנזכרות, כי היה להם לאכילת הבשר זמן גדול. ואמר (שם יג) ויהי בערב ותעל השלו, כי עלה ביום הראשון לשעה אחת בערב:

ויתכן שיהיה הלשון כדברי רש"י, שני ערבים, ערב בקר וערב יום, כי כן יאמר הכתוב מנחת הבקר ומנחת הערב, שנאמר (מ"ב ג כ) ויהי בבקר כעלות המנחה, ואומר (עזרא ט ד-ה) עד למנחת הערב ובמנחת הערב קמתי מתעניתי. ומנחה לשון מנוחת השמש והשקט אורו הגדול, כדמתרגמינן למנח יומא (בראשית ג ח), והן מנחה גדולה ומנחה קטנה שהזכירו חכמים (ברכות כו:). והנה כל הזמן הזה להדלקת הנרות ולקטרת שאינן כשרין בלילה אלא בזמן תמיד של בין הערבים וקודמין לו, ולזה יטה דעת אונקלוס שאמר בין שמיא, שמש המזרח ושמש המערב, ואמר הכתוב (להלן כז כא) יערוך אותו אהרן מערב עד בקר, שתהיינה דולקות כל הלילה:

והנה נוכל לפרש שם תזבח את הפסח בערב (דברים טז ו), בזמן הנזכר, כי נקרא ערב, ויהיה כבא השמש מועד צאתך ממצרים מחובר עם ובשלת ואכלת, וכן רבים. אבל על דעתי אין "תזבח את הפסח" על השחיטה, אבל יאמר במקום אשר יבחר ה' אלהיך, שם תעשה זבח הפסח בלילה כבא השמש שהוא מועד צאתך ממצרים, כמו שנאמר (שם טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה. ואמר על זו העשייה ובשלת ואכלת במקום ההוא הנזכר, והפסח עצמו יקרא זבח, לא תשחט על חמץ דם זבחי (שמות לד כה), פסחי:

וזה טעם כל הפרשה (דברים טז א) שמור את חדש האביב ועשית פסח לה' אלהיך כי בחדש האביב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה וגוי' לא תאכל עליו חמץ, הזכיר העשייה והלילה, וצוה איך יאכלוהו, והזכיר שבעת הימים (פסוק ג-ד), ואין בכל הפרשה ההיא זכר ליום ארבעה עשר והשחיטה בו. וכן אמר ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר (דברים טז ד). והנה בערב ביום הראשון, יום חמשה עשר, הראשון בשבעת הימים הנזכרים. כי יום ארבעה עשר לא הוזכר כאן כלל, וכן בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות (להלן פסוק יח) הוא ליל חמשה עשר. והנה פירוש אשר תזבח בערב שלא ילין לבקר מן הבשר אשר תעשה אותו זבח בערב יום הראשון: (הרמב"ן)

אור החיים והיה לכם למשמרת. פירוש צריך שמירה כדין קדשים כיון שקרא עליו שם פסח. עוד ירמוז על דרך אומרם ז"ל (שיד השירים רבה פ' כשושנה בין החוחים) בפסוק גוי מקרב גוי שהיו ישראל במצרים סרוכים קצת בחוקי עבודה זרה מצד היותם בין המצריים, ואמרו עוד (שמות רבה פט"ז) שרמז הכתוב באומרו משכו שימשכו מעבודה זרה. והנה אין כוונתם ז"ל לומר חס ושלוש שהיו עובדי עבודה זרה אלא לצד שהיו ביניהם מבלי ידיעתם יעשו חוקים של עובדי עבודה זרה בפרטי המלבושים והמאכלים ודברים הרגילים, ואשר על כן מלבד שצוה שיעקרו מאותם פרטים שידמו להם נתחכם עוד אל עליון לעקור בחינת הרע מהם ולעשות תיקון עון זה ואמר שיקחו הטלה שהיא עבודה זרה של מצרים שבה היה לישראל המכשולות ויעשו בה מצוה האמורה בענין ובזה יהיה להם תיקון לשמירת עון עבודה זרה, והוא אומרו **והיה לכם למשמרת** פירוש במקום מצות שמירת עבודה זרה כשינהגו בו משפט כתוב והבן: (אור

**וַיִּלְקְחוּ מִן-הַדָּם וְנָתְנוּ עַל-שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל-הַמַּשְׁקוּף עַל הַבְּתִיִּים אֲשֶׁר-
יֵאָכְלוּ, אֹתוֹ**

אונקלוס וַיִּסְבוּ מִן דְּמָא וַיִּתְּנוּ עַל תְּרִין סַפְּיָא וְעַל שְׁקָפָא עַל בְּתִיָּא דִּיכְלוּן יְתֵהּ
בְּהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וַיִּסְבוּ מִן דְּמָא וַיִּתְּנוּ עַל תְּרִין סִיפֵיָּא וְעִילוּי מְסַקוּפָּא עֲלָהּ מְלַבֵּר עַל
בְּתִיָּא דִּיכְלוּן יְתֵיהּ וַיִּדְמְכוּן בְּהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ולקחו מן הדם. זו קבלת (ו) הדם, יכול ביד, (ז) תלמוד לומר אשר בסוף:
המזוזות. הם הזקופות, אחת מכאן לפתח ואחת מכאן: המשקוף. הוא העליון,
שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו, לינט"ל זלע"ז. ולשון שקיפה, חצטה, כמו
קול עלה נדף (ויקרא כו, לו), טרפח דשקיף. חצורה, משקופי: על הבתים אשר יאכלו
אותו בהם. ולא על משקוף ומזוזות שבבית התבן ובבית הבקר, (ח) שאין לרין
בתוכו: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) ללא הל"ל אלא ונתנו מן הדם ולקחו ל"ל אלא זו קבלה: (ז) ונתנו
וה"פ מאחר שולקחו היינו שמקבל את הדם ולא כתיב לתוך מה יקבל יכול אף
ביד ת"ל בסוף: (ח) מדכתיב אשר יאכלו אותו בהם וא"ל לדוקא כתיב על הבתים
אשר יאכלו אותו בהם אבל בית שאין אוכלין בתוכו אע"פ שראוי לדור בתוכו אין
נותנין שם דם שהרי כתיב בסמוך והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם
משמע אם ראוי לדור בהם אע"פ שאין אוכלין בתוכו נותנין שם דם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא על שתי המזוזות. של פתח הבית. ועוד יפרש משה איך יקחו את הדם.
ומלת משקוף. מגזרת חלון וישקף. וזה המשקוף הוא על פתח הבית. וככה מנהג
כל ארץ ישמעאל. כי מנהג הערלים לא היה כמנהג המצריים ואפי' במאכליהן
כמו פתות אותה פתים. וככה תכשיטי הנשים לשום נזם באף ובאזן. וכל אשר
הזכיר ישעיהו על בנות ציון. וככה אין בית להם כי אם בחצר האחת יקרא פתח
הבית. והחיצון שער החצר. ורבים אמרו כי נתינת הדם על המשקוף ועל שתי
המזוזות להראות שישחטו תועבת מצרים בפרהסיא כי כבר נפל פחדם עליהם
ולא יפחדו שיסקלום. ואילו היה כן היה זה בשער החצר. והנה לא הושם הדם
כי אם בסתר שסגרו שער החצר. והם שחטו בין הערבים שלא יראה אדם שהוא
סמוך ללילה ואיש לא יצא מפתח ביתו עד בקר שהלכו לדרכם וסגרו כל אחד
שער חצרו כי המצריים חשבו שישבו שישבו. רק הטעם להיות הדם על המשקוף
להיותו כופר בעד כל האוכל בבית ויהיה סימן למשחית שיראנו. כדרך והתוית
תיו: ומלת בתים. משונה בדקדוק. כי יש דגש אחר קמץ גדול ואין זה משפט
הלשון. רק אם היה הקמץ חטף כמו רנו שמים. אולי היה כן בעבור חסרון יו"ד
בית שלא תתערב זאת הגזרה עם גזרת עשרת הבתים חומר שהוא פתח. לשון
רבים מן האיפה והבת. ומלת על הבתים יורנו כי היא מלעיל הפך המנהג: (אבן

כלי יקר ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. ומשה הפך הסדר ואמר והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות, ועל דרך המדרש (איכ"ר ה.כא) נוכל לומר כי אמרו שהקב"ה אמר לישראל (מלאכי ג.ז) שובו אלי תחילה ואח"כ אשובה אליכם וכנסת ישראל משיבה אין בי כח לשוב תחילה אלא אתה תהיה המתחיל שנאמר (איכה ה.כא) השיבנו ה' אליך ואח"כ ונשובה, ועל דרך זה יפורש המשקוף כלפי השי"ת עליון על כל, כד"א (תהלים קב.ב) כי השקיף ממרום קדשו, ושתי המזוזות המחזיקים המשקוף היינו זכות אבות ואמהות, כמ"ש (דברים לג.ז) מעונה אלהי קדם ומתחת זרועות עולם. כי האבות מתחת למרכבה והם זרועות עולם, לכך אמר הקב"ה כחולק כבוד ליראיו ונתנו על שתי המזוזות תחילה ואח"כ על המשקוף, לומר שהצדיקים בני אבות ואמהות יהיו המתחילים, ומשה אמר והגעתם אל המשקוף תחילה כי אין בנו כח להתחיל.

יש אומרים, שהוא ע"ד שפירש"י בשיר השירים (ו.ו) שישראל מקלסים להקב"ה מלמעלה למטה והקב"ה מונה קילוסם מלמטה למעלה, על כן הקדים הקב"ה המזוזות למשקוף לומר שהשפע עולה מלמטה כי הצדיקים מוסיפין כח בגבורה של מעלה, אמנם מפני הכבוד הקדים משה המשקוף למזוזות לומר שהשפע יורד מלמעלה למטה כי זה דרך כבוד אל השי"ת. ואם נפשך לומר ששתי המזוזות כנגד משה ואהרן יבא ג"כ אל נכון, כי הקב"ה חלק להם כבוד והם חלקו כבוד אל השי"ת. (כלי יקר)

[ח] ואָכְלוּ אֶת-הַבָּשָׂר בְּלֵילָה הַזֶּה צֵלִי-אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל-מְרָרִים יֹאכְלֶהוּ:

אונקלוס וַיִּכְלוּן יַת בְּסָרָא בְּלֵילָא הַהוּא טְוִי נוֹר וּפְטִיר עַל מְרָרִין יִכְלָנָה : (אונקלוס)

יונתן וַיִּכְלוּן יַת בִּישְׂרָא בְּלֵילָא הַדִּין דְּחַמִּיסָר בְּנִיסָן עַד פְּלִגְוִיתִיה דְּלִילָא טְוִי נוֹר וּפְטִיר עַל תְּמָכָא וְעוֹלְשִׁין וַיִּכְלוּנִיה : (תרגום יונתן)

רש"י את הבשר. ולא גידים (ט) ועלמות (מכילתא פ"ו): על מררים. כל עשב מר נקרא מרור, (י) וליום לאכול מרור זכר לוימרתו את חייהם: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) לאל"כ לכתוב ואכלו אותו הבשר ל"ל [ג"א] ודוקא הגידין שהם קשין שאין נאכלין מחמת קושיין קמיירי: (י) מדכתיב מלות על מרורים הקיץ מרור למאה מה מלה מין זרעים וכל דבר הבא לידי חימוץ ילא ידי מלה אף מרור מין זרע"י וכל עשב מר ילא ידי מרור: (שפתי חכמים)

אבן עזרא על מרורים יאכלוהו. אמר אחד מחכמי ספרד. ידוע כי הליחה תגבר בארץ מצרים בעבור מימי היאור ובעבור שלא ירד שם גשם כי האויר הוא לח תמיד. ע"כ מנהגם היה לאכול בכל שלחנם מיני מרורים רבים מעשבים וחרדל ואפ"י לא יהיה למצרי אלא פת לבדה לעולם המרורים יהיו על שלחנו לטבול בו הפת כי הם רפואה לאויר' ואנחנו נסמוך ע"ד קדמוננו ז"ל שפירשו לנו כי המרורים זכר לוימרתו את חייהם: (אבן עזרא)

הרמב"ן ומצות על מרורים יאכלוהו. שיעורו ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש, ובמצות עם מרורים יאכלוהו. וכן על מצות ומרורים (במדבר ט יא), כמו עם, וכמוהו ויבאו האנשים על הנשים (להלן לה כב), וכן ראשו על כרעיו ועל קרבו (בפסוק הבא). ולא אמר "עם", ללמד שאינו חובה שיהא כורכן בבת אחת ואוכלן. ויחסר הכתוב ב"ית", כמו ירחצו מים (להלן ל כ), וימת סלד לא בניס (דה"א ב ל). וילמד הכתוב שאין מצוה במרורים אלא עם אכילת הבשר, אבל המצות חזר וצוה (להלן פסוק יח) בערב תאכלו מצות, אפילו בפני עצמן, כדעת רבותינו (פסחים קכ.):

ויותר נכון שנאמר כי ומצות נמשך למעלה, ואכלו את הבשר ומצות, וחזר וצוה עם מרורים יאכלוהו לבשר הנזכר, והנה צוה באכילת הבשר ובאכילת המצות, ולא צוה באכילת המרורים, רק אמר שיאכלו לבשר עם מרורים, ירמוז שאין במרורים מצוה רק לאכול הבשר עמהם, ובזמן שאין בשר אין במרורים מצוה. וגם אינם מעכבים הבשר, ואם אכל פסח ולא אכל מרורים ידי פסח יצא, כי המצוה בפסח כמו המצוה במצה, כל אחת צוה בפני עצמה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ואכלו את הבשר. הפסוק מתחיל באכילה ומסיים באכילה על מרורים יאכלוהו רמז שצריך שתי אכילות פסח ואכילת חגיגה: יאכלוהו. וסמך ליה אל תאכלו לומר שיאכלוהו דוקא לשם פסח ולא לשם אכילה גסה: יאכ. לווה ד' במסו' ב' בעניני דפסח ואידך אהרן ובניו יאכלוהו בענינא דמלואים מה התם נצטוו ומפתח אוהל מועד לא תצאו הכא נמי ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו ואידך כי מאספיו יאכלוהו דאתקש גאולה אחרונה לגאולה ראשונה: (בעל הטורים)

אור החיים ואכלו את הבשר. רבותינו ז"ל (פסחים פ"ג.) אמרו את הבשר ולא גידים ועצמות קרנים וטלפים. ולדבריהם למה אמר את מה בא לרבות. ונראה כי בא לרבות מה שאמרו במשנה (שם פ"ד.) כל הנאכל בשור הגדול נאכל בגדי הרך, ומפרש לה רבא כל הנאכל בשור הגדול בשלקא וכו':

עוד ירצה על פי מחלוקת ר' יוחנן ודיש לקיש (שם) בגידין שסופם להתקשות לר' יוחנן נמנין ולריש לקיש אין נמנין. לר' יוחנן יתבאר הכתוב על זה הדרך את הבשר כל שדמו לבשר שעמהם קאמר והרי הם דומין, ולריש לקיש כל שדומין לבשר בבחינת הבשר מצד עצמו וכשם שהבשר אין סופו להתקשות וכו':

ומצות על מרורים. לפי פשט הכתוב לפי מה שראינו שאמר ה' שצריך צלי אש ושיהיה שלם כו' זה יגיד שדעת עליון הוא להראות בחינה הגדולה והחירות ואין רשות אחרים עליהם, ולפי זה גם המרורים שיצו ה' הוא לצד כי כן דרך אוכלי צלי לאכול עמו דבר חד כי בזה יערב לחיך האוכל ויאכל בכל אות נפשו. גם בזה יוכר גודל העריבות כשיקדים לפיו מרורים. גם מה שהזכיר המצות הוא פרט אשר יכונן חיך אוכל יטעם לו הצלי. והנה ג' השריגים יטעימו יחד והוא רומז לגי דברים, הא' הוא הגלות שמררו את חייהם, הב' היא היציאה תיכף ומיד שלא הספיק בצקם להחמיץ במצרים, ג' אשר פסח ה' על בתיהם והוא בחינת הגאולה כי עבר ה' בארץ מצרים ונתק חבל מוסרות העבות שהיו תוקפים בהם שהוא בחינת הבכורה וכמו שפירשתי הענין במקומו (לעיל י"א ה'). ושלושת הענינים יחד היו צריכין להיות וזולת א' אין נס בשנים האחרים, שאם לא היה הגלות לא היו משיגים אשר השיגו מהצירוף ומה שבררו, ומה גם לפי מה שכתבנו

במקומות אחרים (ויגש מו ג) כי גוי גדול עצמו שהוציא ה' ממצרים הם בחינות ניצוצי הקדושה ששם היתה ושם נמצאת, וסגולת הוצאתה הוא המרור אשר מררו את חייהם, והוא סוד אומרו (קהלת ח') עת אשר שלט האדם באדם לרע לו. ואילו לא היה המהירות שהוציאם ה' היו חוזרים ומשתקעים בוררים ומתבררים, והוא מאמר התנא (הגדה) ואלו לא הוציא וכו' עדיין וכו' והיינו עבדים לפרעה וכו' דכתיב (לקמן יב לט) ולא יכלו להתמהמה, ועיקר הגאולה היא הפסיחה. נמצאת אומר כי שלשתם יחד הם העיקר, ולזה היה הלל מדקדק לכורכם יחד (פסחים קט"ו.): (אור החיים)

דעת זקנים **ואכלו את הבשר.** לכך נהגו העם לעשות בליל פסח שלש מצות זכר לשלש סאין שאמר מהרי שלש סאים ופסח היה. ויש אומר זכר לשלשה אבות ובציעתה זכר לקריעת ים סוף וירדן שנבקע בפסח ונברך על הפרוסה אכילת מצה כדאי בפסחים מה דרכו של עני בפרוסה ושני טיבולין על ב' טבילות שטבלו יליד בית ומקנת כסף. ד"א כנגד שתי הזאות אחת על המשקוף ואחת על המזוזות. ד"א כנגד דם ברית ודם פסח שנאמר מתבוססת בדמך. ובערבי פסחים מוכח שהן להיכרא דתינוקות שהיו רגילין לאכול ירקות לאחר אכילה לקנוח. והשתא קא אכלי קודם סעודה. ישאלו מה נשתנה ועוד היכר אחריתי כי כשיראו בשאר ימים טובים שלא ישתו קודם רק כוס א' ועכשיו מוזגין כוס ב' אז ישאלו וכן מסיק התם וכאן הבן שואל. וחרוסת זכר לטיט ונותנין בו תפוחים זכר לתפוח כדכתיב לעיל תחת התפוח עוררתיך ומיני תבלין דומין לתבן זכר לתבן ואגוזים ושקדים שמלבנין החרוסת זכר לטיט שעושין מסיד שהוא לבן. וכן הביא בערבי פסחים תבלין זכר לתבן חרוסת זכר לטיט ב' תבשילין זכר למשה ואהרן. ד"א דג כנגד לויתן. ביצה כנגד זיו שדי. ובערבי פסחים מסיק אחד זכר לפסח וא' זכר לחגיגה. ד' כוסות כנגד ד' גאולות והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי וכוס חמישי דהיינו למאן דצריך למשתיה הוא כנגד והבאתי שגם הוא גאולה כדא' אינשי מאן דמליה שחרריה ומסר כל דידיה בידיה אי לא אייתייה לבי דריה מאי אהני ליה פי' עבד ששחררו רבו ומסר לו גביעו בידו אם לא הביאו לבית דירתו מה מועיל לו כל הטובה ה"נ אם לא הביא הקב"ה אותן לארץ ישראל מה היה מועיל להם היציאה של מצרים. ד"א ד' כוסות כנגד ד' ישועות ה' מנת חלקי וכוס. כוסי רויה כוס ישועות אשא ישועה לא נאמר אלא ישועות אי לימות המשיח וא' לעוה"ב. ד"א כנגד ד' כוסות שאמר שר המשקים ליוסף. ד"א כנגד ד' כוסות התרעלה שעתיד הקב"ה להשקות לעכו"ם שנא' קח את כוס החמה ונאמר כי כוס ביד ה'. וכן כוס חמה ביד ה' דכתיב גבי בבל. ונאמר ורוח זלעפות מנת כוסם: (דעת זקנים)

טו אל-תאכלו מִמֶּנּוּ נָא וּבִשְׁלַ מִבֶּשֶׁל בְּמַיִם כִּי אִם-צָלִי-אֵשׁ רֵאשׁוֹ עַל-כָּרְעִי וְעַל-קָרְבִּי:

אונקלוס לָא תִיכְלוּן מִנְהָ פֶד חַי וְאַף לָא בְשָׂלָא מִבֶּשֶׁל בְּמַיָּא אֶלְהוֹן טְוִי נוֹר רִישִׁיָּה עַל כָּרְעוּהִי וְעַל גְּוִיָּה: (אונקלוס)

יונתן לָא תִיכְלוּן מִנְהָ פֶד חַי וְלֹא פֶד בְּשָׂלָא בְּחַמְרָא וּמְשָׁחָא וְשִׁקְיִנִי וְלֹא מִבֶּשֶׁל בְּמַיָּא אֶלְהוֹן טְוִי נוֹר עִם רִישִׁיָּה עִם רְגְלוֹי וְעִם גְּוִיָּה: (תרגום יונתן)

רש"י אַל תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא. שְׂאִינוּ לָלוּי כָל כֹּרְכוֹ קוֹרְאוֹ נָא בְּלֶשׁוֹן עֲרָבִי: וּבִשָּׁל

מבושל. (כ) כל זה באזהרת לא תאכלו (פסחים מא:): במים. מנין לשאר משקין, תלמוד לומר ובשל מבושל מכל מקום (פסחים מא:): כי אם ללי אש. למעלה גזר עליו במאות עשה, וכאן הוסיף עליו לא תעשה, אל תאכלו ממנו כי אם ללי אש: ראשו על פרעיו. אולהו כולו כאחד עם ראשו ועם כרעיו ועם קרבו, (ל) וזני מעיו נותן לתוכו (מ) אחר הדחתו (ס ע.ד). ולשון על כרעיו ועל קרבו, כלשון על לבאותם (שמות ו, כו), כמו לבאותם כמות שהו, אף זה כמות שהו, כל בשרו משלם: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) ר"ל הואיל וכתיב מים ה"א דוקא מים ל"ל לכתוב ובשל מבושל לרבות כל המשקים. וא"ת לא יכתוב לא מים ולא מבושל אלא לכתוב נא ובשל ותו לא ומתרג' הרא"ם כיון דמבושל כולל גם הכלי כדכתיב ובשל ואכלת ופירש"י דאף הכלי קרי בישול הו"א לכתוב ולפרש במי' לאפוקי ללי אע"ג דכתיב כ"א ללי אש וע"כ דמבושל לאו כללי קמיירי: (ב) תקן בזה שלא תאמר דהראש עם כרעיו ועם קרבו כללם לבדו והכבש לבדו ל"פ עם ראשו וכו' כלו' כל הכבש במשלם כלאו: (מ) וכתב הרא"ם זה אינו אלא אליבא דר"י הגלילי אבל ר"ע פליג בזה ואומר כמין בישול הוא זה אלא תולין חו"ה לו ותמיה לי איך הניח דברי ר"ע שהלכ' כמותו מחזירו ותפס דברי ר"י הגלילי עכ"ל [נח"י] ול"נ דאס"ד לכוונת הרב לפסוק הלכה כר"י למה הזכיר בני מעיו בלחוד שניתן לתוכו הל"ל נמי נותן כרעיו לתוכו אלא דס"ל דכמו דבראשו כ"ע ל"פ דנותן לתוכו ולא פליגי אלא בכרעיו לחוד וכו' ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא נא. י"א כאשר הוא עתה שהבשר חי. ובדרך הזאת לא מצאנו בכל המקרא ואחרים אמרו כי הוא מגזרת כי הניא אביה אותה. והטעם שבור. ואין זה נכון כי אחר כן אמר ועצם לא תשברו בו. והנכון בעיני שאין לו חבר במקרא. ופירושו הפך מבושל והוא שנקרא חי כמו לא אקח ממך בשר מבושל כי אם חי. וכבר אמרתי כי רוב לי ערבי דומה ללשון עברית. והבשר החי נקרא בלשון ערבי ניי"י ואותיות אהוי"י מתחלפים להם בלשונם כמו בלשוננו: **ובשל.** שם התאר. ופירושו שהוא מבושל במים. כי גם צלי אש יקרא מבושל. כדכתיב ובשלת ואכלת. ויבשלו את הפסח באש כמשפט. ויתכן להיות ובשל מבושל כמאכל המלכים על דרך המשקיות. כי ישימו על האש כלי נחשת רחב וימלאו חציו מים וכאשר ירתיחו המים ישימו סיר הבשר עם מים קרים על המים הרותחים וככה יתבשל הבשר וזה המאכל מועיל יותר מכל המאכל אשר יהיה קרוב אל האש והנני הכותב מוסיף על דברי זה החכם כאשר שמעתי מפיו. ובשל שם התואר על משקל כבד זקן. וככה זה ובשל. כי הבית קמו"ץ והשי"ן רפה ואינו שם הפועל. על דרך כי כבד אכבדך. הכה תכה. כי לעולם לא יבא שם הפועל בהתחברו רק על לשון עבר או עתיד. כמו דבר ידבר. הקדש הקדשתי. רק להתחבר שם הפועל עם פועל. ופועל לא יבא והנה זה בשל כמו כבד. ולנקבה הזרוע בשלה. ואל תתמה מה צורך לומר שני הענינים בשל ומבושל כי שני בשולים הם כמו שפירש. האחד להכניס כלי שהבשר בתוכו בתוך כלי המים הרותחין. ולרבים בשלים מבושלים. והמה חכמים מחוכמים וככה יאמר ליחיד חכם מחוכם. ברוך ומבורך. והפרש יש בין בדיקת הלשון בין חכם למחוכם וככה בין בשל ומבושל כאשר פירש:

ראשו על כרעיו ועל קרבו. כמו עם וכן ויבואו האנשים על הנשים. והראש והכרעים ירחץ במים כמשפט: (אבן עזרא)

הרמב"ן אל תאכלו ממנו נא ובשל'. זו מצוה לדורות, שכל המצות בכאן בגוף הפסח מצוה לדורות, אבל המצוה באוכלים, כגון מתניכם חגורים (פסוק יא), והדם על המשקוף (פסוק ז), איננו רק בפסח מצרים. וכן אמר הכתוב בפסח שני (במדבר ט יא יב) על מצות ומרורים יאכלוהו, לא ישאירו ממנו עד בקר ועצם לא ישברו בו ככל חוקת הפסח יעשו אותו, שהן צלי אש, לא נא ולא מבושל: (הרמב"ן)

בעל הטורים מבושל. ב' במס' ובשל מבושל. ולא אקח ממך בשר מבושל גבי חפני ופנחס לומר שהיו מחללין קדשי השם בכל דבר אף לבשל הפסח כי אכלו אותם ככל אשר חפץ לבם: (בעל הטורים)

דעת זקנים אל תאכלו ממנו נא. פי' ראב"ע דלפי שתועבת מצרים תזבחו שמא תאמרו לא נצלהו כל צרכו פן ירגישו בו המצרים ת"ל אל תאכלו ממנו נא ושמא תאמרו נבשלנו ונכסנו בקדרה ת"ל ובשל מבושל ושמא תאמרו לחתוך הראש והכרעים ואל יכירו מה זאת ת"ל ראשו על כרעיו ועל קרבו: (דעת זקנים)

י' ולא-תותירו ממנו עד-בִּקְרַ וְהִנְתַּר מִמֶּנּוּ עַד-בִּקְרַ בְּאֵשׁ תִּשְׂרְפוּ:

אונקלוס וְלֹא תִשְׂאֲרוּן מִנֶּה עַד צִפְרָא וּדְיִשְׁתַּאֲר מִנֶּה עַד צִפְרָא בְּנוֹרָא תּוֹקְדוּן: (אונקלוס)

יונתן וְלֹא תִשְׂיִירוּן מִנֶּה עַד צִפְרָא וּדְאִשְׁתִּיר מִנֶּה עַד צִפְרָא תִצְנַעְנִיָּה וּבְאוֹרָתָא דְשִׁתַּסַּר בְּנוֹרָא תּוֹקְדוּן דְלִית אֶפְשָׁר לְמִיתוֹקְדָא מוֹתַר נִיכְסַת קוּדְשִׁיא בְּיוֹמָא טְבָא: (תרגום יונתן)

רש"י והנותר ממנו עד בקר. מה תלמוד לומר עד בקר פעם שניה, ליתן בקר על בקר, שהבקר משמעו משעת הנץ החמה, (ו) וזל' הכתוב להקדים שאסור באכילה מעלות השחר, זהו לפי משמעו. ועוד מדרכ' אחר, למד שאינו נשרף ביו"ט אלא ממחרת, וכך תדרשנו, והנותר ממנו בבקר ראשון, עד בקר שני (ס) תעמוד (רש"י) ותשרפנו:

שפתי חכמים (נ) (נח"י) תימה לי דבכמה מקומות בס"ס מוכח שהוא עמוד השחר וכן פירש"י בהדיא בצרכות דף ט' ובפסחים דף ק"כ: (ס) הא ללא נקט בל' הכתוב באש תשרפנו משום ללא תימא שורף והולך מיום ראשון עד יום שני לכך אמר תעמוד ותשרפנו יורה שתחלת עמידתו לשורפו לא יהא אלא עד בקר שני (רא"ס) וג"א) שלא תאמר שלא ישרפנו עד בקר השני אבל אם לא ירצה לשורפו הרשות בידו להניחו כך לכ"א תעמוד ר"ל שהוא מלת עשה לשורפו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והנותר ממנו. אם יהיה אנוס שלא היה יכול לאכול חלקו. ויפת אמר

על העצמות. ואיננו נכון כי לא דבר הכתוב רק על הווה. וטעם וככה תאכלו אותו. פסח מצרים לבדו והמינים אשר בארגלן עושים ככה היום זכר ליציאת מצרים. ואלה תועי רוח כלם ילכו יום חמשה עשר מארצם זכר ליציאת מצרים: (אבן עזרא)

בעל הטורים ולא תותירו ממנו עד בוקר: עד בוקר בגימטריא הוא השני ליתן בוקר שני לשריפתו: (בעל הטורים)

[יא] וְלָכֵן תֹּאכְלוּ אֹתוֹ מִתְּנִיכֵם חֲגָרִים נְעָלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמִקְלָכֶם בְּיַדְכֶם וְאָכַלְתֶּם אֹתוֹ בַּחֲפִזּוֹן אֵת הַפֶּסַח הַזֶּה לַיהוָה:

אונקלוס וְכִדְיוֹ תִיכְלוּ יְתֵה חֲרָצִיכוֹן יְהוֹן אֲסִירִין מְסִיכוֹן בְּרַגְלֵיכוֹן וְחוּטְרִיכוֹן בְּיַדְיכוֹן וְתִיכְלוּ יְתֵה בְּבִהִילוֹ פְּסָחָהּ הוּא קָדָם יי: (אונקלוס)

יונתן וְכִדְא הִילְכְתָא תִיכְלוּ יְתִיָה בְּזַמְנָא דָּא וְלֹא לְדַרְיָא חֲרָצִיכוֹן יְהוֹן מְזַרְזִין מְסִיכוֹן בְּרַיְגְלֵיכוֹן וְחוּטְרִיכוֹן בְּיַדְיכוֹן וְתִיכְלוּ יְתִיָה בְּבִהִילוֹ דְשְׂכִינַת מְאָרִי עֲלָמָא מְטוּל דְחִיּוּסָא מִן קָדָם יי לְכוֹן הוּא: (תרגום יונתן)

רש"י מתניכם חגורים. מזומנים (ע) לדרך: בחפזון. לשון זהלה ומהירות, כמו ויהי רוד נחפז ללכת (שמואל א' כג, כו.), אשר השליכו ארס בחפזם (מלכים ב' ז, טו.): פסח הוא לה'. הקרבן הוא קרוי פסח, על שם הדלוג (פ) והפסיחה שהקצ"ה מדלג צתי ישראל מזין צתי מצרים, וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמרעני נמלט, (ג) ואתם עשו כל עבודותיו לשם שמים (דבר אחר) דרך דילוג וקפיצה, זכר לשמו שקרוי פסח, וגם פסק"א לשון פסיעה: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) ר"ל ללאו דוקא שיחגרו מתניהם וכו' אלא שיהיו ממהרים כמו שרואים לילך לדרך: (פ) ראונו לפרש לפסח הוא לה' משמע שהוא נותן טעם למה ואכלתם אותו בחפזון: (ג) ה"ג ואתם עשו כל עבודותיו לש"ש דרך דילוג וקפיצה זכר לשמו וכו' ול"ג ד"א (מהרש"ל): (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומקלכם בידכם. לנהוג החמורים. כמו וידך את אתון במקל וטעם בחפזון שלא יתעכבו וימהרו לאכלו לפני בוא רגע המשחית שיפסח השם על הפתח על כן צוה השם להיותו צלי אש להתבשל מהרה. וכן אמרו אבות הקדושים אינו נאכל אלא עד חצות. ואינו נאכל אלא צלי: (אבן עזרא)

בעל הטורים וככה. ב' במסו'. וככה תאכלו אותו. וככה יהיה נעור גבי עזרא כשהשביע לבני הגולה לעזוב המשא דאתקש ביאה שניה לביאה ראשונה כמו שדרשו ראוי היה ליעשות להם נס בימי עזרא כמו שנעשה בימי משה אלא שגרים החטא: חגורים. ג' במסו' מתניכם חגורים ואידך בענין פסל מיכה ושש מאות איש חגורים. וזה שדרשו שפסל מיכה עבר עמהם בים שאף כשהיו חגורים לילך היה הפסל עמהם ואידך בדניאל והנה איש אחד לבוש בדים ומתניו חגורים לומר שאע"פ שהיו בהם רשעים צדיקים שבהם דומים למלאכי השרת: בחפזון. ג'

במס' הכא ואידך כי בחפזון יצאת מארץ מצרים כי לא בחפזון תצאו וזה שדרשו דלאו בחפזון דישראל היה דכתיב כי לא בחפזון תצאו: (בעל הטורים)

ספורנו מתניכם חגורים. מזומנים לדרך, כענין וישנס מתניו להורות על כטחון בלתי מסופק באל יתברך, בהיותם מכינים עצמם לדרך בעודם בבית כלא: (ספורנו)

כלי יקר ואכלתם אותו בחפזון. במכילתא מסיק זה חפזון שכינה אבל לעתיד כתיב (ישעיה מב.יב) כי לא בחפזון תצאו וגו'. ביאור הדבר הוא לפי שבגאולה זו כתיב וה' הולך לפניכם, משמע אבל לא מאחריהם, לפי שמצרים היתה מלאה גלולים ע"כ אין מקום לשכינה שם, ע"כ תלכו בחפזון כדי למהר להקביל פני השכינה, אבל לעתיד תהיה השכינה מלפניהם ומלאחריהם על כן לא יצטרכו לילך בחפזון אחר השכינה כי היה נראה כאילו ברחו מן השכינה שמאחוריהם זה"ש כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו כי הולך לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל.

דבר אחר, לפי שמפני הצלת ישראל יצא ה' ממקומו אל ארץ טמאה והיתה השכינה ממהרת לצאת, ע"כ הוצרכו גם ישראל לילך בחפזה אחרי ה'. (כלי יקר)

דעת זקנים ואכלתם אותו בחפזון. תקנו חכמים שיהא נאכל על השבע והטעם מפרש בירושלמי משום דכתיב ועצם לא תשברו בו וכשאדם רעב יש לו לחוש לשבירת עצם ופרק כיצד צולין מסיק שאין חיוב שבירת עצם נוהג אלא בשעת אכילת הפסח: (דעת זקנים)

יב וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ-מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהִכִּיתִי כָל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאֲדָם וְעַד-בְּהֵמָה וּבְכָל-אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְהוָה:

אונקלוס וְאֶתְגַּלִּיתִי בְּאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם בְּלִילָה הַדִּין וְאֶקְטוֹל כָּל בּוֹכְרָא בְּאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם מֵאֲנָשָׁא וְעַד בְּעִירָא וּבְכָל טַעוֹת מִצְרַיִם אֶעֱבֹד דִּינִין אֲנָא יְיָ: (אונקלוס)

יונתן וְאֶתְגַּלִּי בְּאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם בְּשִׁכְנַת יְקָרִי בְּלִילָה הַדִּין וְעַמִּי תִשְׁעִין אֶלְפִין רַבְּוֹן מְלֹאכִין מְחַבְּלִין וְאֶקְטוֹל כָּל בּוֹכְרָא בְּאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם מֵאֲנָשָׁא וְעַד בְּעִירָא וּבְכָל טַעוֹת מִצְרַיִם אֶעֱבִיד אֲרַבַּע דִּינִין טַעוֹת מִתְרַבְּכִין טַעוֹת אֲבָנָא מִתְגַּדְעִין טַעוֹת פְּחָרָא מִתְעַבְּדִין בְּקִיקִין טַעוֹת אֶעֱא מִתְעַבְּדִין קִטְס דִּינְדְעוֹן מִצְרַיִם אֲרִים אֲנָא יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י ועברתי. כמלך העובר ממקום למקום (מכילתא פ"ז), (ק) ובהעברה אחת וצרגע אחד כולן לוקיין: כל צבור בארץ מצרים. אף צבורות אחרים (ה) והם צמורים, ומניין אף צבורי מצרים שבמקומות אחרים, תלמוד לומר למכה מצרים בצבוריהם (תהלים קלו, י): מאדם ועד בהמה. מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו מתחלת הפורענות: ובכל אלהי מצרים. של עץ נרקבת, ושל מתכת נמסת ונתכת לארץ: אעשה שפטים אני ה'. אני בעלמי, ולא על ידי (ז) שליח: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) כלומר כמו מלך שמנהגו לילך בדרך ישרה ואינו פונה לכאן ולכאן

במבואות העיר כך הקצ"ה יהיה עובר במבוי אחד בלבד ובאותו העברה לקו
בכורי מלרים בין בלותו מבוי בין במבואות אחרים לל"כ ועברתי ל"ל וכל"ס: (ה)
לאס לא כן באמ"ל ל"ל: (ז) מדכתיב לעשה שפטים לל"ל אני ה' והא דכתיב וה'
הכה כל בכור ופי' רש"י הוא וזית דינו י"ל כיון שהוא עאלמו היה המכה לע"פ
שז"ל עמו אינו נקרא ע"י שליח: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ועברתי בארץ מצרים**. כי כח השם וגבורותיו הם העוברים. כאלו השם
עובר: **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים**. כדרך וראש דגון נופל לפניו ארצה. וכן
כתוב ובאלהיהם עשה ה' שפטים וזה יהיה לכם לאות שיחזק לבבכם ולא ירך
בשמעכם צעקת המצריים במות בכוריהם בעבור המשחית בעבור הדם אשר אני
רואה אפסח עליכם ולא יהיה בכם נגף. כי זה הדם יהיה לאות על המשחית: (אבן
עזרא)

הרמב"ן **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים**. של עץ היתה נרקבת ושל מתכת
היתה נתכת. ולא פירש הכתוב בשפטים האלה, בעבור כי מוסר הבלים עץ הוא.
וכן בשעת מעשה כתוב (להלן פסוק כט) וה' הכה כל בכור אדם וכל בכור בהמה,
ולא הזכיר השפטים באלהיהם, כי למיתת הבכורות חרדו, שנאמר (שם פסוק ל)
ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים, והשפטים באלהיהם לא נודעו עד
הבקר שהלכו לבית תועבותם. וכתוב ומצרים מקברים אשר הכה ה' בהם כל
בכור, ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד). **ועל** דעתי ירמוז הכתוב לשרי
מעלה, אלהי מצרים, כענין יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה
על האדמה (ישעיה כד כא). והנה השפיל מזלם ושרי המזלות שעליהם. והכתוב
ירמוז ויקצר בנעלם:

אעשה שפטים אני ה'. אני בעצמי ולא על ידי השליח. זה לשון רש"י. ומדרש
חכמים אינו כן, אלא **ועברתי בארץ מצרים**, אני ולא מלאך. **והכיתי כל בכור**,
אני ולא שרף. **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים**, אני ולא השליח. **אני ה'**, אני
הוא ולא אחר. ופירושו, כי בעבור שהפרשה דבר משה עם ישראל, היה ראוי
שיאמר "ועבר ה' בארץ מצרים, והכה כל בכור", ולכך ידרשו כי **ועברתי** אני
בעצמי, לא על ידי מלאך שלוח מאתו במגפות, כענין בדוד (ש"ב כד טז) ובסנחריב
(מ"ב יט לה). **והכיתי כל בכור**, אני ולא שרף, לומר כי גם המכה תהיה על יד
הקב"ה, לא כמלך שיעשה נקמה בשונאיו לפניו על ידי ספקלטורים שלו שהם
השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו, כענין אליהו בשרי החמשים:

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. ולא על ידי השליח שלוח מאתו יתברך לכל
המעשים הנעשים בארץ, והוא המלאך הגדול שנקרא בעבור כן מטטרון. כי
פירוש המלה מורה הדרך, כמו שאמר בספרי (האזינו שלח) אצבעו של הקב"ה
נעשה מטטרון למשה והראהו כל ארץ ישראל. ובילמדנו (מובא בערוך ערך
מטטר) וישמע בלק כי בא בלעם (במדבר כב לו), ששלח מטטרון לפניו, ועוד שם
ראה החילותי תת לפניך (דברים ב לא), אי אכפת לך אני מטטרון שלך. ואל
תתמה שהרי אני עתיד לעשות מטטרון לפני אדם ערל, לפני כורש, שנאמר אני
לפניך אלך (ישעיה מה ב), לפני אשה אני עתיד לקדם, לפני דבורה וברק, שנאמר
הלא ה' יצא לפניך (שופטים ד ד). וכן במקומות רבים. וכן שמעתי כי שליח
בלשון יון "מטטר". ודרשו **אני ה'**, אני הוא ולא אחר, שהוא אחד ואין אלהים
עמו למחות על ידו, וזהו ענין המדרש הזה: (הרמב"ן)

ספורנו ועברתי. לפלס נתיב לאפי, שלא יוכל על זה השליח: **והכיתי כל בכור**. שאבחין בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור (בבבא מציעא פרק איזהו נשך): **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים**. אשפיל שרי מעלה המנהיגים אותם עתה, כדי שיחול העונש יותר: **אני ה'**. ולא יאות כל זה בלתי לה' לבדו, כאמרו אני ה' אני הוא ולא אחר. ובזה נתן טעם לכל הקודם למה הוצרך שיעשה האל יתברך בעצמו את כל אלה, ולא כן עשה בסנחריב וזולתו: (ספורנו)

[יג] וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׁם וְרָאִיתִי אֶת-הַדָּם וּפְסַחְתִּי עֲלֵיכֶם וְלֹא-יְהִי בְכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית בְּהַכְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס ויהי דמא לכון לאת על בתיא די אתון תמן ואחזי ית דמא ואיחוס עליכון ולא יהי בכון מותא לחפלא במקטלי בארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ויהי דם נכסת פסחא וגזרת מהולתא מערב לכון למעבד מניה את על בתיא דאתון שרין תמן ואחמי ית זכות דמא ואיחוס עליכון ולא ישלוט בכון מלאך מותא דאתיהב ליה רשותא למחפלא במקטלי בארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י והיה הדם לכם לאות. לכם לאות ולא לאחרים לאות, מכאן שלא נתנו הדם אלא מזפנים: וראיתי את הדם. הכל גלוי לפניו, אלא אמר הקב"ה נתן אני את עיני לראות שאתם עסוקים במלותי, ופוסח אני עליכם: ופסחתי. וחמלתי, ודומה לו פסוח והמליט (ישעיה לא, ה.). ואני אומר, כל פסיחה לשון דלוג וקפיאה, ופסחתי, מדלג היה מצתי ישראל לבתי מצרים, שהיו שרוים זה בתוך זה, וכן פוסחים על שתי הסעיפים (מלכים-א יח, כה.), וכן כל הפסחים הולכים כקופאים, וכן פסוח והמליט, מדלגו וממלטו מזין המומתים: ולא יהיה צכס נגף. אבל הווה הוא צמרים. הרי שהיה מצתי של ישראל יכול ימלט, תלמוד לומר ולא יהיה צכס נגף, אבל הווה צמרי סבבתיכם. הרי שהיה ישראל צמרי שזומע אני ילקה כמותו, תלמוד לומר ולא יהיה צכס נגף (מכילתא פ"ז): (רש"י)

בעל הטורים והיה הדם. לכם. לכם בגימטריא המילה שבאותו לילה מלו: לאת. כתיב חסר וי"ו לומר שממילת אברהם עד מילת מצרים היו תי"א שנה: (בעל הטורים)

אור החיים ולא יהיה וגו' למשחית. פירוש לסיבת משחית שיוצא להשחית בזולת אין בו אלא בחינת טבע ההשחית לכל זולת בראות חותם שמו יתבי שהוא המצוה יפחד וירא מגשת אליו, לזה הוא שצוה ה' להיות הדם לאות. ואם תאמר אם כן מצרי שהיה נחבא אל בית ישראל יהיה ניצול תלמוד לומר בכס ולא במצרים כי לא תאיר אור המצוה להצלה אלא על ישראל דכתיב (ישעיי ס') ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה: (אור החיים)

ספורנו ולא יהיה בכס נגף למשחית. לא יגע בכס נגף פי' מכה של אותה ההשחית שאני עושה במצרים: **בהכותי**. שמלבד מכת הבכורות שלח בשאר

העם עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים כי לולא הפסיחה שעשה בחמלתו על ישראל לא היו נמלטים משאר הצרות ששלח על שארית עם מצרים כענין פן תספה בעון העיר, וצוה עליהם מתנות הדם לאות, למען ימלטו, וזה למען שמו לבלתי החל כאמרו ואומר לך בדמי חיי: (ספורנו)

[יד] וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לְכֶם לְזִכְרוֹן וְחֻגְתֶּם אֹתוֹ חֹג לַיהוָה לְדִרְתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּגוּהוּ:

אונקלוס ויהי יומא קדין לכוון לדוקרנא ותחגון יתה חגא קדם יי לדריכוון קדם עלם (אונקלוס) תחגנה:

יונתן ויהי יומא קדין לכוון לדוקרנא ותחגון יתיה חגא קדם יי לדריכוון קדיים עלם (תרגום) יונתן:

רש"י לזכרון. (ת) לדורות: וחגתם אותו. יום שהוא לך לזכרון אתה חוגגו (שם), ועדיין לא שמענו אי זהו יום הזכרון, (א) תלמוד לומר זכור את היום הזה אשר ילאתם, למדנו שיום היציאה הוא יום של זכרון, ואיזה יום ילאו, תלמוד לומר ממחרת הפסח ילאו (במדבר לג, ג), הוא אומר יום ט"ו בניסן הוא של יו"ט, שהרי ליל ט"ו אכלו את הפסח ולבקר ילאו (מכילתא שם): לדתיתכם וגו'. קומע אני מעוט דורות שנים, תלמוד לומר חקת עולם (ב) תחגוהו (מכילתא פ"ז): (רש"י)

שפתי חכמים (ת) ונח"י שאל תאמר מדכתיב לכם ה"א לדור הזה ל"פ לדורות ולא האריך הרב לזה שהרי כתיב אחריו לדורותיכם אלא כדי לסמכו לוחגותם וכו': (א) שהרי למעלה הזכרו יום החודש ועשור וי"ד: (ב) נח"י וא"ל א"כ ל"ל לדורותיכם. י"ל דאי לאו לדורותיכם ה"א לזה הדור יהיה לחוקת עולם שיחוגו בכל שנה ושנה וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא והי' היום הזה. יהיה זכר לדורות: וחגותם אותו. הוא חג הפסח ואמר חוקת עולם לדורותיכם ולא אמר בכל מושבותיכם כי זו המצוה תלויה בארץ כאשר אפרש: (אבן עזרא)

אור החיים חקת עולם תחגוהו. טעם שלא הספיק לומר לדורותיכם. והגם שאמרו ז"ל (מכילתא) כי דורותיכם לבד הייתי אומר מיעוט רבים שנים תלמוד לומר חקת עולם לגלות על פירוש דורותיכם שהוא תמיד עדיין קשה לא היה לו לומר לדורותיכם אלא חקת עולם. אכן יתבאר על דרך האומר (ברכות י"ב): למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייד להביא לימות המשיח, ולמאן דאמר כל ימי חייד הלילות אפשר כי אמר חקת עולם שלא תאמר תינח בימי החירות בימי הגלות שאנו משועבדים מה מקום לזכרון לטובה שפסקה תלמוד לומר חקת עולם אפילו בזמן השעבוד בשאר גליות חקה חקק ה'. ומאמצעות פירושם זה תשכיל גם כן הסרת טענת לדורותיכם שאין כוונתו ב' דורות. ואם לא היה אומר לדורותיכם לא היינו שומעים מה שפירשנו בחקת עולם והיינו

אומרים שלא בא אלא להתמדת דורות ולא לב' דורות לבד הנשמע מתיבת לדורותיכם ומהייתור שמענו מה שפירשנו: (אור החיים)

[טו] שבעת ימים מצות תאכלו אף ביזם הראשון תשבייתו שאר מבתיתכם פי | כל-אכל חמץ ונקרתה הנפש ההוא מישראל מיום הראשון עד-יום השבעי:

אונקלוס שבעת יומין פטיר תיכלון ברם ביומא קדמא תבטלון חמיע מבתיתכון ארי פל דיכול חמיע וישתצי אנשא ההוא מישראל מיומא קדמא עד יומא שביעא: (אונקלוס)

יונתן שבעת יומין פטירא תיכלון ברם מפלגות יומא דמיקמי חגא תבטלון חמיר מבתיתכון ארום פל דיכול חמיע וישתצי אינשא ההוא מישראל למיומא קדמא דחגא ועד יומא שביעא: (תרגום יונתן)

רש"י **שבעת ימים.** שטוי"נא של ימים: שבעת ימים מלות תאכלו. ובמקום אחר הוא אומר ששת ימים תאכל מלות (דברים ט"ז, ת), למד על שביעי של פסח שאינו חובה לאכול מנה, (ג) ובלבד שלא יאכל חמץ, מניין אף ששה רשות, תלמוד לומר ששת ימים. זו מדה בתורה, דבר שהיה בכלל (ד) ויאל מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו בלבד יאל אלא ללמד על הכלל כלו יאל, מה שביעי רשות אף ששה רשות, יכול אף לילה הראשון רשות, תלמוד לומר בערב תאכלו מלות, (ה) הכתוב קבעו חובה (פסחים קכ): אך ביום הראשון תשבייתו שאור. מערב יום טוב, וקרוי ראשון לפי שהוא לפני השבעה, ומנינו מוקדם קרוי ראשון, כמו הראשון אדם תולד (איוב טו, ז), הלפני אדם נולדת, או אינו אלא ראשון של שבעה, תלמוד לומר לא תשחט על חמץ, לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים: הנפש ההוא. כשהיא בנפשה ודעתה, (ו) פרט לאנוס (מכילתא פ"ח): מישראל. שומע אני תכרת מישראל ותלך לה לעם אחר, תלמוד לומר במקום אחר, מלפני, בכל מקום שהוא רשותי: (רש"י)

שפתו חכמים (ג) מדכתיב וביזם השביעי ענרת לה' אלהיך משמע דלא הוה רק ענרת אצל אינו חובה לאכול בו מנה דאם היה חובה הל"ל בפ"י וביזם הז' תאכל מלות וענרת תהיה כדי שלא נחשוב דיאל מן הכלל דלעיל כתב ו' ימים דמשמע ולא ז' ואין להקשות לא לכתוב אלא בערב תאכלו מלות ז' ימים לא יאכל חמץ וממילא ידעינן דבערב ראשון חובה וכל הז' רשות וי"ל דה"א בערב תאכלו מלות ר"ל בערב תתחיל לאכול מנה ותאכל אותם כל ז' ולא תאכל חמץ וק"ל. עיין במזרחי כי האריך הרבה אצל אינו צריך כ"כ לפי רש"י מש"ה לא הארכתי: (ד) פי' רש"י (פסחים קכ) השביעי בכלל ז' ימים מלות תאכלו היה ויאל מן הכלל וכתב ביום הז' ענרת לה' אלהיך ולא נא' בו תאכלו מלות ללמד לעצמו שהוא רשות ולא חובה ומן המדה הזאת למדנו שלא ללמד על עצמו בלבד יאל אלא גם על הכלל

כולו. והרא"ם דחה פי' זה ופי' צענין אחר: (ה) פירש"י [פסחים כח] קרא יתירא הוא דהא כתיב על מצות ומרורים יאכלהו דאל"כ צערב למ"ל והלא בכלל ז' ימים מצות תאכלו הוא דימים אף לילות במשמע כדנפקא לן מקרא דעד יום הכ"א לחודש: (ו) פי' מזידה וכן הוא בהדיא במכילתא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **שבעת ימים**. טעם מצות תאכלו זכר לאכילתם בצאתם ממצרים. כי לא צוה שיאכלו מצות רק הנאכלים עם הפסח לפני חצות לילה. רק שבעת ימים צוה לאכול מצות להיות זכר לאשר קרה לכם בצאתכם ממצרים. כי שם כתוב כי לא חמץ. ואילו היו מניחים המצריים שיתמהמו מעט היו מחמיצין עיסתם. והשבעת ימים בצאתם מצות אכלו עד שטבע פרעה ביום השביעי. כי הענן היה מוליכם יומם ולילה ולא היו מתעכבים בחנותם עכוב דב. וככה כתוב על הפסח. שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני. והנה הזכיר על הפסח שבעת ימים תאכל מצות חיוב על דרך הפשט. והעד למען תזכור את יום צאתך. ובעבור זה כתוב כל מחמץ לא תאכלו בכל מושבותיכם תאכלו מצות. חיוב בארץ ישראל ובחוצה לארץ. ואחר שקבלה היתה ביד ישראל שיחלו לשחוט את הפסח בנטות השמש לצד מערב. וכתוב לא תשחט על חמץ דם זבחי. על כן דרשו רז"ל אך חלק. ודע כי כלוי מעשה אינו מעשה והנה פירוש ויכל אלהים ביום השביעי. כאשר נכנס היום השביעי כבר כלתה מלאכתו וככה ביום הראשון תשביתו שאור מבתים. בהכנס היום הראשון כבר נשבת כל השאור מהבתים והנה תחלת יום ראשון סוף יום י"ד בערב ככתוב מיום הראשון עד יום השביעי. והנה פירוש זה כי שבעת ימים שלמים הם מיום י"ד לחדש בערב שהוא סוף יום י"ד עד יום הכ"א לחדש בערב. ועוד אדבר על זה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **אך ביום הראשון תשביתו**. אך בגימטריא חובה שאין חובה אלא ביום הראשון: (בעל הטורים)

אור החיים **שבעת ימים**. הנה הטעם הוא לצד שלא הספיק בצקם להחמיץ וגאלם הגואל. ואם תאמר והלא היוצאים עדיין לא יצאו לעשות זכרון לדבר. הלא גם הפסח שצוה ה' לקחת שה לבית אבות וגוי עדיין לא פסח אלא שבזכות מצוה זו יפסח ה', גם המצה בזכות מצוה זו ימהר לגואלם, וכן היה:

ותמצא שאמרו רבותינו ז"ל (פסחים ק"כ). מדרשות התורה באי בייג מדות כי כל שבעה אין חיוב במצה אלא לילה הראשונה קבעו הכתוב חובה, והטעם כי גם בחינת המצוה לא היה אלא בליל ט"ו וזה נקבע לחובה בזמן עצמו ומאז והלאה אין כיוון בנס למצוה והבן. וטעם אומרו שבעת ימים מצות אינו אלא רשות. ואולי שדיבר בסדר זה לומר כי מעלה עליו הכתוב כאלו אכל כל ז'. ותמצא כי צוה ה' ב' מקראי קודש ביום הא' וביום הז' יום א' לצד נס יום ט"ו, ויום ז' לצד נס גמר הגאולה של קריעת ים סוף וכו'. עוד טעם אומרו **שבעת** לצד שלא צוה ה' בכל ז' לאו דלא תאכל חמץ והייתי אומר אם לא אכל חמץ אין בידו לא זכות ולא עונש תלמוד לומר שבעת ימים תאכל מצות לומר לך כי כשלא אכל חמץ כאלו אכל מצות והרי בידו ז' מצות עשה. וטעם ז' ולא פחות ולא יותר, נתכוון ה' שיהיו עסוקים במצות עד גמר הגאולה שהוא ביום ז' של פסח אשר הפליא ה' עשות נסים להם וברודפיהם משפטים. גם יש טעם ברוחניות כי יסודי הקדושה שהם שורש נשמות ישראל שבעה עינים (זכרי"ג), ותקרא כנסת ישראל בת שבע לסיבה זו (זהר) ח"ג (ו'): (אור החיים)

דעת זקנים אך **ביום הראשון**. פ"י הזהירו שיהא השאור מושבת מבתיכם כבר. ביום הראשון כלומר שתשביתו מכבר ביום י"ד ודומה לו ויכל אלהים ביום השביעי **כדפרי' בפרש' בראשית: (דעת זקנים)**

{טז} וּבַיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא-קֹדֶשׁ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא-קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל-מְלֶאכֶה לֹא-יַעֲשֶׂה בָהֶם אֶךְ אֲשֶׁר יֶאֱכַל לְכָל-נֶפֶשׁ הוּא לְבַדּוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם:

אונקלוס וּבַיּוֹמָא קְדָמָא מְעָרַע קְדִישׁ וּבַיּוֹמָא שְׁבִיעָא מְעָרַע קְדִישׁ יְהִי לְכוּן כָּל עֵיבִידָא לָא יְתַעְבֵּד בְּהוּן בְּרַם דִּי מְתַאֲכַל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא בְּלַחֲדוּהִי יְתַעְבֵּד לְכוּן: (אונקלוס)

יונתן וּבַיּוֹמָא קְדָמָא מְעָרַע קְדִישׁ וּבַיּוֹמָא שְׁבִיעָא מְעָרַע קְדִישׁ יְהִי לְכוּן כָּל עֵבִידָא לָא יְתַעְבֵּד בְּהוּן לְחוּד מִן דִּי יְתַעְבֵּד לְמִיכַל כָּל נֶפֶשׁ אִיהוּ בְּלַחֲדוּי יְתַעְבֵּד לְכוּן: (תרגום יונתן)

רש"י מקרא קדש. מקרא שם דבר, קרא (ז) אותו קדש, לאכילה, ושתיה, וכסות (מכילתא פ"ט): **לא יעשה בהם**. אפי' על ידי אחרים: **הוא לבדו**. (יכול אף לגויים, תלמוד לומר הוא לבדו יעשה לכם, לכם ולא לגויים) הוא ולא מכסיריו שאפשר (ח) לעשות מערב יום טוב: **לכל נפש**. אפילו לבהמה, יכול אף לנכרים, (ט) תלמוד לומר לכם (כ"א אך) (ביצה כה:): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) שפירושו קריאת קדש ר"ל תקראנו לכסות ולאכילה ולשתיה ואין לפרש מקרא שם דבר כלו' שפירושו קרוי מן הקב"ה קדש דא"כ היום היום מצעי ליה ולא וזיוס וזיוס: (ח) מדכתיב הוא דמשמע הוא ולא מכסיריו וכתוב לכם משמע לכל לרכיכם הא כיצד אלל כאן שאפשר כאן שא"א וכו': (ט) וא"ת דלמא איפכא וי"ל דמרבא אני את הבהמות שמזונותיהן עליך ומוציא אני את הנכרים שאין מזונותם עליך: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ו**ביום הראשון**. הוא יום יציאת מצרים. והיום השביעי הוא יום טביעת פרעה כאשר אפרש: כ. **ל מלאכה**. בכל המועדים חוץ מיום שבת ויום הכיפורים אין כתוב בהם כל מלאכה. רק בפסח לבדו אמר והתנה להוציא אוכל נפש. ובכל מקום בין בפסח בין בעצרת בין יום הזכרון וחג הסוכות היה אוחו דרך קצרה לומר כל מלאכה לא תעשו. רק במקום אחד בפסח כתוב ולא תעשה כל מלאכה על דרך שהזכיר תחלה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כל מלאכה לא יעשה בהם**. פירש רש"י אפילו על ידי אחרים. ולא הבינותי זה, שאם האחרים האלו ישראל, הם עצמן מוזהרין עליה, ואין אני מוזהר במלאכתי שלא תעשה על ידו, אלא שאם מטעה אותו באסור, מוזהר עליה משום ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט יד), בין במלאכתו בין במלאכת העושה עצמו. ואם אחרים הללו גוים, אין אנו מוזהרים בתורה על מלאכה של גוי כלל לא ביום טוב ולא בשבת, אלא שיש בה שבות מדבריהם עם האמירה

שלנו, כמו שאמרו אמירה לגוי שבות (שבת קנ.), וזה דבר מבואר בגמרא:

אבל מצאתי במכילתא (כאן) **כל מלאכה לא יעשה בהם**, לא תעשה אתה, ולא יעשה חברך, ולא יעשה גוי מלאכתך. אתה אומר לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך, או לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך, תלמוד לומר ששת ימים תעשה מלאכה (ויקרא כג ג), הא לא תעשה אתה ולא יעשה חברך אבל יעשה גוי מלאכתו. דברי ר' יאשיה. ור' יונתן אומר אינו צריך, והלא כבר נאמר (להלן כ ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, והרי דברים קל וחומר, ומה שבת חמורה אין אתה מוזהר על מלאכת הגוי כמלאכתך וכו'. ע"כ בברייתא זו. ובודאי היא אסמכתא בעלמא שבאו לאסור מדבריהם אמירה במלאכת שלנו, וסמכו אותה למקרא הזה, אבל במלאכת הגוי בשלו מותר. ולפי דרכנו למדנו שלא גזרו באמירה לגוי אלא בשלנו, אבל בשלו אומר לגוי ועושה. וכן פירש רש"י בגמרא בבא מציעא (צ.):

ושם במכילתא עוד, אין לי אלא דברים שהם משום מלאכה, דברים שהן משום שבות מניין, תלמוד לומר ושמרתם את היום הזה (פסוק יז), להביא דברים שהן משום שבות. וברייתות כאלה מטעות ואין ראוי לכותבן כפשוטן, שגם זה נראה שהוא אסמכתא בעלמא. ויש לי בזה פירוש נכון, עוד אדבר עליו בע"ה (בויקרא כד):

לכל נפש. אפילו נפש בהמה. יכול אף לכותים, תלמוד לומר לכם. לשון רש"י. וגם זה איננו כהלכה. אבל לכם ולא לכותים, לכם ולא לבהמה (עי' ביצה כא.): (הרמב"ן)

דעת זקנים כל מלאכה. פרש"י אפי' ע"י אחרים וקשה להר' משה דבשבת אמרי דאמירה לעכו"ם שבות מדרבנן והכא משמע דמן התורה. וי"ל דאסמכתא בעלמא היא אי נמי על ידי אחרים דפרש"י ר"ל ע"י בנו ובתו הקטנים ואע"ג דנפק מלא תעשה כל מלאכה אתה ובנדך ובתך ה"מ שבת דחמירא איסוריה אבל י"ט לא קמ"ל: **הוא לבדו יעשה לכם**. סימן לא בד"ו פסח כלו' בד"ו יעשה לכם: (דעת זקנים)

וישמרתם את-המצות ל' בעצם היום הזה הוצאתי את-צבאותיכם מארץ מצרים ושמרתם את-היום הזה לדרתים חקת עולם:

אונקלוס ותטרונו ית פטירא ארי בקרון יומא קדין אפיקית ית חיליכון מארעא דמצרים ותטרונו ית יומא קדין לדריכון קים עלם: (אונקלוס)

יונתן ותטרונו ית לישתא דפטירי ארום בקרון יומא קדין הנפיק יי ית חיליכון פריקין מארעא דמצרים ותטרונו ית יומא קדין לדריכון קים עלם: (תרגום יונתן)

רש"י ושמרתם את המצות. שלא יבאו לידי חמוץ, מכאן אמרו, תפח, (י) תלטוט בלונן. רבי יאשיה אומר, אל תהי קורא את המצות, אללא את המצות, (כ) כדרך שאין מחמיצין את המצות כך אין מחמיצין את המצות, אללא אם באה לידך עשה אותה מיד: ושמרתם את היום הזה. ממלאכה: לדרתים חקת עולם. לפי שלא

נאמר דורות וחקת עולם על המלכה אל על החגיגה, לכך חזר וסנאו כלו, שלא תאמר, אזרת כל מלכה לא יעשה, לא לדורות נאמרה אל לא לאותו הדור: (כ"ז)

שפתי חכמים (ז) פי' אם המלכה תפחה ורובה להחמיץ לע"פ שאין בתפיחה מקום חימוץ תתן ידיה בלונן ותטחה פני המלכה כדי שתלטון מקום חיוב ושמרתם: (כ) ^{לד"ט} ולפי פשוטו אין זה מקומו דהל"ל אחר שבעת ימים מלות תאכלו ושמרתם את המלות שלא יבואו לידי חימוץ והפסיק ביניהם בשאר דינים לו' ללא דוקא על המלות קאי וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושמרתם. הנה צוה להיות המצות שמורים מימות הקציר. וכתוב והוצאתי את צבאותיכם ועדיין לא יצאו. כי בתחלת החדש היתה זו הנבואה. והטעם שתאמרו כן לדורותיכם: (אבן עזרא)

אור החיים ושמרתם את המצות וגו'. פי' כשם שאני שמרתי היום ולא אחרתי יום אחד ובעצם היום הזה הוצאתי אתכם לטעם זה אתם גם כן לא תאחרו המצה עד שתחמיץ. ואמר עוד ושמרתם את היום הזה יצו כן האל גם כן שיהיה האדם משמר גם היום לבל יטעה בחשבון ולא יקדים ולא יאחר מעשות את היום הזה ולא יום אחר במקומו. וכל פי' זה אומי' כי בעצם יאיר ימין ושמאל, יאיר לתת טעם למה שלפניו לשמירת המצות, ויאיר למה שלאחריו לשמירת היום על זה הדרך כי בעצם וגו' פירוש לטעם שבעצם היום וגו' ושמרתם אתם גם כן את היום הזה: (אור החיים)

ספורנו ושמרתם את המצות. המורות על מהירות בלי המתנת חמוץ: כי בעצם היום הזה. ביום הזה בעצמו, שביום אחד נעשה קבוץ, שלא היו מספיקים אליו בטבע כמה ימים עם לילותיהם: הוצאתי את צבאותיכם. כל קהל וקהל כמות שהיה יחדיו: (ספורנו)

יחזקאל בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצת עד יום האחד ועשרים לחדש

אונקלוס בניסן בארבעה עשר יומא לירחא ברמשא תיכלון פטירא עד יומא עשרין וחד לירחא ברמשא: (אונקלוס)

יונתן בניסן בארבעים יומין לירחא תכסון ית פסחא וברמשא דחמסר תיכלון פטירי עד יומא דעשרין וחד לירחא ברמשא דעשרין ותריין תיכלון חמיע: (תרגום יונתן)

רש"י עד יום האחד ועשרים. למה נאמר, והלא כבר נאמר שבעת ימים, (ב) לפי שנאמר ימים, לילות מנין, תלמוד לומר עד יום האחד וגו': (רש"י)

שפתי חכמים (ב) וא"ת דהכא משמע דכל ז' ימים חוצה הוא ולעיל פירש"י בהדיא דכל ז' רשות הוא וי"ל הא דפירש"י לעיל דרשות הוא היינו אכילת מנה דהפסוק משתעי באכילת מנה והכא מיירי לענין השבתת שאור והא דנקט הכא למה נא' והלא כבר נא' שבעת ימים אינו ר"ל קרא דלעיל שבעת ימים מלות תאכלו אללא קרא דכתיב הכא שבעת ימים שאור לא ימלא בבתיכם וקרא דלעיל מיניה עד יום האחד ועשרים לחדש בערב מיירי לענין השבתת שאור ואי לא הוה נא' אללא ז' ימים ה"א דביום אתה מצווה על השבתת שאור אבל לא כלילה עיין ברא"ם שהאריך

כאן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא בראשון. אחז דרך קצרה בעבור שהזכיר בתחלה ראשון הוא לכם. והנה טעם בחדש הראשון. וכמוהו בעשירי באחד לחדש: (אבן עזרא)

בעל הטורים בראשון. חסר וי"ו עד ו' שעות מותר להשהות חמץ: **בערב תאכלו מצת**. חסר וי"ו ו' ימים רשות לאכול מצה: (בעל הטורים)

[יט] שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם פי | כל-אכל מחמץ ונקרתה הנפש ההוא מעדת ישראל בגר ובאזרח הארץ:

אונקלוס שבעת יומין חמיר לא ישתכח בבתיכון ארי כל דיכול מחמץ וישתצי אנשא ההוא מפנשתא דישראל בגיורא ובניציבי דארעא: (אונקלוס)

יונתן שובעא יומין חמיר לא ישתכח בבתיכון ארום כל מאן דיכול מחמץ וישתצי בר נשא ההוא מפנשתא דישראל בדיורי ובניציבי דארעא: (תרגום יונתן)

רש"י לא ימלא בבתיכם. מנין לגבולין, (מ) תלמוד לומר בכל גבולך. מה תלמוד לומר בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך, ילא חמרו של נכרי שהוא אל (נ) ישראל ולא קבל עליו אחריות: כי כל אוכל מחמץ. לענוש כרת על השאור, והלא כבר ענג על החמץ, (ס) אללא שלא תאמר, חמץ שראוי לאכילה ענג עליו, שאור שאינו ראוי לאכילה לא יענג עליו, ואם ענג על השאור ולא ענג על החמץ, הייתי אומר, שאור שהוא מחמץ אחרים ענג עליו, חמץ שאינו מחמץ אחרים לא יענג עליו, לכך נאמרו שניהם (מכילתא פ"ו): **בגר ובאזרח הארץ**. לפי שהגם נעשה לישראל, הוצרך לרבות את הגרים: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) פי' חוץ מן הבתים כגון שדות וכרמי' וכיוצא בהן: (נ) פי' שאינו עובר בכל יראה ובל ימלא ומיניה ילפינן דגבולך נמי מיירי שאינן אללא ברשותך ונלמד מיתורא דביתך לאפוקי חמרו של נכרי וכו': (ס) כלו' ותיתי שאור מק"ו מחמץ שאין חימומו קשה שאין מחמץ אחרים חייבים עליו כרת שאור שחמומו קשה לכ"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **שאור**. שהוא מחמיץ והוא הידוע. ואחר כן אמר כל אוכל מחמצת כל דבר שיחמץ. ודע כי מיום הראשון עד יום השביעי אינו דבק בקרוב אליו שהוא ונכרתה רק עם אוכל מחמצת כמו למלוך שלמה על ישראל. אמר יפת כי יש אות שמושכת עצמה ואחרת עמה אחורנית. כמו אודם פטדה וברקת. שהטעם אודם ופטדה וברקת. וככה מיום הראשון עד יום השביעי. וכבר הזכיר כי כל אוכל חמץ מישראל חייב כרת. ובכאן הוסיף גר שהוא גר צדק: (אבן עזרא)

הרמב"ן **לא ימצא בבתיכם**. מנין לגבולין, ת"ל בכל גבולך (להלן יג ז). מה ת"ל בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של נכרי שהוא אצל ישראל ולא קבל עליו אחריות. זה לרש"י. ואינו מכוון אצלי, שאין במשמע "ברשותך" להוציא חמץ של נכרי, שהרי ברשותו הוא, ובתים וגבולין שוין הן בו, שהרי שתיהן רשות שלו וממון של אחרים. ועוד, שחמץ של נכרי שלא קבל עליו אחריות אינו בא בהיקש הזה, שאין של בתים פשוט להיתר יותר משל גבולין, אבל בבתיים הוא במשמע איסור מן המקרא הזה דכתיב לא ימצא, והתירו יוצא לנו מדכתיב (להלן יג ז) לא יראה לך שאור, שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה, ואין לי אלא בגבולין בבתיים מנין, תלמוד לומר שאור שאור לגזירה שוה, כמו שמפורש בתחילת מסכת פסחים (ה.):

אבל המדרש הזה שדרשו מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך אינו אלא להוציא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי. וכן שנויה במכילתא (כאן) בבתיכם למה נאמר, לפי שנאמר בכל גבולך, שומע אני כמשמעו, ת"ל בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי אע"פ שהוא יכול לבערו אבל אינו ברשותו, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל וחמץ שנפל עליו מפולת אע"פ שהוא ברשותו אבל אינו יכול לבערו וכו'. ופירושה, שהיה במשמע ולא יראה לך בכל גבולך שלא נניח חמצנו בכל גבולינו אפילו בבית של נכרי, ולכך בא בבתיכם להוציא ביתו של נכרי:

ולמדנו מן הברייתא הזו שלא הוזהרנו מן התורה אלא שלא נקיים חמץ שלנו ברשותנו, בין בבתינו בין בגבולינו, אבל אם הפקדנו אותו ביד גוי בבית שלו אין אנו עוברים עליו בבל יראה ובל ימצא. וכן הדבר, שאם לא תאמר כן, על חמץ שלו עובר בכל מקום ואפילו הפקידו ביד גוי במדינת הים, ועל של נכרי אינו עובר עליו אפילו בביתו של ישראל, ואם כן למה נאמר "בבתיכם" ולמה נאמר "בגבולך", אין בין בתינו וגבולנו לבתי הגוים וגבוליהם הפרש, אלא שלא הוזהרנו כלל מן התורה אלא מרשותנו. אבל מדברי סופרים הוצרכנו לבער חמץ שלנו מכל מקום:

ולפי זה אמרו בגמרא (פסחים ו.) ייחד לו בית אינו עובר עליו, לומר שחמץ של נכרי שקבל עליו אחריות אע"פ שנדון כשלו אינו אסור אלא ברשות ישראל, אבל ברשות גוי מותר, ואפילו מדבריהם לא גזרו עליו כלל. והרב לא סבר כן בפירוש גמרא דפסחים. וזה שסיימו בברייתא שכתבנו יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל, מהיקש בתים וגבולין קאמר, דמה בגבולין מותר דכתיב לך, שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה. אף בבתיים נמי מותר. ומוציא נמי חמץ שנפלה עליו מפולת גדולה שאין בידו לפקח הגל, והוא אבוד ממנו ומכל אדם שהוא מותר, דלא קרינא ביה שלך: (הרמב"ן)

[כ] **כָּל-מִחְמָצָת לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵיכֶם תֹּאכְלוּ מִצֹּת: (פ)**

אונקלוס **כָּל מִחְמָצָא לָא תִיכְלוּן בְּכָל מוֹתְבִיכוֹן תִּיכְלוּן פְּטִירָא: [פ]** (אונקלוס)

יונתן **כָּל עֲרֵבֵי דְמִחְמַע לָא תִיכְלוּן בְּכָל אֶתְר מוֹתְבִיכוֹן תִּיכְלוּן פְּטִירִי: (תרגום יונתן)**

רש"י **מחממת לא תאכלו. אזהרה (ע) על אכילת שאור: כל מחממת. להביא את (פ) תערובתו: בכל מושבותיכם תאכלו מאות. (ג) זה בא ללמד שתהא ראויה לאכל בכל מושבותיכם, פרט למעשר שני (ה) וחלות תודה (מכילתא פ"י ע"ט) (שאינה ראויה להאכל בכל מושבות אלא בירושלים): (רש"י)**

שפתי חכמים **(ע) לעונש שמענו מכל אוכל מחממת: (פ) (נח"י) הרא"ם האריך בכאן עד ולבי מגמגם בו ע"כ. עיין בחולין דף מ"ג במשנה דאלו כשרות ברש"י ותוספות ולפי שהרא"ם שכה זה כ' ולבי מגמגם בו: (ג) דק"ל בכל מושבותיכם למ"ל דהא חובת הגוף הוא וחובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בח"ל ומתרחץ לזה בא וכו': (ה) כל' ואפי' בירושלים אין יולא בו חובת מכה כיון דלא נאכל בכל מושבותיכם: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **כל. הזכיר העונש תחלה ואח"כ האזהרה. ואין בכל מושבותיכם תאכלו מצות רשות. כמו ששת ימים תעשה מלאכה. רק חיוב למען תזכור: (אבן עזרא)**

הרמב"ן **כל מחממת. להביא את תערובתו, לשון רש"י. וגם זה אינו, שהלכה היא כדברי חכמים (שם מג.) על חמץ דגן ענוש כרת, ועל עירובו בלא כלום:**

(כא~כב) ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם. הפרשה הזו מקצרת באשר צוה אותו ה' בפרשה של מעלה, כי בידוע שאמר להם משה לישראל הכל בפרט ולימד אותם כל הענין, ונכלל הדבר בכתוב כאשר צוה ה' את משה כן עשו (להלן פסוק כח). אבל הזכיר זאת הפרשה בכלל כי קרא משה לכל זקני ישראל והם אספו אליו כל העם, ואז אמרו אל כל עדת ישראל משכו הצאן מן העדר אל בתיכם להיות לכם למשמרת מבעשור לחדש. ויתכן שאמר משכו, בעבור היות צאנם רחוק מאד מהם בארץ גשן כי תועבת מצרים כל רועה צאן (בראשית מו לד). ואמר וקחו לכם, קחו אותם למשפחותיכם איש שיהיה לבית אבות שיהיה לבית ושחטו הפסח בין הערבים, ככל המפורש למעלה במצוה:

ושנו במכילתא (כאן) ויקרא משה לכל זקני ישראל, מגיד שעשאן ב"ד. ויאמר אליהם, הדבר מפי משה לאמר לכל ישראל. דברי ר' יאשיה. ר' יונתן אומר הדבר מפי משה לאמר לזקנים, וזקנים לאמר לכל ישראל. והנה לדעת רבי יאשיה יהיה ויקרא משה לכל זקני ישראל שיאספו אליו כל העם, כמו שפירשתי. ועל דעת רבי יונתן הן יאמרו לקהל, ויהיה "דברו אל כל עדת בני ישראל" (לעיל פסוק ג) הזקנים הנועדים להם, כמו והיה אם מעיני העדה (במדבר טו כד):

והוסיף בזאת הפרשה ביאור בנתינת הדם שתהיה באגודת אזוב וטבילה בסף שלא נאמר למעלה בפירוש, אבל שם (בפסוק ז) נאמר סתם ולקחו מן הדם, ללמד שכל לקיחה האמורה בתורה סתם שתהא באגודה, ושכל קבלת דם טעונה כלי, כמדרש רבותינו (במכילתא כאן). ופירש להם בפרשה הזאת (פסוק כב) **ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר**, כי בעבור זה נצטוו בנתינת הדם על המשקוף שיהיו שמורים שם, כמו שאמר ולא יהיה בכם נגף למשחית (לעיל פסוק יג):

וכתב רש"י ואתם לא תצאו, מגיד שמאחר שנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, ולילה רשות למחבלים הוא, שנאמר (תהלים קד כ) בו תרמוש כל חיתו יער. ולא הבינותי דבריו במה שאמר ולילה רשות למחבלים הוא שנאמר בו תרמוש כל חיתו יער, וכי אסור לאדם בכל לילה לצאת מפתח ביתו עד בקר מן המקרא הזה, והיה לו לומר שהלילה הזה נתנה בו רשות למשחית לחבל, ולכן הזהירם ממנו. אבל לא ראה הרב לומר כן, מפני שהקב"ה בעצמו ובכבודו היה המכה:

והענין הזה שנוי הוא במכילתא (פסחא יא) בלשון אחרת, **ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר**, מגיד משנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, שנאמר (ישעיה כו כ) לך עמי בא בחדריך, ואומר (יחזקאל כא ח) הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה והכרתי ממך צדיק ורשע, ואומר (להלן לג כב) והיה בעבור כבודי, ללמדך שתהא נכנס בכי טוב ויוצא בכי טוב. וכן אתה מוצא שהאבות והנביאים נהגו בדרך ארץ, וישכם אברהם בבקר (בראשית כב ג), וישכם יעקב בבקר (שם כח יח), וישכם משה בבקר (להלן לד ד), וישכם יהושע בבקר (יהושע ג א), וישכם שמואל לקראת שאול בבקר (ש"א טו יב). והרי דברים קל וחומר, ומה האבות והנביאים שהלכו לעשות רצונו של מי שאמר והיה העולם נהגו בדרך ארץ, שאר בני אדם על אחת כמה וכמה. וכן הוא אומר (תהלים קד) תשת חשך ויהי לילה, הכפירים שואגים לטרף, תתן להם ילקוטון, תזרח השמש יאספון, מכאן ואילך יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (שם). ע"כ הברייתא:

והענין לומר שהזהיר הכתוב את ישראל במצרים שלא יצאו מפתח ביתם בלילה ההוא, לפי שהקב"ה עובר במצרים כמלך שעובר ממקום למקום וספקלטורים לפניו שלא יפגע בו אדם ולא יסתכל בו, כענין ובא ה' אלהי כל קדושים עמך (זכריה יד ה), וכן והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור (להלן לג כב), להגין עליו משרפים ופמליא של מעלה. וכיון שמצינו בשעה שנתנה רשות למשחית לחבל שאינו מבחין בין צדיק לרשע, לפיכך אין אדם רשאי לשנות דרך העולם שיצא בלילה, לפי שהוא זמנן של חיות שנתן להם לטרוף, ואין להבחין בין צדיק לרשע: (הרמב"ן)

כא ויקרא משה לכל-זקני ישראל ויאמר אלהם משכו וקחו לכם צא למשפחותיכם ושחטו הפסח:

אונקלוס ויקרא משה לכל סבי ישראל ואמר להון אתנגידו וסיבו לכוון (מן בני) ענא לזרעיתכון וכוסו פסחא: (אונקלוס)

יונתן ויקרא משה לכל סבי ישראל ואמר להון נגידו ודיכון מטענות מצראי וסבו

לְכוּן מִן בְּנֵי עֲנָא לְיַחְוֹסִיכוֹן וְכוּסוּ אֵימַר פְּסָחָא : (תרגום יונתן)

רפ"י משכו. מי שיט לו לאן ימשוך (ה) משלו: וקחו. מי שאין לו יקח מן השוק:
למשפחותיכם. שה לבית אבות: (רפ"י)

שפתי חכמים (ה) הא דלא פי' נמי הכא משכו ידיכם מע"א כו' וי"ל דהתם לאו
דפי' המקרא האי ללא בטעם המלוא וטעם המלוא סגי לפי' צמלתא דאגדתא
אבל הכא מייירי דפי' המקרא לכן פי' אותו ביותר קרוב לפי פשוטו. רל"ס: (שפתי
חכמים)

אבן עזרא ויקרא משה לכל זקני ישראל. והם יאמרו לקהל. וקחו לכם צאן.
בעשור לחדש כאשר צוהו השם. אמר המדקדק כי ושחטו הפסח מהבנין הדגוש.
ולא דבר נכונה כי ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל הוא מהבנין הקל. והשייך
קמץ כמשפט בעבור הנח הנעלם. רק ושחטו הפסח לשון צווי מהבנין הקל. ולא
מצינו מזאת הגזר' בכל המקרא מהבנין הדגוש. והיה ראוי השייך להיות חירק
תחתיו. כמו משכו. רק בעבור אות הגרון שהוא אחריו נפתח השייך כמשפטם
לעשות כך כמו בחרו לכם. ורבים ככה. על כן יהיה השייך בפת"ח גדול בלשון
צווי. ושניהם מבנין א': (אבן עזרא)

בעל הטורים משכו וקחו לכם צאן. רמז לבהמה דקה שנקנית במשיכה. משכו בגי'
מן עברה שלא יביאו מן הגזל: (בעל הטורים)

אור החיים ויקרא משה לכל זקני ישראל. והגם כי ה' אמר אליו דברו אל כל עדת
ישראל, יהיה פירושו כמאמר (ויקרא ד' י"ג) ואם כל עדת ישראל ישגו שיאמר
על הזקנים כמו שמפורש במקומו (בתורת כהנים), ויאמר אליהם יכוין לשאר
העם כמשפט כל מצות ה' לישראל שהיו מפי משה (עירובין נד.):

או אפשר שלא אמר אלא לזקנים והם ידברו לכל עדת ישראל, וחלוקה מצוה זו
משאר מצות התורה כי עדיין לא נכנסו ישראל בברית ולא הוחנכו להכנס לשמור
ולעשות ולזה היה מדבר לזקנים והזקנים כל א' ידבר בנחת ובדרך המתקבל לבני
משפחתו כדי שיהיו נוחים לעשות: (אור החיים)

[כב] וְלִקְחֶתֶם אֲגֵדַת אֲזוּב וְטַבְלֶתֶם בְּדָם אֲשֶׁר-בַּסֶּף וְהִגַּעְתֶּם אֶל-הַמִּשְׁקוּף
וְאֶל-שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת מִן-הַדָּם אֲשֶׁר בַּסֶּף וְאַתֶּם לֹא תִצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח-בֵּיתוֹ עַד-
בִּקְרָ:

אונקלוס וְתִסְבּוּן אֲסֶרֶת אֲזוּבָא וְתִטְבְּלוּן בְּדָמָא דְבְּמִנָּא וְתִדּוּן לְשִׁקְפָא וְלִתְרִין
סְפִינָא מִן דְּמָא דְבְּמִנָּא וְאַתּוֹן לָא תִפְקוּן אֲנִשׁ מִתְרַע בֵּיתָה עַד צְפָרָא : (אונקלוס)

יונתן וְתִסְבּוּן אִיסְרֵת אֲזוּבָא וְתִטְמְשׁוּן בְּדָמָא דְבְּמִן פְּחָרָא וְתִדּוּן לְאִיסְקוּפָא
עֲלָאָה מְלִבְר וְלִתְרִיתִין סְפִינָא מִן דְּמָא דְבְּמִן פְּחָרָא וְאַתּוֹן לָא תִפְקוּן אֲנִשׁ מִן תְּרַע
בֵּיתָה עַד צְפָרָא : (תרגום יונתן)

רש"י אָזוּב. מִיִּן יֵרֵק שֵׁשׁ לוֹ גִּבְעוּלוּיִן: אֲגֻדָּת אָזוּב. ג' קִלְחִין קְרוּיִין (ש) אֲגוּדָּה: אֲשֶׁר בִּסְף. בְּכָלִי, כְּמוֹ סִפּוֹת כִּסְף: מִן הַדָּם אֲשֶׁר בִּסְף. לְמַעַן חֲזַר וְשָׁנְאוּ, שְׁלֹא תֹאמַר טְבִילָה אַחַת לְשִׁלְשׁ הַמִּתְנֻנּוֹת, לִכְךָ נֹאמַר עוֹד אֲשֶׁר בִּסְף, שֶׁתֵּהָא כָּל נִתְיָנָה וְנִתְיָנָה מִן הַדָּם אֲשֶׁר בִּסְף, עַל כָּל הַגְּעָה טְבִילָה: וְאַתָּם לֹא תִלְאוּ וּגו'. מַגִּיד, שֶׁמֵּאַחֵר שֶׁנִּתְּנָה רְשׁוּת לַמִּשְׁחִית (ת) לְחַבֵּל, אֵינּוּ מִזְבְּחִין צִין לְדִיק לְרַשָּׁע, וְלִילָה רְשׁוּת לְמַחְבְּלִים הֵיא, שֶׁנֹּאמַר צוֹ תִרְמוֹץ כָּל חֵיתוֹ יֵעַר (תהלים קד, כ.ו): (רש"י)

שפתי חכמים (ש) וְנִחֲיִין לְאַפּוֹקֵי שְׁלֹא תִפְרֹץ ה' קִלְחִים וְעֵי מִזֶּה בְּתוֹסְפוֹת לְסוּכָה דף י"ג: (ת) אֵינּוּ ר"ל מִשְׁחִית שֶׁל מַצְרַיִם דֵּהָא הֵכָה כָּל צְכוּר אֶף שְׁלֹא יִלְאוּ לְחוּץ אֲלֵא מִשְׁחִית סָתֵם שְׁיוֹלָא בְּכָל לַיְלָה כְּמוֹ שֶׁמִּפְרָץ וְהוֹלֵךְ רְשׁוּת לְמַחְבְּלִים הוּא וְהָא לְצִוְיָה לְהֵם לַיְלָה זֶו וְלֹא כָּל לַיְלוֹת שֶׁצִּבְּרָה מִשּׁוּם שְׁלֹא יִאֲמְרוּ הַמַּצְרַיִים כִּשֶׁם שֶׁאֵנּוּ לוֹקִין כִּךְ הֵם לוֹקִין וַיִּאֲמְרוּ מִשָּׁה צִדְאֵי הוּא וְהֵם לֹא יָדְעוּ שֶׁמִּשְׁחִית שֶׁל כָּל לַיְלָה הוּא וּמִשָּׁה לֹא לְצַר אֲלֵא מִמִּשְׁחִית שֶׁהֵכָה צְכוּרֵיהֶם לִכְךָ צִוְיָה לְהֵם שְׁלֹא יִלְאוּ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ולקחתם. עֵתָה פִּי אֵיךְ יִקְחוּ מֵהַדָּם וְיִתְּנוּ עַל הַמִּשְׁקוּף: מֵלֵת אֲגוּדָּת. כְּמוֹ חֲבוּרָה. כְּמוֹ וַיְהִי לְאַגוּדָּה אַחַת וְרִי מְרִינוּם אָמַר כִּי הָאֵלֶף נוֹסֵף וְהוּא מְגוּזְרַת גְּדוּד. וְאַחֲרַיִם אָמְרוּ כִי הָאֵלֶף שׁוֹרֵשׁ כְּמוֹ וְחִשְׁבֵּן אֲפוּדָתוֹ. וְהַגְּאוּן פִּי הָאָזוּב מִלְשׁוֹן עֲרָבִי זַעֲתִי"ר וּבִלְשׁוֹן לַעֲזֵי אֲוִרִיגִנִּי"ו וְהוּא עֵשֶׂב נִכְבָּד בְּמִינֵי מִטְעָמִים. וְזֶה לֹא יִתְּכֵן כִּי הַכְּתוּב אֹמֵר עַל הָאָזוּב אֲשֶׁר יֵצֵא בְּקִיר וְלֹא יִדְעֵתִי מֵהוּ. רַק מִדְּרַךְ הַסְּבֵרָא אֵינּוּ עֵשֶׂב תִּקִּיף כִּי הוּא הַפֶּךְ הָאֵרֶז שֶׁהַזְכִּיר הַפְּסוּק. וַיֵּשׁ אֹמְרִים כִּי הַפֶּסַח הֵינּוּ שׁוֹחֲטִין אוֹתוֹ בִּסְף הַשַּׁעַר. וְטַבְלוּ הָאָזוּב בּוֹ וַיִּגִּיעוּ אֶל הַמְּזוּזוֹת. כְּמוֹ וַיִּמַּד סֶף הַשַּׁעַר אֲמוֹת הַסְּפִים. וְאַחֲרַיִם אָמְרוּ כִי הוּא כָּלִי וְעֵלִיו הֵינּוּ שׁוֹחֲטִים. כְּמוֹ מִשְׁכַּב וְסִפּוֹת. וְעוֹד אֲפָרֵשׁ עַד בְּקִר: (אבן עזרא)

בעל הטורים והגעתם אל המשקוף ואל. שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת. וּבִנְתִינָה כְּתִיב וְנִתְּנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמִּשְׁקוּף הַקְּדִים מְזוּזוֹת לְמִשְׁקוּף לֹמַר שֶׁאִם שִׁנָּה הַסְּדֵר יֵצֵא: מִן הַדָּם. בְּגִי דְמִי מִילָה: (בעל הטורים)

ספורנו מן הדם אשר בסף. שֶׁתִּהְיֶה עַל כָּל הַזָּאֵה טְבִילָה, כְּמוֹ שְׂצוּהָ הָאֵל בְּאֲמָרוֹ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְזֶה קוּדָם, וְאַחֵר כִּךְ עַל הַמִּשְׁקוּף, וְזֶה לֹא יִתְּכֵן זֹלָתִי בְּגִי הַזָּאוֹת. לְהוֹרוֹת עַל גִּי יוֹדִי"ן, כְּאֲמָרֵם הָעוֹלָם הֵבֵא נִבְרָא בִּי"ד וְכֵן הֵיךְ קוּדָם חֲטָא אָדָם הָרֵאשׁוֹן וּבִיּוֹם מִתֵּן תּוֹרָה עַד הָעֶגְלָה, כִּי בִּם יֵהִי צוּר עוֹלָמִים נְצַחִיִּים, כִּי הִי"ד תּוֹרָה עַל פְּשִׁיטוֹת נְצַחִי, וְתוֹרָה הִי"ד עֲלִיוֹנָה, מִצִּיאוֹת הַיַּחֲדָד בְּעוֹלָמוֹ עַל שְׁנֵי עוֹלָמִים נְצַחִיִּים: וְאַתָּם לֹא תִצְאוּ. הֵנָּה הַבַּיִת יֵהִי מְצוּיִן בְּדָם, וְאַתָּם לֹא תִצְאוּ, וּבִזֶּה הָאוֹפֵן, וּפְסַח עַל דְּרַךְ וְהַתּוֹיֹת תּוֹ: (ספורנו)

[בג] וְעָבַר יְהוָה לְנֶגֶף אֶת-מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת-הַדָּם עַל-הַמִּשְׁקוּף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וּפְסַח יְהוָה עַל-הַפֶּתַח וְלֹא יָתֵן הַמִּשְׁחִית לְבָא אֶל-בְּתִיכֶם לְנֶגֶף:

אונקלוס וַיִּתְּגַלֵּי יְיָ לְמַמְחֵי יְת מִצְרַיִם וַיִּחַזֵּי יְת דְּמָא עַל שְׁקַפָּא וְעַל תְּרִין סְפִיָּא

וַיַּחֲסֹס יְיָ עַל תַּרְעָא וְלֹא יִשְׁבּוֹק לְחַבְלָא לְמִיעַל לְבַתְּיָכוֹן לְמַמְחִי: (אונקלוס)

יונתן וַיִּתְגַּלֵּי יְקָרָא דַּיְיָ לְמִימְחִי ית מְצָרָאֵי וַיַּחְמִי ית אַדְמָא דְעַל אֶסְקוּפָא וְעַל תַּרְתִּין סִיפֵיָא וַיִּגִּין מִימְרָא דַּיְיָ עַל תַּרְעָא וְלֹא יִשְׁבּוֹק מְלֶאכָא מְחַבְלָא לְמִיעוֹל לְבַתְּיָכוֹן לְמִימְחִי: (תרגום יונתן)

רש"י ופסחה. וחמל וי"ל ודלג: ולא יתן המשחית. ולא יתן לו יכולת לזבא, כמו ולא נתנו אלהים להרע עמדי (בראשית לא, ז): (רש"י)

אבן עזרא ולא יתן המשחית. לא יניחנו כמו כי על כן לא נתתיך לנגוע אליה. והנה המשחית ברשותו ואם יניחנו כאילו נתן לו רשות: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ולא יתן המשחית. המלאך המשחית בעולם בעת הנגף, כענין ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ירך (ש"ב כד טז), לא המשחית במצרים, כי הקדוש ברוך הוא הוא המכה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ולא יתן. ג' במס' הכא ואידך ולא יתן עליה לבונה גבי חטאת שבזכות הקרבנות נצולו ואידך גבי סוטה ולא יתן עליה לבונה שבזכות הנשים צדקניות יצאו משם וזו שלא עשתה כמעשיהם לא יתהדר קרבנה: (בעל הטורים)

ספורנו לנגוף. את עם מצרים בעברה וזעם וכו', כי אמנם נגף על כל מכה גם בלתי מות, כאמרו ונגפו אשה הרה, ולא יהיה אסון: המשחית. את עם מצרים, בעברה וזעם וכו': (ספורנו)

דעת זקנים ולא יתן המשחית. קשה להרב משה דהא בהגדה כתיב ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך וי"ל דה"פ אני בכבודי וגם המלאך ולא המלאך לבדו כי לא יתרחץ כן שיהיה הקב"ה בלא מלאך: (דעת זקנים)

[כז] ושמרתם את-הדבר הזה לקים לך ולבניך עד-עולם:

אונקלוס וַתִּטְרוּן ית פְּתַגְמָא הַדִּין לְקִים לְךָ וְלִבְנֵיךָ עַד עֲלָם: (אונקלוס)

יונתן וַתִּיטְרוּן ית פְּתַגְמָא הַדִּין לְקִים לְךָ וְלִבְנֵיךָ דְכּוּרְיָא עַד עֲלָמָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ושמרתם. רבים חשבו כי נתינת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות חיוב לדורות. בעבור כי הדבר הזה סמוך אל לקיחת האזוב וטבילתו. ועוד כי כתוב אחר כן אשר פסח על בתי בני ישראל. ובדרך הסברא נכון היה. לולי קבלת האמת הנגמרת. הנה הנכון שמלת הדבר הזה שב אל ושחטו הפסח. וטעם שאלת הבנים בראותם כל המשפחה חבורה אחת אוכלים שה תמים ראשו על כרעיו ועל קרבו ועצם לא תשברו בו ובן נכר ותושב ערל ושכיר לא יאכל בו ואין זה המנהג במועדים אחרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ושמרתם את הדבר הזה. הוא דבר הפסח עצמו שאמר למעלה (בפסוק כא) ושחטו הפסח, ואם הוא רחוק, לא מתן הדמים הסמוך לו, כי בפסח מצרים בלבד נצטוו בכך, כמו שאמר (בפסוק כג) ועבר ה' וראה את הדם וגו', וכן

ושמרתם את העבודה הזאת (פסוק כה), זבח פסח, וכמוהו (דברים טו יז) ואף לאמתך תעשה כן:

. (כח) וילכו ויעשו בני ישראל . שיצאו מלפני משה והלכו אל הצאן ועשו הפסח בערבים, ודרך הכתוב לכפול ולאמר **כן עשו**, לבאר שלא הפילו דבר מכל אשר צוו, כמו שפירשתי בנח (בראשית ו כב). וכן וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו (להלן לט מג). ולרבותינו בזה מדרש (מכילתא כאן) לפי שלא היה צריך הכתוב להזכיר ההליכה, אמרו ליתן שכר להליכה ושכר לעשייה. ויעשו, וכי כבר עשו, אלא מכיון שקבלו עליהם לעשות העלה עליהם הכתוב כאלו עשו. כאשר צוה את משה ואת אהרן כן עשו, להודיע שבחן של ישראל, שכשם שאמר להם משה ואהרן עשו. ד"א מה תלמוד לומר כן עשו, אלא שאף משה ואהרן כן עשו. דרשו תחלה כי הכפל לשבח ישראל שלא שכחו, ולא נפל להם דבר מכל אשר אמרו להם, והוא דרך הלשון במקומות רבים: (הרמב"ן)

אור החיים ושמרתם את הדבר הזה. הנה פשט הכתוב יגיד כי גם לדורות יצו דברים האמורים בענין ולא ראינו שעשו כן קדמונינו, גם רבותינו לא צוו לעשות כן. ונראה כי ממה שאמר הכתוב **לחק לך** בפני עצמו וחזר לומר **ולבניך** גילה המכוון שהוא על זה הדרך שאין הדברים שוים בו ובבנו שהיה לו לומר ושמרתם את הדבר הזה לחק עולם, ומאומרו לחק לך ולבניך הרי זה מפרש המכוון שאינם שוים בדבר, לחק לך הוא כל האמור בענין. ולבניך עד עולם פרטים מהענין, וסמך הכתוב על שיבא במקומות אחרים הפרטים שהם נוהגים לדורות ושלל בהם פרטים שאינם לדורות שלא הזכירם בהם, וגם כאן ביאר הדברים באומרו ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף שינגוף את מצרים ודבר זה אינו מצוי לדורות: (אור החיים)

כח וה'ה כי-תבאו אל-הארץ אשר יתן יהוה לכם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַעֲבֹדָה

אונקלוס ויהי ארי תעלו לארעא דיתן יי לכוון כמא די מליל ותטרו ית פלחנא (אונקלוס) הדין:

יונתן ויהי ארום תעלו לארעא דעתיד למתן לכוון יי היכמא דמליל ותטרו מזמן דתמטון לתמן ית פולחנא הדיא: (תרגום יונתן)

רש"י והיה כי תבאו. תלה הכתוב מלואו זו צביחתם לארץ, ולא נתחייבו במדבר אלא פסח אחד שעשו בשנה השנית על פי הדבור: כאשר דבר. והיכן דבר, והבאתי אתכם אל הארץ וגו' (שמות ו, ה. ת.): (רש"י)

אבן עזרא והיה. עתה פי' כי שחיטת הפסח תלויה בארץ. ואל יקשה עליך פסח הר סיני כי מצוה עליונה היתה. ולא עשו פסח אחר במדבר כי בהר סיני היו עם הישוב וימצאו מצות. ובהיותם בארץ אשר לא עבר בה איש אין להם רק המן לבדו: (אבן עזרא)

אור החיים והיה כי תבואו וגו'. הנה פשט הכתוב יגיד כי מצוה זו אינה אלא אחר

כניסתם לארץ, אם כן למה חזר ה' מדעת זו וצוה את בני ישראל (במדבד ט א) בשנה השנית לעשות הפסח במועדו ככל חקותיו:

ונראה כי גילה ה' דעת עליון בזה כי היה בדעתו אם יזכו ישראל לא יעשו פסח ב' אלא בארץ כנען אלא לצד המראתם מעת יצאו ממצרים והם ממרים פי ה' ואפילו בים סוף התחילו למרות דכתיב (תהלים ק"ו) וימרו על ים בים סוף זה היה סיבה שארכו הימים ולא היה להם זכות לעלות תיכף ומיד, ולזה כשראה ה' שגרמו מעשיהם ולא נכנסו לארץ והם עדיין במדבר הוצרך לצוות לעשות הפסח במדבר כי עד עתה לא נצטוו אלא כי תבואו אל הארץ. והגם כי האדון קורא הדורות מראש (ישעי' מ"א), אף על פי כן מחשבותיו הטובים הגיד לעמו כנזכר: (אור החיים)

בנו והיה כִּי־יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנִיכֶם מֶה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם:

אונקלוס ויהי ארי יימרון לכון בניכון מא פלחנא הדין לכון: (אונקלוס)

יונתן ויהי ארום יימרון לכון בניכון בזמנא ההוא מה פולחנא הדין לכון: (תרגום יונתן)

אבן עזרא והיה. מה העבודה הזאת. השנוי שהזכרתי: (אבן עזרא)

ספורנו מה העבודה הזאת לכם. שאינה ביום מקרא קדש כשאר הקרבנות, ולא תוך זמן שאר הקרבנות שהוא מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים, ולמה לא יספיק קרבן אחד לכל ישראל כמו בשאר קרבנות צבור: (ספורנו)

כלי יקר והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם. בהגדה של פסח מסיק שהפסוק זה מדבר בבן הרשע האומר דרך לעג מה העבודה הזאת מלשון מה אנוש, ומסיק שם אף אתה הקהה את שיניו ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים (שמות יג. ח) לי ולא לו אילו היה שם לא היה נגאל. ומקשים על זה למה לא זכר תשובתו בצדו שנאמר בתורה (פסוק כז) ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו'. ולקח לו תשובה מן פסוק שאינו סמוך לו בתורה, ועוד שכבר נדרש פסוק זה על מי שאינו יודע לשאול ואצלו לא דייק לי ולא לו, ואיך ידרוש מן פסוק אחד ב' תשובות הפכיות, ומהרי"א נתעורר על קושיות אלו בספר זבח פסח שלו ונכנס בדוחקים גדולים ותירוצים שאינן מתישבים על הלב, ועתה פקח עיניך וראה כי הנני מפרש כל סיפור של הארבע בניס אשר בהם דברה התורה באופן שיותרו כל הספיקות והשאלות אשר הקשה מהרי"א, וראיתי להתיר ספיקות הנזכרים בתשובת בן הרשע בג' דרכים שונות.

דרך ראשון הוא, שפסוק ואמרתם זבח פסח וגו' אינו נקשר עם פסוק שלמעלה כלל והוא מילתא באפי נפשיה, והראיה על זה כי היה לו לומר ואמרתם אליהם זבח פסח הוא, כדרך שהזכיר בתשובת כל הבנים והגדת לבנך, ואמרת אליו, ולמה שינה כאן וכתב ואמרתם זבח פסח ולא פירש למי יאמר, ועוד קשה למה אמר בכ"מ על הפסח ועבדת את העבודה (יג. ה) וכאן אמר ושמרתם את העבודה, ועוד קשה שבכ"מ קרא הבנים בלשון יחיד כי להלן נאמר (יג. ה) והגדת לבנך, ובבן התם אמר (שם יד) והיה כי ישאלך בנך לאמר מה זאת. ובבן החכם נאמר בפר' ואתחנן (ו. ט) כי ישאלך בנך מאמר מה זאת. וכאן אמר והיה כי יאמרו אליכם

אלא ודאי שכאן מדבר, בזמן שיקומו הרבה בניס סוררים ויחשבו להרוס פינת עבודה זו ולהשבית את העם ממלאכת עבודת הש"י, ובעבור אותם המהרסים צריכה העבודה שימור ביותר, ועל אותו דור סורר אמר ושמרתם את העבודה הזאת תשמרו אותה שלא תהרס, ואח"כ ביאר באיזו זמן צריכה העבודה שימור, על זה אמר והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם, ר"ל והיה צורך זה השימור באותו זמן כי יקומו בניכם בניס משחיתים ויאמרו דרך לעג מה העבודה הזאת לכם כי בלעגי שפה ידברו אל העם הזה כדי להשביתם ממלאכת עבודת ה', ועל אותו זמן אמר ושמרתם את העבודה, כי אז היא צריכה שימור ביותר לעמוד כנגד המלעיגים, ולכך נקט בניכם לשון רבים כי בעבור איזה יחיד המלעיג אינה צריכה שימור כל כך כי בטלה דעתו אצל כל אדם, ולפי זה פסוק ראשון אינו נקשר עם הפסוק שאחריו.

ומה שנאמר אחר כך, ואמרתם זבח פסח הוא לה'. מלתא באפי נפשיה הוא לפי שאמר רשב"ג כל מי שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור, ומנא ליה לרשב"ג לומר כן שנוסף על עשיית המצות בפועל חייב הוא לומר ולספר בפה מענינם, ודאי למד זה מן פסוק ואמרתם זבח פסח הוא וגוי, שהוא צווי על האמירה בפה נוסף על העשיה, ועדיין לא הוזכר שיהיה חוב לספר בפה ענין מצה ומרור כי בפסוק זה לא נזכר כ"א זבח פסח, ע"כ נאמר אח"כ והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים ודרש בעל ההגדה בעבור זה, לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, וקשה על זה למה לא הזכיר גם הפסח ולומר בשעה שיש פסח מצה ומרור מונחים לפניך, אלא ודאי לפי שכבר הזכיר חוב האמירה בפה מענין הפסח בפסוק ואמרתם זבח פסח היא, אבל מענין מצה ומרור לא הזכיר עדיין שחייב לספר בפה אף אם לא ישאל שום אדם עליהם, וא"כ פסוק והגדת לבנך מדבר במצה ומרור לחוד שחייב לספרם בפה בפני בני ביתו אף אם לא ישאלוהו כלום,

ולפי זה, לא הוזכר בתורה עדיין שום תשובה לרשע רע האומר בלעגי שפה מה העבודה הזאת לכם, ודעת בעל ההגדה שפסוק והגדת לבנך הוא תשובה לבן הרשע ולבן שאינו יודע לשאול, כי קשה על דברי בעל ההגדה שדרש פסוק זה על מי שאינו יודע לשאול מנא ליה לומר שהבן שותק מחמת שאינו יודע לשאול, שמא הוא שותק מחמת שהוא רשע גמור ואינו רוצה אפילו לדבר ממצוה זו כי כל כך היא בזויה בעיניו, וכך הקשה גם מהרי"א אבל לא תירץ כלום כי התשובה שנאמרה בתורה אינה ראייה כלל על מחשבת הבן כי מי יודע מחשבתו אם לעקל אם לעקלקלות (סנהדרין כו.) והתורה אין בידה להגיד לנו נבואה כזו לומר לפני השי"ת גלוי מחשבתו כ"א לפני ית' גלוי, מ"מ אנחנו לא נדע ולפנינו מי גלוי וכי מלתא דפסיקא הוא שכל שותק היינו לפי שאינו יודע לשאול.

ע"כ לבי אומר שלא זו הדרך, אלא כך ביאור הענין לפי שדיוק זה לי ולא לו אינו מובן מלשון לי, והדיוק תלוי בדעת הבן היושב לפניו כי אם זה הבן השותק רשע הוא והעבודה אינה נחשבת לכלום בעיניו אז שפיר מדויק לי ולא לו, לפי שאומר לו שבעבור עבודה זו עשה ה' לי בצאתי ממצרים כל הגדולות וכל הנוראות, ומשמע מזה שאילו לא הייתי מתעסק בעבודה זו עדיין לא הייתי נגאל, וכן בן זה הרשע ודאי אלו היה שם לא היה רוצה לעבוד עבודה זו ואז בהכרח לא היה נגאל, אבל אם זה הבן השותק אינו יודע לשאול ואין העבודה בזויה עליו א"כ מאן יימר שאילו היה שם לא היה עובד עבודה זו, מסתמא אילו היה שם היה

עובד גם הוא אותה עבודה ובלי ספק היה נגאל גם הוא, ולא ידוייק כנגדו לי ולא לו כי לשון לי אינו דיוק כלל מצד עצמו כי האב הוצרך לומר אל הבן לשון לי, כי הבן לא היה באותו דור ואיך יאמר עשה ה' לנו, אבל הדיוק בא מדעת הבן אם הוא מאמין בעבודה זו שיש בה ממש או לא, כי אם אינו מאמין בה אז ודאי לא היה מתעסק בה אילו היה שם, ואז בהכרח לא היה נגאל שהרי בעבודה זו עשה ה' לי בצאתי ממצרים היציאה ושאר גדולות, ומי שלא היה מתעסק בה לא היה נגאל, אבל אם הבן מאמין בעבודה זולת שאין בו דעת לשאול ודאי אלו היה שם היה מתעסק גם הוא בעבודה זו והיה נגאל גם הוא, ואמרה התורה אם יקרה מקרה שבנדך ישוב לפניך וישים יד לפה ולא ישאלך כלום ויהיה הדבר בספק אצלך אם הוא שותק בעבור שאינו יודע לשאול או בעבור שהוא רשע רע, הנה כדי לצאת מידי מבוכה זו, צא תאמר לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, ואז ממ"נ אתה יוצא ידי חובתך כי אם הוא רשע בלב אז הקהית את שיניו באמרך עשה ה' לי, כי מאחר שאינו מודה בעבודה אז יובן לי ולא לו, ואם אינו רשע אך שאינו יודע לשאול אז אמור לו פסוק זה ולא יובן ממנו לי ולא לו שהרי אילו היה שם ודאי היה גם הוא עוסק בעבודה זו.

ומטעם זה שינה כאן לומר והגדת לבנדך. ולא נאמר ואמרת או ודברת, אלא לפי שלשון הגדה משמש דבר וחלופו, משמש לשון דברים קשים כגידין כמו שפירש"י על פסוק ותגיד לבני ישראל (שמות יט. ט.), אע"פ שבעבור היו"ד פירש כן מ"מ אף בלא יו"ד משמעותו דברים קשים כגידין, ומשמש גם לשון רכה כארז"ל פרק אין דורשין (חגיגה יד.). אגדה שמושכין לבו של אדם כמים, וכן משמע פרק ר"ע (שבת פז.). כי שם דרשו פסוק ויגד משה (שמות יט. ט.) שהוא משמע לתרי אפי, ע"כ נאמר כאן לשון והגדת לבנדך שאם הוא אינו יודע לשאול אזי תמשוך לבו לעבודת השי"ת, כמ"ש משכו וקחו לכם צאן ר"ל משכו לב בניכם לעבודת ה', וכן אגדה לשון משיכה כאמור ע"י דברים רכים, ואם הוא רשע בלב אזי בדברים אלה תאכילהו דברים קשים כגידין המקהים שיני האדם, לפי שיבין מדבריך לי ולא לו, ומכאן למד בעל ההגדה לומר ואף אתה הקהה את שיניו כו', ולמד תשובה לבן הרשע מן פסוק והגדת לבנדך שאם אמרה התורה לדבר כן אל הבן השותק מספק שמא רשע הוא כל שכן שתשוב כן אל הבן הרשע האומר בפה מלא דרך לעג מה העבודה הזאת לכם, ופירוש זה יקר הוא, והנה מקום אתי לבאר זה עוד בדרכים שונות והמעין יבחר מהם הטוב בעיניו.

דרך שני הוא, להפיס דעת רוב מפרשי התורה הסוברים שהפסוק ואמרתם זבח פסח הוא נקשר עם פסוק שלפניו, והוא תשובה לבן הרשע ולסוררים אשר יבקשו להרס פנת העבודה בדרך שנתבאר למעלה, ונוכל לומר שכוונת המגיד לומר שתשיב לבן הרשע תשובתו שבצדו והוא פסוק ואמרתם זבח פסח הוא לה', כי כל המובן מן פסוק בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים מובן גם מן פסוק זה, כי הרשע אומר מה העבודה הזאת לכם לכם ולא לו, כי הוא סובר שאין ממש בעבודה זו ואינה כי אם לכם להנאתכם כי אתם האוכלים והשותים, ואמרתם אליו זבח פסח היא לה' ולא לנו, והמופת על זה אשר פסח על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל, ואיך תאמר שאין בה ממש הרי כל מי שהיה מתעסק בעבודה זו ניצול מן הנגף, והמצרים שלא עסקו בעבודה זו נגופו ואת בתינו הציל בעבור עבודה זו, ומפסוק זה הוציא דיוק לי ולא לו לפי שהרשע מודה שאילו היה שם לא היה עובד עבודה זו וא"כ ודאי לא היה נגאל אלא היה נגוף עם המצרים שלא היו עסוקים בעבודה זו והיו נגופים, ומ"ש ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי אין הפירוש שיאמר לו אותו פסוק הנאמר על מי שאינו יודע לשאול, אלא כוונתו להשיב לו כצורתו פסוק ואמרתם זבח פסח הוא לה', ומה שלא הביא

הפסוק כהווייתו לפי שהוסיף לומר ואף אתה הקהה את שיניו ועדיין לא פירש מה הדבר המקהה שיניו, ע"כ עשה פירוש על פסוק ואמרתם זבח פסח הוא ואמר שמן פסוק זה יובן שבעבור זה הפסח עשה ה' לי בצאתי ממצרים והצילנו מן הנגף, וממילא יבין הרשע לי ולא לו כי אילו היה שם ודאי לא היה עובד העבודה ואז לא היה נגאל אלא היה נגוף עם המצרים ובוזה יקהה את שיניו.

ומ"ש לשון אף, לומר ואף אתה הקהה את שיניו. לפי שאמרו רז"ל (סדר עולם) שכאשר קשרו ישראל את הטלה בכרעי המטה היו שיני המצרים קהות לפי שגם המצריים היו מלעיגים על מצוה זו כי חשבו שהכל תלוי במזל טלה וזו היא דעת רשע זה ומיד כאשר רשע זה רואה את ישראל עסוקים במצוה זו אז שיניו קהות מעצמו, כמ"ש (תהלים קיב.) רשע יראה וכעס שיניו יחרוק ונמס. ונוסף על קהיית שיניו שכבר קהו מעצמו אף אתה תוסף להקהות שיניו ואמור לו פירוש על פסוק ואמרתם זבח פסח הוא לה' שיובן ממנו בעבור זה עשה ה' לי ולא לו כו', ואילו היה מביא לו הפסוק כהווייתו אולי לא היה הרשע מבין ממנו פירוש זה המקהה את שיניו, אבל פסוק הנאמר בסמוך והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי. אע"פ ששם נאמר לי בהדיא מ"מ אין לדקדק ממנו לי ולא לו לפי שלשון לי אינו דיוק כלל כי איך יאמר האב אל הבן עשה ה' לנו והבן לא היה שמה בשעת היציאה ממצרים, ע"כ הוצרך האב לומר לי, וגם אין לדייק לי ולא לו לפי שאילו היה שם לא היה עובד עבודה זו, כי מאן יימר לן שלא היה עובד העבודה מסתמא היה עובדה גם הוא והיה נגאל עם כל אחיו בני ישראל, אבל בפסוק ואמרתם זבח פסח הוא לה' מובן שפיר שפירוש המקרא לי ולא לו כי שם ביאר בהדיא שהעוסקים בעבודה נצולו מן הנגף והמצריים שלא עסקו בה נגופו, וא"כ רשע זה אשר בלעגי שפה מדבר מה העבודה הזאת לכם ולא לו והוציא את עצמו מן הכלל, ודאי אילו היה שם לא היה עובד עבודה זו ואז בהכרח לא היה נגאל אלא נגוף עם המצריים, וזה דקדוק נכון ויקר.

דרך שלישי הוא, להפיס דעת מפרשי התורה והאגדה הסוברים שדעת בעל ההגדה להשיב לרשע פסוק בעבור זה עשה ה' לי הנדרש על מי שאינו יודע לשאול, ודעת בעל ההגדה שכתבה התורה שני תשובות לבן הרשע, תשובה אחת היא, הנאמרת בצדו בפסוק ואמרתם זבח פסח הוא לה'. תשובה שניה היא, הרמוזה בפסוק והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי וגו'. ודעתו לומר שבפסוק והגדת לבנך תשובה לבן הרשע ולמי שאינו יודע לשאול וראיתו ממה שלא נאמר ואמרת או ודברת, לפי שאמירה רכה וכל דבור קשה, ולשון הגדה ממוצע וכולל לשון דברים קשים כגידין המקהים שיני האדם, ודברים רכים המושכים לבו של אדם, כמבואר בדרך ראשון למעלה, וזה רמז שרצה הכתוב שהאב יאמר פסוק זה לשני בנים הן לבן זה שאינו יודע לשאול להגיד ולמשוך לבו לעבודת הש"י כמ"ש משכו וקחו וגו' ולומר לו בעבור זה עשה ה' לי וגו', וכבר אמרנו למעלה שלבן זה שאינו יודע לשאול אין דיוק כלל מלשון לי לומר לי ולא לו, רק לבן סורר תגיד דברים קשים כגידין ועיי שתאכילהו דברים קשים כגידין תקהה את שיניו ותאמר לו ג"כ פסוק זה בעבור זה עשה ה' לי, ומדויק שפיר אצלו לי ולא לו לפי שאילו היה שם לא היה עובד עבודה זו ואז ודאי לא היה נגאל שהרי גם לי לא עשה ה' כי אם בעבור זה, ואילו נכתב פסוק זה לבן שאינו יודע לשאול לבד היה לו לומר ואמרת אמירה רכה, ואילו לא נכתב כ"א לבן הרשע לבד היה לו לומר ודברת דבור קשה, ועוד שלא נסמך פסוק זה ללעגו ובוזו של דברי הרשע, אלא כתב והגדת ששניהם במשמע כאמור.

ודעת התורה, לנסות תחילה את הרשע אם הוא אפשרי למשוך אותו לעבודת

הש"י בדברים רכים, וזו היא התשובה שבצדו ואמרתם זבח פסח הוא לה', ומלת ואמרתם היינו אמירה רכה כי בפסוק זה לא משמע לי ולא לו שהרי לא נכתב בפסוק זה לשון לי בהדיא, ואם יקשה ערפו ולא ישמע לקול מלחשים אז והגדת לבנד להאכילו דברים קשים כגידיים להקהות בהם שיניו ולומר לו בעבור זה עשה ה' לי ולא לו, וזה"ש משכו וקחו. משכו לשון אגדה שתמשכו בתחילה בדברים רכים את ישראל לעבודת הפסח, ואם לא ישמעו אז וקחו קיחה בידים בעל כרחם, ודברים קשים זומים לכפיה בידים ממש דהיינו קיחה.

ומה שלא הזכיר בעל ההגדה, התשובה שנאמר בצדו ואמרתם זבח פסח הוא, יכול להיות שרמזה במה שאמר ואף אתה הקהה את שיניו, מהו לשון אף, אלא שר"ל כי זה אין אני צריך לומר שתשיב לו תשובה שבצדו כי פשוט הוא שודאי תשיב לו אותה תשובה, אלא אף זו ר"ל אף תשובה שניה המדברת מענין קיהוי שיני הרשע אף אותה תשובה תשיב לו אם לא יוסר בתשובה ראשונה, וא"כ רמז במלת אף גם התשובה שבצדו בדרך לא זו אף זו, כי לכך כתבה התורה שני תשובות לבן הרשע אחת רכה ואחת קשה, ואמר בעל ההגדה לא תגור מפני הרשע ונוסף על תשובה הרכה הראשונה תשיב לו אף תשובה שניה זו להקהות בה שיניו, ואל תתמה על החפץ שפסוק אחד יהיה נדרש בשני אופנים סותרים כי כבר אמרנו שאין הדיוק בא ממלת לי, ועיקר הדיוק תלוי בין עובד אלהים לאשר לא עבדו, ע"כ לרשע רע שלא עבדו מדויק לי ולא לו, אבל הבן שאינו יודע לשאול אילו היה שם היה עובדו על כן אין דיוק לי ולא לו שייך אצלו, ואילו היה שם היה נגאל גם הוא. (כלי יקר)

[כז] ואמרתם זבח-פסח הוא ליהוה אשר פסח על-בתי בני-ישראל במצרים: בנגפו את-מצרים ואת-בתינו הציל ויקד העם וישתחוו:

אונקלוס ותימרון דבח חיס הוא קדם יי די חס על בתי בני ישראל במצרים כד הנה מחי ית מצראי וית בפתנא שיזיב וכרע עמא וסגידו: (אונקלוס)

יונתן ותימרון נכסת חייסא הוא קדם יי דחס במימריה על בתי בני ישראל במצרים פחבלותיה ית מצראי וית בפתנא שיזיב וכד שמעו בית ישראל ית פתגמא הדין מפום משה גחנו וסגידו: (תרגום יונתן)

רש"י ויקד העם. על זקורת הגאולה, וזיאת הארץ, וזקורת (א) הזנים שיהיו להם: (רש"י)

שפתי חכמים (א) דייק כל אלו הג' מדכתיב ויקוד העם וישתחוו להל"ל ויקדו כמו שנ' וישתחוו אלל להורות שחד קידה הי' וסתי השתחוואו' מהרש"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואמרתם זבח פסח. מצאנו פסוח והמליט. והטעם כמו חמלה. ובעבור שהשם חמל על בכורי ישראל בעבור דם השה נקרא השה פסח. כמו ושחטו הפסח. והגאון אמר שהוא מגזרת פסח. כי הפסח ישען על רגלו התמימה. והמשחית כן עשה שהשחית בכורי בית מצרים ופסח על בית שכנו העברי ולא השחיתו. וכמוהו עד מתי אתם פוסחים: (אבן עזרא)

ספורנו זבח פסח הוא. זה הזבח נעשה בשביל הפסיחה שהיתה עתידה להעשות בחצי הלילה של אחריו, ומפני שאין זבח בלילה הוצרך לעשותו בזה הזמן הנמשך אחר הלילה של אחריו בענין הקרבנות. והוצרך כל אחד להקריב כי הנס נעשה לכל יחיד בפני עצמו ולא לציבור בכלל: (ספורנו)

[בתי] וַיִּלְכוּ וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כִּן עָשׂוּ: (ס)

אונקלוס וַאֲזָלוּ וַעֲבָדוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּמָא דְפָקִיד יִי יְת מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כִּן עֲבָדוּ: [ס]
(אונקלוס)

יונתן וַאֲזָלוּ וַעֲבָדוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵיכְמָא דְפָקִיד יִי יְת מֹשֶׁה וְיְת אַהֲרֹן הֵיכְדִין וַאֲזָדְרוּ וַעֲבָדוּ: (תרגום יונתן)

רש"י וילכו ויעשו בני ישראל. וכי כבר עשו, והלא מראש חודש נאמר להם, אל תמכיון שקבלו עליהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו עשו (מכילתא פי"ג): וילכו ויעשו. אף ההליכה מנה הכתוב, ליתן שכר להליכה ושכר לעשייה: כאשר צוה ה' את משה ואהרן. להגיד שבחן של ישראל שלא הפילו (ב) דבר מכל מצוות משה ואהרן, ומהו כן עשו, אף משה (ג) ואהרן כן עשו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) אע"פ שהיה סכנה בדבר לזכות תועבת מצרים לעיניהם: (ג) דס"ד דמשה ואהרן שאינן בכלל הגאולה לא נטוו ולא עשו ת"ל כן עשו מיותר דבילכו ויעשו **סגי:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא וילכו ויעשו בני ישראל: שלקחו שה בעשור לחדש כאשר צוה השם למשה ולאהרן זאת חקת הפסח כן עשו: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויעשו. כן עשו. שתי עשיות אחת לפסח ואחת למילה: (בעל הטורים)

אור החיים וילכו וגוי' כן עשו. הוצרך לומר כן עשו ולא הספיק במה שקדם לומר ויעשו וגוי', לומר הצדיקו במעשיהם במצות ה' ולא הבינו דבר שלא כן הוא במשמעות, וזה לא היה נשמע מאומרו ויעשו וגוי' כאשר וגוי' כי אפשר שהכתוב אומר מה שחשבו הם והבן: (אור החיים)

[כתי] וַיִּהְיֶה | בְּחֻצֵי הַלַּיְלָה וַיְהִי הַכָּהֵן כָּל-בְּכוֹרֵי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבְּכֹר פְּרֹעֹה הַיֵּשֶׁב עַל-כֶּסֶלְאֵד עַד בְּכוֹר הַשָּׂבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה:

אונקלוס וְהָוּה בְּפִלְגוּת לִילִיא וַיִּי קָטַל כָּל בּוֹכְרָא בְּאֶרְעָא דְמִצְרַיִם מִבּוֹכְרָא דְפְרֹעָה דְעֵתִיד לְמָתֵב עַל כְּרִסֵי מַלְכוּתָהּ עַד בּוֹכְרָא דְשִׁבְיָא דִּי בְּבֵית אֲסִירֵי וְכָל בּוֹכְרָא דְבְעִירָא: (אונקלוס)

יונתן וְהָיָה בְּפִלְגֹת לִילְיָא דְחַמְיָסָר וּמִימָרָא דִּי קָטַל כָּל בּוּכְרָא בְּאַרְעָא דְמַצְרַיִם מִבֵּיר בּוּכְרָא דְפְרָעָה דְעָתִיד לְמִיתָב עַל כּוּרְסֵי מְלָכוּתֵיהָ עַד בּוּכְרִיָא בְּנֵי מְלָכָא דְאַשְׁתָּבִין וְאִינוּן בִּי גּוּבָא מִתְמַשְׁכְּנִין בְּיַד פְּרָעָה וְעַל דְהוּוּ חָדָן בְּשַׁעֲבוּדְהוּוּן דְיִשְׂרָאֵל לְקוּ אוּף הֵינוּן וְכָל בּוּכְרֵי בְעִירָא מִתּוּ דְמַצְרַיִם פְּלַחִין לְהוּוּן: (תרגום יונתן)

רש"י וה'. כל מקום שנאמר וה', הוא ובית דינו, (ז) שהיו"ו לשון תוספת הוא, כמו פלוני ופלוני: הכה כל זכור. אף של אומה אחרת והוא במלכים: מזכור פרעה. אף פרעה זכור היה ונשתייר מן הזכורים, ועליו הוא אומר בעבור זאת העמדתו (שמות ט, טז): עד זכור השני. שהיו שמחין לאידם (ה) של ישראל, ועוד שלא יאמרו יראתנו הביאה הפורענות זו. וזכור השפחה בכלל היה, שהרי מנה מן החשוב שבכלן עד הפחות, וזכור השפחה חשוב מזכור השני: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) הלא"ם נתן טעם לשאר מקומות שנא' וה' הוא ובית דינו צפ' וירא בפסוק וה' המטיר: (ה) הא לזכור לשני טעמים אלו עיין לעיל וקם מפורש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי בחצי הלילה. השניה. אמר יפת כי השבויים הטוחנים בריחים ביום בבית הסוהר יכניסם בבור בלילה וישימו הריחים על פי הבור. וזהו אשר אחר הריחים. והנה הוא כמו בבית הסוהר: (אבן עזרא)

בעל הטורים בחצי הלילה. ג' במס' הכא ואידך ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש לומר שגם בכאן חרדו חרדה גדולה ואידך גבי שמשון ויקם כחצי הלילה בענינא דעזה לומר לך שהקב"ה עושה נס לצדיקים בחצי הלילה: (בעל הטורים)

ספורנו וה' הכה. כלומר ישראל התעסקו במצות הפסח, וה' הכה באותו הזמן בעצמו את בכורי מצרים לגאלם: (ספורנו)

[ז] וַיְקַם פְּרָעָה לַיְלָה הַזֶּה וְכָל-עַבְדָּיו וְכָל-מִצְרַיִם וְתַהֲיִ צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם: כִּי-אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין-נֶשֶׁם מֵת:

אונקלוס וקם פרעה ליליא הוא וכל עבדוהי וכל מצרים והות צווחתא רבתא במצרים ארי לית ביתא די לית הנה בה תמן מתא: (אונקלוס)

יונתן וקם פרעה בליליא הוא וכל שאר עבדוי וכל שאר מצראי והנה צווחתא רבתא ארים לא הנה תמן ביתא דמצראי דלא הנה תמן בכור מאית: (תרגום יונתן)

רש"י ויקם פרעה. ממתתו: לילה. ולא כדרך המלכים בשלש שעות זיוס: הוא. תחלה, ואחר כך עבדיו, מלמד שהיה הוא מחזר (ו) על בתי עבדיו ומעמידן: כי אין בית אשר אין שם מת. יש שם זכור, מת, אין שם זכור, גדול שבבית קרוי זכור, שנאמר אף אני זכור אהנהו (תהלים פט, כח). דבר אחר, מלכיות מזנות תחת

בעליהן (ז) ויולדות מרווקים (ח) פנויים, והיו להם זכורות הרצה, פעמים הם חמשה לאשה אחת, כל אחד זכור לאביו: (רז"י)

שפתי חכמים (ו) (נח"י) והא לעבדיו לא היו מעמידין את פרעה לע"פ שזהם היתה עיקר המכה לכתוב אין בית וגו' י"ל לפי שהם אמרו כבר שלח את האנשים וגו' הטרם תדע וגו' ולא שמע אליהם לכך הולך הוא להעמידם: (ז) וקשה לא"כ יוכלו לו' משה בדאי הוא שהרי גם אחרי שחינם זכורים מתים וי"ל שמהם אמר להם שכולם זכורים היו לפי שהיו נשותיהם מזונות וכו' וכל זה כדי להראות שפלותם וטומאתם מהרש"ל: (ח) פנויים הוא פירושן של רווקים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקם. הוא בעצמו כמו ועבד הלוי הוא בעצמו: **כי אין בית**. על הרוב ידבר הכתוב: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כי אין בית אשר אין שם מת**. לשון רש"י היה שם בכור, מת, אין שם בכור, גדול הבית מת, שקרוי "בכור", שנאמר (תהלים פט כז) אף אני בכור אתנהו. ד"א מצריות מזונות תחת בעליהן ויולדות מרווקים פנויים, והיו להם זכורות הרבה, פעמים הם חמשה לאשה אחת, וכל אחד בכור לאביו. ועל דרך הפשט הבכורות שמתו במצרים בכורי פטר רחם היו, ועל כן קדש תחתיהם כל בכור פטר רחם בבני ישראל באדם ובבהמה (להלן יג ב), והיה בכור פרעה היושב על כסאו (פסוק כט) פטר רחם לאמו, וכן מנהג המלכים להיות הגבירה המולכת בתולה כענין שנאמר באחשורוש (אסתר ב ג). **אבל** על דעת רבותינו נתרץ שהכה במצרים כל בכוריהם, כלומר בכור האב ראשית אונו, ובכור האם פטר רחם, וגם גדול הבית. ולא רצה לקדש תחתיהם בישראל רק בכור האם, שהוא ידוע ומפורסם יותר, ובבהמה לא יודע כלל רק בכור האם, ובחר מכלם המין ההוא. וכדמות ראייה לזה ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם (תהלים עח נא), **כי על הזכר יאמר כן**: (הרמב"ן)

אור החיים ויקם **פרעה לילה**. טעם אומרו **לילה** יתבאר על דרך אומרם ז"ל (זהר ח"ב ל"ח). כי אותנו לילה היה כיום יאיר כצחות היום. ורמזתי רמז זה בפסוק (לקמן יג ח) והגדת לבנד ביום ההוא כי יכוין לומר שיגיד לו גם נס הלילה שנעשה יום. ושמה תאמר כי זרח אור בלילה דרך כלל לרעים ולטובים. לזה אמר **ויקם פרעה לילה**. כשקם הוא לקרוא למשה ולאחר מנע ה' מרשע אורה והיה לילה פירוש חשך כאומרו (בראשית א ה) ולחשך קרא לילה: (אור החיים)

דעת זקנים **כי אין בית**. אמרי' בספרי וכי תעלה על דעתך שלא היה שם בית שאין שם בכור אלא כך היה מנהגם של מצרים כשהיה בכור שלהם מת היו עושין איקונין שלו בבתיים ובאותה שעה הי' נשבר ונתך ארצה והי' קשה בעיניהם כיום המות. ועוד אמרין התם שבמקום שהיו שם בכוריהם קבורים היו באים עכברים וחוטט"י אחריהם ומוציאין אותם ומגררין אותו והיה קשה להם מיום המיתה: (דעת זקנים)

[לא] ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי גם-אתם גם-בני

יִשְׂרָאֵל וְלָכֹן עֲבַדוּ אֶת-יְהוָה כְּדַבְּרָם:

אונקלוס ויקרא למשה ולאהרן ליליא ואמר קומו פוקו מגו עמי אף אתון אף בני ישראל ואזילו פלחו קדם יי כמא דהותון אמרין: (אונקלוס)

יונתן ותחום ארעא דמצרים מהלך ארבע מאה פרסי הות וארעא דגושן דתמן משה ובני ישראל במציעות ארעא דמצרים הות ופלטרין דבית מלכותא דפרעה בריש ארעא דמצרים הנה וכד קרא למשה ולאהרן בליליא דפסחא אשתמא קליה עד ארעא דגושן מתחנן הנה פרעה בקל עצב וכן אמר קומו פוקו מגו עמי אוף אתון אוף בני ישראל וזילו פלחו קדם יי היכמא דאמרתון: (תרגום יונתן)

רס"י ויקרא למשה ולאהרן לילה. מגיד שהיה מחזר (ט) על פתחי העיר וטועק, היכן משה שרוי, היכן אהרן שרוי: גם אתם. הגברים: גם בני ישראל. הטף: ולכו עבדו וגו' כדברכם. הכל כמו שאמרתם, ולא כמו שאמרתני אני, בטל לא אשלת, בטל מי ומי ההולכים, בטל רק לאנכם ובקרכם ילג: (רס"י)

שפתי חכמים (ט) לאל"כ ויקרא אל משה מצע"ל כמו ויקרא אל משה וידבר ה' אליו כי למשה פירושן בעבור משה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקרא. מדרך הסברא כי משה ואהרן לא היו בליל ט"ו בארץ רעמסס עם ישראל. רק במצרים שהיתה מקום המלוכה שהיה שם פרעה. והנה יצאו הם מפתח ביתם במצות השם בחצי הלילה. ונתן להם רשות פרעה שילכו ישראל לעבודת השם. והנה הלך משה עם עבדי פרעה לרעמסס להוציא ישראל. וידוע היום כי יש בין מצרים הישנה שיש שם אוצרות יוסף ידועים עד היום. ובין רעמסס ששה פרסאות. והנה החלו לצאת בבקר והיא עת עלות עמוד השחר שיחל להראות אור השמש בעבים והנה יש בין תחלת זה הרגע עד עת זרוח השמש שעה ישרה ושליש שעה. והנה יש לנו בקר והחשך גדול. כמו ותשכב מרגלותיו עד הבקר. ושם כתוב. בטרם יכיר איש את רעהו. והנה היו מישראל שיצאו בתחלת עמוד השחר ועודנו לילך בדרך התורה עד זרוח השמש ואלה היו קרובים אל מצרים. והאחרים שהם רחוקים יצאו בו ביום כי קהל רב היה. ויותר יש מתחלת רעמסס עד סופה משמונה פרסאות. על כן כתוב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה. וכתוב אחר היום אתם יוצאים. ועוד ובני ישראל יוצאים ביד רמה. וכתוב שם ומצרים מקברים. וביום יקרבו וכבר פירשתי: **גם אתם. כדברכם.** שתלכו דרך שלשת ימים גם כאשר דברתם. וגם מקננו ילך עמנו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויקרא למשה ולאהרן לילה. מגיד שהיה מחזר על פתחי העיר וצועק היכן משה שרוי, היכן אהרן שרוי. לשון רש"י. והיה זה כי משה ואהרן לנו במצרים בלילה ההוא, לקיים דבריו שאמר (לעיל יא ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחו לי לאמר. ובבא פרעה אליהם שלחו מלאכים אל ארץ גשן אשר שם בני ישראל לתת להם רשות לצאת, ונאספו כלם ברעמסס, והיה יום גדול, ומשם נסעו ביד רמה ומשה בראשם, כמו שנאמר (במדבר לג ג) ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים. והכתוב שאמר (דברים טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, כי

מעט   שפטרם   פרעה   יקראו   יוצאים :

וכך אמרו בספרי (ראה קכח) והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר (במדבר לג ג) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל, אלא מלמד שנגאלו מבלילה. ובגמרא במסכת ברכות (ט.) הכל מודים כשנגאלו לא נגאלו אלא בלילה, שנאמר (דברים טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, וכשיצאו לא יצאו אלא ביום, שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים. **ויש** אומרים שיצאו ממצרים בלילה, ומארץ מצרים שהיא רעמסס ביום, כי רבים מהם יושבים בעיר מצרים, ויצאו בלילה ונאספו עם אחיהם ברעמסס. ואינו נכון, כי הכתוב אמר (פסוק כב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, שהיו אסורים לצאת כלל מן הבתים בלילה, וכך אמרו במכילתא (פסחא יג) ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו, אמר לו משה כך נצטוונו ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, וכי גנבים אנחנו שנצא בלילה, לא נצא אלא ביד רמה לעיני כל מצרים. ואונקלוס פירש כי הנסים שנעשו להם בלילה יקרא "הוציאך", כי בעבורם יצאו:

וטעם **קומו צאו מתוך עמי**. מצות מלך שיצאו מיד, כי לא אתן לכם רשות לעמוד בתוך עמי כלל, כי הם נהרגים עליכם:

גם   **אתם**.   **המכים** :

גם בני ישראל. כלם תצאו ולא תתעכבו בכאן בשום פנים, וזה לקיים גרש יגרש אתכם מזה (לעיל יא א):

ואמר **לכו עבדו את ה' כדברכם**. פיוס, שירצו לצאת וישמעו אליו, כי אתם חפצים ללכת למדבר לעבוד את ה' : (הרמב"ן)

בעל הטורים קומו צאו. ב' במס' דין ואידך קומו צאו מן המקום הזה גבי לוט מה התם הוציאו המלאכים בעל כרחם אף כאן נמי: (בעל הטורים)

אור החיים ויקרא למשה וגו' לילה. טעם אומרו פעם ב' לילה. אולי להיות כי חש פרעה בקריאתו למשה שלא יצא לקראתו מחשש גזירתו שאמר לו (לעיל י כח) אל תוסף ראות פני כי ביום ראותך פני תמות ואם כן יחוש לבל יעליל עליו, לזה אמר בקריאתו לילה פירוש אין זה מתנאי הגזירה כי הוא לא אמר אלא ביום ולא בלילה וזמן זה לילה הוא. או לצד שלא יראה פניו הוא אומר כי הוא לילה ואין כאן טענת אל תוסף ראות פני כי הוא במחשך לא יראו איש את וגו':

או יכוין הכתוב לומר תשובת משה אל פרעה כשקרא לו כי ענהו ואמר לו לילה ואין אני יכול לצאת לדבר עמך כי צוה ה' (פסוק כב) לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר, ואמר פרעה **קומו צאו** וגו' פירוש עשאו בני חורין לעצמן, ואולי שרמז בתיבת **קומו** לשון התקוממות ונשיאות ראש על דרך מה שדרשו רבותינו ז"ל (ב"ר פני"ח) בפי' (בראשית כג) ויקם שדה עפרון, וחשב כי בזה תקל המכה מעליו כשיגמור הדבר מצידו לשלחם הגם שיבא העיכוב מהם אין עליו אשמת דבר:

עוד ירמוז באומרו **קומו צאו** כי לצד שלא היו רוצים לצאת אליו קראם לקום כי חשב שאינם רוצים לקום ממטתם לבוא אצלו ואמר כי קריאתו להם הוא להנאתם שאומר להם צאו וגו'. ולדרך זה טעם אומרו לילה, הקדים הכתוב לומר טעם שלא יצאו לקראתו תיכף ומיד וה' צוה על כבוד המלכות לזה הקדים סיבה

אשר סבבה עכבתם מצאת ואמר לילה וזו סיבה שלא קמו ויצאו אצלו כי ה' צוה
לא תצאו איש מפתח ביתו וגו':

גם אתם וגו'. צריך לדעת למה אמר גם בתחלת דבר. ועוד וכי משה ואהרן היו
אסורים שהוצרך לומר צאו מתוך עמי. ואולי כי מתוך דבריו גילה מחשבתו כי
היה חפץ שיוצגו משה ואהרן לזה אמר **גם אתם** מלבד ישראל, ולצד שאין הדבר
מובן בתיבת גם שהיא על ישראל כי לפי האמת משה לא היה במאסר וכשאמר
גם אין במשמעות הקודם בני ישראל ולא יוצדק לומר גם אתם אלא לפי מחשבת
פרעה כנזכר, לזה חזר לבאר **גם בני ישראל:**

עוד ירצה כי נתכוון לגרש אותם הגם שיחפצו מרצונם לשבת עמהם, ולפי זה
יוצדק לומר **גם אתם** הגם שאתם ברשות עצמכם אף על פי כן אין אני חפץ
שתשבו בארצי, וזה חידוש, והוא מה שאמר ה' (י"א א') כשלחו כלה גרש יגרש
אתכם. ואומרו **גם בני ישראל** לרבות הטף והנשים, ואומרו **גם צאנכם** וגו'
לרבות שאר מקנה או לרבות מה ששאלו לעזר ממנו: (אור החיים)

[לב] גם-צאנכם גם-בקרכם קחו פאשר דברתם ולכו וברכתם גם-אתי:

אונקלוס אף ענכון אף תורכון דברו כמא די מלתו נאזילו וצלו אף עלי: (אונקלוס)

יונתן אוף ענכון אוף תורכון דברו מן די לי היכמא דמלילתו וזילו ולית אנא בעי
מכון אלהיו דתצלו עלי דלא אימות: (תרגום יונתן)

רש"י גם לאנכם גם בקרכם קחו. מהו כאשר דברתם, גם אתה תתן זבחינו זבחים
ועולות (שמות י, כה.): **וזרכתם גם אותי.** התפללו עלי שלא אמות, (י) שאני זכור
(מכילתא פ"ג):

שפתי חכמים (י) לאל"כ מה היה צריך לזרכתם כיון ששלא את העם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **וטעם וברכתם גם אותי.** שיברכו אותנו ויתפללו בעדו: **וטעם גם.** שנתן
להם זבחים כאשר אמר לו משה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **וטעם וברכתם גם אותי.** כאשר תזבחו לה' אלהיכם כאשר דברתם,
ותתפללו על נפשותיכם שלא יפגע אתכם בדבר או בחרב, תזכירו גם אותי עמכם.
ואמר רש"י, התפללו עלי שלא אמות שאני בכור. ופשוטו שיברכו אותנו ואת
ממלכתו, כי בכלל ברכת המלך שלום כל המלכות. ובמכילתא (כאן), התפללו עלי
שתכלה ממני הפורענות, כלומר שלא יענש עוד בעבורם: (הרמב"ן)

אור החיים **וברכתם גם אותי.** כאלו אמר וגם תברכו אותי, ושיעור הכתוב
וברכתם גם כן אותי מלבד שיסיר המכה הרחקת הנזק והקרבת התועלת: (אור
החיים)

[לג] ותחזק מצר'ם על-העם למהר לשלחם מן-הארץ כי אמרו כלנו מתים:

אונקלוס ונתקיפת מצרים על עמא לאו חתאה לשלחותהון מן ארעא ארי אמרו כלנא מינתין : (אונקלוס)

יונתן וכד שמעו משה ואהרן ובני ישראל קל בכותא דפרעה ולא אשגחו עד דאזל הוא וכל עבדוי וכל מצראי ונתקיפו לכל עמא בית ישראל למפטרינון מן ארעא ארום אמרין אי שהיין הינון הקא שעפתא חדא הא פולנא מייתון : (תרגום יונתן)

רש"י כלנו מתים. אמרו, לא כגזרת משה הוא, שהרי אמר ומת כל זכור, וכאן אף הפסוקים מתים, ה' או י' צבית אחד (סס): (רש"י)

אבן עזרא ותחזק. לשון נקבה כי מדינת מצרים כוללת הכל : וטעם כלנו מתים. פירשתיו במלת פן יפגענו : (אבן עזרא)

בעל הטורים למהר. ג' במס' הכא ואידך וכצבאים על ההרים למהר. למהר שלל חש בז. שהמצרים היו ממהרים לשלחם כצבאים וישראל היו ממהרים לשלול שלל ולבוז : (בעל הטורים)

[לד] וישא העם את-בצקו טרם יחמץ משארתם צררת בשמלתם על-שכמם:

אונקלוס ונטל עמא ית לישיהון עד לא חמע מותר אצותהון צריר בלבשהון על פתפיהון : (אונקלוס)

יונתן ונטל עמא ית לישיהון עלוי רישיהון עד דלא אחמע ומן דמשתייר להון מן פטירי ומירי סוברו צריר בלבושיהון על פתפיהון : (תרגום יונתן)

רש"י טרם יחמץ. המלריים לא הניחום (ב) לשהות כדי חימוץ: משארתם. שרי מלה (ב) ומרור (סס): על שכמם. אע"פ שבהמות הרבה הוליכו עמהם, מחזבים היו את המלות (סס): (רש"י)

שפתי חכמים (ב) אבל לא בשביל איסור חמץ שהרי בפסח מלריים לא היו מוזהרים מלהיות חמץ צבית. א"נ דק"ל ל"ל טרם יחמץ הל"ל טרם שאפו ע"ז פי' המלריים כו' כלו' מ"ה כתיב טרם להודיע אותנו כי כ"כ היו המלריים ממהרים כו': (ב) אבל לא שרי פסח דא"כ הוא נותר וחייב שריפה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא משארותם. כלי עץ. כמו טנאך ומשארתיך. כי חמוריהם היו טעונים בגדים ששאלו ממצרים : (אבן עזרא)

בעל הטורים צרורות. ב' במס' הכא ואידך צרורות עד יום מתן אלמנות רמו לאלמנות שיכסו פניהם בשמלה : (בעל הטורים)

[לה] וּבְנֵי-יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְדִבְרֵי מֹשֶׁה וַיִּשְׁאַלּוּ מִמֶּצְרַיִם כָּל־כֶּסֶף וְכֹלֵי זָהָב וּשְׂמֹלֹת:

אונקלוס וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָבְדוּ כְּפִתְגָמָא דְּמֹשֶׁה וַיִּשְׁאַלּוּ מִמֶּצְרַיִם מָנִין דְּכֶסֶף וּמָנִין דְּזָהָב
(אונקלוס) וּלְבוּשֵׁין :

יונתן וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָבְדוּ כְּפִתְגָמָא דְּמֹשֶׁה וַיִּשְׁיִילוּ מִן מִצְרָאִי מָנִין דְּכֶסֶף וּמָנִין דְּזָהָב :
(תרגום) (יונתן)

רש"י כְּדִבְרֵי מֹשֶׁה. שְׂאֵמֵר לְהֵם בְּמִצְרַיִם, וַיִּשְׁאַלּוּ אֵיךְ מֵאֵת רַעְהוּ (שְׂמֹלֹת יֵאָ, ב.):
וּשְׂמֹלֹת. אֵיךְ הֵן הֵיוּ (מ) חֲשׂוֹבוֹת לְהֵם מִן הַכֶּסֶף וּמִן הַזָּהָב, (נ) וְהַמְאוּחָר בְּפִסְוֹק חֲשׂוֹב (מכילתא) (רש"י) (ס.ס):

שפתי חכמים (מ) דל"כ וּשְׂמֹלֹת לַמ"ל דל"ס כסף וזהב השאילום כ"ס שְׂמֹלֹת אֵלֶּכּ וְכו'. וּמֵהֶרֶץ לַפִּירֶשׁ מִדְּלֹא אִוָּה הַקַּב"ה שִׁישְׁאֵלוּ שְׂמֹלֹת ש"מ שְׂלָא הֵיוּ חֲשׂוֹבוֹת וְלִכְךָ לֹא אָמַר הַקַּב"ה שִׁישְׁאֵלוּ אֵלֶּכּ כֶּסֶף וְזָהָב כְּדִי לְקַיִם וְאֵח"כ יֵאָחוּז בְּרִכּוּשׁ גָּדוֹל וַיִּשְׂרָאֵל מֵעַלְמָם הֵיוּ שׂוֹאֲלִים מֵהֵם הַבְּגָדִים לְפִי שְׁהַעֲנִי שְׂלָא הִיָּה לוֹ בְּגַד עַל כּוֹאֲרוֹ לֹא הִיָּה נוֹתֵן עֵינָיו עַל כֶּסֶף וְזָהָב אֵלֶּכּ לְשִׂאֲלוֹ מֵהֵם בְּגַד אִוָּ כְּתוּנָת וְעַז"פ שְׁחֲשׂוֹבוֹת הִי' כו' ר"ל בְּעֵינֵי מִצְרַיִם הִיָּה זֶה דְּבַר גָּדוֹל וְחֲשׂוֹב לְהַשְׁאִיל לְהֵם לְפִי שְׁהִיוּ מוֹבְדִלִים מִיִּשְׂרָאֵל בְּמַלְבוּשֵׁיהֶן וּבְמִנְהַגֵּיהֶם לְפִיכֵךְ כְּשֶׁהִיָּה הַמִּצְרִי מִשְׁאִיל הַבְּגַד לִיִּשְׂרָאֵל הִי' יוֹדֵעַ בְּדֹאֵי שְׂלָא יִחְזִיר לוֹ לְפִי שְׁהִיִּשְׂרָאֵל יִשְׁנֶה הַבְּגַד וְאִפ"ה הַשְׁאִילוֹם לְכ"פ שְׁהִיוּ חֲשׂוֹבוֹת לְהֵן ר"ל לְמִצְרַיִם וְלֹא לִיִּשְׂרָאֵל אֵבֶל כֶּסֶף וְזָהָב לֹא הִיָּה כ"כ חֲשׂוֹב בְּעֵינֵיהֶם לְפִי שְׁהִיוּ סְבוּרִים שִׁיחְזְרוּ לְהֵם: (נ) וְקִשָּׁה וְהֵלֵךְ אֵלֶּכּ חֲטָה וְשִׁעוּרָה מוֹנֶה הַחֲשׂוֹב קוֹדֵם וַי"ל דְּכֹאֵן אֵינן לוֹ הַחֲשׂוֹב קוֹדֵם לְאִזְ הוּהוּ זֶה וְאֵל"ל זֶה שְׁהִיוּ הַלוּהוּ לְהֵם הַחֲשׂוֹב מִכ"ס שִׁילוּהוּ לְהֵם הַשְׂפֵל (מֵהֶרֶץ"ב): (שְׁפִתֵי חֲכָמִים)

אבן עזרא וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל. כָּל אֶחָד שָׁאֵל כְּפִי מֵעַלְתּוֹ. כִּי הִנֵּה בְּמַעֲשֵׂה הַמִּשְׁכָּן הַנְּשִׂאִים לְבַדָּם הִבִּיאוּ הָאֲבָנִים הַיְקָרוֹת וְהַבּוֹשֵׁם וְהַשְּׂמִן: (אבן עזרא)

אור החיים עָשׂוּ כְּדִבְרֵי מֹשֶׁה. פִּירוּשׁ לֹא לְהַנָּאת הַמָּמוֹן אֵלֶּכּ לְמִצְוֹת נְבִיא. עוֹד יִרְצָה עַל פִּי מֵה שֶׁהֵעֵלָה רַמְבַּ"ם בְּפֶרֶק ט' מֵהַלְכוֹת יִסוּדֵי הַתּוֹרָה כִּי אִם יָבֵא נְבִיא וַיֹּאמֶר לִיִּשְׂרָאֵל עַל פִּי הִי' לְעַבּוֹר עַל מִצְוָה אַחַת הוֹרָאת שְׁעָה כְּאֵלֶּיהוּ בְּהַר הַכְּרִמֶּל וְכַדּוּמָה שׁוֹמְעִין לוֹ חוּץ מֵעַבּוּדָה זָרָה, וְהוּא אֹמְרוּ וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ וְלַצַּד כִּי מַעֲשֵׂה זֶה הוּא מַעֲשֵׂה בְּלִתֵּי הַגּוֹן לְגִנוּב דַּעַת גּוֹי, גַּם לְגִזּוֹל מִמוֹנָם, וְאִיךְ יִצְדִּיקוּ יִשְׂרָאֵל לְאוֹמֵר לְהֵם עַבּוֹר עֲבִירָה לְזֶה אָמַר עַל פִּי מֹשֶׁה פִּירוּשׁ אֲשֶׁר הוֹבַחֵן לְנְבִיא וּבְפֶרֶט זֶה יֵאָמְרוּ דְּבָרָיו כְּנֹזְכָר: (אור החיים)

[לו] וַיְהִי־הָאֵתָּה נָתַן אֶת-חֵן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאַלּוּם וַיִּנְצְלוּ אֶת-מִצְרַיִם: (פ)

אונקלוס וַיִּי זָהָב זֵת עֲמָא לְרַחֲמִין בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאַלְנוּן וְרוֹקִינוּ זֵת מִצְרַיִם: [פ]

(אונקלוס)

יונתן וַיִּיָּזְבֵּב יְהוָה יֵת עֲמָא לְחוּ וְחֶסֶד קָדָם מְצָרָאִי וְשִׁיִּלְיִנּוּ וְרוֹקִינּוּ יֵת מְצָרָאִי מִנְכְּסִיָּהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י וישאלום. (ס) אף מה שלא היו שואלים מהם היו נותנים להם, אתה אומר אחד טול שנים ולך: וינאלו. ורוקיננו: (רש"י)

ספתי חכמים (ס) מדכתיב בתחל' וישאלו ממאריס וגו' ואח"כ כתיב וה' נתן את חן העם וגו' ר"ל שנתן להם חן בעיניהם והשאלום למה לריד תו למכתב וישאלום אללא לרבות אף מה וכו': (ספתי חכמים)

אבן עזרא וינצל. ו. לא מצאנו גזרת הצלה מהבנין הקל רק מהנוסף או מהדגוש. ושניהם פעלים יוצאים כי אין הפרש בטעם בין וינצלו. ובין ויצל אלהים. רק בבנין הנוסף יזכיר הפעול. ולא כן בדגוש: (אבן עזרא)

בעל הטורים וינצלו את מצרים. בגימ' עשאוה כמצודה שאין בה דגן: (בעל הטורים)

אור החיים וישאלום וינצלו וגו'. פירוש לצד שנתן ה' חן העם בעיני המצרים ובזה היו המצרים משאלים אותם בעל כרחם ומחמת זה הצדיקו הדברים כי אין כוונתם ללכת בהחלט שאם כן היו מבקשים הם לקחת מהם להרויח יותר ובזה וינצלו את מצרים. והנה המשכיל על דבר יראה כי פועל אדם ישולם לו (ברכות ט:) כי לצד שישראל חבבו דבר היציאה ולא חששו להנאת ממון הוא הדבר והוא הסיבה שהפליאו להרויח וזכותם עומדת להם: (אור החיים)

[לז] וַיִּסְעוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמָסָס סִכְתָּה כְּשֶׁשׁ-מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף:

אונקלוס ונטלו בני ישראל מרעמסס לספות פשת מאה אלפין רגלאין גבריא בר מטפלא: (אונקלוס)

יונתן ונטלו בני ישראל מן פילוסין לסופות מאה ותלתין מילין תמן איתתחפיו שבעת ענני יקרא ארבעה מארבע ציטריהון וחד מעילוייהון דלא ייחות עליהון מטרא וברדא ולא יתחרכוון בשרבי שמשא וחד מלרע להון דלא יהנזקון להון פובין ולא חיוין ועקרביין וחד מטזיל קומיהון לאשנא עומקא ולמימד טוריא לאתקנא להון בית משרוי והינון פשת מאה אלפין גובריא ומטיילין על ריגליהון ולא רכבין על סוסון בר מטפלא חמשא לכל גברא: (תרגום יונתן)

רש"י מרעמסס סכתה. (ע) ק"ך מיל היו, וזאו שם לפי שעה, שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט, ז). **הגברים.** (פ) מבן עשרים שנה ומעלה: (רש"י)

ספתי חכמים (ע) ללא היה לריד למכתב מרעמסס דהא הם היו צרעמסס כדכתי'

צפ' ויגש אלכא לו' לך ק"ך מיל היו וכו': (פ) דהא צפ' במדבר מנאן מנאן ד' ולמעלה ולא היו יותר אלכא כמו הכא והכל היה צננה אחת ואי אמרת דהכא מנאן מי"ג שנה א"כ התם כשמנאן מנאן ד' לא יהיה כ"כ הרבה כמו הכא דהא צננה אחת לא הגיעו כולן לך' שנה אלכא המנין דהכא נמי היה מנאן ד' ולמעלה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויסעו. היה הסמ"ך ראוי להדנש בהתבלע הנו"ן. כמו ויגשו. ויתנו. אולי בא כן להקל על הלשון: **מרעמסס**. בפתח תחת הרי"ש ושו"א תחת העי"ן והוא שם מחוז ולא עיר: **סכתה**. אל סכות. וזכד הגבדים ואין צורך להזכיר הנשים. כי הם כמו הם או יותר: **לבד מטף**. שהוא פחות מכ' שנה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **סכתה**. ב' חסרים מרעמסס סכתה ויעקב נסע סכתה שבזכות יעקב יצאו ממצרים: (בעל הטורים)

דעת זקנים ויסעו בני ישראל. ק"כ מיל היו ובאו שם לפי שעה זש"ה ואשא אתכם על כנפי נשרים שלשה ממי"ן יש באותו פסוק בסופי תיבות הם ק"כ וזכר לדבר ע"ל כנפ"י בגי' ק"כ מילין מהרב משה: (דעת זקנים)

[לח] וגם-ערב רב עלה אתם וצאן ובלקר מקנה כבד מאד:

אונקלוס ואף נוכראין סגיאיין סליקו עמהון וענא ותורין בעירא סגי לחדא: (אונקלוס)

יונתן ואוף נוכראין סגיאיין מנהון מאתו וארבעין רבון סליקו עמהון ועאן ותורי וגיתיי סגי לחדא: (תרגום יונתן)

רש"י ערב רב. תערוכות אומות של גרים: (רש"י)

אבן עזרא וגם ערב רב. מאנשי מצרים שהתערב עמהם. והם האספסוף שנאספו עליהם: (אבן עזרא)

ספורנו וצאן ובקר. של ערב רב שעלו עמם לגור בתוכם עם כל קנינם: (ספורנו)

[לט] ויאפו את-הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות פי לא חמץ פי-גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם-צדה לא-עשו להם:

אונקלוס ואפו ית לישא די אפיקו ממצרים גריצן פטירן ארי לא חמע ארי אתרכו ממצרים ולא יכלו לאתעפבא ואף זנדין לא עבדו להון: (אונקלוס)

יונתן והו קטעין מן לישא דאפיקו ממצרים וסדרין על רישיהון ומתאפי להון מחומתא דשימשא חרירן פטירן ארום לא חמיע ארום איתריכו ממצרים ולא יכלו למישהי וספיקא להון למיכל עד חמיסר יומין לירחא דאיר מטול דזנודין לא עבדו להון: (תרגום יונתן)

רש"י עגות מצות. חררה של מצה. בלא שלל החמיץ קרוי מצה: וגם לדה לא עשו להם. לדרך. מגיד שבחן של ישראל, שלא אמרו האיך נלא למדבר בלא לדה, אלא האמינו והלכו (מכילתא פי"ד), הוא שפורש בקבלה (ו) זכרתי לך חסד נעוריד אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב, ב), ומה שכן מפורש אחריו, קודש ישראל לה' וגו': (רש"י)

שפתי חכמים (ו) פי' נביאים נקרא קבלה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאפו. הנה הבצק שהוציאו ממצרים היה בו שאור ולא אפוחו עד שחנו בסוכות: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ויאפו את הבצק. שאפו אותו מצות מפני המצוה שנצטוו שאור לא ימצא בבתים כי כל אוכל מחמצת ונכרתה. ואמר כי גורשו ממצרים, לומר שאפו אותו בדרך בעבור כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה לאפות אותו בעיר ולשאת אותו אפוי מצות, ועל כן נשאו אותו בצק ומשארותם צורות בשמלותם על שכמם, ומהרו ואפו אותו טרם יחמץ בדרך או בסכות, כשבאו שם לשעה קלה כדברי רבותינו (מכילתא כאן): (הרמב"ן)

אור החיים מצות כי לא חמץ. פירוש הטעם שאפוחו מצות כי לא הותר להם לאכול חמץ לזה מהרו לאפותו מצה. והגם ששהה מעת לישיה עד עת אפיה זמן מה. אולי כי היו מתעמלים בו, ולזה אמר הכתוב משארותם צורות בשמלותם על שכמם, וכי לא היה להם מקום לשאת אותם שהוצרכו לתתם על שכמם, אלא כדי שיתעמלו בהם וכל זמן שמתעמלים בעיסה אינה מחמצת נוסף על שלא נתנו בו שאור לחמץ. ונתן הכתוב טעם כי לא חמץ כי גורשו ממצרים וגו': (אור החיים)

ספורנו כי לא חמץ. כי לא התחמץ, מפני קוצר הזמן שהיה משעת נסעם מרעמסס שהיא בארץ מצרים עד שהגיעו לסכות, שהיא חוץ לגבול, כאמרם ז"ל שלא הספיק בצקן של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם וכו'. כי אמנם בהיותם בסכות חוץ לגבול מצרים נגלו עליהם עמודי הענן והאש, וה' הולך לפנייהם: (ספורנו)

דעת זקנים כי לא חמץ. למ"ד פסח מצרים לא נהגו אלא יום אחד ניחא כפשטי כי לפי שגורשו ממצרים לא נתחמצו אלא למ"ד פסח מצרים נמי נצטרכו לאכול מצה כל שבעה א"כ מאי כי גורשו. וי"ל דה"ק ויאפו את הבצק מפני חיוב מצה ולפי שגורשו ממצרים לא יכלו להתמהמה לבקש צדה לדרך. אכן קשה קצת הווי"ן וכן וגם אמנה מצינו וי"ו יתירה נרדס ורכב וסוס וכן בהרבה מקומות: (דעת זקנים)

[מ] ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה:

אונקלוס ומושב בני ישראל די יתיבו במצרים ארבע מאה ותלתין שנין: (אונקלוס)

יונתן וַיִּזְמַן דָּתִיבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם תְּלָתִין שָׁמִיטִין דְּשָׁנִין דְּסִכּוּמָהוֹן מֵאַתָּן וְעָשָׂר שָׁנִין וּמְנֹן אַרְבַּע מָאָה וּתְלָתִין שָׁנִין מִן דְּמִלְלִי יְיָ לְאַבְרָהָם מִן שְׁעֵתָא דְּמִלְלִי עֲמִיָּה בְּחַמִּיסַר בְּנִיסָן בְּיַי פְּסוּגָיָא עַד יוֹמָא דְּנִפְקוּ מִמִּצְרַיִם: (תרגום יונתן)

רס"ז אַשְׁרֵי יֵשְׁבוּ בַּמִּצְרַיִם. אַחַר שְׁאֵר הַיְשִׁיבוֹת שִׁשְׁבּוּ גַרִים בְּאַרְצָא לֹא לְהֵם: שְׁלָשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. בֵּין הַכֹּל, מִשְׁנוּלַד יִחַח עַד עַכְשָׁיו הָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, מִשְׁהִיָּה לֹא זָרַע לְאַזְרָהָם נִתְקִיִים כִּי גַר יִהְיֶה זָרַעַךְ, וְשְׁלָשִׁים שָׁנָה הָיוּ מִשְׁנִגְזָרָה גְזִירַת בֵּין הַבְּתָרִים (ה) עַד שְׁנוּלַד יִחַח. וְאִי אִפְשָׁר לֹמַר בְּאַרְצָא מִצְרַיִם לְבַדָּה, שְׁהָרִי קָהַת מִן הַבְּתָרִים עִם יַעֲקֹב הָיָה, לֹא וְחִשּׁוּב כָּל שְׁנוֹתָיו וְכָל שְׁנוֹת עִמְרָם בְּנוֹ וְשְׁמוֹנִים שָׁל מִשָּׁה, לֹא תַמְלָאָם כָּל כַּךְ, וְעַל כִּרְחֹךְ הַרְבֵּה שָׁנִים הָיוּ לְקָהַת עַד שְׁלֹא יִרְדּוּ לְמִצְרַיִם, וְהַרְבֵּה מִשְׁנוֹת עִמְרָם נִבְלָעִים בְּשְׁנוֹת קָהַת, וְהַרְבֵּה מִשְׁמוֹנִים שָׁל מִשָּׁה נִבְלָעִים בְּשְׁנוֹת עִמְרָם, הָרִי שְׁלֹא תַמְלָאָ אַרְבַּע מֵאוֹת לְבִיאַת מִצְרַיִם, וְהַזְקָה לֹמַר עַל כִּרְחֹךְ שְׁאֵר הַיְשִׁיבוֹת נִקְרָאוּ גְרוֹת, אִפִּילוּ בְּחִזְרוֹן, כְּעִנְיִן שְׁנִי אִשְׁרֵי גַר שֶׁם אַזְרָהָם וְיִחַח (בְּרַחֲשִׁית לָהּ, כו.), וְלֹאִמַר אֵת אַרְצָא מִגְּוִרִיָּהָם אִשְׁרֵי גְרוֹ בַּהּ (שְׁמוֹת ו, 7.), לְפִיכֹךְ אֵתָּה לְרִיךְ לֹמַר כִּי גַר יִהְיֶה זָרַעַךְ, מִשְׁהִיָּה לֹא זָרַע, וְכַשְׁתַּמְנָה אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה מִשְׁנוּלַד יִחַח, תַּמְלָאָ מִבִּיאַתָּן לְמִצְרַיִם עַד יִבִּיאַתָּן ר"י שָׁנָה, וְזֶה אַחַד מִן הַדְּבָרִים שְׁשִׁינוּ לְתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ: (רס"ז)

ה) ע"ל פ' לך לך ששם מבואר שאזברהם היה בן ע' שנים בגזרת בן **הביתרים** **וכן** **איתא** **בסדר** **עולם:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ומושב בני ישראל.** חֲשׁוֹנוֹת רַבִּים יֵשׁ בַּמִּקְרָא לֹא יִדְעוּן לְמִי הֵם סְמוּכִים. וְהֵנָּה אֶזְכִּיר מִקְצָתָם. וְיִהִי מִקֶּץ אַרְבַּעִים שָׁנָה וַיֹּאמֶר אַבְשָׁלוֹם. וְאַבְשָׁלוֹם לֹא הָיָה בֶן אַרְבַּעִים שָׁנָה גַם לֹא נִשְׁלַמָּה מַלְכוּת בֵּית דָּוִד. וּמִפְרָשִׁים אָמְרוּ כִּי זֶה חֲשׁוֹן מִיּוֹם שַׁבַּת הָאָרוֹן בְּקִרְיַת יַעֲרִים. וְכָתוּב וַיְהִי בִשְׁלֹשִׁים שָׁנָה. יֵשׁ אֹמְרִים בֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה נִתְנַבָּא. וַיֵּשׁ אֹמְרִים לְיוֹבֵל. וַיֵּשׁ אֹמְרִים לְמִצִּיאַת סֵפֶר תּוֹרָה שֶׁמִּצָּא חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן וְאֵנִי לֹא יִדְעֵתִי כִּי הֵם סְבִירוֹת בְּלֹא יִסּוּד וּמִשְׁעֵנָת. וְכָתוּב וּבַעֲוֹד שְׁשִׁים וְחֲמֵשׁ שָׁנָה. וְזֹו הַנְּבוּאָה הִיתָה בִּימֵי אַחֲזָו וּמַלְכוּתוֹ הִיתָה שֶׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה. וּבִשְׁנַת שֶׁשׁ לְחֻזְקִיָּהוּ בְּנוֹ גִּלְתָּה שׁוּמְרוֹן. ע"כ הוֹצֵרְכוּ הַמִּפְרָשִׁים לֹמַר כִּי תַחֲלַת שְׁשִׁים וְחֲמֵשׁ שָׁנָה מִיּוֹם שֶׁנִּבְאָ עִמּוֹם. וְיִשְׂרָאֵל גֵּלָה יִגְלָה מֵעַל אֲדַמְתּוֹ. וְאַחֲרָיִם אָמְרוּ מִשְׁנַת הָרַעַשׁ. וְכַאֲשֶׁר חִפְשָׁנוּ שְׁנוֹת שְׁבַע יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בִּימֵי יוֹסֵף וְאַחֲיוֹ. הֵנָּה לֹא יִגִּיעוּ מִסְפַּר יְמֵי הַכְּתוּב כִּי אֵין סִפְקָא כִּי קָהַת מִיּוֹרְדֵי מִצְרַיִם הָיָה וְנִחְשָׁב כִּי הוֹלִיד עִמְרָם בְּנוֹ בְּסוּף יְמָיו גַּם עִמְרָם הוֹלִיד מִשָּׁה בְּסוּף יְמָיו וְהֵנָּה מִסְפַּר חַיֵּיהֶם מֵאַתִּים וְשִׁבְעִים שָׁנָה וּמִשָּׁה בֶּן שְׁמוֹנִים שָׁנָה בְּצִיאַת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וְהֵנָּה הַכֹּל ג' מֵאוֹת וְנֹו"ן שָׁנָה הֵנָּה חִסְרוּ לָנוּ שְׁמוֹנִים. וְהַזְקִנִים הוֹסִיפוּ אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם וּבְשֵׂאֵר אַרְצוֹת. כִּי וְעַבְדוֹם וְעִנּוּ אוֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה אֵינוֹ דְּבַק עִם וְעִנּוּ. רַק עִם יִהְיֶה זָרַעַךְ. וְכַמּוֹהוּ רַבִּים. וּבִפְרָשָׁה הַזֹּאת מִיּוֹם הָרַאשׁוֹן עַד יוֹם הַשְּׁבִיעִי. וְאַחַר שֶׁמִּצָּאנוּ כְּתוּב שֶׁהֵשֵׁם אָמַר לְאַבְרָהָם בֵּין הַבְּתָרִים כִּי גַר יִהְיֶה זָרַעַךְ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. יִדְעוּן כִּי חֲשׁוֹן מוֹשֵׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּלוּי בְּקֶץ אַבְרָהָם. הוֹצֵרְךְ בְּעַל סֵדֶר עוֹלָם לֹמַר כִּי אַחַר שְׁבַע אַבְרָהָם לְאַרְצָא כְּנַעַן שֶׁב לְחָרָן. וְהוֹצֵרְכוּ הַמִּפְרָשִׁים לֹמַר כִּי נְבוּאָתָא אֵנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׁדִּים. אֵינְנָה דְּבַקָּה עִם

הפרשה הנזכרת. אבל אחר זה נאמדה. ואין צורך לכל זה רק חשבון ד' מאות שנה הוא מיום שנולד יצחק. ואלה השלשים שנה הנוספים מספרם מיום שיצא אברהם מארץ מולדתו מאור כשדים ובא עם אביו אל חרן כאשר כתוב ויבואו עד חרן וישבו שם ואברהם ישב עם אביו בחרן חמש שנים ובא אל ארץ כנען והוא בן חמש ושבעים שנה ולא שב אל חרן. והנה כאשר נולד יצחק תמו שלשים שנה שיצא אברהם מארצו כי הוא העיקר כי לו נתנה ארץ הכנעני. ויהיה פסוק אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים דבק עם כל הפרשה למעלה ולמטה. והנה פי' ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שהיו גרים שם. גם אבותיהם היו גרים. ככתוב כמעט וגרים בה. ואברהם אמר גר ותושב אנכי עמכם: **שלשים שנה וארבע מאות שנה**. מיום שיצא אברהם אביהם מארץ מולדתו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה, שמשעה שהיה זרע לאברהם נתקיים בו כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (בראשית טו יג), ושלשים שנה היה משנגזרה גזרת בין הבתרים עד שנולד יצחק, וכשתמנה ארבע מאות משנולד יצחק תמצא מביאתן למצרים עד יציאתן מאתים ועשר שנים. זה לשון רש"י. והוא דעת רבותינו (במכילתא כאן). אלא שאינו מתוקן בפירושו כל צרכו, שהרי כתוב (בראשית יב יד) ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, ומעמד בין הבתרים היה אחר כך ימים רבים. אבל נצטרך לתרץ הענין כמו ששנו בסדר עולם (פרק א) אברהם אבינו היה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים בן שבעים שנה, שנאמר (בפסוק מא) ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים. חזר לחרן ועשה שם חמש שנים, שנאמר (בראשית יב ד) ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן. ויהיה ענין הכתוב לומר כי בצאתו מחרן ארץ מולדתו שלא חזר וראה עוד בבית אביו היה בן שבעים וחמש שנה:

ודעתי בדרך הפשט כי ה' אמר לאברהם, ידוע תדע כי טרם תתי לך הארץ הזאת גר יהיה זרעך בארץ לא להם ימים רבים ארבע מאות שנה, ולא חשש להודיע השלשים, כי אמר לו עוד ודור רביעי ישובו הנה (שם טו טז), להודיעו שלא ישובו מיד בסוף ארבע מאות עד הדור הרביעי שיהיה שלם עון האמורי, ירמוז לשלשים שנה הללו, כי עמדס במדבר ארבעים שנה לא מפני עון האמורי שלא נשלם:

ויהיה שיעור הכתוב **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים עד שלשים שנה וארבע מאות שנה** שישבו שם למלאות להם כן בארץ לא להם. הודיענו הכתוב כי עתה בצאתם נשלמה הגלות הנגזרת עליהם והוציאם מעבדות לחירות, לא שיוציאם ממצרים ויהיו עוד גרים בארץ לא להם. ובעבור שכבר הזכיר הענין הזה והודיע בו, לא הוצרך בו להאריך, כי לא בא הכתוב הזה רק להודיע השלשים שנה שנוספו עליהם. ולכך אמר דרך קצרה שהשלימו במצרים ארבע מאות שנה הנאמרים לאברהם אביהם וידועים להם, ועוד שלשים שנה, וחזר ואמר ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה לגלותם יצאו מארץ מצרים לחירות עולם:

ודומה לו (דברים ב יד) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד ל"ח שנה, להשלים החשבון, כי לא הלכו מקדש ברנע עד נחל זרד ל"ח שנה, אבל ישבו בקדש שנים רבות, ואח"כ הלכו משם וחזרו לאחור דרך ים סוף, ובשנת ל"ח עברו נחל זרד. והנה שיעור הכתוב והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד עד שלשים ושמונה שנה. וכמוהו, אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דניאל יב יב), שיגיע לקצם, לא להם

עצמם :

(הרמב"ן)

ספורנו אשר ישבו במצרים ת"ל שנה. תשלום ת"ל שנה מיום שהוציא את אברהם אבינו מאור כשדים להכניסו בברית בין הבתרים, כאמרו שם אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ולזה אמרו בסדר עולם בן ע' שנה היה אברהם אבינו בברית בין הבתרים: (ספורנו)

[מא] ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היזם הזה יצאו כל-צבאות יהוה מארץ מצרים:

אונקלוס והנה מסוף ארבע מאה ותלתין שנים והנה בפרו יומא הדין נפקו כל חיליא דיי מארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן והנה מסוף תלתין שנים מדאיתגזרת גזירתא הדיא עד דאיתגליד יצחק עד דנפקו פריקין ממצרים ארבע מאה שנים והנה בפרו יומא הדין נפקו כל חיליא דיי פריקין מארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י ויהי מקץ שלשים שנה וגו' ויהי בעצם היום הזה. מגיד, שכיון שהגיע הקץ, לא עכבן המקום כהרף עין, בט"ו בניסן באו מלככי השרת אלל אברהם לבשרו, בט"ו בניסן נולד יצחק, ובט"ו בניסן נגזרה גזירת בין הבתרים (מכילתא פי"ד): (רש"י)

אבן עזרא וטעם ויהי מקץ ש. לשים שנה. להודיע כי בעבור צעקתם אל השם לא יצאו. עד שהגיע הקץ שגזר עליהם: (אבן עזרא)

אור החיים ויהי מקץ וגו'. ולא אמר הכתוב מה היה, ואם נתכוין על היציאה הרי חזר ואמר פעם ב' ויהי בעצם. עוד צריך לדעת מה צער ירמוז בתיבת ויהי. ואולי כי יגיד הכתוב הצער של עכובם עד הקץ ולא היה בהם זכות לצאת קודם הקץ. או לרמוז כי הצער שהיה לישראל במספר המוזכר למעלה דכתיב ומושב בני ישראל וגו' לא כל הזמן ההוא אלא מקץ:

ויהי בעצם. רמז הצער של יציאת היוצאים עמהם שמהם סבבו רעות. או לרמוז כי לא חדלו המכות והצרות ממצרים גם בעצם היום הזה, וכן הוא אומר (במדבר ל"ג) ומצרים מקברים וגו' ובני ישראל יוצאים ביד רמה (י"ד ח'): (אור החיים)

כלי יקר שלשים וארבע מאות שנה. פירש"י שמנה מזמן ברית בין הבתרים, ומהרי"א פירש שנתוספו להם ל' שנה בחטאם, כי היו ישראל במצרים רעים וחטאים, כמ"ש ביחזקאל (כ.ה.) ואודע להם בארץ מצרים וגו', ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו. ולי נראה להוסיף ולומר שתוספת זמן זה בא להם לפי שרבים המה עמי הארץ אשר לא רצו לצאת כלל ממצרים שהרי בעבור זה מתו ד' חלקים בג' ימי אפילה, וראיה לזה מהא שנאמר ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים, כל אריכות זה למה לי כי היה לו לומר ומושב בני ישראל בארץ מצרים ת"ל שנה, אלא שר"ל שהקב"ה אמר לאברהם כי גר יהיה זרעך גרים ולא תושבים, והמה לשואה יבקשו להיות תושבים בארץ ולא לצאת משם, ז"ש אשר ישבו במצרים ר"ל אותן בני ישראל אשר ישבו להם ישיבה של קבע כתושבים

בארץ מצרים המה גרמו אל מספר ת"ל שנה, כי בעבורם נתארך הקץ עד שלבסוף נתרצו לצאת חלק חמישי לפחות, ויובן מזה שלא היתה ישיבתם שמה ת"ל שנה אלא ישיבתם שמה כתושבים גרם מספר ת"ל. (כלי יקר)

[מב] ליל שמרים הוא ליהוה להוציאם מארץ מצרים הוא-הלילה הזה ליהוה שמרים לקל-בני ישראל לדרתם: (פ)

אונקלוס ילי נטיר הוא קדם יי לאפקותהון מארעא דמצרים הוא לילא הדין קדם יי נטירין לכל בני ישראל לדריהון: [פ] (אונקלוס)

יונתן ארבעה לילון פתיבין בספר דוכרניא קדם רבון עלמא לילא קדמא פד איתגלי עלמא:

תנינא פד איתגלי במצרים והות ידיה מקטלא כל בוכרא דמצרים וימיניה משיזבא בכוריהן דישראל:

רביעאה פד איתגלי למפרוק עמא בית ישראל מביני עממא וכולהון קרא ילי נטיר בגין כן פריש משה ואמר ליל נטיר לפורקן הוא מן קדם יי למפקא ית עמא בני ישראל מארעא דמצרים הוא לילא הדין נטיר ממלאכה מחבלא לכל בני ישראל דבמצרים וכו' למיפרקהון מגלותהון לדריהון: (תרגום יונתן)

רש"י ליל שמרים. שהיה הקב"ה שומר ומלכה לו לקיים הצטחתו להוציאם מארץ מצרים: הוא הלילה הזה לה'. הוא הלילה שאמר לאברהם בלילה הזה אני גואל את בניך: שמרים לכל בני ישראל לדרתם. משמר וזא (ה) מן המזיקין, כענין שנאמר ולא יתן המשחית וגו': (רש"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל לרש"י כתיב שמורים לכל בני לילך וכי לילה זו של יציאה יהיה לעולם ומתוך משומר וזא כלו' כל לילה כזו שזא בכל שנה משומר מן המזיקין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ליל שמורים הוא לה'. על דרך הפשט בעבור שהזכיר ליל שמורים הוא לה'. ובסוף שמורים לכל בני לילך לדורותם. נראה כי הטעם בעבור שהשם שמרים לא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף. צוה שיהיה זה הלילה שמורים לכל בני ישראל לדורותם. וטעם אכילת הפסח על משפטו ומצות ומרורים בלילה הזה. ויש מפרשים אותו כטעם שומרי החומות. שלא ישנו רק יודו ויספרו גבורות השם בצאתם ממצרים. וככה רמזו חכמינו ז"ל הגיע זמן קריאת שמע של שחרית: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואמר ליל שמורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים. כי שמר להם הדבר מן העת שגזר עליהם הגלות שיוציאם בלילה הזה בבא הקץ מיד, כי בעתה

אחישה (ישעיה ס כב). או טעמו, ליל שמורים הוא לה', שהוא שומר ומצפה ללילה שיוציאם מארץ מצרים, שהקב"ה מצפה לעת שיהיו ראויים להוציאם משם:

והנה אם נאמר שטעם כי גר יהיה זרעך מעת שיהיה לך זרע, ונתחיל החשבון משנולד יצחק, תהיה עמידתם במצרים מאתים וארבעים שנה כפי הפירוש שהזכרנו. גם זה לדעתי איננו דרך הפשט על נכון, שכל ימי אברהם לא יקרא הגלות בזרעו. והנכון שיאמר כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה מן היום הזה. והענין לאמר לו, לא ינחלו בניך הארץ הזאת אשר אני נותן להם מיד, אבל יהיו גרים כמודך בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ועוד לא ישובו הנה עד הדור הרביעי למלאת ארבע מאות ושלושים. ואם כן תהיה עמידתם במצרים כמו מאתים ועשרים שנה, או קרוב לזה. ואם יהיה חשבון של אותיות רד"ו שמה (בראשית מב ב) מסורת בישראל, יתכן שירמוז ליורדים עצמם, שאחרי מות יעקב יעמדו הם שם מאתים ועשר שנים. ועם י"ז יהיו רכ"ז:

וכבר הזכרתי (בבראשית טו יג) פירוש רבי אברהם (שם) שמאמר כי גר יהיה זרעך בעבדות וענוי עד ארבע מאות שנה מן היום הזה. ואמר כי השלשים הנוספים היו מיום צאת אברהם מארצו. והנה יהיה פירוש הכתוב ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים עד מלאת שלשים שנה וד' מאות שנה להיותם גרים הם ואבותיהם בארץ לא להם:

ועוד אני אומר כי הפשט המחזור מן הכל הוא שנאמר כי הגזרה היתה ארבע מאות שנה מן היום ההוא, כאשר הזכרנו, והשלשים שנה האלו הם תוספת עליהם בעון הדור ההוא. כי אם נגזר על האדם בחטאו גלות וענוי שנה או שנתים והוא יוסיף על חטאתו פשע בהם, יוסיפו עליו שבע על חטאתו וגלות ויסורין כהנה וכהנה, שאין ענשו הראשון הבטחה לו שלא יענש בעון שיעשה. והנה היה על אברהם אבינו גזרה שיהיה זרעו גר בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ושלא ישובו הנה עד דור רביעי כי לא שלם עון האמרי, ולא היתה לו הבטחה רק באחרי כן יצאו ברכוש גדול, והוא מיד, או מופלג כמה, וגם הוא על תנאי כמו שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, שיעמיד בדין את הגוי אם עשו כראוי לישראל לפי מעשיהם ולפי הנגזר עליהם. ועוד, שאין שום הבטחה שלא יגרום החטא לבטלה אלא במקום שבועה:

ומן הידוע שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים מאד, ובטלו גם המילה, דכתיב (יחזקאל כ ח) וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו ואומר לשפוך חמתי עליהם בתוך ארץ מצרים וגוי, וכתיב (יהושע כד יד) והסירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם בעבר הנהר ובמצרים ועבדו את ה', ועל כן ארץ גלותם שלשים שנה. והיה ראוי שיתארך יותר, אלא שצעקו והרבו תפלה. וזה טעם ויאנחו מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם, וישמע אלהים את נאקתם (לעיל ב כג כד), ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי (שם ג ט), וכתיב (דברים כו ז) ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קולנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו, כי לא היו ראויים להגאל מפני הקץ שבא, אלא שקבל צעקתם ונאקתם מפני הצער הגדול שהיו בו, כאשר פירשתי בסדר ואלה שמות (ב כה):

ולמה יהיה קשה על הראשונים לפרש כי נתארך גלותם על הקץ שלשים שנה, והנה נתארך עליהם ארבעים שנה בחטא המרגלים, כי כל הארבעים שנים ההם

היה להם ענוי, כמו שאמר (דברים ח ב) וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך, וכתוב (שם ג) ויענך וירעיבך, והיה להם גלות שלימה בארץ לא להם רק לנחש שרף ועקרב, ולא נתקיים להם ודור רביעי ישוּבו הנה, כי בארבעים שנה נתחלף הדור ההוא בודאי שכבר נולד, אבל החטאים גרמו הכל. ואפשר שהיה זה סבת בני אפרים שיצאו שלשים שנה קודם לביאת משה רבנו, וכמו שהזכירו רבותינו (סנהדרין צב:), כי הם מנו ולא טעו, ועונותיו ילכדונו את הרשע (משלי ה כב). והקב"ה ימחול לנו על כל חטא ושגיאה:

וטעם הוא הלילה הזה לה' שמורים לכל בני ישראל לדורותם. שזה הלילה שהיה שמור לשם להוציאם ממצרים הוא לה', כלומר מקודש לשמו, שמורים לכל בני ישראל לדורותם, שישמרו אותו לעבוד בו לפניו באכילת הפסח וזכירת הנסים, ולתת הלל והודאה לשמו, כמו שאמר (להלן יג י) ושמרת את החקה הזאת, ואמר (דברים טז א) שמור את חדש האביב. ורבי אברהם אמר כי טעם ליל שמורים הוא לה', שהשם שמרם ולא נתן המשחית לבא אל בתיהם. ואיננו נכון בעבור שאמר להוציאם מארץ מצרים: (הרמב"ן)

בעל הטורים שמורים. ב' במס' ליל שמורים שמורים לכל בני ישראל שחלק הקב"ה. ליל ט"ו לשנים חציו ליציאת מצרים וחציו השני לגאולה לעתיד, לבא: (בעל הטורים)

אור החיים ליל שמורים וגו'. יכוין הכתוב לרמוז ה' נסים מופלאים שזמנם לילה זו. א, בימי אברהם כשהכה את ד' מלכים (בראשית יד טו) ויחלק עליהם לילה. ב, ביציאת מצרים דכתיב (פסוק כט) ויהי בחצי הלילה. ג, בימי חזקיהו כשהכה גבריאל מחנה סנחריב דכתיב (מ"ב י"ט) ויהי בלילה ההוא. ד, בימי מרדכי ואסתר (אסתר ו) בלילה ההוא נדדה שנת המלך. ה, גאולה העתידה. כנגד נס אברהם אמר ליל שמורים הוא לה' כי באמצעות הנס נתגלית אמתתו יתברך כאומרם ז"ל (בראשית רבה פמ"ב) שיש מהאומות שלא היו מאמינים בנס הצלתו מאור כשדים והאמינו בנס הכאת ד' מלכים. וכנגד מצרים אמר להוציאם מארץ מצרים. וכנגד נס חזקיהו אמר הוא הלילה הידוע לכם כרשום בדברי נביא (מ"ב י"ט) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך וגו'. וכנגד נס מרדכי אמר הזה לה', וכנגד גאולה העתידה אמר שמורים לכל בני ישראל לדורותם פירושו לסוף הדורות בעגלא ובזמן קריב: (אור החיים)

ספורנו ליל שמורים הוא ל. ה' להוציאם. שהיה מצפה להוציאם, כי לא ענה מלבו, אבל לא מצא את ישראל מוכנים וראוים לגאולה עד אותה הלילה, ואותה היה משמר ומצפה כי חפץ ' ' חסד הוא, כאמרם ז"ל שהקבה מחשב את הקץ: הוא הלילה הזה לה' שמורים. וכמו שהיה משמר ומצפה לגאולת ישראל כל ימי גלותם במצרים, כן הוא משמר ומצפה לגאולת ישראל העתידה, כאמרו ולכן יחכה ה' לחונכם: לכל בני ישראל לדורותם. כאמרם בניסן נגאלו, ובניסן עתידין להגאל: (ספורנו)

כלי יקר ליל שמורים לה'. ואח"כ אמר שמורים לכל בני ישראל לדורותם. לפי שאמר הקב"ה לישראל (דב"ר ד.ד.) נרי בידך ונרך בידי, שמור לי ואשמור לך, שמור נר מצוה ואני אשמור נר אלהים נשמת אדם שבידי, והנה בלילה זו שמרו ישראל נר מצות הפסח ככל חוקתיו והקב"ה שמרם ולא נתן המשחית לבא בבתיהם ועל שמירה זו אמר ליל שמורים לה' להוציאם מארץ מצרים, וכנגד שמירת ישראל

המצות אמר שמורים לכל בני ישראל לדורותם, אבל בראשונה לא נאמר לדורותם כי שמירת מצות הפסח לבד הוקבע לדורות, אבל שמירה מן המזיקים לא הוקבע לדורות כי במצרים לבד יצא המשחית לחבל ולא לדורות. (כלי יקר)

[מג] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כָּל-בֶּן-נֶגֶר לֹא-יֵאכֹל בּוֹ:

אונקלוס וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְלְאַהֲרֹן דָּא גְזִירַת פְּסַחָא כָּל בְּרֵי יִשְׂרָאֵל דִּישְׁתַּמְד לָא יְכוּל
בֵּיהּ: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן דָּא הִיא גְזִירַת פְּסַחָא כָּל בְּרֵי עַמְמִין אוּ בְרֵי יִשְׂרָאֵל
דְּאִיסְתַּלַּק וְלֹא הָדַר לָא יֵיכוּל בֵּיהּ: (תרגום יונתן)

רש"י זאת חקת הפסח. בי"ד בניסן נאמרה להם (ז) פרשה זו: כל בן נכר.
שנתנכרו מעשיו לאזיו שבשמים (פסחים טו.), ואחד נכרי ואחד ישראל מומר במשמע
(מכילתא פט"ו): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) אי בר"ח נאמרה להם הי"ל לכותבם לעיל גבי החודש הזה לכם
שְׁהִרִי שְׁתִּיהוּ נֹאמְרוּ צַפְעִים א': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. בעבור שהזכיר ליל שמורים שהוא ליל חמשה עשר שבו יאכל
הפסח. השלים לפרש חוקת פסח דורות. והנה לא הזכיר דבר המשקוף והמזוזה
ולא הזכיר על מצות, ומרורים כי כבר הזכירו בפסח מצרים. והנה הטעם תאכלו
הפסח לדורות כפסח מצרים. והוסיף מצות אחרות. רק מצות המשקוף
והמזוזות אינה מענין אכילת הפסח. הלא תראה בתחלת הפרשה כל בן נכר לא
יאכל בו. והטעם כמו ממנו. כי נכון הוא בלשון הקדש גם בלשון ערבי לומר כך.
וכמוהו והנותר בבשר ובלחם: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת חקת הפסח. בארבעה עשר בניסן נאמרה
פרשה זו, לשון רש"י. וכן הדבר, שהרי כתוב בסופה (פסוק נ) ויעשו כל בני ישראל
כאשר צוה ה', ללמד עליהם שנימולו הם ועבדיהם. ואם כן היה בדין להקדים
הפרשה הזאת קודם ויהי בחצי הלילה (לעיל פסוק כט). אבל הטעם, כי פרשת
החדש הזה לכם נאמרה בראש חדש, ובו ביום מיד עשה משה שליחותו, ויקרא
משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם (פסוק כא), צוה אותם בחקת הפסח
והבטיחם שיגאלו בליל חמשה עשר, והם האמינו, ויקוד העם וישתחוו (פסוק
כז). וסמך הכתוב לזה ויהי בחצי הלילה לומר שקיים להם הבטחתם,
וכשהשלים זה חזר לענין ראשון להשלים חקת הפסח:

והוסיפה זאת הפרשה מצות רבות, איסור בן נכר וערל, והוצאה מן הבית,
ושבירת עצם, ופסח הגר, והן מצות מיד ולדורות, והשלים בה כי עשו בני ישראל
כל זה ועשו כאשר צוה ה'. ואמר בכאן, כל בני ישראל, לבאר שלא היה בהם אחד
עובר את פי ה' בכל אלה ובכל אשר צוה בדיני הפסח בכל הפרשיות הנזכרות.
ור"א אמר כי זאת הפרשה בפסח דורות נאמרה אחרי פסח מצרים, ואמר ויעשו
בני ישראל על פסח מדבר שעשו בשנה השנית, ונכתב בכאן עם הצוואה, כדרך

ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת (להלן טז לד). וזה שבוש, כי לא נצטוו בכל הפרשיות האלו אלא בפסח מצרים ובפסחי הארץ כמו שנאמר למעלה (פסוק כה), והיה כי תבאו אל הארץ וגו', אבל פסח מדבר מצוה שנצטוו בה באותו הפרק:

כל בן נכר. שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים, ואחד גוי ואחד ישראל במשמע. לשון רש"י ממכילתא (כאן). והכתוב לא הוצרך אלא לישראל. וכן תרגם אונקלוס **כל בן נכר** כל בר ישראל דאשתמד, שהתנכר לאחיו ולאביו שבשמים במעשיו הרעים, והוא משומד שהזכירו חכמים בכל מקום, ופירושו מנוכר, ושיעורו משומדע, מלשון ואשתמודע יוסף לאחיה ואינון לא אשתמודעוהי (בראשית מב ח), וחסרו העי"ן, כמו שהבליעוה במלות רבות, ואמרו מדם במקום מדעם (עי' ערוך ערך מדעם). דור קטי (כתובות י:), דור קטיע. בקי, בקיע (סנהדרין ה:): (הרמב"ן)

אור החיים ויאמר ה' וגו' זאת חקת הפסח. קשה למה לא אמר דבר אל בני ישראל כסדר האמור בכל מצוה ומצוה. ולפי מה שכתבנו (לעיל פסוק ג) כי פרשה זו נאמרה בי"ד בניסן לא הוצרך לומר דבר כי היא סמוכה עם דברו אל כל עדת ישראל שאמר שם. ויש לתת טעם למה לא נכתבה במקומה. כי לצד שמצוה זו בשלימות ישנה בפסח דורות נאמרה אחר יציאת מצרים לומר כי כל זה בשלימות מעכב לדורות:

וראיתי מדרש רבותינו (שמות רבה פי"ט) שהוציא ה' רוח' מגן עדן ובשם פסחו של משה ונתקבצו כל ישראל ואמרו לו משה רבינו בבקשה האכילנו מפסח שלך אמר להם אם אין אתם נימולים אין אתם אוכלים דכתיב זאת חקת הפסח וגו' מיד נתנו עצמן ומלו וכו' עד כאן. הנה לפי מדרש זה לא קשה למה לא אמר דבר וגו' או לאמר כי פרשה זו למשה ולאהרן נאמרה וצוה אותם כל בן נכר וגו' ואחר שבאו ישראל לצד אכילת פסחו של משה המבושם מלו עצמם:

וקשה לדברי המדרש איך יכול ליתן להם מפסחו והלא אין הפסח נאכל אלא למנוייו. ואולי שאמר להם כן כדי שימולו וכשימולו יהיה כמו כן פסחיהם כפסחו של משה מבושם. וראיתי ראייה לדברי המדרש שלא רצו למול ממה שאמר ביחזקאל (כ"ו) וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי וגו' ואומר לשפוך חמתי עליהם בתוך ארץ מצרים, הרי שלא קבלו עשות מצותיו יתברך: (אור החיים)

ספורנו זאת חקת הפסח. לדורות בענין האוכלים והמקום, כי אמנם המצות האמורות למעלה חוץ משתי אלה לא נהגו לדורות, כאמרם ז"ל אין פסח דורות טעון הזאה על המשקוף ועל שתי המזוזות ואינו נאכל בחפזון: (ספורנו)

[מד] וְכָל-עֶבֶד אִישׁ מִקְּנַת-כֶּסֶף וּמִלְתָּה אֹתוֹ אֶזְ, יֹאכַל בָּו:

אונקלוס וְכָל עֶבֶד גֵּבֶר זְבִינֵי כֶסֶף וְתַגְזָר יְתֵה בְּכֵן יִכּוֹל בֵּה: (אונקלוס)

יונתן וְכָל גּוֹבְרָאֵי דְאִזְדְּבוּ לְעֶבֶד לְגִבְרָא בְּרִי יִשְׂרָאֵל זְבִין כֶּסֶף וְתַגְזָר יְתֵה וְתִטְבְּלִינְהָ בְּכֵן יִיכּוֹל בֵּיה: (תרגום יונתן)

רש"י ומלתה אותו אז יאכל בו. רבו, מגיד שמילת עצדיו מעכבתו מלאכול בפסח (יבמות ע:), דברי רבי יהושע. רבי אליעזר אומר, אין מילת עצדיו מעכבתו מלאכול בפסח, א"כ מה תלמוד לומר אז יאכל בו, העבד: (רש"י)

אבן עזרא וכל. ומלתה אותו. לרצונו. שישוב לדת ישראל אם הוא בן מצוה. ומשפט מקנת כסף או יליד בית שוה. רק דבר הכתוב בהוה יותר: (אבן עזרא)

[מה] תושב ושכיר לא-יאכל-ב: (אונקלוס)

אונקלוס תותבא ואגירא לא יכול ביה: (אונקלוס)

יונתן דילור תותב ואגירא נוכרא לא ייכול ביה: (תרגום יונתן)

רש"י תושב. זה גר תושב: ושכיר. זה הנכרי, ומה תלמוד לומר, והלא ערלים הם ונאמר וכל ערל לא יאכל בו, אלא כגון ערבי מהול וגבעוני מהול (ה) והוא תושב או שכיר: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) הלא"ם האריך בשני הדבורים להקשות מסוגיא דגמרא ולישבה ע"פ באריכות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא תושב. מישראל או שכיר. לא יאכל הפסח אם לא יכוס על השה כמשפט כל העדה: (אבן עזרא)

הרמב"ן תושב זה גר תושב. שכיר, זה הגוי. ומה תלמוד לומר והלא ערלים הם, אלא כגון ערבי מהול וגבעוני מהול. לשון רש"י. ולא ידעתי למה יכתוב הרב הדברים הנדחים בגמרא, שהרי הקשו על זה (יבמות עא.) והני מולין נינהו והתן (נדרים ג יא) הנודר מן הערלים מותר בערלי ישראל ואסור במולי אומות העולם, שנאמר (ירמיה ט כה) כי כל הגוים ערלים וכל בית ישראל ערלי לב, והעמידו הכתוב בגר שמל ולא טבל: (הרמב"ן)

[מו] בבית אחד יאכל לא-תוציא מן-הבית מן-הבשר חוצה ועצם לא תשפרו-ב: (אונקלוס)

אונקלוס בתבירא חדא יתאכל לא תפיק מן ביתא מן בסרא לברא וגרמא לא תתפרון ביה: (אונקלוס)

יונתן בתבירא חדא יתאכל לא תפקון מן ביתא מן בשרא בר מתבירתא ולא למשדרא דורוניו גבר לחבריה וגרמא לא תתפרין ביה בדיל למיכול מה דבגויה: (תרגום יונתן)

רש"י צבית אחד יאכל. בחבורה אחת, שלא יעשו הגמנין עליו שתי חבורות ויחלקוהו, אתה אומר בחבורה אחת או אינו אלא צבית אחד כמשמעו, וללמד שאם התחילו והיו אוכלים בחצר וירדו גשמים שלא יכנסו לצבית, תלמוד לומר על הצתים אשר יאכלו אותו זהם, מכאן שהאוכל, אוכל (א) בשני מקומות (מכילתא פט"ו): לא תוליא מן הצבית. מן החבורה: ועלם לא תשצרו בו. הראוי לאכילה, כגון שיש עליו כזית בשר יש בו מקום שבירת עלם, (ב) אין עליו כזית בשר או מוח, אין בו מקום שבירת עלם: (רש"י)

שפתי חכמים (א) וא"ת מנ"ל לרש"י דלמא איפוך אנא צבית אחד יאכל כמשמעו כדפירש"י לעיל וקרא דעל הצתים אשר יאכלו אותו זהם מלמד שיעשו הגמנין עליו לשתי חבורות ויחלקוהו ויאכלו אותו בשני צתים. ותירץ הרא"ם כיון דקרינן יאכל בציר"י משמע דקאי על הפסח אבל אי קאי על הצבית ה"ל לנקוד יאכל בחולם ופת"ח דהגמנין עליו יאכלו צבית אחד: (ב) פי' דיאכל דרישא דקרא קאי נמי לעלם לא תשצרו בו וכאלו כתיב ועלם הנאכל לא תשצרו בו (הרא"ם): (שפתי חכמים)

אבן עזרא בבית אחד יאכל. כפסח מצרים. והעד לא תוציא מן הבשר חוצה. וחכמינו ז"ל אמרו בחבורה אחת והוא הנכון: (אבן עזרא)

בעל הטורים חוצה. ג'. מן הבשר חוצה. הן אראלים צעקו חוצה. כי מגרעות נתן לבית סביב חוצה. פי' חוץ לבתיהם היה הקב"ה מגרעם והורג בכוריהם על כן צעקו חוצה אבל בבית לא נתן המשחית לבא על כן לא תוציא מן הבשר חוצה שלא לצאת בחוץ: (בעל הטורים)

[מז] פל-עדת ישראל יעשו אתו:

אונקלוס פל פנשתא דישראל יעבדון יתה: (אונקלוס)

יונתן פל פנשתא דישראל מתערבין דין גניסא עם דין גניסתא אוחרין למעבד יתיה: (תרגום יונתן)

רש"י כל עדה ישראל יעשו אותו. למה נאמר, לפי שהוא אומר בפסח מצרים שה לצבית אבות, שנמנו עליו למשפחות, יכול אף פסח דורות כן, תלמוד לומר כל עדה ישראל יעשו אותו: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) פי' אפי' אינן ממשפחה אחת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא כל עדת ישראל. כל בני מצוה חייבים לעשות הפסח. וכאשר חפשתי בתורה מצאתי שלשה ועשרים כריתות האמורים בתורה כולם הם במצות לא

תעשה. אבל במצות עשה לא מצאתי רק הפסח לבדו והמילה. אולי היה כן בעבור כי יציאת מצרים להזכירה חיוב. ואין נזכרה יותר מאכילת הפסח בזמנו. ובהתחלת עשרת הדברים אמר אשר אולי זה על הפסח שעשו במדבר סיני שמלו הגרים. ואל הוצאתיך מארץ מצרים: תתמה בעבור שהוא כתוב במקום הזה. כי בפרשת רדת המן (מח) וכי יגור אתך. טעם אתך בארץ מצרים: וטעם ועשה כתיב שיקח צנצנת ויתן שם מן ויניחהו לפני העדות. ועוד פסח. והוא רוצה לעשות הפסח ימול בתחלה. וטעם וכל לא צוה השם לעשות ארון העדות. וכמוהו הוצאתי את ערל לא יאכל בו. על ישראל שלא ימולו. כמו הילודים צבאותיכם: (עזרא אבן)

[מת] וְכִי-יגֹור אֶתְךָ גֵר וְעָשָׂה פֶסֶחַ לַיהוָה הַמִּזֶּל לְךָ-זָכָר וְאַל יִקְרַב לַעֲשׂוֹתוֹ וְהָיָה כַּאֲזַרְחֵי הָאָרֶץ וְכָל-עַרְלֵי לֹא-יֹאכְלוּ בּוֹ:

אונקלוס וְאֶרֶי יִתְגַיֵּיר עִמָּךְ גֵּיזָרָא וְיַעֲבֹד פְּסַחָא קָדָם יְיָ מְגִזֵּר לֵיהּ כָּל דְּכוּרָא וּבְכֹן יִקְרַב לְמַעֲבַדְהָ וְיִהְיִי פְּיִצִּיבָא דְאַרְעָא וְכָל עַרְלָא לֹא יִכּוּל בֵּיהּ: (אונקלוס)

יונתן וְאֶרֶים יִתְגַיֵּיר עִמְכוֹן גֵּיזָרָא וְיַעֲבֹד פְּסַחָא קָדָם יְיָ וְיִגְזֹר לֵיהּ כָּל דְּכוּרָא וּבְכֹן יִהְיִי פֶשֶׁר לְמַעֲבַדְיָה וְיִהְיִי פְּיִצִּיבָא דְאַרְעָא וְכָל עַרְלָאֵי בְּרִי יִשְׂרָאֵל לֹא יִכּוּל בֵּיהּ: (תרגום יונתן)

רש"י ועשה פסח. יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד, תלמוד לומר והיה כאזרח הארץ, מה אזרח בארבעה עשר אף גר בארבעה עשר: וכל ערל לא יאכל בו. להביא את שמתו אחיו מחמת מילה, שאינו מומר לערלות ואינו נלמד מבן נכר לא יאכל (רש"י) יאכל בו:

בעל הטורים ואז. ד' במס' ואז יקרב לעשותו. ואז תשכיל. ואז ירצו את עונם. ואז חיל מלך בבל צרים על ירושלים. כלו' ואז כשיקרב להקריב קרבן אז יצליח וישכיל וכן אז כשחיל מלך בבל צרים על ירושלים ואז ירצו את עונם: וכל. ער. ל לא יאכל. בו. וסמך ליה תורה אחת רמז לק"ו שנשא משה במעשה העגל ומה פסח שהוא מצוה אחת אמרה תורה וכל ערל לא יאכל בו וגו': (בעל הטורים)

אור החיים וכי יגור אתך גר. כאן הסכים על קבלת גרים מהערב רב כדעת משה. והוא אומרו אתך. עוד רמז דעת עליון כי לא הסכימה על הדבר אלא לרצון משה ה' חפץ כאומרים ז"ל (שמות רבה פמ"ב). והוא אומרו אתך גר פירוש עמך הוא גר שאין אתה בקי בנסתרות ולא מחשבותי מחשבותיכם, וצא ולמד מה עלתה בידם מהם:

המול לו כל זכר. פירוש כשם שמילת עבד מעכבת בישראל שלא יאכל גם הגר מילת עבדיו וגו' מעכבת אותו עד שימול לו כל זכר. ואומרו ואז יקרב וגו'. פירוש לא יצטרך שישחטו אחרים עליו אלא הוא בעצמו יקרב לעשותו והיה כאזרח וגו': (אור החיים)

[מט] תֹּרָה אֲחֵת לְאֲזַרְחֵי וְלָגֵר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם:

אונקלוס אורייתא חדא יהא ליציבא ולגיורא דיתגירוון ביניכוון: (אונקלוס)

יונתן אורייתא חדא תהא לקל מצוותא ליציבא ולגיורא די מתגיייר ביניכוון: (תרגום יונתן)

רש"י תורה אחת וגו'. להשוות גר (ד) לאזרח אף לשאר מלות שבתורה (מכילתא דסו): (רש"י)

שפתי חכמים (ד) וא"ת מהיכא תיתי לחלק והא גר ישראל גמור הוא בשלמא לעיל דכתיב כאזרח הארץ להשוות את הגר לאזרח הארץ בהקרבת פסח בי"ד דה"א מיד שנתגיייר יהיה חייב בקרבן פסח מ"ה כ' כאזרח הארץ כדפירש"י לעיל אזל שאר מלות שבתורה מנ"ל לחלק. [רש"י] וי"ל מדאלטרין קרא להשוות הגר לישראל לענין הקרבת פסח בי"ד ה"א שאין הגר שוה לישראל בשאר מלות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא תורה. זה הגר הוא גר צדק. לא גר שער: הבא אחריו שדבר השם למשה לקדש הבכורים. ובחצי (נ) טעם ויעשו כל בני ישראל. ל. וכבוד הזכיר זה למעלה. הלילה היתה מכת בכורים. ובצאת ישראל ביום צוה השם מיד לקדש בכורי ישראל ובכורי בהמתם: (אבן עזרא)

[נ] ויעשו כל בני ישראל כאשר צוה יהוה את-משה ואת-אהרן בן עשו: (ס)

אונקלוס ועבדו כל בני ישראל כמא די פקיד יי ית משה וית אהרן בן עבדו: (אונקלוס)

יונתן ועבדו כל בני ישראל היכמא דפקיד יי ית משה וית אהרן היכדין עבדו: (תרגום יונתן)

[נא] ויהי בעצם היום הזה הוציא יהוה את-בני ישראל מארץ מצרים על-צבאתם: (פ)

אונקלוס והנה בכרו יומא הדין אפיק יי ית בני ישראל מארעא דמצרים על חיליהון: (אונקלוס) [פ]

יונתן והנה בכרו יומא הדין אפיק יי ית בני ישראל מארעא דמצרים על חיליהון: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויהי בעצם. לפי דעתי זה הפסוק דבק עם הפסוק במדבר בדרך: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויהי בעצם היום הזה הוציא ה'. מפני שאמר למעלה (פסוק מב) ליל שמורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים, חזר ופירש כי לא יצאו בלילה כלם

מן הארץ, אלא שנתן להם רשות לצאת והיו בני חורין, אבל בעצם היום ההוא יצאו מכל גבול מצרים עם כל צבאותם צבא הנשים וערב רב הנלוים עליהם. ור"א פירש כי ויהי בעצם היום הזה שהוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים דבר השם אל משה קדש לי: (הרמב"ן)

אור החיים ויהי בעצם וגו'. הודיע הדבר בסמוך לעשית פסח. לומר כי זה גורם גמר היציאה, כי זולת זה לא היה בידם מצוות לצאת כאומרם ז"ל (שם פי"ז) בפי' ואעבור עליך וגו': (אור החיים)

כלי יקר ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' וגו'. כבר נאמר פסוק זה למעלה (פסוק מא.). ויש כמה שינויים בין שני פסוקים אלו, כי למעלה אמר יצאו כל צבאות ה' משמע כאילו יצאו מעצמם, וכאן נאמר הוציא ה', למעלה אמר שיצאו כל צבאות ה' ולא הזכיר בני ישראל, וכאן אמר הוציא ה' את בני ישראל, ועוד שאמר על צבאותם משמע שצבאות לאו היינו בני ישראל.

הקרוב אלי לומר בזה, שהערב רב שנתגיירו ויצאו מעצמם ממצרים קרא הכתוב צבאות ה' כי חביבים הגרים לפני הקב"ה אע"פ שאינן בכלל בני ישראל מ"מ צבאות ה' הם ג"כ, כמו ישראל, לכך נאמר בפסוק ראשון יצאו כל צבאות ה' על הגרים שיצאו מעצמם ולא הוציאם ה', אבל בפסוק שני אמר על בני ישראל ממש שהוציאם ה' על צבאותם נוסף על אותן הצבאות שיצאו כבר מעצמם, ולכך נאמר בפר' וארא (ד.י) והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל, כדי שלא תבין לומר שעל קהל גרים אמר והוצאתי את צבאותי ע"כ הוצרך לפרש את עמי, כי בלי ספק שגם ישראל נקראו צבאות ואמרו רז"ל שהוא מלה מורכבת צבא אות ר"ל צבא שיש לי בהם אות, ואמרו זה על אות שבת מילה ותפילין כי שלשתן נקראו אות וטעמו ידוע, ואמר בשניהם ויהי בעצם היום הזה כי בערב רב הוצרך לומר כן שיצאו לעין כל ולא יראו מן פרעה מלכם, ובישראל הוצרך לומר כן להורות שיציאת מצרים היתה ביום ממש כמ"ש (במדבר לג.) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל. ואע"פ שנאמר (דברים טו.) הוציאך ה' ממצרים לילה, פירש"י והרמב"ן שבלילה נתן להם רשות לצאת, ומהר"א פי' שמלת לילה מוסב על ועשית פסח. (כלי יקר)

שמות פרק-יג

א	שביעי	ידבר	ה	אל-משה	לאמר:
אונקלוס	ומליל	עם	משה	למִיָּר:	(אונקלוס)
יונתן	ומליל	עם	משה	למִיָּר:	(תרגום יונתן)

אבן עזרא וידבר. אחז דרך קצרה כי משה כנגד כל ישראל. ויפת אמר כי המצוה על משה לקדשה בפה. הפך וטמאו הכהן. כי הכהן קדוש הוא ולא יטמאנו רק

בדבור. שיאמר בפה שהוא טמא: (אבן עזרא)

[ב] קִדְּשׁ-לִי כָל-בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל-רְחֹם בְּבִנִי יִשְׂרָאֵל בְּאֲדָם וּבְבַהֲמָה לִי הוּא:

אונקלוס אַקְדִּישׁ קְדָמִי כָּל בּוֹכְרָא פִּתַח כָּל וּלְדָא בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֲנָשָׁא וּבְבַעֲרָא דִילִי הוּא: (אונקלוס)

יונתן אַקְדִּישׁ קְדָמִי כָּל בּוֹכְרָא דְכוּרָא פִּתַח כָּל וּלְדָא בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֲנָשָׁא וּבְבַעֲרָא דִילִי הוּא: (תרגום יונתן)

רש"י פֶּטֶר כָּל רַחֵם. שֶׁפֶתַח אֶת הַרְחֵם (ה) תַּחֲלָה, כְּמוֹ פֶּטֶר מֵיַם רֵאשִׁית מִדּוֹן (מַשְׁלֵי יוֹ, יד.). וְכֵן יִפְטִירוּ בְּשֵׁפָה (תְּהִלִּים כֵּב, תו.), יִפְתַּחוּ שִׁפְתֵי: לִי הוּא. לְעַלְמֵי קִנְיָתִים, (ו) ע"י שֶׁהִכִּיתִי בְּכוֹרֵי מַלְאָכָי: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל הא כל עובר פתח את הרחם לכ"פ תחלה: (ו) דק"ל הא כל דבר שצבולס שלו הוא ועז"פ לעלמי קניתים כלו' אף אם לא תקדיש אותו הוא קדוש אך הקדש לי כל בכור כדי שתקבל שכר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא פֶּטֶר. פְּתִיחַת כְּמוֹ וּפְטוּרֵי צִיצִים. וְהִטְעַם הֵבֵן שֶׁפֶתַח תַּחֲלָה הַרְחֵם וּמִלַּת רַחֵם זָרָה כִּי מִשְׁפַּט לְשׁוֹן הַקּוֹדֵשׁ שִׁיפְתַח הָאוֹת שֶׁהוּא לִפְנֵי אוֹת הַגְּרוּן: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְטַעַם קִדְּשׁ לִי. שִׁיקְדַשׁ אוֹתָם מִיַּד, שֶׁתְּהִיָּה הַמְצוּה נּוֹהַגַת בַּמִּדְבָּר. וְהוֹסִיפָה הַפְרָשָׁה מִצּוֹת רַבּוֹת שִׁיזְכְּרוּ הַיּוֹם וְהַחֲדָשׁ שֶׁהִיָּה אַבִּיב, וַיִּשְׁמְרוּ אֶת הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֵדָה, וְזֶה רִמּוֹ לְעַבּוֹר הַשָּׁנָה כִּי לֹא נַעֲשֶׂה פֶסַח רַק בַּחֲדָשׁ הָאֲבִיב, וְהוֹסִיפָה בַּחֲמִץ לֹא יִרְאֶה לְךָ שְׂאוֹר בְּכֹל גְּבוּלְךָ, וּמִצּוֹת הַטּוֹטְפוֹת: (הרמב"ן)

ספורנו קִדְּשׁ לִי כָּל בְּכוֹר. שִׁיתַּחֲיִיבוּ כֹלם בַּפְדְּיוֹן כְּשֶׂאֵר כֹּל הַקִּדְּשׁ, לְמַעַן יִהְיוּ מוֹתָרִים בְּעַבּוֹדַת חוֹל, שְׁלוּלֵי הַפְדְּיוֹן הֵיוּ אֲסוּרִים לַעֲשׂוֹת כֹּל מִלְּאֲכַת חוֹל, כַּעֲנִין לֹא תַעֲבֹד בְּבִכּוֹר שׁוֹרֵךְ וּפְדְיוֹן נַפְשָׁם הוּא הָעֶרֶךְ הַמְפּוֹרֵשׁ לְבֵן חֲדָשׁ בַּפְרָשֶׁת עֶרְכִּין, בַּהֲיֹת אִזּוֹ זְמַן פְּדְיוֹנוֹ, כְּאִמְרוּ וּפְדְיוֹ מִבֶּן חֲדָשׁ תִּפְדֶּה: (ספורנו)

[ג] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם זְכוֹר אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יִצְאֲתֶם מִמִּצְרָיִם מִבַּיִת עַבְדִּים כִּי בְּחֻזְקַי יָד הוֹצִיא יְהוָה אֶתְכֶם מִצֵּה וְלֹא יִתְאַכַּל חֲמִץ:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לְעַמָּא הוּוּ דְכִירִין יְת יוֹמָא הַדִּין דִּי נִפְקִיתוּן מִמִּצְרַיִם מִבַּיִת עַבְדוּתָא אַרִי בְּחֻזְקוֹף יָדָא אַפִּיק יְיָ יְתִכּוֹן מִכָּא וְלֹא יִתְאַכַּל חֲמִיעַ: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לְעַמָּא הוּוֹן דְכִירִין יְת יוֹמָא הַדִּין דִּי נִפְקִיתוּן פְּרִיקִין מִמִּצְרַיִם מִבַּיִת שְׁעַבּוּד עַבְדֵיִיא אַרִים בְּחֻזְקוֹף גְּבוּרַת יָדָא אַפִּיק יְיָ יְתִכּוֹן מִכָּא וְלֹא יִתְאַכַּל חֲמִיעַ: (תרגום יונתן)

רש"י זכור את היום הזה. למד, שמזכירין יציאת מצרים (ז) בכל יום: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) מדכתיב זכור בקמ"ץ משמע זכור תמיד כמו שפירש"י בפ' יתרו על פסוק זכור את יום השבת. נח"י האריך שם לסתור דברי הר"א"ס וסוף דבריו ונ"ל דממלת הזה יליף להל"ל זכור את היום אשר יצאתם ממצרים כמו למען תזכור את יום לאתך וגו' אל"ל הזה משמע בכל יום יהיה בעיניך כאלו היום יצאתם וכמו היום הזה נהייתה לעם פירש"י בכל יום יהיה בעיניך כאלו באת היום בצרית כו' והשתא א"ש אין לי אל"ל ביום מאחר דיליף ממלת היום הזה ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר משה. ביום ט"ו יום אמר זכור. כמו והיה היום הזה לכם לזכרון: וטעם מבית עבדים. שהיו מעבידים אותם כאלו היו עבדיהם ובמקום אחר אמר מכור הברזל. כי המצרים חזקו עליהם והשם הוציאם בחוזק יד מהחזקים: (אבן עזרא)

[ד] הַיּוֹם אַתֶּם יֹצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב:

אונקלוס יומא דין אתון נפקון פריקין בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב: (אונקלוס)

יונתן יומא דין אתון נפקון פריקין בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב: (תרגום יונתן)

רש"י בחדש האביב. וכי לא היינו יודעין באיזה חדש יצאו, אל"ל כד אמר להם, ראו חסד שגמלכם, שהוציא אתכם בחדש שהוא כשר לצאת, לא חמה, ולא אנה, ולא גשמים, וכן הוא אומר מוציא אסירים בכושרות (תהלים סח, ז), חדש שהוא כשר לצאת: (רש"י)

אבן עזרא היום. הזכיר בתחלה ולא יאכל חמץ וככה תעשו לדורות כמו שעשיתם ביום שיצאתם. וכאשר היה זה בזמן שהאביב נמצא. ככה תעשו בכל שנה בעת המצא האביב בארץ ישראל. וזהו האביב שעורה. ופ"י אביב כמו בכור. כי הוא מגורת אב שהוא כמו ראשון לאשר הוליד. או חכם לתלמיד שלמד. וכתוב כי השעורה אביב. והעד שאמר בחג שבועות בכורי קציר חטים: (אבן עזרא)

ספורנו היום אתם יוצאים בחדש האביב. בזאת השנה קרה שיהיה חדש הלבנה ביציאתכם בחדש האביב, לפיכך שמור את היום הזה ועשו עבורי השנה באופן שיהיה לעולם זה החדש באביב שבו תעשו זה החג: (ספורנו)

[ה] וְהָיָה כִּי-יָבִיֵאֵל יְהוָה אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִיטִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ וְעַבְדְּתָהּ אֶת-הָעִבְרָה הַזֹּאת בְּחֹדֶשׁ:

אונקלוס ויהי אָרִי יַעֲלֶנְדָּהּ יִי לְאַרְעָא דְכְנַעְנָי וְחִתָּאִי וְאַמּוֹרָאִי וְחוּנָאִי וְיְבוּסָאִי דִּי קַיִים לְאַבְהֶתֶדָּהּ לְמִיתוּן לָךְ אַרְעָא עֲבָדָא חֶלֶב וְדָבֶשׁ וְתַפְלַח יַת פְּלִחְנָא הָדָא בְּיַרְחָא הָדִין : (אונקלוס)

יונתן ויהי אָרוֹם יַעֲלִינְדָּהּ יִי אֶלְהָדָּהּ לְאַרְעָא כְנַעְנָי חִתָּאִי וְאַיִמוֹרָאִי וְחוּנָאִי וְיְבוּסָאִי דְקַיִים בְּמִימְרִיהָ וְלְאַבְהֶתֶדָּהּ לְמִיתוּן לָךְ אַרְעָא עֲבָדָא חֶלֶב וְדָבֶשׁ וְתַפְלַח יַת פּוּלְחָנָא הָדָא בְּיַרְחָא הָדִין : (תרגום יונתן)

רש"י אל ארץ הכנעני וגו'. אע"פ שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שבעה גוים במשמע (תנחומא בא יב.), שכולן בכלל כנעני הם, ואחת ממשפחת כנען היתה שלא נקרא לה שם, (ח) אלא כנעני: נשבע לאצתיך וגו'. באברהם הוא אומר, ביום ההוא כרת ה' את אברם וגו' (בראשית טו, יח.), וביצחק הוא אומר גור בארץ הזאת וגו' (שם כו, ג.), וביעקב הוא אומר הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' (שם כח, יג.): זאת חלב ודבש. חלב זה מן העזים, והדבש זה מן התמרים ומן התאנים (רש"י מגילה ו.ו.): את העבודה הזאת. של פסח (פסחים לו.), והלא כבר נאמר למעלה והיה כי תבאו אל הארץ וגו', ולמה חזר ושנאה, בשביל דבר שנתחדש זה, בפרשה ראשונה נאמר והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם (שמות יב, כו.), צדן רשע הכתוב מדבר שהוליא את עצמו מן הכלל, וכאן והגדת לצדן שחינו יודע לשאול, והכתוב מלמדך שתפתח לו אתה בדברי אגדה המושכין את הלב: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) ולא שהוא שם כולל כל הנשאים דבשאר מקומות מנה כולן וחשיב כנעני בהדיהו והתם אין לורד לכלול בו משפחות רבות ל"פ ואחת וכו' (ר"א ט) א"נ דק"ל כיון דכולם בכלל כנענים לל"ל החתי והאמורי וגו' לא הל"ל רק כנעני ומתרג' ואחת ממשפחות כנען וכו' ואי לא כתיב אלא כנעני ה"א שלא מרבה כלום לכך כתיב הכנעני ואח"כ החתי וגו' כדי שיקשה לך למה לא מנה אלא ה' ומוכרח אתה לו' שכולם בכלל כנעני הם: (ט) וא"ת והלא צ"פ וארץ פירש"י לא נודעתי להם אלא באל שדי וי"ל שזה לא הי' אלא בשורה בעלמא וא"ת א"כ היכא נשבע וי"ל שכלל דבריו וזו היא שבעה כדכתיב אשר נשבעתי מעבור מי נח ופירש"י לא מלינו בו שבעה אלא שכלל בו דבריו וזו היא שאמר לא אוסיף ולא אוסיף צ"פ בפסוק א' צ"פ' ואלה תולדות נח: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה וגו'. לא הזכיר כ. ל השבעה כי כבר הזכיר זה במקום אחר : (אבן עזרא)

הרמב"ן והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני. אע"פ שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שבעה עמים במשמע שכלם בכלל הכנעני הם, ואחת מן המשפחות היתה שלא נקרא לה אלא כנעני. לשון רש"י. ובאמת שהם בכלל כנעני שהם בניו כלם (בראשית י טו טז), ולכך כשאמר (פסוק יא) והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני, יכולול בו את כלם, וכן אמר הכתוב בכל מקום "ארץ כנען", אבל בכאן אין טעם

שיזכיר רובם ויניח קצתם בכלל כנעני:

ודעת רבותינו (ספרי דברים כו ט) שהיתה ארץ ה' עממים הללו זבת חלב ודבש, ולא היתה כן ארץ השנים הנשארים, ולכך יבשר אותם בארץ הזאת. כך שנינו בספרי לענין הבכורים ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש, מה ארץ זבת חלב ודבש האמור להלן ארץ חמשה עממים אף ארץ זבת חלב ודבש האמורה כאן ארץ ה' עממים. רבי יוסי אומר אין מביאים בכורים מעבר לירדן שאינה זבת חלב ודבש. הרי מעטו ארץ שני העממים מן הבכורים לפי שאינה זבת חלב ודבש, ור' יוסי מיעט אף עבר הירדן שהיתה של אמורי לפי שגם היא אינה זבת חלב ודבש, והאמורי המוזכר כאן הוא אותו שבא"י עצמה. וכענין הזה שנוי במכילתא בפרשה הזאת:

ועוד שנוי בספרי (דברים יח ב) ונחלה לא יהיה לו, זו נחלת חמשה עממין. בקרב אחיו, זו נחלת שני עממים. הפרישו בפני עצמן ה' עממין הללו, לפי שהם עקר הארץ שבה הבטיחם שהיא זבת חלב ודבש. ורש"י בפרשת שופטים ושופטים (שם) נתקשה בזו הברייתא. **ועל** הדעת הזו הכתוב למעלה (ג ח) אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש, לא בעבור זבת חלב ודבש הוסיף שם את הפריזי, אלא בעבור ארץ טובה ורחבה, והם הששה גוים הנזכרים בכל מקום, כי הגרגשי פנה ולא נזכר בתורה רק בפסוק ונשל גוים רבים מפניך וגו' (דברים ז א), ולכן אמר רבים, וכן כתוב (שם כ יז) כי החרם תחרימם החתי והאמורי הכנעני והפריזי החוי והיבوسی, ולא הזכיר הגרגשי, ירמוז כי לא יבא עמהם במלחמה ויפנה מפניהם: (הרמב"ן)

אור החיים והיה כי יביאך וגו'. טעם שתלה מצוה זו בביאת הארץ, לטעם עצמו שכתבנו בפסוק (לעיל י"ב כ"ה) והיה כי תבואו אל הארץ, או כדי שלא ישכח באורך הימים שם כשירבו ימיהם על האדמה: (אור החיים)

ו שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצֶּת וּבִיזֹם הַשְּׁבִיעִי חָג לִיהוָה:

אונקלוס שְׁבַעַת יוֹמִין תִּיכּוּל פְּטִירָא וּבִיזֹמָא שְׁבִיעָאָה חָגָא קָדָם יְיָ: (אונקלוס)

יונתן שׁוֹבְעָא יוֹמִין תִּיכּוּל פְּטִירָא וּבִיזֹמָא שְׁבִיעָאָה חָגָא קָדָם יְיָ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא שבעת. זאת היא העבודה: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם **וביום השביעי חג לה'**. שיביאו חגיהם ביום השביעי, ולא יאחרו עוד, שאין לו תשלומין אחר כך. אבל הראשון יש לו תשלומין כל שבעה לענין החג (חגיגה ט). ושניהם שוים לענין מקרא קדש, כמו שאמרו למעלה (יב טז) וביום הראשון מקרא קדש וגו' וביום השביעי מקרא קדש וגו': (הרמב"ן)

ו מִצוֹת יֹאכְלֵ אֶת שְׁבַעַת הַיָּמִים וְלֹא-יִרְאֶה לָּךְ סִמְץ וְלֹא-יִרְאֶה לָּךְ שְׂאֵר בְּכָל-גְּבֻלְךָ:

אונקלוס פְּטִיר יתְאַכַּל ית שְׁבַעַת יוֹמִין וְלֹא יתְחַזִּי לָךְ חִמִּיעַ וְלֹא יתְחַזִּי לָךְ חִמִּיר

יונתן פְּטִירֵי יִתְאַכִּיל יַת שׁוֹבְעָא יוֹמִין וְלֹא יִתְחַמֵּי לָךְ חֲמִיעַ וְלֹא יִתְחַמֵּי לָךְ חֲמִיר
בְּכַל תְּחִוּמָּךְ : (תרגום יונתן)

אבן עזרא מצות. הנה השבת הזהיר על גר אשר בשעריך. כי על זה התנאי יגור בשעריך שלא יעשה מלאכה לפניך בשבת. וככה ביום הכפורים כי כן כתוב. וככה בפסח שלא יאכל חמץ במקום שהוא רשותו וזהו טעם בכל גבולך : (אבן עזרא)

[ח] וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם:

אונקלוס יִתְחַוֵּי לְבִנְךָ בַּיּוֹמָא הַהוּא לְמִימְרָךְ בְּדִיל דִּין עֲבַד יְיָ לִי בְּמִפְקֵי מִמִּצְרָיִם :
 (אונקלוס)

יונתן וְתִתְּנֵי לְבָרְךָ בַּיּוֹמָא הַהוּא לְמִימְרָךְ מִן בְּגִלְלַת מִצְוֹתָא דָּא עֲבַד מִימְרָא דִּינִי לִי
ניסין וּפְרִישִׁין בְּמִפְקֵי מִמִּצְרָיִם : (תרגום יונתן)

רש"י בעבור זה. בעבור שאקיים מצותי, כגון (י) פסח מלה ומרור הללו: עשה ה' לי. רמז תשובה לבן רשע לומר, עשה ה' לי ולא לך, שאלו היית שם (פ) לא היית כדאי ליגאל כדאי (מכילתא פי"ז): (רש"י)

שפתי חכמים (י) מדכתיב זה משמע שמרמז לו מידי: (פ) וא"ת למה רמז לו לרשע תשובה כאן בתשובת בן שאינו יודע לשאול וי"ל דגם היא תשובה לו דהקב"ה לא עשה נסים אלא בשביל לדיקים שיודעים את התורה אבל בשביל עמי הארץ לא זכו לעשות להם את הנסים ולא היו כדאי ליגאל בשביל עצמם אלא בשביל זכות הדיקים. וא"ת ודלמא הכל להכי הוא דלתי ומנ"ל רמז לתשובת הרשע וי"ל מדכתיב לי דמשמע לי ולא לו דמשמע שלא היה נגאל כלל ועל כרחך צדן רשע הכתוב מדבר דאלו בשאינו יודע לשאול קשה למה לא היה נגאל בזכות הדיק אבל הרשע לא היה נגאל כי גם הוא היה מת בשלשת ימי אפילה ודו"ק נ"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא בעבור זה. אמר ר' מרינום פי' בעבור זה. היה ראוי להיותו הפך זה בעבור שעשה ה' לי. והביא רבים כמוהו לדעתו ולפי דעתי אין אחד מהם נכון. כי איך נהפוך דברי אלהים חיים. וטעם הפסוק הפך מחשבתו. כי אין אנו אוכלים מצות בעבור זה רק פי' בעבור זה בעבור זאת העבודה שהוא אכילת המצה ולא יאכל חמץ. שהוא תחלת המצות שצוה לנו השם. עשה לנו השם אותות עד שהוציאנו ממצרים והטעם לא הוציאנו ממצרים רק לעבדו ככתוב בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה וכתוב אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים: (אבן עזרא)

הרמב"ן בעבור זה עשה ה' לי. בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים, וכן

והודעת להם את הדרך ילכו בה (להלן יח כ), ורבים כן. יאמר, כי **בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים** אני עובד את העבודה הזאת, כענין שאמר למטה (בפסוק טו) על כן אני זובח לה' כל פטר רחם. ואמר זה, כלומר תגיד לו זה שאתה רואה בעיניך שעשה ה' לך בצאתך ממצרים. ורבותינו דרשו (במכילתא כאן) כי על מצה ומרור שמונחים לפניו ירמוז. **ויתכן** שיהיה שיעורו. **והגדת לבנך בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים**, כאומר כך וכך עשה ה' לי, כי מלת בעבור תשמש גם "בעצם ענין", כמו בעבור הילד חי צמת ותבך (ש"ב יב כא), אינו בגלל. ורבי אברהם אמר כי **בעבור זה** שאני עושה ועובד לפניו באכילת הפסח והמצה **עשה ה' לי** אותות עד שהוציאני **ממצרים**. ואינו נכון. ועוד אפשר הכתוב (להלן בפסוק טז):

אור החיים **והגדת לבנך וגו'**. צריך לדעת למה לא אמר ואמרת כי תיבת הגדה מצינו לרבותינו ז"ל שאמרו (שבת פ"ז). שיתכוין בה דברים קשים כגידים. עוד קשה אומרו **ביום ההוא** ובסמוך גמר אומר בעבור זה ודרשו רבותינו ז"ל (מכילתא ובהגדה) בשעה שמצה ומרור וגו' והוא בלילה ולא ביום ואם כן לא היה לו לומר אלא ובגדת לבנך לאמר בעבור זה ואני יודע זמן ההגדה שהוא בלילה. עוד צריך לדעת אומרו **לאמר** והוא כבר אמר והגדת:

ונראה כי יכוין על דרך אומרים ז"ל (פסחים קט"ז): מתחיל בגנות ומסיים בשבת, יאמר גנות אבותיהם של האבות כי לא היה דבר משובח, והוא אומרו **והגדת** דברים קשים שלב האדם נעקש מהם, ואחר כך מסיים בשבת, והוא אומרו **לאמר** אמירות משובחות משמחים את הלב ומסעדים אותו, ואמר **ביום ההוא** הודיע במתק לשון צדיק כי הלילה ההוא יום יקרא לא לילה והוא אומרו (תהלים קל"ט) ולילה כיום יאיר, ולא חש שתטעה לומר יום ממש ממה שגמר אומר בעבור זה שהוא בשעת מצה כו' כאומרים ז"ל. ואולי כי סמך ביום ההוא עם והגדת כי גם נס זה בכלל מצות ההגדה:

עוד ירצה באומרו **לאמר** להיות שאמר והגדת לבנך תינח אם יש לו בן אם אין לו בן יהיה פטור תלמוד לומר לאמר שעל כל פנים צריך להגיד אפילו בינו לבין עמו. ואם תאמר כיון שעל כל פנים הוא צריך להגיד אפילו בינו לבין עצמו אם כן למה אמר לבנך. ואולי שבאמצעות היתור אני מבין כן ולא בלא יתור. ואפשר עוד שירמוז באומרו **והגדת לבנך** שאם יגיד הגדה האמורה בנין יזכהו ה' שיגיד לבנו וכדי שלא תטעה לומר דוקא, לזה אמר לאמר:

בעבור זה. אולי שרמז בתיבת זה י"ב מצות הרשומים בחג הפסח, ג' דברים פסח מצה ומרור, והגדה, וז' ימי החג, וקידוש יום א' וב', הרי י"ב כמספר ז"ה, והוא אומרו **בעבור זה עשה וגו'**, והגם שז' ימי החג לענין תרי"ג מצות אינם נמנים לז' מצות: (אור החיים)

ט וְהָיָה לָךְ לְאֹת עַל-יְדֶיךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עַיְנֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְהוָה בְּפִיךָ כִּי בְיָדְךָ תִּזְקֶה הוֹצֵאתָ יְהוָה מִמִּצְרָיִם:

אונקלוס ויהי לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך בדיל תהי אורייתא דיי בפומך ארי בידא תקיפא אפקא יי ממצרים: (אונקלוס)

יונתן ויהי לך ניסא הדין חקיק ומפרש על תפילת ידא בגובהא דשמאלך ולדוכרן חקיק ומפרש על תפילת רישא קביעא פל קביל עינך בגובהא לרישך מן בגלל דתיחוי אורייתא דיין בפומך ארום בחיל ידא תקיפתא הנפקך יי ממצרין: (תרגום יונתן)

רש"י והיה לך לאות. יליחת מלכיה לך לאות: על ידך ולזכרון בין עיניך. הוה לומר, שתכתוב פרשיות הללו ותקשרם בראש ובזרוע: על ידך. יד שמאל, לפיכך ידכה מלא צפרקה שנייה (פסוק טז.), לדרוש זה יד שהיא כהה (מכילתא סם מנחות לז.). (ב) :

שפתי חכמים (ב) פי' ל' חושך שיד ימינו חשוכה יותר משמאלו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה לך. יש חולקין על אבותינו הקדושים שאמר כי לאות ולזכרון. על דרך כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרורותיך. גם וקשרתם לאות על ידיך כמו קשרם על לוח לבך תמיד גם וכתבתם על מזוזות ביתך. כמו כתבם על לוח לבך. ומה שיהיה לאות ולזכרון. שיהיה שגור בפיך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים. ואין זה דרך נכונה כי בתחלת הספר כתוב משלי שלמה. והנה כל מה שהזכיר הוא דרך משל. ואין כתוב בתורה שהוא דרך משל חלילה. רק הוא כמשמעו. על כן לא נוציאנו מידי פשוטו. כי בהיותו כמשמעו איננו מכחיש שקול הדעת. כמו ומלתם את ערלת לבבכם. שנצטרך לתקנו לפי הדעת. וא"ר משה הכהן כי יד ברוב המקרא היד השמאלית. אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. ידה ליתד תשלחנה. ודברי הקבלה חזקים ואין צריכין חזוק: (אבן עזרא)

הרמב"ן והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך. שיעורו והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים למען תהיה תורת ה' בפיך. ופי' שתכתוב על ידך ועל בין עיניך יציאת מצרים ותזכור אותה תמיד, למען שתהיה תורת ה' בפיך לשמור מצותיו ותורותיו כי הוא אדוניך הפודך מבית עבדים: (הרמב"ן)

בעל הטורים והיה לך לאות על ידך. בגימטריא זרוע שמאל (עם התיבות והכולל): תורת ה' בפיך. בגימ' זה הוא קריאת שמע: הוצאך. חסר יו"ד שבמכה עשירית הוציאך: (בעל הטורים)

ספורנו כי ביד חזקה הוציאך. בשנותו את טבע הבלתי נפסדים, כאמרו בענין בקיעת הירדן למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' כי חזקה היא: (ספורנו)

וי ושמרת את-החקה הזאת למועדה מימים ימימה: (פ) **אונקלוס** ותטר ית קימא הךא לזמנה מזמן לזמן: [פ] (אונקלוס)

יונתן ותנטור ית קימא הךא דתפילי לזימנא דחזי לה ביומי עובדא ולא בשבייא ובמועדא ובימא ולא בלילא: (תרגום יונתן)

רש"י מימים ימימה. משנה לשנה (רש"י) : (רש"י)

אבן עזרא מימים ימימה. כמו ימים תהי' גאולתו והטעם משנה לשנה ותחלת השנה ע"פ קריאת ב"ד : (אבן עזרא)

בעל הטורים למועדה. מלא וי"ו לומר לך ששה ימים בשבוע חייב בתפילין ויש ששה ימי מועד שאין בהם תפילין והם פסח עצרת ר"ה ויוה"כ סוכות שמ"ע: פארך חבוש בגי' אלו תפילין: **מימים ימימה.** ה' במס' הכא ואידך מימים ימימה תלכנה וגו' גבי בת יפתח. חג לה' בשילה מימים ימימה. ועלה הא. ש ההוא מעירו מימים ימימה גבי אלקנה. והעלתה לו מימים ימימה גבי שמואל. וזהו שדרשו מימים ולא כל ימים למעוטי שבתות וימים טובים והיינו דכתיב ימימה גבי חג ה' וכן גבי אלקנה ושמואל שהיו עולין לרגל וכן מימים ימימה דכתיב גבי בת יפתח דנשים נמי פטורות מן התפילין: (בעל הטורים)

[יא] והי' כפי' יבאך יהוה אל-ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבתיך ונתנה לך:

אונקלוס ויהי ארי יעלנך יי לארעא דכנענאי כמא די קיים לך ולאבתיך ונתנה לך: (אונקלוס)

יונתן ויהי ארום יעלינך יי לארעא דכנענאי היכמא דקיים לך ולאבתיך ונתנה לך: (תרגום יונתן)

רש"י והיה כי יבאך. יש מרבתינו שלמדו מכאן, שלא קדשו זכורות הנולדים במדבר, והאומר קדשו מפרש ביאה זו, אם תקיימוהו במדבר, תזכו ליכנס לארץ ותקיימוהו שם (מכילתא שם): נשבע לך. והיכן נשבע לך, והבאתי אתכם אל הארץ (מ) אשר נשאתי וגו' (שמות ו, ת): ונתנה לך. תהא צעיניך כאילו נתנה לך זו ציוס, (ו) ואל תהי צעיניך כירוסת אבות (מכילתא פי"ח): (רש"י)

שפתי חכמים (מ) (נח"י) דבפרשה הקודמת כתיב אשר נשבע לאבותיך וכאן כתיב כאשר נשבע לך משמע דב' פעמים נשבע פעם א' לאבותיך ופעם א' לך והיכן נשבע לך והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי וגו' ואותה שבועה היתה לך דהא בראש הפרשה הזכיר שבועת האבות ועלה מסיים לכן אמור לבני ישראל וגו' ופי' הרב לכן ע"פ אותה שבועה וא"כ למה הורכך שנית לו' אל הארץ אשר נשאתי וכו' עכ"ל דזאת השבועה היתה להם. ומהר"ם פי' נשבע בעבורך ואותה שבועה היתה עם אבותיך ופעם תקרא שבועת הבנים מלד שהיתה בעבורם: (נ) דק"ל לל"ל ונתנה לך דודאי אם יביאם לארץ כבר תהיה נתונה להם ל"פ תהא צעיניך וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה. הזכיר הכנעני לבדו כי הוא אב לכולם: וטעם **נשבע לך**. כמו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל: (אבן עזרא)

הרמב"ן והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני. בעבור כי מצות פטר חמור איננה נוהגת אלא בארץ. ועל דרך הפשט קדש לי כל בכור, כל הנמצאים בישראל היום, כי בעבור שפדאם ממות בהכותו בארץ מצרים צוה שיהיו קדושים לו לעבוד את עבודת ה' לכל אשר יצוה בהם, ולא צוה להם עתה פדיון עד שהחליפם בלויים וצוה בפדיון העודפים (במדבר ג מו), אבל המצוה בנולדים לא נהגה במדבר, וצוה כי כאשר יבאו אל הארץ תנהג באדם ובבהמה ובפטר חמור וצוה בפדיונם לדורות:

וטעם **כאשר נשבע לך ולאבותיך**. שנשבע לאבותיך לתת לך, כמו שאמר למעלה (בפסוק ה) אשר נשבע לאבותיך לתת לך, או שיקרא דבר השם שבועה, כי אמר כן פעמים וארד להצילו ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה (לעיל ג ח), ועוד והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי (שם ו ח): (הרמב"ן)

בעל הטורים ונתנה לך. גי' תגין על הה"א לומר לך אם תשמור ה' חומשי תורה יתננה לך: (בעל הטורים)

אור החיים והיה כי יביאך וגו'. אמר והיה כי יביאך וגו' לומר שלא ישכח מצות ה' כי ירחיב ה' גבולו וישמן ויבעט, ולא חש לומר כי דוקא בארץ, לצד שהיא מצוה התלויה בגוף ואמרינן בקדושין (ל"ו:) שכל מצוה שהיא תלויה בגוף אין חילוק בין בארץ בין בחו"ל: (אור החיים)

יב"ב והעברת כל-פטר-רחם ליהוה וכל-פטר | שגר בהמה אשר יהיה לך הזכרים ליהוה:

אונקלוס ותעבר פל פתח ולדא קדם ?? וכל פתח ולד בעירא די יהי לך דכרין תקדש קדם: (אונקלוס)

יונתן ותפרש כל פתח וולדא קדם ?? וכל פתח וולדא בעירא דמשגרא אמייה דיהון ליד דכרין תקדיש קדם ??: (תרגום יונתן)

רש"י והעברת. אין והעברת אלא לשון הפרשה, וכן הוא אומר והעברתם את נחלתו לבתו: שגר בהמה. נפל, שגרתו אמו ושלחתו בלא עתו, ולמדך הכתוב שהוא קדוש בזכורה לפטור את הבא אחריו, ואף שאינו נפל קרוי שגר, כמו שגר אלפיך, אבל זה לא בא אלא ללמד על הגפיל, שהרי כבר כתב כל פטר רחם, ואם תאמר אף בכור בהמה טמאה במשמע, (ט) בא ופירש במקום אחר בבקרה ובצאן. לשון אחר יש לפרש והעברת כל פטר רחם, בזכור אדם (ע) הכתוב מדבר: (רש"י)

שפת חכמים (ט) פי' וא"ת לעולם שגר דהכא היינו שאינו נפל כמו שגר דהתם והא דאמרו הרי כבר כתיב כל פטר רחם דלמא שגר מרבה אף בכור כו': (ע) ר"ל

ולפי זה שגר היינו שאינו נפל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והעברת. תעביר לשם שלא יתערב עם אחר. והנה אלה שתי מצות צו ביום ט"ו: שגר. על משקל ארץ. שלא ישתנה בסמיכה רק נמצאו מלות זרות ואלה הם שגר אלפיך ובחדר משכבך. הבל הבלים. מספח חמתך. וסגור דלתך. ולא מצאתי יותר: (אבן עזרא)

הרמב"ן והעברת כל פטר רחם לה'. לשון הפרשה, שתעבירנו מן העדר להיות לה', וחזר ופירש מה היא העברה זו, שכל פטר שגר בהמה הזכרים ופטר חמור ובכור אדם בבניו יהיו לה'. ורש"י כתב והעברת כל פטר רחם לה', בבכור אדם הכתוב מדבר: (הרמב"ן)

בעל הטורים וכל פטר. ב' במסו' דין ואידך וכל פטר חמור כדאיתא בבכורות פרה שילדה כמין חמור וחמור כמין סוס פטורין מן הבכורה שנאמר פטר חמור פטר שגר ב"פ עד שיהא היולד והנולד חמור: (בעל הטורים)

יג' וכל-פטר חמור תפדה בשה ואם-לא תפדה וערפתו וכל בכור אדם בבניו תפדה:

אונקלוס וכל פתח (בוכרא) דחמרא תפרוק באמרא ואם לא תפרוק ותנקפה וכל בוכרא דאנשא בבניו תפרוק: (אונקלוס)

יונתן וכל פתח וולדא דחמרא תפרוק באימרא ואין לא תפרוק ותנקוף יתיה וכל בוכרא דאינשא בבירא תפרוק בכספא ולא בעבדא תפרוק: (תרגום יונתן)

רש"י פטר חמור. ולא פטר שאר בהמה טמאה, גזרת הכתוב היא, (פ) לפי שנמשלו בכורי מזכרים לחמורים, ועוד שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים, (שאין לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים) טעונים מכספם ומזהבם של מזכרים: תפדה בשה. נותן שם לכהן, ופטר חמור מותר בהנאה והשה חולין (ג) ציד כהן: וערפתו. עורפו בקופיץ מאחוריו והורגו, הוא הפסיד ממונו של כהן לפיכך יפסיד ממונו (מכילתא פי"ח): וכל בכור אדם בבניו תפדה. חמש סלעים פדיונו, קצוב במקום אחר: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) [נח"י] צפ"ק לזכורות והרצ הוסיף זיחור מדעתו לפי שנמשלו וכו': (ג) לא שהשה אסור בהנאה במקום פטר חמור רק הוא חולין כללנו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכל פטר חמור. שהוא טמא תפדה בשה: וערפתו. יש אומרים תכתוב על ערפו קדש והאומר כזה אומר אני שהוא חמור קשה עורף. כי הנה כתוב הוא יערוף מזבחותם. וערפו שם את העגלה בנחל. שהפירוש לזרות העורף. כאשר פירשו מעתיקי הדת. כי כל בכור שלא יקרב לגבי המזבח או לא יפדה חייב מיתה. כי כל בכור מצרים אדם ובהמה מתו. כי ה' לא מלטם מן הגזירה שגזר על בכורי מצרים רק שיהיו מוכנים לעבודתו. ולא היו לישראל בהמות טמאות כי אם

החמורים לבדם על כן לא יפדה בכור מין אחר: (אבן עזרא)

[יד] וְהָיָה כִּי-יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מַה-זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ מֵמִצְרָיִם מִבֵּית מִצְרַיִם עֲבָדִים:

אונקלוס וְהָיָה אָרִי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לְמִימַר מָה דָא וְתִימַר לֵה בְתַקּוּף יְדָא אַפְקָנָא יְיָ מִמִּצְרַיִם מִבֵּית מִצְרַיִם: (אונקלוס)

יונתן וְהָיָה אָרוּם יִשְׁיִלְיָנָךְ בְּרַךְ מָחָר לְמִימַר מַה דָא מְצֻוֹתָא דְבוֹכְרִיָא וְתִימַר לֵיה בְתַקּוּף יְדָא אַפְקָנָא יְיָ מִמִּצְרַיִם פְּרִיקִין מִבֵּית שְׁעֵבוּד עֲבָדִיא: (תרגום יונתן)

רש"י כי ישאלך בנך מחר. יש מחר שהיא עכשיו ויש מחר שהוא לאחר זמן, כגון זה, וכגון מחר יאמרו בניכם לבנינו (וישע כב, כז), לבני גד ובני ראובן: מה זאת. זה תינוק טפס שאינו יודע להעמיק שאלתו, וסותם ושואל מה זאת, ובמקום אחר הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים וגו' (דברים ו, כ), הרי זאת שאלת בן חכם. דברה תורה כנגד ארבעה בניס, תם, רשע, ושאינו יודע לשאול, והשואל לך חכמה: (רש"י)

אבן עזרא והיה. אמר ר' יהודה הלוי ז"ל כי מחר חסר אל"ף והטעם מה שהוא אחר היום: (אבן עזרא)

אור החיים והיה כי ישאלך וגו'. פירוש בשעה שיראה בנך ענין פדיון בכור אם ישאלך אתה חייב לומר לו אבל בלא שאלה אין חיוב אלא בליל פסח. ולזה דקדק לומר מחר פירוש אפילו למחר דהיינו כל זמן שיהיה, ואמר לאמר פירוש שתהיה כוונתו בשאלה שתאמר אליו אז הוא שתשיבהו בדרך האמור, אבל אם יאמר מה זאת בדרך זלזול לא לכוונת התשובה לא תשיבהו כזה:

עוד ירצה שאין צריך שתהיה השאלה בלשון זה מה זאת אלא הגם שתהיה באיזה אופן שתהיה כל שהמכוון של השאלה הוא לאמר מה זאת, נמצינו אומרים כי פסוק זה שלא בליל פסח נאמר אלא במצות קדושת פטר רחם ואין צורך בהגדה זולת על ידי שאלה, ורבותינו ז"ל (מכילתא) אמרו כנגד ד' בניס כו' דרך דרוש: (אור החיים)

ספורנו מה זאת. פדיון פטר חמור, שהוא בהמה טמאה ולא תחול עליה קדושת הגוף, ועריפת פטד חמור אם לא תפדה: **בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים**. בחוזק ידם של מצרים הוציאנו ה', כאמרו ותחזק מצרים על העם באופן שלא יכולנו לשאת נכסינו בעגלות כמנהג מצרים, והוצרכנו לשאת בחמורים, ונעשה בהם נס שהספיקו לזה בכמו רגע, וחלה עליהם איזו קדושה ראויה לפדיון: (ספורנו)

כלי יקר והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת. בעל ההגדה אמר שפסוק זה מדבר בבן תם, והקשה מהרי"א בספר זבח פסח מנא לן שזה מדבר בבן תם שמא הוא אומר דרך לעג מה זאת כמו בן הרשע, ותירץ שלמדנו מתשובתו אשר צוה ה' להשיב לו בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים, מאחר שצוה ה' להשיב לו כהוגן

ודאי שאל כהוגן, אבל תירוץ זה אינו כהוגן וכל רואיו יאמרו מה זאת כי מלתא דפסיקא הוא שכל מי שאומר מה זאת תם הוא, ואם לפניו ית' גלוי דעתו לפנינו מי גלוי ובמה אדע מה בלב השואל, גם התורה אינה מגדת עתידות כזה.

והקרוב אלי לומר בזה, שקשה לבעל ההגדה למה הזכיר בשני בנים לשון מחר, א' בפסוק זה, ב' בפר' ואתחנן (ו.י.) כי ישאלך בנך מחר לאמר, ובשני בנים לא הזכיר לשון מחר ואדרבה אמר והגדת לבנך ביום ההוא ממש והוא הפך המחר, וקשה למה לא הזכיר בכולם לשון מחר או בכולם ביום ההוא, ועו"ק למה זכרה התורה שאלת מה זאת אצל פדיון הבכורים, ולמה לא זכרה שאלה זו על פסח מצה ומרור כמו שזכרה בבן הרשע ובשאינו יודע לשאול.

מהכרח קושיות אלו, ראה בעל ההגדה לומר שפסוק זה מדבר בתם ושבפר' ואתחנן מדבר בחכם, ומחר הנאמר בשניהם אינו מחר שלאחר זמן אלא מחר ממש, כי התם כל זמן שאביו נותן לו פסח ומצה ומרור אינו שואל כלום כי ודאי אינו מלעיג על העבודה ומצות ה', וטעם על המצוה ג"כ אינו מבקש כי הלואי שיאכילו כל היום פטומות צלי אש ומצות מסלת נקייה על מרורים שדרך לאכול לסבב תאות המאכל, ולמה יבקש התם טעם לכל אלו כי אינו חסר לנפשו מאומה, אבל בפדיון הבן שאין נותנים לו כלום אלא מבקשים ממנו שיתן הוא דמי פדיון אז הוא שואל מה זאת, כי אפילו תם ופתי גמור הרי הוא חכם לענין זה להחזיק ממון שלא ליתן ממון לשום אדם כלום בחנם, אמנם מן מלת מחר אנו למידין שזהו תם וישר ואינו מלעיג על הנתינה ואינו ממאן בה, כי באותו יום שמבקשים ממנו דמי פדיון אינו אומר כלום ונותן דמיו ואינו מבקש לידע טעם הדבר לומר על מה זה, כדי שלא יחשדוהו שאינו נותן מרצון טוב ויאמרו שהוא קורא תגר על מצות ה' לאמר למה זה אתן דמי בחנם, על כן הוא שותק ביום הנתינה ונותן דמיו לקיים מצות ה', אבל מכל מקום ביום המחרת הוא שואל מה זאת כי הוא חפץ לידע טעם על מה צוה לנו ה' ליתן דמי פדיון הבכור.

וסימן זה מסרה לנו התורה, שאם ישאלך מחר מה זאת למחרת יום הנתינה וביום הנתינה אינו שואל כלום, אז ודאי בתום לבבו ובנקיון כפיו הוא שואל מה זאת, שאילו היה מלעיג או קורא תגר על מצות ה' אז היה אומר דבריו ביום הנתינה כדי לבטל הנתינה, ומאחר ששתק ביום הנתינה ושואל ליום המחרת ודאי תם וישר הוא ושואל כהוגן על כן תשיב לו כהוגן כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים ויהרוג ה' כל בכור וגו', או אם הבן רואה את אביו שנותן פדיון דמי בכור בהמה ואינו שואל לו כלום ביום הנתינה שלא יחשדוהו פן רצונו למנוע את אביו מן המצוה ושואל לו ביום המחרת גם הוא תם יחשב, ולפי ששואל בקצרה מה זאת ואין בו דעת לפרט כל הענינים, מזה שפט שהוא תם ואינו חריף לדקדק בפרטי הענין, אבל אם היה שואל לשון זה ביום הנתינה יכול להיות שאינו תם.

וכן פסוק כי ישאלך בנך מחר, הנאמר בפר' ואתחנן הנדרש על שאלת בן החכם נקט גם כן שם מחר למחרת יום העבודה, כי החכם מתירא לשאול ביום עשיית המצוה פן יחשדוהו שומע לומר שהוא מלעיג על המצות בשעת עשייתם כדי להשבית העם ממלאכת עבודת השי"ת, כי בלאו הכי רבים מקשים מה בין דברי הרשע לדברי החכם ולא רבים יחכמו להביא מתוך דקדוקי הלשון לחלק ביניהם ואולי יחשדוהו כמלעיג, ולצאת מידי חשד זה הוא שואל ג"כ ביום המחרת לעשיה, אבל הרשע שכל עיקר כוונתו כדי להשבית העם ממלאכת עבודת השי"ת ע"כ הוא אומר דבריו בשעת עשיית המצוה ומלעיג עליהם לאמר במה אתם עסוקים וזקנים כמותכם יתעסקו בדברים בטלים הללו, ע"כ לא הזכיר לשון

מחר בדבריו, וע"כ אמרה התורה והגדת לבנך ביום ההוא, כשם שהוא אומר דבריו ביום ההוא של העשיה כך תגיד לו גם אתה דברך תיכף ומיד, כי כבר אמרנו שבפסוק זה יש הגדה לשני בנים, אם לבן הרשע פשיטא שצריך אתה להשיב לו תיכף ומיד פן יהיה חכם בעיניו לומר שאין מענה בפיך ע"כ דחית אותו בקש לאמר לך ושוב מחר אתן לך תשובה, ע"כ ענה כסיל כאולתו תיכף ביום ההוא, ואם לבן שאינו יודע לשאול למה תאמר לו דברך למחר והלא יותר נכון שתגיד לו דברך בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך כדי להמשיך לבו לעבודת ה'.

ואגב גררה אפרש גם דברי החכם הנאמר בפר' ואתחנן, כי יש להקשות על המגיד שאמר ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, למה לא זכר התשובה שבצדו הכתובה בפר' ואתחנן (ו.כא) ואומר אני כי החכם שואל טעם על פסח מצה ומרור כסדר שהם כתובים בתורה, שנאמר (י.ב.ה) ואכלו את הבשר צלי אש וגוי ומצות על מרורים, ועל ג' אלה הוא שואל ואומר מה העדות והחוקים והמשפטים, על צלי אש של הפסח אמר מה העדות, כי זביחת הפסח יתן עדות ה' נאמנה שהש"י מושל על המערכה אפילו על מזל טלה שהוא בכור וראש לכל המזלות וכ"ש לשאר המזלות כמ"ש והיה הדם לכם לאות, כי כל אות הוא עדות ומופת על איזו דבר כמבואר למעלה בפסוק החודש הזה לכם. (י.ב.ה). והחוקים היינו המצה, שענינה ההכנעה כעיסה זו שאינה עולה למעלה, כמבואר כל זה באר היטב בחיבורי הקטן אורח לחיים מאמר כ"ה, כי כל חק מורה על דבר שיש לו חק וגבול כמ"ש אצל הים (איוב לח.י) ואשבור עליו חקי ואומר עד פה תבוא ולא תוסיף. כך ניתן חק וגבול לעיסת המצה שלא יעלה כי ממנו נקח למוד על ההכנעה, וע"כ המצה סימן חירות כי בזכות ההכנעה נגאלו אבותינו ממצרים, וכמ"ש (דברים ז.ז) לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם כי אתם המעט, בזכות שאתם ממעטים אתכם לפני, וע"כ דין החמץ בשריפה כי כל המתגאה נידון באש כדאיתא בילקוט (פר' צו תפ.) בפסוק הוא העולה על מוקדה, כי טבע האש לעלות למעלה ע"כ נידון בו העולה למעלה, ודינו של חמץ במשהו, כי כך היא המדה בגסות הרוח, שבכל המדות צריך האדם לילך בדרך ממוצע חוץ מן גסות הרוח שעליו אמרו רז"ל (סוטה ה.) לא מינה ולא מקצתה, הרי שאסרו אפילו המשהו, וכן אמרו רז"ל (אבות ד.ד) מאוד מאוד הוי שפל רוח להפלגת הענין ולהרחקתו מכל וכל. והמשפטים רמז לוימררו את חייהם, כי מה שנעשה שפטים במצרים היינו בעבור שמררו חיי אבותינו, והיסורין נקראים משפט שנאמר (ישעיה

כח.כו) ויסרו למשפט.

ואחר שהזכיר שאלת החכם על פסח מצה ומרור, אמרה התורה שתהפוך לו הסדר ותשיב לו טעם תחילה על המרור ואח"כ על המצה ואח"כ על הפסח, כדי שילמד החכם סדר קנין השלימות וזה סדרו. כי מתחילה צריך האדם להביא את חומר בכור עוני לזקו ולצרפו מחלודתו, ועי"ז יבא לידי הכנעה לפני בוראו, ועי"י ההכנעה יבא לידי הכרת מציאת הש"י, כי ע"כ הביא ה' את ישראל בכור עוני מצרים כדי למרק חומרם להביאם לידי הכנעה, ומתוכה יבואו לידי הכרת מציאת הש"י. ושנים אלו הקודמים הם כמו הכנה לבא אל הענין השלישי, והוא לידי ידיעת מציאת הש"י, כי זה הנרצה והתכלית המכוון מכולם להביאם לידי אמונתו ברוך הוא, כמ"ש משכו וקחו לכם צאן, משכו ידיכם מעי"ז וקחו לכם צאן לעבודת השי"ת, זהו שאמר אף אתה אמור לו, ר"ל אע"פ שבעשית המצוה נזכר הפסח ראשונה לפי שהוא התכלית וראשון במעלה, מ"מ אתה תשיב לו על הפסח באחרונה כסדר התשובה שנזכרה שם כדרך שיתבאר.

ואל תטעה לומר, שלכך הפכה התורה סדר התשובה על דרך במאי דסליק פתח, אלא בכוונה גמורה הפכה התורה הסדר ואמרה שתשיב לו תחילה על המרור ואח"כ על המצה ועל הפסח לבסוף כסדר קניית השלימות, כדי שילמוד מזה שהפסח הבא באחרונה עיקר כי מטעם זה יש בביטול הפסח כרת מה שאין במצה ומרור כי אף מי שאינו אוכל מצה ומרור אינו בכרת, וצוה בעל ההגדה להביא לו ראיה בריאה וטובה מהלכות הפסח שאמרו רז"ל (פסחים ק"ט:). אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, והטעם כדי שישאר טעם הפסח בפיו באחרונה, ולמה לא הקפידו שישאר טעם המצה או המרור בפיו באחרונה, אלא לפי שהפסח היא העיקר וסוף התכלית הנרצה מן אכילת מצה ומרור, והיינו לפי שהפסח מופת על אמונת.

וז"ש ואף אתה אמור לו, ר"ל כמו שהפכה התורה הסדר כך תשיב לו גם אתה וזהו לשון אף, ואם ישאלך בנך למה זה הפכה התורה הסדר, תביא לו ראיה מהלכות הפסח שאמרו רז"ל אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ומכאן תביא לו ראיה שכשם שטעם הפסח ראוי לישאר בפיו באחרונה כך בהתשובה לבן השואל צריך להיות באחרונה כסדר שהוא נאמר בתורה. וכוונתו להשיב לו כל הפסוקים הנאמרים בתורה על שאלת בן החכם וזה סדרן. מתחילה נאמר שם ואמרת לבנך עבדים היינו וגוי' עד ויצונו ה', כי כל זה טעם על המרור הבא זכר לעבדות שנאמר וימררו את חייהם בעבודה קשה. ואח"כ אמר ויצונו ה' לעשות את כל החוקים וגוי' עד וצדקה תהיה לנו. וכל זה טעם על המצה שנקראת חק כמבואר למעלה שהיא הוראה על ההכנעה והענוה, וכתוב (משלי כ"ד) עקב ענוה יראת ה' וכן נאמר כאן לעשות את החוקים האלה ליראה את ה', כי ההכנעה מביאה לידי יראה ואח"כ אמר וצדקה תהיה לנו עד סוף הפרשה, הכל תשובה על הפסח הבאה לעדות על ממשלתו ית', כי במצות הפסח נאמר ופסחתי עליכם פירש"י וחמלתי, רוצה לומר כי עכשיו תצאו מרשות המזלות אשר כל פעולתם הכרחיות וטבעיות ואין בהם כח לפעול שום פעולה על צד החמלה והחנינה והצדקה, ותכנסו תחת כנפי השכינה אשר פעולתו ית' ברצון המוחלט ופועל ישועות ועושה צדקות על צד החמלה, וז"ש וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת. כי הרבה מצות תלוין במצות הפסח, לכך נאמר כל המצוה דהיינו מצוה פרטית שהרבה מצות תלוין בה, לפני ה' אלהינו ר"ל ע"י מצוה זו נצא מתחת יד המערכה ונעמוד לפני ה' אלהינו לכנס בצל כנפיו, וזו היא כונת הפסח והמשכיל יוסיף לקח.

[טו] ויהי כִּי-הִקְשָׁה פְּרַעֲהַ לְשַׁלְּחַנּוּ וַיִּהְיֶה כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבְּכֹר אֲדָם וְעַד-בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל-כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַיהוָה כָּל-פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל-בְּכוֹר בְּנֵי

אונקלוס והוה ארי אקשי פרעה לשלחותנא וקטל יי כל בוכרא בארעא דמצרים מבוכרא דאנשא ועד בוכרא דבעירא על כן אנא דבח קדם יי כל פתח ולדא דכרין וכל בוכרא דבני אפרוק: (אונקלוס)

יונתן והוה כד אקשי מימרא דיי ית לבא דפרעה למפטנא וקטל יי כל בוכרא בארעא דמצרים מן בוכרא דאנשא ועד בוכרא דבעירא בגין כן אנא דבח קדם יי כל פתח וולדא דוכרייא וכל בוכרא דבריי אפרוק בכספא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויהי. החל לומר בחוזק יד הוציאנו. ושב לפרש מה היתה היד החזקה והיא מכת הבכורים. כי על יד זה יצאו ממצרים ולא על יד מכת הראשונות. וככה אמר המשורר למכה מצרים בבכוריהם כי לעולם חסדו. ומשה תפס דרך קצרה כי ידוע היה באמרו ויהרוג ה' כל בכור והציל בכורינו ובכורי בהמתינו. ועם זה ידבק על כן אני זובח. ולא עם הריגת בכורים: כל פטר רחם הזכרים מהמין הראוי לזבוח לפני השם: (אבן עזרא)

בעל הטורים הקשה. ב' במס' הכא ואידך מי הקשה אליו וישלם שדורש במדרש זה הפסוק על פרעה: (בעל הטורים)

ספורנו ויהי כי הקשה פרעה. ובהיות שפרעה הקשה לשלחנו, והוא נמשל לחמור כאמרו אשר בשר חמורים בשרם, והיה יכול לפדות עצמו ועמו בשלחו את ישראל, שהם נמשלים לשה, כאמרו שה פזורה ישראל וכן כאמרו ואתנה צאני: ויהרוג ה'. והאל הרג את הנמשל לחמור כאשר לא נפדה בשה: כל בכור בארץ מצרים. והיו בכורי ישראל ראויים ללקות עמהם על דרך פן תספה בעון העיר והצילם במה שהקדישם לו, באופן שהיו בכורי האדם בישראל כמו נזירים או יותר, מיוחדים לעבודת האל יתברך, ואסורים בעבודת הדיוט: על כן אני זובח. בכור בהמה: וכל בכור בני אפדה. כדי שיהיו מותרים בעבודת חול: (ספורנו)

[טז] והיה לאות על-ידך ולטוטפת בין עיניך כי בתזק יד הוציאנו: (ה) ממצרים: (ססס)

אונקלוס ויהי לאת על ידך ולתפלין בין עיניך ארי בתקוף דא אפקנא יי ממצרים: (אונקלוס) [ססס]

יונתן ויהי לאת חקיק ומפרש על יד שמאלך ולתפלין בין ריסי עיניך ארום בתקוף גבורת דא הנפקנא יי ממצרים: (תרגום יונתן)

רש"י ולטוטפות זין עיניך. תפילין, ועל שם שהם ארבעה צתים קרוין טטפת, טט צתפי צתים, (ה) פת צאפריקי צתים (סנהדרין 7:). ומנחם חזרו עם והטף אל לרום (יחזקאל כא, ב), אל תטיפו (מיכה ב, ו), לשון דבור, כמו ולזכרון זין עיניך האמורה בפרשה ראשונה, שהרואה אותם קשורים זין העינים, יזכור הנם וידבר בו:

חסלת פרשת צח: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) צתפי שם מקום שקורין לשנים טט. וכן אפריקי שם מקום שקורין לשנים פת [נח"י] ועיין בתוספות לסנהדרין דף 7' ולפי שהוקשה השינוי ל' דכאן כתיב ולטטפת וצפ' קדש כתיב זכרון לכך הביא זה הדרוש. וא"ת לפ"ז הי"ל לעשות י"ב פרשיות דג"פ כתיב טטפת וי"ל דחד אינטריך לגופו וא' משמע צתפי צ' וצאפריקי צ' ואחד מלמד צתפי צריך ד' צתים וצאפריקי צריך ד' ואי לא כתיב אללא צ' לא היו אללא צ'. ועי"ל דמה דכתיב ג"פ טטפת לא ציווי הוא אללא כפרשה

שנאמרה וחזרה ונשנית וכן הרצה פרשיות וק"ל: חסלת פרשת צל (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה. הזכיר על ב' המצות והיה לאות על ידכה ומה שהעתיקו חכמינו ז"ל לכתוב הפרשיות הוא האמת ולטוטפות כמו זכרון. וי"א כי הטי"ת כפול. ופי' כמו דבר מגזרת והטף אל דרום. והוא רחוק בעיני:

חסלת פרשת בא אויל מורד בעושהו היצלה. בשלותו כבדו חץ יפלת. ראה שובב ושים אל לבך. כל דבר פרעה בפרשת בשלח: (אבן עזרא)

הרמב"ן ולטוטפות בין עיניך. אין למלה הזאת משפחה ידועה, אבל בעלי הלשון יחשבו ליחס אותה אל לשון והטף אל דרום (יחזקאל כא ב), ועלימו תטוף מלתי (איוב כט כב), ענין מושאל מן והטיפו ההרים עסיס (עמוס ט יג), יאמר שתעשה מיציאת מצרים על ידך אות ובין עיניך דבור, יזל כטל על שומעיו. אבל רבותינו יקראו הדבר המונח בראש "טוטפות" כמו שאמרו (שבת נו:): לא בטוטפת ולא בסנבוטין, ואמר רבי אבהו (שם) אי זהו טוטפת המקפת מאזן לאזן, והם בעלי הלשון שמדברים בו ויודעים אותו ומהם ראוי לקבלו. ואמר **טוטפות** ולא אמר "טוטפת" בעבור שהם בתים רבים כאשר קבלנו צורתם מן האבות הקדושים שראו הנביאים והקדמונים עושים כן עד משה רבינו:

והנה שורש המצוה הזאת שנניח כתב יציאת מצרים על היד ועל הראש כנגד הלב והמוח שהם משכנות המחשבה. והנה נכתוב פרשת קדש והיה כי יביאך בטוטפות מפני המצוה הזאת שנצטוינו בהם לעשות יציאת מצרים טוטפות בין עינינו, ובפרשת שמע והיה אם שמוע נצטוינו שנעשה המצות גם כן טוטפות, דכתיב (דברים ו ו) והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, והיו לטוטפות בין עיניך, ולכך אנו כותבים גם שתי הפרשיות ההן לטוטפות שהם מצות הייחוד וזכרון כל המצות ועונשן ושכרן וכל השרש באמונה. ואמר בשל יד והיה לך לאות על ידכה, ודרשו בו (מנחות לו:): שהוא שמאל שהלב נוטה לו:

ועל דרך האמת מה שאמר הכתוב בעבור זה עשה ה' לי, כי כמו זה אלי ואנוהו (להלן טו ב), יאמר כי בעבור שמו וכבודו עשה עמנו והוציאנו ממצרים, והיה זה לך לאות על זרוע עזך, כטעם כי תפארת עזמו אתה (תהלים פט יח). והנה האות כאות המילה והשבת. ובעבור שהכל בכלל הוא האות על היד העתיקו אבותינו ממשה מפי הגבורה שיהיה בית אחד כענין שאמר הכתוב אחותי כלה (שה"ש ה א), בעבור שהיא מתאחדת וכלולה מל"ב נתיבות, וכתב שמאלו תחת לראשי (שם) ב

ואמר ולזכרון בין עיניך, שיונחו במקום הזכרון בין העינים שהוא ראשית המוח, והוא תחלת הזכרון ומעמד הצורות אחרי הפרדן מלפניו, והם מקיפים את כל הראש ברצועותיהם, והקשר שהוא על אחרית המוח המשמר הזכירה. ולשון "בין עיניך", שיהיו באמצעות הראש לא מצד אחד, או ששם שרשי העינים ומשם יהיה הראות. וכן ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, ולפרש זה חזר ואמר **ולטוטפות** לבאר שאין המצוה בין העינים למטה, אבל בגובה הראש מונחים שם כטוטפות. ואמר לשון רבים שהם בתים רבים כאשר קבלנו:

ועתה אומר לך כלל בטעם מצות רבות. הנה מעת היות עי"ג בעולם מימי אנוש החלו הדעות להשתבש באמונה, מהם כופרים בעיקר ואומרים כי העולם קדמון,

כחשו בה' ויאמרו לא הוא, ומהם מכחישים בידיעתו הפרטית ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון (תהלים עג יא), ומהם שיוודו בידיעה ומכחישים בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם ואין עמהם עונש או שכר, יאמרו עזב ה' את הארץ. וכאשר ירצה האלהים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל בטול הדעות האלה כלם, כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול. וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמתת הנבואה, כי ידבר האלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כלה:

ולכן יאמר הכתוב במופתים למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ (לעיל ח יח), להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם. ואמר (שם ט כט) למען תדע כי לה' הארץ, להורות על החידוש, כי הם שלו שבראם מאין ואמר (שם ט יד) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו, כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כלה:

ובעבור כי הקב"ה לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון. והחמיר מאד בענין הזה כמו שחייב כרת באכילת חמץ (לעיל יב טו) ובעזיבת הפסח (במדבר ט יג), והצריך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ובמופתים על ידינו ועל בין עינינו, ולכתוב אותו עוד על פתחי הבתים במזוזות, ושנזכיר זה בפינו בבקר ובערב, כמו שאמרו (ברכות כא). אמת ויציב דאורייתא, ממה שכתוב (דברים טז ג) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ושנעשה סכה בכל שנה:

וכן כל כיוצא בהן מצות רבות זכר ליציאת מצרים. והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים. כי הקונה מזוזה בזוז אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בענינה כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פנות התורה, מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכבוד גדול לזכות אבותיהם החפצים ביראת שמו:

ולפיכך אמרו (אבות פ"ב מ"א) הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שכולן חמודות וחביבות מאד, שבכל שעה אדם מודה בהן לאלהיו. **וכוונת** כל המצות שנאמין באלהינו ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו, וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפלת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותיך אנתנו, וזו כוונתם במה שאמרו ז"ל (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) ויקראו אל אלהים בחזקה (יונה ג ח), מכאן אתה למד שתפלה צריכה קול, חציפא נצח לבישה (עי' ערוך ערך חצף):

ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר (בראשית יז א, ולעיל ו ב). ויתפרסמו הנסים הנסתרים

בענין הרבים כאשר יבא ביעודי התורה בענין הברכות והקללות, כמו שאמר הכתוב (דברים כט יג כד) ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם, שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת ה' בעונשם. ואמר בקיום וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. ועוד אפרש זה בעזרת השם (ויקרא כו יא): (הרמב"ן)

בעל הטורים והיה לאות על ידכה. ה' תגין על הה"א כנגד ה' פרקים עד הפרק שמנחין בו תפילין: **ולטוטפת בין עיניך**. בגימ' אלו ארבעה בתי: (בעל הטורים)

אור החיים והיה לאות על ידכה וגו'. רבותינו ז"ל (מנחות ל"ז) אמרו ידכה יד כהה שהוא יד שמאל, וצריך לדעת מדוע לא בחר ה' ביד ימין לעשות בו המצוה כי הוא המשובח, ורבותינו אמרו (שם) להיותו מכוון כנגד הלב שבצד שמאל, ודבריהם אמת, אלא שנראה לי לתת טוב טעם כי הכתוב עצמו נתן טעם הדבר במה שכתב **כי בחוזק יד**, כי יש לך לדעת כי האדון ברוך הוא יש במדותיו ב' בחינות, הא' תקרא יד הגדולה, והא' תקרא יד החזקה, היד הגדולה היא צד החסד והטוב, והיד החזקה היא הגבורה המשלמת לעושה רעה כרעתו, והנה בהוצאת ישראל ממצרים נטה ה' יד החזקה והכה שונאיו עשר מכות, אשר לזה גמר אומר האדון שתהיה הנחת תפילין בכתיבת זכרון ביד כהה שלנו שהיא דוגמת יד החזקה המוציאה אותנו ממצרים, וזה שאמר הכתוב **כאן כי בחוזק יד** ונכון. והגם שמצינו שאמר בהרבה פעמים יד הגדולה זו הסכמת מדת הרחמים למדת הדין אבל עיקר המשפט יד החזקה יתכנה:

חסלת פרשת בא (אור החיים)

כלי יקר והיה לאות על ידכה. ארז"ל (מנחות ל"ז) יד כהה להורות שהנחת תפילין ביד שמאל, וטעמו של דבר כי השכל והחומר הם כצרות זו לזו כשזה קם זה נופל וכאשר יענו את החומר כן ירבה הכח השכלי, וטעם עינוי מצרים הוא כדי להביא את חומר ישראל בכור הברזל ועי"ז יתקומם ויתגבר השכל, ויעידו על זה זקנים עם נערים כי בעוד היות האדם נער ובער וכח חומרם בתקפו אז כח שכלו חלש וכאשר יבא בימים וכח חומרם הלך וחסר ויתגבר שכלו, ולפיכך האומר שהימים הראשונים היו טובים מאלה לא בעבור החכמה שאל על אלה, שהרי בישישים חכמה ואורך ימים תבונה.

וכן הוא בשני ידות האדם, כי יד שמאל החלושה והיא כהה כנגד הלב שבו משכן החכמה, כי המקום השכלי שבלב גורם שידו כהה כי היד עסקנית בתשמישי החומר, אבל יד ימין במקום הכבד כי בו משכן הכח המתאווה ואינו מתנגד אל היד כי שם עיקר כחה, אבל במקום משכן השכל שם היד כהה, וכשהוא אומר כאן והיה לאות על ידכה כאילו אמר שיהיה לאות על לבך כי הלב סבה לכהות היד, כי טעם התפילין הוא להיות לאדם לזכרון במקום משכן השכל שבמוח ושבלב, ואמר בשל ראש שיהיו בין עיניך כי עינא ולבא תרי סרסורי דחטאה ניהו (ירושלמי ברכות פ"א הל"ה) על כן שני מקומות אלו צריכין לדבר המזכיר אותם על מציאת הש"י ויכלתו ועי"ז ישובו מאון.

דבר אחר, לכך הזכיר יד כהה להורות שלא בכח איש כי אם לה' המלחמה, לפי שיד האדם כהה וחלושה מלעשות גדולה או קטנה אם לא כי יד ה' עשתה זאת המחזיק בידו, כמ"ש (תהלים ט.ז.ח) שויתי ה' לנגדי תמיד וגו', כי מתחילה היה דוד מצטער על הנחת הלב ביד שמאל והכבד בצד ימין כאילו היה רצון האל שכח

המתאווה יהיה עיקר והשכל שבלב טפל כמו שיד ימין עיקר והשמאל טפל, ואח"כ אמר שויתי ה' לנגדי תמיד ואז יד שמאלי כנגד ימין ה', ובזה אני בוטח כי מימיני בל אמוט שלא יהיה כח בתאוה שבימין למוטט אותי מן דרך הישר, לפי שימין ה' רוממה ליתן עוז ותעצומות אל הלב השכלי שכנגדו כשפני לנגד ה', לכן שמח לבי בראותי כי ה' סומך ידי, וזהו שמסיים ואמר נעימות בימינך נצח, משמע ולא בימיני לפי שהכל תלוי בימין ה' כי היא כנגד יד כהה שלי, וע"כ צוה ה' להניח התפילין אשר שם ה' חקוק בהם על יד כהה להורות שיד ה' החזקה הימנית היא הנותנת כח ליד כהה זו, ז"ש כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים היינו יד ה' הימנית החזקה אשר היא כנגד יד שמאל שבאדם ובה הוציאנו ה', ובהיות פני כנגד ה' אז ימינו כנגד יד כהה, ולהורות נתן בלבם שאין שום מעשה תלוי בפעולת האדם כ"א בעזר השם ית'.

ומה שנאמר והיה לך לאות על ידך. ובשל ראש לא הזכיר לך לפי שהם אות גם לאחרים שנאמר (דברים כח.י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך ואמר מר אלו תפילין שבראש (ברכות ו.). ומה שמניחין של יד תחילה ואחר כך של הראש ובהסרתן מסירים של ראש תחילה, לפי ששלשה סרסורי עבירה הם העין רואה והלב חומד וכלי המעשה גומרים (רש"י שלח טו.לט) וא"כ בשל יד הרוב כי שם הלב והיד ועל כן המקום ההוא צריך שמירה מן החטא ביותר מבשל ראש, ע"כ יקדים לתקן המקום ההוא וכן בהסרה יהיו על היד תמיד. (כלי יקר)

פרשת בשלח

[יז] וַיְהִי בַשְּׁלַח פְּרַעֲהַ אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֲרָץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי | אָמַר אֱלֹהִים פֶּן-יִנָּחַם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיִם:

אונקלוס וְהָוּה פֶּד שְׁלַח פְּרַעַה יִת עֲמָא וְלֹא דְבְרִינוּן יִי אֲרַח אֲרַע פְּלִשְׁתַּי אֲרִי קִרְבָּא הוּא אֲרִי אָמַר יִי דִילְמָא יִזְעֻנוּן עֲמָא בְּמַחְזִיחוּן קִרְבָּא וִיתוּבוּן לְמִצְרָיִם: (אונקלוס)

יונתן וַיְהִי וְהָוּה פֶּד פֶּטַר פְּרַעַה יִת עֲמָא וְלֹא דְבְרִינוּן יִי אֲוֶרַח אֲרַע פְּלִשְׁתַּי אֲרוּם קִרְיָב הוּא אֲרוּם אָמַר יִי דִלְמָא יִתְהוּוּן עֲמָא בְּמִיחְמִיחוּן אַחוּהוּן דְּמִיתוּן בְּקִרְבָּא מֵאֲתוּן אֲלֵפִין גּוֹבְרִין בְּנֵי חִילָא מְשֻׁבְּטָא דְאַפְרִים מֵאֲחֵדִין בְּתַרְסִין וְרוּמְחִין וּמֵאֲנֵי זַיִינִין וְנַחְתוּ לְגַת לְמִיבוֹז גִּיתֵי פְּלִישְׁתַּי וּבְגִין דְּעֲבְרוּ עַל גְּזַרְתּוֹ מִימְרָא דִּי וּנְפָקוּ מִמִּצְרָיִם תְּלַתִּין שָׁנִין קָדָם קִיפָא אִיתְמַסְרוּ בִידָא דְפְּלִישְׁתַּי וּקְטְלוּנוּן הֵינוּן הוּוּ

גְרַמְיָא יְבִישׁיָא דְאָחֵי יְתָהוֹן מִימְרָא דִּי? עַל יְדָא דִּיחֻזְקָא לְנִבְיָא בְּבִקְעַת דְּוִרָא וְאִין יְחַמוּן קְדִין? דְּחֵלוֹן וְיִתְּבוּן לְמַצְרָיִם: (תרגום יונתן)

רש"י ויהי בשלח פרעה וגו' ולא נחם. ולא נהגם, (א) כמו לך נחה את העם (שמות זב, לד), בהתהלךך תנחה אותך (משלי ו, כב): כי קרוב הוא. ונוח לשׁוֹב צִאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ לַמְּצֵרִים. (ב) ומדרש אגדה יש (ג) הרבה: צִאוֹתָם מִלַּחְמָה. כגון מלחמת וירד העמלקי (ד) והכנעני וגו' (במדבר יד, כב), אִם הִלְכוּ דֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל הָיוּ חוֹזְרִים, ומה אם כשהקיפם דרך מעוקם אמרו נתנה ראש (ה) ונסובה מצרימה, אִם הוֹלִיכֶם בַּפְּשׁוּטָה עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (מכילתא פסחא פי"ח) (לפי סדר הכתוב נראה הרשימות מהופכים, ועיין ברא"ם ובג"א ובמ"י ישוב נכון ע"ז): פֶּן יִנְחָם. יחשבו מחשבה על שיאלו, (ו) ויתנו לָב לְשׁוֹב: (רש"י)

שפתי חכמים (א) ומ"ם נחם הוא כנוי ולא למ"ד הפעל, והוא מענין הנהגה ולא מלשון מנוחה ולא מענין נחמה: (ב) דקשה לו דכל כי שבמקרא נתינת טעם, והכא מאי טעם הוא אלמעלה, אדרבה היה לו להנחותם בדרך קרובה, לכן פירש ונוח לשׁוֹב זו, כמו שפרש נמי אחריו הפסוק כי אמר אלהים, כלומר ומה היא הסיבה שישובו כי אמר אלהים וגו' צִאוֹתָם מִלַּחְמָה, והמלחמה היא הסיבה: (ג) ראה לומר שהם דרשו על כי קרוב הוא בענין אחר, ולפיכך צריך לומר כי אמר אלהים וגו' לא קאי על כי קרוב הוא, אלא על ולא נחם אלהים וגו', כלומר ועוד סיבה אחרת שלא נחם אלהים כי אמר אלהים וגו', ומשום הכי לא נחם: (ד) ולא סתם מלחמה שהרי ראו מלחמת עמלק, ואע"פ שנלחמו היה להם לחזור בהיותם קרובים למצרים מפחד שאר מלחמות. (הרא"ם בשם מכילתא). ומהרש"ל פירש הא דלא נקט ויבא עמלק דבסמוך, משום דצאותה מלחמה נלחו ישראל את עמלק ולא היה לחוש כל כך ליתן לב לשׁוֹב לַמְּצֵרִים, אבל גבי וירד העמלקי כתיב ויכוס ויכתום, היה לחוש שיתנו לב לשׁוֹב: (ה) כלומר בשביל חסרון ראש הם אינם חוזרין כיון שהדרך רחוקה צריכים לראש, אבל כשיהיה להם ראש פשיטא שהיו חוזרין אף על פי שהיו רחוקים מארץ מצרים כל שכן כשיהיו קרובים ובדרך פשוטה שאין צריכים לראש היו חוזרין. ומהרש"ל פירש מה אם כשהקיפם אמרו נתנה ראש וכו', אפילו משמועתו של עמלק לבד ששמעו ממרגלים אם הולכים בפשוטה וממלחמה עצמה על אחת כמה וכמה שיחזרו לגמרי: (ו) ללשון ינחם הפוך מחשבה הוא, והיינו לפי ד"א שפירשנו לעיל בפרשת בראשית, אבל לפי פירוש ראשון ינחם לשון נחמה הוא כמו שפרש שם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי בשלח. וי"ו ולא נחם. כפי"א רפה בלי ישמעאל. וידוע כי ממצרים עד ירושלים דרך פלשתים אינו מרחק רב והוא כמו מהלך עשרה ימים בדרך הישרה. ולולי זה איך המובאים השבטים בחמוריהם עד מצרים. אם היה הדרך רחוק מאד מה היה מספיק שיאכלו הם וחמוריהם ובעלותם מביאים שבר לבתיהם: כי קרוב הוא. א"ר משה אע"פ שהוא קרוב. וכמוהו לפי דעתו כי עם

קשה עורף הוא. רפאה נפשי כי חטאתי לך. כי רכב ברזל לו. ולפי דעתי אין צורך. כי טעמו למה לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים בעבור שהוא קרוב. והנה נחם דרך רחוקה שלא יראו מלחמה ויאמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה. וידענו כי השם יודע העתידות בלי ספק וידע שינחמו אם יוליכם דרך ארץ פלשתים. ואמר פן ינחם העם. כי דברה תורה כלי בני אדם שיבינו הלומדים: (אבן עזרא)

הרמב"ן כי קרוב הוא. ונח לשוב באותו הדרך למצרים, ומדרשי אגדה יש הרבה. לשון רש"י. וגם הוא דעת ר"א, כי טעם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים בעבור כי קרוב הוא וינחמו וישובו אל מצרים מיד. ועל דעתי אם היה כדבריהם, היה כי אמר אלהים מוקדם, ויאמר הכתוב ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי אמר אלהים כי קרוב הוא פן ינחם העם:

אבל הנכון שיאמר ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים אשר הוא קרוב וטוב לנחותם בדרך ההוא, כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושובו מצרימה. וטעם המלחמה, שיהיה להם לעבור דרך ארץ פלשתים, ופלשתים לא יתנום לעבור בשלום וישובו למצרים, אבל בדרך המדבר לא יראו מלחמה עד היותם בארצם בארץ סיחון ועוג מלכי האמורי שהיא נתונה להם ורחוקים הם ממצרים בעת ההיא. ומלחמת עמלק ברפידים לא היתה ראויה לשוב בעבורה, כי הם לא יעברו עליהם, והוא שבא מארצו ונלחם בהם לשנאתו אותם, ואם יתנו ראש לשוב למצרים לא יועיל כי ילחם בהם בדרך, וגם רחוקים היו ממצרים בדרך העקום אשר הלכו בה ולא ידעו דרך אחרת:

ולשון רש"י בראותם מלחמה, כגון מלחמת הכנעני והעמלקי, אם הלכו בדרך ישרה היו חוזרין, מה אם כשהקיפם דרך מעוקם אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה, אם הוליכו בפשוטה על אחת כמה וכמה. מכילתא. והענין הזה שאמר ולא נחם אלהים, ויסב אלהים את העם דרך המדבר, כי בנסעם מסכות החל עמוד הענן ללכת לפניהם ולא הלך דרך ארץ פלשתים, אבל הלך דרך מדבר איתם וישראל הלכו אחריו, וישכון הענן באיתם ויחנו שם והוא בקצה המדבר: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויהי בשלח: את העם. בגימ' גם ערב רב: (בעל הטורים)

אור החיים ויהי בשלח וגו'. צריך לדעת למה אמר לשון צער במקום גילה ורנן. עוד למה כינה הענין בפרעה ולא באדון המעשים כי הוא המוציא אותנו מארץ מצרים. אכן הכתוב יגיד הסיבה שגרמה כל הצער שנצטערו ישראל ברדיפת פרעה, ואמר תדע סיבת הדבר לצד שלא הוציא ד' את ישראל שלא לרצונו של פרעה, כפה אותו עד שנתרצה ושלחם ואמר להם קומו צאו מזה חשב מחשבות לרדוף אחריהם כאשר אבאר בעזרת השם, ובזה גרם צער לישראל, וגם לעצמו גרם איבוד לו ולאומתו. וצא ולמד כי הקב"ה יקפיד על כליון הנבראים כמובא בדבריהם ז"ל (מגילה י'): מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה. וכנגד כל זה אמר הכתוב ויהי לשון צער, ומי גרם כל צער זה בשלח פרעה, שאם היה ה' מוצאים שלא לרצונו הגם שלא היה חפץ לשלחם לא היה לו מקום לרדוף, אלא עינו הטעתו שהיה הדבר תלוי בו ולזה חשב לשוב לקחתם. ואומרו ולא נחם בוא"ו בתחלת הודעת ענין, יכוין תוס' על הגדת צער הקודם הרמוז בתיבת ויהי כנזכר:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (זהר ח"ב מ"ה): כי כל מקום שיכנה ישראל בשם עם ירמוז על ערב רב, ולזה תמצא בענין זה לפעמים מזכיר שם העם ולפעמים

מזכירם בני ישראל דכתיב וחמושים עלו בני ישראל וגוי הרי זה מראה באצבע כי העם לא מבני ישראל המה. ואמרו ז"ל (שמות רבה פמ"ב) כי השחתת ישראל במדבר זה הוא סיבתו, הם אמרו נתנה ראש וגוי, הם אמרו עשה לנו וגוי, וזה הוא אומרו ויהי צער גדול לשונאיהם של ישראל בשלח פרעה את העם פירוש ערב רב ששלחם פרעה לא ה' ברוך הוא הוציאם כי לא בא אלהים לקחת לו אלא גוי גדול נחלתו יתברך אלא פרעה שלחם, וטעמו היה לכוף את ישראל לשוב מצרים, והם מצאו מקום להדבק בישראל וסובב בתכליתם צער לישראל כנזכר. ולדרך זה ידויק על נכון אומרו ולא נחם אלהים כי קרוב הוא פירוש קרוב הוא לרמוז העם מקרוב בא ואין לו חוזק בקדושה. או קרוב הוא להרשיע ויסובב רעה גם לישראל והרעה היא כי אמר וגוי פן ינחם בראותם, וידויק על נכון אומרו **ולא נחם** בתוסי' וא"ו בתחלת ענין לומר כי זה נוסף על כמה צער שגרמו להם הרמוז בתביבת ויהי וגוי ועוד להם ולא נחם:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (שם פ"כ) כי פרעה עשה לישראל לוויה, ולפי זה יגיד הכתוב צער הנמשך להם מזה ואמר ויהי לשון צער לסיבת שלח פרעה כי יצטרך הדבר להיות שיטול שכר פסיעותיו. וצא ולמד משכר פסיעות של אותו רשע נבוכדנצר (סנהרין צ"ו). וכל שכר שיקצוב לו ה' יהיה גורם רעה לשונאיהם של ישראל, אשר על כן נתחכם ה' ובטל מצותו ממנו ונתחכם שלא הוליקם דרך קרוב שמן הסתם לשם יערים פרעה ללותם ובזה בטלה מחשבתו כאילו לא לוויה אותם. נמצא מי גרם שלא הלכו ישראל דרך קרוב לוויתו של פרעה, וטעם אומרו **ולא נחם** בתוסי' וא"ו לדרך זה לרמוז כי צער אחר גרם הדבר זולת זה שעל כל פנים הגיעו קצת זכות בלויה וזה סיבה שנכנסו ישראל בסכנה ברדיפתו כאמור בדבריהם ז"ל (שמות רבה פכ"א) בפסוק ולא קרב זה וגוי ובפסוק מה תצעק אלי וגוי וכמה הרפתקי דעדו עליהו. ואומרו **כי אמר** וגוי הוא טעם אחר וכאלו אמר וכי אמר, ותולדות מיחושו הוא לצד שליחת העם שהם ערב רב כמו שרשמנו בדרך ב': אור (החיים)

ספורנו ויהי בשלח. ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים. אף על פי שהכונה האלהית היתה להוליך את ישראל להר סיני לקבל התורה ומשם לארץ ישראל, כאמרו ולקחתי אתכם לי לעם והבאתי אתכם אל הארץ מכל מקום הכונה עתה היתה להוליכם לים סוף אשר לא היה דרך לאחד מאלה, וזה להטביע שם את פרעה וחילו, על דרך ומשכתי אליך אל נחל קישון את סיסרא, והנה הדרך הישר והקצר ללכת ממצרים לים סוף היה דרך ארץ פלשתים, אמר שהאל יתברך לא רצה לנחותם באותו הדרך: **כי קרוב הוא**. מפני שהיה אותו הדרך וסופו קרוב למצרים, וירבו עוברי דרך שם ומגידים משם למצרים וממצרים לשם: **והנה בראותם מלחמה**. בשמעם שיכין פרעה את עצמו לרדוף אחריהם עם כל חילו ינחם העם בלי ספק מיראת מלחמתם וישובו למצרים, ולפיכך הסיבם אל דרך לא עבר בה איש: (ספורנו)

כלי יקר ויהי בשלח פרעה את העם. ואח"כ נאמר פן ינחם העם. ויסב אלהים את העם, ואח"כ נאמר וחמושים עלו בני ישראל, ויש להתבונן למה קראם גי פעמים העם וברביעי קראם בני ישראל אצל וחמושים דהיינו כלי זיין, וכפי הנראה שמצד היותם בני ישראל לא היו צריכין לכלי זיין ושלוחו של פרעה היה מצד היותם בני ישראל וא"כ איפכא הל"ל.

ונראה ליישב זה בשני פנים. האחד הוא, על דרך שמסיק בילקוט וחמושים עלו אין חמושים אלא מזויינים בחמשה כלי זיין, וקשה על זה וכי מלחמתן של

ישראל תלויה ברבוי כלי זיין, והלא כתיב (שופטים ה.ח) מגן אם יראה ורומח בארבעים אלף בישראל. כי הש"י מגן בעדם, והתורה והתפלה כלי זינם של ישראל שנאמר (תהלים קמט.ו) וחרב פיפיות בידם שני פיות כי שניהם תלוין בפה, ואם כן מה תפארת זה לישראל שעלו חמושים מזויינים כאילו לא היו בטחונם בה' חלילה. ואף אם נאמר שחייב אדם לעשות בדרך הטבע כל אשר ימצא בכחו לעשות ומה שיחסר הטבע ישלים הנס, מ"מ קשה על מה זה הגיד לנו הכתוב שהיה לכל אחד ה' כלי זיין ומנינא למה לי, ועוד כי קרה בדרך נס או במקרה שהיה לכל אחד ה' לא פחות ולא יותר הלא דבר הוא, ועוד כי כפי הנראה לא היו ישראל מלומדי מלחמה כלל כי היו עסוקים בעבודת פרך כל הימים וכלי זיין אלו למה להם כי לא נסו באלה והיה להם לילך במקלות ובאבני קלע.

ע"כ נראה לפרש. שבא להודיענו שלא היה בידם שום כלי זיין כי אם ה' חומשי תורה החלוקים לז' ספרים למ"ד שפרשת ויהי בנסוע ספר בפני עצמו, וז"ש וחמשים היינו מזויינים הכל רמז לתורה, ונקט לשון חמשים שהלשון נופל על הלשון, וכן מזויינים, כי לשון חמשה וזיין, שמות כלי מלחמה המה, ואצל ישראל ירמוזו גם על התורה. או חמשים היינו חמשה חומשי תורה כאמור, ומזויינים היינו התפלה כמ"ש (תהלים קיט.קסד) שבע ביום הללתיך.

והנה מהידוע שלא היו ישראל ראויין לקבל התורה, כ"א אחר שעברו בים סוף ואחר שהלכו במדבר, כי בים סוף באו לידי אמונה שלימה בה' ובנבואת משה עבדו כמ"ש ויאמינו בה' ובמשה עבדו, וקודם שבאו לידי אמונה זו, פשיטא שלא היו ראויין לקבל התורה כל זמן שהיו מסופקים בנבואת משה ובאמונה בה', ואחר שבאו על ים סוף לידי אמונה זו מאז היו ראויים לקבלת התורה, והיו צריכין עוד לילך במדבר בארץ לא זרועה לקנות שמה מדת ההסתפקות, כי כך דרכה של תורה פת במלח תאכל כו', ולא נתנה התורה כי אם לאוכלי המן (מכילתא בשלח ויסע ב.) כי מן ירידת המן למדו דרך ההסתפקות אשר מקבלי התורה צריכין לזה, נוסף על זה נשתרשו באמונה ע"י ניסים שנעשו להם במדבר כמו ניסי הים סוף, ולהורות נתן בלבם עוד שלפי ששני אלפים תוהו היה העולם שמם כמדבר כל זמן שהוא בלא תורה ע"כ היו צריכין לקבלת התורה להשלים חסרון העולם, והנה קודם שקבלו ישראל התורה היו בכלל שאר העם ולא נבדלו עדיין בשלימות המיוחד להם מן שאר האומות ע"כ לא נקראו בשם בני ישראל, כ"א על ידי קבלת התורה אז הבדילם ה' מכל העמים להיות לו לעם סגולה.

ובזה יהיה ביאור הפסוקים על זה האופן, ויהי בשלח פרעה את העם בשעת שלוח נקראו עדיין בשם העם כי לא נבדלו עדיין מן שאר עמי הארץ לפי שלא היה כלי זינם עליהם, לא כלי זיין הטבעי שהרי לא היו מלומדי מלחמה, ולא כלי זיין של התורה שהרי לא קבלו עדיין התורה, ולא היו אפילו מוכנים לקבלה כי לא נשתרשו באמונה עדיין, לפיכך לא נחם אותם אלהים דרך ארץ פלשתים אע"פ שקרוב הוא כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה. לפי שעדיין המה בכלל יתר עמי הארץ על כן בהכרח ישובו מצרימה, כי מאחר שאין בידם שום כלי זיין פשיטא שיהיו מנוצחים אם לא ישובו, על כן ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף, כי על ידי ניסי הים והמדבר יקנו אמונה שלימה ואז יהיו מוכנים לקבל התורה, ומשעה ההיא יהיה כלי זינם עליהם ויהיה דומה כאילו כבר קבלו התורה ויהיו נקראים אז בשם בני ישראל להבדילם מן שאר עמי הארצות, וז"ש וחמשים עלו בני ישראל אין חמשים אלא מזויינים בחמשה כלי זיין היינו ה' חומשי תורה וז' ספרים או שבע תפלות כאמור, ומסכים לזה מה שמצינו (פס"ר לד.) שבמתן תורה חגר להם הקב"ה כלי זינאות כו', ועיין ברמב"ן

פ'ר' כי תשא בפ' ועתה הורד עדיך (ל.ה.) שתרגומו אעדי תיקון זיינך מנך, כי משם ראייה ברורה שהתורה כלי זיינם של ישראל, ואע"פ שבשעת העליה ממצרים לא היו עדיין מזויינים עד שבאו למדבר מ"מ אמר וחמשים עלו וגו', לפי שמיד כאשר נתרצו לילך למדבר ולא אמרו היאך נלך למדבר לא מקום זרע מיד קנו האמונה, והתחלת הקנין נחשב להם כאילו היו מושרשים בה, לכך נאמר וחמושים עלו היינו בזמן שעלו מארץ מצרים אל המדבר, וסוף קנין האמונה היה על ים סוף כאמור.

דרך שני ביישוב מקראות אלו, שהעם הנזכר כאן הם הפחותים שבישראל והערב רב כי שם אחד להם, וכשאמר ויהי בשלח פרעה את העם בערב רב ידבר, כי מאחר שלא מיחה במ צאת דומה כאילו שלחם, כי מצינו לשון שלוח במי שמניחו לילך כמו שלחוני לאדוני (בראשית כד.נד) הנאמר באליעזר עבד אברהם, וכמו ויאמר יעקב אל לבן שלחני (שם ל.כח) כך שילוח האמור כאן על הערב רב, ובעבורם היה צריך להסב אותם שלא יחזרו למצרים בראותם מלחמה, אבל בעבור בני ישראל לא היה צריך לכל זה הסבוב כי בני ישראל עלו חמשים מזויינים, כי המה בניס אמון במ מלחמה, אבל כל מיעוט הבטחון בא להם מן הערב רב, כי קרוב הוא רצה לומר חדשים מקרוב באו ולא נשתרשו עדיין באמונה. (כלי יקר)

דעת זקנים כי קרוב. כלומר העם קרוב של הקב"ה שנאמר לבני ישראל עם קרובו. ולכך לא הנהיגם כמנהגו של עולם. ד"א כי עם פלשתים קרובים הם למצרים שנאמר ומצרים ילד וגו' אשר יצאו משם פלשתים. פן ינחם העם שילחמו עמהם על דבר אשר ברחו מתחת יד מצרים קרוביהם. ושבנו מצרימה וישיבם למצרים. אמר הרב דוד זקנו של הרב משה שארץ פלשתים מארץ ישראל היתה שהרי לא מצינו שיצא יצחק לחוצה לארץ וגר בארץ פלשתים שנאמר ויגר יצחק בגרר והרב משה אמר שרצועה היתה יוצאה מארץ פלשתים ונכנסת לתוך ארץ ישראל ולא שהיתה ארץ ישראל בעצמה כי הכתוב קראה ארץ פלשתים ד"א כי קרוב הוא שירשו הכנעני את הארץ דכתיב ודור רביעי ישובו הנה ועדיין לא היה להם דור רביעי לפיכך הקיפן הקב"ה במדבר מ' שנה ועוד אמר הקב"ה אם אני מוליכם דרך הישר עכשיו מחזיקין איש בשדהו ובכרמו ומבטלין תלמוד תורה אבל אני אוליכם ארבעים שנה דרך המדבר ויאכלו המן וישתו מי באר ותתישב בגופן. ועוד כששמעו הכנעניים שישראל יצאו ממצרים אמרו עכשיו באין עלינו ונטלין מידינו את הארץ עמדו הן והשחיתו את הארץ אמר הקב"ה אני הבטחתי לאברהם להכניס בניו אל ארץ מלאה כל טוב הריני מעכבן במדבר כדי שיתקנו מה שקלקלו זש"ה אני יסרתי אתכם במדבר לחזק את זרועותם וגו': (דעת זקנים)

יח | ויִסֹּב אֱלֹהִים | אֶת-הָעַם דְּרָךְ הַמִּדְבָּר יַם-סוּף וְחַמְשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ

אונקלוס | ואסחר יי ית עמא ארח מדברא ימא דסוף ומרזון סליקו בני ישראל מארעא
(אונקלוס) : דמפרים :

יונתן | ואחזר יי ית עמא אורח מדברא דימא דסוף וכל חד עם חמשא טפלין סליקו בני ישראל מארעא דמפרים :
(תרגום יונתן)

רש"י ויסב. הסיבס מן הדרך הפשוטה לדרך העקומה: יס סוף. כמו לים סוף. וסוף הוא לשון אגס (ז) שגדלים בו הניס, כמו ותקם בסוף, קנה וסוף קמלו: וחמשים. אין חמושים אלא מזויינים, (לפי שהסיבתן במדבר גרם להם שעלו חמושים, שאילו היה דרך יסוב לא היו מחושים להם כל מה שצרכין, אלא כאלם שעובר ממקום למקום ובלעתו לקנות קם מה שיצטרך, אבל כשהוא פורק למדבר צריך לזמן כל האורך. וכתוב זה לא נכתב כי אם לשבר את האוזן, שלא תאמר, במלחמת עמלק ובמלחמת סיחון ועוג ומדין מהיכן היו להם כלי זיין שהכו ישראל בחרב. ברש"י יסן) וכן הוא אומר, ואתם תעברו חמושים (יהושע א, יד), וכן תרגם אונקלוס מזרזין, כמו וירק את חניכיו (בראשית יד, יד). זרזין. דבר אחר חמושים מחושים, אחד מחמשה (ח) ילאו, וארבעה חלקים מתו (יז). בצלפת ימי אפילה: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) ללא תימא שהוא לשון קץ והוי פירושן שנסעו לסוף הים, לכן פירש סוף לשון אגס וכו', ויס הוא מלא אגס לכך, צריך לומר יס סוף כמו לים סוף. (מהרש"ב): (ח) ולפירוש ראשון קשה איך מביא ראיה להתם אי אפשר לפרש בענין אחר, לכן פירש ד"א ואמר אין המקרא יולא מידי פשוטו, אגס הוא לשון זירזין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויסב. מבעלי כפל סבב. גם יבא על משקל אחר. ויסד בדלתים. ויגל את האבן. ולא תשמע אל דברי האומרים ששרשו נסב: ומלת המדבר. מושך עצמו ואחר עמו והוא דרך המדבר מדבר יס סוף. וכמוהו הארון הברית הארון ארון הברית. ועץ הדעת. דעת טוב ורע. הספר המקנה. היין החמה. וכמוהו רבים. וסוף הוא שם מקום. וי"א שהוא מגזרת סוף דבר כי הוא סוף העולם. והוא יס אוקינוס כאשר כבר זכרתי. וזאת טעות גדולה. כי הוא יס מזרחי כנגד מצרים. ויס ספרדי גדול ממנו: וחמושים. י"א מלאים הון שיש להם כל צרכיהם. והנה כתוב וגם צדה לא עשו להם ומה טעם להזכיר זה עתה. רק פירושו חגורי חומש למלחמה. כמו חלוצים תעברו. שפירושו חגורי חלוצים. והעד הנאמן ואתם תעברו חמושים ובמקום אחר קראם חלוצים. כי מה טעם להוליד צדה לפני אחיהם. וטעם להזכיר הכתוב וחמושים במקום הזה כי למעלה כתוב בראותם מלחמה. כי ביד רמה יצאו בכלי מלחמה. ולא כמו עבדים בורחים: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם וחמושים עלו בני ישראל. לומר כי אע"פ שהסב ה' אותם דרך המדבר היו יראים פן יבאו עליהם פלשתים יושבי הערים הקרובות להם והיו חלוצים כמו היוצאים למלחמה. ויש אומרים (ראבי"ע) שספר הכתוב שיצאו ביד רמה וחשבו להיות גאולים, ולא הלכו כדמות עבדים בורחים: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויסב אלהים את העם דרך המדבר. שערך להם שלחן והסיבן לאכול כד"א היוכל אל לערוך שלחן במדבר: וחמושים. מזויינים על שם חמשה כלי זיין הנזכרים בפסוק מגן וצנה ורומח וחצים ומקל יד: (בעל הטורים)

אור החיים וחמושים עלו וגו'. ואולי כי זולת היותם מזויינים בכלי זיין לא יועיל מה שיסב ה' אותם לבל יחזרו בראותם מלחמה כי על כל פנים ישובו מצרימה כיון שאין בידם כלי זיין לערוך עם אויב מלחמה ויראו עצמן אבודים, לזה אמר וחמושים עלו וגו' פירוש מלבד טעם שיסב ה' היו להם גם כן כלי זיין ובהצטרפות

שני הטעמים לא ינחם העם בראותם מלחמה וגו': (אור החיים)

ספורנו דרך המדבר ים סוף. שילכו לים סוף דרך המדבר, כי באותו הדרך לא יבאו מגידים ממצרים ולא ידעו ברדיפת פרעה עד שהשיג אותם, כאמרו וישאו בני ישראל את עיניהם, והנה מצרים וכו' ולא היה אז להם תקנה בשובם כי לא יקבלם פרעה וחילו: וחמושים עלו. וכל זה הוצרך לעשות אף על פי שהיו מזויינים, כי עם כל כלי זינם לא היה להם אומץ לב להלחם במצרים ולהמלט כי לא נסו באלה: (ספורנו)

יט ויקח משה את-עצמות יוסף עמו כי השבע השביע את-בני ישראל לאמר פקד ופקד אלהים אתכם והעליתם את-עצמתי מזה אתכם:

אונקלוס ואסיק משה ית גרמי יוסף עמה ארי אומאה אומי ית בני ישראל למימר מדבר דכיר יי יתכוון ותסקון ית גרמי מפא עמכון: (אונקלוס)

יונתן ואסיק משה ית ארונא דגרמי יוסף בגויה מן גילוס ונהו מדבר עמיה ארי אומאה אומי ית בני ישראל למימר מדבר דכיר יי יתכוון ותסקון ית גרמי מפא עמכון: (תרגום יונתן)

רש"י השבע השביע. השביעם שישביעו (ט) לצניהם, ולמה לא השביע בני ישראלוהו לארץ כנען (י) מיד, כמו שהשביע יעקב, אמר יוסף, אני שליט הייתי במצרים והיה ספוק בידי לעשות, אבל בני לא יניחום מצרים לעשות, לכך השביעם לכשיגאלו ויאלו משם, שישארוהו (מכילתא פי"ח): והעליתם את עצמותי מזה אתכם. לאחיו השביע כן, (כ) למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם, שנאמר אתכם: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) ונח"י, דליכא למימר דצרה תורה כלסון בני אדם, וכי עלתה על הדעת שאותו הדור יעלו ממצרים, והלא היה להם להיות במצרים ת' שנה ולפחות רד"ו שנה, ועוד מאי נתינת טעם הוא, אלא שהשביעם וכו' ודלא כהר"ם: (י) פירוש ולא היה צריך להשביעם שישביעו אחרים, ותירץ אמר יוסף וכו', ובזה מיושב למה לא הקשה רש"י הקושיא על הפסוק ולא על פירוש, ועוד למה לא הקשה זה בפרשת ויחי מקום עיקר השבועה, (דב"ט): (כ) ופירוש בני ישראל בני יעקב, ולאמר פקוד אלהים אתכם שיהם במקומכם, דאם לא כן אתכם למה ליה, לכן פירש לאחיו השביע כן ואתכם קאי על עצמות אחיו, והכי פירושן פקד יפקוד אלהים אתכם רצה לומר בנים שלכם והעליתם בציווי קאמר שישביעו הם את בנייהם שישארו את עצמותיו עם עצמות שלהם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקח. הזכיר למעלה עלו בני ישראל. החיים בדור ההוא. גם העלו עמם הנכבד שהיה בהם שעל ידו ירדו מצרימה והוא השביעם לפני מותו שיאמרו כן

לבניהם ובניהם לבניהם. והנה משה נתעסק לקיים השבועה שלא תבא אשמה על ישראל. כי ראינו שנשיאי ישראל נשבעו לגבעונים והם לא נשבעו להם אלא על תנאי שהם רחוקים כמו שאמרו. ואחר שנמצאו קרובים היה נכון שלא ישמרו שבועתם. ולא יעברו הם וכל ישראל על מצות לא תחיה כל נשמה. רק בעבור כבוד השם עשו שלא יחללוהו. ואחר שנים רבות העניש השם בני ישראל. בעבור שהניח שאול להמית את הגבעונים שהיו בנוב עיר הכהנים. והזכיר עצמות כי כל הבשר והעור ירום תולעים ויבאש. ולא ישארו בשנים מועטות רק העצמות: (אבן עזרא)

בעל הטורים **השבע השביע.** ב' במס' הכא ואידך גבי שאול השבע השביע אביך את העם כדדרשינן הכא מלמד שהשביע את אחיו שישביעו לבניהם אף התם נמי השביע לעם שישביעו אף לאותם שלא היו שם כשהשביעם ולכך נלכד יהונתן אע"פ שלא שמע את השבועה: (בעל הטורים)

אור החיים **פקוד יפקוד וגו'.** טעם הכפל להצדיק אמונת הדבר.

וזה שיעורו פקוד פירוש הפקידה שהבטיח ה' ודאי יפקוד. עוד ירצה לרמוז על ב' דברים על הרחקת הנזק היא הצלתם מעוני מצרים ומעול סובלם, והקרבת התועלת שיצאו ברב טוב לבית ישראל דכתיב (בראשית טו, יד) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וטעם שרמז להם דבר זה לפי שהוא נוגע לשבועה שלא יהיה להם דבר זה סיבה למניעה לבל יעלו עצמותיו לצד שיהיו טרודים באסיפת הון וטעינת כסף וזהב כי ירבה כאומרים ז"ל (בכורות ה'): שאין לך אדם מישראל שלא טען עשרה חמורים מכסף וזהב של מצרים וזה יהיה סיבה למניעת הדבר, לזה אמר **השבע וגו' לאמר פקוד יפקוד** גם פקידת העושר ואף על פי כן תדחקו עצמיכם ותסבלו עצמותי הגם שיהיה להם מאמצעות כן הפסד כשיעור משאו מכסף וזהב. ותמצא שכן עשה משה כאומרים ז"ל (שמות רבה פ"כ) שבמקום שיטעון כסף וזהב טען ארונו של יוסף במקומו ונטל שכרו על הדברו:

מזה אתכם. טעם אומרו **מזה** אין לומר כי דוקא משום יעלוהו, אלא נתכוון לחזק השבועה שתהיה חזקה כדין הנשבע על דעת חבירו בשביל טובה שעשה לו, ולזה התנה ואמר **מזה** פירוש על דרך אומרים ז"ל (בראשית רבה פ' פ"ד) בפסוק נסעו מזה נסעו מהאחזה שהוא מנין ז"ה, והוא שרמז להם כאן בשעת השבועה באומרו **מזה אתכם** פירוש כי באמצעות חסד זה שהם נשבעים לו מה שהם הפרידוהו מזה ונסעו מאחותו ועשו מה שעשו לו עכשיו יתוקן הדבר ויהיו לאחדים, והוא אומרו אתכם יהיו חונים מהנסיעה להיות אתם עמם ונעקר העון ההוא והרי הם יחד באחזה, והכוונה בזה כי מחל להם מה שפשעו בו בעד חסד זה שנשבעין לו, וכפ"ז הנה הם נשבעים על דעתו בשביל טובה שעשה להם: (אור החיים)

ספורנו **ויקח משה את עצמות יוסף עמו.** בהיותו אז נשיא הדור: **כי השבע השביע את בני ישראל.** והנה חיוב הדור מוטל על נשיאו: (ספורנו)

כלי יקר **ויקח משה את עצמות יוסף עמו.** סמך ענין זה לפסוק שלמעלה וחמושים עלו בני ישראל, לפי שמסיק בילקוט פרשה זו שהיו מהלכין במדבר שני ארונות ארון השכינה וארונו של יוסף והיו האומות שואלים מה טיבו של ארונו של מת עם ארון חי העולמים והשיבו להם קיים זה מה שכתוב בזה שיוסף קיים כל עשרת הדברות כו', וסמך זה למה שנאמר וחמושים עלו בני ישראל מזויינים וכלי

זיין שלהם הוא ארון הקודש שהיה הולך עמהם במלחמה, ותינח אחר מתן תורה אבל קודם מתן תורה איך עלו חמושים הלא עדיין לא היה הארון הקודש עמהם, ע"כ אמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו כי ארונו של יוסף היה דומה כאלו היו חקוקים **בו** **כל** **עשרת** **הדברות**.

דבר אחר, לפי שראה משה שהשי"ת הסיבם דרך המדבר ים סוף וחשב משה שאם אולי יעכב עליהם הים אז יקרע להם בזכות יוסף, כמו שלמדו רז"ל (תנחומא קיד.ט) מן פסוק הים ראה וינוס (תהלים קיד.ג) מה ראה עצמותיו של יוסף שנאמר בו וינס ויצא החוצה, וטעמו של דבר בארנו למעלה פרשת וישב (לט.יב).

ורז"ל (סוטה יג.) **דרשו על משה**, פסוק חכם לב יקח מצות (משלי יט) שכל ישראל נתעסקו בבזה והוא נתעסק במצות, רצו לתרץ יתור לשון עמו שבא למעט עסק בזת מצרים, כי הממון קנין שאינו דבק עמו כי לא ירד אחריו כבודו, אבל מה שהאדם מסגל מעשים טובים בעולם הזה הוא הדבר הדבק עמו בעולם הזה ובעולם הבא, לכך נאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו, ואולי לכך עסק דווקא במצוה זו עכשיו להיות לישראל כמזכיר את יום המיתה, כי בסבה זו לא יהיו כל כך להוטים אחר הביזה בזכרם כי יעזוב לאחרים חילו ולא ירד אחריו כבודו. (כלי יקר)

[כ] **ויסעו** **מספתי** **ויחננו** **באתם** **בקצה** **המדבר:**

אונקלוס וינטלו מספתי וישרו באתם בסטר מדברא: (אונקלוס)

יונתן וינטלו מספתי אתר דאתחפיו בענני יקרא וישרו באיתם דבסטר מדברא: (תרגום יונתן)

רש"י **ויסעו מסכות**. **זיום השני**, שהרי זרחשון זאו מרעמסס לסכות: (רש"י)

אבן עזרא **ויסעו**. באיתם. הוא מדבר שור כאשר אפרש: (אבן עזרא)

[כא] **ויהי הלה לפניהם יומם בעמוד ענן לנחתם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם ולילה:**

אונקלוס ויי מדבר קדמיהון ביממא בעמודא דעננא לדברותהון באורחא וליליא בעמודא דאשתא לאנהרא להון למיזל ביממא וביליא: (אונקלוס)

יונתן ואיקר שכנתא דיי מידבר קדמיהון ביממא בעמודא דעננא לדברותהון באורחא וביליא הדר עמודא דעננא מבתריהון למחשד לדדפין מן בתריהון ועמודא דאשתא לאנהרא קדמיהון למיזל ביממא וביליא: (תרגום יונתן)

רש"י **לנחתם הדרך**. נקוד פתח, שהוא כמו להנחותם, כמו לראותכם בדרך אשר תלכו זה (דברים ח, לג), שהוא כמו להראותכם, אף כאן להנחותם ע"י שלוח, (ב) ומי הוא השלוח, עמוד הענן, והקב"ה בכבודו (מ) מוליכו לפניכם, ומכל מקום את

עמוד הענן הכין להנחותם על ידו, שהרי על ידי עמוד הענן הם הולכים. עמוד הענן אינו לאורה (נ) אלא להורותם הדרך: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) כלומר שהוא פועל יוצא לשלישי, ומציא ראייה מן לראותכם שהוא כמו להראותכם, דאם לא כן היה לראותכם מן הקל ופירושו לראות אתכם, ואין זה המכוון מן הקרא, אלא על כרחך שהוא כמו להראותכם, אף כאן כמו להנחותם, [אבל אין זה כוונת הרא"ם]: (מ) דקשה לו הא כתיב וה' הולך לפנייהם ולא העמוד הענן, ולכן פירש הקצ"ה זכבודו וכו', ראה לומר הקצ"ה מוליך את עמוד הענן לפנייהם, ואין להקשות כיון שהקצ"ה היה הולך לפנייהם למה כריך לעמוד הענן, ומפרש והולך ומכל מקום את עמוד הענן וכו': (נ) [נח"י], דהא ביום אין כריך לאורה אלא להורותם כו', והא דכתיב להאיר להם קאי לעמוד אש בלבד, ומכל מקום עמוד האש גם כן היה להורותם דכתיב ללכת יומם ולילה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וה' הולך לפנייהם יומם. ידענו כי השם שוכן עד וקדוש שמו. ויושב קדם סלה. והכתוב ידבר כלשון בני אדם בעבור כי כח השם הולך עם ישראל. כדרך מוליך לימין משה זרוע תפארתו. וטעם בעמוד ענן שלא היה כדמות העבים. רק כדמות עמוד נטוי מן השמים על הארץ. ונקרא העמוד כן בעבור שמעמד הבית עליו. וטעם ללכת יומם ולילה. בעבור כי המחנה היה גדול ולא יכלו ללכת רק מסע מעט. על כן היו הולכים מקצת יום גם מקצת לילה ואלה השנים עמודים היו לפנייהם עד שבאו אל הים כאשר אפרש: (אבן עזרא)

הרמב"ן וה' הולך לפנייהם יומם. כבר אמרו (ב"ר נא ב) שכל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, הקב"ה עמהם ביום ובית דינו בלילה. אם כן פירוש הכתוב שהשם שוכן בתוך הענן והולך הוא לפנייהם ביום בעמוד ענן, ובלילה בית דינו שוכן בעמוד האש להאיר להם, כטעם אשר עין בעין נראה אתה ה' וענך עומד עליהם ובעמוד ענן אתה הולך לפנייהם יומם ובעמוד אש לילה (במדבר יד יד):

וראיתי באלה שמות רבה (יט ו) כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו כי הולך לפנייהם ה' (ישעיה נב יב), לשעבר אני ובית דיני הייתי מהלך לפניכם, שנאמר וה' הולך לפנייהם יומם, אבל לעתיד לבא אני לבדי, שנאמר (ישעיה נב יב) כי הולך לפנייהם ה' ומאספכם אלהי ישראל. וסוד המדרש הזה כאשר הזכרתי, כי בגאולה הראשונה היה הקב"ה עמהם ביום ובית דינו עמהם בלילה, אבל לעתיד לבא תתעלה מדת בית דינו ברחמים, וה' הולך לפנייהם, השם המיוחד, כי אלהי ישראל מאספם עמו, ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה (תהלים קלט יב), כי הכל במדת רחמים מיוחדת:

ור"א אמר כי הכתוב ידבר הוא כלשון בני האדם, בעבור כי כח השם ושלוחו הוא הולך עם ישראל כדרך מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה סג יב). והאמת שהוא כדרך מוליך לימין משה, אבל לא כאשר יבין ר"א ממנו, וכתוב כן נהגת עמד לעשות לך שם תפארת (שם יד): (הרמב"ן)

בעל הטורים ולילה בעמוד אש. ולילה ו' במסורה, הכא ואידך ולילה אור בעדני.

ולילה כיום יאיר. ולילה ולא דומיה לי. ולילה באים להרגך. ולילה ללילה יחווה דעת. וזהו ולילה באים להרגך. שבלי ל' השיגום ובאים להרגם ולילה אור בעדני וכיום יאיר לי בעמוד אש ע"כ ולילה ולא דומיה לי שאמרתי לפניו שירה. ולילה ללילה יחווה דעת שלילה זה מחווה דעת ללילה מלחמת סיסרה שהיתה ג"כ בלילה שנאמר הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרה ואימתי כוכבים נראים בלילה: (בעל הטורים)

אור החיים **וה' הולך וגו'.** אומרו **לנחותם** פירוש להיות להם נח הדרך כי לצד שהיו ימי החום חופף ה' עליהם בעמוד ענן לבל יכס השמש. ולזה לא היה משמש עמוד הענן אלא ביום ולא בלילה, וענן זה הוא לבד מענן הקודם להם לישר המעקשים להשפיל הגבוה ולהגביה הנמוך ולהראותם הדרך. ויש ראייה לזה ממה שאמר הכתוב בפרשת דברים (א' ל"ג) ההולך לפניכם בדרך לתור לכם מקום לחנותכם באש לילה לראותכם בדרך אשר תלכו בה ובענן יומם, והנה הזכיר הכתוב ג'. הא' לתור לכם מקום זה היה משמש תמיד לפניהם פירוש מקדים ללכת קודם להם. הב' עמוד האש לראותכם וגו', הג' ובענן יומם, והם דברינו עצמם שענן זה לא היה אלא חופף מהכותם שמש. ולא כמו שפירש"י להנחותם וחסר ה"א והביא חבר לראותכם כי לפי דברינו גם כאן גם שם אינה חסרה ה"א, ועיין בפסוק שאחר זה:

ולילה וגו' להאיר וגו'. קשה לפי דבריהם ז"ל (שבת כ"ב:) שאמרו שכל מ' שנה שהיו במדבר לא הלכו אלא לאורו שהיו רואים אפילו מה שבתוך הטפיח, ואין לומר כי על זמן הלילה הוא אומר שאין זה פשט אומרם לא הלכו אלא לאורו כי מה בא למעט אם לא שנא' אור השמש ביום ואם כן הלילה למה לא יאיר כיום שלא היו צריכין לשמש שהוצרך לעמוד אש להאיר להם. ולהבין הענין יש לדקדק עוד אומרו **ללכת יומם ולילה** למה לא הספיק טעם להאיר להם שהוצרך לומר ללכת וגו':

אכן כוונת הדברים היא לעולם שלא זו אורו יתברך ממחנה ישראל תמיד כמאמר חכמינו ז"ל שכתבנו בסמוך אלא שיש לדעת כי האור הקדוש הלזה לא היה מתפשט חוץ ממחנה ישראל אלא דוקא במושבותם. ויש טעם בדבר ומה גם במדבר הרע שהוא מדור של מחנה טומאה כי שם הרגיעה הקליפה כידוע בדברי הקדושים (זהר ח"א קכ"ו). וכיון שכן לא היו ישראל יכולים ליהנות מהאור העליון אלא במחניהם אבל חוץ למחניהם לילה יחשיך כסדר העולם. והנה אם לא היו ישראל הולכים בלילה כשיחפוץ ה' ללכת לא היו צריכין לאור עמוד האש כי לכל בני ישראל היה אור ה' במושבותם אלא לסיבת הליכתם בלילה הוצרכו לעמוד להאיר למרחוק חוץ למחנה ישראל להכיר מקום שיכלו בו חוץ למחניהם, והוא אומרו **להאיר להם**, וטעם אור זה הוא **ללכת יומם ולילה** פירוש בשוה כשם שביום מלבד אור ה' הנוצץ עליהם היו רואים אור למרחוק באור השמש המאיר לעולם כולו כמו כן היו רואים בלילה באמצעות עמוד האש. ובזה יטעם ביאור מה שאמר הכתוב בפרשת דברים באש לילה לראותכם בדרך אשר תלכו בה פירוש לראותכם כדי לראותכם. כדי שתראו אותם, לא כמו שפירש"י להראותכם וחסר ה"א והביא מהנביאים ומהכתובים חבר לה כין אנו צריכים לזה, וביאר הכ' דבריו כי דברינו יגיד באומרו לראותכם בדרך ולדבריו היה צריך לומר הדרך, אלא הכוונה היא להיות שהיה להם לישראל אור עולם במושבותם ולא בדרך אשר עדיין לא באו שמה לזה אמר כי עמוד [אש] טעמו הוא כדי שיראו בדרך אשר ילכו בה לשון עתיד והבן והם דברינו עצמם. ומעתה אין הבדל בין היום ללילה לבני ישראל ולא היו מכירים זמן יום וזמן לילה אלא על ידי

ספורנו וה' הולך לפניהם. מאז שהיו בסבות שהוא חוץ לגבול מצרים ונכנסו למדבר : (ספורנו)

[כב] לא-יִמִּישׁ עֲמוּד הָעֲנָן יוֹמָם וְעֲמוּד הָאֵשׁ לַיְלָה לִפְנֵי הָעָם: (פ)

אונקלוס לא יַעֲדִי עֲמוּדָא דְעֲנָנָא בִּימְמָא וְאַף לָא עֲמוּדָא דְאִשְׁתָּא בְּלַיְלָא קָדָם עֲמָא : **[פ]** (אונקלוס)

יונתן לא עָדִי עֲמוּדָא דְעֲנָנָא בִּימְמָא וְעֲמוּדָא דְאִשְׁתָּא בְּלַיְלָא לְמִדְבָּרָא קָדָם עֲמָא : (תרגום יונתן)

רש"י לא ימיש. הקב"ה (פ) את עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מגיד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן, שעד שלא יסקע זה עולה זה **(ע)** **עולה** זה **שבת** **כג:** **(רש"י)**

שפתי חכמים (פ) כי הוא מצנין הפעיל, דאם לא כן היה לו לינקד ימוש בחולם וי"ו: **(ע)** דאם לא כן לא ימיש וגו' למה לי, דהא כתיב וה' הולך וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא ימיש. פעל יוצא. כי השם הנזכר למעלה לא המיש העמודים לפני העם. ומלת יומם לא תמצא בכל המקרא רק על עת היות השמש על הארץ. כי יום ימצא בתורה ונביאים ובכתובים והוא לילה. כי כתוב ביום הכותי כל בכור. וזה היה לילה. וכתוב היום הזה יום בשורה הוא והוא היה לילה. כי שם כתוב וחכינו עד אור הבקר. וכתוב יום צעקתי בלילה נגדך: (אבן עזרא)

בעל הטורים לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש וגו'. שעמוד האש משלים לעמוד הענן מדכתיב לפני העם ולא כתיב מלפני העם משמע שלפעמים היו שניהם לפני העם: **לא ימיש**. ב' במס' הכא ואידך ביהושע לא ימיש מתוך האהל כמו שהעננים היו משלימין זה לזה כך עשה יהושע משכים בבוקר בעוד עמד עמוד האש ללמוד ולערב הקדים ולמד בעוד עמד עמוד הענן והיינו לא ימיש כמו שהעננים לא משו כך יהושע לא מש מתוך האהל וע"כ זכה לילך לפני העם: (בעל הטורים)

[א] וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:

אונקלוס ומליל וי? עם משה למימר: (אונקלוס)

יונתן ומליל וי? עם משה למימר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וידבר. מדרך האמת אין ראוי למשכיל לחשוב על מעשה השם למה עשה כן. כי כל מעשיו בחכמה וחכמת האדם כאין נגדו. והזכרתי זה בעבור שתראה בזו הפרשה שצוה השם שישבו אחרנית דרך ערמה. כדי שיצא פרעה וירדוף אחריהם ויטבע ביים. ומחשבות השם עמוקות: (אבן עזרא)

[ב] דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּשְׁבוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירָת בֵּין מִגְדַּל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בְּעַל צַפֹּן נַכְוֹ תַחְנוּ עַל-הַיָּם:

אונקלוס מליל עם בני ישראל ויתבונן וישרון קדם פים חירתא בין מגדול ובין ימא קדם בעיל צפון לקבלה תשרון על ימא: (אונקלוס)

יונתן מליל עם בני ישראל ויתבונן לאחוריהון וישרון קדם פומי חירתא מרביעתא דאתבריו בגווי בני נשא דכר ונוקבא ועיינין פתיחן להון הוא אתרא דטניס דביני מגדול ובני ימא קדם טעות צפון דמשתייר מכל טעון דמגרים בגין דימרון מצראי בחיר הוא בעל צפון מכל טענותא דאשתייר ולא לקא דיתון למסגוד ליה וישפחון יתכון דאתון שרו לקבליה על גיף ימא: (תרגום יונתן)

רש"י וישבו. לאחוריהם, לכל מצרים היו מקרצין כל יום השלישי, כדי להטעות את פרעה, שיאמר תועים הם בדרך, כמו שנאמר ואמר פרעה לבני ישראל וגו': ויחנו לפני פי החירות. הוא פיתום, (פ) ועכשיו נקרא פי החירות, על שם שנעשו שם בני חורין (מכילתא בשלח פ"א), (ג) והם שני סלעים גבוהים זקופים, והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים: לפני בעל צפון. הוא נשאר מכל אלהי מצרים, (ה) כדי להטעותו, שיאמרו קשה יראתו (ס), ועליו פירש איוב משגיא לגוים ויאבדם (איוב יב, כג.): (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דהא הפסוק רוצה להגיד לנו באיזה גבול היו חונים, ועדיין אין לנו יודעין פי החירות דלח הזכר פי החירות במקרא, אלח ודאי הוא פיתום: (ג) לפי שבאותו מקום היה עכו"ם שלח היה מניח לברוח אפילו עבד, ולכך נקרא פיתום שהוא נוטריקון פה סתום, ועכשיו נעשו בני חורין שם ע"י שהקב"ה היה מהפך הכוכב מצרים בשמים, ועכשיו הוא נקרא פי החירות על שם החירות, ואין להקשות למה לא יהא נקרא חירות, וגם קודם לכן למה לא יהא נקרא תום, ולמה נקרא פיתום, ומפרש והולך שהיו שני סלעים וכו', והגיא שביניהם הוא כמו פה: (ה) אף על פי שכתוב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, מכל מקום הוא נשאר וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא **פי החירות**. הוא הנקרא פני החירות ונקרא כן בעבור שהפה בפנים. והוא שם מקום: **לפני בעל צפון**. אמרו. כי חרטומי מצרים עשו בדבר המזלות צורות נחשת. וזהו בעל צפון שלא יוכל עבד לברוח ממצרים לעבור הצורה. ובעבור זה כתוב כי ברח העם. ולפי דעתי בעבור שאמר משה לפרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר. נראה לפרעה מדבריו כי ידע משה הדרך אשר ילכו בה אל המקום אשר יזבחו שם. וכאשר שמע פרעה שישראל החלו ללכת דרך המדבר ואחר שהרחיקו שבו אחורנית ללכת דרך אחרת. אז חשב פרעה כי כל מה שדבר משה בערמה היה כי אין דעתו לזבוח כי אם לברוח. כי הבורח ישתבש עליו הדרך ולא ידע אי זה דרך ילך: **נכחו**. באה זו המלה בחירק. כמו אחרי נפלו ורבים ככה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **נכחו**. ב' במס' דין ואידך כי נכחו יצא ביחזקאל מה התם בשער שנכנס לא יצא כדכתיב לא ישוב דרך השער אשר בא בו כי נכחו יצא אף כאן פרעה וחילו הדרך אשר נכנסו בים לא יצאו בו אלא מצד אחר כדאיתא בפסחים שאמרו ישראל כמו שאנו עולין מצד זה כך הם עולים מצד אחר אמר הקב"ה לים ופלטן לצד שיצאו בו ישראל: (בעל הטורים)

אור החיים **דבר וגוי וישובו וגוי**. הנה כל רואה יקהה בזה למה יצטרך ה' להערים חס ושלוש על הדבר והוא עשה יעשה כל אשר יחפוץ בלב פרעה לרדוף:

אכן בהשכיל במה שקדם לנו בידיעת מדת הבורא כי חפץ למען צדק ישראל הלא זה הדבר אשר דבר ה' במצוה זו שנתחכם לבל יכשלו בהכעסה לבורא ויאמרו דברי ניאוץ שאמרו אחר כך (פסוק יא) המבלי אין קברים וגוי הלא וגוי טוב לנו עבוד את מצרים וגוי ונתחכם ה' ועשה דבר מורגש ומוכר להם כי ה' יעץ על פרעה רעה ומתחכם אליו להוציאו ממצרים לרדוף את ישראל להכבד בו. ומעתה אין מקום לישראל לחוש לפרעה ואדרבה יחילו דרכיו לראות נקמתם בו, ולא הספיק לבורא לומר להם הדברים בפה לבד כי הוא יחזק לב פרעה לרדוף אחריהם כי לא יעשו הדברים בהם רושם ובראות אותו ירעשו ויתנו ראש לשוב אליו ממוראו עליהם, לזה צוה ה' שישובו ויחנו ויעשו מעשה המוכן לרדוף פרעה אחריהם ודבר זה ירגישם ויעשה בהם רושם כי הם הם העושים הכנה בהרגשה רעושה שחזרו לאחוריהם ולחנות במקום מיוחד שממנו יטעה פרעה לרדוף אותם ובזה לא יפחד לבם ובבואו יגל יעקב ישמח ישראל כי יחזה נקם באויבו, ותמצא שאף על פי כן לא הועיל בהחלט. וצא ולמד מה שאמרו בראותו ומזה תקיש מה היו עושים זולת החזרה והבן: (אור החיים)

כלי יקר **לפני בעל צפון**. הוא נשאר מכל אלהי מצרים כו', ויש לנו ליתן טעם למה נשארה זו יותר משאר אלהות, ונראה מזה שהיו להן הרבה עבודה זרות שעבדו להרבה מזלות כי כל מזל יש לו כח והשפעה על איזו ענין מיוחד, ובעל צפון היינו הע"ז אשר חשבו כי ממנו יושפע להם זהב ורב פנינים כמ"ש (איוב לו. כב) מצפון זהב יאתה, והשאיר הקב"ה דווקא ע"ז זו להטעותם שיאמרו שע"ז זו תתבע עלבונם על מה שנטלו ישראל ממונם שלא כדן, כי בכל שאר המכות הצדיק פרעה את הדין עליו לומר שבדין באו עליו ובדין לקו גם שרי מעלה שלהם, אבל הממון חשב פרעה שלא בצדק ולא במשפט נטלו ישראל ממונם ע"כ נשאר בעל צפון שיאמרו קשה יראתם ויתבע מן ישראל ממונם שהשאלום, וז"ש ויהפך לבב פרעה וגוי פירש"י בשביל ממונם שהשאלום, ומה שאמרו כי שלחנו את ישראל מעבדנו לפי שכל מה שקנה עבד קנה רבו ועיקר דבריו היה בעבור הממון, ותלה פרעה דבריו במה שראה שנשאר בעל צפון מכל אלהי מצרים. (כלי יקר)

דעת זקנים לפני בעל צפון. פירש"י הוא נשאר מכל אלהי מצרים כדי להטעותם חשב פרעה בלבו הוא מטעה אותן כדי להסכים על גזרתי לאבדם במים אלך ואעבדנו לכך נאמר ופרעה הקריב קרב לא נאמר אלא הקריב מלמד שהקריב קרבן לפניו. ד"א הקריב ישראל לעשות תשובה: **נכחו תחנו.** תמה להרב רבי יהודה היאך אמר לו שיחנו על הים לפני בעל צפון והא אמרין אסור לאדם לומר לחבירו המתן לי בצד ע"ז פלונית צ"ע. ולי נראה דדוקא לאדם אבל להקב"ה לא שהרי מצינו שהקב"ה יושב ודן את כל העולם אפילו בשבת ואפילו בר"ה ויום הכפורים אע"פ שלישאל אסור (וכה"ג כתב רש"י ז"ל בר"ה (דף ל' ע"א) ד"ה א"נ דאבני בליליא וכו' ה"מ בנין בני אדם וכו' יע"ש). ועוד נ"ל דעדיין לא נתנה התורה אין לחוש אע"פ שכבר הוא כתובה ומונחת לפני הקב"ה: (דעת זקנים)

ג ואמר פרעה לבני ישראל נבכים הם בארץ סגר עליהם המדבר:

אונקלוס וימר פרעה על בני ישראל מערבלין אנון בארעא אחד עליהון מדברא: (אונקלוס)

יונתן וימר פרעה לדתו ולאבירם בני ישראל דמשתיירו במצרים מטרפין הינון עמא בית ישראל בארעא טרד עליהון טענות צפון נגדוי דמדברא: (תרגום יונתן)

רש"י ואמר פרעה. כשישמע שהם שבים לאחוריהם: **לזני ישראל.** על זני ישראל. וכן ה' ילחם לכם, עליכם. אמרי לי אחי הוא (בראשית כ, יג), אמרי עלי: **נזכים הם.** כלואים ומשוקעים, וזלע"ז סיר"יר, כמו זעמק הזכא (תהלים פל, ז), מזכני נהרות (איוב כח, יא), **נזכי ים** (שם לח, טז). **נזכים הם,** כלואים הם **זמזכר,** שאינו יודעין ללאת ממנו ולהיכן ילכו: (רש"י)

אבן עזרא ואמר פרעה לבני ישראל. כמו אמרי לי: **נבוכים.** בשורק תחת חולם. כמו לא תעבורי מזה. כי הוא מבנין נפעל. כמו נכונים. והנה נבוכו. והעיר שושן נבוכה. כמו והממלכה נכונה. והטעם כאדם שלא ימצא עצה ולא ידע מה יעשה. ונו"ן נככי ים שורש. ופירושו מעמקי ים ואין לו טעם במקום הזה: **סגר עליהם המדבר.** שנסגרו עליהם דרכי המדבר ולא ידעו אנה ילכו ואנה יצאו כמו הבורחים: (אבן עזרא)

אור החיים ואמר פרעה וגו'. פירוש כשישוב המגיד הוא יודיעו כל אשר ראו עיניו: (אור החיים)

ספורנו סגר עליהם המדבר. בעל צפון סגר את המדבר עליהם: (ספורנו)

ד וחזקתי את-לב-פרעה ורדף אחריהם ואקבדה בפרעה ובכל-חילו וידעו מצרים: **ק-א-י** **ה-ה** **ו-ע-ש-ו-כ-ו**

אונקלוס ואתקף ית לבא דפרעה וירדף בתריהון ואתיקר בפרעה ובכל משריתה וידעון מצראי ארי אנא ?? ועבדו כן: (אונקלוס)

יונתן וְאַתְּקִיף ית יִצְרָא דְלָבָא דְפָרְעָה וְיִרְדּוּף בְּתַרְיָהוֹן וְאַתְּיִקֵר בְּפָרְעָה וּבְכָל מִשְׁרָיְיִתִּיהָ וְיִנְדְעוֹן מִצְרָאֵי אַרוֹם אֲנָא הוּא יְיָ וְעַבְדוֹ הִיכָדִין: (תרגום יונתן)

רש"י ואכזבה צפרעה. כשהקב"ה מתנקה ברשעים שמו מתגדל ומתכבד, וכן הוא אומר ונספטתי אתו וגו', ואחר כך והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי וגו' (יחזקאל לח, כג-כג), ואומר שמה שבר רשפי קשת, ואחר כך נודע ביהודה אלהים (תהלים עו, 7-5), ואומר נודע ה' מספט עשה (שם טו, יז): צפרעה ובכל חילו. הוא התחיל בעבירה וממנו התחילה הפורענות (מכילתא פ"א): ויעשו כן. להגיד שצחן ששמעו (ה) לקול משה, ולא אמרו היאך נתקרב אל רודפינו, אנו כריכים לברוח, אלא אמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם (שם): (רש"י)

שפתי חכמים (ה) דקשה לו למה לא כתיב בכל המלות ויעשו כן, אלא ודאי פשיטא לן שעשו כן, אם כן בזה נמי פשיטא הוא, לכן פירש להגיד שצחן וכו', למה לומר דהכתוב מעיד על דקתם. [נח"י] ועיין ברא"ם שנסאר על פירוש זה בצריך עיון, ולא נראה לי דהא כתיב אחריו וישיגו אותם חונים על הים על פי החירות לפני בעל כפון הרי מוכח דחזרו, ואם כן ויעשו כן מיותר, שמע מינה להגיד שצחן וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וחזקתי. כאילו שכח המכות שהוכו בעבור ישראל: ואכזבה בפרעה. אז יראה כבודי בעולם לטבוע פרעה וחילו: וידעו מצרים. הנשארים. גם הנטבעים לפני מותם כי אני ה': ויעשו כן. אחז הכתוב דרך קצרה. לומר ששבו אחורנית: (אבן עזרא)

הרמב"ן וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם. בעבור שפחד פרעה מהם במכת הבכורות ובקש מהם וברכתם גם אותי (לעיל יב לב), לא היה בלבו לרדוף אחריהם אפילו אם יברחו, אלא שיעשה משה בהם כרצונו, ועל כן הוצרך לומר כי הוא יחזק את לבו לרדוף אחריהם. ולמטה (פסוק יז) אמר פעם אחרת הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם, כי בראותם שנקרע הים לפני בני ישראל והם הולכים ביבשה בתוכו איך ימלאם לבם לבא אחריהם להרע להם, ואין בכל המופתים כפלא הזה, וזה באמת שגעון להם, אבל סכל עצתם וחזק את לבם ליכנס בימים: (הרמב"ן)

בעל הטורים וחזקתי. ב' הכא ואידך וחזקתי את זרועות מלך בבל שהקב"ה מחזיק לב הרשעים לטוררן מן העולם: (בעל הטורים)

הג' וַיִּגְדַל לְמַלְכָּהּ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיְהִי לָבָב פְּרָעָה וְעַבְדֵי אֵל-הָעָם וַיֹּאמְרוּ מִה-זֹּאת עֲשִׂינוּ כִּי-שָׁלַחְנוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעַבְדָּנוּ:

אונקלוס ואתחוא למלכא דמצרים ארי אזל עמא ואתהפיך לבא דפרעה ועבדוהי לעמא ואמרו מא דא עבדנא ארי שלחנא ית ישראל מפלחננא: (אונקלוס)

יונתן וַתִּגְוֹן אֲוִקָטְרִיָּא דְאַזְלוּ עִם יִשְׂרָאֵל אָרוּם עָרִיק עֲמָא וְאַיְתֵהּ פִּיךָ לְבָא דְפְרָעָה וְעִבְדֵי לְבִישׁ עַל עֲמָא וְאַמְרוּ מַה דָּא עִבְדְנָא אָרוּם פְּטְרָנָא יַת יִשְׂרָאֵל מִפּוֹלְחָנָא : (תרגום יונתן)

רש"י ויוגד למלך מצרים. איקטורין שלח עמהם (מכילתא פ"א), (ז) וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקצעו לילך ולשוב, וראו שאינן חוזרין למצרים, צאו והגידו לפרעה ביום הרביעי, ובחמישי ובששי (ח) רדפו אחריהם, וליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי (א) של פסח, לכך אנו קורין השירה ביום השביעי: ויהפך. נהפך ממה שהיה, שהרי אמר להם קומו לאו מתוך עמי (שמות יב, לא), ונהפך לצב עבדיו, שהרי לשעבר היו אומרים לו עד מתי יהיה זה לנו למוקש, ועכשיו נהפכו לרדוף אחריהם בשביל (ג) ממונם שהשאלום: מעבדנו. מעבוד אותנו: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דקשה לו הא פרעה שלח ישראל מדעתו וידע שיאלו ממצרים ומהו ויוגד אלל וכו': (ח) וא"ת והא ביום הראשון ושני נסעו ישראל ובשלישי חזרו מה שנסעו ביום שני כמ"ס לעיל וישוּבו וגו', נמצא שלח היו ממצרים אלל מהלך יום א' ולמה לא הגיען פרעה אלל בשני ימים, וי"ל מה שכתוב לעיל וישוּבו כלומר שהלכו באלכסון, וזה נמי שנקט רש"י לעיל ללד מצרים היו מקרבים, אינו לזנו לומר שחזרו ממש, אלל נוטין מן הדרך על הלד שזו אינו חזרה ממש אלל מבוכה לא שחזרו בדרך שצאו בו, ואם לא חזרו כתועים לא היה רודף פרעה אחריהם שהרי הוא שלחם חפשי לחשבו שהוא גזירת אלהים ובוזו החזרה ידיו, שאם היתה גזירה היה מוליכן דרך ישרה: (א) וא"ת והא רש"י פירש בפרשת שלח שאמרו שירה ביום ח', וי"ל אם תמנה ערב פסח שהוא יום שחיטת הפסח בין הערבים ומתן דמו על המשקוף ושתי המזוזות ללאו יום שלם הוא כיון שאין לילו עמו, אלל לענין קדשים חשוב יום שלם, ללילה שהוא אחר היום נחשב מן היום, אם כן כשתמנה יום השחיטה נמצא יום ז' של פסח הוא יום ח' לשחיטת הפסח, והתם מיירי כשתמנה יום השחיטה והכא כשלל תמנה, והרא"ם פירש ושמא י"ל שר' משה הדרשן שאמר זה חולק עם האגדה האומרת בזי"ן אמרו שירה: (ב) יש מקשים ממה נפשך אי דעת של פרעה היה שיאלו ישראל ממצרים ולא ישוּבו עוד וכדפירש"י ויהפך וגו' שנהפך ממה שהיה וכו', אם כן קשה למה שלח איקטורין, אלל ודאי היה דעתו שיחנו ג' ימים במדבר ואח"כ ישוּבו וכדמשמע קרא קומו לאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל, ולכו עבדו את ה' כדברך וגו', אם כן מה זה שפירש"י ויהפך נהפך, וי"ל דשליחות ישראל היה מתחילה שיאלו מתוך עמו, הן שישוּבו הן שלל ישוּבו ואיקטורין שלח שאם יאלו מכל וכל יתנו לאיקטורין הממון או שישוּבו להחזיר מה ששאלו, ולפי זה ניחא גם כן מה שפירש"י ועכשיו נהפכו לרדוף אחריהם בשביל ממונם, וכיון שראו שרואים לילך ולברוח הודיעו

הדבר לפרעה ועבדיו ויהפוך ה' את לבם לרדוף אחריהם ולהקניז אותם לארצם ולעבוד כבתחילה אף שמתחילה לא היה בדעתם שיסובו: (ג) (מהרש"ל) וקשה מנא ליה לרש"י דילמא הטעם כמו דכתיב כי שלחנו את ישראל מעבדנו, וי"ל דבשלמא אכל פרעה הטעם כך הוא על כי מעולם לא רצה לשלוח את ישראל מארצו כי אם בצביל העבודה, אבל עבדי פרעה מעולם אמרו עד מתי וגו' ועכשיו אמרו מה זאת עשינו וגו' אלא ודאי בצביל ממונם. עוד י"ל מדכתיב אל העם משמע בצביל העם שהשאלו ממונם עכ"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויגד. כי אין הולכים כי אם לברוח: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויגד למלך מצרים כי ברח העם. איקטורין שלח עמהם, וכיון שהגיעו עד שלשת ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינם חוזרים למצרים חזרו והגידו לפרעה ביום הרביעי, חמישי וששי רדפו אחריהם, ליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכך אנו קורין השירה ביום השביעי. זהו לשון רש"י. וכן הוא במכילתא (כאן). ועל דרך הפשט הוא אשר דבר ה' ואמר פרעה לבני ישראל, כי כאשר עשו כן בני ישראל ושבנו וחננו לפני פי החירות לפני בעל צפון הוגד זה למלך מצרים ואמר כי ברח העם והם נבוכים במדבר ואינם הולכים אל ידוע לזכות. וזה טעם ובני ישראל יוצאים ביד רמה (פסוק ח), שעשו להם דגל ונס להתנוסס, ויוצאים בשמחה ובשירים בתוף ובכנור כדמות הנגאלים מעבדות לחירות, לא כעבדים העתידים לשוב לעבודתם, וכל זה הוגד לו: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויהפך. ב' הכא ואידך ויהפך להם לאויב שפרעה נהפך להם לאויב: (בעל הטורים)

אור החיים ויגד למלך וגו' כי ברח וגו' ויהפך לבב וגו' אל העם. צריך לדעת אומרו כי ברח ולא אמר כי הלך שיראה שראו בהם סימן בריחה. עוד קשה אומרו ויהפך וגו' משמע שנתחרטו על הדבר אשר עשוהו והדברים תמוהים וכי לרצונם עשו והלא הוכו מכות גדולות עד כמעט ספו ותמו ובעל כרחם שלחום ואיך יהפך לבם בדבר שלא לרצונם עשוהו, וקשה עוד אומרם מה זאת עשינו וגו' כמתרעמים על עצמם על עשות דבר שלא כהוגן והלא לא עשו אלא בעל כרחם ומה יתאונן אדם על דבר שעשאו בעל כרחו. ואפשר לומר על דרך מאמרם ז"ל (זהר ח"ב מ"ה:) כי העם הוא ערב רב וכמו שכתבנו בתחלת הפרשה ופירוש הכתוב כך הוא ויגד למלך מצרים כי ברח העם פירוש העם אשר שלח הוא עם ישראל לטעם נכון אצלו להשיב בני ישראל הן עתה ברחו והלכו להם ולא לו יתיחס הבריחה כי זולת הבריחה אין מצילים מיד פרעה כי הם עמו ועבדיו, ויהפך לבב פרעה וגו' פירוש שנחמו על אשר שלחום פירוש לעם לא על ישראל, ויאמרו מה זאת עשינו פירוש תמוהים הם על מעשיהם ששלחו העם, וטעם התמיהה הוא כי שלחנו את ישראל מעבדנו פירוש על דרך אומרם ז"ל (ילקוט ר"ח) כי פרעה כתב גט שחרור לישראל ואמר להם הרי אתם לעצמיכם הרי אתם בני חורין, והוא אומרם שלחנו בגט שילוחים, מעבדנו שאין להם משפט עבד, והגם שאפשר שעלה על דעתם שיחזרו לא יעבוד בהם עוד עבודת עבד, וכיון שכן תחזור העבודה הצריכה למלך על העם, ומעתה כיון שברח העם מי יעבוד. גם בזה רמז למה לא חששו על בריחת העם הנזכר כשירגישו שתכבד העבודה עליהם, ולזה תיכף ומיד הכינו עצמם

לרדוף, והנה לפי מה שפירשתי אין הרדיפה אלא על העם ואמר הכתוב כי ה' חזק לבו של פרעה וירדוף גם אחרי בני ישראל ולא לעם בלבד:

עוד נראה על פי מה שפירשתי בפרשת בא (י' ז') כי טעם שהקשו ערפם פרעה ועבדיו הוא לחושבם כי דברי ה' בדרך זה הם דרך ערמה וזה יגיד כי לא יוכל עשות כל חפצו חס ושלו, והנה ביום הכות ה' אותם מכת בכורות וממדתם פגרים מתים רעשו ורעדו והצדיקו הדברים כי אלהי ישראל כל יכול להחריב עולם ומכל שכן מצרים ולפי סברא זו יתחייבו לומר כי מה שאמר ה' דרך ג' ימים אין ערמה חס ושלו אלא אמת יהגה והוכחת פרעה ממה שהולכים כלם יחד אינה הוכחה כטעם האמור בדברי משה (שם) כי חג ה' וגו' וזה היה להם למשען שהשאילו ממונם לישראל והונם כי נתחזק בלבם כי שוב ישובו ישראל מצרים, גם לא חששו כי עשה ה' הדבר בדרך זה כדי שישאילום לצד שהכירו שהי' ה' יכול להכריחם גם על זה לתת כל ממונם, ומה גם לדבריהם ז"ל (שמות רבה פי"ד) שגילו מצפוניהם בימי חושך מצרים וידעו מצרים בזה ואם כן מטעם זה היה להם ליטול הכל באין רואה, וכאשר הגיד המגיד לפרעה אמר אליו כי ברח העם פירוש לפי מה שעלה במסקנתם כפי ההוכחות כי מה' לא היה הדבר בהחלט הליכות עולם אם כן מה שלא רצו ישראל לחזור כי רצו לברוח ממצרים וללכת הליכה מוחלטת ולא מן ה' הוא הדבר, לזה **ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם** פירוש לא לצד המוציא כי המוציא עדיין בחזקת כי לא הוציא אלא לשעה אלא למה שנוגע לעם למה לא חששו להם שיברחו, והוא אומרם **מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו** פירוש הגם שהיה לנו לשולחם לגזירת אלהים אף על פי כן לא היינו שולחים אותם בדרך זה שיוכלו לברוח מעבדנו, כי היו יכולין לשלוח עמהם חיל מצרים ורכבו ופרשיו עד עבוד אלהים במדבר וישובו למצרים:

או יאמר כי באמצעות המגיד שהגיד שברחו נתהפך לבב פרעה על מה שהכריעו כי אלהי ישראל כל יכול והרי זה לך האות בבירור כי לא יכול על הכל ממה שדבר דרך ערמה אמור מעתה במופת חותך כי לא היה בו חס ושלו כח להוציאם בהחלט והוצרך לגניבת דעת, ודקדק הכתוב לומר **לבב** לומר כי ב' לבבות הוכרעו בדבר כי הגם שבתחלה קודם שלח ישראל היה חושב מחשבה זו כי אין כח בידו להוציאם בהחלט ממה ששואל בדרך זה אף על פי כן היה לו לב אחר דוחה סברא זו ואומר אולי כי אינו חפץ בהם אלא לשעה, ומעתה פרח לה טענה זו והסכימו ב' הלבבות יחד אל העם לבלתי שלחם שהוברר אצלם צד האחר. ואמרו מה פעולה רעה זאת עשינו כי שלחנו וגו' שלמפרע אנו רואים שלא היה יכול להוציאם בהחלט מטעם שכתבנו: לזה: (אור החיים)

ספורנו **כי ברח העם**. שלא הלכו במדבר על קו ישר, כמו שיעדו באמרם דרך שלשת ימים נלך במדבר אבל חזרו לאחוריהם כבורחים בלתי יודעים הדרך: **ויהפך לבב פרעה**. כי חשב שהיה בעל צפון יכול נגד האל יתברך: **מה זאת עשינו כי שלחנו**. ולא דרשנו את בעל צפון שהיה עוזר לנו ולא היינו מוכרחים לשלוח: (ספורנו)

כלי יקר **ויוגד למלך מצרים כי ברח העם**. כי בורח מבעי ליה שהרי מתחילה שלחם מרצונו ועכשיו הם בורחים, ועוד למה קראם ב' פעמים העם ובשלישי אמר כי שלחנו את ישראל, ועוד איך מלאו לבו לילך עם שש מאות רכב על ששים ריבוא, ואע"פ שנאמר וכל רכב מצרים ודאי לא מכל ארץ מצרים קבץ לפי שעה שלא היה לו שהות זמן כל כך אלא מעיר אחת לקח והיא מצרים עצמה, ואפילו

מעיר זו לא לקח כי אם מן הירא את דבר ה' והמה המיעוט. אלא ודאי שבכל מקום שמזכיר העם מדבר בערב רב שהלכו לכתחילה בדרך בריחה לפי שראו במעלתן של ישראל, וחשב פרעה כי עכשיו ע"י שיראו שישראל נבוכים בארץ יאמרו הערב רב שסר ה' מעל ישראל, ובעבור זה ודאי רצון הערב רב לחזור מצרימה זולת שישראל אינן מניחין אותם. וכשיראו שאנחנו באים לעזרתם ימרדו גם המה בישראל וישובו אלינו, ועל זה סמך פרעה ברדפו אחר ישראל עם מתי מספר, ועל זה נאמר ויגד למלך מצרים כי ברח העם. לא ששלח עמהם אקטורין כי דבר זה לא פירש במקרא אלא בביתו הוגד לו שהלכו דרך בריחה העם דהיינו המצרים והיה שונא אותם על זה, ועכשיו ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם נהפך לבו משנאה לאהבה כי אמר עכשיו אני צריך להם כי בלי ספק יהיו לי לעזרה בראותם כי סר ה' מעל ישראל, ועל ישראל עצמם אמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדיו, ולפי זה מה שנאמר ויהי בשלח פרעה את העם על הפחותים שבישראל אמר כן כמבואר בדרך שני. (כלי יקר)

וַיֹּאסֶר **אֶת-רֶכְבּוֹ** **וְאֶת-עַמּוֹ** **לְקַח** **עִמּוֹ:**

אונקלוס וַיֹּטְקִיס יְת רְתַפְהָ וְיַת עַמָּה דְבַר עַמָּה: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּטְקִיס אִיהוּ נְפֹשִׁיהָ יְת אֶרְתַּכִּיָּה וְיַת עַמִּיָּה דְבַר עַמִּיָּה בְּמִילִין רַפִּיכִין: (תרגום יונתן)

רש"י ויאסר את רכבו. הוא בעלמו (מכילתא פ"א): ואת עמו לקח עמו. משכס דבדרים, לקינו ונטלו ממוננו ושלחנום, בזאו עמי, ואני לא אתנהג עמכם כשאר מלכים, דרך שאר מלכים עבדיו קודמין לו במלחמה, ואני אקדים לפניכם, שנאמר ופרעה הקריב, הקריב עלמו מיהר לפני חילותיו, דרך שאר מלכים לטול ביזה בראש כמו שיבחר, אני אסוה עמכם בחלק, שנאמר אחלק שלל: (רש"י)

אבן עזרא ויאסר. בצווי. כמו ויבן שלמה את הבית: (אבן עזרא)

אור החיים ויאסר את רכבו ואת עמו לקח וגו'. כי לא היה במשא ומתן שכתבנו אלא הוא ועבדיו אבל עמו הוצרך לקחתם בדברים כי הם היו יראים לנפשם: (אור החיים)

ספורנו ואת עמו לקח עמו. מבחר פרשיו וחילו: (ספורנו)

וַיִּקַּח **שֵׁשׁ-מֵאוֹת** **רֶכֶב** **בְּחֹזֶר** **וְכָל** **רֶכֶב** **מִצְרַיִם** **וְשָׁלְשִׁים** **עַל-כָּלוֹ:**

אונקלוס וַדְבַר שֵׁת מְאָה רְתַפִּין בְּחִירָן וְכָל רְתַפִּי מִצְרָאִי וְגַפְרִין מְמַנֵּן עַל פְּלָהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וידבר שית מאה רתיכין בחירין וכל רתיכי מצראי עבדוי דדחילו מפתגמא דיי דלא מיתו במותנא ולא בברדא ומוליתא תליתתא למנגד ולמרדוף בבהילו אוסיף על כל רתיכא ורתיקא: (תרגום יונתן)

רש"י **בחור**. נבחרים, (ד) **בחור** לשון יחיד, כל רכב ורכב שבמנין זה היה בחור: **וכל רכב מלכים**. ועמהם כל שאר (ה) הרכב, ומהיכן היו הבהמות הללו, אם תאמר משל מלכים, הרי נאמר וימת כל מקנה מלכים (שמות ט, ו), ואם תאמר משל ישראל, והלא נאמר וגם מקננו ילך עמנו (שם י, כו), משל מי היו, מהירא את דבר ה', מכאן היה רבי שמעון אומר, כשר שבמלכים הרוג, טוב שבנחשים רלוץ את מוחו (מכילתא פ"א): **ושלשים על כלו**. שרי לבאות כתרגומו: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) **דהל"ל בחורים** שהוא לשון רבים רק אי הוה נקט בחורים הייתי אומר שהוא מלשון גם בחור גם בתולה לאפוקי זקן לכך נקט לשון בחור שהוא לשון בחירה כל השם מאות היו נבחרים מש"ה נקט רש"י ג"כ לשון רבים שבחור מוסב על השם מאות שהוא רבים: (ה) **לקשה לו דמתחילה כתיב שלא לקח עמו כי אם שם מאות, ואח"כ כתיב וכל רכב מלכים, ועוד כיון דכתיב וכל רכב מלכים למה ליה למימר שם מאות רכב, לכן פירש ועמהם וכו', ראה לומר דודאי העיקרים לא היו כי אם שם מאות ולאותן שם מאות היו גם כן עבדים שגם כן הלכו עם פרעה ממלכים: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **ויקח שש מאות רכב בחור**. מובחרים במרכבותיו מכל רכב שהיו לו: **ושלישים**. דע כי המלך דומה כמו אחד בחשבון. על כן יקרא משנה אותו שהוא אחריו במעלה השנית. מגזרת שנים. ואשר הוא במעלה השלישית יקרא שלישי: (אבן עזרא)

ספורנו **וכ**. ל רכב מצרים. ההמוניים: **ושלישים על כלו**. גם על ההמון שלא היו בכלל עמו וחילו הפקיד שלישים מלומדי מלחמה, כי אמנם כל תוקף הצבא תלוי בשר הצבא וחכמתו ותחבולותיו: (ספורנו)

חזקוני **ויחזק יהוה את-לב פרעה מלך מצרים וירדף אחרי בני ישראל ובני ישראל יצאים**, **ביד רמה**

אונקלוס **ותקיף יי ית לבא דפרעה מלכא דמצרים וירדף בתר בני ישראל ובני ישראל נפקו**, **נפיש גלי**: (אונקלוס)

יונתן **ותקיף יי ית יצרא דלפא דפרעה מלכא דמצרים וירדף בתר בני ישראל ובני ישראל נפקין בינדא מרממא מתגברין על מצראי**: (תרגום יונתן)

רש"י **ויחזק ה' את לב פרעה**. שהיה תולה אם לרדוף אם לאו, וחזק את לבו לרדוף: **ביד רמה**. בגבורה גבוהה ומפורסמת (מכילתא פ"א): (רש"י)

אבן עזרא **ביד רמה**. לא יצאו כדמות בורחים והיה עמהם כל כלי המלחמה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ביד רמה**. גי' הכא ואידך בפי' מסעי והנפש אשר תעשה ביד רמה בפי' שלח גבי ע"א מלמד שפסל מיכה עבר עמהם כמו שדרשו ועבר בים צרה: (בעל הטורים)

אור החיים **ויחזק וגו' ובני ישראל יוצאים וגו'**. פירוש הוצרך ה' לחזק לבו כי היה לו לתת לב לאופן וסדר יציאת בני ישראל שהיתה ביד רמה וזה יגיד כי פסקה יד מושל מעליהם ומזה היה לו להיות נרתע אלא שה' חזק לבו וחשב מחשבות הנזכר למעלה וירדוף וגו': (אור החיים)

ספורנו **ובני ישראל יוצאים ביד רמה**. כענין ידינו רמה היו מתאמצים לנצח את פרעה וחילו שלא היו רבים במספר כמותם. ובזה הודיע שלא היו יודעין ענין המלחמה, כי אמנם היה ראוי לירא מאותם המעטים מלומדי מלחמה יותר ממה שהיה ראוי לירא מכל המון מצרים הנוסע אחריהם אחר כך: (ספורנו)

טו **ויִרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֶגּוּ אוֹתָם חַנְיָם עַל-הַיָּם כָּל-סוּס רֶכֶב פָּרָעָה וּפָרָשָׁיו וַחִילוּ עַל-פִּי הַחִירָת לִפְנֵי בַעַל צָפֹן:**

אונקלוס **ויִרְדְּפוּ מִצְרַאִי בְּתַרְיָהוֹן וְאַדְבִּיקוּ יְתָהוֹן כַּד שָׁרֹן עַל יַמָּא כָּל סוּסוֹת רְתָבִי פָּרָעָה וּפָרָשׁוֹהִי וּמְשָׁרְיָתָה עַל פּוּם חִירְתָּא קָדָם בְּעֵיל צָפֹן:** (אונקלוס)

יונתן **ויִרְדְּפוּ מִצְרַאִי בְּתַרְיָהוֹן וְאַדְבִּיקוּ יְתָהוֹן כַּד שָׁרֹן עַל יַמָּא כְּנִיסִין מְרַגְלִין וְאַבְנֵין טָבֹן דְּדָבָר פִּישׁוֹן מְגִינוֹנִיתָא דְעָדֹן לְגוּ גִיחוֹן וְגִיחוֹן דְּבָרִינוֹן לְיַמָּא דְסוּף וְיַמָּא דְסוּף רָמָא עַל גִּיפִיָּה כָּל סוּסוֹת אַרְתִּיכִי פָּרָעָה וּפָרָשׁוֹי וּמְשָׁרְיָתָה עַל פּוּמֵי חִירְתָּא דְקָדָם טַעֲוֹת צָפֹן:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ויִרְדְּפוּ**. מנהג הלשון לומר ככה. כמו וכל העם רואים. וירא העם וינועו. והטעם כאשר ראו כן נעו ועמדו מרחוק. וככה כתיב וירדוף אחרי בני ישראל. והנה טעם וירדפו כאשר רדפו אחריהם השיגום שהיו חונים על הים. והזכיר כל סוס פרעה שלא באו מפוזרים רק כולם יחד. **ופרשיו**. רכבי הסוסים. **וחילו**. רגליים: (אבן עזרא)

ספורנו **ויִרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם**. אחרי היוצאים ביד רמה: (ספורנו)

יז **וּפָרָעָה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וְהָנָה מִצְרַיִם | נָסַע אַחֲרֵיהֶם וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעְקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-יְהוָה:**

אונקלוס **וּפָרָעָה קָרִיב וַיִּזְקִפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל יְתָ עֵינֵיהוֹן וְהָא מִצְרַאִי נְטְלִין בְּתַרְיָהוֹן וּדְחִילוּ לְחַדָּא וַיִּזְעִיקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל קָדָם יְיָ:** (אונקלוס)

יונתן **וּפָרָעָה חָמָא טַעֲוֹת צָפֹן מְשַׁתְּזִיב וְקָרִיב קָדְמוֹי קָרְבָּנִין וַיִּזְקִפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל יְתָ עֵינֵיהוֹן וְהָא מִצְרַאִי נְטְלִין בְּתַרְיָהוֹן וּדְחִילוּ לְחַדָּא וַיִּצְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל קָדָם יְיָ:** (תרגום יונתן)

רָצִי ופרעה הקריב. היה לו לכתוב ופרעה קרב, מהו הקריב, הקריב על־מנו ונתאמץ לקדם לפניו, כמו שהתנה עמהם: נסע אחריהם. בלב אחד כאיך אחד. דבר אחר והנה מצרים נוסע אחריהם, ראו שר של מצרים (ו) נוסע מן השמים לעזור למצרים (תנחומא בשלח יג.): ויצעקו. תפשו אומנות אבותם (מכילתא פ"ב). בלצורה הוא אומר, אל המקום אשר עמד שם (בראשית יט, כז). בלחך, לשון צדקה (שם כד, סג). ביעקב, ויפגע במקום (רצ"י)

שְׁפָתַי חֲכָמִים (ו) וקוראו מצרים ולא קראו בשמו היינו משום דקר של מצרים נקרא מצרים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ופרעה הקריב. מחנהו. כי הקריב בכל המקרא פועל י וצא: (אבן עזרא)

הרמב"ן (י~יא) וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה', ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים. איננו נראה כי בני אדם הצועקים אל ה' להושיעם יבעטו בישועה אשר עשה להם ויאמרו כי טוב להם שלא הצילם. אבל הנכון שנפרש כי היו כתות, והכתוב יספר כל מה שעשו כלם. אמר כי הכת האחת צועקת אל ה', והאחת מכחשת בנביאו ואינה מודה בישועה הנעשית להם, ויאמרו כי טוב להם שלא הצילם. ועל זאת כתוב וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), ולכך יחזיר הכתוב "בני ישראל" פעם אחרת, ויצעקו בני ישראל אל ה', כי הטובים בהם צעקו אל ה' והנשארים מרו בדברו. ולכך אמר אח"כ (להלן פסוק לא) וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו. לא אמר "וייראו ישראל את ה' ויאמינו" אבל אמר "העם", כי "בני ישראל" שם ליחידים, ו"העם" שם להמון, וכן וילונו העם (להלן טו כד). וכך הזכירו רבותינו (במדב"ר כ כג) ויחל העם לזנות (במדבר כה א), בכל שנאמר "העם" לשון גנאי הוא, וכל מקום שנאמר "ישראל" לשון שבח הוא:

והנה לא אמרו "לקחתנו למות במלחמה", אבל לקחתנו למות במדבר, וממותנו במדבר, כי טרם יראו מלחמה לא היו חפצים לצאת אל המדבר פן ימותו שם ברעב ובצמא. ויתכן שאמרו לו כן בצאתם ועודם בארץ מצרים כאשר הסב אותם אלהים דרך המדבר ים סוף. או שאמרו לו מתחלה אנה נצא, אם דרך פלשתים ילחמו בנו, ואם דרך המדבר טוב לנו לעבוד את מצרים ממותנו במדבר ואפשר עוד לומר כי היו העם מאמינים בה' ומתפללים אליו להצילם, אבל במשה נכנס ספק בלבם פן יוציאם למשול עליהם. ואע"פ שראו האותות והמופתים חשבו שעשה אותם בדרך חכמה או שהשם הביא עליהם המכות ברשעת הגוים, כי אלו חפץ השם ביציאתם לא היה פרעה רודף אחריהם:

ואונקלוס תרגם בכאן ויצעקו וצעיקו, עשאו ענין תרעומת, לומר שלא התפללו אבל היו מתרעמים לפניו על שהוציאם ממצרים, כלשון ויצעקו אל פרעה לאמר למה תעשה כה לעבדיך (לעיל ה טו). וכמוהו ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם היהודים (נחמיה ה א), מתרעמים עליהם בקול גדול וצעקה. ובמכילתא (כאן) תפשו להם אומנות אבותם, ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים, מאחר שנתנו שאור בעיסה באו להם אצל משה, אמרו לו הלא זה הדבר אשר דברנו אליך וגו'. ושאור שבעיסה הוא היצר הרע, והיה דעתם לומר כי מתחלה

צעקו אל ה' לתת בלב פרעה לשוב מאחריהם, וכאשר ראו שלא היה חוזר אבל היה נוסע וקרב אליהם, אז אמרו לא נתקבלה תפלתנו ונכנסה בלבם מחשבה רעה להרהר אחרי משה כאשר בתחלה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ופרעה הקריב. ג' במס' ופרעה הקריב ופרעה חולם. כאשר כבדו אתכם מצרים ופרעה וגו' הלא כאשר התעולל בהם. פי' אע"פ שפרעה חלם ופתר לו יוסף חלומותיו לא זכר לו זו הטובה ופרעה הקריב להלחם עם ישראל ע"כ התעולל בהם: **הקריב**. ב' במס' ופרעה הקריב, הקריב את קרבנו. כיון שבא לפני בעל צפון הקריב קרבן לו: **והנה מצרים נוסע אחריהם**. זה עוזא שר של מצרים ולכך אמרו עזי וזמרת יה עמד כנגד שר של מצרי [ם]: (בעל הטורים)

אור החיים ופרעה הקריב וגו' והנה מצרים וגו'. צריך לדקדק למה הוצרך לומר זה ולא הספיק מה שקדם לומר וישיגו אותם וגו'. ואמר עוד והנה מצרים נוסע וגו' גם למה התחיל הסיבה בפרעה וגמר אומר במצרים דכתיב והנה מצרים שהיה לו לומר והנה פרעה וגו'. עוד צריך לדקדק אמרו **נוסע** לשון יחיד וגו' על מצרים שהם רבים. ולהבין הכתוב יש להעיר הערה גדולה בדברי בני ישראל אל משה המבלי אין קברים וגו' מה זאת עשית לנו וגו' כנשמע שהדבר להם חדש ואין זה אמת כי כבר הודיעם ה' כי יחזק לבו לרדוף להכבד בו והעירם בזה במעשה אשר צוה להם עשות שישבו ויחנו וגו' כדי שיטעה לרדוף אחריהם ויעשו כן הרי הכינו עצמם להטעותו לרדוף אחריהם אם כן מנין נכנס להם הפחד, לו יהיה שראו שבא בכח גדול שש מאות רכב וגו' אשר אפשר כי לא חשבו מקודם שהיו להם כל כך חוזק אף על פי כן כבר הבטיחם ה' כי הוא המחזק לבו להכבד בו והם סייעו בדבר:

אכן יתבאר על פי דבריהם ז"ל (שמות רבה פכ"א) שאמרו וזה לשונם ומצרים נוסע אחריהם זה שר של מצרים מצרים שמו עכ"ל, והנה המלאך הלז בא עמהם כי כן הוא הנהוג שהשר יעזור לאומתו ויפול בנפילתה וצא ולמד ממעשה אלכסנדרוס מוקדון (יומא ס"ט): שהיה נדמה לו שרו במלחמות, והנה מן הסתם כי השר יהיה עומד לימין המלך לא לפני העם, והנה מסדר הרגיל במלחמות שהמלך ביניהם שהעם יקדמו קודם למלך והמלך לבסוף מהעם, וכאן הודיע הכתוב הדבר שממנו באה ההרגשה לישראל לירא ולפחד הגם שקדם להם מה שקדם מהידיעה, ואמר **ופרעה הקריב** פירוש לא עשה סדר הרגיל להקדים העם אלא הקריב עצמו קודם לעם, **וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים** פירוש שר של מצרים כנזכר פירוש לצד שפרעה הקריב והשר היה לפניו עומד זה היה סיבה לראות ישראל השר ששמו מצרים נוסע וגו' והם לא יוכלו דעת סיבת השר שאינו אלא לעמוד לפני מלך כנהוג כי אין מנהג המלך להקדים למחנה והם ראו השר נוסע אחריהם פירוש קודם המחנה, לזה רעשו כי חשבו כי שרי מעלה באו לערוך עמם מלחמה, והגם שקדם להם מה שקדם לא הספיק להם כשראו מלאכים באו להלחם עמהם כי הוא אות כי ה' חזר ממחשבתו הטובה כי זולת זה לא היה מסכים על מלאכו לבא כנגדם ולזה צעקו וגו'. ואילו לא היה פרעה מקדים או אם היה סדר הרגיל שיקדים המלך הם היו תולים הדבר כי לא למלחמה בא אלא לעמוד לפני המלך כחוק שרי מעלה עם כל מלכים אשר הם ממונים עליהם ולא היו מפחדים, ובזה נתיישב הענין ויישוב הכתובים. וטעם שלא מנע ה' המלאך מבא, לבי טעמים, האי' כדי להורגו לפנייהם כאומרו וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים ואמרו ז"ל (זהר ח"ב נ"ב): שיכוין על השר ששמו מצרים, וטעם ב' אלהים חשבה לטובה כדי שיפחדו ויחזרו בתשובה שלימה ויקרבו לבם לשמים כדי שבאמצעות זה יעשה ה' להם הנס העצום של

קריעת ים סוף ודבר זה לא הובטחו בו קודם. ותמצא שדרשו ז"ל (שמות רבה פכ"א) בתיבת הקריב ולא אמר קרב ירצה שהקריב לבן של ישראל לאביהם שבשמים, וכן היה דכתיב **ויצעקו בני ישראל אל ה'**: (אור החיים)

ספורנו ופרעה הקריב. את חיל ההמון של כל רכב מצרים: (ספורנו)

יא ויאמרו אל-משה המבלי אין-קברים במצרים לקחתנו למות במדבר מה-
זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים:

אונקלוס ואמרו למשה המדלית קברין במצרים דברתנא לממת במדברא מא דא
עבדתא לנא לאפקותנא ממצרים: (אונקלוס)

יונתן ואמרו רשיעי דרא למשה המן בגלל דלא הות לנא בית קבורתא במצרים
דברתנא לממת במדברא מה דא עבדת לנא להנפקותנא ממצרים: (תרגום יונתן)

רש"י המבלי אין קברים. וכי מחמת חסרון קברים, שאין קברים במצרים (ז)
ליקבר שם, לקחתנו משם. שיפורר פלינאס"א דינו"ן פוש"ש: (רש"י)

ספתי חכמים (ז) ללא הל"ל אלא המבלי קברים במצרים וגו' ועל זה פירש המבלי
וכי מחמת וכו': (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויאמרו. מצאנו בלי הקדש מלות שהם מענין אחד שניהם נחברים
והאחד יספיק. והנה זאת המבלי אין קברים. כמו הרק אך במשה: להוציאנו.
בקמץ גדול תחת קמץ קטן. כמו ואומר אין רואני: (אבן עזרא)

ספורנו לקחתנו למות במדבר. כי אפילו לא יתגר בנו מלחמה פרעה וחילו, הנה
בעמדם לפנינו לשמור את דרך כל מחיה נמות במדבר ברעב ובצמא ובעירום
ובחוסר כל: (ספורנו)

יב הלא-זה הדבר אשר דברנו אליה במצרים לאמר חדל ממנו ונעבדה את-
מצרים כי טוב לנו עבד את-מצרים ממתנו במדבר:

אונקלוס הלא דין פתגמא די מללנא עמד במצרים למימר שבוק מננא ונפלח ית
מצראי ארי טב לנא דנפלח ית מצראי מדנמות במדברא: (אונקלוס)

יונתן הלא דין הוא פתגמא דמלילנא עמד במצרים יתגלי יי עליכון וידון למימר
פסק מננא ונפלח ית מצראי ארום טב לנא דנפלח ית מצראי מדנמות במדברא:
(תרגום יונתן)

רש"י אשר דברנו אליך במצרים. והיכן דברו, ירא ה' עליכם (ח) וישפוט (מכילתא
פ"ב): ממותנו. מאשר נמות, ואם היה נקוד מלכאפו"ם (ר"ל חול"ם, כנודע לבעלי דקדוק שקראו

חול"ם מלחפ"ס, ועיין לקמן פרשת יתרו ברכ"י פסוק פ' יפרוז), היה נבחר ממיתתנו, עכשיו שנקוד
בצורה, נבחר מאשר נמות. וכן מי יתן מותנו, שנמות. וכן מי יתן מותי (שמואל-ב-3 יט,
יט.). לאבזלום, שאמות. כמו ליום קומי לעד, עד יום קומי בזלום (דברי הימים-ב-3 יח,
כט.) שאקום שאשוב: (רכ"י)

שפתי חכמים (ח) והכי פירושן עכשיו אנחנו רואים שדברנו אז על נכון ירא ה' וגו'
שהרי לפי מה שאנחנו רואים עכשיו יותר טוב היה לנו עבוד את מלכים ממותנו
עתה במדבר (רכ"ט): (שפתי חכמים)

אבן עזרא הלא זה הדבר. איננו מפורש. רק ידענו כי כן היה. כי איך יאמרו לו
בפניו דבר שלא היה. והדבר הזה הוא בכלל ולא שמעו אל משה: (אבן עזרא)

כלי יקר הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר. פירש"י והיכן דברו ירא
ה' עליכם וישפוט, (שמות ה.כא) וצריך פירוש לפירושו שהרי כאן אמרו כי טוב לנו
עבוד את מצרים ממתנו במדבר, ולהלן אמרו ירא ה' עליכם וישפוט אשר
הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת חרב בידם להרגנו. וזה אמרו
ודאי על תוספת העבודה שנמשלה לחרב ומה בין חרב למות, גם מה שאמרו שם
לתת חרב בידם צריך ביאור, כי לא בקש פרעה להרגם בחרב כי אם להכביד
עליהם העבודה. ונ"ל שאמרו ישראל למשה תרתי לריעותא, כי עכשיו לא שלח
אותנו והכביד עבודתו כי הבאשתם ריחנו בעיניו, זאת ועוד אחרת את"ל שישלח
אותנו מ"מ נהיה בורחים שהרי אמרת לו בשם ה' שלח עמי ויחוגו לי במדבר,
וכשיודע לו שאנחנו בורחים אז בלי ספק ירדוף אחרינו בחרב, ובזה דומה כאילו
אתה נתת חרב בידם להרגנו ולהמיתנו, וזה שאמרו כאן כי כבר אמרו לו במצרים
כי טוב לנו עבוד את מצרים ממתנו במדבר. לפי שכבר אמרו לו לתת חרב בידם
להרגנו. ואמרו זה על שסופו לרדוף אחריהם בחרב במדבר ולהמיתם.

וי"מ דרך הלצה, הלא זה הדבר אשר דברנו עכשיו, במצרים היה לנו לומר כן
ולא עכשיו כי עבר זמנו וז"ש במצרים לאמר, ר"ל שם היה לנו לאמר חדל ממנו
כו' ולא אמרנו. (כלי יקר)

יג' ויאמר משה אל-העם אל-תיראו וראו את-ישועת יהוה אשר-
יעשה לכם היום כי אשר ראיתם את-מצרים היום לא תספו לראתם עוד עד-
עולם:

אונקלוס ואמר משה לעמא לא תדחלו ואתעתדו וחזו ית פורקנא דינ דיעבד לכוון
יומא דין ארי כמא דחזיתו ית מצראי יומא דין לא תוספון למחזיהון עוד עד
עלמא: (אונקלוס)

יונתן ארבע פיתן אתעבידו בני ישראל על גיף ימא דסוף חדא אמרה נחות לימא
ונחא אמרה ניתוב למצרים ונחא אמרה נסדרה לקובליהון סדרי קרבא ונחא
אמרה נבלבלא לקובליהון ונערבבה יתהון:

פְּתָא דְהִנֵּה אָמְרָה גִּיחוֹת לְיָמָא אָמַר לְהוֹן מִשָּׁה לָּא תִּדְחִלוֹן אֶתְעַתְדוּ וְחֻמוֹן יַת
פּוֹרְקָנָא דִּינִי דִּינִי דִּינִי דִּינִי לְכוּן יוֹמָא דִּין :

פְּתָא דְהִנֵּה אָמְרָה גִּיחוֹת לְיָמָא אָמַר לְהוֹן מִשָּׁה לָּא תִּתְיַבּוּן אַרוּם הִיכְמָא
דְחִמִּיתוּן יַת מְצָרָאֵי יוֹמָא דִּין לָא תוֹסְפוּן לְמִיחְמִיהוֹן תּוּב עַד עֲלָמָא : (תרגום יונתן)

רפ"י **כי אָסַר רֵאִיתֶם אֶת מַלְאָכֵי וְגו'.** מַה שְׂרָאִיתֶם אוֹתֶם אִינוּ אֲלֵא הַיּוֹם, (ט)
הַיּוֹם הוּא שְׂרָאִיתֶם אוֹתֶם וְלֹא תוֹסִיפוּ עוֹד: (רפ"י)

שְׂפַתֵי חַכְמַיִם (ט) (הלא"ס) כְּלוּמַר וְלֹא צִיּוֹם אַחַר וְלֹא אֲנִי מִזְהִירֶכֶם שְׂלֵא תוֹסִיפוּ
וְלֹא הוֹסִיף הַרְצֵ הוֹי"ו וְלֹא תוֹסִיפוּ לְאֵם לֹא כֵן מִה טַעַם אֲמַרוּ כִּי כֹאֲסַר רֵאִיתֶם
וְגו' וְכִי אֵם לֹא רָאוּ אוֹתֶם הַיּוֹם לֹא הִיָּה מִזְהִירֶם לֹא תוֹסִיפוּ וְגו'. (נח"י) וְכֹל דְּבָרֵי
אִיפְכָא מִסְתַּבְרָא שְׂאֵם הִיא אֲזַהֲרָה אֵם כֵּן הֵם צ' דְּבָרֵים הֵא' אָסַר רֵאִיתֶם וְגו'
אִינוּ אֲלֵא הַיּוֹם וְהַצ' אֲזַהֲרָה שְׂלֵא תוֹסִיפוּ אֵם כֵּן אִין לוֹרֵךְ לוֹי"ו הַחִיבּוֹר אֲלֵא וְדִאִי
שְׂאִינוּ אֲזַהֲרָה אֲלֵא הַבְּטַחָה לֹא תוֹסִיפוּ לְרֵאוֹתֶם כִּי כּוֹלֵם יִטְבְּעוּ צִים וְרוֹב
הַפּוֹסְקִים לֹא מִנוּ זֶה בְּמִנִּין הַלְּאוּיִן: (שְׂפַתֵי חַכְמַיִם)

אֲבָן עֲזָרָא **הַתִּיצְבוּ וְרֵאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה'.** כִּי אַתֶּם לֹא תַעֲשׂוּ מִלְחָמָה רַק תִּרְאוּ אֶת
יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לְכֶם הַיּוֹם. יֵשׁ לְתַמוּהָ אִיךָ יִירָא מַחְנֵה גְדוּלָה שֶׁל שֵׁשׁ מֵאוֹת
אַלֶּף אִישׁ מֵהַרְוּדָפִים אַחֲרֵיהֶם. וְלִמָּה לֹא יִלְחַמוּ עַל נַפְשָׁם וְעַל בְּנֵיהֶם. הַתְּשׁוּבָה
כִּי הַמְצָרִים הִיוּ אֲדוֹנִים לְיִשְׂרָאֵל וְזֶה הַדּוֹר הַיּוֹצֵא מִמְצָרִים לְמַד מִנְעוּרֵי לְסָבוּל
עוֹל מְצָרִים וְנַפְשׁוֹ שְׂפֵלָה. וְאִיךָ יוֹכֵל עֵתָה לְהִלָּחֵם עִם אֲדוֹנָיו. וְהִיוּ יִשְׂרָאֵל נִרְפִים
וְאִינֵם מְלוּמָדִים לְמִלְחָמָה. הֲלֹא תִרְאֶה כִּי עַמְלֵק בָּא בְּעַם מוֹעֵט וְלוּלִי תִפְלַת מִשֶּׁה
הִיָּה חוֹלֵשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל. וְהֵשֶׁם לְבַדּוֹ שֶׁהוּא עוֹשֶׂה גְדוּלוֹת. וְלוֹ נִתְכַּנּוּ עַלִּילוֹת. סִבָּב
שְׂמַתּוֹ כֹּל הָעַם הַיּוֹצֵא מִמְצָרִים הַזְּכָרִים. כִּי אִין כַּח בְּהֵם לְהִלָּחֵם בְּכַנְעָנִים עַד
שְׂקָם דוֹר אַחַר דוֹר הַמְדַבֵּר שֶׁלֹּא רָאוּ גְלוֹת. וְהִיתָה לְהֵם נֶפֶשׁ גְּבוּוּהָ כֹאֲשֶׁר
הַזְּכַרְתִּי בְּדַבְרֵי מִשֶּׁה בְּפִרְשַׁת וְאֵלֶּה שְׂמוֹת: (אֲבָן עֲזָרָא)

הַרְמַבִּי"ן **כִּי אֲשֶׁר רֵאִיתֶם אֶת מְצָרֵים הַיּוֹם לֹא תוֹסִיפוּ לְרֵאוֹתֶם עוֹד.** עַל דַּעַת
רְבוּתֵינוּ הִיא מִצוֹת לֹא תַעֲשֶׂה לְדוֹרוֹת (מְכִילֵתָא כֹּאן). וְאֵם כֵּן יֹאמַר הַכְּתוּב **אֵל**
תִּירָאוּ, הַתִּיצְבוּ בְּמִקּוּמְכֶם וְרֵאוּ אֶת יְשׁוּעַת ה' שִׁיּוּשִׁיעַ אֶתְכֶם הַיּוֹם מִיָּדָם וְאֵל
תְּשׁוּבוּ לְעַבּוּדְתֶּם, כִּי מְצָרִים אֲשֶׁר רֵאִיתֶם אוֹתֶם הַיּוֹם הַקְּבִ"ה מִצוּהָ אֶתְכֶם עוֹד
שֶׁלֹּא תוֹסִיפוּ בְּרִצּוֹנְכֶם לְרֵאוֹתֶם מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם. וְתִהְיֶה מִצוּהָ מִפִּי מִשֶּׁה
לְיִשְׂרָאֵל, וְלֹא הוֹזְכְּרָה לְמַעַלָּה. וְכֵן וְלֹא יִשִּׁיב אֶת הָעַם מְצָרִימָה לְמַעַן הַרְבוֹת סוֹס
וְהִי אִמַר לְכֶם לֹא תוֹסִיפוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד (דְּבָרִים יז טז), שֶׁהִיא מִצוּהָ
בְּאֵמֶת, לֹא הַבְּטַחָה: (הַרְמַבִּי"ן)

אוֹר הַחַיִּים **הַתִּיצְבוּ וְרֵאוּ.** אוֹלֵי שְׁנֵתְכוּוֹן לוֹמַר לְהֵם שִׁיתִיצְבוּ בְּתִפְלָה כְּמוֹת שֶׁהִיוּ
עוֹמְדִים וְצוּעֵקִים אֵל ה' כֹּאמֹר בְּסִמוּךְ וְיִצְעֲקוּ וְגו' אֵל ה', וְכֵן הוּא אוֹמַר (שְׂמוּאֵל
א' א') אֲנִי הָאִשָּׁה הַנִּצְבֶּת עִמָּכָה וְגו':

אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לְכֶם הַיּוֹם. נִתְכוּוֹן בְּאוֹמְרוֹ הַיּוֹם לְהַסִּיר מִלְּבָבְךָ חֶשֶׁשׁ מִה שֶׁעָבַר
בִּיצִיאַת מְצָרִים שֶׁאֵרֶךְ קֶץ הַגְּאוּלָּה מִיּוֹם שֶׁהִתְחִילָה הַבְּשׁוּרָה עַד גִּמְרָה הַדְּבָר שְׁנַיִם

עשר חדש, לזה אמר להם כי לא יאריך זמן מלחמה זו אלא הן היום יעשה ה' התשועה:

אשר ראיתם את מצרים וגו' כוונת מאמר זה אפשר שנתכוון להסיר מהם הפחד על זה הדרך באומרו הלא מה שראיתם את מצרים היום הוא לצד שלא תוסיפו לראותם עוד עד עולם לטעם זה הוא שהביאם ה' והראה ה' אותם לכם כדי שלא ישאר לכם שום מיחוש מהם לעולם, והוא מאמר הקודם שאמר להם (פסוק ד') וחזקתי את לב פרעה וגו', והגם שראו השר, גם אותו יתמדד לפניהם כמו שכן היה: (אור החיים)

[יד] ה'ה' ילקחם לכם ואתם תחרשון: (פ)

אונקלוס יי יגית לכוון קרב ואתון תשתקון: [פ] (אונקלוס)

יונתן פתא דהוה אמרה נסדרה לקובליהון סדרי קרבא אמר להון משה לא תגיהון דמן קדם יי מתעביד לכוון נצחנות קרביכוון:

פתא דהוה אמרה נבלבלא לקובליהון אמר להון משה שתוקו וקבו יקרא ותושפתא ורוממו לאלקכון: (תרגום יונתן)

רש"י ה' ילחם לכם. בשזילכם, וכן כי ה' נלחם לכם, וכן אס לאל תריבון (איוב יג, ת). וכן ואשר לזכר לי (בראשית כה, ז), וכן האתם תריבון לזעל (שופטים ו, לא): (רש"י)

אבן עזרא ה' ילחם לכם. בעבורכם. וככה כל מלחמה שאחריה למ"ד היא לעזר ע"כ פירש רבי משה הכהן כי רבים לוחמים לי מרום. בשבילי. וטעם מרום. מלחמת מרום. כמשפט כל היושבים: **ואתם תחרישון**. הפך ויצעקו בני ישראל: (אבן עזרא)

בעל הטורים תחרישון. ב' הכא ואידך מי יתן החרש תחרישון וגו' שאמר להם משה מי יתן החרש תחרישון כי ה' נלחם לכם ואין לכם לצעוק אלא תחרישון ותהי לכם לחכמה כי תבטחו בה': (בעל הטורים)

אור החיים ה' ילחם לכם. פירוש לצד שהפחד שנפל אליהם הוא מהשר וכמו שפירשנו בפסוק ופרעה הקריב לזה אמר להם בשלמא אם היו הם הלוחמים ישערו כי עצום הוא מהם מה שאין כן לצד שה' הוא הלוחם אין לחוש לאלף כיוצא בו:

עוד ירצה לומר שאפילו מדת הרחמים תהפך לדין על המצריים להלחם עמהם, ודקדק לומר לכם כיון שבערך ישראל יחשב הדבר רחמים. עוד ירצה **ילחם לכם** כי לא לעזרה לבד יהיה להם במלחמה אלא הוא יערוך כל המלחמה. ואומרו **ואתם תחרישון** יתבאר על דרך אומרים ז"ל (פתיחתא דאיכה רבתי ל') ד' צדיקים מה ששאל זה לא שאל זה וחלוקה המעולה שבכולן הוא מה ששאל חזקיה שאמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא להתפלל אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה וכן עשה ה' דכתיב (מלכים ב' י"ט) בלילה ההוא ויצא מלאך ה' וגו' והיא המדריגה שאמר משה ואתם תחרישון פירוש אפילו בתפלה אם אין בכם כח

כמאמר חזקיה תחרישון והוא ילחם לכם. ולפי מה שפירשנו בפסוק התיצבו שאמר להם יעמדו בתפלה ירצה על זה הדרך **ואתם תחרישון** למדת הדין פירוש תרבו בתפלה להשמיע במרום קולכם להחריש למדת הדין עליכם : (אור החיים)

יטו **וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה מֵה-תִּצְעַק אֵלַי דְּבַר אֶל-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וְיִסְעוּ:**

אונקלוס **וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה קַבְּלִית צְלוֹתְךָ מִלִּיל עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִטְלוּן :** (אונקלוס)

יונתן **וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה לָּמָּה אֲנִי קָאִי וּמִצְלִי קְדָמִי הָא צְלוֹתְהוֹן דְּעָמִי קְדָמַת לְדִידְךָ מִלִּיל עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִטְלוּן :** (תרגום יונתן)

רש"י **מה תלעק אלי.** למדנו, שהיה משה עומד ומתפלל, אמר לו הקב"ה, לא עת עתה להאריך בתפלה, שישאל נחנין זכרה. דבר אחר מה תלעק אלי, עלי (וי) הדבר תלוי ולא עליך, כמ"ס להלן, על בני ועל פועל ידי תלוי (ישעיה מה, יא.): **דבר אל בני ישראל ויסעו.** אין להם אלא ליסע, שאין הם עומד (כ) **זפניהם,** כדאי זכות אבותיהם, והם, והאמונה שהאמינו כי וילאו, לקרוע להם הם (מכילתא פ"ג):

שפת חכמים (וי) **פירוש כי הנגינה שתחת תלעק הוא טפחא להורות שאינו סמוך למלת אלי לומר דאלי פירוש עלי הדבר וכו' (מהרש"ט):** (כ) **נח"י** והכי פירוש שעל ידי שיעו יועיל הרמת מטך שיבקע הם משאין כן אם לא יסעו לא יבקע הם אף על פי שתרים מטך על הם כי כדאי זכות וכו' והאמונה וכו' ולפי זה יהיה הפירוש מה תלעק אלי סבור אתה להועיל בתפילתך אין הדבר כן אלא ויסעו וע"ש: (שפת חכמים)

אבן עזרא **מה תצעק.** יש אומרים כי משה היה צועק אל השם. וזה איננו נכון כי כבר דבר לו ואכבדה בפרעה. רק נאמר על משה שהוא כנגד כל ישראל. בעבור שצעקו בני ישראל אל ה': **ויסעו.** מעט מעט עד שיגיעו לשפת הים : (אבן עזרא)

הרמב"ן **מה תצעק אלי.** אמר ר"א כי משה כנגד כל ישראל, שהיו צועקים לו, כמו שאמר ויצעקו בני ישראל אל ה'. וא"כ למה אמר **מה תצעק אלי,** ראוי להם לצעק. ואולי יאמר מה תניחם לצעוק **דבר להם ויסעו,** כי כבר אמרתי לך ואכבדה בפרעה (פסוק ד). **ורבותינו** אמרו (מכילתא כאן) שהיה משה צועק ומתפלל, והוא הנכון, כי לא ידע מה יעשה, ואף על פי שאמר לו השם ואכבדה בפרעה, הוא לא היה יודע איך יתנהג, כי הוא על שפת הים והשונא רודף ומשיג, והיה מתפלל שיורנו ה' דרך יבחר. וזה טעם **מה תצעק אלי,** שהיית צריך לשאל מה תעשה ואין לך צורך לצעוק, כי כבר הודעתך ואכבדה בפרעה, ולא סיפר הכתוב צעקת משה, כי הוא בכלל ישראל : (הרמב"ן)

בעל הטורים **מה תצעק אלי.** רמז לו אתה עתיר לצעוק אלי מ"ם יום בהר להתפלל

על ישראל והי' תיבות על אחותך מרים אל נא רפא נא לה כי עת לקצר ועת להאריך אבל עתה אין עת להתפלל כלל אלא דבר אל בני ישראל ויסעו: (בעל הטורים)

אור החיים **מה תצעק אלי**. קשה ולמול מי יצעק אם לא להי' אלהיו ובפרט בעת צרה דכתיב (יונה ב') קראתי מצרה לי, (תהלים קי"ח) מן המצר קראתי יה, ואם לצד שהרבה להתפלל הלא כל עוד שלא נענה מהעונה בצר לו לא ירף מתפלה. עוד רואני כי נתקבלה תפלתו ואמר לו הי' **הרם את מטך** וגוי' אם כן קבלנות זה שאמר **מה תצעק אלי** למה. עוד קשה אומרו **דבר אל בני ישראל ויסעו** להיכן יסעו אם רודף מאחור והים לפניהם, ואם הכוונה אחר שיבקע הים אם כן היה לו לומר הרם את מטך וגוי' ואחר כך יאמר דבר אל בני ישראל וגוי':

אכן יתבאר הענין על פי מאמרם ז"ל (שמות רבה פכ"א) שישראל היו נתונים בדין מה אלו אף אלו, ודבר ידוע הוא כי כח הרחמים הוא מעשים טובים אשר יעשה האדם למטה יוסיפו כח במדת הרחמים ולהיפך ב"מ ימעטו הכח, והוא אומרו (דברים לב יח) צור ילדך תשי, והנה לצד שראה אל עליון כי ישראל קטרגה עליהם מדת הדין, והן אמת כי חפץ הי' לצדק ישראל אבל אין כח ברחמים לצד מעשיהם כנזכר, אשר על כן אמר למשה תשובה נצחת **מה תצעק אלי** פירוש כי אין הדבר תלוי בידי הגם שאני חפץ עשות נס כיון שהם אינם ראויים מדת הדין מונעת ואין כח ברחמים כנגד מדת הדין המונעת, ואמר אליו **דבר אל בני ישראל** פירוש זאת העצה היעוצה להגביר צד החסד והרחמים דבר אל בני ישראל ויתעצמו באמונה בכל לבם ויסעו אל הים קודם שיחלק על סמך הבטחון כי אני אעשה להם נס ובאמצעות זה תתגבר הרחמים **ואתה הרם את מטך** פירוש באמצעות מעשה הטוב נעשה להם הנס ובקע הים כי גדול הבטחון והאמונה הלז להכריעם לטובה. ותמצא שכן היה וצדיק הראשון הוא נחשון בן עמינדב ונכנס עד גרונו ולא נבקע הים עד שאמר כי באו מים עד נפש כמאמרם ז"ל (סוטה ל"ז). ובזה נתישבו הכתובים על נכון. ונראה לי לומר כי רשם הי' לומר להם טעם תגבורת הדין עליהם לצד שהם המעיטו בלבם האמונה ואמרו הלא טוב לנו את עבוד מצרים לזה צוה הי' לעשות כנגד עון זה הצדקת האמונה בכל תוקף. גם בזה רמזם לדעת הסובב תגבורת הדין מחדש: (אור החיים)

ספורנו **מה תצעק אלי**. כי אמנם הוא היה בכלל ויצעקו בני ישראל אל הי', אמנם צעקת משה לא היתה מיראת פרעה וחילו, כי כבר הגיד לישראל את מפלת המצרים ומיתתם כאמרו לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, הי' ילחם לכם אבל היתה צעקתו על שרי ישראל שהעיזו פניהם באמרם המבלי אין קברים וחשב בשביל זה שלא ישמעו לו להכנס בים, לפיכך אמר לו מה תצעק אלי בזה, כי אמנם אתה חושד בכשרים: **דבר אל בני ישראל ויסעו**. ולא ימרו את פיך: (ספורנו)

[טז] **ואתה הרם את-מטך ונטה את-ידך על-הים ובקעהו ויבאו בני-ישראל בתוך הים**
ביתוך הים

אונקלוס **ואת טול ית חטרך וארים ית ידך על ימא ובזעוהי ויעלון בני ישראל בגו ימא**
בניבשתא : (אונקלוס)

יונתן **ואנת ארום ית חוטרך וארכין ית ידך ביה על ימא ובזעיה ועלון בני ישראל בגו ימא**
בניבשתא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואתה. אמר השם למשה הרם את מטך ובקע את הים טרם שיסעו. כי לא אמר לו שיכה הים רק שיטה ידו על הים במטה. כדרך ויט משה את מטהו על השמים. וידענו כי המטה לא בקע הים רק מרגע נטות משה ידו על הים יוליד ה' את הים ברוח קדים עזה או יבקעו המים. כי כן כתוב: (אבן עזרא)

בעל הטורים הרם. ג' במסו'. הרם את מטך. כשופר הרם קולך. מלמד שהממם וערבב אותם בקולות ואידך ויאמר הרם לך גבי אלישע כשצף הברזל. כמו הכא נעשה נס ע"י המים אף התם נעשה נס ע"י המים: **ובקעהו**. בזכות ויבקע עצי עולה ובזכות בקע לגלגלת קרי ביה בקע וה"ו שבזה השם נבקעו המים: (בעל הטורים)

ספורנו הרם את מטך. אל הרוח קדים שישים הים לחרבה: **ונטה את ידך על הים**. שיחצו המים הנה והנה, כענין באליהו: (ספורנו)

כלי יקר ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים. במדרש (שמו"ר כא.ט.) אמרו לפי שהיו אומרים המצריים לולא המטה לא היה יכול לעשות את כל הניסים ע"כ אמר הקב"ה סלק את מטך ונטה את ידך כי הרם לשון סילוק הוא. והנני נותן טעם בדבר למה דווקא בקריעת ים סוף צוה הקב"ה להסיר המטה, וזה לפי שרצה הקב"ה שיעשה משה למטה דוגמא אל כל דבר הנעשה למעלה, והנה כל המכות היו באצבע אלהים על כן נעשו גם למטה ע"י מטה משה כי המטה דומה לאצבע, אבל על הים לקו בכל היד שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה וגו', ע"כ אמר הקב"ה למשה שיעשה גם למטה דוגמא לזה ויסלק את המטה הדומה לאצבע ונטה את ידך כל היד דוגמת יד החזקה העליונה ית', לכך נאמר וירא ישראל את היד הגדולה ואגב זה ראו כי שלא בכח המטה עשה משה כל המעשה הגדול והנורא הזה, שהרי הוצרך לנטות ידו דוגמת היד החזקה שלמעלה ע"כ ויאמינו בה' ובמשה עבדו, כי חזרו מדבריהם שאמרו לשעבר שבכח המטה פעל כל

ומכאן תבין באמת, מה היה חטאו של משה במי מריבה כי שם נאמר ממש הפך ממה שנאמר כאן, כי כאן נאמר הרם את מטך דהיינו סלק את מטך ונטה את ידך וע"י זה באו לידי אמונה, ושם נאמר וירם את ידו ויך במטהו שסלק את ידו כי לא עשה הפעולה בידו כי אם במטהו וע"כ החזיר דברים הראשונים, שאמרו שבכח המטה פעל הכל, למקומם. ובזה גרם מיעוט האמונה כמ"ש יען לא האמנתם בי, ויתבאר דבר זה בע"ה באר היטב במקומו פרשת (חקת כ.ח.). (כלי יקר)

דעת זקנים ויבאו בני ישראל. ליל שביעי של פסח היה. וקשיא דבסוף פרשת שלך לך פרשו שמונה חוטין שבציצית כנגד שמונה ימים ששהו ישראל משיצאו ממצרים עד שאמרו שירה על הים מכלל דבשמיני אמרו שירה. וי"ל דלקמן מונה משהכינו עצמן לצאת מערב פסח ששחטו את הפסח היו יודעים שיצאו למחר והיו מכינים להם צדה לדרך ומ"מ לא הכינו כל הצורך שנאי וגם צדה לא עשו להם: (דעת זקנים)

[יז] ואני הנני מחזק את-לב מצרים ויבאו אחריהם ואכבדה בפרעה ובכל-חילו ובכרבו ובפרשיו:

אונקלוס וְאֵנָּה הָא אֵנָּה מִתְקַף יָת לְבָא דְמִצְרָאִי וַיַּעֲלוּן בְּתַרְיָהוֹן וְאֶתְיָקֹר בְּפִרְעָה
וּבְכָל מְשָׁרְיָתָהּ בְּרִתְכּוּהִי וּבְפִרְשׁוּהִי : (אונקלוס)

יונתן וְאֵנָּה הָא אֵנָּה מִתְקִיף יָת יִצְרָא דְלְבָהוֹן דְּמִצְרָאִי וַיַּעֲלוּן בְּתַרְיָהוֹן וְאֶתְיָקֹר
בְּפִרְעָה וּבְכָל מְשִׁירְיָתֶיהָ בְּרִתִּיכּוּי וּבְפִרְשׁוּי : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואני. ידענו כי אין ים סוף בין מצרים ובין ארץ ישראל. ואין צורך
שיכנסו בים. רק צוה ה' לעשות כך בעבור שיכנסו המצרים אחריהם ויטבעו.
וממדבר איתם נכנסו ישראל אל הים ולמדבר איתם יצאו כאשר אפרש : (אבן
עזרא)

אור החיים ואני הנני מחזק וגו'. בחמלת ה' עליהם נתכוון להודיעם קודם לבל
יפחדו בראותם כי הים נשאר חלוק לפני המצריים כסדר שהיה חלוק לפנייהם
ישובו לחשוב מחשבות ולהמעית האמונה בלבם ויאמרו הנה המה עולים אחרינו
וייראו מאד לזה הודיעם ואמר להם דעו לכם כי ממני היו הדברים להכבד בו
ואני פורש רשת לרגליהם : (אור החיים)

ית וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֵנִי יְהוָה בְּהַכְבְּדִי בְּפִרְעָה בְּרַכְבּוֹ וּבְפִרְשָׁיו :

אונקלוס וַיִּדְעוּן מִצְרָאִי אֲרִי אֵנָּה יְיָ בְּאֶתְיָקֹרְוִתִי בְּפִרְעָה בְּרִתְכּוּהִי וּבְפִרְשׁוּהִי :
(אונקלוס)

יונתן וַיִּדְעוּן מִצְרָאִי אַרוּם אֵנָּה הוּא יְיָ בְּאֶתְיָקֹרְוִתִי בְּפִרְעָה בְּרִתִּיכּוּי וּבְפִרְשׁוּי :
(תרגום יונתן)

אבן עזרא וידעו מצרים. הנשארים : בהכבדי בפרעה. שהוא בעצמו יטבע עם רכבו
ופרשיו : (אבן עזרא)

ספורנו וידעו מצרים. הנשארים במצרים וישובו אלי, כי לא, אחפוץ במות המת :
(ספורנו)

יט וַיֹּטֵעַ מִלְּאָךְ הָאֱלֹהִים הַהֲלֹךְ לְפָנָי מִחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיִּלְךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיֹּטֵעַ
עֲמֹד הָעֵנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאַחֲרֵיהֶם :

אונקלוס וַיִּנְטַל מִלְּאָכָא דִּי דְמַדְבַּר קָדָם מְשָׁרְיָתָא דְיִשְׂרָאֵל וְאֶתָּא מִבְּתַרְיָהוֹן וַיִּנְטַל
עֲמוּדָא דְעֲנָנָא מִן קְדָמִיָּהוֹן וּשְׂרָא מִבְּתַרְיָהוֹן : (אונקלוס)

יונתן וַיִּנְטַל מִלְּאָכָא דִּי דְמַדְבַּר קָדָם מְשָׁרְיָתָא דְיִשְׂרָאֵל וְאֶתָּא מִן בְּתַרְיָהוֹן וַיִּנְטַל
עֲמוּדָא דְעֲנָנָא מִן קְדָמִיָּהוֹן וּשְׂרָא מִן בְּגִלְל מִצְרָאִי דְפִתְקִין גִּירִין
וְאֲבָנִין לְיִשְׂרָאֵל וְהָוָה עֲנָנָא מִקְבֵּל יִתְהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י וילך מאחריהם. להבדיל בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, ולקבל חלים
ובליסטראות (ב) של מצרים. ככל מקום הוא אומר מלאך ה', וכאן מלאך האלהים,
אין אלהים ככל מקום אלא דין, מלמד שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה, אם

להנצל אם להאזד עם מצרים: ויסע עמוד הענן. כשחשיכה, והשלים עמוד הענן את המחנה לעמוד האש, לא נסתלק הענן כמו שהיה רגיל להסתלק ערבית לגמרי, אלא נסע והלך לו מאחריהם, להחשיך למצרים: (רפ"י)

שפתי חכמים (ב) הרמב"ם פירוש שנסיעת המלאך היה מיד כשצאו מצרים עליהם כדי להבדיל בין מחנה מצרים למחנה ישראל ולקבל החלים ובליסטריות והעמוד ענן היה להחשיך למצרים ונסיעת המלאך לחוד ונסיעת הענן לאחוריהם לחוד עכ"ל. אך קשה לקמן צפרשת יתרו צפסוק ואשא אתכם על כנפי נשרים פירש"י שהענן היה מקבל החלים וכו' וי"ל מיד כשצאו המצריים נסתלק המלאך מפניהם ונסע לאחוריהם להבדיל בינם כדי לקבל החלים וכו' והענן עדיין הולך לפניהם והשלים את המחנה לעמוד האש ואח"כ הלך הענן לאחוריהם להחשיך על המצריים ואז נסתלק המלאך. ובמכילתא אמרו שהענן והמלאך היו מקבלין החלים וכו' והמפרשים מיישבים זה ועיין בקל"מ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויסע מלאך האלהים. זה היה קודם דבר אל בני ישדאל ויסעו. והנה פי וכבר נסע. וכבר הראיתך רבים כזה. ובעבור שאלה הג' פסוקים דבוקים זה עם זה וכל אחד יש בו ע"ב אותיות. על כן מצאנו בספרים כתוב סימן סוד השם המפורש. ולפי דעתי בעבור כי מספר השם הנכבד. יעלה לע"ב אותיות כאשר אפרש בפרשת כי תשא. על כן כתוב ככה. ובספר רזיאל הרוצה לעשות שאלת חלום יקרא בתחלת הלילה פסוק. ויהי בשלשים שנה. כי הוא ע"ב אותיות: **מלאך האלהים.** הוא השר הגדול ההולך בענן. והוא הכתוב עליו וה' הולך לפניהם יומם וכאשר נסע זה המלאך ההולך לפני מחנה ישראל והלך מאחריהם נסע עמוד הענן עמו. והאומר כי מלאך אלהים הוא הענן יראה לנו אנה מצאנו עמוד הענן נקרא מלאך האלהים. ואם המלאך הוא העמוד למה אמר פעם אחרת ויסע עמוד הענן מפניהם. ואם השיב לנו הטעם כפול. אין משפט לשון הקדש לכפול רק הנבואות והתוכחות. רק המספר כי כן היה המעשה אין ראוי לכפול: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויסע מלאך האלהים. אמר ר"א **מלאך האלהים** הוא השר הגדול ההולך בענן, והוא הכתוב עליו וה' הולך לפניהם יומם. וכאשר נסע המלאך הזה **ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם** נסע עמוד הענן עמו, ויהי הענן והחשיך בין מחנה למחנה ויאר לישראל את הלילה בעמוד האש כאשר עשה בשאר הלילות לעבור הים, כי בלילה עברו. ועל דעתי זה שאמר הכתוב **ויסע מלאך האלהים** היה בתחלת הלילה, **ומלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל** רמז לבית דינו של הקב"ה, שנקראת מדת הדין "מלאך" במקומות מן הכתוב, והוא השוכן בעמוד האש, והולך לפניהם לילה להאיר להם, ועל כן הזכיר **אלהים**. ויתכן שאינו נסמך, אבל הוא ביאור:

וראיתי במכילתא דר' שמעון בן יוחאי שאל רבי יונתן בן יוחאי את ר' שמעון בן יוחאי מפני מה בכל כתוב "מלאך ה'" וכאן "מלאך האלהים", אמר לו, אין אלהים בכל אלא דין וכו'. רמזו למה שאמרנו. והנה עתה נסע בעמוד האש מפני מחנה ישראל והלך מאחריהם, ונסע עוד עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם,

והנה שני העמודים מאחריהם. ושב לבאר כי בא עמוד הענן הזה בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, לומר שלא הפסיק עמוד הענן בין עמוד האש למחנה ישראל, אבל הפסיק בין מחנה מצרים ובין עמוד האש. ויהי הענן והחשך בין מחנה למחנה, והיה לישראל אור בעמוד האש אע"פ שהוא מאחריהם, מפני שהיה למעלה ולא היה עמוד הענן מפסיק אותו להם כאשר למצרים:

וזה טעם ויאר את הלילה, כי האיר להם הלילה, אבל לא כשאר הלילות לנחותם בדרך, כי לא היה הולך לפניהם. והיה זה, שאלו היה עמוד האש הולך לפני ישראל כשאר הלילות, ועמוד הענן בין מצרים ובין ישראל, היו ישראל ממהרים ללכת, והמצרים לא יראו ולא יבאו אחריהם, ועתה הלכו ישראל לאטם ואין המרחק רב ביניהם, והיו המצרים רואים את מחנה ישראל מתוך הענן והולכים אחריהם, כי יראו האש מתוך הענן, אלא שלא היו יכולים ליקרב אליהם מפני הפסק שני העמודים. וזה טעם ולא קרב זה אל זה כל הלילה:

ויהי באשמורת הבקר וישקף ה' אל מחנה וגו'. כי הסיר עמוד האש ממחנה ישראל כמנהג כל הימים, ושמו היום משקיף על מחנה מצרים, בינם ובין עמוד הענן אשר ישתמשו בו ישראל ביום. ויהם את מחנה מצרים בהשקיף עמוד האש עליהם, כי יגיע עליהם חומו הגדול ולהבה תלהט רשעים (תהלים קו יח). וכבר פירשתי במעשה בראשית (בראשית א ד) כי יסוד האש יקרא חשך, ויהי הענן והחשך" הוא עמוד אש וענן, אבל עמוד האש היה מאיר לכל ישראל בעמודו, והיה עתה מחשיך למצרים מפני היותו בא בעמוד הענן אשר יחשיך עליו כשמש אשר הענן יכסנו. והנה עשה הכל בשני עמודים הללו. וזהו הנכון בפסוקים האלה:

אור החיים ויסע מלאך האלהים וגו'. יאיר נתיב כתוב זה במה שפירשנו בפסוק (י"ג כ"א) וה' הולך לפניהם וגו' כי ג' עננים היו משמשים לישראל, א' לפניהם לתור להם מקום וגו', והב' להגין עליהם מחוס השמש, והג' להאיר להם בלילה, והודיענו הכתוב אשר עשה ה' בלילה ההוא ויסע מלאך האלהים שהוא ההולך לפניהם והוא הענן הראשון שמוזכר בפרשה דברים (א' ל"ג) שאמר ההולך לפניכם נסע והלך לאחריהם, ואמר עוד כי הענן המשמש בפניהם שזמנו כל היום שהגיע זמנו לנסוע בלילה והוא המוזכר בפרשה דברים דכתיב (שם) ובענן יומם גם הוא נסע ועמד לאחריהם, נמצאת אומר כי ב' עננים שהיו לפניהם נסעו לאחריהם, וטעם הב' כדי שיחשיך לפניהם בלתי דעת מקום תחנותם של ישראל, והוא אומרו ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה פירוש כי הוצרך לשניהם להחשיך בפניהם לבל ידעו מחנה ישראל שהיה בו אורה הלילה והאור יגיד להם מקום לזה כיסה חושך פניהם ולא הספיק לו חשך לבד כי יבהיק אור בני ישראל במושבותם לזה עשה ה' ב' הענן והחשך: (אור החיים)

ספורנו ההולך לפני מחנה ישראל. בעמוד האש: וילך מאחריהם. להתיד אותם תהומות שיקפאו בלב ים לפני ישראל בעברם, כדי להפוך קרקע הים לטיט כאשר יעברו מצרים אחריהם, כי לא היה צריך אז שילך עמוד הענן לפני ישראל לנחותם הדרך, כי הדרך שנעשה בבקיעת הים היה מנהיגם: ויעמוד מאחריהם. מאחרי ישראל ומאחרי עמוד האש: (ספורנו)

כ | וַיֵּבֵא בֵּין | מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הָעֲנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאֵר אֶת-

הַלֵּילָה וְלֹא-קָרַב זָה אֶל-זָה כָּל-הַלַּיְלָה:

אונקלוס ועל בין משריתא דמצראי ובין משריתא דישראל ויהוה עננא וקבלא למצראי ולישראל נהר כל ליליא ולא אתקריבו דין לות דין כל ליליא: (אונקלוס)

יונתן ואעיל בין משריתא דישראל ובין משריתא דמצראי ויהוה עננא פלגיה נהורא ופלגיה חשוכא מסטריה חד מחשד על מצראי ומסטריה חד אנהר על ישראל כל ליליא ולא קרבא משרי כל קביל משרי למסדרא סדרי קרבא כל ליליא: (תרגום יונתן)

רש"י ויבא בין מחנה מצרים. משל למהלך דרך וזנו מהלך לפניו, באו לסטים לשבותו, נטלו מלפניו ונתנו לאחריו, בא זאב מאחריו, נתנו לפניו, באו לסטים לפניו וזאבים מאחריו, נתנו על זרועו ונלחם בהם. כך ואנכי תרגלתי לאחרים קחם על זרועותיו (הושע יא, ג): ויהי הענן והחשך. למצרים: ויאר. עמוד האש (מ) את הלילה לישראל, והלך לפניו כדרכו כל הלילה, והחשך של ערפל ללד מצרים: ולא קרב זה אל זה. מחנה (נ) אל מחנה (מכילתא פ"ד): (רש"י)

שפתי חכמים (מ) כאילו אמר ויאר המאיר שהוא העמוד ולא המלאך: (נ) (מהרש"ל) לאפוקי ממדרש שפירש ולא קרב זה אל זה היינו המלאכים שלא אמרו שירה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויבא. המלאך. ויהי הענן והחשך. בין מחנה למחנה. ויאר את הלילה כמשפט כל הלילות. לישראל לעבור הים. כי בלילה עברו. ואמר ר' מרינוס כי פי ויאר את הלילה ל ויחשיך. וכמוהו ולילה אור בעדני. ובדברי חכמינו ז"ל אור לארבעה עשר. והמפרש כזה השים חשך לאור ואור לחשך. כי לא יתכן בכל לשון שיהיה פי מלה אחת דבר והפכו אם לא היה על דרך כנוי. כמו ברך נבות אלהים. ומלת אור בעדני פירשתיה שהיה אור בעצמו גם חז"ל אמרו אור לארבעה עשר לישנא מעליא הוא. והנה הוא כמו כנוי. ומה טעם להזכיר ויחשך את הלילה כי כל לילה חושך הוא. רק ויאר את הלילה כאשר עשה מיום צאת ישראל ממצרים כי עמוד האש בכל לילה היה. ואם אין להם אור איך יעברו את הים כי הנה פרעה בא בים והשם השקיף עליו באשמורת הבקר. ורוב ישראל כבר עברו: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויאר. ב' במסו'. ויאר את הלילה. אל ה' ויאר לנו. וזהו ויהי הענן והחושך למצרים שלא סר עמוד הענן כמו בשאר הלילות אלא היה הולך לאחוריהם כדי להחשיך למצרים אבל לישראל היה אור דכתיב אל ה' ויאר לנו: זה אל זה. ב' דסמיכי דין ואידך וקרא זא"ז ואמר ק' ק' ק' שבקשו המלאכים לומר שירה וא"ל הקב"ה מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה וזהו ולא קרב זה אל זה אותם שנאמר בהם וקרא זא אל זה: (בעל הטורים)

אור החיים ויבא בין מחנה מצרים וגו'. אולי כי כל מקום החלל שבין ב' המחנות מילא אותם הענן והחשך, והוא אומרו ויבא בין וגו' שאם לא כן למה הוצרך לומר ויבא בין וגו' אחר שכבר אמר וילך מאחריהם ויעמוד מאחריהם: (אור החיים)

ספורנו **ויבא**. המלאך בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל להנהיג את שני העמודים: **ויהי הענן והחשך**. חשך הלילה היה יחדיו עם הענן מאחריהם של ישראל ושל עמוד האש: **ויאר את הלילה**. המלאך בעמוד האש, כי בו הסיר חשך הלילה ולא היה שם ענן מפסיק בינם לאש המאיר, כמו שהיה לצד מצרים: **ולא קרב זה אל זה**. כי ההולכים בחשך הולכים לאט בהכרח, כי לא ידעו במה יכשלו: (ספורנו)

כלי יקר **ולא קרב זה אל זה**. פירש"י מחנה אל מחנה, ועל צד הרמז יש לפתרו על ישראל, כי ארז"ל (ירושלמי תענית ב.ה) ארבע כיתות נעשו אבותינו על הים כו' ולא היו בהסכמה אחת זה אומר בכה וזה בכה על כן לא קרב זה אל זה כל הלילה בדעתם. ורז"ל אמרו (שמו"ר כג.ז) שלא אמרו המלאכים שירה כל הלילה שנאמר בהם (ישעיה ו.ג) וקרא זה אל זה, ובפרקי דר"א אל תקרי לא קרב זה אל זה אלא לא קרא, ואין צורך להגיה לפי שהמלאכים אינם מתקרבים זה לזה בשום עסק בעולם כי אם בזמן שאומרים שירות ותשבחות לפניו ית' אחד קורא והשני עונה לעומתו, וכשהוא אומר לא קרב זה אל זה ודאי לא אמרו שירה כי דרך השיר אחר קורא וחבירו עונה.

וי"ל עוד ולא קרב זה. היינו המלאך שהזכיר למעלה בפסוק ויסע מלאך האלהים, אל זה היינו אל השירה הרמוזה בזה שנאמר זה אלי ואנוהו. כי הוא עיקר השירה שזכו לראות פני השכינה עד שהיו מראין עליו באצבע ואמרו זה אלי, כי ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל, והוא רמז אל המלאכים גם כן כי אצלם מצויה קירוב ההשגה יותר מבתחוננים. (כלי יקר)

[כא] וַיִּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיִּזְלַךְ יְהוָה | אֶת-הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֲזָה כָּל-הַלַּיְלָה וַיִּשָּׁם אֶת-הַיָּם לַחֲרָבָה וַיִּבְקְעוּ הַמַּיִם:

אונקלוס וַאֲרִיס מֹשֶׁה יָת יְדָה עַל יַמָּא וַדְּבַר יֵי יָת יַמָּא בְּרוּחַ קְדוּמָא תְּקִיף כָּל לַיְלָא וְשׁוּי יָת יַמָּא לִיבְשָׁתָא וְאִתְּבָזְעוּ מַיָּא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲרַכִּין מֹשֶׁה יָת יְדִיה עַל יַמָּא בְּחוּטְרָא רַבָּא וַיִּקְרָא דְאִיתְּבְרִי מִן שִׁירוּאֵי וַיְגִיחַ חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמָא רַבָּא וַיִּקְרָא וַעֲשֵׂרְתֵי אֲתוּתָא דִּי מַחָא יָת מַצְרָאֵי וַתִּלַּת אַבְהַת עֲלָמָא וְשִׁית אִימָהֲתָא וַתְּרִיסָר שְׁבֻטוּי דְיַעֲקֹב וּמִן יָד דְּדְבַר יֵי יָת יַמָּא בְּרוּחַ קְדוּמָא תְּקִיף כָּל לַיְלָא וְשׁוּי יָת יַמָּא נְגִיבָא וְאִתְּבָזְעוּ מַיָּא לְתְּרִיסָר בְּזִיעֵן כָּל קְבִיל תְּרִיסָר שְׁבֻטוּי דְיַעֲקֹב: (תרגום יונתן)

רש"י **ברוח קדים עזה**. ברוח קדים שהיא עזה שברוחות, הוא הרוח שהקב"ה נפרע בה מן הרשעים, שנאמר ברוח קדים אפי"ס (ירמ' ית, יז), יבא קדים רוח ה' (הושע יג, טו.), רוח הקדים שברך כלב ימים (יחזקאל כז, כו.), הגה ברוחו הקשה ביום קדים (ישעיה כז, ת): **ויבקעו המים**. כל מים (ס) שבעולם (מכילתא פ"ד): (רש"י)

ספתי חכמים (ס) **דהא כבר נאמר ויסק את הים לחרבה אי נמי דהל"ל ויבקע הים:** (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויט. כל הלילה אפיי בעת עבור ישראל לא סר הרוח: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים וגו'. היה הרצון לפניו יתברך לבקע הים ברוח קדים מיבשת שיראה כאלו הרוח היא המחרבת ים, כענין שכתוב (הושע יג טו) יבא קדים רוח ה' ויבוש מקורו וייחרב מעיינו, השגיאה למצרים ויאבדם, כי בעבור זה חשבו אולי הרוח שם הים לחרבה, ולא יד ה' עשתה זאת בעבור ישראל, אע"פ שאין הרוח בוקעת הים לגזרים לא שמו לבם גם לזאת, ובאו אחריהם מרוב תאותם להרע להם, וזה טעם וחזקתי את לב פרעה ויבאו אחריהם, שחזק לבם לאמר ארדוף אויבי ואשיגם בים, ואין מידי מציל, ולא זכרו עתה כי ה' נלחם להם במצרים: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויולך. ד' במס' ויולך ה' את הים. ויולך אותם שמרונה גבי אלישע כשהכה לעבדי מלך ארם בסנורים לומר שגם מצריים הוכו בסנורים ואידך ויקח אותם נבוזראדן וגו' ויולך אותם אל מלך בבל. ואידך גבי שארית הגולה (לחד חשיבי דחד ענין הוא) ואידך ויולך חושך ולא אור. שחשכו ע. ניהם מהגלות כאלו הוכו בסנורים: **ברוח קדים**. ב' במס' הכא ואידך ברוח קדים תשבר אניות תרשיש מלמד שנשתברו כל אניות שבים כשנבקע: (בעל הטורים)

אור החיים ויט משה את ידו וגו'. הגם שאמר הכתוב ויולך ה' וגו' וישם את הים לחרבה, לא שם לחרבה אלא מים העמוקים כדי שלא יבקעו כל מי הים ויצטרכו ישראל לרדת למעמקים ויארכו בהליכה וביגיעה ולזה הקדים רוח קדים להקפות עמקי המים, והוא אומרו (לקמן ט"ו ח') קפאו תהומות בלב ים, וחלק שלא נקפא נבקע, ואם לא היה טעם זה לא היה צריך לרוח קדים. ויש לדעת אימתי היתה נטית ידו של משה אם בתחלת הלילה אם בסופו, והנה משטח הכתוב מוכח כי קודם הבוקר היתה, וקשה דאם כן אין היכר לקריעת ים סוף שהיתה על ידי משה, על כן מוכרח לומר שפירוש הכתוב הוא ויט משה וגו' וכבר הולך ה' וגו' וישם את הים לחרבה ולזה כשנטה ידו בקעו המים, וכפי זה תכף לנטית ידו נבקע הים. וזה מכוון למה שפירשתי בפסוק (ט"ו) מה תצעק אלי שלא נטה ידו אלא אחר נסיעת ישראל ותכף לכניסת ישראל לים נטה ידו ובקעו, וכן הוא ברבות (שמות רבה פכ"א) וז"ל מיד כיון שהרים משה ידו על הים נבקע עד כאן, או ירצה אומרו **וישם את הים לחרבה** פירוש כל מי הים נגלדו ובנטית יד משה נבקעו המים הגלודים כשיעור שלא יצטרכו לירד לעמקי ים ולעולם רוח קדים שם כל מי הים לחרבה וראשון עיקר:

כל הלילה. פירוש עד סוף הלילה ואז נקרע הים וירדו ישראל באשמורת הבוקר: (אור החיים)

ספורנו וישם את הים לחרבה. רוח הקדים הקפיא טיט קרקע הים: **ויבקעו המים**. בנטיית יד משה על הים במצות בוראו: (ספורנו)

כלי יקר וישם את הים לחרבה ויבקעו המים. היה לו לומר ויבקעו המים תחילה ואח"כ וישם את הים לחרבה, ואולי כדי ליישב זה פירש"י ויבקעו המים כל מימות שבעולם, ונראה לפרש שמתחלה היה הרוח שבתוך הארץ פועל מתחת לארץ בקרקעות הים עד שנעשו לחרבה, ואח"כ פעל גם במים כי פעולת הרוח היתה מלמטה למעלה וכאשר עבר קרקעות הים נכנס הרוח גם אל המים והרוח מחסרם וממעטם, כי טבע הרוח לחסר המים שנתכווצו ונעשו גליד ואז בהכרח

נבקעו המים והנשאים נצבו כמו נד כי הוגלדו מחמת הרוח שעלה מלמטה, כי כל דבר לח המתייבש מתוכו נבקע כנודע מטבעיות.

דבר אחר, שהוליד הרוח מי הים לחרבה אל היבשה ויצאו המים מן שפתם אל היבשה וכן מצד השני וזה גרם בקיעת המים כי הרוח גירש המים ממקומם והוליקם אל היבשה, וזה נס כפול כי דבר זה צריך לבי רוחות מקבילין ונעשה הכל ע"י רוח קדים. ד"א לפי שלולא שהתהום מוסיף לחות במים היו הלוד וחסור מפני הרוח השולט בהם, וכאשר שם הים לחרבה תחילה ולא היה התהום מוסיף בהם לחות אז בהכרח יבשו המים ונחסרו מן הרוח. (כלי יקר)

[כב] וַיָּבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבֶּשֶׁה וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִיַּמִּינָם וּמִשְׂמָאלָם:

אונקלוס וְעָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגוֹ יָמָא בַּיַּבֶּשֶׁתָּא וּמַיָּא לְהוֹן שׁוּרִין מִיַּמִּינְהוֹן וּמִשְׂמָאלְהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְעָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגוֹ יָמָא בַּיַּבֶּשֶׁתָּא וּמַיָּא קַרְשׁוֹון הִי כְשׁוּרִין דְּמֹן תַּלְתַּת מְאָה מִיַּלִּין מִיַּמִּינְהוֹן וּמִשְׂמָאלְהוֹן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ויבאו בני ישראל בתוך הים**. אל תחשוב בעבור שאמר הכתוב בתוך הים כי הגיעו עד חצי ים סוף. רק אם נכנסו אפילו חצי פרסה בתוך הים יקרא תוך הים. כמו והאספסוף אשר בקרבם ולא היו באמצע המחנה. וטעם בתוך הים המקום שהיה שם ים בתחלת הלילה: **והמים להם חומה**. שנקרשו המים. וכתוב נצבו כמו נד נוזלים. ואחר עבור רוב ישראל המים שהיו להם חומה נמסו. וזהו וישובו המים על מצרים. והם הבדילו בין המצרים ובין היבשה על כן כתוב ומצרים נסים לקראתו כי היו חושבים שיצאו אל היבשה. וחומת המים נמסו והפסיקו ביניהם ובין היבשה. והרודפים אין ספק שראו האור איך היו ישראל עוברים: (אבן עזרא)

אור החיים **בתוך הים ביבשה**. פירוש אומרו בתוך הים בפנימיותו, ואומרו **ביבשה** שלא היה קרקעית הים טיט ורפש:

והמים להם חומה וגו'. פירוש כי חלק מהמים שנחלק לא נשפך לצדדין. ואומרו מימינם לומר כי לא חומה ממש שהוא בהקף מהצדדין: (אור החיים)

ספורנו **הלכו ביבשה**. כי קפאו תהומות ברוח הקדים ועברו על הטיט הנקפא: (ספורנו)

כלי יקר **ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה**. כאן הקדים תוך הים ליבשה ובסמוך אמר בהפך זה ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, גם כל הפסוק ההוא מיותר, וכאן נאמר והמים להם חומה מלא בוי"ו, ובסמוך נאמר חמה חסר בלא וי"ו, ובילקוט (בשלח רלח.) מסיק שהוא לשון אף וחימה לפי שהיו ישראל נתונים בדין אם להנצל או אם להטבע עם המצרים, ועל פי דרך זה נוכל לומר שהיו בישראל כיתות כיתות על הים, מקצתם צדיקים מקצתם קטני אמנה כנח שנאמר בו (בראשית ו.ז.) מפני מי המבול. שלא נכנס בתיבה עד שדחקהו מי המבול, והנה הטובים מישראל באו תיכף אל הים באמצעותו אע"פ שלא ראו היבשה

עדיין מכל מקום האמינו בה' ובאו אל תוך הים ואח"כ ראו היבשה ולהם היו המים לחומה להגין בעדם, אבל הפחותים בניס לא אמון במ הלכו תחילה ביבשה כי לא האמינו באלהים ע"כ לא נכנסו אל תוך הים עד שראו תחילה היבשה ולהם היו המים חימה עזה כי היו נתונים בדין אם להנצל או להטבע, ומטעם זה נאמר למעלה ויבאו להורות שמיד בבואם נכנסו אל הים קודם שראו היבשה, ולמטה נאמר הלכו כי אע"פ שראו היבשה מ"מ לא האמינו עד שהלכו תחילה ביבשה ואח"כ נכנסו גם אל תוך הים.

וי"א שבבואם לים, היינו בכניסתם היו צדיקים גמורים לכך נאמר אצלם חומה מלא, אמנם כאשר הלכו על שפתו השני ממרים היו עם ה' שנאמר (תהלים קו.ו) וימרו על ים ביס סוף. כי אמרו כשם שאנחנו עולים מצד זה כך יעלו המצרים מצד אחר, על כן היו להם המים לחימה וקצף כאמור. (כלי יקר)

[כג] וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם כָּל סוֹס פְּרָעָה רִכְבּוֹ וּפָרָשָׁיו אֶל-תּוֹךְ הַיָּם:

אונקלוס וירדפו מצראי ועלו בתריהון כל סוסות פראעה ותכוהי ופרשוהי לגוי ימא: (אונקלוס)

יונתן וירדפו מצראי ועלו מן בתריהון כל סוסות פראעה ופראשוהי לגוי ימא: (תרגום יונתן)

רש"י כל סוס פראעה. וכי סוס אחד היה, (ע) אלא מגיד שאין כולם חסובין לפני המקום אלא כסוס אחד: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) למלת כל היא מורה על דבר שהוא רבים וסוס הוא לשון יחיד ולא הקשה רש"י זה לעיל גבי כל סוס רכב פראעה דהתם קאי כל אסוס ורכב כלומר כולם יחד אבל הכא קשה ללא כתב אלא סוס לשון יחיד וכו' וזוהי יתורץ תמיהת הרא"ם שכתב וכו': (שפתי חכמים)

אור החיים וירדפו מצרים. הגם שאמר הכתוב ויהי הענן וגוי, זה היה בלילה ובאור בוקר לא עבות חזרו המערכות לדאשונות וראו המצריים הליכת ישראל וירדפו אחריהם: (אור החיים)

[כד] וַיְהִי בְּאַשְׁמֶרֶת הַבֹּקֶר וַיִּשְׁקֶף יְהוָה אֶל-מַחֲנֵה מִצְרַיִם בְּעַמּוּד אֵשׁ וָעָנָן וַיִּהְיֶה:

אונקלוס והוה במטרת צפרא ואסתכי יי למשריתא דמצראי בעמודא דאשתא ועננא ושגיש ית משריתא דמצראי: (אונקלוס)

יונתן והוה במטרת צפרא בעידנא דאתיין חיילי מרומא לשפחא ואודיק יי ברגוז עלי משריתנהון דמצראי בעמודא דאישתא למירמי עליהון גומרון דאישא ובעמודא דעננא למרמא עליהון בירדיו ושעמם ית משריית מצראי: (תרגום יונתן)

רש"י באשמורת הבוקר. שלשת חלקי הלילה קרוין אשמורת, ואותה שלפני הבקר קורא אשמורת הבוקר (ברכות ג.). ואומר אני, לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת, כת אחר כת לשלשה חלקים, לכך קרוי אשמורת, וזהו שתרגם אונקלוס (פ) מטרת: וישקף. ויבט, כלומר פנה אליהם להשחיתם. (ט) ותרגומו ואסתכי, אף הוא לשון הצטה, כמו שדה לופים (במדבר כג, יד.), לחקל סכותה: בעמוד אש וענן. עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט, ועמוד אש מרתיו, (ה) וטלפי סוסיהם משתמטות (מכילתא פ"ה): ויהם. לשון מהומה, אשטורד"טון בלע"ז ערצבם, נטל סגניות (ו) שלהם. וסנינו בפרקי ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, כל מקום שנאמר בו מהומה, הרעפת קול הוא, וזה אב לכלן, וירעם ה' בקול גדול וגו' על פלשתים ויהומם (שמואל-א' ז, י:.) (רש"י)

שפתי חכמים (פ) שהוא לשון המתנה: (ט) שכל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך שגדול כח מתנת עניים כו': (ה) שבין בקיעת המים הזקופים היתה ארץ יבשה שהרי ישראל עזרו הים ביבשה אם כן הענן מלחלח הארץ שבתוך הים שיעשה כטיט אחר שעזרו ישראל ואח"כ בא עמוד האש והרתיו אותו: (ו) פירוש שכל שלהם לשון סגנון אחד עונה וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי באשמורת. האלי"ף נוסף: וישקף. הטעם מלאך ה' הוא הנזכר. וכמוהו בדבר גדעון. כי השליח יקרא בשם השולח כי אחר שצוהו לעשות כן הוא עושה: בעמוד אש וענן. בין שני העמודים: ויהם. יתכן שבעבור זה אמר המשורר קול רעמד בגלגל. וככה וברקים רב ויהם ובמקום אחר ויהמם: (אבן עזרא)

בעל הטורים באשמורת הבוקר. ב' הכא ואידך ויבאו בתוך המחנה באשמורת הבוקר גבי שאול בהלחמתו עם אנשי יבש גלעד שהוא עת רצון שהקב"ה עושה בה נס לצדיקים: וישקף. ד' הכא ואידך וישקף על פני סדום כמו ששם נדונו באש וגפרית כך נדונו כאן. וישקף אבימלך וישקף ארונה וירא את המלך כמו שהיה אבימלך מלך פלשתים כן היה ארונה מלך כדכתיב את הכל נתן ארונה המלך למלך: ויהם. ב' במס' דין ואידך ויהם ה' את סיסרא לומר כמו שבכאן היה עמוד הענן יורד ומלחלח את הקרקע ועושהו טיט ועמוד האש מרתיו והיו טלפי סוסיהן משתמטות כך היה בסיסרא וכמו ששם גרפם נחל ק. שון כך בכאן פלטן הים ליבשה: (בעל הטורים)

אור החיים ויהי באשמורת הבוקר. צריך לדעת למה עשה ה' המשפט הגדול הזה בבוקר ולא בלילה שהוא זמן תגבורת הדינים. וראיתי שאמרו ז"ל (ילקוט רל"ה) כי גבריא"ל טען טענה זו לפני ה' והשיבו אל עליון המתן עד אותה שעה שפעל אביהם עמי שנאמר וישכם אברהם בבוקר עד כאן. פירוש תשובת ה' כי הגם שאינו זמן הנקמה אני מהפך הסדר לבני אברהם כשם שהפך אברהם טבעו הרחמן ומה גם על בנו ידידו ואעשה כן גם אני שהפך הזמן לאשר יחפוץ, ויש בזה הנאה לישראל שיעמוד זכות העת. גם יעשה ה' דברו הטוב בכבודו ובעצמו כמו שעשה אברהם וחיבש חמורו בעצמו, והוא אומר וישקף ה': (אור החיים)

ספורנו וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן. שני העמודים שהיו מהלכים באמצע המרחק אשר בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל הקריבם לצד מחנה מצרים: **ויהם**. במיני חלאים כענין בפלשתים ותהי יד ה' בעיר מהומה גדולה מאד, ויך את אנשי העיר מקטן ועד גדול, וישתרו להם עפולים ואותם מיני חלאים הם מדוי מצרים הרעים והיא היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים שראו ישראל וייראו, כאמרו אשר יגורת מפניהם, אמנם פרטי המכות שהזכירה התורה לא היה בהם שום חולי זולתי השחין, והנה התורה הזכירה שחין מצרים והזכירה גם כן מדוי מצרים: (ספורנו)

[כה] וַיִּסַּר אֶת אַפְּן מִרְכַּבְתּוֹ וַיִּנְהַגְהוּ בְּכַבֵּדַת וַיֹּאמֶר מִצְרַיִם אֲנוֹסָה מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי יְהִי נֶלְחָם לָהֶם בְּמִצְרַיִם: (פ)

אונקלוס וְאַעֲדֵי יָת גְּלַגְלֵי רִתְפוּהִי וּמִדְבָּרִין לְהוֹן בְּתַקוּף וְאַמֵּר מִצְרַאִי נְעִירוֹק מֶן קִדְם יִשְׂרָאֵל אֲרִי דָא הִיא גְּבַרְתָּא דִּי דְעַבַּד לְהוֹן קִרְבִּין בְּמִצְרַיִם: [פ] (אונקלוס)

יונתן וַיִּסַּר יָת גְּלַגְלֵי רִידוֹתֶיהָ דְפָרְעָה וְהוּוּ מִדְבָּרִין יָתְהוֹן בְּקִשְׁיֵו וְהוּוּ מְהֻלְכִין וְשָׂרְיִין מֶן בְּתַרְיָהוֹן וְאַמְרוּ מִצְרַאִי אֵלֶיךָ לְאַלְיִן נְעִירוֹק מֶן עֲמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל אֲרוּם מִימְרָא דִּי הוּא דְמְגִיחַ לְהוֹן קִרְבִּין בְּמִצְרַאִי: (תרגום יונתן)

רש"י ויסר את אופן מרכבותיו. מכח האש נשרפו הגלגלים, והמרכבות נגרות, והיושבים בהם נעים ואזריהן מתפרקין: וינהגו בכבודות. בהנהגה שהיא כזדה וקשה להם, צמדה שמדדו ויכזד לזו הוא ועבדיו, אף כאלו וינהגו בכבודות: נלחם להם צמריים. צמריים. דבר אחר צמריים, בארץ מצרים, שכשם שאלו לוקים על הים, כך לוקים אותם שנשאר צמריים: (רש"י)

אבן עזרא ויסר. מהבנין הכבד הנוסף. והיה לו להיותו ויסר בפתח קטן תחת סמ"ך. וכבר הזכרתי דקדוקו. וי"א כי טעם ויסר את אופן מרכבותיו שהתירו קשר האופן מהסוסים לברוח להיותם קלים ומהומת השם הכתובה למעלה נפלה עליהם ועל סוסיהם ולא יכלו לנהגם רק בכבודות. ואחרים אמרו כי הוא מגזרת סורר. שרצה ההולך לפניו להפוך המרכבה: **נלחם להם במצרים**. בעבורם. והתברר דבר השם שאמר וידעו מצרים כי אני ה' לפני מותם: (אבן עזרא)

בעל הטורים וינהגו בכבודות. על שאמר תכבד העבודה: (בעל הטורים)

ספורנו ויסר את אופן. בעמוד האש: **בכבודות**. מכח הטיט: **כי ה' נלחם להם**. ובנוסנו לא ילחם בנו עוד: (ספורנו)

[כו] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה נָטָה אֶת-יָדְךָ עַל-הַיָּם וַיָּשָׁבוּ הַמַּיִם עַל-מִצְרַיִם עַל-רֶכְבָּו: (על-פְּרָשִׁי:)

אונקלוס וְאַמֵּר יְיָ לְמֹשֶׁה אֲרִים יָת יָדְךָ עַל יַמָּא וַיִּתּוּבוּן מִיָּא עַל מִצְרַאִי עַל רִתְפִּיָהוֹן

ועל

פְּרָשִׁיהוֹן :

(אונקלוס)

יונתן
ועל

וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֲרַכֵּן יְתִידְךָ עַל יְמָא וַיִּתּוּבוּן מְאִין עַל מִצְרָאִי עַל רְתִיכְהוֹן
(תרגום) (יונתן) פְּרָשִׁיהוֹן :

רש"י
מלכים:

וַיָּשׁוּבוּ הַמַּיִם. שְׁזָקוּפִים וְעוֹמְדִים כַּחֲמוּמָה, יָשׁוּבוּ (ש) לְמִקּוּמָם וַיִּכְסּוּ עַל
(רש"י)

שפתי חכמים

(ש) לְלִשְׁוֹן וַיִּשְׁוּבוּ מִשְׁמַע וַיִּשְׁוּבוּ עוֹד עַל רַכְזוֹ וּפְרָשָׁיו זֶה אֵינוֹ דֶּהֱא
עַדִּיין הָיוּ זָקוּפִין עַד אַחַר שְׁנֵטָה יָדוּ עַל הַיָּם לְכֵן פִּירַשׁ יָשׁוּבוּ לְמִקּוּמָם וְכו': (שפתי
חכמים)

אבן עזרא

וַיִּשְׁוּבוּ הַמַּיִם. שֶׁהָיוּ חוֹמוֹת אֵלֵיהֶם כֹּאשֶׁר הָיוּ בַתְּחִלָּה: (אבן עזרא)

אור החיים

נִטָּה אֶת יָדְךָ וְגו' וַיִּשְׁוּבוּ וְגו'. צָרִיךְ לְדַעַת לֵאמֹר עֲנִין הוֹצֵר לְנִטּוֹת יָדוֹ
עַל הַשֶּׁבֶת הַמַּיִם הַלֵּא הֵם מִעֲצָמָם לֹא יִתְמִידוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן וּבְגִמְרַת עֲלִיית יִשְׂרָאֵל
שֶׁהוּא גַם כֵּן גִּמְרַת יְרִידַת אַחֲרוֹן שֶׁל הַמִּצְרִיִּים (שְׁמוֹת רַבָּה פַּכ"ב) מִעֲצָמוֹ יָשׁוּב
הֵימָּה. וְאִילּוּ כִּי מֵהַטַּעַם עֲצָמוֹ שֶׁנִּשְׁאַר חֲלוּק גַם בְּמִקּוּמוֹת שֶׁעֲבָרוּ בּוֹ כִּבְרַת יִשְׂרָאֵל
וְהָיוּ הַמִּצְרִיִּים בְּאֵימָה שֶׁמָּה חָשַׁב הֵימָּה כִּי מֵה אֵלּוֹ אֵף אֵלּוֹ, וְהָיָה גִזְרֵן כֵּן כַּדִּי שִׁכְנְסוּ
כּוֹלֵן יָחַד לְתוֹךְ הַיָּם, וְטַעַם זֶה לֹא גוֹדַע לִים וְלֹא הִרְהִיר אַחֲרָיו רַבּוֹ, לְזֶה צוּה הָיָה
לְמֹשֶׁה לְרַמּוֹז לִים כִּי כִלְתָה שְׁלִיחוֹתוֹ וַיִּלְךְ כַּמְנַהֲגוֹ:

עוֹד יִתְבַּאֵר עַל דֶּרֶךְ אֹמְרִים ז"ל בְּמִסְכַּת יוֹם טוֹב (ה"י). כֹּל דָּבָר שֶׁבְּמִנִּין צָרִיךְ מִנִּין
אַחֲרַי לְהִתִּירוֹ וְהוֹכִיחוֹ כֵּן מִמָּה שֶׁאֵמַר הַכְּתוּב (דְּבָרִים ה' כז) שׁוּבוּ לְכֶם לֹאֲהַלִּיכֶם
הַגַּם שֶׁאֵין טַעַם לְאַסוֹר עוֹד אֵף עַל פִּי כֵּן הוֹצֵר לְהִתִּיר:

עוֹד טַעַם הַנְּטִיָּה לְפִי שְׁזוֹלַת זֶה הַגַּם שִׁשׁוּב הֵימָּה יָשׁוּב לְאַט לְאַט לְצַד הַיּוֹתוֹת תֵּשׁ
כַּח מֵהַשְׁתַּנּוֹת שֶׁעֲבָרָה עֲלָיו וּבִזְזָה יוֹכְלוּ לְהַמְלִיט, לְזֶה צוּה הָיָה לְמֹשֶׁה לְהַעִיר לִים
בְּנִטְיַת יָדוֹ לְשׁוּב לְתוֹקְפוֹ הַרְּאִשׁוֹן תִּיכַף וּמִיד, וְכֵן הוּא אֹמֵר וַיִּשָּׁב וְגו' לְאַיְתָנוּ.
אוֹ אֲפֹשֶׁר כִּי לְצַד שֶׁהוֹכָה הֵימָּה עַל יָדֵי מֹשֶׁה חִפְּץ הָיָה שֶׁעַל יָדֵי מֹשֶׁה שֶׁב וּרְפָא לוֹ עַל
יָדֵי נְטִיַת יָדוֹ וְהָיָה סוֹמְכָה כְּאֹמְרוֹ (יִשְׁעִי ס"ג) מוֹלִיךְ לִימִין מֹשֶׁה זְרוּעַ תְּפֹאֲרָתוֹ
יִתְבַּרֵךְ:

עוֹד יִרְצָה בְּנִטְיַת יָדוֹ לְרַמּוֹז לִים שִׁיעֲשֶׂה מִלֹּאכְתּוֹ בְּהֵם שְׁלֵמָה לְבַל יִמְלֹט סוֹס
וְרוֹכְבוֹ וְלֹא יִמְנַע מֵהֵם בְּשׁוּם אֹפֶן לְבַל יִמְלֹט מִצְרֵי לְשׁוּב עֲלוֹת מֵהֵם וְכַגּוֹן אוֹתָם
שֶׁבְּקִצּוֹי הֵימָּה שֶׁבְּשִׁיטָה אַחַת יִפְנוּ מֵהֵם, הִרְשָׁהוּ לִים עַל כּוֹלָם לְבַלְתִּי יִמְלֹט מֵהֵם
עַד אַחַד וְכֵן הוּא אֹמֵר וַיִּשְׁוּבוּ הַמַּיִם וַיִּכְסּוּ וְגו': (אור החיים)

[כז] וַיִּטּ מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיִּשָּׁב הַיָּם לְפָנָיו בְּקֶרֶל לְאַיְתָנוּ וּמִצְרָיִם נָסִים
לְקִרְאָתוֹ וַיִּנְעַר יְהוָה אֶת-מִצְרָיִם בְּתוֹף הַיָּם:

אונקלוס

וַאֲרִיס מֹשֶׁה יְתִידְךָ עַל יְמָא וְתֵב יְמָא לְעַדוֹן צְפָרָא לְתַקְפָּה וּמִצְרָאִי עֲרָקִין
לְקַדְמוּתָהּ וַיִּנְעֵק וַיִּשְׁנִיק יְיָ יְתִי מִצְרָאִי בְּגוֹ יְמָא: (אונקלוס)

יונתן וְאַרְכֹן מִשֶּׁה יֵת יְדִיהָ עַל יָמָא וְתַב יָמָא לְעִידוּנֵי צַפְרָא לְתוֹקְפֵיהּ וּמְצַרְאֵי עַרְקִין כָּל קַבִּיל גְּלֹלֵי וְעֲלִים יֵי יֵת מְצַרְאֵי בְּגוּ יָמָא דְלֹא יְמוּתוֹן בְּמַצְעֵי מִן בְּגִלְל דִּיקְבִּלוֹן פּוּרְעָנוֹת דְּמִשְׁתַּלְחָא לְהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י לפנות בקר. לעת שהבוקר פונה לזאח: לאיתנו. לתקפו הראשון: נסים לקראתו. שהיו מהוממים ומטורפים ורלין לקראת המים: וינער ה'. כאלם שמנער את הקדירה והופך העליון למטה והתחתון למעלה, כך היו עולין ויורדין ומשתזרין זים, ונתן הקב"ה בהם חיות לקבל היסורין: וינער. וסניק, והוא לשון טרוף כלשון ארמי. והרבה יש במדרש אגדה: (רש"י)

אבן עזרא לפנות בוקר. קרוב מבוקר: לאיתנו. לתקפו. והוא שם דבר כמו נהרות איתן: נסים לקראתו. פירשתי שהם חושבין בנוסם שהם חוזרין ליבשה והם הולכים לקראתו. ישתחקו עצמות חוי הכלבי שאמר כי משה ידע עת מיעוט הים ברדתו. ועת רבותו בעלותו בהמשכו. והוא העביר עמו במיעוט המים כמשפטו. ופרעה לא ידע מנהג הים על כן טבע. ואלה דברי שגעון כי מנהג הים ברדתו לא ייבש מקום וישארו חומות מים מימינו ומשמאלו כי הכל ייבש. ועוד כי לא יתברר סוף רדת הים ותחלת עלותו רק אחר שעות. ועוד לא השלימו ישראל לעבור עד שטבע פרעה וחילו: וינער ה'. מהבנין הכבד. וקרוב ממנו גם חצני נערתו. כדרך רמה בים: (אבן עזרא)

בעל הטורים לפנות בוקר. ב' הכא ואידך יעזרה אלהים לפנות בוקר שעזרם אלהים לפנות. בוקר: לאיתנו. אותיות לתנאי שהתנה הקב"ה עם הים במעשה בראשית שיבקע לפני ישראל: (בעל הטורים)

אור החיים לאיתנו. רז"ל אמרו (שמות רבה פכ"א) לתנאו הראשון. וקשה לי לדבריהם אין זה מקום התנאי אלא בשעת החלוקה שם יזכיר תנאי זה. ואולי כי יודיע הכתוב כי אחר ששב אז ידע שהוא תנאי שהתנה עמו ה' ולא גזירת כליונו או הגעת צביונו להבטל מהעולם, והגם כי התנאי היה ידוע לו, אולי שלראות הפלאת הדבר שנתיבש ונעשו המים יבשה וגם המים העומדים נעשו חומות אבנים יאמרו כי בא עד קיצו גם כן וכשחזר ידע כי אין זה אלא תנאי ראשון לבד. וצריך לדעת אופן התנאי אם היה ליוצאי מצרים אם כן למה נדעש בפעם הזאת כמאמרם ז"ל (שם) שהתריס כנגד משה ואמר לו אין אני נקרע מפניך שאני נבראתי ביום ג' ואתה נבראת ביום ששי וכו' עד שנטה ה' ימינו לימין משה דכתיב (ישעי' ס"ג ז') מוליך לימין משה. ועוד רואני כי ליחידי סגולה היה נקרע בעל כרחו כמעשה הובא בחולין (ז). ברבי פינחס בן יאיר וכו' ואם לא התנה עמו אלא ליוצאי מצרים לבד מה כוחו של ר"פ בן יאיר עליו השלום להתגבר על מעשה בראשית:

אכן תנאי זה הוא בכלל התנאים שהתנה ה' על כל מעשה בראשית להיות כפופים לתורה ועמליה ולעשות כל אשר יגזרו עליהם וממשלתם עליהם כממשלת הבורא ברוך הוא, ולזה תמצא כמו כן בשמים ובארץ ובכוכבים ובשמש וירח שלטו עליהם הצדיקים יחידים ואין צריך לומר מרובים כאשר חקק ה' להם בעת הבריאה, והוא סוד אומרו (ישעי' מ"ג) בוראך יעקב וגוי' ואמרו ז"ל (ויקרא רבה פל"ו) שאמר הקדוש ברוך הוא לעולמו מי בראך מי יצרך ישראל והכל בכח

התורה. וצא ולמד מ"ש בפסוק בראשית. והנה ביציאת ישראל ממצרים עדיין לא קבלו התורה ואין גזירתו על הנבראים גזירה ולזה לא הסכים הים ליחלק להם וטען למשה אתה נבראת בששי ואני בגי' זה רמז כי אינו בן תורה שאם היה בן תורה הנה הוא קודם לו כי התורה קדמה לעולם כולו, ולזה נתחכם ה' והוליד ימינו לימין משה פירוש הראהו כי הוא בן תורה המתיחס לה ימין דכתיב (דברים לג ב) מימינו וגוי' וכשראהו תיכף ומיד נקרע כתנאי הראשון, ולזה כל צדיק וצדיק שיעמוד אחר קבלת התורה יביא בידו שטר חוב א' לכופו ליחלק לפניו, ותמצא שכשלא רצה ליחלק לר' פנחס בן יאיר ולהמתלוה עמו רצה לקונסו ופחד הים ממנו :

ומצרים נסים וגו'. פירוש שהגם שהיו נסים ממנו כשראוהו ששב לאיתנו אף על פי כן לקראתו פירוש היה הים בא להם למול מקום שנסים שמה ולכל מקום שהיו נסים היו מוצאים עצמן שהולכים לקראתו, על דרך אומרם ז"ל (סנהדרין ק"י, במדבר רבה פי"ח) בבליעת קרח ועדתו שהיה פה הארץ רץ אחריהם למקום שיעמדו שמה כי כל הנבראים עושים רצון קונם בזריזות וזהירות גדולה, ושיעור הכתוב כי נתגבר הים לאיתנו פירוש לתוקפו ונעשה כנזכר :

וינער ה'. פירוש לצד שיש בני אדם בקיאים לשוט בים הגם שיהיה הים בכל תוקפו וגבורתו יתחכמו לשום בו דרך, לזה אמר הכתוב כנגד אלו וינער וגוי' בטל מהם הכח ההוא. ולדברי רבותינו ז"ל (שמות רבה פכ"א) שאמרו כי מצרים מת הוא שר של מצרים אמר כי הגשימו והשליט עליו גשם המים ונערו בתוך וגוי' : (אור החיים)

ספורנו לאיתנו. בשוא גליו אל דרך הבקיעה, שלא עשה כן מאז שנבקע : **ומצרים נסים לקראתו.** שמתחלת אשמורת הבקר יד ה' היתה בס להמם. ואז אמרו אנוסה ונסו עד פנות הבקר דרך הבקיעה, ובעת פנות בקר שב הים לאיתנו לשאת גליו במקום הבקיעה, אשר הגיעו שם מצרים באותה שעה ונמצאו נסים לקראת הים : **וינער ה' את מצרים.** המלך ועמו, נער אותם מעל המרכבות אל קרקע הים, כמו חצני נערת, התנערי מעפר : (ספורנו)

[כת] וישבו המים ויכסו את-הרֶקֶב ואת-הפְּרָשִׁים לְכֹל חֵיל פְּרָעָה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם לֹא-נִשְׁאָר בָּהֶם עַד-אֶחָד :

אונקלוס וְתָבוּ מֵיָא וְחָפוּ יָת רְתַפְיָא וְיָת פְּרִשְׂיָא לְכֹל מִשְׁרִית פְּרָעָה דְעָלוּ בְתַרְיָהוֹן בְּיָמָא לֹא אִשְׁתָּאָר בְּהוֹן עַד חָד : (אונקלוס)

יונתן וְתָבוּ גְלִי יָמָא וְחָפוּ יָת רְתִיכְיָא וְיָת פְּרִשְׂיָא לְכֹל מִשְׁרִית פְּרָעָה דְעָלוּ בְתַרְיָהוֹן בְּיָמָא לֹא אִשְׁתִּייר בְּהוֹן עַד חָד : (תרגום יונתן)

רש"י ויכסו את הרכב וגו' לכל חיל פרעה. כך דרך המקראות לכתוב למ"ד יתירה, כמו לכל כליו תעשה נחשת (שמות כז, ג.), וכן לכל כלי המשכן, בכל עבודתו (שם יט.), ויתדותם ומיתריהם לכל כליהם, ואינה חללא תקון לשון: (רש"י)

אבן עזרא וישבו המים. שהיו חומות : **עד אחד.** אפי' אחד לא נמלט. וכן והנה לא

מת ממקנה ישראל עד אחד. והמשורר אמר אחד מהם לא נותר: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה.** כך דרך מקראות לדבר כן בלמ"ד יתירה, כמו לכל כלי המשכן (להלן כז יט), לכל כליו תעשה נחשת (שם ג), ואינה אלא לשון תקון. לשון רש"י. ואינו כן במקום הזה, רק פירושו **ויכסו את הרכב ואת הפרשים ולכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים**, והחיל אינם הרכב והפרשים, אבל הם עמו אשר לקח עמו, כמו שאמר למעלה (יד ט) כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו. וכמוהו כסוי בלמ"ד כמים לים מכסים (ישעיה יא ט), ועשית מכסה לאהל (להלן כז יד), ובא "על" המכסה על הקרב (ויקרא ד ח), וכן רבים: (הרמב"ן)

אור החיים **לכל חיל פרעה וגו'.** פירוש הרכב והפרשים שלא היה בהם כח למהר לבא לתוך הים והיו באים אחריהם שבו המים עליהם למקום שהיו שם לא נשאר בהם וגו': (אור החיים)

ספורנו **וישובו המים.** ברבות הגלים אל מקום הבקיעה: **ויכסו את הרכב.** אחר שנערו מעליהם העם אשר בם: **ואת הפרשים.** רוכבי הסוסים: **לכל חיל פרעה הבאים אחריהם.** המון כל רכב מצרים ורוכביהם שבאו אחר הפרשים למלחמה: (ספורנו)

דעת זקנים **לא נשאר בהם עד אחד.** אבל אחד נשאר והוא פרעה והא דכתיב בספר תהלים אחד מהם לא נותר היינו מכל עמו: (דעת זקנים)

[כט] **ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה מימינם ומשמאלם:**

אונקלוס **ובני ישראל הלכו ביבשה בגו ימא ומא להון שורין מימיניהון ומסמאלהון:** (אונקלוס)

יונתן **ובני ישראל הלכו ביבשה בגו ימא ומא להון הי כשורין מימיניהון ומסמאלהון:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ובני ישראל.** טעם להזכיר זה פעם אחר. כי פרעה היה טובע ועוד נשאר אנשים מישראל בים עוברים. וזה הי פלא בתוך פלא כי במקום שהיו ישראל עוברים בים היה שם רוח קדים מייבש ובמקום פרעה וחילו הביא השם רוח אחרת להמם המים שנקרשו ונעשו חומות. והנה שתי רוחות בים ושני המקומות קרובים. והעד הנאמן על זה הפי שכתוב בשירה. וברוח אפיך נערמו מים. וזאת הרוח היתה עם ישראל. וכתוב נשפת ברוחך כסמו ים. וזו היא שטבעה המצריים. על כן כתוב בסוף השירה וישב הי עליהם את מי הים ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים ואל תתמה איך יכלו לעבור כל הלילה וכי שש מאות אלף רגלי לא הי רביעית המחנה. אולי על דרך אחר עברו. או נקרע לייב קרעים כאשר אמרו חז"ל. וישראל לא עברו הים כנגד הרוח רק נכנסו באורך ויצאו אל המדבר שור אשר נכנסו משם כאשר אפרש: (אבן עזרא)

בעל הטורים **חמה מימינם ומשמאלם.** חמה כתיב חסר שהקב"ה נתמלא עליהם חמה על פסל מיכה שעבר עמהם בים והיינו דכתיב ועבר בים צרה ס"ת רמה

אור החיים **ובני ישראל הלכו וגו'.** טעם הודעת דבר זה פעם ב'. אולי כי יכוין לומר שידעו המצריים את הדבר הזה כי ישראל עברו ביבשה והמים היו להם חומה וגו' והם ירדו תחתיות ארץ ובוזה ידעו ה' כמאמרו יתברך (פסוק י"ח) וידעו מצרים וגו' וזולת זה לא ירגישו בדבר. וצא ולמד (אבן עזרא פי כ"ז) ממה שטעו מהמשוגעים ואמרו כי משה היה יודע שעות שבו יתמעט הים וכו' והעביר ישראל באותו עת והמצרים לא ידעו ונטבעו, ומופת זה יסיר שגעון דעת זו כי הלכו ביבשה והמים חומה ב' סימנים אלו יעקרו הכחשת הנס, והראם ה' לנטבעים : (אור החיים)

ספורנו **ובני ישראל הלכו ביבשה.** בעוד שמצרים היו טובעים בים, כי לא שב לאיתנו באותו הקצה שהיו שם ישראל : (ספורנו)

דעת זקנים **והמים להם חומה.** חמה חסר כתיב לפי שבתחלה נתמלא הים חמה עליהם עד שבא גבריא אל ושםם כחומה בתוך הים והיה מכריז על הים ואומר למים שבימינם הזהרו בישראל שעתידין לקבל התורה שנתנה בימינו של הקב"ה שנא' מימינו אש דת למו חזר ואמר למים שבשמאלם הזהרו בישראל שעתידין להניח תפילין בשמאל חזר ואמר למים שלאחריהם הזהרו בישראל שעתידים להתעטף בציצית מאחוריהם והמים שומעין דבריו ועומדין חומות ונחלק להם הים לשנים עשר קרעים כדי שיהא לכל שבט ושבת שביל לבדו ובחומות הים שבין כל אחד ואחד היו חלונות ומספרים זה עם זה כדי לישב דעתם הה"ד והמים להם חומה. ולפי המדרש הזה נראה שהמתעטף בציצית צריך להשליך הציצית לאחוריו ולי נראה דאין צריך דהא דאמרין במדרש שעתידין להתעטף בציצית מאחוריהם היינו בשעת העטיפה דבאותה שעה כל הטלית וכל הציצית מאחוריהם : (דעת זקנים)

ל **וַיִּזְשַׁע יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָיִם וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת-מִצְרָיִם מֵהַיָּם:**

אונקלוס **וַיִּזְשַׁע יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד דְּמִצְרָאִי וַחֲזוּ יִשְׂרָאֵל יַת מִצְרָאִי מֵהַיָּם:** **על-שִׁפְת** **על** **כִּיף** **מָא :** (אונקלוס)

יונתן **וַיִּזְשַׁע יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָאִי וַחֲזוּ יִשְׂרָאֵל יַת מִצְרָאִי מֵהַיָּם:** **וַיִּזְשַׁע יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָאִי וַחֲזוּ יִשְׂרָאֵל יַת מִצְרָאִי מֵהַיָּם:** (תרגום יונתן)

רש"י **וירא ישראל את מצרים מת.** שפלטן הים על שפתו, (ת) כדי שלא יאמרו ישראל, כשם שאנו עולים מלד זה, כך הם עולין מלד אחר רחוק ממנו, וירדפו אחרינו: (רש"י)

שפתי חכמים (ת) **לאם לא כן איך היו יכולין לראותן הא נטבעו בים:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויושע.** עתה היו ישראל נושעים מיד מצרים כי עד עתה היה עליהם פחד המלך וכתוב כי המצריים טבעו בים. והים לא השליכם אל היבשה. כי כן כתוב

תבלעמו ארץ. על כן פי' וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים. שהיו ישראל על שפת הים. וראו מצרים מת כאשר טבע: (אבן עזרא)

אור החיים ביום ההוא. פירוש ביום ההוא היתה התשועה ולא קודם הגם שיצאו ממצרים לא היו בוטחים בעצמן מהם:

וירא וגו' מת על שפת הים. קשה למה הוצרך להודיענו שראהו מת פשיטא שלא יהיו חיים אחר הטביעה. ורבותינו ז"ל (מכילתא) אמרו כי ראו במיתתו, והודיענו בזה כי שם גמרו מיתתם, והטעם כדי שיכירו בהם ישראל בעודם חיים והם יראו בישראל ותכסם בושה, ולפי זה תהיה כוונת הכתוב על זה הדרך וירא ישראל את מצרים שהיתה יוצאה נשמתו על שפת הים, ותיבת מת נקשרת עם אומרו על שפת הים ולא עם תיבת וירא: (אור החיים)

ספורנו ויושע ה' ביום ההוא את ישראל. במיתת המסתוללים בס לשעבדם נשארו הם בני חורין, כי עד עת מותם היו ישראל כעבדים בורחים: (ספורנו)

[לא] וירא ישראל את-היָד הגְדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת-יְהוָה וַיֹּאמְרוּ וַיִּירָאוּ וַיִּבְיָאוּ מִשֵּׁה עֲבָדָה: (פ)

אונקלוס וחזא ישראל ית גבורתא ידא רבתא די עבד יי במצרים ודחילו עמא מן קדם יי והמינו במימרא די ויבנבואות משה עבדה: [פ] (אונקלוס)

יונתן וחמוון ישראל ית גבורת ידא תקיפתא די עבד יי בה ניסין במצרים ודחילו עמא מן קדם יי והימינון בשום מימרא די ויבנבואתיה דמשה עבדיה: (תרגום יונתן)

רש"י את היד הגדולה. את הגבורה הגדולה שעשתה ידו של הקב"ה. והרבה לשונות נופלזין על לשון יד, וכולן לשון יד ממש הן, והמפרשו יתקן הלשון אחר ענין **הדבור**: (רש"י)

אבן עזרא וירא. כאשר ראו ישראל זו המכה הגדולה יראו מהשם. כמו וירא דוד את ה' ביום ההוא במות עוזה אשר שלח ידו בארון: ויאמינו בה'. שהוא אמת. והאמינו במשה שהוא עבדו ולא יעשה רק מה שיצונו: (אבן עזרא)

הרמב"ן וירא ישראל את היד הגדולה. את הגבורה הגדולה שעשתה ידו של הקב"ה, והרבה לשונות נופלים על לשון יד, וכלן לשון יד ממש הן, והמתקן יתקן הלשון אחר ענין הדבור. לשון רש"י. אבל אונקלוס לא פירש היד הגדולה גבורה, אבל אמר ית גבורת ידא רבתא. ור"א אמר המכה הגדולה, וכן הנה יד ה' הויה במקנך (לעיל ט ג), כבדה מאד יד האלהים שם (ש"א ה יא):

ועל דרך האמת יאמר שנגלית להם היד הגדולה, והיא מדת הדין שעשה ה' במצרים, כי היתה שם במצרים מכה בהם, וזה כמו ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (דברים ד לו), והוא הימין אשר תרעץ אויב, והיא זרוע ה' שאמר הכתוב עורי עורי לבשי עז זרוע ה' (ישעיה נא ט), הלא את היא המחרבת ים (שם י). ולא יתעלם ממך מה שאמר "לבשי עז" ממה שכתבנו בפסוק מידי אביר יעקב

בעל הטורים ויאמינו. ב' ויאמינו בה' ויאמינו אנשי נינוה באלהים כדאיתא במדרש שלא נשאר בהם עד אחד שלא נשאר אלא אחד והוא פרעה והלך לנינוה ומלך שם וזהו ויאמינו אנשי נינוה באלהים נזכר למה שראה במצרים ועל הים: **ובמשה**. ב' ובמשה עבדו. וידבר העם באלהים ובמשה. לומר לך החולק על רבו כחולק על השכינה והמאמין בדברי חכמים כמאמין בשכינה: (בעל הטורים)

אור החיים וייראו העם את ה'. פ"י יראת הרוממות, אבל יראת העונש מן הסתם היתה להם קודם במצרים. ולפי מה שהוכחנו בפרשת (י"ב מ"ג) זאת חקת הפסח כי לא קבלו עליהם מצות המלך אם כן אפילו יראת העונש לא היתה להם עד שראו היד הגדולה וייראו וגו', ועל כל פנים ביראת הרוממות הכתוב מדבר מאומרו וירא ישראל את היד הגדולה וייראו וגו'. ואומרו ויאמינו כי זה תשלום האמונה בהם: (אור החיים)

ספורנו היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים. מדוי מצרים הרעים שלקו בס על הים: וייראו העם. כאמרו אשר יגורת מפניהם: (ספורנו)

שמות פרק-טו

[א] אַז יָשִׁיר-מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהוָה וַיֹּאמְרוּ לְאֹמֶר אֲשִׁירָה לַיהוָה כִּי-גָאָה גָאָה סוֹס וְרָכְבוֹ רָמָה בָּיִם:

אונקלוס בְּכֹן שִׁבַח מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יַת תְּשֻׁבַחְתָּא הָדָא קְדָם יְיָ וַאֲמָרוּ לְמִימָר נְשִׁבַח וְנוֹדָה קְדָם יְיָ אַרְי אַתְגָּאֵי עַל גִּוְתַנְיָא וְגֵאוּתָא דִּילֵהּ הִיא סוּסָא וְרָכְבָּהּ רָמָא בְּיָמָא: (אונקלוס)

יונתן הָא בְּכֹן שִׁבַח מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יַת שִׁבַח שִׁירְתָּא הָדָא קְדָם יְיָ וַאֲמָרוּ לְמִימָר נוֹדָה וְנִשְׁבַּחָא קְדָם יְיָ רָמָא דְמִתְגָּאֵי עַל גִּוְתַנְיָא וּמִתְנַטֵּל עַל מְנַטְלָא כָּל מֵאן דְמִתְגָּאֵי קְדָמוּי הוּא בְּמִימְרֵיהּ פָּרַע מְנִיָּה עַל דִּי אָזִיד פָּרַעַה רְשִׁיעָא קְדָם יְיָ וְאַתְנַטֵּל בְּלִבְבֵיהּ וְרַדְף בְּתֵר עָמָא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל סוּסוֹן וְרוֹכְבֵיהוֹן רָמָא וְטַמַּע יַתְהוֹן בְּיָמָא דְסוּף: (תרגום יונתן)

רש"י אז ישיר משה. אז כשראה הגם, עלה בלבו (א) שישיר שירה. וכן אז ידבר יהושע (יהושע י, יב). וכן ובית יעשה לזת פרעה (מלכים-א ז, ח), חשב בלבו שיעשה לה. אף כאן ישיר, אמר לו לבו שישיר, וכן עשה, ויאמרו לאמר (ב) אשירה לה. וכן ביהושע כשראה הגם, אמר לו לבו שידבר, וכן עשה, ויאמר לעיני כל ישראל. וכן שירת הזאח, שפתח זה אז ישיר ישראל, פירש אחריו עלי באר ענו לה. אז יזנה

שלמה צמה (מלכים-א יא, ז), פירשו בו חכמי ישראל שבקש לבנות ולא בנה, למדנו שהיו"ד על שם המחשבה נאמרה, זהו ליישב פשוטו. אבל מדרכו אמרו רז"ל, מכאן רמז לתחיית המתים (ג) מן התורה, וכן בכלל, חוץ משל שלמה שפירשוהו בקש לבנות ולא בנה. ואין לומר וליישב לשון הזה כשאר דברים הנכתבים בלשון עתיד והן מיד, כגון ככה יעשה איוב (איוב א, ה), על פי ה' יחנו (במדבר ט, כג), ויש אשר ישכון הענו, לפי שהן דבר ההווה תמיד, ונפול בו זין לשון עתיד וזין לשון עבר, אבל זה שלא היה אלא לשעה, אינו יכול לישבו בלשון הזה: כי גאה גאה.

כתרגומו. (דבר אחר, בא הכפל לומר שעשה דבר שאי אפשר לבצר ודם לעשות, כשהוא נלחם בחזירו ומתגבר עליו, מפילו מן הסוס, וכאן סוס ורכבו רמה בים, וכל שאי אפשר לעשות על ידי זולתו נופל בו לשון גאות, כמו כי גאות עשה, וכן כל השירה תמצא כפולה, עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, ה' איש מלחמה ה' שמו, וכן כולם. ברש"י יאן). **לצר** אחר כי גאה גאה, על כל השירות וכל מה שאקלם בו, עוד יש בו תוספת, ולא כמדת בשר ודם, שמקלסין אותו ואין בו: סוס ורכבו. שניהם קשורים זה בזה, והמים מעלין אותם לרום ומורידין אותם לעומק ואינן נפרדין: רמה. השליך, וכן ורמו לגו אתון נורא (דניאל ג, ו). ומדרש אגדה, כתוב אחד לומר רמה, וכתוב אחד לומר ירה, מלמד שהיו עולין לרום ויורדין לתהום, כמו מי ירה אבן פנתה (איוב לח, ו). **מלמעלה** **למטה:** (רש"י)

שפתי חכמים (א) דקשה לרש"י דהל"ל אז שר דיסיר משמע לעתיד ואז לשון עבר הוא לאז שר ומתרחץ אז וכו' עלה בלבו וכו' כלומר דיסיר קאי אמתחשבה: (ב) ראה לומר דהא מיד כתיב אחריו אשירה: (ג) פירוש יסיר משמע לעתיד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אז ישיר משה. משפט לשון הקדש לוי לשון עתיד תחת עבר עם מלת אז אז יבנה שלמה אז ידבר יהושע. אז יבדיל משה. וככה בלשון ישמעאל. משה לבדו חבר השירה ולמדוה ישראל ושורר כ"א ואומר אשירה לה'. וכמוהו ויצו משה וזקני ישראל כי המצוה משה לבדו אמרה וזקני ישראל אמרוה לכל: **ויאמרו לאמר**. כל א' וא' ככה. או בכל דור ודור: **כי גאה גאה**. הראה גאותו. כי הסוס שיש לו גאווה וגבורה. והרוכב שהוא גבור. שניהם השליכם בים כמשליך חץ. כי רמה בים כמו נושקי רומי קשת: (אבן עזרא)

הרמב"ן אז ישיר משה. לשון רבינו שלמה, כשראה הנס עלה בלבו שישיר שירה וכן עשה ויאמרו לאמר וגו'. וכן אז ידבר יהושע (יהושע י יב), כשראה הנס אמר לו לבו לדבר וכן עשה ויאמר לעיני ישראל, וכן שירת הבאר שפתח בה אז ישיר ישראל (במדבר כא יז) פירש אחריו עלי באר ענו לה, וכן ובית יעשה לבת פרעה (מ"א ז ח), חשב בלבו לעשות לה הבית. אז יבנה שלמה (שם יא ז), פירשוהו חכמי ישראל (סנהדרין צא:): שבקש לבנות ולא בנה. זהו לישב פשוטו. ומה יאמר הרב בפסוק יעשו עגל בחורב (תהלים קו יט), כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון (שם עח מ), וכל המזמור כן, יהרג בברד גפנם (שם מז), ישלח בהם ערוב (שם מה), וכן ומאין יבאו אליך (מ"ב כ יד), מן המכים אשר יכוהו ארמים (שם ח כט), ט טו), וכן ומשה יקח את האהל (להלן לג ז), כי איננו לשון הוה, שלא לקחו אלא פעם אחת. **אבל** דרך הלשון הוא לומר עתיד במקום עבר, וכן יאמרו במקומות

רבים ההפך. והטעם, כי מנהג הלשון שהמספר ענין יעמיד עצמו בזמן שיחפוץ, וירמוז למעשה ממנו. פעם יעמיד עצמו בזמן המעשה וידבר בו בענין הווה, ועומד עליו בתחלתו, ויאמר "ישיר ישראל" כאלו משוררים לפניו, וכן כלם, ופעם יאחר עצמו ויאמר זה נעשה כבר, והכל לאמת ענין, ולכן רוב שיבא זה יהיה בענין הנבואות:

כי גאה גאה. על השירות, ועל כל מה שאקלס בו עוד יש בו נוספות. לשון רש"י. עשאו לשון רוממות וגודל. ואולי כן הוא, וכמוהו ופה ישית בגאון גליך (איוב לח יא), כי גאו המים (יחזקאל מז ה), ויגאה כשחל תצודני (איוב י טז), לשון גדל ורבו. והנכון דעת אונקלוס, לשון גאות ממש, כי נתגאה על הסוס שמתגאה במלחמה ועל הגבור הרוכב בו, כי את שניהם רמה בים, וכן וברוב גאונך (פסוק ז), וכן כלם לשון גאות, כי המתגאה ירומם עצמו במעלה: (הרמב"ן)

בעל הטורים **אז ישיר.** ב' הכא ואידך אז ישיר ישראל. לומר אע"פ שלא הזכיר שם משה מ"מ גם הוא אמר שירה כמו בכאן אלא שלא הזכירו שלקה ע"י המים: **אז ישיר.** אמר בלשון שנתרעמתי ומאז באתי אל פרעה באותו לשון אתחיל לשבח ולקלס: **ישיר.** יו"ד שיר שיו"ד שירות הם. ים. באר. האזינו. יהושע. דבורה. חנה. רוד. שלמה. חזקיה. ושירה לעתיד: **אשירה.** ג' הכא ואידך אנכי לה' אנכי אשירה כמו בכאן טבעו בים סוף גם שם נחל קישון גרפם ואידך אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו על שם גפן ממצרים תסיע: (בעל הטורים)

אור החיים **אז ישיר.** לא היה צריך לומר אז אלא וישר משה וגוי' והדבר מובן כי אז שוררו. אכן יכוין הכתוב להודיענו הכנת המושג. כי כשנכנסה בלבם יראת הרוממות והאמונה השלימה אז זכו לומר שירה ברוח הקודש. ואומרו **ישיר** לשון עתיד לצד שאמר אז חש הכתוב שיטעה אדם ויאמר כי אז מיעט שאין שירה זו יכולה ליאמר זולת אז תלמוד לומר ישיר שישנה לשירה זו גם לעתיד וכל הבא לשיר שירה זו לפני ה' יש לאל ידו. או ירמוז למצוה שמצוה לאומרה תמיד וקבעוה בתפלת שחרית בכל יום:

ויאמרו לאמר אשירה. פירוש אמרו זה לזה **לאמר** פירוש שיאמרו שירה יחד בלא בחינת השתנות והפרדה עד שיהיו כאיש אחד, הגם היותם רבים, ונתכוונו יחד ועשו כן ואמרו **אשירה** לשון יחיד כאילו הם איש אחד שזולת זה היו אומרים נשירה:

כי גאה גאה וגו'. אין לשבח תחלה אלא על מפלתן של רשעים על דרך אומרו (משלי יא) ובאבוד רשעים רנה, ופירוש אומרו **גאה גאה** יכוין על פרעה שנתגאה גאות ששמה גאות כי דרך הגאים יתגאו על כיוצא בהם אדם על אדם כיוצא בו וגאותו של זה אינה חשובה גאות כי הוא מתגאה על השפל אבל פרעה גאה גאה פירוש גאות שנקדאת כפי האמת גאות גאה כי לא החשיב מאמר עליון ואמר מי ה'. או ירצה **גאה גאה** שהיתה גאותו כפולה, סוס ורוכבו של הגאה רמה וגו':

עוד ירצה גאה גאה על ה' מלך גאות לבש ונתכוונו לומר כי קודם שעשה משפט זה היתה לו בחינת גאווה אחת ובאמצעות יד הגדולה גאה גאה. גם לרמוז בין בעליונים בין בתחתונים באמצעות דבר זה. ולדרך זה חסר הנסמך לרוכבו. ואולי שיעור הכתוב הוא על זה הדרך אשירה לה' כי גאה גאה פירוש ה' ונמשכת עוד תיבת כי גאה גאה למטה על זה הדרך ולאותו שגאה גאה סוס וגו' רמה בים: (אור החיים)

ספורנו **אז ישיר**. הסכים שישיר: **כי גאה גאה**. לו לבדו הגאות ליחס אליו על הטוב הנמצא, ולא לפרעה התנין הגדול אשר לי יאורי ואני עשיתני: **סוס ורוכבו רמה בים**. סוס פרעה ורוכבו, כאמרו ונער פרעה וחילו בים סוף: (ספורנו)

כלי יקר **אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה'**. מה שלא שר תיכף בצאתם ממצרים, לפי שידע משה שעדיין בני ישראל מפקפקין באמונה עד שראה על הים שהאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר, והתחיל באז דהיינו א' רוכב על ז' רמז להמליכו ית' על שבעה כוכבי לכת כמ"ש כי גאה גאה שמתגאה על כל גאים, ומה שנאמר השירה הזאת בלשון נקיבה ארז"ל (שמו"ר כג.יא) שכל שירות העה"ז נאמרו בלשון נקיבה לפי שיש אחריהן צער כנקיבות שיש להם צער לידה, ועוד שהנקיבות אינן נוטלות בעה"ז כי אם עישור נכסים כך הנחיל ה' לישראל שבעה אומות מן שבעים, אבל על העתיד נאמר שירו לה' שיר חדש כי אז יהיו זכרים לא יולדים ואז ינחלו כל שבעים אומות כזכר שירש הכל, ואולי מטעם זה התחיל באז א' רוכב על ז' לרמוז כי בעולם הזה ישראל גוי אחד בארץ ירכיבהו ה' על במתי ארץ של ז' אומות לבד כנקיבות.

וכדי ליישב יתור השירה הזאת, כי היה לו לומר אז ישיר משה ובני ישראל לה', אומר אני שיש בו רמז למה שארז"ל (מכילתא בשלח ג.) ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל, ועל פלא זה נאמר את השירה הזאת ר"ל השירה של זאת הנקיבה, כי גם הנקיבות אמרו זה אלי ואנוהו ודבר זה היה פליאה בעיניהם שנקיבה תסובב גבר מעין דוגמא שלעתיד, ואולי שעל זה ארז"ל (סנהדרין צא.) שר לא נאמר אלא ישיר מכאן לתחיית המתים מן התורה, ומה ענין שירה זו לתחיית המתים אלא לפי שכשם שלעה"ב יהיו כולם מופשטים מן החומר ואז זכרים ונקבות שוין, כך גם על הים ראתה גם השפחה זיו כבודו ית' מעין דוגמא שלעתיד שנאמר (ירמיה לא.כב) נקבה תסובב גבר. לכך נאמר בשירה זו ישיר להבא משמע כי כשם שאמרו כולם זה אלי ואנוהו כך כולם יאמרו לעתיד הנה אלהינו זה כארז"ל (שמו"ר כג.טו) שהצדיקים יהיו מראים עליו באצבע כו', ועל פלא זה נאמר את השירה הזאת, ולכך נאמר ותען להם מרים וגו' כמדברת לזכרים כמו שיתבאר בסמוך.

ובמדרש (תנחומא בשלח יב.) שנקרע הים בזכות המילה יכול להיות שעל זה נאמר את השירה הזאת רמז למילה שנאמר (בראשית יז.) זאת בריתי וגו', ולפי שגם לעולם הבא המילה מצלת מן הגיהנם לכך נאמר ישיר בלשון עתיד, ומכאן רמז לתחיית המתים.

אשירה לה' כי גאה גאה. שמתגאה על כל גאים אבל לא על ענוים כי ה' שוכן את דכא ומראה ענותנותו אצלם, וסמך מיד סוס ורוכבו רמה בים כי הרוכב מתגאה על הסוס ע"כ ירה שניהם בים. וכדי ליישב על פי הדקדוק לשון גאה גאה אומר אני שיש בו רמז למה שנתבאר (איוב יב.כג) משגיא לגוים ויאבדם. וכמ"ש (תהלים צב.ח) בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד. כי מי שהוא גאה כבר, אז הקב"ה מוסיף לו גאווה על גאותו ונותן לו עוד מעלה כדי להגדיל נפילתו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא כמו שיתבאר בסמוך בפסוק אמר אויב ארדוף ע"ש, ז"ש אשירה לה' כי גאה גאה, ר"ל אותו בן אדם אשר גאה אז הקב"ה ג"כ גאה מוסיף לו גאווה וירכיבהו על במתי ארץ, ולסוף סוס ורוכבו רמה בים רוצה לומר להגדיל נפילת הרוכב, כי ממקום גבוה הוא נופל ונפילתו גדולה מן נפילת הנרכב.

(יקר)

(כלי)

דעת זקנים **אז ישיר משה**. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע באז קראתי תגר לפניך כדכתיב מאז באתי אל פרעה וגוי ובאז אני מקלס לפניך. ד"א אז בגימי שמונה לומר בזכות המילה שניתנה לשמונה קרע לנו הים דכתיב לגוזר ים סוף לגזרים וימל מתרגמינן וגזר: (דעת זקנים)

[ב] עזי וזמרת יה ויהי-לי לישועה זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארממנהו:

אונקלוס תקפי ותשבחתי דחילא יי ואמר במימרה ונהו לי לפרק דין אלהי ואבגי לה מקדשא אלהא דאבהתי ואפלח קדמוהי: (אונקלוס)

יונתן תוקפן ורוב תושבחתן דחיל על כל עלמיא יי אמר במימריה ונהו לי אלהא פרוק מן חדיי אמהון הוון ינקא מחוון באצבעתהון לאבתהון ואמרין דין הוא אלהו דנהו מוניק לן דובשא מן פיפא ומשח מן שמיר טינרא בעידן דאימן נפקו לאנפי פרא וילדו ושקו יתו תמן ויתשדר מלאכא ומסחי יתו ומלפף יתו וכדון נשבחיניה אלהא דאבהתו ונרוממיניה: (תרגום יונתן)

רש"י עזי וזמרת יה. אונקלוס תרגם תוקפי ותשבחתי, עזי כמו עזי בשור"ק, וזמרת כמו וזמרת, (ד) ואני תמה על לשון המקרא, שאין לך כמוהו בנקודתו (ה) במקרא, אלא בשלשה מקומות שהוא סמוך אלל וזמרת, וכל שאר מקומות נקוד שור"ק, ה' עזי ומעזי (ירמיה טז, יט.), עזו אליך אשמורה (תהלים נט, י), וכן כל תיבה בת שתי אותיות הנקודה מלאפ"ס, כשהיא מארכת באלות שלישית ואין השניה (בשור"א) בחטף, (ו) הראשונה נקודה בשור"ק, כגון עז עזי, רוק רוקי, חק חקי, על עולו, יסור עולו, כל כלו, ושלישים על כלו. ואלו שלשה עזי וזמרת, של כאן ושל ישעיה ושל תהלים, נקודה בחטף קמ"ץ, ועוד אין באלה מהם כתוב וזמרת, אלא וזמרת, וכלם סמוך להם ויהי לי לישועה. (ז) לכך אני אומר ליישב לשון המקרא, שאין עזי כמו עוזי, ולא וזמרת כמו וזמרת, אלא עזי שם דבר הוא, כמו היושבי בשמים (שם קכג, א.), שוכני בחגוי סלע (עובדיה ג.), שוכני סנה (דברים לג, טז.), וזהו השבח, עזי וזמרת יה, הוא היה לי לישועה, וזמרת דבוק הוא לתיבת ה', כמו לעזרת ה' (שופטים ה, כג.), בעברת ה' (ישעיה ט, יח.), על דברת בני האדם (קהלת ג, יח.). ולשון וזמרת, לשון לא תזמור (ויקרא כה, ד.), זמיר עריצים (ישעיה כה, ה.), לשון כסוח וכריתה, עוזו ונקמתו של אלהינו היה לנו לישועה. ואל תתמה על לשון ויהי, שלא נאמר היה, (ח) שיס לנו מקראות מדברים בלשון זה, וזה דוגמתו, את קירות הבית סביב להיכל ולדביר ויעש כלעות סביב (מלכים-א ג, ה.), היה לו לומר עשה כלעות סביב. וכן ובני ישראל היושבים בערי יהודה וימלך עליהם רחבעם (דברי הימים-ב ג, יז.), היה לו לומר מלך עליהם רחבעם. מבלתי יכולת ה' וגו' וישחטם (במדבר יד, טז.), היה לו לומר שחטם. והאנשים אשר שלח משה וגו' וימתו (שם לו-לז.), מתו היה לו לומר. ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ויעזוב (שמות ט, כא.), היה לו לומר עזב: זה אלי. בכבודו נגלה עליהם והיו מראין אותו בארבע, ראתה שפחה על הים מה שלא ראו נביאים:

ואנוהו. אונקלוס תרגם לשון נוה, נוה שאנון (ישעיה לג, כ), לנוה לאן (שם סה, י). דבר אחר ואנוהו, לשון נוי, אספר נוי וסבחו לבאי עולם, כגון מה דודך מדוד, דודי נח ואדום, וכל הענין: אלהי אבי. הוא זה, (ט) וארוממנהו. אלהי אבי, לא אני תחלת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה, ואלהותו עלי מימי אבותי: (כ"ז)

שפתי חכמים (ד) ופירוש בתוקפי ובתוספתתי: (ה) פירוש בחטף קמ"ץ: (ו) לכה לומר אות אמלעי מן עזי דהוא זיי"ן או אות אמלעי מחקי וכו': (ז) ואי היה פירוש של זמרת וזמרתיה מהו ויהי לי לישועה וכי היה לו הסבה לישועה (מהרש"ל): (ח) ולפי התרגום אתי שפיר דהכי פירוש עזי וזמרת פירוש עזי וסבחי הוא יי ויהי לי לישועה מלתא אחריתא הוא: (ט) הוסיף מלת זה ללא תימא אלהי אבי מלה בפני עצמו הוא והיה משמעותו שאל אביו אל אחר הוא לכך פירש כאלו אמר זה אלי ואלהי אבי ואנוהו וארוממנהו וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא עזי. אמר רבינו שלמה ז"ל. כי יש הפרש בין עזי בקמץ חטף ובין עזי בקבוץ ע"כ אמר כי יו"ד עזי וזמרת יו"ד נוסף. ולא הראה לנו אחר כמוהו. ואמר כי וזמרת יי סמוך כאילו כתוב עז וזמרת יי היה לי לישועה. כי חשב כי כמוהו ויהי ביום השלישי וישא אברהם את עינו. ומי שיבין בלשון ישמעאל ידע ההפרש שיש ביניהם. כי לאמר עזי וזמרת יי ויהי לי לישועה איננו משפט לשון הקדש ולא לשון ישמעאל ואין הפרש בין עזי בקמץ חטף ובין היותו בקבוץ. כי אמר הטריפני לחם חקי. נאמר ממנו כי חקך וחק בניך. והנה בשירה הזאת נהלת בעזך בקמץ חטף. וכמוהו ה' בעזך ישמח מלך. והנה היו"ד סימן המדבר. א"ר משה הכהן בעבור רי"ש וזמרת קמוץ. כי הוא וזמרת יי. ואם אתן שנת לעיני קמוץ. כמו שנתי והנה נחלת שפרה עלי קמוץ. כמו נחלתי. ה' מנת חלקי וכוסי קמוץ. כמו מנתי והנה מה יעשה במלת ומנת המלך שהוא קמוץ והוא סמוך. וככה ים המלח. ים כנרת. ומי שהשיב לומר אלה זרות הן. נאמר לו שים עמהם עזי וזמרת יי. ולפי דעתי שמלת עזי מושכת עצמה ואחרת עמה כמשפט לשון הקדש כאילו כתוב עזי וזמרת עזי יי. והטעם בעבור שהזכיר למעלה סוס ורוכבו רמה בים הודה כי לא היה זה בגאותו ועזו רק עזי ותפארת עזי הוא השם לבדו שהוא יי. וזהו אחד משלשה שמות העצם אשר פירשתי. ושלתם מגזרה אחת. ובעבור כי מלת אהיה ידועה בלשון. הוצרך להחליף היו"ד בוי"ו בשם הנכבד. ומלת יי ידועה ובעבור אות הגרון נפתח היו"ד והיו"ד הנעלם הסירוהו. כי יש לו סוד אחר מדרך המספר. ומצאנו השם מחובר עם השם הנכבד. והוא כמו כי עזי וזמרת יי ה'. וכבר פירשתי כי השם פעם הוא שם העצם ופעם הוא שם תואר: זה אלי. תקיפי: ואנוהו. אושיבהו בנוה. וזה ישרת בעבור אחר זה אלהי אבי. והטעם אלהי אברהם יצחק ויעקב: וארוממנהו. שאספר גבורתו: (אבן עזרא)

הרמב"ן עזי וזמרת יי. פירוש ר"א כי מלת עזי מושכת, עזי וזמרת עזי יי. והטעם, הודה כי עזו ותקפו אשר יזמר בו הוא השם, והוא היה ישועתי. זה אלי ואנוהו, אושיבנו בנוה, זה אלהי אבי וארוממנהו, שאספר גבורותיו. וזה הוא ודאי פשוטו של מקרא. אבל לא הזכיר השם שלם, והזכיר ממנו שתי אותיות בלבד, ודרך משה רבינו בכל התורה להזכיר השם הגדול כלו אשר אמר לו, זה

שמי לעולם וזה זכרי לדור דור (לעיל ג טו). וכבר דרשו (תנחומא סוף פרשת תצא) בפסוק כי יד על כס יה (להלן יז טז), נשבע הקב"ה שאין הכסא שלם ואין השם מלא עד שימחה זרעו של עמלק:

ועל דרך האמת, בעבור כי ישועת הים כולה היתה על יד מלאך האלהים, הוא שכתוב עליו כי שמי בקרבו (להלן כג כא), וכמו שאמר וירא ישראל את היד הגדולה (לעיל יד לא), כי "היד" ירמוז למדת הדין אשר היא היד הגדולה והנוקמת, והיא המקרעת הים, כמו שפירש הנביא עורי עורי לבשי עוז (ישעיה נא ט), הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה (שם י), וכמו שכתבתי למעלה (עי' לעיל יד לא), בעבור כן אמר כי עוזו וזמרתו השם הזה, כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד). וכן ביאר מה לך הים כי תנוס (תהלים קיד ה), מלפני אלוה יעקב (שם ז). וכן אמרו במכילתא (בשלח ג) ירדו לים שכינה עמהם, שנאמר (לעיל יד יט) ויסע מלאך האלהים. ובאלה שמות רבה (ל א) אמר אין עוז אלא דין, שנאמר ועוז מלך משפט אהב (תהלים צט ד). **זה אלי ואנוהו**. ואעלה אותו אל נוה עליון. אלהי אבותי, שנראה להם באל שדי, ועתה ארומם אותו בשם השלם, כי מעתה יהיה **השם איש מלחמה** ויהיה ה' שמו, כטעם עתה ארומם עתה אנשא (ישעיה לג י). ויתכן שירמוז זה לשבע. ספירות בחכמה, כמו זה שמי לעולם וזה זכרי (לעיל ג טו). ובמכילתא (בשלח ג) **אלי**, עמי נהג במדת רחמים, ועם אבותי במדת הדין, ומנין שאין אלי אלא מדת רחמים, שנאמר אלי אלי למה עזבתני (תהלים כב ב), אל נא רפא נא. לה (במדבר יב יג), אל ה' ויאר לנו (תהלים קיח כז). ואם כן יאמר **זה אלי**, כי עמי הוא "אל" בזה, כי יתעלה עם הרחמים להיות רחמן בדינו: (הרמב"ן)

בעל הטורים עזי. ג' הכא ואידך בהלל ואידך עזי וזמרת יה ה' ויהי לי לישועה ושאתם מים בששון ממעיני הישועה זה שארז"ל שמים מתוקים היו נוזלים מקרקע הים ושאו מים בששון: (בעל הטורים)

אור החיים עזי וזמרת וגו'. הנה סדר העומדים לפני ה' לשורר ולשבח ולהתפלל הוא להתחיל בדברים המושכלים מה' אליו ואחר כך במושכל מה' לאבותיו, וכמו שמצינו שתקנו אנשי כנה"ג באבות אלהינו ואחר כך אלהי אבותינו, ולזה סדרו בהתחלת השיר מה שהגיע מטובו ואמרו עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, והוא מה שנתחסד ה' עמהם להושיעם מהצרה שהיו בה קודם שיגיע הקץ, וזה היה לצד רחמיו אליהם, וכמו שכתבתי ענין זה באורך בפי שמות (ג' ז'), ובפי וארא (ו' ג'), ולזה גמרו אומר **זה אלי** ואחר כך אמרו **אלהי אבי**, והוא כסדר עצמו של כנסת הגדולה שקבעו לומר אלהינו ואלהי אבותינו, וכאן אמרו לשון יחיד כי נעשו כולם כאיש אחד כמו שפירשתי בפסוק ויאמרו לאמר: (אור החיים)

ספורנו עזי וזמרת יה. עזו וזמרתו של הקדוש ברוך הוא רמה בים את סוס ורוכבו, כי בזה הראה עזו שהוא מלך על כל מלכים, ושראוי שיהללוהו הנושעים בקול זמרה, שמחים להיות לעבדים למלך עולם: **ויהי לי לישועה**. והוא אשר רמה את האויב בים היה לי לישועה, כאמרו ונודעה יד ה' את עבדיו, וזעם את אויביו: **זה אלי**. הוא הנצחי והקדמון אצלי, אשר בהכרח יעלו כל סבות הנפסדים אליו, וממנו תהיה נצחיות התמדתם: **ואנוהו**. אעשה נוה לשכנו בתוכנו, ובו אתפלל אליו בלבד ואעבוד כראוי למטיב ומריע, כאמרו ויתפלל אליו ויאמר הצילני כי אלי אתה, כי אמנם העבודה והתפלה מכוונים למצא חן: **אלהי אבי**. אלהי יעקב שהודיע באמרו אל אלהי ישראל שהוא נורא בגדלו ובהשגחתו, שהם מדת הרחמים ומדת הדין: **וארוממנהו**. בהשתחוויה והכנעה ובהודיע לכל

שהתכלית המכוון לעשות רצונו הוא הטוב מכל התכליות, בהיותו מרומם על כל ברכה ותהלה כענין למדני לעשות רצונך כי אתה אלהי: (ספורנו)

כלי יקר עזי זמרת יה ויהי לי לישועה. הורה בפסוקים אלו שהצדיקים מהפכים מדת הדין לרחמים והרשעים מהפכים מדת הרחמים לדין, זהו שאמר עזי עוז זה היינו תוקף וחוזק של מדת הדין, כמו שנאמר (תהלים כ.א.ב.) ה' בעזך ישמח מלך, שאפילו במדת הדין שנקרא עוז מכל מקום ישמח בה צדיק, כי שמחה לצדיק עשות משפטי ה' אמת, ובישועתך דהיינו מדת הרחמים מה יגל מאד, וזמרת לשון כריתה מלשון כרמך לא תזמור, וגם זה מורה על מדת הדין, וגם שם של י"ה מורה על מדת הדין כמבואר ברבינו בחיי על פסוק כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק (שמות יז.טז) וכל אלו המתיחסים אחר מדת הדין מכל מקום ויהי לי לישועה שנהפכו לי לרחמים ולתשועה וזה דקדוק נכון בתוספת וי"ו של ויהי, ובדין הקב"ה עושה עמי חסד זה מדה כנגד מדה, כי גם אני מברך את ה' על הרעה כשם שאני מברכו על הטובה, ואע"פ שירעו המצרים לנו ולאבותינו מ"מ אני מרומם שמו ית' על כל, ז"ש זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו, אלי ואלהי הכל רמז למדת הדין כי אל לשון חוזק ותוקף, ואע"פ שרש"י פירש פרי כי תשא (לד.ו.) אל מדת הרחמים וראיתו מן פסוק (תהלים כב.ב.) אלי אלי למה עזבתני הראיה אינה כלום שהרי הצדיקים מהפכים דין לרחמים על כן ביקש שגם אל לא יעזבנו, ועיקר הלשון הוא לשון יכולת כמו ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז.ג.), ז"ש זה אלי אף על פי שהוא מתנהג עמי במדת הדין מ"מ אנוהו אספר נזיו ושבחו, וכן אלהי אבי שגם לאבותינו הרעו המצרים מ"מ וארוממנהו על זה.

ואם נפשך ליישב זה ע"פ פירושו של רש"י, שאלי מדת הרחמים כך תפרשו, זה אלי וגוי ע"ד שנאמר (תהלים קטז.ג.) צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, ר"ל אין חילוק אצלי בין צרה ויגון לכוס ישועות כי בשניהם שם ה' אקרא לברכו על שניהם בשוה, כך אמר אם זה אלי ומתנהג עמי במדת הרחמים אז ואנוהו, ואם הוא אלהי אבי ומתנהג עמי במדת הדין כהוראת שם אלהים אז וארוממנהו, כי הכל שוה אצלי בין דין ובין רחמים ע"כ הקב"ה מודד לי במדה זו להפוך לי דין לרחמים. לא כן הרשעים כי אדרבה המה מהפכים מדת רחמים לדין, ז"ש ה' איש מלחמה ה' שמו, הרי שמו ה' המורה על רחמים פשוטים ואף על פי כן הוא עושה עמהם מלחמה עד רדתם, וכמ"ש ויסע מלאך האלהים הוא שלוחו של מדת הדין ונסע להצלת ישראל, וכתוב וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש, ה' הוא מדת הרחמים והשקיף עליהם להמם ולאבדם וכל זה לפי שהם קוראים לעולם תגר על ה', אבל אני חסד ומשפט אשירה (תהלים קא.א.) בין לחסד בין למשפט אשירה. וזהו שנאמר ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, פירש"י כשישראל עושין רצונו של מקום השמאל נעשית ימין והיינו היפוך דין לרחמים, ויתכן לפרש ימינך ה' היינו ימין ה' הפועל על צד הרחמים עם ישראל, כבר הוא נאדרי בכח ר"ל כבר היתה שמאלית ומדת הדין הקשה הפועלת בכח ועוז ונעשית ימנית לישראל, אבל לאומות אינו כן אלא ימינך ה' שהיתה ימנית לעולם ואעפ"כ תרעץ אויב כי נעשית שמאלית לפרעה וחילו. (כלי יקר)

שְׁמוֹ:	הַהֲ:	מְלַחְמָה	אִישׁ	הַהֲ:	גַּ
(אוּנְקְלוֹס)	שְׁמָהּ:	??	קְרָבִיא	נְצָחַן	מְרִי

יונתן אָמְרִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִי גִבְרָא עֲבִיד קְרִבְיָנָן בְּכָל דְּר וְדַר מְנַדַּע גְּבוּרְתָּיָה לְעַמִּיָּה בֵּית יִשְׂרָאֵל יִי שְׁמִיָּה כְּשְׁמִיָּה כֹּן גְּבוּרְתָּיָה יְהִי שְׁמִיָּה מְבָרַךְ לְעַלְמֵי עַלְמִין : (תרגום יונתן)

רש"י ה' איש מלחמה. בעל מלחמה, כמו איש נעמי (רות א, ג), וכל איש ואיש מתורגמין בעל, וכן וחזקה והיית לאיש (מלכים-א ב, ב), לגבור: ה' שמו. מלחמותיו לא בכלי זיון, אלא בשמו הוא נלחם, כמו שאמר דוד ואנכי צא אליך בשם ה' לצאות (שמואל-א יז, מה). דבר אחר ה' שמו, אף בשעה שהוא נלחם ונוקם מאויביו, אוחז הוא במדתו לרחם על צרואיו ולזון את כל צאי עולם, ולא כמדת מלכי אדמה, כשהוא עוסק במלחמה פונה עצמו מכל עסקים, ואין בו כח לעשות זו וזו:

אבן עזרא ה' איש מלחמה. שהוא מעמיד אוהביו הדבקים בו. והוא איש מלחמה לאויביהם. ופי' איש כעצם הדבר. והנה בכוכבים איש לא נעדר ובחיות איש אל עבר פניו ילכו. ובמלאכים והאיש גבריאל והנה איש מלחמה כמו בעל מלחמה. כמו איש אמונים איש שבו אמונים: ה' שמו. עתה יודע שמו. כמו הקורא למי הים ה' שמו. לבדו העושה ככה: (אבן עזרא)

אור החיים ה' איש מלחמה. פירוש גם במדת הרחמים עשה מלחמה, ולא שישתנה מפני זה חס ושלוש אלא ה' שמו, על דרך (מלאכי ג) אני ה' לא שניתני. או ירצה כי בזמן עצמו שעשה מלחמה עם המצריים בזמן עצמו היה מתנהג במדת הרחמים עם ישראל וכמו שפירשתי במאמרו יתברך (לעיל ו' ב') וידבר אלהים אל משה וגוי' אני ה': (אור החיים)

ספורנו ה' איש מלחמה ה' שמו. אף על פי שהוא איש מלחמה ומכרית הרשעים במדת הדין, מכל מקום ה' שמו במדת רחמים, כי בזה הוא נותן הויה ומציאות לעולמו, בהיותו מכלה קוצים מן הכרם שהם מחריבי עולם: (ספורנו)

[ד] מִרְכַּבַּת פָּרְעָה וְחִילוֹ יָרָה בָּיָם וּמִבְּחַר שְׁלִשִׁי טָבְעוּ בָּיָם-דָּסוּף:

אונקלוס רתפי פרעה ומשריתה שדי בימא ושפר גברוהי אטבעו בימא דסוף: (אונקלוס)

יונתן אֲרַתוֹכִי דְפָרְעָה וְחִילוֹתָיָה שְׂדָא בְּיָמָא שִׁיפֵר עוֹלְמֵי גְּבוּרֵי רְמָא וְטָמַע יְתָהוֹן בְּיָמָא דָּסוּף: (תרגום יונתן)

רש"י ירה בים. שדי בימא, שדי לשון ירייה. וכן הוא אומר או ירה ירה (שמות יט, יג), או אשתדלחה אישתי, והתי' משתמש באלו במקום התפעל: ומצחר. שם דבר, (ו) כמו מרכב, משכב, מקרא קדש: טבעו. אין טביעה אלא במקום טיט, כמו טבעתי ביון מנולה (תהלים סט, ג), ויטבע ירמיה בטיט (ירמיה לח, ו. מכילתא פ"ד). מלמד שנעשה הים טיט, לגמול להם כמדתם שפעדו את ישראל בחומר ובלבנים: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) שְׁלַח תִּלְמַד מִ"ם פְּעוּלָה הִיא וְהוּא כְמוֹ וּמִן מוֹצֵחַר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא מרכבות פרעה. שהיו כבודות ועמהם חילו. כאילו ירה אותם כמו חץ שהוא קל. ובעבור שהזכיר חילו הזכיר שלישי שהיו על כלו. ואמר יפת כי ים סוף. כמו קנה וסוף קמלו. ותשם בסוף. כי ים סוף קנה וסוף סביביו. ולא סביבות שאר הימים. ור' ישועה אמר שם עיר. כמו ים כנרת: (אבן עזרא)

בעל הטורים מרכבות. ד' במס' הכא ואידך ואת מרכבות השמש שרף באש גבי יאשיהו כשביער ע"א מלמד שפרעה וחילו היו מציירין ע"א שלהם בבגדיהם ואידך גבי שבנא מרכבות כבודך שהלך להשלים עם סנחריב ולעבוד ע"א אבל אני לא ידעתי נפשי בטוב ע"א אלא מרכבות עמי נדיב כדכתיב רוכב שמים בעזרך: **ומבחר.** ב' הכא ואידך ומבחר בחוריו ירדו לטבח שלאחר שטבעו בים ירדו לטבח אבריהם בסלעים שבים: (בעל הטורים)

ספורנו מרכבות פרעה וכו'. אחר שספרו אבדן סוס ורוכבו, שהוא פרעה וסוסו, ונתנו עליו הודאה לאל יתברך, ספרו מלחמתו בחיל פרעה ומבחר שלישי, שהם היו עיקר כל הצבא: (ספורנו)

כלי יקר מרכבות פרעה וחילו ירה בים. הדבר צריך ביאור למה הזכיר בפרעה וחילו הסמוכים אליו ירה בים, ובמבחר שלישי אמר טבעו בים סוף, ונראה לפרש לפי שפרעה הקדים את עצמו והלך קודם לכל חיילותיו ולפי זה כשהיה פרעה עם חילו הסמוכים למרכבתו בתוך הים ממש דהיינו באמצעיתו שאין שם קנה וסוף, היו עדיין עבדיו ומבחר שלישי סמוך לשפת הים מקום ששם גדלים קנה וסוף וגם רפש וטיט מצוי שם, ושם טבעו בטיט היון המצוי במקום שהקנים גדלים כי אין המים עמוקים כל כך שמה, ובאותו זמן היה פרעה בים עצמו ושם אין שייד לשון טביעה כי אין שם טיט ורפש, וראיה לזה מה שפירש"י כתוב אחד אומר רמה בים ואחד אומר ירה בים מלמד שהיו עולים לרום ויורדין לתהום וכו', וזה לא יתכן כי אם במקום שהמים עמוקים ושם אין מקום לקנה וסוף כנודע. (כלי יקר)

תהומות יכסימו ירדו במצולת פמו-אבן:

אונקלוס תהומות פפון עליהון נחתו לעומקתא פאבנא: (אונקלוס)

יונתן תהומות פפון עליהון נחתו ושקעו במצולתיה דיימא אידמין הי כאבנא: (תרגום יונתן)

רש"י יכסימו. כמו יכסום, והיו"ל האמלעית יתירה זו, ודרך מקראות בכך, כמו ובקרך ולחנך ירביון (דברים ת, יד.), יריוון מדשן ביתך (תהלים לו, ט.), והיו"ל ראשונה שמשמעה לשון עתיד, כך פרשוהו, טבעו בים סוף כדי שיחזרו המים ויכסו אותן. יכסימו, אין דומה לו במקרא בנקודתו, ודרכו להיות בנקודתו יכסימו במלל"פום (חולס): כמו אבן. ובמקום אחר כללו כעופרת, ובמקום אחר יאכלמו כקש, הרשעים

קקש, הולכים ומטורפין עולין ויורדין. צינונים כאזן, והכשרים כעופרת, שנחו מיד: (רש"י)

אבן עזרא תהומות. תהומות הארץ. כמו תבלעמו ארץ. ושורק יכסיומו תחת חולם. כמו לא תעבורו מזה: **במצולת.** המים העמוקים. וכן ותשליכני מצולה בעמקי הגלים: (אבן עזרא)

בעל הטורים במצולות. ג' ירדו במצולות ואת רודפיהם השלכת במצולות במחשכים במצולות. שהיו במחשכים במצולות כדכתיב ויהי הענן והחושך: (בעל הטורים)

אור החיים תהומות וגו'. לפי מה שפירשתי לעיל (י"ד כ"א) כי חצי הים נקפא וחצי נבקע, וכל חלק יקרא תהום לצד הפלגת ריבוי ושוניהם יכסיומו, ועיין בפסוק קפאו תהומות באופן אחר:

ירדו במצולות. ירמוז אל אותם שהיו משתדלים לעלות מהים בכח מלאכת השיטה שהורידם לעמקי מים וכמו שפירשתי בפסוק (שם כ"ז) וינער וגו': (אור החיים)

וַיִּמְיֹן אֲדִיר בְּחֵילָא יְמִינָךְ יְיָ תְּבָרִית סְנָאָה: (אונקלוס)

אונקלוס יְמִינָךְ יְיָ אֲדִיר בְּחֵילָא יְמִינָךְ יְיָ תְּבָרִית סְנָאָה: (אונקלוס)

יונתן יְמִינָךְ יְיָ מַה מְשַׁבְּחָא הִיא בְּחֵילָא יְמִינָךְ יְיָ תְּבָרִית בְּעַל דְּבִיחֹן דְּעַמְדָּא דְּקִיָּמִין לְקוּבְלֵיחֹן מִן בְּגִלְל לְאַבְרָשָׁא לְהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ימינד. ימינד. שני פעמים, כשישראל עושין רצונו של מקום השמאל נעשית ימין: ימינד ה' נאדרי זכח. להכיל את ישראל, וימינד השנית תרעץ אויב. ולי נראה, אותה ימין עלמה תרעץ אויב, מה שאי אפשר לאדם לעשות שתי מלאכות ביד אחת. ופשוטו של מקרא, ימינד הנאדרת זכח מה מלאכתה, ימינד, היא תרעץ אויב, וכמה מקראות דוגמתו, כי הנה אויבך ה' כי הנה אויבך יאבדו (תהלים כב, י), עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו (שם כד, ג), נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם, לא לנו ה' לא לנו, אענה נאם ה' אענה את השמים (הושע ב, כג), אנכי לה' אנכי אשירה (שופטים ה, ג), לולי ה' וכו' לולי ה' שהיה לנו זקום עלינו אדם (תהלים קכד, ב), עורי עורי דבורה עורי דברי שיר (שופטים ה, יב), תרמסנה רגל רגלי עני (ישעיה כו, ו), ונתן ארצם לנחלה נחלה לישראל עבדו (תהלים קלו, כא-כב): נאדרי. היו"ד יתירה, כמו רבתי עם, שרתי במדינות, גנובתי יום: תרעץ אויב. תמיד היא רועלת ומשברת האויב, (כ) ודומה לו וירענו וירולכו את בני ישראל, בשופטים (י, ה). (דבר אחר, ימינד הנאדרת זכח היא משברת ומלקה אויב): (רש"י)

שְׁפָתַי חֲכָמִים (כ) וְלֹא תִפְרֹץ לִשְׁוֹן עֵתִיד וְכֵן פִּירֵץ עַל תְּהָרוֹם: (שְׁפָתַי חֲכָמִים)

אבן עזרא **נאדרי**. היו"ד נוסף כיו"ד אכזרי. ואמר פעמים ימינך ה'. כטעם כי הנה אויביך ה' נשאו נהרות. והטעם כי פעם אחר פעם. פעמים אין להם מספר תעשה ככה שתִרְעֵץ ימינך האויב: והנה נאדרי בכח הוא השם הנכבד. וי"א שהוא שב אל הימין: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ימינך ה' תרעץ אויב**. לשון רש"י, פשטו של דבר, ימינך הנאדר בכח מה מלאכתה, ימינך ה' תרעץ אויב, וכמה מקראות דוגמתו כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו (תהלים צב י), עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו (שם צד ג), נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם (שם צג ג). ורבים ככה. ואינו נכון לדעתי, כי הפסוקים יכפלו מלות לומר כי תמיד יהיה ככה מבלי שיבארו ענין רק בפעם השנית, ואלו אמר ימינך ה' ימינך ה' תרעץ אויב, היה כמות אלו הנזכרים:

ור"א אמר כי פירושו **ימינך ה'** שאתה **נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב**, שהוא כמו אלה הנזכר. ויותר נכון לומר **ימינך ה'** הוא נאדר **בכח** להשפיל לכל גאה ורם, **ימינך ה' תרעץ אויב** בכח גדול. והזכיר ימין בלשון זכר ונקבה, כמו והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר (יחזקאל ב ט), והוא כפול כדרך הנבואות, **ודרך** האמת ידענה המשכיל מן הפסוקים הראשונים שפירשתי, וכך אמרו (שמו"ר כד א) היתה ידו אחת משקעתן וידו אחת מצלת אותם, כי הכח מציל, כענין שנאמר ועתה יגדל נא כח אדני (במדבר יד יז): (הרמב"ן)

בעל הטורים **בכח**. ד' במסורה הכא ואידך הרימי בכח קולך דאיתקש גאולה אחרונה לראשונה. ואידך איש חיל בכח. קול ה' בכח. זהו שאמרו שמדמין אותו לבריותיו: (בעל הטורים)

אור החיים **ימינך ה' וגו'**. פירוש כשתהיה מדת הרחמים מתחזקת לעשות דבר משפט והוא אומרו **נאדרי בכח** אז ימינך ה' שהיא מדת הרחמים עצמה תרעץ אויב. או ידרוש מסופו לראשו אימתי ימינך ה' נאדרי בכח כשימינך ה' תרעץ אויב אז תפול אימתה ופחד על כל הנבראים מפני שמך האדיר: (אור החיים)

ספורנו **ימינך ה' נאדרי בכח**. לא ימין חיל פרעה ומבחר שלישי הבוטחים בזרוע בשר. וזאת היא הודאה שנתנו לאל יתברך על מלחמתו זאת השנית: **ימינך ה' תרעץ אויב**. יהי רצון שיהיה כן לעתיד שתִרְעֵץ כל אויב לישראל, כענין כן יאבדו כל אויביך ה': (ספורנו)

דעת זקנים **ימינך ה' נאדרי בכח**. פירש"י כמו רבתי עם ולפי שהיה לו לכתוב נאדרת שהרי ימין לשון נקבה היא. וי"מ שהוא מוסב על תיבת השם והוא כמו היושבי: (דעת זקנים)

וְיָבֹלֵב וְגֵאוֹנָה תִּהְיֶה קִמְיָה תִּשְׁלַח חֲרֹנְךָ יִאֲכַלְמוּ כְּקֶשֶׁת:

אונקלוס וּבִסְגִי תִקְפֹּף תִּבְרַתְנוֹן לְדִקְמוֹ עַל עֲמָדָה שְׁלַחְתָּ רֹגְזָה שִׁיִּצְנוֹן כְּנוֹרָא לְקֶשֶׁת: (אונקלוס)

יונתן וּבִסְיֵגִי גִיפְתָנוּתָךְ תִּפְכֶּר שׁוּרֵי בְעָלֵי דְבִבְיָהוֹן דְּעַמָּךְ תִּגְרֵי בְהוֹן תִּקְוֹף רוּגְזָךְ
תִּגְמַר יִתְהוֹן הִי כְנוּרָא בְּעָרָא שְׁלֵטָא בְּקִשָּׂא: (תרגום יונתן)

כ"י וּבְרַב גְּאוּנָךְ. אִם הִיךְ לְלַבַּד רוּעַלַת הָאוֹיֵב, כִּשְׁהוּא מְרִימָה צְרוּב גְּאוּנוֹ אִזּוֹ
יֵהָרוּס קִמְיוֹ, וְאִם צְרוּב גְּאוּנוֹ לְבַד אִוִּיבּוֹ נֵהָרְסִים, ק"ו כִּשְׁשַׁלַּח צֵם חֲרוֹן אֲף
יֵאֲכַלְמוּ: תֵּהָרַס. תַּמִּיד אַתָּה הוֹרֵס קִמְיֵךְ הַקְּמִים נִגְדָךְ, וּמִי הֵם הַקְּמִים כִּנְגַדוֹ, אֲלוֹ
הַקְּמִים עַל יִשְׂרָאֵל, וְכֵן הוּא אֹמֵר, כִּי הִנֵּה אִוִּיבִיךְ יֵהָמִיוֹן (תהלים פג, ג), וּמָה הִיא
הַהִמְיָה, עַל עַמְךָ יַעֲרִימוּ סוּד, וְעַל זֶה קוֹרָא אֹתָם אִוִּיבּוֹ שֶׁל מִקּוּם: (כ"י)

אבן עזרא וּבְרוּב גְּאוּנָךְ. שֶׁהוּא לְמַעַלָּה עַל כָּל גְּאָה תוֹכֵל לְהָרוּס כָּל הַקְּמִים. וְאִין
לְךָ צוּרְךָ לְכָלִי בְרוּז לְהָרְסֵם רַק חֲרוֹנְךָ לְבַדוֹ תִּשְׁלַח וַיֵּאֲכַלְמוּ כִּקֵּשׁ לִפְנֵי אִשׁ. כִּי
הַחֲרוֹן חוּם דּוּמָה לֹא שׁ: (אבן עזרא)

בעל הטורים קִמְיֵךְ. ב' תֵּהָרוּס קִמְיֵךְ. שֶׁאִין קִמְיֵךְ עוֹלָה תַּמִּיד. ע"כ תֵּהָרוּס קִמְיֵךְ:
תִּשְׁלַח. ה' תִּשְׁלַח חֲרוֹנְךָ. מִבְּצָרִיהֶם תִּשְׁלַח. מִלְּמַד כְּמוֹ שֶׁלְּקוֹ הֵם עַל הַיָּם כִּדְ לְקוֹ
בְּמִצְרַיִם וְהָרִם מִבְּצָרִיהֶם וְאִידֶךְ שֶׁלַח תִּשְׁלַח אֶת הָאֵם. תִּשְׁלַח רוּחְךָ יִבְרָאוּן. אֲבַל
יִשְׂרָאֵל עִבְרוּ בִּיבְשָׁה בַיָּם כְּדַכְּתִיב תִּשְׁלַח קִצִּירִיהָ עַד יָם מִיָּם לֹא נִכְנְסוּ לְאַרְץ
כְּדַכְּתִיב שֶׁלַח תִּשְׁלַח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבְּנִים תִּקַּח לְךָ שֶׁשֶׁלַח הָאֲבוֹת מֵעַל פְּנֵי
וְהַמִּיתֶם בְּמַדְבָּר וְלִקַּח אֶת הַבְּנִים וְהַכְּנִיסֶם לְאַרְץ מִיָּם יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹה"ם
כְּדַכְּתִיב תִּשְׁלַח רוּחְךָ יִבְרָאוּן: (בעל הטורים)

אור החיים וּבְרוּב גְּאוּנָךְ. פִּירוּשׁ לְצַד שֶׁהַזְכִּיר כִּי יִרְעוּץ קִמְיוֹ הוֹסִיף לוֹמַר כִּי עוֹד
לָהֶם שִׁיְהָרְסֵם בְּרוּב גְּאוּנוֹ, וְהַכּוּוֹנָה שֶׁלֹּא יֵהָרְסֵם הָרִיסָה קֵלָה בְּלֹא הִרְעָשָׂה אֲלֵא
בְּמוֹפְתִים וּבְאֹתוֹת יַעֲשֶׂה בָהֶם מִשְׁפֵּט כְּתוּב. וְאוֹמְרוּ תִּשְׁלַח חֲרוֹנְךָ יֵאֲכַלְמוּ כִּקֵּשׁ
פִּירוּשׁ לֹא שֶׁאֵתָּה צְרִיךְ לְרוּב גְּאוּנָךְ לְהָרוּס אֹתָם אֲלֵא הַגֵּם שִׁיכּוֹל אֶתָּה לְשַׁלַּח
חֲרוֹן אֶחָד שֶׁלְּךָ וַיְהִי נֹאבֵד כִּקֵּשׁ: (אור החיים)

[ח] וּבְרוּחַ אֲפִיךָ נִעְרַמוּ מַיִם נִצְבּוּ כְּמוֹ-נֶד גְּזֵלִים קִפְאוּ תֵּהָמַת בְּלֵב-יָם:

אונקלוס וּבִמְיָמֵךְ פּוֹמְךָ חִפְיָמוֹ מִנְּאָ קִמְיוֹ כְּשׁוֹר אֲזַלְיָא קִפּוֹ תֵּהוּמִין בְּלֵבָא דִּימָא:
(אונקלוס)

יונתן וּבִמְיָמֵךְ מִן קִדְמָךְ אֲתַעֲבִידוּ מִנְּאָ עוֹרְמִין עוֹרְמִין קִמְיוֹ לְהִין צְרִירִין הִי כְּזִיקִין
מִנְּאָ נְזַלְיָא קִפּוֹ עֲלִיהוֹן תֵּהוּמִינָא בְּגוֹ פִּילְגוּס דִּימָא רַבָּא: (תרגום יונתן)

כ"י וּבְרוּחַ אֲפִיךָ. הַיּוֹלָא מִשְׁנֵי נַחֲרִים שֶׁל אֲף, לְדַבַּר הַכְּתוּב כְּזִיכּוֹל צִשְׁכִּינָה
דּוֹגְמַת מִלְּךָ צִשְׁר וְדֵם, כְּדִי לְהַשְׁמִיעַ אֲרוֹז הַצְּרִיּוֹת כְּפִי הַהוּא, שְׁיִוְכְלוּ לְהַבִּין דְּבַר.
כִּשְׁאֲדֵם כּוּעֵם יוֹלָא רוּחַ מִנְּחִירֵי, וְכֵן עֲלָה עֲשָׂן צִחְפוֹ (תהלים יח, ט), וְכֵן וּמְרוּחַ אֲפוֹ
יִכְלוּ (אִוִּיב 7, ט), וְזֶהוּ שֶׁאֲמַר לְמַעַן שְׁמִי אֲחֲרִיךָ אֲפִי (ישעיה מ, ט), (ל) כִּשְׁזַעְפוּ נַחַה
נְשִׁימַתוֹ אֲרוּכָה, וְכִשְׁהוּא כּוּעֵם נְשִׁימַתוֹ קִרְהָ. וְתֵהָלַתִּי אֲחֻטֵּם לְךָ (שם), וְלְמַעַן
תֵּהָלַתִּי אֲשִׁים חֻטֵּם (מ) צִחְפִּי, לְסַתּוּם נַחֲרֵי צִפְנֵי הָאֲף וְהָרוּחַ שֶׁלֹּא יֵלְאוּ. לְךָ,

בְּצִילָךְ. אַחַטָּם, כְּמוֹ נֹאקָה בַחַטָּם, (ו) בַּמַּסַּכַת שָׁבַת (נֹאֵ), כִּד נִרְאָה בְּעֵינַי. וְכָל אֶף וַחֲרוֹן שְׁבַמְקָרָא אֲנִי אֹמֵר כֵּן, חֲרָה אֶף, כְּמוֹ וְעֲלָמֵי חֲרָה מְנִי חוֹרֵב (אִיּוֹב ל, כ.), לְשׁוֹן שָׂרְפָה וּמוֹקֵד, שֶׁהִנְחִירִים מִתַּחַמְמִים וְנִחְרִים בְּעַת הַקֶּלֶף וַחֲרוֹן, מִגְזֵרֵת חֲרָה, (פ) כְּמוֹ רֶלֶן מִגְזֵרֵת רֵלָה, וְכֵן חֲמָה לְשׁוֹן חֲמִימוֹת, עַל כֵּן הוּא אֹמֵר וַחֲמָתוֹ בְּעֵרָה בּוֹ (אֶסְתֵּר א, יג.), וּבְנוֹחַ הַחֲמָה אֹמֵר, נִתְקַרְרָה לְעַתּוֹ: נַעֲרָמוּ מֵיָם. אֲוִנְקָלוֹס תִּרְגַּם לְשׁוֹן עֲרַמִּימוֹת, וְלְשׁוֹן רַחֹת הַמְקָרָא כְּמוֹ עֲרַמַת חֲטִיָּם (שִׁיר הַשִּׁירִים ז, ג.), וְנִלְבְּוּ כְּמוֹ נֵד יוֹכִיחַ: נַעֲרָמוּ מֵיָם. מִמוֹקֵד רוּחַ שִׁילָא מֵאֲפֵד יִבְּשׁוּ הַמַּיִם, וְהֵם נַעֲשׂוּ כַּמִּין גְּלִים וְכִרְיוֹת שֶׁל עֲרִימָה שֶׁהֵם גְּבוּהִים: כְּמוֹ נֵד. כְּתַרְגוּמוֹ כְּשׁוֹר, כַּחוּמָה: נֵד. לְשׁוֹן לְבֹר וְכֹנֶס, כְּמוֹ נֵד קִלִּיר בְּיוֹם נַחֲלָה (יִשְׁעִיָּה יז, יא.), כֹּנֶס כְּנֵד (תְּהִלִּים לֵג, ו.), לֹא כְּתֵב כֹּנֶס כְּנֵד אֲלֹא כְּנֵד, וְאִילוּ הָיָה כְּנֵד כְּמוֹ כְּנֵד, וְכֹנֶס לְשׁוֹן הַכְּנָסָה, הָיָה לוֹ לְכַתּוּב מַכְנִים כְּבִנְאֵד מֵי הַיָּם, אֲלֹא כֹנֶס לְשׁוֹן אֲוֹסָף וְלֹבֵר הוּא, וְכֵן קָמוּ נֵד אַחַד (יִהוֹשֻׁעַ ג, טז.), וַיַּעֲמֵדוּ נֵד אַחַד (שֵׁם יג, ג.), וְאִין לְשׁוֹן קִימָה וְעַמִּידָה בְּנֵדוֹת אֲלֹא בַחֲמוֹת וְלִבְרוּרִים, וְלֹא מֵלִינוּ נֵד נֵד אֲלֹא בַמִּלְאָפוֹ"ם (חֻלִּים), כְּמוֹ שִׁימָה לְמַעֲתֵי בְּנֵדוֹת (תְּהִלִּים נו, טו.), אֵת נֵד הַחֲלָב (שׁוֹפְטִים ז, כ.), קִפְאוּ. כְּמוֹ וְכַגְּבִינָה תִקְפִּיאֲנִי (אִיּוֹב י, ו.), שֶׁהוֹקֵשׁ וְנַעֲשׂוּ לְאֲזַנִּים, וְהַמַּיִם זֹרְקִים אֵת הַמַּמְרִים עַל הָאֲזָן בְּכַח וְנִלְחַמִּים בָּם בְּכָל מִינֵי קוֹשֵׁי: בְּלֵב יָם. בַּחֲזֹק הַיָּם, וְדֶרֶךְ הַמְקָרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, עַד לֵב הַשָּׁמַיִם, בְּלֵב הָאֲלֹהִים (שְׁמוּאֵל–ב ז, יח, יד.), לְשׁוֹן עֲקָרוּ וְתַקְפוּ שֶׁל דְּבַר: (רַש"י)

שְׁפָתֵי חַכְמִים (ב) לֵלָה לֹמֵר שֶׁלֹּא אֲכַעֲסוּ לְכַשְׁזַעְפּוֹ נַחַה וְכו': (מ) פִּירוּשׁ נֹס כְּמוֹ שְׁמִפְרֵשׁ וְהוֹלֵךְ לְסַחֹס נַחִירֵי בְּפָנָי וְכו': (נ) פִּירֵשׁ בְּעֵרוֹךְ נוֹקְבִים חוֹטְמָה וּמְשִׁימִין טַבְעַת לְתוֹכוֹ וְנוֹתְנִים לְרֹעֵה בְּתוֹכוֹ וּמְנַהִיגִים אֹתָהּ בּוֹ וְכֵן נִרְאָה מִפְרֵשׁ"י שֵׁם: (פ) לֵלָה לֹמֵר שֶׁמְבִיא רֵאִיהָ מִפְּסוֹק דַּחֲרָה לְשׁוֹן שְׂרִיפָה הוּא ע"כ חֲרוֹן נְמִי לְשׁוֹן שְׂרִיפָה הוּא לְחֲרוֹן מִגְזֵרֵת חֲרָה: (שְׁפָתֵי חַכְמִים)

אֲבָן עֲזָרָא וּבְרוּחַ אֲפִיד. כְּמוֹ מְרוּחַ אֲפוּ יִכְלוּ. תִּגְעַר בְּמַיִם וַיִּקְרְשׁוּ: נַעֲרָמוּ מֵיָם. כְּמוֹ עֲרַמַת חֲטִיָּם: כְּמוֹ נֵד נוֹזִלִים. וְהַמַּיִם שֶׁמְנַהֲגִים לְהִיּוֹתָם נוֹזִלִים וַיּוֹרְדִים. שְׁבוּ כְּמוֹ נֵד. כְּמוֹ קָמוּ נֵד אַחַד. כְּמוֹ חוּמָה: **קִפְאוּ תְהוּמוֹת**. נִקְרְשׁוּ. כְּמוֹ וְקִפְאוּן: **בְּלֵב יָם**. בְּאֲמֻצַּע הַגּוֹף כִּנְגַד רוּחַב הַגּוֹף: (אֲבָן עֲזָרָא)

בַּעַל הַטּוֹרִים וּבְרוּחַ. ד' בַּמַּסּוּדָה הַכָּא וַאֲיִדָךְ וּבְרוּחַ שְׁפָתֵי יִמִּיחַ רִשְׁעִי. וּבְרוּחַ בַּעַר. שְׁבִרוּחוֹ מִמִּית הַרְשָׁעִים וּמִבְעֵרָם. וַאֲיִדָךְ וּבְרוּחַ פִּי כָל צַבָּאָם שְׁאֵלוּ הוּא מִבְעַר בְּרוּחַ וְאֵלוּ בּוֹרָא בְרוּחַ: **בְּלֵב יָם**. ג' דִּין וַאֲיִדָךְ דֶּרֶךְ אֲנִיָּה בְּלֵב יָם פִּי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בֵּים בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל וְסִלּוּלָה כְּדֶרֶךְ הָאֲנִיָּה בְּלֵב יָם כְּדַכְתִּיב דֶּרֶךְ לְעִבּוֹר גְּאוּלִּים אֲבַל מִצְרַיִם הִלְכוּ מִטּוֹרְפִים בְּלֹא דֶרֶךְ וְהָיוּ כְּשׁוֹכְבֵי בְּלֵב יָם: (בַּעַל הַטּוֹרִים)

נַעֲרָמוּ וְגו' נִצְבּוּ וְגו' קִפְאוּ וְגו'. פִּירוּשׁ כִּנְגַד ג' מִלְּאֲכוֹת שַׁעֲשָׂה ה' בֵּים. הָא' שֶׁנִּבְקָעוּ וְנִתְקַבְּצוּ כֹּלָם יַחַד וְלֹא נִשְׁאָרוּ מִפּוֹזְרִים בַּמִּקּוֹם הַפְּנוּי אֲלֹא נַעֲשׂוּ כּוֹלֵן עֲרִימָה אַחַת לַעֲשׂוֹת מִדֶּרֶךְ רַגְלֵי יִשְׂרָאֵל. ב' הַמִּימּוֹת שֶׁהָיוּ מִתְקַבְּצִים וּבָאִים וְשׁוֹפְכִים בֵּים מִהַצְדָּדִין הָיוּ נִצְבִים בַּמִּקּוֹם שֶׁנַּעֲרָמוּ הַרְאֲשׁוֹנִים וְהוּא אֹמֵר וְנִצְבּוּ

כמו נד נוזלים. פירוש אותם שנוזלים ובאים נצבו כמו נד. ג' לפי מה שהעלינו (לעיל י"ד כ"א) כי לא נחלק כל הים כדי שלא יצטרכו לרדת לעמקי הים חלק שלא נחלק נקפא ונעשה כיבשה וכנגד זה אמר קפאו וגו'. וכבר כתבתי כי ההקפאה קדמה לביקוע. והוא אומרו **קפאו תהומות בלב ים** קודם שנקרע קפא לבו ונשאר מלבו ומעלה מים שלא קפאו ונבקעו. וטעם אומרו **תהומות** לשון רבים, לדבריהם ז"ל (שמות רבה פכ"ד) שאמרו שהים נקרע ליי"ב קרעים וכל מקום ומקום שנקרע קפא שם התהום וכנגד כולם אמר **תהומות**: (אור החיים)

ספורנו וברוח אפך נערמו מים. עתה ספר המלחמה הגדולה שנלחם האל יתברך בהמון מצרים, ואמר הנה ברוח אפך נבקע הים ונעשו המים כערמה וכנד. וקפאו תהומות, בקרקע הים באופן שיכלו ישראל לעבור: (ספורנו)

דעת זקנים וברוח אפך וגו' נשפת ברוחך וגו'. שדרך העולם חוס ע"י חוס וברוח האף שהוא חס המים הקפויים בקרח מתלחחים ונעשים צלולים וע"י רוח הפה שהוא קר נקררים ונעשים גליד וכאן על ידי רוח אפו של הקב"ה נערמו המים ונקרחו וקפאו ועל ידי נשיפת רוח פיו כסמו ים ונצללים הרי לך שני נסים גדולים ולכך כתיב מי כמוך שני פעמים ובספרים מדויקים באלים חסר יו"ד דרוש בו באלמים כביכול שהקב"ה שותק כאדם אלם ושותק למכעיסיו ומאריך להם אפו עד שישבו: **נערמו**. נכנס בהן ערמומית ואמרו שירה וכן תרגם אונקלוס חכימו מיא: **קפאו תהומות בלב ים**. השני שלישים שלמטה קפאו והשליש של מעלה נבקע שאלו נבקע למטה עד תהום לא היו יכולין לצאת ממנו והי' דכתיב בלב ים כמו שהלב נתון בגוף האדם יש שני שלישים למטה ממנו ושליש למעלה ממנו: (דעת זקנים)

טו אמר אויב ארדף אשיג אחלק שגלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי:

אונקלוס דהנה אמר סנאה ארדוף אדבק אפליג בזתא תשבע מנהון נפשי אשלוף חרבי תשיצניון די: (אונקלוס)

יונתן דהנה אמר פרעה רשיעא סנאה ובעל דבבא ארדוף בתר עמא בני ישראל ונרע יתהון שרין על גיף ימא ומסדרא לקובליהון סדרא קרבא ונקטול בהון קטול רב וסגי ונביז מנהון ביזא רבא ונשבי מנהון שבא רבא ואפלוג ביזיהון לעמי עבדי קרבא וכד תתמלי נפשי מן דם קטוליהון מן בתר פדין אשלוף חרבי ואישיצני תהון ביד מיני: (תרגום יונתן)

כ"י אמר אויב. לעמו, כשפתם בדברים ארדוף ואשיגם ואחלק שלל עם שרי ועבדי: תמלאמו. תמלא מהם: נפשי. רוחי ורעוני, (ע) ואל תתמה על תיבה המדברת בשתים, תמלאמו תמלא (פ) מהם, יש הרבה כלשון הזה, כי ארץ הנגב נתחני (סופטים א, טו.), כמו נתת לי. ולא יכלו דברו לשלום (בראשית לז, ז.), כמו דבר עמו. בני ילחוני (ירמיה ג, כ.), כמו ילחו ממני. מספר לעדי אגידנו (איוב לא, לז.), כמו אגיד לו. אף כאן תמלאמו, תמלא נפשי מהם: אריק חרבי. אשלוף, ועל שם שהוא מריק את התער בשליפתו ונשאר ריק, נופל בו לשון הרקה, כמו מריקים שקיהם, וכליו

יריקו (ירמיה מה, יב.). ואל תאמר, אינן לשון ריקות נופל על היוצא, אלא על התיק ועל השק ועל הכלי שיצא ממנה, אבל לא על החרב ועל היין, ולדחוק ולפרק אריק חרבי כלשון וירק את חניכיו (בראשית יד, ג.), אזדיין בחרבי, (פ) מצינו הלשון מוסב אף על היוצא, שמן תורק (שיר השירים א, ג.), ולא הורק מכלי אל כלי (ירמיה מה, יא.). לא הורק הכלי אינן כתיב כאן, אלא לא הורק היין מכלי אל כלי, מצינו הלשון מוסב על היין, וכן והריקו חרבותם על יפי חמתך (יחזקאל כח, ז.), לחירס: תורישמו. לשון ריקות ודלות, כמו מוריש ומעשיר (שמואל א-ב, ג, ז): (רש"י)

שפתי חכמים (ע) לגבי לרן שייך לומר לשון מלא כמו למלאות לרן אביך שבשמים
וכמו למלאות לרן חבירו: (פ) ראה לומר דהד תיבה הוא והוא כמו שתי תיבות: (ג) עיין לעיל בפרשת לך לך גבי וירק את חניכיו וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא אמר אויב. הוא פרעה ומלת תמלאמו קשה. ורבי מרינוס אומר תהיה מלאה נפשי מהם לקחת כל ממונם. כדרך בני יצאוני. והטעם דבק עם אחלק שלל. ואחרים אומרים מגזרת אשר מלאו לבו. ואחר כן אורישים: **תורישמו ידי.** תשמידם. וכן ואם לא תורישו: (אבן עזרא)

הרמב"ן אמר אויב. לעמו כשפתם בדברים. ארדפם ואשיגם ואחלק שלל עם שרי ועבדי. לשון רש"י. וראיתי במדרש חזית כך, תני רבי ישמעאל, **אמר אויב ארדוף אשיג** היה ראוי להיות תחלת השירה, ולמה לא נכתב, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה (ראה קהלת רבה א יב). ואונקלוס סובר כן, ולכך תרגם דהוה אמר שנאה, על תחלת מחשבתו ברדפו אחריהם. **ולדעתי** בדרך הפשט הוא סדור בפסוק הראשון ממנו, כי מתחלה (בפסוק ד) אמר שטבעו בים וירדו במצולות, והיה זה כאשר שבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים (בפסוק ה), ואח"כ (בפסוקים ח-י) שב לומר איך נעשה זה, כי ברוח אפך היא רוח קדים עזה נערמו מים מתחלה וקפאו התהומות, ומפני זה חשב האויב שירדוף וישיגם בים ויחלק שללם ותמלא נפשו מהם, ונשפת עליהם ברוחך וכסמו הים. והזכיר זה כי גם במחשבתו זאת סבה ופלא מאת השם שחזק לבם וסכל עצתם לבא בים, כאשר פירשתי למעלה (יד ד כא). על כן אמר אחריו מי כמוכה באלים, עושה גדולות ונפלאות בדבר והפכו: (הרמב"ן)

אור החיים אמר אויב וגו'. טעם לחזרת דברים אלו והם עצמן שאמרו בתחלת השירה מרכבות פרעה וחילו ירה בים וגו'. נתכוונו לשורר על אופן סדר המעשה שנתחכם ה' עשות במלאכת הים לישראל לנס וצוה ה' שיעמוד הנס כשורתו וכמנהגו לאויב שבוזה טעה וחשב לרדוף כי ישיג ויחלק שלל שזולת זה לא היה רודף דרך ים ולא היו מובטחים ממנו:

אחלק שלל. הנה הרשע חשב עשות ג' דברים. א' שוה בכולן והוא לשלול כל שללם, והוא אומרו אחלק שלל, ב' שיקח אותם לעבדים כבראשונה, והוא אומרו **תמלאמו נפשי** פ"י תתמלא נפשי מהם כשאחזור לכבוש אותם לעבדים. גם רמז שיוסיף לעשות בהם חפצו בעיניו יותר ממה שעבר. ג' להרוג משה ואהרן וזקניהם וגדוליהם, והוא אומרו **אריק חרבי** וגו' ואומרו **תורישמו ידי** ירצה על דרך אומרים ז"ל (שמות רבה פ"א) בפסוק (ב' ט"ו) ויבקש להרוג את משה שבקש

להורגו בסייף ולא שלטה בו וכו', והוא שאמר משה (לקמן י"ח ד') ויצילני מחרב פרעה לזה אמר אויב תורישמו ידי כי תשיג ידו מה שלא השיג מקודם: (אור החיים)

ספורנו וכאשר אמר אויב ארדוף. אחריהם בים: אשיג אחלק שלל: והם היו המון כל רכב מצרים שלא באו אלא לגזול ממונם של ישראל: (ספורנו)

כלי יקר אמר אויב ארדוף וגו'. פרעה חשב לעשות לישראל על דרך שנאמר (אויב יב.כג) משגיא לגוים ויאבדם, וכמ"ש (תהלים צ.ז.) איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת בפרוח רשעים כמו עשב ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד, כי בנוהג שבעולם שהרוצה להפיל את חבירו לארץ כל עוד שמגביהו ביותר תגדל נפילתו כי אינו דומה הנופל ממקום גבוה לנופל ממקום נמוך, כמ"ש (איכה ב.א.) השליך משמים ארץ תפארת ישראל. מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, כמשל במלך אחד שמרד בו איש מן הכפר דל ונבזה מה עשה המלך העשירו והגדילו עד כי גדל מאד ותמהו עבדיו על זה, ואחר שעמד במעלתו כמה שנים עשה בו נקמה והרגו עם כל בני ביתו ולקח את כל אשר לו ולא השאיר לו שריד ופליט כי אז היתה הנקמה גלויה ומפורסמת יותר מאלו היה הורגו בעוד שהיה שפל אנשים ואין לו מכיר.

כך אמר פרעה, מה נקמה היא זו שאתנקם מן העבדים שהיו עסוקים בחומר ולבנים וידל ישראל מאד, אלא אדרבה אחלק להם שלל משלי ומשל עמי ע"י שישאילום כלי כסף וזהב ושמלות ועי"ז יהיו ספונים וחשובים, וז"ש אמר אויב ארדוף ואשיג אותם כי יבא יומם, אבל לא עכשיו מיד אלא תחילה אחלק להם שלל משלי, וכאשר תמלאנו נפשי שימלא נפשי אותו כל טוב ויהיה שקט ושאן בהיכלו, אז אריק חרבי ותורישמו ידי כדי שתהיה גלויה ומפורסמת הנקמה שאעשה בהם על שמרדו בי והביאו עשר מכות על מצרים, ובזה מדוקדק הלשון תמלאמו תורישמו שקאי הכל על ישראל, אבל מה שפירש"י תמלאמו יתמלא נפשי מהם רחוק הוא מן דקדוק הלשון. ועי"פ דרכינו יתבאר גם כן מה שארז"ל (גיטין נו.) כל המיצר לישראל נעשה ראש, והוא כדי להגדיל אח"כ מפלתו. ובדרך זה נ"ל גם מ"ש פעם אחד ירה בים ופעם אחד רמה בים ופירש רש"י שהיו עולין תחילה ואח"כ יורדין וזה מסכים על צד הרמז לכל דברינו אלה, וכן מביא רש"י עליו פסוק משגיא לגוים ויאבדם בפסוק לפני בעל צפון וזה דרוש יקר.

ומ"ש אריק חרבי, ר"ל אף אם לא יהיה חרב בידי מכל מקום תורישמו ידי, כי בידי לבד בלא חרב אורישם כי חלשים המה. וי"א תמלאמו תורישמו פיו הכשילו לומר כן כי סופו להוריש להם כל רכושו בבזת הים וימלא את ישראל משללו. (כלי יקר)

יְיָ נִשְׁפָּת בְּרוּחָהּ כְּסֹמוּ יָם צָלְלוּ כְּעוֹפֹת בְּמַיִם אֲדִירִים:

אונקלוס אַמְרַת בְּמִימְרָהּ חָפָא עֲלֵיהוֹן יִמָּא אֲשֶׁתְּקֵעוּ כְּאַבְרָא בְּמִן תְּקִיפִין: (אונקלוס)

יונתן אֲשֶׁבֶת בְּרוּחַ מִן קְדָמָה יְיָ וְכָסִין עֲלֵיהוֹן גִּירִין דְּיִמָּא נְחָתוּ וְשָׁקֵעוּ הֵי כְּאַבְרָא מִיָּא מִשְׁבַּחְיָא: (תרגום יונתן)

רש"י נשפת. לשון הפחה, וכן וגם נשף זהם (ישעיה מ. כד.): כללו. שקעו, עמקו לשון

אבן עזרא **נשפת ברוחך.** מגזרת נשף. כי בנשף הבאת רוח שהטביע אותם: **צללו.** מגזרת מצולות. כמו לקול צללו שפתי ובמים אדירים דבק עם צללו. כאלו אמר צללו במים אדירים כעופרת ועופרת מגזרת עפר. כי הששה מיני מתכות אם יושמו תחת הארץ יחסר כל אחד מהם דבר ידוע בשנים ידועות. ולעולם העופרת תוסיף: **(אבן עזרא)**

הרמב"ן **נשפת ברוחך.** אמר ר"א מגזרת נשף, כי בנשף הביא רוח שהטביעה אותם. ורש"י פירש לשון הפחה, כמו וגם נשף בהם ויבשו (ישעיה מ כד). ויפה פירש. ודעתי עוד שענינו כמו בבי"ת, נשבת ברוחך, מלשון כי רוח ה', נשבה בו (ישעיה מ ז), ישב רוחו יזלו מים (תהלים קמז יח), כי שתי האותיות האלה ישמשו בענין אחד, כמו על גפי מרומי קרת (משלי ט ג), על גבי, אם בגפו (להלן כא ג), וכן ורכוש להם יבזור (דניאל יא כד), בזר עמים (תהלים סח לא), לשון יבזור. וכן בשמות יחליפו אותם, שובך (ש"ב י טז), שופך (דהי"א יט טז):

ולרבותינו במשנה (פאה פ"ו מ"א) הבקר לענים הבקר, כמו הפקר, ומן עבשו פרודות (יואל א יז) יאמר עפוש (פסחים מה:), ואמר בן פקועה (חולין סט). במקום בן בקועה, מפני שנבקעה ומצאו שם בן תשעה חי. וכן על דעתי הכפישני באפר (איכה ג טז), הכבישני, מלשון ומלאו את הארץ וכבשוה (בראשית א כח), יכבוש עונותינו (מיכה ז יט). ובלשונם עוד מדה כפושה (יבמות קז:), כמו כבושה:

וענין הכתוב, כי ברוחך הקשה והעזה נערמו מי הים, ונשפת ברוחך אשר אתה מנהג הים וכסמו ים. זהו וישב הים לפנות בקר לאיתנו (לעיל יד כז), כי שב לנשוב בו הרוח כאשר יעשה באיתנו בשוא גליו. וטעם **צללו כעופרת**, שבאו במצולות כמו העופרת. והזכיר **בזה** בשירה פעמים, כמו אבן (פסוק ה), כעופרת, כי גם זה להם מיד ה', שהיו בהם אנשים רבים יודעים לשחות והיו קרוב ליבשה, אף כי רוכבי הסוסים במים כלם היו ראויים להנצל כי הסוסים שטים הרבה על פני המים, וכן תופשי המגינים נצלים במים, ובכאן לא נמלט מהם אחד. וזהו טעם וינער ה' את מצרים (לעיל יד כז), שהיה השם מגביהם ברוחו הקשה ומשפילם בים, מלשון וינערו רשעים ממנה (איוב לח יג), והיה החסון לנעורת (ישעיה א לא), מה שמפיץ ומפיל מן הפשתן המתקן אותו: **(הרמב"ן)**

בעל הטורים **צללו.** גי' הכא ואידך לקול צללו שפתי. ויהי כאשר צללו שערי ירושלים. לומר שהביא על מצרים קולות וחרב קולות דכתיב לקול צללו וחרב מה צללו דהתם דכתיב אם תשנו יד אשלח בכם אף הכא קולות וחרב: **(בעל הטורים)**

אור החיים **נשפת ברוחך וגו'.** גי' פורעניות כנגד גי' מחשבות, כנגד מה שאמר אהלק שלל כסמו ים בזה הגם שימלטנו סוס וישוט בים הנה שללו אבד, וכנגד העינוי שחשב על היהודים כרמוז באומרו תמלאמו נפשי גם מה שחשב להריק חרבו אמר **צללו** וגוי פירוש מתו, ולא מתו תכף ומיד אלא צללו כעופרת במים אדירים ואמרו ז"ל (מכילתא) שהיו המים מעלים אותם עד לשמים ומורידים אותם עד התהום והיו מתים באריכות זמן, והוא אומרו **כעופרת במים אדירים** יכוין לב' דברים, הא' הוא השקיעות, והוא אומרו צללו כעופרת, והב' הוא מניעתם מלמות תכף ומיד, והוא אומרו במים אדירים והם יעלו ממעל וימנעו ממות

תכף ומיד שיר ושבח לאלהים על נסיו ומופתיו: (אור החיים)

ספורנו נשפת ברוחך. באותו הרוח עצמו שהקפיא קרקע הים ונעשה דרך לעבור גאולים נשפת לכסות הרודפים ולאבדם: **אזירים**. שרים וראשי עם צללו כעופרת במים. ומהם היו השלישים על כולו שמינה פרעה על כל רכב מצרים: (ספורנו)

[יא] מי-כמכה באלם יהוה מי כמכה נאדר בקדש נורא תהלת עשה פלא:

אונקלוס לית בר מנד דאת הוא אלקה יי לית בר מנד אלקה את אדיר בקודשא דחל תשבחו עבד תשבחו: (אונקלוס)

יונתן מן פנותו באילי מרומא יי מן פנותו הדור בקודשא דחיל בתושבחו עבד נסיו ופרשו לעמיה בית ישראל: (תרגום יונתן)

רש"י **באלים**. בחזקים, כמו ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז, יג), אילותי לעזרתי חושה (תהלים כב, כ): נורא תהלת. יראוי מלהגיד תהלותיו (ה) פן ימעטו, כמ"ס לך דומיה תהלה: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) ולכן כשאדם מתפלל עד הנורא יפסוק כדכתיב אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא וכן כולם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **באלם ה'**. הם מלאכי מעלה הקדושים. ובני אלים הם הכוכבים. ועוד אפרש זה בפרשת כי תשא: **נאדר בקדש**. הוא כסא הכבוד. וטעם **נורא תהלות** כי כל המהללים יראים הם להלל שמו כי מי ישמיע כל תהלתו והם חייבים להלל שמו. כי הוא לברו עושה פלא: (אבן עזרא)

הרמב"ן **מי כמכה באלים ה'**. בחזקים, כמו ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז יג), אילותי לעזרתי חושה (תהלים כב כ). לשון רש"י. ובאמת שהלשון לשון תוקף וחוזק, אבל **מי כמכה באלים** במלאכי מעלה שהם נקראים אלים, מלשון זה אלי ואנוהו (פסוק ב). והקב"ה נקרא אל עליון על כלם, וכן ועל אל אלים ידבר נפלאות (דניאל יא לו), כמו הוא אלהי האלהים (דברים י יז), וכן הבו לה' בני אלים (תהלים כט א), כמו בני האלהים, כי יקראו אלים ובני אלים, וכן יקראו האלהים ובני אלהים, כי גדול ה' מכל האלהים (להלן יח יא), ויבאו בני האלהים להתיצב על ה', (איוב א ו). ויש אומרים (הרד"ק בספר המכלול י ב) כי "בני" איננו סמיכות, וכן בני שלשים (בראשית נ כג), אנשי מחקה על הקיר (יחזקאל כג יד). וזה טעם **מי כמכה נאדר בקדש**, שאין כמהו אדיר במעון הקדש בשמים. ובמכילתא (כאן) **מי כמוכה** באלו שהם משמשים לפניך במרום, שנאמר (תהלים פט ז ח) כי מי בשחק יערוך לה', ידמה לה', בבני אלים אל נערץ בסוד קדושים רבה:

נורא תהלות. יראו מלהגיד תהלותיו פן ימעטו, כמו לך דומיה תהלה (תהלים סה ב). לשון רש"י. וגם ר"א פירש כי כל המהללים יראים להלל שמו, כי מי ישמיע

כל תהלתו, והם חייבים להלל שמו כי הוא לבדו **עושה, פלא**. ולפי דעתי כי טעם **נורא תהלות** שהוא נורא בתהלות, כי יעשה דברים נוראים ומתהלל בהם, שעשה נקמות בעוברי רצונו והושיע בהם את עבדיו, והנה הוא בזה נורא ומהולל מאד. ובעבור כי מלכי ארץ נוראים בעשק ונלוז, אמר כי ה' הוא נורא בדברים אשר הוא מהולל בהם. וכן לך דומיה תהלה על דרך הפשט התוחלת לך תהלה, כי כל המיחלים לך יפיקו רצונם ויהללו שמך בציון וישלמו שם את נדרם אשר נדרו בעת צרתם, מלשון אך לאלהים דומי נפשי כי ממנו תקותי (תהלים סב ו), וידום השמש וירח עמד (יהושע יג י). וכן אך אל אלהים דומיה נפשי, מיחלת. כך נראה לי. ואחרים שמעתי אומרים, לך משתתקת התהלה כי לא תשיג תהלה לפעליך הגדולים והנוראים, מלשון ולילה ולא דומיה לי (תהלים כב ג), ויהיה טעם אלהים בציון (שם סה ב), האלהים אשר בציון, כלומר השוכן שם. והנכון מה שאמרנו:

בעל הטורים **באלים**. ב' במסורה מי כמוכה באלים. הנחמים באלים. דרשו על הע"א שעושים אותה תחת האילנות כמו תחת האלה ורגילים לעשות אשרה שיש לה צל כי יש אשרות שיש להם פירות ואין להם צל ואלו יש להם צל ואין לה פירות אבל הקב"ה צלו נאה ופירותיו מתוקים ויש לו צל והיינו דכתיב בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוך לחכי: (בעל הטורים)

אור החיים **מי כמוכה באלים וגו'**. פירוש כיון שאנו רואים מצרים שהוא השר מצרים שמו מת מי ידמה לה' בבני אלים:

עוד נראה על דרך אומרם ז"ל (חגיגה ט"ז) מלך בשר ודם כשנחבא בתוך העם אינו ניכר כי הוא זה מה שאין כן אלהינו אות הוא בצבאו, והוא אומרו **מי כמוכה** אפילו כשאתה באלים בלא שום היכר המלוכה רשום הוא:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (מכילתא) מלך בשר ודם מוראו על הרחוקים יותר מהקרובים אבל הקב"ה מוראו על הקרובים יותר וכו', והוא אומרו **מי כמוכה באלים** כי שם מכירים יותר אבל בתחתונים אימתי מי כמוכה כשאתה נאדר בקודש כשאתה נותן חוזק ואדר לבחינת הקדושה כמעשה ארץ מצרים אשר השפיל גאון רשע והאדיר הקדושה:

עוד ירצה על דרך אומרם נהר דינור נגד ונפיק מן קדמוהי, (דניאל ד' י'), ואמרו ז"ל (חגיגה י"ג): כי מזיעת החיות שמזיעים בעת שאומרים קדוש יוצא נהר דינור, והוא אומרו **נאדר בקודש** פירוש כשמאדרים אותו בקודש אז לצד המורא שנכנס בחיות כשמהללים אותו עושה הנוראות ההוא שמזיעים נהר דינור:

נורא תהלות עושה וגו'. פירוש יש לכל לירא מהגיד תהלותו לצד שמעשיו כולם פלא ומי הוא שיצטדק בתהלותו, כי אין אדם ישיג דעת המופלא לשבח בו ואיך יהללו במדרגה קטנה כיון שיש לו בחינה מופלאה ומכוסת גדולה ועצומה: (אור החיים)

ספורנו **מי כמוכה באלים**. נתן שבח לאל יתברך על מלחמתו השלישית נגד המון רכב מצרים, ואמר מי כמוך בחזקים, שיוכל לשנות טבע הנמצאים הבלתי נפסדים בטבעם: **נאדר בקדש**. הנה הקדוש במוחלט הוא הבלתי נפסד כלל, כאמרם ז"ל (סנהדרין פרק חלק) מתים שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיות אינם חוזרין לעפרם, שנאמר הנשאר בירושלם קדוש יאמר לו מה קדוש לעולם קיים

וכו'. אמר, שאין כמו האל יתברך נודע לאדיר ומלך על כל אלהים קדושים ונצחיים, ולפיכך לו לבדו יאות לשנות טבע כל נמצא בלתי נפסד, כי, נצחיות כל נצחי לא יהיה זולתי מאתו יתברך: **נורא תהלות**. ומי שידע גודל תהלותו ייראהו בשבילו, לא בשביל יראת עונש שיבא מאתו: **עושה פלא**. עושה מה שיפלא מן הטבע לעשות בשום אופן, כגון עמוד הענן ועמוד האש: (ספורנו)

כלי יקר **מי כמוכה באלים ה'.** במס' (גיטין נו:) דרשו מי כמוך באלמים, ודרש זה רחוק לפרש באלים כמו באלמים להוסיף מ"ם, אמנם נראה שאין כוונתם ז"ל להוסיף מ"ם אלא באלים הוא בחזקים כמו שפירש"י, וכך פירושו כי כל השומע עלבוננו ומתאפק להיות כמחריש וכובש את כעסו הרי הוא חזק ותקיף כי איזו גיבור הכובש את יצרו, כך בזמן שהקב"ה שומע ושותק ועושה את עצמו כאלם כביכול זהו מצד יד החזקה שלו ית' שכובש את כעסו ושותק למכעיסים, כמו ששתק לפרעה על אשר אמר מי ה' וכן שתק לטיטוס על חרופו וגדופו, ע"כ דרשו מי כמוך באלים באלמים, ומשה אמר זה על חירופו של פרעה וממנו הביאו פסוק זה לראיה על טיטוס, ולעולם משמעות באלים בחזקים ממש כאמור.

ואם נפשך לומר באלמים ממש, נוכל לפרש שמשה אמר שכל כך שבחו ית' גדול עד שאפילו האלמים אשר אין להם פה לדבר מ"ם קלוסו ית' עולה מהם כאילו אמרו בפה מלא מי כמוך ה' על דרך שנאמר (תהלים יט.ב.) השמים מספרים כבוד אל וגו' אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם וגו'. וא"כ איך הם מספרים כבוד אל, אלא ודאי שע"י שהבריות רואים תנועות השמים וכל צבאם הם מספרים כבוד אל, וע"י שהבריות מספרים כבוד אל ע"י תנועות השמים דומה כאילו השמים מספרים אע"פ שבאמת הם אלמים ואין בהם אומר ודברים לכך נאמר כאן מי כמוך באלים באלמים אפילו בפה האלמים גדול שבחך כאילו אמרו מי כמוך ה' וכ"ש בפי המדברים.

ואמר זה גם על המים, ע"ד שמסיק בב"ר (ה.א.) יקוו המים משל למלך שבנה פלטין והושיב בה דיורים אלמים והם משכימים ושואלים בשלום המלך אח"כ הושיב בה דיורים פקחים עמדו ומרדו במלך כו' אמר המלך תחזור הפלטין לכמות שהיה, כך מתחילת בריית העולם היה קילוסו של הקב"ה מן המים שני' (תהלים ט.ג.) מקולות מים רבים אדירים משברי ים אדיר במרום ה' כו', ולפי מדרש זה נקרא המים אלמים וקלוסו של הקב"ה עולה מהם הן ע"י שהם עושים רצון קונם הפך טבעם, הן ע"י שהבריות מספרים כבוד אל על ידי שרואין פעולות המים אשר עשו בדור המבול ובקריעת ים סוף, ודומה כאילו היו המים מספרים כבוד אל אע"פ שהם אלמים, ע"כ אמר משה מי כמוך באלים ה' אפילו האלמים אומרים מי כמוך, ואמר זה על מה שעשו המים האלמים בקריעת ים סוף, ומ"ש באלים חסר מ"ם כדי לדרוש באלים ג"כ לשון חזקים רמז למים אדירים, כי אדירים היינו לשון חוזק כמו באלים שהוא לשון חוזק, וכמ"ש צללו כעופרת במים אדירים וזה פירוש יקר. ומה שנדרש זה על טיטוס לפי שעמד עליו נחשול של ים להטביעו וכדמסיק שם בגמרא ובהנחה זו משמעות כל המדרשים אחד הוא לדרוש אלים חזקים ואלמים כאחד.

דבר אחר, לפי שכל המרבה לספר בשבחו ית' נקרא ממעט, כמו שפירש"י על פסוק נורא תהילות, ע"כ אמר מי כמוך באלים היינו בחזקים הכובשים את עצמם מלספר תהלתך מיראה פן ימעטו בתהלתך, ע"כ הם עושים את עצמם כאלמים, ואצל כיתות אלו מי כמוך ה' כי לך דומיה תהילה השתיקה היא תהלתך, ולפי זה נדרש גם כן באלים בחזקים ובאלמים כי ע"י שעושים את

עצמם כאלמים דומה בשתיקה זו כאילו הם אומרים מי כמוך ה', ומה שהם עושים עצמם אלמים לפי שאתה נורא תהילות יראוי, מלהגיד תהלתך פן ימעטו על כן הם עושים עצמם כאלמים, ובחזקת היד הם כובשים פיהם להשים יד לפה, וגם זה פירוש יקר. כלי יקר)

דעת זקנים מי כמכה. לכך נכתב שני פעמים מי כמכה דקאי אשני פסוקים: (דעת זקנים)

יב נטית ימינך תבלעמו ארץ:

אונקלוס ארמת ימינך בלעתנן ארעא: (אונקלוס)

יונתן ימא וארעא הוון מדיינין דא עם דא פחדא נמא הנה אמר לארעא קבילי בנייכי וארעא הות אמרה לימא קביל קטילניך לא ימא הנה בעי למטמע יתהון ולא ארעא הות בעינא למבלע יתהון דחילא הות ארעא למקבלא יתהון מן בגלל דלא יתבעון גבה ביום דינא רבא לעלמא דאתי היכמא דיתבע מינה דמי דהבל מן יד ארכינת יד ימינך יי בשבועה על ארעא דלא יתבעון מינה לעלמא דאתי ופתחת ארעא פומה ובלעת יתהון: (תרגום יונתן)

רש"י נטית ימינך. כשהקב"ה נוטה ידו, הרשעים כלים ונופלים, לפי שהכל נתון בידו ונופלים בהטייתה, וכן הוא אומר, וה' יטה ידו וכסל עוזר ונפל עוזר (ישעיה לא, ג), משל לכלי זכוכית הנתונים בידי אדם, מטה ידו מעט והן נופלין ומשתברין: תבלעמו ארץ. מכאן שזכו לקבורה, בשכר שאמרו ה' הכליך: (רש"י)

אבן עזרא נטית ימינך. מהו הפלא כי שמך עליון בעליונים ומשם נטית ימינך ובלעי הארץ שהיא למטה מכל השפלים את האויב. והנה בדרך משל כי ברגע אחד הגיעה ימינך שהוא למעלה משמי השמים אל תחת הים. וטעם ימינך כחך: (אבן עזרא)

הרמב"ן נטית ימינך תבלעמו ארץ. הטעם, כי אחר שנשפת ברוחך וכסמו הים נטית עליהם ימינך וזרועך ותבלעמו ארץ. והענין, כי אחר שטבעו השליכם הים כמנהג הימים, וכן אמר (לעיל יד ל) וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, ושם יכלו וישבו לעפר על הארץ כשהיו. והנה הם נבלעים ונשחתים, כמו יחד סביב ותבלעני (איוב י ח), בלע ה' ולא חמל (איכה ב ב), ודרך אורחותיך בלעו (ישעיה ג יב), השחיתו. ורבותינו אמרו (מכילתא כאן) שפתחה הארץ את פיה ובלעה אותם שזכו לקבורה בשכר שאמרו ה' הצדיק (לעיל ט כז), ואין לשון יימין וייד נטויה רק לנקמה ולהשחתה, ואולי יפרשו נטית ימינך להמיתם בים, ותבלעמו הארץ אחר כך, והיא הקבורה שזכו אליה: (הרמב"ן)

אור החיים נטית ימינך וגו'. רבותינו ז"ל אמרו בספרא (מכילתא) מלמד שהיה הים זורקן ליבשה והיבשה לים אמרה היבשה לים ומה במקום שלא קבלתי אלא דמו של הבל יחיד נאמר לי ארורה וגו' עתה איך אוכל לקבל כל האוכלוסים עד שנשבע לה הקב"ה שאינו מעמידה בדין דכתיב נטית ימינך וגו' עד כאן. וכן תרגם יונתן בן עוזיאל, מכאן אתה רואה כי לא רצה הים לקבלן והיה פולטן ליבשה,

ולא כן מצינו שאמרו בפסחים קי"ח וזה לשונם אמר הקב"ה לשרו של ים פלוט אותם ליבשה אמר לפניו רבונו של עולם יש עבד שנותן לו רבו מתנה וחוזר ונוטלה ממנו אמר לו אתן לך א' ומחצה וכו' אמר לו יש עבד שתובע רבו אמר לו נחל קישון יהיה ערב מיד פלטן ליבשה ובאו ישראל וראו אותם שנאמר וירא ישראל וגו' עד כאן. הרי שאמרו ז"ל בפירוש שלא היה חפץ לפולטן אם כן אחר כך כשהחזירתם לו האדמה למה לא שמח לקבלם, גם למה הוצרך ה' לפרוע לו ממחנה סיסרא והרי שלך לפניך יחזירם לו בעצמן ולא היה צריך ערב:

עוד קשה הלא עינינו רואות כי אין הים סובל בתוכו אדם ובהמה אלא פולטן ליבשה שזכורני פעמים שטבעו בני אדם בים והשליכן ליבשה מהם ביום ההוא מהם אחר יום או יומים ולדבריהם ז"ל הים חפץ שיהיו עומדים אצלו. וראיתי לרש"י ורשב"ם שפירשו שטענת הים הוא לצד פרנסת דגי הים שימצאו מזון. וצריך לדעת אם כן למה לא קבלם כשזרקתן היבשה והיו למזון הדגים. והיה נראה ליישב כי אז היו סרוחים ואינם ראויים למאכל דגים, וזה דברי דיחוי כי מן הסתם לא יתעכב ה' לומר ליבשה לקוברם מדין לא תלין, וגם אין צורך בדבר לעכב קלונם על פני האדמה אלא עד שימותו ואחר מיתה מה צורך להתעכב בלא קבורה. והגם שאין דרכנו בחיבור זה לפרש מאמרי רבותינו ז"ל, עם כל זה הענין הוא צורך משמעות הכתוב, וכדי שלא נאמר מדרשים חלוקים נראה להתאימם על פי מאמרם ז"ל (מכילתא י"ד ל') וכתבנו אותו בפסוק וירא ישראל וגו' מת על שפת הים כי ראו אותם בגמר מיתה בעודם קצת חיים כדי שיכירו ואז וכו', ולפי דבריהם אלו זרח אור ב' המאמרים, כי מה ששאל הים שלא יפלוט אותם הוא לצד כי ה' אמר אליו לפלוט אותם חיים לסיבת הנזכר לשמח ידידיו שיכירו המצריים ישראל ויראו ותכסס בושה כאמור בדבריהם הפלגת נס זה, והגם שלא רמוז במאמרם זה ענין הפליטה שתהיה בעודם חיים, אף על פי כן רבותינו ז"ל סומכים למה שידוע ביניהם, ולזה טען הים יש עבד שנותן וכו' הכוונה כי חפץ הוא לגמור המצוה במכעיס אל. ותמצא כי כל שרי מעלה וכל ברואי מעלה ומטה חפצים וחשקים לעשות מצות ה' כי הם אביונים בדבר לצד שאין להם מצות, וכן תמצא שם בפסחים באותה סוגיה כי גבריא אל בקש מה' להציל אברהם מכבשן האש ואמרו שם כי ה' לא קפח שכרו ואמר לו תזכה ותציל ג' מבני בניו וגו' עד כאן הרי כי זכות הוא למלאכים לעשות חסד לצדיקים ולאובהי עליון, וכמו כן היה חפץ הים שתגמור יציאת נפשם בים ולא ביבשה ולזה צעק לבו, והשיבו אל עליון כדרך שעשה לגבריא אל כי לעתיד ימציא לו זכות אחר לאבד עם רשע חלק ומחצה והוא מחנה סיסרא שהוא יעשה בהם מצות איבוד רשעים:

עוד יש טעם בטענת הים שהיה חפץ שתגמר מיתתם בים לקחת כל כוחות החיוניות שהם כל הנפשות של העם, כי מטבע נפשות העמים לעמוד במקום מיתתן כאומרו (קהלת ג') ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ, והעובדי כוכבים ומזלות נמשלו לבהמות וכי תצא נפשם בים יזכה השר בהם לבחינת המושגות אצלו מהענין, ולזה כשאמר אליו לפולטן חיים שאז תהיה הארץ זוכה בדבר כי קונים מקומן במקום הנחתם יורדים שמה צעק לבו יש עבד וכו' עד שענהו רבו כי יתן לו בעדס וכו' פירוש בני אדם חיים כמות אלו ופרט לו בדומין לאלו ושאל חיותם מהם שהוא עיקר חשקו לא בגוף, ולזה אחר שפלטם ויצתה נפשם על שפת הים וזרקתם האדמה לים לא רצה לקבלם כי אינו מטבעו והארץ היא המכסת על בניה אשר לוקחו ממנה והכריחה ה' לקבלם כי לה נוגע הדבר. ולא תקשה לדרכינו זה ממה שאמרו שם בפסחים כי כשפרע ה' לים פתחו דגים שבים ואמרו ואמת ה' לעולם ע"כ, אם כן להם נוגע הדבר, ואולי כי בעת אשר יחפוץ הים בקבלתם בתוכו שהוא בזמן שהם חיים היו הדגים נהנים מהם ביני

וביני קודם שימותו ואז ישליכם הים ואין להם עוד מהם מזון ועל זמן פרנסתם אמרו שירה. וראיתי מי שנתעצם בטענת הים יש עבד וכו' הלא יד עבד כיד רבו, ואין בזה קיהוי כי הים טענתו נכונה על דרך אומרם (תענית כ"ה), משמים מיהב יהבי משקל לא שקלי, ועל אדנות אדונו הוא אומר וכי קרה מקרה זה לאיזה עבד מעבדי ה' שנתן לו רבו וחזר וכו', ולזה לא אמר יש אדון שנותן וכו' וחוזר וכו' כי זו אינה טענה יש ויש ואדרבא יד עבד כיד רבו וכאלו לא נתן אלא דבריו הם לרבו כי אינו מתנהג כן עם עבדיו: (אור החיים)

כלי יקר **נטית ימינך תבלעמו ארץ.** יש רמז למה שארז"ל (סוטה יא): כיון שהרגישו בהם המצרים היו מבקשים להרגם ונעשה להם נס ונבלעים בקרקע ואח"כ מבצבצים ועולים ובאים לביתם עדרים עדרים כו', ועל הים הם הכירוהו תחילה ואמרו זה אלי, וע"ז אמר עושה פלא, ומהו הפלא נטית ימינך תבלעמו ארץ. לישראל שהזכיר בפסוק מי כמוך באלים ה', ואח"כ נחית בחסדך עם זו גאלת כי הלכו לביתם עדרים עדרים, ואח"כ נהלת בעזך אל נוח קדשך כי הם הכירוהו תחילה וראו השכינה בנוה קדשו ית'.

וי"א שאמר זה דרך שואל ומשיב, למה אתה ה' הבאת את המצרים אל הים סוף להטביעם שמה, ואילו רצית לנטות ידך עליהם אז תבלעמו ארץ כשואל חיים במקומם, ונתן תשובה לדבר נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך, כאשר ינהל הרועה את עדרו אל מרעה כר נרחב בלא צער מלחמה כי בצאתם ממצרים לא היו מלומדי מלחמה ע"כ הביאם לים סוף שהיה קולו הומה מסוף העולם ועד סופו, ועי"ז שמעו עמים ירגזון ולא היו צריכין למלחמות גדולות כמ"ש (יהושע ב.ט) וכי נמוגו כל יושבי הארץ מפניכם כי שמענו את אשר הוביש ה' מי ים סוף מפניכם. ואילו היו נבלעים בקרקע במקומם לא היה הקול נשמע למרחוק ולא רגזו וחלו כל מלכי כנען והיו ישראל צריכין למלחמות גדולות. (כלי יקר)

יג **נחית בחסדך עם-זו גאלת נהלת בעזך אל-נוה קדשך:**

אונקלוס **דפריהי בטבותך עמא דנו דפרקת סובריהי בתקפת לדירא דקדשך:** (אונקלוס)

יונתן **דפרת בחסדך עמך האילין די פרקת ואחסינת יתהון טוור בית מקדשך** **מדור** **בית שכינת קודשך:** (תרגום יונתן)

רש"י **נהלת. לשון מנהל. ואונקלוס תרגם לשון נושא וסובל, ולא דקדק לפרש אחר לשון העברית:** (רש"י)

אבן עזרא **נחית בחסדך.** אמר נחית לשון עבר תחת עתיד כמשפט הנבואות. וטעם בחסדך על עמודי הענן והאש כי הוא המנחה אותם. או זה רמז לאשר נחם עד עתה: **נהלת.** כמו אתנהלה לאטי: **בעזך.** ולא בעוזם: **אל נוח קדשך.** הוא הר סיני ששם שכן הכבוד. וכן כתוב ואביא אתכם אלי: (אבן עזרא)

הרמב"ן **נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך.** אמר ר"א כי הוא עבר במקום עתיד כי כן יבא בנבואות. ועל דעתי כי יאמר נטית ימינך על האויב ותבלעם הארץ, ונחית בחסדך בעמוד הענן לנחותם הדרך **עם זו גאלת, ונהלת אותם** בעז

ידיך אל נוה קדשך, כי אליו הולכים. וכן ונהרו אליו כל הגויים (ישעיה ב ב). ו"נוה קדשך", הוא בית המקדש כאשר יאמר עוד, מקדש אדני כוננו ידיך (פסוק יז). וכן אמרו במכילתא (כאן) אין נוה אלא בית המקדש, שנאמר (ישעיה לג כ) חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראנה ירושלם נוה שאנן: (הרמב"ן)

בעל הטורים נחית. ב' במסו'. נחית בחסדך. נחית כצאן עמך. מה הרועה מרעה הצאן כל אחד לפי המרעה הראוי לו כך הענן מנחה אותם כל אחד לפי מהלכו הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו ומה הרועה מרביץ הצאן בצהרים שלא יכס שרב ושמש כך היו מוקפים בעננים שלא יכס שרב ושמש: **עם זו**. ג'. דין ואידך עם זו קנית עם זו יצרתי לי. שעה זו קנית כשגאלת אותם וכאלו יצרתם אז בריה חדשה: (בעל הטורים)

ספורנו נחית בחסדך עם זו גאלת. מעת שגאלתם, וזה כשהוצאתם חוץ לגבול מצרים ובאו לסכות, התחלת לנחותם הדרך, כאמרו ויסעו מסוכות וה' הולך לפניהם: **נהלת בעזך**. נהלת לאטם ביבשה בתוך הים, כאמרו מוליכם בתהומות, כסוס במדבר, לא יכשלו: **אל נוה קדשך**. בדרך נכון ללכת אל נוה קדשך, לקדשם שם לעבודתך: (ספורנו)

[יד] שְׁמַעו עַמִּים יִרְגְּזוּן חֵיל אַחַז יוֹשְׁבֵי פְּלִשְׁתִּים:

אונקלוס שְׁמַעו עַמְמַיָּא וְזַעו דְּחֵילָא אַחְדָּתְנִון דְּהוּוּ יְתַבִּין בְּפְלִשְׁתִּים: (אונקלוס)

יונתן שְׁמַעו אוּמַיָּא יְתַרְגְּזוּן דְּחֵילָא אַחְדַּת ית כָּל עַמּוּדֵי דְיִירֵי אַרְעָהוּן דְּפְלִשְׁתַּיָּא: (יונתן)

רש"י ירגזון. (ו) מתרגזין: יסבי פלשת. מפני שהרגו את בני אפרים, שמיהרו את הקץ (ז) וילאו בחזקה, כמפורש בדברי הימים, והרגום אנשי גת: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) כלומר לשון הוה הוא ולא לשון עתיד: (ז) שהם חשבו מסנגזרה גזירת זין הצתרים שהוא ל' שנה קודם שנוכל ילחוק: (שפתי חכמים)

אבן עזרא שמעו עמים. שהם סביבותיהם. גם יעברו עליהם: **חיל אחז יושבי פלשת**. יושבי ארץ פלשת. כי יושבי לאות על זה: (אבן עזרא)

הרמב"ן שמעו עמים ירגזון. יאמר, כאשר שמעו העמים ירגזון מתגרת ידיך, וחיל אחז יושבי פלשת בעת ששמעו. ויתכן שיאמר כי כבר שמעו העמים כל אשר עשה השם בארץ מצרים וירגזון תמיד מן המחלה אשר שם בהם, ויתפלל שתפול עליהם אימה ופחד שלא יצאו לקראת ישראל למלחמה. **ואמר ר"א כי תפול עליהם** שב אל פלשת אדום ומואב, לא אל כנען, וזהו שאמר **עד יעבור עמך ה'**, כי עליהם עברו טרם בואם אל ארץ כנען, ולא נלחמו עמהם. ואם יצא אדום לקראתו בעם כבד וביד חזקה (במדבר כ כ), לבל יעברו בארצו, לא נלחם בהם, ולולא כי נפל עליהם אימתה ופחד היו חפצים להלחם במשנאתם אותם. ולא הזכיר עמון, כי עמון ומואב כגוי אחד הם. ויתכן שגם על הכנעני נפל פחדם ולא נלחם בהם עד עברם, כי הכנעני מלך ערד יושב הנגב (במדבר כא א) איננו כנעני

ביחוסו, כדעת רבותינו (במד"ר ותנחומא שם): (הרמב"ן)

בעל הטורים אחז. ב' במסורה דין ואידך אחז בקרנות המזבח מלמד שאחזו חיל ורעדה והוצרך לאחז בקרנות המזבח ועוד חד מלישנא אחרינא שמאל בעשותו ולא אחז: (בעל הטורים)

[טו] אַז נְבַהְלוּ אֱלוֹפֵי אֲדוֹם אֵילֵי מוֹאָב, יֵאָחֲזֶמוּ רַעַד נְמֹגוֹ, כָּל יוֹשְׁבֵי כְנָעַן:

אונקלוס בְּכֹן אֲתַבְהִילוּ רַבְרָבֵי אֲדוֹם תְּקִיפֵי מוֹאָב אֲחֲדָתְנֹון רְתִיתָא אֲתַבְרוּ פֶל דְהוֹן יִתְבִין (אונקלוס) בְּכָנְעָן:

יונתן הָא בְּכֹן אֲתַבְהִילוּ רַבְרָבֵי אֲדוֹמָאֵי תְקִיפֵי מוֹאֲבָאָה אֲחֲדַת יְתָהוֹן רְתִיתָא אֲתַמְסֵי לְפָהוֹן בְּגוֹיָהוֹן פֶּל עֲמוּדֵי דִיִּירֵי אֲרַעְהוֹן דְּכְנַעְנָאֵי: (תרגום יונתן)

רש"י חלופי אדום אילי מואב. והלא לא היה להם לירא כלום, שהרי לא עליהם הולכים, (ת) חלל מפני חנינות (מכילתא שיה פ"ט), שהיו מתחוננים ומלטערים על כבודם (ח) של ישראל: נמוגו. נמסו, כמו ברביצים תמוגגנה (תהלים סה, יא.). אמרו, עלינו הם באים, לכלותינו ולירש את ארצנו: (רש"י)

שפתי חכמים (ת) במכילתא שְׁווי אל תלך ואל תתגר בם מלחמה נלטו שנים הרבה קודם שנכתבו ואף אם נכתבו בשנת הארבעים לאלתם (ועוד עיין בתוספת צ"ק דף ל"ח): (ח) (מכילתא) ונתיראו שמה יעשו עמהם מריבה על ריב שבין רועי אברהם ולוט ושבין יעקב ועשו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אילי. ביו"ד כמו כבשים. כי השרים כדמותם בצאן. והנה פלשתים ואדום ומואב לא נלחמו עם ישראל במדבר: נמוגו כל יושבי כנען. בעבור השמועות. כדרך ונשמע וימס לבבנו. גם יושבי כנען ארץ כנען: (אבן עזרא)

אור החיים אז נבהלו וגו'. אומרו אז לומר כי אינו בזמן שדבר בו עד עתה שהוא זמן של הנכנסים לארץ אלא על זמן ביאת גואלנו, ולזה אמר אז נבהלו אלופי אדום, וכן הוא אומר (במדבר כ"ד י"ח) והיה אדום ירשה, וגם אז יחול זמן לזכות במואב ועמון, ולזה אמר אילי מואב יאחזמו רעד, וטעם שלא הזכיר עמון, כי גם הוא מאב פירוש עם בתו בא, ואז גם כן נזכה בכל הנשאר מהכנעני, והוא אומרו נמוגו כל יושבי כנען, ואמר יושבי, לומר שיטהרו בהם אפילו שאר העמים, וטעם אומרו לשון עבר כי דבר ה' כאילו נתקיים והיה: (אור החיים)

ספורנו אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב. כשראו אלו הנסים אף על פי שידעו שלא עליהם יעלה ישראל למלחמה, מכל מקום נבהלו לראות: יאחזמו רעד. יהי רצון שיאחזמו רעד ולא יתקוממו עלינו: נמוגו כל יושבי כנען. הנה יושבי כנען בשמעם כל אלה נמוגו בלי ספק, כי ידעו שעליהם עלו לגרשם, כאמרו ונשמע וימס לבבנו וכו': (ספורנו)

[טז] תפול עליהם אימתה ופחד בגדל זרועה ידמו כאבן עד-יעבר עמך יהוה
עד-יעבר עמ-זו קניית:

אונקלוס תפיל עליהון אימתא ודחלתא בסגי תקפף שפתקון כאבנא עד דיעבר
עמך יי ת ארנונא עד דיעבר עמא דנן די פרקתא ת ירדנא: (אונקלוס)

יונתן תפיל עליהון אימתא דמותא ודחילתא בתקוף אדרע וגבורתך שפתקון הי
כאבנא עד זמן די יעברון עמך יי ת נחלי ארנונא עד זמן די יעברון עמך האילין
דקניתא ת מגויזתיה דיובקא: (תרגום יונתן)

רש"י תפול עליהם אימתה. על הרחוקים: ופחד. על הקרובים, (ב) כענין שנאמר,
כי שמענו את אשר הוציך וגו' (יהושע ב, י. מכילתא סירה פ"ט): **עד יעבור. עד יעבור.**
כתרגומו: קניית. חבצת משאר אומות, כחפץ (ג) הקנוי בדמים יקרים שחביב על
האדם: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) לאס לא כן תרתי למה לי: (ג) לקשה לו והלא כל העולם כולו
קנוי לו כמו שכתוב לאל עליון קונה שמים וארץ אלכא כו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא **תפול עליהם.** שב אל אדום ואל מואב. אע"פ שהזכיר למעלה כנען
וכמהו בעמוד ענן ידבר עליהם. כאשר פירשתי. וישם דמי מלחמה בשלום שב אל
אבנר לבדו. את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו. שב אל אשתו ואמהותיו.
וכל זה בעבור עד יעבור עמך ה' שעברו עליהם לפני בואם אל ארץ כנען: ואמר
עד יעבור. פעמים כי סבבו את הר שעיר ימים רבים. וטעם **קניית.** שהיו עבדים
למצרים. ואתה קניית אותי להיותם לך לעבדים: (אבן עזרא)

אור החיים **תפול וגו' עד וגו'.** פסוק זה ושלאחריו ידבר כל אחד על ב' הכנסות
לארץ אחת בימי משה ואחת בימי המשיח, ולזה אמר העניינים כפולים: (אור
החיים)

ספורנו תפול עליהם אימתה ופחד בגדול זרועך. יהי רצון שתפול עליהם אימתה
ופחד, באופן שינוסו מפנינו מיראת זרועך, כענין אנוסה מפני בני ישראל, כי ה'
נלחם: **ידמו כאבן עד יעבור עמך ה'.** וכן יהי רצון שלא יתקוממו נגדנו כאשר
נעלה להלחם בם עד אחר שנעבור הנהרות והם ארנון והירדן, כי אמנם במעבר
הנהרות תקשה כל מלחמה ונצטרך לנס גדול אשר אולי לא נהיה ראויים לו:
(ספורנו)

[יז] תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת יהוה מקדש אדני פוננו
ידיך:

אונקלוס תעלנון ותשרינון בטורא דאחסנתך אתר מתקן לבית שכנתך אתקנתא
יי מקדשא ?? אתקנוהי דיי: (אונקלוס)

יונתן תְּעוֹל יְתָהוֹן וְתִנְצוֹב יְתָהוֹן בְּטוֹר בֵּית מִקְדָּשְׁךָ אֶתֶר דְּמִכּוּן קְבִיל פּוֹרְסֵי
יְקָרְךָ מוֹזְמֵן קְבִיל בֵּית שְׂכִינֵת קְדָשְׁךָ אֶתְקִינְתָּא יְיָ בֵּית מִקְדָּשְׁךָ יְיָ תִרְתִּין אִידִיךָ
שְׁכָלִיו יְתִיחַ : (תרגום) יונתן

רפ"י תְּבִיאָמוּ. נִתְנַבֵּא מִשָּׁה שָׁלַח יִכְנָס לְאַרְצָךְ, לִכְךָ לֹא נֹאמַר תְּבִיאָנוּ (נראה שלא יכנסו
לְאַרְצָךְ וכו', והכי איתא בהדיא פרק יש נוהלין דף קי"ט: ובמילתא (סס פ"י), הבנים יכנסו ולא האבות, אף שלא נגזרה
גזירת מרגלים עדיין, מכל מקום ניבא ולא ידע מה ניבא. מהרש"ב): **מכון לשבתך**. מקדש של מטה מכון
(ד) כנגד כסא של מעלה אשר פעלת: מקדש. הטעם עליו זקף גדול, להפרידו
מתיבת השם שלאחריו, המקדש אשר כוננו ידיך ה'. חביב בית המקדש, שהעולם
נברא ביד אחת, שנאמר אף ידי יסדה ארץ (ישעיה מה, יג.), ומקדש בשתי ידים, ואימתי
יבנה בשתי ידים, בזמן שה' ימלוך לעולם ועד, לעתיד לבא שכל המלוכה שלו:
(רפ"י)

שפתי חכמים (ד) (ג"ל) מדכתיב מכון ולא כתיב מקום (נח"י) וה"פ תביאמו ותטעמו
זהר נחלתך ואותו הר הוא מכון לשבתך של מעלה אשר פעלת ומלת פעלת קאי
אלשבתך דהיינו כסא של מעלה ולא כל ההר מכון אללא המקדש אשר כוננו ידיך
הוא מכון ראה לומר מכון ע"פ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **תביאמו ותטעמו**. תפלה שיעמדו שם הרבה ולא יגלו. כדרך בהר מרום
ישראל אשתלנו: **בהר**. כמו ההר הטוב הזה והלבנון או רמז להר המוריה על כן
כתוב אחריו מכון לשבתך פעלת ה'. וטעם **פעלת ה'**. שאתה כוננתו מקדם מכון
לך. כי המקום הנזכר הוא כנגד המקום הנכבד מהעליון. כי מקומות הארץ
משתנים כנגד הכוכב העומד על ראשם וחכמי המזלות יבינו זה. ומלת **מקדש**.
כמו מקדש. וכמוהו השבת מטהרו. כי הדגש בטי"ת נוסף כדגש קו"ף מקדש
ובעבור שהי' בקו"ף שוא נע נרפה הדל"ית. כי אין מנהג בכל המקרא דגש אחר
שוא נע חוץ מגזרת שתיים. וכבר הזכרתי דקדוקו. והנה **כוננו ידיך**. כמו פעלת כי
הטעם כפול: (אבן עזרא)

בעל הטורים **לשבתך**. גי' במסו' הכא ואידך בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך
עולמים. וחבירו בדה"י זה שאחז"ל בית המקדש שלמטה מכיון כנגד בית
המקדש שלמעלה. מכון לשבתך פעלת ה' בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך
כנגדו. לשבתך בגימ' ירושלים ציון: **ידיך**. יו"ד יתירה בשביל י' נסים שנעשו
במקדש ובשביל י' קדושות שנתקדשה הארץ: (בעל הטורים)

ספורנו **תביאמו ותטעמו**. שלא יגלו ממנה: **בהר נחלתך**. בהר הבית שנאמר עליו
בהר ה' יראה: **מכון לשבתך פעלת ה'**. כאמרו פה אשב כי אויתיה: **מקדש ה'**
כוננו ידיך. כאמרו ועשו לי מקדש ככל אשר אני מראה אותך, וכן דוד אמר הכל
בכתב, מיד ה' עלי השכיל בכל מלאכות התבנית: (ספורנו)

כלי יקר **מקדש ה' כוננו ידיך**. לפי שהמשכן נעשה כולו עפ"י ה' מאליו כי בכל
מעשה המשכן נאמר והקמות את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר ע"כ נאמר
כוננו ידיך, ונקט ידיך שתיים במשמע פירש רש"י שהעולם נברא ביד אחת
והמקדש בשתי ידים כו' ובפ"ק דכתובות (ה). אמרו גדולים מעשה צדיקים

ממעשה שמים וארץ דאילו שמים וארץ נבראו ביד אחת שנאמר (ישעיה מ.ח.ג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים ואלו במעשה צדיקים כתיב מקדש ה' כוננו ידיך, וטעמו של דבר כי העליונים מצד מעלתן נבראו ביד ימין והתחתונים ביד שמאל, אבל המקדש שהוא האמצעי המצרף עליונים ותחתונים נברא בשתי ידים, כי שם מדור השכינה עם התחתונים שנאמר ושכנתי בתוכם, ומשם נברא גם האדם האמצעי בין העליונים לתחתונים, וזהו ענין הסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ואמצע שפועו כנגד בית המקדש כי הוא האמצעי כאמור. ומה שקראו המקדש מעשה צדיקים והכתוב אומר כוננו ידיך היינו ידי הקב"ה, לפי שיש לשניהם חלק בזה הבנין, כי הקב"ה הראה למשה תבנית כל המשכן בנוי וכמ"ש כן עשה המנורה הקב"ה עשאה, וכן כל מעשה המשכן. (כלי יקר)

יח | **ה** | **מלך** | **לעלם** | **ועד**
אונקלוס ?? **מלכותה** **קאם** **לעלם** **ולעלמי** **עלמיא** : (אונקלוס)

יונתן פד חמון עמא בית ישראל ית ניסיא ונת פרישנותא דעבד להון קודשא יהי שמייה משבח על ימא דסוף וגבורת ידיה בני גלגלא עניין ואמרין אילין לאילין איתו ניתן כליל דרבו פריש פרוקן דהוא מעביר ולא עבר דהוא מחליף ולא חליף דדיליה הוא כליל מלכותא והוא מלך מלכין בעלמא הדין ודיליה הוא מלכותא לעלמא דאתי ודיליה היא והיא לעלמי עלמין: (תרגום יונתן)

רש"י **לעולם ועד**. לשון עולמית הוא, והוי"ו בו יסוד, לפיכך הוא פתוחה, (ה) אבל ואנכי היודע ועד (ויכמיה כט, כג.), שהוי"ו בו שמוש, קמולה (ו) היא: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) לכה לומר היינו סגול שהוא פת"ח קטן תחת העי"ן של ועד: (ו) לכה לומר ליר"י שהוא קמץ קטן ול' היא קאי על המלה של ועד והג"א דחה פירוש זה אללא בס"ת שלפני רש"י היתה הוי"ו לכאן צפתת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ה' **ימלוך**. כאשר יבנה בית המקדש לשמו אז תראה מלכותו בארץ. וטעם עולם ועד. על דרך קצרה כי הוא לעולם ועד עולם. ואל תתמה בעבור מלת עד שאינה סמוכה. כי הנה כתוב שוכן עד וקדוש שמו. ומשפט לשון הקדש בהיות התנועה באות הבא אחר וי"ו יפתחוהו. כמו שור וכבש ועז ועבור זה נפתח ועד. והנה אמר ואוכל מכל ובסוף הפסוק הנחש השיאני ואוכל. על כן אמרו לעולם ועד: (אבן עזרא)

הרמב"ן ה' **ימלוך לעולם ועד**. יאמר, כי הראה עתה כי הוא מלך ושלטון על הכל, שהושיע את עבדיו ואבד את מורדיו, כן יהי הרצון מלפניו לעשות בכל הדורות לעולם, לא יגרע מצדיק עיניו, ולא יעלימהו מן הרשעים המריעים. ובאו כזה פסוקים רבים, כגון ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה (תהלים קמו י), יהי שם ה' מברך מעתה ועד עולם (שם קיג ב), והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה יד ט). **ואונקלוס** נתיירא ממנו בעבור שהמלכות לאלהים היא לעולמי עד, ולפיכך עשאו לשון הוה ה' מלכותיה קאים לעלם ולעלמי עלמיא, כדרך מלכותך מלכות כל עולמים (תהלים קמה יג). ולא הבינותי דעתו בזה, שהרי כתוב יהי

כבוד ה' לעולם (שם קד לא), וימלא כבודו את כל הארץ (שם עב יט), יתגדל ויתקדש, יאמן ויגדל שמך (דהי"א יז כד). ויתכן שטעמם כסוד הברכות: (הרמב"ן)

בעל הטורים ה' **ימלוך**. פסיק לומר לך כשיבוא העת שיאמרו ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד אז תפסוק מלכות או"ה: משה הקדים ה' למלכות ודוד הקדים מלכות לה' שנאמר ימלוך ה' לעולם לפי שסיים ודרך רשעים יעות לא רצה להזכיר ה' על הרעה: (בעל הטורים)

אור החיים ה' **ימלוך וגו'**. טעם שלא אמרו ה' מלך, אמרו הם עצמם הטעם כי בא וגו' פירוש לצד שלא נעשה המשפט אלא באומה אחת, והוא אומרו **כי בא סוס פרעה** וגו' כי לא יוקח מזה הכחשת כל האלהות אשר אומות אותם יעבדו ולזה אין מלכותו נכרת לעולם, מה שאין כן לעתיד לבא כי יעשה ה' משפט בכל הגוים אז יהיה ה' למלך על כל הארץ והוא אומרו ה' ימלוך:

או ירצה טעם אומרו **ימלוך** ולא מלך כי בא סוס פרעה וגו' פירוש כולם היו בטביעה כסוס אחד והכוונה בזה כי לא נמלט מהם עד אחד כשם שיטבע אדם אחד יטבעו כולם, והן אמת אם היה מגיד לעולם הפלגת ועוצם הנם להכיר העולם גדולת תגבורת פאר נצחון והוד יסוד אמונתינו אשר כל שומעיו יתלהבו ויאמרו הבו יקר כי הוא זה אדונינו מלכנו ומעתה יהיה ה' למלך אלא שלא הלכו ביבשה ונמלטו זולת בני ישראל, והוא אומרו ובני ישראל הלכו וגו' ולהם לא ישמעו האומות כי הם נוגעים בדבר להיותו אלהיהם: (אור החיים)

ספורנו ה' **ימלוך לעולם ועד**. יהי רצון שהוא לבדו ימלוך לעולם ועד, ואין עמו אל (ספורנו) נכר:

כלי יקר (יה-יט) ה' **ימלוך לעולם ועד**. **כי בא סוס פרעה**. יש לפרש מלת כי, לפי שפרעה היה חולק על מלכות שדי ואמר מי ה', ואילו לא היה הקב"ה עושה שפטים בפרעה א"כ יש לחוש שגם לדורות יקומו בנים סוררים ויכחישו מלכותו ית', אבל מעתה שנעשה בפרעה משפט כתוב, שוב לא יהיה שום חולק ומערער על מלכות שדי ית' וה' ימלוך לעולם ועד, כי יראו כל העולם כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וגו'. ומאז מורא יעלה על ראשם להטיח דברים כלפי מעלה. (כלי יקר)

[יט] כִּי בָא סוּס פְּרָעָה בְּרִכְבּוֹ וּבִפְרָשָׁיו בָּיָם וַיֵּשֶׁב יְהוָה עֲלֵהֶם אֶת-מִי הַיָּם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בַיַּבֵּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם: (פ)

אונקלוס אַרִי עֲלוּ סוּסוֹת פְּרָעָה בְּרִתְכוּהִי וּבִפְרָשׁוֹהִי בְּיָמָא וְאַתִּיב יְיָ עֲלֵיהוֹן יֵת מִי יָמָא וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בַּיַבְשֶׁתָא בְּגוֹ יָמָא: [פ] (אונקלוס)

יונתן אַרום עֲלוּ סוּסוֹת פְּרָעָה בְּרִתְכוּי וּבִפְרָשׁוּי בְּיָמָא וְחָזַר יְיָ עֲלֵיהוֹן יֵת מוֹי דְיָמָא וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִלְכוּ בַּיַבְשֶׁתָא בְּגוֹ יָמָא וְתָמָן סִלְקוֹן עֵינָוֹן בְּסִימָן וְאַיְלָנֵי מִיְכָלָא וְיִרְקֵי וּמְגִדֵי בְּאַרְעֵית יָמָא: (תרגום יונתן)

רש"י כִּי בָא סוּס פְּרָעָה. (ו) (כאשר בא: (רש"י)

שְׁפַתֵי חֲכָמִים (ז) (נח"י) וְהִכִּי הָאָמֵר מִפְּנֵי שֶׁבָּא סוֹס פְּרָעָה לְפִיכָךְ וְתַקַּח מֵרִים וְלִזְהָ נִתְכוּיִן הֵרֵב כֹּחֶקֶר בָּא אֲזִי וְתַקַּח מֵרִים: (שְׁפַתֵי חֲכָמִים)

אֲבָן עֲזָרָא **כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה**. לְפִי דַעַתִּי גַם זֶה הַפְּסוּק מֵהַשִּׁיר לְהַזְכִּיר הַפְּלֵא שַׁעֲשָׂה בְּתוֹךְ פְּלֵא כֹאֲשֶׁר פִּירְשֵׁתִי. וּמִלֵּת עֲלֵיהֶם. שְׁבָה אֶל סוֹס פְּרָעָה בִּרְכָבוֹ וּבִפְרָשָׁיו. גַּם פְּרָעָה עִמָּהֶם. כִּי כֵן כָּתוּב אָמַר אוֹיֵב שֶׁהוּא פִּדְעָה וְאַחֲרָיו תִּבְלַעְמוּ אֶרֶץ וְכָתוּב מִפּוֹרֶשׁ וְנֵעַר פְּרָעָה וְחִילוֹ בִּים סוֹף: (אֲבָן עֲזָרָא)

הַרְמַבִּי"ן **כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה בִּרְכָבוֹ וּבִפְרָשָׁיו**. אָמַר ר"א שֶׁגַם זֶה מִן הַשִּׁירָה, כִּי הָיוּ מְשׁוֹרְרִים וְאוֹמְרִים **כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה בִּרְכָבוֹ וּבִפְרָשָׁיו בִּים וְיֹשֵׁב עֲלֵיהֶם אֵת מִי הֵים** בַּעֲוֹד **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הוֹלְכִים בִּיבִשָׁה בְּתוֹךְ הֵים**, וְהוּא נֹס בְּתוֹךְ נֹס. וְאֵינְנוּ בַלְשׁוֹן הַשִּׁירָה וְהַנְּבוּאוֹת. אֲבָל פִּירוּשׁוֹ, אִזְּוֹ יִשִּׁיר מִשָּׁה, כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה בְּיוֹם הַהוּא מִיֵּד, לֹא מִיוֹם הַמַּחֲרָת אוֹ אַחֲרֵי כֵן. אוֹ טַעְמוֹ אִזְּוֹ יִשִּׁיר, כֹּאֲשֶׁר בָּא סוֹס פְּרָעָה בִּים וְהַשִּׁיב עֲלֵיהֶם ה' מִי הֵים בַּעֲוֹד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הוֹלְכִים בִּיבִשָׁה בְּתוֹכּוֹ, לְהַגִּיד כִּי בִלְכַתְּם בְּתוֹכּוֹ בִּיבִשָׁה אָמְרוּ הַשִּׁירָה. וְאָמַר עוֹד, כִּי אִזְּוֹ לִקְחָה מֵרִים הַנְּבִיאָה אֵת הַתּוֹף בִּידָה וְעֵנְתָה לָהֶם הַפְּסוּק הַרְאִשׁוֹן שֶׁל הַשִּׁירָה שֶׁתַּעֲנִינָה כֵן אַחֲרֵי מִשָּׁה וְיִשְׂרָאֵל:

סְפוֹרָנוּ **כִּי בָא סוֹס פְּרָעָה**. וְזֶה שֶׁאָמַרְנוּ אִזְּוֹ יִשִּׁיר הִיָּה כֹּאֲשֶׁר בָּא סוֹס פְּרָעָה בִּרְכָבוֹ וּפְרָשָׁיו בִּים, וְהָאֵל יִתְבָּרַךְ הַטְּבִיעַם בַּעֲוֹד שְׁבַנֵי יִשְׂרָאֵל הֵים הוֹלְכִים בִּיבִשָׁה בְּתוֹךְ הֵים, בְּטֵרֵם יֵצְאוּ הַתְּחִילוֹ לִשִּׁיר: (סְפוֹרָנוּ)

בַּן וְתַקַּח מֵרִים הַנְּבִיאָה אֲחֹת אֶהְרֹן אֶת-הַתּוֹף בְּיָדָהּ וְתַצְאֵן כָּל-הַנְּשִׂיִם אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבְמַחֲלֹת:

אוֹנְקְלוֹס וְנִסְיַבַת מֵרִים נְבִיאָתָא אַחְתֵּיהָ דְאֶהְרֹן יְת תַּפָּא בְּיָדָהּ וְנִפְקוּ כָּל נְשִׂאָ בְּתַרְהָא בְּתַפִּין וּבְחֻנְגִין: (אוֹנְקְלוֹס)

יוֹנָתָן וְנִסְיַבַת מֵרִים נְבִיאָתָא אַחְתֵּיהָ דְאֶהְרֹן יְת תוֹפָא בְּיָדָהּ וְנִפְקוּ כָּל נְשִׂאָ בְּתַרְהָא בְּתוֹפִיָא הוּוּ חִיָּלִין וּבְחֻנְגִיא מְחֻנְגִין: (תַּרְגוּם יוֹנָתָן)

רַש"י וְתַקַּח מֵרִים הַנְּבִיאָה. הֵיכֵן נִתְנַבְּאָה, כִּשְׁהִיתָה אֲחֹת אֶהְרֹן קוֹדֵם שְׁנוּלֵד מִשָּׁה, אֲמַרְהָ עֲתִידָה אֲמִי שְׁתֵּלֵד בֵּן וְכוּ', כְּדֹאִיתָא צְסוּטָה (י"ג). לְזַכֵּר אַחֲרֵי אֲחֹת אֶהְרֹן, לְפִי שֶׁמִּסַּר נַפְשׁוֹ עֲלֵיהָ כִּשְׁנִלְטֵרְעָה, נִקְרָאתָ עַל שְׁמוֹ: אֵת הַתּוֹף. כִּלִּי שֶׁל מִינֵי זֶמֶר: בְּתוֹפִים וּבְמַחֲלֹת. מוֹצְטָחוֹת הֵינּוּ לְדַקְנִיּוֹת שְׁדוֹר שְׁהַקְבָּ"ה עוֹשָׂה לָהֶם נְסִים, וְהוֹלִיאֻם תוֹפִים מִמֵּלְכִים: (רַש"י)

הַרְמַבִּי"ן **אֲחֹת אֶהְרֹן**. הַנִּכּוֹן בַּעֲיֵנִי כִּי מִפְּנֵי שֶׁהוֹזְכְּרוּ בַּשִּׁירָה מִשָּׁה וּמֵרִים וְלֹא הוֹזְכַר אֶהְרֹן רָצָה הַכְּתוּב לְהַזְכִּירוֹ, וְאָמַר **אֲחֹת אֶהְרֹן** דְּרַךְ כְּבוֹד לּוֹ, שֶׁהוּא אֲחִיהָ הַגְּדוֹל וְאַחֲוֹתָהּ הַנְּבִיאָה מִתִּיחֶסֶת אֵלָיו, שֶׁגַם הוּא נְבִיא וְקָדוֹשׁ ה'. וְיִתְכּוֹן שְׁדֵרֵךְ הַכְּתוּבִים לִיחֶסֶת אֶל גְּדוֹל הָאֲחִים, וְכֵן וּבְנֵי כֶּלֶב אֲחֵי יִרְחַמְאֵל (דְּהִי"א ב מ"ב), שֶׁהִיָּה גְּדוֹל מֵאֲחָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שֵׁם ב ט) אֵת יִרְחַמְאֵל וְאֵת רֵם וְאֵת כְּלוּבִי: (הַרְמַבִּי"ן)

כלי יקר ותקח מרים הנביאה וגו'. עכשיו נעשית נביאה כי במעמד זה זכו גם הנשים לראות פני השכינה עד שאמרו כולם זה אלי, כארז"ל (מכילתא בשלח פ"ג) ראתה שפחה על הים כו', לכך נאמר ותצאן כל הנשים אחריה, כי הנבואה התחילה במרים וכל הנשים יצאו בעקבותיה במעמד זה כי כולם זכו לנבואה, ולפי שאין השכינה שורה כ"א מתוך שמחה והנשים יש להם צער לידה ע"כ לקחה את התוף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות כדי שתחול עליהם רוח הקודש מתוך שמחה.

ומ"ש אחות אהרן. לפי שהיתה שוה לו בנבואה אבל לא למשה, כי כן משמע סוף פ"ג בהעלותך בפסוק לא כן עבדי משה (י.ב.) כי שם הושוו אהרן ומרים בנבואה, וכן פירש מהרי"א. ולשון מחולות הוא ענין מחילת עון וכ"כ רבינו בחיי, ואולי שזהו שמסיק בילקוט פ"ג זו בפסוק ויסע משה, שכל מי שנעשה לו נס ואומר שירה בידוע שמוחלין לו כל עונותיו, ומהיכן למד לומר אם לא מלשון מחולות שנזכר בשירת נשים אלו.

ומ"ש ותען להם מרים. להן מבעי ליה למימר, אלא לפי שעל הים באו הנשים למדריגת האנשים בהשגת הנבואה ע"כ נאמר להם כמדברים לזכרים, וכן לעתיד נאמר (ירמיה לא.כב) נקיבה תסובב גבר. (כלי יקר)

[כא] ותען להם מרים שירו ליהוה כי-גאה גאה סוס ורכבו רמה בים: (ס)

אונקלוס ומענגא להון מרים שפחו ואודו קדם יי ארי אתגאי על גותנגא וגאיתא דילה היא סוסא ורכבה רמא בנמא: [ס] (אונקלוס)

יונתן וזמרת להון מרים נודי ונשפחא קדם יי ארום תוקפא ורוממותא דידיה הוא על גיותנגין הוא מתגאי ועל רמין הוא מתנטל על די איד פרעה רשיעא ורדף בטר עמא בני ישראל סוסותיה ורתיכוי רמא וטמע יתהון בנמא דסוף: (תרגום יונתן)

רש"י ותען להם מרים. משה אמר שירה לאנשים, הוא אומר והם עונין אחריו, ומרים אמרה שירה (ח) לנשים (מכילתא פ"ג): (רש"י)

שפתי חכמים (ח) אף על פי שלא נכתב במרים רק פסוק הראשון מכל מקום קצר וסמוך על השירה הנזכרת: (שפתי חכמים)

[כב] ויסע משה את-ישראל מים-סוף ויצאו אל-מדבר-שור וילכו שלשת-ימים במדבר ולא-מצאו מים:

אונקלוס ואטל משה ית ישראל מנמא דסוף ונפקו למדברא דחגרא ואזלו תלתא יומין במדברא ולא אשפחו מנמא: (אונקלוס)

יונתן וְאַטִּיל מִשֶּׁה יַתֵּן יִשְׂרָאֵל מִן־יָמָא דְסוּף וְנִפְקוּ לְמַדְבְּרָא דְחַלּוּצָא וְטִיִּלוּ תְלָתָא יוֹמִין בְּמַדְבְּרָא בְּטִילִין מִן פִּיקוּדֵיִיא וְלֹא אֲשַׁפְחוּ מִנָּא: (תרגום יונתן)

רס"י ויסע משה. הסיען בעל כרחם, שֶׁעֵטְרוּ מִלְּרִים אֶת סוּסֵיהֶם בְּתַכְסִיטֵי זֶהָב וְכֶסֶף וְאֲבָנִים טוֹבוֹת, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל מוֹלְאִין אֹתָם בַּיּוֹם, (ט) וּגְדוּלָה הִיָּתָה בַּיּוֹם הַזֶּה (י) מִבִּזְתַּת מִלְּרִים, שְׁנֵאֲמַר תּוֹרֵי זֶהָב נִעְשָׂה לָךְ עִם נְקוּדוֹת הַכֶּסֶף (סִיר הַשִּׁירִים א, יא). מְכִילֶתָא פִּסְחָא סוּף פִּי"ג, (כ) לְפִיכָךְ הוֹלְךָ לְהַסִּיעַן בְּעַל כֶּרַחֶם: (רס"י)

ספתי חכמים (ט) דאם לא כן ויסע משה למה לי הרי תמיד היו נוסעים על פי הגבורה: (י) ואם תאמר והא כתיב וינלכו את מלכים ופירש"י שֶׁעָשְׂאוּהָ כַּמְּלֹכָה שְׂאִין זֶה דְּגִים. וי"ל דהכא מיירי בַּמְטוֹמוֹנוּת שֶׁהָיוּ לָהֶם: (כ) רַבָּה לּוֹמַר תּוֹרֵי זֶהָב הָיוּ בַּיּוֹם הַזֶּה וְנְקוּדוֹת הַכֶּסֶף הָיוּ בַּיּוֹם הַזֶּה מִלְּרִים כְּדֹאִיתָא בְּמַדְרָשׁ: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויסע. לפי דעתי כי עמוד הענן שהיה הולך לפניו בצאתם ממצרים ועמוד האש ככה לילה ללכת יומם ולילה. ואחר שטבע פרעה וחילו אין להם פחד ולא יסעו בלילה. והנה לא תמצא בפרשת בהעלותך שבלילה נסעו. והנה הסיעם משה על פי השם. ואינם רק ששה מסעות עד הר סיני. והם פחותים מארבעים יום והאוויר טוב לא לח ולא קד. ומי שאין לו אהל יוכל לעמוד באויר ולא יזיקנו. ובבואם אל מדבר סיני עשו כלם סכות כי שם עמדו כמו שנה. ומשה הודיעם כי שם יתעכבו עד שיעשו המשכן. כי בעבור זה הוציאו עצי שטים ממצרים כאשר אפרש ולהיות זכר לסכות שעשו שם היה חג הסכות. כי הכתוב אמר כי בסכות הושבתי את בני ישראל. ואיך ישבו בעננים כי הסכות אינם דומים לעננים. ועוד אפרש למה חג הסכות בחדש השביעי. וכאשר נעשה המשכן ירד השם בעמוד ענן עליו. כי כן כתוב ואש תהיה לילה בו. ובנסוע הענן יסעו בני ישראל. ובעבור זה כתוב ובעמוד ענן אתה הולך לפניו יומם והנה שנים עמודים הם שמתחלפין על המשכן. ואם קבלה היא ששבעה ענני כבוד היו. נניח סברתנו ונסמך על הקבלה: **אל מדבר שור**. הוא מדבר איתם בעצמו. אולי שתי ערים היו במדבר שנקראו כן. או יש למדבר שני שמות. והעד שאמר וילכו שלשת ימים במדבר הוא מדבר שור. ע"כ בהודעי נפתח בי"ת במדבר: **ולא מצאו מים ויבאו מרתה** וכתוב ויסעו מים סוף. כמו ויסע משה את ישראל מים סוף. וילכו דרך שלשת ימים במדבר איתם ויחנו במרה: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויסע. ג' במסורה דין ואידך ויסע מצאן עמו מלמד שהיו מוצאים אבנים טובות בקרקעית הים והסיעם משה בעל כרחם כצאן הזה שהרועה מסיעו מעדר לעדר ועוד חד באיוב ויסע כעץ תקותי שע"י פרעה שהיה עמו בעצתו בעבודת פרך נפרע לו מדה כנגד מדה שנאמר ויסע כעץ תקותי: (בעל הטורים)

אור החיים ויסע משה וגו'. פירוש נסיעה זו על פי משה נסעוה ומכאן ואילך על פי אור החיים ה':

כלי יקר ויסע משה את ישראל. פירש"י ויסע הסיעם בעל כרחם, לפי שלא רצו לפרוש מן ביזת הים והיה משה מתירא פן ריבוי העושר יביאם לידי חטא, ומעשה העגל יוכיח כי רוב זהב שהושפע להם היה סבת עשייתו ע"כ הסיעם בעל

כרחם, ועוד חשב משה שרבו העושר יהיה סבה לשלא יהיו ראויין לקבל התורה, כי התורה והעושר בורחים זה מזה והם כצרות זו לזו. כמ"ש (תהלים קיט. עא) טוב לי כי עוניתי למען אלמד חקיך. ע"כ הסיעם בעל כרחם.

וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים. מדה כנגד מדה לפי שעסקו בביות הים יותר מהראוי, ומאז היו בלתי ראויים לקבל התורה שנמשלה למים ע"כ נענשו במה שלא מצאו מים, וזהו דעת רז"ל במסכת בב"ק (פב.) דורשי רשומות אמרו שהלכו ג' ימים במדבר בלא תורה שנמשלה למים כו', ובלי ספק שלא כוונו לומר שחסרון מים זה היינו התורה, דא"כ מה יעשו בהשלכת עץ אל המים, אלא שרצו לומר לפי שע"י שהיו עסוקים בבזה ולא מהרו לילך אל המדבר מקום קבלת התורה ע"כ נענשו שלא מצאו סתם מים, כי כבר אמר להם הקב"ה תעבדון את האלהים על ההר הזה דהיינו קבלת התורה, והם היו עסוקים בביות הים ולא אמרו נלכה ונרוצה לקבל התורה ע"כ נענשו בחסרון המים, כמו ברפידים שעל שרפו ידיהם מן התורה, ע"כ נאמר גם שם ויחנו ברפידים ולא היה מים לעם לשתות.

כג) ויבואו מרתה וגו'. הקרה ה' לפניהם ענין מי מרה לחזור ולעשות בהם נסיון אם יהיו ראויין לקבלת התורה, כי כבר נחלקו רז"ל (מכילתא בשלח וייסע) פ"א א) במה שנאמר ויורוהו ה' עץ, י"א שהיה זית, וי"א שהיה ערבה, וי"א הרדופני, רשב"י אמר דבר מן התורה הראהו שנאמר (משלי ג. יח) עץ חיים היא, וביאור הענין שהתורה תחילתה מרה ונקראת תושיה שמתשת כחו של אדם, ורז"ל אמרו למה נמשלה התורה לזית מה זית זה תחילתו מר וסופו מתוק אף ד"ת כן, והמצות ג"כ לאו ליהנות נתנו, וכמ"ש ותגיד לבני ישראל דברים קשים כגידין, כי חולי הנפש כמו חולי הגוף כי כמו שרוב חולי הגוף דרכם להתרפאות ע"י לקיחת עשבים מרים ואם אין החולה מאמין אל הרופא ימאן לקבלם, כך בחולי הנפשות שהיו חולים ע"י קניית אמונות רעות שקנו במצרים, רצה הקב"ה לרפאותם ע"י קבלת התורה שנמשלה לזית כי ראשיתה מרה כזית, ויש לחוש פן ואולי יהרהרו ישראל בלבם לאמר איך יתכן לרפאות דבר מר בדבר מר, ע"כ הביאם ה' לידי נסיון והקרה לפניהם ענין מי מרה שנמתקו בדבר מר, ובזה נסה אותם האלהים אם יאמינו שבכח אלהי עשה משה את הדבר הזה אז יאמינו גם כן שע"י התורה יומתק מרירות הנפש, ואם יאמרו שבכח איזו לחש עשה הדבר הזה לא יהיו ראויין לקבל התורה, לכך נאמר ויורוהו ה' עץ, והיה לו לומר ויראהו אלא ויורוהו היינו שלמדו דרך התורה, כמ"ש (משלי ד. ד.) ויורני ויאמר לי יתמוך דברי לבך שמור מצותי וחי. וצוה לו לקחת עץ להיות דוגמא ומשל אל התורה שנקראת עץ חיים, ולמ"ד שהיה זית אתי שפיר למשל על דברי תורה שתחילתה מרה, כזית זה שתחילתו מר וסופו מתוק, וע"ז נאמר שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו, ונסיון זה הוא אם יהיו ראויים לקבלת התורה.

וכאשר האמינו ישראל, כי בכח אלהי עשה משה את כל המעשה הגדול ההוא, על כן מסר להם הקב"ה שם מקצת מצות, שבת, ופרה אדומה, ודינין, וכיבוד אב ואם, כי מצות אלו יש להם יחס עם זה המעשה, כי ע"י שיאמינו בנס זה יאמינו גם בחידוש העולם אשר השבת מורה עליו, כי נס זה קרוב למציאת יש מאין, כי מתיקות מים זה נתהוה מן לא דבר, כי העץ אשר הושלך שמה היה ג"כ מר, ואם כן לא נמתקו המים כ"א בדבר ה', וכיבוד אב ואם יש לו דמיון עם השבת, כי לא לחנם נסמכו שני מצות אלו בדברות ראשונות ואחרונות, ובפרשת קדושים (וי. א.) איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו. והקרוב אלי לומר בזה שבא להורות ששלשה שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו ע"כ צוה על כיבוד שלשתן

יחד, כי כיבוד השבת הוא כיבוד הקב"ה, כי מאחר שהשבת מופת על חידוש העה"ז, נמשך ג"כ לידע ולהודיע שהקב"ה השותף השלישי הנופח באפיו נשמת חיים, כי לדעת מאמיני הקדמות אין להקב"ה חלק ביצירת האדם, וזה סוד נשמה יתירה שיש לשומרי השבת ביום השבת, וראיה לדבר שנצטוו שניהם במרה ממ"ש בדברות אחרונות בשבת ובכיבוד אב ואם כאשר צוך ה' אלהיך ואמרו חז"ל (סנהדרין נ:): כאשר צוך במרה, ודורשי רשומות אמרו שסוף תיבות של ד' תיבות אלו עולין כמספר מרה, כי שם נצטוו עליהם, והפרה והדינין רמוזים במ"ש חק ומשפט, דהיינו חקת הפרה ומשפטים ודינין, ורמז לדבר ואלה המשפטים אשר סוף תיבות מרה, ופרה אשר אין בה מום רמז ליקח מ"ם מן פרה אז ישאר מרה, ואל תתמה על שנכתב מום בוי"ו, כי דומה לזה כתב ר"י בעל הטורים פרשת וישלח (לב.טו) עזים מאתים וגוי סוף תיבות של כולם מ"ם, לפי ששלח לו בעלי מומין שאינן ראויין להקרבה,

וטעם למצוה זו, לפי שע"י שיראו שדבר מר יתרפא בדבר מר כמותו לא ירהרו אחר מצוה זו, שהפרה מטמאה הטהורים ומטהרת הטמאים, וכן פי' הריב"ה, וטעם למצוה זו עכשיו כי ע"י אמונת החידוש יש דין למעלה אם אין דין למטה, כמבואר למעלה פר' בראשית על מה שאר"י לא היה צריך להתחיל התורה מבראשית כו', אלא כדי שלא יאמרו אומות העולם ליסטים אתם, ושם מבואר שזה תלוי בזה ע"ש.

כו) ויאמר אם שמוע תשמע בקול ה' וגו' כל המחלה וגו'. כשם שענייכם הרואות שבידי לרפאות דבר מר בדבר מר כיוצא בו, מעתה תקבל עליך לשמוע בקול ה' ולעשות הישר בעיניו, ואע"פ שהתורה והמצוות נראים בתחילתם קשים ומרים מ"מ סופם מתוקים כי הם מרפא לעצם ורפאות לשריך והם מצילין אותך מן כל המחלה אשר שמתני במצרים, הן חולי הגופות הן חולי הנפשות מענין קישוי ערפם, ואם אין אתה מרגיש בסגולת התורה שתהיה לך לתרופה על זה האופן הנה אני ה' רופאידך ורק הרופא לבד צריך לידע סגולת של הדברים המרפאים, אבל הנרפא אינו צריך לידע זה רק יאמין אל הרופא הנאמן.

דבר אחר, שאמר למה אני מזהירך שלא תבא לידי מחלה, לפי שאני ה' רופאידך, וכל רופא דרכו להזהיר את אוהביו שישמרו את נפשם מן הדברים המסבבים החולאים, כדי שלא יצטרכו להתעסק אח"כ ברפואתם, כך אני מלמדך להועיל בדברים השומרים הבריאות שלא תבא לידי מחלה, לפי שאני ה' רופאידך מדריךך בדרך תלך. (כלי יקר)

דעת זקנים וילכו שלשת ימים. כשיצאו ישראל ממצרים נטלו מים מתוקים בכליהם כלו המים נתרעמו להם מיד שנא' וילונו העם. היה להם להמלך מיד ולא עשו אלא נתרעמו מיד. ד"א וילכו שלשת ימים דורשי רשומות אמרו ג' ימים הלכו במדבר ולא מצאו תורה שנמשלה למים ולפיכך מרדו והילכך התקינו הקדמונים להיות קורין בתורה שני וחמישי שלא יהו שלשה ימים בלא תורה: (דעת זקנים)

[בג] וַיָּבֹאוּ מִלְּתָהּ וְלֹא יָכְלוּ לְשִׁתֵּת מַיִם מִמֶּלֶה כִּי מְרִים הֵם עַל-כֵּן קָרָא-שְׁמָהּ מֶרֶה:

ואנתו למרה ולא כילו למשתי מ"א מרה ארי מרירין אנון על כן קרא

יונתן וְאֵתוּ לְמָרָה וְלֹא יָכִילוּ לְמִשְׁתֵּי מוֹי מִמָּרָה אֲרוּם מְרִירִין הִינוּן בְּגִין בְּן קָרָא
שְׁמִיה (תרגום יונתן) מָרָה :

רש"י ויצאו מרתה. כמו למרה. ה"א צסוף תיבה במקום למ"ד בתחלתה, והתי"ו היא במקום ה"א הנשרשת בתיבת מרה, ובסמיכתה כשהיא נדבקת לה"א שהוא מוסיף במקום הלמ"ד, תהפך הה"א של שרש לתי"ו, וכן כל ה"א שהיא שרש בתיבה תתהפך לתי"ו בסמיכתה. כמו חמה אין לי (ישעיה כז, ד), וחמתו בערה זו (אסתר א, יב), הרי ה"א של שורש נהפכת לתי"ו מפני שנסמכת אל הו"א"ו הנוספת. וכן עבד ואמה, הנה אמתי בלהה (בראשית ל, ג). לנפש חיה, וזהמתו חיתו לחם (חייב לב, כ). בין הרמה, ותשובתו הרמתה: (רש"י)

אבן עזרא על כן קרא שמה. הקורא. כמו אשר ילדה אותה ללוי: (אבן עזרא)

בעל הטורים מרתה. ב' במסורה הכא ואידך כי אותי מרתה בירמיה מה התם היו ממרים בה' אף הכא נמי: (בעל הטורים)

אור החיים ויבואו מרתה וגו'. צריך לדעת למה לפעמים יקרא לה מרתה ולפעמים מרה, ונראה כי שם המקום היה מרתה והמעיון של מים שבו לא היה לו שם מיוחד, ואמר ולא יכלו לשתות מים ממרה פירוש מהמעין שהיה במרתה מטעם כי מרים הם, ואחר כך חזר הכתוב לגלות לך כי שם מרה שאמר הוא שם שנקבע למעין ההוא אחר שמצאו מימיו מרים קראו הכתוב על שם העתיד, ולדרך זה יבא על נכון אומרו כי מרים הם, לצד שקריאת שם מרה הוא על העתיד ואז עדיין לא נקרא שמה מרה וכאלו אמר לשתות מים ממרתה, לזה הוצרך לומר כי מרים הם והבן: (אור החיים)

[כד] וַיִּלְנוּ הָעָם עַל-מֹשֶׁה לֵאמֹר מַה-נְּשַׁתָּה:

אונקלוס וְאֵתְרַעְמוּ עָמָא עַל מֹשֶׁה לְמִימַר מַה נְּשַׁתֵּי: (אונקלוס)

יונתן וְאֵתְרַעְמוּ עָמָא עַל מֹשֶׁה לְמִימַר מַה נְּשַׁתֵּי: (תרגום יונתן)

רש"י וילנו. לשון נפעל הוא, וכן התרגום לשון נפעל הוא, ואתרעמו, וכן דרך לשון תלונה להסב הדבור אל האדם, (ב) מתלונן, מתרועע, ולא אמר לונן, רועס, וכן יאמר הלוועז דקומפ"ל ישנ"ק שי"י מוסב הדבור אליו באמרו ש"י: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) רלה לומר על האדם שמתלונן אבל כשהוא אומר לונן אינו מוסב כל כך על האדם שלונן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וילונו. מבנין נפעל. כמו ויכונו מן נכונו. מהפעלים השניים או מעלומי

העיי'ן. ואילו היה מבעלי הנוי'ן היה על משקל ויגשו: (אבן עזרא)

אור החיים וילונו וגו' לאמר. יספר הכתוב בגנותם כי באו בריב, ואין הכתוב מקפיד אלא על תלונותם, אבל על פרט אומרם מה נשתה לא יקפיד ה' אם היו אומרים כדרך שואל חסרונו: (אור החיים)

[כה] ויצעק אל-יהוה ויזרהו יהוה עץ וישלך אל-המים וימתקו המים שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו: (אונקלוס)

אונקלוס וצלי קדם יי ואלפה יי אעא ורמא למיא ובסימו מיא תמן גזר לה קדם ודין נסיה: (אונקלוס)

יונתן וצלי קדם יי ואחניה ליה יי אילן מריר דארדפני וכתב עלוי שמא רבא ויקירא וטלק לגוי מיא ואתחלון מיא תמן שוי ליה מימרא דיי גזרת שבתא וקיים איקר אבא ואמא דיני פדעא ומשקופי וקנסין דמקנסי לחיבגא ותמן נסיה בנסיונא עשירתא: (תרגום יונתן)

רש"י שם שם לו. במרה נתן להם מקלת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת, ופרה אדומה, (מ) ודינין (סנהדרין נ:): **ושם נסהו**. לעם, וראה קשי ערפון, שלא נמלכו במשה בלשון יפה, (נ) בקש עלינו רחמים שיהיו לנו מים לשחות, אלא נתלוננו: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) די"ל שבת מפרש הקרא מיד אחריו. אי נמי מדכתיב בדברות אחרונות כאשר לויתך ופירש רש"י כאשר לויתך במרה. ופרה אדומה מדכתיב חק וגבי פרה אדומה כתיב נמי חקת. והמפרשים האריכו בזה דמכילתא ובגמרא נזכרו מלות אחרות יעויין שם: (נ) כתב הרא"ם לא ידעתי מי הכריח לרש"י לפרש ושם נסהו על התלונות שאין ענין לו עם חק ומשפט שנתן להם ולא פירש על המלות שנתן להם לנסותם אם יקבלו בשמחה אם לאו שאז יתיישב יותר מה שכתב אחריו מיד והיה אם שמוע תשמע וגו' ע"כ וי"ל דאי קאי ושם נסהו על המלות שליוה להם הל"ל שם שם לו חוק ומשפט ונסהו ושם למה לי דוק משמע ענין אחר ממה שנאמר לפני זה לכן פירש נסהו לעם על התלונה וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויצעק. זה העץ לא ידענו מה היה. רק דבר פלא היה. ואילו היו המים עומדים היינו אומרים דרך רפואה היה ונכון הוא מה שאז"ל: **שם שם לו**. השם לישראל: **חק ומשפט**. ליסר אותם וללמדם. וטעם **ושם נסהו** על דרך כי מנסה ה' אלהיכם לדעת הישכם אוהבים וככה ויענך וירעיבך. ולמען נסותך להיטיבך באחריתך להיטיב הסובלים שלא הלינו על משה: (אבן עזרא)

הרמב"ן שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו. במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת פרה אדומה ודינין. **ושם נסהו**, לעם, לשון רש"י. והיא דעת רבותינו (סנהדרין נו:). ואני תמה, למה לא פירש כאן החקים האלה

והמשפטים ויאמר "וידבר ה' אל משה צו את בני ישראל" כאשר אמר בפרשיות הנזכרות למעלה דברו אל כל עדת בני ישראל וגו' (לעיל יב יג), וכן יעשה בכל המצות באהל מועד, בערבות מואב, ופסח מדבר (במדבר ט ב). **ולשון רש"י** שאמר פרשיות שיתעסקו בהם, משמע שהודיעם החקים ההם ולימד אותם עתיד הקב"ה לצוות אתכם בכך, על הדרך שלמד אברהם אבינו את התורה, והיה זה להרגילים במצות ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב, והוא הנסיון שאמר **ושם נסהו**, והודיעם שעוד יצווים במצות, זהו שאמר **אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והאזנת למצותיו אשר יצוה אותך בהם**:

ועל דרך הפשט, כאשר החלו לבא במדבר הגדול והנורא וצמאון אשר אין מים שם להם במחייתם וצרכיהם מנהגים אשר ינהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת, כי המנהג יקרא **חק**, כענין הטריפני לחם חקי (משלי ל ח), חקות שמים וארץ (ירמיה לג כה), ויקרא **משפט** בהיותו משוער כהוגן, וכן כה עשה דוד וכה משפטו כל הימים (ש"א כז יא), כמשפט הראשון אשר היית משקוהו (בראשית מ יג), וארמון על משפטו ישב (ירמיה ל יח), על מדתו. או שייסרם בחקי המדבר, לסבול הרעב והצמא, לקרוא בהם אל ה', לא דרך תלונה. ומשפטים, שיחיו בהם, לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים, והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר, ותוכחות מוסר שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו, וכענין שצוה בתורה (דברים כג י) כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע:

וכן ביהושע נאמר ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם (יהושע כד כה), אינם חקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות ויישוב המדינות, כגון תנאים שהתנה יהושע שהזכירו חכמים (ב"ק פ:), וכיוצא בהם. ואמר **ושם נסהו**, להודיע כי אשר הולכים בדרך הזה שאין שם מים והביאם אל המים המרים, לנסיון, כמו שאמר ויענך וירעיבך ולמען נסותך להטיבך באחריתך (דברים ח טז):

וטעם **ויורהו ה' עץ**. שהראה אותו עץ ואמר לו השלך את העץ הזה אל המים וימתקו. ובעבור שלא מצאתי לשון מורה אלא בענין למוד, ויורני ויאמר לי (משלי ד ד) למדני, וכן כלם, נראה בדרך הפשט כי העץ הוא ימתיק המים בטבעו, והוא סגולה בו, ולימד אותה למשה. **ורבותינו** אמרו (מכילתא ותנחומא כאן) שהיה העץ מר והוא נס בתוך נס, כענין המלח שנתן אלישע במים (מ"ב ב כא). ואם כן אמר **ויורהו** כי לא היה העץ נמצא במקום ההוא, והקב"ה הורהו את מקומו. או שהמציאהו אליו בנס. ושוב מצאתי בילמדנו (מדרש תנחומא כאן) ראה מה כתיב שם, **ויורהו ה' עץ**, ויראהו לא נאמר אלא **ויורהו**, הורהו דרכו. כלומר שהורהו ולמדהו דרכו של הקב"ה שהוא ממתיק המר במר: (הרמב"ן)

בעל הטורים **חק ומשפט**. ג' במסורה הכא ואידך כיהושע וישם לו חק ומשפט כשכם כשכרת ברית עם ישראל. ואידך וללמד בישראל חק ומשפט בעזרא מה התם נתנו להם חקים ומשפטים אף ביהושע כאלו בו ביום ניתנה להם התורה שקבלו לעבוד את ה' וכן בעזרא נתחדש להם כתב של תורה: **שם שם לו חוק ומשפט**. זה פרה אדומה שכשם שזה המר ממתיק המרים כך פרה אדומה מטהרת הטמאים ומטמאת הטהורים: **שם**. בגימטריא פרה אדומה: (בעל הטורים)

ספורנו **ושם נסהו**. אם יקבל החק והמשפט אשר שם לו, ולא יחזור לסורו, וזה

הנסיון היה כי אמנם אמר לישראל (כו) אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך. לקבל עליו אותו חק ששם לך, ומכאן ואילך הישר בעיניו תעשה והאזנת כו' אז תמלט מכל מדוי מצרים. אבל אם תקבל עליך עתה ואחר תבגוד ישים עליך כהנה וכהנה בלי ספק. וזה היה כענין אמרם ז"ל גר הבא להתגייר אומרים לו הוי יודע שעד שלא באת למדה זו אכלת חלב אינך ענוש כרת חללת שבת אינך חייב סקילה, אבל משבאת למדה זו אכלת חלב אתה ענוש כרת וכו': **כי אני ה' רופאך**. והטעם שאם תקבל ואחר כך תבגוד תהיה נענש, הוא כי אמנם כל מצוותי הם לרפאת את נפשך מחליי התאוות והדעות הנפסדות, למען תהיה קדוש לאלהיך, כאמרו ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, ואם תבגוד, תחלה ותתחלל הנפש, וראוי שיענש מי שיחלל את קדש ה' אשר אהב: (ספורנו)

דעת זקנים חק ומשפט. חק שהוא משפט זהו כבוד אב ואם: (דעת זקנים)

[כז] ויאמר אם-שמוע תשמע לקול | יהוה אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל-חקיו כל-המחלה אשר-שמתי במצרים לא-אשים עליך **כי אני יהוה רפאך: (ס)**

אונקלוס ואמר אם קבלא תקבל למימרא דיי אלהך ודכשר קדמוהי תעבד ותצית לפקודוהי ותטר כל קדמוהי כל מרעין די שוייתי במצרים לא אשונן עלך ארי אגא **?? אסך:** [ס] (אונקלוס)

יונתן ואמר אין קבלא תקבל למימרא דיי אלהך ודכשר קדמוי תעביד ותצית לפקודוי ותנטור כל קדמוי כל מרעין בישין דשוייתי על מצראי לא אשוינון עלך ואם תעברון על פתגמי אורייתא ומשתלחין עלך אין תתיבון אעדינון מנד ארום אגא **הוא ?? אסך:** (תרגום יונתן)

רש"י אם שמוע תשמע. זו קבלה שיקבלו עליהם: תעשה. היא עשייה: והאזנת. תטה אזנים לדקדק בהם: כל חקיו. דברים שאינן אלא גזירת מלך בלא שום טעם, ויכר הרע מקנטר עליהם, מה איסור באלו, למה נאסרו, כגון לבישת כלאים ואכילת חזיר ופרה אדומה וכיוצא בהם: לא אשים עליך. ואם אשים, הרי הוא כלא הושמה, **(ס)** כי אני ה' רופאך (מכילתא ויסע פ"א), זהו מדרכו. ולפי פשוטו כי אני ה' רופאך, ומלמדך תורה ומצוות למען תנצל מהם, כרופא הזה האומר לאדם אל תאכל דברים שמחזירים אותך לידי חולי, וזהו איזון מצוות, וכן הוא אומר רפאות תהי **(ע)** לשך (משלי ג, ה): (רש"י)

שפתי חכמים (ס) דקשה ליה דאם לא ישים למה אמר אני י"י רופאך לכן פירש ואם אשים וכו' והכי פירושו אם שמוע תשמע וגו' אז לא אשים אבל אם לא תשמע רעה לומר כי אין לדיק בארץ אשר יעשה טוב וכו' אז אשים עליך אבל הרי הוא כלא הושמה וכו': **(ע)** רעה לומר שמזה נשמע שהיא רפואה וכל שכן שמונעת החולי לבא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ויאמר אם שמוע תשמע**. כבר הזכרתי כי כל שמיעה שאחרי' למייד או בי"ת. אין פיי לשמוע הדבר. רק להבין טעם הענין הנושא הדבר. והנה זו השמיעה שיבין מה מצווה לעשות: **והישר בעיניו תעשה**. אלו מצות עשה: **והאזנת למצותיו**. מצות לא תעשה להתבונן מה הם: **ושמרת כל חקיו**. שלא יעבור עליהם. כמו ולא תלכו בחקות הגוי. וחקת השם שלא יעשו כמעשיהם: **וטעם כל המחלה**. יש לך לזכור כי בעיניך ראית המחלה והנגעים והמכות אשר שמתו במצרים בעבור שמרדו בי. ואם אתה תשמור חקי תמלט מהם שלא תעשה לך כאשר עשיתי להם. ועוד כי אני ה' אהיה רופאך מכל מחלה שגזרתי להיותה על הארץ. אין לך צורך לרופא כאשר רפאתי המים המרים שאין יכולת ברופאים לרפאם. והנה דבר מרה הפך המכה הראשונה. כי מימי היאור היו מתוקים ולא יכלו לשתות מהם. וכאן המים המרים שבו מתוקים. והנה השם עשה הדבר והפכו. על כן יש לך להשמר שלא תמר בו ולאהוב אותו כי הוא ייטיב לך: (אבן עזרא)

הרמב"ן **אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך**. פירש ר"א להבין טעם מה שיצוך לעשות. **והישר בעיניו תעשה**, מצות עשה. **והאזנת למצותיו**, מצות לא תעשה. ובמכילתא (כאן) אמרו **והישר בעיניו תעשה**, זה משא ומתן, מלמד שכל הנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כלה. ועוד אבאר זה בהגיעי בפסוק ועשית הישר והטוב (דברים ו יח), אם ייטב עמי האל הטוב:

כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים עליך. לשון רש"י לא אשים עליך, ואם אשים הרי הם כאלו לא הושמו כי אני ה' רופאך. זה מדרשו. ופשוטו, כאדם שאומר אני הוא הרופא המזהירך שלא לאכול דברים המחזירים את האדם לחליו, ע"כ. ואין פשוטו של מקרא שיהיה **רופאך** תואר, ואין דרך שיבטיח האדון את עבדיו אם תעשה כל רצוני וחפצי לא אמית אותך בתחלואים רעים. ולא כן כל ההבטחות שבתורה. **אבל** זו אזהרה, שיזהירם שלא יהיו במורדיו כמצרים, כי בשמעם קולו ינצלו מכל אותה המחלה, כי כל המחלה ההיא ראויה לבא על כל עוברי רצונו כאשר באה על המצרים שלא שמעו אליו. וזו כדרך שאמר שישים בך את כל מדוה מצרים אשר יגורת מפניהם ודבקו בך (דברים כח ס). ואמר **כי אני ה' רופאך**, הבטחה, שאסיר מקרבך מחלה באה כדרך כל הארץ כאשר רפאתי

ואמר ר"א כי האות הזה, והוא הראשון במדבר, הפך המכה הראשונה שבמצרים, כי מימי היאור היו מתוקים והפכם לרעה, ואלו היו מרים ורפא אותם, והנה השם יעשה דבר והפכו, על כן יש לך לירא מפניו שלא תמר בו שלא יריע לך כהם, ולאהוב אותו כי ייטב לך כאשר ריפא לכם המים:

וענין הכתוב שמדבר בשני לשונות, למצותיו וחקיו, ולא אשים עליך כי אני ה', כבר כתבתי לך שלישים בביאור ענינו. ויובן ממלת **לקול** וממלת **אני**, כי אם נשמע לקול אלהינו לשמור מצות ה' וחקיו יהיה השם הנכבד רופאנו. ומכאן תקנו בברכות אשר קדשנו במצותיו וצונו, כי הברכות יש בה מלכות, והמצות נצטוו לנו מן העולם ועד העולם. והמשכיל יבין. והנני מאיר עיניך כי כל ברכה שיש בה מלכות היא כן, שחלקו כבוד למלכות העולם אשר קדשנו ואשר עשה לנו, והסמוכה לחברתה אשר לא יזכירו בה מלכות הן לנכח, אתה גבור, אתה קדוש, וכן כלם. ותקנו בעלינו לשבח נסתר מפני שמזכירין בה מלפני מלך מלכי

בעל הטורים מחלה. אותיות הלחם ואותיות המלח לומר לך ששמונים ושלשה מיני חלאים תלויים במרה ופת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלתן ולכך סמך לו עינות מים: **רופאך**. הפ"א רפויה שהרפואה שבידי שמים באה בשופי ושבידי אדם בא בקושי ועל כן ורפא בפרשת משפטים דגוש: (בעל הטורים)

אור החיים **אם שמוע וגו'**. פירוש **אם שמוע** לחק ומשפט אשר שם כאמור בסמוך תזכו לשמוע בקול ה' פירוש ממנו יתברך, על דרך אומרו (דברים ד' ל"ג) השמע עם קול אלהים וגו', ומבשרם שיזכו למה שזכו אחר כך, וה' נתן להם שבת ודינים קודם (סנהדרין נ"ו): לנסותם אם ישמעו למצות אלו יצום התורה כולה, והוא אומרו למעלה **ושם נסהו** פירוש אם יעמוד בקבלת התורה. ותמצא שכאן רמז הכתוב ד' מצות ללמוד וללמד לשמור ולעשות, כנגד ללמוד אמר אם שמוע וגו' בקול ה' זו תלמוד תורה, וכפל השמיעה לטעם הנזכר, גם לרמוז להם שיהיה עסק התורה בחשק גדול שהגם שעודנו לומד יתאוה ללמוד עוד וזה יגיד שאינו שבע וקץ בלימודו. וכנגד ללמד אמר **והישר בעיניו תעשה** על דרך אומרם ז"ל (נדרים ל"ז). מה אני בחנם אף אתה בחנם, ושיעור הדברים הוא על זה הדרך והישר בעיניו יתברך לעשות הוא עם ברואיו שנתן להם התורה בחנם תעשה גם כן אתה, וכנגד מצות עשה אמר **והאזנת למצותיו**, וכנגד מצות לא תעשה אמר **ושמרת כל חוקיו** לשון שמירה הצודקת על ל"ת:

אשר שמתו וגו'. טעם שפרט לומר אשר וגו' נתכוון לבל יאמרו כי אינו מבטיח אלא שלא להביא עליהם מחלה אבל אם באה לזולת בהדי הוצא לקי כרבא ואין כאן הבטחה לזה אמר אשר שמתו במצרים, ולכו וראו מעשה מצרים שהגם שהביא ה' כמה מחלות היה ה' מגביל למכה לבל תגע בהם הא למדת שאפילו בשעת חרון אף יפליא ה' להם חסדו ויצילם ה':

כי אני ה' רופאך. פירוש לצד חולאים שאינם בידי שמים כאומרם ז"ל (כתובות ל'). הכל בידי שמים חוץ מצינים ופחים. לזה אמר **כי אני ה' רופאך** פירוש הגם שיקר לך מקרה מהם אני ארפאך מהם, כי משה הוא שנתחכם להביאם דרך זה לסיבה ידועה: (אור החיים)

דעת זקנים **כי אני ה' רופאך**. המשכילך בדרך זו תלך שלא תבא לידי מחלה כרופא המזהיר לאוהבו לא תאכל מאכל פלוני שלא תבא לידי חולי רק אם שמוע תשמע וגו' כל המחלה וגו' כי אני ה' המזהירך קודם שלא תעשה דבר המביאך לידי מחלה וכאב שעבירה מביאה לידי מחלה שנאמר נד קציר ביום מחלה וגו'. והמצוה היא רפואה לאדם שנא' ולכל בשרו מרפא מהרב יוסף קרא. וכל זה מתפרש כמו ולרש אין כל ולא יעיר כל חמתו שום דבר מחמתו. וכן הכא שום דבר מהמחלה לא תשים עליך: (דעת זקנים)

וַיָּבֹאוּ אֵילֵמָה וְשֵׁם שְׁתֵּימָה עֶשְׂרֵה עֵינֹת מַיִם וְשִׁבְעִים תְּמָרִים
על-המַיִם: **וַיִּחַנו-שָׁם**

אונקלוס וַאֲתוּ לְאֵילִם וְתִמְן תְּרִי עֶסֶר מִבּוּעֵין דְּמִין וְשִׁבְעֵין דְּקָלִין וְיִשְׂרוּ תִמְן עַל מִצָּא: (אונקלוס)

יונתן וְאֶתֹו לְאֵלִים וּבְאֵלִים תִּתְּתִי סָרִי עֵינָוּוּ דְמִיָּו עֲנֹוּוּ לְכֹל שְׁבֻטָּא וְשׁוּבְעִין דְקָלִין כָּל קָבִיל שׁוּבְעִין סְבָא דְיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרׁוֹן תִּמָּו עַל מְאָ: (תרגום יונתן)

רש"י **שְׁתֵּים עָשָׂר עֵינַת מַיִם. כִּנְגַד י"ג שְׁבֻטִים (פ) נִזְדַּמְנוּ (ג) לְהֵם: וְשְׁבֻעִים תַּמְרִים.**
תַּמְרִים. כִּנְגַד שְׁבֻעִים זְקֵנִים: (רש"י)

שְׁפַחֵי חֲכָמִים (פ) דַּקְסָה לֹו לְמָה לִי הַמְנִין: (ג) רָכָה לֹוּמַר שֶׁהֵן הִיוּ מוֹלְאִין אוֹתָם אֲבָל אִין לְפָרֶס שְׁנִזְדַּמְנוּ לְהֵן שְׁעַכְשָׁיו נִבְרָאוּ דַהֲא כְּתִיב אִין כֹּל חַדָּשׁ תַּחַת הַשָּׁמַשׁ: (שְׁפַחֵי חֲכָמִים)

אבן עזרא **ויבואו.** אמר הגאון שבעים מיני תמרים היו. ואחרים הוסיפו לכל שבט ושבט ואחרים אמרו לכל איש ואיש. ואין צורך לדברים האלה כי המעינות שהיו י"ב ושבועים תמרים לא נבראו עתה בשביל ישראל. ואין זה זמן בשול תמרים. ולפי דעתי כי ישראל לא ישבו במרה רק יום אחד. והתעכבו באילים כמו כי יום. על כן אמר הכתוב ויחנו שם על המים. על כן אמר בפסוק הבא אחריו כי בחמשה עשר יום לחדש השני נסעו מאילים. והנה בט"ו ימים חנו בד' מקומות ואלה הם מדבר סיני. ודפקה. ואלוש ורפידים. כי תחלת החדש השלישי באו מדבר סיני. והזכיר התמרים להודיע כי המים מתוקים הפך מי מרה כי התמרים לא יצליחו בארץ שמימיה מרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ושם שתיים עשרה עינות מים ושבועים תמרים.** איננו דבר גדול בהמצא במקום שבעים תמרים, כי בשפל מקומות ימצאו אלף תמרים ויותר מהמה, ועינות מים רבים יוצאים בבקעה ובהר, ולא יספר הכתוב זה. ור"א אמר כי יספר הכתוב שבאו במקום טוב, הפך מרה, כי באילים עינות רבות והם מים מתוקים ויפים, כי התמרים לא יצליחו בארץ שמימיה מרים, ולכן אמר **ויחנו שם**, כי נתעכבו שם בעבור זה ימים יותר משאר המקומות שעברו בהן. אבל בפרשת אלה מסעי לא ספר דבר מי מרה, ואמר ויסעו ממרה ויבאו אלימה ושם שתיים עשרה עינות מים ושבועים תמרים ויחנו שם (במדבר לג ט). ולא האריך כן בכל מקומות המסעים:

ורש"י כתב **שתיים עשרה עינות מים** כנגד שנים עשר שבטים נזדמנו להם, **ושבעים תמרים** כנגד שבעים זקנים. לא ידעתי מהו הזמון הזה, אם במעשה הנסים נעשו שם באותה שעה. אבל ראיתי במכילתא (כאן) ר' אלעזר המודעי אמר, מיום שברא הקב"ה את עולמו ברא שם שתיים עשרה מבויעין כנגד י"ב שבטי ישראל, ושבועים דקלים כנגד שבעים זקנים. וספר הכתוב זה כי חנו עליהם כל שבט על מבויעו, והזקנים ישבו בצלם לשבח האל עליהם שהכין להם כן בארץ ציה. ועוד לרבותינו במדרש של ר' נחוניא בן הקנה בכתוב הזה פירוש נפלא בעינינו:

ספורנו **ובאלים שתיים עשרה עינות מים.** ועם כל זה (ספורנו)

שמות פרק-טז

[א] וַיִּסְעוּ מֵאֵילָם וַיָּבֹאוּ כָּל-עֵדֶת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-מִדְבַּר-סִין אֲשֶׁר בֵּין-אֵילָם וּבֵין סִינַי בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס ונטלו מאילם ואתו כל פנשתא דבני ישראל למדברא דסין די בין אילם ובין סיני בחמשת עשרא יומא לירחא תננא למפקהון מארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן ונטלו מאילים ואתון כל פנשתא דישראל למדברא דסין דבין אילים ובין סיני בחמיסר יומין לירחא דאיר הוא ירחא תננא למפקהון מארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י בחמשה עשר יום. נתפרק היום של חנייה זו, לפי שבו זיוס כלתה החררה שהוליאו ממכרים והולרכו למן, למדנו, שאכלו משירי הצלק [משירי המנה] ששים ואחת סעודות, (ה) וירד להם מן בט"ז באייר, ויום א' בשבת היה, (ה) כדאיתא במסכת שבת (פ"ז): (רש"י)

שפתי חכמים (ה) אף על פי שנסארו י"ו ימים מניסן ומאייר היו ט"ו ימים עד ירידת המן ואם כן הוא ס"ב סעודות סעודה ראשונה היו אוכלים במכרים דהיינו ליל ט"ו ובט"ו שחרית ילאו: (ה) מדכתיב ששת ימים תלקטוהו וזיוס השביעי לירידתו שבת הוא ולא יהיה בו. הקסה הרא"ם שמוכח מהאי קרא שט"ו באייר שנסעו מאלים וצאו למדבר סין יום שבת היה וקסה והא כבר נלטו במרה על השבת ואיך עזרו על איסור תחומין לילך בשבת וכו' ושמא י"ל שבט"ו יום לחדש השני דכתיב בקרא לא קאי אללא אויבואו אבל נסיעתן לא היה אללא בשקיי בשבת דהיינו צי"ד יום ועיין בזה בנח"י: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויסעו. אמר הגאון רב סעדי כי טעם להזכיר בחמשה עשר לחדש השני. להודיע כי יום חמישי בשבוע יצאו ישראל ממצרים. והנה יום ראשון לחדש ניסן היה יום חמישי. ואייר יום ששי ושבת. והנה ביום השבת באו אל מדבר סין והתרעמו בחנותם. ואמר להם משה כי בערב תאכלו בשר ובבקר ירד המן. והנה ראוי להיותו יום ראשון. בעבור שאמר והיה ביום הששי. כי היה יום ששי. והיה ששי לירידת המן. ומה שאמר הגאון נקבלהו בעבור הקבלה. ולא בעבור פירושו כי מי הגיד לו כי ממחרת בואם אל מדבר סין ירד המן. אולי עמדו שם ארבעה ימים או יותר. והחל המן לרדת ביום א' כי מיום רדתו נחל לספור. כי כל האומות סומכין על ישראל במספר הזה. והנה הערלים קראו שמות ימות השבוע על דרך שמות המשרתים. ויום שבת לא כן. ובלשון ערבי קראו חמשה ימים על דרך המספר ויום ששי אלגומי"ע על שם חבורם. כי הוא להם היום הנכבד בשבוע.

ויום שבת קראו אותו סב"ת כי השי' והם' מתחלפים בכתיבתם. ואלה מישראל למדו. כי הנה אנשי הודו שאינם מודים במעשה בראשית תחלת ימי השבוע להם יום ד'. בעבור כי כוכב היום הוא כוכב חמה. ויש לו שלטון עליהם כפי דבריהם: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויסעו מאלים ויבאו וגו' אל מדבר סין. אחז הכתוב דרך קצרה, כי בנסעם מאילים חנו על ים סוף, ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין (במדבר לג יא), כי המדבר הזה גדול, מגיע מאלים ועד סיני, וכאשר נסעו מאילים חנו על ים סוף במדבר ההוא, ונסעו משפת הים ונכנסו בתוך המדבר ועשו בו מסעות דפקה ואלוש (שם יב ג), ויסעו מאלוש אשר הוא במדבר סיני ויחנו ברפידים (שם יד). ועל דעת רבותינו (שמו"ר כה ה) היה דבר המן באלוש, כי בראותם שהיו חונים ונוסעים וחונים במדבר בדפקה ואלוש ולא יצאו ממנו פחדו ונתרעמו, וזה טעם וילונו במדבר, כי לא היתה תלונה ביום בואם שם רק בהיותם במדבר:

וטעם אשר בין אלים ובין סיני. להפריש בין מדבר סין זה למדבר צין האחר (במדבר כ א) הכתוב בצד"י שבאו שם בשנת הארבעים, ותמת שם מרים, ולכך הזכיר שם ויחנו שם במדבר צין היא קדש (שם לג לו), להפרישו מזה: (הרמב"ן)

בעל הטורים סין. בגימ' הסנה ונקרא סיני ע"ש יו"ד דברות שנתנו בו: (בעל הטורים)

ספורנו ויסעו מאלים. אל מדבר סין. כענין לכתך אחרי במדבר: (ספורנו)

[ב] (וילינו) וילונו כל-עדת בני-ישראל על-משה ועל-אהרן במדבר:

אונקלוס ואתרעמו כל פנשתא דבני ישראל על משה ועל אהרן במדברא: (אונקלוס)

יונתן ובההוא יומא פסק להון לישא דאפיקו ממצרים ואתרעמו כל בני ישראל על משה ועל אהרן במדברא: (תרגום יונתן)

רש"י וילונו. לפי שכלה הלחם: (רש"י)

אבן עזרא וילונו. במי מרה הלינו על משה לבדו כי הוא לבדו הסיעם וכל ישראל לא התרעמו רק קצתם. על כן כתוב וילונו העם. ועתה במדבר סין וילונו כל עדת ישראל על משה ועל אהרן כי שניהם הוציאו. ובמרה התרעמו על המים ועתה מתרעמים על הבשר והלחם. שכבר אכלו רוב מקניהם וקהל גדול כמוהו לא ימצאו לחם לקנות כי אם ביוקר כי שלשים יום היה להם מיום צאתם: (אבן עזרא)

הרמב"ן וילונו כל עדת בני ישראל על משה. היה ראוי שיספר הכתוב תחלת טענת התלונה כאשר אמר במרה (לעיל טו כד) וברפידים (להלן יז ב) ובכל התלונות, ויאמר כאן ואין בשר לאכול ואין לחם לשבוע וירעב העם ללחם.

ורש"י כתב שאמר הכתוב בחמשה עשר יום לחדש השני להפריש חנייה זו לפי שבו ביום נשלמה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן, ללמדך שאכלו משיירי הבצק ס"א סעודות. וקבלת רבותינו היא (מכילתא כאן). ולזה לא פירש תלונותם מפני שלא האריך בנס הזה הנעשה להם בסתר, וכבר כתבתי הטעם

בסדר ויגש אליו (בראשית מו טו). ור"א אמר כי הזכיר הכתוב **בחמשה עשר יום** **לחדש השני** לאמר שכבר יש להם חדש ימים שיצאו ממצרים ואכלו הלחם אשר הוציאו ממצרים ומקניהם כי קהל רב היו, וזה טעם התלונה:

ועל דעתי הזכיר הכתוב ויבאו אל מדבר סין להודיע תלונתם, כי בבואם אל מדבר סין וכבר רחקו ממצרים אמרו מה נאכל ומה יספיק לנו במדבר הגדול אשר אנחנו באים בו. או כי מתחלה היו סבורים שיבאו אל הערים אשר סביבותיהם אחרי ימים מעטים, ועתה יש להם חדש ועיר מושב לא מצאו, ואמרו כלנו מתים במדבר הגדול שבאנו בו. וזה טעם **וילונו על משה ועל אהרן במדבר**, כי תלונתם מפני המדבר. וכן אמרו (בפסוק הבא) **כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב**, הזכירו המדבר והקהל לאמר כי קהל גדול כזה ימות בלי ספק ברעב במדבר הגדול הזה, והקב"ה שמע אליהם, והחל עתה לערוך להם שולחן במדבר עד בואם אל ארץ נושבת: (הרמב"ן)

ג וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי-יִתֵּן מוֹתָנוּ בְּיַד-יְהוָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתָנוּ
עַל-סֵיר הַבָּשָׂר בְּאֶקְלוֹנוּ לֶחֶם לְשִׁבְעַת כִּי-הוֹצֵאתָם אֹתָנוּ אֶל-הַמִּדְבָּר הַזֶּה
לְהַמִּית אֶת-כָּל-הַקֹּהֵל

אונקלוס וַאֲמָרוּ לְהוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְוֵי דְמִיתָנָא קָדָם יִי בְּאֶרְעָא דְמִצְרַיִם כִּד הוּינָא
יְתַבִּין עַל דּוּדֵי בְסָרָא כִּד הוּינָא אֶקְלוֹן לְחֵמָא וְשִׁבְעִין אַרְי אֶפְקִיתוּן יְתָנָא לְמִדְבָּרָא
הַדִּין לְקַטְלָא יְתָן כָּל קְהֵלָא הַדִּין בְּכַפְנָא: **ס** (אונקלוס)

יונתן וַאֲמָרוּ לְהוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַלּוֹאֵי דְמִיתָנָא בְּמִימְרָא דִּינִי בְּאֶרְעָא דְמִצְרַיִם כִּד
הוּינָא יְתַבִּין עַל דְדוֹתָא דְבִיסָרָא כִּד הוּינָא אֶקְלוֹן לְחֵמָא וְשִׁבְעִין אַרוּם הַנְּפִקִיתוּן
יְתָן לְמִדְבָּרָא הַדִּין לְקַטְלָא יְתָן כָּל קְהֵלָא הַדִּין בְּכַפְנָא: (תרגום יונתן)

רש"י מי יתן מותנו. שנמות, ואינו סם דבר כמו מותנו (בחולס), אלא כמו עשותנו,
חנותנו, שזבנו, לעשות אנחנו, לחנות אנחנו, למות אנחנו. ותרגומו לוי (ע) דמיתנא,
לו מתנו, הלואי והיינו מתים: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) פירוש דהא התרגום מתרגם על מי יתן מותנו לוי דמיתנא כמו
שתרגם על לו מתנו ולו מתנו פשיטא שפירושו הלואי והיינו מתים אם כן מי יתן
מותנו נמי פירושו הלואי היינו מתים דהיינו שנמות: (שפתי חכמים)

בעל הטורים **לשובע**. ד' במס' דין. ואידך ואכלתם לשובע. ואכלתם לחמכם
לשובע. צידה שלח להם לשובע. מלמד שגם במצרים זימן להם הקב"ה ספוקיהם
כמו שדרשו רז"ל הדגה אשר נאכל במצרים חנם וכי תעלה על דעתך שנתנו להם
חנם השתא וכו' אלא שהקב"ה היה מזמין להם דגים בכדיהם וזהו צידה שלח
להם לשובע: (בעל הטורים)

אור החיים **ביד ה' בארץ מצרים**. פירוש כי אם היו במצרים והיו ממאנים לצאת
מה היה הדבר היו מתים הרוגי ה', לזה אמרו כי הם בוחרים שהיה ה' ממיתם
בארץ מצרים על מיאונם ולא יודו לצאת, וימותו ברעב, על דרך אומרו (איכה ד')

טובים היו חללי חרב מחללי רעב:

בשבתנו על סיר וגו'. מכאן אתה למד כי מדברי לשון הרע זה הם אותם שלא היו עליהם עול סבלות מצרים והם השוטרם, כי המעונים סובלי עול הגלות לחמא עניא אכלו במצרים. ואולי שהם הרשומים ברשע הוא דתן ואבירם:

בשבתנו על וגו'. פירוש ובאמצעות הבשר היו אוכלים לחם לשובע כי היה להם הבשר ללפת בו את הפת:

או ירצה כי מלבד שכבר אכלו לחם פירוש סעודתם היו מוסיפין לאכול בשר על השובע. ואולי שדקדקו באומרם **על סיר וגו'** ולא אמרו באכלנו בשר וגו' לרמוז כי לא היו אוכלים שנתבשל ושהה כי זה יפגם טעמו אלא שהיו יושבים על הסיר לאוכלו בעת גמר בשולו. ורמזו לו בדבריהם כי הגם שיאמר להם שחטו ממקניכם ואכלו בשר זה לא יספיק בתמידות כאשר היו רגילים לאכול תמיד לחם ובשר. עוד יתבאר הכתוב למה שקדם לומר כל עדת בני ישראל מן הסתם לא תהיה כל העדה בגדר שוה בתלונתם נגד ה' ונגד נביאו, ולזה רשם ה' ב' טענות כנגד ב' כתות שהיו בישראל אחת תובעת בשר ואחת תובעת לחם, והוא אומרו **בשבתנו על סיר הבשר** זו כת הפריצים שבהם והתחיל הכתוב בדברים אלו כי בקלקלה מתחילין מן הצד, ואחר כך אמר באכלנו לחם לשובע כנגד התובעים לחם לאכול כי היו רואים עצמן בארץ לא עבר בה איש ולא היו מושלים ברוחם להמתין עד שיתן להם רבם מנתם: (אור החיים)

ספורנו מי יתן מותנו. בשבתנו על סיר הבשר. אם היה האל יתברך חפץ להמיתנו היה טוב לנו שימיתנו שם בעודנו שבעים, כענין טובים היו חללי חרב מחללי רעב: (ספורנו)

[ד'] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה הֲנִי מְמַטֵּיר לְכֶם לֶחֶם מִן-הַשָּׁמַיִם וַיֵּצֵא הָעָם וַיִּלְקְטוּ דָבָר-יּוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנֹסְנוּ הַיֶּלֶךְ בְּתוֹרַתִי אִם-לֹא:

אונקלוס וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה הָא אָנָּא מְחִית לְכוּן לְחָמָא מִן שְׁמַיָּא וַיִּפְקוּן עֲמָא וַיִּלְקְטוּן פְּתָגְס יוֹם בְּיוֹמָהּ בְּדִיל דְּאֲנִסְנוּן הִיְהִיכוּן בְּאֹרְיָתִי אִם לָא: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה הָא אָנָּא מְחִית לְכוּן לְחָמָא מִן שְׁמַיָּא דְּאִיֶּצְטָנָא לְכוּן מִן שְׂרוּיָא וַיִּפְקוּן עֲמָא וַיִּלְקְטוּן פְּתָגְס יוֹם בְּיוֹמָהּ מִן בְּגִלְל לְנִסּוּיָהוּן אִין נְטָרִין מְצֻוֹתָא דְּאֹרְיָתִי אִין לָא: (תרגום יונתן)

רש"י דבר יום ביומו. לורך אכילת יום ילקטו ביומו, (ת) ולא ילקטו היום ללורך מחר (מכילתא ויסע פ"ב): למען אנסנו הילך בתורת. אם ישמרו (א) מלות התלויות בו, (ב) שלא יותירו ממנו, ולא ילאו בשבת ללקוט: (רש"י)

שפתי חכמים (ת) פירוש דבר ענין ולורך ומפני שלורך היום הוא לכמה דברים לכן פירש המכוון פה לורך אכילת היום גם הוסיף מלת ילקטו בין מלת יום ובין מלת ביומו להודיע שמלת ביומו דבקה עם מלת ולקטו לא עם יום הסמוך לו שאם כן

יהיה פירושן לצורך היום שבאותו יום ואין לו טעם. גם לא נודע מזה זמן לקיטתו לכך מוסיף הרב ואמר ילקטו זיומו והוסיף עוד ולא ילקטו היום לצורך מחר להודיע שאין כונת הכתוב שחובה ללקוט רק שלא ילקטו היום לצורך מחר הרא"ם: (א) ולמען אנסנו הוא דבוק בלחם מן השמים פירש עם המלות התלויות בו דהיינו שמירת שבת ושלא ילקטו היום לצורך מחר לא עם הסמוך לו שהיא ללקטו דבר יום זיומו שאז יובן שמה שהזהרתי שלא ילקטו היום לצורך מחר הוא למען אנסנו אם יקיים מצותי בזה אם לא וזה לא יתכן למה ירצה לנסותו במלות לא תותירו ולא במלות שבת: (ב) אבל לא כמו שפירש בפרשת עקב גבי לנסותך לדעת התשומר מצותיו שלא תנסהו ולא תהרהר אחריו להתם דבוק הנסיון עם הענוי ללעיל מיניה והנסיון שאלל הענוי פירושן שלא תהרהר אחריו אבל הכא דלא נזכר שום ענוי ולער לא יתכן לפרש הנסיון שלא יהרהר אחר מדותיו. (ג"ה) דכאן אי אפשר לפרש אם תהרהר שאין אומרים לאדם אנסה אותך אם לא תהרהר שאם כן לא היה נסיון אבל יתכן לומר אנסה אותך אם תשומר מצותי אם לא אבל לקמן הם דברי משה אמר ויענך וגו' לנסותך אם תהרהר אחר יתברך שמו: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **הנני ממטיר**. כדמות מטר היורד מהשמים. ומלת לחם מאכל תמצא על הלחם כמשמעו. גם על הבשר. כמו לחם אשה. גם על הפרי כמו נשחיתה עץ בלחמו: וטעם **אנסנו**. שיצטרך אלי בכל יום: (אבן עזרא)

הרמב"ן **הנני ממטיר לכם**. אמר ר"א כי בעבור היותו יורד כדמות מטר מן השמים יקרא ממטיר, ומצינו ימטר על רשעים פחים אש וגפרית (תהלים יא ו), וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כד). ואולי היו באים עם המטר. ודעת אונקלוס שהוא לשון ירידה, הא אנא מחית:

ויתכן שיהיה מענין כמטרא לחץ (איכה ג יב), אע"פ שהוא שרש אחר, כי בכל זריקה אשר תבא מלמעלה יאמרו כן, ותקרא "מטרה" על שם שימטיר עליה החצים. ואמרו (תהלים עח כז) וימטר עליהם כעפר שאר וכחול ימים עוף כנף. או שיאמר כן בעוף השמים כי ירד עליהם כמטר:

לחם. בעבור שיעשו ממנו לחם כמו שכתוב (במדבר יא ח) ועשו אותו עוגות, כי כל פת יקרא לחם, לא בהיותו מן החטה או מן השעורים בלבד. ואמר **ממטיר לחם**, כי להיותו לחם ימטירנו להם, וכן ארץ ממנה יצא לחם (איוב כח ה), וכן להוציא לחם מן הארץ (תהלים קד יד), שיוציא החטה שיעשו ממנה לחם. ויש אומרים (הראב"ע וכן הרד"ק כאן ובספר השרשים שרש לחם) **הנני ממטיר לכם לחם**, מאכל, וכן לחם אשה (ויקרא ג טז), כי את לחם אלהיך הוא מקריב (שם כא ז), כי תשב ללחום את מושל (משלי כג א), כלם ענין מאכל. והנכון כי ללחום (שם), לאכול לחם, ולחם אלהיך (ויקרא כא ז~ח), כנוי, שהוא סעודה לאלהיך כלחם לאדם, כי מצאנו לא על הלחם לבדו יחיה האדם (דברים ח ג):

למען אנסנו הילך בתורת. אם ישמרו מצות התלויות בו שלא יותירו ממנו ולא יצאו בשבת ללקוט. לשון רש"י. ואיננו נכון, אבל הוא כמו שאמר (שם טז) המאכילך מן במדבר אשר לא ידעון אבותיך למען ענותך ולמען נסותך להטיבך

באחריתך, כי נסיון הוא להם שלא היה בידם מזון, ולא יראו להם עצה במדבר רק המן, שלא ידעו מתחלה, ולא שמעו מאבותם, ויורד להם דבר יום ביומו וירעיבו אליו, ועם כל זה שמעו ללכת אחרי השם לא לחם:

וככה אמר להם עוד (שם ח ב) וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך ולמען נסותך לדעת את אשר בלבבך התשמור מצותיו אם לא, כי היה יכול להוליכם בדרך הערים אשר סביבותיהם והוליכם במדבר נחש שרף ועקרב (שם טו), ושלא יהיה להם לחם רק מן השמים דבר יום ביומו, לנסותם ולהטיב להם באחרונה, שיאמינו בו לעולם. וכבר פירשתי ענין הנסיון בפסוק והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב א). והרב אמר במורה נבוכים (ג כד) לדעת כל יודע ולנסות היש תועלת בעבודת האל ואם יש בה ספוק צורך אם לא. ואם כן היה ראוי שיאמר "למען ינסה לדעת":

והנה לא הזכיר כאן דבר רק המן שהוא הלחם שהמטיר להם, אבל כאשר אמר להם משה (בפסוק ח) **בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע**, ידענו כי הכל נאמר לו, אבל הכתוב יקצר בדברים הנכפלים בענין הצווי או בספור, כאשר הזכרתי לך פעמים רבים (לעיל ט יב, י יב, יא א). ופעמים לא יזכיר האחד כלל, דכתיב בפרשה הזאת (פסוק לב) **זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר ממנו**, ולא נכתבה הצואה כלל, וכן במקומות רבים:

ועל דעת האומרים (הראב"ע) כי "לחם" כל מאכל, יתכן שיאמר **הנני ממטיר לכם לחם** על המן ועל השלו, כי יתכן להם שאלתם ששאלו לחם ובשר, ומשה פירש שיהיה **הבשר בערב לאכול והלחם בבקר לשבוע** כדרך כל הארץ: (הרמב"ן)

בעל הטורים **אנסנו הילך בתורתו**. שלא ניתנה התורה אלא לאוכלי המן: (בעל הטורים)

אור החיים **ויאמר ה' אל משה הנני וגו'**. לא אמר הכתוב לאמר. גם התחיל לדבר נוכח וסיים נסתר ויצא העם וגו'. יתבאר על דרך אומרם ז"ל (יומא ע"ה). כי המן היה יורד לצדיקים פתח אהלו של כל אחד ולא היה צריך לצאת אחריו ולשאר העם היה יורד במקום אחר והיו יוצאים ללקוט, והוא אומר **הנני ממטיר לכם לחם** וגו' פירוש באין צורך לצאת ללקוט, אבל העם יצאו וילקטו. כנגד מה שלא בטחו וקדמו לשאלו ישיגוהו בטורח:

וטעם שלא אמר בתחלת נבואה זו לאמר, לצד כי עדיין יצוהו פעם ב' כל הדברים בפרשה שאחר זו אלא שהקדים הדברים למשה למצוא בפיו מענה, ותכף ומיד השיבם שהנבואה נאמרה לו כהרף עין ותכף ומיד והנה כבוד ה':

למען אנסנו וגו'. כי לחם מן השמים לא יצטרך שום תיקון ובזה יהיו פנוים מכל ואראה הילך וגו':

עוד ירצה על זה הדרך טעם **דבר יום ביומו למען אנסנו** כשיהיה צריך לו בכל יום למזונותיו: (אור החיים)

ספורנו **ממטיר לכם לחם**. מזון: **למען אנסנו הילך בתורתו**. כשיהיה מתפרנס שלא בצער, כאמרם ז"ל לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן: (ספורנו)

כלי יקר למען אנחנו הילך בתורתו אם לא. פירש"י אם ישמרו מצות התלויות בו שלא יותירו ממנו ולא יצאו בשבת ללקוט, וכל זה נאמר על מדת הבטחון כי אם לא יותירו ממנו זהו מופת שהם שלמים במדת הבטחון, כי מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה, וכן אם לא יצאו בשבת ללקוט הרי הם בטוחים שמה שלקטו אתמול יספיק להם גם ליום המחרת, ואז ילכו בתורתו, כי מי שאינו שלם במדת הבטחון מכלה כל ימיו לאסוף ולכנוס ומתייעשה לבית ה' לעסוק בתורה, כנודע מדרכי רוב העולם ההולכים אחר ההבל ויהבלו, ועסק התורה טפל אצלם.

דבר אחר, לפי שעסק התורה יש לו מונעים מבית ומחוץ, מבית הוא מצד מאכלים גסים המפסידים זכות וברירות השכל, עד אשר כח שכלו עובר בעמק עכור ואינו זך לעסוק במושכלות, כי מטעם זה לא אכל משה בהר מ' יום כדי שיהיה שכלו זך ונקי להבין במושכלות, וכתב (שמות כד. טז) ויכסהו הענן ששת ימים וארז"ל (יומא ד.) שהיה זה כדי למרק אכילה ושתיה שבתוך מעיו, ומבחוץ הלא המה בעבר הירדן, בעברו דרך ימים ונהרות ורגליו כאילות לרדוף אחר מזונותיו, במדבר בהר בערבה ובשפלה ועסק זה מטרידו מלעסוק בתורה, והמן הזה היה מאכל רוחני כל אוכליו נצולו מן שני מונעים אלו, הן מבחוץ, כי לא היו צריכין לחזר אחריו אלא כל אחד מצא מזונותיו בכל יום פתח אהלו, הן מבפנים, כי היה מאכל זך ונקי מכל פסולת, ורז"ל (שם עה:) קראוהו לחם אבירים שמלאכי השרת אוכלין אותו, אע"פ שאין אצלם אכילה מ"מ הן נזונין מזיו השכינה והיינו אותו חלק רוחני שהיה במן כי היה בו ניצוץ גם מן הרוחניות, ועינו כעין הבדולח מזהיר ומבהיק ולא היה בו שום פסולת וע"כ היה נבלע באברים, ובזה נסתלקו שני המונעים. ושלישים על כלו, והוא מי שיש לו הרבה יותר מכדי צרכו, גם הוא אינו פנוי לעסוק בתורה כי ריבוי הונו וקנינו והשבע לעשיר אינו מניח לו לעסוק בתורה, וגם ממונע זה היו ניצולים במן זה, כי לא ירד כ"א ארוחת איש דבר יום ביומו, ואמר ה' למען אנחנו הילך בתורתו אם לא, כי בהסתלקות כל המונעים הרי לפנייהם שולחן ערוך לעסוק בתורה ואין מעכב, ואם על כל פנים לא ילכו בתורת ה' אין זה כי אם רוע לב הותל הטהו למאס בתורת ה', ואז ודאי לא יהיו ראויין לקבלת התורה ויתבאר זה עוד בסמוך. (כלי יקר)

ה והיה ביום הששי והכינו את אֶשֶׁר-יָבִיאוּ וְהָיָה מְשֻׁנָּה עַל אֲשֶׁר-יִלְקְטוּן יוֹם יוֹם:

אונקלוס ויהי ביום שיתתא ויתקנון ית דיתון ויהי על חד תרין על דילקטון יום (אונקלוס)

יונתן ויהי ביום שיתתאי ויזמנון מה דיתון לקמיהון למיכל ביוםא דשבתא ויערבון בבתא וישתתפון בדרתיהון בגין למיתתא מדין לדין ויהי להון בכופלא על מה דמלקטון יומא יומא: (תרגום יונתן)

הש"י והיה משנה. ליום ולמחרת: משנה. על שהיו רגילים ללקוט יום יום של שאר ימות השבוע. (ג) ואומר אני אשר יביאו והיה משנה, לאחר שיביאו ימלאו משנה במדידה, על אשר ילקטו וימדו יום יום, וזהו לקטו לחם משנה, בלקיטתו היה נמלא לחם משנה, וזהו על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים, נותן

לכם זרכה זבית, למלאות העומר פעמים ללחם יומים: (רז"ו)

שפתי חכמים (ג) כלומר ולא מסנה של כל השזוע דהיינו עשרה עומרים כמוזן מן הכתוב: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ופי' משנה. שני העומר לאחד כי כן כתוב: (אבן עזרא)

בעל הטורים והיה משנה. כל מעשה השבת כפול. שני כבשים. שתי ככרות שתי זרות. זכור ושמור: (בעל הטורים)

אור החיים והכינו את אשר יביאו. פירוש כי ההבאה עצמה בכלל ההכנה וצריכין להכינו מיום ו' כדי שלא יביאו בשבת, והוא מאמר משה לישראל (פסוק כ"ט) אל יצא איש ממקומו וגו': (אור החיים)

ספורנו והכינו את אשר יביאו והיה משנה. גם אחר ההכנה יהיה משנה כי לא יחסר בבשול. ואמר והכינו לעורר שיזדרזו לענג שבת במטעמים, ושכל זריזותם בזה יהיה מערב שבת: (ספורנו)

ויאמר משה ואהרן אל-כל-בני ישראל ערב וידעתם כי יהוה הוציא אתכם מארץ מצרים:

אונקלוס ואמר משה ואהרן לכל בני ישראל ברמשא ותדעון ארי יי אפיק ותכון מארץ מצרים: (אונקלוס)

יונתן ואמר משה ואהרן לכל בני ישראל ברמשא ותנדעון ארום יי אפיק ותכון פריקין מארץ מצרים: (תרגום יונתן)

רז"ו ערב. כמו (ד) לערב: וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. לפי שאמרתם לנו כי הוצאתם אותנו, תדעו כי לא אנחנו המוציאים, אלא ה' הוציא אתכם שיגזיר לכם את השליו: (רז"ו)

שפתי חכמים (ד) כמו זערב גרסינן כמו שכתוב אחריו ויאמר משה זתת ה' לכם זערב: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. טעם כי ה' הוציא אתכם. בעבור שאמרתם כי הוצאתם אותנו. והנה שני אותות נעשה לכם שתדעו כי הוא הוציא אתכם. האחד בערב זה היום. ושני למחרתו בבקר. והיה ראוי שיהיה ערב ובקר וידעתם. כי איננו דבק ובקר עם וראיתם את כבוד ה'. כי ביום עצמו ראו את הכבוד כאשר יפרש: (אבן עזרא)

הרמב"ן ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. ולא אנחנו המוציאים אתכם משם כאשר אמרתם כי הוצאתם אותנו (לעיל פסוק ג). ובקר וראיתם את

כבוד ה'. לא נאמר זה על הכבוד הנראה בענן, כי בו ביום היה כדבר להם אהרן ויפנו אל המדבר (בפסוק י). ופירש רש"י, אלא כך אמר להם, **ערב וידעתם** כי היכולת בידו ליתן תאותכם ובשר יתן לכם, אך לא בפנים מאירות יתננה לכם, כי לא כהוגן שאלתם אותה ומכרס מלאה, והלחם ששאלתם לצורך כהוגן, בירידתו תראו לבקר את כבוד פניו שיורידנו לכם דרך חיבה בבקר שיש שהות להכינו. ואינו נכון שיאמר **ובקר וראיתם את כבוד ה'** מפני שיקדים להם מתנת המן בבקר, כי מה כבוד ה' בזה, ועוד שסמך לזה **בשמעו את תלונותיכם** :

והמדרש הזה לרבותינו איננו בפירוש **וראיתם את כבוד ה'**, אבל אמרו כן מפני שחלק להם הפרנסה בשני עתים מן היום ולא נתן הכל בבקר. וכך אמרו במכילתא (כאן) ויאמר משה בתת ה' לכם בערב, מכאן אתה למד שבפנים חשוכות נתן להם השלו, והמן ששאלו כהלכה נתן להם בפנים מאירות, כלומר בבקר :

ורבי אברהם אמר "ובקר" נמשך בפסוק הראשון. כי בעבור שאמרו **כי הוצאתם אותנו משם** אמר שני אותות יעשה השם לכם שתדעו כי הוא הוציא אתכם משם, האחד בערב היום הזה והשני למחר בבקר. והיה ראוי שיאמר **ערב ובקר וראיתם כי ה' הוציא אתכם**, שאין **ובקר** דבק עם **וראיתם את כבוד ה'**, כי ביום עצמו ראו הכבוד. וגם זה איננו נראה כן :

והנכון בעיני כי היה הפלא במן גדול מאד. כי השלו הגיז אותו מן היס ברוח נסע מאתו כדרך העולם, אבל המן נוצר להם עתה יצירה חדשה בשמים כענין מעשה בראשית, והוא מה שאמרו בו (אבות ה ו) שנברא בין השמשות :

ולכן אמר הכתוב באות אשר יעשה לכם היום בערב תדעו כי הוא הוציא אתכם מארץ מצרים, כי יערוך לכם שולחן במדבר, אבל בפלא הגדול אשר יעשה לכם בבקר תראו את כבוד מלכותו אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיו וכגבורותיו, שבגדולות ובנפלאות שיעשה השם יראה את כבודו, כענין לקבץ את כל הגוים והלשונות ובאו וראו את כבודי (ישעיה סו יח). וכתוב (שם יט) והגידו את כבודי, וכן רבים. וכן הוא דעת אונקלוס שאמר ותחזון ית יקרא דה', ולא תירגם בו "ואיתגליו" :

ודע כי יש במן ענין גדול, רמזוהו רבותינו במסכת יומא (עה :) לחם אבירים אכל איש (תהלים עח כה), לחם שמלאכי השרת אוכלין, דברי ר' עקיבא. אמר לו ר' ישמעאל טעית, וכי מלאכי השרת אוכלין לחם, והלא כבר נאמר (דברים ט ט) לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי, אלא לחם אבירים, לחם שנבלע באבירים. והענין הזה שאמר רבי עקיבא הוא, שקיום מלאכי השרת בזיו השכינה, וכן דרשו (שמו"ר לב ד) ואתה מחיה את כלם (נחמיה ט ו), מחיה לכלם. ועליו נאמר (קהלת יא ז) ומתוק האור, ששיגו בו באור טוב טעם. והמן הוא מתולדת האור העליון שנתגשם ברצון בוראו יתברך (זוהר בלק ר"ח.), ונמצא שאנשי המן ומלאכי השרת נזונים מדבר אחד. ור' ישמעאל תפשו מפני שקיומם אינו בדבר המתגשם מתולדת האור שהרי קיומם באור העליון עצמו, ומפני זה היו מוצאים טעם במן מכל מה שירצו, כי הנפש במחשבתה תדבק בעליונים ותמצא מנוח חיים ותפק רצון מלפניו (ע"פ משלי ח לה) :

ואמרו במכילתא (להלן פסוק כה) היום אין אתם מוצאים אותו אבל אתם מוצאים אותו לעולם הבא. וזה יסבול שני פירושים, שנאמר שיהיה בבני העולם

הבא מי שלא הגיעה מעלתם ליהנות תמיד מזיו השכינה, ויהיה קיומם בדבר המתגשם מן הזיו ההוא, כמעלת דור המדבר שהשיגו לזיו השכינה בים, כמו שאמרו (במכילתא לעיל טו ב) ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל הנביא, ומאותה שעה נתעלית נפשם להתקיים בתולדותיו שהוא המן:

ויותר נכון שרמז הכתוב לדברי ר' אלעזר בן חסמא במלת היום שבני העולם הבא יהיה קיומם ביסוד המן שהוא הזיו העליון, כמו שאמרו (ברכות יז). אין בו לא אכילה ולא שתיה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם והן נהנין מזיו השכינה. ובני העולם הבא יתקיימו בהנאתן מזיו השכינה בהדבקם בו בעטרה שבראשם. והעטרה היא המדה הנקראת כן שאמר בה הכתוב (ישעיה כח ה) יהיה ה' צבאות לעטרת צבי, ובה נאמר (שה"ש ג יא) בעטרה שעטרה לו אמו. ורמזו על קיום בני העולם הבא, ורמזו על עיקר המן:

ואמר הכתוב (תהלים עח כג~כה) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו, לחם אבירים אכל איש, וכן אמר (שם קה מ) ולחם שמים ישביעם שנראה מזה שיהיה הדגן הזה בשמים והורידו להם בפתיחת דלתיו, והוא מה שפירשתי שנתגשם האור, כי באור העליון יאמר הכתוב כלשון הזה נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (יחזקאל א א). או שכבר היה בשמים, כמאמרם (אבות ה ו) שנברא בין השמשות: (הרמב"ן)

בעל הטורים **בשמעו**. גי' במס' הכא ואידך וירא בצר להם בשמעיו את רנתם ואידך בשמעו את דברי האלה הזאת בשביל שצר להם שלא היה להם לחם לאכול ובדין התלוננו שמע תלונותם אבל מי שהוא בשלום ובשמעו את דברי האלה והתברך בלבבו לאמור שלום יהיה לי לא ישמע לו ה': (בעל הטורים)

אור החיים **ערב וידעתם וגו'**. פירוש לצד שישראל דברו בדרך החלטת המניעה שימצאו בשר במדבר באומרם מי יתן מותינו וגו' ולא שאלו הדבר קודם זה יגיד כי היה להם הדבר בלתי אפשר, לזה אמר להם ערב וידעתם כי ה' וגו', כי עד עתם אינכם יודעים המוציא אתכם מה נורא מעשיו ולא לקחתם ידיעה מהמסות הגדולות כי כל יכול עכשיו מחדש תכירוהו. וכונת דבריו הוא לשבט מוסר כי טח מראות עיניהם וגו' (ישע'י מ"ד). וטעם שלא תלה הידיעה אלא במעשה ערב ולא במעשה בוקר, לצד שהוא המופלג אצלם במניעה. ואמר **וידעתם** בתוספת וא"ו, לומר מלבד שתוסר יראת מות ברעב אלא שיהיה בדרך מופלא כמעשה ה' הנורא המוציא אתכם מארץ מצרים: (אור החיים)

ספורנו **ערב וידעתם**. יהי רצון שמה שאמר לי שיתן לכם מזון יהיה באופן זה שיתן לכם בערב צרכי הערב, בענין שתדעו שהאל יתברך הוציא אתכם לגמרי מארץ מצרים, כי יוציאכם גם ממנהגיה, שהייתם יושבים שם על סיר הבשר, בלתי זמן סעודה קבועה כבהמות, כאמרם ז"ל בתחילה היו ישראל כתרנגולים המנקרים באשפה, עד שבא משה רבינו וקבע להם זמן סעודה: (ספורנו)

כלי יקר **ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם וגו'**. כבר אמרנו שהמן היה מאכל רוחני והיה מתיחס לאור השכלי, וכאור בקר יזרח שמש (ש"ב כג. ד.) ע"כ ניתן המן בבוקר בבוקר בהטיבם לשאול כהוגן, אבל השליו היה מאכל גס וחומרי על כן ניתן בערב, כי השכל מתיחס לבוקר והחומר לערב, ולא ניתן להם השליו כ"א לפי שעה שהרי בקברות התאוה שאלוהו שנית, וזה דוגמת מה שכתבנו למעלה פרשת ויחי על פסוק בבוקר יאכל עד ולערב יחלק שלל (מט. כז) פירוש, הדבר ההכרחי

שהאדם שואל כהוגן ניתן לו בבוקר, בפנים מאירות ואותו יאכל, היינו כדי אכילתו, ולשון עד, היינו שלעולם אינו חסר לנפשו מאומה אלא ניתן לו לעד ולנצח, אמנם לערב, היינו המותרות שהאדם שואל שלא כהוגן, ניתן לו בערב בפנים חשוכות, והוא הדבר אשר יחלק לזולתו, ועזב לאחרים חילו, והוא יהיה משולל ומרוחק מקנינו כהוראת לשון שלל, ועוד שלא ניתן לו הדבר כי אם לפי שעה כמו השליו שלא היה ניתן כי אם לפי שעה, כי לא לנצח תאות רשעים יתן ה', כי אם היום יתן להם לסלק תלונתם מעליו, מחר מתאוה נפשו ואין, ומטעם זה ירד המן מן השמים מקום האורה, ותעל השליו מן הארץ מקום האפילה, כי כל אחד בא ממקורו כפי מה שהוא, לכך נאמר ובוקר וראיתם כבוד ה', והיינו פנים מאירות כי נראה להם ה' עין בעין, אבל בערב אמר וידעתם את כבוד ה', ידיעה פחותה מראיה כמלך שנותן לאיזו אדם בקשותיו ופני המלך לא ראה, אע"פ שידוע שנתינה זו מתת המלך היא, מ"מ זה אשר מלך ביופיו תחזנה עיניו ודאי טוב ממנו.

ועדיין לא פירש הכתוב, במה ידעו בערב כי ה' הוציאם וגו', עד שפירש ואמר בתת ה' לכם בשר בערב לאכול בפנים חשוכות, בזאת תדעו כי ה' הוציא אתכם ממצרים מן המקום אשר ישבתם שם על סיר הבשר, כדי שתמאסו באכילת המותרות אשר כח הבהמי נכסף להם ותהיו עסוקים בשלימות הנפשי, ולא כאשר אמרתם מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע כי הוצאתם אותנו אל המדבר, והיה המכוון מן תלונה זו שבשבתם על סיר הבשר יש בו צד שלימות, ואנחנו המוציאים אתכם ממקום שהיה לכם שלימות זה אל מקום חסר, והנה בתת ה' לכם בשר בערב בזאת תדעו כי לא אנחנו המוציאים, ובמה שיתן לכם בבוקר לחם לשובע בזה תראו את כבוד ה' עין בעין, כי יתן בפנים מאירות לכל שואל כהוגן. (כלי יקר)

וַיִּבְקֶר וַרְאִיתֶם אֶת-כְּבוֹד יְהוָה בְּשִׁמְעוֹ אֶת-תְּלַנְתִּיכֶם עַל-יְהוָה וַנַּחֲנוּ מֶה כִּי (תלוננו) תְּלִינוּ עֲלֵינוּ:

אונקלוס וּבְצַפְרָא וְתַחֲזִיוֹן יְת יְקָרָא דִּי פִד שְׁמִיעַ (קְדָמוּהִי) יְת תְּרַעְמֵי תְּכֹן עַל מִימְרָא דִּי וַנַּחֲנָא מָא אַרִי אֶתְרַעְמֵתוֹן עֲלָנָא: (אונקלוס)

יונתן וּבְצַפְרָא יְתַגְלִי עֲלֵיכֹן יְקָר שְׂכִינְתָא דִּי פִד שְׁמִיעֵן קְדָמוֹי יְת תוֹרַעְמֵתְכֹן קְדָם יִי וַאֲנַחְנָא מֶה אֲנִי חֲשִׁיבִין אַרוּם אֶתְרַעְמֵתוֹן עֲלָנָא: (תרגום יונתן)

רש"י וּבָקֵר וּרְאִיתֶם. לֹא עַל הַכְּבוֹד שֶׁנֶּאֱמַר וְהָנָה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בְּעֵינֵי נֶאֱמַר, (ה) אֲלֹא כִּי אָמַר לָהֶם, עֲרַב וַיִּדְעַתֶּם כִּי הַיְכוּלַת בִּידוֹ לִיתֵן תְּאוֹתְכֶם, וּבָקֵר יִתֵּן, אֲךְ לֹא צַפְנִים מֵאִירוֹת יִתְנֶנָּה לָכֶם, כִּי שָׁלַח כְּהוֹגֵן שְׁאַלְתֶּם אוֹתוֹ, (ו) וּמִכֶּרֶס מִלְּאָה, וְהַלַּחַם שֶׁשְׁאַלְתֶּם לְאוֹרֵךְ בִּירִידָתוֹ, לְבָקֵר תִּרְאוּ אֵת כְּבוֹד אוֹר פָּנָיו, שִׁירִידוֹהוּ לָכֶם דְּרַךְ חֲזָה בְּבָקֵר, שִׁישׁ שְׁעוֹת לְהַכִּינוֹ, וְטַל מִלְּמַעְלָה וְטַל מִלְּמַטָּה כְּמוֹנָה בְּקוֹפֶסֶא: אֵת תְּלִנוֹתֵיכֶם עַל ה'. כְּמוֹ אֲשֶׁר (ו) עַל ה': וַנַּחֲנוּ מֶה. מֶה אֲנַחְנוּ חֲשׂוֹבִין: כִּי תְּלִינוּ עֲלֵינוּ. שְׁתַּרְעִימוּ עֲלֵינוּ אֵת הַכֹּל, אֵת בְּנִיכֶם וּנְשֵׁיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם וְעַרְבֵי רֵב. וְעַל כִּרְחֵי אֲנִי זְקוּק לְפָרֵשׁ תְּלִינוּ בְּלִשׁוֹן תַּפְעִילוּ, מִפְּנֵי דְגִשְׁתוּ וּקְרִייתוּ, שְׁאִילוֹ הִיא רַפָּה,

הייתי מפרשו בלשון תפעילו, כמו וילן העם על משה (שמות יז, ג), או אם היה דגוש ואין בו יו"ד ונקרא תלוננו, הייתי מפרשו לשון תלוננו, עכשיו הוא משמע תליו את אחרים, כמו במרגלים וילינו עליו את כל העדה (במדבר יד, ב): (רש"י)

שפתי חכמים (ה) שזה היה באותו יום ולא צדק של מחרתו. ג"א: (ו) ר"ל ששאלתם אותו שלא לזכור כי האדם יכול להיות בלא צדק. ועוד ששאלתם מכרם מלחה לכה לומר דהא הרבה בהמות היו להם: (ז) דפשוטו משמע שעתה ישמע שחלונותיכם עליו והרי הקצ"ה מקודם לכן גם כן היה יודע אלל רק להודיע התלונות ההן על מי הן ואמר שהם אותן שעל ה': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ובקר. פרשתיו: **בשמעו את תלונותיכם**. דבק עם וראיתם את כבוד ה': **ונחנו מה**. מה בידינו לעשות לא עשינו רק מה שזונו. ונחנו חסר אלף: (אבן עזרא)

הרמב"ן ונחנו מה כי תלינו. אמר רבי אברהם ונחנו מה בידינו לעשות, כי לא עשינו רק מה שזונו. ואיננו כן, אבל הוא כמו מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה), מה אדם ותדעהו (שם קמד ג), כי במה נחשב הוא (ישעיה ב כב). וזאת דרך ענוה, כי מה אנחנו שתליתם עלינו שהוצאנו אתכם מארץ מצרים, הן אנחנו אין ופעלינו הבל, ולא עלינו תלונותיכם כי על ה', הוא המוציא אתכם מארץ מצרים לא אנחנו. ובמכילתא (כאן) וכי מה אנחנו ספונים שאתם עומדים ומתרעמים עלינו: (הרמב"ן)

אור החיים ובוקר וראיתם וגו'. פירוש בוקר הוא מה שאמר בסמוך ויאמר משה וגו' והנה כבוד ה', וענין זה היה ביום ב'. ולפי זה טעם אומרו וראיתם בתוסי ו', פירוש מלבד דברו אשר ידבר לכם על ידי עוד יעשה ה' לכם דבד שיראה לכם את כבודו. או ירצה באומרו ובקר כי גם בקר ידעו כי ה' וגו', והיא נמשכת למעלה עם אומרו ערב וידעתם וגו' ובקר, ואומרו וראיתם הוא תחלת ענין, וכפי זה אפשר כי בו ביום ראו כבוד ה': (אור החיים)

ספורנו ובקר. יהיה לכם לחם הבקר: וראיתם את כבוד ה'. וכן יהי רצון שתראו את כבוד ה' שיבא להגביל הזמנים, למען תדעו שתלונותיכם הם עליו והוא יהיה הנראה להסירם מעליו: (ספורנו)

[ח] ויאמר משה בתת יהוה לכם בערב בשר לאכל ולחם לשבע בשמע יהוה את-תלונתיכם אשר-אתם מליגם עליו ונחנו מה לא-עלינו תלונתיכם כי על-יהוה:

אונקלוס ואמר משה בדינתו יי לכוון ברמשא בסרא למיכל ולחמא בצפרא למסבע בדישמיען קדם יי ית תרעמותכו די אתון מתרעמין עלוהי ונחנא מא לא עלנא תרעמותכו אלהן על מימרא דיי: (אונקלוס)

יונתן ואמר משה בדין תדעו בדינמין יי לכוון ברמשא בישרא למיכול ולחמא בצפרא למשבוע בדישמיען קדם יי ית תרעמותכו דאתון מתרעמין עלוי ואנחנא

מָה אָנוּ חֲשִׁיבִין לָא עֲלֵנָא תְּוֹרַעְמִיתְכוּן אֶלְהוּן עַל מִימְרָא דִּי? : (תרגום יונתן)

רש"י זָסַר לֹאכּוֹל. וְלֹא לְשׂוֹבַע, לְמַדָּה תּוֹרָה דְּכַךְ אַרְצָא אֹחְלוּן זָסַר לְשׂוֹבַע. וּמָה רָאָה לְהוֹרִיד לַחַם זָבָקֵר וּזְסַר זְעַרְבָּ, לְפִי שֶׁהֲלַחַם שָׂאֵלוּ כְּהוֹגֵן, שָׂאֵי אֲפַסְרָ לּוּ לְאֹדֶם זָלָא לַחַם, אֲזַל זָסַר שָׂאֵלוּ שָׂלָא כְּהוֹגֵן, שֶׁהֲרֵבָה זְהַמּוֹת הִיּוּ לְהַם, וְעוֹד שָׁהִיָּה אֲפַסְרָ לְהַם זָלָא זָסַר, לְפִיכֵךְ נָתַן לְהַם זָסַעַת טוֹרַח שָׂלָא כְּהוֹגֵן: אֲשֶׁר אֲתַם מְלִינִים עֲלִיו. אֲתַּ הָאֲחֵרִים, הַשּׂוֹמְעִים אֲתַכֶּם מִתְּלוֹנְנִים: (רש"י)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר. עֵתָה פִּירַשׁ לְהַם ב' אוֹתוֹת: (אבן עזרא)

הרמב"ן בַּתֵּת ה' לַכֶּם בְּעֵרֵב בֶּשֶׂר. יִפְרֹשׁ מֵאֲמָרוֹ הַרְאִשׁוֹן, כִּי בַתֵּת ה' לַכֶּם בְּעֵרֵב בֶּשֶׂר לֹאכּוֹל וַיִּדְעַתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֲתַכֶּם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּבַתֵּתוֹ לַכֶּם לַחַם זָבָקֵר לְשׂוֹבַע וְרֵאִיתֶם אֶת כְּבוֹד ה': (הרמב"ן)

אור החיים וַיֹּאמֶר וְגו' בַּתֵּת וְגו'. לְהִיּוֹת שְׁבַתְחֻלָּה אֲמַר הַדְּבָרִים סְתוּמִים עֵרֵב וּזְבָקֵר וְלֹא אֲמַר מָה יִהְיֶה עֵרֵב וּזְבָקֵר לְזֶה חֲזָר וּפִירַשׁ מָה שֶׁאֲמַר עֵרֵב וַיִּדְעַתֶּם הַיְדִיעָה הִיא בַּתֵּת ה': (אור החיים)

ספורנו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בַּתֵּת ה' לַכֶּם. אֲמַר מֹשֶׁה מָה שֶׁהֲתַפְלְלוּ שִׁיתֶן ה' לַכֶּם הַמְּזוּן בְּעֵרֵב, בְּעֵנִין שֶׁתַּדְּעוּ שֶׁהָאֵל יִתְּבַרֵךְ הוֹצִיא אֲתַכֶּם, רְצוֹנָנוּ שִׁיתֶן לַכֶּם בְּעֵרֵב בֶּשֶׂר לֹאכּוֹל, וְלֹא לְשׂוֹבַע כְּמִנְהַג הַמִּצְרַיִם אֲשֶׁר אֵין לְפָנֵיהֶם בְּלִתי אִם גּוֹיִתֶם, וּשְׁבַבְקֵר יִתֵּן לַכֶּם לַחַם בְּלִבְד לְשׂוֹבַע, שִׁיְהִיָּה מִסְפִּיק דִּי שְׁבַעְכֶּם: בְּשִׁמוֹעַ ה' אֶת תְּלוֹנוֹתֵיכֶם. וּמָה שֶׁהֲתַפְלְלוּ שֶׁתִּרְאוּ אֶת כְּבוֹד ה', רְצוֹנָנוּ שִׁיתֶן לַכֶּם אֱלֹהֵי בְּעֵנִין שִׁירָאָה לַכֶּם שֶׁתְּלוֹנוֹתֵיכֶם הֵם עֲלִיו, וְשֶׁהוּא שִׁמַּע אֶת תְּלוֹנוֹתֵיכֶם: (ספורנו)

[ט] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן אֲמֹר אֶל-כָּל-עַדְתְּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קִרְבוּ לִפְנֵי יְהוָה כִּי שָׁמַע אֶת תְּלִנְתֵיכֶם:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן אֲמַר לְכָל כְּנִשְׁתָּא דְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל קְרִיבוּ קְדָם יְיָ אֲרִי שְׁמִיעֵן קְדָמוֹהִי יְתַ תְּרַעְמוֹתְכוּן: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן אֵימֵר לְכָל כְּנִשְׁתָּא דְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל קְרִיבוּ קְדָם יְיָ אֲרוּם שְׁמִיעֵן קְדָמוֹי יְתַ תְּוֹרַעְמוֹתְכוּן: (תרגום יונתן)

רש"י קִרְבוּ. לְמַקּוֹם שֶׁהֲעֵנֵן יִרְדּוּ: (רש"י)

אבן עזרא קִרְבוּ לְפָנֵי ה'. אֵל הַמְּדַבֵּר: (אבן עזרא)

אור החיים וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אַהֲרֹן. פְּסוּקֵי זֶה אֲפַשֵּׁר שֶׁהִיָּה בְיוֹם רֵאשׁוֹן עֲצֻמוֹ שְׁדַבֵּר אֵלֵיהֶם עֵרֵב וַיִּדְעַתֶּם. אוֹ אֲפַשֵּׁר שֶׁהִיָּה לְמַחֲרָתוֹ, וּמָה שֶׁאֲמַר לְהַם עֵרֵב וַיִּדְעַתֶּם אֵינּוּ חוֹזֵר עַל עֵרֵב שֶׁל אוֹתוֹ יוֹם אֲלֵא עֵרֵב שֶׁל זְמַן שִׁיתֶן ה' לְהַם כְּאוֹמְרוֹ בַּתֵּת ה' וְגו' וְלֹאפּוֹקִי בּוֹקֵר: (אור החיים)

ספורנו אמור אל כל עדת. כיון שידע שנתקבלה תפלתו, כענין רבי חנינא כשהיה מתפלל על החולים (ברכות פרק אין עומדיו), או יותר מזה: קרבו לפני ה'. ההולך לפניהם בעמוד ענן: (ספורנו)

[י] ויהי כדבר אהרן אל-כל-עדת בני-ישראל ויפנו אל-המדבר והנה כבוד יהוה נראה בענין: (פ)

אונקלוס והנה כד מליל אהרן עם כל פנישתא דבני ישראל ואתפניו למדברא והא יקרא די? אתגלי בעננא: [פ] (אונקלוס)

יונתן והנה במלכות אהרן עם כל פנישתא דישראל ואתפניאו למדברא והא יקר שכינתא די? אתגלי בענן יקרא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויהי. התברר להם כי בעת שדבר להם קרבו. מיד בא הענן ונראה בו הכבוד: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויהי כדבר אהרן. ולא משה כי בזכות אהרן היו העננים לכך סמך והנה כבוד ה' נראה בענן: (בעל הטורים)

אור החיים כדבר וגו'. פירוש שהיה ה' כיושב ומצפה שיפנו אליו ותכף לדברו נראה כבוד ה' בענן: (אור החיים)

ספורנו ויפנו אל המדבר. כי דרך המדבר היה הענן מהלך בנסעם: (ספורנו)

[יא] וידבר וישישי אל-משה לאמר: (אונקלוס)

אונקלוס ומליל עם משה למימר: (אונקלוס)

יונתן ומליל עם משה למימר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וידבר ה'. וראו כי משה הלך אל הכבוד ודבר עמו: (אבן עזרא)

אור החיים (יא~יב) וידבר וגו' לאמר שמעתי וגו' דבר וגו'. קשה למה אמר תיבת לאמר בפסוק אי ולא הספיק במה שאמר אחר כך דבר אל בני ישראל, ואם נתכוין שגם פרט זה שאמר לו שמעתי את תלונות וגו' יאמרנו לישראל אם כן למה הוצרך לומר עוד אחר כך דבר. ונראה לומר על פי דבריהם ז"ל (יומא ד'): שאמרו שכל האומר דבר לחבירו הרי הוא בבל תאמר עד שיאמר לו לאמר, והנה כשדבר ה' למשה ואמר לו שמעתי וגו' הם דברי ה' למשה, וענין זה הוא בבל תאמר לזה אמר לו ה' לאמר. והנה אין הכרח בזה שחייב לומר אלא רשות הוא שמרשהו לומר לשלול בל תאמר והדבר בידו להודיע דבר ה' זה אליהם, וכשרצה ה' שידבר אליו דברים שנוגעים לישראל אמר דבר אל בני ישראל כי מכאן ואילך הם דברים שאני מחייבך לדברם, ולזה תמצא ששינה ה' את דברו כי מקודם דיבר דרך נסתר על ישראל כאלו מדבר דברים בינו לבין משה אלא שהרשהו לספר לישראל. וכשיאמר לישראל צריך לדבר להם על זה הדרך כי ה' אמר למשה

ששמע תלונות בני ישראל לא שהושלח מה' לומר להם משמו ששמע וגו', ומאמר ב' אמר אליו דבר אל בני ישראל משמי בשליחות בין הערבים תאכלו. וטעם שהוצרך לומר תיבת לאמר נתכוון שיאמר להם משמו יתברך. וזה שיעור הכתוב דבר אל בני ישראל שאני אומר להם בערב תאכלו וגו' והוא אומר **לאמר**, ומשמשת תיבת לאמר במקום כה אמר ה', גם בזה יוצדק גמר הדברים שאמר **אני ה' אלהיכם**, וזולת לאמר ישמע הדבר שחס ושלוס על משה: (אור החיים)

[יב] שְׁמַעְתִּי אֶת-תְּלוֹנֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּבַר אֱלֹהִים לְאֹמַר בֵּין הָעֲרָבִים תֹּאכְלוּ בָשָׂר וּבִבְקָר תִּשְׁבְּעוּ-לָחֶם וַיִּדְעוּתָם כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם:

אונקלוס שְׁמִיעַ קָדְמֵי יְת תְּרַעַמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מְלִיל עֲמָהוֹן לְמִימַר בֵּין שְׁמִשְׁאָ תִיכְלוֹן בְּסָרָא וּבְצַפְרָא תִשְׁבְּעוֹן לְחֶמָא וְתִדְעוֹן אַרִי אֲנָא יְי אֱלֹהֵכוֹן: (אונקלוס)

יונתן שְׁמִיעַ קָדְמֵי יְת תוֹרְעָמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מְלִיל עֲמָהוֹן לְמִימַר בֵּינֵי שְׁמִשְׁתָּא תִיכְלוֹן בְּסָרָא וּבְצַפְרָא תִיכְלוֹן לְחֶמָא וְתִדְעוֹן אַרוּם אֲנָא הוּא יְי אֱלֹהֵכוֹן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא **שמעתי**. מלת תלונות זרה דגשות הנו"ן. וזאת הנבואה שניה. כי כבר הזכירה משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר. רק נשנית בעבור ישראל שיראו הכבוד. ומלת **בין הערבים** כמו בערב כאשר פי'. ומזה הפסוק התברר פי' ובקר וראיתם את כבוד ה'. כי הנה כתוב בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם: (אבן עזרא)

הרמב"ן **שמעתי את תלונות בני ישראל דבר אליהם לאמר בין הערבים**. זה הדבור כבר אמרו משה לישראל (בפסוק ח), אבל נשנה בעבור שאמר **שמעתי את תלונות בני ישראל**, כי מתחלה אמר (בפסוק ד) **הנני ממטיח לכם לחם**, כעושה עמהם חסד ברצונו או לזכותם, ועתה הגיד כי נחשב להם לעון, ובעבור התלונה יעשה עמהם כן כדי שידעו בו כי אני ה' אלהיכם, כי עד עתה אינכם מאמינים בה' אלהיכם, על כן אתם מתלוננים על נביאיו:

ויתכן שמתחלה לא הבטיחם להיות להם המן כל ימי המדבר, והיו חושבים אולי יהיה ליום אחד או לשנים בהיותם במקום ההוא, ובנסעם משם יבאו אל לחם, ועתה אמר להם **בין הערבים תאכלו בשר** תמיד ובכל בקר **ישבעו לחם** כל ימי המדבר:

וכן דעת רבותינו שהיה השלו עמהם מן היום ההוא והלאה כמו המן, וכן נראה, כי על שני הדברים נתלוננו ובשניהם שמע את תלונתם ותאותם יביא להם, כי מה יתן להם ומה יוסיף להם בשר ליום אחד או לשנים, והפרשה שתפרש ותאריך בענין המן, כי כל מעשיו הם נפלאים, ותקצר בענין השלו, **ויהי בערב ותעל השלו** (פרק יג), כי הוא בנוהג שבעולם:

וענין השלו השני בקברות התאוה (במדבר יא לא), כי לא בא להם ממנו עתה לשובע כאשר יאמר בכאן תמיד (בפסוקים ח יב) **בשר לאכול ולחם לשבוע**. ויתכן שהיו גדוליהם לוקטין אותו, או שהיה מזדמן לחסידים שבהם, וצעיריהם היו תאבים לו ורעבים ממנו, כי לא יספר **בשלו וילקטו המרבה והממעיס** כאשר אמר במן, ולכך אמר שם (במדבר יא ד) **והאספסוף אשר בקרב התאוות תאוה**,

ואמר (שם) **וישובו ויבכו גם בני ישראל**, שהיו גם מהם בוכים לו ולא כלם, ואז נתן להם ממנו לרוב מאד, כאשר אמר (שם לב) הממעית אסף עשרה חמרים, ואכלו חדש ימים בשפע ההוא ושב לענינו הראשון. ועל דרך הפשט היו כל מעשה השלו לעתים, והמן שהיה חיותם היה להם תמיד, כי עיקר תלונתם עליו כדכתיב **כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב**: (הרמב"ן)

[יג] וְיְהִי בְעֶרְבֹ וַתַּעַל הַשָּׁלֹ וַתִּכַּס אֶת-הַמַּחֲנֶה וּבִבְקָר הַיְתֵה שִׁכְבַּת הַטֹּל לְמַחֲנֶה:

אונקלוס וְהָוּה בְרַמְשָׁא וְסָלִיקַת סָלְיוּ וְחָפַת יַת מְשָׁרִיתָא וּבְצַפְרָא הָוּת נְחַתַת טְלָא סָחוּר סָחוּר לְמְשָׁרִיתָא: (אונקלוס)

יונתן וְהָוּה בְרַמְשָׁא וְסָלִיקוּ פִיסְיוֹנִין וְחָפּוּי יַת מְשָׁרִיתָא וּבְצַפְרָא הָוּת אֲנַחַת טְלָא מְתַקְדָּשָׁא מִיַּתְקָנָא הִי כְפָתוּרִין חֲזוּר חֲזוּר לְמְשָׁרִיתָא: (תרגום יונתן)

רש"י השליו. מין עוף, ושמן מאלד (יומא עה:). היתה שכבת הטל. הטל שוכב על המן, ובמקום אחר הוא אומר וזרדת הטל וגו' (במדבר יא, טו.), הטל יורד על הארץ, והמן יורד עליו, וחוזר ויורד טל עליו, והרי הוא כמונה בקופסא (יומא עה: מכלתא ויסע פ"ג:)

אבן עזרא ויהי בערב. בסוף היום בעצמו. ותעל השליו. אולי עלתה מפאת ים: **שכבת הטל**. כמו ונבלי שמים מי ישכב. טעם ירידה. ובמקום אחר כתוב וברדת הטל. ירקב שם חוי שאמר כי המן הוא הנקרא בלשון פרסי תרנגבי"ן ובלשון ערבי מ"ן ובל" לע"ז מני"א. כי קושיות רבות עמדו עליו. האחת כי איננו יורד היום במדבר סיני כי ההר ידוע ואני ראיתי זה הדומה למן במלכות אלצכ"ר. והוא יורד בניסן ובאייר ולא בחדשים אחרים. ועוד אם תשימהו לשמש לא ימס. ועוד כי בלילה לא יבאש ועוד כי איננו חזק ואין צורך שידוכנו אדם במדוכה שיעשה ממנו עוגות. ועוד כאשר יושם בלשון יומם ועוד כי איננו משביע שיוליד דם טוב רק הוא נכנס ברפואות. ועוד כי ביום הששי היה יורד משנה ועוד כי לא היה יורד בשבת ועוד כי ירד לכל מקום שיחנו. ועוד כי עבר עמהם את הירדן. ולא שבת עד חצי ניסן על דרך הפשט: (אבן עזרא)

בעל הטורים השליו. ב' במסורה הכא ואידך ויאספו את השליו. לומר שגם בכאן אספו ממנו הרבה אלא שפסק ולכך חזרו והתלוננו עליו: (בעל הטורים)

[יד] וַתַּעַל שִׁכְבַּת הַטֹּל וְהָיָה עַל-פְּנֵי הַמִּדְבָּר יָדָק מְחֹסְפֹס יָדָק כְּפָפֵר עַל-הָאָרֶץ:

אונקלוס וְסָלִיקַת נְחַתַת טְלָא וְהָא עַל אֲפִי מִדְבָּרָא דְעָדָק מְקַלְפִי דְעָדָק כְּגִיר כְּגִלְדָא עַל אֲרָעָא: (אונקלוס)

יונתן וְסָלִיקוּ עֲנָנָא וְאָחִיתוּ מִנָּא עֵילוּי אֲנַחוּת טְלָא וְהָוּת עַל אֲנָפִי מִדְבָּרָא דְקִיק מְסָרְגֵל דְקִיק כְּגִלְדָא עַל אֲרָעָא: (תרגום יונתן)

רש"י ותעל שכבת הטל וגו'. כשהחמה זורחת, עולה הטל שעל המן לקראת החמה כדרך טל עולה לקראת החמה, אף אם תמלא שפופרת של זינה טל, ותסתום את פיה ותניחה בחמה, היא עולה מאליה באויר. ורבותינו דרשו, שהטל עולה מן הארץ (ח) באויר, וכעלות שכבת הטל נתגלה המן, וראו (ט) והנה על פני המדבר וגו': דק. דבר דק: מחוספס. מגולה, ואין דומה לו במקרא, ויש לפרש מחוספס, לשון חפיסה ודלוסקמא (י) שבלשון משנה, כשנתגלה משכבת הטל, ראו שהיה דבר דק מחוספס בתוכו בין שתי שכבות הטל. ואונקלוס תרגם מקלף, לשון מחשוף הלבן: ככפור. כפור גליל"א בלע"ז, דעדה כגיר, כאבני גיר, והוא מין לבד שחור, כדאמרינן גבי כסוי הדם, הגיר והזרניך. דעדה כגיר כגליל"א על ארעא, דק היה כגיר (פ) ושוכב מוגלד כקרח על הארץ, וכן פירושו דק ככפור, שטוח קלוש ומחובר כגליל. דק טינב"ש בלע"ז (ק"ז), שהיה מגליל גלד דק מלמעלה, וכגיר שתרגם אונקלוס, תוספת הוא על לשון העברית, ואין לו תיבה בפסוק: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) ראה לומר אע"פ שסדר העולם לחם עולה מן הארץ ומים יורד מן השמים כאן היה בהיפוך שהמן הוא לחם יורד מן השמים וטל עולה מן הארץ כדליתא בתנחומא: (ט) ראה לומר לפי שפירש לעיל כשהחמה זורחת עולה הטל וכו' מפרש עכשיו והכי משמע הקרא וכעלות וכו' נתגלה וראו אותו לא שבעלייתו נתהוה אבל לפי מדרש רז"ל שפירשו העלייה מן הארץ כריך לומר שפי' והנה על פני המדבר מורה על הוייתו שבעליות הטל מן הארץ יורד המן על פני המדבר: (י) פירוש מיני נודות וחמות הם: (פ) ראה לומר לא שהמן דומה למראה גיר שהרי גיר הוא שחור אלא דק היה כגיר אבל באמת המן היה לבן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ותעל. הטעם שנפסקה. כמו אז חללת יצועי עלה. כי הטעם מעת שחללת יצועי נסתלק מעלי ונפסק. וכמוהו אומר אלי אל תעלני בחצי ימי. והטל היה יורד בתחלה לטהר הארץ. ובהסתלק הטל יורד המן. וכן כתוב וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו: **דק מחוספס**. כמו עגול ואין לו חבר והאומר שהוא כמו מחשוף שהוא בשי"ן אינו נכון. כי משפט הלשון שיכפלו הפ"א והעי"ן. כמו יפפית או העי"ן והלמ"ד כמו ירקרק. או הלמ"ד לבדה כמו סגריר. רק העי"ן לבדו לא מצאנו כי אם בעלומי הה"א. כמו הגיגי. כי אחר שחסר הה"א נראה הגימ"ל כלמ"ד פעל. על כן כפלוהו. רק באותיות נראות לא מצאנו העי"ן כפול: (אבן עזרא)

הרמב"ן **דק מחוספס**. על דעת אונקלוס מן מחשוף הלבן (בראשית ל לז), חשף ה' (ישעיה נב י), בחלוף השי"ן בסמ"ך, ועין הפועל כפולה:

דק ככפור. הוא הנופל בימי הקור, וכן כפור כאפר יפזר (תהלים קמז טז). ותרגום אונקלוס דעדה כגיר כגליל"א על ארעא. וכתב רש"י ז"ל כאבני גיר, והוא מין צבע שחור, כדאמרינן גבי כסוי הדם (חולין פח:): הגיר והזרניך. דעדה כגיר דגליל"א על ארעא, דק היה כגיר ושוכב מוגלד כקרח על הארץ. וכן פירושו, **דק ככפור**, שטוח וקלוש ומחובר כגליל, דק, שהיה מגליל גלד דק מלמעלה. ומה שתרגם

אונקלוס תוספת הוא על לשון העברית, ואין לו תיבה בפסוק:

ואין כל זה נכון, כי הגיר הוא העפר הלבן הנדבק לאבנים וינפצו אותו וטחין בו הכותלים בסיד, והוא לבן מאד, וטוב מן הסיד לטוח על הקירות, וכן כתוב (דניאל ה ה) על גירא די כתל היכלא, ועל כן ייחס בו המן, שהוא לבן ומפוזר על הארץ כגיר המנופץ:

ואונקלוס תרגם במלת כפור בשני פנים, עשאו תחלה מן וכפרת אותו מבית ומחוץ בכופר (בראשית ו יד), ולכן אמר כגיר, שבו טחין ומכסים, ועשאו עוד מן כפור כאפר יפזר (תהלים קמז טז), שהוא הקרח הדק היורד בקור, כמו שתרגם וקרח בלילה (בראשית לא מ) וגלידא נחית עלי בליליא, וממנו מינים, והאחד יקרא גליד, כמו ששנינו במשנה מקואות (ז א) אלו מעלין ולא פוסלין השלג והברד והכפור והגליד. וכן יתרגם אונקלוס בשני פנים בכתובים רבים:

אבל בנוסחאות הבדוקות מן התרגום כתוב בהן דעדק דגיר כגלידא על ארעא, ופירושו עשוי חמרים חמרים כגליד על ארעא, והוא האמת, שאם היה מלשון גיר היה מתורגם כגירא דגלידא, כי כן דרך הלשון ההוא: (הרמב"ן)

בעל הטורים **מחספס**. בגי' עולה רמ"ח שהיה המן נבלע ברמ"ח איברים: (בעל הטורים)

ספורנו והנה על פני המדבר דק. דבר שהגרגיר שלו היה דק, כאמרו כזרע גד הוא: **דק ככסור**. גם בהנחתו היה דק, שלא היה מונח גרגיר על גרגיר: (ספורנו)

[טו] ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל-אחיו מן הוא כִּי לא ידעו מה-הוא ויאמר משה אליהם הוא הַלָּחֵם אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה לָכֶם לֶאֱכֹלָה:

אונקלוס **וחזו בני ישראל ויאמרו גבר לאחיהי מנא הוא ארי לא ידעו מא הוא ויאמר משה להון הוא לחמא די יהב יי לכון למיכל:** (אונקלוס)

יונתן וַחֲמוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַהוֹן תַּמְהִין וְאָמְרִין אֵינֶשׁ לְחַבְרִיה מִן הוּא אַרוֹם לָא יָדְעוֹן מַה הוּא וְאָמַר מֹשֶׁה לְהוֹן הוּא לְחַמָּא דְאֶצְטָנָא לְכוֹן מִן שִׁירוּיָא בְּשָׁמִי מְרוֹמָא וַיְכַדוֹן יְהִיבִיה יי לְכוֹן לְמִיכָל: (תרגום יונתן)

רש"י מן הוא. הכנת מזון הוא, כמו וימן להם המלך (דניאל א, ה): **כי לא ידעו מה הוא.** שיקראוהו **בשמו:** (רש"י)

אבן עזרא ויראו. אומר רבינו שלמה כי בלשון ישמעאל תרגום מה הוא. מן הוא. והמגיד לו ככה לא דבר נכון. כי תרגום מה הוא. בלשון ישמעאל מה הוי רק מן הוא. תרגומו מי הוא. כי איננו נופל מן בלשונם כי אם על אדם. כי פי' מן הוא מגזרת אשר מנה את מאכלכם. אמר ר' משה הכהן ידענו כי אין מוקדם ומאוחר בתורה. כי ויאמר משה אליהם וכבר אמר משה אליהם. וכמוהו רבים. ובפרשה הזאת וירם תולעים ויבאש. וכבר באש. וכן כתוב ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. ואיחר הכתוב לומר דברי משה. בעבור שהוא צריך להאריך לומר זה הדבר אשר צוה ה'. זה בדרך הסברה כי עומר לגולגולת למי שהוא גדול בשנים

אור החיים ויאמרו איש וגו' מן וגו'. צריך לדעת מה כוונת הכתוב בזה. ואולי כי בראותם אותו הזמין ה' לפיהם במקום שיאמרו מה הוא אמרו מן הוא, וזה שמו אשר קבע לו ה' ושם שמו בפי ישראל על דרך אומרם ז"ל (ברכות ז'): אשר שם שמות בארץ שיכוונו לשמות אשר קרא להם הבורא. ואומרו כי לא ידעו נתן הכתוב טעם המצאת השם לפיהם הוא לצד שלא ידעו מה הוא ומאמצעות זה נפל אליא בפיהם. ואולי כי מזה נתחכמו בני ישראל וקראו שמו מן דכתיב (פסוק ל"א) ויקראו בית ישראל שמו מן שהשכילו בתיבת מן שאינה מן הרגיל בנדבר ואין זה אלא רוח ה' דיבר ומלתו על לשונם כי זה שמו: (אור החיים)

כלי יקר ויאמרו איש אל אחיו מן הוא. י"א לפי שאותיות מן הם אותיות החוטם, כי כשיסגור האדם החוטם אינו יכול לדבר מ"ם ונו"ן בשפה ברורה, והמן היה בו ריח של כל מאכלים שבעולם אבל בעיניהם לא ראו כ"א זה המן, כמ"ש בלתי אל המן עינינו, וקראוהו מן לומר שכשם שבי' אותיות אלו אין הברתם ניכר ע"י סגירת החוטם, כך המן שאין בו כ"א הריח מכל מאכלים בטל שלימותו ע"י סגירת החוטם.

אמנם רז"ל, אמרו (יומא עה.) שהיה בו גם חוש הטעם מכל מיני מאכל, שהחיד היה טועם בו כל מיני מטעמים, ולכך אמרו איש אל אחיו מן הוא, לשון הכנת מזון, ר"ל שהיה בו הכנה לכל מיני מזון שבעולם, שהיה הטועמו דומה כאילו אוכל מכל, ולא נתנו לו עדיין השם המיוחד לו כי לא ידעו מה הוא, גם לא קראוהו עדיין בשם מן רק אמרו ביניהם מן הוא אבל לא קראו לו שם זה עדיין, עד אחר יום השבת שנאמר וישבתו העם ביום השביעי, ואח"כ כתיב ויקראו שמו מן, לפי שבששי ירד לחם משנה וכפול, על כן קראוהו בשם מן, כי המה מן האותיות הכפולות כשתכתוב מ"ם נו"ן, על שם נס זה שירד כפול בששי.

ומ"ש ויקראו בית ישראל שמו מן. ולא נאמר בני ישראל, לפי שבית ישראל היינו הנשים, כמו שפירש רש"י על פסוק כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים (שמות יט. א.) ורצה לומר שהנשים היו מחבבות את המן ביותר על כן קראו לו שם המורה על קיום הדבר, כי המה היו רוצין בקיומו לפי שהיה מודיע צדקת הנשים, כדאיתא מסכת יומא (עה.) והמן כזרע גד שהיה מגיד מי סרח על מי הבעל על אשתו או אשתו עליו, אם נמצא המן בבית אביה אז ודאי בעלה סרח עליה וכן להפך כו', ע"כ היו הנשים מחבבין אותו כדי להודיע צדקתם, כי על הרוב הנשים מנוצחים מן האנשים, וזה"ש איש לאשר באהלו תקחו, לצורך אשתו שבאהלו כי אם נראה לו שאשתו מורדת עליו ואין עדים בדבר אזי יקח לו המן כי הוא יודיע כל הקורות שבאהלו. ובזה מדוקדק לשון לאשר באהלו, וסמך ליה מיד והמן כזרע גד, כי זה תלוי בזה, ועפ"ז נ"ל לפרש לשון מן כמ"ש (שמות יח.) מי ומי ההולכים תרגומו מן ומן, כך כאן היה מודיע מי סרח על מי והיינו לשון מן, ולפי מה שמסיק שם בגמרא שהיה מגיד אם בן טי' לראשון אם בן ז' לאחרון, נ"ל מן מלשון מנין שעל ידו היו יכולין למנות אם בן טי' או בן ז'. (כלי יקר)

טז זה הדבר אשר צנה יהוה לקטו ממנו איש לפי אכלו עמר לגלגלת מספר נפשותיהם איש לאשר באהלו תקחו:

אונקלוס דין פתגמא די פקיד יי לקוטו מניה גבר לפום מיכלה עמרא לגלגלתא מנין נפשתיכון גבר לדי במשכניה תסבון : (אונקלוס)

יונתן דין פתגמא דפקיד יי לקוטו מניה גבר לפום מיכליה עומרא לגולגלתא מנין נפשתיכון גבר לפום סכום אינשי משכניה תסבון : (תרגום יונתן)

רש"י עומר. סם מדה: מספר נפשותיכם. כפי מנין נפשות שיש לאיש באהלו, תקחו עומר לכל גולגולת: (רש"י)

בעל הטורים זה הדבר אשר צוה ה'. בזה הפסוק יש כל אלפי"א ביתא לומר לך כל המקיים את התורה מזמין לו ה' פרנסתו בלא טורח כאוכלי המן: (בעל הטורים)

אור החיים איש לפי אכלו. פירוש לפי שיעור בני ביתו אם רבים אם מעטים. ואמר אכלו כי אכילת כולן תחשב אכילת האיש התלוי בו, והעד על זה מה שאמר אחר כך וימודו בעומר וגוי' איש לפי אכלו וגוי', וחזר לומר כמה יקחו לכל אחד עומר לגלגולת, וחזר לומר מספר וגוי' לומר שלא יעשו הפרש בין קטן לגדול אלא מספר הנפשות כי כולם ישוו באכילת המן. ואומרו לאשר באהלו נתכוון לומר כי מי שיש לו באהלו איש או אשה שאין מזונותיהם עליו והם בשכונתו שגם להם יקח האיש. ודרשת רבותינו ז"ל (יומא ע"ה). תאיר עינים בנפלאות ה': (אור החיים)

ספורנו זה הדבר אשר צוה ה'. באמרו ובבקר תשבעו לחם: לקטו ממנו. כל אחד כרצונו, אחד המרבה ואחד הממעיט: איש לפי אכלו עמר לגלגלת מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו. כי בכל ענין שתלקטו, הן שתרבו ללקוט והן שתמעטו, יהיה זה על כל פנים שיהיה הנלקט מזון לכל אחד כפי אכלו שישביע את הרגיל לאכול הרבה, ולא יתן מזון יותר מהראוי למי שהוא רגיל לאכול מעט, ושמה שילקוט הן על ידי המרבה ללקוט הן על ידי הממעיט יהי עמר לגלגלת, לא פחות ולא יותר, ושמי שילקוט בעד כל בני ביתו ילקוט עמר לכל אחד כמספר כל הנפשות אשר באהלו: (ספורנו)

[12] ויעשו-כן בני ישראל וילקטו המרבה והממעיט:

אונקלוס ועבדו כן בני ישראל וילקטו דאסגי ודאזער: (אונקלוס)

יונתן ועבדו כן בני ישראל וילקטו מנא מאן דמסגי ומאן דאזער: (תרגום יונתן)

רש"י המרבה והממעיט. יש שלקטו הרבה (ב) ויש שלקטו מעט, וכשצאו לביתם, ומדדו בעומר איש איש מה שלקטו, ומלאו שהמרבה ללקוט לא העדיף על עומר לגולגולת אשר באהלו, והממעיט ללקוט לא מלא חסר מעומר לגולגולת, וזהו נס גדול שנעשה בו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) לא שהיו סם אנשים שעברו על גזירתו של משה רבינו והרבו והמעיטו מעומר לגולגולת שאם כן מאי ויעשו כן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויעשו. על דרך הפשט כי המרבה והממעט לפי מספר נפשות אהלו וקדמונינו אמרו כי הוא דבר פלא: (אבן עזרא)

[יח] וימדו בעמר ולא העדיף המרבה והמעט לא החסיר איש לפי-אכלו לקטו:

אונקלוס וכלו בעומרא ולא אותר דאסגי ודאזער לא חסיר גבר לפום מיכלה לקטו: (אונקלוס)

יונתן ואכלו בעומרא לא אישתייר מן מכלתא מאן דאסגי למלקט ודאזער למילקט לא חסר מן מכלתא גבר לפום מיכליה לקטו: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וימודו בעומר. מצא כל אחד לפי מה ששער: (אבן עזרא)

כלי יקר ולא העדיף המרבה והמעט לא החסיר. בעקידה כתב וכן מהרי"א כתב שזה מופת על שכל מזונותיו של אדם קצובים לו לכדי חייו, וכשיצא האדם מן העולם המרבה בנכסים לא העדיף כי לא במותו יקח הכל, והמעט בנכסים לא החסיר כי ה' נותן לכל בשר די מחסורו, ומטעם זה נעשה נס במן במדידה שמצאו כולם בשוה והנותן ליום המחרת ירם תולעים, כי זה מורה שכל מה שהאדם רוצה להותיר ליום המחרת הוא דבר כלה ובלה וסופו לרמה ותולעה, וכל מה שעוזב מהונו הוא לאחרים ואולי לנושא אלמנתו כי יעזוב לאחרים חיל וחומה אשר בנה ואשר נטע, ולא לו יהיה הזרע אשר זרע בעמל ואון, לכך נאמר איש לאשר באהלו תקחו לצורך אהלו להביא שבר רעבון ביתו.

וע"כ לא נתנה התורה כ"א לאוכלי המן, כי זה הדרך אשר דורכים בו כל העוסקים בתורת ה' המואסים המותרות אשר סופם לרמה, חוץ ממה שהותירו ליום השבת לא הבאיש ורמה לא היתה בו, כי זה מופת על מה שהאדם מותר מן מאכלו ליום שכולו שבת לעה"ב ע"י שמאכיל מלחמו לרעבים זה הדבר הקיים נצחי ולא הבאיש, ודי רמז כזה ליראי ה' וחושבי שמו ולא יבינו כל רשעים והמשכילים יבינו לאחריתם, ולהערה זו צוה ה' להניח צנצנת המן למשמרת לפני העדות מקום הלוחות להודיע שלא נתנו עדות הלוחות כ"א לאוכלי המן. (כלי יקר)

[יט] ויאמר משה אלהם איש אל-יותר ממנו עד-בקר:

אונקלוס ויאמר משה להון אגנש לא ישאר מניה עד צפרא: (אונקלוס)

יונתן ויאמר משה להון גבר לא ישיר מניה עד צפרא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר. הטעם שלא יותירו ממנו לאכלו מחר. רק יבטח בשם כי מחר ירד. כי אינו מצוה עליו לאכלו כלו. רק אם נשאר לו שלא יכול לאכלו. ישליכנו מחוץ לאהלו: (אבן עזרא)

אור החיים ויאמר משה וגו'. אולי כי מצוה זו משה מעצמו דן אותה, להיות

שראה כי ה' נותן להם דבר יום ביומו זה יגיד כי אין יום אחד מכין לחברו והבין דבר מתוך דבר ואסר להם. ולזה אמר הכתוב ולא שמעו אל משה, וקשה לא היה צריך לומר אלא ויותירו וגו' ואני יודע שלא שמעו ו:

עוד למה לא הספיק לומר ולא שמעו ויותירו ואני יודע כי לא שמעו למשמיע. ולדברינו יבא על נכון פירוש **ולא שמעו** למה שנתחכם ואסר להם מדעתנו. ולדרך זה ידויק גם כן אומרו במאמר הקודם לזה זה הדבר אשר צוה ה' מה שלא אמר כן במה שלפנינו. וטעם שהבאיש וירם תולעים, שהסכים ה' על ידו שהצדיק בסברתו סברת חכם עדיף מנביא:

ואפשר לומר כי לעולם מפי הגבורה נאמרה לו מצוה זו אלא לצד שכבר אמר זה הדבר אשר צוה ה' סמך שכל ענין פרטי דיני המן נמשך למה שהקדים לומר זה הדבר אשר צוה ה', והם לא השכילו כונתו וחשבו כי הוראתו הוראת חכם לא הודעת נביא: (אור החיים)

כ **וְלֹא-שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה וַיִּזְתְּרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר וַיֵּרָם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֵשׁ וַיִּקְצָץ עֲלֵהֶם מֹשֶׁה:**

אונקלוס **וְלֹא קִבְּלוּ מִן מֹשֶׁה וְאֲשָׁרוּ גְבֻרָא מִנְּה עַד צַפְרָא וַיִּרְחַשׁ רִיחָשָׂא וַיִּסְרִי וַיִּרְגַּז עֲלֵיהוֹן מֹשֶׁה:** (אונקלוס)

יונתן **וְלֹא קִבְּלוּ מִן מֹשֶׁה וַיִּשְׁיִירוּ דָתוֹ וַאֲבִירָם גּוֹבְרִיָא חִיבִיָא מִנְּה עַד צַפְרָא וַאֲרַחֵשׁ מוֹרְנִין וַיִּסְרִי וַיִּרְגַּז עֲלֵיהוֹן מֹשֶׁה:** (תרגום יונתן)

רש"י **ויותירו אנשים.** לתן (מ) ואזירים (שמו"ר כה, י): **וירם תולעים.** לשון (נ) רמה: **ויבאש.** הרי זה מקרא הפוך, (ס) שבתחלה הבאיש ולבסוף התליע, כענין שנאמר ולא הבאיש ורמה לא היתה בו, וכן דרך כל המתלעיס: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) מדכתיב אנשים לבכל מקום שנא' אנשים או נאים הוא לתן ואזירים: (נ) כאלו אמר והתלעיו תולעים ולא לשון הרמה ופירושו הגביה תולעים כי לא מלינו וירם פועל יואל: (ס) הרמב"ן. נ"ל שאין להפכו כי הוא לחם אזירים ואין דרכו להבאיש אלא התולעים היו בו תחלה ומחמת התולעים הבאיש (רש"י) ואין דבריו נראין שהרי כתיב בקרא כאשר למה ולא הבאיש ורמה לא היתה בו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ולא.** מלת אנשים דבקה עם ולא שמעו אל משה. כי אנשים מעטים היו. אמר רבי מרינום כי וירם מגזרת רמה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **וירם תולעים ויבאש.** הרי זה מקרא הפוך, שבתחלה הבאיש ולבסוף התלע, כענין שנאמר (בפסוק כד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. וכן הוא הדרך לכל דבר שהוא מן המתלעיס. לשון רש"י. ואלו היה המן מתלע בדרך הטבע כדרך שאר המתלעיס, היה הדבר כן, אבל זה שהתלע בדרך נס יתכן שהרים

תולעים תחלה, ואין צורך שנהפוך ; המקרא. ועוד, כי הכתוב שאמר **ולא הבאיש ורמה לא היתה בו**, הוא המוכיח כן, כי אלו לא היה מרים תולעים עד אשר עלה באשו תחלה, כשאמר ולא הבאיש, כבר הבטיחנו שלא היתה בו רמה, ולמה יכפול אחרי כן ורמה לא היתה בו. אבל אם הרים תולעים תחלה כפשוטו של מקרא, הוצרך לומר שזה לא הבאיש וגם לא עלתה בו רמה כלל. ואף מן המתלעיים בטבע לא יבאשו רק החמים ולחים מהם, אבל היבשים ירומו תולעים ולא יבאשו כלל כעצים המתלעיים והפירות המרימים תולעים באיביהן או אחרי כן, וספר הכתוב שגם זה הבאיש בנס:

ובאלה שמות רבה (כה י יד) אמרו וכי יש לך דבר שבתחלה עושה תולעים ואחר כך מבאיש, אלא שהקב"ה בקש להראות מעשיהם לבריות, שלא יריחו את ריחו בערב וישליכו אותו, שהיה עושה כל הלילה שורות שורות של תולעים, מיד ויקצוף עליהם משה : (הרמב"ן)

בעל הטורים ויותירו. ב' במסורה הכא. ואידך ויותירו כדבר ה'. התם שהותירו כדבר ה' נשתלחה בו ברכה והכא שעברו על דבר ה' והותירו נשלח בו קלה: **וירם.** ג' דין ואידך וירם כבוד ה'. וירם לבם. זה גסות הרוח ולכך נסתלקה שכינה שנאמר וירם כבוד ה' מעל הכרוב דאמרינן בפרק קמא דסוטה כל מי שיש בו גסות הרוח כאלו דוחק רגלי השכינה ועוד וירם לבם שאם רם לבבו שיש בו גסות הרוח ירום תולעים וזה ששנינו מאוד מאוד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה: (בעל הטורים)

אור החיים וירם תולעים וגו'. טעם שהקדים וירם וגו' לויבאש, לצד שהרמת התולעים תמצא במין המתוק ולא יבאש כי אין הסרחון רגיל בדברים המתוקים כרגילות הויית התולעים ומן זה טעמו כצפיחת בדבש ולזה אמר **וירם תולעים** ולא די זה אלא **ויבאש**. והעד הנאמן לפרושנו זה אומרו (פסוק כ"ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו פירוש לא מלבד שלא הבאיש אלא אפילו רמה הרגילה להיות בלא סרחון לא היתה בו, ואם לא ירום תולעים עד שכבר הבאיש אחר שאמר הכתוב ולא הבאיש אין צורך לומר עוד ורימה וגו'. והנה ראיתי לרבותינו ז"ל (מכילתא) שלא פירשו כדברינו, ואולי כי יסברו שעל כל פנים הגדלת התולע יקדים לה קצת מההבאשה שממנו תתהוה הגם שלא יבאש המתוק. ובדרך רמז ירצה כי אין תולע גדל אלא מהנבאש. והנה מצינו שתרגם אונקלוס רע ביש, ובחינת הרע ויסודו הוא עבור פי התורה והמצוה, ואדם כי יחטא ירום תולעים, והוא סוד גדילת תולעים מהפירות ואויר האדמה אחר חטא האדם, והוא אומרו **וירם תולעים** הטעם הוא לצד ויבאש שנעשה בו בחינת הרע שהניחוהו הפך מצות התורה, ולזה כשאמר להם משה הניחו אותו וגו' עד הבקר אמר הכתוב ויניחו אותו עד הבקר כאשר צוה משה ולא הבאיש ורימה לא וגו' פירוש לא נגע בו בחינת הרע ובזה ורימה לא היתה, וכמו כן הצדיקים אשר לא יטעימו נפשם מבחינת הרע לא יתלעו. וצא ולמד מעשה ר' אליעזר בר רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום (ב"מ פ"ד:) כי תולע אחד לבד גדל באזנו לצד בחינת הרע אשר נגע שם: (אור החיים)

ספורנו ויקצוף עליהם משה. כי אמנם לא קרה זה מפני היותו יותר מכדי שבעם, אבל הותירוהו לכתחלה לנסות: (ספורנו)

[כא] וילקטו אתו בבקר בבקר איש כפי אכלו וחס השמש ונמס:

אונקלוס וְלִקְטוּ יְתֵהּ בְּצֶפֶר בְּצֶפֶר גְּבַר לְפִיּוֹם מִיִּכְלָהּ וּמָא דְמִשְׁתָּאָר מִנָּה עַל אֲפִי חֲקָלָא כַּד חֲמָא עָלוּהִי שְׁמֵשָׁא פָּשָׁר : (אונקלוס)

יונתן וְהוּוּ מְלַקְטִין יְתֵיהּ מִן עֵדוֹן צְפָרָא עַד אַרְבַּע שְׁעִין דְּיוֹמָא אֵינֵשׁ לְפִיּוֹם מִיִּכְלָהּ וּמִן BP-אַרְבַּע שְׁעִין וְלִהְיָאֵל שְׁחִין שְׁיִמְשָׁא עִילוּי וְהָהּ שְׁיִיחַ וּמִתְעֵבִיד מְבוּעִין דְּמִיּוֹן וְנִגְדִין עַד נִמָּא רַבָּא וְאַתְיָין חִינוֹן דְּכִיּוֹן וּבְעִירוֹ וְשִׁתְיָין מִינָהּ וְהוּוּ בְּנִי יִשְׂרָאֵל צְדִיין וְאַכְלִין יְתֵהוּן : (תרגום יונתן)

רש"י **וחם השמש ונמס.** הנשאר בשדה נמוח (ע) ונעשה נחלים, ושותין ממנו חילים ונצאים, ואומות העולם לדין מהם וטועמים בהם טעם מן (מכילתא ויסע פ"ד), ויודעים מה שזבחן של ישראל. ונמס, פשר, לשון פושרים (פ), ע"י השמש מתחמם ומפשיק: ונמס. ליקטנו"פרי (כו גיין לו שמעללעו), ודוגמתו בסנהדרין בסוף ד' מיתות (רש"י):

שפתי חכמים (ע) **לא שהנלקט נמס דאם כן מה יאכלו:** (פ) **פושרין תרגום של ונמס**
שָׁעַל יָדֵי הַשֶּׁמֶשׁ נֶעֱשָׂו פּוֹשְׁרִין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **וילקטו וגו'.** טעם וחס השמש כחום היום כי השמש לא יחס: **ונמס.**
מבנין נפעל מפעלי הכפל: (אבן עזרא)

בעל הטורים **וחם השמש ונמס.** ד' במסו'. הכא ואידך וחס הוא אבי כנען. וחס לאדוני המלך. אם ישכבו שנים וחס להם. כדאיתא ביומא שהמן היה מברר הכל אם נשאת תוך ג' חדשים וילדה ספק בן ט' לראשון או בן ז' לאחרון בבית מי שנמצא העומר שלו היה אביו וזהו אם ישכבו שנים וחס להם היה מתברר ע"י וחס השמש וכן אם זרק לה קדושין ספק קרוב לו ספק קרוב לה אם נמצא עומרה בביתו היה קרוב לה ואם נמצא בבית אביה היה קרוב לו וזהו וחס לאדוני המלך שדורש בסנהדרין על קדושין וחס השמש שהיה מתברר על ידו וכן גבי עבד כנעני זה אומר שלי הוא וזה אומר שלי הוא בבית שנמצא עומרו שלו היה וזה הוא וחס הוא אבי כנען. אדוני אבי הרא"ש ז"ל: **ונמס.** ב' הכא ואידך שניו יחרוק ונמס. שהיה המן נימוס ושותין ממנו החיות ואומות העולם צדין אותן ואוכלין וטועמין בהם טעם מן והיו חורקין שניהם ונמסו על טובתם של ישראל: (בעל הטורים)

ספורנו **בבקר בבקר.** בכל בקר, כמו כדברה אל יוסף יום יום, וכן בבקר בבקר בהיטיבו את הנרות: **וחם השמש ונמס.** לפיכך היו מלקטים בבקר כדי שלא ימס בחום השמש. (ספורנו)

[כב] **ויהי | ביום הששי לקטו לחם משנה שני העמר לאחד ויבאו כל-נשיאי העדה**
למשה ויגידו

אונקלוס וְהָהּ בְּיוֹמָא שְׁתִּיתָאָה לְקָטוּ לְחָמָא עַל חַד תְּרִין תְּרִין עֲמָרִין לְחָד וְאַתּוּ כַּל רַבְרָבִי כְּנִשְׁתָּא וְחוּיָאוּ לְמִשָּׁה : (אונקלוס)

יונתן וְהָיָה בַּיּוֹמָא שְׁתִּיתָאָה לְקִטּוֹ לְחֵם בְּכַפְלָא תָרִין עוֹמְרִין לְבַר נֶשׁ חַד וְאֶתּוֹי כָּל רַבְרָבֵי קְנֶשֶׁתָא וְתֵנוּ לְמִשָּׁה : (תרגום יונתן)

רש"י לקטו לחם משנה. כשמדדו את לקיטתם צאהליהם, מצאו כפלים (5) שני העומר לאחד. ומדכך אגדה, לחם משונה, אותו היום נשתנה לשבח בריחו וטעמו (מכילתא ויסע פ"ב), (שם להגיד שנים היו והלא כתיב שני העומר לאחד, אלא משונה בטעם וריח): **ויגידו למשה**. שאלוהו מה היום מיומים, ומכאן יס' ללמוד שעדיין לא הגיד להם משה פרשת שבת, שנלטה לומר להם והיה ביום הששי והכינו וגו', עד ששאלו את זאת אמר להם הוא אשך דבר ה' שנלטייתי לומר לכם, ולכך ענשו הכתוב, שאמר לו עד אנה מאנתם, ולא הוסיאו מן הכלל: (רש"י)

שפתי חכמים (5) לא שכיוונו הם ללקוט כפלים בעבור היום ומחר מפני שידעו שאין המן יורד למחר שאם כן למה צאו הנשיאים כשראו שהיה להם לחם משנה להגיד הדבר למשה והשיבם הוא אשך דבר ה' וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי. ירד המן יותר מהמנהג כאשר יפרש. וישראל לקטו לחם משנה כי משה צוה להם לעשות ככה. והם לא ידעו למה ועוד שהכתוב אמר לקטו ולא אמר מצאו. ובאו הנשיאים והגידו למשה כי ישראל עשו כאשר צום. ושאלוהו מה יעשו. כי למה צוה ללקוט משנה. ואיך יוכלו לאכול: (אבן עזרא)

בעל הטורים לאחד. ב' במס' הכא ואידך ככה תעשו לאחד כמספרם. כל אחד הי' מנחתו עשרון א' וכבש הבא עם העומר היתה מנחתו שני עשרונים ואיתא במדרש אחד לכבש האחד, היתר להקב"ה שהוא אחד וכן נמי תעשו לאחד כמספרם כמו שעשיתם לכבש כן תעשו עשרון אחד יתר להקב"ה: (בעל הטורים)

אור החיים ויגידו למשה וגו'. מכאן משמע שלא הודיעם קודם דבר ה', וקשה איך יכבוש חס ושלוש נבואתו ולימדונו רבותינו (סנהדרין פ"ט). דין נביא הכובש נבואתו וכו' חס ושלוש, ומה גם בהגדת מצוה לקיים ישראל רצון המלך שיש בזה ב' בחינות כובש נבואה ועקירת המצוה, ואין לומר כי חס ושלוש שכח מצות ה' אם כן נחוש לו גם כן ששכח ממה שנצטוה ועדיין שכוח חס ושלוש, ומה גם שלא היה לו לעכב זמן מה לישכח ותכף ומיד היה לו להגיד נבואתו, וגם קושיא לאלהינו למה לא הזכירו כשידע בו ששכח באותה שעה עצמה היה לו להזכירו ולא היה מניחו שכוח עד ז' ימים שהוזכר מעצמו:

אכן משה רבינו טעמו ונימוקו עמו ובמתק לשונו השיב תשובה כראי מוצק (איוב לז) באומרו הוא אשר דבר ה' שבתון שבת וגו' כאן בנועם דבריו השמיט תיבת לאמר רמז כי לא דבר לו ה' לאמר להם, ואשר על כן הדבר בבל תאמר כמאמרם ז"ל (יומא ד'): וכתבנוהו בפסוק (י"א) וידבר וגו' שמעתי וגו', וזה הוא טעמו שלא הודיעם קודם. והעד הנאמן לדברי משה ה' מעידו בנוסח הנבואה כשאמר לו (פסוק ה') והיה ביום הששי וגו' תמצא שלא אמר לו ה' שם דבר אל בני ישראל ולא תיבת לאמר, הרי סתם הדבר בפניו שאין לו שליחות במצוה זו לישראל, והוא שאמר הוא אחר מעשה שלקטו לחם משנה ובאו לפניו גילה להם הדבר

ואמר להם שלא היה אצלו אלא בדרך סוד נמסרו לו הדברים ולא לאומרם :

ויש לנו לתת לב כפי זה מי התיר לו לאמר להם כל מצות האמורות בדבריו שלא נאמר לו דבר ולא לאמר :

ונראה כי נתחכם משה בחקירת חכם למה לא רצה ה' שיאמר הדברים לישראל, והשכיל כי טעמו הוא שחפץ ה' לנטוע בהם נטע אמונת והצדקת מצות שבת שתהיה קבלתה וידיעתה ממנו אל עליון שלא על ידי שליח תחילה אלא כשיצאו ללקוט כמנהגם שיעור הרגיל ליומו וימודו וימצאו פי שנים מהרגיל יום יום יראו ראייה חושיית ושכליית כי ה' מצווה להם לבל יטרחו ביום שבת ומזמין להם מיום ששי צורך יום ז' כדי שבזה תהיה מצוה זו אצלם מקובלת בתוס' קבלת הרצון ומורא גדול מעבור עליה לצד שמעלתה גדולה, וכמאמרם ז"ל (שמות רבה פכ"ה) שקול שבת כנגד כל התורה כולה, ולזה לא צוה להם תחלה על השבת משה כדי שלא יכוונו להרבות בלקיטה וילקטו כמשפט יום יום ויעשה להם הנס למצוא בכפלים אין זה אלא מעשה אלהים אשר ישיחם לשמור שבת. ואם תאמר סוף כל סוף יצוה להם משה על השבת ויאמר להם כי לא ילקטו אלא כשיעור זה הרגיל כדי להכיר הדבר, אין זה מהמוסר להבינם כי צריכין נס להצדיק דברי משה, לזה עשה ה' דבר חכמה :

ועוד אם היה מקדים המצות על ידי משה עדיין יש מקום לטעות, על דרך מה שאמרו במנחות פרק רבי ישמעאל (ס"ה), כשנטפל רבן יוחנן בן זכאי לבייתוסין הארורים ואמר להם עצרת אחר השבת מנין לכם ופטפט כנגדו זקן א' מהם ואמר לו משה אוהב ישראל היה ויודע עצרת יום אחד הוא עמד ותקנה אחר השבת כדי שיהיו מתענגין ב' ימים עד כאן. וכתבו התוספ' שם וזה לשונם עמד ותקנה והקב"ה הסכים על ידו עד כאן. הרי כי יש טועים שהגם שתהיה המצוה מפי משה יסכים הקב"ה על ידו, אם כן יש הפרש להקדמת ידיעת המצוה מנסיון אל עליון, לזה לא צוה ה' למשה לאמר לישראל דבר זה, ומעתה אחר שיצתה המחשבה אשר חשב אלהים והכירו ישראל הדבר תחלה אמר להם משה **הוא אשר דבר ה' אלי שבתון שבת קודש**. ואם תאמר למה לא הועיל ההיכר להשיג בו ידיעת שבת והוצרך משה לומר להם הדברים. הנה זולת דברי משה יטעו ויאמרו אולי נגמרה ירידת המן ולזה נתן להם ה' שלא כסדר הרגיל, לזה אמר להם משה **הוא אשר דבר וגו'** ולא לסיבה אחרת, ויוכר הדבר להם בהחלט כשירד המן יום א' אחר השבת. והוכרח משה לומר להם הדברים שהם בבל תאמר שלא יכשלו באותו שבת ויצאו אלא שלא אמר להם האזהרה בפירוש כאשר אבאר בפסוק עד אנה מאנתם : (אור החיים)

דעת זקנים שני העומר. וכל ימות השנה היו עושין מן העומר שני לחמים וא"כ ביום הששי היו עושין משני העומר לאחד ארבעה לחמים וביום הששי אוכלין מהן אחד ונשאר שלשה והיה להם לעשות משנה לערב בהכנסת שבת אוכלין אחד כי דרך שלהם לאכול לחם לכל סעודה ונשארו לשבת שני לחמים והיה להם לחם משנה וזה ראיה שאין בוצעין בשני ככרות במנחה בשבת. אמנם ראיתי מה"ר מרינון שהיה בוצע בשני ככרות במנחה בשבת וקבלתי מה"ר אברהם וראיה מדאיתא התם ראו כי ה' נתן לכם השבת וגו' אמ"ר יצחק אם יאמרו אליכם אומות העולם למה אתם משמרים את השבת השיבו להם ראו הנס שבכל יום היה יורד לישראל מן פרידה אחת ובשבת שתי פרידות פי' כפולות כלו' שכל סעודה שירדת בשביל שבת יורדת כפולה בלחמה וכך היו עושין ביום הששי שחרית היו עושין מחצי העומר לחם אחד וכשבאין לאפית העומר והיינו משני

העומר לאחד בשביל שבת היה כל חצי העומר נכפל לשני לחמים הרי לך ששה לחמים מעומר וחצי ובכל השלשה סעודות היו אוכלין שני לחמים כי דרך לאכול בשבת יותר מסעודות של חול מפני נשמה יתירה. ולפי זה תמצא שהיה להם בשבת במנחה שני ככרות והילכך יש לנהוג לבצוע משני ככרות גם במנחה אבל קדוש ליכא דאפי' שבת שחרית לא מקדשי אי לאו יתר מאת יום השבת כדמסיק במס' ביצה : דעת (זקנים)

[כג] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה שֶׁבֶתוֹן שֶׁבֶת-קֹדֶשׁ לַיהוָה מִחֵר אֶת אֲשֶׁר-תֹּאפֹּו אָפוּ וְאֶת אֲשֶׁר-תִּבְשְׁלוּ בִשְׁלוּ וְאֶת כָּל-הָעֹדֶף הַנִּיחוּ לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד-הַבֶּקָר:

אונקלוס וַאֲמַר לְהוֹן הוּא דִּי מְלִיל יֵי שְׁבִתָּא שְׁבִת קוּדְשָׁא קְדָם יֵי מְחַר יֵת דִּי אֶתוֹן עֲתִידִין לְמִפָּא אָפוּ וְיֵת דִּי אֶתוֹן עֲתִידִין לְבִשְׁלָא בִשְׁלוּ וְיֵת כָּל מוֹתְרָא אֲצַנְעוּ לְכוֹן לְמִטְרַת עַד צַפְרָא : (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לְהוֹן מִשָּׁה הוּא דְמְלִיל יֵי עֲבֻדְתוֹן שְׁבָא שְׁבִת קוּדְשָׁא קְדָם יֵי לְמִחַר יֵת דְאֶתוֹן צְרִיכִין לְמִיפָא מִחַר אֵיפוּ יוֹמָא דִּין וְיֵת דְאֶתוֹן צְרִיכִין לְמִבְשְׁלָא מִחַר בִּשְׁלוּ יוֹמָא דִּין וְיֵת כָּל מָה דְמִשְׁתַּיִיר מִן מָה דִּי תִיכְלוֹן יוֹמָא דִּין אֲצַנְעוּ יֵתִיה וְיֵהִי נְטִיר עַד צַפְרָא : (תרגום יונתן)

רש"י את אשר תאפו אפו. מה שאתם רואים לאפות בתנור, אפו היום (ה) הכל לשני ימים, ומה שאתם צריכים לבשל ממנו במים, בשלו היום. לשון אפייה נופל בלחם ולשון בישול בתבשיל: למשמרת. (ר) (לגניזה: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל דלפסוטו משמע מה שכבר אפו ובשלו יאפו ויבשלו עוד. לכן פירש מה שאתם רואים וכו' וגם זה לא יתכן כפסוטו דמה לו ליעלם איך יאכלוהו לכן פירש שיעלם שיאפו ויבשלו לכורך מחר: (ו) כמו והיתה לעדת בני ישראל למשמרת ולא כמו ושמרתם את משמרת הקודש ואת משמרת המזבח: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר. כבר אמר לי השם כי אתם חייבים לשבות מחר שלא תעשו מלאכה אפילו אוכל נפש. כי מחר הוא יום שבת לה'. כי זה היום סמוך לשם בעבור ששבת מכל מלאכתו ביום השביעי. וככה בשנת השמטה שבתה הארץ שבת לה'. ומלת שבת. בדקדוק קשה כי איננה על משקל גנב. כי תי"ו שבת סימן לשון נקבה. והעד שבת היא לה'. ומלת שבת שם דבר כמו שביתה. וככה דקדוק המלה היתה ראויה להיות שבתת. על משקל דלקת. וכאשר חסרו התי"ו האחת פתחו הבי"ת להורות על לשון נקבה. וככה מלת אחת כאשר אפרש. ומלת אפו. זרה כי היה ראוי להיותו על משקל עשו. והנה אמר משה לנשיאים מה יעשו : את אשר תאפו. כמנהגכם : אפו. שתאכלו היום וככה את אשר תבשלו בשלו. והנה מהעומר האחת עשו כל זה ובשלו הכל כרצונכם. ואכלו מה שיספיק לכם : ואת כל העודף. הניחוהו עד הכקר שאומר לכם מה תעשו. והנה לא הודיעם כי לא ירד מן ביום השבת. רק בבקר הודיעם זה הסוד : (אבן עזרא)

הרמב"ן אשר תאפו אפו. פירש רש"י מה שאתם רוצים לאפות בתנור או לבשל במים אפו ובשלו היום לשני ימים. ואם כן יאמר את אשר תאפו משני העומר אשר בידכם אפו היום, ואת אשר תבשלו משניהם בשלו עתה, ואת כל העודף לכם משבעכם היום הניחו לכם למשמרת עד הבקר. ובבקר כאשר ראו שלא הבאיש באו לפניו כי לא רצו לאכול ממנו מיום אל יום אע"פ שהתיר להם להניחו עד הבקר. ובבקר התיר להם אכלוהו היום הזה בלבד, כי על כן אמרתי להניחו למשמרת. והודיעם בטעם המצוה כי היום לא תמצאוהו בשדה, כי השם יעשה כן בעבור שהוא שבת קדש לה'. ומה שאמר ואת כל העודף, יתכן שלא יתן להם מדה בזה, אבל יאכלו כרצונם בששי, כי העודף יספיק לשבת כי ברכת ה' היא:

ורבי אברהם אמר את אשר תאפו כמנהגם אפו לכם היום, והוא העומר הידוע להם, ואת כל העודף שהוא העומר השני הניחו לכם למשמרת עד הבקר, ולא הגיד מה יעשו ממנו, ובבקר אמר להם אכלוהו היום. ואם כן יאכלוהו בשבת חי מבלי שיאפו או יבשלו בפרור ועשו ממנו עוגות כמנהגם. והראשון יותר נכון, וכן דעת אונקלוס: (הרמב"ן)

בעל הטורים שבתון שבת קודש. הקדים שבתון לשבת ואח"כ קודש ובפרשת ויקהל הקדים קודש לשבת והיה לכם קודש שבת שבתון לה' לומר שמוסיפין מחול על הקודש בכניסתו וביציאתו שצריך שביתה קודם שבא עיקר הקדושה ולאחר שיצאה הקדושה וכן במקום אחד נאמר את שבתותי תשמרו הקדים שבת לשמירה ובמקום אחר הקדים שמירה לשבת כההיא דתנן לא יצא החייט במחטו סמוך לחשיכה ושמירה אחריו שאסור ליהנות ממעשה שבת כגון לרחוץ במרחץ שנתחמם לצורך ישראל: (בעל הטורים)

ספורנו את אשר תאפו. החלק ממנו שאתם חפצים לאפות בתנור, כענין ועשו אותו עגות: אפו. עתה מערב שבת: ואת אשר תבשלו. כענין ובשלו בפרור: בשלו. עתה: (ספורנו)

[כד] וַיִּנְיְחוּ אֹתוֹ עַד-הַבֶּקֶר כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא-הָיְתָה בּוֹ:

אונקלוס וַאֲצַנְעוּ יְתֵיהָ עַד צִפְרָא כְּמָא דְפָקִיד מִשָּׁה וְלֹא סָרִי וְרִיחָשָׂא לָא הָוָה בָּהּ: (אונקלוס)

יונתן וַאֲצַנְעוּ יְתֵיהָ עַד צִפְרָא הִיכְמָא דְפָקִיד מִשָּׁה וְלֹא סָרִי וְרִיחָשָׂא לָא הָוָה בָּיהּ: (תרגום)

בעל הטורים ורמה. ב' במס' דין ואידך ורמה תכסה עליהם. לומר לך שאין הרמה שולטת במתים כשבת ואין הרמה שולטת סאוכלי המן כדאי בהמוכר את הספינה: (בעל הטורים)

[כה] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲכַלְהוּ הַיּוֹם כִּי-שַׁבַּת הַיּוֹם לִיהוָה לֹא תִמְצְאוּהוּ בַשָּׂדֶה:

אונקלוס וַאֲמַר מִשָּׁה אֲכַלְהִי יוֹמָא דִּין אַרִי שַׁבְּתָא יוֹמָא דִּין קָדָם יְיָ יוֹמָא דִּין לָא תִשְׁפָּחְנָה: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה אֲכַלְוּהוּ יוֹמָא דִּין אַרוֹם שְׁבַתָּא יוֹמָא דִּין קָדָם יְיָ יוֹמָא דִּין לָא תִּשְׁכַּחְוּנִיָּה בְּחֻקָּא : (תרגום) (יונתן)

רפ"י ויאמר משה אכלוהו היום וגו'. שחרית שהיו רגילין ללכת וללקוט, באו לשאול אם נלח אם לאו, (פ) אמר להם את שבידכם אכלו. לערב חזרו לפניו ושאלוהו מהו ללכת, (ת) אמר להם שבת היום, ראה אותם דואגים שמא פסק המן ולא ירד עוד, אמר להם היום לא תמלאוהו, מה תלמוד לומר היום, היום לא תמלאוהו אבל מחר תמלאוהו (מכילתא ויסע פ"ד: (רפ"י)

שפתי חכמים (פ) דכל כי הוא נתינת טעם אשלמעלה ואם כן הניחא אי שאלתם היה אם ילכו ללקוט כמנהגם והשיב להם את שבידכם אכלו כי שבת היום ואסור ללקוט היום לא תמלאוהו אבל אם היתה שאלתם אם רשאים לאכלו היה די במה שהשיב אכלוהו היום אבל כי שבת למה ליה נתינת טעם אלא ודאי השאלה לא היתה על האכילה אלא אם ללכת. ואפשר כי דברי משה הטעה אותם שאמר להם ואת כל העודף הניחו לכם למשמרת ופרש"י לגניזה והיו סבורים לגניזה כמשמעו ולא לאכלו ליום המחרת כמו והיה לכם למשמרת לדורותיכם משום הכי שאלוהו אם ללכת ולא על האכילה: (ת) כי היו סבורים שמא לצורך סעודת שבת אין להם ללכת ללקוט אבל לסעודת הלילה שהוא חול צריכים ללכת כי השאי מכין לשבת ואין מכין לחול לכך חזרו לשאול: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. רבים חסרי אמונה השתבשו בעבור זה הפסוק ואמרו כי חייב אדם לשמור יום השבת והלילה הבא אחריו. כי משה אמר כי שבת היום לה'. ולא הלילה שעבר. גם אמר מחר. ופרשו ויהי ערב ויהי בקד כרצונם. כי יום ראשון לא השלים עד בקר יום שני ולא דברו נכונה כי משה לא דבר לישראל רק כנגד מנהגם. כאשר הזכרתי לך. כי מנהג ארצות ערלים אינם כמנהג ארץ ישראל במאכלם ובמלבושם ובנינם וענינם כי אין מנהג שיאפה אדם או יבשל בקיץ ובחורף ולא לעשות מלאכה רק ביום. ע"כ אמר מחר. ועתה שים לבך להבין טפשות המפרשים ויהי ערב ויהי בקר אשר הזכרתי. כי הכתוב אומר ויקרא אלהים לאור יום. והוא מעת זרוח השמש עד שקעו ולחשך קרא לילה מעת שקוע השמש עד זרחו. והנה הלילה הפך היום. כמו שחשך הפך אור. א"כ איך יקרא מעת ערב שהוא עריבת השמש עד בקר יום. והנה הוא לילה. והנה כתוב על אלה לילה ליום ישימו. ודע כי היום בלשון הקדש על שני דרכים. האחת כאשר הזכרתי כל זמן שאור השמש עומד על הארץ כנגד כל מקום. על כן כתוב לילה ויום. ויום ולילה. שלשת ימים ושלשה לילות. כי אלו היתה מדת היום כוללת עמו לילה למה יזכיר לילה. וזה לא יתכן בראיה גמורה מחכמת הדבור. ששם דבר יהיה כולל שני דברים שהאחד הפך כנגדו. והדרך השנית שמלת יום נופל על זמן קרוב או רחוק. כמו ביום הכותי כל בכור. אתה עובר היום. אל ארץ אחרת כיום הזה. והיה ביום ההוא. ורבים ככה. והנה נניח כל אלה הדברים ונבקש יום התורה כאשר אמרתי. כי שנותינו אינם קבועים במהלך החמה והלבנה רק בקביעות ב"ד. והנה מצאנו שאמר שבעת ימים מצות תאכלו. ופ"י כי זה המספר

מארבעה עשר לחדש בערב. וכתוב מערב עד ערב תשבתו שבתכם. ועוד מי שאירע לו קרי בלילה או ביום. כי כן כתוב מקרה לילה. והנה לא יטהר עד בא השמש שהוא סוף היום הראשון. ואלו כן שהוא עד בקר יום שני. היה ראוי שירחץ בבקר. כי הם אומרים כי היום והלילה שהוא אחריו יקרא יום. הנה יהיה חצי היום טמא וחציו טהור. ואשר יארע לו קרי בתחלת הלילה חצי יום שעבר טמא גם חצי יום הבא. ואלה דברי התועים וכבר פירשתי ויהי ערב ויהי בקר במקומו: **ויאמר**. עתה פירש מה יעשו בעודך המונח וגלה להם סודו כי לא ימצאוהו היום כי לא ירד: (אבן עזרא)

אור החיים **אכלהו היום וגו'**. צריך לדעת למה הוצרך לצוותם על אכילתו. ואולי כי להיות שלא אמר להם אלא הניחו אותו למשמרת ולא פירש להם שיהיו מותרים באכילתו, והגם שלא מצינו שאסר בפירוש אכילת הנותר מכאן אתה למד שאסרו להם. או אולי דאסור מדין לא תאכל כל תועבה ואמרו ז"ל (חולין קי"ד): כל שתעבתי לך הוא בבל תאכל, לזה אמר להם **אכלהו היום**. ודקדק לומר **היום** לשלול יום אחר אסור הנותר לבקר, וכדי שלא תטעה ותאמר היום דוקא ולא יום אחר כל עיקר ואפילו שבת, לזה גמר אומר **כי שבת וגו'** הא למדת כי מיעוט היום לא בא למעט אלא שאינם שבת:

עוד נתכוין באומרו **כי שבת** טעם למה שלאחריה על זה הדרך ולטעם שהיום שבת לא תמצאוהו בשדה, דקדק לומר **בשדה** לרמוז מאמר רבי שמעון בן יוחאי שאמר בזוהר (חלק ב' פח.) כי ביום שבת ירד המזון של כל ששת ימים למעלה ומאותו מזון יורד דבר יום ביומו, והוא אומרו **לא תמצאוהו בשדה** אבל למעלה בו ימצא אדרבה מזון לכל ו' ימים: (אור החיים)

ספורנו **אכלהו היום**. לעתים מזומנים מזה היום: **כי שבת היום לה'**. כי כל זה היום שבת לה', ובכלו מותר לאכול את המן הנותר מערב שבת, ולא יהיה מותר זה לאחר השבת: **היום לא תמצאוהו**. בכל יום שבת כמו שהוא היום, לא תמצאוהו. (ספורנו)

[כז] **שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקָטְהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבֶת לֹא יִהְיֶה-בָּו:**

אונקלוס **שֶׁבֶת יוֹמִין תִּלְקָטְנָה וּבַיּוֹמָא שְׁבִיעָא שֶׁבֶתָא לֹא יִהִי בָּה:** (אונקלוס)

יונתן **שֶׁבֶת יוֹמִין תִּלְקָטְוִינְיָה וּבַיּוֹמָא שְׁבִיעָא דְהוּא שֶׁבֶתָא לֹא יִהִי בֵּיה מִנָּא נְחִית:** (תרגום יונתן)

רש"י **וביום השביעי שבת. שבת הוא, המן לא יהיה בו. ולא בא הכתוב אלא לרבות (א) יום הכפורים וימים טובים (מכילתא שם): (רש"י)**

שפתי חכמים **(א) לאס לא כן הא כבר נאמר כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו אלא וכו': (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **ששת**. כן יהיה תמיד כל זמן היותכם במדבר כאשר היה עתה שלקטתם אותו ששת ימים: **וביום השביעי**. לא יהיה. מן יורד. והוסיף בו תוספת ביאור.

כמו ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו: (אבן עזרא)

אור החיים **ששת ימים וגו'.** הכוונה בזה להזהירם לבל יצאו ללקוט, ופירוש **לא יהיה בו** לא יהיה בו מעשה זה של הלקיטה, שאם על הויית המן כבר אמר לא תמצאהו בשדה, ולזה כשיצאו מן העם ללקוט אמר ה' להם עד אנה מאנתם לשמור מצותי וגו' הרי שעברו על הלאו והיכן מצינו אזהרה זו שאמר להם כן, ואם כוונתו על דיוק הנשמע מאומרו ששת ימים לבד, לאו זה לא יקרא לאו אלא עשה כדין לאו הבא מכלל עשה (פסחים מא.) ולא יוצדק לומר להם עליו מאנתם לשמור כי לשון שמירה יאמר על הלאו: (אור החיים)

[כז] וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יֵצְאוּ מִן-הָעַם לְלַקֵּט וְלֹא מִצָּאוּ: (ס)

אונקלוס וְהָוּה בְּיוֹמָא שְׁבִיעָא נִפְקוּ מִן עֲמָא לְמִלְקֵט וְלֹא אֶשְׁפְּחוּ: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְהָוּה בְּיוֹמָא שְׁבִיעָא נִפְקוּ מִן רְשִׁיעֵי עֲמָא לְמִילְקוֹט מִנָּא וְלֹא אֶשְׁפְּחוּ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ויהי ביום השביעי.** לרדת המן. יצאו ללקוט. לראות היעמדו דברי משה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ל. לקוט.** ב' במסורה הכא ואירך ללקוט בשדה אחר. מה התם ילפינן ב' לקט ג' אינו לקט אף הכא שנים לקטו ביום הששי ומצאו וביום השבת יצאו ללקוט השלישי ולא מצאו: (בעל הטורים)

אור החיים **ולא מצאו.** פירוש שאם מצאו היו לוקטין: (אור החיים)

ספורנו **יצאו מן העם.** מן המחנה אל מקום רחוק חושבים למצא ממנו שם, כי לא נאמנה את אל רוחם: **ללקוט.** וזה היה חלול שבת בלי ספק אם היו מלקטים הדבר ממקום גדול, כאמרם ז"ל (שבת פרק כלל גדול אמרו קז, ב) האי מאן דתלש כשותא מהזמי והיני חייב משום תולש: (ספורנו)

[כח] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה עַד-אֲנִי מְאֲנֶתֶם לְשָׁמֵר מִצְוֹתַי וְתוֹרֹתַי:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה עַד אֵימַתִּי אֶתּוֹן מְסַרְבִּין לְמַטְר פְּקוּדֵי וְאוֹרִיִּיתִי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה עַד אֵימַת אֶתּוֹן מְסַרְבִּין לְמַנְטוֹר פִּיקוּדֵי וְאוֹרִיִּיתִי: (תרגום יונתן)

רש"י **עד אנה מאנתם.** משל הדיוט הוא, בהדי הולא לקי כרבל (ב"ק כג.), (ב) **ע"י הרשעים** מתגנין **הכשרין:** (רש"י)

שפתי חכמים (ב) **פירוש** דכך משל הדיוט כשלו מחין בשדה קוליס ומיני עשבים וירק טוב ובלאו לתלוש אותן קוליס פעמים זא בתלושין מן הכרוב הטוב ונמלא בהדי

הוא לקי כרצא כך זה בהדי ישראל שחטאו לקה אף מי שלא חטא. וא"ת ללעיל פרק"י בעלמו שתלה הסרחון במטה מפני שלא הגיד לישראל פרשת המן עד ששאלו. וי"ל דהא והא גרמו דאי מקום טעם שלא הגיד להם מכות צבת לחוד למה לא הוכיח הקב"ה את מטה מיד שלא הגיד להם ולמה המתין עד כאן אלא ודאי מקום משל הדיוט ואי מקום טעם משל הדיוט לחוד למה כלל אותו כאן יותר מבשאר מקומות שחטאו ישראל אלא מקום טעם השני גם כן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר ה'. משה כנגד כל ישראל. והטעם שיאמר לישראל ככה: וטעם מצותי. על האנשים שהותירו ממנו עד בקר: וטעם ותורתי. שהשם הורה להם טעם השבת על כן לקטו לחם משנה. וטעם לשון רבים מצותי ותורתי. כי כל המצות והתורות הם אמת בלי ספק כמשמעם ויש להם סודות בדברי הנשמי. ולא יבינום רק המשכילים. ועל כן כל מצוה היא שתים: (אבן עזרא)

אור החיים עד אנה מאנתם. לפי מה שהעליתי בפסוק ויגידו למשה כי משה לא פעל און במה שלא אמר להם קודם ענין זה אם כן מה מקום לכוללו עם הממאנים לשמור מצות ה' ורבותינו ז"ל (בבא קמא צ"ב). אמרו דבהדי הוצא לקי כרבא, ודבריהם ז"ל יצדיקו כי לא פעל מכשול. ולי נראה כי על כל פנים לא יכללנו הכתוב עם השאר אם לא היה לה' עליו חוט השערה מההקפדה. והצצתי במאמר משה בסמוך לפסוק זה שאמר לישראל ראו וגו' וצריך לדעת נבואה זו אימתי נאמרה למשה, אם נאמרה אחר שאמר לו עד אנה מאנתם קושיא לאלהינו למה לא צוה לו קודם לצוות ישראל אל יצא איש וגו', ואם נאמרה לו קודם איך לא אמרה משה לישראל:

אכן זו היא שגיונו של איש האלהים כי ההתחכמות שנתחכם בהשכלתו בדברי ה' בטעם שלא אמר לו דבר וגו' או לאמר היה צריך לאומרה לישראל, והוא לא אמר להם אלא הוא אשר דבר ה' וגו' ולא אמר להם היוצא ממעשה זה אשר עשה ה' לחם משנה שהוא לתת להם השבת בדרך זה ממנו להם על דרך שפירשנו בפסוק (כ"ב) ויבואו כל נשיאי העדה וגו', והנה מזה יצא להם שיצאו ביום שבת קודש מן העם ללקוט כי חשבו כיון שלא אמר להם אזהרה בפירוש אלא דמפרש להם הענין הוא אשר דבר וגו' לא עשו הרגשה ויצאו ללקוט ולא חששו לזה עד אחר כך כשאמר להם אל יצא וגו' אז אמר הכתוב וישבתו העם וגו' הא למדת כי לא כן מקודם, אשר על כן כללו ה' ואמר עד אנה מאנתם. ולזה כשראה משה שהקפיד ה' עליו הבין הדברים ותכף אמר ראו כי ה' וגו', והם הדברים שנאמרו לו בתחילת דבר ה' בענין זה (פסוק ה') והכינו את אשר יביאו וכמו שפירשתי שם. והנה מכאן אתה למד שעל עיכוב מאמר זה לישראל כללו ה' עם הממאנים שהיה לו לומר לישראל כונת ה' כמו שהשיג לדעת הוא וכמו שפירשנו בפסוק ויגידו למשה. וסובר אני כי אין בדבר זה כדי להתיסר בשבט מוסר גדול עליו ליאמר לו עד אנה מאנתם כי הוא לא נצטווה וכחד ולא עבר אפילו על חוט השערה אלא שהיה לו להודיע לישראל מה שהשיג בדעת עליון כדי שלא ישגו לצאת כמו ששגגו ואין בזה עונש, לזה אמרו ז"ל בהדי הוצא לקי כרבא ליקוי שאינו ראוי לו:

מצותי ותורתי. כי מצינו להם שעברו על ב' מצות, אי שאמר להם אל יותר ממנו והותירו, וב' שאמר להם תלקטוהו וביום השביעי לא יהיה בו הלקיטה ועברו

ויצאו ללקוט לזה אמר עד אנה מאנתם לשמור מצותי, ואומרו ותורותי גם כן הם ב' תורות, א' כי ה' אמר להם שילקטו עומר לגלגולת והם לקטו יותר, וכמו שדרשו ז"ל (מכילתא) באומרו ולא העדיף המרבה, ובמעשה שבת גם כן לא הספיק להם מה שנתן להם משנה יום ששי ויצאו ללקוט יותר מעומר לגלגולת, ובי' שלא האמינו במאמר ה' כי ביום שבת לא יהיה בו ויצאו וגוי ואין לך עובר על תורה כזה שאינו מאמין בתורת משה עבדו: (אור החיים)

ספורנו **עד אנה מאנתם לשמור**. הנה החטא בשמירה נעשה בין כלכם, כי אתה אף על פי שלא יצאת עמהם ללקוט, גרמת שיצאו, שלא למדת אותם הלכות שבת וענין, רק אמרת ששת ימים תלקטוהו ולא שבעת ימים, ובזה מרו את פיך, ואמרת וביום השביעי שבת לא יהיה בו והם לא האמינו לדברך. אבל לא למדתם מצוותי שבכלל מלאכה תהיה לקיטת המן שחייב בה הלוקט משום תולש והבאתו מרשות לרשות, שהיא מכלל המלאכות גם כן: **ותורותי**. ענין השבת וטעמו ומתן שכרו וענשו, אשר כל יודעיהם יזהרו לשבות בשבת בלי ספק: (ספורנו)

[כט] **ראו כי-יהוה נתן לכם השבת על-כן הוא נתן לכם ביום הששי לחם יומים שבו | איש תחתיו אל-יצא איש ממקומו ביום השביעי:**

אונקלוס **חזו ארי יי יחב לכוון שבתא על כן הוא יחב לכוון ביוםא שתיבתא לחם תרין יומין תיבו אנש תחותיה לא יפוק אנש מאתרה ביוםא שביעאה:** (אונקלוס)

יונתן **חמון ארום יי יחב לכוון נת שבתא בגין כן הוא יחב לכוון ביום שתיבתא לחם לתרין יומין שרון גבר באתריה ולא תטלטלון מדעם מרשותא לרשותא בר מארבעה גרמידי ולא יפוק אינש מאתריה לטיילא לבר מתרין אלפין גרמידי ביוםא שביעאה:** (תרגום יונתן)

רש"י **ראו. צעיניכם כי ה' בכבודו מזהיר אתכם על השבת, שהרי נס (ג) נעשה בכל ערב שבת, לתת לכם לחם יומים: שבו איש תחתיו. מכאן סמכו חכמים ד' אמות ליואל חוץ לתחום, (ד) ג' לגופו, וא' לפיקוט (ה) ידים ורגלים: אל יאל איש ממקומו. אלו אלפים אמה של תחום שבת, ולא צמפורש, שאין תחומין אלא מדברי סופרים, ועיקרו של מקרא על לוקטי המן נאמר: (רש"י)**

שפת חכמים **(ג) כלומר ראו צעיניכם כי ה' נותן לכם בערב שבת לחם משנה. כתב הרא"ם אבל לא ידעתי מאי ראייה היא זו על קדושת שבת וכו' דלמא ברכת השקי היה מרובה ונתן בו לחם משנה כי כל ברכה תוספת טובה היא ואם בעבור שביום השביעי שובת בו המן ואיננו יורד היה לו לכתוב על כן לא ירד המן ביום השבת וכו' ותירץ מה שתירץ. ונראה לי כיון שגם ביום השקי אחד המרבה הרבה מאלד ואחד הממעט מאלד לא מלאו כי אם לחם משנה ב' עומרים לגלגולת ואם ברכת היום השקי היא תעסיר למה לא נמלא כי אם לחם משנה ותו לא אלא ודאי משום הכי יורד לחם משנה ביום השקי כדי שיאכלו ביום השקי וביום השביעי**

וזהו שכתב רש"י שהרי נס נעשה בכל ערב שבת לתת להם לחם יומים כלומר דוקא לחם יומים ותו לא: (ז) מדכתיב שבו משמע שלא ילאו ממקומו שמע מינה לחסור לילך וזה אינו דהא כתיב וימלאו איש מקושקש שמע מינה דמותר לילך ל"פ מלאן וכו': (ה) כיון דכתיב שבו איש תחתיו פירוש דתחתיו וכמה תחתיו ארבע אמות גופו ג' אמות ואמה כדי לפקוט ידיו ורגליו: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ראו. הטעם ראו זה המופת שיתן לכם השם. שיתברר לכם כי הוא צוה שתשבתו כאשר שבת במעשה בראשית. על כן הוא נותן שירד המן היום כפלים ממנהגו בכל יום: **שבו איש תחתיו**. באהלו. ופי' אל יצא איש ממקומו ללקוט המן כאשר עשו אנשים שיצאו ללקוט: (אבן עזרא)

בעל הטורים אל יצא. ג' במסורה. הכא ואידך אל יצא פליט מן העיר בואו הכום איש אל יצא. אל יצא איש ממקומו היינו חוץ לד' אמות לפי שיצא חוץ לתחום אל יצא פליט מן הע. ר היינו תחום שבת. בואו הכום איש אל יצא רמז לב"ד לוקין על ערובי תחומין דבר תורה: (בעל הטורים)

אור החיים ראו כי ה' וגו'. פירשתי למעלה שנתכוין משה לומר להם כי מצוה זו אינו צריך לאומרה הוא להם אלא הנה הם רואים אותה כי ה' נותן המצוה ממנו להם בלא שום אמצעי כמו שפירשתי בפסוק (כ"ב) ויגידו וגו' וזה למעלת השבת כי יראו ישראל הדכר בחוש הראות. ואומרו **אל יצא איש** פירוש כי ה' לא הוריד המן לצד שלא יצטרכו לצאת איש ממקומו וגו', ועיין מה שכתבתי בפסוק (כ"ח) עד אנה מאנתם: (אור החיים)

ספורנו ראו. התבוננו. כי ה' נתן לכם השבת. ואין זו מצוה בלבד אבל היא מתנה שלא נתנה לזולתם כאמרם ז"ל (שם פרק יציאות השבת) מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני חפץ ליתנה לישראל וכן סדרו בתפלה ולא נתתו לגויי הארצות וכו' ערלים, כאמרו ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדורותם והוא ששיגו יום שכלו שבת: (ספורנו)

[ז]	וְיִשְׁבְּתוּ	הַעַם	בַּיּוֹם	הַשְּׁבִיעִי:
אונקלוס	וְנַחֲו	עַמָּא	בְּיוֹמָא	שְׁבִיעָאָה: (אונקלוס)
יונתן	וְנַחֲו	עַמָּא	בְּיוֹמָא	שְׁבִיעָאָה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וישבתו. ספר הכתוב כי לא יצא אדם ללקוט ביום השבת מהיום ההוא והלאה: (אבן עזרא)

[לא] ויקראו בית-ישראל את-שמו מן והוא כזרע גד לכן וטעמו כצפיחת בדבש:

אונקלוס וקרו בית ישראל ית שמה מן והוא כזרע גדא חנר וטעמה

יונתן וקרון בית ישראל ית שמייה מנא והוא פבר זרע פוסבר חנור וטעמיה
פאשישין : בדבש : (תרגום יונתן)

רש"י והוא כזרע גד לבן. עשב ששמו קוליינד"רי, וזרע שלו עגול ואינו לבן, והמן
היה לבן, ואינו נמשל לזרע גד אלא לענין העגול כזרע גד היה, והוא לבן: כלפיתח.
צלק שמטגנין אותו בדבש, וקורין לו אסקריטון צלשון משנה, והוא תרגום של
אונקלוס: (רש"י)

אבן עזרא ויקראו. הנה הזכיר למעלה הנסים שנעשו במן ושב עתה לספר שבחו.
יש אומרים כי כזרע גד לבן כוסברתא. ונקרא בלשון ערבי כסבי"ר. וי"א חרדל.
ואנכי לא ידעתי כי אין לו חבר במקרא רק בדבר המן. וככה צפית. והגאון
אמר כי הוא רקיק מצות. והנה כשיאכל כאשר ירד הוא כצפית בדבש. ואם
יבושל יהיה טעמו כלשד השמן. אלה השנים מטעמים הראנו הכתוב: (אבן עזרא)

לבן ויאמר משה זה הדבר אשר אנה יהיה מלא העמל ממנו למשמרת
לדתיכם למען | יראו את-הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר בהוציא
אתכם מארץ

אונקלוס ואמר משה דין פתגמא די פקיד יי מלי עמרא מנה למטרא לדריכון בדיל
דיחזון ית לחמא די אוכלית יתכון במדברא באפקותי יתכון מארעא דמצרים:
(אונקלוס)

יונתן ואמר משה דין פתגמא דפקיד יי לאצנעא מלי עומרא מניה למטרא
לדריכון מן בגלל דיחמון דרנא מסרבייא ית לחמא דאוכלית יתכון במדברא
בהנפקותי יתכון מארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

רש"י למשמרת. לגניזה: לדורותיכם. בימי ירמיהו. כשהיה ירמיהו מוכיחם למה
אין אתם עוסקים בתורה, והם אומרים נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה מהיכן
נתפרנס, הושיא להם נכנת המן, אמר להם אתם ראו דבר ה', שמעו לא נאמר,
אלא ראו, בזה נתפרנסו אבותיכם, הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו:
(רש"י)

אבן עזרא ויאמר. זאת הפרשה ראויה היתה להכתב אחר שנעשה המשכן. רק
נכתבה במקום הזה לספר זה הנס שעומד המן לדורות. והנה משה אמר כן
לישראל. על כן אמר אשר האכלתי אתכם: (אבן עזרא)

בעל הטורים למען יראו את הלחם. ר"ת אליה לומר שיהא שמור עד שיבא אליהו:
(בעל הטורים)

אור החיים ויאמר משה זה וגו'. צריך לדעת אומרו הדבר. עוד צריך לדעת מצוה

זו למי מצוה אותה משה, אם לאהרן הרי הוא אומר אחר כך ויאמר משה וגוי. ועוד כפל הדברים רואני כאן. ונראה כי כונת משה הוא על זה הדרך **זה הדבר אשר צוה וגוי מלא העומר** וגוי ולא אמר ה' מי יקחנו וגם לא אמר סדר לקיחתו, גם לא אמר מקום הנחתו אלא זה הוא הדיבור שיצא מפי ה' אלי ולא יותר, ויאמר אל אהרן שפט בצדק דעת חכם, כי פירוש למשמרת סובלת ב' דרכים, ומדרכי התורה כל שהתיבה תסבול ב' דברים שקולים במשמעותה תכוין אל ה' כי איזה מהם תוציא, וב' הדרכים הם, הא' למשמרת מן הטומאה, והב' מן שליחות יד. כנגד שליחות יד אמר מקום המשתמר באוהל מועד, גם שם מקום שצורכי ישראל נתונים שם התורה וכלי שרת וזה גם כן כלי שמשמש הוראת דבר אשר חפץ ה' להראות לדורות, וכמו כן עשה ה' במטה אהרן ובמחנות עדת קרח, ולזה אמר להניחו לפני ה', וכנגד שמירת טומאה אמר צנצנת אחת, ואמרו ז"ל (מכילתא) צנצנת דבר שהוא מציץ מחבירו שהוא כלי חרס שכל שצמיד פתיל עליו טהור, וב' פרטים אלו שמעם מדבר ה' באומרו למשמרת, ומעתה דן כי אהרן הוא הלוקח כי הוא הכהן המשרת במקדש ולזה ויאמר אל אהרן, ולבל יחשבו העם כי ה' אמר אליו לדבר אל אהרן ולקחת צנצנת וגוי לזה אמר הנאמן הגדול זה הדבר אשר צוה ה' ולא יותר, והחכם הבין הכוונה:

או ירצה כי מתחילה כשקבל הנבואה סדרה לפני ישראל כסדר שמיעתה מאל עליון והיה חסר הידיעה מי העושה ומקום הנחת המן ומקום הנחת הכלי ולא ידע מה לעשות עד שבאה הנבואה פעם ב' ואמר לו ספקותיו, והוא אומרו בסוף המעשה **כאשר צוה ה' אל משה** פירוש לא תחשוב בדעתך כי פרטים שאינם מפורשים בדבר ה' שהם ג' הנזכרים משה מעצמו עשאן לא כן הוא אלא כאשר צוה ה' אל משה מפי עליון היו הדברים. ולדרך הראשון יתבאר אומרו **כאשר צוה ה' וגוי**, יכוין הכתוב לומר כי הצדיקו עיונו של משה כאלו כן צוה ה' אליו כאשר שפט בדברים הסתומים כמו שפירשנו:

למשמרת לדורותיכם. אמר לשון רבים, אחת היתה בדורו של ירמיה, ואחת תהיה לעתיד לבא כמאמרם ז"ל (מכילתא, כ"א תנחומא ג') שלשה דברים עתיד אליהו להעמיד לישראל ואחד מהם היא צלוחית של מן: (אור החיים)

[לג] ויאמר משה אל-אהרן קח צנצנת אחת ותן-שמה מלא-העמר מן והנח אתו לפני ה' למשמרת

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן סֵב צְלוּחִית תְּדָא וְהֵב תִּמְן מְלִי עֶמְרָא מִן וְאַצְנַע יְתֵהּ קִדְם

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן סֵב צְלוּחִית דְּפָחַר תְּדָא וְהֵב תִּמְן מְלִי עוּמְרָא מִנָּא וְאַצְנַע יְתֵיהּ קִדְם

רש"י כִּלְכִּנְתָּ. כְּלוּחִית שֶׁל חֶרֶס כְּתֵרְגוּמוֹ: וְהֵנַח אוֹתוֹ לְפָנַי ד'. לְפָנַי הָאֲרוֹן, (ו) וְלֹא נֶאֱמַר מִקְרָא זֶה עַד שֶׁנִּבְנְהָ אֶהֱל מוֹעֵד, אֲלֹא שֶׁנִּכְתַּב כֹּאן בְּפִרְשַׁת הַמִּן: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) דהא בכל מקום שמונה לפני ה' הוא דכל העולם שלו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **צנצנת**. כלי חרס או נחשת. ואין למלה הזאת חבר: וטעם לפני ה'.
בעבור הכבוד שהוא על הכרובים: (אבן עזרא)

בעל הטורים **והנח**. ב' במסורה הכא ואידך והנח אל הסלע דגדעון מה התם נתעכל מאליו גם המן נבלע באיברים ונתעכל מאליו: (בעל הטורים)

דעת זקנים **קח צנצנת אחת**. איני יודע של מה היה של כסף או של זהב או של חרס ת"ל צנצנת דבר המציץ מחבירו כלי חרס שהיא מאדמה שהזרעין מציצין וצומחין ממנה: (דעת זקנים)

[לד] **כְּאִשֶּׁר צָוָה יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה וַיְנַיְחֵהוּ אֶהָרֶן לְפָנָי הָעֵדֻת לְמִשְׁמֶרֶת:**

אונקלוס **כְּמָא דִּי פְּקִיד יְיָ לְמֹשֶׁה וְאַצְנַעְיָה אֶהָרֶן קְדָם סְהַדוּתָא לְמִטְרָא:** (אונקלוס)

יונתן **הַיְכֹמָא דְּפְקִיד יְיָ יַת מֹשֶׁה וְאַצְנַעְיָה אֶהָרֶן קְדָם סְהַדוּתָא לְמִטְרָא:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **כאשר**. הנה פי' לפני ה'. לפני העדות שהוא הארון. ונקרא ארון העדות בעבור לוחות הברית שהיו שם: (אבן עזרא)

[לה] **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת-הַמֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד-בָּאָם אֶל-אֶרֶץ נוֹשֶׁבֶת אֶת-הַמֶּן אָכְלוּ עַד-בָּאָם אֶל-קִצָּה אֶרֶץ כְּנָעַן:**

אונקלוס **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ יַת מִנָּא אַרְבַּעִין שָׁנִין עַד דְּמִיתִיהוּן לְאַרְעָא יְתִבְתָּא יַת מִנָּא אָכְלוּ עַד דְּאָתוּ לְסִיפֵי אֶרְעָא דְּכְנָעַן:** (אונקלוס)

יונתן **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ יַת מִנָּא אַרְבַּעִין שָׁנִין בְּחַיּוּהֵי דְּמֹשֶׁה עַד מִיתִיהוּן לְאַרְעָא מִיתִיבָא יַת מִנָּא אָכְלוּ אַרְבַּעִין יוֹמִין בְּתֵר מוֹתִיָּה עַד דְּעָבְרוּ יוֹרְדָנָא וְעָלוּ לְסִיפֵי אֶרְעָא דְּכְנָעַן:** (תרגום יונתן)

רש"י **ארבעים שנה**. והלא חסר ל' יום, שהרי צט"ז באייר ירד להם המן תחלה, וצט"ז בניסן פסק, (ז) שנאמר וישבות המן ממחרת (יהושע ה, יב), אלא מגיד שהעוגות שהולאו ישראל ממאכלים טעמו בהם טעם מן: אל ארץ נוספת. לאחר שעברו את הירדן (קידושין לח.). (ס"א, שאותה שבעבר הירדן מיושבת וטובה, שנאמר לעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן (דברים ג, כה), ותרגום של נוספת יתבתא, ר"ל מיושבת. רש"י יסו): **אל קצה ארץ כנען**. בתחלת הגבול, קודם שעברו את הירדן והוא ערבות מואב, נמלאו מכחישין זה את זה, אלא בערבות מואב כשמת משה בז' באלר פסק המן מליד, ונסתפקו ממן שלקטו זו ביום, עד שהקריבו העומר בששה עשר בניסן, שנאמר ויאכלו מעצור הארץ ממחרת הפסח (יהושע ה, יא): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) **וא"ת הא רש"י בעלמנו פירש לעיל דצט"ז ירד להם המן תחלה.**

ו"ל מה שנקט רש"י לעיל ט"ז ר"ל תחלת ט"ז ומה שנקט הכא ט"ו הוא סוף
ט"ו יום לקדיש הלילה אחר היום שעבר והוא סוף ט"ו כיון שירד המן מיד למחר
באשמורת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ובני. זה הנס היה גדול מכל הנסים שנעשו על יד משה כי נסים רבים
היו במן. ועמדו ארבעים שנה. ולא כל הנסים האחרים: וטעם **אל ארץ נושבת**.
כי היו במדבר בארץ לא עבר בה איש. והנה כשעברו הירדן היו אוכלים התבואה
שמצאו. על כן הוצרך לומר את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען. כי המן
נמשך עמהם עד שבאו לגלגל. שהוא קצה ארץ כנען והנה התבואה חדשה עמהם
אז שבת המן: אבן עזרא

אור החיים את המן אכלו וגו'. הוצרך לומר פעם ב' את המן ולא סמך על הזכרתו
בסמוך, להיות שיש שינוי בין אכילת המן שאכלו עד בואם אל ארץ נושבת למן
שאכלו עד בואם לקצה ארץ כנען שהוא קודם העברת הירדן כי אותו שעד ארץ
נושבת היה מהמן שבכלים לא שהיה יורד יום יום, לזה כשרצה להזכיר המן
שאכלו עד בואם אל ארץ כנען זכר אותו בפני עצמו לומר כי ישתנה זה מזה,
והשכל יכיר זה כי כל שיוסיף להתרחק זמן שהיה קרוב למקור שנתהוה ממנו
יגשם יותר. עוד אמרו ז"ל (קידושין ל"ח.) וכי מ' שנה אכלו והלא חסרים ל' יום
מט"ו בניסן עד ט"ז באייר אלא שהיו טועמים בעוגות טעם כמן. וראיתי לדקדק
הכתוב למה שינה לשונו בתחילה כתיב **אכלו את המן** הקדים זכרון האכילה
לזכרון המן, וכשהזכיר המן פעם ב' אמר **את המן אכלו** הקדים זכרון המן לזכרון
האכילה. הנה הכתוב ידקדק לשונו לומר כי ישתנה חשבון מ' שנה שמנה באכילת
המן למה שמודיעך שאכלו המן עד בואם וגו' מלבד ההפרש שכתבנו של ירידתו
יום יום או מהשמור, כי המן שנכנס בחשבון מ' שנה אינו אלא בערך מה שהיו
טועמים באכילתו, והוא שהקדים זכרון אכילה קודם זכרון המן לומר כי לצד
האכילה הוכר היותו מן שהיו טועמים בעוגותיהם מן אבל אין כל המ' שנה מן
ממש שהרי ל' יום אכלו מה שהוציאו ממצרים עוגות, וכשרצה להגביל שיעור
זמן אכילת המן הקדים זכרונו לומר אין זה נחשב מן לצד שטעמו כן אלא לפי
מה שהוא כפי האמת ודו"ק: (אור החיים)

ספורנו אכלו את המן תמורת לחם חטים וזולתו, כאמרם בלתי אל המן עינינו:
עד באם אל ארץ נושבת. אל ארץ סיחון ועוג כי שם אכלו גם מלחם הארץ: את
המן אכלו עד באם אל קצה ארץ כנען. ועם לחם הארץ אכלו מן אחר בואם אל
ארץ סיחון ועוג עד שעברו את הירדן, כאמרו ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח
וישבות המן ממחרת: (ספורנו)

[לז] וְהֵעֶמְרָה עֲשִׂרִית הָאִיפָה הוּא: (פ)

אונקלוס וְעֵמְרָה חַד מִן עֲשָׂרָה בְּתֵלֶת סָאִין הוּא: [פ] (אונקלוס)

יונתן וְעֵמְרָה חַד מִן עֲשָׂרָה לְתֵלֶת סָאִין הוּא: (תרגום יונתן)

רש"י עֲשִׂרִית הָאִיפָה. האיפה שלש סאין, והסאה ו' קבין, והקב ד' לוגין, והלוג
ששה ביצים, נמצא עשירית האיפה מ"ג ביצים וחומש ביצה, (ח) והוא שיעור לחלה

שפתי חכמים (ח) כי הכל ביחד תל"ב זיכרים והמעשר מת' ארבעים והמעשר משלשים שלשה נשארו עוד ז' תחלוק כל זיכה לה' חלקים נמצא שני זיכרים עשרה חלקים והמעשר חומש זיכה מהרש"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והעומר. הזכיר זאת המדה כי עומר לגלגלת היה רב לשובע: (אבן עזרא)

בעל הטורים והעומר עשירית האיפה. סמך והעומר לפרשת המן רמז שיאכלו המן עד שיקריבו העומר: (בעל הטורים)

שמות פרק-יז

א ויסעו כל-עדת בני-ישראל ממדבר-סין למסעיהם על-פי יהוה ויחנו ברפידים ואין מים לשבת העם:

אונקלוס ונטלו כל פנשתא דבני ישראל ממדברא דסין למטלגיהון על מימרא דין ושרו ברפידיים וליית מיא למשתי עמא: (אונקלוס)

יונתן ונטלו כל פנשתא דבני ישראל ממדברא דסין למטלגיהון על מימרא דין ושרו ברפידיים אתרא דבטילו אידיהון ממצוותא דאורייתא ואתיבשו מבועגא ולא הוה מוי למשתי לעמא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויסעו. אחז הכתוב דרך קצרה לומר למסעיהם כי ממדבר סין נסעו אל דפקה. ומשם לאלוש. ומאלוש לרפידיים. וטעם על פי ה'. ביד משה. כאשר הזכרתי: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם:

על פי ה' ויחנו ברפידיים. יאמר שנסעו ממדבר סין שחנו שם בנסעם מאלים, והלכו למסעים רבים שעשו על פי השם, ואחרי כן חנו ברפידיים. ואמר זה דרך קצרה, כי בנסעם תחלה ממדבר סין חנו בדפקה, ואחרי כן באלוש, ומאלוש לרפידיים, וזה טעם "למסעיהם", כי היו להם מסעים ממדבר סין אל רפידיים, ולא באו שם במסע הראשון, אבל לא בא עתה אלא לפרש תלונותם, כי בתחלת בואם במדבר ההוא ילונו על הלחם ועתה יריבו על המים:

ואין מים לשותות העם. כאשר באו אל המקום ההוא ולא מצאו שם עיינות מים, מיד עשו מריבה עם משה. וזה טעם וירב העם עם משה, כי התלונות במקומות

שנאמר בהם "וילוננו" היא תרעומת, שהיו מתרעמים על ענינם לאמר מה נעשה, מה נאכל, ומה נשתה, אבל "וירב" שעשו עמו מריבה ממש, ובאו עליו לאמר תנו לנו מים אתה ואהרן אחיך, כי עליכם הדבר ודמינו עליכם. ומשה אמר להם **מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'**, כי הריב הזה לנסות את ה' הוא היוכל תת לכם מים, כי אם תחרישו מעלי ותתפללו אליו אולי יענה אתכם וכן היה הדבר בלבם לנסות כאשר אמר (בפסוק ז), **ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין**, ואז רפתה רוחם מעליו, ועמדו יום או יומים מסתפקים במים שבכליהם, ואחרי כן **ויצמא שם העם למים וילן העם על משה**, כענין התרעומות אשר המה עושים בכל לבקש דבר, שיאמרו למה זה העליתנו ממצרים. וכראות משה כי צמאו התפלל לשם והגיד לפניו צרתו במריבה שעשו עמו בראשונה. ור"א אמר כי היו שתי כתות, האחת מריבה והאחת מנסה את ה', והנכון מה שאמרתי: (הרמב"ן)

אור החיים ויחנו ברפידים ואין מים. לדבריהם ז"ל (בכורות ה): אין רפידים אלא רפיון ידים מן התורה יכוין הכתוב לומר כשרפו ידיהם מן התורה שנמשלה למים לזה גם ה' מנע מהם המים מדה כנגד מדה: (אור החיים)

ספורנו לשתות העם. לשתיית העם, כמו לשבת אברם: (ספורנו)

בב וירב העם עם-משה ויאמרו: תנו-לנו מים ונשתה ויאמר להם משה מה-תריבון עמדי מה-תנסון את-יהוה:

אונקלוס ונצא עמא עם משה ויאמרו: קבו לנא מנא ונשתה ויאמר להון משה מא אתון נצון עמי מא מנסון אתון קדם יי: (אונקלוס)

יונתן ונצו רשיעי עמא עם משה ויאמרו: הב לן מוי ונשתה ויאמר להון משה מה נצון אתון עמי ומה מנסון אתון קדם יי: (תרגום יונתן)

רש"י מה תנסון. לומר היוכל לתת מים בארץ ליה: (רש"י)

אבן עזרא וירב. הזכיר העם ולא כל העם כאשר הזכיר בדבר המן. כי שתיים כתות היו. האחד אין להם מים לשתות והיא העושה מריבה עם משה. והשנית יש להם מים שהביאו מאלוש. והיא הרוצה לנסות את השם אם יתן מים. כאשר יפרש: **תנו לנו מים**. למשה ואהרן מדברים. ואין צורך להזכיר אהרן כי כבר פירשתי כי משה לא דיבר עם ישראל רק ע"י אהרן. והנה השיב למריבים עמו מה תריבון עמדי. נצעק כלנו אל השם. ואמר למנסים מה תנסון את ה': (אבן עזרא)

בעל הטורים תריבון. גי' מה תריבון עמדי. האתם תריבון לבעל. אם לאל תריבון. ללמדך שכל המריב עם רבו כאלו מריב עם הקב"ה וכאלו מריב בשביל ע"א וזהו אם תריבון לבעל: (בעל הטורים)

אור החיים וירב העם וגו'. פירוש והמריבה הוא שאמרו להם בדרך זה תנו לנו מים וכי משה יש לו מים לתת להם אין זה אלא מריבה שאם היתה כוונתם לשאול כי יצעק אל ה' היה להם לומר כדרך שדברו אליו (חקת כא ז) כששלח ה' בהם נחשים שרפים. או אפשר שהיו תובעים המים כמי שתובע חוב מחברו ואומר לו תן לי מה שאתה חייב לי, ואמרו לשון רבים ודבריהם עם משה לבד,

כאן כללו לה'. ולזה אמר להם משה **מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'**. ואמר בסדר זה כי בערך ה' כבר ידעו כי כל יכול אלא מנסים אם יש בקרבם : (אור החיים)

ספורנו מה תריבון עמדי. הלא ידעתם שאני מצווה ועושה : **מה תנסון את ה'**. ואם ריבכם עמי הוא כדי לנסות המשלח, מה תנסון לרע לכם, כי זה הנסיון רב הסכנה, שאם יקצוף יראה פעלו להשחיתכם, ויהי הנסיון רע לכם, כאמרו בחנוני גם ראו פעלי, רצונו לומר לרע להם : (ספורנו)

[ג] ויצמא שם העם למים וילן העם על-משה ויאמר למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת-בני ואת-מקני בצמא:

אונקלוס ויחיי תמן עמא למיא ואתרעם עמא על משה ואמר למא דנו אסקתנא ממצרים לקטלא יתי ונת פני ונת בעירי בצחותא : (אונקלוס)

יונתן ויחיי תמן עמא למוי ואתרעם עמא על משה ואמר למא דנו אסיקתנא ממצרים לקטלא יתנא ונת פננא ונת גיתנא בצחותא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויצמא כאשר התחזק עליהם הצמא התרעמו על משה. כי הרע להם להוציאם מאמ"צ : (אבן עזרא)

הרמב"ן להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא. יזכירו לו בתלונותם גם המקנה, לאמר לו כי הם צריכים מים רבים, וצריך לתת עצה לכלם, ולכך נאמר בשנית **ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם** (במדבר כ יא). ורבותינו אמרו (מכילתא כאן) השוו בהמתן לגופן, אמרו בהמה של אדם היא חייו המהלך בדרך אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא. וטעם הזכירם אותי ואת בני, ולא אמרו סתם "להמיתנו בצמא" או "להמית את כל הקהל הזה" שיכלול אנשים ונשים וטף, כמאמרם בשאר המקומות (לעיל טז ג), כי יזכירו לו הבנים להרבות עליו תלונה שימהר לדבר, כי הקטנים לא יסבלו הצמא כלל וימותו לעיני אביהם, כטעם דבק לשון יונק אל חכו בצמא (איכה ד ד) : (הרמב"ן)

בעל הטורים למים. ה' במסורה דין ואידך רפאתי למים. הוי כל צמא לכו למים. ואדיריהם שלחו צעיריהם למים. ולא צמא למים. פיי אם יצמאו למים שאדיריהם ישלחו צעיריהם ולא יצמאו מים לכו למים דהיינו תודה ויתרפאו למים ולא יהיה לא רעב ללחם ולא צמא למים : **העליתנו**. ב' במס' דין ואידך המעט כי העליתנו במחלקותו של קרח לומר שאותם עצמם הם שדברו בכאן : (בעל הטורים)

אור החיים ויצמא שם וגו'. הנה הענין יוליד התימה למה יביאם ה' אל הנסיון הגדול הזה למות בצמא, וכפי השכל ישער אדם שדבר זה וכדומה תוליד הכפירה. ועוד תגדל הקושיא על משה שבמקום שיאזור חלציו בתפלה ובתחנונים בא בטענה לפני ה' עוד מעט וגו' שיראה כי לא חשש על צמאונם ועל מות בני ישראל בצמא כי הכתוב מעיד כי צמאו למים :

ונראה כי ה' ניסה אותם להדריכם לשאת עיניהם ולהתפלל לפני ה' כי זה עיקר גדול באמונה ובהשלמת הנפש. ותמצא שנתחכם ה' על הדבר ולא נתן להם מן יום לחודש אלא דבר יום ביומו, ואשר על כן מנע מהם הנס עד שיתחנונו למול

קונם וישמע צעקתם, ומודיע הכתוב כי במקום שיצעקו לה' היו מריבין עם משה וכשתקף עליהם הצמאון וילן העם על משה, לזה סדר הכתוב סדר המעשה ויצמא וגוי וילן וגוי, לומר שלא עשו דבר זולת זה הא למדת כי לא צעקו לה'. וכן העיד הכתוב על נסותם וגוי היש ה' בקרבנו אם אין הא למדת כי לא היו מצדיקים בהשגחה. והן האדון ברוך הוא היה מכריחם לצעוק אליו ולהסיר המחשבה הרעה באמצעות תוקף הצמאון, וכל זה השכיל והבין משה ולזה לא התפלל אל ה' והיה מצפה לתקות האדון מהם, וכשראה כי גדול הכאב אמר לפני ה' **מה אעשה לעם הזה** פירוש מה אעשה להם להרחיק תלונתם מעלי ומזה תדע כי הרגיש משה כי אין דבר זה תלוי בתפלה שאם לא כן היה מתפלל כמו שעשה על הים, ולו יהיה שלא נענה היה מוסיף בתפלה עד שיענהו ה', וטען עוד לפני ה' **עוד מעט** וגוי פירוש אם תוסיף לצערם עוד מעט תולדות הדבר שתצא מהם היא וסקלוני, ולו יהיה שאחר תוסיף לצערם עד שיצעקו לפניך בבכיה רבה ותצא כוונת ה' לפועל אבל ביני ביני וילך משה בסקילה, וזו טענה הנשמעת. וראיתי לתת לב איך עם ה' הרואים דברים המופלאים והנוראים במצרים ועל הים ובמדבר יטעו בדבר ולא יצעקו אל ה' והלא הם המכירים תועלת הצעקה כי שמע את נאקתם במצרים. ואולי כי דעתם היה שאין צורך לתפילה על הדבר כל שה' ישנו בתוכם, כי אחר שהביאם למדבר פשיטא שלא הביאם אלא לספק צורכם שאם לא כן הלא המה אבודים ולא יצטרכו לתפלה ואין זה אלא שאין ה' בקרבם, והוא הנסיון שאמרו היש ה' בקרבנו וגוי: (אור החיים)

[ד] ויצעק משה אל-יהוה לאמר מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלני:

אונקלוס וצלי משה קדם יי למימר מא אעבד לעמא הדין עוד זעיר פון וירגמני: (אונקלוס)

יונתן וצלי משה קדם יי למימר מה אעבד לעמא הדין תוב קליל זעיר והינון רגמין **תתי:** (תרגום יונתן)

רש"י עוד מעט. אם אמתיו, עוד מעט (ט) וסקלוני: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) הוסיף מלת אם אמתיו דבזולת זה משמע דבזולתי יסקלוהו אחר זמן מעט אם ימתין או לא ימתין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויצעק. דבר הכתוב דבר משל. כי רבים מריבות עשו עמי ומתרעמים עלי. ואלו היה בהם יכולת היו סוקלין אותי: (אבן עזרא)

[ה] ויאמר יהוה אל-משה עבר לפני העם וקח אתה מזקני ישראל ומטף אשר הפית בו את-היאר קח בידך והלכת:

אונקלוס ואמר יי למשה עבר קדם עמא ודבר עמך מסבי ישראל וחתך די מחיתא בה ית נהרא סב בידך ותיזל: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה עיבר קדם עמא ודבר עמך מסבי ישראל וחוטרך דמחית

בִּיהַ יֵת נִהְרָא דְבַר בִּידָךְ וְאַיִזִיל לָךְ מִן קָדָם תּוֹרְעַמְתָּהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י עֲבוֹר לִפְנֵי הָעַם. וְרָאָה אִם יִסְקָלוּךְ, לְמַה הוֹלָאתָ לַעֲזוֹ עַל צְנִי: וְקַח אֶתְךָ מִזְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל. לַעֲדוֹת, שִׁירָאוּ שְׁעַל יַדְךָ הַמַּיִם יוֹלְאִים מִן הָאֹר, וְלֹא יֵאמְרוּ מַעֲיֵנוֹת הָיוּ שָׁם מֵימֵי קֹדֶם: וּמִטַּךְ אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֹר. מַה תִּלְמּוֹד לֹמַר אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֹר, אֲלֹלָ שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל אֹמְרִים עַל הַמַּטָּה, שְׂאִינוּ מוֹכֵן אֲלֹלָ לְפּוֹרְעָנוֹת, בּוֹ לָקַח פְּרַעַה, וּמִלְרִים כְּמַה מַכּוֹת, בְּמִלְרִים וְעַל הַיָּם, לְכַךְ נֵאמַר אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֹר, יֵרָאוּ עִתָּה שְׂאֵף לְטוֹבָה הוּא מוֹכֵן: (רש"י)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר. יֵשׁ אֹמְרִים בַּעֲבוּר שֶׁאֵמַר עוֹד מַעֲט וְסִקְלוּנִי. אֵמַר לוֹ הַשֵּׁם עַבוֹר לִפְנֵי הָעַם הַמְרִיבִים עִמָּךְ לְהוֹדִיעַ כִּי מֵיִם תִּתֵּן לָהֶם עִתָּה וְקַח אֶתְךָ מִזְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל. וּמִטַּךְ אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ. בְּצוּי: (אבן עזרא)

הרמב"ן עֲבוֹר לִפְנֵי הָעַם. כִּלְשׁוֹן הַעֲבִיר אוֹתוֹ לַעֲרִים (בְּרֵאשִׁית מִזְכָּר), וְהַעֲבִיר אֶת אוֹיְבֶיךָ בְּאֶרֶץ לֹא יָדַעְתָּ (יִרְמִיָּה טו יד), שֶׁתַּעֲבֹר מֵהֶם אֶל אַחֵר, אוֹ כְּמוֹ וַיַּעֲבֹר אֶת הַכּוֹשִׁי (ש"ב יח כג), וְהוּא עִבֵר לִפְנֵיהֶם (בְּרֵאשִׁית ל ג), שֶׁקָּדַם לִלְכַת קוֹדֶם לָהֶם. וְעַנִּין הַכְּתוּב הַזֶּה, כִּי הָעַם הָיוּ בְּרִפְיִדִים, וְהַצּוֹר אֲשֶׁר יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ הַמַּיִם הָיָה בְּחֹרֵב, וְהוּא הָרַסִּינִי, עַל דַּעַת הָרֵאשׁוֹנִים (רָאָה בְּמַסַּכַת שֶׁבַת פֶּט:), אוֹ עִיר לִפְנֵי הָהָר קָרוֹב לוֹ עַל דַּעַתִּי, כֹּאֲשֶׁר אֶפְרַשׁ עוֹד (לְהִלֵּךְ יֵט א, דְּבָרִים א ו). וְהֵנָּה הוֹצֵרֶךָ מִשֶּׁהָ לְקֹדֶם לִפְנֵי הָעַם לַעֲבוֹר מִרְפִּידִים אֶל חוֹרֵב כְּמַהֲלֵךְ פְּרַסָּה אוֹ פְּרַסָּאוֹת, רְחוֹק מִן הַמַּחֲנֶה לִפְנֵיהֶם, וְעַל כֵּן אֵמַר לוֹ עֲבוֹר לִפְנֵי הָעַם וְקַח אֶתְךָ מִזְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִלַּכְתָּ, כְּלוֹמַר שֶׁתִּלָּךְ עַד שֶׁתִּרְאֶה אוֹתִי עוֹמֵד לִפְנֶיךָ עַל הַצּוֹר בְּחֹרֵב:

וְהֵנָּה הִכָּה בְּצוֹר וַיֵּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם, וְלֹא סִפֵּר הַכְּתוּב וְתִשַׁת הָעֵדָה וּבַעֲרִים כֹּאֲשֶׁר בְּשִׁנְיָה (בְּמַדְבָּר כ יא), אֲבָל בִּידוּעַ שֶׁעָשׂוּ כֵן. וּבְרֹר הוּא שֶׁלֹּא הִלְכוּ הָעַם אֶל חוֹרֵב לְשִׁתּוֹת, כִּי לֹא בָאוּ לִפְנֵי הָרַסִּינִי עַד אַחֲרַי כֵּן בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי. אֲבָל שִׁלְחוּ שָׁם נַעֲרֵיהֶם וּבַהֲמַתֵּם לְשִׁאוֹב מַיִם וְלִהְבִּיאַ לָהֶם כְּמִנְהַג הַמַּחֲנוֹת. וְקָרוֹב אֵלַי שִׁיֵּצְאוּ מִיִּם מִן הַצּוֹר בְּחֹרֵב, מֵיִם קָרִים נוֹזְלִים, הִלְכוּ אֶל רְפִידִים, וְשָׁם שָׁתוּ אוֹתָם, וְהוּא שֶׁאֵמַר הַכְּתוּב (תְּהִלִּים עח טז) וַיּוֹצֵא נוֹזְלִים מִסְּלַע וַיּוֹרֵד כְּנַהֲרוֹת מַיִם, וְכְתוּב (שִׁם קה מא) פֶּתַח צוֹר וַיִּזְבּוּ מַיִם הִלְכוּ בְּצִיּוֹת נֶהַר. וְמַה שֶׁאֵמַר (שִׁם עח כ) הֵן הִכָּה צוֹר וַיִּזְבּוּ מַיִם וְנַחֲלִים יִשְׁטוּפוּ, גַּם הוּא עַל הַצּוֹר הַזֶּה בְּחֹרֵב עַל דְּרַךְ הַפֶּשֶׁט:

וְהַסְּלַע הַשֵּׁנִי אֲשֶׁר הָיָה בְּקֹדֶשׁ נִבְקַע בּוֹ כְּמוֹ בָּאֵר נוֹבַע מַיִם, וְעַל כֵּן אֵמַר (בְּמַדְבָּר כא טז) הוּא הַבָּאֵר אֲשֶׁר אֵמַר ה' לְמִשָּׁה, וַאֲמָרוּ בְּשִׁירָה (שִׁם שִׁם יח) בָּאֵר חֲפּוּרָה שְׂרִים, כִּי הָיָה כְּמוֹ בָּאֵר חֲפּוּרָה, וְלִכֵּן אֵמַר שִׁם (כ יא) וְתִשַׁת הָעֵדָה וּבַעֲרִים, שֶׁשָׁתוּ מִיַּד שִׁם בְּאוֹתוֹ הַמְּקוֹם, אֲבָל כֹּאֵן הָיוּ נֶהֱרֹת שׁוֹטְפִים מִמֶּנּוּ וְשׁוֹתִין בְּבִתְיָהֶם לְרִצּוֹנָם. וְאֵעִ"פּ שֶׁהָיָה הַכֹּל בָּאֵרָה שֶׁל מַרִים, כְּקַבְּלַת רְבוּתֵינוּ (בְּמַדְבָּר יט כה), יִתְכַּן שֶׁהָיָה בְּפַעַם הָרֵאשׁוֹן וְכֹל הָאֲרַבְעִים שָׁנָה מוֹשֵׁךְ מֵיִם כְּנַהֲרוֹת שׁוֹטְפוֹת, וּבְפַעַם הַשֵּׁנִית מִפְּנֵי הָעוֹנֵשׁ אֲשֶׁר הָיָה שִׁם נַעֲשָׂה כְּמוֹ בָּאֵר חֲפּוּרָה מִלֵּאָה מֵיִם חַיִּים:

וְטַעַם וּמִטַּךְ אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ. בְּצוּי לְאַהֲרֹן. וְהַזְכִּיר בּוֹ מַכַּת הַיָּאֹר, וְלֹא אֵמַר "וְהַמַּטָּה אֲשֶׁר נִהַפֵּךְ לְנַחֲשׁ", אוֹ "וְהַמַּטָּה אֲשֶׁר עָשִׂיתָ בּוֹ אֶת הָאוֹתוֹת", לְהַזְכִּיר

בו פלא, כי אז הפך המים לדם והסיר אותם מטבעם, ועתה יביא מים בצור החלמיש, והנה יעשה בו דבר והפכו: (הרמב"ן)

אור החיים עבור לפני העם וגו'. אולי שידע ה' כי גדל הצמאון בעם ויהיו מסתכנים אפילו בזמן מועט, לזה אמר כי מדי עוברו יעבור לפני העם פירוש בדרך שידעו שאתה הולך למצוא להם מים כדי שישקוט אש הצמאון מהם ביני וביני ולא תעבור דרך שלא יהיה לפניהם, וגם קח עמך הזקנים כדי שתהיה ההרגשה:

אשר הכית בו וגו'. וזה יהיה לנס עצום כי זה אשר הבאיש המים הנמצאים ועשאם דם יפעול בכח עליון פעולה נגדיית שימציא מים לשתות העם. ויש בזה הכחשות מופלאות מנגדות למתחכמים להכחיש כי הם פלאות אלהי ישראל במטה זה תבקע קרקפתו החושבת זרות: (אור החיים)

ספורנו עבור לפני העם. ותכל תלונותם, בראותם שאתה משתדל להמציא צרכם: ומטך אשר הכית בו את היאור. ובהכאתו נלאו מצרים לשתות, עתה יעשה ההפך: והלכת. מן המחנה אל הצור: (ספורנו)

וַיְהִי הַנְּנִי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שֵׁם | עַל-הַצּוֹר בְּחֹרֵב וְהִכִּיתָ בַצּוֹר וַיֵּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשָׁתָה הָעָם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זַקְנֵי יִשְׂרָאֵל:

אונקלוס הָא אָנָּא קָאִם קְדָמָךְ תַּמָּן עַל טַנְרָא בְּחֹרֵב וְתַמְחֵי בְּטַנְרָא וַיִּפְקֹן מִנָּה מַיָּא וַיִּשְׁתִּי עֲמָא וְעַבְד כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי סְבִי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן הָאָנָּא קָאִים קְדָמָךְ תַּמָּן בְּאַתְרָא דְתַחְמֵי רוּשִׁם רִיגְלָא בְּחֹרֵב וְתַמְחֵי בִּיה בְּטַיְנָר בְּחֹטְרָךְ וַיִּפְקֹן מִינָהּ מוּי לְמִשְׁתֵּי וַיִּשְׁתֹּן עֲמָא וְעַבְד הִיכָדִין מֹשֶׁה קְדָם סְבִי יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

רש"י והכית בצור. על הצור לא נאמר, אלא בצור, מכאן שהמטה היה של מין דבר חזק ושמו סנפירינון, והצור נבקע מפניו. (רש"י)

אבן עזרא הנני. הטעם כי תמצאני. והטעם כחי וגבורתי בחורב: והכית בצור. שאין בו מים. ואחז דרך קצרה. שלא הזכיר ותשת העדה ובעירם: (אבן עזרא)

הרמב"ן הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב. בעבור כי הפלא במים במקום הזה עתה היה קבוע, שיהיה הבאר עמהם כל ימי המדבר כדברי רבותינו (במדב"ר יט כה), בעבור זה נגלית עליו השכינה במקום ההוא, כמו שאמר במן (לעיל טז ז) ובקר וראיתם את כבוד ה', בעבור היותו פלא קיים: (הרמב"ן)

אור החיים הנני עומד וגו'. פירוש לפניך במקום זה ושם על הצור, כי מלא כל הארץ כבודו בתמידות באין השתנות מקום שלא יהיה בו שוכן השוכן אלא יש מקום שתגדל בו השראת שכינתו יתברך, או כפי מעלת הכנת המקום כמקום המקודש, או כפי השרויים בתוכו: (אור החיים)

ספורנו והכית בצור. ושתה העם. ובזה יכירו שאין פעל המטה טבעי לו, כי הטבעי יעשה לעולם על ענין אחד. אמנם פעלו במצות פועל רצוניי הפועל פעולות הפכיות:

[ז] ויקרא שם המקום מסה ומריבה על-ריב | בני ישראל ועל נסתם את-יהוה לאמר היש יהוה בקרבנו אם-אין: **(פ)**

אונקלוס וקרא שמה דאתרא נסיתא ומצותא על דנצו בני ישראל ועל דנסיאו קדם יי למימר האית שכנתא דיין ביננא אם לא: **[פ]** (אונקלוס)

יונתן וקרא שמה דאתרא ההוא נסיונא ומצותא בגין דנצו בני ישראל עם משה ובגין דנסיון קדם יי למימר האין קושטא איקר שכנתא דיין שריא ביננא אין לא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויקרא. משה. או הקורא: **מסה ומריבה**. בעבור שני דברים הנזכרים. ומשפט לשון הקדש כאשר יזכיר שני דברים יחל לעולם מהשני שהוא הקרוב. כמו ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו. ואחר כך ואתן לעשו. וככה הזכיר תחלה מסה ואחר כך מריבה. ושב לפרש קריאת מריבה על ריב בני ישראל עם משה. ופיי מסה על נסותם את ה'. והנה פיי המסה. היש ה' בקרבנו שיעשה כל צרכינו וזאת הכת השנית הכעיסה השם יותר מן הראשונה על כן אמר לא תנסו את ה' אלהיכם כאשר נסיתם במסה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **אם אין**. ד' במס' דין ואידך אם אין אתה דבר גבי אבשלום כשיעץ לו לצאת למלחמה עם דוד. אם אין אתה שומע לי. היש בה עץ אם אין. פיי אנכי אמרתי כי היא ארץ טובה ודחבה אם אין אתה שומע לי ושלחת מרגלים לראות אם יש בה עץ אם אין חייך שאתה צריך להלחם כההיא אם אין. דאבשלום דמיירי במלחמה כמו שארז"ל אם לא שלחו מרגלים לא היו צדיכין לכלי זיין וכן בכאן בשביל שאמרו היש ה' בקרבנו אם אין בא עליהם עמלק: (בעל הטורים)

[ח] ויבא עמלק ואגח קרבא עם-ישראל ברפידם:

אונקלוס ואתא עמלק ואגח קרבא עם ישראל ברפידם: (אונקלוס)

יונתן ואתא עמלק מארע דרומא ושורר בליליא ההוא אלקף ושית מאה מילין ומן בגלל מצותא דהוה ביני עשו וביני יעקב אתא ואגח קרבא עם ישראל ברפידים והוה נסיב וקטיל גוברים מדבית דן דלא הוה עננא מקביל יתהון מן בגלל פולחנא נוכראה די ביניהון: (תרגום יונתן)

רש"י ויבא עמלק וגו'. סמך פרשה זו למקרא זה (י) לומר, תמיד אני צניכם ומזומן לכל צרכיכם, ואתם אומרים היש ה' בקרבנו אם אין, חייכם שהכלב צא ונושך אתכם, ואתם לועקים לי ותדעו היכן אני. משל לאדם שהרכיב בנו על כתפו ויבא לדרך, היה אותו הבן רואה חפץ ואומר, אבא טול חפץ זה ותן לי, והוא נותן לו, וכן שנייה, וכן שליטת, פגעו באדם אחד, אמר לו אותו הבן ראית את אבא,

אמר לו אציו, אינך יודע היכן אני, השליכו מעליו וצא הכלב ונשכו: (רש"י)

שפתי חכמים (י) ואף על פי שאינו מביא בפירושו מדרש הסמוכות אלא במקום שהפרשיות נכתבים שלא על הסדר אצל הכא הוא בהכרח שתסמך זו לזו להיותם שניהם במקום אחד. (ג"א) דק"ל דהל"ל וילא עמלק וכו' כדכתיב וילא סיחון לקראתינו לכך דרשו כי הפרשה הזאת סמוכה למעלה עד וצא הכלב וכו' כי הם אמרו היך ה' בקרבנו ולכך ויצא עמלק ע"כ: (נח"י) לפי מה שכתבתי כמה פעמים דהרב לא מיירי בסמיכות הכתיבה אלא בסמיכות יתור לשון אחי שפיר דהכי קשה לרש"י למלת ברפידים הוא מיותר דהא לעיל כתיב ויחנו ברפידים וצפרשת יתרו כתיב ויסעו מרפידים ממילא כל הסיפור דביני וביני היה ברפידים אלא לכך נכתב ברפידים לומר לך שמעשה רפידים גרם ויצא עמלק ולכן אמר הרב סמך פרשה זו למקרא זה ולא אמר לפרשה זו היינו שתירוץ הסמיכות הוא על זה הפסוק **לכד: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא ויבא. גוי עמלק. הוא היושב בארץ הנגב: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ברפידים**. ברף ידים שרפו ידיהם מן המצות: **עם ישראל ברפידים**. רפו ידיהם מן המצות: (בעל הטורים)

אור החיים **ויבא עמלק וגו'**. להיות שנתעצלו בתורה שנמשלה למים ולאש דכתיב (ירמ"י כ"ג) כה דברי כאש ולא נתעסקו במלחמתה של תורה, לזה הענישם בצמאון כנגד בחינת המים ובאש המלחמה של עמלק: (אור החיים)

ספורנו **ויבא עמלק**. לקול מריבה וצמאון, כאמרו ואתה עייף ויגע כענין לא מים עייף תשקה וכענין כארץ עיפה: (ספורנו)

כלי יקר **ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים**. בילקוט מסיק שעמלק דומה לזבוב כו', משל למלך שהקיף כרם כו', ביאור המשל וסברתו הוא על דרך שכתבנו למעלה בפר' בראשית על פסוק לפתח חטאת רובץ (ד.ד.) שהיצה"ר המשילוהו רז"ל (ברכות ס"א). לזבוב שכח פיו חלוש לעשות נקב בבשר השלם אך במקום שהזבוב מוצא איזו מורסא או שחין אשר שם פתח פתוח קצת לבשר שם ירבץ וירחיב הפרצה, כך היצה"ר אין לו כח להזדווג אצל הצדיק השלם בכל מעשיו ולא פתח לו כלל פתח לחטאת ולנדה, אך הבא לטמא ועושה פתחים לו, שם ירבץ להרחיב הפרצה עד עלות חמ"ס גבר לאין מרפא, וארז"ל (יומא לט.) אל תטמאו בכל אלה. אדם מטמא עצמו מעט מטמאים אותו הרבה כו', ושם הארכנו לדבר מזה כי שם מקומו.

כך עמלק כל זמן שהיו ישראל שלמים עם ה', והיה גם שלום ביניהם אז לא יכול להם כלל, וכאשר ראה אותם במסה ומריבה על ריב בני ישראל. שהיה מריבה ביניהם, כי כל החניות שקודם מ"ת כולם היו בתרעומות ובמחלוקות, כמו שפירש"י פר' יתרו (ב.ט.) ועל נסותם את ה'. שהיו מריבים גם עם ה', אז מצא לו עמלק פתח פתוח ומקור נפתח לחטאת ולנדה, ויבא עמלק. להוסיף טומאה

על טומאתם ע"י משכב זכור כמ"ש (דברים כה.יח) אשר קרך בדרך. וכל זה עשה כדי שיסור ה' מעליהם לגמרי, כי אין קדושתו ית' כי אם במקום שיש גדר ערוה, ובעבור זה יוכל להלחם בהם כי אז רפו ידיהם מכל וכל כי אין להם הצלה על צד הנס שהיה סר ה' מעליהם, וגם אין להם הצלה טבעית שאיש את רעהו יעזורו שהרי חלק לבם זה מזה, לכך נאמר ויקרא שם המקום ההוא מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' היש ה' בקרבנו אם אין. ומיד ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים, כי רפידים אותיות פרידים, ואותיות רף ידים, והא בהא תליא כי ע"י שני מיני פרידים אלו שנפרדו מאת ה' ופירוד לבבות שביניהם באו לידי רפיון ידים, ומטעם זה לא היה לעם מים ברפידים לפי שרפו ידיהם מן התורה שנמשלה למים ע"כ חסרו סתם מים, ולא נתנו להם מים כ"א בצור בחורב מקום קבלת התורה, ומטעם זה המשילו את עמלק לזבוב כי לא היה יכול לישראל כל זמן שלא פתחו לו פתח, וזה"ש משל למלך שהקיף כרם ואמר כל מי שיפרוץ הגדר ישכנו הכלב כו', ר"ל שע"י שפותח הגדר ועושה בו פרצה הרי הוא פותח פתח אל הכלב שיוכל לכנס שמה, כך עמלק בא ונזדווג לישראל ע"י שהם עצמם פרצו גדרם, וכן המן שבא מזרע עמלק בא על ישראל בטענות אלו באמרו (אסתר ג.ח) ישנו עם אחד מפוזר ומפורד. דהיינו מפוזר איש מרעהו ומפורד מן השכינה.

ואולי רמז ברפיון ידים שרפו ידיהם מן התורה שנתנה מיד ליד, ומן התפלה שעל ידי נשיאות כפים, ומן מדת גמילות חסדים דבר הניתן מיד ליד. וראיה לזה ממ"ש ואהרן וחור תמכו בידיו, כדי להחזיק ג' עמודים אלו אשר בית ישראל נכון עליהם, ובהם החזיקו ג' הרועים משה ואהרן ומרים אשר בזכותם נתן להם ה' מן, ובאר, וענני כבוד, מן בזכות משה, כי לא נתנה התורה כ"א לאוכלי המן, והבאר שהיתה מספקת להם כל צרכם, בזכות מרים שהיתה מספקת מזון לילדים, שנאמר ותחיינן את הילדים, וענני כבוד בזכות אהרן, שהיה עסוק בעבודת הקרבנות שהיו גורמים שתשרה שכינה בישראל וענן ה' על המשכן, וכאשר שמע עמלק מיתת אהרן, שנסתלקו ענני כבוד אז בא ללחום עמהם, כדאיתא בפר' חקת (כ.א.א) ומשם ראייה שזכותו של אהרן עמד לישראל להצילם מפני עמלק שהיה רצועה של מרדות לישראל לעולם, על כן במלחמה זו רצה משה שיהיו ידיו אמונה ע"י שיזכור להם זכות ג' עמודים אלו, ולפיכך היה משה עומד באמצע וזכות קבלת התורה בידו, ואהרן וחור תמכו בידיו מזה ומזה כי אהרן זכות העבודה בידו, וחור בנה של מרים זכות ג"ח בידו.

ויהי ידיו אמונה עד בא השמש. כי עמלק בא עליהם בימי משה שהיה זמן בוקרן ותחילת זריחתם של ישראל, ואח"כ בימי מרדכי ואסתר בקום עליהם המן מזרע עמלק והוא זמן הערב שמשן של ישראל, כמו שפירש"י על פסוק ולערב יחלק שלל זה בימי מרדכי (בראשית מט.כז) לכך נאמר ויהי ידיו אמונה עד בא השמש, כי עמדה זכותו של משה לישראל גם בימי מרדכי, כארז"ל (מגילה יג.) כיון שנפל הגורל להמן בירח אדר שמח שמחה גדולה לפי שבו מת משה והוא אינו יודע שבאדר נולד משה, עיין בילקוט דמגילה, ש"מ שהמן סבור שמה מת ותמה זכותו, וטעה כי מאחר שנולד באדר זכות זה עמד לישראל בחודש ההוא, לכך נאמר ויהי ידיו אמונה עד בא השמש. וע"כ תקנו שם ג' עמודים אלו. תורה, שנאמר (אסתר ט.כז) קימו וקבלו. קימו מה שכבר קבלו. עבודה, על ידי הצומות שנחשבו כקרבן, וזעקתם היינו עבודה שבלב. ומשלוח מנות, היינו ג"ח.

ד"א עד בא השמש. עד בא הערב שמשו של משה, כמ"ש (במדבר לא.ב) נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך, ואע"פ ששמע שמיתתו תלויה

בנקמה זו מ"מ לא אחר לעשות הדבר כי חפץ בבית יעקב לראות נקמתם מאויביהם בחייו, לכך נאמר עד בא השמש שכל כך היו ידיו אמונה לנקום נקמת בני ישראל עד שלא הקפיד אפילו על ביאת שמשו דהיינו מיתתו והרי כאילו מסר נפשו עליהם. ויש רמז גם על ימות המשיח כארז"ל (דב"ר ג.טז) ה' בסופה ובסערה דרכו (נחום א.א.) בסופה זה משה שנאמר ותשם בסוף, ובסערה זה אליהו שעלה בסערה, ולמדו מזה שגם משה יבא עם אליהו כשיבא משיח שנאמר בו (תהלים פט), וכן וכסאו כשמש נגדי, לכך נאמר ויהי ידיו אמונה עד בא השמש עד שיבא משיח וכאור בוקר יזרח שמש. (כלי יקר)

דעת זקנים **ויבא עמלק.** תמה למה איחר להלחם עם ישראל עד עכשיו ולא בא מיד שירדו למצרים שלא היו כי אם שבעים נפש. י"ל שאמר לו הקב"ה לאברהם ועבדום וענו אותם. וכשמת אבינו אברהם ע"ה הטיל החוב על יצחק. וכשמת יצחק הוטל על יעקב ובניו ועשו ובניו ואמר עמלק הרשע בלבו אם אכרית את יעקב וזרעו יהיה החוב מוטל עלי לך המתין עד שיצאו ממצרים שכבר נפרע החוב ואז בא להלחם עמהן: (דעת זקנים)

ט **ויאמר משה אל-יהושע בחר-לנו אנשים וצא הלחם בעמלק מחר אנכי נצב על-ראש הגבעה ומטה האלהים בידי:**

אונקלוס ויאמר משה ליהושע בחר לנא גבריא ופוק אגח קרבא בעמלק מחר אנא קאם על ריש רמתא וחוטרא דאתעבידו ביה ניסין מן קדם יי בידי: (אונקלוס)

יונתן ויאמר משה ליהושע בחר לנא גוברין גברין ותקיפין בפקודיא ונצחני קרבא ופוק מתחות ענני יקרא וסדר סדרי קרבא לקביל משיריין עמלק מחר אנא קאם בצומא מעתד בזכות אבהתא רישי עמא וזכות אימהתא דמתילן לגלימתא וחוטרא דאתעבידו ביה ניסין מן קדם יי בידי: (תרגום יונתן)

רש"י **בחר לנו.** לי ולך, הסוהו לו, מכאן אמרו, יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשליך, וכבוד חברך כמורא רבך מנין, שנאמר ויאמר אהרן אל משה בי אדני (במדבר יב, יא), והלא אהרן גדול מאחיו היה, ועושה את חברו כרבו. ומורא רבך כמורא שמים מנין, שנאמר אדני משה כללם (שם יא, כח), כלם מן העולם, חייבין הם כלייה, המורדים כך כאילו מרדו בהקב"ה: **ולא הלחם.** לא מן הענן והלחם צו (מכילתא עמלק פ"א): **מחר.** בעת המלחמה, (כ) **אנכי נצב:** בחר לנו אנשים. גבורים ויראי חטא, שתהא זכותן מסייעתן. **דבר אחר בחר לנו אנשים,** שידעין לזטל כספים, לפי שבני עמלק מכספים היו: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) **לאם לא כן למה מחר דוקא אלל שיהא עת המלחמה ואמר אנכי נצב וגו' הודיענו בזה שמלת מחר דבקה עם אנכי נצב וגו' וצא להשמיענו שמחר בעת המלחמה אנכי נצב ומתפלל עליך כדי לזרז את יהושע ולחזקהו בעת המלחמה שיהא בטוח בתפלתו של משה שיהא מתפלל בעת המלחמה שיכליח על כל פנים אבל אי קאי אלמעלה מה צא להשמיענו: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא ויאמר משה אל יהושע. הוא נין הנשיא אלישמע בן עמיהוד. שהיה בעל דגל אפרים. וקראו הכתוב כאן יהושע בשם שקראו משה בדבר המרגלים: **בחר לנו**. דרך הלשון לומר ככה בחר לך. שבו לנו בזה: **אנשים**. ידועים בעלי גבורה אנשי מלחמה. כמו כלם אנשים: **וצא הלחם**. צא. ממחנה ישראל להלחם בעמלק. ואנכי אהיה נצב על ראש הגבעה שהוא חורב והוא הר סיני: **ומטה האלהים בידי**. שארים בו ידי להתפלל: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר משה אל יהושע. נראה מכאן כי משה מיום היותו לפניו היה קורא אותו יהושע, וכן כתוב (להלן לב יז) וישמע יהושע את קול העם. והכתוב שאמר בענין המרגלים ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג טז), למבראשונה ידבר, הודיענו כי זה הושע בן נון אשר בחרו במרגלים הוא אשר קראו משה יהושע. וכדברי רבותינו (סוטה לד): שאמר יהושיעך מעצת מרגלים, להגיד כי בעבור זה המעשה שהיה משה יודע שהוא עתיד ללכת עם המרגלים קרא לו השם הזה. או נאמר כי אז קבע לו משה אותו השם בפני העדה שלא יקרא שמו עוד הושע ויהיה שמו יהושע:

והטעם שצוה משה את יהושע להלחם בעמלק, בעבור שיתפלל הוא בנשיאות כפים על ראש הגבעה, ועלה שם כדי שיראה את ישראל הנלחמים וישים עינו עליהם לטובה, וגם הם יראו אותו פורש כפיו השמימה ומרבה בתפלה ויבטחו בו ויוסיפו אומץ וגבורה:

ובפרקי ר' אליעזר (פרק מד) עוד, כל ישראל יצאו חוץ לאהליהם וראו את משה כורע על ברכיו והם כורעים על ברכיהם, נופל פניו ארצה והם נופלים על פניהם ארצה, פורש את ידיו לשמים והם פורסים את ידיהם לשמים, כשם ששליח צבור מתפלל כך כל העם עונין אחריו, והפיל הקב"ה את עמלק ואת עמו ביד יהושע (עכ"ל). ואם כן יהיה טעם "ומטה האלהים בידי" לומר כי כאשר עלה על ראש הגבעה וראה את עמלק נטה ידו במטה להביא עליהם מכות דבר וחרב ואבדן, כענין הנאמר ביהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתננה (יהושע ח יח), כי בעת היותו מתפלל וכפיו פרושות השמים לא יתפוש בידו דבר:

והיה כל הענין הזה שעשה משה רבינו, מפני שהיה עמלק גוי איתן וחזק מאד, וישראל אינם מלומדי מלחמה ולא ראו אותה מעולם, כאשר אמר פן ינחם העם בראותם מלחמה (לעיל יג יז), והוא עיף ויגע ככתוב במשנה תורה (דברים כה יח), על כן פחד מהם והוצרך לכל התפלה והתחנה הזאת:

ויתכן שפחד משה פן יתגבר בחרבו מפני היותו עם נוחל החרב מברכת הזקן שאמר לו ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ), כי המלחמה מן המשפחה הזאת היא הראשונה והאחרונה לישראל, כי עמלק מזרע עשו (שם לו יב), וממנו באה אלינו המלחמה בראשית הגוים, ומזרעו של עשו היה לנו הגלות והחרבן האחרון, כאשר יאמרו רבותינו (ע"ז ב): שאנחנו היום בגלות אדום, וכאשר ינוצח הוא, ויחלש הוא ועמים רבים אשר אתו, ממנה נושע לעולם, כאשר אמר (עובדיה א כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה. והנה כל אשר עשו משה ויהושע עמהם בראשונה יעשו אליהו ומשיח בן יוסף עם זרעם, על כן התאמץ משה בדבר: (הרמב"ן)

בעל הטורים וצא. ב' הכא ואידך וצא השדה שאמר לו לצאת חוץ לעננים: (בעל הטורים)

אור החיים ויאמר משה אל יהושע. נתחכם משה כשהכיר העון שהוא לצד ביטול מלחמת התורה אמר אין ראוי לצאת למלחמה אלא יהושע שנאמר עליו (לקמן ל"ג י"א) לא ימיש מתוך האוהל בעסק התורה, ואמר לו שיבחר כיוצא בו ובזה יתגבר עליו וכן היה: (אור החיים)

ספורנו ומטה האלהים בידי. להראות לעם בו את זמן תפלתו, כדי שיכוננו לבם ויתפללו עמו, כענין המניפים בסודרים באלכסנדריאה של מצרים (פרק בתרא דסוכה): (ספורנו)

ג ויעש יהושע כאשר אמר-לו משה להלחם בעמלק ומשה אהרן וחור עליו ראש הגבעה:

אונקלוס ועבד יהושע כמא דאמר לה משה לאגחא קרבא בעמלק ומשה אהרן וחור סליקו לריש רמתא: (אונקלוס)

יונתן ועבד יהושע היכמא דאמר ליה משה לאגחא קרבא בעמלק ומשה אהרן וחור סליקו לריש רמתא: (תרגום יונתן)

כ"י ומשה אהרן וחור. מכאן לתענית שריונים שלשה לעצור לפני התיבה, שבתענית היו שריוס: חור. בנה של מרים היה, וכלב בעלה: (כ"י)

אבן עזרא ויעש. הזכיר אהרן וחור בעבור צורך לפרש תמכו בידיו: (אבן עזרא)

דעת זקנים ומשה אהרן וחור. פירש"י חור בנה של מרים היה וגם בפרשת ואלה המשפטים פי' כן שחור בנה של מרים ואביו כלב שנא' ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור. אפרת זו מרים כדאית' במס' סוטה ומקשי' העולם אדרבה בסוטה מסיק ותמת עזובה זו מרים ולמה נקרא שמה עזובה שהכל עזובה ובאותו פסוק כתיב ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור וא"כ לא זו היא מרים וגם כן משמע דחור לאו בנה של מרים דהא בן אפרת הוה. ואומר אני דיפה פירש"י וקושיא שלהם אינה קושיא כי כן הפסוק בדברי הימים וכלב בן חצרון הוליד את עזובה ויקח אשה את יריעות ואלה בניה ישר ושובב וארדון ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור וחור הוליד את אורי וגו'. ובסוטה פירש"י כלב בן חצרון הוא ומשנה בן יפנה מעצת מרגלים ואכתי בן קנז הוא דכתיב וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב אמר רבא חור בנה דקנז היה דיקא נמי דכתיב כלב בן יפנה הקניזי ש"מ ומסיק עזובה זו מרים ולמה נקראת עזובה שהכל עזובה ונ"ל דהיינו כשהיתה מצורעת ופריך הוליד את עזובה והלא אשתו היתה א"ר יוחנן ללמדך שכל הנושא אשה לשם שמים מעלה עליו הכתוב כאלו ילדה ואת יריעות פי' גם היא מרים ולמה נקרא שמה יריעות שהיו פניה דומות ליריעות לבנות וכתוב ואלה בניה אל תיקרי בניה אלא בונה פי' כלב בעלה ונקרא ישר על שם שישר עצמו. ושובב על ששב מעצת מרגלים. וארדון על שם שרדה ביצרו ולפיכך אני אומר ששם מפרש כל שמות כלב וכל שמות מרים ושמה מרים ועזובה ויריעות ואפרת ונקרא' אפרת על שהיא בעלת

חן כמו אפריון נמטייה ואומר אני דה"פ דקרא וסרס המקרא ודרשהו ותמת
עזובה זו מרים ויקח לו כלב את אפרת דהיינו נמי מרים עצמה ותלד לו את חור
קודם מותה והשתא ניחא הכל למבין:

עלו ראש. ראש בזכות אבות. הגבעה בזכות אמהות: (דעת זקנים)

[יא] וְהָיָה כְּאֶשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יְדֹ וְגִבֹר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִים יְדֹ וְגִבֹר עֲמֶלְק:

אונקלוס וְהָיָה כְּדִּי יָרִים מֹשֶׁה יְדֹוּהִי וּמִתְגַּבְּרִין דְּבֵית יִשְׂרָאֵל וְכַד מִנַּח יְדֹוּהִי
וּמִתְגַּבְּרִין דְּבֵית עֲמֶלְק: (אונקלוס)

יונתן וְהָיָה כַּד יִזְקִיף מֹשֶׁה יְדֹוּי בְּצִלּוֹי וּמִתְגַּבְּרִין דְּבֵית יִשְׂרָאֵל וְכַד הָנֹה מִנַּח יְדֹוּי
מִן לְמַצְלָיָא וּמִתְגַּבְּרִין דְּבֵית עֲמֶלְק: (תרגום יונתן)

רש"י כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יְדֹוּ. וְכִי יִדְּוִי שֶׁל מֹשֶׁה נֹלְחֹת הִיוּ הַמִּלְחָמָה וְכוּ', כִּלְאִיתָא
צ"ה (כ"ו): (רש"י)

אבן עזרא וְהָיָה. יֵשׁ אֹמְרִים כִּי הִרְמַת יְדֹוּ כַּאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בַּמִּלְחָמָה מִי שְׁבִידוֹ הֵנִס.
וְאֵלּוּ הִיָּה כֵּן מֵרִים אוֹתוֹ אַהֲרֹן אוֹ חוֹר אוֹ יַעֲמִידוּהוּ בַּמְקוֹם גְּבוּהָ בַּהַר שִׁירָאָה
עוֹמֵד. וְהַנְּכוּן מֵהָ שֶׁאִמְרוּ קִדְמוֹנֵינוּ: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְכַאֲשֶׁר יָנִים יְדֹוּ. עַל דֶּרֶךְ הַפֶּשֶׁט, כַּאֲשֶׁר הֵנִיחַ יְדֹוּ בְּאוֹנֵס מִפְּנֵי כּוֹבֵד יְדֹוּ
רָאָה שֶׁגִּבֹר עֲמֶלְק, וְצוּהָ לְאַהֲרֹן וְחוֹר שִׁיתְמַכּוּ בָהֶם וְלֹא יִנִּיחֵם עוֹד. וְרַבּוֹתֵינוּ
אִמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (סֵפֶר הַבְּהִיר אוֹת קֶלֶח) וְכִי מֹשֶׁה הָיָה עוֹשֶׂה שִׁיגְבֵר עֲמֶלְק עֲלֵינוּ,
אֵלּא אִסּוּר לְאָדָם לְשִׁהוֹת שְׁלֹשׁ שְׁעוֹת כִּפְּיוֹ פְּרוּשׁוֹת הַשָּׁמַיִם: (הרמב"ן)

[יב] וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים וַיִּקְחוּ-אֹבָן וַיִּשְׂיִמוּ תַּחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחֹר תָּמְכוּ
בְּיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יְדֵיו אֲמוֹנָה עַד-בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ:

אונקלוס וַיְדִי מֹשֶׁה יִקְרֹן וַיִּסְיְבוּ אֹבְנָא וְשִׁיאוּ תַּחְתּוֹהִי וַיִּתְּבַ עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוֹר
סַעְדָן בִּידוֹהִי מִכָּא חַד וּמִכָּא חַד וְהָיָה יְדֹוּהִי פְּרִיסָן בְּצִלּוֹ עַד דְּעַל שְׁמֶשׂא: (אונקלוס)

יונתן וַיְדִי דְּמֹשֶׁה הָיוּ יִקְרִין מִן בְּגִלְל דְּעַפְבָּ קֶרְבָּא לְמַחֲר וְלֹא אֲזַדְרִז בְּיוֹמָא הַהוּא
לְפוֹרְקָנָא דְּיִשְׂרָאֵל וְלֹא הָיָה יָכִיל לְמִיזְקָפְהוֹן בְּצִלּוֹי וּמִן דְּהָיָה צָבִי לְסִגּוּפֵי נַפְשִׁיהָ
נְסִיבּוּ אֹבְנָא וְשִׁיאוּ תַּחְתּוֹתָיו וַיִּתְּיֵב עֵילָוּהָ וְאַהֲרֹן וְחוֹר מְסַעְדִין לְיְדֵיו מִיכָּא חַד וּמִכָּא
חַד וְהָיָה יְדֹוּי פְּרִיסָן בְּהִימְנוּתָא בְּצִלּוֹ וְצוּמָא עַד מְטֻמוּעַ שְׁמֶשׂא: (תרגום יונתן)

רש"י וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים. בְּצִבְלִי שְׁנַתְעַלֵּל בַּמַּוֵּה וּמִנָּה אַחַר תַּחְתּוֹ, נִתְיַקְרוּ יְדֵיו:
וַיִּקְחוּ. אַהֲרֹן וְחוֹר: אֹבָן וַיִּשְׂיִמוּ תַּחְתּוֹ. וְלֹא יִסָּב לוֹ עַל כַּר וְכַסֵּת, אִמַּר, יִשְׂרָאֵל
סְרוּיִן בְּלַעַר, אִף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּלַעַר: וַיְהִי יְדֵיו אֲמוֹנָה. וַיְהִי מֹשֶׁה (ב) יְדֵיו
בְּאֲמוֹנָה, פְּרוּשׁוֹת הַשָּׁמַיִם בַּתְּפִלָּה נֶאֱמָרָה (מ) וְנִכּוֹנָה: עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ. שֶׁהִיוּ עֲמֶלְקִים
מִחֲשָׁבִין אֶת הַשְּׁעוֹת בְּאִינְטֵרוֹ "לֹגִי אֵלֶיךָ, בְּאִיזוֹ שְׁעָה הֵם נֹלְחִים, וְהַעֲמִיד לָהֶם מֹשֶׁה

חמה וערבב אה השעות: (רש"י)

פירוש חמתי חכמים (ב) דק"ל ויהיו מיצעי ליה ופירוש יהי שב אל משה ולא על ידיו: (מ)
פירוש מכונת רש"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וידי משה. ידענו כי אין כח באדם להרים ידיו יום שלם ואפי' שעות מועטות ואף כי עד בא השמש. והנה הזכיר וידי משה כבדים יותר מידי שאר הזקנים. על כן לא היה יכול להרים תמיד: וטעם וישימו. שלא היה יכול לעמוד. ושגבו מקומו: ואהרן וחור. עמדו. ואמר הכתוב כבדים על לשון זכרים. וככה מזה אחד ומזה אחד. וכמוהו והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר: ויהי ידיו אמונה. כל אי מידיו כמו בנות צעדה. וכמו וצדיקים ככפיר יבטח. ואמונה דבר עומד וקיים והוא שם דבר וי"א מגזרת ויהי אומן את הדסה. כאילו אומנים הם שישאו ידיו: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ויהי ידיו אמונה. שהיו עומדות וקיימות ברוממותן, כלשון ואמונה על המשוררים דבר יום ביומו (נחמיה יא כג), וכן אנחנו כורתים אמונה (שם י יא), דבר קיים בברית, וכן היתד התקועה במקום נאמן (ישעיה כב כג), חזק:

ועל דרך האמת, נשא עשר אצבעות לרום השמים לרמוז על עשר ספירות לדבקה באמונה הנלחם לישראל, ובכאן נתבאר ענין נשיאות כפים בברכת כהנים וסודו: (הרמב"ן)

בעל הטורים אמונה עד בא השמש. שהזכיר זכות אבות. אמונה זה אברהם דכתיב והאמין בה'. עד בא זה יצחק דכתיב ביה ויצחק בא מבא. השמש. זה יעקב דכתיב ביה וילן שם כי בא השמש: (בעל הטורים)

[יג] ויחלש יהושע את-עמלק ואת-עמו לפי-קרב: (פ)

אונקלוס ותבר יהושע ית עמלק וית עמה לפתגם דקרב: [פ] (אונקלוס)

יונתן ותבר יהושע ית עמלק דקטע רישי גיבריא דעמיה על פום מימרא דין בקטילת סייפא: (תרגום יונתן)

רש"י ויחלש יהושע. חתך ראשי גבוריו (תנחומא בשלח כ"ח) ולא השאיר אלא חלשים שבהם, (נ) ולא הרגם כולם, מכאן אנו למדים, שעשו על פי הדבור (ס) של שכינה: (רש"י)

שפתי חכמים (נ) דקשה לו דכתיב ויחלוש יהושע וגו' לפי חרב אם הרגם לפי חרב לא נעשו חלשים אלא נהרגו ל"פ ולא השאיר וכו': (ס) פירוש לפי שלח הוזכר בתחלת המלחמה דברי השם יתברך אלא כתיב ויאמר משה אל יהושע משמע שמענו אלוהו לכך הוצרך רש"י לפרש שעל פי הדיבור היה עושה ומוכיח מזה

לחם לא על פי הדיבור היה לא היה לו ליהושע להניח החלטים אלא היה לו להרוג את כלם: כולם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויחלש. אין הפרש בין ויחלוש בין ויחלש כאשר טעם יטרוף. כמו יטרף. כי תדור נדר. וידר יעקב בפתח. רק זאת הגזרה כמלת שב. פעם יוצאת ופעם עומדת. או יהיה וגבר ימות ויחלש וכבר חלש. כדרך וירם תולעים ויבאש ע"כ הזכיר גבר בעל גבורה: (אבן עזרא)

ספורנו את עמלק ואת עמו. המקובץ מעם אחר להלחם: (ספורנו)

דעת זקנים ויחלש. הטיל עליו הגורל ושלושה שמות יש לו פור גורל חולש. ד"א לכך כתיב ויחלש ולא כתב ויכה לפי שעמלק חוזה בכוכבים היה ובהר לו אנשים שאינן עתידין למות באותה מלחמה. וכן יהושע עשה כן דכתיב בחר לנו אנשים דמשמע קיימים ובריאים לכך לא היה יהושע יכול להרגם אלא חתך ידיהם ורגליהם וזהו ויחלש: (דעת זקנים)

יד ויאמר יהוה אל-משה כתב זאת זכרון בספר ושים באזני ה'הושע כי-מחה אמחה את-זכר עמלק מתחת השמים:

אונקלוס ויאמר יי למשה כתב דא דוכרנא בספרא ושווי קדם יהושע ארי ממחא אמיחי ית דוכרנא דעמלק מתחות שמיא: (אונקלוס)

יונתן ויאמר יי למשה כתוב דא דוכרנא בספר סבייא דמלקדמין ושווי פתגמיא האינון במשמעיה דיהושע ארום מימחא אמיחי ית דוכרן עמלק מתחות שמיא: (תרגום יונתן)

רש"י כתב זאת זכרון. שכל עמלק להזדווג לישראל קודם לכל האומות (מכילתא עמלק פ"ב): ושים באזני יהושע. המכניס את ישראל לארץ, שיאזנה את ישראל לשלם לו את גמולו, כאן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ: כי מחה אמחה. לכך אני מזהירך כן, כי חפץ אני למחותו: (רש"י)

אבן עזרא כתב זאת זכרון בספר. זו הפרשה בשנת הארבעים נאמרה. והעד שאמר בספר בפתחות הבי"ת הנודע. והוא ספר התורה. או ספר אחר היה להם ויקרא ספר מלחמת ה'. ואיננו אתנו כאשר אין לנו ספר הישר. ומדרש עדו ודברי הימים למלכי ישראל. וספרי שלמה. וטעם באזני יהושע. כי השם ידע כי הוא עתיד להלחם עם מלכי כנען. וטעם כי מחה אמחה. בעבור שהכעיס את השם. כי אלופי אדום נבהלו מפחדו בעבור האותות שעשה במצרים ובים. וככה מואב ופלשת. והנה זה עמלק שמע גבורות השם בעבור עמו ישראל והנה בא ממקום רחוק להלחם עם ישראל ולא פחד מהשם. וכן כתוב ולא ירא אלהים. וי"א כי עמלק היה שם המלך בעבור שאמר הכתוב את עמלק ואת עמו. או עם אחר נתחבר עמו: (אבן עזרא)

הרמב"ן כתוב זאת זכרון בספר. אמר רבי אברהם כי הוא ספר נודע, והוא "ספר

מלחמות ה'" (במדבר כא יד), וכתוב בו המלחמות שעשה השם בעבור יראיו, ויתכן שהיה מימות אברהם. ואין בדבריו אלה רק תואנה. והנכון בעיני, כי "בספר" ירמוז לספר התורה, כענין שכתוב (דברים לא כו) לקוח את ספר התורה הזה, יאמר כתוב זאת בספר תורת שיזכרו בני ישראל מה שעשה עמלק, כי מחה אמחה את זכרו ונתתי נקמתי בו ביד עמי ישראל. וזו היא המצוה שכתוב לנו במשנה תורה (דברים כה יז) זכור את אשר עשה לך עמלק. ואמר ושים באזני יהושע, לצוותו להזכיר לישראל את כל התלאה אשר באה להם על ידו, כי הוא היודע ועד, וירמוז כי אחרי שיירשו הארץ ימחו אותו, כי מצוה עליהם תחלה להכרית שבעת הגוים וינחלו הארץ, זהו שנאמר שם (כה יט) והיה בהניח ה' אלהיך לך וגו', ואם היה בימי יהושע בן נון כן, היה מזהירם למחות אותו, אבל נשאר הארץ לרשתה בימיו הרבה מאד (יהושע יג א), ולא הגיע זמנה עד מלודך שאול:

בעל הטורים זכרון בספר ושים באזני. ר"ת זבוב שרץ אחר דמן של ישראל כזבוב: מחה אמחה. בגי' זה המן. אמחה ב' במס' הכא ואידך במבול מה התם נמחו כל אשר בארץ אף עמלק צריכים למחותו שלא ישאר לו שום זכר ולכך נענש שאול שהשאיר לו שום זכר: (בעל הטורים)

אור החיים ושים באזני וגו'. צריך לדעת למה נתיחד מאמר זה ליהושע לבד. ואולי כי לצד שראה יהושע עוצם הכעסת עמלק ותוקפו ולא היה בו כח לעשות בו כליון אלא שהחלישם לבד ויש בלבו של צדיק איך לא עשה ה' מה שראוי לעשות ברשע זה, לזה בא ה' להפיג צנתו וצוה למשה לאמר לו באזנו פירוש כי הדבר הוא להשיב למה שבלבו של יהושע ואמר לו כי לא ידאג על הדבר מחה אמחה וגו' ודבר ה' כאילו כבר היה ותהיה זאת נחמתו. וטעם כפל מחה וגו' אולי שרמז לנו זמנים שימחה בהם, א' בימי שאול וכנגדו אמר מחה, ב' בימי מרדכי וכנגדו אמר אמחה, ואחת לעתיד וכנגדו אמר מתחת השמים:

חסלת פרשת בשלח אור החיים

ספורנו כתוב זאת זכרון בספר. פרשת זכור: ושים בא, ני יהושע. ושים איזה זכרון באזני יהושע, וזה עשה משה בבנין המזבח ובתפלתו אז, ובמה שאמר כי יד על כס יה: מחה אמחה את זכר עמלק. שאחרים גם את בהמתם, כאמרו והחרמתם את כל אשר לו משור עד שה וכו': (ספורנו)

דעת זקנים כי מחה אמחה. מחה בעולם הזה אמחה לעולם הבא: את זכר עמלק. זכר זה המן ועמלק כמשמעו: (דעת זקנים)

[טו] וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יְהוָה | נְסִי:

אונקלוס וּבָנָא מִשֶּׁה מִדְּבָחָא וּפְלַח עֲלוֹהֵי קְדָם יְיָ דְעֵבֵד לֵה נְסִין: (אונקלוס)

יונתן וּבָנָא מִשֶּׁה מִדְּבָחָא וּקְרָא שְׁמִיהּ מִימְרָא דִּינִי דִּין נִסָּא דִּילִי דִּנִּסָּא דְעֵבֵר אֲתָרָא בְּגִינִי הוּא: (תרגום יונתן)

רש"י ויקרא שמו. של מזבח: ה' נסי. הקצ"ה עשה לנו כאן נס גדול, לא שהמזבח

קרוי ה', אללא המזכיר שמו של מזבח, זוכר את הנס שעשה המקום, ה' הוא נס שלנו: (רש"י)

אבן עזרא **ויבן מזבח**. בחורב. ומלת מזבח. מושך עצמו ואחר עמו. וכן הוא מזבח ה': (אבן עזרא)

בעל הטורים **נסי**. ב' במסורה הכא ואידך ואל עמים ארים נסי מה התם נס ממש כמו וכנס על הגבעה אף כאן נס ממש שקרא להקב"ה נסי ודגלי: (בעל הטורים)

ספורנו **ויקרא שמו**. קרא שמו של הקדוש כרוך הוא בתפלתו, כענין קראתי שמך ה': ה' נסי. ה' יהיה רוממותי, כמו נתת ליראיך נס להתנוסס כלומר ה' הוא יהיה מעלתי ורוממותי על כל מתקומם, כענין ובשמך נבוס קמינו וכענין ובשמי תרום קרנו: (ספורנו)

[טז] **ויאמר פי-יד על-גס** **יה מלחמה ליה** **בְעַמְלֵק מִדֶּרֶךְ דָּר:** (פפפ)

אונקלוס **ואמר בשבועה אמירא דא מן קדם דחילא דשכנתה על פְרסיה יקרה דעתיד דאתגח קרבא קדם יי בדבית עמ יק לשציותהון מדרי עלמא:** (פפפ) (אונקלוס)

יונתן **ואמר ארום קיים מימרא דיי בכורסיה יקריה דהוא במימריה נגים קרבא בדבית עמלק וישיצי יתהון לתלתי דריא מדרא דעלמא דין ומדרא דמשחא ומדרא דעלמא דאתי:** (תרגום יונתן)

רש"י **ויאמר**. משה: **כי יד על כס יה**. ידו של הקב"ה הורמה ליטבע (ע) **זכסאו**, להיות לו מלחמה ואיזה בעמלק עולמית, ומהו כס ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחיו, נטבע הקב"ה, שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו, יהיה השם שלם והכסא שלם, שנאמר האויב תמו חרבות לנלח (תהלים ט, ז), זהו עמלק שכתוב בו ועברתו שמרה נלח (עמוס א, יא) וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים סט), מהו אומר אחריו, וה' לעולם ישב, הרי השם שלם, כונן למשפט כסאו, הרי הכסא שלם:

חסלת פרשת בשלח: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) **תקן בזה כמה ענינים האחד שאמר ידו של הק' ב"ה לא יד סתם שמשמעו ידו של משה כמוזן מן הכתוב ועוד שאמר הורמה לא שיד הקב"ה על כסאו תמיד אללא שהורמה אליו לפי שעה כמו כי אשא אל שמים ידי וגו' (ועיי בקל"מ):** חסלת פרשת בשלח (שפתי חכמים)

אבן עזרא **כי יד**. כמו כי אשא אל שמים ידי והטעם כי השם שם ידו על כסאו

וזאת היא שבועה. ור' ישועה אמר כי יד חזקה תהיה ליושב בראשונה על כסא ישראל. כאשר נאמר בשלמה על כסא ה'. והטעם על שאול:

חסלת פרשת בשלח נאום אברם אסיר תקוה. אשר פתח עיני יתרו: עדי הלך חצי לבו. וענה הנדוד יתרו: וזה פירש בפרשה. תחלתה דבר יתרו: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כי יד על כס יה**. ידו של הקב"ה הורמה לישיבע בכסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית. ומהו כס ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה שאין הכסא שלם ואין השם מלא עד שימח שמו של עמלק בן עשו, ומשנמחה שמו יהי שם ה' מלא והכסא שלם, שנאמר (תהלים ט ז) האויב תמו חרבות לנצח, זהו עשו, שנאמר ועברתו שמרה נצח (עמוס א יא), אבד זכרם המה (תהלים ט ז), מה כתיב אחריו וה' לעולם ישב (שם ח), הרי השם מלא, כונן למשפט כסאו (שם), הרי כסא שלם. לשון רש"י. ומדרש חכמים הוא (תנחומא תצא יא):

ויש מפרשים כי כאשר תהיה יד על כסא ה' תהיה מלחמה לה' בעמלק, וכן תהיה מדור לדור. והענין, כי כאשר יהיה מלך בישראל יושב על כסא ה' ילחם בעמלק, והוא רמז לשאול המלך הראשון, וכן מדר דר, לאמר כי כל מלך בישראל חייב להלחם בהם עד שימחו. וגם זה מדרש הגמרא שאמרו (סנהדרין כ:): כשהוא אומר **כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדר דר**, הרי להעמיד עליהם מלך תחלה, ואין כס יה אלא מלך, שנאמר (דהי"א כט כג) וישב שלמה, כדאיתא בפרק כהן גדול (סנהדרין כ:). ועל דרך הפשט נכון הוא:

ועל דרך האמת, כי **היד אשר על כסא יה**, והיא **מלחמה לה'**, הויה **בעמלק מדר דר**, כי מדת הדין של מעלה תהיה בו למחותו לעולם מדור דור. ומדרש חכמים (תנחומא תצא טו) בשם המלא ובכסא השלם ירמוז לזה:

וטעם העונש שנענש עמלק יותר מכל העמים, בעבור כי כל העמים שמעו וירגזון (לעיל טו יד), ופלשת אדום ומואב ויושבי כנען נמוגו (שם) מפני פחד ה' ומהדר גאונו, ועמלק בא ממרחק כמתגבר על השם, ולכך אמר בו ולא ירא אלהים (דברים כה יח), ועוד כי הוא נין עשו וקרוב לנו, עובר מתעבר על ריב לא לו: (הרמב"ן)

בעל הטורים **כי יד**. יו"ד של כי ויד בגי' דויד: **מדר דר**. בגי' לימי משיח: (בעל הטורים)

ספורנו **ויאמר כי יד על כס יה**. אמר טעם תפלתי זאת הוא מפני שהאל יתברך נשבע שתהיה לו מלחמה בעמלק מדר דר, וחייבים אנו להלחם מלחמתו בכל דור ודור, כאמרם ג' מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות בית המקדש, ולכן התפללתי שיהיה הוא נסי ורוממותי על האויב: (ספורנו)

דעת זקנים **ויאמר כי יד על כס יה**. פיי כשתהיה מלוכה של הקב"ה מתגברת על כסאו אז ילחם בעמלק ויד הוא לשון מלוכה. ומשם הר"א ז"ל שמעתי דכי יד קאי אעמלק משום דקשיא ליה דהכא כתיב כי מחה אמחה את זכר עמלק. ובפרשת כי תצא כתיב תמחה את זכר עמלק. ולא קשיא. הא כשפושט ידו על ישראל תמחה הא כשפושט ידו על ביהמ"ק אמחה אני דכתיב מלחמה לה'

בעצמו ובכבודו בעמלק. וירושלים נקרא כסאו של הקב"ה ואין כסאו שלם עד שיכרית זרעו של עמלק וכתוב וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו ולכך אין המתים משמשים בשם יה כדכתיב לא המתים יהללוהו. לפי שאין יכולין להלחם בעמלק מכיון שמתו. ולכך אמר דוד לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה יסור יסרני יה ולמות לא נתנני. וכתוב אבוא בס אודה יה: (דעת זקנים)

פרשת יתרו

שמות פרק-יח

א וישמע יתרו כהן מדין חתן משה את כל-אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו כי-הוציא יהוה את-ישראל ממצרים:

אונקלוס ושמע יתרו רבא דמדון חמוהי דמשה ית כל די עבד יי למשה ולישראל עמה ארי אפיק יי ית ישראל ממצרים: (אונקלוס)

יונתן וישמע ושמע יתרו אונס מדון חמוי דמשה ית כל מאן דעביד יי למשה ולישראל עמיה ארום אפיק יי ית ישראל ממצרים: (תרגום יונתן)

כ"י וישמע יתרו. מה שמועה שמע וזא, (א) קריעת ים סוף ומלחמת עמלק (זבחים קטז). יתרו. שבע שמות נקראו לו, (ב) רעואל, יתר, יתרו, חובב, חזר, קיני, פוטיאל, (מכילתא יתרו פ"א). יתר, ע"ש שיתר פרשה אחת בתורה, ואתה תחזה. יתרו, לכשנתגייר וקיים המלות, הוסיפו לו אות (ג) אחת על שמו. חובב, שחבב את התורה, וחובב הוא יתרו (ד) שנאמר מבני חובב חותן משה (שופטים ז, יא). ויש אומרים רעואל אביו של יתרו (ה) היה, ומהו אומר ותבאנה אל רעואל אביהן (שמות ב, ית), שהתינוקות קורין לאבי אביהן אבא. בספרי (בהעלותך עת): חתן משה. כאן היה יתרו מתכבד במשה, (ו) אני חותן המלך, ולשעבר היה משה תולה הגדולה בחמיו, שנאמר וישב אל יתר חותנו (מכילתא ע"ב): למשה ולישראל. שקול משה כנגד (ז) כל

ישראל: את כל אשר עשה. להם (ח) צירידת המן, וצבאר, ובעמלק: כי הוציא ה' וגו'. זו גדולה (ט) על כולם (מכילתא ס:): (רש"י)

שפתו חכמים (א) פירוש שבצבילה נתעורר לצבא (נח"י) ואכתי קשה ללאו שבצביל כל השמועות בשוה צא ולא עדיף חדא מאינך וכו' ונראה דסבירא ליה להגני תנאי דוישמע יתרו פירושן שמע שמועה אחרת שלא נכלל במאמרים הבאים דאם לא כן הל"ל ויתרו שמע את וגו' אלא על כרחך שמע ענין אחר ותיבת את כל וגו' פירוש ואת כל וגו' כמו כי הוציא פירושן וכי הוציא לכך זה אמר שמע קריעת ים סוף וזה אמר שמע מלחמת עמלק וסבירא ליה לרש"י דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. ומה שהקשה הרא"ם למה השמיט הרב דעת מאן דאמר שמע מתן תורה וצא ותיירץ וכו' ונראה דאשתמיטתיה להרא"ם הפלוגתא בצבחים (דף קטו) אי יתרו צא קודם מ"ת או לאחר מ"ת והרב סתם כמאן דאמר שלאחר מ"ת צא לא הולך כאן להזכיר מ"ת וע"ש. (מהרש"ב) דק"ל למה לא כתיב וירא יתרו כמו וירא בלק או וידע יתרו ומתירץ לפי שמע קריעת ים סוף ומלחמת עמלק שהן דברים שהיו לפי שעה ולא שייך למיכתב וירא או וידע שהרי כשבא לישראל לא ראה שנקרע הים או מלחמת עמלק והשתא אתי שפיר דלא פירש שמע ירידת המן וצבאר ותורה דאם כן הל"ל וירא שהרי ירידת המן וצבאר ותורה היה להם כמה שנים ואז הוא שייך למיכתב בו וירא אבל כיון שמע קריעת ים סוף ומלחמת עמלק לא יכול לכתוב וירא או וידע וק"ל: (ב) אבל צפ' בהעלותך כ' שני שמות היה לו כמו ששנינו בספרי: (ג) (הרא"ם) תימה א"כ אין כאן כי אם ו' שמות מכיון דקודם גרותו שהיה נקרא יתרו לא היה נקרא יתרו ולאחר גרותו שהיה נקרא יתרו לא היה נקרא יתרו ולא היה קראוי למנותם לשני שמות כמו שאין ראוי למנות אברהם ואברהם לשני שמות וכו' והניח הדבר בצ"ע (מהרש"ב) נ"ל דלק"מ דהא לא כ' רש"י ז' שמות יש לו אלא ז' שמות נקראו לו קתם לפני גרותו וקתם לאחר גרותו עכ"ל. ול"נ דאין מזה ראיה ששם יתרו קודם שנתגייר היה יתרו דלמא שם אחר הי"ל וכמו שפי' הכא ולעיל צפ' ואלה שמות גבי וישב משה אל יתרו חותנו ושם פרש"י ג"כ כי ז' שמות נקראו לו וזה היה קודם שנתגייר וקודם שיתר פרשה בתורה אע"כ נ"ל דשם אחר הי"ל וז' שמות נקראו לו בלא שם גיותו ואל תקשה והא לעיל צפ' שמות גבי וישב משה אל יתרו חותנו דמשמע ששם גיותו היה יתרו אין ראיה דהא התם בפרשת שמות כתב נמי ומשה היה רועה את לאן יתרו אלא ודאי על שם העתיד וכדפירשתי לעיל ודו"ק נ"ל: (ד) שלא תאמר חובב בנו של יתרו הוא וכ"פ בהדיא לקמן בפסוק ויהי ממחרת וגו': (ה) (מהרש"ב) וקשה אם כן לא היה לו אלא ו' שמות. וי"ל דרש"י מפרש המכילתא דתניא במכילתא שלא היה לו רק שני שמות חובב ויתרו ומסתמא הוא סובר שנקרא גם כן בשם יתרו כדכתיב וישב משה אל יתרו חותנו אלא שהוא סובר שיתרו ויתרו אחד הוא כמו אברהם

אברהם ואם כן קשה והא כתיב ותצאנה אל רעואל אביהן אם כן משמע בהדיא שנקרא רעואל בשלמא שאר שמות י"ל דמשפחתו נקראת כך ללא כתיב אללן אביהן אבל רעואל קשה לכ"פ וי"א רעואל אביו וכו': (ו) אע"פ שאין הפרש בין וישמע יתרו חתן משה ובין וישב משה אל יתר חותנו שבשניהם יחד יתרו הוא הנודע עם משה ולא משה עם יתרו שפירוש חותנו כמו חותן משה מכל מקום יש הפרש מלד הסיפור על משה ומזכיר את יתרו בשם חותנו נראה שכונת המספר לצד את משה ואם הסיפור הוא על יתרו ומזכיר את יתרו בשם חותן משה נראה שכונת המספר הוא לכבד את יתרו: (ז) דאם לא כן לא הל"ל רק לישראל שהרי משה בכלל ישראל הוא אללא לומר לך שקול וכו' והא דמהפך רש"י ומפרש שלא על סדר המקרא י"ל דק"ל דודאי את כל אשר עשה קאי על אשר הוויא אותן ממארים ובהוא"ה שייך להקדים ישראל דהא ההוא"ה מהשעבוד היה לישראל ולא למשה ולשצטו דהא לא היו המארים משעבדים בשצטו של לוי כמו שפרש"י בפרשת שמות בשלמא אי הוה אמרינן דמשה היה חשוב יותר מכל ישראל הוה אחי שפיר דהקדים משה לישראל אבל השתא דאמרת דהיה שקול כנגד כל ישראל ולא היה חשוב יותר א"כ היה לו להקדים ישראל להיות עיקר ההוא"ה היתה לישראל כדפירשתי ואין לומר דאלטרין להקדים משה לישראל ללמד ששקול משה נגד כל ישראל דהא יש ללמוד זה מדהוויא את משה מכלל ישראל כדפירשתי לתירוץ ראשון ומתרג' רש"י דאת כל אשר עשה לא קאי אהוא"ה אללא קאי אירידת המן וכו' דשייך לכולהו למשה כמו לישראל דהא בהוויא טובה היו כלם שוים ולכך הקדים משה לישראל כי עיקר העשייה היה למשה שהסיר השם תלונת ישראל מעליו בזמן ובזאת ובעמלק שנלחו משה שהוא הי' בישורון מלך בתפלתו ובלבל לו השעות כדאיתא במדרש וק"ל: (ח) וכ' להם במקום למשה ולישראל עמו כדי שלא יאריך בדבור כמ"ס בפרשת וארא אל האצות במקום אל אברהם אל יצחק ואל יעקב: (ג"א) פירוש כדי שלא תאמר למשה בפני עמנו עשה נסים ולישראל גם כן בפני עמם לכן אמר להם לכללם יחד שמה שעשה לזה עשה לזה: (ט) דק"ל כל אשר עשה משמעו שעשה גם שאר נסים דאם לא כן מאי כל לכך הוסיף וא"ו כאלו כתיב וכי הוויא וק"ל למה הוויא יציאת מארים מן הכלל אללא לומר זו גדולה כו':

(שפתי

חכמים)

אבן עזרא וישמע יתרו. הזכיר למעלה דבר עמלק כי לרפידיים בא. והיתה ראויה פרשת בחדש השלישי להיותה כתובה אחר דבר עמלק. כי שם כתוב ויסעו מרפידיים ויבאו מדבר סיני. אם כן למה נכנס דברי יתרו בין שתי הפרשיות. והגאון אמר כי יתרו בא אל מדבר סיני לפני מתן תורה. ולפי דעתי שלא בא רק בשנה השנית אחר שהוקם המשכן. כי כתוב בפרשה עולה וזבחים לאלהים. ולא הזכיר שבנה מזבח חדש. ועוד כתיב והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו. והנה זה אחר מתן תורה והעד הנאמן על דברי. כי כן כתוב אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים. ואמר משה לחובב שהוא יתרו כאשר פירשתי בפרשת

ואלה שמות. כי חתן משה לא שב אל רעואל הקרוב אליו כי אם לחובב כי כן כתוב מבני חובב חותן משה. ומשה אמר לו כי על כן ידעת חנותינו במדבר. וידענו כי ישראל עמדו במדבר סיני כמו שנה. והנה דברי משה יוכיחו שאמר בפרשת אלה הדברים. ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם הנה זה הזמן היה קרוב למסעם. והוא אמר ואומר אליכם בעת ההוא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם. כי השם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב. וטעם להזכיר זה להם. כי השם אמר ליעקב הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריו. והנה הטעם כאשר ירבה זרעך אתן לו את הארץ. ע"כ אמר ה' אלהיכם הרבה אתכם והגיע זמן שתירשו את הארץ ובעבור שאתם רבים לא יכולתי לבדי שאת אתכם והוצרכתי לתת עליכם שרי אלפים ושרי מאות זאת היתה עצת יתרו שנתן לו ממחרת בואו למדבר סיני. על כן אמר משה לחובב שהוא יתרו. כמו שפירשנו נוסעים אנחנו. והוא השיב לא אלך כי אל ארצי ואל מולדתי אלך. וזהו וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו ועתה אפרש למה נכנסה פרשת יתרו במקום הזה. בעבור שהזכיר למעלה הרעה שעשה עמלק לישראל הזכיר כנגדו הטובה שעשה יתרו לישראל. וכתוב ויחד יתרו על כל הטובה. ונתן להם עצה טובה ונכונה למשה ולישראל. ומשה אמר לו והיית לנו לעינים והטעם שהאיר עיניהם. ושאל אמר ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל. ובעבור שכתוב למעלה מלחמה לה' בעמלק. שישראל חייבים להלחם בו כאשר יניח השם להם. הזכיר דבר יתרו כי הם היו עם גוי עמלק שיזכירו ישראל חסד אביהם ולא יגעו בזרעו. והנה ראינו הרכבים שהם בני יתרו היו עם בני ישראל בירושלים. ובימי ירמיה יונדב בן רכב. ויש פרשה אחרת דומה לזאת: **אשר עשה אלהים**. השם שהיה נודע בעולם לפני בא משה שהכל מודים בו: **ולישראל עמו**. עם ה'. או עם משה. ויתכן להיות הלמ"ד. בעבור משה וישראל והטעם על המכות וטביעת פרעה: **כי הוציא ה'**. השם שנודע למשה כי על יד האותות יצאו: (אבן עזרא)

הרמב"ן כבר נחלקו רבותינו (מכילתא כאן, זבחים קטז). בפרשה הזאת. יש מהם אומרים כי קודם מתן תורה בא יתרו כסדר הפרשיות, ויש מהן שאמרו שאחר מתן תורה בא. וזה ודאי יסתייע מן הכתוב (פסוק ה) שאמר **ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים**. הנה אמר שבא אליו בחנותו לפני הר סיני שחנו שם שנה אחת, וזה טעם **אשר הוא חונה שם**. ועוד, שאמר **והודעתני את חוקי האלהים ואת תורותיו** (פסוק טז), שהם הנתונים לו בהר סיני. ועוד, כי כאן (פסוק כז) אמר **וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו**, והיה זה בשנה השניה בנסעם מהר סיני, כמו שאמר בפרשת בהעלותך (במדבר י כט) ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה נוסעים אנחנו, ושם כתוב (פסוק ל) ויאמר אליו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך, והיא ההליכה הכתובה בכאן וילך לו אל ארצו (להלן פסוק כז):

ועוד הביאו ראייה ממה שאמר הכתוב (דברים א ו ז) ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם, ושם (בפסוק ט) נאמר ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם, ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וגוי' (שם טו), וזו עצת יתרו, ושם (בפסוק יט) כתוב ונסע מחורב, כי נסעו מיד. ואם כן נצטרך טעם למה מקדים הפרשה הזאת לכותבה בכאן:

ואמר ר"א כי היה זה בעבור דבר עמלק, כי כאשר הזכיר הרעה שעשה עמנו עמלק וצוה שנגמלהו כרעתו, הזכיר שעשה לנו יתרו טובה, להורותינו שנשלם לו גמול טוב, וכשנבא להכרית את עמלק כמצוה עלינו שזהר בבני הקיני העומדים

עמהם ולא נוסיפם עמם. הוא דבר שאול שאמר להם כן (ש"א טו ו):

ועם כל זה אני שואל, על הדעת הזו כשאמר הכתוב וישמע יתרו כל אשר עשה ה' למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרים, ולמה לא אמר ששמעו מה שעשה למשה ולישראל במתן התורה שהוא מהנפלאות הגדולות שנעשו להם, כמו שאמר (דברים ד לב) כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו, השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי:

וכשאמר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל את כל התלאה אשר מצאתם בדרך (פסוק ח), ואמר יתרו מזה עתה ידעתי כי גדול ה' (פסוק יא), למה לא ספר לו מעמד הר סיני, וממנו יודע כי השם אמת ותורתו אמת ואין עוד מלבדו, כמו שאמר (דברים ד לה לו) אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, מן השמים השמיעך את קולו וגוי. ואולי נאמר ששמע יתרו בארצו מיד כי הוציא ה' את ישראל ממצרים ונסע מארצו והגיע אל משה אחרי היותו חונה בהר סיני אחר מתן תורה. ולא סיפר שהזכיר לו ענין המעמד ההוא, כי הדבר עודנו קרוב ועודם שם, ובידוע כי סופר לו:

והקרוב אלי לתפוש סדר התורה שבא קודם מתן תורה בהיותם ברפידים, כמו שאמרו במכילתא (כאן) רבי יהושע אומר מלחמת עמלק שמע ובא, שהיא כתובה בצדו, ונסע עמהם מרפידים אל הר סיני. והכתוב (פסוק ה) שאמר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים, ענינו כי היה הר סיני בדרך מדין קרוב משם, שהרי משה הלך שם לרעות צאן מדין (לעיל ג א), ובאהרן אמר ויפגשו בהר האלהים (שם ד כז). והנה יתרו יצא עם בתו והבנים ממדין ובאו אל הר סיני, ומשה היה ברפידים שהוא מקום אחד במדבר סין, שהכתוב אמר (לעיל טז א) ויסעו מאלים ויבואו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין אשר בין אלים ובין סיני, לומר כי מדבר סין מגיע עד הר סיני, ויכלול דפקה אלוש ורפידים. ואף על פי שאמר (לעיל יז א) ויסעו ממדבר סין ויחנו ברפידים, כך אמר ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה ואלוש (במדבר לג יב יג), והם ממדבר סין עצמו, כי המדבר כלו יקרא מדבר סין, והמקום שלפני הר סיני יקרא מדבר סין, וכמוהו וישבו אל ארץ פלשתים (בראשית כא לב):

והנה יהיה פירוש הכתוב ויבא יתרו חותן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם ויבא אל הר האלהים, כי אל ההר בא ושם עמד, והוא כמו שאמר ויבא אל הר האלהים חורבה, וכן ויפגשו בהר האלהים (לעיל ד כז), וכן רב לכם שבת בהר הזה (שם ד כז). ומן ההר שלח אליו אני חותנך יתרו בא אליך, ויצא אליו משה. ולא נצטרך לומר כי "ויאמר" יהיה מוקדם. ואפילו אם לא יהיה רפידים במדבר סין, על כל פנים במדבר הוא, כי לא באו ישראל בארץ נושבת כל ארבעים שנה, וקרוב מהר סיני היה, שבאו משם אל ההר ביום אחד מחנה קהל גדול כמוהו, וכמו שנתבאר (לעיל יז ו) בענין הצור ששתו ממנו ברפידים כאשר פירשתי (שם). והנה יהיה הפירוש שאמרתי נכון:

וראיתי נמי במכילתא (כאן) אל המדבר אשר הוא חונה שם, הרי הכתוב מתמיה עליו שהוא שרוי בתוך כבודו של עולם ובקש לצאת אל המדבר תוהו שאין בו כלום. דעתם לפרש אל המדבר אשר הוא חונה שם, הוא מדבר הר האלהים, כי

מאלים ועד הר סיני היה מדבר סין, וספר הכתוב שבא אל קצה המדבר אשר הוא חונה שם, הוא מדבר הר האלהים חורבה. והזכיר זה לשבח יתרו, שעזב ארצו ובא אל המדבר אשר הוא שם בעבור שידע שהוא הר האלהים, כי בו נגלו אליו האלהים, שכבר שמע כל הענין כי ישראל יצאו ממצרים לעבוד את האלהים על ההר הזה (לעיל ג יב), ובא לשם ה' אלהי ישראל. וגם זה נכון הוא:

וכן נראה לי שאמר כאן (בפסוק כז) וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו, שהיה זה בשנה הראשונה, והלך לו אל ארצו וחזר אליו. ויתכן שהלך שם לגייר את משפחתו וחזר למשה ועודנו בהר סיני כי קרוב הוא למדין, כמו שהזכרתי, שהרי בנסוע המחנה באייר בשנה שנייה כשאמר לו משה נוסעים אנחנו לכה אתנו (במדבר י כט), וענה אותו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך (שם ל), התחנן לו משה מאד ואמר לו אל נא תעזוב אותנו וגוי' והיית לנו לעינים, והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך (שם לא לב), ולא השיב אותו דבר, ונראה שקבל דבריו ועשה כרצונו ולא עזבם:

אבל בימי שאול היו בניו עם עמלק ובאו והתחברו עוד אל ישראל, והיו בירושלם בני יונדב בן רכב, אולי במות משה חזר לארצו הוא או בניו. ואפשר שהיה הקני היושב עם עמלק ממשפחת יתרו לא בניו, ועשה חסד עם כל המשפחה בעבורו כאשר עשה יהושע עם משפחת רחב (יהושע ו כג):

ודעת רבותינו כך היא שהלך עמהם, אמרו בספרי (בהעלותך לד א) שנתנו לו דשנה של יריחו והיו אוכלין אותה עד שנבנה בית המקדש ת"מ שנה, ורש"י עצמו כתב זה בסדר בהעלותך (במדבר י לב). אם כן חזר אליו. ובמכילתא (כאן) אמר לו הריני הולך ומגייר את בני מדינת שאביאם תחת כנפי שמים, יכול שהלך ולא חזר, ת"ל ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים וכו':

למשה ולישראל עמו. הנפלאות שעשה למשה, שעשה עמו חסד וטובה שיבא אל פרעה תמיד ולא יפחד ממנו ויביא עליו המכות עד שיצאו ממצרים הוא והעם עמו, והוא כמלך עליהם. ור"א אמר, למשה ולישראל, בעבור משה וישראל, והטעם על המכות וטביעת פרעה. וכן נראה מדעת רבותינו שאמרו (במכילתא כאן) שקול משה כישראל וישראל כמשה:

וטעם אשר עשה אלהים, כי הוציא ה'. הזכיר אלהים, השם שהיה יתרו יודע מלפנים, וכי הוציא ה', בשמו הגדול, שנודע עתה על ידי משה שבו נעשו האותות: (הרמב"ן)

בעל הטורים **וישמע יתרו**. אמרו רבותינו ששמע קריעת ים סוף שכשנקרע הים נהם נהמה גדולה עד ששמעו כל מלכי מזרח ומערב וזהו שנאמר וינהום עליו וגוי' כנהמת ים ואמרו ג"כ ששמע מלחמת עמלק: **וישמע יתרו כהן מדין חתן**. בגי' אלה הם קריעת הים ומלחמת עמלק: יתרו בגי' כומר היה לעי"ז ובגי' התורה. שבא להתגייר ולקבל התורה. לשון אי"א הרא"ש ז"ל: יתרו קרי ביה יתר ו' שששה שמות היה לו יתר על שאר בני אדם. ד"א שבא לקבל י' דברות ותר"ו מצות יותר על ז' הראשונות שנצטוו בני נח: את כל אשר עשה אלהים למשה: **למה אמר אלהים פי' א**. שר עשה הקב"ה למשה אלהים לפרעה אי"נ שמע שבא עליו במדת הדין להורגו על שלא מל בנו שנא' ויפגשהו ה' ויבקש המיתו ושמע שניצל מזה: **עשה אלהים**. ב' במסורה הכא ואידך בפרשת מקץ מה זאת עשה אלהים לנו שבאותו לשון שנצטערו באותו לשון הרויחו להם בעלייתם משם:

אור החיים וישמע וגו'. צריך לדעת לאיזה ענין יחסו בייחוס כהן מדין שאין זו מעלה אלא ירידה ומן הראוי ראשונות לא תזכרנה. ואולי כי יכוון שבח האיש באומרו **כהן מדין** לומר שהגם שהיו לו ב' בחינות הרמוזות בכהן מדין שהם היותו ראש למדין ואדוק לעבודה זרה אף על פי כן עשה ב' דברים נגדיים והפכיים לבי הפרטים. כנגד היותו גדול אמר **חותן משה** שנתחתן לאדם שלא נודעה לו גדולה עדיין, ודבר זה יקפידו עליו נוהגי שררה ואין צריך לומר א' המיוחד לאומתו שיקפיד לתת בתו לאדם בלא שם, וכנגד היותו אדוק לעבודה זרה כמשמעות המובן מתיבת כהן אמר הכתוב (י"א) מה שאמר בסוף הענין עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים ודבר זה אין בו חידוש ומעלה גדולה באמור כן גוי א' לקובעו בתורה אלא באמצעות מה שקדם ליחסו בשם כהן מדין דבר גדול הוא שכהן אומה אחת מהם ובהם יעיד על כי הכל יפצה פיהם:

עוד טעם אומרו **כהן מדין** לומר באמצעות כן השיג לדעת כל אשר עשה ה', כי לאנשים הגדולים יתגלה ויודע הכל בצדק בלא תוספת וגרעון מה שאין כן לשאינם רשות הגם שיודע להם החדשות לא ידעו כל הדברים הנעשים:

את כל אשר וגו' גם זה יגיד שבח האיש שהשתדל לדעת כל פרטי המעשים, וזה יגיד כי אהב את יעקב, שהלא תראה איש שונא לרעהו יקוץ בהגדת שבחיו וטובו ויחדל מדעת מצבו הטוב, אשר לא כן אהוב לאהובו, ורשם ה' בדתו כי זה האיש אהב את ישראל. עוד ירצה בדקדוק עוד למה הוציא הכתוב פרט זה של הוצאת ישראל ממצרים מכלל כל אשר עשה. ועוד כי הוא עיקר כל אשר עשה ולא היה צריך לפרשה:

אכן לצד כי יתרו מן הסתם ידע תוקף שבית מצרים כאמור בדבריהם (מכילתא) כי אסירי מצרים לא פתחו מעולם, ומה גם לדבריהם (סנהדרין קו. שמו"ר פ"א) שאמרו כי יתרו היה מיועצי פרעה ובקי במצרים ואסיריה, ולזה הגם שישמע כי הוציא וגו' לא יצדיק היציאה בלבד, לזה הקדים הכתוב דבר שממנו הצדיק כי הוציא ואמר **וישמע יתרו את כל אשר עשה פירוש כל הנפלאות והנוראות אשר עשה ה' בהצדקת נביא, והוא אומרו אשר עשה למשה והנפלאות שעשה להצלת ישראל בין ברדיית מחזיק במ בין בהפלאותם מהמכות בין בנס הים וכו' ובזה ידע כי הוציא וגו', ולזה לא אמר וכי הוציא וזולת שמיעת כל הנעשה מהפלאים לא היה מצדיק הגם שישמע ששלחם כי לא יאמין ואם יאמין לא יבטח כי יאמר שוב ירדפו אחריהם ואם רדפו ולא יכלו יכינו עוד מחנה וירדפו:**

אכן במה ששמע **כל אשר** וגו' הצדיק כי הוציא. ותמצא כי רבותינו ז"ל נחלקו (זבחים קט"ז.) באיזה מהשמועות נרגש מהם אמרו קריעת ים סוף ומהם אמרו מלחמת עמלק, וזה מתאים לדברינו. ולדברי האומר מלחמת עמלק ממה שסמך לו וישמע, זה יגיד כי לא הספיק לו כל מה ששמע מהנפלאות כי יתלה שהסובב הוא פחזותו של פרעה שהתרים כנגד שלוחו של מקום לא לצורך הצלת ישראל כי לא היה ה' טורח כל כך בשבילם וכפי זה אין בטחון לישראל מעמים אשר יקומו עליהם לזה אמר הכתוב ששמע מלחמת עמלק, וכבר הפליאו רבותינו ז"ל (מכילתא) לומר מה עצמה המלחמה הארורה. ונראה לפרש לדרך זה אומרו כי הוציא פירוש לצד ששמע כל אשר עשה ובכלל זה מלחמת עמלק בזה הצדיק כי כל המופתים לא היו אלא למעלה ולחיבת ישראל להוציאם ובשבילם עשה כל אשר עשה ושמיעת עמלק יגיד:

עוד ירצה באומרו **כי הוציא** לסמוך אחריה הגדת קיחת יתרו את צפורה וגוי על דרך אומרים ז"ל (שמו"ר פ"ד) כי אמר יתרו למשה למה אתה מוליך אשתך וכי אמר לו עתידין ישראל לקבל התורה על הר סיני ולא יהיו בני בכלל אמר לו לך לשלום וכי עד כאן, ולזה אמר הכתוב **כי הוציא ויקח** וגוי לקיים דברו: (אור החיים)

ספורנו **וישמע יתרו**. הנה השמיעה תאמר על הדבר הבלתי הוה בזמן המסופר. כי אמנם על הדבר ההוה אז תפול ראייה לרחוק ולקרוב, כענין וירא יעקב כי יש שבר במצרים, וירא בלק, וראו כל עמי הארץ. ובהיות שיציאת ישראל ממצרים היתה אז דבר הוה, לפיכך אמרו ז"ל מה שמועה שמע קריעת ים סוף ומלחמת עמלק, מפני ששתי אלה כבר עברו אז. אמנם כשנפרש כי הוציא שהוא כמו כאשר הוציא, יאמר ששמע כל אשר עשה האל יתברך כאשר הוציא את ישראל ממצרים, והם המכות הגדולות והאותות והמופתים וכי. ולכן נשאו לבו ללכת בעצמו אל המדבר, ולא שלח על ידי שליח למשה את אשתו ואת בניו, כי חפץ לדרוש אלהים, כענין מלך בבל אשר שלח לראות את המופת אשר היה בארץ: (ספורנו)

כלי יקר **וישמע יתרו כהן מדין חותן משה וגוי**. בילקוט מסיק מה שמועה שמע ובא ר' יהושע אומר מלחמת עמלק שמע ובא, ר"א המודעי אומר מתן תורה שמע ובא, ר"א אומר קריעת ים סוף שמע ובא. לכאורה נראה שיתרו שמע הכל, כי לא מראש בסתר דבר ה' עמהם בהר סיני, וכן היה קולו הומה ושמעו עמים ירגזון, וא"כ במה נחלקו, ומדנקט ובא ש"מ שאין מחלוקתם מה שמע כי הכל מודים ששמע את כל אשר עשה וגוי, כמו ששמע בכל פר' זו שיתרו שמע את כל הנעשה אך שעיקר מחלוקתם איזו שמועה גרמה לו לבא עם אשתו ובניו של משה, לכך נקט לשון ובא בכולם, וכולם הבינו שכל פסוק ראשון זה נמשך לפסוק ויבא יתרו וגוי, וכאילו אמר לפי ששמע איזו חידוש שהכריחו לבא ע"כ בא ויקח עמו את צפורה אשת משה, וקשה להם מה שמועה שמע שגרמה לו לבא עם אשת משה ובניו.

רבי יהושע אומר מלחמת עמלק שמע, כי אמר ה' שיהיה מלחמה בעמלק מדור דור, ויתרו היה דר בין העמלקי, שנא' (ש"א ט"ו.) ויאמר שאול אל הקיני רדו סורו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו ואתה עשית חסד עם ישראל בעלותם מצרים, וחשב יתרו אם לא אחזור ואזווג את בתו למשה א"כ כשיהיה מלחמה בעמלק ילחמו גם בי, ע"כ בא עם אשתו לחזור ולזווגה אליו אחר שלוחיה, כי אמר שיעשו חסד עמו בעבור חתנו משה ובניו כי הבנים בניו ובניו.

רבי אליעזר המודעי אומר מ"ת שמע ובא, שנאמר שם אל תגשו אל אשה, וחשב יתרו לדרוש אותו ק"ו אשר דרש דרש משה, ומה ישראל שלפי שעה קבלו את התורה פרשו מן האשה כ"ש משה שהשכינה מדברת עמו כל שעה שיהיה פרוש מאשתו מכל וכל ולא ישלח עוד אחריה, ע"כ בא יתרו והביא למשה את אשתו כדי שתדור אצלו כתפארת אדם לשבת בית (ישעיה מד.ג.) כדת משה וישראל.

רבי אליעזר אומר קי"ס שמע ובא. כי הוא סובר שמשה שלחה בגט פטורין, כדמסיק בילקוט בפר' זו ורז"ל אמרו (סנהדרין כב.) קשה לזווגם כקי"ס וזה בזיווג שני, וכפי הנראה שזיווג שני זה היינו המתזיר גרושתו, לפי שפירוד וזיווג זה דומה לפירוד וזיווג של מי הים, כי מתחילה היו המים מחוברים חיבור טבעי

וכאשר עבר עליהם רוח קנאת ה' ליתן ריוח בין הדבקים מאז קשה לחברם, ואעפ"כ ראה כי כאשר רצה ה' בחבורם שנית עלה זיווגם יפה, כך חשב יתרו שכימים הפנים לפניו כן לב האדם לאדם. והנה ראה יתרו שאחר שלוחיה שפטרה משה בגט נתבטל הזיווג וחיבור הטבעי כי מאיש לוקחה זאת, וחשב שמעתה א"א שיתחברו יחד לדור באהבה וריעות כבראשונה, וכאשר שמע ענין קריעת י"ס שאחר פירודם שבו לאיתנם כאילו לא נפרדו מעולם, אז ראה שיש תקוה אל הזיווג השני שזיווגו יעלה יפה, כמו שבקריעת י"ס אפשרי כך אפשרי לזיווגם, ע"כ לקח את צפורה בתו ובא כו' וזה פירוש יקר.

את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו. יש בענין זה כמה ספקות כי בסמוך נאמר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים. מה הוצרך לספר לו הלא כבר שמע יתרו את כל אשר עשה אלהים והכל בכלל, ועו"ק למה נקט כאן למשה ולישראל, ובסמוך אמר לפרעה ולמצרים, וכאן הזכיר שם אלהים ובסמוך שם המיוחד, וכן בפסוק ראשון כשמזכיר משה וישראל מזכיר שם אלהים, ואח"כ נאמר כי הוציא ה' את ישראל, הרי שכשמזכיר את ישראל לבד הוא מזכיר שם המיוחד פעם אחד כאן, ופעם שני בסמוך ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל, גם קשה למה לא הזכיר שם גם את משה, ואולי טעמו שנעשה בשרו חדודין על מה שנעשה לישראל אבל לא בעבור משה כי חתנו הוא, ועוד מ"ש ויספר משה לחותנו וגו' עתה ידעתי כי גדול ה' במה ידע זה עתה ולמה לא ידע זה מיד כששמע את כל אשר עשה ה' למשה ולישראל, ועוד מאחר שנאמר וישמע יתרו את כל אשר עשה אלהים למשה ודאי גם יצ"מ בכלל היתה ולמה יצאת וחזר ואמר כי הוציא ה' וגו'

להתיר שני ספקות האלו נקדים שני הקדמות. האחת היא, שהצדיקים מהפכים מדת הדין לרחמים והרשעים בהפך זה, השניה היא, שבזמן ההוא היה בעולם רבים מעמי הארץ שהיו טועים בטעות של מאני, שטען שיש שני אלהות אחד מושל על הטובות ואחד על הרעות, והנה לדעתם הנבערה שניהם חלשים כי המושל על הרעות חכם הוא להרע ולהיטיב אין אתו, ופשיטא שאין ראוי לכנס תחת כנפיו לקבלו לאלוה כי מי פתי יסור הנה, והמושל על הטובות אין בכחו להרע אפילו לשונאיהם של המאמינים בו וא"כ שוא עבוד אותו כי מקרה אחד לכל לעובדו ולאשר לא עבדו, ועל כן אין ראוי לקבלו לאלוה, ולקבל שניהם גם כן קשה כי יכחישו זה את זה כי זה יקלל זה יברך.

ועל כן כששמע יתרו מתחילה את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עדיין לא שמע כי אם מן הטובות כי למשה ולישראל הטיב בכל מיני טובה, אע"פ ששמע קי"ס ומלחמת עמלק מ"מ לא שמע כי אם מה שנקרע הים לישראל והלכו ביבשה, אבל לא שמע עדיין טביעת פרעה וחילו, וכן מלחמת עמלק שמע שבא להרע לישראל ונצולו ממנו, וע"כ הוצרך לפרש ולומר כי הוציא ה' וגו' לומר שלא שמע כ"א מן הטובות דהיינו היציאה ממצרים, וחשב יתרו שמא אלוה זה אינו מושל כ"א על הטובות, ועדיין לא היה מרוצה לקבלו לאלוה כי חשב שמא יש אלהים גדול ממנו המושל על הטובות ועל הרעות כאחד, ולא בא כ"א להשיב בתו לבעלה, אמנם אח"כ כשסיפר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים, דהיינו כל הרעות והמכות אשר פעל ה' במצרים ובים סוף, אז ראה ויספרה לאמר הנה זה האלהים מושל על הטובות ועל הרעות כאחד, ועתה ידעתי כי גדול ה' מכל אלהים וראוי לקבלו לאלוה ולכנס בצל כנפיו.

ושמא תאמר, דלמא על כל פנים שני אלהות יש שהמושל על הטובות היטיב

לישראל והמושל על הרעות הרע לפרעה ולמצרים, ע"ז אמר כי בדבר אשר זדו עליהם, שהרי אנו רואין שנדונו מדה כנגד מדה בכל מכה ומכה, וזה ודאי לפי שזה המכה בפרעה ובמצרים חפץ בטובתן של ישראל, ולפי שהרע להם פרעה ועשה כנגד רצון האל על כן נידון מדה כנגד מדה, וזה מופת חותך שזה אלהים אשר הרע לפרעה הוא אשר חפץ בטובתן של ישראל וא"כ ודאי מאל אחד יצאו שני הפכים אלו והוא גדול מכל אלהים, והמופת על זה כי בדבר אשר זדו עליהם, כי אילו היה מושל על הרעות לבד א"כ כל עושה רעות יקרא עושה רצונו ולמה הביא אותן רעות כנגד הרעות שעשו לישראל, אלא ודאי שזה האל חפץ בטובתן, של ישראל ולהטיב לטובים, ולכך נאמר ויחד יתרו על כל הטובות, כי אע"פ ששמע כבר מן הטובות מ"מ לא היה שמח בהם כי שמא באו מן אותו אלהות אשר בידו להטיב ולא להרע, וא"כ גם לשונאיו ייטיב בהכרח ומה יתרון לבעלי אמונתו, אבל כאשר שמע גם מן הרעות וראה למפרע שהטובות באו מרצונו ית' על כן היה שמח בהם.

והזכיר אצל הטובות שעשה למשה ולישראל שם אלהים כי זכותו של משה בצירוף זכות ישראל גרם להפך מדת הדין לרחמים שבכח שם אלהים עשה להם כל הטובות כמ"ש ויסע מלאך האלהים וגו' כי שלוחו של שם אלהים הלך להציל את ישראל, אבל כשמזכיר את ישראל לבד הזכיר שם ה' זה"ש כי הוציא ה' את ישראל, כי זכותם של ישראל בלא זכות של משה לא היה מספיק להפך דין לרחמים, והיציאה ממצרים היתה לישראל לבד שהרי משה לא היה בכלל שעבוד מצרים. ומטעם זה נאמר גם בסמוך ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל אשר הצילו מיד מצרים, כי להצלה זו היו ישראל צריכין ולא משה לכך הזכיר שם ה' לבד. אבל הרשעים מהפכים מדת רחמים לדין על כן נאמר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים. כי השם המיוחד המורה על הרחמים עשה להם כל הרעות, שנאמר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן. ופירוש זה דבר יקר.

ואוסיף עוד שנית ידי, לבאר שינוי בשמות הקדושים על זה האופן, והוא שלכך הזכיר אצל הטובות שם אלהים ואצל הרעות שם ה' להוציא מלב הטועים האומרים מאחר ששמות חלוקים הם אחד מורה על רחמים ואחד מורה על מדת הדין שמא ח"ו שתי רשויות יש, ע"כ הזכיר אצל הטובות שם אלהים ואצל הרעות שם של רחמים להורות שכולם יצאו מן אל אחד והשינוי בא מצד המקבלים, דוגמת ארז"ל (ברכות יב.) שמזכירין מדת יום בלילה ומדת לילה ביום, כדרך שפירשנו למעלה בפר' בראשית על פסוק ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (א.ה.) וכמו שפרשנו בחבורינו עוללות אפרים מאמר י"ח על ארז"ל (פסחים ג.) כתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד. ט.) אטו האידנא לאו אחד הוא, א"ר יוחנן לא כעה"ז העה"ב בעה"ז על בשורות טובות הוא אומר ברוך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות הוא אומר ברוך דיין האמת אבל לעה"ב כולם יאמרו ברוך הטוב והמטיב, רצה בזה כי מצד שנראין בעה"ז פעולות הפכיות להרע ולהיטיב ע"כ מצאו הטועים מקום לטעות בו ולומר ב' רשויות יש, ולדעתם הנפסדת אין ה' אחד כביכול גם שמו אינו אחד כי התחלפות השמות לקחו להם לראיה, אבל לעה"ב לא יהיו רק טובות, הנה אז לא יצאו למינות ויכירו וידעו כי ה' אחד ושמו אחד. ולא יצאו עוד למינות ולא יראו פעולות הפכיות וענין זה ברור ונכון. (כלי יקר)

דעת זקנים וישמע יתרו. שבע שמות היו לו יתרו יתר חבר חובב קני פוטיאל רעואל וי"א רעואל אביו של יתרו היה והא דכתיב ותבאנה אל רעואל אביהם

דרך תינוקות הוא שקורין לאבי אביהן אבא. וקשיא למאן דאמר רעואל הוא יתרו אי סבירא ליה נמי דחובב הוא יתרו כמו שפירש"י חובב על שחבב התורה דא"כ מאי דכתיב ויאמר משה לחובב. וי"ל דמאן דאמר חובב הוא יתרו ומה תלמוד לומר ותבאנה אל רעואל שהתינוקות וגוי' ושני שמות נקראו לו יתר על שיתר פרשה אחת בתורה. חובב על שחבב התורה. ומ"מ קשיא דליכא שבע שמות כדפרש"י ועוד קשיא דידיה אדידיה דהא כתב דשבעה שמות נקראו לו. ועוד דלמ"ד רעואל זה יתרו צ"ל דחובב לא זה יתרו ועוד כתיב דחובב זה יתרו דכתיב ומבני חובב חותן משה. ועוד קשיא היכי מצי למימר דנקרא חובב וקני והא כתיב וחבר הקני נפרד מקין וגוי' א"כ משמע דחבר הקני בנו של יתרו חותן משה וצ"ע: דעת (זקנים)

[ב] וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֵתָן מִשָּׁה אֶת-צִפְרָה אֵשֶׁת מִשָּׁה אַחַר שְׁלוּחֶיהָ:

אונקלוס וַדְּבַר יִתְרוֹ חֵמוּהִי דְמִשָּׁה יֵת צִפְרָה אֶתֶת מִשָּׁה בְּתַר דְּפִטְרָה: (אונקלוס)

יונתן וַדְּבַר יִתְרוֹ חֵמוֹי דְּמִשָּׁה יֵת צִפּוֹרָה אֶנְתִּיתִיה דְּמִשָּׁה בְּתַר דְּשִׁלְחָה מְלֻנְתִּיהָ כֹּד הָרָה אֶזֶיל לְמַצְרַיִם: (תרגום יונתן)

רש"י אחר שלוחיה. כשאמר לו הקב"ה במדין, כך קוב מצרימה, ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו', ויאלץ אהרן לקרחתו ויפגשוו בהר האלהים, אמר לו מי הם הללו, אמר לו זו היא אשתי שנשאתי במדין ואלו בני, אמר לו והיכן אתה מוליכן, אמר לו למצרים, אמר לו על הראשונים אנו מצטערים ואתה זא להוסיף עליהם, אמר לה לכי אל בית אביך, (י) נטלה שני בניה והלכה לה: (רש"י)

ספתי חכמים (י) משום דמשה לא הקפיד לאלץ על אשתו שלא ישתעבדו בה מצרים אבל צנניו לא הקפיד דאף אם היו צניו סם לא היו משתעבדין בהן שהרי לא היה השיעבוד על שצטו לוי כדפרש"י בפרשת שמות: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויקח. אמר הכתוב אשת משה ולא אמר בתו. בעבור כי משה נכבד מבית אביה: אחר שלוחיה. י"א אחר שנתן לה רשות במלון ללכת לבית אביה בשובו לבדו אל ארץ מצרים. ויש אומרים אחר ששלחה דורונות אליו. כמו שלוחים לבתו: (אבן עזרא)

הרמב"ן אחר שלוחיה. בעבור שהזכיר הכתוב (לעיל ד כ) ויקח משה את אשתו ואת בניו וישב ארצה מצרים, הוצרך לומר כאן שהיתה בבית אביה, כי משה שלחה שם. ויתכן שיאמר כי לקחה יתרו להשיבה אליו אע"פ ששלחה ממנו, בעבור ששמע כל אשר עשה אלהים למשה, כי מעתה ראוי ללכת אחרי המלך בכל אשר ילך: (הרמב"ן)

בעל הטורים אשת משה אחר שלוחיה. פי' היא כאשתו אע"פ ששלחה שמלך אין נושאתו גרושתו: (בעל הטורים)

אור החיים ויקח יתרו חותן משה. פירוש לצד שהיה חותן משה מצא עשות ככה שהלך להר האלהים וגוי שהניחוהו מיראתו של משה כי נפלה אימתו על כל העמים, אבל זולת זה היו מונעין אותו מלכת לכפור באמונתם ומה גם שחשוד היה בעיניהם, ותמצא שכל אומה תחייב מיתה לכופר באמונתם, ולצד היות יתרו לחותן משה היא שעמדה לו, ואולי שירמוז עוד כי הגם שהיה ליתרו כינוי של גדולה ליקרות כהן מדין מאם בכינוי זה ולקח לו כינוי חותן משה, והוא אומרו ויקח יתרו ומה לקח מהבי' יחוסין שיחסו הכתוב בתחלה, חותן משה לא כהן:

אחר שלוחיה טעם שהוצרך לומר אחר שלוחיה, גם דקדק לומר לשון שלוחין, וזולת דברי רבותינו ז"ל (שמות רבה שם) שכתבתי בפסוק את כל אשר עשה וגוי נראה לומר כי משה גרשה כשראה שהיה עוסק במצות שליחותו יתברך לא ידע שיעור הזמן ושלחה מביתו, והבנים אליעזר קטן היה וצריך לאמו שנולד בדרך במלון, וגרשם מן הסתם קטן היה סמוך לאליעזר מלפניו, או לדבריהם ז"ל שאמרו (מכילתא) שהתנה עם יתרו בן אחד לבת ובן ב' לאב, לטעם זה נמצאו שניהם בידה, וכוונת הודעת ה' הדבר כאן לומר שבח יתרו ומעלת משה בעיניו שהגם ששלחה לקחה וטרח בכבודו ובעצמו להוליכה לו אפילו אחר שלוחיה, אלא לדבריהם ז"ל (שמו"ר) שאמרו שלא שלחה אלא סמך על הבטחת יתרו כי ידיו תביאנה, נראה לומר כי טעם אומרו **אחר שלוחיה** פירוש שלא היה הדבר אלא עד שקדמה ושלחה לו למשה שלוחים וידעה מקום תחנונו והסכים על ידה אז הוא שלקח יתרו וגוי' ויבא אל המדבר וגוי': (אור החיים)

ספורנו **אחר שלוחיה**. אחר ששלחה אליו לדעת איזה מקום מנוחתו, והודיע שלא ינוח עד הר האלהים ששם יעבדוהו, כמו שיעד באמרו תעבדון את האלהים על ההר הזה ולפיכך אחר יתרו לבא עד היות משה ועמו שם: (ספורנו)

כלי יקר ויקח יתרו חותן משה את צפורה אשת משה. ודאי לא בחנם פירש הכתוב שם אשתו ושמות בניו, וזה כי אמר לו יתרו צא בגין אשתך צפורה כי כצפור נודד מקנו כן איש נודד ממקומו, ובא להזכירו צער אשתו כל זמן היותה נודדת מביתה, ואם לא בגינה כי אולי אין האדם מרגיש כל כך בצער אשתו צא בגין בנד גרשם על שם כי גר הייתי בארץ נכריה, ובא להזכיר צער בניו שאינן מסובים על שלחן אביהם כי גרים המה ואמר לו אתה ידעת את נפש הגר כי גר היית גם אתה, ואם לא בגינו צא בגין בנד אליעזר שנקרא על שם כי אלהי אבי בעזרי, ושמו כשם רבו ודומה כאילו אתה מקבל פני השכינה כי שמו בקרבנו, ע"כ הזכיר שמותם כי כך שלח אליו יתרו שיעשה בגין אשתו שהיתה כצפור נודדת מקנה ובעבור צער זה שסבלה ראוי לכבדה ולצאת כנגדה, וכן בעבור בנו שהיה גר בארץ נכריה, וכן בעבור שם אליעזר כי בזה דומה כאילו יצא לקראת האלהים, ומ"ש ושם האחד אליעזר וארז"ל (ילקו"ש יתרו רסח) שאמר הקב"ה לעתיד ידרוש אליעזר פרה בת שתים עגלה בת שנתה, יתבאר בע"ה בפר' חקת (י"ט. ב.). (כלי יקר)

ג ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר ה'י'תי בארץ נכריה:

אונקלוס ואת תרין בנהא די שום חד גרשם ארי אמר דגר ה'י'תי בארעא נוכר'אה: (אונקלוס)

יונתן וַיִּתֵּן יְהוָה אֶת הַנְּהָא דְשׁוּם חָד גְּרָשׁוּם אָרוּם אָמַר דְּיִיר הַוִּיתִי בְּאַרְעָא נוּכְרָאָה
דְּלָא דִּידִי הוּא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואת. דע כי אנשי לשון הקדש שומרים הפעלים במתכנתם בכל הבנינים ואינם חוששים לשמור שמות בני אדם על כן אל תתמה שאמר גרשום בעבור שגר שם. כי הנה קין בעבור קניתי. ואינו נכון בדקדוק וקשה מזה נח מגזרת ינחמנו ופעם יהפכו השם. כמו חושים. הוא שוחם. ונקרא יעבץ בעבור שילדתו אמו בעוצב גם יחסרו אות ממנו כמו מעכה הוא מיכה והפך זה יוב. הוא ישוב. ורבים אמרו כי כן שמואל מגזרת שאלתיהו. והישר בעיני כי שורק תחת חולם כמו תחו תוח וצוף וצופי ינון ונון והנה שמואל מגזרת שמו אל. וקראתו אמו בשם אל כי הוא נתנו לה כאשר שאלה. ואל תתמה איך יקרא שם אדם בשם אל. כי הנה כמוהו צורי שדי ורבים ככה. לפי דעתי כי כן שם המזבח שבנה משה ה' נסי. וככה שם המשיח ה' צדקנו. והגאון אמר כי השם דבק עם מלת יקראו ושם המשיח הוא צדקנו. והנה הוא מטעם בעל הטעמים ששם טרחא במלת יקראו. כי הפרש גדול יש בין ויקרא בשם ה' הכתוב באברהם. שהטרחא במלת ויקרא. ובין ויקרא בשם ה' הכתוב בספר משה. כאשר אפרש במקומו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואת שני בניה אשר שם האחד גרשום. אף על פי שאין זה מקום מולדתם יפרש שם הבנים, כי לא היה מקום להזכיר שם אליעזר בהולדו כאשר פירשתי בסדר ואלה שמות (ד כ). ובכאן רצה להזכיר החסד שעשה הקדוש ברוך הוא למשה, שהיה גר בארץ נכריה, ונותן שם הודאה לשם שהצילו מחרב פרעה בברחו, ועתה הוא מלך על ישראל והטביע פרעה ועמו בים. וטעם **כי אמר**, נמשך למשה הנזכר בפסוק הראשון, וכן **שם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי**, נמשך על **כי אמר**, וכן **רבים**: (הרמב"ן)

בעל הטורים שם האחד גרשום כי אמר גר וגוי' ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי וגוי'. ואין כתיב כאן כי אמר איכא למימר אכי אמר דלעיל קאי ועל גרשום כתיב כי אמר כי יש דרש במדרש כשנתן יתרו בתו למשה הוצרך להתנות שיהי הבן הראשון לע"י ולכך לא נימול עד שפגעו המלאך בדרך ובקש להמיתו ואז מלתו צפורה ומחלה לו התנאי שהתנה עם אביה לכן בכאן כתיב כי אמר כלומר עתה נגלה לכל כי אנוס היה על תנאי הזה כי גר היה והוצרך לעשות מאמר יתרו ומי"מ על ידי התנאי יצא ממנו יהונתן שנעשה כומר לפסל מיכה לכן לא כתיב כי אמר על אליעזר כי לא היה רוצה לגלות שהרג את הנפש ורצה פרעה להרגו ומיהו בגמרא משמע שאליעזר בן משה לא נימול עד שפגעו המלאך שאמר משה אמול ואצא לדרך סכנה היא לתינוק וזה היה אליעזר שמשבא למצרים לא מצינו שהיה לו בן אח"כ: (בעל הטורים)

אור החיים שם האחד גרשום וגוי'. הוצרך לכתוב טעם השם פעם ב' אחר שכתבו בפרשת שמות (לעיל ב' כ"ב) כדי שתדע כי הוא זה האמור בפרשת שמות ולא אחר שנקרא על שמו:

עוד אולי כי חש הכתוב שיאמר האומר כי טעם שקרא לו שם גרשום הוא לצד שגרשו יתרו מעל שלחנו או מביתו, והגם שאמר הטעם גר הייתי וגוי', אולי כי לצד שלא ירגיש יתרו אמר כן, לזה חזר הכתוב והצדיק הדברים אפילו בזמן שלא יחוש להרגשת יתרו כי טעם שם וגוי' **כי אמר** וגוי'. ופירוש משמעות כי אמר גר וגוי' פירשתיו בפרשת שמות (שם): (אור החיים)

[ד] וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר כִּי-אֱלֹהֵי אָבִי בְּעֶזְרִי וַיִּצְלַנִּי מִחֶרֶב פְּרָעָה:

אונקלוס וְשׁוּם חַד אֱלִיעֶזֶר אֲרִי אֱלֹהָא דְאַבָּא הָוָה בְּסַעְדֵי וְשׁוּבְנֵי מִחֶרְבָּא דְפְרָעָה:
(אונקלוס)

יונתן וְשׁוּם חַד אֱלִיעֶזֶר אֲרוּם אֱלֹהָא דְאַבָּא הָוָה בְּסַעְדֵי וְשׁוּבְנֵי מִחֶרְבָּא דְפְרָעָה:
(תרגום יונתן)

רש"י וַיִּצְלַנִּי מִחֶרֶב פְּרָעָה. כְּשָׂגִילוֹ דַּתָּן וַחֲזִירָם עַל דְּבַר הַמַּלְאָכִי, וּבִקֵּשׁ לַהֲרוֹג אֶת מֹשֶׁה, נִעְשָׂה לוֹאֲרוֹ (כ) כַּעֲמוּד שֶׁל שֵׁשׁ (שְׁמוֹרֵת אֵל, לֹא): (רש"י)

שפתי חכמים (כ) עֵינַי לַעֲיֹל בְּפִרְשַׁת שְׁמוֹת עַל פְּסוּק מִי יָקוּם וּגּוֹ' אוֹ עוֹר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְשֵׁם הָאֶחָד. מִנְהֵג לִי הַקֹּדֶשׁ לֵאמֹר פְּעָמִים כַּכָּה הַשְּׁנִי. וּפְעָמִים הָאֶחָד. כְּמוֹ שֶׁשׁ הָאֶחָד בּוֹצֵץ וְשֵׁם הָאֶחָד סָנָה. וַתַּחֲסֹר מִלֵּת אֲמַר אַחֵר כִּי אֱלֹהֵי אָבִי בְּעֶזְרִי. וְאֵין כְּתוּב כִּי אֲמַר אֱלֹהֵי אָבִי כִּי הַמַּלְאָכִי שָׁבָה לַמַּעֲלָה כִּי אֲמַר גַּר הֵייתִי. כְּמוֹ כִּי הַפְּרָנִי אֱלֹהִים. וְכִבֵּר פִּירְשַׁתִּי לְמָה קָרָא שֵׁם הַקֶּטָן אֱלִיעֶזֶר: (אבן עזרא)

אור החיים וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר וּגּוֹ'. טַעַם אֹמְרוֹ הָאֶחָד, כִּי לְצַד טַעַם קְרִיאַת הַשְּׁמוֹת טַעַמוֹ שֶׁל זֶה קֶדֶם לַטַּעַמוֹ שֶׁל שֵׁם גֵּרָשָׁם שְׁבַתְחָלָה הִצִּילוֹ מִחֶרֶב פְּרָעָה וְאַחֵר בֵּא לְמַדִּין וּגַר שֵׁם, וְטַעַם שֶׁלֹּא הַקִּדִּים קְרִיאַת שֵׁם אֱלִיעֶזֶר הוּא כִּי קָרָא לְמַאוּרַע שֶׁהָיָה בּוֹ אִזּוּ בְּאַרְץ נִכְרִיָּה וְאַחֵר כִּךְ הִלֵּךְ לַחֲפֹשׁ מֵאוּרְעוֹת קוֹדְמוֹת, אוֹ לְפִי מָה שֶׁפִּירְשְׁנוּ בַּפְּסוּק גַּר הֵייתִי (שֵׁם) שִׁיכּוּיִן עַל גְּרוּתוֹ בַּעוֹלָם הַזֶּה בַּחִינָה זֹו קֶדֶם לְהַצִּלְתּוֹ מִחֶרֶב פְּרָעָה וְלִזְהַר הַקִּדְמִי, וְלְצַד בַּחִינַת גְּרוּת בִּי בְּאַרְץ נִכְרִיָּה קֶדֶם לוֹ כּוֹנֵנָה הַרְמוּזָה בַּקְרִיאַת שֵׁם אֱלִיעֶזֶר וְכִנְגַד זֶה אֲמַר הָאֶחָד וְלִזְהַר הוֹצֵדֵךְ לְפָרֶשׁ מָה הוּא הַעֶזֶר שֶׁכִּנְגַדוֹ קָרָא לוֹ שֵׁם וְאֲמַר וַיִּצְלַנִּי וּגּוֹ', וּבִזְהַר יוֹצֵדֵךְ לֹמַר עָלָיו שֵׁם הָאֶחָד, וְזוֹלַת אֹמְרוֹ וַיִּצְלַנִּי מִחֶרֶב פְּרָעָה הֵייתִי מִפְּרֶשׁ שֶׁהַעֶזֶר הוּא אַחֵר הַגְּרוּת וְהַקִּדְמָה שֶׁהַקִּדִּים לֹמַר גַּר הֵייתִי וּגּוֹ' תַּחֲיִיבֵנִי לְפָרֶשׁ כֵּן וַיִּסְתַּם בְּפָנָי יִדְעֵת טַעַם אֹמְרוֹ הָאֶחָד: (אור החיים)

ספורנו וַיִּצְלַנִּי מִחֶרֶב פְּרָעָה. כִּי בְּלִידַת אֱלִיעֶזֶר כִּבֵּר מֵת אוֹתוֹ מֶלֶךְ מִצְרַיִם שֶׁהָיָה רוֹדֵף אֶת מֹשֶׁה, כְּאֲמַרוֹ וַיְהִי בִּימֵי הָהֵם. וַיִּמַּת מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וְאִזּוֹ בְּטַח לֵהָיוֹת נִמְלַט מִחֶרֶב פְּרָעָה, כִּי עַד מוֹתוֹ לֹא הָיָה מֹשֶׁה בְּטוֹחַ מִחֶרְבּוֹ בְּכָל מְקוֹם שֶׁהָיָה נוֹדַע אֲצֵל פְּרָעָה, כַּעֲנִין אִם יֵשׁ גּוֹי וּמִמְלַכָּה אֲשֶׁר לֹא שֶׁלַח אֲדוֹנָי שֵׁם לְבַקֶּשׁךְ וְהַשְּׁבִיעַ אֶת הַמַּמְלָכָה וְאֶת הַגּוֹי: (ספורנו)

[ה] וַיָּבֵא יְתָרוֹ חֵתָן מֹשֶׁה וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל-מֹשֶׁה אֶל-הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר-הוּא חֵתָן שֵׁם הָר

אונקלוס וַאֲתָא יְתָרוֹ חַמוּהֵי דְמֹשֶׁה וּבְנֵיהֵי וְאִתְתַּה לְוַת מֹשֶׁה לְמִדְבָּרָא דִּי הוּא שְׂרִי תַמָּן לְטוּרָא דְאַתְגְּלִי עֲלוּהֵי יְקָרָא דִּי: (אונקלוס)

יונתן וְאֶתָּא יִתְרוֹ חֲמוּי דְּמֹשֶׁה וּבְנוֹי דְּמֹשֶׁה וְאַנְתְּתִיָּה לְנֹת מֹשֶׁה לְמַדְבָּרָא דְּהוּא שְׂרִי תַמְּן סְמִיךְ לְטוּוֹרָא דְּאַתְגְּלִי עֲלוּי יִקְרָא דִּינִי לְמֹשֶׁה מִן שִׁירוּיָא: (תרגום יונתן)

רש"י **אל המדבר.** אף אנו יודעים שבמדבר היה, אלא שבצחו של יתרו דבר הכתוב, שהיה יושב בכבודו של עולם, ונדבו לבו ללכת אל המדבר מקום תהו, לשמוע **דברי תורה:** (רש"י)

אבן עזרא **ויבא.** הזכיר הכתוב דרך מוסר בבואו אל משה כי יתרו הולך בראשונה. ואחריו בני משה אחריהם האשה כמשפט: **אשר הוא חנה שם.** כי ימים רבים **חנה שם:** (אבן עזרא)

בעל הטורים **חונה.** ב' במסורה. הכא ואידך חונה מלאך ה' סביב לידיאיו מלמד שלא הוצרך יתרו לשאול על אהל משה אלא ראה ענן קשור עליו ובזה הכידו וזהו חונה מלאך ה' סביב ליראיו. אל המדבר אשר הוא חונה שם: (בעל הטורים)

אור החיים **אל המדבר וגו'.** פירוש ואם תאמר מנין ידעו מקום תחנותו במדבר הגדול, לזה אמר **אשר הוא חונה שם** וגו' פירוש וכבר הודיעו משה מקום אשר דבר אתו שם האלהים ואמר אליו (לעיל ג' י"ב) תעבדון את האלהים על ההר הזה והודיעו ההר שעליו יקבלו התורה, והוא אומרו אשר הוא חונה שם הר וגו' הידוע אצלו. ותמצא שאמרו ז"ל (שמו"ר פ"ד) שאמר משה ליתרו ענין קבלת התורה וכתבתיו בתחלת הפרשה ותהיה הודעת הר האלהים מכלל מה שהודיעו: (אור החיים)

11 וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה אָנֹכִי חֲתָנְךָ יִתְרוֹ בֶּן אֱלֹהֶיךָ וְאֶשְׁתְּךָ וְשְׁנֵי בָנֶיהָ עִמָּה:

אונקלוס וַאֲמַר לְמֹשֶׁה אָנָּה חֲמוּיִךְ יִתְרוֹ אֶתִּי לְנֹתָךְ וְאַתְּתָךְ וְיִתְרִי בְּנֵהָא עִמָּה: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לְמֹשֶׁה אָנָּה חֲמוּיִךְ יִתְרוֹ אֶתִּי לְנֹתָךְ לְאַתְגְּיִרָא וְאִין לָא תִקְבֵּל יְתִי בְּגִינִי תִקְבֵּיל בְּגִין אֲנְתְּתָךְ וְיִתְרִי בְּנֵהָא דְעִמָּה: (תרגום יונתן)

רש"י **ויאמר אל משה.** (ז) ע"י שליח: **אני חתנך יתרו וגו'.** אם אין אתה יולא בגיני לא בגין אשתך, (מ) ואם אין אתה יולא בגין אשתך לא בגין (נ) שני בניה **מכילתא** (רש"י)

שפתי חכמים (ז) מדכתיב אחריו ויאל משה לקראת חותנו והא דכתיב אני חותנך בא י"ל דכן אמר יתרו לשליח שיאמר בשמו כן: (מ) דאם לא כן הי"ל אני חותנך יתרו ואשתך וגו' באים אליך ולמה הפסיק בין יתרו ואשתך וגו' אלא הכי אמר ליה אני בא אליך ולא בגיני ואם אין וכו' (נח"י) ולי נראה דמלשון אני לייק: (נ) י"ל כיון דלריך לדרוש כן לעיל גם הכא לריך לדרוש כן (הרא"ם): (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. וכבר אמר אל משה לפני בואם על ידי שליח או באגרת כתובה. אני חותנדך יתרו ואשתך שהיא העיקר. ושני בניה הבאים עמה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר אל משה אני חותנדך יתרו בא אליך. שלח לו הדבר באגרת כתוב בה כן, כי השליח לא יאמר אני חותנדך, אבל יאמר הנה חותנדך יתרו בא אליך. וכן לא יתכן שיאמר לו ככה פה אל פה, כי יאמר הנה באתי אליך, ואין דרך להזכיר שמו אני פלוני, כי בראותו אותו יכירנו, וכמהו ויאמר חירם מלך צר בכתב וישלח אל שלמה (דהיי"ב ב י): (הרמב"ן)

אור החיים אני חותנדך וגו' ואשתך וגו'. טעם ששינה הכתוב סדרם כאן מסדר שכתב בפסוק שלפני זה שהקדים הבנים לאשה, יתבאר על פי דבריהם ז"ל (מכילתא, שמו"ר כאן) שאמרו אם אין אתה יוצא בגיני וכו', אם כן ממטה למעלה סדרם הכתוב, לזה הקדים האשה לבנים שאם לא יעשה בשבילה יעשה בשביל הבנים, מה שאין כן כשהודיע הכתוב ביאתם למדבר וסדרם סדר החשוב חשוב קודם הקדים הבנים, והגם שהקדים שם יתרו לבנים וכאן סדרו קודם לאשה שיורה שהוא למטה ממנה, הוא יתרו דבר בענוה ושפלות אבל הכתוב כבדו והקדימו לצד היותו חותנו של משה וצריך לכבדו אפילו משה דכתיב (ש"א כ"ד) ואבי ראה גם ראה:

ושני בניה עמה. טעם אומרו עמה, נתכוון לומר חלוקה רביעית שאם אין אתה עושה בגינה לבד ולא בגין בניה לבד צרף כבוד שניהם וצא: (אור החיים)

ספורנו אני חותנדך יתרו. הקדים להודיעו דרך מוסר למען יוכל להבין מקום לשבתם, כאמרם ז"ל (נדה פרק כל היד) אל תכנס לביתך פתאום, כל שכן לבית חברך: (ספורנו)

ויצא משה לקראת חתנו וישק-לו וישאלו איש-לרעהו לשלום ויבאו

אונקלוס ונפק משה לקדמות חמוהי וסגיד ונשיק לה ושאילו גבר לחברה לשלם ועלו למשפנא: (אונקלוס)

יונתן ונפק משה מתחות עננא יקרא לקדמות חמוי וסגיד ונשיק ליה וגייריה ושיילו גבר לחבריה לשלם ואתו למשפן בית אולפנא: (תרגום יונתן)

רש"י ויצא משה. כבוד גדול נתכבד יתרו באותה שעה, כיון שיצא משה, (ס) יצא אהרן נדב ואזיהוא, ומי הוא שראה את אלו יוצאין ולא יצא: וישתחו וישק לו. איני יודע מי השתחוה למי, כשהוא אומר איש לרעהו, מי הקרוי איש, זה משה, שנאמר והאיש משה (מכילתא סס): (רש"י)

שפתי חכמים (ס) דק"ל מה כבוד היה ליתרו שמשק לכו יצא לקראתו ועוד שהוא לזול שמשק מלך ונשיא היה וגנאי וביזיון הוא למלך ליצא יחידי ל"פ וכיון שיצא מסתמא יצא אהרן וכו' ומסברא (דנפשיה) קאמר הכי: (ע) קשה הרי מצינו שגם יתרו

נקרא איש שנאמר ויואל משה לשבת את האיש. (נח"י) ולי נראה דהאיך לגבי משה מיותר להל"ל ומשה עניו מאד חלל להראות שמשה נקרא איש חבל ויואל משה לשבת את האיש הוה כאלו כתיב את רעואל: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **ויצא לקראת חתנו**. בעבור כבוד יתרו וחכמתו. ולא לאשתו ובניו כי אין מנהג לאדם נכבד לצאת לקראת אשתו או בניו: **וישתחו**. דקדוק וישתחו קשה. ידענו כי שרשו מבעלי ה"א באחרונה. והנה הוי"ו במקום ה"א כוי"ו שלו הייתי שאמר ממנו לא שלותי. והנה כאשר אמרו לשון יחיד וישתחו. היה ראוי להיותו וישתחוה כי התי"ו מבנין התפעל. כמו והאיש משתאה לה. כי משפט אותיות השניים. אם היה אחד מהם פ"א הפועל יהיה האות אשר לפנייהם תי"ו התפעל. והנה בעבור שהחליפו ה"א בוי"ו במלת וישתחו. הניחו הוי"ו הראשון שאינו סי' לשון רבים תחת ה"א השרש והעלימו הוי"ו ואמרו וישתחו. ובעבור היות הוי"ו בסוף המלה סימן לשון רבים כאשר הוא נעלם. כמו למה תתראו. והנה היה נראה מלת וישתחו בהעלם הוי"ו שהוא סימן לשון רבים. ע"כ הוצרכה להיות המלה מלעיל. להפריש בינה ובין מנהגם בלשון רבים. ולפי הסברא כי היוצא הוא המשתחוה זה לזה. וקראו הכתוב רעהו בעבור גודל מעלתו בחכמה: **ויבאו האהלה**. שהוא ידוע אהל משה: (אבן עזרא)

אור החיים **ויצא וגו' לקראת חותנו**. פירוש לצד שאמר לו יתרו אם אין אתה יוצא בגיני וכו' לזה אמר הכתוב **ויצא משה לקראת חותנו** כי כבודו של חותנו הספיק לו לצאת לקראתו. ואולי שעשה היכר לדבר שיצא ביחוד לקראתו ולא פנה ביציאתו למקום אהל האשה וילדיה, או שהיה אומר בפירוש שיציאתו הוא לקראת חותנו, גם לדבריהם ז"ל (מכילתא) שמשה הוא שהשתחוה ליתרו זה לך האות כי לכבודו יצא, ולזה אמרו ז"ל (שם) כבוד גדול נתכבד יתרו וכו', וזולת דברינו מנין לו כבוד מיציאה זו דלמא לכבוד בניו ואשתו יצא משה:

וישתחו וגו'. רבותינו ז"ל (שם) אמרו איני יודע מי השתחוה למי כשהוא אומר איש מי הוא שקרוי איש זה משה עד כאן. הנה טעם שלא אמרו כי שניהם השתחוו זה לזה לצד שאמר לשון יחיד וישתחו וישק לו זה יגיד כי אחד לבד השתחוה. ואם תאמר לדבריהם ז"ל והלא מצינו שגם יתרו נקרא איש דכתיב (לעיל ב' כ"א) ויואל משה לשבת את האיש, יש לחלק בין קריאת איש של יתרו לקריאת איש של משה, וקודם אעירה שחר מה מעלה יש בשם זה של איש והלא כל אדם יקרא איש ונקבתו אשה, וגם בבהמות מצינו שאמר הכתוב בפרשת נח (בראשית ז') שבעה איש ואשתו, אלא שישתנה שם איש כשיהיה במקום זכרון האדם ויוסף לו ליווי קריאת איש זה יגיד שהוא לשון מעלה לבמקום שיאמר איש בלא זכרון שמו זה ימצא במקום השם ולא יגיד מעלה, כמו שתאמר (בראשית כד כא) והאיש משתאה לה, וימצאהו איש (בראשית לז טו), וגם זכרון אנשים שאמרו ז"ל (במד"ר פט"ז) שהוא לשון חשיבות דוקא בצירוף זכרון שם דכתיב (במדבר יג ג) כולם אנשים שאחר שזכר שם חזר לומר כולם אנשים זה יגיד לשון חשיבות, מה שאין כן כשיהיה במקום הזכרת שם כנוי זה אין זו מעלה כאמרו (במדבר כ"ב ט') מי האנשים האלה עמך והנה מצינו שאמר הכתוב (לעיל י"א) גם האיש משה, כי זה משה האיש (לקמן ל"ב) הרי הזכיר שמו והוסיף לומר האיש זה יגיד כי למעלה ואדנות יכוין, וזה הוא אומרם מי הוא שקרוי איש זה משה פירוש איש לשון שררות וממשלות, אבל יתרו הגם שמצינו לו שנקרא איש לא מצינו אותו בליווי אלא במקום זכרון שמו אמר האיש והוא שם הצודק

על כל נברא זכר, ומעתה כשאמר הכתוב כאן **איש** הדבר שקול אם הוא כנוי הרגיל בבחינת הזכרים או פירושו הוא איש הרשום למעלה וחשיבות, ותיבה זו מונחת בין יתרו ובין משה אם נאמר שפירושו הוא כנוי לזכר יכנס במשמעות גם יתרו ושניהם שקולים במשמעות ואין אני יכול לעשות שניהם שהרי הכתוב לא אמר אלא אחד כמו שדייקנו מאומרו וישתחו, ואחד זה אין אני יודע מי הוא ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ובהכרח לומר כי פירוש **איש** האמור כאן הוא לשון חשיבות ובאומרו כן נתחייב לומר כי זה הוא משה האיש שאליו נתייחד חשיבות זה ולא ליתרו ובזה לא סתם הכתוב כוונתו והרי פירש שעל משה הוא האומר: (אור החיים)

ספורנו ויצא משה. לא חדל בשביל מעלתו לקדם פני מי ששלם לו טובה בעת צר לו, כענין ואת מאמר מרדכי אסתר עושה כו', וכענין יוסף עם אחיו במלכו. וההיפך ולא זכר שר המשקים את יוסף: (ספורנו)

דעת זקנים וישתחו. איני יודע מי השתחוה למי כשהוא אומר איש לרעהו מי הוא הקרוי איש זה משה שנא' איש האלהים. וקשה דהא יתרו נמי קרוי איש שנא' ויואל משה לשבת את האיש וגו'. וי"ל דנין איש מאיש ואין דנין איש מהאיש. עוד י"ל שמשה נקרא איש סמוך לשמו שנא' והאיש משה משא"כ ביתרו. ועוד י"ל דהך דרשא אתיא כמ"ד אביו של יתרו היה רעואל והא דכתיב ויתן לו את צפורה בתו לאשה בת בנו קאמר דבני בני הן כבנים: (דעת זקנים)

[ח] ויספר משה לחתנו את כל-אשר עשה יהוה לפרעה ולמצרים על אודת ישראל את כל-התלאה אשר מצאתם בדברך ויצלם יהוה:

אונקלוס ואשתעי משה לחמוהי ית כל די עבד יי לפרעה ולמצראי על עסק ישראל ית כל עקתא די אשפחתנון בארחה ושזבנון יי: (אונקלוס)

יונתן ותני משה לחמוי ית כל מה דעבד יי לפרעה ולמצראי על עיסק ישראל ית כל עקתא דאשפחתנון בארחה על ימא דסוף ובמרה ובפידים ויהי אגח עמהון עמלק ושיזבנון יי: (תרגום יונתן)

רש"י ויספר משה לחותנו. למשך את לבו (פ) לקרבו לתורה (מכילתא סס): את כל התלאה. שעל היסוד עמלק (מכילתא סס): התלאה. למ"ד אל"ף מן היסוד של תיבה, והתי"ו הוא תיקון ויסוד הנופל ממנו לפרקים, וכן תרומה, תנופה, תקומה, תנואה: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) לאס לא כן למה סיפר לו הא כבר שמע הכל כדכתיב וישמע יתרו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויספר. זה הפסוק יורה על פירוש משה ולישראל בעבורם: **התלאה**. מגזרת ונלאו מצרים והתי"ו נוסף. והטעם צרה שילאה אדם לסבלה או להגידה והטעם על רדיפת מצרים בים. וביאת עמלק ורעב הקהל וצמאו. ומכולם הצילם ה': (אבן עזרא)

אור החיים ויספר משה. הגם שאמר הכתוב וישמע וגוי את כל אשר וגוי אולי שהיו פרטים שלא שמעתן אזנו. או אפשר שלא הצדיק הפלאות לצד הגזמת העניינים, או שהגם שקדם לו מהידיעות עדיין היה מסתפק שלא נרתק חבל מצרי שעל צואריהם, וספר לו משה ענין שלא היה יכול לדעת מזולתו והוא הריגת שר מצרים שאמרו רבותינו ז"ל (זהר ח"ב נ"ב): שראהו ישראל מת ובזה החליט יתרו כי פקע נירם מעליהם, ואולי כי זה הוא שרמז הכתוב באומרו **את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצילם** וגוי שהודיעו מרדיפת השר כי יתרו כהן מדין היה ומן הסתם הם יבחינו וידעו כי יש שרי מעלה על כל אומה וספר לו כי רדף אותם הוא בעצמו דכתיב (לעיל י"ד י') והנה מצרים נוסע אחריהם ומזה רעשו ופחדו ישראל וכמו שפירשנו שם, וכששמע יתרו כן אמר **ברוך** וגוי **מתחת יד מצרים** שהוא השר שמצרים שמו ונכון: (אור החיים)

ספורנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל. כמשיב נקם לצרי עמו, על דרך אשיב נקם לצרי וזה במה שלקו בגופם על הים, כאמרו ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים ובזה הורה כי בחר בישראל לסגולה מכל העמים: **את כל התלאה אשר מצאתם בדרך**. ברעב ובצמא ובמלחמת עמלק: **ויצילם ה'**. ובזה הורה השגחתו הפרטית עליהם, וסבת זה בהכרח היות דעותם ומעשיהם נכונים לעבדו שכם אחד: (ספורנו)

ט וַיַּחַד יִתְרוֹ עַל כָּל-הַטּוֹבָה אֲשֶׁר-עָשָׂה יְהוָה לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם:

אונקלוס וַיַּחַד יִתְרוֹ עַל כָּל טַבְתָּא דִּי עֲבַד יְיָ לְיִשְׂרָאֵל דִּי שְׂזַבְנוּ מִיַּד דְּמִצְרָאִי: (אונקלוס)

יונתן וַיַּחַד יִתְרוֹ עַל כָּל טַבְתָּא דְּעֲבַד יְיָ לְיִשְׂרָאֵל דִּיהַב לְהוֹן מִנָּא וַיִּבְרָא וְדִי שְׂיַזְבִּינִין מִן דָּא דְּמִצְרָאִי: (תרגום יונתן)

רש"י ויחד יתרו. וישמח יתרו, זהו פשוטו. ומדרש אגדה, נעשה בשרו חלודין חלודין, (ה) מיצר על אבוד מצרים, היינו לאמרי אינסי, גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה (סנהדרין זל). **על כל הטובה**. טובת המן והבאר והתורה (מכילתא סז), ועל כולן אשר הצילו מיד מצרים, (ה) עד עכשיו לא היה עבד יכול לברוח ממצרים, שהיתה הארץ מסוגרת, ואלו ילאו ששים רבוא (מכילתא סז): (רש"י)

שפתי חכמים (ה) פירוש קמטין קמטין והוכחתו מדשינה מלת וישמח וכתוב ויחד: (ה) לאם לא כן בוחד יתרו לחוד סגי כיון דקאי אדלעיל דכתיב ויספר משה וגוי אבל מויצילם ה' דלעיל לא שמעינן לה דהתם צמה שנעשה לפרעה ולמצרים פעל ידם היתה הצלה קמייירי: שפתי חכמים

אבן עזרא ויחד. מגזרת חדוה. והיה ראוי להיותו על משקל. ויפת בסתר לבי. וישב ממנו שבי. רק נפתח החי"ת בעבור שהוא מן אות הגרון. ונשאר הדל"ת דגוש

כאשר היה. ולא אדע בכל המקרא אות דגוש בסוף המלה. רק אם היה בגי'ד כפ"ת שיתחברו ב' שואין שהם בסוף. כמו וישב ממנו. וישת מן היין רק עם אחד מהמלכים. לא מצאנוהו דגוש רק פת"ח. והם שנים ויחד יתרו אל יחד בימי שנה: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויחד יתרו. שיחד לבו לאל אחד ונעשה יהודי. ד"א מלמד שנעשה בשרו חדודים חדודים על אבדן מצרים: **ויחד יתרו על**. בגימ' הן עלה בשרו חדודים: (בעל הטורים)

אור החיים ויחד יתרו. תרגום אונקלוס וחד. וצריך לדעת למה ידבר הכתוב כאן ארמית ולא אמר לשון ברור שהוא לשון הקודש. והגם שאמרו ז"ל (סוטה ל"ב). בשבעים לשון, אף על פי כן דבר יגיד בשנותו את טעמו. ונראה כי יודיע הכתוב כי מרוב השמחה נתחדד בשרו, כי תמצא כשתהיה לאדם שמחה והוא דבר שלא כפי המשוער במושג הרגיל תולד בו הרגשה בהרכבת מזגו ולפעמים יתעלף ולפעמים יסתכן ממש, ועיין מה שפירשתי בויגש בפסוק (בראשית מ"ה כ"ו) לאמר עוד יוסף חי. והנה יתרו הגם שקדם אצלו ידיעה מבשורות הטובות אף על פי כן כששמע תוכן הנס ומה גם ברדיפת המלאך אותם כמו שפירשתי בפסוק (ח') ויספר משה והצילם ה' נתחדד בשרו, ודבר זה מורגש הוא אצל כל בעל חי מרגיש: (אור החיים)

ספורנו ויחד יתרו על כל הטובה. לא שמח על אבדן מצרים כראוי למקנא לכבוד קונו, כענין ישמח צדיק כי חזה נקם אבל שמח על טובתם של ישראל, כמרחם על דמעת העשוקים: (ספורנו)

דעת זקנים ויחד. פירש"י נעשה בשרו חידודין חידודין וגו' ואמר רבינו תם דמצא סמך לדבר כפרש"י ולששן עבד מצרי ירחע ויתן את בתו לירחע עבדו לאשה. חשיב י"ג מירחע עבד ששן עד אלישמע ודריש בפסוק זה ישמעאל בן נתניה בן אלישמע שהיה מן הנתנינים מכאן לגר שחזר לסורו עד י"ד דורות שהיה שופך דמים ועושה מעשה ארמי ושלשה דורות לא קא חשיב לפי שגר מצרי אינו גר עד שלשה דורות ומשם ואילך תמצא עשרה דורות: (דעת זקנים)

[ג] ויאמר יתרו ברוך יהוה אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה אשר הציל את-העם מתחת יד-מצרים:

אונקלוס ואמר יתרו בריך ?? די שזיב יתכון מיךא דמצראי ומיךא דפרעה די שזיב ית עמא עמא מתחות מרות מצראי: (אונקלוס)

יונתן ואמר יתרו בריך שמא דינ דשזיב יתכון מן יךא דמצראי ומן יךא דפרעה דשזיב ית עמא מתחות מרות מצראי: (תרגום יונתן)

רש"י אשר הליך אתכם מיד מצרים. אומה קשה: ומיד פרעה. מלך קשה: מתחת יד מצרים. כתרגומו לשון רדוי ומרות, היל (ה) שהיו מכבדים עליהם, היא העבודה: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) לֹא כִמוּ מִיַּד מַלְאָכִים שְׁפִירוּסוֹ מִרְקָתוֹ כִּמוּ וִיקַח אֶת כָּל אֲרָלוֹ מִיָּדוֹ
שְׁפִירוּסוֹ מִרְקָתוֹ לֹא כִּן תִּרְתִּי לְמִי לִי: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר יתרו ברוך ה'. שים לבך לדקדק זאת המלה. דע כי לא יבא פעול רק מפעלים היוצאים ואם מצאת אותו שהוא על משקל פעול. הסתכל אם מצאת לו פועל שהוא יוצא הוא באמת פעול. ואם לא יהיה כן הוא תאר. וככה אם היה על משקל פועל ואין לו פעול מהבנין בעצמו ומתוך הגזרה. גם הוא תאר ואינו פועל כלל. כמו שמר הפועל הוא שומר. והפעול הוא עושר שמור לבעליו. והנה מצאנו. הולך. עומד. יוצא. וכל אלה יראו פועלים. כי הם על מתכונת שומר. ובעבור שהגזרה מהפעלים העומדים. כי לא יאמר ממנו. הלך. עמוד. יצא. והנה אין לנו פעול. על כן אמר כי הולך הוא. תואד ואינו פועל. מצאנו עצום והוא יראה פעול. כי הוא על משקל שומר. וכאשר חפשנו זו הגזרה מצאנו וירבו ויעצמו מהפעלים העומדים כי היוצא יהיה מהבנין הנוסף. ויעצמהו מצריו והנה לא נוכל לומר עוצם על משקל שומר מענין עצמה רק מענין אחר עוצם ענינו מראות ברע. והנה מצאנו מלת ברוך על משקל שומר. והנה חפשנו בכל המקרא ולא מצאנו מזה הענין בבנין הקל רק מענין אחר. והוא ויברך על ברכיו. גם הוא פועל עומד לא יבא ממנו פעול כלל. והנה מלת ברוך תואר. כמו עצום מהבנין הקל. א"ר מרינום ברוך הוא תואר מבנין הדגוש. והיה הרי"ש ראוי להדגש ככל הגזרה כמו ברך נבות. והוא על משקל כדוב שכול. ולא דבר נכונה כי כל תואר כמו שכול וגבור ושכור לא ישתנו לסור הדגש בסמיכת היחיד או בלשון רבים. כמו ויהרג זבדי גבור אפרים. הוי גבורים והנה עומד כנגדו בוא ברוך ה'. ברוכים אתם לה': **אשר הציל אתכם.** אמר למשה ולאהרן שהיו שלוחים לשם ועל ידם באו המכות לפרעה ולמצרים על כן אמר מיד מצרים ומיד פרעה. ואחר כן ברך השם אשר הציל את העם מתחת יד מצרים במצרים. ובבקיעת ים סוף: (אבן עזרא)

הרמב"ן **אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה.** כי עשה עמכם נס גדול שלא הרגו אתכם פרעה ועמו, כי באו בעבורכם עליהם מכות גדולות בארצם. והיה הנס הזה גדול במשה, על כן הזכירו לנכח בכלל, ואמר "אתכם", אתה והעם. ועוד נס אחר, **אשר הציל את העם מתחת יד מצרים,** שהיו הם במצרים ויצאו משם לחירות עולם. ור"א אמר כי ברך תחלה השם אשר הציל אתכם אתה ואהרן שבאו המכות על ידכם לפרעה ולמצרים, ואחרי כן ברך **אשר הציל את העם מתחת יד מצרים במצרים** ובמים: (הרמב"ן)

ספורנו **אשר הציל אתכם.** משה ואת אהרן: **מיד מצרים.** בהכותכם אותם: **ומיד פרעה.** בבאכם להתרות בו: **אשר הציל את העם.** המשועבדים: (ספורנו)

[יא] עֲתָה יִדְעֵתִי כִּי-גְדוֹל יְהוָה מִכָּל-הָאֱלֹהִים כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם:

אונקלוס כִּי עָנָה אֲרִי רַב יְיָ וְלִית אֵלָהּ בְּרַ מְנָה אֲרִי בְּפִתְגָמָא דִּי חֲשִׁיבוּ מְצָרָי לְמִדּוֹן יִת יִשְׂרָאֵל בְּה דְנָנוּן: (אונקלוס)

יונתן כִּדּוֹן חֲפִימַת אָרוּם תִּקִּיף הוּא יְיָ עַל כָּל אֵלֹהִיָּא אָרוּם בְּפִתְגָמָא דְאֲרִשִׁיעוּ מְצָרָי לְמִדּוֹן יִת יִשְׂרָאֵל בְּמִיא עֲלֵיהוֹן הָדַר דִּינָא לְאִיתְדָנָא בְּמִיא: (תרגום יונתן)

רפ"י עתה ידעתי. מכירו הייתי לשעבר, ועכשיו (פ) ביותר (מכילתא פס): מכל האלהים. מלמד שהיה מכיר בכל עבודת אלילים שבעולם, שלא הניח (ת) עבודת אלילים שלא עבדה (מכילתא פס): כי בדבר אשר זדו עליהם. כתרגומו, במים דמו לאבדם והם נאבדו במים: אשר זדו. אשר הרשיעו. ורבותינו דרשוהו (סוטה יא.) לשון ויזד יעקב נזיד (בראשית כה, כט.), (א) בקדרה אשר בשלו זה נתבטלו: (רפ"י)

שפתי חכמים (פ) דק"ל דעתה משמע עכשיו וידעתי משמע לשעבר ועל זה פירש מכירו הייתי לשעבר. ועוד יש לומר דק"ל דהא צפרקת שמות משמע שפירש מעבודת אלילים ואם כן מאי עתה ידעתי אלף עכשיו ביותר. והרא"ם פירש מדלל אומר עתה ידעתי את ה' כי גדול וכו' שמע מינה שהכירו לשעבר אבל לא הכיר גדול פעולותיו על פעולות כל האלהות רק עכשיו אחר כל המעשים הללו: (ת) דאם לא כן מנא ידע ואל"ת גבי דוד נמי כתיב כי אני ידעתי כי גדול ה' מכל אלהים ופירש הרא"ם דגבי דוד איכא למימר דידע זה מכה ראיות מופתיות ואין צריך חיפוש אבל גבי יתרו כתיב עתה ידעתי וגו' דמשמע מכל המעשים שעשה ה' ידע זה לא מלד המופתים אם כן במה ידע זה אלף מלד החיפוש ועוד יש לומר דהכא כתיב מכל האלהים בה"א הידיעה דפירש מכל האלהים הידועים לי ולא לאחר אם כן מנא ידע זה יתרו דלמא גם אחר היה כמותו חוקר וידע זה אלף על כרחק שלא הניח וכו': (א) מדלל כתיב אשר הרשיעו. ולי נראה דק"ל למה לקחו רז"ל המשל בלשון קדירה שבטלו וכו' ולא לקחו המשל על דרך הכתוב בלשון חופר גומץ בו יפול והל"ל בגומץ שחפרו בו נפלו אלף מפני שדרקו מלת זדו מלשון ויזד יעקב נזיד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ופי' עתה ידעתי. פירשתיו בפרשת שמות בפסוק ואמרו לי מה שמו: וטעם כי בדבר. בעבור הדבר שזדו המצרים על עם ישראל. וכן הזכיר למעלה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים ה' שעושה דין על שהעבידו אותם בפרך. וכן כתוב כי ידעת כי הזידו עליהם. כאדם שיעשה בזדון וכבר כתוב כי ידעתי את מכאוביו וארד להצילו מיד מצרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן כי בדבר אשר זדו עליהם. פירושו בדבר אשר הזידו המצרים על ישראל ידעתי שהוא גדול מכל האלהים. וטעם זה, מפני שהשם גזר על ישראל ועבדום וענו אותם (בראשית טו יג) ולא היה על המצרים בזה העונש הגדול, אבל הזידו עליהם וחשבו להכרית אותם מן העולם, כמו שאמר (לעיל א י) הבה נתחכמה לו פן ירבה, וצוה למילדות להמית הבנים, וגזר עליהם כל הבן הילוד היאורה תשליכהו (שם כב), ומפני זה היה עליהם העונש המשחית אותם לגמרי, וזהו שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד), כמו שפרשתיו (שם ולעיל יב מב). והנה השם ראה מחשבתם, ונקם מהם על זדון לבם. וכן אמר הכתוב עוד כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט י), כי העונש בעבור הזדון שחשבו לעשות להם. והנה ה' רואה ללב ועושה משפט העשוקים, ונוקם ובעל חמה, ואין מוחה בידו. ואונקלוס שאמר ארי בפתגמא דחשיבו מצראי למידן ית ישראל ביה

דנינון, ירצה לומר כי היה ענשם על טביעת הילדים ביאור שאיננו בכלל ועבדום וענו אותם, ועל כן אבדם במים: (הרמב"ן)

אור החיים עתה ידעתי וגו'. פירוש כי הגם שיש לאומות שרים גדולים ועצומים להלחם בעדם ולהרע לאויביהם וכל מרים יד כנגדם אף על פי כן לא יכונו להנקם מהאומות הנגדיית בדמיון המרד מה שאין כן אלהי ישראל שיכוין למדוד במדה עצמה של המורד ועושה רשעה שקע שוקעיהם וכו', גם יש לתלות במאורע הרע כי לא מצד שכנגדו הוכה מה שאין כן אלהי ישראל שכל המכות והיסורין אשר יסר פרעה הם מכוונים למה שזדו עליהם. וצא ולמד מה שאמרו ז"ל (תנחומא) בכוון המכות שכל אחת כנגד מדה אחת רעה שזדו המצריים וכו': (אור החיים)

ספורנו כי בדבר אשר זדו עליהם. כי הציל את העם באותו הדבר עצמו אשר זדו המצרים עליהם של ישראל, כמו כי יזיד איש על רעהו. וזה היה שהרג בכוריהם כמו שהרגו המצרים כל הבן הילוד לישראל, והטביעם בים כדרך שהטביעו הם הבנים ביאור, והרג את הבכורות כנגד כני בכורי ישראל ותמאן לשלחו והקשה את לבם אחרי שלא שמעו ברצונם. ובזה הורה גדולתו על כל האלהים כי לא חשבה שום אומה שיוכל שום אל מאלהיהם שרי מעלה לשלם מדה כנגד מדה בכל דבר, אבל חשבו שיוכל בדבר אחד מיוחד לו בלבד: (ספורנו)

[יב] וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֵתַן מֹשֶׁה עֲלָהּ וּזְבָחִים לְאֱלֹהִים וַיָּבֵא אֶהָרֹן וְכָל | זָקְנֵי יִשְׂרָאֵל לֶאֱכֹל-לֶחֶם עִם-חֵתַן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים:

אונקלוס וקריב יתרו חמוהי דמשה עלון ונקסת קודשין קדם ?? ואתא אהרן וכל סבי ישראל למיכל לחמא עם חמוהי דמשה קדם ??: (אונקלוס)

יונתן ונסב יתרו עלון ונקסת קודשין קדם ?? ואתא אהרן וכל סבי ישראל למיכול לחמא עם חמוי דמשה קדם ?? ומשה הוה קאי ומשמש קדמיהון: (תרגום יונתן)

רש"י עולה. כמשמעה, שהיא כולה כליל: זבחים. (ב) שלמים: ויבא אהרן וגו'. ומשה היכן הלך, והלא הוא שיאל לקראתו וגרם לו את כל הכבוד, אלא שהיה עומד ומשמש לפניו: לפני האלהים. מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה, כאילו נהנה מזיו השכינה (ברכות סד.): (רש"י)

שפת חכמים (ב) שהרי הצעלים אוכלים ממנו והיינו שלמים שאין נקטר ממנו אלא האימורים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקח. עולה וזבחים. הם השלמים וטעם לאלהים. כי עתה יחל להיות לו השם הנכבד לאלהים: ויבא אהרן וכל זקני ישראל. ואין צורך להזכיר משה כי באהלו היו: לאכל לחם. שלמים: וטעם לפני האלהים. כי אהל משה היה לצד מזרח אהל מועד: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויקח יתרו חתן משה עולה וזבחים לאלהים. היה כל זה טרם בואם אל

הר סיני. גם יתכן לפרש שסידר הכתוב כל ענין יתרו, אבל היה זה אחר שעמד עמהם ימים רבים, ונתגייר במילה וטבילה והרצאת דמים כמשפט:

ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם. עמו ביום חתונתו כי חתן דמים הוא: (הרמב"ן)

אור החיים ויקח יתרו וגו' עולה וגו'. הנה נתחכם יתרו לזבוח שלמים רבים, וזה היה לו לאות כי מזמין הוא גדולי ישראל על שולחנו, ולזה לא אמר הכתוב ויקרא לאהרן ולזקני ישראל לאכל וגו' אלא **ויבא אהרן וגו'** פירוש מעצמן באו כי מעשיו מוכיחים ההזמנה כדי שלא יבואו קדשים לידי נותר וכבדוהו ובאו מעצמן אהרן והזקנים ולא הטריחוהו להזמין על הזבח: (אור החיים)

ספורנו עולה וזבחים לאלהים. לאות קבלת עול מלכותו, כענין נעמן באמרו כי לא יעשה עוד עבדך עולה ומנחה לאלהים אחרים כי אם לה': **לאכל לחם עם חותן משה.** לשמוח עמו על שנכנס תחת כנפי שכינה, כענין ישמח ישראל בעושי: לפני האלהים. לפני המזבח אשר עליו הקריבו אותם הזבחים, אם שהיה אותו המזבח שבנה משה באבדן עמלק אם שהיה זולתו ולא נזכר בנינו. והיתה אכילתם הזבחים לפני המזבח, כענין הנאכלים לפני מן הקלעים: (ספורנו)

כלי יקר ויקח יתרו חותן משה עולה וזבחים לאלוהים. תמהו כל המפרשים על שבכל הקרבנות לא נזכר לא אל ולא אלהים כ"א השם המיוחד וכאן הזכיר לאלהים. ואומר אני ליישב זה על דרך שכתבנו למעלה שכל הטובות אשר עשה ה' למשה ולישראל היו בשם אלהים כי הצדיקים מהפכים דין לרחמים, וכל הרעות אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים היו בשם המיוחד כי הרשעים מהפכים רחמים לדין, ע"כ זבח יתרו לאלהים על כל הטובה והיה שמח וטוב לב ונתן הודיה לשמו ית' על כל הטובות אשר הטיב עמהם, אבל לא שמח על מפלתן של מצרים שנעשו בשם המיוחד ע"כ לא זבח לשם המיוחד כי בזה הראה מחשבתו שהיה מיצר על אבדן של מצרים, ולכך נקט דוקא לשון ויחד שיש במשמעתו לשון שמחה ולשון חידודין כי על הטובות של ישראל שמח ועל אבדון של מצרים נעשה בשרו חדודין. (כלי יקר)

יג ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את-העם ויעמד העם על-משה מן-הבקר עד-הערב:

אונקלוס והנה מיומא דבתרוהי ויתיב משה למדן ית עמא וקם עמא עלוהי דמשה מן צפרא עד רמשא: (אונקלוס)

יונתן והנה ביומא דבתר יומא דכפורי ויתיב משה למידן ית עמא וקם עמא קדם משה מן צפרא עד רמשא: (תרגום יונתן)

רש"י ויהי ממחרת. מולאי יום הכפורים היה, כך שנינו בספרי, ומהו ממחרת, למחרת רדתו מן (ג) ההר. ועל כרחק אי אפשר לומר אלא ממחרת יום הכפורים, שהרי קודם מתן תורה אי אפשר לומר והודעתי את חוקי וגו', ומשנתנה תורה עד יום הכפורים לא יקב משה לשפוט את העם, שהרי ב"ז בתמוז ירד ושבר את

הלוחות, ולמחר עלה בהשכמה ושהה שמונים יום וירד ציום הכפורים. ואין פרשה זו כתובה כסדר, שלא נאמר ויהי ממחרת עד שנה שנייה, אף לדברי האומר יתרו קודם מתן תורה בא, (ד) שילוחו אל ארצו לא היה אלא עד שנה שנייה, (ה) שהרי נאמר כאן וישלח משה את חותנו, ומלינו במסע הדגלים שאמר לו משה נוסעים אנחנו אל המקום וגו' אל נא תעזוב אותנו (במדבר י, לא), ואם זה קודם מתן תורה, משלחו והלך היכן מלינו (ו) שחזר. ואם תאמר שם לא נאמר יתרו אלא חובב ובנו של יתרו היה, הוא חובב הוא יתרו, שהרי כתיב מבני חובב חותן משה (שופטים ד, יא): וישב משה וגו' ויעמוד העם. יושב כמלך וכולן עומדים, והוקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודן של ישראל, והוכיחו (ז) על כך, שנאמר מדוע אתה יושב לבדך וכלם נלבים: מן הבקר עד הערב. אפשר לומר כן, (ח) אלא כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו עוסק בתורה כל היום, וכאילו נעשה שותף להקב"ה (ט) במעשה בראשית, שנאמר זו ויהי ערב וגו' (שבת)

שפתי חכמים (ג) דאין לומר ממחרת שאכלו ושתו דמה סי' נתן בזה והרי עדיין אין אנו יודעין אותו יום מתי היה אע"כ ל"ל למחרת רדתו מן ההר וירידת ההר מפורש בהדיא בקרא: (ד) פי' דלמ"ד יתרו אחר מ"ת בא פשיטא דשלא כסדר הוא שהרי אפי' מן ראש הפרשה כולו ביאתו של יתרו שלא כסדר הוא שהרי הוא סובר דלאחר מ"ת בא אלא אף למ"ד קודם מ"ת בא א"כ מראש הפרשה עד ויהי ממחרת כסדר הוא מ"מ מן ויהי ממחרת ואילך שלא כסדר הוא: (ה) פי' למנין שנות העולם כי שנות העולם מתחילי' מתשרי ור"ל שרואה עוד להוכיח דמן ויהי ממחרת ואילך נכתב שלא כסדר כמו שמפרש והולך שהרי נא' וכו': (ו) הניחא אם לאחר מ"ת שלחו מ"ה לא הזכיר חזרתו שאין בזה נפקותא שהרי כבר קיבל התורה ומאות אצל אי שלוחו אל ארצו היה קודם מ"ת א"כ היה צריך להזכיר חזרתו שבא לקבל התורה שהוא עיקר ביאתו שלא יאמרו כוונת יתרו לא היה שבא מתחלה אלא להביא אשת משה ובניו שהרי לא הזכיר חזרתו עי' כ"ז בהרא"ם כי האריך שם הרבה והביא כמה גירסאות והקשה כמה קושיות על הגירסאות והעיקר הוא כמ"ק: (ז) והר"א בן עזרא טען שאין זלזול בזה כי דרך השופטים לעולם להיות יושבים ובעלי דינים עומדים וכו' אצל אני אומר שאין טענתו טענה על רש"י כיון שהשב יתרו דמה שכולן עומדין אף מי שאין לו שום ריב הם עומדים לפניו לתפארת כמנהג השרים מפני כך הוקשה בעיני יתרו ומהרש"ל כ' ול"נ דלא קשה כי מה דכתיב ועמדו שני האנשים היינו בשעת דין אצל גבי משה היו עומדין אף שלא בשעת דין כי היה דן יחידי ולא היו יכולין לבא לפניו א"כ לפעמים היו עומדין עד הערב והיו מפנין לבא לפניו ועל זה הוכיחו יתרו עכ"ל: (ח) לפי דפרשה זו נאמרה ממחרת יו"כ וא"כ היאך אפשר לו' כך שישב ודן מן הבקר עד

הערב הא היה לריך להקהיל את כל עדת בניי וללוות להן על מלאכת המשכן: (ט) לפי שהעולם קיים על הדין שהרי המצול צא לעולם שלא היה דין זיניהם וגוזלין וחומסין זה את זה כדכתיב ותמלא הארץ חמס ואל"כ מי שדן דין אמת גורם שהעולם מתקיים על ידו והוי כאלו נעשה שותף (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי ממחרת. לביאת יתרו: וישב משה. כמנהגו: מן הבקר עד הערב. דע כי בקר האמת הוא כזרוח השמש. גם יקרא בקר כעלות עמוד השחר שיחל להראות אור בעבים כמו שכבר זכרתי וזה הבקר הוא על דרך מקרה והערב האמיתי הוא בשקוע השמש גם יקרא ערב על דרך מקרה עד עריבת האור. וכן אמר דוד תזרח השמש יאספון. ואחריו כתוב יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. על כן מערב עד ערב תשבתו שבתכם. ראוי להיות מערב האמת עד ערב האמת רק חכמינו ז"ל הוסיפו מחול על הקדש ואמרו כי יציאת יום השבת תהיה עד צאת הכוכבים. והנה ראוי להכניס השבת מן התורה מהשקע השמש. וכל חכמי התולדות וכל חכמי המזלות מודים. כי גבול היום מרגע היות עגולת השמש כנגד שטח הארץ בכל מקום. וזהו מעת צאתו עד בואו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויהי ממחרת. ממחרת היום שעשו זה שנזכר ישב משה לשפוט את העם. ואמרו במכילתא (כאן) ממחרת יום הכפורים. ואין דעתם לומר שיהיה ממחרת רמז ליום הכפורים, כי יום הכפורים לא נזכר בכתוב שיאמר עליו ממחרת. וגם כן אין הכונה שיהיה ממחרתו ממש, כי לא אכלו ביום הכפורים, אם היה להם יום הכפורים בשנה ראשונה קודם שנצטוו בו. ועוד, כי בו ביום הכפורים נתנו לוחות אחרונות וממחרתו ירד משה ודבר עם בני ישראל ויצום את כל אשר דבר השם אתו בהר סיני (להלן לד לב), ואיננו יום המשפט שיעמוד העם עליו מן הבקר עד ערב. וגם כן אי אפשר שיהיה בשנה שניה ביום הכפורים, כי בנסוע הדגלים אמר כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך (במדבר י ל). אבל הכוונה לברייתא הזו לומר שהיה זה אחר יום הכפורים, כי אין להם יום פנוי למשפט מיום בואם להר סיני עד אחר יום הכפורים של שנה ראשונה הזאת:

ואמר עולה וזבחים לאלהים, בעבור שיתרו עדיין לא ידעו ה', כי משה אמר אשר עשה ה'

ולמצרים וגוי ויצילם ה' (לעיל פסוק ח), אבל יתרו הקריב לאלהים. וככה לא ימצא בכל הקרבנות שבתורת כהנים, כאשר אפרש בע"ה (ויקרא א ט). וכן כי יבא אלי העם לדרוש אלהים, והודעתני את חקי האלהים (להלן פסוק טו~טז), דברי משה לחמיו. ויתכן שאמר לו כן בעבור; כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז), כמו שמזכירין רבותינו תמיד אלהים זו מדת הדין (בר"ר עג ג): (הרמב"ן)

בעל הטורים ממחרת עם האותיות. בגי' למחר יום כפורים עם התיבות: מן הבקר עד הערב. ולא אמר ועד רמז שזמן ב"ד עד ו' שעות וכנגד ו"פ שכתוב בפרשה לשפוט ושפטתי ושפטו וכתוב הבקר עד הערב, ה"א ה"א יתירה שלמטה אינו אומר אלא מן בקר עד ערב לומר כל הדין דין אמת לאמתו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנברא בה': (בעל הטורים)

ספורנו ויעמוד העם על משה. להמתין שיוכל לפנות אליהם אחר עסקי הרבים וגדולי הדור: (ספורנו)

כלי יקר ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב. מכאן שאין דנין בלילה ורו"ל (שבת כ.) אמרו שכל דיין הדין דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנאמר ויהי ערב ויהי בקר. והדבר צריך ביאור כי כפי הנראה שמראה הערב והבקר שזכר בבי' מקומות אלו אינן דומין זה לזה, כי כאן מתחיל מן הבקר ומסיים בערב ובמעשה בראשית מתחיל מן הערב ומסיים בבוקר, ותשכיל ותדע כי זה העולם בכלל אינו מתקיים כ"א בזמן שיש דין למטה או למעלה כי רצה הקב"ה לברא את העולם במה"ד ואע"פ ששיתף לו גם מדה"ר מ"מ גם מדה"ד במקומה עומדת כי מלך במשפט יעמיד ארץ, ובמדרש (דב"ר ה.ד.) א"ר אלעזר במקום שיש דין אין דין ובמקום שאין דין יש דין כיצד יש דין למטה אין דין למעלה אין דין למטה יש דין למעלה, ועל סדר זה העולם נכון שאין שעה פנויה בלא דין כי ידוע שמדה"ד שלמעלה שולטת בלילה דווקא אע"פ שהקב"ה פוסק הדין ביום היינו כשאין דין למטה ביום אז הקב"ה דן גם ביום בין התחתונים על החמס שביניהם אבל אם יש דין למטה ביום מ"מ יש גם דין למעלה בין שרי מעלה, וא"כ זמן דין שלמעלה מערב עד בקר וזמן דין שלמטה מבקר עד ערב, ומטעם זה הדיין שותף להקב"ה במעשה בראשית וחלק כחלק יעמידו יסודות של כל העולמות העומדים על הדין כי מלכו של עולם במשפט יעמיד ארץ ושמים מן הערב עד הבקר ומלכי רבנן במשפט יעמיד ארץ מן הבוקר עד הערב ודברים אלו עתיקים ונכונים והוא דבר יקר.

מן הבוקר עד הערב. פירש"י וכי אפשר לומר כן אלא לומר לך כו' אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו עסק בתורה כל היום, וא"כ מהו זה שאמר יתרו וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב. הרי באמת לא היה דין מבקר עד ערב אלא שמעלה עליו הכתוב כאילו היה דין כו' וכאילו נעשה שותף במעשה הבקר והערב הידועים בהוראת ה"א הידיעה רמו למעשה בראשית. ועוד קשה שהפסוק אומר ויעמוד העם על משה. ויתרו אמר וכל העם נצב עליך למה הזכיר נצב במקום עמידה. וכאן הקדים לשון עמידה אל העם ויתרו הקדים העם אל לשון נצב.

ונ"ל שלשון עמידה. שייך בעומדים לפני הדיינים קודם גמר דין כמ"ש (דברים יט.יז) ועמדו ב' האנשים אשר להם הריב. ולשון נצב שייך אחר גמר דין שדרכם לעשות מריבה עם הדיין כמ"ש (דברים א.יב) טרחכם ומשאכם וריבכם. כי לשון נצב ונצבים. מורה על דברי ריבות ודתן ואבירם יוכיחו וכמ"ש (ישעיה ג.יג) נצב ה' לריב ועומד לדין עמים, ובכ"מ שהזכיר את ישראל בלשון העם היא שם כנוי לרשעים כמו שפירש"י בפסוק ויהי העם כמתאוננים אין העם אלא רשעים כו' (במדבר יא.א) וכן כאן ארז"ל שבזמן שבעלי דינין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים (אבות פרק ה.א) לכך נאמר כאן על תחילת הדין ויעמוד העם כי יכול להיות שאינן רשעים, אך שהעמידה לדין גרמה להם שיהיו דומין כרשעים לכך הקדים לשון עמידה להעם. אבל יתרו מדבר באותן דברי ריבות שעשו עם משה אחר גמר דין שאם היו מקבלים עליהם היו כצדיקים ולפי שקראו תגר על הדיין ע"כ קראם רשעים גם אחר גמר דין, לכך נאמר וכל העם נצב עליך כי מצד היותם רשעים ע"כ נצבו לריב כי כל איש טוב מקבל עליו הדין ואינו עושה מריבה עם הדיין ע"כ הקדים העם לנצב.

ולהנחה זו לא שאל יתרו אל משה על אריכות זמן הדין כל היום, שהרי באמת לא היה דין כל היום כ"א זמן דיינים דהיינו ו' שעות אך שאלו על מה שראה שאחר גמר דין נצבו לריב עמו מן הבקר עד הערב כל היום קראו תגר עליו וחשב יתרו אולי משה עשה להם איזו דבר אשר בעבורו הם מריבים עמו וכ"ש וירא

חותן משה את כל אשר הוא עושה לעם. ראה והתבונן כה וכה בכל שאר הדברים אם יוכל למצוא איזו דבר אשר הוא עושה לעם שלא כהוגן ויחפש ולא מצא ולפיכך שאלו ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם, כי רצה לידע אם הוא עושה לעם איזו דבר זולת המשפט ואחר שלא ענהו משה הבין מזה שודאי אינו עושה להם מאומה ואז חשב יתרו ודאי עבור המשפט הם מריבים עמו וכל היוצא חייב בדינו נצב לריב עמו ע"כ שאלו מדוע אתה יושב לבדך, כי אילו היה עמך דיינים רבים אז לא היה המתחייב יודע מי מחייבו ועל מי יצעק ומאחר שאתה יושב לבדך בסבה זו כל העם דהיינו הפחותים נצבים עליך לריב מבקר עד ערב.

טו) ויאמר משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. כי הרוצה לידע מאיזו טעם דנתוני אף אם יהיו ק' דיינים יושבים אצלי בדין לעולם לא יבא כ"א אלי לדרוש אלהים ר"ל משפטי ה' ואין לי מקום להפטר מצעקתם, וא"ת א"כ היה לך לחשוך מן הדין לגמרי ולמנות אחרים ותכל תלונתם מעליך. ע"ז אמר כי יהיה להם דבר בא אלי באו אלי לא נאמר אלא שקאי על אותו דבר כי הדבר בא אלי בנבואה והכל ביד ה' עלי השכיל וכל דבר נעלם שאין עדים בדבר בא אלי עד שיש בי כח לשפוט בין איש ובין רעהו ר"ל בדברים שביניהם שאין עדים בדבר ע"כ אין נכון לי להשמט מן הדין, ואולי שע"ז אמר והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתיו (דברים א.י.) דהיינו במקום שאין עדים בדבר תקריבון אלי ושמעתיו מפי הגבורה, ואמר לו יתרו אעפ"כ לא טוב הדבר אשר אתה עושה ולא אמר כאן לעם כמ"ש למעלה לפי שאמר לו שלא טוב אתה עושה גם לך גם לעם כי נבל תבול גם אתה גם העם כי כבד ממך הדבר וצריך אתה להקל תלונתם מעליך.

ד"א כי יהיה להם דבר בא אלי. אחד מהם כי התובע בא אלי לבדו כדי לסדר טענותיו בפני ואני איני שומע לדבריו אלא ושפטתי בין איש ובין רעהו כשיהיו שניהם לפני דווקא. (כלי יקר)

דעת זקנים ויהי ממחרת. פרש"י ממחרת יום הכפורים ממחרת יום ירידתו מן ההר וע"כ אי אפשר אלא ממחרת יום הכפורים שהרי קודם מתן תורה אי אפשר לומר והודעתי וגו' ומשנתנה תורה עד יום הכפורים לא ישב לשפוט את העם שהרי ב"ז בתמוז שבר הלוחות ולמחרת עלה בהשכמה ושהה שם ארבעים יום וירד ביום הכפורים ואין פרשה זו כתובה על הסדר שלא נאמרה עד שנה שנייה שהרי נאמר כאן וישלח משה את חותנו ומצינו במסע הדגלים שאמר לו משה נוסעים אנחנו אל נא תעזוב אותנו ואם זו קודם מתן תורה מששלחו והלך היכן מצינו שחזר. וא"ת שם לא נאמר יתרו כי אם חובב ובנו של יתרו היה. חובב הוא יתרו שהרי כתיב מבני חובב חותן משה ע"כ לרש"י וקשיא דא"כ משמע בשעה שירד משה מן ההר דהיינו ביום הכפורים יצא לקראת חותנו ובאותו שעה ויקח יתרו עולה וזבחים ואכלו באותו יום הכפורים והיאך אכלו והלא כבר נתנה התורה. ועוד קשיא למ"ד יתרו קודם מתן תורה בא. וי"ל דמעשה זה שהקריב קרבנות אפשר שלא היה ביום רדת משה מן ההר כי אם ביום השני או ביום השלישי ואע"ג דקרא דויבא משה מקמי דהאי קרא דויהי ממחרת לא קאי אלא ממחרת יום הכפורים ומעשה דאכילה היה באותו יום כמו כן ומה שיצא לקראתו היה ביום א' ומה שאכלו עמו היה ביום אחר וכל זה י"ל לפי שטת רש"י דמפרש יתרו לאחר מתן תורה היה. אבל למ"ד יתרו קודם מתן תורה בא. י"ל דאפשר דזה המעשה שישב משה לשפוט את העם היה קודם מתן תורה כי גם רש"י ז"ל פי' בפרשת בשלח כי במרה נצטוו על הדין. וא"כ י"ל שאכלו עמו ביום בואו. ובמדרש תנחומא דורש יתרו לאחר מתן תורה בא ודורש עליו מקרא

זה לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר. אמר הקב"ה בני היו בשעבוד מצרים ויתרו היה יושב שוקט ובוטח אינו דין שישמח בשמחת תורה: (דעת זקנים)

[יד] וַיֵּרָא חֲתָן מֹשֶׁה אֶת כָּל-אֲשֶׁר-הוּא עֹשֶׂה לְעַם וַיֹּאמֶר מָה-הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לְעַם מִדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדְךָ וְכָל-הָעָם נֹצֵב עָלֶיךָ מִן-בְּקָר עַד-עֶרֶב:

אונקלוס וַחֲזָא חֲמוּהֵי דְמֹשֶׁה יַת כָּל דִּי הוּא עֵבֵד לְעַמָּא וַאֲמַר מָא פְתַגְמָא הָדִין דִּי אַתָּה עֵבֵד לְעַמָּא מָה דִּין אַתָּה יַתֵּב בְּלַחֲוֹדְךָ וְכָל עַמָּא קִיִּמִין עֲלֹךְ מִן צַפְרָא עַד רַמְשָׂא: (אונקלוס)

יונתן וַחֲמָא חֲמוּי דְמֹשֶׁה יַת כָּל דְהוּא טָרַח וְעֵבִיד לְעַמִּיה וַאֲמַר מָה פְתַגְמָא הָדִין דְאַנְתָּ עֵבִיד לְעַמָּא מָה דִּין אַנְתָּ יַתֵּב לְבַלְחֹוֹדְךָ לְמִידוֹן וְכָל עַמָּא קִיִּמִין קְדָמְךָ מִן צַפְרָא עַד רַמְשָׂא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וירא. את כל אשר הוא עושה לעם. שהוא מעמידם מערב עד בקר: ורבינו שלמה אמר בעבור שמשה יושב לבדו וישראל נצבים ואין זה דרך מוסר. ואין ספק כי מעלת משה גדולה לומר ככה. כי הנה אהרן שהיה גדול לכל ישראל והיה גדול בשנים ממשה הוא אומר לו בי אדוני. ומשה עשה הדרך הנכונה. כי השופט יושב ובעלי הריב עומדים וכן כתוב ועמדו שני האנשים אשר להם הריב. ולא אמר לו מדוע רק בעבור שהיה יושב למשפט לבדו ואין לו שופטים אחרים שיעזרוהו. ואמר ר' מרינוס כי מלת מדוע כמו מְלָקָם מזה בידך כי כל אחת שתי מלות. וככה מדוע מה דעתך לעשות ככה: (אבן עזרא)

ספורנו מדוע אתה יושב לבדך. בעסקי צבור: וכל העם. הצריכים לאיזו סבה להקריב משפטם אליך צריכים להמתין מן בקר עד ערב: (ספורנו)

[טו] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֲתָנּוֹ כִּי-יָבֵא אֵלַי הָעָם לְדַרְשׁ אֵלָהִים:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לְחֲמוּהֵי אַרִי אַתָּן לְוֹתֵי עַמָּא לְמִתְבַּע אוֹלְפִן מִן קָדָם יֵי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לְחֲמוּי אַרוּם אַתְיִין לְוֹתֵי עַמָּא לְמִתְבּוּע אוֹלְפִן מִן קָדָם יֵי: (תרגום יונתן)

רש"י כי יבא. כי בא, (וי) לשון הווה: לדרש אלהים. כתרגומו למתבצע אולפן, לשאול תלמוד מפי הגבורה: (רש"י)

שפתי חכמים (וי) פ'י ולא לשון עתיד דאם לא כן לא הוה ליה ליסב כל עוד שלא לראו: לדרוש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. השיב משה אני עושה שני דברים. האחד כי יבא אלי העם לדרוש אלהים. והטעם לדרוש תורתו. והדבר השני כי יהיה להם דבר בא אלי. והשיב על האחרון תחלה ושפטתי בין איש ובין רעהו. והודעתי את חקי האלהים

הרמב"ן **כי יבא אלי העם לדרוש אלהים**. השיב משה לחותנו צריכים הם שיעמדו עלי זמן גדול מן היום, כי לדברים רבים באים לפני, כי יבא אלי העם לדרוש אלהים להתפלל על חוליהם ולהודיעם מה שיאבד להם, כי זה יקרא "דרישת אלהים", וכן יעשו עם הנביאים כמו שאמר (ש"א ט ט) לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הרואה, וכן ודרשת את ה' מאותו לאמר האחיה מחלי זה (מ"ב ח ח), שיתפלל עליו ויודיענו אם נשמעה תפלתו, וכן ותלך לדרוש את ה' (בראשית כה כב), כמו שפירשתי שם, ועוד שאני שופט אותם, **כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי**. ועוד אני מלמד אותם תורה, **והודעתי להם את חקי האלהים ואת תורותיו**: (הרמב"ן)

בעל הטורים **לדרוש אלהים**. ד' במסו' הכא ואידך בשמואל בלכתו לדרוש אלהים בענין שאול כשהלך לבקש האתונות. ולא יכול דוד ללכת לפניו לדרוש אלהים בדברי הימים בענין הדבר כשראה המלאך המכה בעם. ויהי לדרוש אלהים בענין עוזיהו שדרש אלהים במלחמה מלמד שעל כל צרכיהם היו באים לדרוש אלהים כההיא דשאל שדרש אלהים על אבידתו וכההיא דדוד שהתפלל על הדבר וכההיא דעוזיהו שהתפלל על אויביו: (בעל הטורים)

אור החיים **כי יבא אלי העם וגו'**. קשה מה תשובה זו עושה והלא ראה יתרו כי בא אליו העם לדרוש וכוונת קושיתו הוא למה יתנהג במנהג זה כי יש טורח לעם. ודבריו ברור מללו אתה יושב לבדך פירוש ואין שופטים אחרים לדון העם, ולו יהיה שלא הבין משה דבריו, היה לו לשאול גזירת הדיבור לא שיאמר לו דברים שעליהם הוא מקשה. ונראה כי משה הבין בדברי יתרו במה שאמר **אשר אתה עושה וגו'** משמע כי משה מכריחם ומחייבם שלא לעמוד לפני דין זולתו וזה סיבה שסובלים העם הטורח ואם יחפוץ ימנה עליהם דיינים וילכו לדון לפניהם, לזה השיבו כי לא ממנו אלא מהעם כי יבא מעצמו אלי ולא לזולתי חפץ ללכת, ולצד שיקשה לך למה יחפצו בטורח זה, הטעם הוא **כי יהיה להם דבר בא אלי** ואמרו ז"ל (זהר ח"ב ע"ח). בא אלי הדבר עצמו ויצטדק הדין לאמתו, ודבר זה לא ימצא בזולתי:

ומעתה אין מציאות למנות דיינים וילכו העם לפניהם, וגמר אומר **והודעתי וגו'** פירוש גם דבר זה אי אפשר בזולתי. ויתרו נסתפק במשמעות דברי משה שסובל ב' דרכים. הא' כי לצד שבאים אצלו העם הוא חש על המצוה לדון בין איש וגו' לעשותה הוא ולא אחרים, והב' כי העם לא יחפצו לזולתו לצד מה שפירשנו בדבריו, לזה השיבו כנגד המובן מדבריו כי יבחר עשות המצוה בעצמו ולא ימנע עשות טוב אמר **לא טוב הדבר אשר אתה וגו'** כאשר יבאר הטעם. וכנגד מה שמובן מדבריו כי העם לא יתרצו ללכת לזולתו אמר **איעצך וגו' היה אתה לעם וגו' ואתה תחזה וגו' ושפטו את העם בכל עת** פירוש בכל דין שיהיה המשפט רצוי לבי בעלי דינים ומן הסתם כשידונו להם משפט רצוי למה יבחרו בטורח הגדול, והיה וגו' פירוש וכשיהיה דבר גדול של התעצמות הדין בין לצד השופטים שלא יוכלו השג בין לצד הנשפטים שלא יתרצו ב' הכתות במשפטם יביאו אליך, ולא לצד פרט זה תתחייב בכל: (אור החיים)

ספורנו **לדרוש אלהים**. הנשיאים וראשי הדור הבאים על עסקי הרבים וסדרם באים אלי בהכרח לדרוש אלהים, כי על פי ה' יחנו: (ספורנו)

[טז] כִּי-יְהִי־לָהֶם דְּבַר בָּא אֵלַי וְשִׁפְטֹתַי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת-חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת-תּוֹרֹתַי:

אונקלוס פִּד הָוִי לְהוֹן דִּינָא אֶתְּו לְוֹתֵי וְדַאִינָא בֵּין גְּבָרָא וּבֵין חֲבֵרָה וּמְהוֹדַעְנָא לְהוֹן יֵת קִימָא דִּי וְיֵת אֲוִרִיתָה: (אונקלוס)

יונתן אָרוֹם יְהִי לְהוֹן דִּינָא אֶתְּאָן לְוֹתֵי וְדַיִנָא בֵּין גְּבָרָא וּבֵין חֲבֵרִיה וּמְהוֹדַעְנָא לְהוֹן יֵת קִימָא דִּי וְיֵת אֲוִרִיתָה: (תרגום יונתן)

רש"י כִּי יִהְיֶה לָהֶם דִּבְרַ בָּא. מִי שֶׁהִיא לוֹ הַדְּבַר (פ) בָּא אֵלַי: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דק"ל דפתח בלשון רבים ומסיים בלשון יחיד בִּא אֵלַי ועל זה פירש מי שהיה וכו' ומפני שתשובת משה ליתרו במה שהיה חושב שהוא יושב לבדו כמנהג השרים אינה רק מן וּשִׁפְטֹתַי בֵּין אִישׁ וּגו' שהשיב לו שאין העמידה הזאת לתפארת אלא למשפט ולא מן והודעת חקי האלהים ואת תורותיו שהיה מלמדן כי בלימוד הרב והתלמיד צעמידה לכך מפרש כי יבא וכי יהיה להם דבר שניהם על המשפט ולזה כתב הדבר בה"א הידיעה שפירש הדבר הנזכר לעיל במאמר כי יבא ומפרש גם התרגום למתבע אולפן על דבר המשפט: (שפתי חכמים)

בעל הטורים תּוֹרוֹתַי. ג' במסו' הכא ואידך תרי בבניינא דיחזקאל מלמד שרמו לו על בנין בית המקדש: (בעל הטורים)

ספורנו כִּי יִהְיֶה לָהֶם דִּבְרַ. וכאשר לאלו הראשים הבאים על עסקי צבור יהיה דבר ריב ביניהם: בא אלי, ושפטתי בין איש ובין רעהו. בין אותם גדולי הדור הבאים על עסקי צבור: והודעת את חקי האלהים ואת תורותיו. לאותם הגדולים כדי שידעו, כאמרו וישבו אליו אהרן וכל הנשיאים בעדה. ואחר כן נגשו כל בני ישראל וכמו שאמרו ז"ל (ערובין פרק כיצד מעברין) כיצד סדר משנה. ולשלוש הסבות האלה יתחייב שימתינו העם מן הבקר עד הערב, עד שיסתלקו הגדולים ואוכל לפנות לשפוט עניי עם: (ספורנו)

[יז] וַיֹּאמֶר חֲתָן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא-טוֹב הַדְּבַר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה:

אונקלוס וַאֲמַר חֲמוּהִי דְמֹשֶׁה לִיה לָא תִקִּין פְּתִגְמָא דְאַתָּ עֶבֶד: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר חֲמוּי דְמֹשֶׁה לִיה לָא תִקִּין פְּתִגְמָא דְאַתָּ עֶבֶד: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר חתן משה. לך כבוד קוראו הכתוב (ב) חותנו של מלך: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) והא ללא פי' רש"י זה לעיל גבי וירא חותן משה וגו' י"ל משום דכתיב לעיל מיניה ויאמר משה לחותנו כי יבא וגו' אם כן היה לו גם כן כאן

לכתוב ויאמר חותנו ולא להזכיר משה לכ"פ לרך כבוד וכו' ומקום הכי פירש הכא ולא פירש זה לעיל: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר לא טוב הדבר אשר אתה עושה. בעיני. ונתן טעם לדבריו והוא נבול תבול. מגזרת ועלהו לא יבול. כאלה נובלת עליה. כי הטעם שיפול מעצמו כנבול עלה. דרך משל. ומלת גם כמוה גם כי כבד ממך הדבר: (אבן עזרא)

[יח] נָבַל תְּבֹל גַּם-אֶתָּה גַּם-הָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי-כָבַד מִמֶּךָ הַדְּבָר לֹא-תֹכַל עֲשֵׂהוּ לְבַדָּךְ:

אונקלוס מְלָאָה תִלְאָה אַף אֶתְּ אַף עָמָא הָדִין דְעִמָּךְ אַרִי יְקִיר מְנָךְ פְּתִגְמָא לָא תִפּוֹל לְמַעְבְּדָה בְּלַחֲוֹדָךְ: (אונקלוס)

יונתן מִיִּתֵר תִּינָתֵר אֹיף אֶנְתָּ אֹיף אֶהְרֵן וּבְנוֹי וְסִבִּיא דְעִמָּךְ אַרוּם יְקִיר מִינָךְ פְּתִגְמָא לָא תִיכּוֹל לְמַעְבְּדָה בְּלַחֲוֹדָךְ: (תרגום יונתן)

רש"י נבל תבול. כתרגומו. ולשונו לשון כמישה פלייש"טרא, כמו והעלה נבל (ירמיה ח, יג), כנבול עלה מגפן וגו' (ישעיה לד, ד), שהוא כמוש ע"י חמה וע"י קרח, וכחו תפ ונלחה: גם אתה. לרבות אהרן וחור (מ) וע' זקנים: כי כבד ממך. כוודו רב יותר מכחך: (רש"י)

ספתי חכמים (מ) וקסה והלא חור כבד היה נהרג במעשה העגל וזה היה אחר כך. וי"ל יש אגדה אחרת שסוברת שלא נהרג חור במעשה העגל ולפי אותה אגדה מפרש רש"י חור ולפי אגדה אחרת אינו בא לרבות אלא אהרן וזקנים. מהרש"ל: (ספתי חכמים)

אבן עזרא עשהו. מלה זרה בדקדוק ובאה על דרך לשמרהו. כי לא מצאנו ה"א נראית בגזרת עשה: (אבן עזרא)

אור החיים נבל תבל. כפל לומר נבול וגו', להיות כי יש ב' גדרים במשמעות תבול, הא' כל שיגרע כל שהוא מכחו הראשון יקרא עליו הלאות לערך הקודם אבל על כל פנים יכול עשות מה שהיה עושה קודם במעט יגיעה. והב' הוא הלאות הנרגש לכל שהוא גדר המונע האדם מעשות חפצו לצד כי לא ישאר בו כח, לזה אמר אליו כי מה שיגיע אליו מהלאות כח לא שיעור מועט אלא שיעור שכפי האמת יקרא לו תבול, והוא מה שגמר אומר לא תוכל עשהו לבדך. או אולי שכפל כנגד מה שאמר גם אתה גם אתה גם וגו':

גם אתה גם העם הזה. טעם אומרו גם בחלוקה ראשונה ושניה, ירצה לא מבעיא זולתך במצב זה אלא גם אתה כי רב חילך, ואומרו גם העם הזה פירוש ישראל לצד שצריכין להמתין זה לזה בדין כמעשה האמור בענין ויעמוד וגו' ואומרו תיבת גם לצד שטרחם אינו מקובץ ביחיד. ורבותינו ז"ל (מכילתא) אמרו גם זה

אהרן העם אלו העי זקנים, וצריך לדעת טעם רבותינו ז"ל שפירשו כן, ואם לצד גם היה להם לפרש כמו שפירשנו. אכן לצד שראו כי בעצתו אמר שימנה סך גדול מישראל שרי אלפים וגוי שעולה בהם למנין שמונה רבבות גילה דעתו כי לא יספיקו עי זקנים. ולדבריהם ז"ל יתפרש אומרו גם מלבד הזקנים, וגם שנית פירוש מלבד משה, ויש רבותא בכל אחד, משה לצד מעלתו, והזקנים לצד היותם רבים, או אפשר שנתכוון באומרו גם אתה לרבות העם שיגיע להם הלאות אנשים כשיהיו ממתנינים זה לזה בדין, ואומרו גם ב' לרבות הגם שיצטרף הוא עם הזקנים: (אור החיים)

ספורנו גם העם הזה אשר עמך. בית דינך: לא תוכל עשוהו לבדך. לשמוע כל עסקי הגדולים, ולשמוע עם זה את כל הצריכים לדבר עמך, על מה שלא יספיק להם זולתך: (ספורנו)

דעת זקנים גם אתה. לרבות אהרן וחור תמה שהרי חור נהרג במעשה העגל כדפירש"י בפרשת כי תשא גבי ויבן מזבח לפניו קרי ביה מזבוח לפניו. וי"ל דהך דרשא אתיא כמאן דאמר יתרו קודם מתן תורה היה דאכתי לא נהרג חור: (דעת זקנים)

יט עתה שמע בקולי איעצך ויהי אלהים עמך יהיה אתה לעם מול האלהים והבאת אתה את-הדברים אל-האלהים:

אונקלוס פְּעוֹן קִבֵּל מִנִּי אֶמְלַכְנָךְ וַיְהִי מִימְרָא דִּי? בְּסַעְדָּךְ הָוִי אֶתְּ לְעַמָּא (תִּבְע) אוֹלְפֹן מִן קָדָם יְיָ וַתְּהִי מִיְתִי אֶתְּ יַת פְּתַגְמָא לְקָדָם יְיָ: (אונקלוס)

יונתן פְּדוֹן קִבֵּיל מִיְנִי אֶימְלִכְנָךְ וַיְהִי מִימְרָא דִּי? בְּסַעְדָּךְ הָוִי אֶתְּ לְעַמָּא תִבְע אוֹלְפֹן מִן קָדָם יְיָ וַתְּהִי אֶתְּ יַת פְּתַגְמָא דִּילְהוֹן קָדָם יְיָ: (תרגום יונתן)

רס"י איעצך ויהי אלהים עמך. בעלה, אמר לו לא המלך בגבורה (מכילתא פ"ב): היה אתה לעם מול האלהים. שליח ומליץ בינותם למקום, ושואל משפטים מאתו: את הדברים. דברי ריבותם: (רס"י)

אבן עזרא עתה שמע בקולי איעצך. אתן לך עצה. דע כי מלת אלהים הוא שם תאר כאשר פירשתי. רק בעבור שידברו בה הרבה. יחשבו זה שם התאר כאילו הוא שם עצם. אלהים יראני בשוררי בראשית ברא אלהים. ורבים ככה. על כן שמוהו חכמינו ז"ל שם מן השמות שאינם ראויים להמחק וטעם ויהי אלהים עמך. שהשם יעזרך אם תעשה ככה. ואמר לו בסוף הדברים שיקח רשות מאת השם על העצה הזאת. וזהו אמרו וצוך אלהים. ואין ספק כי כן עשה. וטעם היה אתה לעם בעבור העם: מול האלהים. מפאת השם. והבאת אתה את הדברים. אם הם קשים. ואלה הדברים הם שאמר משה בתחלה כי יהיה להם דבר בא אלי. ופירש זה אחר כן את הדבר הקשה יביאו אליך: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויהי אלהים עמך. בעצה זו, אמר לו צא המלך בגבורה. לשון רש"י. ור"א פירש שמע בקולי והיה ה' בעזרך להצליחך בעצתי. אבל למטה (בפסוק כג) אמר אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים, שפירושו אם תעשה את הדבר וצוך

אלהים לעשותו אז תוכל לעמוד, שתמלך בגבורה, ואין ספק שעשה כן:

היה אתה לעם מול האלהים. נגד האלהים, ויאמר היה אתה בעבורם עומד נגד האלהים להתפלל אליו, כטעם יום צעקתי בלילה נגדך (תהלים פח ב):

והבאת אתה את הדברים. שיבקשו אל האלהים. הודה לו על הדבר הראשון שאמר **כי יבא אלי העם לדרוש אלהים.** ויתכן שהיה גם בזה עצה ממנו, יאמר **היה אתה לעם מול האלהים** לשבת באהל מועד מזומן לפניו לדרוש אותו, ולא יהיה זה במקום המשפט: (הרמב"ן)

בעל הטורים איעצך. ג' במסורה הכא ואידך דבלעם לכה איעצך דאיתקש נבואה דבלעם לנבואת משה ואמרו חז"ל ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אבל באוה"ע קם. קבלתי שפירושו קם לשעה פ"י לפי שעה כמו שהיתה מדברת לשעה ולא בהתמדה ואידך וכי איעצך לא תשמע אלי בענין צדקיהו שיעץ לו ירמיהו לצאת אל שרי מלך בבל משה ששמע לעצת יתרו נאמר בו על מקומו יבא בשלום אבל צדקיהו שלא שמע לעצת ירמיהו גלה ממקומו: (בעל הטורים)

ספורנו היה אתה לעם מול האלהים. להודיעם המצוות והמשפטים שיצוה כמליץ בינותם ובין האל יתברך: **והבאת אתה את הדברים אל האלהים.** מה שלא שמעת, כענין עמדו ואשמעה וכענין ויקרב משה את משפטן: (ספורנו)

[כ] והזהרתה אתה את החקים ואת התורות והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה ואת אשר יעשון:

אונקלוס ותזהר ותהון ות קימא ות אוריתא ותהודע להון ות אורחא דיתכון בה עובדא ונת דיעבדון: (אונקלוס)

יונתן ותזהר ותהון ות קימא ות אורייתא ותהודע להון ות צלותא דייצולון בבית כנשתהון ות אורחא דיתבקרין למריעין ודיצחון למיקבור מתנא ולמגמול בה חיסדא ות עובדא ושורת דינא ודיעבדון מלגו לשורתא לרשיעין: (תרגום יונתן)

אבן עזרא והזהרתה. הדרך השני שאמרת אתה חייב ללמדם ולהורות מספקות. כי טורח גדול הוא להודיע כל המעשה אשר יעשון. וטעם והזהרת. מן והוא לא נזהר וטעמו נשמר: **אתהם.** שתי מלות. והוא להזהירם על מצות עשה ועל מצות לא תעשה הקשורים בלב שהוא העיקר. כמו לאהבה השם ולדבקה בו וליראה מפניו. וללכת אחריו. ולמול ערלת הלב. ולא ישנא אחיו ולא יקום ולא יטור. וכן אמר משה בפיו ובלבבך לעשותו ורבים ככה: **ילכו בה.** כמו אשר ילכו בה: **ואת המעשה אשר יעשון.** זה מצות עשה למעשה. ורובם אינם מצות עשה עומדות בעצמם כי אם לזכר. כמו השבת והמועדים ופדיון הבן ואהבת הגר וציצית ותפלין ותפלה ומזוזה. גם שעטנז. ורבים אחרים ובמקומם אפרשם: (אבן עזרא)

הרמב"ן והזהרת אתה את החקים ואת התורות. ותודיע להם את הדרך אשר ילכו בה על פי התורה והמצוה. שתזהירם אתה מאד, ותלמדם התורה והמצוה. הודה לו גם במה שאמר **והודעת את חקי האלהים ואת תורותיו.** וגם בזה עצה, להזהיר אותם מאד, ולהתרות אותם במצות ועונשם, אחרי אשר לא יעשה הוא

בהם את הדין. אבל במשפט אשר אמרת **ושפטתי בין איש ובין רעהו**, שים לך שופטים עמך, כי כבוד ממך דבר המשפט יותר מן הכל, וטוב לך ולהם להקל מעליך, **ונשאו אתך**. ובידוע כי היו עם משה שוטרים נוגשים בעם, להביא הנתבעים לפניו ולנגשם בדבר המשפט, והרבה מהם עם השופטים האלו, ולכך אמר במשנה תורה (דברים א טו) ושוטרים לשבטיכם. ואין צריך להזכיר זה בכאן, כי לא היה מעצת יתרו:

(כא~כג) וטעם **אנשי חיל**. אנשים ראויים להנהיג עם גדול, כי כל קבוץ ואוסף יקרא חיל, ואיננו ביוצאי צבא המלחמה בלבד, וכן חיל גדול מאד (יחזקאל לג ו), ובאר בה, חילי הגדול (יואל ב כה), ובממון, כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה (דברים ח יז), ישאו על כתף עירים חיליהם (ישעיה ל ו), ובפירות, תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב כב). והנה יקרא איש חיל במשפטים, החכם הזריז והישר. ובמלחמה. הגבור הזריז היודע מערכות המלחמה, ותקרא גם כן האשה אשת חיל (משלי לא י) בהיותה זריזה ויודעת בהנהגת הבית:

והנה יתרו דבר בכלל ופרט, אמר שיחזה אנשים ראויים להנהיג העם הגדול במשפטים, ופרט, שיהו **יראי אלהים אנשי אמת ושונאי בצע**, כי לא יהיו אנשי חיל במשפט בלי מדות הללו. ולא הוצרך להזכיר חכמתם ובינתם, כי הדבר ברור שהוא בכלל אנשי חיל. וכאשר נאמר למטה **ויבחר משה אנשי חיל**, הנה הכל בכלל, שהיו **יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע וחכמים ונבונים**. ועוד, שאמר **מכל ישראל**, וטעמו המובחר **מכל ישראל**, והם שיש בהם כל המדות הללו, כי כיון שאמר **מכל ישראל**, אמר שהיו המובחרים מכלם, בידוע כי הטובים שבישראל כל מדות טובות בהם, אבל יתרו מפני שלא היה רגיל בעם הוצרך לפרש:

ויש מפרשים אנשי חיל, אנשי כח וזריזות, וכן אשת חיל, בעלת כח וזריזות בעבודת הבית, כאשר יפרש בה (במשלי לא), כענין ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל א ד), וכן הניעמו בחילך (תהלים נט יב), בכחך. וכן וברב חילו לא ימלט (שם לג יז), מלשון הארמית שיאמר ביש לאל ידי (בראשית לא כט) אית חילא בידי. ולמטה (בפסוק כה) אמר **ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל**, המובחרים מכל העם, והכל בכלל, כאשר פירשתי:

שונאי בצע. ששונאין את ממונם בדין, כההיא דאמרינן (בי"ב נח:) כל דינא דמפקין מיניה ממונא בדינא לאו דינא הוא. לשון רש"י. ירצה לפרש שכל ממון שידעו בו שאדם יכול להוציאו מידם בדין ישנאו אותו ויחזירוהו מעצמם, ואפילו הוא שלהם באמת, כגון שקנה עבד שלא בעדים, וכיוצא בו. אבל הלשון במכילתא אינו כן, אלא כך שנויה שם שונאי בצע, שהן שונאין לקבל ממון בדין, דברי רבי יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר, **שונאי בצע**, אלו שהן שונאין ממון עצמן, אם ממון עצמן שונאין קל וחומר ממון חבריהם. פירש רבי יהושע **שונאי בצע**, שונאי שוחד, כמו כולו בוצע בצע (ירמיה ו יג), איש לבצעו מקצהו (ישעיה נו יא). רבי אלעזר המודעי דרש כי הם השונאים הממון הרב, ואין להם חפץ ברבוי כסף וזהב, כענין אם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי (איוב לא כה). כי הממון יקרא בצע, מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית לז כו), ואם בצע כי תתם דרכיך (איוב כב ג), והחרמתי לה' בצעם וחילם לאדון כל הארץ (מיכה ד ג):

ושוב ראיתי בילמדנו **שונאי בצע**, ששונאין ממון עצמן ואין צריך לומר ממון

אחרים, יהיו אומרים אפילו שורף גדישי אפילו קוצץ נטיעותי כהוגן אני דנו. וזה ענין ששונאין ממון עצמן שאמר רבי אלעזר המודעי, שלא יחמלו על ממונם בענין הדין אם יבא להם הפסד ממנו. ומשה הזהירם עוד בזה **לא תגורו מפני איש** (דברים א יז). והבצע ממון כמו שפירשתי:

ואונקלוס אומר דסנן לקבלא ממון. ואין הממון אצלו שחד, רק שלא יקבלו ממון מבני אדם במתנה או בהלוואה לעולם, שלא ישאו להם פנים בעת המשפט. וכענין שאמרו (כתובות קה): האי דיינא דשאל דשאלתא אסור למידן דינא. ועל דרך הפשט **אנשי אמת שונאי בצע**, שהם אוהבים האמת ושונאים העושה, וכי יראו עושה וחמס אין דעתם סובלת אותו, אבל כל חפצם להציל גזול מיד עושה: (הרמב"ן)

בעל הטורים והזהרתה אתהם. ב' ההי"ן יתירים אלו יו"ד דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות: (בעל הטורים)

[כא] ואתה תחזה מכל-העם אנשי-חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע ושמרת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות:

אונקלוס ואת תחזי מכל עמא גברין דחילא דחילא דיי גברין דקשוט דסנן לקבלא ממון ותמני עליהון רבני אלפין רבני מאותא רבני חמשים ורבני עשרותא: (אונקלוס)

יונתן ואת ברור מכל עמא גברי חילא דחילא דיי גוברין דקשוט דסנן לקבלא ממון שיקרא ותמני עליהון רבני אלפין רבני מאותא רבני חמשים ורבני עשרותא: (תרגום יונתן)

רש"י ואתה תחזה. ברוח הקדש (ו) שעליך: אנשי חיל. עשירים, שאין כריכין להחניף ולהכיר פנים: אנשי אמת. אלו בעלי הבטחה, שהם כדאי לסמוך על דבריהם, שע"י כן יהיו דבריהם נשמעין: שנאי בצע. ששונאין את ממונם בדיון, כההיא דאמרינון, כל דיינא דמפקין ממונא מיניה דינא, (ס) לאו דיינא הוא (בבא בתרא נח): שרי אלפים. הם היו שש מאות שרים לשש מאות אלף (סנהדרין יח). שרי מאות. ששת אלפים היו: שרי חמשים. י"ב אלף: שרי עשרות. ששים אלף. (מה שפירש"י על כל השרים כמה היו. והוא לכאורה ללא לורד, והנה באמת תיקון בזה ותירץ קושיא בפסוק, דקחשיב מלמעלה למטה, ר"ל המספר מרובה קודם מספר המועט, ולא הל"ל אלף מתחלה שרי עשרות בראשונה, ולא"כ בהדרגה כולם, ולפי פירשו שהזכיר ופרט סכום מנין השרים, לא וחשוב, וכשתדקק בזמנים ולגבייהו אתי שפיר, מספר המועט תחלה ולא"כ בהדרגה, כן נ"ל נכון ודו"ק): (רש"י)

שפתו חכמים (נ) דתחזה מלשון חזיון דאם לא כן הל"ל תבחר אי נמי דאם לא כן איך יכול משה לזכר מת"ר אלף אנשי חיל ואנשי אמת: (ס) הרא"ש כתב על רש"י ז"ל דלא דק כי אין הגדון דומה לראיה וי"ל כגון שבאו שנים לפניו ואמר אחד מהם אם אין אתה מזכני הריני שורף את ביתך ודיין זה ירא מפניו ומזכהו ויודע דיין זה שבעל דין חבירו יתבענו לדין על שהייבו שלא כדין ויתחייב לשלם לו מה

שהפסידו ועל זה קאמר כל דיינא וכו' כלומר כל דיינא שחייב לשלם ממון מסוים
שזיכה את החייב על ידי חונס אפילו הכי לאו דיינא הוא שלא היה לו לזכות את
החייב שהרי כתיב לא תגורו מפני איש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואתה תחזה. כבר הודעתך כי אנשי לשון הקדש אינם שומרים המלות
רק הטעמים. על כן לא נחפש על חסר ומלא כאשר אפרש עוד. והנה הזכיר יתרו
אנשי חיל. שיש להם כח לסבול טורח ולא יפחדו מהם. והנה כנגד אנשי חיל אמר
משה כשהוא מספר הדבר הבו לכם אנשים. כמו בחר לנו אנשים כלם אנשים.
ואמר יראי אלהים שאין להם יראה מאדם רק מהשם לבדו. וכנגדם אמר משה
חכמים ונבונים. כי לא יתכן להיות ירא שמים כראוי רק מי שהוא חכם. ואמר
יתרו. אנשי אמת שאינם כזבנים. שונאי בצע. ממון. והם נודעים ככה למראה
עיני אדם. וכנגדם אמר משה וידועים: **שרי אלפים.** יש לתמוה אם פיי אלה
השרים כמשמעם יהיה מספרם יותר מע' אלף וט' אלפים. וזה רחוק מאד להיות
שרים רבים כאלה והכתוב אמר בפשע ארץ רבים שריה. ועוד אין יתכן להיות
שמינית המחנה ראשי שבטים. כי כן אמר משה ואקח את ראשי שבטיכם.
ותמצא בהם כל המדות הטובות הנזכרות. והם מיוצאי מצרים שלמדו מעשיהם.
וכתוב כמעשה ארץ מצרים. והנה דור המדבר שלמדם משה מ"ם שנה ולא
הוצרכו לעשות אומנות כי לחמם נתן. ומימיהם נאמנים. והמן מפקח הפך
המינים שהתאוו מה שאין רגילים לאכול במצרים. ומשה אמר להם בשנת
הארבעים ולא נתן ה' לכם לב לדעת. והנה יש לתמוה איך ימצא המספר הנזכר
שיהיו כלם חכמים ונבונים. והנכון בעיני כי שרי אלפים הם שתחת ידם אלף
איש עבדיו או נעריו או שכיריו. אולי אלה הם ראשי השבטים והיה מספרם שנים
עשר. ושרי המאות הם רבים. ושרי חמשים כדרך וחמשים איש רצים לפניו: (אבן
עזרא)

אור החיים ואתה תחזה. פירוש לא שהעם ימנו עליהם אלא הוא יחזה. עוד רמז
כי לצד זה יחשב כאלו הוא השופט כיון שהם שלוחיו ויטול חלק במצות:

מכל העם. פירוש הגם שימצא בני אדם שיראה בעיניו כי הם ראויים לדבר, אף
על פי כן לא יהיה מתרצה בהם עד שיבקש כל העם ויקח הגדול שכולם בכל
בחינה מבחינות הטובות המנויות בדבריו:

אנשי חיל וגו'. אמר ד' הדרגות כנגד ד' מינוים המוזכרות בדבריו, כנגד שרי
אלפים אמר **אנשי חיל**, תיבת חיל תגיד עוצם השלמת האושר והמדות והגבורה
וכללות השלימות, כי כן צריך להיות שר האלף, וכנגד שרי המאות אמר **יראי**
אלהים כי לצד פרט זה לא יצטרך כל כך אלא כשיהיה ירא אלהים ראוי
להתמנות שר למאה, ודקדק לומר **יראי אלהים** שצריכין להיות יראים יראת
העונש, כי יש לך לדעת כי הירא בבחינת שם הוי"ה לצד שיהיה בדעתו כי ה'
רחום וחנון לפעמים יחטא ויסמוך על רחמיו כי יאריך אפו וכדומה אבל יראת
העונש תרעיד המשכיל, וכמו שתמצא שכל גדולי עולם יראים מדקדוקי המשפט
הגם כי יודעים שמעשיהם ישרים ונכונים, וצא ולמד ממאמר חכמינו ז"ל (חגיגה
ד') שאמרו במעשה בעלת אוב כשעלה שמואל והביא עמו משה רבינו ע"ה יעויין
שם דבריהם, ואשר על כן אמר יראי אלהים כי צריכין להיות בגדר יראה
מדקדוקי המשפט באין רחמים, ובחינה זו ישנה גם כן בשרי האלפים אלא
שנוסף בהם פרטים אחרים שאין צורך להם בשר המאה, וכנגד שרי חמשים אמר
אנשי אמת שיספיק לגדר זה הגם שלא השיגו לבחינה זו של יראת עוצם הדין

אלא שיהיו אנשי אמת שישתדלו על העמדת האמת לבל תהיה נעדרת, וכנגד שרי עשרות אמר **שונאי בצע** די להם גדר זה ובזה יהיו ראויים להיות שרי עשרות, ודקדק לומר **שונאי פירוש** כי יהיה להם הדבר שנאוי לא שיצטרכו להרחיק תאותם כי לאלה יש חשד שינוצחו מהרשע המפתה וכל מדות הג' ישנם באנשי חיל, וכל מדות הב' ישנם ביראי אלהים, ומדת שונאי בצע ישנה באנשי אמת והם זו למעלה מזו, ולזה לא אמר ויראי וגו' ואנשי אמת ושונאי בצע אם כולם יתקבצו יחד באדם א' היה צריך לומר וא"ו בכל אחת או לפחות בחלוקה האחרונה אלא ודאי כמו שכתבתי שאין צורך לזה בכל הפרטים. והנה פשיטא שאם ימצא ממין המשובח שבכולן לכל המנויים מה טוב ומה נעים, ולזה כשבקש משה בישראל מצא ממין המשובח אנשי חיל שיעור שיספיק לכולם כאומרו ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל ולא הוצרך לפרט שאר הפרטים כי ישנם בבחינת אנשי חיל, וזה יצדיק לך גם כן פירושינו בדברי יתרו, שאם כוונתו לומר זאת ועוד אם כן היה לו למשה לבחור גם כן כל הרמוזים בדברי יתרו, ואין לומר חס ושלוש כי לא מצא בישראל יראי אלהים אנשי אמת וגו' אלא ודאי כדברינו שלא הזכיר יתרו שאר הפרטים אלא לצד שחש יתרו שלא ימצא שיעור המספיק מבחינה הגדולה והיה מסתפק במדרגה קטנה כנזכר:

וראיתי לתת לב איך זכה יתרו שתכתב על ידו פרשה זו, והן אמת כי הוא כבוד משה עבד ה' והנה שכרו שכבדו ה', אלא היה ה' יכול עשות לו דרך כבוד אחר לא בדרך זה שיראה חס ושלוש כפחות ידיעה בעם ה' עד שבא כהן מדין והשכילם:

ונראה כי טעם הדבר הוא להראות ה' את בני ישראל הדור ההוא וכל דור ודור כי יש באומות גדולים בהבנה ובהשכלה, וצא ולמד מהשכלת יתרו בעצתו ואופן סדר בני אדם אשר בחר כי יש באומות מכירים דברים המאושרים, והכונה בזה כי לא באה הבחירה בישראל לצד שיש בהם השכלה והכרה יותר מכל האומות, וזה לך האות השכלת יתרו הא למדת כי לא מרוב חכמת ישראל והשכלתם בחר ה' בהם אלא לחסד עליון ולאהבת האבות. ויותר יערב לחיך טעם זה למאן דאמר (זבחים קט"ז). יתרו קודם מתן תורה בא כי נתחכם ה' על זה קודם מתן תורה לומר שהגם שיש באומות יותר חכמים מישראל אף על פי כן אותנו הביא ה' אליו ובחר בנו, ועל זה בפרט עלינו לשבח לאשר בחר בנו מצד חסדיו. גם למאן דאמר אחר מתן תורה יש טעם במה שסדר ביאתו קודם להראות הכוונה הנזכרת שזולת זה אין הכונה הנזכרת נגלית והבן: (אור החיים)

ספורנו ואתה תחזה מכל העם. תברור ותמנה, כי באלה הג' ענינים צריך שתהיה אתה בעצמך, ולא יספיק זולתך, אבל בעניני פסקי דינים פרטיים יספיקו שרי אלפים שרי מאות כו'. כי אמנם כשיהיו ד' מדרגות זו למעלה מזו, הנה ישפוט הקטן ראשונה, והצועק על פסק דינו יצעק אל הגדול ממנו, ומן השני אל השלישי ומן השלישי אל הרביעי, ובכן יהיו מעטים הבאים לפניך לדין: (ספורנו)

כלי יקר ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל וגו'. לפי שארז"ל (נדריים לח.) אין הקב"ה משרה שכינתו כ"א על גבור, חכם, עשיר, ועניו, וכולם ממשה, ע"כ הזכיר כאן כל ד' תוארים אלו כי הדיין צריך לכולם לכך נאמר ואתה תחזה ברוח הקודש שעליך כי ממנו יוקח להאציל על הזקנים יושבי על מדין, וצריכין המה שיתדמו אליך בכל התוארים שבך כי המאציל והמאוצל צריך שיהיה דמיון ויחס אחד ביניהם וכל המעלות שבך צריכין להיות גם בדיינים. אנשי חיל, המה גבורי כח אשר כחם אז כן עתה לשבר זרועות רמות האומרים ידינו רמה כי כל דיין תש כח מסתמא הוא עובר בלא תגור ממנו. יראי אלהים, המה הענוים כי עונה

מביאה לידי יראה שנאמר (משלי כב.ד) עקב ענוה יראת ה'. לכך נאמר ידרך ענוים במשפט. כי ע"י הענוה יבא לידי יראה וכל הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח. אנשי אמת, המה החכמים היודעים להבחין בין אמת לשקר כדי לדון דין אמת לאמתו כי מי פתי יסור להבחין בין אמת לשקר בלי ספק לא ידע ולא יבין בחשיכה יתהלך. שונאי בצע, אלו העשירים אשר יש להם כל ובצע לא לקחו וכל דיין עני יש לחוש פן יקח שוחד להטות דין.

ועל ד' כתות אלו, אמר המשורר (תהלים פב.א) מזמור לאסף אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט, כי הקב"ה נצב להיות שופט את שופטי ישראל על העול הנעשה בקרבם זה"ש בקרב אלקים דהיינו הדיינים אותם ישפוט לדבר עמהם משפטים. ואמר עד מתי תשפטו עול ופני רשעים תשאו סלה. כנגד העדר היראה כי בזמן שאין הדיין ירא אלהים וגס רוח אז הוא נושא פני הרשע ביתר שאת כדי שיכבדו וינשאו גם הרשע, מצד רום לבבו של הדיין המבקש התנשאות. שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו. הורה שלא היו עשירים והיו לוקחין שוחד ע"כ לעולם לא יצא שום דל ויתום צדיק בריבו כי לא היה לו מה ליתן לדיין לשחדו, אח"כ אמר פלטו דל ואביון מיד רשעים הצילו. כי היו ממנים דיינים חלשים אשר אין בידם לפלט ולהציל עני מיד חזק ממנו, אח"כ אמר לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו. כי היו ממנים דיין דלא גמיר ולא סביר נעדרי החכמה ע"כ לא ידעו בין ימין לשמאל ולא יבינו בין אמת לשקר ע"כ ימוטו כל מוסדי ארץ. כי על הדיינים העולם עומד ונתקלקל היסוד נופל גם הבנין שעליו, אני אמרתי אלהים אתם, כי הדין אמת לאמתו כאילו נעשה שותף להקב"ה להיות כאלהים, אכן כאדם תמותון, כי גם הוא גרם קלקול העולם כמותכם, קומה אלהים שפטה הארץ, כי בזמן שאין דין למטה יש דין למעלה כי המשפט לאלהים הוא, וכל מה שהדיין מוציא מיד זה שלא כדין הקב"ה מחזירו ומנחילו משלו זה"ש כי אתה תנחל בכל הגוים. עליך מוטל להנחילם על כן המשפט לאלהים הוא. (כלי יקר)

דעת זקנים שרי אלפים. בשלהי פ"ק דסנהדרין מסיק שהיו שרי אלפים שש מאות ושרי מאות ששת אלפים שרי חמשים שנים עשר אלף ושרי עשרות ו' רבוא. ותימה שהרי כשנטלת מישראל י"ח אלף ושש מאות לשרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים א"כ לא ישאר בישראל ששים רבוא ולא תמצא בשרי עשרות ו' רבוא. וי"ל דמתחלה היו בוררין לשרי עשרות ו' רבוא ומן החשובין שבהן היו בוררין י"ב אלף לשרי חמשים וגם משרי חמשים היו בוררין מחשובין שבהן ו' אלפים לשרי מאות ומהם בוררין ו' מאות לשרי אלפים. והא דאמרינן התם נמצאו דייני ישראל ז' רבוא וחי אלפים ושש מאות שם דייני קא חשיב אי נמי שרי עשרות היו מן הששים רבוא של ישראל שהיו מבן עשרים ועד בן ששים שנה אבל שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים היו מן הזקנים שהיו מבן ששים ומעלה: (דעת זקנים)

[כב] וְשִׁפְטוּ אֶת-הָעַם בְּכָל-עֵת וְהָיָה כָּל-הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלָיךָ וְכָל-הַדָּבָר הַקָּטָן וְשִׁפְטוּ-הֶם מֵעֲלֶיךָ וְהִקְלֵךְ וְגִשְׂאוּ אֶתְךָ:

אונקלוס וידונון ית עמא בכל עידן ויהי כל פתגם רב ייתון לוותך וכל פתגם זעיר ידונון אנון ויקלון ויסקרון ויסוברון עמך: (אונקלוס)

יונתן וידונון ית עמא בכל עידן ויהי כל פתגם רב ייתון לוותך וכל פתגם קליל

דִּוְנוֹן הַיְנוּן וַיִּקְלוּן מִן מְטוֹל דְּעֶלְדָּה וַיִּסּוּבְרוּן עֲמָדָה: (תרגום יונתן)

רס"י וּשְׁפֹטוּ וַיְדוּנוּ, (ע) לָשׁוֹן לוֹוִי: וְהַקֵּל מֵעֵלֶיךָ. דְּבַר זֶה לְהַקֵּל מֵעֵלֶיךָ. וְהַקֵּל, כְּמוֹ וְהַכְּבִד אֶת לְבֹ, וְהַכּוֹת אֶת מוֹאֵב, לָשׁוֹן (פ) הוֹוִה: (רס"י)

שפתי חכמים (ע) פִּירוּשׁ וַיְהִי דִּנּוּן כָּכָל עַת וּנְקֵרָא עֵתִיד כְּלוּמַר שִׁדּוּנו כָּכָל עַת אֲבָל וּשְׁפֹטוּ הַסְּנִי מִתְרַגְס וְדִיּוּנִין שְׁהִיו דִּנּוּן כָּכָל עַת וּנְקֵרָא בִּינוּנֵי עֵבֶר: (פ) פִּירוּשׁ לְחַי אֲפִסֵּר לְפִרְסוֹ לָשׁוֹן לוֹוִי מִסּוּם דְּבִמְיֻנוּי הַדִּיּוּנִים הַנִּזְכָּרִים כְּבַר הַגִּיעַ הַקְּלוֹת וְחִיָּן אֲרִיךְ פְּעוּלָה אַחֲרַת לַעֲשׂוֹת כְּדִי לְהַקֵּל וּפִירוּשׁוֹ בְּזֵה תוֹכֵל לְהַקֵּל מֵעֵלֶיךָ וְלֹא כִּסְבָה אַחֲרַת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וּשְׁפֹטוּ אֶת. הַדְּבַר. וּמָה שֶׁלֹּא יָדְעוּ הֵם לְשֹׁפֹט תִּשְׁפֹּטוּ אֶתְהּ. וְאִם אֶתְהּ לֹא יָדְעָתוּ וְהַבֵּאת אֶתְהּ אֶת הַדְּבָרִים אֶל הָאֱלֹהִים: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְטַעַם וּשְׁפֹטוּ אֶת הָעַם בְּכָל עַת. כִּי בִהְיוֹת לְהֵם שׁוֹפְטִים רַבִּים יֵלֶךְ הָעִשׂוּק אֶל הַשׁוֹפֵט בְּכָל עַת שִׁירְצָה וַיִּמְצְאוּ מִזּוּמָן, כִּי אֵלֶיךָ לֹא יוֹכֵל לְהִתְקַרֵּב בְּכָל עַת מִפְּנֵי הַהֲמוֹן הַגָּדוֹל אֲשֶׁר לִפְנֵיךָ וְהִטְרַדְהָ הַגְּדוּלָה אֲשֶׁר לָךְ, וְרַבִּים מֵהֵם יִסְבְּלוּ הַחֲמֵס הַנִּעֲשֶׂה לְהֵם מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יִזְדַּמְּן לְהֵם לְהַגִּידוֹ לָךְ וְלֹא יִרְצוּ לַעֲזוֹב מִלֵּאכְתָּם וְעַסְקִיָּהֶם עַד בֹּא הָעַת הַפְּנֹאִי שִׁיּוּכְלוּ לְגַשֵּׁת אֵלֶיךָ:

וְזֶה טַעַם אִישׁ עַל מְקוֹמוֹ יִבֵּא בְּשָׁלוֹם, כִּי עֵתָהּ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יוֹכְלוּ לְגַשֵּׁת לְמִשְׁפַּט בְּכָל עַת לֹא יִנּוּחוּ בְּשָׁלוֹם, כִּי זֶה פִּתַח לְגוֹזְלִים לַעֲשׂוֹת חֲמֵס וּלְעוֹשֵׂי שִׂקִּים לַעֲשׂוֹת מְרִיבָה. וְטַעַם עַל מְקוֹמוֹ, אֶל כָּל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר יִבְאוּ שָׁמָּה בִּהְיוֹתָם בְּמַחְנֵה בְּמַדְבָּר. וְדַקְדְּקוּ רַבּוֹתֵינוּ (סְנֵהדְרִין לְד:): מִלְּשׁוֹן וּשְׁפֹטוּ אֶת הָעַם בְּכָל עַת, שְׁדִינֵי מְמוֹנוֹת גּוֹמְרִין אֲפִילוֹ בְּלֵילָה, כִּי לֹא אָמַר כָּל הַיּוֹם: (הרמב"ן)

אור החיים בְּכָל עַת. רִמְזוּ אֲפִילוֹ בְּזִמְנָן שֶׁהוּא מִשֶׁה עֵסוּק בְּקַבְלַת חוֹקֵי ה' וְתוֹרוֹתָיו וְכַדוּמָה אֵלוֹ הֵם פְּנוּיִים יִשְׁפּוּטוּ בְּכָל עַת מֵה שֶׁאֵין כֵּן יוֹכֵל עֲשׂוֹת מִשֶׁה:

וְהַקֵּל מֵעֵלֶיךָ וְנִשְׂאוּ. פִּירוּשׁ כִּי מֵה שֶׁאֵנִי אוֹמֵר לָךְ לְהַקֵּל מֵעֵלֶיךָ לֹא שֶׁלֹּא תִשְׁפּוּט אֶלֶּא הַדְּבַר הַגָּדוֹל אֶלֶּא וְנִשְׂאוּ אֶתְךָ פִּירוּשׁ אֶתְהּ וְהֵם תְּהִיוּ בְּמִלְּאכָה זֹ: (אור החיים)

ספורנו וְהַקֵּל מֵעֵלֶיךָ. דְּבָרֵי רִיבּוֹת רַבִּים שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ לְבֹא לִפְנֵיךָ: וְנִשְׂאוּ אֶתְךָ. כְּמָה שֶׁתִּצְטָרֵךְ לְהִיּוֹת אֶתְהּ בְּעִצְמְךָ הֵם יַעֲזֹרוּךְ, כְּעִנּוּן לְלַמֵּד דַּעַת אֶת הָעַם אַחֵר שֶׁשָּׁמְעוּ מִפִּיךָ, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ כִּסְדָר מִשְׁנָה: (ספורנו)

[בג] אִם אֶת-הַדְּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצִוְּךָ אֱלֹהִים וַיִּכְלַת עֲמָדָה וְגַם כָּל-הָעַם הַזֶּה עַל-מְקוֹמִי יָבֹא:

אונקלוס אִם יְתַּתְּגַמָּא הָדִין תַּעֲבִיד וַיִּפְקֹדְךָ יְיָ וְתִפְּוֹל לְמִיקָם וְאַף כָּל עֲמָא הָדִין עַל אֶתְרָה יְהִי בְּשָׁלָם: (אונקלוס)

יונתן אִין ית פִּתְגָמָא הִדִּין תַּעֲבִיד דְּתִיּהִי פְּגִי מִן דִּינָא וְיִפְקִדִינָךְ יִי פְּקוּדִיָּא וְתִיכּוּל לְמִיקָם לְמִשְׁמַעְהוֹן וְאוּף אֶהְרֹן וּבְנוֹי וְכָל סַבְיָא דְעֵמָא הִדִּין עַל אֲתֵר בֵּי דִינְהוֹן יִיתוּן בְּשָׁלָם : (תרגום יונתן)

רש"י וְאוּךְ אֱלֹהִים וַיְכַלֵּת עֵמוּד. הַמֶּלֶךְ בַּגְּבוּרָה, אִם יֵלֶוֶה אוֹתָךְ (פ) לַעֲשׂוֹת כַּךְ תּוֹכֵל עֵמוּד, וְאִם יַעֲכֹב עַל יָדְךָ לֹא תוֹכֵל לַעֲמוּד (מכילתא פ"ב): **וגם כל העם הזה.** אֶהְרֹן נִדְבָּ וְאֶבְיָהוּא, וְשִׁבְעִים זַקֵּנִים (ה) הַנְּלוּיִם עֵתָה עִמָּךְ (מכילתא ס"ט): (רש"י)

שפתי חכמים (פ) פִּירוּשׁ כֹּאֲלוֹ אָמַר וְאִם אוּךְ אֱלֹהִים וַיְכַלֵּת עֵמוּד. דֹּאם לֹא כֵן מֵאִי וְאוּךְ אֱלֹהִים מֵהֵיכֵן יִדַּע שִׁיֵּאוּהוּ הַסָּם כִּמוֹ שְׁהוּא מֵיִיעֵץ לוֹ: (ה) דֹּאִי אֶפְסָר לִפְרָשׁוֹ עַל הַבְּעֵלִי דִינִים כִּיוֵן שֶׁצִּמְדָּבֵר לֹא הָיוּ עוֹבְדֵי אֱדֻמָּה וְלֹא בְעֵלֵי מַלְאָכּוֹת וְאוּף עַל גַּב דְּנִרְחָה מִן הַכְּתוּבִים שִׁיֵּצֵב מִשָּׁה לְבָדוֹ מִכָּל מִקּוֹם דִּרְשׁוֹ רַז"ל שֶׁנִּלְווּ עִמּוֹ אוּף קוּדֵם עֵלְתָּ יִתְרוֹ מִדְּכֹתִיב גַּם אֶתָּה גַּם הָעָם. (מֵהַרְשֵׁ"ב) גַּם לְרַבּוֹת אֶהְרֹן כָּל לְרַבּוֹת נִדְבָּ וְאֶבְיָהוּא וְכָלֵל הַרְבּוּי שֶׁל אֶהְרֹן הֵם הַזַּקֵּנִים אֲבָל נִדְבָּ וְאֶבְיָהוּא אֵינִם בְּכָלֵל זֶה שְׁהָרִי עֵדִיִּין לֹא הָיוּ זַקֵּנִים לְכַךְ מִרְבָּה אוֹתָם בְּרַבּוּי אֶחָד אֲבָל לֹא רָחַב לְחֻשׁוֹב הַכֹּא חוֹר כִּיוֵן דִּיֵּךְ מִדְּרָשׁ שֶׁכִּבֵּר מֵת אִם כֵּן מֵה תוֹעֵלְתָּ לְחֻשׁוֹב אוֹתוֹ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וַיִּוּ וַיְכַלֵּת. כַּפִּ"א רַפָּה בַלְשׁוֹן יִשְׁמַעֲאֵל. אִם תַּעֲשֶׂה אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וַיִּתֵּן לְךָ הַשֵּׁם רְשׁוֹת לַעֲשׂוֹתוֹ אִז תּוֹכֵל לַעֲמוּד. וְהֵנָּה מֵלֵת עֵמוּד שֵׁם הַפּוֹעֵל. כִּמוֹ עֵמוּד פִּתַח הָאֵהָל. גַּם פְּשׁוּטָה וְעוֹרָה וְחִגּוּרָה עַל חֲלָצִים. וְטַעַם וְגַם כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי בְעֵלֵי הָרִיב שְׁהָיוּ נֹצְבִים לִפְנֵי יֵשׁ מֵהֶם שֶׁלֹּא יוֹכֵל לְדַבֵּר אֵלֶיךָ לְשַׁפְּטֵם וְהֵנָּה בְּשׁוֹבֵם לְאֶהְלֵיהֶם תִּתְחַזַּק הַמְּרִיבָה בִּינֵיהֶם. רַק עֵתָה יִבֵּא כָל אֶחָד עַל מִקּוֹמוֹ שְׁהוּא אֶהְלוֹ בְּשִׁלּוּם : (אבן עזרא)

בעל הטורים וְצוּךְ. ב'. הַכֹּא. וְאִידֵךְ וְצוּךְ לִנְגִיד פִּי אִם יִצוּךְ אֱלֹהִים בְּזֶה תּוֹכֵל לְהִיֹּת נִגִיד כִּי בַעֲנִין אַחַר לֹא תוֹכֵל לַעֲמוּד : **על מקומו.** ב' בַּמִּסּוֹ דִּין. וְאִידֵךְ וְהַתְּבוֹנְנָת עַל מִקּוֹמוֹ וְאֵינְנוֹ לֹמַר אִם תַּעֲשֶׂה דִין לְמִטָּה הָרִי הוּא שְׁלוּם וְאִם לֹא יַעֲשׂוּ לוֹ דִין לְמַעַלָּה וְזֶהוּ וְהַתְּבוֹנְנָת עַל מִקּוֹמוֹ וְאֵינְנוֹ : (בעל הטורים)

אור החיים **אם את הדבר וגוי וצוך וגוי.** צִרִיךְ לְדַעַת כּוֹוֹנָת אוֹמְרוֹ וְצוּךְ, אִם לְהַמְלִיךְ בַּגְּבוּרָה הוּא אוֹמֵר כִּבֵּר אָמַר לוֹ כֵּן פַּעַם אַחַת דְּכֹתִיב (פְּסוּק י"ט) אֵיֶעֱצֵךְ וַיְהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ, וְמֵה צוּרְךָ בְּכַפֵּל הַדְּבָרִים. וְאוּלַי שְׁנַתְּכוּוֹן לֹמַר לוֹ תִשׁוּבָה עַל מֵה שִׁיטְעוֹן כִּי סוּף כָּל סוּף הוּא מוֹנַע מֵעֲצָמוֹ הַמִּצּוֹת וְאִין מִמֵּדַת הַצְּדִיקִים לְהַקְלֵם מַעֲלִיָּהֶם הַמִּצּוֹת הַגַּם כִּי יִיעֵף וְכִי יִגַּע כִּי אָדָם לַעֲמֵל יוֹלֵד (אֵיּוֹב ה') בַּעֲמֵלָה שֶׁל מִצְוָה, לְזֶה אָמַר אֵלָיו וְצוּךְ אֱלֹהִים וְגוֹי פִּירוּשׁ כִּי הֵנָּה יָדוּעַ הוּא עוֹצֵם הַכַּח אֲשֶׁר יִצְטָרֵךְ לְאִישׁ נְבִיא, וְצֵא וְלִמַּד מִמֵּאֲמָרֵי דְנִיָּאֵל (דְּנִיָּאֵל י') בְּדַבֵּר אֵלָיו מִלֵּאךְ וּמִזֶּה תִשְׁכִּיל לְדַבְּרוֹת אֵל, וְלִזֶּה תִמְצָא שֶׁאֲמָרוֹ ז"ל (נְדָרִים ל"ח). אִין נְבוּאָה שׁוֹרָה אֵלָא עַל גְּבוּרָה, וְהֵן אִמֵּת כִּי מִשָּׁה זֵיכֵךְ גּוֹפּוֹ וְלֹא יֵאָרַע לוֹ הַתְּשׁוּת כַּח, אֲבָל עַל כָּל פְּנִים לֹא יוֹכֵל לְהַתְּאָזֵר כָּל כַּךְ כְּשִׁיחִיָּה חֲלַשׁ בְּטַבְעוֹ. וְלִזֶּה אָמַר אֵלָיו כִּי יוֹתֵר בַּמִּצְוָה זֹו שִׁיכּוּלָה לְהַתְּקִיִּים עַל יְדֵי אַחֲרִים כְּדִי שִׁיקִיִּים מִצּוֹת הַנְּבוּאָה שֶׁאֵינָה יוֹכֵלָה לְהַתְּקִיִּים עַל יְדֵי זֹולְתָנוּ, וְהוּא אוֹמְרוֹ **אם את וגוי וצוך אלהים** פִּירוּשׁ כֹּאֲשֶׁר יִצוּךְ אֱלֹהִים הַמִּצּוֹת אֲשֶׁר הוּא מִצּוּךְ בְּהוֹדַעַת הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה תּוֹכֵל עֵמוּד בְּהֵם פִּירוּשׁ

יהיה בך כח לעמוד בהם. ואולי כי דקדק לומר לשון עמידה לומר כי יהיה בו כח לקבל הנבואה מעומד כאומרם ז"ל (זהר ח"א קע"א). כי שאר הנביאים היו נופלים על פניהם מה שאין כן משה דכתיב ונצבת שם וגוי' (שמות לד ב) פה עמוד עמדי (דברים ה כח), ולזה אם לא יקל מעליו זה יהיה לו סיבה שיגרע מצדיק עינו חס ושלום ולא יוכל עמוד: (אור החיים)

ספורנו על מקומו יבא בשלום. אחר שיתברר הדין בכל כך בתי דינין, ידע כל בעל דין שפסק הדין היה אמתו ולא יוסיף לריב, כאמרם ז"ל דאזיל דיין דינא שקילי גלימיה, ליזיל ולזמר בארחא: (ספורנו)

כלי יקר אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים. ודאי משה לא יעשה דבר זה עד אחר שיצוה לו ה' וצריך הוא להמלך בגבורה תחילה וא"כ היה לו להפך הסדר ולומר וצוך אלהים קודם אם את הדבר הזה תעשה. ונראה שקאי על מ"ש והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות וגוי', ואח"כ ואתה תחזה מכל העם וגוי'. כי צריך אתה ללמדם תחילה משפטי ה' כי לאו כל כמיניה למנות דיין דלא גמיר ולא סביר, וע"ז אמר אם את הדבר הזה תעשה ללמדם תחילה חקי האלהים ותורותיו אז וצוך אלהים יכול להיות שיסכים הקב"ה על ידך אבל קודם זה ודאי לא יסכים.

ומ"ש וכל העם הזה על מקומו יבא בשלום. נראה שחסר כאן תיבת איש כי הל"ל איש על מקומו וגוי' ופירושו שכל איש פרטי ישב בשלום תחת גפנו ותאנתו כשיש דין למטה ושלום על ישראל. ומדלא קאמר איש ש"מ שמדבר במקום כללי המיוחד לכל העם בכלל כאחד ואין זה כ"א א"י כמ"ש (דברים טו ב) צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת את הארץ. פירש"י כדאי הוא מנוי הדיינים הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבן על אדמתם לכך לא נאמר כאן ישב בשלום אלא יבא בשלום לומר שבזכות מנוי דיינים כשרים יבא כל העם הזה על מקומו המיוחד לכל העם והוא אדמת ישראל, לשם יבא כל העם בשלום שמה שהרי עדיין לא באו שמה והורה שהחמס מקלקל הארץ ודור המבול יוכיח וגלו בעבור העדר המשפט שנאמר (ישעיה א.כג) יתום לא ישפוטו וגוי' ולעתיד ציון במשפט תפדה (שם א.כז) ואמר על משה ויכלת עמוד כאן וגם כל העם על מקומו יבא בשלום. הוציא את משה מן הכלל כי כבר נגזר עליו בפסוק עתה תראה את אשר אעשה לפרעה וגוי' (שמות ו.א.) שמה לא יבא שמה על כל פנים. (כלי יקר)

{כד} וישמע משה לקול חתנו ויעש כל אשר אמר:

אונקלוס וקביל משה למימרא דחמוהי ועבד כל די אמר: (אונקלוס)

יונתן וקבל משה למימר חמוי ועבד כל דאמר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וטעם וישמע. הזכיר עצת יתרו. ולא הזכיר עצתו שהוא הוסיף על עצת יתרו. והוא ששם שוטרים על השבטים לעשות מה שציוו השופטים. וכן כתוב שוטרים לשבטיכם וכתוב שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעדיך: (אבן עזרא)

{כה} ויבחר משה אנשי-ח'ל' מכל-ישראל ויתן אתם ראשים על-העם שרי

אַלְפִים שְׁרִי מֵאוֹת שְׁרִי חֲמִשִּׁים וְשָׁרִי עֶשְׂרֹת:

אונקלוס וּבַחַר מִשֶּׁה גְּבָרִין דְּחִילָא מְכַל יִשְׂרָאֵל וּמְנִי יְתַהוּן רִישֵׁין עַל עֲמָא רַבְּנִי אֶלְפִין רַבְּנִי מְאוֹתָא רַבְּנִי חֲמִשִּׁין וְרַבְּנִי עֶשְׂרִיתָא: (אונקלוס)

יונתן וּבַחַר מִשֶּׁה גִּיבְרִי חִילָא מְכַל יִשְׂרָאֵל וּמְנִי יְתַהוּן רִישֵׁין עַל עֲמָא רַבְּנִי אֶלְפִין שֵׁית מְאָה רַבְּנִי מְאוֹתָא שֵׁית אֶלְפִין רַבְּנִי חֲמִשִּׁין תְּרִיסַר אֶלְפִין וְרַבְּנִי עִישׁוֹרִיתָא שֵׁית רַבְּוֹן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וּבַחַר מִשֶּׁה אֲנָשִׁי חִיל. שֶׁהִיא דְּבַר בְּרוּר. וְלֹא הַזְכִּיר יִרְאִי אֱלֹהִים כִּי הוּא לְבַדּוֹ יָדַע לְבַב אָנוּשׁ. וּמִשֶּׁה אָמַר כִּי בַחַד לֵנוּ אֲנָשִׁים חֲכָמִים כִּי יוּכַל לְדַעַת זֶה. רַק יֵשׁ חֲכָם שֶׁאֵינְנוּ יִרְאֵי שָׁמַיִם. וְהַזְכִּיר יָדוּעִים שֶׁהֵם לְמִרְאֵה הָעֵין. וְלֹא הַזְכִּירָם עֵתָה כִּי אַחַז דְּרַךְ קִצְרָה: (אבן עזרא)

ספורנו וּבַחַר מִשֶּׁה אֲנָשִׁי חִיל. אַחֲרַי שְׁבַקְשׁ וְלֹא מִצָּא אֲנָשִׁים שִׁיחִיו בְּהֵם כָּל הַמַּעֲלֹת שֶׁהַזְכִּיר יִתְרוֹ בַּחַר בְּאֲנָשִׁי חִיל בְּקִיָּאִים וְחֲרוּצִים לְבַרֵּר וּלְלַבֵּן אֲמִתּוֹת דְּבַר וְלִהְבִּיאוֹ אֶל תְּכֵלִית, יוֹתֵר מִיִּרְאֵי אֱלֹהִים בְּלִתֵּי אֲנָשִׁי חִיל, כְּאִמְרַם ז"ל (שֶׁבַת פָּרַק בְּמַה אֵשֶׁה יוֹצֵאָה) אִם תִּלְמִיד חֲכָם כִּנְחַשׁ חֲגָרָהוּ עַל מִתְנִיךְ, וְאִם עִם הָאָרֶץ חֲסִיד הוּא אֵל תְּדוּר בְּשִׁכּוֹנָתוֹ: (ספורנו)

[כז] וְשִׁפְטוֹ אֶת-הָעָם בְּכָל-עֵת אֶת-הַדָּבָר הַקָּשֶׁה יְבִיאֵן אֶל-מִשֶּׁה וְכָל-הַדָּבָר הַקָּטָן וְשִׁפְטוֹ: הֵם:

אונקלוס וְדִינִין יְתַ עֲמָא בְּכָל עֵדוֹן יְתַ פְּתִיגָם קְשִׁי מִיְתִין לְוֹת מִשֶּׁה וְכָל פְּתִיגָם זְעִיר דִּינִין: אָנוּן: (אונקלוס)

יונתן וְהוּוֹן דִּינִין יְתַ עֲמָא בְּכָל עֵדוֹן יְתַ פְּתִיגָם קְשִׁי מִיְתִין לְוֹת מִשֶּׁה וְכָל פְּתִיגָם קְלִיל דִּינִין: (תרגום יונתן)

כ"ז וְשִׁפְטוֹ. וְדִינִין יְתַ עֲמָא: יְבִיאֵן. מִיְתִין: יְשִׁפְטוֹ הֵם. כְּמוֹ יְשִׁפְטוֹ (בְּחֻלָּם), וְכֵן לֹא תַעֲבֹרִי (רוֹת ב, ת), כְּמוֹ לֹא תַעֲבֹרִי. וְתַרְגּוּמוֹ דִּינִין אִינוּן. מִקְרָאוֹת הָעֲלִיוֹנִים הֵיוּ לְשׁוֹן כְּוִי, לְכַךְ מִתְּוֹרַגְמִין וְיִדּוּנוּן, יִתּוּן, יִדּוּנוּן, וּמִקְרָאוֹת הַלְלוֹ לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה: (כ"ז)

אבן עזרא יְשִׁפְטוֹ הֵם. כְּמוֹ יְשִׁפְטוֹ בְּשׁוֹרֵק תַּחַת חוֹלָם כְּמוֹ וְגַם לֹא תַעֲבֹרִי מִזֶּה. כְּמוֹ לֹא תַעֲבֹרִי. וְרַבִּי שְׁלֵמָה רִצָּה לְהַפְרִישׁ בִּינֵיהֶם וְלֹא עֲלֵתָה בִידּוֹ. וְנוֹכַח לֹמַר דְּרַךְ דְּקִדּוּק כִּי רֵאִינוּ חֲדָלוּ פְּרָזוֹן בִּישְׂרָאֵל חֲדָלוּ בְּדִגְשׁוֹת הַלְמִי"ד בְּעֵבֹר שֶׁהוּא בְּאַתְנַח. הָרִים נִזְלוּ בְּסוּף פְּסוּק. וְאָמַר תִּהְיֶה בּוֹ כִּי חֲשַׁבְוּהוּ כְּמוֹ סוּף פְּסוּק כִּי מֵלֵת בּוֹ דְּבַקָּה הִיא עִם תִּהְיֶה. וְתִנּוּעָה אַחַת לְבַדָּה. וְכַכֵּה יְשִׁפְטוֹ הֵם כְּמוֹ יְשִׁפְטוֹ בְּעֵבֹר שִׁישׁ לְהַשִּׁיב כִּי אֵין כַּח הָאַתְנַח כַּח סוּף פְּסוּק בּוֹ. הֵנָּה עֲמִים תַּחְתִּיךְ יִפְלוּ. הִי עַל יְמִינְךָ טוֹב עֲשִׂיתָ עִם עַבְדְּךָ. וְרַבִּים כֹּאֵלָה וְכַכֵּה לֹא יִמְצָא בְּסוּף פְּסוּק: (אבן עזרא)

בעל הטורים הַקָּשֶׁה. ב' בְּמִסּוֹי. הַדְּבַר הַקָּשֶׁה. עֲרַפְךָ הַקָּשֶׁה. מִלְמַד שֶׁהִיא מִשֶּׁה דָן

דין האלמים שהיו קשי עורף: (בעל הטורים)

[כז] וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת-חֲתָנָיו וְיִלָּךְ לֹא אֶל-אֶרֶץ: (פ)

אונקלוס וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה יְת חֲמוּהִי וְאֶזֶל לַה לְאַרְעָה: [פ] (אונקלוס)

יונתן וּפְטָר מֹשֶׁה יְת חֲמוּי וְאֶזֶל לַיָּה לְגִיירָא כָּל בְּנֵי אֶרְעִיהָ: (תרגום יונתן)

רש"י וילך לו כל ארצו. לגייר (ה) בני משפחתו (מכילתא פ"ב): (רש"י)

שפתי חכמים (ה) לאס לא כן למה תלה השליחות במשה אלא על כרחך לגייר בני משפחתו וזהו שבה למשה דכתיב ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה וגו' וילך וישב את העם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וישלח. דרך כבוד כמו ואברהם הולך עמם לשלחם: (אבן עזרא)

ספורנו וישלח משה את חותנו. כי לא רצה ללכת עם ישראל לארץ, כאמרו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך. וזה אולי מצד זקנתו כענין ברזלי באמרו ישוב נא עבדך ואמות בעירי, עם קבר אבי ואמי אבל בני יתרו הלכו עם ישראל לארץ בלי ספק, כאמרו ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים וכו' ועליהם אמר בלעם איתן מושב כו': (ספורנו)

שמות פרק-יט

[א] בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם בַּיּוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַּר

אונקלוס בְּיָרְחָא תְּלִיתָאָה לְמַפְק בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם בַּיּוֹמָא הַדִּין אֲתוּ לְמִדְבָּרָא דְסִינַי: (אונקלוס)

יונתן בְּיָרְחָא תְּלִיתָאָה לְאַפְקוּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם בַּיּוֹמָא הַדִּין בְּחַד לְיָרְחָא אֲתוּ לְמִדְבָּרָא דְסִינַי: (תרגום יונתן)

רש"י ביום הזה. בראש חדש (שבת פו:). (ז) לא היה כריך לכתוב אלא ביום ההוא, מהו ביום הזה, שיהיו דברי תורה חדשים עליך כאילו היום ניתנו: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) כתיב הכא ביום הזה וכתיב התם החדש הזה לכם מה להלן בר"ח אף כאן בר"ח. (נח"י) נ"ל להכי פירושו בחדש השלישי ביום הזה ולא נכתב באיזה יום היה הוי אומר לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש ר"ח היה כי ר"ח נקרא חודש כמו מחר חדש וכן לא חדש ולא שבת וגו' וז"ש בחדש השלישי לכן פריך הרב אם כן לא הול"ל אלא ביום ההוא כיון שנסמע שהיה ר"ח בלי גזירה שזה אלא וכו' וזכה יתורלו קוסיות הרא"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **בחדש השלישי**. לא ידענו טעם ביום הזה. אם לא יהיה פי רבי משה נכון שהוא ראש חדש. כמו מחר חדש. והזכיר הכי זה כי אחר ימים מועטים ליום חנותם היה מתן תורה. אולי יום אחד עלה אל השם וירד ודבר עם ישראל. וביום השלישי לחדש עלה פעם אחרת להשיב אל השם דברי העם. ושם נאמר לו כי ביום השלישי יהיה מתן תורה וכל זה דרך הסברא. כי על הקבלה נסמוך שבששה בסיון נתנה התורה ועל דרך העבורים ששי בשבוע היה אם לא היה חדש אייר מעובר. אולי טעם ביום הזה כי רחוק מרפידים ובין הר סיני היה רב יותר ממרחק כל מסע: (אבן עזרא)

הרמב"ן (א-ב) **בחדש השלישי**. היה ראוי שיאמר הכתוב ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני בחדש השלישי לצאתם מארץ מצרים, כמו שנאמר למעלה (טז א) במדבר סיני, אבל בעבור היות ביאתם במדבר סיני שמחה להם ויום טוב, ומעת צאתם ממצרים נכספים אליו, כי ידעו ששם יקבלו את התורה, כי משה הגיד להם מה שנאמר לו **תעבדון את האלהים על ההר הזה** (לעיל ג יב), וגם לפרעה אמר **נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו** (שם ה ג), והוא המהלך ממצרים ועד הר סיני, בעבור זה התחיל הפרשה כי **בחדש השלישי ביום הזה** שהתחיל החדש באו לשם. ואחרי כן חזר לומר כשאר המסעות ויסעו **מרפידים**:

והיה ראוי ג"כ שיאמר ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני, אבל כתב **ויבאו מדבר סיני**, לומר כי מיד שבאו אל מדבר סיני חנו במדבר בראותם ההר מנגד, ולא המתינו עד שיכנסו בו אל מקום טוב לחנות שם, אבל חנו במדבר או בחורב שהוא מקום חורב שממה לפני ההר. וזה טעם **ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר**:

ויתכן שהבדילו מתוכם כל האספסוף אשר בקרבם, וחנו בני ישראל לבדם לפני ההר, וערב רב אחריהם, כי לישראל יתן התורה, כמו שאמר (בפסוק הבא) כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל. וזה טעם ויחן שם ישראל, או הוא להזכירם דרך כבוד בקבלם התורה:

ורש"י כתב ויסעו מרפידים, מה הוצרך לחזור ולפרש מהיכן נסעו, והלא כבר נאמר (לעיל יז א) כי ברפידים היו חונים, בידוע שמשם נסעו, אלא מקיש נסיעתם מרפידים לחנייתם במדבר סיני מה חנייתן בתשובה אף נסיעתן בתשובה, לשון רש"י. ולא הבינותי זה, שכך נאמר בכל המסעות ויחנו באלים, ויסעו מאלים ויבאו אל מדבר סיני (לעיל טז א), ויסעו ממדבר סיני ויחנו ברפידים (שם יז א), וכן כל פרשת מסעי. וירצה הכתוב לפרש שלא היו חניות אחרות ביניהן:

ולשון מכילתא (כאן) **ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני**, והלא כבר נאמר בפרשת

מסעות (במדבר לג טו) ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני, ומה תלמוד לומר **ויבאו מדבר סיני**, מקיש נסיעתם מרפידים וכו'. והענין לומר מפני שכל המסעות שספר בהן כאן מאילים (לעיל טז א) ורפידים (שם יז א) נשנו בפרשת אלה מסעי בשביל דברים שנתחדשו בהן שם בכתוב, אבל המסע הזה סיפר אותו הכתוב כאן וכאן בשה, והוצרך לדרוש שהיה לצורך ההיקש: (הרמב"ן)

בעל הטורים **בחדש השלישי**. סמך למה שאמרו הגיורת השבויה המשוחררת לא ינשאו עד שיהיה להם ג' חדשים כמו שישראל נשתחררו ויצאו משבי מצרים המתין להם ג' חדשים ליום מתן תורה שנתחתנו בו להקב"ה: **לצאת**. ג' הכא. ואידך לצאת בני ישראל על ענין הבית וכן הכא בנו משכן. ואידך על מיתת אהרן בשנת הארבעים לצאת בני ישראל שמיתת הצדיקים מכפרת: **ביום הזה באו מדבר סיני**. על אותו יום שנאמר למשה תעבדון את האלהים על ההר הזה: (בעל הטורים)

אור החיים **בחדש השלישי וגו'**. הנה למה שקדם מעוצם חיבתו יתברך בישראל וגודל חשקו לתת להם ארוסתם זאת התורה תקשה למה נתעכב ה' מתת התורה עד חודש השלישי כי מן סימני האהבה היא שלא יתעכב חושק מבא לחשוקתו. ואם לצד הדרך הלא מצינו שאפילו לאליעזר עבד אברהם קפצה לו הארץ (סנהדרין צ"ה). בלכתו לקחת אשה ליצחק ומכל שכן וקל וחומר לחתונת נשיאת ראש כי תקפוץ הארץ וגם השמים אם יצטרכו לה, אשר על כן בא הקדוש ברוך הוא ונתן אמתלא לדבר כי לא מיעוט החשק הוא הסובב אלא לצד הכשרת החתן כי לא היו ישראל ראויים לצד שהיו בארץ הטמאה והיו לנדה ביניהם והוצרכו לספור ספירת טהרתם שבע שבתות כדרך ז' נקיים אשר צוה ה' לזבה (זהר ח"ג צ"ז): והוא אומרו **לצאת בני ישראל** פירוש לסיבת יציאתם מארץ מצרים הוא הסובב עכבת הדבר עד החודש הג', והראיה כי כשקרבו ימי הכשרתם בו ביום נסעו בו ביום באו, והוא אומרו **ביום הזה** פירוש שנסעו בו ביום באו, וכן הובא בדבריהם ז"ל (שבת פ"ז): שביום שנסעו בו באו. והצאתי בענין ואראה עוצם חשקו יתברך בישראל שניכרת מתוך מעשיו בהעיר למה הטריחם ה' בדרך עד החדש הג'. ואם לסיבה שכתבנו עדיין תקשה שהיה לו לקפוץ הארץ ולהגיע למדבר סיני בו ביום ושם יתעכבו עד ספור ז' שבועות ויהיה זמן הכושר כנזכר:

אכן זה יגיד עוצם חשק נתינת התורה לישראל, כי לגודל חשקו ברוך הוא בהם לא רצה להביאם ולהתעכב זמן ארוך בלא חתונה בבית חתנות, ולזה היה ממעיט הימים בריחוק מקום, ותקח לך שיעורן של דברים מחשוק וחשוקתו כי לא יצטער בעכבתו מבוא אליה כל זמן שלא הגיעו עת דודים ועדיין לא עלתה כלה לחופתה אשר לא כן בעת כלה בחופתה לא יעצור כח לעכב ביאתו אליה: (אור החיים)

ספורנו ביום **הזה**. **ביום** **החדש**. (ספורנו)

[ב] ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן-שם ישראל נגד החר:

אונקלוס **ונטלו מרפידים ואתו למדברא דסיני ושרו במדברא ושרא תמן ישראל לקבל**
טורא: (אונקלוס)

יונתן **ונטלו מרפידים ואתו למדברא דסיני ושרו במדברא ושרא תמן ישראל בלב**

מַיִיחָד פֶּל קָבִיל טוֹרָא : (תרגום יונתן)

רפ"י ויסעו מרפידים. למה הולך לחזור ולפרש מהיכן נסעו, והלא כבר כתב שרפידים היו חונים, זידוע שמשם נסעו, אלא להקיש נסיעתן מרפידים לזיאתן למדבר סיני, מה זיאתן למדבר סיני בתשובה. (ת) אף נסיעתן מרפידים בתשובה (מכילתא בחדש פ"א): ויחן שם ישראל. כאיש אחד בלב אחד, אבל שאר כל החניות בתרעומות ובמחלוקת (מכילתא טז): נגד ההר. למזרחו, וכל מקום שאתה מולא נגד, פנים למזרח (מכילתא טז): (א) פנים למזרח (מכילתא טז): (רפ"י)

שפתי חכמים (ת) דכתיב ויחן ישראל נגד ההר כאיש אחד: (א) אינו ר"ל כל מקום שנאמר מנגד שהוא מזרח דהא כתיב מנגד סביב לאלה מועד יחנו ואין פירושן למזרח אלא ר"ל כל מקום שנאמר מנגד על פיאה מיוחדת שמלת מנגד מורה על הנוכה ונוכה האדם תמיד מורה על הפנים ומזרח נקרא פנים. רא"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויסעו. וכבר נסעו מרפידים כאשר הראיתך רבים כאלה: ויחנו במדבר. הוא מדבר סיני הנזכר: וטעם ויחן שם ישראל. אחר שאמר ויחנו במדבר כי ראשי המטות והזקנים חנו נגד ההר בעבור כבודם על כן הזכיר ויחן כי מועטים היו. כי כפי מעלתם עמדו ביום מתן תורה סביב הר סיני כאשר אפרש ורבינו שלמה אמר כי נגר ההר מזרח. והנה כתוב מנגד סביב לאוהל מועד יחנו שהוא מארבע הפאות כי כאשר יסעו הדגלים כן יחנו: (אבן עזרא)

אור החיים ויסעו מרפידים. קשה למה איחר המוקדם כי פסוק זה היה לו להקדים קודם פסוק שלפניו שאמר באו מדבר סיני, ואולי שהוא על דרך אומרם (סנהדרין ק"ה): אהבה מקלקלת השורה להקדים המאוחר, שלהיות כי הוא זה יום המקווה לבורא לתורה לעולם לעליונים ולתחתונים ומיום הבריאה והם יושבים ומצפים מתי יבואו בני ישראל מדבר סיני, לזה כשהגיעו שמה לא עצרו כח לספר סדר הדבר ותכף קדמה ההודעה באומרו **ביום הזה באו** וגו' הגיע חשוק ונחשק לחושק וחשוק ושמתו שמים וארץ כי זה הוא תכלית הבריאה ותקוותה ואחר כך חזר הכתוב להודיע פרטן של דברים:

עוד ירצה בהעיר עוד אומרו **ויבואו מדבר סיני** והלא כבר אמר בכתוב שלפניו באו מדבר סיני. עוד צריך לדעת למה הוצרך לומר ויחנו במדבר הלא מובן הוא הדבר כי במקום ביאתם חנו:

אכן כוונת הכתוב הוא להקדים גי' ענינים הם עקרי ההכנה לקבלת התורה שבאמצעותם נתרצה ה' להנחילם נחלת שדי היא תורתנו הנעימה:

הא' הוא התגברות והתעצמות בעסק התורה כי העצלות הוא עשב המפסיד השגתה, ולזה תמצא כי כל מקום שיזכירנה ה' לתורה ידקדק לומר לשון חוזק ואומץ עד גדר שימית עצמו עליה דכתיב (במדבר יט יד) זאת התורה אדם כי ימות וגו' ודרשו ז"ל (שבת פ"ג:) וכו', כמו כן רבותינו ז"ל ידקדקו בהזכרתה לומר עסק התורה השתדלות התורה ורבים כמוהו, ועיין מה שפירשתי בספרי חפץ ה' שחברתי על קצת ממסכתות הש"ס בקטנותי במאמר רבותינו ז"ל (שם)

פ"ח:) למיימינים בה כו' ותראה כי לא תושג ההשגה אלא בהתעצמות גדול, וכנגד זו אמר הכתוב **ויסעו מרפידיים**, לא בא להודיע מקום שממנו נסעו שאם כן היה לו להקדימו קודם תחנונים, אלא נתכוין לומר שנסעו מבחינת רפיון ידים כמו שמצינו שדרשו כן רבותינו ז"ל (סנהדרין ק"ו). בפסוק (לעיל י"ז ח') וילחם עם ישראל ברפידיים ברפיון ידים עד כאן. והן עתה נסעו מבחינה זו והכינו עצמם לעבוד עבודת משא בנועם ה', והוא אומרו **ויבואו מדבר סיני**:

וענין ב' הוא השפלות והענוה כי אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשפיל עצמו ומשים עצמו כמדבר, וכנגד זה אמר **ויחנו במדבר** פירוש לשון שפלות וענוה כמדבר שהכל דורכים עליו:

וענין ג' הוא בחינת ייעוד חכמים בהתחברות בלב שלם ותמים לא שיהיו בד בבד שעליהם אמר הכתוב (ידמיה נ) חרב אל הבדים (בדכות ס"ג.), אלא יתועדו יחד ויחדדו זה לזה ויסבירו פנים זה לזה, וכנגד זה אמר **ויחן שם ישראל** לשון יחיד שנעשו כולן יחד כאיש אחד, והן עתה הם ראויים לקבלת התורה: (אור החיים)

ספורנו **ויסעו מרפידיים**. ויבואו מדבר סיני. נסיעתם מרפידיים היתה בכונת באם אל מדבר סיני, אשר שם הר האלהים, כי ידעו ששם יעבדוהו, כאמרו תעבדון את האלהים על ההר הזה: (ספורנו)

כלי יקר **ויסעו מרפידיים ויבואו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר**. ראה כמה כפלים נכתבו כאן ומה היה המקרא חסר אם היה אומר ויסעו מרפידיים ויחנו במדבר סיני נגד ההר, ולמה אמר תחילה ויחנו ואח"כ ויחן, תחילה אמר מדבר סיני ואח"כ אמר סתם במדבר, ותחילה קרא להר בשם סיני ואח"כ קראו סתם הר. ונראה שכל זה ראייה שלא היו ישראל ראויין לקבלת התורה עד אשר יהיה שלום ביניהם בעלי אסופות נתנו מרועה אחד (קהלת יב.יא) והתורה כל נתיבותיה שלום, כי מתוך פירוד הלבבות זה אוסר וזה מתיר ונמצא התורה כשתי תורות, זה"ש בחדש השלישי וגוי' ביום הזה באו מדבר סיני. הורה שחודש זה שמזלו תאומים המורה על הדיבוק והאהבה שיחדיו יהיו תמים כתאומים זה לזה ואז יהיה שלום רב לאוהבי התורה, ויש בזה רמז גי' לב' הלוחות שהיו כתאומים יחדיו חמשה מול חמשה.

ואח"כ אמר ויסעו מרפידיים. היינו מן המקום אשר היו שם בריב ומחלוקת כי המקום ההוא נקרא מסה ומריבה ורפידיים אותיות פרידים כמו כשב כבש על שם הפירוד שהיה ביניהם. ורז"ל (סנהדרין קו.) דרשוהו מלשון רף ידים, כי זה תלוי בזה כי ע"י הפירוד שהיה ביניהם רפו ידיהם מן התורה ועכשיו נסעו מרפידיים מן המקום ההוא ר"ל הסיעו עצמם מן הפירוד ויבואו מדבר סיני. כי מקום זה גרם להם שהיו באגודה אחת כי בקשת הכבוד והשררה סבה לכל ריב ולכל נגע וע"י שראו שהר סיני הנמוך שבהרים הוא ההר חמד אלהים לשבתו, אז ראו שהקב"ה בוחר בענוים ועי"ז בחרו במדת ההכנעה וזהו סבת השלום לכך הוא מזכירם בלשון רבים ויבואו מדבר סיני ויחנו במדבר, להורות שמצד המדבר עדיין היו חלוקים בדעתם ולא היו בלב אחד כאיש אחד עדיין, אך בבואם נגד ההר והוגד להם כי על הר זה ירד ה' אז ויחן ישראל היו בלב אחד כאיש אחד, אבל מתחילה קודם שבאו להר הזה בין בבואם אל תוך המדבר בין בחנייתם במדבר עדיין לא סרו ממחלוקתם עד שבאו נגד ההר כאמור, לפי ששמו מורה על ההפך דהיינו שנאה כארז"ל (שבת פט.) סיני שמשם ירדה שנאה לאומות כו' לכך אמר ויחן שם ישראל נגד ההר כי מהות ההר גרם השלום ולא שמו. (כלי יקר)

ג וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל-הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו יְהוָה מִן-הַהָר לֵאמֹר כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגִּיד לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל:

אונקלוס וּמֹשֶׁה סָלַק לְקָדָם יְיָ וַיִּקְרָא לֵיהּ יְיָ מִן טוֹרָא לְמִימַר פְּדָנָן תִּימַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִתְּנֵי לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן וּמֹשֶׁה סָלַק בְּיוֹמָא תְּנִינָא לְרִישׁ טוֹרָא וַיִּקְרָא לֵיהּ יְיָ מִן טוֹרָא לְמִימַר פְּדָנָא תִימַר לְנִשְׂיָא דְבֵית יַעֲקֹב וְתִתְּנֵי לְבֵית יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

רש"י ומשה עלה. ביום השני, (ב) וכל עליותיו בהשכמה היו, שנאמר וישכם משה בצקר (שמות לז, ז): כה תאמר. בלשון הזה וכסדר (ג) הנה: לבית יעקב. אלו הגסים, תאמר להם (ד) בלשון רכה: ותגיד לבני ישראל. עונשין ודקדוקין פירש לזכרים, דברים הקשין כגילין (שבת פז. מכילתא בחדש פ"ב): (רש"י)

שפתי חכמים (ב) ללא בלא הכתוב לסתום אלא לפרש מלאשכחן במקום אחר שכל עליות של משה בהשכמה היו אי אפשר לומר שעלה ביום ביאתו ואי אפשר לומר נמי שהיה ביום הג' דהא כתיב וישב משה דברי העם ביום המחרת שהוא ג' לחדש וכתיב ויגד משה את דברי וגו' הוא רביעי בחדש כמו שפרש"י לקמן ואי היה עלייתו ביום שלישי לביאתו לא היו נתינת התורה בשש בחדש לפי החשבון: (ג) היינו שיאמר לנשים תחלה ואח"כ לאנשים: (ד) כיון שמלינו לדבור הוא לשון קשה כדכתיב דבר אדוני הארץ אתנו קשות ש"מ שאמירה הוא לשון רכה ועוד מדכתיב ויאמר יוסף אל אחיו אני יוסף וגו' וכתיב נמי ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא וגו' וכתיב נמי סוף סדר ויחי ויאמר אליהם יוסף אל תיראו וגו' מכל אלה נראה דלשון ויאמר לשון רכה הוא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומשה עלה. הזכיר למעלה נגד ההר. והנה הטעם ומשה עלה אל הר האלהים. וטעם ויקרא אליו ה'. וכבר קרא אליו השם כי בלא רשות לא עלה. והזכיר מן ההר כי לא עלה למעלה מההר. כי שם דבר עמו השם ואל יקשה עליך בעבור שאמר אחרי כן וירד ה' על הר סיני. כי הזכיר זה כנגד כל ישראל לראותם הענין והאש. כי כן כתוב ודבריו שמעת מתוך האש: וטעם לאמר. כי קראו השם לומר כה תאמר לבית יעקב. והטעם דבר כולל לבית יעקב אלה הנמצאים היום. ובניהם אחריהם: ותגיד לבני ישראל. הם הזקנים והם יגידו לכל העם. וכן כתוב ויבא משה ויקרא לזקני העם. ואחרי כן כתוב ויענו כל העם יחדיו ומלת בית פירשתיו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ומשה עלה אל האלהים. מיום בואם אל הר סיני כסה הענין את ההר ושם כבוד ה', וזהו שכתוב (להלן כד טז) וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענין ששת ימים, קודם מתן תורה (יומא ד.), ולפיכך אמר ומשה עלה אל האלהים, כי עלה אל קצה ההר להזדמן לפניו, ולא בא אל הערפל אשר שם האלהים.

ויקרא אליו השם מראש ההר **כה תאמר לבית יעקב ורבי אברהם אמר כי ויקרא אליו מוקדם, שקרא לו ועלה אליו. ולא נראה לי, כי הקריאה היא כה תאמר לבית יעקב.** והוא יפרש ויקרא אליו לאמר לו כה תאמר לבית יעקב. ואיננו נכון. וטעם **עלה אל האלהים, ויקרא אליו ה'**, כי עלה אל כבוד השם ששכן בהר לאמר לישראל עשרת הדברות, ובשמו הגדול ידבר עם משה, כטעם אם יהיה נביאכם וגו' (במדבר יב ו~ח): (הרמב"ן)

בעל הטורים ותגיד. לבני ישראל. מלא יו"ד שתגיד להם עשרת הדברות: (בעל הטורים)

אור החיים ומשה עלה וגו'. צריך לדעת למה עלה משה קודם שיקרא לו ה'. עוד צריך לדעת לאיזה מקום עלה, אם להר היה לו לומר אל ההר בפירוש. ורבותינו ז"ל אמרו (שמות רבה פכ"ח) זה הוא שאמר הכתוב (תהלים סח) עלית למרום וגו'. ולדבריהם קשה עוד כי מצינו שאחר כך היתה הקריאה אליו מן ההר דכתיב ויקרא וגו' מן ההר ואם הוא כבר עלה לשמים מה מקום לקריאה ממקום נמוך למקום עליון. עוד יש לדקדק למה אמר הכתוב **אל האלהים** ולא אמר אל ה' כמו שגמר אומר ויקרא אליו ה' וגו':

אכן כוונת הכתוב היא להיות שקדם ה' ואמר למשה בסנה (לעיל ג' י"ב) בהוציאך את העם תעבדון את האלהים על ההר הזה, הוא מראהו כי שם הוא מקום קבלת התורה, אשר על כן בהגיעו שמה עשה משה משפט עבד נאמן וקדם ועלה אל ההר ולא הוצרך להזכיר ההר כיון שהזכירו בסמוך דכתיב נגד ההר ועליו חוזר אומרו **ומשה עלה**, ואומרו **אל האלהים** הוא טעם עליתו כי מה שייכות בעליה זו לזה אמר אל האלהים שקדם אצלו מהבורא תעבדון את האלהים על ההר הזה לזה אם היה מתעכב עד שיקרא ה' אליו יראה התרשלות ומיעוט חשק בדבר לזה תיכף קדם והכין עצמו ועלה, וזולת מה שקדם לו במאמר ה' תעבדון את האלהים לא היה עולה אל ההר. ובזה נתיישבו כל הדקדוקים שדקדקנו. ואין בפירוש זה סתירה לדברי רבותינו ז"ל שאמרו (שמו"ר שם) עלית למרום כי בעלייתו ההר שהוא מקום שהרכין ה' שמים עליו הנה הוא נמצא עולה לשמים:

ויקרא אליו ה'. פירוש כשקדם הוא ועלה תכף קרא לו ה'. ויש לך לדעת כי בחינת הקדושה לא תקדים אלא למזמין אותה ומעיר על הדבר והוא מאמרם ז"ל (זהר ח"ג צ"ב) באתערותא דלתתא אתערותא דלעילא, והוא סוד אומרו (בראשית ב ו) ואד יעלה מן הארץ והשקה מלמעלה את כל פני האדמה, וירמוז באומרו **ויקרא לשון יקר** וגדולה עשה ה' למשה על הכנתו וזריזותו בדבר:

מן ההר לאמר. פירוש לצד כי דבר ה' בא מן שמי השמים כי עדיין לא ירד ה' על הר סיני, אשר על כן בא להודיענו הכתוב כי צוה ה' על הקול שיעבור דרך הר ומשם ישמע משה אמריו ולא יפנה לצדדין גם לא ישמע לאוזן משה קודם שיגיע להר אלא להר יבא ומן ההר יהיה נשמע אליו. וזה הוא שיעור הכתוב **ויקרא אליו ה'** ממקום ששמו שם כידוע וקריאה זו **מן ההר לאמר** פירוש מן ההר התחיל האמירה ולא קודם ולא מן הצדדים, ואם לא אמר הכתוב תיבת לאמר היה בנשמע כי התחלת הקריאה היה מן ההר וכבר ירדה שכינה שמה ולא כן הוא:

כה תאמר וגו' אתם ראיתם וגו'. צריך לדעת למה כפל **תאמר** וגו' **ותגיד** וגו'. ורבותינו ז"ל אמרו (שמות רבה פכ"ח) בית יעקב הם הנשים ולהם יאמר מענה רך ולבני ישראל דברים קשים כגידיים. וקשה הלא לא מצינו שאמר ה' בדבריו

ב' מיני שליחות אלא לשון א' לכולם יחד אנשים ונשים אם הם קשים יחד ישמעוהו ואם הם רכים יחד ישמעוהו. ואין לומר שכשידבר משה ישנה מענה לשון מסדר הנדבר חס ושלוס כי הלא תמצא כי בסוף דברי ה' אמר אליו (פסוק ו') אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל ואמרו ז"ל (מכילתא) וזה לשונם לא פחות ולא יותר. ולכשאמר כי כוונת אומר **אל בני ישראל** הוא על האנשים, יחסר דרך אשר ידבר בו לנשים, גם אין אני רואה דברים קשים בדברי ה' לאנשים אלא דברים המחיים את הנפש:

אכן כוונת דברי ה' הוא על זה הדרך וקודם אקדים המושג אצלינו מכל התורה כי האדון אלהי ישראל מדותיו הם להטיב ויותר מחשק המקבל חשקו להטיב, וזה לגודל הפלגת בחינת טובו, ויותר מהמה לבני ישראל, ומתחכם הוא יתברך להרבות שכרנו וטובתנו כי זה הוא אשר יחפוץ ה'. והנה מצינו לו שגילה דעתו כי שכר המקיים תורת ה' ומצותיו מיראה הוא מחצה מהעושה מאהבה מב' כתובים הבאים בהודעת שכר המצות באחד אמר (דברים ז ט) לאלף דור ובאחד אמר (לקמן כ' ו') לאלפים ודקדק בשר האלף שהוא השומר מיראה ושר האלפים שהוא לעושה מאהבה. והנה יש בבחינת האהבה צד גורם רעה כי לא תספיק לבעליה להשמר בתמידות לבל עבור איזה פעם באקראי כי יאמר שמצד קורבתו לבורא וחביבותו לא יקפיד עליו על זה כמנהג וסדר הרגיל בין הנבראים, ולהשכילך בענין ממשא אתה למד כי לצד רוב קורבתו וחביבתו עם ה' שגג ודבר אליו (לעיל ד' י"ג) שלח נא ביד תשלח, למה הרעתה וגוי (ה' כ"ב), לא הצלת וגוי, וזה היה סיבה גודל קריבתו לפני ה' נתקררה היראה כי פשיטא שאדם אחר כשלא יהיה קרב כל כך תפול עליו אימתה ופחד. והנה האדון ה' צבאות לא כן יחשוב כמו שאמר הכתוב (דברים י' י"ז) אשר לא ישא פנים ולא וגוי ויקפיד אדרבה ביותר על אהובו ליסרו בתוספת מרובה על עוברו אפילו פעם אחת ואפילו על הקלה שבקלים כאומרו (תהלים נ') וסביביו נשערה מאוד ואמרו ז"ל (ב"ק נ'). שמדקדק עם חסידיו כחוט השערה, ואשר על כן בעת נתנית התורה חשב ה' מחשבות טובות להועיל בקבלת התורה ולפניו ב' דרכים, א' לדבר דברי אהבה וחביבה ויש בזה תכלית דבר טוב כשיקבלוה מאהבה שקל הקודש כפול הוא בשכרם, ויש בזה צד אחר כי העושה מאהבה לפעמים לא ידקדק בפרט אחד מהתורה כדרך האב עם בנו המגעגעו והמשעשעו כיון שאין עליו בחינת המורא מה שאין כן כשתהיה קבלת התורה מחמת יראה מדרך הירא לפחד על דקדוק אחד כעבד מרבו ונמצא תמיד עומד לשמור עץ החיים וכן הוא בדבריהם ז"ל. (ירושלמי ברכות). ודרך ב' הוא לדבר דברים קשים כמלך שגוזר על עבדו בזריקת מרה ואימת מלכות, ויש בזה תכלית טוב שלא יזלזלו באחת מכל מצות התורה ואפילו באקראי ועראי אלא שמגיעם מחצית שכר משכר המגיעם בעשותם מאהבה:

אשר על כן נתחכם ה' לצוות בב' אופנים בדרך אהבה ודרך שררה והפחדה ואמר גם שניהם במתק לשון צדיק בנושא אחד, והוא מה שהתחיל לומר **כה תאמר** על זה הדרך כה פירוש כסדר זה שאני אומר לך **תאמר לבית יעקב ותגיז** וגוי פירוש יש בו אמירה רכה שהיא דרך אהבה וחביבה **ותגיז** פירוש יש בו גם כן דברים קשים כגיזים שהוא דרך הפחדה ויראה. ודקדק לומר **בית יעקב** באמירה **ובני ישראל** בקושי, לומר חלק החסר לכל אחד משניהם על זה הדרך כי בית יעקב הם מדריגה הקטנה שבאומתנו הקדושה אשר לא ישיגו עבוד ה' מאהבה אלא מיראה לזה המצוה להם שצריכין להוסיף עבוד מאהבה הרמוזה באמירה רכה כנזכר, ולבני ישראל שהם מדריגה הנבחרת והמעולה אשר ישיגו בחינת האהבה אמר כנגדם **ותגיז** שלא יספיק להם בחינת האהבה לגבי פרט אחד וצריכין הם

ליראה ולאהבה מטעם שכתבנו, נמצאת אומר כי טובים השנים וצורך בהם לקיום התורה וצריך כל איש מישראל לקנות שניהם אהבה ויראה ושניהם יחד אמרם אל עליון בנעימות דבריו באומרו אתם ראיתם אשר עשיתי וגו' כאשר אבאר בסמוך בעזרת השם ודברי רבותינו ז"ל שאמרו (מכילתא) אלו הנשים ואלו האנשים הם דרך דרש: (אור החיים)

ספורנו ומשה עלה אל האלהים. אמר שישראל שמו פניהם אל עסקי החניה וצרכיה, ומשה עלה והכין עצמו לנבואה: (ספורנו)

[ד] אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על-כנפי נשרים ואבא אתכם אל:

אונקלוס אתון חזתון די עבדית למצרים ונטלית (ני"א ואטלית) יתכון כדעל גדפי נשרין וקרבת יתכון לפלחני: (אונקלוס)

יונתן אתון חמיתון מה די עבדית למצראי וטענית יתכון על ענניו הי פעל גדפי נשרין מן פילוסין ואובלית יתכון לאתר בית מוקדשא למעבד תפון פסחא ובההוא ליליא אתיבית יתכון לפילוסין ומתפון קריבית יתכון לאולפן אורייתי: (תרגום יונתן)

רש"י אתם ראיתם. לא מסורת היא בידכם, (ה) ולא בדברים אני משגר לכם, לא בעדים אני מעיד עליכם, אלא אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, על כמה עבירות היו חייבין לי קודם שנזדווגו לכם, ולא נפרעתי מהם אלא על ידכם: ואשא אתכם. זה יום שבאו ישראל לרעמסס, (ו) שהיו ישראל מפוזרין בכל ארץ גושן, ולשעה קלה כשבאו ליסע וללאת, נקבצו כלם לרעמסס (מכילתא פ"ב). ואונקלוס תרגם ואשא, ואטלית יתכון, כמו ואסיע אתכם, תיקן את הדבור דרך כבוד למעלה: על כנפי נשרים. כנשר הנושא (ז) גוזליו על כנפיו, שכל שאר העופות נותנים את בניהם בין רגליהם, לפי שמתיראין מעוף אחר שפורה על גביהם, אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מן האדם שמת יזרוק בו חץ, לפי שאין עוף פורח על גביו, לכך נותנו על כנפיו אומר מוטב יכנס החץ בי ולא בצני, אף אני עשיתי כן, ויסע מלאך האלהים וגו' ויבא בין מחנה מצרים וגו', והיו מצרים זורקים חלים ואבני בליסטראות, והענן מקבלם: ואבא אתכם אל. (תרגום יונתן)

שפת חכמים (ה) דק"ל למה הולך לומר אתם ראיתם ועוד שלא תפול ראייה אלא על הדברים הנעשים לא על העשייה ועוד בקרא משמע דהמאמר הזה אינו אלא להודיעם שהם חציבים לו כדמסיים ואשא אתכם על כנפי נשרים ומה חצה הראה להם בזה דהלא לא עשה להם מה שעשה אלא בעבור שחטאו ולא בעבור חבתן ל"פ וכו' הרא"ם: (ו) אע"פ דבפרשת בא בפסוק ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה פרש"י ק"ך מיל היה ובאו שם לפי שעה הוא שנאמר ואשא אתכם על

כנפי נשרים וכאן פירש שכולם נקצלו לרעמסס כו' דהא והא איתא: (ז) הרל"ס גורס ד"א כנשר וכו' והוא זמכילתא שני פירושים הרלשון פירוש על הקלות והשני כנשר הנושא וכו' על החזה ע"פ: (ספתי חכמים)

אבן עזרא אתם ראיתם. הנקמות שעשיתי במצרים בעבורכם. ונשאתי אתכם ממצרים כאילו הייתם נשואים על כנפי נשרים. כי הנשר יגביה באויר למעלה מכל עוף והכל מפחדים ממנו והוא לא יפחד. על דרך כנשר יעיר קנו שיוליך גוזלו לאט. (אבן עזרא)

הרמב"ן ואביא אתכם אלי. אל מקום כבודי, ההר הזה אשר שכינתי שם עמכם. ואונקלוס שתרגם וקריבת יתכון לפולחני, דרך כבוד של מעלה תפס לעצמו: (הרמב"ן)

בעל הטורים אתם. ד' ראשי פסוקים. הכא. ואידך אתם לכו קחו לכם תבן בשביל שלא רצו מצרים לתת להם תבן אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים. אתם נצבים אתם עדי. לומר בשביל שאתם נצבים היום לעולם תוכלו להיות עדי כי לעולם אני נצב: **ואביא אתכם אלי**. מה אשה נקנית בכסף ובשטר ובביאה אף ישראל כן. בכסף זו ביזת מצרים. בשטר זו התורה שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורשה. בביאה זהו שנא' ואפרוש כנפי עליך וגוי ואבא בברית אתך לכן אמר הושע ג"פ וארשתוך לי: ואביא בגימ' בביאה: (בעל הטורים)

אור החיים אתם ראיתם וגו'. צריך לדעת כוונת אל עליון במה. שדקדק לומר **אשר עשיתי למצרים** שיותר היה לו לומר אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים שהוא עיקר הדבר להתחייב להשתעבד ולחבק אמריו על כל אשר גמלם ה'. ואם להזכיר נפלאותיו הרי הם רשומים באומרו אשר הוצאתי מארץ מצרים וידוע הוא כי לא הוציאם אלא באמצעות המסות הגדולות:

והנה לפי מה שפירשנו כי יכוין ה' לב' דברים שהם בחינת האהבה ובחינת היראה לזה רשם ה' שניהם במאמר. זה, היראה באומרו **אשר עשיתי למצרים** פירוש אשר יסרתי יסורי נקמה לממאן עשות מאמרי כמה מכות רעות באין מספר על אשר מאן עשות מצותי לשלוח אתכם, והיה הדבר הזה לכם לאות לעובר על מצותי כי אתנקם ממנו ביסורי נקמה וצרות רבות כאשר ראיתם וקחו מוסר, ונתכוין ה' לרמוז להם שהם בגדר זה עצמו של המצרים אם ימאנו לשמוע אל התורה ואל המצות וזו בחינת היראה יראת העונש, גם יש שנשמע מאמר **אשר עשיתי** יראת הרוממות בכל הנפלאות והאותות והמופתים אשר עשה למצרים. גם בזה הראה בחינת האהבה והחיבה שכל זה עשה בשבילנו הרעיש כל הבריאה ואבד אומה אחת בשבילנו, ולצד זה יתלהב אדם בחיבת הבורא אשר הפליא חסדו להם, והנה היא בחינת האהבה לה' אלהינו, והם ב' דברים הרמוזים באומרו **תאמר לבית יעקב** שלא תספיק היראה וצריך גם האהבה **ותגיד לבני ישראל** שלא תספיק בחינת האהבה וצריך גם היראה והטעם כמו שכתבנו:

ואשא אתכם. הנה האריך האדון בבחינת האהבה כי הוא העיקר במצוה להרויח כפל השכר, וצריך התעצמות גדול להשיגה, לזה אמר ראו חיבתי בכם כרחם אב על בנים חביבין שאפילו מדרך כף רגליכם חסתי עליו ונשאתי אתכם על כנפי נשרים פירוש ענני כבוד היו ממוצעים תחתם, וכן הוא אומר (דברים ח ד) ורגלך לא בצקה, ועוד יש לאלוה מילין לעורר האהבה מה שאין כן היראה שבנקל תכנס

בלב האדם לזה הספיק לו ברמיזתו במאמר אשר עשיתי למצרים כמו שפירשתי :

ואבא אתכם אלי. ירצה כי לא קדם הקרבנות אל ה' כמשפט כל הקרב הקרב למשכן ה' שיקדים הוא לעורר חבתו כידוע שאין אלהי עולם מקדים לקרב עד שיעורר המתקרב את האהבה, וכן הוא מהמוסר כי ההדיוטות והקלים הם המשתדלים להתקרב לגדולים ונכבדים מהם ומכל שכן עם עבד מושלים, ואף על פי כן אמר ה' כי לא כן עשה אלא הגם שהיו גוי מקרב גוי ערום ועריה בלא שום התעוררות אף על פי כן אני הבאתי אתכם אלי ולא אתם התקרבתם אלי :

עוד ירצה לומר שאחר שהוציאם ממצרים היו חוזרים מאחרי השכינה כמו שמצינו להם שהמרו אמרי אל בים סוף במן ובשלו וכדומה אף על פי כן היה ה' מושכם אליו בכל עת שהיו חוזרים לאחוריהם ומביאן ומקרבן אליו יתברך :

עוד ירצה על דרך אומרים ז"ל (הגדה) אלו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים מיד כו', והטעם כדי שלא ישתקעו בבחינת הרע בטומאת מצרים ולא תהיה חס ושלום עוד תקומה לשונאיהם של ישראל לזה מיהר להוציאם כדי שיעמדו במקום קדוש, והוא אומר **ואביא אתכם אלי** דייק תיבת אלי לשלול השתקעות בחלק הרע רחמנא ליצלן והבן :

עוד ירצה לשלול טענת הטוען כי הלא מצינו לו (ספרי ברכה) שהלך לשעיר ופארן לישמעאל ועשו והזמינם לקבל תורה ולא קבלו לטעם שאמרו ואם כן מה מעלה זו שמרומם לעם ישראל, לזה אמר **ואבא** וגו' פירוש על דרך אומרים ז"ל (ילקוט הראובני ר"פ בלק) בפסוק (במדבר כג ד) ויקר אלהים אל בלעם וגו' משל למלך שבא אוהבו לדבר עמו וכו' עד כאן, פירוש כי אתם הבאתי אתכם אלי מה שאין כן הם ששלחתי להם למקומם לשעיר ולפארן ואין זה אלא לדחותם לעתיד לבא ולחייבם בדין מה שאין כן אתם כי דעתי ורצוני לקרבכם אלי ואין לדמות מעשה ישראל למעשה אדום וישמעאל : (אור החיים)

ספורנו **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים**. כמה הפצתי כדי שישובו מרשעים, כי לא אחפוץ במות המת, ובהקשותם ערפם הוצרכתי להרבות אותותי ומופתים בקרבם ולהשחיתם : **ואשא אתכם על כנפי נשרים**. דרך לא עבר בה איש, כמו הנשר המוליך את בניו ברום האויר, אשר לא ילך בו שום מין עוף אחר, וזה להבדיל אתכם מכל העמים ועסקיהם להיות לי : **ואביא אתכם אלי**. אל הר האלהים המוכן לנבואה : (ספורנו)

כלי יקר **ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי**. הזכיר כאן ג' מדריגות זו למעלה מזו מתחילה אמר ואשא אתכם על כנפי נשרים וזהו כאשר ישא האומן את היונק, ואז הקב"ה במדריגת האב וישראל במדריגת הבן. ואח"כ אמר ואביא אתכם אלי משמע שתהיו שוים לי ונהיה כב' אחים שוים במדריגתם, ואח"כ אמר ואתם תהיו לי ממלכת כביכול מלכים לי כמ"ש (שמואל ב' כג.ג) צדיק מושל יראת ה' וזה מבואר על דרך מדרש חזית הביאו הרמב"ן פ' חיי שרה (כד.א) וז"ל שאל רשב"י את רבי אלעזר בר יוסי אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו (שיר ג.יא) א"ל מלה"ד למלך שהיה לו בת יחידה והיה מחבבה ביותר ומתחילה קראה בתי, לא זו מחבבה עד שקראה אחותי, לא זו מחבבה עד שקראה אמי, כך הקב"ה מחבב את ישראל וקרא אותם בתי שנאמר (תהלים מה.יא) שמעי בת וראי לא זו מחבבן עד שקראם אחותי שנאמר (שיר ה.ב) פתחי לי אחותי רעיתי. לא זו מחבבן עד שקראן אמי שנאמר (ישעיה נא.ד) הקשיבו אלי עמי ולאמי

וכפי הנראה שמדרש זה לא אמר סדר המדריגות, כי מתחילה בת, ואח"כ הוסיף לחבבה וקראה אחותי, והוספה זו גרעון היא כי בלי ספק שיותר האדם מחבב את בתו מאחותו ובלי ספק שמדרש זה מדבר במדריגות הממשלה שיש לזה על זה כי האב מושל על הבת וכן האם אבל אח ואחות שוין המה. כך מתחילה קרא הקב"ה לישראל בת מצד אהבתו לישראל ואך לו יתי המלוכה למשול על ישראל כממשלת האב על בתו וזה היה בימי אברהם כי פסוק שמעי בת וראי נדרש על אברהם (בר"ר לט. א.) וזו היא המדריגה האמורה כאן ראשונה ואשא אתכם על כנפי נשרים ונשיאה זו היא כאשר ישא האומן את היונק. ואח"כ העלה אותם הקב"ה למדריגה גדולה מזו לקרא אותם אחותי, לומר שהם שוים אליו יתי והשוה הקב"ה כבודו ומוראו יתי לכבודם וכארז"ל שהצדיקים דומים כאילו נעשו שותפים למקום ברוך הוא וזה היה בימי יצחק שאמר לו הקב"ה גור בארץ הזאת ואהיה עמך (בראשית כו. א.) היינו בשוה לך כי נתוסף לו זכותו על זכות אביו ע"כ לא נאמר לשון ואהיה עמך לאברהם כמו ליצחק וזו היא המדריגה השניה האמורה כאן ואביא אתכם אלי, כי זה דומה למאמר ואהיה עמך, ואח"כ כשבא יעקב חבל נחלתו חוט המשולש העלה אותו ה' למדריגה גדולה מזו לקרא אותו אם כמו שהאם מושלת על הבת כך צדיק מושל ביראת ה' כמו שדרז"ל (מ"ק טז.): וז"ש ביעקב כי שרית עם אלהים ואנשים ותוכל. אע"פ שגם ליעקב נאמר (בראשית לא. א.) ואהיה עמך. מ"מ אח"כ הועלה למדריגה שלישית כשישר אל אל ויוכל וז"ש (מגילה יח.) הקב"ה קראו ליעקב אל ר"ל מושל עליו כביכול, וזהו שנאמר כאן ואתם תהיו לי ממלכת מלכים לי כביכול אני גוזר גזירה והצדיק מבטלה וזכו למעלה זו מצד היותם בני ישראל כמו שמתחיל הענין כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל וגו'.

ונוכל לפרש פסוק ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. מלכים על הכהנים כי ע"י קבלת התורה יש ללומדיה יתרון על הכהנים כי אפילו ממזר ת"ח קודם לכ"ג עם הארץ (הוריות יג.) וי"א אתם ראיתם את אשר עשיתי למצרים היינו המכות כי בזמן שבאו המכות מן הארץ דם כינים וכיוצא בהם אז ואשא אתכם על כנפי נשרים, שלא תנזקו בהם כאילו הגבהתי אתכם מן הארץ, ואח"כ כשבאו המכות מן השמים אש וברד אז ואביא אתכם אלי, להגביה אתכם למעלה מן המערכה. וי"א שהגביה אותם למעלה מן המלאכים שנקראו בעלי כנפים ועל זה אמר ואשא אתכם על כנפי נשרים ר"ל נשאתי אתכם במעלה שהיא למעלה מן כנפי נשרים. (כלי יקר)

[ה] ועתה אם-שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את-בריתי והייתם לי סגלה מכל-העמים כ"י-לי כל-הארץ:

אונקלוס וכען אם קבלא תקבלון למימרי ותטרון ית קימי ותהון קדמי תביבין מכל עממא ארי די לי כל ארעא: (אונקלוס)

יונתן וכדון אין קבלא תקבלון למימרי ותנטרון ית קימי ותהון קדמי תביבין מכל עממא דעל אפי ארעא: (תרגום יונתן)

כ"י ועתה. אם עתה תקבלו עליכם, (ח) יערב לכם מכאן ואילך, שכל התחלות

קָשׁוֹת (מכילתא פ"ב): ושמרתם את בריתי. שאכרות עמכם על שמירת (ט) התורה: סגולה. אולר חביב, כמו וסגלת מלכים (קהלת ב, ח), כלי יקר ואזנים טובות שהמלכים גונזים אותם, כך אתם תהיו לי סגולה משאר אומות, ולא תאמרו אתם לבדכם שלי ואין לי אחרים עמכם, ומה יש לי עוד שיהא חזתכם נכרת, כי לי כל הארץ, והם בעיני ולפני לכלום: (רפ"ו)

שפתי חכמים (ח) הוסיף רפ"י מלת אם שכתב אם עתה מפני שכל מלה שהיא תנאית כמו מלת אם שכתוב בקרא מורה על הזמן לכן נקט רפ"י אם עתה כאילו הכתוב הוא מסורס ופירושו אם עתה בזמן ההוא תקבלו עול התורה יערב לכם לעתיד ולאו לפי משמעות הקרא יהיה מלת אם שהיא מלה תנאית קאי על קבלת המלות ויהיה פירושו אם תקבלו ולא יובן ממנו שיערב להם מכאן ולהבא המורה על זמן העתיד. רא"ס. (ט) פי' לא אותו הברית שכרתי כבר דהיינו ברית שבת וברית מילה כי פקט הכתוב מורה על ברית התורה שעתיד לכוות בה שזה עיקר הכונה במקום הזה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועתה אם שמוע תשמעו בקולי. לעשות מצותי. ושמרתם את הברית שאכרות עמכם. והוא הברית שכרת משה עם ישראל אחר מתן תורה בבנותו המזבח כאשר אפרש במקומו בראיה גמורה: ומלת סגולה. דבר נכבד ונחמד ולא ימצא אחר כמוהו. וטעם **כי לי כל הארץ**. דבק עם מכל העמים כמו כי לי כל עמי הארץ. וזהו ואבדיל אתכם מכל העמים להיות לי. ור' מרינוס אמר. כי פי' כי לי כל הארץ אע"פ כי שלי כל הארץ. וכמוהו לפי דעתי. כי עם קשה עורף הוא. רפאה נפשי כי חטאתי לך: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ושמרתם את בריתי. הברית אשר כרתי את אבותיכם להיות להם לאלהים ולזרעם אחריהם (בראשית יז ז). ור"א אמר הברית שיכרות משה עם ישראל אחר מתן תורה, כמו שאמר (להלן כד ח) הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה:

ועל דרך האמת, שתשמרו את בריתי לדבקה בי (להלן כג כב), כי אם שמוע תשמע בקולי ועשית כל אשר אדבר:

והייתם לי סגולה מכל העמים. שתהיו בידי סגולה, כדבר נחמד לא ימסרנו המלך ביד אחר, כמו וסגולת מלכים והמדינות (קהלת ב ח):

ואמר **כי לי כל הארץ**. כטעם אשר חלק ה' אותם לכל העמים, ואתכם לקח ה' (דברים ד יט כ). וכך אמר ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי (ויקרא כ כז):

או יהיה "סגולה" דבקות, כי לי הארץ הנקראת כל, כמו שפירשתי בפסוק וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א). והמשכיל יבין:

וכן ואתם תהיו לי (פסוק ו), שתהיו אתם לי ביחוד, ולא כשאר העמים. וכך אמרו במכילתא (שם) **ואתם תהיו לי**, כביכול איני מעמיד ואיני משליט עליכם אלא

אני, וכן הוא אומר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכא ד): (הרמב"ן)

בעל הטורים **והייתם לי סגולה מכל העמים**. ס"ת מילה: (בעל הטורים)

אור החיים **ועתה אם וגו'**. אומרו **ועתה**, על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פכ"א) אין ועתה אלא תשובה, כי לצד שהיו ישראל מלוכלכים בחרמי העונות אשר קדמו להם וגם החדשים מקרוב באו בהמראתם ככתוב בתורה כמה פרטי חטאים במן בשליו בשבת במים וכאשר רצה אל עליון לתת התורה זכה וברה יסוד הקדושה והטהרה ורוחניות הרוחניות צוה להם שיחזרו בתשובה אפילו מחטא קל, וכבר קדם לנו מאמרם ז"ל (קידושין מ"ט:): בדין המקדש את האשה על מנת שהוא צדיק גמור ונמצא רשע שקידושיו קידושין כי חיישינן שמא עשה תשובה ובאמצעות תשובתו יקרא צדיק. עוד יתבאר בסמוך:

אם שמוע תשמעו וגו'. צריך לדקדק טעם כפל **שמוע תשמעו**, ואולי יכוין ה' לצוותם על קבלת ב' תורות אחת אשר ישמיעם באותו מצב, ואחת היא תורה שבעל פה ודקדוקי סופרים וספרים וגדרי חכמים ותקנותם וגזירתם אשר יורו כרמוז במצות (דברים יז יא) לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, ולזה אמר כנגד מה שמשמיעם מהמצות אז אמר **אם שמוע**, וכנגד תורות העתידים מפי חכמי ישראל אמר **תשמעו** לעתיד. ולדרך זה ידויק על נכון אומרו **ועתה אם שמוע**, כי להיות שמצוה באומרו **תשמעו** על העתיד לזה סמך **ועתה אם שמוע** לומר אם שמוע עתה ותשמעו לעתיד כנזכר. ודקדק לומר בקולי, על דרך אומרם ז"ל (במד"ר פי"ד) שומע מפי חכם וכו' כשומע מפי הגבורה, והוא אומרו כי מצוה זו שאני אומר לכם שתקבלו תקנת חכם צריך שתהיה לכם שוה כאלו אם השמעתיה והגדתיה לכם. ואולי כי בזה יתיישב מאמרם ז"ל (במס' שבת פ"ח.) שדרשו בפסוק (יז) ויתיצבו בתחתית ההר שכפה עליהם ההר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים וכו' ואם לאו שם תהא קבורתכם, וקשה והלא הם אמרו (לקמן כ"ד ז') כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע ומה מקום לכפייה זו, והתוס' תרצו שם שמא היו חוזרים כשיראו האש הגדולה שיצתה נשמתן עד כאן, ואין דבריהם נראים כי אדרבא יוסיפו פחד ופחת ויראו יראת הרוממות. ולפי מה שפירשתי כי ה' אמר להם ב' תורות אחת מפיו אז ואחת לעתיד מפי חכמים כנזכר נוכל לפרש תשובתם שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע שכוונתם היא על זה האופן כל אשר דבר ה' חלק ממנו שהוא מה שאמר **ועתה אם שמוע** שהוא ענין הנאמר מפי הגבורה אז נעשה אנו מקבלין עלינו לעשות מעתה קודם שנשמעו, וחלק ממנו שהוא מה שאמר **תשמעו** לעתיד שהוא תורת חכם ונשמע פירוש לא קבלו ולא מאנו אלא תלו הדבר עד שישמעו לדעת מה יעשה ישראל, כי הם דברים שאין להם שיעור ואין גבול לקבלה זו כי בכל דור ודור יחדשו דינים וגדרים וסייגים ותקנות ומי יכלכל תורה שאין לה שיעור כזו, לזה תלו שיהיה הדבר ברשותם עד שישמעו ויבחנו בכל דבר אם יוכלו קבל, ומעתה לא קבלו עליהם אלא תורה שבכתב אבל תורה שבעל פה הדבר תלוי ועומד, ועל זה כפה ה' עליהם ההר כגיגית עד שקבלו עליהם תורת חכם, ובאונס היה עד ימי מרדכי שראו פעולת חכם לחיים אשר עשו להם מרדכי ואסתר חזרו לקבל ברצון לקיים כל דבר אשר יחדשו ויתקנו עליהם חכמיהם אחר אשר ראו מה גדלו מעשה הצדיקים שזולתם לא היה נשאר רושם משונאיהם של ישראל. והגם שרבותינו ז"ל (שם) דרשו אומרם נעשה ונשמע באופן אחר לשבח שדמו למלאכים שקדמו לומר המעשה קודם השמיעה כמלאכים שמקדימין (תהלים קג) עושי דברו קודם לשמוע בקול דברו, זה דרך דרש. וגם לדרכנו הרי אמרו נעשה קודם שישמעו ולא הקדימו השמיעה אלא בתורת חכם. או אפשר שהכתוב

נתכוון לבי הפירושים אחד בצדיקים ואחד בשאר העם כי פשיטא שמן הסתם
לא ישו הדרגות ישראל יחד בצדקות:

עוד ירמוז בכפל **שמוע תשמעו** מה שהיה אחר האמת בקבלת התורה על פי דבריהם ז"ל (הוריות ח'). כי ב' דברות שמעו מפני הגבורה וחי' מפני המלאך שנברא מדיבורו יתברך לזה אמר **אם שמוע תשמעו** ב' הדרגות השמיעה, ודקדק לומר כנגד שמיעה שישמעו ממש מהגבורה **תשמעו בקולי** ולא אמר לקולי והבן:

עוד ירצה לומר כי אם יתחיל לשמוע התורה משם ואילך הוא יתאוה לשמוע עוד, והוא אומרו **אם שמוע** עתה אני מבטיחכם כי תשמעו מעצמכם כשתטעמו טעמה, כאומרו (תהלים לד) טעמו וראו כי טוב ה'. עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (סוטה כ"א): תורה בין וכו' מגנא ומצלא, והוא אומרו **אם שמוע** פירוש אם תהיה השמיעה זה יהיה לכם לבי תועליות האי' שאתם שומעים קולו יתברך דברי אלהים שיש בהם החיים ותחיו כאומרו (ישעי' נה) שמעו ותחי נפשכם, והב' **ושמרתם את בריתי** פירוש שיגן עליכם מיצר הרע, ולדרך זה הרווחנו גזירת הדבור שמקומו הוא תשמעו וגוי' שעיקר המצוה הוא שמיעת התורה וממנה נמשכים כל התועליות, האי' שהם נהנים מקול אלהים חיים, ב' יהיו שומרים המצוות ולא ישלוט בהם יצר הרע, ג' והייתם לי סגולה וגוי'. ולפי מה שפירשתי למעלה כי אומרו תשמעו הוא לתורה שבעל פה, תהיה גזרת הכתוב **ושמרתם** וגוי' כי באמצעות התורה תצילהו מיצר הרע המחטיאו, ואומרו בתוספת וא"ו, לומר מלבד שתהיה לכם ידיעה ממנה להבחין בין טוב לרע עוד לכם שתשיגו השמירה ולא ישלוט בכם השטן:

עוד יכוין הכתוב על זה הדרך **ועתה אם שמוע** פירוש תכינו עצמיכם לשמוע אני אשמיעכם את קולי פירוש שלא אדבר עמכם על ידי שליח, גם רמז כי באמצעות שישמעו הדברים ממנו יתברך משמיעה אחת ישמעו עוד שמיעות רבות, על דרך אומרו (תהלים סח) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב ותדלה נפשם מים חיים חכמה ותבונה, וזה שיעור הכתוב **אם שמוע** פירוש שמיעה שממנה תשמעו עוד שמיעות רבות היא שמיעה בקולי, והוא אומרו **תשמעו בקולי**, עוד יש לכם תועלת בזה **ושמרתם את בריתי** על דרך אומרם ז"ל (שהש"ר פ"א בפסוק ישקני) כי השומע תורה מפני אדם היא עומדת לישכח ממנו מה שאין כן השומע מפני עליון שמורה לעד ולעולמים, והוא אומרו **ושמרתם את בריתי**. גם ירצה על דרך אומרם ז"ל (שבת קמ"ו). ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, והכוונה היא כי באמצעות דבור ה' להם בכח בגדי מלכות שנתן להם שהיא נפש אדם ובאמצעות כן תתרצה הנפש למאוס בגעולי גוים המתאווים הרע, והוא אומרו **ושמרתם את בריתי**:

והייתם לי וגוי'. הכוונה בזה היא כי כשם שהסגולה הוא דבר שאינו כפי הטבע כי הלא תמצא כי יש עשב שטבעו קר וסגולתו לרפאות חולי הקרירות, וכן יש עשב חם וכו', וזה אינו כפי הטבע אלא דבר סגולה, וכמו כן מבטיחם ה' שיהיו סגולה גם שלא כפי המשוער, ויש הרבה ענפים בהבטחה זו, ראשונה על דרך אומרם ז"ל (שבת ס"ג) חשב אדם מישראל לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה נותנים לו שכר כאלו עשאה, ולא כן בעבירה, ובאומות אינו כן אלא להיפך, ואין זה מהנשער כפי השכל ממה נפשך אם המחשבה תעשה דבר אם כן תעשה בחושב רע ואם לא תעשה אלא בבחינת הטוב ולא בבחינת הרע אם כן באומות למה בהפך. עוד תמצא (סנהדרין נ"ט). כותי שעוסק בתורה או ששבת חייב מיתה, ואפילו שאר מצות אין לו לעשות, ולמה אם הפעולה מצד עצמה פעולה טובה כל

העושה הרי זה עושה דבר טוב, לזה אמר הכתוב **והייתם לי סגולה מכל העמים** כי אין פעולה טובה יוצאה אלא מידכם שאין סגולת התורה והמצות אלא מכם. ואומרו **כי לי כל הארץ**, פירוש כי יאמר האומר כי הבטחה זו שיהיו סגולה לא תוצדק אלא כשיהיו האומות חפצים ללמוד ולעשות וגוי' בזה יוצדק לומר שעשו סגולה, אבל רואני (ספרי ברכה) כי אדרבה מאנו העמים לקבל תורה ומצות כשדבר ה' לפארן ושעיר ומעתה במה יוכר טוביות הבטחת המעלה, לזה אמר **כי לי כל הארץ**, כאן הודיע ה' כי אין לך אומה ואומה שאין בה מכירי אלהותו יתברך, וכן הוא אומר (מלאכי א') מוקטר מוגש לשמי וגוי' הרי כי כל הגוים לו יכרעו ואף על פי כן לא יטלו שכר על הדבר ולא יעשה מעשיהם רושם, וזו היא סגולתם של ישראל:

עוד ירצה שיהיו סגולה והסגולה היא שיהיו מיוחדים לו ביחוד לעבוד אלהי עולם מכל העמים כי גם כל העמים לי הם פירוש עבודתם לי הוא כי אינם עובדים אלא למשרתיו הא כיצד עובדים לשמש ולירח ולצבא השמים הלא כולם משמשיו יתברך ונמצאים עובדים לעבדיו כאומרו (דברים ד') אשר חלק ה' וגוי' לכל העמים:

ומה שמצינו שמרד פרעה וסנחריב וכו' הוא בדרך טעות ושגיון, הא למה הדבר דומה למלך שנחבא ויצא לפני שאינם מכירים אותו הרי הוא כהדיוט ולפעמים עבדיו עצמם יזלזלו בו כפחות הפחותים כמו כן פרעה לא ידע כי הוא זה האדון השליט על מי שחושב שהוא אלוהו, נמצאת אומר כי כל הארץ למשרתי מלכותו ישתחוו ובחר לו לישראל שיעבדוהו לו ביחוד ועשאו סגולה:

והצאתי בהשכלת דבר זה שאמרו ז"ל בספרי בפרשת וזאת הברכה וזה לשונם כשנגלה ה' על ישראל לתת התורה הלך אצל בני עשו אמר להם מקבלים אתם התורה אמרו לו מה כתוב בה ואמר להם לא תרצח אמרו לפניו רבונו של עולם כל עצמו של אותו אביהם רוצח היה ועל כך הבטיחו אביו ועל חרבך תחיה הלך אצל עמון ומואב וכו' אמרו לו מה כתוב בה לא תנאף וגוי' אמרו לו כל עצמה של ערוה להם היא הלך ומצא בני ישמעאל אמר להם וכו' לא תגנוב וכו' רבונו של עולם כל עצמו של אביהם לסטים היה וכו' עד כאן. הנה מאמר זה תמוה הוא כי מה יצדק אנוש עם אל ומה טענה פחותה זו וכי בשביל שאביהם רשע היא טענה הנשמעת, ועוד מי שאכל שום וריחו וכו', ותגדל הקושיא איך קבל ה' את טענתם כנשמע שיש בה ממש:

אכן אשכילך כי כל אשר עיניך תחזינה בתורתנו בין במצות עשה בין במצות לא תעשה טעם הדברים הוא כי ה' בחן במה שברא והכיר בחינת הרע והבדילנו ממנו ובחן בחינת הטוב וקדשנו בו, והוא מאמר הזוהר (תקו"ז תיקון כ"א) בפסוק ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי ממצות עשה ולא כאשר שנאתי ממצות לא תעשה, וכן הוא מאמר רבותינו ז"ל בספרא (מכילתא פסי' כי אני ה' רופאך) אמר ה' למשה אמור להם לישראל דברי תורה שאני נותן לכם רפואה הם לכם חיים הם לכם עד כאן, כפל לומר רפואה וחיים כנגד מצות לא תעשה ומצות עשה, רפואה לבל תחלו באכלכם או בעשותכם מהמעשים הרעים, וחיים הם בעשותכם מעשים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ותמצא כי בעת צוות ה' על דברים האסורים יאמר (ויקרא יא מג) אל תשקצו את נפשותיכם, אל תטמאו וגוי' (ויקרא יח כד), גם יזכיר העריות בשם תועבה וכדומה לזה, להגיד בא האלהים כי כל מחשבותיו הם לשמור אותנו להיות בבחינת הקדושה וצונו להיות קדושים. ויש לך לדעת כי כל בחינת מעשה הרע יש לה שורש בבחינת רוח

הטומאה, וכל בחינת מעשה הטוב היא בחינת שורש הקדושה והטהרה, והנה כל מצוה שצונו ה' עליה לבל עשותה שמה הוא שם בחינת הרע שממנו הוא, כמו שתאמר שיקוץ הניאוף שורש בחינת הרע כך שמו, הגזל כמו כן כך שם שורש בחינת הרע, ובעת עשות האדם מפעל הרע הנה הוא מחזיק שורשו הרע, ובעת שיהיה נזהר מעשותו הנה הוא ביטולו, וכמו שפירשו במאמרם ז"ל (מדרש תהלים פצ"ב) בפסוק הנה אויביך ה' וגו'. ודע כי מעשה האדם יגיד על שורש נפשו אם שורש ראש ולענה שהוא בחינת הרע או אם שורש המתוק והערב שהוא בחינת הקדושה, וכבר כתבתי ענף מזה בפרשת ויחי בפסוק ראובן בכורי וגו'. ובזה מצאנו מאור הברייתא שבאנו עליה. כי טענה נצחת טענו ג' הכתות עשו ישמעאל עמון ומואב כל אחד למה שנגע לו, עשו אמר כי שורש נפשותם הוא מבחינת הרע ההוא ששמו רציחה ממנו הוא כמעשהו ובעת קבלתם הדבר זה הוא שלילת הויתם, וכמו כן עמון ומואב וישמעאל, וזה הוא שדקדק כל אחד ואמר כל עצמו של אביהם וכו' פירוש כל הויתו הוא בנוי מבחינת הרע ששמה רוצח, וכמו כן אמרו מואב וכו' עצמה של ערוה פירוש שאתה מצוה עליה להם היא פירוש הם בחינתה ואיך יקבלו ההפכיות אם כן זה הוא ביטולם, וכן ישמעאל אמר כל עצמו של אביהם לסטים היה פירוש בחינת הרע הנקראת לסטים, ומעשיהם היה מגיד על בחינת נפשם מאיזה מקום באה. והנה עמון ומואב הוכיחו בטענתם מעיקר הויתם שהיתה מבחינת הניאוף, אבל אדום וישמעאל לא הוכר הדבר מעיקר הבנין אלא ישמעאל על פי מלאך שאמר (בראשית טז יב) והוא יהיה פרא אדם ידו בכל הרי כי מגיד לה שורשו כי הוא זה, ועשו על פי יצחק כאומרו (בראשית כז מ) ועל חרבך פירוש שאתה מאותה בחינה. ואשא עיני ואראה חיבת הקודש הוא אדון ישראל אשר התנהג עם העמים בסדר זה להקדים לכל אחד מהם מצוה שיש להם טענה כנגדה, כי אולי שידע שיקבלו כיון שאין להם טענה כנגדה, ונתחכם ברוך הוא כדי שלא יטלו שכר על קבלת מצוה ראשונה שאין להם עליה מענה, ופתח דבריו להם רוממות אל להשמידם מנחלת שדי ובחר לו יח לעמו סגולה. והנה דרך זה אומרו **והייתם לי סגולה** הוא גזרת הפסוק, וכפי זה טעם אומרו בתוסי' וא"ו, לתוספת שכר מלבד שאר פרטי המושג מהמעלות עוד לכם שתהיו סגולה כנזכר, ולא הוצרך להזכירם כי מובנים ממשמעות תוסי' וא"ו של והייתם וגו'. עוד ירצה בתוסי' וא"ו לרמוז ענין אחר, והוא כי לא יטעה לבבם לחשוב כי הוא האדון ברוך הוא חס ושלום צריך להם לשום דבר לא כן הוא אלא סגולה כמלכים שחפצים בדבר סגולה שהוא כלי יקר הגם שאין להם צורך בו, גם אתם תהיו לי אבן יקרה בערך כל העמים ולא שהדבר הוא אצלי לצורך **כי לי כל הארץ** פירוש ומעתה לא יוצדק לומר שיש לי צורך בדבר וכאומרו (איוב לה) אם צדקת מה תתן לו כי הכל שלו יתברך:

עוד ירמוז למה שאמרו ז"ל (שבת קמ"ו). ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, וזו היא סגולתן מכל העמים שלא פסקה זוהמתן. עוד ירמוז סתר עליון לפי מה שקדם לנו כי ענפי הקדושה נתפזרו בעולם ואין מציאות להם להתברר זולת באמצעות ישראל וביותר באמצעות עסק התורה שהיא כאבן השואבת ניצוציה במקום שהם, ואותם נצוצי הקדושה גם להם יקרא סגולה, והוא אומרו **והייתם קרינן ביה והייתם פירוש בה"א מלאפ"ס** כי הם יהיו הוית סגולה **מכל העמים** אשר נפוצו שם באמצעות התורה כמאמרם ז"ל וכמו שכתבנו כמה פעמים הדברים במעשה מצרים. ואומרו **כי לי כל הארץ** כאן רמז שיש לו סגולה מפוזרת בכל הארץ, וזה טעם פיזור ישראל בד' רוחות העולם לחזר אחר הסגולה שהיא אבידתם. והנה זולת עונם של ישראל היו יכולים השגת הדבר בלא פיזור בעולם אלא בכח עוצם תורתם היו מולכים בכל העולם ושואבים כל בחינות

הקדושות מכל מקום שהם, ובאמצעות החטא תש כוחם וצריכין לרדת שמה
לברר הטוב ההוא : (אור החיים)

ספורנו ועתה אם שמוע תשמעו בקולי. לקבל עליכם התורה והמצוה : **ושמרתם את בריתי**. הברית שאכרות על קבלתכם, והוא הברית שכרת אחר שאמרו נעשה ונשמע כאמרו הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה באופן שלא אצטרך לעשות לכם כמו שעשיתי למצרים : **והייתם לי סגולה מכל העמים**. אף על פי שכל המין האנושי יקר אצלי מכל יתר הנמצאים השפלים, כי הוא לבדו המכוון בהם, כאמרם ז"ל (אבות) חביב אדם שנברא בצלם מכל מקום אתם תהיו לי סגולה מכלם : **כי לי כל הארץ**. וההבדל ביניכם בפחות ויתר הוא, כי אמנם לי כל הארץ וחסידיו אומות העולם יקרים אצלי בלי ספק : (ספורנו)

ו ואתם תהיו-לי ממלכת כהנים וגוי קדוש אלה הדברים אשר תדבר אל-בני ישראל:

אונקלוס ואתון תהוון קדמי מלכין כהנין ועם קדיש אלין פתגמא די תמלל עם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן ואתון תהוון קדמי מלכין קטירי פלילא וכהנין משמשין ועם קדיש אלין פתגמא דתמליל עם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

רש"י ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. קרים, כמה דלאת אמר, ובני דוד כהנים היו (שמואל-ב-ט. ית.). **אלה הדברים. לא פחות ולא יותר:** (רש"י)

הרמב"ן ממלכת כהנים. ותהיו ממלכת משרתי:

וגוי קדוש. לדבקה באל הקדוש, כמו שאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה' (ויקרא יט ב). והנה הבטיחם בעולם הזה ובעולם הבא: (הרמב"ן)

בעל הטורים ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. אלו זכו ישראל היו כולם כהנים גדולים ולע"ל תחזור להם שנא' ואתם כהני ה' תקראו: ממלכת. ד' במס'. ממלכת כהנים. ממלכת יהויקים ויתן להם משה את ממלכת סיחון מלך האמורי ואת ממלכת עוג מלך הבשן בשביל ממלכת כהנים זכו למלוכה וניתן להם ממלכת העכו"ם: **וגוי**. ד' וגוי קדוש וגוי לא ידעוך אליך ירוצו ושנים בירמיה על חורבן הבית וגוי גרול יעור מירכתי ארץ וגוי גדול ומלכים רבים יערו מירכתי ארץ אם תהיו גוי קדוש גוי לא ידעוך אליך ירוצו, ואם לאו גוי גדול יעור: (בעל הטורים)

אור החיים ואתם תהיו לי וגו'. צריך לדעת למה הוצרך לומר ואתם כיון שעד עתה להם היה מדבר על משה ומה שהיה חוזרים הדברים, ולהיות שעד עתה היה מדבר על כל ישראל ועשאו סגולה אם כן יאמר משה כי אין הפרש עוד בינם לבין ישראל, לזה אמר ואתם פירוש אתה ואחיד תהיו לי ממלכת כהנים כנגד אהרן, **וגוי קדוש** כנגד משה ומשפחתו על דרך אומרו הקדשתי אתם [לי ואקח את] (וגו'):

או ירצה לומר להם כי מעתה יהיו הם בבחינת פמליא של מעלה, כי למעלה יש להאדון משרתיו ומשמשים לפניו במרום ולהם יקרא כהנים גם יש לפניו צבא רב הנקרא קדוש דכתיב (דניאל ח') אחד קדוש, ואמר ה' כי אותם יעשה ה' במקום כהנים וקדושים העליונים, וכן היה שצוה לעשות לו בית לשכון בתוכו ובחר ממנו כהנים וצוה לנו (ויקרא יא מד) והייתם קדושים, וכפי זה אומרו ואתם חוזר הדבר לכללות ישראל, והוצרך לומר תיבת ואתם, לבל יחשבו כי דבריו להם על העתיד לבא בעלות הנפש אחר הפרדה מהגוף ישיג הרוחניות מעלות הסדורות אבל בחיים חיותו תרחיק הדעת השגה זו, לזה אמר ואתם פירוש אתם בעצמיכם בעלי גויה תשיגו מעלה זו. ומצינו שהצדיקים השיגו מעלה זו שנקראים מלאכים וקדושים כי באמצעות התורה תגדל ותעלה מעלת האדם עד אין קץ למעלה מהמלאכים (סנהדרין צ"ג.), וזה לך האות כי ה' בחר ליותר מעלה לקדושת מקום כבודו עם ישראל הא למדת כי הם למעלה מהם כי מעלין בקודש

עוד ירמוז לפי מה שפירשתי בפסוק והייתם לי סגולה שירמוז לבירורי ניצוצות הקדושה אומרו ואתם וגו' להגדיל מעלת המברר מהמתברר כי המברר יהיה ממלכת של כהנים ושל גוי קדוש שהם ב' הדרגות הקדושה המתבררים כנזכר, וחלקם לב' חלקים כי יש בנבררים הדרגות עליונים והדרגות קטנים כפי בחינת הקדושה, והכוונה בזה כי בחינת מלכות יש להם על המתבררים, וצא ולמד ממשה כי לצד שהוציא ישראל ממצרים קנה מלכות עליהם:

אלה הדברים וגו'. כוונת הכתוב לפי מה שפירשנו בסמוך בפסוק ואתם תהיו לי על ישראל ידוייק הכתוב על זה הדרך שלא תחשוב כי אמירתי ואתם תהיו לי וגו' חוזרת עליכם משה ואהרן לא כן הוא אלא אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל כי המעלות להם הנה, ולפי מה שפירשתי שחוזר על משה יכוין באומרו אלה הדברים וגו' שלא יוסיף עליהם. ואם תאמר פשיטא שלא יוסיף עליהם ואם יש לחושדו חס ושלום למה לא צוה לו בשאר המצות ששלחו עד עתה:

אכן הכוונה היא שצוה לו שלא יפרש דברי ה' לישראל אלא יאמר הדברים כמות שהם, וטעם הבורא להיות שדקדק בדבריו ענין היראה וענין האהבה וכמו שפירשנו בפסוק (גי') כה תאמר וחש הבורא למשה שאחר שידבר דברי ה' להם יבא לבאר הדברים להוסיף זירוז מעצמו להכניס מוראו בלב ישראל או להפליג באהבת הבורא, לזה אמר אליו אל תדבר עוד בדבר הזה זולת אלה הדברים כי אם יאמר משה דברי יראה יבואו לעשות מצד היראה וה' לא כן יעץ ולא הזכיר היראה אלא כמי שמוסיף תבלין בתבשיל להוסיף בו טעם ערב וכמו שכתבתי שם שהוא לבל יזלזל אדם באיזה זמן באיזה פרט באומרו כי לא יקפיד האוהב אבל כל עיקר העבודה צריכה באהבה ונמצא דברי משה מפסיד חס ושלום הכוונה. עוד נראה כי רצה ה' לנסותם ושיער דברים המספיקים להם מהמוסר ומהאהבה לצורך קבלת התורה ואם לא תרוץ נפשם בשומעם דברים אלו זה יגיד כי רחוקים הם מטוהר לב, לזה אם יוסיף משה לדבר דברים רבים בין בבחינת היראה בין בבחינת האהבה הגם שיאמר בפירוש שהם דברי עצמו הרי הוא מפסיד כוונת הבורא בנסיונו הגם שיקבלו יש מקום לומר כי רצויו של משה הוא הסובב. גם יש בזה פחיתות חיבת התורה ושבח בית אביה האל הגדול, אשר על כן צוה ה' לבל יוסיף לדבר אפילו מפי עצמו דבר והבן: (אור החיים)

ספורנו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. ובזה תהיו סגולה מכלם כי תהיו ממלכת כהנים להבין ולהורות לכל המין האנושי לקרוא כלם בשם ה', ולעבדו שכם אחד,

כמו שיהיה ענין ישראל לעתיד לבא, כאמרו ואתם כהני ה' תקראו וכאמרו כי מציון תצא תורה: **וגוי קדוש**. בלתי נפסדים, אבל תהיו קיימים לעד באיש, כמו שיהיה הענין לעתיד לבא, כאמרו והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו ואז"ל (סנהדרין פרק חלק) מה קדוש לעולם קיים, אף הם לעולם קיימים. וזה כי אמנם היתה כונת האל יתברך במתן תורה לתת להם אז כל הטוב העתיד, לולי השחיתו דרכם בעגל, כאמרו אז ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר (ספורנו)
חורב:

וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְקַרְא לְזִקְנֵי הָעָם וַיִּשֶׂם לִפְנֵיהֶם אֶת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָמַר

וַאֲתָא מֹשֶׁה וַיְקַרְא לְסָבִי עֲמָא וְסִדְר קְדָמִיהוֹן יֵת כָּל פְּתָגְמֵיָא הָאֵלִין דְּפַקְדִּיָּה (אונקלוס)
??:

וַיֹּונתֵן וַאֲתָא מֹשֶׁה בְּיוֹמָא הַהוּא וַיְקַרְא לְסָבִי עֲמָא וְסִדְר קְדָמִיהוֹן יֵת כָּל פְּתָגְמֵיָא הָאֵלִין (אונקלוס)
??:

אבן עזרא **ויבא משה**. אל מחנה ישראל. ואין צורך להזכיר כי ירד: **וישם לפניהם**. כמו וזאת התורה אשר שם משה ואמר הגאון כי הוא על דרך שימה בפיהם. והטעם תורה שבעל פה שהוא פי התורה שבכתב: (אבן עזרא)

הרמב"ן **וישם לפניהם את כל הדברים האלה**. טעמו שאמר להם הנה נתתי לפניכם הדברים, בחרו לכם היום אם תעשו כן, ולכן ענו אותו **כל אשר דבר ה' נעשה** (פסוק ח), כטעם ראה נתתי לפניכם היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע (דברים ל טו). וכן ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (להלן כא א), שיאמרו שאם יבחרו ויקבלו עליהם לעשותם. ועל כן אמר שם (כד ג) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. וכן וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל (דברים ד מד), שאמר לדור הבא בארץ אם יקבלו עליהם את התורה, כי בא לברית עמהם ברית בערבות מואב כאשר כרת עם אבותיהם בחורב:

והגאון רב סעדיה אמר כי וישם לפניהם כמו שימה בפיהם (דברים לא יט). ואינו אלא כמו שפירשתי. וכן טעם ויענו כל העם יחדיו, כי משה קרא לזקני העם שהם חכמיהם ושופטיהם, כי להם הבחירה, ושם לפניהם כל הדברים האלה במעמד כל העדה, כי על כלם צוה כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל (פסוק ג), והם לא המתינו לעצה ובחירה, ויענו כל העם יחדו ויאמרו למקטון ועד גדול כל אשר דבר ה' נעשה, וכן אמר עוד (להלן כד ג) ויען כל העם קול אחד ויאמרו: (הרמב"ן)

אור החיים **ויקרא לזקני העם**. הנה נתחכם משה רבינו עליו השלום בשליחותו לעשותה בהתבוננות, כי ירא ופחד לבבו דלמא תארע תקלה בדבר שהוא תכלית הכל ועיקר העולם, וכבר אחזו חבלים לארץ שמא חס ושלום לא יקבלו ישראל את התורה, ונתחכם עליו השלום ולא דיבר לכללות העם עד שקרא לזקנים והושיבם לפניו וכל ישראל יחד שומעים דברי משה אלא שהקביל הדברים לפני הזקנים, והועיל בזה כדי שלא יתחילו להשיב למשה אלא הזקנים ולא כללות העם כי חש דלמא חס ושלום יענו מהעם תשובה שלא כהוגן מה שאין כן הזקנים

מובטח הוא בהם שתשובתם תהיה כהוגן ואחר ששיבו הזקנים כהוגן העם יטו אחריהם, ולו יהיה כי יקהו שיניהם חס ושלום, כל זקן וזקן ידבר לבני משפחתו. ואולי כי בני אל חי נודעה להם התחכמות משה כי חש למיאון חס ושלום והוציאו עצמם מהחשד ולא הניחו לזקנים להשיב תחלה וענו כל העם יחדו כל אשר דבר ה' נעשה מדעתנו השלמה וברצוננו הפשוט ולא קדמה תשובת הזקנים לתשובת כל עם ה', והנה הראו בני ישראל עוצם אחדותם והשוואת רצונם באלהינו כי ס' רבוא אמרו בהשוואה דיבור אחד כאמרו יחדו ולא נתאחר אחד מהם ולא קדם אחד לחבירו ולא שינה אחד מהם להשיב בנוסח אחר אשרי עולם שאומה זו בתוכו. ובזה ידויק מאמר הנביא (ירמ' ב') כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריד אהבת כלולותיך פירוש אומרו כלולותיך הוא תשובתם שענו כל העם יחדו שעשו ב' כלליות באהבה, הא' תשובה כהוגן מכולם ואין גם א' שלא נתרצה בדבר. ב' שהושוו יחד בקול התשובה ובלשון התשובה על דרך שכתבנו:

את כל וגו'. נתכוון באומרו **את כל** שלא שינה מהודעת כל בלא מגרעת, ואמרו **האלה** שלא הוסיף לדבר דבר כמאמר ה' אליו (פסוק ו') אלא הדברים: (אור החיים)

ויענו כל-העם יחדו ויאמרו: כל אשר-דבר יהוה בעשה וישב משה את-דבר' העם אל-יהוה:

אונקלוס וְאֶתִּיבוּ כָּל עַמָּא כְּחֻדָּא וְאָמְרוּ כָּל דִּי מְלִיל יְיָ נַעֲבִיד וְאֶתִּיב מֹשֶׁה יְת פְּתַגְמֵי עַמָּא קָדָם (אונקלוס) יְיָ:

יונתן וְאֶתִּיבוּ כָּל עַמָּא כְּחֻדָּא וְאָמְרוּ כָּל דְּמִלְלֵי יְיָ נַעֲבִיד וְאֶתִּיב מֹשֶׁה יְת פְּתַגְמֵי עַמָּא קָדָם (תרגום יונתן) יְיָ:

רש"י וישב משה את דברי העם וגו'. ציוס המחרת שהוא יום שלישי, שהרי בהשקמה עלה. וכי כריך היה משה להשיב, אלא צא הכתוב ללמדך דרך ארץ ממשנה, שלא אמר הואיל ויודע מי ששלחני, איני כריך להשיב: (רש"י)

אבן עזרא יחדו. היא מלה יחידה במקרא בדקדוק. בעבור תוספת הוי"ו. ויפת אמר כאדם יחיד לבדו לא יהי משנה שם. והזכיר וישב. ואין צורך להזכיר ויעל. כי הכתוב אחז דרך קצרה: (אבן עזרא)

הרמב"ן וישב משה את דברי העם אל ה'. ששב לפניו אל ההר עם מענה העם. והנה הכל גלוי לפניו ולא שאלו מה ענה לך העם הזה, וכענין שכתוב וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי. ובבאו לפניו אמר ה' יתברך הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם, ואז הגיד לפניו ואמר רבונו של עולם בניך מאמינים הם ומקבלין עליהם כל אשר תדבר, וכן וישיבו אותם דבר ויראום את פרי הארץ (במדבר יג כו), שובם אליהם עם הדברים שראו, כי אח"כ אמר ויספרו לו ויאמרו. ואין צורך לדברי ר"א בזה: (הרמב"ן)

אור החיים וישב משה. פירוש לשון חזרה כי מלבד מה שקדמה הידיעה לבורא מתשובת ישראל כי הוא יודע נסתרות בכליות האדם ומכל שכן הנגלות עוד

החזיר הדברים פעם ב', והטעם הוא לשבח התשובה כאשר אבאר בסמוך. או רצה על דרך אומרם ז"ל (מכילתא) שאמר ה' למשה החזר לי תשובה, לזה אמר **וישב פירוש כי לצד התשובה שאמר לו ה' השיבני וכו' הוא שעשה, כי זולת זה מי יגיד לפני יודע כל ברוך הוא:**

את דברי העם וגו'. אין הכוונה שהשיב שקבלו לעשות אלא השיב לה' אופן סדר התשובה שענו כולם יחדיו על דרך שפירשתי, ולא להודעה אלא נתכוין בזה לפאר לרומם עם בני ישראל על כמה בחינות טובות אשר תגיד אופן התשובה, ולזה החזיר משה הדברים לפני ה' על דרך אומרם (ד"ה א' י"ז) ומי כעמך ישראל גוי אחד: (אור החיים)

ספורנו וישב משה את דברי העם. השיב מה שהבין מדבריהם להשיב שולחו, והוא שלא הבין מדבריהם זולתי שקבלו עליהם לעשות: (ספורנו)

דעת זקנים וישב משה. פשט למה נאמר וישב ואחר ויגד לפי שמתחלה בא משה להשיב דברי ישראל להקב"ה ואמר לו הקב"ה המתן שאני רוצה לדבר עמך ודבר עמו הדבור והנה אנכי בא אליך ואחר כך כשגמר הקב"ה הדבור ויגד משה את דברי העם אל ה'. ובמסכת שבת פרק אמר רבי עקיבא מסיק דהאי וישב משה ויגד משה מצות הגבלה היה דברי ר' יוסי בר יהודה ורבי אומר דמתחלה אמר מתן שכרה והיינו וישב משה דברים המיושבים ללב ולבסוף פי' עונשה דכתיב ויגד משה דברים הקשים כגידים שהוא ירק מר ויום שבת היה כשנתנה תורה כדמוכח פרק רבי עקיבא וזש"ה בשובה ונחת תושעון זה התורה שנתנה בראשונה בשבת שהוא יום מנוחה ולוחות האחרונות שהוריד משה ביום הכפורים שהוא יום תשובה: (דעת זקנים)

ט ויאמר יהוה אל-משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם-בך יאמינו לעולם ויגד משה את-דברי העם אל-יהוה:

אונקלוס ואמר יי למשה הא אנא מתגלי לך בעיבא דעננא בדיל דישמע עמא במלכותי עמך ואף בך יהימנו לעלם וחוי משה ית פתגמי עמא קדם יי: (אונקלוס)

יונתן ואמר יי למשה ביומא תליתאה הא אנא מתגלי לך בעיבא דענן יקרא מן בגלל דישמעון עמא במלכותי עמך ואוף בך יהימנו לעלם ותני משה ית פתגמי עמא קדם יי: (תרגום יונתן)

רש"י בעב הענן. במעבה הענן, (ו) וזהו ערפל: וגם בד. גם צנזיאים הצאים אחרים: ויגד משה וגו'. ביום המחרת שהוא (כ) רביעי לחדש: את דברי העם וגו'. תשובה על דבר זה שמעתי מהם, שראונם לשמוע ממך, אינו דומה השומע מפי שליח לשומע מפי המלך, (ב) ראוננו לראות את מלכנו: (רש"י)

שפתי חכמים (י) דק"ל למ"ל כפל לשון דהא עב נמי סם ענן כמו דכתיב והנה ה' רוכב על עב קל והנה עב קטנה ככף איש וגו' ועז"פ שמלת עב דהכא לשון עובי הענן וזהו ערפל שהיא עב יותר מענן: (כ) שהרי כל עליותיו בהשכמה היו: (ב)

מתשובתו של הקב"ה שהשיב למשה אנו למדין שמשה אמר לו כך שהרי השיב למשה כי ביום הג' ירד ה' וגו' ע"כ נ"ל שהם בקשו ממנו. והרא"ם פירש בצ"ס המכילתא דא"ס לא כן מה אמרו ישראל למשה לאמר למקום: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. אחר שאמר וישב משה מה טעם לומר ויגד משה את דברי העם אל ה'. דע כי יש פסוקים רבים בתורה שהיו ראויים להיותם מוקדמים. והנה פירושם וכבר היה כך וכך. כמו וייצר ה' אלהים וכבר יצר. ויצמח ה' אלהים וכבר הצמיח. ויאמר בת מי את וכבר אמר. וכן כתוב ואשאל אותה ואומר. ואחר כך ואשים הנזם על אפה. ותאמר אל העבד וכבר אמרה אל העבד. אז ותפול מעל הגמל ואין צורך להאריך. והנה זה ויגד משה וכבר הגיד ולא הזכיר הכתוב מה הגיד. ומלת הגיד לעולם על דבר חדש שלא הזכירו. והנה איננו דבק עם וישב משה. ומתשובת השם שאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן למדנו מה הגיד. ועוד מצאנו זה הדבר מפורש בדברי משה כאשר אפרש. דע כי מצרים והודו הם מבני חם ואלה סומכין על אלה. ואנשי הודו אינם אוכלים בשר וכך היו עושים המצרים ולא נשתנו מזה המנהג. רק בעבור שהתגבר עליהם מלכות ישמעאל ושב לדתו. וחכמי הודו נותנין ראיות כפי מחשבתם כי לא יתכן שידבר השם עם האדם וחי. וישראל היו במצרים והיו בהם אנשים על דעת האמונה הזאת. והיתה נבואת משה בספק אצלם ואין טענה ממלת ויאמינו בה' ובמשה עבדו. כי כתוב וירא ישראל ולא כל ישראל. ואילו היה כתוב כל ישראל ידבר על הרוב כמשפט הלשון. כמו וימת כל מקנה מצרים. ואחר כך כתוב שלח העז את מקנך. והנה טעם אנכי בא אליך. תשובה על דברי משה שהגיד לו כן. וטעם בעב הענן. ברדת השם על ההר. ובדברי עמך. עשרת הדברים. אז יאמינו כי נכון הוא שידבר השם עם אדם וחי: וטעם וגם בך יאמינו. שאתה נביא ויוסר הספק ממחשבותם. והנה כתוב מפורש היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. ועוד כתוב שם כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמוני וחי ושם כתוב קרב אתה ושמע וזהו וגם בך יאמינו לעולם: (אבן עזרא)

הרמב"ן בעב הענן. הוא הערפל אשר שם האלהים (להלן כ כא), והכל רואין ומכירין כן, כמו שאמר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל (להלן כד):

בעבור ישמע העם בדברי עמך. אמר ר"א כי היו בישראל אנשים שהיתה להם הנבואה בספק, ואע"פ שכתוב (לעיל יד לא) ויאמינו בה' ובמשה עבדו, שם אמר וירא ישראל, ולא כל ישראל, וזהו שאמרו אליו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי (דברים ה כא), כי לא היו מאמינים כן מתחלה. וזה טעם **בעבור ישמע העם בדברי עמך**, עשרת הדברים, וגם בך יאמינו, שאתה נביאי, כי מעתה יתאמת אצלם ענין הנבואה. ואיננו נכון, כי זרע אברהם לא יסתפקו בנבואה, כי האמינו בה מאבותם. וכבר אמר עוד ויאמן העם וישמעו (לעיל ד לא), ויאמינו בה' ובמשה עבדו (לעיל יד לא), ואם לא אמר שם כל העם וכל ישראל, אף כאן לא נאמר בעבור ישמע כל העם:

והנכון בעיני שאמר, אני בא אליך בעב הענן, שתגש אתה אל הערפל בעבור ישמע העם דברי, ויהיו הם עצמם נביאים בדברי, לא שיאמינו מפי אחרים, כמו שנאמר באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי למען ילמדון ליראה אותי כל הימים (דברים ד י), וגם בך יאמינו לנצח בכל הדורות, ואם יקום בקרבם

נביא או חולם חלום כנגד דברך יכחישוהו מיד, שכבר ראו בעיניהם ושמעו באזניהם שהגעת למעלה העליונה בנבואה, יתברר להם ממך מה שכתוב (במדבר יב ו-ח) אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא אל פה אדבר בו, ולכך אמר **בעבור ישמע העם בדברי עמך**, כי ישמע דברי מתוך האש וידעו שאני ה' מדבר עמך ויאמינו בדברי וגם **בך לעולם וכן** מה שאמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי (דברים ה כא), לומר הנה נתקיים הדבר אצלינו בראיית עינינו כאשר היה חפץ אלהים, ומעתה **קרב אתה** שידענו בך שהגעת למעלה הגדולה **ושמע כל אשר אמר ה' אלהינו ושמענו מפיך ועשינו**, שכבר נאמנה נבואתך כי היא העליונה על כל הנביאים:

ובמכילתא (כאן) ראיתי **בעבור ישמע העם בדברי עמך**, מלמד שאמר הקב"ה למשה, הרי אני קורא לך מראש ההר ואתה עולה, שנאמר (להלן פסוק כ) ויקרא ה' למשה, **וגם בך יאמינו לעולם**, גם בך גם בנביאים העתידיים לעמוד אחריך. מטין דבריהם לדעת ר"א: (הרמב"ן)

בעל הטורים לעולם. ב' מלאים הכא ואידך לא תדרוש שלומם וטובתם כל ימך לעולם וכן יש במדרש לימות המשיח יבא משה ויוליך עמו דור המדבר, וכן בא להזהיר בעמוני ומואבי שלא נדרוש שלומם וטובתם לעולם: (בעל הטורים)

אור החיים הנה אנכי בא אליך וגו'. אולי שיכוין לומר לו כי לצד שהיה ה' רגיל לדבר עמו פנים בפנים לזה אמר אליו שידבר עמו באופן אחר דהיינו **בעב הענן** ולא יהיה הדיבור כל כך רוחני כרגילות הקודם, ונתן הטעם **בעבור ישמע העם** כשידבר עם משה ואם ידבר כסדר הראשון באספקלריא המאירה אין כח בישראל לשמוע הדברים לעוצם רוחניותם, וה' חפץ שישמיע המאמרים לישראל, ואמר לו שמלבד תכלית זה שישמע העם המצוה מפי הבורא ויש בזה חיזוק האמונה בלבם עוד יש תועלת שיאמינו במשה לעולם בשאר מצות כשיצוה אותם על פי ה'. ונתכוין ה' בזה גם כן לרצות משה שלא יקפיד על המעטת כבודו מאופן הדיבור הרגיל:

יאמינו לעולם. פירוש לעולם לדורות הבאים יאמינו באמצעותך בכל הנביאים על דרך שכתב רמב"ם בפ"ח מה' יסודי התורה וזה לשונו כל נביא שיעמוד אחר משה רבינו אין אנו מאמינים בו מפני האות וכו' אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה ואמר אם נתן אות אליו תשמעון עד כאן. וכתב עוד שם כי אמונת משה לא היתה לצד המופתים וכו' אלא לצד ששמעו בדבר ה' עמו והם עדים באמיתות נבואתו. ועל פי הדברים יכולנו לפרש **וגם בך יאמינו לעולם** טעם אומרו לעולם רמז גם על שאר נביאים הבאים אחריו לעולם כשיבא גם כן נביא להם שלוח ממני יצדיקו נבואתו. כי האותות שיעשו לא יאמתו הנבואה אלא במצות ה' על אמונתם וזולת הבחנה זו גם המצוה במצוה זו יש בו פקפוק כשתהיה אמונתו על פי האותות זולת כשישמע העם בדברו עמו. אלא שיש לתת לב בדברי הרמב"ם איך יצדק לומר שלא האמינו במשה והלא כבר נאמר (לעיל י"ד ל"א) ויאמינו בה' ובמשה וגו' כי מופתיו ואותותיו מופלאים הם ומה גם מעשה קריעת ים סוף הוא דבר מבהיל ובו יצדיקו ויכריחו האמונה, הן אמת כי בשאר נביאים לצד שאין צריכין לעשות אותות חזקים וגדולים כאותות משה לזה צריכין אנו לחזק אמונת נבואתם על פי מאמר ה' אשר צוה לשמוע לו מה שאין כן משה. ומה שכתב רמב"ם שם כי אותות שעשה משה לא היו כדי שיאמינו בו אלא לצורכי ישראל וכו' כאמור שם, סוף כל סוף ישתמע האמת מעצמו כי משה

ונראה לומר כי האמונה שהאמינו ישראל במשה היתה שהוא עבד ה' וה' חפץ בו ועושה תפלתו ורצונו אך לא האמינו שהיה ה' מדבר עמו, כי יש סברא מחכמי אומות שמוכיחים בהרבה הוכחות כפי פילוספיותם כי מן האי אפשריות שידבר ה' עם אדם וחי, ואלה יצדיקו כי ה' ישמע ויענה ויאהב לחביביו ויעשה רצונם, ולצד שיש סברא זו בעולם נוכל לומר כי הגם שהאמינו ישראל במשה עבדו פירוש שהוא עבד ה' וישמע ה' תפלתו ויעשה חפצו ורצונו אבל לא מפני זה יצדיקו כי ידבר ה', וישנה עדיין לחששת פילוסופי האומות, לזה אמר ה' אליו **בעבור ישמע העם בדברי עמך** ובזה יצדיקו כי ידבר ה' עם האדם וחי, ואומרו **וגם בך יאמינו** פירוש באמצעותך יאמינו בנביא אשר אקים להם תחתיך בכל דור ודור לעולם כי תפקע מהם טענת סברא זו. או ירצה אומרו **בך** באמצעות נבואתך כשיצדיקוה כשתצוה להם שישמעו לנביא על פי אות יאמינו לעולם לכל נביא ונביא אבל זולת הצדקת נבואתך לא יועיל האות להאמין בנביא כמו שכתב הרמב"ם. אחר שכתבתי זה מצאתי ברייתא במכילתא וזה לשונם גם בך גם בנביאים שאחריך עד כאן, והם דברינו עצמם ובמה שפירשתי תבין כוונת דבריהם. והנה בשמוע העם דברי ה' הצדיקו כולם יחד כי ידבר ה' עם האדם וחי וכמו שהגידו בפיהם ואמרו (דברים ה' כ"א) היום הזה ראינו כי ידבר ה' עם האדם וחי והם עדי ה' בדבר ונכזבה דעת הפילוסופים בראיה ברורה, וגם הכירו מעלת הנביא משה במשה שנשאהו ה' בנבואתו דכתיב (פסוק י"ט) משה ידבר והאלהים יעננו בקול וכמו שדרשו ז"ל בכתוב (מכילתא) יעויין שם דבריהם :

ויגד משה וגו'. אולי שהגיד שהסכימו לשמוע דברי ה' מפיו כמאמר ה' בעבור ישמע העם וגו', או שאין צריך עוד אות להאמין במשה שכבר האמינו במשה כי הוא נביא. ומכוון ההגדה היא, לימוד זכות על ישראל לבד, ולדבריהם ז"ל (מכילתא) שאמרו שההגדה היא שאמרו ישראל רצוננו לשמוע מפי ה', ולמאן דאמר לראות את מלכנו ידוייק לשון הגדה שהם דברים קשים שיבקש עבד לשמוע קול אלוהו או לראות כבודו יתברך. והגם כי מצינו שאמר ה' בעבור ישמע העם לא אמר שידבר עמהם אעל בדברו עם משה ישמעו הם ובקשתם היתה שידבר ה' עמהם, וטעם ההגדה הגם שלא יכחד ממנו דבר הוא להשיבו על שאלתם. ומצינו לו שהשיב תכף ומיד לך אל העם וקדשתם וגו': (אור החיים)

ספורנו בעב הענן. אף על פי שכל נבואותיו של משה מעת מתן תורה והלאה היו באספקלריא המאירה, כאמרו ותמונת ה' ביט מכל מקום נבואתו זאת היתה בעב הענן : **בעבור ישמע העם.** וגם בך יאמינו לעולם. יאמינו אפשרות נבואתך שתהיה פנים אל פנים, כי אמנם אדבר עמהם פנים בפנים, בלתי שום חלום, כאמרו פנים בפנים דבר ה' עמכם והוא היות האדם מתנבא בעודו משתמש בחושיו, וזה חשבו לנמנע. עתה יאמינו גם בך שתהיה נבואתך באופן זה, כאמרו ודכר ה' אל משה פנים אל פנים ולכן אמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי כי אמנם לא היה ספק אצלם על אפשרות הנבואה, והיו יודעים שהאבות ומשה ואהרן ומרים כבר התנבאו, אבל לא היתה נבואת שום נביא עד הנה כי אם במראה ובחלום, כמו שבאר הוא יתברך באמרו במראה אליו אתודע, בחלום אדבר בו. אמנם בנבואת משה בעודו משתמש בחושיו היה ספק אצלם לולא התנבאו גם הם באופן זה עד הנה, ובזה יאמינו בדברי משה, ולא יוכל שום נביא לקום נגדם, כי לא תהיה נבואתם בזאת המדרגה : **ויגד משה את דברי העם אל ה'.** כאשר שמע תקנת קונו למען יאמינו באמתות נבואתו, הרגיש בספק העם והגיד דבריהם, בחשבו שהטעם שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, ולא אמרו כן

נעשה בלבד, היה מפני שהיו מסופקים אם היתה נבואת משה באופן זה דברי ה' או על ידי מלאך, ושאוּלֵי אִם יקבלו עליהם דברי מלאך ידקדק עליהם כחוט השערה, ולא יסלח, כאמרו כי לא ישא לפשעכם ובכן אמרו שלא יעשו זולתי דברי ה' בלבד: (ספורנו)

כלי יקר ויגד משה את דברי העם אל ה'. פסוק זה כולו מיותר כי כבר נאמר וישב משה את דברי העם אל ה'. ורש"י פירש שהגיד להקב"ה איך אמרו ישראל רצוננו לראות מלכנו, ודבר זה אינו מפורש במקרא. ואולי קשה לרש"י שתיבות אל ה' נראין מיותרים כי היה לו לומר ויגד משה את דברי העם אליו שהרי עם ה' הוא מדבר אלא לפי שזה תשובה על מה שאמר לו הקב"ה בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. והם אמרו נשמע אל ה' ולא אל משה ז"ש ויגד משה את דברי העם ומה הם דבריהם ע"ז אמר אל ה' כי אמרו אל ה' נשמע ולא אליך, ועדיין לא פירש במקרא היכן שמע משה מהם שאמרו זה, ועו"ק למה נאמר למעלה וישב משה וכאן נאמר ויגד משה.

אלא כך פירושו, לפי שנאמר ויבא משה ויקרא לזקני העם וגו' ויענו כל העם כל אשר דבר ה' נעשה. והלא עדיין לא אמרו להם הזקנים כלום ואיך ענו תיכף, אלא ודאי שמיד כאשר ראו שמשה דבר דבריו אל הזקנים אז מיד הבינו שכל הדברים יהיו דרך סרסרות שהקב"ה ידבר למשה ומשה לזקנים וזקנים לישראל, מיד קפצו ישראל לענות למשה והורו בזה שאין להם חפץ בסרסרות של הזקנים, ובאמרם כל אשר דבר ה' נעשה הורו שאינן חפצים גם בסרסרות של משה, ואמרו שנעשה כל אשר ידבר ה' אלינו ולא מה שתדבר אתה אלינו וטעמם ונימוקם עמם כי רצונם לראות מלכם, כי היה להם לומר סתם כן נעשה אלא שאמרו כל אשר דבר ה' למעט דברי משה, גם רמזו באמרם כל אשר דבר ה' נעשה. והקב"ה דבר ועתה אם שמוע תשמעו בקולי. ש"מ שרצה ה' שהמה ישמעו קול ה' מדבר עמהם ולא ע"י סרסרות. ואמר לו הקב"ה אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל אתה בעצמך לא ע"י שום סרסרות ומשה הלך והגיד אל הזקנים תחילה והיה חרה לישראל היטב על שידבר עמהם ה' ע"י ב' סרסורים ע"כ אמרו כל אשר דבר ה' נעשה לשמוע בקול ה' ממש. לפיכך בפעם ראשון לא השיב משה אל ה' כ"א הדבר אשר עיקר השליחות תלוי בו והוא מ"ש נעשה כל דברי ה' ושייך בזה לשון וישב ועדיין לא אמר משה אל ה' כלום ממה שהבין מהם שרצונם לראות מלכם, כי חשב משה ודאי אלהים הבין דרכם ומחשבתם ויעשה כרצונם וכשחזר ואמר לו הקב"ה הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגו' וגם בך יאמינו לעולם אז הבין שעדיין הקב"ה רוצה לדבר עמהם על ידי סרסרות, אז ויגד משה את דברי העם אל ה' הגיד לו מה שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ושייך בזה לשון הגדה ולא לשון תשובה כי דבר זה אינו תשובה על עיקר השליחות אלא הגדת דברים בעלמא את כל אשר קרהו עמהם. ואמר לו הקב"ה אי"כ איפא זאת עשה, לך אל העם וקדשתם היום ומחר כי לראיית פני מלכם הם צריכין להיות קדושים כי קדוש אני וביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם, ואז יראו פני מלכם ובאמת שהתחיל לדבר עמהם בעצמו שהרי ב' דברות ראשונות מפי הגבורה שמעו עד שהיו יראים מן האש והקולות אז חזרו ממשאלותם ואמרו דבר אתה עמנו ונשמעה.

ומ"ש הנה אנכי בא אליך בעב הענן. לפי שלעולם אין האדם יכול להשתמש בב' חושים בשוה כאחד לראות ולשמע כאחד, ע"כ אמר הקב"ה אם אראה להם בגלוי יתנו לבם ודעתם על הראיה לראות מלכם ולא יתנו לבם על השמיעה לפיכך אבא בעב הענן עד שלא יכלו לראות כדי לחזק חוש השמע זה שאמר בעבור ישמע העם. (כלי יקר)

[יז] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ אֶל-הָעָם וְקִדְשְׁתֶּם הַיּוֹם וּמָחָר וּכְבַסוּ שְׂמַלְתֵּם:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֲזִיל לְנֹת עֲמָא וְתַזְמְנוּן יוֹמָא דִין וּמָחָר וַיְחַוְרוּן לְבוּשֵׁיהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה בְּיוֹמָא רְבִיעָאָה אֲזִיל לְנֹת עֲמָא וְתַזְמְנוּן יוֹמָא דִין וַיְחַוְרוּן מְחָרָא לְבוּשֵׁיהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר ה' אל משה. אם כן שמזיקין לדבר עמם, לך אל העם: וקדשתם. וזימנתם, שיכינו עצמם היום ומחר: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. וקדשתם היום ומחר. הנה הרחיב להם זמן להתקדש שאר זה היום ומחר: וטעם וקדשתם. שירחצו במים. ויורה על זה וכבסו שמלותם. כדרך ואם לא יכבסו ובשרו לא ירחץ. על כן אמר משה אל תגשו אל אשה מעתה שיהיו קדושים ולא טמאים. ומי שנגש אל אשה יתקדש. כדרך והיא מתקדשת מטומאתה: (אבן עזרא)

הרמב"ן וקדשתם היום ומחר. פירש רש"י וזמנתם. וכן דעת אונקלוס. וכמהו אני צויתי למקודשי (ישעיה יג ג), וכן התקדשו למחר (במדבר יא יח). ור"א אמר שירחצו במים. ומה טעם היום ומחר, ואין צריך לרחוץ אלא פעם אחת. והנכון שיהיו קדושים, שלא יגשו אל אשה ואל כל טומאה, כי הנשמר מן הטומאה יקרא מקודש, כמו שאמר בכהנים לנפש לא יטמא (ויקרא כא א), קדושים יהיו לאלהיהם (שם ו), וכתוב כי הכהנים לא התקדשו (דהיי"ב ל ג), ר"ל לא הטהרו, וכן כי אם אשה עצורה לנו ויהיו כלי הנערים קדש (ש"א כא ו). ובידוע כי ירחצו במים, והוא נלמד מכבוס הבגדים. וכך אמרו במכילתא (כאן) אין כבוס בגדים בתורה שאין טעון טבילה: (הרמב"ן)

[יא] וְהָיוּ נִכְנָיִם לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי | בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יֵרֵד יְהוָה לְעִינֵי כָל-הָעָם עַל-הָרֹם:

אונקלוס וַיְהוֹן זְמִינִין לְיוֹמָא תְּלִיתָאָה אַרְי בְּיוֹמָא תְּלִיתָאָה יְתַגְלִי יְיָ לְעִינֵי כָל עֲמָא עַל טוֹרָא דְסִינַי: (אונקלוס)

יונתן וַיְהוֹן זְמִינִין לְיוֹמָא תְּלִיתָאָה אַרוּם בְּיוֹמָא תְּלִיתָאָה יְתַגְלִי יְיָ לְעִינֵי כָל עֲמָא עַל טוֹרָא דְסִינַי: (תרגום יונתן)

רש"י והיו נכונים. מובדלים (מ) מאשה (מכילתא פ"ג): ליום השלישי. שהוא ששה בחדש, ובחמישי בנה משה את המזבח תחת ההר ושתיים עשרה מזבחה (מכילתא פ"ג), כל הענין האמור בפרשת ואלה המשפטים, ואין מוקדם ומאוחר בתורה: לעיני כל העם. מלמד, שלא היה בהם סומא, שנתרפאו (נ) כולם (מכילתא פ"ג): (רש"י)

שפתי חכמים (מ) לילפינן גזירה שזה נכונים נכונים כתיב הכא והיו נכונים וכתיב להלן היו נכונים אל תגשו אל אשה: (נ) וזה היה תשובה על מה שאמרו לכונו לראות את מלכנו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיו נכנים. אולי לא יישן אדם בהם בלילה. שישמעו קול ה' בבקר. כדרך כהן גדול ביום הכפורים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ירד ה' לעיני כל העם. שכלם יראו ברדתו שם, כי יראו מראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר. לא שיראו את השם, דכתיב (להלן לג כ) כי לא יראני האדם וחי: (הרמב"ן)

ספורנו והיו נכונים. שיהיה גם הגוף טהור ומוכן לנבואה, לא הנפש בלבד, וזה בהיות מדרגת הנבואה העתידה אז להם פנים בפנים, בעוד היותם משתמשים בחושיהם. ולזה נאסרה האשה למשה מאז שהגיע לזאת המדרגה, שתהיה כל נבואתו מעת מתן תורה והלאה פנים אל פנים, כאמרו לך אמור להם שובו לכם לאהליכם, ואתה פה עמוד עמדי כמו שבארוהו רבותינו ז"ל: (ספורנו)

יב והגבלת את-העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בקר ונגע בקצהו כל-הנגע בקר מות: (ימות)

אונקלוס ותתחם ית עמא סחור סחור למימר אסתמרו לכוון מלמסק בטורא ולמקרב בסופיה כל דיקרב בטורא אתקטלא יתקטיל: (אונקלוס)

יונתן ותתחם ית עמא ויקומו חזור חזור לטורא למימר הו זיירו מלמיסק בקר ולמקרב בסויפיה כל דיקרב בטורא אתקטלא יתקטיל: (תרגום יונתן)

רש"י והגבלת. קבע להם תחומין לסימן, שלא יקרבו מן הגבול והלאה: לאמר הגבול אומר להם השמרו מעלות מכאן והלאה, ואתה תזהירם (ס) על כך: ונגע בקהו. אפילו (ע) בקהו: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) הרא"ם פירש שלא יתכן לומר והגבלת את העם שתאמר להם השמרו כי ההגבלה מקומית לחוד והאזהרה לחוד לכן לאמר מחובר עם הגבול לא עם משה ומפני שלא ענש אלא אם כן הזהיר לכך הוסיף רש"י ואתה תזהירם על כך שגם משה אמר להם השמרו ואע"פ שאין לאמר דבוק עם משה מכל מקום כיון שהעונש הכתוב מורה על אזהרת משה אם כן בהכרח שמלת לאמר תשוב על הגבול וגם על משה: (ע) דאם לא כן עלות זהר למה לי דהא אי אפשר לעלות אם לא יגע בקהו. (מהרש"ל) שמעתי מחכם אחד דק"ל שלא תפרש עלות זהר ונגוע בקהו שלא תעלה ותגע למעלה בקהו לכך פירש אפילו בקהו. אי נמי נראה לי דק"ל דכתיב השמרו לכם עלות משמע לא תעלה אבל לעמוד מרחוק וליגע בו

על זה לא הזהיר לכן פירש ונגוע בקלואו אפילו לעמוד מרחוק וליגע בקלואו עכ"ל:
(ספתי חכמים)

אבן עזרא והגבלת. שים גבול בהר. ע"כ כמוהו הגבל את ההר וקדשתו לשום גבול בהר. והארכתי כל כך בעבור שאמר המשוגע שהפך בספרו דברי אלהים חיים אמר כי רצה משה לומר הגבל את העם. ויצא מפיו ההר במקום העם: **כל הנוגע בהר** בגופו: (אבן עזרא)

אור החיים והגבלת וגו'. נראה שאין מצות הגבלה זו אלא ליום הגי' ואף על פי כן הקדימה מעתה כדי שינהגו בו כבוד מעכשיו, גם ירגילו עצמם להתרחק ממנו בגי' ימים, ואין לומר שינהגו חיוב הנגיעה בהר מיום צוותו, זה אינו כי הוא דבר רחוק שיתקדש ההר ויתחייבו עליו קודם רדת שכינתו ית'. וכן משמע ממתניתא בספרי (מכילתא כ"ד) כי לא התחיל החיוב אלא מיום גי': (אור החיים)

ספורנו כל הנוגע בהר מות יומת. פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב ויערבבו שמחת האל בטמאם את המקום בפגריהם, ובהטילם אבל על קרוביהם, ולא תשרה שכינה עליהם: (ספורנו)

[יג] לא-תגע ב'ו' יד' כ'י-ס'קול' י'ס'קל' א'ו-י'רה' י'רה' א'ם-ב'ה'מ'ה' א'ם-א'יש' ל'א' י'ח'י'ה' ב'מ'ש'ך' ה'י'ב'ל' ה'מ'ה' י'ע'לו' ב'ה'ר':

אונקלוס לא תקרב ביה ידא ארי אתרגמא יתרגם או אשתדאה ישתדי אם בעירא אם אנשא לא יתקים במיגד שופרא אנון מרשן למסק בטורא: (אונקלוס)

יונתן לא תקרב ביה ידא ארום יתרגמא יתרגם באבנא ברדא או גירין דאשא ידרקון ביה אין בעירא אין אינשא לא יתקיים ברם במיגד קל שופרא הינון מרשן למיסק בטורא: (תרגום יונתן)

רש"י ירה יירה. מכאן לנסקלין שהם נדחין למטה (סנהדרין מה). מצית הסקילה שהיה גבוה שתי (פ) קומות: יירה. יושלך למטה לארץ, כמו ירה בים (שמות טו, 7): **במשך היובל**. כשימשוך היובל קול ארוך, הוא סימן סלוק שכינה והפסקת הקול, (ג) וכיון שנסתלק הם רשאין לעלות: היובל. הוא שופר של איל, שכן בערביא קורין לדכרא יובלא. ושופר של אילו של (ה) יחק היה: (רש"י)

ספתי חכמים (פ) מדכתיב ירה יירה שני פעמים: (ג) שכן דרך המנגנים אם צפה אם בכלי שיאריכו הקול וימשיכו צעת ההפסקה והפסקת הקול היא הוראה על סילוק שכינה שהרי לא צאה אללא בקולות וצרכים וצקול שופר ונתינת הרשות לעלות היה אחר סילוק השכינה. הרא"ם: (ה) (מהרש"ל) מדכתיב במשוך היובל משמע שופר המיוחד והיינו שופר של אילו של יחק דכתיב ביה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ומה שהקשה הרמב"ן והא אילו של יחק עולה הקריבו אותו והקרנים

והטלפים נקרפו תירץ הרא"ם די"ל למחיים פירקו ללאו בני הקטרה נינהו אף
סיק זו מעילה ואי לאחר זריקת דמן לית ביה מקום מעילה: (ספתי חכמים)

אבן עזרא לא תגע בו. מלת בו שבה אל האדם הנוגע בהר. והטעם לא יכנס אדם
אחריו לתפשו. רק יסקלוהו הרואים ממקום מעמדם מיד. ואם רחוק יורוהו
בחצים: ומלת יירה משונה מרעותיה. כי משפט בעלי היו"ד להתחלף בוי"ו
בעתיד. בנין נפעל. כמו ולא יודע השבע יסרתני ואוסר אולי עשו כך שלא תתערב
עם גזרת למען תורא. כי האלי"ף והה"א נחים בסוף המלה. אין הפרש ביניהם
במבטא: **אם בהמה אם איש לא יחיה**. ולא העוף כי לא יוכלו לקחתו כי יעוף
מיד: **במשוך היובל**. פי' כבש. ונקרא היובל כן. בעבור והעברת שופר תרועה. כי
שופר הוא מקרני הכבש. וכן כתוב במשוך בקרן היובל כשמעכם את קול השופר
והתימה על האומרים כי על קול השופר הולך וחזק מאד משה ידבר במשוך
היובל כי קול השופר הוא פלא גדול אין במעמד הר סיני גדול ממנו. כי קולות
וברקים וענן כבד גם הם נראים בעולם. וקול שופד לא נשמע עד יום עשרת
הדברים. והנה לא הי' מקרן כבש. אמר הגאון כאשר יתקע משה בשופר אז נתן
להם רשות לעלות. וזה היה אחר רדת משה ביום הכפורים וצוה לעשות המשכן:
המה יעלו בהר. אמר רבי שמואל בן חפני כי טעם המה אהרן ובניו ושבעים
זקנים. שכתוב עליהם ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו
ושבעים מזקני ישראל. ולשאר ישראל לא נתן רשות לעלות אל הר סיני. על כן
אמר המה ולא אחרים. ודבריו טובים בעיני כי הכבוד היה תמיד על ההר עד
שנעשה המשכן דכתיב וכבוד ה' מלא את המשכן. אז דבר עם משה באהל מועד.
אולי אז תקע משה בשופר ונתן לו רשות לעלות בהסתלק הכבוד: (אבן עזרא)

הרמב"ן במשוך היובל המה יעלו בהר. הוא שופר של איל, ושופר אילו של יצחק
היה (פדר"א לה). לשון רש"י. ולא הבינותי זה, כי אילו של יצחק עולה הקריב
אותו, והקרנים והטלפים הכל נשרף בעולות (זבחים פה:). אולי גבל הקב"ה עפר
קרנו והחזירו למה שהיה:

אבל לפי דעתי האגדה הזו יש לה סוד, ואמרו שזה הקול הוא פחד יצחק, ולכך
אמר (פסוק טז) ויחרד כל העם אשר במחנה, ולא השיגו דבור בגבורה הזאת
זולתי קול (דברים ד יב): (הרמב"ן)

בעל הטורים סקול יסקל. ב' במסו' הכא, ואידך סקול יסקל השור, דילפינן
לדורות מכאן, מה כאן בדחייה ובסקילה אף לדורות דחייה וסקילה. אם בהמה
אם איש לא יחיה. בקללה מתחילין מן הקטן: **במשך**. ב' במסורה. הכא ואידך
במשוך בקרן היובל שגם לשם נזדמן להם שופר מאילו של יצחק ובזכות זה
השופר של מתן תורה נפלה חומת יריחו: (בעל הטורים)

דעת זקנים לא תגע בו יד. למה נאמר והלא כבר נאמר כל הנוגע שמעתי מפי רבי
יצחק דהאי קרא קאי אדלעיל דכתיב כל הנוגע בהר. וה"ק כשאתה בא להרוג
את הנוגע לא תגע בו יד אלא סקול יסקל סקלהו מרחוק שאם אתה הולך למקום
שהוא שם להרגו נמצא אתה עובר התחום ותתחייב. ולי נראה שבא להודיענו
באיזו מיתה תהרגנו לומר שנדון בסקילה דלא תימא מיתתו בחנק כסתם מיתה
האמורה בתורה קמ"ל או ירה יירה או זה לשון אם הוא כלוי אם סקול יסקל
ירה יירה קודם לכן שכן דרך הנסקלין שדוחפן קודם והדר נסקלין. ומיהו יש
לפרש כפשטו סקל יסקל כשאינו מת בדחייה או ירה יירה אם מת בדחייה לבדה

ותרגומו ארי אתרגמא יתרגם או אישתדאה אישתדי: (דעת זקנים)

[יד] וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן-הָהָר אֶל-הָעָם וַיְקַדֵּשׁ אֶת-הָעָם וַיְכַבְּסוּ שְׂמֹלֹתָם:

אונקלוס ונחת משה מן טורא לנת עמא וזמין ית עמא וחררו לבושיהון: (אונקלוס)

יונתן ונחת משה ביומא ההוא לנת עמא וזמין ית עמא וחררו לבושיהון: (תרגום יונתן)

רש"י מן ההר אל העם. מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו, אלא מן ההר אל העם: (רש"י)

אבן עזרא וירד ויקדש. כאשר פירשתי: (אבן עזרא)

הרמב"ן וירד משה מן ההר אל העם ויקדש את העם. לימד כאן שגם הדבור הזה שאמר בו ויאמר ה' אל משה לך אל העם, היה בהר, שהיה משה עולה שם בכל פעם לדבר אתו. ובמכילתא (כאן) דרשו בו מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו ולא היה הולך לביתו כלל אלא מן ההר אל העם: (הרמב"ן)

[טו] וַיֹּאמֶר אֶל-הָעָם הִיוּ נְכַנְיִם לְשָׁלֶשֶׁת יָמִים אֶל-תַּגְּשׁוּ אֶל-אִשָּׁה:

אונקלוס ויאמר לעמא הוו זמינין לתלתא יומין לא תקרבון לצד אבתא: (אונקלוס)

יונתן ויאמר לעמא הוו זמינין לתלתי יומין לא תקרבון לתשמיש דעריס: (תרגום יונתן)

רש"י היו נכונים לשלשת ימים. לסוף שלשת ימים, (ו) הוא יום רביעי, שהוסיף משה יום אחד מדעתו, כדברי רבי יוסי (שבת פז.), ולדברי האומר בששה בחדש ניתנו עשרת הדברות, לא הוסיף משה כלום, ולשלשת ימים, כמו ליום השלישי: אל תגשו אל אשה. כל שלשת ימים הללו, כדי שיהיו הנשים טובלות ליום השלישי ותהיינה טהורות לקבל תורה, שאם ישמש תוך ג' ימים, שמא תפלוט האשה שכבת זרע (ז) לאחר טבילתה ותחזור ותטמא, אבל מששהתה שלשה ימים כבר הזרע מסריח ואינו ראוי להזריע, וטהור מלטמא את הפולטת: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) מדלל כתיב ליום השלישי כמו שצוה לו הקב"ה אלא לשלשת ימים משמע לסוף שלשת ימים: (ז) וא"ת מאי שנא דהקפידה התורה על טומאת קרי יותר מבזב ומלורע וזועלי נידות כבר תירצו התוספות בצרכות כ"א ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא היו נכונים לשלשת ימים. טעמו ליום השלישי. ולפי הפשט לא הוסיף

יום א' מדעתו. ובזה אתן לך שני עדים נאמנים ושניהם בספר הזה הנה כתיב ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים. ושם כתוב ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי וכתוב בעוד שלשת ימים ישא פרעה. ושם כתוב ויהי ביום השלישי יום הולדתו. וכן זה היו נכונים לשלשת ימים: (אבן עזרא)

טז וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְהֵיטֵב הַבֶּקֶר וַיְהִי קָלִיל וּבְרָקִים וַעֲגֹן כָּבֵד עַל-הַהָר וְקָל שָׁפָר חֲזָק מְאֹד וַיִּחַרְדוּ כָּל-הָעָם אֲשֶׁר בְּמִחְנֶה:

אונקלוס וְהָיָה בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהֵיטֵב הַבֶּקֶר וַיְהִי קָלִיל וּבְרָקִים וַעֲגֹן כָּבֵד עַל שָׁפָר וְקָל שׁוֹפָר תְּקִיף לְחֹדָא וְזַע כָּל עַמָּא דִּי בְּמִשְׁרִיתָא: (אונקלוס)

יונתן וְהָיָה בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּשִׂיתָא בְּיַרְחָא בְּעִידוֹנֵי צְפָרָא וְהָיָה קָלִיל דְרָעִים וּבְרָקִים וַעֲגֹן תְּקִיף קָטִיר עַל טוּוּרָא וְקָל שׁוֹפָרָא תְּקִיף לְחֹדָא וְזַע כָּל עַמָּא דִּי בְּמִשְׁרִיתָא: (יונתן תרגום)

רס"י **זהו**ת הבקרה. מלמד שהקדים על ידם, מה שאין דרך בשר ודם לעשות כן שיהא הרב ממתין לתלמיד, וכן מלינו קום לא אל הבקעה וגו' (יחזקאל ג, כב.), ולאקום ולא אל אל הבקעה והנה קם כבוד ה' עומד (קס כג.): (רס"י)

אבן עזרא **וענן כבד על ההר**. לבדו היה. וככה הקולות והברקים: **וטעם חזק מאד**. יותר מכל קול השופר ששמעו: **ויחרד כל העם אשר במחנה**. בעבור קול השופר: (אבן עזרא)

בעל הטורים **בהית הבקר**. חסר וי"ו שאז שלמו ו' עונות: (בעל הטורים)

ספורנו **ויהי קולות וברקים**. כענין והנה ורוח גדולה וחזק ואחר הרוח רעש ואחר הרעש אש וכן העיד כאמרו ארץ רעשה, אף שמים נטפו כו': (ספורנו)

כלי יקר **ויהי קולות וברקים**. מקצת מפרשי התורה רצו ליתן טעם על מה זה היו קולות אלו וקול השופר, וכל אחד עושה רמזים על דרך הדרש כפי שכלו. והקרוב אלי להוסיף דמיון בזה מאחר שאנו רואין שהקולות וברקים הם הפכים אל קול השופר כי קולות של רעם היוצאים מתוך הענן הוא קלא דפסק מהרה, והברק יצא חצו כרגע נראה וכרגע ספו תמו, אבל קול השופר היה הולך וחזק. ע"כ קרוב לומר שרמז זה הוא לשני כתות המקבלים התורה זקני ת"ח וזקני עם הארץ כי אלו מוסיפין חכמה ואלו מטפשין והולכים. כך שופר זה שהיה מן אילו של יצחק ומתיחס אחר הצדיק קולו הולך וחזק כי זקני ת"ח מוסיפין חכמה תמיד, אבל הענן הגס והעב המתיחס אחר זקני עם הארץ בעלי חומר הנה קולם וניצוץ אורם אינו כי אם לפי שעה. ומלת שופר דרשו (ויק"ר כט.ו.) מלשון שפרו מעשיכם וזה מסכים לדברינו, ורמז ג"כ לזכותו של יצחק שהולך וחזק ונשמע קולו בכל דור ודור

ורמז עוד למ"ש (בפרקי ר"א לא) אילו של יצחק לא היה בו דבר לבטלה קרנו של שמאל הוא שתקע בו בהר סיני, קרנו של ימין יתקע בו לעתיד שנאמר (ישעיה כז.ג.) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול. וטעם לגדלו כי בעה"ז אין קול התורה נשמע

בארצנו כי אם ביעודי שכר העולם הזה כעושר וכבוד שבשמאלה, ושכר הרוחני לא רצתה התורה לפרש לנעדרי ההשגה כי בעוד היות האדם מסובך בחומר אין בו כח להבין מהות השכר הרוחני, אבל לעתיד מלאה הארץ דעה ואז ישמיע ה' לגאולי ה' השכר הרוחני ואורך ימים בימינה בעולם שכולו ארוך וזהו קול נוסף וחזק על קולו של מתן תורה ע"כ נאמר ויהי קול השופר הולך וחזק מאד. (כלי יקר)

[יז] וַיֹּצֵא מֹשֶׁה אֶת-הָעָם לְקִרְאֵת הָאֱלֹהִים מִן-הַמַּחֲנֶה וַיִּתְיַצְּבוּ בַתְּחִתִּית הַהָר:

אונקלוס וַאֲפִיק מֹשֶׁה יָת עֲמָא לְקַדְמוֹת מִימְרָא דַּיְיָ מִן מְשָׁרִיתָא וְאַתְעַתְּדוּ בְּשִׁפּוּלֵי טוֹרָא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲנַפִּיק מֹשֶׁה יָת עֲמָא לְקַדְמוֹת שְׂכִינְתָא דַּיְיָ מִן מְשָׁרִיתָא וּמִן יָד תְּלִישׁ מְאָרִי עֲלָמָא יָת טוֹרָא וְזִקְפִיָּה בְּאוּרָא וְהָוָה זַיִיג הִי כְּאַסְפִּקְלָרָא וְאַתְעַתְּדוּ תְּחִתֵּי טוֹרָא: (תרגום יונתן)

רש"י לקראת האלהים. מגיד שהשכינה ירדה לקראתם (ת) כחתן היוצא לקראת כלה, וזה שנאמר ה' מסיני בא (דברים לג, ב. מילתא פ"ג), ולא נאמר לסיני בא: בתחתית ההר. לפי פשוטו צהרי ההר. ומדרשו, שנתלש ההר ממקומו ונכפה עליהם (א) כגיגית (פ.ת.): (רש"י)

שפתו חכמים (ת) פירוש לשון לקראת לעולם לא נאמר אלא על ההולכים זה כנגד זה כמו הנה הוא יוצא לקראתך: (א) וא"ת הא כבר אמרו נעשה ונשמע כבר תיראו התוספות לשמא יהיו חוזרין כשיראו האש הגדולה שיצתה נשמתן ועוד יש לומר דמה שאמרו נעשה ונשמע היינו על התורה שצכתב ומה שכפה עליהן הר כגיגית כדי לקבל תורה שבעל פה (מהרא"י) דהא לאנסן הקב"ה לטובתן כדי שלא יסתלק השכינה מעליהם ולא יוכל לשלחם כמו אנוסה דכתיב ולא תהיה לאשה לא יוכל לשלחה כל ימיו: (שפתו חכמים)

אבן עזרא ויוצא משה. טעם ויוצא מאהליהם. לקראת האלהים שיקבלו להיות השם היורד על הר סיני להם לאלהים: ויתיצבו בתחתית ההר. מחוץ לגבול שהגבילם משה. והנה היו במעמד הר סיני כדרך שהציב משה בניהם בשנת הארבעים בכרתו ברית עמהם. כי בתחלה היו הבכורים הנגשים אל ה'. ואחריהם ראשי שבטים הם הנשיאים. ואחריהם הזקנים. ואחריהם השוטרים. ואחריהם כל איש ישראל. ואחריהם הטרף. ואחריהם הנשים ואחריהם הגרים. ומשה ואהרן עברו הגבול והיו בהר קרובים אל הכהנים. אע"פ שלא דבר הכתוב זה מפורש כי הכתוב אחז דרך קצרה. כי ידענו כי הם לא מרו פי השם. כי הנה כתוב לך רד ועלית אתה ואהרן עמך. ואמר משה אנכי עומד בין ה' וביניכם: (אבן עזרא)

בעל הטורים בתחתית ההר, והר סיני. מלמד שנתלש ההר ממקומו ונעשה כהר

אור החיים ויוצא משה וגו'. אולי שלצד חרדתם פחדו מן ההר והוציאם משה והעמידם בתחתית ההר לקבל התורה מעומד: (אור החיים)

ספורנו לקראת האלהים. לקראת פמליא של מעלה דחלפי קמיה דקודשא בריך הוא כאמרו אחר כך וירד ה' על הר סיני: (ספורנו)

כלי יקר ויוצא משה את העם לקראת האלהים. משמע דשכינתא קדמא ואזלא לקראתם וכן פירש"י, מסכים למה שמסיק בילקוט בירמיה (ל.ש.יב.) בפסוק מי זה ערב לגשת אמר רבה בר רב הונא זו מעלה יתירה לישראל מבגרים דאילו בישראל כתיב (ירמיה לא.לב) והייתי להם לאלהים ואח"כ והמה יהיו לי לעם. ואילו בגרים כתיב (שם ל.כא) מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי ואח"כ והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים. ורש"י פירש כחתן היוצא לקראת כלה כו' כי מי מחזר אחר מי בעל האבידה מחזר אחר אבידתו, כך הקב"ה מחזר אחר ישראל אשר היו כצאן אובדות בגוים וכמ"ש (הושע ט.ט.) כענבים במדבר מצאתי אבותיכם וגו'.

ויתיצבו בתחתית ההר. מכאן למדו רז"ל (שבת פח.) שכפה עליהם ההר כגיגית לומר שאם לא תקבלו התורה שם תהא קבורתכם ורב אחא בר יעקב אמר מכאן מודעא רבא לאורייתא שיכולין ישראל לומר אנוסים היינו. אין הפירוש שרצה ה' לאנסם כדי שיהיה להם פתחון פה דא"כ כשחזר על כל האומות ולא רצו לקבל התורה למה לא הכריחם, ועוד הרי כבר קבלו ישראל מרצון טוב ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה, ועוד בימי יחזקאל כשרצו לפרוק מעליהם עול מלכות שמים ואמרו נהיה ככל הגוים, והשיב להם ה' כי בחימה שפוכה אמלוך עליכם. (יחזקאל כ.לב-לג) ואילו היו אנוסים בקבלת התורה איך היה יכול להכריחם. אלא ודאי שלטובתם כפה עליהם ההר לומר ראו שכל זמן שאין אתם מקבלים התורה הרי אתם חשובים כמתים גם בחייכם ובמותכם אין לכם שום השארות אלא שמה תהא קבורתכם ומתים בל יחיו רפאים בל יקומו, וע"י התורה יהיו חייכם חיים בזה ובבא. ורב אחא בר יעקב אמר אע"פ שלא רצה לאנסם על קבלת התורה מ"מ נמשך נזק מזה אל הדורות הבאים שיטעו לומר אנוסים היינו, וזה היה טענתם בימי יחזקאל, ובימי אחשורוש קבלו מה שכבר קיימו ר"ל קבלו עליהם שלא לטעון עוד טענת אונס כי טענה בטעות היא.

וי"ל עוד שם תהא קבורתכם, שלא תזכו להכנס לא"י כי הובטחו על נחלת גוים בתנאי אם ישמרו חקיו, ונקט דווקא הקבורה לפי שמתו א"י חייך תחילה ואמר להם אם לא תקבלו התורה אז ודאי אין לכם בתחיית המתים חלק לעה"ב ואז אין חילוק בין קבורת א"י לחו"ל על כן במדבר תמותו ושם תקברו, כי למנ"מ ישאו גם עצמותיכם להקבר שמה אם אין לכם חלק לעה"ב. (כלי יקר)

דעת זקנים ויתיצבו. מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית ואמר אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם. וקשיא דהא אמרו מיד נעשה ונשמע. וי"ל כי כשרצה הקב"ה ליתן תורה לישראל אמרו כמה תורות יש לך אמר להם אחת בכתב ואחת על פה. אמרו לו שבכתב אנו מקבלין שבעל פה אין אנו מקבלין מיד כפה עליהם ההר כגיגית ואתמר במסכת שבת מכאן מודעא רבא לאורייתא וכו' כדאית' התם. ועוד איתא במדרש כי כשנתן הקב"ה תורה לישראל עטף ונתן חרב בתוך התורה ואמר להם אם אתם מקבלין התורה מוטב ואם לאו תהרגו בחרב זה הה"ד אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו וגו' ואם תמאנו ומריתם

חרב תאכלו וגוי' כי פי ה' דבר והיכן דבר בשעת מתן תורה התנה עמהן כן וזהו שיסד הפייט באזהרות ראשית עטיפת הזיין צהלה ורנה: (דעת זקנים)

[יח] וְהָרְסִינִי עֵשֶׂן כְּלוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו יְהוָה בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֵשֶׂנוּ כְּעֵשֶׂן הַכֶּבֶדֶשׁ
וַיִּחַרְדּוּ כָּל-הָהָר

אונקלוס וְטוֹרָא דְסִינֵי תִנּוּן כְּלֵה מִן קָדָם דְּאֲתַגְלִי עֲלוּהִי יְיָ בְּאֲשַׁתָּא וְסִלִּיק תִּנְגְּהָ
כְּתִנְנָא דְאֲתוֹנָא וְזַע כָּל טוֹרָא לְחַדָּא: (אונקלוס)

יונתן וְטוֹרָא דְסִינֵי תִנּוּן פּוֹלִיָה מִן בְּגִלָּל דְּאֲרַכִּין לִיָּה שְׁמִיָּא וְאֲתַגְלִי עֲלוּי בְּאִישָׁא
מִצְלָהָבָא וְסִלִּיק קוֹטְרִיָה הִי כְּקוֹטְרָא דְאֲתוֹנָא וְזַע כָּל טוֹרָא לְחַדָּא: (תרגום יונתן)

רש"י עֵשֶׂן כָּלוּ. אִינן עֵשֶׂן זֶה שֶׁסֶּדֶר דְּבַר, שֶׁהָרִי נִקְוֶה הַשֵּׁי"ן פֶּת"ח, אֲלֹא לְשׁוֹן פֶּעַל,
כְּמוֹ אֲמַר, שָׁמַר, שָׁמַע, לְכַךְ תִּרְגְּמוּ תִנּוּן כְּלֵה וְלֹא תִרְגְּמוּ תִנְנָא, (ב) וְכֹל עֵשֶׂן
שֶׁבִּמְקַרְא נְקוּדִים הַמ"ץ, מִפְּנֵי שֶׁהֵם שֶׁסֶּדֶר דְּבַר: הַכְּבֶשֶׂן. שֶׁל סִיד, יִכּוֹל כְּכַבֶּשֶׂן זֶה וְלֹא
יֹתֵר, תִּלְמוּד לֹמֵר זֹעֵר זֹעֵר עַד לְבַּשְׁמֵי, וְמֵה תִּלְמוּד לֹמֵר כְּבֶשֶׂן, לְשַׁבֵּר אֶת
הָאוֹזֵן מֵה שֶׁהִיא יִכּוֹלָה לְשָׁמוֹעַ, נֹתֵן לְבִרְיוֹת סִימָן הַנִּיכָר לֵהֵם. כִּיֹּאֵל זֶה כֹּאֲרִיָּה
יִשְׁאֵל (הַשֵּׁעַ יֵא, י), וְכִי מִי נֹתֵן כֹּחַ זִכְרוֹת אֲלֵה הָאֵל, וְהַכְּתוּב מוֹשְׁלוֹ כֹּאֲרִיָּה, אֲלֵה אֲנוּ
מִכְּנִין וּמִדְּמִין אֲוֵתוֹ לְבִרְיוֹתָיו, כְּדִי לְשַׁבֵּר אֶת הָאוֹזֵן מֵה שִׁיכּוֹלָה לְשָׁמוֹעַ. כִּיֹּאֵל זֶה
וְקוֹלוֹ כְּקוֹל מַיִם רַבִּים (יִחְזַקְאֵל מִג, ב), וְכִי מִי נֹתֵן קוֹל לְמַיִם וְהֵלֵךְ הָאֵל, וְאֵתָה מִכְּנֵה
אֲוֵתוֹ לְדַמּוּתוֹ לְבִרְיוֹתָיו כְּדִי לְשַׁבֵּר אֶת הָאוֹזֵן: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) כְּתִרְגוּמוֹ עַל כְּעֵשֶׂן הַכְּבֶשֶׂן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְהָרְסִינִי עֵשֶׂן כָּלוּ. שֵׁי"ן עֵשֶׂן בִּפְתַח גְּדוֹל כִּי הוּא פּוֹעַל עֵבֶר. וְאֵל תִּתְמָה
בְּעִבּוּר מִלֵּת עֵשֶׂן שִׁיאֲמַר כְּעֵשֶׂן הַכְּבֶשֶׂן וְהֵנָּה הַזְכִּיר וַיַּעַל עֵשֶׂנוּ שֶׁהוּא עַל מִשְׁקַל
שִׁלּוֹ זֶהֱבֹ. כִּי שְׁמוֹת מִשְׁקֵלֵי הַשְּׁמֹת מִשְׁתַּנִּים. וְאֲמַר שֶׁגַּר אֲלִפִּיךְ וְכֹל פֶּטֶר שֶׁגַּר
בְּהֵמָה וְאֲמַר וְאֵת הַבֶּשֶׂם וְאֵת הַשֶּׁמֶן וְקִנְמָן בֶּשֶׂם. וְעוֹד אֲמַר אֲרִיתִי מוֹרֵי עִם
בִּשְׁמִי. וְאֵלֹהִים הִיָּה מְגֹזֶרֶת בֶּשֶׂם הִיָּה רֵאוּי לְהִיּוֹתוֹ בְּקִמְצָ חֲטָף תַּחַת הַבֵּי"ת בִּשְׁמִי
כְּמוֹ מִקְדָּשׁ קִדְשֵׁי וְאֵילוֹ הִיָּה מְגֹזֶרֶת וְקִנְמָן בֶּשֶׂם. הִיָּה רֵאוּי לְהִיּוֹת בִּפְתַח הַבֵּי"ת
כְּמוֹ מִשְׁמֵן. שְׁמֵנִי וְקִטְרֵתִי. אֹו בְּחִירֶק כְּמוֹ מִצְדֵּק צִדְקִי. וְהֵנָּה עִם בִּשְׁמִי בִּלְא
תּוֹסֶפֶת יוּ"ד הוּא בֶּשֶׂם בְּשֵׁנִי קִמְצִין כְּמוֹ שִׁלּוֹ זֶהֱבֹ: וַיִּחַרְדּוּ כָּל הָהָר מֵאֵד. הַפֶּךְ
הַמְנַהֵג כִּי הַהָרִים לֹא יִמּוּשׁוּ רַק שֶׁעַל דֶּרֶךְ מִשְׁלֵל אֲמַר וַיִּרְגְּזוּ הַהָרִים: (אבן עזרא)

אור החיים עֵשֶׂן כָּלוּ. פִּירוּשׁ שֶׁשֶׁלֵּט הָאֵשׁ בְּגוֹפּוֹ שֶׁל הָר וְנִשְׂרָפוּ אֲבָנָיו כְּמִשְׁפֵּט
הַכְּבֶשֶׂן אֲשֶׁר יִשְׂרָפוּ בּוֹ הָאֲבָנִים לְעֵשׂוֹת סִיד, וּמַעַתָּה אֲבָנֵי סִינֵי נִעְשׂוּ סִיד, וְאֹמְרוּ
וַיִּחַרְדּוּ כָּל הָהָר כִּי כֵן דֶּרֶךְ הָאֲבָנִים כְּשֶׁשׁוֹלֵט בֵּהֶם אֵשׁ בְּכַבֶּשֶׂן יִתְזַעְזְעוּ וַיִּשְׁמִיעוּ
קוֹל חֲרָדָה: (אור החיים)

[יט] וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְסִזְקָ מֵאֵד מִשֶּׁה יְדַבֵּר וְהֵאֱלֵהִים יַעֲנֵנוּ בְּקוֹל:

אונקלוס וְהוּה קַל שׁוֹפְרָא אָזִיל וְתַקְיָף לְחַדָּא מְשָׁה מְמַלִּיל וּמִן קָדָם יִי מְתַעְנֵי לֵהּ בְּקַל : (אונקלוס)

יונתן וְהוּה קַל שׁוֹפְרָא אָזִיל וְתַקְיָף לְחַדָּא מְשָׁה הָוָה מְמַלִּיל וּמִן קָדָם יִי הָוָה מְתַעְנֵי בְּקַל נְעִים וּמְשַׁבַּח וּנְעִימָתָא מְלִיא : (תרגום יונתן)

רש"י הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מֵאֵל. מְנַהֵג הַדְּיוּט כָּל זְמַן שֶׁהוּא מֵאֲרִיךְ לְתַקּוּעַ קוֹלוֹ מֵחֲלִישׁ וְכוּהָה, אֲזַל כְּאֵן הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מֵאֵל, וְלִמָּה כֵּךְ, מֵתַחֲלָה לְשַׁבֵּר אֲזִנְיָהֶם מֵהַ שִׁיכּוּלִין לְשִׁמּוּעַ: מִשֶּׁה יִדְבֵּר. כִּשְׁהִיָּה מִשֶּׁה מְדַבֵּר וּמִשְׁמִיעַ הַדְּבָרִים לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁהִי לֹא שָׁמְעוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה אֲלֵא אֲנִכִּי וְלֹא יִהְיֶה לָךְ, וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְסִייעוֹ לְתַתּוּ בּוֹ כַח לְהִיּוֹת קוֹלוֹ מְגַבֵּיר וְנִשְׁמָע: יַעֲנֵנוּ עַל דְּבַר הַקּוֹל, כְּמוֹ אֲשֶׁר יַעֲנֵה בְּאֵץ (מלכים-א יח, כד), עַל דְּבַר הָאֵץ לְהוֹרִידוֹ: (רש"י)

אבן עזרא וְיִהִי קוֹל הַשּׁוֹפֵר. מְנַהֵג כִּי קוֹל הַשּׁוֹפֵר שֶׁבְתַחֲלָה יִהְיֶה יוֹתֵר חֹזֵק וְזֶה הִיָּה לְהַפְךְ אוֹלֵי עֲשֵׂה כֵן הַשֵּׁם שֶׁלֹּא הִיָּה חֹזֵק בְּתַחֲלָה שֶׁלֹּא יֵצֵא לְבַם מֵהַפְּחַד: מִשֶּׁה יִדְבֵּר. לְדַעַת הַגְּאוּן כִּי הַשֵּׁם פַּעַם מְעַבֵּיר קוֹל הַשּׁוֹפֵר. אִזּוֹ הִיָּה מִשֶּׁה מְדַבֵּר בְּקוֹל גְּדוֹל וְהַשֵּׁם יַעֲנֵנוּ בְּקוֹל. כְּדֹרֵךְ וְיִשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מְדַבֵּר אֵלָיו. וְעַל זֶה כְּתוּב בְּעִבּוּר יִשְׁמַע הַעַם בְּדַבְרֵי עִמְךָ. וְכִבֵּר אִמְרַתִּי לָךְ. כִּי לִפִּי דַעַתִּי בְּדַבְרֵי עִמְךָ עַל עֲשֵׂרֵת הַדְּבָרִים יִדְבֵּר: וְטַעַם מִשֶּׁה יִדְבֵּר. דְּבַק עִם קוֹל הַשּׁוֹפֵר. כִּי נִשְׁמַת מִשֶּׁה הִיָּתָה דְּבוּקָה בְּשֵׁם כִּי מִשֶּׁה הִיָּה מְדַבֵּר בְּתַחֲתִית הַהֵר עִם הַשֵּׁם לְשִׁאוֹל לוֹ. וְהַכְּתוּב לֹא גָלָה מֵהָ הִיָּה שׁוֹאֵל וְהַשֵּׁם עוֹנֵהוּ בְּקוֹל. שֶׁהִיָּה מִשֶּׁה שׁוֹמְעוֹ וְלֹא הִיָּה קוֹל הַשּׁוֹפֵר אַע"פ שֶׁהִיָּה חֹזֵק מוֹנֵעַ אוֹתוֹ לְשִׁמּוּעַ הַקּוֹל בְּעִבּוּר זֶה כְּתוּב אַחֲרָיו וְיִקְרָא ה' לְמִשֶּׁה בְּקִרְיַת קוֹל לְעִלּוֹת אֵל רֹאשׁ הַהֵר שֵׁם יִרְדַּ כְּבוֹד הַשֵּׁם: (אבן עזרא)

הרמב"ן מִשֶּׁה יִדְבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֵנוּ בְּקוֹל. אָמְרוּ בְּמַכִּילְתָּא (כאן) שֶׁזֶה עַל שַׁעַת מִתֵּן תּוֹרָה, שֶׁהִיָּה מִשֶּׁה מְשַׁמֵּיעַ הַדְּבָרִים לְיִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רִש"י. וְעַל דֶּרֶךְ הַפֶּשֶׁט לֹא יִדְבֵּר בְּזֶה עֲדִיין, אֲבָל יִרְדַּ הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד אֵל הַהֵר בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי, וְהוֹצִיא מִשֶּׁה אֶת הַעַם מִן הַמַּחֲנֶה לְקִרְיַת הַכְּבוֹד הַנִּרְאָה לָהֶם, וְיִתְיַצְבוּ הֵם בְּתַחֲתִית הַהֵר, וּמִשֶּׁה עָלָה לְמַעֲלָה קְרוֹב לְרֹאשׁ הַהֵר שֵׁם הַכְּבוֹד מִחִיצָה לְעַצְמוֹ וּמְדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל לְהוֹרוֹתָם מֵהָ יַעֲשׂוּ, וְיִשְׂרָאֵל שׁוֹמְעִים קוֹל הָאֱלֹהִים שְׁעוֹנָה אוֹתוֹ וְיִצְוֵנוּ וְהֵם לֹא יִבְיִנוּ מֵהָ יֹאמְרוּ לוֹ, וְיִצְוֵה אוֹתוֹ בְּצוֹאוֹת הָאִמּוֹרוֹת אַח"כּ בְּפִרְשֵׁה רַד הַעֲדָ בְּעַם וְגו', לָךְ רַד וְעִלִּית אֶתְּהָ וְאַהֲרֵן עִמְךָ וְגו', וְהִיָּה זֶה קוֹדֵם מִתֵּן תּוֹרָה וְגַם בְּשַׁעַת הַדְּבָרִים, כִּי מִשֶּׁה לֹא עָלָה אֵל רֹאשׁ הַהֵר אֵל הַעֲרַפֵּל אֲשֶׁר שֵׁם הָאֱלֹהִים רַק לְאַחַר מִתֵּן תּוֹרָה. וְכֵן אָמַר (דְּבָרִים ה ה) אֲנִכִּי עוֹמֵד בֵּין ה' וּבֵינֵיכֶם בַּעַת הַהִיא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת דְּבַר ה' כִּי יִרְאֶתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא עִלִּיתֶם בְּהֵר לֵאמֹר, כֹּאֲשֶׁר עִלִּיתִי אֲנִי. וְיִשׁ מְפָרְשִׁים כִּי יִשְׂרָאֵל יִרְאִים מֵאֵד מִקּוֹל הַשּׁוֹפֵר שֶׁהוֹלֵךְ וְחֹזֵק מֵאֵד (פְּסוּק יט), וּמִשֶּׁה הִיָּה אוֹמֵר תַּחֲלָה כּוֹוֹנוֹ דַּעַתְכֶם כִּי עֵתָה תִּשְׁמַעוּ קוֹל בְּעִנִּין כֵּךְ, וּמִיֵּד הָאֱלֹהִים יַעֲנֵנוּ אוֹתוֹ בְּקוֹל: (הרמב"ן)

בעל הטורים הוֹלֵךְ וְחֹזֵק. ב' בְּמַסּוֹ הַכֹּא וְאִידֵךְ וְדוּד הוֹלֵךְ וְחֹזֵק כְּדֹאֵי בְּעִירוּבִין דוּד גְּלִי מִסַּכְתָּא הוֹלֵךְ וְחֹזֵק שִׁאוֹל לֹא גְּלִי מִסַּכְתָּא כְּתִיב הוֹלְכִים וְדִלִּים וְזֶהוּ דוּד הוֹלֵךְ וְחֹזֵק בְּתוֹרָה דְּכְתִיב בָּהּ הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מֵאֵד: (בעל הטורים)

אור החיים **משה ידבר והאלהים וגו'.** אולי שהיה משה מדבר לפני ה' דברי שיר ושבח כמקבל פני מלך הגדול ברוך הוא, **והאלהים יעננו בקול** פי' בקול האמור בסמוך שהוא קול השופר כמי שמתרצה בדבריו. או יאמר **יעננו** למה שהיה מדבר לו ואומרו **בקול** פי' בקול גדול בעבור ישמע העם בדברו עמו כמו שכתבנו למעלה שבה יצדיקו נבואתו. ורואני כי יש בזה תוספות הדרגה כי היה ה' עונה לדברי משה וזה יותר מעלה ממה שהיה ה' מדבר תחלה ויענהו משה. ורבותינו ז"ל אמרו (מכילתא) שיכוין על הדברות ששמעו מפי משה שהיה ה' מגביה קולו של משה וכו', וזה דרך דרש וכפטיש וגו': (אור החיים)

אב **וַיִּרְדּוּ יְהוָה עַל-הָרְסִינִי אֶל-רֹאשׁ הָהָר וַיִּקְרָא יְהוָה לְמֹשֶׁה אֶל-רֹאשׁ הָהָר וַיַּעַל מֹשֶׁה:**

אונקלוס **וַאֲתַגְלִי יְיָ עַל טוֹרָא דְסִינֵי לְרִישׁ טוֹרָא וַקְרָא יְיָ לְמֹשֶׁה לְרִישׁ טוֹרָא וְסִלִּיק מֹשֶׁה:** (אונקלוס)

יונתן **וַאֲתַגְלִי יְיָ עַל טוֹרָא דְסִינֵי עַל רִישׁ טוֹרָא וַקְרָא יְיָ לְמֹשֶׁה לְרִישׁ טוֹרָא וְסִלִּיק יוֹנָתָן מֹשֶׁה:** (תרגום יונתן)

רש"י **וירד ה' על הר סיני.** יכול ירד עליו ממש, תלמוד לומר כי מן השמים **דברתי עמכם** (שמות כ, יט.), **מלמד שהרכין שמים עליונים ותחתונים,** והלעינן על גבי ההר כמלע על המטה, **וירד כסא הכבוד עליהם** (מכילתא פ"ד): (רש"י)

אבן עזרא **וירד ה'.** עתה אומר כלל שישען לבד עליו עד שאגיע בעי'ה בפי' כי תשא כי שם אבאר לך דברים עמוקים באר היטב. דע כי נשמת האדם עליונה ונכבדת והיא מהעולם אמצעי. והגוף מהעולם השפל ואין מדבר בעולם השפל רק אדם לבדו. גם שומע הוא האדם שהמדבר אליו הוא רוצה להבינו מה שיש בלבו ולא יוכל המשכיל לחדש לשון רק הידוע הנמצא וכל הלשונו בנויות על מתכונת דמות אדם שהוא מורכב מהנשמה שאינה גוף ומגוף שהוא מורכב מדי' שרשים והנה כאשר ידבר האדם לאדם בדברי אדם בלשון שהוא יודע יבין דבריו. ודמותי במתכונתי ואם רצה לדבר על שפלים מבני אדם יצטרך להגביה מעלתם ולשומם כדמות בני אדם עד שיבין השומע ע"כ שמו ראש לארץ. וראש לעפרות תבל. ופה ותפתח הארץ את פיה. גם ירד. בירכתי הארץ. ואמר יד הירדן. בלב ים. ורבים ככה והנה הכל בדברי משל כי אין לים לב. ועוד כי ישימו אבר מן הגוף כדמות כל הגוף. ואמר מות וחיים ביד לשון ורבים ככה. וכאשר יבקש האדם לדבר על נכבדים ממנו שהם מהעולם העליון מוריד מעלתם עד שידמה לאדם כאילו הם דמות אדם כדי שיבין השומע אמר והאיש גבריאל וזרעותיו ומרגלותיו. וקול דבריו כקול המון. והדרך הזאת תפשו בעליון העליונים. אמר וכובע ישועי בראשו. כי פי ה' דבר. עיני ה' אל צדיקים ואזניו אל שועתם. פני ה' בעושי רע. ותחת רגליו. ועל זה הדרך וירד ה'. ויעל אלהים כי הכל מלא כבודו. ובפרשת כי תשא אתן לך משל שתוכל להבין טעם הירידה והעליה: **וטעם ויקרא.** שקראו השם כדי שיראו ישראל גודל מעלת משה שהגיע לראש ההר ששם הכבוד. ודבריו ישמעו מתוך האש שיש שם: (אבן עזרא)

הרמב"ן **וירד ה' על הר סיני.** אם תשכיל בפרשה תבין כי שמו הגדול ירד על הר

סיני ושכן עליו באש, והוא מדבר עם משה, והדבור עם משה בכל הפרשה בשם המיוחד, והעליה (לעיל פסוק ג) והיציאה (שם פסוק יז) לקראת מקום הכבוד, כמו שפירשתי (לעיל פסוק ג), והזהיר **פן יהרסו אל ה' לראות**, כי גם אצילי בני ישראל לא חזו אותו, וכל ישראל שמעו קול השם מתוך האש, והוא שנאמר (להלן כ א) וידבר אלהים את כל הדברים האלה, כמו שאמרו רבותינו (מכילתא ד) אין אלהים אלא דיין, ואמרו (מכות כד.) מפי הגבורה שמענו, ובמשנה תורה (דברים ה יט) כתוב את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם, בעבור שפיי מתוך האש. וזה טעם פנים בפנים (שם ה ד), ולכך נאמר אנכי ה' אלהיך. ואל יקשה עליך מה שאמרו הם למשה כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש, כי לא אמרו אשר שמע אלהים מדבר מתוך האש, אבל אמר קול אלהים, שאמרו מה שהשיגו, ולכך אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו (דברים ה כד), וכן אמר להם משה השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש (שם ד לג), כי מדבר תואר לקול, כענין וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר פט):

ומזה תבין מה שאמרו רבותינו תמיד במדרשי הגדות (עי' שמו"ר כח ו) כי בשבעה קולות נתנה התורה, והם שהזכיר דוד במזמור הבו לה' בני אלים (תהלים כט), והוא המנין הנרמז בפרשה הזאת, **כי ויהי קלת וברקים** חסר וימנה אחד, וכן **וכל העם רואים את הקולת** יחסר ממנו הרבים, והנה הם ששה, וכבר נאמר בפירוש. **וידבר אלהים**, וכן במשנה תורה (דברים ד וה) הזכיר שבעה קולות במתן תורה, ובמסכת ברכות (ו:): אמרו בגמרא שנתנה בחמשה קולות שהם יחשבו הקולות הנסתרים והשנים מפורשים להם בכתוב, והכוונה כי למשה רבינו נתנה בשבעה הקולות, והוא השומע ומתבונן בהם, אבל לישראל בקול אחד ישמעו, כמו שאמר קול גדול ולא יסף (דברים ה יט), ונאמר קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול (שם ד יב), ואף כאן רמז **וכל העם רואים את הקולת** בחסרון וי"ו אחד, כי כל הקולות יראו אחד, והוא מה שנאמר (תהלים סב יב) אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו, על דרך האמת. והנה הפרשיות מבוארות, לא יתחלף להם דבר בדבר: (הרמב"ן)

אור החיים וירד ה' על הר סיני. רבותינו ז"ל אמרו (סוכה ה'). למעלה מעשרה. וצריך לדעת למה הוצרך לומר **אל ראש ההר** כיון שהגבוה הוא עשרה מההר פשיטא שאפילו לראשו לא הגיע. ואולי כי בא לשלול שלא ירדה שכינה לצדדי ההר ואפילו למעלה מעשרה, הגם שמצינו לו שאפילו במקומות הנמוכים ירדה שכינה כל שיש ממנה לארץ י' טפחים, וצא ולמד מהמשכן בכל מקום אשר יחנו בני ישראל ישכון שם כבוד ה', כאן בהר לא ירד אלא על ראש ההר, ולזה מצא משהעלות אל ראש ההר, וכאמרו בסמוך ויקרא ה' למשה אל ראש ההר. וצריך ליישב עדיין למה לא אמר הכתוב וירד ה' על ראש הר סיני. ואולי שחש לטעות בכוונת דבריו, כי לעולם ירד על כללות הר סיני ראשו וצדדיו ואמרו על ראש לצד שלא השרה שכינתו ממש על ההר בבחינת כל חלק וחלק מההר יקרא מקום שכינת ה' שמה ראש להיותו עליון ממנו והבן, לזה אמר בסדר זה **וירד ה' על הר סיני** למעלה מעשרה ואחר כך חזר להוריע מקום שירד שמה שהוא **אל ראש ההר**

עוד ירצה על פי דבריהם ז"ל שאמרו (מכילתא פ"ט) כתוב א' אומר מן השמים וגו', מלמד שהרכין ה' שמים העליונים וכו' והציען על גבי ההר ודבר עמהם עד כאן. וזה הוא שיעור הכתוב **וירד ה' על** וגו' פירוש לא ירד ממש אלא למעלה כרמוז בתיבת על ושמוי מקום מצבו היו נוגעים אל ראש ההר:

עוד ירצה להודיע כי כשירד ה' פירוש כשהתחיל להוריד שכינתו רעש ההר ועלה לקראתו כעבד רץ לפני רבו, וזה הוא שיעור הכתוב **וירד ה'** ועדיין לא גילה הכתוב לאיזה מקום ירד והודיע פעולת ההר הגם היותו דומם שנעשה בעל חי ועלה קודם שיגיע עדין, ואחר כך הודיע הכתוב לאיזה מקום ירד ואמר **אל ראש ההר**, הא למדת שעלה ההר קודם הגעת שכינת ה' אל ראשו: (אור החיים)

[כא] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה רְדֵה־עַד בְּעַם פְּנֵי-יְהֹרָסוּ אֶל-יְהוָה לְרֵאוֹת וְנִפְל מִמֶּנּוּ רַב:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה חוֹת אֶסְהִיד בְּעַמָּא דִּילְמָא יִפְגְּרוּן קְדָם יְיָ לְמַחְזֵי וְנִפְל מִנְהוֹן (אונקלוס) סְגִי:

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה חוֹת אֶסְהִיד בְּעַמָּא דִּילְמָא יִכְוֹנוּן קְדָם יְיָ לְאַסְתַּפְלָא וְנִפְל מִנְהוֹן רַב דְּבָהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י העד בעם. התרה בהם (ג) שלא לעלות בהר: פן יהרסו וגו'. שלא יהרסו את המצבם, (ד) על ידי שתאותם אל ה' לראות, ויקרבו לכל ההר: ונפל ממנו רב. כל מה שיפול מהם, (ה) ואפילו הוא יחידי חסוב לפני רב (מכילתא טז): יהרסו. כל הריסה מפרדת אסיפת הבנין, אף הנפרדין ממצב אנשים הורסים את המצב: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) כמו העד העיד בנו האיש ונקראת התראה כלשון עדות מפני שסתם התראה בעדים: (ד) מפני שלא יפול לשון הריסה רק על הפרדת דבר מדבר כמו הפרדת בנין או הפרדת איש מאנשי המצב: (ה) דאם לא כן הל"ל ונפלו לכ"פ כל מה וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא רד העד בעם פן יהרסו. כל אחד מקום מעמדו. והם חושבים כי לכבודי יעשו כן מרוב תאותם לראות כבודי ע"כ אמר משה לראות. ומלת **בעם**. מושכת אחרת. וכן הוא ונפל ממנו עם רב: (אבן עזרא)

אור החיים פן יהרסו וגו'. פירוש לבל יחשבו בדעתם כי יראו ברוך הוא הגם שימותו על דרך אומרו (תהלים ס"ג) טוב חסדך מחיים ומיתתם זו היא חיותם, והוא אומרו פן יהרסו פירוש יסכימו על הריסתם אל ה' לראות פירוש כאלו אמר לראות אל ה', ואומרו ונפל ממנו רב פירוש תהיה נפילתם נפילה רבה מלבד שימותו תהיה להם נפילה אחר נפילה. או ירצה כי לצד שאורו יתברך ממלא המקום כשיבואו לראות יצטרך ה' לסלק האור ההוא לבל יביטו בו, וזה הוא אומרו פן יהרסו אל ה' פירוש לאורו לסיבת ראותם, והרי זה מגיד כי לא ישיגו לראות אם יבואו לראות, ולזה לא אמר הכתוב פן יראו כי לא ישיגוהו כנזכר אלא הם יחשבו בדעתם לראות, ושמה תאמר אין כאן לא הקרבת התועלת ולא נזק לזה אמר ונפל וגו' פ"י מלבד שלא יראו עוד להם הקרבת הנזק. ודקדק לומר רב פירוש אפילו יהיה הרב שבהם לא יאמר שלא אקפיד אלא על המון העם אבל גדולי ישראל הראוים להשראת שכינה לא אקפיד תלמוד לומר ונפל ממנו רב:

ספורנו רד העד בעם פן יהרסו. כשאהיה מדבר עמהם, שמא יחשבו שבהיותם עולים למדרגת נבואת פנים בפנים כמוך יוכלו לעלות אל מחיצתך: (ספורנו)

דעת זקנים ויאמר ה' אל משה רד העד וגוי ויאמר משה לא יוכל וגוי תימה מה השיב לו משה להקב"ה וכי לא מצינו כמה מצות שיש בהן כמה אזהרות. ועוד על מה השיב לו הקב"ה אחרי כן לך רד וכו' ועלית. וי"ל הפשט דקרא לפי שלא התרה משה את ישראל על מצות הגבלה שהיא במיתה רק על מצות פרישה הזהירם כמו שתמצא למעלה לפיכך אמר לו הקב"ה לך העד בעם דיותר היה לך להזהירם על מצות הגבלה שהיא במיתה יותר מן המצות כולן ועל זה השיב לו לא יוכל העם לעלות כי אתה העדות בנו וגוי כלומר גם אני ואהרן בכלל ציווי ההגבלה וכיון שנהיה עמהם שם נתרה בהם ולא יעלו ועל זה השיב לו הקב"ה לך רד ותזהירם מעתה ועלית אתה וגוי כלומר לא תהיה עמהם בשעת מעשה ולא יהיה להם מי שיזהירם מיד וירד משה ויאמר אליהם מצות הגבלה: (דעת זקנים)

[כב] וגם הַלְהַנִּים הַנְּגָשִׁים אֶל-יְהוָה יִתְקַדְּשׁוּ פֶן-יִפְרָץ בָּהֶם יְהוָה:

אונקלוס ואף פְּהַנְיָא דְקַרְיָבִין לְשִׁמְשָׁא קָדָם יִי יִתְקַדְּשׁוּ דִילְמָא יִקְטוּל בְּהוֹן יִי: (אונקלוס)

יונתן ואוף פְּהַנְיָא דְקַרְיָבִין לְשִׁמְשָׁא קָדָם יִי יִתְקַדְּשׁוּ דִילְמָא יִקְטוּל בְּהוֹן יִי: (תרגום יונתן)

רש"י וגם הכהנים. אף הזכורות שהעבודה בהם (זבחים קטו): **הנגשים אל ה'.** להקריב קרבנות, אף הם אל יסמכו על השיבותם לעלות: **יתקדשו.** יהיו מזומנים להתיאז על עמדתן: **פן יפרץ.** לשון פרצה, יהרוג בהם ויעשה בהם פרצה: (רש"י)

אבן עזרא וגם. הם הבכורים אע"פ שהם קדושים ככתוב קדש לי כל בכור יוסיפו להתקדש עוד במחשבתם: **וטעם הנגשים אל ה'.** שהם בתחלת הגבול. או טעמו שהם הקריבו עולות על המזבח שבנה משה בחלישת עמלק גם הם יקריבו במזבח הברית שבנה ותקן משה בתחתית ההר. ששם עמדו כל ישראל לשמוע קול השם: (אבן עזרא)

הרמב"ן וגם הכהנים הנגשים אל ה'. שהם מגישים לשם הנכבד קרבנות ונגשים בהם אליו: (הרמב"ן)

אור החיים וגם הכהנים. פי' הגם שיש להם מעלת קריבה אל מקום המקודש לעבוד בבית ה' כאשר היה מקובל בידם או הבכורות או מזרע אהרן, **יתקדשו** פי' לא תהיה קדושתם מגעת עד גדר זה וצריכין הם לחשוב עצמם בערך מקום זה כאילו אין להם קדושה כל עיקר. ושיעור תיבת יתקדשו כשיעור תיבת ודשנו (במדבר ד' י"ג). או ירצה על פי דבריהם ז"ל (מכילתא) כי הגביל ההר עד כאן משה עד כאן גבול אהרן עד כאן גבול הכהנים, כפי זה אומרו **הנגשים אל ה'** פירוש שגבולם בהר נגשים מה שאין כן ישראל, **יתקדשו,** פי' יעמדו בקדושתם ולא יוסיפו לעלות עוד פן וגוי: (אור החיים)

[כג] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-יְהוָה לֹא-יִכְלֶה הָעָם לַעֲלֹת אֶל-הָרַ סִינַי כִּי-אַתָּה הִעַדְתָּהּ
בְּנֹוֹ לְאָמֹר הַגְּבֹל אֶת-הָהָר וְקִדְשָׁתָּו:

אונקלוס וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קָדָם יְיָ לֹא יִכְוֹל עַמָּא לְמַסַּק לְטוֹרָא דְסִינַי אֲרִי אֲתָּ אֶסְהַדְתָּ
בְּנָא לְמִימַר תַּחֲסִים יָת טוֹרָא וְקִדְשָׁה: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה קָדָם יְיָ לֹא יִכְלוֹן עַמָּא לְמִיסַק לְטוֹוֹרָא דְסִינַי אָרוּם אֲנָתָּ
אֶסְהִידְתָּא בְּנָא לְמִימַר תַּחֲסִים יָת טוֹוֹרָא וְקִדְשׁוֹהִי: (תרגום יונתן)

רש"י לֹא יִכְוֹל הָעָם. אִינִי כְרִיךְ לְהַעֲיֵד זֶהֱסָ, שֶׁהָרִי מוֹתָרִין וְעוֹמְדִין הֵם הַיּוֹם
שְׁלֶשֶׁת יָמִים, וְלֹא יִכְלוּ לַעֲלוֹת, שְׁאִין לְהֵם רַקוֹת: (רש"י)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר לֹא יִכְוֹל הָעָם לַעֲלוֹת. אִמַּר הַגָּאוֹן כִּי שְׁנַיִם רַבּוֹת חָשַׁב בְּזֶה הַפְּסוּק
וְלֹא יָדַע טַעְמוֹ עַד שֶׁרָאָה בְּסֵפֶר מוֹסְרֵי מַלְכֵי פָרַס שֶׁאִין רְשׁוֹת לְשַׁלֵּחַ לּוֹמֵר לְמַלְךְ
עֲשִׂיתִי שְׁלִיחוֹתְךָ עַד שֶׁיִּצְוֶנּוּ לַעֲשׂוֹת דָּבָר אַחֵר. אַזְּ יֹאמֵר לוֹ. וְלִפִּי דַעֲתִי בַעֲבוּר
שֶׁאִמַּר לוֹ הַשֵּׁם פֶּן יִהְרָסוּ אֵל הַי' לְרֵאוֹת לֹא יָדַע מִשֶּׁה אִם צְרִיךְ לְהַזְהִירָם שֶׁלֹּא
יִרְאוּ כִּי כָבֵר הַזְּהִירָם עַל הַגְּבוּל שֶׁלֹּא יַעֲבֵרוּ. אַזְּ אִמַּר לוֹ הַשֵּׁם לֶךְ רַד כְּאִשֶּׁר צוִיתִיךָ
שֶׁתַּעֲיֵד בְּהֵם. כִּי הָיוּ צְרִיכִין יִשְׂרָאֵל שִׁיעִיד בְּהֵם שְׁנֵית: (אבן עזרא)

בעל הטורים וְקִדְשָׁתָּו. ב' בַּמְסוּרָה חֵד רִישׁ פְּסוּק וְחֵד סוּף פְּסוּק וְקִדְשָׁתָּו כִּי אֵת
לְחַם אֱלֹהִיךָ הוּא מְקַרֵּיב. וְדִין. גְּבִי כְהֵן רִישׁ פְּסוּק לְפִי שְׁקִדּוֹשְׁתּוֹ רֵאשׁוֹן לְפִתּוֹחַ
רֵאשׁוֹן וְלִבְרֶךְ רֵאשׁוֹן וְלִיטוֹל מִנֵּה יִפֵּה רֵאשׁוֹן וְתִי"ח קְדוֹשְׁתּוֹ בְּסוּף כְּדַכְתִּיב
לְקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בְּאַרְצָה הַמָּה כְּלוּי לְאַחַר מִיתָתוֹ שִׁיחֵי בְּאַרְצָה נִכְרַת קְדוֹשְׁתּוֹ כִּי
בְּחִייהֶם הֵן בְּקְדוֹשֵׁי לֹא יֹאמִין וְגַם גְּדוּלַת תִּי"ח בְּסוּף הַקְּרִיאָה שְׂגָדוּל שְׁבִכּוֹלָם
גּוֹלָל: (בעל הטורים)

אור החיים וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְגו' לֹא יִכְוֹל וְגו'. צְרִיךְ לְדַעַת תּוֹכֵן מִשְׁמַעוֹת עֵינֵן הַהִפְרָשׁ
בֵּין מֹשֶׁה וּבֵין הַי' כִּי הַי' אִמַּר לוֹ רַד הַעֵד וְגו' וְלֹא הִסְפִּיק מֵה שְׁכַבְר צוּה קוֹדֵם
וּמִשֶּׁה מְקַשֶּׁה וְאֹמֵר כִּי אִינּוּ צְרִיךְ וְדִי בְּמֵה שְׁקִדָּם מֵהַצִּיּוּי וְהַהֲתַרְאָה. וְנִרְאָה כִּי
מִתְחַלֶּה צוּה הַי' עַל יִשְׂרָאֵל לְבַל יַעֲלוּ וְלִבַּל יִגְעוּ בְּהַר בְּדֶרֶךְ כִּלְל וְכִשְׁחֹזֵר הַי' לּוֹמֵר
לְמֹשֶׁה שִׁיתְקַדְשׁוּ הַכְּהֻנִּים וְרִמְזוּ לוֹ שִׁישׁ לְהֵם מְקוֹם בְּהַר לַעֲמוּד בּוֹ וְכִמוֹ שְׁדִיִּיקֵנוּ
מֵאוֹמְרוֹ הַנְּגַשִּׁים אֵל הַי' יִתְקַדְשׁוּ חֵשׁ שִׁישְׂרָאֵל יִדּוֹנוּ בְּדִין זֶה דִּין דְּבַר שֶׁהִיָּה בְּכִלְל
וַיֵּצֵא מִן הַכִּלְל שְׁלַלְמַד עַל הַכִּלְל יֵצֵא וְהַכְּהֻנִּים וְהָעָם וְאַהֲרֹן הַכֹּל בְּכִלְל נִגְיַעַת
וְעִלִּית הַר הָיוּ וְכִשִּׁיִּצְאוּ כְהֻנִּים לְהַתִּיר חֶלֶק בְּהַר לַלְמַד עַל הַכִּלְל יֵצֵא וְיִוְתָרוּ כֹל
יִשְׂרָאֵל בְּחֶלֶק שֶׁהוֹתָרוּ בּוֹ הַכְּהֻנִּים וְלַפְחוֹת בְּחֶלֶק שְׁלַמְטָה מִמֶּנּוּ בְּהַדְרָגָה, וְהָגַם
שְׁעִדִּיין לֹא נִתְּנָה תּוֹרָה לְדַעַת מִשְׁפַּט זֶה אֲפֻשֶׁר שִׁימְצֵא בְּתוֹךְ סִי רִיבּוֹא יִשְׂרָאֵל
חֲכָם שִׁיִּדִּין בְּחִכְמָתוֹ כֹּזֵה. אִו לוֹ יִהְיֶה שֶׁלֹּא יִדּוֹן אָדָם דִּין זֶה מִדַּעַתוֹ עִם כֹּל זֶה הַי'
אוֹהֵב מִשְׁפַּט צְדָק וְלֹא יִכּוֹל לְחִיִּיבוֹ מִיתָה לְנוֹגַע בְּהַר בְּמִקּוֹם עִמִּידַת הַכְּהֻנִּים אַחֵר
שְׁכַפִּי מִשְׁפַּט הַתּוֹרָה פְּטוּר הוּא כְּנֹזְכֵר, לְזֶה חֹזֵר הַי' לּוֹמֵר לוֹ רַד הַעֵד בַּעַם וּבִזֵּה
סֹתֵר שֶׁאִין לְדוֹן בְּדִין זֶה דְּבַר שֶׁהִיָּה בְּכִלְל שֶׁהָרִי גִילָה הַדְּבַר בְּפִירוּשׁ לְאַסוּר חֶלֶק
הַהַר שִׁיעֲלוּ בּוֹ הַכְּהֻנִּים, וּמֹשֶׁה לֹא הִבִּין דְּבַרֵּי הַי' וְכוֹוֹנָתוֹ כִּמוֹ שְׁפִירְשׁוּנָה כִּי עִדִּיין
לֹא גִילָה לוֹ הַי' מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בְּהֵם וְסִבֵּר כִּי דוֹקָא אַהֲרֹן וְהַכְּהֻנִּים
שֶׁהֲתִירָם הַי' אֲבַל יִשְׂרָאֵל בְּאִיסוּרָם עוֹמְדִים וְלִזֵּה צַעַק לְבוֹ כִּי אִזְהָרָה זֹו אִינֵה

צריכה כי לא יוכל וגוי שכבר העדותה בנו, והשיבו ה' לך רד ועלית אתה וגוי ועל פרטי המקומות שאני מתיר לך ולאחרן ולהכהנים אני מזהירך שתעד בהגבלתם הרי זה מורה באצבע כי לצד מה שגילה בהם ההתר הוא שהוצרך לחזור לאוסרם:

ולפי מה שפירשנו באומרו הנגשים וגוי שהכוונה הוא הנגשים לעבודת המשכן גם כן יהיה טעם חזרת האזהרה כמו שפירשנו לצד דבר שהיה בכלל אלא כי עדיין לא גילה ה' היתר עליית אהרן והכהנים שמצדה הוצרך לחזור פעם ב' האזהרה ותיכף קדם משה קודם שיגמור הדבור של היתר עליית הכהנים ואמר **לא יוכל** וגוי וחזר ה' והודיעו התבוננות הדברים ואמר לו **לך רד ועלית אתה** וגוי והכהנים הרי התיר חלק מעליית ההר ותיכף סמוך ממש אמר לו **והעם אל יהרסו** פירוש כל עיקר והכהנים לא יהרסו למקום אהרן ואהרן למקום משה ואז השכיל דעת עליון על דרך שפירשתי שהמיחוש הוא לבל ידונו דבר שהיה בכלל וכו', ורמזו אל עליון בסדר הדיבור שהקדים לומר לו **ועלית** וגוי **והכהנים** וגוי ואחר כך **והעם אל יהרסו** וגוי. ובזה מצאנו נחת רוח במאמר ב' שאמר ה' למשה **ועלית אתה** וגוי וקשה ממה נפשך אם הודה לו ה' על תשובתו אם כן למה חזר לומר פעם ב' **והעם אל יהרסו**, ודבר זה פשוט הוא כי כוונתו היא שיאמר כן לישראל אם כן לא נתקבלה תשובת משה, ואם נאמר גם כן שלא הודה על דברי משה למה לא השיבו תיכף לסתור דבריו עד שהקדים לומר ועלית אתה ואהרן והכהנים כי היה לו לה' לגמור ענין השליחות שהתחיל לצותו עליו שאמר לו העד בעם וגוי ואחר כך יצו האל דבר חדש שהוא ענין עליית אהרן והכהנים שלא הזכירו עד עתה, ובמה שפירשתי יבא על נכון כי לעולם לא באה מצות העד בעם אלא לצד היתר גבולין של אהרן אלא שלא המתין משה עד גמרן של דברים ולזה בדברי ה' אליו הקדים תשלום הדברים שלא הספיק משה לשומעם שהוא טעם האזהרה ואמר לו **ועלית אתה ואהרן והכהנים** הרי התיר גבול מההר לאהרן וגבול לכהנים וגמר אומר **והעם אל יהרסו** לגבולין של אהרן והכהנים אלא כל ההר באיסור:

עוד נראה לומר טעם ההתראה פעם ב' להיות כי התראה ראשונה לא נאמר בה זמן מאימתי מתחיל האיסור, והגם שהזכיר שם ג' ימים לא נאמרו בפירוש בענין איסור הגבלת ההר שמתחיל מיום הג' ונמצא שעדיין לא ידעו ישראל זמן התחלתה, לזה כשירד ה' תכף אמר למשה שירד להעד וגוי שהוא משעה זו ואילך, ותשובת משה צריך עיון. ואולי כי משה חשב כי איסור הגבלת ההר היא מעת צוותם כיון שלא נתבאר בפירוש לא תגע בו יד ביום פלוני התחלת המצוה היא מעת האזהרה, ולא כן היה דעת עליון, ולזה היה עליו דבר ה' חזק לחזור לומר כי זה הוא זמן ההגבלה. ולכשנאמר כי כן היתה דעת עליון שאיסור נגיעת ההר יתחיל מעת צוותו טעם שהוצרך האזהרה פעם ב' כי בפעם ראשונה אמר כי סקול יסקל או וגוי הרי זה מיתת בית דין וכאן חידש כי מי שלא הרגוהו ישראל שה' יפרוץ וגוי, ודקדק לומר לשון רבים לומר שהגם שיהרסו כולם לראות ידינם בדין שמים ויפרוץ **בם** ה': **אור** (החיים)

ספורנו **וקדשתו**. באמור להם אם בהמה אם איש לא יחיה כענין אדמת קדש הוא: (ספורנו)

[כד] ויאמר אליו יהוה לך-רד ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם אל-

יְהִרְסוּ

לְעֵלִית

אֶל-יְהוָה

פֶּן-יִפְרָץ-בָּם:

אונקלוס וְאָמַר לָהּ יֵי אֲזִיל חוּת וְתִסַּק אֶת וְאֶהְרֹן עִמָּךְ וְכִהְנִיָּא וְעָמָא לָא יִפְגְּרוּן לְמַסַּק לְקָדָם יֵי דִילְמָא יִקְטוּל בְּהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְאָמַר לִיָּהּ יֵי אֲזִיל חוּת וְתִסַּק אֶת וְאֶהְרֹן עִמָּךְ וְכִהְנִיָּא וְעָמָא לָא יִכּוֹנוּן לְמִיִּסוּק לְמַסְתַּפְּלָא קָדָם יֵי דִילְמָא יִקְטוּל בְּהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י לך רד. והעד בהם שנית, שמזרזין את האדם קודם מעשה, וחוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה (מכילתא טז): ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים. יכול אף הם (ו) עמך, תלמוד לומר ועלית אתה, אמור מעתה, אתה מחיאה לעמך, ואהרן מחיאה לעממו, והכהנים מחיאה לעמם, משה נגש יותר מאהרן, ואהרן יותר מן הכהנים, והעם כל עיקר אל יהרסו את מצבם לעלות אל ה': פן יפרץ צם. אף על פי שהוא נקוד חטף קמ"ץ, אינו זו מגזרתו, כך דרך כל תיבה שנקודתה מלאפ"ס, כשהיא צאה במקף, משתנה הנקוד לחטף קמ"ץ: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) (נח"י) הכי פירושו יכול אף הם ר"ל הכהני' מדליין הרב והכהנים ולא רָסָם והעם דאי אפשר לומר דגם העם עמך אם כן קשה על מה קאי אל יהרסו אלא וכו' והכי קאמר דאי סלקא דעתך דהכהנים הם בכלל אל יהרסו הל"ל אתה ואהרן עמך והעם אל יהרסו וממילא נשמע דגם הכהנים אל יהרסו ומדפרט הכהנים יכול דקאי אדלעיל וגם הם עמך וכו' ת"ל ועלית אתה למעט צא והואיל שהמיעוט אתה כתיב קודם ואהרן ש"מ דממעט גם את אהרן תלמוד לומר עמך ש"מ דאהרן היה עמו במחיאה אחת ולא עם הכהנים לכן אמור מעתה אתה מחיאה לעמך ולא עם אהרן ואהרן מחיאה לעממו ולא עם הכהנים דהא כתיב עמך והם ר"ל הכהנים מחיאה לעממן ולא עם העם וגירסא אחרת נזדמנה להרא"ם בדברי הרב ע"פ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועלית אתה ואהרן עמך. למעלה מעט מהגבול שלא ירחק מישראל. כי עתידים הם לומר לך ככלות השם לדבר עשרת הדברים דבר אתה עמנו ונשמעה. והנני משיב לו על שאלתו כי לא אמר לו שיזהירם שלא יראו אותו. אך שלא יעברו הגבול. כי הם צריכים שיזהירם הוא בשעת מעשה שישמעו וישמרו נפשם: (אבן עזרא)

אור החיים רד ועלית וגו' עמך. כפל לומר לך רד, אחת לגופה ואחת לומר לו לשון ירידה ואולי שהירידה היא מקודם לא היה למשה מקום מוקבל בהר והיה עולה לראש ההרה וכשסרב אמר לו רד ועלית וגו' פ"י כשם שאהרן יש לו גבול גם אתה יש לך גבול והוא אומרו עמך הרי השוה האחים בבחינת הגבול: (אור החיים)

ספורנו לך רד. עתה בהיותי מדבר היה עמהם למטה מן ההר: ועלית אתה ואהרן. אחר תשלום עשרת הדברות ופרשת משפטים, כאמרו ואל משה אמר עלה אל ה'

אתה ואהרן וכו': (ספורנו)

[כה] וַיֵּרֶד מֹשֶׁה אֶל-הָעָם וַיֹּאמֶר וַיֹּאמְרוּ: אֱלֹהִים: (ס)

אונקלוס וַיֵּרֶד מֹשֶׁה לְעַמָּא וַאֲמַר לְהוֹן: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן טוֹרָא לְוַת עַמָּא וַאֲמַר לְהוֹן קְרִיבוּ קְבִילוּ אוֹרֵייתָא עִם עֲשֵׂרְתֵי דְבְרָא: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר אליהם. התראה זו: (רש"י)

אבן עזרא וירד משה אל העם ויאמר עליהם. ובהשלימו לומר להם ועלה הוא ואהרן לפנים מהגבול אל ההר. מיד דבר השם: (אבן עזרא)

ספורנו ויאמר אליהם. אזהרה זו עם העונש פן יחרסו ונפל ממנו רב: (ספורנו)

שמות פרק-כ

[א] וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְאֹמֶר: (ס)

אונקלוס וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל פְּתִגְמָא הָאֵלִין לְמִימְרָ: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל דְּבָרָא הָאֵלִין לְמִימְרָ: (תרגום יונתן)

רש"י וידבר אלהים. אין אלהים אלא דיין, וכן הוא אומר אלהים לא תקלל

ותרגומו דיינא, (ז) לפי שיש פרשיות בתורה שאם עשאן אדם מקבל שכר ואם לאו אינו מקבל (ח) עליהם פורעניות, יכול אף עשרת הדברות כן, תלמוד לומר וידבר אלהים, דיין להפרע: את כל הדברים האלה. מלמד שאמר הקדוש ברוך הוא עשרת הדברות בדבור אחד, מה שאי אפשר לאדם לומר כן, אם כן מה תלמוד לומר עוד אנכי ולא יהיה לך, (ט) שחזר ופירש על כל דבור ודבור בפני עצמו:

וקושיית אם כן כו', פירוש, לפי זה שמוכח מאת כל הדברים האלה, שגם שאר עשרת הדברות כולם אמר הקב"ה בדבור אחד, אם כן מה תלמוד לומר אנכי וגו', ראונו לומר מה בא להודיענו כמה שפרט לשון ב' דברות אלו מהשאר, מדהוליאם בלשון זה שהמשמעות דוקא אלו שנים בפרט מפי הגבורה ילאו, והלא לפי זה כולם כמוהם, הקב"ה בכבודו ובעצמו דיברם. וחירץ שחזר ופירש כו', וראונו לומר, באותה החזרה, לא החזיר ללמד על הכלל ילא, אלא על הפרט אלו שתי דברות ראשונות ביחוד ודו"ק): **לאמר**. מלמד שהיו עונין על הן הן (י) ועל לאו לאו (מכילתא

(רש"י) (ס):

שפתי חכמים (ז) והא דקאמר צראשית צרא אלהים וגבי נח וידבר אלהים אל נח וצפנה וירא אלהים מתוך הסנה עיין הכל בהרא"ם צפ' וארא: (ח) פירוש דהיינו שלא בעידן ריתחא אבל בעידן ריתחא אין קום מלוא שאין מענישין עליה וראיה מפרק התכלת ע"ש: (ט) כלומר הואיל וכולן בדבור אחד נאמרו למה כתיב במקום אחר אחת דבר אלהים פתים זו שמענו דמשמע דוקא אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו ומתוך שחזר ופירש וכו' כלומר דודאי כולן בדבור אחד נאמרו כו' ובפריש' שפי' לנו הקב"ה לא שמענו מפי הקב"ה כי אם פתים והשאר משה פירשן: (י) דק"ל שכתוב וידבר הוא הכלל לאמר הוא הפרט והכא הפרט כתוב בהדיא את כל הדברים האלה אם כן למה חזר וכתב לאמר שמורה על דבר פרטי אלא לדרוש (הרא"ם): (שפתי חכמים)

אבן עזרא וידבר אלהים. יש שאלות קשות בפי הזאת אמרו רבים כי השנים הדברים לבדם אמר השם. ועדותם שכתוב בדבור ראשון אנכי ה' אלהיך ובשניה כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. ובשלישי כתוב את שם ה' אלהיך. גם את אשר ישא את שמו לשוא. ולא אמר שמי. וברביעי כי ששת ימים עשה ה' וגו' על כן ברך ה'. ובחמישי אמר אשר ה' אלהיך נותן לך. ויש לשאול איך יספר דבור אנכי בעשרת הדברים כי הוא המצוה והנה איננו מצות עשה ולא מצות לא תעשה. ושאלות קשות מאלה והנה אנחנו קראנו זו הפרשה שהיא פי' וישמע יתרו ראשונה ופי' ואתחנן שניה והנה ראינו כי מתחלת אנכי ועד סוף את אשר ישא את שמו לשוא. אין שני בין ב' הפרשיות ומתחלת זכור עד סוף עשרת הדברים שני בכ"מ בראשונה זכור ובשנית שמור. גם שם באחרונה תוספת כאשר צוך ה' אלהיך. בראשונה ובהמתך ובשניה תוספת ושורך וחמרך. והקשה מכל אלה כי בראשונה כתוב טעם שבת כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. ואמר עוד על כן ברך ה' את יום השבת ואלה הפסוקים אינם כתובים בשנית רק טעם אחר וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ואמר באחרונה על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת בראשונה כתוב שכר כבוד אב ואם שהוא למען יאריכון ימך וכן בשניה. רק הוסיף ולמען ייטב לך גם הוסיף בכבוד אב ואם. כאשר צוך ה' אלהיך. בראשונה כתוב לא תרצח לא תנאף לא תגנוב ולא תענה. בשניה כתוב לא תרצח ולא תנאף ולא תגנוב ולא תענה. בראשונה כתוב עד שקר. ובשנית עד שוא. בראשונה כתוב לא תחמוד בית רעך לא תחמוד אשת רעך ובשנית ולא תחמוד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך. בראשונה אין כתוב שדהו ובשנית כתוב שדהו. בראשונה עבדו ואמתו קודם שורו וחמורו ובשנית שורו וחמורו לפני עבדו ואמתו. בראשונה כתוב וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר ובשנית את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם. וכאשר חפשנו בדברי חז"ל מה אמרו על ככה מצאנו שאמרו זכור ושמור בדבור אחד נאמרו וזה הדבר קשה מכל הקושיות שהיו לנו כאשר אפרש. וחלילה חלילה שאומר שלא דברו נכונה כי דעתנו נקלה כנגד דעתם. רק אנשי דורינו יחשבו כי דבריהם כמשמעם ואיננו כן כאשר אפרש בסוף אחר שאזכיר הקושיות. ובאחרונה אפרש הדרך הישרה להסיר כל הקושיות והשאלות שבפרשה הזאת. ולא יתכן שיאמר זכור ושמור בבת אחת רק במעשה נס. והנה נודה כי גם כאן יש לשאול למה לא נכתב בראשונה זכור ושמור וג"כ בשנית. והנה מה נעשה באותם הפסוקים אם נאמרו בבת אחת כמו זכור ושמור למה לא הזכירו זה חז"ל. כי יותר יש לתמוה איך

נאמרו במעשה נס פסוקים רבים בבת אחת ואין טעמים שוה. כמו שתי מלות שטעמים אחד ושוה שתהיינה נאמרות בבת אחת. ואיך יאמר השם כאשר צוה ה' אלהיך. ועוד מתי צוה לפני זה המעמד על כבוד אב ואם. והנה אין כתוב בראשונה למען ייטב לך. אם כן אמר זה ולא אמר זה ואיך יאמר ולא תנאף בוויי ו גם לא תחמוד בית רעך ובשנית לא תחמוד אשת רעך. ועוד איך יאמר עבדו ואמתו ואח"כ שורו וחמורו. ויאמר בבת אחת הפך הדבר. ואין הדעת סובלת כל אלה הדברים והקשה מכל מה שהזכרתי כי כל פלא שנעשה על ידי משה יש למקצתו דמיון והמשכיל יבין. והנה זה הדבר הפלא ופלא שהשם דבר זכור ושמור בבת אחת והיה ראוי להיות זה כתוב ומפורש בתורה יותר מכל האותות והמופתים שנכתבו. ואם אמרנו אין דיבור השם כדיבור כל אדם. הנה איך הבינו ישראל דבור השם. כי האדם אם ישמע זכור ושמור בבת אחת לא יבין לא זה ולא זה ואפילו מלה אחת. כמו זכור אם לא ישמע הזי"ן לפני הכ"ף והרי"ש לא יבין מה דבר המדבר. והנה ידענו כי הרגשת העין נכבדת מהרגשת האזן. כי ידענו בראיות גמורות כי רגע הראות הברק לעין הוא רגע הרעם רק העין ראתה מרחוק והאוויר מביא הקול אל האזן. והליכתו לאט ולא יגיע אל האזן רק אחר עבור הרגע והאותיות שהאדם מדבר בס דמותם נכתב באוויר על דרך מוצאם מהחמשה מקומות לא על דרך המכתב שהוא ביד בן אדם. והנה כל אות הזי"ן נכנס באוזן קודם כ"ף וי"ו רי"ש. והנה אם נאמר פלא היה שנאמר זכור ושמור בבת אחת. איך תשמע האזן. ואם נאמר גם פלא היה שתשמע האזן שתי מלות בבת אחת שלא כמנהג לשמוע שתי אותיות. למה לא הזכירו זה חכמים ז"ל שהוא כבוד מן הדבור בבת אחת. ומה נעשה בקושיות הנשארות משנוי הפסוקים שאין טעמים אחד כמו זכור ושמור והכתוב בשנייה ולא בראשונה. גם איך נתקן לא תחמוד בית רעך עם ולא תחמוד אשת רעך. גם ההפוכים. ולא אוכל לפרש לך כל אלה עד אפרש לך מוסר דרך לשון הקדש. והשם הוא עדי ויודע סודי כי לולי שהוצרכתי לפרש אלה הקושיות הייתי מחריש ולפני שאפרש אתקן דברי חז"ל: **אמר אברהם המחבר.** משפט אנשי לה"ק פעם יבארו דבורם באר היטב. ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות שיוכל השומע להבין טעמים. ודע כי המלות הם כגופות והטעמים הם כנשמות והגוף לנשמה כמו כלי. ע"כ משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים ואינם חוששים משנוי המלות אחר שהם שוות בטעמן. והנה אתן לך דמיונות. אמר ה' לקין ארור אתה מן האדמה. כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה לך נע ונד תהיה בארץ. וקין אמר הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה. ומי הוא שאין לו לב שיחשוב כי הטעם אינו שוה בעבור שנוי המלות. והנה אמר אליעזר הגמאיני נא. והוא אמר ואומר אליה השקיני נא. אמר משה בכור השבי אשר בבית הבור וכתוב בכור השפחה אשר אחר הרחים. ומשה הזכיר התפלה במשנה תורה שהתפלל על ישראל בעבור העגל ואינו דומה לתפלה הנזכרת בפרשת כי תשא למי שאין לו לב להבין והכלל כל דבר שנוי כמו חלום פרעה ונבוכדנצר. ואחרים רבים תמצא מלות שונות. רק הטעם שוה. וכאשר אמרתי לך שפעם יאחזו דרך קצרה ופעם ארוכה. כך יעשו פעמים להוסיף אות משרת או לגרוע אותו. והדבר שוה. אמר השם ותכלת וארגמן. ומשה אמר תכלת וארגמן. אמר השם אבני שהם. ומשה אמר ואבני שהם. וכאלה רבים ושניהם נכונים. כי הכתוב בלא וי"ו אחז דרך קצרה ולא יזיק. גם הכתוב בווי"ו לא יזיק בעבור שהוסיף לבאר. והנה הוי"ו שהיא נראית במבטא הפה אין אדם מבקש לו טעם למה נגרע ולמה נכתב ולמה נוסף. כי זה וזה נכון. והנה על הנראה שיבוטא בו לא יבקש עליו בכתב טעם. א"כ למה נבקש טעם בנח הנעלם שלא יבוטא בו. כמו מלת לעולם למה נכתב מלא או למה חסר. והנה בני הדור יבקשו טעם למלא גם לחסר. ואילו היו מבקשים טעם לאחד מהם. או שהמנהג היה לכתוב הכל על דרך א' הייתי מחריש. והני אתן לך משל

אמר לי אדם א' כתוב לרעי וזה כתוב. אני פלוני אוהבך לעולם. וכתבתי לפני בלא וי"ו. אהבך גם כן בלא וי"ו. לעלם חסר. ובא ראובן ושאלני למה כתבת חסרים. ואני אין לי צורך לכתוב רק מה שאמר לי. ואין לי חפץ להיותם מלאים או חסרים אולי יבא לוי ויודיעני איך אכתוב. ולא ארצה להאריך רק המשכיל יבין ועתה אפרש לך השאלות הנזכרות. דע כי עשרת הדברים כאשר הם כתובים בפי הזאת השם אמרם כלם. כי כתוב וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. ותחלתם אנכי וסופם וכל אשר לרעד. וגם משה אמר כאשר הזכיר עשרת הדברים בשנית. את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם ואין הפסק ביניהם. ועוד כאשר נכתבו כולם באצבע אלהים. כן אמרם השם כולם. והעדוהו שהביאו שהכתוב בדבור השלישי והרביעי והחמישי אינו על דרך המדבר. יש להשיב אחרי שקבלת זה השם להיות לך לאלהי' על כן אמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא גם כי ששת ימים עשה ה'. ועוד כי משפט אנשי לשון הקדש לדבר ככה. כתוב לא ילין חלב חגי ואחריו כתוב תביא בית ה' אלהיך. ורבים כאלה. והאומרי' כי דבור אנכי אינו מעשרת הדברים בזה נחלקו. יש אומרים לא יהי' לך הוא הדבור הראשון. והשני לא תעשה לך פסל. וזה אינו נכון כי מענין אחד הוא זה וזה. בין בסתר בין בגלוי בין באמונת הלב בין במעשה. והנה בדבור זכור אתה ובנדך ובתך בסתר ובגלוי והכל מצוה אחת. ואחרים אמרו כי לא תחמוד בית רעד דבור תשיעי. והדבור עשירי לא תחמוד אשת רעד. וראיתם כי השם אמר פעמים לא תחמוד כי החמוד הוא על שני דברים. האחד יוצא למעשה כמו גזל. וכמוהו ולא יחמוד איש את ארצך. שאם זה החמוד בלב היה ארץ ישראל רעה. ולא תחמוד השני הוא בלב על כן הוצרך משה לפרש לא תתאוה גם זה דברי הבל כי מה טעם יזכור הגזל עם הבית לבדו. והנה לא הזכיר האחרים עמו. והנה אתן לך מדברי משה ראייה שאלו לא דברו נכונה. הנה השם אמר לא תחמוד בית רעד. ומשה אמר לא תחמוד אשת רעד ולפי דעתם שלא תחמוד השני הכתוב בפרשה הזאת הוא בלב. והראשון גזלת הבית. והנה משה הפך הדבר כי אמר עם ולא תתאוה בית רעד. ואמר עם לא תחמוד שהוא הגזל אשת רעד. והנה נשחת טעמם. והאמת כי דבור אנכי הוא הראשון כאשר אפרשנו במקומו. ועתה אדבר על זכור ושמור. דע כי הטעמים הם שמורים לא המלות. והנה יצחק אבינו אמר לעשו בעבור תברכך נפשי בטרם אמות. ורבקה אמרה ליעקב ששמעה שאמר ואברכך לפני ה' לפני מותי. כמו בטרם אמות. א"כ מה טעם להוסיף לפני ה'. התשובה היא ידעה כי יצחק נביא לה' והברכה שיברך בדרך נבואה היא. על כן אמרה ליעקב לפני ה' והנה היא כמו מפרשת טעם הברכה וככה עשה משה כי עשרת הדברים הכתובים בפרשה הזאת דברי השם בלי תוספת ומגרעת והם לבדם הכתובים על לוחות הברית. לא כאשר אמר הגאון כי זכור הוא בלוח הא' ושמור בלוח השני ועשרת הדברים הכתובים בפרשת ואתחנן הם דברי משה. והראיה הגמורה ששם כתיב פעמים כאשר צוך ה' אלהיך ודע כי באחרית מוח הראש הוא הזכירה. והמקום מקום משמרת הצורות. והנה הזכירה כוללות השמירה וטעם זכור שיזכור כל יום איזה יום הוא מהשבוע. וכל זה בעבור שישמור היום השביעי שלא יעשה בו מלאכה והנה טעם הזכירה היא השמירה. וכאשר אמר השם זכור הבינו כל השומעים כי טעמו כמו שמור כאלו בבת אחת נאמרו. ולא הוצרך משה להזכיר בשנית טעם כי ששת ימים עשה ה'. כי בתחלה אמר כאשר צוך ה' אלהיך כאילו אומר ככתוב בתורתך בדבור זכור עד ויקדשהו. ובעבור שהשם צוה שישבות העבד והאמה ולא פרש השם למה זה. פרש משה טעמו ואמר זה שצוך השם שישבות העבד בעבור שתזכור שהיית עבד כמוהו במצרים ויפדך השם. ודע כי השמנה דברים כולם מצות לא תעשה. ודבור כבד הוא מצות עשה ומשקול הדעת שנטע השם בלב האדם חייב כל אדם להטיב למי שיטיב לו. והנה הבן לא יצא לעולם רק על יד אבותיו והם גמלוהו וטפחוהו ורבוהו והשקוהו והאכילוהו

והלבישוהו חייב לכבדם כל ימיו כי הם היו לו הסיבה להיותו חי על פני האדמה על כן שכרו למען יאריכון ימיך. ובעבור כי השם נפת בו נשמה ע"י האבות שתקנו הגוף צוה שיכבד אבותיו כי מי שיכבדם הוא מכבד את השם והנה משה פירש ואמר כבד את אביך ואת אמך ואמר כאשר צוך ה' אלהיך כי השכר הוא על מצות עשה והעונש על מצות לא תעשה כאשר אפרש בפסוק לא תאכלנו. והנה אמר משה אתה חייב לכבד האבות למען יאריכון ימיך. וזה החיוב הוא בשקול הדעת. גם בעבור שצוה השם שתכבדם יהיה לך עוד שכר טוב והוא למען ייטב לך בעבור ששמעת בקול השם. והנם דברי משה כאשר מפורש בדברי רבקה. וכבר אמרתי כי אבני שהם ואבני שהם שוה הוא. גם לא תנאף ולא תנאף ושוא ושקר בני אב אחד הם גם תחמוד ותתאוה מבטן אחד יצאו. והשם אמר לא תחמוד בית רעך כי אנשי השכל יקנו בית ואחר כן אשה ואחר כן עבד ואמה ושור וחמור לחרוש שדהו וככה הם סדורים בפרשה הזאת ומשה סדרם על דרך אחרת כי הבחורים הם חומדים אשה תחלה ואחר כך בית וכנגד הבית והשדה הקדים שור וחמור שיחרוש בהם ואחר כך עבד ואמה. וכלל באחרונה וכל אשר לרעך כאשר כלל השם. ובעבור כי בדברי משה דברי השם מעורבין על כן כתוב את הדברים ולא כל הדברים כאשר כתוב בראשונה. דבור הראשון אנכי דע כי כל המצות הם על ב' דרכים והדרך הראשון מצות שהם נטועות מהשם בלב כל אנשי דעת והם רבים ואין בעשרת הדברים רק השבת לבדה שאינה בכלל שקול הדעת. על כן כל משכיל בכל עם ולשון מודים בהם כי הם נטועים בשקול הדעת. ועליהם אין להוסיף ולא לגרוע. והם ששמר אברהם עם מצות האחרות נוספות. והשם לא נתן התורה רק לאנשי הדעת. ומי שאין לו דעת אין לו תורה. והדרך השנית מצות הנעלמות ואין מפורשות למה צו. וחלילה חלילה שתהיה מצוה אחת מהן מכחשת שקול הדעת. דק אנחנו חייבים לשמור כל אשר צונו השם בין שנגלה לנו הסוד בין שלא נגלה. ואם מצאנו אחת מהן מכחשת שקול הדעת. איננו נכון שנאמין בו כי הוא כמשמעו. רק בספרי חכמינו ז"ל נבקש מה טעמו אם הוא על דרך משל. ואם לא מצאנו זה כתוב. נבקש אנחנו ונחפש בכל יכלתנו אולי נוכל לתקן אותה. ואם לא יכולנו נניחנה כאשר היא ונודה שלא ידענו מה היה. כמו ומלתם את ערלת לבבכם וכי הוא צונו שנרצחנו כאכזרי וידענו דעת ברורה כי כל המצות שאינם חייבות משקול הדעת סוד אחד יש לכל אחד מהן ואם נעלם ממנו והעד על זה כי כתוב במקצתם למה צונו כמו השבת שהוא זכר למעשה בראשית. וחג המצות למען תזכור. ואהבתם את הגר כי גרים הייתם והכלאים פן תקדש. ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם וכן לא ירבה לו נשים והזכיר למה ולא יסור לבבו ולא שהיא מצוה בפני עצמה כאשר הוא כתוב בהלכות שמעון בן קיירא וטעם וקרא בו לבלתי רום לבבו מאחיו. ופרשת הקהל למען ילמדו. ורבות מצות ככה. א"כ יוכל המשכיל שהשם פקח עיניו לדעת מדברי תורה סוד כל המצות. וכל המצות על ג' דברים. האחת מצות הלב. והב' מצות הלשון. והג' מצות עשה. ומצות הלב על שני דרכים מצות עשה ומצות לא תעשה. והנה מצות עשה ואהבת את ה' אלהיך. ולדבקה בו וליראה את השם הנכבד ואהבת לרעך כמוך ומצות לא תעשה לא תשנא את אחיך בלבבך. ולא תקום ולא תטור. גם מצות הלשון עשה ולא תעשה עשה כמו ק"ש וברכת המזון וברכת כהנים. גם וידוי מעשר ורבים ככה ומצות לא תעשה לא תענה ברעך. אלהים לא תקלל לא תקלל חרש. ומצות עשה ולא תעשה במעשה הם רבים ואין צורך להזכירם. ומצות הלב הם העיקרים הנכבדים על כלם. ורבים חשבו כי אין עון במחשבת הלב רק בדברי עבודת כוכבים. ובאמת כי הוא קשה לבדה יותר מכל מחשבות רעות. רק היא כנגד כלם. והלא יראו כתוב שש הנה שנא ה'. ושם כתוב לב חורש מחשבות און. וכתוב היטבות כי הי' עם לבבך. הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבבותם. והיה לבבכם שלם. אני ה' חוקר לב. וה' יראה ללבב. והנה זה

הדבור הראשון הוא עיקר כל התשעה הדברים הנכתבים אחריו. והוא קרוב ממצות הלב. וטעם זה הדיבור שיאמין ותהיה אמונת לבו בלי ספק כי זה השם הנכבד שהוא נכתב ולא נקרא הוא לבדו אלהיו: שאלני רבי יהודה הלוי מנוחתו כבוד למה הזכיר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים ולא אמר שעשיתי שמים וארץ. ואני עשיתיך. וזאת היתה תשובתי אליו. דעי כי אין מעלות בני אדם שוות באמונתם בלבם. שהם מאמינים בשם הנכבד כי הרבים מאמינים להשמעות אזנים שיאמר להם אדוניהם ככה. ולמעלה מהם שראו זה כתוב בדברי התורה שנתן השם למשה. ואם יבא אפיקורוס לערער כי אין אלהים ישימו ידם לפיהם כי לא ידעו להשיב ואשר נשאו לבו ללמוד חכמות שהם כמו מעלות לעלות בהם אל מקום חפצו יכיר מעשה השם במתכונת ובצמחים ובחיות ובגוף האדם בעצמו שידע מעשה כל אבר ואבר כפי התולדות. ולמה הי' על זאת המתכונת. ויגבה לבו אחרי כן לדעת דברי הגלגלים שהם מעשי השם בעולם האמצעי שהוא עומד. וידע זמן מתי תקדר השמש או הלבנה וכמה יקדר השמש ממנה. וגם ידע הלבנה למה נקדרה ומי גדם לה. וכל אלה ידע בראיות גמורות שאין בהם ספק. ומדרכי השם ידע המשכיל את השם. וככה אמר משה הודיעני נא את דרכיך ואדעך. והנה השם הנכבד הזכיר בדבור האי אנכי ה' אלהיך וזה לא יוכל להבין רק מי שהוא חכם מופלא. כי כבר פרשתי בפי' ואלה שמות כי זה השם לבדו הוא העומד בלא שנוי ואין זולתו שוכן עד. ולא כמוהו יושב קדם סלה ומעמיד העולם העליון בכחו. והעולם האמצעי בכח השם. ומלאכיו הקדושים שהם בעולם העליון. וזה העולם השפל שאנו בו מעמדו בכח השם ובכח שני העולמים העליונים והנה יספיק למשכיל בכל גוי דבור אנכי ה'. כי עשיית שמים וארץ היום קרוב מחמשת אלפי שנה. וישראל לבדם מודים בזה. וחכמי האומות אינם מכחישים כי השם הוא לבדו עשה שמים וארץ. רק הם אומרים כי השם הוא עושה תדיר בלי ראשית ואחרית. והנה השם עשה אותות ומופתים במצרים עד שהוציאם משם להיות להם לאלהים. וככה אמר משה או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי והטעם כי השם עשה לישראל מה שלא עשה לכל גוי. כי השם ברא העולם האמצעי. והוא מושל על העולם השפל כפי מה שיש במערכת מזל כל עם משוב או רע כן יקרנו כי כן חלק להם השם. והנה היתה במערכת ישראל כפי כוכבי מזלם להיות עוד עבדים. והשם בכחו למען אהבת האבות חדש אותות בעולם השפל שלא היה בממשלת העולם האמצעי. והוציא ישראל מרשות המזלות להיותם לו לעם נחלה. ובעבור זה אמרו קדמוננו אין מזל לישראל. ועוד אבאר זה בדרך משלי' בפי' כי תשא. והנה בעבור האותות שעשה השם במצרים אמר משה אתה הראת לדעת. שהכל ראו זה חכמים ושאינן חכמים גדולים וקטנים. גם הוסיף עוד בדבר מעמד הר סיני ששמעו קול השם. ע"כ אחריו מן השמים השמיעך את קולו ליסרך. ואמר באחרונה כי הדעת הגמורה שישב האדם אל לבו עד שיתברר לו בראיות כי השם הוא לבדו. על כן אמר וידעת היום והשבות אל לבבך. ואמר דוד ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו. והדעת הוא בלב לא בהודעת הפה. והנה הזכיר למשכיל אנכי ה' והוסיף אשר הוצאתיך שיבין המשכיל ושאינו משכיל. ואמר אלהיך כי אתה חייב בעבור שהוצאתיך מבית עבדים להיות לי לעבד שתעבדני. ותהיה לי לעם. ואני אהיה לך לאלהים. ומשה פירש זה בפי' כי ישאלך בנך. כי טעם השאלה למה אנו חייבים לעשות מצות השם יותר מכל האדם. והלא בורא אחד לכלנו. והנה הזכיר שלש תשובות. האי' עבדים היינו לפרעה. והוא עשה לנו זאת הטובה הגדולה ע"כ אנו חייבן לשמור כל מה שיצונו אפילו לא היינו יודעים טעם מצותיו. והבי' כי אלה המצות אינם לצרכו כי אם לטוב לנו כל הימים לחיותינו. והשלישית וצדקה תהיה לנו. שנהיה צדיקים לנחול העה"ב. ואנשי המחקר מצאו כל דברי הגופות שהם י'. והם ראשים כללים אין למעלה מהם. הראשון הוא עצם כל דבר והוא עומד.

והט' דברים כולם מקרים וכולם נסמכים על הראשון ונלוים אליו וממנו יצאו. כי הוא כמדות האחד בחשבון עשרה. כי ממנו יצא כל חשבון וכל חשבון ימצא בו. כי הוא היסוד. והנה זה הדבור הא' שאמר השם הנכבד כולל כל מצות הלב והלשון והמעשה. כי מי שאינו מאמין בלבו בשם אין עליו מצוה. וחייב אדם להזכירו בכל רגע לכבודו. כי כל מה שיעשה לא יעשנו כי אם בעבור כבודו. ולא ימנע עצמו ממצות לא תעשה רק בעבור כבוד השם לבדו. כאדם נותן צדקה לעני לא יתננו בעבור כבוד הגבאי ולא בעבור שישבחוהו בני אדם. כי אז תהיה מעלת האדם גבוהה בעיניו ממעלת כבוד השם שנתן לו הון. ועדף ממונו מה שיוכל לתת לקבל שכר מהשם וככה העושה עבירה בסתר בעבור שלא יודע למלך. או יראוהו בני אדם ויקל בעיניהם. והחושב זה הוא משוגע כי כן כתוב אם יוצר עין הלא יביט. והנה השם רואה במסתרים מה שלא יוכלו בני אדם לראות בגלוי. כי השם יודע מחשבותיו וסודו. והנה פחד מהמלך שימות מחר שלא יענישהו. ולא יפחד ממלך האמת שנפשו בידו בעולם הזה ובעולם הבא. והגאון רב סעדיה חבר אזהרות וכלל כל המצות באלה עשרת הדברים ומצא השם הנכבד בחמשה דברים הראשונים. וכבר פירשתי כי הדבור הא' הוא היסוד ועליו כל בניני המצות. ואחריו כתוב לא יהיה לך. ופשע מי שאינו מאמין בשם גדול מפשע עובד ע"ז. כי יש רבים שהם מאמינים בשם והם מזבחים ומקטרים לע"ז כמו המקטרים למלכת השמים שהם חושבים כי ייטיבו להם כאשר אמרו ומאז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל. וכתוב את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים וככה נעמן בהשתחיותי בית רמון. והנה אלה מודים בשם רק משתפים עמו אחר. ע"כ בדבור זה כתוב השם הנכבד. ובדבור השלישי גם הוא כתוב. כי פשע הנשבע לשקר פחות מע"ז. רק הוא בזה השם בגלוי. אולי עשה זה בעבור כעס או צורך כי בלבו מאמין בשם ואינו משתף אחר עמו ובדבור הרביעי כתוב השם ששבת ביום השביעי. והנה העושה מלאכה בשבת הוא מכחיש מעשה בראשית. וזה הפשע פחות מאשר ישא את שמו לשוא. ובדבור החמישי כתוב השם כי האבות משתפים עמו ביצירתו. ואם לא יכבדם כאילו אינו מכבד השם. וחמשה דברים הנותרים הם כנגד האדם. והראשון הוא הקשה שהוא להפריד הנשמה מעל הגוף ואשר אחריו אינם בגוף. ואשר אחריו לא תגנוב בממון. ואח"כ בלשון. ואח"כ חמוד בלב : (אבן עזרא)

בעל הטורים וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. בגי' בכל מה שבכתב וגם כל שבעל פה : (בעל הטורים)

אור החיים וידבר וגו' את כל הדברים וגו'. טעם זכרון שם אלהים בנתינת תורה, לומר כי התורה נתנה ממדת הדין וממדת הרחמים, מדת הדין וידבר אלהים, מדת רחמים אנכי ה', עוד הודיע סוד אומרו (מ"א י"ח) ה' הוא האלהים, כי דבר אלהים אנכי ה', והוא מה שאנו מיחדים פעמים באהבה בפ' שמע ישראל ה' אלהינו

עוד יתבאר על דרך שאמר רב קטינא (מנחות מ"א). ענשיתו אעשה וכו' עד כאן, הרי שעל עשה לא יעניש הכתוב, לזה אמר ה' כי יביא ה' במשפט עונש על כל הדברים גם לעשין הרשומים ב"י הדברות, אמונתו ית' שהוא עיקר הכל הרשומים בתחלת דבר ה' אנכי וגו', שבת, כבוד אב ואם, על אלו הגם שהם עשה יש אלהים שופטים בארץ, והוא. אומרו וידבר אלהים שהוא בחינת הדין את כל הדברים בין עשה בין לא תעשה :

עוד ירצה באומרו את כל הדברים לומר כי אין חפץ במקבל תורה אלא אם יקבל

כל התורה, וכל המקבל עליו תורה חוץ ממצוה א' אין לו תורה (בכודות ל:):

עוד ירצה על פי ממה שהקדמתי בפי' בראשית כי כשידבר ה' בתגבורת המכונת לשם אלהים ידבר דברים מופלאים אשר אין הפה יכול לדבר והוא שיאמר הדברים שלימים וכן רבים בדבור אחד כאשר עשה בבריאת עולם, כמו כן ביום מתן תורה דיבר בתגבורת את כל הדברים בדבור אחד, ואומרו תיבת **לאמר** יתבאר בהעיר מה שיש להעיר בנוסח עשרת הדברים מדוע שינה הכתוב נוסח דיבור מדיבור כי בתחלה התחיל לדבר בסדר זה **אנכי ה' אלהיך, הוצאתיך, על פני, כי ה' הוא המדבר על עצמו יתברך שמו ואחר כך יצא לדבר בדרך אחר את שם ה' אלהיך, לא ינקה ה', שבת לה' אלהיך, כי ששת ימים עשה ה', שהיה לו לסיים כדרך שהתחיל על זה הדרך לא תשא את שמי, כי לא אנקה, כי ו' ימים עשיתי וגו'.**

אכן יתבאר על דרך אומרם ז"ל (מכות כ"ד.) אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום פירוש בתגבורת הדיבור יובן כי כאשר דיבר ה' עשרת הדברים בדיבור אחד כמו שכתבנו בסמוך אין האוזן יכולה לשמוע כל הגבורות וכשהשמיעם לישראל השיגו הם שמוע ב' דברות מהם שהם דיבור אנכי וגו' ודיבור לא יהי לך ויצתה נשמתם כאומרו (שה"ש ה') נפשי יצאה בדברו ולא יכלו הבין עוד ושאר הדברות נחצבו להבות אש מקולו יתברך ועמדו סדורים על הר סיני עד שחזרה נשמת ישראל בטל חיים באו הדברות שהם קולות האדיר ברוך הוא והיו מדברות לכל א' מישראל, ולזה תמצא שאנכי ולא יהיה לך נחקקו בתורה כסדר שאמרם ה' **אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך** כי האלוה בכבודו מדבר נוכח לישראל בעד עצמו ברוך הוא וכמו כן במצות **לא יהיה לך** גם כן ידבר כסדר זה אבל משם ואילך דיבר קולו יתברך בעד מלאכו כאומרו **שבת לה' אלהיך, כי ששת ימים עשה ה', על כן ברך ה', וגו' וכן כולם, כי אינו יכול הקול לומר שבת לי וגו', עשיתי את השמים וגו' ונתתי וגו', כי אינו אלא מלאכו ית' והבן ויערב לחכך. והגם שאמרו ז"ל (מכות כ"ג:) כי משה אמרם לישראל, אפשר כי משה היה בו כח ושמע כולם וכשבאו הקולות לדבר לישראל היה קולו של משה גם כן מדבר. ואולי כי לזה רמז הכתוב באומרו (לעיל י"ט י"ט) משה ידבר והאלהים יעננו בקול, ותמצא שאמרו ז"ל (שהש"ר פס' ישקני) שכל דיבור ודיבור היה עומד על כל אחד ואחד מישראל ואומר לו תקבלני עליך והוא אומר לו הן ומחבקו ומנשקו ועולה ומתעטר על ראשו, ולפי זה יתיישב אומרו **לאמר** על זה הדרך **וידבר אלהים את כל וגו' פירוש בתגבורת האלהים ודיבר כולם בדיבור אחד גם עשה כח בדברות שהם בעצמם יאמרו לישראל כשיצטרכו כמו שכן היה כי כשלא יכלו ישראל לשמוע כולם מהגבורה דברו הם אליהם כמו שכתבנו:****

עוד יכוין באומרו **לאמר** כי יש בסדר זה שנדברו בו הדברים מעלה ורוממות לישראל על דרך אומרו (דברים כו יח) וה' האמירך וגו' כי הרבה תועליות נמשכו מזה שפסקה זוהמתן וזה יסוד קניית הקדושה בהם לעולם:

עוד יתבאר הכתוב על דרך אומרם ז"ל (תנחומא תולדות) שאין הקדוש ברוך הוא מייחד שמו על הנבראים בחיים חיותם משום (איוב טו) הן בקדושו לא יאמין, ולזה לא יחד שמו על אברהם לומר עליו אלהיך אלא אחר מותו, והוא אומרו **וידבר אלהים את כל הדברים האלה** פירוש בתגבורת הדיבור כמו שפיי דברים שאין האוזן יכולה לשמוע, והטעם הוא **לאמר** להם אנכי ה' אלהיך פירוש ליחד שמו על כל אחד ואחד מהם לומר לו אלהיך אשר על כן השמיעם את קולו ליסרם להפריד מהם הזוהמא ובזה יהיו ראויים לומר להם כן. ולדברי רבותינו

ז"ל (שבת פ"ח:) שאמרו שפרחה נשמתם נמצאת אומר כי כשיחד שמו עליהם היה זמן יציאת נשמה אז אמר לכל אחד מהם אלהיך, והגם שהיו בחיים ושמעו גם כן לא יהיה לך וגו', לא יתייחס לה איחור כי הכל אמר ה' בדיבור אחד ולא קדמה אפילו אות לחברתה. עוד אמרו **לאמר** יכוין אומרם ז"ל (זהר ח"ב צ"ג:) שכל התורה כולה רמוזה בעשרת הדברות, והוא אומר **לאמר** פירוש דברים אלו יש בהם אמרות אחרות כלולות ורמוזות. וראיתי לתת טוב טעם בהשמעת ה' לישראל ב' דברות אנכי ולא יהיה לך כי הם ב' שרשים לבי כללות המצות מצות עשה ומצות לא תעשה, **אנכי** היא עיקר ושורש כל מצות עשה, **לא יהיה לך** וגו' היא עיקר ושורש כל מצות לא תעשה, לזה נטע ה' בהם מפי אל עליון שרשי ב' עיקרי המצות שבזה לא תימוט תורה מזרעינו לעולם ועד: (אור החיים)

ספורנו **וידבר אלהים**. אחר העדת משה ואזהרתו דבר אלהים אליהם כל אלה הדברות, כאמרו את כל הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר: (ספורנו)

כלי יקר **וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר**. הזכיר דבור ואמירה אחד קשה ואחד רך דהיינו כמ"ש כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים תאמר להם בלשון רכה ותגיד לבני ישראל לזכרים דברים קשים כגידין, כי מטעם זה נקראו אלו יי הדברות וכל בריאת העולם נקראו יי מאמרות לפי שכל מעשה בראשית נבראו בצביונם דהיינו באותן צורות שבחרו להם דהיינו אמירה רכה בלא גזירה, אבל מצות ה' כולם גזירת מלך הם כי לא יאמר האדם אי אפשי לאכול חזיר ונפשי קצה בו אלא אפשי והקב"ה גזר עלי דהיינו דבור קשה, אבל מ"מ לנשים חלושי השכל צריך להסביר בלשון רכה להודיעם תועלת המצות כי כל בעל שכל מקבל עליו גזירות הקב"ה וחלושי השכל צריכין הסברה כדי שיהיו בצביונם ואפילו בבריאת שמים וארץ כתיב (תהלים לג.) בדבר ה' שמים נעשו וגו'. לפי שהם בעלי שכל ע"כ היו מקבלים עליהם גזירת הש"י אפילו שלא בצביונם, אבל בתחתונים נאמר (שם ח-ט) יראו מה' כל הארץ, כי הוא אמר ויהי. ר"ל הרי אמר להם אמירה רכה ובצביונם נבראו, אך בעליונים מצינו גערה שנאמר (בראשית א.) יהי רקיע כי תחת גערה במבין, וכן משה אמר (דברים לב.) האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. ואתי שפיר לשון דבור ואמירה הן אם בסתם שמים וארץ הוא מדבר הן אם מדבר כלפי האנשים אשר גובה וגובה להם כגובה שמים וכלפי עמי הארץ.

והיו דברות אלו עשרה, להורות כי עליהם העולם עומד שנברא בעשרה מאמרות כדי לגלות הוויית עשר ספירות בלי מה, ועוד כדי להפרע מן הרשעים כו' כי אומרים לרשע רע, היה לך ליתן לב שלא בחנם נברא העולם בעשרה מאמרות, אלא לפי שקיומו תלוי ביי הדברות הכוללים כל התורה כמו שפירש"י סוף פרשת משפטים (כד.יב) ואם כן בעברך עליהם אתה מאבד עולם מלא ובסבה זו ראוי להפרע מהם כו'. (כלי יקר)

דעת זקנים **את כל הדברים האלה**. מלמד שאמר הקב"ה כל עשרת הדברות בדבור אחד מה שאין הפה יכולה לדבר א"כ מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך מלמד שחזר משה את כל דבור ודבור בפני עצמו. הכי איתא בסיפרא. ותימה מאי קשיא ליה אם בדיבור אחד נאמרו מ"מ היה משה רבינו ע"ה צריך לומר כל אחד ואחד בפני עצמו וי"ל הכי קשיא ליה אם בדיבור אחד נאמר למה פסק משה רבינו את הטעמים היה לו לומר כולן פסוק אחד ומשני מלמד שחזר וכו' ורבי ברוך ז"ל פירש א"כ מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך דמשמע אלו לבד אמרן שהרי בשניהם בנגון אחד כאלו שניהם דבור אחד וגם כתובים בלשון הקב"ה כאלו הוא מדבר

בעצמו אנכי, הוצאתיך, על פני, לאוהבי, אבל שאר הדברות יש פסוק לכל אחד לבדו זולתי לא תרצח לא תנאף לא תגנוב וגם יש פרש' בין זו לזו וכתובים בלשון משה ולא בלשון הקב"ה והיינו דאמר במסכת חגיגה אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום ופריך א"כ מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך כלומר והלא לא נשתנו אלא משאר דברות שכלן בדבור אחד נאמרו ומשני שחזר על כל דבור ודבור בפני עצמו אך לא שמענו מפיו כי אם שנים: (דעת זקנים)

לב אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים:

אונקלוס אָנָּא יְיָ אֱלֹהֵיךָ דִּי אֶפִּיקְתָּךְ מֵאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדוּתָא: (אונקלוס)

יונתן דְּבִירָא קִדְמָאָה פֶּד הָוָה נָפִיק מִן פּוּם קוּדְשָׁא יְהִי שְׁמִיָּה מְבָרַךְ הִי כְּזִיקִין וְהִי כְּבָרְקִין וְהִי כְּשִׁלְהוּבִין לְמַפָּד דִּינוּר מִן יַמְנִיָּה וְלְמַפָּד דְּאִישָׁא מִן שְׁמַאֲלִיָּה פֶּרַח וְטִיִּים בְּאֹיִר שְׁמָא וְחִזָּר וּמִתְחַמֵּי עַל מְשִׁירֵתְהוֹן דְּיִשְׂרָאֵל וְחִזָּר וּמִתְחַקֵּק עַל לוחֵי קִנְיָמָא דְּהוֹוִן יְהִיבִין בְּכַף יְדוּי דְּמִשָּׂה וּמִתְהַפִּיד בְּהוֹן מִן סִטֵּר לְסִטֵּר וּבְכוּן צְוּוח וְאָמַר עָמִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אָנָּא הוּא אֱלֹהֵכֹן דִּי פְּרָקִית וְאֶפִּיקִית יִתְכוּן פְּרִיקִין מִן אֶרְעָא דְּמִצְרַאִי מִבֵּית שְׁעָבוּד עַבְדִּיא: (תרגום יונתן)

רש"י אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. כדאי היא ההולאה, (פ) שתהיו משועבדים לי. דבר אחר, לפי שנגלה בים כגבור מלחמה (ב) ונגלה כאן כזקן מלא רחמים, שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד, יג), זו היתה לפניו בשעת השעבוד, וכעס השמים משנגאלו, הואיל ואני משתנה במראות, אל תאמרו שתי רשויות הן (מכילתא פ"ה), אנכי הוא אשר הוצאתיך ממצרים ועל הים. דבר אחר, לפי שהיו שומעין קולות (מ) הרבה, שנאמר את הקולות, קולות באין מד' רוחות ומן השמים ומן הארץ, אל תאמרו רשויות הרבה הן. ולמה אמר לשון יחיד אלהיך, ליתן פתחון פה למשה ללמד סניגוריא במעשה העגל, וזה הוא שאמר למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות לב, יא), לא להם כוונת לא יהיה לכם אלהים אחרים, אלא לי לבדי: מבית עבדים. מבית פרעה שהייתם עבדים לו, או אינו אומר אלא מבית עבדים שהיו עבדים לעבדים, תלמוד לומר ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, אמור מעתה, עבדים למלך היו, ולא עבדים לעבדים: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) דק"ל למה תלה אלהותו ביציאת מצרים ולא בצריאת שמים וארץ ולכתוב אנכי ה' אלהיך אשר צרתי שמים וארץ: (ב) פירוש לא מפני שאלהותו תלוי ביציאת מצרים תלה אלהותו בה מכל פעולותיו אלא מפני שכנגלה על הים וכו' שנאמר ותחת רגליו וגו' ראונו להביא בזה שמשתנה לפי הענין ומה שכתוב בקרא יציאת מצרים ורש"י פירש לפי שנגלה בים וכו' משום שהוא תכלית יציאת מצרים: (מ) הכי פירושן כסם שאתם מודים שהייתי יחיד בקריעת ים סוף כדכתיב זה אלי ואנוהו כך האמינו שאתה אלהים אני ולכך קאמר אני הוא שהוצאתיך מארץ מצרים. (מהרש"ל) פירש דק"ל לפי פירוש ראשון לא הוה ליה למימר אלא

המוֹלִיֵאֵךְ מִזִּית עֲבָדִים מֵאֲרֶז מִלְּמָה לִּי לִכֵּן פִּירֶשׁ דְּבַר אַחֵר. וּלְפִי שְׁנֵי פָּסָקִים הָאֵלוֹ קֵסָה שְׁבַתְחָלָה אָמַר אֲנִי וְהִדַּר אָמַר לֹא יִהְיֶה לָךְ וְאִין זֶה כִּסְדֵר שְׁמַתְחָלָה הִיָּה לוֹ לְאוֹת שְׁלֹא יֵהֵא שֹׁם אֲלֵהוֹת וְהִדַּר הִלְ"ל אֲנִי ר"ל אֲנִי לְבָדִי לְפִי שְׁאִין דְּרַךְ לְאוֹת תַּחֲלָה לְעִשָׂוֹת דְּבַר וּבַתֵּר הִכִּי לְאֶסְוֹר דְּבַר שְׁכַנְגָדָה לְכ"פ ד"א שְׁהִיוּ שׁוּמַעִין וְכו' וְהִיוּ סְבוּרִים מִיַּד שְׁהֵם הִרְבָּה לְכַךְ הוֹלְרֶךְ לְהַזְהִיר בְּתַחֲלַת הָעֵנִין עַל זֶה (ר"ב) אֲנִי וְגו'. ר"ל אֲלֵא אֲנִי: (שְׁפָתַי חֲכָמִים)

הַרְמַבִּי"ן אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ. הַדְּבוּר הַזֶּה מִצֹּת עֲשֵׂה, אָמַר אֲנִי ה', יוֹרָה וְיִצוּה אֹתָם שִׁדְעוּ וְיִאֲמִינוּ כִּי יֵשׁ ה', וְהוּא אֱלֹהִים לָהֶם, כְּלוֹמֵר הוּוֹה, קִדְמוֹן, מֵאֲתוֹ הִיָּה הַכֹּל בַּחֶפֶץ וְיִכּוֹלֵת, וְהוּא אֱלֹהִים לָהֶם, שְׁחִיבִים לְעִבּוֹד אוֹתוֹ. וְאָמַר אֲשֶׁר הוּצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי הוּצֵאתָם מִשֵּׁם תּוֹרָה עַל הַמְצִיאוֹת וְעַל הַחֶפֶץ, כִּי בִּידְעָה וּבַהֲשִׁגָחָה מִמֶּנּוּ יִצְאֵנוּ מִשֵּׁם, וְגַם תּוֹרָה עַל הַחֲדוּשׁ, כִּי עִם קִדְמוֹת הָעוֹלָם לֹא יִשְׁתַּנֵּה דְבַר מִטְּבַעוֹ, וְתוֹרָה עַל הִיכּוֹלֵת, וְהִיכּוֹלֵת תּוֹרָה עַל הַיִּיחּוּד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (לְעִיל ט יד) בַּעֲבוּר תִּדַּע כִּי אֵין כְּמוֹנִי בְּכֹל הָאָרֶץ. וְזֶה טַעַם אֲשֶׁר הוּצֵאתִיךָ, כִּי הֵם הַיּוֹדְעִים וְעֵדִים בְּכֹל אֱלֹהִים:

וְטַעַם מִבֵּית עֲבָדִים. שֶׁהִיוּ עוֹמְדִים בְּמִצְרַיִם בְּבֵית עֲבָדִים, שְׁבוּיִים לְפִרְעָה, וְאָמַר לָהֶם זֶה שֶׁהֵם חִיבִין שִׁיְהִיָּה הַשֵּׁם הַגְּדוֹל וְהַנְּכַבֵּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה לָהֶם לְאֱלֹהִים, שִׁיעֲבֹדוּהוּ, כִּי הוּא פָדָה אוֹתָם מֵעֲבֹדוֹת מִצְרַיִם, כְּטַעַם עֲבָדֵי הֵם אֲשֶׁר הוּצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (וַיִּקְרָא כֹה נָה). וְכִבֵּר רַמְזוֹתֵי עוֹד לְמַעֲלָה (יט כ) טַעַם שְׁנֵי הַשְּׁמוֹת הַקְּדוּשִׁים עַל דְּרַךְ הָאֲמֵת:

וְזוֹ הַמְצוּה תִּקְרָא בְּדַבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (בְּרִכּוֹת יג): קִבַּלְתָּ מַלְכוּת שָׁמַיִם, כִּי הַמְּלוֹת הָאֵלֹהִים אֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי הֵם בְּמִלְךְ כִּנְגַד הָעַם. וְכַךְ אָמְרוּ בְּמַכִּילְתָּא (בְּפִסְוֹק הַבַּא) לֹא יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרַיִם עַל פְּנֵי לְמָה נֹאמַר, לְפִי שֶׁהוּא אָוֵמַר אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ, מִשַּׁל לְמִלְךְ שֶׁנִּכְנַס לְמַדִּינָה, אָמְרוּ לוֹ עֲבָדֵינוּ גִּזְרוֹר עֲלֵינוּ גִּזְרוֹת, אָמַר לָהֶם לֹא, כְּשֶׁתִּקְבְּלוּ מַלְכוּתִי אֲגִזְרוֹר עֲלֵיכֶם גִּזְרוֹת, שֶׁאִם מַלְכוּתִי אֵינְכֶם מְקַבְּלִים גִּזְרוֹתֵי הָאֵיךְ אַתֶּם מְקִיִּימִין. כַּךְ אָמַר הַמְּקוֹם לְיִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא יִהְיֶה לָךְ, אֲנִי הוּא שְׁקִבַּלְתֶּם מַלְכוּתִי עֲלֵיכֶם בְּמִצְרַיִם, אָמְרוּ לוֹ הֵן, כְּשֶׁקִּבַּלְתֶּם מַלְכוּתִי קִבְּלוּ גִּזְרוֹתֵי, כְּלוֹמֵר אַחַר שֶׁאַתֶּם מְקַבְּלִים עֲלֵיכֶם וּמוֹדִים שֶׁאֲנִי ה' וְאֲנִי אֱלֹהֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם קִבְּלוּ מַלְכוּתִי:

וְנֹאמְרוּ כֹל הַדְּבוּרֹת כֹּל בְּלִשׁוֹן יַחִיד, ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוּצֵאתִיךָ, וְלֹא כְּאֲשֶׁר הִתְחִיל לָהֶם אַתֶּם רֵאִיתֶם וְגו', אִם שָׁמַעְתֶּם שְׁמַעוּ (לְעִיל יט ד ה), לְהַזְהִיר כִּי כֹל יַחִיד מֵהֶם יַעֲנֵשׁ עַל הַמְצוֹת, כִּי עִם כֹּל אֶחָד יִדְבֵּר, וְלִכֹּל אֶחָד יִצוּה שֶׁלֹּא יַחֲשְׁבוּ כִּי אַחַר הַרּוֹב יִלְךְ וְהַיַּחִיד יִנְצַל עִמָּהֶם. וַיִּבְאֵר לָהֶם מִשֶּׁה זֹאת הַכּוֹוֵנָה בְּסוּף הַתּוֹרָה בְּפִרְשֵׁת אַתֶּם נִצְבִים (דְּבָרִים כ ט יז): (הַרְמַבִּי"ן)

בַּעַל הַטּוֹרִים אֲנִי. בְּגִי' כִּסָּא לֹו' שְׁקִרַע כֹּל הַרְקִיעִים עַד כִּסָּא הַכְּבוֹד וּבְגִימַטְרִיא מִלָּא וְעוֹד עֲשֵׂרָה וְזֶהוּ הַלֵּא אֵת הַשְּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ אֲנִי מִלָּא וַיֵּשׁ בּוֹ עֲשֵׂרָה הַוּיּוֹת רֵאשׁוֹן וְאַחֲרוֹן בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ וּד' רוּחוֹת וְעוֹמֵק וְרוּם: אֲשֶׁר הוּצֵאתִיךָ. ג' בְּמִסוּרֵי. ב' בְּדְבוּרֹת וְאֵיךְ אֲשֶׁר הוּצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁהוּצִיאוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לִיתָן לְבָנָיו הַתּוֹרָה: (בַּעַל הַטּוֹרִים)

אור החיים **אנכי ה' אלהיך וגו'.** טעם כפל אשר הוצאתיך מארץ וגו' מבית עבדים.
פשט הדברים הוא שכוונתו להגדיל עוצם שבייתם שהיו בארץ מצרים מקום שאסיריו לא פתח (ישעי' יד יז) וגו' נוסף על הפלגת טומאתה, ועוד שהיו שם בגדר עבדים והוציאנו ה':

עוד יכוין ה' לומר על זה הדרך **אנכי ה' אלהיך** הנה הזכיר בתחלת דברי ה' ב' עניינים האחד היותו ה' ברוך הוא שם הוי"ה זה יגיד האמונה כי ממנו יתברך ובמאמרו היה כל הווה וכל מה שהיה ומה שיהיה, גם יגיד על הווייתו יתברך היה והווה ויהיה, והב' אמר אלהיך פירוש שעליהם לקבל מאמרו וגזרותיו, וכל הממרה את פיו יכנו אלוה, וכנגד ב' בחינות אלו בא האלקים להכריח כל אחת מהם בהוכחה שאין עליה טענה, כנגד אומרו **אנכי ה' זה לך האות אשר הוצאתיך מארץ מצרים**, דע כי באמצעות יציאת מצרים הוכחשו כל הדוברים שקר שיש חס ושלום אמונה זולתו כי הוכחשו המאורות כי לא אלהים המה בהחשיך ה' מאורם, הוכחושו הימים כי ה' עשה בהם אותות והפכם לדם, הוכחשה הארץ בהכותה ה' ותשרץ שרצים רעים, הוכחושו בעלי חיים שאין בהם ובמזלם חוזק, הוכחושו כל אלוהות בעשות ה' בהם שפטים, הרי כי ה' הוא אדון כל הווה ושולט על הווה ומכחידו וגוזר על אין ויהיה כאשר עיני כל ישראל ראות. וכנגד מה שאמר **אלהיך** שצריכין לקבלו עליהם לאלוה לקיים כל דבריו אמר טעם הדבר **מבית עבדים** פירוש כי לצד שהיית עבד לזולת ואני הוצאתיך מעבדותם שורת הדין נותנת כי תקבל אלהותי עליך לקיים כל דבר:

עוד ירצה בכפל **מארץ מצרים מבית עבדים** להודיע סוד כמוס כידוע ליודעי חן כי נשמות ישראל שיצאו ממצרים הן הנה שהיו טבועים בטומאת מצרים ובאמצעות יעקב אבינו ובניו אשר ירדו מצרים הוציאו אותם כאומרו (בראשית מו ג) כי לגוי גדול אשימך שם. ועיין מה שפירשתי שם, ואמרו יודעי נסתרות לה' כי הוא עצמו שאמר הכתוב עליו (דברים ד' ז') כי מי גוי גדול וגו' שעמדו בהר סיני. וכפי זה יתבאר הכתוב על נכון אומרו **אשר הוצאתיך מארץ מצרים** הוא הוצאות הנשמות משבייתם בטומאת מצרים פי' שבררם באמצעות מועצותיו ית', אבל עודם במצרים בבית עבדות, ואמר **מבית עבדים** כנגד מה שהוציא העם המבורר לבל ישתעבדו בהם שונאיהם:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (ירושלמי סוכה פ"ה ה"ד) בפירוש יושב תהלות ישראל כי לא נתרצה הקדוש ברוך הוא בתהלת מהלליו כשאמרו אלהי עולם ולא אלהי המלאכים אלא כשאמרו ברוך ה' אלהי ישראל, והוא אומרו **אנכי ה' אלהיך** פירוש שלא נתרציתי בשום כינוי המעלות אלא בקריאתו אלהיך ובזה פרסם מעלות ישראל בעליונים, וכנגד פרסום בתחתונים אמר **אשר הוצאתיך וגו' פי' מקום שאין מציאות לצאת משם והיתה הוצאתיך פרסום גדול לכבוד ולתפארת**, וצא ולמד מדברי יתרו שהוא אחד המיוחד מהאומות. ואמרו **מבית עבדים** פירוש לא הוצאתיך בדרך שישאר עליך שם עבדות, המשל אם היה ה' מוציאם בדרך בריחה וכדומה הגם שהיתה ההצלה נכונה אף על פי כן שם עבדות לא יעקר מהם כי אלה עבדי פרעה, וממה שהוציאם בכמה נוראות עד שאמר פרעה הרי אתם לעצמכם הרי אתם בני חורין כו' (ילקוט ר"ח), ועוד לו כשרדף שעשה ה' הפלא הגדול בהטבעתו בים בזה פקע שם עבדות מהם:

עוד ירצה לדבר עם הנפש ועם הגוף, כנגד הנשמה אשר תכיר בחי' הרוחניות אמר **אנכי ה' אלהיך** כי הנשמה תכיר בחינת האלהות, ואולי באותו רגע עצמו היתה יציאת הנפש והכירה אלוה שלה כשאמר לה אנכי, ולזה אמר לשון יחיד **אלהיך**

כי בחינת הנשמות הקדושות מתאחדת היא ואין בהם פירוד בעולם הפירוד שהוא עולם הזה, ותמצא שאמר דוד בדברי הימים (א' י"ז) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ פירוש אפילו בארץ במקום הפירוד הם גוי אחד כי נתקדשו ונעשו בארץ כמלאכים והוא השבח שמשבחם בו דוד עליו השלום, וכנגד בחינת הגוף וחיותו שהוא בחינת הדומה לחיות הבהמי אמר הכרת חסד עולם הזה כי לא תוכל בחון בחשק רוחניות הנאור:

עוד ירצה **אנכי ה' אלהיך** פ"י קודם ביאתך לעולם הזה כי אתה אור מאור הקדוש חלק ה' כאומרו (דברים לב ט) חלק ה' עמו, ובחינה זו תגידנה תיבת אלהיך כי לא יתיחס דבר זה אלא לבחי' הקדושה שהוא מאורו יתברך כידוע ליודעי חן וכנרמז ברובי מאמרי רז"ל. ואומרו **אשר** וגוי' פירוש אשר על כן הוצאתיך מארץ מצרים, ובזה הגיד טעם אשר הרעים והרעיש ה' תבל ויושביה שמים וצבאיה בשביל ישראל להוציאם כי מהנמנע שיציל חלקי הקדושה ולקרבם אליו:

עוד ירצה על זה הדרך **אנכי ה'** פירוש בין בזמן שאני מתחסד עמך אהיה לך לרבון בין בזמן שאני מיסרך ומוכיחך אהיה אלהיך:

עוד ירצה על דרך אומרו (תהלים קטז) כוס ישועות וגוי' ובשם ה' אקרא צרה ויגון וגוי' ובשם וגוי', ודרשו ז"ל (ברכות ס':) מברכין על הרעה בשמחה כשם וכו', והטעם כי בחינת המוסר מה' אינו אלא לצד הטוב והחסד, והוא אומרו **אנכי ה'** פירוש מדת החסד והרחמים אפילו כזמן אלהיך פירוש שאני מיסרך:

עוד ירצה באומרו **מארץ מצרים מבית עבדים** על זה הדרך אני אשר הוצאתיך מארץ מצרים אני עתיד להוציאך מבית עבדים, וזה ירמוז על גלות האחרון אשר שעבדו בישראל כל אומה ולשון כמשפט הרגיל בעבד ורמז ה' כי יוציאנו מבית זה:

עוד ירצה על זה הדרך **אשר הוצאתיך מארץ מצרים**, ואם תאמר ולמה הוצאתנו משם ולא הגדלת חסדך עמנו שהיה ה' ממשיל ישראל שם בארץ אויביהם ויעבידו בעובדיהם וישלטו בהם ויקחו את ארצם מידם וישבו בה לעיניהם ויש בזה יותר נחת רוח לישראל והגדת עוצם היכולת כי יש אלהים שופטים בארץ ושולטים בה, לזה אמר ה' כי טעם הדבר הוא לצד שהארץ היא בית עבדים פירוש על דרך אומרו (דברים לב א) בהנחל עליון וגוי' יצב גבולות עמים, ואמרו ז"ל (זהר ח"א ק"ח:) כי ה' חלק מקומות העולם לשרי מעלה זולת ארץ כנען אשר בחר לו לשמו כביכול, והוא אומרו **מבית עבדים** פירוש מקום שהוא של עבדים של ה' פירוש שממשלתו ממשלת שר אחד מעבדי ה' ולא רצה ה' שיהיו ישראל תחת ממשלת השרים אלא תחת ממשלתו יתברך בכל והוציאם מארץ מצרים לצד שהיא בית עבדים לתת להם ארץ אשר היא בית אלהים: (אור החיים)

ספורנו **אנכי**. לבדי, הוא: ה'. הנותן מציאות, הקדמון, הנודע אצלך בקבלה ובמופת: **אלהיך**. ומקיים אני מה שקבלת עליך להיות אלהיך, בלתי אמצעי, ולכן לי לבדי תתפלל ואותי תעבוד, בלתי שום אמצעי: **אשר הוצאתיך מארץ מצרים**. בפעולות מתנגדות לפעולות כל אמצעי שהם הטבע והמערכת, וזה כאשר קבלת באמרך אז זה אלי ואנוהו וכו': **מבית עבדים**. להסיר כל אונס, שאין עמו מקום לשום מצוה כתקנה: (ספורנו)

כלי יקר **אנכי ה' אלהיך וגוי'**. יש מחלוקת בין המפרשים כי י"א שרק אנכי ולא

יהיה לך מפי הגבורה שמענום, וראייתם ממה שבי דברות אלו נאמרו בלשון מדבר בעדו ושאר הדברות בלשון נסתר, וי"א ששמענו מפי הקב"ה כל יי הדברות ומה שאמרו (שמות כ.טז) דבר אתה עמנו ונשמעה זהו לאחר ששמעו יי הדברות, ולפי זה הדבר צריך ביאור למה נאמרו דוקא שני דברות אלו בלשון מדבר בעדו. ולפי פשוטו אימא מילתא דשווייה לתרווייהו כי מדרך העולם שאחר שהאדם רואה פני המלך ומכירו ויודעו מאז הוא מקבלו למלך ואחר שקבל עליו עול מלכותו ראוי לקבל מצותיו הן מה שיצוה לו על ידי שליח הן מה שיצוה לו בעצמו אע"פ שפני המלך לא ראה בשעת הציווי, אבל אם עדיין פני המלך לא ראה מעולם והוא מסופק בקבלתו איך ישמע לשלוחו כי אם אין משלח אין שליח, כך הוצרך הקב"ה לדבר תחילה בנוכח אנכי ה' אלהיך להכניס בברית קבלת אלהותו כי עין בעין יראו את ה' קדושו ואחר קבלת אלהותו ראוי לשמוע גם אל שלוחו אשר יבא בשמו. ואך לפי שאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים ולא נאמר אשר בראתיך ואשר ברא שמים וארץ מן הטעם שיתבאר בסמוך. יצא מזה משפט מעוקל לטועים לאמר את"ל שכן הוא שזה ה' אשר הוציאנו מארץ מצרים שמא יש אלוה אחר אשר בראנו ואשר ברא שמים וארץ ומאי חזית לשמוע בקול זה אלהים אלהינו אשר הוציאנו ממצרים שמא יש אלהים אחר אשר בראנו ובקולו אשמע. ע"כ אמר מיד לא יהיה לך אלהים אחרים על פני להורות שאין זולתו שום אלוה וא"כ אין אתה רשאי לשמוע לשום שליח כ"א לזה השלוח מאתי.

ולפיכך הוצרך הקב"ה לצוות ב' דברות אלו בנוכח, כדי לחזק בלבם קבלת עול מלכות שמים ואח"כ נתחייבו ממילא לשמוע גם אל שלוחו המדבר בלשון נסתר. אבל לא היה יכול לצוות ב' דברות אלו ע"י שליח שהרי עדיין לא קבלו עליהם את המשלח לאלוה ואם אין משלח אין שליח ותירוץ זה מסכים לשני הדיעות כי לדעת האומרים אנכי ולא יהיה מפי הגבורה שמענום אתי שפיר כדי להודיעם מי הוא המשלח אשר ראוי לשמוע בקול שלוחו, ולדעת האומרים שכל הדברות שמעו מפי הגבורה הנה בב' דברות ראשונות דבר אתם ה' פנים אל פנים בנוכח כדי שיכירו מי הוא מלכם, ואחר זה חייבים לשמוע בקולו אף אם אינן רואין תמונה זולתי קול אף על פי שגם בראשונות לא ראו שום תמונה מ"מ הדבור בנוכח מורה על הדבור פנים אל פנים כמ"ש (דברים ה.ד) פנים בפנים דבר ה' עמכם וגו', אבל שאר הדברות דבר בלשון נסתר להודיע כי הוא אל מסתתר ואעפ"כ חייבים לשמוע בקולו אחר קבלת עול מלכותו פנים בפנים

דבר אחר, לפי שכל מצות אלו הם חובת הגוף ואינן תלוין בארץ וישראל חייבים בהם בין בארץ בין בחו"ל בין בזמן שבהמ"ק קיים בין בזמן שאינו קיים, חוץ מן שני מצות אלו אנכי ולא יהיה לך אינן מתקיימים כי אם בזמן שישראל יושבים על אדמתם ויאר ה' פניו אליהם ומדבר עמהם בנוכח כי אינן בהסתרת פנים, אבל בזמן שגלו הבנים מעל שלחן אביהם אז אנכי ה' אלהיך אינו מקויים כי כבר ארז"ל (כתובות קי.) שהדר בח"ל דומה כאלו אין לו אלוה כו' ולא יהיה לך אלהים אחרים אינו מקויים לפי שנאמר בתוכחה (דברים כח.סד) ועבדתם שם אלהים אחרים. פירש"י מתוך שאתה מעלה מס לכומרי ע"ז מעלה עליו הכתוב כאילו עבד, ע"כ דיבר הקב"ה ב' מצות אילו דוקא בנוכח כי בזמן שישראל בהצלחתם נאמר (ויקרא כו.ט) ופניתי אליכם. ואז הקב"ה מדבר עמהם פנים אל פנים ובזמן ההוא מתקיימים ב' דברות אלו לכך נאמר על פני אבל שאר הדברות מתקיימים אף בזמן שישראל בהסתרת פנים ע"כ הם נאמרים בלשון נסתר, וז"ש (מכות כד.) אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, הזכירו דווקא כנוי לשון גבורה כלפי הש"י כי זה נאמר על הזמן שישראל בשלותם ובזמן שהוא מוסיפין כח בגבורה

של מעלה אבל בזמן שהם בהסתרת פנים הם מתישין כחו כביכול כמו שארז"ל (ילקושי"מ האזינו תתקמה) שהצדיקים מוסיפין כח בגבורה של מעלה שנאמר (במדבר יד. יז) ועתה יגדל נא כח ה'. והרשעים מתישין כחו שנאמר צור ילדך תשי. וכל זה נאמר מצד המקבלים כי באמת אין שנוי למעלה כמ"ש (מלאכי ג. ה.) אני ה' לא שניתי. אך תשות כח זה הוא בזמן שעונותיו לכדו את הרשע ודינו חרוץ להפסיק שפע הצנורות ממנו, נראה כאלו יש חלילה תשות כח למעלה אשר מנעה מלהטיב עמו אבל הצדיקים גורמים השפעת הצינורות ועל ידם נראית גבורה שלמעלה.

ומה שנאמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא נאמר אשר בראתי שמים וארץ לפי שהרוצה לשקר ירחיק עדיו שהרי דבר זה לא ראו ע"כ הזכיר להם הדבר אשר ראו בעיניהם וכן תמצא בספר הזוהר, ואשר בראתיך לא נאמר לפי שאמרו רז"ל (עירובין י. ג.) נוח לו לאדם שלא נברא משנברא ולא בא כאן להזכיר כ"א הטובות אשר הטיב להם כי בעבורם הם חייבים לעובדו. (כלי יקר)

דעת זקנים **אנכי ה' אלהיך**. מאי דבור הוא זה ומה מצוה ומה אזהרה היא זו. וי"ל אנכי ה' אלהיך ואני מצוך שתדעו ידיעה ברורה כי הוא הבורא וכי אני הוא המצוה כל המצות ונאמן ליפרע הטוב והרע וידיעת השם שחייב אדם לדעת שהוא הבורא יתברך וית'. ורבי תנחומא דורש לפי שנגליתי עליכם בים כגבור ואיש מלחמה וביום מתן תורה כזקן מלא רחמים אל תחשבו ששתי רשויות הן אלא אנכי ואין עוד אחר. ד"א לפי שכשנגלה הקב"ה ביום מתן תורה נגלה ברבותים אלפי שנאן והיו ישראל מעמידין זה לזה אמר להם הבורא אנכי ה' אני יחיד וגם פתח להם שבעה רקיעים והראה להם שהוא יחיד הה"ד אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו. ולכך נאמ' אנכי ולא יהיה לך בל' צווי ליחיד כדי ללמד סניגוריא לישראל במעשה העגל כדפרש"י שאמר משה באותו מעשה ואל תענשהו כי לי לבדי הזהרת לא יהיה לך ולא אמרת לא יהיה לכם. ועוד נאמר במדרש שלכך נאמרו כלם בלשון יחיד מפני שצפה הקב"ה שיחידים עתידים לבטל אותם מיכה מבטל אנכי. ירבעם מבטל לא יהיה לך. צלפחד זכור. יואב לא תרצח. אמנון לא תנאף. עכן לא תגנוב. ציבה לא תענה. אחאב לא תחמוד. לכך נאמרו כולן בלשון יחיד. ד"א אנכי ה' אלהיך בשעת מתן תורה היה הקול יוצא מן המזרח וישראל שומעין ובאים לקבל התורה באו למזרח הולך למערב באו למערב הולך לצפון באו לצפון הולך לדרום באו לדרום בא להם מן השמים שנאמר מן השמים השמיעך את קולו והיו ישראל אומ' והחכמה מאין תמצא תהום אמר לא בי הוא התחילו ישראל שומעין מארבע רוחות העולם ומשמים וארץ אומרים שמא חס ושלום רשויות הרבה הן לכך כתב אנכי ה' כל מה שאתם שומעים אינו בא אלא מאתי ומן אל"ף דאנכי עד כ"ף דלרעך יש תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג מצות. ובפ"ק דקידושין אמרינן בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אמרו אומות העולם לעצמו הוא דורש כיון ששמעו כבד את אביך ואת אמך הודו על הראשונות זש"ה יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך ועוד כתיב ראש דברך אמת ולא סוף דברך אלא מסוף דברך הודו שראש דברך אמת : דעת זקנים

לא יְהִי-לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרַי עַל-פְּנֵי:

אונקלוס לא יְהִי לָךְ אֱלֹהָ אַחֲרֹן בְּרַ מְנִי : (אונקלוס)

יונתן דְּבִירָא תַנְיָנָא פִּד הָוָה נְפִיק מִן פּוּם קוּדְשָׁא יְהִי שְׁמִיָּה מְבָרַךְ הִי פְזִיקוּן וְהִי

כְּבָרְקִין וְהִי כְּשֶׁלְהוֹבִין דִּינִינִי לְמַפְדִּי דִּינִינִי מִן יְמִינִיהָ וְלְמַפְדִּי דְאִישָׁא מִן שְׂמָאלֵיהָ
פָּרַח וְטִיִּיס בְּאִוִיר שְׂמָא חֲזָר וּמְתַחְמִי עַל מְשִׁירֵי תְהוֹן דְיִשְׂרָאֵל וְחֲזָר וּמְתַחְקֵק עַל
לוּחֵי קְיָמָא וּמְתַהַפִּיד בְּהוֹן מִן סֶטֶר לְסֶטֶר וּבְכֹן הִנֵּה צְוּחַ וְאָמַר עַמִּי בֵּית יִשְׂרָאֵל
לֹא יִהְיִי לְךָ אֶלְהָא אֲוֹחְרָן בְּרִי מִינִי : (תרגום יונתן)

רש"י לא יהיה לך. למה נאמר, לפי שנאמר לא תעשה לך, אין לי אלא שלא
יעשה, העשוי כבר מניין (נ) שלא יקיים, תלמוד לומר לא יהיה לך (מכילתא פ"ו):
אלהים אחרים. שאינן אלהות, אלא אחרים עשאוהו אלהים עליהם (מכילתא ס"ט). ולא
יתכן לפרש אלהים אחרים זולתי, שגנאי הוא כלפי מעלה לקרותם אלהות אלו.
דבר אחר אלהים אחרים, שהם אחרים לעובדיהם, לועקים אליהם ואינן עונים
אותם, ודומה כאילו הוא אחר שאינו מכירו מעולם: על פניו. כל זמן שאני קיים,
(ס) שלא תאמר לא נטונו על עבודת אלילים אלא אותו הדור (מכילתא ס"ט): (רש"י)

שפתי חכמים (נ) כלו' שלא עשה לא הוא ולא אחרים עשו לו אלא שהיה עשוי
מתחלה והוא מלאו או קנאו מניין שלא יקיים תלמוד לומר לא יהיה לך מכל מקום
(הרא"ש): (ס) מקשין העולם והא בפרשת ואתחנן פירש"י על מלת על פני בכל מקום
אשר אני שם וזהו כל העולם כולו ד"א כל זמן שאני קיים. וי"ל משום דרש"י רוכה
לתרץ אגב פירושו קושיא אחרת דכתיב שם ונושנתם בארץ וגו' ועשיתם פסל וגו'
דמשמע דעבודה זרה היא מלוא התלויה בארץ וכתיב קודם עשרת הדברות אשר
שם לא את אבותינו וגו' כי אתנו אנחנו וגו' משמע שהיא מלוא התלויה בגוף
ונוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ אם כן סתרי אהדי לכן פירש על פני כל מקום
וכו' משום הכי נקט פירוש זה ברישא כדי לתרץ הקושיא והא דכתיב ונושנתם
בארץ וגו' משום דאנשי ארץ ישראל יותר מקולקלים בעניני עבודה זרה משאר
אומות ולכן נקט בקרא בארץ כדי להזהירם ביותר על ארץ ישראל שהם מקולקלים
ביותר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא יהי' לך. דבר הכתוב אלהים כנגד מחשבת עובדימו. כמו ויקח חנניה
הנביא. והאנשים רדפו אחריהם. וככה דבר שמואל למה הרגזתני. כי הכתוב דבר
כפי מחשבת שאול. ואין זה מקומו לפרש אותו: וטעם על פניו. כמו וימת הרן על
פני תרח אביו. שהיה נמצא אתו וראה מותו. וככה ויכהן אלעזר ואיתמר על פני
אהרן. והנה הטעם אחר שאני אלהיך. ואני נמצא תמיד בכל מקום. ואני רואה
מה תעשה אין ראוי שתשתף עמי אלהים אחרים. ואמר אחד מחכמי לב אל
תכעיס אדונך והוא רואה אותך. והנה זאת המצוה שהיא לא יהי' לך היא בלב
גם בפה. כי אין בתורה מצות לא תעשה בלב כי אם זו. כי אדם אומר לפני עדים
כי הוא הולך לרצוח או לנאוף לא יהרג בעבור דבורו אם לא עשה מעשה. והאומר
נלכה ונעבדה אלהים אחרים. צוה הכתוב כי הרג תהרגנו. ובמעשה לא תעשה לך
פסל וכל תמונה עץ או אבן. ולא תעשה בשום אומנות תמונה שהוא בשמים.
ואמר ממעל שהם למעלה על הארץ מכל צד. ואין תמונות בשמים רק שמונה
וארבעים צורות. וחכמי הצורות עושים דברים אשר לא כן ומעשיהם קרובים
לעבודה זרה: (אבן עזרא)

הרמב"ן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. כתב רש"י לא יהיה לך למה נאמר, לפי שנאמר לא תעשה לך, אין לי אלא שלא יעשה, העשוי כבר מנין שלא יקיים, ת"ל. לא יהיה לך. וזו באמת ברייתא היא שנוייה במכילתא (כאן). וא"כ תהיה זו מצות לא תעשה בלבד אזהרה למקיים ע"ג ברשותו ואין בה מיתת ב"ד, ולמה הקדים הקיום שהוא בלאו להשתחואה ועבודה שהם בכרת ומיתת ב"ד. ולפי דעתי שאין הלכה כדברי זאת הברייתא, וכדברי יחיד היא שנויה, שכך שנינו בסיפרא (ריש קדושים) **ואלהי מסכה לא תעשו לכם** (ויקרא יט ד), יכול יעשו לכם אחרים, ת"ל לא לכם. אין לי אלא לכם, יכול הן יעשו לאחרים, ת"ל לא תעשו לא לכם ולא לאחרים. מכאן אמרו העושה ע"ג לעצמו עובר משום שתי אזהרות, משום לא תעשו ומשום לא לכם. רבי יוסי אומר משום שלש, משום לא תעשו ומשום לא לכם ומשום לא יהיה. הרי שר' יוסי יחיד במקום רבים הוא האומר כי לא יהיה לך אזהרה למקיים ע"ג, ולדברי תנא קמא אינו כן:

והנכון גם לפי הפשט שהוא מלשון והיה ה' לי לאלהים (בראשית כח כא), להיות לכם לאלהים (ויקרא יא מה). יאמר, שלא יהיה לנו בלתי השם אלהים אחרים מכל מלאכי מעלה ומכל צבא השמים הנקראים אלהים, כענין שנאמר (להלן כב יט) זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, והיא מניעה שלא יאמין באחד מהם ולא יקבלהו עליו באלוה ולא יאמר לו אלי אתה. וכן דעת אונקלוס שאמר אלה אחרן בר מיני:

ודע כי בכל המקום שאמר הכתוב "אלהים אחרים" הכוונה בו אחרים זולתי השם הנכבד, ויתפוס זה הלשון בקבלת האלהות או בעבודה לו, כי יאמר לא תקבלו עליכם אלוה בלתי ה' לבדו, אבל כשידבר בעשייה לא יאמר בכתוב אחרים חלילה, אבל יאמר ואלהי מסכה לא תעשו לכם (ויקרא יט ד), אלהי מסכה לא תעשה לך (להלן לד יז), ויקראם כן בעבור שיעשה בכוונה להיות אלהיו. אבל בהם אמר הכתוב (ישעיה לו יט) כי לא אלהים המה כי אם מעשה ידי אדם ואבן ואבן ויאבדום:

והנה הזהיר בדבור השני תחלה שלא נקבל לנו אדון מכל האלהים זולתי ה', ואחר כך אמר שלא נעשה פסל וכל תמונה להשתחוות להם ולא לעבדם בשום עבודה בעולם. ולכך לא אמר ולא תשתחוה להם, כי הוא נסמך אל העשייה שמנע אותנו מהשתחוות להם. והנה כלם אזהרות מעבודה זרה, וכלן חייבי מיתה, ואין בפסוק הזה אזהרה לעושה עבודה זרה שלא עבדם, אבל למטה יזהיר מזה אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם (להלן פסוק כג), וכן אלהי מסכה לא תעשה לך (להלן לד יז), לא תעשו לכם אלילים (ויקרא כו א):

וטעם **על פני**. כמו אם לא על פניך יברכך (איוב א יא), ועתה הואילו פנו בי ועל פניכם אם אכזב (שם ו כח). יזהיר לא תעשה לך אלהים אחרים, כי על פני הם, שאני מסתכל ומביט בכל עת ובכל מקום בעושים כן. הדבר העשוי בפניו של אדם והוא עומד עליו יקרא "על פניו", וכן ותעבור המנחה על פניו (בראשית לב כב), וכן וימת נדב ואביהוא ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם, שהיה אהרן אביהם רואה ועומד שם, ובדברי הימים (א כד ב) וימת נדב ואביהוא לפני אביהם ובנים לא היו להם. והנה אמר **לא תעשה לך אלהים אחרים** שאני נמצא עמך תמיד ורואה אותך בסתר ובגלוי:

ועל דרך האמת תבין סוד הפנים ממה שכתבנו (לעיל ג ב), כי הכתוב הזהיר

במעמד הזה פנים בפנים דבר ה' עמכם (דברים ה ד), ותדע סוד מלת אחרים, ויבא כל הכתוב כפשוטו ומשמעו. וכן רמז אונקלוס, והוא שנאמר (פסוק כג) לא תעשון אתי וגו': (הרמב"ן)

אור החיים לא יהיה לך וגו'. פירוש לצד שקדם לצוות על אמונתו יתברך והוא דבר שעיקרו בלב לזה אמר כי כמו כן יצטרך להרחיק מלבו אלהות הזולת הגם שלא יוציאנו בשפתיו, והוא שדקדק לומר בתיבת **לך** פירוש אפילו במחשבתך, וכפי זה מצינו אזהרה למחשבת עבודה זרה שאמרו ז"ל (קידושין ל"ט:): בפסוק (יחזקאל י"ד) למען תפוש וגו' שה' מעניש על מחשבת עבודה זרה ואמרו ז"ל (זכחים קו:): אין עונש בלא אזהרה, הרי לך אזהרתו:

עוד ירצה לומר כי כל עבודה זרה שבעולם אין פעולת העובד פועלת הדרגה בנעבד לעשותו אלהים כאשר תעשנה פעולת איש ישראל כי נותן כח גדול בבחינת הרע וכופה חס ושלוש בחינה המעולה לפני בחינת הרע רחמנא ליצלן, והוא אומרו **לא יהיה לך אלהים** פי' הויה שלך תעשנו אלהים:

עוד ירצה כי באמצעות העובד הוא ממציא הויה אחת שהיא אלהים מה שלא היה **כן** קודם:

עוד ירצה לומר כי אל זר אשר יעשה האדם זולתו יתברך הוא השופט נקמה מעובדהו על דרך אומרו (ירמ"י ב') תיסרך רעתך:

עוד ירצה כי בעשותו אל זולתו יתברך מהנמנע שיהיה לו אחד והגם שהוא לא ירצה לעבוד אלא לאחד. יתחייב לעשות רבים כי אין אחד, והוא אומרו **לא יהיה** לשון יחיד וגמר אומר אלהים אחרים. או ירצה לומר כי כשיתחיל לעבוד אחד לסוף יעבוד רבים. וצא ולמד מדברי נביאי ישראל (סנהדרין ק"ב:): ריבוי האלוהות שהיו ישראל עובדים בארץ בעונות. ואמרו **על פני** יתבאר על פי מה שכתב רמב"ם בפ"ט מה' יסודי התורה כי יאמן נביא בדבריו אם יאמר לעבור על מצוה אחת ממצות התורה לפי שעה על פי ה', ודוקא בשאר מצות חוץ מעבודה זרה שאפילו לפי שעה הרי זה נביא שקר ובן מות הוא, וזה הוא אומרו.

על פני פירוש בכל פרטי הזמנים, כי כבר הקדים הודעתו יתברך בהזכרת שמו כי הוא היה והוה ויהיה באין הפסק, ומעתה הרי זה הכניס בכלל האיסור כל הימים והשעות והרגעים שכולם בכלל איסור לא יהיה:

עוד ירצה באומרו על פני רמז לשלול טענת כת הטועים שעושים עבודה זרה לאמצעי לטענת שלילות המצאו חס ושלוש, לזה אמר על פני פירוש כל הוה בעולם הוא על פני כי עיני ה' משוטטים בכל הארץ:

עוד ירצה לתת טעם לאזהרתו כי כפי שכל אנושי ירחיק הדבר מטעם כי כל עובד אינו עובד אלא לאחד ממשמשיו יתברך ואדרבה מגדולת העבד גדולת האדון נודעת ואם כן העובד לשמש ולירח הרי זה עובד עבדיו ומשמשיו יתברך ולמה יקפיד ה' על הדבר, לזה אמר **על פני** פירוש לסיבה שאני מתכעס על הדבר שמשמים אל ללא אל, ותיבת פני לשון כעס על דרך אומרו (לקמן ל"ג י"ד) פני ילכו וגו', וכמו שאמר לבסוף כי אנכי וגו' אל קנא:

עוד ירצה **על פני** על סיבת פני לבל תהיו נמנעים מהביט אל האלהים, כי אין לך

עונג בעולם כראות פני ה' בעולם הנשמות כי הוא זה תכלית המקווה, והזהירם
ה' לבל יסבבו מניעת עצמם מהשגה זו:

עוד ירצה על דרך אומרו (דברים כח י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך,
ומעתה כשעובד אלהים אחרים הנה הוא משרה בחינת הרע על הפנים אשר שם
קנתה הקדושה מקומה: (אור החיים)

ספורנו לא יהיה לך אלהים אחרים. אף על פי שתקבלו מלכותי, לא תעבוד זולתי
כעובד לעבד המלך, על דרך את ה' היו יראים, ואת אלהיהם היו עובדים: על
פני. שאין חולקין כבוד לעבדים במקום המלך, ואני בכל מקום על אופן אחד
בשוח: (ספורנו)

כלי יקר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. לפי שאמר אנכי ה' ושם המיוחד
הוא לשון הויה לומר שהוא ית' תמיד בהוייתו הן בעבר הן בהוה הן בעתיד בכל
הזמנים הוא היה הוה ויהיה בהווייה אחת, הוצרך לומר כאן לא יהיה לך כי אלו
אינן בהוייתן והם משתנים, כי מצינו לרז"ל (פסחים כג.) לשון יהיה מורה על
בהווייתן יהיו על כן אמר כאן לא יהיה לך לומר שלא יהיו בהווייתן אלא הם
משתנים ונעשו אחרים, הן מצד שכל עוד שהיא מזקנת היא מפסדת צורתה
ובעיר צלמם תבזה, (תהלים עג.) הן מצד שמשתנים מן כסף לזהב ולעץ ולאבן, הן
מצד שהם אחרים לעובדיהם צועקים אליהם ואינן נענין, על כן אמר לא יהיה
לך והמופת על זה שהרי הם אלהים אחרים. ואמר על פני כבר אמרנו למעלה
לומר דווקא בזמן שפני נשואות אליך אז לא יהיה לך אלהים אחרים אבל אם
יגרום החטא שתהיו בהסתרת פנים אז בהכרח תעבוד אלהים אחרים, כמו שיעד
משה בתוכחה (דברים כח.ד) ועבדת שם אלהים אחרים שפירושו מתוך שאתה
מעלה מס לכומרי ע"ז מעלה הכתוב כאילו עבדס.

ד"א לפי שנראה להם ה' בהרבה פנים, על הים כגבור מלחמה ועל הר סיני כזקן
יושב בישיבה, ושמה תאמר מאחר שנראתי בכמה פנים שהרבה רשויות יש ע"כ
אמר על פני לשון רבים במשמע לומר שכל אותן הפנים הכל אחד המה.

ד"א פני לשון כעס וחימה, שאם יאמרו כדרך שאמרו בימי יחזקאל נהיה כגוים
וגוי ורצו לפרוק מעליהם עול מלכות שמים והשיב להם הקב"ה והעולה על
רוחכם היו לא תהיה כי ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוד עליכם (יחזקאל כ.לב-לג)
לכך נאמר על פני כי באפי ובחמתי אמלוד עליכם אם תרצו לפרוק עול מלכותי
מעליכם. (כלי יקר)

לא תעֲשֶׂה-לָךְ פֶּסֶל | וְכַל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם | מִמֶּעַל וְאֲשֶׁר בְּאָרֶץ
מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם | מִתַּחַת

אונקלוס לא תעבד לך צלם וכל דמות די בשמיא מלעלא ודי בארעא מלרע ודי
במיא מלרע (אונקלוס)

יונתן לא תעבדון לכוון צלם וצורא וכל דמוי דבשמיא מלעיל ודי בארעא מלרע
ודי במיא מלרע (תרגום)

רפ"י פסל. על קס (ע) קנפסל: וכל תמונה. תמונת כל דבר (פ) אקר צממים: (רפ"י)

קפתי חכמים (ע) מל' פסל לך: (פ) ר"ל קלא תפרק קסם עבודה זרה תמונה ועוד קצממים אין תמונה כי התמונה קהיא הורה היא מקרה לריכה לנושא ואי אפשר לעשות תמונה עומדת לכן פירש דבר קצממים דהיינו כוכבים קהן צדמות טלה או קור: קפתי חכמים

אבן עזרא ואשר בארץ מתחת. שהוא מתחת השמים התמונות רבות כאשר הם מפורשות בפרשת ואתחנן גם כן במים: ואמר הכתוב מתחת לארץ. כי הם והארץ קדור אחד: (אבן עזרא)

בעל הטורים תמונה. בגי' פרצוף אדם: ואשר בארץ. בגימ' המה ההרים והגבעות: מתחת. בגימטריא זו שלשול קטן: (בעל הטורים)

אור החיים לא תעשה לך פסל וגו'. צריך לדעת אחר אומרו לא יהיה לך וגו' ואפילו במחשבה מה צורך עוד לצוות על מעשה הפסילים, ואם לצוות על עשייתם אפ"י לזולת אם כן לא היה לו לומר תיבת לך. עוד לא הי' לו לגמור אומר לא תשתחוה אם לא באה האזהרה אלא על מעשה אומן. עוד למה קרא לצלמים בשם פסל. עוד צריך לדעת למה הוצרך לומר פעם אחרת ה' אלהיך שהיה מספיק לומר כי אנכי אל קנא וחוזרים הדברים להמדבר בתחלה אנכי ה' אלהיך. עוד צריך לדעת למה הוצרך לתת טעם כי וגו' אל קנא הלא בלא טעם זה יתחייבו לקבל גזירת מלכו של עולם ברוך הוא:

ונראה שיכוין לומר איסור מין עבודה זרה חוץ מהמוזכר בפסוק לא יהיה לך, והוא כי יאמר אדם האמת כי ה' הוא האלהים וכל זולתו אין אבל לצד עוצם גדולתו תתמעט תכונת האדם והשגתו לדבר לפניו ולשאול פרטי שאלותיו כי אינו ממוסר גדר הכבוד שתבא בריה שפלה אפילה כמוני ותשאל שאלות מלפני המלך הגדול והנורא ולפעמים ירבה בפרטי צרכיו דקים ורבים ואיך יהיה לו כל כך עזות פנים להרבות לשאול דקדוקי השאלות, אשר על כן יתעץ בדעת יצרו שיבחר לדבר דבריו לפני אחד ממשמשי עליון המשמשים לפניו במרום והוא יעזור לו גם יהיה אמצעי לדבר דבריו לפני המלך הגדול בדבר הגדול אם יצטרך ובאמצעות כן כבד יכבד את השמש ההוא ויברכהו וישתחוה לפניו בדרך כל הכבוד והמעלה שבזה יתרצה לשאת משאו עליו לעשות לו צרכיו. ודע כי טעות זה בה טעו רוב העובדים עבודה זרה כי יודעים הם שעובדים ללא אלוה אלא כדי שיהיה להם לאמצעי וכו' כנזכר, ובחינה זו לא יקרא לה שם אלוה אלא פסל כי הוא יודע כי לא אלוה הוא וזה הוא פסלותו שאין בו כח אלהי ופסולתו הוא לפני העיקר שהוא הבורא עולם, או קראו פסל כי הוא עומד להתפסל כשיעבירונו ה' מממשלתו על ידי סיבה או על ידי סיבת זה המשתחוה לו שיהא גורם להתפסל על דרך אומרם ז"ל (איכה רבתי פ"ב) במעשה דור המבול שאמרו אנו משביעים לשרים הממונים וכו' וה' העביר ממשלת השרים כאומרו (ישעי' מ"ג) ואחלל שרי קודש. וצוה ה' גם על בחינה זו ואמר לא תעשה לך פסל פירוש הגם כי לך בעצמך בדעתך שהוא פסל אף על פי כן לא תעשהו לך וחזר ופירש מה הוא המעשה ואמר לא תשתחוה להם וגו' ואמר הטעם להאיסור כי אנכי ה' אל קנא פירוש מתקנא

אני על הדבר הגם שיהיה בדרך זה. ולהבין תוכן הכוונה הנה מצינו לה' שהזכיר פרט זה של הקנאה בפרשת נשא (במדבר י"ד) דכתיב ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו וגוי הנה לפעמים יתקנא אדם באשתו על בנו ועל עבדו, וכבר ידעת כי ישראל בבחינת כלה הם כרמוז באורך בספר קודש קדשים שיר השירים, ומעתה כשישראל עושים להם בעלים הגם שלא ימרדו ולא יכחידו בבורא כי הוא אדון האדונים, השכל יחייב כי יתקנא הבעל. והמשל בזה אשת מלך כי תאהוב עבד מלך או בנו להכין דקדוקי פרטים הצריכה להם ותחבקהו ותנשקהו האם לא יתקנא המלך לדוקרה בחרב, כמו כן הדבר הזה, והמבחין אופן דביקות נפש עם בני ישראל עם הבורא בחפיצה בחשיקה בדביקה באהבה רבה ישיג התבוננות המושכל, והוא מה שאמר כי **אנכי ה' אלהיך** דקדק לומר אלהיך לרמוז האמור והוא סוד השראת שכינתו יתברך על ישראל וייחוד שמו והמשכיל יבין. ולזה תמצא כי אמר הכתוב (דברים ד יט) אשר חלק ה' וגוי לכל העמים כי העמים שריהם שרי מעלה והם המושלים בהם לא כן בני ישראל הוא מלכנו הוא שרינו הוא אלהינו ברוך הוא:

ובדרך רמז ירמוז אומרו לא תעשה לך פסל פירוש שלא יפסול את עצמו, כי בחטא האדם בעון עבודה זרה שהיא כנגד כל התורה כולה מטבעו נפסל ויוסר צלם אלהי דכתיב (תהלים ל"ט) אך בצלם יתהלך איש ולא יראו פניו למעלה ונכנס בגדר איסור לבני אל חי לבל יסתכלו בפניו כמאמר הנביא למלך ישראל (מ"ב ג') לולי פני יהושפט וגו': (אור החיים)

ספורנו לא תעשה לך פסלי. אפילו שלא לעבדו: (ספורנו)

כלי יקר ואמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים וגו'. אע"פ שיש כמה מיני עבודה זרה שאין להם תמונה לא בשמים ולא בארץ מכל מקום נקט דוקא אלו לפי שאילו היו עובדים לדברים שאין לעולם בהם צורך היה הקב"ה מאבדם אבל עכשיו שהם עובדים גם לדברים שיש לעולם בהם צורך כחמה ולבנה ודוגמתם וכי מפני השוטים שקלקלו יאבד עולמו ואילו היה מאבד אותן שאין לעולם בהם צורך כל שכן דפקר טפי העובד לדברים שיש לעולם בהם צורך כי יאמר מאחר שאלו נאבדו ואלו נתקימו ודאי יש בהם ממש, על כן נקט דווקא אלו שבשמים ובארץ שלאבדם אי אפשר ואם לא יעבדו לאלו אין לחוש לשאר ע"ז כי בנקל לאבדם כמוץ אשר תדפנו רוח.

(ה) כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. אין הפירוש כסתם לשון קנאה שהרי אין גבור מתקנא כי אם בגבור כמותו אלא קנא הוא כפירש"י מקנא ליפרע כו' וזהו שביאר ענין הקנאה ואמר פוקד עון אבות על בנים. וטעם על שלשים ועל רבעים. אמרו המפרשים כי אותן הדורות יכול החוטא לראות בחייו ועיניו יראו כיחודם ונ"ל שזהו טעם ועושה חסד לאלפים כי הצדיקים קרוין חיים גם במיתתם ואם כן גם במותו יראה שכרו ופעולתו לפניו בראותו ילדיו מצליחים בחסד אלהים עולם ועד. וטעם שהבנים נתפסים בעון אבותם, אם הם קטנים הרי הם כענף מן האילן ועובר ירך אמו ואביו הוא. ואם הם גדולים ואוחזים מעשה ידי אבותם בידיהם הרי עדיין הם דבוקים באבותם מצד המעשים והרי הם כענף הדבוק באילן ע"כ דין שיקחו כפלים ככל חטאתם כי בעונם ובעון אבותם ימקו, אבל אם אינן אוחזים מעשה ידי אבותם בידיהם הרי המה כענף הנכרת מן האילן לגמרי ואין להם שום אחיזה ודביקה עם אבותם.

ומה שנקט כאן לשון פקידה וכאן לשון עשיה. כבר בארנו למעלה פר' וירא

בפסוק וה' פקד את שרה ההבדל שבין פקידה לעשיה שיש יותר ממשות בעשיה מבפקידה ולעולם מדה טובה מרובה לכך אמר בעונש לשון פקידה דהיינו רק זכירה בעלמא אבל במדה טובה אמר ועושה חסד עשייה ממש בפועל כי אל פועל ישועות הוא ומפי עליון לא תצא הרעות בפועל, ובמדה רעה אמר על בניס ולא אמר לבניס כי על בניס היינו בזמן שאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם ונוסף על עון בניס יזכר גם עון אבותם להם אבל במדה טובה אמר לאלפים ולא אמר על אלפים לומר שאפילו בזמן שאין לבניס זכות עצמם מ"מ הם אוכלים בזכות אבותם והבטחה זו היא שעמדה לנו בכל דור ודור שאפילו דור שכולו חייב אוכל בזכות אבותיו. (כלי יקר)

ה לא-תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יהוה אלהיך אל קנא פקד עון אבת על-בנים על-שלישים ועל-רבעים לשנאי:

אונקלוס לא תסגד להון ולא תפליחון ארי אגא יי אלהך אל קנא מסער חובי אבהון על פנין מרדין על דר תליתי ועל דר רביעי לשנאי פד משלמין פניא למחטי פתר אבהתהון:

יונתן לא תסגדון להון ולא תפליחון קדמיהון ארום אגא יי אלהכון אלה קנאן ופורען ומתפרע בקינאה מדכר חובי אבהת רשיען על פנין מרדין על דר תליתי ועל דר רביעאי לשונאי: (תרגום יונתן)

רש"י אל הנא. מקנא להפרע, ואינו עובר (פ) על מדתו למחול על עון עבדות אלילים. כל לשון הנא אנפרי"מנט בלע"ז, נותן לב ליפרע: לשנאי. כתרגומו, כשאוחזין מעשה (ה) אבותיהם בדיהם (סנהדרין כז:): (רש"י)

שפתי חכמים (פ) ר"ל שדעתו ליפרע ואם לא פרע שיהי קנאה לפניו דעל ידי קנאה הוא פורע לו: (ה) לאם לא כן הרי כתיב לא יומתו אבות על בניס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא תשתחוה להם. כאשר עושים בעלי הצורות. החושבים כי יוכלו להוריד כח העליונים למטה לצורך האחד: **ולא תעבדם**. לזבוח ולהקטיר להם. בכלל לא יהיה לך. ג"כ אזהרת ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך ובספר יהושע לא תשביעו. וטעם אל קנא כי דין הוא. אחר שהשם בראך והוא מחיה אותך. איך תתן כבודו לאחר אשר לא ייטיב ולא ירע: וטעם **אל**. הוא להודיעך שהוא תקיף ויוכל להנקם ממך בכל רגע ולא תוכל להנצל ממנו. הזכיר ירמיהו כי האוכל הבוסר תקהינה שיניו. ובסי יחזקאל מפורש כי השם הנכבד נשבע כי בן לא ישא בעון האב. א"כ מה טעם פוקד עון אבות על בניס. והתשובה כי יחזקאל פירש אם היה האב רשע ולא הלך הבן בדרכיו לא ישא עון אביו. כי פקידת העון היא קשורה על שונאיו כמו שזכרתי. וטעם פקידה כמו זכירה כמו וה' פקד את שרה. שהוא כמו ויזכור ה'. כי השם יאריך לרשע אולי ישוב מחטאו שחטא ויולד בן שהוא טוב ממנו. והנה אם הלך בדרכי אביו. גם הדור השלישי. גם הדור הרביעי. השם לא יאריך אפו לרביעי. אם היו כך עד ארבעה דורות שונאי השם כלם. כי בו יאבד זכר כולם. כי השם יזכור מה שעשה האב ומה

שעשה הבן ובן הבן. על כן לא יאריך לרביעי ובני הבנים נקראים בנים על כן אחז דרך קצרה כי ממלת שלשים ורבעים יבין האדם זה: (אבן עזרא)

הרמב"ן כי אנכי ה' אלהיך. לבדי, ואין ראוי שתשתף עמי אחרים. ואנכי אל, תקיף, שיש לאל ידי, וקנא, שאקנא בנותן כבודי לאחר ותהלתי לפסילים. ולא נמצא בכתוב בשום מקום שיבא לשון קנאה בשם הנכבד כי אם בענין עבודה זרה בלבד. ואמר הרב במורה הנבוכים (א לב) שלא תמצא בכל התורה ובכל ספרי הנביאים לשון חרון אף ולא לשון כעס ולא לשון קנאה אלא בענין ע"ז בלבד. והנה בקדושי עליון, ויחר אף ה' במשה (לעיל ד יד), ויחר אף ה' בס וילך (במדבר יב ט), וכתוב (איוב מב ז) חרה אפי בך ובשני רעיך כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב. אבל בלשון קנאה אמת הוא. וכך אמרו במכילתא (כאן) בקנאה אני נפרע מע"ז אבל אני חנון ורחום בדברים אחרים:

ולפי דעתי שיזכיר קנאה בע"ז בישראל בלבד, וטעם הקנאה כי ישראל סגולת השם הנכבד אשר הבדילם לו, כאשר פירשתי למעלה (יט ה). והנה אם העם שלו משרתיו פונים אל אלהים אחרים יקנא בהם השם כאשר האיש מקנא באשתו בלכתה לאחרים, ובעבדו בעשות לו אדון אחר, ולא יאמר הכתוב כן בשאר העמים אשר חלק להם צבאות שמים:

ובכאן אני מזכיר מה שיורו הכתובים בענין ע"ז, כי היו שלשה מינין. הראשונים החלו לעבוד את המלאכים שהם השכלים הנבדלים בעבור שידעו למקצתם שררה על האומות, כענין שכתוב (דניאל י כ) שר מלכות יון ושר מלכות פרס, וחשבו שיש להם יכולת בס להיטיב או להרע, וכל אחד עובד לשר שלו כי היו הראשונים יודעים אותם, ואלה הם הנקראים בתורה ובכתובים כלם אלהים אחרים, אלהי העמים, כי המלאכים נקראים אלהים, כמו שנאמר הוא אלהי האלהים (דברים י יז), השתחוו לו כל אלהים (תהלים צז ז), כי גדול ה' מכל האלהים (לעיל יח יא). ואע"פ שהיו העובדים מודים שהכח הגדול והיכולת הגמורה לאל עליון, וכך אמרו רבותינו (מנחות קי:): דקרו ליה אלה דאלהיא, ובזה אמר הכתוב זובח לאלהים יחרם הזכירם בשם הידיעה:

והמין השני בע"ז, שחזרו לעבוד לצבא השמים הנראה, מהם עובדי השמש או הירח, ומהם למזל מן המזלות, כי כל אחת מן האומות ידעה כח המזל בה כפי משטרו על הארץ שלהם, וחשבו כי בעבודתם יגבר המזל ויועיל להם, כענין שכתוב (ירמיה ח ב) ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבו ואשר עבדום ואשר הלכו אחריהם ואשר דרשום ואשר השתחוו להם, וכמו שנאמר בתורה באיסור של ע"ז (דברים ד יט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחווית להם ועבדתם אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. יאמר, כי בעבור שחלק השם אותם לכל העמים ונתן לכל עם כוכב ומזל לא תהיה נדח אחריהם לעבדם, ואלה האנשים הם שהחלו לעשות הצורות הרבות בפסילים והאשרים והחמנים, כי היו עושים צורות מזלם בשעות אשר להם הכח כפי מעלתם, והיו נותנים בעם, כפי מחשבתם, כח והצלחה:

וקרוב בעיני שהוחל זה בדור הפלגה כאשר הפיצם השם אל הארצות, ומשלו בהם הכוכבים והמזלות למחלקותיהם, כי הבונים היו רוצים לעשות להם שם ולא יתחלקו, כאשר רמזתי במקומו (בראשית יא ב):

והיו לכל אלה הכתות נביאי שקר מגידים להם מן העתידות ומודיעים קצת הבאות עליהם בחכמת הקסם והניחוש, כי יש גם למזלות שרים שוכנים באויר כמלאכים בשמים יודעים בעתידות. וממין העבודה הזאת היו מהם עובדים לאנשים, כי בראותם לאחד מבני האדם ממשלה גדולה ומזלו עולה מאד כנבוכדנצר, היו אנשי ארצו חושבים כי בקבלם עליהם עבודתו וכוונתם אליו יעלה מזלם עם מזלו, והוא ג"כ יחשוב כי בהדבק מחשבתם בו תוסיף לו הצלחה בכח נפשותיהם המכוונות אליו. וזה היה דעת פרעה כדברי רבותינו (שמו"ר ט ז), ודעת סנחריב שאמר הכתוב במחשבתו אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד), וחירם וחביריו שעשו עצמם אלוהות, כי היו רשעים לא שוטים גמורים:

והמין השלישי בע"ז, אחר כך חזרו לעבוד את השדים שהם רוחות, כאשר אפרש בע"ה (ויקרא יז ז), כי גם מהם יש ממונים על האומות שיהיו הם בעלי הארץ ההיא להזיק לצריהם ולנכשלים שבהם, כידוע מענינם בחכמת נג'רמונסיא, גם בדברי רבותינו. ובזה אמר הכתוב (דברים לב יז) יזבחו לשדים לא אלוה אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם, לעג להם הכתוב שהם זובחים גם לשדים שאינם אלוה כלל, כלומר שאינם כמלאכים הנקראים אלוה, אבל הם אלהים שלא ידעום, כלומר שלא מצאו בהם שום אלוהות וכח שולטנות, והם חדשים להם שלמדו לעשות כן מחדש מן המצרים המכשפים, וגם אבותיהם הרשעים כתררו ונמרוד לא שערום כלל. ומזה מזהיר ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם (ויקרא יז ז):

והנה התורה אסרה בדבור הזה השני כל עבודה בלתי לה' לבדו, ולכך הזהיר בתחלה **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני**, שהם המין הראשון, וזהו **על פני**, כאשר רמזתי סודו. והזהיר עוד על הפסל וגם על התמונה שהיא תרמוז גם לדבר הרוחני המדומה, כענין שכתוב (איוב ד טז) יעמוד ולא אכיר מראהו תמונה לנגד עיני. וכך אמרו (ר"ה כד:): **אשר בשמים**, לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות. ממעל, לרבות מלאכי השרת. כי גם בהם יעשו צורות לשכלים הנבדלים אשר הם נפש למזלות, כאשר היה בענין מעשה העגל שאני עתיד. לפרש בע"ה (להלן לב א). ואמר **אשר במים מתחת לארץ** לרבות השדים, מתחת מים ושוכניהם (איוב כו ה), וכך אמרו (במכילתא כאן) להביא את הבוביא. ואמר בכלם לא תשתחוה להם ולא תעבדם בשום עבודה כלל, ואפילו לא יהא דעתו להוציא עצמו מרשותו של הקב"ה, והנה ריקן כל העבודות כלן לשם המיוחד ית' (סנהדרין ס:):

פוקד עון אבות על בנים. אמר ר"א כי טעם פקידה כטעם זכירה, כמו וה' פקד את שרה (בראשית כא א), שהוא כמו ויזכרה ה' (ש"א א יט). והטעם, כי השם יאריך לרשע אולי ישוב ויוליד בן צדיק, אבל אם הלך הבן בדרכי אביו גם הדור השלישי גם הדור הרביעי יאבד זכרם. כי השם יזכור מה שעשו האבות, ולא יאריך עוד. וכזה אמרו כל המפרשים. וא"כ לא יפקוד עון אבות על בנים ועל שלשים, רק על רבעים, וראוי היה שיאמר פוקד עון אבות ובנים ושלשים על רבעים. ואולי יאמרו שהוא זוכר העון על הבנים לאמר אתה ואביך חטאתם, וכן יעשה עם השלשים ועם הרבעים, ואז ינקם מהם ולא יפקוד להם עוד כי יכריתם בעון:

ואין פירושם נכון, שיאמר הכתוב הזכירה בכלם בשוה, ולא יזכיר הנקמה שתהא ברבעים בסוף. ולשון פקידה עם מלת "על" לא תבא על זכירה, אבל היא הנקמה, וכן וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (להלן לב לד), וכן יפקוד ה' בחרבו

הקשה והגדולה והחזקה על לויֹתן נחש בריח ועל לויֹתן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים (ישעיה כז א), וכן יפקוד ה' על צבא המרום במרום (שם כד כא), כלם הנקמה והעונש:

והנכון בעיני שיאמר כי הוא פוקד העון אשר עשה האב על בניו ומכריתם בעון אביהם, כענין שנאמר (שם יד כא) הכינו לבניו מטבח בעון אבותם, וכן יפקוד אותו על שלשים כשלא יהיה עונם שלם בשני הדורות, כענין כי לא שלם עון האמורי עד הנה (בראשית טו טז). ופעמים יפקוד עון כלם על הרבעים שנתמלאה סאתם ויכריתם, אבל בדור חמישי לא יענש הבן בעון אביו הראשון. והוסיף במשנה התורה (דברים ה ט) ועל שלשים ועל רבעים לשונאי, כטעם או:

ואמר ר"א כי בני הבנים נקראים בנים, על כן אחז דרך קצרה, כי ממלת שלשים ורבעים יתבונן זה. ואיננו כן, אבל שלשים, הדור השלישי בעון, ורבעים כן, כי הם ארבע חטאים. והכתוב שאמר בשלש עשרה מדות (להלן לד ז) פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים, יפרש על בני בנים השלשים והרבעים. ולפיכך חזר משה במרגלים ואמר על בנים על שלשים ועל רבעים (במדבר יד יח), ולא הזכיר בני בנים, והכל אחד:

ואמר הכתוב לשונאי, כשיהיו הבנים שונאי השם, שאם הוליד בן צדיק לא ישא בעון האב, כמו שפ"י יחזקאל (יחזקאל יח כ):

ומדברי רבותינו (מכילתא כאן) נראה כפירוש הזה שפירשתי, שלמדו מכאן שמדה טובה מרובה על מדת פורענות, שמדת פורענות לארבעה דורות וכו', ואם היה כפירוש הראשון הזה שפירשתי, היתה מדה טובה מרובה אם יאריך גם דור עשירי. ויתכן שתהיה המדה החמורה הזאת בעבודת גלולים בלבד, כי בה יזהיר, אבל בשאר המצות איש בעונו ימות (ירמיה לא כט). והסוד הנסתר בפוקד עון אבות על בנים בתחלת ספר קהלת (א ד) תמצאנו, וכבר כתבתיו (בראשית לח ט): (הרמב"ן)

אור החיים **פקד עון אבות וגו'.** פירוש לצד כי אמר שהוא קנאי ברוך הוא וידוע הוא כי הקנאות תפעיל סמוך לדבר המתקנא עליו ורואים אנו הכחשת הדבר חס ושלוש כמה וכמה מרדו ופשעו ועשו והצליחו ולא נגעה יד הקנאי, לזה אמר **פוקד** פירוש ואם ראית הפכיות הקנאה דע כי אני פוקד פירוש זו היא מדתי שאין אני נפרע מעושי רשע מיד ומאריך אפי עד דור ב' וגו' וד' פירוש לפעמים. ואין אני מאריך אפי אלא עד זמן זה, והטעם כי אם היה ה' מתקנא לאדם תכף אין קיום לנבראים, לזה מתחכם ה' לעושי רשעה ומעלים עין מלאבדם בעולם הזה כדי שיקומו בניהם אולי יטיבו דרכיהם ונמצא עולם קיים בהם, גם יועיל לאבות לזכותם בעולם הבא כאומרם (סנהדרין ק"ד). ברא מזכה אבא, ואם דור ב' התעיבו כמעשה אבות אז יפקוד עליהם עון אבותם אתם ימקו, ועדיין ישנו לקנאות רשע האב בפרעון הבנים. ולפעמים יוסיף ה' להאריך אפו גם לדור ב' ותולה להם עד דור ג' לטעם עצמו האמור וכשירשיעו יפקוד עליהם וכו', ולפעמים יוסיף גם כן להאריך אפו גם לדור ג', אבל דור רביעי אין עוד תקוה להם כי הושרשו בקליפה לא ינתקו ממנה ובערה בס קנאת ה' עונם ועון אבות אבות אבותם מדור ראשון יחרב, והטעם כי כולם בחינת רע שלשלת אחת. ואשכילך כי בערך האדון ברוך הוא אפילו כשיאריך אפו עד דור רביעי יקרא מיד, כי ג' וד' דורות הם ג' מאות שנה ויומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנה וכמו שיאמר תכף ומיד בערך האדם ו' וז' שעות כמו כן יהיה בערך האדון ג' מאות

שנה. ובזה תמצא ישוב טעם למה האריך ה' לומר **על ועל** ולא אמר בדרך כלל פוקד עון עד רבעים כאומרו בעושה חסד לאלפים, כי ישתנה זה מזה והבן ועיין בסמוך:

ודע כי התבוננות בדבר זה שאין ה' מתקנא בעושי רשע הוא דבר מבהיל ומה גם רשע מאריך ברשעתו ומצליח ברום ההצלחות, והמשכיל בגדר אשר גבל הבורא שהוא לדי דורות יצדיק משפט ישר, והוא שאמר אסף (תהלים ע"ג) אבינה לאחריתם פיי אחרית קצבת הדורות אשר קצב ה'. ודע כי כח בחיי הרע ישנו עד ד' דורות ולא יפרע ה' מדור ה' עון אבות הראשונים שהוא חמישי להם מה שאין כן בחינת הטוב שתגדל עד אלף ואלפים: (אור החיים)

ספורנו לא תשתחוה להם. לנמצאים עצמם אשר בשמים או בארץ: **אל קנא**. לא חפצתי שהעובד אותי יעבוד גם זולתי, כי אין ביני ובין זולתי שום הדמות, וראוי לקנא על כבודי שיותן לאחר בלתי ראוי לו: **פוקד עון אבות**. והטעם שאני מאריך אפים כל כך לקצת רשעים בעולם הזה, הוא מפני שאני ממתין שתתמלא סאתם להאבידם אפילו בעה"ז, וזה בהיותי פוקד עון אבות שהרעו, על בניס שאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, ומוסיפים יצר מחשבות לבם, וכן יוצאים מרעה אל רעה בכל דור ודור, כמו שקרה בירבעם: **על שלשים**. אם יוסיפו להרע מאבותם; כמו שקרה בזרע זמרי: **ועל רבעים**. כמו שקרה בזרע יהוא. אם לא יוסיפו מאבותם, אבל יגיעו למדרגה מן החטא שתהיה אצל הדור לקנין, בלתי תקות תשובה, ויתחייבו כליה, כענין כי לא שלם עון האמרי עד הנה: (ספורנו)

ו וְעָשָׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים וְלִשְׁמֵרֵי מִצְוֹתָי: (ס)

אונקלוס וְעָבַד טִיבּוֹ לְאֲלֹפֵי דָרִין לְרַחֲמֵי וְלִנְטְרֵי פְּקוּדָי: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְנָטִיר חֶסֶד וְטִיבּוֹ לְאֲלֹפִין דָּרִין לְרַחֲמֵי צְדִיקָא וְלִנְטְרֵי פִיקוּדֵי וְאוּרִיטֵי: (תרגום יונתן)

רש"י נוֹאֵר חֶסֶד. שְׂאֵדֶם עוֹשָׂה, (ו) לְשֵׁלֶם שְׂכַר עַד לְאַלְפִים דוֹר, נִמְלֵאֵת מֵדָה טוֹבָה יִתִּירָה (ז) עַל מֵדַת פּוֹרְעָנִיּוֹת אַחַת עַל חֲמֵשׁ מֵאוֹת, שָׁזוֹ לְאַרְבַּעַת דּוֹרוֹת, וְזוֹ לְאַלְפִים (חוספתא סוטה ה, א.): (רש"י)

שפתו חכמים (ה) וקשה להביא האי קרא נוֹאֵר חסד דכתיב צפרשת כי תשא והכא כתיב ועושה חסד וגו'. וי"ל כדי שלא תטעה לפרש הקרא דהכא האי דכתיב ועושה שז אל הקב"ה כלומר שהקב"ה עושה חסד לאלפים ותו לא והא כתיב חסדי ה' כי לא תמנו וגו' לכן הביא קרא דנוֹאֵר חסד וגו' ספירושו חסד שהאדם עושה נוֹאֵר לוֹ הַקְּב"ה שְׂכָרוֹ עַד אֲלָפִים דוֹר ה"נ האי קרא ועושה חסד שמלת ועושה שז אל האדם כלומר האדם שעושה חסד הקב"ה משלם שְׂכָרוֹ עַד אֲלָפִים דוֹר: (ז) (קצ"מ) תימא וכי חושבנא אתא רש"י לאשמועינן. וי"ל דק"ל הא דכתיב נוֹאֵר חסד לאלפים אי אפשר שיהיה כפשוטו כיון שאין כל ימי עולם כי אם ששת

אלפים לא יגיע העולם מתחלתו ועד סופו אפילו לאלף דור ל"פ ללא אתא קרא
לאשמעינן אלא שיעורא למדה טובה: (ספתי חכמים)

אבן עזרא כתוב ועושה חסד לאלפים. וכתוב לאלף דור. ובני אדם יחשבו כי זו
שאלה. ואיננה. כי כן כתוב אם תשמור מצותי ישמור לך השם הברית והחסד
אשר נשבע לאבותיך. שהם הגי האבות. וזה הוא שומר הברית והחסד לאוהביו
ולשומרי מצותיו לאלף דור ובפרשה זו אמר דבר אחר ועושה חסד לאלפים
והטעם אין קץ. והוא לעולם ועד. וזה הדבר יתפרש לשני עניינים. האחד שהשם
יעשה חסד לאוהביו שתעמודנה נשמותם לעולם לאלף אלפי דורות. והשני כי
השם יעשה טוב לבניהם שהם כמותם עד אין קץ. וככה אמר דוד וחסד ה' מעולם
ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בניו. והנה אין ספק כי חסד השם הוא לנצח
על יראיו. ובעבור שהזכיר לבני בניו. על דרך וצדקתו עומדת לעד. הוצרך לפרש
אם היו הבנים טובים על כן אמר אחר כן לשומרי בריתו. ובפרשת כי תשא אפשר
לך איך תכנס מדת פוקד עון אבות במדת רחמים: ומלת **לאוהבי**. הם החסידים
ולשומרי מצותי הם הצדיקים: (אבן עזרא)

הרמב"ן **לאהבי ולשומרי מצותי**. הנראה ממשמעות הכתוב שזו הבטחה בענין
המצות האלו אשר הזכיר, יאמר כי הוא עושה בהן **חסד לאלפים לאוהביו**, הם
המוסרים נפשם עליו, כי המודים בשם הנכבד ובאלהותו לבדו ויכפרו בכל אלוה
נכר ולא יעבדו אותם עם סכנת נפשם, יקראו אוהביו, כי זו היא האהבה
שנתחייבנו בה בנפשותינו, כמו שאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל
נפשך (דברים ו ה), שתמסור נפשך וחייד באהבתו, שלא תחליפנו באל אחר, ולא
תשתף עמו אל נכר. ולכך נאמר באברהם זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא ח), שנתן
נפשו שלא יעבוד ע"ז באור כשדים. ושאר הצדיקים יקראו שומרי מצותיו:

ורבים פירשו (עי' רמב"ם בפירוש משנה סנהדרין ריש פרק י) כי אוהביו העובדים
מאהבה שלא על מנת לקבל פרס, כמו שהזכירו חכמים (בספרי דברים יא יג):

ומצאתי במכילתא (כאן) לאוהבי, זה אברהם וכיוצא בו. ולשומרי מצותי, אלו
הנביאים והזקנים. רבי נתן אומר, לאוהבי ולשומרי מצותי, אלו שהם יושבים
בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצות. מה לך יוצא ליהרג, על שמלתי את בני.
מה לך יוצא לישרף, על שקראתי בתורה. מה לך יוצא ליצלב, על שאכלתי את
המצה. מה לך לוקה מאפרגל, על שנטלתי את הלולב. ואומר (זכריה יג ו) אשר
הוכיתי בית מאהבי, המכות האלה גרמו לי ליאהב לאבי שבשמים. הרי פירש
רבי נתן כי האהבה מסירת הנפש על המצוה. והכתוב ודאי על ע"ז כי בה
נתחייבנו ביהרג ואל יעבור בכל הזמנים לעולם, אבל הרחיב הענין לכל המצות,
לפי שבשעת השמד אנו נהרגין על כלן מן הכתוב האחר ולא תחללו את שם קדשי
(ויקרא כב לב). ות"ק שאמר זה אברהם ואלו הנביאים, אינו נכון שיאמר שהיו
הנביאים עושים על מנת לקבל פרס, אבל יש בזה סוד, אמר שאברהם מסר נפשו
באהבה, כענין שכתוב חסד לאברהם, ושאר הנביאים בגבורה. והבן זה: (הרמב"ן)

בעל הטורים **ועשה חסד**. ד' במסורה. ב' בדברות. וב' גבי דוד ועשה חסד למשיחו
לוי מי שעושה חסד לאחרים עושין עמו חסד ודוד היה גומל חסד אף לאו"ה
דכתיב ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון לכך עשו עמו חסד: **ולשומרי מצותי**.
וסמיק ליה לא תשא מלמד שחמורה שבועת שוא ככל המצות. ד"א לומר
כשתשמור המצות הזהר שלא תעשה אותם לשוא שלא לשמם אלא עשה אותם

לשמים. על שי"ן דלא תשא יש ז' תגין כנגד ז"פ כזב ביחזקאל שבע תועבות בלבו
שבע חטאות בתוכחה ז' עונותיכם מלאים ז' שמות ליצה"ר ז' מדרגות לגיהנם :
(בעל הטורים)

אור החיים **ועושה חסד לאלפים וגו'.** פירוש שגם עושה חסד אין הקדוש ברוך
הוא משלם לו כל חסדו תיכף ומיד אלא בוחר לו אופן פרעון הנאות לו לדורות
והולך ופורע בכל דור אשר יצטרך אליו ויש בו דבר המעמיד הגנה והצלה עד
אלפים, והוא מאמרם ז"ל (שמו"ר פמ"ד) שאם היה הקדוש ברוך הוא פורע
לאבות שכרם בעולם הזה במה היו מתפרנסים בניהם בכל דור ודור ובגליות.
ואומרו **ולשומרי מצותי** פירושו רבותינו ז"ל (סוטה ל"א). שאינה נמשכת עם
לאלפים כי אלו שהם עובדים מיראה אם יצטרכו הדורות לזכותו לא יאריך אלא
עד אלף כמו שמפורש בפסוק אחר דכתיב (דברים ז ט) לאלף דור וגו' : (אור החיים)

ספורנו **ועושה חסד לאלפים.** ולפעמים תהיה סבת האריכות שאני עושה חסד
לאלפים בסבת איזה קדמון מאוהבי שזכה, ובזכותו אעשה חסד להאריך לבניו
כמה דורות : (ספורנו)

כלי יקר **ומ"ש לאלפים ובסוף פר' ואתחנן כתיב,** שומר הברית והחסד לאוהביו
ולשומרי מצותיו לאלף דור. נ"ל שהכל חשבון אחד כי הפלגת הטובה כפלים פי
שנים הרמוז בברית ובחסד שהוא לאלף דור, היינו הך שמירת החסד לבד בלא
ברית לאלפים. ובגמרא (סוטה לא.) תרצו הא מאהבה הא מיראה. (כלי יקר)

[ז] **לא תשא את-שם-יהוה אלהיך לשוא כי לא ינקו יהוה את אשר-ישא את-**
שמו **לשוא :** (ס)

אונקלוס **לא תימי ית שמה דיי אלהך למגנא ארי לא יזפי יי ית דיימי בשמה**
לשקרא : [ס] (אונקלוס)

יונתן **עמי בית ישראל לא ישתבע חד מנכון בשום מימרא דיי אלהכון על מגן**
ארום לא מזפי יי ביום דינא רבא ית כל מאן דמשתבע בשמיה על מגן : (תרגום
יונתן)

רש"י **לשוא.** (השני לשון שקר, כתרומה) **כמה דתימר אי זהו שבעת שוא, נשבע לשנות**
את הידוע, על עמוד של אבן שהוא של זהב, (הראשון לשון מגן, כתרומה) זה הנשבע לחנם
ולהביל (ת) על של עז עז, ועל אבן אבן (שבעות כט.) : (רש"י)

שפתי חכמים **(ת) (ג"א) כוונת רש"י שלא תאמר שלשון התרגום למגנא שהוא חנם**
ר"ל שאין צו הנאה אצל אם היה לו צו הנאה יהא מותר ל"פ להביל דעיקר הכוונה
להביל שאין צו ממנן זה נקרא חנם (וטענות סופר רש"י וכריד לומר על פי גירסת הרא"ם וג"א לשוא
לחנם להביל איזהו שבעת שוא נשבע לשנות הידוע כו' וכתב עליו הרא"ם לאו דוקא לשנות אלא אף אם נשבע על אבן
שהוא אבן אלא שרש"י תפס לשון המשנה שבעת שוא נחלקת ל' חלקים וזה אחד מהם עכ"ל.) (שפתי חכמים)

אבן עזרא **לא תשא את שם ה' אלהיך.** שם הוא כמו זכר. והוא מושך להיות סי'

לנקרא. רק ימצא זכר בלשון הקדש פעם בלב ופעם בפה. רק השם הוא נשוא בפה. וכן מצאנו שאמר דוד ובל אשא את שמותם על שפתי. והנה טעם לזכור השם כי כאשר הוא השם אמת כן יהי דברו אמת. והנה אם לא יקיים דברו כאלו מכחיש את השם. ומנהג אנשי מצרים עד היום אם ישבע אדם בראש המלך ולא יקיים את דברו הוא בן מות. ואלו נתן כופר משקלו זהב לא יחיה בעבור כי הוא בזה את המלך בפרהסיא. אם כן למלך ב"ו כך כמה אלף אלפי פעמים חייב אדם להשמר שלא תכשילהו לשונו לתת את פיו לחטיא את בשרו לזכרו לשוא. והנה ראינו בעבור שנשבעו בניי ברבים על דבר פלגש בגבעה. ושם היה פינתם הכהן. ומצאנו שנהרגו העוברים על השבועה. וכן אנשי יבש גלעד. אנשים ונשים וטף. וכן לא יעשה אפילו במחללי שבת. וגם ראינו שבקש שאול להרוג יהונתן בנו והוא לא שמע השבועה. וראינו שהביא השם רעב לארץ בעבור שאול וביתו שעברו על שבועת הנשיאים שנשבעו לגבעונים. וכאשר נהרגו בית הדמים. אז ויעתר ה' לארץ. ושלמה אמר לשמעיה הלא השבעתיך בה'. והכלל לא מצאנו בעשרת הדברים שכתוב שם שכר טוב מפורש רק בכבוד אב ואם. ולא עונש מפורש רק בע"ז ובנשיאות השם לשוא. ורבים חושבים כי הנושא השם לשוא לא עשה עבירה גדולה. ואני אראה להם כי היא קשה מכל הלאוין הבאים אחריו. כי הרוצח והנואף שהם עבירות קשות לא יוכל כל עת לרצוח ולנאוף כי יפחד. ואשר הרגיל עצמו להשבע לשוא ישבע ביום אחד שבועות אין מספר. וכל כך הוא רגיל בעבירה הזאת שלא ידע שנשבע. ואם אתה תוכיחנו למה נשבעת עתה. אז ישבע שלא נשבע מרוב רגילותו בה. כי לפני כל דבור שידברו יקדימו השבועה. והוא להם ל' צחות. ואילו לא היה בישראל רק זאת העבירה לבדה תספיק להאריך הגלות ולהוסיף מכה על מכותינו. ואני אראה שגעונם כי הרוצח אם רצח אויבו מלא תאותו בנקמתו. גם הנואף כן לפי שעתו. והגונב מצא הנאות לצרכו. ועד שקר להתרצות או להתנקם. והנה הנשבע לשקר בכל עת שאין עליו שבועה הוא מחלל שם שמים בפרהסיא בלא הנאה שיש לו: (אבן עזרא)

הרמב"ן לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. כבר נתפרש זה הכתוב בדברי רבותינו (שבועות כא.) שהוא אוסר להשבע בשם הנכבד לריק, כגון הנשבע על הידוע לאדם לשנותו או לקיימו, על עמוד של שיש שהוא של זהב או שהוא של שיש, והוא עומד לפניהם ומכירים בו. ועל דרך הפשט יאסור עוד שלא ישא על שפתיו השם הנכבד על חנם, כלשון לא תשא שמע שוא (להלן כג א), ובל אשא את שמותם על שפתי (תהלים טז ד), כי הדבור יקרא כן בעבור שישא בו קול. וכן משא דבר ה' (זכריה ט א), וכן ישא ביום ההוא לאמר לא אהיה חובש (ישעיה ג ז), שישא קולו לאמר כן:

ובאמת שגם זה אסור, ונקרא בלשון חכמים מוציא שם שמים לבטלה (תמורה ג:). וכבר אמרו רבותינו (ספרא ויקרא ב, נדרים י:): מנין שלא יאמר אדם להי עולה, להי חטאת, אלא יאמר עולה להי, חטאת להי, ת"ל קרבן להי (ויקרא א ב), והלא דברים קל וחומר, ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחול שמי אלא על הקרבן, קל וחומר וכו':

וסדר זו המצוה אחר אזהרת ע"ז, כי כאשר ראוי ליראה את ה' הגדול והנורא שלא לתת כבודו לאחר, כן ראוי לתת כבוד לשמו, והנושא אותו לשוא מחללו, כענין שכתוב ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך (ויקרא יט יב). וכמו שהחמיר בע"ז וכתב העונש כי הוא אל קנא פוקד עון אבות על בנים, כן כתב בזה העונש כי לא ינקה אותו. ואמר בלשון הזה, ולא אמר כי יפקוד עליו, בעבור שאינו אצל הנשבעים עבירה גמורה ויחשוב שראוי למחול לו, אמר כי לא ינקה

כל הנוגע. ודבר ר"א על הכתוב הזה כהוגן:

והנה לשון הכתוב **הזה את שם ה' אלהיך**, כאלו משה ידבר, וכן בכל הדברות אחרי כן, ובשנים הפסוקים הראשונים השם ידבר **אנכי, אשר הוצאתיך, על פני, כי אנכי, לאוהבי ולשומרי מצותי**. ומפני זה אמרו רבותינו ז"ל (מכות כד.) **אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו, שהם עיקר הכל**. ור"א הקשה כי הכתוב אמר (לעיל פסוק א) **וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ומפורש מזה את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה יט), ושם כתוב עוד ויכתבם על שני לוחות אבנים, כי כאשר אמרם אל כל קהלכם כן כתבם על הלוחות:**

ואני אפרש לך קבלת רבותינו. בודאי שכל עשרת הדברות שמעו כל ישראל מפי אלהים כפשוטו של כתוב, אבל בשני הדברות הראשונות היו שומעים הדבור ומבינים אותו ממנו כאשר יבין אותם משה, ועל כן ידבר עמהם כאשר ידבר האדון אל עבדו, כמו שהזכרתי. ומכאן ואילך בשאר הדברות ישמעו קול הדבור ולא יבינו אותו, ויצטרך משה לתרגם להם כל דבור ודבור עד שיבינו אותו ממשה. וכך הם מפרשים **משה ידבר והאלהים יעננו בקול** (לעיל יט יט). ועל כן היו בהם דברי ה' עם משה שיאמר להם כן. והכונה היתה בזה כדי שיהיו כלם נביאים באמונת ה' ובאיסור ע"ז, כאשר פירשתי (שם ט), לפי שהם העיקר לכל התורה והמצות, כמו שאמר הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים (דברים ד י). אבל בשאר הדברות יקבלו מפי משה ביאורן עם שמיעתם קול הדברים, ובשאר המצות יאמינו במשה בכל: (הרמב"ן)

אור החיים לא תשא וגו'. פ"י לצד כי השבועה תגיד גדולות ונשיאות לה' יחשוב אדם כי ישבע בשמו יתברך לכבוד ולתפארת כי הוא זה רבונו ושליטו הגם שיהיה לשוא מה בכך אם הנשבע לו לא יכיר בשקרו כי אם ידע שהוא אדונו של זה והוא באופן שלא יתגלה ההפך, לזה אמר **לא תשא** אפילו יש נשיאות לשם שאתה נשבע בו, **כי לא ינקה ה' הגם שתהיה כונתו לשאת את שמו, כיון שהוא לשוא:**

עוד ירצה כי באמצעות שבועת שוא הוא נושא מעליו שם ה' הנקרא עליו ומתלבש בבחינת הרע המתיחסת בשם שוא כי שם ה' אמת והמזכירו בשקר פורח ממנו בחינת השם לסיבת בוחרו בשוא, וזה הוא שיעור הכתוב **לא תשא מעליך שם ה' אלהיך** לסיבת שוא, ואמר **כי לא ינקה ה' לעושי כן:**

עוד ירמוז שלא יהיה נושא עליו שם ה' שהוא אלוהו ואומר לכל שהוא איש יהודי ועובד ה', והוא אומרו **שם ה' שהוא אלהיך** ולבבו לא כן יחשוב, והוא אומרו **לשוא**, ואזהרה זו שלא ירמה ברוך הוא לומר כי הוא מעבדיו ולא כן הוא. ובכלל אזהרה זו שלא יראה על עצמו שהוא צדיק יותר ממה שהוא: (אור החיים)

ספורנו לא תשא. בשבועת האלה, על דרך ונשא בו אלה להאלותו: **לשוא.** לשקר, כי אין ספק שתחול באופן זה אלת השבועה על הנשבע: כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא. להבל ובלתי צורך, כי אף על פי שישבע על האמת לא ינקה ה' אותו מאלת השבועה, כל שכן כשישבע לשקר, כי אין כבודו שישא האדם את שמו, זולתי לקיים איזה אמת אשר לא יקויים בלעדיו. אמנם השבועה בשמו כשתהיה לשקר, שאומר הנשבע זה אמת, כמו שהאל יתברך אמת, הנה הוא כופר ומחלל את שמו, כאומר שאין האל יתברך אמת, כאמרו ולא תשבעו בשמי לשקר, וחללת את שם אלקיך: (ספורנו)

כלי יקר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. ארז"ל (שבועות לט.) שכל העולם נזדעזע בשעה שאמר הקב"ה לא תשא וגוי' וטעמו של דבר לפי שנאמר (הושע ד.ב-ג.) אלה וכחש ורצוח וגנוב על זאת תאבל הארץ ומן פסוק זה למדו רז"ל (שם לט.) שבכל העבירות נפרעים ממנו ובשבועת שוא נפרעים ממנו ומכל העולם, וא"כ בדין נזדעזע כל העולם בשעה שאמר לא תשא כי כולם נוגעים בדבר העונש, וטעמו של דבר מבואר בלשון לא תשא שהוא לשון הגבהה כי דבר זה דומה לנושא האילן ומגביהו שודאי כל הענפים מזדעזעים עם האילן כך הנשבע בשמו ית' יען כי כל הנמצאים תלוין בשמו יתברך והנושא את שמו ית' כאילו נשא והגביה כל הענפים הנשואים עמו ודבוקים בו דהיינו כל נמצאי מעלה ומטה, וא"כ דין הוא שכולם מזדעזעים ושיהיה הפורענות נוגע בכולם ולפיכך נאמר כאן כי לא ינקה ה' לשון כי, הוא כמו נתינת טעם וכאילו הוא מילתא דפסיקא שא"א לנקותו כי לא ניתן למחילה כלל, והוא הדבר אשר דברנו בשם ה' כי אין הקב"ה מוחל כי אם בדברים שבינו לבין הבריות אבל לא בדברים שבין אדם לחבירו. ולפיכך זה שנגע בגוף האילן הקדוש וגרם פורענות לכל הענפים דרי מעלה עם דרי מטה איך ימחול לו הקב"ה, והנמצאים שקבלו הפורענות בעבורו איפה הם שיכול לפייסם וכי יוכל לילך מקצה השמים ועד קצהו ומתהום ארעא עד רום רקיע לפייס את כל הנמצאים שבעליונים ובתחתונים שהרי נגע בכולם לכך נאמר כי לא ינקה ה', אין הדבר ביד הקב"ה למחול עון זה כי לא ניתן למחילה כלל.

ואין להאריך יותר בחומר השבועה, ובחומר המזכיר שם שמים לבטלה, כי זה ידוע ומפורסם. ואורך גלות זה יוכיח כי יספיק עון זה לבד לאורך גלות החל הזה מצד ההרגל המצוי על לשונינו כי שם שמים שגור בפה כל איש מישראל לא יזדעזע ולא יפחד בזכירתו, ועל כל עבירות שבין אדם לחבירו יש דין למטה ובעון פלילי זה לית דין ולית דיין.

וכן אמר ישעיה הנביא (מח.א-ב) שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל וממי יהודה יצאו הנשבעים בשם ה' ובאלהי ישראל יזכירו לא באמת ולא בצדקה כי מעיר הקודש נקראו ועל אלהי ישראל נסמכו ה' צבאות שמו. יאמר כי היה להם להיות נזהר בזכירת שמו הגדול ית' כי שמם כשם רבם כי הם בית יעקב שנקרא בשם ישראל כי בו נכלל שם של אל ישראל וממי יהודה יצאו כי בו נכללו כל אותיות השם המיוחד והרי שם אל ושם המיוחד כלל בהם, ואעפ"כ הם נשבעים בשני שמות אלו בשם ה' ובאלהי ישראל יזכירו לא באמת וגוי', כי על ב' שמות אלו נאמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. וא"ת שלכך אינן נזהרים בב' שמות הללו לפי שאינן ספונין וחשובים בעיניהם, על זה אמר כי מעיר הקודש נקראו שהרי הם מתיחסים אחר עיר הקודש הנקראת בשם ה' כמ"ש (יחזקאל מח.לה) ושם העיר מיום ה' שמה, ועל אלהי ישראל נסמכו לומר ה' צבאות שמו שהוא ה' על כל צבאות ישראל, וא"כ בכל מקום הם מתיחסים אחר שמו ית' והרי כל השמות ספונין וחשובין בעיניהם ואעפ"כ אינן נזהרין בהם ומזכירין השם לא באמת ולא בצדקה, כנגד ב' פעמים לשוא שהזכיר כאן אחד לשון חנם ואחד לשון שקר. והנה האמת הפך השקר ומ"ש לא בצדקה היינו בחנם כי הנשבע בב"ד כוונתו להצדיק טענותיו ועל זה נאמר (דברים י.ב) ובשמו תשבע, אבל המזכיר השם בחנם אין כוונתו להצדיק טענותיו כי אם להצדיק דברי הבאי שלו וזה נקרא לא בצדקה. (כלי יקר)

לְקַדְּשׁוּ:	הַשְׁבֵּת	אֶת-יוֹם	זְכוֹר	חַי
(אוּנְקְלוֹס)	לְקַדְּשׁוּתָהּ:	דְּשִׁבְתָּא	יוֹמָא	זְכוֹר

יונתן עָמִי בַּיִת יִשְׂרָאֵל הוּוּן דְּכִירִין יוֹמָא דְשַׁבְּתָא לְמִקְדָּשָׁא יְתִיָּה : (תרגום יונתן)

רפ"י זכור. זכור ושמור בדבור אחד נאמר, וכן מחלליה (א) מות יומת (שמות לא, יד.) וזיוס השבת שני כבשים (במדבר כח, טו.), וכן לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך (דברים כב, יא-יג), וכן ערות אשת אחיך (ויקרא יח, טו.) יבמה יבא עליה (דברים כה, ה.), הוא שנאמר אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי (תהלים סב, יג.). זכור לשון פעול הוא, כמו אכול ושתו (ישעיה כב, יג.), הלך ובכה (שמואל ב-ג, טו.), וכן פתרונו תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, (ב) שאם נזדמן לך חפץ יפה, תהא מזמינו (ג) לשבת (בילא טו.): (רפ"י)

שפתי חכמים (א) וא"ת הני פסוקים לא דומין לזו לכל הני סותרין זה לזה אבל הכא לא סותר כלום. וי"ל דגם הכא סותרין זאת את זה דזכור היינו עשה ושמור היינו לא תעשה כדאמרינן כל מקום שנאמר השמר ופן ואל אינו אלא לא תעשה רמז"ן. ועוד יס' לומר דזכור משמע ואל תעשה מלאכה כי מלת זכור הוא לשון עשה משמע שהוא מקפיד על העבד שיסבות אבל אינו מקפיד אם נעשית המלאכה ושמור משמע שיסמור שלא תעשה מלאכה זו ר"ל שלא יהא מלאכה נעשית אלא על כרחך בדבור אחד נאמר: (ב) כלומר שתהא תמיד כך הזכירה לא כפירוש זכור ברית אברהם שפירושו זכור עתה אלא שתהא הזכירה של שבת מתמדת והולכת תמיד ומלת זכור לא מקור ולא כיווי שאם היה מקור לא היה מורה על הפעולה כי אם על המחשבה ואם היה כיווי לא היה הזי"ן בקמץ. אלא הוא ממואלע בין המחשבה והפועל והוא הפעולה התמידית ל"פ תנו לב וכו': (ג) הקשה הרמז"ן שזהו נגד הלכה שהרי הלכה כב"ה וז"ל הגמרא (בילא 97 טו) שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת היה מואל בהמה נאה כו' היה מניחה לשבת מאל נאה הימני היה אוכל את הראשונה ומניח את האחרונה ליום השבת אבל הלל מדה אחרת היתה בו שנאמר ברוך ה' יום יום עכ"ל. ותירץ הרא"ם ללא פליגי בית שמאי ובית הלל אלא לענין מאכלות ובזה הלכה כבית הלל אבל בחפץ מודה הלל וכאן קאי על החפץ עכ"ל. ולי נראה שאין צריך לכל זה דבכל מקום הלכה כב"ה חוץ מזו שהלל הזקן שהיה אומר זה הדין לא פליג עם שמאי הזקן על זה וכן מוכח שלא היה פליג שאמר אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו משמע ללא סבירא ליה שהדין כך אלא שהיה לו מדה אחרת מהרש"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא זכור. טעם לקדשו הוא הכתוב ששת ימים תעבוד וככה פי' ויקדשהו. שהשם שבת בו מכל מלאכתו. וטעם להיותו דבק עם ברוך ה'. כאשר הוא כתוב בפרשת ויכלו כי השם קדש זה היום וזימנו לקבל הנפשות תוספת חכמה יותר מכל הימים. על כן כתוב ברוך ה'. וכבר פירשתי זה במזמור שיר ליום השבת. ראינו כי שנת השמטה דומה לשבת כי גם היא שביעית בשניה. וצוה השם שיקראו התורה בתחלת השנה נגד האנשים והנשים והטף ואמר הטעם למען

ישמעו ולמען ילמדו ושמרו. והנה השבת נתנה להבין מעשה השם ולהגות בתורתו. וככה כתוב כי שמחתני ה' בפעליך. כל ימי השבוע אדם מתעסק בצרכיו. והנה זה היום ראוי להתבודד ולשבות בעבור כבוד השם. ולא יתעסק לשוח אפי' בצרכיו שעברו או מה יועץ לעשות. וככה אמר הנביא ממצוא חפצך ודבר דבר. ומנהג ישראל היה ללכת סמוך לשבת אצל הנביאים. כמו מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת. וכבר הזכרתי כי טעם כל עושה מלאכה בשבת הוא מכחיש במעשה בראשית. רק איננו מכחיש השם הנכבד. והנה אין ספק כי מלת אתה כוללת כל מי שהוא בן מצוה. על כן טעם בנך ובתך הקטנים שביתתן עליך ואתה חייב לשמרם שלא יעשו דבר שהוא אסור לך לעשותו וככה ועבדך ואמתך. שהוא ברשותך אתה חייב שתשמרהו ולא תניחהו שיעבדו לאחר ואם לאו אתה עובר על מצות לא תעשה למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. כאשר פיר' משה אדונינו על הדרך שהזכרתי. ועל זה התנאי ידור הגד בשעריך שלא יעשה מלאכה בשבת וביום הכפורים. על כן נכתב בשנייה הגר וככה בעריות ועל זה התנאי ידור שישמור העריות וככה באכילת הדם. וראינו בירמיה שהחמיר במצות שבת. ואמר מפורש אפי' שנגזרה גזירה על ירושלים שתחרב אם ישוב ישראל לשמור השבת כאשר צוו לא יגלו ממקומם ויעמדו בירושלים כסאות מלכות בית דוד: (אבן עזרא)

הרמב"ן זכור את יום השבת לקדשו. אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד יתברך שהוא הנמצא, הוא הבורא, הוא המבין, והיכול, ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו, וצוה שנכבד זכר שמו, צוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל, והיא מצות השבת שהיא זכר למעשה בראשית:

ואמר **זכור את יום השבת לקדשו.** ובמשנה תורה (דברים ה יב) כתוב שמור את יום השבת לקדשו. ורבותינו אמרו בזה (ר"ה כז). זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפו להם. והכונה להם ז"ל, כי "זכור" מצות עשה, צוה שנזכור יום השבת לקדשו ולא נשכחהו, ו"שמור" אצלם מצות לא תעשה, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה (עירובין צו.), יזהיר שנשמור אותו לקדשו שלא נחללהו, ואין ראוי למשה שיחליף דברי השם ממצות עשה למצות לא תעשה. אבל אם החליף בדבור השני וכל תמונה ואמר כל תמונה, בחסרון וא"ו, והוסיף אותה ב"ועל שלשים", וכן כל כיוצא בזה בשאר הדברות, אין בכך כלום, כי הכל אחד. והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד:

ומפורש אמרו (ברכות כ:) נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, שנאמר זכור ושמור, כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, שהנשים חייבות בשמירה, שבכל מצות לא תעשה הן חייבות, ולא היו חייבות בזכירה שהיא מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות, אלא שההיקש הזה מחייב אותן. ואני תמה אם נאמר זכור ושמור מפי הגבורה, למה לא נכתב בלוחות הראשונות. ויתכן שהיה בלוחות הראשונות ובשניות כתוב זכור, ומשה פירש לישראל כי שמור נאמר עמו. וזו כוונתם באמת:

ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות קפב) הזכירו עוד סוד גדול בזכור ושמור, ועל הכלל תהיה הזכירה ביום והשמירה בלילה, וזהו מאמר החכמים (ב"ק לב:) שאומרים בערב שבת באי כלה באי כלה, באו ונצא לקראת שבת מלכה כלה, ויקראו לברכת היום קדושה רבא (פסחים קו.) שהוא הקדוש הגדול, ותבין זה. ואמת הוא ג"כ כי מדת זכור רמזו במצות עשה, והוא היוצא

ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממדת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה, ומפני זה יהיה העונש במצות לא תעשה גדול ועושין בו דין כגון מלקות ומיתה, ואין עושין בו דין במצות עשה כלל אלא במורדין, כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו:

וכתב רש"י בפירוש זכור תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נזדמן לו חלק יפה יהא מזמינו לשבת, וזו ברייתא היא ששנויה במכילתא (כאן) כך, רבי אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מתקינו לשבת. אבל בלשון יחיד שנויה, ואינה כהלכה, שהרי בגמרא (ביצה טז.) אמרו תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, כל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר (תהלים סח כ) ברוך ה' יום יום יעמס לנו. תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים בחד בשביך לשבתך, ובי"ה אומרים ברוך ה' יום יום יעמס לנו:

ובמכילתא אחרת (מכילתא דרשב"י) שמאי הזקן אומר זכירה עד שלא תבא, שמירה משתבא, ומעשה בשמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מפיו, לקח חפץ טוב אומר זה לשבת, כלי חדש אומר זה לשבת. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שהיה אומר כל מעשיך יהיו לשם שמים. והלכה היא כדברי בי"ה:

ועל דרך הפשט אמרו (במכילתא כאן) שהיא מצוה שזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחו ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר (להלן לא יג) כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל:

וטעם **לקדשו**. שיהא זכרונו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד (ישעיה נח יג). והטעם, שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש, להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשינו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר (מ"ב ד כג) מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת, שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל (ר"ה טז.) מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל. וזה טעם שביתת הבהמה, שלא תהא בלבנו מחשבה עליה:

ולכך אמרו ז"ל (חולין ה.) שהשבת שקולה כנגד כל מצות שבתורה, כמו שאמרו בע"ז, מפני שבה נעיד על כל עיקרי האמונה בחדוש ובהשגחה ובנבואה. ובמכילתא (כאן) רבי יצחק אומר, לא תהא מונה כדרך שהאחרים מונים, אלא תהא מונה לשם שבת. ופירושה, שהגוים מונין ימי השבוע לשם הימים עצמן, יקראו לכל יום שם בפני עצמו, או על שמות המשרתים, כנוצרים, או שמות אחרים שיקראו להם, וישראל מונים כל הימים לשם שבת, אחד בשבת, שני בשבת, כי זו מן המצוה שנצטוינו בו לזכור תמיד בכל יום. וזה פשוטו של מקרא,

ואומר אני שזהו מדרשו של שמאי הזקן (במכילתא דרשב"י) שפירש מצות זכור עד שלא תבא, כלומר שלא נשכחהו בשום פנים, אבל הזכירו בברייתא (בביצה טז:) עוד מדת חסידותו שהיה הוא מזכירו גם במאכליו ואוכל לכבוד שבת כל ימי חייו, והלל עצמו מודה במדרשו של שמאי, אבל היתה בו מדה אחרת במאכלים מפני שכל מעשיו היו לשם שמים, והיה בוטח בה' שיזמין לו לשבת מנה יפה מכל הימים:

אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כה י), שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שזכור את יום השבת בקדשנו אותו. וכך אמרו במכילתא (כאן) לקדשו, קדשהו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, אין לי אלא ליום, ללילה מנין, ת"ל **ושמרתם את השבת** (להלן לא יד), וזהו קדוש היום, והוא מן התורה, אינו אסמכתא. וכך אמרו (ברכות כ:) נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, וזה על קדוש הלילה, לפי שכל הטעונים קדוש מתקדשים בכניסתן פעם אחת, כגון קדוש החדש, וקדוש היובל, אבל ביום אסמכתא, ואין אומרים בו מקודש כלל, שדיינו בפעם אחת בכניסתו. וכן על היין אסמכתא ואינו קבץ:

ובגמרא פסחים (קו.) אמרו **זכור את יום השבת לקדשו**, זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא ביום, בלילה מנין, ת"ל **את יום השבת**, האי תנא מהדר אליליא ונסב ליה קרא דיממא, ועוד, עיקר קדושה בלילה הוא, אלא הכי קאמר, **זכור את יום השבת לקדשו**, זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא בלילה ביום מנין, ת"ל **את יום השבת**. וכן הברייתא שבמכילתא יתרוץ בה אין לי אלא בלילה שהוא עיקר הקדוש, ליום מנין וכו', והוא אסמכתא בעלמא. ומשם תלמוד שהמצוה הזאת למדה ממלת "לקדשו", אבל **זכור את יום השבת** מצוה לזכרו תמיד בכל יום, כמו שפירשנו, אלא שכל מצות הזכירה במנין אחד בחשבון רמ"ח מצות שנצטוונו. ודע זה: (הרמב"ן)

בעל הטורים זכור. זה הפסוק הוא פסוק ז' ומתחיל בז' בשביל שהשבת הוא שביעית וז' מוזכרים בפסוק אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך וכנגדם תקנו ז' מנחות באתה אחד. וה' תיבות בפסוק זכור לוי' לך כל המקיים את השבת כאלו קיים ה' חומשי תורה: (בעל הטורים)

אור החיים זכור את יום השבת וגו'. פירוש שיזכרהו מיום א', ולזה הקדים המאוחר כי מן הראוי היה להקדים לומר ששת ימים וגו' ואחר כך יאמר זכור, אלא נתכוין לומר שהזכירה תהיה מיום ראשון על דרך אומרם ז"ל (מכילתא) שכל יום יאמר היום יום א' בשבת וכו' פירוש וזוה יקדשו ולא יטעה בו. גם ירצה לקדשו לשון הזמנה על דרך אומרם ז"ל (ביצה ט"ז) מחד בשבא לשבא, גם ירצה על דרך אומרם ז"ל (מדרש תהלים פצ"ב) כי יום ששי שבו נברא אדם הראשון וחסא ויצא חייב בדינו בא יום שבת ונעשה סניגור לאדם לפני ה' ואמר רבון העולם לא נהרג אדם מעולם וכי אני מתחיל וכו' וניצול אדם וכשראה אדם כחה של שבת התחיל לשורר מזמור שיר ליום השבת, לזה אמר ה' **זכור** פירוש שיזכור את יום השבת אשר באמצעותו נתקיים אדם ויוצאי חלציו וראוי להחשיבו כי הוא דבר המעמיד לכל איש ישראל ויקדשו. ותמצא כי מי שנעשה לו נס ביום אחד יהיה היום ההוא מכובד וחשוב בעיניו תמיד מדי שנה בשנה, וזה יותר על

בחינה זו שהשבת עצמו הוא המציל, ולזה אמר **זכור** להיות הדבר רחוק מששת ימי בראשית. עוד ירצה על זה הדרך **זכור את יום השבת** פירוש הזכיר שמו של שבת והטעם **לקדשו** כי כשאתה מזכיר שמו של שבת ביום זה בזה אתה מקדשו, וזה הוא שיעור הכתוב **זכור את יום**, ומה יזכור, שבת; וטעם **לקדשו** כי שמו של הקדוש ברוך הוא שבת כמאמר רשב"י (זהר ח"ב פ"ח:), ואח"כ ביאר הכתוב מה יום מימים ואמר **ששת ימים** וגוי' **כי ששת ימים** וגוי' הא למדת כי על יום ז' של ששת ימי בראשית הוא אומר: (אור החיים)

ספורנו **זכור את יום השבת**. היה תמיד זוכר את יום השבת בעסקיך בימי המעשה, כמו זכור את אשר עשה לך עמלק, שמור את חדש האביב: **לקדשו**. וזה תעשה כדי שתוכל לקדשו. הזהיר שיסדר האדם עסקיו בימי המעשה, באופן שיוכל להסיח דעתו מהם ביום השבת: (ספורנו)

כלי יקר **זכור את יום השבת לקדשו**. לפי שהזהיר על קבלת עול מלכותו ית' שלא יהיה לו אלהים אחרים וסמך לו ענין איסור השבועה כי כל זה מענין קדושת שמו ית', סמך להם זכירת יום השבת שבכל ימות השבוע יזכור את יום השבת כי מטעם זה אמרו במכילתא שלא תהיה מונה כדרך שאר האומות מונין אלא תהא מונה לשם שבת ראשון בשבת, שני בשבת, ועי"ז תזכור את יום השבת, וזכירה זו מועלת לקדש את השי"ת וז"ש לקדשו. כי לא אמר קדש את יום השבת כי כבר הוא מקודש ועומד אלא לקדשו שב אל השי"ת שהזכיר למעלה בלא תשא. כי ע"י השבועה הוא מחלל את השם כמ"ש (ויקרא יט. יב) ולא תשבועו בשמי לשקר וחללת את שם ה' אלהיך. ולעומת זה זכירת יום השבת מועלת לך לקדש את השי"ת ע"י שתזכור כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ בשמו ית' כמ"ש (ישעיה כו. ד) כי ביה ה' צור עולמים. וע"י זכירה זו תדע לנהוג קדושה בשמו ית', בזכר כי בשמו ית' נבראו כל העולמות וא"כ ודאי כולם תלויין בשמו ית'.

ותדע ותשכיל מה שכתבו המקובלים, ששבועה נגזר מן לשון שבעה כמ"ש רבינו בחיי פר' זו ובפר' וירא בפסוק ע"כ קרא למקום באר שבע כי שם נשבעו שניהם (כא. לא) וזה כי השי"י ברא כל הנמצאים והגבילים בו קצוות והשם הגדול ית' הוא השביעי הרוכב על כלם והנשבע הוא נוגע בשביעי דהיינו בשמו ית' והשבת מקדש שביעי ע"כ ראוי שיתקדש השי"י השביעי מן יום השביעי והמשכילים יבינו ענין זה כי ברור הוא, וכשם שאין משתמשים בשם מן השמות הקדושים הרמוזים במספר שביעי כך אין להשתמש במלאכה ביום השביעי ע"כ כל שביעי קודש לה' הן בימים הן בשמיטה הן ביובל.

ואמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. פסוק זה כולו מיותר, ועוד שהתחיל בעבודה וסיים במלאכה, ועוד שלשון עבודה צריך ביאור כי אין עבד כ"א בצירוף אדון והעובד לעצמו מי אדון לו. ובחבורינו עוללות אפרים מאמר רס"ט פרשנו שתעבוד בעבודת השי"י הוא מדבר, ואמר שכל ו' ימים תעבוד עבודת השם תחילה ואח"כ תעשה גם כל מלאכתך כי טובה תורה שעמה מלאכה, אבל יום השביעי כולו לה' אלהיך לא תעשה בו כל מלאכה שלך אבל עבודת השי"י תעבוד גם בשבת. ואמר ששת ולא אמר ששה להורות שלא ששה ימים שלמים תעשה מלאכתך שהרי צריך להוסיף מחול על הקודש וששת כמו שלשת ימים שפירושו שלוש של ימים.

ומה שנאמר בדברות ראשונות, כי ששת ימים עשה ה' וגוי'. ובשניות כתיב (דברים ה. טו) וזכרת כי עבד היית וגוי'. הכל טעם אחד הוא לדעת המפרשים האומרים

שטעם לכל מכות של מצרים היתה כדי לפרסם אמונת חידוש העולם כמ"ש מהרי"א ז"ל וכן כתבנו למעלה פר' וארא, כי מתוך אותן הניסים יאמינו גם בחדוש העולם א"כ ב' טעמים אלו הכל אחד ובסמוך יתבאר זה בדרך אחר ועוד דבר המפרשים בהיתר ספק זה לשכנו תדרשנו ומצאת.

זכור את יום השבת לקדשו. ראה ראינו ליתן טוב טעם ודעת על השינויים שנמצאו בדברות ראשונות ואחרונות. א', בראשונות כתיב זכור את יום השבת ובאחרונות כתיב שמור את יום השבת. ב', בראשונות לא כתיב כאשר צוך ה' אלהיך ובאחרונות כתיב בשבת ובכבוד אב ואם כאשר צוך ה' אלהיך, ג', בראשונות נתן טעם לשמירת השבת כי ששת ימים עשה ה' וגו' ובאחרונות נתן טעם אחר וזכרת כי עבד היית וגו'. ד', בראשונות לא הזכיר בשבת שור וחמור ובאחרונות אמר ושורך וחמורך וכל בהמתך. ה', בראשונות כתיב למען יאריכון ימך ובאחרונות הוסיף למען ייטב לך. ו', בראשונות כתיב לא תחמוד ובאחרונות הוסיף לא תתאוה. ז', בראשונות לא הזכיר שדהו ובאחרונות הוסיף שדהו. ח', בראשונות הקדים בית רעך לאשת רעך ובאחרונות הקדים אשת רעך לבית רעך. ט', בראשונות כתיב עד שקר ובאחרונות אמר עד שוא. י', בראשונות לא תנאף לא תגנוב כולם בלא וי"ו ובאחרונות כולם בוי"ו.

בשכבר יצאו מפרשי התורה ללקוט טעמים מפוזרים, ולא מצאו דרך אחד אשר יספיק לכל הספיקות הנזכרים, הלא קרוב לשמוע הצעה אחת קצרה לקוחה מדברי רז"ל (ילקוט"מ ברכה לג.תתקנא.) שחזר הקב"ה על כל האומות אם ירצו לקבל התורה ועשו לא רצה לקבלה בעבור לא תרצח, וישמעאל בעבור לא תגנוב, ועמון ומואב בעבור לא תנאף. ש"מ ששמעו תחילה כל האומות כל עשרת הדברות וכאשר אמרה כל אומה לא חפצתי לקחתה מאז מסרה לישראל ועל כן נמצאו כל השינויים הללו בין דברות ראשונות לאחרונות, כי הדברות הראשונות נאמרו בלשון אשר השמיע ה' לכל האומות אף על פי שנאמרו בנוכח לישראל כמו שמשמע מן לשון אשר הוצאתיך מארץ מצרים. מ"מ אילו היו האומות רוצים היו מקבלים גם המה עליהם ועל זרעם כל הדברים אשר צוה ה' לישראל, דרך משל יצחק צוה ליעקב שלא יקח אשה מבנות כנען, וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו וילך עשו אל ישמעאל וגו'. אף על פי שיצחק לא צוה לעשו כלום, מ"מ אחר שראה כי דעת אביו אינה נוחה מן בנות כנען רצה גם הוא למלאות רצון אביו למצוא חן בעיניו כך כל האומות כששמעו כל הדברות אשר צוה ה' לישראל וראו כי רצה ה' במצות אלו מן הדין היה שיקבלו גם המה לשמור ולעשות ככל אשר צוה ה' לישראל, ועל כן אמר הקב"ה דברות הראשונות באותו ענין שלא ימצאו האומות שום פתחון פה לטעון ולערער עליהם בשום צד ועל כן נאמרו דברות ראשונות בקולי קולות והיה הקול הולך מסוף העולם ועד סופו כדי שישמעו כל האומות ויקבלו מהם כל דבר הנאות לכולם בשוה, ולפי שמאנו לקבלם מחמת אותן מצות פרטיות שהם כנגדם כמו לא תרצח לא תנאף על כן אמר אחר כך דברות שניות בחשאי לישראל לבד.

ובזה יתורצו כל השינויים הללו, בראשונות אמר זכור את יום השבת. לא רצה לומר שמור את יום השבת. כדי שלא ליתן פתחון פה לאומות לומר איך הוא מצוה אותנו על השמירה מכל מלאכה הלא כבר נאמר לבני נח יום ולילה לא ישובתו (בראשית ח.כב) ורז"ל (סנהדרין נח.) למדו מכאן גוי ששבת חייב מיתה, על כן נאמר זכור את יום השבת. לומר כי אפילו מי שאינו בשמירה לפחות ישנו בזכירה כי כל האומות חייבים לזכור את יום השבת כדי לקבוע בלבם אמונת חידוש העולם אשר יתן עדות ה' נאמנה על מציאת השי"ת כי בכלל שבע מצות של בני

נח הוא שלא יעבדו ע"ז, ואף על פי שהאומות לא יוכלו לקבל ציווי לא תעשה כל מלאכה מ"מ יכולים הם לקבל עליהם מצות הזכירה אשר גם המה חייבים בה להיות חידוש העולם לנגד עיניהם לזכרון. ומטעם זה הוצרך ליתן טעם בדברות ראשונות כי ששת ימים עשה ה' וגו' כי זה טעם לזכור חידוש העולם ואילו היה נותן טעם וזכרת כי עבד היית וגו' היו אומרים האומות אנחנו לא היינו עבדים במצרים על כן אין לנו צריכין לקבל השבת לפיכך נתן להם טעם כי ששת ימים עשה ה' וגו'. כי טעם זה מספיק לשניהם לישראל ולאומות ואל תשיבני ממה שנאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים שמא יאמרו האומות אותנו לא הוציא ממצרים ועל כן אין לנו חייבים לקבלו לאלהות, תשובה לדבר אין הפירוש שבעבור אותה הוצאה חייבים לקבלו שהרי בלאו הכי חייבים לקבלו מצד כי הוא ברא שמים וארץ וכל אשר בהם ומה שתלה הדבר בהוצאה זו לומר שאפילו הוצאה זו לבד תספיק לשעבד אותך לי וזהו שפירש"י כדאי היא ההוצאה שתהיו משועבדים לי, מדקאמר כדאי היא ההוצאה ש"מ שאין זה עיקר הטעם.

אבל דברות שניות שנאמרו לישראל לבד נאמרו בלשון שמור. כי המה חייבים בזכירה ובשמירה מכל מלאכה על כן נתן הטעם וזכרת כי עבד היית וגו', כי זהו טעם על השביתה ממלאכה.

ויש אומרים, כי הנעלם מן זכר כשתכתוב זי"ן כ"ף רי"ש סוף תיבות נפש והנעלם מן שמר כשתכתוב שי"ן מ"ם ר"ש סוף תיבות נשם רמז לתוספת נשמה שיש לכל איש מישראל ביום השבת ולפי דרכינו רמז לנשמה יתירה דווקא באותו ציווי הבא לישראל לבד אבל האומות אין בהם כי אם הנפש לבד בסוד רוח נפש נשמה כידוע ליודעי מדע ע"כ בא הרמז מלת נפש בתיבת זכור המשותף לשניהם.

באחרונות נאמר כאשר צוך ה' אלהיך. בשבת, ובכיבוד אב ואם. כי במרה נצטוו ישראל עליהם אבל לא האומות ואילו היה אומר כן בדברות הראשונות היה נותן פתחון פה לאומות לומר למה לא צוה גם לנו על שני מצות אלו קודם מתן תורה ויאמרו כאשר התחיל לצוות לישראל ולא לנו גם עתה אין רצוננו לקבל ועם מי שהתחיל יגמור.

בראשונות לא אמר למען ייטב לך. כי הראב"ע פירש למען ייטב לך זהו לעולם הבא שכולו טוב, ולמען יאריכון ימך בעה"ז, על כן לא רצה הקב"ה ליעד בדברות הראשונות לאומות העולם כי אם שכר העה"ז אשר עין בעין יראה שכרו אתו ופעולתו לפניו, אבל אם היה מיעד להם שכר העה"ב אשר עין לא ראתה ודאי לא ישמעו כי יאמרו הרוצה לשקר ירחיק עדין ויאמרו מדהא ליתא גם הא ליתא ויהיו מסופקים גם בשכר של העולם הזה. אבל דברות אחרונות שנאמרו לישראל לבד יעד שכר העה"ב כי המה מאמינים בני מאמינים ואינן מהרהרין אחרי ה' ומאמינים בכל יעודיו בין בזה בין בבא.

בדברות ראשונות לא הזכיר ושורך וחמורך כי הוא בכלל בהמתך, אבל בדברות אחרונות נאמר שורך וחמורך לדרוש מהם גזירה שוה שור שור לחסימה חמור חמור לפריקה (בבא קמא נד:) כי כבר קבלו ישראל כל הדברות ומצות פריקה וחסימה שנאמרו אחר מתן תורה, אבל האומות קודם ששמעו עשרת הדברות רצה הקדוש ברוך הוא לנסותם תחילה אם יקבלו עליהם דברות אלו ואם היו מקבלים עליהם הדברות היה מצוה להם אח"כ גם שאר המצות וחסימה ופריקה גם כן, וע"כ לא היה לו לכתוב כאן ושורך וחמורך לג"ש כי עדיין כל המצות

בספק אם יקבלום אבל ישראל אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע היינו מה שיצוה לנו עוד.

בראשונות אמר עד שקר, ובאחרונות הוסיף עד שוא. פירש הרמב"ן שלא יעיד אפילו על דבר שלא יתחייב בו כלום כגון שיעיד אמר פלוני ליתן לזה מנה ולא קנו מידו זה נקרא שוא ודבר בטל וזה הרחקה יתירה, וציווי זה לא יתכן כי אם לישראל כי שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב אף על פי שאותו דבר כזב אינו מזיק לחבירו כלום ואולי לא היו האומות יכולין לעמוד בהרחקה יתירה זו על כן נאמר בראשונות עד שקר. ומה שנאמר עד לשון יחיד נ"ל שלא יעיד בו אפילו יחיד כי אף על פי שעד אחד אינו מחייבו ממון מ"מ קם הוא לשבועה אבל כשמעיד על דבר שוא ובטל אינו קם אפילו לשבועה.

באחרונות אמר לא תתאוה, במקום לא תחמוד. תדע שהראב"ע כתב שהחמדה תאמר גם כן על גזלת דבר הנחמד כמ"ש (מ"כ ב. ב.) וחמדו שדות וגזלו. וכתב (יהושע ז. כא.) ואחמדם ואקחם. והסכים הרמב"ם על ידו לומר שאינו עובר בלא תחמוד עד שיקח החפץ אשר חמד אבל התאוה אינה אלא בלב בלבד, והשתדל הראב"ע לבאר שיש כח בהרגל האדם לעמוד על אזהרת החמדה והתאוה אפילו בלב וזה כשירגיל אדם עצמו במדת ההסתפקות במה שיש לו, ולפי דבריו אתי שפיר מה שנאמר לא תתאוה דווקא בדברות אחרונות השייכים לישראל לבד כי המה הורגלו במדת ההסתפקות בעוני מצרים והיה בידם לקבל ציווי זה לקיימו, אבל האומות שלא הורגלו במדת ההסתפקות איך יקבלו מצות לא תתאוה כי דבר זה אין ביד האדם לקיימו כי אין לבו מסור בידו אלא הרשעים הם ברשות לבם על כן לא הזכיר כי אם החמדה של גזילה. ומזה הטעם לא הזכיר בדברות ראשונות שדהו כי סתם קרקע אינה נגזלת ותמיד ברשות מרא קיימא אבל בענין התאוה שבלב הזכיר גם שדהו.

ומה שהזהיר באחרונות לשון חמדה באשת רעך ולשון תאוה בממונו, הכל לרבותא כי בממונו אסר אפילו התאוה שבלב וכ"ש חמדה של גזילה. אבל באשה ארז"ל (יומא כט.) הרהורי עבירה קשים מעבירה ולפי זה נקט לא תחמוד לרבותא וכ"ש הרהור הלב, וענין חימוד של לקיחה באשה היינו מתוך שהוא חומדה הוא מסבב סבות וגלגולים שבעלה יגרשה והוא יקחה וזהו ודאי אינו רע כל כך כמו הרהור התמידי. בראשונות הקדים בית לאשה כי חמדת הבית היינו כדי ליקח אותו בגזילה דהיינו לאו שיש בו מעשה. אבל חמדת האשה אין הפירוש שלא יחמוד לגזלה בעודה תחת חבירו דא"כ היינו לא תנאף אלא שלא יסבב לחבירו לגרשה כדי שיקח אותה הוא וזה אין בו מעשה כל כך לכך אמר דרך לא זו אף זו לומר לא זו חמדת בית והון לגוזלם פשיטא שאסור אלא אפילו חמדת אשת רעהו לקחת אותה אחר שיגרשה גם זה אסור אע"פ שאין בו מעשה כל כך, אבל באחרונות שנקט לא תתאוה לרבותא שבממון אסור אפילו תאוה שבלב ובאשה הזכיר לא תחמוד אין כאן לא זו אף זו כי החמדה והתאוה ב' ענינים ושקולים המה.

ומה שנאמר בדברות אחרונות לא תרצח ולא תנאף. וי"ו מוסיף על ענין ראשון לאסור לישראל אפילו ניאוף ביד להוציא זרע לבטלה כי ניאוף זה יש בו צד רציחה והיינו דם זרעיותיו וכדמסיק במס' (נדה ג.) אמר רבי אלעזר מאי דכתיב (ישעיה א. טו.) ידיכם דמים מלאו. אלו המנאפים ביד וכן דרשו על זה פסוק שוחטי הילדים בנחלים (שם נז. ה.) אע"פ שדרשו (שם ג.) שאל תקרי שוחטי אלא שוחטי מ"מ קרי ביה נמי שוחטי ממש שהרי נאמר ידיכם דמים מלאו. וזו אזהרה לישראל

דוקא כי קדושים המה מימות אבותיהם ויוכלו לעמוד בזה, אבל דברות ראשונות שנאמרו גם לאומות לא רצה להחמיר עליהם כל כך כי אולי לא יוכלו לעמוד בזה.

ולא תגנוב. רמז בו"ו העיטוף שלא זו ניאוף של א"א אלא אפילו ניאוף עם הפנויה אסור כי הוא נקרא מים גנובים כמ"ש (משלי ט.יז) מים גנובים ימתקו ופסוק זה מדבר בניאוף פנויה.

ולא תענה ברעך עד שוא. וי"ו מוסיף על ענין ראשון לומר שלא זו גניבת נפשות או ממון שאסור אלא אפילו גניבת דעת אסור שלא ירבה אליו בתקרובת מנחה ויודע בו שאינו מקבל וכיוצא בזה וזה בכלל דבור שוא ובטל ובחנם והוא בכלל לא תענה ברעך עד שוא.

ולא תחמוד וי"ו מוסיף על ענין ראשון כי כל גונב דעת הבריות דרכו להחניף לו מצד שחומד את של חבירו ומצפה לקבל ממנו איזו הנאה בעבור זה ואם לא יחמוד למה יחניף לו בחנם, וכל אלו הרחקות יתירות שאין האומות היו יכולים לעמוד בהם ע"כ לא רצה ה' להחמיר עליהם כל כך וכולי האי ואולי ישמעו, וכאשר לא רצו האומות לקבל עליהם כלום אפילו הקלות חזר ואמרם לישראל עם כל החומרות הללו כי ידע בהם שחומרם זך ונקי ויכולין לעמוד בהם ובזה הותרו כל הספיקות והשינויים. (כלי יקר)

יְשֻׁתָּהּ יוֹמִיִּם תַּעֲבֹד וְעִשִׂיתָ כָּל-מְלֹאכֶתָּהּ:

אונקלוס שְׁתָּא יוֹמִין תַּפְּלַח וְתַעֲבֹד כָּל עֲבָדְתָּךְ: (אונקלוס)

יונתן שְׁתָּא יוֹמִין תַּפְּלָחוּן וְתַעֲבֹדוּן כָּל עֲבָדְתֵיכוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ועשית כל מלאכתך. כשתבא שבת, יהא צעניך כאילו כל מלאכתך עשויה, שְׁלָא תהרהר אחר מלאכה (מכילתא פ"ז): (רש"י)

הרמב"ן ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. ענין עבודה היא מלאכה שאינה להנאת הגוף כאוכל נפש וכיוצא בה, כענין שנאמר ובכל עבודה בשדה (שמות א יד), כי תעבוד את האדמה (בראשית ד יב), ונעבדתם ונזרעתם (יחזקאל לו ט), וכאשר אפרש עוד בע"ה (ויקרא כג ז). ולכך אמר ששת ימים תעבוד את האדמה, ועשית כל מלאכתך, אשר היא לצורך גופך ולהנאתך, כענין את אשר תאפו אפו (לעיל טז כג), ובשבת לא תעשה שום מלאכה: (הרמב"ן)

אור החיים ששת ימים תעבוד וגו'. צריך לדעת לאיזה ענין יצו ה' לעבוד בששת ימים. גם מה היא כוונתו באומרו ועשית וגו'. ונראה כי כיון על דרך מאמר הכתוב בפרשת בהר סיני (ויקרא כ"ה כ') וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית וגו' וצויתו וגו', והם הדברים הנאמרים כאן לפי מה שקדם לומר זכור את יום השבת לקדשו שאין בו דברי חול אם כן העושה ואוכל דבר יום ביומו מה יאכל ביום המקודש, לזה אמר ששת ימים לבד תעבוד ובהם תעשה כל מלאכתך פירוש הצריכה לך לששי ולשביעי על דרך אומרו (שם) ועשת את התבואה לשלש וגו' כי מבטיח ה' לשומרי מצותיו. עוד ירצה לצוות לבל יחשוב במלאכת חול

בשבת, והוא אומרו **ששת ימים** וגוי' ויהיה בעיניך כאלו עשית כבר כל מלאכתך שיש לך לעשות, והוא על דרך אומרם ז"ל (מכילתא) שבות כאלו מלאכתך עשויה, שזולת זה יחשוב מחשבות לכוון מלאכתו ואשר יחסר מהמלאכה לעשותה בחול, וצא ולמד ממעשה החסיד (שבת ק"נ:). שקנס עצמו על אשר חשב לגזור גדר נפרץ בשבת לבל יבנהו עוד וכו': (אור החיים)

ספורנו **ששת ימים תעבוד**. בעסקי חיי שעה שהם עבודת עבד בלי ספק, שרוב ענינם הוא היות מצטער האדם על עולם שאינו שלו: **ועשית כל מלאכתך**. ההכרחית למסתפק: (ספורנו)

ויזום השביעי שבת | ליהנה אלהיך לא-תעשה כל-מלאכה אתה | ובנה- ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך:

אונקלוס **ויזומא שביעאה שבתא קדם ?? אלהך לא תעבד כל עבדתא את ובך ובתך עבדך ואמתך ובעירך וגירך די בקרנך:** (אונקלוס)

יונתן **ויזומא שביעאה שבת ונניח קדם ?? אלהכון לא תעבדון כל עבדתא אתון ובניכון ובנתיכון ועבדיכון ואמהותיכון וגיריכון בקיריכון:** (תרגום יונתן)

רש"י **אתה ובנך ובתך**. אלו הקטנים, או אינו אלא גדולים, אמרת, הרי כבר מוזהרין הם, אלא לא בא אלא להזהיר גדולים על שציתת הקטנים, וזה ששנינו (שבת קכא). קטן שצא לכבוד, אין שומעים לו, מפני (ז) שצציתתו עליך: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) **היינו אם עושה הקטן על דעת גדול אצל כשאינו עושה על דעת גדול אין אומרים לו כזה ולא אל תכזה רק הגדול מנוה שאל להחטיאו בידים הרא"ם**. (נח"י) **ולי נראה מדהביא הרב המשנה כוורתה משמע דמוזהרין אפילו לאפרושינהו והרב ביאר דין זה צפ' שמיני גבי שראים וצפרקת אחרי גבי דם וריק פרקת אמור גבי טומאת כהנים:** (שפתי חכמים)

הרמב"ן **אתה ובנך ובתך**. הקטנים, הזהירנו בשבת שלא יעשו הבנים הקטנים מלאכה לדעתנו וברצוננו (שבת קכא):

ועבדך ואמתך. העבדים שמלו וטבלו שחייבין בכל דיני השבת כישראל, כמו שאמר במשנה תורה (דברים ה יד) למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, ואלו חייבין בכל המצות כנשים, כמו שמפורש בדברי רבותינו (חגיגה ד). וראוי היה שיזהיר להם בעצמם, כי הם עצמם מצווים בשבת, אבל דבר הכתוב עמנו מפני שהעבדים ברשותינו, לומר ששבתתם עלינו, ואם לא נמנעם אנחנו נענשים עליהם, ועוד, בעבור שעם ישראל ידבר אלהים בכל עשרת הדברות:

וגרך אשר בשעריך. על דרך הפשט גר שער לעולם הוא גר תושב שבא לגור בשערי עירנו וקבל עליו שבע מצות בני נח, והוא הנקרא "גר אוכל נבלות" (ע"ז סד:). שאמר בו הכתוב (דברים יד כא) לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה. ולכן לא היתה

בו המצוה שיאמר "לא תעשה בו מלאכה האזרח והגר", אבל לנו יצוה שלא יעשה מלאכה לצרכינו כקטנים והבהמה, והוא בעצמו אין עליו זאת המצוה, ועושה מלאכה לעצמו בשבת. והכתוב שאמר (להלן כג יב) **וינפש בן אמתך והגר**, הוא גר צדק שנתיחד וחזר לתורתנו, שצוה אותו בשבת וכן בכל שאר המצוות כאשר אמר תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם (במדבר טו טז), ולגר ולאזרח הארץ (שם) (ד):

אבל מצאנו לרבותינו (במכילתא כאן) שדרשו בהפך, אמרו כי וגרך אשר בשעריך על דרך הפשט הוא גר צדק, והוא חייב כמונו בשביתה, וינפש בן אמתך והגר (להלן כג יב) לרבות גר תושב הערל. ורצונם שיהיה המוזהר תחלה הגר הנימול שחייב כמונו, והכתוב השני לרבות הערל. ולפיכך הוקש לבהמה, שאמר (שם) למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר, צונו בשביתה כלם בשוה, שלא יעשו לנו, ויעשו כרצונם לעצמם, וכן יהיו העבד והגר הנזכרים בעשרת הדברות שוים, וחייבים בכל דין השבת כמונו, כמו שאמר (דברים ה יד) למען ינוח עבדך ואמתך כמוד: (הרמב"ן)

אור החיים **ויום השביעי וגו'**. פירוש כי בעשותו שבת לה' בזה אתה עושה ה' כי הוא אלהיך על דרך אומרם ז"ל (שמו"ר פכ"ה) כי שקול שבת ככל התורה כולה. ואולי כי רמוזה היא כל התורה בתיבת שבת על זה הדרך תרי"א הם מצוות שלא שמעום מפי הגבורה אלא מפי נביא וב' מצוות אנכי ולא יהיה לך שהם ב' מצוות שנצטוו מפי הגבורה מצוות אנכי היא מצוות עשה ולא יהיה לך היא מצוות לא תעשה, וכבר הודיעונו רבותינו ז"ל כי מצוות עשה יתכנו לשם הרחמים לפי שהם בבחינת קבלת שכר ומצוות לא תעשה יתכנו לשם אדני לפי שהם בבחינת הדין לעובר עליהם, והנה חשבון הוי"ה אדני"י עולה צ"א ותרי"א הרי שבת:

עוד ירצה על דרך אומרם במס' שבת (ק"י"ח): כל השומר שבת כהלכתו אפי' עובד עבודה זרה כאנוש מוחלין לו, והוא אומר **ויום השביעי שבת** לה' בזה נעשה הוא **אלהיך** ולא זולתו הא למדת שנמחל לו מה שקבל לאלוה זולתו יתברך:

עוד ירצה באומרו **שבת לה'** כי לא תהיה המנוחה והשביתה למנוחתו ולמרגועו אלא למצות ה' אלהיו:

עוד ירצה על זה הדרך **ששת ימים תעבוד** וגו' **ויום השביעי** גם כן יהיה לך מלאכה אחת ומה היא שאתה עושה שבת לה' אלהיך ולא מיעטתי לך יום השביעי אלא ממלאכתך של עצמך: (אור החיים)

ספורנו **שבת לה' אלהיך**. כלומר ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולהתענג בו די העבודה לכבודו יתברך, כענין חמרא וריחני פקחוני (הוריות פרק כהן משוח): **אתה ובנך ובתך**. הקטנים העושים לדעת אביהם: (ספורנו)

[יא] **כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל-כֵּן בִּרְךְּ יְהוָה אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ: (ט)**

אונקלוס **אָרִי שְׁתָּא יוֹמִין עֲבַד יְיָ יְתַּ שְׁמַיָּא וְיְתַּ אַרְעָא יְתַּ יְמָא וְיְתַּ כָּל דִּי בְּהוֹן וְנָח בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה עַל כֵּן בְּרִיךְ יְיָ יְתַּ יוֹמָא דְשַׁבְּתָא וְקַדְּשֵׁהּ: [ט] (אונקלוס)**

יונתן אָרום בְּשֶׁתָּא יוֹמִין בְּרָא יְיָ ית שְׁמִיָּא וְיַת אֲרַעָא יַת יְמָא וְיַת כָּל מַה דְּאֵית
בְּהוֹן וְנַח בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה בְּגִין כּוֹן בְּרִידָּ יְיָ ית יוֹמָא דְּשַׁבְּתָּא וְקִדְיֵשׁ יְתִיהּ : (תרגום
יונתן)

רש"י וינח ביום השביעי. כזיכול הכתיב בעלמו מנוחה, ללמד הימנו קל וחומר
לחדש שזמלכתו בעמל וזיגיעה שיהא נוח בשבת: צדך. ויקדשהו. צרכו זמן
לכופלו בשש לחד מסנה, וקדשו (ה) זמן שלא היה יורד בו: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) עיין צפרקת צראקית וצפרקת צאלת: (שפתי חכמים)

הרמב"ן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. אמר שיהיה יום השבת מבורך וקדוש,
כי צוה בזכירה לברך אותו ולהדרו, וצוה בשביתה שיהיה לנו קדוש ולא נעשה
בו מלאכה. ור"א אמר כי ברך ה' היום הזה וקדשו, שזימן אותו לקבל בו הנפש
תוספת חכמה יותר מכל הימים:

ודרך האמת כתבתיו (בבראשית ב ב) בפסוק ויכלו, ומשם תשכיל ותבין:

כי ששת ימים עשה ה'. לא יחסר בי"ת, אבל כי ששת ימים עשה ה' וביום
השביעי שבת וינפש (להלן לא יז): (הרמב"ן)

אור החיים וינח ביום השביעי. כאן נתחכם ה' לאסור מלאכות אשר מנו חכמים
מ' מלאכות [ח"א] שיש בהם מלאכה שאין בה שום טורח כלל בעשייתה כמו
שתאמר המוציא כלי מרשות היחיד לרשות הרבים או להפך וכדומה לזה רבים
וחייבה התורה מיתה עליהם, ויאמר אדם מה טורח יש בדבר זה להתחייב לזה
אמר הכתוב **כי ששת ימים** וגו' וינח וגו' פירוש ודוק והשכיל בטעם ותדע כי אין
הדבר לצד הטורח לבד והרי מי שנאמר בו (ישעי מ') לא ייעף ולא ייגע ובו לא
יוצדק לומר מנוחה אלא הכוונה היא לצד הפעולה היוצאת אנו דנים הגם שלא
תהיה בה יגיעה וטורח, ולזה כל ששם מלאכה עליה הגם כי יעשנה אדם בלא
הרגשת דבר הרי זה חייב עליה:

עוד ירצה על זה הדרך **כי ששת ימים עשה ה'** וגו' פירוש כי לא עשה בתכונת
בריאתם שיעמדו אלא ששת ימים, ומעתה יצטרך ה' לחדש הבריאה בכל יום
ובאמצעות נפש העולם שהוא השבת שברא ה' נח מהתמדת המלאכה, וכמאמרם
ז"ל (ב"ר פ"י) שהיה העולם רופף ורועד ובבא שבת עמד בקיומו, והוא אומרו
וינח ביום הז' ויום זה מעמיד העולם עוד ששת ימים ובכל יום ששי לערב שכלתה
תכונת העולם יבא שבת ויקיים העולם עוד ששת ימים אחרים וכן על זה הדרך,
ועיין פרשת בראשית (ב' ב'): (אור החיים)

ספורנו **כי ששת ימים עשה ה'.** והמכוון מהם שידמה האדם לבוראו כפי
האפשר, וזה בעיון ובתלמוד ובמעשה הבחירי לרצון לפניו: **וינח ביום השביעי.**
שבו כבר נשלם כל הצריך להביא המכוון אל תכלית, ובשלמות תהיה המנוחה:
על כן ברך ה' את יום השבת. בנפש יתירה, והיא הכנה יתירה לעבודת האל
יתברך: **ויקדשהו.** שיהיה כלו לה': (ספורנו)

[יב] כָּבֵד אֶת-אָבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוּן יְמֵיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-יְהוָה
אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לָךְ: (ס)

אונקלוס יקר ית אבובך וית אמך בְּדִיל דְּיִזְרְכוּן יִזְמִיךָ עַל אַרְעָא דִּינִי אֱלֹהֶךָ זְהִב לָךְ:
[ס] (אונקלוס)

יונתן עמי בית ישראל הוּו זְהִירִין גְּבַר בִּיקְרָא דְאָבוּהִי וּבִיקְרָא דְאִמִּיהָ מִן בְּגִלְל
דְּיִסְגֹון יִזְמִיכוֹן עַל אַרְעָא דִּינִי אֱלֹהֶכֹון זְהִיב לְכוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י לַמַּעַן יֵאָרְכוּן יְמֵיךָ. חֵם תִּכְבֵּד יֵאָרְכוּן יְמֵיךָ, וְחֵם לֹא יִקְלָרוּן, שְׂדֵרֵי תוֹרָה
נוֹטְרִיקוֹן חֵם נִדְרָשִׁים, מִכֻּל הֵן לֹא (ו) וּמִכֻּל לֹא הֵן (מכילתא פ"ח): (רש"י)

ספתי חכמים (ו) לִק"ל לְכָל יו"ד הַדְּבָרוֹת לֹא תַעֲשֶׂה הֵן חוּץ מִדְּבַר כְּזָב אֶת אֲבִיךָ
ל"פ דָּגִם זֶה לֹא תַעֲשֶׂה הוּא דְמִכֻּל הֵן אֶתָּה שׁוֹמֵעַ לֹא. (רא"ס): (ספתי חכמים)

אבן עזרא כָּבֵד אֶת אָבִיךָ. כָּבֵד הַזְכֵּרְתִּי כִּי בַחֲמִשָּׁה דְבָרִים הִרְאִישׁוּנִים. זָכַר הַשֵּׁם
וְשֵׁם עִם כֻּלָּם הִי אֱלֹהֶיךָ: וּמִלַּת יֵאָרְכוּן. פּוֹעֵל יוֹצֵא. כִּי הֵן יִהְיוּ סְבָה וְהַעֲד לְמַעַן
תֵּאָרְכוּ יָמִים וְהֵאָרְכַת יָמִים. בַּעֲבוּר הַמִּצְוָה שֶׁתַּעֲשֶׂה נִמְצָאת אֶתָּה מֵאָרֶיךָ יְמִיךָ.
וְאָמַר עַל הָאֲדָמָה. כִּי כֹאשֶׁר יִשְׁמְרוּ יִשְׂרָאֵל זֹאת הַמִּצְוָה לֹא יִגְלוּ מִמֶּנָּה. וְכָתוּב
אֵב וְאִם הִקְלוּ בְךָ. וְהֵנָּה בַמִּצְוֹת כְּבוֹד אֵב שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הַהֶפֶךְ שִׁיחִיהָ מִקְלָל אוֹ
מִקְלָה. וְחַיִּיב מִיתָה עַל הַמִּקְלָל. כִּי הַשׁוֹמְעִים יִשְׁמְעוּ הַקְּלָלָה מִפִּיו. וְלֹא חַיִּיב כֵּן
עַל הַמִּקְלָה. כִּי הַמִּקְלָה יוֹכֵל לַעֲשׂוֹת גַּם כֵּן בַּסֵּתֵר עַל כֵּן צוּה הַכִּי שִׁיחִיהָ בַּמִּלַּת
אֲרוּר כֻּל הַכְּתוּבִים שֶׁהֵם בַּסֵּתֵר: (אבן עזרא)

הרמב"ן כָּבֵד אֶת אָבִיךָ. הֵנָּה הַשְּׁלִים כֻּל מֵה שֶׁאֵנו חַיִּיבִין בְּדַבְרֵי הַבוֹרָא בַּעֲצֻמוֹ
וּבְכְבוֹדוֹ, וְחָזַר לְצוּוֹת אוֹתָנוּ בַּעֲנִינֵי הַנְּבִרָאִים, וְהַתְּחִיל מִן הָאֵב שֶׁהוּא לְתוֹלְדוֹתֵינוּ
כְּעִנִּין בּוֹרָא מִשְׁתַּתֵּף בִּיצִירָה, כִּי הַשֵּׁם אֲבִינוּ הִרְאִישׁוֹן, וְהַמּוֹלִיד אֲבִינוּ הָאֲחֵרוֹן,
וְלִכְךָ אָמַר בַּמִּשְׁנָה תוֹרָה (דְּבָרִים ה טז) כֹּאשֶׁר צוִיתִיךָ בְּכְבוֹדִי כֵּן אֲנִכִי מִצוּךְ
בְּכְבוֹד הַמִּשְׁתַּתֵּף עִמִּי בִיצִירָתֶךָ. וְלֹא פִירַשׁ הַכְּתוּב הַכְּבוֹד, שֶׁהוּא נִלְמַד מִן הַכְּבוֹד
הַנֶּאֱמָר לְמַעַלָּה בְּאֵב הִרְאִישׁוֹן יִתְבָּרֵךְ, שִׁיּוֹדָה בּוֹ שֶׁהוּא אֲבִיו וְלֹא יִכְפּוֹר בּוֹ לֵאמֹר
עַל אָדָם אַחֵר שֶׁהוּא אֲבִיו, וְלֹא יַעֲבֹדֵנוּ כְּבֵן לִירוּשָׁתוֹ, אוֹ לַעֲנִין אַחֵר שִׁיִּצְפֶּה מִמֶּנּוּ,
וְלֹא יִשָּׂא שֵׁם אֲבִיו וְיִשְׁבַּע בְּחַיֵּי אֲבִיו לְשׂוֹא וּלְשִׁקֵּר. וְיִכְנָסוּ בְּכֻלֵּי הַכְּבוֹד דְּבָרִים
אַחֵרִים, כִּי בְּכֻלֵּי כְבוֹדוֹ נִצְטוּוּיָנוּ, וּמִפּוֹרְשֵׁים הֵם בְּדַבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (קִדּוּשִׁין לֹא:),
וְכָבֵד אָמְרוּ (שֵׁם ל:): שֶׁהוּקָשׁ כְּבוֹדוֹ לְכְבוֹד הַמִּקְוֹם:

וְכֹאשֶׁר הַמִּצְוָה הַזֹּאת הִיא בְּתַחֲתוּנִים, כֵּן נָתַן שְׂכָרָה בְּאֵרִיכוֹת יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר
יִתֵּן לָנוּ. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (קִדּוּשִׁין לט:): עֲנִין הַכְּתוּב לְמַעַן יֵאָרְכוּן יְמֵיךָ וְעַל
הָאֲדָמָה, יִבְטִיחַ כִּי בַמִּצְוָה הַזֹּאת יִהְיוּ כָל יְמוֹתֵינוּ אֲרוּכִים, כִּי יִמְלֹא הַשֵּׁם יְמֵינוּ
בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְיִהְיוּ אֲרוּכִים בְּעוֹלָם הַבָּא שְׂכָלוֹ אֲרוּךְ, וְתִהְיֶה יִשְׁיבְתֵינוּ לְעַד עַל
הָאֲדָמָה הַטּוֹבָה שִׁיתֵּן לָנוּ, וּבַמִּשְׁנָה תוֹרָה (דְּבָרִים ה טז) פִּירַשׁ לְמַעַן יֵאָרְכוּן יְמֵיךָ
וְלְמַעַן יִיטֵב לָךְ עַל הָאֲדָמָה, וְהֵנָּה הֵם שְׁתֵּי הַבְּטָחוֹת: (הַרְמַבְּיָן)

בעל הטורים כָּבֵד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ. סִמֵּךְ כְּבוֹד אֵב וְאִם לְשַׁבַּת לּוֹמַר לָךְ כֶּשֶׁם

שחייב לכבד את השבת כך חייב לכבד אביו ואמו : **למען יארכונו**. חסר יו"ד שאין אריכות ימים בעוה"ז שנברא בה' אלא בעוה"ב שנברא ביו"ד : (בעל הטורים)

אור החיים למען יארכונו. אמר **יארכונו** שמשמע מעצמם ולא אמר אאריך ימך. אולי שירצה לומר כי מצוה זו סגולתה היא אריכות ימים מלבד שכרה מה', כי יש מצות שיש בהם סגולות נפלאות מלבד שכר אשר קבע להם ה' וזו גילה אותה ה' : (אור החיים)

ספורנו למען יארכונו ימיו. אלו החמשה דברות בשמירתן יארכונו ימך, שישבבו לך אורך ימים בלתי בעל תכלית שלא יפול בו רוחב, כאמרם ז"ל לעולם שכלו ארוך. כי אמנם ענין אלו החמשה דברות הוא כלו אומר כבוד לאל יתברך, אשר בו ינחל המכבד חיי עולם, וזה שנדעהו למהוה מאין, ולהיות אלהיך הוא לבדו, ולא נעבוד זולתו, ולא נמרה בו במחשבה בדבור ובמעשה, ונכבדהו, הלא הוא אבינו קננו : **על האדמה**. בשמירתם תזכה לזה שאותו אורך ימים שאמרתי תקנהו בשבתך על האדמה שלא תגלה ממנה. אמנם החמשה דברות אחרות, והן שלא נזיק לאדם בגופו בכבודו ובממונו, במעשה בדבור ובמחשבה, הן אזהרות שומרות מהעונש בעולם הבא והעולם הזה : (ספורנו)

כלי יקר כבד את אביך ואת אמך. במצוה זו חתם חמשה דברות ראשונות המדברים בכבוד המקום ברוך הוא כי מטעם זה נאמר בכולם ה' אלהיך ולא הזכיר השם בכל ה' דברות אחרונות המדברים בדברים שבין אדם לחבירו, ומצות כבוד אב ואם אע"פ שהוא בין אדם לחבירו מ"מ מצוה זו נוגעת גם בכבוד המקום ברוך הוא לפי שג' שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו, ואם תכבד אב ואם בעבור שמהם נוצר החומר והגוף הכלה והבלה ק"ו בן בנו של ק"ו שתכבד את אביך שבשמים אשר נתן בך הנשמה החלק המעולה הקיים לנצח. ובמס' קידושין (ל) ת"ר ג' שותפים באדם כו' ומסיק שם בזמן שאדם מכבד את אביו ואמו מעלה אני עליכם כאילו דרתי ביניכם וכבדוני וקשה דירה מאן דכר שמיה ומהיכן למדו לומר כאילו דרתי ביניכם, ודאי למדו זה ממה שמצינו שבכל ה' דברות אחרונות לא נזכר השם לפי שמדברים בדברים שבין אדם לחבירו וא"כ למה הזכיר ה' אלהיך אצל כיבוד אב ואם, אלא שעשה הקב"ה דירה לשמו הגדול ית' אצל אב ואם לומר שהמכבד אב ואם כאילו דרתי ביניכם וכבדוני. וע"כ שכרו אריכות ימים כי הדבקות בה' מקור חיים נותן חיים ארוכים אל האדם, ואם הוא מכבד אב ואם בעבור שמהם נוצר החומר אם כן גם הנשמה חלק אלוה ממעל תתן כבוד לאביה שבשמים ועל ידי הדבקות שיש לה עמו תזכה לאריכות ימים כמ"ש (דברים ד.ד) ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום. (כלי יקר)

יג) לא תרצח: (o) לא תנאף: (o) לא תגנב: (o) לא תענה ברעך עד שקר:

אונקלוס לא תקטול נפש לא תגוף לא תגנוב לא תסהד בתברך סהדוּתָא דשקרא : (אונקלוס) **ס)**

יונתן עמי בני ישראל לא תהוו קטולין לא תברין ולא שותפין עם קטולין ולא יתחמי בכנשתהון דישראל עם קטולין ולא יקומו בניכון מן בתריכון ויילפון לחוד הינון למיהוי עם קטולין ארום בחובי קטוליא תרבא נפיק על עלמא : לא תנאף עמי בני ישראל לא תהוו גיורין לא תברין ולא שותפין עם גיורין ולא

יִתְחַמֵּי בְּכַנְשֵׁתְהוֹן דִּישְׂרָאֵל עִם גִּיּוּרֵין דְּלָא יְקוּמוּן בְּגִיכּוֹן מִן בְּתַרְיִכוֹן וְיִלְפוּן לְחוּד הֵינּוּן לְמַהּוּי עִם גִּיּוּרֵין אַרוּם בְּחוּבֵי גִיּוּרָא מוֹתָא נְפִיק עַל עֲלָמָא : לֹא תִגְנוּב עִמֵּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תִהְוּוּן גְּנָבִין לֹא חֲבָרִין וְלֹא שׁוֹתְפִין עִם גְּנָבִין וְלֹא יִתְחַמֵּי בְּכַנְשֵׁתְהוֹן דִּישְׂרָאֵל עִם גְּנָבִין דְּלָא יְקוּמוּן בְּגִיכּוֹן מִן בְּתַרְיִכוֹן וְיִלְפוּן לְחוּד הֵינּוּן לְמַהּוּי עִם גְּנָבִין אַרוּם בְּחוּבֵי גְנָבָא כְּפָנָא נְפִיק עַל עֲלָמָא : לֹא תִעֲנֶה עִמֵּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תִהְוּוּן מְסַהְדִין בְּחֲבָרִיכוֹן סְהָדֵי שִׁיקְרָא לֹא חֲבָרִין וְלֹא שׁוֹתְפִין עִם מְסַהְדִין סְהָדֵי שִׁיקְרָא וְלֹא יִתְחַמֵּי בְּכַנְשֵׁתְהוֹן דִּישְׂרָאֵל עִם מְסַהְדִין סְהָדֵי שִׁיקְרָא דְלָא יְקוּמוּן בְּגִיכּוֹן בְּתַרְיִכוֹן וְיִלְפוּן לְחוּד הֵינּוּן לְמַהּוּי עִם מְסַהְדִין סְהָדֵי שִׁיקְרָא אַרוּם בְּחוּבֵי סְהָדֵי שִׁיקְרָא עֲנָנּוּן סְלָקִין וּמְטָרָא לֹא נְחִית וּבְצוֹרְתָא אֲתִיָּא עַל עֲלָמָא : (תרגום יונתן)

רס"י **לֹא תִנְאָף.** אִין נִיאוּף אֲלֵלָא צִאָסֵת אִישׁ, שְׁנֵאֲמַר מוֹת יוֹמַת הַנּוֹאָף וְהַנּוֹאָפֵת (ויקרא כ, ו.), וְאוֹמַר הַאָּסָה הַמִּנְאָפֵת תַּחַת אִישָׁה תַּחַת אִישָׁה תַּקַּח אֶת זָרִים (יחזקאל טז, זב.): **לֹא תִגְנוּב.** בְּגוֹנֵב נִפְסוֹת הַכְּחוּב מִדְּבַר, לֹא תִגְנוּבוּ בְּגוֹנֵב מִמּוֹן, אוֹ אִינוּ אֲלֵלָא זֶה בְּגוֹנֵב מִמּוֹן וְלֵהֲלוֹן בְּגוֹנֵב נִפְסוֹת, אֲמַרְתָּ, דְּבַר הַלְּמַד מִעֲנִינוּ, מַה לֹא תִרְלַח לֹא תִנְאָף מִדְּבַר בְּדִבְרֵי שְׁחִיבִין עַלֵּיהֶם מִיַּתַּת בֵּית דִּין, אִף לֹא תִגְנוּב דְּבַר שְׁחִיבֵי עַלְיוּ מִיַּתַּת בֵּית דִּין (סנהדרין פו.): (רס"י)

אבן עזרא **לֹא תִרְצַח.** בִּידֶךָ אוֹ בִלְשׁוֹנְךָ לְהַעִיד עַלְיוּ שְׁקַר לְהַמִּיתוּ. אוֹ לְהִיּוֹתְךָ רַכִּיל אוֹ לְתַת עֲצָה רְעָה בְּזִדּוֹן שֶׁתִּדַּע שִׁיְהַרְגֶׁ. אוֹ שֶׁנִּגְלָה לְךָ סוּד שֶׁתּוּכַל לְהַצִּילוֹ מִן הַמוֹת אִם תִּגְלַהּוּ לוֹ. וְאִם לֹא גִלִּיתָ. אֵתָה כְּמוֹ רוּצָה : **לֹא תִנְאָף.** רַבִּים חֲשַׁבּוּ כִּי אֵין נִיאוּף כִּי אִם עִם אִשֶׁת אִישׁ. בְּעִבּוּר שֶׁמִּצְאוּ אִשֶׁר יִנְאָף אֶת אִשֶׁת רְעֵהוּ. כִּי מַה טַּעַם לוֹמַר זֶה אַחֵר שֶׁאֲמַר אִשֶׁר יִנְאָף אֶת אִשֶׁת אִישׁ. וְאֵין פִּירוּשׁוֹ כֹּאשֶׁר חֲשַׁבּוּ. וְהֵנָּה לְמַעַלָּה כְּתוּב אִשֶׁר יִקְלַל אֶת אֲבִיו וְאֶת אִמּוֹ מוֹת יוֹמַת אֲבִיו וְאִמּוֹ קִלַּל דְּמִיו בּוֹ. וְהַטַּעַם כִּי עִבְרִיהַ גְּדוּלָּה עֲשֵׂה שְׁקִלַּל אֲבוֹתָיו שֶׁהוֹלִידוּהוּ וְכַכָּה אִשֶׁר יִנְאָף אֶת אִשֶׁת רְעֵהוּ. לְהוֹדִיעַ כִּי תוֹעֵבָה גְּדוּלָּה עֲשֵׂה שִׁינְאָף אֶת אִשֶׁת רְעֵהוּ וְהוּא חַיִּיב לְאֵהוּב לְרְעֵהוּ כְּמוֹהוּ וּמִלַּת נְאוּף. כְּמוֹ זְנוּת. וְהֵנָּה כְּתוּב וְתִנְאָף אֶת הָאֵבֶן וְאֵת הָעֵץ. וְאֵין רְאוּי לְפַרְסֵם הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת. אֲמַר ר', סְעֵדִי הַגְּאוּן כִּי הַזְנוּת עַל מַעֲלוֹת רַבּוֹת. וְאִשֶׁר הוּא בְּמַעַלָּה הַקְּלָה מִשְׁכַּב הַבְּתוּלָּה וְהַאֲלֻמְנָה וְאִשֶׁר לְמַעַלָּה מִמֶּנָּה מִשְׁכַּב הָאִישׁ עִם אִשֶׁתוֹ כְּשֶׁהִיא נֹדָה כִּי לְאַחֵר יִמִּים מַעֲטִים תִּהְיֶה מוֹתֵרֵת לוֹ. וְלְמַעַלָּה מִזֹּאת אִשֶׁת אִישׁ כִּי יִתְכַן שִׁימוֹת בְּעֵלָה וְתִהְיֶה מוֹתֵרֵת לוֹ. וְלְמַעַלָּה מִמֶּנָּה הָעוֹבֵדֵת כּוֹכְבִים שֶׁאֵינְנָה עַל תּוֹרַת יִשְׂרָאֵל אִם לֹא נִתַּן לָהּ זֶרַע. כִּי יִתְכַן שֶׁתִּתְגַּיֵּר וְיִשְׁאֲנָה לְאִשָּׁה. רַק אִם נִתַּן לָהּ זֶרַע עוֹבֵד הוּא עוֹבֵדָה זֶרָה בְּעִצְמָהּ. וְלְמַעַלָּה מִמֶּנָּה מִשְׁכַּב זְכוּר שֶׁאֵין לוֹ זִמְן הִיתֵר לְעוֹלָם. וְלְמַעַלָּה מִמֶּנָּה מַה שֶׁהוּא חוּץ מִהַמִּין כְּמוֹ אִם יִשְׁכַּב הָאָדָם עִם הַבַּהֲמָה. וְהַגְּאוּן יִדַּע אֵיךְ הַחִילוּק. כִּי עַל כָּל עֲרִיוֹת כִּרְתַּת בְּפִרְשֵׁת אַחֲרֵי מוֹת. וְהֵנִיחַ מִזֶּה הַחִילוּק מֵאִם וְהָאֲחוֹת וְהַבֵּת : **לֹא תִגְנוּב.** מִשְׁמַע גְּנָבָה קַחַת מִמּוֹן בְּסִתֵּר וְיֵשׁ גִּנֵּב שֶׁהוּא בֶן מוֹת כְּמוֹ גּוֹנֵב נֶפֶשׁ מִיִּשְׂרָאֵל בֵּין שֶׁהוּא נֶעַר קֶטָן אוֹ נֹלַעַג לְשׁוֹן. וְהַגְּנָבָה בְּמִמּוֹן בֵּין בְּפִנּוּי בֵּין שְׁלֵא בְּפִנּוּי אוֹ שֶׁרְמָהוּ בְּחֲשַׁבּוֹן אוֹ בְּמִדָּה אוֹ בְּמִשְׁקָל. וְזֹאת הַמִּלָּה גַּם הִיא כּוֹלֵלֵת מִי שִׁיגְנוּב לֵב אַחֵר. כֹּאשֶׁר עֲשֵׂה אֲבִשְׁלוּם : **לֹא תִעֲנֶה.** שְׁנַיִם רַבּוֹת חִפְשֵׁתִי בְּלִבִּי טַעַם זֹאת הַמִּלָּה לְאֲמַר עַד שְׁקַר וְלֹא אֲמַר עֲדוֹת שְׁקַר. וְלִפִּי דַעֲתִי עֲתָה כִּי הוּא מְדַבֵּר עִם עַד שְׁקַר. כֹּאִילוּ כְּתַב לֹא תִעֲנֶה אִם אֵתָה עַד שְׁקַר וּמִשְׁמַע זֹאת הַמִּלָּה כְּטַעַם לֹא תִכְחַשׁוּ וְלֹא תִשְׁקַרוּ. וּמִצְאֵנוּ מִלַּת עֲנוּת בְּבִי"ת. כְּמוֹ שְׁקַר עֲנָה בְּאֲחִיו. וּבְלֵא בִי"ת כְּמוֹ יִשְׁמַע אֶל וְיַעֲנֵם. וְהַטַּעַם יַעֲנָה בִּם. וְכְמוֹהוּ וְכֹאשֶׁר לֹא נִגְעַנּוּךְ. לֹא נִגְעַנּוּ בְּךָ. וְיֵשׁ עַד שְׁקַר שֶׁהוּא בֶן מוֹת. וְהוּא שְׁכַתּוּב עַלְיוּ וְעֲשִׂיתֶם לוֹ כֹּאשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאֲחִיו : (אבן עזרא)

הרמב"ן לא תרצח לא תנאף לא תגנב. אמר, הנה צויתך להודות שאני בורא את הכל בלב ובמעשה, ולכבד האבות בעבור שהם משתתפים ביצירה, אם כן השמר פן תחבל מעשה ידי ותשפוך דם האדם אשר בראתי לכבודי ולהודות לי בכל אלה, **ולא תנאף** אשת רעך, כי תחבל ענין כבוד האבות לכפור באמת ולהודות בשקר, כי לא ידעו את אביהם ויתנו כבודם לאחר, כאשר יעשו עובדי ע"ז אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב כז), ולא ידעו אביהם שבראם מאין. ואחר כן הזהיר **לא תגנוב** נפש, כי הוא כמו כן גורם כזאת. וכן סדר המצות בחומרן ועונשן כך הוא, אחר ע"ז שפיכות דמים, ואחרי כן גלוי עריות ואחר כך הזהיר גנבת נפש ועדות שקר וגזל. ומי שלא יחמוד לא יזיק לעולם לחברו. והנה השלים כל מה שאדם חייב בשל חברו. ואחר כן יבאר המשפטים בפרט, כי המתחייב לחבירו במשפט מן המשפטים אם לא יחמוד ולא יתאוה למה שאינו שלו ישלם מה שעליו:

ואמר ר"א (בהקדמה לעשרת הדברות) כי אחז הכתוב דרך ארץ לאמר תחלה בית רעך, כי המשכיל יקדים להיות לו בית ואחרי כן יקח אשה להביאה אל ביתו, ואחרי כן יקנה עבד ואמה. ובמשנה תורה הזכיר האשה תחלה, כי הבחורים יתאוו לשאת אשה תחלה. או שחמדת האשה האיסור הגדול שבהם. והנה עשרת הדברות חמשה בכבוד הבורא וחמשה לטובת האדם, כי **כבד את אביך** כבוד האל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד האב המשתתף ביצירה, ונשארו חמשה לאדם בצרכו: וטובתו:

והנה הזכיר בקצת הדברות גמולם, ובקצתם לא הזכיר, כי בדבור השני **אל קנא**, בשלישי **כי לא ינקה**, בחמישי **למען יאריכון**, ולא הזכיר באחרים עונש או שכר. והיה זה, כי החמשה דברים האחרונים טובת האדם הם, והנה שכרו אתו ופעולתו לפניו. אבל בע"ז צריך אזהרת עונש לחומר הגדול שבה, והוא לכבוד הבורא:

והנראה אלי כי אמר **אל קנא**, על לא יהיה לך, ואמר **ועושה חסד**, על אנכי, כי העונש יבא על מצות לא תעשה, והשכר על מצות עשה. וקבלת מלכות האל ואזהרת עבודת זולתו ענין אחד, והשלים הדבר ואחר כך הזהיר על העובר, והבטיח בשכר על העושה. והזהיר בשבועת שוא בעונש **לא ינקה**, ולא הזכיר בשבת גמול כלל, ולא אמר על המחלל השבת עונש הכרת או עונש אחר זולתו, ולא הזכיר שכר על השומר שבת מחללו, מפני שהשבת נכלל בשתי מצות הראשונות, כי השומר שבת מעיד על מעשה בראשית ומודה במצות **אנכי**, והמחללו מכחיש במעשה בראשית ומודה בקדמות העולם להכחיש במצות **אנכי**, והנה הוא בכלל **אל קנא פוקד**, ובכלל **ועושה חסד לאלפים**. ובדבור החמישי בכבוד האבות הזכיר שכר כי היא מצות עשה:

והנראה במכתב הלוחות שהיו החמש ראשונות בלוח אחד שהם כבוד הבורא כמו שהזכרתי, והחמש השניות בלוח אחד, שיהיו חמש כנגד חמש, כענין שהזכירו בספר יצירה (א ג) בעשר ספירות בלי מה כמספר עשר אצבעות, חמש כנגד חמש, וברית יחיד מכוונת באמצע. ומזה יתברר לך למה היו שתיים, כי עד **כבד את אביך** הוא כנגד תורה שבכתב, ומכאן ואילך כנגד תורה שבעל פה. ונראה שלזה רמזו רבותינו ז"ל שאמרו (תנחומא עקב י) שתי לוחות כנגד שמים וארץ וכנגד חתן וכלה וכנגד שני שושבינין וכנגד שני עולמים. וכל זה רמז אחד, והמשכיל יבין הסוד: (הרמב"ן)

בעל הטורים לא תרצח. דבור ששי ויש בו ו' אותיות לו' לך שאדם נברא ביום הששי. לא תגנוב. בגי' גונב נפש. עשרת הדברות מתחילין באל"ף ומסיימין בכ"ף וזהו אך טוב לישראל ויש בהם תר"ך אותיות נגד תרי"ג מצות ושבע מצות בני נח וסימנם כתר תורה לומר לך שאם לומד אדם תורה לשמה היא כתר לראשו ואם לומד שלא לשמה יחזור לכת. ויש בהם תיבות מנין עקב וזהו שרמז אליעזר בקע משקלו. ושני צמידים אלו ב' לוחות. עשרה זהב משקלם אלו י' הדברות וזהו עקב אשר שמע אברהם בקולי. ובשמרם עקב רב. ואצרנה עקב. עשה תורתך קבע מורשה קהלת יעקב עשרת הדברות שיש בהם קע"ב תיבות: (בעל הטורים)

ספורנו לא תנאף. עקרו באשת איש, שהוא היותר מורגל אצל עוברי עבירה, ובכללו כל ביאה פסולה: **לא תגנוב.** בכלל גנבה גנבת נפשות וגנבת ממון וגנבת דעת הבריות, אף על פי שעקר האזהרה על גנבת נפשות, דבר הלמד מענינו, כמו שלמדוהו ז"ל: **לא תענה ברעך עד שקר.** ובכלל זה הולך רכיל ומוציא שם רע, אף על פי שעקרו על מעיד בבית דין: (ספורנו)

כלי יקר לא תרצח לא תנאף וגו'. אחר שהשלים ה' דברות שבין אדם למקום ברוך הוא הזכיר כנגדם ה' דברות שבין אדם לחבירו כדרך שנזכרו במכילתא איך היו מקבילים זה לעומת זה והדמיונות ההם כי מה שאמרו לא תרצח כנגד אנכי, כי כל מי ששופך דמים כאילו ממעט הצלם והדמות שנאמר (בראשית טו.) שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם. ואין צורך לטעם זה כי אם לאומר הרגני נא הרוג ומוחל לו ההריגה ואעפ"כ דמו ישפך כי לא ניתן למחילה בעבור שיש בו חלק אלוה ממעל וחלק גבוה מי יתיר וזהו הטעם גם בהורג

וענין הצלם והדמות הוא, שבכל המראות דרכו ית' להתראות בדמיון צלם האדם אע"פ שבלי ספק אין שם צלם ודמות כביכול כמ"ש (ישעיה מ.כה) ואל מי תדמיוני ואשׁוה יאמר קדוש. וכתוב מה דמות תערכו לו, (שם מ.יח) מ"מ כשהוא מתראה אז הוא מראה דמות אדם לבריות ובעבור חשיבתו של האדם הוא מתראה בדמיון זה כמ"ש (יחזקאל א.כה) ועל הכסא דמות כמראה אדם, הנך רואה שבאמת לא היה שם מראה אדם אלא דמות כמראה אדם וכן נראה על הים כגבור ועל הר סיני כזקן, ולפיכך ראוי לנהוג כבוד באותו דמות והרוצח ממעט הדמות כי הוא גורם שאין הקב"ה ירצה עוד להתראות בדמיון זה מאחר שהוא בזוי על הבריות והרואה הנרצח הוא דוגמת כי קללת אלהים תלוי ואין להאריך עוד מזה.

ולי נראה לומר לכך בא דבור לא תרצח, כנגד אנכי, לפי שיעקב ועשו עשו חלוקה ביניהם כי יעקב בחר לו יה לחלקו והי' מנת חלקו ועשו בחר לו אומנות על חרבך תחיה וע"כ כפר בעיקר כדמסיק (בב"ב טז.) שכפר בעיקר מדכתוב למה זה לי וכתוב זה אלי וגו'. ולפיכך בא ציווי אנכי לבית יעקב, וכנגד זה הזהירם שלא יאחזו באומנות עשו כי אומנות זה הביאו לידי כפירה ומטעם לא תרצח לא קבלו בני עשו התורה כי הרציחה מביאו לידי כפירה באנכי ה' אלהיך וא"כ בטלה כל התורה כ"א אין מצוה אין מקום לשום ציווי וע"כ לא רצה לקבל אפילו שאר הדברות כי ענין הרציחה סותר הכל, כי הרוצח חושב שהוא עושה רצון מזל מאדים בכח השר של מעלה ובזה הוא מכחיש אלהותו ית' ואלו דברים עתיקים.

לא יהיה לך אלהים אחרים, כנגדו לא תנאף. כמ"ש בעובדי ע"ז האשה המנאפת וגו' (יחזקאל טז.) וכן רבים. ול"נ לומר שהניאוף גורם גם לעבוד ע"ז ומעשה בעל

פעור בשיטים יוכיח וכמ"ש בחיתון ז' אומות כי יסיר את בנך מאחרי (דברים ז.א.) כי אין לך דבר המביא לידי ע"ז כמו פיתוי אשה זרה אשר בחלק שפתיה תדיחנו מעל ה' ודבר זה ידוע ומפורסם והמפורסמות א"צ ראייה.

לא תשא כנגד לא תגנוב. כי הגונב סופו לישבע לשקר שנאמר (ויקרא יט.יא-יב) לא תגנובו וגוי ולא תשבעו וגוי כי זה גורר את זה ולכך נאמר (זכריה ה.ד.) ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר וכלתו וגוי. השוה ב' עבירות אלו לפי שאחת גוררת חבירתה וענינם אחד כי הגונב עושה עין של מעלה כאילו אינו רואה כביכול וכן זה הנשבע לשקר כדי לאמת שקרו בפני הבריות עושה ג"כ עין של מעלה כאילו אינו רואה כביכול, ולפיכך מאן דעביד הא נפיל בהא אף אם נשבע באיזה דבר אחר שאינו מענין גניבה כך נ"ל נוסף על מה שנזכר במכילתא.

זכור את יום השבת, כנגדו לא תענה. כי כל מחלל שבת מעיד שלא ברא הקב"ה עולמו בו' ימים ונח בז'. ול"נ לפי שנאמר בשבת ממצוא חפצך ודבר דבר (ישעיה נח.יג) וארז"ל (שבת ק"ג:) שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול, וטעמו של דבר הוא לפי שכל פעולות האדם הוא בכלי המעשה שלו אבל פעולת הקב"ה הוא בדבור לבד כי בדבר ה' שמים נעשו, והוא אמר ויהי, (תהלים לג.ו-ט) ולפי זה כשהאדם שובת בשבת ואינו עושה מלאכה בכלי המעשה שלו אין שביתה זו דומה לשביתה הקב"ה כי הקב"ה שבת אפילו מדיבור פיו והאדם אינו שובת כ"א מפעולת כלי המעשה ע"כ נאמר ודבר דבר שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול לזכור שביתה הקב"ה אשר שבת מן הדבור וממנו תראה וכן תעשה שלא לדבר בשבת מחפצך כי אם מחפצי שמים וע"י שיזכור את יום השבת שהוא מחוייב לקדש מוצא שפתיו שלא לדבר בדברי חול אז לפחות בשאר ימות השבוע אע"פ שכלי שנשתמש בו קודש בשבת ישתמש בו חול בימי השבוע מ"מ לפחות יקדש דברי שפתיו שלא להוציא שקר מפיו ולענות סרה בחבירו.

כבד את אביך וגוי, כנגדו לא תחמוד. ומסיק במכילתא שכל החומד לסוף מוליד בן שמקללו ודבר זה מחוסר ביאור כי מה ענין זה לזה, ונראה לפרש לפי שכל חומד אשת רעהו ודאי הוא מהרהר בה בשעת תשמיש ודומה כאילו הבן נולד לו מאשה אחרת אשר חמד והרהר בה ע"כ אינו מכבד את אמו כראוי לפי שאביו היה מהרהר באשה אחרת, וגם את אביו לא יכבד כראוי כי החומד נשים אין כוונתו להוליד כי אם למלאות תאוותו ולא נתכוין אל בן זה להולידו ע"כ דומה כאילו אינו בנו וע"כ לא יכבדו גם כן כי הכל הולך אחר הכוונה, וחמדת ממון תלוי ג"כ בכבוד אב ואם כי החומד ממון אחרים אינו מכבדם כראוי מחמת היותו להוט בפולמוס חמדת הממון כי הכיבוד הוא מהונו להאכילם ולהשקותם ולהלבישם, וזה החומד בלי ספק שעינו צרה גם באביו ואמו מלתת להם די מחסורם. (כלי יקר)

לא תחמד בית רעהו (ס) לא תחמד אשת רעהו ועבדו ואמתו ושורו וחסו
וְכָל אֲשֶׁר לְרֵעֵךְ:

אונקלוס לא תחמד בית חברך לא תחמד אשת חברך ועבדך ואמתך ותורה וְכָל מַחְבְּרָךְ וְכָל דִּי לְחַבְרָךְ: (אונקלוס)

יונתן עמי בני ישראל לא תהווה חמידין לא חבריו ולא שותפיו עם חמידין ולא

יִתְחַמּוּ בְּכַנְשֵׁתָהוֹן דִּישְׂרָאֵל עִם חֲמוּדֵי דְלָא יְקוּמוּן בְּנִיכּוֹן מִן בְּתַרִּיכוֹן וְיִלְפוּן לְחוּד הֵינּוּן לְמַהּוֹי עִם חֲמוּדֵי וְלָא יִחְמִיד חַד מְנַכּוֹן יֵת אֲנִתְתִּיָּה דְחַבְרִיָּה וְלָא לְעַבְדִּיָּה וְלָא לְאַמְתִּיָּה וְלָא לְתוֹרִיָּה וְלָא לְחַמְרִיָּה וְלָא לְכָל מָאן דְאִית לְחַבְרִיָּה אַרוּם בְּחוּבֵי חֲמוּדֵיָּא מְלֻכוּתָא מְתַגְרֵיָּא בְּנִכְסִיָּהוֹן דְבְּנֵי נְשָׂא וְלְמִיסַב יִתְהוֹן וְעַתִּירֵי נְכֶסֶין מְתַמְסְפִּין וְגְלוּתָא אֲתֵיָּא עַל עֲלָמָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא לא תחמוד. אנשים רבים יתמהו על זאת המצוה. איך יהיה אדם שלא יחמוד דבר יפה בלבו כל מה שהוא נחמד למראה עיניו. ועתה אתן לך משל. דע כי איש כפרי שיש לו דעת נכונה והוא ראה בת מלך שהיא יפה לא יחמוד אותה בלבו שישכב עמה. כי ידע כי זה לא יתכן. ואל תחשוב זה הכפרי שהוא כאחד מן המשוגעים שיתאוה שיהיו לו כנפים לעוף השמים. ולא יתכן להיות כאשר אין אדם מתאוה לשכב עם אמו אע"פ שהיא יפה. כי הרגילוהו מנעוריו לדעת שהיא אסורה לו. ככה כל משכיל צריך שידע כי אשה יפה או ממון לא ימצאנו אדם בעבור חכמתו ודעתו. רק כאשר חלק לו השם. ואמר קהלת (לאשר) [ולאדם שלא עמל בו] יתננו חלקו. ואמרו חכמים בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא. ובעבור זה המשכיל לא יתאוה ולא יחמוד. ואמר שידע שאשת רעהו אסרה השם לו יותר היא נשגבה בעיניו מבת מלך בלב הכפרי על כן הוא ישמח בחלקו ולא ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו. כי ידע שהשם לא רצה לתת לו. לא יוכל לקחתו בכחו ובמחשבותיו ובתחבולותיו. על כן יבטח בבוראו שיכלכלנו ויעשה הטוב בעיניו. והנה נשלם פירוש עשרת הדברים. **אמר** אחד מחכמי הדור ידענו כי תשעה גלגלים הם כנגד תשעה מספרים שהם עיקרי כל מספר. וככה אלה התשעה דברים. והנה הדבור הראשון שאיננו ממספר התשעה. שהוא כנגד כבוד השם הנכבד המדבר. כאשר הוא האחד במספר העשרה. והנה הדבור השני שהוא לא יהיה לך הוא כנגד הגלגל העליון שהוא מוליך כל הגלגלים. הפך תנועתו ממזרח למערב בעשרים וארבע שעות. ואמר כנגדו אלהים אחרים להודיע כי בכח השם ירוצון הגלגלים ורבים חשבוהו שהוא הבורא בעבור שאיננו גוף. והדבור השלישי שהוא לא תשא כנגד גלגל המזלות ששם כל צבא השמים. חוץ מהמשרתים השבעה והנה הגוף הנכבד מקיף כל הגופות וצורתם שהם שמונה וארבעים. ונראה כח השם לעין. ויש מקומות בגלגל הזה שיש שם כוכבים רבים ומקומות אין כוכב בהם ואין יכולת באדם לדעת זה הסוד. ורבים מחסרי חכמה חשבו כי לשוא נבראו אלה הצורות על זאת המתכונת. והדבור הרביעי דבור השבת כנגד גלגל שבת. כי חכמי הנסיון אומרים כי לכל אחד מהמשרתים יש יום ידוע בשבוע שבו יראה כחו. והוא בעל השעה הראשונה ביום. וכן מי שהוא בעל השעה הראשונה בלילה. ואומרים כי שבת ומאדים הם כוכבים מזיקים ומי שיחל מלאכה או ללכת בדרך באחד משניהם כשהם מושלים יבא לידי נזק. ע"כ אמרו קדמוננו שניתן רשות לחבל בלילי רביעות ובלילי שבתות. והנה לא תמצא בכל ימי השבוע לילה ויום זה אחר זה שימשלו אלו שני המזיקים בהם. רק ביום הזה. על כן אין ראוי להתעסק בו בדברי העולם רק ביראת השם לבדו והדבור החמישי שהוא כבד כנגד גלגל צדק שהוא יורה על שלום וצדק וחסד. ולשלם שכר ולכבד מי שהוא חייב. והדבור הששי לא תרצח כנגד גלגל מאדים שהוא יורה על שפיכות דמים ועל החבורות. ויש מחלוקת בין חכמי המזלות אם נוגה הוא למעלה מהשמש או למטה ממנה. וחכמי הודו הביאו ראיות כי נוגה הוא למעלה. והנה הדבור השביעי שהוא לא תנאף. כנגד גלגל נוגה שתולדתה להורות על כל משכב וזנות. והדבור השמיני לא תגנוב כנגד גלגל השמש שהוא יורה על אונס ולהסיר כח כל משרת שיתחבר עמה שלא יראה אור בעבורה. והנה הדבור התשיעי שהוא לא תענה כנגד גלגל כוכב חמה שהוא יורה על הלי. והנה הדבור העשירי שהוא לא

תחמוד כנגד גלגל הלבנה שהוא השפל מכל הגלגלים והיא תורה על החמדה : (אבן עזרא)

ספורנו לא תחמוד. יהיה הדבר אצלך לנמנע גמור, כי הנמנע לא יחמדהו הטבע כלל, כענין ולא יחמוד איש את ארצך כי החמדה תגרום את הגזל, כענין עכן ואחמדם : ואקחם : (ספורנו)

[טו] וְכָל-הָעַם רֵאִים אֶת-הַקּוֹלֹת וְאֶת-הַלְפִידִם וְאֵת קוֹל הַשָּׁפָר וְאֶת-הַהָר עֲשָׂן וַיֵּרָא הָעַם וַיִּנְעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרָחֵק:

אונקלוס וְכָל עַמָּא חָזָן יַת קְלִיאָ וְיַת בְּעוֹרִיאָ וְיַת קַל שׁוֹפְרָא וְיַת טוֹרָא תִּנּוּן וְחִזָּא עַמָּא וְזָעוּ וְקָמוּ מֵרָחִיק : (אונקלוס)

יונתן וְכָל עַמָּא חִמְיִין יַת קְלִיאָ הִידָּ הוּוּ מִתְהַפְּכִין בְּשִׁמְעָהוֹן דְּכָל חַד וְחַד וְהִידָּ הוּוּ נִפְקִין מִן גּוֹ בְּעוֹרִיאָ וְיַת קַל שׁוֹפְרָא הִידָּ הָהּ מַחִי מִיַּתִּיא וְיַת טוֹרָא תִּנּוּן וְחִמּוֹן כָּל עַמָּא וְרָתַעוּ וְקָמוּ תִּרְיִסָר מֵיַלִּין מֵרָחִיק : (תרגום יונתן)

רש"י וכל העם רואים. מלמד שלא היה בהם אחד סומא, (ז) ומנין שלא היה בהם אולם, תלמוד לומר ויענו כל העם, ומנין שלא היה בהם חרש, תלמוד לומר נעשה ונשמע (מכילתא פ"ט): רואים את הקולות. רואין את הנשמע, שאי אפשר לראות במקום אחר (סג): את הקולות. היואלין (ח) מפי הגבורה: וינעו. אין נוע אלא (ט) זיע (סג): ויעמדו מרחוק. היו נרתעין לאחוריהם שנים עשר מיל, כאורך מחניהם, (י) ומלאכי השרת באין ומסייעין אותן להחזירם, שנאמר מלכי לבאות ידודון ידודון (תהלים סח, יג. מכילתא סג): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) וא"ת והא כבר דרשינן זה מקרא דלעיל לעיני כל העם כדפירש"י. וי"ל מכל מקום כריכין להאי קרא לומר שלא היו עיניהם כהות וסומין גם לאחר מתן תורה דאפילו המסתכל בשעה שהכהנים פורסין ידיהם אמר רב חגי בירושלמי שעיניו נעשין כהות מפני שהשכינה שורה עליהן כל שכן כאן שראו גילוי שכינה ביותר: (ח) דק"ל דוכל העם רואים את הקולות וגו' על כרחך זה היה קודם מתן תורה כדכתיב לעיל ויהי קולות וברקים וגו' אם כן הא דכתיב הכא וינעו ויעמדו מרחוק קאי אקולות דלעיל ואם כן למה לא נכתב זה לעיל קודם יו"ד הדברות לכ"פ דקאי אקולות של יו"ד הדברות: (ט) מלשון זיע ורתת ולא מלשון נע ונד דהא אחר כך כתיב ויעמדו מרחוק: (י) (נח"י) ואם תאמר מנא ליה שהיה י"ב מיל ולא פחות. י"ל מדכתיב ויעמדו מרחוק משמע דעד עכשיו היו עומדים בקרוב ואורך מחניהם היתה י"ב מיל ש"מ דגם אותו שהיה עומד בסוף המחנה היה נקרא קרוב ואי סלקא דעתך דלא היו נרתעים י"ב מיל אם כן זה שהיה עומד בראש המחנה גם עתה עמד בתוך י"ב מיל ואיך אמר ויעמדו מרחוק ודו"ק: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכל העם רואים את הקולות. וכבר פירשתי טעם רואים את הקולות. כי כל ההרגשות מתחברות אל מקום אחד. והנה הטעם כאשר ראו הקולות והלפידים. כי מנהג האדם שיתפחד מהם וקול השופר שלא נשמע כזה לעולם. ואת ההר לבדו עשן. כאשר ראו הפלאים האלה נעו. כמו נע ונד. שכל אחד סר ממקום מעמדו ושב אחורנית. וכמהו וינעו אמות הסיפים. וטעם אמות. שהספים סרו ממקומם אמות. לא יכול הנביא לשערם במראות הנבואה. והאומר כי פי' כמו זעו. לא יתכן זה כי אם לא סרו ממקומם. איך עמדו מרחוק: (אבן עזרא)

הרמב"ן (טו~טז) וכל העם רואים את הקולות ויאמרו אל משה. דעת המפרשים שהיה זה אחר מתן תורה, והוא שאמר (דברים ה כ~כב) ותקרבו אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו וגו' אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' עוד ומתנו וגו'. ואין כן דעתי, בעבור שאמר בכאן ואל ידבר עמנו אלהים, ולא אמר "עוד", ומשה אמר בכאן אל תיראו, ושם נאמר (שם ה כה) הטיבו כל אשר דברו. ועוד, כי בכאן לא ספר שיפחדו רק מן הקולות והלפידים ומן ההר שהוא עשן, ושם פחדו מדבור השכינה, שאמרו כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי (שם ה כג). ועוד, כי בכאן (בפסוק כא) אמר משה נגש אל הערפל, ולא אמר שבא בתוכו:

והנכון בעיני בפרשה ובסדור הענין, כי וכל העם רואים ויאמרו אל משה היה קודם מתן תורה, ומתחלה הזכיר כסדר כל דברי האלהים מה שצוה למשה בהגבלת ההר ואזהרת העם ועשרת הדברות, ועתה חזר והזכיר דברי העם אל משה ואמר כי מעת שראו את הקולות ואת הלפידים נעו לאחור ועמדו מרחוק יותר מגבול ההר אשר הגביל משה:

והסדר בדברים, כי בבקר היו קולות וברקים וקול שופר חזק (לעיל יט טז) ועדין לא ירדה שכינה, כענין ורוח גדולה וחזק מפרק הרים משבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה' (מ"א יט יא), וחרדו העם במחנה במקום תחנונם (לעיל יט טז), ומשה חזק לבם והוציאם לקראת האלהים ויטיצבו בתחתית ההר (שם יז), ובהיותם שם בתחתית ההר מצפים ומטיצבים ירד ה' על ההר באש (שם יח), ויעל עשנו עד לב השמים חשך ענן וערפל (דברים ד יא), וחרד ההר עצמו ונזדעזע (לעיל יט יח) כאשר יעשו ברעש הנקרא "זלזלה" או יותר מכן. וכן כתוב (תהלים קיד ד) ההרים רקדו כאלים גבעות כבני צאן, ואיננו משל, כאשר איננו משל הים ראה וינס הירדן יסב לאחור (שם ג), ונתחזק קול השופר מאד (לעיל יט יט), אז ראו העם וינועו לאחור ויעמדו מרחוק (כאן) יותר מן הגבול, ואז אמרו אליו כלם שלא ידבר עמהם האלהים כלל פן ימותו, כי במראה נהפכו ציריהם עליהם ולא עצרו כח (דניאל י טז), ואם ישמעו הדבור ימותו, ומשה חזקם ואמר להם אל תיראו (פסוק כ), ושמעו אליו ויעמוד העם מרחוק במעמדם (פסוק כא), כי לא רצו בכל דבריו להתקרב אל הגבול, ומשה נגש אל הערפל (שם), לא בא בתוכו, ואז דבר אלהים עשרת הדברות:

ואחר עשרת הדברות לא הזכיר כאן מה שאמרו הזקנים למשה, כי רצה לבאר כסדר המצות והמשפטים, אבל במשנה תורה (דברים ה כ) הזכיר משה כי אחרי הדברות קרבו אליו כל ראשי שבטיהם וזקניהם ואמרו לו אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו, כי שערנו בנפשותינו שלא נוכל עוד לסבול משא דבר ה' אלהים, כי חשבו שירצה האלהים לדבר אליהם כל המצוות, ולכך

אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו ושמענו ועשינו (שם כד), והקב"ה הודה לדבריהם ואמר הטיבו כל אשר דברו, כי כן היה החפץ לפניו שלא ישמיעם רק עשרת הדברות, והיראה ישרה לפניו:

וינועו. על דעת רבותינו (במכילתא כאן) אין נוע בכאן אלא זיע, וכן הוא אומר (ישעיה כד כ) נוע תנוע ארץ כשכור, ואם כן יאמר כי נזדעזעו, ומפחדם חזרו עוד לאחור ועמדו מרחוק. ועל דעת בעלי הפשט וינועו שנעו ממקומם לאחוריהם ועמדו מרחוק, מלשון נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד ב), וכן ויניעם במדבר (במדבר לב (הרמב"ן) יג):

בעל הטורים וירא העם וינועו. על כן מתנענעים בשעת לימוד התורה לפי שהתורה ניתנה באימה ברתת ובזיע: **וינועו.** בגי' י"ב מילין שהיו נרתעים לאחוריהם: **וינועו.** ב' במסורה הכא ואירך וינועו אמות הספים מקול הקורא מה התם ע"י מלאך אף הכא ע"י מלאכים כדכתיב מלכי צבאות ידודון ידודון: (בעל הטורים)

ספורנו רואים את הקולות. כמו ולבי ראה. התבוננו בענין הקולות שלא יוכלו לסבלם, כאמרם לא אוסיף עוד לשמוע את קול ה' אלהי, ואת האש הגדולה הזאת לא אראה עוד, ולא אמות: **וירא העם.** התבוננו מה לעשות: **וינועו.** כמתנועע תנועה בלתי מכוונת לגבול מה שאליו, יקרא נע, כענין ויניעם במדבר, תנוע ארץ כשכור, וזה כי מיראתם נסוגו אחור מגבול מה שממנו, בלתי מכוונים לגבול מה שאליו: (ספורנו)

כלי יקר וכל העם רואים את הקולות וגו'. יש לדקדק בענין זה איך ראו את הנשמע, ומהו שאמר אח"כ וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק. אחר שכבר נאמר וכל העם רואים וגו' א"כ וירא למה לי, וכן מ"ש דבר אתה עמנו ונשמעה מלת ונשמעה מיותרת.

והנה קרוב לשמוע שכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה, מיד נתגשם אותו דבור והיה בו כ"כ ממשות עד שהיו רואין באויר כל האותיות פורחות וכאילו היה הכל כתוב לפניהם, וראיה לזה ממ"ש (תהלים לגו) בדבר ה' שמים נעשו וגו'. הרי שכל דבור שיוצא מפי הקב"ה בורא בריאה חדשה, וכן לאחר היצירה אמרו (חגיגה יד.) שמכל דבור שיוצא מפי הקב"ה נברא מלאך וכן כל דברות אלו אחר שיצאו מפי הגבורה היה בהם ממשות, ולפיכך ארז"ל (פסחים פז:) שכשבר משה הלוחות היו האותיות פורחות ואם לא היה ממשות באותיות איך היו פורחות, וראיה גדולה מזו שבלוחות אחרונות כתיב (שמות לד.א) וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים, כדברים אשר היו לא נאמר אלא את הדברים אשר היו למד שאותן אותיות שהיו פורחות מן לוחות ראשונות נקבעו בשניות וא"כ ודאי היה ממשות באותן אותיות, ע"כ נאמר וכל העם רואים את הקולות דהיינו קול אלהים המדבר אתם אותן קולות ראו בעיניהם.

ותבין ותדע כי חוש הראות יותר דק באדם מן חוש השמע, כי אדם יכול לראות ברחוק הרבה מילין אבל אינו יכול לשמוע כ"כ ברחוק כי חוש השמע אינו שולט כ"כ למרחוק כמו חוש הראות, וישראל היו מפחדים עכ"פ מן קול אלהים כי נורא הוא ע"כ כשראו ישראל שיוכלו לראות את קול דברו ית' אז חשבו אף אם יעמדו ברחוק ולא ישמעו את הקול מדבר אתם מ"מ די להם כשראו לפניהם תמונת האותיות באויר לכך נאמר וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק. ר"ל לפי שוירא העם שראו תמונת האותיות לפיכך ויעמדו מרחוק כי אמרו בראייה לחוד

סגי לנו אף בלא שמיעה, ואח"כ נתחרטו ישראל ואמרו למה ה' יעמוד ברחוק, הלא טוב לנו להתקרב אל מקום קדשו וכדי להנצל מן פחד הקול אמרו למשה דבר אתה עמנו ונשמעה כי אע"פ שאינו דומה שמיעה לראיה מ"מ די לנו כשנשמעה אף אם לא נראה כל תמונת האותיות ורז"ל אמרו (שבת פח:.) כשחזרו ישראל לאחוריהם היו מלאכי השרת מדדין אותן לקרבם לצד שכניה כו', ועל אותו זמן נאמר פסוק דבר אתה עמנו ונשמעה. אע"פ שלא פורש במקרא זה שהיו מדדין אותן מ"מ בא דוד ופרשה ואמר מלכי צבאות ידודון ידודון וגו' (תהלים סח.יג.). (כלי יקר)

[טז] וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֵּר-אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאֵל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן-נָמוּת:

אונקלוס וַאֲמָרוּ לְמֹשֶׁה מִלֵּל אֶתְ עִמָּנָא וְנִקְבִּיל וְלֹא יִתְמַלֵּל עִמָּנָא מִן קָדָם יְיָ דִּילְמָא (אונקלוס) **נְמוּת:**

יונתן וַאֲמָרוּ לְמֹשֶׁה מִלֵּיל אֶתְ עִמָּנָא וְנִקְבִּיל וְלֹא יִתְמַלֵּל עִמָּנָא תוּב מִן קָדָם יְיָ דִּילְמָא (תרגום) **נְמוּת:**

אבן עזרא וַיֹּאמְרוּ. הַכְּהֵנִים וְרֵאשֵׁי הַמְּטוֹת שֶׁהָיוּ קְרוּבִים אֵלָיו הֵם דִּבְרוּ עִמּוֹ אַחַר שֶׁנִּשְׁמְעוּ עֶשְׂרֵת הַדְּבָרִים. כִּי כִּי"כ הָיוּ יֹרְאִים כִּי פָּחַדוּ שֶׁהֵשֵׁם יִדְבֵּר עוֹד עִמָּהֶם וַיִּמּוּתוּ וּבִעֲבוּר זֶה אָמַר מֹשֶׁה לָהֶם אֵל תִּירְאוּ: (אבן עזרא)

הרמב"ן וַאֲלֵ יִדְבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים. הַשְּׂגִיחַ הָרַב בְּמִוֵּרָה הַנְּבוּכִים (ב לג) בְּאוֹנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגַּם וַאֲלֵ יִדְבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים, וַאֲלֵ יִתְמַלֵּל עִמָּנָא מִן קָדָם ה', וְלֹא עָשָׂה כֵן בְּשֵׂאֵר הַמְּקוֹמוֹת, כִּי תִרְגַּם וַיִּדְבֵּר אֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה (לְעִיל כ א) וּמִלִּיל ה', וְכֵן בְּכָל מְקוֹם וַיִּדְבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה, וּמִלִּיל ה', וְהִטְעַם אֲצִלוּ, כִּי הַדִּיבּוּר הָרֵאשׁוֹן אֲעִי"פ שֶׁשִּׁמְעוּהוּ כָּל יִשְׂרָאֵל אֵין מַעֲלַתָּם בּוֹ כַּמַּעֲלַת מֹשֶׁה רַבִּינוּ. וְאִי"כ כַּדַּעֲתוֹ לִמָּה תִרְגַּם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבְרַתִּי עִמָּכֶם (פְּסוּק כב) מִלִּילִית עִמָּכֶם, וְהִיא לּוֹ לּוֹמֵר אֵיתְמַלֵּל מִן קָדָמִי עִמָּכֶם, וְכֵן בְּמִשְׁנֵה תוֹרָה (דְּבָרִים ה יט) אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֵּר ה' אֶל כָּל קְהֵלְכֶם, תִּרְגַּם אוֹתוֹ מִלִּיל ה', וְכֵן אָמְרוּ הֵם וְאֵת קוֹלוֹ שִׁמְעֵנוּ (שֵׁם כא), וְתִרְגַּם יֵת קַל מִיִּמְרִיָּה שִׁמְעֵנָא יוֹמָא דִּין חֲזִינָא אֲרִי יִמְלַל ה' עִם אִינְשָׁא, וְכֵן פְּנִים בְּפְנִים דִּבֵּר ה' עִמָּכֶם (שֵׁם ד) מִלִּיל ה', וְעוֹד, שֶׁהָרִי תִרְגַּם וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֵנוּ בְּקוֹל (לְעִיל יט יט) וּמִן קָדָם ה' מִתְעַנִּי לִיָּה בְּקַל, וְכִבֵּר בָּא בְּלִשׁוֹן הַתּוֹרָה כֵן בְּמֹשֶׁה עֲצֻמוֹ, וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדְּבַר אֵלָיו (בְּמִדְּבַר ז פט), וְתִרְגּוּמוֹ מִתְמַלֵּל, וְכֵן יֵרַד עִמּוֹד הָעֵנָן וְעַמֵּד פִּתַּח הָאֵהָל וְדִבֵּר עִם מֹשֶׁה (לְהֵלֵן ל ג ט) וּמִתְמַלֵּל:

אבל הִטְעַם לְאוֹנְקְלוֹס מְבוֹאֵר, שֶׁלֹּא נֹאמַר בְּכָל מִתֵּן תּוֹרָה דִּבּוּר הַשֵּׁם לְיִשְׂרָאֵל רַק מִתּוֹךְ הָאֵשׁ (דְּבָרִים ה כא), וּמִן הָאֵשׁ שִׁמְעוּ, וְהוּא מָה שֶׁהִשְׁיִגוּ הֵם, וְכֵן כִּי מִן הַשָּׁמַיִם (פְּסוּק יט) עַל דֶּרֶךְ הָאֵמֶת, מִתּוֹךְ הַשָּׁמַיִם, וְהוּא מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּשׁוּהָ, וְכִבֵּר נִתְבָּאָר עֵינֵינוּ (לְעִיל יט כ). וְהֵנָּה כִּשְׂרָאָה אוֹנְקְלוֹס בְּכֹאֵן וַאֲלֵ יִדְבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים שֶׁלֹּא הוֹזְכָר בּוֹ מַחִיצָה, לֹא רָאָה לְתִרְגָּם בּוֹ וְלֹא יִמְלַל עִמָּנָא ה', וְאֵין בְּלִשׁוֹנוֹ כְּנוֹי לְמַלְתֵּי אֱלֹהִים, וְלִכְךָ שֶׁלֵּל בְּכֹאֵן מֵהֵם הַדְּבָרִים מִמֶּשׁ:

ומן הַמוֹפְלֵא בְּחִכְמַת אוֹנְקְלוֹס שֶׁלֹּא הִזְכִּיר בְּמַעֲמַד הַר סִינַי "יִקְרָא דֵּה" או "מִיִּמְרָא דֵּה", וְתִרְגַּם הָאֵ אֲנָא מִתְגַּלִּי לָךְ (שֵׁם ט), יִתְגַּלִּי ה' לְעֵינַי כָּל עֵמָא עַל טוֹרָא דְּסִינַי (שֵׁם יא), דְּאִתְגַּלִּי עֲלוּהִי (שֵׁם יח), וְאִתְגַּלִּי ה' עַל טוֹרָא דְּסִינַי (שֵׁם כ),

ולא תרגם "ואתגלי יקרא דה"י" כאשר הוא מתרגם תחלה הר האלהים (לעיל ג א) טורא דאיתגלי עלוהי יקרא דה'י, כן עשה בכל מקום שהזכיר השם המיוחד בירידה הזאת, אבל כאשר יזכיר הכתוב אלהים תרגם לקראת האלהים (לעיל יט יז) לקדמות מימרא דה'י, ותרגם בא האלהים (כ יז) יתגלי לכוון יקרא דה'י, ולא אמר יתגלי לכוון ה'י, דתמן יקרא דה'י (שם יח), וכן אמר ומן קדם ה'י מתעני ליה בקל (לעיל יט יט), וכל זה מבואר ומפורש למי שישכיל דברינו המפורשים למעלה (יט כ). וכן ראיתי בנוסחאות מדוקדקות ויעל משה אל הר האלהים (להלן כד יג) וסלק משה לטורא דה'י, כי אחרי מתן תורה יאמר כן, וכתוב ויסעו מהר ה'י (במדבר י י): (לג): (הרמב"ן)

אור החיים **דבר וגו'.** פירוש ואם לצד כי כשידבר ה'י עמנו נקבל גזירותיו, מעתה הרי אנו מקבלין ממך ואם כן אין צורך בדבר ולמה נסתכן והוא אומרו **פן נמות.** עוד ירצה על זה הדרך **דבר אתה עמנו ונשמעה** פירוש יהיה כח בנו לשמוע אבל אם ידבר ה'י עמנו פן נמות ולא נשמע: (אור החיים)

[יז] ויאמר משה אל-העם אל-תיראו! לִי לְבַעְבוֹר נְסוֹת אֲתֶלְמַסְךָ בְּאֵלֵהֶם וּבַעְבוֹר תִּהְיֶה יְרֵאתוֹ עַל-פְּנֵיכֶם לְבַלְתִּי תַחֲטְאוּ:

אונקלוס וְאָמַר מֹשֶׁה לְעַמָּא לֹא תִדְחִלוּן אַרְי בְּדִיל לְנִסְאָה יִתְכוּן אֲתַגְלִי לְכוּן יְקָרָא דִּי? וּבְדִיל דְתִהִי דְחִלְתִּיה עַל אֲפִיכוּן בְּדִיל דְלֹא תַחֲבוּבוּן: (אונקלוס)

יונתן וְאָמַר מֹשֶׁה לְעַמָּא לֹא תִדְחִלוּן אַרוּם מִן בְּגִלְל לְנִסְיוֹתִיכוּן אֲתַגְלִי לְכוּן יְקָרָא דִּי? וּמִן בְּגִלְל דְתִהְיֶה דְחִלְתִּיה עַל אֲפִיכוּן בְּגִין דְלֹא תַחֲבוּבוּן: (תרגום יונתן)

רש"י **לבעבור נסות אתכם.** לגדל אתכם בעולם, שִׁיֵּלֵךְ לָכֵס שֵׁם צְאוֹמוֹת שְׁהוּא בְּכַבּוּדוֹ נִגְלָה עֲלֵיכֶם: נסות. לשון הרמה וגדולה, כמו הרימו נס (ישעיה סב, י), ארס נסי (שם מט, כב), וכנס על הגבעה (שם ל, יז), (כ) שְׁהוּא זְקוּף: ובעבור תהיה יראתו. על ידי שראיתם אותו יראוי ומאוס, תדעו כי אין זולתו, ותיראו מפניו: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) ר"ל לעל שם זה נקרא נס שְׁהוּא זְקוּף וּמוֹרֵס הַכִּי נְמִי נְסוֹת שִׁיהִיו מוֹרְמִים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. למי"ד לבעבור נוסף. כלמי"ד למבראשונה ולמי"ד והשלישי לאבשלום בן מעכה: וטעם **נסות אתכם.** כמו ולמען נסותך להטיבך באחריתך: **ובעבור תהיה יראתו על פניכם.** ככתוב יום אשר עמדת לפני ה'י אלהיך בחורב: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים.** לגדל אתכם בעולם שיצא לכם שם בגוים שהוא בכבודו נגלה עליכם. נסות, לשון הרמה וגדולה, כמו הרימו נס (ישעיה סב י), כנס על הגבעה (שם ל יז), שהוא זקוף, לשון רש"י. ואיננו נכון. אבל יתכן שיאמר, כי **לבעבור** הרגילכם באמונתו **בא האלהים**, שכיון שהראה לכם גלוי השכינה נכנסה אמונתו בלבבכם לדבקה בו, ולא תפרד נפשכם ממנה לעולם, ולמען תהיה יראתו על פניכם בראותכם כי הוא לבדו האלהים בשמים ובארץ

ותיראון ממנו יראה גדולה. או יאמר, שתהיה על פניכם יראת האש הגדולה הזאת ולא תחטאו מיראתכם ממנה. ויהיה הלשון מן ויואל ללכת כי לא נסה, ויאמר דוד אל שאול לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי (ש"א יז לט), כענין רגילות:

והרב אמר במורה הנבוכים (ג כד) כי אמר להם **אל תיראו**, כי זה אשר ראיתם היה שכשינסה ה' אלהים אתכם להודיע ערך אמונתכם, וישלח לכם נביא שקר שירצה לשתור מה ששמעתם, לא תמעד אשורכם לעולם מדרך האמת, כי כבר ראיתם האמת בעיניכם. ואם כן יאמר, בעבור שיוכל לנסות אתכם לעתיד **בא האלהים** עתה כדי שתהיו עומדים לו בכל נסיון:

ועל דעתי הוא נסיון ממש. יאמר, הנה רצה האלהים לנסותכם התשמרו מצותיו כי הוציא מלבכם כל ספק, ומעתה יראה הישכם אוהבים אותו ואם תחפצו בו ובמצותיו. וכן כל לשון נסיון בחינה, ללכת באלה כי לא נסיתי (ש"א יז לט), לא בחנתי נפשי מעולם ללכת בהם. ויתכן שיהיה הנסיון הזה בטובה, כי האדון פעם ינסה עבדו בעבודה קשה לדעת אם יסבלנה לאהבתו, ופעם ייטיב עמו לדעת אם יגמול אותו בטובה אשר עשה עמו להוסיף לאדוניו עבודה וכבוד, כענין שאמרו חכמים (שמו"ר לא כ) אשרי אדם שעומד בנסיוניו, שאין לך בריה שאין הקב"ה מנסה אותה, העשיר מנסה אותו אם תהיה ידו פתוחה לעניים, העני מנסה אותו אם יוכל לקבל יסורין וכו'. ולכך אמר הכתוב, הטיב לכם האלהים להראותכם את כבודו, אשר לא עשה כן לכל גוי, לנסותכם אם תגמלו לפניו כטובה אשר עשה עמכם להיות לו לעם נחלה, כענין שאמר הלה' תגמלו זאת (דברים לב ו), ואמר רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם (עמוס ג ב), כי העמים אינם חייבים לי ככם אשר ידעתי אתכם פנים בפנים: (הרמב"ן)

בעל הטורים **לבעבור**. ג' במסורה הכא ואידך לבעבור סבב את פני הדבר גבי דוד בענין האשה התקועית. לבעבור הביא ה' אל אבשלום את הרעה פי' לבעבור נסות אתכם ואם תעמדו בנסיון תהיו כדוד כמו שנא' בענין ואדוני חכם כחכמת מלאך האלהים ואם לאו לבעבור הביא ה' הרעה: **תחטאו**. ב' במסורה הכא ואידך רגזו ואל תחטאו. הבושה מונעת מן החטא והכעס מביא לידי חטא וזהו בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו כל מי שיש לו בושת פנים לא במהרה הוא חוטא וזהו רגזו ואל תחטאו כי הכעס מביא לידי חטא: **יראתו על פניכם**. בגימ' זה הוא בושת הפנים: (בעל הטורים)

אור החיים **אל תיראו**. פירוש שידבר עמכם עוד **כי לבעבור** וגו' וכבר עשה ה' מחשבתו הטובה ועשה אתכם נס שהם מובדלים לטובה כי פסקה זוהמתם באמצעות דבר האלהים, וגם טעם ב' **בעבור תהיה** וגו' פירוש כי בעקירת הזוהמא מהם הנה קנתה היראה שהיא שכינתו יתברך מקום להיות בתמידות על פניהם כי צלם אלהי אשר יצר ה' את האדם בצלמו חזר לקדמותו, והרווחת ב' דברים אלו הוא לבלתי תחטאו כי כל מי שיש לו בושת פנים שהיא יראתו האמורה לא במהרה הוא חוטא. עוד ירצה באומרו **לבעבור נסות אתכם** כדי שלא תהיה לכם טענה למה לא ינבא ה' את כל ישראל, הרי ניסה אותם בנבואה ולא יכלו עמוד: (אור החיים)

ספורנו **לבעבור נסות אתכם**. להרגילכם אל הנבראה שזכיתם אליה פנים כפנים, כמו שהיה הענין באליהו, שהיתה אז נבואתו בהיותו משתמש בחושיו, כאמרו

וילט פניו באדרתו ויצא ויעמוד פתח המערה, גם כי אולי לא היתה באספקלריא המאירה כענין משה רבינו שנאמר בו אשר ידעו ה' פנים אל פנים: **בא האלהים**. פמליא של מעלה, כמו שאמר למעלה לקראת האלהים: **ובעבור תהיה יראתו על פניכם**. כטעם מה שהשיב רבי יהושע לקיסר, באמרו יומא דחד מן שמשי דקיימי קמיה דקודשא בריך הוא, אמרת לא מצינא לאסתכלא ביה, שכינה לא כל שכן (פרק אלו טרפות): (ספורנו)

כלי יקר ויאמר משה אל העם אל תיראו. מן השמיעה בקול ה' כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם. אמר כי טוב לכם לקבל הדברות מתוך הראיה והשמיעה כאחד כי מכל אחד בפני עצמו יצא תכלית מיוחדת, כי על השמיעה נתן טעם לבעבור נסות אתכם בא האלהים. ונסות לשון הרמת דגל נס כי רצה ה' להגביה אתכם ביתר שאת על כל העמים ע"כ הוא רוצה שתשמעו בקולו כי לא נשמע כזה בשום אומה שתוכל להתפאר בזה ששמעו קול אלהים וחיו כמ"ש (דברים ה.כג) כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי. ומכאן ראייה בריאה וטובה ששמיעת קול אלהים הוא לישראל הרמת דגל נס על כל אומה ולשון. ועל ראיית האותיות לפנייהם באויר נתן טעם ב' ואמר בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. כי התורה נקראת יראת ה' טהורה וציור זה רצה ה' שיהיה על פניכם תמיד כדי שלעולם יהיה נראה לכם כאילו התורה כתובה לפניכם כדי שלא תבואו לידי חטא לעולם כי לא תשכח מפיכם ע"י שישארו ציורי רושם אותיות אלו נגד פניכם תמיד וזה פירוש יקר מאוד. (כלי יקר)

יח ויעמד העם מרחק ומשה נגש אל-הערפל אשר-שם האלהים: (ס)

אונקלוס וקם עמא מרחיק ומשה קרב לצד אמיתתא דתמן יקרא די: (ס) (אונקלוס)

יונתן וקם עמא תריסר מילין מרחיק ומשה קריב לצית אמיתתא דתמן יקר שכינתא די: (תרגום יונתן)

רש"י נגש אל הערפל. לפניו משלש מחילות, חושך, ענן, וערפל, שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל (דברים ז, יא.). ערפל הוא עב הענן, שאמר לו הנה אנכי בא אליך בעב הענן: (רש"י)

אבן עזרא ויעמד. הזכיר זה פעם אחרת. כי משה היה עושה הפך מעשיהם. אלה עמדו מרחוק ומשה נגש אל הערפל: (אבן עזרא)

בעל הטורים ומשה נגש. בפרקי ר"א גש לא נא' אלא נגש מיכאל וגבריא אל אחזוהו בשתי ידיו והגישוהו אל השכינה שלא ברצונו: **הערפל**. בגי' שכינה: (בעל הטורים)

יט ויאמר יהוה אל-משה כה תאמר אל-בני ישראל אתם ראיתם כי מן-השמים דברתי עמכם: (יט)

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה כְּדָנָן תִּימַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶתְּוֹן חֲזִיתוֹן אָרִי מִן שְׁמַיָּא
מְלִילִית עִמְכוֹן : (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה כְּדָנָא תִימַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶתְּוֹן חֲמִיתוֹן אָרוֹם מִן שְׁמַיָּא
מְלִילִית עִמְכוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י כה תאמר. בלשון (ב) הזה: אתם ראיתם. יש הפרש בין מה שאלם רואה
למה שאחרים משיחין לו, שמה שאחרים משיחין לו פעמים שלבו חלוק מלהאמין:
כי מן השמים דברתי. וכתוב אחר אומר, וירד ה' על הר סיני, זא הכתוב השלישי
והכריע ביניהם, מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשן
הגדולה (דברים 7, לו.), כבודו בשמים, ואשן וגבורתו על הארץ. דבר אחר, הרכין
השמים ושמי השמים, והליען על ההר, וכן הוא אומר ויט שמים וירד (תהלים יח, ו.
מכילתא פ"ט): (רש"י)

שפתי חכמים (ב) לא פירוש וכסדר הזה לכאן אינן נפקותא בזה הסדר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר ה'. רבים השתבשו. בעבור שמצאו ודבריו שמעת מתוך האש
שהיה בהר סיני. כי כתוב וירד ה' על הר סיני על ראש ההר. ועתה אמר מן השמים
דברתי עמכם. ומי שיש לו לב יבין הטעם בפי כי תשא. רק עתה אתן לך משל אולי
יבין מי שאין לו לב. חשוב שיהיה כדמות אדם ראשו בשמים ורגליו על הר סיני
וזה טעם וירד. ומן השמים ידבר. כמו ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים. כי
ידענו שהשמים והארץ מלא כבודו: (אבן עזרא)

הרמב"ן אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. צוה שיאמר להם אחרי
שראיתם בעיניכם כי מן השמים דברתי עמכם ואני הוא האדון בשמים ובארץ,
אל תשתפו עמי אלהי כסף ואלהי זהב כי אין לכם צורך אתי אל עזר אחר, ושיעור
הכתוב לא תעשון אתי אלהי כסף ולא תעשו לכם אלהי זהב. ולדעתי פירושו לא
תעשון אלהי כסף ואלהי זהב להיות לכם לאלהים אתי, ולא תעשו לכם כלל,
הזהיר מן האמונה בהם, וחזר והזהיר מן העשייה לבדה, כענין ופסל ומצבה לא
תקימו לכם (ויקרא כו א):

ועל דרך האמת טעם "אתי" כטעם על פני, וכבר רמזתי פירושו (לעיל פסוק ג):

כתב רש"י כי מן השמים דברתי עמכם, וכתוב אחר אומר וירד השם על הר סיני
(לעיל יט כ), בא השלישי להכריע ביניהם מן השמים השמיעך את קולו ליסרך
ועל הארץ הראך את אשן הגדולה (דברים ד לו), כבודו בשמים ואשן וגבורתו
בארץ. זהו לשון הרב. ואיננו מכוון. אבל הכרע הפסוקים מדרש חכמים הוא
(מכילתא כאן), ואמת הוא כי השם בשמים וכבודו בהר סיני כי באש ה', וכתוב
ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם משמים, והמקראות כלן מבוארות בלשונן לכל
יודע, וכבר בארתי הכל למעלה (לעיל יט כ). ורבי אברהם אמר כי מי שיש לו לב
יבין הטעם בפרשת כי תשא (שמות לג כא). ודברי פי חכם חן (קהלת י יב).
(הרמב"ן)

ספורנו אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. כענין המגביהי לשבת,

כלי יקר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם וגו'. רז"ל אמרו (מכילתא יתרו פרי ה) שנראה הקב"ה לישראל על הים כגבור עושה מלחמה ועל הר סיני כזקן יושב בישיבה. והנה הגבור במלחמה מורה על מראה אדומה כמ"ש (ישעיה סג.ג-ג) מדוע אדום ללבושך וכל בגדיך כדורך בגת, פורה דרכתי לבדי וגו' ויז נצחם על בגדי וגו'. וזקן יושב בישיבה מורה על מראה לבנה לבושיה כתלג חיור ושער רישיה כעמר נקי (דניאל ז.ט) ואם אולי לזכר זה תרצו לעשות צורות לבנות מן כסף וצורות אדומות מן זהב כדי להמשיך עליכם ע"י צורות אלו שפע רצון מסבה ראשונה ית', על כן אמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. כזקן יושב בישיבה וכבר ראיתם בים דמיון האודם ע"כ אני צריך להזהיר אתכם שלא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם.

ואמר אתי, ולכם, כי הצורות לבנות מכסף הוא כדי להיות אתי כי אני ה' מלמדך להועיל. ותרצו במראה זו לקרב התלמיד אל המלמד, אבל הצורה האדומה מזהב תעשו לכם שתהיו נצולין מן העושה מלחמה שלא ילחם גם בכם, אך מאחר שאמר מיד מזבח אדמה תעשה לי. נראין הדברים שהוא נקשר עם תחילת הענין כי רצה ה' שיבנו מזבח אדמה ולא מכסף וזהב, כי העושה כן דומה כאילו עשה אלהי כסף וזהב כי אין חפץ לה' בהרבות מהר ומתן כסף וזהב כ"א מזבח אדמה תעשה לי המורה על גדר ההכנעה כי באלה חפצתי נאם ה' וממני יראו וכן יעשו, כי בכ"מ שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו (מגילה לא). ומורה על שמו הגדול ית' אשר חיבר מן אותיות אשר מספרם עולה המועט מכל אותיות אלפ"א בית"א כשתכתוב יו"ד ה"א וי"ו ה"א בדרך שבארנו למעלה (פרי מקץ מא.א) וכן בפרשה זו אחר שגמר עשרת הדברות שיש בהם תיבות כמנין עקב, וכן פירש ריב"ה ועשה כמה פירושים על מלת עקב, ואומר אני שזה רמז למה שנאמר (משלי כב.ד) עקב ענוה יראת ה'. כי כל המתיהר חכמת תורתו מסתלקת ממנו, וההכנעה זה הדבר אשר צוה ה' והיא יסוד לכל התורה ע"כ אמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. כי רם ה' ושפל יראה. ואע"פ ששכינתי בשמים מ"מ ממכון שבתי דברתי עמכם וזה מופת שאין חפץ לה' ברמי הקומה לפיכך לא תעשון אתי אלהי כסף וגו'. וזה ציווי על המזבח שלא יעשנו מכסף וזהב כ"א מזבח אדמה תעשה לי המורה על גדר הענוה.

ואמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי. שהוא מחובר מן אותיות שמספרם המועט כאמור אז אבא אליך אל דכא ושפל אנשים כמוך כדמסיק במס' סוטה (ה). אשכון את דכא ושפל רוח (ישעיה נז.טו) רב הונא ורב חסדא, חד אמר אתי דכא פירש רש"י אני מגביהו עד ששוכן אצלי, וחד אמר אני את דכא, ר"ל אני מרביץ שכינתי אצלו ומסתברא כמ"ד אני את דכא שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני עכ"ל וז"ש אבא אליך וברכתך דהיינו אני את דכא.

(כב) ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה. הורה בזה שרצה ה' להראות במזבח זה עניני ענוה והחרב ענינו הגאווה כמ"ש (דברים לג.כט) ואשר חרב גאותך. ע"כ הנפת החרב מחללו, וחתם גדר הענוה במאמר ולא תעלה במעלות על מזבחי וגו'. כי העליה במעלות היא ממדריגה למדריגה ויש בעליה זו דרך גאה וגאון ולא יתכן שתהיה בעליה זו דרך גסות במקום זבחי אלהים רוח נשברה. ונתן טעם לדבר אשר לא תגלה ערותך עליו. אע"פ שהמקרא כפשוטו מ"מ יש בו ג"כ רמז שכל דרך גאה וגאון יש בו צד גילוי ערוה כארז"ל (סוטה ד:) כל המתגאה כאילו בא על כל העריות כו', ואמרו עוד שם כל המתגאה

לסוף נכשל באשת איש, וטעמו של דבר יתבאר בע"ה בפר' קרח בפסוק וישמע משה ויפול על פניו. וארז"ל (סנהדרין קי.) שחשדהו באשת איש וזהו לפי שאמרו שכל מעשיו לשם התנשאות שנאמר (במדבר טו.ג.) ומדוע תתנשאו על קהל ה' וישמע משה וגוי' הבין זה מדבריהם שאמרו כי כל העדה כלם קדושים ומדוע תתנשאו כי בכ"מ שיש קדושה שם יש גדר ערוה ואם כן מדוע תתנשאו לחלל קדושתם ע"י ערוה לפיכך וישמע משה ושם מבואר כל הענין וטעמו של דבר. ובסמוך פרי' משפטים (כא.א.) יתבאר שלכך היה מושב הסנהדרין אצל המזבח כדי שיתדמו זה לזה וכל הפוסל במזבח פוסל גם בדיינים ומטעם זה דרשו רז"ל (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג) פסוק לא תעשון אתי אלהי כסף. על דיינים שאינם הגונים שנתמנו בשביל שהוא תפוס כסף וזהב וכל רוח אין בו על כן מצאנו מקום לבאר כל הפר' על מנוי הדיינים הכשרים. (כלי יקר)

ב לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם:

אונקלוס לא תעבדון קדמי דחלו דכסף ודחלו דזהב לא תעבדון לכוון: (אונקלוס)

יונתן עמי בני ישראל לא תעבדון למסגוד דמות שמשא וסיהרא וכוכבא ומזלגא ומלאכא דמשמשין קדמוי דחלו דכסף ודחלו דזהב לא תעבדון לכוון: (תרגום יונתן)

רש"י לא תעשון אתי. לא תעשון דמות שמשי המשמשים לפני צמרום (מכילתא פ"ו): אלהי כסף. צא להזהיר על הכרובים, שאתה עושה לעמוד אתי, שלא יהיו של כסף, שאם שניתם לעשותם של כסף, הרי הן לפני כאלהות: ואלהי זהב. צא להזהיר שלא יוסיף על צ', שאם עשית ד', הרי הן לפני כאלהי זהב: לא תעשו לכם. לא תאמרו, הריני עושה כרובים צבתי כנסיות וצבתי מדרשות כדרך שאני עושה צבית עולמים, לכך נאמר לא תעשו לכם: (רש"י)

אבן עזרא לא תעשון. הטעם והנה אנכי יושב בשמים ואני דברתי עמכם לא על ידי אמצעי. וכן כתוב פנים בפנים דבר ה' עמכם. ואל תתמה בעבור שכתוב לא תעשו פעמים. כי כן דרך צחות לשון הקדש. כמו לא תחמוד. כי הטעם אחד הוא. וכן הוא לא תעשון לכם אתי אלהי כסף ואלהי זהב. כמו לא תעשה לך פסל וכל תמונה. וטעם שתעשו צורות לקבל כח עליונים ותחשבו כי לכבודי אתם עושים כאילו יהיו אמצעים ביני וביניכם. כמו העגל שעשו ישראל. כי אהרן לכבוד השם עשה כאשר אפרש במקומו. ובעבור שהשם ידע שישראל יעשו הזהירם בתחלה שלא יעשו אלהי זהב: והנה טעם אתי. שאין לי צורך לאמצעיים עמי. על כן אחריו. אבא אליך וברכתיך. והטעם אני בכבודי אבא אליך: (אבן עזרא)

אור החיים לא תעשון אתי וגו'. צריך לדעת אומרו תיבת אתי. ורבותינו ז"ל (מכילתא) דרשו שלא יעשו הכרובים ד', והוא אומרו אלהי זהב שמעלה עליהם כאלו עשו אלהי זהב, ולא יעשו הב' של כסף ואם עשו מעלה עליהם וכו', גם שלא יעשו צורה לדמיון ה' להשתחוות לה (ר"ה כ"ד). וכוונתם לה' ולא צורת שמשים של ה'. ונראה לפרש הכתוב בדקדוק עוד למה חזר לומר פעם ב' לא תעשו לכם ולא הספיק במה שקדם לומר לא תעשון אתי וגו'. עוד למה דקדק לומר תיבת

לכם :

אכן יכוין ה' לצוות על ב' מיני עבודות אל אחר, האחד הוא העובד באמונת לבו כי מאמין בה וכוסף לעובדה, וכנגדה אמר **לא תעשון אתי אלהי כסף** פירוש אלהי בכוסף וזה יורה על העובד מאמונת לבו. ודקדק לומר **אתי** כי העובד עבודה זרה ברצון נפשו הוא ממשיך בשורש נפשו בחינת הרע שבשורש העון ההוא והוא סוד (איכה ר' פ"א) נחש המקנן במגדל, כי כבר הודיענו הכתוב כי נפשות ישראל חלק אלוה ממעל דכתיב (דברים לב ט) חלק ה' עמו ובעובדו לעבודה זרה באמונת נפשו נותן מקום לס"מ ליכנס במקום שורש הנפש ההיא שהוא מקום הקדושה, והוא שאמר שלמה (משלי ל) תחת עבד כי ימלוך, והוא אומר **לא תעשון אתי**, ואמר **אלהי כסף** פירוש לשון כוסף שהוא עובדו מכוספו בו רחמנא ליצלן. והבי' היודע בלבו אמונה שלימה כי הכל הוא צואה בלי מקום אבל עובדה לסיבת הנאה להנאת המועיל כמו שתאמר שיתנו לו ממון על מנת לעובדה, ויאמר האדם בלבו רחמנא לבא בעי ובלבי אני מחרף ומגדף בעבודה זרה זו ואין מעשי אלא לתכלית הריוח, וכנגד זה אמר **ואלהי זהב לא תעשו לכם** פירוש הגם שאין לבו ונפשו מאמינים בה דבר אלא לצד שזה אהב הזהב ובשביל הנאת זהבו הוא משתחוה אף על פי כן לא תעשו, וגילה שחטא זה הוא דוקא בבחינת האדם שהוא פוגם עצמו וממעיט דיוקנו, והוא אומר **לכם** לצד שלא חטא אלא במעשה והמחשבה מנגדת כגלוי לפני יודע תעלומות, לזה לא יעשה החטא סיבה שתכניע בחינת הרע את בחינת הטוב כמעשה הראשון :

חסלת **פרשת** **יתרו** (אור (החיים)

ספורנו **לא תעשון אתי אלהי כסף**. ומאחר שראיתם שאין אתם צריכים לאמצעיים להתקרב אלי, לא תעשו אתי כאלה לאמצעיים: (ספורנו)

[כא] **מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה-לִּי וְזָבַחַת עָלָיו אֶת-עֹלֹתֶיךָ וְאֶת-שְׁלֵמֶיךָ אֶת-צֹאנֶיךָ וְאֶת-בְּקָרֶיךָ בְּכָל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת-שְׁמִי אֲבֹא אֵלֶיךָ וּבִרְכָתֶיךָ:**

אונקלוס **מִדְּבַח אֲדָמָתָא תַעֲבִיד קְדָמִי וְתַהִי דְּבַח עֲלוּהִי יְת עֲלוֹתְךָ וְיִת נְכֹס קוּדְשְׁךָ מִן עֲנָךְ וּמִן תוֹרְךָ בְּכָל אֲתָרָא דִּי אֲשָׁרִי יְת שְׂכִינְתִּי לְתַמָּן אֲשַׁלַּח בְּרַכְתֵּי לְךָ וְאַבְרַכְנָךְ:** (אונקלוס)

יונתן **מִדְּבַח אֲדָמָתָא תַעֲבִיד לְשְׁמִי וְתַהִי דְּבַח עֲלוּי יְת עֲלוֹתְךָ וְיִת נְכֹסֶת קוּדְשְׁךָ מִן עֲנָךְ וּמִן תוֹרְךָ בְּכָל אֲתָרָא דְאֲשָׁרִי שְׂכִינְתִּי וְאַנְתָּ פִלַח קְדָמִי תַמָּן אֲשַׁלַּח עֲלֶיךָ בְּרַכְתֵּי וְאַיְבָרִיכֶנָךְ:** (תרגום יונתן)

כס"י **מזבח אדמה**. מחובר באדמה, (מ) שלא יבנו על גבי עמודים או על גבי כיפין (נ"א בסים) (מכילתא פי"א). **דבר אחר**, שהיה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתן (מכילתא ס): **תעשה לי**. שתהא תחלת עשייתו לשמי: **וזבחת עליו**. אלכו, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב, כ), או אינו אלכו עליו ממש, תלמוד לומר הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך, ואין שחיטה בראש המזבח (מכילתא פי"א זכאים נח.): **את עולתיך ואת שלמיך**. אשר מלאךך (ט) ומבקרך. את לאנך ואת בקרך. פירוש

לאת עולתיך ואת שלמיך: בכל המקום אשר אזכיר את שמי. אשר אתן לך (ב)
רשות להזכיר שם המפורש שלי, שם אצוּא אליך וברכתיך, אשרה שכינתי עליך,
מכאן אתה למה, שלא ניתן רשות להזכיר שם המפורש אלא במקום שהשכינה באה
שם, וזהו בית הבחירה, שם ניתן רשות לכהנים להזכיר שם המפורש בנשיאת כפים
לזכר את

שפתי חכמים (מ) (מהר"ן) דאם לא כן למה קוראו מזבח אדמה והלא היה מעלי
שמים ומלופה נחופה כדכתיב צפרקת תרומה: (נ) הוסיף מלת אשר כדי שיהיה
מאמר את לאנך ואת בקרך פירוש למאמר את עולותיך ואת שלמיך ופירש מלת
את במקום מן כאלו אמר וזבחת את עולותיך ואת שלמיך מן לאנך ומן בקרך: (ס)
ואזכיר יואל לשלישי דאם לא כן תזכור שמי מיבעי ליה. ופי' שמי המיוחד לי
שהוא שם המפורש שלא ניתן רשות להזכירו רק בבית המקדש שהשכינה באה שם
ולא כן שאר שמות הקודש שזכרים בכל מקום: (שפתי חכמים)

אבן עזרא מזבח אבנים. י"א כי הטעם שלא יעשה ציורים במזבח על כן צוה
במזבח אבנים להיותם שלימות. ואלה המפרשים אולי ילמדונו למה נעשה כל
המשכן כרובים וכרובי זהב על הכפורת. והבית אשר בנה שלמה כלו כרובי
ותמונות ופטורי ציצים. ואלה המקומות נכבדות ממקום המזבח. ובפרשת כי
תשא אדבר על זה. ויש אומרים כי מזבח אדמה שלא יהיה על מקום גבוה ואין
זה משמע הלשון. והעד שכתוב אחריו מזבח אבנים. וקדמונינו אמרו כי הטעם
לשום אדמה במזבח הנחש. ואמת אמרו כי כן עשו רק שמו זה הפסוק לזכר
ולאסמכתא. ואין זה פשוטו כי האדמה שישימו בו מקרה. כי הוא לא יקרא רק
מזבח הנחשת. כי מנחשת נעשה. גם נקרא מזבח הקטרת מזבח הזהב בעבור
שהוא מצופה זהב. ועוד אילו היה כן משמע מזבח אדמה. יהיה פי' ואם מזבח
אבנים שישימו בו אבנים. ולא נוכל לומר שלא נעשה המזבח מאבנים. כי מפורש
הוא והוא הנעשה בהר עיבל. ועתה אפרש אמר הגאון כי יש מחלוקת על דבר
המזבח שעשה משה תחת הר סיני. י"א לפני מתן תורה היה ואחרים אמרו אחר
כן והגאון הודה למחלוקת הראשונה ואמר כי הכתוב בפרשה הזאת כל אשר דבר
ה' נעשה. הוא שנוי בפרשה השנית כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע ואני אתן לך
ראיה גמורה כי אחר מתן תורה היה כי הנה כתוב בפרשה הזאת שאמר השם
למשה בעלותו אל הר האלהים לפני מתן תורה אתם ראיתם אשר עשיתי
למצרים. ועתה אם שמוע תשמעו בקולי. ואמר בתחלה כה תאמר לבית יעקב.
והנה לא הגיד להם לא מצות ולא חקים ולא משפטים רק לשמוע מפיהם אם
יהיו חפצים לשמוע בקול השם לכל אשר יצום. והם השיבו ואמרו נעשה. ושם
כתוב וישב משה את דברי העם אל ה'. אז קדשם לשמוע דבר השם שהיו עשרת
הדברים. ועתה החל להשמיעם מצותיו. וכאשר נגש משה אל הערפל אמר לו זאת
הפרשה לא תעשון. וכל פרשת ואלה המשפטים עד כי יהיה לך למוקש. ואחר כן
כתוב ויבא משה. שירד מן ההר ושם כתוב ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל
המשפטים ודברי ה' הם מצות עשה ומצות לא תעשה. שתחלתם לא תעשון אתי
אלהי כסף ואלהי זהב ודברי המזבח וכל מצות עשה ולא תעשה שהם בפי' ואלה
המשפטים. כמו השב תשיבנו לו. עד בא השמש תשיבנו לו. אלהים לא תקלל.
והמשפטים דברי העבדים והמכים והנצים והנגיחה וההבערה ודכרי הגנבה

והשבועה. ועל אלה כתוב שם ואת כל המשפטים ובעבור זה אמרו אבותינו נעשה ונשמע ופי' נעשה לשמור מצות עשה ומצות לא תעשה. ונשמע על המשפטים. על כן הוסיפו אחר מתן תורה לאמר ונשמע. ולא אמרו כן בתחלה והנה פי' מזבח אדמה כמשמעו עשוי מאדמה. וזהו שכי' שם ויבן מזבח תחת ההר. וכתוב בכאן וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך. ושם כתוב ויעלו עולות. ויזבחו זבחים שלמים. ואין ספק כי זאת פרשת מזבח אדמה גם לא תעשון אתי בעבור דם הברית שזרק על המזבח. ועל העם שקבלו על נפשם שהשם לבדו יהיה להם לאלהים ושישמרו מצותיו ומשפטיו. והזכיר את צאנך ואת בקרך. ששניהם מיני עולות ושלמים. ראיתי מין אחד ישתחקו עצמותיו. שטען על החכמים בעבור שאמרו איזהו מקומן של זבחים. כי אמר כי לא מצא בכל התורה זביחה כי אם שלמים. כמו עולה וזבחים. כי עולה דבר בפני עצמו. והזבחים שלמים. כמו ויעלו עולות ויזבחו שלמים לה' פרים וככה בכל מקום. והראיתי לו כי לא דבר נכונה כי כתוב וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך. אז הודה על חטאתו שטען על האנשים נכבדים מכל הדורות הבאים אחריהם: וטעם בכל המקום אשר אזכיר את שמי. פירוש בכל מקום אשר אשים זכר לשמי שכבודי שוכן שם. כמו שילה ונוב שעמד שם הארון אם תבא אל המקום הנזכר לשמי לבקר אותי גם אני אבוא אליך וברכתיך. וטעם אבוא. כדרך בן אדם. והטעם תמצאני שם במקום שאזכיר את שמי עליו. והוא מקום הכבוד. כאילו באתי אליך שידעתי שתבא ובעבורך באתי. ובעבור שבאת לכבודי אבוא אליך וברכתיך ולא תהיה צריך לאחר כי תמצאני בכל עת ששם כבודי: (אבן עזרא)

הרמב"ן מזבח אדמה תעשה לי. פירש ר"א כי אמר לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לקבל כח עליונים בצורתם להיות אמצעיים ביני וביניכם, כי בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך אני בכבודי וברכתיך, אין לך צורך לאמצעי כלל. ועל דעת רבותינו (במכילתא כאן) במזבחות, שהם הנעשים במשכן ובמקדש, הזכיר מצות המזבחות באדמה ובאבנים לאמר שיעשו גם כן המזבחות לשם לבדו, ושם יזבחו העולות והשלמים, ולא לשדים על פני השדה, ובכל המקום אשר יזכירו את שמו יבא בכבודו עליהן לשכן שכינתו בתוכם ולברך אותם: (הרמב"ן)

בעל הטורים אבוא אליך. אבוא עולה עשרה לוי' שאם אמצא יי' בבהכ"נ אבוא אליך וברכתיך: (בעל הטורים)

ספורנו מזבח אדמה תעשה לי. וגם כן לא תצטרך לעשות היכלות של כסף וזהב ואבנים יקרות למען אקרב אליכם, אבל יספיק מזבח אדמה: כל המקום אשר אזכיר את שמי. שאבחר לבית ועד לעבדי, כענין הזכירו כי נשגב שמו: אבא אליך וברכתיך. לא תצטרך למשוך הנהגתי אליך באמצעיים של כסף וזהב וזולתם כי אמנם אני אבא אליך וברכתיך: (ספורנו)

[כב] ואם-מזבח אבנים תעשה-לי לא-תבנה אתהן גזית פי' חרבה הנפת עליה ותחללה:

אונקלוס ואם מדבח אבניו תעבד קדמי לא תבני יתהון פסילן לא תרים חרבה עליה ותחללה: (אונקלוס)

יונתן וְאִם מִדְּבַח אֲבָנִים תַּעֲבִיד לְשָׁמַי לֹא תִבְנֶי יַתְהוֹן חֲצִיבִין דָּאִין אֲרִימַת פְּרִזְלָא דְמִנְיָה מִתַּעֲבִיד סְיִפָא עַל אֲבָנָא אֲפִיסְתָּא יַתְהָ: (תרגום יונתן)

רש"י וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים. רבי ישמעאל אומר, כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מג', ואם מזבח אבנים תעשה לי, הרי אם זה משמש בלשון כאשר, וכאשר תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן גזית, שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים, שנאמר אבנים שלמות תבנה (דברים כז, ו). וכן אם כסף תלוה (שמות כב, כד), חובה הוא, שנאמר והעבט תעביטנו (דברים טו, ח), ואף זה משמש בלשון כאשר. וכן ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב, יד), זו מנחת העומר שהיא חובה (מכילתא פי"א), ועל כרחך אין אם הללו תלוין, אלא ודאין, ובלשון כאשר הם משמשים: גזית. לשון גזיזה, שפוסלן ומכתתן בצרזל: כי חרבך הנפת עליה. הרי כי זה משמש בלשון פן, שהוא דילמא, פן תניף חרבך עליה: ותחללה. הא למדת, שאם הנפת עליה ברזל חללת שהמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא להקר ימיו של אדם, אין זה בדין שיונף המקלר על המאריך (מדות פי"ג מ"ד). ועוד, שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאזיהם שבשמים, לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל, והרי דברים קל וחומר, (ע) ומה אבנים שאינם רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שמטילות שלום אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין אדם לחבירו, על אחת כמה וכמה שלא תבואהו פורענות: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) כלומר אל תאמר מתי איכפת ליה להאזין אם תביא עליו כורת ומחבל ומתקן כדי ללמדך קל וחומר וכן כריך לומר בסמוך וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים. המזבח שבנה משה לכרות ברית עם ישראל בדם הברית. וצוה השם שיבנו מזבח אבנים בעבר הירדן טרם שינחלו הארץ ויכתבו על האבנים כל התורה כי מצות רבות הם תלויות בארץ. כמו שהיה צורך עם בניהם בהכנסם לארץ מפני המצות התלויות בארץ. ושם זבחו שלמים ויאכלו כאשר עשו אבותיהם. ויהיה טעם ואם מזבח אבנים. כאומר עשה עתה מזבח אדמה. ואם תזכה שתכנס לארץ אז תבנה מזבח אבנים: **אתהן**. הם האבנים: **גזית**. הטעם כמו ומשרתו יהושע בן נון נער. כן לא תבנה אתהן בנין גזית. וגזית מגזרת על גזי צאנו. כי גז חיש. וכן נגוזו ועבר. והטעם כמו כריתה. רק אבנים שלימות כמו שהן נבראות: **כי חרבך**. שם חרב נופל על כלי ברזל שנעשה לחתוך בו. אולי נקראת כן החרב כי היא מחרבת. ובמקום אחר כתוב לא תניף עליהן ברזל. על מזבח אבנים שבנו. ואין לנו לחפש על טעמי המצות. ועל דרך הסברא אולי היה כן כדרך הפגול. בעבור שהיה קרב לגבי המזבח אין ראוי להיות הנשאר פגול כי יחלל קדש שהקדיש אם ישאר ממנו עד שיהיה פגול. וככה זה אם יכרתו האבנים לבנות המזבח. אולי יחולל הנכרת מן האבנים לעבודה זרה או למקום המטונף וזה אינו כבוד. וראינו שהכהן צריך לכפר על המזבח: (אבן עזרא)

הרמב"ן (כב~כג) וטעם **ואם**. במצות חובה, לומר, אם יגיע הזמן שתזכו לרשת הארץ ולבנות לי מזבח אבנים בבית הבחירה, השמר שלא תבנה אתהן גזית

שתחשוב לעשות כן למעלת הבנין. ודעת ר"א שהמצוה על מזבח הברית שבסדר
ואלה המשפטים (להלן כד ד) בפירושו:

ועל דרך האמת, הכתובים כסדרן, אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם
בשמי הגדול, **ולא תעשון על פני אלהי כסף ואלהי זהב**, אבל אני מתיר לכם
שתעשו מזבח לי לבדי ולזבוח עליו עולות גם שלמים בכל המקום אשר אזכיר
את שמי כי אבא אליך וברכתיך, ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת
(בראשית מט כה), ו"אזכיר" מן זכרנו יברך (תהלים קטו יב):

כי חרבך הנפת עליה. לאסור בהם נגיעת הברזל, כמו שנאמר אבנים שלמות
תבנה את מזבח ה' אלהיך (דברים כז ו), לא תניף עליהן ברזל (שם ה). והזכיר
כאן הברזל בלשון חרב, כי כל כלי ברזל אשר בהם פיות כורתות יקראו חרב.
יאמר בסיף, ויעש לו אהוד חרב ולה שני פיות (שופטים ג טז), ובאזמל, קח לך
חרב חדה (יחזקאל ה א), ויאמר בכשיל וכלפות אשר יסתרו בו הבנין ומגדלותיך
יתץ בחרבותיו (שם כו ט), וכן זה המסתת אבנים יקראנו חרב:

וטעם המצוה בדברי רבותינו (במכילתא כאן) להדור מצוה שלא יונף המקצר על
המאריך. ור"א אמר שלא ישאר הנפסל מן האבן באשפתות והמקצת בנוי במזבח
השם. או שלא ילקח ממנה לעשות מזבח לע"ז כי עובדיה יעשו כן אולי יצליחו.
והרב אמר במורה הנבוכים (ג מה) שהיא הרחקה, שלא יבאו לעשות בהן צורה
ותהיה אבן משכית, כי היה כן מנהג עובדי ע"ז:

ואני אומר כי טעם המצוה, בעבור היות הברזל חרב והוא המחריב העולם, ולכן
נקרא כך. והנה עשו אשר שנאו השם (מלאכי א ג) הוא היורש החרב, שאמר לו
ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ), והחרב הוא כחו בשמים ובארץ, כי במאדים
ובמזלות הדם החרב יצליח, ובהם תראה גבורתו, ולכן לא יובא בית ה':

וזהו הטעם שהזכירו הכתוב בפירוש אשר לא תבנה אתהן גזית, כי בהניפך
עליהם שום ברזל לעשותם כן **הנפת עליה חרבך** המרצח ומרבה חללים וחללת
אותה:

ומפני זה לא היה במשכן ברזל, כי גם יתידותיו שהיו טובות יותר מברזל, עשה
נחשת. וכן בבית עולמים לא נעשה בו כלי ברזל מלבד הסכינים, כי השחיטה
אינה עבודה. והכתוב לא אסר לבנות גזית רק בהניף עליהן ברזל, כי פירש כאשר
חרבך הנפת עליה, ומפורש בזה לא תניף עליהן ברזל (דברים כז ה), ואם בא
לסתת אותן בכלי כסף או בשמיר שהזכירו רבותינו (סוטה מח): הרי זה מותר,
אע"פ שאינן שלמות. וזה ישבר טעמו של ר"א. גם טעם הרב בעבור זה איננו נכון:

והנה שלמה הוסיף במצוה שלא נשמע כל כלי ברזל בבית בהבנותו (מ"א ו ז),
אע"פ שהיה מותר, שכך שנינו במכילתא (כאן) לא תבנה אתהן גזית, בו אי אתה
בונה אבל אתה בונה בהיכל ובקדשי קדשים, ומה אני מקיים ומקבות והגרזן כל
כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, בבית אינו נשמע אבל בחוץ נשמע. והיה הענין
הזה, שהיו עוקרין האבנים מהרריהן בכלי ברזל ומסתתים אותם שם בברזל,
כאשר יכרתו ג"כ בברזל העצים והברושים אשר היו בבית, וכן כתוב (שם ה לא)
ויסיעו אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד הבית אבני גזית. וכאשר יביאו אותן
אל הבית לבנות הקירות לא יתקנו אותם בברזל ולא יניפו אותו עליהן כלל כדרך
הבונים:

וזהו שאמר (שם ו ז) אבן שלמה מסע נבנה, לא שהיא שלימה לגמרי, רק שהיא שלימה שאין בה פגם כדי שתחגור בה צפורן, אבל היא חלקה ושוה (ס"א ונאה). ופירוש "מסעי", שהיא גדולה כאשר הסייעו אותה מן ההר, לא חלקו הסלע לאבנים מרובות כמנהג הבונים, ולא יתקנו אותה בכאן, ולא ישיבוה במקבות והגרזן כמנהג כל בנין אחר, כי לא רצה שלמה שיבנה ושישמע בכל הר הבית קול ברזל, וכל זה להרחיק הברזל ממנו, וזה כדעת רבי ירמיה במסכת סוטה (מח:). אבל לדעת רבי יהודה (שם) אבני גזית בביתו שם אותן, לא בבית המקדש. ועל דעתו פירוש המקרא ויסיעו אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד את הבית אבני גזית (מ"א ה לא), כלומר שהסיעו גם אבני גזית והם לביתו. וכן נראה בפשט הכתוב כי החצר עשה אבני גזית, דכתיב (שם ו לו) ויבן את החצר שלשה טורי גזית, ולא החמיר רק בהיכל ובדביר. וכל זה ריחוק הברזל מן הקדש. והברזל אשר הקדיש דוד שלא נחקר משקלו (דהי"א כב יד), לעשות ממנו כלים לכרות העצים ולחצוב האבנים היה: (הרמב"ן)

ספורנו לא תבנה אתה גזית. ליפותן: (ספורנו)

[כג] ולא-תעלה במעלות על-מזבחי אשר לא-תגלה ערותך עליו: (פפ)

אונקלוס ולא תסק בדרגין על מדבחי דלא תתגלי עריתך עלוהי: [פפ] (אונקלוס)

יונתן ואתון פהנא דקיימין למשמשא קדמי לא תסקון במסוקין על מדבחי אלהו בגשריא דלא תתחמי עיריתך עלוי: (תרגום יונתן)

רש"י ולא תעלה במעלות. כשאתה בונה כבש למזבח, לא תעשהו (פ) מעלות מעלות, אשקנו"ש בלע"ז, אלל חלוק יהא ומשופע: אשר לא תגלה ערותך. שעל ידי המעלות אתה נריך להרחיב פסיעותיך, ואף על פי שאינו גלוי ערוה ממך, שהרי כתיב ועשה להם מכנסי בד, מכל מקום הרחבת הפסיעות קרוב לגלוי ערוה הוא, ואתה נוהג בהם מנהג בזיון, והרי דברים קל וחומר, ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיון, אמרה תורה הואיל ויש בהם נורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חבירך שהוא בדמות יוררך, ומקפיד על בזיון, על אחת כמה וכמה:

חסלת פרשת יתרו: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דק"ל ממה נפשך אם עשו מעלות למזבח מוכרח הוא הכהן לעלות ואם לא עשו מעלות מהיכא תיתי שיעלו לכך פירש וכו' ואזהרה היא לבונה כשיבנה מזבח שלא יעשהו מעלות: חסלת פרשת יתרו (שפתי חכמים)

אבן עזרא תעלה. אמר בן זיטא כי במעלות מגזרת מעל. ולא פקח עיניו לראות כי מ"ם מעל שורש. והעד ומעלה בו מעל. והנה מעל במשקל נעל. ולשון רבים שאינו סמוך. ונעלות בלות ומטולאות. והנה ראוי להיות במעלות חיר"ק תחת הבי"ת

וקמ"ץ תחת העי"ן רק פירושו כמו ומעלות שבעה עולותיו. והנה חשב בן זיטא לעלות בסלם חכמה בהבליו ונגלתה ערותו עליו. וככה יקרה לכל מין אשר בדברי קדמונינו לא יאמין. וזאת מצות מעלות. כוללת כל מזבח אדמה אבנים או נחשת. כל מזבח שהוא עשוי לשם כאר הוא כתוב מזבחי:

חסלת פרשת יתרו אשר נותן לב לפשטים. גם בכללים גם בפרטים: אז יתבונן למה נכתב. וי"ן עם אלה המשפטים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ולא תעלה במעלות על מזבחי. בעבור כי התחיל לצוות במזבח השלים מצותו ולא איחר זה עד צוותו בדברי הקרבנות בתורת כהנים, וזו ראייה לדברי חכמים ואין צריכין חיזוק. וטעם המעלות, יראת המזבח והדורו לכבוד השם. ולמצות השם טעמים רבים בכל אחת, כי יש בכל אחת תועלות רבות לגוף ולנפש: (הרמב"ן)

בעל הטורים תגלה. ג' במסורה הכא ואידך תגלה רעתו בקהל בטרם תגלה רעתך לו שאם יגלה ערותו על המזבח תגלה רעתו בקהל: (בעל הטורים)

ספורנו ולא תעלה במעלות. אף על פי שלא אטריחך לעשות מלאכות ויפויים לשכני בתוככם, מכל מקום השמר מלנהוג קלות ראש במזבח: (ספורנו)

פרשת משפטים

שמות פרק-כא

[א] וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִׁים לְפָנָיִם:

אונקלוס וְאֵלֶּין דִּינְיָא דִּי תִסְדֵּר תְּסַדְרֵהוּן: (אונקלוס)

יונתן ואלה הינן סדרי דינניא די תסדר קדמיהון: (תרגום יונתן)

רש"י ואלה המשפטים. כל מקום שנאמר (א) אלה, פסל את הראשונים, ואלה,

מוסיף על הראשונים (שמו"ר ל, ב.), מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני. ולמה נסמכה (ב) פרשת דינין לפרשת מזבח, לומר לך שתשים סנהדרין אלל המקדש (ס"א המזבח): אשר תשים לפניהם. אמר לו הקב"ה למשה, לא תעלה על דעתך לומר, אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים, עד שתהא סדורה צפיהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, (ג) לכך נאמר אשר תשים לפניהם, כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם: לפניהם. ולא לפני עובדי אלילים (גיטין פח:), (ד) ואפילו ידעת בדין אחד שהם דנין אותו כדיני ישראל, אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני ארמים, מחלל את השם ומיקר שם האלילים להשכיחם (ס"א להחשיבם), שנאמר כי לא כזרנו נורם ואויבינו פלילים (דברים לב, לא.), כשאוויבינו פלילים זהו עדות לעלוי יראתם: (רש"י)

שפתי חכמים (א) וא"ת והא' בפרשת בחקותי כתיב אלה המלות וגו' ובפרשת מטות כתיב אלה החקים ובפרשת מסעי כתיב אלה המלות והמשפטים ובפרשת כי תבא כתיב אלה דברי הברית וגו' ולא דרשינן שם שפוסל את הראשונים. וי"ל דלא דרשו כן אלא גבי אלה תולדות השמים משום דקשה להו דהא כבר חשב התולדות למעלה אם כן למה נאמר אלה תולדות השמים ופרט אותם וכן גבי אלה תולדות נח דחשיב נמי תולדות נח לעיל בפרשת בראשית ואם כן למה חשב אותם פעם שנית אלא לפסול וכו' אבל בכל אלה דלעיל לא חשב כלום משום הכי אין לפרש שהוא פסול את הראשונים וכן בפרשת אלה הדברים ליכא למימר דפסול את הראשונים דהא אלה הדברים משנה תורה הוא: (ב) הרבה יש להקשות חלל דהיה לו להקשות קושיא זו מעיקרא טרם שפירש כל מקום כו'. ועוד קשה שמה כסדר הזה נאמרו לו. ועוד קשה בריש פרשת בהר פירש"י בפשיטות שכל התורה כולה נאמרה מסיני. ועוד קשה דהל"ל וא"ו מוסיף על ענין ראשון. ועוד קשה דהיה לו לפרש זה גבי ואלה תולדות השמים והארץ או גבי ואלה תולדות נח (ועמ"ש בסמוך) וי"ל דהכי פירשו דכל מקום שנאמר אלה מיעוט הוא וכלומר אלה הם טובים וחשובים במעלה אבל שלפניהם אין כל כך חשובים במעלות וכשרות כלומר שפסול את הראשונים וכן אלה תולדות השמים מפרש בצראשית רבה נמי כן וכן אלה תולדות נח ואם כן הכי נמי אי הוה כתיב אלה הוה אמינא שפוסל וכו' אבל עתה שכתוב ואלה לאו מיעוט הוא אלא מוסיף וכו' שניתנו במעמד כל ישראל ובקולות וברקים כמו שניתנו יו"ד הדברות לאפוקי שאר מלות ניתנו למשה לבדו בהר סיני באותם מ' יום שהיה בהר ואם כן תקשי לך למה נסמכה כו' הואיל ומוסיף על עשרת הדברות דלעיל מיניה למה הפסיק בפרשת מזבח (רא"ש ט) והאריך שם: (ג) משום דרוב מלות כתיב גבייהו דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם דבר ואמרת משמע לכל הפחות ב' פעמים ואם כן למה ליה להקב"ה לומר שתשים לפניהם אלא על כרחך להבינם טעמי התורה. (ד) ר"ל לפנייהם קאי אשבעים זקנים

הנזכרים לעיל בפרשת יתרו ש'עלו עמו להר קודם מתן תורה כ"ה לפי שיטת רש"י דפרק קמא דסנהדרין והתוספות פירשו לפניהם קאי אש'למטה אלהים דכתיב בסמוך עד האלהים יבא דבר שניהם וסוף דבר בין לפירוש רש"י ובין לפירוש התוספות קאי דוקא אמומחין ולא אהדיוטות וא"ת דלמא לפניהם ולא לפני הדיוטות וכל שכן לפני עובד אלילים. וי"ל דרש"י עצמו מתרץ הקושיא זו במה שפירש ואפילו ידעת כו' ר"ל הקרא ממעט אותו לגמרי אפילו ידעת דדין כו'. אבל בהדיוטות אם ידעת שידעין דדין אחד כמומחין רשאי לבא לפניהם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ואלה המשפטים**. אחר שאמרו ישראל למשה דבר אתה עמנו. אמר השם למשה בגשתו אל הערפל כה תאמר אל בני ישראל. והחל להזהיר על אלהי הזהב. ושיכרות ברית עמהם ברדתו. שהשם לבדו יהיה להם לאלהים. והורה המשפטים והמצוות שיאמר להם אם יקבלום אז יכרות להם ברית. ואמר לו בסוף אלה התנאים בפרשת הנה אנכי שולח מלאך לפניך. ועיקר הפרשה להשמיד עבודה זרה מארצם בהכנסם שם. וככה פירש להם משה לפני כרות הברית כי בסוף ולא תעבוד את אלהיהם והנה תחלת הפרשה שלא יעשו עם השם אלהים אחרים. וסוף הפרשה להכרית זכר האלילים והפסילים שהם עשויים בארץ כנען: (אבן עזרא)

הרמב"ן טעם **ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם**, כי רצה להקדים להם המשפטים, כי כאשר היה בעשרת הדברות הדבור הראשון בידיעת ה', והשני באיסור ע"ז, חזר וצוה את משה **כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם** (לעיל כ כב), שתזהירם אתה עוד שיתנו לבם למה שראו ויזהרו במצוות האלו שצויתם, **כי אתם ראיתם**, כנגד דבור **אנכי, ולא תעשון אתי כנגד לא יהיה לך**, להשלים ענין ע"ז, **ואלה המשפטים כנגד לא תחמוד**, כי אם לא ידע האדם משפט הבית או השדה ושאר הממון יחשוב שהוא שלו ויחמדהו ויקחהו לעצמו, לפיכך אמר **תשים לפניהם**, משפטים ישרים ינהיגו אותם ביניהם, ולא יחמדו מה שאינו שלהם מן הדין. וכן אמרו במדרש רבה (שמות ל טו) כל התורה כלה תלויה במשפט, לכן נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדברות. וכן יפרש באלה המשפטים המשפט בעבודה זרה (להלן כב יט), ובכבוד האב (שם כא טו יז), והרציחה (שם כא יב יד), והניאוף (שם כב יח), הנזכרים בעשרת הדברות:

ודרשו לפניהם ולא לפני כנענים (תנחומא א, גיטין פח:), מפני שהיה ראוי לומר אשר תשים להם, כמו שאמר (לעיל טו כה) שם שם לו חק ומשפט, ואמר לפניהם, שהם יהיו הדיינים, כי על השופט יבא הלשון הזה, ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' לפני הכהנים והשופטים (דברים יט יז), עד עמדו לפני העדה למשפט (במדבר לה יב), לפני כל יודעי דת ודין (אסתר א יג). ודרשו עוד (שם) לפניהם, ולא לפני הדיוטות, מפני שכתב במשפטים והגישו אדוניו אל האלהים (להלן פסוק ו), עד האלהים יבא דבר שניהם (להלן כב ח), וכתוב גם כן ונתן בפלילים (להלן פסוק כב), שהם הדיינים המומחין הסמוכים עד משה רבינו:

ולכך אמר בכאן שהמשפטים האלה ישימו אותם לפני האלהים שיזכיר, ולא לפני גוים, ולא לפני מי שאינו שופט על פי התורה, והוא הדיוט לזה, שאסור לבא

בפניו כשם שאסור לבא לפני הגוים. ואע"פ שידוע שההדיוט הזה יודע שורת הדין וידין לו כהוגן, אבל הוא אסור לשומו דיין ולצעוק לו שיכוף את בעל דינו לדון לפניו, וההדיוט עצמו אסור לדון להם. ואף על פי שהזכירו חכמים שתי הכתות האלה כאחת, יש הפרש ביניהם, שאם רצו שני בעלי הדין לבא לפני ההדיוט שבישראל מותר הוא, ובדקבלום עילויהו דינו דין, אבל לפני הגוים אסורין הם לבא לפניו שידון להם בדיניהם לעולם, ואפילו היו דיניהם כדינו באותו ענין: (הרמב"ן)

בעל הטורים ואלה. נוטריקון וחייב אדם לחקור הדין. **המשפטים.** נוטריקון הדיין מצווה שיעשה פשרה טרם יעשה משפט. **אשר.** נוטריקון אם שניהם רוצין: **תשים.** נוטריקון תשמע שניהם יחד מדברים. **לפניהם.** נוטריקון לא פני נדיב יהדר התנכר מהם. סמך משפטים ללא תעלה במעלות לומר הוו מתונים בדין כלומר לא יעלו אלא ילכו במתון. מעלות בגימ' מתונים. וסמך משפטים לאלהי כסף לומר שלא ימנה דיין בשביל ממון. וכתוב לעיל מיניה כי חרבך הנפת עליה שצריך הדיין לראות כאלו חרב מונחת לו על ירכו. וסמך דינין לעבודה שהם מגי שהעולם עומד עליהם וסמך אותם למזבח לומר כל המעמיד דיין הגון כאלו בנה מזבח היפך ממי שמעמיד את שאינו הגון כאלו נוטע אשרה אצל המזבח: **ואלה המשפטים אשר.** ס"ת מרה שנצטווה על דינין במרה: **ואלה המשפטים אשר תשים.** ס"ת מרמה שאם יבא דין מרומה לפני הדיין יחקור וידרוש כדי להוציאו לאמתו: **המשפטים אשר.** מ' דמשפטים ותיבת אשר נוטריקון אלו מנעל שופר רצועה: **אשר תשים לפניהם.** בגימ' דקדוקי התורה ודקדוקי סופרים. ויש בפסוק ה' תיבות לומר לך שכל הדין דין אמת לאמתו כאלו קיים ה' חומשי תורה וכאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית: (בעל הטורים)

אור החיים ואלה המשפטים. צריך לדעת טעם אומרו **ואלה** והנה נחלקו במכילתא רבי ישמעאל ורבי עקיבא רבי ישמעאל אומר לומר לך מה עליונים מסיני אף תחתונים מסיני רבי עקיבא אומר ואלה יכול שונין ולא יודעים תלמוד לומר ואלה וגו' ערכן לפניהם כשולחן הערוך עד כאן. והנה לרבי ישמעאל שמפרש ואלה שבא לומר שנאמרו בסיני בהכרח לפרש שטעם שהוצרך הכתוב להודיע זה הוא ללמד על פרטי מצוה זו שנאמרו מסיני, שאם על כללותיה הרי אמר רבי ישמעאל בפרק בתרא דזבחים (קט"ו): שכל המצות נאמרו כללותיהם בסיני ופרטיהם באוהל מועד עד כאן, ואם כן גם אלה המשפטים בכלל ולא היה צריך לומר ואלה ללמד על דבר זה. ולרבי עקיבא שחלק עם ר' ישמעאל שם בבריתא השנויה בזבחים כי כל המצות נאמרו כללותיהם ופרטיהן בסיני אינו יכול לפרש ואלה המשפטים שבא ללמד שנאמרו בסיני כי אינו צריך להשמיענו זה והוצרך לפרש באופן אחר. וצריך עיון לדברי רש"י שפירש כאן כסברת רבי ישמעאל ובפרשת בהר סיני פירש כרבי עקיבא שאמר מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה בסיני אף כל התורה כולה וכו', והם ב' פירושים חלוקים, והיה לו לפרש כאן ואלה המשפטים מוסיף על ענין ראשון מה שצוה בענין שני שצריך לשום לפניהם כשולחן הערוך בין משפטים תחתונים בין משפטים שקדמו להם:

ומה שראיתי שכתב הרא"ם שלימוד רבי ישמעאל הוא שנאמרו המשפטים בקולות וברקים, אין דבריו נראים ולא מתקבלים לומר כי דיבר ה' יותר מעשרת הדברות הגם שהיה ר' ישמעאל אומר בפירוש כן היה צריך כח וראיה לדבריו ומכל שכן שלא אמר רבי ישמעאל אלא מה עליונים מסיני ולא אמר מה עליונים בקולות וברקים, ודברים אלו אין לשמוע להם, ואם מחמת הקושיא שהקשינו,

כבר ישבנו אותה ישוב נכון שבא הכתוב על הדקדוקים כמו שבא בדין השמיטה שאמר הכתוב בהר סיני, ובהכרח לר' ישמעאל שיודה בשמיטה שנאמרו כללותיה ופרטיה בסיני כמבואר בתורה בפירוש, אלא שלא סבר ללמוד ממנה לכל התורה כולה, ואולי כי טעמו ממה שבאה הזכרת הר סיני בד' מצות לא רצה ללמוד מהם על כל התורה, והעיקר כמו שכתבנו. ויותר נכון להניח הדבר בצריך עיון לדברי רש"י מלפרש בו כי הבין בדברי רבי ישמעאל שאמר ה' אלה המשפטים כדרך שאמר עשרת הדברים, ואם כונת הרב רא"ם לומר שנאמרו בקולות לבד ולא כסדר עשרת הדברות, גם זה אינו כי זה יהיה בנין ג' בסדר הדבור, הא' הוא סדר אשר דיבר ה' בו עשרת הדברות, ב' סדר שהיה רגיל לדבר עמו כל המ' יום כל מצות התורה, ג' סדר דבור אלה המשפטים, ומי יטה אזנו לשמוע דברים אלו לבנות מציאות שלא מצינו לו כיוצא בו בתורה, ועוד יש להקשות אלא שהדברים פשוטים. עוד נראה לומר כי טעם אומרו **ואלה** לרמוז דבריהם ז"ל (סנהדרין פ"ו): כי צריך לשום דיינים לפני המקדש, לזה אמר **ואלה** מוסיף על ענין ראשון שהזכיר בסמוך מקום שכונת הקודש שכולם במקום אחד:

אשר תשים לפניהם. טעם אומרו בלשון זה, הגם שרבותינו ז"ל דרשו דרשות (שם ז') צריך לדעת פשטן של דברים. ואולי כי להיות שיש חלקים בתורה שהם חובת גברא לדעת את אשר יעבודו וזולת זה אינם בני ברית התורה, המשל בזה אם לא ידע שאסור לאכול טריפה הרי הוא אוכלה וכן הדם וחלב, ובמצות עשה פסח מצה ומרור שביתת ימים המקודשים הן אלה יתחייב לדעתם, ויש בחינה אחרת כמו שתאמר דיני טוען ונטען הלכות קידוש החודש הלכות קרבנות וכדומה, האמת כי חובת ידיעת התורה לכל איש ישראל אבל לא יגרע מצדיק עינו אם יחסר ידיעתם כל שיש בישראל גדולים שישפטו ויקדשו ויורו משפטים לישראל, ונתחכם ה' לומר כאן **אשר תשים לפניהם** לומר כי דינים אלו יתחייבו בשמיעתם כל איש ישראל שזולת זה אין הקונה מכיר בשעת הקנין לדעת את אשר יקנה, וגם אין הנקנה יודע כי ה' שחררו אחר שש שנים לתבוע התובע, וגם השופטים לא ידעו כל קונה עבד להודיעו כי חייב לשלחו, ולזה אמר **אשר תשים לפניהם** כי משפט זה הוא מהמשפטים אשר צריכין לשום לפני כולם, ולזה תמצא שדבר הכתוב בדרך נוכח **כי תקנה** וגו' כי יודיע הדבר לכל קונה:

עוד ירצה להסביר המצות שתתקבל לכל, ולזה אמר **אשר תשים לפניהם** פירוש הגם כי דבר זה יש בו חסרון הרצון שהקונה עבדו ימהר לשלחו אחר ו' שנים תשים הדברים לפניהם כי מצוה זו לזכות כל אחד מהם היא כשיהיה עבד לא יעבוד בו לעולם ובזה יתרצה בדבר, כי כל אחד יעריך הדבר שהוא לזכותו לצד כי כל עברי הנמכר אינו אלא לצד דוחקו או גנב ומכרוהו בית דין וזה יסובבו העוני ובאותו מצב כולם עשירים היו ואין זה אלא לדבר המתגלגל וכל אחד ישים לפניו שאליו נוגע החסד דלמא יתגלגל עליו הגלגל וזה זכות הוא לו: (אור החיים)

ספורנו **ואלה המשפטים.** הנה בפרשה של מעלה היתה האזהרה שלא תחמוד כל אשר לרעך ואלה המשפטים אשר במ ידע האדם מה הוא כל אשר לרעך: **אשר תשים לפניהם.** שאין בהם עשה ולא תעשה כמו באזהרות הפרשה של מעלה, אלא כשיקרה הצורך לשפוט ישפטו בזה האופן: (ספורנו)

כלי יקר **ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם.** למה נסמכה פר' דינין לפר' מזבח לומר לך שתשים הסנהדרין אצל המזבח כך פירש"י, ובמס' סנהדרין (ו): מסיק דרש בר קפרא מנא הא מילתא דאמור רבנן הוו מתונים בדין שנאמר ולא תעלה במעלות, וסמך ליה ואלה המשפטים. ורבי אלעזר אומר מנין לדיין שלא יפסיע

על ראשי עם קודש שנאמר ולא תעלה במעלות, וסמיך ליה ואלה המשפטים. ומדהזכיר לשון דרש אצל דברי בר קפרא ואצל דברי ר"א לא הזכיר דרש ש"מ שדברי בר קפרא הם דרך דרש בעלמא כי פסוק ולא תעלה במעלות פשוטו מדבר במזבח ודיינים מאן דכר שמם. אבל דברי ר"א אינם דרש ומפשוטו של פסוק ולא תעלה במעלות על מזבחי אנו למידין שפירושו שלא לפסוע על ראשי עם קודש כדרך שפירש"י והרי דברים ק"ו ומה אבנים שאין בהם דעת להקפיד על בזיונם אמרה התורה לא תעלה במעלות, לא תנהוג בהם דרך בזיון, חבירך שהוא בדמות יוצרך ומקפיד על בזיונו על אחת כמה וכמה, ולפי זה בלא שום דרש אנו למידין שלא יפסיע על ראשי עם קודש בק"ו מן האבנים.

ומ"מ צריך ר"א גם אל סמיכות הפרשיות, כי בלא הסמיכות הייתי אומר דווקא אדם אחר שאינו דיין וחשוב לא יפסיע על ראשי עם קודש דרך בזיון בק"ו מן האבנים כי ציווי לא תעלה במעלות הוא לסתם כהנים שאינם דיינים, אבל הדיין שצריך להטיל אימה על הציבור כדי שיהיו דבריו נשמעים סד"א שמותר לו לפסוע על ראשי עם קודש ושמא תאמר שמעלת השופט גדולה מן מעלת הכהן ודיו לבא מן הדין להיות כנדון, קמ"ל הסמיכות ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם. ר"ל אותן משפטים שנזכרו למעלה ובאים בק"ו מן האבנים שלא לפסוע על ראשי עם קודש תשים גם לפניהם דהיינו לפני הדיינים לומר שגם הדיין הוא בכלל ק"ו זה. ודעת בר קפרא לדרוש פסוק ולא תעלה במעלות דרך דרש שהדיין צריך להיות מתון בדין. ודבריו מחוסרים ביאור כי מה ענין המעלות אל המתון אע"פ שרש"י רצה לתקן זה ופירש במעלות היינו במרוצה נראה שלא תיקן כלום כי העולה למעלה הולך לאט לאט והיורד הוא ההולך במרוצה.

והקרוב אלי לומר בזה שכך פירושו, כי כל דיין שאינו דן במתון הוא מצד גסות רוחו שהוא רוצה להראות לכל אדם כי הוא בקי בדינין ויודע לדמות מילתא למילתא ובגובה אפו בל ידרוש מעל ספר תוכן הדין ונמצא שזה שאינו דן במתון הוא העולה במעלה דרך גאה וגאון, וזהו שפירש"י במרוצה, כי עד מהרה ירוץ דברו לחתוך הדין והוא גס לבו בהוראה והפסוק אומר (תהלים עה.ג.) כי אקח מועד אני משרים אשפוט. דווקא בזמן שאקח לי זמן ומועד וכמו שאנמר (שם עג.כא) כי יתחמץ לבבי ר"ל להחמיץ הדין אז כליותי אשתונן, ועכ"פ קשה לי על רש"י שפירש שסמיכות הפרשיות בא להורות שתשים הסנהדרין אצל המזבח מנא ליה לרש"י לומר כך שמא הסמיכות אתי לכדדרש בר קפרא או לדברי ר"א ומה ראה רש"י על ככה לעשות פירוש שלישי והשמיט אותן ב' פירושים שנזכרו בגמרא.

ע"כ נ"ל שבר קפרא ור"א, שניהם סוברים שמה שנאמר ולא תעלה במעלות על מזבחי, מלת על יש לו ב' פירושים הן על ממש והוא פשוטו של מקרא הן לשון אצל כדרך שנאמר וזבחת עליו. שפירש"י אצלו כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב.ב.). וילמוד תחתון מעליון, כמו ועליו הנאמר למעלה הוא לשון אצל כך על הנאמר למטה הוא ג"כ לשון אצל, וסמיכות הפרשיות הביאם לידי פירוש זה כי מדקאמר ואלה המשפטים בוי"ו העיטוף ש"מ שגם למעלה ניתן איזו חק ומשפט אל הדיינים להורותם הדרך אשר ילכו בו, ועליו אמר ואלה שנוסף על החוק והמשפט שניתן להם למעלה תשים לפניכם גם אלו המשפטים וא"כ קשה והיכן דבר למעלה מן חקי הדיינים, אלא ודאי שמקום הסנהדרין הוא אצל המזבח ואמר למעלה דרך אזהרה לאותן היושבים אצל המזבח ולא תעלה במעלות על מזבחי ר"ל אצל מזבחי.

ובמשמעות זה נחלקו בר קפרא ור"א, כי דעת בר קפרא לפרש המקרא נוסף על

פשוטו שנאמר לאותן היושבים על המזבח ר"ל אצל המזבח ולא תעלה במעלות במרוצה לדון בלא מתון דרך גאה וגאון מאחר שאתה יושב על מזבחי אצל מזבחי המורה כולו על גדר הענוה, הן מצד שמזבח אדמה הוא, הן מצד מזבחי אלהים מביאין לידי רוח נשברה, ואיך יעלה על לבך להתנהג בגאווה ובגודל לבב במקום זה שכולו מורה על גדר הענוה. ופירוש זה הוא דרך דרש כי הפשט והמדרש אינן מדברים מענין אחד ע"כ בא ר"א לפרש זה באופן שהדרש והפשט מדברים מענין אחד ודעתו לפרש שרצה להזהיר הדיין היושב אצל המזבח ולא תעלה במעלות לפסוע פסיעות דרך גסות אצל המזבח כי שם מושב הסנהדרין והעולה שמה במעלות הרי הוא פוסע על ראשי עם קודש ר"ל על אותן שהם ראשים על עם קודש דהיינו הסנהדרין, כי על פשוטו קשה וכי על הראש דווקא אל יפסיע ועל כל גופו מותר לפסוע אלא על ראשי היינו על אותן שהם ראשים על עם קודש, ובלא הסמיכות הייתי אומר שבפסוק ולא תעלה במעלות אין בו כ"א פשוטו גם לא רצה המקרא לסמוך על הק"ו שזכר רש"י דא"כ מנין לדיין שלא יפסיע כי בק"ו אין ללמוד כ"א שאר אדם אבל הדיין שמא יטעה לומר גם אני דיין כמותו ומותר לי לפסוע עליו ע"כ בא הסמיכות לבטל דעה זו, ונמצא שבין לדברי בר קפרא ובין לדברי ר"א יש ללמוד שמקום הסנהדרין אצל המזבח ע"כ פירש"י העולה מדברי שניהם.

ויש עוד אזהרה בענין המתון, שלא יחתוך הדין מהרה מצד קבלת איזו שחד כי לשון שוחד אמרו בו רז"ל (כתובות קה:) כי הוא נגזר מן לשון שהוא חד ר"ל כי הנותנו והמקבלו נעשו חד כאיש אחד, ואין הדעת נוחה כל כך בפירוש זה כי מלת שוחד קאי על הדבר אשר לוקח ולא על האדם אשר לקח, ע"כ נ"ל שהוא חד לשון חידוד מלשון ברזל בברזל יחד (משלי כז. יז) כי כל גמר דין נקרא בלשון חכמים חותך הדין ומי שהוא מתון בדין ואינו חותכו מהרה דומה לחותך בסכין שאינו מחודד כ"כ שאינו חותך מהרה, אבל כשמקבל הדיין איזו דבר מיד נעשה סכיני מחודד וחותר הדין מהרה ואינו צריך להיות מתון בדין כדי לברר האמת כי כבר הסכימה דעתו להצדיק את הנותן לו ע"כ נקרא הממון שוחד שהוא חד כי הממון מחודד וחותר הדין מהרה, ואם נפשך לומר לשון חד על הדיין אז פירושו כי משקבל הדיין מזה מיד נעשה הדיין מחודד וחריף ויודע תיכף להיכן הדין נוטה ולית דין צריך בושש ומתון.

ד"א לכך נקרא הממון שוחד שהוא חד, לפי שארז"ל (אבות ה.יא) חרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עוות הדין א"כ זה הממון חד כחרב וחותר כמו חרב מחודד, וטעם לשימת הסנהדרין אצל המזבח יתבאר בסמוך.

לפניהם. ולא לפני גוים, ואפילו בדין שהאומות דנין כדין ישראל וכו' (גיטין פח:) ודבר זה צריך ביאור מספיק ונקדים לביאור דבר זה, מה שמצינו במדרש (עייין אסתר רבה א.ג) שבכסא שלמה המלך היו ו' מעלות והיה כתוב על אחת, לא תטה משפט, ועל השניה, לא תכיר פנים. ועל השלישית, לא תקח שוחד. ועל הרביעית, לא תטע לך אשרה. ועל החמישית, ולא תקים לך מצבה. ועל הששית, לא תזבח לה' אלהיך שור ושה אשר יהי' בו מום. וכל משכיל ישתומם על המראה מה ענין ג' לאוין אלו לא תטע ולא תקים ולא תזבח אל כסא אשר הוכן ליושב על מדין וכי בעבור שהם סמוכים בתורה נסמכו בכסא ויותר היה נכון אם היה כותב במקומם ולא ירבה לו נשים, ולא ירבה לו סוסים, וכסף וזהב לא ירבה לו. מזה ראייה ברורה שכל ו' לאוין אלו מדברים מענין המשפט ומהיכן למד שלמה המלך לומר כן אלא ודאי שהבין זה מן סמיכות פרשת משפטים לפר' מזבח לומר שתשים סנהדרין אצל מזבח, ולמאי נ"מ צוה הקב"ה לשום סנהדרין אצל מזבח

אלא ודאי כדי ללמד דעת את העם שכל הפוסל במזבח ובהנקרבים עליו פוסל גם בסנהדרין, ודווקא בדברים שנזכרו סוף פר' יתרו בענין המזבח.

ובזה מיושב ג"כ, מה היה הצורך הגדול לצות להם על עשיית המזבח בשלמא הדינין היה צורך שעה אבל המזבח לא היה כל כך צורך שעה כי עדיין לא נצטוו על המשכן, אלא ודאי לכך הקדים מלאכת המזבח אל פר' משפטים לומר לך שתשים הסנהדרין אצל המזבח כדי שילמדו מן המזבח שכל מה שפוסל במזבח פוסל גם בסנהדרין.

האחד הוא, מ"ש וזבחת עליו את עולותיך וגוי' לכך הזכיר כאן הנקרבים לומר לך כשם שמום פוסל בנקרבים כך מום פוסל גם בסנהדרין כדאיתא במסכת (יבמות קא.) כשם שב"ד היו מנוקים בצדק כך היו מנוקים מכל מום שכן אמר שלמה כולך יפה רעיתי ומום אין בך. ומהיכן למדו לומר כן והלא ד"ת מדברי קבלה לא ילפינן אלא ודאי ששלמה המלך למד זה מן הסמיכות של פרשה זו ומן סמיכות של לא תזבח (דברים יז.א.) כי במשנה תורה הכל מודים שדרשינן סמוכים אפילו מאן דלא דריש לה בשאר מקום וע"כ היה חוקק על כסאו פסוק לא תזבח לה' אלהיך שור ושה אשר בו מום וגוי', כי בזה הורה שכל הסנהדרין יושבי על כסא דין היו מנוקים ממום דוגמת הקרבן.

ובפר' אמור (כא.יז) יתבאר בע"ה, שכל מום שבגוף אינו פוסל כל כך מצד עצמו כ"א מצד שהוא מורה על איזו תכונה רעה שבגוף הן בבהמה הן באדם ע"כ נאמר אשר בו מום כל דבר רע. כי המום מורה על איזו דבר רע כאמור וע"כ היו נזהרים שיהיו הסנהדרין מנוקים מכל מום לכך אמרו כשם שהיו מנוקים בצדק כך היו מנוקים ממום למה תלו המום בצדק אלא ודאי לפי שזה תלוי בזה. ועל צד הרמז נוכל לומר שנלמוד סתום מן המפורש כתיב הכא מום וכתוב התם (דברים טו.כא) וכי יהיה בו מום פסח או עור מה להלן פסח או עור אף כאן כן. ודון מינה גם אל מום המעכב בסנהדרין שמדבר בלוקח שוחד כי הוא בא לידי עורון ובמטה דין כי הוא צולע על יריכו ואין רגלו עמדה במישור אלא הרי הוא פוסח על שתי הסעיפים והרי הוא מתמוטט כמ"ש (תהלים טו.ה) ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם. מכלל שהלוקח מתמוטט וסתם פסח דרכו להתמוטט.

השני הוא, מה שהיה כותב על כסאו ולא תקים לך מצבה. היינו של אבן אחד היינו לומר לך שלא לדון יחידי שאין דן יחידי אלא הקב"ה אחד הוא ברוך שמו, ולמד זה ג"כ מן הסמיכות של פר' זו שנאמר ואם מזבח אבנים תעשה לי. משמע מחובר מן אבנים הרבה דוקא ולא מצבה של אבן אחת כך הסנהדרין אנשי המעלה שנקראו אבני נזר אבני קודש צריכין להיות רבים דווקא ולא אחד ופירש"י בפר' שופטים אשר שנא ה'. אהובה היתה בימי האבות כו', ודוגמא לזה בענין הדין יחידי בימי האבות לא הקפיד הקב"ה כל כך כי שם ועבר ואברהם יצחק ויעקב היו דנין יחידי וכן יהודה אמר הוציאוה ותשרף. ש"מ שהיה דן יחידי וכן משה היה דן יחידי קודם שבא יתרו לפי שהיו שלמים בדעתם והיה בהם מדעת קונם ובלתי יראים מן הטעות וכאשר נתמעטו הלבבות והיו הלוח וחסור צוה ה' שלא לדון יחידי.

ויש עוד רמז במזבח אבנים, שיהיו אבנים שלימות ולא יהיו גזית כך הדיין יהיה שלם מכל מום בלי תוספות ומגרעת ושלא יצטרך ליפוי והידור חיצוני כאבן גזית זה אשר הונף עליו החרב ומחללו מקדושתו כך הטעם בדיין הצריך תיקון מבחוץ ויש בזה מקום שיתפאר עליו הגרזן והחוצב לומר אני מניתך ומצד עצמך אינך

הגון לכך, ע"כ טוב לבחור אבנים שלימות שאינן צריכין תיקון מבחוץ. ורש"י פ"י שיש לדרוש ק"ו מן האבנים שאינן רואות וכו' ועל ידי שמטילות שלום אמרה התורה (דברים כז.ה) לא תניף עליהם ברזל. המטיל שלום בין איש לאשתו בין אדם לחבירו עאכ"ו שלא תבואהו פורענות, נראה שכוונת רש"י בק"ו זה ליתן טעם אל סמיכות הסנהדרין אל המזבח כי כל יושב על מדין מטיל שלום בין איש לחבירו ופן יגור מפני איש שלא ירדוף אחריו המתחייב בדין, וירצה לסלק עצמו מן הדין כדי שלא תבואהו רעה על כן היתה ישיבת הסנהדרין אצל המזבח כדי שילמדו ק"ו מן המזבח שלא תבואהו רעה וזה פירוש יקר.

השלישי הוא, ולא תקים לך אשרה, דרשו רז"ל (סנהדרין ז.י) על המעמיד דיין שאינו הגון ובמקום ת"ח כאילו נטעו אצל מזבח ה' וכן דרשו שם פסוק לא תעשון אתי אלהי כסף וגו', על אלוה ודיין הבא בשביל כסף וזהב. וענין האשירה אנו למידין ממ"ש מזבח אדמה תעשה לי. או מלא אדמה או סמוך לאדמה וכל זה יש ללמוד שיהיו ג"כ הסנהדרין נמוכי הדעת כי כל עניו ושפל רוח משפיל מלא קומתו ארצה ולכך נאמר (תהלים כה.ט) ידרך ענוים במשפט. אבל הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח, כי אינו דן במתון לפי שהוא בוש לשאול על ספיקותיו. וידוע כי מה שממנין לפעמים איזו דיין שאינו הגון זהו בסבת רום לבבו או לבב קרוביו ומשפחתו המהדרים אחריו כדי שיהיה מאושר בארץ להיות להם לשם ולתהלה כהוראת שם אשרה מלשון אשרוני בנות. ורז"ל אמרו (סוטה ה.) כל מי שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשירה כתיב הכא (דברים ז.ה) ואשריהם תגדעון וכתוב התם (ישעיה י.לג) ורמי הקומה גדעים. ומה ענין גס רוח אל האשירה אלא לפי שזה הבלתי הגון הוקם בעבור אושר ושבח קרוביו והרי הוא כאשירה שיש לה ענפים רבים ועלים לישוב בצלו כך מושיבים אותו לדיין כדי שיהיו קרוביו יושבים בצלו ובאמת סר צלם מעליהם ואין להאריך מזה. ומה שאמרו ובמקום ת"ח כאילו נטעו אצל המזבח לפי ששם ישיבת הסנהדרין ומטעם זה אמרו לפנייהם ולא לפני גוים כו' לפי שנאמר (דברים ז.ז) לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם כי אתם המעט. ואמרו רז"ל במס' (חולין פט.) שישראל ממעטים את עצמם ולא כן העכו"ם כי המה גבוהים וגסי רוח ע"כ אינן ראויין לדינין ומשפטים בל ידעום כי גסות רוחם מקלקל כל הדינין.

וראיה לכל זה, מן מדרש רז"ל הובא בילקוט פרי' שופטים (תתקז.) וזה לשונו שופטים ושוטרים תתן לך משל למלך שהיו לו בנים הרבה והיה אוהב את הקטן יותר מכולם והיה לו פרדס אחד והיה אוהבו יותר מכל אשר לו והיה נותן הפרדס אשר אהב אל בנו הקטן אשר היה אוהב, כך אמר הקב"ה מכל האומות אני אוהב את ישראל שנאמר (הושע יא.א) כי נער ישראל ואוהבהו וממצרים קראתי לבני. וכתוב (תהלים לז.כח) כי ה' אוהב משפט. נתן המשפטים לישראל אמר הקב"ה אם אתם משמרים את הדין אני גבוה שנאמר (ישעיה ה.טז) ויגבה ה' צבאות במשפט כו'. ויש לדקדק במדרש זה שאמר משל למלך שהיו לו בנים הרבה א"כ קרא גם לאומות בנים ודבר זה אינו מפורש בשום מקרא ואדרבה הפסוק אומר ממצרים קראתי לבני. ש"מ שישראל לבד קרויין בנים, גם מדקאמר והיה אוהב את הקטן יותר מכולם ש"מ שהוא אוהב גם לאומות אך לא כישראל ודבר זה אין לו ראיה מן המקרא ואדרבה הכתוב אומר (מלאכי א.ב-ג) ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי. ועו"ק למה הביא לראיה פסוק כי נער ישראל ואוהבהו למה לא הביא לראיה פסוק אהבתי אתכם נאם ה' (שם א.ב).

ואומר אני שכל מדרש זה בנוי על יסוד הענוה, להשריש בה את כל יושבי על מדין כי בעבורה נאמר לפנייהם ולא לפני עכו"ם, כי כל גס רוח אינו דן במתון

ואינו מחמיץ הדין להעמידו שקט על שמריו. וזה"ש משל למלך שהיו לו בנים הרבה והנמשל אינו על האומות וישראל כ"א על כל ישראל שנקראו בני אל חי. ומכולם הוא אוהב את הקטן היינו בין כל הבנים דהיינו בין כל ישראל הוא אוהב יותר מכולם את הקטן המקטין את עצמו להיות עניו ושפל ברך הוא הנבחר לישוב מושב אלהים בעדת הדיינים לכך מביא ראיה מן פסוק כי נער ישראל ואוהבהו, ר"ל כשהוא מקטין את עצמו כנער ובער אז הקב"ה אוהבו ביותר מכל בני ישראל כי כל עוד שהענוה מצויה ביותר בתחתונים אז ביותר תגלה ותראה גבהות הש"י כי הענוים מחזירין העטרה ליושנה אל הקב"ה שנקרא עתיק יומין (דניאל ז. ט.) כי בזה יודו שהוא ית' לבדו גאות לבש ולו יאתה ולא לזולתו לכך מביא לראיה פסוק ויגבה ה' צבאות במשפט ואמר אם אתם משמרים הדין והוא לשון שמרי היין ור"ל כי יתחמץ לבבכם ע"י שתדונו במתון כמ"ש (ישעיה נ. א.) שמרו משפט, וגם הוא לשון שמרים כי כל משקה העומד שקט על שמריו אז השמרים יורדין למטה והמשקה נשאר צלול וכל חומץ ודאי עמד זמן רב על שמריו ובסבה זו נעשה חומץ וע"ז נאמר שמרו משפט כי כל משפט צריך להחמיצו ולעכבו עד שירדו השמרים למטה דהיינו הפסולת ודיעות משובשות המעורבים בשכל האדם וע"י שירדו למטה ישאר שכלו צלול זך ונקי בלי תערובת ואז לא יבא לידי טעות, לכך נאמר שמרו משפט אבל הצדקה לא תחמיץ כ"א יבקש ממך איזו עני דבר עשה מבוקשו מיד לכך נאמר ועשו צדקה ויתבאר כל זה עוד פר' שופטים בעזרת השי"ת בפסוק צדק צדק תרדוף כי לשון רדיפה שייך בצדקה ולא בדין וז"ש אם אתם משמרים את הדין אני גבוה כי הדין במתון ודאי יש בו מדת הענוה שאין הוא בוש לשאול על ספיקותיו או לעיין בדין זמן רב עד כי לאמת יוציא משפט ומתוך הענוה שבתחתונים הקב"ה גבוה כמ"ש (ישעיה ה. טו.) וישח אדם וישפל איש. וסמך ליה ויגבה ה' צבאות במשפט וגו'.

ומ"ש מכל האומות אני אוהב את ישראל אין זה פירוש על המשל שאמר למלך שהיו לו בנים הרבה שהרי בנים הרבה קאי על כל ישראל אלא מילתא באפי נפשיה הוא ומ"ס מכל אינה מ"ס היתרון והביא האומות לראיה על דבריו לומר כשם שמכל האומות לא אהבתי שום אומה כלל כ"א ישראל לבד אהבתי ועיקר שנאתי לעכו"ם בעבור רוס לבבם כי תועבת ה' כל גבה לב כך אפילו בין ישראל שקרוין בנים אני אוהב יותר מכולם את הקטן המקטין עצמו ומשים עצמו כנער ובער כי אז הוא דן במתון.

ועוד שהדיין שאינו גבה רוח, הוא נזקק לדבר קטן כגדול כמ"ש (דברים א. יז.) כקטן כגדול תשמעון. לאפוקי כל גס רוח אינו זקוק לדבר קטן, ומזה הטעם המשיל בעל מדרש זה המשפט לפרדס חביב כי כל פרדס אין בעל הפרדס מגלה איזו נטיעה משובחת יותר מחבירתה כדי שיהיו הכל מתעסקין בכל הנטיעות בשוה כדמסיק בילקוט ריש פר' עקב וזהו ממש ענין כקטן כגדול תשמעון וזה פירוש יקר.

לפניהם. ולא לפני הדיוטות, כך מסיק במס' (גיטין פח.) ומשמעות זה כאילו כבר הוזכר בפסוק שמדבר בדיינים סמוכים בעלי חכמה והיכן דבר זה אלא ודאי שסמך על פר' מזבח שהזכיר לפני פסוק זה וכבר אמרנו למעלה שאנו למידין מן המזבח כל הנאמר בו, וכל הפוסל במזבח פוסל גם בדיינים ואמר במזבח ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית. אלא אבנים שלמות תבנה, וכך היושבים אצל המזבח יהיו אבנים שלמות שאינן צריכין תיקון לאפוקי הדיוטות שצריכין תיקון וכולי האי ואולי יועיל, וכשם שפסל את האומות בעבור רוס לבבם כך פסל את ההדיוטות מטעם זה כי כל הדיוט ביותר יש בו גסות הרוח

והנה דרך הנהגת הדיינין הואיל ואתי לידן נימא ביה מלתא. אע"פ שאינו מענין הפרשה אך מדסמך פסוק ואלה המשפטים לפסוק ולא תעלה במעלות, ש"מ שעיקר קלקול הדיינין תלוי בגסות הרוח וכן אמרו רז"ל (אבות ד.ט.) הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח, יאמר שגסות לבו יביאו לידי ג' קלקולים. קלקול ראשון הוא, שגסותו יביאהו לידי שטות כי לא ירצה לדון במתון כי חרפה היא לו ועי"ז יערבב מין בשאינו מינו. קלקול שני הוא, שישיאו לבו לדמות לעליון ולדון יחידי והרי הוא רשע אשר בגובה אפו בל ידרוש ואין אלהים כל מזימותיו. קלקול ג' הוא, שיבא לאחוז במדת הגאווה להיות גס רוח לא בדיינין לבד כי אם בכל תושיה יתגלע. ומצינו שאנשי כנה"ג כאשר ראו קלקול הדיינים של בית ראשון, וכל זה בא להם יען כי גבהו בני ציון ע"כ נשתמשו בשרביטו של מקום ב"ה אז אמרו עת לעשות להחזיר העטרה אל יושנה דהיינו אל הקב"ה שנקרא עתיק יומין (דניאל ז.ט.) וע"כ הם אמרו ג' דברים הוו מתונים בדין (אבות א.א.) שלא להיות שוטה מהולל בדין כי אולי המושכל ראשון מהולל ומעורב בשמרים קודם שיחמיצו כמבואר למעלה, ובזה החזירו העטרה להקב"ה כמו שבארנו למעלה על פסוק ויגבה ה' צבאות במשפט. ואמרו עוד והעמידו תלמידים הרבה, שלא יצטרך לדון יחידי כאמור ואמרו עוד ועשו סיג לתורה, שלא יהיה גס רוח כלל כי בכל המדות טוב לאדם לילך בדרך הממוצע חוץ מבענין גסות הרוח ארז"ל (סוטה ה.) לא מינה ולא מקצתה וכמ"ש (אבות ד.ד.) מאד מאד הוי שפל רוח, להפלגת הדבר ולהטות לקצה אחרון וזהו ענין הסיג והגדר שמדה זו צריכה יותר מכל המדות וע"כ תלו דבר זה בהגס לבו בהוראה כי אולי במדה זו יורה היתר לעצמו לומר כי טוב לי להתנהג בגסות כדי להטיל מוראי על הבעלי דינין כי בסבה זו יהיו דברי נשמעין, לכן אמר שמעצת היצה"ר הוא זה כי לסוף יהיה גס רוח בכל דבר שבעולם אף זולת הדיינין.

ג' דברים אלו בצלמם ובדמותם, זכרם אסף המשורר במזמור ע"ה למנצח אל תשחת מזמור לאסף שיר. כי קלקול הדיינין גורם השחתת העולם כי על הדיינין עומד העולם והשחתת דור המבול יוכיח והמשורר רצה לזכור תיקון הדיינין ע"כ אמר אל תשחת ואמר הודינו לך אלהים הודינו, הדיינים שנקראו אלהים יודוך על ב' עניינים. אחת היא, וקרוב שמך. שאתה נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. השני, ספרו נפלאותיך. והוא לשון העלם והפלאה והוא על שהעלמת המשפטים מכל אומה ולשון ומשפטים בל ידעום, לפי שהעכו"ם בגובה אפם אינן דנין במתון אבל אני כי אקח מועד אני משרים אשפוט. לכך הוסיף לשון אני למעט העכו"ם והדיוטות, נמוגים ארץ וכל יושביה. כי המקלקל הדין גורם קלקול יסוד העולם כמ"ש במזמור (פס.ב.ה) עד מתי תשפטו עול, ימוטו כל מוסדי ארץ. ע"כ אמר כאן אנכי תכנתי עמודיה סלה. ואח"כ הזכיר ג"פ אל, אמרתי להוללים אל תהולו הרי אחת, ולרשעים אל תרימו קרן הרי שני, אל תרימו למרום קרנכם הרי ג'. וכנגדם אמר ג"פ כי, כי לא ממוצא וממערב הרי אחת, כי אלהים שופט הרי שני, כי כוס ביד ה' הרי ג'. וכלפי שאמרו רז"ל הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח, אמר כאן אמרתי להוללים אל תהולו לומר אל תהיה שוטה הסומך על חכמתו ואינו רוצה לדון במתון, כי כל אדם אינו בטוח שמא יש בשכלו תערובת שמרים כי להוללים הוא לשון תערובת מלשון לשחוק אמרתי מהולל היינו מעורב בתוגה וכאן יאמר על שהוא מעורב בסכלות לפיכך צריך להחמיצו שלא ישתה יינו עם שמריו. וכלפי שאמרו שלא יהיה רשע דן יחידי לדמות לעליון אמר כאן ולרשעים אל תרימו קרן הזכיר רק קרן אחד לפי שמדבר ברשע אשר בגובה אפו בל ידרוש אחר אחוזת מרעיו ליקח עצה בדין אלא רוצה לתלות הכל בעצמו,

גם נוכל לומר שמלת ולרשעים אינו קאי על הדיינים אלא על הבעלי דינים העומדים לפניך כרשעים וכנגדם אל תרימו קרן אחד, כי אולי דיין אחד לא יוכל לבעלי זרוע וטובים השנים מן האחד. וכלפי שאמרו שהגס לבו בהוראה לסוף יהיה גס רוח ובכל תושיה יתגלע אמר כאן אל תרימו למרום קרנכם כי טבע הרוח לעלות כלפי מרום לכך אמר כנגד גסי הרוח אל תרימו למרום.

ואח"כ נתן ג' טעמים על ג' אלה, ובמאי דסליק פתח ואמר כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים. ומסיק בילקוט פר' מטות (כג.) כל הרים שבמקרא הוא לשון הרים ממש חוץ מזה שהוא לשון רוממות, כך לפי דרכינו יאמר על רוממות של הגס רוח אשר עליו אמר אל תרימו למרום קרנכם כי איך יתגאה אדם להבל דמה כי תחילתו מן טפה סרוחה וסופו למקום עפר רמה ותולעה, והנה שלמה אמר על יום המיתה עד אשר לא תחשך השמש (קהלת יב.) מכלל שזמן יציאתו לעולם הוא התחלת זריחת שמשו לכך נאמר כי לא ממוצא וממערב שאינו יכול לטעון שיש לו הרים ורוממות ממוצא דהיינו מהתחלת יצירתו שהרי אדרבה הוא בא ויצא מטיפה סרוחה וכן אין לו הרים ורוממות ממערב כי אדרבה בהערב שמשו הוא הולך למקום עפר רמה ותולעה. ואם יאמר שבין שני גבולים אלו יש לו מקום להתגאות בעבור תורתו וחכמתו ע"ז אמר ולא ממדבר הרים וכי יש רוממות מן המדבר והלא הכל דשים עליה ובמס' עירובין (נד.) אמרו רז"ל אם אדם משים עצמו כמדבר שהכל דשים עליה התורה נתנה לו במתנה, ש"מ שלכך נתנה התורה במדבר כדי שכל לומדיה יהיו כמדבר הזה שהכל דשים עליה ואיך יעלה על הדעת ליקח הרים ורוממות מן המדבר ע"כ אמרתי אל תרימו למרום קרנכם.

ואח"כ אמר כנגד מ"ש ולרשעים אל תרימו קרן. יחידי שלא יהיה דן יחידי, ע"ז נתן טעם ואמר כי אלהים שופט. רוצה לומר שאין דן יחידי אלא אחד ברוך הוא ובידו להשפיל ולהרים ומי יאמר לו מה תעשה.

ואח"כ אמר כנגד מ"ש אמרתי להוללים אל תהולו. שלא ידון קודם שיחמיץ הדין בעוד שכלו מעורב עם השמרים, ע"ז אמר כי כוס ביד ה' ויין חמר מלא מסך ויגר מזה. כי כוסו של הקב"ה נקי מכל שמרים ויגר מזה לשפוך רוחו על בשר רוח זך ונקי מכל תערובות, אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ. אלו המה ההוללים אשר יין שכלם מעורב בשמרים והרשעים שאינן דנין במתון להחמיץ הדין דומה כאילו שתו היין כשהוא עדיין מעורב עם השמרים ובלבול השכל ועכירתו גורם להם הטיית הדין, ואני אגיד לעולם. כי למעלה אמר על עצמו אני משרים אשפוט נתן עוד דרך ישר לפני איש יושב על דין ולאמר אני אגיד לעולם לדבר קשות כגידין לעולם עם שני הבעלי דינים כי כשעומדים לפני הרי הם כרשעים בעיני ולא אירא מן הבעל דין החזק בעוד רשע לנגדי כי אזמרה לאלהי יעקב. אשר הציל את יעקב מיד חזק ממנו ומרודפיו, הוא יצילני ג"כ מן הרודף, ומי"מ לא יסמוך הרשע ע"ז לומר מאחר שאני מדבר קשות גם עם חבירו שמא גם חבירו נראה בעיני חייב אלא כל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק. כי לסוף אני מרשיע את הרשע ומצדיק את הצדיק, וכל הרמוז במזמור זה הוא הרמוז במלות קצרות אלו שדרשו רז"ל לפניהם ולא לפני גוים לפניהם ולא לפני הדיוטות והמשכיל ישמע ויוסיף לקח. (כלי יקר)

דעת זקנים ואלה המשפטים. פירש"י כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים וגוי משמע מתוך פירושו שאלו כתב כאן אלה משמע שהיה פוסל הראשונים והייתי אומר שלא נאמרו בסיני. ותימה שהרי כתיב למעלה וירד ה' על הר סיני

לכך נ"ל פסל מלשון פסל לך כמעשה הנפסל ונפרד מחבירו וה"פ אילו היה כתוב אלה הייתי אומר שהאחרונות חלוקים ונפרדים מן הראשונים והייתי אומר שהאחרונים לא נאמרו בסיני לכך נאמר ואלה מוסיף על ענין ראשון ואת הוא כמו מן כמו כצאתי את העיר. וכן אלה דברי הברית דסוף פרשת כי תבא נפרד וחלוק מחבירו שהראשונים דברי תוכחה וקללה והאחרונים ברכה. תחלת ספר משנה תורה דכתיב אלה הדברים לא שייך שם לומר פסל אלה מפני שהוא תחלת הספר כתיב. אלה תולדות השמים והארץ דבראשית פסל הראשונים תהו ובהו:

לפניהם. פרש"י ולא לפני עכו"ם וגו' ואפילו דנין אותו כדין ישראל ומשל הוא לשני חולים שנכנס הרופא לבקרם אמר לאחד האכילהו והשקהו מה שירצה וזה תשמרו ממאכל פלוני אמרו לו אדרבה זה מסוכן מזה מהו אמר להם היא הנותנת לפי שידעתי שהוא חולה למות אמרתי אל תמנעו ממנו כלום כי בין יאכל בין לא יאכל ימות אבל לזה שעומד לחיים אמרתי אל יאכל דבר פלוני פן יכבד עליו חליו כן בחקות הגוים כתיב ונתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם אבל בישראל כתיב ושמרתם את חקתי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וגו' והיינו טעמא נמי דאסר לנו שרצים ולא לאומי זש"ה מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל וגו' לא עשה כן לכל גוי וגו'. ומעשה באונקלוס הגר בן אחותו של אדרינוס קיסר שבקש להתגייר והיה מתיירא מדודו. אמר לו אני מבקש לעשות סחורה אמר לו שמא חסר אתה כסף וזהב הרי אוצרותי לפניך אמר לו מבקש אני לצאת לחוץ ולהתחכם להכיר הבריות תן עצה באיזו פרקמטיא אמר לו אותה שתראה שנפלה עסוק שסופה להתעלות ואתה משתכר הלך לארץ ישראל ובקש מהחכמים ללמוד תורה קודם שימול אמרו לו אין דברי תורה מתקיימין אלא בנימול הלך ומל ולמד תורה הרבה ומצאוהו ר' אליעזר ור' יהושע וראו פניו משונות אמרו זה לזה אונקלוס למד תורה מיד שבא אצלם התחיל לשאול שאלות הרבה. הלך אצל אדרינוס דודו אמר לו למה פניך משונות אמר לו שלמדתי תורה ולא עוד אלא שמלתי אמר לו ומי יעץ לך כך. אמר לו אתה שאמרת לי עסוק בפרקמטיא הנפולה שסופה להתעלות וחזרתי על כל אומה ואומה ולא מצאתי אומה שפלה כישראל וסופן להתעלות כמו שאמר ישעיה כה אמר ה' גואל ישראל וקדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו הכה אותו על לחייו וחזר ואמר לו למה עשית כן אמר לו שביקשתי ללמוד תורה אמר לו היה לך ללמוד תורה ולא למול אמר לו אין יכולת ללמוד בלא מילה שנאי מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל למי שהוא מהול כיעקב (נולד מהול) וכתוב לא עשה כן לכל גוי ומשפטים ב"ל ידעום ב"ל אין יכולין ללמוד תורה שמתחלת בבי ומסיימת בלמ"ד לעיני כל ישראל: (דעת זקנים)

[ב] כִּי תִקְוֶה עֲבָד עֲבָרִי יֵשׁ שְׁנַיִם יַעֲבֹד וּבְשִׁבְעַת יֵצֵא לְחַפְּשֵׁי חֲנָם:

אונקלוס אַרִי תִזְבֹּן עֲבָדָא בַר יִשְׂרָאֵל שֶׁתָּ שְׁנֵין יִפְלַח וּבְשִׁבְעֵי תָא יִפּוֹק לְבַר חוֹרִין מִגֵּן: (אונקלוס)

יונתן אַרוֹם תִּיזְבוֹן בְּגִיבֵיתִיהָ לְעֲבָדָא בַר יִשְׂרָאֵל שֵׁית שְׁנֵין יִפְלַח וּבְמַעְלֵי שְׁבִיעֵתָא יִפּוֹק לְבַר חוֹרִין מִגֵּן: (תרגום יונתן)

רש"י כִּי תִקְוֶה עֲבָד עֲבָרִי. עֲבָד שְׁהוּא עֲבָרִי, אוֹ אֵינוֹ אֲלָא עֲבָדוֹ שְׁל עֲבָרִי, עֲבָד

כנעני שלקחתו מישראל, (ה) ועליו הוא אומר שש שנים יעבדו, ומה אני מקיים והתנחלתם אותם (ויקרא כה, מו), בלקוח מן הכנענים, אבל בלקוח מישראל (ו) ילא בשש, תלמוד לומר כי ימכר לך אחיך העברי (דברים טו, יב), לא אמרתי (ז) אלא באחיך: כי תקנה. מיד בית דין שמכרוהו בגנבתו, כמו שנאמר אם אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כב, א), או אינו אלא במוכר עצמו מפני דחקו, אבל מכרוהו בית דין לא ילא בשש, כשהוא אומר וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך (ויקרא כה, לט), הרי מוכר עצמו מפני דוחקו אמור, ומה אני מקיים כי תקנה, בנמכר בבית דין: לחפשי. לחירות: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) ואז יהיה פירוש כי תקנה מהעברי שמכרו לך ולא מהב"ד שמכרוהו בגניבתו לכן הקדים הרב פירוש של עבד עברי קודם לפירוש כי תקנה שלא על הסדר שזוהי יחוייב שמכרוהו ב"ד הכתוב מדבר: (ו) ורליעת האוזן תהיה לפי זה גזירת הכתוב לא מטעם אוזן ששמע בהר סיני לא תגנוב וכי לי בני ישראל עבדים: (ז) הכי פירוש דילפינן עברי עברי לגזירה שזה נאמר כאן עברי ונאמר להלן אחיך העברי שאין תלמוד לומר העברי שכבר נאמר אחיך אלא לגזירה שזה מה להלן אחיך אף כאן אחיך. (הרא"ם): (שפתי חכמים)

אבן עזרא כי תקנה. אומר לך כלל לפני שאחל לפרש. כי כל משפט או מצוה כל אי עומד בפני עצמו. ואם יכולנו למצוא טעם למה דבק זה המשפט אל זה או זאת המצוה אל זאת נדבק בכל יכולתנו ואם לא יכולנו נחשוב כי החסרון בא מחוסר דעתנו. ואין לאדם בעולם יותר קשה עליו מהיותו ברשות אדם כמוהו. על כן החל משפט העבד. וקדמונינו אמרו כי עבד עברי הוא ישראל. וככה וכי ימכור איש את בתו לאמה. רק וכי יכה איש את שן עבדו הוא כנעני. וככה וכי יכה איש את עבדו. וככה אם עבד יגח השור והנה אמרו כי ונמכר בגנבתו הוא ישראל והחולקים עליהם אמרו כי עבד עברי אינו ישראל. רק הוא ממשפחת אברהם. וככה הבת וכל העבדים הנזכרים אחרי כן דרך אחד לכל. וראייתם דבר האשה וילדיה. כי אמרו כי המשפחה תלוי באב. ועוד ועבדו לעולם כי הם אומרים כל ימיו. והיה עליהם קשה שיהיה ישראל נרצע ועתה נחפש המלות כמשמעם אם עבד עברי אינו ישראלי למה אמר הכתוב כי ימכר לך אחיך העברי. והלא ידענו כי משמע לא תשנא את אחיך בלבדך ישראל. וככה בין איש ובין אחיו ובין גרו. ורבים ככה. והנה אין ספק כי פירוש אברם העברי. שהוא מבני עבר. עליו כתוב אבי כל בני עבר. הפך וחס הוא אבי כנען. או נקרא עברי בעבור שבא מעבר הנהר. אע"פ שהיה ראוי להיות עברי נהרי. ונחשוב כי הכתוב תפש דרך קצרה. בעבור שמצאנו ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר. והנה גם נקראו העברים שהם ישראל. כי ראינו שאמר משה לפרעה כה אמר ה' אלהי ישראל וכאשר שאל פרעה מי הוא זה השם. אז השיבו. השם אלהי העברים. והנה אלהי העברים כמו אלהי ישראל. והנה אם ישראל נקראו עברים בעבור שהם מיוחסים אל עבר. ישתתפו עמנו בני ישמעאל ובני קטורה ובני עשו ואנחנו לא מצאנו קורא אחיך רק אדום לבדו שהיה בבטן אחד עם יעקב. גם לא תמצא בכתוב שיזכיר עשו שהוא אחינו במצות רק בדבר השליחות. וכמוהו לא תתעב אדומי כי אחיך הוא. אחר שהזכיר אדומי. וככה על רדפו בחרב אחיו. הנה בכל המקרא לא מצאנו

מלת עברי כי אם על בני יעקב. וכתוב ושם אתנו נער עברי. לאכול את העברים לחם. מכה איש עברי. שני אנשים עברים נצים. ויונה אמר עברי אנכי. כי הם שאלוהו אי מזה עם אתה. ואם המלה היתה כוללת עמים רבים עוד לא השיב מאיזה עם הוא וכי פן תעבדון לעברים. והעברים היו לפלשתים ובירמיהו כתוב לשלח איש את עבדו העברי והעבריה. ובסוף פירש לבלתי עבוד בס ביהודי אחיהו איש וידוע כי אדומי לא יקרא יהודי והחולקים אמרו והנה כתיב ורבים מעמי הארץ מתייחדים. ואינם מישראל וזהו עורון כי לפי דעתם אם פירוש שהיו מתיחסים אל יהודה. או ששבו לתורת יהודה. היה ראוי להיותו לבלתי עבוד בס במתייחד אחיהו. ועל דרך זה הי' ראוי להיות עברי מתעבר. והאומר זה מתעבר על ריב לא לו. והנה התברר כי דברי קדמונינו נכונים כי עליהם נסמוך בכל המצות כאשר קבלום מאבותיהם. ועוד איך יעלה על לב אדם כי הישמעאלי והאדומי יעבוד שש שנים. והישראלי עד שנת היובל: **שש שנים יעבוד**. ולא יותר. כמו שש שנים תזרע שדך ובתחלת שנה השביעית למכירתו יצא חפשי איזה שנה שתהיה ואל תתמה על מקץ שבע שנים הכתוב בירמיה. כי לכל דבר יש לו שני קצוות והנה פעם ימצא קץ שהוא תחלה. ופעם שהוא בסוף. וזה העבד הוא העבד הכתוב עליו ונמכר בגנבתו שמכרוהו ב"ד רק וכי ימוך אחיך ונמכר לך או לגר. ימכר עצמו כפי השנים שיש עד היובל כי ביובל יצא. וקבלה היא ביד ישראל כי הזכר ימכר בגנבתו ולא הנקבה. בפרשה שהיא אחר זאת אשלים הענין. אמר רבי מרינוס יו"ד לחפשי נוסף. כי הוא כמו למשעי אכזרי. ורבי יהודה המדקדק אמר כי הלמ"ד נוסף כי הוא כמו וכי תשלחנו חפשי. והיו"ד כאלו היא ליחס על דרך הקדמוני. והלמ"ד כלמי, ד והשלישי לאבשלוס בן מעכה. ולפי דעתי כי באו שנים משרתים והא' היה מספיק. כמו בתוך האהלי. והוא תואר השם: ומלת **חנם**. מגזרת חנונו אותם. מטעם מתנה וטעם המ"ם לא ידענו כמ"ם ריקם: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כי תקנה עבד עברי**. התחיל המשפט הראשון בעבד עברי, מפני שיש בשילוח העבד בשנה השביעית זכר ליציאת מצרים הנזכר בדבור הראשון, כמו שאמר בו (דברים טו טו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלהיך על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום. ויש בה עוד זכר למעשה בראשית כשבת, כי השנה השביעית לעבד שבתון ממלאכת אדונו כיום השביעי. ויש בה עוד שביעי בשנים שהוא היובל, כי השביעי נבחר בימים (לעיל כ ו) ובשנים (לקמן כה ד) ובשמטות (שם פסוק ח), והכל לענין אחד, והוא סוד ימות העולם מבראשית (בראשית א א) עד ויכלו (שם ב א). ולכן המצוה הזאת ראויה להקדים אותה שהיא נכבדת מאד, רומזת דברים גדולים במעשה בראשית:

ולכך החמיר בה הנביא מאד, ואמר אנכי כרתי ברית את אבותיכם מקץ שבע שנים תשלחו איש את עבדו ואיש את שפחתו (ירמיה לד יג יד), וגזר בעבורה הגלות (שם יז~כב) כאשר תגזור התורה גלות על שמטת הארץ (ויקרא כו לד~לה), וכמו שאכתוב עוד בעזרת ה' (בויקרא כה ב). וכאשר השלים משפט המצוה הזאת בעבדים העברים, החל במשפט לא תרצח שהיא החמורה, ובכבוד האבות, ובלא תגנוב, וחזר למשפט מכה איש בלי שימות בה, ואחרי כן לרציחת העבד שהיא חמורה ממיתת הולדות, ואחרי כן לאברי הישראלים והעבדים, ואחרי כן לנזקי הבהמות במיתה. וכל הפרשיות בסדור ובכונה נכונה: (הרמב"ן)

אור החיים **כי תקנה עבד עברי**. אולי שיכוין לומר שאם יהיה לפניו לקנות עבד כנעני ועבד עברי יקדים העברי, וזה שיעור הכתוב כי תרצה לקנות עבד תקדים לקנות עברי ולא תאמר אקנה עבד שאעבוד בו עד עולם ולא אקנה עבד שאחר שש שנים אשלחנו. וטעם שקראו **עברי** כי חש הכתוב ליחס שם עבדות על

ישראל, לזה כינה אותו בשם זה. עוד רמז כי שם עבדות על ישראל הוא עובר ואינו קבוע מטעם כי להי הם עבדים ויצא מתחת ידו בשנה הז'. עוד ירמוז שלא בא לידי מדה זו עד שעבר על התורה ומצות, ומכוון לדבריהם ז"ל (קידושין י"ד): כי במכרוהו בית דין בגניבתו הכתוב מדבר, וגם במוכר עצמו מחמת דוחקו שמצינו שאמר הכתוב (דברים טו יב) כי ימכר לך אחיך העברי, גם הוא לא בא לידי זו עד שכבר קדמו לו עבירות, וכמאמר ר' אמי (שבת נ"ה). אין יסורין בלא עון. עוד דקדק לומר **כי תקנה עבד עברי** ולא אמר עברי עבד, לרמוז כי קודם שתקנהו עבד הוא, וכאומרם ז"ל (קידושין שם) כי במוכרים אותו בית דין הכתוב מדבר וכבר נתחייב מהשמים. ובזה לא קשיא למה הוצרך לומר תיבת עבד שמזה יצא לנו לטעות עבד של עברי (מכילתא) עד שהוצרך לפרש פסוק אחר תלמוד לומר כי ימכר לך אחיך העברי:

עוד נראה כי טעם שהוצרך לומר עבד לתת טעם למה שצוה שש שנים לזה הקדים לומר כי זה שאתה קונה כבר הוא עבד על דרך שאמר (ויקרא כה נה) כי לי בני ישראל:

שש שנים יעבוד. טעם אומר כן לדרוש שעל כל פנים יעבוד שש ואפילו ברח, ואומרו **יעבוד** ולא פירש יעבדך נתכוון לרבות שיעבוד גם במות הקונה לבנו:

ובשביעית וגו'. פירוש ולפעמים יעבוד גם בשביעית כשימכר באמצע שנת עולם לתשלום שנה שנמכר בה כדי שיהיו שש שנים שלמים מיום ליום. עוד ירצה כי יעבוד גם בשביעית פירוש שביעית לשנים אם תפגע בתוך שש שניו. שוב מצאתי דיוק זה בדברי רמב"ם בפירוש המשנה (קידושין פ"א מ"ב): (אור החיים)

כלי יקר כי תקנה עבד עברי. טעם להתחלת כל הדינין בשלוח העבד חפשי לשש, לפי שהדברות מתחילין אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. אמר כאן כשם שהיית עבד וחפשה נתן לך כי פדיתך מבית עבדים כך תקרא דרור וחפשי לעבדך הנמכר לך בגנבתו, כי גם אתם נמכרתם בגניבת יוסף שמכרוהו השבטים ונתגלגל הדבר שירדו על ידו למצרים לבית עבדים ואעפ"כ יצאתם לחפשי כן גם אתם לרבות עבדכם תשלחו חפשי.

ומ"ש לשון עברי ולא נאמר אחיך או ישראל, וכן בפר' (ראה טו יב) נאמר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה. לפי שכל זרע אברהם היו מעבר הנהר ושם עובדי ע"ז היו אבותינו מעולם ואחר שנכנסו בצל כנפי השכינה נקראו בשם ישראל, וזה החוטא שנמכר בגניבתו נקרא בשם עברי כי אחז דרכי אבותיו של אברהם. ולשון עברי נופל ג"כ על העובר עבירה ואע"פ שחטא ועבר עבירה מ"מ אחיך הוא, לכך נאמר אחיך העברי וגו' אבל מוכר עצמו שלא חטא נאמר בו (ויקרא כה.לט) כי ימוך אחיך אתם ולא נאמר העברי.

וי"א שלכך נאמר עבד עברי, לומר שכבר הוא עבד קודם שקנית אותו כי שטרו של הקב"ה קודם שנאמר (שם כה.מב) כי עבדי הם. ומ"ש ואם אמר יאמר העבד. לפי ששנה באולתו לא הזכירו בשם עברי. וטעם לוי שנים יעבוד י"א שסתם שני שכיר ג' שנים שנאמר (ישעיה טו.זד) ונקלה כבוד מואב ג' שנים כשני שכיר. והוטל עליו משנה שכר שכיר בעבור הקנס של כפל וי"א שאין הדבר כן שהרי נאמר במקום אחר (שם כא.יז) בעוד שנה כשני שכיר, ופירושו שנה מצומצמת וכך פירש"י והרד"ק בפסוק ונקלה כבוד מואב. ואולי טעמו כנגד ג' גניבות שגנב ממון בעליו ודעת בעליו ודעת עליונה כנגדן יעבוד ג' שנים ובעבור הקנס של כפל עוד ג' שנים, וי"א

שזהו דוגמת כל השביעית שנבחרו למנוחה לזכר חידוש העולם כמו השבת והשמיטה והיובל כי כל שביעי נבחר למנוחה וזה יותר נכון וקרוב לשמוע. (כלי יקר)

דעת זקנים **כי תקנה עבד עברי.** פירש"י מיד ב"ד שמכרוהו בגניבתו כדכתיב ואם אין לו ונמכר בגניבתו או אינו אלא במוכר עצמו מחמת דחקו אבל מכרוהו ב"ד אינו יוצא בשש. ותימה דהיאך מצי למימר דמכרוהו ב"ד אינו יוצא בשש והרי כתיב בפרשת ראה כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים וכי ימכר על ידי אחרים משמע וגם רש"י פרשו במכירת ב"ד לכך י"ל דפירש"י מדרש על פי המכילתא כי תקנה משמע שיעבוד הבן או האח שאם ימות האדון בתוך שש שיעבוד הבן במקומו ואם אין לו בן יעבוד האח היורש במקומו ובמכרוהו ב"ד אתה אומר במכרוהו ב"ד או אינו אלא במוכר עצמו מפני דחקו בזה אמרינן שיעבוד הבן או האח אבל במכרוהו ב"ד אינו עובד לא את הבן ולא את האח כדכתיב כי ימכר לך וגו' דמשמע דמכרוהו ב"ד וכתוב ועבדך שש שנים דמשמע מיעוט ועבדך ולא ליורש כשהוא אומר כי ימוך אחיך ונמכר לך הרי מוכר עצמו אמור ושם כתיב עד שנת היובל יעבוד עמך דמשמע יעבוד את הבן ואת האח הא מה אני מקיים כי תקנה במכרוהו ב"ד ואי לא כתיב אלא האי קרא ה"א דמכרוהו ב"ד יעבוד את הבן ואת האח דה"נ משמע יעבוד לכך כתיב נמי במכרוהו ב"ד כי ימכר לך אחיך וכו' וכתוב ועבדך שש שנים דמשמע ולא ליורש הא לך רבוי ומיעוט במכרוהו ב"ד ונוקים הריבוי בבן והמיעוט באח ונאמר במכרוהו ב"ד עובד את הבן ולא את האח. ובמסכת קדושין פריך ומה ראית לרבות את הבן ולהוציא את האח ומשני מרבה אני את הבן שכן קם תחת אביו ליעדה ולשדה אחוזה כדאית' התם. ועוד תימה לפירש"י דפי' דחדושה היא מיציאת שש וא"כ מאי קאמר כי ימוך אחיך ונמכר לך הרי מוכר עצמו אמור ומה בכך מ"מ איצטריך האי קרא במוכר עצמו לו שיוצא בשש דאלו מהאי קרא דוכי ימוך לא שמעינן אלא שיוצא ביובל כדכתיב עד שנת היובל יעבוד עמך וי"ל דשמא מוכר עצמו אינו יוצא בשש ויליף לה מגז"ש דשכיר שכיר למאן דאית ליה במוכר עצמו כתיב כשכיר כתושב ובמכרוהו ב"ד כתיב כי משנה שכר שכיר : (דעת זקנים)

ג] אַם-בְּגִפּוֹ יָבֵא בְּגִפּוֹ יֵצֵא אִם-בְּעַל אִשָּׁה הוּא וַיֵּצֵא אֶשְׁתּוֹ עִמּוֹ:

אונקלוס אַם בְּלַחֲדוּדְהִי יֵיעוֹל בְּלַחֲדוּדְהִי יְפֹק אִם בְּעַל אֶתְתָּא הוּא וְתַפּוֹק אֶתְתָּהּ עִמָּה : (אונקלוס)

יונתן אִין בְּלַחֲדוּדְוִי יֵיעוֹל בְּלַחֲדוּדְוִי יְפֹק וְאִין מְרִי אֵינְתָּתָא בְּתַ יִשְׂרָאֵל הוּא וְתַיְפֹק אֵינְתָּתִיהָ עִמִּיהָ : (תרגום יונתן)

רש"י אַם בְּגִפּוֹ יֵבֵא. שְׁלַח הִיָּה נִשְׁוִי אִשָּׁה, כְּתַרְגוּמוֹ אִם בְּלַחֲדוּדְהִי. וְלִשְׁוֹן בְּגִפּוֹ, בְּכַנְפוֹ, (ח) שְׁלַח בֵּא אֲלָח כְּמוֹת שְׁהוּא, יַחֲדִי בְּתוֹךְ לְבֹשָׁן, בְּכַנֵּף (ט) בְּגִדוֹ: בְּגִפּוֹ יֵבֵא. מַגִּיד, שְׁאִם לֹא הִיָּה נִשְׁוִי מִתְחַלֵּה, אִין רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שְׁפַחַה כְּנַעֲנִית (י) לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים (קִידוּשִׁין כ.). אִם בְּעַל אִשָּׁה הוּא. (כ) יִשְׂרָאֵלִית (מְכִילֵתָא פ"ג): וַיֵּלֶאֱהָ אֶשְׁתּוֹ עִמּוֹ. וְכִי מִי הִכְנִיסָה שְׁתָּלָא, אֲלָח מַגִּיד הַכְּתוּב, שְׁהַקּוֹנָה עֲבַד עֲבָרִי חַיִּיב בְּמִזְוֹנוֹת אֶשְׁתּוֹ (ב) וְכִינּוֹ (קִידוּשִׁין כ.כ.) (רש"י)

שפתי חכמים (ח) כי תרגום כנף גפא: (ט) לפי שפירש בגפו בכנף בגדו ואין זה מורה על היחידות שיחויב מזה שלא היה נשוי לכ"פ שכנף בגדו הוא במקום לבושו כאלו אמר שלא בא אלך בתוך לבשו שמנהג לומר על היחיד אין לו אלך לבשו: (י) דאם לא כן אלך כפטייה דקרא לבגפו בתרא גם כן פירושו בלל אשה ישראלית כמו בגפו קמא כן ילא מיבעי ליה אלך על כרחך בגפו בתרא בכנענית מדבר ואינו דומה לראשון שמדבר בישראלית לכך נקט לשון מגיד וכו' מקום למדיוקא דקרא נפיק ולא מפטייה: (כ) מדכתיב אחריו וילאה אשתו עמו ואי מיירי בכנענית הא כתיב האשה וילדיה תהיה לאדוניה. והרא"ם פירוש על פי המכילתא אם בעל אשה הוא בישראלית וקאי לבגפו יבא דמיירי בישראלית ולא לבגפו ילא דסמיך ליה דמיירי בכנענית ועיין שם ודו"ק: (ג) (הרא"ם) אף על גב דמהכא לא נפקא אלך אשתו מכל מקום קרא אחרינא כתיב (ויקרא כה) וילך מעמך הוא ובניו וגו' ונקטינהו הכא לגב מזונות אשתו ובמזונות בניו הקטנים מיירי ובמסכת קידושין מתרץ למה נאמרו תרווייהו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **אם בגפו**. י"א בגפו כמו בגופו ומצאנו גופת שאול. ומשקלי השמות משתנים. ואחרים אמרו שהוא כמו כנף. וכנף בלשון תרגום וגפין כאלו אמר בכנף בגדו לבדו. ואינו מטעם הענין. כי אין ראוי להיות פירושו רק שאין גוף אחר תלוי על גבו. והנה יהי כמו על גבי חרשו חורשים. אמר הגאון הוצרך הכתוב לומר אם בגפו יבא בגפו יצא. כאשר אמר יצא לחפשי בעבור דבר אשתו שהוא צריך לומר אם בעל אשה הוא. ואחר שאין אשה ישראלית נמכרת בגנתה בבית דין מה טעם לומר ויצאה אשתו עמו להודיע כי הקונה עבד עברי צריך לפרנס את אשתו ותעמוד עמו עד שיצאו יחד: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ויצאה אשתו עמו**. כתב רש"י וכי מי הכניסה שתצא, אלא מגיד שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו. ומדרש חכמים הוא (מכילתא כאן). והכניסו עמה הבנים (שם) מכתוב שאמר אחר כן **ויצא מעמך הוא ובניו עמו** (ויקרא כה מא). ולא נתברר לי בדין הזה אם מעשה ידי האשה והבנים לאדון כל הימים אשר יזון אותם. והנראה בעיני שהוא נכנס במקום הבעל, כי חמלה התורה על האשה והבנים שחייהם תלויין להם מנגד מצפים לידי הבעל, ועתה שנמכר יאבדו בצרתם, ולכן צוה את האדון אשר הוא לוקח מעשה ידיו להיות להם במקומו. ואם כן לא יהיה על האדון רק חיוב הבעל בלבד, יקח מעשה ידיהם כאשר יעשה הבעל ויזון ויפרנס, וזהו לשון ויצאה אשתו "עמו", כי היתה אשת העבד עם בעלה כשפחה לאדניו, שהרי מעשה ידי שניהם שלו והוא חייב במזונותיהם, אין ביניהם אלא שהרשות ביד האשה ללכת לנפשה, וכן הבנים אינו חייב להם במזונותם אלא בקטן בזמן שהאב מצוה או נוהג לזון אותם. וכן פירש רש"י במס' קדושין (כב. ד"ה דלאו):

וכל זה חמלה מאת השם עליהם ועל העבד שלא ימות בצערו בהיות עמלו בבית נכרי, ובניו ואשתו יהיו נעזבים. ואע"פ שלא היה הוא מחוייב במזונותם מדין התורה, כמו שנתבאר בתלמוד בכתובות (מט.), אבל כיון שדרך כל הארץ לפרנס אדם אשתו ובניו הקטנים צוה האל ברחמיו להיות הקונה כאב רחמן להם.

וכוונת חכמים בבניו הבנים והבנות. וראיתי במכילתא (כאן) יכול שיהא חייב במזונות ארוסה ושומרת יבם, ת"ל אשתו, להוציא שומרת יבם שאינה אשתו. עמו, להוציא ארוסה שאינה עמו. וגם זה ראיה לדין שאמרת, כי אין מנהג הארוסה ושומרת יבם לסמוך על האיש, ולכן לא הטילה התורה מזונותם על האדון, ואפילו נתחייבו היבם והארוס לזון אותם מן הדין בזמן הידוע בתלמוד (כתובות נז.), הוא עליו כשאר חובותיו, ולא נתחייב בהן האדון:

ושוב מצאתי במכילתא אחריתא דרבי שמעון **אם בעל אשה הוא**, מה הוא חייב במזונותיו, אף לאשתו ובניו חייב במזונותיהן. עדין אני אומר אשה ובנים שהיו לו עד שלא לקחו רבו חייב במזונותיהן, שמתחלה לא לקחו אלא על מנת כן, אבל אשה ובנים שהיו לו משלקחו רבו לא יהא חייב במזונותיהן, ת"ל **אם בעל אשה הוא וגו'**, שתי נשים כאן, אחת עד שלא לקחו רבו ואחת משלקחו רבו. יכול אפילו היו לו ארוסה ושומרת יבם שהוא אינו חייב במזונותיהן רבו חייב במזונותיהן, אשתו ובניו יוכיחו שהוא אין חייב במזונותיהן ורבו חייב במזונותיהן, ת"ל **ויצאה אשתו עמו**, אשה שהיא עמו חייב, יצאה זו שאינה עמו. יכול אפילו שאינה ראויה להתקיים עמו, כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ת"ל **ויצאה אשתו עמו**, מי שראויה להתקיים עמו יצאה זו וכו'. יכול אפילו נשא אשה שלא מדעת רבו, תלמוד לומר הוא, מה הוא מדעת רבו אף אשתו מדעת רבו. יכול יהא מעשה בניו ובנותיו של רבו, ודין הוא, ומה עבד כנעני שאין רבו חייב במזונותיו מעשה בניו ובנותיו של רבו, עבד עברי שרבו חייב במזונותיו אינו דין שיהא מעשה בניו ובנותיו של רבו, תלמוד לומר הוא, הוא מעשה ידיו של רבו, ואין מעשה בניו ובנותיו של רבו. **ויצאה אשתו עמו**, אל תפרישנו מאשתו, אל תפרישנו מבניו. עד כאן הברייתא הזו:

ועדיין אני אומר שאם רצו אשתו ובניו לזון משל אדון הוא לוקח מעשה ידיהם כמו שכתבתי, ולא באו למעט בברייתא הזו אלא שאינם שלו כדין עבד כנעני, וכדין העבד עצמו, אלא יכולים הם לומר אין אנו ניזונין ואין אנו עושים. ונתחדש לנו מן הברייתא הזו שאם נשא אשה שלא ברצון אדניו אינו חייב במזונותיה ולא במזונות ולדיה, שכיון שברשות אדניו למסור לו שפחה כנענית אינו חייב במזונות הישראלית הזאת. ודרשו עוד ממלת עמו שלא תפרישנו מאשתו ומבניו, לומר שאין רבו יכול לומר לו עם השפחה שמסרתי לך תתיחד ותישן בלילה ולא עם אשתו הישראלית, אלא הרי הדבר ברשות העבד: (הרמב"ן)

אור החיים **אם בגפו יבא וגו'**. רבותינו ז"ל בקידושין (כ.). אמרו יחידי נכנס יחידי יצא מכאן שאין רבו רשאי למסור לו שפחה כנענית אלא אם הוא נשוי. ונראה כי הוקשה להם יתור הכתוב למה הוצרך לומר כן ממה נפשך אם לומר כי דווקא כשיכנס בגפו הוא שיצא בגפו אבל כשיכנס עם אשתו לא יצא בגפו פשיטא כי מי הכניסה שצריך לומר כן, ותמצא שדקדקו רבותינו ז"ל (קידושין כ"ב). במאמר ויצאה אשתו כי לא היה צריך לאומרה ופירשוה לחייב מזון אשתו ובניו, ואם על שפחה הנותן לו רבו איגו צריך הרי הוא אומר בסמוך האשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא יצא בגפו, אלא ודאי לדרשה בא לומר אם בגפו פירוש בלא אשה ישראלית ממה שגילה בסוף דבריו אם בעל אשה וגו', **בגפו יצא** פירוש יחידי יצא פירוש ישאר בכמות שהוא יחידי עד יציאתו. או על זה הדרך מקיש יציאה להכנסה כשם שכשנכנס נכנס יחידי ממש בלא אשה ובנים בין היוצאים עמו בין הנשארים בבית האדון כמו כן ביציאתו. ואם היתה לו אשה ולא היו לו בנים גם כן אין רבו מוסר לו שפחה שאנו קוראים בו בגפו, ואין צריך לומר היו לו בנים ולא היתה לו

וראיתי להראיים שדייק שהיה לו לומר אם בגפו וגוי' כן יצא. ואין דבריו נראים כי אדרבה אם היה אומר כן יהיה נשמע יותר שלא יתן לו שפחה וישאר כמות שהוא. והאמת כי טעם שלא אמר כן כי יש לחוש לדרשות אחרים הנשמעים ממנה והמשכיל יבין. ואם תאמר מנין להם לרבותינו ז"ל (שם כ'). שהוסיפו הבנים, והגם כי דברים אלו הלכה הם, יש לומר כי אם יכנס באשה בלא בנים הרי אני קורא עליו בגפו יצא שלא יתן לו שפחה ויהיו לו בנים ממנה שאז אינו דומה גפו של יציאה לגפו של הכנסה כי אז לא היו לו בנים ועתה יש לו בנים. ואם בשעה שנכנס היתה לו אשה ולא בנים ואחר כך היו לו בנים נכנס בגדר היתר. ואולי כי לזה תלתה התורה הדבר באשה שהיא צריכה להיות בשעת ביאתו לעבדות אבל הבנים הגם שיהיו אחר כך. ואם היתה לו אשה כשקנאו ומתה משמע שמותר כי לא הקפיד הכתוב אלא על שעת ביאה בגפו יבא. וזולת דבריהם ז"ל הייתי אומר כי הכתוב שלל דין זה מאומרו אם בעל אשה הוא צריך שתהיה אשתו עמו עד שעת יציאה ובזה אני מתיר לך אם אדוניו יתן לו אשה:

אם בעל אשה וגוי'. פירוש על דרך אומרם ז"ל (מכילתא אחריתי דר"ש) שאין האדון חייב במזונות אשתו של עבד אלא אם תהיה אשה הראויה לו לעמוד עמו ולא אשה האסורה לו מאיסורי לאוין, והנה בדין מסירת שפחה כנענית משמע מהש"ס והובא בדברי רמב"ם (הלי' עבדים פ"ג ה"ד) שכל שיש לו אשה ובנים ואפילו האשה מאיסורי לאוין יכול ליתן לו וכו', והוא אומרו **אם בעל אשה הוא** פירוש אין צריך שתהיה אשתו הראויה לו לגבי מה שאסרתי לך בסמוך אם בגפו שאין רבו מוסר לו אבל לגבי מזונות **ויצאה אשתו** פירוש הראויה לו הוא שחייב האדון במזונותיה:

עוד יתבאר על דרך אומרם ז"ל (מכילתא) וזה לשונם יכול יהיה חייב במזונות ארוסה ושומרת יבם תלמוד לומר אשתו להוציא שומרת יבם, עמו להוציא ארוסתו. והנה עבד שהיתה לו אשה שומרת יבם או ארוסה מותר לתת לו שפחה כנענית, והוא אומרו **אם בעל אשה הוא** פירוש בלא תנאי הגם שתהיה ארוסה או שומרת יבם יצא מכלל בגפו שאסרתי לך נתינת שפחה. ולדברי הש"ס (קידושין כ'). שדקדקו הבנים גם כן יהיה הדין בהיכא שהיו לו בנים מאשה אחרת ומתה וארם אשה ישנו במסירת שפחה:

ויצאה. אומרו בתוספת וא"ו כי לצד שיצו ה' על מזונות האשה יוצדק לומר וא"ו כי מלבד שחייב במזונותיו גם כו': (אור החיים)

דעת זקנים **ויצאה אשתו עמו**. פירש"י וכי מי הכניסה וגוי'. וצריך לדקדק אשתו מצינו בניו מנין. וי"ל גבי מוכר עצמו כתיב ויצא הוא ובניו עמו ובמכרוהו ב"ד ילפינן ליה בג"ש דשכיר שכיר ומאן דלית ליה הך גז"ש גלויי מילתא בעלמא הוא: (דעת זקנים)

[ד] אם-אֲדָנָיו יִתֶּן-לוֹ אִשָּׁה וְיִלְדָה-לוֹ בָּנִים אֹו בָּנוֹת הָאִשָּׁה וְיִלְדֶיהָ תְּהֵיָה לְאֲדָנָיָהּ וְהוּא יֵצֵא בְּגַפּוֹ:

אונקלוס אם רבונה יתן לה אֲתָתָא וְתִלִיד לה בְּנִין אֹו בְּנָן אֲתָתָא וּבְנָתָא תְּהֵי לְרַבּוֹנָתָא וְהוּא בְּלַחְדוּהֵי: (אונקלוס)

יונתן יִוֹנָתָן אִין רְבוּנִיָּה יִתָּן לִיָּה אֶתְתָּא אֶמְתָּא וְתִילִיד לִיָּה בְּנִין אוּ בְּנִין אֶתְתָּא וּבְנָהָא תְּהָא לְרְבוּנָה וְהוּא יְפוֹק בְּלַחֲדוּי: (תרגום יונתן)

רש"י אם אדניו יתן לו אשה. מכאן, שהרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית (מ) להוליד ממנה עבדים. או אינו אלא בישראלית, (נ) תלמוד לומר האשה וילדיה תהיה לאדוניה, הא אינו מדבר אלא בכנענית, שהרי העבריה אף היא יולאה בשש, ואפילו לפני שש אם הביאה סימנים יולאה, שנאמר (ס) אחיך העברי או העבריה (דברים טו, יג). מלמד שאף העבריה יולאה בשש: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) וא"ת דלמא אסור לו בשפחה כנענית מקום ולא יהיה קדש צבני ישראל והא דכתיב אם אדוניו יתן לו אשה היינו ישראלית גדולה שמכרה עצמה. וי"ל דסבירא ליה דאין אשה מוכרת את עצמה דהא כתיב וכי ימוך אחיך ונמכר לך דמשמע אחיך ולא אחותך: (נ) וא"ת הלכא כריך ליעדה לו או לצנו ולא לעבדו וי"ל דהוה אמינא דיכול למוסרה לעבדו בתורת זנות ולא בתורת אישות והא דכתיב לא ימסור למכרה וגו' אלא לחודיה קאי ולא אלאדון: (ס) זהו חוזר ושש אמה דקאמר שהרי העבריה אף היא יולאה בשש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם אדוניו יתן לו. מצאנו אנשי לשון הקודש חולקים כבוד בתורת השמות אבל לא בפעלים. אמרו אדון גם אדונים. והוא לשון יחיד מיד אדונים קשה ובסמוכים אמרו אדוני ולא אמרו אדונו. כי לא נמצא. ולשון המדבר אדני שאל. ואסור לאמרו בלשון רבים. שלא יתערב עם השם הנכבד. וככה אין ראוי שיאמר לשם על לשון יחיד כמו בכינוי אדני שאל. וככה מלת אלוה אמר רבי מרינוס זו כחו לאלוהו. ולא לאלוהיו. דרך בזיון: **אם אדניו יתן לו אשה**. זאת האשה על דרך חכמינו היא כנענית ויתכן להיות פירוש כנענית על דרך מבני התושבים הגרים עמכם שכתוב מהם תקנו עבד ואמה. וככה כל עבד כנעני כי על שבעה גוים כתוב לא תחיה כל נשמה. ובשלמה כתוב מן הגוים אשר אמר ה' הם לא יבאו בכם ואתם לא תבאו בהם. וזה כתוב על צדניות חתיות. ולא מואביות עמוניות: (אבן עזרא)

הרמב"ן אם אדניו יתן לו אשה. בכנענית הכתוב מדבר. או אינו אלא ישראלית, ת"ל האשה וילדיה תהיה לאדניה, הא בכנענית הכתוב מדבר. זה לשון הברייתא השנויה במכילתא. וכתב רש"י שהרי העבריה אף היא יוצאה בשש, ואפילו לפני שש אם הביאה סימנים, שנאמר (דברים טו יב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה. ואין זה מכוון כהוגן, כי אם נאמר שהיא בישראלית, לא במוכר את בתו לאמה שיוצאה בסימנים, כי היאך יתננה לו אדוניו והוא אין בידו למוסרה לשום אדם אחר. וכן הראיה שאמר שאף היא יוצאה בשש אינה אלא לדבריו שכתב במוכר עצמו שאינו נמכר אלא לשש, והם בתלמוד דברי יחיד (קידושין יד:), והלכה במוכר עצמו שנמכר לשש ויותר על שש. ואם כן אין אשה יוצאה בשש אלא כשמכרה אביה. אבל מה שאמרו הא בכנענית הכתוב מדבר, מפני שאמר האשה וילדיה תהיה לאדניה, שהילדים בכנענית לאדון, שולד שפחה כנענית כמוה (שם סו:), אבל בישראלית אפילו היתה גדולה, ואפילו נאמר

שתהא האשה רשאה למכור עצמה, בניה של אב הן: (הרמב"ן)

אור החיים **אם אדוניו וגו'**. קשה למה התחיל לדבר לנוכח כי תקנה ותוך כדי דבור חזר לדבר דרך נסתר אם אדוניו יתן לו, תהיה לאדוניה, והגישו אדוניו, כל הפרשה בדרך נסתר ומן הראוי היה לו להשלים הדבור כדרך שהתחיל אם תתן לו, תהיה לך וגו', והגשת אותו. והיה נראה לומר כי לא כינה הזווג לקונהו על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פס"ח) כי הקב"ה מזווג זיווגים לזה אמר **אם אדוניו** האמיתי כי לו בני ישראל עבדים יתן לו אשה, אלא שלא יצדיק פירוש זה אומרו האשה וילדיה תהיה לאדוניה. עוד צריך לדעת למה הוצרך לומר **והוא יצא בגפו** והלא הדבר מובן שיצא בגפו מאומרו האשה וילדיה תהיה לאדוניה. עוד צריך לדעת למה לומר **כפל** לומר **אמר** **יאמר**:

אכן כוונת הכתובים הוא לצד כי יצו האל השתנות הדין אם בגפו יבא בגפו יצא פירוש שאין רבו יכול למסור לו שפחה כנענית אלא אם היה נשוי כאומרם בקידושין (כ'). ויאמר האומר מדוע חקק ה' חוקה זו להשתנות הדין מה לי היה נשוי או לא, לזה בא הכתוב בחכמה לתת טעם ואמר הטעם הוא **אם אדוניו יתן לו אשה** שהיא שפחה כנענית כמובן מהענין המשפט הוא שהאשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא העבד יצא בגפו פירוש בלא אשה כל עיקר ולהיות כן אם יתן לו רבו אשה והוא פנוי מעולם לא ירצה לצאת מעבדות לצד ב' סיבות, האחד אהבת אשתו ובניו, והב' שבצאתו נשאר פנוי ושתים רעות יש לו ביציאתו ולצד זה כל עבד איש לא יחפוץ לצאת מאת רבו מה שאין רצונו יתברך כן, אשר על כן גזר אומר שלא יתן לו רבו אשה אלא אם הוא נשוי כי בזה יקל מעליו הפרדת אשתו ובניו כיון שיש לו אשה ישראלית בת חורין יהיה בעיניו קל לצאת, וכפי פסוק אם אדוניו וגו' נתכוון ה' לומר בסדר הדברים לתת טעם במתק לשון למה שינה הדין, ואומרו **ואם אמר יאמר** פירוש מלבד אמירה א' שעשה ה' לו תיקון כנזכר עוד יאמר **אהבתי וגו' והגישו וגו' ורצע וגו'** כי זה מעיד שאינו חושש לעולו ית' וקונה אדון לעצמו:

עוד נראה לפרש הפרשה דרך רמז כי תצוה התורה להאדם לשום לפניו בתמידות כל הדברים האלה בין עיניו והוא אומרו **אשר תשים לפנים** שתמיד ישים האדם ענין זה לפניו. והוא **כי תקנה עבד עברי** הלא ידעת כי האדם נחלק לשנים חלק אחד רוחני והוא העיקר וחלק אחד גשמי שברא ה' לנשמה לשמשה שבאמצעותו מקיים כמה מצות אשר צוה ה' ולו יקרא שם עבד כי אינו אלא שמש לנפש שבשבילה יקרא אדם כמו שאמר הכתוב (לקמן ל') על בשר אדם לא וגו' שזה יגיד כי לא הבשר יקרא אדם, וכן אמר (יחזקאל ל"ד) אדם אתם אתם קרויים אדם ולא אומות העולם (ב"מ קי"ד). שאין להם נפש רוחנית, ולזה תצוה התורה להאדם **כי תקנה עבד עברי** פירוש עברי עובר כי אינו קיים לעד כי מי גבר יחיה ולא יראה מות על דרך (תהלים קמד) כצל עובר, וזמן קביעתו הוא עד ס' שנה על דרך אומרו (איוב ה') תבא בכלח אלי קבר, ואמרו בש"ס (מוע"ק כ"ח). כי בן ס' שנה הוא זמנו של אדם ללכת כחושבן בכלח שאז הוא כעלות גדיש, וזה הוא אומרו **שש שנים** פירוש כל ימיו הם ששים, והגם שאמר שש יש חשבון שיכלול כללות א' וכאן כולל העשירי, **ובשביעית** פירוש בעשר שנים השביעית יצא לחפשי העבד על דרך אומרו (תהלים פ"ח) במתים חפשי, ואומרו **תיבת חנם** לרמוז על יד מי תהיה היציאה על ידי חנם שהוא ס"מ וחילותיו שהם נרמזים בתיבת חנם כאומרם בספר הזוהר הקדוש (ח"ב קכ"ח). כי במילי דמגנא הוא זינייהו דההיא סטרא ולזה לא שלטי בדבר מצוה שעושה האדם בדמים יקרים, וכן תמצא שכל דבר טומאה בא בחנם מה שאין כן דבר מצוה וקדושה צריך להם

ואומרו אם בגפו יבא צריך לדקדק למה אמר לשון זה ולא אמר לשון הרגיל בלשון הקודש אם לבדו כאומרו (וישלח לב כה) ויותר יעקב לבדו:

אכן יש לדעת כי אם סיגל מצות ומעשים טובים וקנה לעצמו כח ימצא כח לעלות ביום התחייה על דרך אומרו (תהילים עב) ויציצו מעיר כעשב הארץ (כתובות קי"א). וזהו שאמר כאן **אם בגפו** פירוש לשון גף על דרך אומרו (משלי ט') על גפי מרומי שרומז אל המצות ומעשים טובים כאומרם ז"ל (שבת מ"ט). נמשלו ישראל ליונה וכו', ואומרו **יבא** פירוש על דרך אומרו (אונקלוס בראשית כח כא) כי בא השמש עאל שמשא, **בגפו יצא** פירוש באותו כנף יצא מן הארץ בעת התחייה ואחרי נפלו קימה תהיה לו וידיעת ההפכ"י שוה היא שאם בעולם הזה לא ישתדל בסגל הטוב אין כח בו לעלות, והוא מאמרם ז"ל (כתובות קי"א): בפסוק (משלי ג) עץ חיים וגו' שאין גופות עמי הארץ עומדים זולת למחזיקים בה:

ואומרו אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו כאן רמזה התורה סוד גדול והוא כי יש לך אדם שקנה נשמתו באמצעות חוזק מעשיו הטובים ונעשה הוא בעלה של נשמה הקדושה, וצריך אתה לדעת מה שאמרו בספר הזוהר (ח"ג צ"א), במה שאמר הכתוב שור או כשב או עז כי יולד וגו' כי הבהמות מעת לידתם קונים שכל שיש לשור מה שאין כן האדם כפי מעשיו זכה נותנים לו נפש זכה יתיר וכו' זכה יתיר וכו' עד כאן, הנה שבאמצעות מעשיו קונה הנשמה הנקראת אשה וכמו כן מצינו שקראוה חכמי אמת (תקו"ז תיקון ו') ולזה אמר **אם בעל אשה** הוא שקנאה כנזכר **ויצאה אשתו** פירוש אפילו אחר יציאת אשתו אף על פי כן עודנה עמו ונשאר חי אפילו אחר מותו, וצא ולמד ממעשה שהובא במסכת שבת (קנ"ב): של הנהו קפולאי וכו' נחר בהו גברא וכו' שהיה מדבר לאחר מותו, וזה הוא אומרם ז"ל (ברכות י"ח). צדיקים במיתתן קרויים חיים:

עוד יכוין באומרו **אם בעל אשה הוא** לומר אם הוא אדם אשר כל מחשבותיו ויגיעותיו וטרחו בעולם הזה ואפילו מאכלו ומשקו אינו אלא בשביל הנשמה על דרך אומרו (משלי יג) צדיק אוכל לשובע נפשו להגדיל הרוחניות אדם כזה לו יקרא בעל אשה כבעל הזה שטורח בשביל אשתו לזון ולפרנס ולכלכל ולמלאות רצונה כן זה האיש עושה לנפשו אדם כזה שהחומר נזדכך ונעשה מעין הצורה במציאות זה תוכל נפשו לסבול לדור עמו במחיצתו אפילו אחר יציאתה:

ואומרו אם אדוניו יתן לו אשה וגו'. פירוש אם אינו בעל אשה על אופן האמור אבל אשה הקנו לו מן השמים כי תמצא כמה בני אדם שזוכים לנשמה טהורה בסוד הזיווג בשעת יצירה מצד אביו הצדיק, וילדה לו בנים או בנות פירושו על דרך אומרם (ב"ר פ"ל) עיקר תולדותיהם של צדיקים וכו', גם כי על ידי מעשים טובים יהיה נולד מלאך טוב כאומרם ז"ל (אבות פ"ד) העושה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד כו', וכן הוא מפורש באר היטב בספר הזהר הקדוש לזה אמר וילדה לו בנים או בנות בחינת הבנים הם מצות הנעשים בהתעצמות גדול, ובחינת הבנות היא מדרגה למטה מבנים, אדם כזה האשה וילדיה תהיה לאדוניה לשלול מה שזכה האיש אשר קנה האשה באמצעות התעצמותו ונעשה בעל האשה להיות עמו תמיד לא כן הוא זה אלא תהיה לאדוניה כי אדם כזה לא קנאה להיות בעלה שבזה לא תפרד ממנו. גם לפירוש ב' זה לא זיכך גופו כדי שיהיה ראוי שלא תפרד ממנו הנשמה ולזה תהיה לאדוניה, והוא יצא וגו' פירוש

ובעת יציאתו מהקבר בעת התחייה יצא בגפו פירוש זכויותיו שיש לו ולא תושלל ממנו התחיה בהעדר הדבר האמור:

ואומרו ואם אמר העבד וגו'. כאן הודיע הכתוב עבודת העבד ישראל המתלהב לעבודת קונו ואף אחר שאפסו כוחותיו מתאווה תאוה לעבוד האדון, וזהו אומרו **אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני** שהם הנשמה והמצות שעושה בעולם הזה ואינו רוצה לצאת מהעולם הזה לחפשי כמתים וזה יורה על החשק והתאוה בהאדון, לאיש כזה מבטיח האדון כי לו יקרא עבד ה' וימלא תאותו תאות לבו נתת לו אך לא עתה כי עתה אין לו עוד בעולם אלא **ועבדו לעולם** לעולם הבא יבחר בו ה' מהמלאכים להיות לו לעבד נאמן ומצינו שכן היה למשה שקראו ה' (דברים לד ה) עבד ה' שנתאוה לחיות ליכנס לארץ ישראל לעבוד ה' ולקיים מצותיו (סוטה י"ד). ומה שאמר הכתוב **ורצע** וגו' **במרצע** תמצא בחשבון מרצע ד' מאות עולמות הכיסוף ככתוב בספר הזוהר (ח"א קכ"ג): ואומרו **ועבדו לעולם** פירוש יחשוב עליו כאילו חי כל ימי עולם ועבד בה עבודת הקודש מחשבה טובה וכו'. עוד רמז **לעולם** סוד ידוע ליודעי דעת קדוש: (אור החיים)

כלי יקר **אם אדוניו יתן לו אשה**. בזמן שהוא נשוי תחילה אז דווקא מותר לרבו ליתן לו שפחה, י"א הטעם לפי שאם אינו נשוי יש לחוש שמא יאמר אהבתי את אשתי השפחה אבל אם הוא נשוי כבר ישראלית אין לחוש כל כך כי כבר דבקה נפשו באהבת הישראלית. וי"א הטעם לפי שאם הוא נשוי חייב אדונו במזונות אשתו ובניו ואז לא ירצה שום אדון לקנותו ולהכניס ראשו בעול זה, ע"כ כנגד זה נתנה לו התורה זכות שיוכל ליתן לו שפחה להוליד ממנה עבדים, אבל אם אינו נשוי יש לו קונים הרבה בלאו הכי. ואולי יש עוד דברים בגו מחמת ביטול פ"ו כי אם הוא נשוי הרי הוא מקיים מצוה זו עם הישראלית ולא חששה התורה למה שיהיה לו עסק גם עם השפחה אבל אם אינו נשוי יתבטל ממצות פ"ו ויכלה זרעו עם השפחה הפסולה. (כלי יקר)

דעת זקנים **אם אדוניו**. מגיד שרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית להוליד ממנה כשהוא נשוי ישראלית מקודם לכן אבל כשאינו נשוי אינו יכול לכופו ולמסור לו שנא' אם בגפו יבא בגפו יצא. והטעם הוא שכשהוא נשוי ישראלית אינו נמשך אחר השפחה אבל כשאינו נשוי יהיה נמשך אחריה: (דעת זקנים)

ה **ואם-אמר יאמר העבד אהבתי את-אדוני את-אשתי ואת-בני לא אצא חפשי:**

אונקלוס **ואם מימר יימר עבדא רחמינא ית רבוני ית אתתי וית בני לא אפוק לבר חורין:** (אונקלוס)

יונתן **ואין יתני ויימר עבדא רחמינא ית רבוני ית אנתתי וית בני לא איפוק לבר חורין:** (תרגום יונתן)

רש"י **את** **אשתי** **(ע)** **השפחה:** (רש"י)

שפתי חכמים **(ע) על כרחך בשפחה קמיירי שנסארה אלל אדוניו ואז יהיה אהבת**

האלוהים ומהבנת אשתו וזניו שזים שאין רוצה להפריד מהם מה שאין כן באשתו היספראלית שאז צריך לומר שאינו רוצה לנאלת כדי שיהיה האלוהים חייב במזונותיה ואם כן אין טעם להבנת אשה: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ואם אמר. כבר פרשוה קדמונינו כי לא יהיה נרצע עד שיהיו בו כל אלה הדברים עד כי אהבך ואת ביתך: (אבן עזרא)

כלי יקר אהבתי את אשתי ואת בני לא אצא חפשי וגו'. טעם לרציעת האוון אר"י בן זכאי אוון ששמע בהר סיני לא תגנוב והלך וגנב תרצע כו' (מכילתא לד.) ומקשים עליו למה לא ירצע מיד כשמוכרים אותו ב"ד או מוכר עצמו, ולדעתי יותר קרוב לשמוע שלכך הוא לוקה באזנו כמדמסיק (בב"ק עט:) מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן, לפי שהגנב לא הושה כבוד עבד לכבוד קונו כביכול עשה עין של מעלה כאילו אינו רואה ואוון של מעלה כאילו אינו שומעת כו', ע"כ דין הוא שילקה באזנו לפי שחטא כנגד אוון של מעלה, ובזה מתורץ למה זה ירצע יותר מכל עושה עול, כי לדברי ריב"ז קשה שעל כל עבירה שבתורה ירצע, ואין להקשות א"כ ילקה גם בעינו, דא"כ יסמא אותו ולא יהיה ראוי לעבוד. אבל מוכר עצמו מחמת דוחקו יש טעם אחר בדבר לפי שכל זמן שהוא עבד לעבדים צריך הוא להטות אזנו לשמוע בקול רבו והוא מסיר אזנו משמוע בקול ה' כי רשות אחרים עליו, משא"כ בנמכר בגניבתו כי הוא אנוס בדבר שהרי הבית דין מוכרין אותו.

ומ"מ קשה שהגנב ירצע מיד אף אם יש לו ממה לשלם, וכן המוכר עצמו ירצע מיד בשעת מכירה. תשובה לדבר שאין דנין את האדם בשני דינין כי כל גנב אם יש לו שנים ישלם, ואז קבל דינו ונפטור ואם מכרוהו ב"ד בגניבתו עונשו העבדות, וכן מוכר עצמו מחמת דוחקו גם הוא אנוס ע"פ דבר הדוחק הגדול אשר הביאו לידי מדה זו. אך גם את זה לעומת זה נתנה לו התורה מקום לצאת לחירות אחר שש והוא מרצון טוב בלתי שום אונס כלל ואם אמר העבד אהבתי את אשתי ואת בני לא אצא חפשי. והרי הוא בוחר להיות עבד לעבדים ומסיר אזנו משמוע בקול ה' אז דין הוא שילקה באזנו. והנמכר בגניבתו צריך ג"כ עונש אחר מן העבדות כי אגלאי מילתא למפרע שאין העבדות אצלו שום עונש שהרי עדיין הוא בוחר בעבדות כי טוב לו עמך והיכן ענשו על לא תגנוב ועל כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים (ב"ק קטז:) ע"כ ירצע באזן כי בזה יפטר משני עבירות אלו כי עונש אחד שייך על שניהם וטעם זה מספיק לדברי ריב"ז ומתורץ גם כן למה לא ירצע מיד אפילו לפי דבריו.

וטעם לרציעה דווקא בדלת ובמזוזה, לפי שאחר שש פתחה לו התורה פתח לצאת מעבדות לחירות והדלת תסוב על צירה והעצל אינו רוצה לצאת, כמי שיושב בבית האסורים ופותחין לו פתח לאמר לך המלט על נפשך כך הוא בוחר בטובות המדומות שיש לו כי טוב לו עמו במאכל ומשתה על כן הוא מניח הדלת פתוחה ואינו רוצה לצאת, דין הוא שירצע בדלת או על המזוזה שחוקק עליה פרשת ואהבת את ה' אלהיך, והוא אומר אהבתי את אשתי ואת בני, והרי הוא מחליף אהבת השם יתברך באהבת אשתו השפחה ע"כ ירצה במזוזה. ועוד שכל בן חורין בידו לקיים מ"ש (משלי ח.לד) לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי, וזה שוקד על דלתות רבו ומסיר אזנו משמוע בקול ה' לשקוד על דלתותיו ע"כ ירצע שם לומר הרי אתה מרוע בחירתך קבוע פה ולא תזוז מכאן עוד.

ועוד יש טעם אחר לרציעת האזן, על דרך ארז"ל (קידושין ע.) כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקב"ה רוצעו, אף על פי שרש"י פירש רוצעו מלקיחו ברצועה מ"מ נ"ל יותר נכון לומר רוצעו במרצע ודבר זה אנו למדין מן דין עבד זה האומר אהבתי את אשתי השפחה הפסולה כי אע"פ שנתנה התורה רשות לרבו למסור לו שפחה כנענית, מ"מ גם לעומת זה נתנה לו התורה מקום להסיר מעליו גנאי ודופי זה ולצאת ממנה לחירות, אמנם כשאומר אהבתי את אשתי השפחה ואינו רוצה לצאת ממנה, אז דומה כאילו באותו פעם מרצונו הטוב הוא נושא אשה פסולה זו, ע"כ ילקה באזנו כי אין שום אבר מרגיש בגנאי זה כ"א האוזן בשמעו דבת רבים מסביב לאמר זו אשתך הפסולה ואלו בניך הפגומים ומכאן יצא דין זה לכל הנושא אשה פסולה.

ועוד יש טעם לרציעת האזן, כי דין הוא שילקה בכל גופו וחסה התורה עליו שילקה באבר אחד השקול ככל גופו כי מי שקיטע יד חבירו נותן לו דמי ידו סימא עינו נותן לו דמי עינו חרשו נותן לו דמי כל גופו כדמסיק (בב"ק פה:). מלבד כל הטעמים הללו יש בענין זה רמז נכון לכל העורים שבמחנה העברים הנושאים כל ימיהם על שכמיהם כל מיני עבדות ותלאות ומכאובות כדי להשיג הקנינים המדומים, ואל אותן הקנינים הוא נמכר לעבד עולם וטוען שהוא מוכרח לעשות בכסף ובזהב בשביל אשתו ובניו וכי הוא מרבה בשבילם ואינו מבקש לצאת לחירות כל ימיו, וסביר וקבל עליו כל התלאות באמרו אהבתי את אשתי ואת בני לא אצא חפשי חרות חירות על הלוחות כי הנני קשור בחבלי אדם ובעבותות אהבת אשה ובנים, ועל כן קרא שמו עבד נרצע כי כל ימי חייו לא ישקוט האיש עד אם אשר כלה בהבל ימיו ושנותיו בבהלה וטרדות שונות זו מזו ובמותו לא ילווהו אשתו ובניו כ"א עד פתח קברו ומשם יפרדו, כדאיתא בפרקי ר"א במשל של שלשה אוהבים כו', (פל"ד) על כן נאמר בסתם עבד זה והגישו אדוניו אל האלהים. אל מקום המשפט כי בזה מרמזים לכל אדם כי לעתיד ביום הדין לא יצאו לעזרתו אשתו ובניו אשר עליהם אמר אהבתי את אשתי ואת בני. כי המה אינן אוהבים אותו כל כך ואדרבה יעזבוהו מן הדלת והלאה ושם ירבץ לפתח חטאת ומן הדלת והלאה לא יכנסו עמו להליץ בעדו, וזה רמז נכון וסוד מסתרי התורה. (כ"י) (יקר)

וְהִגִּישׁוּ אֲדֹנָיו אֶל-הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל-הַדָּלַת אֹרֶן-הַמִּזְבֵּחַ וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת-אָזְנוֹ בַּמֶּרְצָע וְעָבְדוּ לְעַלְמָּ: (ס)

אונקלוס וְיִקְרְבִינָה רְבוּנָה לְקָדְם דְּיִנְיָ וְיִקְרְבִינָה לְנֹת דְּשָׂא אוּ לֹת (נ"א דִּילֹת) מְזֻזָּתָא וְיִרְצַע רְבוּנָה יָת אוּדְיָנָה בְּמֶרְצָעָא וְיִהִי לִיהַ עֶבֶד פְּלַח לְעַלְמָּ: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְיִקְרְבִינָה רְבוּנָה לְקָדְם דְּיִנְיָ וְיִסַּב מְנַהוֹן רְשׁוּתָא וְיִקְרְבִינָה לְנֹת דְּשָׂא דְלֹת מְזֻזָּתָא וְיִחַיֵּיט רְבוּנָה יָת אוּדְיָנָה וְיִמְיָנָא בְּמַחְטָא וְיִהִי לִיהַ עֶבֶד פְּלַח עַד יוֹבְלָא: (תרגום)

כ"י אל האלהים. לבית דין, כריך שימלך צמוכריו (פ) שמכרוהו לו (מכילתא פ"ב): אל הדלת או אל המזוזה. יכול שתהא המזוזה כסרה לרצוע עליה, תלמוד לומר ונתתה באזנו ודלת (דברים טו, יז), דלת ולא צמוזה, הא מה תלמוד לומר או אל

המזוזה, הקיץ ללת למזוזה, מה מזוזה מעומד אף ללת מעומד (קידושין כב:): ורלע אדוניו את אזנו במרלע. הימנית, או אינו אלל של שאל, תלמוד לומר און און לגזירה שוה, נאמר כאן ורלע אדוניו את אזנו, ונאמר במלורע תנוך אזנו הימנית (ויקרא יד, יד), מה להלן הימנית אף כאן הימנית. ומה ראה און להרלע מכל שאר אברים שבגוף, אמר ר' יוחנן בן זכאי, און זאת ששמעה על הר סיני לא תגנוב, והלך וגנב, תרלע (מכילתא פ"ב), ואם מוכר עלמו, און ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים, והלך וקנה אדון לעלמו, תרלע. רבי שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר, (ר"ל הקר כרור מבוסס שחולין בלואר לתכטיט) מה נשתנו ללת ומזוזה מכל כלים שבצית, אמר הקב"ה, ללת ומזוזה שהיו עדים במלרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות, ואמרת כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם, ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעלמו, ירלע בפניהם: ועבדו לעולם. עד היוכל, או אינו אלל לעולם כמשמעו, תלמוד לומר ואיך אל משפחתו תשובו (ויקרא כה, י), מגיד שחמשים שנה קרוים עולם, ולא שיהא עובדו כל חמשים שנה, אלל עובדו עד היוכל, (פ) בין סמוך בין מופלג: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) ואפילו למען לאמר מוכר עלמו אף הוא נרלע אפילו הכי קרא דוהגישו וגו' במכרוהו ב"ד קמיירי דהא קרא לכי תקנה לכולי עלמא במכרוהו בית דין קמיירי והמוכר עלמו שנרלע ילפינן בגזירה שוה דשכיר שכיר וטעם הרליעה בלחון גבי מוכר עלמו משום כי לי בני ישראל וגו'. הר"א"ס: (פ) מדלל כתיב ועבדו עולם לאז היה משמע שיהא עובדו נ' שנה אלל השתא שכתוב לעולם משמע עד היוכל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והגישו. מלת אלהים כמו מקימי משפט אלהים בארץ. והמנהג להיותם בשער העיר יושבים שיש לה דלתים ובריח וזה טעם אל הדלת או אל המזוזה שיעשה זה לפני יושבי השער: **ועבדו לעולם.** ידענו כי מלת לעולם בלשון הקודש הוא זמן. כמו כבר היה לעולמים. זמנים. וישב שם עד עולם עד זמן שיהיה גדול. וכן ועבדו לעולם. לזמנו של יובל שאין זמן מועדי ישראל ארוך ממנו ויציאת חירות כאילו עולם מתחדש או יהיה פי' שישב לזמנו הראשון שהיה חפשי: (אבן עזרא)

הרמב"ן והגישו אדניו אל האלהים. לב"ד, צריך שימלך במוכרו שמכרוהו לו (מכילתא). ואמר ר"א כי נקראו השופטים אלהים בעבור שהם מקיימי משפט האלהים בארץ. ולדעתי יאמר הכתוב **והגישו אדניו אל האלהים**, עד האלהים יבא דבר שניהם (להלן כב ח), לרמוז כי האלהים יהיה עמהם בדבר המשפט, הוא יצדיק והוא ירשיע. וזהו שאמר (שם) אשר ירשיעון אלהים, וכך אמר משה כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז). וכך אמר יהושפט כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט (דהיי"ב יט ו). וכן אמר הכתוב אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (תהלים פב א), כלומר בקרב עדת אלהים ישפוט, כי האלהים הוא השופט. וכן אמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' (דברים יט יז). וזה טעם כי לא אצדיק רשע (להלן כג ז) על הפירוש הנכון. ובאלה

שמות רבה (ל כד) ראיתי אלא בשעה שהדיין יושב ודן באמת, כביכול מניח
הקב"ה שמי השמים ומשרה שכינתו בצדו, שנאמר (שופטים ב יח) כי הקים ה'
להם שופטים והיה ה', עם השופט:

ועבדו לעולם. פירשו רבותינו (במכילתא כאן) כי הוא עד היובל. ואמר ר"א כי
פירוש עולם זמן בלשון הקדש, כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו (קהלת א
ו), זמנים, וישב שם עד עולם (ש"א א כב). ולכן אמר **ועבדו לעולם**, לזמנו של
יובל, שאין במועדי ישראל זמן ארוך ממנו, ויציאת חירות כאלו עולם מתחדש
לו, ויהיה פירושו שישוב לזמנו הראשון שהיה חפשי. והמשכיל יבין כי לעולם
כמשמעו, כי העובד עד היובל עבד כל ימי עולם. ולשון מכילתא (כאן) רבי אומר
בא וראה שאין עולם אלא חמשים שנה, שנאמר ועבדו לעולם, עד היובל. ושכח
ר"א מה שהשכיל וכתב במקום אחר: (הרמב"ן)

בעל הטורים אל הדלת. לומר שישמור בית אדוניו: **מרצע.** עולה כמנין תי' שהשם
גאלנו אחר תי' שנה משעבוד מצרים והוא הלך ונשתעבד אח"כ לפיכך ירצע
במרצע: **ועבדו.** בגימ' לא הבן, ועבדו. הוא בא"ת ב"ש פזשק"ף בגי' לא הבן ולא
הבת (עם התיבות והכולל): (בעל הטורים)

דעת זקנים ורצע אדוניו. ולמה מרצע לפי שמרצ"ע בגימ' ארבע מאות אמר
הקב"ה אני הוצאתי אתכם משעבוד ארבע מאות שנה ואמרתי כי לי בני ישראל
עבדים והלך וקנה אדון לעצמו לפיכך ילקה במרצע: **ועבדו לעולם.** עד עולמו של
לוי דהיינו יובל חמשים שנה וכתוב גבי שמואל שהיה לוי וישב שם עד עולם
ושמואל חי נ"ב שנה ובן שתי שנים היה כשהביאתו אמו בית ה' א"כ ישיבת
עולמו חמשים שנה: (דעת זקנים)

יְקִי-יִמְכַר אִישׁ אֶת-בְּתוּלוֹ לְאִמָּה לֹא תִצָּא כְּצֵאת הָעֶבְדִּים:

אונקלוס וְאִישׁ יִזְבֹּן גִּבְרָתוֹ לְאִמָּהוּ לֹא תִפּוֹק כְּמִפְקֻנֹת עֶבְדֵי אֵל: (אונקלוס)

יונתן וְאִישׁ יִזְבֹּן גִּבְרָתוֹ לְאִמָּהוּ לֹא תִפּוֹק כְּמִפְקֻנֹת
עֶבְדֵי אֵל כְּמִפְקֻנֹת דְּמִשְׁתַּחֲרָרִין בְּשִׁנְאָה וְעֵינָהוּ אֵלֶהוּ בְּשִׁנְיָהוּ דְּשְׁמִיטָתָא וּבְסִימְנָא
וּבְיִוִבְלָא וּבְמִוִּתָת רַבּוּנְהָא וּפּוּרְעָן כְּסָפָא: (תרגום יונתן)

רש"י וכי ימכר איש את בתו לאמה. בקטנה הכתוב מדבר (מכילתא פ"ג), יכול אפילו
הביאה סימנים, אמרת קל וחומר, ומה מכורה קודם לכן יולאה בסימנים, כמו
שכתוב וילאה חנם אין כסף, שאנו דורשים אותה לסימני נערות, שאינה מכורה
אינו דין שלא תמכר (ערכין כט:): **לא תלך כלאת העבדים.** כי לא תעבד עבדים כנענים
שיואלים בשן ועין, אבל זו לא תלך בשן ועין, אלא עובדת שש, או עד היובל, או
עד שתביא סימנים, וכל הקודם קודם לחירותה, ונותן לה דמי עינה או דמי סינה,
או אינו אלא לא תלך כלאת העבדים בשן ועין, תלמוד לומר כי ימכר כך אחיך
העברי או העבריה, מקיש עבריה לעברי לכל יליאותיו, (ה) מה עברי יולך בשן
וביובל, אף עבריה יולאה בשן וביובל, ומהו לא תלך כלאת העבדים, לא תלך

בראשי איצרים כעצדים כנענים, יכול העצרי יולא בראשי איצרים, תלמוד לומר העצרי או העצריה, מקיש עצרי לעצריה, (ה) מה העצריה אינה יולאה בראשי איצרים, אף הוא אינו יולא בראשי איצרים: (רפ"י)

פתי חכמים (ה) פירוש אף ליוכל דאי לטק הא בהדיא כתיב כי ימכר לך אחיך העצרי או העצריה וגו': (ה) וא"ת מאחר שהוקש העצרי לעצריה אם כן אף הוא ילא בסוימנים. וי"ל דעצרי בסוימנים לא מסכחת ליה דאי במוכר עכמו אין במעשה קטן כלום ואי במכרוהו ז"ד בקטנות לאו בר עונשין הוא ואי במוכרו אזיו בקטנות לאו בר מכירה הוא דכתיב וכי ימכור איש את בתו לאמה ולא את בנו עיין כל זה בהרא"ם: (פתי חכמים)

אבן עזרא את בתו לאמה. קטנה היא שהיא ברשות האב. כמו הבת שהוא מפר את נדרה. ומלת לעם נכרי. עם זה הפסוק היא דבקה. כי על האב ידבר לעם נכרי. לא ימשול למכרה בבגדו בה. כמו מדוע נבגד איש באחיו. ואמת ונכון הוא כי אין רשות לאדון למכרה לאיש מישראל. וזה ידענו מהקבלה ושמו זה לזכר ולאסמכתא ואל תתמה בעבור מרחק לעם נכרי מזה הפסוק. כי כמוהו שלם ישלם כאשר אפרש. אמר הגאון כי לעם נכרי כמו לאיש נכרי. וכמוהו הגוי גם צדיק תהרוג. וזה לא יתכן שיאמר על היחיד באחת הלשונות. כי נכון הוא שיאמר ויאמר ישראל. כי הוא שם המין הכולל כמו ויאמר מצרים. רק להיות שם שטעמו כלל. כמו עם וגוי. וקהל ועדה. לא יתכן שיאמר על היחיד. ופ"י הגוי גם צדיק שם מפורש. כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה: וטעם לא תצא כצאת העבדים. שיציאתם לעולם אחר שש שנים. כי גם זאת תצא אם הגיעו שש שנים כאשר הוא כתוב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים. רק אם הגיעה קודם שש לזמן שהיא ברשותה תצא: (אבן עזרא)

הרמב"ן לא תצא כצאת העבדים. כיציאת עבדים כנענים בשן ועין. לשון רש"י. וכן דרשוהו רבותינו (במכילתא כאן). וכך הוא, שאין עבד עברי נקרא עבד סתם. ואני תמה, ולמה הוצרך הכתוב לומר כן. ואולי שלא נדון בעבריה שתצא גם בשן ועין בק"ו מן הכנענית. ואמר זה בעבריה, והקיש אליה העברי:

אבל בעל הלכות גדולות כתב מפני שיציאת העבדים בשן ועין קנס הוא ואין למדין מן הקנסות. עשה זה מצות לא תעשה, יזהיר את האדון שאם בא להוציאה מרשותו בשן ועין שיעבור בלאו, אבל ישלם דמי השן והעין, ותהיה עמו ליעוד עד הזמן, כי יהיה זה רעה רבה שהפיל את שינה בכעסו עמה ויוציאנה מביתו אשר היתה מיחלת ליעודו לאחר שפגם אותה. ועוד, כי פעמים רבות יהיו דמי הנזק בראשי האיברים יותר מדמי עבודתה בהיות קרוב לבא עתה. והחמיר הכתוב על האדון בלאו, שלא יגזול ממנה דמי ראשי אבריה אפילו ירצה להוציאה בהם. ואפשר שההוצאה עצמה אסורה עליו עד הזמן, כי חייבו הכתוב במזונותיה ולעמוד עמו אולי תמצא חן בעיניו ותתיעד, כאשר הזהיר בלאו בשארה כסותה ועונתה לא יגרע. ולזה הדעת ימנה לא תצא כצאת העבדים בכלל שס"ה מצות לא תעשה: (הרמב"ן)

בעל הטורים כצאת. ג' במסור'. הכא ואידך כצאת משה אל האהל כצאת השמש

בגבורתו זהו שאמרו פני משה כפני חמה וזהו כצאת השמש בגבורתו וכן הא דאמרינן פועל ביציאתו משל בעה"ב פיי שאינו צריך לצאת למלאכתו אלא משיצא השמש אע"פ שאינו מתחיל במלאכתו עד אחר שעה שיצא השמש. שהרי מתבטל משיצא השמש מה שהוא יוצא מביתו עד שיגיע למלאכה לא אמרינן שימהר לצאת כדי שיתחיל במלאכה ביציאת השמש וזהו כצאת העבדים שאינן חייבים לצאת אלא כצאת השמש: (בעל הטורים)

אור החיים וכי ימכור. הלביש הדבר במוכר ולא בקונה, לומר כי זו אין מציאות לקנותה אלא מאביה כי אינה נמכרת על ידי עצמה גם אין בית דין מוכרין אותה (מכילתא), ואומרו בתוס' וא"ו לומר כי מלבד רשות הנתונה לו לזכות בקדושה שהיא נקנית בהם עוד זוכה הוא בה למכרה לאמה:

איש את בתו. אמרו ז"ל (מכילתא סוטה כ"ג.) איש להוציא אשה שלא תמכור בתה. ואומרו תיבת **את** תתפרש על דרך אומרם ז"ל (מכילתא) האיך רשאי למכור עצמו ולא האשה. והוא אומרו **וכי ימכור איש** פירוש את עצמו ועוד בתו, ואם היה אומר כי ימכור איש בתו לא היה נשמע אלא מכר בתו ולא כנזכר:

לאמה. יתבאר על דרך אומרם במס' קידושין (ד'). שאפילו הבת איילונית יש לאביה רשות למוכרה. והוא אומרו **לאמה** פירוש הגם שאינה ראויה להנשא כל שראויה לאמה. או ירצה על דרך אומרם ז"ל (תוספתא דבכורים פ"ד) כי הטומטום והאנדרוגינוס לא ימכרו לא ממכרת עבד עברי ולא אמה העבריה. ולזה אמר **לאמה** פירוש אם היא ברורה אמה ולא טומטום ואנדרוגינוס:

לא תצא כצאת העבדים. רבותינו ז"ל (קידושין ט"ז.) פירשו כיציאת עבד כנעני בשן ועין עד כאן. וטעמם כי לא יקרא הכתוב עבד סתם אלא לכנעני כי ישראל אין לו שם עבדות סתם. ופשט הכתוב נראה לי שהכוונה היא **לא תצא כצאת העבדים** שאינם יוצאים עד שיעבדו שש שנים ואם מת האב יעבדו לפני הבן אלא מת האדון הרי זו יוצאה לחרות אפילו לא שהתה שש:

או יכוין לומר **לא תצא כצאת העבדים** האמורים בסמוך שבשנה הז' יצא אלא שם קנתה מקומה שישאנה האדון (שם י"ד): ולא תצא אפילו אחר מאה שנה אלא במיתת האדון או בגט ולזה גמר אומר אם רעה וגוי, וקשה עד שיזכיר הכתוב יעודיה ואז יוצדק לומר אם רעה אשר לא יעדה. ולדברינו יבא על נכון כי באומרו **לא תצא** שם רמז היעוד ועל זה אמר **אם רעה** וגוי גם לא חש לטעות ששלל זכיות אשר רשם ה' בעבדים שהם יציאת שנת שביעית ושנת היובל, כי ממה שגמר אומר אם רעה וגוי בזה הראה באצבע כי ליעודי הבעל אמר שקנתה מקומה. והוסיף להסיר הטעות במה שאמר הכתוב (דברים טו יב) אחיך העברי או העבריה הרי השוה האמה העבריה לעבד העברי ליתן את האמור בעברי בעבריה. ואין בפירוש זה הכחשה לדברי רבותינו לענין הלכה זולת בישוב הכתוב רשות נתונה לנו מהם למסבר קראי באופן שיהיה לבד מהכחשת ההלכות כי כולן מסיני באו להם, וכאן באה ההלכה כי דין שן ועין אינו אלא בכנעני ולא בישראל, והטעם נראה כי זכות יש לעבד עברי שלא יצא בשן ועין כי חייב לשלם לו אדונו דמי עינו ושינו ושאר הדברים ויעלה ביותר ומה גם כשיהיה הדבר אחר עבור שנים משש שנים של עבודתו ולפעמים יהיה הדבר בסוף, לזה קבע ה' שיטול עבד עברי דמי עינו מה שאין כן עבד כנעני שגופו קנוי לו עשה בו האדון מנהג הותרנות הידועה לבחינת הקדושה, והדברים עתיקין: (אור החיים)

ספורנו לא תצא כצאת העבדים. אין ראוי לאדם כשר לקנות עבריה לשפחה שלא מדעתה, אבל תהיה מקנתו לקחתה לאשה לו או לבנו וכסף דמיה יהיו נתונים לקדושין לאביה שהוא זכאי בהם, כפי מה שבא בקבלתם ז"ל: (ספורנו)

כלי יקר לא תצא כצאת העבדים. כעבדים היוצאים בשן ועין אלא עובדת שש, או עד היובל, או עד שתביא סימנים. לפום ריהטא נראה ליתן טעם לכל עניני חירות אלו בעבד עברי או העבריה או הכנעני לפי שכל כנעני אשר לא נגה עליו אור התורה אין לו תכלית אחר כ"א לעשות בכסף ובזהב ולצבור בר כחול הים ולעשות חיל, ובעבור זה הוא עושה את עצמו כחמור נושא משא והרי הוא עבד נרצע אל קנין ממונו כל ימיו לעולם ובאותו ממון המקובץ אין לו תכלית אחר כ"א ליזון בו את שיניו ואת עיניו. שיניו וגופו כיצד, שע"י ממונו הוא משיג כל מיני מאכל הנכנסים דרך הפה והטוחנות וכל זמן ששיניו הטוחנות חזקים אף בריאים ידמה בנפשו שכחם אז כן עתה לטחון כל מאכל לא ישבות האיש, עד אם אשר כלו לאכול ובטלו הטוחנות כי מעטו, (קהלת יב. א.) אבל קודם זה לעולם הוא עומד בעול עבדות זה ובבואו בימים ולא יטעם כל אוכל לחכו אז ישבות ואז הוא בן חורין כי למה זה יעמול לרוח, כמ"ש ברזילי הגלעדי (שמואל ב' יט. לו.) בן שמונים שנה אנכי היום אם אטעם עוד מאומה. עיניו כיצד, לפעמים ועל הרוב יש לך אדם המאסף לכל המחנות יותר מכדי צורך אכילתו ושאר צרכיו והוא כדי לזון בו את עיניו, כמ"ש (משלי כו. ב.) ועיני האדם לא תשבענה וכתוב ומה כשרון לבעליו כי אם ראות עיניו (קהלת ה. ט.) וכל זמן שעיניו בראשו לא ישבע לעולם ואין לו חירות כלל, אך כאשר יזקין ותכהן עיניו מראות וחשכו הרואות בארובות אז מעמל נפשו ישבע כי למי הוא עמל אם עיניו כהות ובטלו הטוחנות, וכל זמן ששניהם בתקפם אז הוא קופץ מזן אל זן ומוריק מהאי להאי כמבואר בחבורנו עוללות אפרים במאמר של הורמיו בר לילתא שהיה מוריק מהאי להאי. ולפיכך נתנה התורה חירות לעבד כנעני בהפלת שן ועין מדה כנגד מדה כי זהו החירות אשר בחר גם הוא מעמל נפשו כי גם הוא אינו פוסק מלרדוף אחר ההבל כ"א בביטול שן ועין.

אמנם לא כאלה חלק יעקב, כי כל איש מישראל אשר תורת ה' בקרבו אינו מבקש הקנינים המדומים כ"א כדי שיעור להביא שבר רעבון ביתו כדי שיהיו אבריו חזקים אף בריאים לעסוק בתורת ה' שנתנה בשביעי ביום השבת יום פנוי ממלאכה, כי בעצם היום ההוא הוא בן חורין ממלאכה כדי לעסוק בתורה הנתנה לחמשים יום במשוך היובל, וכשיש לו כל כך הרבה בידו שיוכל לעסוק בתורה בלא טרדה אז הוא בן חורין ומשליך מעל כתפיו משא קנינים המדומים ונותן על צוארו עול תורה הרמוזה בשש וביובל וזהו שארז"ל (אבות ו. ב.) שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה כו', כי אינו ממתין חירותו עד זקנתו כמנהג האומות שיוצאין בשן ועין, אלא גם בבחרותו הוא בן חורין כשיש בידו די ספוקו עד שיוכל לעסוק בתורה הנתונה אחר שש ימים וביובל, וע"כ מדה כנגד מדה נתנה התורה חירות לעבד עברי שש ויובל. ונוסף על זה יוצאה אמה העבריה בסימנים להורות שעיקר מציאתה לקיום המין להוליד ממנה בנים לפיכך מיד כאשר תביא סימנים וראויה להוליד חייב לשחררה כדי לזווגה לאיש כי לכך נוצרה.

ויש עוד רמז בכל פרשה זו, שמספר שביעי נבדל מן הששה בג' מקומות בתחילת הפרשה ובשביעית יצא לחפשי. ובסוף כל הדינין שבין אדם לחבירו כתיב והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך. ובאמצע כל הפרשה כדמסיק בילקוט בפרשה זו שיש בכל הפרשה ששים מצות עד פרשת השמיטה ובפרשת השמיטה עשרה מצות סך הכל ע', ובודאי שלא דבר רק הוא מספר זה. והקרוב

אלי לומר בזה לפי שכל עושה עול וחמס בממון טח עיניו מראות כי לא במותו יקח הכל, ולא יוכל להשתמש בכל אשר לו כ"א ע' שנה המועד לכל חי וכאשר קרבה שנת השבע יצא לחפשי כמ"ש (תהלים פח.ו) במתים חפשי והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך כי רוב תשמישו בהם בכלח אלי קבר כמספר בכלח, אבל י' שנים האחרונים יעשה בהם לביתו הנצחי ויזכור כי במותו הכל הפקר ואין לו יתרון בעמלו ואילו היה דבר זה לזכרון נגד עיניו לא היה עושה עול לעות אדם בריבו, כי זה שיש לו אינו שלו קנין שאינו שלו למה הוא לו (פיוט ליום ב' של שבועות) על כן רמזה התורה החפשיות בשנת השבע בגי' מקומות אלו בפרשה זו אשר כולו בנוי על יסוד הדינין שבין אדם לחבירו וזהו סוד מספר ששים מצות, ופרשה השביעית דהיינו השמיטה עשרה מצות, והמשכילים יבינו. (כלי יקר)

דעת זקנים וכי ימכור. פירש"י בקטנה הכתוב מדבר יכול אפילו הביאה סימנין וכו'. וה"ה שהיה יכול לתרץ דא"כ לאמה דדרשינן מינה דנערה מעשה ידיה לאביה דמה אמה מעשה ידיה לרבה אף נערה מעשה ידיה לאביה ולמה לי השתא זבוני מזבין לה מעשה ידיה מבעיא אלא לאו ש"מ מדאיצטריך לאמה היכא דהביאה סימנין דלא מצי מזבין לה אלא הק"ו היה פשוט לו יותר. ויש מקשין ע"ז דעבד עברי יצא בסימנין מהקישא דעברי לעבריה דכתיב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה וטעות הוא בידם דאין אדם רשאי למכור בנו ואפילו קטן ואי במוכר עצמו אין מעשה קטן כלום ובמכרוהו ב"ד ליכא שאין ב"ד עונשין אותו: **לא תצא.** פי' ר' אברהם אעז"ל שאין האדון יכול לכופה לעשות מלאכה הצריכה לצאת חוץ אלא בתוך הבית: (דעת זקנים)

[ח] אם-רעה בעיני אדוניה אשר-(לא) לו יעדה והפדה לעם נכרי לא-ימשל למכרה

אונקלוס אם בישא בעיני רבונה דיקימה לה ויפרקנה לגבר אחרן לית לה רשו לרבונה במשליטה בה: (אונקלוס)

יונתן אין לא אשפחת חניא קדם רבונהא דזבין יתה ויפרוק יתה אבוהא לגבר אחרן לית ליה רשו לרבונה חלף דמני מרה רשותיה עלה: (תרגום יונתן)

רש"י אם רעה בעיני אדוניה. שלא נשאה חן בעיניו לכנסה (מכילתא פ"ג): אשר לא יעדה. שהיה לו ליעדה ולהכניסה לו לאשה, וכסף קנייתה הוא כסף קדושה. וכאן רמז לך הכתוב שמלואה ביעוד, ורמז לך שאינה כריכה (ש) קדושין אחרים: והפדה. יתן לה מקום להפדות ולנאת, שאף הוא מסייע בפדיונה, (ת) ומה הוא מקום שנותן לה, שמגרע מפדיונה במספר השנים שעשתה אכלו כאילו היא שכורה אכלו, כילד, הרי שקנאה במנה ועשתה אכלו ב' שנים, אומרים לו, יודע היית שעתידה לנאת לסוף שש שנה, נמלא שקנית עבודת כל שנה ושנה בשקית המנה, ועשתה אכלך ב' שנים, הרי שלישיית המנה, טול שני שלישיות המנה ותלא מאכלך: לעם נכרי לא ימשל למכרה. שאינו רשאי למכרה לאחר, לא האדון ולא (א) האב (וקידושין יח:): צבגדו זה. אם צא לצבגוד זה, שלא לקיים זה מלות יעוד, וכן אביה, מאחר צבגד זה ומכרה זה: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) מדקאמר אם רעה שצבצבת זה לא יעדה מכלל שהיה לו ליעדה
אם אינה רעה ומדקרי קרא לקידושין בלשון יעוד ולא אמר אשר לא קדשה ש"מ
שאינו לריכה קדושין אחרים כו': (ח) פירוש דמללא כתיב ונפדתה אללא והפדה
משמע שאף האדון מסייע בפדיונה שמתקצ עמה: (ט) מדכתיב שריד האדון
ליעדה או לבנו ייעדנה אם כן מהיכא תיתי שרשאי למכרה על כרחך כריד לומר
לא ימשול למכרה פירוש אפילו האב: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם רעה. שלא מצאה חן בעיניו אחר שקנה אותה שישאנה לאשה. וזה
הוא טעם אשר לו יעדה שהיא יעודה לו להיותה אשתו. או יעדה להיותה אשת
בנו. ודע כי לו קרי. וכתוב הוא בפנים באלף ובחוי"ץ בוי"ו. ואמר הגאון כי שני
טעמים יש לו. כמו הוא עשנו ולא אנחנו. הטעם האחד כי אנחנו לא עשינו עצמנו
והשני כי לו אנחנו. והנכון בעיני כי זה השני הוא האמת לבדו. וככה כולם. אמר
רבי יהודה המדקדק אנחנו לא נוכל להפריש במבטא בין לא באלף ובין לו בוי"ו
או בה"א. כמו הלה היא ברבת בני עמון. כל אלה הפסוקים אלף מבפנים. ומבחוץ
וי"ו. כל אלה כדרך קריאתם הוא טעמם. ודע כי מלת והפדה. מהפעלים
היוצאים. כמו והפודך. אשר פדה את נפשי. כי פדיתים. והנה והפדה פועל יוצא
לשנים פעולים. כמו המצמיח הרים חציר. או כמו ראובן האכיל לשמעון לחם.
והנה והפדה שיבקש פדיונה ויקבלנו. בין שתפדה היא עצמה או אביה או אחד
מקרוביה. כי אם היא קרובה אל שש שנים יחשבו כמה שנים עבדה וכמה
המרחק עד השביעית. או עד הזמן שתהא ברשותה. וכפי החשבון יהיה הפדיון:
לעם נכרי. פירשנו. ודע כי כל עם שאינו ישראל נקרא נכרי. ואינו. כמו זר. כי זר
יקרא שאינו ממשפחת השבט. והנה אם אמרנו כי ישראל נקראו עברים בעבור
עבר והיה הוא עובד השם. והנה מי שהוא ממשפחתו ועל אמונתו יקרא עברי
ואם אמרנו בעבור אברהם נקרא כן. הנה כתוב כי ביצחק יקרא לך זרע. אע"פ
שבישמעאל כתוב כי זרעך הוא. לא נתנה הארץ רק ליצחק לבדו. ובני יצחק היו
יעקב ועשו. וכתוב ביצחק כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל. והנה לא
נקרא לו זרע רק ביעקב לבדו אשר לו נתנה הארץ. והנה נכרים יחשבו בני
הפילגשים ובני עשו עמהם: (אבן עזרא)

הרמב"ן לעם נכרי לא ימשול למכרה. אינו רשאי למכרה לאחר לא האדון ולא
האב. **בבגדו בה,** אם בא לבגוד בה שלא לקיים מצות ייעוד, וכן אביה שבגד
ומכרה לזה. לשון רש"י. וא"כ יהיה לעם נכרי כמו לאיש נכרי, ולא מצינו לו חבר
בכל הכתוב. ושמא יהיה למ"ד לעם נמשך, לעם לנכרי לא ימשול למכרה,
ופירושו כמו תתננו מאכל לעם לציים (תהלים עד יד), שפירש מי הוא העם, אנשי
הציים, כן אמר **לא ימשול למכרה לעם,** ופירש **לנכרי,** כלומר לאיש נכרי מכל
העם, והיה "נכרי" כמו ועצביך בבית נכרי (משלי ה י), בבית איש אחר, מנכריה
אמריה החליקה (שם ב טז) שאינה אשתו, וכל זה לקיים דברי חכמים (קידושין
יט). שאומרים כך שאין אדם רשאי למכור את בתו לשפחות אחר שפחות, ואמרו
(שם) כיון שבגד בה שוב אינו רשאי למכרה:

אבל ראיתי במכילתא (כאן) **לעם נכרי לא ימשול למכרה,** הרי זו אזהרה לבי"ד
שלא ימכרנה לנכרי. ונראה מלשונם שאינה אזהרה שלא ימכרנה פעם אחרת לא
לזה ולא לאחר, אבל היא מניעה לגמרי מן הנכרי, שלא ימכור אדם בתו לשפחות

לגוי, כי מפני שאמר בעבד עברי ונמכר לגר תושב עמך או לעקר משפחת גר (ויקרא כה מז), הוצרך לומר שלא יעשה כן באשה. והטעם ידוע. וזה פשוטו של מקרא בודאי, שאמר כי אחרי שהפדה האב המוכר לא יוכל למכרה לגוי, והוא הדין מתחילה, אבל כי לפעמים אדם רוצה מאד לפדות את בתו מן האדון שלא יעדה ויחפוץ למכרה לגוי לשנה או לשנתיים להוציאה ממנו, והזהירו הכתוב מזה:

או יחזור לתחלת הענין, כי ימכור את בתו לאמה לא ימשול למכרה לנכרי:

וא"כ מה שדרשו בתלמוד (קידושין יח): שלא ימכור אדם את בתו לשפחות אחר שפחות, הוא מייטור **בבגדו בה**, שהרי לעם נכרי איננו רשאי למכרה לעולם, וא"כ למה אמר **בבגדו בה** שמשמעו לומר דכיון שבגד בה פעם אחת ומכרה לשפחות לא יבגוד בה פעם אחרת. לפיכך ידרשו הכתוב כן לעם נכרי לא ימשול למכרה ובבגדו בה, כלומר ולא ימשול למכרה בבגדו בה, שכיון שמכרה שוב לא ימכרנה:

ובהרבה מקומות דרשו כך, קרי ביה הכי לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור (דברים יד כא), תתננה ואכלה או מכור לנכרי (פסחים כא:), וכן דרשו בכאן **ויצאה חנם אין כסף** (להלן פסוק יא), ומפני הייתור עשו מהן שתי יציאות, ויצאה חנם, ויצאה אין כסף. ולמדו ממנה יציאה בנערות, ובבגרות למי שאין לה נערות, והוא בגר דאילונית כמו שאמור בתחלת קדושין (ד:):

ודרך הפשט בפרשה זו שיאמר **כי ימכור איש את בתו** הקטנה **לאמה לא תצא כצאת העבדים** האלה הנזכרים בשביעית (לעיל בפסוק ב) וביובל (ויקרא כה מ), שלא יוכל האב להוציאה מביתו לעולם אם תיטיב הנערה בעיניו ותשא חסד לפניו, אבל יקחנה לו לאשה כרצונו. **ואם רעה בעיני אדוניה אשר יעדה** להיות לו לאשה, כי הקונה בת ישראל לקחתה לו לאשה יקנה אותה, והנה היא מיועדת לו מן הסתם. ועתה אם לא יחפוץ בה אדוניה, והפדה האב הנזכר, כי אסור לו להניחה עוד ביד אדון מעת שיאמר לא חפצתי לקחתה, ולא יוכל למכרה לעם נכרי בבואו לבגוד בה, כי זאת בגידה שימכור אדם בתו זולתי למי שיוכל לישא אותה. או טעמו שכל מוכר בתו בוגד בה. ואם שלש אלה, היעוד לו או לבנו או הפדיון לא יעשה לה, אז תצא חנם אין כסף כצאת העבדים הנזכר: (הרמב"ן)

בעל הטורים **בבגדו**. כ' במסורה דין. ואידך ותתפשהו בבגדו והיינו דאמר ר"א כיון שפירש טליתו עליה שוב אינו רשאי למכרה דילפינן לה מבגדו דהתם שהוא בגד ממש. ור"ע נמי דסבר כיון שבגד בה שוב אינו רשאי למכרה ודורש בבגדו בה ל' בגידה ואיהו נמי יליף בגד דהתם מהכא שגם לשם היתה בגידה שסובר כמ"ד לעשות צרכיו נכנס אלא שנראית לו דמות אביו: (בעל הטורים)

אור החיים **אשר לא יעדה וגו'**. טעם לא באל"ף וקרי בוא"ו, יתבאר על דרך אומרם ז"ל (קידושין י"ט). שאין יעוד אלא לרצונה ודרשוה בקידושין מתיבת יעדה שצריך לרצונה, ולזה כנגד עיכוב הבא ממנו אמר **אם רעה בעיני אדוניה**, וכנגד עיכוב הבא מצדה אם לא תתרצה בדבר אמר **אשר לא יעדה** כי לא היה הדבר מדעתה, אחת מהנה מעכבת. ואומרו **והפדה** פירוש אז הוא שישנה בפדיון ומגרעת מפדיונה אבל זולת זה אם יעדה אין מציאות לצאת כנזכר:

לעם נכרי. פירוש הגם שאמרת לך כי יכול איש למכור בתו לא לעם נכרי יכול למכרה הגם שכבר עשה הדבר ובגד בה ומכרה אין ממכרו ממכר, והוא אומר

לא ימשול וגוי בבגדו וגוי ופקע זכות קונה ומקנה. עוד ירצה על דרך אומרם (שם י"ט): שיש לאב למכור בתו לפסולים אלמנה לכהן גדול כו', והוא אומר **לעם נכרי** פירוש לעם נכרי הוא שלא ימשול אבל איש נכרי לה והוא מעם שאינו נכרי רשאי: (אור החיים)

ספורנו **אם רעה בעיני אדוניה.** אף על פי כן אם לא תישר בעיניו לא ישאנה שמא ישנאה, אבל ישתדל האב והאדון להפדותה: לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה. האב בהיותו בוגד בבתו למכרה, כאמרו הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו, וזה אחר שיראה פועל איש נכרי בישראל, שקנה איש ישראל את בת ישראל שלא לשם אישות, לא ימשול למכרה אחר כך לעם נכרי כזה: (ספורנו)

דעת זקנים והפדה. מלמד שמגרע פדיונה ותצא. פירש"י לומר שאם קנאה לשש שנים בששה מנים ועבדה שתי שנים נותנת ארבעה מנים ויוצאה. ואי קשיא מה גרוע הוי זה י"ל לפי שהשנים הבאים היא יותר גדולה וכחה מרובה לעשות מלאכה מן השנים שעברו לכך קרי ליה גרעון: (דעת זקנים)

טו **ואם-לבנו ייעדנה כמשפט הבנות יעשה-לה:**

אונקלוס **ואם לברה יקמנה פהלכת בנת ישראל יעבד לה:** (אונקלוס)

יונתן **ואין לציד בריה זמין יתה פהלכת בנת ישראל יעבד לה:** (תרגום יונתן)

רש"י **ואם לבנו ייעדנה.** האדון, (ב) מלמד שאף בנו קם תחתיו ליעדה אם ירכה אביו, ואינו כריך לקדושין (ג) אחרים, אלא אומר לה, הרי את מיועדת לי בכסף שקיבל אביך בדמיך: **כמשפט הבנות.** שאר כסות (ד) ועונה: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) שהרי האב אינו רשאי ליתנה לאחר וכריך רש"י לפרש האדון שלא נטעה לומר כסם שלענין מכירה אין רשאין למוכרה לא האדון ולא האב הוא הדין לענין יעוד משום הכי פירש האדון והוכחתו מדכתיב אחריו ואם שלש אלה לא יעשה לה והגרעון והייעוד לו אינו תלוי אלא באדון הרא"ם: (ג) פירוש כמו האב שאין כריך קידושין אחרים אלא כסף קנייתו הוא כסף קידושיה דאם לא כן הל"ל ואם לבנו יקדשנה או יקחנה: (ד) פירוש כמשפט בנות ישראל בשאר כסות ועונה ואף על פי כן שלא נזכר חיובם לבנות ישראל בשום מקום הרי זה בא ללמד ונמצא למד **מכילתא:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ואם לבנו ייעדנה.** על משקל יירשנה מועד כמו מ וקד: **וטעם כמשפט הבנות.** בנות ישראל **הבתולות** שלא נמכרו: **יעשה לה.** גם הבן גם האב. אם הוא יקחנה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כמשפט הבנות יעשה לה.** על דרך הפשט יתכן שיאמר שאם ייעדנה הקונה לבנו, והוא השדוך שישדכנה לו, כי יעוד לשון זמון הוא, מן המועד אשר

יעדו (ש"ב כ ה), כמשפט אשר יעשה האדם לבנותיו יעשה לה, שיתן לה משלו כמוהר הבתולות. וצוה בזה כאשר צוה בהענקה, והכל חסד מאתו יתעלה. ועל דרך רבותינו, והוא האמת, **כמשפט הבנות** אשר ישיאו אותן האבות יעשה לה הבן. ופירש משפטן כי **אם יקח אחרת, שארה כסותה ועונתה של זו לא יגרע**, ואין צורך לומר אם לא ישא אחרת, כי הכתוב דבר בהווה:

ופירש רש"י שארה מזונות, כסותה כמשמעה, עונתה תשמיש. וכן אמר אונקלוס זיונה. ובגמרא (כתובות מז:): אמרו על מי שאמר כך והאי תנא סבר מזונות דאורייתא, דתניא שארה אלו מזונות, וכן הוא אומר וימטר עליהם כעפר שאר וגוי (תהלים עח כז). והמובן בסוגית הגמרא שהם דברי יחיד, והלכה מזוני תקינו לה רבנן. וגם על דרך הפשט למה יזכיר במזונות שאר, שהוא הבשר, והראוי שיזכיר לחמה, כי על הלחם יחיה האדם, ובו יהיה החיוב. וחשב ר"א לתקן זה, ופירש שארה מזון, שיעמיד שארה שהיא בשרה. ואין בזה טעם, שיאמר הכתוב לא יגרע הבעל בשרה:

ולכך אני אומר כי פירוש שאר בכל מקום בשר הדבק והקרוב לבשרו של האדם, נגזר מלשון שאר, כלומר שאר בשרו, מלבד בשר גופו. ויקראו הקרובים שאר, אל כל שאר בשרו (ויקרא יח ו), שארה הנה (שם יז), כענין אך עצמי ובשרי אתה (בראשית כט יד), ויאכל חצי בשרו (במדבר יב יב). וכן שם ושאר נין ונכד (ישעיה יד כב), זרעו הקרוב אליו. וכן בכלות בשרך ושארך (משלי ה יא), עצמך ובניך, שהם הבשר הקרוב לך, ויקרא הבשר הנאכל שאר, וימטר עליהם כעפר שאר (תהלים עח כז), כי הבשר הנאכל ידבק באוכל ויחזור לבשרו. ויתכן שיהיה מזה בכלות בשרך ושארך (משלי ה יא), בשר גופך ושאר הבשר הנעשה מן המאכל יכלה ולא יהיה לך לבשר. ותקרא האשה שאר לבעל, כמו שדרשו (יבמות כב:): כי אם לשארו, שארו זו אשתו, והוא מן הענין שאמר ודבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב כד). והנה שארה קרוב בשרה. וכסותה כסות מטתה, כמו שנאמר (להלן כב כו) כי היא כסותו לבדה במה ישכב. ועונתה הוא עונה שיבא אליה לעת דודים:

ואם יהיה פירוש שאר כמו בשר כדברי המפרשים (רש"י והרד"ק בתהלים עח כז והרד"ק כאן), ונאמר כי אל כל שאר בשרו (ויקרא יח ו) כמו בשר בשרו, כענין שנאמר (בראשית לז כז) כי אחינו בשרנו הוא, ג"כ נפרש שארה לא יגרע, שלא ימנע ממנו בשרה, כלומר הבשר הראוי לה, והוא בשר הבעל אשר הוא עמה לבשר אחד. וענין הכתוב, שאם יקח אחרת, קרוב בשרה של זו וכסות מטתה ועת דודיה לא יגרע ממנה, כי כן משפט הבנות. והטעם, שלא תהיה האחרת יושבת לו על מטה כבודה והיו שם לבשר אחד, וזו עמו כפילגש ישכב עמה בדרך מקרה ועל הארץ כבא אל אשה זונה, ולכן מנעו הכתוב מזה. וכך אמרו חכמים (כתובות מח). שארה זו קרוב בשר, שלא ינהג בה כמנהג פרסיים שמשמשין מטותיהן בלבושיהן. וזה פירוש נכון, כי דרך הכתוב בכל מקום להזכיר המשכב בלשון נקי ובקצור, ולכן אמר באלו ברמז **שארה כסותה ועונתה**, על שלשת הענינים אשר לאדם עם אשתו בחבורן. ויבא זה כהוגן על דין ההלכה, ויהיו המזונות ומלבושי האשה תקנה מדבריהם: (הרמב"ן)

אור החיים ואם לבנו. פירוש לא יעדה הוא ויחפוץ בה לבנו מודיע הכתוב כי יכול ליעדה, והוא אומר **ייעדנה** פירוש בכסף קנייתה בו יהיה יעודיה או לו או לבנו ואין צריך כסף קדושין, ואומרו **כמשפט הבנות** פירוש בין אם יעדה לו או לבנו צריך לעשות כמשפט הבנות שהוא מה שאמר בסמוך שארה וגוי: (אור החיים)

ספורנו כמשפט הבנות יעשה לה. בנו, שהם שאר כסות ועונה, אף על פי שהוא לא קנה אותה ולא קדשה: (ספורנו)

[י] אם-אחרת יקח-לו שארה פסותה וענתה לא יגרע:

אונקלוס אם אחרנתא יסב לה זיונה פסותה וענתה לא יתמנע: (אונקלוס)

יונתן אין אחרנתא בת ישראל יסב ליה עלה מזונה ותכשיטה ומעיל לה לא ימנע לה: (תרגום יונתן)

רש"י אם אחרת יקח לו. עליה: שארה כסותה ועונתה לא יגרע. מן (ה) האמה שיעד לו כבר: שארה. מזונות (כחובות מז): כסותה. כמשמעו: ענתה. תשמיש: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) פירוש דלא יגרע משמע מאותה שהיו לה כבר כדכתיב כמשפט הבנות יעשה לה קודם שלקה עליה אחרת רח"ם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם אחרת. בין שתהיה מבנות ישראל שנמכרה או לא נמכרה: שארה. מזונה שיעמיד שארה שהוא בשרה: וענתה. יש אומר דירתה וכמוהו לפי דעתם וענה איים וענתה שמה. ולפי דעתי כי וענה איים כמשמעו. כמו וענית ואמרת דרך משל. כי שם כתוב ושעיר על רעהו יקרא. גם וענתה שמה. תנגן. כמו ענו לה בתודה. ופיי ועונתה על המשכב שהוא עת דודים כי מלת עת בחסרון נון כמו אמת. על כן נגש התיו והנה עתך. או עתו כמו אמתו. ג"כ עתה. והנה עונתה מגזרת עת. ועתה היא זאת העת: (אבן עזרא)

בעל הטורים וענתה. חסר וי"ו לומר לך שעיקר עונה בשבת ולא בששת ימי החול: (בעל הטורים)

ספורנו לא יגרע. שאין מותר להרבות נשים אלא היכא דמצי למיקם בספוקייהו (יבמות פרק הבא על יבמתו) באופן שלא יגרע את הראוי לראשונה: (ספורנו)

[יא] ואם-שלוש-אלה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף: (ט)

אונקלוס ואם תלת אליו לא יעבד לה ותפוק מגן בלא כסף: [ט] (אונקלוס)

יונתן אין תלת מיליין האליו לא יעביד לה למזמנא יתה ליה או לבריה או למפרקא לבר אבוהא ותפוק מגן בלא כסף ברם גט פטורין יהיב לה: (תרגום יונתן)

רש"י ואם שלש אלה לא יעשה לה. אם אחת (ו) משלש אלה לא יעשה לה, ומה הן (ז) השלש, ייעדנה לו, או לבנו, או יגרע מפדיונה ותלא, וזה לא יעדה לא לו, ולא לבנו, והיא לא היה בידה לפדות את עצמה: ויאלה חנם. ריבה לה יציאה לזו

יותר ממה שריצה לעבדים, ומה היא היציאה, ללמדך שתלך בסימניו, ותשהה עמו עוד עד שתביא (ח) סימניו, ואם הגיעו שש שנים קודם סימניו, כבר למדנו שתלך, שנאמר העברי או העבריה ועבדך שש שנים (דברים טו, יב), ומה האומר כאן וילאה חנם, שאם קדמו סימנים לשש שנים תלך בהן (מכילתא פ"ג), או אינו אומר שתלך תלך בצגרות (קידושין ד), תלמוד לומר אין כסף, לרבות יציאת בגרות, ואם לא נאמרו שניהם, הייתי אומר וילאה חנם זו בגרות, לכך נאמרו שניהם שלא ליתן פתחון פה לבעל הדין לחלוק: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) לאי כל שלשתן דוקא למה אמר וילאה חנם אין כסף אם מיעדה לו או לבנו הרי אשתו היא ורכיכה גט או אם מגרע לה מפדיונה הרי רכיכה לתת השאר. אי נמי דאיך אפשר שיעשה שלשתן יחד ליעדה לו ולבנו. רא"ס: (ז) לאי קאי אשאר כסות ועונה למה ילאה חנם הלך רכיכה גט כיון שיעדה לאשה: (ח) לא שתלך מיד כשלא עשה זה אחד משלש אלה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואם. אחז דרך קצרה כמו שלש סאים. כי הנכון השלש האלה. ורבים חשבו כי השלש האלה הם שארה כסותה ועונתה. וזה לא יתכן. כי אחר שאמר כמשפט הבנות יעשה לה. וחיוב הבנות אלה השלש ואין צורך להזכיר זה. ועוד כי יפת תואר שהיא נכריה כתוב עליה ומכור לא תמכרנה בכסף. ואף כי זאת. רק הנכון שהוא ואם אחת משלש אלה שהוא לא ישאנה ולא לבנו ייעדנה ולא יפדנה תצא חנם בהיותה ברשותה. וכמוהו אם יגע טמא נפש בכל אלה היטמא. פי' באחת מאלה וכמוהו רבים. ואמר הגאון מה טעם לומר אין כסף אחר שאמר ויצאה חנם. והוא השיב כי אם חלתה בביתו והוציא עליה ברפואות לא תפרע לו כלום. ולפי דעתי אין צורך כי הוא תוספת ביאור. כדרך כי מת אתה ולא תחיה: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויצאה. ב' במסו' דין ואידך ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר דאיתקש אמה לאשה מה אשה מתקדשת בשטר אף אמה נקנית בשטר: **אין כסף**. בגימטריא בסימניו. סמך אין כסף למכה איש ומת שאם הכה ומת אין חייב לשלם כסף דקם ליה בדרבה מיניה: (בעל הטורים)

אור החיים ואם שלש אלה. הם שארה כסותה ועונתה, ולזה דקדק לומר **אלה** ולא הקודמים להם שהם יעוד וגו'. ואמר **ויצאה חנם** פי' פקע זכותם ממנה שאינם יכולים לכובשה עד זמן שש שנים או שאר סימנים אלא או יקיים ג' דברים או יוציאנה בגט, ולזה גמר אומר **אין כסף** לומר כסף הוא שאין אבל גט צריך כי ארוסתו היא. ורבותינו ז"ל (מכילתא) אמרו ג' אלה יעוד לו ולבנו וגרעון כסף ויצאה חנם בהבאת סימנים, ואלו מן ההלכות שנאמרו בהר סיני וסמכום:

ונראה לפרש פרשה זו דרך רמז על פי דבריהם שאמרו (סוטה מ"ב:): אין איש אתם אלא הקדוש ברוך הוא דכתיב (לעיל ט"ו ג') ה' איש מלחמה, ואמרו עוד (שהש"ד פ"ג) לא זו ה' מחבב לכנסת ישראל עד שקראה בתו, ומצינו שכינה הכתוב ענין הגלות בשם מכירה דכתיב (ש"א י"ב) וימכור אותם ביד וגו', והנה לפי מה שקדם וצוה הכתוב על הקונה עבד עברי שלא יעבוד אלא שש שנים לזה

קובל הכתוב בעד עם בני ישראל למה נשתנה דינו מדין העבדים היוצאים בשש, והוא אומרו **וכי ימכור איש את בתו לאמה** למה תגרע מדין העבדים אשר צוית שש שנים וגו', והוא אומרו **לא תצא כצאת העבדים** בשביעית. ולמה נמכרה בגלות המר הזה זה לנו אלף ותרע"ב ואנחנו לא נושענו ותן לנו משפט עבד עברי הרשום בכתב. וחזר הכתוב וטען **אם רעה** וגו' פירוש אם עודנה במדרגת רשע שבשבילו נמכרה דכתיב (ישעי' נ"ו) הן בעונותיכם נמכרתם וגו', ואומרו **בעיני אדוניה אשר** וגו' פירוש כי הבת היקרה ישנה גם במדרגת כלה כמאמר ספר קודש הקדשים שיר השירים (ד' ח') והוא אומרו **אדוניה אשר לו יעדה** כי אותה יעד לכלה וכתוב באל"ף אשר לא יעדה פירוש הן עתה לא יעדה לצד מעשיה המכוערים, וטען הכתוב על זה **והפדה** פירוש כי לא יוכר לה בחינת הרע בעודה מכורה ובועליה אדונים זרים כי הם ימנעו מעשות טוב ויכריחוה לעשות רעה בעיני אדוניה ואין תשובת היותה רעה בגלות תשובה עד שתהיה גאולה אז יוכר בה אם רעה אם לא, ומעתה אינו מן הדין שימכרנה לעם נכרי על אשר תהיה רעה בעיניו כל זמן שהוא בוגד בה פירוש כל זמן מכירתה אלא על אשר עשתה בימי שלותה כשלא היה עליה יד מושל נכרי:

ואומרו ואם לבנו טען וחזר וטען כי מצינו שהקדוש ברוך הוא קרא לישראל בנים בהכרזה לעיני העמים כולם וידעו כי ישראל הם אומה המיועדת בשם בן לה' והן עתה אם עדיין אומה זו מיועדת לבחינת בנו מן הראוי היה לפחות שלא תהיה גרועה מהאומות כאשר עינינו רואות רום מעלות האומות וישובן מה שאין כן ישראל ומן הראוי לא תהיה גרועה מהם ודי לה השפלה זו שלא יהיה לישראל מדרגה גדולה מהם, והוא אומרו **כמשפט הבנות** כי גם הם יקראו בנות אלא שלא יתכנו במעלה זו ליקראות בתו של הקדוש ברוך הוא. ואומרו **אם אחרת** דע כי אמרו ז"ל (זהר ח"ב קנ"ב:) כי בזמן החורבן כל כלי השפע משפיעין חוץ למקומן בשאר האומות ולא בישראל כי מתקלקלים הצינורות ומריקים במקום לא קדוש. והוא אומרו **אם אחרת יקח לו** לתת מדת טובו כאשר עיני כל ישראל רואות הפלגת הטוב ביד לא מבני ישראל המה טען הכתוב עוד לו יהיה שכעס עוד עליה שלא תהיה בהדרגת הטוב וההשקט כבנות העולם ונותן ה' מדת טובו לאומה אחרת לפחות שארה כסותה ועונתה לא יגרע, שארה אלו מזונותיה כמאמר ר' יאשיה (מכילתא), כסותה כמשמעו, ועונתה היא שיהיה עונה אותה בצר, וגו' דברים אלו הם דברים המוכרחים ואיך יכולה לחיות זולתם. ואמר עוד **ואם שלש אלה** פירוש שארה כסותה ועונתה לא יעשה לה ותהיה גרועה מהם.

ויצאה חנם פירוש הגם שלא יהיה בידם לא תורה ולא מצות ואפילו לא יכספו לדבר הגאולה והוא אומרו **איז כסף**, כי יסוריה יספיקו לפדיונה:

או תרמוז הפרשה על זה הדרך **וכי ימכור איש** זה הקדוש ברוך הוא **את בתו** אומה הקדושה, **לאמה** פירוש להיות שכבר עברו גליות על ישראל גלות מצרים גלות בבל כו' וכולם לא נשתעבדו ישראל אלא לאומה אחת ואין דבר זה סובב קריאת שם עבדות על ישראל, אבל בגלות החל שאנו בו עתה משתעבדים ישראל לכל ע' אומות בכל מקום אשר שם עברי בזוי הוא ושפל וכל אחד בוזז וחוזר ליקוטי בתר ליקוטי ודבר זה ינסה ויסמן בהם בנסיון גדול וסימן מובהק והוא אומרו **לאמה** כי אומתינו בגלות זה קנתה שם אמה ומעתה גם בבוא גאולתינו ופדיון נפשינו כבר קנתה האומה שם עבדות, לזה אמר הקדוש ברוך הוא הבטחה כי גאולת האומה הלז לא תהיה כדרך אשר הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים אלא בנסים מופלגים בפרסום בכל העולם, והוא אומרו **לא תצא כצאת העבדים** הרמוזים בתורה (לעיל כ' ב') מבית עבדים וגו' שאז לא הפליא ה' פלאיו אלא

באומה אחת, ואז בכל העולם והיו מלכים אומניך ושרותיהם וגוי' וישתחוו כל מלכי ארץ ככתוב בספר ישעיה (מ"ט). ואומרו **אם רעה** וגוי' יתבאר על פי מאמר הזוהר כי תשתנה גאולת ישראל אם תהיה באמצעות מעשיהם הטובים לאם תהיה לצד השלמת קץ הסתום, כי אם תהיה באמצעות הכנת ישראל יבא הגואל מלאך ה' בעמוד אש מוצב ארצה וראשו בשמימה, ואם לצד הקץ וישראל לא ראויים לו עליו נאמר (זכרי' ט"ו) עני ורוכב על חמור, והוא אומרו כנגד ביאת הגואל לצד הקץ הגם שאין ישראל ראויים לו **אם רעה** וגוי' פידוש אפילו אם תהיה רעה בעיני אדוניה כשיגיע הקץ אשר קצב ליעדה **ולא** באל"ף ירצה שאינה ראויה ליעודיו כי היא רעה אף על פי כן **והפדה** פירוש פדיון יושג לה על כל פנים אבל לא יהיה הדבר כדרך אם לא תהיה רעה בעת הגאולה. ואמר **לעם נכרי** וגוי' פירוש כי לא לצמיתות יהיה המכר לעם נכרי הגם שיבגוד בה כמאמר הכתוב (איוב כ"ח) קץ שם לחושך. וכנגד ביאת הגאולה לצד מעשיהם הטובים והכשרתם אמר **ואם לבנו ייעדנה** על דרך אומרים (ב"ב י'). כשישראל עושים רצונו של מקום נקראו בנים, הכוונה אם יעודים אשר ייעדנה ה' בעת הגאולה תהיה לצד היותם במדרגת בנים אז **כמשפט הבנות** דבר זה יגיד הפלגת שעשוע ישראל בבוא הגואל פירוש בנות הם נשמות המשתעשעים בגן עדן הנקראים בנות ירושלים ומשפט שקצב להם צרור המור דודי לי להגלות להם אורו יתברך וזה הוא מחייתם ושעשועם ותכלית מאויים אמר ה' כי כמשפט הזה יעשה להם בביאת הגואל בעודם בעולם הזה יגלה ה' אור שכינתו על כל הצדיקים ויאמרו כולם זה אלי וגוי' בתמידות כמשפט הבנות:

ואומרו אם אחרת וגוי'. בא הכתוב להתנות אימתי חלקתי לך בין זמן שהיא רעה לזמן שהיא במדרגת בנו אלא בזמן שאם אחרת יקח לו על דרך שפירשונה למעלה **שארה כסותה ועונתה** של הבת הישראלית **לא יגרע** בזה הוא שחלקתי אבל **אם שלש אלה** וגוי' **ויצאה חנם** פירוש אפילו אינם צדיקים לכסוף אל יום פדות יצאו אפילו קודם זמן הגלות והרי הם יוצאים בזכות יסורין אשר קבלו במחסור ג' הדברים ושויים הם למדרגת בן: (אור החיים)

דעת זקנים ואם שלש אלה. פירש"י היעוד לו ולבנו והיא אין בידה לפדות עצמה. אבל אין לפרש ואם שלש אלה שאר כסות ועונה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף לפי שהיה משמע שאפי' יעדה ולא קיים דברים הללו שיוצאה בסימנין ודבר פשוט הוא דכיון דיעדה שאינה יוצאה אלא בגט דאשתו גמורה היא: **ויצאה חנם.** אלו ימי נערות: **אין כסף.** אלו ימי בגרות. וצריכי דאי לא כתיב אלא חד קרא הוה מוקמינן ליה אבגרות שהוא פשוט יותר ואי קשיא אם יוצאה בנערות בבגרות מאי בעיא גביה ובריש קידושין מסיק דלא נצרכה אלא לבגר דאילונית שאין לה סימני נערות דיוצאה בימי בגרות: (דעת זקנים)

[יב] מִכָּה אִישׁ וְיָמָת מִזֶּמֶת יוֹמָת:

אונקלוס דְּיִמְחִי לְאַנְשׁ וְיִקְטְלֶנָּה אֶתְקַטְלָא יִתְקַטֵּל: (אונקלוס)

יונתן דְּיִמְחִי לְבַר יִשְׂרָאֵל אוֹ לְבַת יִשְׂרָאֵל וְיִקְטְלִינִיהָ אֶתְקַטְלָא יִתְקַטֵּל בְּסִיפָא: (תרגום יונתן)

כ"י מכה איש ומת. כמה כתובים נאמרו צפרסת רולחיו, ומה צבידי לפרש למה

באו כולם, אפרש: מכה איש ומת. למה נאמר, לפי שנאמר ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת (ויקרא כז, יז), שומע אני הכאה בלא (ט) מיתה, תלמוד לומר מכה איש ומת, אינו חייב אלא בהכאה של מיתה (סנהדרין פ"ד:). ואם נאמר מכה איש ולא נאמר ואיש כי יכה, הייתי אומר אינו חייב עד שיכה איש, הכה את האשה ואת הקטן מנין, תלמוד לומר כי יכה כל נפש אדם, אפילו קטן ואפילו אשה. ועוד, אילו נאמר מכה איש, שומע אני אפילו קטן שהכה והרג יהא (י) חייב, תלמוד לומר ואיש כי יכה (פ"ד), ולא קטן שהכה. ועוד, כי יכה כל נפש אדם אפילו נפלים (כ) במשמע, תלמוד לומר מכה איש, שאינו חייב עד שיכה בן קיימא, הראוי להיות איש (מכילתא פ"ד): (רפ"ז)

שפתי חכמים (ט) הקשה הרא"ם ין לתמוה היאך יהיה נהרג בהכאה בלא מיתה והכתיב ונקה המכה רק שבתו יתן והגית הדבר בצריך עיון. וי"ל כיון שמלינו גבי אביו ואמו שחייב מיתה על הכאה אפי' שלא המית אם כן הוה אמינא אפילו אחר נמי ועל אביו אפילו הכאה בלא חבורה אבל אחר דוקא הכאה בחבורה והא דכתיב פלע תחת פלע ופירש"י פלע מכה שמוציאה דם היינו שלא בכונה אבל בכונה חייב מיתה והא דכתיב והאלהים אנה לידו למשמע דבלא כונה חייב גלות היינו במתכוין להכות את זה והכה את זה אבל בלא נתכוין כלל אינו חייב גלות וקרא ללא ימות הוה אמינא הכאה ללא שייך בו מיתה דהיינו בלא חבורה ודו"ק. (ה"מ) ועוד ין לומר דהוה אמינא דהיכא ללא רלה לשלם חייבה התורה מיתה דכהאי גוונא אמרינן בסנהדרין (טז טו) גבי כופר ע"ש ובזה מיושבים כל קושיות הרא"ם: (י) (הרא"ם) וא"ת והיכן אשכחן לענג הכתוב את הקטן דכהאי גוונא פריך בפרשת בן סורר ומורה ומשני אטו בן סורר ומורה על שם חטאו הוא נהרג אינו נהרג אלא על שם סופו הוה אמינא אפילו קטן נמי אבל הכא מאי איכא למימר כו'. (נח"י) ולי נראה דסלקא דעתך אמינא כיון דכתיב מכה איש אתא לרבות אפילו קטן שיהא חייב על הריגה אע"ג דבעלמא קטן פטור מכל המאות לפיכך איצטרך מיעוטא ואיש כי יכה להוציא את הקטן וקושיא זו ותירוץ זה שייך בכל הני דבסמוך: (כ) (הרא"ם) כל זה קבלה צידם לדרוש כך דאם לא כן נמעט מאיש את הקטן ונרבה מכל נפש אשה וטומטום ואנדורוגינוס וכן גבי ואיש כי יכה שאינו אלא בהכאה שיש בו מיתה דאם לא כן למה לא דריש איפכא לומר לפי שנאמר מכה איש ומת שומע אני שאינו חייב אלא בהכאה של מיתה תלמוד לומר ואיש כי יכה אפילו הכאה בלא מיתה וכו' ע"ש באורך ולא הבאתי דבריו אלא ההכרחים לפירוש רש"י לכן קרתי במקום שאין צריך להאריך. אבל תימא אם כן היאך חייב דמי ולדות הא מיחייב מיתה. וי"ל היכא ללא נתכוין לולדות כדאשכחן לרבי שדרש ונתת נפש תחת נפש ממון אי נמי דהא דמיחייב אנפל היינו לאחר שנוכל אבל קודם שנוכל לא מיחייב כו' (תוספות סנהדרין טז טו) פ"ד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **מכה איש**. טעם להזכיר זה אחר זכר העבד והאמה. כי צריך לפרש משפט מכה עבדו ואמתו. וזה האיש הוא מישראל: **מות יומת**. כל מות יומת הדבר תלוי בב"ד חוץ מאחד. כאשר תראה בסמוך: (אבן עזרא)

אור החיים **מכה איש ומת**. פירוש אין צריך שתהיה המיתה בשעת ההכאה עצמה כמו שתאמר שישחטנו או ישרפנו או יחנקנו שמוציא נשמתו ממנו בידו ממש אלא אפילו מת אחר כך בכח ההכאה חייב אלא אם כן עמד מחוליו דכתיב (פסוק י"ט) אם יקום. וחידוש משמיענו מה שאין הדין כן בהורג בשוגג שאינו חייב לגלות אלא דוקא אם מת בידו כדתניא בפרק מי שאחזו (גטין ע"י). שחט בו שנים או רוב שנים הרי זה אינו גולה משום דחיישינן שמא הרוח בלבלתו או הוא פרכס וקירב מיתתו וכו' עד כאן, וכתבו התוספת כי דוקא בהורג בשוגג אנו דנים דין זה דבהכי תליא דכתיב ויפל עליו וימות (בדמבר לה כג) משמע ליה לאלתר אף על פי שבמזיד חייב אפילו לא מת לאלתר יש חילוק בין מיתה לגלות עד כאן, והם דברינו שדייקנו באומרו במזיד **מכה איש ומת** ולא אמר הורג איש וגוי' לומר אפילו הרגו עתה ומת אחר כמה ימים ובשוגג דקדק לומר **אנה לידו** פירוש שהרגו בידו ממש, וכן משמע מדברי רמב"ם בפ"ה מהלכות רוצח, ולא כן דעת הרשב"ד שאינו מחלק יעוין שם דבריהם, ואין דבריו נראים בשום אופן בעולם, ואין כאן מקום פלפול הפוסקים:

מות יומת. טעם הכפל בדין זה ובדין מכה ומקלל יולדיו ובגניבת איש ובהכאת עבדו וכדומה. דע כי משפטי ה' הוא השופט כל העולם להמית לעושי רשעה אלא שבחר לתת קצת מהם לשופטי ארץ להמית הרשומים בתורת ה' לטעמים רבים מהם נגלו לנו מהתבוננות התורה וכהנה וכהנה ישפוט הוא האדון למעלה כבועל נדה ומחלל יום כפור וכאוכל חלב וכדומה הוא ישלח מלאכו לפגוע בו, ולזה אמר הכתוב **מות יומת** פירוש אותו שהוא בן מות יומת על ידכם כי בן מות הוא הגם שלא יומת מכם. ולזה אמרו ז"ל (כתובות ל'). הגם שיבטלו הדיינים, דינם לא בטל וישפטהו השופט לעולם, ולזה בדין שור שנגח אדם והועד בבעליו אמר וגם בעליו יומת כי שם אין מיתה אלא בידי שמים ולא מסרו לבית דין כאומרם ז"ל (מכילתא) יומת בידי שמים. ורבותינו ז"ל (ב"מ ל"א:) אמרו עוד בזה דבר: (אור החיים)

כלי יקר **מכה איש ומת מות יומת**. רבים השתדלו ליתן סדר לכל המצות שבפרשה זו וכן מצאתי בתולדות יצחק ובמהרי"א ולא ישרו דבריהם בעיני על כן לא ראיתי להאריך בזכרונם, ואומר אני כשם שהתחיל בכי תקנה עבד עברי כי הוא כנגד דבור אנכי ודבור אנכי ודאי כולל כל הדברות שבין אדם למקום עד לא תרצח כך התחיל כאן מכה איש שהוא דבור לא תרצח והוא כנגד אנכי וראש לחמשה דברות אחרונות שבין אדם לחבירו ולא תרצח כולל כולם, כי גם העושה עול בממון נקרא מכה איש כי נפש הוא חובל. ובטוב ההשקפה הצרופה נזכרו בפרשה זו כל עשרת הדברות ואם אומר להוסיף טעמים בכל מצוה יאריך הסיפור וכבר הסכמתי לקצר חיבור זה בכל היכולת על כן משכתי ידי ממלאכה זו כי רבה היא עלי, ומכולם אמרתי להוסיף טעמים בדיני הגנב כי יש בו כמה דינים חלוקים כי הגונב איש ומכרו דומה כאילו מסרו למיתה כי הקונה בידו לעשות בו כל מה שירצה כי השבי כולו איתנהו ביה (ב"ב ח:) על כן דינו למיתה. והגונב ממון שנים ישלם כי אין האדם נפטר מן העולם וחצי תאותו בידו יש בידו מנה מתאוה מאתים כו' (קה"ר א"ג) כך גנב זה שלא נסתפק במה שבידו ודאי כל היום הוא מתאוה תאות הכפל ע"כ דינו לשלם כפל, ורמז לדבר ממון מן

האותיות הכפולות כשתכתוב מ"ם ו"ו נו"ן אבל סתם גזלנים פורצים ואינן מתאווים אל הכפל ועוד שהגנב גנב שני גניבות ממון בעליו ודעת קונו מה שאין כן בגזלן.

ובתשלומי ד' וה' בגונב שור או שה וטבחו או מכרו. לפי שדמו הנה נדרש וגם לרבות דמי זרעיותיו כי השור הזכר והשה הזכר היו ראויין להוליד ומצינו בתורה ששלח יעקב פרות ארבעים ופרים עשרה כי כל פר ראוי להוליד ד' פרות ע"כ יתן ד' בקר נקיבות תחת השור ועוד בקר חמישי קנס בעבור הכפל, ולפי חשבון זה היה לו ליתן י"א צאן נקיבות תחת שה זכר כי כל איל צריך עשר נקיבות ועוד אחד בעבור הקנס אלא שחסה עליו התורה בעבור בזיונו שנשא השה על כתיפו וחסרה ממנו שבעה בעבור הבזיון כי גדול כבוד הבריות עד שדוחה שבעה צאן. ויש סמך לזה מן פסוק (משלי ו.ל-לא) אל יבזו לגנב כי יגנוב וגוי ונמצא ישלם שבעתים. פירש הרלב"ג שאם ימצא הגנב בבית בעל הגניבה כשיתן לו על אחד ז' כו' נמצא שזה נותן שבעה בעבור בזיונו שהרי מטעם ישלם שבעתים אמר אל יבזו לגנב, ומהיכן למד שלמה לומר כן שיתן שבעה בעבור בזיונו אלא מן חסרון שבעה צאן מן י"א כאמור. (כלי יקר)

דעת זקנים מכה איש ומת. פירש"י דקרא הכא דמכה איש וקרא דאיש כי יכה וקרא דבסמוך וכי יזיד לא צריך למכתב מכה כלל ומיהו י"ל דאי לא כתיב אלא הני תרי קראי ה"א דווקא איש שהרג אבל אשה וטומטום ואנדרוגינוס לא והכי פירש"י גבי וגונב איש : (דעת זקנים)

[יג] וְאִשְׁרֵי לֹא צָדָה וְהֶאֱלֵהִים אֹנֶה לְיָדוֹ וְשִׁמְתִי לָהּ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוֹס שָׁמָּה: (ס)

אונקלוס וְדָלָא כְּמִן לֵיה וּמִן קָדָם יִי אֲתִמְסֵר לִידָה וְאֲשׁוּי לָךְ אֲתֵר דִּי יַעֲרוֹק לְתַמְנָן : (אונקלוס)

יונתן וְדִי לֹא אִיזְדִּיג לֵיה וּמִן קָדָם יִי אַרְעַ עֵיקֶתִיחַ לִידוּי וְאֲזַמֵּן לָךְ אֲתֵר דְּיַעֲרוֹק לְתַמְנָן : (תרגום יונתן)

רש"י ואשר לא צדה. לא ארצ לו ולא נתכוין. צדה לשון ארצ, וכן הוא אומר ואתה צודה את נפשי לקחתה (שמואל א-ב, כד, יא). ולא יתכן לומר צדה לשון הצד ציד, שצידת חיות אין נופל ה"א בפועל שלה, ושם דבר צה ציד, וזה שם דבר צו צדיה ופועל שלו צודה, וזהו פועל שלו צד. ואומר אני פתרונו (ב) כתרומו ודלל כמן ליה. ומנחם חזרו בחלק צד ציד, ואין אני מודה לו, ואם יש לחזרו בצחת ממחלוקת של צד, נחזרנו בחלק על צד תנשאו (ישעיה סו, יב), צדה אורה (שמואל א-ב, כ, ב), ומלצן לצד עלאה ימלל (דניאל ז, כה), אף כאן אשר לא צדה, לא צדד למצוא לו שום צד מיתה, ואף זה יש להרהר עליו, מכל מקום לשון אורצ הוא: והאלהים אנה לידו. זמן לידו, לשון לא תאונה אליך רעה (תהלים לא, י), לא יאונה לצדיק כל און (משלי יב, כה), מתאונה הוא לי (מלכים ב-ג, ה, ז), מזדמן למצוא לי עלה: והאלהים אנה לידו. ולמה תלך זאת מלפניו, הוא שאמר דוד, כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יאל רשע (שמואל א-ב, כד, יג), ומשל הקדמוני היא התורה, שהיא משל הקב"ה שהוא קדמונו של

עולם, והיכן אמרה תורה מרשעים ילא רשע, והאלהים אנה לידו, צמה הכתוב מדבר, צפני בני אדם, אחד הרג שוגג ואחד הרג מזיד, ולא היו עדים בדבר שיעידו, זה לא נהרג וזה לא גלה, והקב"ה מזמנן לפונדק אחד, (מ) זה שהרג במזיד ושב תחת הסולם, וזה שהרג שוגג עולה בסולם ונפל על זה שהרג במזיד והורגו, ועדים מעידים עליו ומחייבים אותו לגלות, נמלא זה שהרג בשוגג גולה, (נ) וזה שהרג (ס) במזיד נהרג: ושמתי לך מקום. אף במדבר שינוס שמה. ואי זה מקום קולטו, זה (ע) מחנה לוייה (מכות יב:): (רש"י)

שפתי חכמים (ב) כי תרגום של וארצ לו וכמן ליה והכי נמי תרגם על ואשר לא דדה ודלא כמן ש"מ דלשון ארצ הוא: (מ) פירוש עולה ונפל על זה בירידתו ולא בעלייתו דכגון זה אינו גולה (מכות 77 ז) והא דנקט הכא עולה מפני שלא יתכן ליפול דרך ירידתו אם לא שקדמה לו עלייה. (הרא"ם): (נ) וא"ת והרי עדיין לא נפרע לו שוגג הראשון. וי"ל גברא קטילא קטיל וגלוי הוא לפני הקב"ה שלא חייב כלום בצביל זה אך אין אנו יודעין זה: (ס) לריך לומר כגון שהיה סייף בידו ונפל עליו והרגו דאם לא כן לא מתקיים בזה מיתתו שהרי רוצח נידון בסייף וזה נופל עליו דהוי כעין סקילה: (ע) מדכתיב ושמתי לך מקום דהיינו במחנתך ומשה לוי היה ואם כן משמע דמדבר במחנה לוייה דבמדבר היה מחנתן של משה קולטו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואשר לא צדה. כמו בצדיה. ואתה צודה את נפשי. והנה הוא כענין אורב ועושה במזיד: אנה לידו. כמו כי מתאנה הוא לי. מבקש סבות ועלילות. והנה טעמו שהשם סבב ותקן עלילות שימות זה מיד זה ולא עלתה במחשבתו. והשם סבב לו זה בעבור עון אחר שעשה כדי שיגלה ממקומו. וכתוב לא יאונה לצדיק כל און: און: אבן עזרא

בעל הטורים לך מקום. בגימ' לאלפיים אמה לומר שאף התחום קולטו: אשר ינוס שמה. וסמיך ליה וכי יזיד איש לומר שגם המזיד גולה שם וב"ד שולחין ולוקחין אותו משם: און: בעל הטורים

אור החיים ואשר לא צדה והאלהים וגו'. צריך לדעת למה כפל לא צדה והאלהים וגו'. ועוד קשה למה יאנה ה' לאדם און זה. ורבותינו ז"ל אמרו במכילתא ובהגולין (מכות י'): זה הוא שאמר הכתוב מרשעים יצא רשע וגו' הא כיצד היה יורד בסולם ונפל עליו והרגו וכו' הרי זה גולה היה עולה בסולם ונפל עליו והרגו הרי זה אינו גולה וכו' בא מזיד ונפל ביד שוגג עד כאן. וקשה הן אמת כי מזיד זה נטל שכרו מושלם כי בן מות הוא והרי הוא נהרג אלא שוגג זה שגולה גלות זה הוא על מה ששגג עתה בפעם הזאת ועל שגגתו אשר שגג בראשון אין לו פרעון עליה, ואם אשר הזמין לידו ה' לא יתחייב עליה כי ה' הזמינה לידו אם כן מוכרח לומר כי בפעם הזאת לא אנה ה' לידו והנהרג על ידו לא היה מחוייב מיתה שאם מחוייב הרי זה יכנס גם כן בגדר כי ה' אנה לידו, וזה דוחק, כי הכתוב יגיד ענין שגגת הריגת נפש בלא צדיה ולא חלק בקצת מהם. והנכון כי גם נהרג ראשון נתחייב מיתה והרגו זה במאמרו יתברך אשר אנה ליד זה ההורג בשוגג, והנה זה

שנהרג נלכד בפשעו ונהרג על אשר הרג במזיד אבל היה ה' יכול להפיל עליו מפולת בלא אמצעות הורג בשוגג, אלא לצד שקדם אליו עון מזיד [שוגג] שאין עליו חיוב אלא גלות ואנה ה' לידו דבר זה, והנה אדם זה אינו גולה על ההריגה אלא על מה שקדם לה שסבב הריגה וכפי זה אפילו הרג עשרה אינו חייב אלא גלות אחת כי סבת הגלות אחת היא ואחר שישלם עונו לא יזמין ה' לידו רציחה אחרת. ותמצא שלא הגביל ה' שיעור הגלות לכל הרצחנים שיעור אחד. אלא כל אחד כפי שיעור חטא הקדום לו. וכפי זה טעם שאמר הש"ס שעון זה ההורג בשוגג הוא על אשר הרג בשוגג וכפי דברינו הוא חטא נעלם קדום להריגת הראשון, אולי שנקטו המצאה שוה בעונש שניהם שהוא על ההריגה, והמשכיל על דבר לבבו יבין יסודן של דברים:

או אפשר כי לצד שרמזוהו מן השמים דהמתגלגל על ידו שהרג הנפש והיה לו להכנע ולקבל עליו הגלות מעצמו הרי זה הוסיף על חטאתו פשע, ולזה הזמין לו עוד שוגג אחר מלבד הראשון וצריך לגלות פי שנים כשיעור הצריך למספר רשעיותיו. ולזה תמצא שנתחכם ה' ולא גבל שיעור גלות הרוצח אלא עד מות הכהן הגדול ודבר זה הנה הוא מסור לאדון כל הארץ והוא ישפוט בצדק כמה שיעור הצריך לו אם לאחת אם לשתיים. ולפי דרך זה יתיישב כוונת אומרו הענין אבל עדיין אין כדי ליישב אומרו **והאלהים** בתוספת ו':

ונראה כי יכוין הכתוב לדקדק דין הגולה אופן שנתחייב בו על פי מה שכתב רמב"ם בפ"ו מהלכות רוצח שאין גולה אלא שוגג שאינו אונס פירוש שהמעשה הוא דבר הרגיל, גם שלא היה לו צד הזדה כל עיקר, אבל אם היה השוגג דבר שאינו מצוי, או שהיה בו צד הזדה כגון שונא שחזקתו למזיד וכדומה לו אינו גולה. וכנגד שניהם דקדק הכתוב לומר ב' דברים **ואשר וגוי והאלהים וגוי**, כנגד שוגג בדבר שאינו מצוי אמר **לא צדה** פירוש לא צדה להורגו גם לא צדד שלא להורגו, כי כל שוגג צד חיובא הוא שהיה לו להעלות על דעתו לבל תבא תקלה על ידו, אבל במקום שהגם שיצדד הוא דבר שאינו רגיל אנוס הוא ופטור, וכנגד בחינת מזיד של השונא אמר **והאלהים וגוי** פירוש למעט בא שלא בא הדבר אלא מה' ולא ממנו כי לא חפץ הוא המיתו כי לא שונא לו אלא מה' יצא הדבר, אבל אם גם יש צד שנאה ממנו שהיה שונא אינו גולה: (אור החיים)

ספורנו והאלהים אנה לידו. שלא פשע לעשות דבר גורם זה, אלא שמגלגלין חובה על ידי חייב כאמרו וגם רשע ליום רעה: **ושמתי לך מקום אשר ינוס.** לכפר עונו בגלותו: (ספורנו)

[יד] וְכִי-יֵצֵד אִישׁ עַל-רְעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעֶרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֶנּוּ לְמוֹת: (ס)

אונקלוס וְאָרִי יִרְשַׁע גָּבַר עַל חֲבֵרָה לְמִקְטְלָהּ בְּנִכְלוּ מִן מִדְּבָחֵי תִדְבָּרְנָה לְמִמָּת: [ס]
(אונקלוס)

יונתן וְאָרִים יִרְשַׁע גָּבַר עַל חֲבֵרִיָּה לְמִקְטְלִיָּה בְּנִכְלוּ אֶפְיָלוּ פְהִנָּא הוּא וּמְשַׁמֵּשׁ עַל פְּיֵי מִדְּבָחֵי מִתְמָן תִּסְבּוּנִיָּה וְתִקְטְלִינִיָּה בְּסִיפָא: (תרגום יונתן)

רש"י וכי יזיד. למה נאמר, לפי שנאמר מכה איש וגוי, שומע אני אפילו רופא שהמית, ושלח בית דין שהמית במלקות ארבעים, והאז המכה את בנו, והרג

הרודה את תלמידו, (פ) והסוגג, תלמוד לומר וכי יזיד ולא סוגג, להרגו בערמה ולא שליה בית דין והרופא והרודה בנו ותלמידו, שאף על פי שהם מזידין, אין מערימין: מעם מזבחי. אם היה כהן ורואה לעבוד עבודה, תקחנו למות (סנהדרין לה: יומא פה.): (רש"י)

שפתי חכמים (פ) וא"ת הא כל חייבי מיתות כריכים עדות והתראה וסוגג אין שייך בו התראה דאי התרו בו אין זה סוגג. וי"ל דמייירי בחצר שאין לריך התראה וק"ל. וא"ת ולמה לי מיעוט לסוגג והלא כתיב ואשר לא לדה וגו' (הל"ה"ס) י"ל דמייירי בסוגג קרוב למזיד כגון שנתכוין להרוג את זה והרג את זה שאין גלות מכפרת מפני שהוא פושע: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכי יזיד. טעם להרגו כאילו כתיב והרגו בערמה. וכמוהו כי תחל לזנות שפיי כי תחלל נפשה לזנות. על כן אביה היא מחללת. וידוע כי לשון חלול גם תחלה מפעלי הכפל והם ב' טעמים. על כן הוצרך להפריש בין שניהם אמר כי תחל לזנות. כי מלשון תחלה יאמר תחל כמו תחל לספור: **מעם מזבחי.** הנה זה הפך הפסוק הראשון ששם כתוב ושמתי לך מקום והם ערי מקלט רק המזיד שינוס אפילו על מזבחי. כאשר עשה יואב יומת. וקדמונינו אמרו אפילו כהן ורצה לעבוד עבודת מזבחי יומת: (אבן עזרא)

בעל הטורים יזיד. ב' במס' הכא ואידך אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי פיי שאם הנביא יזיד לדבר דבר אשר לא צויתיו הרי הוא כהורג לחבירו כמו הנביא שבבית אל שהחזיר הנביא אשר בא בדבר השם וכחש לו וגרם לו שנהרג: **על רעהו.** ה' במסורה דין ואידך כאשר יקום איש על רעהו ושעיר על רעהו יקרא בישעיה גכי מפלת אדום. כה תאמרו איש על רעהו כירמיה בענין נביאי השקר. גבר מחליק על רעהו. לומר מי שמחליק על רעהו בשפת חלקות ומתנבא לו נביאות שקר להחליקו בדברים כאילו מחריבו וזהו ושעיר על רעהו יקרא וכאלו הורגו וזהו ורצחו נפש: **בערמה.** ב' במסורה הכא ואידך ויעשו גם המה בערמה בגבעונים זה שהזיד להרוג בערמה וריחק עצמו מעדת ישראל ע"כ מעם מזבחי תקחנו למות אבל בגבעונים שבערמה קרבו עצמן לעדת ישראל זכו להיות חוטבי עצים ושואבי מים למזבח זה נתרחק מן המזבח ואלו נתקרבו למזבח. א"א הרא"ש זצ"ל: (בעל הטורים)

אור החיים וכי יזיד וגו'. בספרי (מכילתא כאן) וזה לשונם למות ולא לדון ולא ללקות ולא לגלות. וזה הוא טעמו של יואב שברח אל המזבח ויחזק וגו', הגם שלא הרגו שלמה אלא בדין וכמו שכתבו התוספת בסוף פרק נגמר הדין דף מ"ט. שהיה מורד במלכות, הוא ברח קודם הדין. ואמרו בהגולין (מכות י"ב). כי טעותו היה שלא היה מזבח עולמים וגם שתפס בקרנותיו ואינו קולט אלא גגו:

וראיתי לרמב"ם שכתב בפ"ה מהלכות רוצח ושמירת נפש שהמזבח קולט רוצח בשוגג לענין מיתה מגואל הדם אבל לא מגלות עד כאן, והוא ודאי שלא ראה הברייתא שמדייק למות ולא לגלות ולא וכו', והגם שיש לדחוק ביישוב אומרם ולא לגלות שהכונה היא למי שנתחייב גלות שלא יהרגנו גואל הדם, פירוש זה דחוק הוא, וגם תכחישנו מה שלפניו ולא לדון ולא ללקות והבן. ומה מאוד גדלה

לי הקושיא לדעת הרב בעל משנה למלך שכתב ותמה על רמב"ם שחלק בין שוגג למזיד אפילו לענין מיתה מגואל הדם ואמר כי אין לחלק כלל בין שוגג למזיד עד כאן, ואין דבריו מחוורין אפילו בלא מתניתא כי אין לנו לומר שאין מזבח קולט אלא במה שמייעט הכתוב בפירוש: (אור החיים)

ספורנו מעם מזבחי. אף על פי שכל מחנה לוייה היה קולט במדבר: **תקחנו למות.** כענין המערת פריצים היה הבית הזה: (ספורנו)

[טו] ומִפֶּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמָת: (ס)

אונקלוס וְדִימְחֵי אָבוּהֵי וְאִמָּה אֶתְקַטְלָא יִתְקַטֵּל: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְדַחַבֵּל בְּאָבוֹי וּבְאִימִיה אֶתְקַטְלָא יִתְקַטֵּיל בְּשִׁינוּקָא דְסוּדְרָא: (תרגום יונתן)

רש"י ומכה אביו ואמו. לפי שלמדנו על החובל בחזירו שהוא בתשלומין ולא במיתה, הולך לומר על החובל באביו שהוא במיתה. ואינו חייב אלא בהכאה שיש בה (פ) חצורה (סנהדרין פד:): **אביו ואמו.** או זה (ק) או זה: **מות יומת.** בחנק: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) לכתוב מכה בהמה יסלמנה ומכה אדם יומת מה מכה בהמה עד שיעשה בה חצורה אף מכה אדם נמי עד שיעשה בו חצורה: (ק) לאע"ג דוא"ץ מוסיף על ענין ראשון הא משמע נמי אחד מהם עד שיפרוט לך הכתוב יחדו כלרך שהולך לפרוט בלא תחרוש בפור וחמור ופרט בו יחדו וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומכה. בעבור שהזכיר מכה איש ומת. הוצרך לפרש כי יש מכה בלא מיתת המוכה שימות. כמו מכה אביו ומכה ישרת בעבור אחר. ובעבור כבוד האבות. הוצרך לומר אפילו שלא יכם רק יקללם יומת: (אבן עזרא)

הרמב"ן ומכה אביו ואמו מות יומת. כבר למדו חכמים שמיתתו בחנק (סנהדרין פד:), ולכך סמך לו **וגונב איש ומכרו**, שגם הוא באותה מיתה, והפריש ממנו ומקלל אביו ואמו, מפני שהוא בסקילה, שנאמר בו אביו ואמו קלל דמיו בו (ויקרא כ ט), וכל מי שנאמר בו כלשון הזה הוא בסקילה (סנהדרין סו:), נלמד ממה שכתוב באבן ירגמו אותם דמיהם במ (ויקרא כ כז). והחמיר במיתת המקלל יותר ממיתת המכה, מפני שחטא הקללה מצוי יותר, שהכסיל כאשר יכעוס והתקצף וקלל במלכו ובאביו ואמו תמיד כל היום, והעבירה כפי מציאותה תמיד צריכה ייסור גדול. או מפני שיש בקללה חטא גדול יותר שהיא בהזכרת ה' (שבועות לו:), והנה צריך להענישו על חטאו באביו ואמו ועל אשר נשא שם ה' אלהיו לפשע וחטא. והגאון רב סעדיה אמר כי הכניס דבר הגונב איש ביניהן, בעבור כי על הרוב הנגנבים הם קטנים ויגדלו במקום אחר ולא יכירו אבותם ויבא שיכום ויקללום, ולכן ראוי להעניש הגנב במיתה כהם, כי העונש הוא עליו: (הרמב"ן)

דעת זקנים ומכה אביו. וא"ת אזהרתיה מהיכא דלא ענש הכתוב אלא א"כ הזהיר דבשלמא מקלל נפקא לן מונשיא בעמך לא תאור וכתוב לא תקלל חרש הרי

מזהיר על גדול שבישראל ועל קטן שבישראל לומר לך שכל מה שביניהם יהיו בכלל לא תקלל אלא אזהרה דמכה מהיכא נפקא. וי"ל מלא יוסיף להכותו שהוא בחובל בחבירו פחות משהו פרוטה דאלו בשהו פרוטה קם ליה בממון דהלכתא כרבי מאיר דאמר דכל היכא דאיכא ממונא ומלקות ממונא משלם מילקא לא לקי אבל בפחות משהו פרוטה דליכא ממון לקי משום לא יוסיף ואביו לא גרע מאחרים. וא"ת כיון שהוא אזהרה למכה אביו היאך מלקין על לאו זה והא הוה ליה לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין ואין לוקין עליו. וי"ל דתרי קראי כתיבי לא יוסיף ופן יוסיף. ועוד י"ל דכיון דעיקר קרא לחובל בחברו קאתי אין זה קרוי לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד וא"ת ומנא לן דמכה זה בלא זה חייב דבשלמא מקלל נפקא לן מדכתיב קרא אביו ואמו סמך הקללה גבי אב ובמקום אחר כתיב אביו ואמו קלל דסמך הקללה גבי אם אלא מכה מנלן. וי"ל דנפקא לן מדכתיב בפרשת אמור אל הכהנים ומכה אדם יומת ופירש"י במכה אדם דומיא דמכה בהמה ישלמנה מה מכה בהמה שלא הרג אף מכה אדם שלא הרגו וקאמר רחמנא יומת ש"מ דבמכה אביו מיירי קרא וליכא למימר דמיירי במכה אחר ומחיים ומאי יומת בממון כמו וגם בעליו יומת שהרי כתיב לעיל מיניה כאשר יתן מום בעמיתו כן ינתן בו והיינו ממון אלמא יומת ממש ובעי למימר במכה אביו: (דעת זקנים)

[טז] וְגַבַּי אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוֹמֵת: (ט)

אונקלוס וְדִיגְנוּב נִפְשָׁא מִן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִזְבְּנִיָּה וְיִשְׁתַּכַּח בְּיָדָהּ אֶתְקַטְלָא יִתְקַטֵּל: (אונקלוס) **[ס]**

יונתן וְדִיגְנוּב נִפְשָׁא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִזְבְּנִיָּה וְיִשְׁתַּפַּח בְּרִשׁוּתִיהָ אֶתְקַטְלָא יִתְקַטֵּיל בְּשִׁינוּקָא: (תרגום) **[ס]**

רש"י וּגְנוּב אִישׁ וּמְכָרוֹ. למה נאמר, לפי שנאמר כי ימצא איש גונב נפש מאחיו (דברים כד, ז), אין לי אלא איש שגנב נפש, (ה) אשה או טומטום או אנדרוגינוס שגנבו מנין, תלמוד לומר וגונב איש ומכרו. ולפי שנאמר כאן וגונב איש, אין לי אלא גונב איש, גונב אשה מנין, תלמוד לומר וגונב נפש (ס), לכך הוּלְכֵנוּ שְׁנִיָּהּ, מה שחסר זה גלה זה (מכילתא פ"ה): וּנְמָלָא בִידוֹ. שראוהו עדים שגנבו ומכרו, ונמצא בידו כבר (פ) קודם מכירה (סנהדרין פ"ה): מוֹת יוֹמֵת. בחנק. כל מיתה האמורה בתורה סתם, חנק היא. (ת) והפסיק הענין וכתב וגונב איש בין מכה אביו ואמו למקלל אביו ואמו, ונראה לי היינו פלוגתא, דמר סבר מקשינן הכאה לקללה, ומר סבר לא מקשינן (רש"י) (ספ):

שפתיה חכמים (ר) ורא"ס תימה לגבי קרא דמכה איש ואיש כי יכה אמאי לא דריש הכי לומר לפי שנאמר ואיש כי יכה אין לי אלא איש שהכה אשה או טומטום או אנדרוגינוס מנין ת"ל מכה וכו' ותירץ שמה קבלה היתה וכו' עיין לעיל אות כ'. ועוד יש לומר שהתנא לא בא לפרש כל הדינים היוצאים מן המקראות ההם עד שיוודע הכל רק לתקן יתור המקראות והודיע לנו מקאת מהדינים שגילה זה מה

שחיסר זה ולפיכך הוֹלְכֵךְ הוֹלְכֵךְ שְׁנֵי הַמְקַרְאֹת עַכ"ל: (פ) (נח"י) לְאִפּוֹקֵי מִכְרוּ וְאַחַר כֵּךְ גָּנְבוּ וּמִמִּילָא שְׁדִין גּוֹנֵב נִפְשׁ כְּדִין שְׁאֵר הַגְּנֵבִים הַגּוֹנְבִים בְּמִמּוֹן שְׁאֵם טֹבָה וּמִכְרָא בְּרִשׁוֹת בְּעֵלִים פְּטוֹר וְכֵן הַבֵּין הַרְמַב"ן דְּבָרֵי רַש"י שְׁבַש"ס וְכו': (ת) אֲבָל לְעֵיל לֹא רָחִיךְ לִפְרָשׁ כֵּן הוֹאִיל וְהַפְסִיק בְּקִרְאָא דּוֹגוֹנֵב אִישׁ וּמִכְרוּ וְגו' בֵּין מִכָּה לְמַקְלָל דְּלֹא לֹא הַפְסִיק הִיָּה יִלְפִינָן מִכָּה מִמַּקְלָל מָה מַקְלָל בְּסִקִּילָה כְּדִפְרִשׁ"י אִף מִכָּה וְכו' לְכֵן הַפְסִיק בְּקִרְאָא דּוֹגוֹנֵב אִישׁ מָה גּוֹנֵב נִפְשׁ בְּחִנְקָא אִף מִכָּה אֲבִיו בְּחִנְקָא וְא"ת גּוֹנֵב נִפְשׁ עֲלָמוֹ מִנָּח לִיָּה דְּבְחִנְקָא וְעַל זֶה פִּירֶשׁ כָּל מִיתָהּ וְכו' מִלְּאִתִּי: (סְפָתֵי חַכְמַיִם)

אבן עזרא וגונב. אמר הגאון למה נכנס זה הפסוק בין מכה אביו ובין מקלל אביו. והשיב כי הכתוב לא ידבר רק על ההוה כי הגנבים היו קטנים וגדלו בארץ נכריה לא יכירו אבותיהם ויתכן שיכום ויקללום והעונש על הגנב: **ונמצא בידו.** בשוק לפני המכרו יומת: (אבן עזרא)

הרמב"ן ונמצא בידו. שראוהו עדים שגנבו ומכרו ונמצא בידו קודם המכירה. לשון רש"י. ולא הבינותי זה, אם ללמד שראוהו עדים בידו קודם המכירה, וכי תעלה על דעתך שיהא זה נהרג עליו עד שראוהו עדים שגנב. ומכר, ודיבמה שאמר **וגונב איש ומכרו**, והמציאה בידו איננה ראייה גמורה. אבל הכתוב הזה בא ללמד על מה ששנינו (סנהדרין פה:) הגונב נפש אינו חייב עד שיכניסנו לרשותו, ואמר בברייתא גנבו ולא מכרו, מכרו ועדיין הוא ברשותו פטור. והענין ללמד שדינו כדין שאר הגנבים בממון, שאם טבח ומכר ברשות הבעלים פטור, ואם הגביהו או שהוציאו מרשות הבעלים חייב (ב"ק עט.). וכן זה צריך שיביא זה הגנב לרשותו, וכן אם הגביה הנער על כתפו ומכרו לאחר חייב הוא, דהא קרינא ביה **ונמצא בידו**, ולא תהא חצרו קונה לו יותר מידו:

וכן מה שאמר מכרו ועדיין הוא ברשותו, שלא הוציאו הלוקח מרשותו כלל ואע"פ שנתן בו מעות, כי שלא הוציאו משם פטור:

ולא ידעתי אם לומר שצריך קנין כמשפט הקניות שימשכנו מרשות המוכר לסימטא או עד שיגביהנו, או היא גזרת הכתוב בנפש לומר שאפילו נגמר המכר ביניהן וקנה בהגבהה או במשיכה בחצר של שניהם יהיה פטור עד שיצא מרשותו לרשות הלוקח. וכן נראה. ורש"י פירש שם בפירושו בגמרא (סנהדרין פה:) ועדיין הוא ברשותו של גנב עצמו ופטור, מפני שאין כאן גנבה כלל. ואם כן לא נתחדש כאן דבר שלא כמשפט גנבי ממון:

ועל כל ענין, שיעור הכתוב **וגונב איש ונמצא בידו ומכרו מות יומת.** ויתכן שהיה עוד כסדרו, **ונמצא בידו** של לוקח, שאם גנב את הנפש והביאו לביתו והביא שם הלוקח ומכרו לו ולא הוציאו הלוקח משם אינו חייב שלא נגמר המכר ביניהן, או אפילו כשנגמר המכר יפטר, כמו שכתבתי: (הרמב"ן)

דעת זקנים וגונב איש. הא דכתיב הא בין מכה אביו ומקלל אביו משום דמכה אביו וגונב איש מיתתן שוה בחנק אבל מקלל אביו מיתתו בסקילה דכתיב בפרשת קדושים אביו ואמו קלל דמיו בו ואע"ג דלכאורה דמקלל קיל טפי שהרי מקלל לא עביד מעשה ומכה עביד מעשה אפ"ה מקלל בסקילה שהיא חמורה מחנק וקים לן שהוקש כבודו לכבוד המקום ומקלל שייך גבי השם שהרי יכול

הוא לברך השם ולפיכך נידון בסקילה כמו מברך השם אבל מכה לא שייך גבי השם ולפיכך מיתתו בחנק. ועוד דמקלל לאחר מיתה חייב אבל מכה לאחר מיתה פטור לפי שאינו חייב אלא על הכאה שיש בה חבורה וחבורה לאחר מיתה ליכא. וקשיא לי לפי מה שפיי דמכה אביו ואמו בסקילה משום (דמנא לן) דמכה לא שייך גבי השם א"כ מקלל לאחר מיתה דלא שייך גבי השם לא לחייב סקילה. ושמא י"ל הואיל ושם מקלל איתיה גבי שם אין לחלק בין מקלל מחיים ומקלל לאחר מיתה. ועוד י"ל ליתן טעם אמאי דכתיב וגונב איש בין מכה ומקלל לפי שעל ידי שנגנב בנערותו אינו מכיר אביו ואמו ומקלל אותם ומכה אותם. אך צ"ע על דכתיב הכא איש דמשמע גדול ולא קטן. י"ל דהא כתיב במקום אחר כי ימצא איש גונב נפש מאחיו : (דעת זקנים)

[יז] וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוֹמָת: (ס)

אונקלוס וְדִילוּט אָבוּהִי וְאִמָּה אֶתְקַטְלָא וְתִקְטִיל: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְדִילוּט לְאָבוּי וְלְאִימִיה בְּשֵׁמָא מְפָרְשָׁא אֶתְקַטְלָא וְתִקְטִיל בְּאַטְלוּת אֲבָנִין: (תרגום יונתן)

רש"י ומקלל אביו ואמו. למה נאמר, לפי שהוא אומר איש איש אשר יקלל את אביו, אין לי אלא איש שקלל את אביו (ויקרא כ, ט), אשה שקללה את אביה מנין, תלמוד לומר לומר ומקלל אביו ואמו, סתם, בין איש ובין אשה, אם כן למה נאמר איש אשר יקלל, להוציא את הקטן: מות יומת. בסקילה. וכל מקום שנאמר דמיו בן, בסקילה, ובנין אב לכולם, באבן ירגמו אותם דמיהם בם (שם כ, כז), ובמקלל אביו ואמו נאמר דמיו בן (ת"כ פ' קדושים קידושין ל:): (רש"י)

אבן עזרא ומקלל. מצאנו קללה בזכירת השם. כמו ויקללם בשם ה'. גם בלא זכרון השם: (אבן עזרא)

בעל הטורים ומקלל אביו. בגימט' זהו בסקילה: ומקלל. ב' במסורה הכא ראש פסוק ואידך בשמע' והוא סוף פסוק לומר שאותו המקלל היה ראש לסנהדרין ונעשה זנב ונהרג: (בעל הטורים)

[יח] וְכִי-יְרִיבֶן אֲנָשִׁים וְהָכָה-אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אֹוּ בְּאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמַשְׁקָב:

אונקלוס וְאָרִי יְנַצּוֹן גְּבָרִין וְיִמְחִי גְבַר יֵת תְּבָרָה בְּאַבְנָא אוּ בְכוּרְמִיזָא וְלֹא יָמוּת וְיָפֹל: (אונקלוס)

יונתן וְאָרִים יְנַצּוֹן גּוּבְרִין וְיִמְחוּן חַד לְחַבְרִיה בְּאַבְנָא אוּ בְמִרְתּוּקָא (נ"א מוֹרְנִיתָא) וְלֹא יָמוּת וְיָפֹל לְמִירַע: (תרגום יונתן)

רש"י וכי יריבון אנשים. למה נאמר, לפי שנאמר עין תחת עין, לא למדנו אלא

דמי איבריו, אצל שבת ורפוי לא (א) למדנו, לכך נאמרה פרשה זו (מכילתא פ"ו): **ונפל למשכב. כתרגומו ויפל לבוטלן, לחולי שמבטלו ממלאכתו: (רש"י)**

שפתי חכמים (א) אצל לער ובסת למדין אותן מפרשיות אחרות לכך נקט שבת ורפוי. הר"א"ם: שפתי חכמים

אבן עזרא וכי יריבן. אמר הגאון באגרוף כמו בעלי אגרופין דבר חזק וקשה. ורבי מרינוס אמר כי האל"ף נוסף כמו אל"ף אזרועי. מגזרת גרפם דבר שיגרוף בידו. וככה בלשון ערבי: אבן עזרא

הרמב"ן באבן או באגרוף. על לשון רבותינו אגרוף הוא היד שיקבצו האצבעות לתוך הכף להכות בה, כמו שאומרים בעלי אגרופין (קידושין עו:), אגרופו של בן אבטיח (כלים יז יב), וכן באגרוף רשע (ישעיה נח ד), יד רשע המכה. והזכיר הכתוב שתי הכאות, אחת קשה והיא האבן, ואחת קלה והיא האגרוף לא תמית בה על הרוב, לומר כי בשתיהן צריך אומד וחובשין אותו. ואם ימות זה כגון שהכהו על נפשו רוצח הוא מות יומת, ואם לא ימות ישלם שבת ורפוי:

ובמכילתא (כאן) רבי נתן אומר הקיש אבן לאגרוף ואגרוף לאבן, מה האבן שיש בה כדי להמית אף אגרוף שיהיה בו כדי להמית. ומה אגרוף בידוע אף אבן בידוע, הא אם נתערבה באבנים אחרות הרי זה פטור. לומר שאם נתערבה באבנים אחרות משערין את הקלה שבהן, ואם אין בה כדי להמית פוטרין אותו. ואחרים אמרו (הראב"ע והרד"ק כאן) כי אגרוף רגב עפר, מלשון עבשו פרודות תחת מגרפותיהן (יואל א יז), והאל"ף כאל"ף אזרוע (ירמיה לב כא), והוא דעת אונקלוס שאמר בכורמיזא. והזכיר את אלה ג"כ, לאמר כי גם ברגב יומת אם הכהו במקום שיש בו כדי להמית, וזהו להבדיל החרב מהם שאין צריך אומד כמו שהזכירו חכמים (סנהדרין עו:): (הרמב"ן)

בעל הטורים באגרוף. ב' במס' דין ואידך ולהכות באגרוף רשע לפי שחובשין אותו שאם ימות המוכה הורגין אותו לכך צריך שיהא בהכאה כדי להמית דהיינו באגרוף רשע שהכה בכח: (בעל הטורים)

אור החיים וכי יריבון אנשים וגו' ולא ימות. צריך לדעת למה הוצרך לומר ולא ימות ולא סמך להבין כי בלא ימות מדבר הכתוב בין ממה שקדם במשפט אם ימות בין ממה שגמר אומר אם יקום והתהלך וגו':

אכן הכונה היא לומר שאין חיוב לתת שבת ורפוי אלא אם לא ימות אבל אם ימות לא יתן שבת ורפוי, ולזה לא אמר הכתוב שבתו יתן וגו' אלא אחר שעמד מחליו והתהלך. ומסתפק אני אם אמדוהו למיתה ולא מת אם נאמר מעשה נסים נעשו לו שלא מת כמו שאמרו ז"ל (חולין מ"ב). בטריפה שאינה חיה ואם חיתה מעשה נסים נעשו לה (שם מ"ג). כמו כן במה שלפני כאן אם לא מת נס הוא זה וחיוב שבת ורפוי כיון שפקע פקע או דלמא הרי לא מת וחייב בשבת, ומדברי רמב"ם בפ"ד משמע כי כל שלא מת הגם שאמדוהו למיתה חייב בשבת ורפוי. שוב מצאתי שאמרו במכילתא וזה לשונם ולא ימות ונפל למשכב הא אם הכהו המכה מכה שיש בה כדי להמית פטור מהשבת והרפוי עד כאן. משמע אפילו לא מת ממה שתולה הטעם במכה ולא אמר הא אם ימות:

ונראה שכוונת התנא לומר שצריך ליפטר מן השבת דוקא אם מת על ידי מכה שיש בה כדי להמית אבל אם מת במכה שאין בה כדי להמית שאז פטור המכה ממיתה יתחייב לתת שבת וריפוי אם לא נתן לו בחיים חיותו לצד איזו סיבה יתחייב לתת ליורשיו כל מה שנוגע לאביהם אם חי: (אור החיים)

[יט] אם יקום והתהלך בחוץ על-משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ורפא:

אונקלוס אם יקום ויהליך בברא על בוריה ויהי זפאה מחיא לחוד בוטלנה יתן ואגר אסיא ישלם: **[ס]** (אונקלוס)

יונתן אין יקום מפרעיה ומהלך בשוקא על מורניתיה ויהי זכני מחיא מדין קטול לחוד בוטלין עיבידתיה וצעריה ונזקיה ובהתיה יתן ואגר אסיא ישלם עד דמתסי: (תרגום יונתן)

רש"י על משענתו. על (ב) זוריו וכחו (מכילתא ס): ונקה המכה. וכי תעלה על דעתך שיהרג זה שלא הרג, אלח ללמדך כאן, שחובשים אותו עד שנראה אם יתרפא זה, וכן משמעו, כשקם זה והלך על משענתו, אז ונקה המכה, אבל עד שלא יקום זה, לא נקה המכה: רק שבתו. בטול מלאכתו מחמת החולי, אם קטע ידו או רגלו, רואין בטול מלאכתו מחמת החולי, כאילו הוא שומר קשואין, שהרי אף לאחר החולי אינו רואי למלאכת יד ורגל, והוא כבר נתן לו מחמת נזקו דמי ידו ורגלו, שנאמר יד תחת יד רגל תחת רגל: ורפא ירפא. כתרגומו, ישלם (ג) שכר הרופא (בבא קמא פה): (רש"י)

שפתי חכמים (ב) לאי משענתו ממש אם כן עדיין חולה הוא ושמא ימות ולמה כתיב ונקה המכה: (ג) ואפילו אם הוא רופא יכול לומר לו לא ניחא לי שתרפאני לכאריה דמית עלי וגם אם אמר לו יודע אני רופא שירפא אותך חנם יכול לומר לו אסיא דמגן במגן מגן שויא. מגן תרגומו של חנם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם יקום. על חז"ל נסמוך. שפיי על משענתו שלא ישען על אחר כמשפט החולים. רק על עצמו: ונקה המכה. שיוציאוהו מבית הסהר. ופיי שבתו מגזרת שביטה ששבת ממלאכתו. ונכון הוא. והוא על משקל שברו כי התיי' שורש ויתכן להיותו כמו זה שבתה הבית מעט. שהוא מגזרת ישב והטעם זמן ישיבה בבית ששבת בלי מלאכתו. והעד על זה הפיי שהוא הפך והתהלך בחוץ: ורפא ירפא. לאות שנתן רשות לרופאים לרפא המכות והפצעים שיראו בחוץ. רק כל חלי שהוא בפנים בגוף ביד השם לרפאתו. וכן כתוב כי הוא יכאיב ויחבש. וכתוב באסא וגם בחליו לא דרש את ה' כי אם ברופאים והנה הכתוב הפריש כי לא אמר ורפוא ירפא מן הבנין הקל. רק ורפא ירפא שהוא מהבנין הכבד ועוד אפרש זה היטב בפרשה הזאת. וחכמינו קבלו דברים אחרים עם אלה שניהם. כאשר קבלו בשמים עם קטורת סמים. ואינם כתובים: (אבן עזרא)

הרמב"ן על משענתו. על בוריו וכחו, לשון רש"י. ואמר ר"א כי טעמו שלא ישען על אחר כדרך החולים, רק על עצמו, כי אז ינקה המכה שיוציאוהו מבית הסוהר. ולפי דעתי כי **משענתו** כפשוטו, כמו ואיש משענתו בידו מרוב ימים (זכריה ח ד), משענת הקנה הרצוץ (מ"ב יח כא). ויאמר הכתוב כי כאשר יתחזק המוכה והוא מתהלך תמיד בחוץ בשווקים וברחובות על משענתו כמשפט החלושים שנתרפאו מחולי, ונקה המכה, ולמד שאפילו פשע בנפשו ומת בחולשתו אחרי כן לא יומת. ודבר הכתוב בהווה, כי המוכים שנפלו למשכב לא יתהלכו בחוץ עד שתחיה מכתם ויצאו מידי סכנה, וזה טעם **והתהלך בחוץ**, כי אם יקום ויתהלך בביתו על משענתו לא ינקה:

ובמכילתא (כאן) אם יקום והתהלך, שומע אני בתוך הבית ת"ל **בחוץ**, אי בחוץ שומע אני אפילו מתנונה, ת"ל **אם יקום**. וגם זה נכון מאד שיאמר הכתוב אם יקום ממשכבו לגמרי והוא מתהלך תמיד בחוצות שלא יחזור למשכבו בבאו מן החוץ כמנהג המתנונים, אע"פ שהוא חלוש ונשען על משענת ינקה המכה. והכלל כי כל זה כמין משל בהווה, והדין הוא שיאמדהו לחיים (סנהדרין עח:), ולכך תרגום אונקלוס על אונקלוס בורייה:

ואמר רק שבתו יתן ורפא ירפא. ולא אמר שבתו ורפואתו יתן, להגיד שיתן השכר אל הרופאים וירפאו אותו, ולא יוכל לתבוע שיתן לו השכר והוא יעשה בו דברים אחרים, רק ירפא בו על כל פנים: (הרמב"ן)

בעל הטורים אם יקום. הפסוק הזה מתחיל בא' ומסיים בא' ירפא לו' לך שהקב"ה שולח יסורים על האדם וגוזר עליהם שילכו לאותו יום ולאותו שעה: **ונקה**. ג' במס' ונקה המכה. ונקה האיש מעון. מי שלח ידו במשיח ה' ונקה ג' מוחלין להם על כל עונותיהם חולה שנתרפא. חתן ומלך. אם יקום והתהלך בחוץ כגון שנתרפא ונקה מעונותיו. ונקה האיש היינו ע"י שישקנה והיא תמות והוא יקח אחרת ואז ונקה האיש מעון. מי שלח ידו במשיח ה' ונקה היינו מלך: **רק שבתו יתן.** למעוטי אם עבר על דברי הרופא: (בעל הטורים)

אור החיים רק שבתו יתן ורפא ירפא. פירוש אפילו אחר שקם והתהלך בחוץ אם הוא עדיין בטל ממלאכתו ואינו יכול לעשותה או שעדיין הוא צריך לרופא לשיורי החולי מחמת המכה הרי זה חייב לתת. ואומרו רק יתבאר על פי מה שכתב רמב"ם (פ"ב חובל ומזיק) משערין את הריפוי וכו' וכן השבת אומדין וכו' ואם וכו' וארך החולי יותר על מה שאמדהו אינו מוסיף לו כלום וכו' במה דברים אמורים כשרצה המזיק שזו תקנה היא לו וכו' עד כאן, ולזה אמר רק וגוי פירוש למעט בא שיש זמן שלא יתן שבתו ורפואתו והוא אם קדם וקצב וכו' אבל בלא קצבה יתן עד שיתרפא לח לוטין:

ורפא ירפא. יתבאר על דרך מה שכתב רמב"ם (הל, חובל ומזיק פ"ב הי"ד) אמר לו הניזק פסוק וכו' ואני ארפא את עצמי אין שומעין לו, והוא אוי **ורפא ירפא** ולא אמר יתן כאומרו בשבתו הסמוכה שהיה לו לומר שבתו ורפואתו יתן, והרבה דרשות נאמרו בכפל זה: (אור החיים)

וְכִי-יִכְהָ אִישׁ אֶת-עַבְדּוֹ אוֹ אֶת-אִמּוֹ בְּשֶׁבֶט וּמֵת תַּחַת יָדוֹ נָקָם

יְנָקָם:

אונקלוס וְאָרִי יִמְחִי גִבֹּר יֵת עֲבָדָה אוּ יֵת אֲמָתָה בְּשִׁלְטָן וַיִּמּוּת תַּחֲוֹת יְדֵה אֲתִדְנָא (אונקלוס) יִתְדָן:

יונתן וְאָרוּם יִמְחִי גִבֹּר יֵת עֲבָדִיהָ פְּנֻעֵנָאָה אוּ יֵת אֲמָתִיהָ פְּנֻעֵנִיתָא בְּשָׂרְבִיטָא וַיִּמּוּת בְּהֵהוּא יוֹמָא תַּחֲוֹת יְדֵיהָ יִתְדָנָא יִתְדָן דִּין קְטִילַת סִיפָא: (תרגום יונתן)

רש"י וכי יכה איש את עבדו או את אמתו. בעבד כנעני הכתוב מדבר, או אינו אלא בעברי, תלמוד לומר כי כספו הוא, מה כספו קנוי לו עולמית, אף עבד הקנוי לו עולמית, והרי היה בכלל מכה (ד) איש ומת, אלא בא הכתוב והוליאו מן הכלל, להיות נדון בדין יום או (ה) יומים, שאם לא מת תחת ידו ושהה מעת לעת פטור: בשבט. כשיש בו כדי להמית הכתוב מדבר, או אינו אפילו אין בו כדי להמית, תלמוד לומר בישראל, ואם באבן יד אשר ימות בה (במדבר לה, יז). (או בכלי עץ יד אשר ימות בו. גירסת רש"י) הכהו, והלא דברים קל וחומר, מה ישראל חמור אין חייב עליו אלא אם כן הכהו בדבר שיש בו כדי להמית, ועל אבן שהוא (ו) כדי למות בהכאה זו, עבד הקל לא כל שכן: נקם ינקם. מיתת סייף (סנהדרין נב: מכילתא פ"ז), וכן הוא אומר חרב חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו, כה): (רש"י)

שפתי חכמים (ד) (רש"י) לאף ע"א במשמע כ"ש עבד לחייב בכל המאורות שהאשה חייבת בהם בכלל רעהו הוא: (ה) וא"ת על הקרא הי"ל להקשות והרי היה בכלל כל כו'. וי"ל כדי שלא תימא אין הכי נמי כאן דגלי קרא בעבד כנעני לידון בדין יום או ימים גם עבד עברי דינו הכי במדה דדבר שהיה בכלל ויאל מן הכלל כו' משום הכי הקדים רש"י או אינו אלא בעבד עברי כו' והוי דברי רש"י כמו השתא אתי שפיר: (ו) מדכתיב וארצו לו וקם עליו עד שיתכוין לו כדי להמיתו ואם לא היה האבן כדי להמיתו אם כן לא נתכוין הוא להמיתו וא"ת בשבט למה לי תיפוק ליה מקל וחומר מישראל וי"ל לאין עונשין מן הדין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכי יכה. אין ספק כי משפט הישראלי בין חפשי בין נמכר שוה בכל המשפטים. על כן לא יתכן להיות זה עבד עברי. ועוד כי באחרונה כתוב כי כספו הוא והנה זה העבד והאמה הוא הכתוב עליהם מהם תקנו עבד ואמה. ונפתח ב"ית בשבט שהיה מנהגו להכותם בו. והנה כל החולקים על חכמינו בעל כרחם יסמכו עליהם במלת נקם ינקם. כי הנקמה על דרכים רבים. והנה לא תועיל להם הסברא במקום הזה. והאבות קבלו כי זאת כמו חרב נוקמת נקם ברית: (אבן עזרא)

הרמב"ן (כ~כא) וכי יכה איש את עבדו. כבר למדו רבותינו (במכילתא כאן) בהכרח מטעם כי כספו הוא שבעבד כנעני הכתוב מדבר. ופשוטו של מקרא כדבריהם כן הוא באמת, כי לא יקראו עבד ואמה סתם אחיו העברי או העבריה. ואמר בשבט, בידיעה, כי דרך מושל ואדון להיות בידו שבט, והזהיר כי אע"פ

שהוא שבט מוסר ואיננו מקל יד, ישמר ממנו ולא יכה בו אפילו העבד הכנעני מכת בלתי סרה. וזה טעם תחת ידו, שהיה מכה אותו מכה רבה עד שמת. ולא הוצרך לפרש משפטו, אבל אמר שלא יפטר בעבור שהוא כספו, רק **נקום ינקם** כנקמת כל מכה איש ומת שאמר בו (לעיל פסוק יב) מות יומת:

ועל דרך הפשט אך אם יום או יומים יעמוד, שיקום העבד ויעמוד על רגליו, ולכך הוצרך לומר **יום או יומים**. וטעמו אם ביום ההוא או גם ביום המחרת יעמוד על רגליו לא יוקם. ושיעורו אך אם ביום או ביומים, או ליום או ליומים, וכמוהו רבים. והנה בתחלה אמר **ומת תחת ידו**, והיה במשמע שימות בעת הכאתו מיד, ושב לבאר שאם עמד ביום ההכאה על רגליו, או אפילו לא היה יכול לעמוד כלל ביום ההוא ועמד ביום המחרת יפטר האדון, אבל אם לא עמד כלל חייב אף על פי שמת ביום השני, כי גם זה תחת ידו מת. ולא הזכיר עמידה ביום השלישי, כי כיון שחיה שלשה ימים פטור הוא, שהרי אין אני קורא בו **ומת תחת ידו**:

ועל דעת רבותינו (במכילתא כאן) הזכיר יום או יומים להודיע שצריך לחיות עשרים וארבע שעות, וטעמו יום שלם או יומים שאין יום שלם בהם. ואלו אמר יום בלבד היה צריך שיעמוד לילה ויום כיום התורה במעשה בראשית ובשבתות ובמועדים. ויהיה יעמוד שיתקיים. וכן למען יעמדו ימים רבים (ירמיה לב יד), יתקיימו, והוא הנכון והאמת: (הרמב"ן)

אור החיים בשבט. כתב רמב"ם בפ"ב מהלכות רוצח וז"ל יראה לי דוקא בשבט אבל בסייף וסכין או אבן ואגרופ וכיוצא ואמדוהו למיתה אפילו מת לאחר שנה הרי זה נהרג עליו עד כאן. וקשה לי אם לא הרגו בדבר שאמדוהו להריגה למה אם לא יעמוד יום יתחייב הרי אפילו לאדם אחר שאינו עבדו פטור הוא אפילו לא יעמוד יום. ואולי שעל שאר אומדנות הוא אומר שהגם שאמדוהו שימות במקום המכה ושאר אומדנות. ולי נראה שאומרו **בשבט** לומר שאם מעשיו מוכיחים כי ליסרו בשבט מוסר הוא שנתן ה' זכות יום אחד וכו', אבל אם מעשיו מוכיחים שמתכוין להורגו כגון שתוחב לו סכין בבטנו ובסימניו שזה מגיד שאינו מיסרו אלא ממיתו ומת אפילו אחר שנה חייב עליו: (אור החיים)

ספורנו נקום ינקם. דם העבד, כי לא הורשה האדון להכות מכת אכזרי כזאת, אף על פי שהיה לו רשות להכותו ליסרו, כאמרו בדברים לא יוסר עבד: (ספורנו)

[כא] אך אם-יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא: (ט)

אונקלוס ברם אם יומא או תרין יומין יתקום לא יתדון ארי כספה הוא: (ס)
(אונקלוס)

יונתן ברם אין יומא חד מעידן לעידן או תרין יומין קטיעין יתקיים לא יתדון מטול דקסף זביניה הוא: (תרגום יונתן)

רש"י אך אם יום או יומים יעמוד לא יוקם. אם על יום אחד הוא פטור על יומים לא כל שכן, אלא יום שהוא כיומים, ואיזה, זה מעת לעת (מכילתא פ"ז): לא יוקם כי כספו הוא. הא אחר שהכהו, אף על פי ששהה מעת לעת (ז) קודם שמת,

שפתי חכמים (ז) דק"ל לא הל"ל אלא וכי יכה איש את עבדו או את אמתו קנין כספו וגו' כי למה ליה. ועל זה פירש כי הכ' פה נתינת טעם הוא אדלעיל לומר האדון נידון בדין יום או יומים אצל אחר לא וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אך. הנה יוקם שהוא מהבנין שלא נקרא שם פועלו. הוא כמו ינקם שהוא מבנין נפעל והכותים אמרו כי פי' נקם ינקם. נקמה גדולה ליסר אותו. ואם יעמוד יום אחד תהיה הנקמה פחותה. ואם יומים לא יוקם כלל. וראייתם שלא מצאנו במיתות בית דין מלת נקמה. ואמרו כי חרב נוקמת אינה ראה גמורה שהוא הריגה. ועוד אחר שאמר הכתוב יום מה צורך לומר יומים וכל זה היה קשה עליהם שיהרג האדון בעבור מות העבד והנה אשיב עליהם למה לא פי' הכתוב מהו הנקמה הגדולה או הקטנה. והנה נרדוף אחרי הכתובים נקם נקמת בני ישראל. ונהרגו המדינים כולם. והנה אמר שמשון כי אם נקמתי בכס. ואחריו כתוב וידך אותם שוק. ואנקמה נקם אחת ומתו בבית. חרב פיפיות בידם ואחריו לעשות נקמה בגוים. כי דם עבדיו יקום והנה דם יורה על ההריגה. ועל זה הדרך כל הלשון והכתוב שאמר זה המיתה במלת נקמה. כי האדון מתגולל בעבדו. בעבור היותו ברשותו. כי לא יוכל להכות ככה בבר ישראל אחיו. וזה שאמר יום או יומים והנה כמוהו על פי שני עדים. והם אמרו שלא ידעו טעמו. אם כן ישימו זו עמו. וחכמינו ז"ל אמרו כי טעם יום או יומים שתהינה השעות מארבעה ועשרים שעות ביום וכאשר הסתכלנו בו מצאנו שיאמר בשבת. שהוא שבת מוסר. כמו אתה בשבת תכנו. והנה האדון רצה ליסרו. ולא הזכיר הכתוב כאשר ימית האדון עבדו מה הדין שיהיה עליו כי מנהג האדון לחמול על כספו שלא להמיתו. כאשר יחמול אפ"י על בהמתו. והשם צוה כאשר ייסר האדון את עבדו שלא ייסרנו מוסר אכזרי. כי בראותו שנפשו יוצאה תחת השבת ניחנו. ואם לא ניחנו יהרג בעבורו. כי רחמי השם על כל מעשיו וכי בדוד ודם לרוב שפכת. ולא היו מישראל:

בעל הטורים אך אם יום. הפסוק הזה מתחיל באי ומסיים באי לומר שצריך שיחיה מעת לעת: **יוקם**. ג' הכא ואידך יוקם קין כל הורג קין שבעתים יוקם זה שאמרו חז"ל המוכר עבדו לשלשים יום רבי מאיר אומר ראשון ישנו בדין יום או יומים ולא שני דקנין פירות לאו כקנין הגוף דמי וזהו לא יוקם כי כספו הוא ואיזה כסף יוקם קין אותו שגופו קנוי לו כדכתיב קניתי איש את ה': **כספו**. בגימ' כדין לבהמה שאף בבהמה צריך מעת לעת לענין ריסוק אברים: (בעל הטורים)

אור החיים לא יוקם כי כספו. ואם הרגו שוגג יגלה על ידו, ובדין זה אין בו חילוק בינו לבין רוצח לאדם שאינו עבדו כי אינו חייב גלות אלא אם הרגו ומת תחת ידו ממש וכמו שכתבנו בפסוק (י"ב) מכה איש וגו', ולא הוצרך לכתוב אלא דין שהוא משונה מדין רוצח לשאינו עבדו: (אור החיים)

ספורנו כי כספו הוא. ועליו ליסרו, ופעמים ימרה העבד עד שיקצוף הרב להכותו מכה רבה, כאמרו אך מרי יבקש רע: (ספורנו)

כלי יקר אך אם יום או יומים יעמוד לא יקם כי כספו הוא. לא זו יום אפילו יומים כי סד"א כיון שעמד שני ימים ומת ביום הגי' ודאי מחמת מכתו מת כי

המכה כואבת ביותר ביום השלישי כמ"ש (בראשית לד.כה) ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים. קמ"ל יומים כי בין יום או יומים אנו תולין לומר שמת מחמת איזו דבר אחר שנתחדש בו והוא ודאי לא הכהו מכה אכזרית שיש בה כדי להמית כי כספו הוא, וכי יש לך אדם שמאבד כספו בידים ודאי לא הכהו מכה רבה כי חס על ממונו ומת מחמת דבר אחר. (כלי יקר)

דעת זקנים אך אם יום או יומים. פירש"י והרי הוא בכלל מכה איש ומת אלא בא הכתוב והוציאו מן הכלל להיות נדון בדין יומים. ואי קשיא אמאי לא אמרי' דזה היה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. ונימא שאפילו ישראל נדון בדין יום או יומים. וי"ל דאדרבה דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש הוא זה שאי אתה יכול להחזירו לכללו. וא"ת הניחא למ"ד דבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש לאו איהו גמר מכלליה ולא כלליה גמר מיניה אלא למ"ד כלליה גמר מיניה מאי איכא למימר מהא א"כ ניליף מיניה ישראל לידון יום או יומים. י"ל בהני דמשאר דברים גמר כלליה מיניה מ"מ מן הדבר החדש הכל מודים דאף כלליה לא גמר מיניה. וא"ת למאן דאמר לא איהו גמר מכלליה ולא כלליה גמר מיניה שאר דברים א"כ מנא לן שרוצח שהרג את ישראל בסייף מנקום ינקם דהכא כתיב גבי עבד לא יליף. י"ל דנפקא ליה משופך דם האדם באדם דמו ישפך ושפיכות דם אינה אלא בסייף אי נמי ואתה תבער כדמסיק בכתובות אלו נערות אלא אי קשיא הא קשיא היכי מצי יליף דבשבט ר"ל שיש בו כדי להמית מישראל כדפרישי' והלא הכל מודים דאיהו לא גמר מכלליה. וי"ל דמכח ק"ו מיהא גמר ולכך נקט רש"י לשון זה והלא דברים ק"ו ומה ישראל חמור אינו חייב אלא בדבר שיש בו כדי להמית עבד הקל לא כל שכן ואיתמר במכילתא אם אתה אומר כן אתה מענישו מן הדין ומה ר"ל אדרבה מק"ו זה אנו באין להקל עליו. וי"ל דמשכחת לה חומר ברודף דקים לן דרודף שרדף אחר חבירו להרגו בדעתו להצילו בנפשו של רודף וזה האדון היה רודף אחר עבדו להרגו בשבט שאין בו כדי להמית ובא ישראל אחר והרג האדון להציל העבד וכיון דאמר מדין זה שאין האדון חייב לפי שאין בה כדי להמית נמצא שזה הישראל שהרג האדון חייב מיתה נמצא שאתה מחייבו ומענישו מן הדין מהר"י יצחק מפיטוב"ן ז"ל: (דעת זקנים)

[כב] וְכִי-יִנָּצוּ אַנְשֵׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וַיֵּצְאוּ יְלָדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אִסּוּן עָנוּשׁ יַעֲנֹשׁ כְּאִשָּׁר יִשִּׁית עָלָיו בְּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בְּפָלְאִים:

אונקלוס וְאָרִי יִנָּצוּן גְּבָרִין וַיִּמְחוּן אֶתְתָּא מְעַדְיָא וַיִּפְקוּן וְלָדְהָא וְלֹא יְהִי מוֹתָא אֶתְגַּבְיָהּ יִתְגַּבֵּי כְּמָא דִּי יִשְׁוֵי עֲלוּהִי בְּעֵלָה דְאֶתְתָּא וַיִּתֵּן עַל מִימַר דִּינְיָא: (אונקלוס)

יונתן וְאָרוּם יִנָּצוּן גְּבָרִין וַיִּמְחוּן אֶתְתָּא מְעַבְרָא וְאֶפִּילַת יֵת וְוֹלְדָהָא וְלֹא יְהִי בָּהּ מוֹתָא מִתְקַנְסָא יִתְקַנְסִי דְמִי וְוֹלְדָא הִיכְמָא דְמִשְׁוֵי עֲלִיָּה בְּעֵלִיָּה דְאִינְתָּתָא וַיִּתֵּן עַל מִימַר דִּינְיָא: (תרגום יונתן)

רש"י וכי ינאו אנשים. זה עס (ח) זה, ונתכוון להכות את חבירו, והכה את האשה (מכילתא פ"ח): ונגפו. אין נגיפה אלא לשון דחיפה והכאה, כמו פן תגוף באבן רגליך (תהלים נא, יב), ובטרם יתנגפו רגליכם (ירמיה יג, טז), ולאבן נגף (ישעיה ח, יד): ולא יהיה אסון. (ט) באשה: ענוש יענש. לשלם דמי ולדות לבעל, שזמין אותה כמה היתה

לראויה להמכר בשוק, להעלות בדמיה כשזיל הריונה: ענש יענש. (י) יגזו ממון ממנו, כמו וענשו אותו מאה כסף (דברים כב, יט): כאשר ישית עליו וגו'. כשיתבענו הבעל (כ) בבית דין להשית עליו עונש על כך: ונתן. המכה דמי (ג) ולדות: בפללים. על פי הדיונים: (רפ"י)

שפתי חכמים (ח) אכל לא שניהם עם אשה לאם כן אפי' אחד נמי ועוד ונתנו בפללים מיבעי ליה: (ט) דאין לומר בזלדות דהא כתיב ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש ואי בזלדות הא כתיב מכה איש ולא נפל: (י) מדכתיב ונתן בפללים משמע שעדיין לא פרע לכן אמר לשון יגזו ולא יפרע: (כ) דאי פירושו כפי מה שישית הוא מאי ונתן בפללים דמשמע שאין הדבר תלוי בבעל: (ג) לאפוקי דמיס ש' האשה המוכה וה"ז מקרא קלר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכי ינצו. אלה האנשים הם עברים שהם נצים מכה זה את זה וכן למה תכה רעד. ונגפו. כולל שניהם. גם פעם יהיה פי' זה או זה. וכן באש ישרפו אותו ואתהן זאת או זאת ואם שניהם ישראלים דין אחד להם וזאת האשה היא ישראלית: ולא יהיה אסון באשה. ענוש יענש. בעבור הילדים שיצאו ומתו. כאשר ישית עליו אבי הילדים אם יעשה כחפצו הנוגף. ואם לאו יתן ע"פ ב"ד. כמו ופללו אלהים: (אבן עזרא)

הרמב"ן כאשר ישית עליו בעל האשה. כשיתבענו הבעל בב"ד להשית עליו עונש על כך. לשון רש"י. ונכון הוא. וכן כאשר ייטב לך (בראשית מ יד), ורבים ככה. והכונה, כי הוא חייב בדמי הולדות כאשר ישית עליו הבעל, ולא כאשר תשית עליו האשה, כי אין לה חלק וזכות בהן. אבל אונקלוס תרגם כמה די ישוי עלוהי. ואמר ר"א ככל אשר ישית עליו בעל האשה או יתן בפללים. כאלו אמר שיתפשר עמו לרצונו, או ישלם כדי דמיהן על פי ב"ד. ואיננו נכון, כי מה טעם להזכיר זה. ולפי דעתי, בעבור שאין בולדות היזק ניכר, כי מי יודע אם יצליחו, אמר הכתוב אע"פ שאין כאן ממון תשלומין, נשים עליו עונש, והוא כמו קנס וממון שיטילו אחרים עליו על כרחו. וכן ויתן עונש על הארץ (מ"ב כג לג), ויין ענושים ישתו (עמוס ב ח). ואמר שיהיה העונש ככל אשר ישית עליו בעל האשה, שהוא חפץ בילדיו, וחשובים הם אצלו, ויתן זה בפללים, שלא יתן עליו עונש יותר מכדי דמיהן. ובמכילתא (כאן) כאשר ישית עליו, שומע אני כל מה שירצה, ת"ל ונתן בפללים, ואין פללים אלא דיינים: (הרמב"ן)

בעל הטורים וכי ינצו אנשים. ב' הכא ואידך וכי יחדיו כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו מה התם ממון דדרשינן וקצותה את כפה ממון אף ה"נ ממון דנתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה וחייב ממון: (בעל הטורים)

אור החיים וכי ינצו אנשים. פירוש וכל אחד מתכוין להרוג את חבירו ובאה המכה באשה בזה הוא שאמר כל צדדי הדינים האמורים בענין:

ונגפו וגו'. אמר לשון רבים לומר שאם שניהם נפלו עליה ונגפוה משלשין ביניהם וכמו שכתב רמב"ם בפ"א מהלכות חובל ומזיק:

אשה הרה. פירוש המצויה שם בידיעתם, אבל אם באה ועמדה בגבולם ונגפיה בלא ידיעה פטורים מכלום מדין שכתב בירושלמי ופסקו רמב"ם בפ"א מהלכות חובל ומזיק וזה לשונו אם היה אחד ישן ובא אחד ושכב בצדו הרי זה פטור הישן גם מהנזק כי זה אונס מיקרי:

כאשר ישית עליו בעל האשה פירוש לצד כי הוא הנוטל דמי ולדות הוא יהיה בעל דינו בעונש זה לקחת ממנו הראוי לו: (אור החיים)

[כג] **וְאִם-אָסוֹן** **יְהִיָּה** **וְנִתְּנָה** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ**:

אונקלוס **וְאִם** **מוֹתָא** **יְהִיָּה** **וְתִתֵּן** **נֶפְשָׁא** **חֲלָף** **נֶפְשָׁא**: (אונקלוס)

יונתן **וְאִין** **מוֹתָא** **יְהִיָּה** **וְתִדְיִנוֹן** **נֶפְשָׁא** **דְּקִטּוּלָא** **חֲוֹלְף** **נֶפְשָׁא** **דְּאֶתְתָא**: (תרגום יונתן)

רש"י **וְאִם** **אִסוֹן** **יְהִיָּה**. **בִּלְשׁוֹנוֹ**: **וְנִתְּנָה** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ**. **רְבוּתֵינוּ** **חֲוֹלְקִין** **בְּלִבָּנוֹ** (סנהדרין ע"ט.), **יֵשׁ** **אוֹמְרִים** **נֶפֶשׁ** **מִמֶּנּוּ**, **וְיֵשׁ** **אוֹמְרִים** **מִמֶּנּוּ** **לֹא** **נֶפֶשׁ** **מִמֶּנּוּ**, **שֶׁהִמְתְּכוּיִן** **לְהַרוֹג** **אֶת** **זֶה** **וְהָרַג** **אֶת** **זֶה** **פְּטוֹר** **מִמִּיתָה**, **וּמִשְׁלֵם** **לְיוֹרְשָׁיו** **דְּמִיו** **כְּמוֹ** **שֶׁהִיא** **נִמְכָּר** **בְּשׂוֹק**: (רש"י)

אבן עזרא **וְאִם** **אִסוֹן** **יְהִיָּה**. **לְאִשָּׁה**. **וְיֵשׁ** **מִחְלוּקַת** **אוֹמְרִים** **כִּי** **יָמוּת** **הַנוֹגֵף** **בְּעִבּוֹר** **שֶׁמִּחְשַׁבְתּוֹ** **לְהַרוֹג** **אֶחָיו** **יוֹמֵת** **וְרֵאִיִּיתָם** **כִּי** **עַל** **הַלֵּד** **ס** **כְּתוּב** **עֲנוּשׁ** **עֲנֵשׁ**. **וְעַל** **מוֹת** **הָאִשָּׁה** **כְּתוּב** **וְנִתְּנָה** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ** **וְאִם** **הוּא** **עֲוֹנֵשׁ** **מֵה** **יִתְרוֹן** **לְמוֹת** **הָאִשָּׁה** **יֹתֵר** **מִן** **הַיְלָדִים**. **וְאִם** **אָמְרָנוּ** **שֶׁהֵם** **בְּנֵי** **עֲוֹנָשִׁים**. **לְמָה** **שִׁינָה** **הַכְּתוּב** **לּוֹמֵר** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ**. **וּמִחְלוּקַת** **אַחֶרֶת** **אוֹמְרֵת** **כִּי** **הִמְתְּכוּיִן** **לְהַרוֹג** **אֶת** **זֶה** **וְהָרַג** **אֶת** **זֶה** **לֹא** **יוֹמֵת**. **וְיִשִּׁינָה** **הַכְּתוּב** **לּוֹמֵר** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ** **כִּי** **עֲוֹנֵשׁ** **הַנֶּפֶשׁ** **יֹתֵר** **מֵהַיְלָדִים** **הַרְבֵּה** **מֵאֵד** **וְרֵאִיִּיתָם** **הַכְּתוּב** **הַבֵּא** **אַחֲרָיו**. **עַיִן** **תַּחַת** **עַיִן** **שְׂאִינוֹ** **כְּמִשְׁמַעוֹ** **רַק** **הוּא** **כִּפְרֵי**. **וְנִזְכָּר** **זֹאת** **הַפְּרָשָׁה** **בְּעִבּוֹר** **עַיִן** **תַּחַת** **עַיִן** **שֵׁן** **תַּחַת** **שֵׁן**. **כִּי** **אַחֲרָיו** **כְּתוּב** **מִשְׁפֵּט** **עַיִן** **הַעֲבָד** **וְשִׁינוֹ**: (אבן עזרא)

אור החיים **וְנִתְּנָה** **נֶפֶשׁ** **וְגו'**. **נִחְלַקוּ** **רְבוּתֵינוּ** **ז"ל** **בְּמַכִּילְתָּא** **יֵשׁ** **אוֹמְרִים** **מִיתָה** **הַגֵּם** **שֶׁנִּתְּכוּיִן** **לְהַרוֹג** **אֶת** **זֶה** **וְהָרַג** **אֶת** **זֶה** **וְיֵשׁ** **אוֹמְרִים** **מִמֶּנּוּ**. **וְלִדְבָרָיו** **יְדוּיִיק** **אוֹמְרוּ** **וְנִתְּנָה** **עַל** **נִכּוֹן** **שֶׁהוּא** **דְּבַר** **הַנִּיתֵן** **מִיַּד** **לֵיד**. **וְלִמָּאן** **דְּאָמַר** **נֶפֶשׁ** **מִמֶּנּוּ** **אָמַר** **וְנִתְּנָה** **לּוֹמֵר** **כִּי** **בְּמִקּוֹם** **נִתְּיִנָה** **הָאִמּוּרָה** **בְּסִמּוּךְ** **כְּשֶׁלֹּא** **יְהִיָּה** **אִסוֹן** **תְּהִיָּה** **זוֹ** **וְאִין** **כֵּאֵן** **נִתְּיִנָה** **אַחֶרֶת** **כִּי** **פְּטוֹר** **מִדְּמֵי** **וְלִדּוֹת** **זוֹלַת** **אִם** **הִיא** **אִסוֹן** **וְהוּא** **בְּדֶרֶךְ** **שְׂאִינוֹ** **חַיִּיב** **כְּגוֹן** **שֶׁאִמְדוּ** **הַמְכָּה** **שְׂאִינָה** **כְּדִי** **לְהַמִּית** **הָרִי** **זֶה** **חַיִּיב** **וְכְמוֹ** **שֶׁכְּתַבְתִּי** **בְּפִסּוֹק** **(י"ח)** **וְכִי** **יְרִיבוֹן**: (אור החיים)

דעת זקנים **וְאִם** **אִסוֹן** **יְהִיָּה**. **לְמִיֵּד** **נִתְּכוּיִן** **לְהַרוֹג** **אֶת** **זֶה** **וְהָרַג** **אֶת** **זֶה** **חַיִּיב** **ר"ל** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ** **מִמֶּנּוּ** **וְלִמִּיֵּד** **פְּטוֹר** **מִמִּיתָה** **וְחַיִּיב** **מִמֶּנּוּ** **הוּי** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ** **מִמֶּנּוּ** **פְּדִיוֹן** **נֶפְשׁוֹ** **וְלִתְנָא** **דְּבִי** **חֲזַקִּיהוּ** **דְּסַבֵּר** **פ"ק** **דְּבַבְא** **קַמָּא** **דְּפְטוֹר** **אִפִּילוּ** **מִמֶּנּוּ** **מִתְּפַרֵשׁ** **קִרָא** **הַכִּי** **וְאִם** **אִסוֹן** **יְהִיָּה** **וְנִתְּכוּיִן** **לְאִשָּׁה** **עֲצָמָה**. **וְנִתְּנָה** **נֶפֶשׁ** **תַּחַת** **נֶפֶשׁ**. **וְתִימָה** **מֵה** **חִידוּשׁ** **יֵשׁ** **בְּזֶה** **דְּכִיּוֹן** **דְּנִתְּכוּיִן** **לְאִשָּׁה** **דְּנִהָרַג** **וְלִי** **נִרְאָה** **דְּסַד"א** **דְּכִיּוֹן** **דְּלֹא** **אֶתְעַבִּידָא** **מִחְשַׁבְתּוֹ** **שֶׁהָרִי** **עִיקַר** **כּוֹוֹנְתּוֹ** **הִיתָה** **לְהַרוֹג** **אֶת** **חֲבִירוֹ** **לֹא** **לִיחַיִּיב** **קַמ"ל**: (דעת זקנים)

[כד] עֵין תַּחַת עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רַגַל תַּחַת רַגַל:

אונקלוס עֵינָא חֲלָף עֵינָא שְׁנָא חֲלָף שְׁנָא יָדָא חֲלָף יָדָא רַגְלָא חֲלָף רַגְלָא : (אונקלוס)

יונתן דְּמֵי עֵינָא חוֹלֵף עֵינָא שְׁינָא חוֹלֵף שְׁינָא דְּמֵי יָדָא חוֹלֵף יָדָא דְּמֵי רַיְגְלָא חוֹלֵף רַיְגְלָא : (תרגום יונתן)

רש"י עֵין תַּחַת עֵין. סִימָא עֵין חֲזִירו, נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי עֵינוּ כַּמָּה שְׁפַחְתּוּ דְּמֵיו לְמַכּוֹר בְּשׂוּקָה, וְכֵן כּוֹלֵם, וְלֹא נְטִילַת אֲזַר מִמֶּנּוּ, כִּמוֹ שְׁדַרְשָׁן רַבּוֹתֵינוּ בְּפֶרֶק הַחוּבֵל (בבא קמא (רש"י): 75.)

אבן עזרא עֵין. אִמַר רַב סַעֲדִיָּה לֹא נוֹכַל לִפְרֹשׁ זֶה הַפְּסוּק כַּמִּשְׁמַעוּ. כִּי אִם אָדָם הִכָּה עֵין חֲבִירו וְסָרָה שְׁלִישִׁית אֹר עֵינָיו אִיךְ יִתְכֵן שִׁיכָה מִכָּה כִּזְאֵת בְּלִי תוֹסַפֵּת וּמִגְרַעַת. אוֹלֵי יַחֲשִׁיד אֹר עֵינוּ כּוֹלוּ וְיוֹתֵר קֶשֶׁה הַכּוּיָה וְהַפְּצַע וְהַחֲבוּרָה כִּי אִם הָיוּ בַּמִּקּוֹם מְסוּכִין אוֹלֵי יָמוֹת וְאֵין הַדְּעַת סוֹבֵלַת אִמַר לוֹ בֶּן זוּטָא. וְהֵלֵא כְּתוּב בַּמִּקּוֹם אַחֵר כֹּאשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵּן יִנְתֵּן בּוֹ. וְהַגְּאוֹן הִשִּׁיב לוֹ יֵשׁ לָנוּ בִּי"ת תַּחַת עַל. וְהֵנָּה טַעְמוֹ כֵּן יִנְתֵּן עֲלָיו עוֹנֵשׁ, וּבֶן זוּטָא הִשִּׁיב לוֹ כֹּאשֶׁר עָשָׂה כֵּן יַעֲשֶׂה לוֹ. וְהַגְּאוֹן הִשִּׁיב הֵנָּה שְׁמִשׁוֹן אִמַר כֹּאשֶׁר עָשׂוּ לִי כֵּן אַעֲשֶׂה לָהֶם. וְשִׁמְשׁוֹן לֹא לִקַּח נְשׁוֹתֵיהֶם וְנִתְּנָם לְאַחֵרִים רַק גְּמוּלָם הִשִּׁיב לָהֶם. וּבֶן זוּטָא הִשִּׁיב אִם הִיָּה הַמִּכָּה עֵנִי מָה יִהְיֶה עוֹנֵשׁוֹ. וְהַגְּאוֹן הִשִּׁיב אִם עוֹר יַעוֹר עֵין פִּקַּח מָה יַעֲשֶׂה לוֹ. כִּי הָעֵנִי יִתְכֵן שִׁיעֲשִׁיר וְיִשְׁלַם. רַק הָעוֹר לֹא יוֹכַל לְשַׁלֵּם לְעוֹלָם. וְהַכֹּלֵל לֹא נוֹכַל לִפְרֹשׁ עַל דֶּרֶךְ מִצּוֹת הַתּוֹרָה פִּירֵשׁ שֶׁלֵּם אִם לֹא נִסְמַךְ עַל דְּבָרֵי חֲזוּ"ל. כִּי כֹאשֶׁר קִבְּלָנוּ הַתּוֹרָה מִן הָאֲבוֹת כֵּן קִבְּלָנוּ תּוֹרָה שֶׁבַעַל פֶּה אֵין הַפְּרֵשׁ בִּינֵיהֶם. וְהֵנָּה יִהְיֶה פִּי עֵין תַּחַת עֵין. רֵאוּי לְהִיּוֹתוֹ עֵינוּ תַּחַת עֵינוּ אִם לֹא יִתֵּן כִּפְרוֹ. וְאִמַר הַגְּאוֹן כִּי יֵשׁ שֵׁן שֶׁהָעוֹנֵשׁ שְׁלוֹ מַעֲטָא אִם יִהְיֶה הַמּוֹכָה נַעַר. כִּי אִם יִכְרַת עוֹד יַחֲלִיף. וְהַזְּכִיר הִיד כִּי הִיא בַּעֲלַת מְלָאכָה וְהַזְּכִיר הַרְגַל שֶׁהוּא יוֹתֵר קֶשֶׁה מֵהִיד. כִּי לֹא יוֹכַל אָדָם לִלְכַת בְּרַגְלָא אַחַת. וְלִפִּי דַעֲתִי כִּי הַזְּכִיר אֱלֹהֵי הָאֵיבָרִים עַל הַהוּה בְּרוּב. כִּי כֹאשֶׁר יִכָּה אָדָם חֲבִירו. אוֹ יִכְנוּ בַּעֵין שֶׁהוּא עוֹמֵד כִּנְגָדוֹ. אוֹ בִּפְהָ שֶׁעוֹמֵד כִּנְגָדוֹ וְיִשְׁבוֹר שְׁנָיו. אוֹ בִיד שְׁבָה יִלְחַם. אוֹ יִגַּן בַּעַד פָּנָיו אוֹ בְּרַגְלָא בְּבַדְחוֹ מִפְּנָיו : (אבן עזרא)

הרמב"ן עֵין תַּחַת עֵין. הִידוּעַ בְּקִבְּלַת רַבּוֹתֵינוּ שֶׁהוּא מִמוֹן (מְכִילֵתָא כֹּאן, בִּי"ק פד.), וְיִבֵּא כְּלִשׁוֹן הַזֶּה בְּתִשְׁלוּמֵין וּמִכָּה נֶפֶשׁ בַּהֲמָה יִשְׁלַמְנָה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ (וִיקְרָא כד יח). וְאִמַר ר"א כִּי כּוֹוֹנַת הַכְּתוּב לֹמַר שֶׁהוּא חַיִּיב בְּכַךְ אִם לֹא יִתֵּן כִּפְרוֹ. וְהַכְּתוּב אוֹסֵר עֲלֵינוּ שֶׁלֹּא נִקַּח כִּפְר לְנֶפֶשׁ רוּצַח אֲשֶׁר הוּא רִשְׁע לְמוֹת (בְּמַדְבַּר לָה לָא), אֲבָל נִקַּח כִּפְר בְּמִי שֶׁהוּא רִשְׁע לְכַרּוֹת אֲבָר מֵאֵיבָרָיו. וְלִכֵּן לֹא נִכְרּוֹת אוֹתוֹ לְעוֹלָם, אֲבָל יִשְׁלַם כְּדֵי דְּמֵיו. וְאִם אֵין לוֹ יִהְיֶה דְּמֵיו עֲלָיו חוּב עַד שֶׁתִּשְׁיֵג יָדוֹ וְנִגְאַל. וְהִרְאִיָּה לְדַבְרֵי חֲכָמִים מָה שֶׁאִמַר לְמַעֲלָה (פְּסוּק יט) **רַק שְׁבַתוֹ יִתֵּן וּרְפָא יִרְפָּא**, וְאִם נַעֲשֶׂה בְּאִישׁ אֲשֶׁר יִכָּה אֶת רַעְהוֹ כֹּאשֶׁר עָשָׂה בּוֹ, מָה יִשְׁלַם אַחֲרָי כֵּן, וְהוּא גַם הוּא צְרִיךְ שְׁבַת וּרְפוּי. וְאֵין טַעְנָה מִפְּנֵי הַמְּתַרְפָּא מֵהֵרָה, כִּי אֵין זֶה פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא. אֲבָל הַכְּתוּב יִדְבֵּר בְּכָל אָדָם. וְגַם אִם נִתְרַפָּא יוֹתֵר מֵהֵרָה, כִּבְר לִקְחָנוּ נִקְמָתוֹ מִמֶּנּוּ כִּי עֲשִׂינוּ לוֹ כֹּאשֶׁר עָשָׂה בְּשׁוּה :

ועל דרך הפשט אין הצלה מזאת השאלה, לבד אם יאמרו כי המכה אשר יתן

מום בעמיתו (ויקרא כד יט) והוא מום קבוע שישאר בו, כגון עין יד ורגל וכויה שישאר ממנה הרושם לעולם, אז נעשה כמותה בגופו, והוא מה שאמר (שם כ) **כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו**, ואין בזה תשלומי שבת ורפוי כלל. אבל אשר יכה אותו באבן או באגרופ על בגדיו ונפל למשכב ונתרפא רפואה שלימה ולא נשאר בגופו מום, בזה אמר (לעיל פסוק יט) **רק שבתו יתן ורפא ירפא**. והנה הכתוב שהזכיר כויה ופצע וחבורה, כפי משמעו כל הנזקים האלו בכלל הזה, והפצע והחבורה יתרפאו לגמרי. ומה שאמר הכתוב שם (ויקרא כד יט) ואיש כי יתן מום בעמיתו רצה לכלול כל המכות, שלא האריך שם להזכיר פצע וחבורה וכויה, ואמר מום, כי כל מכה יעשה מום לשעתו, ואפילו המתרפא נקרא מום, כאמרנו מום עובר (בכורות לז:). והתורה קראה גרב או ילפת או מרוח אשך מום (ויקרא כא כ), וכלם עוברים ומתרפאים. וכתוב ילדים אשר אין בהם כל מום (דניאל א ד). והכלל כי הקבלה בכל מקום אמת: (הרמב"ן)

ספורנו **עין תחת עין**. כך היה ראוי כפי הדין הגמור שהיא מדה כנגד מדה, ובאה הקבלה שישלם ממון (קמא פרק החובל) מפני חסרון השערותנו, פן נסכל ונוסיף על המדה לאשמה בה: (ספורנו)

[כה] **כֹּוֹיָה תַּחַת כֹּוֹיָה פֶּצַע תַּחַת פֶּצַע חַבּוּרָה תַּחַת חַבּוּרָה: (ס)**

אונקלוס **כֹּוֹיָה תַּחַת כֹּוֹיָה פֶּצַע תַּחַת פֶּצַע חַבּוּרָה תַּחַת חַבּוּרָה: (ס)** [אונקלוס]

יונתן **דְּמֵי צַעַר מִחֶרֶף חוֹלֵף מִחֶרֶף דְּמֵי פוֹדְעָא חוֹלֵף פוֹדְעָא דְּמֵי הַלְכָּשִׁישׁ חוֹלֵף הַלְכָּשִׁישׁ:** (תרגום יונתן)

רש"י **כויה תחת כויה**. מכות אש. ועד עכשיו דבר בחבלה שיש בה פחת דמים, ועכשיו בשאין בה פחת דמים אלא לער, כגון כוואו בשפוד על לפרניו, אומדים כמה אדם כיואל בזה רואה ליטול להיות מטער כד: פלע. היא מכה המוליאה דם, שפלע את בשרו, נפר"דור בלע"ז, הכל לפי מה שהוא, אם יש בו פחת דמים נותן נזק, ואם נפל למשכב נותן שבת ורפוי ונזק. ומקרא זה יתר הוא, ובהחובל דרשוהו רבותינו לחייב על הצער אפילו במקום נזק, שאף על פי שנותן לו דמי ידו, אין פוטריין אותו מן הצער, לומר, הואיל וקנה ידו, יש עליו לחתכה בכל מה שיראה, אלא אומרים יש לו לחתכה בסם שאינו מטער כל כך, וזה חתכה בצרזל ולערו: חצורה. היא מכה שהדם נלרר בה ואינו יולא, אלא שמאדים הבשר כנגדו, ולשון חצורה טק"א בלע"ז, כמו ונמר חצרוותיו (ירמיה יג כג), ותרגומו משקופי, לשון חצרה, בטדור"א בלע"ז, וכן שדופות קדים, שקיפן קידום, חצרות צרות. וכן על המשקוף, על שם שהדלת נוקש עליו: (רש"י)

אבן עזרא **כויה**. מכות אש כמשמעו: י"א כי פצע. להוציא דם. וחבורה מכה בלי דם. והגאון אמר כי פצע שבירת עצם. וחבורה מכת דם: (אבן עזרא)

[בנ] וְכִי-יֵלֶה אִישׁ אֶת-עַיִן עַבְדּוֹ אוֹ-אֶת-עַיִן אֲמָתוֹ וְשָׁחַתָּה לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ תַחַת עַיִנּוֹ:

אונקלוס וְאָרִי יְמַחֵי גִבְרִי יְתַּ עֵינָא דְעַבְדָּהּ אוּ יְתַּ עֵינָא דְאֲמָתִיהּ וַיַּחְפְּלָנָהּ לְבַר חוֹרִין יְפִטְרָנָהּ חֲלָף עֵינָהּ : (אונקלוס)

יונתן וְאָרוּם יְמַחֵי גִבְרִי יְתַּ עֵינָא דְעַבְדִּיהּ פְּנֵעֲנָאִי אוּ יְתַּ עֵינָא דְאֲמָתִיהּ פְּנֵעֲנִיתָא וְסָמִינָהּ לְבַר חוֹרִין יְפִטְרִינִיהּ חוֹלָף עֵינִיהּ : (תרגום יונתן)

רש"י את עין עבדו. כנעני, אבל עברי אינו יולא בשן ועין, כמו שאמרנו אלל לא (מ) תלא כלאת העבדים: תחת עינו. וכן בכ"ד ראשי (ט) אברים, אלכזעות הידים והרגלים, ושתי אזנים, והחוטם, וראש הגויה שהוא גיד האמה. ולמה נאמר שן ועין, שאם נאמר עין ולא נאמר שן, הייתי אומר, מה עין שנברא עמו אף כל שנברא עמו, והרי שן לא נברא עמו. ואם נאמר שן ולא נאמר עין, הייתי אומר, אפילו שן תינוק שיש לה חליפין, לכך נאמר עין (מכילתא פ"ט): (רש"י)

שפתי חכמים (מ) ויליף מהקישא לעברי או עבריה: (נ) הוא בנין אב משן ועין כו' הלל הסוה שבהן שהן מומין קבועים וראשי אברים ובגלוי ובמתכוין אף כל וכו' ילא חתך ממנו בשר שחוזר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכי יכה. צוה השם שיצא העבד חפשי תחת עינו או שנו. שלא יהא אדוניו אכזרי שיכנו מכה נמרצה. כי אם ישחית עינו או אפי' שינו יצא מרשותו חפשי ויאבד ממונו: (אבן עזרא)

בעל הטורים וכי יכה. אלו שני פסוקים מתחילין בוא"ו ומסיימין בוא"ו וכי יכה תחת עינו ואם שן עבדו תחת שנו הרי כ"ד כנגד כ"ד איברים שיוצא בהם ויש בהם כ"ו תיבות כשתצרף עמהן שן ועין יהיו כ"ו אברים וכן בויאמר ארור כנען ויאמר ברוך ה' אלהי שם כ"ו תיבות ומתחילין בוא"ו ומסיימין בוא"ו: (בעל הטורים)

אור החיים וכי יכה וגו'. בקידושין (כ"ד): פליגי רבן שמעון בן גמליאל ורבנן רבן שמעון בן גמליאל סובר צריך לכוין לשחתה ורבנן סוברים הגם שלא נתכוון לשחתה אלא שצריך לכוין לעין עצמה. וקשה לרבנן היה לו לומר וכי ישחית איש את עין עבדו. ואולי כי הייתי אומר כי השחתה שאמר הכתוב היא לגופה ולא היינו יודעים שיכוין הכתוב לומר תנאי הוא הדבר שצריך שיכוין לה:

עוד נראה שנתכוון לומר שהגם שלא שחתה בשעת הכאה עצמה אלא אחר זמן יהיה הדין כן ואינו דומה לשוגג שכתבנו למעלה שצריך שימות בשעה עצמה. ודרשת רבנן שצריך שיכוין לעין נשמעת מכינוי ושחתה: (אור החיים)

דעת זקנים לחפשי ישלחנו. מדרש ולכך יוצא עבד כנעני בשן ועין אמר הקב"ה חם ראה ערות אביו והגיד לאחיו בפיו לפיכך נתקלל להיות עבד לאחיו וזה לקה בדבר שקלקל בעיניו או בשיניו לפיכך יצא בהן לחירות: (דעת זקנים)

[כז] וְאִם-שָׁן עֲבָדוּ אוֹ-שָׁן אֲמָתוֹ יִפִּיל לְחִפְשֵׁי יִשְׁלַחנּוּ תַּחַת שָׁן: (ס)

אונקלוס וְאִם שָׁן דְּעַבְדָּהּ אוֹ שָׁן דְּאֲמָתָהּ יִפִּיל לְבַר חוֹרִין יִפְטָרָהּ חֻלְף שָׁנָה: [ס]
(אונקלוס)

יונתן וְאִין שָׁנָה דְּעַבְדִּיהּ פְּנַעְנַאי אוֹ שָׁנָה דְּאֲמָתִיהּ פְּנַעְנִיתָא יִפִּיל לְבַר חוֹרִין
יִפְטָרִינֶיהּ חוֹלֶף שְׁנִיָּה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְאִם שָׁן דְּבַר הַכְּתוּב עַל הַהוּה בְּרֹב כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי וְכֵן יֵצֵא בְּרֵאשֵׁי
אִיבְרִים כְּפִי הַקְּבֵלָה: (אבן עזרא)

אור החיים וְאִם שָׁן עֲבָדוּ. טַעַם שֶׁלֹּא כָּלֵל הַכְּתוּב שֶׁן וְעַיִן וְחֻלְקָם בְּבִי מִצּוֹת, יִתְבַּאֵר
עַל דֶּרֶךְ אֹמְרִים ז"ל בְּקִדּוּשֵׁין (כ"ד): אִמְרַר' שֶׁשֶׁת הִיתָה עֵינֵינוּ סְמוּיָה וְחֻטְטָה יוֹצֵא
לְחִירוֹת, וְלִפִּי זֶה יֵשׁ בְּעַיִן בִּי דִּינִים שֶׁל שְׁחֵרוֹר. הָאֶחָד אִם כִּיֵּהָ עֵינֵינוּ הֵגַם שֶׁלֹּא
חֻטְטָה כְּמוֹבֵן שֶׁם בְּקִדּוּשֵׁין שֶׁהֵגַם שֶׁלֹּא נִחְטָטָה כָּל שְׁחֵסֵר מֵאוּרָה וְאִינּוּ יוֹכֵל
לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ יֵצֵא לְחִירוֹת, וְהִבִּי שֶׁהֵגַם שֶׁהִיתָה כְּהוּיָה אִם חֻטְטָה יֵצֵא לְחֵרוֹת,
וְאִם הִיָּה הַכְּתוּב כּוֹלֵל אוֹתָם בְּדִין אֶחָד הֵיִינוּ לוֹמְדִין בְּעַיִן כַּדִּין הַשָּׁן מֵהַ שָׁן
בִּיטוּלָה הוּא נְפִילְתָה גַם עַיִן בִּיטוּלָה הוּא נְפִילְתָה אֲבָל כִּיֵּהוּי שְׁאִינּוּ מִחֵסֵר כָּלֵל
מֵהַעַיִן לֹא יֵצֵא לְחִירוֹת: (אור החיים)

[כח] וְכִי-יִגַּח שׁוֹר אֶת-אִישׁ אוֹ אֶת-אִשָּׁה וְיָמַת סָקוּל יִסְקַל הַשׁוֹר וְלֹא יֵאָכַל אֶת-
בְּשָׂרוֹ וּבָעַל הַשׁוֹר נָקִי:

אונקלוס וְאִרִּי יִגַּח תּוֹרָא יֵת גְּבָרָא אוֹ יֵת אִתְתָּא וְיָמוֹת אִתְרַגְּמָא יִתְרַגְּם תּוֹרָא וְלֹא
יִתְאָכַל יֵת בְּשָׂרָהּ וְיִמְרָה דְּתּוֹרָא יְהִי זָפְאָה: (אונקלוס)

יונתן וְאִרִּים יִנְגַּשׁ תּוֹר יֵת גְּבַר אוֹ יֵת אִיתָא וְיָמוֹת יִתְרַגְּמָא יִתְרַגְּם תּוֹרָא וְלֹא
יִתְנַכֵּס לְמִיכּוּל יֵת בְּשָׂרִיהּ וְיִמְרִיהּ דְּתּוֹרָא יְהִי זָפְאִי מְדִין קָטוּל וְאוּף מְדִמִּי עֲבָדָא
וְאִמְהוּ: (תרגום יונתן)

רש"י וְכִי יִגַּח שׁוֹר. אֶחָד שׁוֹר וְאֶחָד כָּל זֶה־מָה וְחִיָּה (ס) וְעוֹף, אֲלֹלָה שְׂדֵדֵר הַכְּתוּב
זֶהוּוֹה (בבא קמא נז:): וְלֹא יֵאָכַל אֶת בְּשָׂרוֹ. מִמִּשְׁמַע שְׁנֵאֲמַר סָקוּל יִסְקַל הַשׁוֹר, אִינִי
יּוֹדַע שֶׁהוּא נִבְלָה, וְנִבְלָה אִסּוּרָה זֶה־כִּיֵּלָה, אֲלֹלָה מֵהַ תְּלִמוּד לּוֹמֵר וְלֹא יֵאָכַל אֶת
בְּשָׂרוֹ, שֶׁאִפִּילוֹ שְׁחֵטוֹ לְאַחַר שְׁנֵגְמַר דֵּינוּ אִסּוּר זֶה־כִּיֵּלָה, זֶה־נִּגְמַר מִנִּין, תְּלִמוּד לּוֹמֵר
וְזַעַל הַשׁוֹר נָקִי, כֹּאֲדָם הָאוֹמֵר לְחִזְרוּ יֵאָל פְּלוּנִי נָקִי מִנְכַסִּיו וְאִין לוֹ זֶה־הַנִּגְמָה
שֶׁל כְּלוּם, זֶהוּ מִדְּרָשׁוֹ (פְּסָחִים כז: בבא קמא מא:). וּפְשׁוּטוֹ כְּמִשְׁמַעוֹ, לִפִּי שְׁנֵאֲמַר זֶמוּעַד,
וְגַם זַעֲלוּ יוֹמָתָהּ, הוֹלְכֵךְ לּוֹמֵר זֶתָם וְזַעַל הַשׁוֹר נָקִי: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) יִלְפִינּוּ שׁוֹר שׁוֹר מִשְׁבַּת כּוֹ' כְּמוֹ שְׁפִירָשׁ"י עַל פְּסוּקָה שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר:
(שפתי חכמים)

אבן עזרא וכי יגח. הזכיר זאת הפרשה. בעבור אם יגח השור עבד או אמה. וזה האיש והאמה ישראלים. והזכיר האשה. ולא עשה כן בפסוק מכה איש ומת. כי מנהג הל' להזכיר הנכבד שהוא הזכר והוא הדין לנקבה והזכיר האשה עתה בעבור שיש מקומות שאין מנהג האשה לצאת חוץ מהעיר לשדה אל מקום ששם השורים שלא יחשוב אדם ויערער ויאמר למה שנתה המנהג ובעבור זה כתוב אחריו או בן יגח או בת יגח. כי משפט מכה איש שוה הוא שיהיה גדול בשנים או קטן והזכיר הבן והבת שהם קטנים שלא יערער בעל השור על האבות שהיה עליהם לשמרם: סקול יסקל השור. טעם **ולא יאכל את בשרו** כמו הנבלה שיאכלנה גר שער או נכרי. וקדמונינו אמרו כי כל מקום שכתוב בו לא יאכל הוא אסור בהנאה: **ובעל השור נקי**. מעונש: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ולא יאכל**. בגימט' ולא הנאה: (בעל הטורים)

אור החיים וכי יגח וגו' את איש. טעם אומרו את. יתבאר על דרך אומרם בגמ' (סנהדרין ע"ט). נתכוין להרוג שמעון והרג ראובן חייב שהרי נתכוין להרוג מי שחייב עליו, והוא אומרו את איש לרבות כל שנתכוין לאיש הגם שהרג אחר שלא נתכוין לו. ודוקא נתכוין לאיש אבל נתכוין לבהמה והרג האיש פטור כדאמרין שם (ע"ח:):

ומת פירוש אפילו מת אחר זמן כל שמת מחמת נגיחה, וכן משמע מדברי רש"י (ב"ק מ"א). בפירוש סוגיית סכן ג' בני אדם ולא מתו יעויין שם:

ולא יאכל את בשרו. ואם אכלו לוקה, אבל שאר הנאות הנשמעות מאומרו ובעל השור נקי הגם שאסור אינו לוקה, ולזה לא כלל הכל בכללות אחד:

(ט) **והועד בבעליו**. אמר לשון רבים, נתכוון לומר שאם היו לו ב' בעלים חייבים שניהם מיתה, ולא יהיו כב, שהרגו אדם כאחת שפטורין למאן דאמר (ב"ק כ"ו:), כי התם פטורין ממיתה בידי אדם וחייבים בידי שמים וכאן פטורין ממיתה בידי אדם וחייבים בידי שמים. ובכופר להיותו ממון חייבין אפילו בידי אדם: (אור החיים)

דעת זקנים **סקול יסקל השור**. פירש"י ממשמע שנאי סקול יסקל השור איני יודע דלא יאכל דנבלה היא ונבלה אסורה באכילה אלא מלמד שאם שחטו לאחר שנגמר דינו שאסור באכילה. וא"ת אימא דלא יאכל אתא לבן פקועה דניתר בשחיטת אמו ואתא האי קרא למימר דאם אותו בן פקועה נגח ונסקל שאע"פ שאינו נבלה יהא אסור. וי"ל כיון דבן פקועה ניתר בלא שחיטה א"כ הוה ליה כמו שנשחט קודם גמר דינו דקים לן דמותר בשחיטה: (דעת זקנים)

{כט} **וְאִם שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַל שְׁלִשָּׁם וְהוּעֵד בְּבַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהִמִּית אִישׁ אֹ** **אִשָּׁה הַשׁוֹר יִסְקָל וְגַם-בְּעַלָּיו יוּמָת:**

אונקלוס **וְאִם תּוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַל וּמִדְקֻמוּהִי וְיִתְסָהֵד בְּמָרָה וְלֹא נִטְרָה וְיִקְטוּל גְּבָרָא אֹ אִתְתָּא תּוֹרָא יִתְרַגַּם וְאִף מָרָה יִתְקַטֵּל:** (אונקלוס)

יונתן ואין תזר נגשן הוא מאתמלי ומדקדמוי ואפסדה על אנפי מריה תלתי זמני וְלֹא נִטְרִיחַ וּמִפְתֵּר כִּן קִטֵּל גְּבֵרָא אוֹ אֵיתָא תּוֹרָא יְתָרְגַּם וְאוּף מְרִיחַ יְתִקְטִיל בְּמִיתוּתָא דְּמִשְׁתַּלְחָא עֲלוּי מִן שְׁמַיָּא: (תרגום יונתן)

רפ"י מתמל שלשום. הרי (ע) שלש נגיחות (מכילתא פ"י): והועד צבעליו. לשון התראה צעדים, כמו העד העיד צנו האיש (בראשית מג, ג.): והמית איש וגו'. לפי שנאמר כי יגח, אין לי אלא שהמיתו צנניה, המיתו צנניה, לחיפה, ובעיטה, מניין, (פ) תלמוד לומר והמית: וגם צעליו יומת. בידי שמים, יכול בידי אדם, תלמוד לומר מות יומת המכה רולח הוא (במדבר לה, טז.), על לחיתו אתה הורגו, ואי אתה הורגו על לחיחת שורו (סנהדרין טו:): (רפ"י)

שפתי חכמים (ע) תמול ושלשום ונגיחה שנגח היום (נח"י) וצא ללמד שאינו חייב אלא צנניה רביעית: (פ) דקרא יתירא הוא שכבר כתיב וכי יגח שור את איש וגו' ומת ומיד אחריו ואם שור נגח הוא מה תלמוד לומר עוד והמית לרבות בכל מידי שהמית דומיא דקרא. (קל"ט) והא דלא נקט רביצה י"ל דכיליה צנניה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואם. אין ספק כי אין כופר למומתי ב"ד. על כן אמרו מעתיקי הדת כי וגם יומת. מיתתו בידי שמים. הנה יהי זה יומת לפי דעתי כמו עין תחת עין שהוא ראוי שיומת אם לא יתן כופר נפשו. וכל זה בעבור שהוא כתוב יומת ולא ימות: (אבן עזרא)

הרמב"ן וגם בעליו יומת. קבלו רבותינו ז"ל (מכילתא כאן, סנהדרין טו:) שהיא מיתה בידי שמים, וכמוהו והזר הקרב יומת (במדבר יח ז), ומתו בו כי יחלוהו (ויקרא כב ט). וראיתי שלא בא בתורה בחייבי מיתות ב"ד "יומת" בלבד, אבל "מות יומת" נאמר בכולן. ואין טענה ממכה אדם יומת (שם כד כא), ולא משבת (להלן לה ב) ונביא המסית (דברים יג ו), שכבר פורש בהם במקום אחר:

ולא ידעתי טעם לתרגומו של אונקלוס שאמר יתקטל. ואולי ירצה לומר כי ראוי הוא שיהרג אלא שיש עליו כופר, או רצה לפרש שאמר הכתוב וגם בעליו יומת, יהרג כאשר נהרג האיש המנוגח, כי יומו יבא או במלחמה ירד ונספה, לא ינקה ה' אותו. רצה ללמד שהוא חייב בידי שמים למות ביד הורג, לא מיתת עצמו, כענין והרגתי אתכם בחרב (להלן כב כג). ואמר עוד באונקלוס בפסוק והזר הקרב יומת (במדבר יח ז) יתקטל, כי היה סובר כדברי רבי עקיבא שאמר הזר ששימש במקדש רבי עקיבא אומר בחנק (סנהדרין פא:): (הרמב"ן)

בעל הטורים נגח. ב' במס' הכא ואידך או נודע כי שור נגח הוא כדאיתא בפ' שור שנגח דילפינן נזקין ממיתה לחייב על הקטנים כגדולים: (בעל הטורים)

ספורנו וגם בעליו יומת. בדיני שמים חייב, כשאין שם עדים שיחייבוהו בכופר: (ספורנו)

דעת זקנים ואם שור נגח הוא. בבא קמא פרק כיצד הרגל פליגי אביי ורבא אביי אמר תמול חד מתמול תרי שלשום תלת ולא ישמרנו אתא לנגיחה רביעית ורבא

אמר תמול מתמול חד שלשום תרי ולא ישמרנו הרי כאן נגיחה חייב וע"כ חיי ר"ל כשיגח נגיחה רביעית כדאמרינן בפ' חזקת הבתים אימא שור המועד עד נגיחה רביעית לא מחייב משמע דכ"ע מודי בה אלא בהא פליגי אביי ורבא דאביי מפיק כל הארבעה נגיחות מקרא גופיה ורבא לא מפיק מקרא אלא שלש ואי קשיא מאי נפקא מיניה ואומר הרב עזרא הנביא ז"ל דנפקא מינה דאביי דארבע נגיחות מקרא גופיה לא מחייב אליבא דר' יהודה אלא א"כ היתה הנגיחה הדי' ביום אחד לבדה אחר שלש נגיחות ולרבא אפ"י היתה הנגיחה די' ביום שנגחה השלישית מחייב: (דעת) (זקנים)

[ל] אם-לְפָר יוֹשֶׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיּוֹן נַפְשׁוֹ כָּלֵל אֲשֶׁר-יוֹשֶׁת עָלָיו:

אונקלוס אם ממון ישוין עלוהי ויתן פורקן נפשה ככל די ישוין עלוהי: (אונקלוס)

יונתן גרם אין קנסא דממונא תשוי עלוי ויתן פורקן נפשה ככל מה דישוין עלוי
סנהדרין דישראל: (תרגום) (יונתן)

רש"י אם כופר יושת עליו. אם זה אינו תלוי, והרי הוא כמו אם כסף תלוה, לטון (5) אשר, זה משפטו, שישיתו עליו בית דין כופר: ונתן פדיון נפשו. למי ניזק, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר, למי מזיק (בבא קמא כז:): (רש"י)

שפתי חכמים (5) וא"ת והא רש"י סוף פרשת יתרו גבי אם מזבח אבנים הביא דברי ר"י דג' אם הם אינם תלויים ולא הביא זה אם כופר יושת. וי"ל דאם כופר אף ע"ג ללא תלוי הוא והוא חובה מכל מקום תלוי הוא בדבר אחר שאם יגח שור אדם והמיתו אזי חייב כופר משום הכי לא חשיב. לא"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם כופר. אין זה הפך ולא תקחו כופר כי הכתוב שם הוא רוצח גמור. וזה לא רצח רק נענש בעבור שלא שמר שורו להיותו קשור. או השור התיר עצמו שלא נקשר כראוי. או שלא מצא הפתח סגור ויצא והזיק: **יושת עליו**. על פי הדיינין: (אבן עזרא)

הרמב"ן אם כפר יושת עליו. בעבור היות הכפר כפרה כענין הקרבנות, ואם הוא אינו חפץ בה אין מכריחים אותו לבא לב"ד לחייבו בכך, ואפילו אם חייבוהו אין ממשכנין אותו, בעבור זה אמר "אם": (הרמב"ן)

בעל הטורים פדיון. ב' במסורה הכא ואידך ויקר פדיון נפשם רמז למ"ד כופרא כפרה בשביל שיקרה נפשם בעיני הקב"ה נתן להם כופר לכפרה: **פדיון נפשו**. בגי' הדמים של מזיק, ובגי' הדמים של נזק: (בעל הטורים)

אור החיים פדיון נפשו. נחלקו בפרק ארבעה וחמשה (ב"ק מ') בשל מי שמין אם בשל מזיק אם בשל ניזק. והיה נראה כי להאומר בשל מזיק אם המית שור של ב' בני אדם חייבין לשלם דמי כל אחד מהם כי כולן נתחייבו לשמים. ולהאומר של ניזק אינם חייבין אלא דמי הניזק. וקשה אם כן מאי בעי שם ר' נחמן לר' אחא בר יעקב אם חייבין לתת כופר כל אחד שלם הלא דבר זה מחלוקת

התנאים, אלא ודאי דהן אמת להאומר בשל מזיק ודאי שצריך לשלם ב' כופרים מידי דהוה שהמית שור אדם גדול ששוה מאתים לאדם ששוה חמשים שחייב לשלם ולא יגרע אם יחלקו לבי גופים וחייבים לתת דמי כופר שנים, ובעיא דר' נחמן היא אליבא דחכמים שסוברין שמין בשל ניזק, וכן משמע מדברי רמב"ם שפסק פ"א מהלכות נזקי ממון בדין דמי כופר ששמין דמי הנהרג ובשור ב' שותפין פסק (שם פ"י) שחייבין ליתן כופר שלם לכל אחד והבן. וטעם שפסק רמב"ם לחומרא משום דהויא ספק כופר נפש:

ואם קדם גואל הדם והרג את זה קודם שיתן פדיון נפשו נראה לי שנהרג עליו שלא פטר הכתוב אלא הריגת הורג ביד בשוגג מדין יחס לבבו אבל אם שורו הרג אין כאן יחס לבבו כהורג ביד: (אור החיים)

ספורנו **אם כופר יושת עליו.** אם יעידו עדים באופן שיחייבוהו דיינים בכופר: (ספורנו)

[לא] אִי-בֵן יִגַח אִי-בֵת יִגַח כַּמְשַׁפֵּט הַזֶּה יַעֲשֶׂה לָוֹ:

אונקלוס או לבר ישראל יגח תורא או לבת ישראל יגח פדינא הדין יתעבד לה: (אונקלוס)

יונתן אין בר ישראל יגח תורא או לבת ישראל יגח פדינא הדין יתעבד ליה: (תרגום)

רש"י או בן יגח. בן שהוא קטן: או בת. (ה) שהיא קטנה, לפי שנאמר והמית איש או אשה, יכול אינו חייב אללא על הגדולים, תלמוד לומר או בן יגח וגו', לחייב על הקטנים כגדולים (מכילתא נזיקין פ"א): (רש"י)

ספתי חכמים (ה) וא"ת אם כן איש או אשה למה לי וי"ל דאי לאו איש ואשה הוה אמינא דבן או בת בגדולים איירי אי נמי דאין עונשין מן הדין: (ספתי חכמים)

אבן עזרא או בן או בת. שניהם ישראלים כי כתוב אחריו אם עבד. והשם שם עונש על בעל השור כי קשה בעיניו שתמית בהמה אדם שנברא בצלם אלהים על כן נסקל השור: (אבן עזרא)

הרמב"ן או בן יגח או בת יגח. אמר "או" שהוא מוסיף, ושיעורו והמית איש או אשה או בן יגח או בת יגח משפט אחד להם. ויש אומרים שיבא במקום אם (הרד"ק בספר השרשים שרש או, וכ"כ רש"י בויקרא ד כג). וכן או בנבלת חיה טמאה (ויקרא ה ב), או עשיתי בנפשי שקר (ש"ב יח יג), או נודע כי שור נגח הוא (להלן פסוק לו), וכן רבים לדעתם. וכלם עדי שקר, תשכיל בהם במקומם:

והוצרך הכתוב לפרט משפט הקטנים, על דעת רבותינו ז"ל (ב"ק מד). בעבור כי הוצרך למעלה (פסוק כט) לומר איש או אשה ללמד שהשוה אשה לאיש לכל נזקים שבתורה, ויכול לא יהא חייב אללא על איש ואשה גדולים, ת"ל או בן יגח לחייב על הקטנים כגדולים, וכן עשה הכתוב בואיש כי יכה כל נפש אדם (ויקרא

כד יז) כמ"ש רש"י (שם). ועל דרך הפשט בעבור שהשור הממית אדם גדול הוא רע מאד, כדוב שכול במדבר, ואם הועד בבעליו ולא ישמרנו, הנה פשע פשיעה גדולה וראוי שיתחייב מיתה וכופר, אבל הממית את הקטנים אינו רע כל כך, ודרך רוב השוורים שלא ייראו מהם, ויעלה על הדעת שלא יתחייב בעליו, ולפיכך אמר הכתוב כי כמשפט הזה יעשה לו: (הרמב"ן)

[לב] אם-עבד יגח השור או אמה כסף | שלשים שקלים יתן לאדניו והשור יסקל: (ס)

אונקלוס אם לעבדא יגח תורא או לאמתא כסף תלתין סלעין תן לרבונה ותורא יתרגם: [ס] (אונקלוס)

יונתן ברם אין עבד כנענאי נגש תורא או אמתא כנעניתא כסף תלתין סלעין יתן למריה דעבדא או דאמתא ותורא יתרגם: (תרגום יונתן)

רש"י אם עבד או אמה. (ר) כנעניים (מכילתא ס): שלשים שקלים יתן. גזירת הכתוב הוא, בין שהוא שוה אלף זוז, בין שאינו שוה אלף (ז) דינר. והשקל משקלו ד' זהובים, שהם חצי אונקיא למשקל הישר של קלוני"א: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) מדכתיב כסף שלשים שקלים יתן וגו' ואי בעבד עברי איירי כופר בעי סלומי: (ז) ונראה דרש"י בא לתרץ הא דפי' אם עבד או אמה כנענים או אינו אלף אפילו בעברים וא"ל דהא דינן בכופר שמואל בא הכתוב להחמיר עליו ונימא אם הכופר הוא יותר מל' שקלים יתן הכופר ואם השלשים הם יתרים על נתינת הכופר יתן השלשים שקלים לכן פירש שלשים שקלים גזירת הכתוב הוא וכו' ואם כן אין לחלק בשלשים שקלים ולחלק בעבד עברי כדפי': (שפתי חכמים)

ספורנו כסף שלשים שקלים. כערך הנקבה, כי כמוה ענין העבד בקיום המצוות כדאיתא בחגיגה פרק קמא: (ספורנו)

דעת זקנים שלשים שקלים. גזרת הכתוב הוא ומכאן רמו דכתיב עבד עבדים יהיה לאחיו יהי"ה בגימ' שלשים: (דעת זקנים)

[לג] וְכִי-יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר אֹרְוֹ-יִכְרֶה אִישׁ בֵּר וְלֹא יִכְסֶנּוּ וְנִפְל-שָׁמָּה שׂוֹר אֹרְוֹ: (קמ"ז)

אונקלוס וְאִרִי יִפְתַּח גְּבוּר גּוּב או אִרִי יִכְרֶה גְּבוּר גּוּב וְלֹא יִכְסֶנָּה וְנִפַּל תַּמָּן תּוֹרָא או תִּמְרָא: (אונקלוס)

יונתן וְאִרִים יִפְתַּח אִינֶשׁ גּוּב או אִרִים יִחַפֵּס אִינֶשׁ גּוּב בְּשׁוּקָא וְלֹא יִכְסִינָה וְנִפּוֹל תַּמָּן תּוֹרָא או תִּמְרָא: (תרגום יונתן)

רש"י וכי יפתח איש בור. שהיה מכוסה וגללה: או כי יכרה. למה נאמר, אם על הפתיחה חייב על הכרייה לא כל שכן, אלא להביא כורה אחר כורה (ת) שהוא חייב (בבא קמא נא.). ולא יכסנו. הא אם כסהו פטור, (א) ובחופר ברכות הרבים (ב) דבר הכתוב (סג ג): שור או חמור. הוא הדין לכל בהמה וחיה, שבכל מקום שנאמר שור וחמור, או למדין אותו שור שור משבת, שנאמר למען ינוח שורך וחמורך, מה להלן כל בהמה וחיה כשור, שהרי נאמר במקום אחר וכל בהמתך, אף כאן כל בהמה וחיה (ג) כשור, ולא נאמר שור וחמור אלא שור ולא (ד) אדם חמור ולא (ה) כלים (ז): (ג): (רש"י)

שפתי חכמים (ח) פירוש שאם חפר אחד בור תשעה וזא אחר והשלימו לעשרה האחרון חייב בין שמת בו השור בין הוזק מפני שבתשלום הי' אית בו מיתה ונזקים והראשון פטור מכלום אף מן הנזקים דאי ממיתה לא אינטריך קרא דהא לא עבד שיעור מיתה ופשיטא דפטור ממיתה: (א) פי' ולא תימא דלא סגי ליה בכסוי אלא עד דסתים ליה בעפרא קמ"ל: (ב) דאי ברכות היחיד מלי אמר לו מזיק לניזק תורך ברכותי מאי בעי והוא הדין בחופר בור בכל מקום שלא יוכל לומר תורך ברכותי מאי בעי והרב לא בא למעט אלא בחופר בור ברכות היחיד (ב"ק דף מטו): (ג) (רא"ם) תימה דבבא קמא דף נ"ד מפרש תלמודא לנפילת הבור כסף יסיב לבעליו כל דאית ליה בעלים וכו' וי"ל הא דבעי הכא לימוד דכסף יסיב לבעליו דאי לאו קרא הוה אמינא ונפל שמה הוא כלל שור או חמור הוא פרט ואין בכלל אלא מה שבפרט שור וחמור אין מידי אחרינא לא ואין הגזירה שיה יכולה לבטל הכלל ופרט קא משמע לן כסף יסיב לבעליו כל דאית ליה בעלים והכלל ופרט בטל ולפי זה לא אינטריך אחר כך גזירה שיה דשור שור משבת וה"ל למכתב ונפל שמה הנפל שור וחמור למה לי אלא שור ולא אדם וכו': (ד) גזירת הכתוב ולא שנא בר דעה ולא שנא לאו בר דעה ואפי' כלילה ואפי' סומא: (ה) פירוש כגון שנפל בבור חמור עם כליו ונתקרעו הכלים חייב על הבהמה ופטור על הכלים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכי יפתח איש בור. שהיה כרוי. והזכיר זה כי אין השם חפץ שתמות בהמה חנם שלא לצורך אדם ועוד כי יזיק בעל הבהמה: (אבן עזרא)

אור החיים וכי יפתח וגו'. פירוש אפילו בשעת פתיחת ובריית הבור אם נפל עליו שור או חמור חייב בעל הבור, ואפילו נהרג בתוך בורו יורשיו ישלמו וכדאיתא בפרק קמא דערכין (ז'): (אור החיים)

דעת זקנים ונפל שמה שור. פירש"י הי"ה לכל שאר בהמה שהרי בכל מקום שנא' שור ילפינן שור שור משבת ולא נאמר שור או חמור אלא למדרש שור ולא אדם חמור ולא כלים. וא"ת והלא איצטריך חד מינייהו למילף משבת וא"כ היכי אמעיט אדם וכלים. וי"ל דאי לא ממעיט אדם וכלים הוה ליה למכתב ונפל ותו

לא ויהא משמע שכל מה שיפול לשם בין כל בהמה בין אדם וכלים יהא חייב וא"כ מונפל הוא מרבה כל כמו בשבת שור וחמור למה לי ש"מ תרווייהו לדרשא. ומיהו קשיא דלמה לי שור ולא אדם תיפוק לי' מדכתי' והמת יהיה לו מי שהמת שלו יצא זה שאין המת שלו דהמת אסור בהנאה. וי"ל דמיירי בעבד כנעני של ישראל שלא מל ולא טבל דשרי בהנאה כדאמרינן בירושלמי אקשייא אחריתי תפתר בגוי מת וטעמא דמת אסור בהנאה משום דילפינן מעגלה ערופה דכתיב וערפו שם וכתוב ותמת שם מרים בעי דומיא דמרים שהיתה ישראלית לאפוקי עכו"ם: (דעת)

[לד] בעל הבור ישלם כסף ושיב לבעליו והמת יהיה-לו: (ס)

אונקלוס מרי דגבא ישלם כסף ותיב למרוהי ומיתא יהי דילה: [ס] (אונקלוס)

יונתן מריה דגובא ישלם כסף ותיב למריה דמי תוריה וחרמיה ונבילתא יהי דילה: (תרגום)

רש"י בעל הבור. בעל התקלה, אף על פי שאין הבור שלו, שעשאו ברשות הרבים, עשאו הכתוב בעליו להתחייב עליו בנזקיו: כסף ישיב לבעליו. ישיב, לרבות שוה

כסף ואפילו סובין (ס ז). (והא דכתיב מיטב קדמו וכתב רש"י שהניזקין מן העידיה, תירץ בגמ' בפרק קמא דבבא קמא רב הונא בריה דרב יהושע, דזהו אס בל לגבות קרקע, אבל מטלטלי כל מילי מיטב הוא, דאי לא מזדבן הכא מזדבן הכא): והמת יהיה לו. (ו) לניזק, שזמן את הנבלה ונוטלה בדמים, ומשלם לו המזיק עליה תשלומי נזקו (מכילתא פי"א בבא קמא י:): (רש"י)

שפתי חכמים (ו) דאילו למזיק לכתוב רחמנא בעל הבור ישלם ולשתוק מוהמת יהיה לו אלא לניזק וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא בעל הבור. הפותח או הכורה אע"פ שהוא ברשות הרבים כי לצרכו עשה. ע"כ נקרא בעל הבור: כסף ישיב לבעליו שיתן דמי הנופל. בהיותו חי אחר שיפחות ממנו דמי המת: (אבן עזרא)

הרמב"ן והמת יהיה לו. לניזק, ושמין את הנבלה ונוטלה בדמים ומשלם לו המזיק עליהם תשלומי נזקו. זה לשון רש"י. ולא בירר את דינו, כי אין צורך לאמר בנבלה הזאת שיטלנה הניזק בחשבון התשלומין כשיביא אותה לבי"ד לשלם הניזק, שאפילו היו למזיק נבלות וטרפות אחרות בביתו יפרענו בהם כפי דמיהם, שכבר אמרנו לרבות שוה כסף אפילו סובין (ב"ק ז.), אבל הענין לומר כי הנבלה של ניזק היא וממונו תחשב, לפיכך אם פחתו דמיה אחרי כן או שנגנבה אין על המזיק לשלם אלא דמי המיתה, אם היה השור כשהוא חי שוה מנה וכשמת שוה חמשים זוז, יש עליו חמשים זוז וזה יטפל בנבלתו וישמרנה לעצמו וזה הדין בכל הניזוקין, וזהו שקורין חכמים פחת נבלה ומפורש הוא בגמרא (שם י:): (הרמב"ן)

בעל הטורים לבעליו. גי' הכא ואידך ישלם לבעליו בשומר שכו, עושר שמור לבעליו לרעתו, שזה מחמת עשרו כרה בור ברה"ר והוא לרעתו שמחייבו לשלם בנזקו

וכי היכי דדרשינן הכא ישיב אפילו סובין הי"נ בשומר שכר אמרינן אפילו סובין :
(בעל הטורים)

[לה] וְכִי-יִגְדֹף שׁוֹר-אִישׁ אֶת-שׁוֹר רֵעֵהוּ וַמָּת וּמָכְרוּ אֶת-הַשׁוֹר הַחִי וְחָצוּ אֶת-
כֶּסֶףוֹ וְגַם אֶת-הַמֶּת יִחְצִיאוּ:

אונקלוס וְאִישׁ יִגְדֹף תּוֹר דְּגִבְרָא יְת תּוֹרָא דְחִבְרָה וַיְמִית וַיִּזְבְּנוּ יְת תּוֹרָא חַיָּא וַיִּפְלְגוּן
יְת כֶּסֶפָּה וְאִף יְת דְּמֵי מִיתָא יִפְלְגוּן : (אונקלוס)

יונתן וְאִישׁ יִגְדֹף תּוֹר דְּגִבְרָא יְת תּוֹרָא דְחִבְרָה וַיְמִית וַיִּזְבְּנוּ יְת תּוֹרָה חַיָּא
וַיִּפְלְגוּן יְת דְּמֵיהּ וְאִף יְת דְּמֵי מוֹתָא יִפְלְגוּן : (תרגום יונתן)

רש"י וכי יגדוף, ידחוף, בין בקרניו, בין בגופו, בין ברגליו, בין שנשכו בשיניו, כולן
בכלל נגיפה הם, שאין נגיפה אלא לשון מכה: שור איש. שור (ז) של איש: ומכרו
את השור וגו'. בשוים הכתוב מדבר, שור שוה מאתים שהמית שור שוה מאתים,
בין שהגבלה שוה הרבה בין שהיא שוה מעט, כשנוטל זה חצי החי וחצי המת וזה
חצי החי וחצי המת, נמאץ כל אחד מפסיד חצי נזק שהזיקה המיתה, למדנו, שהתם
משלם חצי נזק, שמן השוין אתה למד לשאינן שוין, כי דין התם לשלם חצי נזק לא
פחות ולא יותר. או יכול אף בשאינן שוין בדמיהן כשהן חיים אמר הכתוב וחאו
את שניהם, אם אמרת כן, פעמים שהמזיק משתכר הרבה, כשהגבלה שוה לימכר
לעובד כוכבים הרבה יותר מדמי שור המזיק, ואי אפשר שיאמר הכתוב שיהא
המזיק נשכר, או פעמים שהניזק נוטל הרבה יותר מדמי נזק שלם, שחצי דמי שור
המזיק שוה יותר מכל דמי שור הניזק, ואם אמרת כן הרי תם חמור ממועד. על
כרחק לא דבר הכתוב אלא בשוין, ולמדך שהתם משלם חצי נזק, ומן השוין תלמוד
לשאינן שוין, שהמשלם חצי נזקו, שמין לו את הגבלה, ומה שפחתו דמיו בשביל
המיתה נוטל חצי הפחת והולך. ולמה אמר הכתוב בלשון הזה ולא אמר ישלם
חציו, ללמד שאין התם משלם אלא מגופו, ואם נגח ומת אח"כ, אין הניזק נוטל
אלא הגבלה, ואם אינה מגעת לחצי נזקו יפסיד. או שור שוה מנה שנגח שור שוה
חמש מאות זוז, אינו נוטל אלא את השור, שלא נתחייב התם לחייב את בעליו
לשלם מן העליה (בבא קמא טז:): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) פירוש לא שור את איש שהרי כתוב אחריו את שור רעהו: (שפתי
חכמים)

אבן עזרא וכי יגוף. אמר בן זוטא כי רעהו תואר לשור ולא ראה כי שור איש סמך
הוא. וכן הוא שור רעהו ואין לשור ריע רק בן זוטא לבדו וזה השור שהוא תם
ישלם בעליו חצי נזק: (אבן עזרא)

אור החיים שור איש את שור רעהו. אומרו את, ירצה ששניהם שוים בחייהם

כשנערכו אותם יהיו שוים, והוא אומרו **שור איש את שור** פירוש הנערך אתו, אבל אם היה גדול הנוגף אין לניזק אלא חצי נזק, וכן מבואר בדברי רבותינו ז"ל (ב"ק ל"ד). ואם אין שיעור המזיק כניזק אין לומר שיטול יותר מחציו של חי שאם כן לא היה הכתוב תולה במכירת השור החי אלא היה לו לומר יתן לו חצי נזקו של מת ויחצון המת, וממה שתלה בחצי שור החי שמע מינה שאין לו אלא חצי חצי החי הגם שיעלה לפחות מחצי נזק, ולא חש עלי לטעות שאפילו יותר ממה ששוח. ואם תאמר כלך לדרך זה מה שתלה הדבר בחצי החי הוא אפילו יהיה בחציו יותר מחצי נזק ואמר ההשואה בשוודים להיכא שלא היה שוח שיטול יותר מחצי, זה אינו דלכשתאמר כי ניגף יטול חצי מזיק הרי לא חלקת אם כן לפעמים יגח שור שוח מאתים לשור שוח חמשים ולכשתדון כסברא זו הרי הוא נוטל כפלים מהזיקו ונראה למי דומה דין זה שנשכים עליו: (אור החיים)

לנו אָוּ נֹדַע כִּי שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְּמוֹל שְׁלֹשׁ וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעֵלְיוֹ שְׁלָם יִשְׁלָם שׁוֹר תַּחַת הַשׁוֹר וְהַמֵּת יִהְיֶה-לּוֹ: (ט)

אונקלוס או אֲתִיבְדַע אָרִי תֹר נִגַּח הוּא מֵאֲתַמְלִי וּמִדְקָמוּהִי וְלֹא נִטְרִיה מְרִיה שְׁלָמָא יִשְׁלָם תֹרָא חֲלָף תֹרָא וּמִיָּתָא יְהֵא דִילָהּ: [ט] (אונקלוס)

יונתן אִין אִישְׁתְּמוּדַע אָרום תֹר נִגַּח הוּא מֵאֲתַמְלִי וּמִדְקָדְמוֹי וְלֹא נִטְרִיה מְרִיה שְׁלָמָא יִשְׁלָם תֹרָא חֲלָף תֹרָא וּנְבִילְתָא וּמוֹשְׁכָא יְהִי דִילָיהּ: (תרגום יונתן)

רש"י או נודע. או לא היה תם, אלא (ח) נודע כי שור נגח הוא, היום ומתמול שלשום, הרי שלש נגיחות: שלם ישלם שור. נזק שלם: והמת יהיה לו. (ט) לניזק, ועליו ישלם המזיק עד שישלם ניזק כל נזקו: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) הא דלא פירש האי או כמו אם י"ל דהי' כריך לוא"ו המוסקיף ולכתוב ואם וכו' וזוה יס ליישב קושית הרא"ם שהקשה למה לא פירש או אם כמו שפירש בפסוק או הודע אליו חטאתו שאז יתיישב על זוריו גם לא ילטרך להוסיף מלת אלא והניח הדבר בל"ע ועל מה שהקשה הרא"ם ועוד שהוא עלמו בפסוק או הודע אליו חטאתו פי' שהוא כמו אם ואמר וכן או נודע כי שור נגח הוא שינה פה ול"ע: (ט) וא"ת והא כבר פירש בזה לעיל. וי"ל דמהכא הוא עיקר הלימוד דבעלים מטפלים בנבילה. אי נמי שלא נטעה לומר כיון שהמזיק משלם נזק שלם הוה אמינא דהמזיק יטפל בנבילה לכ"פ שגם כן המת לניזק: (שפתי חכמים)

אבן עזרא או וגו'. ואם היה השור מועד ישלם הנזק שלם. והזכיר הכתוב דבר השור עד שיגיע אל וכי יגנוב איש שור או שה. וכל זה בעבור העבד שהוא נמכר בגנבתו. כי כן החל כי תקנה עבד עברי: (אבן עזרא)

הרמב"ן ולא ישמרנו בעליו. ידוע כי גם התם אם ישמרנו בעליו כראוי ויצא והזיק במקרה שאירע, בודאי שהוא פטור, וזה שאמר במועד **ולא ישמרנו**, על דעת האומר בתלמוד שהמועד צריך שמירה מעולה מן התם (ב"ק מה:), יאמר

הכתוב **ואם שור נגח הוא והועד בבעליו ולא ישמרנו**, להוסיף בו שמירה מפני רעתו, ויצא והזיק ישלם נזק שלם. ועל דעת האומר שהשמירה בתם ובמועד שוה (ב"ק מה: ותוספתא שם), **יאמר ואם נודע לו ששור נגח הוא וגם עתה לא ישמרנו**, בעבור פשיעתו הגדולה יתחייב נזק שלם:

והמת יהיה לו. לניזק, ועליו ישלם המזיק עד שישתלם הניזק נזק שלם. זהו לשון רש"י כדרך רבותינו (ב"ק י:). ואם כן ראוי שנפרש **שלם ישלם שור תחת השור** עם המת שיהיה לו. וכן ויוסף היה במצרים (לעיל א ה), עם יוסף שהיה במצרים. וכן לא אוכל און ועצרה (ישעיה א יג), בעצרה, כאומרו שונא גזל בעולה (שם סא ח):

ויתכן לפרש על דרך הפשט, והמת יהיה לו, למזיק, כלומר שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו למזיק המשלם בתשלומין האלו, שיכניסהו לניזק בחשבון. ועל שני הלשונות הדין שוה הוא, שיהיו הבעלים מטפלין בנבלה, ומשעת מיתה תכנס עמו בחשבון, כדברי רבותינו (ב"ק שם): (הרמב"ן)

בעל הטורים המת יהיה. בגימטריא הבעלים מטפלין בנבילה: (בעל הטורים)

אור החיים ולא ישמרנו. יתבאר על דרך אומרם בפרק ד' וה' (ב"ק מ"ה:): ר' אליעזר אומר אין לו שמירה אלא סכין אמר רבה מאי טעמא דאמר קרא ולא ישמרנו שוב אין לו שמירה לזה אמר ליה אביי אלא מעתה ולא יכסנו נמי שוב אין לו וכו' עד כאן. ונראה כי דיוקא דרבה קאי וקאי, כי יש הפרש בין ולא יכסנו שהכתוב לא שינה שיעור הדבור שהתחיל לומר כי יפתח לשון עתיד כי יכרה וגוי ולא יכסנו לשון עתיד מה שאין כן ולא ישמרנו שהתחיל הכתוב לומר לשון עבר או נודע וגוי וגמר אומר לשון עתיד ולא ישמרנו שהיה לו לומר ולא שמרו ונכון. והתם לא חש רבה להשיב לאביי, ולסברת ר' יהודה שפוטרו בשמירה אפילו פחותה אמר הכתוב כסדר זה ולא ישמרנו לדרוש לזה ולא לאחר, ועיין שם בסוף הפרק:

ישלם שור. אולי שהגם שאמרו (ב"ק ה'). מועד ישלם מעידית שבנכסיו אם היה לבעל המזיק עידית יותר בנכסיו יכול לסלקו בשוה כשורו ולא אמרו עידית אלא לאפוקי פחות מזה: (אור החיים)

לז' כי יגנב איש שור או-שה וטבחו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע-צאן תחת הששה:

אונקלוס ארי יגנב גבר תור או אמר ויפסנה או זבגנה חמשה תורין ישלם חלף תורא וארבע ענא חלף אמרא: (אונקלוס)

יונתן ארום יגנב גבר תור או אימר ויכסיניה או זבגיניה חמשה תורא ישלם חולף תור חד מן בגלל דבטלי מן רדייה וארבע ענא חולף אימר חד מן בגלל דאקטיה בגנבותיה ולית בה עיבדתא: (תרגום יונתן)

רש"י חמשה בקר וגו'. אמר ר' יוחנן בן זכאי, חס המקום על כבודן של צריות, שור שהולך ברגליו, ולא נתזזה בו הגנב לנושאו על כתפו, משלם חמשה, שה

שְׁנוּשָׂאוֹ עַל כְּתָפוֹ, מִשְׁלֵם אֲרֻבָּעָה, הוֹאִיל וְנִתְצוּזָה בּוֹ. אָמַר רַבִּי מֵאִיר, בָּא וּרְאֵה כִּמָּה גְדוּלָּה כַּחַה שֶׁל מַלְאָכָה, שׁוֹר שֶׁצִּטְלוּ מִמַּלְאָכָתוֹ, חֲמִשָּׁה, שֶׁה שֶׁלֹּא צִטְלוּ מִמַּלְאָכָתוֹ, אֲרֻבָּעָה: תַּחַת הַשׁוֹר תַּחַת הַשָּׁה. שְׁנֵאֵן הַכְּתוּב (ו') לֹמַר, שְׁאִין מֵדַת תְּשׁוּמֵי ד' וְה' נוֹהֲגִת אֲלֵא צִשׁוֹר וְשֶׁה צִלְצֵל (שֵׁם ס"ז): (רש"י)

שְׁפֵתֵי חֲכָמִים (ו') פִּירוּשׁ דְּאֵלוֹ לֹא שְׁנֵאֵן הוּא יִלְפִינן שׁוֹר שׁוֹר מִשְׁבֵּת לַחֲיִיב ד' וְה' אֲף לְכָל חַיָּה וְעוֹף וּפִירוּשׁ שְׁנֵאֵן פִּי בְּגַמְרָא דְלֹא הִל"ל אֲלֵא כִי יִגְנוּב אִישׁ שׁוֹר וְטַבְּחוֹ אוֹ מִכְרוּ חֲמִשָּׁה צִקֵר יִשְׁלֵם תַּחְתּוֹ וְד' לֵאֵן תַּחַת הַשָּׁה שֶׁה דְּלִישָׁא וְשׁוֹר דְּסִיפָא לְמָה לִי אֲלֵא ש"מ שׁוֹר וְשֶׁה אִין מִיָּדֵי אַחֲרֵינָא לֹא: (שְׁפֵתֵי חֲכָמִים)

אֲבָן עֲזָרָא **כִּי יִגְנוּב**. אָמַר רַבִּי יִשׁוּעָה הוֹסִיף הַשֵּׁם עַל עוֹנֵשׁ הַשׁוֹר יוֹתֵר מִן הַשָּׁה כִּי לֹא יוֹכֵל לְהַסְתִּיר הַשׁוֹר כִּמוֹ הַשָּׁה וְלֹא יוֹכֵל לְגַנְבוֹ רַק הַרְגִיל יוֹתֵר בְּאוֹמְנוֹת הַגְּנִיבָה וְהַגְּאוֹן אָמַר בְּעֵבֹר הַנֶּזֶק שִׁיבָא לְבַעַל הַשׁוֹר יוֹתֵר מֵהַשָּׁה כִּי בּוֹ יַחְרוֹשׁ: (אֲבָן עֲזָרָא)

אוֹר הַחַיִּים **וְטַבְּחוֹ וְגו'.** פִּירוּשׁ לְשׁוֹר וְשֶׁה, אֲבַל טֵלָה וְגַדִּי וְגַדְלוּ בְּרִשׁוֹתוֹ וְנִשְׁתַּנוּ בִּידוֹ אִינוֹ חַיִּיב שְׁקֵנָאוֹ בְּשִׁינוֹי וְשֵׁלוֹ מִכֵּר אוֹ טַבַּח וְכֵן מוֹכַח מִדְּבָרֵיהֶם (ב"ק ס"ה):

הַשׁוֹר. בְּמִשְׁנָה (שֵׁם ס"ב): אָמְרוּ אִין חַיִּיב בְּד' וְה' אֲלֵא דוֹקָא שׁוֹר וְשֶׁה וְלֹא חַיָּה וְעוֹף, וְטַעֲמָם שֶׁהִיָּה לוֹ לֹמַר כִּי יִגְנוּב אִישׁ שׁוֹר וְטַבְּחוֹ אוֹ מִכְרוּ חֲמִשָּׁה בִּקֵר יִשְׁלֵם וְאַרְבַּע צֵאֵן תַּחַת הַשָּׁה, וְדוֹרֵשׁ אַחַת מֵהֶם לְמַעַט כֹּל חוּץ מֵהֶם וּבֵיתוֹר שֶׁל אֶחָד הִיָּה נִשְׁמַע הַמַּכּוּוֹן שִׁישְׁתַּנָּה הַדִּין בֵּין הַשׁוֹר לְשֶׁה: (אוֹר הַחַיִּים)

שְׁמוֹת פֶּרֶק-כַּב

[א] אִם-בְּמַחְתָּרֵת יִמְצָא הַגְּנֵב וְהִקָּה וְיָמַת אִין לֹא דְקָמִים:

אוֹנְקֵלוֹס אִם בְּמַחְתָּרֵתָא יִשְׁתַּכַּח גְּנָבָא וְיִתְמַחֵי וְיִמּוֹת לֵית לָהּ דָּם: (אוֹנְקֵלוֹס)

יוֹנָתָן אִין בְּתַרְפָּא דְכּוֹתְלָא מִשְׁתַּכַּח גְּנָבָא וְיִתְמַחֵי וְיִמּוֹת לֵית לֵיהּ חוּבַת שְׁפִיכוּת **דָּם** (תַּרְגוּם) יוֹנָתָן:

רש"י אִם צִמְחַתְרַת. כִּשְׁהִיָּה (כ) חוֹתֵר אֶת הַבַּיִת: אִין לוֹ דְמִים. אִין זוֹ רְלִיחָה, הַרִי הוּא כִמָּת מַעִיקָרוֹ. כֹּאֵן לְמַדְתָּךְ תּוֹרָה, אִם בָּא לְהַרְגֵךְ הַשְׂכֵּם לְהַרְגוֹ, וְזֶה לְהַרְגֵךְ בָּא, שֶׁהִרִי יוֹדַע הוּא שְׁאִין אִדָּם מַעֲמִיד עֲלָמוֹ וְרוֹאֵה שְׁנוֹטְלוֹין מִמוֹנוֹ צִפְנוֹי וְשׁוֹתָהּ, לְפִיכָךְ, עַל מִנַּת כֵּן בָּא, שְׁאִם יַעֲמוּד צֵעַל הַמִּמּוֹן כְּנִגְדּוֹ, יִהַרְגֵנוּ (סְנַהֲדְרִין ע.ב.): (רש"י)

פ'תחי חכמים (פ) לאפוקי קלא תפרק אס ימאלא הגנב בחפירה כי החפירה אינה מורה על מקום עד שיאמר בו אס ימאלא בו לפיכך פי' שימאלא בעת החפירה: (חכמים)

אבן עזרא אס במחתרת ימצא הגנב. בלילה כי ביום לא יחתור והכתוב הבא אחריו לעד. אס זרחה השמש: ופי' אין לו דמים. אין על הורגו שפיכות דמים. ויש לתמוה מן המפרשים דמים חיים אס כן מה הוא איש דמים. דמיו בו: (אבן עזרא)

בעל הטורים במחתרת. ב' הכא ואידך לא במחתרת מצאתים, שכיון שבא במחתרת ודאי בא להרוג כדכתיב גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחתרת, מה המחתרת דהתם על עסקי דם אף הכא נמי כן: (בעל הטורים)

דעת זקנים אס במחתרת. משמע דוקא כשבא דרך מחתרת שחתר בבית ליכנס אבל נכנס דרך פתח דמים לו דודאי אינו בא להרוג שאומר בלבו אס יבא בעל הבית לעמוד לפני ממונו שיברח הוא דרך הפתח: (דעת זקנים)

אם-זרחה השמש עליו דמים לו שלם ישלם אם-אין לו ונמכר בגנבתו:

אונקלוס אס עינא דסהדיא נפלת עלוהי דמא לה שלמא ישלם אס לית לה ויזדבן בגנבתה: (אונקלוס)

יונתן אין פריר פתגמא כשמשא דלא למיקטול נפש עאל וקטליה חובת שפיכות אדם זפאי עלוי ואין אישתזיב מן ידוי שלמא ישלם אין ליה מה דמשלם ויזדבן ליה בית דינא מן גניבותיה ועד שתא דשמיטתא: (תרגום יונתן)

רש"י אס זרחה השמש עליו. אין זה אלא כמין משל, אס ברור (ב) כך הדבר שיש לו שלום עמד, (מ) כשמס הזה שהוא שלום בעולם, כך פשוט כך שאינו בא להרוג אפילו יעמוד בעל הממון כנגדו, כגון אב החותר לגנוב ממון הבן, בידוע שרחמי האב על הבן ואינו בא על עסקי נפשות (מכילתא פי"ג סנהדרין עב.). דמים לו. כחי הוא חשוב, ורליחה היא אס יהרגנו בעל הבית: שלם ישלם. הגנב (נ) ממון שגנב, ואינו חייב מיתה. ואונקלוס שתרגם אס עינא דסהדיא נפלת עלוהי, לקח לו שטה אחרת, לומר שאם מלאוהו עדים קודם שצא בעל הבית, וכשצא בעל הבית נגדו התרו בו שלא יהרגו, דמים לו, חייב עליו אס הרגו, שמאחר שיש רואים לו, אין הגנב הזה בא על עסקי נפשות, ולא יהרוג את בעל הממון: (רש"י)

פ'תחי חכמים (ב) כלומר אס הסברא מוכחת שיש לו שלום וכו' כגון האב החותר לגנוב ממון הבן וכו' הא אס הסברא מוכחת שצא להרוג שהרי ידוע שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו שנוטלים בפניו ושותק השכם והורגו רא"ס: (מ) (הרא"ס) יש

לתמוה על רש"י היאך הביא המכילתא והגיה הזרייתא דפרק בן סורר ומורה
דפירקא אס צרור כך הדבר כשמס שיש לו שלום עמך וכו' למשמע לאס זרח' לא
קאי אלא על צירור דברים ולא על שלום וכו' ונראה דק"ל למה לא נאמר אס
יאיר עליו כיום או היום כמו מכרה כיום שהוא מורה על צירור דברים לכ"פ מה
שמס שלום בעולם ואין להקשות מכל למה לי להביא המכילתא י"ל כיון
שהמכילתא קרובה לפשוטו וגם יתורץ קושיית הקרא: (ט) הוסיף מלת הגנב ללא
תימא שלם בעל הבית ליורשי הגנב אף ע"פ שיש לו דמים אינו נהרג אלא
משלך דמי כפרו זה אי אפשר שהרי כתיב אחריו ואס אין לו ונמכר בגנבתו ש"מ
דגנב משתעי קרא: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **אם זרחה השמש**. שלם ישלם. שב אל הכתוב למעלה חמשה בקר ישלם
וגוי. כמו לעם נכרי. ואף לאמתך תעשה כן. כי הוא שב אל הפסוק העליון. העניק
תעניק לו: **ונמכר בגנבתו**. בעבור גניבתו: (אבן עזרא)

הרמב"ן **אם זרחה השמש עליו**. אין זה אלא כמין משל וכו' (לשון רש"י
וכדמסיים להלן) ואונקלוס שתרגם אס עינא דסהדיא נפלת עלוהי, לקח לו שטה
אחרת לומר שאם מצאוהו עדים קודם שבא בעל הבית, וכשבא בעל הבית כנגדו
התרו בו שלא יהרגנו דמים לו, חייב עליו אס הרגו, מאחר שיש להם רואים שאין
הגנב בא על עסקי נפשות ולא יהרוג את בעל הבית. לשון רש"י. ואני תמה, שהרי
כשאמר למעלה אין לו דמים, לפטרו על הריגתו, ודאי בשהתרו בו, שאין רוצח
חייב מיתה לעולם אלא בהתראה. ואס תאמר שלא בא הכתוב אין לו דמים אלא
להתיר לו דמו מידי שמים, לומר שמותר להרגו, זה איננו אמת, אלא הכתוב
הראשון פוטרו בכל ענין, מידי שמים ומב"ד בהתראה, והשני מחייבו בדין
שניהם:

ואולי יתכוין הרב לומר שאם מצאוהו עדים קודם שבא בעל הבית והכירוהו,
והגנב ידע בהם, אינו בא על עסקי נפשות עכשיו, שכבר ראה שהכירוהו העדים,
ואס יהרוג יבאו עדים לב"ד ויהרגוהו. וזה טעם **אם זרחה השמש עליו**, כי בלילה
שלא הכירוהו העדים יהרגנו לבעל הבית ויברח:

ועל דעתי נתכוון אונקלוס לומר שאם יצא הגנב מן המחותרת, ובא זה לומר עליו
יש לו עדים שבא במחותרת, דמים לו כשאר החיים, ואינו מותר להרגו, ואס הרגו
נהרג עליו, אבל ישלם אס לקח משם דבר. ואמר הכתוב אס זרחה השמש עליו,
שדבר בהווה, שדרך באי מחותרת לבא בלילה, שאין אדם מכיר בהם, וההורגן
שם פטור ומותר, אבל המתעכב שם עד זרחה השמש עליו הוא מיטמר ויוצא
וברח לנפשו. ואס בא לחייבו על פי עדים אינו מתחייב מיתה לא בב"ד ולא ביד
בעל הבית:

ואס כן על דעת האומר בתלמוד (סנהדרין עב). שהבא במחותרת ונטל כלים ויצא
פטור בדמים קננהו, יהיה **שלם אס אין לו ונמכר בגנבתו** חוזר למעלה אל
כי יגנוב איש (בפסוק לז), כדרך ואף לאמתך תעשה כן (דברים טו יז):

ודרך הפשט ידועה, יאמר, שאם חתר בחשך בתים ונמצא במחותרת בלילה יהרג,

ואם זרחה השמש על הגנב ואדם רואהו ומכירו, לא יהרג, אבל ישלם מה שגנב והוציא משם ביום. וטעם השמש, האור לעיני הרואים, וכן לעיני השמש הזאת (ש"ב יב יא), בגלוי. וטעם הדין הזה כאשר הזכרנו, כי זה יהרוג את בעל הבית, וזה יברח ממנו: (הרמב"ן)

בעל הטורים זרחה ד' הכא ואידך והשמש זרחה על המים וגוי אדומים כדס. שמש זרחה ונודד. והצרעת זרחה במצחו, פי' אם שמש זרחה ונודד כבר, שבא והלך בעוד לילה אז אין לו דמים, אבל אם זרחה עליו השמש, שבא ביום, כמו שהחמה זרחה על המים דמים, לו, וכן כתיב נמי התם אדומים כדס, שאם המתין עד שזרחה עליו השמש יש לו דם. וחד זרחה לכם יראי שמי פי' לצדיקים, שמתרפאין בה כדכתיב ומרפא בכנפיה, אבל הרשעים מלקה ומשחנת אותם שנא' הנה יום בא בוער כתנור וגוי' ולהט אותם וגוי' ועל כן זרחה לו הצרעת במצחו: (בעל הטורים)

ספורנו ונמכר בגנבתו. כי לולא זה היו רוב דלת העם גנבים, שאם יפסידו הגנבה או יאכלוה אין אומר השב, מבלי אין בידם לשלם, ותמלא הארץ חמס: (ספורנו)

דעת זקנים שלם ישלם. בב"ק דריש אמר הקב"ה אני הצתי אש בציון כדכתיב ויצת אש בציון ועלי לשלם אותה ההבערה הה"ד ואני אהיה לה חומת אש סביב: (דעת זקנים)

ג אם-המצא תמצא בידו הגנבה משור עד-חמור עד-שה חיים שנים ישלם: (ס)

אונקלוס אם אשתקחא אשתקח בידה גנבתא מתור עד חמר עד אמר דאנון חין על חד תרין ישלם: [ס] (אונקלוס)

יונתן אין פסהדיא משתקחא ברושיתיה גניבותיה מן תור עד חמור עד אימר פד הינון קיימין על חד תרין ישלם: (תרגום יונתן)

רש"י אם המלא תמלא בידו. ברשותו, שלא (ס) טבח ולא מכר: משור עד חמור. כל דבר בכלל תשלומי כפל, בין שיש בו רוח חיים בין שאין בו רוח חיים, שהרי נאמר במקום אחר על פה על שלמה על כל (ע) אבדה וגוי' ישלם שנים לרעהו: חיים שנים ישלם. ולא ישלם לו מתים, אלא חיים או דמי חיים: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) מקום דכתיב ברישא וטבחו ומכרו וכו' לכך נקט רש"י שלא טבחו ולא מכרו ולא דוקא נקט טביחה: (ע) ולא ע"ג דהאי קרא בטוען טענת גנב הוא דכתיב והכא בגנב איירי י"ל כיון דהקוה אותם הכתוב לענין תשלומי כפל בודאי דין אחד להם לשלם הכפל על כל דבר בין שיש בו רוח חיים ובין שאין בו רוח חיים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם המצא. זה הפסוק כולל כל בהמה. חכמים קבלו גזירת הכתוב

לתשלומי ארבעה וחמשה בשור ושה בלבד: (אבן עזרא)

אור החיים **אם המצא תמצא**. טעם הכפל לומר אחת לגופה שבאו עדים שגנבה, ובי' לומר שמצאוה בעין אצלו, אבל זולת זה יתחייב בד' והי' שכל שאינה בידו בחזקת מכורה או שחוטה, ולא אמר הכתוב שנים לבד אלא בנמצאת. ותדע שלא דוקא מכר או טבח אלא הוא הדין נתן או אבד כל שיצתה מרשותו, וכן מוכח בש"ס (ב"ק ע"ט): להדיא, והוא הדין הקדיש. וראיתי לדייק מכאן שאם גנב מעובד כוכבים ומזלות אין בו דין ואם אין לו ונמכר בגניבתו שאמר בסמוך ממה שאמר סמוך לונמכר בגניבתו אם המצא תמצא וגוי שנים ישלם ואמר הכתוב בדין תשלומי בי' לרעהו ולא לעובד כוכבים ומזלות כמו שדרשו ז"ל (מכילתא) הא למדת כי דין ונמכר בגניבתו האמור בענין אין הכתוב מדבר אלא בגנב מישראל ולא מעובד כוכבים ומזלות ולא מהקדש, והם דברי רמב"ם בפ"ג מהלכות גניבה ולא מצאו לו שם טעם והנה הוא: (אור החיים)

[ד] **יבֶּעֶר-אִישׁ שְׂדֵה אֹ-כֶרֶם וְשָׂלַח אֶת-בְּעִירוֹ וּבֶעֶר בְּשֵׂדֵה אַחֵר מֵיֵטֵב שְׂדֵהוּ וּמֵיֵטֵב כְּרָמוֹ יִשְׁלַם: (ט)**

אונקלוס **אַרִי יֵאכִיל גְּבֵר חֶקֶל אֹ כְרָם וְיִשְׁלַח יְת בְּעִירָה וְיֵיכּוֹל בְּחֶקֶל אַחֲרָן שְׂפָר חֶקְלָה וּשְׂפָר כְּרָמָה יִשְׁלַם: [ט]** (אונקלוס)

יונתן **אַרוֹם יִפְקֹר גְּבֵר חֶקֶל אֹ כְרָמָא וְיִשְׁלַח יְת בְּעִירָה וְיֵיכּוֹל בְּחֶקֶל גְּבֵר אֹחֲרָן שְׂפָר חֶקְלָה וּשְׂפָר כְּרָמָה יִשְׁלַם: (תרגום יונתן)**

רש"י **כי יבער. את בעירה. ובער. כולם לשון זהמה, כמו אנחנו ובעירנו: כי יבער. יוליד זהמותיו בשדה וכרם של חבירו, ויזיק אותו בלחמת משתי אלו, או בשלוח (פ) בעירה, או בביעור, ופירשו רבותינו (בבא קמא ב:), ושלח הוא נזקי מדרך כף רגל, ובער הוא נזקי השן האוכלת ומבערת: בשדה אחר. בשדה של איש (ג) אחר: מיטב שדהו ישלם. שמין את (ה) הנזק, ואם בא לשלם לו קרקע דמי נזק, ישלם לו ממיטב (ו) שדותיו, אם היה נזקו סלע, יתן לו שזה סלע מעידית שיש לו. למדך הכתוב, שהנזקין שמין להם בעידית (סס ו:): (רש"י)**

שפתי חכמים **(פ) לומר ששני מיני נזק אמורים כאן האחד השלוח והוא הרגל והאחד הוא הביעור והוא השן לא ששלח אותו בכרם והלך וביער שאין כאן אלא נזק השן: (ג) הוסיף מלת של איש מפני ששדה השני"ן בשו"א מורה על הסמיכות למלת של: (ה) לא שיתן לו כל מיטב שדהו אפילו היה יותר משיעור הנזק: (ו) לא מאיזה שדה שירלה רק שיהיה מהמיטב שבשדותיו. גם לא שישלם דוקא ממיטב קרקעותיו ולא בכסף דמטלטלין יכול לשלם אפילו סובין דמטלטלין כל מילי מיטב הוא: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **כי יבער. גם זה דבק באשר למעלה שהזכיר שיבא הנזק על יד השור.**

ואומר כי יבער איש מגזרת אנחנו ובעירנו. והוא מהבנין הדגוש: וטעם ובער בשדה אחר. אדם אחר. וכמוהו ואתם בערתם הכרם: (אבן עזרא)

בעל הטורים ובער. ב' הכא ואידך ובער עליה הכהן אע"פ שאנו דורשין אותו על שן ורגל שדרסה על הפירות והזיקתן ה"ה כל מיני היזק שאם היו לו שם עצים והפסידתן חייב עליהם: (בעל הטורים)

אור החיים כ יבער איש וגו. יתבאר על דרך מה שאמרו בהכונס (בי"ק נ"ו): אמר רב המעמיד בהמת חבירו על קמת חבירו וכו' חייב, ואמרו שם אפילו קם לה באפה ואפילו הכישה חייב, והוא אומרו **כי יבער איש פירוש.** אפילו אם [אין] הבעיר שלו. ואומרו **ושילח את בעירו פירוש** ואפילו לא העמיד ולא קם לה באפה ולא הכישה אלא ששלחה לנפשה ולא שמרה מלכת והיא מעצמה ביערה בשדה הזולת אם הבהמה שלו כאומרו בעירה בכינוי חייב מיטב וגו': (אור החיים)

ספורנו כי יבער איש שדה או כרם. בתוך שלו: **ובער בשדה אחר.** אף על פי שיצאה הבהמה מאליה אל שדה אחר: **מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם.** שהשן והרגל מועדות ברשות הניזק (קמא פרק ראשון): (ספורנו)

[ה] כִּי-תֵצֵא אִישׁ וּמִצָּאָה קִצִּים וְנֶאֱכַל גְּדִישׁ אֹךְ הַקָּמָה אֹךְ הַשְּׂדֵה שְׁלָם יִשְׁלֹם הַמְּבֵעֵר אֶת-הַבְּעֵרָה: (ט)

אונקלוס אַרִי תַתְּפֹק נֹר וְיִשְׁפַח פּוּבִין וְיִיכּוֹל גְּדִישִׁין אֹךְ קָמָא אֹךְ חֻקְלָא שְׁלָמָא יִשְׁלֹם דְּאֲדִלְק יַת דְּאֲדִלְקָא: [ט] (אונקלוס)

יונתן אַרוֹם תַתְּפּוֹק נֹר וְתִשְׁפַח פּוּבִין וְתִגְמַר גְּדִישׁ אֹךְ מְדַעַם דְּקָאִי אֹךְ חֻקִּיל שְׁלָמָא יִשְׁלִים מֵאֵן דְּאֲדִלְק יַת דְּלִיקְתָּא: (תרגום יונתן)

רש"י כי תלך אש. אפילו (ט) מעלמה: ומלחה קוליס. קרדו"נש בלע"ז: ונאכל גדיש. שליחכה בקוליס, עד שהגיעה לגדיש או לקמה המחוזרת בקרקע: או השדה. שליחכה את נירו, וכריך לניר אותה פעם שניה: שלם ישלם המבעיר. אף על פי שהדליק בתוך שלו, והיא ילחה מעלמה על ידי קוליס שמלחה, חייב לשלם, לפי שלא שמר את גחלתו שלא תלך ותזיק: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) מללך כתיב יבער כדכתיב בסמוך כי יבער וכתב המבעיר את הבערה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא כי תצא אש. גם זה דבק כי ידבר על נזק השדה: וטעם **המבעיר.** אינו כמו כי יבער איש. אע"פ שהם מבנין אחד. כי מלת אש תורה עליו וזאת הדרך צחות בל' הקדש לאמר מלה שוה והוא משני טעמים. כמו בלחי החמור חמור חמורתים. רוכבים על שלשים עיירים ושלשים עיירים להם. וזאת השנית ערים והעיד להם יקראו חות יאיר: (אבן עזרא)

בעל הטורים **קוצים**. ד' הכא ואידך קוצים כסוחים באש יוצתו ואל תזרעו אל קוצים דועכו כאש קוצים. זהו שאחז"ל כי תצא אש אפי' מעצמה והיינו באש יוצתו דמשמע מעצמן ומרבין ליחכה נירו וזהו נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים והתם דרשו על הרשעים והיינו דועכו כאש קוצים דאיירי ברשעים: (בעל הטורים)

אור החיים **כי תצא אש וגו'**. פירוש הגם שהדליק בתוך שלו כשיהיה באש הנדלקת שיעור לצאת למקום שאינו שלו. ושיעור תיבת **תצא** הוא שתהיה ראויה לצאת, אבל הדליק בתוך שלו ולא היה שיעור לצאת לחוץ ויצאתה פטור שזו מכה בידי שמים וכדאיתא בגמרא (ב"ק ס"א:): ואומרו **ומצאה קוצים** פירוש והגם שזולת הקוצים לא היתה משגת מקום קמה וגדיש להבעירם ובאמצעות הקוצים נאכל גדיש וגו' **שלם ישלם** פירוש שלם הגדיש או הקמה ישלם דמי העצים הגם שהם אדרבה היו סיבה לקלקול. ודוקא שמצאתם אבל בא אדם והניחם אחר שהבעיר, השני חייב לשלם.

המבעיר וכפל לומר **הבערה** לרמוז גם אל העצים שהם הם המבעירים את הגדיש והקמה:

עוד נתכוין באומרו **ומצאה** הגם שלא ידע המבעיר שהיו שם קוצים או אפילו לא היו שם בשעת ההבערה ובא אדם והניחם במחוז שלו ולא ידע כי יש הבערה הרי המבעיר חייב:

ובדרך רמז תרמוז התורה את אשר יסובבו הרשעים ברשעים כדי שיתעורר האדם מתרדמת שינת שכלו בהביטו הפלגת הרעות אשר יביאו לעולם כי לא לבדם יריעו אלא יסובבו רע לכל העולם, והוא אומרו **כי תצא אש** הלא ידעת כי צרת העם תתכנה בשם אש. וצא ולמד משליח גבריאל (יומא ע"ז). אשר שאל אש מבין הבדים (הכרובים) והוא בחינת תגבורת הדינים, ואמר **ומצאה קוצים** הם הרשעים שאינם אלא קוצים מכאיבים, ואומרו לשון **מצאה** על דרך אומרו (דברים לא כא) והיה כי תמצאן אותו וגו', והטעם משום שהרשע אין לו בעלים כי האדון ברוך הוא הנה הוא פקר בו והסיר אדנותו מעליו וה' הסתיר פניו ממנו ומעתה הרי הוא כמציאה וכל הפוגע בו יעשה בו רצונו, והודיע הכתוב עוד כי אחר שניתן רשות לאש הדינים להבעיר לא לקוצים לבד הם מבעירים אלא **ונאכל גדיש** כאן רמז אל תינוקות של בית רבן שעדיין אין להם קומה אלא גדושים שבולת עם חברתה כי בעונות הם הנתפסים בצרת עולם. גם אמרו ז"ל (שהש"ר פס' משכני) בפסוק (תהלים ח) מפי עוללים ויונקים יסדת עוז כי היו ערבים בשעת קבלת התורה וכשירשיעו בני אדם הנה הרשות נתונה לאש לבער בהם, ואומרו **או הקמה** כאן מודיע כי לפעמים חרב עד צואר הגיעה מופתי הדור יסודי עולם נלקחים בעונם כדי להציל על כללות הדור כאומרו (שה"ש א') אשכול הכופר וגו', ולהם יקרא קמה על דרך אומרו (שם ה') זאת קומתך דמתה לתמר שהם הצדיקים הנמשלים לתמר כאומרו (תהלים צ"ב) צדיק כתמר וגו', ולפעמים יגדל החטא ולא יצילו הצדיקים לבד וחימה שפוכה על כל שונאי ישראל, והוא אומרו **או השדה** שזה ירמוז אל כללות ישראל ולא יספיקו לא תינוקות ולא צדיקים להציל. והודיע הכתוב כי יש יום לאל איום לבא במשפט עם הסובבים את הדבר למיתת הצדיקים וגאוני עולם להשתלם מהם, והוא אומרו **שלם ישלם המבעיר** הם הרשעים הקוצים את כל אשר הרגו, ואמרו ז"ל (סנהדרין ק'): כי ה' יתן כח ברשעים לסבול שיעור המגיע להם בחטאם אוי לרשע רע לשמים ולבריות כמה יסבול בעד קלקולו, ותמצא (ב"ר פס"ג) שהצדיקים

כשהיו בניהם מגיעים לכלל שנים שאינם נלכדים בעון אביהם היו שמחים ואומרים ברוך המקום שפטרם מעונש זה, הרי כי יעניש ה' לגורם עונש בשבילו לזולת, ובאמת כי יחרד אנוש ויכבה שלהבת יצרו המחטיא אותו באש המשפט בהעלותו על לבבו נהרות העונשים אשר יגיעוהו על כמה נפשות קטנים וגדולים אין קץ שכולם הוא הרצחן הגדול להם באמצעות תאותו הסרוחה, והנה אמרו ז"ל (קידושין מ':) לעולם יראה אדם כאלו כל העולם כולו חציו זכאי וכו' עשה עבירה אחת אוי לו שהכריע את כל העולם לחובה ודם כל העולם ודם זרעיותיהם על צוארו ועל נפשו עמוסים ויסבול מר המות בעד כל נפש אחת מהם ובכל צרתם לו צר כאשר עשה, והוא אומרו **שלם ישלם** וגוי טעם כפל שלם וגוי המבעיר וגוי כאן רמז הכתוב כי לא לאיש הרשע לבד יעשה ה' משפט התשלומין אלא גם להמחטיאו והוא יצר הרע בחינה המחטיאתו כי גם לו משפט חרוץ ביום ההוא יגדל המספד עליו בעשות בו ה' דין כמאמרם ז"ל (סוכה נ"ב.) שמביאו ה' ושוחטו ולא ימלט בבורחו לבצרה ואפילו לבצר (מכות י"ב.) כי מזיד הוא ומלך המשפט ישפוט בצדק להשתלם ממנו ונשגב ה' לבדו ובקמא (ב"ק ס"י.) רמזו באופן אחר: (אור החיים)

וַיִּתֵּן אִישׁ אֶל-רְעֵהוּ כֶסֶף אֶזְכָּרִים לְשֹׁמֵר וְגִבָּב מִבֵּית הָאִישׁ אִם-יִמָּצָא הַגִּבָּב יִשְׁלַם

אונקלוס אַרִי יִתְּנוּ גִבְרַת לְחִבְרָה כֶּסֶף אוּ מְנִין לְמִטְרָה וְיִתְּגַבְּבוּן מִבֵּית גִּבְרָא אִם יִשְׁתַּכַּח גִּבְרָא יִשְׁלַם עַל חֵד תִּרְיִן: (אונקלוס)

יונתן אַרִים יִתְּנוּ גִבְרַת לְחִבְרִיהַ כֶּסֶף אוּ מְאִינִין לְמִנְטְרַת בְּלָא אַגְרָה נְטִיר וּמִתְּגַבְּבִין מִן בֵּית גִּבְרַת אִין מִשְׁתַּכַּח גִּבְרָא אִיהוּ מִשְׁלַם עַל חֵד תִּרְיִן: (תרגום יונתן)

רש"י וּגִבָּב מִבֵּית הָאִישׁ. לפי (ת) דבריו (ס"ג): **אם ימצא הגנב. ישלם הגנב שנים לצעלים:** (רש"י)

שפתי חכמים (ת) דק"ל הא כתיב אחריו ונקרב צעל הבית אל האלהים להקדש ועוד מאי אם לא ימצא הגנב שדרקו אלא הוא עצמו גנבו וכאן הוא אומר וגונב למשמע דולאי הוא שנגנב ולא הוא גנבו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **כי יתן.** גם זה דבק כי על דבר הגנבה ידבר להשלים משפטי הגנבות: (אבן עזרא)

הרמב"ן **כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור.** פרשה זו נאמרה בשומר חנם, ולפיכך פטר בו את הגניבה, כפי קבלת רבותינו (מכילתא כאן, ב"מ צד:). ונזכר סתם בכתוב, מפני שדרך שומרי כסף או כלים לשמרם בחנם. והפרשה השניה (להלן פסוקים ט~יב) שבשומר שכר הזכירה חמור או שור או שה וכל בהמה, ודרך הבהמות לתתן ביד רועים לשמור וירעו אותם בשכר:

וגנב מבית האיש. פי' רש"י לפי דבריו. לומר שהוא טוען כך. והביאו לו דומים כי יקום בקרבך נביא (דברים יג ב), חנניה בן עזור הנביא (ירמיה כח א), כי לא יקראנו בזה השם על האמת, רק שהוא יאמר כן. ואין צורך, כי הכתוב יאמר **אם**

גונב מבית האיש וימצא הגנב ישלם שנים, ואם לא ימצא הגנב יבאו לבי"ד
וישבע על הגניבה **אם לא שלח ידו במלאכת רעהו, ואשר ירשיעון אותו בי"ד**
בגניבה הזאת, שהוא הגונב, **ישלם שנים**, כי בי"ד לא ירשיעוהו לשלם שנים אם
לא גנבו הוא, כי חיוב התשלומין בכפל בגנב הוא, כאשר אמר למעלה (בפסוק ג)
חיים שנים ישלם: (הרמב"ן)

אור החיים **כי יתן איש**. פרשה זו העמידה רבותינו ז"ל (בי"מ צ"ד): בשומר חנם
כי הוא לבדו פטור מגניבה ואבידה, ואמרו שעל כל פנים חייב בפשיעה, ולא נודע
מנין להם כיון שהכתוב לא חייבו אלא לישיבע שלא שלח ידו כל חוץ מזה פטור,
ורש"י ז"ל בהשואל דף צ"ה כתב בדיבור המתחיל אשומר חנם וז"ל דכתיב ביה
פשיעה דכתיב על כל דבר פשע. ונשאר לדעת על מי סמך הכתוב לדעת כי ידבר
בשומר חנם. ואולי כי לצד שהלביש הנתינה בכסף או כלים שהם דברים שמן
הסתם שאינם צריכין שכר לשומרם ובשומר שכר אמר דברים שמן הסתם
צריכין שכר לשומרם שהם חמור או שור או שה וכל בהמה שכל מין זה יש בו
טיפול ומן הסתם רגילות לשמור בשכר:

אל רעהו. רבותינו ז"ל אמרו (שם נ"ז): ולא של הקדש, ונראה לי לתת טעם הדבר
שהוא לטעם עצמו שצוה ה' לפטור בבעלים ושפיר יקרא האדון בעליו של הקדש
עמו של כל נפקד שאין לך שעה ורגע שאין ה' עושה פעולה עם האדם בין בבחינת
גופו בין בבחינת צרכיו:

כסף או כלים. לא היה צריך לומר אלא כי יתן איש אל רעהו והרי הוא אומר
בסמוך על כל דבר פשע על שור על וגו' ודרשו ז"ל כל פרטים שיתחייב עליהם אם
לא שמר ופשע. ואם לרשום הכתוב כי בשומר חנם הוא מדבר היה מספיק לומר
כי יתן כסף, [כלים] למה לי. ובמכילתא אמרו כסף או כלים מה כסף שדרכו
לימנות אף כלים שדרכם לימנות מכאן אמרו כל טענה שאינה במדה במשקל
ובמנין אינה טענה עד כאן. ואין סתירה לדברינו מדכריהם. עוד נראה לי טעם
אומרו **כלים** לומר שהגם שירצה השומר לשלם אינו נפטר, וכמו שכתב רמב"ם
בפ"ו מהלכות שאלה ופקדון שאם הפקדון הוא כלי מתוקן משביעין אותו, והגם
שהרמב"ם אמר משום תקנת חכמים אפשר שירמוז הכתוב לזה, וידויק גם כן
מה שגמר אומר הכתוב **אם לא שלח ידו במלאכת רעהו** דקדק לומר מלאכת
לומר הגם שאין טענה אלא טענת מלאכה שבכלים ומשלם שויו:

לשמור. במכילתא רבי ישמעאל אומר עד שיפקיד אצלו ויאמר לו שמור לי אבל
אם אמר לו עיניך בו הרי זה פטור. ובהחובל (בי"ק צ"ג). דרשו לשמור ולא לאבד
ולקרוע לשמור ולא לחלק לעניים. ומדברי התוספת שם משמע שלא פטר התנא
כל שלא אמר לו שמור לי אלא מפשיעה אבל אם אבדו בידיים אינו פטור עד
שיאמר לו בפירוש לאבד ולקרוע, וקשה לי מנין מצאו לדרוש ב' מיעוטים בב'
הדרגות הא' אם לא אמר לו שמור פטור מפשיעה והב' אם אמר לו לאבד פטור
אם אבד. ונראה כי דרשת מכילתא דרשה גמורה היא ודרשת החובל ולא לאבד
סברא היא אלא שאסמכוה אקרא. ותדע כי אמרו עוד ולא לחלק לעניים וטעם
מיעוט העניים מוכח משם שהוא מטעם שהוא ממון שאין לו תובעים, וכמו
שאמר שם בההיא מעשה שהקדיש ההוא גברא ארנקי לצדקה אפקדיה רב יוסף
בההוא גברא אתו גנבי גנבוהו וחייביה רב יוסף אמר ליה אביי והתניא לשמור
ולא לחלק לעניים אמר ליה עניי פומבדיתא מיקץ קץ להו ופרש"י והוה להו ממון
שיש לו תובעים, הרי שטעמו הוא זה, ולטעם זה לא היה צריך מיעוט דזה כיון
דאקדשיה לממון זה לעניים פקע זכותו ממנו ונשאר הממון אין לו תובעים,

ונראה כי הוא הדין אם אמר לו לשמור לחלקם לעניים שהוא פטור מטעם שהוא ממון שאין לו תובעים, והראיה ממה שמקשה אביי לרב יוסף מברייתא לשמור ולא לחלק ומאי קושיא דלמא הוא אמר לו בפירוש לשמור מה תאמר שלא אמר לו לשמור אם כן הוה ליה להקשותו מברייתא דלשמור עד שאמר לו שמור וזולת זה יהיה פטור אפילו בממון שאינו לחלק, עוד אמרו שם במכילתא אחר דברי ר' ישמעאל ר' נתן אומר לשמור להביא כל הדומה לכסף וכלים: (אור החיים)

ספורנו **כסף או כלים**. שסתם אלה ישמרם איש עשיר בחנם: (ספורנו)

[ז] **אם-לא ימצא הגנב ונקרב בעל-הבית אל-האלהים אם-לא שלח ידו במלאכת רעהו:**

אונקלוס **אם לא ישתכח גנבא ויתקרב מרי דביתא לקדום דיינא אם לא אושיט ידה** **במא דמסר לה חברה:** (אונקלוס)

יונתן **אין לא אישתכח גנבא ויתקריב מריה ביתא לקדום דיינא ויומי דלא אושיט ידה בעיסקא דחברה:** (תרגום יונתן)

רש"י **אם לא ימצא הגנב. וזו הסומר הזה שהוא בעל הבית: ונקרב. אל הדיינין, לדון עם זה, ולישבע לו שלא שלח ידו בשלו: (רש"י)**

אבן עזרא **אם לא שלח ידו**. יורה כי ונקרב בעל הבית שבועה היא לפני הדיינין. על כן אחריו על כל דבר פשע שפשע הנשבע. ור' ישועה אמר כי פשע הוא שיצא מרשותו. כמו אז תפשע אדום מתחת יד יהודה. והנה על כל דבר פשע כולל הבא אחריו. וכל דבר שיצא מרשות הבעלים בין שנגנב בין שאבדה וכחש בה ולא הודה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **וטעם אם לא שלח ידו במלאכת רעהו**. על דעת רש"י שיקרב אל האלהים לישבע שלא שלח ידו בשל חבירו. והנכון שיקרב אל האלהים לישבע שנגנב כמו שהוא טוען, אם לא שלח הוא יד להשתמש לצרכו במלאכת רעהו, כי השולח יד בפקדון נעשה עליו גזלן וחייב באונסין: (הרמב"ן)

בעל הטורים **אם לא ימצא הגנב ונקרב**. ר"ת אליהו רמז לבי שהפקידו אצל אי זה ק' וזה ר' זה אומר ר' שלי וזה אומר ר' שלי כיון שאינו נמצא מי רוצה לגזול יהא מונח עד שיבא אליהו: **אם לא ימצא הגנב**. בגימט' הוא עצמו גנב: (בעל הטורים)

ספורנו **אם לא שלח ידו**. שאם שלח חייב אפילו באונסין: (ספורנו)

[ח] **על-כל-דבר-פֿשע על-שׁור על-הַמִּזֵּר על-שֶׁה על-שְׁלֵמָה על-כָּל-אֲבֹדָה אֲשֶׁר יֵאמֵר כִּי-הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְבַר-שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יִרְשִׁיעַן אֱלֹהִים יִשְׁלֹם שְׁנַיִם לְרַעְהוּ:** (ס)

אונקלוס **על כל פתגם דחוב על תור על חמר על אמר על כסו על כל אבדתא די**

יִימַר אָרִי הוּא דִּין לְקֶדֶם דִּינָא יִיעוֹל דִּין תְּרוּיְהוּן דִּי יַחֲבִיבֵן דִּינָא יִשְׁלַם עַל חַד תְּרִין לְחַבְרָה: [ס] (אונקלוס)

יונתן על פל מדעם דאָתביר בכוסא על תור על חמור על אימר על פסוי על פל אבידתא יומי פד יימר ארום הוא דין וכד משתפחא גניבותא פתר פן פנד גנבא קדם דינא יועיל דין תרווייהום דין מריה דביתא ודין גנבא ולמאן דמחייבין דינא ישלם גנבא על חד תרין לחברה: (תרגום יונתן)

רש"י על כל דבר פשע. שימלא סקרו בשבועתו, שיעידו עדים שהוא עלמנו גנבו, וירשיעוהו אלהים על פי העדים: ישלם שנים לרעהו. למדך הכתוב, שהטוען בפקדון לומר נגנב הימני, ונמלא שהוא עלמנו גנבו, משלם תשלומי כפל, ואימתו, בזמן שנסבע ואחר כך באו עדים. סך דרשו רבותינו, ונקרב בעל הבית אל האלהים, קריבה זו שבועה היא, אתה אומר לשבועה או אינו אלא לדין, שכיון שבא לדין וכפר לומר נגנבה, מיד יתחייב בכפל אם באו עדים שהוא בידו, נאמר כאן שליחות יד, ונאמר למטה שליחות יד שבועת ה' תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו, מה להלן שבועה אף כאן שבועה: אשר יאמר כי הוא זה. לפי פשוטו, אשר יאמר העד כי הוא זה שנסבעת עליו הרי הוא אלא, עד הדינין יבא דבר שניהם ויחקרו את העדות, ואם כשרים הם וירשיעוהו לשומר זה, ישלם שנים, ואם ירשיעו את העדים שנמלאו זוממין, ישלמו הם שנים לשומר. ורבותינו ז"ל דרשו, כי הוא זה, ללמד שאין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת, (א) לומר כך וכך אני חייב לך, והמותר נגנב ממני (שם קו:): (רש"י)

שפתי חכמים (א) לאשר יאמר כי הוא זה משמע שאמר לו לבעל הבית אין לך בידי כי (אם כחש האבדה שמצא ונעשה גנב עליה: (אבן עזרא) (שפתי חכמים) זה: אם כי

אבן עזרא אשר יאמר. העד: כי הוא זה. אם ירשיעון האלהים השומר כי הוא עצמו גנבו. או כחש האבדה שמצא ונעשה גנב עליה: (אבן עזרא)

הרמב"ן אשר יאמר כי הוא זה. כתב רש"י לפי פשוטו אשר יאמר העד כי הוא זה שנשבעת עליו והרי הוא אצלך. ורבותינו אמרו (ב"ק קו:): כי הוא זה, ללמד שאין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת, כך וכך אני חייב והמותר נגנב ממני. וזה הענין שכתבו הרב דברי יחידים הוא ואינו כהלכה (ב"ק קו. קז.), שהשומרים אינן צריכין כפירה במקצת והודאה במקצת, ואפילו כשטוען טענת גנב בכל הפקדון חייב הוא לישבע שבועת השומרים. ועוד מתבאר בגמרא בראיות גמורות כי כשהוא כופר בעיקר הפקדון ואומר לא הפקדת אצלי, אם כופר בכל פטור, ואם מודה מקצת חייב שבועה, וזה לדברי הכל, ואף על פי שהרב אינו אומר כן בפירושו בגמרא (ב"ק קז. ד"ה מעיז):

ואם כן נאמר כי הכתוב הזה לפי מדרש חכמים הוא בטוען לא הפקיד אצלי מעולם, שאם כפר בכל פטור ואם הודה במקצת וכפר במקצת חייב שבועה. ויאמר אם לא ימצא הגנב יקרב בעל הבית אל האלהים על כל טענת פשע שיטען

עליו פשעת בשמירה, או אשר יאמר השומר כי הוא זה פקדון שבידי ולא הפקדת לי יותר, הנפקד אשר ירשיעון אותו האלהים ישלם שנים לרעהו. והנה שניהם ישלמו, אבל אין תשלומי השנים אלא בטוען טענת גנב, וטענת מודה במקצת נוהגת בכל התביעות ואפילו בהלואה וגזלה ושאר ענינים. ובאלה הדינים מקרא מועט והלכות מרובות, אין צורך לבאר מהם בכאן אלא בכדי ישוב המקראות: (הרמב"ן)

בעל הטורים על חמור. ב' הכא ואידך עני ורוכב על חמור איירי במשיח כי היכי דכתיב הכא אשר ירשיעון התם נמי איירי במאן דכתיב ביה וברוח שפתיו ימית רשע: יאמר. בגימטריא זה מין הטענה: אשר יאמר כי הוא זה. בגי' מודה במקצת טענה: (בעל הטורים)

אור החיים על כל דבר פשע וגו'. אמרו ז"ל (ב"מ נ"ז:): על כל וגו' כלל על שור וגו' פרט על כל וגו' חזר וכלל מה הפרט דבר המטלטל וגופו ממון וכו' יצאו קרקעות שאין מטלטלין ועבדים שהוקשו לקרקעות יצאו שטרות שאין גופן ממון עד כאן. ופסק כן רמב"ם פ"ב מהלכות גניבה. הנה פשטן של דברים יגידו כי הגם שפשע שומר חנם וכו' פטור כי זולת הפשיעה אפילו בכסף וכלים פטור הוא. וראיתי לרמב"ם שכתב בפ"ב מהלכות שכירות וזה לשונו יראה לי שאם פשע השומר בעבדים וכיוצא בהם חייב לשלם שאינו פטור בעבדים וקרקעות ושטרות אלא מדין גניבה ואבידה שאם היה שומר חנם ונגנבו או אבדו וכו' פטור משבועה כו' אבל אם פשע בה חייב לשלם שכל הפושע מזיק הוא ואין הפרש בין דין מזיק קרקע לדין מזיק מטלטלין ודין אמת הוא זה למבינים וכו' עד כאן. וחלקו עליו רבוואתא ז"ל בטענה הנשמעת והיא שאם היה פושע מזיק ממש לא היה פטור אם בעליו עמו שאמר הכתוב לא ישלם ואפילו אם פשע וכמו שכתב רמב"ם עצמו בפ"א מהלכות שכירות וזה לשונו ואפילו פשע כו' ואבד מחמת הפשיעה פטור עד כאן. ופשוט שדין פושע אינו כדין מזיק כי הפושע אינו לא שומר ולא מזיק אלא שבהסתלקות שמירתו ההיזק בא מעצמו אבל המזיק הוא גורם לו ההיזק. ועוד הקשו אם כן יתחייב על כל פנים שומר חנם שבועה שלא פשע כיון שאם פשע חייב:

ונראה לומר כי מה שהקשו משמירה בבעלים שאני ושאני כי בבעלים גילה הכתוב בפירוש כי פטור הוא הגם שהזיק כמובן מהכתובים וכמו שדרשו בהשואל, אבל מה שמיעט הכתוב קרקעות ושטרות בדין שומר חנם לא מצינו שמיעטם בפירוש אפילו פשע כי לא הוזכרה פשיעה כלל אלא שליחות יד דכתיב אם לא שלח, ומה שאנו מחייבין שומר חנם על הפשיעה אינו אלא לצד דין מזיק ואידך נפרש המיעוט על דבר שלא הוזכר כלל, ואם אומרו דבר פשע, כבר פירשוהו שיכוין על פשעו בו שגנבו הוא ואומר נגנב אבל הפשיעה לא הוזכרה. והן אמת כי אם הפשיעה לא היה בה משפט מזיק היינו אומרים כי מיעט לכל משפטי שומר חנם הגם שלא הוזכרו אכן למה שאנו רואים כי מה שחייבו חכמינו ז"ל פושע הוא מדין מזיק אם כן מנין לנו להקל בדבר, ולזה כתב הרמב"ם שאין לפוטרו. ואם תאמר כיון שפושע דין מזיק יש לו אם כן בעל הבית שהדליק גדישו של שכיר או כסותו יהיה פטור שהרי פושע מזיק ופטר רחמנא. ואולי כי לא הקל הכתוב אלא בשומר. עוד נראה כי גם הרמב"ם יודה שאין לו דין מזיק ממש, ואם שרף כסותו המופקדת אצלו מהבעלים חייב עליה, ופושע כמזיק ולא מזיק ממש. ותמצא שכתב רמב"ם פכ"א מהלכות אישות האשה ששברה כלים בעת מלאכתה פטורה מתקנת חכמים עד כאן. הרי ששבירה בידיים אינה פטורה אלא מתקנה, ומה שהקשו עליו אם כן יתחייב שבועה על הפשיעה, כתב רמב"ם פ"ד

מהלכות שאלה ופקדון המפקיד אצל חבירו חנם ונגנב וכו' הרי זה נשבע וכו' אם לא שלח ידו וגו' ומגלגלין עליו שלא פשע עד כאן. משמע מדברי הרב כי עיקר שבועה דאורייתא אינה אלא שנגנבה ואינו ברשותו אבל שבועת שלא פשע מדין גלגול אנו באים עליה, ומעתה שבועת שלא פשע האמורה בשומר חנם תקנת חכמים הוא שלא אמרה תורה אלא שלא שלח, ולזה כל שישנה לשבועה של תורה גלגלו בה חכמים שבועת לא פשע וכל שאינה שבועת התורה שפטרנו פקע גלגול:

נמצינו אומרים שלא בא המיעוט של ההקדשות הקרקעות וכו' אלא על שבועת שומר חנם שלא שלח ידו דוקא ואם יטענו שפשע בה יתחייב שבועת היסת כתקנת רב נחמן (ב"מ ה'). ולפי זה מה שאמרו בסוף פרק החובל (ב"ק צ"ג.) בההוא ארנקי של צדקה שהפקידו רב יוסף אצל ההוא גברא נגנב וחייבו רב יוסף והקשה אביי לשמור ולא לחלק אם כן שסובר שממעט הכתוב אפילו מדין פושע כי התם שפושע היה ממה שחייבו לשלם והוא שומר חנם, לפי מה שכתבתי בפסוק לשמור כי דין זה דלחלק מסברא פטור הוא בלא מיעוטא דלשמור אלא דאסמכוה אקרא או שבא הכתוב לבל תטעה מדבריו לחייב אפילו לחלק, לזה שמר לך הסברא הנשמעת לך כי כל ממון שאין לו תובעים פטור הוא כי לכל אחד יאמר וגו' מה שאין כן דין פושע בממון שיש לו תובעים שהשכל נותן כי פושע מזיק הוא אם לא תהיה ראייה ברורה לפוטרו, כמבואר, כשלא בבעלים, בדינו עומד: (אור החיים)

ספורנו אשר יאמר כי הוא זה. וכמו כן כשיאמר בעל דין הנתבע זה הוא אמת, ולא שאר טענותך, וזהו מודה במקצת: **עד האלהים יבא דבר שניהם**. התובע והנתבע לשבועה, בין שהם מפקיד ונפקד בין שהם מלוה ולוה שמודה במקצת: **אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים**. אכל מי שירשיעוהו אלהים לגנב, שהיה טוען טענת גנב לשקר, ישלם שנים כדין גנב: (ספורנו)

דעת זקנים על כל דבר פשע. מדרש על כל דבר פשע בגימ' אהרן פשע שפשע על שור על אותו מעשה. על חמור שעשו ערב רב במצרים שנקראו חמור כדכתיב אשר בשר חמורים בשרם. על שה על שהחטיאו ישראל שנקראו שה פזורה ישראל. על שלמה על צלם ע"ז ושי"ן וצד"י מתחלפות. על כל אבדה נמי ע"ז שנאי אבד תאבדון. אשר יאמר כי הוא זה שאמרו אלה אלהיך ישראל. עד האלהים זה משה דכתיב ראה נתתיך אלהים לפרעה יבא דבר שניהם של הקב"ה ושל אהרן. אשר ירשיעון זה משה. ישלם שנים שני בני אהרן שמתו: (דעת זקנים)

טו כִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ חֲמֹר או-שׂוֹר או-שֶׁה וְכָל-בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר וּמֵת או-נֶשֶׁבֶר או-נִשְׁבָּה אִין רֵאָה:

אונקלוס אַרְי יִתֵּן גִּבֵּר לְחִבְרָה חֲמֹר או תוֹר או אֶמֶר וְכָל בְּעִירָא לְמִטָּר וּמֵית או אֶתְבֵּר או אֶשְׁתְּבִי לֵית דְּחִזִּי: (אונקלוס)

יונתן אַרום יִתֵּן גִּבֵּר לְחִבְרִיהַ חֲמֹר או תוֹר או אֶימֵר וְכָל בְּעִירָא לְמִנְטוֹר בְּלֵא אַגֵּר נְטִיר וּמֵית או אֶיִתְבִּיר מִן חִינָא או אֶיִשְׁתְּבִי וְלֵית סְהִיד חֲמִי וּמִסְהִיד: (תרגום יונתן)

רש"י כי יתן איש אל רעהו חמור או שור. פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם (בבא מציעא ז:), לפיכך (ב) פטר בו את הגנבה, כמו שכתוב וגונב מזית האיש אם לא

ימלא הגנב ונקרב בעל הבית, לשבועה, למדת שפוטר עצמו בשבועה זו, ופרשה זו אמורה בשומר שכה, לפיכך אינו פטור אם נגנבה, כמו שכתוב אם גנוב יגנב מעמו ישלם, אבל על האונס, כמו מת מעצמו, או נשבר, או נשבה בחזקה על ידי לסטים. ואין רואה. שיעיד בדבר: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) פי' אבל ליכא למימר איפכא שהרי מסתברא שכן הוא שלפיכך כו': (שפתי חכמים)

עזרא **כי** **יתן**. זה שומר שכר: (אבן עזרא)

בעל הטורים **וכל בהמה**. ג' הכא ואידך החיה וכל בהמה וכל בהמה מפרסת פרסה לומר שהחיה בכלל בהמה כמו התם דכתיב החיה וכל בהמה ואפילו עובר דכתיב וכל בהמה מפרסת וגו' בבהמה אותה תאכלו לרבות את העובר: (בעל הטורים)

ספורנו **חמור או שור או שה**. סתם אלה ישמרו אותם עניי עם בשכר: (ספורנו)

י **שבעת יהוה תהיה בין שניהם אם-לא שלח ידו במלאכת רעהו ולקח בעליו** ולא: (שפתי חכמים)

אונקלוס מומתא דין תהי בין תרוניהון אם לא אושיט ידה במא דמסר לה חברה ויקבל מרה מניה מומתא ולא ישלם: (אונקלוס)

יונתן מומתא דין תהי בין תרוניהום יומי דלא אושיט ידה בעיסקא דחבריה ויקבל מאריה מניה מומתא ולא ישלם: (תרגום יונתן)

רש"י **שבעת ה' תהיה**. ישבע שכן הוא כדבריו, והוא לא שלח זה יד להשתמש זה לעצמו, שאם שלח זה יד ואחר כך נאנסה, חייב (ג) באונסים: ולקח בעליו. השבועה: ולא ישלם. לו השומר (ד) כלום: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) ואם כן למה לו לישבע שלא שלח בו יד ליפטר מאונסים אלא בש"ס מיירי והשבועה על קיום טענתו ליפטר באונסים ואימתי יפטר באונסים כשלא שלח בו יד: (ד) שלא תבין ולא ישלם הכפל הנזכר למעלה אבל הקרן ישלם לכ"פ פטור מכלום: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **במלאכת רעהו**. כמו לרגל המלאכה אשר לפני. ולא יקח ממנו רק השבועה: (אבן עזרא)

אור החיים **בין שניהם**. ירצה כי יש עונש לנשבע ולמשביע אם ידע שהוא רוצה לישבע לשקר ומסכים על הדבר: (אור החיים)

דעת זקנים **שבועת ה' וגו'.** פירש"י שאם שלח בה יד ואח"כ נאנסה חייב באונסים ובמקום אחר פירש אפי' החזירה לאחר מכאן כיון ששלח בה יד פעם אחת חייב באונסיה לעולם. וזה תימה לרת"ם ז"ל דהא בפרשה דלעיל כתיב או נשבר או נשבה אין רואה ומשמע הא יש עדים שנשבר או נשבה יביא ראיה ויפטר בלא שבועה ולדברי רש"י מה הועיל לו אם יש ראיה מ"מ צריך לישבע שמא שלח בה יד והחזירה למקומה דחייב אפי' יש עדים שראו שנאנסה ממקומה הראשון ואין העדים יכולין לידע אם שלח בה יד והחזירה למקומה הראשון לכך אמר ר"ת ז"ל דאפי' שלח בה יד כיון שהחזירה למקומה קודם שנאנסה פטור: (דעת זקנים)

[יא] **ואם-גנב** **גנב** **מעמו** **ישלם** **לבועלו:**

אונקלוס **ואם** **אתגנבא** **יתגנב** **מעמה** **ישלם** **למרוהי:** (אונקלוס)

יונתן **ואין** **יתגנבא** **יתגנב** **מניה** **דהנה** **ליה** **עמיה** **אגר** **נטיר** **ישלם** **למרוזי:** (תרגום יונתן)

[יב] **אם-טרף** **טרף** **יבאהו** **עד** **הטרפה** **לא** **ישלם:** **(ס)**

אונקלוס **אם** **אתברא** **יתבר** **ייתי** **סהדין** **דתברא** **לא** **ישלם:** **[ס]** (אונקלוס)

יונתן **אין** **אתברא** **יתבר** **מן** **חיות** **ברא** **מיייתי** **ליה** **סהדין** **או** **ימטיניה** **עד** **גופא** **דתבר** **לא** **ישלם:** (תרגום יונתן)

רש"י **אם** **טרף** **יטרף.** על ידי חיה רעה: **יבאהו עד.** יביא עדים (ה) **סנטרפה** **באונס** **ופטור:** הטרפה **לא** **ישלם.** אינו אומר טרפה **לא** **ישלם,** אלא הטרפה, **יש** **טרפה** **שהוא** **משלם** **ויש** **טרפה** **שאינו** **משלם,** טרפת חתול וסועל ונמיה **משלם,** טרפת זאב ארי ודוב ונחש אינו **משלם,** ומי לחשך (ו) **לדון** **כו,** שהרי כתיב ומת או **נשבר** **או** **נשבה,** מה מיתה שאין יכול להציל, אף שבר ושביה שאין יכול להציל: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) **יש** **מקשים** **למה** **לי** **שני** **עדים** **דהא** **עד** **אחד** **פוטרי** **אותו** **מן** **השבועה** **וממילא** **הוא** **פטור** **גם** **כן** **מן** **התשלומין** **וי"ל** **דסבירא** **ליה** **לרש"י** **עד** **המסייע** **אינו** **פוטרי** **ומסום** **הכי** **כריך** **שני** **עדים** **עיין** **בח"מ** **סימן** **פ"ז:** (ו) **הרא"ם** **פירש** **מי** **לחש** **לך** **באזנך** **לחלק** **בין** **ארי** **לחתול** **הא** **סתמא** **כתיב** **אם** **טרף** **יטרף** **ואף** **ע"ג** **דכתיב** **הטריפה** **בה"א** **שבאה** **לחלק** **אכתי** **ליכא** **למשמע** **באיזה** **מין** **טריפה** **חייב** **ובאיזה** **מין** **טריפה** **פטור** **לפיכך** **הולכנו** **היקישא:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **אם.** על זה קבל שכרו: **יבאהו עד.** יביא קצת הנטרף להיות לו לעד. על דרך שכתוב כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אזן: (אבן עזרא)

הרמב"ן **אם טורף יטרף**. על ידי חיה רעה. יביאהו עד. יביא עדים שנטרפה באונס ופטור. זה לשון רש"י. ויש לתמוה, למה הצריך הכתוב בכאן עדים, ולמעלה אמר שבועת ה' תהיה בין שניהם, והדין בהם שוה הוא, שאם יש לו עדים יפטר במת ונשבר ונשבה וכן בנטרף, ואם אין לו עדים נשבע על כלן ואינו משלם. ושמה כי דבר הכתוב בהווה שהשור כשימות באבוס בעליו או יעלה לצוק ונשבר אין רואה בו, וכן הנשבה בליסטים מזויין שבא עליו ונטלו מן העדר והלך לו, אבל האריה והדוב כאשר יטרוף יקרא עליו מלא רועים, ולכן יאמר שיביא אותם לבי"ד ויפטר:

או שנפרש שבא הכתוב ללמד על דינו של איסי בן יהודה שאומר (בי"מ פג.) אין רואה (לעיל פסוק ט) פטור, הא יש רואה יביא עדים ויפטר, ופירושו, שאם אירע האונס במקום שהאנשים מצויין שם כל היום אין סומכין על שבועתו וצריך להביא העדים. ודרך הטרפה שתהיה כן כאשר אמרנו, ולכן הצריך בה הכתוב שיביא העדים. ור"א אמר יביאהו עד, שיביא קצת הנטרף, שתי כרעים או בדל אוזן, להיות לו לעד. וכן ראיתי במכילתא דרבי שמעון בן יוחאי אבא שאול אומר יביא עדידה, שנאמר (עמוס ג יב) כה אמר ה' כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים וגו': (הרמב"ן)

ספורנו **יביאהו עד**. כבר אמרו (שם) כל מקום שנאמר עד הרי כאן שנים ואמר אם כן אם טורף יטרף על ידי חיה רעה שסתמה יש רואה, כי יקרא עליה מלא רועים, הנה אז יביא את הנטרף ואיזה זוג עדים שיעידו שזו היא שנטרפה באונס: **הטרפה**. באונס: **לא ישלם**. אבל אכלוה חיות מחסרון שמירה ישלם, כאמרם ז"ל (מציעא פרק השואל) זאב אחד אינו אונס כלב אחד אינו אונס ואין צריך לומר חתול ונמיה ודומיהם שיכול להציל: (ספורנו)

[ג] **וכי-ישאל איש מעם רעהו ונשבר או-מת בעליו אין-עמו שלם ישלם:**

אונקלוס **וארי ישאל גבר מן חברה ויתבר או מית מרה לית עמה שלמא ישלם:** (אונקלוס)

יונתן **וארים ישאל גבר מדעם מן חברה ויתבר מנא או מית בעירא מריה לית עפניה שלמא ישלם:** (תרגום יונתן)

רש"י **וכי ישאל**. בא ללמדך על השואל שחייב באונסין: **בעליו אין עמו**. אם בעליו של שור אינו עם השואל (ז) במלכתו (בבא מציעא גס): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) הוסיף מלת במלכתו ללא תימא עמו פירושו במקום אחד לכ"פ במלכתו בין שעושין הבעלים במלכתו של השואל במקום אחר בין באותו מקום בין שהוא במלכה אחרת והואיל וכתוב אם בעליו עמו משמע בכל מלכה שהוא עמו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **וכי ישאל**. על דרך הפשט בעליו אין עמו ויכול לטעון על השואל שהכביד על בהמתו: (אבן עזרא)

[יד] אַם-בְּעֲלִיו עֲמוּ לֹא יִשְׁלַם אִם-שְׂכִיר הוּא בָּא בְּשִׁכְרוֹ: (ט)

אונקלוס אַם מְרִיה עֲמִיה לֹא יִשְׁלַם אִם אֲגִירָא הוּא עַל בְּאַגְרָה: [ס] (אונקלוס)

יונתן אִין מְרִיה עֲמִיה לֹא יִשְׁלַם אִין אֲגִירָא הוּא עֲאֵל פְּסִידִיה בְּאַגְרִיה: (תרגום יונתן)

רש"י אַם בְּעֲלִיו עֲמוּ. זִין שְׁהוּא בְּאוֹתָהּ מִלְּאֲכָה זִין שְׁהוּא בְּמִלְּאֲכָה אַחֲרָתָה, הִיא עֲמוּ בְּשַׁעֲתָ שְׂאֲלָהּ, אִינוּ כְּרִיךְ (ח) לְהִיּוֹת עֲמוּ בְּשַׁעֲתָ שְׂבוּרָה וּמִתָּהּ (שם ט:): אַם שְׂכִיר הוּא. (ט) אַם הַשּׁוֹר אִינוּ שְׂאוּל אֲלָא שְׂכוּר, זֶה בְּשִׁכְרוֹ לִיד הַשּׁוֹכֵר הַזֶּה (י) וְלֹא בְּשְׂאֲלָהּ, וְאִין כָּל הַנְּאֻחָה שְׁלוּ, שְׁהִירֵי עַל יְדֵי שְׂכָרוֹ נִשְׁתַּמֵּשׁ, וְאִין לוֹ מִשְׁפֵּט שְׂאוּל לְהַתְּחִיב בְּאוֹנְסִין. וְלֹא פִירֵשׁ מַה דִּינוּ אִם כְּשׁוֹמֵר חָנַס אוֹ כְּשׁוֹמֵר שְׂכָר, לְפִיכֵךְ נַחֲלָקוּ זֵו חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל, שְׂכוּר כִּיֹּאד מִשְׁלָם, רַבִּי מֵאִיר אֹמֵר כְּשׁוֹמֵר חָנַס, רַבִּי יְהוּדָה אֹמֵר כְּשׁוֹמֵר שְׂכָר: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) שְׁהִירֵי אֹמֵר וְכִי יִשְׂאֵל אִישׁ וְגו' וְנִשְׁבַּר אוֹ מִת בְּעֲלִיו אִין עֲמוּ וְגו' מִשְׁמַע שְׂאִינוּ עֲמוּ לֹא בְּשַׁעֲתָ שְׂאֲלָהּ וְלֹא בְּשַׁעֲתָ שְׂבִירָה וּמִיתָה שְׁהִירֵי בְּעֲלִיו אִין עֲמוּ קָאִי אֲשַׁנְיָהֵם לְכַךְ שְׁלָם יִשְׁלַם הָאֵל הִיא עֲמוּ בְּאַחַד מֵהֶם לֹא יִשְׁלַם וְכַתִּיב אַם בְּעֲלִיו עֲמוּ לֹא יִשְׁלַם טַעֲמָא דְאִיתָא בְּתַרוּוִייהוּ הָאֵל אִיתָא בְּחַדָּא וְלִיתָא בְּחַדָּא חִיב אַם כֵּן סְתֵרִי לְהַדְדֵי אֲלָא עַל כְּרַחֵךְ כְּרִיךְ לֹמֵר הָאֵל דְּפִטֵר לְעִיל אַם הִיא בְּאַחַת מֵהֶן הִינּוּ אַם הִיא עֲמוּ בְּשַׁעֲתָ שְׂאֲלָהּ אֲף עַל פִּי שְׁלָא הִיא עֲמוּ בְּשַׁעֲתָ שְׂבִירָה וּמִיתָה וְהָאֵל דְּחִיבֵי לְמַטָּה הִינּוּ אַם הִיא עֲמוּ בְּשַׁעֲתָ שְׂבִירָה וּמִיתָה וְלֹא הִיא עֲמוּ בְּשַׁעֲתָ שְׂאֲלָהּ וְאִיפְכָא לִיכָא לְמִימֵר דְּהִכִּי מִסְתַּבְּרָא דְשְׂאֲלָהּ עַדִּיפָא שְׂכָן חִיב בְּמִזְוֹנֹתֶיהָ עַל יְדָה. גְּמֵרָא: (ט) הוֹסִיף הַשּׁוֹר לְהוֹרוֹת שְׁהַמְתוֹאֵר שֶׁל שְׂכִיר הוּא הַשּׁוֹר הַנִּרְמָז זֹכֵי יִשְׂאֵל כְּדִלְעִיל וְאִיךְ יִהְיֶה הַשּׁוֹר שְׂאוּל וְשְׂכִיר לְפִיכֵךְ הוֹסִיף לֹמֵר אִינוּ שְׂאוּל אֲלָא שְׂכוּר לְהוֹרוֹת שְׂכוּנַת הַכְּתוּב בְּזֵה אִינוּ רַק לְשִׁלוּל הַמּוֹנַח הַרְאָשׁוֹן שְׁהוּא הַשְּׂאוּל לֹמֵר שְׂאִינוּ אֲלָא שְׂכוּר: (י) מִפְּנֵי שְׁהַבִּיאָה מוֹרָה עַל זִיאת דְּבַר בְּדַבַּר וְהַכְּתוּב קִיָּר בְּלִשְׁוֹנוֹ הוֹרֵךְ לְפָרֵשׁ שְׂבִירָה לִיד הַשּׁוֹכֵר וְלְהוֹדִיעַ הַטַּעַם לְמַה לֹא יִהְיֶה דִּינוּ שֶׁל זֶה כְּדִין הַשְּׂאוּל לְהַתְּחִיב בְּאוֹנְסִין לְכ"פ מִפְּנֵי שְׁלָא זֶה לִידוֹ בְּתוֹרַת שְׂאֲלָהּ אֲלָא בְּשִׁכְרוֹ זֶה וְלִפִּי זֶה יִהְיֶה זֶה בְּשִׁכְרוֹ הַפּוֹךְ שְׁהִיא רְאוּי לְהִיּוֹת בְּשִׁכְרוֹ זֶה כְּדִי שְׂיוֹבֵן מִזֵּה וְלֹא בְּשְׂאֲלָהּ וּמִפְּנֵי שְׂכוּנַת זֶה בְּשִׁכְרוֹ הַנֶּאֱמָר בְּקֵרָא לְפוֹטְרוֹ מִן הַאוֹנְסִים הוּא זֶה וְלֹא לְהוֹדִיעַ מִשְׁפֵּטוֹ לְפִיכֵךְ נַחֲלָקוּ חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל מַה מִשְׁפֵּטוֹ אַם כְּשׁוֹמֵר חָנַס אַם כְּשׁוֹמֵר שְׂכָר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אַם. שְׁהוּא רָאָה בְּעַצְמוֹ אִיךְ נִשְׁבַּר אוֹ מִת. וְכַכָּה הַשְּׂכִיר שְׂבִירָה עִם הַשּׁוֹכֵר בְּדֶרֶךְ אַחַד. הַשְּׂלִים לְדַבַּר עַל גְּנִיבַת מִמּוֹן. וְעַתָּה יִדְבַר עַל גְּנִיבַת הַלֵּב הוּא הַמִּפְתָּה.

כי ההווה לפתות הנערות שאין דעתם שלימה: (אבן עזרא)

אור החיים **אם בעליו עמו וגו'.** יש לנו לדון במשפט זה האם נשפטה בדין זה לעולם הבא כשיבוא בעל הפקדון הוא אדון העולם אשר הפקיד הנפש ביד האדם לשמור דכתיב (דבדים ד ט) ושמור נפשך מאד כשיבא לתבוע פקדונו מכל אי' ונמצא נגנב או נשבר או נשבה או מת כי כל בחינת אלו ישנם מצויות בעוברי עבירה יש מי שנפשו נגנבת ממנו במקרה לא טהור ויש שהוא מזיד בעבירה ואבר מאברי הנשמה המיוחד כנגד המצוה שעבר עליה הוא נפגם ולפעמים בעשות עון מהכריתות ומיתות בית דין גורם מיתה לנפש כאומדו (בראשית יז יד) ונכדתה הנפש ולפעמים יגרום לה שביה על דרך אומרם (זהר ח"ב צ"ה:) הנפשות העשוקות וגו' ובעמוד בעל הפקדון ויטעון טענה הנשמעת תן לי הנפש כמו שנתתיה לך כאומרו (קהלת י"ב) והרוח תשוב אל האלהים אשד נתנה ודרשו ז"ל (שבת קנ"ב:) תנה לו כמו שנתנה לך האם יכולין הנפקדים ליפטר בטענת בעליו עמו, כי אמרו ז"ל (ב"מ צ"ז.) אפילו אמר לו השקיני מים ושאל ממנו חפצו הרי זה שאלה בבעלים והוא הדין כל השומרים, והן האדון קדם לזון ולכלכל מיום היות האדם והוא הנופח באף האדם נשמת חיים ומתעסק בצורכי אדם מלבד אשר יעשה לכללות העולם מחדש בכל יום מעשה בראשית לזה יקרא בעליו עמו מתחלה ועד סוף והרי שומרי הנפשות פטורים הגם שלא ישיבו הנפש כמו שנתנה:

ואומר לנפש אדם אל תבטחי בעושי משפט זה כי לבי סיבות לא יפטר בטענה זו, האחד כי כאן פירש בפירוש שיתחייבו השומרים וכל תנאי שבשמירה קיים וכאומרם בהשוכר את הפועלים (ב"מ צ"ד.) מתנה בעל הפקדון על שומר חנם להיות חייב כשואל והטעם כי כל תנאי שבממון קיים והוא הדין שיכול להתנות המפקיד על השומר שיתחייב הגם שהוא בבעלים ואין זה מתנה על מה שכתוב בתורה בדרך זה כמובן מההיא דאמר שמואל במסי' מכות (ג'): ע"מ שלא תשמטנו שביעית אין שביעית משמטנו, ואמרו ז"ל שהטעם הוא שכל תנאי שבממון קיים ובמציאות שלפנינו כאלו התנה בפירוש על הדבר ממה שקבע עונשין לכל העובר על הפקודים ועוד לו שהוסיף להשביעה על הדבר, ב' יש לך לדעת כי שופטי ארץ לא ישפטו כל החיובים אלא מעט מהרבה וכל המשפטים השופט כל הארץ ישפוט בצדק ומי יאמר כי הפושע בנכסי רעהו והוא בבעלים שלא ישפטהו השופט כמו שהוא שופט כמה וכמה שפטורין בדיני אדם וחייבים בדיני שמים וכו' וכמו שפירשתי למעלה בפסוק (כ"א י"ב) מות יומת כי לא לכל מחוייבי מיתה יצו ה' לשופטי ארץ להרוג וכו'. ותמצא כיוצא בזה שצוה ה' כי שומר חנם ושומד שכר ושואל פטורין בהקדשות ואפילו פשעו ואפילו לרמב"ם שחלק לחייב בפשיעה בקרקעות ועבדים נראה מדבריו כי יודה בהקדשות שפטור גם בפשיעה מטעם כי בא המיעוט בכל השומרים, וממנה אתה למד כי לא פטור ומותר הוא ואדרבה עונשו גדול הוא שזלזל נכסי שמים אלא שלא קבע ה' משפטו לדייני ארץ וסלק דינו לפניו. ויש עוד לאלוה מילין כפי פנימיות התורה ואין כאן מקומן:

החיים) (אור

ספורנו **אם בעליו עמו.** במלאכתו בשעת שאלה: **לא ישלם.** שסתם משאיל בקרוב דעת כזה הוא נותן מתנה על דעת שיחזיר, וכיון שלא התנה אינו חייב להחזיר אלא כשהיא נמצאת בעין. שאפילו לדעת האומר שבמתנה על מנת להחזיר חייב באונסין, זהו מטעם שהתנאי של על מנת מבטל את המתנה אם לא יקויים התנאי. אבל בזה שהיא מתנה על דעת להחזיר בלתי תנאי שיבטל המתנה אם לא יחזירנה, הנה כל זמן שהיא בידי המקבל היא שלו אף על פי שלא יחזירנה

אחר כך, ולא יתחייב על כל מה שיארע בה אפילו בפשיעה. ובכן באה הקבלה (שם) שיהיה פטור כל שומר בבעלים אפילו בפשיעה: (ספורנו)

טו וְכִי-יִפְתָּה אִישׁ בְּתוּלָה אֲשֶׁר לֹא-אֲרָשָׁה וְשָׁכַב עִמָּה מְהֵרָה יִמְהַרְנָה לָאִשָּׁה:

אונקלוס וְאִרִי יִשְׁדַּל גְּבַר בְּתוּלְתָא דִּי לָא מְאָרְסָא וְיִשְׁכּוּב עִמָּה קְזִמָּא יְקִימְנָה לָהּ לְאִנְתּוֹ: (אונקלוס)

יונתן וְאָרוּם יִשְׂרָגַג גְּבַר בְּתוּלְתָא דְלָא מְאָרְסָא וְיִשְׁמֵשׁ עִמָּה מִפְרָנָא יְפָרִין יְתָה לִיָּהּ לְאִינְתּוֹ: (תרגום יונתן)

רש"י וכי יפתה. מדבר על לבה עד שזומעת לו, וכן תרגומו וארי ישדל. גדול בלשון ארמי כפתוי בלשון עברי: מהר ימהרנה. יפסוק לה (כ) מוהר כמשפט איש לחשתי, שכותב (ב) לה כתובה וישאנה: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) פירוש דאם לשון מהירות היה לו לינקד צפת"ח תחת המ"ם שהרי המהירות לא בא בכ"מ אלא מצנין פועל הדגש: (ב) ולא שיתננו לה מעכשיו בדרך קנסא דאם כן מאי אס מאן ימאן וגו' הא כבר נתן לה הקנס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אשר לא אורשה. כי המאורשה אף על פי שלא נבעלה נקראת אשת רעהו. מלת ימהרנה כמו מוהר בענין קשור. כמו אחר מהרו. כי גזרת מהרה לא תמצא בפעלים רק מהבנין הדגוש בכל המקרא: (אבן עזרא)

הרמב"ן וכי יפתה איש. מדבר על לבה, וכן תרגומו ארי ישדל, שדול בלשון ארמי כפתוי בלשון הקדש. מהר ימהרנה לו לאשה, יפסוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו שכותב לה כתובה וישאנה. לשון רש"י. ואיננו נכון, אבל ענין הפתוי הטיית רצון בשקר, פן יפתה לבבכם (דברים יא טז), ויפת בסתר לבי (איוב לא כז), אם נפתה לבי על אשה (שם לא ט). ולכן האנשים אשר אין דעתם שלימה להשכיל ויטעה לבם בדברים בתחלת ענינם יקראו פתאים, וכמו שאמר פתי יאמין לכל דבר (משלי יד טו). והמסית את הבתולה לשכב עמה יטה רצונה לחפצו בדברי שקר ונקרא מפתה:

אונקלוס חלק הלשון למחלוקות, אמר כן ישדל, והוא לשון תחבולה ועסק אשר יעשה האדם עם אחר לעשות בו כרצונו, יהיה השתדלותו בדברים או במעשה, כי כן אמר בויאבק איש עמו (בראשית לב כה) וישתדל. ויונתן בן עוזיאל תרגם ושובבתיך ונתתי חכים בלחייך (יחזקאל לח ד) ואשדלינך, ובתרגום מגלת רות איפה לקטת היום ואנה עשית (רות ב יט) ולאן אשתדלת למעבד, שם האיש אשר עשיתי עמו היום בעז (שם) דאישתדלית עימיה, כי תחבולת ענין אשר אדם מצדד לעשותו יקרא השתדלות, ואמרו במשנה (אבות ב ה) ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש, ובגמרא (ברכות נח.) לעולם ישתדל אדם לצאת לקראת מלכי ישראל, ובכתוב (דניאל ו טו) הוה משתדר להצלותה, משתדל ועושה תחבולות:

ועל דעתי מזה הלשון הוא ומרד ואשתדור מתעביד בה (עזרא ד יט), מרד ותחבולה רבה, כי יחליפו האותיות האלה אף בלשון הקדש, מזלות (מ"ב כג ה) ומזרות (איוב לח לב), נמלצו (תהלים קיט קג) ונמרצו (איוב ו כה), מפלשי עב (שם לו לט) מפרשי עב (שם לו כט). וכן בארמית ואלו (דניאל ז ח) וארו (שם ז ז), שרשרת (להלן כח יד) אמרו בה חכמים (מקואות פ"י מ"ה) שלשלת. ויש נוסחאות שכתוב בהם במשנה (אבות ב ה) השתדר להיות איש. ולכן אמר אונקלוס כי יפתה ארי ישדל, יסובב וישובב את הבתולה בענינים רבים עד שישכב עמה. ובעבור כי פתוי הבתולות בענינים רבים פעם בדברים פעם בממון פעם בשקר שיטעה אותה, פעם באמת שרצונו לישא אותה לו לאשה, לא ייחד לו לשון ועשאו השתדלות, אבל בפן יפתה לבבכם (דברים יא טז) אמר בו דלמא יטעו:

ומה שפירש הרב במהר ימהרנה לו שיפסוק לה מהר כמשפט איש לאשתו שכותב לה כתובה (מכילתא כאן), אינו אמת שהמפתה אם ישאנה אינו נותן קנס, ואם יגרשנה אחר הנשואין אין לה עליו כלום מן התורה, שהכתובה מדברי סופרים הוא. אבל פירוש מהר השלוחים שאדם משלח לארוסתו כלי כסף וכלי זהב ובגדים לצרכי החופה והנשואין, והם הנקראים סבלונות בלשון חכמים. וכך אמרו מוהרי הדרי (ב"ב קמה.). ואונקלוס אמר בהרבו עלי מאד מוהר ומתן (בראשית לד יב) אסגו עלי לחדא מוהרין ומתנן, ולא היה נודר להם לכתוב לה כתובות הרבה מאד, אבל המהר סבלונות כמו שפירשתי:

ויתכן שהיה הלשון נגזר מן מהרה חושה (ש"א כ לח), לפי שהוא הדבר הראשון הנמנהר בנשואין, כי החתן ממנהר ומקדים לשלוח לפניו המנחה ההיא ואחרי כן הוא בא לבית חמיו לעשות הנשואין או השמחה, כמו שהזכירו חכמים סעודת סבלונות (פסחים מט.):

ופירוש מהר ימהרנה לו לאשה, שישלח לה סבלונות וצרכי חופה להיות לו לאשה, רמז שהם יכולים לעכב. ואמר הכתוב בלשון הזה ולא אמר שיקחנה לו, כי אין מצוה עליו שישאנה רק אם רצה, ואם לא יחפוץ בה מתחלה יפרע. ואחרי כן אמר (בפסוק הבא) שאם ימאן אביה לתתה לו, שישקול על ידו כסף כמהר אשר יתנו האנשים לבתולות הנשואות להם, והטעם כי פסלה בעיני הבחורים ויצטרך אביה להרבות לה מתן והם לא יתנו לה מהר וראוי הוא שיפרענו המפתה:

ואמרו רבותינו (כתובות י.) כי ענין המהר הזה הוא נקצב בענין האונס (דברים כב כט) כי הוא חמשים כסף, ודין האונס והמפתה שוין בזה, אבל חלק הכתוב בין אונס למפתה ששם נאמר **ולו תהיה לאשה לא יוכל שלחה כל ימיו**. והטעם, כי דרך ארץ להיות בחורי חמד מפתים בתולות, בנות הגדולים היפות, ואיננו הגון שיהא חוטא נשכר, ולכן פירש שלא ישאנה על כרחם וישלם להם. ובעבור שגם היא חטאה בדבר לא נתן עליו ענש שישאנה על כרחו ודי שישלם הקנס. ואחרי שישאנה לדעתה ודעת אביה הרי היא עמו ככל הנשים, אין לה עליו כתובה בתורה. וכן דרך בני הגדולים לאונס בנות הפחותים במעלה אשר אין להם כח כנגדם, ולכן אמר באונס ולו תהיה לאשה, על כרחו:

ועל דעת רבותינו (כתובות לט:) גם שם בין היא בין אביה יכולין לעכב כי איננו הגון שיקחנה על כרחם, ויעשה עמה שתי רעות, ופעמים שתהיה נכבדת ממנו

ולא יתכן שתתבזה בחטאו, והמשפט הישר שיהיו הנשואין בידה ולא בידו, שהוא ישאנה על כרחו שלא יהיו בנות ישראל הפקר לבעלי הזרוע:

והנה הדין הזה איננו רק בנערה כדין האונס, אבל שם פירש הכתוב כי ימצא איש נערה בתולה (דברים כב כח), וכאן לא הזכיר נערה, והטעם, כי הנערה הנזכרת שם אינו אלא להוציא את הבוגרת שהיא אשה, אבל הקטנה גם היא בכלל (כתובות מ:), וכאן לא הוצרך להוציא את הבוגרת, כי בידוע שהמפתח הבוגרת שלא ישלם כלום כי מדעתה עשה, והאב אין לו בבתו שום זכות אחרי ימי הנעורים, כדכתיב (במדבר ל יז) בנעוריה בית אביה. ואמר כאן אם מאן ימאן אביה לתתה לו, לרמוז שהוא הנותן אותה לאיש, שהוא זכאי בכסף קדושה בקטנה ונערה, כמו שדרשו כל שבח נעורים לאביה (קידושין ג:), אבל באונס הוצרך לכתוב נערה להוציא את הבוגרת, כי היה עולה על דעתינו שישלם אליה, אלא שגזרת הכתוב היא. והטעם, כי בעמדה על דעתה תשמר מאונס:

ור"א אמר מהר לשון קישור, וכן ירבו עצבותם אחר מהרו (תהלים טז ד), ואיננו נכון, אבל הוא כמו שביארתי מדברי רבותינו ז"ל. ועל דעתי אחר מהרו, שהיו נמהרי לב לאל אחר ללכת אחריו במהירותם בלי השגחה ובלי דעת. ובדברי המדקדקים (הרד"ק בספר השרשים שרש אחר) שנתנו מהר לאל אחר, והטעם שנתנו לו זבח ומנחה: (הרמב"ן)

[טז] אם-מאן ימאן אביה לתתה לו כסף ישקל כמהר הבתולת: (ס)

אונקלוס אם מצבא לא יצבי אבוהא למתנה לה כספא תקול כמוהרי בתלתא: (אונקלוס) [ס]

יונתן אין לא חמיה ליה או דלא יצבי אבוהא למתנה ליה כסף חמשין סלעין יתקנס הי כמפרוני בתולתא: (תרגום יונתן)

רש"י כמהר הבתולות. שהוא קנין חמשים כסף אל כל התופס את הבתולה ושוכב עמה בלאונס, שנאמר ונתן האיש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף (דברים כב, כט): (רש"י)

אבן עזרא כסף ישקול. בעבור שפתה: (אבן עזרא)

דעת זקנים כמהר הבתולות. א"ר יהודה חסיד מכאן רמוז לבתולה כתובתה מאתים דכתיב כמה"ר הבתולות חסר והוא נוטריקון כמה מהר הבתולות ר'. וה"ר משה אמר כי כמהר עולה מאתים זו יתר אחד ויש אם למקרא: (דעת זקנים)

[יז] מכשפה לא תחיה: (ס)

אונקלוס תרשא לא תחי: (אונקלוס) [ס]

יונתן עמי בני ישראל כל עבד תרשיותא לא תקיימון: (תרגום יונתן)

רפ"י מכשפה לא תחיה. אלא תומת (מ) צבית דין, ואחד זכרים ואחד (נ) נקבות, אלא שדבר הכתוב זהוהו, שהנשים מלויות מכשפות (סנהדרין סז:): (רפ"י)

שפתי חכמים (מ) ולא כמו לא תחיה כל נשמה שכל אדם מותר להרגו אלא חומת צב"ד ונחלקו בו חכמי ישראל י"א בסייף כמו לא תחיה כל נשמה וי"א בסקילה כמו אם זהמה אם איש לא יחיה: (נ) דהא גבי אוב וידעוני למכשפים הם לא חילק בין איש לאשה דכתיב איש או אשה. רפ"י סוף פרק ד' מיתות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא מכשפה. טעם להזכיר זה אחר הבתולה כי המתאווים יתאוו דרך כשפים למלאות תאוותם והזכיר הנקבה כי היא הנמצאת בכשוף יותר מן הזכרים: (אבן עזרא)

הרמב"ן מכשפה לא תחיה. אמר למעלה בכל חייבי מיתות מות יומת (לעיל יד טז, כא יב), והטעם שהוא חייב מיתה, ומצות עשה עלינו להמית אותו ממה שנאמר ובערת הרע מקרבך (דברים יז ז), או מזה בעצמו שיצוה יומת, אבל בכאן לא אמר מכשפה מות תמות, כי החמיר בה להזהיר אותנו בלאו שלא נחיה אותה. והטעם, מפני שהיא טמאת השם רבת המהומה והשוטים נפתיים אחריה החמיר בה בלאו, וכן בכל מרובי התקלה, כגון שאמר במסית ולא תחמול ולא תכסה עליו (שם יג ט), ואמר ברוצח ולא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות (במדבר לה לא): (הרמב"ן)

בעל הטורים מכשפה. אותיות המכשף א' האיש וא' האשה אלא שדבר הכתוב בהווה. וסמיך ליה כל שוכב עם בהמה שרוב עריות ע"י כשפים. ד"א רמז לבלעם הקוסם ששכב עם אתונו. ס"ת כל שוכב ותיבת עם אותיות בלעם. וסמיך ליה זובח לאלהים יחרם שרוב מכשפות ע"י זביחה לע"א: לא תחיה. ג' במסורה דין ואידך לא תחיה כל נשמה. החכמה תחיה בעליה. במדרש יש שעמלקים מכשפים היו ועשו עצמם כדמות בהמות למלט עצמם לכך צוה הקב"ה והמתה מאיש עד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה וגוי וזהו בשביל חכמה שהיה בהם ורצו להחיות עצמם בחכמתם צוה הכתוב לא תחיה כל נשמה ומכשפה לא תחיה: (בעל הטורים)

יח קל-שכב עם-בהמה מות יומת: (ס)

אונקלוס קל דישכוב עם בעירא אתקטלא יתקטל: [ס] (אונקלוס)

יונתן קל דישכוב עם בעירא באטלות אבנין יתקטלון: (תרגום יונתן)

רפ"י (ס"אכל שוכב עם זהמה מות יומת. בסקילה, רובע כנרבעת, שכתוב בהן למהם צם:): (רפ"י)

אבן עזרא כל. הזכיר בתחלה פתוי הנערה שאין לה דעת גם הזכיר הבהמה שאין לה פה לצעוק כמו האשה והזכיר האשה שיש לה פה לצעוק: (אבן עזרא)

יט זבח לאֱלֹהִים יִחָרֵם בְּלִתִּי לַיהוָה לְבַדּוֹ:

אונקלוס דְּדַבַּח לְטַעֲוֹת עֲמִמָּא יִתְקַטֵּל אֱלֹהִי לְשָׁמָא דִּי בְּלַחֲדוּהִי: (אונקלוס)

יונתן כָּל מֵאן דְּדַבַּח לְטַעֲוֹת עֲמִמָּא יִתְקַטֵּל בְּסַיִפָּא וְנִכְסוּי יִתְגַּמְרוּן בְּגִין כּוֹן לָא תְהוֹן פְּלַחִין אֱלֹהִין לְשָׁמָא דִּי בְּלַחֲדוּי: (תרגום יונתן)

רש"י **לאֱלֹהִים.** לעבודת גילולים. **אִילּוּ הִיא נְקוּד לְאֱלֹהִים,** היה צריך לפרש ולכתוב אחרים, עכשיו שאמר לאֱלֹהִים, אין צריך לפרש אחרים, שכל למ"ד וזי"ת וה"א המשמשות בראש התיבה, אם נקודה בחטף, כגון למלך, למדבר, לעיר, צריך לפרש לאיזה מלך, לאיזה מדבר, לאיזה עיר, וכן למלכים, ולרגלים, בחיר"ה, צריך לפרש לאיזה, ואם אינו מפרש, כל מלכים במשמע, וכן לאֱלֹהִים כל אֱלֹהִים במשמע, אפילו קודש, אבל כשהיא נקודה פתח, כמו למלך, למדבר, לעיר, נודע באיזה מלך מדבר, וכן לעיר נודע באיזה עיר מדבר, וכן לאֱלֹהִים לאותן שהזהרתם עליהם במקום אחר. כיוצא בו אין כמוך באֱלֹהִים (תהלים פו, ה.), לפי שלא פירש, הוצרך לינקד פת"ח: יחרם. יומת. (ב) ולמה נאמר יחרם, והלא כבר נאמרה בו מיתה במקום אחר והולאת את האיש ההוא או את האשה ההיא וגו' (דברים יז, ה.), אלא לפי שלא פירש על איזו עבודה חייב מיתה, שלא תאמר כל עבודות במיתה, בא ופירש לך כאן זבח לאֱלֹהִים יחרם, לומר לך, מה זביחה עבודה הנעשית בפנים לשמים, אף אני מרצה המקטיר והמנסך שהם עבודות בפנים, וחייבין עליהם לכל עבודת אלילים, בין שדרכה לעבדה בכך בין שאין דרכה לעבדה (ע) בכך, אבל שאר עבודות, כגון המכבד והמרבץ והמגפף (פ) והמנקה, אינו במיתה אלא באזהרה: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) וכמוהו כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת: (ע) מדלל כתיב ביה עובד לאֱלֹהִים בזביחה יחרם ש"מ אפי' אין העבודה שלו קאמר עכ"ל רש"י קס: (פ) פי' בשלל כדרכה אבל כדרכה פי' שעבודת' בכך מאיכה יעבדו הגוים נפקא שהן כולם במיתה כמו שפרש"י בפרשת ראה בפסוק איכה ועבדו וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא זבח. על דרך הפשט אינו מדבר על ישראל כי כבר הזהיר על זה בדבור שני רק בעבור הגר. כתוב אחריו נאמר זה. כי בעבורו נאמר כל שוכב עם בהמה כי כן מנהג עם נכרי. והנה על זה התנאי יגור בארץ ישראל שלא ישכב עם בהמה ושלא יזבח לעבודת כוכבים. ואמר לאֱלֹהִים שהיה רגיל לעבדו מקדם. ומלת לאֱלֹהִים כוללת אף המלאכים: לה' לבדו. רק לשם הנכבד לבדו שהוא שם העצם ולא יתערב אחר עמו: (אבן עזרא)

הרמב"ן זובח לאלהים יחרם. לע"ז. והוא נקוד פתח, כלומר לאותן האלהים שהוזהרתם עליהם במקום אחר, זהו לשון רש"י. ור"א פירש שעל דרך הפשט איננו מדבר לישראל, שכבר הזהיר על ע"ז בדבור השני, רק בעבור הגר הכתוב אחריו, כי על תנאי זה יגור בארצנו שלא יזבח לאלהיו כאשר היה עושה. והבל יפצה פיהו, כי בעשרת הדברות הזהיר על ע"ז בלאו, וכאן מפרש העונש והמשפט שנעשה בו, כאשר עשה בלא תרצח ולא תנאף, כי אלה הם המשפטים אשר ישם לפניהם, והנה חייב אותו מיתה, כי יחרם מיתת ב"ד, וכן כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת (ויקרא כז כט).

ואמר יחרם, כי מפני אשר זבח לחרם יהיה חייב שיחרם, כענין והיית חרם כמוהו שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא (דברים ז כו). ויתכן כי יכלול הכתוב הזבח גם הזבח שהכל יהיה לחרם, לרמוז שהוא אסור בהנאה:

והזכיר הכתוב זביחה והוא הדין להשתחוויה ולכל עבודת פנים, אבל שאר עבודות כגון המכבד והמרבץ והמגפף והמנשק אינו במיתה בשלא כדרכה, אבל כדרך עבודה בכל ענין הוא מתחייב ואפילו פוער עצמו לפעור:

והנכון במלת לאלהים בפתחות הלמ"ד שהם מלאכי מעלה, ונקראו אלהים בהרבה מקומות בכתוב אין כמוך באלהים ה' (תהלים פו ח), הוא אלהי האלהים ואדני האדונים (דברים י יז), השתחוו לו כל אלהים (תהלים צז ז), ויקראו גם כן אלים כאשר הזכרתי כבר (לעיל טו יא). ואמר בלתי לה' לבדו, בעבור שהזובחים למלאכיו יחשבו לעשות חפצו שיהיו הם אמצעים להפיק להם רצון מאתו, וכאלו הזבחים לאל ולמשרתיו, על כן אמר בלתי לה' לבדו:

ויש בכאן עוד בדרך הזה סוד עמוק, יובן ממנו ענין הקרבנות. ויכול המשכיל לדעתו ממה שכתבנו במקום אחר (לעיל ה ג), ואונקלוס רמז לו בכאן, ועוד נרמזנו אנחנו בתורת כהנים (ויקרא א ט) בעזרת השם יתברך שמו לעד ולנצח: (הרמב"ן)

בעל הטורים זובח. ב' במסו' זובח לאלקים. זובח תודה יכבדנני זובח ומודה להקב"ה מכבדו ויראה בישע אלהים אבל זובח לאלהים יחרם: יחרם. ג' במסורה הכא ואידך יחרם מן האדם לא יפדה. יחרם כל רכושו. זובח לאלהים יחרם כל רכושו והיינו דאמרו הנושא והנותן ביריד של ע"א בהמה תעקר ואין לו פדיון דכתיב יחרם לא יפדה שתופסת את דמיה: (בעל הטורים)

ספורנו זובח לאלהים. לכל האלוהות יחדיו, אף על פי שבכללם יכוין לכלול את האל ית': יחרם. מנפש ועד בשר, כי חרם הם, אסורים בהנאה כלם, ומצד מה שיקבלום לאלוה, המקבל הוא חרם האמור בהם, כאמרו והיית חרם כמוהו: לה' לבדו. בלא שתוף אלהים אחרים: (ספורנו)

[כ] וְגַר לֹא-תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי-גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס וְגִיּוּרָא לֹא תוֹנוּ וְלֹא תַעֲיִקוּן לֵה אַרְי דְּזִרְיִן הֶוִיתוּן בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם: (אונקלוס)

יונתן וְגִיּוּרָא לֹא תִקְנִטוּן בְּמִילִין וְלֹא תַעֲיִקוּן לְמִיסַב לֵיה נְכִסוּי עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

הוּו דְּכִירִין אָרוּם דְּיִירִין הַוִּיתוּן בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם: (תרגום יונתן)

רפ"י וגר לא תונה. אונאת דברים, קונטרליאר"ר בלע"ז, כמו והאכלתי את מוניך את בשרם (ישעיה מט, כו): ולא תלחננו. בגזילת ממון: כי גרים הייתם. אם הונתו, אף הוא יכול (ג) להונתך, ולומר לך אף אתה מגרים באת, מוס שבך אל תאמר לחברך. כל לשון גר, אדם שלא נולד באותה (ה) מדינה, אלא בא ממדינה אחרת לגור פס: (רפ"י)

שפתי חכמים (ג) וכי גרים הייתם שב על לא תונו לבדו שהוא באונאת דברים אבל אינו סבה למניעת לא תלחננו שהוא גזילת ממון: (ה) בא לפרש שכל ישראל גרים היו אף אברהם יצחק ויעקב לכל לשון גר וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וגר. כאשר יקבל הגר שלא לעבוד עבודת כוכבים לא תונהו בארץ. בעבור שיש לך כח רב ממנו. וזכור כי גרים הייתם כמוהו. וכאשר הזכיר הגר שאין לו כח ככה היתום והאלמנה שהם ישראלים ואין להם כח. ואחר שאמר לא תענון לשון רבים. אמר אם תענה. כי כל רואה אדם שהוא מענה יתום ואלמנה ולא יעזרם גם הוא יחשב מענה: (אבן עזרא)

הרמב"ן כי גרים הייתם בארץ מצרים. לא הוכשרו כל הגרים בעבור היותנו גרים בארץ זמן, ואין טעם שיהיו מובטחים לעולם בעבור כן. ופירש רש"י כי הוא טעם ללא תונו אותו, יזהיר שלא תונה אותו בהונאת דברים, שאם הונתו אף הוא יכל להונתך ולומר לך אף אתה מגרים באת, מוס שבך אל תאמר לחברך. ור"א אמר זכור כי גרים הייתם כמוהו. ואין בכל זה טעם בעיקר:

הנכון בעיני כי יאמר, לא תונה גר ולא תלחצנו ותחשבו שאין לו מציל מידך, כי אתה ידעת שהייתם גרים בארץ מצרים וראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אתכם ועשיתי בהם נקמה, כי אני רואה דמעת העשוקים אשר אין להם מנחם ומיד עושקיהם כח, ואני מציל כל אדם מיד חזק ממנו. וכן האלמנה והיתום לא תענו כי אשמע צעקתם, שכל אלה אינם בוטחים בנפשם, ועלי יבטחו:

ובפסוק האחר הוסיף טעם ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים (להלן כג ט). כלומר, ידעתם כי כל גר נפשו שפלה עליו והוא נאנח וצועק ועיניו תמיד אל ה' וירחם עליו כאשר רחם עליכם, כמו שכתוב (לעיל ב כג) ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויצעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. כלומר לא בזכותם רק שרחם עליהם מן העבודה: (הרמב"ן)

אור החיים וגר לא תונה וגו' כי גרים וגו'. רש"י ז"ל פירש אף הוא יכול להונתך כי גרים וגו', ור"א פי' זכור כי הייתם כמותו, ורמב"ן דחה ב' הדרכים ופי' כי תדעו שאשמע צעקת דלים כאשר שמע צעקתך וגו':

ונראה לוי על פי הקדמה הידועה כי נשמות בני ישראל הם שורש הקדושה בני אברהם יצחק ויעקב חבל נחלתו יתברך וכל זולתם הם חלק רע, ולזה לא יקפידו בזלזול אדם שאינו מהם ובאונאתו לצד שיחשבוהו שפחות הוא מהדרגות

הקדושה ומזה יולד ענפי האונאה, לזה כאשר צוה עליהם לבל יונום ולא ילחצום אמר הטעם שאני מצוך לבל תונהו שאין לך לומר שהוא בחינת שורש הרע או כיון שהוא מוטבע בבחינת הקליפה הרי נגרע מערכך **כי אתם גרים הייתם במצרים** פירוש על דרך מה שפירשתי (ויגש מו ג) כי לגוי גדול אשימך שם ובפסוק (כי ב') אשר הוצאתיך מארץ מצרים בפרשת יתרו שנשמות ישראל עצמם היו טבועות בקליפה ואם כן יהיה גר זה כאחד מכם באין הבדל ולזה לא תונהו ולא תלחצנו: (אור החיים)

[כא] כָּל-אֱלֹמָנָה וַיְתוֹם לֹא תִעַנֶּנּוּ: (אונקלוס)

אֱלֹמָנָה וַיְתוֹם לֹא תִעַנֶּנּוּ: (אונקלוס)

אֱלֹמָנָה וַיְתוֹם לֹא תִסְגְּפוּ: (תרגום יונתן)

רש"י כל אלמנה ויתום לא תענון. הוא הדין לכל אדם, אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שהם תשושי כח ודבר מאוי לענותם: (רש"י)

הרמב"ן וטעם כל אלמנה. אפילו עשירה בעלת נכסים, כי דמעתה מצויה ונפשה שפלה. ואמר אם ענה תענה אותו, כל יחיד מהם, על כן כתיב אחריו והיו נשיכם אלמנות, בעונש האלמנה וצעקתה, ובניכם יתומים, בצעקת היתום. והעונש הזה לא מנו אותו רבותינו בכלל חייבי מיתה בידי שמים בברייתא דואלו הן שבמיתה השנויה בסנהדרין (פג.). והטעם, שאין זה מיתה כמיתת בני אדם בידי שמים שנאמר בהם ומתו בו כי יחללוהו (ויקרא כב ט) ולא תמותו (במדבר יח לב), אבל ענש בכאן שיהרג אותם בחרב או במלחמה ירד ונספה בלא הודע והיו נשיהם אלמנות לעולם ובניהם יתומים לעולם: (הרמב"ן)

ספורנו לא תענון. אם ענה תענה אותו. אם כשתענה את היתום תהיה כונתך לענותו בלבד, אבל אם תענהו ליסרו ולהיטיב לו אין זה אלא גמילות חסדים: (ספורנו)

[כב] אִם-עָנָה תְּעַנֶּה אֹתוֹ כִּי אִם-צָעַק יִצְעַק אֵלַי שְׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקוֹתָי: (אונקלוס)

אִם עָנָה תְּעַנֶּה אֹתוֹ אִם מְקַבֵּל יְקַבֵּל קְדָמִי קַבְּלָא אֲקַבֵּל קַבְּלָתָהּ: (אונקלוס)

אִם עָנָה תְּעַנֶּה אֹתוֹ אִם מְקַבֵּל יְקַבֵּל קְדָמִי קַבְּלָא אֲקַבֵּל קַבְּלָתָהּ: (תרגום יונתן)

רש"י אם ענה תענה אותו. הרי זה מקרא קצר, גזם ולא פירש (ה) ענשו, כמו לכן כל הורג קין (בראשית 7, טו.), גזם ולא פירש ענשו, אף כאן אם ענה תענה אותו, לשון גזם, כלומר סופך ליטול את שלך, למה, כי אם צעק יצעק אלי וגו': (רש"י)

שפתי חכמים (ר) **דכל כי נתינת טעם היא אשלמעלה ועל כרחך כריך לומר דמקרא קלר הוא וכאלו אמר אם ענה תענה אותו סופך ליטול את פלך למה כי אם לעק וגו' כמו שפירש"י בעלמנו: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **אם ענה**. והנה העונש. אם אחד יענה ואין עוזר העונש על כלם. על כן בא אחריו וחרה אפי והרגתי אתכם כולכם. ואמר כי אם צעק יצעק אלי. על היתום וכן דין האלמנה. רק היתום יתכן שיהיה קטן ולא ידע לדבר כמו הא למנה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **אם ענה תענה אותו**. הרי זה מקרא קצר, גיזם ולא פירש ענשו, כמו לכן כל הורג קין (בראשית ד טו), ולא פירש העונש. אף כאן, אם ענה תענה אותו, לשון גיזום, סופך ליטול את שלך, למה, כי יצעק אלי אשמענו ואנקמנו. לשון רש"י. ואיננו נכון, וגם העד שהביא לא העיד כן, אבל יתכן שיהיה "כ"י" במקום הזה כמו אם", שהוא אחד משמושין שלו, יאמר, אם יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, והכפל לנחוץ הענין וחזוקו, כדרך המבלי אין קברים (לעיל יד א), הרק אך במשה במדבר יב (ב):

והנכון בעיני כי יאמר אם ענה תענה אותו רק צעוק יצעק אלי בלבד מיד אשמע צעקתו, איננו צריך לדבר אחר כלל, כי אני אושיענו ואנקום אותו ממך. והטעם, כי אתה לוחץ אותו מפני שאין לו מושיע מידך, והנה הוא נעזר יותר מכל אדם, כי שאר האנשים יטרחו אחרי מושיעים שיושיעום ואחרי עוזרים לנקום נקמתם, ואולי לא יועילו והצל לא יצילו, וזה בצעקתו בלבד נושע בה' וינקם ממך, כי נוקם ה' ובעל חמה (נחום א ב):

ויבא כענין הזה בכתובים רבים, כגון מה שאמר (משלי כב כב~כג) אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם, יאמר אל תגזול דל בעבור שהוא דל ואין לו עוזרים ואל תדכא העני אשר בשעריך כי ה', יריב בעבורם, וכן אמר (שם כג יא) ובשדה יתומים אל תבוא כי גואלם חזק ה' צבאות שמו, שיש להם גואל חזק וקרוב יותר מכל אדם. אף כאן אמר כי בצעקתו בלבד יושע:

וכמוהו כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזורע ולחם לאוכל כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי (ישעיה נה י יא), בשניהם יאמר שלא יעשו דבר אחר, כי אם שירוה את הארץ מיד, וכן כי אם שיעשה מה שחפצתי, והנה הוא כטעם אלא, וכן כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך (במדבר י הרמב"ן):

בעל הטורים **תענה**. ב' אם ענה תענה. אם תענה את בנותי. זהו שדרשו אם תענה מתשמיש דילפינן מהכא דכתיב אלמנה ויתום לא תענון וסמיך ליה אם ענה תענה שלא יענה אותם כענין אלמנות שלא יניחם צרורות כאלמנות חיות. לא תענון. בנו"ן ל' רבים אם ענה תענה אותו ל' יחיד לוי אחד ענוי מרובה ואחד ענוי מועט. ד"א לומר שכל ישראל ערבין זה בזה שאפי' אם ענה האחד כאלו ענו כולם. ענה תענה צעק יצעק שמע אשמע הכל כפול לומר הכל במדה שתעשה לו אעשה לך: (בעל הטורים)

אור החיים **אם ענה תענה אותו.** צריך לדעת למה הוצרך לומר תיבת אותו ולא הספיק באומרו אם תענה וגו' והדבר ידוע שחוזר אל הסמוך. ונראה על פי מה שאמרו במכילתא בפסוק לא תענון אין לי אלא יתום ואלמנה שאר כל אדם מנין תלמוד לומר לא תענון עד כאן. וכפי זה יש אזהרה גם לשאר כל אדם מלא תענון לזה אמר הכתוב **אותו** פירוש אותו שמוזכר בפירוש הוא שעונשו נשיהם אלמנות ובניהם יתומים אבל המענה כל אדם אין עונשו כל כך: (אור החיים)

כלי יקר **אם ענה תענה אותו.** אותם מבעי ליה ומהו הכפל ענה תענה, צעוק יצעק, שמוע אשמע, ובדרך הפשט נוכל לומר שלפעמים אדם מענה את היתום לבד ואמו אלמנה עיניה רואות וכלות ואין לאל להציל את בנה ועיי ענוי אחד מהם שניהם מעונין ושניהם צועקים והקב"ה שומע לשניהם ומענישו בכפל שיהיו בניהם יתומים ואשתו אלמנה. ועל צד הרמז נוכל לומר מאחר שהקב"ה אבי יתומים אם כן ודאי בכל צרתם לו צר כביכול לכך אמר אם ענה אז תענה גם אותו שהוא אבי יתומים והלא שניהם צועקים מדת הדין מקטרגת עליו למעלה והיתום צועק למטה והקב"ה הרחמן מקבל צעקת שניהם. (כלי יקר)

[כג] **וְחָרָה אִפְי וְהִרְגַתִּי אֶתְכֶם בְּחָרֵב וְהָיוּ נְשֵׁיכֶם אֶלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתִימִים: (ס)**

אונקלוס **וְיִתְקַף רוּגְזֵי וְאֶקְטוּל יְתָכוֹן בְּחָרְבָא וְיִהְיוּן נְשֵׁיכוֹן אֶרְמְלִין וּבְנֵיכוֹן יְתִימִין:** [ס] (אונקלוס)

יונתן **וְיִתְקַף רוּגְזֵי וְאֶקְטוּל יְתָכוֹן בְּחָרְבָא דְמוֹתָא וְיִהְיוּן נְשֵׁיכוֹן אֶרְמְלִין וּבְנֵיכוֹן יְתִימִין:** (תרגום יונתן)

רש"י והיו נשיכם אלמנות. ממשמע שנאמר והרגתי אתכם, איני יודע שנשיכם אלמנות וזניכם יתומים, אללא הרי זו קללה אחרת, שיהיו הנשים כרורות כאלמנות חיות, שלא יהיו עדים למיתת בעליהן ותהיינה אסורות להנשא, והזנים יהיו יתומים, שלא יניחום בית דין לירד לנכסי אביהם, לפי שאין יודעים אם מתו אם נשבו: (רש"י)

בעל הטורים **ובניכם יתומים.** וסמך ליה אם כסף תלוה לומר שבעון רבית ימותו ויהיו בניו יתומים כדכתיב ביחזקאל וחי לא יחיה: (בעל הטורים)

ספורנו **וחרה אפי.** ארחם על הצועק ואקצוף על המענה, כענין ישראל במצרים, ויהיה העונש מדה כנגד מדה, שמי שעינה את אלמנה ויתום ברצונו יסבב על כרחו **ענוי** **אשתו** **ובניו:** (ספורנו)

[כד] **אם-כִּסְף | תִּלְוָה אֶת-עַמִּי אֶת-הָעֵנִי עִמָּךְ לֹא-תִהְיֶה לּוֹ כְּנִשָּׁה לֹא-תִשְׁיָמוּן עָלָיו**

אונקלוס **אם כִּסְפָא תוּזַף בְּעַמִּי לְעִנְיָא דִּי עִמָּךְ לֹא תִהִי לָהּ כְּרִשְׁיָא לֹא תִשְׁוִין עֲלוּהִי חַבּוּלְיָא:** (אונקלוס)

יונתן אין פֿספּא תּוֹזִיף לְעַמִּי ית עֲנִיָּא דְעַמְךָ לָא תְהִי לִיהּ הִי פְרָשְׁיָא לָא תְשׁוּוּן דְלִהּוּי עֲלוּי סְהַדִּין וּמִיָּדִי עֲרַבְנוּתָא לָא עַל שְׁעָרֵינוּ וְלָא רִיבְיָנוּ: (תרגום יונתן)

רש"י אם כסף תלוה את עמי. רבי ישמעאל אומר, כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מג', וזה אחד מהן: את עמי. עמי ונכרי, עמי (ש) קודם. עמי ועשיר, עמי קודם. עניי עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין (בבא מציעא ע"א). וזה משמעו, אם כסף תלוה, את עמי תלוהו קודם לעובד גילולים, ולאיזה מעמי, את העני, ולאיזה עני, לאותו שעמד. (ד"א את העני, שלא תנהוג בו מנהג בזיון בהלואה שהוא עמי. את העני עמד, הוי מסתכל בעמך כאילו אתה עני): **לא תהיה לו כנשה.** לא תחזענו בחזקה, אם אתה יודע שאין לו, אל תהי דומה עליו כאילו הלוי, אלל כאילו לא הלוי, כלומר, לא תכלימהו: נשך. רבית, שהוא כנשיכת נחש, שנחש נוסך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש, ופתאום הוא מצלצל ונופח עד קדקדו, כך רבית, אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה: (רש"י)

שפתי חכמים (ש) י"ל דאף על פי שעובדי אלילים נותן רבית והעני אינו נותן רבית אפילו הכי עמי קודם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם כסף תלוה. אם נתן לך השם הון שתוכל להלות העני והזכיר זאת הפרשה. כי העני כמו הגר והיתום והאלמנה וקרא העניים עמי. כי החסידים לא יבקשו עושר בעולם הזה. והעד אליהו ואלישע. שלא רצה לקבל מנחת נעמן. גם שמואל הרמתי. וטעם עמד שהוא במקום שאתה דר בו: **לא תהיה לו כנושה.** שישא לך פנים בעבור טובתך. ואמר תשימון. כי המלוה והסופר והעדים כולם עוברים: (אבן עזרא)

הרמב"ן לא תהיה לו כנושה. הוא המלוה, יאמר שלא תהיה לו כמלוה שהוא כמושל ללוה כענין שכתוב ועבד ליה לאיש מלוה (משלי כב ז), אבל תהיה לו בכל דבר כאלו לא ליה ממך לעולם, **ולא תשים עליו נשך,** שהוא נשך כסף נשך אוכל (דברים כג כ), אבל תהיה ההלואה אליו חסד, לא תטול ממנו תועלת כבוד ולא תועלת ממון: (הרמב"ן)

בעל הטורים לא תשימון עליו נשך. בגימט' אחד הלוה והמלוה ואחד העדים והסופר ואחד הערב עוברים בהלאו: (בעל הטורים)

אור החיים אם כסף. במכילתא רבי ישמעאל אומר כל אם שבמקרא רשות חוץ מזו וכו'. וצריך לדעת למה ידבר ה' בדרך ספק במקום ודאי. ואולי כי בא הכתוב להודיע ולהשיב גם כן לאשר ישאל השואל בראותו כי ירבה כבוד אדם בזהב לרוב ואוצרותיו מלאים הון עתק ללא צורך בו ויאמר אדם מה הנה אוצרות זהב לאדם ללא דבר למה לא הספיק ה' לתת לו מזונותיו הצריכין ולא יהיה זה גדול מיעקב אבינו אשר שאל (ברשית כח כ) לחם לאכול ובגד ללבוש, הן אמת כי מה שיחסר לאדם מכדי צורכו יש טעם בדבר ליסרו על עונו מה שאין כן אוצרות הון למה לאיש אין לו צורך בהם, לזה הודיע הכתוב כי הסובב דבר הוא אותם

שאינם ראויים לקבל חקם לצד מעשיהם כי ה' בחסדו נותן שפע הצריך בריוח לכל איש ואיש די מחסורו והיה כי יחטא אדם ואינו ראוי לקבל פרנסתו בכבוד מאל הכבוד החלק המגיעו לא יטלנו עליון אלא הרי הוא מתקבץ אל מקום אחר ותהיה פרנסת הלז עם אדם אחר הבא לו דרך שם פרנסתו ויתפרנס בפחיתות ובביזוי כאשר גזר הגוזר בצדק. ויעשה ה' בדרך זה לב' מדות טובות הא' להשתלם אדם בעולם הזה פעלו הרע, והב' כדי שיזכה הנותן באמצעות נתינת צדקה וחסד לרעהו. וזה הוא אומרו **אם כסף תלוה את עמי** פירוש אם ראית שהיה לך כסף יתר על מה שאתה צריך לעצמך שאתה מלוה לעמי תדע לך שאין זה חלק המגיעך אלא חלק אחרים שהוא העני עמך, ובזה רמז כי צריך לפתוח לו משלו. ואולי כי רמז לו גם כן שלא יתנשא ויתגדל על העני בראותו כי הוא הנותן לו, והוא אומרו **לא תהיה לו כנושה** לשון נשיאות ומעלה כי משלו הוא נותן לו. וחזר לומר כנגד ההלואה **לא תשימון עליו וגו'**: (אור החיים)

ספורנו **אם כסף תלוה**. אם יהיה זה שלא יתקיים בישראל מה שנאמר אפס כי לא יהיה בך אביון אבל יתקיים בהם כי לא יחדל אביון ואז יקרה שתלוה: (ספורנו)

כלי יקר **אם כסף תלוה את עמי את העני עמך**. נראה כאן כפל כי היה לו לומר אם כסף תלוה את העני, ומתחילה קראו עמי, ואח"כ עני, ואחר כך רעך, שאמר אם חבול תחבול שלמת רעך. אלא לפי שרצה לצוותו על שני דברים על כן הקדים לו שני הקדמות שמשני הצדדים אתה חייב ללות לו. האחד הוא, מצד שהוא בכלל עמי הארץ ודרך המלך הוא בזמן שעמו ועבדיו מחוסרים צידה כל אדם יכול ללות להם על סמך שהמלך יפרע את חובו, כי על המלך מוטל לזון את עמו והנותן להם כאילו נותן למלך עצמו ועל כן הוא בטוח בפרעון החוב, כך העני זה בתוך עמי הוא יושב ועל ה' הוא משליך יהבו ומלוה ה' חונן דל כי החונן דל הוא מלוה לה' ולא לו. השני הוא, שיותר העני עושה עמך ממה שאתה עושה עמו כדמסיק (בב"ב י). תניא היה ר"מ אומר כו' ומסיק שם אם אלהיכם חפץ בעניים למה אינו מפרנסן אף אתה אמור לו כדי להנצל אנו מדינה של גיהנם, ואם כן אתה עושה עמו חיי שעה והוא עושה עמך חיי עולם אתה נותן לו פרוטה והקב"ה משלם לך פי שנים כפלים לכך נאמר (רות ב.ט) אשר עשיתי עמו היום בועז וארז"ל (ויק"ר פל"ד ח). יותר העני עושה עם הבעל בית ממה שהבעל בית עושה עם העני לכך נאמר כאן את העני עמך ויכלול לשון עמך לפי שהוא עמך ע"כ בא לידי עוני כדי לזכותך.

וכנגד שנים אלו צוה לו על שני דברים. כנגד מ"ש אם כסף תלוה את עמי אמר לא תהיה לו כנושה כאלו אמר לא תהיה כנושה לו, כי לא לו אתה נושה אלא להקב"ה כי החונן דל נקרא מלוה ה' ולא לו ונאמן בעל מלאכתך לשלם לך בעבור עמו לפיכך לא תדחוק עליו לתבענו בחזקה כמו שפירש"י כי למה תדחוק עליו אחר שלא לו הלויית כי אם למלכו ברוך הוא. וכנגד מ"ש את העני עמך זה העני העושה עמך יותר ממה שאתה עושה עמו על זה אמר לא תשימון עליו נשך כדי להרויח בממונד, הקטן בעיניך מה שהעני עושה עמך כהנה וכהנה הן מצד ששכר הרבה מאד ותבקש עוד ממנו ריוח, הן מצד שזה העני נעשה עני בעבורך כי כדי להציל אותך מדינה של גיהנם אין הקב"ה מפרנסו בעצמו כמבואר למעלה, ואם כל זה העוני והדחוק הוא סובל עמך בעבורך כדי לזכות אותך, ואיך יעלה על דעתך לבקש עוד ריוח מה, אין זה כי אם רוע לבב.

ומה שאמר תשימון לשון רבים, להזהיר את כולם המלוה והלוה והערב והעדים כולם עוברים בלא תשימון, ואם חבלת שתהיה מחוסר אמנה ולא תאמין כי לך

ישולם מאוצר של מעלה הגנוז לעושה צדקה בקרב הארץ, אז זה עונשך שלסוף תחבל שלמת רעך כי תבא גם אתה לידי עניות ותהיה ריעו של העני וחבירו בעניות, ותהיה מוכרח ליקח ממנו חבל מאחר שתהיה עני כמותו וזהו ענין הכפל של חבול תחבול. ומ"מ אני מזהירך שעד בא השמש תשיבנו לו כי אם עברת מן דרך היושר וכבר לקחת ממנו חבל אז ראה לעומת זה שתשיב לו החבול קודם שקיעת החמה, ונראין הדברים שבכסות לילה הוא מדבר שהרי נאמר במה ישכב.

ועל צד הרמז הזכיר השמש, לומר הסתכל בשמש שבראתי לשמשכם על צד החסד והצדקה כי הקב"ה מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, וכל המצות שעושין בעה"ז יראי ה' וחושבי שמו כולם אינן כדאי לחסד גדול זה שהקב"ה מזריח להם השמש בכל יום כמ"ש (מלאכי ג. ט.) וזרחת לכם יראי שמי שמש צדקה. כי אפילו ליראי ה' השמש זורחת על צד הצדקה וא"כ יפה אמר שלמה (קהלת ב. יא) ואין יתרון תחת השמש, שבכל מעשי האדם אין בהם די השיב להקב"ה חסד גדול זה, וע"כ אמר עד בא השמש תשיבנו לו. כי תסתכל בשמש צדקה שאני עושה עמך ואז תקח מוסר וממני תראה וכן תעשה כשם שאני מזריח לך החמה כך אתה תזריח לעני זה ההולך חשכים ואין נוגה לו כמ"ש (ישעיה נח. ז. ח. ט.) הלא פרוס לרעב לחמך וגוי וסמיד ליה אז יבקע כשחר אורך וגוי וזרח בחשך אורך וגוי.

ויש עוד רמז באמרו עד בא השמש תשיבנו לו. אל העורים אשר במחנה העברים שיש להם משכנות של עניים ויצוו לירשיהם שיחזירו לעניים אחר מותם דהיינו אחר הערב שמשם, כמ"ש (קהלת יב. ט.) עד אשר לא תחשך וגוי לכך נאמר עד בא השמש תשיבנו לו. כי מי פתי יסור הנה שלא יקיים המצוה בחייו שהוא מצווה בה, ויעשה המצוה לאחר מותו שאינו מצווה בה עוד שנאמר (תהלים פח. ו.) במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות, והעושים כן בלי ספק אין להם שכר בעמלם כיון שלא קיים המצוה בזמנה כשהיה מחוייב בה וירצה לקיימה אחר מותו כשרואה כי אז אינו יכול להשתמש בממונו כלל ומה יתרון לעושה צדקה בזמן ההוא, הן מצד כי אז אין ממונו ברשותו, הן מצד שאין לו צורך בו עוד, הן מצד שהוא חפשי מן המצות ובחייו מאנו ידיו לעשות ובמותו ירצה להיות צדיק.

ועל צד הרמז נוכל לפרש, גם פסוק כי היא כסותו לבדו היא שמלתו לעורו במה ישכב, שקאי על האדם אשר עינו רעה בעניים ולא ירצה לעשות צדקה בחייו קודם בא השמש א"כ במה ישכב בקבר כי הוא, דהיינו הצדקה כסותו לבדה כי במותו הוא נקבר ערום ממצוה זו ואין לו כסות אחר כ"א הצדקה שנאמר (איוב כט. טז.) צדק לבשתי וילבישני. וארז"ל (בי"ב ט.) שהצדקה נמשלה לבגד שכל נימא ונימא מצטרפת לבגד גדול כך הצדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול, לכך אמר במה ישכב ולכך נאמר כסותה בה"א לדרוש בו כי היא כסותה של הנשמה של המלוה.

ונוכל לומר עוד שכל פסוק זה כפשוטו, ומ"מ נקט פרטים אלו כדי שילמוד מהם הנותן או הבלתי נותן שכל מה שהוא עושה עם העני עושין גם עמו, כי אזהרה עד בא השמש תשיבנו לו יש במשמעותו סתם השבה בעה"ז והשבה לעניים, עד בא הערב שמשו זמן החירות והחפשיות והוא קודם זמן המיתה כאמור, ואח"כ אמר שאם לא יתן לעני קודם בא השמש אז אין לעני במה לשכב, כך הוא לא יהיה לו לכתחלה במה לשכב בקבר כי הצדקה לבדה כסותו ושמלתו לעורו וזולתן אין לו בגד אחר ושוכב ערום בגיא צלמות כמו שעשה לעני זה בלילה כך

יעשה גם לו, וזה רמז נכון ויקר מאד. וכל שכן לאותן הכתות שאפילו ליורשיהם לא יצוו להחזיר והנה היורשים יקחו ממונם והמה ישאו את עונם אוי לאותה כלימה ובושה כי ראיתי בדורינו עשירים רבים בשפל ישבו כי נכשלים בזה ובכיוצא בו ואינן לוקחים מוסר בחייהם וצרות העין נעשה קנין דבק בהם בחייהם ובמותם לא נפרדו ודי בהערה קטנה זו. (כלי יקר)

דעת זקנים אם כסף אומר ה"ר יהודה חסיד דלכך נכתב בלשון אם לפי שפעמים שהוא רשות כגון הלואה ואינו משלם: (דעת זקנים)

[כה] אם-חבל תחבל שלמת רעך עד-בא השמש תשיבנו לו:

אונקלוס אם משכונא תסב פסותא דחברך עד מעל שמשא תתיבנה לה: (אונקלוס)

יונתן אין ממשכנא תמשכן פסותא דחברך עד לא יטמוע שמשא תתיבניה ליה: (תרגום יונתן)

רש"י אם חבול תחבל. כל לשון חבלה אינו משכון בשעת הלואה, אלא שממשכנין את (ת) הלואה כשמיגע הזמן ואינו פורע. (חבול תחבול ככל כך בחבלה עד כמה פעמים, אמר הק"ה, כמה אתה חייב לי, והרי נפשך עולה אלא כל אמש ואמש ונתנת דין וחשבון ומתחייבת לפני, ואני מחזירה לך, אף אתה טול והשב טול והשב): **עד בא השמש תשיבנו לו.** כל היום תשיבנו לו עד בא השמש, וכבוא השמש תחזור ותטלנו עד שיבא בקר של מחר, (א) ובכסות יום הכתוב מדבר שאין לריך לה בלילה (מכילתא פי"ט): (רש"י)

שפתי חכמים (ת) ולפיכך כתיב אחריו עד בא השמש וכו' חבל במשכנו בשעת הלואתו אינו חייב להחזיר: (א) (נח"י) מפני שכתוב במה ישכב וגו' מוזן שבכסות לילה מדבר והא דכתיב עד בא השמש תשיבנו יהיה פירושן קודם ביאת השמש כמו עד בואי אליך או עד בא השמש יהיה בידך ואחר כך תשיבנו ל"פ בכסות יום וכו' לפי שבכסות לילה נתבאר בפרשת תלך ושב בשלמתו והא דמסיים במה ישכב לרבות גם כסות לילה (ב"מ קיד) ואם תאמר מאי נפקא מינה שממשכנין אותו כיון שלריך לחזור לו משכנו כבר תירץ בגמרא דמהני ליה שאין שביעית משמטתו ואלא יעשו מטלטלין אלל בניו דמטלטלי דיתמי לא משתעבדי לבעל חוב: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אם חבל תחבל. אחר שאמר שלמת רעך שהוא לשון נקבה וככה אחר כי היא כסתה לבדה אמר תשיבנו והטעם על החבול שהוא לשון זכר. אמר הגאון מה טעם לקחת החבול ביום וישיבנו בלילה והוא השיב בעבור שירא שלא ילוח מאחר ויתנהו לו חבול תחתיו. כי הטעם יש לך לחמול עליו: (אבן עזרא)

בעל הטורים אם חבול תחבול. וסמך ליה אלהים לא תקלל לפי שכשבא למשכנו השליח ב"ד מזהיר שלא יקלל הדיין: (בעל הטורים)

אור החיים **אם חבול תחבול.** נראה כי ירמוז להעיר אדם הנרדם אשר בידו שלמת מי שאמר עליו הכתוב (משלי כ"ז) רעד ורעה אביך וגוי והנפש תתיחס לשלמה על דרך אומרם במסכת שבת (קנ"ב:) משל למלך שחלק בגדי מלכות וכו', וכבר פירשנו בו כי לצד שנפש אדם היא מאורו יתברך, שנאמר בו (תהלים קד) עוטה אור כשלמה, ויצו ה' אם משכנה בחובו שהם חטאיו יש לו זמן להשיבו עד בא השמש על דרך אומרו (תהלים צ) תשב אנוש עד דכא, ואמרו ז"ל (קהלת רבה פ"ב) עד דכדוכה של מות כי יש לו זמן תשובה עד ביאת שמשו. וטעם כפל **חבול תחבול**, דע כי כל אדם מישראל יש לו ג' בחינות נפש רוח נשמה וכאן רמז הכתוב על שלשתן, כנגד הנשמה אמר **אם חבול**, וכנגד הרוח אמר **תחבול**, וכנגד הנפש אמר **שלמת רעד**, וכנגדם אמר ג' חלוקות, א' כי היא **כסותה לבדה** היא הנשמה, ב' היא **שמלתו לעורו** והיא הרוח, ג' **במה ישכב** והיא הנפש אשר עמו בקבר וכאומרו (איוב י"ד) ונפשו עליו תאבל. ואומרו **והיה כי יצעק** פירוש חוזר לענין ראשון תשיבנו לו שהיא התשובה כי לא יצטרך לצער להשיבו אלא כי יצעק ישמע ה' וגוי' ויעבור חטאתיו: (אור החיים)

דעת זקנים **אם חבל תחבל.** אמר הקב"ה מה אתה חייב לי והוא חייב לך אם אתה עושה לו כהוגן כן נפשך שעולה אצלי בכל ערב ליתן דין וחשבון לפני אחזירנה לך ואם אינך מחזיר עבוטו אף אני איני מחזיר נפשך שהיא העבוט שלך: (דעת זקנים)

[כז] **כִּי הוּא (כסותה) כְּסוּתוֹ לְבִדָּה הוּא שְׁמֵלְתוֹ לְעָרוֹ בְּמָה יִשְׁכַּב וְהִיָּה כִּי- יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי כִּי-חֲנוּן אָנִי: (ס)**

אונקלוס **אָרִי הִיא כְּסוּתָהּ בְּלַחֲוֹדָה הִיא תוֹתְבָה לְמִשְׁפִּיָּה בְּמָה יִשְׁכּוּב וְהִי אָרִי יִקְבֵּל קִדְמִי וְאֶקְבֵּל קִבְלָתָהּ אָרִי חֲנָנָא אָנָּא: [ס] (אונקלוס)**

יונתן **אָרוֹם הִיא טְלִית דְּמִתְכַּפְּסִי בָּהּ בְּלַחֲוֹדָה הִיא תוֹתְבִיָּה דְּנִפְלָא לְמוֹשְׁכִיָּה וְאִין תִּיִסַב מִצַּע עֲרִסִיָּה בְּמָה יִשְׁכּוּב וְהִי אִין יִקְבּוּל קִדְמִי וְאֶקְבִּיל צְלוּתִיָּה אָרוֹם אֶלְהָא חֲנָנָא אָנָּא: (תרגום יונתן)**

כס"י **כי הוא כסותה. זו טלית: שמלתו. זו חלוק: במה ישכב. לרבות את המלע:** (כס"י)

אבן עזרא **וטעם כי חנון אני.** על דעת הגאון שהוא כמו חנוני חנוני. והטעם כי אני אתן לו ממון ואסיר את שלך. ולפי דעתי כי מלת חנינה איננה כן כי מה יבקש דוד לאמר חנני אלהים כחסדך. רק הוא כמו רחום אע"פ שיש ביניהם הפרש. כאשר אפרש בפרשת כי תשא. והנה זה ושמעתי שהוא אחר והיה כי יצעק אלי. כמו הכתוב למעלה כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע צעקתו. וחרה אפי. ובמה יודע כי שמע אשמע צעקתו בחרון אפי שאחריו. (אבן עזרא)

הרמב"ן **ושמעתי כי חנון אני.** חונן ומקבל תחנת כל אדם אע"פ שאינו הגון, מגזרת חנס. והענין, שלא תחשוב, לא אחבול שלמת הצדיק, אבל שלמת אדם שאיננו צדיק אקח ולא אשיבנו כי צעקתו לא ישמע אל, לפיכך אמר **כי חנון אני** ושומע צעקת כל מתחנן לי: (הרמב"ן)

ספורנו **ושמעתי כי חנון אני.** אף על פי שלא יוכל לצעוק עליך חמס שהרי הוא

חייב לך, מכל מקום כשיצעק אלי על עניותו הגורם לו להיות ערום בלי לבוש על ידך, אתן לו קצת ממה שהייתי חונן אותך יותר על ספוקך כדי שתוכל לפרנס בו אחרים: **כי חנון אני**. והנני חונן כל צועק כשאין לו חונן זולתי, לפיכך טוב לך שאתה תחננהו בהשבת עבוט, באופן שיתמיד לך החן מאתי, שתוכל אתה להלוות ולפרנס אחרים: (ספורנו)

כלי יקר והיה כי יצעק אלי. יאמר שאם זה העשיר יהיה אוטם אזנו מזעקת דל אל ידמה בנפשו שבעבור זה אבדה תקותו של העני אלא כ"א יצעק אלי ושמעתי, כי אם הוא אכזרי אני איני כמותו אלא ושמעתי כי חנון אני, או יאמר ממני תראו וכן תעשו בק"ו. (כלי יקר)

דעת זקנים והיה כי יצעק אלי. לפי שהוא קורא תגר לפני ואומר והלא בראתני כמותו והוא שוכב על מטתי בהנאה ואני אין לי במה לשכב ומיהו לישנא דושמעתי כי חנון אני אינו מיושב לזה הפי' לכן נראה לפרש דקאי אדלעיל עד בא השמש וגו' ואם אתה עושה כן והיה כי יצעק אלי ויתפלל עליך על כל הטובה שעשית לו ושמעתי תפלתו כי חנון אני כמו שאתה חונן ומרחם על בריותי שהרי בעל חוב קונה משכון ואתה רחמת על זה אני שנקרא חנון ארחם ואחון עליך ואברכך (והה"ד ואברכך) וה"ה דכתיב כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך: (דעת זקנים)

אֱלֹהִים לֹא תִקְלָל וְנָשִׂיא בְעֵמָךְ לֹא תֵאָר: (בז)

אונקלוס דִּינָא לֹא תִקִּיל וְרָבָא בְעֵמָךְ לֹא תְלוּט: (אונקלוס)

יונתן עָמִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל דִּיִּינִיכּוֹן לֹא תִקִּילוּ וְרַבְּנִין דְּמִתְמַנִּין נְגוּדִין בְּעֵמָךְ לֹא תְלוּטִין: (תרגום יונתן)

רש"י אֱלֹהִים לֹא תִקְלָל. הרי זו אזהרה לצרחת השם, ואזהרה (ב) לקללת דיין (סנהדרין רש"י): (ס.ו.)

שפתי חכמים (ב) (נח"י) סנהדרין ס"ו ר"י סבר אלהים חול ואזהרה לדיין ור"מ סבר אלהים קודש ואזהרה לצרחת השם ובין למען דאמר חול ובין למאן דאמר קודש גמרינן תרווייהו מדללא כתיב לא תקל ופירש"י תקלל שתי קללות במשמע ואלהים שתי לשונות יש בו הלכך דרשינן תקלל אתרווייהו ע"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אֱלֹהִים לֹא תִקְלָל. הם הדיינים והם הכהנים בני לוי שעמהם התורה: ונשיא בעמך לא תאר. בסתר או בגלוי והגאונים הפרישו בין קללה ומארה וזה הנשיא הוא המלך הכתוב במשנה תורה. וכאשר הסתכלנו בפסוקים הבאים זה אחר זה עד ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. מצאנו רובם בדברי העניים כאילו הם דבוקים עם פרשת אם כסף תלוה. אמר יפת טעם להזכיר אלהים לא תקלל. אולי העני ברוב צערו בלילה אם יעבור המלוה ולא ישיב לו העבוט יקלל את הדיין שדן שיוקח עבוטו: (אבן עזרא)

הרמב"ן אלהים לא תקלל. אונקלוס תרגם על הדיין שלא יקלל אותו כאשר יחייבנו בדין, "לא תקיל" לשון קללה הוא בארמית מיקל להו יכרת ה' איש אשר יעשנה ער ועונה (מלאכי ב יב), וכן הרבה בלשון ירושלמי:

ונשיא בעמד לא תאור. הנישא על העם, והוא המלך, והזהיר שלא יאור אותו כאשר יחייב אותו במשפטו:

ועל דעת רבותינו בגמרא (סנהדרין סו.) אלהים לא תקלל אזהרה על ברכת השם אפילו בכנוי. והנה הזהיר על המלך העליון יתברך ועל המולך בארץ. והם אמרו בגמרא (שם) כי יכנס בכלל אלהים השם הנכבד והשופט אשר ישב מושב אלהים בארץ. ולא נתבאר אם יכנס בכלל הנשיא ראש סנהדרי גדולה שנקרא נשיא בגמרא (שם) (שם) יט:

ועוד), והרב רבי משה אמר שהוא בכלל האזהרה הזו (רמב"ם בס' המצות ל"ת שטז ובהלכות סנהדרין כו א). וכן נראה לי ממה ששאל ר' יהודה הנשיא על עצמו כגון אני מה אני בשעיר וכו' (הוריות יא:). וא"כ יאמר לא תאור כל נשיא בעם שהוא ראש שררה על כל ישראל, בין שתהיה השררה ההיא בממשלת מלכות, בין שתהיה ממשלת תורה, כי נשיא הסנהדרין הוא במעלה העליונה בשררת התורה: (הרמב"ן)

בעל הטורים אלהים. בגימט' הוא דיין. ונשיא בגימ' וכל שהוא (בעמד) וסמיד לי מלאתך דאיירי בבכורים דכתיב בהו ברכת השקיפה והמקלל איש הפך ברכה: (בעל הטורים)

ספורנו אלהים לא תקלל. אף על פי שתחשוב שהטה את דינך הדיין לא תקללהו, שאין אדם רואה חובה לעצמו: ונשיא בעמד לא תאורי כי אמנם קללת המלך ורעתו תהיה על הרוב סבת רעה רבה והיזק לצבור, כאמרו ירא את ה' כני ומלך, ועם שונים אל תתערב: (ספורנו)

[כח] מְלֹאֲתֶךָ וְדַמְעֶךָ לֹא תֵאָחֵר בְּכֹר בְּנֶיךָ תִּתֶן-לִי:

אונקלוס בְּפֹרְךָ וְדַמְעֶךָ לֹא תֵאָחֵר בּוֹכְרָא דְבְנֶיךָ תִּפְרִישׁ קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן בְּכֹרֵי פִיךָ וּבְכֹרֵי חִמְרֵךָ לֹא תִשְׁחִי עַל זְמַנִּיהוֹן מִן לְאִסְקוּתְהוֹן לְאִתְרֵךָ שְׂכִינְתִּי בּוֹכְרֵי דְבְרֶךָ תִּפְרִישׁ קְדָמִי: (תרגום יונתן)

רש"י מלאכתך. חובה המוטלת עליך (ג) כשתמלא תבואתך להתצטל, והם בכורים: **ודמעך.** התרומה, ואיני יודע מהו לשון דמע: **לא תאחר.** לא תשנה סדר הפרשתן, **לאחר את (ד)** המוקדם ולהקדים את המאוחר, שלא יקדים תרומה לבכורים, ומעשר לתרומה: **בכור בניך תתן לי.** לפדותו בחמש (ה) סלעים מן הכהן, והלא כבר עליו במקום אחר, אלא כדי לסמוך לו כן תעשה (ו) לשורך, מה בכור אדם לאחר ל' יום פודה, שנאמר ופדוייו מצן חדש תפדה (במדבר יח, טז), אף בכור בהמה דקה מטפל בו ל' יום, ואחר כך נותנו לכהן: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) לא שכל אדם לא יאחר לכ"פ כשתמלא וכו' ר"ל כשהיה לך:
(ד) לאין לומר לא תאחר מלידת הזכורים לאין זמן מפורש בתורה אלא לריד לומר
לא תאחר אותם למנוה שאחרי: (ה) פירוש לא שתתן עמנו לי שהרי צפרקת קרח
כתיב אך פדה תפדה את זכור האדם וגו': (ו) (נח"י) טעות הוא ולריד לומר ללאנד
חלא דהא הרב מסיים בהמה דקה ועוד כו' עיין פס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא מלאתך כנוי לתירוש: **ודמעך** כנוי ליצהר. והגאון רב סעדיה אמר כי
מלת מלאתך כוללת המלאה מן הזרע. והמלאה מן היקב. ואמר כי דמעך רמו
ליצהר. כי כאשר ידרך הזית הוא יורד טפות כמו הדמע. והנה פי זה הכתוב
במקום אחר. והוא ראשית דגנך תירושך ויצהרך. על כן עמו בכור בניך תתן לי.
כי הוא ראשית אונו. ובן זוטא אמר כי מלאתך על ההריון. ודמעך כנוי לשכבת
זרע והיא הטפה. ואמר לא תאחר שלא יעכב מלקחת לו אשה. על כן אחריו בכור
בניך תתן לי. וזה שגעון למה הזכיר מלאתך לפני דמעך. כי דמעך לפי דעתו לשפוך
זרע באשה ואחר כך תבא ההריון. ועוד כי דבר ההריון אינו ביד אדם רק ביד
השם לבדו. ואמר יפת הזכיר הפסוק הזה שלא יאחר העני לתת מה שהוא חייב.
כך תעשה לתת הבכור לכהן: (אבן עזרא)

הרמב"ן מלאתך ודמעך לא תאחר. מצינו מלאה בזרע פן תקדש המלאה הזרע
אשר תזרע (דברים כב ט), ועוד כמלאה מן היקב (במדבר יח כז), התירוש
והיצהר, כענין שנאמר והשיקו היקבים תירוש ויצהר (יואל ב כד). והנראה לי
בלשון הזה כי יקרא פרי השדה והכרם תבואה בעבור שיביאו אותה כאחת אל
הבתים. ותקרא ג"כ אסוף אוסף בלי יבא (ישעיה לב י), וחג האסוף (להלן כג טז),
ולכך תקרא מלאה כי לאוסף הדבר וקבוצו יקרא מלוי, אשר יקרא עליו מלא
רועים (ישעיה לא ד), קראו אחריו מלא (ירמיה יב ו), יחד עלי יתמלאון (איוב
טז י), יאספו ויבאו, וכן וזרעו יהיה מלא הגוים (בראשית מח יט), קבוץ ורבו
עמים:

ועוד יתכן שתקרא מלאה, בכנוי לברכה, שימלאו הגרנות בר והיקבים תירוש
ויצהר, ומלא ידו קוצר וחצנו מעמר ובוצר, כי כאשר תקולל חלקתם יאמר יהו
כחציר גגות שקדמת שלף יבש שלא מלא כפו קוצר וחצנו מעמר (תהלים קכט
ו-ז), והמתברכת יקראו מלאה. ויהיה דמעך רמו לתירוש ויצהר, מושאל מן
דמעת העין, בעבור שידמה לה ברדתו טיפות, או שכל טיפות היורדות שמם
דמעה, ותרד עיני דמעה (ירמיה יג יז) טיפות מים, ואיננו שם לבכי בלבד. וענין
הכתוב, כי כאשר תאסוף פרי השדה וימלאו הגרנות בר, ותדרוך הנסחטים שתזל
דמעתה, והשיקו היקבים תירוש ויצהר, לא תאחרם בידך, כי בראשיתם תתנם
לי, כמו שאמר ראשית דגנך תירושך ויצהרך (דברים יח ד):

ועל דעת רבותינו ז"ל (במכילתא כאן) לא תאחר שלא תאחר המוקדם. ולא פירש
איזהו, כי בכאן יזהיר במצות דרך כלל ואחר כן יבארם, והם סדרו בכורים
ותרומה ומעשר ראשון ושני מטעמים שדרשו בהם, כמו ששנינו (תרומות פ"ג
מ"ז) מניין שיקדמו בכורים לתרומה, זה קרוי תרומה וראשית וזה קרוי תרומה
וראשית, אלא יקדמו בכורים שהם בכורים לכל, ותרומה לראשון שהיא ראשית,
ומעשר ראשון לשני שיש בו ראשית:

ואונקלוס תרגם בכורך ודמעך. ופירש"י מלאתך, חובה המוטלת עליך כשתתמלא תבואתך ותתבשל והם בכורים. ודמעך, היא תרומה, ואיני יודע מהו לשון דמע. וכן במכילתא (כאן) מלאתך, אלו בכורים הניטלין מן המלא, ודמעך זו תרומה. ואולי כאשר יקראו לדעתם במקום הזה הבכורים מלאה בעבור שניטלין מן המלא, יקראו התרומה דמעה בעבור שיביאו אותה תירוש ויצהר, לא פרי:

והזכיר שני המינין ממנה, לרמוז כי דינה להפרישה תירוש ויצהר, אין חיוב להקדימה בענבים וזיתים. והנה לא יזכיר המצות בכאן רק ברמז, כאומר הזהר במצות האלה אשר אצוך בהם, וכמו שאמר (לעיל כא יג) ושמתי לך מקום, כי היה זה לכותבם לאלו המצות בספר הברית אשר יזכיר בפרשה האחרת (להלן כד ז), ועוד יחזור ויבארם כלם במקום אחר כל אחת: (הרמב"ן)

בעל הטורים לא תאחר בכור בניך. אלא תתן מיד אחר שלשים יום: (בעל הטורים)

ספורנו מלאתך. תרומת הדגן, כענין מלאות וטובות: **ודמעך**. תרומת התירוש והיצהר הנוזלים: **בכור בניך תתן**. לי. לכל עבודת קדש, לעבודת המקדש ולתלמוד תורה כמו שהיה אחר כך בכהנים כאמרו כי שפתי כהן ישמרו דעת, ותורה יבקשו מפיהו: (ספורנו)

[כט] כן-תעשה לשרך לצאנך שבעת ימים יהיה עם-אמו ביום השמיני תתנו-לי:

אונקלוס כן תעבד לתורך לענך שבעא יומין יהי עם אמה ביומא תמינא תתן שנה קדמי: (אונקלוס)

יונתן היכדיו תעבד לבוכרי תורך וענך שבעא יומין יהי ייניק בתר אימיה וביומא תמינא תפרישיניה קדמי: (תרגום יונתן)

רש"י שבעת ימים יהיה עם אמו. זו אזהרה לכהן, שאם צא למחר את קרבנו, לא ימחר קודם שמונה, (ז) לפי שהוא מחוסר זמן: **ביום השמיני תתנו לי**. יכול יהא חובה לזו ביום, נאמר כאן שמיני ונאמר להלן ומיום השמיני והלאה ירכה (ויקרא כב, כז), מה שמיני האמור להלן להכשיר משמיני ולהלן, אף שמיני האמור כאן להכשיר משמיני ולהלן (מכילתא פי"ט), וכן (ח) משמעו, וביום השמיני אתה רשאי ליתנו לי: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) אבל המקדיש יכול להקדישו אפילו אינו רק בן יום אחד והאזהרה היא לאו הלא מכיל עשה דוהיה שבעת ימים וגו': (ח) כלומר כיון דאיכא גזירה שוהדשמיני אם כן משמע דביום השמיני תתנו לי הוא רשות ולא חובה וק"ל: (שפתי חכמים)

ספורנו **כן תעשה לשורך לצאנך**. שתתן לי הבכור כיון שיצא מכלל נפל, כאמרם בבכורות כל ששהא שלשים יום באדם אינו נפל, ח' ימים בבהמה אינו נפל: (ספורנו)

לז **ואנשי-קדש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו: לפלב תשלקון אתו:** (ס)

אונקלוס **ואנשין קדישין תהון קדמי ובשר תליש מן חיוא חיתא לא תיכלון לכלבא** **תירמון** **תתה:** [ס] (אונקלוס)

יונתן **ואנשין קדישין טעמין חולין בדכותא תהון קדמי ברם בשר תליש מן חיוותא חייא לא תיכלון לכלבא תירמון תתיה בסיטריה:** (תרגום יונתן)

רש"י **ואנשי קודש תהיון לי**. אם אתם קדושים ופרושים משקולי (ט) נבלות וטרפות, הרי אתם שלי, ואם לאו אינכם שלי: **ובשר בשדה טרפה**. אף (י) צבית כן, אלא שדבר הכתוב בהוה (מכילתא פ"ט), מקום שדרך צהמות ליטרף, וכן כי בשדה מלאה (דברים כג, כז), וכן אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (שם כג, יא), הוא הדין למקרה יום, אלא שדבר הכתוב בהוה. (ואונקלוס תרגם) **ובשר דתליש מן חיוא חיתא, בשר שנתלש על ידי טרפת זאב או ארי (או) מן חיה כשרה או מבהמה כשרה בחייה: לכלב תשליכון אתו**. אף הוא כו' או אינו אלא כלב כמשמעו נבלה או מכור לנכרי קל וחומר לטרפה שמוותרת בכל הנאות א"כ מה תלמוד לומר לכלב למדך הכתוב שאין הקב"ה מקפח שכר כל צריה, שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו (שמות יא, ז), אמר הקב"ה תנו לו שכרו (מכילתא פ"ט): (רש"י)

שפתי חכמים (ט) **מפני שאחריו כתיב ובשר בשדה טריפה והוסיף מלת אם כדי שלא תפרש ואנשי קודש וכן תהיון לי לשון ליווי. ומפני שיס כמה דברים בין אם תעשו בין אם לא תעשו לא ארחיק אתכם מלהיות שלי לכך הוסיף לומר ואם לאו כו' שאם לא תהיו פרושים משקולי נבילות לא תהיו לי והוא עיקר המאמר שאין כוונתו רק על הלאו: (י) שהרי במקום אחר כתיב נבלה וטריפה בהדדי להקישן מה נבילה לא שנא צבית ולא שנא בשדה אף טריפה כן: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **ואנשי קדש**. בעבור שהזכיר שורך וצאנך שהם מותרים לאכילה. הזהיר על הבשר שהוא נטרף אולי העני יאכלנו בעבור עניו. והזכיר בשדה ההוה יותר. וככה הדין בנטרף גם בתוך העיר וכמוהו מקרה לילה: וטעם לכלב. נפתח הלמ"ד. שהוא שומר שורך וצאנך. ואין ראוי לאכלו כי אם הכלב. ור' משה הכהן אמר כי הטרפה קשה מהנבלה. כי יש בטרפה כדמות סם רע שיזיק תולדות האדם. על כן לא התיר לתתה לגר אשר בשעריך או לימכר לנכרי כמו הנבלה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ואנשי קדש תהיון לי**. טעם הכתוב הזה, כי עד הנה הזכיר המשפטים

והזהיר בדברים המכוערים. ועתה כשבא להתחיל באיסור המאכל פתח ואמר **ואנשי קדש תהיון לי**, שראוי הוא שיאכל האדם כל מה שיחיה בו, ואין האסורין במאכלים רק טהרה בנפש, שתאכל דברים נקיים שלא יולידו עובי וגסות בנפש, על כן אמר ואנשי קודש תהיון לי, כלומר אני חפץ שתהיו אנשי קדש בעבור שתהיו ראויים לי לדבקה בי שאני קדוש, לפיכך לא תגאלו נפשותיכם באכילת הדברים המתועבים, וכך אמר (ויקרא יא מג~מד) אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם, כי אני ה' אלהיכם והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני. והנה השרצים משקצין הנפש, והטרפה אין בה שקוץ, אבל יש בשמירה ממנה קדושה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ואנשי. ד' ראשי פסוקים דין ואידך ואנשי תמיד בדילו. ואנשי סדום. ואנשי בבל עשו את סוכות. כי אנשי סדום עבדו ע"א כדכתיב עשו את סוכות אבל אתם אנשי קודש תהיון לי ותמיד תבדילו הטומאה מביניכם כדכתיב ואנשי תמיד יבדילו: **תשליכון אותו**. נ' יתירה ללמדך שמרחיקין הנבלה מן העיר נ' אמה: **לכלב תשליכון אותו**. וסמך ליה לא תשא שמע שוא כל המספר לה"ר ראוי להשליכו לכלבים: (בעל הטורים)

ספורנו ואנשי קדש תהיון לי. ובאופן זה תהיו אנשי קדש. כי כשתפרישו בכורות הבנים ומתנותיהם לעבודתי, הנה הבכורות ילמדו דעת את העם, והתקדשתם והייתם קדושים: **ובשר בשדה טרפה**. אפילו הטרפה שאינה מטמאה כלל: (ספורנו)

דעת זקנים ובשר בשדה טרפה וגו'. מאחר שהכלב מסר נפשו על הטרפה כשבא הזאב לטורפה לא תהיה כפוי טובה כנגדו שכשיהיה לך טרפה שתשליכהו אליו בשכר ששמרה עד עתה שלא נטרפה וגם שומר עוד האחרות כי כן דרך העולם להעמיד כלבים לשמור הצאן מן הזאבים: (דעת זקנים)

שמות פרק-כג

[א] לא תשא שמע שוא אל-תשׁת יְדָךְ עם-רָשָׁע לְהִית עַד חָמָס:

אונקלוס לָא תְקַבֵּל שְׁמַע דְּשָׁקֵר לָא תְשׁוּי יְדָךְ עִם חַיְבָא לְמַהְגֵּי לֵה סְהִיד שְׁקֵר: (אונקלוס)

יונתן עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָא תְקַבְּלוּן מִיְלֵי שִׁיקְרָא מְגַבְרָא דְיִיכוּל קוֹרְצִין בְּחַבְרִיהַ קְדָמְךָ וְלָא תְשׁוּי יְדָךְ עִם רְשִׁיעָא דִּיהִי סְהִיד שְׁקֵר: (תרגום יונתן)

רש"י לֹא תִשָּׂא שְׁמַע שׁוֹא. כְּתַרְגוּמוֹ לֹא תִקְבַּל שְׁמַע דְּשָׁקֵר, אֲזַהֲרָה לְמַקְבַּל לְשׁוֹן הַרַע, וְלִדְיִין שְׁלֹא יִשְׁמַע דְּבִרֵי זַעַל דִּין עַד שִׁיבָא זַעַל דִּין חֲבִירוֹ: אֵל תִּשָּׂא יָדְךָ עִם רָשָׁע. הַטּוֹעֵן אֶת חֲבִירוֹ תְּבִיעַת שָׁקֵר, (פ) שֶׁהִבְטִיחָהוּ לְהִיט לּוֹ עַד חָמָס:

שפתי חכמים (כ) ר"ל שהיה לו כזר עד אחד שהוא עד שקר קמזחיר לעד זה שאל תשתתף עם אותו עד שקר שהוא רשע: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא תשא שמע שוא. שלא יוציא מלבו דבר שוא להוציא דבה: וטעם אל תשת ידך עם רשע. להתחבר עמו בעדות שוא לעשות חמס לנקי. אולי העני יעשה זה למלאות חסרונו: (אבן עזרא)

ספורנו אל תשת ידך עם רשע. לחתום עמו על שטר, כאמרם על אנשי ירושלים שלא היו חותמים על השטר אלא אם כן יודעים מי חותם עמהם (סנהדרין פרק זה בורר): להיות עד חמס. שתהיה מעיד יחידי, שאין הרשע ראוי להעיד, ויוציא הדיין כל הממון מהנתבע על פיך בלבד שלא כדין: (ספורנו)

בב לא-תהיה אחר-רבים לרעת ולא-תענה על-רב לנטת אחר רבים להטות:

אונקלוס לא תהי פתר סגיאין לאבאשא ולא תתמנע מלאלפא מא דבעינך על דינא פתר סגיאין: (אונקלוס)

יונתן עמי בני ישראל לא תהוון פתר סגיאין למבאשא אלהן למטייבא ולא יתמנע חד מנכון למלא זכו על חבריה בדינא למימר הא פתר סגיאין דינא סטי: (תרגום יונתן)

כ"ז לא תהיה אחרי רבים לרעות. יש במקרא זה מדרכי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אופניו. מכאן דרשו שאין מטין לחובה בהכרעת דיין אחד (סנהדרין ב.), וסוף המקרא דרשו, אחרי רבים להטות, שאם יש שנים מחייבין יותר על המזכין, הטוה הדין על פיהם לחובה, וזדיני נפשות הכתוב מדבר. ואמלע המקרא דרשו, ולא תענה על ריב, על רב, שאין חולקין על מופלא שבצית דין, לפיכך מתחילין זדיני נפשות מן האד, לקטנים שבהן שואלין תחלה שיאמרו את דעתם. ולפי דברי רבותינו כך פתרון המקרא. לא תהיה אחרי רבים לרעת. לחייב מיתה בשביל דיין אחד שירבו מחייבין על המזכין. ולא תענה על רב. לנטות מדבריו, ולפי שהוא חסר יו"ד דרשו בו כן. אחרי רבים להטות. ויש רבים שאתה נוטה אחריהם, ואימתי, בזמן שהן שנים המכריעין במחייבין יותר מן המזכין. וממשמע שנאמר לא תהיה אחרי רבים לרעות, שומע אני אבל היה עמהם לטובה, מכאן אמרו דיני נפשות מטין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה. ואונקלוס תרגם לא תתמנע מלאלפא מה דבעינך על דינא, ולשון העברי לפי התרגום כך הוא נדרש, לא תענה על ריב לנטות, אם ישאלך דבר למשפט, לא תענה לנטות לזד אחד ולסלק עצמך מן הריב, אלא הוי דן אותו לאמיתו. ואני אומר ליטבו על אופניו כפשוטו וכך פתרונו. לא תהיה אחרי רבים לרעות. אם ראית רשעים מטין

משפט, לא תאמר הואיל ורבים הם הנני נוטה אחריהם. ולא תענה על ריב לנטות וגו'. ואם ישאלך הגדון על אותו המשפט, אל תענו על הריב דבר הנוטה אחרי אותו רבים להטות את המשפט מאמיתו, אלא אמור את המשפט כאשר הוא, וקולר יהא תלוי (ב) בלאחר הרבים: (רפ"ז)

שפתי חכמים (ב) ר"ל אל תאמר מה צדך אם אדון את הדין לאמתו כיון שהם רבים ואני יחיד ולא ישמעו לי אלא עשה את שלך וקולר וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא. אם ראית רבים יעידו על דבר שלא ידעתו לא תאמר בלבבך אלה לא יכזבו. ואמר הגאון כי שנים מצות יש בפסוק הזה האי מצות לא תעשה והשניה מצות עשה. כי אמר חייב אתה אחרי רבים להטות כי חשב כי מלת להטות כמו לנטות. ואינה כן רק הוא מהבנין הדגוש הכבד. כמו ארור מטה משפט גם נמצאת בלא משפט ומטה גר. וחז"ל פירשו כי מזה נלמוד כי הלכה כרבים. ומה שהעתיקו הוא האמת ואחר שהכתוב אמר לא תהיה אחרי רבים לרעות. מזה נלמוד כי אם יהיו הרבים לטובה שהיא מצוה ללכת אחריהם: **לא תענה על ריב.** מצוה על כל ישראל ואף כי הדין שהוא שהריב לפניו לעזור לרעהו: (אבן עזרא)

אור החיים לא תהיה אחרי רבים וגו'. רבותינו ז"ל הרבו לדרוש בפסוק זה אבל אין המקרא מתיישב לפי פשוטו. ונראה לפרש הכתוב לפי מה שאמרה התורה ושפטו העדה והצילו וגו', ואמרו ז"ל (סנהדרין ב'). עדה שופטת ועדה מצלת אבל אם פתחו כולם לחובה פטור (שם י"ז). ובא הכתוב כאן להסיר ב' מכשולין אשר יכשל בהם חכם מאמצעות דין זה, האי בהגיע משפט כזה ויראה חכם אחד מהשופטים שכל חבריו פתחו לחובה והוא חושב בדעתו כי הוא זכאי ויתחכם לומר אם נאמר זכאי הנה הוא יצא חייב כי יש שם עדה שופטת ועדה מצלת ונמצאו דברי עושים הפך דעתי לזה אתחכם ואומר חייב שבזה תהיה סברתי מתקיימת שיצא זכאי מטעם פתחו כולם וכו', וגם אהיה מקיים המוסר לבטל דעתי לפני דעת המרובין שאומרים חייב ונאמר חייב עמהם, לזה בא הכתוב וצוה על זה בדיוק לבל עשותו ואמר **לא תהיה אחרי רבים לרעות** פירוש כשתהיה סובר סברא אחת שבאומרך דעתך יצא זה הנידון חייב בדינו וכגון שכולם אמרו חייב ואתה חושב זכאי לא תתחכם להיות אחרי רבים שאומרים חייב והוא אומרו **לרעות** ותאמר אתה כדעתם חייב הפך מה שנראה לך כדי שיצא זכאי כדעתך אלא אמור דעתך כפי מה שידעת במשפטי התורה ואין לך להתחכם על המשפט כי ה' הוא האלהים והוא שאמר פתחו כולם לחובה זכאי לא אמר ה' שיזכה זה אלא אם לך יראה חייב ולא שיראה לך זכאי שאז חייב הוא כמשפט האלהים:

עוד יש מכשול ב' במשפט זה באופן אחר והוא אם יראה בעיני חכם שהוא חייב ככל הדיינים שאמרו חייב ורואה שאם יאמר חייב הנה הוא יוצא זכאי הפך דבריו שאומר חייב לזה יתחכם לומר זכאי כדי שיוטה המשפט אחרי רבים שאומרים חייב ויצא חייב כפי סברתו, ויש בזה גם כן כפיית ראש בגמר המשפט לנטות אחרי רבים, לזה אמר **ולא תענה על ריב** וגו' פירוש לא תענה מענה על ריב לנטות **אחרי רבים** פירוש שתהיה כוונתך במענך כדי שיהיה כמשפט יחיד ורבים וזה יגיד שאם יגלה דעתו כמות שהוא אין כאן הטייה אחרי רבים אלא כולם

בדעת אחת. וביאר הכתוב טעם הקפדתו על הדבר ואמר **להטות** פירוש כשתהיה כוונתך להטות ממה שבדעתך בעיון משפט התורה שהוא חייב ואתה מטה לומר זכאי כדי שיצא חייב לנטות אחרי רבים ויצא חייב אלא אמור דעתך הגם שיצא זכאי הפך דעתך ה' זכהו. וטעם משפט זה לצד כי ה' יושב במסיבת הדיינים והוא ישפוט בפייהם וכשיראה משפט מרומה ואין בו מציאות לזכות הזכאי יתחכם לפתוח כולן לחובה וצוה שיצא זכאי בזה: (אור החיים)

ספורנו לא תהיה אחרי רבים לרעות. להכריע לכף חובה בדיני נפשות, שאין דנין על פי דיין אחד בלבד לחובה: **ולא תענה על ריב**. כשישאלוך חביריך הדיינים מה דעתך: **לנטות אחרי רבים**. לא תהיה תשובתך שראוי לנטות אחרי רבים, אם היו עשרה מזכים ואחד עשר מחייבים: **להמות**. כדי להכריע על פיך לכף חובה שתהיו אז י"ב מחייבים, אלא אמור דעתך וסברתך, ולא יספיק לך שתאמר שראוי לנטות אחר דעת הרבים מבלתי שתאמר בזה שום סברא אלא זו שהם עודפים על המזכים ולהכריע אז על פי שנים לחובה: (ספורנו)

[ג] וְדַל לֹא תִהְיֶה אַחֲרֵי רַבִּים לְרַעוֹת. לְהַכְרִיעַ לְכַף חוֹבָה בְּדִינֵי נַפְשׁוֹת, שֶׁאֵין דִּינִין עַל פִּי דִּיין אֶחָד בְּלִבְד לְחוֹבָה: **וְלֹא תִעֲנֶה עַל רִיב**. כְּשִׁישְׂאֶלְוֶךָ חֲבֵירֶיךָ הַדֵּיּינִים מֵהַ דְּעִתְךָ: **לְנִטּוֹת אַחֲרֵי רַבִּים**. לֹא תִהְיֶה תְּשׁוּבַתְךָ שֶׁרְאוּי לְנִטּוֹת אַחֲרֵי רַבִּים, אִם הִיוּ עֶשְׂרֵה מְזַכִּים וְאֶחָד עֶשֶׂר מַחֲיִיבִים: **לְהַמּוֹת**. כְּדִי לְהַכְרִיעַ עַל פִּיךָ לְכַף חוֹבָה שֶׁתִּהְיֶה אִזּוּ י"ב מַחֲיִיבִים, אֲלֵא אֲמֹר דְּעִתְךָ וְסִבְרַתְךָ, וְלֹא יִסְפִּיק לְךָ שֶׁתֹּאמַר שֶׁרְאוּי לְנִטּוֹת אַחֲרֵי דְּעַת הַרַבִּים מִבְּלִתִּי שֶׁתֹּאמַר בְּזֶה שׁוּם סִבְרָא אֲלֵא זֶה שֶׁהֵם עוֹדְפִים עַל הַמְּזַכִּים וְלְהַכְרִיעַ אִזּוּ עַל פִּי שְׁנַיִם לְחוֹבָה: (ספורנו)

[ג] וְדַל לֹא תִהְיֶה אַחֲרֵי רַבִּים לְרַעוֹת. לְהַכְרִיעַ לְכַף חוֹבָה בְּדִינֵי נַפְשׁוֹת, שֶׁאֵין דִּינִין עַל פִּי דִּיין אֶחָד בְּלִבְד לְחוֹבָה: **וְלֹא תִעֲנֶה עַל רִיב**. כְּשִׁישְׂאֶלְוֶךָ חֲבֵירֶיךָ הַדֵּיּינִים מֵהַ דְּעִתְךָ: **לְנִטּוֹת אַחֲרֵי רַבִּים**. לֹא תִהְיֶה תְּשׁוּבַתְךָ שֶׁרְאוּי לְנִטּוֹת אַחֲרֵי רַבִּים, אִם הִיוּ עֶשְׂרֵה מְזַכִּים וְאֶחָד עֶשֶׂר מַחֲיִיבִים: **לְהַמּוֹת**. כְּדִי לְהַכְרִיעַ עַל פִּיךָ לְכַף חוֹבָה שֶׁתִּהְיֶה אִזּוּ י"ב מַחֲיִיבִים, אֲלֵא אֲמֹר דְּעִתְךָ וְסִבְרַתְךָ, וְלֹא יִסְפִּיק לְךָ שֶׁתֹּאמַר שֶׁרְאוּי לְנִטּוֹת אַחֲרֵי דְּעַת הַרַבִּים מִבְּלִתִּי שֶׁתֹּאמַר בְּזֶה שׁוּם סִבְרָא אֲלֵא זֶה שֶׁהֵם עוֹדְפִים עַל הַמְּזַכִּים וְלְהַכְרִיעַ אִזּוּ עַל פִּי שְׁנַיִם לְחוֹבָה: (ספורנו)

יונתן ומספנא דאתחייב בדיניה לא תיסב ליה אפין למרחמא עלוי ארום לית מיסב אפין בדינא: (תרגום יונתן)

רש"י לא תהדר. לא תחלוק לו כבוד לזכותו בדין ולומה, לל הוא אזכנו (מ) ואכזבנו: (רש"י)

שפתו חכמים (מ) הולך הרב לפרש שההידור של כל על הטית הדין לזכותו מפני שאין דרך הדיין להדר אללא לעשיר כמו שנאמר לא תשא פני גדול אללא הכבוד הוא שמזכה אותו בדין ועל ידי הדין הוא מתכבד שאם לא כן ינטרד לפרוע לו ואין לו והוא מזולזל: (שפתו חכמים)

אבן עזרא ודל. גם זה דבק שתחשוב כי טוב תעשה בעזרך הדל ובמקום אחר לא תהדר פני גדול: (אבן עזרא)

בעל הטורים ודל. ב' במס' הכא ואידך ודל מרעהו יפרד לומר אפי' הוא רעהו יפרד ממנו ולא ישא לו פנים בדינו: **בריבו**. ד' דין ואידך צדיק הראשון בריבו לא תטה משפט אביונך בריבו לעות אדם בריבו. לומר לך אף אם הוא דל לא תשמע דבריו תחלה להצדיקו בדינו ולעות בעל דינו הבא אחריו: (בעל הטורים)

אור החיים ודל לא תהדר בריבו. ירמוז בתיבת **בריבו** על דרך אומרם ז"ל (ויק"ר פל"ד) כי העני עושה מריבה עם קונו למה זן לכל והוא ברעב ובעירום וכל הנותן פרוטה לעני ומפרנסו הרי זה משבית ריב עני מעל השמים ובזמן שאין חונן דלים טענת עני היא טענה הנשמעת ומהודרת, ולזה יצו ה' שלא יסובבו הידור לריב העני עם קונו אלא יחוננוהו כמשפט חונן דלים: (אור החיים)

[ד] כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אִיבֶרְךָ אֹו חֲמֹרוֹ תַעֲהוּ הַשֵּׁב תְּשִׁיבֵנּוּ לּוֹ: **(ס)**

אונקלוס אַרִי תִפְגַּע תּוֹרָא דְסִנְאָדָּ אֹו חֲמֹרָה דְטַעֲי אֶתְבָּא תְּתִיבְנָהּ לָהּ: **[ס]** (אונקלוס)

יונתן אִין תְּאַרַע תּוֹרָא דְסִנְאָדָּ דְאַתְ סִנִּי לִיהַ עַל חוֹבְתָא דְאַנְתָּ יָדַע בֵּיהַ בְּלַחוּדָּ אֹו חֲמֹרָא דְטַעֲי מִן אֶרְחָא אֶתְבָּא תְּתִיבְנִיהַ לִיהַ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא שׁוֹר אֹוִיבֶדְךָ. בחירק תחת היו"ד. והוא פועל. כי מלת ואיבת. מהפעלים היוצאים. והטעם אע"פ שתדע שהוא אויבך וככה שונאך. ונאמר אויבך כי נכון לדבר ככה גם כן שונאך. אולי באה זו הפרשה אם היה השור והחמור של עני יהיה שכרך הרבה מאד שעשית מצות השם. וגם גמילות חסד עם עני: (אבן עזרא)

בעל הטורים תּוֹעָה. ג' במס' חמורו תועה. והנה תועה בשדה. אדם תועה מדרך השכל. זהו שאמרו מצא פרה רועה אין זו אבידה מצא חמור וכליו הפוכים הרי זו אבידה, וזהו חמורו תועה שהוא תועה בשדה ויוצא מהדרך: (בעל הטורים)

[ה] כִּי-תֵרְאֶה חֲמֹר שִׁנְאָךְ רִבֵּץ תַּחַת מִשְׁאוֹ וְחִדַּלְתָּ מֵעֵזֶב לּוֹ עֵזֶב תַּעֲזֹב עִמּוֹ: **(ס)**

אונקלוס אַרִי תִחְזִי חֲמֹרָא דְסִנְאָדָּ רִבִּיעַ תַּחֲוֹת טוֹעֲנִיהַ וְתִתְמַנַּע מִלְמַשְׁבֵּק לָהּ מִשְׁבֵּק תַּשְׁבּוּק מָא דְבִלְבָדָּ עֲלוֹהִי וְתִפְרֹק עִמָּהּ: **[ס]** (אונקלוס)

יונתן אִין תִּחְמִי חֲמֹרָא דְסִנְאָדָּ דְאַנְתָּ סִנִּי לִיהַ עַל חוֹבְתָא דְאַנְתָּ יָדַע בֵּיהַ בְּלַחוּדָּ רִבִּיעַ תַּחֲוֹת טוֹעֲנִיהַ וְתִתְמַנּוּעַ לְנַפְשָׁךְ מִלְמַקְרוֹב לִיהַ מִשְׁבּוּק תַּשְׁבּוּק בְּהִיא שְׁעִתָּא וְתִ סִנְאָ דְבִלְבָדָּ עֲלוֹי וְתִפְרֹק וְתִטְעוֹן עִמִּיהַ: (תרגום יונתן)

רש"י כי תראה חמור שונאך וגו'. הרי כי משמש בלשון דלמא, שהוא מד' לשונות של שמושי כי, וכה פתרונו, שמה תראה חמורו רובץ תחת משאו: וחדלת מעוזב לו. בתמיה: עזב תעזב עמו. עזיבה זו לשון עזרה, וכן עלור ועזוב (מלכים א' יד, י). וכן ויעזבו את ירושלים עד החומה (נחמיה ג, ח), מלאוה עפר לעזוב ולסייע את חוזק החומה. כיוצא בו, כי תאמר בלצבז רבים הגוים האלה ממני וגו' (דברים ז, יז). שמה תאמר כן, בתמיה, לא תירא מהם. ומדרשו כך דרשו רבותינו, כי תראה וחדלת, פעמים שאתה חודל ופעמים שאתה עוזר, הא כיצד, זקן ואינו לפי כבודו, וחדלת, או בהמת עובד כוכבים ומשאו של ישראל (בבא מציעא לז:), וחדלת: עזב תעזב עמו. לפרק המשא, מלמשקל ליה, מליטול משאוי ממנו: (רש"י)

אבן עזרא וְחִדַּלְתָּ. כמו חדל לך מעשות הדבר. וכן ושמרת. והטעם חדל שתעזוב הדבר לו לבדו. רק תתיר עמו הקשרים ותעזוב המשא ויפול מזה הצד ומזה הצד ויקום החמור. ויש אומרים כמו ויעזבו את ירושלים. לטעון המשא בדרך רחוקה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **שונאך**. ב' במס'. חמור שונאך. אם רעב שונאך האכילהו לחם. משום דהכא מיירי בשני מיני שונאים ע"א וישראל דבשונא ע"א מז' אומות דרשי וחדלת מעזוב לו ובשונא ישראל עזוב תעזוב עמו: **רובץ**. ג' במס' דין ואידך לפתח חטאת רובץ. רובץ בין המשפתים. לפתח חטאת רובץ זה יצה"ר שאם הלך אחר יצרו והרבה עון עד אשר הוא רובץ תחת משאו מאי תקנתיה יעסוק בתורה כיששכר שהיה רובץ בין המשפתים כדאמרינן אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש: **(י יא) את תבואתה**. והשביעית. לאסור פירות ערב שביעית שנכנסו לשביעית: (בעל הטורים)

כלי יקר **וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו**. לומר לך דווקא שרוצה להיות עמך במלאכתו ורוצה להקים עמך אז אתה מחויב לסייע לו אבל אם יושב לו ואומר הואיל ועליך מוטל הדבר חייב אתה להקים לבד, ע"כ אמר וחדלת מעזוב לו כי מלת לו אין במשמעותו עמו כי מותר לך לחדול מלעזוב לו כשאינו רוצה להיות עמך במלאכתו, ומכאן תשובה על מקצת עניינים בני עמינו המטילים את עצמם על הצבור ואינן רוצים לעשות בשום מלאכה אף אם בידם לעשות באיזו מלאכה או איזו דבר אחר אשר בו יכולין להביא שבר רעבון ביתם, וקוראים תגר אם אין נותנים להם די מחסורם כי דבר זה לא צוה ה' כי אם עזוב תעזוב עמו הקם תקים עמו כי העני יעשה כל אשר ימצא בכחו לעשות ואם בכל זה לא תשיג ידו, אז חייב כל איש מישראל לסעדו ולחזקו וליתן לו די מחסורו אשר יחסר לו ועזוב תעזוב אפילו עד מאה פעמים. (כלי יקר)

ל **לא** **תטה** **משפט** **אבינך** **ברבוב**

אונקלוס **לא** **תצלי** **דין** **מספיןך** **בדינה**: (אונקלוס)

יונתן **עמי בני ישראל לא תצילון דין מספיןא בדיניה**: (תרגום יונתן)

רש"י **אבינך**. לשון אובה, שהוא מדולדל ותאב לכל טובה (סס קיא:): (רש"י)

אבן עזרא **לא תטה**. עם הדיין ידבר. וכמוהו לפני ה' אלהיך תאכלנו. הראוי לאכול. כאלו הוא מדבר עם כהן ויבדילנו מכל ישראל שידבר עמהם. והאומר כי הוא בכור עדר הבל הוא: (אבן עזרא)

אור החיים **לא תטה משפט אבינך**. אולי שיצו ה' על משפט העניים על דרך אומרים ז"ל (ב"מ ע"א). ענייך ועניי עירך וכו' עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין, ולזה בא המצוה כאן בלאו לבל יטה משפט הקדום לאחרו, והוא אומר אבינך: (אור החיים)

ספורנו **לא תטה משפט אבינך בריבו**. שלא יהא רך לזה וקשה לזה בעת המשפט שבעלי דינים מספרים טענותיהם, וכמו כן שלא יהא אחד עומד ואחד יושב ודומיהם: (ספורנו)

ל **מדבר-שקר** **תרחק** **ונקי** **וצדיק** **אל-תהרג** **כי** **לא-אצדיק** **רשע**:

אונקלוס מפתגמא דשקרא הוי רחיק ודזכי ודי נפק (דכי) מן דינא לא תקטול ארי לא (אונקלוס) חזבא :

יונתן מפתגם שיקרא הוי רחיק ודי נפק זפאי מבי דינד ואשפחו ליה חובתיה ודי נפק חזיב ואשפחו ליה זכו לא תקטיל ארום לא הוינא מזפי ליה אין הוא חזיבא : (תרגום יונתן)

רש"י ונקי ולדיק אל תהרג. מנין ליואלא מבית דין חייב, ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות, שמחזירין אותו, תלמוד לומר ונקי אל תהרוג, ואף על פי שאינו לדיק, שלא נלמד בבית דין, מכל מקום נקי הוא מדין מיתה, שהרי יש לך לזכותו. ומנין ליואלא מבית דין זכאי, ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה שאין מחזירין אותו לבית דין, תלמוד לומר ולדיק אל תהרג, וזה לדיק הוא, שנלמד בבית דין: כי לא אלדיק רשע. אין עליך להחזירו, כי אני לא אלדיקו בדינו אם ילא מידך זכאי, יש לי שלוחים הרבה להמיתו במיתה שנתחייב זה: (רש"י)

אבן עזרא מדבר שקר. עם הדיין ידבר. שלא ידין דין שקר וכמוהו צדק צדק תרדוף: ונקי וצדיק אל תהרוג. באותו הדבר. אם ידעת שהוא רשע בדבר אחר שלא תאמר הואיל וככה עשה רשע אחר קשה אהרגנו ואסיר המכשול מהדרך כי אני אקח הדין ממנו ולא ימלט מידי: (אבן עזרא)

אור החיים כי לא אצדיק רשע. לדבריהם ז"ל (סנהדרין ל"ג): שפירשו נקי זה מי שיש עליו מגיד זכות וצדיק זה מי שיצא צדיק בדינו ויש עליו מגיד חובה, יכוין הכתוב לומר טעם הדברים שלא תאמר איך אחר שנגמר דינו לחובה יחזור הדין לזכות, לזה אמר כי לא אצדיק רשע פירוש ממה נפשך אם מה שיצא חייב הוא כפי האמת והצדק לא אצדיק רשע ולא יועיל המלמד זכות, ואם מה שיצא חייב היה שלא כפי הדין למה יבולע נקי חנם. וכנגד חלוקת מי שיצא צדיק בדינו אמר גם כן כי לא אצדיק רשע פירוש כיון שיצא צדיק לא הצדקתיהו והוא רשע כי אלהים נצב בעדת אל ובקרוב אלהים ישפוט והוא שופט בצדק ומן הנמנע שיחתום ה' על דבר שקר ח"ו. וצא ולמד אומרים ז"ל (כתובות כ"א): דאסור למחתם על מלתא דמתחזי כשקרא. ואם תאמר ולמה אין אנו אומרים כן ביצא חייב, יש לך לדעת כי ה' ינחם על הרעה ולא ינחם על הטובה ומי שיצא חייב חזר בו ה' לזכותו אבל מי שיצא זכאי לא ינחם ה' מהטובה, ולפעמים יספיק לאדם זה עינוי זה שיצא משפטו חייב ואימות מות יגיעוהו בראותו כי נגמר דינו למות, ולזה אחר כך בקרב אלהים ישפוט לזכותו: (אור החיים)

ספורנו מדבר שקר תרחק. מכל דבר שיוכל לסבב שקר, כאמרם ז"ל (אבות) הוי זהיר בדבריך, שמא מתוכם ילמדו לשקר: (ספורנו)

[ח] וישמד לא תקח כי השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים:

אונקלוס ושוחדא לא תקבל ארי שוחדא מעור עיני חפימין ומקלקל פתגמין תריצין: (אונקלוס)

יונתן וְשׁוֹחֵדָא לָא תְקַבִּיל אֲרוֹם שׁוֹחֵדָא מְסַמִּי עֵינױ נְסֻבױ וּמְטַלְטַל חֲפִימָא מִמּוֹתְבְּנִיהוֹן וּמְקַלְקַל פְּתַגְמִין תְּרִיצִין דְּמַכְתָּבִין בְּאוֹרֵיתָא וּמְעַרְבֵב מִיְלֵי זְפֵאִין בְּפוּמְהוֹן בְּשַׁעַת דִּינָא: (תרגום יונתן)

רש"י ושחד לא תקח. אפילו לשפוט אמת, וכל שכן כדי להטות את הדין, שהרי כדי להטות את הדין נאמר כבר לא תטה משפט: יעור פקחים. ואפילו חכם בתורה ונוטל שוחד, סוף שתטרף דעתו עליו, וישתכח תלמודו, ויכהה מאור עיניו (מכילתא פ"ט): **ויסלף**. כתרגומו ומקלקל: **דברי לדיקים**. לדברים המלודקים, משפטי (ג) אמת, וכן תרגומו פתגמין תריצין, ישרים: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) ר"ל דין תורה כדכתיב משפטי ה' אמת וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושחד. גם הזכיר כל זה. כי העשיר יתן שחד לדיין להטות מדין דלים: **ויסלף דברי צדיקים**. אמר הגאון כי צדיקים תאר לדברי. ולא יתכן זה כי דברי סמוך. וטעם צדיקים. בדין לא צדיקים במצות: (אבן עזרא)

טו וגר לא תלחץ ואתם ידעתם את-נפש הגר פי-גרים הייתם בארץ מצרים:

אונקלוס וגירא לא תעיקון ואתון ידעתון ית נפשא דגירא ארי דגרון הויתון בארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן וּלְגִירָא לָא תְעִיקוֹן וְאַתּוֹן חֲפִימְתוֹן יַת אַנִּיק נְפֶשׁ גִּירָא אֲרוֹם דְּיִירִין הוֹיִתוֹן בְּאַרְעָא דְּמַצְרַיִם: (תרגום יונתן)

רש"י וגר לא תלחץ. בהרבה מקומות הזהירה תורה על הגר, מפני שסורו (ב) רע (בבא מציעא נט:): את נפש הגר. כמה קשה לו כשלוחצים אותו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) יש מפרשים כמו שאור דהיינו הילה"ר כלומר שילה"ר שלו קשה ורע ונוח לפתות. ויש מפרשים כיון שסר מן הדרך שוב אינו חוזר על ידי פיתוי דברים: (שפתי חכמים)

אור החיים ואתם ידעתם את נפש וגו'. עיין מה שכתבתי בפסוק (כ"ב כ') וגר לא תונה ופסוק זה יצדיק לך כל מה שכתבתי לך: (אור החיים)

יז ושש שנים תזרע את-ארצך ואספת את-תבואתה:

אונקלוס ושית שנין תזרע ית ארעך ותכנוש ית עלתה: (אונקלוס)

יונתן וְשִׁית שְׁנֵין תִּדְרַע ית אַרְעָךָ וְתִכְנֹשׁ ית עַל־לְפָא: (תרגום יונתן)

רס"י וְאֶסְפֵּת אֶת תְּבוּאֹתֶיהָ. לֶשׁוֹן הַכְּנָסָה לְבַיִת, כְּמוֹ וְאֶסְפֵּתוּ אֶת כָּל תּוֹךְ בַּיִתְךָ (דברים כג, רס"י):

אבן עזרא וְשֵׁשׁ שָׁנִים. הַזְכִּיר גַּם זֶה. בַּעֲבוּר וְאֶכְלוּ אַבְיוֹנֵי עַמְךָ: (אבן עזרא)

אור החיים וְשֵׁשׁ שָׁנִים וְגו'. סִמַּךְ מִצְוָה זוֹ לְמַה שֶׁלִּפְנֵיהָ לֹמֵר כְּדִי שֶׁלֹּא תִטְעֲמוּ טַעַם גְּרוֹת עוֹד עַל דֶּרֶךְ אֹמְרוֹ (וַיִּקְרָא כו לַד) אִזּוֹ תִרְצָה הָאָרֶץ אֶת שְׁבִתוֹתֶיהָ וְגו': (אור החיים)

דעת זקנים וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע וכו'. אֶתְמַר בְּמִדְרַשׁ דַּאֲפִי אֵין לוֹ לְאָדָם אֵלֶּא חוֹרְבָה אַחַת בַּתּוֹךְ גְּנוּ חַיִּיב לַעֲבֹדָה בְּכָל יוֹם. וְנִרְאָה לַה"ר מִשֶּׁה דוֹקָא בְּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל כְּדִי לְהַרְבּוֹת הַפְּרִשָׁת תְּרוֹמוֹת וּמַעֲשָׂרוֹת: (דעת זקנים)

יא וְהִשְׁבִּיעֵת תִּשְׁמַטְנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֲבֵינֵי עַמְךָ וְיִתְּרֵם תֹּאכַל חַיִּית הַשָּׂדֶה כֵּן-תַעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ:

אונקלוס וְשִׁבְעֵתָא תִּשְׁמַטְנָה וְתִרְטַשְׁנָה וְיִיכְלוּן מִסְכְּנֵי עַמְךָ וְיִשְׁאַרְהוּן תִּיכּוּל חַיִּית בְּרָא כֵּן תַעֲבֹד לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ: (אונקלוס)

יונתן וְשִׁבְעֵיתָא תִּשְׁמַטְנָה מִפּוֹלְחָנָא וְתִפְקַר פִּירְהָא וְיִיכְלוּן מִסְכְּנֵי עַמְךָ וְשִׁיּוּרְהוּן תִּיכּוּל חַיִּית בְּרָא כֵּן תַעֲבִיד לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ: (תרגום יונתן)

רס"י תִּשְׁמַטְנָה. (ע) מַעֲבֹדָה: וְנִטְשָׁתָה. מֵאֲכִילָה אַחַר זְמַן הַבַּיִעוֹר. דָּבַר אַחַר תִּשְׁמַטְנָה, מַעֲבֹדָה גְּמוּרָה, כְּגוֹן חֲרִיטָה וְזִרְעָה. וְנִטְשָׁתָה, (פ) מִלְּזַבֵּל וּמִלְּהַשְׁקָה: וְיִתְרֵם תֹּאכַל חַיִּית הַשָּׂדֶה. לְהַקִּישׁ מֵאֲכֹל אֲבִיוֹן לְמֵאֲכֹל חַיָּה, מֵהַ חַיָּה אֹכֵלֶת (ג) בְּלֹא מַעֲשֶׂר, אֲףִי אֲבִיוֹנִים אֹכְלִים בְּלֹא מַעֲשֶׂר, מִכֹּחַן אֲמָרוּ אֵין מַעֲשֶׂר בְּשִׁבְעֵיתָא (מִכִּלְתָּא פ"ט): כֵּן תַעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ. וְתַחֲלַת הַמַּקְרָא מִדָּבַר (ה) בְּשָׂדֶה הַלְּבָן, כְּמוֹ שֶׁאֲמַר לְמַעֲלָה הַיִּמְנוֹ תִזְרַע אֶת אֲרָכְךָ: (רס"י)

שפתי חכמים (ע) פִּי מַשׁוּם שֶׁהַשְׁמֵטָה וְהַנְטִיטָה בְּכָל מַקּוֹם הַשְׁמֵטָה וְנִטְיִטָה דָּבַר מִדָּבַר: (פ) בְּמוֹעֵד קָטָן פִּירְשׁ"י שְׁחֹרְשִׁין תַּחַת הָאֵילָנוֹת כְּדִי שִׁיִּלְמַח וּבִזְמַן פִּירְשׁ"י שְׁמַכְסִין בַּקָּשׁ וּבִזְבֵּל שְׁרִשִׁין שֶׁל אֵילָנוֹת בִּימּוֹת הַחֹרֶף שֶׁלֹּא יִתְקַלְקַל מִחַמַּת הַקּוֹר: (ג) דֹּאם לֹא כֵּן לְמַה נֶאֱמַר וְיִתְרֵם וְגו' הֵא לֹא שִׁיךְ לֹמֵר לְהַתִּיר אֲכִילְתוֹ לְחַיָּה בְּשִׁבְעֵיתָא דֵּהֵא הַחַיָּה לֹא בִרְשׁוֹתוֹ הֵיא: (ה) פִּירוּשׁ הֵא כֵּן תַעֲשֶׂה אֲרִישָׁא דְקִרְאָ קֵאִי כְּלֹמֵר כְּמוֹ שֶׁעָשִׂיתָ בְּשָׂדֶה הַלְּבָן כֵּן תַעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ וְגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְהִשְׁבִּיעֵת תִּשְׁמַטְנָה. הֵיא שֶׁתִּקְרָא שְׁמֵטָה לְהִי וְלֹא יִגּוֹשׁ אִישׁ אֶת רַעְהוֹ הָאֲבִיוֹן: וְנִטְשָׁתָה. שֶׁלֹּא תִזְרַע. וְכְמוֹהוּ וְנִטּוּשׁ אֶת הַשְּׁנָה הַשְּׁבִיעִית: (אבן עזרא)

הרמב"ן **תשמטנה ונטשתה**. תשמטנה מעבודה, ונטשתה מאכילה אחר זמן הביעור. דבר אחר תשמטנה מעבודה גמורה, כגון חרישה וזריעה, ונטשתה מלזבל ומלקשקש. לשון רש"י. ואיננו נכון, כי לא הוזהרנו מן התורה אלא על חרישה וזריעה, אבל המקשקש והמזבל, ואפילו מנכש ועודר וכוסח וכל שאר עבודות קרקע, אינו אסור מן התורה. וכך העלו בתחלת מסכת מועד קטן (ג). בפרק משקין דחרישה וזריעה אסר רחמנא אבל תולדות לא אסר רחמנא וכלהו מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא. וכן הביעור אינו נלמד מן המקרא הזה:

ור"א אמר, תשמטנה, שמוט כל בעל משה ידו. ונטשתה, שלא תזרע את ארצך. ואיננו כלום. אבל הכתוב דבק בראשון, אמר **שש שנים תזרע** ותאסוף התבואה, **והשביעית תשמטנה** שלא תזרע את ארצך, ונטשתה שלא תאסוף את תבואתה, אבל תעזבנה, **ואכלו אביוני עמך וחיות השדה** פרי העץ ותבואת הכרם, וכן ונטוש את השנה השביעית (נחמיה י לב): (הרמב"ן)

בעל הטורים **ויתרם**. ב' דין ואידך ויתרם אכלה אש לומר שפירות שביעית אסורים בהנאה ותופסין את דמיהן וצריך לבערן: (בעל הטורים)

ספורנו **תשמטנה**. שמטת כספים, כאמרו וזה דבר השמטה, שמוט כל בעל משה ידו: **ונטשתה ואכלו אביוני עמך**. בשמטת קרקע יאכלו גם העניים: **ויתרם**. של עניים: **תאכל חית השדה**. שהעניים קודמים, כאמרם מאכל אדם אסור להאכילו לכלבים: (ספורנו)

יב **ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן-אמתך והגר:**

אונקלוס **שיתא יומין תעבד עובדיך וביומא שביעאה תנוח בידיל דינוח תורך וינפוט וינפוט בן אמתך וגירא:** (אונקלוס)

יונתן **שיתא יומין תעבד עובדיך וביומא שביעאה תנוח מן בגלל דינוחון תורך וינפוט וינפוט בן אמתך ערלאה וגירא:** (תרגום יונתן)

רש"י **וציום השביעי תשבת**. אף בשנה השביעית ללא תעקר שבת בראשית (ה) ממקומה (ס), שלא תאמר, הואיל וכל השנה קרויה שבת, לא תנהג בה שבת בראשית: **למען ינוח שורך וחמורך**. תן לו נייח, להתיר שיהא תולס ואוכל עשבים (פ) מן הקרקע, או אינו אלא יחבשנו בתוך הבית, אמרת, אין זה נייח אלא לער: **בן אמתך**. בעבד (ת) הערל הכתוב מדבר (ס): **והגר**. זה (א) גר תושב: (רש"י)

שפתיה חכמים (ה) **דאם לא כן למה נסמכה לשביעית אף שנאמרה לדברים שנתחדשו** בה דהעבד הערל והגר תושב שיהיו שובתים ציום שבת אפילו הכי יס ללמוד זה נמי מדכתבה פה: (פ) **דאם לא כן למה נאמר הא כבר נאמר בדברות אי משום** שלא תאמר הואיל וכו' היה די לומר וציום השביעי תשבות: (ת) **לעיל בעשרת**

הדברות דבר בעבד כנעני שהוא נימול וכהן בעבד כנעני שהוא ערל והוא עדיין בתוך י"ב חדש משקנאו אבל יתר מכן ואינו רוצה לימול אינו רשאי לקיימו ערל:
(א) לאי גר לך הא כבר כתיב וגרך אשר בשעריך אי נמי לאי גר לך הא ישראל גמור
הוא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ששת. גם הזכיר זה. בעבור וינפש בן אמתך. והגר אשר בשעריך שהוא עני ושכיר לך: (אבן עזרא)

הרמב"ן למען ינוח שורך וחמורך. מפני שמלת "למען" כמו "בעבור" נפרש שיאמר ששת ימים תעשה כל מעשיך בבית ובשדה בעבור שינוח בשביעי בן אמתך והגר להיות כלם עדים במעשה בראשית, כטעם את אשר תאפו אפו (לעיל טז כג), וכן אמר (שם כ ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, כאשר פירשתי שם: (הרמב"ן)

אור החיים תעשה מעשיך. ולא כל מעשיך כמו שאמר בעשרת הדברות כי בששת ימים של שנת השמיטה שעליה חוזר צווי שבת כאן אינו יכול לעשות כל מלאכתו כי מלאכת אדמה אסורה לו כאמור בסמוך: (אור החיים)

ספורנו תשבות. אפילו מדברים שאינם מלאכה, אבל הם טורח כדרך חול, כאמרו וכבדתו מעשות דרכיך, ממצא חפצך ודבר דבר: למען ינוח שורך וחמורך. כשתשבות גם מכמו אלה: וינפש בן אמתך והגר. ומזה ימשך שינפש גם כן אמתך והגר, על הפך מה שקרה לך במצרים כשהיית שם עבד שלא היתה לך מנוחה, כאמרו תכבד העבודה על האנשים ובזה תזכור יציאת מצרים, כמו שאמר בדברות משנה תורה וזכרת כי עבד היית: (ספורנו)

יג וּבְכָל אֲשֶׁר-אָמַרְתִּי אֵלֵיכֶם תִּשְׁמְרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אַחֲרַיִם לֹא תִזְכְּרוּ לֹא יִשְׁמַע
על-פיה:

אונקלוס ובכל די אמרית לכוון תסתמרון ושום טעות עממיא לא תדפרון לא ישתמע על פומכון: (אונקלוס)

יונתן ובכל פקודיא דאמרית לכוון תסתמרון ושום טעות עממיא לא תדפרון לא ישתמע על פומכון: (תרגום יונתן)

רש"י ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. לעשות כל מצוות עשה (ב) באזהרה, שכל שמירה שבתורה אזהרה היא במקום לאו (יל"ש שנה, בשם המכילתא): לא תזכירו. שלא יאמר לו, שמור לי בלד עבודת אלילים (ג) פלונית (סנהדרין סג), או תעמוד עמי ביום עבודת אלילים פלונית. דבר אחר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו, ללמדך, ששקולה עבודת אלילים כנגד כל המצוות כולם, והגזרה זה קשור את כולן: לא ישמע. מן הנכרי: על פיה. שלא תעשה שותפות עם עובדי כוכבים, וישבע לך בעבודת אלילים שלו, נמארת שאתה גורם שיזכיר על

שפתי חכמים (ב) לכך אמרין בכל מקום דעשה דוחה לא תעשה לפי שכל עשה ין זו גם כן לא תעשה ואם כן הוה ליה תרתי עשה ולא תעשה משום הכי דוחה את לא תעשה גרידא: (ג) דאם לא כן למה לי קרא וכי תעלה על דעתך שיזכיר שם ע"א שהוא מכחיש זה ומוזהר עליו לאדו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ובכל אשר. עתה הזכיר עבודת כוכבים והטעם כל מה שאמרתי הם מצותי ומשפטי. ולא כן. משפטי אלהים אחרים. ואמר לא תזכירו שלא תזכירו שמותם להשבע בהם גם שלא ישביעו בהם עובדיה. וזה ולא ישמע על פיך שתשביע בו אחרים. שלא תאמר לעובד כוכבים השבע לי באלהיך: (אבן עזרא)

הרמב"ן ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. פירש רש"י לעשות כל מצות עשה באזהרה, שכל שמירה שבתורה אזהרה היא במקום לאו. ולפי דבריו יצטרך הרב לומר שיהיה לאו שבכללות, שאם לא כן היו לוקין על כל עשה ועשה שבתורה, אבל בזה הלאו שיכלול דברים רבים ולא יזכיר שם העבירה כלל הכל מודים שאין לוקין בו. אבל כבר אמרו השמר דעשה עשה (עירובין צו.), וא"כ לא הוסיף בכאן אלא עשה. ובמכילתא (כאן) נחלקו במקרא זה ודרשוהו בפנים רבים:

ועל דרך הפשט טעמו בכל אשר אמרתי אליכם מאלהים אחרים תשמרו, כי הכתוב נקשר בסופו, יאמר, מכל האזהרות הרבות אשר אמרתי אליכם מאלהים אחרים תשמרו מאד שלא תעבדום ולא תשתחוו להם, ותחרימו הזובח להם, ולא תעשו פסל וכל תמונה, ועוד תשמרו שלא תזכירו שם אלהותם, להזכיר "כמוש אלהי מואבי", "מלכום אלהי בני עמון" (מ"א יא לג), "אשימא אלהי חמת" (שם ב יז ל), לא ישמע על פיך שמם אפילו בלא זכר אלהות, להזכיר מלכום ואשימא כלל, אבל תכנה אותם לגנאי, "שקוף מואבי" (שם א יא ז), "תועבת בני עמון" (שם ב כג יג). או לא ישמע בפי עובדיו על דברך, כענין שאמרו רבותינו (סנהדרין סג): שלא יעשה שותפות עם הגוי וישבע לו בע"ז שלו:

ויתכן שיהיה לא תזכירו יוצא, שלא תזכיר אותו לעובדיו לאמר באלהיך, עשה עמי חסד, ולא ישמע על פיך זכר שמו כלל. והוא שנאמר בספר יהושע (כג ז) ובשם אלהיהם לא תזכירו ולא תשביעו ולא תעבדום. הוסיף שם לבאר כי האזהרה שלא יזכיר או ישביע שום אדם באלוהי הנכר: (הרמב"ן)

בעל הטורים ושם. אלהים אחרים. וסמך ליה שלש רגלים לומר לך כל המבזה את המועדות כאלו עובד ע"א. וסמך פסח לע"א לוי מה ע"א אסורה בהנאה ואוסרת בכל שהוא אף חמץ בפסח אסור בהנאה ואוסר בכל שהוא: (בעל הטורים)

אור החיים ובכל אשר אמרתי וגו'. טעם אומרו **ובכל** וגו' תשמרו ולא אמר וכל אשר וגו' תשמרו, יכוין לומר על דרך אומרים ז"ל (מכות כ"ג): כי מנין מצות עשה הם רמ"ח כנגד רמ"ח אברים של אדם ושס"ה לא תעשה הם כנגד שס"ה גידיו (זהר ח"א ק"ע): והוא מה שרמז שלא יאמר אדם אקיים כך וכך מצות ויספיקו לשמירתני, לזה אמר **ובכל** אשר וגו' פירוש בכל המצות תהיו נשמרים ובחסרון אחד מהם תחסר השמירה לאותו אבר המכוון לה:

ושם אלהים וגו'. בא לומר כשם ששמירת כל המצות תועיל לכל אדם למנין אבריו וש"ה גידיו כמו כן יש שמירה לכללות האדם בכפירת עבודה זרה שכל הכופר בעבודה זרה כמודה בכל התורה ויחזק בשומר ועושה כל אשר תמצא ידו עשות ויהיו נשמרים באמצעות כפירת עבודה זרה כל איבריו וגידיו הגם שלא עשה המצוה ההיא ולא באה ליזו העבירה ונשמר ממנה ודוקא מן הסתם אבל אם מבטל להדיא קצת מהמצות לא יהיה נשמר באותו אבר המכוון לאותה מצוה שמבטל לצד כפירתו בעבודה זרה: (אור החיים)

ספורנו ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו. בכל האזהרות שאמרתי צריך להשמר שלא לעבור עליהן, אבל באזהרת עבודה זרה לא יספיק להשמר מעבור עליה, אבל צריך להשמר אפילו מהזכיר שמה: **לא ישמע על פיך.** אפילו על ידי אחרים לא ישמע בהסכמתך: (ספורנו)

[יד] שְׁלֹשׁ רַגְלִים תַּחֲוֹג לִי בְּשָׁנָה:
אונקלוס תַּלְתָּ זְמַנִּין תַּחֲוֹג רַגְלִים בְּשָׁנָה: (אונקלוס)

יונתן תַּלְתָּא זְמַנִּין תַּחֲוֹגִין קְדָמִי בְּשָׁנָה: (תרגום יונתן)

רש"י רגלים. פעמים, וכן כי הכיתני זה שלש רגלים (במדבר כב, כח): (רש"י)

אבן עזרא שלש (רגלים). פעמים. לי לבדי תהיה עבד. שתעבוד שלש רגלים בשנה ותבא לפני כעבד שיביא דורון לאדונו. על כן כתיב אחריו (את) [אל] פני האדון ה' כמו לפני האדון ה' וכן ולא יראו פני ריקם. והזכיר זה בעבור כי יש ימים ידועים הולכים עובדי אלילים להבליהם. על כן כתוב תחוג לי לבד: ומלת **תחוג**. תזבח. כמו אסרו חג בעבותים: **רגלים**. מגזרת רגל. כי רובם רגלים הם: (אבן עזרא)

ספורנו **תחוג לי.** כענין ישמח ישראל בעושיו על הפך וירא את העגל ומחולות: (ספורנו)

[טו] אֶת-חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצֹּאת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתָךְ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי-בֹ וְיָצֵאת מִמִּצְרַיִם וְלֹא-יֵרָאוּ פְנֵי רִיקָם:

אונקלוס ית חגא דפטיריא תטר שבעא יומין תיכול פטירא כמא דפקידתך לזמן ירחא דאביבא ארי ביה נפקת ממצרים ולא יתחזון קדמי ריקנון: (אונקלוס)

יונתן ית חגא דפטיריא תנטור שובעא יומין תיכול פטירא היכמא דפקידתך לזמן ירחא דאביבא ארום ביה נפקת ממצרים ולא יתחמון קדמי ריקנין: (תרגום יונתן)

רש"י חדש האביב. שהתצוה מתמלאת זו באביב. אביב לשון אב, זכור וראשון לצבל פירות: ולא יראו פני ריקם. כשתצאו לראות פני (ד) צרגלים, הציאו לי

שפתי חכמים (ד) וא"ל בכספים מדכתיב פני ואין מקבלין פני אדון אלא בקרבן ובמכילתא דריש נאמר שמחה באלים וגו' ונאמר שמחה בשמים מה של אדם דבר הראוי לבא בידי אדם אף של שמים דבר הראוי לבא בידי שמים והיינו עולות כי אינו דין שיהא שלחנך מלא ושלחן קונך ריקם. הרא"ם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא את חג המצות. החל ממנו כי הוא ראשון לחדשי השנה. והנה כתוב שבעת ימים תאכל מצות. כמו חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים. והנה הוא חיוב. ואין כמוהו ששת ימים תעשה מעשיך. כי אחריו כתיב שתשבות ביום השביעי. ואין ככה שבעת ימים תאכל מצות ועוד למה לא כתב שבעת ימים לא תאכל חמץ: **חדש האביב**. פירשתי. רבים חשבו כי לא יראו פני ריקם. כמו לפני לא יראו. וזה איננו נכון כי הבאים אל בית השם הם נראים. והעד ונראה את פני השם גם יראה כל זכורך את פני ה' כמו לפני השם: (אבן עזרא)

אור החיים כאשר צויתך. לפי שיש הרבה פרטי מצות שלא נתפרשו כאן, האי שצריך להיות מצה מדבר הבא לידי חימוץ (פסחים ל"ה:), ב' שלא יצא ידי חובתו במעשה קדרה, ג' שלא יהיה חמץ מיום טוב ראשון וכל זה מפורש בפרשת בא כמבואר במכילתא לזה אמר **כאשר צויתך** לרמוז לתנאי המצוה הנזכרים: (אור החיים)

ספורנו את חג המצות תשמור. כענין שמור את חדש האביב, ועשית פסח כמו שאמר בזה למועד חדש האביב, שמור שיהיה בחדש האביב, על ידי עבורי השנים והחדשים, כמו שבא בקבלה: (ספורנו)

[טז] וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה וחג האסף בצאת השנה באספך את-מעשיך מן-השדה:

אונקלוס וחגא דחצדא בכורי עובדיך די תזרע בחקלא וחגא דכנשא במפקא דשתא במכנשא ית עובדיך מן חקלא: (אונקלוס)

יונתן וחגא דחצדא בכורי עובדיך דתזרע בחקלא וחגא דכנשא במפקא דשתא במכנשא ית עובדיך מן חקלא: (תרגום יונתן)

רש"י וחג הקציר. הוא (ה) חג שבועות: בכורי מעשיך. שהוא זמן הבאת בכורים, ששתי הלחם הבאין בעלרת, היו מתירין (ו) החדש למנחות ולהביא בכורים למקדש, שנאמר וביום הבכורים וגו' (במדבר כה, כו): וחג האסף. הוא חג הסוכות: באספך את מעשיך. שכל ימות החמה התבואה מתייבשת בשדות, ובחג אוספים אותה אל הבית מפני הגשמים: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) כגון שמפרש רש"י והולך שנאמר וביום הבכורים וגו' בשבועותיכם

וגו' וכלן נמי כתיב וחג הקליר בכורי מעשיך מה בכורים להתם חג הסבועות אף בכורים להכא הוא נמי חג הסבועות: (ו) ומנחת העומר הקרבה בט"ז בניסן היתה של שעורים ואף מנחת קנאות הבאה מן השעורים אינה נקרבה מן החדש קודם הקרבת פתי הלחם הבאים מן החטים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וחג הקציר. בכורי קציר חטים. והנה חג המצות לעולם יהיה בו אביב שהוא בכורי השעורים. והמרחק בין בכודי שעורים לבכורי חטים. כמו שבעה שבועות תספר לך: וחג האסיף בצאת השנה. ותכנס שנה אחרת. והחל ממרחשון לזרוע: (אבן עזרא)

הרמב"ן וחג הקציר בכורי מעשיך. לא ידעתי למה יזכירם הכתוב בשם הידיעה, כי לא צוה בהם ולא הזכירם עד עתה, וראוי הוא שיאמר ועשית חג קציר בכורי מעשיך, כאשר אמר במשנה תורה (דברים טז י) ועשית חג שבועות לה' אלהיך. ואולי בעבור שאמר (בפסוק יד) שלש רגלים תחוג לי בשנה, ופירש את חג המצות תשמור בחדש האביב (פסוק טו), שתשמור לעשות חג בתחלת האביב, חזר ואמר והאחר תשמור שיהיה חג הקציר בכורי מעשיך, והשלישי תשמור שיהיה חג האסיף בצאת השנה:

והנה כלם באספו כל מעשיו מן השדה לתת בהם הודאה לאלהים, שהוא שומר חקות שמים ומוציא לחם מן הארץ להשביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב. וזה טעם אל פני האדון ה', שהוא האדון המפרנס עבדיו, ובנטלם פרס מלפניו יבאו אליו לראות מה יצום. והנה אל פני כמו לפני:

ועל דרך האמת יהיה מן פנים, וכבר רמזתי לך פירוש הפנים בעשרת הדברות (לעיל כ ג), ולכן אמר האדון ה', כמו שאמר בפעם השנית האדון ה' אלהי ישראל (להלן לד כג), וכן הנה ארון הברית אדון כל הארץ (יהושע יג יא), מלפני אדון חולי ארץ (תהלים צז ה): (הרמב"ן)

בעל הטורים האסיף. ב' במס'. דין ואידך האסיף תקופת השנה והיינו דאיתא בפ"ק דסנהדרין וחג האסיף תקופת השנה שיהא חג האסיף בתקופה חדשה והיאך משמע זה בכאן אדרבה לכאורה משמע בהיפך שהיא בתקופה ישנה אלא הכי פירושו חג האסיף מתחיל עם בצאת השנה אם כן צריך שיהא בתקופת השנה חדשה: (בעל הטורים)

אור החיים בכורי מעשיך. פירוש למעט דעייל ביד גוי שאינו מעשיו וכמו שמיעט באומרו קצירכם כמו שדרשו בר"ה (י"ג). שכל שהביאה שלישי ביד גוי לא יביא ממנה בכורים: (אור החיים)

ספורנו בצאת השנה. שכבר נאספו כל תבואותיה: (ספורנו)

[יז] שלש פעמים בשנה יראה כל-זכורך אל-פני האדון | יהוה:

אונקלוס תלת זמנין בשתא יתחזון כל זכורך קדם רבון עלמא יי: (אונקלוס)

יונתן תִּלְתָּא זְמַנִּין בְּשִׁתָּא יְתַחֲמוּן כָּל דְּכוּרָא קָדָם רַבּוּן עֲלֵמָא יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י שֵׁשׁ פַּעֲמִים וּגּוֹ'. לְפִי שֶׁהֶעֱנִין מִדְּבַר בְּשִׁיעִית, (ז) הוֹלֵךְ לֹמֵר שֶׁלֹּא יִתְעַקְרוּ שֵׁשׁ רַגְלִים מִמְּקוֹמוֹן (מכילתא פ"ב): כֹּל זְכוּרָא. הַזְכָּרִים (ח) שָׂבָד: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דאם לא כן הא כבר אמור (נח"י) ונראה לי דהכי פירושו הואיל והרגלים תלויין במלאכת התצורה חג האביב חג הקליב וחג האסיף ובשזיעית אסורים קלירה ואסיפה סלקא דעתך אמינא דהרגלים גם כן לא ינהגו קא משמע לן: (ח) אמר הזכרים להורות שזכורך במלאפוס"ם הוא כמו זכר בקמ"ץ ואמר שזך להורות שהכנוי של זכורך הוא במקום זך ולא צמוס שלך כי אין הזכרים קנוים לך כמו ביתך ושדך רק פירוש הזכרים שזך כלומר הנמלאים זך ובעמד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא שלש. ואלה השלש פעמים שאמרתי לך לא יראו פני ריקם. הזכרים לבדם שהם בני מצות ואינם חולים שלא יוכלו לבא: (אבן עזרא)

ספורנו שלש פעמים בשנה יראה. להודות על החירות, ועל האביב ועל הקציר ועל האסיף, כי ממנו הכל: אל פני האדון. יאמר אדון על מנהיג עניינים הנפסדים. אמר אם כן שהוא אדון פני העם הנראים בפרט, ובהראותם לפניו הם כעבד המקביל פני רבו, והוא גם כן אדון הקרקע, כאמרו כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי, ושלזה ראוי להודות לפניו על האביב הקציר והאסיף ביבול הארץ. ולפיכך (יט) ראשית בכורי אדמתך. מבחר הבכורים, כמו וראשית שמנים ימשחו נקובי ראשית הגויים והם בכורי ז' המינים כפי מה שבא בקבלה: לא תבשל גדי בחלב אמו. לא תעשה כמו אלה הפעולות להרבות הפירות כמחשבת עובדי עבודה זרה, אלא ראשית בכורי אדמתך תביא, כאמרו וראשית כל בכורי כל, וכל תרומת כל וגו', להניח ברכה אל ביתך: (ספורנו)

יחזקאל לֹא-תִזְבַּח עַל-חֶמֶץ דָּם-זִבְחֵי וְלֹא-יִלֵּין חֶלֶב-חַיִּי עַד-בְּקָרָא:

אונקלוס לֹא תִכּוּס עַל חֶמֶיע דָּם פְּסָחֵי וְלֹא בְּיִתּוֹן בְּרַ מִן מִדְּבַחָא תִרְבֵּי נְכֶסֶת חֶמֶץ עַד (אונקלוס) צָפְרָא:

יונתן עָמִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תִכְסוּן בְּדִ חֶמֶיע בְּבִתִּיכוֹן דָּם נְכֶסֶת פִּיסָחֵי וְלֹא בְּיִתּוֹן בְּרַ מִן מִדְּבַחָא תִרְבֵּי נְכֶסֶת פְּסָחֵי עַד צָפְרָא לֹא מִן בְּשָׂרָא דְתִיכְלוֹן בְּרַמְשָׂא: (תרגום יונתן)

רש"י לֹא תִזְבַּח עַל חֶמֶץ וּגּוֹ'. לֹא תִשְׁחַט אֶת (ט) הַפֶּסַח בַּיּוֹם דְּנִיִּסָּן עַד שֶׁתִּבְעַר הַחֶמֶץ (מכילתא שם פסחים סג.). וְלֹא יִלֵּין חֶלֶב חַיִּי וּגּוֹ'. (י) חוּץ לַמִּזְבֵּחַ: עַד זֶקֶר. יִכּוּל אֶף עַל הַמַּעֲרֵכָה יִפְסַל בְּלִינָה, תִּלְמוּד לֹמֵר עַל מוֹקֵדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ (פ) כֹּל הַלִּילָה (ויקרא ו, ג.). וְלֹא יִלֵּין. אֵין לִינָה אֲלֵא בְּעִמּוּד הַשָּׁחַר, שְׁנֵאמַר עַד זֶקֶר, אֲבָל כֹּל הַלִּילָה יִכּוּל לְהַעֲלוֹתוֹ מִן הַרְכָּפָה לַמִּזְבֵּחַ: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) אמר את הפסח במקום דם זבחי להורות שאין זבחי האמור כאן אלא הפסח בלבד ולא לפוקי חגיגה ואמר ב"ד בניסן להורות שאין זה הלואו אלא ב"ד בניסן בלבד ולא בשאר ימות השנה ואמר עד שתזעור החמץ במקום על חמץ מפני שעל חמץ משמע על החמץ ממך לכן אמר עד שתזעור החמץ: (י) פירוש כשזרק דמו ביום באם היו החלבים על גבי הרצפה דהיינו חוץ למזבח עד אחר שעלה ע"ה נפסלו בלינה ומגילה 97 ב: (כ) פירוש היא העולה כל הלילה לאו למעוטי להקטרה מן הזקק ואילך אלא לומר שאם העלו על המזבח אפילו רגע אחד קודם אור הזקק כשזקק להקטרה אפילו אחר אור הזקק. ואין להקשות אם כן תרי קראי למה לי יס לומר דעיקר קרא דעל מוקדה וגו' בא ללמד שמא להעלותן על המזבח מעת שקיעת החמה ויניחון שם כל הלילה כדי שיתעכלו יפה ואגב נלמד גם כן שאם היו על המערכה כשרים להקטרה אפי' אחר אור הזקק וכדמשמע הקרא ללא ילין וזוהי יתורנו קוסיות של הרא"ם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא דם זבחי. הוא זבח חג הפסח הנאכל על מצות. ומרורים: חלב חגי. הוא שה תמים שהוא חיוב. וכן כתוב בהעלות העולה והחלבים עד הבקר: (אבן עזרא)

הרמב"ן לא תזבח על חמץ דם זבחי. לא תשחט את הפסח בארבעה עשר בניסן עד שתזעור את החמץ. לשון רש"י. ולא תבין ממנו שירצה לדרשו אזהרה על ביעור החמץ שיהיה קודם זמן השחיטה, כמו שהוזכר זה בפרק ראשון בפסחים (ה). זמן שחיטה אמר רחמנא, שאין זה עיקר מדרש הכתוב כפי פסק ההלכה שם, כי ביעור חמץ בערב פסח אין בו לאו מן התורה, ולא אפילו לאוכל אותו. אבל לפי הענין שהוא כהלכה הוא אזהרה לשוחט את הפסח על החמץ. וענינו שלא יהא חמץ לאחד מבני החבורה הנמנין על הפסח בשעת השחיטה. וכך כתב רש"י בפרשת כי תשא (להלן לד כה). וראוי למקרא שיאמר לא תזבח על חמץ זבחי, כי הדם איננו נזבח, אבל על דעת רבותינו (במכילתא כאן) הוא לרבות את הזריקה, שלא יזרק על חמץ, יאמר לא תשחט על חמץ, ולא דם זבחי, כלומר ולא דם זבחי יהיה על החמץ, ומקרא קצר הוא: (הרמב"ן)

יט ראשית בכורי אדמתך תביא בית יהוה אלהיך לא-תבשל גדי בחלב אמו: (ס)

אונקלוס ריש בכורי ארעך תיתי לבית מקדשא דיי אלקהך לא תיכלון בשר בחלב: (אונקלוס)

יונתן שירוי בכורי פירי ארעך תיתי לבית מקדשא דיי אלקהך עמי בית ישראל לית אתון רשאין לא למבשלא ולא למיכול בשר וחלב מערבין פחדא דלא יתקוף רוגזי ואיבשיל עיבוריכון דגנא וקשא תריהון פחדא: (תרגום יונתן)

כ"י ראשית בכורי אדמתך. אף השזיעית חייבת בזכורים, לכך נאמר אף כאן

(ב) זכורי אדמתך. כילד, אדם נכנס לתוך שדהו, רואה תאנה שזכרה, כורך עליה גמי (מ) לסימן ומקדישה. ואין זכורים אלא משבעת (ו) המינין האמורין זמקרא ארץ חטה ופעורה וגו' (דברים ח, ט): לֹא תִבְשַׁל גְּדִי. אף עגל וכבש בכלל גדי, שאין גדי אלא לשון ולד רך, ממה שאתה מולא זכמה מקומות (ס) בתורה שכתוב גדי והולך לפרש אחריו עזים, כגון אנכי אשלח גדי עזים (בראשית לח, יז), את גדי העזים (שם כ), שני גדיי עזים (שם כז, ט). ללמדך שכל מקום שנאמר גדי סתם, אף עגל וכבש זממע. ובג' מקומות נכתב בתורה, אחד לאיסור אכילה, ואחד לאיסור הנאה, ואחד

אחד לאיסור זשול חולין קטו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) ובקלת נוסחאות אינו רק כתיב זכורי אדמתך אדם נכנס וכו' וכ"כ הרא"ם והג"א דאין השביעית חייב בזכורים דאין יכול לומר ועתה הנה הזאתי וגו' אשר נתת לי דהא לו לא נתן אלא הוא הפקר לכל: (מ) דאם לא כן היאך הוא יודע איזהו ראשית או לא: (נ) כדילפינן מגזירה שיה דארץ ארץ והולך לפרש זה משום דאל תקשה אם כן היה לריך כל הימים לחפש זיערים ובקדות אחר כל המינים איזה פרי נתבשל בתחלה כדי להביא אותה זכורים: (ס) כדי שלא יקשה לך דלמא מה שכתוב גדי העזים זנין אז הוא ללמדך זכל מקום שנאמר גדי היינו גדי עזים לכ"פ שאתה מולא זכמה מקומות והו לכו ג' כתובים הזאים כאלה ואין מלמדן לכ"ע: שפתי חכמים

אבן עזרא ראשית. זהו ואם תקריב מנחת זכורים. כי עם היחיד מדבר כאשר אפרש במקומו. והזכיר זה אחר לא תשחט על חמץ דם זבחי. כי משם יחלו הבכודים. אמרו חסרי הדעת כי גדי מגזירת מגד. ולא יתכן כי מ"ם מגד שרש והעד הנאמן עם פרי מגדים. כי ככה לא ימצא בלשון הקדש. ועוד מה טעם לא תבשל. ואין כח ביד אדם לבשל המגד. וכתוב וממגד תבואת שמש מה טעם לומר בחלב. ואנה מצאנו כלשון הזה ועוד מה טעם אמו. ואנה נקרא העץ אם המגד. וכל זה חשבו בעבור שמצאנו זאת המצוה עם ראשית זכורי אדמתך. והנה גם היא במקום אחר עם הבשר לא תאכלו כל נבלה. והוא הישר. רק הזכירה עם הבכורים. כי אז ירבו ויגדלו הגדיים. ויש אחר שאמר לא תבשל כמו לא תאחר. שיעמוד עם אמו יותר משבעה ימים ואם כן מה טעם להזכיר המצוה הזאת פעם אחרת. ועוד כי ראיתם בשל הקציר ואיננו רק בשול כי השמש מבשלת כמו האש. וככה הבשילו אשכולותיה. ורבי שלמה אמר כי גדי הוא הקטן הרך וזה השם יאמר לקטן השור והכבש וראיתו גדי עזים כי מה צורך לסמכו. ואיננו כן כי גדי לא יקרא רק שהוא מהעזים ובלשון ערבי הוא גדי ולא יאמר על מין אחר. רק יש הפרש בין גדי ובין גדי עזים. כי גדי גדול מגדי עזים. כי עודנו צריך היותו עם העזים. וככה שעיר ושעיר עזים. וחכמים קבלו שלא יאכל ישראל בשר בחלב. ועתה אפרש. דע כי מנהג התורה לדבר על ההווה. כמו בת היענה. למה שינה הכתוב לומר ככה ותהיה הבת כוללת כל המין. וכזה לא מצאנו. דע כי בשר יענה יבש כעץ ואין המנהג שיאכלנו אדם כי אין בו ליחה ולא יאכל מכל המין. רק הבת כי היא נקבה וקטנה יש בה מעט ליחה ולא כן הזכר הקטן וככה אין אדם אוכל בשר בחלב כי אינו מאכל ערב והבשר לא יתבשל רק בזמן רב. והחלב אינו

כן. כי אין המנהג עד היום בארץ ישמעאל שיאכל אדם טלה מבושל בחלב. בעבור שיש בטלה ליחה רבה. וככה בחלב והנה הוא מזיק. על כן לא יאכל. ובעבור כי בשר הגדי אין בו ליחה וכשהוא קטן הוא חם על כן יבשלו הגדי בחלב. ואל תתמה בעבור שלא נהגו אנשי אלה המקומות לאכול גדי עזים. כי כל הרופאים מודים כי אין בשר כמוהו ואפילו לחולים התירו שיאכלוהו. וכן אוכלים אותו בספרד ואפריקא וארץ ישראל ופרס ובבל. גם ככה היה מנהג הקדמונים. שני גדי עזים טובים ונעשה לפניך גדי עזים. והכהן אוכל גדי עזים אי לחטאת ובעבור שאין מנהג אדם לאכול בשר חי אסור לבשל הגדי בחלב אמו. ויש אומרים כי אין בשול כי אם באש והלא כתוב ובשל מבושל במים ובדברי הימים ויבשלו בסירות. ואין לנו צורך לבקש מה טעם איסורו כי נעלם מעיני הנבונים. אולי היה כי אכזריות לב הוא לבשל הגדי עם חלב אמו כדרך ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו. גם לא תקח האם על הבנים. ומנהג רוב האדם שאין להם צאן ויקנו החלב בשוק והחלב יהיה מאוסף משיות רבות אולי הקונה הגדי לא ידע אנה אמו והנה אם קנה חלב אולי יש בו מחלב אם הגדי שקנה ויהיה עובר. וכל ספק שהוא מן התורה לחומרא. והנה גם הישמעאלים מודים כי אם יבושל הגדי בחלב אמו שהתולדת שוה אז הוא יותר ערב והכתוב דבר על ההווה. והנה קדמונינו ז"ל החמירו להסיר כל ספק. ואסרו בשר בחלב. והשם שנתן להם חכמי' הוא יתן משכורתם שלמה. ועוד אדבר למה הזכיר הכתוב זאת המצוה פעם שנית גם שלישיית במקום כל אחד מהם: (אבן עזרא)

אור החיים ראשית בכורי וגו'. אולי שירמוז שלא ישחית זרעו ושתהיה טיפה ראשונה שתצא ממנו מובאת בית ה' על דרך אומרם (יומא ב'). ביתו זו אשתו, ודייק לומר **בית ה'** לשלול בית אשה זונה, והוא מצוה שקיים יעקב אבינו עליו השלום דכתיב (בראשית מט) כחי וראשית אוני, וגמר אומר **לא תבשל גדי בחלב אמו** לרמוז סוד גדול כי המשחיתים זרעם סובבים מיתת הקטנים מבין שדי אמם, וכמו שפירש הדבר באומרו בפסוק (מיכה ו') האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי כי כשאדם משחית זרעו נברא ממנו משחית רע והוא שולט אחר כך בבן היולד, והם נפשות העשוקות כאמור בספר הזוה"ק (ח"א רי"ט.), ומי גרם זה שלא הביא בכוריו בית ה', וכפי דרך הפשט טעם סמך **לא תבשל** וגו' עם הביכורים, להאומר (חולין קי"ד): בשר בחלב אסור בהנאה שהוא עיקר ההלכה נתכוין לסומכו עם הביכורים להיות שהם אסורים בהנאה, (רמב"ם פ"ב) ועיין בספרי פרי תואר: (אור החיים)

כלי יקר לא תבשל גדי בחלב אמו. בטעם מצוה זו יצאו רוב המפרשים ללקוט ולא מצאו בה טעם מספיק, עד שיי"א שמצוה זו מן החקות שאין להם טעם נודע לנו. ויי"א שהיה מתחילה חק לע"ז שבשלו בשר בחלב בחגים שלהם ועל כן סמך מצוה זו לחגי השנה. ויש מביאין ראיה ממ"ש (בראשית ג.ד) והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן, שהיו רגילין לעשות עבודה מן בשר בחלב. וקרוב לשמוע שמצוה זו היא מענין איסור כלאים וערבוב הכחות כי ידוע שבשר העובר נולד מן הדם של הנקיבה האדום המוליד כל אודם כי משם מקורו, וכן חלב הבהמה גם כן מן הדם מקורו כי הדם נעקר ונעשה חלב, ולפי זה מן דם הבהמה יצא בשר העובר והחלב כי משם יפרדו, ואין נכון לחזור ולערבם ע"י בישול וכן ע"י אכילה כי האכילה היא ג"כ בשול באצטומכא, ואי תרו ליה כולא יומא בחלבא לית בה לאו דלא תבשל כי אינן חוזרין אל ערבובם הראשון ע"י שרייה כמו ע"י בישול בקדירה ובישול באצטומכא ודוקא כשאוכל בשר תחלה שאינו מתבשל באצטומכא מהרה עד שיבא החלב, אבל החלב מתבשל מהרה קודם שיבא הבשר ואין בו עירוב כל כך ע"כ אין איסור לאכול אחריו בשר. וטעם עירוב

זה שייך בכל בשר בהמה, וגדי בחלב אמו נקט למופת כי בו נמצא בעצם וראשונה עירוב זה.

ובפרשת ראה סמך מצוה זו לאסורי מאכלות, לומר לך שלא בישול לבד אסרה תורה כי אם גם אכילה, וכאן סמכה למצות בכורים כי הפירות שנתבכרו ראשונה אין ראוי לערבם עם הפירות שנתבכרו אחר כך כי אם אותן שנתבכרו ראשונה תביא בית ה' אלהיך והמותר יהיה לך, כך אין לערב הדם שנתבשל ראשונה ונתהווה ממנו העובר עם הדם שנתבשל אחר כך ונתהווה ממנו החלב כי אחר שרצה ה' בפרודם אינו רוצה בערבובם. (כלי יקר)

ב הַנְּה אֲנֹכִי שֶׁלַח מִלְאָךְ לְפָנֶיךָ לְשִׁמְרֶךָ בְּדַרְךָ וְלִהְבִּיאָךְ אֶל-
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר

אונקלוס הָא אָנָא שְׁלַח מִלְאָכָא קְדָמָךְ לְמִטְרָךְ בְּאַרְחָא וְלֶאֱעָלוּתָךְ לְאַתְרָא
דְאַתְקִינִית: (אונקלוס)

יונתן הָא אָנָא מְשַׁגֵּר מִלְאָכָא קְדָמָךְ לְמִטְרָךְ בְּאַרְחָא וְלֶאֱעָלוּתָךְ לְאַתְרֵי שְׁכִינְתִּי
דְאַתְקִינִית: (תרגום)

רש"י הנה אנכי שולח מלאך. כאן נתבשרו שעתידין לחטוא ושכינה אומרת להם כי לא תעלה (ע) בקרבך (שמות לג, ג): אשר הכנותי. אשר זמנתי לתת לכם, זהו פשוטו. ומדרשו, אל המקום אשר הכינותי כבר, מקומי ניכר (פ) כנגדו, וזה אחד מן המקראות שאומרים שבית המקדש של מעלה, מכוון כנגד בית המקדש של מטה: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) ואלע"פ שמשה רבינו ע"ה ביטל אותה גזירה שנאמר פני ילכו וגו' מכל מקום בימי יהושע חזר שנאמר אני שר לבא ה' עתה באתי עיין בהרמז"ן: (פ) לאם לא כן אשר הכינותי לך מיצעני ליה אצל הכינותי סתם משמע לעלמו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא הנה אנכי. אמר השם למשה שיאמר גם זה לישראל. כי אם יקבלו כל הדברים והמשפטים מתחלת אתם ראיתם אז יביאם אל הארץ ורבים השתבשו בזה. יש אומרים כי המלאך [הוא] ספר תורה בעבור כי שמי בקרבו ואחרים אמרו [הוא] ארון הברית. ופירשו ושמע בקולו הכתוב בו ואמרו לא ישא השם לפשעכם. וכל אלה דברי רוח כי כל התורה והמקרא מלאים מזה הטעם. הוא ישלח מלאכו לפניך. המלאך הגואל אותי מכל רע. ומשה אמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים. ומלאך פניו הושיעם ויצא מלאך ה' ויאמר ה' למלאך המשחית בעם. אלהי שלח מלאכיה. דמה לבר אלהין ורבים כאלה. ובספר דניאל שר יון ושר פרס. כי אם מיכאל שרכם. והוא הנקרא הגדול כי הוא נכבד מאחרים רבים. גם כתוב עליו. אחד השרים הראשונים בא לעזרני. שפירושו במעלה כמו היושבים ראשונה במלכות. וזה המלאך הוא מיכאל: לשמרך בדרך. שלא יגע בך רע: אשר הכינותי. לך. כדרך בהנחל עליון גוים. כאשר אפרש: (אבן עזרא)

הרמב"ן הנה אנכי שולח מלאך לפניך. כאן נתבשרו שעתידין לחטוא ושכינה אומרת כי לא אעלה בקרבך (להלן לג ג). כי שמי בקרבו, מחובר לראש המקרא, השמר מפניו כי שמי משותף בקרבו. ורבותינו דרשו (סנהדרין לח:): זה מטטרון ששמו כשם רבו, מטטרון בגימטריא שדי. לשון רש"י. ובאלה שמות רבה (לב ז) ראיתי גם כן יש מי שדורש כך שזה על דבר העגל. ויש לשאול שהרי הגזרה ההיא לא נתקיימה, שהקב"ה אמר לו ושלחתי לפניך מלאך כי לא אעלה בקרבך (להלן לג ב ג), ומשה בקש עליה רחמים ואמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמד הלא בלכתך עמנו (שם טו~טז), ונתרצה לו הקב"ה ואמר לו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (שם יז). וכך אמרו (סנהדרין שם) דאפילו בפרונקא לא קבליניה, דכתיב אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה:

והתשובה לפי הדעת הזאת, כי הגזרה ההיא לא נתקיימה עם משה בימיו, הוא מה שאמר (להלן לג טז) ונפלינו אני ועמד, ואמר (שם יז) כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם, ועוד אמר (שם לד י) וראה כל העם אשר אתה בקרבו, אבל לאחר מיתתו של משה רבינו שלח להם מלאך, וזה שאמר הכתוב (יהושע ה יג יד) ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרנו, ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי. ושם תראה ששאלו יהושע מה אדוני מדבר אל עבדו (שם יד), ולא צוה דבר שנגלה אליו בעבורו, אלא שאמר לו של נעלך מעל רגליך (שם טו), ולא בירר למה בא. אבל היתה המראה להודיע אותו כי מעתה יהיה מלאך שלוח לפניו לצבא בבאם במלחמה. וזהו שאמר עתה באתי (שם יד). וכך אמרו בתנחומא (יח) אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי ולא רצה שאלך עמו. ומפורש אמרו (בשמו"ר לב ג) בטל שלא ימסרו להם שר כל ימי משה, וכיון שמת משה חזר אותו השר למקומו, שכן יהושע רואה אותו, שנאמר ויהי בהיות יהושע ביריחו ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי, לכך נאמר הנה אנכי שולח מלאך:

ועל דרך האמת, המלאך הזה שהובטחו בו בכאן הוא המלאך הגואל (בראשית מח טז) אשר השם הגדול בקרבו, כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד), והוא שאמר אנכי האל בית אל (בראשית לא יג), כי דרך המלך לשכון בביתו, ויקראנו הכתוב מלאך בעבור היות כל הנהגת העולם הזה במדה ההיא. ורבותינו אמרו (סנהדרין לח:): כי הוא מטטרון, והוא שם למורה הדרך. וכבר פרשתי זה בסדר בא אל פרעה (לעיל יב יב). וזה טעם לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי, הוא בית המקדש, כדכתיב מקדש ה' כוננו ידיך (לעיל טו יז), והטעם אשר הכינותי לי, להיות בית קדשי ותפארתי כי שם הכסא שלם. ועוד אזכיר (להלן כד א) כוונתם בשמו כשם רבו, והנה קולו הוא קול אלהים חיים, והמצוה לשמוע בקולו מפי הנביאים, או הטעם שלא יקצצו בנטיעות ויעזבו תורה שבעל פה, כענין שדרשו (פתיחתא איכה רבתי ב) ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (ישעיה ה כד) זו תורה שבעל פה. והנה פירושו ושמע בקולו (פסוק כא) לדברי, וכן אמר כי אם שמוע תשמע בקולו ועשית כל אשר אדבר (פסוק כב). ואונקלוס רמז זה, שתרגם ארי בשמי מימריה, כי בו ידבר:

ואמר ואיבתי את אויביך, שגם במדת הרחמים אהיה להם אויב, וצרתי את צורריך על ידו במדת הדין. ולכן פירש כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמורי וגוי והכנעני והכחדתיו, בהביאו אותך אליהם, להודיע כי הוא המכחיד אותם. והזכירם בלשון יחיד, כי כלם כאיש אחד יכחידם. והנה כאשר המלאך הזה שוכן

בקרב ישראל לא יאמר הקב"ה לא אעלה בקרבך (להלן לג ג), כי שמי בקרבן, והוא בקרב ישראל, אבל כשחטאו בעגל רצה לסלק שכינתו מתוכם ושיהיה מלאך משלוחיו הולך לפניהם, ובקש משה רחמים וחזר ושיכן שכינתו בתוכם, ושם אפרש הפסוקים בע"ה:

וגם שם במדרש רבה (שמות לב ט) רמזו לזה, אמרו הנה אנכי שולח מלאך, אמר לו הקב"ה מי ששמר את האבות ישמור את הבנים, וכן אתה מוצא באברהם כשבירך את יצחק אמר הוא ישלח מלאכו לפניך (בראשית כד ז), ביעקב המלאך הגואל אותי (שם מח טז), אמר להם הוא גאלני מיד עשו, הוא הצילני מיד לבן, הוא זנני ופרנסני בשני רעבון. אמר הקב"ה למשה אף עכשו מי ששימר את האבות ישמור את הבנים, שנאמר **הנה אנכי שולח מלאך לפניך**. ועוד אמרו שם (שמו"ר לב ד) בפירוש אמר להם הקב"ה לישראל הזהירו בשליח שאינו חוזר בשליחותו, מדת הדין הוא אל תמר בו וכו'. ומכל מקום לדברי הכל המדרש שהזכרתי אמת הוא שכל ימי משה לא היה מלאך שר צבא הולך עמהם, כי משה היה ממלא מקומו, כענין שנאמר (לעיל יז יא) והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, ובימי יהושע הוצרך לו שיבא אליו מלאך שר צבא ה' ללחום מלחמותם, והוא גבריאל הנלחם להם, וזהו שראה אותו וחרבו שלופה בידו (יהושע ה יג), כי בא לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים: (הרמב"ן)

אור החיים הנה אנכי וגו'. פירוש מלאך זה הוא המלאך הגואל את האבות לא משרת ממשרתיו אלא מלאך גדול כידוע למשכילים כי אין אנו מכידי מלאך אמצעי אלא הוא יתברך ושכינת עוזו המתיחדת עמו בסוד (זכרי' יא) ה' אחד ושמו אחד: (אור החיים)

דעת זקנים הנה אנכי. בזכות עשרת הדברות שמתחילין באנכי אני שולח מלאך לפניך לשמרך ד"א אמר לו הקב"ה הנה אנכי אמר לו משה איני מבקש מלאך לילך עמנו אלא אתה בכבודך ואם אין שכינתך הולכת עמנו אין אנו זזין מכאן. אמר לו הקב"ה אפי' מלאך אינני שולח אלא הצרעה דכתיב וגם את הצרעה ודוקא לעולם הזה שולח צרעה אבל לעתיד לבא הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא הה"ד הנה אנכי שולח לכם מלאך: (דעת זקנים)

[כא] השמר מפניו ושמע בקלו אל-תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבך:

אונקלוס אַסְתַּמַּר מִן קְדָמוּהִי וְקָבַל לְמִמְרָהּ לָא תִסְרַב לְקַבְּלָהּ אַרְי לָא יִשְׁבּוּק לְחוּבִיכוֹן אַרְי בְּשָׁמִי מִימְרָהּ: (אונקלוס)

יונתן אִיזְדַּהַר מִן קְדָמוּי וְקָבִיל לְמִימְרִיהָ לָא תִסְרִיב עַל מִילוּי אַרוֹם לָא יִשְׁבּוּק לְחוּבִיכוֹן אַרוֹם בְּשָׁמִי מִימְרִיהָ: (תרגום יונתן)

רש"י אל תמר בו. לשון המראה, כמו אשר ימרה את פיך (יהושע א, ית): כי לא ישא לפשעכם. אינו מלומד בכך, שהוא מן הכת שאין חוטאין, ועוד, שהוא שלוח, ואינו עושה אלא שליחותו: כי שמי בקרבך. מחובר לראש המקרא, השמר מפניו כי שמי משותף בו. ורבותינו אמרו, זה מטטרו"ן, ששמו כשם רבו, מטטרו"ן בגימטריא

אבן עזרא השמר. כל מלאך עושה דבר השם לא יוסיף ולא יגרע. וכשטן איוב מלאך היה. וככה היוצא לקראת בלעם לשטן לו. והנה השומע בקול המלאך הוא שומע בקול השם הנכבד: ומלת **אל תמר בו** קשה. והנה נראה הטעם כמו וימרו בי. רק היה ראוי להיותו תמרה. על כן הוצרכו חכמי ספרד לאמר בו כי הוא מפעלי הכפל על דרך ויסב אלהים את העם כי כל הגזרה היא מפעלי הכפל. כי ורחבה ונסבה מבנין נפעל. כמו ונבלה שם מגזרת בלל. ונבקה רוח מצרים מגזרת בוקק. ואל תתמה בעבור שהם שנים שרשים והטעם אחד כי הנה שורר בביתו כי שרית עם אלהים. וכמוהו אל תמר בו וממר ליוולדתו. על משקל מכס. שהוא מגזרת תכוסו על השה. מפעלי הכפל: **כי לא ישא לפשעכם.** עם למ"ד כמו שא נא לפשע עבדי. ודע כי שמי בקרבו דבק עם השמר מפניו ושמע בקולו. כמו ואף לאמתך תעשה כן. וכבר פירשתי כי השם הנכבד הוא שם העצם כי הוא לבדו. גם ימצא תאר השם כי הוא הכל ומאתו הכל. וטעם בקרבו. משל לעגול שהנקודה היא קרובה אל כל מרחק. על כן היה כבוד השם בקרב המחנה. ונוסע בתוך המחנות. וכן כתוב כי אתה ה' בקרב העם הזה וכתוב ויוצר רוח אדם בקרבו. ואל תשתומם בעבור שהוא כתוב כי אם שמוע תשמע בקולו. ואחר כן ועשית כל אשר אדבר והנה אתן לך משל כל חכמי המדות הביאו ראיות גמורות כי עצם הלבנה גוף מקבל אור השמש. כי הוא בעצמו אין נוגה לו. ובעבור זה תקדר השמש בהתחבר הלבנה עמה ביום. ושניהם בגלגלים הדומים לגלגל המזלות. ואין הקדרות רק שתכנס הלבנה תחת השמש ושתייהן עגולות. והנה פני הלבנה שהם לצד השמש כלם אור. ופניה שהם למעלה ממנו חשך ולא אור. והנה תסתיר אור השמש. גם במחצית חדש הלבנה בהכנס צל הארץ בין השמש ובין הלבנה לא ישאר ללבנה אור והנה ידענו כי אור הלבנה בלילה תאיר האויר והנה אם אמר ראובן זה אור הלבנה יאמר אמת. ואם אמר שמעון זה אור החמה יאמר אמת:

(אבן עזרא)

הרמב"ן כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו. יאמר, אל תמר בו שלא ישא לפשעכם אם תמר בדברו, כי הממר בו ממר בשמי הגדול אשר בקרבו, וראוי להכחידו במדת הדין. ויתכן שיהיה שמי בקרבו מחובר למעלה, ושמע בקולו כי שמי בקרבו, וקולו הוא קול אל עליון: (הרמב"ן)

אור החיים השמר מפניו וגו'. כאן צוה על מצות עשה ומצות לא תעשה, כנגד מצות לא תעשה אמר **השמר וגו' כי כל השמר וגו' לא תעשה**, וכנגד מצות עשה אמר **ושמע בקולו:**

אל תמר בו. כאן רמז לפעולת האדם אשר תסובב תמורת טוב ברע ועבד מולך ושפחה יורשת גבירתה, ועל ידי זה יתנקם נקם מהעושה תמורה ולא ישא לפשעכם, גם מלאך זה ידוע הוא כי הוא בחינת המשפט ולא ישא עון כאומרו **לא ישא וגו'**, ואומרו **כי שמי בקרבו** השכילו בדבר הזה כי באמצעות חטא האדם יסובב פרידת אלוף מקרבו. ואשכילך כי מטט"רון הקדוש אמרו ז"ל (סנהדרין ל"ח:) שמו כשם רבו והוא שדי כי עולה מספר עצמו של השם ובחטא האדם יסתלק שם שדי ממנו, והוא סוד אומרו (ישעי' י"ט) ונהר יחרב וגו' והשכיל לב משכיל בדברים באומרו **כי אם שמוע תשמע בקולו** כמדבר על זולת וגמר אומרו **ועשית את אשר אדבר ולא אמר אשר ידבר לומר כי שמי בקרבו והבן:** (אור החיים)

ספורנו **השמר מפניו**. שלא לחלל כבודו, כענין של נעליך מעל רגליך האמור ביהושע: **ושמע בקולו**. לצאת בעקבותיו, הפך מה שאמרו אנה אנחנו עולים: **אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם**. אם איש אחד יחטא ילקו הרבים, כמו שהיה הענין בעכּן, כאמרו הלא עכּן בן זרח מעל מעל בחרם, והוא איש אחד לא גוע בעונו: **כי שמי בקרבו**. ואין לאל ידו למחול על כבודי: (ספורנו)

דעת זקנים **כי לא ישא לפשעכם**. כל מקום שהוא משתלח עושה שליחותי אבל אינו יכול לישא פני כדכתיב ישא ה' פניו וגוי' ולא מלאך כי שמי בקרבו לכך אני מזהירך שלא תמרה בו כאלו אתה ממרה בי לפי ששמי בקרבו והוא לא יוכל לישא לפשעכם כי ההמראה תלויה בי משל לממרה פי הגזבר שאין בידו לפטור כי ההמרות תלוי במלך. ופירש"י כי שמי בקרבו זה מטטרון ששמו כשם רבו כי מטטרון עולה בגימ' שד"י. וזכר לדבר כי שמי בקרבו תשי' היו"ד משמי וישאר ש"ד ובי"ת קו"ף של בקרבו באתב"ש שדי עם יו"ד של שמי וישאר לך מתיבת בקרבו שם שדי רבו ואומר ה"ר משה שלכך אני אומר עליו ששמו כשם רבו לפי שנקרא שמו באלפא ביתא דר' עקי' ושם מונה ע"ב שמות שיש לו: (דעת זקנים)

{כב} **כי אם-שמוע תשמע בקלו ועשית כל אשר אדבר ואיבתי את-איבתי את-צרת**

אונקלוס **ארי אם קבלא תקבל למימרה ותעבד כל דאמלל ואסני ית סנאד ואעיק לדמעיקין** (אונקלוס) **לד:**

יונתן **ארום אין קבלא תקביל למימריה ותעבד כל דאמליל על ידוי ואסגי ית סנאד ואעיק** (תרגום יונתן) **למעיקינד:**

רש"י **ולרתי. כתרגומו (5) ולעיק: (רש"י)**

שפתי חכמים (5) ולח תפרס כמו ולרת הכסף: (שפתי חכמים)

אבן עזרא בעבור שמצאו חכמי ספרד איבה בהעלם היו"ד. וכתוב ואיבתי את אויבך גם ציד חיה אמר צידים. ודין עני לא דנו וכתוב והיה ה' לדין. על כן אמרו אין פועל פחות מגי' אותיות. על כן איבה מעלומי העין: (אבן עזרא)

בעל הטורים **וצרתי**. ב' במסור' דין ואידך וצרתי עליך מוצב והקימותי עליך מצודות מלמד שצר הקב"ה על ז' עממין בכל כלי מלחמה: (בעל הטורים)

אור החיים **ואיבתי וגו'**. אולי שירמוז כי באמצעות עסק התורה והמצוה הנה האדון יעקר שורש הקליפה וענפיה שהם המסיתים והמדיחים והמבקשים להשפיל דגל התורה, ועיין מה שפירשתי בפרשת בראשית במעשה קין בהתווכחות האדון עמו: (אור החיים)

ספורנו **כי אם שמוע תשמע בקולו**. ואיבתי את אויבך. ולא אחוס עליהם כדרכי טובי, על הפך ואני לא אחוס על נינוה: (ספורנו)

[כג] כִּי-יֵלֶךְ מִלְאָכָי לִפְנֵיךָ וְהִבִּיאָךְ אֶל-הָאָמְרִי וְהַחֲתִי וְהַפְרִזִי וְהַכְנַעֲנִי הַחַי וְהַיְבוּסִי וְהַכְחֲדִתִּיו:

אונקלוס אַרִי יְהֵד מְלָאכִי קְדָמָךְ וַיַּעֲלֶנְךָ לְוֹת אַמּוֹרָאִי וְחִתָּאִי וּפְרִיזָאִי וְכַנְעָנָאִי חֲתָאִי וַיְבוּסָאִי וְאִשְׁצִנּוֹן : (אונקלוס)

יונתן אַרוֹם יְטִיִּיל מְלָאכִי קְדָמָךְ וַיַּעֲלִינְךָ לְוֹת אַמּוֹרָאִי וְחִתָּאִי וּפְרִיזָאִי וְכַנְעָנָאִי חִינְאִי וַיְבוּסָאִי וְאִישִׁיצִינּוֹן : (תרגום יונתן)

אבן עזרא כִּי. צוּם בַּעַת בּוֹאִם אֶל הָאָרֶץ שִׁיסִירוּ כֹּל עֲבוּדַת כּוֹכְבִים וְהַזְכִּיר שֶׁשָּׁה גוֹיִם וְלֹא חֲשַׁשׁ לְהַזְכִּיר הַקְטָן שֶׁבָהֶם. וּבַעֲבוּרוֹ אָמַר וְהַכְחֲדִתִּיו מִיָּד. כִּי הָאֲחֵרִים מַעֲט מַעֲט יִגְרָשֶׁם. אוֹ פִּי וְהַכְחֲדִתִּיו כֹּל אֶחָד וְאֶחָד. כִּמוֹ בְּנוֹת צַעֲדָה עָלֵי שׁוֹר : (אבן עזרא)

אור החיים וְהִבִּיאָךְ וְגו' וְהַכְחֲדִתִּיו. יְכוּיִן כִּי בְּאֲמֻצָּעוֹת הַכְּנַסַּת יִשְׂרָאֵל יִהְיוּ נִכְחָדִים הָאוֹמוֹת הָהֵם, וְעֵיִין מֵה שִׁפִּירִשְׁתִּי בַּפְּסוּק (בַּמִּדְבָּר יָד ט) סָר צֶלֶם וְגו' וְהִי אֲתַנּוּ וְגו' כִּי הַקְדוּשָׁה תִּשְׁאֹב חֶלֶק הַמַּחִיָּה וְתִשְׁאָר כַּפָּגַר מוּבַס, וְהוּא סוּד אוֹמְרָם ז"ל (שֶׁבֶת ל"ד). יֵהִיב עֵינֵיהָ בִּיה וְנַעֲשֶׂה גֶל שֶׁל עֲצָמוֹת כִּי יִבְרַר וְיִשְׁאֹב חֶלֶק הַמַּחִיָּה מִמְּקוֹם תַּחֲנוּתוֹ : (אור החיים)

ספורנו כִּי יֵלֶךְ מִלְאָכִי לִפְנֵיךְ. שֶׁלֹּא יִשָּׂא לִפְשַׁעֵי הָאוֹיְבִים : (ספורנו)

[כד] לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֱלֹהֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם וְלֹא תַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיהֶם כִּי הָרַסְתָּ תְּהַרְסֵם וְשִׁבַּר וְשִׁבַּר תִּשְׁבַּר מִצַּבְתֵּיהֶם:

אונקלוס לֹא תִסְגִּיד לְטַעֲוֹתֵהוֹן וְלֹא תִפְלַחֲנוֹן וְלֹא תַעֲבֹד כְּעוֹבְדֵיהוֹן אַרִי פְגָרָא תִפְגְּרִנוֹן וְתִבְרָא וְתִבְרָא תִתְבַּר קְמַתְהוֹן : (אונקלוס)

יונתן לֹא תִסְגִּידוֹן לְטַעֲוֹתֵהוֹן וְלֹא תִפְלַחֲנוֹן וְלֹא תַעֲבֹדוֹן כְּעוֹבְדֵיהוֹן בִּישְׁיָא אַרוֹם מִפְּכָרָא תִפְכָּר בֵּית סְגוּדְהוֹן וְתִבְרָא תִתְבַּר קְמַתִּי צִילְמִיָּהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י הָרַס תִּהְרַס. לְאוֹתָם (ה) אֱלֹהוֹת: מִלְּצוֹתֵיהֶם. אֲצִנִּים שֶׁהֵם מְלִיצִיִן לְהַשְׁתַּחֲוֹת לָהֶם: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) וְלֹא לַעֲבוּדֵיהֶם כַּמ"ס כַּמַּעֲשֵׂיהֶם שְׁבַלְדוֹ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לֹא. זֶהוּ שֶׁהַזְכַּרְתִּי. שֶׁתַּחֲלִי סִפְר הַבְּרִית אֲתָם שֶׁהַזְהִיר עַל עֵיז וְסוּף הַסִּפְר לְהַזְהִיר עַל עֲבוּדָה זָרָה שֶׁהוּא הַסּוּף. כִּי יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ רַק יֵשׁ הַפְּרַשׁ שֶׁבַתְחַלַּת הַסִּפְר צוּה שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּן עִם הַשֵּׁם אֱלֹהֵי כֶסֶף. וּבַסּוּף סִפְר הַבְּרִית צוּה לְהַכְרִית עֵיז הַנִּמְצָאָה בָּאָרֶץ כִּנְעָן שֶׁעֲשָׂאוֹם יוֹשְׁבֵיהָ. כִּי הָעוֹבֵד עֲבוּדַת כּוֹכְבִים כֹּאִילוֹ הוּא עוֹבֵר עַל כֹּל מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה. וְלֹא יוֹעִילוּהוּ כֹל מִצְוֹת עֲשֶׂה בַּעוֹלָם הַזֶּה וּבַעוֹלָם הַבָּא : (אבן עזרא)

הרמב"ן לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם. התורה תזהיר על ע"ז בכמה מקומות. ואע"פ שהמקראות מיותרין בה אין להקפיד בכך, שמפני חומר שבה, שכל המודה בה כופר בכל התורה כלה (חולין ה.), תזהיר ותחזור ותזהיר, כאומר לעבדו זכור תמיד ולא תשכח העיקר הגדול שצויתך שהכל תלוי בו. ויתכן שתזהיר בעשרת הדברות שלא יעשה לו עבודה זרה ולא יעבדנה, ועכשיו הזהיר שימצאו אותה עשויה ונעבדת לגוים שבארץ שלא יעבדו אותה כלל, אבל יעקור אותה מן הארץ:

ולא תעשה כמעשיהם. יתכן שהיא אזהרה מדרכי האמורי שמנו חכמים (שבת ס"ז.), כמו שהזהיר במקום אחר ובחקותיהם לא תלכו (ויקרא יח ג.), ואמרו (בספרא שם) אלו דרכי האמורי שמנו חכמים. והנראה יותר כי יזהיר על ע"ז שלא יעבוד אותה כדרכה אפילו בעבודה שאינה דרך כבוד, כמו שדרשו (סנהדרין ס"א.) בפסוק איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני (דברים יב ל.). והטעם, כי אמר לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם, ועבודה היא הכבוד אשר יעשה העבד לאדוניו, וחזר ואמר כי אפילו ענין שאינה עבודה אלא בזיון, כגון פעור, שפוער עצמו לפעור וזורק אבן למרקוליס, אם נהגו בה לעשות להם כן לא תעשנו אתה להם כלל. ואמרו (סנהדרין סד.) אע"ג דקא מכוין לבזויה לפעור, ואע"ג דקא מכוין למירגמיה במרקוליס: (הרמב"ן)

אור החיים לא תשתחוה וגו'. צריך לדעת למה הוצרך לצוות לזה אחר שהזהיר כמה אזהרות על כיעור זה ועל הדומה לו ומה גם שבסמוך למעלה הזהיר אפילו על בל ישא את שמותם על שפתיו ולא לגרום שיזכרו שמם הזולת דכתיב (פסוק י"ג) ולא ישמע על פיך אם כן מה מקום להזהיר עוד על העבודה. ורמב"ן יישב כי להיותה חמורה ירבה בה האזהרות, ומן התימה הוא שאחר שהשווה אותה לכל התורה כולה כאמור למעלה בין לענין עונש בין לענין שכר הנה העובדה עובר על תרי"ג אזהרות ומה גם שיש מצות שיש בהם ב' לאוין ויותר ומצוה זו שקולה כנגד

ונראה לומר כי טעם הכתוב הוא לג' סבות, האחד להיות שרצה להזהיר שלא ידמה להאומות במעשיהם לזה אם לא היה מקדים לומר לא תשתחוה ולא תעבדם לא יעלה על דעת אנוש לומר שיכוין הכתוב לומר על מעשה חול שאין בו עבודה זרה שאסור ובהכרח לומר שאינו אומר אלא על מעשה איסור שהוא עבודה זרה אך אחר שאמר **לא תשתחוה ולא תעבדם** בזה גילה דעתו כי מה שאמר **לא תעשה כמעשיהם** הוא אפילו דבר שאינו ניכר שיש בו עבודה זרה והוא שלא ידמה להם לא במלבושיהם ולא בתגלחתם כלל, וכאן נכלל כל שהוא מיוחד למעשה הגוים כאמור בדבריהם ז"ל (שבת ס"ז.), והב' להודיענו בא כי כל מעשיהם יש בו עבודה זרה כי ה' יודע מחשבות בני אדם ויסוד כל דבר ואם כן כל העושה מעשה גוים הרי זה טועם מעון עבודה זרה, והג' להיות שרצה לצוות על הריסתם ושברונם לזה קדם לומר **לא תשתחוה וגו'** לומר שאם לא הרס ולא שיבר הנה הוא כעובד עבודה זרה כי ה' תופס על המחשבה בעבודה זרה וצריכין היכר לשלילת מחשבת עבודה זרה מלבם ואין היכר אלא בשבר מצבותיהם ואם לא יעשו כן הרי הם כעובדי עבודה זרה לך האות, ולזה הוצרך לומר **לא תשתחוה ולא תעבדם** וגו' כי הרס לומר שבהעדר הרס הנה הוא עובר על לא תעבדם. ותמצא שהקפיד ה' על ישראל שלא עשו כן בכניסתם לארץ (שופטים ב'): (אור החיים)

ספורנו לא תשתחוה לאלהיהם. שלא תעשה כמו שעשה אמציהו אחר שכבש את

שעיר ויבא את אלהי בני שעיר ולהם השתחוה שאולי חשב לרצותם שלא יקצפו עליו על שהרג את עובדיהם : (ספורנו)

כֹּהן {כֹּהן} וְעַבְדֹתָם אֶת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וּבֵרַךְ אֶת-לַחֲמֶךָ וְאֶת-מִימֶיךָ וְהִסְרֹתִי מִחֲלָה מִקִּרְבְּךָ: (ס)

אונקלוס וְתִפְלְחוּן קָדָם יְיָ אֱלֹהֵיכֹון וּבֵרַךְ יֵת מִיכְלָךְ וְיֵת מִשְׁתֵּיךְ וְאַעְדִי מְרַעִין בְּיַשִּׁין [ס] מְבִינָךְ: (אונקלוס)

יונתן וְתִפְלְחוּן קָדָם יְיָ אֱלֹהֵיכֹון וּבֵרַךְ יֵת מְזוֹנֵי מִיכְלָךְ וּמִשְׁתֵּיךְ וְאַעְדִי מַחַת מְרִירָתָא מְגִנָךְ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ועבדתם**. הטעם לא תעבדו רק השם שהוציאכם מבית עבדים והביאכם אל ארץ הגוים שעבדו אלהים אחרים ולא יוכלו להצילם מידכם ועבודת השם היא לעשות כל אשר צוה לאהבה אותו ולדבקה בו ולהשבע בשמו ולהתפלל אליו ולזבוח לפניו תמידין ומוספין ולכבדו בתת המעשרות. הנה שכרו אתו והם ד' דברים בעולם הזה. הא' וברך את לחמך ואת מימך. והב' והסירותי מחלה מקרבך. והג' לא תהיה משכלה ועקרה בארצך. והד' את מספר ימך אמלא. והנה כל אלה בגוף האדם. ועוד כי הפך אלה הברכות אעשה בכל אויבך. והוא את אימתי וגם את הצרעה: **אמר אברהם המחבר** יש חכמים גדולים חכמי השתי תורות. ולא התעסקו בחכמי התולד' על כן לא יכולתי לפרש אלה הברכות אם לא אזכיר מעט מן החכמות. בעבור שגוף האדם מהעולם השפל והנשמה העליונה קשורה בו. ויש אמצעים בין הנשמה והגוף. והנה הם שני כחות. ובל' הקדש יקראו על הרוב רוח ונפש. כי הנשמה היא החכמה ומושבה במוח הראש וממנה יצא כח כל ההרגשות ותנועת החפץ. והרוח בלב ובו חיי האדם. והיא המבקשת שררה להתגבר על כל העומד כנגדה והיא בעלת הכעס. וכן אמר שלמה אל תבהל ברוחך לכעוס כל רוחו יוציא כסיל. והנפש בכבד והיא המתאוה לאכול. וככה כתוב כי תאו' נפשך. ותאות המשגל ממנה. והנה יש אדם שנברא שתהיינה לו אלו השלש הנזכרות חזקות או כלן רפות. או זו חזקה וזו רפה או לא חזקה ולא רפה. והנה בני אדם על כ"ז מינים משונים. והשם הנכבד נתן התורה לחזק ולהגביר ולהגדיל הנשמה העליונה ואז לא ימשול הגוף עליה ואם לא תהיה התורה נשמרת אז יגבר הגוף על הנשמה. והנה אתן לך משל. ידענו כפי חכמת התולדת כי כל אדם שגברה על תולדתו מרה אדומה יהיה בעל אף כי כן תולדת האש. כי המרה האדומה דומה לה והנה הנשמה רודפת אחרי הגוף כאשר איננה חכמה שתוכל לסבול. גם נחשב אדם שאין חום בגופו ובא אחר וחרפו וקללו עד שכעס. והנה הוליד בגופו חום שלא היה שם לפני כעסו. והשם יתעלה למען חסדיו בחר בישראל והורם תורתו. וכאשר ישמרוה ימצאם חכמתם וידריכם דרך ישרה לכל דבר שלא יזיק להם. והכלל שיהיה גופם סר אל משמעת הנשמה ולא הפך הדבר שהנשמה סרה אל משמעת הגוף. ובהתאמץ הנשמה יתאמץ כח השומר הגוף שיקבל האדם מן השמים והוא הנקרא תולדת. והנה הברכה תהיה בכל מאכל ומשתה. כי מארה באה לחסר כח התולדת. כדרך אתה תאכל ולא תשבע. והנה כל התחלואים באים בעבור אוכל הנכנס בגוף והנה לא יפחד שומר התורה מהם. וזהו וברך את לחמך. ויש תחלואים באים מחוץ לגוף בעבור שנוי האויר כפי השתנות מערכת המשרתים ועל זה כתוב והסירותי מחלה מקרבך. והנה שומר התורה אין לו צורך לרופא עם השם הנכבד. על כן כתוב גם בחליו

לא דרש את ה' כי אם ברופאים. והנה דברתי על חכמת הרפואות. ועתה אדבר על חכמת המזלות. דע כי כל הנולד יקרוהו מקרים כדרך מה שיורה מערכת המשרתים ברגע הולדו. וערך אלה אל אלה והדבר עמוק מאד. והנה יהיה כפי מולד האשה שתהיה משכלה כי תולדת הרחם להשכיל הילודים. או שתהיה עקרה ולא תלד והנה אם היה הדבק בשם במולדו וכפי תולדתו שלא יוליד בנים. השם הנכבד אם היה דבק בו. יאמץ כח תולדת הכליות ויתכן עלילות הזרע עד שיוליד בנים. על כן אמר השם לאברהם התהלך לפני והיה תמים. וזהו שאמרו קדמונינו ז"ל צא מאצטגנינות שלך. ואם תכרות ברית עמי שתעבדני אני ארבה אותך במאד מאד. כי אנצח התולדת. ואין זה נצוח במערכת הכוכבים כי לא נבראו להיטיב או להרע לעולם השפל רק הולכים תמיד לעבודת השם לצרכם ובמרוצתם יקבלו בני העולם השפל דבר והפכו על ידם. והנה אם נשמור לא נקבל. ועוד אדבר על זה בפרשת כי תשא והנה הברכה השלישית שיהיה כל אחד מהם מוליד בנים ולא ימותו בחיי אביהם: (אבן עזרא)

הרמב"ן (כה~כח) **ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך וגו'.** כוונת הכתוב הזה בעבור שרוב עובדי ע"ז יכירו וידעו כי השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, ואין כונתם בע"ז, רק יחשבו כי בעבודת ההם תהיה להם הצלחה. כגון שיעבדו השמש בעבור שמצאו לו ממשלת בתבואות, והירח במעיינות ובכל התהומות, וכן כיוצא בהם בכל צבא השמים. וכ"ש שיחשבו כי תהיה להם תוספת טובה בעבודת המלאכים, בעבור שהם מכבדים משרתי האל הגדול. ועל כן יאמר הכתוב הזה כי בעבודת הקב"ה בלבד תהיה להם ההצלחה והשמירה, ועקירת ע"ז לא תזיק אבל תוסיף לכם טובה וברכה, כי הקב"ה יברך לחמך, והוא כלל לכל מאכל אשר יאכל, ויברך מימך שהוא אב לכל משקה אשר ישתה, והברכה היא תוספת בהן, שיהיה מהן לך לרוב מאד:

ואמר והסירותי מחלה מקרבך. כלומר שאסיר בהם מחלה מקרבך, שיהיו המאכלים והמשקים טובים ובריאים לא יולידו מחלה אבל ירפאו ממנה:

ואמר עוד שלא תהיה בהם אשה משכלה. ברחם משכיל, ולא עקרה ברחם ושדים צומקים, כי בהיות המאכלים והמשקים והאוויר מבורכים יהיו הגופים בריאים, ואברי הזרע נכונים לעשות מעשיהם כהוגן. והזכיר הנקבות, כי בהן ימצא השכול והעקור יותר מן הזכרים. ויתכן שיהיו הזכרים בכלל **והסירותי מחלה מקרבך**, כי העקור מחלה בגופים, ועם האנשים ידבר מן הסתם, ואחר כך הזכיר הנשים כמו שאמר לא יהיה בך עקר ועקרה (דברים ז יד). וטעם **בארצך** להכניס גם הבהמות, כמו שאמר שם **ובבהמתך**:

ואמר את מספר ימיך אמלא. שלא ימות במלחמה או במגפה בשנוי האוויר רק בזקנה שימלא ימים כמספר אשר הם חיי האדם בדורותיו, כגון שבעים ושמונים שנה כדור דוד המלך. וכבר הזכרתי (בראשית יז א ולעיל ו א) כי כל אלה נסים שיעשה השם בשמים ובארץ מופתים בעבור עושי רצונו:

ואמר כי כאשר יעשה עמהם אות לטובה כן יעשה בשונאיהם לרעה, שיתן להם לב רגז ומחדרים אימה. ועוד ישלח בהם **את הצרעה.** והוא מין ידוע כגון הדבורה, ומזכירין אותה חכמים תדיר דבש דבורין דבש צרעין (מכשירין פ"ו מ"ד, בכורות ז:). והענין, כי ישלח המכה הזו באוויר ארצם כמו הארבה ששלח במצרים, והילק החסיל והגזם חילו הגדול שבא בימי יואל (יואל ב כה):

וטעם **וגרשה**. כי הוא סבה בהם להתגרש מן הארץ כי תכסה את עין הארץ ותחשך, ולא יוכלו לבא במלחמה, ועוד, כי תאכל כל יגיעם בשדה, כענין שאמר בקללות זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף כי יחסלנו הארבה וגוי' (דברים כח לח), כל עצך ופרי אדמתך יירש הצלצל (שם מב), כן אמר בכאן שיעשה בשונאינו:

והזכיר הכתוב החוי והכנעני והחתי. דרך קצרה, והכונה בכל הנזכרים למעלה:

והנכון בעיני כי שלשה אלה לא יצאו רובם במלחמה ולא נפלו הם בחרב והיו נשגבים במבצרים, ושלח בהם רק את המות הזה כענין שאמר במצרים (לעיל י ו) ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים, והוא מה שאמר במשנה תורה (דברים ז כ) וגם את הצרעה ישלח ה' אלהיך במסעך עד אבוד הנשארים והנסתרים מפניך. והצרעה הזאת עברה עם יהושע את הירדן, וכך העלו במסכת סוטה (לו.). ואמרו (בתנחומא כאן) שהיתה מטלת בהם ארס ומתים בה. והאמת כי יש בה

גם	היום	ארס	מזיק	וממית:
----	------	-----	------	--------

וכתיב ביהושע (יהושע כד יא~יב) ותעברו את הירדן ותבאו אל יריחו וילחמו בכם בעלי יריחו האמורי והפרזי והכנעני והחתי והגרשי החוי והיבוי ואתן אותם בידכם, וכתיב ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם מפניכם שני מלכי האמורי לא בחרבך ולא בקשתך (יהושע כד יא~יב). וטעמו ותגרש אותם, הנשארים בהם, כי אחרי נתני בידכם כל הנזכרים שלחתי הצרעה לגרש הנשארים והנסתרים. ואמר שני מלכי האמורי, והם סיחון ועוג שהזכיר מתחלה (שם פסוק ח), ולא בחרבך ולא בקשתך עשית כל אלה. ור"א אמר כי הצרעה חולי בגוף מגזרת צרעת. ואין צורך:

וטעם ועבדתם את ה' אלהיכם, ריקן העבודה לשם המיוחד (סנהדרין ס:). ואמר וברך, והסירותי, כדרך כי אני ה' רופאך (לעיל טו כו). וכבר פירשתי, והמשכיל יבינהו משם: (הרמב"ן)

בעל הטורים **ועבדתם את ה' אלהיכם**. אומר ל' רבים דזו תפלת רבים שאינה נמאסת. ואמר וברך את לחמך ל' יחיד דלכל אחד ואחד מברך לפי ענינו: **וברך**. ג' במס' דין ואידך וברך פרי בטןך וברך עלי את אלקנה ואת אשתו כדאיתא בברכות בכוס של ברכה משגרו לאנשי ביתו כי היכי דתתברך פרי בטנה וזהו וברך את לחמך ואת מימך שבירך ברכת המזון ושגרו לאשתו וברך פרי בטנה וכן בעלי שבירך את אלקנה ונתעברה אשתו וזה וברך עלי וברך פרי בטןך: **מימך**. ג' דין ואידך ואם מימך נשתה וגוי' ונתתי מכרם. מחוטב עציך עד שואב מימך. ואם מימך נשתה ונתתי מכרם לומר שאע"פ שבירך מימיהם ולא היו צריכין למים אחרים קנו מהם כמו שאמרו מכאן לאכסניא שיש לו משלו דרך ארץ הוא שיקנה מבעל אכסנאי כדי להנאותו: **והסירותי**. ב' במס' הכא ואידך והסירותי את כפי בשביל שהיה משה מקבל פני שכינה זכה לזה הסירותי מחלה דכתיב ביה לא כהתה עינו ולא נס לחה: **והסירותי מחלה מקרבך**. וסמך ליה לא תהיה משכלה שכיון שסרה המחלה לא תהיה משכלה וגם את מספר ימך אמלא אמלא עולה ע"ב ימי שנותינו בהם שבעים שנה חוץ משנה שנולד בה ושנה שמת בה: (בעל הטורים)

אור החיים **ועבדתם את ה'**. אולי שהוא נמשך עם מה שלמעלה כי כשישבר כח העבודה זרה ויהרוס מבצריה בזה עובד את ה' וישפיע לו טובה ויברך לחמו. ואמרו **ואת מימך** פירוש להיות שמהמים יולד הכחישות ותולדות החולאים

וליחות הרעות לזה הבטיח שיברך מימיו שיצמחו צמח האדם בתכלית הבריאות כידוע למשכילים בהבחנת המימות כי אחרי מים חיים ישוטט האדם לשכון שם והבטחה גדולה הבטיח הבורא ברוך הוא בזה, ולזה סמך לברכת המים ולא תהיה משכלה וגו', וצא ולמד מה שדרשו ז"ל (ברכות נ"ט:) במי פרת:

והסירותי וגו'. רשם ה' הבחנת הברכה בשלשה דברים, האי' שיהיה האדם בריא להתעדן בטוב ה'. והוא אומרו **והסירותי** וגו' שזולת זה כל אוכל תתעב נפשם, ב' ירבה לו בנים, והוא אומרו **לא תהיה משכלה** וגו', ג' שישלים ימיו אורך ימים ושנות חיים, והוא אומרו **את מספר ימיו** וגו'. גם בזה הראה ה' הפלגת הברכה כי זולת ג' דברים אלו אין היכר לברכה. שאם היו האוכלים מועטים ומשוללי הבריאות ושנים מועטות כל שהוא שיתן ה' יספיק לספוק צרכם ונמצא בירך לחמו ומימיו ואין בהבטחה זו דבר גדול אלא באמצעות ג' דברים אלו: (אור החיים)

ספורנו **ועבדתם את ה' אלהיכם.** ובזה האופן תעבדוהו, כי אחר שיאבדו האומות ופסיליהם והמקומות אשר עבדו שם לא יהיה לכם מסית ומדיח מעבודתי: **וברך את לחמך.** שיזונו, ולא יולידו מותרות מחליאות: **והסירותי מחלה מקרבך.** הבאה מצד. האויר או המערכת: (ספורנו)

כלי יקר **ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך.** התחיל בלשון רבים וסיים בלשון יחיד לפי שכל ישראל ערבים זה בעד זה ולא יברך ה' לחם של כל יחיד ויחיד עד אשר יהיו עובדי ה' רבים ויעבדוהו כל זרע יעקב כאחד אז יבורך לחמו של כל אחד ואחד. וי"א שעבודת ה' טוב יותר כשרבים מתקבצים להתפלל כי הן אל כביר לא ימאס. אבל בעניני אכילה טוב יותר כשאוכל כל אחד פתו לבדו. ולפי שרוב החולאים באים ע"י המאכלים שמבחוץ, או ע"י התגברות היסודות זה על זה מבפנים, ע"כ אמר וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך. (כלי יקר)

כנו **לא תהיה משכלה ועקרה בארצך את-מספר ימיו אמלא:**

אונקלוס **לא תהי מתקלא ועקרא בארעה ית מנן יומיו אשלים:** (אונקלוס)

יונתן **לא תהי תקלא ועקרא בארעה ית מניין יומי חייך אשלים מיומא ליומא:** (תרגום יונתן)

רש"י **לא תהיה משכלה.** אם תעשה (ה) ראוני: **משכלה.** מפלת נפלים או קוצרת את **בניה,** קרויה **משכלה:** (רש"י)

שפתי חכמים (ה) **כלומר כל המקרא מוסב על המאמר ועבדתם את ה' אלהיכם** כאלו אמר עבדו את ה' ובזה יברך נחמד ומימך וגו' ולא תהי' משכלה וגו' **לא** כן **לא** יתכן שלא יפרש הכתוב התנאי אם תעשו ראוני **לא** תהיה משכלה **אע"פ** **שמוסב** **אדלעיל:** **שפתי** **חכמים**

אבן עזרא **ומלת עקרה.** כוללת אשת איש ובהמתו. והרביעית שגם הוא יחיה שנים

רבות. והנה ידענו כי לכל איש זמן קצוב וזמן ידוע שיכול לחיות כפי רוב החום והליחה התולדת לא אש זרה וליחה נכרית כי היא הפך התולדת והדבק בשם יחזק החום והליחה בכח הנשמה ואז יחיה האדם יותר מהזמן הקצוב. וכן כתוב יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה. וכתוב בחצי ימיו יעזבנו. וכתוב כי אם ה' יגפנו או יומו יבא. והנה המת במלחמה או במגפה. לא מת ביומו בזמן הקצוב כפי תולדת החום והליחה כי מחוץ באו לו מקרים והנה השם שדבק בו יצילנו מכלם. ובתורה פן ימות במלחמה. ואמר שלמה למה תמות בלא עתך. ואין זה הפך חכמת המזלות כי דבר המזל תלוי בדברים רבים. כאשר אפשר בפסוק ונפלינו אני ועמד על כן כתוב הנני יוסיף על ימך. ומה אוסיף עוד להאריך: (אבו עזרא)

בעל הטורים אמלא. ג' במס' דין ואידך ואוצרותיהם אמלא ופי אמלא תוכחות כשהצדיק נפטר מן העולם וממלא מספר ימיו אז מראין לו חלקו בגי'ע כמ"ש גבי ר' אבהו וגבי ר"א בן פדת בתענית וזהו מספר ימך אמלא ואוצרותיהם אמלא ופי אמלא תוכחות אין לאדם להוכיח לחבירו אלא סמוך לפטירתו כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו וזהו ופי אמלא תוכחות מתי את מספר ימך אמלא: (בעל הטורים)

ספורנו לא תהיה משכלה ועקרה. באופן שתוכלו ללמד את בניכם: **את מספר ימך אמלא.** שתחיו כמדת השמן אשר כנר אלהים, והוא הלחות השרשי בתולדה. והפך זה יקרה על הרוב שימות האדם קודם שיכלה הלחות השרשי בחלאים, יקרו מרוע בחירה או מצד המערכת והיסודות. והנה במלאת לאדם מספר ימיו יראה על הרוב כנים לבניו ויוכל ללמדם, כאמרו והודעתם לבניך ולבני בניך ויתוקן בחיי הזקנים עניני הדורות, כמו שספר שקרה בענין לוי קהת ועמרם: (ספורנו)

כל-אִיְבֹרֶךְ אֶת-אִיְמָתִי אֲשַׁלַח לְפָנָיִךְ וְהַמְתִּי אֶת-כָּל-הָעָם אֲשֶׁר תִּבְאֵ בָהֶם וְנָתַתִּי אֶת-כָּל-אִיְבֹרֶךְ אֵלֶיךָ

אונקלוס ית אימתי אשלח קדמך ואתפר (נ"א וְאֶשְׁגֵּשׁ) ית כל עמא דאת דאתי לאגחא בהון ואמסר ית כל בעלי דבבך קדמך מחזרי קדל: (אונקלוס)

יונתן ית אימתי אשדר קדמך ואשגש ית כל עממא דאנת אתי לסדרא בהון סדרי קרבא ואיתין ית כל בעלי דבבך קדמך מחזרי קדל: (תרגום יונתן)

רש"י והמותי. כמו והמתתי, ותרגומו ואשגש. וכן כל תיבה שפועל שלה ככפל אות אחרונה, כשהפוך לדבר כלשון פעלתי, יש מקומות שנוטל אות הכפולה ומדגיף את האות ונוקדו במלחפו"ם, כגון והמותי, מגזרת והמם גלגל עגלתו (ישעיה כח, כח). וסבותי, מגזרת וסבב בית אל (שמואל-א' ז, טז). ללותי, מגזרת דללו וחרבו (ישעיה יט, ו). על כפיים חקותיך (שם מט, טז). מגזרת חקקי לב (שופטים ה, טו). את מי ללותי (שמואל-א' יב, ג). מגזרת רלץ עזב ללים (איוב כ, יט). והמתרגם והמותי, ואקטל, טועה הוא, שאלו מגזרת מיתה היתה, אין ה"א שלה צפת"ח, ולא מ"ם שלה מודגשת, ולא נקודה מלחפו"ם. אלא והמתתי (בצירי) כגון והמתה את העם הזה (במדבר

יה, עו.)¹, והתי"ו מודגשת לפי שתבא במקום ב' תוי"ן, האחת נקראת לפי שאין מיתה בלא תי"ו, והאחרת משמשת כמו אמרתי, חטאתי, עשיתי. וכן ונתתי, התי"ו מודגשת, שהיא באה במקום שתיים, לפי שהיא כריך שלשה תוי"ן, שתיים ליסוד כמו ביום תת ה' (יהושע י, יב.)², מתת אלהים היא (קהלת ג, יג.)³, והשלישית לשמוש: עורף. שינוסו מלפניך ויהפכו לך ערפם: (רש"י)

אבן עזרא את אימתי. הוא פחד בנשמה. והנה תבוא לגוף חולשה מיד. וזה ונתתי את כל אויביך אליך עורף. שיתנו לך את ערפם. והטעם שיברחו מפניך בראותך אותם: (אבן עזרא)

אור החיים את אימתי וגו'. הגם שאמר למעלה (פסוק כ"ג) והכחדתיו כאן גילה כי בתחלה לא לכל יכחיד אלא עד שיפרה יוסיף ה' להום את העם הצריך ישראל לארצו וכן על זה הדרך יהיו כובשים והולכים וכמו שגילה לבסוף באומרו לא אגרשנו וגו' עד אשר תפרה ותנחל הכל: (אור החיים)

ספורנו והמותי. כמו שהיה הענין במצרים אנוסה מפני ישראל, כי ה' נלחם: ונתתי את כל אויביך אליך עורף. מפני האימה והמהומה שיעד באמרו את אימתי אשלח לפניך: (ספורנו)

[כת] וְשַׁלַּחְתִּי אֶת-הַצִּרְעָה לְפָנֶיךָ וְגִרְשָׁה אֶת-הַחֲזִי אֶת-הַכְּנַעֲנִי וְאֶת-הַחִתִּי מִלְּפָנֶיךָ:

אונקלוס וְאֶשְׁלַח יְת עֲרַעֲיָתָא קְדָמָךְ וְיִתְתְּרָךְ יְת חֲזָאִי יְת פְּנַעֲנָאִי וְיְת חִתָּאִי מִן קְדָמָךְ: (אונקלוס)

יונתן וְאֶשְׁדָּר יְת אֹרְעִיתָא קְדָמָךְ וְיִתְתְּרָךְ יְת חִזָּאִי וְיְת פְּנַעֲנָאִי וְיְת חִתָּאִי מִן קְדָמָךְ: (תרגום יונתן)

רש"י הצרעה. מין סרץ העוף, והיתה מכה אותם בעיניהם, ומטילה בהם ארס והם מתים. והצרעה לא (ע) עצרה את הירדן (סוטה לו.): והחתי והכנעני. הם ארץ סיחון ועוג, לפיכך מכל ז' אומות לא מנה כאן אלא אלו. וחוי, אף על פי שהוא מעבר הירדן והלאה, שנו רבותינו במסכת סוטה (עס.) על שפת הירדן עמדה זרקה בהם מרה: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) כדי שלא תקשה מה שפירש והיתה מכה אותם וכו' והם מתים והא יהושע עשה מלחמה עמהם שבע שנים ועל זה פירש והצרעה לא עצרה וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושלחתי את הצרעה. מכה בגוף. מגזרת צרעת שתחלש כח הגוף והזכיר משבעה הגוים שלשה והוא הדין לכלם. גם יתכן להיות זו המכה יותר קשה

[כט] לֹא אֶגְרָשׁנוּ מִפְּנֵיךָ בְּשָׁנָה אַחַת פֶּן-תִּהְיֶה הָאָרֶץ שְׂמֵמָה וְרִבָּה עֲלֶיךָ חַיֵּית הַשָּׂדֶה:

אונקלוס לֹא אֶתְרַכְנוּ מִן קִדְמָךָ בְּשָׂתָא חֲדָא דִּילְמָא תְּהִי אַרְעָא צְדָא וְתִסְגִּי עֲלֶיךָ חַיֵּית **בְּרָא :** (אונקלוס)

יונתן לֹא אֵיתְרִכְיֵנוּ מִן קִדְמָךָ בְּשָׂתָא חֲדָא דְלְמָא תְּהִי אַרְעָא צְדָא וְיִסְגִּין עֲלֶיךָ חַיֵּית **בְּרָא** פֶּד יִיתֹון לְמִיכֹול פִּיגְרִיהֹון וְיִנְזָקֹון **בְּךָ :** (תרגום יונתן)

רש"י **שממה.** ריקנית מצני אדם, לפי שאתם מעט ואין צכס כדי למלאות אותה: **ורבה** **עליך.** ותרבה (ת) **עליך:** (רש"י)

שפתי חכמים (ת) וא"ת ולמה לא פירש"י הכא כמו שפירש לקמן בפרשת עקב פן תרבה עליך וגו' והלא אם עושים לנו אין מתייראין מן החיה וכו' אלא גלוי היה לפניו שעתידין לחטוא ונראה לי דהתם כתיב לא תוכל כלותם מהר וגו' וקשה לרש"י למה לא תוכל והלא אין מתייראין וכו', ומתחז מפני החטא, אבל הכא לא כתיב לא תוכל ועוד י"ל דהכא כתיב הנה אנכי שולח מלאך וגו' ופירש"י כאן נתבשרו שעתידין לחטוא וכו' ומשום הכי אין כריך רש"י לפרש עוד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **לא.** אמר הגאון זהו לסימן כאשר תראה כי פריית ורבית. אז יכרתו כל השבעה עממין. ואין צורך כי הזכיר הטעם למה לא יגרשם בשנה אחת וזהו פן תהיה הארץ שממה. כי ארץ ישראל תהיה ארוכה מאד. ויוצאי מצרים לא יוכלו לישיבה כלה. כמו פן תוקדש: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ורבה.** ד' דין ואידך ורבה העזובה. ורבה משטמה ורבה היא על האדם. וזהו שיש במדרש וכי תעלה על דעתך עוד שיהיו יראים מחיות השדה והא כתיב כי עם אבני השדה בריתך וגו' אלא גלוי וידוע לפניו שעתידין לחטא ויופקרו לחיות וזהו יש רעה וגו' ורבה היא על האדם מה היא ורבה משטמה ע"כ ורבה העזובה בקרב הארץ שהארץ תעזב מהם ורבה עליך חית השדה: (בעל הטורים)

[ל] מְעַט מְעַט אֶגְרָשׁנוּ מִפְּנֵיךָ עַד אֲשֶׁר תִּפְּרָה וְנִחַלְתָּ אֶת-הָאָרֶץ:

אונקלוס זְעִיר זְעִיר אֶתְרַכְנוּ מִן קִדְמָךָ עַד דְּתִסְגִּי וְתַחֲסֹון יַת אַרְעָא: (אונקלוס)

יונתן קָלִיל קָלִיל אֵיתְרִכְיֵנוּ מִן קִדְמָךָ עַד דִּי תִסְגִּי וְתַחֲסִין יַת אַרְעָא: (תרגום יונתן)

רש"י **עד אשר תפרה.** תרבה, לשון פרי, כמו פרו ורבו: (רש"י)

אבן עזרא מעט. עד שתפרה שתוכל לישב כל הארץ. ועתה יפרש אורך הארץ ורחבה : (אבן עזרא)

[לא] וְשֵׁנִי אֶת-גְּבֻלְךָ מֵיַם-סוּף וְעַד-יַם פְּלִשְׁתִּים וּמִמְדְּבָר עַד-הַנֶּהָר כִּי | אֶתֵּן בְּיַדְכֶם אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְגֵרְשֵׁתְמוֹ מִפְּנֵיךָ:

אונקלוס וְאֲשׁוּי יֵת תְּחֻמֶּךָ מִיִּמָּא דְסוּף וְעַד יִמָּא דְפְלִשְׁתַּי וּמִמְדְּבָרָא עַד פְּרֵת אַרְי אֶמְסֹר בְּיַדִּיכֹן יֵת יְתִבִּי אַרְעָא וְיִתְרַכְנֹן מִן קְדָמְךָ : (אונקלוס)

יונתן וְאֲשׁוּי יֵת תְּחֻמֶּךָ מִן יִמָּא דְסוּף עַד יִמָּא דְפְלִשְׁתַּי וּמִן מְדְבָרָא וְעַד פְּרֵת אַרְיִים אֶמְסֹר בְּיַדִּיכֹן יֵת כָּל יְתִבִּי אַרְעָא וְאַנְתָּ תִּתְרַכְנִינוּן מִן קְדָמְךָ : (תרגום יונתן)

רש"י וְשֵׁנִי. לְשׁוֹן הַשְּׂתֵה, וְהַתִּי"ו מוֹדַגְשָׁת מִפְּנֵי שְׂבָחָה תַּחַת שְׂתִים, שְׂאִין שִׂתָּה כֹּלָּא תִי"ו, וְהֵאֱחָת לְשִׁמוֹשׁ: עַד הַנֶּהָר. פֶּרֶת: וְגֵרְשֵׁתְמוֹ. (א) וְתַגְרָסָה: (רש"י)

שפתי חכמים (א) שְׂהוּא לְשׁוֹן עֵתִיד וּלְשׁוֹן רְבִים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְשֵׁנִי אֶת גְּבוּלְךָ. וְזֶהוּ וִירַד מִיַּם עַד יַם וּמִנְהַר עַד אֶפְסֵי אַרְץ. וְהִנְהַר הוּא נֶהָר פֶּרֶת. בֵּין כַּךְ וּבֵין כַּךְ לֹא תִכְרוֹת לְהֵם בְּרִית: (אבן עזרא)

ספורנו כִּי אֶתֵּן בְּיַדְכֶם אֶת יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, וְגֵרְשֵׁתְמוֹ. הַדָּבָר מִסוּר בְּיַדְכֶם, וְאַתֶּם אַל תִּתְעַצְלוּ בַּזֶּה, כִּמוֹ שֶׁהֵעִיד בְּהֵם יְהוֹשֻׁעַ בְּאִמְרוֹ עַד אֲנִי אֶתֵּן מִתְרַפִּים לְבֵא לְרֶשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לְכֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם: (ספורנו)

[לב] לֹא-תִכְרַת לָהֶם וְלֹאֱלֹהֵיהֶם בְּרִית:

אונקלוס לֹא תִגְזֹר לְהוֹן וּלְטַעְוֹתְהוֹן קָיִם: (אונקלוס)

יונתן לֹא תִגְזְרוֹן לְהוֹן וּלְטַעְוֹתְהוֹן קָיִים: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וטעם לֹאֱלֹהֵיהֶם. שֶׁתִּשְׁחִיתֶם: (אבן עזרא)

הרמב"ן לֹא תִכְרוֹת לְהֵם וְלֹאֱלֹהֵיהֶם בְּרִית. הַזֵּהִיר שֶׁלֹּא יִכְרוֹת לְהֵם בְּרִית לְהַחֲיוֹת מֵהֵם כָּל נִשְׁמָה, וְלֹאֱלֹהֵיהֶם, יִזְהִיר שֶׁלֹּא יִכְרוֹת לְהֵם בְּרִית לְהַנִּיחַ עִיז שֶׁלֵּהֶם, אֲלֵא שִׁיְהָרְסֵם וַיִּשְׁבֵּר מִצְבוֹתֵיהֶם. וַיִּתְּכֵן שִׁיאֲמַר שֶׁלֹּא יִכְרוֹת לְהֵם בְּרִית וְעַם אֱלֹהֵיהֶם כְּאַחַת, אֲלֵא שִׁיְהָרְסֵם וַיִּשְׁבֵּר מִצְבוֹתֵיהֶם. וְהַכּוֹוֹנָה לוֹמֵר כִּי בְעוֹדֵם עוֹבְדִים אֶת אֱלֹהֵיהֶם לֹא יִכְרוֹת לְהֵם בְּרִית, אֲבָל אִם קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא לְעִבּוֹד עִיז רִשְׁאֵי הוּא לְקִיִּימָם: (הרמב"ן)

אור החיים לֹא תִכְרוֹת וְגו'. קִשָּׁה אִם כָּבֵר צוּה שִׁיְהָרְסוּ וַיִּשְׁבְּרוּ אוֹתָם מֵהַמְּקוֹם לְצוּוֹת עַל כְּרִיתֵת בְּרִית עִמָּהֶם, וְעוֹד אֵיךְ יוֹצֵדֵק לְכְרוֹת בְּרִית לְאֱלֹהֵיהֶן, וְאִם עַל

עבודת עבודה זרה הוא אומר מאי איריא בכריתת ברית:

אכן כוונת הכתוב הוא לומר שאין אוסר כריתת ברית עם האומות אלא כל עוד שהם ואלהיהן עמהם אבל אם כפרו באלהיהן אין איסור לזה אמר לא תכרות להם ולאליהם פירוש כשיהיו להם אלהיהן ברית. ונתכוון גם לומר כי הכורת ברית לעובד עבודה זרה כאלו כרת ברית לעבודה זרה עצמה מב' טעמים. האחד כי סופו ליכשל כמאמר הסמוך פן יחטיאו וגו' כי תעבוד. והב' כי בחינת העבודה זרה תתלבש בעובדיה ובזה נמצא שכורת ברית גם לאלהיהן רחמנא ליצלן, ואין לומר כי לזה לבד נתכוין שאם כן היה לו לומר לא תכרות להם ברית ולאליהיהן ואז היינו אומרים שהכוונה היא אם כרת להם ברית מעלה עליו הכתוב כאלו וכו', אכן מאומרו הזכרת הברית אחר הזכרת אלהיהן יגיד גם מה שפירשנו שלא אסר אלא בזמן שלא קבל שלא לעבוד עבודה זרה אבל אם אין לו אלוה מותר לכרות לו ברית כמו שכרתו ברית לגבעונים. וטעם שהקפידו ישראל אחר כך, לצד שאמרו ז"ל (ירושלמי שביעית פ"ו) שמתחלה היו מהמורדים בישראל בשליחות אגרת יהושע ונתחייבו כליה כמצות המלך לא תחיה כל נשמה: (אור החיים)

[לג] לא יִשְׁבוּ בְּאֶרֶץ פֶּן-יִחְטִיאוּ אֹתָהּ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת-אֱלֹהֵיהֶם כִּי-יְהִיֶּה לָךְ לְמוֹקֵשׁ:

אונקלוס לא יתבון בארץ דילמא יחייבון יתד קדמי ארי תפלח ית טענתהון ארי יהון **[ס]** לתקלא: (אונקלוס)

יונתן לא תעביד להון שכונו בארץ דלמא יטעינד ויחייבון יתד קדמי ארום תפלח ית טענותהון ארום יהון לך לתוקלא: (תרגום יונתן)

רש"י כי תעבד וגו'. הרי אלו כי משמשין במקום אשר, וכן בכמה מקומות, וזהו לשון (ב) אי, שהוא אחד מד' לשונות שהכי משמש, וגם מלינו בהרבה מקומות אם משמש בלשון אשר, כמו ואם תקריב מנחת זכורים (ויקרא ב, יד), שהיא חובה: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) דק"ל הרי כי אינו משמש אלא בד' לשונות אי דלמא אלא דהא אצל לא משמש בלשון אשר ומתוך דכי זה משמש בלשון אי דהיינו אם דמלינו בכמה מקומות לאם משמש בלשון אשר כמו ואם תקריב וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא ישבו בארץ. כאשר תפרה תשחית ותכחיד כל השבעה עממין. עד כה **ספר הברית:** (אבן עזרא)

הרמב"ן כי תעבוד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש. אלו "כיי" משמשין בלשון אשר, וכן בכמה מקומות, וזה לשון "איי" שהוא אחד מד' לשונות שה"כיי" משמש, שמצינו בכמה מקומות, וזהו אם משמע בלשון אשר וכו', לשון רש"י. ואינו כן. אבל שיעור הכתוב, לא ישבו בארץ כי יהיה לך למוקש פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם, וכן אמר (להלן בפסוק לג) פן תכרות ברית ליושב הארץ פן יהיה למוקש בקרבך.

והטעם, כי ישיבתם בארצך יהיה לך למוקש ולמכשול פן יחטיאו אותך לי בדרכיהם הרעים ובעלילותם הנשחתות, כי תעבוד את אלהיהם, כי יפתוך וישיאוך (הרמב"ן) בכך:

בעל הטורים יהיה לך. למוקש. וסמיד ליה ואל משה אמר וגוי נדב ואביהוא שהיה להם למוקש מה שראו שכינה ומתו נדב ואביהוא: (בעל הטורים)

אור החיים פן יחטיאו אותך לי. כאן גילה האדון כי החסרון נוגע לבורא. והשכלת הדברים היא כי ישראל להיותם בחינת הקדושה בעת אשר יעבדו עבודה זרה הנה הם גורעים מערך קודש ונחסרים משורשם ונמצא החסרון נוגע לשורש הקדושה:

כי יהיה לך למוקש וגוי. פירוש נתן טעם מנין יעלה על הדעת שיחשדו ישראל על זה להמיר כבודם בלא יועיל, לזה הודיע כי העבודה זרה מטעה את עובדיה לינקש אחריה, כאומרם ז"ל (ע"ז נ"ה). שיש עבודה זרה שמגלה מצפונות ומטמונות ומגדת עתידות ולזה חש ה' על בניו לבל ינקשו: (אור החיים)

ספורנו לא ישבו בארצך. באותו החלק מהארץ שתכבוש ותשב בו אתה לא ישבו הם, הפך מה שעשו, כמו שהעיד באמרו וישב הכנעני בקרבו בגזר וישב בקרב הכנעני יושבי הארץ: כי יהיה לך למוקש. שבתם בארצך, שיגרום שתעבוד את אלהיהם: (ספורנו)

שמות פרק-כד

א וְאֶל-מֹשֶׁה אָמַר עֲלֶה אֵלַי-יְהוָה אֶתְּהַ וְאֶהְרֶן נָדָב וְאָבִיהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם

אונקלוס וְלְמֹשֶׁה אָמַר סַק לְקָדָם יִי אֲתָ וְאֶהְרֶן נָדָב וְאָבִיהוּא וְשִׁבְעִין מְסַבֵּי יִשְׂרָאֵל וְתִסְגְּדוּן מְרַחֵק: (אונקלוס)

יונתן וְלֹת מֹשֶׁה אָמַר מִיכָאֵל סָרְכֹן חֲכֻמָּתָא בְּיוֹמָא שְׁבִיעָא לִירְחָא סַק קָדָם יִי אֲנִתָ וְאֶהְרֶן נָדָב וְאָבִיהוּא וְשִׁבְעִין מְסַבֵּי יִשְׂרָאֵל וְתִסְגְּדוּן מְרַחֵק: (תרגום יונתן)

רש"י ואל משה אמר. פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות, וז' (ג) בסיון נאמרה לו עולה: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) מדכתיב אחריו ויספר לעם ופרש"י זו ביום את כל דברי ה' זו מלות פריקה ומלות פריקה ז' בסיון היה כדפירש"י בפרשת יתרו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואל משה אמר. כל מה שהזכיר למעלה עד עתה הם התנאים שיספרם לישראל. ואחר כך אמר למשה אחר שתכרות להם ברית תעלה אלי אתה ואהרן ובניו וע' מזקני ישראל שהם הבכורים הקדושים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואל משה אמר וגו'. פרשה זו קודם עשרת הדברות בארבעה בסיון נאמרה לו, לשון רש"י. ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם (להלן פסוק יב), לאחר מתן תורה נאמר לו כן. גם אלו דבריו ז"ל. ואין הפרשיות באות כסדרן ולא כמשמען כלל. ועוד כתיב (להלן בפסוק ג) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, שהם המשפטים האלה הכתובים למעלה, שאמר בהם (לעיל כא א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, כי איננו נכון שיהיה על המשפטים שנצטוו בני נח ושנאמרו להם במרה שכבר שמעו וידעו אותם. ולא יאמר "ויספר" אלא בחדשות אשר יגיד (בראשית כד סו):

וכבר היטיב לראות ר"א שפירש הענין כסדרו, ואמר כי עד הנה (מלעיל כ כב עד כג לג) ספר הברית. והנה הפרשיות כלן באות כהוגן, כי אחר מתן תורה מיד בו ביום אמר השם אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (לעיל כ כד), והתחיל לחזור ולהזהיר על ע"ז לא תעשון אתי (שם כ כג), וצוה אותו ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, וכל המצות הבאות אחרי כן, והשלים באזהרת הע"ז שימצאו בארץ ובעובדיה (לעיל כג לב לג) ואמר לו אחרי צוותך זה להם, עלה אל ה' אתה ואהרן. והזכירה הפרשה כי משה עשה כמצות ה', ובא אל המחנה ויספר לעם את כל דברי ה', (פסוק ג) כאשר צוה אותו כה תאמר אל בני ישראל וגו' (לעיל כ יט), ואת כל המשפטים כאשר צוהו ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (לעיל כא א), וקבלו הכל בשמחה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה. והטעם, כל הדברים האלה אשר דבר לך השם נעשה, כי מאמינים אנחנו בדבריך, כמו שספר במשנה תורה (דברים ה כד) ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו. ואז כתבם משה (פסוק ד):

והנה משה כתב ביום ההוא בספר כל מה שנצטווה, חקים ומשפטים ותורות, והשכים בבקר ממחרת היום ההוא לכרות להם ברית על הכל, ובנה המזבח (פסוק ד), וזבח הזבחים (פסוק ה), ונתן חצי הדם על מזבח ה' וחצי הדם שם באגנות (פסוק ו), ולקח הספר שכתב מאמש וקראו באזניהם, וקבלו עליהם עוד לבא בברית עמו, ואמרו (פסוק ז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע אליך, מכל אשר תצוה מאתו ית'. ואז זרק עליהם חצי הדם (פסוק ח), כי זאת אות הברית לבא השנים בחלקים שוים:

ואחרי שהשלים מעשיו עמהם הוצרך למלאת דבר ה' שאמר לו ה' עלה אתה ואהרן וגו'. וזהו שאמר (בפסוק ט) ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא וגו'. ועשה עוד מה שצווה (בפסוק ב) ונגש לבדו אל ה', והוא שאמר (בפסוק יח) ויבא משה בתוך הענן וגומר. והנה מעשה הברית ביום המחרת למתן תורה, ובו היתה העליה שעלה משה אל ההר (פסוק יג), וממנה נתעכב שם ארבעים יום. והוא שפירש הכתוב (פסוק טז) ויקרא אל משה ביום השביעי וגו', ונאמר (פסוק יח) ויבא משה בתוך הענן. וכל זה מתוקן ומבואר:

וראיתי במכילתא (לעיל יט י) שנחלקו בדבר, יש שאמרו שהיה קודם מתן תורה בחמישי, ואמר להם הרי אתם קשורים תפוסים וענובים מחר באו וקבלו עליכם

את כל המצות. ורבי יוסי ברי יהודה אמר בו ביום נעשו כל המעשים, כלומר בו ביום לאחר מתן תורה נעשו המעשים של סיפור העם וכתובת ספר הברית, הכל כמו שפירשנו. ולזה שומעין שאמר כהלכה:

וטעם **ואל משה אמר**. בעבור שהיו עד כאן המצות והמשפטים אל בני ישראל, אמר עתה שהיה זה המאמר אל משה שהיא מצוה שיעשנה הוא בעצמו, כי צוה אותו אחר שתשים לפניהם המצות והמשפטים ותכרות עמהם הברית עלה אתה אלי, ולכך עשה המצוה הראשונה בששי, והשכים בשביעי בבקר וכתר עליהם הברית, ואחרי כן עלה אל ההר הוא והנקראים, על הדרך אשר נצטוו:

וטעם **עלה אל ה'**. דרך הפשט יזכיר שם במקום הכנוי, כמו נשי למך (בראשית ד כג), ואת יפתח ואת שמואל (ש"א יב יא), וכן והאר פניך על מקדשך השמים למען ה' (דניאל ט יז). אבל בתלמוד (סנהדרין לח:) שאלו עלה אלי מיבעי ליה, ולכן אמרו זה מטטרון ששמו כשם רבו, כלומר ואל משה אמר השם הנזכר בתחלת הענין, ויאמר ה' אל משה (לעיל כ כב), עלה אל מטטרון שנקרא בשמי ה'. והטעם, עלה אל מקום הכבוד אשר שם המלאך הגדול, והכונה כי משה יבא בתוך הענן אשר שם כבוד ה' ולא יבא אל השם המיוחד, כי לא יראני האדם וחי (להלן לג כ):

ואין כוונת רבותינו כלל כמה שכתב רש"י למעלה (כג כא), גם במסכת סנהדרין (שם) הפך הרב הענין, וכבר הזכרתי (לעיל יב יב, כג כא) כוונתם בשם הזה, וכל דבריהם אמת, אלא שדברו בהגדה ההיא כמסתיר פנים, כי רב אידי לא גלה למין ההוא השואל ענין מטטרון הגדול וסודו חלילה, אבל הזכיר לו כי על המלאך מורה דרך בעולם התחתון הכתוב הזה מדבר, ולפיכך אמר לו דאפילו בפרוקנא לא קבילניה, דכתיב (להלן לג טו) אם אין פניך הולכים, שאנו לא קבלנו שליח בלתי השם הנכבד. וכבר פירשתי (לעיל כ ג) סוד הפנים וכל הענין בביאור למשכילים בו במתן התורה: (הרמב"ן)

אור החיים **ואל משה וגו'**. משמעות הכתובים יגיד כי פרשה זו במקומה נאמרה אחר מתן תורה ואין להאריך בכיתי הוכחות המעידים על הדבר, וכן ראיתי לראב"ע ורשב"ם ורמב"ן שיחדיו היו תמים בדעת זו:

אלא שראיתי במכילתא סברא באין חולק עליה כי ביום ה' בחודש שהיתה הפסקה בנה משה מזבח האמור בפרשת המשפטים וכתר עמהם הברית על כמה מהמצות אשר כבר קבלום עליהם למר על ז' מצות ולמר על מה שנצטוו במרה, ויש מרבותינו שאמרו שם שעל מצות הנאמרות בפרשת בהר סיני עד סוף אם בחקותי, ומשמע מדבריו כי אלו קדמו קודם מתן תורה ועליהם כרת ברית האמור לפי שלא כרתו ברית עד עתה על שום קבלת מצוה ובחן אותם משה אם מעצמן יקיימו עליהם הברית על מה שעבר הגם שלא חייבם ה' עליו. ואולי כי דבר משה כן לצד שרמזו ה' באומרו (לעיל י"ט ג') ותגיד לבני ישראל ודרשו ז"ל (שבת פ"ז). שנתכוון לומר לו משוך אותם בדברי אגדה וגם זה מכלל המשכת הלב שמעצמם ישבעו על הראשונות. גם מסוגיית הגמ' (שם פ"ח). שאמרו שהקדימו ישראל נעשה לנשמע כשבא משה אליהם וירדו סי' ריבוא מלאכים וקשרו להם ב' כתרים וכו' זה יגיד שקודם מתן תורה היתה פרשה זו: (אור החיים)

ספורנו **ואל משה אמר עלה**. אחר שסיים אמרו כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם, ופירש שלא יעלו אליו באמצעיים, ושיספיק מזבח אדמה, עם שמירת

מצוותיו שפירש כדברות ובפרשת המשפטים, אמר הכתוב שכל אלה אמר וצוה בכלל לישראל, ואל משה אמר שיעלה, כמו שיעד אליו קודם מתן תורה באמרו לך רד ועלית אתה ואהרן עמד: (ספורנו)

[ב] ונגש משה לבדו אל-יהוה והם לא יגשו והעם לא יעלו עמו:

אונקלוס ויתקרב משה בלחודוהי לקדם יי ואנון לא יתקרבו וצמא לא יסקון עמה: (אונקלוס)

יונתן ויתקרב משה בלחודוי קדם יי והינון לא יתקרבו וצמא לא יסקון עמיה: (תרגום)

רש"י ונגש משה לבדו. אל הערפל: (רש"י)

אבן עזרא ונגש. אל תתמה בעבור שאמר בתחלה עלה אל ה' ואחר כך ונגש משה לבדו. ולא אמר ונגשת. כי כן מנהג הלשון. והי' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים. והטעם מאתו. ושמואל אמר וישלח ה' את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל. ולא אמר ואותי. ורבים ככה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ונגש משה לבדו אל ה'. גם זה על דעת ר"א שם במקום כנוי, שהיה ראוי לומר אחר עלה אל ה', ונגשת לבדך, אבל מנהג הלשון כן כאשר הזכרתי (בפסוק הקודם). וכן והי' המטיר על סדום ועל עמורה מאת ה' (בראשית יט כד), והטעם מאתו, ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה (במדבר י כט), הטעם חותנו. וכן וישלח ה' את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל (ש"א יב יא). וכן אז יקהל שלמה את זקני ישראל ואת כל ראשי המטות אל המלך שלמה (מ"א ח): (א)

והנכון בעיני בכאן כי הדבור הזה היה גם לאהרן, שגם הוא שמע כאשר קול ה' אומר למשה עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחיתם מרחוק (בפסוק הקודם), וא"כ היה צריך להזכיר הנגש בשם, ואם ידבר אליו לנכח ג"כ היה צריך לבאר ונגשת אתה משה אל ה', ולא יספיק הכנוי בו, ולפיכך אמר ונגש משה לבדו והם לא יגשו. וזה טעם "לבדו", למעט גם אהרן הנכלל עמו בדבור. ויתכן שהיה רמז לדבור המתעלה שיצוה לאמר למשה שיגש אל ה'. והמשכיל יבין: (הרמב"ן)

בעל הטורים ונגש. גי' דין ואידך ונגש הכהן. ונגש חורש בקוצר כמו שנגש משה לבדו כך הכהן נכנס לבדו לפני ולפנים להתפלל שם על השנה שתהא כתקונה כדכתיב ונגש חורש בקוצר: יגשו. ב' והם לא יגשו, אחד באחד יגשו, לוי' כל אחד ואחד נכנס לפניו יותר מחבירו כמו שאמרו משה מחיצה לעצמו וכו': (בעל הטורים)

[ג] ויבא משה ויספור לעם את כל-דברי יהוה ואת כל-המשפטים ויען כל-העם קול אחד ויאמרו כל-הדברים אשר-דבר יהוה נעשה:

אונקלוס וְאַתָּא מִשֶּׁה וְאַשְׁתַּעֲי לְעִמָּא יתָּ כָּל פְּתַגְמָא דִּי וְיָת כָּל דִּינְיָא וְאַתִּיב כָּל עִמָּא קָלָא חַד וְאַמְרוּ כָּל פְּתַגְמָא דִּי מְלִיל יֵי נְעֻבָד: (אונקלוס)

יונתן וְאַתָּא מִשֶּׁה וְאַשְׁתַּעֲי לְעִמָּא יתָּ כָּל פְּתַגְמָא דִּי וְיָת כָּל דִּינְיָא וְאַתִּיב כָּל עִמָּא קָלָא חַד וְאַמְרוּ כָּל דְּמִלִּיל יֵי נְעֻבִיד: (תרגום יונתן)

רש"י ויבא משה ויספר לעם. זו ביום: את כל דברי ה'. מלות, (ד) פרישה, והגבלה: ואת כל המשפטים. ז' מלות שנלכטו בני נח, ושבת, וכבוד אב ואם, ופריה אדומה, ודינין, שניתנו להם במרה (מכילתא בחדש פ"ג): (רש"י)

ספתי חכמים (ד) מדכתיב אחריו וישכם צדוקר ויבן מזבח תחת ההר וגו' ועל כרחק זה היה ביום ה' כדפרש"י בפרשת יתרו וזה הדבור שדבר לעם היה יום א' לפניו דהוא יום ד' וכדפרש"י בסמוך. והקשה הר"ם תימה דבפרק ר"ע [פ"ד 97] אמרו בהדיא לכולי עלמא מלות הגבלה בתלתא בירחא אמר להו וד' בירחא עבד פרישה ומדברי הרב משמע דתרווייהו ד' בירחא הוי ול"ע. (ג"א) ולא עיין דולאי האמירה היתה בג' בחדש אבל הפרישה עלמה היתה ד' בחדש והביא ראיה על זה ע"פ: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויבא משה. לא הזכיר וירד מן ההר. כי אין צורך: וטעם ויבא משה. בתוך מחנה ישראל ויספר לעם את כל דברי ה'. מצות עשה ולא תעשה שהם כתובים מן אתם ראיתם כי מן השמים עד סוף כ יהיה לך למוקש. ואת כל המשפטים. אשר שם לפניהם הם הנזכרים בפרשת הזאת: ויען כל העם. כאילו הוא איש אחד: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויבא משה ויספר לעם. היה משה בעת הדבור הנזכר כלו (מכ"י יט. עד כד א.). במקום אשר נגש בו אל הערפל אשר שם האלהים (לעיל כ טו). ועתה בא אל מקום רחוק משם שהיו בו העם בשעת מתן תורה, וספר להם כל מה שנצטוו, ושמעו בקולו, ולא אמר בכאן "וירד", כי כלם בתחתית ההר היו, לא בראשו ששם כבוד השם, אלא שמשה היה קרוב אל מקום הערפל, והם עמדו מרחוק בשעת הדברות, כאשר פירשתי (לעיל יט יט). וכאשר נפרד משה ממקומו והחל לבא אל העם קרבו אליו כל ראשי שבטיהם וזקניהם אל מקום מעמד הכהנים הנגשים אל ה', ואמרו לו ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה הזאת (דברים ה כב), קרב אתה ושמע וגו' (שם ה כד), כי היו סבורים שידבר להם השם הנכבד כל המצות כאשר דבר להם עשרת הדברים, ומשה בא עמהם אל מקום העם וספר לכלם את כל דברי ה', והם אמרו נעשה כל דברי ה' אשר צוה אותנו בעשרת הדברות ונשמע לקולך לכל אשר צוית או תצוה בשמו יתעלה:

וכאשר חזר משה אחרי כן ועלה אל קצה ההר עם הזקנים (פסוק ט) כאשר צוה אותו אלהים (פסוק א), אז אמר לו השם פעם אחרת עלה אלי ההרה והיה שם (פסוק יב). ובעת הזאת הודיעו שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך הטיבו אשר דברו (דברים ה כה), וצוהו לך אמור להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחוקים והמשפטים אשר תלמדם (שם ה כז~כח). זהו שאמר בכאן (פסוק יב) ואתנה לך את לוחות האבן והתורה

והמצוה, כי לך לבדך אתן את התורה והמצוות אשר תלמדם ועשו אותה כאשר נדרו לעשות: (הרמב"ן)

בעל הטורים כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. ו' תיבות וכן כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע ו' תיבות הרי י"ב כנגד י"ב שבטים שאמרו ו' תיבות והוא שמע ישראל ויעקב השיבם ו' תיבות בשכמל"ו: (בעל הטורים)

ספורנו ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה'. מתחלת כה אמר עד ואלה המשפטים: ואת כל המשפטים. מתחלת ואלה המשפטים עד ואל משה אמר: (ספורנו)

כלי יקר כל אשר דבר ה' נעשה. לא אמרו לאלתר נעשה ונשמע יתכן לפרש לדעת חכמי ספרד שפרשו שכל פרשה זו היתה אחר קבלת עשרת הדברות א"כ בדין אמרו בתחילה נעשה, כי חשבו שלא יצוה להם ה' יותר מן עשרת דברות אלו. אמנם אחר כך כאשר ראו שמשה לקח חצי הדם וישם באגנות וחצי הדם זרק על המזבח אז עלה במחשבתם חצי השני להיכן יתן, ודאי הכוונה שעכשיו לא נתן לנו כי אם חצי התורה והמצוות ועוד יוסיף לנו מצות כהנה וכהנה ובאותו זמן יזרוק על המזבח חצי השני ע"כ אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ומשה הבין מחשבתם ואמר אתם טועים כי חילוק הדם הוא כדי לזרוק חצי השני על העם לומר שעל ידי קבלת התורה יהיו לאחדים באהבה וחבה עם השי"ת. וגם לפירש"י שפירש שפרשה זו היתה קודם עשרת הדברות נוכל לומר שבפעם ראשון שמעו ז' מצות בני נח ושבת ודינין וכבוד אב ואם ופרה אדומה כמו שפירש"י ובדרך שנתבאר. (כלי יקר)

[ד] ויכתב משה את כל-דברי יהוה וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל:

אונקלוס וכתב משה ית כל פתגמא דיי ואקדים בצפרא ויבנא מדבחא בשפולי טורא ותרתי עשרי קמן לתרי עשר שבטיא דישראל: (אונקלוס)

יונתן וכתב משה ית כל פתגמא דיי ואקדים בצפרא ויבנא מדבחא בשפולי טורא ותרתי סרי קמן לתרי סרי שבטיא דישראל: (תרגום יונתן)

רש"י ויכתוב משה. מצבאשית ועד מתן תורה, וכתב מצות סנלכוו צמרה (סג): וישכם צבקה. צחמסה (ה) צסיון: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) כתב זה להודיענו שעליית משה להר עם נדב ואזיהוא וזקנים לקבלת התורה היה ביום שאחריו שהוא ששה צסיון ולא כרבי יוסי לאמר ז' צו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויכתוב משה. אחר שספר להם כל דברי השם המצוות והמשפטים כתבם וזהו ספר הברית: ויבן מזבח תחת ההר. במקום שעמדו ישראל בעת מתן תורה. ומלת ויבן משרת בעבור אחרת כאילו כי ושתים עשרה מצבה בנה: (אבן עזרא)

ה) וַיִּשְׁלַח אֶת-נְעָרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֲלֵיהֶם זְבָחִים שְׁלָמִים לַיהוָה פָּרִים:

אונקלוס וַיִּשְׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲסִיקוּ עֲלוֹן וְקָרִיבוּ נִכְסֵי קוֹדֶשִׁין קָדָם יְיָ תוֹרִין: (אונקלוס)

יונתן וַיִּשְׁדָּר יֵת בּוֹכְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲרוֹם עַד הָהִיא שְׁעֵתָא הָיוּת פּוֹלְחָנָא בְּבוֹכְרֵיָא דְעַד קְדוֹן לָא אִיתְעָבִיד מִשְׁפּוֹ זְמָנָא וְעַד קְדוֹן לָא אִתְיַיְהִיבַת כְּהוֹנְתָא לְאַהֲרֹן וַאֲסִיקוּ עֲלוֹן וְנִכְסֵי קוֹדֶשִׁין קָדָם יְיָ תוֹרִין: (תרגום יונתן)

כ"ז אֵת **נערי.** (ו) **הזכורות:** (כ"ז)

שפתי חכמים (ו) וְנַחֲמִין לְפִי שְׁהַעֲבֹדָה הִיטָה צְבָחוֹת עַד שְׁהוֹקֵם הַמִּשְׁכָּן וְאָף ע"פ שְׁהַלּוּיִם נִצְחָרוּ צַחֲטָא הַעֲגָל וּלְלֹא כְהַרְאִים ע"פ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרָיו. הֵם הַבְּחֹרִים בְּנֵי הַזְקֵנִים הַבְּחֹרִים שִׁיעֲלוּ עִם מֹשֶׁה: וַיַּעֲלוּ עֹלוֹת. וְזֶהוּ וּזְבַחַת עֲלִיו: וְהַזְכִּיר עִם הַשְּׁלָמִים פָּרִים. כִּי הָאוֹכְלִים רַבִּים הִיוּ: (אבן עזרא)

הרמב"ן נְעָרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הֵם הַבְּחֹרִים כַּדְּבָרִי אֹנְקֵלוֹס, כִּי הֵם הַמַּעֲלִים הָעֹלוֹת וְהַשְּׁלָמִים. וְלֹא יָדַעְתִּי לְמָה יָכֵנָה הַבְּחֹרִים בְּלִשׁוֹן נְעָרִי, אֹרִי בַעֲבוּר שֶׁהַזְכִּיר הַזְקֵנִים שֶׁהֵם אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, קָרָא הַבְּחֹרִים נְעָרִים, כִּי הֵם נְעָרִים כְּנֹגֵד, יִרְמוּז כִּי לֹא בַעֲבוּר מַעֲלָתָם בַּחֲכָמָה שֶׁלָּחַם כִּי לֹא הִיוּ זְקֵנִים, רַק מִפְּנֵי הַבְּחֹרָה כִּי הֵם הַמְּקוֹדְשִׁים לְקִרְבָּנוֹת. וְעַל דֶּרֶךְ הַפֶּשֶׁט נְעָרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם בְּחֹרֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא טַעְמוֹ טַעַם חֲטָא, שֶׁלֹּא נִגְשׂוּ אֶל אִשָּׁה מֵעוֹלָם, כִּי הֵם הַנִּבְחָרִים בְּעַם וְהַקְּדוּשִׁים בָּהֶם, כַּעֲנִין שֶׁאִמְרוּ (בְּרִכּוֹת מִג): עֲתִידִין בְּחֹרֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא טַעְמוֹ טַעַם חֲטָא לִיתָן רִיחַ כְּלַבָּנוֹן וְכו':

וְטַעַם לְהַ' פָּרִים. כִּי יִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי הַיּוֹתֵם בַּמִּדְבָּר פָּחַדוּ מִמִּדַּת הַדִּין, וְזֹאת טַעְוַתָּם בַּמַּעֲשֵׂה הָעֲגָל, וְהֵנָּה הָעֲלוֹת וְזָבְחוֹ הַשְּׁלָמִים כּוֹלֵם פָּרִים, כְּטַעַם פֶּר כֹּהֵן מִשִּׁיחַ (וַיִּקְרָא ד ג) וּפֶר הָעֵלֶם דָּבָר (שֵׁם יד) וּפֶר עִיז (בַּמִּדְבָּר טו כד), גַּם פֶּרָה אֲדוּמָה (שֵׁם יט ב) כֵּן. וּבַעֲנִין הָעֲגָל אֲזָכִיר זֶה (לְהֵלֶךְ לֵב א): (הַרְמַבִּי'ן)

ו) וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצִי הַדָּם וַיִּשֶׂם בְּאֵגָנוֹת וְחֲצִי הַדָּם זָרַק עַל-הַמִּזְבֵּחַ:

אונקלוס וַיִּנְסִיב מִשֶּׁה פְּלָגוֹת דָּמָא וְשׁוּי בְּמִזְרְקֵיָא וּפְלָגוֹת דָּמָא זָרַק עַל מִדְּבָחָא: (אונקלוס)

יונתן וַיִּנְסִיב מִשֶּׁה פְּלָגוֹת אֲדָם נִכְסָא וְשׁוּי בְּמִזְרְקֵיָא וּפְלָגוֹת אֲדָם נִכְסָא דָּרַק עַל מִדְּבָחָא: (תרגום יונתן)

רש"י ויקח משה חצי הדם. מי חלקו, מלאך (ז) בא וחלקו: באגנות. שתי אגנות, אחד לחצי דם עולה, ואחד לחצי דם שלמים, להזות אותם על העם. ומכאן למדו רבותינו, שנכנסו אבותינו לברית במילה וטבילה והזאת דמים, שאין הזאה בלא טבילה: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) לאם לא כן ה"ל למכתב בתחלה שחלקו ואחר כך שלקח חציו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקח חצי הדם. מהעולות והשלמים: ומלת באגנות. כלים עגולים. כמו אגן הסהר ובלשון ערבי אגא"ן: וחצי הדם. של עולה והשלמים זרק על המזבח לשם. והנה באגנות ישמש לשנים שנתן חציו באגנות וחציו אחר באגנות: (אבן עזרא)

הרמב"ן וישם באגנות. הם כלים עשויים שלא כדמות כלי המזבח, ולכך אמר כי חצי הדם שהיה דעתו ליתן על העם שם בכלים ההם, והחצי האחר זרק על המזבח מן המזרקות שקבל אותו בהם כדרך הקרבנות. ור"א אמר כי באגנות ישמש בעבור שניהם. וכן דעת אונקלוס שתרגם במזרקיא: (הרמב"ן)

ספורנו וחצי הדם זרק על המזבח. עשה את המזבח כשליח לאל יתברך לבדו לכרות הברית, ובכן קבל חצי הדם, וחציו האחר נזרק על העם הנכנסים עמו לברית: (ספורנו)

ויקח ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר-דבר יהוה נעשה ונשמע:

אונקלוס ונסיב ספרא דקרא וקרא קדם עמא ואמרו כל די מליל יי נעבד ונקבל: (אונקלוס)

יונתן ונסיב ספרא דקרא דאורייתא וקרא קדם עמא ואמרו כל פתגמא דמליל יי נעבד ונקבל: (תרגום יונתן)

רש"י ספר הברית. מזכרת ועד מתן תורה, (ח) ומלות שנלכטו במרה: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) לכך נכתב בה"א הידיעה שהיא הנזכר לעיל בויכחוב משה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקח. כאשר קרא באזני הזקנים וקבלו על נפשם אז לקח חצי הדם הנשאר וזרקו על העם. והם הזקנים. כי הם כנגד כל ישראל. כמו שכתוב בפר העלם דבר של צבור וסמכו זקני העדה את ידיהם שהם כנגד כל ישראל. וזאת הזריקה כמו ויז על אהרן ועל בגדיו וקראה דם הברית: (אבן עזרא)

ספורנו ספר הברית. הספר שכתב בו דברי ה' והמשפטים שעליהם יכרתו הברית,

כאמרו למעלה ויכתוב בספר: **ויקרא באזני העם**. שידעו מה הם מקבלים עליהם, שלא יהיו כמוטעים: **נעשה ונשמע**. נעשה לתכלית שנשמע בקולו כעבדים המשמשים את הרב י שלא על דרך לקבל פרס כענין עושי דברו לשמוע בקול דברו: (ספורנו)

ח ויקח משה את-הדם ויזרק על-העם ויאמר הנה דם-הברית אשר כרת י(ה)ה עמכם על כל-הדברים האלה:

אונקלוס וינסיב משה ית דמא ויזרק על מדבחה לכפרא על עמא ויאמר הא דין דם קימא דגזר יי עמכון על כל פתגמא האילן: (אונקלוס)

יונתן וינסיב משה ית פלגות דמא דבמזרקא ודריק על מדבחה לכפרא על עמא ויאמר הא דין אדם קימא דגזר יי עמכון על כל פתגמא האילן: (תרגום יונתן)

רס"י ויזרוק. ענין (ט) הזאה, ותרגומו זרק על (י) מדבחה לכפרא על עמא: (רס"י)

ספתי חכמים (ט) לשון זרקתי עליכם מים טהורים ולא מלשון ויזרוק אותו משה השמימה שהוא לשון זריקה ממש: (י) ולא על העם ממש דכתיב זרק על המזבח: (ספתי חכמים)

ט ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל:

אונקלוס וסליק משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעין מסבי ישראל: (אונקלוס)

יונתן וסליק משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעין מסבי ישראל: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעל. לא הזכיר החר כי אין צורך: (אבן עזרא)

ספורנו ויעל משה ואהרן. אחר שקיים מה שצוהו ה' יתברך, כאמרו כה תאמר אל בני ישראל קיים מה שצוהו אחר כך באמרו עלה אל ה' אתה ואהרן: (ספורנו)

י ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר:

אונקלוס ויחזו ית יקר אלהא דישראל ויתחות כרסא יקרה פעובד אבן טבא וכמחזי שמיא לביריו: (אונקלוס)

יונתן ויזקפו נדב ואביהוא ית עיניהון ויחמון ית איקר אלהא דישראל ויתחות אפיפורין דריגלוי דמיצע תחות כורסיה הי כעובד אבן ספירינון מינדכר שעבודא דשעבידו מצראי ית בני ישראל בטינא ובליבניו וחוון נשיא בטשון ית טינא עם

גוֹבְרִיהוֹן הַיּוֹת תִּמְּוֹן רִיבָא מִפְּנִיקְתָּא מְעַבְרָתָא וְאַפִּילַת יַת עוֹבְרָא וְאַיְתִבְטַשׁ עִם
טִינָא נָחַת גְּבַרְיָאֵל וְעַבְד מְנִיָּה לְבִינְתָּא וְאַסְקִיָּה לְשָׁמִי מְרוֹמָא וְאַתְקִיָּה גִילּוּגְדִק
תַּחוֹת אֲפִיפּוֹרִין דְּמָרִי עֲלָמָא זִינְיָה הִי כְּעוֹבַד אָבִן טָבָא וְהִי כְּתַקוּף שְׁפָר שְׁמִיָּא כַּד
הִינּוּן בְּרִירִין מִן עֲנִיָּא : (תרגום יונתן)

כ"ז ויראו את אלהי ישראל. נסתכלו והלילו (כ) ונתחייבו מיתה, אלא שלא ראה
הקב"ה לערצב שמחת התורה, והמתין לנדב ואזיהוא עד יום חנוכת המשכן,
ולזקנים עד ויהי העם כמתאווננים וגו' ותבער צם אש ה' ותאכל בקלה המחנה,
בקלינים שבמחנה: כמעשה לבנת הספיר. היא היתה לפניו בשעת השעבוד, לזכור
לרתן של ישראל שהיו משועבדים כמעשה לבנים: וכעצם השמים לטהר. משנגאלו
היה אור וחדוה לפניו: וכעצם. כתרגומו לשון מראה: לטהר. לשון צרור וללול:
(כ"ז)

שפתי חכמים (כ) ר"ל נסתכלו בלב כדפרש"י בסמוך אבל לא ראייה ממש שהרי
כתיב כי לא יראני האדם וחי ונתחייבו מיתה על שנכנסו לפניו ממחילתו: (שפתי
חכמים)

אבן עזרא ויראו. במראה נבואה. כמו ראיתי את ה' יושב על כסא. אמר הגאון כי
ספיר לבן. ראיתו לבנת הספיר. ואיננו רק אדום. והעד כי מנהג הלשון לכפול
הטעם במלות שונות. והנה כתוב זכו נזיריה משלג צחו מחלב. והנה הטעם כפול.
אדמו עצם מפנינים ספיר גזרתם. והנה ספיר כמו פנינים. ועוד אם לבנת הספיר
הוא לובן מה טעם לומר כמעשה. היה ראוי לומר כמראה. והנכון כי לבנת מגזרת
לבנה. כמו חשכת מים. מגזרת חשכה. והנה לבנת הספיר. כאבן ספיר שראה
יחזקאל במראות הנבואה שהוא דמות כסא: וטעם **וכעצם השמים לטהר**. תחת
לבנת הספיר והוא הרקיע שהוא כעין הקרח שהוא נטוי על ראשי החיות שראה
יחזקאל. והנה כתוב ויראו את אלהי ישראל. ושם כתוב היא החיה אשר ראיתי
תחת אלהי ישראל כי תפש דרך קצרה כי היא תחת רקיע. גם הוא תחת הכסא.
והכל תחת תחת השם הנכבד: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויראו את אלהי ישראל. פירש ר"א במראה הנבואה, כמו ראיתי את ה'
נצב על המזבח (עמוס ט א). **ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר**, הוא שראה
יחזקאל כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו). **וכעצם השמים לטהר**,
שראו תחת לבנת הספיר כעצם השמים לטהר, הוא הרקיע כעין הקרח הנורא
הנטוי על ראשי החיות (שם כב). והנה בכאן כתוב ויראו את אלהי ישראל, ושם
(י כ) כתוב היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל, כי תפש דרך קצרה, כי
היא תחת הרקיע שהוא תחת הכסא, והכל תחת השם הנכבד. ועל דרך הפשט
טעם אלהי ישראל, לומר כי זכות ישראל אביהם עמהם לזכותם במראה הזאת:

ועל דרך האמת, בעבור כי הזכיר במתן תורה וידבר אלהים (לעיל יט כה), והוא
כאשר אמר הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך
האש (דברים ה כא), ביאר כאן שראו אלהי ישראל, ולא אמר כאשר יאמר בכל
מקום ה' אלהי ישראל, והזכיר בהם זה לומר שהשיגו הזקנים במראה הזאת
יותר משאר העם שראו על הארץ את אשו הגדולה (שם ד לו), כי היה לעם

במחיצת ענן וערפל (שם ה' יט). ואונקלוס ירמוז לזה שתרגם וחזו את יקר אלהא דישראל, ולא תרגם ואיתגלי להון יקרא דה', כמנהגו במקומות אחרים: (הרמב"ן)

בעל הטורים ישראל ותחת רגליו. מלמד שראו דמות יעקב תחת כסא הכבוד. ודמות פניהם פני אדם. ס"ת תמים וזה שאמר יעקב התחת אלהים אנכי אנכי בגימטריא כסא: לבנת. ב' במסורה הכא ואידך ובשיחור לבנת ביהושע והיא שם עיר ונקראת כן ע"ש שבנויה מלבנים וזה הוא שדרשו שהיתה כעין לבינה לזכור שעבורן של ישראל: (בעל הטורים)

ספורנו ותחת רגליו. בארץ, שהיא שפל הכל, כאמרו והארץ הדום רגלי: כמעשה לבנת הספיר. עצם נעדר כל הצורות השכליות ומוכן לקבלם, כמו הספיר הלבן הנעדר מכל המראות. והוא עצם הנפש האנושית השכלית, הנעדרת מכל מדע ומוכנת לקבלם בעיון בחיריי: וכעצם השמים לטוהר. וראו שזה העצם הוא נבדל מן החומר האנושי וטהור ממנו, כמו שעצם השמים והוא נפש הגלגל בלתי מעורב עם חומר הגלגל או גופו כלל, אבל טהור ונקי ממנו, באופן שזה העצם הוא כעצם השמים ונפשו בענין הטוהר והנקיות מחומר: (ספורנו)

[יא] וְאֶל-אֶצִּילֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יְדֹוּ וַיַּחֲזֹוּ אֶת-הָאֱלֹהִים וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ: (ס)

אונקלוס וְלִרְבֵּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָוּה נִזְקָא וַחֲזוּ יַת יְקָרָא דִּי וְהוּוּ חָדָן בְּקִרְבְּנֵיהוֹן דְּאֶתְקִבְלוּ בְּרַעְוָא כְּאֵלוּ אַכְלִין וַשְׁתּוּ: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְלֹתָ נָדָב וְאָבִיחָא עֵילְמָא שְׁפִירָא לָא שְׁדָר מַחְתִּיחָ בְּהָוָא שְׁעָתָא בְּרַם אֶתְנִטְרָא לְהוֹן לְיוֹם תְּמִינָא לְאֶשְׁלָמוּתָא לְאַסְעָרָא עֲלִיהוֹן וְחִמוֹן יַת אֵיקָר שְׁכִינְתָא דִּי וְהוֹן חָדָן בְּקִירְבְּנֵיהוֹן דְּאֶתְקִבְלוּ בְּרַעְוָא הֵי כְּאַכְלִין וְהֵי כְּשְׁתִּינִין: (תרגום יונתן)

רש"י ואל אצילי. הם נדב ואביהוא והזקנים: לא שלח ידו. מכלל שהיו ראויים להשתלח בהם יד: ויחזו את האלהים. היו מסתכלין בו בלצ גס, מתוך אכילה ושתיה, כך מדרש תנחומא (בהעלותך ט"ו). ואונקלוס לא תרגם כן, אצילי, לשון גדולים, כמו ומאציליה קראתיך (ישעיה מא, ט), ויאכל מן הרוח (במדבר יא, כה), שש אמות אצילה (יחזקאל מא, ט), ולא אצילי. כמו ומאציליה. ולא הזכיר זקנים להכניס עמהם נדב ואביהוא: וטעם לא שלח ידו. כי ראו השם הנכבד ולא מתו. כאשר אפרש בפסוק כי לא יראני האדם וחי. וטעם ויאכלו וישתו. שירדו שמחים מההר ויאכלו ויבחי שלמים שזבחו נעריהם וישתו בשמחה ורבי יהודה הלוי אמר כי טעם ויאכלו. כי הוצרכו שיאכלו אע"פ שנהנו מזיו השכינה. והזכיר זה בעבור משה שחיה ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ככתוב בפי אחרי זאת: (אבן עזרא)

אבן עזרא ואל אצילי. כמו ומאציליה. ולא הזכיר זקנים להכניס עמהם נדב ואביהוא: וטעם לא שלח ידו. כי ראו השם הנכבד ולא מתו. כאשר אפרש בפסוק כי לא יראני האדם וחי. וטעם ויאכלו וישתו. שירדו שמחים מההר ויאכלו ויבחי שלמים שזבחו נעריהם וישתו בשמחה ורבי יהודה הלוי אמר כי טעם ויאכלו. כי הוצרכו שיאכלו אע"פ שנהנו מזיו השכינה. והזכיר זה בעבור משה שחיה ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ככתוב בפי אחרי זאת: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואל אצילי בני ישראל. הם נדב ואביהוא והזקנים הנזכרים (לעיל פסוק א), וקראם כן כי נאצל עליהם רוח אלהים, וכן מאציליה קראתיך (ישעיה מא ט), הנאצלים, שנאצל עליהם מרוחו, או הגדולים שנאצל עליהם כבוד מן המלכות:

וטעם **לא שלח ידו**. בעבור שאמר והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' פן יפרץ
בם, הודיע בכאן שנהירו בכך ולא פרץ בהם פרץ, כי היו אצילי בני ישראל ראויים
למה שחזו במחזה הזה, והטעם כי חזו את האלהים, ולא הרסו לעלות אל ה':

וטעם **ויאכלו וישתו**. שאכלו שם השלמים בתחתית ההר לפני האלהים טרם
שישובו אל אהליהם, כי השלמים טעונין מחיצה, ונאכלין בירושלם לפני מן
החומה (זבחים נה:), ובשילה בכל הרואה (שם קיב:), וכאן היו נאכלין לפני
המזבח תחת ההר, לא במחנה:

וטעם **וישתו**. שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר
צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני
ה' אלהיך (דברים כז ז). וכתוב בשלמה (דהיי"ב א יב) החכמה והמדע נתון לך וגו',
מיד ויבא ירושלם ויעש משתה לכל עבדיו (מ"א ג טו). ואמר רבי אלעזר מכאן
שעושין משתה לגמרה של תורה (שהש"ר א ט). ונאמר בדוד אביו בהתנדבם
לבנין בית המקדש ויזבחו לה' זבחים ויעלו עולות לה' וגו' ויאכלו וישתו לפני ה'
ביום ההוא בשמחה גדולה (דהיי"א כט כא-כב), ואף כאן ביום חתונת התורה כן
עשו: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויחזו. ב' הכא ואידך ויחזו לך משאות שוא ומדוחים הם אמרו ויחזו
את האלהים וזה היה משאות שוא. ד"א ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו מה
הכא אכילה ושתיה אף ויחזו משאות שוא על ידי אכילה ושתיה דכתיב ותחללנה
אותי וגו' ובפתותי לחם. שבשביל אכילה ושתיה שנתנו להם אמרו להם נבואת
שקר: (בעל הטורים)

אור החיים ואל אצילי וגו'. צריך לדעת למה הוצרך לומר ואל אצילי ולא הספיק
לומר ולא שלח בהם ידו והדבר מובן שעל הזקנים וגו' המוזכרים בסמוך הוא
אומר. ואולי כי טעם הוא נותן למה לא שלח ידו לצד שהיו אצילי פירוש גדולי
ישראל ואילו עשו כן זולתם היה שולח ידו. או על דרך אומרם ז"ל (במד"ר פט"ו)
שלא רצה לערבב השמחה כי כל ישראל יתאבלו עליהם לצד היותם גדוליהם
ואציליהם לזה לא שלח ידו:

לא שלח וגו' ויאכלו וגו'. קשה למה חזר לוי פעם ב' ויחזו וגו' ולא הספיק מה
שקדם באומרו ויראו את וגו' והנה רבותינו ז"ל (ויק"ר פ"כ) אמרו כי נתכוין לוי
כי על ידי מחזה שדי נהנו והרגישו הבריאות והשובע כאיש אכל ושתה. ועדיין
קשה למה הפסיק הכתוב באמצע הענין במאמר לא שלח ידו כי מן הראוי היה
לו להקדים לוי מעשיהם בשלימות ואחר כך אריכות אפים שהאריך ה' להם ולא
הרגם מיד על זה הדרך ויראו את אלהי ישראל וגו' ויחזו את האלהים ויאכלו
וגו' ואל אצילו בני ישראל. וגם לא היה צריך לכתוב פעם ב' ויחזו וגו' והיה
מספיק במה שהתחיל לומר ויראו את אלהי ישראל וגו' לטוהר ויאכלו וגו'
ודרשת חכמינו ז"ל לא זה ממקומה:

ואולי שכוונת הכתוב על דרך אומרו (לקמן ל"ג כ"ג) והסירותי את כפי וראית
וגו' הרי כי ה' יעשה הבדלה בידו לנבראים מהביט אל האלהים ואפילו למשה
כשנגלה אליו בגלוי שכינה שם כפו עליו פירוש בחינה המפסקת לבל יסתכל, וכאן
הודיע הכתוב כי לאצילי ישראל לא שלח ידו למנוע מהם המחזה לצד היותם
חשובים בעיניו והניחם לזון עיניהם מאורו יתברך. וזה הוא שיעור הכתוב ויראו

את אלהי ישראל פירוש ראו אור גדול של אלהי ישראל אבל לא נסתכלו אלא תחת רגליו ואחר כך לצד שלא שלח ה' ידו פירוש כחו ורשיונו למנוע מהם ובזה היה להם כח לחזות בנועם ה' ונהנו זו אכילה זו שתיה ושבעה בטוב נפשם, ולא יקשה למה למשה שם כפו עליו ומנעו מהביט ולאצילי ישראל לא שלח ידו כי מה שהוצרך ה' לשום כפו על משה לא לשלול ממנו השגה שהשיגו אצילי ישראל כי השגה זו היתה למשה בתמידות אלא להביט בהשגה מופלאה אשרי כל מחזה עליון יחזה. ויש עוד לאלוה מילין בפירושן של דברים ושומר אני עצמי מהעלות על ספר דברים היושבים בסתר עליון לבל יהנו מהם מי שאינו ראוי לאור באור החיים :

חסלת פרשת משפטים אור (החיים)

ספורנו ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו. להוציאם מחושיהם כדי שינבאו, כענין בשאר הנביאים בהיות עליהם יד ה', כאמרו ביחזקאל ותפול עלי שם יד ה' כי אז יבטלו פעולות חושיהם, כמו שקרה לשאול בהנבאו, כאמרו ויפשוט גם הוא בגדיו, ויתנבא גם הוא לפני שמואל, ויפול ערום כל היום ההוא וכל הלילה אמנם לאלה האצילים לא שלח ידו להוציאם מחושיהם כדי להשיג מה שראו אז: **ויחזו את האלהים**. במראה נבואי: **ויאכלו וישתו**. עשו משתה אחרי כן בלתי השתנות בחושיהם, וזה עשו לשמחה על מה שהשיגו: (ספורנו)

כלי יקר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו. פירש"י שהיו מסתכלים בו בלב גס מתוך אכילה ושתיה, וקשה על דבריו דהל"ל תחילה ויאכלו וישתו ואח"כ ויחזו את האלהים, ותרגומו והווי חזן בקורבניהו גם זה אינו מתישב על הלשון. ויותר היה נכון לפרש שלא היה שם שום אכילה ושתיה אלא היו דוגמת משה שעמד בהר מ' יום בלא אכילה ושתיה והיה נזון מזיו השכינה כך אצילי בני ישראל מתוך שחזו את האלהים ע"כ היה דומה כאילו אכלו ושתו כי ראיית פני השכינה היתה אכילה שלהם. האמנם מדקאמר ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו יש לדקדק למה קראם אצילים ועוד פסוק זה צריך קישור עם ויאכלו וישתו.

ונ"ל שבא להורות ההבדל שבין נבואות משה לנבואתם, כי אל משה שלח ה' יד נבואתו בלא אמצעי כי הנבואה נקראת יד ה' כמ"ש (יחזקאל לו. א.) היתה עלי יד ה' וזה הדבר ברוח הקודש, ולפי שמה היה קרוב אל השכינה על כן לא הותרה לו להשתמש בצרכי הגוף כלל כל זמן שהיה עומד לפני ה' וזה"ש ויכסהו הענן וי ימים, ובמסכת יומא (ד. ט.) ארז"ל שכסוי זה היה כדי למרק אכילה ושתיה שבתוך מעיו כדי שיעמוד חי לפני ה' נקי ומשולל מכל עניני גשמיות ומטעם זה לא אכל מ' יום כדי להרחיקו מכל עניני הגוף שנבראו בו ימי בראשית ויקרא למשה ביום השביעי כי השביעי קודש לה' ויום השבת יוכיח. אבל אלו הזקנים נדב ואביהוא ועי' זקנים היו מן האצילים אשר הואצל עליהם מן רוח הקודש שעל משה וניתן עליהם, לפיכך לא היו כמשה בנבואתו שלא אכל ושתה כשחזה פני אלהים אלא המה חזו את האלהים ויאכלו וישתו, שהיו משתמשים בבי' החלקים בחלקי השכל ובחלקי החומר כי מצד השכל חזו את האלהים ומצד החומר אכלו ושתו ולפי שחזו מחזה שדי מתוך אכילה ושתיה ע"כ לא ראו באספקלריא המאירה כמו משה, כי פני משה כפני חמה המאירה מכל צד כך משה האיר מבי' חלקיו כי גם חומר שלו נעשה זך ונקי כחמה ברה ולא עכב על ידו מלראות מחזה שדי באספקלריא המאירה. אבל פני יהושע שהיה מן המואצלים כלבנה החשוכה מצד אחד ומאירה מצד השני כך היה נקי וזך מצד השכל ומ"מ לא ימיש מתוך המחנה מלהיות כאחד העם מן המחנה מצד החומר המשתמש בצרכי הגוף, והיה

כמו אצילים אלו שנאמר בהם ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו.

ולדברי רש"י יש קצת ראיה, ממש"ה (ויקרא טז.א-ב) אחרי מות שני בני אהרן ואל יבא בכל עת אל הקודש וגו', מאחר שצוה לו הש"י שלא יבא אל הקודש כ"א ביום שאין בו אכילה ושתייה ביו"כ ש"מ שבני אהרן חטאו בזה שהסתכלו בשכינה מתוך לב גס של אכילה ושתייה ולא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה ולא שלח בהם יד עכשיו עד יום פקדו, ודבר זה יתבאר עוד לקמן פ"י אחרי מות בע"ה יתברך שמו. כלי יקר

דעת זקנים לא שלח ידו. לא פשט ידו לשומה לפני פניו כדי שלא יראוהו כמו למשה בנקרת הצור דכתיב ושכתי כפי עליך וגו' ולפיכך ויחזו את האלהים: (דעת זקנים)

יב ויאמר יהוה אל-משה עלה אלי הקרה והיה-שם ואתנה לך את-לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם:

אונקלוס ויאמר יי למשה סק לקדמי לטורא והוי תמן ואתן לך ית לוחי אבנא ואורייתא ותפקדתא דכתבתי לאלופיהון: (אונקלוס)

יונתן ויאמר יי למשה סוק קדמי לטורא והוי תמן ואתן לך ית לוחי אבנא דבהון רמוז שאר פתגמי אורייתא ושית מאה ותליסרי פקודיניא דכתבתי לאלופיהון: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר ה' אל משה. לאחר מתן תורה: עלה אלי ההרה והיה שם. מ' יום: את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. כל שש מאות ושלש עשרה מאות (ב) בכלל עשרת הדברות הן. ורצינו סעדיה פירש באזהרות שיסד, לכל דבור ודבור מלכות התלויות בו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) מדכתיב אשר כתבתי להורותם לא יתכן לפרשו על ספר התורה דהא כתיבת הספר לא היתה ע"י הקב"ה אלא ע"י משה דכתיב ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם אלא על כרחך לעשרת הדברות קאי: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. ושב שם עד שאתן לך. אמר חכם אחד בספרד כי הלוחות הראשונים שהיו מעשה אלהים והטעם מתוקנים נבראו כמדת הארון. כי גם השניים מעשה אלהים היו שהוא בורא הכל. רק משה תקנם כי התקון נקרא מעשה כמו וימהר לעשות אותו. ובעבור שהוא כתוב לוחות אבן. ולא הזכיר אבנים כאשר הזכיר בשניים. והנה הראיתי לי בעלותי ההרה לקחת שני לוחות האבנים. ושלש פעמים הזכיר. כי על כן פירש לוחות האבן שהם ממין אבן לא מעץ. אמר הגאון כי אשר כתבתי. דבק עם לוחות האבן לא עם התורה והמצוה כי השם לא כתב רק עשרת הדברים. ופ"י התורה. תורה שבכתב. והמצוה. תורה שבע"פ כי כל המצוות ניתנו למשה בסיני בימים שעמד בהר. וכן כתוב ואתה פה עמוד עמדי ולפי דעתי כי התורה הדבור הראשון והחמישי והמצוה השמני

הרמב"ן ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה. היא המצוה שאמר לו מאמש עלה אל ה', ונגש משה לבדו אל ה' (לעיל פסוקים א-ב), ועתה ביום השביעי הוסיף לו לאמר והיה שם ואתנה לך, כי יתעכב בהר עד כי יתן אליו לוחות האבן והתורה והמצוה. ויאשר כתבתי יחזור על הלוחות, ו"להורותם" על התורה והמצוה. ושיעור הכתוב ואתנה לך את לוחות האבן אשר כתבתי, והתורה והמצוה להורותם. והוא כאשר אמר במשנה תורה (דברים ה כח) ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם:

ורש"י כתב אשר כתבתי בתוך לוחות האבנים להורותם, שכל שש מאות ושלוש עשרה מצות בתוך עשרת הדברות הם:

ור"א אמר התורה, הדבור הראשון והשני, והמצוה, השמונה הנזכרים. ואינו כלום, כי הכתוב במשנה תורה (שם) ואדברה אליך, יעיד כי על כל המצות כולן ידבר. ועל דעת רבותינו (דב"ר ג יב) יתכן כי יהיה רמז שהיתה כל התורה כתובה לפניו קודם שנברא העולם, כאשר הזכרתי בתחלת ספר בראשית (בהקדמה): (הרמב"ן)

ספורנו עלה אלי ההרה. לראש ההר, שאחר שנגש יותר מן העולים עמו, כאמרו ונגש משה לבדו ועם כל זה לא עלה אל ראש ההר, ובאותו המעמד השיגו הזקנים את המראה הגדול. אמר למשה שיעלה אל ראש ההר, ששם היה מראה כבוד ה', כאמרו ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר וכך במתן תורה אמר אל ראש ההר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר: והיה שם. עמוד שם איזה זמן ארוך, כמו ויהיו שם כאשר צוני ה': והתורה. החלק העיוני ממנה: והמצוה. הוא חלק המעשי ממנה: אשר כתבתי. כי לולא חטאו בעגל היתה כל התורה נתונה חתומה מיד הבורא יתברך כמו הלוחות, כמו שהעיד באמרו ואתה מרובות קדש וכו'. ומאז שחטאו בעגל לא זכו לכך, אבל כתבה משה במצותו, כאמרו אחר כך כתוב לך את הדברים האלה ולא הביא משה רבינו את הלוחות אלא כדי לשברם לעיניהם, לשבר את לבם הזונה, כדי שיחזרו בתשובה: להורותם. אתנם לך כדי שתורה אותם. כי אף על פי שהכל בכתב, כאמרם ז"ל (תענית פרק קמא) מי איכא מידי בנביאי וכתובי דלא רמזה משה באורייתא וכמאמר קצתם ז"ל (גטין) רב בכתב, ומעוט בעל פה הנה הרמזים אשר בה בעיון ובמעשה לא יובנו אצל רוב ישראל זולתי על ידי מורה צדק, ובזה צדק גם כן מאמר קצת רבותינו ז"ל באמרם רוב בעל פה ומעוט בכתב: (ספורנו)

יג וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיְהוֹשֶׁעַ מִשְׁרָתוֹ וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל-הָר הָאֱלֹהִים:

אונקלוס וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיְהוֹשֶׁעַ מִשְׁמִשְׁנֵיהּ וַיִּסְלֵק מִשָּׁה לְטוֹרָא דְאִתְגְּלִי עֲלוּהִי יְקָרָא דִּי: (אונקלוס)

יונתן וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיְהוֹשֶׁעַ מִשְׁוִמְשְׁנֵיהּ וַיִּסְלֵק מִשָּׁה לְטוֹוֹרָא דְאִתְגְּלִי עֲלוּי יְקָר שְׁכִינְתָא דִּי: (תרגום יונתן)

רש"י ויקם משה ויהושע משרתו. לא ידעתי מה טיבו של יהושע כאן, ואומר אני

שהיה התלמיד מלוה לרצ עד מקום הגבלת תחומי ההר, שאינו ראוי לילך משם והלאה, ומשם ויעל משה לבדו אל הר האלהים, ויהושע נטה שם אהלו ונתעכז שם כל מ' יום, שכן מצינו כשירד משה, וישמע יהושע את קול העם ברעה, למדנו שלא היה יהושע עמהם: עמהם: (רש"י)

אבן עזרא ויקם משה. מדרך הסברא כי יהושע הלך ממחנה ישראל עם משה וישב בתחתית ההר עד רדת משה. כי הנה לא ידע דבר העגל שנעשה. ואין טעם לשאול מה אכל כי המן סביב למחנה לקט ואכל יום יום: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויקם משה ויהושע משרתו. לא ידעתי מה טיבו של יהושע בכאן, ואומר אני שהיה התלמיד מלוה את הרב עד מקום הגבלת תחומי ההר שאין ראוי לילך משם והלאה, ומשם ויעל משה לבדו אל האלהים, ויהושע נטה שם אהלו כל ארבעים יום, שכן מצינו כשירד משה וישמע יהושע את קול העם ברעה (להלן לב יז), למדנו שלא היה יהושע עמהם. לשון רש"י. ועל דעתי היה יהושע מכלל שבעים הזקנים, כי אין בישראל שבעים זקנים ראויים לקרבה אל האלהים יותר ממנו, וכאשר פירש משה מהם היה מלוה את רבו עד הגבול. ואל תקשה עלי ממאמר רבותינו בענש הזקנים האלו בתבערה (תנחומא בהעלותך [י. טז]), כי יאמרו כן על כלן חוץ מיהושע, לפי שהיה ראוי למראות אלהים ולכל נבואה: (הרמב"ן)

[יד] ואל-הַזְקֵנִים אָמַר שָׁבוּ-לָנוּ בָּזָה עַד אֲשֶׁר-נָשׁוּב אֲלֵיכֶם וְהָיָה אֶהְרֶן וְחֹרֶן עִמָּכֶם מִי-בָעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֲלֵהֶם:

אונקלוס וְלִסְבִּיא אָמַר אֲוֹרִיכוּ לָנָא הָכָא עַד דְּנָתוּב לְוִתְכוּן וְהָא אֶהְרוּ וְחֹרוּ עִמָּכוּן מִן דְּאִית לָהּ דִּינָא יִתְקַרַב לְקַדְמֵיהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְלַחֲפִימָא אָמַר אֲמַתִּינוּן לָנָא הָכָא עַד זְמַן דְּנָתוּב לְוִתְכוּן וְהָא אֶהְרוּ וְחֹרוּ עִמָּכוּן מֵאֵן דְּאִית לֵיהּ עֵיסַק דִּינָא יִתְקַרַב לְוִתְהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ואל הזקנים אמר. (מ) בלאתו מן המחנה: שבו לנו בזה. והתעכזו כאן עם שאר העם במחנה, (נ) להיות נכונים לשפוט לכל איש ריבו: חור. בנה של מרים (ס) היה, ואזינו כלב בן יפנה, שנאמר ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור (דברי הימים-א ב, יט.), אפרת זו מרים, כדאיתא בסוטה (יא:): מי בעל דברים. מי (ע) שיט לו: (רש"י)

שפת חכמים (מ) דאם לא כן היאך היו הזקנים כאן הרי לא ילאו מן המחנה אלא משה ויהושע כדכתיב ויקם משה ויהושע משרתו וגו': (נ) תיקן בזה כמה ענינים תיקן שהישיבה הזאת אינה כמשמעה אלא מלשון עיכוב גם מלת בזה מורה על מקום לא על דבר הרמוז ולא שישבו לבדם רק עם שאר העם שהרי לא ילאו הזקנים מן המחנה ולהודיע שאין העכבה הזאת כי אם לשפוט את העם כי בזולת

המתנה הזאת שנתן לזקנים יהיו כל ישראל משותפים בה: (ס) דק"ל והא שנים
שדנו אין דיניהם דין ולמ"ד שדיניהם דין מכל מקום נקראו ז"ל חרוף לכן פרש"י
חור בנה של מרים היה כלומר על כרחך לאו שניהם ביחד היו יושבים ודנים דהא
קרובים היו שהיו ראשון זקני ולדברי הכל פסולים הם אללא ודאי כל אחד היה דן
זפני עצמו כיחיד מומחה שהוא דן יחידי: (ע) לא שמלת מי לשון שאלה וגם לא
בעל דברים בעל לשון ונריך להוסיף בפסוק מלת שהוא הנרמז במלת שיש כאלו
אמר מי שהוא בעל דברים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואל הזקנים. הידועים הם שראו השם הנכבד: והנה אהרן. גם הוא
בכור היה. ואולי היה חור והוא מהשבעים ושניהם ידונו תחת משה עד שובו.
וכבר פירשתי כי יתרו לא בא רק בשנה השנית: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה. כי בהפרדו מהם עם משרתו צוה
אותם שישבו להם בזה. ואין הטעם שיעמדו שם כל היום וכל הלילה עד שובם,
כי אמר והנה אהרן וחור עמכם מי בעל דברים יגש אליהם, ובמחנה יהיו בעלי
הדברים, ושם מקום המשפט, וכבר אמר לכולם שובו לכם לאהליכם (דברים ה
כז). אבל הטעם שיעמדו ויבאו עד למקום ההוא, ולא יהרסו לעלות אליהם,
אפילו אל מקום יהושע, עד שובו אליהם:

ולפי דעתי יתכן להיות פירושו שבו בעבורנו ובמקומנו במחנה, ואהרן וחור
עמכם, ומי בעל דברים, מן הדבר הקשה אשר יקריבון אלי, יגש אליהם במקומי.
ואמר "אליהם" דרך מעלה לאהרן וחור, כי לפני כלם יצוה לבא ובמעמד אחד
יהיה, כאשר אמר "עמכם". והנה צוה שישבו הזקנים ואהרן וחור מושב ב"ד
כמשה על שרי האלפים והמאות עד שובו, כי ידע שיתעכב בהר. ואמר "לנו", דרך
כבוד לתלמיד, כאשר אמר בחר לנו אנשים (לעיל יז ט). וזה פירוש נכון. אבל
רש"י כתב ואל הזקנים אמר, בצאתו מן המחנה, שבו לנו בזה, התעכבו שם עם
שאר העם להיות נכונים לשפוט לכל איש ריב. ולא יתכן, כי לא היו עתה במחנה,
ומה טעם שיאמר להם כן והם במחנה ישבו, וכבר נתמנו שופטים: (הרמב"ן)

ספורנו ואל הזקנים אמר. בנסעו מהם לעלות אל ראש ההר כמו שצוהו האל
יתברך באמרו עלה אלי ההרה: (ספורנו)

אונקלוס ויעל משה אל-ההר ויכס הענן את-ההר:

אונקלוס ויעל משה לטורא ונפא עננא ית טורא: (אונקלוס)

יונתן ויעל משה לטורא ונפא ענן יקרא ית טורא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעל. ויכס. וכבר כסה הענן בששה לחודש: (אבן עזרא)

אונקלוס וישפן כבוד-יהוה על-הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל-משה
ביום השביעי מתוך הענן:

אונקלוס וְשָׂרָא יְקָרָא דִּי עַל טוּרָא דְסִינַי וְחִפְּהִי עֲנָנָא שְׂתָא יוֹמִין וְקָרָא לְמֹשֶׁה בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה מְגוּ עֲנָנָא : (אונקלוס)

יונתן וְשָׂרָא אִיקָר שְׂכִינְתָא דִּי עַל טוּרָא דְסִינַי וְחִפְּהִי עֲנָנָא שְׂתָא יוֹמִין וְקָרָא לְמֹשֶׁה בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה מְגוּ עֲנָנָא : (תרגום יונתן)

רש"י ויכסהו הענן. רבותינו חולקים בדבר (יומא 7:), יש מהם אומרים אלו ששה ימים שמראש חדש (עד עשרת יום מתן תורה. רש"י יסו): ויכסהו הענן. (פ) להר: ויקרא אל משה ביום השביעי. לומר עשרת (5) הדברות, ומשה וכל בני ישראל עומדים, אלא שחלק הכתוב כבוד למשה. ויש אומרים, ויכסהו הענן למשה ו' ימים, לאחר עשרת הדברות, והם היו בתחלת מ' יום שעלה משה לקבל הלוחות, ולמדך שכל הנכנס למחנה שכינה טעון פרישה ששה (ה) ימים (סג): (רש"י)

שפתי חכמים (פ) ולא למשה מפני שאחריו מיד כתיב ויקרא אל משה לומר עשרת הדברות ולא יתכן לומר שהיה משה מכוסה כל ה' ימים שהרי משה היה עולה ויורד בכל יום כמ"ס בפרשת יתרו אבל למ"ד ויקרא אל משה לאחר עשרת הדברות היה בתחלת מ' יום יהיה פירוש ויכסהו למשה משום שכל הנכנס למחנה וכו': (5) אף ע"פ שעלה אלי ההרה לאחר מ"ת הוה אליבא דכולי עלמא כדכתב רש"י לעיל חזר אחר זה וכתב על הסדר וכתב תחלה הסיפור של עשרת הדברות ואחר כך הסיפור של הלוחות והיה משה בהר וגו': (ה) ואף ע"פ שכהן גדול טעון פרישה שבעה ימים קודם יום הכפורים היינו מפני השם טומאת ביתו. (גמרא יומא 77 ד'): חסלת פרשת משפטים שפתי חכמים

אבן עזרא וישכון. וכבר שכן הכבוד. כי כן כתוב וירד ה' על הר סיני ועוד ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים. ויכסהו הענן. את משה ואדם לא ראהו. ויקרא אל משה ביום השביעי. ואין צורך לשאלת הגאון למה לא עלה לראש ההר בתחלת עלותו. כי לא יוכל לעלות כי אם ברשות: (אבן עזרא)

בעל הטורים וישכון. ה' במסורה דין ואידך וישכון הענן במדבר פארן וישכון ישראל בטח בדד. וישכון בירושלים וגו' וישכון ערים נכחדות לומר שכבוד ה' ששכן על הר סיני היה עמהם לעולם כל זמן שלא הרשיעו במעשיהם אבל משהרשיעו וישכון ערים נכחדות ונחרב הבית ונסתלקה השכינה העתידה לחזור לנו במהרה בימינו: (בעל הטורים)

[12] ומראה כבוד יהוה כאשר אכלת בראש ההר לעיני בני ישראל:

אונקלוס וְחִיזוּ יְקָרָא דִּי כְחִיזוּ אֲשָׁא אַכְלָא בְּרִישׁ טוּרָא לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן וַחֲזִיוֹ זֵיו יִקְרָא דַיִּי הִי כְּאֶשָׁא בְּעָרָא וְזִיקוּקֵי אֶשָׁא אֶכְלָא אֶשָׁא וְהוּו חֲמֹן
וַתְּמַהִין בְּנִי יִשְׂרָאֵל: (תרגום) (יונתן)

אבן עזרא **ומראה**. הנה ההר כולו מכוסה ענן. ובראשו הכבוד ששם השם הנכבד
היה נראה כאש אוכלת: (אבן עזרא)

יח וַיָּבֵא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הָעָבָן וַיַּעַל אֶל-הַהָר וַיְהִי מֹשֶׁה בְּהָר אַרְבָּעִים יוֹם
וְאַרְבָּעִים לַיְלָה: (פפפ)

אונקלוס וַעַל מֹשֶׁה בְּגוֹ עֲנָנָא וְסִלִּיק לְטוֹרָא וְהָוָה מֹשֶׁה בְּטוֹרָא אַרְבָּעִין יָמִין
וְאַרְבָּעִין לַיְלָוֹן: [פפפ] (אונקלוס)

יונתן וַעֲלֵא מֹשֶׁה בְּגוֹ עֲנָנָא וְסִלִּיק לְטוֹרָא וְהָוָה מֹשֶׁה בְּטוֹרָא אֶלְיָו פְּתַגְמֵי
אֲרִיִּיתָא מִן פּוּם קוּדְשָׁא יְהִי שְׁמִיָּה מְשַׁבַּח אַרְבָּעִין יָמִין וְאַרְבָּעִין לַיְלָוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י **בתוך הענן**. ענן זה כמין עשן הוא, ועשה לו הקב"ה למשה שזיל (נ"ח חופה)
בתוכו:

הסלת **פרשת** **משפטים** **מספטים** (רש"י)

אבן עזרא **ויבא**. ויעל אל ההר. הטעם אל ראש ההר ששם הכבוד: **ויהי משה בהר**.
שלא ירד וכתוב על אלה הארבעים יום לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי. וזה
פלא גדול לא נהיה כמוהו לפניו:

הסלת פרשת משפטים אשר נתן לבניו דת תמימה. אשר יוציא לאור כל
תעלומה. יבינני דבר חכמה רשומה. בפרשת ויקחו לי תרומה: (אבן עזרא)

ספורנו **ויהי משה בהר**. בכל פעם שעלה שם מכאן ואילך שהה ארבעים יום
וארבעים לילה כימי יצירת הולד, לקנות תחתיו שם הויה נכבדת, ראויה לשמוע
מפי הרב מה שלא ישיגהו זולתו, כמו שהעיד באמרו כי קרן עור פניו בדברו אתו,
וקלקל זה חטאם בסוף ארבעים יום ראשונים, בעת שהיה ראוי להשיגו, כאמרו
לך רד כי שחת עמך ובאמצעיים כפי הקבלה שהיו בכעס ולא זכו ליהנות מקרני
הוד, והושג זה בארבעים יום אחרונים, ובהם נצטוה על מלאכת המשכן, כמו
שבאר כאמרו ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך וזה לא נתקיים
בלוחות ראשונות שלא באו לשום ארון אלא שבריהם בלבד בלתי עדות, כאמרם
ז"ל לוחות נשברו ואותיות פרחו וזה בעצמו באר באמרו ועשו לי מקדש ושכנתי
בתוכם לא כמו שיעד קודם לכן, כאמרו מזבח אדמה תעשה לי בכל המקום אשר
אזכיר את שמי אבא אליך אבל עתה יצטרך לכהנים, וזה בעצמו התבאר באמרו
ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך. והנה לא נבחר שבט לוי לשרת עד אחר מעשה
העגל, כמו שהעיד באמרו בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי לשרתו ולברך
בשמי. ואמר אם כן שבכל פעם שעלה משה להר שהה ארבעים יום וארבעים
לילה, והפעם אשר בה הושג זה התכלית היתה הפעם האחרונה לכלם, שבה צוה
על מלאכת המשכן, ואחר שסיים מלאכת המשכן ובגדי כהונה והקטרת ושמן

המשחה, באר שבסוף הראשונים נתן האל יתברך הלוחות הראשונות ולא סבב הוא יתברך שום איחור, כי לא ענה מלבו אלא שישראל השחיתו ענינם כאמרו כי שחת עמך, ובאמצעיים כפי קבלת רבותינו ז"ל היתה פרשת ראה אתה אומר אלי ופסל לך, ובשלישית היה כל הענין שספר באמרו ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה ויכתוב על הלוחות וירד אז עם קרני ההוד וצוה על מלאכת המשכן:

פרשת תרומה

שמות פרק-כה

א	וידבר	יהוה	אל-משה	לאמר:	
אונקלוס	וּמְלִיל	עִם	מֹשֶׁה	לְמִיָּמָר: (אונקלוס)	
יונתן	וידבר	וּמְלִיל	עִם	מֹשֶׁה	לְמִיָּמָר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וידבר. בעלותו אל ראש ההר דבר לו על דבר המשכן. והטעם שיעשו מקדש לשם הנכבד ושכון בתוכו. ושם ידבר עם משה ולא יעלי אל ההר: (אבן עזרא)

הרמב"ן כאשר דבר השם עם ישראל פנים בפנים עשרת הדברות, וצוה אותם על ידי משה קצת מצות שהם כמו אבות למצותיה של תורה, כאשר הנהיגו רבותינו עם הגרים שבאים להתיחד (יבמות מז:), וישראל קבלו עליהם לעשות כל מה שיצום על ידו של משה, וכרת עמהם ברית על כל זה, מעתה הנה הם לו לעם והוא להם לאלהים כאשר התנה עמהם מתחלה ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה (לעיל יט ה), ואמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שם יט ו), והנה הם קדושים ראויים שיהיה בהם מקדש להשרות שכינתו ביניהם. ולכן צוה תחלה על דבר המשכן שיהיה לו בית בתוכם מקודש לשמו, ושם ידבר עם משה ויצוה את בני ישראל:

והנה עקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כמו שאמר (להלן כה כב) ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת, על כן הקדים הארון והכפרת בכאן כי הוא מוקדם במעלה, וסמך לארון השלחן והמנורה שהם כלים כמוהו, ויורו על ענין המשכן שבעבורם נעשה. אבל משה הקדים בפרשת ויקהל את המשכן את אהלו ואת מכסהו (להלן לה יא), וכן עשה בצלאל (להלן לו ח), לפי שהוא הראוי לקדם במעשה:

וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם (לעיל כד טז) וישכן כבוד ה' על הר סיני, וכתוב (דברים ה כא) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו, כן כתוב במשכן וכבוד ה', מלא את המשכן (להלן מ לד). והזכיר במשכן שני פעמים וכבוד ה' מלא את המשכן, כנגד "את כבודו ואת גדלו"; והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני. ובבא משה (להלן לד לד) היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני. וכמו שאמר במתן תורה (דברים ד לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, כך במשכן כתיב (במדבר ז פט) וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת מבין שני הכרובים וידבר אליו:

ונכפל "וידבר אליו" להגיד מה שאמרו בקבלה שהיה הקול בא מן השמים אל משה מעל הכפרת ומשם מדבר עמו כי כל דבור עם משה היה מן השמים ביום ונשמע מבין שני הכרובים, כדרך ודבריו שמעת מתוך האש (דברים ד לו), ועל כן היו שניהם זהב. וכן אמר הכתוב (להלן כט מב מג) אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם ונקדש בכבודי, כי שם יהיה בית מועד לדבור ונקדש בכבודי:

והמסתכל יפה בכתובים הנאמרים במתן תורה ומבין מה שכתבנו בהם (עיי' להלן פסוק כא) יבין סוד המשכן ובית המקדש, ויוכל להתבונן בו ממה שאמר שלמה בחכמתו בתפלתו בבית המקדש ה' אלהי ישראל (מ"א ח כג') כמו שאמר בהר סיני ויראו את אלהי ישראל (לעיל כד י), והוסיף שם לפרש "ה" לענין שרמזנו שם למעלה כי אלהי ישראל יושב הכרובים (מלכים א ח כג), כמו שאמר וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י יט כ). ואמר דוד ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפורשים וסוככים על ארון ברית ה' (דהי"א כח יח), וכן יזכיר תמיד בבית המקדש לשם ה' (מ"א ה יט), לשמך (שם ח מד), ויאמר בכל פעם ופעם ואתה תשמע השמים (שם ח לב), במדת רחמים, וכתוב (שם ח מד מה) והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה והבית אשר בניתי לשמך ושמעת השמים, ובביאור אמר כי האמנם ישב אלהים את האדם על הארץ הנה שמים ושמי השמים לא יכלכלוך (דהי"ב ו יח). וכתוב על הארון להעלות משם את ארון האלהים אשר נקרא שם ה' צבאות יושב הכרובים עליו (ש"ב ו ב). ובדברי הימים (א יג ו) להעלות משם את ארון האלהים ה' יושב הכרובים אשר נקרא שם, כי השם יושב הכרובים: (הרמב"ן)

כלי יקר **וידבר ה' וגו' ויקחו לי תרומה וגו'.** ג' תרומות נזכרו כאן כו', ויש בענין זה כמה ספיקות כי למה יחס ב' תרומות ראשונות אל הש"י כי בראשונה אמר ויקחו לי לשמי, ובשניה אמר תקחו את תרומתי, אבל בשלישית לא הזכיר לא זה ולא זה ואדרבה נאמר בה מאתם יחסה אל הנותנים, ועו"ק למה בשני תרומות ראשונות הקדים לשון קיחה ללשון תרומה ובשלישית הקדים לשון תרומה ללקיחה, ועו"ק איך הכניס מאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו בין ב' תרומות הראשונות שהיו בקע לגלגולת שהיו חוב גמור על כל איש מישראל ואינן

תלוין בנדבת לב הנותן כלל כ"א תרומה שלישית שנאמר בה זהב וכסף ונחושת היא לבדה באה בנדבה ולמה הזכיר בה לשון קיחה משמע בהכרח והדבר הבא בנדבה אין בו הכרח, ועוד בראשונה אמר ויקחו בלשון נסתר ובשנים האחרונים אמר תקחו בנכח.

והקרוב אלי לומר בזה, בהיות שבענין השקלים יש מחלוקת בין מפרשי התורה כי יש סוברים שלא נמנו ישראל לגלגולת אלא השקלים נמנו כדי להצילם מן עין הרע, ומהרי"א חולק על דעה זו ואמר שנמנו לגלגולת ממש והשקלים נתנו דרך צדקה או קודם המנין או אחריו לכופר נפש כמבואר בספרו פר' כי תשא.

והנה מקום אתי לחלק לשון ידבנו לשני פנים, אם לשון נדבה כפשוטו, ואם ההפך ממש, מדלא כתיב ינדבנו בנו"ן א"כ יש מקום לפרשו כמו ידונו בו"ו כי אותיות בומ"ן מתחלפות בפרט ביי"ת רפויה שמוצאה כמו וי"ו וזה מורה על מי שלבו דוה וכואב על הנתינה, ולפיכך ב' תרומות ראשונות שלכל הדיעות היו חובה על כל איש ואף אם לא היה רוצה לתרום מ"מ היו יכולין הגבאים ליקח ממנו בעל כרחו, לפיכך הקדים בהם לשון קיחה לתרומה כי על ידי שיבאו הגבאים לגבות ממנו בעל כרחו יבא לתרום כי קיחת הגבאים מסבבת התרומה, אבל השלישית הבאה בנדבה ולא היה שם חובה כלל ואילו לא ירצה לתרום מי יוכל להכריחו ע"כ הקדים בה התרומה ללקיחה לומר שאחר שהוא מנדבת לבו קרא שם ותרם מן ממונו כפי רצונו, אז יוכלו הגבאים לכופו וליקח ממנו בעל כרחו מה שתרם כבר הן בפה הן בידים לכך נאמר וזאת התרומה אשר תקחו מאתם וגו', לומר שאחר שתרם אז תקחו מאתם בזרוע אם ביני ביני נתחרט.

זה"ש דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה, שימנו גבאים שיקחו התרומה מכל איש ואיש וקודם שיתבעו מאחרים יתנו המה חלקם לקשט את עצמם תחילה ואח"כ יקחו מאחרים וזה הוראות וי"ו של ויקחו, אבל מאת כל איש אשר ידבנו לבו שלבו דוה על הנתינה כי הוא איש כילי ואינו נותן מרצון טוב ויש לחוש שמא יתקוטט עם הגבאים, אז תקחו אתם משה ואהרן או נשיאי ישראל כי ודאי ישאו פניהם ולא יריבו עמהם על זה, ואם ידבנו פירושו כמו ינדבנו והוא לשון נדיב לב אז יהיה מוסב אשלמעלה שאמר ויקחו לי הגבאים תרומה מאת כל איש אשר ידבנו נדיבת לבו. וממילא נשמע שמ"ש אח"כ תקחו את תרומתי משמע אתם בעצמכם תקחו מדבר במי שאינו נדיב לב מן הטעם שנתבאר. אמנם מדקאמר בפרשת (ויקהל לה.ה) כל נדיב לב יביאה ש"מ שכאן מדבר במי שלבו דוה וכואב וממנו תקחו בעל כרחו, אבל מי שהוא נדיב לב הוא יביאה מעצמו ואין צריך לכופו. אבל לשון תקחו הנאמר בתרומה שלישית הבאה נדבה יש דברים אחרים בגו, וזה שאם יבאו גבאים חשובים אל המתנדב בלי ספק שישא פניהם ויתנדב יותר מאילו היו באים אליו סתם בני אדם כי מטעם זה נוהגין לעשות נדבה ברבים אולי ישא פניהם.

ולפי מהרי"א, שפירש כי גם השקלים אע"פ שהיו חובה מ"מ היו כמו צדקה וכופר יהיה מאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו לשון נדבה ממש ומוסב אשלמעלה ושלמטה להורות שגם שני תרומות אלו היו תולין בנדבת לב הנותן, אבל בתרומה שלישית לא הוצרך להזכיר זה כי פשיטא שהיא באה נדבה ולא חובה כי כבר נרמז זה במה שהקדים התרומה אל הקיחה, ולפי ששני תרומות הראשונים הם חובה וכופר נפש כמ"ש לכפר על נפשותיכם וכתוב (יחזקאל יח.ד) הן כל הנפשות לי הנה, ובחסד האל יתברך הוא לוקח בקע לגלגולת תמורת הנפש על כן נאמר בראשונה ויקחו לי ובשניה תרומתי כי שם ה' נקרא עליהם. אבל

השלישית שאינה חובה לא יחסה אל הש"י ותלאה במתנדבים שנאמר וזאת התרומה אשר תקחו מאתם כי היא תלויה בהם וז"ש מאתם ולא מאת ה' היתה זאת חובה.

והנה קרוב לשמוע טעם אחר, על מה שייחס שני תרומות ראשונות אל השי"ת ולא השלישית לפי שבכל מקום שיש שם גדר ענוה והכנעה בין התחתונים שם חביון עזו של הקב"ה השוכן את דכא ושפל רוח, אבל בכל מקום שיש נדנוד גאווה אין הקב"ה רוצה לייחד שמו ית' שם לפיכך שני תרומות ראשונים שהיה יד כל אדם שוה בהם כי העשיר לא ירבה והדל לא ימעט, ואין מקום לשום אחד להתפאר על חבירו לומר תרומתי גדולה מתרומתך אותן ייחס השי"ת אליו, כי בראשונה נאמר ויקחו לי לשמי כי כבר בארנו למעלה תחילת פרשת מקץ ובפסוק בכל המקום אשר אזכיר את שמי (שמות כ.כא) שכל אותיות השם הגדול מורים על גדר הענוה ע"ש, ובשניה אמר תרומתי. וכן הדבר הנעשה מן שני תרומות אלו דומה אל התרומה עצמה כי כשם שכולן היו שוים בה ולא היה בה שום התנשאות לאחד על חבירו כך נעשה מתרומה אחת האדנים כי כל האדנים היו שוים אחד כמו חבירו והיו תחתונים לכל הבנין כאסקופה הנדרסת והיו יסודות לכל הבנין כי כמוהם יהיו עושיהם, כי כמו שהעושים הנדבה ההיא היו שוין בנתינה ולא היה לשום אחד מהם התנשאות על חבירו כך נעשו מהם אדנים אלו המורים על גדר הענוה כי הענוה היא יסוד הבנין אשר עליו כל בית ישראל נכון, ונקראו בשם אדנים שיש במשמעותו לשון אדנות ושררה יען כי כל מי שעושה את עצמו כאסקופה הנדרסת מלמטה נעשה אדון מלמעלה כי כל המשפיל עצמו הקב"ה מגביהו ועושה אותו יסוד ונושא לכל הבנין כאדנים אלו שהיו יסוד ונושא לכל הבנין, וכן מלת נשיא פירושו שהוא נושא את אחרים כי כולם נשענים עליו.

ומתרומה שניה הביאו קרבנות ציבור, שהיו ג"כ שוים בכל יום כבש אחד בבוקר והשניה בין הערבים וכתוב (תהלים נא.יט) זבחי אלהים רוח נשברה ר"ל תכלית הזבחים להביא את האדם לידי רוח נשברה, ועל כן יחסה ג"כ אליו ית' שנאמר תקחו את תרומתי לפי שהתרומה והעשוי ממנה הכל מורה על גדר הענוה ע"כ אמר הקב"ה זו היא תרומתי, אבל תרומה שלישית שלא היו הכל שווין בה והיו מתחלפים בפחות ויתר כי העשיר הנותן הרבה יש לו מקום להתנשאות על העני לאמר יש לי חלק גדול בבית אלהינו יותר מן העני בהרבותי מהר ומתן, על כן נעשו ממנה כל כלי הקודש כמו הארון והמנורה והשלחן והמזבח ויתר הכלים ובלי ספק שהיה יתרון לקצתם על קצתם כי זר הארון הוא כנגד כתר תורה, וזר המזבח כנגד כתר כהונה, וזר השלחן כנגד כתר מלכות, ואע"פ שכפי קדושת הכלים היה לו להקב"ה ליחס נדבה זו אליו ית' מ"מ מאחר שמצד גביית הנדבה היה שם צד גאווה והתנשאות למרבה על הממעט ע"כ לא יחסה הקב"ה אליו.

ובזה ראיתי לתרץ קושיא אחת, מאחר שחשב הנדבה כסדר מדריגתן זהב וכסף ונחושת אם כן למה קא חשיב אבני שהם ואבני מלואים לבסוף כי האבנים בלי ספק הם יקרים יותר מן זהב, אע"פ שנוכל לתרץ ולומר לפי שהנשיאים הביאו אבני שהם ואבני מלואים לבסוף כמו שמביא רש"י (שמות לה.כז) על כן הזכיר נדבתם באחרונה, מ"מ גם לפי דרכינו נוכל לומר שרצה הקב"ה להראות שאחד הממעט ואחד המרבה הכל שוין לפניו ית' ע"כ הזכיר החשוב לבסוף שלא יהיה תפארת העשיר על העני לומר נדבתי גדולה והכתוב מנאה בראש, ועוד הזכיר נדבתם באחרונה לפי שרום לבבם הביאם לידי זה שהתנדבו לבסוף לומר יתנדבו הצבור ומה שהם מחסרים אנו משלימין וכל זה דרך גאה וגאון לומר יש לאל ידינו

למלאות מה שהם מחסרים, ע"כ הזכיר נדבתם אחרונה כי כל המגביה את עצמו הקב"ה משפילו ולא עוד אלא והנשאם חסר יו"ד כתיב כי רק אות אחת מן השם הגדול חקוק בשם נשיא דהיינו היו"ד וע"י שהתנשאו בדבריהם לקח ה' מן שמים אות זה משמו יתברך המורה כולו על גדר הענוה כמבואר בפסוק בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך. ודבר זה סוד מסודות התורה וצורת היו"ד מורה ג"כ על הענוה והקטנות. (כלי יקר)

לב דְּבַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ-לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל-אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לְבָבוֹ תִקְחוּ-אֶת-תְּרוּמָתִי:

אונקלוס מליל עם בני ישראל ונפרשון קדמי אפרשותא מן כל גבר די יתרעי לבה תסבון ית אפרשותי: (אונקלוס)

יונתן מליל עם בני ישראל ויסבון קדמי אפרשותא מן כל דיתרעי לביה ולא באלמותא תסבון ית אפרשותי: (תרגום יונתן)

רש"י ויקחו לי תרומה. (א) לי, לשמי: תרומה. הפרשה, (ב) יפרישו לי מממונם (ג) נדבה: ידבנו לבו. לשון (ד) נדבה, והוא לשון רצון טוב, פייסנ"ט זלע"ז: תקחו את תרומתי. אמרו רבותינו, ג' תרומות (ה) אמורות כאן, אחת תרומת זקע לגלגלת שנעשו מהם האדנים, כמו שמפורש באלה פקודי, ואחת תרומת המזבח זקע לגלגלת, לקופות, לקנות מהן קרבנות לבור, ואחת תרומת המשכן, נדבת כל אחד ואחד שהתנדבו. י"ג דברים (ו) האמורים צענין, כולם הולכין למלכת המשכן או לצגדי כהונה כשתדקדק בהם: (רש"י)

שפתיה חכמים (א) דהא כל דבר שבעולם שלו הוא: (ב) בא לומר שאל תפרשהו לשון תרומה והגבהה כמו שוק התרומה (רש"י): (ג) דק"ל כיון דתרומה דהכא הוא הפרשה ואם כן נאמר שהוא דבר שיש לו קצבה כמו תרומת גורן ויקב לכן פירוש ממונם ואין כאן שום קצבה. אי נמי דק"ל כיון שפירוש תרומה הפרשה הל"ל בתחלה ענין הפרשתם ואחר כך היה לו לכתוב ויקחו לי תרומה ומלת מממונם שמוסיף רש"י על הפסוק משום דק"ל דפשוטו של פסוק משמע שהתרומה יהיה מגוף האיש כדכתיב מאת כל איש וזה אינו דההפרשה ואשר יופרש ממנו ראוי להיות ממין אחד לכן פירש יפרישו לי מממונם נדבה ומאת כל איש לא קאי אמלת תרומה דלעיל מיניה אלא קאי אידבנו דלמטה ומפני שההפרשה אפשר שתהיה בחיוב אמר שהיא נדבה כנרמז מאשר ידבנו לבו. (ד) כאלו אמר ינדבנו והנו"ם מובלעת בדגש הדל"ת: (ה) פירוש רמוזות ולא פירש כאן כי אם תרומת המשכן שהיא נדבת כל אחד ואחד דאם לא כן תרומתי וזאת התרומה למה לי הוה ליה למכתב ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו זהב וגו': (ו) דתכלת וארגמן ותולעת שני כולן של אמר היו אלא שחלוקין בצבען. ועוד יש לומר דאבני שהם

ואזני מלואים הנשיאים הביאו ורש"י לא התקיצ אללא מה שהלצור נדבו: (ספתי חכמים)

אבן עזרא מלת ויקחו לי. כגזרת סורי אלי. שיסור הנקרא ממקומו ויקרב אליו. וככה שיקח מאתו ויתן לי. וככ' קחי נא לי מעט מים: (אבן עזרא)

בעל הטורים ויקחו לי תרומה. פתח דבר אל בני ישראל בלי פיוס כמו דברו על לב ירושלים. בשביל שהיה בו חסרון כיס פייסם ואיתא במדרש א"ר אבהו ומה לעשות משכן כבוד וכפרה לישראל אמר דבר אל בני ישראל לשון פיוס הדוחקים את ישראל ונוטלים את ממונם מה תהא עליהם. תרומה. אותיות מ' תורה שהתורה שניתנה למי יום הוא לאוכלי תרומה. כההיא דאמרינן לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן שניה לה לאוכלי תרומה וזהו ויקחו לי לשמי שכל מי שעוסק בתורה כאילו לוקח לי שאין לו להקב"ה בעולם אלא ד' אמות של הלכה בלבד וע"כ סמך פרשת ויקחו לי תרומה לפי של תורה: ויקחו לי תרומה. עשו לי מקום מקדש אחד מני שבהר הבית כמו תרומה שהוא א' מני שהרי הר הבית היה ת"ק על ת"ק ומקום החצר היה ק' על נ' שהוא א' מני של ת"ק על ת"ק: סמך לילה לויקחו לי תרומה רמז זמן אכילת תרומה בלילה כדתנן משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן שהיא צאת הכוכבים: ויקחו לי. לי עולה מ' היינו עין יפה אחד ממ': מאת כל. כל עולה נ' היינו בינוני א' מני: מאת כל. ר"ת עולה ס' היינו עין רעה א' מס': אל בני ישראל ויקחו לי תרומה. בגימ' אך בני ישראל יהיו תורמין לא הגוים: תקחו את תרומתי. ולא אמר תקח שאין גובין צדקה בפחות מב'. תקחו. בגימ' שנים קחו: (בעל הטורים)

אור החיים דבר אל בני ישראל. צריך לדעת למה לא הספיק במה שקדם לומר לאמר והדבר מובן שלבני ישראל יאמר. או לא היה צריך לומר לאמר ויספיק באומרו דבר אל בני ישראל. ונראה לי על דרך מה שאמרו ז"ל (יומא ד'): מנין שהאומר דבר לחבירו שהוא בבל תאמר שנאמר וידבר ה' אל משה לאמר. ועל פי הדברים האלה יצטרך לומר דבר אל בני ישראל שאם לא כן יחשוב משה כי לא בא אלא לתת רשות שאין זה בבל תאמר חובה מנין תלמוד לומר דבר וגו'. ולדרך זה תמצא מרגוע לנפשך בכל התורה כולה שאמר הכתוב לאמר וחזר לומר דבר, כי בכל מצוה צריך לומר לו לאמר ודבר ובאחת מהנה לא יהיה נשמע שחובה עליו הם הדברים לאומרים להם אלא רשות, ורבותינו ז"ל (ילקוט הראובני) דרשו דבר אל בני ישראל שלא ימנה עליהם מערב רב ודורשים לשון דברות ושררה. עוד יתבאר בסמוך באופן אחר:

ויקחו לי. צריך לדעת למה כתב וא"ו בתחלת ענין. ואולי שירצה על דרך אומרים ז"ל (שקלים פ"א מ"ג) ממשכנין על השקלים, ואמרו ז"ל (תנחומא) כי ג' תרומות שנו כאן ב' מהם שקלים בקע לגלגולת אחת לאדנים ואחת לקרבנות צבור והג' נדבת המשכן עד כאן. וכפי זה נתכוון באומרו ויקחו כנגד נדבת השקלים הרמוזה בתרומה הסמוכה לה לומר שישנו בכפייה לשקול, וסמך תיבת ויקחו אל בני ישראל לרמוז שבשקלים מדבר הכתוב שאינם שוקלים אלא בני ישראל ולא בנות ישראל דכתיב (לקמן ל' י"ג) כל העובר וגו'. ולפי זה אומרו מאת כל איש פירוש שהלקיחה תהיה בהשואה מאת כל איש ואפילו את אשר ידבנו לבו תהיה לקיחה שוה מכולם ולא ירבה הנדיב ולא ימעט הכילי. ועוד ירצה בתוספת וא"ו לרמוז שכבר קדם דבר אחר והוא נדבת לב כרמוז בסוף דבריו שאמר אשר ידבנו לבו, ולדרך זה ידבר הכתוב גם בתרומת המשכן ויחפוץ ה' שכל נדבה תהיה מלב

ולא תהיה הנתונה עד שתקדם הנדבה בלב:

עוד נראה לפרש הכתוב על פי מה שאמרו במסכת בבא בתרא (ח'): קופה נגבית בב' ומתחלקת בג' נגבית בב' לפי שאין עושין שררות על הציבור פחות מב' ואמרו שם מנא הני מילי אמר קרא (לקמן כ"ח ה') והם יקחו ומאי שררות שממשכנים על הצדקה אם אמוד הוא עד כאן. והעלו שם התוספת והר"ן כי ב' שאמרו דוקא בדבר הקצוב אבל שאינו קצוב צריך ג'. ודע כי לענין דין אפילו יחיד אם הוא מומחה יכוף אדם בעל כרחו לדון אותו יחידי כדתניא (סנהדרין ה') אם היה יחיד מומחה לרבים כו' הרי זה דן יחידי, וכתבו התוספת שם ויכול לכוף את האדם בעל כרחו דאי בדקבליה וכו'. ומכאן אני למד שהוא הדין וכל שכן הוא שיכול להנהיג שררות יחידי ואינו צריך ב', ומה משפט הצריך ג' דן וכיף שררות שמספיק בב' לא כל שכן. ובזה נשכיל ביאור הכתוב אומרו **דבר אל בני ישראל** אין פירוש לשון דבור אלא לשון שררות ודברות לומר כי הוא לבדו יכול לעשות ב' משפטים שישנם בענין הא' היא ההערכה, והב' היא השררות, שהגם שההערכה צריך ג' והשררה צריכה ב' כנזכר אתה לבדך תהיה דבר על הדבר לצד שאתה יחיד מומחה תספיק במקום ג' ואין צריך למור במקום ב' לענין השררות, ודוקא אתה אבל הזולת ו**יקחו** לשון רבים. ותמצא שכן היה דכתיב (לקמן ל"ו ג') ויקחו מלפני משה הרי כי משה לבדו קבל הנדבה בין דבר שיש בו קצבה בין דבר שאין בו קצבה. והגם שבתלמוד דרשו מפסוק (לקמן כ"ח ה') והם יקחו, אולי כי שם חדש לענין השררות שצריכה ב' וכאן לענין פרט לקיחת דבר שאין בו קצבה שלא נתן רשות לעשות הדבר ביחיד אלא למשה אבל הזולת צריך רבים. ולדרך זה יתיישב אומרו ו**יקחו** בתוספת וא"ו לצד שקדם ואמר דברותו של משה לזה יוצדק לומר אחר כך ויקחו:

מאת כל איש וגו'. אולי שיכוין לומר כי באיש שיודעים בו שהוא נדיב לב לא יכניסוהו במשפט ההערכה לדעת מה יקבלו ממנו כיון שהוא מוחזק כי לבו נדיב יקחו ממנו את אשר יביא כי ודאי שיודע הוא עצמו שזה הוא יכלתו ואת זו אצדיק שהוא תרומתי הצריך לתת כאומרו **את תרומתי**. עוד ירצה לומר שאינה חשובה ליקראות תרומתי אלא המובא מנדבת לב האדם, והוא אומרו **מאת אשר וגו' תקחו את תרומתי**, אבל המעושה לא קראה תרומתי אלא תרומה דכתיב ויקחו לי תרומה. עוד נראה בדקדוק אומרו ג' ריבויים אלו **מאת כל איש** שלא היה לו לומר אלא מאשר ידבנו וגו', ואולי שנתכוין הכתוב לרבות ג' פרטים שישנם בהדרגה משונה בדין הצדקות מכל ישראל והם היתומים והנשים והשוע, היתומים כמו שאמרו במסכת בבא בתרא (ח'). אין פוסקים צדקה על היתומים ואם לעשות להם שם מותר, הנשים כמו שאמרו בסוף מסכת בבא (ק"י"ט) שאין לוקחים מהנשים אלא דבר מועט, ואמרו עוד שם כי מועט ומרובה הוא לפי ערך מה שהם הנשים וכמעשה רבינא שלקח שרשרות זהב מהם ואמר כי בערך בני מחוזא דבר מועט הוא, שוע כמו שאמרו בבבא בתרא (שם) שאסור לגבאי צדקה לתובעו ולגבות ממנו וכו' וכמעשה הובא שם (תענית כ"ד). עוד שהיו נשמטים הגבאים מהתראות לפניו לבל יהיה מצר לעצמו ויתן מה שאין בו כח ליתן. והנה בנדבת המשכן אמר ה' למשה שיקח מהג' הנזכרים, והוא מה שריבה בג' הריבויים יתומים נשים שוע, **את** לרבות הנשים, **כל** לרבות היתומים, **איש אשר ידבנו לבו** זה שוע כמשמעו שמשלשתם יקח אפילו דבר גדול:

ויש טעם בדבר על פי דבריהם ז"ל (תנחומא) שאמרו כי המשכן הוא כפרה על מעשה העגל, עוד אמרו (שמו"ר פל"ג) וזה לשונם אמר משה לפני ה' וכי ישראל יכולין לבנות משכן אמר לו מהקטן שבהם כו' כי המן היה מוריד לישראל אבנים

טובות ומרגליות עד כאן. וגם אמרו (תנחומא) כי מביזת מצרים נטלו קטן שבכולם משא מ' חמורים כסף וזהב ואבנים טובות וכו'. ואמרו (שהש"ר פס' תורי זהב) עוד שביזת הים גדולה מביזת מצרים, הרי שהיה לישראל עושר מופלג, ולפי זה יש טעם נכון לשלשתם כי לא אמרו אין לוקחים מהיתומים אלא במקום שאין בו שם ולא כפרה אבל במקום שיש אחד מהם כמשכן לוקחים מהם, והנשים גם כן במקום כפרה לוקחים מהם, ועוד שהגם שיתנו דבר גדול בערך עושרם המופלג דבר קטן יחשב, והשוע גם כן לצד רוב העושר לא יעשה בו רושם כל מה שיתן לנדבת המשכן אפילו יתן כל הצריך למשכן, ודקדק לומר **תקחו את תרומתי** לומר שלא התיר לקחת מהדרגות הנזכרים מאת כל איש וגוי אלא את תרומתי שהיא תרומת המשכן לטעמים שפירשנו. ובדרך רמז ירצה שיכוין כל אחד לדבק בה' בחינת נפשו הנקראת תרומה באמצעות המעשה, והוא אומרו **ויקחו לי תרומה** כי הנפש של ישראל תקרא תרומה דכתיב (ירמ' ב') קדש ישראל לה' ראשית תבואתו ותרומה נקראת ראשית ובאמצעות לקיחת מאת כל איש וגוי ישיגו שתשרה עליהם השכינה, והוא אומרו **תקחו את תרומתי** כי השכינה תקרא תרומת ה' והמשכיל יבין: (אור החיים)

ספורנו דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה. אמור לישראל שחפצתי שגבאים יגבו בעדי תרומה, וכן עשה משה ברדתו מן ההר, כאמרו ואחרי כן נגשו כל בני ישראל, ויצום את כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני ואחר כך ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל שהם הסנהדרין קחו מאתכם תרומה ובזה צוה להם שיגבו. וישראל לא המתינו שיגבו הסנהדרין, אבל תיכף יצאו מלפני משה והביאו עד בלי די ולפיכך לא נשאר על הנשיאים שחשבו לגבות זולתי האבנים והשמן שלא הביאו ישראל עדיין: **מאת כל איש**. צוה שלא יגבו בזרוע כענין שממשכנים על הצדקה, אבל יגבו מן המתנדבים בלבד: (ספורנו)

דעת זקנים ויקחו לי תרומה. פרשה זו נאמרה בתוך ארבעים יום שהיה ממתן תורה וצוהו הקב"ה להיכן מניחי' שיעשו משכן ובית קדשי הקדשים ובתוכו ארון ובתוך הארון לוחות ושם תשרה שכינה וישראל סביב כמו המלאכים סביב כסא הכבוד ושכינה ביניהם וכן כתוב ושכנתי בתוכם כמו בתוך המלאכים ועל זה נאמר אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם להיות שכינתי ביניהם: (דעת זקנים)

[ג] וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ויִנְחָשׁוּת:

אונקלוס וְדָא אֶפְרָשִׁיתָא דְתַסְבִּין מְנַהוֹן דְהָבָא וְכֶסֶף וְיִנְחָשָׂא: (אונקלוס)

יונתן וְדָא אֶפְרָשִׁיתָא דְתַסְבִּין מְנַהוֹן דְהָבָא וְכֶסֶף וְיִנְחָשָׂא: (תרגום יונתן)

רש"י זהב וכסף ונחשת וגו'. כלם בלאו בנדבה איש איש מה שנדבו לכו, חוץ מן הכסף שצא בצוה, מחלית השקל לכל אחד. ולא מצינו בכל מלאכת המשכן שהולך שם כסף יותר, שנאמר וכסף פקודי העדה וגו' בקע לגלגלת וגו' (שמות לח, כו-כז), ושאר הכסף (ז) הבא שם בנדבה, עשאוה לכלי שרת: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דק"ל הואיל ואינו דומה לשאר נדבה למה כתיב כאן כסף ומתוך

דב' מיני כספים היו והא' לאמרת הא' לא הולך שם כסף יותר זה אין קושיא
דפאר   כסף   כו':   ספתי   חכמים

אבן עזרא **וזאת**. אמר הגאון לא מצאנו כסף במשכן כי אם כסף פקודי העדה. אם כן איך כתוב כי הכסף נדבה והוא השיב כי כסף אחר היה נדבה. לצורך שלחן כסף כי לא יתכן שלא יהיה שם שלחן לתקן עליו שום דבר או לחתוך או לרחוץ עליו ולחצוצרות ולמזרקים ולפי דעתי אין צורך כי הכתוב לא חשש להוציא דבר אי' משה עשר דברים. כי החמשה עשר היו נדבה. וכמוהו אלה בני יעקב אשר יולד לו בפרץ ארם. ובנימין לא נולד כי אם בארץ כנען ועוד בשבעים נפש ירדו אבותיך. ובני יוסף לא ירדו כי שם נולדו והזכיר בתחלת הנדבה הנכבד שהוא הזהב. והשלים בנכבד אבני שוהם ואבני מלואים כי לא נמצאו רק אצל הנשיאים. ולא כן הזהב כי ברוב הקהל נמצא והנה לא היה במעשה המשכן ברזל. וכי בבית ראשון ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו : (אבן עזרא)

הרמב"ן **וזאת התרומה**. על דרך האמת הוא כמו וה' נתן חכמה לשלמה (מ"א ה כו), וכן כתוב וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (בראשית מט כח), וכתוב וזאת הברכה (דברים לג א), וכתוב מאת ה' היתה זאת (תהלים קיח כג). וכבר רמזו זה בבראשית רבה (ק יב) במדרש מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), והמבין יתבונן. ובאלה שמות רבה (מט ג) וזאת התרומה אשר תקחו מאתם, כנסת ישראל שהיא תרומה, שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתה (ירמיה ב ג). ושם (שמו"ר לג א) עוד אמר להן הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי וכביכול נמכרתי עמה, שנאמר ויקחו לי תרומה (פסוק הקודם) (עכ"ל), כי התרומה תהיה לי ואני עמה, כדרך דודי לי ואני לו (שה"ש ב טז), וכן אמר ככל אשר אני מראה אותך (להלן פסוק ט), כי אני הוא המראה, ואמר הראה אותך (להלן כז ח), רמז למלת אני, וכן אשר אתה מראה (להלן כח מ), וכן אמר דוד הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל (דה"א כח יט), כי היתה עליו יד ה', : (הרמב"ן)

אור החיים **וזאת התרומה וגו'**. טעם אומרו **וזאת וגו'**, אולי שיכוין לומר שלא יביאו ישראל נדבה ממין אי' או מגי' אלא צריכין להביא מכל המינים ואינם יוצאים ידי חובת תרומת המשכן אלא בהבאתם מכל המינים, והוא אומרו וזאת לומר מלבד חיוב ההבאה עוד אני מצוה שתהיה התרומה ממינים אלו כולם, והטעם כי אין הכנת המשכן מושלמת בחסרון אחד מהמינים, ואין הכונה כי כל איש ואיש מישראל יביא מכלן אלא שבכללות תרומת כל ישראל יהיו כל המינים. או ירצה לומר שיקבלו מהמביאים כל הי"ג מינים ולא יזלזל במביא פשתן   ועורות   וכו' :   אור   החיים

ספורנו **וזאת התרומה**. צוה שלא יקבלו כל שוה כסף כגון פירות ומרגליות ואבנים טוכות שאינן מאבני האפוד והחשן, אבל יקבלו תרומה שגופה נכנסת במלאכת המשכן, והם י"ג דברים האמורים בענין : (ספורנו)

כלי יקר **וזאת התרומה אשר תקחו מאתם**. לדעת רז"ל (ספרי דברים א.) היתה תרומתם זו לכפרה על זהב העגל ולדיעה זו נוכל לפרש שגי' תרומות שנזכרו כאן, הם גי' עבירות שעשו במעשה העגל בשנים היו כל העובדים שווין ובגי' נתחלפו בפחות ויתר ע"כ הביאו גי' תרומות ורק בשנים היו שוין. אי', מה שקבלו את העגל לאלוה ויאמרו אלה אלהיך ישראל. ובחטא זה היו כל העובדים שוים כי כולם קראו לעגל אלוה ואדון ע"כ הביאו תרומה ראשונה שהיו כלם שוים בה ונעשו

מהם כל האדנים כי זה נגזר מלשון אדון לכפר על מה שקראו לעגל אלוה ורז"ל אמרו (סנהדרין סג:) שאו לאלהות הרבה ר"ל להרבה אדונים ע"כ נעשו ממנה אדנים הרבה. ב', מה שזבחו לו שנאמר ויזבחו לו. ובזביחה זו היו ג"כ כולם שוין בה ע"כ באה תרומה שניה שהיו כולם שוין בה ונעשו ממנו קרבנות ציבור לכפר על ויזבחו לו. ג', הוא מה שנאמר ויתפרקו נזמי הזהב וגו' כי עשו נדבה אל מלאכת העגל מממונם ולא היתה יד כל אדם שוה בהם כי העשיר היה נותן יותר מן העני כנגד זה באה תרומה שלישית שלא היו כולם שוין בה כי אם איש לפי עשרו נתן, ומטעם זה מנה נדבת הנשיאים אבני שהם באחרונה כי אצל העגל היו ג"כ נותנים יותר מן העני וע"כ נדבתם נזכרה באחרונה דרך קנס לפי שהיה להם חלק גדול בחטא זה, וגם לפי פשוטו לא הקפיד ה' על מעלות הנדבה כ"א על מעלת הנותנים כי לפעמים יתן אדם חשוב מעט כסף מסת נדבת ידו ואיזו עשיר בליעל ואיש חמס יתן אבני יקר בלי ספק שנדבת הצדיק יותר מקובלת ע"כ מנה אבני שהם באחרונה.

ומה שלא הזכיר בכולם לשון נתינה כ"א לשון קיחה, לפי שכל נותן נדבה יותר הוא לוקח ממה שהוא נותן כי יוסף ה' לו כהנה וכהנה פי שנים כפלים, וזהו דעת המדרש (ויק"ר לג.) האומר אדם לוקח חפץ שמא יוכל ליקח בעליו עמו אבל הקב"ה נתן תורה לישראל ואמר קחו אותי עמה שנאמר ויקחו לי תרומה כביכול אותי אתם לוקחים, ויש לדקדק מה ענין התורה אל התרומה אלא לפי שכמו שהלומד עם חבירו תורה יותר הוא מקבל ממה שנותן כמ"ש (תענית ז.) ומתלמידי יותר מכולם, כך בתרומה זו יותר הוא לוקח ממה שהוא נותן וזהו שמסיק באותו מדרש בנוהג שבעולם מוכר חפץ אז המוכר עצב ולוקח שמח אבל הקב"ה נתן התורה ושמח שנאמר (משלי ד.) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו. וביאור ענין זה שכל מוכר לחבירו איזו דבר תורה ולומד עמו אז הוא מקבל ג"כ ממנו וכל נתינה יש בה צד לקיחה ולכך מביא ראייה מן פסוק כי לקח טוב וזה ראייה ברורה בריאה וטובה שהנתינה קרויה לקיחה, כך בתרומה זו הנתינה קרויה לקיחה וע"כ הסמיך בעל מדרש זה כל דבריו על פסוק ויקחו לי תרומה.

זהב וכסף ונחשת. אע"פ שבמדרש תנחומא מסיק שהיו שם י"ג דברים וכן פירש"י ובפרטן אתה מוצא ט"ו דברים, ותירץ הרא"ם כי תכלת וארגמן ותולעת שני הכל מין צמר ונחשבו לאחת והחזקוני תירץ בענין אחר, אבל רוב המפרשים הסכימו שהיו שם ט"ו דברים ודבר זה מסכים למה שכתבו הרבה מפרשים שכל המשכן היה בנוי על תבנית ג' עולמות וכן כתב רבינו בחיי ובעקידה ובתולדות יצחק, ומהר"א כתב שגם חכמי האומות הסכימו על ציור זה וכתב (ישעיה כו.) כי ביה ה' צור עולמים, שכל העולמות נבראו בשם של יה ע"כ באה כל הנדבה על המשכן וכליו במספר ט"ו להורות שקיום ג' עולמות תלוי במשכן זה הבנוי על תבנית ציור זה, ומורה קצת על זה אותן ט"ו מעלות שהיו מן עזרת נשים לעזרת אנשים, ושנבנה ע"י שלמה שהיה בדור ט"ו לאברהם וכתבו עוד המפרשים שגם האדם שנקרא עולם קטן בנוי על תבנית ציור זה ונראה שלכך נאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. בתוכו מבעי ליה אלא שר"ל שבאמצעות ציור זה אשר בו שוכן כבוד ה' ישכון גם בתוכם של ישראל בגופם ממש כי עיקר שכינתו שמה בעבור ישראל לא בעבור ציור זה העשוי מכסף וזהב כי הוא אינו כ"א אמצעי להמשיך באמצעותו כבוד ה' אל תוך בני ישראל.

ובמדרש תנחומא מסיק, זהב כנגד מלכות בבל שנאמר (דניאל ב.לח) אנת רישא דדהבא, וכסף כנגד מדי שנאמר בו ועשרת אלפים ככר כסף וגו', ונחשת כנגד מלכות יון שהיא פחותה מכולם, עורות אלים מאדמים כנגד מלכות אדום כו'

אמר הקב"ה אע"פ שאתם רואין ד' מלכיות מתגאות ובאות עליכם חייכם שאני מצמיח לכם ישועה מתוך השעבוד, מה כתיב בתריה שמן למאור זה מלך המשיח שנאמר (תהלים קלב. יז) שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי וכתיב (ישעיה ס. א.) קומי אורי כי בא אורך, ועל מדרש זה וכיוצא בו תמהו רבים שהוציאו המקרא מפשוטו ולפתרו על ד' מלכיות.

ולי נראה שגם בעל מדרש זה סובר שהכל כפשוטו, ואינן מרמזים כלל על ד' מלכיות אך שדעתו לפרש על מה זה הראה הקב"ה לנבוכדנצר הרשע כל ד' מלכיות וכי נמשלו לזהב וכסף ונחושת וברזל, וכי הרשע הגון לכך שידועהו הש"י מה שיהיה אחריו, אלא ודאי שכוונתו היתה לתועלת ישראל כדי שידעו שיש בידם זכיות אשר בכחם יוכלו לעמוד כנגד כל ד' מלכיות אלו ושלא יוכלו לכלות את ישראל, כי מלכות בבל נמשל לזהב ויש לישראל כנגדה מצוה אחת שעושין בזהב והוא זהב התנופה וזהב זה הוא כנגד מלכות בבל לשון כנגד מורה שזהב זה מתנגד אל אותו מלכות שנמשל לזהב, וכן כסף כנגד מדי, וכן נחושת כנגד יון, וכן עורות אלים מאדמים כנגד אדום שהמשיל לברזל כי ממנו עושין החרב המאדים, ובנין אב לכולם מה שמצינו במסכת (מגילה ג.) אר"ל גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתיד המן לשקול שקלים על ישראל לפיכך הקדים שקליהם לשקלי המן, ומכאן ראייה שכסף זה בא להקדים את המן דהיינו מלכות מדי, כך זהב זה בא להקדים את נבוכדנצר, ונחשת זה בא להקדים את יון, ועורות אלים מאדמים להקדים את אדום, ובוה, מדוקדק לשון כנגד הנאמר בכולם כי מצות אלו מתנגדים להם אבל בשמן למאור לא אמר שהוא כנגד מלך המשיח כי אין כאן התנגדות אלא ענינם אחד שבזכות שמן למאור יערוך ה' נר למשיחו, וכן ראיתי בתנחומא שהזכיר בכולם לשון כנגד לא כגרסת הילקוט שלא נכתב לשון כנגד במקצתם וכן דעת בעל מדרש זה להורות באיזו זכות יש לישראל תקומה בד' מלכיות אלו וזה שמסיק אע"פ שאתם רואים כו'. (כלי יקר)

דעת זקנים וזאת התרומה וגו'. שלשה עשר נדבות מונה כאן שנדבו ישראל במשכן וכנגדן מנה יחזקאל י"ג בגדים שעתיד הקב"ה להלביש ישראל לעתיד: **זהב וכסף ונחשת.** וכנגדן יש צדקות בעולם אותה שאדם עושה כשהוא בריא נחשבת לו כזהב כשהוא חולה ונותן מעכשיו נחשבת לו ככסף כשהוא נותן לאחר המיתה נחשבת לו כנחשת. ד"א זהב כנגד מלכות בבל דכתיב אנת הוא רישא דדהבא. כסף כנגד מלכות פרס דכתיב באותה מלכות ועשרת אלפים ככר כסף. נחשת כנגד מלכות יון הפחותה מכולן. עורות אלים מאדמים כנגד מלכות ארם. ואחר כך שמן למאור כנגד משיח דכתיב ביה ערכתי נר למשיחי: (דעת זקנים)

[ד] וְתַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעֵזִים:

אונקלוס וְתַכְלָא וְאַרְגָּמָנָא וְצִבְעָא זְהוּרִי וּבוּץ וּמְעִי: (אונקלוס)

יונתן וְתַכְלָא וְאַרְגָּמָנָא וְצִבְאָא זְהוּרִי וּבוּץ וּמְעִי: (תרגום יונתן)

ה"י ותכלת. אמר לבוע (ח) **צדס חלזון** (מנחות מ.ד.), **ולבועו ירוק:** וארגמן. אמר לבוע ממין לבוע ששמו ארגמן: **ושש.** הוא פשתן (יבמות ז.): **ועזים.** נוכלה של (ט) עזים, לכך תרגם אונקלוס ומעזי, הבא מן העזים, ולא עזים עלמון, שתרגום של עזים עזיאל: (כ"ז)

שפתי חכמים (ח) וכן פי' של ארגמן אמר לבוע. והוכחת רש"י מבגדי כהונה שנעשו מד' מינין הללו מתכלת וארגמן ותולעת שני ושק ולא כתיב בהו מאיזה מין היו אלא ביחזקאל גבי לבישת כהנים ביום הכיפורים כתב בגדי פשתן ילבושו ובגדי אמר לא יעל' עליהם ומשמע דבכל השנה היו לובשין בגדי פשתים ובגדי אמר ולא שום מין אחר ובמכנסי' כתיב את מכנסי הבד שק מסזר ובד הוא פשתים ש"מ דשק פשתים ומדשק פשתים תכלת אמר דאין לומר איפכא דהא מלינו בהדיא דשק פשתים על כרחך תכלת אמר והואיל שמלינו בגדי כהונה לתכלת אמר ודאי ארגמן נמי מין אמר לבוע: (ט) דאי קאי לעורות היה לו לומר ועורות שק לעזים וכתב עזים במקום נוטה של עזים מפני שטוו אותן מן העזים עלמון: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ותכלת. אמר יפת שהוא כדמות שחרות. כי הוא תכלית כל הצבעים. והכל ישובו אליו והוא לא ישוב במעשה אדם לעולם ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק והוא צמר: וארגמן. כדמות אדום. ובדברי הימים ארגון ובלשון ערבי ארגואן וזה הצבע לא יהיה כי אם בצמר או במשי: ותולעת שני. וכתוב ושני התולעת כמו ומצור החלמיש. חלמיש צור. והגאון אמר בו קרימ"ז. כי הוא אדום רק איננו כצבע הארגמן. ובעבור תולעת אמרו רבים כי הוא משי: ושש. הוא הבד מין ממיני פשתים נמצא במצרים לבדו רק הוא לבן ואינו צבוע. שש ורקמה ממצרים. והגאון תרגמו בלשון ערבי עושר וידוע הוא עד היום: ועזים. שער העזים: (אבן עזרא)

יהו וערת אילם מאדמים וערת תחשים ועצי שטים:

אונקלוס ומשכי דדגרי מסמקי ומשכי ססגונא ואעי שטין: (אונקלוס)

יונתן ומשכי דדגרי מסמקי ומשכי דססגונא וקיסין דשטיין: (תרגום יונתן)

רש"י מאלמים. לבועות היו אדום לאחר (י) עבודת: תחשים. מין חיה, ולא היתה אלא (כ) לשעה (שבת כח:), והרבה גוונים היו לה, לכך מתרגם ססגונא, שק ומתפאר בגוונין שלו (ספ): ועלי שטים. ומאין היו להם (ב) במדבר, פירש רבי תנחומא (תרומה ט.), יעקב אבינו לפה ברוח הקדש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר, והביא ארזים למאכלים ונטעם, וזה לבניו ליטלם עמהם כשיצאו ממאכלים: (רש"י)

שפתי חכמים (י) לאלו מתחלת ברייתן הל"ל אדומים: (כ) ותחש דיחזקאל מין חיה טמאה היא וקלל אילן שמו כמ"ש בגמרא פרק צבא מליעאל: (ב) (מהר"ן) פירוש מדכתיב ביסעיה אתן במדבר ארז שטה וגו' משמע דלעתיד יהיה אצל עכשיו לא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועורות אילם. שהם גדולים וזאת האומנות בארץ אלגודמאם ונקרא

גודמנסי: **תחשים**. מין חיה היתה ידועה בימים ההם. כי כן כתוב ואנעלך תחש. והנה כבר היה נודע: **ועצי שטים**. יש מקדמונינו שאמרו שיעקב אבינו נטעם וישראל הוציאם ממצרים במצות משה והראיה וכל אשר נמצא אתו. כמו התכלת והארגמן ויש לתמוה למה נאמר אשר נמצא אתו לצרכו ואם אמרנו כן יש לתמוה למה הוציאו עצי שטים כי מה צורך יש להם ועוד הנה המצרים חושבים כי לזבח הם הולכים ואחר כך ישובו ועל כן השאילום ואיך יוציאו קרשים רבים אורך כל אי מהם עשר אמות גם בריחים והם עברו על מצרים מקום המלוכה ומה היתה תשובה לשואליהם למה יוליכו עצי שטים והם הולכים לזבח דרך שלשת ימים. והנה לא ידענו אם קבלה היתה היא ביד אבותינו שממצרים הוציאו גם אנחנו נסור אל משמעתם. ואם סברא היא יש לבקש דרך אחרת. ונאמר כי היה סמוך אל הר סיני יער עצי שטים. ובבאם שם אמר להם ששם יתעכבו הרבה ואין עליהם ענן כאשר פירשתי. אז עשה כל אחד סוכה והנשיאים עשו כדמות חצרות כל אחד כפי מעלתו וכתרו כל היער כי עם רב היה ועשו סוכות ומשה לא דבר להם דבר המשכן רק אחר יוה"כ. וזה טעם וכל אשר נמצא אתו: (אבן עזרא)

דעת זקנים ועצי שטים. נוטריקון "שלום" טובה "ישועה" מחילה ובמדבר היו שם יערים גדולים שנטלו משם אותן עצים הקרוים שטים דכתיב וישב ישראל בשטים וכן וישלח יהושעבן נון מן השטים וע"ש היער נקרא המקום שטים וזש"ה אתן במדבר ארץ שטה והדס והוא עץ קל מאד וחלק ותדע שהוא קל שהרי מ"ח קרשים ואדניהם צ"ו ועמודים ואדני החצר וט' עמודי המשכן חמש של מסך ודי של פרכת ויתדותם ואדניהם כל זה מושכין שמנה בקר שנתנו לבני מררי כמו שמפורש בפרשת נשא ואע"פ שהקרשים גבהן עשר ורחבן אמה וחצי ועביין אמה אלא ש"מ כי עץ קל מאד ודומה לעץ שקורין מדר"א בלע"ז ורש"י ז"ל פירש שהקרשים היו מנטיעות שנטע יעקב בבואו למצרים וכשיצאו נשאום עמהם ועשו מהם קרשים זהו שייסד הפייט וכו' ועוד איתא במדרש שהבריה התיכון היה ממקלו של יעקב כד"א כי במקלי עברתי את הירדן הזה והביאו למצרים וכשיצאו העלוהו עמו: (דעת זקנים)

שמן למאור בשמים לשמן המשחה ולקטורת הסמים:

אונקלוס מִשְׁחָא לְאַנְהָרִיתָא בּוֹסְמָא לְמִשְׁחָא דְרְבוּתָא וְלִקְטוֹרֶת בּוֹסְמָא: (אונקלוס)

יונתן וּמִשְׁחָא זֵיתָא לְאַנְהָרָא וּבּוֹסְמָא לְפִיטוּמָא דְמִשְׁחָא רְבוּתָא וּלְפִיטוּמָא דְקְטוֹרֶת בּוֹסְמָא: (תרגום יונתן)

כ"י שֶׁמֶן לְמַאֲוֵר. שֶׁמֶן זֵית זָךְ (מ) לְהַעֲלוֹת נֵר תְּמִיד: **כ"א** שֶׁמֶן לְמִשְׁחָה. שֶׁנֶּעֱשֶׂה לְמִשְׁחָה כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן (נ) וְהַמִּשְׁכָּן לְקִדְשׁוֹ, וְהוֹאֲרָכוּ לוֹ כְּשָׂמִים, כְּמוֹ שֶׁמְפוֹרָשׁ כְּכִי תִשָּׂא: וְלִקְטוֹרֶת הַסָּמִים. שֶׁהִיוּ מִקְטוֹרִיזִין בְּכָל עֶרֶב וּבִקְרָא, כְּמוֹ שֶׁמְפוֹרָשׁ בְּזוֹאתָה תְּלוֹהָ. (ס) וְלִשְׁוֹן קְטוֹרֶת, הַעֲלֵלָתָה קִיטוֹר וְתַמְרוֹת עֵשָׂן: (כ"י)

שפתי חכמים (מ) דק"ל למאור למה לי לכך פי' שמן זית זך שהיה שמן זה משונה

משאר שמנים כמו שמפופרס מגרגרו בראש הזית ועוד קשה ולמה היה זה השמן שמדליקין זו הגרות מסונה משאר שמנים ומתרץ להעלות נר תמיד שיוכל להעלות תמיד שלא יכבו: (ו) פירוש משום שהשמים של שמן המשחה אינם סתם בשמים אלא בשמים מיוחדים שהם מר דרור וכו' אלא שהכתוב קצר וכתב לשמן המשחה סתם והרא"ם האריך ע"פ: (ס) כלומר ששם מפורסם שרשימים להקטיר ערצ וזקק כי הסמים עצמן אינם מפורסמים בואתה תראה אלא כפי תשא. הרא"ם האריך בפירושן ע"פ: שפתי חכמים)

אבן עזרא שמן למאור. לצורך המאור כמשפט. אמרו חכמי הדור כי טעם ולקטורת הסמים הפוך. וכן הוא הסמים בעבור קטרת. אם כן למה לא נאמר כן ולשמן המשחה בשמים. ועוד ואת הבושם ואת השמן למאור ולשמן המשחה ולקטורת הסמים. והנכון בעיני שמלת בשמים כוללת לשמן המשחה ובשמים שהם מעורבים עם הסמים לקטרת. וככה קבלת האמת: (אבן עזרא)

הרמב"ן בשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים. יש אומרים שזה מקרא קצר, בשמים לשמן המשחה וסמים לקטרת הסמים. ואחרים אמרו (הראב"ע בשם חכמי הדור) שהוא כאלו בהפוך, ולקטרת יביאו סמים. והזכירם בידיעה לומר הסמים הטובים להקטיר, כי גם שם לא פירש אותם. ור"א אמר שהוא כמשמעו, ובשמים לשניהם לשמן המשחה ולקטרת, כי יכנסו בקטרת בשמים שבלת נרד וכרכם וקנמון כדברי רבותינו (כריתות ו.). ולא הוצרך להזכיר ובשמים וסמים לקטרת, בעבור שהזכיר קטרת הסמים, כאשר לא הזכיר שמן לשמן המשחה. וזהו הנכון:

והוצרכו לכל אלה הסברות, כי דעת בעלי הלשון שהסמים הם התרופות, כגון הלבונה והחלבנה, ובשמים הם הנאכלים שיקראו מסעדים, אשר להם בישום בריחן הטוב. אבל על דעת רש"י סמים שם לבשמים, וכך היא כונת רבותינו (שם ו:): במדרש אחד עשר סמנין נאמרו למשה בסיני, וכן מתרגם אונקלוס בוסמין בשניהם. והוא הנכון בכתוב הזה:

אבל בעבור ששינה הכתוב הלשון יתכן שנאמר כי החשובים שבבעלי הריח והבשם נקראים בשמים. וענינו המובחרים והידועים בסמים, כמו שאמר בשמים ראש (להלן ל כג), בראש כל בושם (יחזקאל כז כב). גם נכון הוא שנאמר כי מלת בשמים ובשם מלה מורכבת, בו שם, בה סמים:

והראיה על דבריהם שאמר (להלן ל כג) בשמים ראש מר דרור, והמור בסמים יחשב שהוא תרופה לא מסעד, ואמר הכתוב נרד וכרכם קנה וקנמון עם כל עצי לבונה (שה"ש ד יד), וכתוב (שם) מר ואהלות עם כל ראשי בשמים, ועל כלם אמר (שם טז) הפיחי גני יזלו בשמיו. ועוד, שהכתוב אמר (להלן לה כח) ואת הבשם ואת השמן למאור ולשמן המשחה ולקטרת הסמים, ולא הזכיר שהביאו סמים, אם כן כלם בכלל הבושם: (הרמב"ן)

בעל הטורים שמן למאר. חסר דלאו לאורה הוא צריך וי"ג דברים נמנו כאן וכן יש י"ג מיני מלבושים ביחזקאל ואנעלך תחש וגוי ואעדך עדי וגוי וכשחטאו ישראל בעגל אבדו י"ג מלבושים כדכתיב ויתנצלו בני ישראל את עדים ובזכות

אלו י"ג מינים שהתנדבו חזרו להם י"ג: (בעל הטורים)

דעת זקנים **שמן למאר**. תימה שכל הפרשה בצרכי בנין חוץ מפסוק זה שהוא צורך שלחן גבוה ואינו אומר חטים ללחם הפנים וכבשים לתמידין ועצים למערכה וי"ל ששלשתן צורך בנין הן שמן המשחה שבו נמשחו ונתקדשו כל כלי המשכן וקטרת נמי שכן דרך מלכים שמבשמין להם הבית קודם שיכנסו לתוכה וכ"ש לפני ממ"ה הקב"ה וכן מצינו שעל ידי הקטרת שכינה נראית דכתיב וכסה ענן הקטרת וכתיב כי בענן אראה. ושמן למאור שכן דרך המלכים להדליק נר לפניהם קודם שיכנסו לבית ואע"ג דלאו לאורה הוא צריך מ"מ הוא כבוד של מעלה: (דעת זקנים)

אבני-שֹהם **ואבני** **מלאים** **לאפד** **ולחשן**:

אונקלוס **אבני בורלא ואבני אשלמוותא לשקעא באפודא ובחושןא**: (אונקלוס)

יונתן **מרגליו דבורליו הינון מרגליו דאשלמוותא למכנשא ולמקבא באפודא ובחושןא**: (תרגום יונתן)

רש"י **אבני שהם**. שהם הולכנו שם, לצורך האפוד האמור בואתה תלוא: **מלאים**. על שם שעושין להם בזהב מושב כמין גומא, ונותנין האבן שם למלכות הגומא, קרויים אבני מלואים, ומקום המושב קרוי משבצות: **לאפוד ולחשן**. אבני שהם לאפוד ואבני המלואים לחשן. (ע) וחשן ואפוד מפורשים בואתה תלוא, והם מיני תכשיט: (רש"י)

ספתי חכמים (ע) **שלא תאמר אבני שהם ואבני מלואים לאפוד וכן לחשן הולכך** **רש"י** לפרש כן וכתב הרא"ם שאע"פ שהיו אבני שהם גם בחשן כיון שמלת מלואים כוללת כל אבני החשן הנה גם שהם בכלל ואם כן לא אמר אבני שהם רק בעבור אותם אבני שהם שבאפוד לבד: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **אבני שוהם**. כוללת כל האפוד. ואחד מהחשן: **מלואים**. עוד אפרש: (אבן עזרא)

הרמב"ן **אבני שהם ואבני מלואים לאפוד ולחשן**. על שם שעושין לה בזהב מושב כמין גומא ונותנין האבן שם למלאת הגומא קרויין אבני מלואים. ומקום הגומא קרוי משבצת. לאפוד ולחשן, השהם לאבני האפוד ואבני המלואים לחשן, לשון רש"י (להלן כח כ). וכן פירש (שם) משובצים זהב יהיו במלואותם, מוקפים משבצות בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן, זהו לשון מלואותם, וכן כל לשון מלוי האמור בענין הזה:

ואיננו נכון בעיני כלל, שיקרא אותם עתה אבני מלואים על שם שעתיד עוד לצוות למלא בהם הגומא שיעשו להם. ועוד, כי גם אבני השהם היו מוסבות משבצות זהב ולא קרא אותם מלואים. ועוד, שכבר אמרו רבותינו בגמרא (סוטה מח:)

אבנים הללו אין מפרשין עליהם באיזמל, שנאמר במלאותם (להלן כח כ), ואם היה פירוש במלאותם שימלאו האבנים את הגומות לא היה ראייה מכאן שלא לחרוץ בהן השמות באיזמל כלל. ועוד, כי ענין מושב האבנים שאמר הרב שהוא עשוי כמין גומא איננו כן, אבל הוא כדברי אונקלוס שתרגם מרמצן (שם), והוא שעשו מלמטה מושב כמדת האבן ומוציאין ממנו מזלג שלש השנים שיאחזו את האבן, מלשון חכמים ומפקי ליה ברמצא דפרזלא (נדה סב.), כגון דבזעא ברמצא דפרזלא (שבת קג.). וכן יעשו גם היום בכל אבן יקרה בטבעות כדי שתתראה מכל צד ולא יטמן יפיה והדרה בתוך הגומא:

תדע לך שהוא כן שהרי שתי שרשרות זהב התחובות בשתי הטבעות שבחשן תקועים במשבצות שבכתפות האפוד (להלן כח כה), ואם המשבצות בתים הם למושב אבנים היאך יתקעו בהן שרשרות, ומה ישמשו שם גומות שבהן. אבל הן מזלגות כמו שאמרנו, ונקבי השרשרות נכנסים בהן. וממנו לפי דעתי כי אחזני השבץ (ש"ב א ט), אנשים בידם הרמחים ובראשם מזלגות לתפוש הבורחים, כמו שאמר (שם ו) והנה הרכב ובעלי הפרשים הדביקוהו. ופירוש מוסבות משבצות (להלן כח יא), שיעשה רמצי זהב סביב. ועל דעת אונקלוס שאמר משקען (שם), היו האבנים משוקעות בתוך הבתים, והיו יוצאין מהם רמצין מקיפין אותן ואוחזין בהן מלמעלה:

אבל ענין מלואים הוא, שתהיינה האבנים אבני שלמות, שנבראו כך, ולא תהיינה אבני גזית שנכרתו ממחצב גדול או שנחצב מהן כלום, כי גם בתולדת ידוע שאין שלמות כחות האבנים היקרות והסגולות שבהן זולתי באבן אשר היא כחלוקי אבנים מן הנחל. ולכך תרגם אונקלוס אשלמותא, כי לשון מלוי כלים או גומא בתרגומו מלוי ממש, ותמלא כדה (בראשית כד טז) ומליאה, וכן כלם, אבל כאן תרגם המלוי ללשון שלמות, וכן מלא אותם חכמת לב (להלן לה לה) אשלים, כי איננו דבר שימלא כלי, אבל הוא שלימות, שהיו שלמים בחכמה, וזה טעם ובחרשת אבן למלאת (להלן לא ה), שידעו לפתח פתוחי חותם באבנים במלאותם:

והנה באבני האפוד נאמר (להלן כח יא) מעשה חרש אבן פתוחי חותם תפתח את שתי האבנים על שמות בני ישראל, כי היו עושים חריץ בהם בכתיבת השמות כאשר יעשו חרשי האבן, והנה לא היו במלאותם, אבל באבני החשן כתוב (להלן כח יז) ומלאת בו מלואת אבן, וכתוב יהיו במלאותם (שם כ), והאבנים על שמות בני ישראל הנה שתיים עשרה על שמותם (להלן לט יד), לא מעשה חרש, ולכן לא היה למשה רבינו עצה בהם זולתי בשמיר שהזכירו רבותינו, כמו שאמרו במסכת סוטה (מח:): אבנים הללו אין כותבין עליהן בדיו, שנאמר פתוחי חותם (להלן כח כא), ואין מפרשין עליהן באיזמל, שנאמר במלאותם (שם כ), אבל מביא שמיר ומראה להן והן נבקעין מאיליהן. ובמלאותם לא נאמר אלא באבני החשן:

ולא תחוש למה שהוזכר באגדה (גיטין סח.) איכא שמיר דאייתי משה לאבני אפוד, שהחשן יקראו לו אפוד בדרך העברה, מפני שהוא מחובר בו, וכתוב נמי הגישה האפוד (ש"א כג ט), ובחשן היו שואלין. והנה פירוש הכתוב אבני שהם, שלש, שתיים לאפוד ואחת לחשן, ואבני מלואים, לחשן. ואם היה דעת רבותינו שיהיו גם אבני האפוד מלואים, מן הכתוב הזה, יהיו לאפוד ולחשן, שניהם, אבני שהם ואבני מלואים: (הרמב"ן)

אור החיים אבני שהם וגו'. צריך לדעת למה כתב אבני שהם ואבני מלואים

בסדר אחר כל הי"א מינים ומן הראוי היה לו לסדרם קודם זהב וכסף כי הם מעולים מהם. ואולי כי לצד שמצינו שהנשיאים הביאו אותם באחרונה כשראו שהביאו ישראל כל הצורך למשכן, ותמצא שאמרו ז"ל (במד"ר פי"ב) שהקפיד ה' על זה וחסר אות אחת מהם והנשאים כתיב, לזה סדרם ה' באחרונה לומר כי הם למטה מכולם, ומהטעם עצמו שהם באחרונה והבן:

עוד נראה לומר על פי מה שאמרו ביומא פרק בא לו (ס"ט). שבגדי כהונה מותרים ליהנות מהם ומשמע שאין מועלין בהם. ושוב ראיתי לרמב"ם שכתב כן בפ"ה מהלכות מעילה, ולפי זה בגדי כהונה אינם בהשואה עם כלי המשכן ועבודתו שכולן קדושתן למעלה מבגדי כהונה ומועלין בהם ומעתה בדין הוא לסדר באחרונה אבני שהם ואבני מלואים אחר כל הי"א דברים לצד שכל י"א הדברים כולם הם צורכי המשכן ועבודתו מה שאין כן האבנים שאינם אלא לבגדי כהונה, והגם שבהי"א דברים יש גם כן בקצת מהם שהם לצורכי בגדי כהונה אף על פי כן אין לך מין ומין מהי"א שאין בו צורכי משכן ועבודתו מה שאין כן האבנים שאינם אלא לבגדי כהונה. עוד נראה על פי דבריהם ז"ל שאמרו ביומא (ע"ה). שהעננים היו מביאים את אבני השוהם וכו' אם כן משלחן גבוה היו מביאים בלא טורח ויגיעה ולא חסרון כיס אשר על כרחו סדר נדבתם אחר כל הנדבות שמביאין מכיסם ועל ידי טודח: (אור החיים)

דעת זקנים **אבני שהם**. לצורך אפוד וחשן כיצד אבני שהם לאפד כדכתיב ולקחת את שתי אבני שהם וכתוב ושמת את שתי האבנים על כתפות האפוד ואבני מלואים לחשן כדכתיב ומלאת בו מלואת אבן וגו' וכי האי גונא מצינו הרבה מקראות מתפרשים המגביהי לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ ועוד אתה מוצא אבני שהם לצורך החושן דכתיב והטור הרביעי תרשיש שהם: (דעת זקנים)

ת וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם:

אונקלוס וְיַעֲבֹדוּן קְדָמִי מִקְדָּשָׁא וְאַשְׁרֵי שְׁכִנְתִּי בִּינְיָהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְיַעֲבֹדוּן לְשָׁמִי מִקְדָּשָׁא וְאַשְׁרֵי שְׁכִנְתִּי בִּינְיָהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ. וְעָשׂוּ (פ) לְשָׁמִי בַּיִת קְדוֹשָׁה: (רש"י)

ספתי חכמים (פ) דק"ל למה כתיב לי הא בתחלה נמי של הקב"ה הוא ומתרגז ועשו לשמי והוסיף מלת בית לא איזה דבר מקודש שיהיה כי גם מקדש בכל מקום לא ימלא כי אם על הבית המקודש: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **ועשו**. נקרא מקדש בעבור היותו משכן השם הקדוש: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ושכנתי**. רמז לבית ראשון ושכן ת"י שנים וכן ואתה קדוש יושב תהלות ישראל קדוש עולה ת"י שמנין קדוש היה תהלות בישראל ויש בו אותיות ושני ת"כ רמז לת"כ שנים של בית שני: (בעל הטורים)

אור החיים **ועשו לי מקדש וגו'**. צריך לדעת למה קראו **מקדש** ותיכף חזר בו

וקראו משכן דכתיב את תבנית המשכן. ונראה כי אומרו ועשו לי מקדש היא מצות עשה כוללת כל הזמנים בין במדבר בין בכניסתן לארץ בכל זמן שיהיו ישראל שם לדורות, וצריכין היו ישראל לעשות כן אפילו בגליות אלא שמצינו שאסר ה' כל המקומות מעת שנבנה בית המקדש כאומרו (דברים י"ב ט') כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, ולזה לא אמר ועשו משכן שיהיה נשמע שעל אותו זמן לבד נאמרה מצוה זו. ואחר שצוה דרך כלל אמר פרט הנעשה במדבר שאינו מקום לבנות בו בנין אבנים שיעשה משכן כסדר האמור. ותמצא שכתב רמב"ם בפ"א מהלכות בית הבחירה מצות עשה לעשות בית לה' דכתיב ועשו לי מקדש עד כאן, וטעמו הוא משינוי הלשון כמו שכתבנו. עוד ירצה באומרו ועשו לי מקדש כי מעת שעושים אותו לשמו יתברך כאומרו לי הגם שעדיין לא שרתה בו שכנה הרי הוא מקדש ודין קודש יש לו:

ושכנתי בתוכם. ולא אמר בתוכו לומר שהמקום אשר יקדישו לשכנו יהיה בתוך בני ישראל שיקיפו המשכן בד' דגלים. ואולי כי דברים אלו הם תשובה למה שחשקו ישראל (במד"ר פ"ב) בראותם בהר סיני שהיה ברוך הוא מוקף בדגלי המלאכים והוא אות בתוכם וחשקו אהב להיות כן בתוכם, ולזה באה התשובה מבוחר לבות ואמר ועשו לי מקדש ושכנתי כמו כן בתוכם: (אור החיים)

ספורנו ושכנתי בתוכם. בתוכם. (ספורנו)

ט כָּל אֲשֶׁר אָנִי מֵרְאֶה אֹתְךָ אֵת תְּבִנֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תְּבִנֹת כָּל-כֵּלָיו וְכָן תַּעֲבֹדוּ:

אונקלוס כָּל דִּי אֲנָא מְחַזִּי יְתֵךְ יֵת דְּמוֹת מִשְׁפָּנָא וְיֵת דְּמוֹת כָּל מְנוּהֵי וְכָן תַּעֲבֹדוּן: (אונקלוס)

יונתן כָּכֵל מֵה דְּאֲנָא מְחַמִּי יְתֵךְ יֵת צוֹרֵת מִשְׁפָּנָא וְיֵת צוֹרֵת כָּל מְנוֹי וְהִיכָדִין תַּעֲבֹדוּן: (תרגום יונתן)

י ככל אשר אני מראה אותך. כאן, את תבנית המשכן (מנחות כט.). (ב) המקרא הזה מחובר למקרא שלמעלה הימנו, ועשו לי מקדש ככל אשר אני מראה אותך: וכן תעשו. לדורות (סנהדרין טז: שבעות יד:), אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים, כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה, כתבנית אלו תעשו אותם. ואם לא היה המקרא מחובר למקרא שלמעלה הימנו, לא היה לו לכתוב וכן תעשו, אלא כן תעשו, והיה מדבר על עשיית אהל מועד וכליו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) דעת רש"י שלא תאמר ככל אשר אני מראה אותך בשעת עשיית המשכן אלא אשר אני מראה אותך כאן דאם לא כן ארואך מיבעי ליה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא מראה אותך. במראה העין כי מראות יחזקאל היו בחלום נבואה. והוסיף ה"א הדעת ואמר המשכן. אחר שהזכיר מקדש. תוספת וי"ו וכן תעשו.

לצורך הכלים. כי בתחלה ועשו לי מקדש: (אבן עזרא)

הרמב"ן **וכן תעשו**. לדורות אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו כלי בית עולמים כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה כתבנית אלו תעשו אותם. ואם לא יהיה המקרא מחובר למעלה הימנו לא היה לו לכתוב וכן תעשו, אלא כן תעשו, והיה מדבר על עשיית אהל מועד וכליו. לשון רש"י. ולא ידעתי שיהיה זה אמת שיתחייב שלמה לעשות כלי בית עולמים כתבנית אלו, ומזבח הנחשת עשה שלמה עשרים אמה ארך ועשרים רחב (דהיי"ב ד א):

ור"א אמר וכן תעשו הכלים, כי בתחלה אמר ועשו לי מקדש:

ועל דרך הפשט אין צורך לכל זה, אבל בא הכפל לחזוק וזרוז, אמר ועשו לי מקדש, בית וכלים כמקדש מלך ובית ממלכה (עמוס ז יג), ושכנתי בתוכם, בבית ובכסא הכבוד אשר יעשו לי שם, ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן הזה אשר אמרתי שאשכון בו בתוכם **ואת תבנית כל כליו**. וכפל וכן תעשו כולכם בזריזות וחריצות, והוא כהכפל ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו (להלן לט לב), כי מפני שהיא צואה אמר וכן תעשו: (הרמב"ן)

בעל הטורים **מראה**. בגימ' גבריאל מלמד שהיה חגור כמין פסיקיא של עור ומראה למשה תבנית המשכן ותבנית כל כליו: **וכן תעשו**. ב' הכא ואידך וכן תעשו דגדעון שזכות אלו הכלים עמד לגדעון וכן כל מעשה דגדעון היה כנגד עבודת המשכן וכליו. נתן הלפידים בכדים להזכיר זכות אלו הכלים. ובראש האשמורה התיכונה להזכיר זכות עבודת המקדש שאז היו תורמין את המזבח והיא העבודה הראשונה שהיו עושים בהם ביום: (בעל הטורים)

אור החיים **ככל אשר וגו'**. בפסיקתא (רבתי ט"ז) אמרו כשאמר ה' למשה ועשו לי וגו' נבהל משה ואמר לפניו הלא השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו וגו' עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא לא כמו שאתה סובר אלא כ' קרשים וכו' עד כאן. וצריך לדעת מי עמד בסוד ה' ומשה עבדו לדעת כל הדברים שעברו ביניהם, והגם שכל דבריהם דברי קבלה הם עם כל זה לא יבצר דבר מהכתובים. ונראה לומר לדבריהם ז"ל שהוקשה להם שאין משמעות לכתוב ממה נפשך אם הוא נמשך למטה על זה הדרך ככל אשר וגו' תעשו לא היה לו לומר וכן בתוספת וא"ו אלא כן תעשו שהיא גזרת תחלת מה שאמר ככל אשר וגו', ואם אומרו ככל חוזר לאומרו ועשו לי מקדש לא היה לו להפסיק באומרו ושכנתי בתוכם אלא היה לו לומר ועשו לי מקדש ככל אשר וגו' ואחר כך יאמר ושכנתי וגו', וממה שהקדים לומר ושכנתי גילה ה' כי גמר מאמר כללות המצוה ולא הוצרך לומר בה ככל וגו' וסמך על מה שיודיענו כל פרטי המעשה שיעור הקרשים וכל הכלים כמו שאמר אחר כך, וממה שאנו רואים שנמלך אחר כך לומר ככל וגו' המשכיל יבין שזה היה לצד דברים שנולדו באמצע שזולת זה מתחילה מאי סבר שלא אמר ככל ולבסוף מאי סבר. ונשכיל לדעת מה הם הדברים שיכולין להיות באמצע, מהתשובה אתה יודע השאלה, והתשובה היא **ככל אשר אני** וגו' הא למדת שחשב יותר והסברא תצדיק ותאמת זה ויותר זה אין לו שיעור לבבך יבין כי ישנה לתמיה, והוא אומרם שאמר הלא שמי השמים וגו' ועל זה הוצרך להשיבו ואמר לו **ככל אשר** וגו' והראהו תבנית המשכן באותו מצב, והכתוב מעיד על זה מאומרו **מראה** ולא אמר אראה לעתיד, ואז ראה כי היה עשרים קרשים וגו'. וטעם הראיה ולא הספיק בדיבור, אבאר בעזרת השם בסמוך:

ודרך זה נעלה להבין דבריהם ז"ל (ברכות נ"ה). שאמרו בפסוק (לקמן ל"ח כ"ב) ובצלאל וגו' עשה את כל אשר צוה אפילו דברים שלא אמר לו רבו הסכימה דעתו וכו' משה צוה לבצלאל לעשות כלים תחילה ואחר כך משכן אמר לו בצלאל מנהג העולם לעשות תחילה בית וכו' אמר לו כך שמעתי מפי הקדוש ברוך הוא בצל אל היית כי בודאי כך צוה לי הקדוש ברוך הוא וכו' עד כאן. וקשה איך ישכח משה מצות ה' חס ושלום שיאמן עליו דבר כזה. ולהבין הענין יש להעיר עוד כי כפי סדר הכתוב רואני כי ה' הקדים מצות הכלים תחילה את הארון וכפורת וכרוביו ואחר כך השולחן ואחר כך המנורה ואחר כך המשכן ומשה אמת ודבריו אמת ולמה חזר מדבריו הראשונים. אכן לפי מה שפירשנו כי כשאמר ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן אז באותו מצב הראהו המשכן בתחלה וכשפרט לו פרטי המעשה הקדים הכלים, ויש בזה ב' דרכים בדברי ה'. האחד שיקדים המשכן כמובן מפסוק א' דכתיב **את תבנית המשכן** ומה שהקדים ה' בסדר המעשה את הכלים לא להתחיל בהם אלא שהתחיל ממה שגמר שהוא תבנית הכלים, והב' שכוונת ה' הוא להקדים הכלים כסדר שאמר ה' בפרטי המעשה, וטעם שהקדים ה' בפסוק א' לומר **את המשכן** קודם הכלים הוא לצד שהתמיהה שהיתה למשה שמים ושמי שמים וגו' כמו שכתבתי למעלה לא היתה אלא על המשכן לזה באה התשובה בהוראת המשכן כי קטן הוא ובאגב הודיע הכתוב כי גם הראהו עם תבנית המשכן תבנית הכלים שהיו בו. ואולי כי נתכוין גם כן לומר כי אין צורך שיהיו גדולים בהפלגה, וכשבא לסדר סדר פרטי המעשה הקדים הכלים, ומשה עליו השלום מתחילה הכריע בפירוש דברי ה' כדרך ב' וכשדן לפניו בצלאל הכריע בסברא כדרך הראשון, ולזה תמצא שאמר המדרש שאמר משה ודאי כך אמר לי הקדוש ברוך וצריך לדעת למה אמר ודאי אלא לצד שהיו לפניו ב' דרכים הנזכרים ומתחלה ברר אחד מהם ועתה חזר בו ואמר בודאי כי האמת הוא כדבר בצלאל. והנה לצד שלא אמר לו ה' בפירוש את מי יקדים לא יאמר על זה חס ושלום ששכח דברי ה', ואל יקשה בעיניך לפי דברינו לשון המאמר שאמר משה כך שמעתי מפי הקדוש ברוך הוא. אין הכוונה לומר שאמר בפירוש הקדים המשכן אלא פירוש לפי סדר הדברים כן נשמע. ונשאר לתת טוב טעם למה הוצרך ה' להראותו את תבנית המשכן, ואולי כי לצד שלא באו הדברים אלא תשובה לדברי משה שאמר שמים ושמי וגו' לזה אם היה משיב ה' כי קרשים וכו' היה שומע משה כי לא בא השיעור אלא לומר כי יקבל ויתרצה ה' בבית קטן כזה מבלי להטריח ואין בדיוק שיעור זה מצוה, ולו יהיה שיאמר ה' אליו בצו לצו שלא יוסיף עם כל זה עדיין ישנו שהוא לטעם הסתפקות במועט, אשר על כן הראהו ה' תבנית המשכן דמות שהוא למעלה ובזה יצדיק כי זו מצותו לא למעלה ולא למטה:

ובדרך רמז ירמוז הכתוב באומרו בסדר זה שהקדים **ושכנתי בתוכם** קודם אומרו **ככל** לומר לו ענין גדול כי בחינת הקדושה והדרגותיה לא בגדר המספר כי גבוה מעל גבוה וגבוהים, הלא תמצא אומרים ז"ל (אבות פ"ג) אחד שיושב ועוסק בתורה שכינה עמו שנאמר (לעיל כ' כ"א) בכל המקום אשר אזכיר את שמי ואמרו על ב' וגו' וה' ועשרה וכל אחד כפי הדרגתו, ואמרו עוד (בי"ד פע"ד) שאין השכינה שורה על פחות מס' ריבוא כי מטעם זה לא נתנה תורה להאבות עד שהיו הבנים במספר ס' ריבוא, מכאן תקיש ותדין כי הדרגות הקדושה הם מא' עד ס' ריבוא, וזה בבחינת המספר ובבחינת האיכות כמה הדרגות מאחד לאחד עד אין קץ. וכיון שכן כאשר אמר ה' למשה שישכון בתוכנו לא ידע משה הדרגות של בחינת השוכן כמה שיעורה לזה נתחכם ה' ודבר אליו כדברים האלה **ושכנתי בתוכם ככל אשר אני מראה אותך** סמך **ככל אשר** וגו' **לושכנתי** לומר כי אותה בחינה המדברת עמו כשיעור אותה המרכבה אשר היה מראהו ישכון

בתוכם, וכפי זה תהיה נקשרת תיבת ככל וגוי עם ושכנתי וגוי:

וכן תעשו. הנה לפי מה שפ"י שהראהו תבנית המשכן לומר כזה תעשו לא פחות ולא יותר אל יקשה לך אם כן לא היה צריך לומר לומר וכן תעשו, כי תמצא שאמרו בשבועות דף י"ד וזה לשונם אחד הנכנס לעזרה וכו' שאין מוסיפין על העיר והעזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וע"א סנהדרין מנא הני מילי אמר רב שימי אמר קרא ככל אשר אני מראה וגוי ואת תבנית כל כליו וכן תעשו לדורות. הנה כי באה וכן תעשו לצוות שיעשו כסדר הזה לדורות, ודע שדרשת לדורות דורש לה התלמוד מתיבת וכן תעשו לא מתוספת וא"ו לבד, כי לכשנאמר שאינו דורש אלא יתור תיבת וא"ו אין כאן יתור כי אם היה אומר הכתוב כן תעשו לא היה נשמע כוונת ההודעה שבא הכתוב להודיענו שעברו הדברים בין משה ובין ה' ויהיה קשה לי לשמוע דברי ה' למה לא אמר ככל וגוי קודם אומרם ושכנתי, אלא ודאי שכל תיבת וכן תעשו מיותרת, וכן פירש רש"י שם בשבועות וזה לשוננו וכן תעשו קרא יתירה למדרש לדורות עד כא. וטעמו של רש"י ז"ל לא מטעמינו אלא לצד שפירש ככל אשר אני וגוי שהוא מחובר למעלה ועשו לי מקדש וגוי ככל וגוי אם כן הרי בא הדבר לעיכוב שלא יחשוב להתנדב לעשות גדול אם כן וכן תעשו למה לי לדורות, ולדרכנו שהלכנו לשיטת דברי רבותינו ז"ל כי אומרו **ככל** וגוי בא להשיב למשה עיכוב השיעור ממה שהראה לו כיוצא בו בשמים מזה ירגיש שלא ישנו:

וראיתי להרב אבן עזרא שפירש וכן תעשו על הכלים לפי שלא הוזכר בתחלה אלא ועשו לי מקדש. ולא נתן לב הרב לומר טעם שהוצרך לומר וכן תעשו על הכלים ולא הספיק במה שמצוה בסמוך על פרטות כל הכלים, בשלמא מה שאמר ועשו לי מקדש היא כללות המצוה וטעמה שיעשה מקדש לשכון ה' בתוכו ואחר כך אמר אופני הבנין מה שאין טעם זה צודק במאמר וכן תעשו על עשיית הכלים אם לא שתאמר כדברי רבותינו ז"ל שדרשו לדורות, ולא ידעתי למה מעלים עינינו מאור החיים אשר האירו רבותינו ז"ל. גם בעיני יפלא דברי רמב"ן ז"ל שהשיג על דברי רש"י שאמר וכן תעשו לדורות ואמר ולא ידעתי אם יהיה זה אמת שיתחייב שלמה לעשות כלי בית עולמים כתבנית אלו ומזבח הנחושת עשה כ' אמה אורך ועשרים רוחב (דה"ב ד) עד כאן. מדבריו נראה כי נעלמה מלפני זכרונו סוגיית מס' שבועות שדברי רש"י הם דברי הגמרא ומה מקום לחלוק על התלמוד. והיה נראה לומר שסובר רמב"ן כי מה שאמרו בש"ס וכן תעשו לדורות אין הכוונה על שיעור הכלים אלא על דברים האמורים שם שצריך מלך ונביא וכו' וע"א סנהדרין, ואין דבריו נראים כי מי מפיס. ועוד לדבריו מה מקשה שם בגמרא ממשיחת כלים שמקדשת כלים שעשה משה ולא בשאר כלים שעשו זולת משה והוצרך הש"ס להביא להם ראיה מהפסוק והיה יכול לומר כי לא לכל הפרטים אמר הכתוב וכן תעשו לדורות אלא לדברים שמנו שם במשנה:

אלא שצריך ליישב קושיית רמב"ן ממזבח הנחושת שעשה שלמה. וראיתי להרא"ם שרצה ליישב ואמר כי אין כוונת וכן תעשו על השיעור ממש אלא על דוגמת תכונת הבנין הרחב בערך האורך וגובה לפי ערך ארכו ורחבו אבל לענין הגודל אין קפידא, ולזה כשם שמזבח שעשה משה היה ה' על ה' כמו כן עשו לדורות מרובע עשרים על עשרים, ונסתייע הרב מדברי התוספת כפרק הזורק שבת (צ"ח:) שהקשו למה שנשמע מדברי הש"ס כי רוחב המשכן היה עשר אמות מנין להם זה ודלמא רחבו אחד עשר אמות כו' ותירץ ר' יהודה דמבית עולמים ילפינן לה שהיה אורכו ששים אמה ורחבו עשרים הכי נמי במשכן רחבו שליש אורכו וכתוב וכן תעשו עד כאן. והקשה הרב על זה אם כן למה לא עשה הגובה

של המזבח כתכונת מזבח משה שעשה ג' גובה לה' אורך ורוחב ולפי שיעור זה יעלה למזבח שלמה שהיו בו כ' על כ' שנים עשר גובה ותירץ כי כך באה ההלכה שלא אמר וכן תעשו אלא על אורך ורוחב לבד ולא על הגובה עד כאן:

ולפי דעתי אין דברי הרב נראים כי מה שכתב כי וכן תעשו לדורות לא באה אלא על תכונת הבנין ולא על שיעורו לא יקובלו הדברים מפיו בלא הוכחה מהש"ס, ואם מחמת הקושיא, יותר יש להניח הדבר בצריך עיון מלבדות מדעתינו דברים שאין להם על מה שיסמוכו, ומה שהוכיח מתירוץ ר"י, וגם עליו אני דן, ועוד אינו הוכחה כי ר"י לא סמך תירוצו על דרשת וכן תעשו, ומה שכתב הרב בהעתק דברי ר"י וכתב וכן תעשו אינם מדברי ר"י אלא הרב להצדיק דבריו אמר כן, ופירוש דברי ר"י הוא כי גילוי מלתא הוא אומר כי ממה שראינו שהיה בבית עולמים עשרים על ששים וכאן במשכן יש ספק אם היה עשרים אורך ועשרה רוחב או אחד עשר יתגלה הספק מבית עולמים, או אפשר שהיה להם איזו ראייה ללמוד סדר זה מבית עולמים ולא מדרשת וכן תעשו, וזה לך האות כי לא הזכיר ר"י דרשת וכן תעשו לחזק תירוצו, ועוד מה שהוסיף להקשות מהגובה ואמר כי באה ההלכה מהר סיני שלא נאמר וכן תעשו אלא על תכונת הריבוע ולא על תכונת הגובה: לשיעור הריבוע:

דע כי נחלקו רבותינו ז"ל (זבחים נ"ט): רבי יהודה ורבי יוסי ר' יוסי סובר כי כל מזבחות הנחושת בין מה שעשה משה בין מה שעשה שלמה בין מה שעשו בני גולה ושעתיד להעשות כולן עשר אמות גובה של כל אחד מהם וג' אמות שכתוב בתורה מקום המערכה לבד עד כאן. וסברא זו הלכה היא (רמב"ם ה' ב"ה פ"ב) וסוגיית פרק שתי הלחם (מנחות צ"ז) כדעת זו מגדת ולסברא זו אין קושיית הרא"ם קושיא כל עיקר, ור' יהודה חולק וסובר דברים ככתבן ג' אמות קומתו. והנה קושיית הרא"ם אינה צודקת אלא לסברת ר' יהודה ומן הראוי לא היה מדבר דבריו בדרך פשיטות שנראה כי הם דברים מוסכמים אשר לא כן הוא. ומה שתי הרב ז"ל כי כך באה ההלכה וכו', מסוגיית שבועות לא משמע כן ממה שאמר הש"ס אמתניתין דאין מוסיפין על העזרות וכו' מנא הני מילי ומתריך רב שימי דאמר קרא וכן תעשו לדורות עד כאן. הנה ממה ששואל הש"ס מנא הני מילי והוצרך רב שימי לתרץ שמע מינה כי השואל לא היה יודע דרשת וכן תעשו לדורות וממוצא דבר אתה יודע כי לא היה יודע גם כן ההלכה שאמר הרב שבאה על הגובה שאינה לדורות שאם היה יודע ההלכה בהכרח שהיה יודע דרשת וכן תעשו לדורות שעל משמעותה באה ההלכה וכיון שכן למה לא הקשה השואל עצמו מגובה המזבח שלא עשאו שלמה כשל משה שהיא קושית הרא"ם עצמה שהרי אין לה תירוץ אלא בהלכה שבאה על זה והלכה זו לא ידעה השואל כנזכר, ויש עוד להוכיח מעומק הסוגיא כי לא היתה הלכה בזה ודברי הרב שלא בדקדוק:

ואני אומר כי אין קושית רמב"ן מהמזבח שהיה עשרים על עשרים ולא קושית רא"ם מהגובה קושיא, והרי לפניך ברייתא ערוכה בפרק קדשי קדשים (זבחים ס"ב). וזה לשונם תנו רבנן קרן וכבש ויסוד וריבוע מעכבין מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אינם מעכבין וקאמר בש"ס מנא הני מילי דאמר קרא המזבח לעכב עד כאן. הרי כי מזבח עצמו שעשה משה יכול היה לעשותו מעשרים על עשרים והגובה גם כן יכול היה לעשותו יותר מג' אמות ואם כן מה מקום לקושית הרב ממזבח שעשה שלמה כי הקדוש ברוך הוא גילה כי אין מעכב גובה ורוחב ואורך, וגם הרא"ם ז"ל נעלם מעיניו דברי הברייתא וחשב כי לא היה משה יכול לעשות המזבח ביותר משיעור זה וגם הגובה צריך שיהיה ה' על ג' גובה ולא על יותר

והוצרך לתרץ ב' התירוצים הכחושים. והנה שתלתי לך עץ שתול על מים ותחזק בו בל תמוט כי אומרו וכן תעשו הוא על דברים המעכבין במזבח מדבר שהם קרן וכבש ויסוד וריבוע כדקתני בברייתא וגם שלא יפחות מחמש אמות רוחב וה' אמות אורך כמו שאמרו שם בפרק קדשי קדשים ובלבד שלא יפחיתנו ממזבח שעשה משה:

אלא שנשאר לנו לדעת שאר הפרטים שבמשכן היו לעיכובא ובבית עולמים לא היו מעכבין ואדרבה כתב רמב"ם בפ"א מהלכות בית הבחירה שאין בונים אלא באבנים או בלבנים. והנה הבינותי בכל מה שכתב רמב"ם במשפטי בית אלהינו ואראה כי בג' כלים כתב שצריך שיהיו כמות כלים שעשה משה במדבר ממש והם השלחן והמנורה ומזבח הזהב וכן מפורש בפרק שתי הלחם אבל שאר כלים וצורת הבית אין לקחת שיעור לדורות ממעשה משה במדבר, ולפי זה היה נראה לומר כי לא באה מצות וכן תעשו לדורות אלא בכלים ואין זה אמת כי בגמרא דרשוהו לענין קידוש העזרה וזה יגיד שגם על הבית באה המצוה לדורות, ועוד גם בכלים רואני שעשה שלמה כרובים שניים ומשוניים הרבה מכרובים שעשה משה (מ"א ו') וכמה שנויים היו בשאר הכלים:

והנה בהשכלה מועטת בענין אין שום קושיא כלל, כי יש לדעת כי כל בנין הבית והכלים לא עשאו שלמה כפי אשר נראה בעין שכלו לפאר אלא על פי נביא וגם הנביא הגיד כי לא דברי נבואתו הגיד אלא דברי קבלתו דכתיב בדברי הימים (א' כ"ח) ויתן דוד לשלמה בנו תבנית האולם וגו' ותבנית כל אשר היה ברוח עמו וגו' הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכת התבנית וגו', וכתב עוד (רש"י שם) אשר היה ברוח עמו כאשר הראהו שמואל הרואה, ואמרו ז"ל באגדת שמואל (מדרש שמואל פט"ו) רבי ירמיה בשם ר"ש כו' בית המקדש מסרה הקדוש ברוך הוא בעמידה למשה ומשה מסדה ליהושע בעמידה וכו' יהושע מסרה לזקנים בעמידה דכתיב ויאסוף יהושע וגו' ויתיצבו וגו' זקנים מסרוה לנביאים בעמידה נביאים מסרוה לדוד בעמידה וכו' דוד לשלמה וכו' ואומר הכל בכתב וגו' מלמד שנתנה לידרש מיד ה' מלמד שנתנה במסורת עלי השכיל מלמד שנתנה ברוח הקודש עד כאן. הראת לדעת כי כל מה שעשה שלמה בבית היה הלכה למשה מסיני והכל כתוב בספר גלוי לדורשי תורה ברוח הקודש, וכן תמצא שכתב רש"י בפירוש דברי הימים (פסוק י"ט) וזה לשונו והכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש כמו ששנינו הר הבית היה ה' מאות אמה על ה' מאות אמה דרש אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים וגו' יהיו חמש מאות על חמש מאות עד כאן. ומן הסתם יהיה כל המעשה נרמז בתורה למבינים ברוח הקודש, ולפי זה מה שאמר הכתוב וכן תעשו לדורות הם על דברים שלא בא עליהם ההפכיות בתורה כמושכל למביני מדע ברוח הקודש בזה יתנהגו על פי מעשה האמור במשכן מדבר אבל דברים שנאמרו בתורה במשפט מקדש עולמים לא תהיה להם סתירה מפסוק וכן תעשו כיון שיש לו מקום לעמוד בו בשאר הפרטים שלא באה עליהם ההלכה והבן:

ולדרך זה גם כן נרתק חבל קושית רמב"ן מעל רש"י וגם נתרפא כאבו של רא"ם בענין שיעור גובה מזבח לו יהיה שהיה גובה מזבח מדבר מעכב:

ולהיות שאמרו רבותינו ז"ל שנתנה לידרש בנינה של בית עולמים מן התורה אמרתי ליטול חלק בדרשה זו בבי' וגי' פרטים, וזה יצא ראשונה תחילת דבר ה' אמר **ועשו לי מקדש** וגמר אומר **תבנית המשכן** והיה צריך לומר ועשו לי משכן הא למדת כי על ב' מקדשות צוה וכמו שרמזנו בתחילת הענין ורמז מעשהו

באומרו חמשים בחמשים כמו שפירש שמואל הנביא עליו השלום ואם אינו ענין למשכן מדבר תנהו ענין למקדש עולם הרמוז באומרו **ועשו לי מקדש**, ומעתה מאמר **וכן תעשו** לדורות אינו נוהג בפרט זה של שיעור תבנית הבית ועודנו במקומו לשאר דברים שדרשו ז"ל בשבועות לענין נביא וסנהדרין וכו':

עוד מצינו (מ"א ו') שעשה שלמה ב' כרובים שניים נוספים על מה שעשה משה ונמצאו ד' כרובים אשר לא צוה ה' גם משונים שינוי גדול מכרובי משה:

ונראה כי הכתוב רמזם במה שאמר (פסוק י"ח) ועשית שנים כרובים וגוי' משני קצות הכפורת ועשה כרוב אחד וגוי' וכרוב אחד וגוי' וקשה למה הוצרך לומר ב' פעמים המעשה ועשית ועשה. עוד קשה שכל הכתוב מיותר כי מאומדו מב' קצות הכפורת מובן הוא שכרוב אחד מקצה וגוי'. עוד קשה למה אמר עוד על שני קצותיו. אכן רמז ה' למעשה ב' כרובים שיעשו בבית עולמים מלבד כרובים שיעשה משה, כנגד מה שיעשה לפי שעה אמר **ועשית** לנוכח כי הוא יעשה במשכן, וכנגד כרובי בית עולמים שרמז בתחלת דבריו אמר **ועשה** לא דבר אליו לנוכח אלא כמצוה על עשיה אחרת לזמן אחר שמלבד ב' כרובים הנזכרים שהם מקצות הכפורת עוד יעשו מעשה אחר כרוב אחד מקצה מזה ואלו הם בפני עצמן כמו שכן עשאו שלמה שהיו רגליהם נוגעים בארץ ולא בקצה הכפורת, ופירוש **מקצה** במקום שכלה קצתו, ואולי שנתכוון בתיבת **מזה** לומר מלבד זה וחוזר אל הכרוב שהזכיר. ואחר כך חזר להתנות הכתוב ואמר כנגד כרובים שיעשה משה אמר **מן הכפורת** פירוש מגופו של כפורת **תעשו את הכרובים** שזכרתי בתחילת דברי שנים כרובים, וכדי שלא תטעה שחוזר אל הכרובים השניים לזה הזכיר פעם ב' **תעשו** שלא היה צריך לומר שכבר אמר ועשה אלא לומר כי אינו מדבר במעשה של כרובי המקדש אלא במעשה משה הוא מדבר ולזה אמר לנוכח **תעשו**, ועוד העיר ה' להבינך כן במה שאמר **את הכרובים** שלא היה צריך להזכירם כיון שבהם הוא עוסק ולא היה לו לומר אלא תעשם או תעשה אותם ומאומרו **תעשו את הכרובים** גילה שאינו מדבר במה שלפניו אלא במה שלפני פניו כמו שפירשנו. ואומרו **על שני קצותיו** פירוש צריך שיעמדו על קצה הכפורת שלא תאמר הן אמת שיהיו מגופו של כפורת אבל אפשר שירדד להם רגליהם ויעמידם בארץ ולא על כפורת הארון, לזה אמר **על שני קצותיו** פירוש שיהיה העמדתם על קצות הכפורת ממש מה שלא התנה כן בב' של בית עולמים:

והגם שתמצא שבמעשה שעשה בצלאל אמר הכתוב כסדר כל האמור שנראה שכל האמור בכתוב ישנו במעשה המשכן של מדבר וישבו רבותינו ז"ל טעם הכפל שלא תאמר שתעשה ב' לכל קצה וכו' יעויין שם בדברי רש"י (פסוק י"ט), והנה אם לא היה לטעם שרצה לרמוז על כרובים השניים שיעשה לעתיד לא היה לו לכתוב תחילה סתם ועשית ב' כרובים ולחזור להסיר הטעות שלא תחשוב ב' מכל צד ויאמר כרוב אחד וגוי' ומתחילה היה לו לכתוב ועשית כרוב אחד מקצה הכפורת וכרוב אחד וגוי' (מקצה) תעשה אותם, אלא ודאי שנתכוון לרמוז כמו שפירשתי, ופשט הכתובים במקומו מונח כי הלא תמצא מה שפירש שמואל הרואה בפסוק (כ"ז י"ח) חמשים בחמשים אין זה פשט הכתוב אלא דרשה ולא נעקר הפשט גם לדרכינו הגם שישנו לפשט הכתוב ישנה לדרשה מכח הקושיא שהקשינו בסמוך. ועוד תמצא כי כאן במצות ה' דקדק לומר תיבת **ועשה** לדייק מה שפירשנו בה מה שאין כן במעשה בצלאל לא אמר ויעש יספיק בהערה:

ומזבח הזהב מצינו (מ"א ז') שעשה שלמה אחר וגנז לשל משה כמפורש בדברי רבותינו ז"ל (מנחות צ"ט) שהשלחן והמנורה שעשה משה יש בו מחלוקת אם לא

היו מסדרין ומדליקין (אלא) בו או גם בשאר שולחנות והמנורות שעשה שלמה היו מסדרים ומדליקין לפעמים בזה ולפעמים בזה אבל מזבח הזהב דבר מוסכם שנגנז ולא שמשו אלא בשל שלמה, וצריך לדעת למה גנז של משה:

ונראה כי התורה רמזה הדבר במה שעקרה סדר מצות מזבח הזהב ממקום שהיה ראוי לצוות עליו, כי תמצא כי מתחילה התחיל בארון שהוא פנימי פנימיים ואחר כך הכפורת ואחר כך השולחן ואחר כך המנורה ואחריהם המשכן יריעיו קרשיו עמודיו אדניו ואחריו מזבח החיצון ואחריו חצר המשכן ואחריו השמן ובגדי שרת לאהרן וקרבתות החינוך והתמידין ואחר כל זה צוה מזבח הזהב, ויש בזה הרגשה גדולה בשינוי גדול כזה, ורמז בזה שדינו משונה מכל המשכן וכליו כי המשכן וכליו הראוי לבית עולמים ישמש לבית עולמים כגון השלחן והמנורה כמו שכתבנו למעלה שהיו משמשים בבית עולמים ומי שאינו ראוי לבית עולמים כגון משכן וכלים שלא שמשו במקדש, גם מזבח החיצון שלא היה בו הקפדה אלא בריבוע ובמקדש היו צריכין לעשותו גדול לצד הצורך אבל מזבח הזהב הגם שלא תשתנה עבודתו שהוא הקטורת חצי מנה בבוקר וחצי מנה בערב אף על פי כן לא ישמש בבית עולמים ועשה אחר וגנזו לחלוטין מה שלא עשה כן בשולחן ומנורה שעשה משה שהגם שעשה עשרה של משה עולה על כולו, וענין רמיזות מעשה בית עולמים אינו אלא רמז בעלמא: (אור החיים)

ספורנו **ככל אשר אני מראה אותך וכו'.** אשכון ביניהם לקבל תפלתם ועבודתם באותו האופן שאני מראה אותך שכינתי בהר על הכפרת בין שני הכרובים עם תבנית המשכן ועם תבנית כל כליו. כי אמנם תבנית המשכן תורה על כרובים, שהם שרפים עומדים ממעל לו הנראים לנביאים, ומהם בקדש, ומהם בקדש הקדשים, בשני מחברות מחוברות בקרסים להיות לאחדים לעבודת בוראם. וכן ראוי שיהיו בישראל כל קדושי מחוברים אל ההמון להבין ולהורות. ובקדש הקדשים נתן התורה תוך גוף מצופה זהב מבית ומחוץ כאמרם ז"ל בזה (יומא פרק בא לו) כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם. ועל אותו הגוף שהוא הארון נתן כפורת כלו זהב, מורה על צלם אלהים בלתי מחובר עמו כלל. וכן כרובים פניהם איש אל אחיו מורים על פעולת המצאת המושכל וקבלתו, וזה בהביט אל התורה, כאמרו אל הכפרת יהיו פני הכרובים ובזה הם פורשים כנפים למעלה, כאמרו ארח חיים למעלה למשכיל ובזה יתעשת האלהים לנו כאמרו ואל זה אביט: **וכן תעשו.** אתם כדי שאשכון בתוכם, לדבר עמך ולקבל תפלת ועבודת ישדאל, לא כמו שהיה הענין קודם העגל כאמרו בכל המקום כו' אבא אליך:

כלי יקר **וכן תעשו.** פירש"י לדורות ואין זה מבואר במקרא, ולי נראה לפי שהראה הקב"ה למשה תחילה תבנית המשכן ואח"כ הראה לו תבנית כל כליו כמ"ש את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, וכשצוה לו על עושי המלאכה התחיל בכלים תחילה שנאמר ועשו ארון וגו' ואח"כ הזכיר המשכן והיה משה נבוך בדבר אם יעשו המשכן תחילה כמראה אשר ראה בהר ואח"כ הכלים, או יעשה הכלים תחילה כדרך שנזכר בציווי העשיה ע"כ נאמר וכן תעשו בויוו כי אילו היה אומר כן תעשו הייתי מוכרח לומר שקאי על תבנית המשכן וכליו ולא על סדר קדימה ואיחור. ומדקאמר וכן תעשו ש"מ שקודם זה הפסיק הענין וא"כ ודאי מה שנאמר ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו קאי על מ"ש למעלה ועשו לי מקדש וא"כ עשיית תבניתם כבר אמור ומה אני מקיים וכן תעשו אלא שר"ל כסדר הזה תעשה תחילה משכן ואח"כ כליו, ומה שהקדים הארון זהו סדר מעלת מדריגתן קא חשיב וסוף המעשה תחילת

המחשבה כי עיקר בנין זה הוא בעבור ארון ברית ה' כי שם מקום השכינה ע"כ הקדימו, ולא ידעתי מי הכניס את רש"י בדוחק זה לאמר שמשה צוה אל בצלאל לעשות כלים תחילה ואנו רואין בהפך דבריו שהרי גם בפר' כי תשא גם בפר' ויקהל בכ"מ צוה על המשכן תחילה וא"כ ודאי מה שהקדים כאן הארון הוא בעבור מעלתו על המשכן וכל כליו ומי לא ידע בכל זאת שכתר תורה הוא העולה על כולם (עיין ברכות נה.). (כלי יקר)

וַיַּעַשׂ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמֹתַיִם וְחָצִי אַרְכּוֹ וְאֲמָה וְחָצִי רְחִבּוֹ וְאֲמָה וְחָצִי קִמְתּוֹ:

אונקלוס וַיַּעֲבֹדוּן אַרְוֹנָא דְאָעִי שְׁטִין תְּרִיתִין אַמִּין וּפְלָגָא אַרְפָּה וְאֲמִתָּא וּפְלָגָא פְּתִיָּה וְאֲמִתָּא וּפְלָגָא רְוִימָה: (אונקלוס)

יונתן וַיַּעֲבֹדוּן אַרְוֹנָא דְקִיִּסִי שִׁטָּא תְרִיתִין אַמִּין וּפְלָגָא אוֹרְפִיָּה וְאֲמִתָּא וּפְלָגָא פְּוִתִּיָּה וְאֲמִתָּא וּפְלָגָא רְוִימָה: (תרגום יונתן)

רש"י ועשו ארון. כמין ארונות שעושים בלא רגלים, עשויים כמין ארגז שקורין אישקרי"ן, יושב על שוליו: (רש"י)

אבן עזרא ועשו. בעבור שאמר בתחלה ועשו לי החל ככה. ועשו ארון ולא ידענו אם זאת המדה בחוץ או בפנים. והנה אם היא בחוץ יהיה עבר הארון מצופה מבית ומחוץ מבי' העברים חצי אמה. עד שתהיה מדת כל לוח הברית אמה אורך ואמה רוחב. ואם אמרנו שגם הקומה חצי אמה תהיה כל אבן כבדה מאד אולי נתן השם כח רב לידי משה שהיו כבדים להוריד לוח אבן ביד אחת. וכי משני עבריהם. אולי כן היה. כי הלוח הוא גוף מעוקב שיש לו ששה עברים. וככה כתוב כי ג' ארונות היו. ויש לתמוה על הכבדות. ועוד כי עובי הכפרת טפח. ועוד כי ראינו שלא היה זהב התנופה רק פחות מן חלק אחד מג' אלפים וארבע מאות מהזהב שהניח דוד. והנה הכרובים היו עצי שמן גם מזבח הקטורת לא היה כולו זהב והיה שוה לפי הסברא כי הציפוי למרא' העין הוא ומעט הזהב יכנס בציפוי הלא כי הקרשים והבריחים והשלחן ומזבח הקטורת כלם מצופים ואין דבר שיהיה זהב כלו רק המנורה ואחר שעשו הארון זהב מה צורך לעץ. ויוכיח על הציפוי. כי הנה האולם והבית צפה שלמה זהב: (אבן עזרא)

הרמב"ן ועשו ארון. יחזור אל בני ישראל הנזכרים למעלה, ואחרי כן וצפית אותו (פסוק יא), ויצקת לו (פסוק יב), וכולן בלשון יחיד, כי משה כנגד כל ישראל (מכילתא יתרו א). ויתכן שירמוז שיהיו כל ישראל משתתפין בעשיית הארון בעבור שהוא קדוש משכני עליון, ושיזכו כולם לתורה. וכן אמרו במדרש רבה (שמות לד ב) מפני מה בכל הכלים כתוב ועשית, ובארון כתיב ועשו ארון, א"ר יהודה בר' שלום אמר הקב"ה יבאו הכל ויתעסקו בארון שיזכו לתורה. והעסק, שיתנדב כל אחד כלי זהב אחד לארון, או יעזור לבצלאל עזר מעט, או שיכוונו לדבר: (הרמב"ן)

בעל הטורים ועשו ארון. בכולם כתיב ועשית חוץ מבארון דכתיב ועשו שכל הכלים עשה שלמה כיוצא בהן חוץ מארון: ארון אותיות אורן שיש בה אורן של ישראל

ואותיות נורא כי הוא אש אוכלה. ארון בגימי נזר שכתר תורה עולה על כל הכתרים לכן כתיב ועשית עליו זר זהב ובשלחן כתיב ועשית לו לומר שכתר תורה עולה על שאר הכתרים: **אמתים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו**. כל מדותיו היו שבורות בחצאי אמות ללמד שכל מי שלומד תורה צריך לשבר ולהשפיל עצמו: **ועשו ארון**. י' פרשיות מתחילין בעשייה כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם: (בעל הטורים)

אור החיים **ועשו ארון**. טעם שבארון שינה ה' את דברו הטוב מכל הכלים שבכולם אמר ועשית שולחן ועשית מנורת וגו' ואת המשכן תעשה ועשית את המזבח עצי וגו', וגם בפרטי הארון עצמו גמר אומר בנוכח דכתיב וצפית אותו ויצקת לו ועשית בדי וגו', אולי שרמז שאין גופה של תורה יכול להתקיים אלא בכללות כל ישראל ואין מציאות בעולם יכול עשות כל עקרי התורה וזה לך האות אם הוא כהן הרי זה אינו מקיים נתינת כ"ד מתנות כהונה ופדיון בכור וכו' ואם הוא ישראל הרי אינו יכול לקיים מצות עשה שבהקרבת הקרבנות ודיניהם אשר רבו מצות עשה שבהם וכן לוי ובכללות כל ישראל יקיימו כללות עקרי התורה, לזה אמר **ועשו** לשון רבים, ובשאר פרטי תיקוני הארון אמר לשון יחיד כי לתקן כלי התורה שהם לומדיה ועמליה והכנותיה יכולין להתקיים מאדם אחד:

עוד אולי שקדם לדבר לו בלשון זה לגלות לו על כל המעשה שהגם שמדבר עמו לנוכח לא אליו בא המצוה אלא לזולת שהם חכמי לב כמו שבאר אחר כך ומכנה הדבר אליו לפי שהוא המצוה לישראל. עוד לפי מה שאמרו ז"ל (רש"י פי עקב) כי ארון עץ עשה משה ושם הלוחות תיכף בירידתו מן ההר עד שעשה בצלאל הארון שהונחו שם לעולם, וכן אמר בפרשת עקב (דברים י' א') ועשית לך ארון עץ דקדק לומר לך פירוש אין פירוש ועשית כשאר ועשית אשר צויתך במעשה משכן ועשית שולחן ועשית מנורת ועשית מזבח וכולן לא עשאן אלא בצלאל, דבר זה לך אני מצוה לעשות, וכן עשה דכתיב (שם ג') ואעש ארון עצי שטים וכתוב (שם ה') ואשים את הלוחות בארון אשר עשיתי, אשר על כן אמר כאן **ועשו** פירוש מלבד מה שתעשה אתה שהוא לפי שעה עוד יעשו העושים, ומנכסי נדבת המשכן, ואם היה אומר ועשית היה סובר משה לדון ממה שגילה לו בארון שלפי שעה שיהיה משלו גם את זה יהיה הדבר כן, או יחשוב שיהיה אותו ארון עצמו שכבר עשה, לזה אמר לא כן הוא **ועשו** וגו', ובשאר מעשים שלא היה מעשה זולת האמור דבר הכתוב כדרכו ועשית (לו) לומר שהזכות מכונה למשה הגם שאחרים עושים: (אור החיים)

כלי יקר **ועשו ארון עצי שטים**. במעשה המשכן וכל כליו ודיני עשייתם. כבר נמצאו פרטי דיניהם בתלמוד עליהם אין להוסיף וממנו אין לגרוע ולא נשאר לנו לחדש בהם דבר, כ"א במה שהסכימו עליו כל המפרשים לעשות בהם רמזים על ענינים נסתרים או נגלים כי לא יתכן לומר שכל פרטים אלו היו בלא כוונה ועל דרך זה הלכו רוב המחברים לעשות בהם רמזים איש לפי שכלו זה אומר בכה וזה בכה, ואפילו רש"י שכל דבריו פשוטים מ"מ במקום שמצא לדרוש קרוב לפשוטו לא הניח מלבארו שכן בפר' זו פירש מזבח נחושת לכפר על מצחת נחושה וכן י"ב עינות מים וע' תמרים (שמות טו. כז) פירש כנגד י"ב שבטים וע' זקנים, ע"כ לא אחשוך גם אני מלומר מה שתעלה מצודת שכלי להוסיף קצת על אותן רמזים שדברו בהם המפרשים בשני פרשיות אלו תרומה תצוה, וטרם בואי לדבר בהם אומר בדרך כלל על ג' ראשי כלים אשר עליהם נעשה זר זהב והם ארון שלחן ומזבח ורז"ל אמרו (יומא עב:) שהם כנגד ג' כתרים כתר תורה כתר כהונה כתר מלכות והבט ימין וראה כי ג' כלים אלו היו חלוקים במדות האמות כי הארון

היו כל אמותיו שבורות והמזבח היו כל אמותיו שלמות והשלחן היו מקצתן שבורות ומקצתן שלמות הלא דבר הוא.

והקרוב אלי לומר בזה, לפי שאמרו החכמים, במעלות, הבט למעלה ממך כי עיניו ידמה בנפשו כי הוא חסר מן שלימות ולא הגיע למדריגת חבירו ויבא להתקנאות בו ויוסף על שלמת חכמתו כי קנאת סופרים תרבה חכמה. אבל בעיני העה"ז, דהיינו כל הצלחות הגופניות כעושר וכבוד יסתכל במי שהוא למטה ממנו ובסבה זו ישמח בחלקו בראותו כי יש לו רב יותר מן הרבה אנשים. וכמו שאמרו המתפלל יתן עיניו למטה ולבו למעלה (יבמות קה:) זה המתפלל על צרכי הנפש והגוף יתן לבו הרואה הרבה חכמה ודעת במי שהוא למעלה ממנו ויתפלל אל ה' להטות לבבו אל החכמה שיגיע בה למעלת השלמים שכן שלמה לא שאל מעם ה' כ"א שיתן לו לב שומע, ועיניו הרואות בחמדות הגוף המוחשות יתן במי שהוא למטה ממנו במדריגה ואז ישמח בחלקו ולא יבקש על רבוי עושר שכן שלמה אמר (משלי ה.) רש ועושר אל תתן לי. וע"כ היו כל אמות הארון שבורות להורות שכל אדם ידמה בנפשו כאילו הוא חסר מן שלימות החכמה וצריך למדוד עדיין למלאות חסרונו כי כל אמה חסירה מורה על דבר חסר הצריך שימלאו חסרונו כך עיקר החכמה מאין תמצא (איוב כח.) ממי שחושב את עצמו לאין וחסר אבל לא במי שהוא חכם בעיניו הטועה בעצמו לאמר שכבר הגיע אל תכליתה כי איזהו חכם הלומד מכל אדם (אבות ד.א.) החושב שהוא חסר מן החכמה והוא צריך עוד להתלמד, וכן בידיעת מציאת הש"י אמרו (בחינת עולם יג.מה) תכלית הידיעה שנדע שלא נדעך, וע"כ היו כל אמות הארון שבורות באורך וקומה ורוחב כנגד ג' דברים העומדים כנגד משיגי החכמות והם, קוצר דעת המשיג, ועומק המושג, ואורך ההצעות, כי הקומה היינו העומק כי עמוק הדבר מי ימצאנו והוא עומק המושג, והרוחב עומד כנגד קוצר דעת המשיג, והאורך היינו אורך ההצעות. וכמ"ש (איוב ה.) עמוקה משאול מה תדע וכתוב (שם יא.ט) ארוכה מארץ מדה ורחבה מיני ים.

אבל השלחן המרמז לכתר מלכות, ולכל הצלחות האנושיות אשר ישראל זוכין להם משלחן גבוה, היו אמותיו קצתם שלימות כי כל משכיל ישמח בחלקו וידמה בנפשו כאילו יש לו כל ואינו חסר לנפשו מאומה שכן יעקב אמר יש לי כל (בראשית ל.יא) אמנם קצתם היו שבורות להורות שלא ישלים האדם תאותו מכל וכל ולא יתן אל החומר כל אות נפשו אלא צריך שישבור תאותו כי מטעם זה נזכר לשון שבירה אצל הלחם כמ"ש (שם מג.ב) שברו לנו מעט אוכל. וכתוב (ויקרא כו.כו) בשברי לכם מטה לחם. ויתבאר זה עוד בסמוך בפר' השלחן. אבל מזבח הקטורת היו כל אמותיו שלמים וכן מזבח העולה כי ענין שניהם להשלים את האדם החסר מצד מעשיו כי כל הבא לכפר על האדם משלים חסרונו, כי מזבח העולה מכפר על גוף החוטא ע"י הקרבת גופות של הבעלי חיים ומזבח הקטורת מכפר על הנשמה ורוח אלהים העולה היא למעלה כעשן הקטורת וע"כ היו כל אמות ההם שלמות ואחר הצעה קטנה זו נבאר בפרטות ענין המשכן וכליו.

ועשו ארון. מה שנאמר בכולם ועשית וכאן נאמר ועשו, אמרה התורה הכל יבואו ויתעסקו בארון כדי שיהיה לכולם חלק בתורה כי כתר תורה הפקר לכל. דבר אחר לפי שנאמר (משלי ג.יח) עץ חיים היא למחזיקים בה. ללומדיה לא נאמר אלא למחזיקים בה רמז למחזיקים ידי לומדי תורה ובהיות שלא כל אדם מוכן לת"ת ומ"מ יש צד בכל אדם שיכול להיות שיהיה חלקו בתורה כי אף אם אינו מוכן ללמוד מ"מ יכול הוא להחזיק ידי לומדיה ונחשב לו כאילו הוא למדה כיששכר וזבולון. לכך נאמר ועשו ארון עצי שטים כי מצד היות בארון העץ המרמז על כי עץ חיים היא למחזיקים בה ע"כ הכל יכולין לעשותה לכך נאמר ועשו כי זה דבר

שהכל יכולין לעשותו ויכול להיות שזהו דעת רבי יוחנן שאמר במסכת (יומא עב):
מכאן לת"ח שבני עירו מצווין לעשות מלאכתו.

ואחר כך אמר וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ תצפנו. בעשיית עצי שטים אמר ועשו, ובצפוי הזהב אמר וצפית, כי הכל יכולין להחזיק ידי לומדי התורה הרמוז בעץ אבל אין הכל יכולין לעמוד על הנגלה והנסתר שבתורה הרמוז באמרו מבית ומחוץ תצפנו וכן אין הכל תוכם כברם כמו שיתבאר, וקרוב לומר שלכך נעשה הארון עצמו מעץ כי כל עץ עושה פרי וזה רמז לשכר טוב אשר יש לעוסקים בתורה כמ"ש (משלי כז. יח) נוצר תאנה יאכל פריה. וזה דבר שהכל נכספים אליו ולכך נאמר ועשו ארון עצי שטים אבל ציפוי זהב מבית ומחוץ המרמז על עצם המעשה אין כל אדם שוין בזה והוא מיוחד למשה ולאנשי סגולה אשר כערכו לכך נאמר וצפית. והנה הצפוי נזכר ב"פ כדי להבדיל בית מחוץ כי מתחילה אמר וצפית אותו זהב טהור מבית. ואח"כ אמר ומחוץ תצפנו ולא הזכיר זהב טהור מחוץ אע"פ שבלי ספק היה הכל מזהב טהור מ"מ לא הזכיר זהב טהור אצל החוץ כי כל אומן דרכו להדר את הכלי מבחוץ יותר ממה שמהדרו בפנים מפני הרואים, ועל כן לא הוצרך להזכיר זהב טהור כ"א אצל מבית אבל מחוץ אין אני צריך להזהירך שיהיה הצפוי גם כן מן זהב כי ק"ו הוא מן הפנים ולהורות נתן בלבם שכמוהם יהיו עושיהם כי כל לומדי התורה צריכין ביותר אזהרה על טהרת הלב הפנימי שאינו נראה בלתי לה' לבדו אבל על חיצונם אין צריכין כל כך אזהרה כי כל אדם דרכו להדר את עצמו כדי למצוא חן בעיני אדם.

ד"א לכך לא הזכיר זהב טהור אצל החוץ, כדי שנלמוד מזה שכל מה שהאדם עושה כדי להדר את עצמו בעיני אלהים הוא ודאי טהור בהחלט אבל כל מה שהוא מראה חיצונו טהור אינו טהור בהחלט כי יכול להיות שהוא עושה כן מפני הרואים ולבו בל נכון עם ה'. ד"א לפי שנקיון פנימי הקב"ה מקבלו כשהוא טהור המחשבות, אבל לטהר את עצמו מבחוץ הוא דבר קשה מאד, כי מדרך בני עמנו לדון את כל אדם לכף חובה כי מי לנו גדול ממשה ויחפאו עליו דברים וחשדוהו במה שאין בו ואם בארזים נפלה חץ שחוט לשונם מה יעשו אזובי קיר. ד"א מבית ומחוץ רמז לנגלה ונסתר שבתורה וידוע שהנסתר יש בו יותר טהרה וקדושה מן הנגלה על כן לא הזכיר טהור כ"א אצל מבית.

והנה מקום אתי לפרש עוד מבית ומחוץ, ע"ד שמצינו במסכת (מו"ק טז.) רבי גזר לתלמידיו שלא ישנו בשוק כו' ומסיק שם והכתיב (משלי א. כ) חכמות בחוץ תרונה אמר רבא כל העוסק בתורה בפנים תורתו מכרזת עליו מבחוץ, ולפי זה יש יותר שלימות בתורת הבית מבתורה שנסנית בחוץ על כן הזכיר זהב טהור מבית ולא הזכיר זהב אצל החוץ, ואולי שמטעם זה הקדים כאן בית לחוץ כי התחיל בזהב טהור מבית ומשם נלמד גם אל החוץ כך העוסק בתורה בבית משם יתפשט הדבר לראש כל חוצות.

ועשית עליו זר זהב סביב. ארז"ל (יומא עב): שזה רמז לכתר תורה ובשלחן ובמזבח נאמר ועשית לו לפי, שכתר כהונה ומלכות הוא לאנשים מיוחדים כי אין כהונה כ"א למי שהוא מזרע אהרן ומלכות לזרע דוד לכך נאמר לו אבל כתר תורה הפקר לכל לכך לא נאמר לו, ונקט לשון זר להורות שהמשתמש בכתרה של תורה דינו כזר הקרב יומת וכן כתר כהונה נאמר בה (במדבר יח. ז) והזר הקרב יומת וכן כתר מלכות זר וכתר לזרע דוד וזר לזרים.

ומה שנאמר אמתים וחצי ארכו וגו'. כבר אמרנו שהיו כל האמות שבורות כדי

שכל אדם ידמה בנפשו כאילו הוא חסר ולא בא עד תכלית החכמה, ורז"ל אמרו (אבות ו.ו) שהתורה נקנית במ"ח מעלות רמז לדבר ועשו ארון עצי שטים אמתים וחצי סוף תיבות עולה קנ"ו ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו ס"ת עולה מ"ח כאילו אמר קנו התורה במ"ח דברים, ובא הרמז באמות שבורות לפי שרוב הדברים שקנין התורה תלוי בהם תלויין במדת הענוה כי הוא יסוד ומקור לכל אותן מ"ח דברים וכן האמות שבורות מורים על לב נשבר ונדכה והוא עניו ושפל ברך, ויכול להיות שמטעם זה גזר רבי שלא ישנו בשוק כו' כדי שלא ירגילו את עצמם ללמוד מחמת יוהרא כדי להתהדר בפני הרואים כמנהג דורינו שרוב הלומדים דרכם להתפאר ולמען הרבות חריפתם ופלפולם ברבים.

יג) ועשית בדי עצי שטים. הם נושאי הארון כי בהם אחזו הארון והיה לו לומר ועשית בדים אלא שכפי הרמז ירמוז לט"ז גברי הקורין בתורה בשבת ובשני וחמישי כמספר בדי זה"ש וצפית אותם זהב היינו יוס ז' ויוס ה' ויוס ב' דוגמא לזה פירשנו בעוללות אפרים מאמר רס"ט בקצב אחד שהיה לו שלחן של זהב משאוי ששה עשר בני אדם כו'. ולא יסורו הבדים כי ברית כרותה אמר ה' לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגו' וכמ"ש (יהושע א.ח) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך.

יז) ועשית כפורת. כסוי מלמעלה רמז שצריך לכסות סודות התורה שלא לגלותם ברבים כי דברים שכסה עתיק יומין אל תגלה אותם וכמ"ש (משלי יא.ג) ונאמן רוח מכסה דבר. וכתוב (שם כה.ב) כבוד אלהים הסתר דבר. ושני כרובים בדמות מלאכים שנקראו כרובים ובדמות ילדים קטנים להורות שאם הרב דומה למלאך ה' צבאות והוא נקי מן החטא כתינוק בן שנה אז יבקשו תורה מפיהו, וצריך להיות נקי מאלהים ואדם, כי לצאת ידי שמים היו הכרובים פורשי כנפים למעלה ולצאת ידי הבריות היו פניהם איש אל אחיו המורה גם אל השלום הניתן לאוהבי התורה והיו יחדיו תואמים בשלום וריעות, אל הכפורת יהיו פני הכרובים שכל מגמת פניהם יהיה אל התורה שבארון לא כאותן אשר המה חכמים בעיניהם ודורשים לכבוד עצמם ולא לכבוד התורה.

כב) ונועדתי לך שם. כי אין להקב"ה בעולמו כ"א ד' אמות של הלכה (ברכות ח.) ובמקום שהשלום מצוי כי שם אין לומדין לקנטר ומשם היה הקול נכנס אל אוהל מועד כמו שפירש"י (במדבר ז.פט) לפי שהארון נושא לכל הכלים המקודשים ועל ידו יחול השפע האלהי על כולם וכבר מציינו (סוטה לה.) שהיה הארון נושא את נושאו, והוא כדמות רמז למחזיקים בידי לומדי התורה נראים נושאות והם נושאות מן לומדי התורה. (כלי יקר)

דעת זקנים ועשו ארון. בכלהו כתיב ועשית וכאן כתיב ועשו לפי שהכל חייבין להתעסק בו מפני כבוד התורה שבתוכו וק"ו לתלמידי חכמים שבני עירם מצווים לעשות מלאכתן כדי לכבדם והכי איתא ביומא פרק בא לו ועשו ארון מכאן לת"ח וכו'. מבית ומחוץ תצפנו. אמר רבא כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם. ועוד צוה הקב"ה לכל ישראל להתעסק בו כדי שיהו כלן מקבלין שכר התורה המונחת בו שם: (דעת זקנים)

יא) וצפית אתו זקב טהור מבית ומחוץ תצפנו ועשית עליו זר זקב סביב:

אונקלוס וְתַחֲפִי יְתֵה דְהַב דְּכִי מְגוּ וּמְבָרָא תַחֲפִנְהָ וְתַעֲבֵד עֲלוּהִי דִיר דְדָהַב סְחֹר (אונקלוס) סְחֹר:

יונתן וְתַחֲפִי זְתִיחָ דְהַב דְכִי מְגִיּוּ וּמִפְרָא תַחֲפִינִיחָ וְתַעֲבִיד עֲלוּי דִיר דְדָהַב חֲזוֹר
חֲזוֹר : (תרגום)

רש"י מִזְבִּית וּמַחֲוֹץ תִּלְפָּנוּ. שְׁלֶשָׁה אַרְוֹנוֹת עֲשָׂה בְּלֵאלֵל, ב' שָׁל זֶהָב וְא' שָׁל עֵץ (וּיּוֹמָא
עב:) , וד' כִּתְלִים וְשׁוֹלִים לְכָל אֶחָד, וּפְתוּחִים מִלְמַעְלָה, נִתָּן שָׁל עֵץ בְּתוֹךְ שָׁל זֶהָב,
וְשָׁל זֶהָב בְּתוֹךְ שָׁל עֵץ, וְחִפָּה שְׁפָתוֹ הָעֲלִיוֹנָה (ה) בְּזֶהָב, נִמְלָא מִלְּפָה מִזְבִּית וּמַחֲוֹץ:
זר זהב. כִּמְיִן כֶּתֶר מוֹקֵף לוֹ סְבִיב, לְמַעְלָה מִשְׁפָּתוֹ, שְׁעֲשָׂה הָאֲרוֹן הַחִיּוֹן גְּבוּהָ מִן
הַפְּנִימִי, עַד שְׁעֵלָה לְמוֹל עוֹזֵי הַכְּפוֹרֶת וּלְמַעְלָה הַיָּמִינוֹ מִשָּׁהוּ, וְכִשְׁהַכְּפוֹרֶת שׁוֹכֵב
עַל עוֹזֵי הַכְּתָלִים, עוֹלָה הַזֶּר לְמַעְלָה מִכָּל עוֹזֵי הַכְּפוֹרֶת כָּל שָׁהוּא, וְהוּא סִימָן
לְכַתֵּר (רש"י) תורה:

שפתי חכמים (ה) וְאִתּוֹ מִנְחָא לִיחָ לְרִשְׁשִׁי דְלִמְלָא לֹא הִיָּה רַק אֶחָד וְהִיָּה מִלְּפָה מִזְבִּית
וּמַחֲוֹץ בְּזֶהָב כְּדֶרֶךְ שְׁהַלְּוֹרְפִים עוֹשִׂים (מִהַר"ן) וַיִּלְכֵּן דְּבַפְרָסָה זֶה שָׁל עֲשִׂיַת הָאֲרוֹן שְׁהִיוּ
מוֹנַחֲוִין בּוֹ הַלְּוֹחֹת יֵשׁ בּוֹ כָּל אֹתוֹת שָׁל אֶל"ף בִּי"ת לְפִי שְׁבִלְוֹחֹת יֵשׁ כָּל הַתּוֹרָה
וְלִכְךָ רֹמֵז בְּפ' זֶה הָאֶל"ף בִּי"ת שְׁהוּא כָּל הַתּוֹרָה לְבַד מִן הַגִּימַל"ל שְׁאִין בּוֹ וּמֵאִי
טַעמָא אִין בּוֹ גִּימַל"ל אֶלְלָא וְדִלִּי לֹא כְרִיד לְרִמְזוֹ הַג' לְפִי שְׁהַאֲרוֹן עֲלָמוֹ הִיָּה ג' אִי
נִמִּי לְכֵן כִּתֵּב הַקֶּרָא תִּלְפָּנוּ יִתִּירָה שְׁאַחַר כֵּךְ תִּלְפָּה שְׁפָתוֹ הָעֲלִיוֹנָה כְּלוֹמֵר ג' אַרְוֹנוֹת
הִיוּ וְהִיָּה נֹתֵן זֶה לְתוֹךְ זֶה וּמִמִּלְּאָה הִיָּה מִלְּפָה מִזְבִּית וּמַחֲוֹץ לְבַד שְׁפָה הָעֲלִיוֹנָה
וְאֶחָד"כ הִיָּה מִלְּפָה אֶת שְׁפָתוֹ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא זר זהב. מגזרת ארחי ורבעי זדית: (אבן עזרא)

בעל הטורים זהב טהור מבית ומחוץ. ב' דזהב עם טהור מבית ומחוץ בגי' הנה
החכם יהיה תוכו כברו: (בעל הטורים)

דעת זקנים וצפית. ראוי היה הארון להיות זהב כולו אלא לפי שיהיה נישא בכתף
ויכביד יותר מדאי ואע"ג דאמרינן נושאו נושא לפי שעה היה וקשיא לי א"כ
למה נענש עוזא וצ"ע וכן מצינו במזבח הזהב שצוה הקב"ה לעשות מעצי שטים
ולחפות זהב וכן מזבח הנחשת לפי שהיו נושאים בכתף ולא יכביד על הנושאים:
ועשית עליו זר זהב. נראה שאינו אלא לנוי כמין כתר והוא רמז לכתר התורה
וכן משמע ביומא פרק בא לו שלש זרין הן זר הארון שהוא לכתר התורה וזר
השלחן סימן לכתר מלכות וזר המזבח רמז לכתר כהונה כתר כהונה בא אהרן
ונטלה כתר מלכות בא דוד ונטלה כתר תורה מונח ועומד וכל שרוצה ליטול יבא
ויטול: (דעת זקנים)

יב וְצִקְתָּ לֹא אַרְבַּע טְבַעַת זָהָב וְנִתְּנָה עַל אַרְבַּע פְּעֻמְתָּיו וְשָׁתִי טְבַעַת עַל-
צִלְעוֹ הָאֶחָת וְשָׁתִי טְבַעַת עַל-צִלְעוֹ הַשְּׁנִית:

אונקלוס וְתַתִּיד לָהּ אַרְבַּע עֲזָקוֹ דְדָהַב וְתַתִּין עַל אַרְבַּע זְוִנְתָּהּ וְתַתִּין עֲזָקוֹ עַל

סְטֵרָה חֵד וְתִרְתִּין עִזְקוֹן עַל סְטֵרָה תִּנְיָתָא : (אונקלוס)

יונתן וְתִתִּיךְ לִיָּה אַרְבַּע עִזְקוֹן דְּדָהָב וְתִתִּין עַל אַרְבַּע אֵיזְתְּוֹדוּי וְתִרְתִּין עִזְקוֹן עַל צִיטְרִיָּה חֵד וְתִרְתִּין עִזְקוֹן עַל צִיטְרִיָּה תִּנְיָתָא : (תרגום יונתן)

רש"י ויִלְקַח. לָשׂוֹן הַתְּכָה כְּתַרְגוּמוֹ: פְּעוּמוֹתָיו. כְּתַרְגוּמוֹ זֹיתִיָּה. וּבְזוּיּוֹת הַעֲלִיוֹנוֹת סָמוּךְ לְכַפּוּרַת הַיּוֹ נִתּוּנִים, שְׁתִּים מִכֶּאֱזָן וְשְׁתִּים מִכֶּאֱזָן לְרַחְבּוֹ שֶׁל (ו) אַרְוֹן, וְהַבְּדִים נִתּוּנִים בְּהֵם, וְאִרְכּוֹ שֶׁל אַרְוֹן מִפְּסִיק בֵּין הַבְּדִים אֲמַתִּים וְחֲלֵי בֵּין זָד לְזָד, שִׁיְהִיו שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם הַנוֹשְׂאִין אֶת הָאֲרוֹן מֵהַלְכִין בִּינֵיהֶם, וְכֵן מְפּוֹרֵשׁ בְּמִנְחוֹת (מֵס): בְּפִרְקָא שְׁתֵּי הַלְחָם: וְשְׁתֵּי טַבְעוֹת עַל כֻּלְּעוֹ הָאֲחַת. הֵן הֵן ד' טַבְעוֹת שֶׁבְּתַחֲלַת הַמִּקְרָא, וּפִירֵשׁ לָךְ הֵיכָן הֵיוּ, וְהוּי"ו זֶה יִתִּירָה הֵיא, וּפְתַרְוּנוּ כִּמוֹ שְׁתֵּי טַבְעוֹת, וַיֵּשׁ לָךְ לִישְׁבָּה כֵּן, וְשְׁתֵּי מִן הַטַּבְעוֹת הָאֵלוֹ עַל כֻּלְּעוֹ הָאֲחַת: כֻּלְּעוֹ. אֲדוּ: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) אֲבָל אִי הוּא ב' מִכֶּאֱזָן וּב' מִכֶּאֱזָן לְאִרְכּוֹ שֶׁל אַרְוֹן לֹא הֵיוּ יוֹכְלִין שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם הַנוֹשְׂאִין לִילָךְ זֶה בְּזָד זֶה לְפִי שֶׁלֹּא יִהְיֶה בִּינֵיהֶם אֲלֹא אִמָּה וְחֲלֵי: (שפתי חכמים)

אבן עזרא פְּעוּמוֹתָיו. חִפְשִׁיתִי בְּכֹל הַמִּקְרָא וְלֹא מִצְאֵתִי פַעַם שֶׁהוּא זֹיתִי רַק מִלִּי רִגְלִי. רִגְלֵי עֵנִי פְּעָמֵי דָלִים. וַיִּשֶׁם לְדֶרֶךְ פְּעָמָיו. מֵהַ יְפוּ פְּעָמֶיךָ וּרְבִים כְּכֹה. עֵינֶיךָ הוֹצַרְכֵתִי לְפָרֵשׁ כִּי רִגְלִים הֵיוּ לְאֲרוֹן. כִּי דֶרֶךְ בְּזִיוֹן הוּא שִׁישֵׁב הָאֲרוֹן בְּאַרְץ. וְעוֹד מֵהַ טַעַם לֹמֵר וְשְׁתֵּי טַבְעוֹת זֶהָב בְּתוֹסַפַּת הוּי"ו. וְאֵילוֹ הֵיוּ הָרֵאשׁוֹנוֹת הֵיָה כְּתוּב שְׁתֵּי טַבְעוֹת. לְהוֹדִיעַ שֶׁהֵם אַרְבַּע טַבְעוֹת זֶהָב שֶׁהַזְכִּיר כִּמְשַׁפֵּט הַלְשׁוֹן. וַיֵּשׁ מִחֲכָמֵי דוֹרֵינוּ שֶׁהֵבִין זֶה וְאָמַר כִּי הַבְּדִים הֵיוּ מוֹשְׁמִים בְּאֲרוֹן בְּטַבְעוֹת שֶׁהֵיוּ עַל הַפְּעוּמוֹנִים. וְכֹאשֶׁר יִצְטָרְכוּ לְשֵׂאת אֶת הָאֲרוֹן יוֹסְרוּ מֵהַטַּבְעוֹת הַשְּׁפִלִּיּוֹת וַיִּוָּשְׁמוּ בְּטַבְעוֹת הַעֲלִיוֹנוֹת. וְכֵן כְּתוּב וְשִׁמוֹ בְּדָיו. וְלִפִּי דַעֲתִי שֶׁהַבְּדִים אַחַר שֶׁהוֹשְׁמוּ בְּטַבְעוֹת הַעֲלִיוֹנוֹת לֹא הוֹסְרוּ מִשֶׁם. כִּי כֵן כְּתוּב לֹא יוֹסְרוּ מִמֶּנּוּ. וּפִירוּשׁ וְשִׁמוֹ בְּדָיו עַל הַכְּהֻנִּים שֶׁהֵיוּ מְשִׁימִים בְּדֵי הָאֲרוֹן בְּכַתְּפוֹת הַקְּהָתִים וְכֹאשֶׁר הוֹשֵׁם הָאֲרוֹן בְּדַבֵּיר הוֹצַרְךָ לְהִיּוֹתוֹ סָמוּךְ אֶל הַקִּיר שִׁיִּסּוּכּוֹ הַכְּרוּבִים עַל הָאֲרוֹן וְעַל בְּדָיו. עַל כֵּן הָאֵרִיכּוֹ קֶצֶה כֹּל אֶחָד מֵהַבְּדִים. וְזֶהוּ וַיֵּאֲרִיכּוֹ הַבְּדִים וְהֵנָּה הַדִּי הַטַּבְעוֹת הַשְּׁפִלִּים הֵיוּ לְיוֹפֵי וְתַפְאֶרֶת כִּמְשַׁפֵּט הָאֲרוֹנִים: (אבן עזרא)

הרמב"ן אַרְבַּע פְּעוּמוֹתָיו. כְּתַרְגוּמוֹ, אַרְבַּע זֹיתִיָּה, וּבְזוּיּוֹת הַעֲלִיוֹנוֹת סָמוּךְ לְכַפּוּרַת הַיּוֹ נִתּוּנִין. וְשְׁתֵּי טַבְעוֹת עַל כֻּלְּעוֹ הָאֲחַת, הֵן הֵן אַרְבַּע טַבְעוֹת שֶׁבְּתַחֲלַת הַמִּקְרָא, וּפִירוּשׁ הַכְּתוּב וְשְׁתִּים מִן הַטַּבְעוֹת הָאֵלוֹ עַל כֻּלְּעוֹ הָאֲחַת. כִּךְ פִּירֵשׁ רִשְׁיִי, וַיִּפֶּה פִּירֵשׁ. אֲבָל לֹא יָדַעֲתִי לְמָה אָמַר שֶׁבְזוּיּוֹת הַעֲלִיוֹנוֹת סָמוּךְ לְכַפּוּרַת הַיּוֹ הַטַּבְעוֹת, שֶׁהַכּוּבֵד הֵיָה יִתֵּר מְאֹד, וְעוֹד כִּי דֶרֶךְ הַכְּבוֹד הוּא שִׁיְהִיָּה הָאֲרוֹן נֹשֵׂא וְגִבּוּהַ לְמַעַלָּה עַל הַכְּהֻנִּים: כַּתְּפוֹת

וּר"א אָמַר חִפְשִׁיתִי בְּכֹל הַמִּקְרָא וְלֹא מִצְאֵתִי "פַעַם" שִׁיְהֵא זֹיתִי, רַק רִגְלִי, מֵהַ יְפוּ פְּעָמֶיךָ (שֶׁהֵי"ש ז ב), רִגְלֵי עֵנִי פְּעָמֵי דָלִים (יִשְׁעִיָּה כו ו), עַל כֵּן הוֹצַרְכֵתִי לְפָרֵשׁ כִּי רִגְלִים הֵיוּ לְאֲרוֹן. וּפִירוּשׁ כִּי הֵם שְׁמוֹנֶה טַבְעוֹת, דִּי תַחֲתוֹנוֹת לְשֵׂאת אוֹתוֹ בְּהֵם, וְהַעֲלִיוֹנוֹת הֵיוּ לְיוֹפֵי. וְאֵין דַּבְּרֵיוֹ נְכוּנִים כֻּלָּל. אֲבָל אִם כַּדְּבָרֵיו שֶׁהַפַּעַם רִגְלִי, יִצוּהַ הַכְּתוּב שִׁיְהִיו הַטַּבְעוֹת בְּזוּיּוֹת הַתַּחֲתוֹנוֹת אֲשֶׁר הָאֲרוֹן יוֹשֵׁב בְּהֵן, וַיִּקְרָא הַצַּדְדִּים

התחתונים רגלים. כי לשון הקדש יתפוש כל הצורות לדמות האדם, ויאמר לכל דבר לעליונו ראש ולצד התחתון רגל:

וזה באמת כך הוא, שבזויות התחתונות היו הטבעות, והארון נשא למעלה, כמו שפירשתי למעלה. אבל לפי דעתי אין פעם רגל, אבל הוא שם הפסיעה, מה יפו פעמיד (שה"ש ז ב), פסיעותיך, כענין שנאמר בתלמוד (ע"ז יח.) כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו, וכן מדוע אחרו פעמי מרכבותיו (שופטים ה כח). ואמר הכתוב בכאן "פעמותיו" לפסיעות הכהנים הנושאים אותו, רמז שני דברים, שיהיו הטבעות בזויות למטה ממש סמוכים למושב הארון, ושיהיה כל ארכו של ארון מפסיק בין שתי הטבעות, כי הארון ארכו למזרח, והטבעות שנים בצפון אחד בראש המזרחי ואחד במערבי, ושנים בדרום, ופעמי הכהנים הולכים בין טבעת לטבעת, ולפניהם. ובמשנת המשכן שנו ארבע טבעות של זהב היו קבועות בו, שתיים בצפון ושתיים בדרום, שבהם היו נותנין את הבדים ולא היו זזים משם לעולם וכו', (הרמב"ן)

ספורנו פעמותיו. זויות שוליו: ושתי טבעות על צלעו האחת. הצד הארוך יקרא צלע. צוה אם כן שארבעתם תהיינה על ד' זויות השולים, וצוה גם כן שלא תושמנה על הצדדים הצרים, אבל תושמנה על הארוכים הנקראים צלעות, שתיים מהן על צלעו האחת ושתיים מהן על השנית: (ספורנו)

[יג] וְעִשִׂית בְּדִי עֲצֵי שֹטִים וְצִפִּית אֹתָם זָהָב:

אונקלוס וְתַעֲבֵד אַרְיַחֵי דְאָעֵי שֶׁטִּין וְתַחֲפִי יְתְהוֹן דְּהָבָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד אַרְיַחֵי דְקִיסֵי שִׁיטָא וְתַחֲפִי יְתְהוֹן דְּהָבָא: (תרגום יונתן)

רש"י **זלי.** מוטות: (רש"י)

[יד] וְהִבַּאת אֶת-הַבָּדִים בְּטַבְעֹת עַל צִלְעֹת הָאָרֶן לְשֵׂאת אֶת-הָאָרֶן בָּהֶם:

אונקלוס וְתַעֲל יְת אַרְיַחֵי אֶעֱזַקְתָּא עַל סְטְרֵי אַרְזָא לְמַטַּל יְת אַרְזָא בְּהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְתַהֲנַעַל יְת אַרְיַחֵי אֶעֱזַקְתָּא עַל צִיטְרִיָּה אַרְזָא לְמִיטוֹל יְת אַרְזָא בְּהוֹן: (תרגום יונתן)

[טו] בְּטַבְעֹת הָאָרֶן יְהִיו הַבָּדִים לֹא יִסְרוּ מִמֶּנּוּ:

אונקלוס אֶעֱזַקְתָּא דְאַרְזָא יְהוֹן אַרְיַחֵי אֶלָּא יַעֲדוֹן מְנַה: (אונקלוס)

יונתן אֶעֱזַקְתָּא דְאַרְזָא יְהוֹן מַחְתָּן אַרְיַחֵי אֶלָּא יַעֲדוֹן מְנִיָּה: (תרגום יונתן)

רש"י לֹא יִסְרוּ מִמֶּנּוּ. (ט) לעולם (יומא עב.). (רש"י)

ספתי חכמים (ז) מדלתיב בתחלה בטבעות הארון יהיו הזדים למה ליה למכתב
אחר כך לא יסורו ממנו: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **בטבעות**. שהם על צלעות הארון: **ונתת**. הלוחות הם העדות כאילו הם כמו שטר כתובה. והם לוחות הברית והעד הנאמן ויקח ויתן את העדות אל הארון. ועוד כי לא כי משה ספר תורה. וספר התורה שמוהו הכהנים מצד ארון ברית ה' מחוץ. ועוד כתיב אין בארון רק שני לוחות אבנים. ומחלוקת היא. יש לשאול הנה הכתוב אמר למשה ונתת אל הארון הלוחות אשר אתן אליך וכתוב ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו והנה שברם ולא מלא מצות השם. ויש להשיב אולי בעבור זה אמרו חכמינו כי שברי הלוחות הן מונחים בארון. ואין הכתוב מכחיש דבריהם כי הראשונים והאחרונים לוחות הברית הם. ועוד נוכל להשיב כי הכתוב לא דבר רק על הלוחות השניות. ואין טענה ממלת אשר אתן אליך. כי הנה כתוב גם עליהם ויתנם ה' אלי. ועוד הנה לא מצאנו שיאמר השם למשה שיעשה הארון וישם שם הלוחות הראשונות כי השם יודע כי ישברם משה רק אמר על הלוחות שפסלם משה ועשית לך ארון עץ. וקדמונינו אמרו כי אין זה הארון שעשה בצלאל ונכון הוא. ועל דרך הפשט אינו רחוק בעיני. כי על הארון שעשה בצלאל ידבר וכן כתוב ועשו ארון עצי שטים. ואין טעם לשאול אנה היו מושמים אלה הלוחות עד שהוקם המשכן כי אין צורך להזכיר זה והוצרכתי לפירוש הזה בעבור שהזכיר ואשים את הלוחות בארון אשר עשיתי והנה אם אמרנו כי יספר המעשה כאשר היה אע"פ שלא נדע טעם. למה יזכיר זה. והנה מה נעשה בכתוב אח"כ. ויהיו שם כאשר צוני. וזה לאות כי ידבר על הלוחות ששם משה בארון הברית והם שם עד היום הזה וזה טעם ויהיו שם עד היום הזה. גם לאות ולעד כי ספר התורה לא היה בארון כי בתחלה שם הלוחות בארון. ואחר כן הכפורת עם הכרובים. והנה שכן הכבוד על הכרובים וכתוב יושב הכרובים. א"כ איך ישם משה ספר התורה בשנת הארבעים בתוך הארון אם לא יסיר הכפורת עם הכרובים מעל הארון ואין צורך לכל זה: (אבן עזרא)

אור החיים **לא יסורו ממנו**. טעם שהוצרך לומר **ממנו** ולא הספיק לומר לא יסורו והענין מובן שממנו הוא, אפשר שנתכוון לומר שאין צריך שיהיו מהודקין ממש שלא יזוזו מתחילתם לסופם בטבעות עצמם אלא שלא יסורו מהארון היא ההקפדה, אלא שביומא (ע"ב). אמרו וזה לשונם רבי יוסי בר חנינא רמי כתיב בטבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו וכתוב והובא את בדיו הא כיצד מתפרקין ואין נשמטין עד כאן. מדברי הגמ' מוכח כי לא יסורו לבד משמע ליה שלא יזוזו ואולי כי תיבת **ממנו** יש בה משמעות אחר כי בא לרבות שלא יזוזו אנה ואנה לזה אמר הכתוב (י"ד) **והבאת**:

עוד נראה כי אם לא אמר והבאת הייתי אומר כי מה שאמר הכתוב ממנו בא לומר שאין חיוב מלקות אלא על הסרתם בהחלט ולעולם יש איסור אפילו בהזזתם תלמוד לומר **והבאת** פירוש לשון הבאה שאם כונת הכתוב שיהיו קבועים ולא זזים היה לו לומר וקבעת או וחברת ולא והבאת שיהיה נשמע שיהיו נכנסים ויוצאים:

וראיתי להתוסי' שהקשו למה הביא רבי יוסי בר חנינא פסוק והובא, והקי' עוד מפסוק ושמו את בדיו בשעת סילוק מסעות שנראה שהיו נותנים אותם בכל מסע

הא למדת שהיו מסירים אותם והתורה אמרה לא יסורו ממנו וא' כי היו שמונה טבעות בארון וד' בדים ודייק הכתוב שאמר ויצקת לו ד' טבעות וגו' וכתוב ושתו טבעות וגו' הא למדת שהם שמונה יעיין שם דבריהם, ואין אני מצדיק דברים אלו כי רבו הקושיות על האותיות, והדבר פשוט כי טעות נפל בספרים וצריך לומר במקום והובא והבאת את הבדים בטבעות וקושית ושמך בדיו נראה לי לומר כי להיות שהבדים היו לשאת את הארון בהם לזה כשצוה ה' לכסות את הארון בפרוכת המסך צוה שישמו הכהנים הכנת הבדים שיוציאו ראשי הבדים, ופירוש ושמך קונפוני"ר בלע"ז כדי שיהיה בסדר ואופן שישאו אותם הלויים על כתפיהם שלא יצטרכו הלויים להוציא ראשי הבדים ויזונו עיניהם מן הקודש. והר"י מאורליינש פירש שישמו הבדים על כתפי הלויים וכבר דחו התוס' דבריו יעיין שם דבריהם. ועוד יש להקשות על דבריו ז"ל כהנה וכהנה ויותר יש לבחור בדברינו. וטעם אומרו ושתו טבעות לא ידעתי מה יפרשו בפסוק (לקמן כח ג) ועשו את בגדי אהרן וגו' ואלה הבגדים ובהכרח לומר שאין יותר מח' וכאלה רבות ותהיה זאת כאח' מהם בוא"ו נוסף שבא לאיזה דרשה, ואולי כי צוה ה' לעשות ב' טבעות שיהיו קבועים בגוף הארון ואינם נעים ונדים ואחר כך יעשה ב' טבעות ויכניסם בטבעות הקבועים בארון ואלו הם נעים ונדים וזה מיופי הנעשה בהתכונות הנושאים לכבוד ולתפארת ולעולם לא היו אלא ב' בדים אשר בהם היו נושאים הארון: (אור החיים)

דעת זקנים לא יסורו ממנו. מפני קדושת הארון לא רצה הקב"ה שימשמשו בו להסיר הבדים ולהכניסם בטבעות אבל כשבאין לנושאו מחזיקין בראשי הבדים ונושאים וכשמניחין אותו הולכין להם מיד מחמת אימת הקדושה וה"פ דקרא בטבעות הארון יהיו הבדים שישים משה ויקבעם שם כדכתיב בפרשת ותכל וכשיושמו שם לא יסורו ממנו: (דעת זקנים)

טז ונתת אל-הארון את העדות אשר אתן אליך:

אונקלוס ונתתן בארונא ית סהדותא די אתן לך: (אונקלוס)

יונתן ונתתן בגו ארונא ית סהדותא דאתן לך: (תרגום יונתן)

רש"י ונתת אל הארון. כמו בארון: העדת. התורה, שהיא לעדות ביני וביניכם שכויתי (ת) אתכם מלות הכתובות זה: (רש"י)

שפתי חכמים (ת) הקשה הרא"ם דהא בסיפור הקמת המשכן בפרשת פקודי כתיב ויתן את העדות אל הארון וקם פירש את העדות הלוחות ועוד והלא לא נכתב ספר תורה אלא עד סוף הארבעים שנה וכו'. ונראה לי מדכתיב אשר אתן אליך שהוא לשון עתיד והא עשרת הדברות כבר נתן ואף אם נשתכרו הלוחות מסתמא היה משה כתבן או היה מתפלל שיחזור הלוחות כמו שהיו אלא ודאי על התורהכולה קאי שהוא עתיד לכתוב: (שפתי חכמים)

ספורנו ונתת אל הארון. באר ענינו בהיותו כלי בלתי נאות לעבודת שום זבח:

דעת זקנים ונתת אל הארון. אין זה עקר הצווי דהא כתיב למטה ואל הארון תתן את העדות אלא ליתן טעם מפני מה לא יסורו ממנו כדי שלא ימשמשו בו כי צריך ליתן בו את העדות ויהיה קדוש: (דעת זקנים)

וְעִשִּׂיתָ כְּפָרֶת זָהָב טְהוֹר אֲמֹתִים וְחִצֵּי אַרְכָּה וְאֵמָה וְחִצֵּי רַחְבָּהּ:

אונקלוס וְתַעֲבִיד כְּפֹרֶת דְּדָהָב דְּכִי תִרְתִּין אֲמִין וּפְלָגָא אֲרַפָּה וְאֲמִתָּא וּפְלָגָא פְּתִיחָה: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד כְּפֹרֶת דְּדָהָב דְּכִי תִרְתִּין אֲמִין וּפְלָגָא אֲרַפָּה וְאֲמִתָּא וּפְלָגָא פְּתִיחָה וְסוּמְכָה יְהֵא פּוּשְׂכָה: (תרגום יונתן)

רש"י כפורת. כסוי על הארון, שהיה פתוח מלמעלה, ומניחו עליו כמין דף: אמתים וחצי ארכה. כארכו של ארון, ורחבה כרחבו של ארון, ומונחת על עובי הכתלים ארבעתם, ואף על פי שלא נתן שיעור לעוביה, פירשו רבותינו (א) שהיה עוביה טפח (סוכה ה:): (רש"י)

שפתי חכמים (א) מגזירה שזה לכתוב צפרסת אחרי פני הכפורת וכתוב על פני ילחק וכל פנים לכל הפחות טפח גמרא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית כפרת. כדמות מכסה. ואמר יפת כי כמוהו לכפר עליו. כמו כסוי חטאי. ולפי דעתי שמלת לכפר עליו מגזרת כופר. והנה זה מפורש ונתנו איש כופר נפשו. ושם כתוב לכפר על נפשותיכם ועובי הכפורת לא נזכר: (אבן עזרא)

יחזקאל וְעִשִּׂיתָ שְׁנַיִם כְּרָבִים זָהָב מְקֻשָּׁה תַעֲשֶׂה אֹתָם מִשְׁנֵי קְצוֹת הַכְּפֹרֶת:

אונקלוס וְתַעֲבִיד תְּרִין כְּרֹבִין דְּדָהָב נְגִיד תַעֲבִיד וְתִהוּן מִתְרִין סְטְרִי כְּפֹרֶת: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד תְּרִין כְּרֹבִין דְּדָהָב דְּכִי נְגִיד תַעֲבִיד וְתִהוּ מִתְרִין צִיטְרִי כְּפֹרֶת: (תרגום יונתן)

רש"י כרבים. דמות (ב) פראוף תינוק להם: מהשה תעשה. שלא תעסם בפני עצמם ותחזרם בראשי הכפורת לאחר עשייתם, כמעשה לורפים שקורין שולדירי"ץ, אלא הטיל זהב הרבה בתחלת עשיית הכפורת, והכה בפטיש ובקורנס באמצע, וראשין בולטין למעלה, ואייר הכרובים בבליטת קנותיו: מהשה. בטדי"ץ בלע"ז, כמו דא לדא נקסן (דניאל ה, ו:): קלות הכפורת. ראשי (ג) הכפורת: (רש"י)

שפתי חכמים (3) מדלתיב כרובים קרינן כרביא פירוש כנער כי תרגום תינוק הוא רביא וכ"ף של כרובים הוא כ"ף הדמיון: (ג) שהם קלות האורך ולא קלות הרחב כי אז יחויב שיהיה אחורי הכרוב האחד לכל אהל מועד ואין זה נכון ועוד כי כתיב ונועדתי לך קם ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים ואם יהיה אחורי הכרוב הא' אל אהל מועד יהיה גופו מזדיל בין מקום יליאת הדיבור ובין האהל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. אמרו קדמונינו כי צורת כרובים כשני נערים. ופירשו כרוביא בלשון ארמי. והכ"ף משרת. ונכון דברו שהיו כצורת ילדים אם היא קבלה. ושמו המלה לזכר כמו מלת חנוכי כי כ"ף כרוב שורש. והעד והיו הכרובים כי הה"א ה"א הדעת ואינו לתימה כה"א הכמכת מכהו הכהו. וכאשר חפשתי על מלת כרובים הנה הוא צורות. כמו את כרוב ממשח הסוכך אמר יחזקאל כי ראה ד' פנים לחיה ואחד מהם פני שור. ובמקום אחר על החי בעצמי תחת שור פני הכרוב. והטעם הצורה שהזכיר בפעם הראשונה ואמר באחרונה היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה. וקרא כל הד' כרובים והנה הכ"ף שורש: **מקשה.** כמו שוה. וכמוהו תחת מעשה מקשה. ופי' מעשה. כמו לא עשה את שפמו. וטעם מפני שהיה מרחק כל כרוב שוה מקצה הכפורת: (אבן עזרא)

בעל הטורים שנים כרובים. ופניהם איש אל אחיו כמו שני חברים שנושאין ונותנין בדברי תורה: **כרובים.** בגימ' מראה כבוד: **כרובים כרביא.** כי נער ישראל ואוהבהו: **שני כרובים.** בגימטריא אברהם יצחק יעקב שהיו שם כדי להזכיר זכות אבות: (בעל הטורים)

[יט] ועשה כרוב אחד מקצה מזוה וכרוב אחד מקצה מזוה מן הכפורת תעשו את הכרובים על-שני קצותיו:

אונקלוס ועבד כרובא חד מסטרךא מְכָא וכרובא חד מסטרךא מְכָא מן פּוּרְתָא תּעִבְדוּן ית כרובא על תגין סטרךי: (אונקלוס)

יונתן ועבד כרובא חד מצטרךא מְכָא וכרובא חד מצטרךא מְכָא מן פּוּרְתָא תּעִבְדוּן ית כרובא מְתִרִין צִיטְרוּי: (תרגום יונתן)

רש"י ועשה כרוב אחד מקלה. שלא תאמר שנים כרובים לכל קלה וקלה, לךך הולך לפרש כרוב אחד מקלה מזה: מן הכפורת. עלמה תעשה את הכרובים, זהו פירושן של מקשה תעשה אותם, שלא תעשם לפני עלמם ותחזרם לכפרת: (רש"י)

אבן עזרא כרוב. הנה הכרובים על דרך האורך. על כן הבדים על רוחב הארון. ומערער אמר כי לא יקרא צלע רק על דרך האורך. וראייתו ולצלע המשכן השנית. ותשובתו בצדו וחמשה בריחים לקרשי צלע המשכן לירכתים. ומהכפורת בעצמם עשו את הכרובים על שני קצות הארון: (אבן עזרא)

[ב] וְהָיוּ הַכְּרֻבִים פְּרָשִׁי כְנָפַיִם לְמַעַלָּה סְכָנִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל-הַכַּפְּרֶת וּפְנֵיהֶם
אִישׁ אֶל-אָחִיו אֶל-הַכַּפְּרֶת יְהוָה פְּנֵי הַכְּרֻבִים:

אונקלוס ויהוון כְּרוּבָא פְּרִיסוֹן גְּדַפְיָהוֹן לְעֵלָא מְטַלְיוֹן בְּגְדַפְהוֹן עַל כַּפְרָתָא וְאַפְיָהוֹן
חַד לְקַבֵּל חַד לְקַבֵּל כַּפְרָתָא יְהוֹן אֶפְיֵי כְרוּבָא: (אונקלוס)

יונתן ויהוון כְּרוּבָא פְּרִיסוֹן גְּדַפְיָהוֹן לְעֵלָא כָּל קַבִּיל רִישֵׁיהוֹם מְטַלְיוֹן בְּגְדַפְיָהוֹן
עַל כַּפְרָתָא וְאַפְיָהוֹן חַד כָּל קַבִּיל חַד לְקַבֵּל כַּפְרָתָא יְהוֹן אֶפְיֵי כְרוּבָא: (תרגום יונתן)

רש"י פורשי כנפים. שלא תעשה כנפיהם שוכבים, אלא (ז) פרושים וגבוהים
למעלה אלא ראשיהם, שיהא י' טפחים (ה) בחלל שבין הכנפים לכפורת, כדליתא
בסוכה (ה:): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) ויהיה פורשי כמו פרושי כי אינם בעלי חיים והיה די לומר פורשי
כמו פרושי אלא מפני שפי' פורשי שב אל הכרובים ופירוש פרושי שב אל הכנפים
לפיכך הולך לומר שלא יעשה כנפיהם שוכבים שישב אל הכנפים: (ה) לפי שהיו
עושין המשכן כשליש המקדש ומקדש היה גבוה ל' אמות והכרובים מגיעות עד
שליש שהוא י' אמות והמשכן גובה י' אמות שהם טפחים לכן לריכין
הכרובים להגיע עד שליש המשכן שהוא עשרים טפחים וארון גובהו אמה וחצי
שהוא תשעה טפחים וטפח של כפורת הרי י': (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיו. אמר יפת כי אל הכפורת יהיו פני הכרובים אל אמצע הכפורת.
ולפי דעתי כי לא היו פני הכרובים עומדים על זויות נצבי ע"כ פניהם מעט פונים
אל הכפורת: (אבן עזרא)

ספורנו והיו הכרובים. כבר בארו הנביאים שהמלאכים במראה הנבואה נראים
לחוזים כדמות כרובים, והם פני אדם ולהם כנפים. ובכל זה יורו ענין השכל
הנבדל אשר כל הלכו לצד מעלה, וזה להביט אל האלהים השכל וידוע אותו כל
אחד מהשכלים הנבדלים כפי האפשר אצלו. וזה בעצמו הורה עתה באמרו והיו
הכרובים פורשי כנפים למעלה כי בהיות השכל האנושי שכל בכוח אל השלמות
השני, אשר יקנהו בעשותו כללים, ויפשיטם מחמר להשכיל ולדעת את בוראו
כפי האפשר, וזה יעשה בהביט נפלאות מתורתו המורות במופת פלאות מעשיו
ודרכי טובו. כי אמנם מהות הדבר וצורתו תודע לנו מצד פעולותיו, וזה יקרה
לשכל האנושי כשישכיל ממצאיות הבורא יתברך את האפשר אצלו, כאמרו
הודיעני נא את דרכך ואדעך, למען אמצא חן בעיניך אמר שיהיו הכרובים פורשי
כנפים למעלה. וכבר אמרו שהכרובים זכר ונקבה היו, המורים פעולת המצאת
הכללים מופשטים, שהיא כפעלת הזכר הממציאו, ומורים קבלת אותם
המופשטים שהיא כפעלת הנקבה. ואמר ופניהם איש אל אחיו, כי פעולת
המצאת הכללים והפשטתם תביט ותכוין אל פעולת קבלת הכללים המופשטים

מחומר, אשר בה קנין השלמות המכוון: **ואמר אל הכפרות יהיו פני הכרובים.** (כא) ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה, ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך. כי אמנם הבטת השכל והמצאתו הכללים והפשיטו אותם מחומר, וכן קבלתו כשיקבלם לעשותם קנין, הנה כל זה יעלה לו באמצעות העיון וההכנות המעשיות. אם כן יושג כל זה בהביט אל העדות אשר בארון אשר עליו הכפרת, כי אמנם בעדות שהם הדברות נמצאים כללי החלק העיוני והמעשי. ובוזה יעד (כב) ונועדתי לך שם ודברתי אתך. כי בזה שרתה שכינה. ותשרה בכל מקום אשר שם חכמי הדור אשר מגמת פניהם השכל וידוע אותו כמו שיעד באמרו ושכנתי בתוכם ככל אשר אני מראה אותך, והוסיף ואמר וכן תעשו כמו שהעידו ז"ל שקרה להם בהיותם דורשים במעשה מרכבה, כאמרם ז"ל (חגיגה פרק אין דורשין) אתה דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו, ומלאכי השרת מלויים אותנו: (ספורנו)

דעת זקנים פורשי כנפים למעלה. מראשיהם דרך ענוה ויראה: **אל הכפרת.** שפניהם היו כפופין למטה לצד הכפרת: (דעת זקנים)

[כא] ונתת את הכפרת על-הארון מלמעלה ואל-הארון תתן את-העדות אשר אתן אליך:

אונקלוס ונתתו ית כפרתא על ארוןא מלעלא ובארונא תתן ית סהדוּתא די אַתָּן לך: (אונקלוס)

יונתן ונתתו ית כפרתא על ארוןא מלעילא ובגו ארוןא תתן ית לוחי סהדוּתא דאיתן לך: (תרגום יונתן)

רש"י ואל הארון תתן את העדת. לא ידעתי למה נכפל, שהרי כבר נאמר ונתת אל הארון את העדות, ויש לומר, שצא ללמד שבעודו ארון לצדו בלא כפורת, יתן תחלה העדות לתוכו, ואחר כך יתן את הכפרת עליו, וכן מצינו כשהקים את המשכן, נאמר ויתן את העדות אל הארון (שמות מ, כ), ואחר כך ויתן את הכפרת על הארון (רש"י) מלמעלה: הארון

אבן עזרא ואל הארון. כמשפט הלשון. וכבר היה נותן העדות בארון ואחר תשים הכפרת: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואל הארון תתן את העדות. לא ידעתי למה נכפל, שהרי כבר אמור (לעיל פסוק טז) ונתת אל הארון את העדות. וי"ל שבא ללמד שבעודו ארון בלא כפרת יתן תחלה העדות לתוכו ואח"כ יתן הכפרת עליו. וכן מצינו כשהקים המשכן נאמר ויתן את העדות אל הארון (להלן מ כ), ואח"כ ויתן את הכפרת על הארון מלמעלה. לשון רש"י. ואם היה זה צוואה, משמעו יותר שאחר שיתן הכפרת על הארון, כאשר אמר, יתן בארון את העדות, כי ארון יקרא גם בהיות הכפרת עליו. ועוד כי יש לשאול ג"כ, למה החזיר (בפסוק הבא) אשר על ארון העדות, כי בידוע שהכרובים הם על ארון העדות, ומה צורך לפרש עוד כיון שאמר מעל הכפרת מבין שני הכרובים:

אבל פירושו, כי בעבור שיצוה בכרובים להיותם פורשי כנפים למעלה (בפסוק הקודם), ולא אמר למה יעשם כלל, ומה שישמשו במשכן, ולמה יהיו בענין הזה, לכך אמר עתה ונתת הכפרת עם כרוביו, שהכל דבר אחד על הארון מלמעלה, כי **אל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך**, כדי שיהיה לי כסא כבוד, כי אני אועד לך שם ואשכין שכינתי עליהם, **ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים**, בעבור שהוא על ארון העדות:

והנה הוא כמרכבה אשר ראה יחזקאל שאמר היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י כ), ולכך נקרא יושב הכרובים (ש"א ד ד), כי היו פורשי כנפים להורות שהם המרכבה נושאי הכבוד, וכמו שנאמר (דהי"א כח יח) ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפורשים וסוככים על ארון ברית ה', כאשר הזכרתי (בהקדמה לפרשת תרומה):

ועל דעת רבותינו (חגיגה יג:) הם צורות אדם, מלשון ארמית שתאמר לעלם רביא. והחזיר בשם הזה הכ"ף שרש, כי כן השם, כנערים, להורות על ענינם:

ואם תחשוב עוד למה היו פנים איש אל אחיו (פסוק כ) ולמה היו מקשה (פסוק יח), תוכל לדעת כי ראוי להם שיהיו פורשי כנפים למעלה, כי הם כסא עליון וסוככים על העדות שהיא מכתב אלהים (להלן לב טז). וזה טעם ולתבנית המרכבה, כי הכרובים שראה יחזקאל נושאים הכבוד תבנית לכרובים שהם כבוד ותפארת, והכרובים אשר במשכן ובמקדש תבנית להן, כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם (קהלת ה ז). וזה טעם ואדע (יחזקאל י כ), שראה באחד וידע באחד, ולפיכך אמר המה (שם). והמשכיל יבין: (הרמב"ן)

אור החיים **ונתת את הכפורת וגו' ואל הארון תתן וגו'.** קשה למה הוצרך לומר פעם ב' **ואל הארון תתן** אחר שכבר אמר למעלה ונתת את העדות וגו'. ורש"י ז"ל יישב שירצה לומר שיתן תחלה העדות ואחר כך יתן הכפורת עליו עד כאן. משמע מדבריו שהיה מקום לטעות שיתן העדות על הארון, ואין דעתי נוחה לומר שיש מקום לטעות בזה ומה גם שאין מקום שם כי הוא מקום הכרובים, ועוד היה לו לומר בפסוק ראשון במקום תיבת אל תוך ולא היה צריך לכתוב פעם ב' ואל הארון. ויש עוד להקשות בזה. ורא"ם ז"ל כתב בזה דברים שאינם לפי רום חכמתו. וראיתו שרצה להסתייע לדברי רש"י מדברי ראב"ע, ובמחילה מכבודו דברי ראב"ע הם שבא לתקן המשמעות שלא יקשה לך בפסוק שהקדים נתינת הכפורת קודם נתינת העדות ומן הראוי להקדים נתינת העדות לזה אמר וכבר וכו' לא לפרש שכל הכתוב בא לומר שלא יתן העדות למעלה מהכפורת שזה אדרבה מובן מפסוק ראשון והטעות אדרבה מפסוק שני. והנכון בעיני לומר כי כונת הכתוב היא לרבות בו נתינה לומר שאחר שיתן הכפורת על הארון לא יצאו ממנו עוד לדורות עולם כמשפט ספר תורה אשר צוה לשום מצד וכו' ואמרו ז"ל (דב"ר פ"ט) שמשפטו שאם יהיה הפרש בין שבט לשבט בספריהם שכתבו כל שבט ספר תורה אחד יבררו הספר מספר המונח בית ה', ואמר כי העדות שם יהיו לבל יצאו עוד. ולזה ריבה בו נתינה אחר נתינה, ולטעם זה גם כן אנו מרויחים למה הקדים נתינת הכפורת לנתינת העדות, כי לא בא אלא לומר שאחר שנתנום בארון וכיסה בכפורת נתונים נתונים יהיו שמה עד עולם והבן. עוד ירצה כי לא יניח העדות בארון עד שיהיה הארון שלם בכפורת הלום ולא קודם, וזה אומרו **ונתת את הכפורת וגו' אז אל הארון תתן את העדות** עוד אפשר לומר על פי דבריהם ז"ל (ב"ב י"ד:) שהלוחות ושברי לוחות מונחים בארון, לזה אמר פעם ב' אחד כנגד הלוחות השלימים והב' כנגד השבורים, ובדרך רמז נראה

כי בא לרמוז לו שהגם שהכפורת למעלה מן העדות שהם בתוך הארון למטה מהכפורת הם בבחינה למעלה ממנה ולזה סדר נתינת העדות אחר הכפורת לומר זו למעלה מזו מה שלא היה נשמע כן אם היה מקדים לומר ונתת את העדות וגו' ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה משמע שהכפורת הוא למעלה מהארון: (אור החיים)

[כב] וְנוֹעַדְתִּי לָךְ שֵׁם וְדַבַּרְתִּי אֵתְךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֹבִיִּים אֲשֶׁר עַל-אֲרוֹן הָעֵדוּת אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲצַוְהָ אֹתְךָ אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (פ)

אונקלוס וְאִיזְמֹן מִימְרֵי לָךְ תִּמְן וְאִמְלִיל עִמָּךְ מֵעֲלֹי כַּפֹּרֶת מִבֵּין תְּרִין פְּרוּבִיָּא דִּי עַל אַרְוֵנָא דְסִהְדוּתָא יַת כָּל דִּי אֶפְקֵד יַתָּךְ לְוַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [פ] (אונקלוס)

יונתן וְאִיזְמֹן מִימְרֵי לָךְ תִּמְן וְאִימְלִיל עִמָּךְ מֵעֲלֹי פְּפוּרְתָא מִבֵּין תְּרִין פְּרוּבִיָּא דְעַל אַרְוֵנָא דְסִהְדוּתָא יַת כָּל מַה דְאֶפְקִיד יַתָּךְ לְוַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

רש"י ונועדתי. כשאקבע מועד לך לדבר עמך, אותו מקום אקבע למועד, שאבא עם לדבר אליך: ודברתי אתך מעל הכפורת. ובמקום אחר הוא אומר, וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר (ויקרא א, א.), זה המשכן מחוץ לפרכת, נמצאו שני כתובים מכחישים זה את זה, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, ובבא משה אל אהל מועד וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת וגו' (במדבר ז, פט.), משה היה נכנס למשכן, וכיון שבא בתוך הפתח, קול יורד מן השמים לבין הכרובים, ומשם יורא ונשמע למשה באהל מועד: ואת כל אשר אלוה איתך אל בני ישראל. הרי וי"ו זו (ו) יתירה וטפלה, וכמוהו הרבה במקרא, וכה תפתר, ואת אשר אדבר עמך עם את כל אשר אלוה איתך, אל בני ישראל הוא: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) לע"פ שאין כתיב ואת בוא"ו בספר תורה של רש"י היה כתוב בוא"ו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ונועדתי. לא אבין איך יכחיש זה הפסוק. פסוק וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר. כי אהל מועד שם כולל את המשכן ואת כל אשר בו ואין צורך למכריע. וטעם וי"ו ואת כל אשר אצוה. ככה הוא. מלת ודברתי משרת בעבור אחרת. כאילו כתוב ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים. ולא הזכיר הדבר המדובר. והטעם שאדבר אתך להודיע סודי ולהשיב על שאלתך ודברתי את כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל ויש לשאול למה הזכיר השם הארון בתחלה. כי כתוב את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו. ומנהג הלשון לבאר האחרון שהשלים בו. כמו ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו. על כן החל ופירש כלי המשכן והחל מהנכבד ואחר כך השולחן והמנורה ואחר כך ואת המשכן תעשה והנה משה כאשר הקהיל כל העדה החל לומר להם בתחלה המשכן והאהל ואחר כך הארון. ואין צורך שילמד אדם את משה ויש לתמוה למה לא הזכיר מזבח הקטורת. והתשובה בדרך משל כי הכבוד לא ימוש. על כן הארון דמות כסא. והנה מנורה ושולחן ערוך. על כן לא הזכיר מזבח הקטורת

רק אחר מזבח העולה בעבור שיזהיר לא תעלו עליו עולה ומנחה ונסך. ומשה הזכירו לבני ישראל אחר המנורה וכן במעשה: (אבן עזרא)

בעל הטורים ונועדתי. ב' במסורה ונועדתי לך. ונועדתי שמה לבני ישראל. זהו שדרשו אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש והיכן דבר ונקדש בכבודי אמר משה לאהרן יודע הייתי שיתקדש המשכן בקרוביו של מקום והייתי סבור שיתקדש בנו ומהיכן ידע מכאן שאמר לו ונועדתי לך פי' על ידך על כן כאן כתיב ונועדתי לך ולקמן ונועדתי שמה לבני ישראל: **מבין שני הכרובים**. ר"ת משה: (בעל הטורים)

[כג] ועשית שלחן עצי שטים אמתים ארך ואמה רחב ואמה ונצי קמתו:

אונקלוס ותעבד פתורא דאעי שטין תרתין אמין ארפה ואמתא פתיה ואמתא ופלגא **רומיה**: (אונקלוס)

יונתן ותעבד פתורא דקיסי שיטין תרתין אמין אורפיה ואמתא פותיה ואמתא ופלגא **רומיה**: (תרגום יונתן)

רש"י קומתו. גובה רגליו עם עובי השלחן (פסחים קט: ובתוס' שם ד"ה למתא): (רש"י)

אבן עזרא ועשית. אין ספק כי עובי השולחן עם קומות הרגלים היא המדה הנזכרת: (אבן עזרא)

אור החיים אמתים ארכו וגו'. הנה כשתרבע כל אמות השולחן אמה על אמה ברום אמה יהיו בין אורך ורוחב וגובה ג' אמות מרובעות באורך ורוחב וגובה, והוא סוד השפעת שולחן העליון מג' הדרגות בנצח הוד יסוד העולם: (אור החיים)

ספורנו ועשית שלחן. אחר מעשה הארון שהיה כדמות כסא לשכינה, כאמרו ונועדתי לך שם. ציוה על שלחן ומנורה כמנהגם לפני השרים, כענין השונמית באמרה ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה, ובהיות זר השלחן מורה על כתר מלכות, כדבריהם ז"ל. וענין המלך בהנהגת המדינה הוא על ב' פנים הא' בענין המשפט וזולתו מסדרי המדינה, והב' להגין על המדינה מכל צד ואויב, כאמרו ושפטנו מלכנו וגו' ונלחם את מלחמותנו. הושמו בשלחן ב' כתרים, אחד מהם לשלחן עצמו, המורה על פרנסת המדינה וסדור עניניה, והב' למסגרת, המורה היות סוגר בעדה מכל מזיק והשבית אויב ומתנקם: (ספורנו)

כלי יקר ועשית שלחן עצי שטים. הסכימו רוב המפרשים לאמר שהשלחן כנגד כתר מלכות ושלחן של מלכים רמז לדבר, שלחן עצי שטים, ר"ת עולה למספר שלשים כי יו"ד נבלעת או תצרף גם וי"ו של ועשית וארבע תיבות אלו, רמז למלכות שנקנה בשלשים מעלות וזה כולל כל ההצלחה האנושית לאשר חנן אותו אלהים בה כי מן שלחן גבוה זה יוצא השפע ושבע רצון לכל העולם. והיותו אמתים ארכו ואמה רחבו שלימות ולא שבורות כי יתרון ארץ בכל היא (קהלת ה.ח) וכל טובות העה"ז יש להם סוף וקצבה באורך ורוחב כמ"ש (בראשית יג.ז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה. ולמעלה כתבנו שזה רמז למדת הצדיקים השמחים בחלקם ואינן חסרים לנפשם מאומה ובכל מה שהאכילם הקב"ה משלחנו בין רב בין מעט דומה להם כי יש להם כל, כמבואר למעלה פרשת וישלח

בפי יש לי כל (לג.יא) ע"כ היו אמות השלחן שלמות לארכה ולרחבה אך במדת הקומה כתיב ואמה וחצי קומתו, רמז שלא יגבה לבו ולא ירום לבבו למעלה בעבור עושרו כי האמה השבורה בקומה רמז שיהיה לו לב נשבר על כל פנים ולא יתקומם בעבור כי רב חילו.

ורמז עוד שהאוכל משלחן גבוה, לא ימלא רסן בטנו ותאותו אלא ישבור תאותו ולא ישלים אל החומר כל מאויו כי הצדיק אינו אוכל כי אם לשובע נפשו והמותר יחרים ומטעם זה נזכר לשון שבירה אצל הלחם שברו לנו מעט אוכל (בראשית מג.ב) בשברי לכם מטה לחם, (ויקרא כו.כו) וזה טוב לאדם הן מצד הרפואה שלא ימלא האצטומכא מאכל כאשר יוכל שאת כי דבר זה מזיק אל העיכול אלא יחסר כמו שליש מכדי שביעה וזה יסוד לכל בריאות האדם הן מצד מצות ה' כי אין טוב לאדם כי אם למעט בכל היכולת בתענוגות בני האדם כדי שלא ימשך אחריהם ויתבטל מעסק התורה כי כך דרכה של תורה פת במלח תאכל (אבות ו.ד).

כד) וצפית אותו זהב טהור. רבינו בחיי עשה רמז ממלת זהב על ברכת המזון ז' היינו ברכת הזן ה' היינו ברכת הארץ ב' ברכת בונה. ועשית לו זר זהב סביב. בכל מה שיזמין לו ה' לאכול משלחן גבוה ידמה בנפשו כאילו הוא מלך בעטרה שעטרה לו מדת ההסתפקות וכן ארז"ל (אבות ו.ה) ואל תתאוה לשלחנם של מלכים כי שלחנך גדול משלחנם וכתרך גדול מכתרם.

כה) ועשית לו מסגרת. שיסגור בעד התאות שלא יהיה לו פתח פתוח אליהם אלא יסגור בעדם ויתן להם קצבה. ועשית זר זהב למסגרתו סביב. כי הסוגר בעד תאותו הרי הוא בן חורין ומלך לאפוקי הפורץ גדרו לעולם הוא עני בדעתו. ונקט לשון זר זכה נעשה לו זר וכתר לא זכה נעשה זר ונכרי כי יעזוב לאחרים חילו.

כו) ועשית לו ארבע טבעות זהב. כדי שיזכור כי הצלחות העה"ז הם גלגל החוזר בעולם כטבעת זה העגול וע"י זכירה זו יפרנס משלחנו לעניים ולעומת זה יזכור גודל השכר לעה"ב שאין לו סוף כטבעת זה העגול שאין לו סוף. ואמר לעומת המסגרת תהיין הטבעות. כי הסוגר בעד תאותיו ויש קץ לכל עמלו ומסתפק במה שחננו ה' הוא הזוכר כי גלגל הוא שחוזר בעולם וחונן דלים והוא המצפה אל רב טוב הצפון לצדיקים לעה"ב שאין לו תחילה וסוף, אבל מי שאינו סוגר בעד חמדתו ואין קץ לכל עמלו ועיניו לא תשבענה לעולם אינו מקוה אל שכר העה"ב ולעולם אינו נותן מלחמו לדל כנודע מדרך רוב בני עמינו. וזה הטעם גם בטבעות של הארון כי ע"י התורה שבארון יזכה למחול של צדיקים בגן עדן כמחול עגול זה שאין לו סוף ודומה לטבעת ומטעם זה היו הטבעות עגולים ולא מרובעים.

וכתיב כאן לבתים לבדים. אע"פ שגם טבעות של הארון היו בתים לבדים מ"מ לא נאמר שם לשון זה כ"א בשלחן לפי שבשלחן בא הרמז שעניים ומרודים יביא בית, וזה בתים לבדים אל העניים שנקראו בדים כי בד בבד לשון יחידי וכן כל עני שוכן לבדו והכל מתרחקים ממנו כ"ש (משלי יט.ז) אף כי מרעהו רחקו ממנו, וסימן לדבר לבדים אותיות בדלים וכמו שסתם בדים אלו הם נושאי השלחן כך העניים הם נושאי שולחן של העשירים כי בזכותם יערוך לו ה' שלחן ונחת שלחנו ימלא דשן (איוב לו.טז) בזכות שהוא מפרנס את העניים.

כט) ועשית קערותיו וגו' ומנקיותיו. חתם כל כלי השלחן במנקיות להורות שהוא יתפרנס בנקיות לא מן הגזל, וכן יתן משלחנו לעניים בדרך נקיה לא דרך בזיון, וכתוב ונתת על השלחן לחם פנים לפני תמיד. כי מן השמים יתן לו לחמו

הש"י בפנים מאירות ולא יחסר לחמו זה"ש לפני תמיד, כי הלחם שאדם שואל כהוגן ניתן לו בפנים מאירות ולנצח כמו שביארנו פ"ו ויחי על פסוק בבוקר יאכל עד (מ.ט.כז) והיו י"ב חלות ו' חלות המערכת האחת כנגד י"ב מזלות אשר ו' מהם משמשים ביום וששה בלילה כי על ידם בא השפע לעולם מסבה ראשונה ית', וכל מה שהאדם שואל כהוגן ניתן לו בפנים מאירות על ידי המזלות המשמשים ביום ומה שהוא שואל שלא כהוגן ניתן לו בפנים חשוכות ע"י המזלות המשמשים בלילה, וכן בלחמו של אהרן שזכה משלחן גבוה החזה שיש בה י"ב צלעות ו' מימין וששה משמאל וראוי ליחס הימין לפנים מאירות והשמאל לפנים חשוכות, וזה"ש לחם פנים לפני תמיד כדרך שהלחם פונה פניו אלי כד אני אליו הן מאירות הן חשוכות. כל אלה דברי על צד הרמז יען כי ראיתי שרוב המפרשים הנגשים לבאר פשטי המקראות ואין דרכם לדבר מעניני רמזים מ"מ בפ"ו זו עשו רמזים איש לפי שכלו, ע"כ מלאני לבי לעשות ג"כ רמזים לאמור אולי ישמעו העורים שבמחנה העברים ויקחו מוסר. (כלי יקר)

[כד] וְצִפְיֹת אֶתֹו זָהָב טְהוֹר וְעֲשִׂיתָ לֹו זָר זָהָב סָבִיב:

אונקלוס וְתַחֲפִי יְתִיה דְּהַב דְּכִי וְתַעֲבִד לֵיה דִּיר דְּדָהָב סְחֹר סְחֹר: (אונקלוס)

יונתן וְתַחֲפִי יְתִיה דְּהַב דְּכִי וְתַעֲבִיד לֵיה דִּיר דְּדָהָב חֲזוֹר חֲזוֹר: (תרגום יונתן)

רש"י זר זהב. סימן לכתר מלכות, שהשולחן שם עושר וגדולה, כמו שאומרים **סלחן** מלכים: (רש"י)

הרמב"ן זר זהב סביב. סימן לכתר מלכות, שהשולחן שם עושר וגדולה הוא, כמו שאומרים שולחן מלכים, לשון רש"י. וכן הדבר, שזה סוד השולחן, כי ברכת השם מעת היות העולם לא נברא יש מאין, אבל עולם כמנהגו נוהג, דכתיב (בראשית א לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. אבל כאשר יהיה שם שרש דבר תחול עליו הברכה ותוסיף בו, כאשר אמר אלישע הגידי לי מה יש לך בבית (מ"ב ד ב), וחלה הברכה על אסוך שמן ומלאה כל הכלים, ובאליהו כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר (מ"א יז טז). וכן השולחן בלחם הפנים, בו תחול הברכה, וממנו יבא השובע לכל ישראל. ולכך אמרו כל כהן שמגיעו כפול אוכל ושבע (יומא ושבע): (הרמב"ן)

בעל הטורים ועשית לו זר זהב. זהב בגימט' דוד שהוא יזכה לזר של מלכים: (בעל הטורים)

[כה] וְעֲשִׂיתָ לֹו מִסְגֶּרֶת טַפַּח סָבִיב וְעֲשִׂיתָ זָר-זָהָב לְמִסְגֶּרֶתוֹ סָבִיב:

אונקלוס וְתַעֲבִד לֵיה גְדַנְפָא רוימָה פְּשָׁפָא סְחֹר סְחֹר וְתַעֲבִד דִּיר דְּדָהָב לְגְדַנְפָא סְחֹר: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד לֵיה גִּפּוּף רוימָא פּוּשְׁפָא חֲזוֹר חֲזוֹר וְתַעֲבִיד דִּיר דְּדָהָב לְגִיפּוּפִיה חֲזוֹר חֲזוֹר: (תרגום יונתן)

רפ"י מסגרת. כתרגומו גדנפאל, ונחלקו חכמי ישראל בדבר, יש אומרים למעלה היתה סביב לשולחן, כמו לבזבזין שבשפת שולחן שרים, ויש אומרים למטה היתה תקועה, מרגל לרגל בארבע רוחות השולחן, ודף השולחן שוכב על אותה מסגרת: ועשית זר זהב למסגרתו. הוא זר האמור למעלה, ופירש לך כאן שעל המסגרת היתה: (רפ"י)

אבן עזרא ועשית. המסגרת למעלה כמשפט השולחנות: ועשית זר זהב. עתה פי כי הזר שהזכיר בתחלה יהיה סביב המסגרת: (אבן עזרא)

[כז] ועשית לזר ארבע טבעות זהב ונתת את-הטבעות על ארבע הפאות אשר לארבע רגליו:

אונקלוס ותעבד לה ארבע עזקו דדהב ותתן ית עזקתא על ארבע זיניתא די לארבע רגלוי: (אונקלוס)

יונתן ותעבד ארבע עזקו דדהב ותתן ית עזקתא על ארבע זינין די לארבע רגלוי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ועשית ארבע הפאות. מזרח ומערב וצפון ודרום: (אבן עזרא)

[כז] לעמת המסגרת תהיון הטבעות לבתים לבדים לשאת את-השולחן:

אונקלוס לקבל גדנפאל יהונו עזקתא לאתרא לאריחיא למטל ית פתורא: (אונקלוס)

יונתן כל קביל גפוף תהונו עזקתא לאתרא לאריחיא למיטול ית פתורא: (תרגום יונתן)

רפ"י לעמת המסגרת תהיון הטבעות. צבגלים תקועות כנגד ראשי המסגרת: לבתים לבדים. אותן טבעות יהיו בתים להכניס בהן הבדים: לבתים. (ז) לאורך בתים: לבדים. כתרגומו לאתרא (ח) לאריחיא: (רפ"י)

שפתי חכמים (ז) כלומר שהם יהיו לאורך בתים לבדים: (ח) רא"ם פירש שאין הטבעות בעבור בתים ובלא הטבעות בעבור בתים והבתים בעבור בדים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לעומת. הזכיר המקום שתושמנה שם הטבעות: (אבן עזרא)

אור החיים לבתים לבדים. לפי מה שפירשתי בטבעות הארון שצריך לצקת די טבעות ולקובעם בארון ובתוך הטבעות יכניס ב' טבעות ובתוך הטבעות יתן הבדים, כאן אמר כי אינו צריך לעשות ככה אלא הטבעות עצמן הקבועות הם

יהיו בתים לבדים והבן : (אור החיים)

[כח] וְעָשִׂיתָ אֶת-הַבָּדִים עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב וְנִשְׂאָ-בָם אֶת-הַשְּׁלֶחָן:

אונקלוס וְתַעֲבִיד יֵת אֲרִיחִיא דְאָעִי שִׁיטִין וְתַחֲפִי יֵתְהוֹן דְהָבָא וִיהוֹן נְטָלִין בְּהוֹן יֵת פְּתוֹרָא : (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד יֵת אֲרִיחִיא דְקִיסִי שִׁיטָא וְתַחֲפִי יֵתְהוֹן דְהָבָא וִיהוֹן נְטָלִין בְּהוֹן יֵת פְּתוֹרָא : (תרגום יונתן)

רש"י וְנִשְׂאָ בָם. לָשׂוֹן נִפְעַל, יִהְיֶה נִשְׂאָ בָם אֵת הַשְּׁלֶחָן: (רש"י)

אבן עזרא וְנִשְׂאָ בָם אֵת הַשְּׁלֶחָן. מִבְּנִין נִפְעַל. כִּמוֹ וְנָקָה הַמֶּכֶה. כִּי הַדְּגָשׁוֹת לְהַתְּבַלֵּעַ פִּי"א הַפּוֹעֵל: (אבן עזרא)

[כט] וְעָשִׂיתָ קְעָרָתָיו וְכַפְתָּיו וְקִשּׁוֹתָיו וּמִנְקֵי־תָיו אֲשֶׁר יִסֹּף בָּהֶן זָהָב טְהוֹר תַּעֲשֶׂה אֹתָם:

אונקלוס וְתַעֲבִיד מְגִיסוֹהִי וּבְזָכוֹהִי וְקִסּוֹתָהּ וּמְכִילָתָהּ דִּיתְנַסֵּד בְּהוֹן דְהָב דְכִי תַעֲבִיד יֵתְהוֹן : (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד פְּיִילָתָיו וּבְזִיכוֹי וְקִשּׁוֹתָיו וּמְכִילָתָיו דִּי יִשְׁתַּמֵּשׁ וְיִתְרוֹק בְּהוֹן דְדְהָב דְכִי תַעֲבִיד : (תרגום יונתן)

רש"י וְעָשִׂיתָ קְעָרָתָיו וְכַפּוֹתָיו. קְעָרָתָיו זֶה הַדְּפּוֹס, שֶׁהִיא עֲשׂוּי כַדְפּוֹס הַלֶּחֶם, וְהַלֶּחֶם הִיא עֲשׂוּי כַּמִּין תִּיבָה פְּרוּכָה מִשְׁתֵּי רוּחוֹתֶיהָ, שׁוֹלִים לוֹ לְמַטָּה, וְקוֹפֵל מִכֹּאֵן וּמִכֹּאֵן כִּלְפֵי (ט) מַעֲלָה כַּמִּין כּוֹתְלִים, וְלַכֵּךְ קָרוּי לֶחֶם הַפְּנִים, שֵׁשׁ לוֹ פְּנִים רוֹאִין לְכֹאֵן וְלַכֹּאֵן, לְכֹדֵי הַבַּיִת מִזָּה וּמִזָּה, נוֹתֵן אֲרֻכּוֹ לְרַחְבּוֹ שֶׁל שׁוֹלְחָן, וְכַתְּלֵיו זְקוּפִים כִּנְגַד שַׁפֵּת (ו) הַשׁוֹלְחָן. וְהִיא עֲשׂוּי לוֹ דְפּוֹס זֶהָב וְדְפּוֹס בְּרִזְל, בְּשֵׁל בְּרִזְל הוּא נֹאפָה, וְכַשְׁמוּלֵיאוֹ מִן הַתְּנוּרָה נוֹתְנוֹ בְּשֵׁל (ז) זֶהָב עַד לְמַחֵר בְּשַׁבַּת שְׁמַסְדְּרוֹ עַל הַשׁוֹלְחָן, וְאוֹתוֹ דְפּוֹס קָרוּי קְעָרָה: וְכַפּוֹתָיו. הֵן בְּזִיכִין שְׁנוֹתָנִין בָּהֶם לְבֹנָה, וְשָׂתִים הֵיוּ לְשָׁנֵי קוֹמָלֵי לְבֹנָה שְׁנוֹתָנִין עַל שְׁתֵּי הַמַּעֲרָכוֹת, שְׁנֹאמֵר וְנִתְּתָה עַל הַמַּעֲרָכָה לְבֹנָה זֹכָה (וַיִּקְרָא כַּד, ז): וְקִשּׁוֹתָיו. הֵן כַּמִּין חֲלָאֵי קִנִּים חֲלוּלִים הַנְּסַדְקִין לְאַרְכּוֹ, דּוּגְמַתָּן עֲשֶׂה שֶׁל זֶהָב, וּמַסְדֵּר ג' עַל רֹאשׁ כָּל לֶחֶם, שֵׁשׁ לֶחֶם הָאֶחָד עַל גְּבִי אוֹתָן הַקְּנִים, וּמַזְדִּילִין בֵּין לֶחֶם לְלֶחֶם, כְּדֵי שְׁתַּכַּנֵּם הַרוּחַ בִּינֵיהֶם וְלֹא יִתְעַפְּשׂוּ, וּבְלִשְׁוֹן עֲרָבִי כָּל דְבַר חֲלוּל קָרוּי קְסוֹ"א: וּמִנְקֵי־תָיו. תְּרַגּוּמוֹ וּמְכִילָתָהּ, הֵן סְנִיפִים, כַּמִּין יִתְדוֹת זֶהָב עוֹמְדִין בְּאַרְצָה, וְגִבּוֹהִים עַד לְמַעֲלָה מִן הַשְּׁלֶחָן הַרְבֵּה כִּנְגַד גּוֹבָה מַעֲרָכָה הַלֶּחֶם, וּמְפּוֹלְלִים שֶׁשָּׁה (הַרְא"ם גּוֹרֵם חֲמִשָּׁה) פְּלוּלִים זֶה לְמַעֲלָה מִזָּה, וְרֹאשֵׁי הַקְּנִים שְׂבִין לֶחֶם לְלֶחֶם סְמוּכִין עַל אוֹתָן פְּלוּלִין, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכְבַּד מִשָּׂא הַלֶּחֶם הָעֲלִיוֹנִים עַל

התחתונים וישצרו, ולשון מכילתיה, סובלותיו, כמו נלאיתי הכיל. אצל לשון מנקות איני יודע איך נופל על סניפין, ויש מחכמי ישראל אומרים (מנחות ז.), קשותיו אלו סניפין, שמקשין אותו ומחזיקים אותו שלא יצבר. ומנקותיו. אלו הקנים שמנקין אותו שלא יתעפש, אצל אונקלוס שתרגם מכילתיה, היה שונה כדברי האומר מנקות הן סניפין: אשר יסך בהן. אשר יכוסה בהן, ועל קשותיו הוא אומר אשר יוסך, שהיו עליו כמין סכך (ב) וכסוי, וכן במקום אחר הוא אומר ואת קשות הנסך (במדבר ז, ז), וזה וזה, יוסך והנסך, לשון סכך וכסוי הם: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) פירוש הבצק היה זקוף ומכאן ומכאן כמין כתלים ובאמצע היה אויר ביניהם והוא כמין ח' הפוכה: (י) כלומר היה נותן לחם הפנים בשפת השלחן ממש כדי שיהא עובי השלחן נמשך בשוק למעלה עם לחם הפנים וכן בשפת הב' נמצא שרואין לכלי הבית מכאן ומכאן לאורך של שלחן עומד ברוחב של משכן שהוא אהל מועד מחוץ לפרכת: (כ) מדכתיב קערותיו משמע שני קערות וכן בכולהו וכריך לומר שהיו יותר מאחד: (ל) פירוש אותן חלאי קנים שהיו מונחים בין לחם ללחם היו כמין סכך על הלחם ואף שאין נזכר לחם כאן ור"ל שפירושן אשר יכוסה בהן מי שצריך לכיסוי והיינו הלחם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. מה שאמרו רז"ל ידוע הוא. ומלת אשר יוסך בהן. שבה אל וקשותיו לא אל הקרובה אליה שהיא ומנקותיו וכמוהו משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו. וכתוב בעמוד ענן ידבר אליהם שהם משה ואהרן לא שמואל. והעד כי במעשה הזכיר הקשות אשר יוסך בהם ועוד ואת קשות הנסך. ומלת נסך לטעמים רבים. לא יסכו לה' נסך. הפסל נסך חרש. ואני נסכתי מלכי. אמר רב נתן שהוא בעל הערוך כי הקשות דמות קנים כי כן יקראו בלשון ישמעאל. והמגיד לו לא ידע לשון ערבי כי נלעג היה כי הקנים יקראו קצ"ב בצד"י. גם בבי"ת. ויש שבוש בדברי הימים שהזכיר תחת הקערות מזרקים ותחת הכפות כפורים והזכיר הקשות כאשר הם ותחת המנקות אמר מזלגות. והכל זה לצורך השולחן. אולי כלים אחרים צוה דוד לשומם בשלחנות שיעשה שלמה. ואין ככה שלחן אהל מועד: (אבן עזרא)

הרמב"ן ועשית קערותיו. פירש"י כי קערותיו דפוסיו, וכפותיו בזיכין שנותנים בהם הלבונה, וקשותיו כמין חצאי קנים, ומנקותיו הם סניפין מפוצלין שסומכין את הקנים. וכן הוזכרו הכלים האלה בגמרא (מנחות צז.). ואמר הרב ולשון מכילתיה סובלותיו, מלשון ונלאיתי כלכל (ירמיה כ ט), נלאיתי הכיל (שם ו יא). ונחלקו בו חכמי ישראל (במנחות שם), שיש אומרים קשותיו אלו סניפין ומנקותיו אלו הקנים, אבל אונקלוס שתרגם מכילתיה היה שונה כדברי האומר מנקות אלו סניפין. אלו דבריו ז"ל:

ולא נתכנו אצלי, לפי שאין מכילתיה בלשון ארמי אלא שם למדות כמו איפות וכיוצא בהם, שכן תרגום איפת צדק (ויקרא יט לו) מכילן דקשוט, לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה (דברים כה יד), לא יהא לך בביתך מכילתא ומכילתא. וכן בכל מקום בתלמוד ובדברי חכמים כייל מיכל, במכילתא דכייל איניש בה מתכיל

(תרגום ירושלמי בראשית לח כו). וכן נלאתי הכיל (ירמיה ו יא), לשון מדה מחזקת, מן אלפים בת יכיל (מ"א ז כו), וכל בשליש (ישעיה מ יב), קטן מהכיל את העולה (מ"א ח סד), וכן רבים :

וכן נלאתי כלכל (ירמיה כ ט) על דעתי אינו לשון סבל, אבל הוא מלשון זה בעצמו, נלאתי להכיל, כלשון לא תוכל הארץ להכיל את כל דבריו (עמוס ז י), וכן רוח איש יכלכל מחלהו (משלי יח יד), שיכיל אותו בתוך נפשו ולא יקוץ בו, הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז), לא יכילו ויחזיקו גודל רוממותך כי אין לך קצב ומדה, אף כי הבית הזה הקטן אשר בניתי (שם). יכלכל דבריו במשפט (תהלים קיב ה), שלא יהיה כסיל יוציא כל רוחו, אבל מכיל דבריו בקרבו כראוי ומוציא מהן כראוי. ויכלכל יוסף (בראשית מז יב), שנתן להם מזון כאשר יכילו, לא העדיף ולא החסיר, רק לחם לפי הטף, וכן כלם :

אבל דעתו של אונקלוס לא נתברר. ואולי מנקיותו לדעתו שם למדות כי היתה שם מדה מחזקת שני עשרונים קמח למדוד בה החלה האחת, לא היו מודדין בעשרון של מנחות, ולית ליה מתניי דקתני שתי מדות של יבש היו במקדש עשרון וחצי עשרון (מנחות פז.), אבל היו שם לדעתו שלש מדות, עשרון וחצי עשרון ושני עשרונים :

והנכון בעיני בדעתו כי המכילא הוא הדפוס העשוי לבצק, כמו שאמרו (שם צד). שלשה דפוסים היו שם, נותנה בדפוס ועדיין הוא בצק, וכמין דפוס היה בתנור, וכשהוא רודה נותנה בדפוס כדי שלא תתקלקל. והדפוס הזה שהוא כדי שלא תתקלקל אינו צריך להיות כצורת הלחם וכשיעורו, אבל הוא עשוי כמין קערה לסמוך דפנותיו של לחם, והוא קערותיו. אבל הדפוס הראשון של בצק עשוי כמדתו של לחם וכשיעורו, ארכו עשרה ורחבו חמשה וקרנותיו שבע אצבעות, ובו מושיבין הבצק ומודדין אותו ומתקנין אותו, ולפיכך הוא נקרא מכילא, שהוא עשוי למדה :

ולשון מנקיות, שם, כמו איפה וסאה, כשם קערותיו וקשותיו ושאר השמות שאין בהם תאר. ואולי המדות המצודקות הנקראות איפת צדק והין צדק יקראו אותן מנקיות, שהם נקיות מן השקר ומנקות בעליהן מן האונאה והחטא. והקשות שם כולל הקנים והסניפין, אולי בעבור פצולן יקראו כן בחלוף הצדייק בשי"ן, כמו ויראו יושבי קצוות מאותותיך (תהלים סה ט), כחלוף צדייק ושי"ן במלת שחוק :

וכתב ר"א ויש שבוש בדברי הימים (א כח יז), שהזכיר תחת קערות מזרקות, ותחת הכפות כפורים, והזכיר הקשוות כאשר הם, ותחת המנקיות מזלגות, והכל זהב לצורך השולחן. אולי כלים אחרים היו שצוה דוד לשומם בשולחנות שיעשה בנו שלמה, ואין ככה שולחן אהל מועד. והשבוש בדברי רבי אברהם הוא, כי מה שאמר הכתוב והמזלגות והמזרקות והקשוות זהב טהור ולכפורי הזהב במשקל לכפור וכפור איננו מחובר עם לשולחנות המערכת (דה"א כח טז) בלבד, אבל הוא חוזר למה שאמר הכתוב (שם בפסוקים יג יד) ולכל מלאכת עבודת בית ה' ולכל כלי עבודת בית ה'. ואמר לזהב לכל כלי עבודה ועבודה, והזכיר המזלגות ומזרקות שהם כלי המזבח, והקשוות לשולחן, והכפורים למזבח, והזכיר (שם בפסוק יח) ולמזבח הקטורת זהב מזוקק במשקל, ואמר (שם בפסוק יט) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית, והנה הוא כלל לכל צרכי ביהמ"ק :

(הרמב"ן)

ספורנו קערותיו וכפותיו. הידועות אז לשלחן מלכים: (ספורנו)

[לז] ונתת על-השלחן לחם פנים לפני תמיד: (פ)

אונקלוס ונתת על פתורא לחם אפיא קדמי תדירא: [פ] (אונקלוס)

יונתן ונתסדר על פתורא לחמא גוואה קדמי תדירא: (תרגום יונתן)

רש"י לחם פנים. קיץ לו פנים, כמו שפירשתי, ומנין הלחם וסדר מערכותיו, מפורקים באמור אל הכהנים: (רש"י)

אבן עזרא ונתת. על דרך הפשט נקרא לחם הפנים. בעבור הפי' שהוא אחריו. ומה שאמרו קדמונינו אמת הוא כי הקערות כמו דפוס: (אבן עזרא)

הרמב"ן לחם פנים. שיש לו פנים רואים לכאן ולכאן לצדי הבית מזה ומזה ונותן ארכו לרחבו של שולחן וכותליו זקופין כנגד שפת השלחן, לשון רש"י. ולשון המשנה (במנחות צו.) בן זומא אומר לחם פנים, שהיו לו פנים. אבל כל זה יהיה לדברי האומר (שם צד:) כיצד עושין אותו כמין תיבה פרוצה, אבל לדברי האומר (שם) כמין ספינה רוקדת, אינו כן. ור"א אמר שנקרא לחם פנים בעבור לפני תמיד:

ועל דרך האמת כי תבין מלת לפני (כאן), תבין שמו וסודו, כי בעבור היותו כן היה מונח בצפון, כי ברכת ה' היא תעשיר (משלי י כב), כענין שנאמר (לעיל כ כד) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. וכבר רמזתי בו (שם ג):

חכמת המנורה בגביעיה וכפתוריה ופרחיה מאין תמצא, ונעלמה מאד (ע"פ איוב כח כ~כא), אבל היותה מקשה בששה קנים יוצאין מן השביעי ועליהם נר אלהים, ומאירים כלם אל עבר פניה (להלן פסוק לז), כל זה תוכל להבין מדברינו שכתבנו במקום אחר. וזה מאמרם (במנחות כט.) שנתקשה משה במנורה: (הרמב"ן)

[לא] שלישי וְעִשִׂית מְנֹרַת זָהָב טְהוֹר מְקֻשָּׁה תִּיעָשֶׂה הַמְּנֹרֶה יִרְכָּה וְקָנָה גְבִיעֵיהָ פְּתֻרָיָהּ וּפְרָחֶיהָ מִמֶּנָּה יְהִי:

אונקלוס וְתַעֲבֵד מְנֹרְתָא דְדָהָב דְּכִי נְגִיד תִּתְעַבֵּד מְנֹרְתָא שְׂדָה וְקָנָה פְּלִידָהָ חֲזוֹרְתָא וְשׁוֹשְׁנָהָ מִנָּה? הוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד מְנֹרְתָא דְדָהָב דְּכִי נְגִיד תַּעֲבִיד מְנֹרְתָא בְּסִיס דִּידָהּ וְקָנָה פְּלִידָהָ וְחִיזוֹרְתָיָהּ וְשׁוֹשְׁנָיָהּ מִינָהּ? הוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י מקשה תיעשה המנורה. שלא יעשנה חוליות, ולא יעשה קניה ונרותיה איברים איברים, ואחר כך ידזיקם כלרך האורפים שקורין שולדיר"ז, אלא כולה

באה מחתיכה אחת, ומקיש בקורנס וחותר בכלי האומנות, ומפריד הקנים אינך ואינך: מקשה. תרגומו נגיד, לשון המשכה, שממשיך את האיברים מן העשה לכאן ולכאן בהקפת הקורנס, ולשון מקשה מכת קורנס, בטוי"ץ בלע"ז, כמו לא לא נקשן (דניאל ה, ו): תיעשה המנורה. מאליה (תנחומא בהעלותך ג), לפי שהיה משה (מ) מתקשה בה (מנחות כט), אמר לו הקב"ה, השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה, לכך לא נכתב תעשה (תנחומא סס): ירכה. הוא הרגל של מטה העשוי כמין תיבה, ושלשה רגלים יוראין הימנה ולמטה: וקנה. הקנה האמצעי שלה העולה באמצע הירך, זקוף כלפי מעלה, ועליו נר האמצעי עשוי כמין בזד, לצוק השמן לתוכו ולתת הפתילה: גביעיה. הן כמין כוסות שעושין מזכוכית, ארוכים וקלרים, וקורין להם מדירנ"ס, ואלו עשויין מזהב, וזולטין ויוראין מכל קנה וקנה כמין שנתן בהם הכתוב, ולא היו זה אלא לנוי: כפתריה. כמין תפוחים היו, עגולין סביב, בזולטין סביבות הקנה האמצעי, כדרך שעושין למנורות שלפני השרים, וקורין להם פימל"ק, ומנין שלהם כתוב בפרשה כמה כפתורים בזולטין ממנה וכמה חלק שזין כפתור לכפתור: ופרחיה. ליורין עשויין זה כמין פרחין: ממנה יהיו. הכל מקשה ואלא מתוך חתיכת העשה, ולא יעקס לבדם וידציקם: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) והקב"ה כשראה שנתקשה בה הראהו מנורת אש ואף על פי כן נתקשה בה אמר לו השלך את הככר לאור וזה היה על ידי בללאל והיא נעשית מאליה בפועל אבל לא אמר הקב"ה למשה בפירוש שתיעשה מאליה ודרשו כן מדכתיב תיעשה ביו"ד ולא תעשה הרא"ם האריך כאן ואני קלרתי: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. ראיתי ספרים שבדקום חכמי טבריה ונשבעו חמשה עשר מזקניהם ששלש פעמים הסתכלו כל מלה וכל נקודה וכל מלא וכל חסר והנה כתוב יו"ד במלת תיעשה. ולא מצאתי ככה בספרי ספרד וצרפת ומעבר לים. והקדמונים דרשו כי תוספת היו"ד רמז לעשרה מנורות שיעשה שלמה. והכלל אם יש שם יו"ד היא מלה זרה. ובדרש כי נעשית מאליה. והטעם שכל רואיה היו תמהים איך יכול אדם לעשותה. כי הנה כתוב ויעש מנורת. כן עשה את המנורה. והנה על מחבת בשמן תעשה מורבכת תביאנה והנה מקשה. כמו שכתוב בכרובים. ירכה וקנה. הוא גוף המנורה: (אבן עזרא)

בעל הטורים ועשית מנורת. ז"פ כתיב מנורה בלישנא כנגד ז' רקיעים וז' ארצות ואין בפי מנורה אות סמ"ך וכן במעשה בראשית לומר במקום נר אין שטן ואין מזיק ובזכות נר מצוה ותורה אור סותם פיו של שטן מלהסטיין: (בעל הטורים)

אור החיים תיעשה המנורה. צריך לדעת למה הוצרך לומר תיעשה המנורה, ובמנחות פרק הקומץ רבה (כ"ח). דרשו תיעשה לרבות שאר המתכות. ולפי זה דקדק לומר תיעשה ולא תעשה כי בימי משה לא היה צורך לזה כי של זהב עשו ובמדבר לא הוצרכו לעשות אחרת: (אור החיים)

ספורנו ועשית מנורת זהב טהור. אחר סדור שני הכתרים, והם כתר תורה בארון

כלי יקר ועשית מנורת זהב טהור. פירש"י שהיה משה מתקשה בה אמר לו הקב"ה השלך כבר זהב לתוך האור והיא נעשית מאליה לכך נאמר תיעשה המנורה ולא כתיב תעשה ולסוף נאמר כבר זהב יעשה אותה ולא פירש מי יעשה אותה אלא הככר עצמו יעשה אותה דהיינו מאליה, והיה ענין קשוי זה לפי שנעשית מחתיכה אחת ע"כ היה צריך במלאכה זו עזר אלהי והיה דומה כאילו נעשית מאליה כי לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה.

ועל צד הרמז נ"ל, שג' פרשיות סמוכים אלו ארון, שלחן, מנורה, כוללים כל הצלחות האדם בעה"ז ובעה"ב כי הארון נזכר תחילה לפי שהוא מדריך את האדם לבא לידי שלימותו כי במה יזכה נער ארחו, ויקח שם ויפת מבני אדם וסמא דחיי בעה"ז ובעה"ב כ"א ע"י זאת התורה אשר אורך ימים בימינה לעולם שכולו ארוך ועושר וכבוד בשמאלה בעה"ז. והנה בפרשת הארון לא נזכר כ"א עצם המעשה אשר יעשה האדם אבל לא נזכר שם שום תשלום גמול, ומטעם זה תמצא בפרשת הארון כל אותיות מן אלפ"א בית"א חוץ מן גימ"ל ויש בזה רמז שלא ילמוד תורה לשם תשלום גמול אלא תורת אמת יהיה בפיו שאינו מצפה לתשלום גמול, כמ"ש (אבות א.ג.) אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס כו', ולכך אין שם גימ"ל שהרי ארז"ל (שם א.ד.) שכר מצוה מצוה וא"כ המעשה עצמו גמולו ואינו רשאי לצפות על גמול אחר והרי כאלו נכתב שם גימ"ל כי המעשה של המצוה הוא גמולו, אבל מ"מ אעפ"י שהוא לא יצפה אל תשלום גמול אחר מ"מ סוף הכבוד לבא והקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה בעה"ז ובעה"ב ע"כ הזכיר מיד אחר מעשה הארון שני הגמולים כסדר הווייתן.

הגמול הראשון הנה בא רמז במצות השלחן וכל כליו, כי ממנו יוצא השפע לכל העולם וכולם זוכין מן שלחן גבוה, ותדע כי גם המזבח נקרא שלחן גבוה כמו שמצינו בגמרא בכמה מקומות על קרבנות של מזבח שלא יהא שלחנך מלא ושלחן רבך ריקם (חגיגה ז.) ובזה מיושב מה שמצינו בנבואת יחזקאל פתח במזבח שנאמר (מא.כב.) והמזבח עץ. וסיים בשלחן שנאמר זה השלחן אשר לפני ה'. כי המזבח שלחנו של מקום ב"ה, ובמס' (ברכות נה.) דרשו זה על שלחנו של אדם אשר ממנו הוא מאכיל לעניים והוא מכפר כמו המזבח ומה שכתבנו הוא קרוב לפשוטו שהמזבח שלחן גבוה, והשלחן של זהב הוא שלחנו של כל באי עולם, כי כולם אוכלים בזכות לחם הפנים שנותנים לכהנים דרך צדקה כמ"ש (ויקרא כד.ט.) והיתה לאהרן ולבניו וגוי' ואולי שבעבור זה נחלקו לוי' חלות המערכה האחת כי הנותן פרוטה לעני ארז"ל (בבא בתרא ט.) שמתברך בו' ברכות.

ואחר מעשה השלחן הזכיר מעשה המנורה, כי בזכות המנורה יזכה אל השכר הרוחני לעה"ב וע"כ אמרו (תנחומא בהעלתך ג.) שהיתה המנורה נעשית מאליה וכן בהדלקתה אמרו (שבת כא.) שצריך שידליק עד שתהא שלהבת עולה מאליה הלא דבר הוא, והנה קרוב לשמוע שזכותה גורם להעלות נר אלהים נשמת אדם וע"כ אמר הקב"ה לישראל מצוה בנרות אלו לאמר להם נרי בידך ונרך בידי (דבר"ר ד.ד.) אם תשמור נרי שבידך להעלות נר תמיד על המנורה הטהורה גם אני אשמור נר אלהים נשמת אדם שבידי ותהיה עליית הנשמה מאליה כעליית נרות הללו כי כבר מצינו טעמים רבים למה זה העלימה התורה יעוד השכר הנפשי לעה"ב, ובפר' בחוקותי נזכיר בע"ה כל הטעמים אשר הסכימו עליהם חכמי התורה ושם אתנו טעם של רבינו בחיי הזקן והראבי"ע והסכים הרמב"ן על ידם לאמר שכל היעודים שבתורה הם למעלה מן הטבע, כי אין זה דבר טבעי שירדו גשמים בזמן

שעושין המצות ויכלא הגשם מן הארץ כשאין עושיין רצונו של מקום ב"ה.

אמנם מה שתעלה הנפש למקור חוצבה זהו דבר טבעי אל הנשמה, ואין זה בדרך פלא אם לא ימנעו העונות מלעלות אז תעלה מאליה, כמו שיסוד הרוח והאש עולה למעלה מאליו אם אין לו איזה מונע כך רוח בני האדם העולה היא למעלה מאליה אם לא יעכבו עליה העונות, ע"כ באו במנורה שני ענינים אלו שהמנורה נעשית מאליה והשלהבת עולה מאליה להורות שבזכות מצוה זו יזכו להעלות הנפש מאליה לכך נאמר (שמות מ.כד) וישם את המנורה נוכח השלחן כי הצדיקים זוכין לשתי שלחנות, והיה השלחן בצפון ומנורה בדרום כי מצפון זהב יאתה הכולל הצלחות העה"ז, ואורך ימים בימינה לעולם שכולו ארוך ע"כ היתה המנורה בימין, וכן סמכם דוד באמרו (תהלים כג.ה) תערוך לפני שלחן נגד צוררי. ואח"כ אמר דשנת בשמן ראשי כנגד שמן המנורה כי השמן הוא העולה על כל המשקים ע"כ ראוי ליחסו אל רוח בני האדם העולה בראש.

וראיה לזה שפסוק זה מדבר בשכר העולם הבא, שהרי רז"ל אמרו במס' (יומא עו.) כוסי רויה ש"מ כסא דדוד לעתיד לבא מחזיק רכ"א לוגין כמספר רויה, ומאי קמ"ל בזה אלא ודאי שר"ל שכל עיקר שכרו לעולם שכולו ארוך ע"כ לקחו ראייה מן המספר רכ"א אותיות ארך, גם אנו נביא ראייה ע"ז מפרטי מעשי המנורה שהיתה בת שבע קנים ועל דרך שמסיק בויקרא רבא (ג.א) תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח (תהלים טו.יא) אל תקרי שובע אלא שבע אלו ז' כיתות של צדיקים שפניהם דומים לחמה וללבנה ולרקיע ולכוכבים ולברקים ולשושנים ולמנורה הטהורה כו', הזכיר ז' מיני אורה חלוקים במדריגתם כנגד ז' קני המנורה לפי שכל הצדיקים מקבלים האורה מן זיו שכינתו ית' כמו ז' קני מנורה אלו שכולם היו פונים אל מול פני המנורה, וזה כי ו' קנים שמימין ושמאל היו פונים מול נר האמצעי ונר האמצעי היה מונח מול קדשי קדשים מקום שהשכינה שרויה וא"כ כל הקנים פונים מול זיו שכינתו ית' הנקרא פני המנורה כי באור פניו ית' יושפע האורה על כל ז' כיתות כמ"ש (שם מ.ט.ד) כי ימינך וזרועך ואור פניך וגו' רמז למנורה שבימין וכן בפסוק שובע שמחות את פניך אמר נעימות בימינך נצח, רמז למנורה שבימין וקרא להקב"ה אור פניך וכאן אמר שובע שמחות את פניך ש"מ שהקב"ה נקרא פני המנורה לכך נאמר מול פני המנורה יאירו ז' הנרות ולא אמר ו' הנרות אלא שרמז להקב"ה שנקרא פני המנורה הן בסתם מנורה זו שדומה כאילו פונים אל מקום השכינה הן כפי הרמז שז' כיתות אלו פונים מול אור פניו ית' וזה רמז נכון ויקר.

ואולי מטעם זה נתקשה משה במעשה המנורה, כי השכר הרוחני לעה"ב קשה על שכל אנושי לציירו כי עין לא ראתה אלהים זולתך. עד שהראה לו הקב"ה באצבע שנאמר וזה מעשה המנורה כי בציור של סתם מנורה זו הראה לו אות על השכר האחרון דוגמת מעשה המנורה אשר רשפיה רשפי אש שלהבת יה עולה מאליה כדרך שנתבאר ובמנורה גביעים כפתורים ופרחים, גביעים היינו כוסי רויה שדרשו על שכר הרוחני, וכפתור פירש רבינו בחיי שהכפתור העגול רמז לתענוג זיו השכינה שאין לו סוף ככפתור עגול זה שאין לו סוף, ופרחים על שם צדיק כתמר יפרח, וקומתה י"ח טפחים רמז לחיי עלמא והמשכיל ישמע ויוסיף לקח כי הענין ברור ונכון שהשלחן והמנורה כוללים שני ההצלחות, ומדהזכיר נוכח השלחן נוכל לפרש שכל נוכחיות ענינו התנגדות, וזה ידוע שכל המרבה לאכול משכרו בעה"ז משלחן גבוה מנכין לו מזכיותיו לעה"ב, כדאיתא בגמרא (בי"מ קיד.) מאן קא אכיל לעלמיה כו' וכן בענין כרעא דפתורא דדהבא כו' (תענית כה.) וא"כ השלחן נוכח המנורה כי כל מצליח בעה"ז יותר מן ההכרחי ידל לעה"ב,

וע"כ מאסו כל הצדיקים בהצלחות העה"ז ולא בקשו דבר ממנו כ"א המוכרחות
ובזה קבלו חלקם ברב טוב הצפון לצדיקים לעה"ב. (כלי יקר)

דעת זקנים תיעשה המנורה. מלא יו"ד רמז לעשר מנורות שעתיד שלמה לעשות:
ירכה. זה ירך שלמטה שהוא עשוי כמין סדן של עץ טבונ"ק בלע"ז ארוך ורחב
קצת ועב ויוצאין ממנו שלש רגלים ואמרו ז"ל גובהה של מנורה י"ח טפחים
ורמז לדבר מדכתיב בפרשת בהעלותך וזה מעשה המנורה וזה (מעשה) בגי' י"ח:
(דעת זקנים)

לב וְשֵׁשׁ קָנִים יִצְאִים מִצְדֵּיהָ שְׁלֹשָׁה | קָנֵי מְנֹרָה מִצְדֵּהּ הָאֶחָד וְשֵׁלֶשֶׁה קָנֵי
מְנֹרָה מִצְדֵּהּ הַשֵּׁנִי:

אונקלוס וְשֵׁשׁ קָנֵי נִפְקִין מִסְטְרָהּ תְּלָתָא קָנֵי מְנֹרָתָא מִסְטְרָהּ חַד וְתְלָתָא קָנֵי
מְנֹרָתָא מִסְטְרָהּ תְּנִינָא: (אונקלוס)

יונתן וְשֵׁשׁ קָנֵי נִפְקִין מִצִּיטְרָהּ תְּלָתָא קָנֵי מְנֹרָתָא מִצִּיטְרָהּ חַד וְתְלָתָא קָנֵי
מְנֹרָתָא מִצִּיטְרָהּ תְּנִינָא: (תרגום יונתן)

רש"י יולאים מלדיה. לכאן ולכאן, באלכסון נמשכים ועולין עד כנגד גובהה של
מנורה, שהיא קנה האמצעי, ויולאין מתוך קנה האמצעי זה למעלה מזה, התחתון
ארוך, ושל מעלה קצר הימנו, והעליון קצר הימנו, לפי שהיא גובה ראשיהן שוה
לגובהו של קנה האמצעי השביעי שממנו יולאים הששה קנים: (רש"י)

אבן עזרא וששה. טעם קנים. עגולים ארוכים חלולים: (אבן עזרא)

לבג שְׁלֹשָׁה גְבַעִים מְשֻׁקָּדִים בְּקִנְיָהּ הָאֶחָד כְּפֹתֵר וּפְרָח וְשֵׁלֶשֶׁה גְבַעִים
מְשֻׁקָּדִים בְּקִנְיָהּ הָאֶחָד כְּפֹתֵר וּפְרָח בְּן לְשֵׁשׁת הַקָּנִים הַיִּצְאִים מִן-הַמְּנֹרָה:

אונקלוס תְּלָתָא פְּלִידִין מְצִירִין בְּקִנְיָהּ חַד חִזוּר וְשׁוֹשׁן וְתְלָתָא פְּלִידִין מְצִירִין
בְּקִנְיָהּ חַד חִזוּר וְשׁוֹשׁן בְּן לְשֵׁשׁת קָנֵי דְנִפְקִין מִן מְנֹרָתָא: (אונקלוס)

יונתן תְּלָתָא פְּלִידִין מְשֻׁקְעִין בְּצִיּוּרִיהוֹן בְּקִנְיָהּ חַד חִזוּר וְשׁוֹשׁן וְתְלָתָא פְּלִידִין
מְשֻׁקְעִין בְּצִיּוּרִיהוֹן בְּקִנְיָהּ חַד חִזוּר וְשׁוֹשׁן הֵיכָדִין לְשֵׁשׁת קָנֵי דְנִפְקִין מִן
מְנֹרָתָא: (תרגום יונתן)

רש"י משקדים. כתרגומו, מלויירים היו, כדרך שעושין לכלי כסף וזהב שקורין
ניאל"ר: ושלושה גבעים. בולטין מכל קנה וקנה: כפתור ופרח. היה לכל קנה וקנה:
(רש"י)

אבן עזרא שלשה גבעים. אמר הגאון כי משקדים. כדמות שקדים והנכון שהוא
מגזרת לשקוד על דלתותי: (אבן עזרא)

[לד] ובמנרה ארבעה גבעים משקדים כפתריה ופרחיה:

אונקלוס ובמנרתא ארבעא כלידין מצירין חזורהא ושושנהא: (אונקלוס)

יונתן ובמנרתא ארבעה פלידין משקעין בציוריהון חזורהא ושושנהא: (תרגום יונתן)

רש"י ובמנרה ארבעה גבעים. בגופה של מנורה היו ארבעה גבעים, אחד בזכות זה למטה מן הקנים, והג' למעלה מן יציאת הקנים היואלאין מלדיה: משקדים כפתוריה ופרחיה. זה אחד מחמשה מקראות שאין להם הכרע (יומא נב:), אין ידוע אם גבעים משוקדים, או משוקדים כפתוריה ופרחיה: (רש"י)

[לה] וכפתור תחת שני הקנים ממנה וכפתור תחת שני הקנים ממנה וכפתור תחת שני הקנים ממנה וכפתור תחת שני הקנים ממנה לששת הקנים היצאים מן-המנרה:

אונקלוס וחזור תחות תרין קנין מנה וחזור תחות תרין קנין מנה וחזור תחות תרין קנין מנה לששתא קנין דנפקין מן מנרתא: (אונקלוס)

יונתן וחזור תחות תרין קנין דמינה וחזור תחות תרין קנין דמינה וחזור תחות תרין קנין דמינה לששתא קנין דנפקין מן מנרתא: (תרגום יונתן)

רש"י וכפתור תחת שני הקנים. מתוך הכפתור היו הקנים נמשכים משני לדיה איך ואיך. כך שנינו במלכת המשכן (מנחות כח:), גובהה של מנורה י"ח טפחים, הרגלים והפרח ג' טפחים, הוא הפרח האמור בירך, שנאמר עד ירכה עד פרח (במדבר ת, ז), וטפחיים חלק, וטפח שבו גביע מהארבעה גבעים, וכפתור ופרח משני כפתורים ושני פרחים האמורים במנורה עצמה, שנאמר משוקדים כפתוריה ופרחיה, למדנו שהיו בקנה שני כפתורים ושני פרחים לבד מן הג' כפתורים שהקנים נמשכין מתוכן, שנאמר וכפתור תחת שני הקנים וגו', וטפחיים חלק, וטפח כפתור ושני קנים יולאים ממנו איך ואיך נמשכים ועולים כנגד גובהה של מנורה, טפח חלק, וטפח כפתור ושני קנים יולאים ממנו, וטפח חלק, וטפח כפתור ושני קנים יולאים ממנו ונמשכים ועולין כנגד גובהה של מנורה, וטפחיים חלק, נשתיירו שם ג' טפחים, שבהם ג' גבעים וכפתור ופרח, נמלאו גבעים כ"ב, י"ח לששה קנים ג' לכל אחד ואחד, וארבעה בגופה של מנורה הרי כ"ב, ואחד עשר כפתורים, ו' בשפת הקנים, וג' בגופה של מנורה שהקנים יולאים מהם, ושנים עוד נאמרו במנורה, שנאמר משוקדים כפתוריה, ומיעוט כפתורים שנים, האחד למטה אלל הירך, והאחד בג' טפחים העליונים עם ג' הגבעים, ותשעה פרחים היו לה, ו' לשפת הקנים, שנאמר בקנה האחד כפתור ופרח, וג' למנורה, שנאמר

משוקדים כפתוריה ופרחיה, ומיעוט פרחים שנים, ואחד האמור צפרסת
זהעלותך, עד ירכה עד פרחיה. ואם תדקדק במשנה זו הכתובה למעלה, תמצאם
כמנינם איש איש במקומו: (רש"י)

לזו פפתריהם וקנתם ממנה יהיו פלה מקשה אחת זרב טהור:

אונקלוס חזיריהון וקניהון מנה יהון פלה נגידא נדא דדהב דכי: (אונקלוס)

יונתן חזיריהון וקניהון מנה יהון פולה נגידא נדא דדהב דכי: (תרגום יונתן)

אור החיים **כפתוריהם וקנותם ממנה יהיו**. בהקומץ רבה (שם) תנן שבעה קני
מנורה מעכבין זה את זה שבעה נרותיה מעכבין זה את זה מאי טעמא הויה כתיב
בהו עד כאן. וקשה והלא לא נאמר הויה אלא בקנים ולא בנרות כי ב' הויות
נאמרו במנורה אחת בפסוק זה ואחת בפסוק ראשון ועשית מנורת וגוי ירכה
וקנה גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו משמע שאינו מעכב אלא ז' קנים
וגביעיה כפתוריה ופרחיה, והגם שבמשנה לא הזכיר אלא הקנים והנרות כתבו
התוספת שהוא הדין ולא הזכירם התנא לצד שאינם במנורות של מתכות, וכן
כתב רמב"ם פ"ג מהלכות בית הבחירה יעויין שם. אבל הנרות לא הזכיר בהם
ההויה, והנה יש מחלוקת בין רבותינו ז"ל (מנחות פ"ח:): אם הנרות קבועים או
לא, ולא מבעיא להאומר שלא היו קבועים שהם כלים בפני עצמן ולא מצינו בהם
הויה, אלא אפילו למאן דאמר קבועים הרי מודה הוא שאינם מקשה עמה שלא
נחלקו רבותינו ז"ל בפרק ב' מדות (מנחות פ"ח:): אלא אם היתה מהככר או לבד
מהככר אבל שאינם מקשה ממנה אליבא דכולי עלמא לא, וכן דקדק הכתוב
באומרו מקשה ירכה וקנה גביעיה כפתוריה ופרחיה ואילו נרותיה לא אמר,
ואחר שאמר משפטי פרטי המנורה באורך אמר שיעשו את נרותיה הרי זה מראה
באצבע שחלוקים הם מהמנורה, ועוד דקדק הכתוב לומר **ממנה יהיו** לומר
אותם שהם ממנה עליהם אני מתנה הויה. ואולי כי כיון שנתגלה טעם ז' קנים
שהם לשום בהם נרות אם כן כשאין נר הרי הקנה בטל וכאילו אינו והוא מעכב.
ואולי כי לא אמר הש"ס בהקומץ רבה מאי טעמא אלא על הקנים אבל הנרות
אינו צריך כי זה תלוי בזה: (אור החיים)

ספורנו **כלה מקשה אחת**. ואור נרותיה אחד, כאמרו והאיר על עבר פניה. וזה
שיהיה אור נרות הימין ונרות השמאל מכוון אל האמצעי. וכן ראוי שיהיה ענין
האור השכלי בחלק העיוני וגם כן אורו בחלק המעשי, שיהיו פונים אל האור
העליון לעבדו שכס אחד, כי אז יאירו כלם, כמו שיעד במנורה באמרו בהעלותך
את הנרות, אל מול פני המנורה וכו' וזה מעשה המנורה מקשה, כי בהיות כל
האור מכוון לאחד בענין המקשה המורה אחדות, אז נראה אור כי יהל מן המאור
הגדול: (ספורנו)

לזו ועשית את-נרתיך שבעה והעלה את-נרתיך והאיר על-עבר פניך:

אונקלוס ותעבד את בוצינהא שבועא ותדלק את בוצינהא ויהון מנהרין על קבל
אפהא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד ית בּוֹצֵינָהָא שְׁבָעָא וְדָלִיק פְּהֵנָא דְמִתְמַנֵּי ית בּוֹצֵינָהָא וִיהוּן מְנַהֲרִין
כָּל קָבִיל אֶפְהָא : (תרגום יונתן)

רש"י את נרותיה. כמין בזיכין שנותנין בתוכן השמן והפתילות: והאיר על עבר פניה. עשה פי שסת הגרות שבראשי הקנים היואלים מלדיה, מוסבים כלפי האמלעי, כדי שיהיו הגרות כסתדליקם מאירים על עבר פניה, מוסב אורם אל כל פני הקנה (נ) האמלעי שהוא גוף המנורה: (רש"י)

שפתי חכמים (נ) פירוש אין מלות והאיר על עבר פניה ולא מלות והעלה את נרותיה מורה על הדלקה מפני שאין הפרשה הזאת מדברת בהדלקתה אלא בעשייתה ולכך יחוייב שיהיה פירוש והעלה וגם והאיר אזהרה על האומן שיעשה נרותיה באופן שכסידליק המדליק את נרותיה יאירו אל עבר פניה ואיך יהיה זה שיעשה פי שסת הגרות שבססת הקנים מוסובים כלפי האמלעית. הרא"ם: (שפתי חכמים)

דעת זקנים והאיר. פי' והאירה המנורה אל השלחן שכנגד פניה של מנורה כדכתיב בפרשת ותכל וישם המנורה באהל מועד נכח השלחן מכלל דלהאיר על השלחן היתה המנורה וכן כתיב בפרשת בהעלותך אל מול פני המנורה דהיינו שלחן יאירו שבעת הנרות והפשט הולך כמ"ד ממזרח למערב היתה מונחת דאז יכול להיות דכל פיות של נרות פונות לצד השלחן אבל למ"ד שמצפון לדרום היתה מונחת אז צ"ל שהאמצעי פונה למערב והאחרים פונים לאמצעי לא נראה כל כך שלהאיר על השלחן היתה נעשית ולא תוכל לפרש והאיר כפשטיה דפירש רש"י: (דעת זקנים)

{לח} וּמְלַקְחִיהָ וּמְחַתְּיָתָהּ זָהָב טָהוֹר:

אונקלוס וְצָבְיָתָהּ וּמְחַתְּיָתָהּ וּמְחַתְּיָתָהּ דְּדָהָב דְּכִי : (אונקלוס)

יונתן וּמְלַקְטִיָּהּ וּמְחַתְּיָתָהּ וּמְחַתְּיָתָהּ דְּכִי : (תרגום יונתן)

רש"י ומלקחיה. הם הצבתים העשויין ליקח בהם הפתילה מתוך השמן, ליטבן ולמושכן צפי הגרות, ועל שם שלוקחים בהם קרויים מלקחים. וכזיתתהא שתרגם אונקלוס, לשון צבת, טוליי"ש בלע"ז: ומחתותיה. הם כמין בזיכין קטנים, שחותה בהן את האפר שבנר בבקר בבקר, כשהוא מטיב את הגרות מאפר הפתילות שדלקו הלילה וכבו, ולשון מחתה פוייט"א בלע"ז, כמו לחתות אש מיקוד (ישעיה ל, יד): (רש"י)

אבן עזרא טהור. שהוא מזוקק שאין בו פסול: (אבן עזרא)

אור החיים ומלקחיה וגוי זהב טהור. הוצרך לומר זהב טהור לפי שאלבא דכולי עלמא אינם באים מהכר ולזה צריך להודיע ממה יעשו אותם: (אור החיים)

{לט} פְּרָא זְהַב טְהוֹר יַעֲשֶׂה אֶתְּהָ אֶת כָּל-הַפְּלִים הָאֵלֶּה:

אונקלוס פְּרָא דְדָהָב דְכִי יַעֲבִיד יְתָה יְתָה יְתָה פְּל מְנַיָּא הָאֵלִין: (אונקלוס)

יונתן קִנְטְנֵר דְדָהָב דְכִי יַעֲבִיד יְתָה יְתָה יְתָה פְּל מְנַיָּא דִּידָה הָאֵלִין: (תרגום יונתן)

רש"י ככר זהב טהור. שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר, והככר של חול ששים מנה, ושל קדש היה כפול, ק"ך מנה, והמנה הוא ליטרא ששוקלין זה כסף למשקל קולוני"א, והם ק' זהובים, כ"ה סלעים, והסלע ארבעה זהובים: (רש"י)

הרמב"ן ככר זהב טהור. שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר. לשון רש"י. וכן הוא פשוטו של מקרא. אבל אם הדבר כן, תימה גדול, שלא יתן הכתוב משקל למנורה כמה יהיה בה מן הככר, ויוכל לתת חצי הככר או יותר במלקחים ובמחתות שהם כלים נפרדים ממנה, וימעט בה, או שיתן במנורה ככר פחות מנה ובכל הכלים האלה מנה. ועוד, מה טעם שתשקל המנורה עם כלים רבים נפרדים במשקל הככר, ולמה לא נתפרשו כמה יהיו המלקחים והמחתות שיעשו ממנו:

אבל אין דעת רבותינו כמו שאמר הרב, אלא כך שנו חכמים במנחות (פח): מנורה ונרותיה באה מככר ולא מלקחיה ומחתותיה, ומה אני מקיים את כל הכלים האלה, לרבות את הנרות. דברי רבי יהודה. רבי נחמיה אומר, מנורה באה מככר ולא נרותיה ומלקחיה ומחתותיה, ומה אני מקיים את כל הכלים האלה, שיהיו כלן של זהב. ושם אמרו לדברי ר' יהודה שהיו הנרות מקשה עמה, ואף על פי כן יקראם הכתוב הכלים האלה, מפני שהם כלים לקבול השמן, ויש להם שם בפני עצמן, ובשאר המנורות נעשים נפרדין ממנה. ולדברי ר' נחמיה אמרו שם שאין הנרות עמה מקשה. והנה על דעת רבי יהודה לא יבא במשקל הככר אלא גוף המנורה במה שהוא עמה מקשה, לא כלים נפרדים ממנה כלל. ולדברי רבי נחמיה אמרו שם ומה אני מקיים את כל הכלים האלה שיהיו כלן של זהב, ולא נצרכא אלא לפי נרות:

ועל דרך הפשט יאמר ככר זהב טהור יעשה אותה, את כל הכלים האלה יעשה זהב טהור, כי לא פירש תחלה בנרות שיהיו זהב כלל, וכן במעשה אמר (להלן לז' כג) ויעש את נרותיה שבעה ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור, ואין זהב טהור חוזר רק על המלקחים והמחתות, וחזר ואמר (שם כד) ככר זהב טהור עשה אותה ואת כל כליה, שעשה כל כליה זהב טהור ולא מן הככר. ויכנס עוד בכלל כל כליה כלי השמן, שהרי עשה לה כלים רבים מלבד אלה הנזכרים, כמו שנאמר במסעות (במדבר ד ט) וכסו את מנורת המאור ואת נרותיה ואת מלקחיה ואת מחתותיה ואת כל כלי שמנה אשר ישרתו לה בהם. והכתוב שאמר (שם ח ד) עד ירכה עד פרח מקשה היא, כפי פשוטו כך נראה, שגופה מקשה ולא נרותיה. וכל זה לפי שטת הגמרא:

אבל בברייתא של מלאכת המשכן (אוצר מדרשים ט דף ש"א ב) שנויה בענין אחר מנורה שעשה משה במדבר היתה באה של זהב, וטעונה מקשה, וטעונה גביעים כפתורים ופרחים, שנאמר (לעיל פסוק לא) ועשית מנורת זהב טהור, שומע אני יעשה אברים אברים וידביקם, ת"ל ממנה יהיו (פסוק לו). מנין לרבות את נרותיה שיהיו ממנה, ת"ל יעשה (בפסוק שלפנינו). יכול שאני מרבה גביעיה כפתוריה ופרחיה, ת"ל אותה (שם). ומה ראית לרבות את נרותיה ולהוציא גביעיה כפתוריה ופרחיה, אחר שריבה הכתוב ומיעט, מרבה אני את נרותיה שהן נעשין עמה, ומוציא אני גביעיה כפתוריה ופרחיה שאין נעשין עמה. ומנין לרבות מלקחיה ומחתותיה, ת"ל יעשה (שם). יכול שאני מרבה את הצבתים ואת המלקטאות, ת"ל אותה (שם). ומה ראית לרבות מלקחיה ומחתותיה ולהוציא את הצבתים ואת המלקטאות, אחר שריבה הכתוב ומיעט, מרבה אני מלקחיה ומחתותיה שהן משתמשין עמה, ומוציא אני את הצבתים ואת המלקטאות שאין משתמשין עמה. רבי יהושע בן קרחה אומר, אותה מככר ואין כליה מככר, שנאמר ככר זהב טהור יעשה אותה. ומה אני מקיים ואת כל כליה (להלן לז כד), שיהיו זהב טהור. עד כאן הברייתא:

ונראה ממנה שהיו הנרות והמלקחים והמחתות כלן עמה מקשה, ואין המלקחים צבתים, אבל עשה על פי הנרות טס של זהב פותח וסוגר ושוכב עליו שלא יפול בשמן דבר, כאשר עושים היום במנורות של מלכים, והוא מלשון ולשוני מודבק מלקוחי (תהלים כב טז), שיקרא מה שעל הלשון ומתחתיו "מלקוחים", שהם לוקחים הלשון באמצעם. והמחתות הם ספלים שתחת כל נר ונר לחתות ניצוצי אש שיפלו ממנה, והכל מקשה ובאין מן הככר. אבל הצבתים והמלקטים שאין תשמישן בעצמה, אבל הם כלים נפרדים ממנה ואינן חבור בה אין באין מן הככר כלל. וכן מיעטו בברייתא זו גביעיה כפתוריה ופרחיה, שאם רצה שלא לעשותה עמה מקשה רשאי. ונתן הטעם, לפי שאין נעשין עמה, כלומר שאין מעכבין בה, שאם עשאה של שאר מיני מתכות אינה באה גביעים כפתורים ופרחים (מנחות כח.), אבל קנים מעכבין בה לעולם:

ולפי הברייתא הזו אמר הכתוב ואת כל כליה (להלן לז כד), לרבות שעשה לה כל הכלים הצריכין לשמושה, והראוין לה, זהב, והם הצבתים והמלקטאות שצריכין לכל המנורות בתשמישן. וכן לכל כלי המשכן וגוי (להלן כז יט), כלים הצריכים למשכן, לא פירש אותם ולא הזכיר בהם רק שיהיו נחושת. אבל **ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה**, הם הנזכרים בה וכולם מקשה עמה. ויתכן שגם מה שאמר במעשה ואת כל כליה (להלן לז כד) רמז לכלים האלה הנזכרים בה שהיו כלם עמה ככר זהב, כפשוטו של מקרא. אבל כלי שמנה לא הוזכרו במעשה כאשר לא הוזכרו בצוואה, וברצון עצמם עשו אותם, ואולי לא עשאו בצלאל, אבל יחידים עשו אותם ומסרום לצבור. ועל הכלל, גופה באה מככר, ואין דבר שחוץ לגופה בא מן הככר לדברי הכל: (הרמב"ן)

אור החיים **ככר זהב וגו'.** בפרק ב' מדות (מנחות שם) תניא ככר זהב טהור וגוי למדנו למנורה שבאה מן הככר מנין לרבות נרותיה תלמוד לומר את כל הכלים יכול שאני מרבה אף מלקחיה תלמוד לומר אותה. ולעמוד על אמיתתן של דברים נשכיל לדעת מה היה חסר לי בידיעת מצות המנורה שעליו הוצרך לומר פסוק זה, ואראה כי בלא פסוק זה לא הייתי יודע שיעור זהב המנורה אם ככר אם חציו, לזה בא והודיע הכתוב השיעור דככר זהב טהור תעשה, ואחר שהודיע שיעור המנורה אז נכנסנו בספק אם הנרות בכלל השיעור או לא, וטעם שלא

נכנס אלא בספק הנרות ולא בספק המלקחיים והמחתות מפני שהמלקחיים והמחתות ביאר הכתוב ואמר זהב טהור ואם הם משיעור הרשום במנורה לא היה צריך לומר בהם זהב טהור מה שאין כן הנרות שלא הזכיר בהם זהב נשאר בספק אם הם מהככר. ואין לומר כי ממה שלא אמר זהב טהור שמע מינה שהם מהככר משום שיש לומר כי לא הקפיד ה' עליהם שיהיו או מן הזהב או מן שאר המתכות לצד שעומדים לתשמיש ולעולם אינם מהככר, לזה אמר הכתוב **ואת כל כליה** הרי בירר ספקן שהיינו מסתפקין בנרות ואמר שהם מהככר, אבל מלקחים ומחתות אין לי ספק בהם ממה שהוצרך לומר בהם זהב טהור ודאי שאינם מהככר. ומעתה לא חש עלי הכתוב לטעות במאמר את כל כליה שנכנס גם מלקחיים ומחתות, אם כן קשה למה אמר הכתוב תיבת אותה למעט אם למעט מלקחיים ומחתות הרי אין צריך מיעוט, ונראה לומר בהעיר עוד בכתוב אחר האמת שאין בכלל הככר המלקחיים והמחתות למה סדר מצות ככר זהב טהור אחר שהזכיר מלקחיים ומחתות שמזה יחויב השכל לומר שגם עליהם חוזר הדיבור שאם לא כן היה לו להקדים לומר ככר זהב טהור וגו' ואת כל כליה ואחר כך יצו ה' מלקחיה ומחתותיה ואז על כל פנים לא היה צריך לומר תיבת אותה למעט מלקחיה ומחתותיה כי ממועטים הם כיון שלא הוזכרו אלא אחר אומרו **ככר זהב וגו' :**

אכן הנה האדון ברוך הוא נותן התורה בחר לומר פסוק **ומלקחיה וגו' קודם** אומרו **ככר זהב וגו' לבי סיבות**. האחד לצד שהוא אומר **וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר** לזה סמך פסוק זה למאמר המנורה וכליה שהם נרותיה, ואם היה מסדר פסוק זה ככר זהב וגו' קודם ומלקחיה היה נשמע שחוזרים הדברים גם עליהם ולא כן הוא כי אפשר שלא הראהו ה' תבנית המלקחיים והמחתות בהר. וסיבה ב' לסמוך מלקחים לנרות לומר כשם שהמלקחיים נעשו בפני עצמם גם הנרות דומות להם בפרט זה שמעשיהם בפני עצמן הגם שהם מהככר לא מפני זה תתחייב לומר שהיו מקשה ככפתורי' וגביעים וגו', והגם שפירשתי למעלה כי ממה שלא הזכיר הנרות עם שאר הפרטים שהזכיר במקשה שמע מינה כי אינם בכלל ואם כן לא היה צריך לרמז הנזכר, עם כל זה כיון שאמר הכתוב ככר זהב טהור וגו' את כל הכלים הרי השוה אותם למנורה ותבא הסברא לומר כי גם לזה נתכוין הכתוב לכוללם שיהיו במקשה כי לא מצינו פרט מפרטי המנורה שהוא מהככר ואינו מהמקשה לזה בא הכתוב והסמיך ענין המלקחיים והמחתות **לנרות לומר כנזכר :**

והנה אחר שהיה צורך בדבר לכתוב פסוק ככר זהב וגו' אחר פסוק ומלקחיה וגו' לטעמים הנזכרים חש הכתוב שלא ישכיל משכיל על דבר כי זאת היא כוונתו יתברך ויאמר הא ודאי שלא דיבר כסדר זה אלא להכניס המלקחים והמחתות בשיעור הככר וידחוק לומר טעם אומרו זהב טהור לאיזו דרשה כמו שתאמר לעכב בהם הגם שהמנורה אמר בה הכתוב ריבוי תיעשה המנורה מכל מקום אפילו משאר מתכות באלו צריכין להיות זהב טהור, אשר על כרחו נתחכם ה' ואמר תיבת **אותה** למעט מלקחיה ומחתותיה שאינם מהככר והודעת הנרות שהם מהככר מאומרו **את כל הכלים** במקומה עומדת. ומעתה נחזק לומר שטעם שסדר פסוק **ומלקחיה וגו' קודם פסוק ככר זהב וגו'** שהוא לסיבות שכתבנו, ולזה דרש התנא תיבת אותה למעט מלקחיה ומחתותיה ואת כל הכלים לרבות הנרות, ואמר **כל** לומר שאפילו נר אחד אין לעשותו אלא מהככר ולדרך זה הרוחתי אומרו **את כל הכלים** ולא אמר ואת לומר אותה את וגו' את כל וגו' ואותה **והבן :** (אור החיים)

[מ] וּרְאָה וְעָשָׂה בְּתִבְנִיתָם אֲשֶׁר-אַתָּה מְרַאֶה בְּהָר: (ט)

אונקלוס וְחָזִי וְעָבִיד כְּדַמוּתְהוֹן דְּאַתְּ מְתַחְזִי בְּטוּרָא: [ט] (אונקלוס)

יונתן וְחָמִי וְעָבַד בְּצִינְרִיחוֹן דְּאַנְתְּ מְתַחְמִי בְּטוּרָא: (תרגום יונתן)

רש"י ורעה ועשה. ראה כאן בהר תבנית שאני מראה (ט) אותך. מגיד שנתקשה משה במעשה המנורה, עד שהראה לו הקב"ה (ע) מנורה של אש: אשר אתה מראה. כתרגומו לראת מתחזי בטורא, אילו היה נקוד מראה צפת"ה, היה פתרונו אתה מראה לאחרים, עכשיו שנקוד חטף קמץ, פתרונו לראת מתחזי, שאחרים מראים לך (שהנקוד מפריד בין עושה לנעשה): (רש"י)

שפתי חכמים (ט) פירוש מקרא קצר הוא שהיה לו לומר ורעה התבנית אשר אני מראה אותך ועשה בתבניתם וגו' דאם לא כן מאי ועשה בתבניתם אשר אתה מראה וגו'. והלא לא הגיד לנו הכתוב בקום מקום שהראה את תבניתם והוסיף הרב ולומר כאן בהר כי אין שייך לומר ורעה בהר שהרי היה עומד בו ולא ורעה כאן מפני שאז היה מורה על מקום מיוחד מן ההר ואם כן לא היה לו לומר אשר אתה מראה בהר שהוא דרך כללית אלא במקום המיוחד ממנו הרמוז במלת כאן. הרא"ם: (ע) כאן משמע שמשה עשה את המנורה וא"ת והא לעיל פירש"י תיעשה מאליה. וי"ל דגם זה לא היה מועיל עד שנעשית מאליה וכדפרישית לעיל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וראה. כי צריך מעשה המנורה לחכמה ולראות במראה הלב איך יעשה מככר אחד כל הכלים: מלת מראה. זרה ואיננה כדרך. מושלך. כי אין פעול למלת ראה כי אם נראה לבדה. והיה כן בעבור כי הרואה אינו פועל רק מקבל דמות. ובעל התולדות יבין זה ולפני שאדבר על המשכן שגם הוא היה יריעות כרובים. אתן לך עיקר שתסמוך עליו: אמר אברהם המחבר כל יש על שני דרכים. האחד יש שהוא גוף שיש לו אורך ורוחב ועומק. והנה שש פאות. מהאורך יבאו פנים ואחור ומהרוחב ימין ושמאל. ומהגובה מעלה ומטה. ויש יש שאינו גוף. והם מלאכי השם הקדושים גם נשמת האדם. ואלה השנים דרכים השם בראם לבדו ואין יכולת בנברא לברוא עצם שיהיה גוף. אף יש שאיננו גוף שהוא נכבד יותר. גם אין בו כח להכחידו עד שיעדר ולא יהיה יש. ויש דבר סמוך אל יש. ונשען עליו ולא ימצא לבדו והיא הצורה. גם היא על שני דרכים. האחת עומדת ולא תסור כצורת הקדושים. והחכמה בנשמה. גם בגופות כחום האש וליחות המים והדרך האחר מקרים אינם עומדים רק מתהפכים ונחלפים וסרים ונעדרים וכאלה יכול האדם לעשות. על כן השם הנכבד לא יתכן שיהיה לו דמות ותמונה לא עומדת ולא נעדרת. כי הוא ברא עצם כל דבר. כי כל צורה עומדת או מקרה. ואתן לך משל אחד. קדרות הלבנה כשנכנס צל הארץ בינה ובין השמש בראש התלי או בזנבו. ואתן לך משל אחר. ידענו כי כח הנשמה בכל הגוף. ויש מקומות בגוף האדם שיש בהם מהחבלים היוצאים מן המוח שירגישו יותר מהאחרים כמו

העיניים והאזניים. כי העצמות גם הכבד לא ירגישו. והנה הלב קבל כח הנשמה יותר מכל איברי הגוף. עיי"כ היו איברים רבים משרתים לו וככה השם הנכבד. ידענו כי כבודו מלא כל העולם רק יש מקומות שיראה כח השם בו יותר ממקומות אחרים ובעבור שני דברים האחד כפי מתכונת תולדת המקבל והשני כפי כח העליון שהוא על ראש המקבל על כן נבחר מקום בית המקדש. ואם נתן לך השם חכמה בלבך תבין סוד הארון והכפורת. והכרובים שהם פורשי כנפים. ומחוץ לפרוכת דבר המנורה ומזבח הקטורת והשלחן. ומחוץ לפתח המשכן. מזבח העולה. ואת כל כליו. ואת הכיור ואת כנו. ואלה הדברים הם כבוד אלהים. ובעבור זה רמזתי לך כי יש בדורינו אנשים חכמים בעיניהם אולי יהתלו על דברי. והיודע סוד נשמתו ומתכונת גופו יוכל לדעת דברי עולם העליון. כי האדם כדמות עולם קטן. והוא היה סוף בריאתו בארץ וסימן לדבר בגדול החל ובקטן כלה. והגאון הזכיר כי שמונה עשר דברים הם במשכן שהוא עולם אמצעי וכמוהם בעולם העליון וככה העולם הקטן. הנה הכלל כל כרוב נעשה לקבל כח העליון. גם בעבור שילמוד המשכיל ואין צורך להאריך: (אבן עזרא)

בעל הטורים וראה. ג' ראשי פסוקים הכא ואידך וראה אם דרך עוצב בי. ואידך וראה בנים לבניך. פ"י אם דרך עוצב בי וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר שתבוא להר הבית לבהמ"ק להתפלל ולהודות ויתספר לך כמו שסידר שלמה בתפלתו אם יחטא איש וגוי' ובא וגוי' בבית הזה ואם תעשה כן וראה בנים לבניך: (בעל הטורים)

שמות פרק-כו

[א] וְאֶת-הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה עֶשֶׂר יָרִיעוֹת שֵׁשׁ מְשֻׁזָּר וְתִכְלָת וְאַרְגָּמָן וְתִלְעַת שָׁנִי כְרִבִּים מַעֲשֶׂה חֹשֶׁב תַּעֲשֶׂה אֹתָם:

אונקלוס וְיַת מִשְׁכְּנָא תַעֲבִיד עֶשֶׂר יָרִיעָן דְּבוּץ שְׁזִיר וְתִכְלָא וְאַרְגָּוְנָא וְצָבַע זְהוּרִי צוּרַת כְּרוּבִין עוּבִיד אָמֵן תַּעֲבִיד יְתְהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְיַת מִשְׁכְּנָא תַעֲבִיד עֶשֶׂר יָרִיעָן דְּבוּץ שְׁזִיר וְתִכְלָא וְאַרְגָּוְנָא וְצָבַע זְהוּרִי צִיּוֹר כְּרוּבִין עוּבִיד אֹמֵן תַּעֲבִיד יְתְהוּם: (תרגום יונתן)

כ"י ואת המשכן תעשה עשר יריעות. להיות לו לגג, ולמחילות מחוץ לקרשים, שהיריעות תלויות מאחוריהן לכסותן: שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני. הרי ארבע מינין יחד בכל חוט (פ) וחוט, אחד של פשתים, וג' של כמר, וכל חוט וחוט כפול ו', הרי ד' מינין כשהן שזורין יחד כ"ד כפלים לחוט (ברייתא דמלכת המשכן): כרובים מעשה חשב. כרובים היו מוויירין בהם באריגתן, ולא ברכימה שהוא מעשה (ה) מחט, אלא באריגה בשני כותלים, פרוף אחד מכלאן ופרוץ אחד מכלאן,

ארי מלד זה וגקר מלד (ה) זה, כמו שאורגין חגורות של משי שקורין בלע"ז פייסיק"א: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) פירוש שכולן היו שזורין יחד כדכתיב משזר. וא"ו ותכלת במקום ב' כאלו אמר שק משזר בתכלת וארגמן וגו' כוא"ו (ישעיה מה) ה' שלחני ורוחו כמו ברוחו (סס יג) ה' וכלי זעמו כמו בכלי זעמו: (ג) שהפרלוף שיה מב' לדדין זה דומה לזה: (ה) כתב הרא"ם האי דנקט ארי וגקר לאו דוקא אלא לורות בעלמא וכו' אבל לא ידעתי איך כנה הכתוב שאר הלורות בשם כרובים אם פירוש כרובים הוא לורות ילדים שתרגומו כרביא כמו שכתב רש"י ז"ל וכמו שהוא מבואר בפרק אין דורשין עכ"ל. ונראה לי שלא היו מלויירין ביריעות המשכן שום לורות רק לורות המרכבה שהם ד' אדם אריה שור נקר ודוקא נקט ארי וגקר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואת המשכן. כאשר הודיעו בתחלה את תבנית המשכן. מעשה חושב. אמרו חכמי' כי מעשה חושב שנים פרצופים. ורוקם. פרצוף אחד. ונכון הוא. ועל דרך הפשט מעשה חושב אינו רוקם ולא אורג. רק על דרך שעושין היום בגדי משי. כי הצורה שעלתה בלב היא חשבון. ומחשבת'. ויצירנה בלוח. וישים ב' חוטי' בחשבון למשוך מרחוק: (אבן עזרא)

בעל הטורים משזר. בגימ' חוט כפול שמנה: עשר יריעות. כנגד עשרת הדברות: (בעל הטורים)

אור החיים ואת המשכן תעשה עשר יריעות. רמז בזה כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם לומר ששקול המשכן ככל העולם כלו שנברא ב' מאמרות, גם זכות לישראל בו כאילו קיימו ה' מאמרות שבהם נברא העולם. עוד נתכוין בסדר מצוה זו של יריעות שש ושל יריעות עזים שבשל שש צוה עשרה ושל עזים צוה עשתי עשר עוד צוה שיחבר ה' יריעות לבד וה' יריעות לבד וכן בשל עזים צוה לחבר שש לבד, טעם הדבר הוא כי רשם ה' שמו הנכבד ביריעות וצוה כי כולן יהיו רחבן ד' בין של שש בין של עזים כנגד ד' אותיות של שם הוי"ה, וכן תמצא שרמזו ראשונים במאמרם הזך (שבת ו'). רשות היחיד רחבו ארבעה וגובהו עשרה שהוא על שם הוי"ה רחבו ד' וגובהו פירוש במילוי עשרה על זה הדרך יו"ד ה"י וא"ו ה"י, וקדש הפנימי להיותו קרוב למקום המקודש וצוה לעשות עשרה יריעות כנגד אות יו"ד של שמו הגדול וצוה שיחבר ה' לבד לרמז בזה אות ה"א ראשונה של שמו יתברך, ורמז בזה כי אות ה"א ראשונה היא מוכללת תמיד באות הוי"ד, וזה הוא סוד קריאתה כי כשאתה קורא יו"ד אתה מחבר וא"ו ודל"ת שהם תכונת ה"א על זה הדרך ה ואין אתה קורא אלא אות אחת כמו כן הדבר הזה והבן. ובחינה זו היא סוד החכמה והנה לך רשומה ניכר ביריעות אלו חכמה, ה' אותיות ראשונים הם שמונה ועשרים כנגדם צוה אורך היריעה שמונה ועשרים באמה, אות שלישית מ' ארבעים כנגדם צוה ה' רחב ד' באמה שעולה למנין עשר יריעות ארבעים, ואות רביעית היא אות ה' שרשם במאמר ה' לבד, וגם הוא סוד ה' חסדים הנמשכים מהחכמה, ואחר כך צוה ה' כנגד תשלום השם שהוא ו"ה לעשות יריעות עזים אחד עשר ורשם שיחבר שש לבד שהוא כנגד וא"ו וחמש לבד כנגד ה"א הרי תשלום שמו ית', וגם רשם בחשבון רחב עשתי עשרה מ"ד לסוד הוא"ו תפארת ישראל שהוא סוד יו"ד ה"א וא"ו ה"א שעולה

בו מ"ה, וכבר הודיענו ה' (בראשית מ"ח ה') כי לא יעכב אחד למספר כי ישלימנו הכללות, ורשם בחשבון האורך שלשים באמה כנגד הדרגות ה"א אחרונה שבשם שמאירה משלש הכוללות עשירות והם שלשים ועוד יש לאלוה מילין עילאין קדישין והשומע ישמע ולבבו יבין: (אור החיים)

ספורנו ואת המשכן תעשה. קרא היריעות בשם משכן כי בתוכם היו כסא שלחן ומנורה למשכן שכינה, והיו עשויות כרובים כענין שרפים עומדים ממעל לו וכענין וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו הנראים לנביאים במראות הנבואה: (ספורנו)

כלי יקר ואת המשכן תעשה עשר יריעות. היה לו לומר ועשית משכן כדרך שאמר ועשית שלחן ועשית מנורת זהב, לפי שמשכן הוא על שם ושכנתי בתוכם. ע"כ אין נכון לומר לשון עשיה על שכינתו ית' כי דבר זה אין לייחס בלתי לה' לבדו שנאמר (ויקרא כו. יא) ונתתי משכני בתוכם. ולא רצה להזכיר לשון עשיה כ"א על עשר יריעות ולא על משכנו ית', וכך פירושו ואת המשכן שכבר אמרתי ושכנתי בתוכם הוא ע"י שתעשה עשר יריעות וגו'. ואולם על תבנית עשייתו הסכימו כל המפרשים שהיה בנוי על תבנית ג' עולמות להורות שהעולם קיים על יסוד בנין זה, וע"כ נעשה מן עשר יריעות כנגד העולמות בכללם שנבראו ב"י מאמרות, וכולם היו תלויין עד יום ו' בסיון על מנת שיקבלו ישראל עשרת הדברות ושל בריאת העולם נקראו מאמרות כי כל אמירה לשון רכה וכן כל מעשה בראשית בצביונם נבראו בצורות אשר בחרו להם בלא כפיה אבל הדברות דבר אתנו אדוני השמים והארץ קשות לאמר אם תקבלו התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם וז"ש (תהלים כט. ד) קול ה' בכח כי כפה אותם בכח על קבלת התורה ע"כ היה אורך היריעה האחת שמנה ועשרים באמה כמספר כח, וכמ"ש (שם קיא. ה) כח מעשיו הגיד לעמו כי הלוחות מעשה אלהים המה והגיד להם דברים קשים כגידין אלו העונשים כפירש"י והיינו כח. והיו היריעות ה' מול ה' כנגד עשרת הדברות שהיו ה' דברות מול ה' והנה חמש דברות ראשונות הם בין אדם למקום ב"ה וה' דברות אחרונות בין אדם לחבירו וכן פירש בעל הטורים ג"כ שהיו כנגד י" דברות ה' מול ה' ונ' קרסים כנגד נ' שערי בינה.

ואני מוסיף נופך משלי, לומר כי על ידם יוכל האדם להתחבר לעליונים לפי שכולם נמסרו למשה חסר אחת שנאמר (שם ה. ה) ותחסרהו מעט מאלהים, משמע שאם היה שלם בכולם לא היה חסר מאלהים ולרמוז ע"ז נאמר נ' לולאות תעשה וגו' ועשית נ' קרסי זהב וגו' והיה המשכן אחד, כי ע"י מספר חמשים יהיו העליונים והתחתונים לאחדים כי אותן ה' יריעות שהם כנגד דברות ראשונות יש בהם רמז אל העליונים היושבים ראשונה במלכות שמים ואותן ה' יריעות שכנגד דברות אחרונות הם כנגד התחתונים ומספר נ' מצרפם כאמור ותבין ותשכיל כי הפרוכת שהיה מבדיל בין הקודש ובין קודש הקדשים היה נתון תחת הקרסים שנאמר (שמות כו. לג) ונתת את הפרוכת תחת הקרסים, והטעם לפי שהפרוכת והקרסים מורים על ענין אחד כי הפרוכת היה מבדיל בין המקום המיוחד לשכינתו ית' הנקרא קדש קדשים ובין האהל אשר שם היו הכלים הקדושים המורים על הצלחות של בני האדם כי המנורה גבהה י"ח טפחים כקומת אדם בינוני והשלחן הוא המקום אשר משם יזונו, וכדי שלא תאמר שבשום אופן אין מקום שידבק האדם בה' אלהיו ע"כ באו קרסים אלו במקום ההוא לחברם להורות שע"י שישכיל האדם בני שערי בינה ידבק האדם באלהיו, ומכאן תלמוד ג"כ שהחמשה יריעות שהיו מכסים הקודש קדשים הם כנגד ה' דברות ראשונות כי הם לכבוד המקום ב"ה וה' היריעות שהיו מכסים האהל

מועד הם כנגד ה' דברות אחרונות השייכים לבריות לבד וצירוף חמשים קרסים מורה שמספר נ' מצרפם ואלו דברים ברורים ועתיקים ונכונים.

והנה מקום אתי לפרש ה' מול ה', כנגד מה שארז"ל במס' (ברכות י.) הני ה' ברכי נפשי אמר דוד כנגד הנשמה שנמשלה בה' דברים אל השי"ת וחבורם ודבוקם ע"י נ' שערי בינה כאמור, והבט ימין וראה כי כל מה שברא הקב"ה יש בכולם איזו אמצעי המחבר שני הקצוות, והסכימו כל המפרשים לומר שהאדם מצד היות בו חלק אלוה ממעל מחובר אל הגוף הנגוף הנה הוא האמצעי המצרף עליונים ותחתונים ועושה שלום בין פמליא של מעלה ושל מטה לבלתי היות בהם התנגדות, וכשם שהאדם אמצעי כך יצירתו של אדם ממקום שנאמר בו מזבח אדמה תעשה לי. כי הבית המקדש ג"כ מרכז העולם והמקום המצרף עליונים ותחתונים כי שם עשה לו הקב"ה מדור בתחתונים כמראה אשר הראה ה' ליעקב בסלם שהיה מצב ארצה וראשו מגיע השמימה ואמצע שפועו כנגד בהמ"ק, כי היה הסלם מחבר ארץ לשמים ע"י המקדש שבאמצע כי המקום ההוא המיוחד להיות מדור לעליונים ותחתונים הוא האמצעי המצרפם, וע"כ מצינו בבנין זה המקודש ענינים המצרפים הקצוות והוא הדבר אשר דברנו שני קרסים היו מחברים היריעות אשר היו חמש מהם נתונים על קודש קדשים חלק העליונים וחמש מהם נתונים על הקודש שיש בו חלק תחתונים והקרסים מצרפים אותם וז"ש רז"ל (ירושלמי מגילה א.יב) נראים הקרסים במשכן ככוכבים ברקיע, כי הכוכבים הם העולם האמצעי שבין העולם העליון לבין העולם התחתון, וכמו שהכוכבים אמצעים ויש גם בהם חלק מן הצירוף לצרף עליונים לתחתונים כך הקרסים שבמשכן באו על כוונה זו וכתוב (דניאל יב.ג) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. ומצדיקי הרבים הם צדיקים יסודי עולם המשימים שלום בין פמליא של מעלה ושל מטה דהיינו רבים כי הם אמצעים ככוכבים אלו לאפוקי מי שאינו עוסק בתורה אין בו חלק מן העליונים כלל ואינו אמצעי לפיכך אינו בכלל ומצדיקי הרבים כי לשון מצדיקי יאמר על המבטל ההתנגדות שבין שני הקצוות.

ומטעם זה נעשה כאן עוד נס אחר המורה על ענין זה, והוא הברית התיכון שהיה מברית מן הקצה אל הקצה ואוחז בשני הקצוות ומחברם ולמה דווקא בריח התיכון אלא ודאי כדי שנלמוד מזה שכל תיכון ואמצעי מחבר הקצוות כמו המקדש והצדיק והכוכבים כאמור ובמדרש (תנחומא תרומה ט.) אמרו שיעקב הביא עמו הברית התיכון למצרים כו' ואולי למד זה ממראה הסלם כמבואר למעלה ועוד שהמקדש עומד באמצע העולם ושולח השפע לכל העולם מן הקצה אל הקצה על כן נעשה בו נס זה בברית התיכון. (כלי יקר)

בא ארְךְ | הִירִיעָה הָאֲחֵת שְׁמֹנֶה וְעֶשְׂרִים בְּאֵמָה וְלְחֵב אַרְבַּע בְּאֵמָה הִירִיעָה הָאֲחֵת מִדָּה אֲחַת לְכָל-הִירִיעוֹת:

אונקלוס אַרְבַּא דִּירִיעָתָא חָדָא עֶשְׂרִין וְתַמְנֵי אַמִּין וּפּוּתִיָּא אַרְבַּע אַמִּין דִּירִיעָתָא חָדָא מְשַׁחְתָּא חָדָא לְכָל יִרְיעָתָא: (אונקלוס)

יונתן אִוְרְכָא דִּירִיעָתָא חָדָא עֶשְׂרִין וְתַמְנֵי אַמִּין וּפּוּתִיָּה אַרְבַּע אַמִּין דִּירִיעָתָא חָדָא מְשַׁחְתָּא חָדָא לְכָל יִרְיעָתָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא אורך. חסרי דעת אמרו כי מדת כ"ח בעבור כ"ח מחנות הלבני והנכון

כי היו עשר יריעות על דרך נוטה שמים כיריעה על כן היה מקום קדש הקדשים
בחשבון מעוקב: (אבן עזרא)

ג חֲמֵשׁ הִירִיעוֹת תִּהְיֶינָה חֲבֵרֹת אִשָּׁה אֶל-אֲחֵתָהּ וְחֲמֵשׁ יִרְיעוֹת חֲבֵרֹת אִשָּׁה
אֶל-אֲחֵתָהּ:

אונקלוס חֲמֵשׁ יִרְיעוֹן יְהוּזוֹן מְלַפְפוֹ חֲדָא עִם חֲדָא וְחֲמֵשׁ יִרְיעוֹן מְלַפְפוֹ חֲדָא עִם חֲדָא:
(אונקלוס)

יונתן חֲמֵשׁ יִרְיעוֹן תִּהְיוּן מְלַפְפוֹ חֲדָא עִם חֲדָא וְחֲמֵשׁ יִרְיעוֹן חוֹרְנָיו מְלַפְפוֹ חֲדָא עִם
חֲדָא: (תרגום יונתן)

רש"י תהיין חוברות. תופרן במחט זו כלל זו, חמש לצד וחמש לצד: אשה אל
אחותה. כך דרך המקרא לדבר שהוא לשון נקבה, ודבר שהוא לשון זכר
אומר איש אל אחיו כמו שנאמר בכרובים, ופניהם איש אל אחיו (שמות כה, כ): (רש"י)

אבן עזרא חוברות. כדמות תואר. או יהיה כדמות פועל שזאת חוברת זאת. והעד
חבור עצבים אפרים הנח לו. שהוא פעול: (אבן עזרא)

בעל הטורים חמש וגו' חוברות. כנגד ה' דברות על לוח אחד וכנגד ה' שעל לוח
השני: (בעל הטורים)

ספורנו חמש היריעות תהיין חוברות. במלאכות ציוריהן תהיה מלאכת כל אחת
מהן מכוונת עם מלאכת חברתה. וזה להבדיל בין יריעות הקדש ויריעות קדש
הקדשים, כי עם היות כלם מורים במלאכת הכרובים על שכלים נבדלים נתונים
מרועה אחד, הם אמנם בלתי שוים במדרגה: (ספורנו)

ד וְעִשִּׂיתָ לְלֵאָת תִּלְכָּלֶת עַל שְׁפַת הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִקְצֵה בַחֲבֵרֹת וְכֵן תַּעֲשֶׂה
בְּשִׁפְת הַיְרִיעָה הַקִּיצוּזָה בַּמְחֵבֵרֹת הַשְּׁנִית:

אונקלוס וְתַעֲבִיד עֲנוּבִין דְּתִכְלָא עַל שְׁפַתָּא דִּירִיעָתָא חֲדָא מְסַטְרָא בֵּית לופִי וְכֵן
תַּעֲבִיד בְּשִׁפַּתָּא דִּירִיעָתָא בְּסַטְרָא דְּבֵית לופִי תַנְיָתָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד עֲנוּבִין דְּתִכְלָא עַל אִמְרָא דִּירִיעָתָא חֲדָא מִן צִיטְרִיהָ בְּבֵית לִיפּוּפָא
וְכֵן תַּעֲבִיד בְּאִמְרָא דִּירִיעָתָא בְּבֵית לִיפּוּפָא תַנְיָין: (תרגום יונתן)

רש"י לולאות. לכו"ל כלל כלל, וכן תרגם אונקלוס ענובין, לשון עניבה: מקלה
בחוברת. בלאתה יריעה שצסוף החבור. קבוצת חמשת היריעות קרויה חוברת: וכן
תעשה בשפת היריעה הקיטונה במחברת השנית. בלאתה יריעה שהיא קיטונה,
לשון קלה, כלומר לסוף החוברת: (רש"י)

אבן עזרא לולאות. יש אומרים כי כמוהו ובלולים יעלו אל התיכונה. כי הבייית
משרת: הקיצונה. תאר כמו העליונה: (אבן עזרא)

ה חמשים ללא תעשה ביריעה האחת וחמשים ללא תעשה בקצה
היריעה אשר במחברת השנית מקבילת הללאת אשה אל-אחתה:

אונקלוס חמשין ענובין תעבד ביריעתא חדא וחמשין ענובין תעבד בסטרא
דיריעתא דבית לופי תנינא מכונן ענובין חדא לקבל חדא: (אונקלוס)

יונתן חמשין ענובין תעביד ביריעתא חדא וחמשין ענובין תעביד בצייטרא
דיריעתא דבית ליפופא תנינא מכונן ענובין חדא פל קביל חד: (תרגום יונתן)

רש"י מקבילות הלולאות אשה אל אחותה. שמור שתעשה הלולאות במדה אחת,
מכוונות הבדלתן זו מזו, וכמתן זיריעה זו כן יהא בחזרתה, כשתפרוש חוזרת
אלל חוזרת יהיו הלולאות של יריעה זו מכוונות כנגד לולאות של זו, (ו) וזהו לשון
מקבילות, זו כנגד זו, תרגומו של כנגד, לקבל. היריעות ארכן כ"ח ורחבן ארבע,
וכשחבר חמש יריעות יחד נמלא רחבן כ', וכן החוזרת השנית. והמשכן ארכו
שלשים מן המזרח למערב, שנאמר עשרים קרשים לפאת נגבה תימנה, וכן ללפון,
וכל קרש אמה וחצי האמה, הרי שלשים מן המזרח למערב. רוחב המשכן מן הלפון
לדרום עשר אמות, שנאמר ולירכתי המשכן ימה וגו', ושני קרשים למקלעות הרי
עשר, ובמקומם אפרסם למקראות הללו. נותן היריעות ארכן לרחבו של משכן,
עשר אמות אמלעיות לגג חלל רוחב המשכן, ואמה מכאן ואמה מכאן לעובי ראשי
הקרשים שעוביים אמה, נשתיירו ט"ז אמה, ח' ללפון וח' לדרום מכסות קומת
הקרשים שגבהן עשר, נמלאו שתי אמות התחתונות מגולות. רחבן של יריעות
ארבעים אמה כשהן מחוברות, עשרים אמה לחוזרת, שלשים מהן לגג חלל המשכן
לארכו, ואמה כנגד עובי ראשי הקרשים שבמערב, ואמה לכסות עובי העמודים
שבמזרח, שלא היו קרשים במזרח אלא ד' (ברש"י ישן חמשה) עמודים, שהמסך פרוש
ותלוי בזוין שבהן כמין וילון, נשתיירו ח' אמות התלויין על אחורי המשכן שבמערב,
ושתי אמות התחתונות מגולות. זו מלאת צרייתא דמסכת מדות, אבל במסכת
שבת (פרק הזורק כח:), אין היריעות מכסות את עמודי המזרח, וט' אמות תלויות אחורי
המשכן, והכתוב צפרה זו מסייענו, ונתת את הפרוכת תחת הקרשים, ואם כדברי
הצרייתא הזאת, נמלאת פרוכת משוכה מן (ז) הקרשים ולמערב אמה: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) ר"ל כנגד לולאות של זו והקרשים מחברן יחד: (ז) פירוש הפרוכת
מפסיק בין קדשי קדשים לאהל מועד ומשוך מן המערב י' אמות כאורך של קדשי
קדשים נמלא מפרוכת עד מזרח הים עוד כ' אמות ואי אמרת שהיריעות היו
מכסות את עמודי המזרח שהיו עוביין אמה ואחר כך מכסין היריעות עוד כ'

אמות עד הפרוכת שזין קדשי קדשים נמאל פרוכת מסוכה מן הקרסים ולמעלה
אמה להא הקרסים היו זאמלע היריעות צסוף של מחצרת וכל מחצרת לא היה
רחבו כי אם עקרים אמות ועתה מכסין היריעות כ"א אמות (שפתי חכמים)

אבן עזרא **חמשים**. עתה הזכיר מספר הלולאות : ומלת **מקבילות** זאת לקבל זאת.
ויש אומרים כי כמוהו ויכהו קבל עם. ומחי קבלו. ופירוש אשה. עצם דבר וכן
איש. על כן והאיש גבריאלי : (אבן עזרא)

ו וְעִשִׂית חֲמִשִּׁים קָרְסֵי זָהָב וְחִבְרַתְךָ אֶת-הַיְרִיעֹת אִשָּׁה אֶל-אַחַתְּהָ בְּקָרְסֵים
וְהָיָה הַמִּשְׁכָּן

אונקלוס וְתַעֲבִיד חֲמִשִּׁין פּוּרְפִין דְּדָהָב וְתַלְפִיף יַת יְרִיעֵתָא חֲדָא עִם חֲדָא בְּפּוּרְפִיָּא
וְהָיָה מִשְׁכְּנָא חֲדָא :

יונתן וְתַעֲבִיד חֲמִשִּׁין פּוּרְפִין דְּדָהָב וְתַלְפִיף יַת יְרִיעֵתָא חֲדָא עִם חֲדָא בְּפּוּרְפִיָּא
וְיִתְחַבֵּר מִשְׁכְּנָא לְמַהְיִי חֲדָא : (תרגום יונתן)

רש"י **קרסי זהב**. פירמיל"ס זלע"ז, ומכניסין ראשן אחד זלולאות שזחוצרת זו,
וראשן אחד זלולאות שזחוצרת זו, ומחזרן בהן: (רש"י)

אבן עזרא **ועשית קרסי**. כמוהו. כרע בל קורס נבו. והנה עשר יריעות הוא המשכן
והמשכן קראו אחד כולל הכל. כי כל גוף אינו דבר אחד רק הוא מחובר מאחדים.
וככה השם הנכבד שהוא אחד כולל הכל ונקרא אחד. וכן העולם הקטן והגדול :
(אבן עזרא)

בעל הטורים **חמשים קרסי**. כנגד ני שערי בינה : (בעל הטורים)

ספורנו **והיה המשכן אחד**. כי עם היות המדרגות בלתי שוות, הן אמנם מסודרות
בסדר אחד לעשות רצון קונם, כאמרו וקרא זה אל זה ואמר קדוש : (ספורנו)

י וְעִשִׂית יְרִיעֹת עֲזִים לְאֶהָל עַל-הַמִּשְׁכָּן עֲשֶׂתִי-עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם:

אונקלוס וְתַעֲבִיד יְרִיעֹן מְעִזֵי לְפָרְסָא עַל מִשְׁכְּנָא חֲדָא עֶסְרֵי יְרִיעֹן תַּעֲבִיד יְתִהוֹן :
(אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד יְרִיעֹן דְּמַעֲזֵי לְמַפְרָס עַל מִשְׁכְּנָא חֲדָסְרֵי יְרִיעֹן תַּעֲבִיד יְתִהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י **יריעות עזים**. מנוחה של עזים: **לאהל על המשכן**. לפרוש אותן על היריעות
התחתונות:

אבן עזרא **ועשית יריעות עזים לאהל**. להיות אהל. ומלת אותם. תוספת ביאור כי

היא שבה אל יריעות עזים : (אבן עזרא)

ספורנו לאהל על המשכן. כי המשכן לא היתה הכונה בו שיאהיל, אבל שיהיו הכרובים סביב לכסא שלחן ומנורה : (ספורנו)

[ח] אָרָה | הִירִיעָה הָאֶחָת שְׁלֹשִׁים בָּאֵמָה וְרַחֵב אַרְבַּע בָּאֵמָה הִירִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אֶחָת לְעֵשְׂתֵי עֶשְׂרֵה יְרִיעוֹת:

אונקלוס אַרְבָּא דִּירִיעָתָא חֲדָא תְּלָתִין אַמִּין וּפּוֹתֵינָא אַרְבַּע אַמִּין דִּירִיעָתָא חֲדָא מִשְׁחָתָא חֲדָא לְחֲדָא עֶסְרִי יְרִיעוֹן : (אונקלוס)

יונתן אַוּרְכָא דִּירִיעָתָא חֲדָא תְּלָתִין אַמִּין וּפּוֹתֵינָא אַרְבַּע אַמִּין דִּירִיעָתָא חֲדָא מִשְׁחָתָא חֲדָא לְחֲדָסְרִי יְרִיעוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י שלשים באמה. שכשנותן ארכו לרוחב המשכן כמו שנתן את הראשונות, נמצאו אלו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן, לכסות אחת מהשתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים, והאמה התחתונה של קרש שאין היריעה מכסה אותו, היא האמה התחובה בנקב האדן, שהאלנים גבהו אמה: (רש"י)

אבן עזרא אַרְךְּ. האחת. מלת אחת זרה. כי היתה ראויה להיות אחדת כי הדל"ית אינה מאותיות המשרתים. רק בעבור שהתחברו שנים. דל"ית ותי"ו שהם ממוצא א. יכבד על הלשון על דרך משרת את המלך. וחסרו הדל"ית: (אבן עזרא)

[ט] וְחִבְרָתָא אֶת-חֲמֵשׁ הִירִיעוֹת לְבָד וְאֶת-שֵׁשׁ הִירִיעוֹת לְבָד וְכִפְלֵת אֶת-הִירִיעָה הַשְּׁשִׁית אֶל-מוֹל פְּגִי הָאֵהָל:

אונקלוס וּתְלַפֵּף יָת חֲמֵשׁ יְרִיעוֹן לְחוּד וְיָת שֵׁשׁ יְרִיעוֹן לְחוּד וְתִיעוּף יָת יְרִיעָתָא שְׁתִּיתִיתָא לְקַבֵּל אַפִּי מִשְׁכָּנָא : (אונקלוס)

יונתן וְתִלְפִיף יָת חֲמֵשׁ יְרִיעוֹן לְחוּד כָּל קַבִּיל חֲמֵשָׁא סְפָרֵי אַוּרְיִיתָא וְיָת שֵׁשׁ יְרִיעוֹן לְחוּד כָּל קַבִּיל שֵׁשׁ סְדָרֵי מִתְנִיתָא וְתִיעוּף יָת יְרִיעָתָא שְׁתִּיתִיתָא כָּל קַבִּיל אַפִּי מִשְׁכָּנָא : (תרגום יונתן)

רש"י וכפלת את היריעה הששית. העודפת באלו העליונות יותר מן התחתונות: אל מול פני האהל. חצי רחבה היה תלוי, וכפול על (ח) המסך שבמזרח כנגד הפתח, דומה לכלה לנועה המכוסה בצעיף על פניה: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) כיון דכתיב חצי היריעה וגו' תסרה על אחורי המשכן נמצא שחציה האחר תסרה על פני המשכן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **חמש**. בשוא ופתח. דרך קצרה כמו שלש סאים. והנה כאשר כפל את היריעה הששית נשאר חציה בסוף ע"כ כתוב חצי היריעה העודפת. ואין צורך להזכיר כי אורך היריעות לרוחב המשכן והנה רוחב המשכן עשר אמות ותשע אמות היו גובה שני צדי המשכן. על כן כתוב והאמה מזה לכסות המשכן: (אבן עזרא)

בעל הטורים **הששית**. ב' בתורה היריעה הששית וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית בזכות השלחן שהיה במשכן נשלחה ברכה בכל העולם: (בעל הטורים)

ספורנו **וחברת את חמש היריעות לבד**. שגם באהל יש הבדל בין מדרגות קצתם למדרגות קצתם, כענין במניעי הגלגל הנקראים אהל כאמרו לשמש שם אהל בהם: (ספורנו)

[י] **ועשית חמשים ללאת על שפת היריעה האחת הקיצנה בחברת וחמשים ללאת על שפת היריעה החברת השנית:**

אונקלוס **ותעבד חמשים ענובין על שפתא דיריעתא חדא בסטרא בית לופי וחמשים ענובין על שפתא דיריעתא דבית לופי תנייתא:** (אונקלוס)

יונתן **ותעבד חמשים ענובין על אימרת דיריעתא חדא מציטרא בבית ליפופא וחמשים ענובין על אימרא דיריעתא בבית ליפופא תניינא:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ועשית**. מספר לולאות יריעות האהל כמספר לולאות יריעות המשכן. וכן הקרסים רק לא היו לולאות האהל וקרסיו לנוכח לולאות המשכן וקרסיו. רק אחריהם לפאת מערב שתיים אמות: (אבן עזרא)

[יא] **ועשית קרסי נחשת חמשים והבאת את-הקרסים בללאת וחברת את-האהל והיה אחד:**

אונקלוס **ותעבד פורפין דנחשא חמשים ותעיל ית פורפיןא בענוביןא ותלפף ית משפנא ויהי חד:** (אונקלוס)

יונתן **ותעבד פורפין דנחש חמשים ותעול ית פורפיןא בענוביןא ותלפף ית משפנא ויהי חד:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ועשית**. קרסי המשכן זהב כי הוא נכבד: והאהל. כמו מכסה. על כן קרסיו נחשת ואינם נראים. כי ב' מכסים על האהל: (אבן עזרא)

[יב] **וקרח העדף ביריעת האהל חצי היריעה העדפת תסרח על אחרי המשכן:**

אונקלוס **וסרחא דיתירא ביריעת משפנא פלגות יריעתא דיתירא תסרח על אחורי משפנא:** (אונקלוס)

יונתן וְשִׁפּוּעַ מוֹתֵרָא בִּירְיַעוֹת מְשֻׁבָּא פְּלָגוֹת יְרִיעָתָא דִּיתִירָא תְּשַׁפֵּעַ עַל אַחוּרֵי מְשֻׁבָּא : (תרגום יונתן)

רש"י וסרח העודף זיריעות האהל. על יריעות המשכן. יריעות האהל הן העליונות של עזים, שקרוים אהל, כמו שנאמר בהן לאהל על המשכן, וכל אהל האמור בהן אינו אלא לשון גג, שמאחילות ומסכות על התחתונות, והן היו עודפות על התחתונות חצי היריעה למערב, שהחצי של יריעה אחת עשרה היתירה, היה נכפל אל מול פני האהל, נשארו שתי אמות רוחב חליה, עודף על רוחב התחתונות: תסרח על אחורי המשכן. לכסות ז' אמות שהיו (א) מגולות בקרשים: (רש"י)

שפתי חכמים (א) לאו דוקא מגולות בקרשים שהרי אמה אחת נכנס בזדנים אלא ר"ל שתי אמות שהיו מגולות אמה של קרשים ואמה של אדנים ונריך לומר נמי דהא דפירש"י שתי אמות היינו אליבא דזרייתא דמסכת מדות אצל אליבא דגמרא דמסכת שבת לא היו מגולות למערב אלא אמה של האדנים ואליבא דכולי עלמא יריעות העזים מכסות גם האדנים ואליבא דמסכת שבת כריכים אנו נמי לומר שהיה אמה של יריעות הללו מכסות האמה של העמודים ושתי אמות היו נכפלים על מסך פתח האהל אי נמי שהיה אמה אחת כפול על מסך פתח האהל ואמה א' היה סרוח על אחורי המשכן ומונח ומושכב על הארץ וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וסרח. יש חצי שהוא בדרך קירוב. כמו וחצי שבט המנשה. ובמעשה הקרשים תבין הצורך לפרש: (אבן עזרא)

יג' וְהָאֵמָה מְזָה וְהָאֵמָה מְזָה בְּעֵדֶף בְּאַרְךָ יְרִיעַת הָאֵהָל ! הֲיָה סְרוּחַ עַל-צִדֵי הַמִּשְׁכָּן מְזָה וְהָאֵמָה מְזָה : לְכַסְתּוֹ :

אונקלוס וְאֵמָתָא מִכָּא וְאֵמָתָא מִכָּא בְּדִיתִירָא בְּאַרְכָּא יְרִיעָתָא דְּמִשְׁבָּנָא יְהִי סְרוּחַ עַל סְטְרֵי מִשְׁבָּנָא מִכָּא וּמִכָּא לְכַסְיוּתֵיהּ : (אונקלוס)

יונתן וְאֵמָתָא מִיכָּא וְאֵמָתָא מִיכָּא בְּדִיתִירָא בְּאַוֹרְךָ יְרִיעָתָא דְּמִשְׁבָּנָא יְהִי מְשַׁפֵּעַ עַל צִיטְרֵי מִשְׁבָּנָא מִיכָּא וּמִיכָּא לְכַסְיוּתֵיהּ : (תרגום יונתן)

רש"י והאמה מזה והאמה מזה. לכפון ולדרוס: בעדף באורך יריעות האהל. שהן עודפות על אורך יריעות המשכן שתי אמות: יהיה סרוח על ידי המשכן. לכפון ולדרוס, כמו שפירשתי למעלה. למדה תורה דרך ארץ, שיהא אדם חס על היפה: אחורי המשכן. הוא כל מערבני, לפי שהפתח במזרח שהן פניו, ולפון ודרוס קרויין כדדון, לימין ולשמאל: (רש"י)

אבן עזרא והאמה. בעודף כמו אובד. והוא תואר. כי הוא מלרע הטעם: (אבן עזרא)

בעל הטורים באורך. ג' במסורה דין ואידך וייף בגדלו באורך דליותיו. בארך אפים יפותה קצין. פי' בארך אפים המשכן שנאמר בו באורך יריעות האהל יפותה קצין שנתפתה הקב"ה ונתרצה לישראל וכפר להם על עון העגל ונתייפה ישראל ונתגדל על כל שהשרה שכינתו בתוכם וזהו. וייף בגדלו באורך שנתייפה ונתגדל כארץ כמשכן שכתוב בו באורך: (בעל הטורים)

[יד] ועשית מכסה לאלה ערת אילם מאדמים ומכסה ערת תחשים מלמעלה: **(פ)**

אונקלוס ותעבד חופאה לפרסא משכי דדכרי מסמקי וחופאה משכי דסגונא מלעלא: **[פ]** (אונקלוס)

יונתן ותעבד חופאה למשכנא מושכי דדכרי מסמקי וחופאה דמשכי סגונא מלעלא: (תרגום יונתן)

רש"י מכסה לאלה. לאותו גג של יריעות עזים, עשה עוד מכסה אחד של עורות אילים מאדמים, (ב) ועוד למעלה ממנו מכסה עורות תחשים, ואותן מכסאות לא היו מכסין אלא את הגג, ארכן ל' ורחבן י', אלו דברי רבי נחמיה. ולדברי רבי יהודה, מכסה אחד היה חליו של עורות אילים מאדמים וחליו של עורות תחשים: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) כלומר על הגג ולא על הדפנות ומלינו נמי שהיא יריעות עזים נקראו אהל כדכתיב ועשית יריעות עזים לאלה על המשכן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. מכסה על מכסה. בעבור הגשם: (אבן עזרא)

בעל הטורים תחש. בגימ' שש גונים: (בעל הטורים)

[טו] ועשית את-הקרשים למשכן עצי שטים עמדים: ** רביעי**

אונקלוס ותעבד ית דפנא למשכנא דאעי שטין קימין: (אונקלוס)

יונתן ותעבד ית לוחנא למשכנא דקיסי שיטא קימין הי פאורח נציבהון: (תרגום יונתן)

רש"י ועשית את הקרשים. היה לו לומר ועשית קרשים, כמו שנאמר בכל דבר ודבר, מהו הקרשים, מאותן העומדין ומיוחדין לכך. יעקב אבינו נטע ארזים במצרים, וכשמת, אה לזניו להעלותם עמהם כשיאלו ממצרים, ואמר להם שעתיד

הקב"ה לזוה אמתן לעשות משכן במדבר מעלי שמים, ראו שיהיו מזומנים (ג) בידכם, הוא שישד הבבלי בפיוט שלו, טס מטע מזוזים קורות בתינו ארזים, שנדרזו להיות מוכנים בידם מקודם לכן: עלי שמים עומדים. אישטנבי"ף בלע"ז, שיהא אורך הקרשים זקוף למעלה בקירות המשכן, ולא תעשה הכתלים בקרשים שוכבים, להיות רוחז הקרשים לגובה הכתלים קרש על קרש: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) ומפני שהארזים היו מיוחדים מתחלה לקרשים כנה הארזים בשם קרשים וכפל הקרשים בה' הידיעה במקום הארזים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. המשכן אינו רק היריעות והקרשים. וכאשר הודיע המשכן כן הקרשים. ומלת עומדים. כפי תולדת העץ כי האורך הוא הגובה וככה האדם. כאשר הוא עומד והפך זה בשכבו. או מלת עומדים על זויות נצבות: (אבן עזרא)

בעל הטורים למשכן עצי שטים עומדים. בגימט' לכפר למעשה שטים. כ"ד פעמים שטים בפרשה (חוץ דצוואה ודעשייה דצריכי לגופיהו) כנגד כ"ד אלף שנפלו בשטים. מ"ח קרשים כנגד מ"ח נביאים ומ"ח משמרות כהונה ולויה: והיו ז' בריחים כנגד שבעה דורות מאברהם עד משה ושבעה רועים: (בעל הטורים)

אור החיים ועשית הקרשים למשכן. פירוש כי המשכן יקרא האהל שעל הקרשים ואין הקרשים נקראים משכן אלא קרשי המשכן:

עצי שטים עומדים. רבותינו ז"ל ביומא (ע"ב). אמרו שעומדין דרך גדילתן. ונראה שדייקו לה ממה שלא אמר על זה הדרך ועשית את הקרשים למשכן עומדים עצי שטים או ועשית את הקרשים עצי שטים למשכן עומדים שאז יהיה נשמע שההעמדה היא במצות המשכן שלא יהיו שוכבים ומאומרו **עצי שטים עומדים** רמז כי חוזרת תיבת עומדים גם לתכונת העצים מעצמם שיהיו כסדר העמדתם בשעת גדילתם:

רמז המשכן קרשים אין קרשים אלא קשרים שבאמצעותו יתקשרו ויתיחדו כל בחינות הקדושה עליונים ותחתונים וכולן רמוזים בו עשר אמות אורך הקרש אין לך בחינה מבחינת הקדושה שאין בה כללות עשרה, ואומרו **ואמה וחצי** כאן רמז יחוד מצה שלימה ומצה פרוסה, והוא סוד ה"א ודל"ת. או ירצה סוד היסוד חי העולמים הוא רמז האמה ועטרת היסוד הוא בחינת חצי האמה, נמצאת אומר כי כל קרש יש בו רמז עשרה שישנם בכל ספירה ויש בהם רמז צדיק וצדק מיוחדים ברוחב, מנין הקרשים מ"ח, והוא סוד (ישעי' נ"ד) ושמתי כ"ד כ"ד שמשותיך, האדנים שמם יגיד ומעשיהם יצדיק בחינתם כי הם בחינת השכינה אשר תתכנה בשם אדניי ואשר תקבל היסוד בתוכה ומספרם מאה והוא סוד הקטן למאה גם היא העשירי למדריגות וכוללת כל העשירות הרי מאה: (אור החיים)

ספורנו עצי שטים עומדים. לא שוכבים זה על זה כשורות הבנין: (ספורנו)

כלי יקר ועשית את הקרשים למשכן וגו'. הקרשים בה"א הידיעה היינו אותן ארזים שנטע להם יעקב במצרים, סימן לדבר הקרשים למשכן עולה למספר

יעקב אבינו נטע להם ארזים במצרים כי מספר שניהם תתמצ"ה כי אמר יעקב להקב"ה במה תתמצ"ה על מעשה העגל והשיב לו הקב"ה בעצי שטים, וכן איתא במדרש עצי שטים לכפר על שטות מעשה העגל ונרצה להם לכפרה לפני ה', וכן מסיק בתנחומא (תרומה י.) ובמס' (יומא עב.) דרשו מ"ש עצי שטים עומדים שעומדים לעולם, אך כפי הפשט שיעקב הכין אותם לעבודת בית אלהינו נוכל לומר שלכך אמר עומדים לומר שיקחו מאותן עצי שטים העומדים מוכנים לכך כי זהו משמעות לשון עומדים בהרבה מקומות בדבר המוכן ועומד לכך, ובא הרמז בארזים אלו למה שנאמר (תהלים צב.יג) צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגא. ומאחר שגוף הצדיק נמשל לארז זה ע"כ השכין הש"י שכינתו תוך מחיצת עצי ארזים ללמוד בק"ו שהוא שוכן גם בתוך בני ישראל שנמשלו כארזים על מים וכמ"ש ושכנתי בתוכם בתוכו לא נאמר אלא בתוכם לומר שעיקר השכינה בעבור ישראל. ובעל הטורים פי"מ קרשים כנגד מ"ח נביאים ומ"ח משמרות כהונה ולויה ומה ענינם אל הקרשים אם לא לפי שהצדיק נמשל לארז כאמור.

ועוד כתב ר"י בעל הטורים, שבפרשה מצינו כ"ד פעמים שטים כנגד כ"ד אלף שנפלו בשטים וטעמו של דבר שכ"מ שתמצא גדר ערוה שם תמצא קדושה ויען כי בשטים היו פרוצים בעריות ולא זכרו בקדושת כ"ד שטים אלו על כן נפלו כ"ד אלף ובפרשת בלק בע"ה יתבאר טעם יקר על מספר כ"ד אלף בפסוק ואנכי אקרה כה יבוקש ממקומו. (כלי יקר)

דעת זקנים עצי שטים עומדים. פשטיה שלא תקח מן הנפולים והנקצין מימים רבים שכבר נרקבו אלא מן העומדים בקומתם. ד"א עומדים שהן עומדים לעולם ועדיין הם קיימים ונגנזים: (דעת זקנים)

[טז] עֶשֶׂר אַמּוֹת אָרְךָ הַקֶּרֶשׁ וְאַמָּה וְחֻצֵי הָאֵמָה רֹחַב הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד:

אונקלוס עֶשֶׂר אַמּוֹן אָרְכָא דְדָפָא וְאַמְתָא וּפְלָגוֹת אַמְתָא פּוּתְיָא דְדָפָא חָד: (אונקלוס)

יונתן עֶשֶׂר אַמּוֹן אֹרְכָא דְלוֹחָא וְאַמְתָא וּפְלָגָא דְאַמְתָא פּוּתְיָא דְלוֹחָא חָד: (תרגום יונתן)

רש"י עֶשֶׂר אַמּוֹת אֹרְךָ הַקֶּרֶשׁ. לַמְדֵנוּ, גִּבּוֹ שֶׁל מַשְׁכַּן עֶשֶׂר אַמּוֹת: וְאַמָּה וְחֻצֵי הָאֵמָה רֹחַב. לַמְדֵנוּ, אֲרָכּוֹ שֶׁל מַשְׁכַּן לְכָל קֶרְשִׁים שֶׁהָיוּ בְּלַפּוֹן וּבְדֵרוֹס מִן הַמְזוֹרַח לַמַּעֲרָב, ל' אַמָּה: (רש"י)

אבן עזרא עֶשֶׂר אַמּוֹת. אַמּוֹת הַמַּשְׁכָּן לֹא יָדַעְנוּ אִם הֵם כְּאַמּוֹת יְחֻזְקָאֵל שֶׁהֵם אֲצִילָה. וּבִדְרֹךְ סִבְרָא אַמּוֹת הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן כֵּן הָיוּ. בַּעֲבוּר שְׂמַצְאָנוּ בְּדַבְרֵי הַיָּמִים כְּתוּב בַּמִּדָּה אַחֲרוֹנָה: (אבן עזרא)

[יז] שְׁתֵּי יָדוֹת לַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד מְשֻׁלְּבֹת אִשָּׁה אֶל-אַחֲתָהּ כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל קֶרֶשׁ הַמַּשְׁכָּן:

אונקלוס פּרָתִינן צִירִין לְדָפָא חַד מְשַׁלְבִין חֲדָא לְקַבֵּל חֲדָא כּוּן תַּעֲבִיד לְכָל דְּפִי מְשַׁפְּנָא : (אונקלוס)

יונתן פּרָתִינן צִירִין לְלוּחָא חַד מְכוּוֹנִין צִטֵר חַד בְּגוּ חַד הֵיכָדִין תַּעֲבִיד לְכָל לוּחֵי מְשַׁפְּנָא : (תרגום יונתן)

רש"י שְׁתֵי יְדוֹת לְקֶרֶשׁ הָאֶחָד. הִיא חוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַטָּה בְּאִמְלָעוּ בְּגוּבָה אִמָּה, וּמְנִיחַ רְבִיעַ רַחְבּוֹ מִכְּאֵן וּרְבִיעַ רַחְבּוֹ מִכְּאֵן, וְהֵן הֵן הַיְדוֹת, וְהַחֲרִיץ חֲצִי רוּחַב הַקֶּרֶשׁ בְּאִמְלָעוּ, (וְרִעוּנוּ לוֹמַר, קֶרֶשׁ נִקְרָא מֵה שְׁנֵאֲרָא לְאַחַר שְׁחַרְץ מִכְּאֵן וּמִכְּאֵן, וְאִזּוּ נִשְׁאַר רוּחַב אִמָּה, נִמְלָא חֲצִי רוּחַב הַקֶּרֶשׁ שְׁבִאִמְלָעוּ הוּא חֲצִי אִמָּה. וְכֵן פִּירֵשׁ רִש"י בְּהַדְיָא בְּפ' הַזּוֹרֵק דף כ"ח: שֶׁהַחֲרִיץ בְּאִמְלָעוּ רַחְבּוֹ חֲצִי אִמָּה, וְהִיא חוֹרֵץ רְבִיעִית אִמָּה מִכָּל לַד, וְכָל יָד הִיא רוּחַב רְבִיעִית אִמָּה, וְכֵן כָּל שְׁפַת אֶדְוִן הִיא רוּחַב רְבִיעִית אִמָּה. וְדוּק הֵיטֵב וְאִזּוּ סָרָה תְּלוּנַת הַרְמַב"ן וְתַמִּיּהָתוּ מִסּוּלְקָתָא) וְאוֹתָן הַיְדוֹת מִכְּנִים בְּאִדְנִים שְׁהִיו חֲלוּלִים, וְהַאֲדָנִים גְּבִהֵן אִמָּה, וְיוֹשְׁבִים רְלוּפִים מ' זֶה אֲלֵל זֶה, וַיְדוֹת הַקֶּרֶשׁ הַנִּכְנָסוֹת בְּחֲלָל הַאֲדָנִים חֲרוּטוֹת מִשְׁלָסָה (ד) לְדִיהֵן, רוּחַב הַחֲרִיץ כְּעוֹבֵי שְׁפַת הָאֶדְוִן, שִׁיכְסָה הַקֶּרֶשׁ אֶת כָּל רֹאשׁ הָאֶדְוִן, שְׂאֵם לֹא כֵן נִמְלָא רִיחַ בִּין קֶרֶשׁ לְקֶרֶשׁ כְּעוֹבֵי שְׁפַת שְׁנֵי הַאֲדָנִים שִׁיפְסִיקוּ בִּינֵיהֶם, וְזֶהוּ שְׁנֵאֲמַר וַיְהִיו תּוֹאֲמִים מִלְמַטָּה, שִׁיחֲרוֹץ אֶת לְדִי הַיְדוֹת כְּדִי שִׁיתַּחֲבְרוּ הַקֶּרֶשִׁים זֶה אֲלֵל זֶה: מִשּׁוּלְבּוֹת. עֲשׂוּיֹת כְּמִין שְׁלִיבּוֹת סוּלָם, מוֹדְלוֹת זוּ מוֹזוּ, וּמִשּׁוּפִין רֹאשֵׁיהֶם לִיכְנָם בְּתוֹךְ חֲלָל הָאֶדְוִן, כְּשִׁלִּיבָה הַנִּכְנָסָת בְּנִקְבַּ עֲמוּדֵי הַסּוּלָם: אִשָּׁה אֵל אַחַתָּה. מִכּוּוֹנוֹת זוּ כְּנִגְדַּ זוּ, שִׁיְהִיו חֲרִילֵיהֶם שְׂוִים זוּ כְּמֵדַת זוּ, (ה) כְּדִי שְׁלָא יִהְיוּ שְׁתֵּי יְדוֹת זוּ מִשּׁוּכָה לְכָל פְּנִים וְזוּ מִשּׁוּכָה לְכָל (ו) חוּץ בְּעוֹבֵי הַקֶּרֶשׁ שְׁהוּא אִמָּה, וְתַרְגוּם שֶׁל יְדוֹת צִירִין, לְפִי שְׁדוּמוֹת לְצִירֵי הַדְּלֵת הַנִּכְנָסִים בְּחוּרֵי הַמַּפְתָּן: (רש"י)

שְׁתֵּי חֲכָמִים (ד) שְׁהֵן לֹד הַפְּנִימִי וְלֹד חֵיטוֹנִי בְּעוֹבִין וְהַלֵּל שֶׁל רַחְבּוֹ הַקֶּרֶשׁ מִלֵּד אֶחָד: (ה) כְּלוֹמַר בְּחֲרִילֵי הַיְדוֹת שְׁהֵם מִג' רוּחוֹתֵיו וְלֹא עַל חֲרִילֵי הַקֶּרֶשִׁים וַיְהִי אִשָּׁה אֵל אַחַתָּה שֶׁבְּאֵל הַיְדוֹת לֹא עַל הַקֶּרֶשִׁים: (ו) וְאֵם כֵּן לֹא הִיא יִכוּל לְכוּיִן הַקֶּרֶשִׁים יַחַד אֲלֵל עוֹמְדִים בְּשְׁפּוּעַ: (שְׁתֵּי חֲכָמִים)

אבן עזרא שְׁתֵּי יְדוֹת. מִגְזֵרֵת יָד : מִשּׁוּלְבּוֹת. אֵין לוּ אַח. כִּי אִם בֵּין הַשְּׁלֵבִים : (אבן עזרא)

הַרְמַב"ן שְׁתֵּי יְדוֹת לְקֶרֶשׁ הָאֶחָד. כָּתַב רִש"י הִיא חוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַטָּה בְּאִמְלָעוּ בְּגוּבָה אִמָּה, וּמְנִיחַ רְבִיעַ רַחְבּוֹ מִכְּאֵן וּרְבִיעַ רַחְבּוֹ מִכְּאֵן וְהֵן הֵן הַיְדוֹת, וְהַחֲרִיץ שְׁבִאִמְלָעוּ הַיְדוֹת חֲצִי רַחְבּוֹ הַקֶּרֶשׁ. וְאוֹתָן הַיְדוֹת מִכְּנִים בְּאִדְנִים שְׁהִיו חֲלוּלִין, וְהַאֲדָנִים הִיוּ גְבוּהִין אִמָּה וְיוֹשְׁבִין רְצוּפִין אַרְבַּעִים זֶה אֲצֵל זֶה, וַיְדוֹת הַקֶּרֶשִׁים הַנִּכְנָסִים בְּחֲלָל הַאֲדָנִים חֲרוּטוֹת מִשְׁלָסָת צְדִיהֵן, רַחְבּוֹ הַחֲרִיץ כְּעוֹבֵי שְׁפַת הָאֶדְוִן, שִׁיכְסָה הַקֶּרֶשׁ אֶת כָּל רֹאשׁ הָאֶדְוִן, שְׂאֵם לֹא כֵן נִמְצָא רִיחַ בִּין קֶרֶשׁ לְקֶרֶשׁ כְּעוֹבֵי שְׁפַת שְׁנֵי הַאֲדָנִים שִׁיפְסִיק בִּינֵיהֶם, וְזֶהוּ שְׁנֵאֲמַר (בְּפִסּוֹק כ"ד) וַיְהִיו תּוֹאֲמִים מִלְמַטָּה, שִׁיחֲרוֹץ אֶת הַיְדוֹת בְּצִדֵיהֶן כְּדִי שִׁיתַּחֲבְרוּ הַקֶּרֶשִׁים זֶה אֲצֵל זֶה. כַּךְ מִצְאָתִי לְשׁוֹן הַרְבּ:

ואני תמה בו, שאם היה החרץ שבאמצע חצי רחב הקרש, והם ד' טפחים וחצי, יצטרך שיהי עובי שפת האדן כרביע רוחב הקרש, שהם שני טפחים וגודל, כדי שיהא עובי שני האדנים ממלא החרץ שבאמצע שהוא חצי רחב הקרש, ולא יהיה ריוח בין אדן לאדן. ואם כן כשאתה חורץ הקרשים משלשת צדיהן כד, לא ישאר בהם כלום, ושפתי האדנים שוות היו בכל צד. ועוד מה שהביא הרב ראייה כד שנויה משנת מעשה המשכן, סדר הקרשים למלאכת המשכן, היה עושה את האדנים חלולים, וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן, וחריץ חציו באמצע, ועושה לו שתי ידות כמין שני חווקים, ומכניסן לתוך שני האדנים:

וגם זו הברייתא כפי משמעה יש בה תימה גדול, שחורצת מן הקרש רביע מכאן ורביע מכאן, ובאמצע עושה חריץ חציו של רחב הקרש, נמצא כלו חרוץ, לא נשאר בו יד ורגל כלל:

אבל לפי דעתי הברייתא הזו לא נתנה שיעור לחריץ, לפי שלא נתנה תורה שיעור לעובי שפתי האדנים, ולפיכך אמרו שהיה חורץ את הקרש רביע חרצו מכאן לכסות שפה אחת של אדן, ורביע חרצו מכאן, ובאמצעו של קרש היה חורץ חציו של כל החרץ שבאותו הקרש לכסות שפת שני האדנים. ולדברי הכל צריך תלמוד שלא היה במשכן מלמטה בגובה אמה רחב עשר אמות, שהרי עובי שני האדנים שמכאן ומכאן ממעט בו, ואולי אין קפידא בכך. ומדברי רש"י הקרש שהיה עביו אמה היה חורץ בעובי הידות מבפנים כפי עובי שפת האדנים. והוא נכון, אלא שלא הוזכר זה בברייתא:

משולבות אשה אל אחותה. עשויות כמין שליבות סולם. אשה אל אחותה, מכוונות זו כנגד זו, ומובדלות זו מזו, ומשופים ראשיהם ליכנס בתוך חלל האדן כשליבה הנכנסת בנקבי עמודי הסולם, ושיהיו חריצין שוין זו כמדת זו, כדי שלא יהיו שתי ידות זו משוכה לצד פנים וזו משוכה לצד חוץ בעובי הקרשים שהוא אמה. לשון רש"י. והנה לדבריו משולבות יחזור על הידות, שיהיו משופות בראשן ליכנס בחלל האדנים, ואשה אל אחותה לא יבא רק על הקרשים, שתהיינה מחוברות בשוה. והקרשים לשון זכר, והיה לו לומר איש אל אחיו, ואולי יאמר אשה אל אחותה שתהיינה השליבות מכוונות זו כנגד זו וחריציהן שוים כי בכך יהיו הקרשים חוברות. והידות אין ראשיהן משופים בשפוע ממש, כי חלל האדנים שוה הוא בכל האדן, אלא שיהא חריץ בצדדין שלהן כדי שיתחברו קרש אל קרש:

אבל בברייתא של מלאכת המשכן מצאתי ושני הסנין יוצאין מן הקרשים, שנים לכל אחד ואחד; שמשקיע את הזכר בתוך הנקבה, שנאמר **משולבות אשה אל אחותה**, דברי רבי נחמיה, שרבי נחמיה אומר אין ת"ל משולבות, ומה ת"ל משולבות, שעושה להם שלבים כסולם המצרי. ופירוש סנין כעין שעושין בארגזין להדק ולחבר הדפין זה בזה כמין יתדות של עץ, כמו ששינונו במשנה כלים (פ"י הי"ו) עשאן בסנין או בשוגמין אינו צריך למרח באמצע, ואומר בתלמוד (בי"מ ק"ז). קנים וסנין. וכפי זה נראה שיאמר הכתוב שיעשה שליבה יוצאה מן הקרש כעין הוצין זכרים, וכנגדו בקרש שבצדו שליבה אחרת נקובה, ומכניס הזכר לתוך הנקבה, וכן בקרש האחר, שתהא בכל קרש שתי שליבות נכנסות זו בזו. **משולבות אשה אל אחותה**, שם לשליבות עצמן, והוא לשון נקבה בכאן, וכן הזכירו אותן חכמים נשמטה שליבה מתחתיו (מכות ז:), בסולם הלך אחר שליבותיו (שבת ס.). ואע"פ שמצינו בין השלבים (מ"א ז כח), הוא כמו נשים ופלגשים:

(הרמב"ן)

[ית] וְעָשִׂיתָ אֶת-הַקְּרָשִׁים לְמִשְׁכַּן עֲשָׂרִים קָרָשׁ לְפָאת נִגְבָּה תִּימְנָה:

אונקלוס וְתַעֲבִיד יָת דְּפִיָּא לְמִשְׁכְּנָא עֲסָרִין דְּפִין לְרוּחַ עֵבֶר דְּרוּמָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד יָת לִיחְזָא לְמִשְׁכְּנָא עֲשָׂרִין לִיחְזִין לְרוּחַ עֵיבֶר דְּרוּמָא: (תרגום יונתן)

רש"י לְפָאת נִגְבָּה תִּימְנָה. אֵין פֶּאֶה זֹ לְשׁוֹן מִקְלוּעַ, אֲלֵלָא כֹּל הַרוּחַ קְרוּיָה פֶּאֶה,
כְּתַרְגוּמוֹ לְרוּחַ עֵיבֶר דְּרוּמָא: (רש"י)

אבן עזרא וְעָשִׂיתָ. הֵנָּה לֹא נִכְתַּב כְּמָה עוֹבֵי הַקְּרָשׁ. וְהִרְאִשׁוּנִים אָמְרוּ שֶׁהִיָּה אִמָּה. אִם כֵּן הוּא כּוֹתֵל הַדְּרוּמִי הִיָּה שְׁלִשִׁים אַמּוֹת וְכַכָּה הַצְּפוּנִי. וְהֵנָּה לֹא נִשְׁאָר בְּכוֹתֵל הַמְּעֵרְבִי רַק רַחֵב שְׁמֹנֶה אַמּוֹת וְצָרִיכִים אָנוּ לְשׁוּם שֵׁם שְׁמֹנֶה קְרָשִׁים. אוּלַי הוּצָרְכוּ לְאִמָּה כִּי הִיָּה הָעוֹבֵי אִמָּה בְּעִבּוֹר הַבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן הַנִּכְנָס בְּתוֹךְ הַקְּרָשׁ. וְעַל דַּעַת רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה כִּי כָּתַב כִּי בִּמְעַשֶׂה נִסִּים הָיָה עוֹמֵד כִּי עַל דֶּרֶךְ הַפֶּשֶׁט שְׁלֹשָׁה בְּרִיחִים תִּיכוּנִים הֵם. וְכַכָּה כָּתוּב מִן הַקְּצָה אֶל הַקְּצָה לֹא אֶל הַקְּצוֹת. וְאִם קִבְּלָה הִיא שֶׁהָעוֹבֵי הִיָּה כַךְ נִשְׁמַע וְנִקְבַּל. וְאִם דֶּרֶךְ סִבְרָא יֵשׁ תִּיקוֹן אַחֵר כִּי הַשְּׁנַיִם הַבְּרִיחִים הֵם עֲלִיוֹנִים גַּם הַשְּׁפִלִים הֵם עַד חֲצֵי הַקִּיר. וְהַבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן שֶׁהוּבָא בְּתוֹךְ הַקְּרָשִׁים יִהְיֶה מִבְּרִיחַ מִן הַקְּצָה אֶל הַקְּצָה. וְכִמּוּהוּ לַעֲשׂוֹת בְּתוֹךְ הַתְּכַלֵּת וּבְתוֹךְ הָאֲרָגְמָן. וְכֵן הַפְּעֻמוֹנִים בְּתוֹךְ הַרְמוֹנִים. וְלוּלִי זֶה. לֹא הָיוּ מִצְּפִים הַבְּרִיחִים הַתִּיכוּנִים זֶהֱב. וְאִם נֹאמֵר כִּי לֹא יִדְעֵנוּ כְּמָה עוֹבֵי הַקְּרָשׁ יֵשׁ לָנוּ לְתַקּוֹן הַמְּעֵרֵב אֵיךְ הִיָּתָה. וְהֵנָּה בְּתַחֲלָה הָיוּ מִתְּקַנִּים פֶּאֶת מְעֵרֵב. כִּי הַשְּׁנַיִם הַקְּרָשִׁים שֶׁהֵם לְמִקְצוֹעוֹת הַמִּשְׁכָּן פִּירוּשׁוֹ כְּמוֹ זְוִיּוֹת וְכַכָּה הִיָּה חֲצֵי מִקְצוֹעַ הַחֲצֵר כִּי הִיָּה כְּצוֹרֵת מְרֻבַּע אַרְוֶךְ. וְהֵנָּה יֵשׁ לָנוּ מִקְצָעוֹת וְאֵלֶּה הַשְּׁנַיִם הַקְּרָשִׁים לְבִדָּם שֶׁהֵם בְּמִקְצָעוֹת אֵינִם כְּמֵדֵת הַקְּרָשִׁים הַנּוֹזְכִּים עֵיכּ הַבְּדִילִם הַכְּתוּב וְאִמֵּר כֵּן יִהְיֶה לְשִׁנְיָהם לְבִדָּם לֹא הַקְּרָשִׁים הָאֲחֵרִים. וּבְאֵלֶּה שְׁנַיִם קְרָשִׁים הֵם מִקִּימֵין הַמִּשְׁכָּן וְהָיוּ הַשְּׁשָׁה קְרָשִׁים בְּאַמְצַע. וְהֵנָּה רוּחַב הַמִּשְׁכָּן עֶשֶׂר אַמּוֹת. וְלֹא יִדְעֵנוּ אִם הָיוּ קְרָשֵׁי הַמִּקְצָעוֹת מְרֻבַּעוֹת אוֹ עִגּוּלוֹת כִּי אֵין לָנוּ רַק אִמָּה אַחַת. וְעַל הַדֶּרֶךְ שֶׁאִמֵּר רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה לֹא תִהְיֶינָה אֲלֵא הַקְּרָשִׁים בְּטוֹר שׁוֹה כִּי חֲצֵי אִמָּה יִהְיֶה בְּפָנִים כִּי קְרָשׁ הוּא וְאֵינוּ בְּגַד. וְאַחֵר כֵּן יִשִּׁימוּ קְרָשֵׁי צְפוֹן וְדָרוֹם וְהֵנָּה יֵצֵא חוּץ מִן הַמִּשְׁכָּן כְּפִי עוֹבֵי הַקְּרָשׁ. עַל כֵּן יִהְיֶה כְּנֹגֵד עֲמוּד פֶּתַח הַמִּשְׁכָּן. וּבְחֲצֵי יְרִיעוֹת עֲזִים יִהְיֶה הַתִּיקוֹן: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְטַעַם קְדָמָה מְזַרְחָה (לְהֵלֶן כֹּז יג), כִּי לְשׁוֹן הַקּוֹדֵשׁ יִקְרָא לְמִזְרַח קֹדֶם, כְּעִנְיָן וּמִדּוֹתֵם מִחוּץ לְעִיר אֶת פֶּאֶת קְדָמָה, וְיִקְרָא לְמְעֵרֵב אַחֵר, כְּעִנְיָן שֶׁנֹּאמַר (אֵיּוֹב כג ח) הֵן קֹדֶם אֶהְלֹךְ וְאֵינְנוּ וְאַחֵר וְלֹא אֲבִין לוֹ. וְכֵן עַד הֵימָּה הָאֲחֵרוֹן (דְּבָרִים לד ב), הַמְּעֵרְבִי, וְשִׁנְיָהם כְּנוּיִים, כִּי יִתְפּוֹשׁ הַלְשׁוֹן כְּנוּיִין בְּאִדָּם הַפּוֹנֶה אֶל אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ. וְכֵן יֹאמֵר וְיִהְיֶה לְאַחֵר וְלֹא לְפָנִים (יִרְמִיָּה ז כד). וְיִקְרָא הַדְּרוֹם נִגְבָּה, בְּהִיּוֹתוֹ נִגּוֹב מִפְּנֵי הַחוּם. וּפְעַמִּים שִׁזְכִּיר הַכְּתוּב הַכְּנוּי וְיִבְאָר אוֹתוֹ בְּשֵׁם, יֹאמֵר קְדָמָה, שֶׁהוּא כְּנוּי, וְיִבְאָר מְזַרְחָה, שֶׁהוּא שֵׁם. וְאִמֵּר נִגְבָּה, בְּכְנוּי, וְיִבְאָר תִּימְנָה, הוּא שֵׁם. וְהַמְּעֵרֵב יִזְכְּרֵנוּ בְּכְנוּי יֵם (בְּפִסְוֹק כב), כִּי יִתְפּוֹשׁ אוֹתוֹ בְּאַנְשֵׁי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם הַגְּדוֹל לְהֵם מְעֵרְבִי. וְהַצְּפוֹן יִזְכְּרֵנוּ (בְּפִסְוֹק כ) בְּשֵׁמוֹ. וְנִקְרָא כֵּן כִּי הוּא צְפוֹן, אֵין הַשֶּׁמֶשׁ נִרְאָה בּוֹ לְעוֹלָם. וְיִקְרָא הַתִּימָן דְּרוֹם, כְּעִנְיָן שֶׁנֹּאמַר הוֹלֵךְ אֶל דְּרוֹם סוֹבֵב אֶל צְפוֹן (קְהֵלֶת א ו), וְהִיא מְלָה כְּפוּלָה, תַּחֲסֵר רִי"ש אַחַת לְהַתְּחַבֵּר שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת שׁוֹת, דֶּר רוֹם, כִּי הַשֶּׁמֶשׁ יֵלֵךְ בְּרוֹם הַרוּחַ הַהוּא. וְיִקְרָא

לדרום ימין, ולצפון שמאל (עין ישעיה נד ג ותרגומו), בכנוי האדם הפונה למזרח, כאשר הזכרתי:

והסוד בשמות הללו נודע ממעשה המרכבה העליונה, וכן שם המערב ים ממה שאמרו שכינה במערב (בי"ב כה.), כי הים חכמת שלמה (עין בראשית כד א), כמו שאמרו במדרש אין ים אלא תורה, שנאמר (איוב יא ט) ורחבה מני ים. ואני עתיד להזכיר זה בפרשת וזאת הברכה בפסוק ים ודרום ירשה (דברים לג כג), אם יברכני צורי להגיע שם: (הרמב"ן)

[יט] וארבעים אדני-כסף תעשה תחת עשרים הקרש שני אדנים תחת-הקרש האחד לשתי ידתי ושני אדנים תחת-הקרש האחד לשתי ידתי:

אונקלוס וארבעין סמכין דכסף תעבד תחות עשרין דפין תרין סמכין תחות דפא חד לתרין צירוהי ותרין סמכין תחות דפא חד לתרין צירוהי: (אונקלוס)

יונתן וארבעין חומרין דכסף תעביד תחות עשרין לוחין תרין חומרין תחות לוחא חד לתרין צירוי ותרין חומרין תחות לוחא חד לתרין צירוי: (תרגום יונתן)

[כ] ולצלע המשכן השנית לפאת צפון עשרים קרש:

אונקלוס ולסטר משכנא תנניתא לרוח צפונא עשרין דפין: (אונקלוס)

יונתן ולסטר משכנא תננא לרוח צפונא עשרין לוחין: (תרגום יונתן)

[כא] וארבעים אדניהם כסף שני אדנים תחת הקרש האחד ושני אדנים תחת הקרש

אונקלוס וארבעין סמכיהון דכסף תרין סמכין תחות דפא חד ותרין סמכין תחות דפא חד: (אונקלוס)

יונתן וארבעין חומריוהון דכסף תרין חומרין תחות לוחא חד ותרין חומרין תחות לוחא חד: (תרגום יונתן)

[כב] ולירכתי המשכן ימה תעשה ששה קרשים:

אונקלוס ולסיפי מערבא מערבא תעבד שפא דפין: (אונקלוס)

יונתן ולסיפי מערבא תעביד שפא לוחין: (תרגום יונתן)

כ"ז ולירכתי. לשון סוף, כתרגומו ולסיפי. ולפי שהפתח במזרח קרוי מזרח פנים והמערב אחרים, וזהו סוף, שהפנים הוא הראש: תעשה ששה קרשים. הרי ט'

[בג] וְשָׁגַי וְקִרְשֵׁי תַעֲשֶׂה לְמִקְצַעַת הַמִּשְׁכָּן בִּירְכָתָיִם:

אונקלוס וְתָרִין דְּפִין תַּעְבֵּד לְזַוִּית מִשְׁכָּנָא בְּסוֹפֵיהוּן : (אונקלוס)

יונתן וְתָרִין לוֹחִין תַּעְבִּיד לְזַוִּיית מִשְׁכָּנָא בְּסוֹפֵיהוּן : (תרגום יונתן)

רש"י ושני קרשים תעשה למקצעת. אחד למקצוע כפונית מערבית ואחד למערבית דרומית, כל שמנה קרשים בסדר אחד הן, אלא שאלו השתיים אינן בחלל המשכן, אלא חצי אמה מזו וחצי אמה מזו נראות בחלל להשלים רחבו לעשר, (ז) והאמה מזה והאמה מזה, באות כנגד אמות עובי קרשי המשכן הלפון והדרום, כדי שיהא המקצוע מבחוץ שזה: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דילפינן מבית עולמים שיהיה רחבו כשליש ארכו לארכו היה ס' אמות ורחבו כ' אמות הכי נמי במשכן רחבו כשליש ארכו וארכו היה ל': (שפתי חכמים)

[כד] וַיְהִי וַתֵּאמֶר מְלִמְטָה וַיְחַדְּוּ יְהוּי תַמִּים עַל-רֵאשׁוֹ אֶל-הַטְּבַעַת הָאֶתְּ גָן יְהוּי: לְשִׁנֵּיהֶם לְשִׁנֵּי הַמִּקְצַעַת יְהוּי:

אונקלוס ויהוון מְכוֹנִין מְלָרַע וְכַחְדָּא יְהוּן מְכוֹנִין עַל רִישָׁה לְעִזְקָתָא חְדָּא פֶּן יְהִי לְתַרְוֵיהוּן לְתָרִין זָוִן יְהוּן : (אונקלוס)

יונתן ויהוון מְכוֹנִין מְלָרַע וְכַחְדָּא יְהוּן מְכוֹנִין עַל רִישֵׁיהוּן בְּעִזְקָתָא חְדָּא חֵיכְדִין יְהִי לְתַרְוֵיהוּן לְתָרִין זִיוִן יְהוּן : (תרגום יונתן)

רש"י ויהיו תואמים מלמטה. כל הקרשים תואמים זה לזה מלמטה, שלא יפסיק עובי שפת שני האדנים ביניהם להרחיקן זו מזו, זהו שפרשתי, שיהיו לרי הידות חרוטים מלדיהן, שיהא רוחב הקרש בולט לכליו חוץ לידי הקרש, לכסות את שפת האדן, וכן הקרש שאללו, ונמלאו תואמים זה לזה, וקרש המקצוע שבסדר המערב, חרוץ לרחבו בעביו כנגד חריץ של כל קרש הלפוני (ח) והדרומי, כדי שלא יפרידו האדנים ביניהם: ויחדו יהיו תמים. כמו תאומים: על ראשו. של קרש: אל הטבעת האחת. כל קרש וקרש היה חרוץ מלמעלה ברחבו שני חריצין בשני לדיו כמו עובי טבעת, ומכניסו בטבעת אחת, נמלא מתאים לקרש שאללו. אבל אותן טבעות לא ידעתי אם קבועות הן (ט) אם מטולטלות. ובקרש שבמקצוע היה טבעת בעובי הקרש (נראה כי מלות הדרומי והלפוני אלמטה קאי, ורואה לומר שהדרומי והלפוני וראש קרש כו' נכנס לחוכו, ומה

שכתב היה טבעת בעובי קרש, חוֹלָה לומר בעובי קרש המערבי. ודו"ק) הדרומי והלפוני, ורֹאשׁ קרש המקלוע שבסדר מערב נכנס לתוכו, נמלאו (י) שני הכתלים מחוזרים: כן יהיה לשניהם. לשני הקרשים שבמקלוע, לקרש שבסוף לפון ולקרש (כ) המערבי, וכן לשני המקלועות: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) ואף ע"ג דכל הקרשים היו חרוזים מג' לידיהן מכל מקום שם היה רק לנוי שיהיו שפתי האדנים ושפתי הקרשים שוים אבל באלו הקרשים חייב לעשותם ברחצן משום שנאמר ויהיו תואמים מלמטה. הרא"ם: (ט) ר"ל אם היה טבעת קבוע בלחוד מן הקרשים שמחזרים הקרשים והטבעות ביחד. (נח"י) ללפוקי הטבעות המוזכרים בסוף הפרשה שהבריחים נכנסות בהם היו קבועות כדליתא בשבת דף ל"ח: (י) פירוש דלמה מזו ולמה מזו בלוח עובי הקרש הלפון והדרום הלכך היה טבעת בתוך עובי הקרש שבלפון ושבדרום ונכנס בתוך הקרש המקלוע שבסדר המערב: (כ) מדכתיב יהיה יתירא על כרחק כן יהיה לשניהם דבור לעלמו. ור"ל כמו שכל הקרשים היו חרוזים למעל' ברחצן שני חרוזים מפני הטבעות כן יהיה לשניהם לקרש שבסוף דל לפון והקרש המערבי הדבוק לו וכן לשני המקלועות שהם מקלוע לפונית מערבית ומקלוע דרומית מעבית וזוה יהיו כל הקרשים קשורים זה בזה: (שפתי חכמים)

הרמב"ן ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת. על הדרך שכתב רש"י הכתוב הזה יחזור לפרש בכל הקרשים שיהיו כלם תואמים מלמטה, לחרוץ הקרשים בצדיהן, ויחדו יהיו כלם תמים אל ראשו של כל קרש וקרש, או ראשו רמז למשכן אל עליונו, וכן אל הטבעת האחת, שבכלן, ופירוש כן יהיה לשניהם, וכן יהיה לשניהם של שני המקצועות. ולא ידעתי למה לא פירש בהן הכתוב ויאמר ועשרים טבעות זהב תעשה, ויזכיר החריץ שיעשה בקרשים. ועוד היאך אמר אל הטבעת האחת בידיעה. ואולי בעבור שדרך כל בתי הקרשים לחברן כן בטבעת אחת בראשן, קצר הכתוב ואמר הטבעת הידוע והנהוג לו, וכן אמר בבריחים (בפסוק כט) **ואת טבעותיהם תעשה זהב**, הידועים להם כמנהג, וכן **ויהם זהב** (פסוק) (לז):

ומצאתי בברייתא של מלאכת המשכן היה חורץ את הקרש מלמעלן אצבע מכאן ואצבע מכאן, ונותנן בתוך טבעת אחת של זהב כדי שלא יהיו נפרדים זה מזה, שנאמר **ויהיו תואמים מלמטה ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת**. שאין ת"ל אל הטבעת האחת, ומה ת"ל אל הטבעת האחת, מקום שנותנין את הבריא. ולפי זה פירוש הכתוב ויחדו יהיו תמים אל ראשו של קרש בחריץ שיעשה בו אל מקום הטבעת העליונה של הבריחים, שיכנס החריץ עד מקום הטבעת, ולא הקפיד הכתוב במה יחברם, אם בטבעות כסף או זהב, קבועות או מטלטלות, או בחשוקים, והברייתא אמרה שעשה משה טבעות להם. ועל דרך הפשט הכתוב הזה בקרשי המקצועות (בפסוק הקודם) לבדן:

(לג לד) **והבאת שמה מבית לפרוכת את ארון העדות**. לא יצונו עתה שיעשה כסדר הזה שיתן הפרוכת תחת הקרשים ואחרי כן יביא שמה אל מבית לפרוכת את

הארון, כי אין עתה הצואה בהקמת המשכן אלא. בעשייתו, וכן (בפסוק הבא) ונתת את הכפורת על ארון העדות בקדש הקדשים, אין פירושו שיתן הכפורת על ארון העדות כשהארון שם בקדש הקדשים, אבל הענין שיצוה אותו הכתוב שישים הפרכת תחת הקרסים כדי שיהא הארון שמה מבית לפרכת ותבדיל הפרכת בין הקדש ובין קדש הקדשים, וכן אמר ונתת את הכפורת על ארון העדות בקדש הקדשים להודיע שהכפרת עם כרוביו על הארון יהיו כלם שם בקדש הקדשים הנזכר שהוא מבית לפרכת. אבל כשמגיע לצוות הקמתו אמר ושמת שם את ארון העדות (להלן מ ג), ואחרי כן וסכות על הארון את הפרכת, וכן במעשה (להלן מ כ כא) ויתן את הכפורת על הארון מלמעלה, ויבא את הארון אל המשכן, ואחרי כן וישם את פרוכת המסך: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויחדו. ג' במסורה הכא וחבירו בויקהל ואידך ויחדו כלם יכליון לומר שהיו הקרשים כלים זה עם זה שלא היו זה נכנס וזה יוצא אי נמי רמז למ"ד שהיו כלים עד כאצבע וזהו ויחדו כלם יכליון שהיו כלים והולכין: (בעל הטורים)

ספורנו אל הטבעת האחת. אל אותה הטבעת אשר בעובי קרש המקצוע, אשר הוא שוה בהנחה לרוחב קרשי הצלע, כי באותו העובי היתה טבעת אחת למעלה מכוונת בקו טבעות קרשי הצלע של מעלה, וטבעת אחת באותו העובי למטה מכוונת בקו טבעות קרשי הצלע של מטה, והיו הבריחים נכנסים בטבעת עובי קרש המקצוע וטבעות קרשי הצלע למעלה ולמטה, ובזה היה מתחבר הכותל המערבי עם הצפוני ועם הדרומי: (ספורנו)

[כה] והיו שמנה קרשים ואדניהם לפסג ששה עשר אדנים שני אדנים תחת הקרש האחד ושני אדנים תחת הקרש האחד:

אונקלוס ויהוון תמנא דפין וסמכיהון דכסף שתא עשר סמכין תרין סמכין תחות דפא חד ויתרין סמכין תחות דפא חד: (אונקלוס)

יונתן ויהוון תמנא לוחין וחומרניהון דכסף שיתסרי חומרין תרין חומרין תחות לוחא חד ויתרין חומרין תחות לוחא חד: (תרגום יונתן)

רש"י והיו שמנה קרשים. הן האמורות למעלה תעשה ששה קרשים ושני קרשים תעשה למקולעות, נמלאו שמנה קרשים בסדר מערבי. כך שנויה במשנה מעשה סדר הקרשים במלכת המשכן. היה עושה את האדנים חלולים, וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן, והחריץ חליו באמצע, (ב) ועשה לו שתי ידות כמין שני חמוקין (ולא נראה שהגמרא כמין שני חווקין) כמין שני שליבות סולם המוזדלות זו מזו, ומשופות להכנס בחלל האדן כשליבה הנכנסת בנקב עמודי הסולם, והוא לשון משולבות, עשויות כמין שליבה, ומכניסן לתוך שני אדנים, שנאמר שני אדנים שני אדנים, וחורץ את הקרש מלמעלה אלכע מכאן ואלכע מכאן, ונותן לתוך טבעת אחת של זהב, כדי שלא יהיו נפרדין זה מזה, שנאמר והיו תואמים מלמטה וגו', כך היא המשנה, והפירוש שלה הלעתי למעלה בסדר המקראות: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) פירוש חורץ את הקרש מלמטה באופן זה שהניח רביע הקרש מכאן ורביע הקרש מכאן והחריץ היה כדי חלי הקרש באמצע לאס לא כן לא יסאר כלום מכל רוחב הקרש ומאי ועשה לו שתי ידות כמין ב' חווקים דקאמר. ר"א"ס: (שפתי חכמים)

בנו ועשית בריחם עצי שטים חמשה לקרשי צלע-המשכן האחד:

אונקלוס ותעבד עברי דאעי שטין חמשה לדפי סטר משפנא חד: (אונקלוס)

יונתן ותעביד נגרו דקיסי שיטא חמשה ללוחי צטר משפנא חד: (תרגום יונתן)

רש"י בריחם. כתרגומו עברין, ובלע"ז אשפרי"ש: חמשה לקרשי כלע המשכן. אלו ה', ג', ה', אלא שהבריח העליון והתחתון עשוי משתי חתיכות, זה מזריח עד חלי הכותל וזה מזריח עד חלי הכותל, זה נכנס בטבעת מלד זה וזה נכנס בטבעת מלד זה, עד שמגיעין זה לזה, נמצא שעליון ותחתון שנים שהן ארבע, אבל האמצעי ארכו כנגד כל הכותל, ומזריח מקצה הכותל ועד קצהו, שנאמר והזריח התיכון וגו' מזריח מן הקצה אל הקצה, שהעליונים והתחתונים היו להן טבעות בקרשים להכנס לתוכן, שתי טבעות לכל קרש, משולשים בתוך עשר אמות של גובה הקרש, חלק אחד מן הטבעת העליונה ולמעלה, וחלק אחד מן התחתונה ולמטה, וכל חלק הוא רביע אורך הקרש, ושני חלקים בין טבעת לטבעת, (מ) כדי שיהיו כל הטבעות מכוונות זו כנגד זו, אבל לזריח התיכון אין טבעות, אלא הקרשים נקובין בעובים, והוא נכנס בהם דרך הנקבים שהם מכוונין זה מול זה, וזהו שנאמר בתוך הקרשים. הזריחים העליונים והתחתונים שצפון ושבדרום, אורך כל אחת ט"ו אמה, והתיכון ארכו ל' אמה, וזהו מן הקצה אל הקצה, מן המזרח ועד המערב, וה' זריחים שבמערב אורך העליונים והתחתונים ו' אמות, והתיכון ארכו י"ב, כנגד רוחב ח' קרשים, כך היא מפורשת במלכת המשכן (שבת נ"א:): (רש"י)

שפתי חכמים (מ) והא דלקחו החילוק הזה שבו היו משולשים ולא החילוק שמראש

הקרש עד הזריח כמזריח ראשון עד השני לו ומזריח השני עד הג' כמשלישי עד סוף הקרש שיהיה נחלק לד' חלקים הוא מפני שהשני לדדן של זריח העליון שלד אחד הוא מראש הקרש עד הזריח הראשון והלד השני מזריח ההוא עד זריח התיכון הם חלקים שוים מב' לדדיו והחלקים ההם נקראים של זריח העליון וכן הזריח התיכון מב' לדדיו עד זריח התחתון והעליון הם שוים ונקראים שלו וכן בשני לדדיו של זריח התחתון מזריח התיכון ומזריח התחתון עד סוף הקרש הם שוים ונקראים שלו לכן חלק אותן לג' חלקי' ולא לד'. הר"א"ס: (שפתי חכמים)

[כז] וְחַמְשָׁה בְּרִיחִים לְקִרְשֵׁי צֶלַע-הַמִּשְׁכָּן הַשְּׁנִי וְחַמְשָׁה בְּרִיחִים לְקִרְשֵׁי צֶלַע
הַמִּשְׁכָּן לִבְרִיחֵיהֶם

אונקלוס וְחַמְשָׁה עֶבְרִין לְדָפֵי סֵטֶר מִשְׁפָּנָא תַנְיָנָא וְחַמְשָׁה עֶבְרִין לְדָפֵי סֵטֶר
מִשְׁפָּנָא לְסוֹפֵיחוֹן מַעְרְבָא : (אונקלוס)

יונתן וְחַמְשָׁה נִגְרִין לְלוּחֵי צֵטֶר מִשְׁפָּנָא תַנְיָנָא וְחַמְשָׁה נִגְרִין לְלוּחֵי צֵטֶר מִשְׁפָּנָא
לְסוֹפֵיחוֹן מַעְרְבָא : (תרגום יונתן)

[כח] וְהַבְּרִיחַ הַתֵּיכֵן בְּתוֹךְ הַקִּרְשִׁים מִבְּרֶחַ מִן-הַקֶּצֶה אֶל-הַקֶּצֶה:

אונקלוס וְעַבְרָא מְצִיעָא בְּגוֹ דְפִנָּא מַעְבֵּר מִן סִיפֵי לְסִיפֵי : (אונקלוס)

יונתן וְנִגְרָא מְצִיעָא בְּגוֹ לוחֵי מִשְׁלֵבִישׁ מִן סִיפֵי לְסִיפֵי מִן אֵילָנָא דְנָצִיב
אַבְרָהָם בְּבִאָרָה דְשִׁבְעָ וְכַד עֶבְרוּ יִשְׂרָאֵל יַת יִמָּא קִטְעוּ מִלְּאֲכָנָא יַת אֵילָנָא
וְטִלְקוּהוּ לִימָא וְהוֹת טְפִי עַל אֲנָפִי מִיָּא וְהוּהוּ מִלְּאֲכָנָא מְכָרִיז וְאָמַר דִּין הוּא
אֵילָנָא דְנָצִיב אַבְרָהָם בְּבִירָא דְשִׁבְעָ וְצִלִי תַמֹּן בְּשׁוּם מִימָרָא דִּי וְנִסְבוּהִי בְּנִי
יִשְׂרָאֵל וְעַבְדוּ מִנִּיהּ נִגְרָא מְצִיעָא אֹרְכִיהּ שׁוּבְעִין אֲמִין וּפְרִישׁוֹן מִתְעַבְדֵּן בֵּיהּ דְכַד
הוּוּ מוֹקְמִין יַת מִשְׁפָּנָא הַוָּה מִתְנַגְלָל הִי כְּעַכְנָא חֲזוֹר חֲזוֹר מְלָגִין לְלוּחֵי מִשְׁפָּנָא
וְכַד הַוָּה מִתְפָּרֵק הַוָּה פְּשִׁיט הִי כְּחוּטְרָא : (תרגום יונתן)

בעל הטורים וְהַבְּרִיחַ הַתֵּיכֵן. הוּא דוּד שְׁמַבְרִיחַ הַעִי"א מִן הַקֶּצֶה : (בעל הטורים)

[כט] וְאֶת-הַקִּרְשִׁים תַּצְפֶּה זָהָב וְאֶת-טַבַּעְתֵּיהֶם תַּעֲשֶׂה זָהָב בְּתִים לְבְּרִיחֵיהֶם
וְצִפִּיתָ אֶת-הַבְּרִיחִים זָהָב:

אונקלוס וְיַת דְפִנָּא תַחְפִּי דְהָבָא וְיַת עֲזֻקְתָּהוֹן תַּעְבֵּד דְהָבָא אֶתְרָא לְעַבְרָא וְתַחְפִּי
יַת עֶבְרָא דְהָבָא : (אונקלוס)

יונתן וְיַת לוחֵי תַחְפִּי דְהָבָא וְיַת עֲזֻקְתָּהוֹן תַּעְבֵּיד דְהָבָא אֶתְרָא לְנִגְרִין וְתַחְפִּי יַת
נִגְרָא דְהָבָא : (תרגום יונתן)

רש"י בְּתִים לְבְּרִיחֵיהֶם. הַטְּבַעוֹת שְׁתַּעֲשֶׂה בָהֶן יִהְיוּ בְּתִים לְהַכְנִים בָּהֶן הַבְּרִיחִים:
וְלִפְתֵי אֵת הַבְּרִיחִים זָהָב. לֹא שֶׁהִיא הַזָּהָב מְדוּבֵק עַל הַבְּרִיחִים, שְׂאִין עֲלֵיהֶם שׁוֹם
רְפוּי, אֲלֹא בְּקֶרֶס הִיא קוֹבַע כְּמִין ב' פִּיפּוּת שֶׁל זָהָב כְּמִין ב' סְדָקִי קֵנָה חֲלוּל,
וְקוֹבַעֵן אֲלֹל הַטְּבַעוֹת לְכַאֵן וְלְכַאֵן, (ו) אֲרֻכָּן מִמֶּלֶךְ אֵת רֹחַב הַקֶּרֶס מִן הַטְּבַעוֹת
לְכַאֵן וּמִמֶּנָּה לְכַאֵן, וְהַבְּרִיחַ נִכְנָס לְתוֹכוֹ, וּמִמֶּנּוּ לְטְבַעוֹת, וּמִן הַטְּבַעוֹת לְפִי הַשָּׁנִי,
נִמְלָאוּ הַבְּרִיחִים מִכּוֹפִים זָהָב כְּשֶׁהֵן תְּחוּבִין בְּקֶרֶסִים, וְהַבְּרִיחִים הִלְלוּ מִזְחוֹץ הִיוּ
בּוֹלְטוֹת. הַטְּבַעוֹת וְהַפִּיפּוּת לֹא הִיוּ נִרְאוֹת בְּתוֹךְ הַמִּשְׁכָּן, אֲלֹא כֹל הַכּוֹתֵל חֲלוּק
מִזְפָּנִים: (רש"י)

ספתי חכמים (נ) פירוש הם דקי קנים לא היו מכסים הטבעות אלא מגיעין מטבעת לטבעת הילכך לכל קרש אריך שני חלאי קנים לכלל קרש היה באמלעו טבעת אחת: **ספתי** (חכמים)

ספורנו ואת טבעותיהם. כי סתם בריחים נכנסים בטבעות, אם לא פורש הפכו כמו שפירש בבריח התיכון, כאמרו בתוך הקרשים שיכנס בעובי הקרשים ולא בטבעות: (ספורנו)

לז וְהִקְמַתְּ אֶת-הַמִּשְׁכָּן כְּמִשְׁפָּטוֹ אֲשֶׁר הִרְאִיתָ בְּהָר: (ס)

אונקלוס וְתִקִּים יְת מִשְׁכְּנָא פְּהִלְכְתָּהּ דִּי אֲתִתְחִיבָא בְּטוֹרָא: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְתִקִּים יְת מִשְׁכְּנָא פְּהִלְכְתָּא דְאֲתִתְחִיבָא בְּטוֹרָא: (תרגום יונתן)

רש"י והקמת את המשכן. לאחר שיגמור, (ס) הקימהו: הראית בהר. קודם לכן, (ע) שאני עתיד ללמדך ולהראותך סדר הקמתו: (רש"י)

ספתי חכמים (ס) פירוש ליווי למשה שיקימהו הוא בעלמו (נח"י) בספרי. הכי פירושן אחר שיגמר כל מלאכת המשכן וכל כליו אז תקימו בפעם אחת ולא שתקימהו לפרקים כל אחד כשהי' נגמר אלא דוקא כולו כאחד: (ע) פירוש קודם הקמתו שאף על פי שעכשיו עדיין לא הראה לו והיה ראוי לומר כמשפטו אשר תראה בהר בלשון עתיד מכל מקום הכתוב מדבר בלשון עבר מפני שצעת הקמתו כבר הראה לו **ספתי** (חכמים)

אבן עזרא והקמת. שיאמר כן לחכמי הלב. או בעבור שהוא יקימנו בראשונה ואחרים עמו. כי יש צורך לרבים: (אבן עזרא)

בעל הטורים הראית. ב' במסורה הכא ואידך אתה הראית לדעת פי' בהר הראית לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד שהרכין שמי שמים על ההר והראך שהוא לבדו מושל בעליונים ובתחתונים: (בעל הטורים)

אור החיים והקמות את המשכן. פירש ראב"ע שיאמר כן לחכמי לב וכו', הרב השכיל בכללות מצות ה' וחשב כי כשם שנאמרו כל מעשיה של המשכן לנוכח ואחר האמת לא הוא עשה אלא חכמי לב כמו כן תהיה מצוה זו, ולא כן הוא לעולם כי כל מה שיצוה ה' בנוכח למשה הוא יעשה ואין זולתו זולת במקום שיחזור ה' ויאמר בפירוש כי אחרים הם העושים אז נאמר כי טעם שדבר אליו לנוכח הוא לומר לו כי כיון שהוא המצוה כאילו הוא העושה וכמעשה כל המשכן וכליו שהגם שכינה הדבר אליו חזר וציוהו בפרשת כי תשא קראתי בשם בצלאל וגוי' ואתו אהליאב וגוי' ובלב כל חכם וגוי' ועשו את כל אשר צויתך חזר וגילה הדבר כי לא יעשה משה דבר במלאכה, אבל הקמת המשכן שלא מצינו שחזר ה'

ופירש לו מי המקיים הרי זה יגיד כי הדברים ככתבן כי הוא יקים, והוא הקים דכתיב (לקמן י"ח) ויקם משה את המשכן וגו' הוא לבדו ואין איש אתו, והוא דברי חכמינו ז"ל (שמו"ר פנ"ב) ועיקר, וזולתו עיקר נעקר: (אור החיים)

[לא] חשבו **ועשית פרכת תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר מעשה** **יְעֲשֶׂה** **אֶתָּה** **כְּרִבִּים:**

אונקלוס **ותעבד פרכתא תכלא וארגונא וצבע זהורי ובוץ שזיר עובד אמן עבד** **צורת** **פרובין:** **אונקלוס**

יונתן **ותעבד פרגודא דתכלא וארגונא וצבא זהורי ובוץ שזיר עובד אומן עבד** **צורין** **פרובין:** **יונתן**

רש"י **פרוכת.** לשון מחילה הוא, וכלשון חכמים פרגוד, דבר המבדיל בין המלך ובין העם: תכלת וארגמן. כל מין ומין היה כפול, בכל חוט וחוט ו' חוטין: מעשה חושב. כזר פרשתי שזו היא אריגה של שתי קירות, והליוורין שמשני עזריה אינן דומין זה לזה: כרבים. ליוורין של בריות יעשה זה. ד' עמודים תקועים בתוך ד' אדנים, ואונקלוס קבועין בהן, עקומין למעלה להוסיב עליהן כלונס שראש הפרוכת כרוך בה, והאונקלוס הן הווין, שהרי כמין ווין הן עשויים, והפרוכת ארכה י' אמות לרחבו של משכן, ורחבה י' אמות כגבהן של הרשים, (פ) פרוסה בשליש של משכן, שיהא הימנה ולפנים עשר אמות, והימנה ולחוץ כ' אמה, נמצא בית קדשי הקדשים עשר על עשר, שנאמר ונתת את הפרכת תחת הקרסים, המחברים את שתי חוצרות של יריעות המשכן, ורוחב החוצרת כ' אמה, וכשפרסם על גג המשכן מן הפתח למערב, כלתה בשני שלישי המשכן, והחוצרת השנית כסתה שלישו של משכן, והמותר תלוי לאחוריו לכסות את הקרשים: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) **הרא"ם.** ולא ידעתי למה יהיה ארכה לרחבו ורחבה לגבהו ולא בזהיפך שיהיה רחבה לרחבו וארכה לארכו ועוד מאחר שהיא מרובעת איך יפול בה אורך ורוחב כו' (נח"י) ולי נראה ליישב דהאורות שהיו צפופות היו ארכן לרוחב המשכן ולהילוך האורות הוא קורא אורך: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ועשית פרכת.** ככה מצאנו שיעשה שלמה לפתח הדביר. אולי הקיר היה עץ. בעבור שהזכיר כי כל מדת הבית היה ששים. ופירש"י זצ"ל כי ארבעים ההיכל ועשרים הדביר. ואדני כסף בעבור כבוד הארון. והנה הדביר היה כפל מקום קדש הקדשים באורך וברוחב ובגובה. ואל תשתומם בעבור שהוא כתוב כי שלשים אמה היה גובה הבית. והדביר שלישית הבית היה. כי עליות היו על פני הכפורת שהוא הדביר. וכתוב בדברי הימים והעליות צפה זהב: (אבן עזרא)

כלי יקר **ועשית פרוכת תכלת וגו'.** בשלשה דברים נבדל פרוכת זה המבדיל בין

קודש לקודש קדשים מן המסך המבדיל בין אהל מועד לחצר המשכן, כי הפרוכת היה מעשה חושב כרובים והמסך היה מעשה רוקם, הפרוכת היה על ד' עמודים והמסך על חמשה עמודים, הפרוכת היה על אדני כסף והמסך על אדני נחושת. לפי שבבית קדש קדשים לא היה הכהן רשאי ליכנס שם כי אם ביום כיפורים שבו נמשלו ישראל למה"ש שנקראו כרובים כי בעצם היום ההוא החומר מעונה וכאילו איננו ולא נשאר בו כי אם הכח השכלי המחשבי שנקרא מעשה חשב, ע"כ היה הפרוכת ההוא מעשה חשב כרובים כדי שהרואה בפרוכת זה ישכיל ויבין שאין לו רשות להכנס שמה כי אם בזמן שהוא דומה לכרובים מעשה חשב, וכן נקרא המלאך לבוש הבדים (יחזקאל ט.ט.) כדרך כה"ג ביו"כ שהיה לבוש בדים ובגדי לבן ועל כן היה על אדני כסף כי כל כסף לבן מורה על המחילה של יו"כ שהחטאים כשלג ילבינו ואז היה הכהן משמש בד' בגדי לבן האמורים בפרשת אחרי מות, ודבר זה קרוב לשמוע שדמיון הפרוכת ותואריו מורה על מה שהיא מבדיל כי הרואה בו מבין מתוך רמזיו על מה הוא מורה.

אבל המסך של המשכן, מפסיק בין מקום המזבח המכפר על כל חטא ועון הנעשה ע"י חמש חושים, ומקור החטא מן הנחש הקדמוני ובין ההיכל מקום הקודש ע"כ היה המסך על ה' עמודים ואדניהם נחושת ומעשה רוקם כנגד יצירת האדם כמ"ש (תהלים קלט.טו) רקמתי בתחתיות ארץ הרי ג' סבות אל החטא. האחת, מצד החומר המרוקם בתחתיות ארץ. שניה, מצד עצת הנחש. שלישית, מצד התחלפות פעולת ה' חושים. ע"כ היה צורת המסך שכנגד המזבח מעשה רוקם, ועל ה' עמודים, ואדניהם נחושת. והמסתכל בצורת המסך יבין וידע שמצד החטא לא ניתן רשות לכל אדם להסתכל אל מקום הקדש כד"א (ישעיה נט.ב) עונותיכם היו מבדילין וגו'. ומהר"א פירש בענין אחר על צד הרמז ורחוק מפשוטו. (כלי יקר)

[לב] ונתתה אתה על-ארבעה עמודי שטים מצפים זהב וזיהם זהב על-ארבעה אדני-כסף:

אונקלוס ותתן יתה על ארבעה עמודי שטין מחפן דהבא וזיהון דהבא על ארבעה סמכי דכסף: (אונקלוס)

יונתן ותסדר יתה על ארבעה עמודי שיטא מחפין דהבא וזיהון דהבא על ארבעה חומרין דכסף: (תרגום יונתן)

[לג] ונתתה את-הפרכת תחת הקרסים והבאת שמה מבית לפרכת את ארון העדות והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים:

אונקלוס ותתן ית פרכתא תחות פורפיא ותעיל תמן מגו לפרכתא ית ארונא דסדהותא ותפרש פרכתא לכוון בין קודשא ובין קדש קודשא: (אונקלוס)

יונתן ותתן ית פרגודא תחות פורפיא ותיעול לתמן מלגיו לפרגודא ית ארונא דסדהותא ותפריש פרגודא לכוון ביני קודשא וביני קודש קודשא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ומלת והבדילה הפרוכת. זרה בעבור היותה מלרע. וכן והכית בצור:

אור החיים ונתתה את הפרוכת וגו' והבאת שמה. מכאן משמע כי יקדים לתלות הפרוכת במקומו ואחר כך יביא הארון לפניו מהפרוכת, ובפרשת פקודי (לקמן מ' ג') אמד ה' אליו ושמת שם את ארון העדות וסכות על הארון את הפרוכת משמע כי יקדים הארון וכן עשה משה שהקדים הארון תחילה כמבואר שם. (פסוק כ') ונראה כי מה שהקדים נתינת הפרוכת להבאת הארון אינו אלא שרצה לגמור מעשה הפרוכת אבל סדר את מי יקדים הנה הובא בפרשת פקודי, או לצד כי סדר ההקמה אין זה מקומו אלא בפרשת פקודי ולא הוזכר כאן הבאת הארון אלא לומר מה משמש הפרוכת ומה מעשיו שהוא להבדיל בין הקודש ובין קודש הקדשים שהוא מקומו של הארון, לזה לא דקדק לומר מי קודם ותדרשנו במקומו: (אור החיים)

[לד] ונתת את-הכפֹּרֶת על אֲרוֹן הָעֵדוּת בְּקֹדֶשׁ הַקְּדוּשִׁים:

אונקלוס ונתתו ית כפֹּרֶתָא על אֲרוֹנָא דְסִהְדוּתָא בְּקֹדֶשׁ קוּדְשָׁא: (אונקלוס)

יונתן ונתתו ית כפֹּרֶתָא בְּהַדִּי פְּרוּבָא דְנִפְקִין נְגִיד מִינָהּ בְּקֹדֶשׁ קוּדְשָׁא: (תרגום יונתן)

[לה] וְשַׂמְתָּ אֶת-הַשְּׁלֶחַן מִחוּץ לַפְּרֹכֶת וְאֶת-הַמְּנֹרָה נֹכַח הַשְּׁלֶחַן עַל צֵלַע הַמִּשְׁכָּן תִּימְנָה וְהַשְּׁלֶחַן תֵּתֵן עַל-צֵלַע צְפוֹן:

אונקלוס וְתַשְׁוִי ית פְּתוּרָא מִבְּרָא לְפָרְכָתָא וְיַת מְנֹרָתָא לְקַבֵּל פְּתוּרָא עַל צֵדָא דְמִשְׁכְּנָא דְרוּמָא וּפְתוּרָא תֵּתֵן עַל סִטְר צְפוּנָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַשְׁוִי ית פְּתוּרָא מִבְּרָא לְפָרְגוּדָא וְיַת מְנֹרָתָא כָּל קַבִּיל פְּתוּרָא עַל סִטְר מִשְׁכְּנָא דְרוּמָא וּפְתוּרָא תִּסְדֵּר עַל סִטְר צִיפּוּנָא: (תרגום יונתן)

רש"י ושמת את השלחן. שלחן בצפון, משוך מן הכותל הצפוני שתי אמות ומחלה, ומנורה בצדו, משוכה מן הכותל הדרומי שתי אמות ומחלה, ומזבח הזהב נתון כנגד אויר שבין שלחן למנורה, משוך קמעה כלפי המזרח, וכולם נתונים מן חצי המשכן ולפנים. כיצד, אורך המשכן מן הפתח לפרוכת עשרים אמה, המזבח והשלחן והמנורה משוכים מן הפתח לכל מערב עשר אמות: (רש"י)

ספורנו ושמת את השלחן מחוץ ל. פרכת. אחר שסדר את הכסא בפנים סדר לפניו חוץ לפרוכת שלחן ומנורה הבאים לכבוד יושב הכסא, וסדר את המנורה בימין, והשלחן בשמאל, כאמרו אורך ימים בימינה, בשמאלה עושר וכבוד: (ספורנו)

[לז] וְעָשִׂיתָ מִסָּךְ לְפֶתַח הָאֵהָל תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מְשֻׁזָּר מְעֻשָׂה רִקְמִים:

אונקלוס וְתַעֲבִיד פְּרָסָא לְתַרְע מְשַׁכְּנָא תִּכְלָא וְאַרְגָּוְנָא וְצָבַע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר עוֹבֵד
צָר :

יונתן וְתַעֲבִיד פְּרָסָא לְתַרְע מְשַׁכְּנָא תִּכְלָא וְאַרְגָּוְנָא וְצָבַע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר עוֹבֵד
צִיּוֹר מְחֻטָּא : (תרגום יונתן)

רש"י ועשית מסך. וילון, הוא מסך כנגד הפתח, כמו שכתב בעדו (איוב א, י), לשון
מגין: מעשה רוקס. האורות עשויות זו מעשה מחט, כפרלוף של עבר זה כך
פרלוף של עבר זה: רוקס. שם האומן ולא שם האומנות, ותרגומו עובד ליי, ולא
עובד ליו. מדת המסך כמדת הפרוכת י' אמות על י' אמות: (רש"י)

אבן עזרא ועשית. מעשה רוקס. פחות ממעשה חושב. והעמודים מצופים זהב גם
ויהם זהב בעבור כבוד המקום. והאדנים לעמודים נחשת כי הוא אמצעי: (אבן
עזרא)

[לז] וְעִשִׂית לַמָּסָךְ חֲמֻשָּׁה עֲמוּדֵי שֹׁטִים וְצִפִּית אֹתָם זָהָב וְוִיהֶם זָהָב וְיִצְקֶת
לָהֶם חֲמֻשָּׁה אַדְנֵי נְחֻשֶׁת: (ס)

אונקלוס וְתַעֲבִיד לְפָרְסָא חֲמֻשָּׁא עֲמוּדֵי שֹׁטִין וְתַחְפִּי יִתְהוֹן דְּהָבָא וְוִיהוֹן דְּהָבָא
וְתַתִּיד לְהוֹן חֲמֻשָּׁא סְמְכֵי נְחֻשָּׁא: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד לְפָרְסָא חֲמֻשָּׁא עֲמוּדֵי שֹׁטֵא וְתַחְפִּי יִתְהוֹן דְּהָבָא וְוִיהוֹן דְּהָבָא
וְתַתִּיד לְהוֹן חֲמֻשָּׁא חוֹמְרִין דְּנְחֻשָּׁא: (תרגום יונתן)

שמות פרק-כז

[א] וְעִשִׂית אֶת-הַמִּזְבֵּחַ עֲצֵי שֹׁטִים חֲמֵשׁ אַמּוֹת אָרְךְ וְחֲמֵשׁ אַמּוֹת
רָחֵב רְבֹועַ יְהִי הַמִּזְבֵּחַ וְשֵׁלֶשׁ אַמּוֹת קָמְתוֹ:

אונקלוס וְתַעֲבִיד יֵת מִדְּבַחָא דְּאֵעֵי שֹׁטִין חֲמֵשׁ אַמִּין אָרְכָא וְחֲמֵשׁ אַמִּין פּוּתְיָא
מְרַבַּע יְהִי מִדְּבַחָא וְתַלַּת אַמִּין רּוּמְיָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד יֵת מִדְּבַחָא דְּקִיסֵי שֹׁטֵא חֲמֵשׁ אַמִּין אָרְכָא וְחֲמֵשׁ אַמִּין פּוּתְיָא
מְרַבַּע יְהִי מִדְּבַחָא וְתַלַּת אַמִּין רּוּמִיָּא: (תרגום יונתן)

רש"י ועשית את המזבח וגו'. ושלש אמות קומתו. דברים ככתבן, דברי רבי

יהודה, רבי יוסי אומר, נאמר כאן רבוע ונאמר בפנימי (פ) רבוע, מה להלן גבהו
פי שנים כארכו, אף כאן גבהו פי שנים כארכו, ומה אני מקיים ושלש אמות קומתו,
משפת סובב ולמעלה (זבחים נט:): (רפ"י)

שפתי חכמים (פ) למלת רבוע כאן ולהלן מופנה הוא לגזירה שזה מכדי כתיב ה'
אמות אורך וה' אמות רוחב רבוע למה לי אלא שמע מינה לאפנויי ומלך השני
נמי מופנה דכתיב אמה ארכה ואמה רחבה רבוע למה לי אלא שמע מינה לאפנויי
וכיון שמופנה משני לדדיון איכא למדרש ולהוליא ממשמעות הקרא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. כל צורה שהיא ארכה כרחבה נקראת רבוע. וזה המרובע באמה
כי על חמש צורות הם המרובעות. הנה אם אמרנו כי אין צורך לכבש כאשר אמרו
קדמונו. בעבור ששלש אמות קומה. הנה מה יעשו המכחישים במזבח שעשה
שלמה שהיתה קומתו עשר אמות. וקומת האדם איננה רק ארבע אמות: (אבן
עזרא)

אור החיים ועשית את המזבח. אמר המזבח ולא אמר מזבח. אולי שחוזר אל
המוזכר במצות הכללות דכתיב (לעיל כ"ה ט') את תבנית המשכן ואת תבנית כל
כליו ושם הראהו המזבח, ולזה אמר **ועשית את המזבח** שהראיתך תבניתו צריך
שיהיה מבפנים עצי שטים: (אור החיים)

כלי יקר ועשית את המזבח עצי שטים. בתנחומא (י.) מסיק הם עשו שטות
והכעיסוני בעגל יבואו עצי שטים ויכפרו על שטותן וזה כי כל חוטא נכנס בו רוח
שטות (סוטה ג.) כי מטעם זה שלמה מכנה את הרשעים בכסילים, וע"כ נאמר
במזבח נבוב לוחות תעשה אותו, כי כל מי שהוא בלא דעת ותבונה נקרא איש
נבוב שנאמר (איוב יא. יב) ואיש נבוב ילבב פירש"י שם שכל מי שהוא חלול ונבוב בלא
דעת ותבונה צריך שיקח לו לב לשוב בתשובה. ושלש אמות קומתו. כקומת אדם
בינוני. וה' אמות אורך וה' אמות רוחב הרי י' כנגד י' דברים הבאים מן אב ואם
בשר ודם וגידין כו' המנויין במסכת נדה (לא.) ועל ידם יהיה כל חטאת וכל עון,
והוא מחצית השקל י' גרה. ועשית קרנותיו. לכפר על החוטא שנמשל לאיל בעל
קרנים מנגח כלפי מעלה כמ"ש (תהלים עה ה-ו) ולרשעים אל תרימו קרן אל תרימו
למרום קרנכם כמבואר למעלה פר' וירא בפסוק והנה איל אחר נאחז. וצפית
אותו נחושת. פירש"י לכפר על עזות מצח שנאמר (ישעיה מ. ד.) ומצחך נחושה, וזה
מסכים לדברינו כי כל קרן הוא במצח.

ד) ועשית לו מכבר מעשה רשת נחשת. כי היצה"ר פורש רשת ללכדו במצודתו
ורשת של המזבח מוציאו מרשת יצרו. ומצינו שהיו במזבח מעשה ניסים שהיה
ניצול מן האש, שהרי היה האש דולק בו ביום ובלילה ולא שרף האש ולא נתך
נחושתו והיה ניצול ממים, כי לא כבו הגשמים האש של עצי המערכה, והיה ניצול
מן הרוח, כי לא נצחה הרוח את עמוד העשן, והיה המזבח חלול ומלא אדמה או
מזבח אבנים אשר לא הונף עליו החרב, וכל זה רמז לאדם שע"י המזבח האדם
ניצול ואינו מקבל נזק בכל ד' יסודות שבו. כמ"ש (תהלים סו. יב-ג) באנו באש ובמים
ותוציאנו לרויה אבא ביתך בעולות, כי כמו שמזבח העולה ניצול מן אש ומים כך
ינצל האדם מהם על ידו. וכן המזבח מצילו מן כל ד' מיתות בית דין מסקילה
באבנים ינצל, ע"י מזבח אבנים (דברים כז. ה) משריפת אש ינצל, ע"י אש המזבח אשר

תוקד בו. (ויקרא ו.ה) מן הרג בחרב ינצל, ע"י המזבח שנאמר בו (דברים כו.ה) לא תניף עליהם ברזל וגוי' מן חנק ינצל, על דרך ארז"ל (כתובות ל.) אע"פ שבטלו ד' מיתות בית דין מ"מ דין ד' מיתות לא בטלו מי שנתחייב חנק או טובע בנהר כוי נמצא כשם שהמזבח ניצול משטף מי גשמים כך החוטא לשטף מים רבים אליו לא יגיעו. (כלי יקר)

דעת זקנים **ועשית מזבח.** נטריקון "מחילה" זכות "ברכה" חיים: **חמש אמות.** ארכו כנגד הלוחות חמש דברות על לוח זה וחמש על לוח זה ושלוש אמות קומתו כנגד שלשה גואלים שעמדו להן לישראל משה ואהרן ומרים. י"א ג' אמות קומתו משפת סובב ולמעלה ואותו הסובב הוא הכרכב שלמעלה מן הרשת והרשת כעין מלבוש למזבח עשוי חורין חורין כמין רשת והוא לנוי ומתחיל מן הארץ ובא למעלה עד חצי המזבח חמש אמות ומיד מתחיל הכרכב ובא למעלה ממנו עד אמה והוא קרוי סובב ומאותו סובב ולמעלה היה שלש אמות עד הקרנות לדברי האומר שלש אמות משפת סובב ולמעלה והקרנות גבהן אמה הילכך בין הכל עשר אמות גובה וגם יש לקרנות אמה ברבוע וגבה. מזבח היה חמש אמות ארך וחמש אמות רחב והקרנות שהיו עביין אמה היו ממעטין אמה לכל רוח וא"כ לא היה בין קרן לקרן אלא שלש אמות ולפנים מן הקרנות היה אמה להילוך רגלי הכהנים לכל רוח ונשאר אמה על אמה בנתים ואותה אמה על אמה היה מקום המערכה ואע"פ שאין כבש מפורש בקרא מ"מ קים לן שהיה לו כבש דהא כתיב לא תעלה במעלות והוא היה בדרומו של מזבח אבל לרוח אחרת אינו יכול להיות כדמוכח תלמודא: (דעת זקנים)

[ב] **ועשית קרנותיו על ארבע פנותיו ממנו תהיין קרנותיו וצפית אתו נחשת:**

אונקלוס **ותעבד קרנותיו על ארבע זנותיה מנה תהוין קרנותיו ותחפי יתה נחשא:** (אונקלוס)

יונתן **ותעבד קרנותיו על ארבע זנותיה מניה יהוין קרנותיו וקפיו לעיל ותחפי יתיה** (תרגום יונתן)

רש"י **ממנו תהיין קרנותיו. שלא יעסם לצדס ויחזרם זו: ולפית אותו נחשת. לכפר על עזות מלח, שנאמר ומלחך נחשה (ישעיה מח, 7): (רש"י)**

אבן עזרא **והפנות. הם הזויות:** (אבן עזרא)

ספורנו **קרנותיו. הידועות לכל מזבח, וכן באמרו ויעיו ומזרקותיו וכו':** (ספורנו)

[ג] **ועשית סירתיו לדשנו ויעיו ומזרקתיו ומזלגתיו ומחתתיו לכל-כליו תעשה נחשת:**

אונקלוס **ותעבד פסקתרותיה למספי קטמיה ומגורפותיה ומזרקתיה וצנוקתיה ומחתתיה לכל מנוהי תעבד נחשא:** (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד דִּינְוְתִיָּה לְמִירְדָּא וְתִיָּה וּמְגִרְפְּתִיָּה וּמְשִׁילְיִתִּיָּה
וּמְחַתְּנִיָּתִיָּה כָּל מְנוֹי תַעֲבִיד נְחֻשָּׂא : (תרגום יונתן)

רש"י סירותיו. כמין יורות: לדשנו. להסיר דשנו לתוכה, והוא שתרגם אונקלוס
למספי קטמיה, לספות הדשן לתוכם, כי יש מלות בלשון עברית מלה אחת
מתחלפת צפתרון, לשמש בנין וסתירה כמו ותשרש שרשיה (תהלים פ, י), אויל משריש
(איוב ה, ג), וחלופו, ובכל תבואתי תשרש (שם לא, יב). וכמוהו בסעיפיה פוריה (ישעיה יז,
ו), וחלופו מסעף פארה (שם י, לג), מפסח סעיפיה. וכמוהו וזה האחרון עלמו (ירמיה
ג, יז), שבר עלמיו. וכמוהו ויסקלוהו באזנים (מלכים-א כא, יג), וחלופו סקלו מאזן
(ישעיה סב, י), הסירו אזניה, וכן ויעזקהו ויסקלהו (שם ה, ב). אף כאן לדשנו להסיר
דשנו, ובלע"ז אדשלדר"י: ויעיו. כתרגומו, מגרפות שנוטל בהם הדשן, והן כמין
כסוי קדרה של מתכת דק, ולו בית יד, ובלע"ז וידי"ל: ומזרקותיו. לקבל בהם דם
הזבחים: ומזלגותיו. כמין אונקלויות כפופים, ומכה בהם בבשר ונתחבים בו,
ומתהפכין בהן על גחלי המערכה שיהא ממחר שריפתן, ובלע"ז קרולינ"ש, ובלשון
חכמים ננוריות: ומחתותיו. בית קבול יש להם, ליטול בהן גחלים מן המזבח
לשאתם על מזבח הפנימי לקטרת, ועל שם חתייתן קרויים מחתות, כמו לחתות
אש מיקוד (ישעיה ל, יד), לשון שאיבת אש ממקומה, וכן היחטה איש אש בחיקו (משלי
ו, כז): לכל כליו. כמו כל (ה) כליו: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) כלומר שהכלים עלמון תעשה נחשת לא הדברים שהם לכלים כי
אין שם זולתם ולמ"ד יתירה הוא לתיקון הלשון: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וטעם לדשנו. להסיר הדשן ממנו. ומלת ידשנה סלה. יעשה ממנה דשן.
והטעם שתהיה נשרפת על גבי המזבח ומקובלת. והנה תדשן עצם. מבנין אחר
שהוא הכבד הדגוש. והוא מגזרת מאשר שמנה לחמו: ויעיו. כמו ויעה ברד.
ולמ"ד לכל כליו. נוסף כמו למן היום אשר יוסד בית ה': (אבן עזרא)

**[ד] וְעִשִׂיתָ לֹא מְכַבֵּר מְעֵשָׂה רִשָּׁת נְחֻשֶׁת וְעִשִׂיתָ עַל-הָרִשָּׁת אַרְבַּע טַבַּעֹת
נְחֻשֶׁת עַל אַרְבַּע קְצוֹתָיו:**

אונקלוס וְתַעֲבִיד לִיה סְרָדָא עוּבַד מְצַדְתָּא דְנְחֻשָּׂא וְתַעֲבַד עַל מְצַדְתָּא אַרְבַּע עֲזָקוּ
דְנְחֻשָּׂא עַל אַרְבַּע סְטְרוֹהֵי : (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד לִיה קִנְקֵל עוּבַד מְצַרְתָּא דְנְחֻשָּׂא וְתַעֲבִיד עַל מְצַרְתָּא אַרְבַּע עֲזָקוּ
דְנְחֻשָּׂא עַל אַרְבַּע צִיטְרוֹי : (תרגום יונתן)

רש"י מכבר. לשון כברה שקורין קריבל"ש, כמין לבוש עשוי לו למזבח, עשוי חורין
חורין כמין רשת, ומקרא זה מסורס, וכה פתרונו, ועשית לו מכבר נחשת מעשה

אבן עזרא מכבר. כמו כברה: ונחשת דבק. כאילו כתוב. מכבר נחשת. כמעשה רשת: (אבן עזרא)

דעת זקנים ונתת על הרשת. פי לשאת אותו. והקשה הרב ר' יחיאל ז"ל מהא דאמרינן במסכת שבת המוציא משוי למעלה מעשרה טפחים חייב שכן משא בני קהת שהיו נושאים המזבח והיה כולו למעלה מעשרה טפחים ומייתי התם ראייה הכי דגמירי דכל מידי דמידלי במוטות תילתא מלעיל ותרי תילתי מלתחת וגבהן של לויים עשר אמות עם הראש וא"כ לכל הפחות מן הכתף ולמטה היו תשע אמות וגבה המזבח היה תשע אמות בלא הקרנות וכי הוי תרי תילתי מלתחת דהיינו שש אמות אכתי איכא משם עד הארץ שלש אמות דהוי י"ח טפחים אלמא הוי נישא כלו למעלה מעשרה טפחים והשתא קשה היכי מצי מייתי ממזבח דהוי תרי תילתי מלתחת והכתי' והיתה הרשת עד חצי המזבח ועשית על הרשת ארבע טבעות נחושת שבהן היה נישא מכלל דלא הוי המזבח מלתחת כי אם חציו. וי"ל דהגמרא מייתי ראייה דגמירי דלא הוי אלא תילתא מלעיל וכ"ש זה שהיה חציו מלעיל ומיהו בלא האי גמירי היה יכול להוכיח דהמוציא משוי למעלה מעשרה חייב מדכתיב ועשית על הרשת וגוי' אי נמי שהיה אפשר לומר שהטבעות היו רחבין הרבה עד שלא נשאר למעלה השליש ועל זה הביא הא גמירי וכו': (דעת זקנים)

[ה] ונתתה אתה תחת כרכב המזבח מלמטה והיתה הרשת עד חצי המזבח:

אונקלוס ונתתן יתה תחות סובבי מדבחה מלרע ותהי מצדתא עד פלגות מדבחה: (אונקלוס)

יונתן ונתתן יתה תחות סובבי מדבחה מלרע ותהי מצרתא עד פלגות מדבחה ואין נפיל גומא או גומרא דאשא מעילוי מדבחה נפיל עילוי קנקל ולא יתמטי לארעא ונסבין יתיה כהנאי מעילוי קנקל ומחדרין יתיה על מדבחה: (תרגום יונתן)

רש"י כרכב המזבח. סובב, כל דבר המקיף סביב בעגול קרוי כרכב, כמו ששנינו בהכל שוחטין (חולין כה), אלו הן גולמי כלי עץ, כל שעתיד לשוף ולכרכב, והוא כמו שפושין חריצין עגולין בקרשי לפני התיבות וספסלי העץ, אף למזבח עשה חריץ סביבו, והיה רחבו אמה דפנו לנוי, והוא לסוף שלש (ס"א טז) אמות של גבהו, כדברי האומר גבהו פי שנים כארכו, הא מה אני מקיים ושלש אמות קומתו, משפת סובב ולמעלה, אבל סובב להלוך הכהנים, לא היה למזבח הנחשת, אלא על ראשו לפניו מקרנותיו, וכן שנינו בזבחים (סב), איזהו כרכוב, בין קרן לקרן, והיה רוחב אמה ולפנים מהן אמה של הלוך רגלי הכהנים, שתי אמות הללו קרויים כרכוב. ודקדקנו שם, והכתיב תחת כרכוב המזבח מלמטה, למדנו שהכרכוב דפנו הוא ולבוש המכבר תחתיו, ותירץ המתרץ, תרי הוי, חד לנוי, וחד לכהנים ללא ישתרגו, זה שדופן לנוי היה, ומתחתיו הלבישו המכבר, והגיע רחבו עד חצי המזבח, נמלא

שהמכזב רחב אמה, והוא היה סימן לחזי גבהו, להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים, וכנגדו עשו למזבח בית עולמים, דוגמת חוט הסקרא באמלעו. וכבש שהיו עולין בו, אף על פי שלא פירשו בענין זה, כבר שמענו בפרשת מזבח אדמה תעשה לי, ולא תעלה במעלות, לא תעשה לו מעלות ככבש שלו אלא כבש חלק, למדנו שהיה לו כבש. כך שנינו במכילתא (בחדש פי"א). ומזבח אדמה הוא מזבח הנחשת, שהיו ממלאין חללו אדמה (ה) במקום חנייתו, והכבש היה בדרום המזבח, מובדל מן המזבח מלא חוט השערה, ורגליו מגיעין עד אמה סמוך לקלעי החצר שבדרום, כדברי האומר י' אמות קומתו. ולדברי האומר דברים ככתבו, ג' אמות קומתו, לא היה אורך הכבש אלא י' אמות, כך מלאתי במשנה מ"ט מדות, וזה שהיה מובדל מן המזבח מלא החוט, במסכת זבחים (סג:) למדנוה מן המקרא: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) כלי להקריב עליו קרבנות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומלת כרכוב. אין ריע לו במקום אחר: (אבן עזרא)

ספורנו כרכוב המזבח. הרגיל להיות בכל כלי עץ, כאמרם ז"ל אלו הם גולמי כלי עץ, כל שעתידין לשוף ולכרכב: (ספורנו)

[ו] וְעִשִׂיתָ בַדִּים לְמִזְבֵּחַ בְּדֵי עֵצִי שְׁטִים וְצִפִּיתָ אֹתָם נְחֹשֶׁת:

אונקלוס וְתַעֲבֵד אֲרִיחָא לְמִדְבָּחָא אֲרִיחֵי דְאָעִי שְׁטִין וְתַחֲפִי יְתְהוֹן נְחֹשָׁא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד אֲרִיחִין דְקִיסִי שִׁטָּא וְתַחֲפִי יְתְהוֹן נְחֹשָׁא: (תרגום יונתן)

[ז] וְהוּבָא אֶת-בְּדָיו בְּטַבַּעַת וְהָיוּ הַבַּדִּים עַל-שְׁתֵּי צַלְעֹת הַמִּזְבֵּחַ בְּשֵׂאת אֹתוֹ:

אונקלוס וְנַעַל יְת אֲרִיחֹהִי בְעִזְקָתָא וְיְהוֹן אֲרִיחָא עַל תְּרִין סְטְרֵי מִדְבָּחָא בְּמִטְל יְתְהָ: (אונקלוס)

יונתן וְיִהְנַעַל יְת אֲרִיחֹי בְעִזְקָתָא וְיְהוֹן אֲרִיחָא עַל תְּרִין צְטְרֵי מִדְבָּחָא בְּמִיטְל מִדְבָּחָא: (תרגום יונתן)

רש"י בטבעות. בארבע טבעות שנעשו למכזב: (רש"י)

[ח] נְבוּב לַחַת תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ כְּאֲשֶׁר הִרְאָה אֶתְּךָ בְּהָר פֶּן יַעֲשׂוּ: (ח)

אונקלוס חָלִיל לֹחֲחֵי תַעֲבֵד יְתְהָ כְּמָא דִּי אַחְזִי יְתְךָ בְּטוּרָא כֹּן יַעֲבֹדוּן: [ח] (אונקלוס)

יונתן חליל לוחין מלי עפרא תעביד יתיה היכמא דאחמיתך בטרורא היכדין
יעבדון: (תרגום יונתן)

רש"י נבוב לוחות. כתרגומו חליל לוחין, לוחות עזי שטים מכל כד והחלל באמלע,
ולא יהא כולו עץ אחד, שיהא עזיו ה' אמות על ה' אמות, כמין סדן: (רש"י)

אבן עזרא ומלת נבוב לוחות. כמתורגם ארמית. וכמוהו ואיש נבוב ילבב. שהוא
ריק בלי לבב. על דרך האומרים ראש בלי מוח. והנה לא הזכיר הכיור כי לא
נעשה מנדבת כל ישראל רק מנדבת הנשים לבדם. על כן הזכירו עם פרשת
הבשמים שכל ישראל לא הביאום רק הנשיאים לבדם: (אבן עזרא)

בעל הטורים נבוב לוחות תעשה אותו. נבוב עולה ששים שעד ששים אמות יכולין
להוסיף על המזבח: (בעל הטורים)

ספורנו נבוב לוחות. כמו תיבה בלי שולים ובלו מכסה: כאשר הראה אותך בהר.
שימלאו חללו באדמה בשעת חנייתם, ועל האדמה אש תמיד תוקד: (ספורנו)

ט וְעִשִּׂית אֶת חֲצַר הַמִּשְׁכָּן לַפֶּאֶת נֶגֶב-תִּימָנָה קְלָעִים לְחֲצַר שֵׁשׁ
מִשְׁזָר מֵאָה אַרְבָּע בָּאֵמָה אַרְבָּע לַפֶּאֶה הָאֶחָת:

אונקלוס ונתעבד ית דרת משפנא לרוח עבר דרומא סרדין לדרתא דבוץ שזיר מאה
באמין ארפא לעבר חד: (אונקלוס)

יונתן ונתעבד ית דרת משפנא לרוח עיבר דרומא וילון לדרתא דבוץ שזיר מאה
אמין אורפא לרוח חדא: (תרגום יונתן)

רש"י קלעים. עשוין כמין קלעי ספינה נקבים נקבים, מעשה קליעה ולא מעשה
אורג, ותרגומו סרדין כתרגומו של מכזר המתורגם סרדא לפי שהן מנוקבין
ככברה: לפאה האחת. כל הרוח קרוי פאה: (רש"י)

אבן עזרא ועשית. מצאנו כתוב קדמה מזרחה. וידענו כי ראשי המזרחים שלשה
האחת כנגד נקודת ראש מזל גדי שהוא סוף נטות השמש בפאת דרום. והשני
כנגד הקו השווה שהוא ראש טלה ומאזנים. והשלישי כנגד ראש סרטן. שהוא סוף
נטות השמש לצפון. וככה נגבה תימנה דרום: ותימנה. מגזרת ימין. צפון וימין
אתה בראתם: (אבן עזרא)

ספורנו מאה באמה. (ספורנו)

יז וְעַמְדָּיו עֲשָׂרִים וְאַדְנֵיהֶם עֲשָׂרִים נְחֹשֶׁת וְיֵי הָעַמְדָּים וְחֲשֻׁקֵיהֶם כֶּסֶף:

אונקלוס ועמודוהי עשרין וסמכיהון עשרין נחשא ווי עמודיא וכבושיהון כסף:

יונתן וְעַמּוּדָי עֲשְׂרִין וְחֹמְרִיהוֹן עֲשְׂרִין דְּנִחְשָׂא וְוִי עַמּוּדָיָא וְכִיבוּשִׁיהוֹן כְּפָרָף :
(תרגום יונתן)

רש"י ועמודיו עשרים. חמש אמות בין עמוד (ז) לעמוד: ואדניהם. של (ח) העמודים נחשת, האדנים יושבים על הארץ, והעמודים תקועין לתוכן, היה עושה כמין (א) קונדסין שקורין פלא"ש, ארכו ו' טפחים ורחבו ג', וטבעת נחשת קבוע בו באמצעו, וכורך שפת הקלע סביביו במיתרים כנגד כל עמוד ועמוד, ותולה הקונדס לרך טבעתו באונקלויות שבועמוד העשוי כמין וי"ו, ראשו זקוף למעלה וראשו אחד תקוע בעמוד, כאותן שעושין להאיב דלתות שקורין גונזי"ש, ורחב הקלע תלוי מלמטה, והיא קומת מחילות החצר: ווי העמודים. הם האונקלויות: וחשוקיהם. מוקפות היו העמודים בחוטי כסף סביב, ואיני יודע אם על פני כולו, אם בראשם, ואם באמצעם, אך יודע אני שחשוק לשון חגורה, כך מצינו בפילגש בגבעה, ועמו למד חמורים חבוקים (שופטים יט, יג), תרגומו חשוקים: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) כלומר עם רוחב העמוד שהיה אמה וא"ת כיון שלא היה כי אם ה' אמות בין עמוד לעמוד והעמודים לא היו כי אם כ' לא יהיה אלא ז"ה אמות וי"ל דהכי פירושו שהכ' עמודים של כל דרום התחילו במקצוע מערבית דרומית וכלו לסוף ז"ה אמות. ולסוף מאה אמות במקצוע דרומית מעבית התחילו העשרה עמודים של כל מערב וכלו לסוף מ"ה אמות ולסוף נ' אמות במקצוע מערבית אפונית התחילו הכ' של אפון וכו' לסוף ז"ה אמות. ולסוף מאה במקצוע אפונית מזרחית התחילו הג' עמודים של כתף האחד מהשער וכלו לסוף י' אמה ולסוף ט"ו אמה העמיד עמוד של השער וכלו הד' עמודים של השער בסוף ל' אמות. ולסוף ל"ה אמה התחילו הג' עמודים של כתף השנית וכלו לסוף מ"ה אמה. ולסוף נו"ן היה העמוד של מקצוע מזרחית דרומית (רא"ם) וכן מפרש רש"י בהדיא בסמוך ודו"ק אחריו: (ח) לא של הקלעים דאם כן ה"ל למימר ועמודיהם לשון רבים אלא על כרחך הכינוי של עמודיו שב אל החצר ואדניהם שהוא לשון רבים שב אל העמודים הסמוכים לו: (א) ר"ל לקח עץ אחד ועשה אותו כעין קונדס וארכו ו' טפחים:

אבן עזרא ומלת חשוקיהם. דבוקיהם. כי הווים ידבקו אל העמודים. כי ותדבק נפשו. כמו חשקה נפשו: (אבן עזרא)

ספרנו ועמודיו עשרים. כל חלל שביניהם עם עמוד שלו היה חמשה. אמנם לא היו עשרים עמודי צפון ועשרים עמודי דרום מתחילים אלה נכח אלה בקו ישר, אבל היתה התחלת הפאה האחת נמשכת מתחלת הפאה שכנגדה כמות אחד חלל, ועמודי המזרח והמערב היו מתחילים ברחוק מן הפאה הנמשכת כמות

אחד חלל: וחשוקיהם. עגולים סובבים העמוד באמצעו לנוי: (ספורנו)

[יא] וְכֵן לַפֶּאֱת צִפּוֹן בְּאַרְךָ קִלְעִים מֵאָה אַרְךָ (ועמדו) וְעַמּוּדָיו עֲשָׂרִים וְאַדְנִיָּהֶם עֲשָׂרִים נְחֹשֶׁת וְיֵי הָעַמּוּדִים וְחֲשֻׁקֵיהֶם כֶּסֶף:

אונקלוס וְכֵן לְרוּחַ צְפוּנָא בְּאַרְכָּא סְרָדִין מֵאָה אַרְכָּא וְעַמּוּדוּהִי עֲשָׂרִין וְסַמְכִיהוֹן עֲשָׂרִין נְחֹשֶׁא וְיֵי עַמּוּדָא וְכַבּוּשֵׁהוֹן דְּכֶסֶף: (אונקלוס)

יונתן וְהִיכָדִין לְרוּחַ צְפוּנָא בְּאוּרְכָּא וְיִלְוֹן מֵאָה אוּרְכָּא וְעַמּוּדֵיהוֹן עֲשָׂרִין וְחוּמְרֵיהוֹן עֲשָׂרִין דְּנְחֹשֶׁא וְיֵי עַמּוּדָא וְכַבּוּשֵׁיהוֹן כֶּסֶף: (תרגום יונתן)

[יב] וְלַחֵב הַחֲצַר לַפֶּאֱת-!ם קִלְעִים חֲמִשִּׁים אִמָּה עַמּוּדֵיהֶם עֲשָׂרָה וְאַדְנִיָּהֶם עֲשָׂרָה:

אונקלוס וּפּוֹתֵתָא דְּדַרְתָּא לְרוּחַ מַעְרָבָא סְרָדִין חֲמִשִּׁין אִמִּין עַמּוּדֵיהוֹן עֲשָׂרָא וְסַמְכִיהוֹן עֲשָׂרָא:

יונתן וּפּוֹתֵתָא דְּדַרְתָּא לְרוּחַ מַעְרָבָא וְיִלְוֹן חֲמִשִּׁין אִמִּין עַמּוּדֵיהוֹן עֲשָׂרָא וְחוּמְרֵיהוֹן עֲשָׂרָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְרוּחַב. הנה הרוחב חצי האורך והמפרשים אמרו כי המשכן הושם במרחק חמשים במערב. והנה רחבו חמשים. וזהו ורוחב חמשים בחמשים. ולפי דעתי כי הטעם שהוא מרוב אורך זוויותיו נצבות כי רחבו בכל צד חמשים. ואין טעם להיות פירוש חמשים בחמשים מצדי החצר. כי לא כפל האורך על הרוחב כמשפט: (אבן עזרא)

[יג] וְלַחֵב הַחֲצַר לַפֶּאֱת קִדְמָה מִזְרְחָה חֲמִשִּׁים אִמָּה:

אונקלוס וּפּוֹתֵתָא דְּדַרְתָּא לְרוּחַ קִדּוּמָא מִדִּינְחָא חֲמִשִּׁין אִמִּין: (אונקלוס)

יונתן וּפּוֹתֵתָא דְּדַרְתָּא לְרוּחַ קִידוּמָא מִדִּינְחָא חֲמִשִּׁין אִמִּין: (תרגום יונתן)

רש"י לפאת קדמה מזרחה. פני המזרח קרוי קדם, לשון פנים, אחור, לשון אחורים, לפיכך המזרח קרוי קדם שהוא פנים, ומערב קרוי אחור, כמו לתרגם אונקלוס הים האחרון (דברים יא, כד), ימא מערבא: חמשים אמה. אותן נ' אמה לא היו סתומים כולם בקלעים, לפי ששם הפתח, אלא ט"ו אמה קלעים לכתף הפתח מכאן, וכן לכתף השנית, נשאר רחב חלל הפתח בנתיים כ' אמה, וזהו שנאמר ולשער החצר מסך עשרים אמה, וילון למסך כנגד הפתח, כ' אמה ארך כרוחב הפתח: (רש"י)

[יד] וְחַמֵּשׁ עֲשָׂרָה אֲמָה קָלְעִים לְכַתֵּף עַמּוּדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה וְאַדְנֵיהֶם שְׁלֹשָׁה:

אונקלוס וְחַמֵּשׁ עֲשָׂרֵי אֲמִין סָרְדִין לְעִבְרָא עַמּוּדֵיהוֹן תְּלָתָא וְסַמְכִיהוֹן תְּלָתָא: (אונקלוס)

יונתן וְחַמִּיסָרֵי אֲמִין וְיַלְוֹן לְעִבְרָא עַמּוּדֵיהוֹן תְּלָתָא וְחוּמְרִיהוֹן תְּלָתָא: (תרגום יונתן)

רש"י עַמּוּדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה. חֲמֵשׁ אֲמוֹת זֵין עֵמוּד לְעֵמוּד, זֵין עֵמוּד סְבִירָא שְׁלֹשָׁה הַדְרוּם הָעֵמוּד זֵמְקָלוּעַ דְרוּמִית מְזַרְחִית, עַד עֵמוּד שְׁהוּא מִן הַג' שְׁזִמְזַרְחָה ה' אֲמוֹת, וּמִמֵּנוּ לְשָׁנֵי חֲמֵשׁ אֲמוֹת, וּמִן הַשְּׁנֵי לְשָׁלִישֵׁי חֲמֵשׁ אֲמוֹת, וְכֵן לְכַתֵּף הַשְּׁנִית, וְאַרְבַּעַה עֵמוּדִים לְמִסְךְ, הֲרִי י' עֵמוּדִים לְמִזְרַח כְּנֶגֶד י' לְמַעְרָב: (רש"י)

[טו] וְלְכַתֵּף הַשְּׁנִית חֲמֵשׁ עֲשָׂרָה קָלְעִים עַמּוּדֵיהֶם שְׁלֹשָׁה וְאַדְנֵיהֶם שְׁלֹשָׁה:

אונקלוס וְלְעִבְרָא תְּנִינָא חֲמֵשׁ עֲשָׂרֵי סָרְדִין עַמּוּדֵיהוֹן תְּלָתָא וְסַמְכִיהוֹן תְּלָתָא: (אונקלוס)

יונתן וְלְעִבְרָא תְּנִינָא חֲמֵשׁ עֲסָרֵי סָרְדִין עַמּוּדֵיהוֹן תְּלָתָא וְחוּמְרִיהוֹן תְּלָתָא: (תרגום יונתן)

[טז] וְלִשְׁעַר הַחֲצָר מִסָּךְ | עֲשָׂרִים אֲמָה תְּלָלַת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מְשֻׁזָּר מְעֻשָׂה רִקְמָה עַמּוּדֵיהֶם אַרְבָּעָה וְאַדְנֵיהֶם אַרְבָּעָה:

אונקלוס וְלִתְרַע דְרִתָּא פְּרָסָא עֲשָׂרִין אֲמִין תְּכֵלָא וְאַרְגָּוָנָא וְצַבַּע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר עוֹבֵד צִיּוֹר עַמּוּדֵיהוֹן אַרְבָּעָה וְסַמְכִיהוֹן אַרְבָּעָה: (אונקלוס)

יונתן וְלִתְרַע דְרִתָּא פְּרָסָא עֲשָׂרִין אֲמִין דְתִיכְלָא וְאַרְגָּוָנָא וְצַבַּע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר עוֹבֵד צִיּוֹר מְחֻטָּא עַמּוּדֵיהוֹן אַרְבָּעָה וְחוּמְרִיהוֹן אַרְבָּעָה: (תרגום יונתן)

[יז] כָּל-עַמּוּדֵי הַחֲצָר סָבִיב מְחֻשְׁקִים כְּסָף וְזָהָב כְּסָף וְאַדְנֵיהֶם נְחֹשֶׁת:

אונקלוס כָּל עַמּוּדֵי דְרִתָּא סְחוֹר סְחוֹר מְכַבְּשִׁין כְּסָף וְזָהָב כְּסָף וְסַמְכִיהוֹן נְחֹשָׁא: (אונקלוס)

יונתן כָּל עַמּוּדֵי דְרִתָּא חֲזוֹר חֲזוֹר מְכַבְּשִׁין כְּסָף וְזָהָב כְּסָף וְחוּמְרִיהוֹן דְנְחֹשָׁא: (תרגום יונתן)

רש"י כָּל עַמּוּדֵי הַחֲצָר סָבִיב וּגו'. לְפִי שְׁלָא פִירָשׁ וּוִינ וְחֻשׁוּקִים וְאֲדִנִי נַחֲשֵׁת אֲלָא לְכַפּוֹן וְלְדְרוּם, אֲבָל לְמִזְרַח וְלְמַעְרָב לֹא נֹאמַר וּוִינ וְחֻשׁוּקִים וְאֲדִנִי נַחֲשֵׁת, לְכַךְ זָא

[ית] אָרְךָ הַחֲצֵר מֵאָה בְּאֵמָה וְרוֹחַב | חֲמִשִּׁים בְּחֲמִשִּׁים וְקָמָה חֲמִשׁ אַמּוֹת שֵׁשׁ
 מְשֻׁזָּר וְאֲדָנֶיהֶם נְחֻשֶׁת:

אונקלוס אֲרָכָא דְדִרְתָּא מְאָה בְּאֵמִין וּפּוֹתִיגָא חֲמִשִּׁין בְּחֲמִשִּׁין וְרוּמָא חֲמִשׁ אַמִּין
 דְּבוּץ שְׁזִיר וְסַמְכִיהוֹן נְחֻשָׂא: (אונקלוס)

יונתן אוֹרְכָא דְדִרְתָּא מְאָה אַמִּין וּפּוֹתִיגָא חֲמִשִּׁין לְמַעַרְבָא וְחֲמִשִּׁין לְמִדְיִנְחָא
 וְרוּמָא חֲמִשׁ אַמִּין דְּבוּץ שְׁזִיר וְחוּמְרִיהוֹן דְּנְחֻשָׂא: (תרגום יונתן)

רש"י ארך החצר. הלפון והדרום שמן המזרח למערב מאה באמה: ורחב חמשים
 בחמשים. חצר שבמזרח היתה מרובעת חמשים על (ב) חמשים, שהמסכן ארכו
 שלשים ורחבו עשר, העמיד מזרח פתחו בשפת נ' החיצונים של אורך החצר, נמצאו
 כלו בחמשים הפנימים, וכלה ארכו לסוף ל', נמצאו כ' אמה ריח לאחוריו בין
 הקלעים (ג) שבמערב ליריעות של אחורי המסכן, ורחב המסכן עשר אמות באמצע
 רוחב החצר, נמצאו לו עשרים אמה ריח לכפון ולדרום מן קלעי החצר ליריעות
 המסכן, וכן למערב, וחמשים על חמשים חצר לפניו (עירובין כג:). וקומה חמש אמות.
 גובה מחילות החצר, והוא רוחב הקלעים: ואדניהם נחושת. להביא אדני המסך,
 שלא תאמר לא נאמרו אדני נחושת אלא לעמודי הקלעים, אבל אדני המסך של
 מין אחר היו. כך נראה בעיני שלכך חזר ושנאו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) דק"ל דמשמע שלא היה ארכו אלא חמשים מדכתיב ורוחב
 חמשים בחמשים ומתרח אוחו חלק חצר שהיה במזרח שלפני הפתח היתה מרובעת
 נ' על נ': (ג) וא"ת והא המסכן היה חלל שלו ל' אמות באורך וי' אמות ברוחב וגם
 הקרשים היו עוביין אמה ואם כן לא יהיה אלא י"ט אמות ריח לאחוריו וגם חצר
 המסכן לא יהיה נ' אלא מ"ט וגם מן האדלין לכפון ולדרום לא יהיה כי אם י"ט
 אמות וי"ל שגם העמודים של חצר המסכן היה עוביין אמה כמו עוביין של קרשים
 והקלעים לא היו תלויין לפניו מן העמודים אלא לחוץ מן העמודים ולכן נקט
 רש"י החשבון על הקלעים ולא על העמודים: (שפתי חכמים)

בעל הטורים אורך החצר מאה באמה ורחב חמשים בחמשים. פי' כחלק אחד
 מחמשים שבהר הבית כדפי' לעיל: (בעל הטורים)

אור החיים חמש אמות וגו'. עיין מה שפירשתי בפסוק (שם) וכן תעשו: (אור החיים)

דעת זקנים וקומה חמש. משמע שזהו קומת הקלעים. וא"ת למ"ד המזבח היה
 גבוה עשר אמות א"כ מתחזי כהן ועבודה בידו וי"ל דקומה משפת מזבח ולמעלה

והוּוּ לְהוּ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמּוֹת. וְהָרַב רַבִּי יִצְחָק בֶּר אַבְרָהָם הִקְשָׁה קוֹשִׁיא אַחֲרַת
אִם לֹא הָיוּ גְבוּהִים אֲלֵא חֲמֵשׁ אַמּוֹת אִ"כ לֹא הָיָה פֶתַח הַשַּׁעַר גְּבוּהָה כְּמוֹ פֶתַח
הַיֵּכָל שֶׁל בַּיִת עוֹלָמִי. וְלִכְךָ הָיָה מִפְרֵשׁ דּוּדָאֵי קַלְעִים שֶׁל צַפּוֹן וְדָרוֹם וּמֵעֶרֶב הָיוּ
גְבוּהִין חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמּוֹת וְהָאֵי וְקוֹמָה מִיִּירֵי בְקַלְעִים שֶׁבְּמִזְרַח וְהָיָה לָהֶם גּוּבָה
חֲמֵשׁ אַמּוֹת יוֹתֵר מִקַּלְעִים שְׂאֵר רֹחוֹת וְאִ"כ גְּבַהֵן עֲשָׂרִים וְהִפְתַּח גְּבַהּוּ עֲשָׂרִים
כְּמוֹ (דַּעַת) זְקָנִים

[יט] לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכֹל עֲבֹדָתוֹ וְכֹל-יִתְדוֹתָיו וְכֹל-יִתְדוֹת הַחֲצָר נְחֹשֶׁת: (ססס)

אונקלוס לְכֹל מְאֵנֵי מִשְׁכָּנָא בְּכֹל פְּלִחְנִיָּה וְכֹל סְפוּהֵי וְכֹל סָפֵי דְדִרְתָּא נְחֹשֶׁא: ססס:
[ססס] (אונקלוס)

יונתן לְכֹל מְאֵנֵי מִשְׁכָּנָא בְּכֹל פּוֹלְחָנִיָּה וְכֹל מִתְּחֹי וְכֹל מִתְּחֵי דְרְתָּא חֲזוֹר חֲזוֹר
דְּנְחֹשֶׁא: (תרגום) יונתן

רש"י לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן. שֶׁהָיוּ לְרִיכִין לְהַקְמַתוֹ וְלְהוֹרְדוֹתוֹ, כְּגוֹן (ד) מִקְצוֹת לְתַקּוֹעַ
יִתְדוֹת וְעַמּוּדִים: יִתְדוֹת. כְּמִין (ה) נִגְרֵי נְחוֹשֶׁת עֲשׂוּיִן לִירֵיעוֹת הָאֵהָל וְלִקְלַעֵי
הַחֲנֹךְ, קְשׁוּרִים צְמִיתִרִים סְבִיב סְבִיב בְּשִׁפּוּלֵיהֶן, כְּדֵי שְׁלֹא תֵהֵא הַרוּחַ מִגְּבִיַּהֲתָן,
וְהָיָה יוֹדֵעַ אִם תְּחֻבִּין בְּאַרְצָךְ, אִם קְשׁוּרִין וְתִלְוִיִן וְכוּבְדִן מִכְּבִיד שְׁפוּלֵי הִירֵיעוֹת
שְׁלֹא יִנְעוּ צְרוּחַ, וְאוֹמֵר אֲנִי, שְׁשֵׁמֶן מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם תְּקוּעִין בְּאַרְצָךְ, לִכְךָ נִקְרָאוּ
יִתְדוֹת, וּמִקְרָא זֶה מִסִּיעֵנִי, אֵהָל צֶל יִלְעָן צֶל יִסַּע יִתְדוֹתָיו לְנֹלַח (יִשְׁעִיָּה לֵב, כ.ו.):

חסלת **פרשת** **תרומה:** (רש"י)

שפתי חכמים (ד) **כמין פטיש:** (ה) **כמין צריחים:** **חסלת פרשת תרומה** (שפתי חכמים)

אבן עזרא לְכֹל. טַעַם לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן. כֹּל הַכְּלִים שֶׁהֵם לְצוּרֵךְ הַמִּשְׁכָּן וְיִתְדוֹת
הָאֵהָל וְיִתְדוֹת הַחֲצָר נְחוֹשֶׁת. וְכֵן הַהוֹלָמִים:

חסלת פרשת תרומה לדעת אמת אם לבבך יאווה. ראה כל גויה לנכבד בנוה.
ואורים ותומים וסודם אחוה. בסתר בסדר ואתה תצוה: (אבן עזרא)

ספורנו לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכֹל עֲבוֹדָתוֹ. הַכְּלִים הַצְּרִיכִים לְעִבּוּדוֹתוֹ, כְּגוֹן פְּטִישׁ
וּמִקְבּוֹת וְזוֹלָתָם הַצְּרִיכִים בְּשַׁעַת הַהוֹרְדָה וְהַקְּמָה: (ספורנו)

פרשת תצוה

וְאֵת תְּפִקֵּד יֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ כְּתִית לְמֶאֱוֹר
לְהַעֲלֹת

אונקלוס | וְאֵת תְּפִקֵּד יֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִסְבוּן לָךְ מִשְׁחָא זֵיתָא דְכָנָא פְּתִישָׁא לְאַנְהָרָא
בּוֹצִינְנָא : תְּדִירָא : (אונקלוס)

יונתן | ואתה וְאֵת תְּפִקֵּד יֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִסְבוּן לָךְ מִשְׁחָא דְזֵיתָא דְכָנָא פְּתִישָׁא
לְאַנְהוּרֵי : תְּדִירָא : בּוֹצִינְנָא : (תרגום יונתן)

רש"י | ואתה תלוה. זך. בלי שמרים, (א) כמו ששנינו במנחות (פ.ו.), (ב) מגרגרו בראש
הזית וכו': כתיב. הזיתים היה כותש במכתשת ואינו טוחנן בריחים, כדי שלא יהא
בו (ג) שמרים, ואחר שהוליא טפה (ד) ראשונה, מכניסין לריחים וטוחנן, והשמן
השני פסול למנורה וכשר (ה) למנחות, שנאמר כתיב למאור, ולא כתיב למנחות:
להעלות נר תמיד. מדליק עד (ו) שתהא שלהבת עולה מאליה (שבת כ"א.): תמיד. כל
לילה ולילה קרוי (ז) תמיד, כמו שאתה אומר עולת תמיד (במדבר כ"ח, ו.), ואינה אלא
מיום ליום. וכן במנחת חביתין נאמר תמיד (ויקרא ו', יג.), ואינה אלא מחליתה בצקר
ומחליתה בערב, אבל תמיד האמור בלחם (ח) הפנים, משבת לשבת הוא: (רש"י)

שפתי חכמים | (א) פירוש שאל תתמה היאך מלינו שמן שאין בו שמרים דהא תנן
בפרק המפקיד ר"י אומר אף המוכר שמן מזוקק כל ימות השנה מקבל עליו לוג
ומחלה שמרים למאה ש"מ שאין שמן בלא שמרים ומפרש כמו ששנינו וכו': (ב)
פירוש לוקט אותן זיתים מבוסלים היטב ואין בהם שמרים: (ג) דכשטוחנן בריחים יש בו
שמרים אף על פי שמגרגרו וכו': (ד) דאי מוליא מהן יותר יהא בו שמרים ולכך
שמן השני פסול משום שיש בו שמרים: (ה) ורע"פ דגבי מנחות נמי כתיב כתיב
ונימא דוקא כתיב. י"ל דא"כ למאור דהכא למה לי אלא על כרחך למאור דהכא
למעט בא כתיב למאור ולא כתיב למנחות אלא אפילו שמן שני כשר למנחות.
ואם תאמר אם כן כתיב במנחות למה לי וי"ל דאי לא כתיב כתיב במנחות הוה
אמינא למנחות דוקא שמן שני כשר ולא שמן ראשון למנחות. ור"ת למאור למה
לי דאנא ידענא דהא דכתיב כתיב במנחות אף כתיב במשמע דאי דוקא הוא כתיב
למנחות ולא שמן שני אם כן לישתוק מכתיב דמנחות ונילף משמן דמאור כתיב

אין שני לא וי"ל דאזכור למיפך מה לשמן המאור כיון דלהאיר אנו כריכין משום הכי כתיב דוקא מפני שהוא נמשך אחר הפתיל' אצל למנחות שני דוקא משום שיש בו יותר מתיקות משום הכי כתיב גבי מנחות להכשיר אף כתיב וקוב אינטריך למאור ללמד דכתיב למנחות לאו דוקא הוא והא דנקט רש"י כתיב למאור ולא כתיב למנחות פירוש אין כריך כתיב למנחות אלא אף טחון כש"ל: (ו) דק"ל היה לו לכתוב להדליק וכתב להעלות שלא יניחנה וילך כשהדליקה כל עוד שאין השלהבת עולה: (ז) כלומר אע"פ שאינו דולק ביום אלא מלילה עד היום מכל מקום קרוי תמיד כמו שאתה מואל בשאר דברים שאינם תמיד בכל זמן ואף על פי כן קרויין תמיד כמו שמביא רש"י וכן במנחת חביתים דכתיב תמיד ואינה אלא מיום ליום ועוד שביום עצמו חלוקה שהרי מחליתה בצקר ומחליתה בערב ואפילו הכי אומרים זה תמיד כיון שהיא כן לעולם ודו"ק: (ח) כלומר דמלחם הפנים אין להביא ראיה שנאמר תמיד על קס שהוא לעולם אף על פי שיש בו הפסק שהראשון נסתלק והשני מעריכין על השלחן לפי שהיה תמיד ממשיך שהיה מונח משבת לשבת ואף כשהיו מסירין אותו ומשימין אחר תחתיו לא היה קס הפסקה אלא אלו מושכין ואלו מניחין האחר טפח של זה לתוך טפח של זה: (טפחי חכמים)

אבן עזרא ואתה תצוה. אזכיר בתחלה טעם לדבק הפרשה כי כאשר השלים לספר כל כלי הקדש והפרוכת והמשכן והאהל והמכסה. ומזבח העולה והחצר והמסך. החל לפרש משרתי המשכן. ומה היא עבודתם בעצמם אין זר אתם. והחל שיעלו נרות בשמן זית לא בשמן זר. ואלה המשדותם ראויים להיות נכרים ונבדלים במשפחותם גם במלבושיהם. והזכיר הכתוב זה אחר זה. ואחר כן הזכיר שהם חייבים ללמד שבעת ימי המלואים שילמדם משה וירגילים. ואחר כן ישרתו ויעלו עולות התמיד על מזבח העולה לא על מזבח הזהב. רק שיקטירו עליו ויכפרו על קרנותיו אחת בשנה: וטעם ואתה תצוה. שהיא מצוה עולמית על הצבור לתת תמיד שמן זית להעלות נר תמיד. ואל תשתומם בעבור השמן שהביאו הנשיאים. כי הוא היה שמן המשחה. רק שמן למאור חיוב הצבור. ויש מנהג במקומות ששם זיתים שיבחרו הזית הזך. והטעם הגרגרים שאין בהם עפוש או שלא נאכלה קצתם וממנו יעשו שמן למאכל המלכים. ע"כ הזכיר הכתוב זך לפני כתיב: ל. מאור. לצורך האור בלילה: להעלות. להדליק הנרות. ועל מנורת שלמה כתוב לבערם כמשפט: וטעם תמיד. כל לילה ולילה. ויש מלת תמיד קשה מזאת. והיה על מצחו תמיד. כאשר הושם המצנפת על ראשו לעולם ישימו עליה ציץ הקדש: (אבן עזרא)

הרמב"ן אמר הכתוב בכאן ואתה תצוה. בעבור שאמר במשכן תמיד ועשית, והוא בצווי, אמר בכאן ואתה בעצמך תצוה להם שיקחו אליך את שמן המאור, כי אין להם דרך לעשות אותו במדבר רק אם היה אצלם משמרת. והנשיאים הביאוהו (להלן) לה: כז~כח):

וטעם אליך. שיביאוהו לפניו והוא יראנו אם הוא זך וכתיב כראוי, וכן צו את בני ישראל ויקחו אליך (ויקרא כד ב):

וטעם **מאת בני ישראל**. שיקחו אליך השמן מאת בני ישראל מאת אשר ימצא בידם, כמו שאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו (לעיל כה ב). וכן אמר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך (להלן כח א), כי אתה בעצמך תקראם ותבשרם במעלה הזאת, ועשית להם בגדי קדש (לעיל כח ב), בצווי לחכמים העושים במלאכה, כדרך כל מלאכת התבנית. וכן ואתה תדבר אל כל חכמי לב (שם ג), שידבר עמהם הוא עצמו כי הוא יכיר את חכמתם וידע המלאכה הראויה להמסר לכל אחד מהם. ובעבור שאמר ואתה הקרב ועשית, הוצרך לפרש (בפסוק ג) ואתה תדבר אל כל חכמי לב, כי בצווי יעשו הבגדים כשאר המלאכה אשר יאמר בה ראה קראתי בשם בצלאל וגוי (להלן לא ב):

להעלות נר תמיד. כל לילה ולילה קרוי תמיד, כמו שאתה אומר עולת תמיד (במדבר כח ו), ואינה אלא מיום ליום, וכן במנחת חביתים נאמר תמיד (ויקרא ו יג), ואינה אלא מחציתה בבקר ומחציתה בערב. אבל תמיד האמור בלחם הפנים (לעיל כה ל) הוא משבת לשבת. לשון רש"י. ומדרש רבותינו אינו כך, אלא כך שנו בספרי (ריש בהעלותך) יאירו שבעת הנרות (במדבר ח ב), שומע אני שיהיו דולקין לעולם, ת"ל מערב עד בקר (ויקרא כד ג). אי מערב עד בקר, יכול יהיו דולקים מערב עד בקר ויכבס, ת"ל יאירו שבעת הנרות. הא כיצד, יאירו שבעת הנרות מערב עד בקר. לפני ה' תמיד (שם), שיהא נר מערבי דולק תדיר, שממנו מדליקין את המנורה בין הערבים. ובתורת כהנים (שם כד ב) נמי אמרו כך להעלות נר תמיד, שיהא נר מערבי תדיר. וקתני התם, מצאו שכבה מדשנו ומדליקו ממזבח העולה, דאפילו ביום נמי מדליק נר מערבי לפי שהוא תמיד לעולם:

ובמסכת תמיד (ג ט) שנינו כך מי שזכה בדישון המנורה נכנס ומצא שתי נרות מזרחיים דולקין מדשן את השאר ומניח את אלו דולקין במקומן. מצאן שכבו מדשן ומדליקין מן הדולקין ואחר כך מדשן את השאר. וסתם משנה זו שנויה כדברי רבי (מנחות צח:): שאמר בנרות מזרח ומערב היו מונחין, ולדעתו נר מערבי הוא השני, ונקרא מערבי לפי שהוא מערבי לראשון, ולפי שהוא צריך להדליק נר מערבי לקיים בו לפני ה' תמיד צריך להדליק המזרחי, שאין השני נקרא מערבי עד שיהא זה מזרחי אצלו. אבל לדברי האומר (שם) צפון ודרום היו מונחין, נר מערבי הוא האמצעי שבגופה של מנורה, והוא לבדו מדליק בבקר. ועל הכלל, לפני ה' תמיד בנר מערבי, שהוא דולק תמיד ביום ובלילה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ואתה תצוה. לא הזכיר משה בזה הסדר משא"כ בכל החומש שמשעה שנולד משה אין סדר שלא הזכר בה (חוץ ממשנה תורה) והטעם משום שאמר מחני נא מספרך אשר כתבת וקללת חכם אפי' על תנאי באה ונתקיים בזה. וכתב צוואה במנורה וכן בתמיד צו את בני ישראל לפי ששניהם נוהגים בכל יום ויש בהם חסרון כיס לפיכך צריך זרוז לכן אמר בהם לשון צוואה. תצוה בגי' נשים צוה רמז להדלקת הנר לנשים חובה בשבת: **ויקחו אליך**. אבל אני איני צריך לאורה: **כתית**. רמז ת"י ת"כ שנים יהא נוהג הדלקת המנורה: להעל. ת. חסר ו' לומר שוי"ו נרות מכבים אותם אבל נר מעדבי דולק לעולם: למאור. להעל. ות. בגי' חצי לוג שמן לנר: **נר תמיד**. בגימ' בשבת: (בעל הטורים)

אור החיים ואתה תצוה. צריך לדעת למה הוצרך לומר ואתה אחר שעמו היה מדבר, עוד למה אמר תצוה ולא צו, עוד למה אמר לשון ציווי. ורבותינו ז"ל אמרו בזה דרשות מהם אמרו (תו"כ ס"פ אמוד) אין צו אלא זירוז לצד שיש חסרון כיס, ואולי כי לצד שהדבר אינו מן המוסר לצוות ה' שידליקו נרות בבית ה' אשר

ממנו תצא אורה, אשר על כן אמר למשה כי מצוה זו לא יאמרנה לישראל על פי ה' אלא הוא יצוה פירוש מפי עצמו שינהגו כבוד זה להביא שמן להדליק, ולזה אמר **ואתה**, פירוש מלבד מה שצויתוך הוסף אתה לצוותם על זה. ודקדק לומר **תצוה** ולא תדבר להצדיק דברינו אלה שיזרזם הוא על הדבר שאם אמר תדבר יהיה הנשמע כי ידבר דברי ה' כסדר הרגיל לדבר מבלי צורך הזירוז, ולזה לא אמר צו שאז יהיה נשמע שיאמר כי ה' אמר אליו לצוות אלא **תצוה** פירוש מעצמד. ולא יראה בעיניך כי מצוה זו קלה היא כיון שאינה אלא מפי משה לא כן הוא שאין זה אלא משום דרך כבוד לאל עליון אבל המצוה הרי אנו רואים כי ה' אמר אליו שיצוה. ואולי כי לזה אמר **ויקחו אליך** פירוש למה שאתה בדעתך תצוה. עוד ירצה לצד שצוה ה' כל מעשה המשכן וענייניו לנוכח שיראה שמצוה לו שיעשה הוא כל הנדבר אליו ויביא כל הנדבה אל המשכן לצד התלהבותו בעבודת ה' גם יעשה מלאכת המשכן ועבודתו, לזה אמר אליו **ואתה תצוה** פירוש מה שיש לך מהיתרון על כל ישראל אינו אלא מה שתצוה אותם לבד, ולזה אמר תיבת **ואתה** ותוספת הוא"ו לצד שיש עושים לבד משה, וידוייק גם כן אומרו:

תצוה	ולא	אמר	צו:
-------------	-----	-----	-----

עוד ירמוז לצד כי הגיע זמן תת הכהונה לאהרן ברר ה' למשה המלכות והמליכו על ישראל, והוא אומרו **תצוה את בני ישראל**, על דרך אומרו (ש"א י"ג) ויצוהו ה' לנגיד וגו'. והגם שבארץ מצרים אמר הכתוב (לעיל ו' י"ג) ויצום אל בני ישראל ופירשנו שם שעשאים מושלים בעם כאן יחד משה למלכות ישראל ואהרן כהן. ואולי כי לזה נתכוון מה שאמר הכתוב (לעיל י"ט ו') ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, ממלכת חוזר אל משה, כהנים אהרן ובניו, וגוי קדוש אלו הלויים. ואולי שירמוז באומרו **תצוה** על דרך אומרו ז"ל (זהר ח"א פ"ג) כי כל תלמיד חכם יש לו ניצוץ מנשמת משה, ולזה רבותינו ז"ל (סוכה ל"ט). היו קוראים זה לזה משה כי הוא זה המדבר בבחינת נפש הלומדת תורה, והוא אומרו **ואתה תצוה** על דרך אומרו (תהלים צ"א) כי מלאכיו יצוה לך שהוא לשון צוותא ליווי לאיש ישראל הנכבדים, וכבר ידעת כי אין חשיבות אלא באמצעות עסק התורה. ובחר ה' לרמוז רמז זה במצוות שמן כי הוא בחינת התורה שהוא אור העולם. ועיין בפסוק שאחר זה:

ויקחו אליך. טעם אומרו **אליך** יתבאר על דרך מה שאמרו במסכת שבת דף כ"ב וזה לשונם מחוץ לפרוכת העדות עדות היא לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל מאי עדות אמר רב זה נר המערבי כו' עד כאן. והנה אמרו ז"ל (שמו"ד פנ"ב) ליצני הדור היו מתלוצצים על משה לומר אפשר שהשכינה שורה על מעשה של משה וכו' עד כאן. הרי כי לא היו מצדיקים אפילו מישראל שתשרה שכינה במשכן וכפי זה הגם ששרתה שכינה ביום א' בניסן עם כל זה אין זה סימן לתמידות שתקבע השכינה מקומה במשכן אבל בנס נר המערבי הוא עדות לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל, והוא מאמר ה' **ויקחו אליך** פירוש אליך נוגע הדבר כי בזה תתחזק נבואתך שיכירו ויצדיקו נבואתך שהשכינה תשרה בתוכם כשיראו נס שיעשה בשמן המנורה. ואולי כי לזה נתכוון באומרו **ואתה תצוה** לומר שלא יחוש שלא יאמנו דבריו להיות הדבר תמוה שידור אל עליון בתחתונים וכמו שכן היה ואם תאמר מנין יצדיקו **ויקחו אליך** פירוש בדבר זה יש לך חיזוק והצדקת הדברים כנזכר:

ובדרך רמז יתבאר הכתוב על דרך מאמר הובא בספר זוהר חדש (בראשית ח') כי ד' גליות של ישראל כל אחד מהם נגאלו ממנו בזכות אחד, גלות הראשון נגאלו בזכות אברהם אבינו עליו השלום, ב' נגאלו בזכות יצחק, ג' בזכות יעקב, והד'

תלוי בזכות משה ולזה נתארך הגלות כי כל עוד שאין עוסקים בתורה ובמצות אין משה חפץ לגאול עם בטלנים מן התורה. וזה הוא שרמז הכתוב כאן באומרו **ואתה תצוה את בני ישראל על דרך (תהלים צ"א) כי מלאכיו יצוה, או על דרך אומרם ז"ל אין צו אלא מלכות כי הוא ימלוך עלינו לעתיד ותנאי הוא הדבר שיעסקו ישראל בתורה. וזה הוא אומרו ויקחו אליך שמן זית זך ירמוז אל התורה שנמשלה לשמן מה השמן מאיר לעולם כך התורה והם דברי הזוהר שכתבנו בסמוך, ודקדק לומר זך שצריכין לעסוק בתורה לשמה בלי שמרים שהם לקנתר ח"ו או להתגדל וכדומה אלה הם שמריה. ואמר עוד כתית פירוש שצריכין לעסוק בתורה ולכתת גופם וכחם על דרך אומרו (במדבר יט יד) זאת התורה אדם כי ימות (ברכות ס"ג:) וכבר כתבתי ענין זה בחפצי (חפץ ה') בענין המיימינים בה יעויין שם. ואומרו למאור תתפרש גם כן כפי דרכנו כי בזמן הגלות נחשך מאור הלבנה שנקראת המאור הקטן ונפרד אלוף ממנה ושפחה תירש גבירתה, ולזה יצו כי יכוין בשמן זית להאיר למאור וליחדו במכון גם יכוין אל המאור הגדול, כי כבר ידעת מאמרם ז"ל (מגילה כ"ט.) בפסוק (דברים ל ג) ושב ה' ממה שלא אמר והשיב, גם מאמרם ז"ל (תענית ה'). בפסוק לא אבא בעיר והבן. ואומרו להעלות וגו' עולה תמיד ותמיד זה אין לו שיעור ולא תשוב לדאבה עוד והיה לה ה' לאור עולם. ואולי שכיוון עוד לומר למאור להעלות נר תמיד כי המאור הגדול הוא יעלה הנר תמיד על דרך אומרו (ישעיה ס"ב) נשבע ה' וגו' אם אתן את דגנך והיית רק למעלה: (אור החיים)**

ספורנו ואתה תצוה. הנה מה שאמר עד עכשיו ועשית יובן שיעשה על ידי אחר, וזה שיצוה לאומנים שיעשו. ולפיכך באלו הג' מצוות שצוה הנה אמר ואתה, להודיעו שיעשה הוא בעצמו, שיצוה לישראל על עשיית השמן, ושיקריב אליו את אהרן ובניו ושידבר אל כל חכמי לב: ויקחו אליך. כשיצטרך, וזה יהיה בכלות השמן למאור שהתנדבו עתה בנדבת המשכן, שלא יחשבו שתהיה מצות הדלקת המנורה מצות שעה בשמן ההוא שהתנדבו בלבד: (ספורנו)

כלי יקר ואתה תצוה את בני ישראל וגו'. יש לדקדק מהו ואתה תצוה שני נוכחיות ואתה צוה מבעי ליה למימר, גם מלת ואתה כולה מיותרת כי היה לו לומר צו את בני ישראל כי בלשון זה נאמר בפר' אמור (א.ד.) על הנרות הללו, ומה שכתב הרמב"ן לומר שהקפיד שלא יעשה זה ע"י שליח כו' מ"מ היא גופא קשיא למה הקפיד במצוה זו יותר מבכל המצוות, וכן בסמוך נאמר ואתה תדבר גם שם הדבר צריך ישוב, עוד הקשו המפרשים מה ענין מצוה זו לכאן כי עיקר מקומה אחר עשיית המשכן והנחת המנורה. ומהר"י אברבנאל פירש כי עיקר מצוה זו בפר' אמור וכאן נאמר תצוה ר"ל אתה עתיד לצוות את בני ישראל כו' ולדבריו כל פסוק זה מיותר כי מה הגיד לו בזה שסופו לצוות, ומה יעשה הרב בפסוק ואתה תדבר הנאמר בסמוך. ועו"ק, להעלות נר תמיד נרות מבעי ליה שהרי שבעה היו. ועו"ק, הלא לא דלקו כ"א מערב עד בוקר ולמה אמר תמיד. ועו"ק, באמרו באהל מועד מחוץ לפרוכת אשר על העדות כל מראה מקום ארוך זה הוא נראה ללא צורך כי היה לו לומר על המנורה יערוך אותו וכבר ידענו מקום המנורה היכן היא. והנה לא הוזכר כ"א נר אחד ובפר' אמור אמר יערוך את הנרות. ועוד, כאן נאמר באהל מועד ואחר כך מחוץ לפרוכת ובפר' אמור מוחלפת השטה שאמר תחילה מחוץ לפרוכת ואח"כ באהל מועד. וכאן נאמר מחוץ לפרוכת אשר על העדות ושם נאמר מחוץ לפרוכת העדות.

ונראה ליישב כל זה ממה שכתב הרמב"ן כי מה שאמר להעלות נר תמיד. היינו נר מערבי שהיה דולק לעולם אבל שאר הנרות לא היו תמיד כ"א מערב עד בקר,

בהנחה זו יתורצו כל הספיקות הנזכרים כי אמר שצוה ה' למשה על המשכן וכל כליו וחלק המשכן לג' חלקים ועל כולם אמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, והיה הפרוכת מבדיל בין קדש לקדש הקדשים ורצה משה שבכל חלק יהיה דבר המורה על שהשכינה שרויה בישראל, והנה בקודש הקדשים היו לוחות העדות אשר יתנו עדות ה' נאמנה שהשכינה שרויה שם כי הלוחות היו בהם מעשה נסים שהיו נקראים משני עבריהם ומ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים (מגילה ג.) ותינח שכל הבא למקום ההוא יראה עין בעין כי שם ה' נקרא עליו, האמנם אחר שהפרוכת מפסיק ואין כל אדם רשאי לבא שמה, פן חלילה יאמר המהרהר הרוצה לשקר ירחיק עדין (הרא"ש פ. שבועות הדיינין יג.) ע"כ הוצרך הקב"ה לעשות גם בהיכל נס תמידי זה בנר מערבי כדי שכולם יסתכלו בו ויראו מנר מערבי שם ה' כי הוא שוכן בתוכם, ואילו לא היה הפרוכת מכסה על ארון העדות לא היה צורך בנס זה.

ולהצעה זו נאמר, שכל פר' זו אין הכוונה לצוות על נרות המנורה כ"א בפרשת אמור שם עיקר מקום של ציווי זה וכאן עיקר הציווי על נר מערבי זה לגלות למשה כי אע"פ שהפרוכת מכסה על ארון העדות מ"מ יהיה גם במקום הקדש נס מתמיד המפרסם כי ה' שוכן שמה. וכבר ידעת שמשה רבינו ע"ה נאמר בו (דברים לג.כא) וירא ראשית לו, כי הוא היה ראשית והתחלה לכל הדברים העומדים בנס והוא היה כנר זה שמדליקין ממנו כמה נרות והנר אינו חסר כך הואצל ממנו שפע רוח הקודש על כל הנביאים שבאו אחריו, כי פני משה כחמה (ב"ב עה.) וממנו הואצל האור על כולם כך נר מערבי זה שהיה אורו מתמיד בדרך נס הואצל עליו מאורו של משה כי הוא היה אמצעי בין אור ה' לכל מיני אורה אשר עמדו בנס, והיה הסימן על זה שבלידתו נתמלא כל הבית אורה להורות שהוא יהיה המקבל הראשון מן אור העליון ובאמצעותו הושפע האור על כל מקום שיש בו דבר העומד בנס, לכך נאמר ואתה תצוה שני נוכחיות לומר ואתה היינו ממהות עצמותך ותוספות אורה שבך תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן וגוי שהשמן יוקח אליך ר"ל לצרפו אליך כדי שתשפיע עליו מהודך כדי להעלות נר תמיד זה נר מערבי שהיה תמידי בדרך נס.

ואח"כ נתן טעם לשבח, למה היה צורך בנס זה לפי שהוא באהל מועד מחוץ לפרוכת אשר על העדות כי הפרוכת מבדיל בין המקום שיש בו עדות על שהשכינה שרויה בישראל ובין סתם אהל מועד, לפיכך יערוך אותו אהרן מערב ועד בקר וכי כל הלילה היה עומד ועורך אלא שנותן בו שמן כמדת חברותיה שאין בו כ"א שיעור דליקה מערב ועד בקר ואעפ"כ יעלה נר תמיד, ועדיין לא פורש באיזו נר יתמיד נס זה עד שאמר לפני ה' היינו נר מערבי הסמוך לשכינה שבמערב כי מצד העדות דומה נר זה אל ארון העדות ועל פי שנים עדים יקום דבר, ושניהם ע"י משה כי גם התורה נקראת על שמו, ולא הזכיר כאן כל הנרות כי אין כאן מקומם כ"א בפר' אמור כמ"ש שם על המנורה הטהורה יערוך את הנרות. ולכך לא נאמר שם ואתה תצוה לפי שעיקר הציווי שם היה על כל הנרות ואגב גרר זכר שם גם נר מערבי זה באמרו להעלות נר תמיד מחוץ לפרוכת העדות באהל מועד יערוך אותנו.

ונראה לי שסדר הפסוק של פרשת אמור כך הוא, שצריך להפסיק בין מלת לפרוכת למלת העדות וכך פירושו להעלות נר תמיד מחוץ לפרוכת רצה ה' שיהיה נר אחד תמידי בדרך נס מחוץ לפרוכת, ואח"כ פירש מה משמש נס זה על זה אמר העדות באהל מועד כי נס זה יתן עדות ה' נאמנה גם באהל מועד שהכל מסתכלים שם ויראו מנר מערבי זה את שם ה' כי בקרבם הוא כי יערוך אותו.

אהרן מערב עד בקר ויהיה לפני ה' תמיד ולפי שנאמר שם צו את בני ישראל ויקחו אליך ש"מ שיש כאן דבר המיוחס לכל בני ישראל ויש בו דבר המיוחס אל משה לבד שהרי נאמר אליך, ע"כ הוצרך לפרש שניהם כי הדבר המיוחס אליך ולא להם הוא הדבר העומד בנס אשר עליו אמר להעלות נר תמיד עד חוקת עולם לדורותיכם, ואח"כ פירש הדבר המיוחס לכל ישראל הוא מ"ש על המנורה הטהורה יערוך את הנרות לפני ה' תמיד כי כל הנרות היו פונין מול נר מערבי זה ע"כ נאמר בכלם לפני ה' תמיד, ופירוש זה יקר.

ד"א לכך נקט מראה מקום זה מחוץ לפרוכת אשר על העדות. שלא יטעו לומר כי הוא ית' צריך לאורה, שהרי הפרוכת מפסיק בין המנורה למקום השראת שכינתו ועוד ששם העדות וכולו אורה, אלא ודאי עיקר קיחה זו אליך לצרכך. (ובילקוט שעח.) מסיק שלכך היו חלונות של בהמ"ק רחבות מבחוץ וצרות מבפנים להורות שלא היה השמש מאיר אל המקדש אלא אדרבה המקדש היה מאיר לכל העולם שנאמר (יחזקאל מג.ב) והארץ האירה מכבודו. וכן בארנו למעלה פר' ויצא בפסוק ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש, ואולי שלכך נקט אליך לרבותא כי אפילו פני משה שהוא כפני חמה מ"מ אתה צריך לאור רוחני זה כי אין השמש מאיר אל המקדש אלא המקדש מאיר אל השמש כי ממנו יוצא השפע אל כל צבא

ויש בפרשה זו מוסר אל הטועים, הנותנים החלק המובחר מן ממונם לצורך החומר לאכול ולשתות ויתר תענוגות בני האדם, וכל המלאכה נמבזה ונמס אותה יתן לצורך נר אלהים נשמת אדם כדרך שעשה קין, אלא ילך בדרך הבל שהביא מנחה לה' מבכורות צאנו ומחלביהן כך יתן ראשון למאור לצורך נר אלהים נשמת אדם אשר אורה נצחי כמ"ש להעלות נר תמיד והשני יתן למנחות שהיה מאכל לכהנים ודי רמז בזה למבינים. (כלי יקר)

[כא] בְּאֵהָל מוֹעֵד מְחוּץ לְפָרֶכֶת אֲשֶׁר עַל-הָעֹדֶת יַעֲרֹךְ אֹתוֹ אֶהְרֹן וּבְנָיו מֵעֶרֶב עַד-בֹּקֶר לִפְנֵי יְהוָה חֲקֵת עוֹלָם לְדֹרֹתָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (ס)

אונקלוס בְּמִשְׁפַּח זִמְנָא מִבְּרָא לְפָרְכֶתָא דְעַל סְהַדוּתָא יְסַדֵּר יְתִיה אֶהְרֹן וּבְנֹהֵי מִרְמִשָּׁא עַד צַפְרָא קָדָם יֵי קָיִים עֲלָם לְדָרִיהוֹן מִן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: [ס] (אונקלוס)

יונתן בְּמִשְׁפַּח זִמְנָא מִבְּרָא לְפָרְגוּדָא דְעַל סְהַדוּתָא יְסַדֵּר יְתִיה אֶהְרֹן וּבְנָוֵי מִן רִמְשָׁא עַד צַפְרָא קָדָם יֵי קָיִים עֲלָם לְדָרִיהוֹן מִן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

כס"י מערב עד בוקר. תן לה מדתה שטהא (ט) דולקת מערב ועד בוקר, ושיערו חכמים חזי לוג ללילי טבת הארוכין, וכן לכל הלילות, ואם יותר אין צדך כלום: (כס"י)

שפת חכמים (ט) דק"ל דצפסוק משמע דשיעור מערכה הוא מערב עד בוקר דכל הלילה יערוך המערכה אם כן מתי הוא דולק לכ"פ תן לה כמדתה שטהא דולקת וכו' והוי כאלו אמר יערוך אותו אהרן ובניו בערך שיהא דולק מערב עד בקר לא שיעריכנו מערב עד בקר ואע"פ שאין שיעור אלא לפי הפתילות שאם היו עבות

לא יספיק אפיו' לוג י"ל לפי שהיה לנרות בית קבול לפתילות ואי אפשר שהיו עובי הפתילות אלא לפי שיפור הזה רל"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אשר על העדות. דרך קצרה על ארון העדות. אמר. יפת כי יערוך. כמו בערך הכהן. שיערוך שמן שיספיק להיות הנרות מאירים מערב ועד בקר. וככה נרות המערכה. ונכון הוא להיות טעם יערוך בעבור היות הנרות כחצי עגול. ועוד אדבר על זה: (אבן עזרא)

אור החיים מאת בני ישראל. יתבאר על דרך מה שאמרו בתוספתא דשקלים (פ"ב) כל קרבנות הציבור שנתנדבו מעצמן כשרים ובלבד שימסרום לציבור עד כאן לשונם, והוא מה שאמר הכתוב **מאת בני ישראל** פירוש כי שמן זה קרבן ציבור ולזה לו יהיה שיתנדבו יחיד צריך שימסרום לציבור ותהיה הבאתו למשכן מאת בני ישראל: (אור החיים)

דעת זקנים מערב עד בקר. פירש"י שתהא דולקת מערב עד בקר ושיערו חכמים דהיינו חצי לוג ללילי טבת הארוכים ובלילות קצרות אם נשאר מן השמן אין בכך כלום. ואין נראה להרב יצחק בר אברהם ז"ל לזרוק תמיד שמן הנותר לפיכך פירש שלפי קצור הלילות היו עושין הפתילות גסות שלא ישאר מן השמן כלל למחר וכן משמע במנחות דמסיק בן ביבי היה ממונה על הפקיע. והיינו לישנא דמסכת שבת מבלאי מכנסי הכהנים ומהמייניהם היו מפקיעין לעשות פתילות במקדש: (דעת זקנים)

שמות פרק-כח

א ואתה הקרב אליך את-אֶהָרֶן אֲחִיךָ וְאֶת-בְּגָדוֹ אֲתוֹ מִתּוֹךְ בְּגֵי יִשְׂרָאֵל לְקַהֲנוֹ-לִי אֶהָרֶן נָדָב וְאֶבְיָהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר בְּנֵי אֶהָרֶן:

אונקלוס ואת קרב לותך ית אהרון אחיך וית בגדו עמה מגו בני ישראל לשמשא קדמי אהרון נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר בני אהרון: (אונקלוס)

יונתן ואת קרב לותך ית אהרון אחיך וית בגדו עמה מגו בני ישראל לשמשא קדמי אהרון נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר בני אהרון: (תרגום יונתן)

רש"י ואתה הקרב אליך. לאחר שתגמור מלאכת (י) המשכן: (רש"י)

שפתי חכמים (י) כלומר לא מעכשיו שהרי הקרבתם לא היתה רק ע"י הזבחים והמשכן כדכתיב ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך וגו'. רל"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ו**אתה**. בעבור היות משה כהן הכהנים בתחלה. על כן טעם הקרב אליך. וכבר רמזתי לך למה נבחר אהרן להקדישו לשם בעבור כבוד משפחת נחשון. שיהיו הכהנים מכפרים על בני ישראל. ואין לדבר על משה אדוננו כי בורח היה ומי יתן לו עברית. ועוד כי טורח כל ישראל על משה ללמדם המצות ולדון כל דבר קשה. וי"ו לכהנו לי. נוסף. כוי"ו חיתו שדי. בנו בעור. ופי' שמות בני אהרן אולי בנים אחרים היו לו חוץ מאלה. ואין ספק כי רבתה למעלה במדבר משפחת אהרן על כן נתנו להם לישראל ערים רבות ככתוב בספר יהושע: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם **נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר בני אהרן**. שלא יחשב כי בהמשח האב לכהנו יהיו הבנים האלה כהונים, אבל להם בעצמם יכהן. והנה יצא פנחס ושאר הנולדים, שלא נתכהנו רק אלה הארבעה הנמשחים עמו ומולדתם אשר יולידו אחרי כן: (הרמב"ן)

בעל הטורים **הקרב**. ד', הכא. וזאת תורת המנחה הקרב אותה בני אהרן. וגם את אחיך וגו' הקרב. הקרב את מטה לוי. הקרב אליך ואחי"כ המנחה שאינו ראוי לכהונה עד שיתחנך בבגדים. ורמז לו שיקריב אליו בני לוי דכתיב נתונים נתונים המה לי: **ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך**. ג"פ אהרן בפסוק רמז לג' כהנים שישארו והם אהרן אלעזר ואיתמר. ג"פ לכהנו לי בפרשה כנגד בית ראשון ובית שני ולעתיד: (בעל הטורים)

אור החיים **ואתה הקרב אליך**. טעם אומרו **ואתה**, גם אמר לשון הקרבה, גם אמר תיבת **אליך**, יתבאר על דרך אומרים ז"ל (שמו"ר פ"ג) כי הכהונה למשה היתה למנה אלא לצד שמאן ללכת בדבר ה' אחר כמה פעמים חרה ה' בו והסירו מגבירת הכהונה באומרו (לעיל ד' י"ד) הלא אהרן אחיך הלוי פירוש שהיה לוי ועכשיו נעשה כהן עד כאן. לזה אמר לו בשעת מעשה **ואתה** פירוש לא לצד שאני מצוץ לבד אלא גם אתה מצד עצמך **הקרב** את אהרן במקומך ותעשה הדבר כאלו אתה חפץ בו כי זה לך במקום קרבן לכפרה על אשר העזת פניך לפני ה', ואומרו **אליך** לכפרתך בהקריב את אהרן ויתן לו גדולתו אין לך קרבן גדול מזה:

עוד ירמוז באומרו **הקרב אליך** כי על ידי חטא האדם מתרחק בחינת ענף נשמתו שכנגד אותו ענף שבו חטא משורשו הגדול כפי גדלו והקטן כו', והנה באמצעות ההפצרות שהפציר בשליחות ה' גרם להתרחקות ענף אחד מענפי נשמתו משורשה, והגם כי ה' הענישו אף על פי כן כל עוד שלא קיבל העונש הפגם עומד במקומו והרחוק עודנו מרוחק, לזה בשעת תכלית הדבר הודיעו כי בזה יהיה מתקרב הרחוק, והוא אומרו **ואתה הקרב אליך** פירוש הקרב לעצמך פירוש לבחינתך שרחוקה באמצעות החטא ההוא, ונתכוון ה' להודיעו כי זה תיקונו, ומזה אני משכיל על דבר שאמרו ז"ל בסוף ברכות (נ"ד). חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה וכו' ומפרש בגמרא (שם ס'): לקבל הרעה בשמחה כשם ששמח בטובה עד כאן. והיה הדבר קצת בעיני רחוק, ועל פי הדברים האמורים בענין הנה היסורין הם מקריבין ענפי הנשמה שהיו רחוקים משורשם, שאין לך רע ומר כעוזבו את ה' אלהיו, ובאמצעות היסורין יתקרב הרחוק ועל זה ישמח לב המשכיל, ואמר **ועשית בגדי קודש וגו' לכבוד ולתפארת** שהם הם סימני השמחה שיראה שחפץ ודבר לפארו, אשר זה הוא שנאווי לעושה הדבר לצד ההכרח, והגם שהבגדים הם חובת גברא העומד לשרת, עם כל זה רצה ה' לזכות לגלגל זכות זה על ידו שיעשה אותם לחיבה ולשמחה באחיו, ודבר זה הוא בחינת נשמה לנשמה בעיקר מעשה זה, ואולי שנתכוון ה' לומר לו שיעשה הבגדים משלו, והגם ששנינו (יומא פ"ג מ"ז) בגדי הכהנים באים משל ציבור,

הרי אמרו שיחיד יכול להתנדבם ולמוסרם לציבור וכמו כן צוה ה' לעשות : (אור החיים)

כלי יקר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך מתוך בני ישראל. הוסיף כאן לשון ואתה לומר לך שמצד מעשה העגל נתרחק אהרן כמו שנפסלו בכורי ישראל ומשה קרבו בתפלתו כמ"ש (דברים ט.ו.) ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא. וענין תפלה זו שתלה משה בעצמו לאמר הלא אחי ובשרי הוא והשמדתו כאילו נאכל חצי בשרי כדרך שהתפלל על מרים, נמצא שבעבור שקרבו משה אליו ע"כ נבחר בזכות משה אע"פ שגם הוא היה בתוך בני ישראל עובדי העגל מ"מ קרבו מתוך בני ישראל העובדים והכל בעבורך לכך נאמר ואתה הקרב אליך את אהרן מתוך בני ישראל.

ד"א לכך נאמר מתוך בני ישראל, לפי שאין הנבואה שורה על נביאי ישראל כ"א בזכות ישראל כמו שפירש"י פר' דברים על פסוק וידבר ה' אלי (ב.יז) ובא לומר שאע"פ שהיה אהרן ראוי להרחיקו מ"מ קרבו ה' בעבור ב' דברים האחד בעבור משה כי הוא אחיו וכבודו של אהרן הוא כבודו של משה, והשניה הוא בזכות בני ישראל שהיו צריכין לכהן כזה עושה שלום לכך נאמרו שניהם ואתה הקרב אליך, ומתוך בני ישראל. (כלי יקר)

דעת זקנים לכהנו לי. כל מקום שנאמר לי הוי לעולמים. כי לי כל בכור בבני ישראל [כי לי בני ישראל] עבדים. כי לי הארץ: (דעת זקנים)

[ב] וְעִשִׂית בַּגְּדֵי-קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אַחִיו לְכַבֹּד וּלְתַפְאֶרֶת:

אונקלוס וְתַעֲבִיד לְבוּשֵׁי קוֹדֶשׁא לְאַהֲרֹן אַחוּךְ לִיקָר וּלְתַשְׁבְּחוֹ: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד לְבוּשֵׁא דְקוֹדֶשׁא לְאַהֲרֹן אַחוּךְ לִיקָר וּלְתוֹשְׁבְּחָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ועשית בגדי קדש. נקראו כן בעבור שישרתו בהם במקום הקדש. או על דרך ולא יקדשו את העם בבגדיהם. ובגדי אהרן כלם הנזכרים: **לכבוד ולתפארת**. שיתפארו בהם. כי אין א' מישראל שילבש כאלה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **לכבוד ולתפארת**. שיהיה נכבד ומפואר במלבושים נכבדים ומפוארים, כמו שאמר הכתוב כחתן יכהן פאר (ישעיה סא ז), כי אלה הבגדים לבושי מלכות הן, כדמותן ילבשו המלכים בזמן התורה, כמו שמצינו בכתנת ועשה לו כתנת פסים (בראשית לז ג), שפירושו מרוקמת כדמות פסים, והיא כתנת תשבץ כמו שפירשתי (לעיל כה ז), והלבישו כבן מלכי קדם. וכן הדרך במעיל וכתנת, וכתוב ועליה כתנת פסים כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים (ש"ב יג יח), ופירושו כי עליה כתנת פסים נראית ונגלית, כי המנהג ללבוש בנות המלך הבתולות מעילים שתתעלפנה בהן, ונמצא שכתנת הפסים עליה מלבוש עליון, ולכן אמר וכתנת הפסים אשר עליה קרעה (שם שם יט):

והמצנפת ידועה גם היום למלכים ולשרים הגדולים, ולכן אמר הכתוב בנפול המלכות הסר המצנפת והרם העטרה (יחזקאל כא לא), וכן כתוב וצניף מלוכה (ישעיה סב ג), וכך יקראם הכתוב פארי המגבעות (להלן לט כח), וכתוב פארי פשתים יהיו על ראשם (יחזקאל מד יח), שהם פאר ושבח למכתירים בהם.

והאפוד והחשן לבוש מלכות, כענין שכתוב והמניכא די דהבא על צוארך (דניאל ה טז). והציץ נזר המלכים הוא, וכתוב (תהלים קלב יח) יציץ נזרו. והם זהב וארגמן ותכלת, וכתוב (שם מה יד) כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, וכתוב (דניאל ה טז) ארגוונא תלבש והמניכא די דהבא על צוארך. והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים, וכתוב (אסתר ח טו) ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן, והתכריך הוא המעיל שיעטף בו:

ועל דרך האמת, לכבוד ולתפארת, יאמר שיעשו בגדי קדש לאהרן לשרת בהם לכבוד השם השוכן בתוכם ולתפארת עזם, כדכתוב (תהלים פט יח) כי תפארת עזמו אתה. וכתוב (ישעיה סד י) בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו, וקדשנו הוא הכבוד ותפארתנו תפארת ישראל, ועוד נאמר (תהלים צו ו) עוז ותפארת במקדשו, וכן לפאר מקום מקדשי ומקום רגלי אכבד (ישעיה ס יג), שיהיה מקום המקדש מפואר בתפארת, ומקום רגליו, שהוא מקום בית המקדש, מכובד בכבוד השם. וכן ובישראל יתפאר (שם מד כג), שיהיה מראה ומיחד בהם תפארתו, וכן אמר למטה גם בבגדי הבנים כלם לכבוד ולתפארת (להלן פסוק מ), ואמר בקרבנות יעלו על רצון מזבחי ובית תפארתני אפאר (ישעיה ס ז). והנה המזבח רצונו, והכבוד בית תפארתו. והיו הבגדים צריכין עשייה לשמן, ויתכן שיהיו צריכין כוונה, ולכן אמר **ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתינו רוח חכמה** (פסוק ג), שיבינו מה שיעשו. וכבר אמרו (יומא סט). דמות דיוקנו מנצח לפני בבית מלחמתי: (הרמב"ן)

אור החיים ועשית וגו' לכבוד ולתפארת. צריך לדעת מה היא כוונת ה' באומרו **לכבוד וגו'** אחר שמודיע מעשיהם ואופניהם, ואם להודיעו שבגדים אלו יש בהם לאהרן כבוד ותפארת מה יצא לנו מזה. ואולי שיתבאר על פי מה שאמרו בפרק אין מעמידין (ע"ז ל"ד). וזה לשונם שאלו את רבי עקיבא במה שמש משה שבעת ימי המילואים לא הוה בידיה אתא ושאל בי מדרשא אמר ליה בחלוק לבן שאין בו אמרא עד כאן. הנה ממה שמש משה שבעת ימי המילואים בחלוק זה יגיד שאין הבגדים מעכבין אלא לאהרן ולבניו אבל זולת הכהנים תתרצה עבודת הקרבנות בלא בגדים, והוא מה שמודיעו באומרו **כבוד וגו'** לומר לא תחשוב כי הבגדים לצורכי עבודה לבד ויתחייב הדבר ללובשם משה בעבודת ימי המילואים ולא כן הוא אינם אלא לכבוד וגו' למשרת קבוע לעבודתו אבל לצד העבודה לבד כשתהיה בזולת אהרן ובניו יעבדו בחלוק לבן וכמו שכן שמש משה כנזכר:

או יאמר כי בא ה' לתת טעם למה צוה ח' בגדים ד' לבן וד' זהב ואמר הטעם הוא **לכבוד ולתפארת** פירוש על פי דבריהם ז"ל (הקדמת תיקונים) כי הח' בגדים ד' של בגדי לבן ירמזו אל ד' אותיות של שם הוי"ה ברוך הוא וד' בגדי זהב ירמזו אל ד' אותיות של שם אדנ"י, ודע כי שם הוי"ה ברוך הוא יתיחס אליו כינוי התפארת כידוע ושם אדנ"י יתיחס אליו כינוי הכבוד, והוא אומרו **ועשית בגדי קודש וגו' לכבוד** כנגד בגדי זהב **ולתפארת** כנגד בגדי לבן, וסדר הכתוב סדר הדרגות הקדושה זו למעלה מזו והקדים **לכבוד** והבן. וצוה ה' עשות ח' בגדים שבאמצעותם יתכפר פגמים אשר יסבבו בני האדם אשר יגיע למקום עליון ובזה יכופר העון ההוא. ולדרך זה יש לתת טוב טעם למה הקפיד ה' על הבגדים באהרן ולא במשה על דרך אומרם ז"ל (ערכין ט"ז). כי ח' בגדי כהונה מכפדים על ח' מיני עבירות שיהיה בבני ישראל אשר על כן לא צוה ה' הדבר אלא להכהן העומד לשרת הוא ובניו כל הימים לכפר על בני ישראל מה שאין כן משה שכל מה ששמש בז' ימי המילואים לא היה אלא לכפרת אהרן ובניו למלא את ידם לעבוד

לפני ה' לא היה צורך למה שיכפרו הבגדים כנזכר לזה שמש בחלוק וגוי': (אור החיים)

ספורנו לכבוד. לכבוד האל יתברך בהיותם בגדי קדש לעבודתו: **ולתפארת.** שיהיה כהן מורה נורא על כל סביביו, שהם תלמידיו החקוקים על לבו וכתפיו: (ספורנו)

[ג] ואתה תדבר אל-כל-חכמי-לב אשר מלאתיו רוח חכמה ועשו את-בגדי אהרן לקדשו לקהנו-לי:

אונקלוס ואת תמלל עם כל חכמי לבא דאשלימית עמה רוח חכמתא ויעבדון ית לבושי אהרן לקדשותיה לשמשא קדמי: (אונקלוס)

יונתן ואת תמליל עם כל חכמי לבא דאשלימית עמהון רוחא דחכמתא ועבדו ית לבושי אהרן לקדשותיה לשמשא קדמי: (תרגום יונתן)

רש"י לקדשו לכהנו לי. לקדשו להכניסו (פ) זכהונה על ידי הבגדים, שיהא כהן לי, ולשון כהונה שירות הוא, שנטריא"ה זלע"ז: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) ולכהנו אינו ר"ל שיעשנו כהן רק להכניסו זכהונה ע"י לבישת הבגדים וכדי להדביקו עם מלת לי הוסיף שיהא כהן לי וכדי לפרש גם כן מלת לקדשו לומר שפירוש לקדשו הוא לכהנו כאלו אמר ואיך יקדשו כשיכניסנו לכהונה וכו' משום הכי לא פי' זה לעיל גבי לכהנו לי: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואתה. וי"ו מלאתיו שב אל לב: (אבן עזרא)

בעל הטורים **חכמי לב אשר.** בגימ' יראת מי שמלא יראת השם והיינו שנא' ראשית חכמה יראת ה': (בעל הטורים)

אור החיים ואתה תדבר. טעם אומרו ואתה, שצריך הוא בעצמו להתטפל בדבר לדבר לחכמי לב, והגם שאמר ועשית בגדי וגוי' חזר ה' ופירש דבריו כי לא הוא יעשה אלא על פיו יהיו נעשים וכדי שלא יבין שהעיקר הוא שיהיו נעשים על פי משה ואין צורך בדבר שידבר משה מפיו אל חכמי לב לזה באה המצוה ואמר ואתה בפיך תדבר אל כל וגוי', ודקדק לומר אל כל כי זה הוא אחד מסימנים המובהקים שהדבר הוא מהשלמת הדעת ומרצון הלב שידבר הדברים לכולם יחד שאם היה הדבר בא בדאבון נפש ישתדל לומר הדברים שלא בפני רבים וכל עוד שיכול לדבר דבריו לפני אחד לא ידבר בפני שנים כי הדבר הוא פחיתות למשה שלא יהיה הוא ראוי לשרת לפני המלך, אשר על כן צוה ה' לעשות סימן לדבר אל כל חכמי לב ובזה יוודע לעיני הכל כי נפש חפצה ולב שלם:

עוד נראה כי טעם שאמר ה' בה' פסוקים אלו ג' פעמים ואתה כי בא לתת לו מעלה בג' דברים והם נדבת המשכן בכללותיה א', ומלאכת המשכן וכליו ובגדי כהונה א', ועבודת בית המקדש א'. ואמר ה' אליו כי הוא נוטל שכר כאילו הוא

עשה הכל, כנגד הבאת נדבת המשכן אמר **ואתה תצוה** וגוי' ואלו הם מביאין והוא מה שגמר. אומר **ויקחו אליך** פירוש אני לך מצוה להביא והם יביאו אליך לעשות, וכנגד מלאכת המשכן אמר **ואתה תדבר אל כל חכמי לב** ובזה אינם אלא שלוחיך. ודקדק לומר **אל כל** כדי שכל המעשים שיהיו נעשים במשכן יהיו נעשים בשליחותך וכאילו הוא עשאים, וכנגד עבודת בית ה' אמר **ואתה הקרב אליך את אהרן** וגוי' שיבא ויעבוד בשליחותך, ולזה דקדק לומר **אליך**, ולטעם זה מצוה ה' אל משה כל מעשה המשכן ומלאכתו ועבודתו לנוכח כי אחר האמת עליו הוא המצוה אלא שצוה לו שהוא יצוה אחרים במקומו: (אור החיים)

ספורנו **ואתה תדבר אל כל חכמי לב**. שיעשו כל האמור למעלה: **ועשו את בגדי אהרן**. ויעשו גם כן את בגדי אהרן: **לקדשו**. לשם כך יעשו הבגדים: (ספורנו)

כלי יקר **ואתה תדבר אל כל חכמי לב**. הזכיר גם כאן שני נוכחיות ואתה תדבר, לפי שכל חכמי לב קבלו האצילות מן משה כמ"ש (במדבר יא. יז) ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, וכן כל עושי המלאכה אשר היו בצל אל קבלו שפע החכמה באמצעות משה, וכמ"ש (שמות יח. כא) ואתה תחזה מכל העם היינו ברוה"ק שעליך ור"ל שתשפיע על דייני ישראל מן רוח הקודש שעליך כך ואתה תדבר אל כל חכמי לב כדי שיקבלו אצילות אור השכל ממך לכך נאמר בסוף כל מעשה המשכן ויכל משה את המלאכה (שם מ. לג) וכי משה כלה המלאכה והלא כל חכמי לב עשו בה אלא לפי שמשה האציל עליהם מן אור שכלו דומה כאילו עשה הוא את כל המלאכה. ואמר אשר מלאכתו רוח חכמה ר"ל אע"פ שבאמת אני מלאכתו רוח חכמה כי ה' יתן חכמה (משלי ב. ו) מ"מ מאחר שהשפע יגיע להם באמצעותך יקרא הכל על שמך לכך נאמר ואתה ממהות עצמותך ותוספת חכמה שבך תדבר אל כל חכמי לב להשפיע עליהם, ומדאמר חכמי לב לשון רבים הל"ל אשר מלאכתו רוח חכמה נוכל לומר שמלאכתו חוזר כלפי משה כי לפי שמלאכתו רוח חכמה על כן הוא יאציל מחכמתו על כל חכמי לב וזה אינו מאמר הש"י למשה מדלא אמר אשר מלאכתך רוח חכמה, אלא הפסוק מפרש לנו מהו זה שאמרתי למשה ואתה תדבר אל כל חכמי לב למה אני תולה הדבר במשה לפי שמלאכתו רוח חכמה ואחר כך חזר הקב"ה ואמר למשה בנוכח ועשו את בגדי אהרן וגוי' ומלת אשר משמש לשון דהא כמשפטו בכמה מקומות. (כלי יקר)

ד וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ הָשֵׁן וְאֶפֶד וְמַעֲלֵל וְכֹתֶנֶת תִּשְׁבֵּץ מִצְנֶפֶת וְאַבְגָּט וְעֹשֹׁת בְּגָדֵי-קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אֶחָיִךְ וְלִבְנָיו לְכַהֲנֹתָיִם:

אונקלוס וְאֵלִין לְבוּשֵׁיָא דִּי יַעֲבֹדוּן חוּשְׁנָא וְאַפְוֹדָא וְמַעֲיִלָא וְכֹתוּנָא מְרַמְצָא מִצְנֶפֶתָא וְהַמְיָנָא וְיַעֲבֹדוּן לְבוּשֵׁי קוּדְשָׁא לְאַהֲרֹן אֶחָוִד וְלִבְנֵיהִי לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן וְאֵלִין לְבוּשֵׁיָא דִּי יַעֲבֹדוּן חוּשְׁנָא וְאַיְפוּדָא וְמַעֲיִלָא וְכֹתוּנָא מְרַמְצִין מִצְנֶפֶן וְקִימֹרִין וְיַעֲבֹדוּן לְבוּשֵׁי קוּדְשָׁא לְאַהֲרֹן אֶחָוִד וְלִבְנָוִי לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי: (תרגום יונתן)

רש"י חוּשֵׁן. תכשיט כנגד הלב: וְאַפֹּד. לא שמעתי ולא מלאתי צברייתא פירוש תבניתו, ולבי אומר לי שהוא חגור לו מאחוריו, רחבו כרוחב גב איש, כמין סינר שקורין פורלי"נט שחוגרות השרות כשרוכבות על הסוסים, כך מעשהו (ב) מלמטה,

שְׁנֵאמַר וְדוּד חֲגוּר אֲפוּד בַּד (שְׁמוֹנֵל-ב' ו', י"ד), לְמַדְנוּ שֶׁהָאֲפוּד (מ) חֲגוּרָה הִיא. וְאִי אֲפֹשֶׁר לֹאמַר שֶׁאֵין בּוֹ אֲלֵל חֲגוּרָה לְבַדָּה, שֶׁהָרִי נֹאמַר (נ) וַיִּתֵּן עֲלָיו אֶת הָאֲפוּד (וַיִּקְרָא ה', ז'). וְאַחַר כֵּךְ וַיִּחְגוּר אוֹתוֹ בְּחֶשֶׁב הָאֲפוּד (ס), וְתַרְגָּם אוֹנֶקְלוֹס בְּהַמִּין אֲפוּדָא, לְמַדְנוּ שֶׁהַחֶשֶׁב הוּא הַחֲגוּר, וְהָאֲפוּד שֶׁם תִּכְשִׁיט לְבַדוֹ. וְאִי אֲפֹשֶׁר לֹאמַר שֶׁעַל שֶׁם שְׁתֵּי הַכְּתוּבוֹת שָׂבוּ הוּא קְרוֹי אֲפוּד, שֶׁהָרִי נֹאמַר שְׁתֵּי כְּתוּבוֹת הָאֲפוּד, לְמַדְנוּ שֶׁהָאֲפוּד שֶׁם לְבַד, וְהַכְּתוּבוֹת שֶׁם לְבַד, וְהַחֶשֶׁב שֶׁם לְבַד. לְכַךְ אֵנִי אוֹמֵר שֶׁעַל שֶׁם הַסִּינַר שֶׁל מִטָּה קְרוֹי אֲפוּד, עַל שֶׁם (פ) שְׁאוּפְדוֹ וּמִקְשָׁטוֹ בּוֹ, כְּמוֹ שְׁנֵאמַר וַיִּאֲפַד לוֹ בּוֹ (ס), וְהַחֶשֶׁב הוּא חֲגוּר שֶׁלְמַעֲלֵה הַיָּמֵנוּ, וְהַכְּתוּבוֹת קְבוּעוֹת בּוֹ. וְעוֹד אוֹמֵר לִי לְבִי, שִׁישׁ רֵאִיָּה שֶׁהוּא מִין לְבוֹשׁ, שֶׁתַּרְגָּם יוֹנְתָן וְדוּד חֲגוּר אֲפוּד בַּד, כַּרְדוּט לְבוֹשׁ, וְתַרְגָּם כְּמוֹ כֵּן מַעֲלִיָּין, (ע) כַּרְדוּטִין, בְּמַעֲשֵׂה תַמַר אֲחוֹת אֲבִיכֶם, כִּי כֵן תִּלְבַּשְׁן בְּנוֹת הַמֶּלֶךְ הַבְּתוּלוֹת מַעֲלִיָּים (שְׁמוֹנֵל-ב' י"ג, י"ח): וּמַעֲלִיל. הוּא כְּמִין (פ) חֲלוּקָה, וְכֵן הַכְּתוּבָה, אֲלֵל שֶׁהַכְּתוּבָה סָמוּךְ לְבִשְׁרוֹ, וּמַעֲלִיל קְרוֹי חֲלוּקָה הַעֲלִיָּין: תְּשַׁבֵּץ. עֲשׂוּיָין מִשְׁבָּלוֹת לְנוֹי, וְהַמִּשְׁבָּלוֹת הֵם כְּמִין גּוּמוֹת הַעֲשׂוּיָוִת בְּתִכְשִׁיטֵי זֶהָב לְמוֹשֶׁה קְבִיעַת אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגְּלוֹת, כְּמוֹ שְׁנֵאמַר בְּאֲבָנֵי הָאֲפוּד מוֹסְבֹת מִשְׁבָּלוֹת זֶהָב, וּבִלְע"ז קוֹרְאִין אוֹתוֹ קֶשְׁטוֹנ"שׁ: מֵאֲנַפֶּת. כְּמִין כִּיפֶת (ו) כּוֹבֵעַ שְׁקוֹרִין קוֹפִי"א, שֶׁהָרִי בְּמִקוֹם אַחַר קוֹרָא לְהֵם מַגְבָּעוֹת, וּמִתַּרְגְּמִינָן (ה) כּוֹבָעִין (עֵינִין יוֹמֵא כ"ה): וְאֲבָנֵט. הִיא חֲגוּרָה עַל הַכְּתוּבָה, וְהָאֲפוּד חֲגוּרָה עַל הַמַּעֲלִיל, כְּמוֹ שְׁמֵאֵינוּ בְּסֹדֵר לְבִישָׁתוֹ, וַיִּתֵּן עֲלָיו אֶת הַכְּתוּבָה וַיִּחְגוּר אוֹתוֹ בְּאֲבָנֵט וַיִּלְבַּשׁ אוֹתוֹ אֶת הַמַּעֲלִיל וַיִּתֵּן עֲלָיו אֶת הָאֲפוּד: בְּגַדֵי קֹדֶשׁ. מִתְּרוּמָה הַמִּקְוֹדֶשֶׁת לְשָׂמִי (ד) יַעֲשֶׂוּ אוֹתָם: (ר"ש"י)

שְׁפָתֵי חֲכָמִים (ב) ר"ל לְכַד רַגְלָיו וְלֹא לְכַד הַרְאֵשׁ וּמֵה שְׁפִירֶשׁ רַחְבּוֹ כְּרוּחַב גִּבּוֹ אֵינִי לֹאֵו דוֹקָא דְהָא לְקַמְנָן פִּירֶשׁ שֶׁהִיא גַם כֵּן מַעֲט מַכְאֵן וּמַכְאֵן: (מ) ר"ל מִלְבוּשׁ: (נ) ר"ל עַל הַמַּעֲלִיל: (ס) ר"ל לְכַהֵן וְדַעַת רֶש"י דְּכָל אֲפוּד הוּא לְשׁוֹן קִישׁוּט וְכָל חֶשֶׁב שְׁכַתוּב בְּבַגְדֵי כְהוֹנֵה פִירוּשׁ חֲגוּר הוּא: (ע) וּמַעֲלִיָּים בּוֹדְאֵי לְבוֹשׁ הוּא אֵם כֵּן אֵף אֲפוּד לְבוֹשׁ הוּא: (פ) רֶש"י נִקְטַ מֵלֵת מַעֲלִיל שְׂבַפ' וּמִפְרָשׁ לָהּ: (ו) דַּעַת רֶש"י בְּזֵה שֶׁלֹּא תִפְרָשׁ מֵאֲנַפֶּת מֵה שְׁקוֹרִין בְּל"א הוֹיבֵן שֶׁהוּא שׁוֹכֵב עַל הַרְאֵשׁ שְׁלִזָה אֵין לוֹ כִּיפָה אֲלֵל מֵאֲנַפֶּת דְּקִרָא כְּעִין כּוֹבֵעַ שֶׁהוּא קָשָׁה וַיִּשׁ בְּחֻלְלוֹ כְּכִיפָה: (ה) פִירוּשׁ שֶׁהַמַּגְבָּעוֹת שֶׁל כְּהָנִים הַדְּיוּטִיָּים גַּם כֵּן מֵאֲנַפֶּת הֵם כְּדֹאֵיתָא בְּפ"ק הַמְמוּנָה נִטְל מֵאֲנַפֶּת שֶׁל אַחַד מֵהֵן הָרִי שֶׁהַמֵּאֲנַפֶּת קוֹרִין לָהֶם מַגְבָּעוֹת גְּבִי כְהָנִים הַדְּיוּטִיָּים וְבֵאל מֵאֲנַפֶּת בְּמִקוֹם מַגְבָּעוֹת וּמֵאֲחֵר שֶׁהַמַּגְבָּעוֹת מִתַּרְגְּמִינָן כּוֹבָעִים לְמַדְנוּ שֶׁהַמֵּאֲנַפֶּת כְּמִין כּוֹבָעִים הֵן וּפְעַם נִקְרָאת מֵאֲנַפֶּת עַל שֶׁם שְׁלוֹנֶף רֵאֲשׁוֹן כְּלִנִּיף וּפְעַם מַגְבָּעוֹת עַל שֶׁם שְׁמַכְסָה רֵאֲשׁוֹן כְּכּוֹבֵעַ רֵא"ס: (ד) דְּק"ל לְבַגְדֵי קֹדֶשׁ מִשְׁמַע דְּמַשְׁעַת עֲשִׂיתָן הֵן קֹדֶשׁ וְהֵא לֹא הוּי קֹדֶשׁ אֲלֵל לְאַחַר לְבִישָׁתָן שֶׁהָרִי לְשֶׁם אֲהַרֵן וּבְנָיו נַעֲשׂוּ וּמִתַּרְצֵן מִתְּרוּמָה וְכו': שְׁפָתֵי חֲכָמִים

אבן עזרא **ואלה**. הזכיר בתחלה החשן שהיה למעלה מהאפוד שהוא למעלה מהמעיל. ואחר כך הכתנת והאבנט החוגר אותו. והמצנפת על ראשו. וכן היה כאשר רחץ אהרן במים ולבש מכנסי בד ואין צורך להזכירם עתה ולא בשעת מעשה. כי מנהג כל אדם ללבוש מכנסים. והנה משה הלבישו הכתנת. ואחר כך שם המצנפת על ראשו. ושם על המצנפת ציץ נזר הקדש. ולא הזכיר בפסוק הזה שהוא סופר בגדי כהונה את ציץ נזר הקדש. כי אינו בגד. וקדמונינו הזכירו בעבור הרבים שמנה בגדי כהונה. ואין האורים והתומים בגדים ולא אבנים ולא קלפים. ואחר כך חגר אותו באבנט. ואחר כך הלבישו המעיל. ואחר כך האפוד ויאפוד לו בו. כי החשב מהאפוד. ובעבור החשב נקרא אפוד. והנה על הסדר שהוא בפסוק הזה. ואל תשתומם שתמצא כתוב באחרונה במעשה וישם את המצנפת על ראשו. כי פירושו וכבר שם המצנפת עם ציץ הזהב בלבשו הכתנת. וכמוהו וילבישוהו בגדים וכבר הלבישוהו כי בתחלה כתוב וישימו הצניף הטהור על ראשו:

בעל הטורים **ואלה הבגדים**. ולא הזכיר מכנסים שלא היו לכבוד ולתפארת. ולא הזכיר ציץ לפי שלא היה מין בגד: (בעל הטורים)

אור החיים **ואלה הבגדים וגו'**. קשה למה לא מנה הכתוב אלא ששה בגדים והשמיט ציץ הקודש ומכנסיים. ואולי שרמזם הכתוב שניהם, הציץ רמזו בפסוק שלפני זה **ועשו את בגדי אהרן לקדשו** שלא היה נצרך לומר אלא ואלה הבגדים וגו' אלא נתכוין אל הציץ שלא הזכיר בפסוק ואלה הבגדים. ולזה אמר לאהרן ולא הזכיר לבניו כי לא נתכוין אלא על הציץ, ואומרו לשון רבים לצד שהוא לבדו לא יועיל כי ח' בגדים מעכבין זה את זה לכן אמר עליו לשון רבים, ובזה ידויק גם כן אומרו **ואלה** שנראה כמוסיף על בגדים אחרים, לצד שכבר קדם וצוה על קצת ולא הוצרך לבאר כי סמך על מה שעתיד הוא לפרטם אחד אחד ובפרטן תמצא מבואר הרמוז, וכנגד המכנסיים אחר שהזכיר אלה הבגדים וגו' אמר **ועשו בגדי קודש**.

לאהרן אחיך ולבניו ופסוק זה מיותר הוא לומר על המכנסיים, ולזה הזכיר **אהרן ובניו** כי המכנסיים צריכין בין לכהן גדול בין לכהן הדיוט. ונשאר לדעת למה לא סדרם הכתוב יחד עם הששה ולא היה צריך לכל זה, ואולי ב' דברים אלו אינם בגדר אחד עם הששה, הציץ לצד מעלתו יותר מג' בגדי כהן גדול ולזה הקדימו בפני עצמו, והמכנסיים לצד היותם בהדרגה פחותה מג' בגדי כהן הדיוט, ולזה איחרו בפני עצמו, והששה הם הדרגה שוה. עוד נראה טעם עשותו ככה שנתכוון לומר שצריך לעשות בגדי כהונה לשמן, לזה פרט בפסוק **ועשו בגדי קודש** שפירשנוהו במכנסיים ואמר **לאהרן אחיך ולבניו לכהנו** לי פירוש שצריך לעשותם לשם אהרן לשרת לפני ה' ומזה תלמוד לשאר בגדים. ובפסוק ראשון שפירשנו **בציץ** אמר.

לקדשו וגו' כי מלבד שיעשהו לשם כהונה עוד יוסיף לכתוב בו קודש לה': (אור החיים)

כלי יקר **ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד**. כאן הזכיר החשן קודם לאפוד ואח"כ בפרטן הקדים האפוד ואח"כ ועשית חשן וכן בשעת מעשה בפרשת פקודי הקדים ג"כ אפוד לחשן, ועו"ק בכולם נאמר ועשית וכאן נאמר ועשו את האפוד. ותמה אני על כל המפרשים שנתעוררו על מה שנאמר בארון ועשו ארון וכאן אין פוצה פה. ולפי מה שיתבאר בסמוך במעשה האפוד שבא לכפרה על ע"ז דהיינו

על העגל שעשו שגרם שבירת הלוחות שנשא משה על כתפיו על כן בא האפוד על שתי כתפיו וכתוב שתי כתפות חוברות יהיה לו, כנגד שני הלוחות שהיו בהם חמשה דברות מול חמשה א"כ שפיר קאמר ועשו לשון רבים מן הטעם שנאמר ועשו אצל הארון.

האמנם נראה קרוב לשמוע, לפי שאמרו רז"ל במסכת (ערכין טו.) למה נסמכו קרבנות לבגדי כהונה לומר לך מה קרבנות מכפרין אף בגדי כהונה מכפרין חשן מכפר על הדינין, אפוד מכפר על עבודה זרה, מעיל מכפר על לשון הרע, כתונת מכפר על שפיכות דמים, מצנפת מכפר על גסות הרוח, אבנט מכפר על הרהור הלב, ציץ מכפר על עזות מצח, מכנסים מכפר על גילוי עריות ויליף שם כולהו מקרא. ולפי זה נוכל ליישב מה שהקדים הקב"ה חשן לאפוד כי יותר הקב"ה מקפיד על קלקול הדינין ממה שמקפיד על ע"ז, וראיה מן דור הפלגה שפשוט ידיהם בעיקר ולא נאבדו ודור המבול ע"י שהיה חמס וגזל ביניהם נאבדו, כי אם יחטא האדם אל השי"ת מה יעשה לו. אבל ישראל לכבודו של מקום ב"ה הקדימו עשיית האפוד כי חטא ע"ז חמור עליהם יותר מן קלקול הדינין לכך נאמר ועשו את האפוד כי לשון ועשו משמע גם הגדת עתידות לומר שכך יהיה שיעשו את האפוד תחילה, ועוד כי הקב"ה בידו למחול ולוותר על ע"ז אבל לא על קלקול הדינין בדברים שבין אדם לחבירו כי אין הקב"ה מוחל כי אם בדברים שבינו לבין הבריות, אבל ישראל אמרו בידנו למחול ולוותר על מה שקרה לנו עוות על ידי קלקול הדינין אבל חלק גבוה מי יתיר לכך הקדימו מעשה האפוד.

וזה דומה למה שאמר הקב"ה למשה, נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים (במדבר לא.ב.) ומשה אמר לתת נקמת ה' במדין. ומכאן למד רש"י לומר אע"פ שמשה שמע שמיתתו תלויה בדבר מ"מ עשה בשמחה ולא אחר, כי אילו לא עשה בשמחה א"כ היה לו לומר לישראל דברים כהויתן שינקמו מהם נקמת בני ישראל על מה שעשו להם כי הפילו כ"ד אלף מישראל, אלא ודאי שמשה חשב מאחר שישראל אוהבים למנהיגיהם וישמעו שמיתת משה תלויה בנקמה זו א"כ יאמרו כלום הקב"ה מבקש לעשות נקמה כי אם בעבורינו א"כ יאמרו נא ישראל אנחנו נמחול על מה שעשו לנו ולא נבקש הנקמה כל כך מהרה, ע"כ שינה משה ואמר לתת נקמת ה' במדין על מה שעשו כנגד ה' במעשה פעור וא"כ חלק גבוה מי יתיר לאחר, וא"כ ודאי עשה משה בשמחה ולא אחר, ודבר זה יתבאר עוד בפר' מטות בע"ה.

חשן ואפוד ומעיל וגו'. לא הזכיר ציץ ומכנסים לפי שאינן בכלל לבוש כי אינן בגדים אך לפי שמצינו כאן ג"פ לשון עשייה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך. ואח"כ נאמר ועשו את בגדי אהרן לקדשו. ואח"כ נאמר ואלה הבגדים אשר יעשו. נוכל לומר שהראשונות והשניות מאחר שהוזכר בהם קדושה ודאי יש בהם רמז לציץ ומכנסים כי בכ"מ שתמצא גדר ערוה שם תמצא קדושה ולדעת רז"ל (ערכין טו.) המכנסים מכפר על עריות, ומוסיף אני לומר שגם הציץ מכפר על עריות והוא בצנעא והוא בגלוי כי המכנסים שבמקום צנעא מכפר על דברים שבצנעא, הוא ההולך אחרי העריות בצנעא וכיסוי, כמ"ש לכסות בשר ערוה. והציץ מכפר על עזות מצח הוא העובר בגלוי בלא בוש וזהו שמביא בגמרא (שם טו.) פסוק ומצח אשה זונה היה לך (ירמיה ג.) ולכך כתוב על הציץ קודש לה'. ואף אם נאמר שהציץ מכפר על סתם עזות מצח מ"מ רמז בעשייה ראשונה אל הציץ שכתוב עליו קודש לה'.

ובזה מיושב מ"ש תחילה, ועשית בגדי קדש לאהרן הקדים בגדי קדש אל אהרן

ואח"כ אמר ועשו את בגדי אהרן לקדשו הקדים בגדי אהרן אל הקדושה, לפי שפסוק ראשון מדבר בציץ שקודם זה לא היה דרכו ללבוש שום ציץ על כן אמר ועשית בגדי קדש לאהרן. שיעשה לאהרן בגד כתוב עליו פתוחי חותם קדש לה' ותהי לו כבגד יעטה (תהלים קט.יט) אבל למטה מדבר במכנסים שבלאו הכי דרכן של בני אדם לילך מלובשים מכנסים על כן אמר ועשו את בגדי אהרן לקדשו ר"ל אותן בגדי אהרן שהיה דרכו ללבושן כבר הנה עתה יעשו לקדשו מן העריות. (כלי יקר)

ה' והם יקחו את-הזֶהָב וְאֶת-הַתְּכֵלֶת וְאֶת-הָאַרְגָּמָן וְאֶת-תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת-הַשֵּׁשׁ: (פ)

אונקלוס וְאֵנּוּן יִסְבּוּן יֵת דְּהָבָא וְיֵת תְּכֵלָא וְיֵת אַרְגָּמָנָא וְיֵת צְבַע זְהוּרִי וְיֵת בּוּצָא: (אונקלוס) [פ]

יונתן וְהֵינּוּן יִסְבּוּן מִן מְמוֹנְהוֹן יֵת דְּהָבָא וְיֵת תְּכֵלָא וְיֵת אַרְגָּמָנָא וְיֵת צְבַע זְהוּרִי וְיֵת בּוּצָא: (תרגום יונתן)

רש"י והם יקחו. אותם חכמי לב שיעשו הבגדים, יקבלו מן (פ) המתנדבים את הזהב ואת התכלת, לעשות מהן את הבגדים: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) פירוש כנוי והם לא ישוב על אהרן וזניו הסמוכים לו אלא על חכמי לב האמור למעלה ומפני שמלת יקחו המורה על קנין אינו נופל על האומנים כי הם אינם עושים אלא מלאכתן הולך לפרש שהלקיחה הוא לשון קבלה שיקבלו מהם לעשות הבגדים ומפני שאין מקבל כלתי נותן הנותן לו הוסיף מן המתנדבים את הזהב וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא והם. חכמי לב העושים נאמנים הם: (אבן עזרא)

הרמב"ן והם יקחו את הזהב. הנה כל הצואות עד כאן היו במשה עצמו, ועשית, תעשה (לעיל כו א), ועתה צוה שידבר אל כל חכמי לב שיעשו הבגדים, ולכן אמר והם יקחו את התכלת ואת הזהב, שיקבלו הנדבה מן הצבור ויעשו בה את הבגדים. והטעם לאמר, שלא ישקול להם הנדבה ולא ימנה, כי נאמנים הם, כענין שנאמר (מ"ב יב טז) ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים:

וכאשר נאמר בבגדים הוא הדין בכל מלאכת המשכן, כי ביום הראשון בלבד כתיב ויקחו מלפני משה (להלן לו ג), וגם הוא שלא בחשבון לקחו הכל מלפניו, ובשאר הימים הביאו אליהם, ולכך כתיב (שם ה) ויאמרו אל משה לאמר מרבים העם להביא, כי להם היו מביאים, לא שיתנום למשה והוא ישקול על ידם, אבל הם לאחר שגבו הכל מנו ושקלו ואמרו למשה כדכתיב (להלן לח כד) ויהי זהב התנופה וגו': (הרמב"ן)

ספורנו והם יקחו את הזהב. וכמו שיכוננו בעת העשייה כן יכוננו כשיקחו את

וַיְעֲשׂוּ אֶת-הָאֶפֶד זָהָב תְּלֵלֹת וְאַרְגָּמָן תּוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב:

אונקלוס וַיְעַבְדוּן יַת אֶפֶדָא דְהָבָא תְּכֵלָא וְאַרְגָּמָנָא צְבַע זְהוּרִי וּבּוּץ שְׁזִיר עוֹבֵד
אָמֵן: (אונקלוס)

יונתן וַיְעַבְדוּן יַת אֶיפֹדָא תְּכֵלָא וְאַרְגָּמוֹנָא צְבַע זְהוּרִי וּבּוּץ שְׁזִיר עוֹבֵד אוֹמֵן:
(תרגום)

רש"י ועשו את האפוד. אם באתי לפרש מעשה האפוד והחשן על סדר המקראות, הרי פירושו פרקים וישגה הקורא בצרופו, לכך אני כותב מעשיהם כמות שהוא, למען ירוץ הקורא בו, ואחר כך אפרש על סדר המקראות. האפוד עשוי כמין סינר של נשים רוכבות סוסים, וחוגר אותו מאחוריו כנגד לבו למטה מאיליו, רחבו כמדת רוחב גבו של אדם ויותר, ומגיע עד עקביו, והחשב מחובר בראשו על פני רחבו מעשה אורג, ומאריך לכאן ולכאן כדי להקיף ולחגור בו, והכתפות מחוברות בחשב, אחת לימין ואחת לשמאל, מאחורי הכהן לשני קצות רחבו של סינר, וכשזקפן עומדות לו על שני כתפיו, והן כמין שתי ראעות עשויות ממין האפוד, ארוכות כדי שיעור לזקפן אלל אורחו מכאן ומכאן, ונקפלות לפניו למטה מכתפיו מעט, ואזני השהם קבועות בהם, אחת על כתף ימין ואחת על כתף שמאל, והמשבצות נתונות בראשיהם לפני (ת) כתפיו, ושתי עבותות הזהב תחובות בשתי טבעות שבחשן בשני קצות רחבו העליון, אחת לימין ואחת לשמאל, ושני ראשי השרשרות תקועים במשבצות לימין, וכן שני ראשי (א) השרשרות השמאלית תקועין במשבצות שבכתף שמאל, נמלא החשן תלוי במשבצות האפוד על לבו מלפניו, ועוד שתי טבעות בשני קצות החשן בתחתיתו, וכנגדם שתי טבעות בשתי כתפות האפוד מלמטה, בראשו התחתון המחובר בחשב, טבעות החשן אל מול טבעות האפוד שוכבים זה על (ב) זה, ומרכסן בפחיל תכלת תחוב בטבעות האפוד והחשן, שיהא תחתית החשן דבוק לחשב האפוד, ולא יהא נד ונדלל, הולך וחוזר: זה תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר. חמשה מינים הללו שזרין בכל חוט וחוט. היו מרדדין את הזהב כמין טסים דקין, וקולצין פתילים מהם, וטווין אותן חוט של זהב עם שש חוטין של תכלת, וחוט של זהב עם שש חוטין של ארגמן, וכן בתולעת שני, וכן בשש, שכל המינין חוטין כפול ששה וחוט של זהב עם כל אחד ואחד, ואחר כך שזר את כולם כאחד, נמלא חוטין כפול כ"ח, וכן מפורש במס' יומא (ע.ב.), ולמד מן המקרא הזה וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים לעשות (את פתילי הזהב) בתוך התכלת ובתוך הארגמן וגו', למדנו שחוט של זהב שזר עם כל מין ומין: מעשה חושב. כבר פרשתי שהוא אריגת שתי קירות שאין אורת שני עבדיהם דומות ז' לזו: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) פירוש המשניות היו נתונות זכתפות במקום שהיו קבועות אבני
הסהם: (ה) פירוש הן העבותות הזהב וכשתוחזן בטבעות נמלא שיש לכל אחד שני
לאשין והוא כפול זמשניות האפוד פי' זמשניות זכתפות לפי שכל מה שמחוזר
לאפוד קרוי אפוד והכתפות גם הם מחוזרין לחשב האפוד: (ז) הטבעות זכתפות
היו לכל חוץ והטבעות זכתפן היו לכל פנים ואח"כ מרכסן פירוש מחזרן זפתיל
תכלת כדי שלא יהא כל ונדל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וטעם האפוד. כי הוא גדול מהחשן ולא יזח מעל החשב. יש שאלות
קשות בדבר האפוד והחשן. כי משה לא עשה רק אפוד אחד. והנה כתוב אפוד
ירד בידו. ואיננו אפוד משה כי אין כתוב האפוד הידוע. כמו הגישה האפוד. ועוד
למה כתוב ירד ולא אמר הוריד כי ירא' כי מקרה היה ושם כתוב שמנים איש
נושא אפוד בד ומפרשים רבים פרשו זה שהיו ראויים לשאת אפוד. ולא שמו לב
לדעת האמת כי האפוד בד הוא מין ממיני פשתים ואפוד משה לא היה בד רק
זהב ותכלת וארגמן ותולעת שני. ושש עם הכל. ולא היו שואלים רק בחשן
המשפט שהיו עליו עולים האורים והתומים. וככה כתוב במשפט האורים לפני
ה'. ואין טענה מן הגישי האפוד. כי חשן דבק עמו והאורים עם החשן. וכן כתוב
עד עמוד הכהן לאורים ולתומים. וכתוב תמיד ואוריד. והנה ראינו שענה השם
את דוד על פי אפוד אביתר והנה שאול בלכתו למלחמה שאל באורים הם הם
שהיו בחושן המשפט עם האפוד והארון והנה דוד שאל בצקלג באפוד אביתר
והנה אינו אפוד משה. וקשה שאלה מזאת כי האורים אינם אבני חשן. כי הנה
כתוב ומלאת בו מלואת אבן. וזהו מעשה החרש הוא. לא מעשה משה. ואח"כ
אמר למשה ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים. ובמעשה האפוד
כתוב ד' טורי אבן. והזכיר הטורים. ואמר על משה ויתן עליו את החשן ויתן אל
החושן את האורים ואת התומים. והנה על דרך הפשט אין האבנים המאירים
ולא המתמימים. כי השאלה היא באורים ותומים והנה לא ידענו מה הם. והנה
אין מועילות אותיות שמות השבטים גם שמות האבות. כי לא נקרא חשן
המשפט רק בעבור האורים שהם עליו. ועוד שאלה אחרת כי לא נוכל לומר כי
האורים הם עצמם התומים. כי כתוב לאורים ולתומים. ועוד כי מלת האורים
גם תומים לשון רבים. והנה דברים רבים הם. ורבינו שלמה אמר כי האורים
והתומים היו כתבי שם המפורש. ואלו ראה תשובת רבינו האי לא אמר ככה.
וסוד עמוק הוא דבר האפוד והחשן. רק ארמוז קצת הסוד אולי יבינהו מי שהוא
ידע דעת עליון. והפתח שיוכל לבא אל הסוד. שתי העבותות הנתונות על ב'
משבצות. וחשב האפוד הוא המישור על אמצעיתו על כן הששה על כתף השנית.
ואלה הם כפי המחשבה. על כן הם באבן אחת. על מספר בני ישראל. ועל שמותם
כתולדותם. וככה הששה השניים. רק המשפט איננו כפי החלוק בלב. רק כפי
החלוק למראי העין. ובעבור הנטייה אמר וירכסו את החשן מטבעותיו אל
טבעות האפוד בפתיל תכלת. והיה החשן כפול כי שם היו האורים והתומים
שמורים עד עת הצורך. אז יתנום מחוץ אל החשן. והנה אבני שהם שוות ומעין
אחד. ואין ככה אבני החשן. כי שהם הם לזכרון. ומשפט בניי על אבני החשן.
ומלת אורים מגזרת חמותי ראיתי אור. ותומים שהם תמימים. והאורים לא
התומים זהב וכסף היו. והמספר ידוע בראיות גמורות מהעליון והשפל.
והמשכיל יבין והנה אפודים רבים היו עם הכהנים. ויש להם חשב רק כי אין שם
חשן ולא אורים ואשר היה רגיל בדברי האורים והתומים שהיו על חשן המשפט

יוכל להשיב לשואל מדמיון האפוד לבדו רק לא בכל עת. ואלו הואלתי לגלות זה הסוד לא יכולתי לכתבו כפי המכתב שחברתי בפיו הספר כלו כי לא יביננו מי שלא למד ספר המדות. וסוד מלאכת שמים. ואין צורך להאריך בצורת האפוד והחשן והטבעות: (אבן עזרא)

בעל הטורים **ושש משזר**. בגמטריא שלשים ושנים חוטים כנגד התורה המתחלת בבית ומסיימת בלמ"ד, (בעל הטורים)

ספורנו **אפוד**. מלבוש ממתני אדם ולמטה, ושפתו העליון עשוי כמין אזור מלאכת מחשבת, ובו יחגור הלוּבש את האפוד על המעיל, כאמרו ויחגור אותו בחשב האפוד, ויאפד לו בו: (ספורנו)

כלי יקר **ועשו את האפוד**. בכולם נאמר ועשית וכאן נאמר ועשו לפי שארז"ל (ערכין טז.) שהאפוד בא לכפר על ע"ז וכאן עברו ישראל ועשו את העגל ע"כ יתעסקו כולם באפוד להיות לכולם לכפרה, ובדרך זה ארז"ל (שמו"ר לד.ב.) ועשו ארון. יבואו הכל ויתעסקו בו כו' כך ועשו הנאמר כאן כי למשה לא היה חלק כלל במעשה ההוא ע"כ תלה בישראל ולא במשה ולמעלה פרשנו בדרך אחר, ואמר שיהיה מעשה חשב כדי לכפר על ע"ז שהמחשבה בה כמעשה דמי שנאמר (יחזקאל יד.ה.) למען תפוש את בית ישראל בלבם, וטעמו של דבר שעיקר העון ההוא תלוי באמונה דהיינו במחשבה וכל העבודות שעושין לע"ז הכל טפל אל המחשבה כי עיקר החטא ההוא תלוי בלב המאמין, וזה"ש וחשב אפדתו אשר עליו כמעשהו, כי אע"פ שחשב ענינו חבש והיינו חגור שחובשין בו מ"מ הזכיר לשון חשב המורה על המחשבה לדרוש בו שהמחשבה בו כמעשהו ר"ל כמעשה דמי כי מטעם זה נעשה החשב כמעשהו לכפר על המחשבה שהיא כמעשהו דמי.

ומטעם זה מצינו בפרשת שלח לך, בפר' וכי תשגו וגו' (טו.כב-כד) המדברת בע"ז שהקדים שם עולה לחטאת אף ע"פ שבכל כפרה הוא מקדים חטאת לעולה, לפי שבכל עון קדם ההרהור אל המעשה ומ"מ המעשה חמור מן ההרהור ע"כ הוא מסיר תחילה הגדול וזהו החטאת המכפר על המעשה ואח"כ העולה על רוח ההרהור, אבל בע"ז חטא המחשבה גדול מן המעשה ע"כ הוא מקדים העולה לחטאת, וכן כאן הקדים כפרת המחשבה אל המעשה כי תחילה אמר מעשה חשב לכפר על חטא המחשבה ואח"כ אמר שתי כתפות חוברות יהיה לו לכפר על חטא המעשה, כמ"ש (בישעיה מו.ז.) על עובדי ע"ז ישארו על כתף וגו'. ולפי שהעגל גרם שבירת הלוחות שנשא משה על שני כתיפיו והיו ה' דברות מול ה' והיו חוברות כי הדברות היו מקבילות זה לעומת זה ע"כ בא לכפרה שתי כתיפות חוברות יהיה לו וגו', ונוסף על כפרה זו נעשה הארון שהיה מנושא על שני כתיפיו בשני בדי ארון וז"ש (דברים לג.יב.) ובין כתיפיו שכן. כי צמצם הקב"ה שכינתו בין שני בדי ארון שהיו מונחים על כתיפות נושאי הארון. ועוד צמצם הקב"ה שכינתו בין שני כתפות הכהן נושא האפוד כי בו היה תלוי חשן המשפט אשר בו היו האורים ותומים כנגד לבו והיה השם המפורש חקוק בהם. (כלי יקר)

שְׁתֵּי כְּתֹפֶת חֲבֵרֶת יְהִי־לָו אֶל-שְׁנֵי קְצוֹתָיו וְחִבְרָ:

אונקלוס תְּרִיתֵין כְּתִיפִין מְלַפְפִין יְהוֹן לֵיה עַל תְּרִין סְטְרוֹהֵי וְיִתְלַפֵּף: (אונקלוס)

יונתן תְּרִיתֵין כְּתִיפִין מְלַפְפִין יְהוֹן לֵיה לְתִרִין סְטְרוֹי וְיִתְלַפֵּף: (תרגום יונתן)

רש"י שתי כתפות וגו'. הסינר מלמטה, וחשב האפוד היא החגורה, ולמדה לו מלמעלה דוגמת סינר הנשים, ומגבו של כהן היו מחוברות בחשב שתי חתיכות כמין שתי רצועות רחבות, אחת כנגד כל כתף וכתף, וזוקפן על שתי כתפותיו עד שנקפלות לפניו כנגד החזה, ועל ידי חבורן לטבעות החשן נאחזין מלפניו כנגד לבו שאין נופלת, כמו שמפורש בענין, והיו זקופות והולכות כנגד כתפיו, ושתי אצני שהם קבועות בהן, אחת בכל אחת: אל שני קלותיו. אל רחבו של אפוד, שלא היה רחבו אלא כנגד גבו של כהן, וגבהו עד כנגד האצילים שקורין קודי"ש, שנאמר לא יחגרו זיזע, (יחזקאל מד, יח.) אין חוגרין במקום זיזע, לא למעלה מאציליהם ולא למטה ממתניהם, אלא כנגד אציליהם: וחבר. האפוד עם אותן שתי כתפות האפוד יחבר אותם במחט למטה בחשב, ולא יארגם עמו, אלא אורגם לבד ואחר כך מחברם: (רש"י)

בעל הטורים אל שני. גי' הכא ואידך לך לאות אשר יבא אל שני בניך בעלי ויצר ככרים וגו' ויתן אל שני נעריו בנעמן. בני עלי היו מבזין הכהונה שנאמר בה אל שני, לכך נענשו ונהרגו אבל נעמן היה מכבדה שביקש אדמה, לעשות מזבח נתקרב תחת כנפי השכינה ומבני בניו למדו תורה ברבים: (בעל הטורים)

ספורנו שתי כתפות חוברות. מכוונות במלאכת ציוריהם: אל שני קצותיו. אל מלאכת שתי קצות רחבו: וחבר. האפוד יחבר עם הכתפות על אופן מכוון במלאכתו עם מלאכת הכתפות: (ספורנו)

[ח] וְחָשַׁב אֶפְדֹתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו כְּמַעֲשֵׂהוּ מִמֶּנּוּ יְהִי זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ

אונקלוס וְהָמֵן תִּקְוִי דִי עֲלוּהִי כְּעוֹבְדוּהִי מִנִּיה יְהִי דְהָבָא תְּכֵלָא וְאַרְגָּוָנָא וְצָבַע זְהוּרִי וְבוּץ שְׁזִיר: (אונקלוס)

יונתן וְהָמֵן טִיכוֹתֵיהָ דְעָלוֹי הִי כְּעוֹבְדֵיהָ מִנִּיה יְהִי דְהָבָא תִיכְלָא וְאַרְגָּוָנָא וְצָבַע זְהוּרִי וְבוּץ שְׁזִיר: (תרגום יונתן)

רש"י וחשב אפדתו. וחגור שעל ידו, הוא מאפדו ומתקנהו לכהן ומקשטו: אשר עליו. למעלה בשפת הסינר היא החגורה: כמעשהו. כאריגת הסינר מעשה חושב ומחמשת מיניו, כך אריגת החשב מעשה חושב ומחמשת המינים: ממנו יהיה. עמו יהיה ארוג, ולא יארגנו לבד ויחברנו: (רש"י)

[ט] וְלָקַחְתָּ אֶת-שְׁתֵּי אַבְנֵי-שָׁהֶם וּפְתַחְתָּ עֲלֵיהֶם שְׁמֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

אונקלוס וְתַסֵּב יַת תְּרַתֵּין אַבְנֵי בּוּרְלָא וְתַגְלוֹף עֲלֵיהוֹן שְׁמַהַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן וְתִי־סֵב יַת תְּרַתִּין מְרַגְלִין דְּבוּרְלָא וְתַגְלוֹף עֲלֵיהוֹן שְׁמַהַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל : (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ואבן השהם**. לבנה. ובארמית בורלא. ולשון ישמעאל בלאור. ואין לנו דרך בבירור לדעת אבני המלואים. כי הגאון תרגמם כרצונו כי אין לו קבלה שיסמוך עליה. כי הנה ראינו שתרגם ספיר לבן ואינו רק אדום. ואין טענה מאודם שכתוב בראשונים. כי ידוע כי חמש הם גווני העינים. הלבן וברקת ואדום וירוק ושחור. והנה בעבור היות האדם האמצעי ימצא על מינים רבים. ותרגם נופך כדמות שחור בעבור ותשם בנפך עיניה. וזה לא יתכן שלא יהיה נוי'ן נופך שרש. כי הוא על משקל אודם. וחכם גדול ספרדי אמר כי יהלום הוא הנקרא אלמס שהוא שובר כל האבנים ונוקב הבדולח. מגזרת הולם פעם. והיו"ד נוסף כיו"ד יצהר גם אחלמה אל חלמה. והוא אבן שכל מי שהאבן ההוא באצבעו לעולם יראה חלומות. ואין לתמוה על זה כי כח ימצא בתולדת כל אבן ואבן. כי יש אבן המושכת את הברזל. והמעמדת את הדם. והבורחת מהחומץ. והנשברת לעולם על משולש : (אבן עזרא)

בעל הטורים **שתי אבני שהם**. כנגד ב' לוחות שהם במילוי שי"ן הי"י מ"ם בגימטריא הלוחות : (בעל הטורים)

אור החיים **ולקחת את שתי וגו'**. צריך לדעת למה אמר **את וגו'**. ואולי שיכוין אל אבני שוהם שכבר הזכיר בתחלת המצוה בפרשת תרומה. וזה הוא שיעור הכתוב **ולקחת את שתי אבני שוהם** אשר צויתך להביא. ובזה נתכוין במתק דבריו יתברך לתת לו טעם למה פרט אבני שוהם מכלל כל האבנים, כי אבני שוהם יש בהם מצוה אחת פרטית מלבד אבני המילואים, ולזה אמר אליו **ולקחת אותם אבני שוהם** שפרטתי לך : (אור החיים)

כלי יקר **ולקחת את שתי אבני שהם**. לכפר על שתי אבני לוחות שנשתברו ושם נתפרדה החבילה בין ארבע אלו והם הש"י, והלוחות, ומשה, וישראל, וע"י הכפרה נתחברו כולם כי שתי אבני שהם כנגד שני אבני הלוחות, שהם, פירש רבינו בחיי שהוא אותיות הש"ם, והוא אותיות מש"ה, והיה חקוק עליו כל שמות בני ישראל, ומעתה נזדמנו ארבעתן אל פונדק אחד תחת אשר מתחילה שכחו אל מושיעם וגרמו שלעומת זה גם ה' שכחם, הנה אחר הכפרה שחזרו, ויזכרו כי אלהים צורם, אז גם המה יהיו על שתי כתפיו לזכרון. (כלי יקר)

דעת זקנים **ופתחת עליהם**. ולקמן כתיב והאבנים תהיינה על שמות בני ישראל וגו' א"כ קשו קראי אהדדי אלא מלמד שלא היו האותיות בולטות כי אם שקועות בתוך האבנים ונמצא בולטות מבפנים למעלה מן השמות הילך והילך מן האותיות לפי זה תמצא השמות על האבנים והאבנים על השמות : (דעת זקנים)

י שְׁשֵׁה מְשַׁמְתֶּם עַל הָאֶבֶן הָאֶחָת וְאֶת-שְׁמֹת הַשְּׁשֵׁה הַנּוֹתְרִים עַל-הָאֶבֶן הַשְּׁנִית : (ויקרא)

אונקלוס שְׁתָּא מְשַׁמְתְּהוֹן עַל אֶבְנָא חֲדָא וְיַת שְׁמַהַת שְׁתָּא דְּאֶשְׁתָּאָרוּ עַל אֶבְנָא תְּנִינְתָּא : (אונקלוס)

יונתן שִׁתָּא מִן קִצַּת שְׁמֵהֶהוּן עַל מְרַגְלֵיִיא חֲדָא וְיַת שְׁמֵהֶת שִׁתָּא דְמִשְׁתַּיִרִין
עַל מְרַגְלֵיִתָּא תִנְיָתָא מְסֻדְרִין הִי כְּלִדוּתֶהוּן : (תרגום יונתן)

רש"י **כתולדותם**. כסדר שנולדו, (ג) ראוּבן שִׁמְעוֹן לוי יהודה דן ונפתלי, על האחת,
ועל השניה, גד אשר יששכר זבולן יוסף, ובנימין מלא, שכן הוא כתוב במקום
תולדותו, כ"ה אותיות בכל אחת ואחת: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) תקן בזה שלא תפרש כתולדותם מי שהעמיד תולדות תחלה או
כמספרם ככל תולדות שבמקרא לכן פירש כסדר שנולדו והוא פירוש כתולדותם
כהולדם: (שפתי חכמים)

בעל הטורים **ששה משמותם על**. ר"ת שמע שאמרו שמע ישראל וגו' : (בעל הטורים)

אור החיים **ששה משמותם וגו'**. צריך לדעת למה אמר **משמותם** ולא אמר ששה
שמות וגו' וששה שמות על וגו' כתולדותם. גם לא היה צריך לומר הנותרים כי
רואה אני שנותרים הם. ובהכרח לפרש **נותרים** הפחותים על דרך אומרו על
אלעזר וגו' הנותרים ודרשו ז"ל (יומא פ"ז זהר ח"ג נ"ו:) הפחותים כו' וכמו
שדרשו גם כן (ב"ר פע"ג) בפסוק צאן לבן הנותרות יעויין שם, וזה יבהיל כי
מאומרו **כתולדותם** משמע כסדר שנולדו ליעקב ואם כן למה הנולדים באחרונה
פחותים מהדאשונים ומה גם שיש באחרונים בני הגבירות יוסף ובנימין זבולן
ויששכר בן תורה ויש בראשונים מבני השפחות ואיך יקרא הכתוב לבני הגבירה
נותרים בערך בני השפחות. ולהבין הענין אל זה אביט למה שאמרו בסוטה (ל"ו).
וזה לשונם ת"ר שתי אבנים היו לכהן גדול על כתפו וגו' ושמות בני ישראל כתוב
עליהן ששה על אבן זו וששה על אבן זו שנאמר ששה וגו' שניה כתולדותם ולא
ראשונה כתולדותם מפני שיהודה מוקדם וני' אותיות כ"ה על אבן זו וכ"ה על
אבן זו ר' חנינא בן גמליאל אומר לא כדרך שחלוקים בחומש הפקודים, אלא
כדרך שחלוקים בחומש ב', כיצד בני לאה כסדרן בני רחל אחד מכאן ואחד מכאן
ובני השפחות באמצע ואלא מה אני מקיים כתולדותם כשמותם שקרא להם
יעקב ולא כשמות שקרא להם משה ראובני שמעוני וגו' עד כאן, פשטן של דברים
הוא כי לתנא קמא כתולדותם חוזר על שמות ב' האבנים אלא שיקדימו יהודה
לראובן על זה הדרך יהודה ראובן שמעון לוי דן נפתלי באבן אחת ובאבן השנית
גד אשר יששכר זבולן יוסף ובנימין כסדר לידתן, וכשתחשוב האותיות תמצא
כ"ה באחת וכ"ד באחת, ואמרו בש"ס (שם) ר' יצחק אמר הוסיף לו יהוסי"ף, רב
נחמן אמר בנימין מלא, וחשבון זה לא נרמז בפסוק אלא שכך באה להם הקבלה
כ"ה באחת וכ"ה באחת. והקדמת יהודה לראובן אני אומר כי מהכתוב דורש לה
ממה שכתב כתולדותם באחרונה ולא כתב על זה הדרך ופתחת עליהם שמות בני
ישראל כתולדותם ואז יהיה נשמע שבאה מצות כתולדותם על סדר ב' האבנים.
ואין להקשות מי גילה כי מה שאבן ראשונה אינה כתולדותם הוא לצד הקדמת
יהודה ודלמא לומר שאין בהם סדר כל עיקר, זה אינו כי בהכרח כשתבוא לומר
באבן ראשונה סדר אחר שאינו כתולדותם תבחר באחד מהסדרים שישנם
בכתוב או סדר שכתוב בחומש הפקודים או בחומש שני ולכל אחד מהם כשתבוא
לסדר אבן ראשונה שלא כתולדותם תצא בהכרח אבן השנית שלא כתולדותם
ואם כן הרי בטלת כתולדותם בב' האבנים אשר על כרחך תתחייב לומר שהשינוי
שמבטל כתולדותם באבן ראשונה הוא באופן שאינו מבטל גם בשניה והיכי דמי

בהכרח בכהאי גוונא שיקדים יהודה ודבר זה סברא הוא כי הוא מלך ולו ראוי להקדים וגם מצינו לו שקדם בהקרבת חנוכת המזבח, והגם שגם יששכר קדם, אם באנו להקדימו כאן הרי בטלנו כתולדותם של אבן שניה, ולדרך זה מה שדקדקנו בפי' במקומו מונח. ואפשר לומר כי נתכוין לומר שאין הסדר מפסיל באבני האפוד שאם הקדים שמעון לראובן אינו מעכב, לזה אמר **ששה משמותם** וגוי', **ואת שמות וגוי' הנותרים** פירוש אין לכתוב אלא הנותר בידך שלא כתבת אותו על הראשונה. ויש להוכיח כן ממה שלא תנא בתוספתא דמנחות (פ"ה) סדר כתיבת השמות מעכבין זה את זה כדתני בגדי כהנים מעכבין זה את זה אבני שהם ואבני מילואים מעכבין זה את זה כתב שעל גביהן מעכבין זה את זה היה לו לומר גם כן סדר השמות מעכבין זה את זה אפשר שסובר שאין מעכב:

ור' חנינא בן גמליאל סובר באבן ראשון בני לאה כולן כסדרן פירוש ואין להקדים בני זלפה הגם שקדמו בלידה ובשניה בנימין בראש האבן קודם בני השפחות שכן כתוב בחומש ב' ואחריו בני השפחות כסדר לידתן ויוסף בסוף האבן והוא אומרו אחד מכאן, ולפי סדר זה נמצא חשבון האותיות אינם חלוקים כ"ה על אבן זו וכ"ה על אבן זו כי אבן ראשונה שבה בני לאה כסדרן יש בה כ"ח אותיות ובאבן שניה כ"א ולכשתוסיף האות או ה"א ביוסף או יו"ד בבנימין יהיו כ"ב ולסברא זו יתבאר מה שדקדקנו בכתוב על זה הדרך **ששה משמותם** פירוש שלא כסדרן מהם שנולדו תחילה ומהם שנולדו אחר הששה הנותרים והם יששכר וזבולן שנולדו אחר כל בני השפחות, ואומרו **הנותרים** פירוש שנעשו נותר מסדר החשבון כשתבוא לסדר סדר הנולדים תחילה תמצא שהב' קדמו לב' בני לאה והותירם ה' אחריהם ולזה קרא להם נותרים, והגם שעמהם יוסף ובנימין אמר הנותרים לצד הארבעה שבהם:

ואבוא אל העין מה שכתב הרמב"ם בפי' ט' מהלכות כלי המקדש וזה לשונו ששה על אבן זו וששה על אבן זו וכותבין שם יהוסף ונמצא כ"ה אותיות באבן זו וכ"ה אותיות אותיות באבן זו וכך היו כותבין. עד כאן. ודבריו ז"ל אינם לא כתנא קמא ולא כר' חנינא בן גמליאל אין זה אלא בנין חדש ולא כסברת רב כהנא שהביא הש"ס ודחאה שהוא אמר באבן ראשונה ראובן גד אשר זבולן דן נפתלי ובאבן הב' שמעון לוי יהודה יששכר יוסף בנימין וגוי', ומהר"ק (בכ"מ) דחק ופירש כי פסק רמב"ם כר' חנינא בן גמליאל ומפרש דברי ר' חנינא בן גמליאל על זה האופן בני לאה כסדרן פירוש אחד כאן ואחד כאן בני רחל אחד מכאן ואחד מכאן בשני קצוות האבנים מלמטה ובני השפחות באמצע פירוש באמצע ב' האבנים עד כאן:

ולי נראה שאין דברים אלו מתקבלים בלב כל חכם לב מדי טעמים, א' איך יניח תנא קמא ויפסוק כר' חנינא, ומה שאמר הרב שטעמו של ר' חנינא בן גמליאל מסתבר אדרבה טעמו דר' חנינא בן גמליאל לא מסתבר כלל דמפיק הכתוב ממשמעותו שפירש כתולדותם כשמות שקרא להם אביהם ולא כשמות שקרא להם משה כי מנין יעלה על דעת אנוש שיכתוב ראובן וגדי שיוצרך למעטם, ועוד כתולדותם לא משמע שפיר שרצונו לומר על שמותם בלידתם ואין הכרח להוציא התיבה מפשטה שהוא כסדר לידתם כסברת תנא קמא ויותר מסתבר טעמיה דתנא קמא. וקושיא זו קלה ממה שלאחריה, ב' לסברת הרב שאמר שבני לאה אחד מכאן ובני רחל למה אמר ר' חנינא בן גמליאל בני לאה כסדרן בני רחל אחד מכאן ואחד מכאן שמורה באצבע שבני לאה אינם אחד מכאן ואחד מכאן שאם פירוש כסדרן הוא אחד מכאן ואחד מכאן גם בני רחל כסדרן של בני לאה הם ולא היה לו לומר אלא בני רחל לבסוף, ועוד משמעות אחד מכאן ואחד מכאן

לא יגיד כדבריו כי היה לו לומר אחד באבן זו ואחד באבן זו כי אחד מכאן וכי יגיד כדברי רש"י שהוא אחד בראש האבן ואחד בסופה, וקושיא זו קלה משלאחריה, ג' כפי פירוש דברי הרב אין סדר זה בחומש שני כי בחומש ב' בני לאה בזה אחר זה ובנימין אחריהם ובני השפחות אחר בנימין ויוסף לבסוף ולר' חנינא בן גמליאל לדברי רמב"ם יוסף אחר ב' בני השפחות באבן הראשונה ובנימין מאוחר אחר שני בני השפחות האחרונים באבן השנית ואיך קאמר ר' חנינא בן גמליאל כדרך שחלוקים בחומש שני והלא בחומש שני בנימין קודם כל בני השפחות:

ועוד למה הקדים יוסף לבנימין והלא בחומש ב' בנימין קודם, ואין לדחות שהפכס כדי לדייק חשבון כ"ה בכל אבן שהרי חשבונם שוה הוא ה' בכל אחד. ובאמת אם יעמוד ר' חנינא בן גמליאל ויאמר כי לכך נתכוון לא יוצדקו דבריו כיון שתלה הדבר ואמר כדרך שחלוקים בחומש ב', וגם אין דבריו מתקבלין כי הכתוב הקדים בנימין לבני השפחות ולדבריו הוא באחרונה שבאחרונות, הד' מנין מצא רמב"ם לסדר בני לאה חצים באבן זו וחצים באבן זו הלא פשטן של דברים שאמר ר' חנינא בן גמליאל בני לאה כסדרן לא משמע כן ומנין נתהוה לרמב"ם סברא זו בדברי ר' חנינא בן גמליאל. ואחרון הכביד מה שכתב הכסף משנה בטעם רמב"ם שכתב להשלים החמשים אותיות בתוספות ה"א ביוסף והקשה על זה מהש"ס דקאמר התם וזה לשונם הני חמשים חמשים נכי חדא הויין אמר רבי יצחק יוסף הוסיפו לו אות אחת שנאמר עדות ביהוסף מתקיף לה רב נחמן כתולדותם בעינן אלא בכל התורה בנימן והכא בנימין שלם דכתיב ואביו קרא לו בנימין עד כאן הרי שדחה הש"ס תירוץ יהוסף דלא מתוקמא יהוסף והעלה אלא בנימין כתוב בב' יודין. ותירץ הרב כי קושית הש"ס מתולדותם לא הוי אלא לסברת תנא קמא אבל לדעתיה דר' חנינא בן גמליאל לא מקשה כי הוא לא אמר ששלל כתולדותם אלא שלא יכתוב ראובני שמעוני וכיון שכן אוקימתא ראשונה דיהוסף במקומה עומדת ורבינו פסק כר' חנינא בן גמליאל

כאן:	עד	כנזכר	גמליאל
------	----	-------	--------

ודבריו תמוהים בעיני עד למאוד הלא לדעת תנא קמא לא דקדק בשמות כלל ומפרש תיבת כתולדותם על סדר לידתם ראשון ראשון ומה מקום להקשות הש"ס לדעת תנא קמא מכתולדותם, אלא ודאי שלא הקשה מעיקרא אלא לדעת ר' חנינא בן גמליאל שמפרש כתולדותם כשמות שקרא להם אביהם ותירץ רב נחמן בנימין מלא. ולכשנניח הנחה סוברת כי תהיה הקושיא לדעת תנא קמא כל שכן וקל וחומר שתהיה לסברת ר' חנינא בן גמליאל שמדייק כתולדותם על השמות. ועוד מדברי רמב"ם מוכח שמפרש כתולדותם על הסדר ולא על השמות שכתב וזה לשונו ששה על אבן זו וששה על אבן זו כתולדותם עד כאן, ואם היתה כונת רמב"ם לפסוק כר' חנינא בן גמליאל לא היה סותם לומר כתולדותם שמצינו ראינו כי הש"ס הקשה אותה והוצרך לפרשה אלא ודאי שלא פסק כר' חנינא בן גמליאל אשר ע"כ יותר היה נכון להניח הדבר בצריך עיון מלומר כזה:

ואפשר לומר כי רמב"ם לא גרס במילתיה דתנא קמא מפני שיהודה ראשון אלא על זה הדרך שניה **כתולדותם** פירוש בהצטרפות שניה הוא שיהיו נמצאים סדורים כתולדותם על זה הדרך ראובן באחת שמעון בשניה לוי באחת יהודה בשניה וכן על זה הדרך, נמצאת כשאתה בא לקרותם בסדר ב' שורות יהיו כתולדותם והוא אומרו שניה כתולדותם אבל ראשונה אינה כתולדותם כי הם סדורים בה על זה הדרך ראובן לוי יששכר ואין זה כתולדותם בשום אופן, ופירוש **כתולדותם** לפנינו ב' דרכים, הא' הוא סדר חומש הפקודים שהוא על זה

הדרך בני לאה יחד בני רחל אחריהם בני השפחות אחריהן, והב' האמור בחומש ב' בני לאה ראשונים בני השפחות באחרונה בני רחל יוסף לבסוף ובנימין בין בני לאה ובין בני השפחות, ותנא קמא לא ביאר במה בחר, והגם שאמר כתולדותם אין הוכחה לסברתו כי יכול ליאמר כתולדותם הגם שיקדים כל בני לאה לצד שלא יפסיק בין בני אם אחת והגם שהמיעוט מהם נולדו אחר בני בלהה יכול ליאמר כתולדותם בסדר האמהות לאה ילדה ראשונה וכל הבנים יחשבו כבן א' להקדים כולם יחד, או גם כן לצד שרוב הבנים הם קדמו, וגם לצד שלא מצינו שנסדרו בכל התורה כולה כסדר לידתן על זה האופן, ודייק רמב"ם דברי ר' חנינא בן גמליאל שאמר לא כסדר שחלוקים בחומש הפקודים חלוקים וכו' זה יגיד כי דבר זה יכול ליכנס בדברי תנא קמא שבא לשלול אותו וזה לך האות כי כוונת תנא קמא באומרו כתולדותם שהוא באחד מב' הדרכים או כסדר חומש הפקודים או סדר חומש ב' ובא ר' חנינא בן גמליאל ושלל חומש הפקודים ובחר בחומש ב', וסבר רמב"ם שאין הכרח בדברי תנא קמא ואפשר שכך היא דעת תנא קמא לפרש בו כסדר חומש הפקודים, והגם שמדברי ר' חנינא בן גמליאל נראה כי תנא קמא סובר כן, להיות שדבריו שקולים הם לזה הוצרך לבאר אבל אנו אין לנו לפרש בדברי תנא קמא אלא כדעת ר' חנינא בן גמליאל כל שלא נמצא בפירוש שחלק עליו. ומחלוקת ר' חנינא בן גמליאל ותנא קמא היא במשמעות כתולדותם תנא קמא סובר שני כתולדותם ע"ד שפירשנו אבל ר' חנינא בן גמליאל אמר בני לאה כסדרן פירוש באבן אחת בני (יוסף) [רחל] א' בראש האבן וא' בסוף ובני השפחות באמצע האבן אם כן אינם כתולדותם והוצרך לפרש כשמות וגו'. ופסק הרב כתנא קמא וסדר בני לאה א' באבן זו וא' באבן זו כדי שתבוא השניה כתולדותם ובני השפחות אחריהם כסדר הנזכר, וטעם שהקדימם כי הם נסדרו בחומש ב' קודם יוסף וגם בזה יצדק אומרו כתולדותם שאם יקדים יוסף ובנימין אז אפילו השניה אינם כתולדותם שהרי קדמו בני רחל לבני השפחות. וטעם שהקדים נפתלי לזן להשלים כ"ה אותיות כמו שאמר תנא קמא כי לא ר' חנינא בן גמליאל אמר דבר זה, והגם שיש מקום לומר כי מן הסתם אינו חולק מאמצעות הדברים תתחייב לומר שחולק כיון שחלק אותם בסדר שיהיו כ"ח באחת וכ"ב באחת. ואחר כך סדר יוסף ובנימין והשלים המנין באות ביהוסף כי לא דחה התלמוד סברא זו אלא לר' חנינא בן גמליאל אבל לא לתנא קמא כי אינו מפרש כתולדותם על השמות. ולא כתב יהודה בתחלה כי לא גרם לה בש"ם כמו שכתבנו, זה הוא מה שנראה לדחוק ליישב הברייתא לסברת רמב"ם. ואולי שנזדמנה לו איזה ברייתא ופסק אותה. ויהי מה לדרך זו של רמב"ם יתיישבו הדקדוקים שדקדקנו בכתוב על נכון. אומרו **ששה משמותם** ולא אמר ו' שמות שאז תבין שהם כסדרן כתולדותם בכל אבן ואבן אלא **משמותם** פירוש מכל ב' ובי' מהם תקח אחד ותכתבנו על האבן הא' ויהיה נותר א' וכן לזוג הב' והג' וכו' ואחר כך תקח אותם הוי' שנותרו מכל זוג וזוג ויהיה על האבן הב', ועל זה דקדק לומר **ואת שמות הששה הנותרים** פירוש שנותרו בידך כאמור, וכפי זה אומרו **כתולדותם** הוא על סדרן בב' האבנים ולזה איחר לומר **כתולדותם** אחר שהזכיר ב' האבנים והבן: (אור החיים)

דעת זקנים כתולדותם. פרש"י כסדר [שנולדו]. אודם לראובן פטדה לשמעון וכן כולם. ואין זה נראה לר"ת שהרי לסדר לידתן לא יהי' לשם לזן כי זן הוא בן חמישי ליעקב ובספר יהושע ויקראו שם העיר לשם על שם זן אביהם. ונראה לפרש דבסדר תולדותם כסדר לידת האמהות כל בני לאה תחלה ובני בלהה אחריהן ובני זלפה אחריהן ואחר בני רחל ואז תמצא לשם לזן וישפה לבנימין כמו שייסד הפייט בקרובץ של פורים גלף מישפה תבנית ובסוטה מצאתי דמסיק בענין אחר דמסיק בפי' ואלו נאמרין אמר רב כהנא כדרך שחלוקין כאן פי' בהר

גריזים ובהר עיבל כך חלוקין באבני אפוד כי שתי אבני אפוד היו לו לכהן גדול על כתפיו אחת מכאן ואחת מכאן ושמות של י"ב שבטים כתובים עליהם ששה על אבן זו וששה על אבן זו דכתיב ששה משמותם וגו'. ואין ראשונה כתולדותם לפי שיהודה מוקדם ונ"ל דבהם כתיב הנותרים מכלל דהראשונים לא היו כסדר תולדותם. ועוד מסיק התם וחמשים אותיות הוי כ"ה על אבן זו וכ"ה על אבן זו רבי חנינא בן גמליאל אומר לא כדרך שחלוקין כאן חלוקין באפוד אלא כדרך שחלוקין בואלה שמות בני לאה כסדרן בני רחל כסדרן אחד מכאן ואחד מכאן ובני השפחות באמצע אלא מה אני מקיים כתולדותם כשמות שקרא להם אביהן ולא כשמות שקרא להם משה ראובן ולא ראובני וכן כולם דכתולדותם לא קאי אלא אאבני אפוד ולא אאבני חשן ולאבן ראשונה דוקא ולא לשנייה כדפרישי תן לחכם ויחכם עוד: (דעת זקנים)

יא מעשה חרש אבן פתוהי חתם תפתח את-שתי האבנים על-שמת בני ישראל מסבת משבצות זהב תעשה אתם:

אונקלוס עובד אמן אבן טבא כתב מפרש פגלף דעזקא תגלוף ית תרתין אבניא על שמהת בני ישראל משקעו מרמץן דדהב תעבד יתהון: (אונקלוס)

יונתן עובד אומן יהויין מרגלייתא גלוף חקיק ומפרש הי פגלוף דעזקא תגלוף ית תרתין מרגלייתא על שמהת בני ישראל מקפן באומנותהון מרמץן דדהב תעבד יתהון: (תרגום יונתן)

רש"י מעשה חרש אבן. מעשה אומן של (ד) אבנים. חרש זה, לבוק הוא לתיבה שלאחריו, ולפיכך הוא נקוד פתח בסופו, וכן חרש עלים נטה קו (ישעיה מד, יג.), חרש של עלים. וכן חרש ברזל מעלד (שם יב.), כל אלה לבוקים ופתוחים: פתוחי חותם. כתרוממו כתב מפרש (ה) כגלף לעזקא, חרוכות האותיות בתוכן, כמו שחורלצין חותמי טבעות שהם לחתום אגרות, כתב ניכר ומפורש: על שמות. כמו (ו) בשמות: מסבות משבצות. מוקפות האבנים במשבצות זהב, (ז) שעושה מושב האבן בזהב כמין גומא למדת האבן, ומשקעה במשבצות, נמלאת המשבצת סובבת את האבן סביב, ומחבר המשבצות בכתפות האפוד: (רש"י)

שפתיה חכמים (ד) תקן בזה שחרש הוא סמוך לאבן שפירושו אומן של אבן ואמר של אבנים במקום של אבן להורות שמלת אבן הוא שם המין לא של אבן אחת כי האומן לא נקרא אומן בעבור אבן אחת: (ה) ופירוש כגלף כחקיקה. ופירוש עזקא טבעת והודיענו בזה שפירוש פתוחי הטבעות שבהם נעשו החותמות שהחקיקה אינה אלא על הטבעות ולא על החותם והוסיף כ"ף הדמיון שלא תאמר שתחתום על האבנים פתוחי טבעות החותם ואין הדבר כן אלא הדמיון הוא כ' מפורש היכר האותיות כמו האותיות החרוכות בטבעות הם ניכר ומפורש כך האותיות החרוכות על שתי האבנים בשמות בני יהיה ניכר ומפורש: (ו) פירוש שתפתח

האזנים עם השמות שהרי אין האזנים חקוקין על השמות: (ז) פירוש כאלו אמר מוסבות המשבצות לא שהאזנים מסבות המשבצות: (שפתי חכמים)

[יב] וְשַׁמְתָּ אֶת-שְׁתֵּי הָאָבְנִים עַל כְּתֹפֶת הָאֹפֶד אֲבְנֵי זָכָרָן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִשְׂא אֹהֶרָן אֶת-שְׁמוֹתֶם לְפָנָי יְהוָה עַל-שְׁתֵּי כְּתָפָיו לְזָכָרָן: (ס)

אונקלוס ותשוי ית תרתין אבניא על כתפי אפודא אבני דכרנא לבני ישראל ויטול אהרן ית שמותיהון קדם יי על תרין כתפיהי לדכרנא: [ס] (אונקלוס)

יונתן ותסדר ית תרתין מרגליתא על כתפי אפודא מרגלית מדרך זכותא לבני ישראל ויטול אהרן ית שמות בני ישראל על תרין כתפוי לדוכרנא: (תרגום יונתן)

רש"י לזכרון. שיהא רואה הקב"ה את השבטים כתובים לפניו, (ח) ויזכור לזכותם: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) לא שיהא אהרן נושא כדי שיזכור את השם תמיד כי פתוחי השמות הם סבה שיהיו נזכרים ולא שיהיה השם זכור. (נח"י) והא דלא פירש כן על אזני זכרון לבני משום דהתם י"ל לזכרון האי אבני אצל הכא כתיב שמותם לפני ה' וגו' לזכרון משמע שפיר שיהא הקב"ה וכו': (שפתי חכמים)

בעל הטורים שמותם. ב' במסורה דין ואידך ואלה שמותם במרגלים מלמד שהיו המרגלים כלם כשרים ומשה ביררם ע"פ השם: (בעל הטורים)

ספורנו על שתי כתפיו לזכרון. להשיג רחמים על ישראל בזכותם: (ספורנו)

[יג] וְעָשִׂיתָ מְרִמָּצוֹן וְעָשִׂיתָ מְרִמָּצוֹן וְעָשִׂיתָ מְרִמָּצוֹן

אונקלוס ותעביד מרמאון וְעָשִׂיתָ מְרִמָּצוֹן: (אונקלוס)

יונתן ותעביד מרמאון וְעָשִׂיתָ מְרִמָּצוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ועשית משבצות. מיעוט משבצות שתיים, ולא פירש לך עתה צפרקה זו אלא מקלת לרכון, (ט) ובפרשת החשן גומר לך פירושן: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) והוא שיהיו השרשרות תחובות בהן אצל לא פי' שיהיו ראשי השרשרות תחובות במשבצות שעל שתי כתפות האפוד מלמעלה ותהיינה תחובות על טבעות החשן מלמטה כדי שלא יזח החשן מן האפוד כו' רא"ם: (שפתי חכמים)

[יד] וְשִׁתִּי שְׂרָשְׁרֵת זָהָב טָהוֹר מְגִבֵּלֶת תַּעֲשֶׂה אֹתָם מְעֵשָׂה עֲבֹת וְנִתְּנָה אֶת-
שְׂרָשְׁרֵת הָעֲבֹתֹת עַל-הַמְּשֻׁבָּצֹת: (ס)

אונקלוס וְתִרְתִּין תִּכְיִן דְּהַב דְּכִי מְתַחְמֵן תַּעְבֵּד יְתַהוּן עוּבְד גְּדִילוּ וְתִתְּנוּ יְת תִּכְפֵּא
גְּדִילְתָא עַל מְרַמְצָתָא: (ס) (אונקלוס)

יונתן וְתִרְתִּין שִׁישְׁלֵן דְּדָהָב דְּכִי מְתַחְמֵן תַּעְבִּיד יְתַהוּן עוּבְד קְלִיעָא וְתִתְּנוּ יְת
שׁוּשִׁילְתָא קְלִיעָתָא עַל מְרַמְצָתָא: (תרגום יונתן)

רש"י שרשרות זהב. שלשלאות: מגבלות. לסוף גבול החשן תעשה אותם: מעשה
עבות. מעשה קליעת חוטין, ולא מעשה נקבים וכפלים כאותן שעושין לזרות,
(ו) אלא כאותן שעושין (כ) לערדסקאות שקורין אינשינשייר"ש (ביליה כג): ונתתה את
שרשרות. של עבותות העשויות מעשה עבות על משצרות הללו. ולא זה הוא מקום
אוואת עשייתן של שרשרות ולא אוואת קביעותן, ואין תעשה האמור כאן לשון אוו,
ואין ונתתה האמור כאן לשון אוו, אלא לשון עתיד, כי צפרשת החשן חוזר ומלווה
על עשייתן ועל קביעותן, ולא נכתב כאן אלא להודיעך מקאת כורך המשצרות
שאוה לעשות עם האפוד, וכתב לך זאת, לומר לך המשצרות הללו יוזקו לך,
לכשתעשה שרשרות מגבלות על החשן, תתנס על המשצרות הללו: (רש"י)

שפתי חכמים (י) למלאות מים: (כ) פירוש שקין שקושרין בחבל קטן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומלת שרשרות. כפול העי"ן. ואם לא יכפלוהו שוה הוא שרשות גבלות.
ולפרש בלשון הקדש מלת גבלות ומלות רבות במעשה החשן. גם מלת חשן קשה:
(אבן עזרא)

ספורנו מגבלות. מכוונות מקצה הכתפות אל קצה החשן בצמצום: (ספורנו)

[טו] וְעֲשִׂיתָ חֹשֶׁן מִשְׁפָּט מְעֵשָׂה חֹשֶׁב כְּמַעֲשֵׂה אֶפֶד תַּעֲשֶׂנוּ זָהָב תְּלָלֶת
אֶרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁבִי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ:

אונקלוס וְתַעְבֵּד חֹשֶׁן דִּינָא עוּבְד אָמֵן כְּעוּבְד אֶפֻּדָא תַּעְבְּדִנָּה דְּהָבָא תִּכְלָא וְאַרְגָּמָנָא
וְצַבַע זְהוּרִי וְבוּץ שְׂזִיר תַּעְבֵּד יְתִיָּה: (אונקלוס)

יונתן וְתַעְבִּיד חוֹשֶׁן דִּינָא דְּבִיָּה מְהוּדַע דִּינִיְהוּן דִּישְׂרָאֵל דְּאֶתְפְּסִי מִן דִּינִינָא וְסִדְרִי
נְצַחֵן קְרָבִיָּהוּן וְלִמְכַפְּרָא עַל דִּינִינָא עוּבְד אוּמֵן הִי עוּבְד אֶפֻּדָא תַּעְבְּדִינִיָּה דְּהָבָא
תִּיכְלָא וְאַרְגָּמָנָא וְצַבַע זְהוּרִי וְבוּץ שְׂזִיר תַּעְבִּיד יְתִיָּה: (תרגום יונתן)

רש"י חושן משפט. שמכפר על הקול הדין. דבר אחר משפט, שמזכר דבריו
והזכרתו (ב) אמת, דרישנמ"ט בלע"ז, שהמשפט משמש ג' לשונות, דברי טענות

בעלי הדין, וגמר הדין, ועונש הדין, אם עונש מיתה אם עונש מכות אם עונש ממון, וזה משפט לשון זירור (מ) דברים, שמפרש ומזכר דבריו: כמעשה אפוד. מעשה חושב ומחמט מינין: (רפ"י)

שפתי חכמים (ב) פירוש כל דבר שהיה מסופק בידו אם לעשות אם לא הולך אלל חושן המשפט ובו היו כל האותיות מאל"ף ז"ת והיו האותיות בולטין ונעשו תיבה וזאתה תיבה היה נכתב אם לעשותם אם לאו: (מ) ר"ל משפט משמש ג' דברים ואחד מן הלשונות גמר דין ומשפט דכתיב גבי חושן המשפט גמר דין דהיינו לשון זירור דברים: שפתי חכמים:

בעל הטורים חשן משפט. שמכפר על עונות משפט ומה משפט ביום אף שאלת אורים ביום. חושן משפט: בגימ' מכפר [על] הרהור הלב: (בעל הטורים)

כלי יקר ועשית חשן משפט מעשה חושב. לא הזכיר בכל הבגדים מעשה חשב כ"א באפוד וחשן, לפי שזה מורה שכפרה זו היא על איזו עון פרטי שהמחשבה בו כמעשה דמי וזה אינו מצוי כ"א בעבודה זרה כמבואר למעלה במעשה האפוד, והחשן הבא לכפר על קלקול הדינין כי הדינין הם דברים מסורים אל לב הדיין כי אין לדיין כ"א מה שענינו רואות ובידו לומר על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, כפי הענין וכפי האיש וכפי הזמן וכפי המקום ואם אמר יאמר הדיין כך היה נראה בעיני מי יוכל להכחישו בלתי ה' לבדו הבוחן לבות בני האדם ע"כ היה החשן נתון על לב אהרן כי הדינין מסורים אל הלב ועל כן היה מעשה חשב לכפר על מחשבת הדיין, ולפי שנאמר מעשה חשב כמעשה אפוד. תלה ענין החשב באפוד לומר לך שקלקול הדינין שקול כנגד ע"ז כמ"ש רז"ל (סנהדרין ז): כל המעמיד דיין שאינו הגון כאלו נטע אשירה כו' דהיינו ע"ז, על כן אמר שחשן המשפט המכפר על הדינין יהי כמעשה אפוד המכפר על ע"ז וכן דרשו רז"ל פסוק לא תעשון אתי אלהי כסף על דיין שאינו הגון (ירושלמי בכורים פי"ג ה"ג) כי גם עיקר חטא זה תלוי במחשבת הדיין כמ"ש (משלי י"ב) מחשבות צדיקים משפט. כי הם שלמים במשפט גם במחשבתם, והיה רבוע. כל כל דיין צריך להיות שלם בדי' דברים המנויים בפסוק ואתה תחזה וגו' (שמות י"ב) והיה כפול כי חטאו ג"כ כפול כי הוא מזיק לזה בממונו ולזה בנשמתו שמחזיקו ממון חבירו שלא כדין זהו שמסיק במדרש (איכ"ר א"ג) חטאו בכפלים ולקו בכפלים כי חטאו בקלקול דינין כמ"ש (ישעיה א"ב) צדק ילין בה וגו' וחטאו בע"ז כי גם זה חטא כפול כמ"ש (ירמיה ב"ג) אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות נשברים. ומכל זה נלמוד הדמיון שיש לקלקול הדינין עם הע"ז על כן היה החשן כמעשה אפוד. זרת ארכו, כי קלקול הדינין גורם השחתת העולם ותקונו דומה כאלו נעשה שותף להקב"ה במע"ב שנאמר בהם ושמים בזרת תכן (ישעיה מ"ב). (כלי יקר)

רְבֹוע יְהִי עֵיף זָרְתָא אַרְפָּה וְזָרְתָא רְחָבָא:

אונקלוס מְרַבֵּע יְהִי עֵיף זָרְתָא אַרְפָּה וְזָרְתָא פְתִיגָה: (אונקלוס)

יונתן מְרַבֵּע יְהִי עֵיף זָרְתָא אֲוֶרְפָּה וְזָרְתָא פוֹתִיגָה: (תרגום יונתן)

רש"י זרת ארכו זרת רחצו. כפול, ומוטל לו לפניו כנגד לבו, שנאמר והיו על לב אהרן, תלוי בכתפות האפוד הצלות מאחוריו על כתפיו, ונקפלות ויורדות לפניו מעט, והחשן תלוי בהן בשרשרות וטבעות, כמו שפורש צענין: (רש"י)

דעת זקנים **כפול**. אוי מוהר"י ז"ל ששניהם היו זה על זה ובעליון היו קבועים האבנים והתחתון דבוק עמו לחזק שלא יתקלקלו האבנים הקבועות בחק המשבצות שבתוך העליון וכן תניא בתורת כהנים בפרשת וכי תקריב קרבן מנחה ועשית חשן משפט וכי יכול כשם שזה כפול כך זה כפול ת"ל זהב לזהב הוא שזה ולא לכפלו פי' ולא להיות האפוד כפול כמו החשן וגם פירש"י גבי ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים פי' אורים מלשון מדינות כמו באורים כבדו ה' תומים לשון גבולים ששם כלה התחום שהיה כלה בחשן תחום וגבול ומצרו של כל שבת ושבת בתוך אבן שלו וזש"ה משפט בני ישראל שלא יוכלו לערער זה על זה כלום ובימי יהושע כשהטילו גורל נפל הגורל כמו שכתוב בחשן וגם הכהן היה מכויין ברוח הקדש ובשעת מלחמה ובעת הצורך היו עולות האותיות ואומרות ומשיבות להם כל שאלתם: (דעת זקנים)

[יז] ומלאת בו מלאת אבן ארבעה טורים אבן טור אדם פטדה וברקת הטור האחד:

אונקלוס ותשלים בה אשלמות אבנא ארבעא סדרין אבן טבא סדרא קדמא סמקון ירקון וברקון סדרא חד: (אונקלוס)

יונתן ותשלים ביה אשלמות דמרגליון טבאן ארבעא סדרין דמרגליון טבאן פל קביל ארבע טריגונין דעלמא סדרא קדמא סמוקתא ירקתא וברקתא סדרא חד ועליהון חקיק ומפרש שמהת שבטיא ראובן שמעון ולוי: (תרגום יונתן)

רש"י ומלאת זו. על שם שהאבנים ממלאת גומות המשצרות המתוקנות להן, קורא אותן בלשון מלואים: (רש"י)

בעל הטורים **ארבעה טורים**. כנגד ד' דגלים וד' אמהות. בכל אבן היה שש אותיות כי שמות שלשת האבות ושבטי ישורון מצטרף עם כל אחד ואחד עד שיהיה ו' אותיות. כמו ראובן וא' דאברהם, שמעון ב'. לוי רה"מ. יהודה י' דיצחק. יששכר צ'. זבולן ח'. דן ק' יעק מיעקב. נפתלי ב'. גד שבטי. אשר יש"ו. יוסף ר"ן. ובנימין לא היה צריך צירוף כי היה בו ו' אותיות: (בעל הטורים)

כלי יקר **ומלאת בו מלואת אבן ד' טורים**. ובכל אחד ג' אבנים טובות כי אין ב"ד פחות מג' ויהיו מזהירים כזוהר האבנים כי אבני נזר המה שנראים תוכם כברם, ובעקידה כתב שאבנים אלו היו קצתם יקרים וקצתם בזול לרמוז שיהיה לדיין שזה משפט של פרוטה כמאה מנה, והיו שמות השבטים חקוקים עליהם כתולדותם לרמוז שלא ישא פני איש כקטן כגדול ישמעון כאילו אין כאן יתרון לגדול שבשבטים על הקטן שבהם רק התולדה התלויה בשנים וזולת זה הכל שוין וזה רמז נכון. ויש בו רמז ג"כ אל הדיין שלא יתנשא לאמר אני אמלוד כי

הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח, והכתוב אומר (תהלים כה.ט) ידרך ענוים במשפט. וטעמו של דבר בארנו למעלה פרשת משפטים. וז"ש (שבת קלט.) שבזכות וראך ושמח בלבו זכה אהרן לחשן המשפט על הלב כי בזכות שמרוב ענוה שבו לא נתקנא בשררת משה אחיו הקטן ממנו בתולדה זכה לחשן המשפט התלויה במדת הענוה והיו כתובים שמה השבטים כתולדותם וזה מדה כנגד מדה ממש.

ל) ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים. כי יושבי על מדין מאירים לכל העולם כי מטעם זה נקראו הסנהדרין עיני העדה כי המה להם לעינים להוציא לאור כל תעלומות של הבעלי דינין כמבואר למעלה ע"כ היו האורים והתומים נתונים בחשן המשפט. (כלי יקר)

יח) והטור השני נפק ספיר ויהלם:

אונקלוס וְסִדְרָא תַנְיָנָא אֲזַמְרָדִין וְשִׁבְזִיז וְסַבְהָלוֹס: (אונקלוס)

יונתן וְשׁוֹם סִדְרָא תַנְיָנָא אֲזַמְרָדִין וְסִפְרִינוֹן וְכַדְכּוֹדִי וְעַלְיָהוֹן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַהֲת תַלְתָּא שְׁבִטָא יְהוּדָה דָּן וְנִפְתָּלִי: (תרגום יונתן)

יט) והטור השלישי לשם שבו ואחלמה:

אונקלוס וְסִדְרָא תַלְיִתָּא קַנְפִּירִי טַרְקָא וְעִין עֵגְלָא: (אונקלוס)

יונתן וְשׁוֹם סִדְרָא תַלְיִתָּא קַנְפִּירִינוֹן וְעַרְקִין וְעִין עֵיגֵל וְעַלְיָהוֹן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַהֲת תַלְתָּא שְׁבִטָא גָד וְאָשֶׁר וְיִשְׁשָׁכָר: (תרגום יונתן)

כ) והטור הרביעי תרשיש ושהם וישפה משבצים זהב יהיו במלואתם:

אונקלוס וְסִדְרָא רְבִיעָא פְרוּם יָמָא וּבוּרְלָא וּפְנִטְרִי מְרַמְצָן דְדַהֲבָ יְהוֹן בְּאַשְׁלָמוֹתָהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְשׁוֹם סִדְרָא רְבִיעָא פְרוּם יָמָא רַבָּא וּבִירְלִינוֹת חֲלָא וּמְרַגְנִיית אֶפְנִטוּרִין וְעַלְיָהוֹן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַהֲת תַלְתָּא שְׁבִטָא זְבוּלוֹן יוֹסֵף וּבְנִגְמִין מְשַׁקְעִין בְּדַהֲבָ יְהוֹן בְּאַשְׁלָמוֹתָהוֹן: (תרגום יונתן)

כ"י משצלים זהב. יהיו הטורים במלואותם, מוקפים משצלות זהב בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן, זהו לשון במלואותם, כשיעור מלוי עביין של אבנים יהיה עומק המשצלות, לא פחות ולא יותר: (כ"י)

בעל הטורים ישפה. בגימטריא בנימין בן יעקב שישפה היה לבנימין: (בעל הטורים)

כ"א והאבנים תהיון על-שמת בני-ישראל שתים עשרה על-שמתם פתוחי

חֹתֶם אִישׁ עַל-שְׁמוֹ תִּהְיֶיןָ לְשָׁנִי עָשָׂר שָׁבֹט:

אונקלוס וְאַבְנֵי יְהוֹנָן עַל שְׁמֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּרְתִּי עֶסְרֵי עַל שְׁמֵהֶם יְהוֹנָן כְּתַב מִפְּרֵשׁ בְּגִלּוֹף דְּעִזְקָא גְבַר עַל שְׁמֵהּ תִּהְיֶיןָ לְתַרְיֵין עֶסְרֵי שְׁבֹטִין: (אונקלוס)

יונתן וּמִרְגְּלֵי יִתָּא תִּהְיֶיןָ מִתְנַסְבֵּין עַל שְׁמֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵינּוּן תִּרְתִּי עֶסְרֵי עַל שְׁמֵהֶם יְהוֹנָן גְּלִיף חֲקִיק וּפְרֵשׁ הֵי בְּגִלּוֹף דְּעִזְקָא גְבַר מִרְגְּלֵי יִתָּא עַל שְׁמֵהּ תִּהְיֶיןָ לְתַרְיֵין שְׁבֹטִין: (תרגום יונתן)

רש"י אִישׁ עַל שְׁמוֹ. כַּסְדֵּר תּוֹלְדוֹתָם סֵדֶר הָאֲבָנִים, (ו) אֹדֶם לְרֵאוּבֵן, פְּטוּדָה לְשִׁמְעוֹן, וְכֵן כָּל־ס: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) ר"ל כסדר שילדו האמהות כלומר מי שהיתה תחלה זלידה ולא נשגיח על הסדר שנוולדו השבטים שהוא ראוּבֵן שִׁמְעוֹן לוי יהודה כסדר תולדותם האמור באפוד ויהיה לפי זה יאסכר וזבולון קודמים לדן ולנפתלי ויבא ששם דן יהיה כתוב על האבן ששמו לשם כמו דכתיב בספר יהושע ויקרא ללשם דן כשם דן אביהם. רא"ם האריך ואני קצתי: (שפתי חכמים)

ספורנו וְהָאֲבָנִים תִּהְיֶיןָ עַל שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. כְּשִׁיקְדִישׁוֹם הַמִּתְנַדְבִּים יִהְיֶה הַקֹּדֶשׁ לְשֵׁם כַּד שִׁיכְתְּבוּ עֲלֵיהֶם שְׁמוֹת הַשְּׁבֹטִים: שְׁתִּים עֲשָׂרָה עַל שְׁמוֹתָם. וְתִהְיֶינָה שְׁנַיִם עֲשָׂר כַּגֹּד שְׁמוֹתָם, לֹא פְחוֹת וְלֹא יוֹתֵר: פְּתוּחֵי חוֹתָם אִישׁ עַל שְׁמוֹ. וְכֵן הַמִּפְתָּח יִפְתַּח אֶת הָאֲבָן שֶׁל כָּל אֶחָד מֵהֶם עַל שְׁמוֹ, וְלֹא יִחְלִיף לֹא הָאֲבָן וְלֹא הַכּוֹנֵה מִזֶּה לְזֶה: (ספורנו)

כב וְעֲשִׂיתָ עַל-הַחֹשֶׁן שְׁרָשֶׁת גְּבֻלֹת מַעֲשֵׂה עֲבֹת זָהָב טְהוֹר:

אונקלוס וְתַעֲבִיד עַל חוֹשְׁנָא תַּפְיֵין מִתְחָמֵן עוֹבֵד גְּדִילוֹ דְּהַב דְּכִי: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד עַל חוֹשְׁנָא שִׁישְׁלֵן מִתְחָמֵן עוֹבֵד קְלִיעָא דְּדְּהַב דְּכִי: (תרגום יונתן)

רש"י עַל הַחֹשֶׁן. בְּשִׁבְלֵי הַחֹשֶׁן, לְקַבְּעֵם זַטְעוֹתָיו, (ס) כְּמוֹ שֶׁמְפֹרֵשׁ לְמַטֵּה זַעֲנִין: שְׂרָשֶׁת. לְשׁוֹן שְׂרָשֵׁי אֵילָן, הַמֵּאֲחִיזִין לְאֵילָן לְהַאֲחֹז וּלְהַתְקַע בְּאַרְזָן, אֲחַף אֵילָן יִהְיוּ מֵאֲחִיזִין לְחֹשֶׁן, שֶׁזֶהֱיָה תְלוּי בְּאַפּוֹד, וְהֵן שְׂרָשֵׁת הַחֹשֶׁן לְמַעֲלָה זַעֲנִין הַמִּשְׁבְּלוֹת, וְאַחַף שְׂרָשֵׁת פֶּתֶר מִנְחָם בֵּין סְרוּק לְשׁוֹן שְׂרָשֵׁים, וְאָמַר שְׂרָשֵׁי"שׁ יִתִּירָה, כְּמוֹ מ"ם שֶׁבְּשִׁלְשׁוֹם, וּמ"ם שֶׁבְּרִיקָה, וְאֵינִי רּוֹאֵה אֶת דְּבָרָיו, אֲלֹא שְׂרָשֵׁת זַלְשׁוֹן עֲבָרִית כְּשִׁלְשֵׁלֶת (ע) זַלְשׁוֹן מִשְׁנָה: גְּבֻלֹת. הוּא מִגְּבֻלוֹת הַחֹמֶר לְמַעֲלָה, שֶׁתְּתַקַּעֵם זַטְעוֹת שִׁיהִיו בְּגִבּוֹל הַחֹשֶׁן, וְכָל גְּבוּל לְשׁוֹן קָהָה, אֲשׁוּמִי"ל זַלְע"ז: מַעֲשֵׂה עֲבֹת. מַעֲשֵׂה קְלִיעָה: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) שלא תאמר שלא לעשותן אלא על החסן אבל לא לעשותן במקום אחר ולתקנן בו כמו שמפרש רש"י בסמוך: (ע) והכי פירושו פעשה שלשלות להיות לו (לשקריות) (לשקריות): (שפתי חכמים)

ספורנו גבלות. לא שרשרות להאריך ולקצר: (ספורנו)

[כג] ועשית על-החשן שתי טבעות זהב ונתת את-שתי הטבעות על-שני קצות

אונקלוס ותעבד על חושבנא פרתין עזקו דדהב ותתן ית פרתין עזקתא על פרתין סטרי חושבנא: (אונקלוס)

יונתן ותעבד על חושבנא פרתין עזקו דדהב דכי ותתן ית פרתין עזקתא על פרתין סטרי חושבנא: (תרגום יונתן)

רש"י על החושן. לצורך החושן, כדי לקבוע בו. ולא יתכן לומר שתהא תחלת עשייתו עליו, שאם כן מה הוא שחוזר ואומר ונתת את שתי הטבעות, והלא כבר נתונים בו, היה לו לכתוב בתחלת המקרא, ועשית על קצות החשן (פ) שתי טבעות זהב, ואף בשרשרות כריך אתה לפתור כן: על שני קצות החושן. לשתי פאות שכנגד האורח לימנית ולשמאלית הבאים מול כתפות האפוד: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) אלא ודאי פירוש לצורך החשן ואף כו': (שפתי חכמים)

[כד] ונתתה את-שתי עבתת הזהב על-שתי הטבעת אל-קצות החשן:

אונקלוס ותתן ית פרתין גדילן דדהב על פרתין עזקתא לסטרי חושבנא: (אונקלוס)

יונתן ותתן ית פרתין קליען דדהב על פרתין עזקתא בסטרי חושבנא: (תרגום יונתן)

רש"י ונתתה את שתי עבותות הזהב. הן הן שרשרות גבלות הכתובות למעלה, ולא פירש מקום קבוען בחשן, עכשיו מפרש לך שיהא תוחב אותן בטבעות, ותדע לך שהן הן הראשונות, שהרי בפרשת אלה פקודי (ו) לא הוכפלו: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) פירוש בפרשת עשיית החשן שם לא נזכרו העבותות: (שפתי חכמים)

[כה] ואת שתי קצות שתי העבלות תתן על-שתי המשבצות ונתתה על-

פְּנִיּוֹ: אָל-מוֹל הָאֵפֶד תְּפֹת

אונקלוס וְגַת תְּרִיתִין גְּדִילָן דְּעַל תְּרִיתִין סְטְרוּהִי תִתְּנוּ עַל תְּרִיתִין מְרַמְצָתָא וְתִתְּנוּ עַל
אֵפֶדָא לְקַבֵּל אֵפֹהִי: (אונקלוס) קְתִיפִי

יונתן וְגַת תְּרִיתִין קְלִיעֵן דְּעַל תְּרִין סִיטְרוֹי תִתְּנוּ עַל תְּרִיתִין מְרַמְצָתָא וְתִתְּנוּ עַל קְתִיפִי
אֵפֶדָא כָּל קִבִּיל אֲנָפוּי: (תרגום) יונתן

רש"י וְאֵת שְׁתֵּי הַקֹּת. שֶׁל שְׁתֵּי הָעֲבוֹתוֹת, ב' רֵאשִׁיָּהֶם שֶׁל כָּל אַחַת וְאַחַת: תִּתְּנוּ עַל שְׁתֵּי הַמִּשְׁבָּלוֹת. הֵן הֵן הַכְּחוּבוֹת לְמַעַלָּה בִּין פֶּרֶשֶׁת הַחֶשֶׁן וּפְרֶשֶׁת הָאֵפֶד, וְלֹא פִירָשׁ אֶת לָרֶכֶן וְאֵת מִקוּמוֹן, עַכְשָׁיו מִפְרָשׁ שִׁיתְקַע בֵּהֶן רֵאשִׁי הָעֲבוֹתוֹת הַתְּחוּבוֹת בְּטַבְעוֹת הַחֶשֶׁן לִימִין וְלִשְׂמָאל אֲלֹל הַלְּוֹאֵר, שְׁנֵי רֵאשִׁי שְׂרָשְׁרוֹת הַיִּמִּנִּית תּוֹקַע בְּמִשְׁבָּלוֹת שֶׁל יִמִּין, וְכֵן בְּשֶׁל שְׂמָאל שְׁנֵי רֵאשִׁי שְׂרָשְׁרוֹת הַשְּׂמָאלִית: וְנִתְּתָהּ. הַמִּשְׁבָּלוֹת עַל כַּתְּפוֹת הָאֵפֶד, אַחַת בְּזוֹ וְאַחַת בְּזוֹ, נִמְלָאוּ כַּתְּפוֹת הָאֵפֶד מֵחִזְיָקִין אֶת הַחֶשֶׁן שֶׁלֹּא יִפּוֹל וּבֵהֶן הוּא תְלוּי, וְעַדִּיין שֶׁפֶת הַחֶשֶׁן הַתְּחוּנוֹה הוֹלֶכֶת וּבָאָהּ, וְנוֹקֶשֶׁת עַל כְּרִיסוֹ וְאִינָה דְבוֹקָה לוֹ יִפֶּה, לְכַךְ הוֹלְכֵךְ עוֹד ב' טַבְעוֹת לְתַחֲתִיתוֹ, כְּמוֹ שֶׁמִּפְרָשׁ וְהוֹלֵךְ: אֲלֹ מוֹל פְּנִיּוֹ. (ה) שֶׁל אֵפֶד, שֶׁלֹּא יִתֵּן הַמִּשְׁבָּלוֹת בְּעֶבֶר הַכַּתְּפוֹת שְׂכַלְפֵי הַמַּעֲיֵל, אֲלֹא בְּעֶבֶר הָעֲלִיּוֹן שְׂכַלְפֵי הַחוּץ, וְהוּא קְרוֹי מוֹל פְּנִיּוֹ שֶׁל אֵפֶד, כִּי אֹתוֹ עֶבֶר שְׂאִינוֹ נִרְאָה אִינוֹ קְרוֹי פְּנִים: (רש"י)

שְׁתֵּי חֲכָמִים (ה) לְאֵפֶדָא שֶׁלֹּא יִהְיֶה כְּלָפִי הַמַּעֲיֵל: (שְׁתֵּי חֲכָמִים)

וְעֲשִׂיתָ שְׁתֵּי טַבְעוֹת זָהָב וְשִׁמְתָּ אֹתָם עַל-שְׁנֵי קְצוֹת הַחֶשֶׁן עַל-שְׂפָתוֹ אֲשֶׁר אָל-עֶבֶר הָאֵפֶד: בְּיָתֶהּ:

אונקלוס וְתַעֲבִיד תְּרִיתִין עֶזְקוֹן דְּדָהָב וְתִשׁוּי וְתִהוֹן עַל תְּרִין סִטְרֵי חוּשְׁנָא עַל סִפְתָּהּ
דִּלְעֶבְרָא לְעֶבְרָא דְאֵפֶדָא מְלָגוּ: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד תְּרִיתִין עֶזְקוֹן דְּדָהָב וְתִתְּנוּ וְתִהוֹן עַל תְּרִין סִטְרֵי חוּשְׁנָא עַל שִׁיפְמִיָּה
דְּלְעֶבְרָא לְאֵפֶדָא לְגִיו: (תרגום) יונתן

רש"י עַל שְׁנֵי הַקֹּת הַחוּשָׁן. הֵן שְׁתֵּי פְאוֹתָיו הַתְּחוּנוֹת לִימִין וְלִשְׂמָאל: עַל שְׁפָתוֹ אֲשֶׁר אֲלֹ עֶבֶר הָאֵפֶד בִּיתָהּ. הָרִי לֵךְ שְׁנֵי סִימָנוֹן, הָאֶחָד שִׁיתַּנֵּם בְּשְׁנֵי הַקֹּת שֶׁל תְּחוֹתוֹ, שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הָאֵפֶד, שְׁעֲלִינוֹ אִינוֹ כְּנֶגֶד הָאֵפֶד, שֶׁהָרִי סְמוּךְ לְלוֹאֵר הוּא, וְהָאֵפֶד נִתּוֹן עַל מַתְנִיּוֹ, וְעוֹד נִתּוֹן סִימָן, שֶׁלֹּא יִקְבַּעַם בְּעֶבֶר הַחוּשָׁן שְׂכַלְפֵי הַחוּץ, אֲלֹא בְּעֶבֶר שְׂכַלְפֵי פְנִים, שֶׁנֶּאֱמַר בִּיתָהּ, וְאֹתוֹ הַעֲבַר הוּא לְכַד הָאֵפֶד, שֶׁחֲשַׁב הָאֵפֶד חוּגְרוֹ לְכַהֵן, וְנִקְפַּל הַסִּינֵר לְפָנָיו הַכֹּהֵן עַל מַתְנִיּוֹ, וְקָלַת כְּרִיסוֹ מִכֹּאֵן וּמִכֹּאֵן עַד כְּנֶגֶד הַקֹּת הַחֶשֶׁן, וְקָלַתוֹ שׁוֹכְבִין עֲלָיו: (רש"י)

[כז] וְעֲשִׂיתָ שְׂתֵי טְבָעוֹת זֶהָב וְנָתַתָּה אֹתָם עַל-שְׂתֵי כְּתָפוֹת הָאֶפֶוד מִלְמָטָה מִמּוֹל פָּנָיו לְעַמֵּת מַחְבְּרָתוֹ מִמַּעַל לְחֹשֶׁב הָאֶפֶוד:

אונקלוס וְתַעֲבִיד תְּרֵתִין עֶזְקוֹן דְּדָהָב וְתִתְּנוּ יְתַהוּן עַל תְּרֵתִין כְּתָפֵי אֶפֶודָא מְלָרַע מְלֻקְבֵּל אֶפֶוּהִי לְקַבֵּל בֵּית לופִי מְעִלְוֵי לְהַמִּין אֶפֶודָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד תְּרֵתִין עֶזְקוֹן דְּדָהָב וְתִתְּנוּ יְתַהוּן עַל תְּרֵין כְּתָפֵי אֶפֶודָא מְלָרַע מְקַבֵּיל אֶפֶוּי כָּל קַבֵּיל בֵּית לופִי מְעִלְוֵי לְהַמִּין אֶפֶודָא: (תרגום יונתן)

רש"י על שתי כתפות האפוד מלמטה. שהמשכרות נתונות בראשי כתפות האפוד העליונים, הבאים על כתפיו כנגד גרונו ונקפלות ויורדות לפניו, והטבעות אוחזות בראשן השני שהוא מחובר (ה) לאפוד, והוא שנאמר לעומת מחברתו, סמוך למקום חבורן באפוד למעלה מן החגורה מעט, שהמחברת לעומת (ז) החגורה, ואלו נתונים מעט בגובה זקיפת הכתפות, הוא שנאמר ממעל לחשב האפוד, והן כנגד סוף החשוך, ונתן פתיל תכלת באותן הטבעות ובטבעות החשוך, ורוכסן באותו פתיל לימין ולשמאל, שלא יהא תחתית החשוך הולך לפניו וחוזר לאחור ונוקש על כריסו, ונמלא מיושב על המעיל יפה: ממול פניו. בעבר החילון: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) ר"ל לחשב שבאפוד: (ז) פירוש הכתפות היו מחוברים על החשב ברוחב והטבעות נתונות למעלה מהן בסוף החשב ונמלא שהיה סוף החושן מגיע לתחלת החשב משום שנאמר ממעל לחשב האפוד: (שפתי חכמים)

ספורנו ממול פניו. שלא יהיה מול פניו: לעמת מחברתו. נכח מחברתו, בקו ישר נגד מקום חבור הכתפות עם האפוד: (ספורנו)

[כח] וְיִרְכְּסוּ אֶת-הַחֹשֶׁן (מטבעתו) מְטַבְּעֹתָיו אֶל-טְבָעוֹת הָאֶפֶוד בְּפִתִּיל תְּלָלִית לְהִיּוֹת עַל-חֹשֶׁב הָאֶפֶוד וְלֹא-יִזַּח הַחֹשֶׁן מִעַל הָאֶפֶוד:

אונקלוס וְיַחְדוּן יְתַּ חוּשְׁנָא מְעִזְקַתְהָ לְעִזְקַתָּא דְאֶפֶודָא בְּחוּטָא דְתַכְלֵתָא לְמַהוּי עַל הַמִּין אֶפֶודָא וְלֹא יִתְפָּרַק חוּשְׁנָא מְעִלְוֵי אֶפֶודָא: (אונקלוס)

יונתן וְיִטְכְּסוּן יְתַּ חוּשְׁנָא מְעִזְקַתְהָ לְעִזְקַת אֶפֶודָא בְּשִׁזִּיר חוּטָא דְתִיכְלָא לְמַהוּי אֲדִיק עַל הַמִּין אֶפֶודָא וְלֹא יִתְפָּרַק חוּשְׁנָא מְעִלְוֵי אֶפֶודָא: (תרגום יונתן)

רש"י וירכסו. לשון חבור, וכן מרוכסי איש (תהלים לא, כא), חבורי חצרי רשעים. וכן והרכסים לבקעה (ישעיה מ, ד), הרים הסמוכים זה לזה, שאי אפשר לירד לגיא שביניהם אלא בקושי גדול, שמתוך סמיכתן הגיא זקופה ועמוקה, יהיו לבקעת

מישור ונוחה לילך: להיות על חשב האפוד. להיות החשן דבוק אל חשב האפוד:
ולא יזה. לשון ניתוק, ולשון ערבי הוא כדברי דונס בן לברט: (רש"י)

אבן עזרא ומלת וירכסו. מגזרת מרוכסי איש כדרך עוות: (אבן עזרא)

הרמב"ן ולא יזח החושן. לשון נתוק, ולשון ערבי הוא, כדברי דונס בן לברט, לשון רש"י. והקרוב אלי כי הוא כמו יסח, מן בית גאים יסח ה' (משלי טו כה), ובוגדים יסחו ממנה (שם ב כב), ענין נתיצה ונתוק, בחלוף הסמ"ך והזי"ן, כמו יעלזו חסידים בכבוד (תהלים קמט ה), נתעלסה באהבים (משלי ז יח). ונתצתם את מזבחותם (דברים יב ג), נתסו נתיבתי (איוב ל יג). וכן ושמרתם את משמרת הבית מסח (מ"ב יא ו), מהנתץ, יזהירם שלא יפרד אחד מהם וינתץ את המשמר:

ואולי גם כן ולמזח תמיד יחגרה (תהלים קט יט), להרס ונתיצה, יאמר שיחגור הקללה תמיד עד שיהרס וינתץ בה כאשר אחרים מתאזרים בחגורתם. אין מזח עוד (ישעיה כג ז), אין הריסה עוד, יאמר לצור עברי באנשי ארצך כיאור אל ארץ תרשיש שהיתה סוחרתך, ואין הריסה ופירוד עוד, שלא יפרד אחד מכלכם משם ולא ישוב לצור כי תחרב לגמרי. הנפרד ממעמד חביריו יקרא הורס, כלשון אל יהרסו אל ה' לראות (לעיל יט כד), וכתוב ממעמדך יהרסך (ישעיה כב יט), וכן ומזיח אפיקים רפה (איוב יב כא), נתיצת האפיקים, הם הנחלים השוטפים והורסים ההרים והגאיות. ומזח בשקל מצח, שניהם בעלי הנו"ן, כי הוא מלשון נצוח, כי חוזק הראש במצח: (הרמב"ן)

[כט] וְנָשָׂא אֶהָרָן אֶת-שְׁמוֹת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּחֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט עַל-לִבּוֹ בְּבֹאוֹ אֶל-הַקֹּדֶשׁ לְזַכְּרָן לִפְנֵי-יְהוָה תְּמִיד:

אונקלוס וְיִטוֹל אֶהָרָן יֵת שְׁמֵהֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחֹשֶׁן דִּינָא עַל לִבָּהּ בְּמַעְלָה לְקוֹדֶשָׁא לְדוֹכְרָנָא קָדָם יְיָ תְּדִירָא: (אונקלוס)

יונתן וְיִטוֹל אֶהָרָן יֵת שְׁמֵהֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחֹשֶׁן דִּינָא עַל לִבָּיהּ בְּזָמַן מַעְלִיהּ לְקוֹדֶשָׁא לְדוֹכְרָן טַב קָדָם יְיָ תְּדִירָא: (תרגום יונתן)

ספורנו לזכרון לפני ה' תמיד. שיזכור ה' זכותם ויפקוד את בניהם לשלום בזכותם: (ספורנו)

[ל] וְנִתְּתָ אֶל-חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת-הָאוּרִים וְאֶת-הַתְּמִיּוֹם וְהָיוּ עַל-לִבּ אֶהָרָן בְּבֹאוֹ לִפְנֵי יְהוָה וְנָשָׂא אֶהָרָן אֶת-מִשְׁפָּט בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל עַל-לִבּוֹ לִפְנֵי יְהוָה תְּמִיד: (ס)

אונקלוס וְתִתֵּן בְּחֹשֶׁן דִּינָא יֵת אוּרִיָא וְיֵת תְּמִיָא וְיֵהוּן עַל לִבָּא דְאֶהָרָן בְּמַעְלָה קָדָם יְיָ וְיִטוֹל אֶהָרָן יֵת דִּינָא דְבְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל לִבָּהּ קָדָם יְיָ תְּדִירָא: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְתִתֵּן בְּחֹשֶׁן דִּינָא יֵת אוּרִיָא דְמִנְהָרִין מְלִיהוֹן וּמְפָרְסִמִּין טְמִירוֹ דְּבֵית יִשְׂרָאֵל וְיֵת תּוּמִיָא דְּמִשְׁלִימִין בְּעוֹבְדֵיהוֹן לְכַהֲנָא רַבָּא דְּתַבַּע אוּלְפָן מִן קָדָם יְיָ בְּהוֹן דְּבַהוֹן חִקִּיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמָא רַבָּא וְקוֹדֶשָׁא דְּבִיהּ אֶתְבְּרִינִין תְּלַת מָאָה וְעֵישְׁרֵתִי עֲלִמָּא

וְחָקִיק וּמְפָרֵשׁ בְּאָבוֹן שְׁתַּיְחָה דְּבָהּ חֲתַם מְאִרֵי עֲלֵמָא פּוּס תְּהוּמָא רַבָּא מִן שִׁירוּיָא
וְכָל מֵאֵן דְּמִדְפָּר הֵהוּא שְׁמָא קְדִישָׁא בְּשַׁעַת אֲנִיקֵי מְשִׁתְּזִיב וּטְמִירָן מְגִלְיִין וְיֵהוּן
עַל לְבָא דְאַהֲרֹן בְּזִמְנוֹ מִיעֲלִיָּה קְדָם יְיָ וְיִטּוֹל אֶהָרֹן יַת דִּין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל לְבִיָּה קְדָם
יְיָ תְּדִירָא : (תרגום יונתן)

רש"י את האורים ואת התמים. הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי
החשן, שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו (יומא עג:). ובמקדש שני היה
החשן, שאי אפשר לכהן גדול להיות מחוסר בגדים, אבל אותו השם לא היה בתוכו,
ועל שם אותו הכתב הוא קרוי משפט, שנאמר ושאל לו במשפט האורים (במדבר כז,
כא:). את משפט בני ישראל. דבר שהם נשפטים ונוכחים על ידו אם לעשות דבר
או לא לעשות. ולפי המדרש אגדה, שהחשן מכפר על מעותי הדין נקרא משפט,
על שם סליחת המשפט: (רש"י)

אבן עזרא ונתת. טעם משפט. דיני השם וגזירותיו העתידות כי בעבור כן שואלים
באורים ותומים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים. סבר רבי אברהם
להתחכם בענין האורים והתומים, ואמר (בפסוק ו) כי הם מעשה אומן כסף
וזהב, והאריך בענינם כי חשב שהם על הצורות שיעשו בעלי הכוכבים לדעת
מחשבת השואל. ולא אמר כלום. אבל הם כדברי רש"י, כתב שם המפורש
(תיב"ע) נתון בין כפלי החשן, ולכך הוצרך להיות כפול (לעיל פסוק טז). והראיה,
כי לא נזכרו אורים ותומים כלל במעשה האומנים, ולא הזכירם להם בצואה
ולא במעשה כלל. ופרט בבגדים ויעש את האפוד (להלן לט ב), ויעש את החשן
(שם ח), ולא אמר ויעש האורים והתומים, ואלו היו מעשה חרש חכם היה מאריך
בהם יותר מן הכל, ואם אולי ירצה לקצר בהם לעמקם היה אומר ועשית אורים
ותומים כאשר הראה אותך בהר זהב טהור תעשה אותם או כסף מזוקק:

ועוד תשוב תראה כי לא הזכיר בה"א הידיעה אחד מכל הכלים שלא נזכרו כבר,
אבל אמר ועשו ארון (לעיל כה י), ועשית שולחן (שם כג), ועשית מנורת (שם לא),
וכן כלם. ובמשכן אמר ואת המשכן תעשה (שם כו א), בעבור שכבר הזכירו ועשו
לי מקדש (שם כה ח). והנה באורים ותומים אמר (כאן) ונתת אל חושן המשפט
את האורים ואת התומים, לא צוה אתו בעשייתם, והזכירם הכתוב בה"א
הידיעה, ולא הזכירם הכתוב רק במשה לבדו, שאמר בצואה ונתת אל חשן
המשפט, ובמעשה ויתן אל החשן את האורים ואת התומים (ויקרא ח ח), כי לא
היו מעשה אומן ולא היה לאומנים ולא לקהל ישראל בהם מעשה ולא נדבה כלל,
אבל הם סוד מסור למשה מפי הגבורה, והוא כתבם בקדושה, או היו מעשה
שמים, ולכך יזכירם סתם ובידיעה, כמו וישכן מקדם לכן עדן את הכרובים
(בראשית ג)

והנה משה לקח כתב האורים והתומים והניחם שם בחשן המשפט אחרי
שהלביש את אהרן האפוד והחשן, כמו שאמר (ויקרא ח ז ח) ויתן עליו את האפוד
ויחגור אותו בחשב האפוד, וישם עליו את החשן ויתן אל החשן את האורים ואת
התומים, כי לאחר כן נתנם בין כפלי החשן:

והענין הוא, כי היו שמות קדושים, מכחם יאירו האותיות מאבני החשן אל עיני הכהן השואל במשפטם (במדבר כז כא). והמשל, כי כאשר שאלו מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם (שופטים א א). היה הכהן מכוין בשמות שהם האורים, והאירו לעיניו אותיות יהודה, וי"ד מלוי, ועי"ן משמעון, ולמ"ד מלוי, וה"א מאברהם הכתוב שם על דעת רבותינו (יומא עג:). או שהאירה פעם אחרת לנגד עיניו ה"א מיהודה. והנה כאשר האותיות מאירות אל עיני הכהן עדין לא ידע סדורן, כי מן האותיות אשר סדרו מהן יהודה יעלה היה אפשר להעשות מהם "הוי הד עליה", או "הי על ידוהה", ותיבות אחרות רבות מאד, אבל היו שם שמות הקדש אחרים נקראים "תומים", מכחם יהיה לב הכהן תמים בידיעת ענין האותיות שהאירו לעיניו. כי כאשר כיון בשמות האורים והאירו, חוזר מיד ומכוון בשמות התומים. ועודם האותיות מאירות לעיניו, ויבא בלבו שחבורם יהודה יעלה. וזאת מדרגה ממדרגת רוח הקדש, היא למטה מן הנבואה, ולמעלה מבת קול שמשתמשים בה בבית שני לאחר שפסקה הנבואה ופסקו אורים ותומים כמו שהזכירו רבותינו (שם כא:):

ואפשר שאחרי שנתן משה בחשן השמות הקדושים של האורים והתומים היו נודעים במסורת ממנו לגדולי חכמי ישראל שמסרם להם עם סתרי תורה, ולפיכך היה ביד דוד אפוד (ש"א כג ו), והיה כדמות אפוד משה, ובו חשן כדמות חשן הקדש, אבל נראה שהיו בד, כאשר נאמר בשמואל (שם ב יח) נער חגור אפוד בד, ואמר בנוב עיר הכהנים (שם כב יח) שמונים וחמשה איש נושא אפוד בד, וילבישו אותו את הכהן שהוא מבני הנביאים ושואלים בו ונענין לפעמים, כאשר חשב בזה ר"א. ומה שאמר שאלו ראה תשובת רבינו האי לא אמר ככה, כבר ראינוה וחשבנוה, וידענו כי ר"א לא נתכון אליה: (הרמב"ן)

בעל הטורים **אורים ותומים**. בגי' אור ישראל. את האורים ואת התומים. כגי' שם כן שבעים ושתים: (בעל הטורים)

ספורנו **משפט בני ישראל על לבו**. שיתפלל עליהם שיזכו במשפט: (ספורנו)

[לא] **שלישי** **ועשית** **את-מעיל** **האפוד** **קליל** **תכלת:**

אונקלוס **ותעבד** **נת** **מעילא** **דאפודא** **גמיר** **תכלא:** (אונקלוס)

יונתן **ותעבד** **נת** **מנטר** **מעילא** **דאפודא** **שזיר** **חוטא** **דתיכלא:** (תרגום יונתן)

רש"י **את מעיל האפוד**. שאפוד ניתן עליו (ה) לחגורה: **כליל תכלת**. כולו תכלת, שאין מין אחר מעורב בו: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) **לאם לא כן היה קשה הרי מעיל ואפוד כל אחד מלבוש צפני** **עלמנו הוא ומאי זה דכתיב מעיל האפוד דמשמע שהוא מלבוש אחד:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ועשית**. הגאון תרגם מעיל ממטר כדמות הנקרא סרבל. רק פי ראשו בתוך המעיל. וקדמונינו ז"ל אמרו כי רמון סביב המעיל ופעמון בין שני רמונים. כי אחרים אמרו כי הפעמונים אינם נראים רק הם בתוך הרמונים ושם ישמיעו

הרמב"ן מעיל. כתב רש"י (לעיל בפסוק ד) הוא כמין חלוק, וכן הכתנת, אלא שהכתנת סמוך לבשרו ומעיל קורא חלוק העליון. ואין הדבר כן, כי המעיל בגד יתעטף בו, כמו שאמר (ש"א כח יד) והוא עוטה מעיל, וכתוב (ישעיה סא י) מעיל צדקה יעטני, ולא תבא עטיה על הכתנת רק על השלמה אשר יכסה בו, דכתיב (תהלים קד ב) עוטה אור כשלמה, כי הוא עטוף, וכן ועל שפם יעטה (ויקרא יג מה), יתעטף. והוא תרגומו של יונתן בן עוזיאל שהזכיר הרב (רש"י לעיל בפסוק ד) כרדוטין (ס"א כדרוניא, כרדונין) (ש"ב יג יח), כי הוא עטוף קרוב לצורת האפוד שיתעטף בו חצי הגוף שכלפי רגליו, כי אם הי' חלוק אינן דומין זה לזה כלל. וראיה עוד שאמר ויחזק בכנף מעילו ויקרע (שם א טו כז), והנה יש לו כנפים ואינו כמין חלוק. אבל המעיל כסות מקיף את הגוף כלו מצוארו ולמטה עד רגלי האדם ואין לו בית יד כלל, ובשאר המעילים יש לו בית צואר כנגד כל הצואר תפור בו, ואותו בית צואר נקרא פי מעיל, וצוה הכתוב שיהא ארוג עמו. והמעיל כלו מחולק מלפניו עד למטה, מכניס ראשו בנקב פיו ונמצא צוארו חגור בפי המעיל, ומלפניו שתי כנפים מכסה בו ומגלה כרצונו, כמין גלימא שאין לה בית ראש, שחלקו התפירה שלפניה מקמי שפה ולמטה, ולכן יבא בו לשון עטיה לעולם:

ולא ידעתי גם כן למה עשה הרב הפעמונים לעצמם, פעמון בין שני רמונים, כי אם כן לא היו הרמונים משמשין כלום, ואם לנוי, למה היו עשויים כרמונים חלולים, יעשם כמין תפוחי זהב. ועוד, שהיה צריך הכתוב לפרש במה יתלה הפעמונים, ואם יעשה בהם טבעות לתלות בהן:

אבל הם בתוכם ממש, כי הרמונים חלולים ועשויים כמין רמונים קטנים שלא פתחו פיהם, והפעמונים טמונים בהם ונראים מתוכם. ולא פירש הכתוב מנינם, אבל רבותינו אמרו שהיו שבעים ושנים זגין, ובהם שבעים ושנים ענבלין, ותולה שלשים וששה מצד אחד, ושלושים וששה מצד אחר, כדאיתא בזבחים בפרק המזבח (פח:), ומכאן תלמוד שאינו כמין חלוק וכתנת, אלא יש לו כנפים:

וכן כתב רש"י (לעיל בפסוק ד) שהמצנפת כמין כובע, שהרי במקום אחר (להלן בפסוק מ) קורא להם מגבעות, ומתרגמינן קובעין. וגם זה אינו, שהרי אמרו שהמצנפת ארכה שש עשרה אמה, והרי הוא כעין צניף שצונף בו את ראשו, מגלגל ומחזיר מגלגל ומחזיר סביב ראשו כפל על כפל. ומצנפת של כהן גדול אינה קרויה מגבעת בשום מקום, אבל בכהן הדיוט אמר הכתוב מגבעות (להלן כח מ, כט ט, ועוד), ואף היא מצנפת היא, אלא שקושר בה כל ראשו ומעלה הכפלים עליו כעין מגבעת שהוא קובע כדברי אונקלוס, כי מגבעת כמו מקבעת, כאשר אמרתי בסדר ויהי מקץ (בראשית מא מז) בחלופי הגימ"ל והקו"ף, אלא שהמגבעת כמו המצנפת, ולכך הזכירו חכמים תדיר בכהן גדול והדיוט מצנפת בתורת כהנים (צו ב א), ובמסכת יומא (עא:). שנינו כהן גדול משמש בשמונה כלים וההדיוט בארבעה, בכתנת ומכנסים מצנפת ואבנט, מוסף עליו כהן גדול, חשן ואפוד ומעיל וציץ: (הרמב"ן)

בעל הטורים אפוד. בגי' מלאך שהיה מלובש כמלאך: (בעל הטורים)

כלי יקר ועשית את מעיל האפוד כליל תכלת. לפי שהמעיל מכפר על לשון הרע ע"כ היה כולו תכלת כי תכלת דומה לים וע"י התכלת יסתכל בים וממנו יראה

וכן יעשה, כי בים נאמר (אייוב לח.י-יא) ואשבור עליו חקי ואשים בריח ודלתים, ואומר עד פה תבא ולא תוסיף וגו'. וכך נתן הקב"ה אל הלשון חומה ובריח כמ"ש רז"ל (ערכין טו:) ולא עוד אלא שהקפתי לך שני חומות אחת של עצם ואחת של בשר ומה יתן ומה יוסיף לך שמירה לשון רמיה, כי יצא לחוץ ידבר ישלח חץ שחוט לשונו לכל ד' רוחות העולם ויעבור בריח ודלתים, והיה מן הראוי שילמד האדם מן הים אשר אינו עובר דלתים ובריח ואינו פורץ גדרו, וזהו טעם התכלת שדומה לים כי בהסתכלו בתכלת יהיה נזכר אל הים שדומה לו בצבע וממילא יתבונן אז במעשה הים וממנו יראה וכן יעשה.

ובפר' שלח לך, בע"ה יתבאר בענין זה גם ענין תכלת של ציצית כדמסיק בילקוט פרי' האזינו (תתקמב) אמר משה הסתכלו בשמים שבראתי לשמשכם שמא שנו מדתם כו' וכן לענין הים שנאמר (ירמיה ה.כב) האותי לא תיראו נאם ה' אשר שמתו חול גבול לים כו'. וזה טעם התכלת לזכירת כל מצות ה' כי על ידי שיסתכל בתכלת הדומה לים, יהיה נזכר למעשה הים שאינו פורץ גדרו ועומד בגזירת הש"י כך יעשה גם הוא וע"י שיסתכל בים הדומה לרקיע, יהיה נזכר גם למעשה הרקיע שאינו משנה מדתו וממנו יראה וכן יעשה בק"ו וע"י שיסתכל ברקיע הדומה לכסא כבוד, בעיניו יראה מקום חוצבו ויהיה נכסף לחזור ולהתדבק שם כי הנשמה נכספה אל המקום אשר היה שם אהלה בתחילה ועיין לקמן פרי' שלח לך (טו.לח) כי שם מקומו, וכאן עיקר הטעם של התכלת ללמוד מן הים לבד כאמור. גם נוכל לומר שיש תועלת גם בהסתכלו בשמים ובכסא כבוד כי בסבה זו ימעט בדבור כמ"ש (קהלת ה.א) כי האלהים בשמים ואתה על הארץ ע"כ יהיו דבריך מעטים.

ועל ענין הקפת שני החומות אמר, והיה פי ראשו בתוכו שפה יהיה לפיו. כי גם הלשון צריך להיות כן שיהיה פי ראשו בתוכו תוך החומה הסמוכה לו והיא של עצם, וכנגד החומה של בשר דהיינו השפתים אמר שפה יהיה לפיו לא יקרע כדי שלא יקרע ב' החומות כאחד, ולא נאמר בו מעשה חשב כי חטא הלשון הוא בדבור דווקא ולא במחשבה, והיו בו רמונים ופעמונים המשמיעים קול לכפר על הלשון שבתוך הפה כענבל שבתוך הזגים והתיקון אל הלשון הוא שלא יחל דברו עוד ולא ידבר כ"א בדברים שבקדושה, שנאמר ונשמע קולו בבואו אל הקדש ולא ימות. כי לה"ר תלתא קטיל (ערכין טו:) מכלל שהנזהר בו לא ימות כמעשה של ההוא רוכל שהיה מכריז מאן בעי למזבן סם חיי כו' בדרך שיתבאר בפר' מצורע בע"ה. (כלי יקר)

[לב] והיה פי-ראשו בתוכו שפה יהיה לפיו סביב מעשה ארג כפי תחרא יהיה-
לז לא יקרע:

אונקלוס ויהי פום רישה כפיל לגוה תורא יהא מקף לפומיה סחור סחור עובד מחי
כפום שרן יהי ליה לא יתבזע: (אונקלוס)

יונתן ויהי פום רישיה במיצעיה תורא בשיפמיה יהי מקיף לפומיה חזור חזור
עובד גרדאי הי כפום לשיריא יהי ליה לא יתבזע: (תרגום יונתן)

רש"י והיה פי ראשו. פי המעיל בגבהו, הוא פתיחת בית הנאור: בתוכו. כתרגומו
כפיל לגויה, כפול לתוכו, להיות לו לשפה כפילתו, והיה מעשה אורג ולא במחט:

כפי תחרא. למדנו שהסריונים שלהם פיהם כפול לתוכן: לא יקרע. כדי שלא יקרע, והקורעו (א) עובר בלאו, שזה ממנין לאוין שבתורה, וכן לא יזח החשן, וכן לא יסורו ממנו, הנאמר בצדי הארון: (רש"י)

שפתי חכמים (א) ר"ל אע"פ שפשוטו של קרא משמע שהוא טעם אלעיל מכל מקום מדלל כתיב שלא יקרע אלל לא יקרע משמע שלאו צפני עאלמו הוא דכל הני שמציא רש"י ראה מהם נמי כן הוא: (שפתי חכמים)

בעל הטורים שפה יהי'. לפיו. שהמעיל מכפר על לשה"ר שאם חטא בלה"ר יעשה שפה לפיו שימנע מלה"ר ויעשה תשובה ויתכפר לו: (בעל הטורים)

ספורנו לא יקרע. לא יהיה לו בית הצואר נפתח לארכו לפניו, אבל יהיה עגול. ולשון יקרע יאמר על הדבר הפתוח לארכו, כמו וקרע לו חלוני שהיתה פתיחת החלונות ארוכה וצרה: (ספורנו)

לג ועשית על-שוליו רמני תקלת וארגמן ותולעת שני על-שוליו סביב ופעמני זרב בתוכם סביב:

אונקלוס ותעבד על שיפולוהי רמוני תקלא וארגונוא וצבע זהורי על שיפולוהי סחור סחור וזגין דדקבא ביניהון סחור סחור: (אונקלוס)

יונתן ותעבד על שיפולוי רמונין דתיקלא וארגונוא וצבע זהורי על שיפולוי חזור חזור וחיזורין דדקבא במציעהון חזור חזור: (תרגום יונתן)

רש"י רמוני. עגולים וחלולים היו, כמין רמונים העשויים כזיאת תרנגולת: ופעמוני זהב. זגין עם ענבלין שבתוכם: בתוכם סביב. זיניהם סביב, זין שני רמונים פעמון אחד, לבוק ותלוי בצולי המעיל: (רש"י)

בעל הטורים ועשית על. שוליו רמוני תכלת וגוי ופעמוני זהב בתוכם. והיו ע"ב כנגד ע"ב מראות נגעים שהמעיל מכפר על לשה"ר והצרעת בא בעון לשה"ר: (בעל הטורים)

לד פעמן זרב ורמון פעמן זרב ורמון על-שוליו המעיל סביב:

אונקלוס זגא דדקבא ורמונא זגא דדקבא ורמונא על שיפולי מעילא סחור סחור: (אונקלוס)

יונתן חיזורא דדקבא ורמונא דתקלתא ודצבע זהורי חיזורא דדקבא ורמונא דתקלתא ודצבע זהורי על שיפולי מינטר מעילא חזור חזור סכומהון שבעין וחד: (תרגום יונתן)

רש"י פעמון זהב ורמון וגו'. פעמון זהב ורמון אלכו: (רש"י)

בעל הטורים **זהב ורמון פעמון זהב ורמון**. בגימטריא המה שבעים ושנים: (בעל הטורים)

[לה] וְהָיָה עַל-אֶהָרֶן לְשָׂרֵת וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבֵאֵל אֶל-הַקֹּדֶשׁ לִפְנֵי יְהוָה וּבְצִאתוֹ וְלֹא יָמֹת:

אונקלוס ויהי על אהרן לשמשא וישתמע קלה במעלה לקודשא קדם יי ובמפקה וְלֹא יָמֹת: **[ס]** (אונקלוס)

יונתן ויהי עטיף על אהרן לשמשא וישתמע קליה בזמן מייעליה לקודשא קדם יי ובזמן מיפקיה וְלֹא יָמֹת בְּאִשָּׁא מְצַלְהָבָא: (תרגום יונתן)

רש"י **ולא ימות**. מכלל לאו אתה שומע הן, אם יהיו לו לא יתחייב מיתה, הא אם יכנס מחוסר אחד מן הבגדים הללו, (ב) חייב מיתה בידי שמים: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) הודיענו בזה שאין המכוון פה על שלילת המיתה רק על חיוב המתחייבת מן הלאו ושלל ימות דקרא אכולהו בגדי כהונה קאי ולא אמעיל האפוד דסמיך ליה לחודיה קאי ומחוסר אחד מן הבגדים הללו דקאמר בשביל כל הבגדים הנזכרים לעיל הוא דקאמר וכו' ובפרק ב' דזבחים דף י"ז מפיק להו מקרא דוהיתה להם כהונה לחקת עולם בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם והוה להו במיתה דאמר מר זר ששימם במיתה עיין עור **בהרא"ם**: (שפתי חכמים)

הרמב"ן **ולא ימות**. מכלל לאו אתה שומע הן, אם יהיו עליו לא יתחייב מיתה, הא אם יכנס מחוסר אחד מן הבגדים הללו חייב מיתה. לשון רש"י. ואינו נכון בעיני, שהיה לו לכתוב פסוק זה לאחר שיזכיר כל שמונה בגדים (אחרי פסוק מב), ולמה הזכיר זה בשלשה בגדים חשן ואפוד ומעיל קודם שיזכיר ציץ וכתנת מצנפת ואבנט ומכנסים. וכן אמר **ובצאתו ולא ימות**, ואין ביציאה עבודה שיתחייב עליה משום מחוסר בגדים. וכן והיו על אהרן ועל בניו (פסוק מג) כתב רש"י והיו כל הבגדים האלה על אהרן ועל בניו הראויים לו והאמורים בהם, ומתו, הא למדת שהמשמש מחוסר בגדים חייב מיתה. וכן נראה זה בדרך הפשט:

אבל לפי העולה מן הסוגיות שבגמרא אין דעת רבותינו כן, אבל אצלם המצוה הזאת שוה בכלם, באהרן ובבניו, והיא על המכנסים, והענש גם כן בהם. כי צוה בעשייה ועשה להם מכנסי בד (פסוק מב), וצוה על הלבשה והיו על אהרן ועל בניו (פסוק מג), כי בשאר הבגדים צוה למעלה בעשייתם (מפסוק ב עד פסוק מ) וצוה בלבשה (בפסוק מא) והלבשת אותם את אהרן אחיך ואת בניו אתו, אי"כ הצוה הזו (בפסוק מג) כולה על המכנסים, ועליהן יהיה העונש:

ולמדנו זה ממה שאמרו בסנהדרין (פג:) ובשחיטת קדשים (זבחים יז): מחוסר בגדים ששימש מנא לן דבמיתה, א"ר אבהו א"ר יוחנן, ומטו בה משמיה דר' אלעזר ברבי שמעון, וחגרת אותם אבנט וחבשת להם מגבעות והיתה להם כהונה לחקת עולם (להלן כט ט), בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם, אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם והווי להם זרים, ואמר מר זר ששימש במיתה. ואם היה הכתוב הזה (פסוק מג) אצלם בכל הבגדים הנה בכאן עונש מפורש למחוסר בגדים, כמאמר הרב, אבל היא במכנסים בלבד, והכתוב האחר (להלן כט ט) בשאר הבגדים, ולא הוזכרו שם המכנסים. והראיה על דעתם שלא הזכיר למטה (להלן כט ה ט) בסדר הלבישה מכנסים כלל, כי בעבור שענש עליהם בכאן אין צורך לחזור ולהזכירם, כי בידוע שילבשם:

ומה שאמר למעלה (כאן) **ונשמע קולו בבואו אל הקדש ולא ימות**, הוא על דעתי ביאור למצות הפעמונים, כי מפני שאין בהם צורך בלבישה, ואין דרך הנכבדים לעשות להם כן, לכך אמר כי צוה בהם בעבור שישמע קולו בקדש, ויכנס לפני אדוניו כאלו ברשות, כי הבא בהיכל מלך פתאום חייב מיתה בטכסיסי המלכות, כענין אחשורוש (אסתר ד יא):

וירמוז למה שאמרו במסכת יומא ירושלמי (א ה) וכל אדם לא יהיה באהל מועד (ויקרא טז יז), אפילו אותן שכתוב בהן ודמות פניהם פני אדם (יחזקאל א י) לא היו באוהל מועד, על כן צוה להשמיע קולו כמי שיקרא הוציאו כל איש מעלי, ויבא לעבוד את המלך ביחוד, וכן בצאתו, לצאת ברשות, ושיוודע הדבר כדי שיוכלו משרתי המלך לשוב לפניו. ובפרקי היכלות ידוע זה הענין. והנה הטעם שלא יפגעו בו מלאכי אלהים. והזהיר זה בכ"ג למעלתו, וזה טעם לפני ה', כי הוא העובד לפניו שתשרה שכינתו בעבודתו כי מלאך השם צבאות הוא (מלאכי ב ז), כי ההדיוטים (לא) יכנסו בהיכל להקטיר ולהטיב:

וראיתי במדרש ואלה שמות רבה (לח ח) באבני החשן מה טעם, שיהא הקב"ה מסתכל בהן בבגדי הכהן בכניסתו ביום הכפורים ונזכר לזכות השבטים. רבי יהושע בשם רבי לוי אומר, משל לבן מלכים שהיה פדגוג נכנס אצלו מלמד על בנו סניגוריא, והיה מתירא מן העומדים עליו שמא יפגעו בו, מה עשה הלבישו פורפירא שלו שיהיו רואין אותו ומתיראין ממנו, כך אהרן היה נכנס בכל עת (ויק"ר כב ו) לבית קדש הקדשים, ואלולי זכיות הרבה שהיו נכנסות עמו ומסייעות אותו לא היה יכול ליכנס למה שהיו מלאכי השרת שם, מה עשה הקב"ה נתן לו מדמות לבושי הקדש, שנאמר (ישעיה נט יז) וילבש צדקה כשרין. עד כאן אגדה זו. ואע"פ שלא היה נכנס לפני ולפנים בבגדים אלו, אף באהל מועד הוצרך לכך ביום הכפורים, שהרי כתיב (ויקרא טז יז) וכל אדם לא יהיה באהל מועד:

בעל הטורים **ונשמע**. ג' במסורה דין ואידך כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. ונשמע פתגם המלך והיינו דאמר' במגילה אמר רבה מקרא מגילה ות"ת מקרא מגילה עדיף מקרא מגילה ועבודה מקרא מגילה עדיף והיינו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע דהיינו ת"ת ועבודה דכתיבה בה ונשמע קולו. ונשמע פתגם המלך והיינו קריאת מגילה וסמיק כי רבה היא אלמא דעדיף טפי וגם רבה קאמר לה: **ובצאתו**. ב' במסורה דין ואידך והיו את המלך בבואו ובצאתו גבי יואש בדברי הימים שהיו שומרין אותו שלא יהרגוהו וזהו ובצאתו ולא ימות: (בעל הטורים)

אור החיים **ובצאתו ולא ימות**. נראה שאם לא היו לו הפעמונים שמשמיעים את

הקול חייב מיתה לשמים שאם לא כן ולא היתה כוונתו אלא למחוסר בגדים היה אומר ולא ימות אחר תשלום הבגדים או לפחות אחר תשלום ד' בגדי כהן גדול ולא באמצע אלא ללמד על הפרט בא שחייב אפילו על הפעמונים, ובפסוק האמור בסוף מעשה הבגדים דכתיב והיו על אהרן וגו' ולא ישאו עון ומתו שם חייב על העובד מחוסר בגדים: (אור החיים)

לזו וְעָשִׂיתָ צִיץ זָהָב טְהוֹר וּפְתִיחַתָּ עָלָיו פְּתוּחֵי חֹתָם קֹדֶשׁ לַיהוָה:

אונקלוס וְתַעֲבִיד צִיצָא דְדָהָב דְכִי וְתַגְלוֹף עֲלוֹהֵי פְתָב מְפָרֵשׁ קֹדֶשׁ לְיָי: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד צִיצָא דְדָהָב דְכִי וְתַגְלוֹף עֲלוֹי חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ קֹדֶשׁ לְיָי: (תרגום יונתן)

רש"י כִּי. כַּמִּין טָס סָל זֶהָב הִיא, רֹחֵב ז' אֲלֻצְעוֹת, מִקִּיף עַל הַמִּלְחָה מֵאוֹזֵן לְאוֹזֵן

(רש"י) (סוכה ה:)

אבן עזרא ועשית ציץ. תרגמה הגאון עצאבה והיא נתונה על המצנפת ואיננה כדמות כתר כי הוא על המצח לבדו. כי על דרך הפשט אין המגבעות כדמות מצנפת כי המגבעות כדמות אלה שישמו הזכרים באלה הארצות על הראש שיכסו הראש והם גבוהים והמצנפת היא בגד דק ארוך צנוף סביב הראש לבדו מעט תדמה לה המצנפת שיש בראש הנשים באלה המקומות כי בארץ ישמעאל ובספרד ואפריקא ומצרים ובבל ובאגדד. המצנפת היא על הראש מן הזכרים הנכבדים ולא על ראש אשה. והשרים הגדולים עושים ציץ זהב על המצנפת על מקום המצח. וכבר הזכרתי לך כי מנהג ארץ ישראל ותכשיטיהם אינו כמנהג אלה המקומות. והוצרך רבינו שלמה לתקן המקראות בשלש פתילות תכלת. ועל דרך הפשט אין צורך רק לפתיל אחד שיעמוד הציץ על פני המצנפת שהוא על המצח. וטעם (לז) **ושמת אותו על פתיל תכלת**. עם פתיל תכלת. שהיה הציץ קשור משני צדדין. ואין ספק כי פני המצנפת הוא על מקום המצח לא על הראש. ובמקום אחר כתוב ויתנו עליו פתיל תכלת. לתת על המצנפת מקום המצח. ואל תתמה על מלת על. כי כמוהו ויבואו האנשים על הנשים. על לחם הבכורים תנופה לפני ה'. על שני כבשים. את החלב על החזה. ורבים ככה. והנה לא תמצא לעולם כי המצנפת היתה רק לאהרן לבדו. והמגבעות לבניו. ויש אומרים כי מגבעות מגזרת גבעות. כי המצנפת עוטרת הראש ועוטה אותו. וכן כתוב צנוף יצנפך צנפי. ועוטרך עטה. והיודע דרך צנוף המצנפת. ידע פי' זאת לא זאת השפלה הגבה והגבוה השפל. כי אומנות היא והנה כתוב ושמת המצנפת על ראש ונתת את נזר הקדש על המצנפת. והנה הציץ נקדא נזד. וכמוהו ועליו יציץ נזרו. אולי הכל מגזרת ציץ. דבר נראה וככה מציץ מן החרכים. ודע כי בשנים הנקבים שהם במוח על המצח שם יתחבר כח החמש הרגשות. ושם כח הדמות. ושם תחל המחשבה. ע"כ כתוב על הציץ לשאת את עון הקדשים. אולי לא היה מחשבי המקדשים כהוגן. ואמר הכתוב על כתנת אהרן בתחלה. וכתונת תשבץ. שהיא משובצת לבדה ולא כן כתנת בניו. והתשבץ עשוי לכבוד אהרן וככה אמר במעשה. ויתן עליו הכתונת הידועה. שהיא המשובצת ועל בניו וילבישם כתנות. כמו ולבני אהרן תעשה כתנות. ורבי סעדיה תרגם ושבצת תעיין. והוא כדמות צורת המטבע מדובע עשוי בתוך העגול: (אבן עזרא)

אור החיים קדש לה'. משמע שכל מציאות שיכתוב קדש לה' כשר, ומה שאמרו

בגמרא (שבת ס"ג:) שהיה כתוב שני שיטין יו"ד ה"א למעלה קדש לה' למטה לא לעכובא. ולזה תמצא שם שאמר ר' אליעזר בר' יוסי אני ראיתיו ברומי כתוב עליו קודש לה' בשיטה אחת וגוי הרי שאין הדבר מעכב ואפילו לתנא קמא אינו מעכב, ובזה לא יקשה בעיניך פסק רמב"ם פרק ט' מהל' כלי בית המקדש יע"ש: (אור החיים)

כלי יקר **ועשית ציץ זהב טהור.** לדעת רז"ל (שם טז.) שאמרו שהציץ היה מכפר על עזות מצח צריך להתיישב בדבר, שהרי נאמר והיה על מצח אהרן ונשא אהרן את עון הקדשים אשר יקדישו בני ישראל ואמרו רז"ל (מנחות כה.) אלו קדשים שקרבים בטומאה ואיך יהיה המדרש כנגד פשוטו של מקרא, ולפי מה שכתבנו למעלה שהציץ מכפר על זנות שבגלוי כמ"ש (ירמיה ג.ג.) ומצח אשה זונה היה לך. וכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה שם תמצא קדושה והזנות מחלל הקדושה כמו שיתבאר לקמן פ' קרח על פסוק כי כל העדה כלם קדושים וגוי וישמע משה שחשדוהו באשת איש, לפי זה נוכל לומר שמצאו מקום אל דרש זה לומר כמו שהציץ מכפר על סתם קדשים שנטמאו כך הוא מכפר על מצח אשה זונה קדושת האדם וע"כ היה כתוב עליו קודש לה', ותרווייהו איתנהו ביה כי הציץ עצמו מכפר על טומאת הקדשים אמנם מה שהיה נתון על המצח דווקא הוא כדי לכפר גם על מצח אשה זונה, ומטעם זה נאמר ושמת אותו על פתיל תכלת דומה לפתיל תכלת של ציצית שנאמר (במדבר טו.לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם. הרי שהוא מציל מן הזנות, וכמעשה של ההוא ששכר זונה בעד ת' זוז וניצול ע"י הציצית (מנחות מד.) ואף אם בסתם עזות מצח דברו רז"ל מ"מ יש בו ג"כ חילול קדושה כי כל עזות פנים מסתמא אין הורתו בקדושה והוא בא מסטרא דמסאבא אחרי אשר הוטמאה חדר הורתו ודבר זה מבואר מעצמו.

ולהנחה זו יהיו כאן ג' דברים המצילין מן הזנות. האחת, הציץ עצמו שהיה כתוב עליו קודש לה'. השני הוא, הפתיל תכלת דומה לפתיל תכלת של ציצית שנאמר בו אשר אתם זונים אחריהם הג' הוא המצנפת המכפר על גסות הרוח, וארז"ל (סוטה ד:) כל המתגאה כאילו בא על כל העריות כו' ואמרו עוד (שם ד:) כל מי שיש בו גסות הרוח לסוף נכשל בא"א כו', וטעמו של דבר יתבאר בע"ה פ' קרח על פסוק כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה' וישמע משה שחשדוהו בא"א כו' ע"ש, לכך נאמר בציץ ושמת אותו על פתיל תכלת והיה על המצנפת. ובזה מיושב ג"כ מה שפירש רש"י שצריכין לנו לקיים ג' מקראות פתיל על הציץ וציץ על הפתיל ופתיל על המצנפת כי נוכל לפרש לשון על אינו מורה על מקום הנחתו כ"א הוא לשון הוספה לומר שכל אחד מוסיף על חבירו בהיות שכוונה אחת לשלשתן ולפי זה יש על, המורה על מקום הנחתו ויש על, המורה על ההוספה והמעייין יבחר איזו מהם מורה על ההנחה כפי משמעות הפסוקים. (כלי יקר)

[לז] וְשִׁמַּתְךָ אֹתוֹ עַל-פִּתְיֵל תְּכֵלֶת וְהָיָה עַל-הַמְצַנֶּפֶת אֶל-מֹול פְּנֵי-הַמְצַנֶּפֶת וְהָיָה:

אונקלוס וְתִשְׁוִי יְתִיהָ עַל חוּטָא דְתַקְלָתָא וְיְהִי עַל מְצַנְפָּתָא לְקַבֵּל אֶפִי מְצַנְפָּתָא יְהִי: (אונקלוס)

יונתן וְתִשְׁוִי יְתִיהָ עַל שְׁזִיר חוּטָא דְתַקְלָתָא לְמְכַפְּרָא עַל הַצִּיִּי אֶפִיָא וְיְהִי עַל מְצַנְפָּתָא מְעִילוֹי תְּפִילַת רִישָׁא כֹּל קַבִּיל אֶפִי מְצַנְפָּתָא יְהִי: (תרגום יונתן)

הש"י על פתיל תכלת. ובמקום אחר הוא אומר, ויתנו עליו פתיל תכלת (שמות לט, לב), ועוד, כתיב כאן והיה על המלמטה, ולמטה הוא אומר והיה על מצח אהרן, ובשחיטת קדשים שנינו (זבחים יט.), שערו היה נראה בין ציץ למלמטה ששם מניח תפלין, למדנו שהמלמטה למעלה בגובה הראש, ואינה עמוקה להכנס בה כל הראש עד המלח, והציץ מלמטה, והפתילים היו בנקבים, ותלויין בו בשני ראשים ובאמצעו, ששה בג' (ג) מקומות הללו, פתיל מלמעלה אחד מבחוץ ואחד מבפנים כנגדו, וקושר ראשי הפתילים מאחורי העורף שלשתן, ונמצאו בין אורך הטס ופתילי ראשיו מקיפין את הקדקד, ופתיל האמצעי שבראשו קשור עם ראשי השנים, והולך על פני רוחב הראש מלמעלה, נמצא עשוי כמין כובע, ועל פתיל האמצעי הוא אומר והיה על המלמטה, והיה נותן הציץ על ראשו כמין כובע על המלמטה, והפתיל האמצעי מחזיקו שאינו נופל, והטס תלוי כנגד מצחו, ונתקיימו כל המקראות, פתיל על הציץ, וציץ על הפתיל, ופתיל על המלמטה (רש"י)

שפתי חכמים (ג) כיון שתוחזין הפתילים לדרך הנקב היה כל אחד כפול ומשקשה היה ששה והפתיל האמצעי היה באמצע הציץ וחוט אחד ממנו היה מלמעלה מבחוץ ואחד מבפנים כנגדו וז"ל כאן על פתיל תכלת ובמקום אחר אומר ויתנו עליו פתיל תכלת והפתיל האמצעי מחזיקו שאינו נופל דאי לא היה פתיל האמצעי היה נשמט הציץ למטה: (שפתי חכמים)

הרמב"ן על פתיל תכלת. ובמקום אחר (להלן לט לא) הוא אומר ויתנו עליו פתיל תכלת. ועוד, כתיב כאן והיה על המלמטה, ולמטה הוא אומר והיה על מצח אהרן, ובשחיטת קדשים (זבחים יט.) שנינו שערו היה נראה בין ציץ למלמטה ששם היה מניח תפלין, למדנו שהמלמטה למעלה בגובה הראש, ואינה עמוקה להכנס בה כל הראש עד המצח], והציץ מלמטה, [וגי נקבים היה עושה בו, בשני ראשיו ואמצעיתו], והפתילים היו בנקבים ותלויים בו בשני ראשיו ובאמצעו, ששה בשלשה מקומות הללו, פתיל מלמעלה אחד מבחוץ ואחד מבפנים כנגדו, וקושר ראשי הפתילים מאחורי העורף שלשתם, נמצאו בין אורך הטס ופתילי ראשיו מקיפין את הקדקד, והפתיל האמצעי שבראשו קשור עם ראשי השנים, הולך על פני רוחב הראש מלמעלה, ונמצא עשוי כמין כובע, ועל פתיל האמצעי הוא אומר והיה על המלמטה, והיה נותן את הציץ על ראשו, ועיי פתיל האמצעי הוא מחזיקו שאינו נופל, והטס תלוי כנגד מצחו, הרי נתקיימו כל המקראות הללו, פתיל על הציץ (להלן לט לא), וציץ על הפתיל (כאן), ופתיל על המלמטה (כאן) ושם]. כל זה לשון רש"י:

ואני תמה בדבריו, שהכתוב אינו מצוה רק לעשות פתיל תכלת אחד, והוא עושה ששה. ועוד, שהוא מצרף המקראות של הצואה והעשייה, ומרבה פתילים כנגד כלן, וכן תוכל למנות בארון ושולחן ומנורה. ואם הכתוב צוה שישומו אותו על פתיל תכלת, היאך נתנו הם עליו פתיל תכלת, ואנה צוה לעשות כן. ומה צורך לחוטין שבאמצע, והוא קשור מאחורי העורף כדרך כל ציץ באנשים ובנשים:

אבל אין הדבר כמו שאמר הרב, ולא היה שם אלא פתיל אחד, שהטס מקיף מאזן לאזן, ונקוב בשתי קצותיו, ופתיל תכלת נכנס בשני הנקבים, והציץ נקשר בו כנגד העורף. והנה היה צונף המצנפת סביב הראש, לא על המצח כלל, אלא למעלה במקום שער. ועל דעת רבותינו (זבחים יט.) היה מניח גם מקצת שער ראשו כנגד פניו לתפילין. והיתה הצניפה בגובה שבראש כנגד המוח האמצעי, והוא מכסה בה כל הראש כנגד אחוריו. והרי הצניפה בגובה שבראש כנגד המוח בשפוע, ומניח הציץ כנגד מצחו מאזן לאזן, ואין הפסק בין מצחו לציץ. אבל מאוזן לאוזן מאחוריו כנגד כל העורף תהיה המצנפת, והפתיל שנקשר בו, יבא עליה:

וזהו שאמר **ושמת אותו על פתיל תכלת**, שיכניס הפתיל בנקבי הציץ, והיה הפתיל על המצנפת לאחורי אזניו כנגד העורף, **אל מול פני המצנפת יהיה הציץ**, והיה על מצח אהרן, ויהיה על המצח כנגד המצנפת בפניו. וזהו שאמר (להלן כט ו) ושמת המצנפת על ראשו, כלומר למעלה בעליון שבראש, לא כמו המגבעות שנאמר בהן (שם ט) וחבשת להם מגבעות, שהן חובשות הראש כמי שחושש בראשו וחובשו לחזוק. ואומר (שם ו) ונתת את נזר הקדש על המצנפת, כי עליה יקשרנו מאחוריו. וכן אמר (להלן לט לא) ויתנו עליו פתיל תכלת לתת על המצנפת מלמעלה, כי שם ינתן בקשר. וכן וישם על המצנפת אל מול פניו את ציץ הזהב (ויקרא ח ט), ששם בקשירתו על המצנפת, ואל מול פניו ציץ הזהב. והנה הנתינה בכל הכתובים על המצנפת, כי היא הקשירה, אבל הציץ אל מול פני המצנפת במצח:

ואין להקפיד בין ויתנו עליו פתיל תכלת (להלן לט לא), ובין ושמת אותו על פתיל תכלת (כאן), כי בשניהם כאלו אומר ושמת אותו בפתיל תכלת, ויתנו בו פתיל תכלת, כדרך ונתת אותם על סל אחד (להלן כט ג), בסל, וכמוהו המלט על נפשך (בראשית יט יז). או ישמש במקום "אל", ונתת אותו אל פתיל תכלת, ויתנו אליו פתיל תכלת. כי הפתיל נתן אליו, והוא אל הפתיל, כי בו יסמך:

והכלל שאין ענין הכתובים אלא שיכניסו הפתיל בנקבי הציץ, וגם כן הוא שהציץ על הפתיל והפתיל על הציץ, וכן וירכסו את החשן מטבעותיו אל טבעות האפוד בפתיל תכלת (לעיל פסוק כח) שהביא רש"י ראיה ממנו, פתיל אחד הוא, שהיו מכניסין פתיל אחד בטבעות החשן ובטבעות האפוד שכנגדו, וכן בקצה האחר פתיל אחד, כי שני מקומות הן וכל אחד בפתיל אחד ירכסו אותו: (הרמב"ן)

[לח] וְהָיָה עַל-מִצַּח אֶהֱרֹן וְנָשָׂא אֶהֱרֹן אֶת-עֹון הַקֹּדְשִׁים אֲשֶׁר יִקְדִּישׁוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְכָל-מִתְנַת קֹדְשֵׁיהֶם וְהָיָה עַל-מִצְחוֹ תַמִּיד לְרִצּוֹן לָהֶם לְפָנַי יְהוָה:

אונקלוס ויהי על בית עינוהי דאָהרן ויטול אָהרן ית עוונת קודשִׁיא די יקדִּישוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְכָל מִתְנַת קֹדְשֵׁיהוֹן ויהי על בית עינוהי תְּדִירָא לְרִצּוֹא לְהוֹן קָדִם יְיָ: (אונקלוס)

יונתן ויהי על פְּדִחְתָּא דְּבֵית אֶפּוּי דְּאֶהֱרֹן מִן צִידְעָא לְצִידְעָא יתְּמַטִּי ויטול אָהרן ית עוונת קודשִׁיא דִּיקְדִּישוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְכָל מִתְנַת קֹדְשֵׁיהוֹן דְּמִשְׁקְרוֹן בְּהוֹן ויהי על פְּדִחְתִּיָּה תְּדִירָא לְרִצּוֹא לְהוֹן קָדִם יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י ונשא אהרן. לשון סליחה, ואף על פי כן אינו זז ממשמעו, אהרן נושא את המשא של עון, נמצא מסולק העון מן הקדשים: את עון הקדשים. לרעות על הדם ועל החלב שקרבו בטומאה, כמו ששנינו (מנחות כה.), אי זה עון הוא נושא, אם עון פגול הרי כבר נאמר לא ירצה, ואם עון נותר הרי נאמר לא יחשב, ואין לומר שיכפר על עון הכהן שהקריב טמא, שהרי עון הקדשים נאמר, ולא עון המקריבים, הא אינו מרצה אלל להכשיר הקרבן: והיה על מנחו תמיד. אי אפשר לומר שיהא על מנחו תמיד, שהרי אינו עליו אלל בצעת העבודה, אלל תמיד לרעות להם, אפילו אינו על מנחו, שלל היה כהן גדול עובד באותה שעה, ולדברי האומר עודה על מנחו מכפר ומרצה, ואם לאו אינו מרצה, נדרש על מנחו תמיד, מלמד שממשמש צו בעודו על מנחו, שלל יסיח דעתו ממנו: (רש"י)

בעל הטורים מצח. ב' במסורה דין ואידך כי כל בית ישראל חזקי מצח וקשי לב המה, שבגדי כהונה מכפרים על קשיות ערפן וחוזק מצחן של ישראל: (בעל הטורים)

אור החיים לרצון להם לפני ה'. צריך לדעת מה ענין יגידו ב' תיבות אלו שבהם יהיה לרצון לפני ה', ואולי שיכוון באומרו קדש על ישראל כאומרו (ירמי' כ') קדש ישראל, ותיבת לה' ירצה כי כללות ישראל הנקראים קדש הם לה' חשוקים דבוקים משועבדים ולזה יהיה לרצון לפני ה' שיש לו רצון בישראל באמצעות הכתב, והוא סוד (שה"ש ו) אני לדודי ובוזה יתרצה דודי לי: (אור החיים)

[לט] ושבצת הכתנת שש ועשית מצנפת שש ואבנט תעשה מעשה רקם:

אונקלוס ותרמץ פיתונא בוצא ותעבד מצנפתא דבוצא והמנא תעבד עובד ציר: (אונקלוס)

יונתן ותרמץ פיתונא דבוצא למכפרא על שידי אדמא זפאה ותעבד מצנפתא דבוצא למכפרא על מגיסי רעיוניהון וקמור תעבד עובד ציר: (תרגום יונתן)

רש"י ושבצת. עשה אותם משבצות משבצות, וכולם של שש: (רש"י)

כלי יקר ושבצת הכתונת שש ועשית מצנפת שש ואבנט וגו'. רז"ל אמרו (ערכין טז.) שהכתונת בא לכפר על שפיכות דמים, ומה ענין זה לזה ואם בעבור שהשבטים אחי יוסף טבלו כתונת יוסף בדם מ"מ כל שפיכות דמים הנעשה בכל דור ודור מה ענינו על הכתונת, כי בלי ספק שכפרה זו היא בכל דור ודור ולא על ש"ד של השבטים לבד ובעל העקידה נדחק מאד בדבר זה כאשר תראה בספרו, גם שם לא היה ש"ד כלל כי מה שטבלו הכתונת בדם אין זה ש"ד אך בדרך רחוקה יש צד ש"ד כי מכרוהו לעבד וארז"ל (ב"ב ח.) שבי כולוהו איתנהו ביה. ואולם מצאתי ישוב לזה ממה שכתב רבינו בחיי פרשת וישב וז"ל על הכתונת נתגלגלו הדברים בשעבוד גופותם במצרים וכן לאחר זמן היו עשרה הרוגי מלכות כי כן הגוף כתונת הנפש עד כאן לשונו, הנך רואה דעת הרב שהגוף הוא כתונת של הנפש ומלבושו ואם כן יש דמיון ויחס לכתונת זה עם גוף הנרצח. והיה כולו שש דהיינו

פשתן כי קין היה ראש לכל הרוצחים ונתגלגל הדבר על ידי שהקריב זרע פשתן ולא נתקבל קרבנו ונתקבל קרבן אחיו הבל על כן נתקנא בו והרגו, ועל כן היו שש ערי מקלט כי שש נופל על לשון ששה.

ומצנפת שש הוא מכפר על גסות הרוח, לפי שהמצנפת היה כמו עטרה המורה על השררה כמ"ש (יחזקאל כא. לא) הסר המצנפת והרם העטרה. וכתוב (ישעיה סב. ג.) וצניף מלוכה בכף אלהיך. והיה עשוי משש כי השש ראוי למי שעולה לגדולה כמ"ש ביוסף (בראשית מא. מב) וילבש אותו בגדי שש. והאבנט מכפר על הרהור הלב לפיכך היה האבנט ל"ב אמה ארכו והרהור עבירה קשה מן העבירה לפי שהמעשה עצמו אחר אשר כבר עשהו ישבע מעמל נפשו ונפשו קצה בו, אבל הרהור דבק בו לעולם כאשר ידבק האזור אל מתני איש על כן בא לכפרה האבנט שהיה דבק בו כחגור. ועשה להם מכנסי בד לכפר על ג"ע דבר שבצנעא נוהג כשמתיחדים בד בבד, כי בד יש במשמעותו גם לשון בדידות, והיו בגדי כהונה מכפרים על ח' עבירות אלו כי ד' מהם החמורים שבכל העבירות התלויות במעשה ובדבור והם ע"ז ג"ע וש"ד ולשון הרע כנגד כולם וד' מהם כללים כי קלקול הדינין גורם השחתת העולם וגסות הרוח והרהור עבירה ועזות מצח כוללים כל העבירות והם מצויין ביותר.

ואולי שזה היתה כוונת הגר, שהיה אומר אתגייר על מנת שיעשוני כ"ג כדי שילבש בגדים אלו כדאיתא מסכת שבת (לא.) וכי היה כל כך שוטה שרצה להתגייר בעבור לבישת בגדים אלו, אלא ודאי ששמע קול סופרים מקרין ואלה הבגדים אשר יעשו עם פירוש כוונתם על מה הם מכפרים וידע הגר בעצמו שהוא עבר על כל אלו בגיותו והוא צריך לכל הכפרות האלו. ונראה שזה היתה גם כוונת אחשוורוש שנתלבש בבגדי כהונה כמו שלמדו במסכת מגילה (יב.) בג"ש נאמר כאן תפארת גדולתו ונאמר להלן לכבוד ולתפארת. מה להלן בגדי כהונה אף כאן בגדי כהונה, כי גם הוא טעה בזה לומר שלבישתם יהיה לו לכפרה על כל שמנה ראשי עבירות אלו. ונוכל עוד ליישב בזה מה שדרשו רז"ל מסכת מגילה (יב.) על פסוק והקרוב אליו כרשנא שתר אדמתא וגו' (אסתר א. ד.) אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה כלום הקריבו לפניך פרים בני שנה ושתי תורים על מזבח אדמה. ותרשיש, כלום שמשו לפניך בבגדי כהונה שיש בהם תרשיש שהם וישפה. מרס מרסנא, כלום מרסו לפניך בדם ובמנחות כו', ונ"ל לפרש מה שלא הזכיר מכל בגדי כהונה כי אם החשן שהיו בו האבנים ומכולם לא זכר כי אם התרשיש לפי שבכל בגדי כהונה לא היתה הקדושה מבוררת כל כך כמו בחשן שהיו שם האורים שם המפורש והיו שם י"ב אבנים ורמז לכולם בתרשיש דהיינו תרי שש ב"פ שש הרי י"ב.

והנה מדרש זה מחוסר ביאור, כי יש להקשות למה לא קטרגו לאמר כלום קבלו התורה, כלום הם מניחין תפילין וכדומה להם, אלא ודאי לפי שלא נצטוו עליהם ע"כ אין להאשימם בזה וא"כ הרי גם על הקרבנות לא נצטוו ואיך קטרגו עליהם על שלא הקריבו פרים כו', ועוד יש לדקדק בלשון למה אמרו המלאכים בלשון שלילה כלום הקריבו לפניך ולמה לא אמרו סתם הלא אין מקריבין לפניך קרבנות, אלא ודאי שעיקר הקטרוג היה על שראו המלאכים את אחשוורוש שנתעטף בטלית שאינו שלו ונתלבש בבגדי כהונה ועוד שתה מן כלי המקדש כמו שלמדו רז"ל מן פסוק וכלים מכלים שונים שרשע זה היה משתמש בכלי מקדש (מגילה יב.) ע"כ מצאו המלאכים מקום לבלבל סעודתו ולקטרג עליו לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם ראה איך זה הרשע נתלבש בבגדי כהונה כאילו היה כהן ומקריב קרבנות וכי הקריב לפניך פרים ותורים, וראה איך נתלבש בתרשיש תרי

שש קודש קדשים הוא לה' וכי עבד בהם עבודת השי"ת, ובאמרם מרס מרסנא קראו תגר עליו על שנשתכר בכלי קודש וכי מרס בהם דם ומנחות כמשפט כלים קדושים אלו אלא נשתמש בכולם לצרכו וא"כ ראוי הוא לעונש גדול כי הזר הקרב יומת (במדבר יח.ז) ובוזה מדוקדק הלשון כלום הקריבו כמבואר לכל משכיל.

אך עדיין יש לנו מקום ללון על בעל מדרש זה, כי איך דרש כרשנא שתר אדמתא שכל זה דברי המלאכים ולשון הפסוק אינו משמע כן שהרי נאמר שבעת הסריסים רואי פני המלך ש"מ שכל אלו שמות הם כי איך יהיה נקשר תחילת המקרא עם סופו, ועו"ק למה באמת לא נענש אחשורוש כמו שנענש בלשצר על שנשתמש בכלי קודש, ועוד מה ראה אחשורוש על ככה להשתמש בכלי קודש וכי לא ראה או ידע מה שקרה לבלשצר, ועו"ק כי רז"ל (מגילה יב.) אמרו והשתית כדת היינו כדת של תורה אכילה מרובה משתיה כמו אכילה ושתיה של מזבח פר ושלושה עשרונים סולת לאכילת המזבח וחצי ההין יין לשתיה, ומה ראה אחשורוש על ככה והלא בנוהג שבעולם שבכל סעודה השתיה מרובה משל אכילה ופוק חזי מאי עמא דבר ולמה היה אחשורוש משנה ממנהג העולם לעשות סעודתו דוגמת אכילת המזבח.

והקרוב אלי לומר בזה שאחשורוש רצה לתקן בזה שני דברים. האחת הוא, שמצינו בכ"מ שיש סעודה גדולה ששלחנו מלא ושלחן רבו ריקם ניתן פתחון פה למקטריגים לומר, רבונו של עולם ראה מכל הסעודות הללו כלום הקריב לגבוה פר ואיל כדמסיק בילקוט פרשת וירא (כב.א-צה) אחר הדברים האלה. שהיו המלאכים מקטריגים ואומרים מכל הסעודות הללו שעשה אברהם כלום הקריב לפניך פר ואיל כו', כך היה אחשורוש מתירא שמא יקטרו על סעודתו במרום כלום הקריב מכל הסעודה לגבוה פרים או תורים, על כן טעה בדמיונו לומר שיהיה מתוקן הכל כשיעשה סעודתו מעין סעודות המזבח ונרצה לו לכפר עליו כאלו הקריב ממש על המזבח, וע"כ לקח כלי הקדש, ונתלבש בבגדי כהונה, ועשה אכילה מרובה משתיה, וקרא לסריסיו שמות על שם הקרבנות, כי חשב שכל זה יעלה לו לרצון כאילו נעשה הכל על המזבח ממש. השניה הוא, בהפך זה שעיקר כוונתו היתה ללבוש בגדי כהונה להיות לו לכפרה כי הוגד לו מן חכמי ישראל כי ח' בגדים אלו מכפרים על עונות ידועות אז רצה להתפאר בהם לכבוד ולתפארת, וגם בכלי קודש רצה להתפאר כי לא נמצא כמותם כמו שלמדו מן פסוק וכלים מכלים שונים (ילקוט שמעוני אסתר א.תתרמח) ומכל מקום הוגד לרשע זה שאסור ללבוש בגדים אלו לזרים כי אם לכהן בשעת עבודה, וגם מצד כלי הקודש היה מתירא מן העונש שקרה לבלשצר. על כן חשב לתקן זה ואמר בשלמא בלשצר חשב וטעה כי הוא נשתמש בכלים אלו שלא כדרכן שהרי דרך תשמישם הוא שתהיה אכילה מרובה משתיה ואצל בלשצר כתיב (דניאל ה.א) לקבל אלפא חמרא שתי ואם כן ודאי היה מרבה בשתיה יותר מבאכילה והכל עשה כדי להרחיק הכלים מקדושתן להשתמש בהם שלא כדרכן על כן נענש, ועוד חשב שנענש לפי שמכל הסעודה לא הקריב פר ואיל כו'.

אמנם אחשורוש חשב להיות נקי מכל אלה, כי אמר אני אשתמש בכלים אלו כדרכן אכילה מרובה משתיה ואז לא אחלל אותם מן קדושתם, גם בזה נקי אנכי וממלכתי מן הלבשת בגדי כהונה כי דומה כאילו אני עומד ומקריב קרבנות ובוזה יהיה נקי גם מן קטרוג כלום הקריב לפניך פר ואיל, וכדי לחזק טעותו קרא שמות לסריסיו שהיו משרתים לו בסעודה היושבים ראשונה במלכותו על שם הכהנים משרתי אלהינו בבהמ"ק כי המה ראשונים במלכות שמים רואי פני מלך עליון, על כן קרא לשמות רואי פניו הקרובים אליו כרשנא שתר על שם פרים בני

שנה ושתי תורים וכן כולם וכל זה עשה להשוות סעודתו ומשרתיה מכל וכל ולסעודות המזבח ולעבודת הכהנים משרתי המזבח וחשב להיות פטור עי"ז, הן מן קטרוג כלום הקריב לפניך פר ואיל, הן מן עונש של בלשצר, הן מעונש של לבישת הבגדים לאיש זר. ולפי שכל זה היה דמיון לבד ולא היה שם עבודה ממש ע"כ מצאו המלאכים מקום לקטרג ולומר רבש"ע אל תפן אל מנחתם מנחת שוא היא כי אין בכל מעשיו כ"א הדמיון לבד שהרי לא היתה שם שום הקרבה ממש, על כן אמרו בלשון שלילה כלום הקריבו לפניך פרים בני שנה או תורים כו' וכי בעבור שנקראו משרתיו על שם זה יהיה דומה כאילו הקריב ממש, ובדרך זה יהיה כל פירוש הפסוק והקרוב אליו כרשנא שתר כפשוטו ממש גם לדברי בעל המדרש. ומ"מ אמר בעל המדרש מסברא דנפשיה שהמלאכים קטרגו שהרי באמת היה להם מקום לקטרג ולטעון עליו כל הטענות הנזכרים ומסתמא לא שתקו מלאכי רחמים מלהזכיר חובתו לטובת ישראל ולשוב עמלו בראשו, על שנתלבש בבגדי כהונה בלא הקרבת קרבן, ועל שמכל הסעודה לא הקריב פר ואיל, ועל שנשתמש בכלי קודש ע"כ נתקלקלה סעודתו ע"י ושתי אבל מ"מ לא נהרג כבלשצר כי היה קרוב לשוגג, וטעה במזימות זו אשר חשב שכל סעודתו מעין של מעלה. וזה פירוש יקר. (כלי יקר)

[מ] וְלִבְנֵי אֶהְרֹן תַעֲשֶׂה כְתָנֹת וְעִשִׂיתָ לָהֶם אֲבָנִיטִים וּמַגָּפְעוֹת תַעֲשֶׂה לָהֶם לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת:

אונקלוס וְלִבְנֵי אֶהְרֹן תַעֲבִיד פְּתוּיָן וְתַעֲבִיד לְהוֹן הֶמְיָנִין וְכוּבָעִין תַעֲבִיד לְהוֹן לִיקָר וּלְתִשְׁבָּחָן: (אונקלוס)

יונתן וְלִבְנֵי אֶהְרֹן תַעֲבִיד פְּתוּיָן וְתַעֲבִיד לְהוֹן קְמוּרִין וְכוּבָעִין תַעֲבִיד לְהוֹן לִיקָר וּלְתִשְׁבָּחָא: (תרגום יונתן)

רש"י ולבני אהרן תעשה כתנת. ארבעה בגדים הללו ולא יותר, (ד) כתונת, ואזננט, ומגבעות היא מלנפת, ומכנסים הכתובים למטה צפרסא: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) כלומר שאין פירוש שתעשה לאלה כתונת ואזננט ומכנסים ולא לאהרן שהרי גם לאהרן עשה כאלו לאלה הכי פירושן מכל אותן ח' בגדים של אהרן תעשה ל': (שפתי חכמים)

אור החיים לכבוד ולתפארת. טעם שאמר כן פעם ב' לרמוז מה שאמרו בזבחים (י"ח:) וזה לשונם היו מטושטשין או מקורעין ועבד עבודתו פסולה. ותניא עוד שם בד שיהיו חדשים. ואמרו בש"ס חדשים אין שחקים לא והתניא משוחקים כשרים וכו' אלא למצוה וכו', והוא או' לכבוד כנגד קרועים וזה לעכובא, ולתפארת כנגד חדשים וזה למצוה, ולזה הוצרך הכתוב לומר שניהם וזולת זה היה לו לומר לתפארת שהוא יותר מאומר לכבוד: (אור החיים)

[מא] וְהִלְבַּשְׁתָּ אֹתָם אֶת-אֶהְרֹן אֶחָיִד וְאֶת-בְּנָיו אִתּוֹ וּמְשַׁחְתָּ אֹתָם וּמִלֵּאתָ אֹת-יְדָם וְקִדַּשְׁתָּם: (מא)

אונקלוס וְתִלְבַּשׁ יְתְהוֹן יְת אֶהְרֹן אֶחָוֶד וְיִת בְּנוֹהֵי עֲמִיה וְיִתְרַבֵּי יְתְהוֹן וְיִתְקַרְב יְת קִרְבָּנֵיהוֹן וְיִתְקַדֵּשׁ יְתְהוֹן וְיִשְׁמְשׁוּן וְיִשְׁמְשׁוּן קִדְמֵי : (אונקלוס)

יונתן וְתִלְבַּשׁ יְתְהוֹן יְת אֶהְרֹן אֶחָוֶד וְיִת בְּנוֹי עֲמִיה וְיִתְרַבֵּי יְתְהוֹן וְיִתְקַרְב יְת קִרְבָּנֵיהוֹן וְיִתְקַדֵּשׁ יְתְהוֹן וְיִשְׁמְשׁוּן וְיִשְׁמְשׁוּן קִדְמֵי : (תרגום יונתן)

רש"י והלבשת אותם את אהרן. אותם האמורין (ה) באהרן, חשן, ואפוד, ומעיל, וכתונת תשבץ, מלנפת, ואזנט, וליץ, ומכנסים, הכתובים (ו) למטה זכולס: ואת בניו אתו. אותם (ז) הכתובים זהם: ומשחת אותם. את אהרן ואת בניו (ח) בשמן המשחה: ומלאת את ידם. כל מלוי ידים לשון חנוך, כשהוא נכנס לדבר להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה, ובשון לע"ז, כשממנין אדם על פקודת דבר, נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין גוואל"ט, ועל ידו הוא מחזיקו בדבר, וקורין לאותו מסירה וויר"סטיה, (ט) והוא מלוי ידים: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) לא הכתנת ומלנפת ואזנט הכתובים בלדו לזדם: (ו) ר"ל מכנסים קאי אכהן גדול ואהדיוטות: (ז) שהם הכתונת והמלנפת והאזנט על המכנסים האמור למטה: (ח) לאפוקי ללא קאי אבגדים כמו אותם דלעיל מיניה דקאי אבגדים ואמר בשמן המשחה ולא בשמן זית או בזולתו שכן כתיב בפרשה שאחריה ולקחת את הבגדים ולקחת את שמן המשחה וגו': (ט) פירוש שימלא ידם בבית יד לסימן שיש לו כח חזקה בדבר שיתמנה עליו. כי כל מה שתופס בידו הוא בחזקתו והתופס במילוי יד יותר מוחזק מאלו תפסו בקלת ידו ולכך כנה המחזיק בדבר בחזקה מלוי ידים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והלבשת אותם את אהרן אחיד. מלת אותם כוללת הכתונת המשובצת והמצנפת והאבנט שהם בגדי אהרן. גם כוללת הכותנות שאינם משובצות והאבנטים והמגבעות שהם בגדי בניו: **וקדשת**. בדבר. כמו טמא יטמאנו: (אבן עזרא)

הרמב"ן והלבשת אותם את אהרן אחיד ואת בניו אתו. אותן הכתובים בהם. לשון רש"י. וטעם אתו, שביום אחד ילבישם כלם וימשחם:

ומשחת אותם ומלאת את ידם. כל מלוי ידים לשון חנוך, כשהוא נכנס להיות מוחזק בו מאותו היום והלאה. לשון רש"י. ולא הבינותי בדבריו איך יבא לשון מלוי ידים לחנוכת כל דבר. ומה שאמר הרב כי בלשון לעז כשממנין אדם על פקודת דבר נותן השליט בית יד של עור שקורין גווי"ט, ועל אותו בית יד הוא מחזיקו בדבר והוא מלוי ידים, לא ידעתי אם ירצה הרב לומר שעל שם הבית יד יקרא החנוך מלוי ידים, ויביא ראיה מן המנהג, ודע כי הענין ההוא יצא להם מן התורה שהוא אצלם קנין החליפין של בועז, וכך מתורגם להם שלף איש נעלו (רות ד ז), ששולף הגני"ט שלו, והם אומרים שהגואל נתן לבועז, וזה מנהגם הזכר בספרי חכמיהם. והנה דברנו בדברי הבאי:

והנכון בלשון מלוי ידים בתורה שהוא לשון שלמות, כלשון כי מלאו ימי (בראשית כט כא), ובמלאת הימים האלה (אסתר א ה), עד יום מלאת (ויקרא ח לג), בהשלימם, וכן בכסף מלא (בראשית כג ט), מחיר שלם. והטעם, כי הזר אשר לא תשיג ידו בטהרתו להקריב קרבן או לעבוד עבודת המלכות הנה ידו חסרה בעבודה ההיא, וכאשר יכשר לעשות כן הנה ידו שלימה, ראויה לכל העבודות והמלאכות. וכן מלאו ידכם היום (להלן לב כט), כי עתה ידכם מלאה בכל עבודת השם, כי איש בבנו ובאחיו עבדתם אותו. או שירמוז להם כי בזכות זה יהיו נבחרים לעבוד עבודת ה' במשכן, כמו שאמר בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי (דברים ח):

ודוד המלך אמר לישראל בנדבת הבית ברצותי בבית אלהי יש לי סגלה זהב וכסף נתתי לבית אלהי, ואמר להם ומי מתנדב למלאת ידו היום לה' (דהיי"א כט ה), כי בהתנדבם לבנין הבית תהיה ידם שלימה בכל הקרבנות ובכל העבודות, כי אין עבודת ישראל להקב"ה שלימה אלא בבית המקדש. וכן איל המלואים בפרשה הזאת (להלן כט כב) שמלוי הכהנים בו, כי חטאת והעולה לכפר, וזה למלאת ידו בהקרבה:

ומצאתי בתרגום הירושלמי שתרגם איל המלואים דאשלמותא (כ"ה בתרגום יונתן ויקרא ח כב), וכן תרגם בכולם לשון שלמות. אבל אונקלוס רדף הענין ולא הקפיד בלשון, כמנהגו במקומות רבים:

ויש מפרשים (הרד"ק בספר השרשים שרש מלא) ומלאת את ידם, שימלא ידם מן הקרבנות, וכן החפץ ימלא את ידו (מ"א יג לג), שיקריב מהן כרצונו מלא ידיו. והנכון מה שפרשתי. ופירוש החפץ ימלא את ידו ויהי כהני במות (שם), שיביא מלואים לו בקרבן כאשר בדא מלבו לחנכו, ואחרי כן יהיה כהן לבמות, כי בדומה לדרכי התורה יעשו: (הרמב"ן)

אור החיים והלבשת אותם וגו' ומשחת וגו'. פירוש אחר שילבישם בעוד הבגדים עליהם ימשחם ולא קודם ובה הגיעתם הכהונה לידם, והוא אומר **ומלאת את ידם**, ואולי כי יכוין באומרו **את ידם** בזה לומר כי באמצעות המעשה הם נשפעים בבחינת החסד המתיחסת ליד הגדולה והבן:

וקדשת. פירוש במעשה הקרבנות כאומרו וזה אשר תעשה להם לקדש אותם. וטעם שהזכיר הדבר כאן לומר שלא יקדש אותם עד שיקדים לעשות הלבשיה והמשיחה והבן: (אור החיים)

ספורנו ומלאת את ידם. תשלים אותה, בענין שתהיה שלמה וראויה לעבוד עבודת (ספורנו) הקדש:

{מב} ועשה להם מְכַסֵּי-בָד לְכִסּוֹת בֶּשֶׂר עֲרוֹה מִמֶּתְנִים וְעַד-יְרֵכָיִם יְהוּ:

אונקלוס ועבד להון מְכַסֵּי דְבוּץ לְכִסְאָה בֶּשֶׂר עֲרִיטָא מִתְרַצוּ וְעַד יְרֵפוּ יְהוּ: (אונקלוס)

יונתן ועבד להון אַוּרְסְקִין דְבוּץ לְכִסְאָה בֶּשֶׂר עֲרִיטָא מִן אֲתֵר קִטּוֹר מְרַצִּיהוּ וְעַד

יְרַבִּיהוֹן

יְהוֹן :

(תרגום)

יונתן

רפ"י ועשה להם. לאהרן ולבניו: מכנסי בד. הרי ח' בגדים לכהן גדול וארבעה לכהן (רפ"י) הדיוט:

אבן עזרא ומכנסי הבד. יהיו קצרים שלא יכשל בהם: (אבן עזרא)

בעל הטורים ערוה. ב' במסורה דין ואידך ולא תקרבו לגלות ערוה רמז שבגדי כהונה מכפרין על העריות: **ממתנים ועד ירכים יהיו**. וסמך ליה והיו על אהרן לומר לך שמכנסים קודמים לכל: (בעל הטורים)

אור החיים ועשה להם מכנסי בד. קשה למה איחר מצות המכנסים, ויש לומר לצד שאמר והלבשת אותם את אהרן לזה איחר המכנסים לומר שאינו חוזר עליו מצות והלבשת וגוי'. ואין לומר שיכוין לומר שתהיה לבישתם באחרונה שהרי אמר הכתוב במקום אחר (ויקרא טז ד) ומכנסי בד יהיו על בשרו ודרשו ביומא (כ"ג:): שלא יהיה דבר קודם למכנסים אלא ודאי לטעם שכתבנו. עוד נראה שנתכוון לכותבו באחרונה ולהסמך לו מצות והיו על אהרן וגוי' ולא ישאו עון ומתו, ואם היה כוללו עם שאר בגדים ואומר והיו על אהרן וגוי' תבא הסברא לומר כי לא באה האזהרה אלא על שאר בגדים אבל המכנסים אינם באים אלא כדי שלא תגלה ערוה ואין בהם צורך קדושת עבודה, לזה אמרם לבסוף וסמך להם האזהרה והעונש לומר כי מעכב הוא לקדושת הכהונה כשאר בגדים: (אור החיים)

[מג] והיו על-אהרן ועל-בניו בבאם | אל-אהל מועד או בגשתם אל-המזבֵּחַ לשַׁרֵּת בַּקֹּדֶשׁ וְלֹא-יִשָּׂאוּ עֹון וּמִתּוֹ חֻקַּת עוֹלָם לּוֹ וּלְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו: (ס)

אונקלוס ויהון על אהרן ועל בְּנוֹהֵי בְּמַעֲלָהוֹן לְמִשְׁפַּחַת זִמְנָא או בְּמַקְרָבְהוֹן לְמַדְבְּחָא לְשִׁמְשָׁא בְּקוֹדֶשׁא וְלֹא יִקְבְּלוּן חוּבָא וְיָמוּתוּן קִים עֲלֵם לֵה וְלִבְנוֹהֵי בְּתֵרוֹהֵי: [ס] (אונקלוס)

יונתן ויהון על אהרן ועל בְּנוֹי בְּזִמְן מַעֲלָהוֹן לְמִשְׁפַּחַת זִמְנָא או בְּמַקְרָבְהוֹן לְמַדְבְּחָא לְשִׁמְשָׁא בְּקוֹדֶשׁא וְלֹא יִקְבְּלוּן חוּבָא וְלֹא יָמוּתוּן בְּאִשָּׁא מַצְלֵהָבָא קִים עֲלֵם לֵה וְלִבְנוֹי בְּתֵרוֹי: (תרגום יונתן)

רפ"י והיו על אהרן. כל הבגדים האלה, על אהרן הראויין לו: ועל בניו. האמורין בהם: צבואם אל אהל מועד. להיכל וכן (י) למשכן: ומתו. הא למדת, שהמשמש מחוסר בגדים, (כ) צמיתה: חקת עולם לו. כל מקום שנאמר חקת עולם, הוא גזירה מיד ולדורות לעכב בו: (רפ"י)

שפתי חכמים (י) פירוש כשיבנה המקדש קאי אהל מועד אהיכל ואע"פ שאהל מועד מורה על המשכן לבד אהיכל יבא מק"ו דמשכן והיה ראוי לומר למשכן וכן להיכל. (נח"י) ולא נהירא דבהדיא אמרינן בצבועות דף ט"ו אלו נאמר משכן ולא

נאמר מקדש הייתי אומר וכו' ואלו נאמר מקדש ולא נאמר משכן הייתי אומר וכו' ומשמע ללא נוכל ללמוד לא בק"ו ולא במה מלינו ל"נ שהרב למד זה מהא דאמרינן בת"כ (פרשת שמיני) גבי יין ושכר באהל מועד אין לי אלא אוהל מועד מנין לרבות שילה ובית עולמים תלמוד לומר חוקת עולם ע"כ. ולזה נתכוין הרב במ"ק בסמוך בפסוק חוקת עולם: (ט) ומשום דמקרא דולא ימות לא למדנו רק השקה בגדים ללעיל מיניה אבל לא על המכנסים והאיץ הכתובים אחריו אך קשה למה לא כתב שני בגדים הללו גם כן למעלה ולכלול אותם עם שאר בגדי כהונה כדי דקרא ולא ימות יהיה קאי אכולהו ולשתוק מקרא ולא ישאו עון ומתו. ושם י"ל שלא תאמר דוקא אם יש לו כל השמונה בגדים ועבד העבודה ולא לבד כל הח' בגדים חייב אבל אם לא היה לו כל הח' בגדים כגון שנאבדו או נטמאו הוה אמינא דיכול לעבוד עבודה בבגדים הנותרים שיש לו כדי שלא לבטל הקרבן מפני שמחוסר בגדים לכן כתב ומתו יתירא ללמד שאם עבד עבודה במחוסר בגדים חייב מיתה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **בנואם**. להקטיר או להעלות הנרות: (אבן עזרא)

דעת זקנים ולא ישאו עון. פירש"י מכאן למדנו שהמשמש מחוסר בגדים במיתה. ותימה להר"י יצחק בר' אברהם ז"ל שהרי בפי' אלו הן הנחנקין מפיך ליה מקרא בפי' דבסמוך והיתה להם כהונה לחקת עולם. ודרשינן בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם והווי להו זרים וזר ששמש חייב מיתה שנא' וזר הקרב יומת. וי"ל דהאי קרא איצטרך משום מכנסים שאינו מפורש בפסוק דלקמן: (דעת זקנים)

שמות פרק-כט

א} –רבועי וְזֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-תַּעֲשֶׂה לָהֶם לְקֹדֶשׁ אַתֶּם לְכַהֵן לִי לְלֶחֶם פֶּר אֶחָד בַּיּוֹם-בֵּיקָר שְׁנַיִם אֵילִם תְּמִימִם:

אונקלוס וְדִין פְּתֻגְמָא דִּי תַעְבֵּד לְהוֹן לְקֹדֶשׁא יְתְהוֹן לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי סב תּוֹר חַד בַּר תּוֹרִי וְדָכְרִין תְּרִין שְׁלָמִין: (אונקלוס)

יונתן וְדִין פְּתֻגְמָא דְתַעְבִּיד לְהוֹן לְקֹדֶשׁא יְתְהוֹן לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי סב תּוֹר חַד בַּר תּוֹרִי דְלָא עִירוּבִין וְדָכְרִין תְּרִין שְׁלָמִין: (תרגום יונתן)

רש"י לקח. כמו קח, ושתי גזרות הן, (ב) אחת של קיחה ואחת של לקיחה, ולחן

פתרון אחד: פר אחד. לכפר על מעשה העגל (מ) שהוא פר: (רפ"ו)

ספתי חכמים (ב) פירוש ב' שרשים או' של קיחה ואחת של לקיחה: (מ) דק"ל למה לקח פר ולא מין אחר דפר כמו עגל היכא דלא כתיב גזיה בן שנה והא דאין קטיגור נעשה סניגור הרא"ם תירץ דוקא בעבודת פנים ולא בעבודת חוץ ולקמן בפרשת נו אפרשנו עוד אי"ה: (ספתי חכמים)

אבן עזרא וזה אשר תעשה להם. לאהרן ולבניו. אין הפרש בין קח או לקח כמו צק לעם ויאכלו. וגם יצק בו מים. בעבור שהזכיר עם פר בן בקר. יורה כי איננו גדול וככה בני יונה. שער עזים. והאיל גדול מהכבש והעד הנסך שהוא שלישית ההין ולכבש רביעיתו: (אבן עזרא)

בעל הטורים וזה הדבר אשר תעשה להם. כלומר קרבם בדבור שתאמר להם אשרי תבחר ותקרב: לקח. ב' במסורה דין ואידך לקח בגדו כי ערב זר בשביל שאהרן עשה העגל אמר הקב"ה להסיר מעליו בגדיו הצואים לפי שבגדי ע"א מטמאין וזהו שאמר לקח בגדו פירוש מעליו כי ערב זר: (בעל הטורים)

אור החיים וזה הדבר אשר תעשה וגו'. הכוונה להיות שקדם אליו מניעת המעשה כמו שפירשתי למעלה (כ"ז כי) שאין עליו אלא מצות הדבור לעושים, לזה וזה הדבר זה יצא מהכלל המושלל ויש לו לעשותו להקריב קרבנותיו ז' ימים, ואומרו וזה לצד שקדם וצוה שילבישנו לאהרן ולבניו וגמר אומר וזה גם כן תעשה, ואם לא אמר אשר תעשה אלא לקח פר וגו' יש מקום לומר כי יצוה לאהרן או לבניו לעשות, לזה אמר אשר תעשה כי הוא העושה. ולהיות שיש מקום לומר שלא הוכשר להקריב אלא קרבן שעה שהם קרבנות ימי המילואים של אהרן ובניו אבל קרבן שהוא קבוע לדורות שהם התמידים של כבש אחד בבקר וכבש אחד בין הערבים לא, לזה חזר ואמר וזה אשר תעשה וגו' כבשים בני שנה שנים ליום תמיד, ושלא יבין כי הותר במעשה הקרבנות תמיד, לזה אמר וזה לומר אין לו להקריב אלא ז' ימים האמורים בענין, ואומרו הדבר תתבאר למאן דאמר ביומא (ד':) מלואים כל הכתוב בהן מעכב, לזה אמר וזה הדבר כל הדבר האמור כאן לעיכוב, ולמאן דאמר דבר שאין מעכב לדורות אין מעכב במילואים אומרו הדבר לומר ולא כל דבר מעכב:

לקח פר וגו'. אולי כי רשות נתונה להביא או משל אהרן ובניו או משל משה ואין עכבה בדבר: (אור החיים)

דעת זקנים לקח פר. איל מכאן ואיל מכאן ופר באמצע ולמה שלשה כנגד שלשה אבות. פר כנגד אברהם דכתיב ואל הבקר רץ אברהם. אילים כנגד יצחק ויעקב ולחם מצות [כנגד] הגר ושרה שאמר להם אברהם מהרי שלש סאים ג' מינין כנגד ג' סאים ולקמן כתיב וחלת לחם בשביל הקרבנות הלחם מתברך דאמר רב הונא בר אבא בשעה שהיו מקריבין הקרבנות אדם מוליך סאה של חטים לטחון וכשמביאין ממנו סאה סלת סאה קמח סאה סובין אבל עתה אין מוציא כי אם סאה ויותר מעט ובזכות הנסכים היינות מתברכין. ומעשה בתלמיד אחד שיצא חוץ לירושלים והכירו בו שהוא תלמיד אמרו לו טול ג' זהובים ושב אצלנו ולא רצה אמר להם יש לי גפן אחת שחביבה עלי יותר מכל מה שתתנו לי שהוא עושה

לי ששה מאות חביות יין בכל שנה ואני מוכרם בדמים יקרים וכן בזכות הבכורים הפירות מתברכות. ומעשה ביונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה ירד טל והוציאו התאנים דבש עד שירד לארץ והרוח מגבלו בעפר ובאת עז והיתה מנטפת חלב ומתערב דבש עם חלב אמר לתלמידיו באו ואראה לכם מעין העולם הבא נתבטלו אלו נתבטלו הכל שנאמר זרעתם הרבה והבא מעט אכול ולא לשבעה לבוש ולא לחום לו. זרעתם הרבה והבא מעט, משנטלו המנחות, אכול ולא לשבעה משנטלו לחם הפנים שתו ולא לשכרה משנטלו הנסכים לבוש ולא לחום לו משנטלו בגדי כהונה, אין תאנים בתאנה משנטלו הבכורים, גזר ממכלה צאן משנטלו התמידין, ואין בקר ברפתים משנטלו פרי החג, ולעתיד לבא הקב"ה מחזיר הכל שנא' ואתם הרי ישראל ענפכם וגו': (דעת זקנים)

ב וְלֶחֶם מִצֹּת וְחֵלֶת מִצֹּת בְּלֹלֶת בְּשֶׁמֶן וְרִקְיָי מִצֹּת מְשֻׁחִים בְּשֶׁמֶן סֹלֶת חֲטִיִּים תַּעֲשֶׂה אֲתֶם:

אונקלוס וְלֶחֶם פִּטִּיר וְגִרְיָצוֹן פִּטִּירִין דְּפִילָן בְּמִשַׁח וְאַסְפּוּגִין פִּטִּירִין דְּמִשְׁיַחִין בְּמִשַׁח סֹלֶתָא חֲטִיִּין תַּעֲבִיד תְּהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְלֶחֶם פִּטִּיר וְגִרְיָצוֹן פִּטִּירִין דְּפִתִּיכִין בְּמִשַׁח זֵיתָא וְעִירוּבִין דְּלֶחֶם פִּטִּיר דְּמִשְׁיַחִין בְּמִשַׁח זֵיתָא סְמִידָא דְּחִינְטִין תַּעֲבִיד תְּהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י וְלֶחֶם מִנֹּת וְחֵלֶת מִנֹּת וְרִקְיָי מִנֹּת. הרי אלו ג' מיניו, רבוכה, וחלות, ורקיקין. לחם מנותר היא הקרויה למטה בענין חלת (נ) לחם שמן, על שם שנותן שמן ברבוכה כנגד החלות והרקיקין, וכל המינין באים עֶשֶׂר עֶשֶׂר (ס) חלות (מנחות טו.א): **בלולת בשמן**. כשהן קמה, יולק בהן (ע) שמן ובלולן (סס עה.א): **משחים בשמן**. אחר אפייתן מושחן כמין כ"ף יונית שהיא עשויה כנו"ן שלנו (סס): (רש"י)

שפתי חכמים (נ) ראונו בזה להוכיח שלחם מנותר הוא רבוכה מפני שלחם כולל כל המינים משום הכי פירש לחם להכא הוא רבוכה והוכחתו מקרא לזה קרבן אהרן וזניו ביום המשח וגו' וכי מה למדנו לזניו מיום המשח אותו אלא מקיש חינוכו לחם להכא הוא רבוכ' והוכחתו מקרא לזה קרבן אהרן וזניו ביום המשח וגו' וכי מה למדנו לזניו מיום המשח אותו אלא מקיש חינוכו של הדיוט לדורות לקרבן של כהן גדול שהוא חביתין מה קרבן דחביתי אהרן שהוא מקריב בכל יום הוא רבוכה כדכתיב מורבכת תביאנה אף יום חינוך של בניו כהנים הדיוטים רבוכה והרבוכה היא חלה חלוטה ברותחין כל לרכה בעודה בלך ואחר כך נאפת בתנור ואח"כ מטוגנה במחצת והחלה והרקיק נאפים בתנור לבד והחלק בלולה בשמן בעודה סולת והרקיק משוח בשמן אחר אפייתו כמין כ' יונית ושאר השמן נאכל לכהנים וי"א מושחן וחוזר ומושחן עד שיכלה כל השמן שבלוג. רא"ס: (ס) דגמרינן מלחמי תודה מה להלן עֶשֶׂר אֶף כֹּאן עֶשֶׂר וְלַחֲמֵי תוּדָה בַּהֲדִיא כְּתִיב עֶשֶׂר דְּכִתִּיב בִּיה וְהַקְרִיב מִמֶּנּוּ אֶחָד מִכָּל קִרְבָּן תְּרוּמָה וְאִמְרִינָן בְּפֶרֶק הַתּוּדָה דף ע"ז נאמר

כאן תרומה ונאמר התם בתרומת מעשר תרומה מה להלן אחד מעשרה אף כאן
אחד מעשרה: (ע) ר"ל למה משנה הקרא ולא כתב כלולות או משוחים בכלן: (שפתי
חכמים)

אבן עזרא ולחם חלות. עבות. והעד רקיקי מצות. והזכיר בשמן. הוא שמן זית
כמשפט. ומלת סולת בלשון ערבי הוא סמי"ד. שהוסר הפסולת מהחטה ובארץ
ישמאלים עושים כן. ואין לחם נכבד ממנו ורבים פי' מגזרת סלית כל שוגים
מחוקק. סלה כל אבירי ה'. ואמר כי כמוהו חטים מכולת לביתך ויש אומרים
טחונות: (אבן עזרא)

דעת זקנים ולחם מצות. פירש"י דהיינו רבוכה ובמנחות מפיך ליה מחלות לחם:
(דעת זקנים)

[ג] ונתת אותם על-סל אהד והקרבת אתם בסל ואת-הפך ואת שני האילים:

אונקלוס ונתתן ונתהון על סלא חד ונתקרב ונתהון בסלא ונת תורא ונת תרין דקרין:
(אונקלוס)

יונתן ונתתן ונתהון על סלא חד ונתקרב ונתהון בסלא ונת תורא ונת תרין דקרין
באסלא: (תרגום יונתן)

רש"י והקרבת אותם. אל חרז המשכן ביום (פ) הקמתו: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) ולא אל המזבח כי אינם קריבים לגבוה אלא אחד מכל מין ומין
כדכתיב למטה בענין ומה שהוסיף לומר ביום הקמתו פירוש בעת הקמתו ולא
קודם והקמת המשכן לא היה רק בר"ח ניסן כי כל שבעת ימי המלוואים היה בונה
וסותר בכל יום: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והקרבת אותם. והם בסל כמשפטן. להיותם שם אל פתח אוהל מועד.
וכה הפר והאילים: (אבן עזרא)

הרמב"ן (ג~ד) והקרבת אותם בסל נמשך לפניו, יאמר כי הלחם בסל והפר
והאילים ואהרן ובניו יקריבו אל פתח אוהל מועד. ורחצת אותם במים, לאהרן
ובניו. ויותר נכון כי והקרבת אותם בסל. לא יפרש, כי מן הסתם הוא ידוע
שיקריבם אל המקום אשר יצוה לבא הכהנים, והכתוב השני ידבר על אהרן ועל
בניו, ולכך אמר ורחצת אותם במים: (הרמב"ן)

[ד] ואת-אהרן ואת-בניו תקריב אל-פתח אהל מועד ורחצת אתם במים:

אונקלוס ונת אהרן ונת בנוהי נתקרב לתרע משפן זמנא ונתסחי ונתהון במיא:
(אונקלוס)

יונתן וְיַת אֶהְרוֹן וְיַת בְּנוֹי תִקְרַב לְתַרְעַ מִשְׁפַּח זְמַנָּא וְתִטְבּוֹל יְתַהוֹן בְּאַרְבָּעִין סָאִין דְּמִיָּין (תרגום) חֲזִין : (יונתן)

רש"י וּרְחַלְתָּ. זו טְבִילַת כָּל (5) הַגּוֹף: (רש"י)

שפתי חכמים (5) ולא קידוש ידיים ורגלים מדכתיב במים צפתה הבי"ת למשמע במים הידועים במקום אחר להיינו מי מקוה שהם מ' סאה ש"מ לטבילת כל גופו הוא: (שפתי חכמים)

יה וְלִקְחַתְּ אֶת-הַבְּגָדִים וְהַלְבַּשְׁתְּ אֶת-אֶהְרוֹן אֶת-הַכֹּהֲנֹת וְאֶת מְעִיל הָאֵפֹד וְאֶת-הָאֵפֹד וְאֶת-הַחֹשֶׁן וְאֶפְדֹת לֹ בְּחֹשֶׁב הָאֵפֹד:

אונקלוס וְתַסֵּב יַת לְבוּשָׁא וְתַלְבַּשׁ יַת אֶהְרוֹן יַת כְּתוּבָא וְיַת מְעִיל אֵפֹדָא וְיַת אֵפֹדָא וְיַת חוּשָׁנָא וְיַת תַּתְקוֹן לֵה בְּהַמִּין אֵפֹדָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַסֵּב יַת לְבוּשָׁא וְתַלְבַּשׁ יַת אֶהְרוֹן יַת כְּתוּבָא וְיַת מְנִטֵר מְעִיל אֵפֹדָא וְיַת אֵפֹדָא וְיַת חוּשָׁנָא וְיַת טַפְס יַתִּיה בְּהַמִּין אֵפֹדָא: (תרגום יונתן)

רש"י וְאֵפֹדָתָ. קֶשֶׁט וְתַקוֹן הַחֹגוּרָה וְהַסִּינֵר סְבִיבוֹתָיו: (רש"י)

אבן עזרא וְלִקְחַתְּ. נקרא החשן מלבוש כי הוא מכסה המקום כנגד הלב: (אבן עזרא)

יו וְשִׂמְתָּ הַמְצַנְפָּת עַל-רֵאשׁוֹ וְנִתְּתָ אֶת-גִּזְרֵי הַקֶּדֶשׁ עַל-הַמְצַנְפָּת:

אונקלוס וְתַשׁוּי מְצַנְפָּתָא עַל רֵישָׁא וְתַתְּנֵן יַת כְּלִילָא דְקוּדְשָׁא עַל מְצַנְפָּתָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַשׁוּי מְצַנְפָּתָא עַל רֵישָׁא וְתַתְּנֵן יַת כְּלִילָא דְבִיָּה חֲקִיק שְׂמָא דְקוּדְשָׁא עַל מְצַנְפָּתָא: (תרגום יונתן)

רש"י נזר הקדש. זה הליץ: על המלנפת. כמו שפירשתי למעלה, על ידי הפתיל האמלעי ושני פתילין שבראשו הקשורין שלשתן מאחורי העורף, הוא נותנו על המלנפת כמין כובע: (רש"י)

אבן עזרא וְשִׂמְתָּ. גם איננו רחוק שישים המצנפת באחרונה והזכיר בתחלת הפרשה המצנפת לפני האבנט. כי היא נכבד' ממנו: (אבן עזרא)

יא וְלִקְחַתְּ אֶת-שֵׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְיִצְקֶתָ עַל-רֵאשׁוֹ וּמִשְׁחָתָ אֹתוֹ:

אונקלוס וְתַסֵּב יַת מִשְׁחָא דְרְבוּתָא וְיַתְרִיק עַל רֵישָׁא וְיַתְרַבָּה יַתֵּה: (אונקלוס)

יונתן וְתִיסַב יַת מְשָׁחָא דְרַבּוּתָא וְתָרִיק עַל רִישָׁיה וְתַרְבֵּי יְתִיָּה: (תרגום יונתן)

רש"י וּמִשָּׁחַת אֹתוֹ. אֵף מִשִּׁיחָה זֶה כַּמִּין כ"ף יוֹנִית, נוֹתָן (ה) שָׁמֵן עַל רֹאשׁוֹ, וְבִין רִיסֵי עֵינָיו, וּמַחְזֵרֵן בְּאֵלְצֵנוּ: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) ר"ל טיפת שמן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא עַל רֹאשׁוֹ. עַל רֹאשׁ אַהֲרֹן לְבַדּוֹ כִּי הוּא הִכְהֵן הַמְּשִׁיחַ. וְהִנֵּה זֶה הִיָּה לִפְנֵי שׁוֹמוֹ הַמְּצַנֶּפֶת עַל רֹאשׁוֹ. כִּי עַל הָרֹאשׁ יִצּוֹק לְבַדּוֹ. וְכָתוּב כֶּשֶׁמֶן הַטּוֹב עַל הָרֹאשׁ יוֹרֵד עַל הַזֶּקֶן הַזֶּקֶן אַהֲרֹן: (אבן עזרא)

הרמב"ן וּלְקַחַת אֶת שֶׁמֶן הַמְּשָׁחָה וַיִּצְקֵת עַל רֹאשׁוֹ. אָמַר ר"א כִּי זֶה לִפְנֵי שׁוֹמוֹ הַמְּצַנֶּפֶת עַל רֹאשׁוֹ, כִּי עַל רֹאשׁ עֲצָמוֹ יִצּוֹק הַשֶּׁמֶן. וְאֵינְנוּ נִכּוֹן בְּעֵינֵי, כִּי גַם בְּמַעֲשֵׂה אָמַר וַיִּשֶׁם אֶת הַמְּצַנֶּפֶת עַל רֹאשׁוֹ וְגו' (ויקרא ח ט), וְאֲחִ"כ אָמַר וַיִּקַּח אֶת שֶׁמֶן הַמְּשָׁחָה וַיִּמְשַׁח אֶת הַמִּשְׁכָּן וְגו' (פסוק י), וְאֲחִ"כ וַיִּצַק מִשֶּׁמֶן הַמְּשָׁחָה עַל רֹאשׁ אַהֲרֹן (פסוק יב). אֲבָל הַנִּכּוֹן שֶׁהִיָּתָה הַצְּנִיפָה סָבִיב סָבִיב וְאֲמַצַּע הָרֹאשׁ מְגוּלָה וְעַלֵּיו יִצַק הַשֶּׁמֶן. וְאִם הִיָּתָה הַמְּשִׁיחָה בְּכָל הָרֹאשׁ כַּדְּבָרֵי רִש"י, תִּהְיֶה הַיִּצִּיקָה בְּמִקּוֹם הַנְּחַת תְּפִילִין שֶׁהִיָּה מְנִיחַ מְגוּלָה, וּמִשָּׁם יִמְשַׁכְּנוּ כַּמִּין כָּף יוֹנִית: (הרמב"ן)

אור החיים וַיִּצְקֵת עַל רֹאשׁוֹ וּמִשָּׁחַת. פִּירוּשׁ צָרִיךְ יִצִּיקָה עַל רֹאשׁוֹ וְצָרִיךְ מִשִּׁיחָה בְּפָנֵי עֲצָמוֹ וְכַמוֹ כֵּן לְבָנָיו כִּי הִכְתוּב הַשּׁוּה אֹתָם יַחַד דְּכָתִיב וּמִשָּׁחַת אֹתָם, וְכַמוֹ כֵּן בְּפֶרֶשׁת פְּקוּדֵי (לְקַמֵּן מ' ט"ו) כְּתוּב וּמִשָּׁחַת אֹתָם כַּאֲשֶׁר מִשָּׁחַת אֶת אֲבִיהֶם, וְכֵן הוּא מְפֹרֵשׁ בְּתוֹרַת כְּהֵנִים (פ' צו): (אור החיים)

[ח] וְאֶת-בְּנָיו וְתִקְרַב וְהִלַּבְשְׁתֶּם כְּתוּבָת:

אונקלוס וְיַת בְּנוֹהֵי תִקְרַב וְתִלְבַּשְׁנוֹן כְּתוּבָתוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְיַת בְּנוֹי תִקְרַב וְתִלְבַּשְׁיֵנוֹן כְּתוּבָתוֹן: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְאֶת בְּנָיו תִקְרַיב. אֵל פֶּתַח אַהֲל מוֹעֵד: (אבן עזרא)

בעל הטורים וְהִלַּבְשְׁתֶּם. ב' בְּמִס' הַכֹּא וְאֵיִדֵךְ וְהִלַּבְשְׁתֶּם אֶת אֲלַעְזָר א. כֹּא מ"ד כֶּהֵן גְּדוֹל בֵּן כֶּהֵן גְּדוֹל טַעוֹן מִשִּׁיחָה וְזֶהוּ וְהִלַּבְשְׁתֶּם אֶת אֲלַעְזָר שְׁנַתְּמָנָה לְהִיָּת כֶּהֵן גְּדוֹל צָרִיךְ מִשִּׁיחָה כֶּשֶׁם שׁוֹהֵלְבִשְׁתֶּם כְּתוּבָת הִיוּ בְּמִשִּׁיחָה שֶׁאֵז נִמְשַׁכּוּ כֵךְ וְהִלַּבְשְׁתֶּם אֶת אֲלַעְזָר בְּמִשִּׁיחָה: (בעל הטורים)

[ט] וְחִגְרַתְּ אֹתָם אֲבָנֵט אֶהְרֹן וּבְנָיו וְחִבְשַׁתְּ לָהֶם מִגְּבֻעַת וְהִיָּתָה לָהֶם כְּהֵנָּה לְחֻקָּת עוֹלָם וּמִלֵּאָת דְּ-אֶהְרֹן דְּ-בְנָיו:

אונקלוס וְתִזְרֹז וְתִהוֹן הִמְנִינֵן אֶהְרֹן וּבְנוֹהֵי וְתִתְקֹן לְהוֹן פּוֹבְעֵין וְתִהֵי לְהוֹן כְּהֵנְתָא לְקִים עֲלֵם וְתִקְרַב קַרְבָּנָא דְאֶהְרֹן וְקַרְבָּנָא דְבְנוֹהֵי: (אונקלוס)

יונתן וְתַטְכֶם יְתַהוֹן בְּקַמּוּרָיו לְאַהֲרֹן וּבְנוֹי וְתִקְבּוֹשׁ לְהוֹן כּוּבְעִין וּתְהִי לְהוֹן
בְּהוֹנְתָא לְקַיִם עָלֶם וּתְקַרִיב קוּרְבָנָא דְאַהֲרֹן וְקוּרְבָנָא דְבְנוֹי: (תרגום יונתן)

רש"י והיתה להם. מלוי ידים זה לכהונת (ה) עולם: ומלאת. על ידי הדברים (ז)
האלה: יד אהרן ויד בניו. במילוי (ח) ופקודת הכהונה: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) ואף ע"פ שדרשו אותן רז"ל בזבחים י"ז ובסנהדרין דף פ"ח
ללבישת הבגדים ודרשו והיתה להם לבישת הבגדים הללו לכהונת עולם שבזמן
שהבגדים עליהם כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם והיו
להם כזרים. י"ל שרש"י ז"ל סובר כיון שמן המקרא דלעיל והיו על אהרן ועל בניו
וגו' למדנו שהמחוסר אחד מן הבגדים הכתובים לעיל חייב מיתה הוכרח מפני
זה לפרש המקרא הזה כפי פשוטו ולא כפי מדרשו שלא יהא נראה כנכתב פעמים:
(ז) ע"י הדברים האלה הכתובי' אחריו והקרבת ושחטת וגו' לא שמלוי ידיהם
לחוד והכתובים הבאים אחריו לחוד: (ח) מפני שכל מלוי ידים הוא חינוך הודיענו
על איזה דבר הוא החינוך בזה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וחגרת אותם אבנט. כולל אבנט אהרן ובניו וכן המכנסים ואחר
שהזכיר אותם הוסיף לבאר אהרן ובניו כמו ותפתח ותראהו את הילד: ומלת
וחבשת. כמו לא אהיה חובש: ומלאת. דעת המתרגם ארמית. כמו ומלאו. ידיו.
רק מה נעשה במלת מלאו ידכם היום. והגאון פירשו יד חיוב. ואחרים אמרו כי
מלואים להיותם שלמים מלאים ורגילים. והנה מה יעשו במלת ומלאו ידיו: (אבן
עזרא)

הרמב"ן וחגרת אותם אבנט. ירמוז לאהרן ובניו, ושב לפרש אהרן ובניו, כמו
יביאה את תרומת ה' (להלן לה כד), אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנאצר (ירמיה
כז ח). כדברי רבי אברהם. ואם כן יחזור וחבשת להם מגבעות למקצתם, כי
אהרן אין לו מגבעת, והמצנפת כבר היא על ראשו. ויתכן שיהיה שיעור הכתוב
וחגרת אותם אבנט ואהרן ובניו, יאמר, תחגור בניו הנזכרים אבנט, ואהרן עצמו
עם בניו. ובעבור שהאבנט שוה בכולם (יומא יב). לא הוזכר עם בגדי אהרן למעלה
(בפסוקים ה ו), והוצרך עתה לומר שיחגורנו אבנט כבניו. ולא הזכיר המכנסים,
כי לא הוצרך, כאשר פירשתי (לעיל כח לה):

והטעם שהפריש המכנסים משאר הבגדים, כי כל הבגדים היה משה מלביש
אותם כמו שצוה (בפסוק הקודם) והלבשתם, אבל המכנסים שהם לכסות בשר
הערוה (שם שם מב) היו הם לובשים אותם בהצנע, ולכן לא הזכיר עתה בכלל
ולקחת את הבגדים והלבשת, ולפיכך הפרישם במצוה ובענש, כמו שהזכרתי
למעלה (שם) (לה): (הרמב"ן)

אור החיים ומלאת יד אהרן ויד בניו. פירוש שימשח אהרן ובניו כמו שאמר
למעלה ומשחת אותם ומלאת את ידם וכאן לא הזכיר המשיחה ורמזה באומר
ומלאת את ידם: (אור החיים)

[יא] וְהִקְרַבְתָּ אֶת-הַפֶּה לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְסַמָּךְ אֶהְרֶן וּבְנִי אֶת-יְדֵיהֶם עַל-רֹאשׁ הַפֶּה:

אונקלוס וְתִקְרַב יֵת תּוֹרָא לְקָדָם מִשְׁפָּן זְמָנָא וְיִסְמוּךְ אֶהְרֶן וּבְנוֹהֵי יֵת יְדִיהוֹן עַל רִישׁ תּוֹרָא : (אונקלוס)

יונתן וְתִקְרִיב יֵת תּוֹרָא קָדָם מִשְׁפָּן זְמָנָא וְיִסְמוּךְ אֶהְרֶן וּבְנוֹי יֵת יְדִיהוֹן עַל רִישׁ תּוֹרָא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְהִקְרַבְתָּ. כִּבְר הַזְכִּיר זֶה. וְהֵנָּה הִטְעַם כַּאֲשֶׁר תִּקְרִיב אֶת הַפֶּה יִסְמוּךְ אֶהְרֶן וּבְנֵי עֲלָיו. וְיֵשׁ אֹמְרִים כִּי טַעַם וְסַמָּךְ אֶהְרֶן לְבַדּוֹ וְאַחַר כֵּן בְּנָיו. וְעַל הָאֵיל כָּתוּב וְסַמְכּוֹ אֶהְרֶן וּבְנָיו. וְהֵנָּה הִטְעַם כַּאֲשֶׁר הִיא. שִׁיִּסְמְכוּ יַחַד לֹא זֶה לִפְנֵי זֶה : (אבן עזרא)

הרמב"ן וְהִקְרַבְתָּ אֶת הַפֶּה לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד. אָמַר ר"א כִּי טַעַמוֹ כַּאֲשֶׁר תִּקְרִיב אֶת הַפֶּה לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד יִסְמוּךְ אֶהְרֶן וּבְנָיו עֲלָיו, כִּי כִּבְר הַזְכִּיר זֶה לְמַעַלָּה (בַּפְּסוּק ג). וְהֵנֶכּוֹן בְּעֵינֵי כַּאֲשֶׁר פִּירְשֵׁתִי (שם), שֶׁשֶׁם יִצְוֶה לְהִקְרִיבָם, וְלֹא פִירַשׁ אֶל אֹהֶל מוֹעֵד, רַק שִׁיקְרִיב אֹתָם, וְהִטְעַם שִׁיקְרִיבָם אֶל מְקוֹם הַכַּהֲנִים שִׁיְהִיו מְזוּמְנִים, וְדִי שִׁיְהִיו לִפְנֵי פֶתַח חֹצֵר הַמִּשְׁכָּן, וְעַכְשָׁיו הַצְרִיךְ שִׁיקְרִיבָם לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד אֶל פֶּתַח הָאֹהֶל כַּאֲשֶׁר יִפְרַשׁ בְּשַׁחֲטָה (בַּפְּסוּק הַבֵּא), כִּי הִסְמִיכָה תִּהְיֶה שֵׁם : (הרמב"ן)

אור החיים וְסַמָּךְ וְגו'. וְלֹא אָמַר וְסַמְכּוֹ שֶׁאֶהְרֶן יִסְמוּךְ בְּפָנָיו עֲצָמוֹ וְאַחַר כֵּךְ יִסְמְכוּ בְּנָיו. שׁוֹב בֵּא בְיַדִּי תוֹסַפְתָּא בְּפ"י דְּמִנְחוֹת וְזֶה לְשׁוֹנֵם ה' שֶׁהֵבִיאוּ זֶבַח אֶחָד כּוֹלֵן סוּמְכִין עֲלָיו לֹא כּוֹלֵן כַּאֲחָד אֲלֵא כֹל אֶחָד סוּמְךְ וּמִסְתַּלַּק עַד כֹּאן, וּפְסוּקוֹ רַמְב"ם בְּפ"ג מֵהִלְכוֹת מַעֲשֵׂה הַקְּרִבָּנוֹת, וְכַפ"ז אָמַר הַכָּתוּב וְסַמָּךְ לֹמַר שִׁיִּסְמְכוּ אֶחָד אֶחָד וְלֹא יַחַד. אֲלֵא שֶׁצְרִיךְ לְדַעַת לְמָה אָמַר ב' פְּעָמִים וְלֹא הִסְפִּיק בֵּא' כִּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּמַעֲשֵׂה בְּפִרְשֵׁת צו (וַיִּקְרָא ח' י"ח). וְאוּלַּי כִּי מֵאֶחָד הֵייתִי אֹמֵר כִּי לְצַד שְׁבוּ תְלוּי הַחֲטָא שְׁעֲלִיו בֵּא הַקְּרִבָּן כִּי הוּא עֹשֶׂה הָעֵגֶל וְלֹא בְנָיו לְזֶה פְּרָטוֹ לְהַקְדִּימוֹ לְרִמּוֹז עַל הַדָּבָר וְאִין לְמַדִּין מִמֶּנּוּ לְכֹל זֶבַח, לְזֶה כִּפֵּל וְאָמַר ב' פְּעָמִים וְסַמָּךְ לְשׁוֹן יַחִיד, וּמַעַתָּה יֵשׁ טַעַם נֶכּוֹן לְמָה בְּפִרְשֵׁת צו בְּהוֹדַעַת הַמַּעֲשֵׂה לֹא אָמַר לְשׁוֹן יַחִיד אֲלֵא בֵּא', כִּי יִסְפִּיק לְלִימוּד שֶׁאֵנוֹ צְרִיכִין לוֹ, כִּי לֹא הוֹכְפֵל בְּמַצוּה אֲלֵא לְהַסִּיר הַטְּעוֹת וְהַבֵּן : (אור החיים)

[יב] וְשַׁחֲטָה אֶת-הַפֶּה לִפְנֵי יְהוָה פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד:

אונקלוס וְתִפּוֹס יֵת תּוֹרָא קָדָם יְיָ לְתַרְע מִשְׁפָּן זְמָנָא : (אונקלוס)

יונתן וְתִיפּוֹס יֵת תּוֹרָא קָדָם יְיָ לְתַרְע מִשְׁפָּן זְמָנָא : (תרגום יונתן)

רש"י פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד. בַּחֲזָר הַמִּשְׁכָּן סָלְפִנִי (א) הַפֶּתַח: (רש"י)

שפתי חכמים (א) כְּדַמְפַרֵּשׁ בְּפִרְשֵׁת לוֹ פִּירוּשׁ וְלֹא בְּפֶתַח אֹהֶל מוֹעֵד מִמֶּשׁ דֵּהֵא שְׁחִיטַת חֲטָאת בְּלַפְּנֵי הוּא לְכַפּוּנָה שֶׁל מִזְבֵּחַ הוּא לְכַלּוֹל כְּנֹגַד הַפֶּתַח קְאָמַר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושחטת את הפר. משה שחטו. וטעם לפני ה'. כי הארון היה באמצע המערב. וכנגדו מזבח הקטורת. וכנגדו מזבח העולה: (אבן עזרא)

ויב ולקחת מדם הפור ונתתה על-קרנת המזבח באצבעך ואת-כל-הדם תשפך אל-תִּיֹק: המזבח:

אונקלוס ותסב מדמא דתורא ותתן על קרנת מדבחה באצבעך וית כל דמא תישוד לישודא: (אונקלוס) דמדבחה:

יונתן ותיסב מאדמא דתורא ותתן על קרנת מדבחה באצבעך וית כל דמא תישוד לישודא: (תרגום יונתן) דמדבחה:

רש"י על קרנות. למעלה, בקרנות (ב) ממש (זבחים ג.): ואת כל הדם. שירי (ג) הדם: אל יסוד המזבח. כמין בליטת בית קבול עשוי לו סביב סביב לאחר שעלה אמה מן הארץ (מדות פ"ג מ"א): (רש"י)

שפתי חכמים (ב) פירוש ולא שיעמוד למט' ויזרוק זכותל המזבח מחוט הסיקרא ולמטה כנגד הקרן כמו שעושה בקרבן עולה ושאר כל הזבחים: (ג) שהרי נותן דם גם כן על הקרנות ואיך אמר ואת כל הדם תשפוך אלא כאלו אמר ואת כל הדם הנשאר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא תשפוך. הכהן השופך: (אבן עזרא) (עזרא)

ויג ולקחת את-כל-החלב המכסה את-הקרב ואת היתרת על-הכבד ואת שתי הפלית ואת-החלב אשר עליהן והקטרת המזבחה:

אונקלוס ותסב ית כל תרבא דחפי ית גוא וית חצרא דעל כבדא וית תרתין פלון וית תרבא די עליהן ותסיק למדבחה: (אונקלוס)

יונתן ותיסב ית כל תרבא דחפי על בני גוא וית דמשפתאר על חצר כבדא וית תרתין פולין וית תרבא דעליהון ויתסדר על מדבחה: (תרגום יונתן)

רש"י החלב המכסה את הקרב. הוא הקרום שעל הכרס שקורין טיול"א: ואת היתרת. הוא טרפשא לכבדא שקורין איבר"ש: על הכבד. אף מן הכבד (ד) יטול עמה (ת"כ ג,): (רש"י)

שפתי חכמים (ד) כדכתיב לקמן בפרשת שמיני היותרת מן הכבד ש"מ שיטול מעט מן הכבד על היותרת ועל הוא במקום עס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ולקחת**. אין לפר ולשעיר אליה. ויש אומרים כי נקראו כליות מגזרת נכספה וגם כלתה נפשי. כי שם כח התאוה למשגל: (אבן עזרא)

הרמב"ן **החלב המכסה את הקרב**. הוא הקרום שעל הכרס שקורין טילא. לשון רש"י. ולפי דעתי כי החלב המכסה את הקרב הוא הקרום, אבל כאשר יאמר כל החלב המכסה את הקרב ירמוז לשני חלבים אשר שם, לחלב הקרום הזה, ולחלב הגס אשר על הקרב, כמו שנאמר בסדר ויקרא (ג ג) ואת החלב המכסה את הקרב ואת כל החלב אשר על הקרב. והנה על הקרב שני חלבים, פעם יזכיר הכתוב את שניהם, ופעמים יכלול אותם כאחד במלת כל. והנה בכאן בכל החלב המכסה את הקרב כלל גם החלב אשר על הקרב, ושם במעשה הצואה הזאת אמר ויקח את כל החלב אשר על הקרב ואת יותרת הכבד (שם ח טז), כללם בכל החלב אשר על הקרב. ולמטה בפרשה זו (בפסוק כב) אמר ולקחת מן האיל החלב והאליה ואת החלב המכסה את הקרב, והראשון המוזכר סתם הוא החלב אשר על הקרב: (הרמב"ן)

יד **וְאֶת-בֶּשֶׂר הַפֶּה וְאֶת-עֲרֹן וְאֶת-פְּרָשׁוֹ תִשְׂרֹף בְּאֵשׁ מְחוּץ לְמַחֲנֵה חֹטְאֵת הָאֵל:**

אונקלוס **וְיָת בְּסָרָא דְתוֹרָא וְיָת מְשַׁכָּה וְיָת אוֹכְלָה תוֹקִיד בְּנוֹרָא מִבְּרָא לְמִשְׁרִיתָא חֹטְאֵתָא**
הוא: (אונקלוס)

יונתן **וְיָת בְּשָׂרָא דְתוֹרָא וְיָת מוֹשְׁכָיָה וְיָת רִיעֵיָה תוֹקִיד בְּנוֹרָא מִבְּרָא לְמִשְׁרִיתָא חֹטְאֵתָא**
הוא: (תרגום יונתן)

רש"י **תִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ. לֹא מִצִּינוֹ (ה) חֹטְאֵת חִיצוֹנָה נִשְׂרֶפֶת אֲלֵלָא זֹ:** (רש"י)

שפתי חכמים **(ה) ואלע"פ שיש חיצונה אחרת הנשרפת חוץ מזו שהוא עגל החטאת שזפרשת (טו) [שמניין] י"ל דהכי פירושו אללא זו כלומר של מילואים דעגל דהתם גם כן של מילואים הוא שבו היתה תחלת חינוכו זכהונה גדולה וזו דהכא לאו דוקא הוא וכלומר זו וכיולאל בזו:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ואת בשר**. כולל הראש והנתחים. ופי' דרך סברא ירחצוהו ואח"כ ישרפוהו והקטיר. האמורים. ומלת חטאת. בעבור שהיא קרבה לכפר החטאת נקרא' כן. וככה האשם. על כן וחטאו את המזבח יסירו חטא מעליו: (אבן עזרא)

הרמב"ן **תִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ. לֹא מִצִּינוֹ חֹטְאֵת חִיצוֹנָה נִשְׂרֶפֶת אֲלֵלָא זֹ.** לשון רש"י. והוראת שעה היתה כדברי רבותינו. והטעם בזה, שהכל גלוי לפניו, והיה פר חטאת זה לכפר על מעשה העגל, וקרבתו של כהן משיח הוא (ויקרא ד ג). ושם (שם ד ו) יצוה להביא את דמו אל מבית לפרכת, ולא רצה עתה להכניסו שם לפניו, כי שם (ד ו) אמר בטעם את פני פרכת הקדש, וכאן עדיין לא נתקדש ולא שרתה עליו שכינה שיקרא פרכת הקדש, והנה החיצון כפנימי. והסמיכה בבניו, מפני שהתאנף על אהרן להשמידו (דברים ט כ) והוא כלוי בניו (ויק"ר ז א),

הוצרכו גם הם להתכפר בו. וטעם השריפה כטעם שריפת פרה אדומה, וסודה ידוע מן השעיר המשתלח: (הרמב"ן)

בעל הטורים **תשרוף באש**. ג' הכא ואידך ואת מרכבותיהם תשרף באש ביהושע ואת העיר הזאת תשרף באש גבי צדקיהו שזכות הקרבנות עמד ליהושע לנצח האומות אבל כשבטלו הקרבנות כשצרו על ירושלים נחרבה העיר וזהו ואת העיר הזאת תשרף באש: (בעל הטורים)

[טו] וְאֶת-הָאֵיל הָאֶחָד תִּקַּח וְסָמְכוּ אֹהֶרֶן וּבְנָיו אֶת-יְדֵיהֶם עַל-רֹאשׁ הָאֵיל:

אונקלוס וְיָת דְּכָרָא חַד תִּסַּב וְיִסְמְכוּן אֹהֶרֶן וּבְנוֹהֵי יָת יְדֵיהוֹן עַל רִישׁ דְּכָרָא: (אונקלוס)

יונתן וְיָת דְּכָרָא חַד תִּסַּב וְיִסְמְכוּן אֹהֶרֶן וּבְנוֹי יָת יְדֵיהוֹן עַל רִישׁ דְּכָרָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְאֶת. הַא' מֵהַשְּׁנַיִם אֵיזָה מֵהֶן שִׁירְצָה: (אבן עזרא)

דעת זקנים וסמכו אהרן. מלא וא"ו ולא אתפרש למה. ועוד קשיא לי דהכא כתיב וסמכו ובקדמאה דפר ובתראה דאיל לא כתיב אלא וסמך אם לא נאמר דבזה סמכו אהרן ובניו יחדיו ובאחריני אהרן ראשון ואח"כ בניו ואם תאמר שבכולן סומכין יחד י"ל גורעין ומוסיפין ודורשין. פי' גורעין הוי"ו דאהרן ומוסיפין על וסמך הרי בכולהו וסמכו. ונראה דלמדרש כן כתיב אהרן מלא וכי האי גוונא אמרינן בסנהדרין גבי ולטוטפות דקאמר גורעין הוי"ו דולטוטפות ומוסיפין על לטטפת ויהיה לטטפות כך נראה לפרש: (דעת זקנים)

[טז] וְשִׁחַטְתָּ אֶת-הָאֵיל וְלָקַחְתָּ אֶת-דָּמּוֹ וְזָרַקְתָּ עַל-הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב:

אונקלוס וְתַפּוּס יָת דְּכָרָא וְתַסַּב יָת דָּמָה וְתִזְרוּק עַל מִדְּבָחָא סְחוּר סְחוּר: (אונקלוס)

יונתן וְתַפּוּס יָת דְּכָרָא וְתַסַּב יָת אֲדָמְיָה וְתִזְרוּק עַל מִדְּבָחָא חֲזוּר חֲזוּר: (תרגום יונתן)

רש"י וזרקת. בכלי, (ו) אוחז במזרק וזרק כנגד הקרן, כדי שיראה לכאן ולכאן, ואין קרבן טעון מתנה באלצב אלח חטאת בלבד, אבל שאר זבחים (ז) אינן טעונין קרן ולא אלצב, שמתן דמם מחלי המזבח ולמטה, ואינו עולה בכבש, אלח עומד בארץ וזרק: סביב. כך מפורש בשחיטת קדשים (זבחים נ:), שאין סביב אלח ב' מתנות שהן ארצב, האחת בקרן זוית זו, והאחת בקרן שכנגדה באלכסון, וכל מתנה נראית בשני כדי הקרן אילך ואילך, נמלא הדם נתון בד' רוחות סביב, לכך קרוי סביב: (רש"י)

שפתיה חכמים (ו) או אינו אלח באלצב תלמוד לומר וזרקת הא כיצד אוחז במזרק

וכו': (ז) כלומר וגם זאת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושחטת (וכו') . על המזבח. לא על קרנות המזבח. והנה שם יזרוק כל הדם לא על היסוד: (אבן עזרא)

[יז] וְאֶת-הָאֵיל תִּנְתָּח לְנִתְחָיו וְרַחֲצֶתָ קִרְבּוֹ וְכָרְעִיו וְנִתַּתְּ עַל-נִתְחָיו וְעַל-רֵאשׁוֹ:

אונקלוס וְנִתַּתְּ דְּכָרָא תְּפִלְגַּ לְאַבְרוּהִי וְתַחֲלִיל גְּוָה וְכָרְעוּהִי וְתַתְּנָן עַל אַבְרוּהִי וְעַל רִישָׁהּ: (אונקלוס)

יונתן וְנִתַּתְּ דְּכָרָא תְּפִסִּיג לְפִסְגֵי וְתַחֲלִיל בְּנִי גְוָאָה וְכָרְעוּי וְתַסְדֵּר עַל אֵיבְרוּי וְעַל רִישָׁהּ: (תרגום יונתן)

רש"י על נתחיו. עם נתחיו, (ח) מוסף על שאר הנתחים: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) לא מוסף על הנתחים דהא הקרב והכרעים גם כן מכלל נתחיו הם ומאמר עם נתחיו מורה שהקרב והכרעים אינן בכלל נתחים לכך כתב על שאר נתחים ואין להקשות מנא ליה לרש"י דעל עם דלמא על כמשמעו די"ל מדכתיב על נתחיו ועל ראשו והקשה ממה נפשך דאם הוא על נתחים איך הוא על ראשו ואם הוא על ראשו איך הוא על הנתחים לכן פירש עם וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואת האיל. לא הזכיר על הפר שינתחנו. על כן כלו כאשר הוא נשרף. על כן לא הזכיר כרעיו: ורחצת. בצווי: (אבן עזרא)

[יח] וְהִקְטַרְתָּ אֶת-כֹּל-הָאֵילִם הַמִּזְבֵּחַ עֲלֶיהָ הוּא לַיהוָה גִּימִים נִחוּם אֲשֶׁה לַיהוָה הוּא:

אונקלוס וְתַסִּיק יִתְּ כֹּל דְּכָרָא לְמִדְבַּחָא עֲלֵתָא הוּא קָדָם יִי לְאַתְקַבְּלָא בְּרַעְנָא קִרְבְּנָא קָדָם: (אונקלוס)

יונתן וְתַסִּיק יִתְּ כֹּל דְּכָרָא לְמִדְבַּחָא עֲלֵתָא הוּא קָדָם יִי לְאַתְקַבְּלָא בְּרַעְנָא קִרְבְּנָא קָדָם: (תרגום יונתן)

רש"י ריח ניחות. נחת רוח (ט) לפני, שאמרתי ונעשה ראוני: אשה. לשון (י) אש, והיא הקטרת איברים שעל האש: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) לא שהדיח יתן לו מנוחה שהרי כתיב אם ארעב לא אומר כך כו': (דב"ט) דק"ל והלא אין כך ריח רע מזאת ששורפים הבשר והעלמות לכ"פ נחת רוח וכו': (י) אשה הוא תואר השם של העולה ונקראת כן מפני שכל איברי העולה

אבן עזרא והקטרת את כל האיל. על כן לא הזכיר האליה והחלבים : (אבן עזרא)

{יט} וְלִקְחֵת אֶת הָאֵיל הַשְּׁנִי וְסִמְךָ אֹהֶרֶן וּבִגְדֵי אֶת-יְדֵיהֶם עַל-רֹאשׁ הָאֵיל:

אונקלוס וְתִסַּב יְת דְּכָרָא תִנְנִנָא וְיִסְמוּךְ אֹהֶרֶן וּבְנוּהִי יְת יְדִיהוֹן עַל רִישׁ דְּכָרָא: (אונקלוס)

יונתן וְתִיִסֵב יְת דְּכָרָא תִנְנִנָא וְיִסְמוּךְ אֹהֶרֶן וּבְנוֹי יְת יְדִיהוֹן עַל רִישׁ דְּכָרָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ולקחת. זה השני הוא איל המלואים : (אבן עזרא)

{כ} וְשִׁחֲטָה אֶת-הָאֵיל וְלִקְחֵת מִדְּמוֹ וְנִתְּתָה עַל-תְּנוּרָה אֲזָן אֹהֶרֶן וְעַל-תְּנוּרָה אֲזָן בְּנֵי הַיְמִינִית וְעַל-בֶּהֱן יָדָם הַיְמִינִית וְעַל-בֶּהֱן רַגְלָם הַיְמִינִית וְזָרְקֵת אֶת-הַדָּם עַל-הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב:

אונקלוס וְתִפּוֹס יְת דְּכָרָא וְתִסַּב מִדְּמָה וְתִתֵּן עַל רוּם אוֹדְנָא דְּאֹהֶרֶן וְעַל רוּם אוֹדְנָא דְּבְנוּהִי דְּיִמִּינָא וְעַל אֵלִיוֹן יְדִיהוֹן דְּיִמִּינָא וְעַל אֵלִיוֹן רַגְלֵיהוֹן דְּיִמִּינָא וְתִזְרוֹק יְת דְּמָא עַל מִדְּבָחָא סְחֹר סְחֹר: (אונקלוס)

יונתן וְתִיפּוֹס יְת דְּכָרָא וְתִיִסֵב מִן אֲדַמְיָה וְתִתֵּן עַל חִסְחוּס אוֹדְנָא דְּאֹהֶרֶן דְּיִמִּינָא וְעַל חִסְחוּס אוֹדְנָא דְּבְנוֹי דְּיִמִּינָא וְעַל אֵלִיוֹן יְדִיהוֹן דְּיִמִּינָא וְעַל אֵלִיוֹן רַגְלֵיהוֹן דְּיִמִּינָא וְתִזְרוֹק יְת מוֹתֵר אֲדַמָּא עַל מִדְּבָחָא חִזּוֹר חִזּוֹר: (תרגום יונתן)

רש"י תנוך. הוא הסחוס (ת"כ מילואים כ"א), גדל האמלעי שבתוך האוזן, שקורין טנדור"ס: בהן ידם. הגודל, ובפרק (כ) האמלעי: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) דומיא לתנוך שהוא האמלעי באוזן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושחטת. תנוך. אין לו ריע. והגאון אמר הרך הדבק בעגול האוזן : בהן. רבים בהנות. ואיננו על משקל הלשון והנה יהיו שם שנים משקלים ורבים ככה בשמות: ודם השני יזרוק כדם הראשון. רק הדם הנשאר: (אבן עזרא)

{כא} וְלִקְחֵת מִן-הַדָּם אֲשֶׁר עַל-הַמִּזְבֵּחַ וּמִשְׁמֵן הַמִּשְׁחָה וְהִזִּיתָ עַל-אֹהֶרֶן וְעַל-בְּגָדָיו וְעַל-בְּגָדֵי בְנֵי אֶתָּו וְקִדַּשׁ הוּא וּבְגָדָיו וּבְגָדֵי בְנֵי אֶתָּו:

אונקלוס וְתִסַּב מִן דְּמָא דִּי עַל מִדְּבָחָא וּמִמִּשְׁחָא דְּרִבּוּתָא וְתִדִּי עַל אֹהֶרֶן וְעַל לְבוּשׁוֹהִי וְעַל בְּנוּהִי וְעַל לְבוּשֵׁי בְנוּהִי עִמָּה וְיִתְקַדַּשׁ הוּא וּלְבוּשׁוֹהִי וּבְנוּהִי וּלְבוּשֵׁי בְנֵי אֶתָּו:

יונתן וְתִיסַב מִן אֲדָמָא דְעַל מִדְבָּחָא וּמִמְשַׁחָא דְרְבוּתָא וְתִדִי עַל אַהֲרֹן וְעַל לְבוּשֵׁי וְעַל בְּנוֹי וְעַל לְבוּשֵׁי בְּנוֹי עֲמִיה וְיִתְקַדֵּשׁ הוּא וּלְבוּשֵׁהִי וּבְנוּהִי וּלְבוּשֵׁי בְּנוּהִי עֲמִיה : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ולקחת. והזית על אהרן תחת בגדי אהרן ועל בגדיו: (אבן עזרא)

בעל הטורים ובגדיו. ד' דין ואיך ובגדיו קרועים. ובגדיו לא יפרוס. ובגדיו, לא תשרפנה. אע"פ שאבל חייב בקריעה דכתיב ובגדיו קרועים שהתאבל על הריגת שאול כהן גדול לא יקרע דכתיב ובגדיו לא יפרוס וקדש הוא ובגדיו ועל כן ובגדיו לא תשרפנה שלא נשרפו בגדי כהונה כשנשרפו נדב ואביהוא כמ"ד שנשרפו גופן ובגדיהם קיימין: (בעל הטורים)

דעת זקנים ולקחת מן הדם. צ"ע אם כשנזרק כבר על המזבח אם היה חוזר ולוקח ממנו להזות עליהן: (דעת זקנים)

כב וְלִקְחָתָּ מִן-הָאֵיל הַחֶלֶב וְהָאֵלֶּה וְאֶת-הַחֶלֶב | הַמִּכְסָּה אֶת-הַקָּרֶב וְאֶת יִתְרַת הַכֹּהֵן וְאֶת | שְׁתֵּי הַפְּלִיִּת וְאֶת-הַחֶלֶב אֲשֶׁר עָלֶיהֶן וְאֶת שֹׁק הַיְמִין כִּי אֵיל מִלֵּאִים הוּא:

אונקלוס וְתִסַב מִן דְּכָרָא תַרְבָּא וְאֶלִיתָא וְיִתְרַת דְּחָפִי יִתְרַת גְּנָא וְיִתְרַת חֲצַר כְּבָדָא וְיִתְרַת פְּלָגוֹ וְיִתְרַת תַרְבָּא דִי עָלֶיהוֹן וְיִתְרַת שׁוֹקָא דִימִינָא אַרִי דְכַר קְרַבְנָא הוּא: (אונקלוס)

יונתן וְתִסַב מִן דְּכָרָא תַרְבָּא וְאֶלִיתָא וְיִתְרַת דְּחָפִי יִתְרַת גְּנָא וְיִתְרַת דְּמִשְׁתָּאָר עַל חֲצַר כְּבָדָא וְיִתְרַת פְּלָגִין וְיִתְרַת תַרְבָּא דְעָלֶיהוֹן וְיִתְרַת שׁוֹקָא דִימִינָא אַרוּם דְכַר קוֹרְבָנָא הוּא: (תרגום יונתן)

רש"י החלב. זה חלב הדקים או (ב) הקיבה (חולין מט:): והאלה. מן הכליות ולמטה, כמו שפורש בוֹיקְרָא (ג, ט), שנאמר לעמת העלה יסירנה, מקום שהכליות יועלות, ובאמורי הפר לא נאמר אלה, שאין אלה קריבה אלא בכבש וכבשה ואיל, אבל שור ועז אין טעונים אלה: ואת שוק הימין. לא מנינו הקטרה בשוק הימין עם (מ) האמורים, אלא זו בלבד: כי איל מלואים הוא. שלמים לשון שלמות, שהושלם בכל. (נ) מגיד הכתוב שהמלואים שלמים, שמשמשים שלום למזבח, ולעבוד העבודה, ולבעלים לכך אני מרביכו החזה, להיות לו לעבוד העבודה למנה, וזה משה ששימש במלואים, והשאר אכלו אהרן ובניו, שהם בעלים, כמפורש בענין: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) פלוגתא דר"ע ור"י הוא חד סובר חלב הדקים וחד סובר חלב הקיבה: (מ) וכן לא מנינו תרומת לחם הבא עם שלמים נקטרת כזו שהרי הם נתנים לכהנים אלא הוראת שעה היתה: (נ) פירוש שהמלואים האמור כאן הוא

במקום שלמים האמור במ"א ונקרא מלואים מפני שכל מלא שלם וכן היא קריאת
שם שלמים כי שלמים הוא לשון שלימות שמושלם בכל והא דשינה הקרא וקראם
בשם מלואים ולא בשם שלמים מגיד שהמלואים שלמים כלומר שהם ממולאים
בכל שמשימים שלום וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ולקחת. זה החלב הנזכר. הוא אשר על הקרב ככתוב בפרשת ויקרא:
שוק. הצד הימין והחזה נלקחו מאיל המלואים. והשוק והחזה יהיו מהיום
נתונים לאהרן ולבניו מןבחי שלמי בני ישראל. רק החזה מאיל המלואים משה
לבדו יאכלנו כי הוא כהן הכהנים: (אבן עזרא)

ספורנו כי איל מלואים הוא. לפיכך היה שוק הימין בזה נתן על גבי המזבח, ולא
כן בשאר הקרבנות, כי השוק הימני בבהמה הוא במקום היד הימנית באדם,
ולכן ראוי שיהיה שוק הקרבן על גבי המזבח מלואי יד ליד ימין הכהן המקריבו.
כי אמנם עבודת הכהן ביד ימין היתה, כאמרם ז"ל כל מקום שנאמר אצבע
וכהונה אינה אלא ימין: (ספורנו)

בג וְכָפַר לָחֶם אֶחָת וְחֵלֶת לָחֶם שֶׁמֶן אֶחָת וְרִקִּיק אֶחָד מִסֵּל הַמִּצּוֹת אֲשֶׁר
לִפְנֵי יְהוָה:

אונקלוס וּפְתָא דְלָחִים חַד וּגְרִיפָא דְלָחִים מִשַׁח חַדָּא וְאַסְפּוּג חַד מִסְלָא דְפִטְרִיא
דִּי קָדָם: (אונקלוס)

יונתן וְעֹגוּל דְלָחִים חַד וּגְרִיץ דְלָחִים פְּתִיץ בְּמִשַׁח חַד וְעֲרִיץ חַד מִסְלָא דְפִטְרִיא
דְקָדָם: (תרגום יונתן)

רש"י וכבר לחם. מן החלות: וחלת לחם שמן. ממין (ס) הרבוכה: ורקי. מן
הרקיין אחד, מעשר שבכל מין ומין. ולא מנינו תרומת לחם הבא עם זבח
נקטרת, אלא זו בלבד, שתרומת לחמי תודה ואיל נזיר נתונה לכהנים עם חזה
וסוק, ומזה לא היה למשה למנה, אלא חזה בלבד: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) מדכתיב וחלת לחם שמן שהוא מורה על רבוי שמן שנותן בתוכה
דהיינו רבוכה משום שנותן שמן ברבוכה כנגד החלות והרקיקים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וכבר. זהו ולחם מצות: (אבן עזרא)

בד וְשִׁמְתָהּ הַכֹּל עַל כַּפֵּי אֶהֱרֹן וְעַל כַּפֵּי בְנָיו וְהִנֵּפְתָה אֶתָם תְּנוּפָה לִפְנֵי יְהוָה:

אונקלוס וְתִשְׁגִּי כְלָא עַל יְדָא דְאֶהֱרֹן וְעַל יְדָא דְבְנֵיהִי וְתָרִים יְתָהוֹן אֶרְמוּתָא קָדָם
:?? (אונקלוס)

יונתן וַתִּשְׁוֶי כוֹלָא עַל יְדֵי אֶהָרֹן וְעַל יְדֵי בְנוֹי וְתָרִים וְתִהְיוֹן אֶרְמָא קָדָם יְיָ : (תרגום יונתן)

רש"י עַל כְּפֵי אַהֲרֹן וְגו' וְהִנֵּפֶת. שְׁנֵיהֶם עֲסוּקִין (ע) בַּתְּנוּפָה, הַזְּעֵלִים וְהַכֹּהֵן, הֵא כִּילָד, כֵּהֵן מִנִּיחַ יָדוֹ תַּחַת יַד הַזְּעֵלִים וּמִנִּיף, וְזֹה הוּא אַהֲרֹן וּבְנָיו זְעֵלִים וּמִשָּׂה כֵּהֵן: תְּנוּפָה. מוֹלִיד (פ) וּמַזִּיחַ לְמִי שְׁאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם שָׁלוֹ, וְתְנוּפָה מֵעַכְבַּת וּמַזְבֵּל פּוֹרְעָנוּת וְרוּחוֹת רַעוֹת. תְּרוּמָה, מַעֲלָה וּמוֹרִיד לְמִי שֶׁהִסְמִים וְהֵאֲרָץ שָׁלוֹ, וּמֵעַכְבַּת טַלְלִים רַעִים (מנחות סג.) : (רש"י)

שפתי חכמים (ע) מִדְּכַתִּיב וְשָׁמַת הַכֹּל עַל כֹּף אַהֲרֹן וְגו' וְהִנֵּפֶת וְאִם הֵם עַל כְּפֵי אַהֲרֹן אֵיךְ הִיָּה מִשָּׂה מִנִּיף דְּכַתִּיב וְהִנֵּפֶת אֶע"כ שְׁנֵיהֶם הוּא מִנִּיפִים: (פ) דְּלִשְׁוֹן תְּנוּפָה מִלִּשְׁוֹן הִנֵּפֶה וּמַעֲלָה וּמוֹרִיד מִדְּכַתִּיב וְאֶשֶׁר הוֹרֵם וְהִרְמָה הִיא לְמַעֲלָה וְאִין עֲלִיָּה זֵלָא (ע) הוֹרְדָה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והנפת אֹתָם. וְהֵם בִּידָם : (אבן עזרא)

ספורנו והנפת. הִנֵּה הַתְּנוּפָה תִּפּוֹל עַל חֲלָקֵי כֹהֲנִים, לְהוֹרוֹת דְּמִשְׁלַחַן גְּבוּהָ קָא זְכוּ, וְכֵאֵן הוֹנֵף גַּם הַחֲלָק שְׁעֵלָה עַל גְּבֵי הַמְּזַבַּח, כִּי בּוֹ הִיָּה שׁוֹק הַיָּמִין שְׁהִיָּה רֵאוּי לְכַהֵן, וּלְמַלֵּא אֶת יָדוֹ עֲלֵה עַל גְּבֵי הַמְּזַבַּח : (ספורנו)

[כה] וְלִקְחֶתָּ אֹתָם מִיָּדָם וְהִקְטַרְתָּ הַמִּזְבֵּחַ עַל-הָעֹלָה לְרִיחַ נִיחֹום לְפָנָי יְהוָה אִשָּׁה הוּא

אונקלוס וַתִּסַּב וְתִהְיוֹן מִיַּדְיָהוֹן וְתִסִּיק לְמִדְּבַחָא עַל עֲלֵתָא לְאַתְקַבְּלָא בְּרַעְוָא קָדָם יְיָ קוֹרְבָנָא הוּא קָדָם יְיָ : (אונקלוס)

יונתן וַתִּסַּב וְתִהְיוֹן מִיַּדְיָהוֹן וְתִסְדֵּר בְּמִדְּבַחָא עַל עֲלֵתָא לְאַתְקַבְּלָא בְּרַעְוָא קָדָם יְיָ קוֹרְבָנָא הוּא קָדָם יְיָ : (תרגום יונתן)

רש"י עַל הָעוֹלָה. עַל הָאֵיל הַרְאִשׁוֹן (פ) שֶׁהֵעֵלִית עוֹלָה: לְרִיחַ נִיחֹום. לְנַחַת רוּחַ לְמִי שְׁאַמֵּר וְנִעֲשָׂה לְרֹנוֹ: אִשָּׁה. לְאֶשׁ נֶתָן: לֵה'. לְשִׁמוֹ שֶׁל מִקּוּם: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) כְּלוּמַר דֶּהִקְטַרְתָּ אִימוּרֵי שְׁלָמִים יִהְיֶה אַחַר הַקְּרִבַּת הָעוֹלָה וְשָׁלַח תִּפְרַשׁ עַל הָעוֹלָה שִׁשִּׁים אִימוּרֵי שְׁלָמִים וְהַסּוֹק וְהַחֲזָה עַל הָעוֹלָה וַיִּקְטִירֶם יַחַד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ולקחת. כָּתוּב מִיָּדָם. וּבִמְקוֹם אַחַר מַעַל כְּפִיהֶם וְהַדְּבַר שׁוּה: נִיחֹום. כְּפוֹל הַחַיִּי"ת. וְהַמְבִּין סוּד נִשְׁמַת הָאָדָם יִבִּין זֶה: אִשָּׁה. תּוֹאֵר מְגוֹרֵת אִשׁ. וּבִמְקוֹם אַחַר מִן הָאִשׁ : (אבן עזרא)

[כז] וְלָקַחְתָּ אֶת-הַחֲזֵה מֵאֵיל הַמַּלְאִים אֲשֶׁר לְאַהֲרֹן וְהִנֵּפְתָּ אֹתוֹ תְּנוּפָה לְפָנָי
יְהוָה וְהִיָּה לְךָ לְמִנְחָה:

אונקלוס וְתִסַּב יַת חֲדָא מְדַכְר קִרְבְּנָא דִי לְאַהֲרֹן וְתָרִים יְתָה אֲרָמוּתָא קָדָם יְיָ
וְיִהִי לְךָ לְחֻלְקָא: (אונקלוס)

יונתן וְתִיֶסֶב יַת חֲדָא מְדַכְר קִוְרְבְּנָא דְלְאַהֲרֹן וְתָרִים יְתָה אֲרָמָא קָדָם יְיָ וְיִהִי
לְךָ לְחֻלְקָא: (תרגום יונתן)

רש"י תנופה. לשון הולכה והבאה, וינטלי"ר צלע"ז: (רש"י)

אבן עזרא ולקחת מאשר לאהרן. ולא הזכיר בניו כי הוא העיקר. ומלת למנה
לחלק: (אבן עזרא)

הרמב"ן מאיל המלואים אשר לאהרן. לא הזכיר בניו, והאיל הוא מלואים לכלם,
והטעם, כי יצוה הכתוב ולקחת את חזה התנופה מאיל המלואים בעבור שהוא
לאהרן, ואין החזה ראוי לו, כי לא יהיה לבעלים. ואחר שנתן טעם שאינו ראוי
שיהיה לאהרן אין צורך לומר שלא יהיה לבניו, כי אחריו יזכו הם. ולמטה אמר
(בפסוק כז) מאשר לאהרן ומאשר לבניו, כלומר כאשר לוקח מקרבן כלם החזה
ושוק, כן יקחו הם האב והבנים מקרבנות המקריבים על ידם: (הרמב"ן)

[כח] וְקִדְשְׁתָּ אֶת | חֲזֵה הַתְּנוּפָה וְאֵת שֹׁק הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הוּנָף וְאֲשֶׁר הוּרָם
מֵאֵיל הַמַּלְאִים מֵאֲשֶׁר לְאַהֲרֹן וּמֵאֲשֶׁר לְבָנָיו:

אונקלוס וְתִקְדֵּשׁ יַת חֲדָא דְאַרְמוּתָא וְיַת שׁוֹקָא דְאַפְרָשׁוּתָא דִי אֲתָרַם וְדִי אֲתִפְרָשׁ
מְדַכְר קִרְבְּנָא מִדִּי לְאַהֲרֹן וּמִדִּי לְבָנוּהִי: (אונקלוס)

יונתן וְתִקְדֵּשׁ יַת חֲדָא דְאַרְמוּתָא וְיַת שׁוֹקָא דְאַפְרָשׁוּתָא דְאִיתָרַם וְדְאִיתְפְּרָשׁ
מְדַכְר קִוְרְבְּנָא מִיַּדִּי לְאַהֲרֹן וּמִיַּדִּי לְבָנוּהִי: (תרגום יונתן)

רש"י וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגו'. קדשם לדורות, להיות
נוהגת תרומתם (ה) והגפתם בחזה ושוק של שלמים, אבל לא להקטרה, אלא והיה
לאהרן ולבניו לאכול: הורם. לשון מעלה ומוריד: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) לא שיקדש החזה והשוק עצמם האמורים כאן שאלו כבר הונפו
והורמו והוקטר השוק והחזה ניתן למשה למנה ואין להם קדושה אחרת אע"כ
לדורות קאמר ופי' להיות נוגעת צם תנופה והרמה כחזה ושוק של מלואים אבל
לא להקטרה כלומר אבל לא שתקדשם לדורות אף להקטרה אלא והיה לאהרן
וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וקדשת. מהיום והלאה. ואין הונף כמו הורם כי יורם למעלה ולא יונף. ויהיה תרומתם שירימו מזבח השלמים לכבוד השם: (אבן עזרא)

בעל הטורים ומאשר. ב' במסורה דין ואידך ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה שבשביל אהרן זכו בניו לכל הכבוד הזה שנמשחו להיות כהנים: (בעל הטורים)

אור החיים מאשר לאהרן ומאשר וגו'. צריך לדעת למה הוצרך לומר, ואולי שיכוין לומר שלא יאכל מכל חזה ושוק הניתנים לאהרן ולבניו זולת אלו: (אור החיים)

[כח] והיה לאהרן ולבניו לסק-עולם מאת בני ישראל כי תרומה הוא ותרומה יהיה מאת בני-ישראל מזבחי שלמיהם תרומתם ליהוה:

אונקלוס ויהי לאהרן ולבניו לקיים עלם מן בני ישראל ארי אפרשותא הוא ואפרשותא יהי מן בני ישראל מנכסת קודשיהון אפרשותהון קדם יי: (אונקלוס)

יונתן ויהי לאהרן ולבניו לקיים עלם מן בני ישראל ארי אפרשותא הוא ואפרשותא יהי מן בני ישראל מנכסת קודשיהון אפרשותהון קדם יי: (תרגום יונתן)

רש"י לחק עולם מאת בני ישראל. שהשלמים לבעלים, ואת החזה ואת השוק יתנו לכהן: כי תרומה הוא. החזה ושוק הזה: (רש"י)

[כט] ובגדי הקדש אשר לאהרן יהיו לבניו אחריו למשחה בהם ולמלא-בם את-ידם:

אונקלוס ולבושי קודשא די לאהרו יהון לבנוהי בתרוהי לדפאה בהון ולקרבא בהון ית קרבניהון: (אונקלוס)

יונתן ולבושי קודשא דלאהרו יהון לבנוי בתרוי לרפאה בהון ולקרבא בהון ית קורבניהון: (תרגום יונתן)

רש"י לבניו אחריו. למי שבא (ה) בגדולה אחריו: למשחה. להתגדל בהם, שיש (ז) משחה שהיא לשון שררה, כמו לך נתתם למשחה (במדבר יח, ט), אל תגעו במשיחי (תהלים קה, טו): ולמלא צם את ידם. על ידי הבגדים הוא (ח) מתלבש בכהונה גדולה: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) כלומר להיות במקומו כהן גדול דהא כהן הדיוט אסור ללבוש שמונה בגדים המיוחדים לכהן גדול: (ז) דאין שייך לשון משיחה על הבגדים: (ח) שכן כתיב וחצפת להם מגבעות והיתה להם כהונת עולם הא אין בגדיהם עליהם הוי כזרים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ובגדי. יהיו לבנו המשוח תחתיו. וטעם אחריו. במותו: (אבן עזרא)

הרמב"ן למשחה בהם. להתגדל בהם, שיש משיחה שהיא לשון שררה, כמו לך נתתים למשחה (במדבר יח ח), אל תגעו במשיחי (תהלים קה טו). לשון רש"י. ואולי כן הוא, כי בעבור ששררת ישראל למשוחים היא, למלך ולכ"ג, ישאילו הלשון לכל שררה. וכן ומשחת את חזאל למלך על ארם, ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיד (מ"א יט טו טז). אבל בכאן הנכון הוא למשחה בהם, למשוח בבגדים הכהנים הגדולים מבניו, ולמלא במ את ידם להקריב הקרבנות. וכן לך נתתים למשחה (במדבר יח ח), שנתתים להיות שלך בעבור שמשחתיד לכהן לי, וכן אל תגעו במשיחי (תהלים קה טו), כי הנוגע בהם נוגע במשיחי ה' העתידיים לצאת מהם, כמו שאמר ומלכים מחלציד יצאו (בראשית לה יא), מלכי עמים ממנה יהיו (שם יז טז):

ויתכן שנאמר עוד כי ומשחת את חזאל למלך על ארם, שישלח לו שמן למשחו למלך להודיעו כי דבר ה' הוא, ועשה כן אלישע במצות רבו כאשר הגיד לו שימלוד (מ"ב ח יג) ואע"פ שלא נכתב שם, ומשח את אלישע לנביא. ואולי כן עשו בכורש אשר משחוהו כמלכי ישראל, בעבור שידע כי נביא בישראל המליך אותו ויקרא את שמו בעבור ה'. ולכך אמר למשיחו לכרש (ישעיה מה א). ורבותינו אמרו (מגילה יב). וכי כרש משיח הוא וכו'. והנה כולן משיחות ממש. והכתוב שאמר (ישעיה סא א) רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים, דרך משל, שימשיל רוח הקדש אשר תחול עליו לשמן הטוב, כענין טוב שם משמן טוב (קהלת ז א): (הרמב"ן)

ספורנו ולמלא במ את ידם. ולא יצטרכו בניהם לקרבנות מלואים הכתובים כאן: (ספורנו)

ל שְׁבַעַת יָמִים יִלְבָּשׁוּם הַכֹּהֵן תַּחֲתָיו מִבְּגָיו אֲשֶׁר יָבֵא אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד לְשֵׁרֶת בְּקֹדֶשׁ:

אונקלוס שְׁבַעַת יוֹמִין יִלְבָּשׁוּן פְּהָנָא תַּחֲתוֹהִי מִבְּנוֹהִי דִי יַעוֹל לְמִשְׁכַּן זְמָנָא לְשִׁמְשָׁא בְּקוֹדֶשָׁא: (אונקלוס)

יונתן שׁוֹבְעָא יוֹמִין יִלְבָּשִׁינוּן פְּהָנָא דִּיקוּם בְּתַרְוֵי מִן בְּנוֹי וְלֹא מִן לִינְאֵי בְּזַמֵּן דִּיעוֹלִין לְמִשְׁכַּן זְמָנָא לְשִׁמְשָׁא בְּקוֹדֶשָׁא: (תרגום יונתן)

רש"י שְׁבַעַת יָמִים. (א) לרופין: ילבשם הכהן. אשר יקום מצניו (ב) תחתיו לכהונה גדולה, כשימנוהו להיות כהן גדול: אשר יבא אל אהל מועד. אותו כהן המוכן להכנס לפני ולפנים ביום (ג) הכפורים, וזהו כהן גדול, שאין עבודת יום הכפורים כשרה אלא בו (וימא עג). תחתיו מצניו. מלמד, שאם יש לו לכהן גדול בן ממלא את מקומו, ימנוהו כהן גדול תחתיו (ת"כ ג טו). הכהן תחתיו מצניו. מכאן ראיה, כל לשון כהן, לשון פועל עובד (ה) ממש, לפיכך ניגון תביר נמשך לפניו: (רש"י)

שפתי חכמים (א) לאס לא כן מאי שצעת ימים דהא צכל עבודה אריך ללוצפן ולהפשיטן אחר כך אלא על כרחך על ז' ימי המלוואים קאי והס היו רלופים: (ב) הודיעני בזה שתחתיו מצניו הפוך וראוי להיות מצניו תחתיו ויהיה פירוש הכהן מצניו אשר יקום תחתיו לכהונה גדולה: (ג) (נח"י) יומא ע"ג ועל כרחך אריך לפרש כן דאין לפרש על המשכן ככל אהל מועד שצתורה דהא כל הכהנים ראויס לצא אל המשכן ואס כן מה סימן נותן הפסוק אותו כהן שראוי לצא אל אהל מועד אלא דמיירי בלפני ולפנים: (ד) מדכתיב צפרשת אחרי מות ואשר ימלא את ידו כלומר בזמן שהוא ממלא מקום אבותיו: (ה) לעל כרחך מלת כהן לבוק לתחתיו מצניו דאי לבוק למלת ילצסם כלומר ילצסם הכהן אס כן ישאר מלת תחתיו בלי טעם כלומר בלא פירוש ענין מה אלא על כרחך הכהן ותחתיו לבוקים זה לזה אס כן מוכח שמלת כהן פועל עובד ממס דאי מלת כהן כמו כהן מדין כהן און וכמו ובני דוד כהנים היו שפירושן לשון שררה וגדולה אין נמשך אחריו מלת תחתיו כי אין דרך הלשון לומר המלך תחתיו או השר תחתיו כי זה אינו צמצטא אלא המלך אשר יהיה תחתיו או ימלוד תחתיו ויהיה אס כן מקרא חסר וקאר אצל אס פירוש של כהן עובד ממס וענינו כמו המשרת והוא העובד אתי שפיר דמלת הכהן לבוק עם מלת תחתיו וזהו שפרש"י ולפיכך ניגון תביר נמשך לפניו כלומר למטה למלת תחתיו לא למלת ילצסם כי התביר אינו לבוק לדרגא. ועיין בקל"מ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **שבעת**. מלת ילבשם בקמץ גדול תחת קטן. וכמוהו בשם ה' כי אמילם: (אבן עזרא)

[לא] ואת איל המלאים תקח ובשלת את-בשרו במקום קדש:

אונקלוס ונת דכר קורבנא תסב ותבשל ית בסריה באתר קדיש: (אונקלוס)

יונתן ונת דכר קורבנא תיסב ותבשל ית בשריה באתר קדיש: (תרגום יונתן)

רש"י צמקום קדש. צחאר (ו) אהל מועד, שהקלמים הללו (ז) קדשי קדשים היו: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) מדכתיב צפרשת לו צמקום קדוש צחאר אהל מועד: (ז) לאס לא כן למה הזר לא יאכל והא קדשים קלים דהיינו קלמים נאכלין לכל אדם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ובשלת**. בצווי כמו והכית בצור ויבן שלמה את הבית: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ובשלת את בשרו במקום קדש**. לא ידענו אם הוראת שעה היא שיהא

בשר המלואים טעון כהן בבשולו, או יהיה ובשלת בצווי, כמו ומטך אשר הכית בו את היאור (לעיל יז ה), ויבן שלמה את הבית (מ"א ו יד), כדברי רבי אברהם. והצריך במקום קדוש, שהן כזבחי שלמי צבור שנאכלין לפני מן הקלעים ונאכלין ליום ולילה עד חצות (זבחים ה ה): (הרמב"ן)

[לב] וְאֵלֶּל אֶהָרֶן וּבְנֵיו אֶת-בֶּשֶׂר הָאֵיל וְאֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר בִּפֶּל פֶּתַח אֶהֱל מוֹעֵד:

אונקלוס וְיִכּוּל אֶהָרֶן וּבְנֵיהִי יָת בָּסֵר דְּכָרָא וְיָת לַחְמָא דִּי בְּסָלָא לְתַרְע מְשָׁפֶן זְמָנָא: (אונקלוס)

יונתן וְיִיכּוּל אֶהָרֶן וּבְנוֹי יָת בִּישָׁרָא דְּדִיכָרָא וְיָת לַחְמָא דִּי בְּסָלָא בְּתַרְע מְשָׁפֶן זְיִמְנָא: (תרגום יונתן)

רש"י פתח אהל מועד. כל (ח) החצר קרוי כן: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) לא פתח אהל מועד ממש דמאי שנא הני מכל שאר קדשי קדשים הנאכלים בחצר אהל מועד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואכל. ואת הלחם הנותר מהסל: (אבן עזרא)

[לג] וְאָכְלוּ אֹתָם אֲשֶׁר כָּפַר בָּהֶם לְמִלָּא אֶת-יָדָם לְקַדְּשׁ אֹתָם וְזָר לֹא-יֹאכַל כִּי-קֹדֶשׁ

אונקלוס וְיִכּוּלוּן יְתַהוֹן דִּי יְתַכְפֵּר בְּהוֹן לְקַרְבָּא יָת קַרְבְּנֵהוֹן לְקַדְּשָׁא יְתַהוֹן וְחִילוּנִי לָא יִיכּוּל אַרִי קוּדְשָׁא אֲנֹן: (אונקלוס)

יונתן וְיִיכּוּלוּן יְתַהוֹן דְּאֶתְכַפֵּר בְּהוֹן לְקַרְבָּא יָת קוּרְבְּנֵהוֹן לְמַקְדְּשָׁא יְתַהוֹן לְשִׁמְשָׁא קֹדְמִי וְחִילוּנִי לָא יִיכּוּל אֲרוּם קוּדְשָׁא הֵינֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ואכלו אתם. אהרן ובניו, לפי שהם בעליהם: אשר כפר בהם. להם כל זרות (ט) ותיעוב: למלא את ידם. באיל (י) ולחם הללו: לקדש אתם. שעל ידי (כ) המלואים הללו נתמלאו ידיהם ונתקדשו לכהונה: כי קדש הם. קדשי קדשים, ומכאן למדנו אזהרה לזר האוכל (ל) קדשי קדשים, שנתן המקרא טעם לדבר משום דקדש הם: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) כלומר ע"י איל המלואים הזה והלחם הזה כופר לאהרן ולבניו כל זרות ותיעוב אשר עשו דאם לא כן אשר כופרו בהם מיבעי ליה: (י) לא ע"י אכילתם הסמוך רק בעשיית האיל והלחם כמספט אז יתחזקו בכהונה: (כ) פירוש ויהיה חסר וא"ו ממלת לקדש אותם ובזולת זה יורה שמלוי ידם יקדשם לכהונה

ואין הענין כן רק עשיית המילואים הן סבה למלוי ידם לעבודה ולקדשם לכהונה:
(ב) פירוש מכל מין ומין של קדשי הקדשים לא מקדשי הקדשים הללו כלל שכוין
שנתן המקרא טעם לאזהרת זר שלא יאכל: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ואכלו אותם. אשר כופר דרך קצרה ומלת אותם. בעבור אחר': **זר**.
שאינו מזרע אהרן: (אבן עזרא)

אור החיים ואכלו אותם אשר כופר. פירוש לצד שהם בעליו ולא לצד שהם כהנים,
והוא אומר אשר כופר בהם כי אכילת שלמים לבעלים תפעיל הכפרה, ואפילו
למשה אסורים הגם שאוכל החזה שאסור לאהרן: (אור החיים)

לד ואם-ויתר מבשר המלאים ומן-הלחם עד-הבקר ושרפת את-הנותר
באש לא יאכל פי-קדש הוא:

אונקלוס ואם ישתאר מבשר קרבנא ומן לחמא עד צפרא ותוקיד ית דאשתאר
בנרא לא יתאכל ארי קודשא הוא: (אונקלוס)

יונתן ואין ישתייר מבשר קרבנא ומן לחמא עד צפרא ותוקיד ית דמשתייר
בנרא לא יתאכיל ארום קודשא הוא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואם. נקרא האיל מלואים. כי בו ימלאו ידיהם: (אבן עזרא)

אור החיים כי קודש הוא. פירוש ולזה ישרף: (אור החיים)

לה ועשית לאהרן ולבניו כזה ככל אשר-צויתי אתה שבעת ימים תמלא
ידם:

אונקלוס ותעבד לאהרן ולבנוהי פדיון ככל די פקדית יתד שבעת יומין תקרב
קרבנהון: (אונקלוס)

יונתן ותעבד לאהרן ולבנוהי היכדיון ככל די פקידית יתד שובעא יומין תקרב
קרבנהון: (תרגום יונתן)

רש"י ועשית לאהרן ולבניו כזה. שנה הכתוב וכפל (מ) לעכב, שאם חסר דבר
אחד מכל האמור בענין, לא נתמלאו ידיהם להיות כהנים, ועבודתם פסולה:
אחכה. כמו אותך: שבעת ימים תמלא וגו'. בענין הזה (נ) ובקרבנות הללו בכל
יום: (רש"י)

ספתי חכמים (מ) פירוש לאי מהתם הוה אמינא למאנה הוא נאמר אבל אם לא
עשה כל האמור אין נפסל מן הכהונה ואין עבודתם פסולה לכך שינה לעכב: (נ)

כלומר שלא נחשוב שדי בפעולה אחת ונחלק אותו לז' חלקים ובכל יום מהז' ימים חלק א' מהפעולות הנשאר להם לקדש אותה אלא שבכל יום ויום מהז' ימים נעשו כל הפעולות וכל הקרבנות האמורות בענין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **אותכה**. באתנח מלה מחוברת מן אותך בקמץ גדול תחת התי"ו. ומן כי אותך **ראיתי**: (אבן עזרא)

לנו ופר חטאת תעשה ליום על-הכפרים וחסאת על-המזבח בכפרך עלי ומשחת אתו לקדשו:

אונקלוס ותורא דחטאתא תעביד ליומא על כפורהא ותדפי על מדבחה בכפרותך עלוהי ותרגי יתה לקדשותה: (אונקלוס)

יונתן ותורא דחטאתא תעביד ליומא על כפורהא ותרגי על מדבחה בכפרותך עליו ותרגי עליה לקדשותיה: (תרגום יונתן)

רש"י על הכפורים. בשביל הכפורים, לכפר על המזבח מכל זרות ותיעוב, ולפי שנאמר שבעת ימים תמלא ידם, אין לי אלא דבר הבא בשבילם, כגון האילים והלחם, אבל הבא בשביל המזבח, כגון פר שהוא לחטוי המזבח, לא שמענו, לכך הולך (פ) מקרא זה. ומדרש תורת כהנים (מילואים ט"ו) אומר, כפרת המזבח (ע) הולך, שמא התנדב איש דבר גזול במלאכת המשכן והמזבח: וחטאת. ותדכי, לשון מתנת דמים הנתונים באלבוע קרוי חטוי: ומשחת אותו. בשמן המשחה, וכל המשיחות (פ) כמין כ"ף יונית: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דאם לא כן למה לי קרא דופר חטאת תעשה ליום הרי כבר כתיב ז' ימים תמלא את ידם ומלוי ידם הוא פר החטאת עם שני האילים: (ע) כלומר לא כפרת מכל זרות ותיעוב כדפי גבי כפרת אהרן ובניו שאין שייכים כאן: (פ) פירוש נוטריקון כ"ף יונית והוא כלורת נ' שלנו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ופר**. תעשה ליום. בכל יום משבעת ימי המלואים: וטעם על הכפורים. על שני האילים. וכתוב כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות לכפר עליכם: (אבן עזרא)

הרמב"ן **תעשה ליום על הכפורים**. בשביל הכפורים, לכפר על המזבח מכל זרות ותיעוב. ובמדרש תורת כהנים (צו א טו) אומר כפרת המזבח הוצרכה שמא התנדב אדם דבר גזול במלאכת המשכן והמזבח. לשון רש"י. והנכון כי על הכפורים על שני האילים שהם כפורים לאהרן ולבניו, כמו שאמר כאן (לעיל בפסוק לג) ואכלו אותם אשר כפר בהם, ואף כי החטאת כפרה, וכתוב כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות לכפר עליכם (ויקרא ח לד), כדברי ר"א: (הרמב"ן)

[לז] שְׁבַעַת יָמִים תִּכְפֹּר עַל-הַמִּזְבֵּחַ וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קָדֹשׁ קְדוֹשִׁים
כָּל-הַנֹּגַע   בַּמִּזְבֵּחַ   יְקַדֵּשׁ:   (ט)

אונקלוס   שְׁבַעַת יוֹמִין תִּכְפֹּר עַל מִדְבַּחָא וְתִקְדֵּשׁ יְתֵיהּ וְיֵהִי מִדְבַּחָא קָדֹשׁ קוּדְשָׁא
כָּל   דִּיקָרֵב   בְּמִדְבַּחָא   יִתְקַדֵּשׁ:   [ט]   (אונקלוס)

יונתן   שׁוֹבְעָא יוֹמִין תִּכְפֹּר עַל מִדְבַּחָא וְתִקְדֵּישׁ יְתִיָּהּ וְיֵהִי מִדְבַּחָא קוּדֶשׁ קוּדְשִׁין
כָּל דִּיקָרֵב בְּמִדְבַּחָא יִתְקַדֵּשׁ מִן בְּנֵי אַהֲרֹן בְּרַם מִן שְׂאֵר עַמָּא לִית אֲפֻשֶׁר לְהוֹן
לְמִקְרַב דְּלָמָא יִתְוֹקְדוֹן בְּאַשָּׂא מְצַלְהָבָא דְנָפִיק מִן קוּדְשָׁא: (תרגום יונתן)

רש"י   וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קָדֹשׁ. וְמָה הָיָא קְדוּשָׁתוֹ, כָּל הַנּוֹגַע בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ, אֲפִילוּ קִרְבַּן
פְּסוּל שְׁעָלָה עֲלָיו, קִדְּשׁוּ הַמִּזְבֵּחַ לְהַכְשִׁירוֹ שְׁלֵחַ יָרֵד, מִתּוֹךְ שְׁנַאמֵר כָּל הַנּוֹגַע וְגו'
יִקְדָּשׁ, שׁוֹמַע אֲנִי בֵּין רֵאיוֹן בֵּין שְׂאִינוֹ רֵאיוֹן, כְּגוֹן דְּבַר שְׁלֵחַ הָיָה פְּסוּלוֹ בְּקִדְּשׁ, כְּגוֹן
הַרֹבֵעַ וְהַנִּרְבָּעַ, וּמוֹקֵלָה, וְנַעֲבָד, (ג) וְהַטְרִיפָהּ, וְכִיּוֹלָא בְּהֵן, תִּלְמוּד לֹאמַר זֶה אֲשֶׁר
תַּעֲשֶׂה, הַסְמוּךְ אַחֲרָיו, מָה עוֹלָה רֵאיוֹהָ אֲף כָּל רֵאיוֹהָ (ת"כ ו, ב. זכחים פג:), שְׁנַרְחָה לוֹ
כְּבַר וּנְפִסָּל מִשְׁבָּח לַעֲזָרָה, כְּגוֹן הַלֵּן, וְהִיּוֹלָא, וְהַטְמֵא, וְשִׁנְשַׁחַט בְּמַחֲשַׁבַת חוּץ לְזַמְנוֹ
וְחוּץ   לְמִקְוָמוֹ,   (ה)   וְכִיּוֹלָא   בְּהֵן: (רש"י)

שפתי חכמים   (ג) שְׁכַל אֲלוֹ נַפְסִלִים קוֹדֵם שֶׁהִבִּיחוּ לַעֲזָרָה וְהֵם אֵינָן רֵאיוֹן: (ה) שְׁכַל
אֲלוֹ לְאַחַר שֶׁהִבִּיחוּ לַעֲזָרָה נַפְסֵלוֹ וּפִי הַלֵּן שֶׁלֵּן הַדָּם וְלֹא נִזְרַק בְּיוֹם שִׁנְשַׁחַטָהּ
הַבְּהֵמָה אִו לֵן הַבָּשָׂר וְהַאֲיִמוֹרִים. וְהִיּוֹלָא שִׁיֵּלָא הַדָּם אִו הַבָּשָׂר אִו הַאֲיִמוֹרִים שֶׁל
עוֹלָה וְחֵטֵא' וְאֲשֶׁם חוּץ לְקַלְעִים וְשִׁנְשַׁחַט חוּץ לְזַמְנוֹ שִׁחֲשַׁב בְּשַׁעַת שְׁחִיטָהּ לְהַקְטִיר
אֲיִמוֹרִיו אִו אֲיִבְרִיו אִו לְאֲכוֹל הַבָּשָׂר בְּיוֹם הַאֲסוּר וְחוּץ לְמִקְוָמוֹ שִׁחֲשַׁב בְּשְׁחִיטָהּ
לְאֲכוֹל בָּשָׂר קִדְּשִׁים חוּץ לְמִקְוָמוֹ דֵּהֵינּוּ חוּץ לְקַלְעִים אִו חוּץ לְחוּמָה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא   קָדֹשׁ קְדוֹשִׁים. קָדֹשׁ כְּאֶחָד הַקְּדוֹשִׁים: כָּל הַנּוֹגַע בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ. כְּמוֹ כָּל
אֲשֶׁר יִגַּע בְּבִשְׂרָה יִקְדָּשׁ. יֵשׁ אֹמְרִים כִּי עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִדְבַר שְׁלֵא יִגַּעוּ אִם לֹא
יֵהִיוּ קְדוֹשִׁים. וְהַטַּעַם שְׁלֵא יֵהִיוּ טְמֵאִים: (אבן עזרא)

דעת זקנים   כָּל הַנּוֹגַע. פִּרְשׁ"י שׁוֹמַע אֲנִי בֵּין רֵאיוֹן בֵּין שְׂאִינוֹ רֵאיוֹן וְגו'. וְצִ"ע כִּי
בְּאֹתוֹ פְּסוּק אֵין עוֹלָה הַנּוֹזְכֵרֵת. וְיִ"ל דְּסַמִּיךְ אַעוֹלֵת תְּמִיד דְּלִקִי וְנִ"ל דְּאִ"צ
לְדַחֹק כָּל כֶּךְ דְּבְּאֹתוֹ פְּסוּק כְּתִיב שְׁנַיִם לְיוֹם תְּמִיד וְאֵנָּה יִדְעָנָא דְּבַעוֹלָה מִשְׁתַּעִי
קִרָא מִדְּקָאמֵר בְּפִרְשֵׁת קִרְבָנוֹ שְׁנַיִם לְיוֹם עוֹלָה תְּמִיד. וְתִימָא דְּבִפְרִשֵׁת תְּמִידִין
פִּרְשׁ"י אֵת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה בְּבִקְרָא אַע"פ שֶׁכְּבֵר נֹאמֵר בְּפִרְשֵׁת וְאֵתָה תְּצוּהָ זֶה
אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה וְגו' הִיא הֵיתָה אֲזַהֲרָה לְמִלּוֹאִים וְזוֹ הִיא מִצְוָה לְדוֹרוֹת וְנִ"ל דְּהֵאִי
לְדוֹרוֹת אֲצִטְרִיךְ לְשֵׁאֵר מִלּוֹאִים שֶׁהַקְרִיבוֹ בִּימֵי עֲזָרָא כְּמוֹ בִּימֵי מִשֶׁה וְכֵן לְעֵתִיד
כְּשִׁיבְנָה בְּמַהֲרָה בִּימֵינוֹ. וְעוֹד אֲנִי אֹמֵר שֶׁזֶהוּ לְשׁוֹן רִשׁ"י דְּנִקֵּט הִיא הֵיתָה
אֲזַהֲרָה   לְמִלּוֹאִים   סַתֵּם: (דעת   זְקִנִים)

[לח] שִׁישִׁי וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַל-הַמִּזְבֵּחַ כְּבָשִׁים בְּנֵי-שָׁנָה שְׁנַיִם לַיּוֹם תָּמִיד:

אונקלוס וְדִין דִּי תַעְבֵּד עַל מִדְבָּחָא אֲמַרִין בְּנֵי שָׁנָא תַרְיִן לְיוֹמָא תְּדִירָא : (אונקלוס)

יונתן וְדִין קוֹרְבָנָא דְתַעְבִּיד עַל מִדְבָּחָא אֲמַרִין בְּנֵי שָׁנָה תַרְיִן לְיוֹמָא תְּדִירָא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְזֶה. הַטַּעַם זֶה הַקֶּרֶבֶן. וְכֵן זֶה יִתְּנוּ זֶה הַשִּׁיעוֹר. וְכֵן זֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אוֹתָם. מִשֶּׁה יַעֲשֶׂה כַּכָּה שִׁבְעַת יָמֵי הַמְּלוּאִים. וְאַחַר כֵּן אַהֲרֹן וּבְנָיו (לֹט) אֵת הַכֶּבֶשׂ. הִיא הַכֶּבֶשׂ בַּעֲבוּר הִיא אַחֲרַת כֹּאֲלוֹ הוּא אֵת הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד. וְרִי מִשֶּׁה הַכֵּהֶן אָמַר כִּי אֵת הַכֶּבֶשׂ כֶּבֶשׂ אֶחָד : (אבן עזרא)

בעל הטורים עַל הַמִּזְבֵּחַ כְּבָשִׁים בְּנֵי. סִיּוֹת לַחֲמֵי : שְׁנֵה שְׁנַיִם. רִיּוֹת וְסִיּוֹת הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁהֵיוּ שׁוֹחֲטִין אוֹתוֹ נֶגֶד הַשֶּׁמֶשׁ. כְּתִיב הַכָּא שְׁנַיִם לַיּוֹם תָּמִיד וּבַפְּנִחַס הוֹסִיף לוֹמַר שְׁנַיִם לַיּוֹם עוֹלָה תָּמִיד קָרִי בִּיה לַיּוֹם עוֹלָה פִּי כִּנְגַד שֶׁהַיּוֹם עוֹלָה דִּהְיִינוּ כִּנְגַד הַשֶּׁמֶשׁ. שְׁנַיִם לַיּוֹם תָּמִיד רִיּוֹת עוֹלָה תִּשְׁׁל דַּמְנִין תִּשְׁׁל תָּמִידִין הֵיוּ קָרְבִּים לַשֶּׁסִּיָּה יָמִים : (בעל הטורים)

[לט] אֶת-הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד תַּעֲשֶׂה בְּבֹקֶר וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַעֲשֶׂה בֵּין הָעֶרְבָיִם:

אונקלוס יֵת אֲמַרָא חַד תַּעְבֵּד בְּצַפְרָא וְיֵת אֲמַרָא תִנְנָא תַעְבֵּד בֵּין שְׁמִשָּׁא : (אונקלוס)

יונתן יֵת אֲיִמְרָא חַד תַּעְבִּיד בְּצַפְרָא וְיֵת אֲיִמְרָא תִנְנָא תַעְבִּיד בֵּינֵי שְׁיִמְשָׁתָא : (תרגום יונתן)

בעל הטורים אֵת הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד. וּבַפְּנִחַס כְּתִיב אֶחָד. הַכָּא כְּתִיב הָאֶחָד שֶׁעוֹלָה יִיחַ רְמַז לִיִּחַ בְּרֻכּוֹת שֶׁבַתְּפִלָּה שֶׁתִּקְנוּ כִּנְגַד תָּמִידִין וְהַתָּם כְּתִיב אֶחָד דַּמְנִין אֶחָד הֵיוּ כַּהֲנִים עֶסוּקִים בַּתָּמִיד לַפְּעִמִּים כְּדֹאִיתָא בַּמִּסַּכַּת יוֹמָא : אֵת הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד תַּעֲשֶׂה בְּבֹקֶר. תַּעֲשֶׂה אוֹתִיוֹת תַּעֲשֶׂה שֶׁתַּעֲשֶׂה כַּהֲנִים עֶסוּקִים בַּתָּמִיד שֶׁל שַׁחַר. וְאֵת הַשֵּׁנִי בַּעֲרַב מוֹסִיף עֲלֵיהֶם שְׁנַיִם שְׁבִידִים שְׁנֵי גִזְרֵי עֲצִים. וְכְתִיב כֹּאֵן תַּעֲשֶׂה לִשְׁוֹן יַחִיד וּבַפְּנִחַס כְּתִיב תַּעֲשׂוּ לִשְׁוֹן רַבִּים לוֹמַר שֶׁהַיַּחִיד יִכּוֹל לַמְּסוֹר תָּמִידִין מִשְׁלוֹ לַצַּבוּר. כְּבָשִׁים הַכֶּבֶשׂ הַכֶּבֶשׂ לַכֶּבֶשׂ הַרִי שֶׁשֶּׂה אֵין פּוֹחֲתִין מוֹ טִלְאִים הַמְּבֹקְרִים בַּלְשַׁכַּת הַטִּלְאִים וְכִנְגַדִּים וְיִפּ עוֹלָה בְּפִי עֶקֶדָה : (בעל הטורים)

אור החיים אֵת הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד וְגו'. אָמַר אֵת הַכֶּבֶשׂ כְּדִי שֶׁלֹּא תִסְתַּפֵּק שֶׁהוּא זוֹלַת בִּי כְּבָשִׁים הָאֲמוּרִים בַּסְּמוּךְ, לְזֶה אָמַר אֵת הַכֶּבֶשׂ פִּירוּשׁ אֶחָד מֵהַמּוֹזְכָּרִים, וְאוֹמְרוֹ הָאֶחָד נִתְּכוּן לוֹמַר שֶׁהֵגֶם שֶׁלֹּא הִיָּה לֵהֶם אֲלֵא כֶּבֶשׂ אֶחָד בְּנִמְצָא יִקְרְבוּהוּ בְּבֹקֶר וְאֵין כֶּבֶשׂ שְׁנֵי שֶׁל בֵּין הָעֶרְבִים מַעֲכָב, וְהֵנָּה אוֹמְרוֹ הָאֶחָד פִּירוּשׁ הֵגֶם שֵׁשׁ אֶחָד וְאֵין לוֹ שְׁנֵי, וְאִפִּילוֹ בַּחֲיִנוּךְ שֶׁמַּעֲכָב רֹאשׁוֹן לְבִי כֹּאֹמְרִים בַּפֶּרֶק הַתְּכַלֵּת (מִנְחוֹת פִּי'ד מִי'ד), אֵין בִּי מַעֲכָב לְרֹאשׁוֹן : (אור החיים)

[מ] וְעֶשְׂרֵן סֹלֶת בָּלֹל בְּשֶׁמֶן כְּתִית רְבַע הָהֵין וְלֶסֶף רְבִיעֵת הָהֵין לְכַפֵּשׁ הָאֶחָד:

אונקלוס וְעֶסְרוֹנָא סְלֵתָא דְפִילָא בְּמִשַׁח פְּתִישָׁא רְבַעוֹת הִינָא וְנִסְפָּא רְבַעוֹת הִינָא
חֲמָרָא לְאִמְרָא חֲדָא : (אונקלוס)

יונתן וְעֶשְׂרוֹנָא סְמִידָא פְּתִידָא בְּמִשַׁח זֵיתָא פְּתִישָׁא רְבַעוֹת הִינָא וְנִיסוּכָא רְבַעוֹת
חֲמָרָא לְאִמְרָא חֲדָא : (תרגום יונתן)

רש"י ועשרון סולת. עשירית האיפה, מ"ג ביצים וחומש (ד) ביצה: בשמן כחית. לא לחובה נאמר כחית, אלא להכשיר, לפי שנאמר כחית למאור, ומשמע למאור ולא למנחות, יכול לפסלו למנחות, תלמוד לומר כאן כחית, ולא נאמר כחית למאור אלא למעט מנחות שאין כריך כחית, שאף הטחון ברחיים כשר בהן (מנחות טו:). רבע ההין. שלשה לוגין: ונסך. (ט) לספלים, כמו ששנינו במסכת סוכה (מח:), שני ספלים של כסף היו בראש המזבח, ומנוקבים כמין שני חוטמין דקים, נתון היין לתוכו, והוא מקלח ויואל דרך החוטם, ונופל על גג המזבח, ומשם יורד (ת) לשיתין במזבח בית עולמים, ובמזבח הנחשת יורד מן המזבח לארץ: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) כמו שמפורש בפרשת פנחס ועשירית האיפה סולת למנחה שהאיפה שלשה סאין והסאה ו' קבין והקב ד' לוגין והלוג ו' ביצים נמלא האיפה תל"ב ביצים ועשיריתו מ"ג ביצים וחומש ביצה: (ט) פירוש אגנות כמו בספלי אדירים וגו': (ת) פירוש נקבים ביסוד מזבח כמו כי השתות יהרסון: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשרון. עשירית האיפה גם ההין מדה מצרית: (אבן עזרא)

בעל הטורים ועשרון. הכא כתיב עשרון ובפנחס כתיב עשירית רמזו לת"י שנים שיעמוד בית ראשון. והכא כתיב בלול והתם כתיב בלולה ה' יתירה רמז לה' מיני מנחות שבאים לכפר על הנפש שיש לה ה' שמות: (בעל הטורים)

[מא] וְאֵת הַכֶּבֶשׂ הַשְּׂנִי תַעֲשֶׂה בֵּין הָעֲרֻבִים כְּמִנְחַת הַבֶּקָר וְכִנְסָכָה תַעֲשֶׂה-
לָהּ לָרִים נִיחֹחַ אִשָּׁה לְיֵהוָה:

אונקלוס וְיֵת אִמְרָא תְנִינָא תַעֲבִיד בֵּין שְׂמִשְׁתָּא כְּמִנְחַת צִפְרָא וְכִנְסָכָה תַעֲבִיד לָהּ
לְאִתְקַבְּלָא בְּרַעְוָא קִרְבָּנָא קִדְּם : (אונקלוס)

יונתן וְיֵת אִמְרָא תְנִינָא תַעֲבִיד בֵּינֵי שְׂמִשְׁתָּא הִי כְּמִנְחַת צִפְרָא וְהִי כְּנִיסוּכָה
תַעֲבִיד לָהּ לְאִתְקַבְּלָא בְּרַעְוָא קִרְבָּנָא קִדְּם : (תרגום יונתן)

רש"י לריח ניחות. על המנחה (א) נאמר, שמנחת נסכים כולה כליל, וסדר הקרבנות, האיזרים בתחלה ואחר כך המנחה, שנאמר עולה ומנחה (ויקרא כג, לו:). (רש"י)

שפתי חכמים (א) כלומר ולא תפרש שהמנחה היא כשאר מנחות שאינן כולן כליל ויהיה פירוש של לריח ניחוח המורה על עלייתו כלו לגובה שהוא שב על כבשי העולה ולא על המנחה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואת. מלת וכנסכה. שב אל הבקר: (אבן עזרא)

[מב] עלת תמיד לדרתיכם פתח אהל-מועד לפני יהוה אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם:

אונקלוס עלתא תדירא לדריוכו בתרע משפן זמנא קדם יי דאזמו מימרי לכוון תמן למלא עמד: (אונקלוס)

יונתן עלת תדירא לדריוכו בתרע משפן זמנא קדם יי דאזמין מימרי לכוון תמן למלא עמד: (תרגום יונתן)

רש"י תמיד. מיום אל יום, ולא יפסיק יום זנתיים: אשר אועד לכם. כשקבע מועד לדבר אליך, שם הקבענו (ב) לזכר. ויש מרבותינו למדים מכאן, שמעל מזבח הנחשת היה הקב"ה מדבר עם משה משהו המסקן, ויש אומרים מעל הכפורת (שמות כה, כב.), כמו שנאמר ודברתי אתך מעל הכפורת. ואשר אועד לכם האומר כאן אינו אמור על המזבח, אלא על אהל מועד הנזכר במקרא: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) לא שאועד לך שמה ענין לחוד ולדבר אליך גם כן ענין לחוד ולפיכך השמיט רש"י מלת שמה מן הפסוק כדי שיהיה די במלה שם שבסוף הפסוק: (שפתי חכמים)

אבן עזרא עולת תמיד לדרתיכם. יעשה ככה בבואם אל ארץ כנען. כי לא הקריבו עולות רק חמשים יום במדבר סיני. וזהו עולת תמיד העשויה בהר סיני. כי המשכן הושם בתחתית ההר בקצה המחנה. כי מעורבים היו השבטים. כי באחד לחדש השני החלו לדעת מספר כל שבט ושבט לעשותם דגלים ואחר שנסעו דרך שלשת ימים מהר סיני. היה הארון נוסע בתוך המחנות. וכן היה חונה בתוך המחנות. ועל דרך הסברא לא הקריבו ישראל עולות וזבחים רק בסיני לבדו. ויום הכפורים בשנה השנית. כי כן כתוב על עבודת אהרן. ויעש כאשר צוה ה' את משה וכן כתוב הזבחים ומנחי הגשתם לי בית ישראל ארבעים שנה במדבר. כי ישראל עמדו במדבר בתהו יליל ושימון כמו שמנה ושליש שנה. ומאין היה להם בכל יום חצי הין שמן זית גם כן יין ואיך יוליכו עמהם כמו ארבעה עשר אלף הין. ומאין היה להם. שני כבשים בני שנה בכל יום. ותוספת בשבת ובמועדים ואין טענה ממלת אנחנו ובעירנו. כי בקדש היו ושם בישוב קנו ובזאת השנה שללו מדין וארץ סיחון ועוג ויהי לכלם מקנה רב. והנה פירש טעם למה נקרא אהל מועד: לכם. לישראל. וככה קריאת העדה: לדבר אליך. לבדך שם. ויפת אמר אשר אועד לכם למשה ולאהרן לפעמים. ורמז לדבר אליך למשה תמיד ועדותו ונועדתי שמה לבני ישראל: (אבן עזרא)

[מג] וְנִעַדְתִּי שְׁמָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִקְדָּשׁ בְּכַבְדִּי:

אונקלוס וְאַזְמֹן מִימְרֵי תַמֹן לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִתְקַדֵּשׁ בִּיקְרֵי: (אונקלוס)

יונתן וְאַיְזִמֹן מִימְרֵי תַמֹן לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל וְאַקְדֵּשׁ בְּרַבְּנֵיהוֹן בְּגִין יְקָרֵי: (תרגום יונתן)

רש"י וְנוֹעַדְתִּי שְׁמָה. אֲתוֹעַד עִמָּס דְּדַבּוּר, (ג) כַּמֶּלֶךְ הַקּוֹבֵעַ מִקּוּם מוֹעֵד לְדַבֵּר עִם עַבְדָּיו שֶׁ: וְנִקְדָּשׁ. הַמְשַׁכֵּן: בְּכַבּוּדֵי. (ד) שְׁתַּשְׁרֵה שְׁכִינְתִּי בּוֹ. וּמִדְרַשׁ אֲגִידָה, אֵל תִּקְרֵי בְּכַבּוּדֵי אֵלֶּךָ בְּמִכּוֹבְדֵי, בְּמִכּוֹבְדֵי שְׁלִי, כֹּאֵן רִמְזוּ לוֹ מֵיַתַּת בְּנֵי אֶהְרֹן בַּיּוֹם הַקָּמְתוֹ, וְזֶהוּ שְׁאִמְרַת מִשָּׁה, הוּא אֲשֶׁר דָּבַר ה' לְאַמְרַת בְּקִרְבֵי אֶקְדָּשׁ (וַיִּקְרָא י, ג.), וְהֵיכָן דָּבַר, וְנִקְדָּשׁ וְנִקְדָּשׁ: בְּכַבּוּדֵי: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) הוֹלֵכֵךְ לִפְרֵשׁ דְּדַבּוּר מִקּוּם שְׁלֵא פִירֵשׁ בְּקִרְבָּה בְּמָה יִתּוֹעַד לְכ"פ דְּדַבּוּר וְתוֹ קִשָּׁה לְרִש"י וְלִמָּה לֹא כְּתִיב וּדְבַרְתִּי וּמִתְרַץ כַּמֶּלֶךְ הַקּוֹבֵעַ וְכו' שְׁפִירוֹשׁוֹן מִפְּנֵי שְׁמִנְהֵג הַמֶּלֶךְ לְקַבּוֹעַ מִקּוּם לְדַבּוּר אֲמַר וְנוֹעַדְתִּי בְּמִקּוּם וּדְבַרְתִּי: (ד) כְּלוֹמַר ע"י הַשְׁרָאָת שְׁכִינְתוֹ יֵהָא מִקּוּדָשׁ הַמְשַׁכֵּן וּפִירוֹשׁ אֲפִילוֹ לְדַבְרֵי הָאוֹמֵר שְׁאֲשֶׁר אוֹעַד לְכַס שְׁמָה הוּא מִקּוּם מִיּוֹחַד בְּמִקּוּדָשׁ שְׁהוּא מִזְבַּח הַנְּחֻשֶׁת מְכַל מִקּוּם כֻּלָּם מוֹדִים שְׁמֵלֵת וְנִקְדָּשׁ שֶׁב אֵל אֶהֱל מוֹעֵד כְּלוֹמַר שְׁתַּשְׁרֵה שְׁכִינְתִּי בּוֹ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְנִקְדָּשׁ בְּכַבּוּדֵי. וּלְפִי דַעְתִּי בַעֲבוּר הַיּוֹת אֶהֱל מוֹעֵד כּוֹלֵל הַכֹּל. הַמְשַׁכֵּן וְאֵת כָּל כְּלָיו. הָאֲרוֹן וְהַשְּׁלֶשֶׁה כְּלָיִם הוּא מִקּוּם הַמוֹעֵד. וְהִיָּה אֶהֱל נִקְדָּשׁ בְּכַבּוּדֵי שִׁישׁב עַל הַכְּרוּבִים: (אבן עזרא)

אור החיים וְנוֹעַדְתִּי שְׁמָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִקְדָּשׁ וְגו'. צְרִיךְ לְדַעַת כּוֹוֹנַת הַכְּתוּב מַה בָּא לְלַמְדֵנוּ בְּאוֹמְרוֹ וְנוֹעַדְתִּי שְׁמָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל, וְיִרְאֶה כִּי בָא לְתַת טַעַם לְמָה שְׁאוֹמֵר בְּגִמְרַת דְּבָרָיו וְנִקְדָּשׁ בְּכַבּוּדֵי וְאִמְרוּ ז"ל (זְבַחִים קט"ו:): שְׁכָאן נֹאמֵר לְמִשָּׁה בְּקִרְבֵי אֶקְדָּשׁ, לְזֶה הַקְּדִים לּוֹמֵר וְנוֹעַדְתִּי שְׁמָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל פִּירוֹשׁ לְצַד שְׁאֵנִי מִזְמֵן שְׁכִינְתִּי לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל חוֹשֵׁשְׁנֵי לְהֵם מִפְּרֻצַת גְּדֵר וּמִיַּעוֹט כְּבוֹד מֵהֵם לְזֶה צְרִיךְ לְקַדְּשׁוֹ בְּקִרְבֵי כַּדִּי שְׁיִירָאוּ מִמִּקְדָּשִׁי, וְרִמְזוּ לוֹ שְׁלֵא הוֹצֵרֵךְ עֲשׂוֹת דְּבַר אֵלֶּךָ לְצַד יִשְׂרָאֵל אֲבָל לְצַדוֹ אֵינּוּ צְרִיךְ לְאִיוֹם זֶה: (אור החיים)

[מד] וְקִדְּשֵׁתִי אֶת-אֶהֱל מוֹעֵד וְאֶת-הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת-אֶהֱרֹן וְאֶת-בְּנָיו אֶקְדָּשׁ לְכַהֵן לִי:

אונקלוס וְאַקְדֵּשׁ יַת מְשַׁכֵּן זִמְנָא וְיַת מִדְּבַחָא וְיַת אֶהְרֹן וְיַת בְּנֵיהֵי אֶקְדֵּשׁ לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן וְאַיְקִדֵּשׁ יַת מְשַׁכֵּן זִימְנָא וְיַת מִדְּבַחָא וְיַת אֶהְרֹן וְיַת בְּנֵי אֵיִקְדֵּשׁ לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וקדשתי. והנה בעבור הכבוד יהיה קדוש האהל הנקדש בכבוד. והמזבח שהוא לפתחו: **ואת אהרן ואת בניו אקדש**. שהם משרתי האהל והמזבח והיו קדושים: (אבן עזרא)

[מה] וְשִׁכְנֹתַי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים:

אונקלוס וְאֲשֶׁרִי שְׁכִנְתִּי בְּגוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶהְיֶה לְהוֹן לְאֱלֹהֵי: (אונקלוס)

יונתן וְאֲשֶׁרִי שְׁכִנְתִּי בְּגוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶהְיֶה לְהוֹן לְאֱלֹהֵי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ושכנתי. יספר איך ישכון הכבוד בתוך בני ישראל בהקים הדגלים. כי ארבעת הדגלים היו בארבע הפאות. ומחיצה בין מחנה לוויה למחנה ישראל. כי גם הם היו לארבע הפאות ואחר כן מחיצה. ושם האהל בתוך בני ישראל. והנה בעל קרי לא יצא ממחנה ישראל גם יד לא היה להם לשבת חוץ לתחום. רק המצוה באה על מחנה ישראל בצאתו למלחמה על האויב. וכן כי תצא מחנה לא ידבר על מחנה כל ישראל אנשים נשים וטף. כי היוצאים למלחמה הם זכרים ומעטים. והנה בנשוא הארון עמהם כאשר עשה פנחס לא יכלו לעשות מחיצה למקום הארון: (אבן עזרא)

ספורנו ושכנתי בתוך בני ישראל. לקבל עבודתם ברצון ולשמוע את תפלתם: והייתי להם. לאלהים. מנהיג ענינם בלתי אמצעי, ומאותות השמים לא יחתו, להיותם נכבדים לפני יותר מן השמים שהנהגתם על ידי מניעיהם, ומזה יתחייב נצחיותם: (ספורנו)

[מו] וַיִּדְעוּ כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לְשִׁכְנֵי בְּתוֹכְכֶם אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם: (פ)

אונקלוס וַיִּדְעוּן אַרְי אָנָּא יְיָ אֱלֹהֵהוֹן דִּי אֶפְקִית יְתְהוֹן מֵאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם לְאֶשְׁרָאָה שְׁכִנְתִּי בִּינְיְהוֹן אָנָּא יְיָ אֱלֹהֵהוֹן: [פ] (אונקלוס)

יונתן וַיִּדְעוּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲרוּם אָנָּא יְיָ אֱלֹהֵהוֹן דִּי הִנְפִיקִית יְתְהוֹן פְּרִיקוּן מֵאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם לְאֶשְׁרָאָה שְׁכִנְתִּי בִּינְיְהוֹן אָנָּא הוּא יְיָ אֱלֹהֵהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י לִשְׁכְּנֵי בְּתוֹכְכֶם. עַל מִנְתַּל שִׁכּוֹן בְּתוֹכְכֶם. לְשׁוֹן רִשׁוּי. וְשִׁמּוֹשׁ הַלְמִ"ד בְּתַנְאֵי כְּזֶה אֵינְנוּ נִמְצָא. וַיִּתְכֵּן שִׁיאֲמַר וַיִּדְעוּ בְּשִׁכְּנֵי בְּתוֹכְכֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי יִדְעוּ כְּבוֹדִי וַיִּאֲמִינוּ שֶׁאֲנִי הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וְהוּא כְּדָרְךְ וַיְהִי דוּד לְכָל דְּרַכְּוֹ מִשְׁכִּיל (ש"א יח יד), כִּי בּוֹחַר אֶתְּךָ לְבָן יְשִׁי (שם כ ל), עַל אֲשֶׁר מְרִיתֶם אֶת פִּי לְמִי מְרִיבָה (במדבר כ כד), וְהַדּוּמִים לָהֶם.

אבן עזרא וידעו. הטעם אז ידעו כי לא הוצאתי אותם ממצרים רק בעבור שיעשו לי משכן ושכנתי בתוכם. וזהו תעבדון את האלהים על ההר הזה: (אבן עזרא)

הרמב"ן לשכני בתוכם. על מנת לשכון בתוכם. לשון רש"י. ושמוש הלמ"ד בתנאי כזה איננו נמצא. ויתכן שיאמר וידעו בשכני בתוכם כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, כי ידעו כבודי ויאמינו שאני הוצאתי אותם מארץ מצרים. והוא כדרך ויהי דוד לכל דרכיו משכיל (ש"א יח יד), כי בוחר אתה לבן ישי (שם כ ל), על אשר מריתם את פי למי מריבה (במדבר כ כד), והדומים להם.

אבל רבי אברהם אמר כי לא הוצאתי אותם מארץ מצרים רק בעבור כי אשכון בתוכם, וזהו תעבדון את האלהים על ההר הזה (לעיל ג יב). ויפה פירש:

ואם כן יש בענין סוד גדול, כי כפי פשט הדבר השכינה בישראל צורך הדיוט ולא צורך גבוה, אבל הוא כענין שאמר הכתוב ישראל אשר בדך אתפאר (ישעיה מט ג), ואמר יהושע ומה תעשה לשמך הגדול (יהושע ז ט), ופסוקים רבים באו כן, אוה למושב לו (תהלים קלב יג), פה אשב כי אויתיה (שם יד), וכתוב והארץ אזכור (ויקרא כו) : (מב) : (הרמב"ן)

אור החיים **אני ה' אלהיהם**. טעם שכפל לומר כן פעם ב', אולי שנתכוון לרבות אפילו בזמן שאין שכינתו בתוכנו הוא ה' אלהינו ולו אנחנו. או ירצה על זה הדרך בידיעתם ובהכרתם הדבד כאומרו בתחלה וידעו וגו' בזה יהיו ראויים לקרוא שמי עליהם לומר ה' אלהיהם אבל זולת זה יפרקו עול ויהיו לאלהים אחרים ב"מ : (אור החיים)

שמות פרק-ל

א וְעִשִׂיתָ מִזְבֵּחַ מִקְטָר קִטְרֹת עֲצֵי שִׁטִּים תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ:

אונקלוס וְתַעֲבֹד מִדְּבַחָא לְאַקְטָרָא עֲלוֹהֵי קִטְרֹת בּוֹסְמִיָּא דְאֲעִי שְׁטִין תַּעֲבֹד יְתָה : (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד מִדְּבַחָא לְאַסְקָא עֲלוֹי קִטְרֹת בּוֹסְמִיָּא דְקִיסִי שְׁיִטָּא תַּעֲבִיד יְתִיה : (תרגום יונתן)

רש"י מקטר קטורת. להעלות עליו (ה) קיטור עשן סמים: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) מדלל נקוד צי"ת של מזבח בפתח כמו מזבח העולה בהכרח הוא שמזבח אינו דבוק למקטר קטורת ואין לו דזיקות אלא בתוספת להעלות כאלו אמר מזבח כדי להעלות עליו מקטר קטורת שפירושו קטורת של עשן סמים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית מקטר. שם המפעל. כמו ומשלוח מנות: (אבן עזרא)

הרמב"ן ועשית מזבח מקטר קטורת. הנה מזבח הקטרת מן הכלים הפנימיים היה, ראוי שיזכירונו עם השולחן והמנורה שהוא מונח עמהם, וכן הזכירם במעשה בפרשת ויקהל (להלן לז כה), אבל הטעם להזכירו כאן אחר המשכן וכל כליו והקרבנות, בעבור שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי (לעיל כט מג), ושכנתי בתוך בני ישראל (שם מה), אמר כי עוד יתחייב להם שיעשו מזבח מקטר

קטרת להקטיר לכבוד השם. וזהו רז שנמסר למשה רבינו שהקטרת עוצרת המגפה (שבת פט.), כי הקטרת במדת הדין (זוה"ק ויקרא יח), שנאמר ישימו קטורה באפך (דברים לג י), מן וחרה אפי (שם לא יז), והוא מה שאמר בקטרת זרה ועל פני כל העם אכבד (ויקרא י ג), שידעו כבודי כי לא ישא לפשעכם ויזהרו בכבודי. ולכך אמר כאן (בפסוק ו) ונתת אותו לפני הפרכת אשר על ארון העדות לפני הכפורת אשר על העדות אשר אועד לך שמה, כי מה צורך להאריך בכל אלה ולא אמר ונתת אותו לפני ארון העדות באהל מועד, כאשר אמר בפרשת פקודי (להלן מ ה), אבל הוא להורות על ענינו: (הרמב"ן)

אור החיים **ועשית מזבח וגו'.** טעם שסידר כלי זה של פנים מאוחר מכל המשכן ועבודתו, כבר פירשתי בפרשת תרומה בפסוק (לעיל כ"ה ט"ו) וכן תעשו, ואומרו **תעשה** למעט מעשה שעשה שלמה שלא היה עצי שטים שהיו כולו זהב:

חסלת **פרשת** **תצוה** **אור** **(החיים)**

ספורנו **מזבח מקטר קטרת.** שיספיק בו מעט אש לקטרת בלבד, ולא יצטרך להיות חלול ולמלאותו באדמה, כמו שהוצרך למזבח העולה לעשות האש תמיד על האדמה. אבל היה האש בזה המזבח על צפוי שהיה של זהב, וכהיות האש מועט לא הספיק לשרוף את גרם המזבח שהיה של עץ. ולא הוזכר זה המזבח עם שאר הכלים בפרשת תרומה, כי לא היתה הכונה בו להשכין האל יתברך בתוכנו, כמו שהיה הענין בשאר הכלים, כאמרו ושכנתי בתוכם, ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, גם לא היה ענינו להוריד מראה כבודו בבית, כענין מעשה הקרבנות, כאמרו ונועדתי שמה לבני ישראל וכן העיד משה רבינו באמרו זה הדבר אשר צוה ה' תעשו, וירא אליכם כבוד ה'. אבל היה ענין זה המזבח לכבד את האל יתברך אחרי בואו לקבל ברצון עבודת עמו בקרבנות הבקר והערב, ולשחר פניו במנחת קטרת, על דרך הבו לה' כבוד שמו, שאו מנחה ובאו לפניו: (ספורנו)

כלי יקר **ועשית מזבח מקטר קטרת.** כפי הנראה שבי מזבחות אלו נערכו שניהם לכפר על הנפש החוטאת כי מזבח הנחושת, בא לכפר על חלקי החומר והגוף הנגוף באבן החטא, ועליו מקריבים הבעלי חיים הבאים תמורתו כי יש להם דמיון אל חומר האדם ותמונת המזבח יוכיח כי זאת קומתו דמתה לקומת אדם בינוני ג' אמות, וכן הבהמות הנקריבים דומים אל נפש הבהמית שבאדם נפש תמורת נפש כי מטעם זה נאמר במנחת עני ונפש כי תקריב (ויקרא ב.א) כי אין בידו להקריב נפש הבהמה תמורת נפשו והוא מביא מנחת סולת על כן אמר הכתוב ונפש מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו.

אבל מ"מ גם הנשמה צריכה כפרה, אחרי אשר הוטמאה בגוף הנגוף הזה ואינה מתכפרת בנפש הבהמה כי אין דמיון זה לזה, כי רוח בני אדם עולה למעלה ורוח הבהמה יורדת למטה (קהלת ג.כא) ואיך תהיה נפש הבהמה הכלה ונפסד תמורה לנשמת אדם הקיימת לנצח, ע"כ צוה אל חי לעשות מזבח הקטרת, המעלה עשן וריח ניחוח לה' לכפר על רוח בני האדם העולה היא למעלה כעשן הקטורת והיא גם היא מקוטרת מור ולבונה (שיר ג.ו) של מעשים טובים. ולהורות נתן בלבבנו מ"ש (שמות ל.ו) ושחקת ממנה הדק רמז לנשמה דקה מן הדקה שצריכה גם היא כפרה כדי להעלותה אל מקום חוצבה, ומספר אמות מזבח זה יוכיח כי בו נאמר אמה ארכו ואמה רחבו. אמות יחידות לכפר בו על הנשמה שנקראת יחידה כמו שהקב"ה אחד כך היא יחידה, ואמתים קומתו. כי רוח בני האדם היא העולה

למעלה למקומה בזולת מקום שיש לה תוך הגוף וזמן הקטרתו בבקר ובערב, כי הנשמה בבקר היא באה בילדותו זמן זריחת שמשו ובערב היא שבה אל אביה כימי נעוריה והלואי שתהא יציאה כביאה בלא חטא, ובא הקטורת בהטיבו את הנרות בבוקר, ובערב בהעלות את הנרות, ומראה הערב והבוקר אמת, כי הוא מתיחס לנר אלהים נשמת אדם כי הבוקר זמן הטבת נר אלהים נשמת אדם להטיב מעשיה ולנקות עצמה מכל חלודת אפר ובערב זמן שקיעת שמשו הוא זמן העלאת הנשמה אל מקום חוצבה ובא הקטרה זו לכפר על הנשמה כדי שתהא היציאה מן העולם בלא חטא כביאה.

וזר זהב של מזבח, זה כנגד השכר של צדיקים לעה"ב, שנהנין מן זיו השכינה ועטרותיהם בראשם ועטרות לא נאמר אלא ועטרותיהם רמז לאותן עטרות שקנו בהר סיני באמרם נעשה ונשמע כדאיתא (בשבת פח.) ומסיק שם בחורב טענום ובחורב פרקום וא"ר לקיש עתיד הקב"ה להחזירם להם כו' לכך ארז"ל (ברכות יז.) ועטרותיהם בראשם אותן העטרות שנלקחו מהם ועתיד להחזירם להם, ומטעם זה נאמר כאן ונתת אותן לפני הפרוכת אשר על ארון העדות לפני הכפורת אשר על העדות, היינו מכוון כנגד הארון מבחוץ וכל זה בא להורות שזר של מזבח הקטורת מרמז על ועטרותיהם בראשם היינו זר התורה והכתר שניתן להם בחורב ופרקום ועתיד להחזירם להם. (כלי יקר)

[ב] אִמָּה אַרְלֹוּ וְאִמָּה רַחֲבֹוּ רַבִּיעַ יְהִי וְאִמָּתִים קָמְתוּ מִמֶּנּוּ קִרְנֹתָיו:

אונקלוס (אונקלוס) **אִמָּתָא אַרְפָּה וְאִמָּתָא פְּתִיָּה מְרַבַּע יְהִי וְתִרְתִּין אַמִּין רוּמָה מְנָה קִרְנֹהִי:**

יונתן **אִמָּתָא אוּרְפָּיָה וְאִמָּתָא פּוּתִיָּה מְרַבַּע יְהִי וְתִרְתִּין אַמִּין רוּמָה מִיְנִיָּה יְהוֹן קִרְנוֹי** (תרגום יונתן): **אִמָּתָא אוּרְפָּיָה וְאִמָּתָא פּוּתִיָּה מְרַבַּע יְהִי וְתִרְתִּין אַמִּין רוּמָה מִיְנִיָּה יְהוֹן קִרְנוֹי**

אבן עזרא **אמה.** המזבח גבוה על השלחן חצי אמה. אולי כן היה גבוה על המנורה והיה כנגד הכרובים שהם פורשים כנפים למעלה: (אבן עזרא)

[ג] וְצִפִּיתְלֵ אֵלֹוּ זָהָב טְהוֹר אֶת-גָּגוֹ וְאֶת-קִירְתֵּי סָבִיב וְאֶת-קִרְנֹתָיו וְעִשִּׂיתְלֵ לֹוּ זָר

אונקלוס **וְתַחְפִּי יְתָה דְּהָב דְּכִי יְתָ אַגְרָה וְיָת פְּתִלוֹהִי סְחוֹר סְחוֹר וְיָת קִרְנֹהִי וְתַעֲבִיד לֵיה דִּיר דְּדָהָב סְחוֹר סְחוֹר:** (אונקלוס)

יונתן **וְתַחְפִּי יְתִיָּה דְּהָב דְּכִי יְתָ אִיגְרִיָּה וְיָת פּוּתְלוֹי חִזוֹר חִזוֹר וְיָת קִרְנוֹי וְתַעֲבִיד לֵיה זִיר דְּדָהָב חִזוֹר חִזוֹר:** (תרגום יונתן)

רש"י **את גגו.** זה היה לו גג, אבל מזבח העולה לא היה לו גג, אלא ממלאים חללו אדמה בכל חנייתם: זר זהב. סימן הוא לכתר כהונה: (רש"י)

אבן עזרא **וצפית.** הזכיר גג על זה המזבח ולא כן במזבח הנחשת. ובעבור היותו

מצופה זהב נקרא המזבח הזהב. וככה השלחן הטהור. כמו המנורה הטהורה :
(אבן עזרא)

ד וְשֵׁנִי טְבַעַת זָהָב תַּעֲשֶׂה-לּוֹ | מִתַּחַת לְזָרוֹ עַל שְׁתֵּי צְלַעֹתָיו תַּעֲשֶׂה עַל-
שְׁנֵי צְדָיו וְהָיָה לְבָתִּים לְבָדִים לְשֵׂאת אֹתוֹ בְּהֶמָּה:

אונקלוס וְתַרְתִּין עִזְקוֹן דְּדָהָב תַּעֲבֵד לָהּ מְלָרַע לְדִירָה עַל תַּרְתִּין זְוִינְתָה תַּעֲבֵד עַל
תַּרְוִין סְטְרוּהִי וְיֵהִי לְאַתְרָא לְאַרְיִחְנָא לְמִטְלָא יְתָה בְּהוֹן : (אונקלוס)

יונתן וְתַרְתִּין עִזְקוֹן דְּדָהָב תַּעֲבֵד לָהּ מְלָרַע לְזִירָה עַל תַּרְוִין זְוִינְתָה תַּעֲבֵד עַל
תַּרְוִין צִיטְרוּזִי וְיֵהִי לְאַתְרָא לְאַרְיִחְנָא לְמִיטְלָא יְתָה בְּהוֹם : (תרגום יונתן)

רש"י כְּלֻעוֹתָיו. כֹּאֵן הוּא (ו) לְשׁוֹן זְוִיּוֹת כְּתַרְגוּמוֹ, לְפִי שְׁנֵי אֲמָר עַל שְׁנֵי כְדָיו, (ז) עַל
שְׁתֵּי זְוִיּוֹתָיו שְׁבַע שְׁנֵי כְדָיו: וְהָיָה. מַעֲשֵׂה הַטְּבַעוֹת (ח) הַאֲלֵה: לְבָתִּים לְבָדִים. לְכַל
בֵּית תְּהִיָּה (ט) הַטְּבַעוֹת (י) לְבַד: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) פִּירוּשׁ וּבִכ"מ מוֹרָה פֹּאֵה וְכֵל: (ז) פִּירוּשׁ מְכַלְכַל לְכֻלְעוֹתָיו לְאוֹ כְדָיו
הוּא וְלִכְן הוֹלִיאוֹ כֹּאֵן מִמְשַׁמְעוֹתָו וְהוֹסִיף עוֹד מִלֵּת שְׁתֵּי זְוִיּוֹתָיו שְׁבַע שְׁנֵי כְדָיו כְּלוֹמַר
אֵל תַּחֲשׁוּב שְׁעַל שְׁנֵי כְדָיו תוֹסַפֵּת זִיאוֹר לְכֻלְעוֹתָיו כֹּאֵל אֲמַר עַל שְׁתֵּי כְלֻעוֹתָיו
דְּהִיִּינוּ עַל שְׁנֵי כְדָיו וְאֲגַב פִּי גַם כֵּן שְׁעַל זְמַקוֹם זִי"ת מִפְּנֵי שְׁהַזְוִיּוֹת זְכָדָיו לֹא עַל
כְדָיו: (ח) פִּירוּשׁ מִלֵּת וְהָיָה שֶׁב אֵל הַמַּעֲשֵׂה הַחֲסֵר מִן הַמְקַרָּא דְאֵם לֹא כֵן וְהָיוּ
מִיִּבְעֵי לִיָּה: (ט) לֹא שְׁהַטְּבַעוֹת יֵהִיו זְעַבּוֹר זְבָתִים וְכֵדִים רַק הַטְּבַעוֹת זְעַבּוֹר
שְׁתֵּיהֶם בֵּית לְבַד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא עַל שְׁתֵּי צְדָיו. תוֹסַפֵּת לְבָאֵר וְהִיא בְּהֵמָה נוֹסֵף כִּי הַמֶּלֶךְ מַלְעִיל כֹּאֲשֶׁר
פִּירְשֵׁתִי: (אבן עזרא)

בעל הטורים בְּהֵמָה. ג' בַּמְסוּרָה דִּין וְאִדָּךְ אֲשֶׁר נָתַן ה' חֲכָמָה וְתַבּוּנָה בְּהֵמָה. כִּי
בְּהֵמָה שֶׁמֶן חֲלָקוֹ. זֶהוּ שֶׁכְּתוּב הַחֲכָמָה תַּחֲיָה בְּעַלְיָה. חֲכָמָה וְתַבּוּנָה בְּהֵמָה כִּי
בְּהֵמָה שֶׁמֶן חֲלָקוֹ. וְעוֹד שֶׁהִיא מַגְדֵּלְתוֹ וּמְרוֹמֵמְתוֹ דְּכָתִיב לְשֵׂאת אוֹתוֹ בְּהֵמָה:
(בעל הטורים)

ספורנו שְׁתֵּי צְלַעוֹתָיו. פֹּאוֹת הַגּוֹבָה: שְׁנֵי צְדָיו. צְדֵי הַרוּחָב: (ספורנו)

דעת זקנים עַל שְׁנֵי צְדָיו. פִּרְשׁוּ שְׁנֵי זְוִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בְּשְׁנֵי צְדָיו וְלִכְאוּרָה הִיִּינוּ אַרְבַּע
טְבַעוֹת שְׁצָרִיךְ שְׁנַיִם לְכָל צֶד וְתִימָה שֶׁהָרִי מִזְבַּח זֶה לֹא הִיָּה כִּי אִם אִמָּה אֲרָכּוּ
וְאִמָּה רַחְבּוֹ וְאִ"כ הִיכִי עִבְרוּ תְרִי גְבֵרִי בְּאִמָּה חֲדָא וְהִלָּא גְבִי הָאֲרוֹן הוֹצֵרְכּוּ לְפִרְשׁ
שֶׁהִיוּ הַטְּבַעוֹת קְבוּעִין לְרַחְבּוֹ כְּדִי שִׁיְהִיו הַנְּשִׂאִין עוֹמְדִין לְאֲרָכּוֹ כִּי בְּרַחְבּוֹ לֹא מִצּוֹ
קִיִּימִי דְלֹא הוּא אֵלָּא אֲמָתָא וּפְלָגָא וְכִ"ש גְבִי מִזְבַּח דְלֹא הוּא אֵלָּא אִמָּה וְצִ"ל
דְּהַכָּא לֹא הִיוּ נוֹשְׂאִין אוֹתוֹ כִּי אִם ב' בְּנֵי אָדָם אֶחָד לְכָל צֶד וְהוּא הִיָּה עוֹמֵד בֵּין
שְׁנֵי הַבְּדִים וְשְׁנֵי רֵאשֵׁי הַבְּדִים בֵּין שְׁתֵּי כְּתִפָּיו: (דעת זקנים)

[ה] וְעָשִׂיתָ אֶת-הַבָּדִים עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב:

אונקלוס וְתַעֲבִיד יָת אַרְיִחְנָא דְאַעִי שְׁטִין וְתַחֲפִי יְתַהוֹן דְּהָבָא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד יָת אַרְיִחְנָא דְקִיסִי שִׁטָּא וְתַחֲפִי יְתַהוֹן דְּהָבָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְעָשִׂיתָ. הַבָּדִים מִצּוֹפִים זֶהָב כִּבְדֵי הָאָרוֹן: (אבן עזרא)

[ו] וְנָתַתָּה אֹתוֹ לְפָנָי הַפְּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל-אֲרֹן הָעֵדוּת לְפָנָי הַפְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל-הָעֵדוּת אֲשֶׁר אֹמֵד לָךְ שְׁמָה:

אונקלוס וְתַתְּנֵן יָתְהָ קָדָם פְּרֹכְתָא דִּי עַל אַרְוֹנָא דְסַהְדוּתָא לְקָדָם פְּפֹרְתָא דִּי עַל סַהְדוּתָא דִּי אֲזַמֵּן מִימְרֵי לָךְ תַּמָּן: (אונקלוס)

יונתן וְתַתְּנֵן יָתְהָ קָדָם פְּרֹגוּדָא דְעַל אַרְוֹנָא דְסַהְדוּתָא קָדָם פְּפֹרְתָא דְעַל סַהְדוּתָא דְאִינָמֵן מִימְרֵי לָךְ תַּמָּן: (תרגום יונתן)

רש"י לפני הפרכת. שמה תאמר משוך מכנגד הארון לכפון או לדרום, (י) תלמוד לומר לפני הכפרת, מכון כנגד הארון מבחוז: (רש"י)

שפתי חכמים (י) פירוש הא דחזר וכתב לפני הכפורת אחר לפני הפרוכת הוא כדי שלא תאמר שהמזבח אע"פ שהוא לפני הפרוכת לא היה באמצע ממזב אלכא היה נוטה לכל כותל דרומי או כותל כפוני שהרי הפרוכת היה ככל רוחב המשכן משום הכי חזר וכתב לפני הכפורת וגו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְנָתַתָּה. לפני הפרוכת מוחץ. לפני הכפורת שיהא כנגדה נתון: (אבן עזרא)

[ז] וְהִקְטִיר עָלָיו אֶהָרֹן קִטְרֹת סַמִּים בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר בְּהִיטִיבוֹ אֶת-הַנִּרְתָּה יִקְטִירָנָה:

אונקלוס וְיִקְטִיר עַלְוֵהִי אֶהָרֹן קִטוֹרֶת בּוֹסְמִין בְּצֶפֶר בְּצֶפֶר בְּאַתְקִנוּתָהּ יָת בּוֹצִינְנָא יִסְקִנָּה: (אונקלוס)

יונתן וְיִקְטִיר עַלְוֵי אֶהָרֹן קִטוֹרֶת בּוֹסְמִין בְּצֶפֶר בְּצֶפֶר בְּאַתְקִנוּתָהּ יָת בּוֹצִינְנָא יִקְטִירָנָה: (תרגום יונתן)

רש"י בהיטיבו. לשון נקוי הבזיכין של המנורה מדשן הפתילות שנסרפו כלילה, והיה מטיבן בכל בקר ובקר: הנרות. לואי"ש בלע"ז, וכן כל נרות האמורות במנורה, חוץ ממקום שנאמר שם העללה, שהוא לשון הדלקה: (רש"י)

אבן עזרא והקטיר. קטורת סמים עם בשמים. אולי הסמים הם העיקר. או להפריש בין שתי המרקחות. כי האחד בשמים בלי סמים: ופי' בהטיבו. לתקן הפתילה והשמן: (אבן עזרא)

הרמב"ן והקטיר עליו אהרן. אין המצוה הזו בכהן גדול בלבד, אלא היא אף בכהנים הדיוטים כדין הדלקת הנרות שבצדה (בפסוק הבא) שאמר ג"כ ובהעלות אהרן את הנרות, ואינה בכ"ג בלבד כמו שאמר למעלה (כז כא) יערוך אותו אהרן ובניו. ולא ידעתי למה הזכיר אהרן בשניהם ולא אמר הכהן, ואולי מפני שיטת הכתוב למטה וכפר אהרן על קרנותיו (להלן פסוק י) שהוא באהרן בלבד. או שירמוז שאהרן יתחיל בקטרת ובנרות. וכן אמר בסוף אמור אל הכהנים (ויקרא כד ג) יערוך אותו אהרן ולא הזכיר בניו, בעבור שהוא יתחיל בה. והזכיר שם חקת עולם במצוה: (הרמב"ן)

דעת זקנים והקטיר עליו אהרן. צ"ל דאהרן לאו דוקא שהרי הקטרת כשרה בכהן הדיוט כדאמר"י פרק אמר להם הממונה חדשים לקטרת עמדו והפיסו ועוד מדכתיב ובהעלות אהרן וגוי' יקטירנה מדתלה קטרת בנרות א"כ כל הכשר להדלקת נרות כשר לקטרת ובנרות כתיב יערוך אותו אהרן ובניו ועוד י"ל דמובהעלות לאו דוקא דהא כתיב יערוך אותו אהרן ובניו במקום אחר הכי נמי והקטיר עליו אהרן לאו דוקא: (דעת זקנים)

ח ובהעלות אהרן את הנרות בין הערב'ים יקטירנה קטרת תמיד לפ"י (ה"ה) לדת'יכם:

אונקלוס ובאדלקות אהרן ית בוצינא בין שמשא יסקנה קטורת בוסמא תדירא קדם ?? לדריכון: (אונקלוס)

יונתן ובאדלקות אהרן ית בוצינא ביני שמשא יקטירנה קטורת בוסמין תדירא קדם ?? לדריכון: (תרגום יונתן)

רש"י ובהעלות. כשדליקס להעלות להבתן: יקטירנה. בכל יום, (כ) פרס מקטיר שחרית, ופרס מקטיר בין הערב'ים: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) כלומר ח'י מנה צבוקר וח'י מנה בין הערב'ים דהיינו בכל יום מנה שלם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ובהעלות. בעבור עלות להב הפתילה נקרא כן והנה בהעלות פעל יוצא: קטורת תמיד. בעשות' עולות על כן הזכיר לדורותיכם: (אבן עזרא)

ט לא-תעלו עליו קטרת זרה ועלה ומנחה ונסך לא תסכו עליו:

אונקלוס לא תסקון עלוהי קטורת בוסמין נוכראין ועלתא ומנחתא ונסכא לא

תְּנַסְכוּן

עֲלוּהֵי :

(אונקלוס)

יִוָּנְתָן לֹא תִסְקוּן עֲלוּי קְטוֹרֶת בּוֹסְמִין דְּעַמְמִין נוֹכְרָאִין וְעֻלְתָּא וּמְנַחְתָּא וְנִיסוּכִין לֹא תִנְסְכוּן עֲלוּי : (תרגום יונתן)

רש"י לֹא תַעֲלוּ עֲלוּי. עַל מִזְבֵּחַ (ב) זֶה: קְטוֹרֶת זֵרָה. שׁוֹם קְטוֹרֶת שֶׁל נֹדֵבָה, כּוֹלֵן זֵרוֹת לוֹ חוּץ מִזּוֹ: וְעוֹלָה וּמִנְחָה. וְלֹא עוֹלָה וּמִנְחָה. (מ) עוֹלָה שֶׁל זֵה־מָה וְעוֹף, וּמִנְחָה הִיא שֶׁל לַחֵם: (רש"י)

שְׁפָתֵי חַכְמִים (ב) כְּלוֹמֵר אֲבָל עַל הַמִּזְבֵּחַ הַנְּחוּשָׁת אַתָּה מַקְרִיב: (מ) ר"ל שְׁמַלְתָּ לֹא דַכְתִּיב צְרִיפָא דַקְרָא קֵאִי נִמְי אֲוֵעוֹלָה כֹּאֲלוֹ נֹאמֵר וְלֹא עוֹלָה וּמִנְחָה: (שְׁפָתֵי חַכְמִים)

אֲבָן עֲזָרָא לֹא. קְטוֹרֶת זֵרָה. שְׂאִינְנָה כִּמְתַכּוֹנְתָּה: (אֲבָן עֲזָרָא)

הַרְמַב"ן קְטוֹרֶת זֵרָה. שׁוֹם קְטוֹרֶת שֶׁל נֹדֵבָה, שְׂכוּלֵן זֵרוֹת לוֹ חוּץ מִזּוֹ. לְשׁוֹן רִש"י. אֲבָל אֲוֹנְקְלוֹס אָמַר קְטוֹרֶת בּוֹסְמִין נוֹכְרָאִין, וְלֹא תִרְגַּם נוֹכְרִיתָא, רָצָה לִפְרֹשׁ שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה קְטוֹרֶת מִסְמִים אַחֲרַיִם זֹלָתֵי הַקְטוֹרֶת אֲשֶׁר יִצוּהוּ אוֹתָם, וְכֵן אִם הוֹסִיף בֵּה סְמִים אַחֲרַיִם יַעֲבֹר בְּלֹא הַזֶּה: (הַרְמַב"ן)

וַיִּכְפֹּר אֶהָרֹן עַל-קִרְנֹתָיו אַחַת בְּשִׁגְהַ מַדְּם חֲטָאת הַכֹּפְרִים אַחַת בְּשִׁגְהַ יִכְפֹּר עָלָיו לְדַרְתֵּיכֶם קֹדֶשׁ-קֹדְשִׁים הוּא לִיהוָה: (פפב)

אֲוֹנְקְלוֹס וַיִּכְפֹּר אֶהָרֹן עַל קִרְנֹתָי הִתְּאָ בְּשִׁתָּא מַדְּמָא חֲטָאת כְּפּוֹרִיָּא הִתְּאָ בְּשִׁתָּא יִכְפֹּר עֲלוּהֵי לְדַרְיִכוֹן קֹדֶשׁ קוֹדֶשִׁין הוּא קֹדֶם יְיָ: [פפב] (אֲוֹנְקְלוֹס)

יִוָּנְתָן וַיִּכְפֹּר אֶהָרֹן עַל קִרְנֹתָי הִתְּאָ מִן אֶדָם חֲטָאתָא דְכְּפּוֹרִיָּא הִתְּאָ זְמַנָּא בְּשִׁתָּא יִכְפֹּר עֲלוּי בְּיוֹמָא דְכְּפּוֹרִי לְדַרְיִכוֹן קוֹדֶשׁ קוֹדֶשִׁין הוּא קֹדֶם יְיָ: (תְּרַגּוּם יוֹנָתָן)

רש"י וַכֹּפֵר אֶהָרֹן. מִתֵּן דְּמִים: אַחַת בְּשִׁגְהַ. זִיּוֹם הַכֹּפְרִים, הוּא שְׁנַאֲמֵר בְּאַחֲרֵי מוֹת וַיִּלָּא אֵל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' וַכֹּפֵר עָלָיו (וַיִּקְרָא טו, יח.). חֲטָאת הַכֹּפְרִים. הֵם פֶּר וְשַׁעִיר שֶׁל יוֹם הַכֹּפְרִים, הַמְכַפְּרִים עַל טוֹמְאֹת מִקְדָּשׁ (ו) וַקְדָּשׁוֹ: הַדָּשׁ קְדָשִׁים. הַמִּזְבֵּחַ מִקּוֹדֶשׁ לְדַבְרִים הַלְלוּ (ס) בְּלִבָּהּ, וְלֹא לְעַבּוּדָה אַחֲרָת:

חֶסֶלֶת פֶּרֶשֶׁת תְּלוּהָ: (רש"י)

שְׁפָתֵי חַכְמִים (ו) פִּירוּשׁ כְּשִׁידַע הִכְהֵן שְׁהוּא טוֹמֵא וְנִכְנַס לְמִקְדָּשׁ בְּשׁוּגַג כְּסַבּוֹר שְׁהוּא נִכְנַס לְבַיִת שֶׁל חוּלִין וְלֹא שֶׁל מִקְדָּשׁ אוֹ שְׂאֲכַל קְדָשִׁים וְסַבּוֹר שְׁהוּא אוֹכֵל בְּשַׁר חוּלִין אוֹ שְׁהוּא שׁוּגַג בְּטוֹמְאָה וַיּוֹדַע שְׂזָה בַיִת הַמִּקְדָּשׁ וּבְשַׁר קְדָשִׁים עַל זֶה הִיא מִכֹּפֵר פֶּר וְשַׁעִיר שֶׁל יוֹם הַכִּיפּוּרִים: (ס) דֹּאס לֹא כֵן מָה עֵינִין זֶה לְכַאֵן: חֶסֶלֶת

אבן עזרא **וכפר אחת בשנה**. בעשור לחדש השביעי. וטעם כפורים. על דם הפר ודם השעיר וזה חיוב כל שנה. ואין צורך להזכיר דם פר המשיח או הציבור בחטאם. כי אינם. תמיד רק לפרקים מעטים:

חסלת פרשת תצוה ברוך לעד שם אל נישא. עם ישראל כל טוב עשה: ולציר גלה פלא נכסה. תוך פרשת היא כי תשא: (אבן עזרא)

כלי יקר **וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה**. לכפר על מה שנאמר (תהלים עה.ו) אל תרימו למרום קרנכם כמבואר למעלה במזבח הנחושת, אחת בשנה וגוי. כי בעצם היום ההוא נעשה האדם נקי כמלאכי השרת מן החטא, והנשמה תחזור לטהרתה כימי עולם וכשנים קדמוניות, והמשכיל ישמע ויוסיף לקח. (כלי יקר)

פרשת כי תשא

[יא] וידבר וימליל וי

אונקלוס וימליל וי

יונתן וידבר וימליל וי

כלי יקר **וידבר ה' וגוי' כי תשא את ראש בני ישראל**. בכל מקום הזכיר נשיאת ראש אצל המספר, לפי שע"י המספר ישראל מנושאים ביתר שאת על כל האומות כי כל מספר מורה על המעלה הפרטית שיש לכל איש ואיש כי כל דבר שאינו חשוב כמו הקש והתבן אין לו מספר, אבל ישראל נמשלו לחיטין שנאמר (שיר ז. א) בטנך ערימת חיטים, כי כל ערימה בפני עצמה דבר חשוב שבעל השדה מונה אותה לומר כך וכך ערימות יש לי, כך בטנך של כל א' ואחד דבר חשוב. ונקט הבטן שלא תאמר דווקא מצד הראש יש הבדל בין ישראל לעמים כי שם ה' נקרא על ראש ישראל דווקא אבל מצד הבטן כולם שוים כי כולם משתמשים בצרכי הגוף בשוה, אלא אפילו בבטנם יש צד קדושה כי אינן אוכלים כ"א עפ"י התורה כמ"ש (משלי כב. יח) כי נעים כי תשמרם בבטנך. וכתוב (תהלים מ. ט) ותורתך בתוך מעי. והיה זה כדי שלא יאמרו שישראל אין להם יתרון כי אם מצד הראש אשר בו משכן החכמה כי רק עם חכם ונבון הגוי הזה. אבל מצד השתמשות בעניני הגוף

ההולכים דרך הבטן הרי הם כשאר כל העמים, אלא אפילו בטנם כערימת חיטים לפי שהוא סוגה בשושנים ר"ל הוא אוכל על פי סייג וגדר אשר גבלו ראשונים שנמשלו לשושנים ששונים הלכות הליכות עולם, לכן נקט הבטן מוסיף על הראש שהזכיר

ובדרך זה נמשלו ישראל לכוכבים, שנאמר בהם (ישעיה מ.כח) המוציא במספר צבאם כי מספר ההוא ודאי הוא בעבור מעלתם כי בלי ספק שהקב"ה יודע מספרם, כך מספר בני ישראל אחר מעשה העגל דומה למה שנאמר אחר חטא של ראובן (בראשית לה.כג) ויהיו בני יעקב י"ב. כך הודיע לנו כאן שלא נמאסו בעבור מעשה העגל אלא כולם במעלות המספר המורה שכל איש מישראל מושגח בהשגחה פרטית. אמנם המספר הנאמר בפר' במדבר היה לפי שבא להשרות שכינתו בתוך כל שבט ושבט כי דבר זה צריך מספר, כי אין הקב"ה משרה שכינתו על פחות מן כ"ב אלף (יבמות טז.) כמו שיתבאר במקומו בע"ה, ומספר של ערבות מואב היה בעבור חלוקת הארץ שנאמר בו לרב תרבו וגו'. (כלי יקר)

יב כִּי תִשָּׂא אֶת-רֹאשׁ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנִתְּנוּ אִישׁ לְפָר וּנְפֹשׁוֹ לַיהוָה בְּפִקֹּד אֲתֶם וְלֹא-יְהִי בָהֶם נֶגֶף בְּפִקֹּד אֲתֶם:

אונקלוס אַרִי תִקְבֵּל יַת חֻשְׁבֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִנְיַנְיָהוֹן וְיִתְּנוּן גְּבֵר פּוֹרְקוֹן נְפֹשָׁה קָדָם יְיָ פֶּד תִּמְנִי יְתַהוֹן וְלֹא יְהִי בָהוֹן מוֹתָא פֶּד תִּמְנִי יְתַהוֹן: (אונקלוס)

יונתן אַרִיִּם תִּקְבֵּל יַת חוֹשְׁבֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִנְיַנְיָהוֹן וְיִתְּנוּן גְּבֵר פּוֹרְקוֹן נְפֹשָׁה קָדָם יְיָ פֶּד תִּמְנִי יְתַהוֹן וְלֹא יְהִי בָהוֹן נְזָקָא דְמוֹתָא פֶּד תִּמְנִי יְתַהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י כי תשא. לשון קבלה (א) כתרומה, כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לדעת כמה הם, אל תמנם לגלגולת, (ב) אל תא יתנו כל אחד מחלית השקל, ותמנה את השקלים ותדע מנינם: ולא יהיה בהם נגף. שהמנין שולט בו עין הרע, והדבר בא עליהם, כמו שמצינו שמתנין (ג) בימי (ד) 707: (רש"י)

שפתיה חכמים (א) מלשון לא תשא שמע שוא ולא לשון הרמה מלשון ישא פרעה את ראשו ומפני שרפה הקב"ה שעתיד לגזור גזירה עליהם במדבר הזה יתמו כתב זהו שאלו את ראש וגו' אבל כלוים שלא נגזרה הגזירה עליהם כתב זהו לשון פקוד: (ב) דעת רש"י שלא תפרש לאחר שקבלת סכום מנינם ונתנו איש כופר וגו' לכ"פ כשתרצה לידע מנינם אבל לא תמנה אותם לגלגולתם והא דנקט רש"י לשון שלילה אל תמנם לגלגולתם ולא נקט לשון חיוב ולומר כשתחפוץ וכו' יתנו כל אחד מחלית השקל ותמנה השקלים ותדע מנינם כמו שנאמר בקרא לומר לא שהוא מורה למנותם במחלית השקלים כדי שיעשו האדנים אל תחבולה שלא ישלט בהם עין הרע והוא הדין על ידי דבר אחר חוץ מחלתי שקלים היה יכול למנותם אל תשעל ידי חלתי שקלים יעשו מהם האדנים ואגב חלתי תרתי. רש"י: (ג) שמנה אותם בלא חלתי שקלים וחשב שהיו על עבודת אהל מועד לעשות מהם אדנים והיתה

הגזרה לפי שעה ולא לדורות לקנות מהם קרבנות וחשב גם כן שפ'י ולא יהיה זהם נגף הוא נגף הבא לעולם ועל דרך ולדקה תליל ממות. ואם תאמר כשפקד דוד את העם שלח שליח זיד יואב ושליח זיד אבישי בן נרויה והשליח זיד אתי הגתי למה לא היה זהם נגף. ושמה יא לומר שמה שהמנין שולט זה עין הרע היינו דוקא כשמונה כל ישראל וכו'. רל"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא החל לפרש כסף הכפורים שהוא חיוב על כל אחד ולא היה נדבה. והזכיר זה בעבור הכתוב למעלה כי אחת בשנה יעשה כפורים. וכסף הכפורים גם כן יהיה אחת בשנה כאשר אפרש ואחר כן הכיור וכנו שלא יעשו מנדבת הצבור רק ממראות הצובאות לבדם גם הזכיר שמן המשחה וקטורת הסמים כי הנשיאים לבדם הביאום ובהזכירו שמן המשחה הזכיר הכלים הנמשחים. גם הזכיר האומן הגדול שהוא הרוקח ואשר יעשה מעצתו כל המשכן והוא בצלאל ואהליאב. והזכיר השבת להזהירם בתחלה שלא יעשו ישראל מלאכה השם בשבת. ואחר כן הזכיר תפלי' משה לפני רדתו מן ההר. והוצרך להזכיר מעשה העגל בתחלה לדעת למה התפלל. ואחר כן הזכיר רדתו ושריפת העגל ושובו אל ההר עוד להתפלל שנית בעדם. והזכיר כעם משה להוציא אהלו ממחנה ישראל ויש אומרים כי הכתוב יספר מה שהיה. ואחר כן הזכיר כבוד משה שראה הכבוד ואחר כן צוהו שירד ויפסול לוחות וכתבם השם פעם שנית. והזכיר התנאים שכתר ברית עם ישראל הם הכתובים בפרשת ואלה המשפטים ואחר כן יזכיר כי קרן עור פניו ברדתו מההר ולוחות הברית בידו. והגאון אמר כי כסף כפורים הוא חיוב על ישראל בכל שנה בין שיספרם מלכם או לא ישא מספרם. וראיתו משאת משה במדבר. ואמר כי ממנו יקריבו קרבנות הצבור. ותקון הכיור. ויעשו שמן משחה וקטורת הסמים גם ינתן ממנו לסנהדרין. וזה רמז בצלאל ואהליאב. כי מנהג החושבים שהם בעלי סוד החשבון לכתוב באגרות הפרטים בראש האגרות יכתבו הכלל הנחבר מן הפרטים. י"א כי המגפה שהיתה בימי דוד בעבור שלא נתנו כופר נפשם. ואם זה אמת היא תשובה על הגאון: וטעם **בפקוד אותם**. כי אם לא יתנו כפרם ברגע הפקידה אז יבא הנגף ויפת אמר אם לא יתנו כפרם בצאת למלחמה ויסופרו ינגפו לפני האויב: (אבן עזרא)

הרמב"ן צוה הקב"ה את משה כאשר תשא ראש בני ישראל במנין יתנו כפר נפש מחצית השקל, ואמר לו (בפסוק טז) ולקחת את כסף הכפורים הנזכר, ונתת אותו על עבודת אהל מועד, ומזה ילמוד משה שימנה אותם עתה, וכן עשה, כמו שאמר (להלן לח כה), וכסף פקודי העדה מאת ככר. ולא הוצרך להאריך ולומר, ועתה תשא ראשם ונתת הכסף על עבודת אוהל מועד, כי הדבר מובן מעצמו שימנם עתה, ולפיכך כלל המצוה, כאשר תשא ראשם תעשה כן, שיכנס בכלל כל פעם

והנראה אלי, כי לא הצריך אותו עתה לבא באהליהם ולמנותם כאשר יעשה בחומש הפקודים (פרשת במדבר. ועיי"ש ברש"י ג טו), רק שיעשה כאשר יאמרו רבותינו (שקלים פ"א ה"א) בשקלי הקרבנות, צוה עליהם שכל היודע בעצמו שהוא מבן עשרים שנה ומעלה יתן הסך הזה, והם הביאו אליו הכופר נדבה עם כל שאר הנדבה בבקר בבקר, ולכן לא אמר רק ונתת את כסף הכפורים, כלומר הנה צויתך כאשר תמנם שיתנו כופרם ועתה יתנו מעצמם הכופר ותתן אותו על עבודת אהל מועד, ולכן לא הוצרך עתה לאהרן ונשיאים שיהיו עמו. ואין טענה מכל העובר על הפקודים (בפסוקים יג יד), כי פירושו הראוי לעובר. ומפני שלא

נתפרש כאן אם היא מצות דורות, או לשעה למשה במדבר, טעה דוד ומנה אותם בלא שקלים (ש"ב כד ד~ט), והיה הנגף בהם, והתודה עליו, ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאד אשר עשיתי (שם) פסוק (ו):

ורבותינו (מגילה כט): דרשו מכאן שלש תרומות מרובי המקראות. וכן נראה ממה שאמר הכתוב (דהיי"ב כד ו) מדוע לא דרשת על הלויים להביא מיהודה ומירושלים את משאת משה עבד ה' והקהל לישראל לאהל העדות, יראה מזה כי משאת משה מצוה לדורות להביאו לבדק הבית אף על פי שלא ימנם, וכן בקרבנות כדברי חכמים (מגילה כט:), וכן כתוב (נחמיה י לג לד) והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו, ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות לכפר על ישראל וכל מלאכת בית אלהינו. מכאן מפורש שהיו מביאים שקלים בכל שנה לקרבנות ולבדק הבית:

ואמר שלישיית השקל, כי בימי עזרא הוסיפו עליהם, והיה שלישיית השקל עשר גרה. ובמס' שקלים (פ"ב ה"ג) שנינו שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלין דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין, ובקשו לשקול דינרין. ופירושה כשעלו מן הגולה, מפני שהיה בדק הבית צריך להוצאות מרובות היו שוקלין דרכונות שהם גדולים מן הסלעים, והיה כל אחד שוקל דרכמון אחד, חזרו לשקול סלעים שלמים, חזרו לשקול טבעין, ומפורש בירושלמי (שם) שהוא פלגות סלעין, ובקשו לשקול דינרין ולא קבלו מהן, שיכול הצבור להוסיף ליתן יותר מחצי סלע, ובלבד שתהא יד כולן שוה כמו ששנינו במשנת מסכת שקלים, ומ"מ אין אדם רשאי לפחות וליתן פחות מחצי סלע בין יחיד בין רבים, כי אין כופר הנפש פחות מכן, כדכתיב זה יתנו וגו'. ובירושלמי (שם) אמרו בשלישיית השקל מכאן שאדם חייב באחריות שקלים שלשה פעמים בשנה, מכאן שאין מטריחין על הצבור יותר משלשה פעמים בשנה:

וכתב רש"י לפי שרמזו כאן שלש תרומות, אחת תרומת האדנים, שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן אחר יוה"כ בשנה ראשונה, ונתנו כל אחד מחצית השקל ועלה למאת הככר, שנאמר (להלן לח כה) וכסף פקודי העדה מאת ככר וגו'. והשניה אף היא ע"י מנין שמנאן משהוקם המשכן, הוא מנין האמור בחומש הפקודים (במדבר א א) באחד לחדש השני בשנה השנית, ונתנו כל אחד מחצית השקל לקנות מהן קרבנות צבור:

ואם תאמר וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שוין שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים, והלא בשתי שנים היו, ואי אפשר שלא היו בשעת מנין הראשון בני תשעה עשרה ונעשו בני עשרים. תשובה לדבר, אצל שנות האנשים בשנת אחת נמנו, אבל למנין יציאת מצרים היו שתי שנים, שליציאת מצרים מונין מניסן, ולשנות האנשים מונין למנין שנות עולם המתחילין מתשרי, נמצאו שני המנינים בשנה אחת, המנין האחד בתשרי לאחר יום הכפורים שנתרצה הקב"ה לישראל ונצטוו על המשכן, והשני באייר (במדבר רבה א ח). כל אלו דברי הרב:

ואני תמה, ואיך יתכן שיהיה קהל גדול כמהו ולא ימותו בו בחצי שנה למאות ולא לפים. והנה לפי דברי הרב עמדו כשבעה חדשים ולא מת אחד, וכתוב (במדבר ט ח) ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם. ועוד קשה לי, כי מנין שנות האנשים איננו למנין שנות עולם מתשרי אבל הוא מעת לעת מיום הולדו, לכך

נאמר בהם עשרים שנה ומעלה (להלן פסוק יד), שיהיו שנים שלימות להם. וכן בכל מניני התורה בשנות האדם כך הם נמנין מעת לעת, כמו שאמרו במס' ערכין (יח:): שנה האמורה בקדשים, ובבתי ערי חומה, ושתי שנים שבשדה אחוזה, ושש שבעד עברי ושבבן ושבבת כולן מעת לעת. בקדשים מנא לן, אמר קרא כבש בן שנתו (ויקרא יב ו), שנה שלו ולא שנה של מנין עולם וכו', ומפרש התם שבבן ושבבת למאי הלכתא, אמר רב גידל לערכין, והטעם, מפני שכתוב בהן "ומעלה", ובכל מניני המדבר כך כתוב בהן ג"כ "ומעלה", ומנין המדבר כמנין הערכין בכל דבר, כמו שאמר בבבא בתרא (קכא:): גמר ומעלה ומעלה מערכין, א"כ כל הנולדים מתשרי ועד אייר השלימו שנה בנתיים, ונתרבו בין שני המנינים עם רב:

אבל יותר נכון שנאמר שכן אירע מעשה, שהיו ישראל בשעת מנין ראשון תר"ג אל"ף ותק"ן, ומתו מהם הרבה בשבעה החדשים כנוהג שבעולם, ובני עשרים משלימים שנתם מתשרי ועד אייר, ואירע הדבר שהיו המשלימים כמנין המתים:

אבל לפי דעתי אין השואת המנינין האלה שאלה כלל, כי במנין הראשון נמנה שבת לוי עמהן, כי עדין לא נבחר ולא יצא מכלל העם, ובמנין שני נאמר לו אך את מטה לוי לא תפקוד ואת ראשם לא תשא (במדבר א מט). והנה אותם המשלימים שנתם שנעשו בין שני המנינין בני עשרים שנה היו קרוב לעשרים אלף. וזה דבר ברור. כי ממה שהוצרך לומר במנין שני אך את מטה לוי לא תפקוד ואת ראשם לא תשא, ראייה שהיה נמנה עמהם עד הנה, ועתה נבחר השבת ההוא ונמנה לעצמו להיות לגיון למלך:

והנה ישראל כשיצאו ממצרים היו כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לו), לא שש מאות, ומתו מהם עד המנין ההוא, ונתרבו במשלימים שנותיהם. ואולי "הגברים" אינם בני עשרים, אבל כל הנקרא איש מבן שלש עשרה שנה ומעלה בכלל, כי הוא להוציא הנשים והקטנים בלבד, כאשר אמר לבד מטף:

וכן נראה לי, כי שלש תרומות שרמזו כאן, האחת לקרבנות הצבור, איננה על ידי המנין האמור בחומש הפקודים כדברי הרב, כי שם נאמר אך את מטה לוי לא תפקוד, והשקלים של קרבנות לויים חייבים בהם לדברי הכל, וכדברי חכמים אף הכהנים, וכן הלכה, כמו שמפרש במס' שקלים (פ"א ה"ד). ועוד, כי השקלים לקרבנות אינם מבן עשרים שנה ומעלה, אלא משהביא שתי שערות חייב לשקול, וכן מפורש שם. אבל צוה הכתוב (פסוקים יב~יד) שיביאו למלאכת המשכן תרומת חצי השקל לכל העובר על הפקודים מבן כ"י שנה ומעלה, ורמז העשיר לא ירבה והדל לא ימעט ממחצית השקל לכפר על נפשותיכם (פסוק ט"ו), שכל הצריך כפרה שהגיע לכל חיוב המצות יביא מחצית השקל אחר לקרבנות: (הרמב"ן)

בעל הטורים **כי תשא**. סמך קרנותיו לכי תשא רמז למה שאמרו רמה קרנם של ישראל בכי תשא. וסמך יוה"כ לכופר נפשו לומר שביוה"כ צריך ליתן כופר נפשו כי אז כל העם נמנין ועוברין לפניו ולכך נהגו לפסוק צדקה ביוה"כ. תשא את ראש בני ר"ת עולה כמנין תר"ג שכך היו האלפים ת"ר אלף וג' אלפים וכן בניי עולה תר"ג: **ונתנו**. אם תקראנו למפרע יהי ג"כ ונתנו לוי לך כל מה שאדם נותן לצדקה יחזור אליו ולא יחסר לו בשביל זה כלום. ג"פ פקודים וג"פ מחצית השקל בפרשה וג"פ כופר נפשו וג"פ לכפר וג"פ בניי לכפר על ג' דברים על המלחמה ורעב ודבר וכן אמר גד החוזה לדוד כשמנה את ישראל שלש אני נוטל עליך: (הטורים)

אור החיים **כי תשא את ראש וגו'.** צריך לדעת טעם אומרו **תשא** ולא אמר תפקוד כאומרו במטה לוי (במדבר ג' ט"ו) ב' אומרו **את ראש** ולא הספיק לומר כי תשא את בני ישראל, שאין לומר שלא יצו ה' למנות אלא לראשים כי הענין יכחיש זה, ג' צריך לדעת כוונת אומרו **לפקודיהם**, ויתבאר הכתוב על פי דבריהם ז"ל כי החוטא גורם בחטאו כפיפת ראשו כי בחינת הרע מהותה היא אל ארץ תביט כי שפלה היא ובחינת הקדושה היא נשיאת ראש והרמת המהות והאיכות, ותמצא שאמר הכתוב (בראשית כ"ג י"ז) ויקם שדה עפרון, ודרשו ז"ל (ב"ר פנ"ח) קימה היתה לו, והנה להיות שמצוה זו באה אחר מעשה העגל וכמו שדייק הכתוב באומרו **ונתת אותו על עבודת אוהל מועד** ואמרו זכרונם לברכה (רש"י) מכאן שנצטוו למנותם אחר מעשה העגל, והוא מה שאמר **כי תשא** לשון נשיאות ראש על דרך אומרו (בראשית מ' י"ג) ישא פרעה את ראשך שהוא לשון מעלה, שתשא ראש בני ישראל שראשם נמוך לצד חסרונם במעשה העגל, והוא אומרו **לפקודיהם** על דרך אומרו (במדכ"ל ל"א מ"ט) ולא נפקד ממנו איש ואמרו ז"ל (שבת ס"ד.) שלא נמצא בהם אדם שחטא, **ונתנו איש כופר נפשו לה'** אשר חטא על הנפש, **בפקוד אותם** פירוש כמשמעו, וטעם אומרו **ונתנו** בתוספת וא"ו לצד שצריך קודם הכרת החטא כי לא טוב עשה וחטא בנפש ואחר כך יתן כופר נפשו לה'.

עוד ירצה באומרו **לפקודיהם** וגו' שאין לך רשות למנותם אלא לסיבת פקודיהם פירוש לצד חסרונם אם נחסרו מהם ותרצה לעמוד על הנשארים או שנכנסו בגדר הכנת החוסר כאומרו (במדבר שם) עבדיך נשאו את ראש וגו' לצד שירדו למלחמה או לסיבת צורך המספר לערוך מלחמה עם אויב וכדומה, ובא לשלול שאין למנותם בלא סיבה כלל, ואומרו **ונתנו** בתוס' וא"ו להיות הדבר תנאי נוסף על תנאי ראשון שצריך לפקודיהם עוד צריך לתת איש כופר וגו', ודבר זה אינו נוהג אלא לאותו זמן שהיו ישראל חייבים על העגל אבל לדורות אין צורך בנתינה, ועיין בפסוק שאחר זה:

ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם. צריך לדעת למה כפל לומר פעם ב' **בפקוד אותם**, ונראה כי לצד שבאה המצוה על זמן שהיו חייבים לשמים לסיבת עון העגל יאמר האומר שבזמן אחר כשירצה למנות אין קפידא בדבר ויכול למנותם אחד אחד לזה אמר **ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם** ריבה מנין אחר זולת הראשון שגם עליו באה האזהרה שאם יפקוד יהיה בהם נגף. עוד ירצה על זה הדרך כי מלבד שבנתינה הם מכפרים על נפשם עוד ולא יהיה בהם נגף בסיבת פקוד אותם, וממוצא דבר אתה יודע כי המנין מצד עצמו יסובב הנגף:

עוד ירצה כי יצו ה' ב' דברים, הא' שיהיה המספר על ידי נתינת דבר כאומרו **ונתנו** וגו', וכמו שביאר באומרו **זה יתנו** והוא לטעם כפרת נפשם, והב' שלא ימנו אותם אחד אחד אלא על ידי דבר אחר, והוא אומרו **ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם** אחד אחד אלא על ידי דבר אחר ודרך מספר זה אין בו הקרבת התועלת אלא הרחקת הנזק הנמשך מהמספר, והוא מה שמצינו לשאול דכתיב (ש"א י"א) ויפקדם בבזק פירוש בחרסית וזולת פירושינו זה תקשה מי התיר לשאול לפקוד ישראל בחרסית והתורה אמרה זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל ולדברינו תמצא נחת רוח בענין, ונתתי לבי להשכיל במעשה דוד (ש"ב כ"ד), כי לפי הנשמע מהכתובים כי מנה ישראל אחד אחד בלא אמצעי נוסף על שמנאם ללא דבר, והם דברים תמוהים שיעשה דוד המלך עליו השלום דבר זר כזה, ומצינו שרז"ל (ברכות ס"ב:) אמרו כי מן השמים הכשילוהו בדבר שאפילו

תינוקות של בית רבן וכו' לטעם אומרו (ש"א כ"ו) אם ה' הסיתך בי יעש"ד, פירוש דבריהם כי לצד שקרא לה' ח"ו מסית נברא מלאך רע לפי מה שקדם מדבריהם (אבות פ"ד) העובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד והוא מין העון ממש כמעשהו, ולזה נברא מלאך רע מסית שמו והסיתו והטעהו לעשות כן בסוד אומרים (שם) עבירה גוררת עבירה, ותמצא כי העון עשה דוגמתו שכשם שדברי דוד שאמר הסיתך כשגגה היתה ממנו וח"ו שנתכוון לדבר מילין לצד עילאה חלילה ומי עבד ירא מאלהיו כדוד אלא שגגה היא כמו כן לא הוסת מהמסית לעשות דבר בלתי הגון כמזיד, ועדיין קשה תינח לגבי דוד אמרינן שטעה מה נענה ביואב ממה נפשך תקשה, אם דברי דוד באו אליו סתם פקוד בני ישראל מי אמר לו שאין כוונת דוד לומר לו שיפקדם על פי התורה ומן הסתם לא יוצרך לומר אליו דבר שתינוקות יודעים אותו ואם נאמר כי דוד צוה אליו בפירוש שימנה אותם אחד אחד ולא על ידי מחצית השקל קשה איך קבל דבריו כשאמר לו כן שהיה לו למאן כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין ואפילו במצות מלך וזה הלכה רווחת (רמב"ם הל' מלכים פ"ג), ולו יהיה שיואב נעלמה ממנו ומקרה אחד קרה לדוד ויואב, מה נענה בסנהדרין מה נענה בכל איש כשראו שבאו למנותם היה להם לחרוד חרדה גדולה ואימת מות יפלו עליהם ויצעקו על הדבר לפני יואב ולפני המלך גם כן יכולין לבא בטענה הנשמעת ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם, ואם חסו על מחצית השקל יותר מגופן היה להם לטעון שימנו בחרסית כמעשה שאול המלך ואיך לא חסו על נפשם כל בני אל חי:

והנכון בעיני כי דוד אמר דבריו סתם ליואב והדבר פשוט כי יואב יודע ספר היה ולא מנאם אלא על ידי דבר אחר בבזק וכדומה לו ותמצא שדייק התלמוד בלשונו (ברכות ס"ב): לא שקל מינייהו כופר משמע כופר הוא דלא שקל אבל המנין היה על ידי דבר אחר, והנה דייקנו שלא לכל מספר יתחייב הנתונה והטעות שטעה היתה שהיה המספר ללא דבר וכבר פירשנו מדקדוק הכתוב כי לא יפקדו אותם אלא לסיבת דבר כמו שכתבנו למעלה אבל ללא דבר לא, והיא טענה שתמצא שטען יואב לדוד שאין צורך בדבר למנות ישראל, ואולי שאם היה מונה אותם על ידי מחצית השקל לו יהיה שיתחייבו ישראל ב"מ מיתה הנה הוא כופר נפש של כל אחד, והוא אומרים ז"ל שאם היה דוד מונה אותם על ידי השקלים לא היה בהם נגף, ותמצא שאמר הכתוב (ש"ב כ"ד) ויוסף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד בהם הראת לדעת כי ישראל היו חייבין על הקודם, ולזה כשבא המספר בהם ללא צורך באין רשיון מאדון הכל שלט בהם הדין ונפרע מהם עונם:

עוד אפשר לומר כי כיון שהוזכר בתנאי המנין שצריך לסיבת דבר כל שחסר תנאי א' הרי הם נכללים בגדר הנגף ב"מ, וזו היתה טעותו של דוד שטעה, ולזה תמצא בתשובת יואב אליו ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה פירוש מנין ללא צורך אבל אם היה צורך בדבר יסכים גם הוא ואם המנין היה אחד אחד הגם שיהיה צורך במנין לא יפקדם בדרך זה והיה צריך לומר לו איך יכול לעשות דבר זה, ולפי שאין ענין זה מפורש בכתוב אלא מדיוק הכתוב לא מצא יואב לחלוק עם דוד. או אפשר שחשב כשראה דבר מלך חזק עליו אמר אולי שיש לו טעם נכמס וחש על עצמו ממרוד במלכות ולעולם לא מנאם אחד אחד, ובזה אין קושיא גם כן על כל איש ישראל שלא פקחו על נפשם כי הם לא נמנו אחד אחד ודבר זה שצריך למנותם על ידי סיבה אין עליהם מוטל לדעת אם יש סיבה למלך ולא בדקו אחריו לחזקת כשרותו, נמצינו אומרים כללו של דבר מספר בני ישראל נחלק לגי דינים, האחד הוא מספר שהיה אחר העגל זה היה לצורך גם הוצרך לתת מחצית השקל לצד שהיו חייבים כנזכר, ב' כל שיש צורך במספרם אין צריך למנותם על ידי שקלים אלא אפילו בחרסית אדמה וזה מעשה שאול, ג' כל שאין צורך

למנותם אין למנותם אפילו על ידי חרסית וזו היתה טעותו של דוד שהטעהו ה' על שגיונו ועל ידי נתינת מחצית השקל מותר כי זה מונע הנגף הבאה מהמספר. ואם תאמר למה הוצרך דוד למספר ולא הספיק לו מנין שקלי בני ישראל המביאים מדי שנה בשנה, יש לומר שאין הוכחה מהשקלים כי יואב לא הביא אלא מספר האנשים שולפי חרב והשקלים מביאים הכל ואפילו הקטנים כאומרים (שקלים פ"א מ"ג) אדם שוקל על ידי בנו ובתו הקטנים ועל ידי אשתו וכו', ולזה רצה לדעת מספר אנשי המלחמה ודבר זה לא ידענו ממחצית השקל המובא בית ה': (אור החיים)

ספורנו ונתנו איש כופר נפשו. כי הכרח המנין באישי האדם הוא מצד ההשתנות הקורה באישיו מהויה והפסד, וזה בסבת חטאם, כאמרם (שבת פרק במה אשה יוצאה) אין מיתה בלא חטא, ובכן כל מנין הוא מזכיר עון לכן יאות שיתן כל אחד כפר נפשו לכבוד האל יתברך, והוא רחום יכפר עון, כאמרו לכפר על נפשותיכם ולזה אמר (טו) העשיר לא ירבה, והדל לא ימעיט. כי בזה לא נכר שוע לפני דל: (ספורנו)

כלי יקר כי תשא את ראש. ראשי מבעי ליה למימר, ומ"ש ונתנו איש כופר נפשו איש מיותר כי הל"ל ונתנו כופר נפשם מובן מזה שכל אחד בפני עצמו יתן שהרי נאמר אח"כ כל העובר על הפקודים וגו', ועו"ק לדעת רז"ל שאמרו (ירושלמי שקלים פ"ב ה"ג) שכפרה זו היתה לכפר על מעשה העגל א"כ למה יתנו הכופר דווקא בשעת המספר, ועו"ק והלא בחטא העגל היו כל ישראל שוים זקנים עם נערים וכופר לא נתנו כ"א מי שהוא מבן ד'.

ונראה ליישב כל זה, במה שנאמר (שמות לב. לד) וביום פקדי ופקדתי עליהם את חטאתם. מהו ביום פקדי אלא שהורה בזה שלא נמחל להם עון העגל אלא בעבור שהיו החוטאים רבים דנפשי רחמי, כי הקב"ה חס ביותר על רבים כמ"ש (איוב לו. ה.) הן אל כביר לא ימאס וכמ"ש (יונה ד. יא) ואני לא אחוס על נווה אשר יש בה הרבה מ"ב רבוא וגו', וכן מסיק בגמרא (ע"ז ד.) אמר רבי יוחנן משום רשב"י לא היה דוד ראוי לאותו מעשה ולא היו ישראל ראויין לאותו מעשה ולמה עשו אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה וצריכי דאי אשמועינן רבים הוה אמינא משום דנפשי רחמי כו', ולפי זה אין כפרה זו משמשת כ"א בזמן שכל אחד יושב בתוך עמו כמו שאמרה השונמית (מלכים ב' ד. ג) בתוך עמי אנכי יושבת. אבל בזמן שהם נספרים אחד לאחד יש לחוש שהמספר יגרום שכל אחד לבדו בפני עצמו יעלה זכרונו למעלה ויתבקר פנקסו בכל זכות וחובה שיש לו, ושמא לא יכריעו זכויותיו על חובותיו ובסבה זו יזכירו לו עון העגל שכבר נמחל כי לא נמחל כ"א אל רבים ולא ליחידים והמספר גורם שכל יחיד נזכר לעצמו, לכך נאמר וביום פקדי והוא לשון מספר ור"ל כשיהיו נמנין לאיזו צורך אז יעלה זכרון כל איש פרטי לפני ואז ופקדתי עליהם את חטאתם כי החטא חוזר וניעור, ע"כ צוה כאן על כופר נפש זה לכפר על מעשה העגל בשעת המספר כי יפקד מושבו על כל אחד ואחד על כן ארז"ל (אבות ב. ה.) אל תפרוש מן הצבור, ולפיכך הפחותים מבין עשרים שלא היו במספר זה, לעולם בתוך עמם היו יושבים ולכך נאמר כי תשא את ראש כי לפי שיבא לפני הש"י זכרון כל ראש בפני עצמו לפיכך ונתנו איש כל איש פרטי שיש לחוש שיתבקר פנקסו ויבוקש וימצא כי היה לו חלק בפועל המגונה ההוא לפיכך יתן בפעם ההוא כופר נפשו.

ואתי שפיר גם לדברי האומרים, שכופר זה היה להציל מן עין הרע השולט בשעת המספר, כי בפעם ההוא יש מקום לשרי מעלה של האומות לקטרג ולומר מה

יקר וגדולה לישראל במספר זה על כל האומות והלא הללו עע"ז והללו עע"ז לפיכך צריכין בפעם ההוא אל כופר נפש להשקיט מדה"ד. ובוזה מיושב מה שמקשים כאן והלא כמה אומות מונין לגלגולת ואינן נזוקין לפי שאין סתם מספר הגורם כי אם זה המספר הבא לנטלם ולנשאים בכי תשא את ראש ע"כ יש לחוש מפני הקנאין הפוגעים בהם.

ומה שמקשים למה עברו שאול ודוד ומנאום בלא חצאי שקלים, נראה לתרץ שאין העין שולט כ"א במספר שהוא דבר חידוש דרך משל אם רואין אצל איש עני ק' זהובים יותר הוא צריך להזהר מן עין הרע ממה שרואין ביד העשיר כמה אלפים כך ישראל בצאתם ממצרים היו מוחזקים במתי מספר כי העינוי של מצרים היה ממעט בהם ופתאום עלה המספר אל ת"ר אלף, א"כ אז ודאי יש לחוש לעין הרע אבל אחר כך כאשר באו לארץ נושבת ויהודה וישראל כחול היס לא היה חידוש בעם רב שנמנה בעת הצורך.

ונתנו איש כופר נפשו. בפר' תרומה נזכרו ג' תרומות ובכולם הזכיר לשון קיחה, ובפר' זו הזכיר בכולם לשון נתינה, ומהו זה שארז"ל (מנחות כט. תוספות ד"ה שלשה) שמשה נתקשה בשקלים אלו מהו הקישוי. נ"ל כי לשון לקיחה משמע שיקח מכל אחד בעל כרחו והיה משה מתקשה בדבר להכריח כל אחד על הנתינה כי עם קשה עורף הוא, וכדי לתקן זה כתיב בפר' במדבר (א. ג. ד.) תפקדו אותם לצבאותם אתה ואהרן, ואתכם יהיו איש איש למטה איש ראש לבית אבותיו הוא. ויש להתבונן למה צוה ליקח ראש כל שבט אל המספר אלא ודאי שלא יהרהרו על משה לומר שלוקח מהם בקע לגלגולת לצרכו, כי כשיראה כל א' שראש שבטו עומד שם ומסכים על זה אז יתנו מרצון טוב כי כל אחד יחשוב שראש שבטו לא יניח לעשות לו עול. וז"ש כי תשא את ראש בני ישראל ר"ל כשתשא את ראש של כל שבט ושבט אל המספר זה"ש לפקודיהם, אז ונתנו איש כופר נפשו מסתמא יתנו מרצון טוב ולא תצטרך לכופם, והיה פסוק זה כולו תשובה על מה שהיה משה מתקשה בו והשיב לו הקב"ה כי תשא וגו' ר"ל כשתעשה דבר זה אז ונתנו מעצמם, לכך נאמר ראש בלשון יחיד לפי שמדבר בראש כל שבט ושבט.

ומה שפירש"י ג' תרומות האמורות כאן אחת מהם הבאה נדבה, לא ידעתי איזו מהם מדברת באותה הבאה נדבה, כ"א תדקדק בלשון הכתוב תמצא שכולם מדברים מן בקע לגלגולת. ועו"ק כי בפר' תרומה יחס ב' תרומות ראשונים אל הש"י כי בראשונה נאמר ויקחו לי. לשמי ובשניה נאמר תקחו תרומתי. אבל בג' נאמר וזאת התרומה אשר תקחו מאתם. כי היא תלויה בנדבת הנותן, וכאן קרא שלשתן תרומת ה'.

ע"כ נ"ל יותר נכון לומר, שכל הג' מדברים מן בקע לגלגולת כי מצינו שמשה היה מונה אותם ג"פ א' כאן, ב' בחומש הפקודים, ג' בערבות מואב, וכולם היו ע"י חצאי שקלים שהם חובה וכופר נפש ע"כ יחס הג' אל השי"ת מבי טעמים, הן מצד שזכות יש להקב"ה בהם כי כל הנפשות של השי"ת המה ובחמלתו על ברואיו הוא לוקח מחצית השקל תמורת הנפש ע"כ נקראו כל הג' תרומת ה', הן מצד שבכל מקום שיש נדנוד גסות הרוח שהעשיר יש לו מקום להתגאות על העני לאמר לו נדבתי גדולה משלך שם אין הקב"ה קורא שמו יתברך עליו לפיכך לא יחס אל השי"ת בפר' תרומה הנדבה הג', אבל כאן שכל הג' היו הבקע שעשיר ועני שוין בו ואין מקום להתגאות אחד על חבירו ע"כ נקראו כל הג' תרומת ה'. ומה שלא הזכיר בפר' תרומה כ"א ב' שהיו בקע לגלגולת לפי שלא הזכיר שם כ"א הדברים שהיו צורך שעה כי לתרומה ראשונה היה צורך שעה לעשות ממנה

האדנים, ומן הב' קרבנות ציבור, והג' נדבה לצורך המשכן וכליו, אבל כאן באה המצוה למשה שבכל פעם שימנה אותם ימנם ע"י השקלים הוצרך להזכיר ג', להודיע שאין צורך בחצאי שקלים אלו כ"א בג' מספרים של משה אבל לא לדורות, ושאל ודוד יוכיחו שלא מנאום ע"י השקלים, ולכן לא נאמר כאן שאו את ראש ואמר כי תשא לומר לך דווקא בזמן כי תשא אתה ולא לדורות.

ד"א לפי שג' תרומות שזכרו בפר' תרומה, נזכר לשון קיחה בכולם המורה על שיקחו מהם בעל כרחם ע"כ לא הזכיר השם המיוחד בשום אחת מהם כי זה נקרא מצות אנשים ולא מצות השי"ת כי האדם המכריחו על הנתניה נקראת התרומה על שמו כמ"ש (ישעיה כט.ג) יען כי נגש העם הזה ר"ל שהם נגושים ואנוסים על כל דבר מצוה על זה אמר ותהי יראתם אותי מצות אנשים, כי דומה כאילו נצטוו מן האנשים המכריחים אותם, אבל כאן נאמר בג' ונתנו המדבר בזמן שהם נותנים מרצון טוב בלתי שום אונס ע"כ נקראו ג' תרומות ה' כי נתניה זו ודאי לשם שמים. ואע"פ שלא נזכר השם בפר' תרומה בכולם מ"מ הזכיר בראשונה לי ובשניה תרומתי, כי זכות יש להשי"ת בהם על כל פנים וזה פירוש יקר. (כלי יקר)

יג | יתנו כל-העבר על-הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה | יתנו כל-העבר על-הפקדים מחצית השקל תרומה ליהוה:

אונקלוס דין יתנוון כל דעבר על מננניא פלגות סלעא בסלעי קודשא עשרין מעין סלעא פלגות סלעא אפרשותא קדם יי: (אונקלוס)

יונתן דין שיעורא איתחמי למשה בטוורא הי כדינרא דאשא והיכדין אמר ליה פדין ינתנוון כל מאן דעבר על מננניא פלגות סילעא בסילעא דטבעא דקודשא עשרין מעין סילעא פלגות סילעא אפרשותא קדם יי: (תרגום יונתן)

רס"י זה יתנו. הראה לו כמין מטבע (ד) של אש ומשקלה מחצית השקל, ואמר לו כזה יתנו: העובר על הפקודים. דרך המונין מעבירין את הגמנין זה אחר זה, וכן כל אשר יעבור תחת השבט (ויקרא כז, לב), וכן תעבורנה האלן על ידי מונה (ירמיה לג, ג). מחצית השקל בשקל הקדש. במשקל השקל שקלצתי לך לשקול זו (ה) שקלי הקדש, כגון שקלים האמורין בפרשת ערכין וסדה אחוזה: עשרים גרה השקל. עכשיו פירש לך כמה (ו) הוא: גרה. לשון מעה, וכן בשמואל (א ב, ג). יבא להשתחות לו (ז) לאגורת כסף וככר לחם: עשרים גרה השקל. שהשקל השלם (ח) ד' זוזים, והזוז מתחלתו חמש מעות, אלכא בלו והוסיפו עליו (ט) שתות, והעלוהו לשש מעה כסף, ומחצית השקל הזה שאמרתי לך, יתנו תרומה לה: (רס"י)

שפתי חכמים (ד) מדכתיב זה משמע שרימז לו על דבר: (ה) דק"ל דמחצית השקל בשקל הקדש משמע דיביאו חזי השקל עם השקל שלם ואם כן היה לו לכתוב שקל וחזי על זה פירש במשקל ר"ל בשקל הקדש וכו': (ו) כלומר לעיל בפרשת משפטים כתוב נמי שקל ולא פירש לנו הכתוב כמה הוא ועכשיו פירש לך כמה הוא: (ז)

שהוא נמני לשון מעה: (ח) דק"ל דבתחלה כתיב מחלית השקל ואחר כך כתיב עשרים גרה השקל למשמע שקל שלם יתנו ומתוך השלם עשרים גרה והם יתנו חליו שהוא עשרה גרה: (ט) הולך להוסיף זה משום ללא תקשה דקרא קאמר שהשקל עשרים גרה והיה ראוי להיות כ"ד שהרי השקל השלם ד' זוזים והזוז שקל מעה ועל זה פירש והוסיפו עליהן וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא זה. השיעור כמו וזה אשר תעשה אותה: וטעם **כל העובר**. שעברו משנותם עשרים. והם כמו שלשה שבועות שנים אז הוא האדם תמים דעת. גם גופו לא יגבה עוד בקומה. ואלה הגרות גרגרות חרוב הם: כל הפקודים. הפועלים: (אבן עזרא)

הרמב"ן מחצית השקל בשקל הקדש. קבע לו משה רבינו מטבע כסף בישראל, כי מלך גדול היה, וקרא למטבע ההוא "שקל" בעבור שכל המטבע במשקל שלם, אין בו פחות ולא כסף סיגים. ובעבור שמשקלי הערכין (ויקרא כז כה) ופדיון הבכור (במדבר יח טז) במטבע ההוא שהם קדש, וכן כל שקלי המשכן (להלן לח כד) וכן כל כסף קצוב האמור בתורה (דברים כב כט), יקרא לו הכתוב שקל הקדש:

וכן הטעם אצלי במה שרבותינו קוראין לשון התורה "לשון הקודש", שהוא מפני שדברי התורה והנבואות וכל דברי קדושה כולם בלשון ההוא נאמרו. והנה הוא הלשון שהקב"ה יתעלה שמו מדבר בו עם נביאיו ועם עדתו אנכי ולא יהיה לך ושאר דברות התורה והנבואה, ובו נקרא בשמותיו הקדושים אל, אלהים, צבאות, ושדי, ויו"ד ה"א, והשם הגדול המיוחד, ובו ברא עולמו (ב"ר יח ו), וקרא שמות שמים וארץ וכל אשר בס, ומלאכיו וכל צבאיו לכולם בשם יקרא מיכאל וגבריאל בלשון ההוא, ובו קרא שמות לקדושים אשר בארץ אברהם יצחק ויעקב ושלמה וזולתם:

והרב אמר במורה הנבוכים (ג ח) אל תחשוב שנקרא לשוננו לשון הקדש לגאותינו או לטעותינו, אבל הוא בדין, כי זה הלשון קדוש לא ימצאו בו שמות לאבר הבעילה בזכר או בנקבה, ולא לטפה ולשתן ולצואה רק בכנוי. ואל יטעה אותך "שגל" (תהלים מה י), כי הוא שם אשה המזומנת למשכב, ואמר ישגלה (דברים כח ל) על פי מה שנכתב עליו, ופירושו יקח אשה לפילגש:

והנה אין צורך לטעם הזה, כי הדבר ברור שהלשון קדש קדשים הוא כמו שפירשתי. והטעם שהזכיר על דעתי איננו אמת, כי מה שיכנו ישגלנה, ישכבנה, יורה כי משגל שם עצם לבעילה, וכן יכנו לאכול את חוריהם (מ"ב יח כז), כי הוא שם מגונה. ואם מפני טעמו של הרב, היו קורים לו "לשון נקיה", כענין ששנינו (סנהדרין סח:) עד שיקיף זקן התחתון ולא העליון אלא שדברו חכמים בלשון נקיה, ואמרו כי אם הלחם אשר הוא אוכל לשון נקי (ב"ר פו ז), וכן במקומות רבים:

ופירש הכתוב כי השקל עשרים גרה של כסף, ותרגם אונקלוס מעין, כי הגרה אצלו שם למטבע הנקרא בארמית מעה, וכן תרגם יונתן בן עוזיאל (ש"א ב לו) לאגורת כסף למעה דכסף, וכן אמר בשקל הקדש סילעא, כי כן שם המטבע בארמית, ושיעורו ידוע נמי בתלמוד (קידושין יא.):

וכתב רש"י (לעיל כא לב) שהשקל משקלו ארבעה זהובים, שהוא חצי אוקיה למשקל הישר של קלוניא. מצא הרב מפורש בגמרא (ב"מ לד:) שהסלע ארבעה דינרין, וקבל במשקל הדינרין שהוא כמשקל הזהובים. וכן כתב בפירושו בגמרא בבבא קמא לו:

ד"ה כסף צורי) הדינר משקלו זהוב, וכן קורין בקוסטנטינה הזהוב דינר. וכן זה אמת הוא אבל שיער הרב בזהובים הנמצאים בדורו וגם בדורנו, והם כמשקל חצי האוקיא שהזכיר, ואיננו כן, כי מלכי הגוים פחתו הזהובים, וכבר מצינו בדברי בעל הלכות גדולות (הל', בכורות והל', קדושין) והגאונים הראשונים כי הדינר הנזכר בכל מקום בתלמוד הוא דינר ששדנג, וכן כתוב במסכת קדושין בהלכות רבינו (הרי"ף, פרק א), ואמר שהוא דינר זהב של ערביים. ולפי השיעורין הנמצאים בדבריהם הדינרין שבתלמוד גדולים מן הזהובים הנמצאים היוצאים בזמננו קרוב לשליש השקל, והשקל שלשה רביעי אוקיא למשקל של הארץ הזאת, והוא האוקיא שהזכירה הרב ז"ל:

ודע כי שקלי התורה הם הסלעים האלו שכל סלע מהן ארבעה דינרין, אבל שקל המוזכר בדברי חכמים, כגון ששינו (שבועות מג.) שקל הלוייתי עליו וסלע היה שוה, סלע הלוייתי עליו ושקל היה שוה, הוא ב' דינרין, חצי הסלע. וטעם זה, מפני שהעם קורין שקלים לחצי הסלעים שהיו שוקלים בכל שנה, וכן הונהג בלשון חכמים במשנה, ועל כן אומר אדם לחברו שקל הלוייתי, כלומר המשקל שישראל שוקלים. ויתכן שעשו בזמן בית שני מטבע של כסף של ב' דינרים כדי שיהא מצוי לתת לגזבר ההקדש ולא יצטרכו לקלבון, וקראו לזה המטבע שקל, והיו קורין לשקל של משה שהוא שקל של תורה סלע כתרגומו. ויש אומרים כי הטעם ממה שאמרו (בכורות ה.) מנה של קדש כפול היה, וכן כל המטבעות. ואינו נכון, כי שקלי עבד ואונס ומפתה אינם של קדש: (הרמב"ן)

בעל הטורים זה יתנו כל העבר על. בגימ' זה היה כמין מטבע של אש: זה יתנו. כמנין ז"ה פירוש שנים עשר שבטים יתנו דאיכא למאן דאמר שבט לוי לא נתנו: **עשרים**. בגימטריא עשיר ודל שהיו כולם שוין בזה: **שקל**. בגימטריא נפש שבא לכפר על הנפש: **בעל** (הטורים)

אור החיים זה יתנו וגו'. רז"ל אמרו (תנחומא) לקח כמין מטבע של אש מתחת כסא הכבוד והראהו למשה, וקשה והלא יותר תהיה נשגת הידיעה באמירה כשיאמר לו המשקל בפ רש ממה ש כ ר בתבנת אש כי השערת שיעור הדטות לא תחקק בציור לשער אליה אלא בסמיכות, ונראה בהעיר למה נתרצה ה' במחצית השקל לבד ולפחות היה לו לומר שקל שלם, גם למה יצו ה' לבל יוסיף העשיר ולבל יגרע העני ממחצית השקל, ולתת טעם לב' הערות נתכוין ה' ואמר לו זה יתנו דע כי אין עיקר הענין הוא הנגלה אלא הנסתר שזה בא בדמיונו, וכבר כתבנו בכמה מקומות כי שכינתו יתברך שהיא בחינת כסא כבודו יתברך על ידי מעשה בני ישראל יסובבו הפרדה, והוא אומרו (ישעי נ') ובפשעיהם שולחה אמכם, גם אומרו (משלי ט"ז) ונרגן מפריד אלוף, ועל ידי מעשה העגל שהוא כנגד כל התורה כולה יסובבו הפרדת השכינה בשורשי בחינת כל נשמות ישראל, לזה צוה ה' שיתנו מחצית השקל שהוא סימן למה שהפרידו הם במעשיהם לשוב ליחדם יחד, ולהכרת הדבר הראהו כמין מטבע של אש מתחת כסא כבודו כי שם בחינת שורשי נשמות בני ישראל ואמר לו זה יתנו פירוש יחזור לתת סוד מחצית השקל שהפריד והוא זה יסוד וסוד הדבר ולזה יכוין כל נותן ורחמנא לבא בעי

לכוין אל המכוון ליחד הנפרד והנחלק, ולזה גמר אומר את תרומת ה' והוא מה שרמזנו במחצית השקל כי מתכנית בחינה זו בשם תרומת ה', ומעתה אם ירבה העשיר הנה הוא מפסיד הכוונה שהיא העיקר לזה צוה ואמר **העשיר לא ירבה והדל לא ימעט** והטעם **לתת את תרומת ה'** כנזכר שאם ירבה או ימעט אין רישום תרומת ה' ניכר, ולטעם זה הקדים הכתוב זכרון השיעור ואחר כך זכרון הנתניה שהיה לו להקדים זכרון הנתניה ואח"כ שיעורה אלא נתכוין לתת טעם הקצבה למה קצב מחצית השקל ואמר **לתת** וגוי' כמו שפירשנו, ואולי כי רמז גם כן שאין הקצבה שוה אלא בבחינת הקצבה אבל בבחינת הכוונה מן הנמנע כי ישוה כל ישראל בכוונת הלב שכל אחד כפי בחינת חיבתו בקונו יעשה הדבר בחשק גדול והבן, ולזה סמך מצות ההשוואה לא ירבה העשיר ולא ימעט העני ממחצית השקל, אבל בבחינת הכוונה אין מציאות להשוות הלבבות:

ובדרך רמז תתבאר על זה הדרך כי בא הכתוב לגלות נסתרות לה' אשר יעשה בעולמו דבר שכל רואה יתמה בהלקח איש צדיק ישר קודם זמנו יחצו ימיו כמשפט המתחייב לאנשי דמים ומרמה ויבהלו רעיוני האדם לחשוב אחד מבי דרכים או יכחיש ב"מ אושר הצדיקים כי אין טוב בעמל האלהי או יחשוב כי זה האיש מצפוניו אינו כנגלה ממנו והורעה חזקתו לטוב, אשר על כן אמר ה' **כי תשא את ראש בני ישראל פירוש אם תראה שיסתלק ראש בני ישראל בלא עת ולא יעלה בכלח כעלות גדיש בעתו הטעם הוא לפקודיהם** על דרך אומרם ז"ל (שהש"ר פ"א) בפי אשכול הכופר דודי לי ואמרו ז"ל איש שהכל בו הוא כופר נפשם של ישראל, והוא אומרו **לפקודיהם** לשון חסרון על דרך אומרם (במדבר ל"א מ"ט) ולא נפקד ממנו איש כי לצד חסרון ישראל שנתחייבו לזה אני נוטל את ראשם בעדם לכופר נפשם שלא ימותו כל ישראל, ויתבאר גם כן **לפקודיהם** על דרך אומרם בזוהר (ז"ח) בפסוק כל העובר על הפקודים כל העובר על המצות לומר כי טעם החסרון הוא לצד עוברים על מצות ה', ומעתה לא יחשוב אדם רע לא על המסלק למה ולא על המסתלק כי נסתרו בלתי הגון:

ואמר ה' כי לצד שהדור הוא הגורם לילקח הצדיק לזה צריך לתת כל איש ישראל כופר נפש הצדיק שמת בעדו, והוא אומרו **ונתנו איש כופר נפשו** של המסתלק או גם כן של הנשארים שירגישו בפטירת הצדיק שנלכד בשחיתותם וכל אחד ישכיל כי חייב מיתה לשמים ויתקן מעשיו, והוא מה שמפורש בדברי קבלה (ישעי' נ"ז) מפני הרעה נאסף הצדיק פירוש אם הסובבים דבר הרגישו החסרונם ותקנו מעשיהם שלא תבא, ואם לא הרגישו כדי שלא יהיה בתוך הרעה שתבא אחריו, ולזה צוה ה' כאן **ונתנו איש וגוי'**, ואומרו **בפקוד אותם** פירוש לא יאחרו נתינת הכופר אלא תכף ומיד בפקוד אותם במעשה זה שנטל ראשם כל אחד יתקן מעוותו, ואומרו **ולא יהיה בהם** וגוי' הא למדת שאם לא יעשו כנזכר יהיה בהם וגוי', ואמר **בפקוד אותם** רמז כי לא יאוחר העונש אלא תכף לפקידה, וכן תמצא שבכל עת שיסתלק הצדיק רעה הבאה אחריו היא סמוכה לפטירתו כמאמרם ז"ל (סנהדרין ק"ג:): וכמו שראינו בעינינו בדורות הללו, ואומרו **זה יתנו** כאן פירש הכתוב מה הוא כופר נפש שצוה לתת ואמר **זה יתנו** יכוין אל ספר התורה דכתיב (יהושע א') לא ימוש ספר התורה הזה מפיד, גם אמרו ז"ל כי הקב"ה לפניו כל היום מונח ס"ת כמשפטו אשר צוה למלך ישראל (דבריס"י י"ט) והיתה עמו וגוי', והוא מה שהראהו באצבע זה יתנו וסתמו כפירושו שעל המונח לפניו תמיד צוה ה' ובאמצעות מה שילמדו בתורה היא מגינה ומכפרת עון ומרבה זכיות כאומרם (מנחות ק"י) ותלמוד תורה כנגד הכל ואפילו היו ביד האדם עבירות רבות זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם כאילו הקריב כל הקרבנות המכפרים, והוא אומרו **כל העובר על הפקודים** שהם המצות זה יהיו

לו לתיקון כל דבר, ונמשך גם כן אומרו **כל העובר** עם שלמטה לומר תיקון למי שאינו בן תורה במה יתן כופר נפשו כי הוא בור ריק אין בו מים, לזה אמר **כל העובר** וגוי **יתן מחצית השקל** כיששכר וזבולון ושמעון אחי עזריה (סוטה כ"א). ורבים כהם אשר יחצון כספם לעמלי תורה, ואומרו **בשקל הקדש** פירוש בעד שקל הקודש שהוא התורה, או ירצה שבזה ישוה הוא לנותן אמרי ספר כאומרו (קהלת ז') בצל החכמה בצל הכסף, עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (בכורות ה'). שקל הקודש כפול היה, ובא להודיע כי מה שיטול מהקודש בעד מחצית כספו לא שיתנכה מחלק הלומד ונמצא כל אחד אין בידו אלא מחצית שכר לא כן הוא כי שקל הקודש כפול היה ונמצא כל אחד בידו שקל שלם והבן, ואומרו **עשרים גרה** וגוי רמז לבי עשירות שבשכינה, כסא ה', והמלך היושב על הכסא והבן, והנה באמצעות הלומד והעושה יתכוין הדבר ליחוד הבחינות, ורשם באומרו **מחצית השקל תרומה לה'** כי היא זאת שכינת אל חי והיא הנפגמת במעשה ישראל ומתיחדת בתורה ומעשים, ומעתה הגם כי שנים עשו הדבר כל אחד יטול כנגד השנים כידוע הטעם, ואומרו **העשיר לא ירבה** פירוש כי הנותן מחצית שקלו בעולם הזה לא יראה בעיניו שהוא דבר מרובה וירע בעיניו לחלק מחציתו, ואמר **והדל לא ימעיט** פירוש לצד היותו דל ונכסיו מצומצמים לא ימעיט, וטעם ב' אמר **לתת את תרומת ה' לכפר על נפשותיכם** ובערך המוצג יוקטן כל הניתן בעדו, וכאן יש ב' השגות יקרות, א' שבזה יתן תרומת ה' ויחוד קוב"ה ואין ערך לדבר הלז, ועוד לכפר בעד הנפש אשר בעדה יתן אדם עור בעד עור וגוי (איוב ב'):

ואומרו כל העובר וגוי מבן עשרים שנה כאן הודיע סוד מה שלא חייבה התורה לאדם אלא עד שהוא בן עשרים שהוא לטעם עד שיגיע לגדר זה שתהיה נפשו שלימה מהשגת המושכל מההדרגות הרוחניים האלהיים אשר נפש ישראל משם הוא ולזמן הנזכר תשיג, והוא סוד אומרו (תהלים ב') ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך, ועיין בדברי הזוהר (משפטים צ"ח). ויש טעם נכבד למה לא יענש אדם עד גבול זה כי הוא לצד שעדיין לא שלימה דעתו בהכרת המושכל ובהשכלת הידיעה ובתגבורת המספיק להערכת מלחמה לשבור כח המסית ולנצח תאות הטבעיות ולהשכיל ברצון הנפש ולהבחין את אשר ידבר בלבו אם לאושר ובהיותו בן כ' הנה הוא שלם בדעתו להחזיק מגן וצנה בתגבורת השכל וההבחנה והבחירה בדרך החיים והבן: (אור החיים)

כלי יקר זה יתנו כל העובר על הפקודים מחצית השקל וגוי. פירש"י דרך המונין מעבירין את הנמנין זה אחר זה כו' ומ"מ לשון על הפקודים אינו משמע כן, ויתכן לפרש לדעת רז"ל (ירושלמי שקלים פ"ב ה"ג) שהיה זה כופר נפש על עון העגל כי שם עברו ישראל על פקודי ה' ישרים אשר פקד ה' למשה לכך נאמר כל העובר על הפקודים המה עוברי עבירה אשר היו צריכין אל כופר זה.

וטעם למחצית השקל, נמצאו במדרשים כמה דרכים שונות ואומר אני להוסיף עליהם עוד ג' טעמים. האחד הוא, לפי שבמעשה העגל גרמו שבירת הלוחות לשנים ע"כ יתנו בקע דהיינו שקל בקוע לשנים. השני הוא, לפי שזה היה כופר נפש וידוע שמצד הנפש אין יתרון לשום אדם על חבירו כי נפש החיוני שוה בכולם על כן עשיר ורש שוין בכופר זה, ולפי שכל אדם הוא שקל שלם, וכל מחצית נכלל במספר י' כי כן מנו רז"ל (נדה לא). במאמר שלשה שותפין באדם י' דברים הבאים מן אב ואם וי' דברים הבאים מן הקב"ה וא"כ הרי האדם השלם עשרים גרה ומחציתו תרומה לה' לכפר על חלק הנפש.

טעם ג' הוא היותר מחוור מכולם, והוא, שמצינו במדרש (תנחומא תשא יא.) והילקוט

מביאו בפרשה זו וז"ל ונתנו איש כופר נפשו. כששמע משה כן נתירא ואמר עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב.ד.) רבי יהודה בר אילעי אומר אמר משה מצינו שפדיון נפשו של אדם ככר כסף שנאמר (מלכים א' כ.לט) והיה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקול, ר' יוסי אומר מן מוציא שם רע אתה למד שנאמר (דברים כב.יט) וענשו אותו מאה כסף. ואנחנו הוצאנו שם רע ואמרנו אלה אלהיך ישראל. כל אחד ואחד ממנו צריך ליתן מאה כסף, ריש לקיש אמר מן האונס אתה למד כתיב (שם כב.כט) ונתן האיש השוכב עמה וגוי' ואנחנו אנחנו הדבור לא יהיה לך. ועשינו ע"ז כל אחד ממנו צריך ליתן חמשים כסף, רבי יהודה בר סימון אמר מן שור נגח אתה למד שנאמר (שמות כא.לב) אם עבד יגח השור וגוי' ואנחנו המרנו כבודו בשור שנאמר (תהלים קו.ב) וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. כל אי' ממנו צריך ליתן שלשים שקל. ידע הקב"ה מה שבלבו של משה אי"ל חייד לא ככר כסף, ולא מאה כסף, ולא חמשים שקלים, ולא שלשים שקלים, אלא זה יתנו מחצית השקל עכ"ל. וכפי הנראה שיש במדרש זה הרבה דברים בלתי מובנים וכי משה היה מחשב בענין המעשה שהיה בימי ישראל עם מלך ארם, גם מ"ש ואנחנו אנחנו הדבור מחוסר ביאור, וענין שור נגח קשה להבינו.

ואומר אני לפי שמצינו במעשה העגל עברו ישראל על ד' ראשי עבירות, והם ע"ז ג"ע וש"ד ולשון הרע כנגד כולם כמו שפירש"י על פסוק ויקומו לצחק. ולשון הרע הוא מה שנאמר קול ענות אנכי שומע. היינו חרופים וגדופים וזהו מ"ש זה לזה אלה אלהיך ישראל. כי סתם ע"ז תלויה במחשבת המאמין בה כי מטעם זה נאמר (יחזקאל יד.ה) למען תפוש את בית ישראל בלבם. ולא די להם זה אלא ספרו בפיהם הדבר כמוציא שם רע על קונו ואמרו אלה אלהיך ולא ה' פעל כל זאת, ענין העליה ממצרים, וכשאמר הקב"ה למשה ונתנו איש כופר נפשו היה מסופק על איזו עון מארבע עבירות אלו יהיה כופר נפש אם על ע"ז או על ש"ד, או על ג"ע, או על לשון הרע.

דעת ר' יהודה בר אילעי הוא, שמשה חשב מסתמא כופר זה יהיה על ע"ז ואז יהיה ודאי ככר כסף שלם. והבין זה ממה שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל ועל דרך שמסיק בילקוט פרי' זו שר"ת מן כל השבטים עולה ת"ק אלף וצ"ז אלף והיכן עוד שלשת אלפים למלאות ת"ר אלף, הם שנפלו בעגל, וחשב משה למאי נפקא מינה רמז לו הקב"ה לישא את מספר ראש כל שבטי ישראל ולידע מתוכו כי ג' אלפים נפלו בעגל אין זה כ"א שרצה ה' שאבין מתוך זה כשם ששלשת אלפים אלו היו כפרה על כל הגופות של כל ישראל, כך כופר הנפשות יהיה גם כן במספר זה והיינו ככר כסף שעולה מספרו שלשת אלפים שקל כמו שפירש"י בפרשת אלה פקודי (לח.כד) וא"ת מנא לן שכופר זה יהיה דווקא על ע"ז ולא על שאר עבירה מן ד' אלו ע"כ מביא ראיה מן פסוק והיה נפשך תחת נפשו או ככר כסף תשקול. והיה כופר על ששלח איש חרמי מיד, והוא מלך ארם שאמר אלהי הרים ה' ולא אלהי עמקים (מלכים א' כ.כח) והוא שכחש בה' ויאמר לא הוא משגיח בשפלים כלל אלא שכינתו בגבהי מרומים והיה זה גם דעת עושי העגל, ומאחר שמצינו שם פדיון נפש ככר כסף אי"כ ודאי גם כאן, מה שחשב משה שמא רצה ה' מכל אחד ככר שלם הוא בעבור חטא ע"ז.

אמנם דעת ר' יוסי, שמשה חשב שכופר זה הוא על לשה"ר וקול ענות של חרופים שהוציאו שם רע על הקב"ה ואמרו אלה אלהיך בדרך שנתבאר למעלה.

ודעת ריש לקיש הוא, שמשה חשב שכופר זה הוא על ג"ע לכך אמר מן האונס אתה למד, ומ"ש ואנחנו אנחנו את דבור לא יהיה לך לפי שארז"ל (מכילתא יתרו פי"ח)

שהדברות היו חמשה מול חמשה לא יהיה לך כנגדו לא תנאף כו' כמו שיתבאר לקמן בפסוק אנא חטא העם הזה חטאה גדולה. ולפי זה הא בהא תליא לפי שעברו על אנכי ה' אלהיך עברו גם על לא תרצח ולפי שעברו על לא יהיה לך עברו גם על לא תנאף כי את זה לעומת זה נצטוו.

ודעת רבי יהודה בר סימון, שמשה חשב שמא כופר זה, הוא על ש"ד שהרגו את חור כשור נגח שהמית עבד כי בזמן שישראל עושים רצונו של מקום נקראו בני אל חי וכשאין עושין רצונו נקראו עבדים, ע"כ ניתן לחור ערך העבד וישראל המשיל לשור נגח לפי שנאמר (תהלים קטו.ח.) כמוהם יהיו עושיהם וגוי וא"כ כמו שעצם הע"ז היתה שור אוכל עשב כך הם ירדו ממדריגת האדם ובאו לערך השור. ואמר הקב"ה לא ככר כו' לפי שמהידוע שבכל הסרת איזו דבר רע צריך להסיר הסבה וממילא יתבטל המסובב, כדרך שארז"ל (תנחומא חקת ח.) על כפרת העגל תבא האם ותקנח צואת בנה כי הפרה אדומה האם, אשר הולידה את העגל, בביטול השורש יפלו מעצמם הענפים אבל אם תכרות הענפים יש לחוש פן יחזור שורש פורה ראש ולענה להצמיח הענפים, כך אמר הקב"ה שעיקר כפרה זו היא על השורש דהיינו על הדבר אשר היה סבה על כל העבירות האלו וזהו רוב הזהב וחמדת הממון הביאם לידי מעשה זה, כארז"ל (יומא פו. א.) ויעשו להם אלהי זהב אמר משה לפני הקב"ה אתה גרמת להם בעבור רוב זהב שהשפעת להם כו', וביאור הדבר כך הוא לפי שהשפיע להם רוב זהב ע"כ היו חמדנים ועינם לא תשבענה ובקשו להם בצורת שור כי פני השור מהשמאל במרכבה וכתוב (איוב לו. כב.) מצפון זהב יאתה. וחשבו שמזל שור מעשיר והוא ישפיע להם עוד רוב זהב, וכמ"ש (משלי יד. ט.) ורב תבואות בכח שור, וכן יוסף המשביר לכל הארץ נקרא בכור שור. וע"כ צוה ליתן מחצית השקל לכפר על החומד ממון שלעולם אין בידו יותר מן המחצית כארז"ל (קהלת רבה א. יג.) יש בידו מנה מתאוה מאתים יש בידו מאתים מתאוה ד' מאות נמצא שלעולם אין בידו יותר מן מחצית השקל.

ויכול להיות לפי ששפע זה היה מן בזת מצרים ובזת היס, אשר עליהם אמר שלמה תורי זהב נעשה לך עם נקודת הכסף (שיר א. א.) פירש"י נקודת הכסף היינו בזת מצרים, ותורי זהב היינו בזת היס, ע"כ באו שני מיני כפרה אלו כי תבא פרה אדומה ותכפר על התולדה דהיינו עגל של זהב האדום הזה, ויבאו מחצית שקלי כסף אלו לכפר על חטא הנמשך מן נקודת הכסף כי בזמן שריבוי הכסף מצוי אצל בעליו אז הוא מוסיף תאוה על תאוותו והוא לעולם עני בדעתו ורמז לדבר כי אותיות עני סמוכות לאותיות כסף, ודבר זה יתבאר עוד בפסוק כי פרוע הוא ע"ש. (כלי יקר)

דעת זקנים מחצית השקל. לכפר על חצי היום שחטאו כמו שאז"ל במסכת שבת פרק ר' עקיבא בושש בא שש והשקל כ' גרה הרי חציו עשר לכפר על עשרת הדברות שעברו ואיתא בזבחים פרק רבי ישמעאל אומר חמשה אצבעות של ימינו של הקב"ה כלן ליחוד הגאולה באצבע קטנה כזה הראה לנח לעשות את התיבה שנאמר וזה אשר תעשה אותה שנייה לה כשהכה את מצרים שנאמר אצבע אלהים הוא בשלשית דהיינו אמה בה כתיב והלוחות כתובים באצבע אלהים ברביעית שהיא סמוכה לבהן הראה למשה הלבנה בגודל הראהו מחצית השקל שנאמר זה יתנו ובכל היד עתיד הקב"ה להכרית ולהשמיד בני ישמעאל ובני ארם שנאמר תרום ידך על צריך וכל אויביך יכרתו: (דעת זקנים)

[יד] כָּל הַעֲבָר עַל-הַפְּקָדִים מִבְּנֵי עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמֵעֵלָה יִתֵּן תְּרוּמַת יְהוָה:

אונקלוס פל דְעֵבֶר עַל מְנִינְיָא מִבְּר עֶסְרִין שְׁנִין וּלְעֵלָא יִתְּן אֶפְרָשׁוּתָא קָדָם יְיָ :
(אונקלוס)

יונתן פֶּל מֵאֵן דְעֵבֶר עַל מְנִינְיָא מִבְּר עֶשְׂרִין שְׁנִין וּלְעֵלָא יִתְּן אֶפְרָשׁוּתָא קָדָם יְיָ :
(תרגום יונתן)

רש"י מִבְּר עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה. לַמִּדָּךְ כֹּאן, שְׁאִין פְּחוּת מִבְּר עֶשְׂרִים יוֹלָא (ו) לִכְזָא,
וּנְמָנָה כֻּלְל אֲנָשִׁים: (רש"י)

שפתי חכמים (י) מדכתיב מבין עשרים שנה למה לי כל העובר על הפקודים אלא למדך כאן וכו' כלומר להכי נקט לשון פקודים להודיע שאין פחות מבין ד' יולא לכזא דמאינו לשון פקודים גבי חיל כדכתיב ויקלוף משה על פקודי החיל וכתוב ויפקוד שאול את העם ופירושו של קרא כך הוא כי תשא את ראש בניי ללאת לכזא המלחמה יהיו מבני כ' שנה ומעלה. וא"ת למה לו להורות שאין נמנה וכו' הא כבר הודיענו זה בספר במדבר דכתיב מבין עשרים שנה ומעלה כל יולא לזא וי"ל דהוה אמינא דוקא במלחמת חובה הקפיד הקרא אבל לא במלחמת הרשות לכן כפל הענין שאף במלחמת הרשות אינו יולא כי אם מבין כ' שנה ומעלה: (שפתי חכמים)

בעל הטורים מבין עשרים שנה. ס"ת המן שבא להכריע שקלים של המן : שנה ומעלה. בגימ' לעונשים. עשרים שנה ומעלה. ר"ת עשו ואתן אדם תחתיד : (בעל הטורים)

דעת זקנים כל העובר. כמו תעבורנה הצאן ע"י מונה שכן דרך מונה בהמותיו מכניסן לדיר ומוציאן בפתח קטן אחד [אחד]: (דעת זקנים)

[טו] הַעֲשִׂיר לֹא-יִרְבֶּה וְהַדֹּלֵל לֹא יִמְעִיט מִמְחֻצֵית הַשֶּׁקֶל לְתַת אֶת-תְּרוּמַת יְהוָה לְכַפֵּר עַל-נַפְשֹׁתֵיכֶם:

אונקלוס דְעֵתִיר לֹא יִסְגִי וּדְמִסְכּוֹן לֹא יִזְעַר מִפְּלָגוֹת סְלֵעָא לְמִתְּן יִתְּן אֶפְרָשׁוּתָא קָדָם יְיָ לְכַפֵּרָא עַל נַפְשֹׁתֵיכּוֹן : (אונקלוס)

יונתן דְעֵתִיר לֹא יִסְגִי וּדְמִסְכּוֹן לֹא יִזְעַר מִפְּלָגוֹת סְלֵעָא לְמִתְּן יִתְּן אֶפְרָשׁוּתָא קָדָם יְיָ לְכַפֵּרָא עַל נַפְשֹׁתֵיכּוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם. שֶׁלֹּא (פ) תִּגָּפוּ עַל יְדֵי מִנְיָן. דָּבָר אַחַר לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם, לְפִי שְׂרָמֵז לְהֵם כֹּאן ג' תְּרוּמוֹת, שְׁנֵכֶתֵב כֹּאן תְּרוּמַת ה' ג' פְּעָמִים, אַחַת תְּרוּמַת אֲדָנִים, שְׁמִנְאֵן כְּשֶׁהִתְחִילוּ בְּנִדְבַת הַמִּשְׁכָּן, וְנִתְּנוּ כָל אֶחָד וְאֶחָד מִחֲלֵית הַשֶּׁקֶל, וְעֵלָה לְמֵאֵת הַכֹּכֵר, שְׁנֵאֲמַר וְכִסֹּף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מֵאֵת כֹּכֵר (שְׁמוֹת לז, כה.),

ומהם נעשו האדנים שנאמר ויהי מאת ככר הכסף וגו'. והשנית אף היא על ידי מנין, שמנאן משהוקם המשכן, הוא המנין האמור בתחלת חומש הפקודים, בלחוד לחדש השני בשנה השנית (במדבר א, א.), ונתנו כל אחד מחלית השקל, והן לקנות מהן קרצנות לצור של כל שנה ושנה, והשוו זהם עניים ועשירים, ועל אותה תרומה נאמר לכפר על נפשותיכם, שהקרצנות לכפרה הם באים. והשלישית היא תרומת המשכן, כמו שנאמר כל מרים תרומת כסף ונחשת (שמות לה, כד.), ולא היתה יד כלם שזה זה, אלא איש איש מה שנדבו לבו: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) ולא לכפר על חטאתיכם כשאר כפרות דמה ענין כפרה אלל המנין: (שפתי חכמים)

אבן עזרא העשיר. הזכיר טעם לא ירבה ולא ימעט. כי כפר נפש הוא: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם העשיר לא ירבה והדל לא ימעט. שיביאו השקלים בהשויה הנזכרת. והנראה מן הכתוב הזה שאם הביא הדל בשקלו פחות ממחצית השקל, שהוא עובר בלאו הזה, שהכתוב הזה מניעה. שאם נאמר בהעשיר לא ירבה שיהיה שלילות, לומר שבכך די לו, לא נוכל לפרש כן ב"והדל לא ימעט". ואם כן שתיהן מניעות, אם שקל העשיר היחידי יותר, ושקל הדל פחות, עבר בלאו. ושמה מה שהיו תורמין בקופות על האבוד ועל העתיד לגבות (כתובות קח.) יתקן להם זה, כי הדל הממעט במותר עתיד לגבות הוא, ומן העשיר המרבה לא יתרמו הגבאין ביתרון, ולא יהו מזכין במותרות. וראיתי לבעל הלכות ולכל המונים המצות שלא הזכירו הלאו הזה: (הרמב"ן)

דעת זקנים העשיר לא ירבה. כדי לכוון החשבון. ד"א שלא יוכל העשיר לומר חלקי גדול במקדש יותר ממך: (דעת זקנים)

[טז] ולקחתי את-כסף הכפורים מאת בני ישראל ונתת אתו על-עבדת אהל מועד והיה לבני ישראל לדכרנא קדם יי לכפרא על נפשתיכון: (פ)

אונקלוס ותסב ית כסף פפוריא מן בני ישראל ותתן יתה על פלחן משפן זמנא ויהי לבני ישראל לדכרנא קדם יי לכפרא על נפשתיכון: [פ] (אונקלוס)

יונתן ותסב ית כסף דכיפוריא מן בני ישראל ותתן יתיה על עבדת משפן זימנא ויהי לבני ישראל לדוכרון טב קדם יי לכפרא על נפשתיכון: (תרגום יונתן)

רש"י ונתת אותו על עבדת אהל מועד. למדת, שנכטוו למנותם בתחלת (ב) נדבת המשכן אחר מעשה העגל, מפני שנכנס זהם מגפה, כמו שנאמר ויגוף ה' את העם (שמות לב, לה.), משל ללאן החציבה על בעליה שנפל זה דבר, ומשפסקו, אמר לו לרועה בצקסה ממך, מנה את לאני ודע כמה נותרו זהם, להודיע שהיא חציבה עליו. ואי אפשר לומר שהמנין הזה הוא האמור בחומש הפקודים, שהרי נאמר בו

באחד לחדש השני (במדבר א, א.), והמשכן הוקם באחד לחדש הראשון, שנאמר ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים וגו' (שמות מ, ב.), ומהמנין הזה נעשו האדנים משקלים שלו, שנאמר ויהי מאת ככר הכסף לזקת וגו' (שם לח, ב.), הא למדת, ששתיים היו, אחת בתחלת נדבתן אחר יום הכפורים בשנה ראשונה, ואחת בשנה שנייה באייר משהוקם המשכן. ואם תאמר, וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שוים, ו' מאות אלף וגו' אלפים וה' מאות ונ', שהרי בכסף פקודי העדה נאמר כן, ובחומש הפקודים אף בו נאמר כן, ויהיו כל הפקודים שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים (במדבר א, מו.), והלא בשתי שנים היו, ואי אפשר שלא היו בשעת מנין הראשון בני י"ט שנה שלא נמנו, ובשנייה נעשו בני כ'. תשובה לדבר, אלל שנות האנשים בשנה אחת נמנו, אבל למנין יציאת מצרים היו שתי שנים, לפי שליציאת מצרים מונין מניסון, כמו ששנינו במסכת ראש השנה (ב), ונבנה המשכן בראשונה והוקם בשנייה, שנתחדשה שנה באחד בניסון, אבל שנות האנשים מנויין למנין שנות עולם המתחילין (מ) מתשרי, נמצאו שני המנינים בשנה אחת, המנין הראשון היה בתשרי לאחר יום הכפורים, שנתרצה המקום לישראל לסלוח להם ונלטו על המשכן, והשני באייר: על עבודת אהל מועד. הן אדנים שנעשו בו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) פירוש אע"פ שמלות כי תשא היא כללות לכל זמן ולא נזכר שימנה עתה מכל מקום ונתת אותו על עבודת אהל מועד שהם אדני המשכן מורה שנלטווה בפרטות שימנם קודם הקמת המשכן: (מ) ואין יכולים לבוא לכלל שנה אלא עד ר"ה וגם אותו שנולדו קודם ר"ה כשבא ר"ה באין לכלל שנה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ולקחת. זה מפורש בפרשת אלה פקודי. כי המשכן איננו עומד רק על כסף הכפורים זכרון לבני ישראל: (אבן עזרא)

בעל הטורים הכפורים. ב' במסורה דין ואידך מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר וגם זה רמז לפסוק צדקה ביוה"כ: והיה לבניי לזכרון. מלא וי"ו על שתי כתפיו לזכרון חסר וי"ו שלא היו לזכרון אלא בעודם על כתפיו אבל כ"ז שהיו קיימין ועומדין לא היו לזכרון: (בעל הטורים)

דעת זקנים ונתת אותו. כאן פרש"י דשנות האנשים מנויין למנין שנות העולם המתחילין מתשרי תימא דהניחא למ"ד בתשרי נברא העולם אלא למ"ד בניסון נברא העולם מאי איכא למימר ועוד קשיא דכי כתיב ומעלה ללידתו של אדם מנינן. לכן נ"ל שלא נמנו אלא פעם אחת ולפי שעלו בחדש השני וישלימו לכ' שנים ג"כ נתנו בראשונה אחר יוה"כ של שנה ראשונה וכן נמי משמע מתוך פרש"י שפ"י לעיל והשנית אף היא על ידי מנין שמנאן משהוקם המשכן ונמצא לפי זה שמנין השקלים שבאייר שוו לאלו: (דעת זקנים)

אונקלוס ומליל וי? עם משה למימר: (אונקלוס)

יונתן ומליל וי? עם משה למימר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וידבר. תחלת פרשה הוא: (אבן עזרא)

יח וְעֲשִׂיתָ כִּי־זָר נִחְשֶׁת וְכִנּוּ נִחְשֶׁת לְרַחֲצָהּ וְנָתַתָּ אֹתָהּ בֵּין־אֶהָל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וְנָתַתָּ שְׁמָהּ

אונקלוס ותעבד פיורא דנחשא ובסיסה נחשא לקדוש ותתן יתה בין משכן זמנא ובין מדבחה ותתן תמן מיא: (אונקלוס)

יונתן ותעבד פיורא דנחשא ובסיסה דנחשא לקדוש ותסדר יתיה בין משכן זימנא ובין מדבחה ותתן תמן מוי: (תרגום יונתן)

קכ"י כיוור. כמין דוד גדולה, ולה דדים המריקים צפיהם מים: וכו'. כתרגומו צסיסיה, מוסב מתוקן לכיוור: לרחצה. מוסב על (נ) הכיוור: ובין המזבח. מזבח העולה, שכתוב בו שהוא לפני פתח משכן אהל מועד, והיה הכיוור משוך קמעה, ועומד כנגד אויר שבין המזבח והמשכן ואינו מפסיק כלל צנתיים, משום שנאמר ואת מזבח העולה גם פתח משכן אהל מועד (שמות מ, כט.), כלומר מזבח לפני אהל מועד, ואין כיוור לפני אהל מועד, הא כילד, משוך קמעה כלפי הדרום, כך שנויה בזבחים (כט.). (קכ"י)

קכ"א שפתי חכמים (נ) לק"ל היאך יכולין לרחוץ מן הכן. ל"פ מוסב על הכיוור: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית כנו. כמו מכונתו והעד מכונות שלמה. והנה בעבור שהוא כתוב בין אהל מועד ובין המזבח לאות כי המזבח איננו סמוך אל פתח האהל רק הוא קרוב אליו. והנו באמצע לנכח מזבח הקטרת והיה הכיוור בין האהל ובין המזבח נוטה לאחד הצדדים. ולא הזכירו הכתוב. כי על דרך הסברא אין הדעת נוטה להיות הכיוור נכח מזבח הקטרת שהוא לנכח מקום הכפרת: (אבן עזרא)

בעל הטורים ועשית כיוור. סמך כיוור לפי שקלים לומר שהגשמים נעצרים בשביל פוסקי צדקה ואינן נותנין. לרחצה. ד' במסורה שכל כיוור שאינו מחזיק כדי שירחצו ממנו ד' כהנים כאחד אינו כיוור: (בעל הטורים)

אור החיים ונתת שמה מים. נראה שאין חיוב לעשות הדבר על ידי משה אלא הוא הדין זה יכול לתת מים בכיוור וכשם שאמר בתחלת הפסוק ועשית כיוור וגוי שאין הכוונה שיעשה הוא: (אור החיים)

ספורנו ועשית כיוור. גם זה הכלי לא הוזכר למעלה עם שאר הכלים, כי לא היתה הכונה בו להשכין שכינה במקדש כענין הכונה באותם הכלים כמבואר למעלה,

אבל היתה הכוונה להכין את הכהנים לעבודתם: (ספורנו)

יט וְרָחֲצוּ אֹהֲלֵךְ וּבְנָיו מִמֶּנּוּ אֶת-יְדֵיהֶם וְאֶת-רַגְלֵיהֶם:

אונקלוס וְיִקְדְּשׁוּן אֶהְרֹן וּבְנֵיהֶי מְנִה יֵת יְדֵיהוֹן וְיֵת רַגְלֵיהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְיִסְבּוּן מְנִיה בְּנִטְיָלָא דְכָנָא וְיִקְדְּשׁוּן בְּמוֹהֵי אֶהְרֹן וּבְנָוֵי יֵת יְדֵיהוֹן וְיֵת רַגְלֵיהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י את ידיהם ואת רגליהם. צבת אחת היה מקדש ידיו (ס) ורגליו, וכך שנינו בצבחים (י"ט), כילד קדוש ידים ורגלים, מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית, וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית, ומקדשן: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) כלומר נשעה שמקדשים ידיהם כריכים לקדש גם רגליהם עמהם פירוש זאת צא לרבות ואת רגליהם כאלו אמר את ידיהם יהיו רגליהם ואת רגליהם יהיו ידיהם דהיינו שניהם צבת אחת: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ורחצו. הזכיר צורך הכיור בעבור המשרתים שהם אהרן ובניו ודורותיהם. ולא הזכיר משה עתה כי הוא לבדו יעשה כן כל ימי היותו חי אבל הזכיר זה בשעת מעשה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ורחצו אהרן ובניו וגו'. הרחיצה הזו דרך כבוד שלמעלה, כי כל הקרב לשולחן המלכים לשרת וליגע בפת בג המלך וביין משתיו רוחץ ידיו בעבור היות הידים עסקניות. והוסיף כאן לרחוץ הרגלים בעבור היות הכהנים משרתים יחפים ויש בני אדם שיש ברגליהם זוהמא וכיעור:

ועל דרך האמת, בעבור היות ראש האדם וסופו הידים והרגלים, כי הידים למעלה מכל גופו בהגביהו אותן, והרגלים למטה, והם בצורת האדם רמז לעשר הספירות שיהיה כל גופו ביניהם, וכמו שאמרו בספר יצירה (פרק ו) כרת לו ברית בין עשר אצבעות ידיו ובין עשר אצבעות רגליו במלת הלשון ובמלת המעור, לפיכך נצטוו משרתי עליון לרחוץ הידים והרגלים. והרחיצה הזאת לקדושה תרגם אותה אונקלוס, ומן הענין הזה תקנו רבותינו נטילת ידים לתפלה, שיתכוין לזה, כטעם נשיאות כפים. והרחיצה היא המצוה, אבל הכיור צוה בו להזמנה ואיננו מעכב (זבחים כא:), ולא מצוה, כי ביום הכיפורים כהן גדול מקדש ידיו ורגליו מקיתון של זהב שהיו עושין לכבודו (יומא מג:), אבל למדנו מן הכיור כי צריכה כלי: (הרמב"ן)

אור החיים את ידיהם ואת רגליהם. לא היה צריך לומר אלא ידיהם ורגליהם, אלא נתכוון לומר שאין רחיצה לידיים בלא רגלים ולא לרגלים בלא ידיים, לזה אמר את פירוש עם ידיהם רגליהם ועם רגליהם ידיהם והם דברי רז"ל בזבחים (י"ט:), שצריך לקדש ידים ורגלים כאחד: (אור החיים)

[כ] בְּבֹאֵם אֶל-אֶהָל מוֹעֵד יְרַחֲצוּ-מִים וְלֹא יִמְתּוּ אֹי בְּגִשְׁתֶּם אֶל-הַמִּזְבֵּחַ לְשֹׂרֵת
לְהַקְטִיר אִשָּׁה לַיהוָה:

אונקלוס בְּמִיעֲלֵהוֹן לְמִשְׁכַּן זִמְנָא יְקַדְשׁוּן מְאָ וְלֹא יְמוּתוּן אוּ בְּמִקְרָבֵהוֹן לְמַדְבְּחָא
לְשִׁמְשָׁא לְאַסְקָא קִרְבָּנָא קָדָם יְיָ: (אונקלוס)

יונתן בְּזִמְן מִיעֲלֵהוֹן לְמִשְׁכַּן זִמְנָא יְקַדְשׁוּן מוּי וְלֹא יְמוּתוּן בְּאַשָּׁא מִצְלֵהָבָא אוּ
בְּמִקְרָבֵהוֹן לְמַדְבְּחָא לְשִׁמְשָׁא לְאַסְקָא קִרְבָּנָא קָדָם יְיָ: (תרגום יונתן)

רש"י צְבוּאָם אֵל אֶהָל מוֹעֵד. לְהַקְטִיר שְׁחֵרִית וּבֵין הָעֲרָבִים (ע) קִטְרֵת, אוּ לְהִזְתּוּ
מִדָּם פֶּר כֶּהֵן הַמִּשְׁחָה וְשִׁעִירֵי עֲבוּדַת אֱלֹהִים: וְלֹא יְמוּתוּ. הֵא אִם לֹא יִרְחֲצוּ יְמוּתוּן,
שְׁתּוּרָה נֶאֱמָרוּ (פ) כִּלְלוּת, וּמִכְלָל לֹאֹו אֵתָה שׁוֹמֵעַ הֵן: אֵל הַמִּזְבֵּחַ. הַחִילוֹן, (ס)
שָׂאִין כֹּאן בִּיאַת אֶהָל מוֹעֵד אֵלָא בְּחֹרֵת: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) (נח"י) דְּסָבִירָא לִיה לְהַרְבּ לֹא מִיחִיִּיב אֲבִיָּאָה רִיקְנִית וּכֵן אִיתָא
בְּצַחֲסִים י"ט דְּלִשְׁרֵת קָאִי עַל צְבוּאָם אֵל אֶהָל מוֹעֵד: (פ) נִרְאָה דְּרִשְׁ"י רוֹאָה לְתַרְזַן
לְמָה לֹא נֶאֱמָר וְאִם לֹא יִרְחֲצוּ יְמוּתוּן דְּזֵה זִכְרוֹן יוֹתֵר מִמָּה שְׁנֶאֱמָר וְלֹא יְמוּתוּן וְעַל
זֵה פִירֶשׁ הֵא אִם לֹא וְכו' שְׁתּוּרָה נֶאֱמָרוּ כִּלְלוּת וְכו'. וְהִרְאָ"ם פִּירוּשׁ לְפִי שְׁמִנְהֵג
הַכְּתוּב לְהַזְכִּיר הָעוֹנֵשׁ הַמִּתְחַיֵּיב לֹא הַבְּלִתִּי מִתְחַיֵּיב לְכֵן אִמָּר שְׁתּוּרָה נֶאֱמָרוּ
כִּלְלוּת וּמִכְלָל לֹאֹו אֵתָם שׁוֹמֵעַ הֵן וְכו' וְקָסָה לִי וְהִרִי הוּא כֹאֵלֹו אִמָּר אִם לֹא יִרְחֲצוּ
יְמוּתוּן וְאִפְשָׁר שְׁכִלְלוּ דְּבִרֵי הֵם דְּבִרְיוֹ: (ס) דִּק"ל הֵא פְּשִׁיטָא דְּמִדְּאָסֵר לִיכְנֵס אֵל
אֶהָל מוֹעֵד בְּלֹא רְחִימָה הִיאֲךָ יִכּוֹל לִיכְנֵס לְמִזְבֵּחַ. ל"פ הַחִילוֹן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **בבאם**. יְרַחֲצוּ מִים. הִטְעַם רְחִיצַת מִים. כִּי יִדְיָהֶם וּרְגִלֵיהֶם הֵם
הַפּוֹעֲלִים וְכִמּוּהוּ רַבִּים: (אבן עזרא)

[כא] וְרַחֲצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם וְלֹא יִמְתּוּ וְהִיָּתָה לָהֶם חֵק-עוֹלָם לוֹ וּלְזֶרְעוֹ
לְדֹרֹתָם: (פ)

אונקלוס וְיִקְדְּשׁוּן יְדֵיהוֹן וְרַגְלֵיהוֹן וְלֹא יְמוּתוּן וְיִתְהִי לְהוֹן קָדָם עָלָם לְהָ וְלִבְנוֹהִי
לְדֹרֵיהוֹן: [פ] (אונקלוס)

יונתן וְיִקְדְּשׁוּן יְדֵיהוֹן וְרַגְלֵיהוֹן וְלֹא יְמוּתוּן וְיִתְהִי לְהוֹן קָדָם עָלָם לְהָ וְלִבְנוֹי
לְדֹרֵיהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י וְלֹא יְמוּתוּן. לְחַיֵּיב מִיתָה עַל הַמִּשְׁמֵשׁ בְּמִזְבֵּחַ וְאִינוּ רְחוּץ יָדַיִם וּרְגִלַיִם,
שְׁמִמִּיתָה הַרְאָשׁוּנָה לֹא שְׁמַעְנוּ אֵלָא עַל הַנְּכַנֵּס לְהִיכָל: (רש"י)

אבן עזרא **ורחצו**. פֶּעַם אַחֲרַת שִׁיעֵשׁוּ כֵן תְּמִיד אוּ הַזְכִּיר זֵה כִּי אִם לֹא יַעֲשׂוּ כֵן הֵם

בני מות: (אבן עזרא)

אור החיים חק עולם. אפילו עלה מבית הטבילה שנטהר מטומאה חמורה חוקה חקק ה', ולזה הוצרך לומר פעם ב'.

ולא ימותו הא אם לא רחצו הגם שעלו מטבילה הרי הם במיתה ולא תועיל טבילה: (אור החיים)

[כב] וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:

אונקלוס וּמְלִיל יי עם מֹשֶׁה לְמִימָר: (אונקלוס)

יונתן וּמְלִיל יי עם מֹשֶׁה לְמִימָר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וַיְדַבֵּר. פֶּרֶשָׁה בַפְּנֵי עֲצֵמָה: (אבן עזרא)

[כג] וְאַתָּה קַח-לָךְ בְּשָׂמִים רִאשׁוֹן מֵרֶגֶל דְּרֹרֹת חֲמֵשׁ מֵאוֹת וְקִנְמוֹן-בָּשָׂם מִחֲצִיתוֹ חֲמִשָּׁים וּמֵאֲתָיִם וְקִנְיָה-בָּשָׂם חֲמִשָּׁים וּמֵאֲתָיִם:

אונקלוס וְאַתָּה סַב לָךְ בּוֹסְמִין רִישָׁא מִירָא דְכָנָא מִתְקַל חֲמֵשׁ מְאָה וְקִנְמוֹן בָּשָׂם פְּלִגּוּתִיָּה מִתְקַל מְאֵתוֹן וְחֲמִשִּׁין וְקִנְיָה בּוֹשְׂמָא מִתְקַל מְאֵתוֹן וְחֲמִשִּׁין: (אונקלוס)

יונתן וְאַתָּה סַב לָךְ בּוֹסְמִין בְּשָׂרוּיָא מִזֶּרַח בְּחִיר מִתְקַל חֲמֵשׁ מְאָה מְנִין וְקִנְמוֹן בּוֹשָׂם פְּלִגּוּתִיָּה מִתְקַל מְאֵתוֹן וְחֲמִשִּׁין מְנִין וְקִנְיָה בּוֹשְׂמָא מִתְקַל מְאֵתוֹן וְחֲמִשִּׁין מְנִין: (תרגום יונתן)

רש"י בְּשָׂמִים רִאשׁוֹן. חֲשׂוּבִים: וְקִנְמוֹן בָּשָׂם. לְפִי שֶׁהַקְּנָמוֹן הַלֵּיפֶת עֵץ הוּא, יֵשׁ שֶׁהוּא טוֹב וְיֵשׁ זֶה רֵיחַ טוֹב וְטַעַם, וְיֵשׁ שְׂאִינוֹ אֲלֵךְ כַּעֲז, לְכַךְ הוֹלְכֵךְ לֹמֵר קִנְמוֹן בָּשָׂם, מִן הַטּוֹב: מַחֲלִיתוֹ חֲמִשָּׁים וּמֵאֲתָיִם. מַחֲלִית הַזְּבָחוֹת הֵיאָה חֲמִשָּׁים (ה) וּמֵאֲתָיִם, נִמְלֵךְ כָּל חֲמֵשׁ מֵאוֹת, כִּמוֹ שִׁיעוֹר מִרְדֵּי, אִם כֵּן לְמַה נֹּאמַר זֶה חֲלָאין, גִּזְרַת הַכְּתוּב הִיא לְהַזְכִּיר חֲלָאין, לְהַרְבּוֹת זֶה ב' הַכְּרֵעוֹת, שְׂאִין שׁוֹקֵלִין עֵין (ו) זַעֲיִן, וְכִךְ שְׂנוּיָה זְכַרִיתוֹת (ז): וְקִנְיָה בָּשָׂם. קִנְיָה שֶׁל בָּשָׂם, לְפִי שֶׁיֵשׁ קִנְיָה שְׂאִינוֹ שֶׁל בָּשָׂם, (ז) הוֹלְכֵךְ לֹמֵר בָּשָׂם: חֲמִשָּׁים וּמֵאֲתָיִם. סָךְ (ח) מִשְׁקַל כּוֹל: (רש"י)

שפת חכמים (ה) לֹא מַחֲלִית שִׁיעוֹרוֹ דֹּאס כֵּן ה"ל לְמַכְתַּב חֲמֵשׁ מֵאוֹת וּמִדְּאִיכְטְרִיךְ שְׂתֵי הַזְּבָחוֹת ש"מ דֹּאִית זִיָּה הַכְּרֵעָה אֲבָל אִין לְפֶרֶשׁ דְּכַנּוּי מַחֲלִיתוֹ שֶׁזֶּה אֵל מִרְדֵּי וּפִירוּשׁ וְקִנְמוֹן מַחֲלִיתוֹ שֶׁל מִרְדֵּי שֶׁהוּא ר"ן דֹּאס כֵּן לְכַתּוּב וְקִנְמוֹן בָּשָׂם חֲמִשָּׁים וּמֵאֲתָיִם מַחֲלִיתוֹ לְמַה לִּי אֲלֵךְ עַל כְּרַחֵךְ כְּנֻי מַחֲלִיתוֹ אֲקַנְמוֹן קִאִי: (ו) פִּירוּשׁ שְׂאִין יִכּוֹל לְשַׁקּוֹל שׁוֹהַ זְבָחוֹת הַכְּרֵע: (ז) אֲלֵךְ עַל גְּמוּרָה: (ח) שֶׁלֹּא תִפְרַשׁ מַחֲלִיתוֹ שֶׁל קִנְיָה בָּשָׂם הוּא ר"ן כִּמוֹ קִנְמוֹן בָּשָׂם דֹּאס כֵּן לְכַתּוּב קִנְמוֹן בָּשָׂם וְקִנְיָה בָּשָׂם מַחֲלָה

ומחלצה ר"ן והשתחא משמע מחליתו לקנמן לקנמן גופא קאי וכולו ת"ק ומחליתו
לקנה לקנמן דלעיל מיניה קאי כאלו אמר וקנה בַסם מחליתו סל קנמן סכולו אינו
אלא ר"ן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואתה קח לך. כדרך לך לך. וקחו לכם צאן. ועל דרך הפשט כמוהו עשה
לך שרף. גם פסל לך כי כן דרך הלי': ומלת מר. קשה. והגאון תרגמי מוש"ק. והנה
איננו מעצים אע"פ שיש לו ריח טוב אולי בעבור זה הפרידו הכתוב מהבשמים
כי כתוב אריתי מורי עם בשמי. והנה הוא מלוקט. ואומרים המביאים אותו כי
הוא נעשה בגרון הצבי. והנה כתוב וידי נטפו מר. אולי כן הוא בהיותו לח. וטעם
בשמים ראש שיוקח הראש מכל בושם כי הוא הנכבד מהנשאר באחרונה ואחר
שאמר קנמון בשם. מה טעם להזכירו. אולי שיהיה מהנבחר. ג"כ הקנה.
וקדמונינו ז"ל אמרו כי משקל הכל שוה. וככה נקבל. רק לא ידענו טעם למה
הזכיר מחציתו. וטעם החצאים לא אבין. כי אין מנהג בכל ארץ ישמעאל להוסיף
על כל דבר שישקל אפילו כמשקל חרדל. ואף כי בכל מעשה רוקח: (אבן עזרא)

הרמב"ן מר דרור חמש מאות. הסכימו המפרשים. והרב רבי משה (הרמב"ם
בהלי כלי המקדש פ"א ה"ב) מכללם, כי המור הוא הנקרא מוסק. ור"א השיב כי
איננו בשם אע"פ שריחו טוב. ואולי בעבור זה הפרידו הכתוב מן הבשמים. והוא
הקשה כי כתיב (שה"ש ה א) אריתי מורי, שהוא דבר מלוקט, ואומרים המביאים
אותו כי הוא נעשה בגרון הצבי. ועוד מן הכתוב (שם ה ה) וידי נטפו מר. ואולי כן
הוא בהיותו לח:

ויתכן שיאמר "אריתי מורי" בעבור כי הוא דם נצרר בבטן החיה הדומה לצבי
הידועה בארץ הודו, ובלכתה בין השיחים בימי החום הגדול מגרדת בנפח ההוא,
והדם יוצא צרור ולוקטים אותו מן האחו. ואמר וידי נטפו מר, כי הכתוב ידמה
ריחו כאילו ידיו תיטופנה מריח ההוא נטפי מים:

ואחרים (הראב"ד בהלי כלי המקדש פ"א ה"ג) אמרו איך יכנס בקטרת ובשמן
הקדש דם חיה טמאה. גם זו אינה קושיא, כי הלחות ההוא הנאסף בה מרוב
הדם ויזוב ממנה בחייה אין בו לא טומאה ולא מאוס:

ופירשו (הראב"ע בפירוש הקצר והרד"ק בספר השרשים ש' דרר) דרור מלשון
וקראתם דרור (ויקרא כה י), שיהיה חפשי מן הזיוף והתערובת. ואולי נאמר
שהצריך הכתוב להיותו חפשי, לומר שיוקח מן הצבי ההוא בהיותו חפשי מתהלך
בין ערוגות הבשמים ומתענג כרצונו, כי כאשר ילכד ויעמוד ברשות אדם לא
יעשה מור כי אם מעט ואיננו מבושם. וזה דבר ברור:

ועם כל זה הנראה אלי מדברי רבותינו שאין המור מוס"ק, שהם אמרו במדרש
חזית (שה"ש רבה ד יד) מור, אינמר"נון, והמוסק אף בלשון חכמים כך שמו
מוסק, כמו שאמרו בברכות (מג). חוץ ממוסק מפני שהוא מין חיה, וכן שם
בירושלמי (פ"ו ה"ו) בר ממוסקים, וכתב בעל הערוך (ערך מסק) כי גם כך שמו
בלשון יון. ועוד אמר במדרש חזית (שה"ש רבה א נח) צרור המור דודי לי, זה
אברהם, מה המור הזה ראש לכל מיני בשמים, כך אברהם ראש לכל הצדיקים,
מה המור הזה אין מפית אלא באור, כך אברהם לא נודעו מעשיו עד שהושלך
לכבשן האש, ומה המור הזה כל מי שלוקטו ידיו מתמרמות, כך אברהם ממרר

עצמו ומסגף עצמו ביסורין. והנה המוסק ריחו מפיח בלא אור. ועוד שנינו (מקואות פ"ט מ"ה) אלו חוצצין בכלים הזפת והמור וכו', על המרדעת, רבן שמעון בן גמליאל אומר עד כאיסר האיטלקי. וקתני (שם משנה ז) זה הכלל כל המקפיד עליו חוצץ וכל שאינו מקפיד עליו אינו חוצץ. ואין המוסק דבר נדבק כזפת שיחוץ, ואם שמא מתקנין אותו בענין שידבק בכלים, אינו מקפיד עליו שיחוץ אפילו על המרדעת. ותרגום מור ואהלות קציעות כל בגדותיך (תהלים מה ט) מורא ואקסיליאן וקציעתא:

והקרוב שהוא הנקרא כן בלשון ערבי מור שיש ממנו מינין, מור אחמר ואביץ, ובו מקטירין, וריחו מפיח באור ביותר. והנה כל הלשונות עברית וארמית וגם הערביים שוות בו. ובלשון אגדה פרסית או יונית נקרא אנמרנין קרוב לזה, וגם בלשון רומיים נקרא מירא. ולהשוואת הלשונות בו נראה שהוא המין ההוא, והוא יחשב בסמים. ומה שאמרו (שה"ש רבה שם) שהוא ראש לכל הבשמים, שהזכירתו תורה בראשם, או שהוא בהקטרה משובח מכולם. ואפשר שימצא עוד במינו בעל ריח מבושם ביותר והוא הנקרא דרור, והלוקט לזה ידיו מתמרמות שהוא מר כלענה. ושנו בספרא (ויקרא חובה פי יב) דברים שאי אפשר לדעתן, כגון המערב מים ביין, קומוס במור, כי זה מזייפין אותו בקומוס הנקרא צמג בערבי שהוא נדמה לו. ולכך אמר מר דרור, שיהיה נקי מן הזיוף שמזייפין אותו תמיד:

ויתכן כי לשון "דרור" בכל מקום נקיות, וכן וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, שיהיו כל בעלי הארץ נקיים מעבדות ומכל שעבוד בגופם ובארצותם, כלשון ובעל השור נקי (לעיל כא כת):

ומה שאמר הכתוב וידי נטפו מור ואצבעותי מור עובר (שה"ש ה ה), יתכן שיהיה שיעורו וידי נטפו שמן מור, כי המנהג לסוך בו גם הידים לעדן ולרכך אותן, כדכתיב (אסתר ב יב) ששה חדשים בשמן המור, ופירשו בו (מגילה יג.) שמן זית שלא הביא שלישי, מפני שמשיר את השער ומעדן את הבשר. והענין, כי השמן הזה מתקנין אותו במור, ונקרא כן, וזה טעם "נטפו". ואני סבור שהוא אינמרנון המוזכר במדרש (שה"ש רבה ד יד), שכך קורין בירושלמי (דמאי פ"א ה"ג) שמן ורד ורדינון, וכן דרך השמות בשמנים בלשונות הגוים. גם יתכן שיוציאו מן המור שמן כאשר נעשה במצטכ"י וזולתו מן הצמגים, והנה ראוי לקרותו מור ושמן המור:

וקנמן בשם מחציתו. לפי שהקנמון קליפת עץ הוא, יש שהוא טוב ויש בו ריח וטעם, ויש שאינו אלא כעץ, לכך הוצרך לומר קנמון מן הטוב. לשון רש"י. והרב רבי משה (בפירוש המשנה כריתות א א) אמר שהוא קשר "סליכה", ואחרים אמרו (ראב"ע בפירוש הקצר) שהוא העץ הטוב הנקרא "עיטיב". ואינו כדברי כולם, שהרי אמרו בבראשית רבה (סה יג) ובמדרש חזית (שה"ש רבה שם) קנמון היה גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו, והנה הוא כעשב השדה ירעו אותו הצאן:

ולפי דעתי הוא התבן המבושם הנקרא בערבי אדבר, ובלשון הרומים אשקיננט והוא בשם חשוב, והוא בלעז "סאייקא דמיקא", והוא מרעה לגמלים במקומו. ורבינו בעל ההלכות כתב בפסחים (בדפי הרי"ף כה:) כגון קנמון וסנבל שדומים לתבן. והקדה ידועה מלשון הארמית שהיא קציעה, וכן בערבי: (הרמב"ן)

אור החיים **ואתה קח לך**. פשט הכתוב הוא שיקח הוא משלו שמן המשחה, לזה אמר **ואתה** פירוש כי מצוה זו אתה תעשנה ואינו כשאר מצות שאני מצוה לנוכח וכוונתי שהזולת יעשה, והגם שכלל הכתוב השמן והסממנים בנדבת רבים דכתיב (לעיל כ"ה ג') וזאת התרומה וגו' בשמים לשמן המשחה וגו', כאן גילה לו ה' כי יחפוץ בשל משה בפרטים אלו:

עוד יתבאר ע"פ מה דתניא בכריתות (כריתות ה'). שמן שעשה משה בו שלקו וכו' בו נמשחו כהנים ז' ימים וכו' וכולו קיים לעתיד ע"כ, הא למדת שלא נעשה שמן המשחה זולתו, וכן כתב רמב"ם בפ"א מהלכות כלי המקדש שמעולם לא נעשה שמן אחר זולת מה שעשה משה, והוא אומרו **ואתה קח לך** אתה תעשה ולא זולתך ורמז באומרו **קח לך** על פי דבריהם שאמרו (ילקוט תשס"ד) שעתיד משה לעמוד לשרת לעתיד לבא, והגם שבפרשת הקטורת נאמר (פסוק ל"ד) קח לך שם לא נאמר **ואתה**:

וקנמון בשם מחציתו. רז"ל אמרו (כריתות ה'). מחצית הבאתו נמצאת אומר שצריך להביא ת"ק, והקשו בגמרא ודלמא קנמן בשם ר"ן כקנה בשם, ומתרץ אם כן לכתוב קרא קנמן בשם וקנה בשם מחצה ומחצה ר"ן ע"כ, ואפשר לנו לתרץ עוד שאם כן לא היה צריך לומר מחציתו כי אני יודע שר"ן הם מחצית הת"ק אבל אי אמרינן מחציתו של קנמן בא לומר ששוקלים אותו ב' פעמים, ומה שראיתי לראב"ע שכתב שאין מנהג הישמעאלי להוסיף אפילו כגרגיר חרדל במשקל, אין זה אמת, שעל כל פנים צריך הכרת ההכרעה ואף במשקלי הזהב הגם שמתחכמין לשקול בעיון כף כנגד חברתה בלא הכרעה אף על פי כן כשיצטרף ב' משקלים יוכר ההכרע ביותר, וטעם שהש"ס לא בחר לתרץ כדברינו, כי יש לומר לעולם ר"ן לבד הוא אומר ואומרו **מחציתו** שיביא קכ"ה לבד וקכ"ה לבד:

כלי יקר **ואתה קח לך בשמים ראש**. למעלה פר' תצוה כתבתי שבכל דבר הראוי ליחסו בעצם וראשונה אל משה נאמר בו לשון ואתה, ובדרך זה נאמר גם בשמן המשחה לשון ואתה כי הוא עשוי למשוח בו המשכן וכל כליו ואהרן ובניו וכל כהנים גדולים ומלכים, כדאיתא במסכת הוריות (א:). ואמרו שם ששמן שעשה משה קיים לעולם שנאמר שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם, וכל זה רמז למה שנאמר (דברים ל.ב.א) וירא ראשית לו שנדרש על משה כי הוא היה ראשית והתחלה לכל נביאים וכהנים ומלכים וכל מיני שררה הכל הואצל ממנו כארז"ל (נדריס לח.) אין הקב"ה משרה שכינתו כ"א על גבור חכם עשיר ועניו וכלם ממשה ר"ל כולם קבלו האצילות ממשה, ע"כ צריכין להתדמות אליו בתואריו כי הוא היה בישורון מלך ובשמים ראש לכל הבשמים כי לו משפט הראשית ויושפע ממנו נר הנבואה ונר השררה כמ"ש (תהלים קלב.יז) ערכתני נר למשיחי, לכך היה משקל הבשמים ה' מאות ומחציתו נ' ומאתים כנגד ב"פ נר כי אצלו נמצאו ראשונה ב' נרות דולקות, ויודלק ממנו כל נר והוא אינו חסר כי פני משה כחמה המאירה לארץ ולדרים עליה והיא אינה חסירה ואורה מתמיד ואינו חסר לעולם, כך אמר הקב"ה אם רוצה אתה בקיומו של שמן משחת זה אז ואתה בעצמך לא ע"י שליח תקח אותו לך כי סגולה זו נתונה לך שכל הדבר הנתון על ידך מתמיד לעולם כשמש נגדי, כמו התורה הנתונה על ידך נצחית כאור החמה, אבל פני יהושע כלבנה כי הוא הנחיל לישראל את הארץ ואין מתנה זו נצחית אלא כלבנה שהיא לפעמים נבנתה ולפעמים נפרצה, וע"כ נאמר שמן משחת קדש יהיה לי לידורתיכם. (כלי יקר)

דעת זקנים **בשמים ראש**. לפי שכתב לעיל בשמים לשמן המשחה פ"י כאן
הבשמים וסכום חשבונם וראש הוא חשבון כמו כי תשא את ראש בני ישראל
תרגומו חושבן ד"א בשמים ראש כמו עם כל ראשי בשמים וכמו ראשית שמנים
ימשחו: (דעת) (זקנים)

[כד] **וְקִדְּהָ חֲמֵשׁ מֵאוֹת בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ וְשֶׁמֶן זַיִת קִיּוֹן:**

אונקלוס **וְקִצְיַעְתָּא מִתְקַל חֲמֵשׁ מְאָה בְּסַלְעֵי קוּדְשָׁא וּמִשַׁח זַיִתָּא מִלָּא הִינָא:**
(אונקלוס)

יונתן **וְקִצְיַעְתָּא מִתְקַל חֲמֵשׁ מְאָה מְנִין סִילְעִין בְּסַלְעֵי קוּדְשָׁא וּמִשַׁח זַיִתָּא מְלִי**
קִסְטָא דְסְכוּמִיָּה תְּרִיסָר לוגִין לוגָא לְכָל שִׁיבְטָא לְתְרִיסָר שְׁבִטִין: (תרגום יונתן)

רש"י **וקדה**. שם שורש עשב, ובלשון חכמים קציעה: **היו**. י"ב לוגין, ונחלקו בו
חכמי ישראל, ר' מאיר אומר, בו שלקו את העקרין, אמר לו ר' יהודה, והלא לסוד
את העקרין אינו **(א)** סיפק, אלא שראוס **(ב)** צמים שלא יבלעו את השמן, ואחר
כך הציף עליהם השמן, עד שקלט הריח וקפחו **(ג)** לשמן שעל העקרין: **(רש"י)**

שפתי חכמים **(א) פירוש אינו די: (ב) לשון שרייה: (ג) כלומר שופכו וקינחו מעל**
העיקרין: (שפתי) (חכמים)

אבן עזרא **וקדה**. מהקבלה ידענו שהיא קציעה: **(אבן עזרא)**

ספורנו **ושמן זית היו**. אין ספק שזאת הקצבה מהשמן לא היתה מספקת לסוד
את כל קצבת אותם הבשמים. אבל בשלו השמן עם מי בשול הבשמים, או
הציפוהו על מי שרייתם עד תום המים על ידי בשול או על ידי חום מועט מתוך
המים, ונשאר השמן כמעשה הרוקחים. ובה היתה מחלוקת בין רבותינו ז"ל
אם הספיק לבשלו עם מי בשולם או להציפו על מי שרייתם ולהתיכם באיד על
ידי (ספורנו) (חום) (מועט) (ספורנו)

[כה] **וְעִשִׂיתָ אֹתוֹ שֶׁמֶן מִשְׁחַת-קֹדֶשׁ לְקַח מִרְקַחַת מְעִשָּׂה לְקַח שֶׁמֶן מִשְׁחַת-**
קֹדֶשׁ יְהִי:

אונקלוס **וְתַעְבַּד יְתֵה מִשַׁח רְבוּת קוּדְשָׁא בּוֹסָם מְבָסָם עוֹבַד בּוֹסְמָנוּ מִשַׁח רְבוּת**
קוּדְשָׁא יְהָא: (אונקלוס)

יונתן **וְתַעְבַּיד יְתִיָּה מִשַׁח רְבוּת קוּדְשָׁא בּוֹשָם מְתַבְשָם עוֹבַד מְתַבְשָם בְּיִשְׁמָא**
מְמִזִּיג מִשַׁח רְבוּת קוּדְשָׁא יְהִי: (תרגום יונתן)

רש"י **רוקח מרקחת**. רוקח שם לזר הוא, והטעם מוכיח שהוא **(ד)** למעלה, והרי
הוא כמו רוקע, **(ה)** רגע, ואינו כמו רוגע היס (ישעיה נא, טו), וכמו רוקע הארץ **(ס)**

מז, ה), שהטעם למטה, וכל דבר המעורב בחזירו, עד שזה קופח מזה (ו) או ריח או טעם, קרוי מרקחת: רקה מרקחת. רקה העשוי על ידי אומנות ותערובות: מעשה רוקח. קס האומן בדבר: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) כלומר בראש התיבה: (ה) רגע בסגול תחת הרי"ף ואינו כמו רוגע הם שהוא לשון פועל: (ו) כלומר זה נוטל מזה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. רקה מרקחת. כמו מקטר קטרת: וטעם שמן משחת קדש. הוא שמזכיר אחר זה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ועשית אותו שמן משחת קודש רקה מרקחת מעשה רוקח. על דרך הפשט היה מעשה השמן כדברי ר' יהודה שאמר (בכריתות ה). שראוס במים שלא יבלעו את השמן, ואין השריה שיהיו במים לבדן, אבל נתנו הבשמים כתושים בכלי מלא מים, והציפו עליהן שמן זית הין, ואח"כ נתנו הכלי על פי כלי אחר מלא מים, ונתנו על אש נחה גחלים עוממות, ויבשלו עד יבשת המים, וקלטו השמן מעליו, כי כן מעשה הרקחים בכל שמן מבושם, ולכך קצר הכתוב וצוה שיעשו השמן הזה רקה מרקחת כמעשה רוקח, ולא פירש המעשה, כי דרך הרקחים ידועה בהם. וכן מצאתיה בשקלים ירושלמי (פ"ו ה"א) ר' יהודה אומר שולקן היה במים ונותן שמן מלמעלה, משהיה קולט את הריח היה מעבירו, כדרך שהפטמים עושין, שנאמר ועשית אותו שמן משחת קודש רוקח מרקחת מעשה רוקח: (הרמב"ן)

ספורנו רוקח מרקחת. רקוח של רקוח, שנרקח השמן במים המרוקחים: (ספורנו)

[כז] ומשחת בו את-אהל מועד ואת ארון העדות:

אונקלוס ותרבי בה ית משפן זמנא וית ארנא דסהדותא: (אונקלוס)

יונתן ותרבי ביה ית משפן זימנא וית ארנא דסהדותא: (תרגום יונתן)

רש"י ומשחת בו. כל המשיחות כמין (ז) כ"ף יונית, חוץ משל מלכים שהן כמין נזר: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) פירוש כ"ף יונית שהוא כמו נו"ן שלנו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומשחת. אה. ל מועד. כולל המשכן. והזכיר הנכבד שהוא באהל והוא הארון: (אבן עזרא)

[כז] ואת-השלחן ואת-כל-כליו ואת-המנרה ואת-כליה ואת מזבח הקטרת:

אונקלוס וְיַת פְּתוּרָא וְיַת כָּל מְנוּהֵי וְיַת מְנַרְתָּא וְיַת מְנַהָּא וְיַת מְדַבְחָא דְקִטְרַת
בוֹסְמָא : (אונקלוס)

יונתן וְיַת פְּתוּרָא וְיַת כָּל מְנוֹי וְיַת מְנַרְתָּא וְיַת מְנַהָּא וְיַת מְדַבְחָא דְקִטְרַת
בוֹסְמָא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְאֵת. הַזְכִּיר הַשְּׁלַחַן תַּחֲלָה כִּי הוּא הַגְּדוֹל וַיֵּשׁ לוֹ כְּלִים רַבִּים וְאַחַר כֵּן
הַמְנוּרָה שֵׁשׁ לָהּ כְּלִים רַבִּים : (אבן עזרא)

[כח] וְאֵת-מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֵת-כָּל-כְּלָיו וְאֵת-הַכִּיֹּר וְאֵת-כַּנּוֹ:

אונקלוס וְיַת מְדַבַּח דְּעֻלְתָּא וְיַת כָּל מְנוּהֵי וְיַת פִּיּוּרָא וְיַת בְּסִיסָה : (אונקלוס)

יונתן וְיַת מְדַבְחָא דְּעֻלְתָּא וְיַת כָּל מְנוֹי וְיַת פִּיּוּרָא וְיַת בְּסִיסָה : (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְאֵת מִזְבַּח הָעוֹלָה. יֵשׁ לוֹ כְּלִים רַבִּים : (אבן עזרא)

[כט] וְקִדְשְׁתָּ אֹתָם וְהָיוּ קִדְשֵׁי קִדְשִׁים כָּל-הַנִּגְעַ בָּהֶם יִקְדָּשׁ:

אונקלוס וְיַתְקִדֶשׁ יַתְהוֹן וַיְהוֹן קִדְשֵׁי קוֹדֶשִׁין כָּל דְּיִקְרַב בְּהוֹן יַתְקִדֶשׁ : (אונקלוס)

יונתן וְיַתְקִדֶשׁ יַתְהוֹן וַיְהוֹן קוֹדֶשׁ קוֹדֶשִׁין כָּל דְּיִקְרַב בְּהוֹן מִן פְּהִינָא יַתְקִדֶשׁ
וּמִשְׁאַר שְׁבִטָא יַתְקִד בְּאַשָּׁא מְצֻלְהָבָא קִדְשֵׁי יֵי : (תרגום יונתן)

רש"י וְקִדְשַׁת אֹתָם. מְשִׁיחָהּ זֶה (ח) מִקְדָּשָׁם לְהוֹיֵת קִדְשֵׁי קִדְשִׁים, וְמָה הָיָה
קִדְשָׁתָם, כָּל הַנּוֹגַע וְגו', כָּל הַרְאִוִי לְכָלִי שְׂרֵת, מִשְׁנַכְנַס לְתוֹכוֹ קִדְשֵׁי קִדְשֵׁי הַגּוֹף,
לְהַפְסֵל בְּיוֹלָא, וְלִינְהָ, וְטַבּוֹל יוֹם, וְרִינְוֵי נִפְדָּה לְלֹאֵת לְחוֹלִין, אֲבָל דְּבַר שְׁאִינוּ רִאִוִי
לְהֵם אִין מִקְדָּשִׁין. וְשִׁנְוִיהָ הָיָה מִשְׁנָה שְׁלִימָה אֲרָל מִזְבַּח, מִתּוֹךְ שְׁנֵאֲמַר כָּל הַנּוֹגַע
בְּמִזְבַּח יִקְדָּשׁ (שְׁמוֹת כט, לו.), שׁוֹמֵעַ אֲנִי בִין רִאִוִי בִין שְׁאִינוּ רִאִוִי, תְּלַמּוּד לּוֹמַר כְּבָשִׁים,
מָה כְּבָשִׁים רִאִוִים אֲףֵ כָל רִאִוִים. כָּל מְשִׁיחָתָם מִשְׁכֵּן וְכֹהֲנִים וּמַלְכִים מִתּוֹרַגְסֵי לְשׁוֹן
רַבּוּי, לְפִי שְׁאִין כּוֹרֵךְ מְשִׁיחָתָן אֲרָל לְגִדּוּלָהּ, כִּי כֵן יִסַּד הַמֶּלֶךְ שְׁזָה חֲנוּךְ גְּדוּלְתָּו,
וְשֵׁאֵר מְשִׁיחָתָו, כִּמּוֹ רִקִּיקִין מִשְׁוֹחִין וְרִאִשִׁית שְׁמֵנִים יִמְשַׁחוּ (עֲמוּס ג, ה.), לְשׁוֹן אֲרַמִּית
בְּהֵן כָּלִשׁוֹן עֲבָרִית: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) וּפִירוּשׁ תְּמַשְׁחָם וּבְזָה מִתְקַדְשִׁים לֹא שִׁימְשַׁחַם וְגַם יִקְדָּשׁ שְׁהַקְדוּשָׁה
אִינוּ דְּבַר בְּפִנֵי עֲלָמוֹ וְהָאֵל לֹא פִירַשׁ זֶה לְעֵינֵי גְבִי כָּל הַמְשִׁיחָתָו וְכו' עֵינֵי בְּמִי:
(שפתי חכמים)

אבן עזרא וְקִדְשַׁתָּ. בְּשִׁמְן הַמְשַׁחָה : וְטַעַם כָּל הַנּוֹגַע בָּהֶם. נִלְמַדְנוּ מִן הֵן יֵשׁא אִישׁ
בֶּשֶׁר קִדְשׁ עִיד הַפֶּשֶׁט שֶׁהוּא כְּמִשְׁמַעוּ. כִּי אִם יִגַּע בֶּשֶׁר הַקִּדְשׁ בְּלַחַם אוּ בְּנֵזִיד אוּ

ביין או בשמן או בכל מאכל יקדש. וככה מזבח העולה שגם בו כתוב קדש קדשים: (אבן עזרא)

[לז] וְאֶת-אֶהֱרֹן וְאֶת-בְּנָיו תִּמְשַׁח וְקִדַּשְׁתָּ אֹתָם לְכַהֵן לִי:

אונקלוס וְנִתְּ אֶהֱרֹן וְנִתְּ בְּנֵיהִי תִרְבִּי וְתִקְדָּשׁ יִתְהוֹן לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי: (אונקלוס)

יונתן וְנִתְּ אֶהֱרֹן וְנִתְּ בְּנֵי תִרְבִּי וְתִקְדָּשׁ יִתְהוֹן לְשִׁמְשָׁא קְדָמִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ואת בניו. לבדם לא אחרים: (אבן עזרא)

[לא] וְאֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבַר לֵאמֹר שְׁמֵן מִשְׁחַת-קֹדֶשׁ יִהְיֶה זֶה לִּי לְדֹרֹתֵיכֶם:

אונקלוס וְעַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּמְלִיל לְמִימְרֵי מִשְׁחָ רַבּוֹת קוֹדֶשָׁא יְהִי דִין קְדָמִי לְדָרִיכוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְעַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּמְלִיל לְמִימְרֵי מִשְׁחָ רַבּוֹת קוֹדֶשָׁא יְהִי דִין קְדָמִי לְדָרִיכוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י לדרתיכם. מכאן למדו רבותינו לומר שכולו קיים לעתיד לבא (הוריות יא:): זה. **בגימטריא** (ט) תריסר לוגין הוּ: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) וא"ת למה מהפך רש"י הפסוק וי"ל שסתירה הוא ארבותינו שפירשו שכולו קיים לעתיד לבא ומסתמא הם דורשים מדכתיב זה לי לדורותיכם ולא כתיב כזה משמע הגוף של שמן יהיה לי לדורותיכם אבל אין זה ראייה ודרשה גמורה דזה כריך לדרשה זו לומר דתריסר לוגי הוּו אי נמי איפכא דראייה היא לרבותינו כלומר לדורותיכם יהיה קיים צמנין זה דהיינו י"ב לוגין וק"ל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא שמן משחת קדש יהיה זה. כל שנעשה במתכונת זה למשוח זרע אהרן: (אבן עזרא)

ספורנו יהיה זה לי לדורותיכם. שלא יקבל הפסד: (ספורנו)

[לב] עַל-בֶּשֶׂר אָדָם לֹא יִיָּסֵף וּבַמִּתְכַנְתּוֹ לֹא תַעֲשׂוּ כִּמְהוּ קֹדֶשׁ הוּא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לְכֶם:

אונקלוס עַל בִּסְרָא דְאִנְשָׁא לֹא יִתְנַסֵּף וּבְדַמּוּתָהּ לֹא תַעֲבִדוּן כְּנִתָּה קוֹדֶשָׁא הוּא קוֹדֶשָׁא יְהִי לְכוֹן: (אונקלוס)

יונתן על בשר אדם לא יתמרק וכדמוייה לא תעבדון כנותיה קודשא הוא

קוּדְשָׁא   יְהִי   לְכוּן :   (תרגום)   יונתן

רש"י לא ייסך. בשני יודי"ן, לשון לא יפעל, כמו למען ייטב לך (דברים ו, ית.). על
בשר אדם לא ייסך. מן השמן הזה עלמנו: וצמתכנתו לא תעשו כמוהו. בסכוס
סממניו, לא תעשו אחר כמוהו במסקל סממנין הללו, לפי מדת היו (י) שמן, אבל
אם פחת או רבה סממנין לפי מדת היון שמן, מותר, ואף העשוי צמתכנתו של זה,
אין הסך ממנו חייב, אלא הרוקחו (כריתות ה.): וצמתכנתו. לשון חשבון, כמו מתכנת
הלבנים, וכן   צמתכנתה,   של   קטורת: (רש"י)

שפתי חכמים (י) פי' שאלו לא כתב אלא וצמתכנתו הוה אמינא כיון שסם צו צמתת
סכוס סממניו אע"פ שפחת או רבה סממניו לפי מדת היון שמן יהא חייב לכך חזר
וכתב לא תעשו כמוהו כלומר שאם פחת או רבה אינו חייב: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא ייסך. אמר רבי מרינוס כי ייסך כמו יוסך. וכמוהו ויישם בארון כמו
ויושם. והטעם כי מנהג ישראל היה לסוך שמן הזכרים גם הנקבות כי כן כתוב.
ושמן לא תסוך ולסוך מזה השמן אסור לכהן אף כי לאחרים כי שמן המשחה
יוצק על ראש המשיח: **ובמתכונתו**. הבשמים הנזכרים ובמשקל ס': (אבן עזרא)

בעל הטורים קודש הוא קודש יהיה לכם. בגימטריא למלכות בית דוד: (בעל
הטורים)

אור החיים קודש הוא. פירוש תכונתו, ואפילו יעשהו מחולין, והעושה במתכונתו
כמעלה עולה וחטאת לעצמו, ואם עשאו להתלמד בו או על מנת ליתנו לציבור
מותר כן אמרו בכריתות (ה'), עוד נראה אומרו קדש הוא קודש יהיה על זה
הדרך קודש הוא זה שמן שעשה משה שקדושתו יתירה שהסך ממנו חייב כרת
וכמו שאמר בסמוך ואשר יתן ממנו ואמרו בכריתות ממנו פירוש משמן שעשה
משה ולא משמן המשחה זולתו, ואמרו קדש יהיה לכם זה שמן דורות שאינו
שוה לקדושתו של שמן משה ואין חייב אלא הרוקח כמוהו, ותיבת ממנו לבד לא
תספיק שזולתה הייתי אומר עד שימשחנו כולו, ורז"ל (שם ו'). דרשו מפסוק זה
שצריך לעשותה במקום קודש, ולדבריהם היה לו לומר כן במצותו לא באזהרת
לא תעשו כמוהו, ודבריהם ז"ל אינם אלא אסמכתא להלכות שבידם ודברינו הם
פשט   הכתוב: (אור)   החיים

[לג] אִישׁ אֲשֶׁר יִרְקַח כְּמֹהוּ וְאֲשֶׁר יִתֵּן מִמֶּנּוּ עַל-זָר וְנִכְרַת מֵעַמּוּ: (ס)

אונקלוס גבר די יבסם דכרתה ודי יתן מנה על חלוני וישתצי מעמה: [ס] (אונקלוס)

יונתן גבר די ימזג כנותיה ודי יתן מינה על חילוני דלא מבנוי דאחרו וישתצי
מעמיה: (תרגום)   יונתן

רש"י ואשר יתן ממנו. מאותו (כ) של משה: על זר. שאינו אורכ כהונה (ב) ומלכות:
(רש"י)

ספתי חכמים (פ) והוא הנזכר לעיל על בשר אדם לא ייסך אלא שחזר וכתב לחייב עליו כרת וכו' וכתב ואלך ייסך על אדם ונכרת מעמיו אבל הנעשה במתכונתו לא מלינו שהזכיר עליו הכתוב שלא ייסך על בשר אדם ואין עונשין אלא מזהירין: (ב) פירוש כהונה גדולה ואפילו כהן הדיוט זר ואפי' כהן גדול ומלך שגם הם עלמם אחרי המשחתן לכהונה ולמלכות נקראו זרים: (ספתי חכמים)

אבן עזרא איש. טעם ואשר יתן ממנו על זר. שאינו ממשפחת אהרן. אמר הגאון ז"ל קבלה היתה ביד ישראל שנמשח דוד וזרעו משמן המשחה לא מלכים אחרים. והוצרך לפרש ככה בעבור שלקח צדוק משמן המשחה שהיה באהל מועד ומשח בו את שלמה. ויפת אמר כי על זר שלא מבני ישראל. ולא דבר נכונה כי הנה והזר הקרב יומת. ופירש למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא. ואחרים אמדו על שמן המשחה שעשה משה גם זה איננו נראה בעיני כי בתחלה כתיב שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם ועוד איש אשר ירקח כמוהו ואשר יתן מאותו שהוא כמוהו על זר. והנה אין הפרש בין שמן המשחה שעשה משה ובין הנעשה אח"כ שהוא כמוהו וחוץ ממשפחת דוד איננו כתוב. ולפי דעתי כי כל המצות אמת הם לדורות ישראל כמו שלא יעלו עולה רק במקום הנבחר. והנה גדעון ושמואל גם אליהו בהר הכרמל העלו עולות. והזכרתי גדעון בעבור שהעלה עולות ואינו כהן. גם כן שמואל כי לא יועיל אם היה מבני קרת. והנה הכל הוראת שעה. גם ככה נוכל לאמר בדברי שלמה. כי על הוראת שעה ביד נתן הנביא או גד. נמשח בשמן המשחה: (אבן עזרא)

הרמב"ן על זר. שאינו צורך כהונה ומלכות. לשון רש"י. ור"א השיב כי זר במקום הזה כל שאינו מזרע אהרן ובניו הנזכרים (לעיל בפסוק ל), כמו והזר הקרב יומת (במדבר א נא), כל איש זר חוץ מן הנזכרים, וכן וכל זר לא יאכל קדש (ויקרא כב י), למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא (במדבר יז ה). ולכן יסבור כי המשיחה בשלמה (מ"א א לט) שהוציא צדוק קרן השמן מן האהל, והוא שמן המשחה, הוראת שעה ע"פ הנבואה. ואין כן דעת רבותינו (בכריתות ו.ו):

ואומר אני, כי הכתוב אומר (בפסוק לא) **שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם**, והיה ראוי שיאמר שמן משחת קדש יהיה זה לאהרן ולבניו לדורותם, כאשר אמר בבגדים (לעיל כט כט) ובגדי הקדש אשר לאהרן יהיו לבניו אחריו, או שיאמר ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן לי והיתה להם חקת עולם לדורותם, כי עכשיו שלא הזכיר רק הם עצמם, ואמר שלא ינתן על זר, יהיה במשמע על כל אדם חוץ מן הנזכרים עצמם, וכן אמר (בפסוק לב) על בשר אדם לא ייסך, והנה הכתוב מפרש (ויקרא ו טו) הכהן המשיח תחתיו מבניו. אבל כך הדבר, צוה שימשח בו עתה אהרן ובניו, ואמר **שמן משחת קדש יהיה זה לי**, למשוח בו משיח קדשי אשר אבחר בו "לדורותיכם", ולא ינתן על זר שאינו לי, ולכן ימשחו בו המלכים והכהנים הגדולים, כי שניהם משיחי ה'. וכתוב (תהלים פט כא) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, בשמן שהוא משחת קדש לי:

ופירוש "על בשר אדם לא ייסך", אזהרה בכל אדם, כי לא אמר על בשר זר לא

יסד. והטעם, שיצוק מן השמן על ראש אהרן למשחו וימשח גם בניו, אבל לא יסוד בו בשר שום אדם, אפילו הכהנים המשווחים, כאשר סכין הבשר בשמנים הטובים, ומורחין בהן הבשר בידים משוחות אחרי הרחיצה, כענין ורחצת וסכת (רות ג ג), וארחצך במים ואסוכך בשמן (יחזקאל טז ט). וזהו פשוטו של מקרא ומשמעו. וכך אמרו רבותינו (כריתות ז). מנין לכהן גדול שנטל משמן המשחה שעל ראשו ונתן על בני מעיו שחייב, שנאמר **על בשר אדם לא ייסך**: (הרמב"ן)

דעת זקנים איש אשר ירקח כמוהו. וכן גבי קטרת לפי שאין דרך להשתמש בשרביט של מלך וכן אמרו חז"ל שלא יעשה אדם בית תבנית היכל ולא מנורה של שבעה: (דעת) (זקנים)

[לד] ויאמר יהוה אל-משה קח-לך סמים נטף | וישחלת וּחִלְבַּנָּה סמים וּלְבָנָה זָהָה יִהְיֶה: **בָּד** **בְּד** **יְהִי**:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה סָב לָךְ בּוֹסְמִין נְטוּפָא וְטוּפָא וְחִלְבַּנְתָּא בּוֹסְמִין וּלְבוּנְתָא דְכִיתָא **מִתְקֵל** **בְּמִתְקֵל** **יְהִי**: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה סָב לָךְ בּוֹסְמֵי קֶטֶף וּבִשְׁת וְחִלְבַּנְתָּא בּוֹסְמִין בְּחִירִין דְּכִיתָא **מִתְקֵל** **בְּמִתְקֵל** **יְהִי**: (תרגום) (יונתן)

רש"י נטף. הוא כרי, ועל שאינו אלא סרף הנוטף מעלי הקטף קרוי נטף, ובלע"ז גומ"א, והכרי קורין לו טרי"אקה: ושחלת. שורש צסם, חלק ומאהיר ככפורן, ובלשון המשנה קרוי כפורן, וזהו שתרגם אונקלוס וטופרא: וחלבנה. צסם שריחו רע, וקורין לו גלב"נא, ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת, ללמדנו שלא יקל בעינינו לרף (מ) עמנו באגודת תעניותינו ותפלתנו את פושעי ישראל (נ) שיהיו נמנין עמנו: סמים. אחרים: ולבנה זכה. מכאן למדו רבותינו (כריתות ו:) י"א סממנין נאמרו לו למשה צסיני, מעוט סמים שנים, נטף ושחלת וחלבנה ג', הרי ה', סמים, לרבות עוד כמו (ס) אלו, הרי עשר, ולבנה, הרי י"א. ואלו הן, הכרי, והכפורן, החלבנה, והלבנה, מור, וקליעה, שכולת נרד, וכרכום, הרי ח', שהשכולת ונרד אחד שהנרד דומה לשכולת, הקושט, והקילופה, והקנמון, הרי י"א. זורית כרשינה אינו נקטר, אלא זו שפין את הכפורן ללבנה שמהא נאה: **בד** **בד** יהיה. אלו הארבעה הנזכרים כאן יהיו שוין משקל צמסקל, כמשקלו של זה כך משקלו של זה, וכן שנינו, הכרי והכפורן והחלבנה והלבנה משקל צבעים שבעים מנה. ולשון **בד**, נראה בעיני שהוא לשון יחיד, אחד באחד יהיה, זה כמו זה: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) לאם לא כן לחשוב חלבנה בראש או בסוף ולא בתוכם: (נ) וג"אן כדי שיראה רש"י שגם הפושעים חוזרים בתשובה וירחם עלינו: (ס) וא"ת מנא ליה לרבות כאלו דלמא לא מרבה אלא שנים כמו סמים הראשון דאינו מרבה אלא תרי וי"ל דהוכחת רש"י מדלל כתיב סמים סמים גבי הדדי בתחלה או בסוף למה

כתיב כאן אלא לרבות עוד כמו אלו: (קפתי חכמים)

אבן עזרא קח לך סמים. קדמונינו ז"ל קכלו כי אחד עשר מיני סמנים הם. והנה הכתוב לבשמים שהם לקטורת הסמים לא פרטם הכתוב. והזכיר הסמים כי לא הזכיר משקלם. וטעם סמים. פעם אחרת. אלה סמים ולבונה זכה עמהם: **בד בבד**. כל אחד לבד ירוקח ואח"כ יעורב: (אבן עזרא)

הרמב"ן קח לך סמים. אמר ר"א בדרך הפשט, כי פירושו קח לך סמים הם נטף ושחלת וחלבנה, אלה הסמים, ולבונה זכה עמהם. ואיננו נכון להחזיר פעם אחרת סמים, כי אין דרך הכתוב לשנות מה שהזכיר רק בהפסיקו הענין באריכות, או בדברים שהן כן תמיד, והאמת כדברי רבותינו (שם ו): כי הם סמים אחרים. וכתב רש"י סמים, שנים, נטף ושחלת וחלבנה הרי חמשה, סמים לרבות עוד כמו אלו, הרי עשרה, ולבונה הרי אחת עשרה:

ויש לתמוה ולמה לא יזכירם הכתוב. ואולי יאמר הכתוב קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה, סמים רבים, ולבונה זכה, ולא יקפיד רק באלה הארבע, כי בהם ענן עשן הקטורת עולה, רק צוה שיתן עמהם סמים רבים אשר להן ריח טוב, כדי שיהיה בתמרות עשנו מבושם. ולכן לא פירש המשקל וכמה יקטיר ממנה, כי לא הקפיד רק שיהיו אלה הארבעה בשוה, ושיוסיף עמהם עוד סמים טובים להקטיר (שה"ש רבה ג ז):

והטעם, כי כאשר אמר בשמן שיעשה אותו כמשפט מעשה הרקחים, ולא לימד על מעשהו, רק סמך עליהם, כן אמר בזה, שיקח מאלה ארבעה הסמים במשקל שוה ויוסיף עמהם סמים ויעשה מכולם קטרת מרוקח כמעשה הרקחים בסמים הידועים להם שהם טובים עם אלה, ובעשייה אשר הם עושין, ויתן ממנה לפני העדות כדי שתעלה תמרתו כמנהג המוגמרות לפני המלכים. וכן קיצר בעשייה (להלן לח כט), ולא הזכיר אותה כהזכירו האחרים כולם:

וכזה אמרו בגמרא (כריתות ו): אמר ריש לקיש, מה לשון קטרת, דבר שקוטר ועולה, כי לא צוה בה התורה רק בדברים שקוטרין ועולין על דרך מעשה הרקחים. ואולי על פה נתפרש למשה בסיני הסמים הנבחרים לזה, וכל מעשה הקטרת, כי כן נתפרש לו גם מעשה השמן איך יעשה אותו, אע"פ שתלאו במנהג הרקחים. או שלא הקפיד כלל רק על אלה המפורשים בכתוב, יצוה שיבשם אותם בסמים אחרים על דרך הרקחים. וכך אמרו במדרש חזית (שה"ש רבה ג ה) בדקו חכמים ולא מצאו יפים לקטרת אלא י"א סמנים אלו לבד:

ויתכן עוד כי לשון סמים ובשמים לשון אחד הוא, כאשר הזכרתי (לעיל כה ו), ואלה השלשה אשר הזכיר אינם סמים, כי הנטף והחלבנה שרפים, והשחלת צפורן יוצא מן הים. ואמר הכתוב קח לך סמים הנזכרים, ונטף ושחלת וחלבנה, וסמים עוד, ולבונה זכה, ותעשה קטורת מרוקח כמעשה הרקחים. כי הסמים הנזכרים למעלה (בפסוק כג) בשמן, מר דרור וקנמון וקדה נכנסין בקטרת, וקנה בושם על דעתי הוא הקליפה שהזכירו בה חכמים, והוא דראציני בלשון ערבי, וכן בלשון הגמרא (שבת סה:), והוא קנה כדמות הקנים. והסמים שצוה להוסיף הן שבלת נרד וכרכם והקושט לפי מה ששנו חכמים, ואולי אין קפידא בכתוב אלא באלה התשעה שהזכיר, אבל במה שכפל להוסיף בו עוד סמים לא יקפיד רק בבושם שיעשה קטורת מרוקח. וקצר במעשהו ובמשקלי האחרים מפני

ונראה לי שבחרו חכמים באלה השלשה, מפני שהוזכרו בשיר השירים (ד יד) נרד וכרכם ואהלות, והוא הקשט. יקראנו בלשון רבים, מפני שהוא שני מינין המתוק והמר. והנה הזכיר שם קנה וקנמון ולבונה ומור עם אלה השלשה, ואמר (שם) עם כל ראשי בשמים להביא הקדה, והנה הם כל סמני הקטרת. והזכיר תחלה (שם בפסוק יג) כפרים עם נרדים, להביא נטף ושחלת וחלבנה שהם שרפים, כי כפרים מן וכפרת אותה (בראשית ו יד), שרף נדבק. והמתרגם הירושלמי אמר ואהלות (שה"ש שם) אקסי לאלואוון, והוא העץ הטוב הנקרא בלשון רומי לינגא לובין, כי אקסי עץ בארמית, לאלואן כשמו, ובלשון יון נקרא כן ממש אקסי לואין, וכן שמו בערבי אל עורטיב. אבל אונקלוס תרגם כאהלים נטע ה' (במדבר כד ו) כבושמיא, לא יחד לו שם :

נטף. הוא צרי. וכתוב בפירוש רש"י והצרי קורין לו טריאקה, ועל שם שאינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף קרוי נטף. ולא ידעתי אם הוא טעות סופרים, או המגיד כחש לו, כי הטרואקה איננה סם אחד, אבל היא מרקחת רבת ההרכבה, יכנס בה שאור ודבש ובשר שקצים ורמשים, כי יכנסו בה אבק העקרבים ובשר האפעה, כי לכך נקראת כן, כי הארס בלשון יון תריאק. וכן בלשון תלמוד טרקה חויא (שבת קט:), וכן הוזכרה המרקחת בלשונם כי טוריאקה לכוליה גופא (נדרים מא:), וחלילה שיכנס בקטורת בשר שקצים ורמשים ושאור ודבש, וכתוב (ויקרא ב יא) כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו :

אבל הצרי הוא השרף כעין שמן הנוטף מעץ הבלסמון הנקרא בלשון חכמים קטף, והוא מה ששנינו (כריתות ו.) רבן שמעון בן גמליאל אומר הצרי אינו אלא שרף הבא מעצי הקטף, ושמא יקראוהו קטף בעבור ששוברים ענפיו בימי החום והצרי זב מהקטיפה ההיא. ואמרו בגמרא בפרק במה מדליקין (שבת כה:): רבי שמעון בן אלעזר אומר אין מדליקין בצרי, וכן היה ר' שמעון בן אלעזר אומר הצרי אינו אלא שרף הבא מעצי הקטף, ופירשו בו מאי טעמא מפני שריחו נודף גזירה שמא יסתפק ממנו. והנה הוא השמן הטוב החשוב הנזכר :

ואני תמה, כי אונקלוס תרגם נכאת וצרי ולוט (בראשית לז כה) שעף וקטף, וכן מעט צרי (שם מג יא) קטף, ותרגם נטף נטופא, ולא תרגם נטף כצרי. ויונתן תרגם צרי בכל מקום שעף, (כך בירמיה ח כב, מו יא, נא ח. וביחזקאל כז יז. אבל לפנינו בבראשית שרף קטף), והוא לשון שמן משחה מלשון תלמוד עבדי ליה שיפא בצעא (חולין קיא:), והוא מבולע העי"ן, שעיפא, דשייף ליה מההוא מינא בפומיה (ביצה טז:), דשעיף. והנראה מדעתם כי אילן הצרי ופריו שניהם יקראו צרי בלשון הקדש, כשם תאנה ורמון ואתרוג וזולתם רבים :

והנכאת אצלם הוא שם לכל שמן חשוב ומבושם, ולכך אמר ויראם את כל בית נכתה (מ"ב כ יג), שהאוצר אשר בו השמן הטוב יקרא על שמו שהוא מבחר הסגולה, ושם כתוב ואת שמן הטוב, ולכך אמר אונקלוס במנחת יוסף (בראשית מג יא) שהביאו לו שעף, שהוא שם משיחת השמן החשוב הזה, והביאו מענפי העץ שהוא הצרי הנקרא קטף. ובשאר מקומות כשיזכיר הכתוב צרי לבדו ויזכירו לתרופה ולשבת, כגון הצרי אין בגלעד (ירמיה ח כב), יתרגם אותו יונתן על השמן שהוא שעף. ותרגם אונקלוס נטף נטופא, והוא השמן הזה שנקרא כן בעבור שהוא נוטף משברי הענפים. ואין כאן מקום לתרגמו שעף, כי איננו בקטרת למשיחה :

וראיתי לרב רבי משה (הרמב"ם כלי המקדש פי"ב ה"ד) שמכניס בקטרת עץ האילן הנזכר הנקרא בערבי "עוד בלסאן", נראה שסבור כי רשב"ג שאמר הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף בא לחלוק ולומר שאין הצרי מסממני הקטרת, כי הוא אינו אלא שרף, ובקטרת אין השרף נכנס בו אלא הקטף עצמו: (הרמב"ן)

בעל הטורים **קח לך סמים**. ס"ת חכם חמרא וריחני פקחין: **זכה**. ג' במס' ולבונה זכה ונתת על המערכת לבונה זכה ותפלתי זכה. זש"ה תכון תפלת. קטורת לפניך שהתפלה דומה לקטורת כשם שזה זכה כך התפלה צריכה שתהיה זכה: (בעל הטורים)

ספורנו **קח לך סמים**. הנזכר בשמן המשחה והם מור קנה וקנמון וקדה, ועם אלה נטף ושחלת וחלבנה, ועמהם סמים הנודעים לתקון הסמים הנזכרים, כמו שנודע אצל הרוקחים שהשבולת דרך משל הוא מתקן הריאוברביר"ו ואבן המלח תתקן האגריק"ו ודומיהם, וקבלו רבותינו ז"ל שמתקני הסמים. הנזכרים הם שבלת נרד וכרכום וקשט: **ולבונה זכה**. שהיא בלתי צריכה תקון, ובכך הם אחד עשר סמנים שמנו רבותינו ז"ל לפטום הקטרת: (ספורנו)

כלי יקר **קח לך סמים וגו'**. מנה החלבנה בין סממני הקטורת ללמד אותנו לצרף פושעי ישראל בכל תענית (כריתות ו:). וטעמו של דבר לפי שאם לא היו פושעי ישראל בכלל התענית יש לחוש שלא יהיה התענית מצוה אלא עבירה ולא היה עולה לרצון שהרי מצינו (תענית יא.) שנקרא הנזיר חוטא בעבור שהזיר את עצמו מן היין, אבל אם יש בינינו פושעי ישראל הרי עכ"פ אנו צריכין להתענות בעבורם כי כל ישראל ערבים זה בעד זה. ובזה מיושב מנלן לומר שצירוף החלבנה מורה על צירוף הפושעים בתענית דווקא, ומה שמנאם בין סממני הקטורת דווקא, לפי שע"י הצומות והתשובה נעשו הזדונות לזכיות כמ"ש (ישעיה מ"ב) כי נרצה עונה. שגם העון יעלה לרצון לריח ניחוח ורז"ל אמרו (סנהדרין לז.) כפלה הרמון רקתך אפילו רקים שבך מלאים מצות כרימון, וקשה על זה אם הם מלאים מצות כרימון א"כ למה קראם רקים. אלא ודאי שעל התשובה דברו זה כי כל פועל ריק שבהם דהיינו העון ממנו יתמלאו מצות כי הזדונות והריקות נעשו כזכיות ויעלה גם העון לריח ניחוח כמו המצות, דוגמת החלבנה העולה לריח ניחוח ככל שאר סממנים ומכאן למדו לומר שענין זה מרמז על התענית והתשובה וזה פירוש יקר. (כלי יקר)

דעת זקנים **בד בבד**. בפרק קמא דכתובות אמרו שלא יניח משקל במשקלו ופרש"י שלא יעשה כדרך השוקלים כששוקלין דבר אחד ורוצין לשקול לדבר אחר כזה נוטלין מן המאזנים את החפץ ששקלו ואחר כן שוקלין כנגד אותו דבר ששקלו החפץ שרוצין לשקול. ויש מי שפירש שלא יניח השקל במשקל כדרך שעושין במשקל המארי"ק בלע"ז שעשוי משקלות רבות זה לתוך זה קטן לתוך גדול וכזה לא יעשה וזה לא הבנתי אמאי לא יעשה כן: (דעת זקנים)

[לה] וְעָשִׂיתָ אֹתָהּ קְטֹרֶת רֶקֶח מְעֻשָׂה רוֹקֵחַ מְמַלֵּחַ טְהוֹר קֹדֶשׁ:

אונקלוס וְתַעֲבֹד יְתֵהּ קְטוֹרֶת בּוֹסְמִין בּוֹסֵם עוֹבֵד בּוֹסְמֵנוּ מְעָרַב דְּכִי קוּדְשָׁא: (אונקלוס)

יונתן וְתַעֲבִיד יְתִיחַ קְטֹרֶת בּוֹסֶמֶן בּוֹשֶׂם עֹבֵד מִמִּזְיג מְעַרְב דְּכִי קוֹדֶשׁ אֶ: (תרגום יונתן)

רש"י ממלח. כתרגומו מעורב, שיערב שחיקתן יפה יפה זה עם זה, ואומר אני שדומה לו וייראו המלחים (יונה א, ה), מלחיד וחובליך (יחזקאל כז, כז), על סם שמהפכין את המים במשטות כשמנהיגים את הספינה, כאדם המהפך בכף זליים טרופות לערבן עם המים, וכל דבר שאדם רואה לערב יפה יפה, מהפכו באמצע או בצד: ממולח טהור קדש. ממולח (ע) יהיה, וטהור יהיה, וקדש יהיה: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) דק"ל דלשון ועשית אינו נופל על מלת טהור קודש מפני שהטהרה והקדושה הן העדר של אשם ושתמסו בהן בטומאה ולא ישתמשו בה בחול ועל זה פירש ממולח יהיה וטהור וקודש יהיה כלומר ממולח ע"י עשייה וטהור וקודש יהיה מאליו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועשית. ממולח. טעם ממולח הוא מלח סדומית. וי"א שחוק (או מאדם) (י"ג מאד ואולי צ"ל מעורב) או מגזרת ארץ מלחה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ממולח טהור קדש. שיהא מלוח במלח סדומית, כמו שאמרו (כריתות ו). מלח סדומית רובע. ואונקלוס תרגם מערב, ירצה לעשות ממולח נמוח, שיעשה הסמים כולם שחוקים מאד ומעורבים יפה יפה עד שיהיו נמחים ולא יוכר סם מהם, מלשון כי שמים כעשן נמלחו (ישעיה נא ו), וכן ובלוי מלחים (ירמיה לח יא), ארץ פרי למלחה (תהלים קז לד), כולם ענין השחתה וכליה. ורש"י פירש כי לשון ממולח שיהא מעורב יפה בשחיקתן זה עם זה, והביא דומה לו מלחיד וחובליך (יחזקאל כז כז), על שם שהם מהפכין המים במשטות כשמנהיגין את הספינה, כאדם שמהפך בכף ביצים טרופים לערבן יפה:

ועל דעתי נקראו חכמי הספנים מלחים בעבור שהם יודעים טעם הים כאלו הם המרגישים במליחותו ובמתקויותו, כלומר היודעים מתי יהיה מתוק ונאות להולכי הים, או מתי הוא רע ומר להם. ואין תופשי המשטות נקראים מלחים, שהרי כתוב בצור (יחזקאל כז ח ט) יושבי צידון וארוד היו שטים לך, זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקדך כל אניות הים ומלחיהם היו בך, כי הספנים הזקנים יודעי הים הם מלחים, וכתוב (שם כט) וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמודו, הנה הם שלשה, תופשי משוט, והמלחים, והחובלים. וכן ארץ פרי למלחה (תהלים שם), לארץ מלוחה, שמקום המלח לא יצמיח, כענין שכתוב בסדום (דברים כט כב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמיח, וכתוב (שופטים ט מה) ויזרעה מלח. ויתכן שיהיה הלמ"ד נוסף בכי שמים כעשן נמלחו (ישעיה נא ו), וירצה לומר נמחו, כמו בלאומים (תהלים מד טו), כלו שלאנן ושליו (איוב כא כג): (הרמב"ן)

בעל הטורים רוקח. ב' מלאים. מעשה רוקח. זבובי מות וגוי שמן רוקח. זהו שדרשו רבותינו שהיו מרננים אחר הקטורת לוי בה מתו נדב ואביהוא בה מתו עדת קרח שנא' מות גבי רוקח דהיינו קטורת וא"ל משה ראו שאין הקטורת

ממית אלא אדרבה מחיה שנא' ויתן את הקטורת וכפר על העם דכתיב טהור קדש אלא החטא ממית: (בעל הטורים)

אור החיים **ממולח טהור**. נראה כי פירוש טהור הוא שלא יראה בו ערבוב גוונים כי לצד שיש בו אחד עשר סממנים יתרבו הגוונים והגם שיערבם יחד לצד ריבוי הסממנים וריבוי הכמות שלש מאות וס"ח מנים תשאר איזה פינה בו שאין הגוון שוה בה והגם שיהיה שוה אף על פי כן כשידקדק בחוש דקות הראות ישכיל כי איננו גוון אחד ואינו קרוי מציאות זה טהור, לזה אמרו **ממולח טהור** פירוש זך שיראה גוון אחד ממש באמצעות התערובת מעשה אומן ובאמצעות היותה דקה ביותר: (אור החיים)

ספורנו **רקח**. שילקט כל אחד מהסמים זה מזה ויעשה מהכל מורכב אחד: **מעשה רוקח**. שיהיה כל אחד מהסמים כתוש כפי הראוי לו, כי לא יאות לכל אחד מהסמים אופן אחד מהכתישה: **ממולח**. שיהיו הסמים מעורבים היטב שלא יהא אחד מהם נבדל: **טהור**. מנוקה מכל פסולת. והוצרך לזה מפני שהקטרה היתה נעשית בעצם הבושם, אבל בשמן המשחה לא הוצרך לזה מפני שלא היו גרמי הבשמים מעורבים בשמן כלל: (ספורנו)

לנו **ושחקת ממנה הדק ונתתה ממנה לפני העדת באהל מועד אשר אועד לך** שמה קדש קדשים תהיה לכם:

אונקלוס **ותשחוק מנה ותדיק ותתן מנה קדם סהדיתא במשפן זמנא די אמן מימרי לך תמן קדש קודשין תהי לכון**: (אונקלוס)

יונתן **ותכתוש מנה ותדיק ותתן מנה קדם סהדיתא במשפן זימנא דאיזמן מימרי לך תמן קודש קודשין תהא לכון**: (תרגום יונתן)

רש"י **ונתתה ממנה וגו' היא קטרת שזכל יום ויום שעל מזבח (פ) הפנימי שהוא צאהל מועד: אשר אועד לך שמה. כל מועדי דבור שאקבע (פ) לך, אני קובעם לחותו** מקום: (רש"י)

ספתי חכמים (פ) **כלומר לא שצריך סיניח ממנה לפני העדות למשמרת אלא להקטיר וכו'**: (פ) **כאלו אמר ולמה נקרא אהל מועד לפי שכל מקום וכל זה שאני קובע לך לדבר עמך אינו אלא שמה: (ספתי חכמים)**

אבן עזרא **ממנה הדק**. דקה בכל יכלתך זהו קטורת תמיד על מזבח הזהב: (אבן עזרא)

הרמב"ן **ונתת ממנה לפני העדות באהל מועד**. יתכן שנפרש שהזכיר הכתוב בכאן כל מעשה הקטרת, אמר שיקטיר ממנה לפני העדות בקדש הקדשים, והוא קטרת של יום הכפורים, ויקטיר ממנה באהל מועד בכל יום, ואשר אועד לך שמה יחזור על העדות. ויתכן שיזכיר כי יתן ממנה במזבח הפנימי שהוא מונח לפני ארון העדות, כי כן יאמר בפרשת ויקהל (ראה להלן מ ה): (הרמב"ן)

שמות פרק-לא

[א] וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:

אונקלוס ומליל ויַי עַם מֹשֶׁה לְמִיָּמָר: (אונקלוס)

יונתן ומליל ויַי עַם מֹשֶׁה לְמִיָּמָר: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וידבר. אמר הגאון למה נבחרו בצלאל ואהליאב. והשיב כי בצלאל מבני יהודה שהמשילו יעקב לגור אריה גם אהליאב מבני דן שהמשילו משה לגור אריה. והאריה צר מאחוריו וככה היה הבית. וזה דרש הדורש כי בצלאל ואליאב לא בנו הבית. ורוחב המשכן שעשו היה שוה ואין טעם לשאלתו כי נבחרו בעבור שלא היה בישראל כמוהם: (אבן עזרא)

[ב] רְאֵה קִרְאֹתַי בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חֹר לְמִטָּה יְהוּדָה:

אונקלוס חזי דרפיתי בשום בצלאל בר אורי בר חור לשבטא דיהודה: (אונקלוס)

יונתן חמי משה דקריית בשום טב בצלאל בר אורי בר חור לשבטא דיהודה: (תרגום יונתן)

רש"י קראתי בשם. לעשות (ז) מלאכתי, את צלאל: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דק"ל דהל"ל קראתי לצלאל ומפרש שהכי פירושו קראתי בשם לעשות מלאכתי למי קראתי את צלאל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ראה. בעין כבוד. והקרא הוא בצלאל. והטעם קראתי בשמו שאין כמוהו לעשות המשכן. ועל דרך הפשט כלב בן יפונה איננו כלב בן חצרון בראיות גמורות. והמשכילים יבינו: (אבן עזרא)

הרמב"ן ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור. אמר השם למשה ראה קראתי בשם, ומשה אמר לישראל ראו קרא ה' בשם (להלן לה ל). והטעם, כי ישראל במצרים פרוכים בעבודת חומר ולבנים, לא למדו מלאכת כסף וזהב וחרושת אבנים טובות ולא ראו אותם כלל. והנה הוא פלא שימצא בהם אדם חכם גדול בכסף וזהב וחרושת אבן ועץ וחושב ורוקם ואורג, כי אף בלומדים לפני חכמים לא ימצא בקי בכל האומניות כלם, והיודעים ורגילים בהם בבא ידיהם תמיד בטיט ורפש לא יוכלו לעשות בהן אומנות דקה ויפה. ועוד, שהוא חכם גדול בחכמה בתבונה ובדעת להבין סוד המשכן וכל כליו למה צוו ואל מה ירמוזו:

ולכן אמר השם למשה שיראה הפלא הזה, וידע כי הוא **מלא אותו רוח אלהים** לדעת כל אלה בעבור שיעשה המשכן, כי היה רצון מלפניו לעשות המשכן במדבר, ולכבודו בראו, כי הוא קורא הדורות מראש (ישעיה מא ד), כדרך בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך (ירמיה א ה). ובלשון הזה (לעיל טז כט) ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים:

ולרבותינו בזה מדרש (שמו"ר מ ב) הראה אותו ספרו של אדם הראשון ואמר לו כל אחד התקנתיו מאותה שעה, ואף בצלאל מאותה שעה התקנתי אותו, שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל. והוא כענין שפירשתי. ועוד אמרו (ברכות נה.) יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. והענין, כי המשכן ירמוז באלו והוא היודע ומבין סודו: (הרמב"ן)

אור החיים **ראה קראתי בשם**. אולי שיכוין לומר שיראו רמז הענין בשמו ושם אבותיו, **בצלאל** שעשה צל לאל, **בן אורי** שעשה מקום לאשר אור לו, **בן חור** שעשה ישראל בני חורין מעון העגל כאומרם ז"ל (שמו"ר פנ"א) בפסוק משכן העדות עדות לכל שנמחל להם עון העגל הרי שנרשם בו הדבר בשמו ושם אבותיו. ובזה יבא על נכון אומרו **ואמלא** בתוסי' וא"ו לומר מלבד זו עוד אני מוסיף בו מלאי מהחכמה, ואומרו **בחכמה** ולא אמר חכמה, ואולי שיכוין על פי דבריהם ז"ל (ברכות נ"ה.) בפסוק (דניאל ב') יהב חכמתא לחכימין שאין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה וכו', והוא אומרו **ואמלא** וגו' בחכמה שיש בו אוסיף למלאותו יותר וכן בתבונה וגו': (אור החיים)

ספורנו **ראה קראתי בשם**. ראה והבן כי לא אל חנם קראתיו, כי דבר עקרי הוא במלאכת הקדש שתהיה נעשית על ידי בחיר ה' המכוין בפעולתו שיושג תכלית המצוה: (ספורנו)

כלי יקר **ראה קראתי בשם בצלאל**. ראה ברוה"ק שעליך כי בצלאל הגון לזו המלאכה ואתה תחזה ברוה"ק שעליך ומדקאמר בשם, ש"מ ששמו מוכיח עליו שהיה בצל אל לכך אמר משה בגמר מלאכת המשכן יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן. כי עושי המלאכה בצל אל היו, וזהו שמסיים ואמר ככל אשר צויתך יעשו. לא אמר שיעשו ככל אשר תצוה להם, אלא יעשו ככל אשר אנכי מצוה אותך, אלא ודאי שהיו בצל אל. וכן פירש"י פרי' פקודי על פסוק ובצלאל בן אורי עשה ככל אשר צוה ה' את משה. ותמה אני למה לא פירש"י זה על פסוק ככל אשר צויתך יעשו. (כלי יקר)

דעת זקנים **בצלאל בן אורי בן חור**. לכך הזכיר בבצלאל אבי אביו מה שלא הזכיר באהליאב אלא אביו. לפי שחור נהרג על מעשה העגל והמשכן בא לכפר על מעשה העגל לכן נזכר כאן במשכן: (דעת זקנים)

ג] וְאִמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחַכְמָה וּבְתַבִּינָה וּבְדַעַת וּבְכָל-מְלָאכָה:

אונקלוס וְאִשְׁלַמִּית עִמָּה רוּחַ מִן קָדָם יִי בְּחַכְמָתָא וּבְסוּכְלָתָנּוּ וּבְמִדְעָ וּבְכָל עִבְדָּא: (אונקלוס)

יונתן וְאִשְׁלַמִּית עִמָּה רוּחַ קוּדְשָׁא מִן קָדָם יִי בְּחַכְמָתָא בְּסוּכְלָתָנּוּ וּבְמִנְדְעָא וּבְכָל עִבְדָּתָא: (תרגום יונתן)

רש"י **זכמה**. מה שאדם שומע דברים מאחרים ולמד: **זכבונה**. מזין דבר מלבו מתוך דברים שלמד: **זדעת**. רוח הקדש: (רש"י)

אבן עזרא **ואמלא אותו**. כמו ויהושע בן נון מלא רוח חכמה. וכתוב ונחה עליו רוח ה'. ופירושו מה היא רוח ה'. והיא רוח חכמה ובינה. החכמה היא הצורות האצורות באחרונית מוח הראש. ומלת תבונה. גם בינה מגזרת בין. והיא הצורה העומדת בין צורת הדעת ובין צורת החכמה כנגד הנקב האמצעי במוח הראש. כי החכמה כנגד הנקב האחרון. והדעת המתחברת בנקבי המוח על המצח מההרגשות ובלי ישמעאל קורין הדעת אלתיכ"ייל. והתבונה אלי"פכרה: והחכמה אלי"חכמה. והנה בצלאל היה מלא כל חכמה בחשבון ומדות וערכים. ומלאכת שמים. וחכמת התולדות. וסוד הנשמה. והיה לו יתרון על כל אנשי דורו שהיה יודע כל מלאכה כי רבים חכמי לב לא ידעו אפי' מלאכה אחת על כן כתוב ובכל מלאכה בו"ו: (אבן עזרא)

יד לחשב מחשבת לעשות בזהב ובכסף ובנחשת:

אונקלוס **לאלפא** **אומנון** **למעבד** **בדהבא** **ובכסףא** **ובנחשא**: (אונקלוס)

יונתן **למיחשב** **פרעיוניהון** **היך** **למעבד** **בדהבא** **ובכסףא** **ובנחשא**: (תרגום יונתן)

רש"י **לחשוב** **מחשבות**. **אריגת** **מעשה** **חשב**: (רש"י)

בעל הטורים **לחשוב מחשבת**. חסר ו' שבו' ימים יש לחשוב ולעשות ולא בשביעי: (בעל הטורים)

ה **ובחלשת** **אבן** **למלא** **ובחלשת** **עץ** **לעשות** **בכל-מלאכה**:

אונקלוס **ובאמנות** **אבן** **טבא** **לאשלמא** **ובנגרות** **אעא** **למעבד** **בכל** **עבידא**: (אונקלוס)

יונתן **ובאגלפות** **מרגליתא** **לאשלמא** **ובנגרות** **קיסא** **למעבד** **כל** **עבידתא**: (תרגום יונתן)

רש"י **זכרשת**. לשון אומנות, כמו חרש חכם (ישעיה מ, כ.). ואונקלוס פירש, ושנה בפירושן, שאומן חזנים קרוי אומן, וחרש עץ קרוי נגר: למלאת. להוסיפה במסצרות שלה במלואה, לעשות המשצלת למדת מושב האבן ועוביה: (רש"י)

ו **ואני** **הנה** **נתתי** **אתו** **את** **אהליאב** **בן-אחיסמך** **למטה-דן** **ובלב** **כל-חכם-לב** **נתתי** **חכמה** **ועשו** **את** **כל-אשר** **צויתך**:

אונקלוס **ואנא** **הא** **יהבית** **עמה** **ית** **אהליאב** **בר** **אחיסמך** **לשבטא** **דדן** **ובלבא** **כל**

חִפְיָמִי לִבָּא יְהִיבִית חִכְמָתָא וְיַעֲבֹדוּן יְתָ כָּל דִּי פִקְדָתָּךְ : (אונקלוס)

יונתן וְאִנָּא הָא מְנִיית עֲמִיָּה יְתָ אֶהְלִיאֵב בְּרֵ אַחִיסָמָךְ לְשִׁבְטָא דְדָן וּבִלְבָא דְכָל חִפְיָמִי לִבָּא אוֹסִיפִית רוּחַ חוֹכְמָתָא וְיַעֲבֹדוּן יְתָ כָּל מַה דְאִפְקִדִיתָּךְ : (תרגום יונתן)

רש"י וּבִלְבַּב כָּל חִכְמָא לֵב וְגו'. ועוד שאר חכמי לב שבכס, וכל אשר נתתי בו חכמה, (ת) ועשו את כל אשר לויתיד: (רש"י)

שפתי חכמים (ת) שלח תאמר שכולם יהיו עם בצלאל לעזרה דאם כן למה פירש את אהליאב יותר משאר חכמי לב לכן פירש לומר שאהליאב יעזור את צלאל בכל מלאכה שהוא עוסק בעלמו אבל שאר חכמי לב יהיו עושין מכל המלאכה אשר יתנו להם צלאל ואהליאב ושיעור הכתוב כן הוא ראה קראתי בשם צלאל וגו' וגם נתתי אתו את אהליאב וגו' ועוד כל שאר חכמי לב הנמנאים ביניהם עם כל אותן שנתתי חכמה בלבם ועשו את כל אשר לויתיד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אתו. כמוהו במלאכות ולא בחכמת מלאכת חרש. והנה פי' ובכל מלאכה לחשוב מחשבות. **ובלב כל חכם לב.** לעשות מלאכה כי גם זה ימצא בתולדת האדם שיוציא מלבו דברים עמוקים במלאכת המדות והוא לא למד החכמה ועתה יזכיר כל אשר יעשו: (אבן עזרא)

12 אֵת | אֶהְלֵ מוֹעֵד וְאֶת-הָאָרֶץ לְעֵדוֹת וְאֶת-הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עָלָיו וְאֵת כָּל-כְּלֵי הָאֱהֹל:

אונקלוס יְתָ מִשְׁפָּן זִמְנָא וְיְתָ אַרְוֵנָא לְסִהְדוּתָא וְיְתָ פְּפֹרְתָא דִּי עֲלוּהִי וְיְתָ כָּל מְנִי מִשְׁפָּנָא : (אונקלוס)

יונתן יְתָ מִשְׁפָּן זִימְנָא וְיְתָ אַרְוֵנָא דְסִהְדוּתָא וְיְתָ פְּפֹרְתָא דְעֲלוּי וְיְתָ כָּל מְנִי מִשְׁפָּנָא : (תרגום יונתן)

רש"י וְאֵת וְאֵת הָאָרֶץ לְעֵדוֹת. לְכוּרֵךְ לוחות העדות: (רש"י)

אבן עזרא את וגו'. החל מהאהל שהוא כולל. והזכיר הארון והכפורת בעבור גודל מעלתם: ואת כל כלי האהל. הפרוכת והמסך והקרשים והבריחים. והזכיר השולחן על הדרך שהזכרת י: (אבן עזרא)

13 וְאֶת-הַשְּׁלֶחַן וְאֶת-כְּלָיו וְאֶת-הַמִּנְרָה וְאֶת-כְּלָיו וְאֶת-כְּלָיו וְאֶת מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת:

אונקלוס וְיְתָ פְּתוּרָא וְיְתָ מְנוּהִי וְיְתָ מְנִרְתָא דְכִיתָא וְיְתָ כָּל מְנָהָא וְיְתָ מִדְּבָחָא דְקִטּוֹרֶת בּוֹסְמִיָּא : (אונקלוס)

יונתן וַיִּתֵּן פְּתוּרָא וַיִּתְּן כָּל מְנוּי וַיִּתְּן מִנְרֵתָא דְכִיתָא וַיִּתְּן כָּל מְנָהָא וַיִּתְּן מִדְּבָחָא
דְקָטוּרָתַּי : בּוּסְמִיָּא : (תרגום יונתן)

רש"י הטהורה. על שם (א) זהב טהור: (רש"י)

שפתי חכמים (א) דק"ל דמסמע דשאר הכלים לא היו טהורים ל"פ שר"ל מזוקק
לא טהור מטומאה. רא"ס: (שפתי חכמים)

[ט] וְאֶת-מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת-כֶּלֶי-כֶּלֶי וְאֶת-הַפִּיזוֹר וְאֶת-כַּנּוֹ:

אונקלוס וַיִּתֵּן מִדְּבָחָא דְעֹלֵתָא וַיִּתְּן כָּל מְנוּהֵי וַיִּתְּן פִּיזוֹרָא וַיִּתְּן בְּסִיסָהּ : (אונקלוס)

יונתן וַיִּתֵּן מִדְּבָחָא דְעֹלֵתָא וַיִּתְּן כָּל מְנוּי וַיִּתְּן פִּיזוֹרָא וַיִּתְּן בְּסִיסָהּ : (תרגום יונתן)

[י] וְאֶת בִּגְדֵי הַשָּׂרָד וְאֶת-בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת-בִּגְדֵי בְנָיו לְכַהֵן:

אונקלוס וַיִּתֵּן לְבוּשֵׁי שְׂמוּשָׂא וַיִּתֵּן לְבוּשֵׁי קוּדְשָׁא לְאַהֲרֹן כְּהֵנָּא וַיִּתֵּן לְבוּשֵׁי בְנוֹהֵי
לְשִׁמְשָׂא : (אונקלוס)

יונתן וַיִּתֵּן לְבוּשֵׁי שְׂמוּשָׂא וַיִּתֵּן לְבוּשֵׁי קוּדְשָׁא לְאַהֲרֹן כְּהֵנָּא וַיִּתֵּן לְבוּשֵׁי בְנָיו
לְשִׁמְשָׂא : (תרגום יונתן)

רש"י ואת בגדי השרד. אומר אני לפי פשוטו של מקרא, שאי אפשר לומר שבגדי
כהונה מדבר, לפי שנאמר (ב) אלכלם ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו
לכהן, אלכלם כלו בגדי השרד הם, בגדי התכלת והארגמן ותולעת שני האמורים
בפרשת מסעות, ונתנו עליו בגד תכלת (במדבר 7, יב), ונתנו עליו בגד ארגמן (שם יג),
ונתנו עליהם בגד תולעת שני (שם ט), ונראין דברי, שנאמר ומן התכלת והארגמן
ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש (שמות 28, א), ולא הוזכר שם עמהם, ואם
בבגדי כהונה מדבר, לא מצינו באחד מהם ארגמן או תולעת שני כלל שם: בגדי
השרד. יש מפרשים לשון עבודה ושירות, כתרגומו לבושי שמושא, ואין לו דמיון
במקרא, ואני אומר שהוא לשון ארמי, כתרגום של קלעים ותרגום (ג) של מכזר,
שהיו ארוגים במחט, עשויים נקבים נקבים, לצי"דין בלע"ז: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) כלו' הא מיד אח"כ כתיבי בגדי הקדש ש"מ שאלו אחרים הן: (ג)
שמתורגם סרדין על שם שהיו וכו' אם כן שרד נמי פירוש כן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואת בגדי השרד. בגדי הנסיעה שיכסו בהם הארון והשלחן והמזבח

והמנורה. וככה מפורש ומן התכלת והארגמן ותולעת השני כל אחד לבדו. ככתוב בפרשת במדבר סיני עשו בגדי שרד. ואחר כן כתוב ויעשו את בגדי הקדש. ואחר כן פירש אותם והנה מלת שרד מגזדת פליט ושריד: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואת בגדי השרד. לא ידעתי למה לא צוה תחלה לעשות הבגדים האלה, כאשר עשה בכל מלאכת המשכן ובבגדי אהרן ובניו, כי היה ראוי שיאמר לו ועשית בגד כליל תכלת לכסות בו הארון ובגד ארגמן לכסות בו המזבח ובגד תולעת שני לכסות בו השלחן, ועתה כאשר יצוה את העושים יכלול אותם עם שאר המלאכה. ואולי לא היתה בהם קפידא ויעשו אותם כרצונם בגדי שרד ממין אחד לבדו, והם עשו מן התכלת והארגמן ותולעת השני. ולא רצו בשש כי איננו נכבד כמותם. ואחרי שנעשו כן רצה השם שיהיה התכלת לארון, והארגמן למזבח, והשני לשלחן (במדבר ו~יג), ולכן הספיק להם הצואה בקצרה כאשר צוה על העושים, כי לדעתם יעשו בגדי השרד:

ואיננו הגון שיהיה בגד המכסה עשוי נקבים נקבים כדברי רש"י, אבל הוא מלשון שריד, בעבור היותם מין אחד, כדברי ר"א:

וכתבתי זה הענין לפי שיטת רש"י. וכל זה איננו שוה לי, כי מה טעם שיאמר הקב"ה למשה ויעשו בגדי הקלעים או בגדי השרידה בלי שיבאר לו כמה יהיו, שנים או מאה, וכמה ארכם וכמה רחבם, ולמה יעשו, ואין הענין מובן כלל בדבור הזה. ועוד, שמזכיר אותם לעולם קודם בגדי אהרן. ועוד, מה טעם לשרת בקדש (להלן לט א), כי זה ירמוז על עבודת הקרבנות בקדש, כמו שאומר או בגשתם אל המזבח לשרת בקדש (לעיל כח מג), וכן אשר יבא אל אהל מועד לשרת בקדש (לעיל כט ל), לא על עבודת חוץ ומשא. ועוד, כי כתוב ועשו את כל אשר צויתיד (פסוק ו) את אהל מועד וגוי ואת בגדי השרד (פסוקים ז~י) עד ככל אשר צויתיד יעשו (פסוק יא), ולא צוה אותו תחלה על בגדי השרד כלל:

והעולה מדברי רבותינו, כי בגדי השרד הם בגדי כהונה עצמם, והוזכר זה במסכת יומא (עב.). ואם כן הנכון שנפרש בגדי השרד, בגדי היחוד, כלומר בגדים שיתיחד בלבישתם אחד העם הגדול מאחיו. וכן ובשרידים אשר ה' קורא (יואל ג ה), השרידים שרדו מהם (יהושע י כ), מן פליט ושריד (ירמיה מד יד). וירמוז לבגדי אהרן, ויקראם כן, שלא ילבשם רק יחיד בדורו, אהרן בחייו, ואחריו הכהן הגדול אשר יוצק על ראשו שמן המשחה ומלא ידו ללבוש את הבגדים (ויקרא כא י). והכתוב יזכיר בגדי אהרן לעולם דרך כבוד, כמו שאמר לכבוד ולתפארת (לעיל כח ב), בגדי קדש (לעיל כח ד), ציץ הזהב נזר הקדש (ויקרא ח ט), ועל כן קראם בגדי השרד, בגדי מלכות. וזה טעם את בגדי השרד לשרת בקדש את בגדי הקדש לאהרן הכהן (להלן לה יט), כי שב לבאר. וכן יאמר בפרשת ויביאו את המשכן (להלן) (לעיל לט א)

ומה שאמר בכאן בפרשת **ראה קראתי ואת בגדי השרד ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן**, טעמו שהם בגדי שתי מעלות, בגדי השרד ובגדי הקדש, להגיד שלא ילבשם רק אחד העם בבאו לשרת בקדש. ומפני שלא הזכיר כאן לשרת בקדש, הוסיף לבאר שהם בגדי שרד ובגדי קודש. ועוד באו כמה ווי"ן יתירות בכתוב. ופירוש ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש (להלן לט א), שהוא מבאר אלה פקודי המשכן, ונתן חשבון בזה ובכסף ובנחשת כמה הביאו ישראל, ומה עשו בהן, בעבור חשיבותם, ואח"כ אמר כי מן התכלת והארגמן ותולעת השני אשר הובא להם עשו בגדי שרד, לא הוסיף ולא גרע. ולא

הזכיר השש, כי איננו חשוב. ואולי הביאו ממנו הרבה והותיר. ושב לבאר ויעשו את בגדי הקדש אשר לאהרן כאשר צוה ה' את משה, ויעש את האפוד זהב וגוי (להלן) לט (א): (הרמב"ן)

דעת זקנים ואת בגדי השרד. פרש"י דאין זה בגדי כהונה אלא בגדי תכלת וארגמן האמורים בפרשת מסעות דכתיב ופרשו עליו בגד ארגמן ואין נראה דבכל התלמוד קרי להו בגדי כהונה: (דעת זקנים)

[יא] וְאֵת שֵׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְאֶת-קִטְרֹת הַסַּמִּים לְקֹדֵשׁ כָּל אֲשֶׁר-צִוִּיתָךְ יַעֲשׂוּ: (פ)

אונקלוס וְנִת מְשַׁחָא דְרְבוּתָא וְנִת קִטְרֹת בּוֹסְמִיָא לְקוּדְשָׁא כָּל דִּי פְקִידְתָּךְ יַעֲבֹדוּן: (אונקלוס)

יונתן וְנִת מְשַׁח רְבוּתָא וְנִת קִטְרֹת בּוֹסְמִיָא לְקוּדְשָׁא הִי כָּל מַה דְּפִקִּידְתָּךְ יַעֲבֹדוּן: (תרגום)

רש"י ואת קטורת הסמים לקדש. לכורך הקטרת (ז) ההיכל שהוא קדש: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) (ג"ל) והלמ"ד הוא במקום צעזעור. ולא פי' דמלת לקדש קאי גם כן על שמן המשחה כמשמעות המקרא מפני שפי' השמן נעשה קדש והל"ל לקדש צפת"ח תחת הקו"ף ומלת לקודש משמעו שכבד הוא קודש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לקדש. לצרך הקדש הם: (אבן עזרא)

אור החיים לקדש. פירוש לפי שכל המעשים הרשומים בפרשה לא נאסר מעשיהם להדיוט זולת ב' דברים אלו שהם שמן המשחה וקטורת הסמים לזה דקדק לומר בהם לקודש לומר אותם שתכונת מעשיהם מיוחדים לקודש והקדושה חלה על מתכונת הדבר לצד תכונתו לבד מה שאין כן בכל המעשים שבעולם שכל שלא קרא עליו קודש אינו קודש: (אור החיים)

[יב] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר:

אונקלוס וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה לְמִיָּמֶר: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה לְמִיָּמֶר: (תרגום)

אבן עזרא ויאמר. כל לאמר עם וידבר לאמר לו. רק זה לאמר לישראל: (אבן עזרא)

אור החיים ויאמר ה' וגו'. צריך לדעת למה שינה לומר כאן ויאמר, וראיתי במכילתא שאמרו ויאמר ה' למשה לאמר לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח, וצריך לדעת מה נשתנה פסוק זה לדרוש בו כן ויותר היה נכון לומר הדברים בוידבר האמור ראשון בתורה, ואולי שהרגישו מקושייתנו ואמרו כי ויאמר לשון

מעלה על דרך אומרו (ישעי' ג') אמרו צדיק כי טוב ומה היא המעלה שאמר ה' אליו בלא אמצעי, ובסמוך יתבאר הטעם באופן אחר: (אור החיים)

יג ואתה דבר אל-בני ישראל לאמר אף את-שבתתי תשמרו כי אות הוא ביני וביניכם לדתיתכם לדעת כי אני יהוה מקדשכם:

אונקלוס ואת מלל עם בני ישראל למימר ברם ית יומי שבאי די לי תטרוני ארי את היא בין מימרי וביניכון לדריכון למדע ארי אגא יי מקדשכון: (אונקלוס)

יונתן ואת תמליל עם בני ישראל למימר ברם ית יומי שבאי די לי תטרוני ארום את הוא בין מימרי וביניכון לדריכון למידוע ארום אגא הוא יי מקדשכון: (תרגום יונתן)

רס"י ואתה דבר אל בני ישראל. ואתה, אף על פי שהפקדתך לכוותם על מלאכת (ה) המשכן, אל יקל בעיניך לדחות את השבת מפני אותה מלאכה: אך את שבתותי תשמורו. אף על פי שתהיו רדופין וזריזין בזריזות המלאכה, שבת אל תדחה מפניה. כל אכין ורקין (ו) מעוטין, למעט שבת ממלאכת המשכן: כי אות היא ביני וביניכם. אות גדולה היא בינינו שבתותי זכם, בהנחילי לכם את יום מנוחתו למנוחה: לדעת. האומות זב, כי אני ה' מקדשכם: (רס"י)

ספתי חכמים (ה) דק"ל היאך זאה פ' זו לכאן: (ו) וא"ת לעיל ממעט זה מדסמין פרשה זו לכאן וי"ל דלעיל לא הוי ממעט אלא כבור כמו הבאת הנדבה שהיתה כבור אבל יחיד הוה אמינא שמותר לעשות מלאכה למשכן לכן כריך למכתב אך: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ואתה. טעם אך. בעבור אשר צויתים ככתוב למעלה אולי חשבו כי יעשו כן בשבת. אמר חכם מהחכמים הגדולים ידוע כי שבת אחת שבת השם א"י מה טעם שבתותי. והשיב בעבור כי שתא אלפי שני הוי עלמא הנה האלף השביעי שבת. גם שנת השמטה שבת. שבתות רבות בכל שנה. ודע כי לא מצאנו מפורש במועדים שבת רק שבתון. ומחלוקת יש בפ"י ממחרת השבת. והאמת דברי הקבלה. רק צריכים תיקון כאשר אפרש במקומו ויום הכפורים נקרא שבת. רק לישראל לא לשם: כי אות היא. בסוף אפרש מה היא האות: **מקדשכם**. בקדשכם השבת שקדשתי ולא עשיתי ביום השבת מלאכה: (אבן עזרא)

הרמב"ן אך את שבתותי תשמורו. אף על פי שתהיו רדופין בזריזות המלאכה אל תדחה שבת מפניה. כל אכין ורקין מיעוטין, למעט שבת ממלאכת המשכן. לשון רש"י. ולא נתכון אצלי, כי לפי מדרש רבותינו באכין ורקין ימעט בשמירת השבת, כי המיעוטים אצלם בכל מקום ימעטו בדבר המצווה בו, ואם תדרוש המיעוט בענין מלאכת המשכן יהיה מותר לעשותה בשבת. אבל המיעוט הזה למילה או לפקוח נפש וכיוצא בהן שהן דוחין את השבת. וכך אמרו במסכת יומא (ירושלמי פ"ח ה"ה) ומנין שספק נפשות דוחה שבת, רבי אבהו אמר רבי יוחנן אך את שבתותי תשמורו, מיעוט. ומלאכת המשכן שאינה דוחה שבת, מפני

ועל דרך הפשט הוא כן יאמר תעשו מלאכת אהל מועד אבל שבתותי תשמורו לעולם. ובתורת כהנים (ויקרא יא ל) יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת, תלמוד לומר את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה'. וטעם שבתותי, בעבור כי שבתות השנה רבים :

ועל דרך האמת, צוה בכאן בזכור ושמור כאשר רמזתי בסודם (לעיל כ ח), וזה טעם שבתותי. ואמר בשניהם כי אות היא, שהיא ביני וביניכם לדעת. ואמר ושמרתם את השבת, וחייב במחלליה כרת (פסוק יד), כי הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת יב ז), וזו תכרת משם. ואמר ביום השביעי שהוא שבת שבתון קדש להי (פסוק טו), בעבור שהוא יסוד עולם. והזכיר בשבת שהיא ברית עולם (פסוק טז), וחזר ואמר כי אות היא ביני ובין בני ישראל (פסוק יז), אות היא השבת ביום השביעי, והטעם, שהיום אות והשבת היא אות לעולם. וזה טעם שבת וינפש, והיא נשמה יתירה (ביצה טז) הבאה מיסוד עולם אשר בידו נפש כל חי (איוב יב י). והנה הפרשה מבוארת. וכבר רמזתי ענינה בעשרת הדברות (לעיל פסוק כח). והמשכיל יבין : (הרמב"ן)

בעל הטורים **אך את שבתותי תשמורו**. אך מיעוט למעט פיקוח נפש וקרבות צבור. ועד רדתה אפי' בשבת שכל אלו דוחין שבת. סמך פרשת שבת למלאכת המשכן דילפינן מלאכת שבת ממלאכת המשכן : (בעל הטורים)

אור החיים **ואתה דבר וגו'**. צריך לדעת אומרו **ואתה** מה שאינו רגיל לומר בשאר מצות, גם תוספת וא"ו, עוד למה כפל לומר **דבר אל בני ישראל לאמר**, והגם שפירשתי בתחלת פרשת תרומה כי צריך לומר דבר ולא תספיק לאמר לבד, כאן הוסיף לומר תיבת לאמר פ"ב מלבד לאמר ראשונה, עוד צריך לדעת אומרו **אך**, ואומרו **שבתותי** לשון רבים, ורבותינו ז"ל דרשו בפרק כלל גדול (ס"ט). שבא ליתן שמירה אחת לשבתות הרבה יע"ש, ובמקום אחר (מכ. לתא) דרשו שבתותי להביא דברים שהם משום שבות, ונראה לפרש הכתוב וקודם נעמוד על כוונת תיבת אך את שבתותי ונעלה דרך שם להשכיל אומרו ואתה ותוספת לאמר, ויתבאר על פי מה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת קכ"ט). שמחללים את השבת לצורכי חולה שיש בו סכנה ולכל פקוח נפש וכדומה, והוא מה שרמז באומרו **אך את שבתותי** פירוש יש מציאות שאין לך לשמור שבת, ודקדק באומרו **את שבתותי** לכלול כל הנקרא שבת בין שבת בראשית בין יום הכיפורים בין שאר מועדות למלאכות האסורות בהם, גם לרבות אפילו שבת אחר שבת אם עדיין הוא מסוכן לא יאמר אדם כבר חללתי עליו שבת אחת אלא הרי הוא בהיתר עד שיצא מהסכנה. עוד נתכוון לרמוז ענין אחד שהעלו רבותינו ז"ל (יומא פ"ד): (האחרונים) והוא שאם אמדוהו לחולה שיש בו סכנה שצריך לעשות לו רפואה ידועה שיש בה מלאכת שבת ח' ימים אין אומרים שלא לחלל אלא שבת אחד אלא יעשה מיד אף על פי שמחללין ב' שבתות ע"כ, והוא אומרו **אך את שבתותי** :

עוד ירמוז באומרו **את שבתותי** לתת טעם למיעוט למה אני אומר לך שתחלל שבת על החולה אין זה קרוי חילול אדרבה זה קרוי שמירת שבת חלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה, ושיעור הכתוב כפי זה הוא על זה הדרך שמרו שבתות הרבה על ידי שתעשה מיעוט שמירה בהם ומציאות הדבר הוא לחלל שבת על החולה שבוזה אתה מחלל שבת אחד לשמור שבתות הרבה, ואין אומרים בזה אין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך, כי דוקא בעובר עבירה ומחלל

שבת בידו כאותה שאמרו (שבת ד'). הדביק פת בתנור שחלל שבת וחייב מיתה על זה אין אומרים לו חטא כו' אבל חולה אמרה תורה חלל אפילו דוד מלך ישראל אם יזמן הדבר לידו יחלל והנמנע מהדבר אין זה אלא מזלזל במצות האל ח"ו, וגמר אומר **כי אות היא ביני וביניכם** פירוש ואם כן אם אין שומר אין שבת, ואמרו **לדעת** כאן נתחכם ה' להודיע שקדושת נפש ישראל גדולה מקדושת שבת שזה נדחה מפני זה ודבר פשוט הוא שהקטן הוא הנדחה מפני הגדול, והוא אומר **לדעת** פירוש בזה אתה יודע כי אני ה' מקדשכם יתגדל ויתקדש שמו יתברך :

ורש"י ז"ל פירש אך למעט מלאכת המשכן שלא תהיה בשבת, ודבריו אמת אלא שמשמעות המיעוט הוא בשבת לא חוץ ממנו, גם מנין יעלה על הדעת שיעשו מלאכת המשכן בשבת שהוצרך למעט, ואין כוונתנו בפירוש זה להקשות ולהשיג על הפירושים ובפרט דברי רש"י המקודשים ואלו ואלו דברי אלהים חיים. ולדרכנו נשכיל לדעת כוונת ה' באמרו **ואתה דבר** וגו' שהכוונה היא לצד שרמז ה' מיעוט אחד בשמירת שבת ומיעוט זה לא נודע מעשהו מה יגיד ואל משה אמר בעל פה תבונתו ולא בכתב מפרש כי תורתנו שתתעלה דבריה מזוקקים ואותיותיה ספורות וכל אות ואות מגדת הלכות ונפלאות כאשר יסד בה האדון בחכמה רבה בשבעים פנים וארבעה אופנים ול"א נתיבות וכל נתיב בכמה שבילין, וצא ולמד מאמרם ז"ל (במד"ר פי"ט) בפסוק שלשת אלפים וגו' והכל במקרא מועט, אלא שיש לך לדעת שיש דרשות ודקדוקים בתורה שהם חובת כל אדם נברא להכירם והם דברים שיש בהם הלכות ויש שאין בהם חובת כל אדם, ואל יקחך לבך לדבר לפני האלהים למה יעשה כה לעבדיו להעלים מהם תעלומות חכמה ולא הודיע כל דבר בכתב מפרש, הנה תשובתך לנוכח עיניך כי הם דברים שלא יכילם ספר, וצא ולמד מאמר קדמונינו (אבדר"ן פכ"ה) שהיו אומרים אם יהיו הרקיעים גוילים כו' אינו מספיק לכתוב מה שלמד מרבו ולא חסר ממנו טפה מהים וכן תלמידו אמר עליו, והכל רמוז יושר במקרא גדול אדונינו ורב תבונות אשר כתב מקרא מועט ובו השמיע מה שאין כח בנבראים לכתוב מיום ברוא אלהים אדם על הארץ עד סוף כל הדורות והכל נמסר למשה בסיני, ולזה לצד שאמר בכתב מיעוט בשמירת שבת ובעל פה נאמר למשה כוונת המיעוט והיא תורה שבעל פה לזה צוה ה' למשה לומר לישראל כוונת הדברים אשר הודיעו להשמיעם לכל עם ישראל כי דבר זה הוא חובה להשמיע לכל, והוא אומר **ואתה** פירוש מלבד המכתב תוסיף אתה לדבר להם בעל פה כוונת המאמר הסתום שהוא מה שממעיט בשמירת השבתות :

וזה הוא אומר **דבר אל בני ישראל לאמר** פירוש דבר להם כוונת המאמר מה שפירשתי לך בו כי המאמר עצמו כבר אמר לאמר ולא בא אלא על אמירת הפירוש הנאמר לו בעל פה כנזכר כי הוא זה מהדברים שהם חובת אדם לשמוע, ועל פי דרך זה יש לנו להתהלך באורחות חיים בכל התורה אשר יאמר הכתוב **לאמר** וחזר לומר **דבר אל בני ישראל** אחת לדברים שבכתב ואחת לדברים שבעל פה הצריכין להלכות אשר יעשה אותם האדם והגם שפירשנו באופן אחר אלו ואלו דברי אלהים חיים :

עוד נראה לפרש אומר **ואתה** וגו' על דרך מה שאמרו במסכת שבת (י') בפסוק לדעת כי אני ה' וגו' שאמר הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי כו' מכאן שהנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, והטעם כדי להחזיק לו טובה וחינות והקשו מקירון פני משה ואמרו כי של משה עבידא לאגלויי כו' ע"כ, והוא אומר **ואתה דבר** פירוש לא תקח שיעור מעצמך כשיתגלה לך מתנת קרנות הוד ולא

הודעתיד תאמר כן הדברים במתנת שבת שאני נותן לישראל ולא תגלה לא כן הוא אלא דבר וגוי ולא תקח המשפט ממך, והטעם הוא שאתה עתיד לדעת אבל ישראל לא עבידא לאגלויי שידעו שיש להם, ואומרו **אות היא** פירוש ואל תאמר והלא גם שבת עבידא לאגלויי וידעו מעצמן שיש להם בו מנוחה ועונג גם התכונות לגוף לבל יחלה מיגיעות הטרדה וכמה פרטי הטובות, לזה אמר **כי אות היא** פירוש כל המנוחה והעונג הנרגש לישראל ביום השבת אינו אלא אות היא ביני וגוי פירוש סימן לטובה הגנוזה והיא בחינת עולם שכולו שבת והוא מושלל ההשגה זולת על ידי מצות שבת והיא נשמה יתירה הבאה ממנו והבן כי הוא סוד עתיק, ואם כן לא עבידא לאגלויי לזה **דבר וגוי לדעת** וגוי כי צריך להודיע מעלת המתנה לאחזוקי עליה טובה ולברך לנותן ברוך הוא אשר מקדשם בקדושת שבת להשיג האושר המופלג והמופלא: (אור החיים)

ספורנו אך את שבתותי תשמורו. אף על פי שצויתי על מלאכת המשכן מכל מקום את שבתותי תשמורו, ולא תדחו אותן בשבילה: **כי אות היא ביני וביניכם**. ואם תקלקלו זה האות אין שום מקום לעשות משכן לשכני בתוכם: (ספורנו)

כלי יקר ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתותי תשמרו. הוסיף כאן מלת ואתה לפי שיום השבת ראוי ליחס בעצם וראשונה אל משה כי הוא בחר במצרים ביום השבת כדאיתא במדרש (שמו"ר א.כח) ובנוסח התפלה ישמח משה במתנת חלקו כו'. ואמר אך את שבתותי שתים במשמע לפי שהזכיר המשכן וכל כליו ונאמר (שמות כה.ח) ועשו לי מקדש. ולמעלה אמר שמן משחת קודש יהיה זה לי. ובילקוט פרי תרומה מסיק שכ"מ שנאמר בו לשון לי הוא קיים לעד ולעולמי עולמים והרי עינינו הרואות שלא נתקיימו לעד כי המקדש חרב והשמן איה הוא. ע"כ אמר כמטיל תנאי בדבר אך את שבתותי תשמרו וע"ד אמרו רז"ל (שבת קיח:): אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות מיד נגאלין שנאמר (ישעיה נ.ד) אשר ישמרו את שבתותי כו' לכך אמר לשון אך לומר אך ורק בתנאי זה יהיה המשכן והשמן קיים לעד אם תשמרו ב' שבתות, ויכול להיות שזהו גם דעת רש"י שפירש שבא למעט שבת ממלאכת המשכן, כי לפי שקיום המשכן תלוי בשמירת השבת א"כ ודאי השבת גדול מן מלאכת המשכן לפיכך אין ראוי שתדחה מלאכת משכן את השבת.

וטעם לב' שבתות דווקא הוא, לפי שהשבת יש לו ב' בחינות האחת הוא, לזכר חידוש העולם והוא הנקרא שבת בראשית. השניה הוא, שבת שלעתיד המורה על העה"ב יום שכולו שבת וע"ז הסכימו המפרשים. ונ"ל להביא ראיה ממה שמסיק בילקוט פרי' זו ר' נתן אומר מנין אתה אומר שכל מי שמשמר את השבת כתקנה מעלין עליו כאילו שמר כל השבתות מיום שברא הקב"ה עולמו עד שיחיו המתים שנאמר ושמרו בני ישראל את השבת וגוי'. וכל משכיל ישתומם על המראה מהיכן למד ר' נתן לומר שיש כאן רמז לשבת של יום ברא הקב"ה עולמו, ולשבת של תחיית המתים, אלא ודאי שקשה לו למה נאמר תחילה שבתותי ואח"כ הזכיר השבת, ועוד שכל הפרי' מדברת בלשון נוכח ושמרתם את השבת. ואחר כך נאמר בלשון נסתר ושמרו בני ישראל את השבת. ועוד שנאמר ב"פ כי אות היא.

אלא לפי שכל פסוקים ראשונים עד ושמרו. הכל מדבר בשבת בראשית, וקאי על מה שנאמר אך את שבתותי תשמרו, ואח"כ פירש מה הם ב' שבתות אלו, ואמר תחילה על שבת בראשית כי אות היא ביני וביניכם הקדים האות למאמר ביני וביניכם כי שבת בראשית קדם אל הציווי לבני ישראל, ואמר לדעת כי אני ה' מקדשכם כי הוא בא לזכר חידוש העולם והוא מופת על מחדשו וזהו לדעת

כי אני ה' ועליו אמר ושמרתם את השבת על שבת בראשית עד סוף הענין, ואח"כ מן ושמרו בני ישראל את השבת. התחיל בשבת שלעתיד יום שכולו שבת הנסתר ועין לא ראתה וגוי ע"כ נאמר הציווי ג"כ בלשון נסתר ואמר לעשות את השבת לדורותם ברית עולם, הזכיר בו לשון עשייה כי על שכר העה"ב נאמר (תהלים לא. ב.) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך. כך אמר כאן ושמרו בני ישראל את השבת. כדי שבשמירה זו יגרמו לעשות את השבת שיפעול ויעשה להם הקב"ה השכר של יום שכולו שבת לדורותם ברית עולם. והוא הברית אל הע"הב, והקדים כאן ביני ובין בני ישראל ואח"כ הזכיר אות היא לעולם, כי הציווי קדם אל הדבר אשר עליו מורה האות, ומכל אלו הדקדוקים למד רבי נתן להניח ב' גבולים אלו מיום שברא הקב"ה עולמו כו'. (כלי יקר)

דעת זקנים אך את שבתותי. אע"פ שצויתי לכם על מלאכת המשכן לא נתנה שבת לדחות בעבורה ומכאן יש ללמוד שכל מלאכות שבמשכן אסורות לעשות בשבת: (דעת זקנים)

[יד] ושמרתם את-השבת כי קדש הוא לכם מחלליה מות יומת כי כל-העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמיה:

אונקלוס ותטרונו ית שבתא ארי קודשא היא לכוון מחללנה אתקטלא יתקטל ארי כל דינעבד בה עבידא וישתצי אנשא ההוא מגו עמה: (אונקלוס)

יונתן ותנטרונו ית שבתא ארום קודשא היא לכוון דינפסינה איתקטלא יתקטיל ארום כל מאן דינעבד בה עיבידתא וישתצי בר נשא ההוא מעמיה: (תרגום יונתן)

רש"י מות יומת. אם יש (ז) עדים והתראה: ונכרתה. כלל התראה: מחלליה. הנוהג בה חול בקדושתה: (רש"י)

שפת חכמים (ז) מדונכרת דבתריה בידי שמים אם כן יומת הוא בידי אדם ואין מיתה בידי אדם אלא בעדים והתראה. (ועיין בנח"י טעם למה במיתה בידי אדם כתיב מות יומת): (שפת חכמים)

אבן עזרא ושמרתם. אולי יומת זה. כמו וגם בעליו יומת. והעד כל העושה בו מלאכה. בסתר או לפני עד אחד אכריתנו: (אבן עזרא)

בעל הטורים את השבת. ד'. ג' בהאי עניינא וחד בעזרא לחלל את השבת. והיינו כדאיתא בפ"ק דסנהדרין ראוי היה שתנתן תורה ע"י עזרא אלא שקדמו משה דילפינן את השבת דהתם מהכא: (בעל הטורים)

אור החיים ושמרתם את השבת. צריך לדעת למה חזר לצוות על שמירת שבת ולתת טעם חדש כי קודש, ונראה כי לפי שקדם להתיר חילול שבת לחולה כמו שפירשנו בפסוק שלפני זה וחש שיטעה הטועה כי לגבי חולה זה נעשה שבת חול ויש לחללו אפילו לפרטי הרפואה שאין בהם פיקוח נפש תלמוד לומר ושמרתם את השבת כי קודש הוא פירוש בקדושתה עומדת לכל שאר הפרטים שאין בהם פיקוח נפש. עוד יתבאר על פי מה שאמרו ז"ל (מנחות ס"ד.) אמדוהו לבי גרוגרות

וכו' והיו ב' עוקצים א' יש בו ב' גרוגרות ואחד יש בו ג' לא יכרתו אלא עוקץ שיש בו ב' ולא שיש בו ג' ע"כ, והנה בבחינת המעשה אשר יעשה האדם אחד הוא בין אם יכרות בעל ב' או בעל ג' אבל בערך מעשה הנעשה בשבת ישתנה היות כריתת ב' לכריתת ג', והוא אומרו **ושמרתם את השבת** פירוש שלא יהיה נעשה בה דבר מלאכה שאין צורך בו לאותו חולה **כי קודש היא** תלה הדבר בשבת ואם כן כשיכרתו עוקץ שיש בו ג' ואינו צריך אלא לבי נמצאת שבת מחוללת בערך הג' וזה היא חילול קדושתה כי גם בערך חולה זה שיש בו סכנה עומדת שבת בקדושתה:

מחלליה מות יומת. אמר מחלליה לשון רבים וגמר אומר בלשון יחיד, יתבאר על פי מה שפירשנו כי יש מחלל באופן הנזכר שהותר לכרות עוקץ של ב' תאנים לחולה וכרת בעל ג', ויש שכרת ללא צורך ושניהם נקראים מחללים אבל אינו חייב מיתה אלא אחד מהם אבל הכורת לרפואת מסוכן שכרת במקום של שנים של שלש והואיל ועיקר המלאכה ברשות נעשית אינו בן מות, ולפי פשט הכתוב ירצה **מחלליה** בין עושה בפני עדים ואחר ההתראה בין עושה בינו לבין עצמו א' מהם שהוא העושה בפני עדים והותרה הוא שימות אבל הב' לא יומת אלא **ונכרתה** וגו' במשפט אל עליון:

עוד ירצה ע"פ דבריהם ז"ל (שבת ק"ו): ישב האחד על הפתח ולא מלאהו וישב הב' ומלאהו השני חייב, והוא אומרו **מחלליה** פירוש לצד שלא היתה מלאכה זו נעשית אלא באמצעות שנים אלו שהרי זולת הראשון לא היה ניצוד ונמצאו ב' חלולה, והוא אומרו **מחלליה מות יומת** א' מהם לבד הוא שחייב. עוד יתבאר על פי מה שאמרו ז"ל (ביצה ל"ד). וזה לשונם אחד מהם מביא את האור ואחד מביא את העצים ואחד שופת את הקדירה ואחד מביא את המים מסיק בגמרא שאם מביא האור היה לבסוף הוא חייב וכולן פטורים, והוא אומרו **מחלליה** אחד מהם הוא שחייב מיתה וכולן פטורים:

מות יומת. כבר פירשתי בפרשת משפטים (כ"א י"ב) טעם הכפל, כי זה האיש בן מות הוא לשמים ומרשה ה' התחתונים להמית בן מות זה, ולשלול בן מות אחר שלא יהיה דינו מסור לבריות אלא לשמים, והוא מה שהזכיר בסמוך **כל העושה בה** **מלאכה** **ונכרתה** וגו':

כי כל העושה. פירוש טעם שזכרתי לך לשון יחיד במחלליה לא יחשוב החושב שהמחלל האחר שאינו בעדים וגו' אין לו עונש מיתה כל עיקר אלא הוא כעובר על לאו ועשה של קדושת שבת לא כן הוא אלא כל העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ואפילו בלא עדים והתראה, ומעתה מה שמיעט הכתוב באומרו לשון יחיד אינו אלא לענין עשות משפט בבית דין של מטה, ולפי מה שפירשתי בפסוק **מחלליה** כי מה שמיעט הכתוב באומרו לשון יחיד הוא מי שכרת עוקץ שיש בו ג' לחולה שאינו צריך אלא ב' שאפילו היה בהתראה ועדים פטור, הוצרך לומר כי **כל העושה** וגו' שלא תחשוב במשמעות המיעוט שבא על העושה במזיד בלא עדים כנז' ואין בו עונש תלמוד לומר **כי** וגו': (אור החיים)

ספורנו **ושמרתם את השבת.** ועוד מפני טעם אחר ראוי שלא תדחה השבת בשביל מלאכת המשכן: **כי קדש היא לכם.** במצות עשה: **מחלליה מות יומת.** במצות לא תעשה, ואין ראוי לדחות עשה ולא תעשה שיש בו מיתה כדי לקיים עשה של מלאכת המשכן: כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההיא. גם כן ראוי שלא לדחות השבת, כי ענין חלולה הוא רב העונש, להיות נפש המחלל נכרתת, כי בזה

הוא כופר בחדוש העולם, ולו אין חלק במשכן ולא בשוכן בתוכו : **מקרב עמיה**. ממדרגת נפשות העם אשר כערכה לחיי עד : (ספורנו)

טו {שַׁשְׁת יָמִים יַעֲשֶׂה מְלֹאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבְתּוֹן קֹדֶשׁ לַיהוָה כָּל-הַעֲשֶׂה מְלֹאכָה בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוֹמָת:

אונקלוס שִׁתָּא יוֹמִין יִתְעַבַּד עֲבִידָא וּבַיּוֹמָא שְׁבִיעָאָה שַׁבַּת שַׁבְתָּא קוּדְשָׁא קָדָם יִי כָּל דְיַעֲבַד עֲבַדְתָּא בַּיּוֹמָא דְשַׁבְתָּא אֲתִקְטָלָא יִתְקַטֵּל: (אונקלוס)

יונתן שִׁתָּא יוֹמִין יִתְעַבֵּיד עֲבִידְתָּא וּבַיּוֹמָא שְׁבִיעָאָה שַׁבַּת שַׁבְתָּא קוּדְשָׁא קָדָם יִי כָּל מָאן דְיַעֲבֵיד עֲבִידְתָּא בַּיּוֹמָא דְשַׁבְתָּא אֲתִקְטָלָא יִתְקַטֵּיל בְּמַטְלוֹת אֲבָנִין: (תרגום יונתן)

רש"י **שבת שבתון**. מנוחת מרגוע (ה) ולא מנוחת ערלי: (שבת שבתון. לכך כפלו הכתוב, לומר שאסור בכל מלאכה, אפילו אוכל נפש, וכן יום הכפורים שנאמר בו שבת שבתון היא לכם (ויקרא כג, לב), אסור בכל מלאכה, אבל יום טוב לא נאמר בו כי אם ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון (קס, לט). אסורים בכל מלאכה עבודה, ומותרים במלאכה אוכל נפש): **קדש לה'**. שמירת קדושתה לשמי ובמכותי: (רש"י)

שְׁפָתֵי חֲכָמִים (ח) **כלומר מנוחה השוּבָה: (שפתי חכמים)**

אבן עזרא **ששת**. ועוד הוסיף לפרש כי ששת ימים מותרים לעשות מלאכה ובא מלת יעשה עם מלאכה אולי יחסר מלת כל או דבר מעשה. והנה הטעם אם יעשה מלאכה בפרהסיא המיתוהו אתם: (אבן עזרא)

אור החיים **ששת ימים וגו'**. צריך לדעת למה הוצרך לצוות עוד לזה, עוד למה אמר יעשה ולא אמר תעשה כסדר שדבר בו פעמים רבות, עוד למה שינה כאן להזכירו בשם **יום השביעי** ועד עתה לא הזכירו אלא בשם שבת, ועוד רואני שגמר אומר להזכירו בשינוי השם **כל העושה מלאכה ביום השבת**, גם לא היה צריך לומר אלא כי כל העושה בו, ואולי שרמז הכתוב כאן מה שאמרו במסכת שבת דף ס"ט תנו רבנן היה מהלך בדרך או במדבר ואינו יודע אימתי שבת מונה ששה ימים ומשמר יום אחד, והעמידה בש"ס שבכל יום עושה פרנסת אותו יום ואפילו בשבת, והקשו אם כן במה מנכר ותרצו בקדושא ואבדלתא, וכתבו התוס' שלא יהלך ביום שבת וטעם שלא אמר בש"ס מנכר בהליכה משום שאין זה היכר בשבת אי נמי שאפילו ביום שמשמר הולך, והנה לדרך הראשון יתבאר הכתוב על זה הדרך **ששת ימים וגו'** הכתוב מדבר במי שהיה במדבר או בים ואינו יודע מה יום מימים ואמר **ששת ימים יעשה וגו'** פירוש יעשה בהם התר מלאכה לעשות דבר המוכרח שהוא פרנסת אותו יום, ולזה לא אמר תעשה אלא יעשה פירוש יכול הוא לעשות לחיות נפש, **וביום השביעי** פירוש לחשבוננו, **שבת שבתון** פירוש אינו כפי האמת שבת אלא לענין שבתון כאמור במצות השמיטה דכתיב (ויקרא כ"ה ד') שבת שבתון יהיה לארץ שלא יעשה מלאכה בארץ גם ביום השביעי לחשבוננו יעשה בו שביתה שלא תהיה בו הליכה, ואמרו **קודש לה'** שצריך לקדשו בקידוש והבדלה כאילו הוא יום שבת, ולדרך שפירשו שאין הפרש בין יום השביעי לשאר ששת ימים אלא לענין קידוש והבדלה יתבאר על זה הדרך **שבת שבתון** לענין קודש לה' פירוש לקדשו וגו', ואמרו **כל העושה מלאכה ביום**

השבת מות יומת דקדק לומר ביום השבת לשלול יום השביעי שבו מדבר הכתוב שהוא שביעי לחשבון יום זכרונו שאם עבר על מה שצריך להזהר בו אינו חייב, הגם שיעשה בו מלאכה שאינה צריכה הרי זה פטור הגם שמקדשו בחזקת יום שבת: (אור החיים)

ספורנו **ששת ימים יעשה מלאכה**. הנה בששת ימי המעשה תוכלו לעשות מלאכת המשכן, ואם כן אין ראוי שתדחו שבת מפניה, שאין שום מצוה דוחה שבת אלא אם כן יהיה לה זמן קבוע ויארע הזמן בשבת, כמו עבודה ומילה, אבל כשאפשר לעשות המצוה ביום אחר אינה דוחה את השבת כלל: **שבת שבתון**. הנה נאסר בה אפילו דבר שאינו מכלל המלאכות, כאמרו וביום השביעי תשבות וזה כדי שיהיה קדש לה', שיהיה האדם בו פונה לגמרי מחיי שעה לעסוק בעסקי חיי עולם לכבוד קונו: **כ**. ל העושה מלאכה יומת. ולכן דין הוא שהמבטל כונה זאת בעשיית מלאכה יומת: (ספורנו)

טז ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לזרתיכם ברית עולם:

אונקלוס ויטרו בני ישראל ית שבתא למעבד ית שבתא לדריהון קים עלם: (אונקלוס)

יונתן וינטרו בני ישראל ית שבתא למעבד תפנוקי שבתא לדריהון קים עלם: (תרגום)

אבן עזרא **ושמרו**. שישמרו ימי השבוע שלא ישכחו אי זה יום הוא שבת. ושיתקן צרכיו ודרכיו ביום הששי כדי שישמור השבת ולא יחללנה: והנה פיי לעשות השבת כמו וימהר לעשות אותה: (אבן עזרא)

בעל הטורים **את השבת לעשות**. ר"ת אהל דילפינין מלאכת שבת מאהל מועד: (בעל הטורים)

אור החיים **ושמרו בני ישראל וגו**. צריך לדעת למה הוסיף עוד שמירה אחרת, עוד צריך לדעת כוונת אומרו **לעשות את השבת**, ורבותינו ז"ל דרשו מה שדרשו, ואולי כי בא לצוות שישמרו לבל יבואו לידי מכשול טעות היום כדי לעשות את יום השבת לאמיתו, והוא אומרו **ושמרו בני ישראל את השבת** כדי לעשות את השבת הידוע שלא יבא לידי טעות, והגם שיקדש יום שביעי כנז' בסמוך זה אינו יום השבת כפי האמת. או ירמוז לפי מה שפירשנו בפסוק שלפני זה שיצו ה' למי שאבדה לו ידיעת היום שימנה ו' ימים ומשמר הז' לזה בא לתת טעם ואמר **ושמרו בני ישראל את השבת** שהוא יום שמקדש. למנינו, והטעם הוא **לעשות את השבת** האמיתי כדי שלא יפקע מזכרונו מצות יום המקודש, וטעם שהזכיר יום ז' בשם שבת לא חש עליך לטעות ממה שגמר אומר לעשות את השבת הרי זה מראה באצבע כי שבת ראשון הוא שבת אשר עושה לחשבוננו:

עוד ירצה על דרך אומרו (בראשית ל"ז י"א) ואביו שמר את הדבר פירוש ממתין ומצפה מתי יבא, והכונה בזה לצוות שלא יהיה השבת כדבר טורח לצד מניעת מלאכת הרצון ומצוא החפץ אלא צריכין לשמוח בו בשלימות הרצון וחפץ בדבר ותמיד יהיה ממתין ומצפה מתי יבא, ואומרו **לעשות את השבת** לשלול הכוונה כחפץ מצות השבת למרגוע הגוף ולעונג אשר יתענג אלא לצד עשית מצות השבת

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (יומא פ"א) שצריך להוסיף מחול על הקודש ולא לימנע ממלאכה אחר שיגיע ויתנוצץ יום השבת אלא צריך להכין עצמו בקדושת שבת ויצא כחתן לקראת כלה ויהיה יושב ומשמר עד שיגיע השבת לעשותו פירוש לקיים מעשים הצריכין בו. עוד ירצה באומרו **לעשות את השבת** כי מה שמוסיף מחול על הקדש יסכים ה' לקרותו שבת ונמצא זה האיש עושה שבת ממש כי שעות מיום ו' וגם שעות מיום א' שהם חול בני ישראל עושים אותם שבת:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פי"א) אמרה שבת לפני הקב"ה לכלם נתת בן זוג ולי לא נתת בן זוג אמר לה הרי ישראל וכו' ע"כ, הנה כי השבת חסר פרט א' מפרטי השלימות ותיקונו הוא על ידי שישמרוהו ישראל, והוא אומרו **ושמרו בני ישראל את השבת**, מה טעם **לעשות את השבת** לשון תיקון שבזה יתוקן מעשהו של שבת ונמצא לו בן זוג:

עוד ירצה שצריך לשמור את השבת לבל יהיה בו דבר חול בין ממנו בין מהזולת ולא יאמר אדם די לי במה שנשמור עצמו מחללו ואם יתחלל מהזולת מה בכך אלא צריך שיהיה שומר אותו לבל יתחלל כמו ששומר גנו ופרדסו ובכלל גדר זה שישתדל לשמור לבל יבא לידו דבר שוגג שיתחלל בו שבת על דרך אומרם ז"ל (שבת י"א). לא יקרא לאור הנר וכל הסייגים והשמירות לבל יתחלל שבת אפילו במציאות שהוא פטור עליהם:

עוד ירצה לומר כי משונית שמירה זו מכל שאר שמירות המצוה כי שמירה זו נחשבת בגדר עשייה, והוא אומרו **ושמרו** וגו' **לעשות** הרי שלך לפניך שקורא לשמירה עשייה, ואולי כי הטעם הוא על פי דבריהם ז"ל שאמרו (קידושין ל"ט): ישב אדם ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה והעמידוהו בגמרא בבאה עבירה לידו ולא עבר ע"כ, וכמו כן ביום המקודש אין לך באה עבירה לידו של מלאכות כזה כי בכל עת מזדמנים לפניו מלאכות הרבה מהארבעים ותולדותיהם בפרטי המחובר ובפרטי הבישול ובפרטי מקח וממכר שהאדם רגיל בהם כל היום ומזדמנים באין מספר והוא נשמר מהם לזה יחשב להם כעושה מצוה:

עוד ירצה להיות שקדם וצוה על שמירת השבת תבא הסברא לומר שכל השומר שבת הנה הוא נוטל שכר שבת, לזה צוה ה' ואמר **ושמרו בני ישראל** פירוש דוקא בני ישראל הם שישנם בשמירת שבת ולא שום אומה ולשון, ולזה לא אמר ושמרתם שאז יהיה נשמע שבא לצוות על השמירה והוא בא לשלול חוץ מבני ישראל שלא ישמרו שבת, והוא מאמרם ז"ל (סנהדרין נ"ח): גוי ששבת חייב מיתה שהרי מיעטם הכתוב ואזהרתם זו היא מיתתם:

עוד ירצה על זה הדרך **ושמרו בני ישראל את השבת** פירוש כשישמרו אפילו שבת אחת ולא דוקא אם ישמרו אלא גם אם יסכימו בדעתם לעשות מצות השבת, והוא אומרו **לעשות את השבת** מעלה עליהם הכתוב כאילו עשו לדורותם, וכפי זה איש ישראל ששמר אפילו שבת אחת ומת אין מנכין לו משכר העולה לו אם היה שומר לדורות עולם (מכילתא):

עוד ירצה לפי מה שהקדמנו בפסוק אך את שבתותי כי צוה ה' לחלל שבת בשביל פיקוח נפש כאן ביאר הכתוב כי לא נתמעט שבת בשמירה אלא בערך בני ישראל אבל בערך זולתם להחיות עכו"ם הגם שיהיה גר תושב ששומר שבע מצות

ונסתכן סכנת מות לא יחלל ישראל שבת בשבילו (רמב"ם הל' שבת פ"ב), והוא אומרו **ושמרו בני ישראל** לבל ימות מהם **את השבת** פירוש לצד אזהרת שבת אלא יחללוהו או על זה הדרך שבת וישראל לפניך זה לחלל וזה למות תשמור ישראל ויתחלל השבת אבל עממין לא והטעם.

לעשות את השבת פירוש כלום מה טעם אני מתיר לך לחלל שבת עליו הוא **לעשות את השבת לדורותם** חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה אבל עכו"ם שאינם בני שבת לא:

או ירצה על זה הדרך אימתי אמרתי לך לשמור איש ישראל אפילו בערך כבוד שבת דוקא **לעשות** פירוש באדם שישנו בגדר עמוד לעשות אבל מי שודאי לא יקום ולא יגיע לשבת לשומרו הגם שרפואות אלו יועילו לשעות או לימים לא יחלל עליו שבת:

עוד ירצה על פי דבריהם ז"ל (ר"ה ל"א). שעולם הבא נקרא עולם שכולו שבת, ואמרו עוד (שמו"ר פכ"ה) שקול שבת כנגד כל התורה כולה, לזה אמר **ושמרו בני ישראל את השבת** והטעם **לעשות להם את השבת** פירוש העולם המתכנה בשם שבת שיהיו בו לדורי דורות, והוא אומרו **לדורותם** לשלול עולם הזה שאין האדם קיים בה לדורות, **ברית עולם** פירוש ברית כרותה לשומר שבת שינחל עולם עליון:

עוד יתבאר על פי דבריהם ז"ל (ביצה ט"ז). שאמרו שביום שבת באה נשמה יתירה לישראל כרמוז באומרו **שבת וינפש**, והוא סוד הנעלם שלא גלהו ה' לאומות כאומרם ז"ל (שם) נשמה יתירה לא אודעינהו, והעירותי בצפוניו של דבר במה שהקשו בגמרא על הודעת שבת לאומות שאם לא אודעינהו לא לענשו עלה ואמרו שבת אודעינהו נשמה יתירה לא אודעינהו ע"כ, וקשה ולמה לא יבואו כטענה גם כן ויאמרו אם היה מודיעם נשמה יתירה היו מקבלין שבת ולא לענשו עליה, ונראה כי לזה נתחכמו רבותינו ז"ל ואמרו (שכת י'): מתנה טובה וכו' פירוש כי אין דבר זה אלא בגדר מתנה אשר נתרצה ה' לתת לעמו ואינה שכר שיבואו בטענה האומות כנזכר כי אין דרך לומר למה לא נתת לנו מתנה גם אנחנו, עוד תמצא כי כבר קבלו ישראל עליהם שמירת שבת קודם נתינת נשמה יתירה, ומעתה ענוש יענשו כל האומות על השבת ועינינו רואות, וענין נשמה זו היתירה רמזו מקומה רבותינו באומרם מתנה טובה בבית גנזי וידוע הוא מקום הנקרא גנזי המלך שהוא בחינת עולם עליון ונשמה זו מחצבה שם היא ולזה תקרא שבת כאומרם ושבת שמה כשם העולם שממנו היא שנקרא עולם שכולו שבת (ר"ה ל"א). ועולם זה אין בו עצבון ועליו לא בא כדבריהם בו אלא עונג ושמחה, ולזה צוה ה' להרחיק ביום שבת כל אותם בחינות החול המלאכה והעינוי כי באחת מהנה תגעל הנשמה משבת בקרב איש, ולזה תמצא שעיקר איסור אזהרת מלאכות שבת ביאר ה' שהם במחשבה כאומרם (ביצה י"ג). מלאכת מחשבת אסרה תורה, ואפילו דבור של חול אסור (שבת קי"ג): דכתיב (ישעי נ"ח) ממצוא חפצך ודבר דבר, והכל לצד תוספת נשמה העליונה לעשות לפניו כסדר עולם שבאה ממנו, והוא מה שצוה ה' באומרו **ושמרו בני ישראל את השבת** פירוש נשמה הנקראת שבת ותכלית שמירה זו היא השגת עולם ששמו שבת, והוא אומרו **לעשות את השבת**, ותדע כי מן הנמנע החלטי ששיג אדם עלות לעולם עליון זולת באמצעות השגת ענף ממנו בהיותו בעולם הזה, ולזה אם לא ישיגו ישראל בחינת נשמה זו אין בהם יכולת לעמוד בגדר עליון. והוא אומרו **לעשות את השבת** פירוש שבאמצעותו תעשו לכם את השבת שתוכלו השג עמוד

שם ולהתענג נפשם בגנזי עליון, ואומרו **לדורותם** כי שם יתקבצו כל דורות בני ישראל שהיא בחינת עולם הבא:

עוד ירצה לשון דירה ולזה כתובה חסרה בלא וא"ו והם דברינו שירמוז אל מקום דירת הנשמות והוא עולם המקווה שכרת ה' ברית לתתו לנו, והוא אומרו **ברית עולם**, ואולי שירמוז באומרו ברית עולם לתרי"ג מצות שחשבון ברית עולה תרי"ב וכולם תלויים בשבת הרי תרי"ג, ולזה סמך תיבת **ברית לעולם** לומר כי על ידי שמירת שבת הוא מקיים כל תרי"ג מצות שהוא שקול כנגדם והנה עולמו:

ואומרו ביני ובין בני ישראל פירוש אין זר אתנו בעולם הלז, ואולי שגם המלאכים לא ישבו במסיבתינו בעולם זה כי הוא למעלה מעולם המלאכים, ועל דרך אומרו (במדבר כ"ג כ"ג) כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, ואז"ל (במד"ר פ"כ) שהמלאכים ישאלו לישראל הקרובים לאל מה פעל אל. עוד ירצה **ביני ובין בני ישראל** יהיה סוד הדברים האמורים ולא ידעם אדם בעולם, והוא מאמרם ז"ל (ביצה ט"ז). שאמרו נשמה יתירה לא אודעינהו כי אין חפץ לה' שידעו האומות סתרי אל חי, והוא אומרו (תהלים קמ"ז) חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי ואז"ל (חגיגה י"ג): וכו'. ואומרו **אות היא לעולם** פירוש כיון שכל זה יהיה סוד לישראל ולא יגלו הדבר אם כן הבא לישראל על מצות היום מה היום מימים מה אות נעשה בו לעשות בו כל השינויים מה תהיה תשובתינו אליו, לזה אמר **אות היא לעולם** פירוש שיהיה נגלה לבאי עולם כי ששת ימים וגוי **וביום השביעי שבת** וגוי טעם זה יהיה נגלה לזולתינו ועם בני ישראל טעמם כמוס עמם חתום באוצרות החיים: (אור החיים)

ספורנו ושמרו בני ישראל את השבת. בעולם הזה, לעשות את השבת ביום שכלו שבת: (ספורנו)

[יז] בִּינֵי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹת הַיּוֹם הַזֶּה לְעֹלָם כִּי-שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה יְהוָה אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנְפֹּשׁ: (ס)

אונקלוס בִּין מִימְרֵי וּבִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַיּוֹם הַזֶּה לְעֹלָם אֲרִי שְׁתָּא יוֹמִין עֲבָד יְיָ וְיָת שְׁמִיָּא וְיָת אֲרֵעָא וּבִיּוֹמָא שְׁבִיעָאָה שְׁבַת וְנַח: [ס] (אונקלוס)

יונתן בִּין מִימְרֵי וּבִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַיּוֹם הַזֶּה לְעֹלָם אֲרוּם בְּשִׁתָּא יוֹמִין בְּרָא יְיָ וְשָׁקֵל יָת שְׁמִיָּא וְיָת אֲרֵעָא וּבִיּוֹמָא שְׁבִיעָאָה שְׁבַת וְנַח: (תרגום יונתן)

רס"י וינפש. כתרגומו ונח, וכל לשון נופש הוא לשון נפש, שמשיב נפשו ונשימתו בהרגיעו מטורח המלאכה, ומי שכתוב בו לא ייעף ולא ייגע (ישעיה מ, כח), וכל פעלו במאמר (ט) הכתיב מנוחה (י) לעלמו, לשבד (כ) האוזן מה שהיא יכולה לשמוע: (רס"י)

שפתי חכמים (ט) לשון קושיא הוא ר"ל הקדוש צרוך הוא שכתוב בו לא ייעף וגו': (י) ר"ל הוא אומר לכתוב מנוחה על עלמו: (כ) מסקנא דתיכולא הוא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **בני וגו'**. ובמילה כתוב ברית גם אות וככה בשבת. והגאון אמר כאשר ימצא נמול בפריעה ידעו המוצאים אותו שהוא מישראל. וככה כאשר לא יעשה מלאכה בשבת או לא ישא ויתן בשבת. ולפי דעתי כי פירוש אות היא כי ששת ימים עשה. והנה העושה מלאכה בשבת מכחיש הוא במעשה בראשית והתורה דברה כלשון בני אדם להבין השומעים. ואמר **וינפש**. כי השם לא ייעף ולא ייגע. כי הנה בריאותיו שהם הגויות הנכבדות שהם צבאות השמים לעולמי עד סובבים ביום ובלילה. ואף כי הנכבדים שאינן גופות ואף כי יוצר הכל שהוא שוכן עד ויושב קדם ואין מעשיו בתנועה רק הכל נעשה בדברו: (אבן עזרא)

בעל הטורים **בני ישראל אות היא**. ר"ת ביאה שביאתו של תלמיד חכם מערב שבת לערב שבת. אות היא לעולם כי ר"ת אהלך ע"ש וידעת כי שלום אהלך ודרשינן מיניה הדלקת נר בליל שבת: **וביום השביעי שבת וינפש**. ס"ת שתיים ששתים נפשות יש לאדם בשבת וע"כ פ"א דוינפש כפולה משום ב' נפשות: **וינפש**. בגימט' אלו שבגיהנם שאף אור של גיהנם שובת בשבת: **השביעי שבת וינפש**. בגימטריא דכיון שהוא שבת אבדה נפש: **שבת וינפש ויתן אל**. משה. מלמד שנתנה תורה בשבת. וינפש ו. נפש וסמיך ליה פרשת העגל שנתחייבו מיתה ונאבדה נפשם: (בעל הטורים)

ספורנו **וביום השביעי שבת**. בו היתה המלאכה שלמה, ובשלמות תהיה מנוחה: **וינפש**. ולכן נעשה השביעי בעל נפש יתרה, והיא תוספת הכנה להשיג מה שכיון אליו האל יתברך בשלמות פעולתו באמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו: (ספורנו)

דעת זקנים **וביום השביעי שבת וינפש**. אומר הרב יהודה חסיד שמכאן יש רמז לנשמה יתירה בשבת קח סופי תיבות הללו ויהיו שתיים. (תנחומא פ' זו) ומעשה בטורנוסרופוס הרשע שפגע את ר' עקיבא ביום השבת אמר לו מה היום מיומים אמר לו מה גבר בגוברין אמר לו מאי אמרית לך ומאי אמרת לי כו' מאי שנא שבת משאר הימים ואמרתי לך מה נשתנית משאר בני אדם אמר ליה דמרי צבי כלומר ממ"ה רצה שיכבדוני שעשאני מלך אמר לו כך שבת רצה ממ"ה שיכבדוהו אמר לו למה הוא עושה בו מלאכה שמוציא מרשות לרשות רוחות וגשמי אמר לו יודע אני בך שאתה בקי בתורת היהודים שנים הדרין בחצר אחד אם אין זה נותן ערוב וזה נותן ערוב שמא מותרין הם לטלטל בשבת אבל אם דר אדם אחד בחצר אחד גדול אפילו כאנטוכיא מותר לטלטל בכולה והקב"ה השמים כסאו והארץ הדום רגליו ומלא כל הארץ כבודו והכל שלו לפיכך יכול לטלטל בכל העולם כולו: (דעת זקנים)

יח **וייתן אל-משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדת לחת**
אָבן **כְּתָבִים** **בְּאֶצְבַּע** **אֱלֹהִים:**

אונקלוס **ויהב למשה פד שיצי למללא עמה בטורא דסיני תרין לוחי סהדותא**
לוחי **אָבְנָא** **כְּתִיבִין** **בְּאֶצְבָּעָא** **דִּינִי**: (אונקלוס)

יונתן **ויהב למשה פד פסק למללא עמיה בטורא דסיני תרין לוחי סהדותא לוחי**
דאבן ספירינון מפורסי יקרא מתקלהון ארבעין סאין כתיבין באצבעא דיני:
(תרגום יונתן)

רש"י ויתן אל משה וגו'. אין מוקדם ומאוחר בתורה, מעשה העגל קודם לכווי מלאכת המשכן (ב) ימים רבים היה, שהרי זי"ז בתמוז נשתברו הלוחות, וזיום הכפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו נדבת המשכן והוקם באחד

צניסן. (ז"ע טובא, דילמא הכל כסדר, וכווי הקב"ה למשה היה בארבעים ימים הראשונים, טרם עשות העגל, וקודם רדתו מההר עשו העגל, ומשה לא הגיד לישראל כווי המשכן עד למחרת יום הכפורים, שהיו ישראל מרוצים להקב"ה, וכן הוא בהדיא בזוהר ויקהל, אשר על כן בכווי הקב"ה כתיב מאת כל איש, דהיינו גם ערב רב, כמו שדרשו רבותינו ז"ל, איש איש, מלמד וכו', ומשה בכווי אמר לישראל, קחו מאתכם דייקא, ולא מערב רב, לפי שהם גרמו בנזקין וק"ל): **ככלתו**.

ככלתו, כתיב חסר, שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן, שלא היה יכול ללמוד (מ) כולה בזמן מועט כזה. דבר אחר, מה כלה מתקשטת בכ"ד קשטין, הן

האמורים בספר ישעיה (ג, יח-כד), אף תלמיד חכם נריך להיות בקי בכ"ד ספרים:

לדבר אהו. החקים (נ) והמשפטים שבאלה המשפטים: **לדבר אהו**. מלמד שהיה

משה שומע מפי הגבורה, וחוזרין (ס) וסוגין את ההלכה שניהם יחד: **לחת**. לחת

כתיב, שהיו (ע) שתייהן שוות: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) דאם לא כן איך ידע משה אם נתרצה הקדוש ב"ה לישראל על

מעשה המשכן עד שראה להם משה על נדבת המשכן שמא לא נתרצה הקב"ה רק

על נתינת הלוחות לישראל שנאמר לו בפירוש פסל לך שני לוחות אבנים וגו' והוכרח לזה מפני קיום הדת שאי אפשר לדחותן מן הדת מאחר שכבר נתגיירו

וקבלו עליהם עול תורה ומצוות ואע"פ שחזרו לסורן הראשון הרי הן לישראל

שמומר הוא לישראל לכל דבריו וכל שכן ישראל שכבר חזרו בתשובה כדכתיב

ויתנאלו את עדים וגו' שהוא מן הדין ליתן להם את הלוחות אבל לעשות גם המשכן

לשכון בתוכו שהוא חבה יתירה שמא לא נתרצה לזה אלא ודאי וכו': (מ) לכך

מסרה לו ככלה כלומר שהיא קנויה לו: (נ) דק"ל דליכא למימר מדבר כווי של

משכן דהא מעשה העגל קודם לכן היה כדפירש"י לעיל ז"פ כשכלה לדבר אהו

החקים והמשפטים שבאלה המשפטים וכתב הרא"ם ולכן זאת הפרשה דבקה

בסוף פרשת משפטים דכתיב ביה ויבא משה בתוך הענן ויהי משה בהר מ' יום

וגו' ודלא כרבי ישמעאל דאמר ואלה המשפטים ו' מוסיף על הראשונים וכו' ופירושן

כמו שהדברות נאמרו בקולות וברקים במעמד כל ישראל אף משפטים

כן. עכ"ל: (ס) מדכתיב לדבר אהו ולא כתיב לדבר אליו אלא מלמד שהיה וכו':

(ע) כאלו לא היו רק אחד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויתן. ריקי מוח יתמהו מה עשה משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה.

ולא ידעו אם יעמוד שם עם השם כמספר הזה. וכפל כפלו שנים. לא יוכל לדעת

חלק מאלף ממעשי השם ודרכיו וסוד כל המצות שצוהו כי יחשבו כי המעשה

העיקר. ואיננו רק הלבב והמעשה והלבב והלשון להרגיל. וכן כתוב בפיך ובלבבך

לעשותו וקדמונינו אמרו רחמנא לבא בעי. ושרש כל המצות עד שיאהב את השם

בכל נפשו וידבק בו וזה לא יהיה שלם אם לא יכיר מעשי השם בעליונים

ובשפלים וידע דרכיו. וככה אמר הנביא כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי. אז יתברר לו כי השם עושה חסד משפט וצדקה בארץ ולא יוכל לדעת השם אם לא ידע נפשו ונשמתו וגופו. כי כל מי שלא ידע מהות נפשו חכמת מה לו. והנה משה שהתנבא ארבעים שנה במדבר ועמד בסודות רבות שגלה לו השם בהר סיני והוא אמר לפני מותו אתה החלות להראות את עבדך את גדלך והנה עתה החל והראה לו גדולת השם. וזהו אמת כי לגדולתו אין חקר: **לוחות אבן**. פירשתיו. ודבר הכתוב באצבע אלהים. על מנהג האדם כי כל חפץ השם בדבר פיו יקום. ופיו דבר פה על דרך משל. כמשפט מלכי האדם. וככה כי הוא צוה ונבראו ודברי השם נצבים הם בשמים כנגד השפלים. וכן כתוב לעולם ה' דברך נצב בשמים. והמשכילים יבינו: **אמר אברהם המחבר**. צריך אני להאריך על דבר העגל. יש מהקדמונים שאמרו שנהרג חור והנה אהרן פחד. ויש מי שאמר כי פחד על ישראל אם יהרגוהו שה' ימיתם כלם. ועל דרך הפשט אם מעשה העגל ע"ז למה פחד אהרן שיהרג והלא מתו אחריו כמה חסידים מישראל שלא הגיעה מעלתם למעלת אהרן בחסידות לפרסת כף רגל אהרן על יחוד השם. והני חבירי דניאל הושלכו לכבשן האש בעבור שלא השתחוו לצלם ואיך יעשה אהרן פסל שהמעשה קשה מהשתחוי'. והלא אהרן קדוש השם היה ונביא על ישראל ומצות רבות נתנו על ידו עם משה אחיו. והנה יהיה חור טוב ממנו ואם הוא עשה ע"ז חייב היה משה להורגו קודם עובדי העגל והנה משה התפלל בעדו והעובדים הרג. ואיך היה אחר כן מכפר על בני ישראל הוא וזרעו עד סוף כל הדורות. ואל תשים לבך אל דבר קח לך עגל בן בקר לחטאת. כי אינו על דבר העגל. כי הנה כמוהו ביום הכפורים לכל כהן משוח מצוה לתת פר בן בקר לחטאת. ולא נוכל לומר בעבור חטאת האב כי כל הכהנים היו בני אלעזר ובני איתמר וכבר נולד פנחס ועוד בפרשה שיתנו ישראל שער עזים אחד לחטאת והם לא עשו דמות שער. גם פרה אדומה איננה לכפר על ע"ז רק לטהר הטמאים. וכל אנשי המחקר מודים כי השם לא יבחר שליח שידע כי בסופו יעבוד ע"ז ואין כל נביא שליח. והנה ראינו שאמר משה לפני מותו תמיד ואורחך לאיש חסידך. והנה לא הזכיר דבר העגל. רק לא נמצא בו אלא מה שנמצא במשה והמה דבר מי מריבה כאשר אפרש במקומו. ויש אומרים כי ישראל רמו אהרן שעשו דפוס עגל והשליך אהרן הזהב באש ולא הרגיש וראייתו ואשליכהו באש ויצא העגל הזה וזה אינו נכון כי אהרן איך בחרו השם אם ה' טפש שירמוהו פתאים. ועוד למה בנה מזבח לפניו וצוה שיזבחו זבחים ועולות. ואחרים אמרו אין זה אהרן שעשה העגל אחי משה. גם זה הבל כי הקהל לא נקהלו רק על ההוה תחת משה וכן כתוב והנה אהרן וחור ואם היה אחר למה לא הרגו אהרן או משה ברדתו מן ההר גם התפלל בעדו. כי איננו נכון שיעשה חסיד ע"ז בעבור אחרים שלא ימותו. גם אומרים רבים כי פיו חג לה' מחר שהעובדים העגל יהיו נהרגים על יד משה. כי אין משמע דברו רק אחר שבנה המזבח לפני העגל צוה להכריז במחנה שישחטו מחר במזבח שבנה. כמו אסרו חג בעבותים. וכן עשו וישכימו ממחרת ויעלו עולות. ומחשבות הלב אינם מועילות כי הנוקב את השם על פי דבורו יהרג. וככה האומר נלכה ונעבדה אלהים אחרים. והמפרש אנכי עשו בכורך. אנכי מה שאנכי אבל עשו הוא בכורך אינו פשט ולא יצא מחכמת הדבור. ואם ישאל אדם בב"ד את חבירו האתה הוא חבירי שהלוייתי לך כך וכך ואמר אני לא יוכל לומר מחשבתי היתה שאני חבירו לא יותר. גם ככה דברי דניאל לנבוכדנאצר מרי חלמא לשנאך דרך מוסר. ועתה אומר לך דעת הגאון רב סעדיה אמר. כי אהרן עשה בערמה כאשר עשה יהוא. ע"כ בנה מזבח והקשה על נפשו אי"כ למה התאנף השם בו. והנה השיב בעבור שלא הרגם מיד כאשר עשה משה בבואו. גם זה איננו נכון כי הוא קרא חג לה' מחר. וזה השם הוא שם עצם לכבוד השם. ולא יתערב אחר עמו כמלת אלהים שהוא לענינים רבים. ועוד למה לא הזכיר זה בענותו למשה כי הוא אומר

ואשליכהו באש. ואין המענה דומה לשאלה. ועתה אחל לפרש דרך קצרה קצת הסוד. חלילה חלילה שעשה אהרן ע"ז גם ישראל לא בקשו ע"ז רק חשבו שמת משה שהסיעם מים סוף כאשר פי'. כי ראו שהמן אינו יורד בהר סיני ומשה התעכב שם ארבעים יום. ואין כח באדם לחיות זה הזמן בלא מאכל כי הוא לא אמר להם מתי ירד. גם הוא לא ידע. כי השם אמר לו עלה אלי ההרה ושב שם עד שאתן לך לוחות הברית. ומלת אלהים כבוד חונה בצורת גויה. וככה אמרו אשר ילכו לפנינו. ואם תשים לבך אל המסע הראשון אז תבין זה. והנה לכבוד השם נעשה על כן בנה אהרן מזבח לפניו והכריז שיזבחו מחר לכבוד השם וכן עשו כאשר צום. וזו תשובת אהרן כי נקהלו עליו וכמו שהודעתך כי כל קהלה ואחריה על היא לגנאי. ואם אחריה אל היא לשבח. כמו ויקהלו אל המלך שלמה. וזהו אתה ידעת את העם כי ברע הוא. כי אני לא עשיתי רע להם. כי לא בקשו רק אשר ילך לפניהם ולכבוד השם עשיתיו. רק בעבור שישראל היו מעורבים עם ערב רב. וזהו כי ברע הוא ולא אמר רע הוא וחשבו מעטים מישראל שהיתה ע"ז והביאו זבחים והשתחוו לו ואמרו אלה אלהיך ישראל. ואל תתמה בעבור שהכתוב אומר כי שחת עמך סרו מהר. כי לא כתוב כל עמך הלא תראה כי לא מעל בחרם רק עכן לבדו והנה כתוב חטא ישראל גם עברו גם גנבו גם כחשו גם שמו בכליהם והנה כל עובדי העגל לשם ע"ז שאמרו אלה אלהיך ישראל או היתה כן במחשבתם לא היו רק שלשת אלפים. והנה הם חצי עשירית עשירית המחנה. והכלל כי לא נעשה כהוגן ע"ד שנחשב לפתאים שהיה ע"ז. ואל תתמה בעבור שהתאנף השם באהרן. כי זה בעבור שהיה הוא הסבה כי הנה נענש עם משה אחיו על דבר מי מריבה ולא חטאו בזדון. וכתוב עליהם לא האמנתם בי מריתם מעלתם. וחכמי המזלות אמרו כי המחבר' הגדולה לשני העליונים היתה במזל שור. וזה כזב כי לא היתה רק במזל דלי. ועל דרך חכמת מזלות היא מזל ישראל ורבים נסו זה הסוד דור אחר דור. גם אני ראיתי ככה והנה שמוהו בחצי השמים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויתן אל משה. נמשך לפניו, אל "אלהים" הנזכר בסוף הפסוק, **ויתן אלהים אל משה**, כאשר הזכיר בדבור, **וידבר אלהים את כל הדברים האלה** (לעיל כ א), ובמעשה ובמכתב, והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים (להלן לב טז), וכן בנתינה, ויתן אלהים אל משה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויתן אל (משה). בגימטריא זה התלמוד: **ככלתו**. כתיב חסר מה כלה מקושטת בכ"ד קשטים המנויין בישעיה אף ת"ח צריך להיות מקושט בכ"ד ספרים: **שני לוחות**. כנגד שמים וארץ חתן וכלה ב' תורות ושתי עולמות: **לחת ע"ש שיגעים בלחי**. לחת בא"ת ב"ש כס"א מלמד שנלקחו מכסא הכבוד: (בעל הטורים)

אור החיים ויתן וגו' ככלתו. צריך לדעת למה הפסיק בין זכרון הנתינה לזכרון דבר הנתינה בהודעת הזמן שהיה לו לומר ויתן אל משה שני לוחות ככלותו או היה לו להקדים ככלותו קודם זכרון הנתינה, עוד יש להעיר למה איחר ה' נתינת הלוחות עד זמן זה כיון שלא היה בהם אלא עשרת הדברים ביום מתן תורה או למחרתו היה לו לתת הלוחות, אכן יתברר הענין על פי דבריהם ז"ל (זוהר ח"ב צ"ג:): שאמרו שכל המצות הלא המה בתוך תוכם של עשרת הדברים, והוא אומרו **ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני** ומה דבר אתו ב' **לוחות העדות** פירוש כי הדברים בלוחות שם לו אל עליון ואינו מן הראוי לתת לו הלוחות עד שיגמור הרשום בהם, ולזה גמר הדברים הנרמזים בה בלוחות העדות ונתנם לו ולא קודם, ובזה נתיישבו ב' הדקדוקים כאחת על נכון, וכפי זה מאמר שני לוחות

נמשך עם ככלותו לדבר אתו וגוי' ונמשך עם ויתן האמור בתחלת הכתוב:

כתובים באצבע אלהים. הכונה בזה על דרך אומרם ז"ל (תנחומא פי עקב) כי הלוחות נחצבו מתחת כסא כבודו יתברך, ואולי כי זה הוא שרמז באומרו מעשה אלהים פירוש מעשה (אלהים) הוא הכסא והבן, וכבר נתפרש כי יש בחינות רבות אורות הקדושה בסוד (קהלת ה') כי גבוה מעל גבוה וגוי' וגבוהים וצא ולמד ממעשה הנפלא שהובא כספר הזוהר הקדוש (ח"ב ג"ב). כשעלה משה למרום ופגע במלאך סנד"ל וכו' ואחר כך במלאך מט"ט והיה ירא מלאך מאשו של מה שלמעלה ממנו פן ישרפהו וכן וכו', והנה אמר הכתוב (דברים ד') כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, כי אשו הקדושה היא אוכלת כל אש זולתה, והודיע הכתוב אופן כתיבת הלוחות במה נכתבו ואמר **כתובים באצבע אלהים** פירוש כי היה ה' מצייר צורת האות באצבעו כביכול פירוש בחינת אור אחד מאורו יתברך בדמות אצבע כנגד הלוח כשיעור שטח אברי האותיות כדי שלא יהיה חרות אלא את אשר יצייר כנגדו ולצד עוצם תוקף אורו יתברך לא היה אור של הלוחות יכול עמוד בכל המקום אשר יכוין כנגדו אצבע אלהים והיה נאכל או מתצמצם לצדדין והיה נשאר כל אשר יצטייר כנגדו חלול ולזה נכתבו משני עבריהם, והוא אומרו (לקמן ל"ב ט"ז) חרות על הלוחות ולא אמר חרות בלוחות שיהיה נשמע שעשה החרות בלוחות אלא על, פירוש שהיה מניח אצבעו ב"ה על הלוחות בדמיון צורת האות ובזה נחרתו האותיות של עשרת הדברים: (אור החיים)

ספורנו ויתן אל משה ככלותו. אחר שספר מה היה הטוב שהושג בסוף כל הפעמים ששהה משה בהר ארבעים יום, פירש הטעם מפני מה לא הושג התכלית שיעד האל יתברך במתן תורה, באמרו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש ובאמרו מזבח אדמה תעשה לי בכל המקום אבא אליך עד שהוצרך לעשות משכן, והודיע שקרה זה בסבת רוע בחירת ישראל. כי אמנם בסוף ארבעים יום הראשונים נתן הלוחות מעשה אלקים לקדש את כלם לכהנים וגוי קדוש ככל דברו הטוב. והמה מרו והשחיתו דרכם ונפלו ממעלתם, כמו שהעיד באמרו ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורכ: **שני לוחות העדות.** אותם שיעד באמרו ואתנה לך את לוחות האבן וטרם נתנו התורה והמצוה אשר כתב כאשר יעד, התחילו במעשה העגל, ואמר למשה לך רד כי שחת עמך: (ספורנו)

כלי יקר ויתן אל משה ככלתו. פירש"י ככלתו חסר כתיב שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן והכלה מקושטת בכ"ד מיני קישוטים כו'. וסמך זה למעשה העגל מפני שני דברים האחד הוא, שמסיק ברבתי שבזכות שתלה אהרן סרחון העגל בעצמו ולא בישראל ע"כ זכה אל כ"ד מתנות כהונה ולפי זה רצה הכתוב ליתן טעם למה נתנו לו דווקא כ"ד מתנות כהונה, אלא לפי שכל כ"ד ספרים כלולים בלוחות הברית והעגל גרם שבירת הלוחות וביטול כל כ"ד ספרים ולפי שתלה בעצמו ולקח כ"ד עונשים מישראל ע"כ דין הוא שלעומת זה יתנו לו ישראל כ"ד מתנות כהונה. טעם שני הוא, לפי שמסיק (בסנהדרין קב.) אין לך פורענות שאין בו מכ"ד מהכרע ליטרא מעגל הראשון, ונראה שלכך עשו שיעור מן מספר כ"ד לפי שמסיק שם אמר רבי חנינא לאחר כ"ד דורות נגבה פסוק זה שנאמר (יחזקאל ט.א.) קרבו פקודות העיר. ש"מ שרצה ה' לחלק העונש על כ"ד חלקים ובעבור שתלה אהרן בעצמו כנגד זה יתנו לו כ"ד מתנות כהונה. (כלי יקר)

שמות פרק-לב

[א] וַיֵּרָא הָעָם כִּי-בִשְׁשׁ מִשֶּׁה לָרֶדֶת מִן-הַהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל-אֶהֱרֹן וַיֹּאמְרוּ
אֵלָיו קוּמ | עֲשֵׂה-לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי-זֶה | מִשֶּׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלֵנוּ
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יִדְעֵנוּ מָה-הָיָה לָּו:

אונקלוס וַחֲזָא עֲמָא אַרְי אוּחַר מִשֶּׁה לְמַחַת מִן טוּרָא וְאַתְפְּנִישׁ עֲמָא עַל אֶהֱרֹן
וְאַמְרוּ לֵיהּ קוּם עֲבַד לָנָא דְחָלוּ דִּיהֲכוּן קְדָמְנָא אַרְי דִּין מִשֶּׁה גְבָרָא דִּי אֶסְקָנָא
מֵאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם לֹא יִדְעָנָא מָה הָיָה לֵיהּ: (אונקלוס)

יונתן וַחֲמָא עֲמָא אַרוּם אֲשֶׁתִּיהִי מִשֶּׁה לְמִיחֻת מִן טוּרָא וְאַתְפְּנִישׁ עֲמָא עַל אֶהֱרֹן
כִּד חֲמוּן דְּעֵבֵר זִימְנָא דְקִבַּע לְהוּן וְאַזֵּל סִטְנָא וְאַטְעִינוּן וְהָדָר לְבָהוּן זְחוּחִין וְאַמְרוּ
לֵיהּ קוּם עֲבַד לָנָא דְחָלוּ דִּי טִיִּילוּן קְדָמְנָא אַרוּם דִּין מִשֶּׁה גְבָרָא דְאֶסְקָנָא מֵאֶרֶץ
דְּמִצְרַיִם אֲשֶׁתִּלְהַב בְּטוּרָא דְאֶשָּׁא מִצְלֶהְבָּא מִן קָדָם יִי לֹא אֲשֶׁתִּמוּדְעָנָא מָה הָיָה
לֵיהּ בְּסִיפִיָּה: (תרגום יונתן)

רש"י **כי בשש משה**. כתרגומו לשון איחור, וכן בשש רכבו (שופטים ה, כח.), ויחילו עד
בזש (שם ג, כה.), כי כשעלה משה להר אמר להם, לסוף ארבעים יום אני בא בתוך
ו' שעות, כסבורים הם שאותו יום שעלה מן המנין הוא, והוא אמר להם שלימים,
ארבעים יום וליכו עמו, ויום עלייתו אין ליכו עמו, שהרי בז' בסיון עלה, נמצא
יום ארבעים בשצעה עשר בתמוז, זי"ו בא השטן וערצב את העולם, והראה
דמות חשך ואפלה וערצוביא, לומר ודאי מת משה לכך בא ערצוביא לעולם, אמר
להם מת משה שכבר באו (פ) שש שעות ולא בא וכו', כדאיתא במסכת שבת (פג.),
ואי אפשר לומר שלא טעו אלא ביום המעונן, בין קודם חלות בין לאחר חלות,
שהרי לא ירד משה עד יום המחרת, שנאמר וישכימו ממחרת ויעלו עולות: אשר
ילכו לפנינו. אלהות הרבה איוו להם: כי זה משה האיש. כמין דמות משה הראה
להם השטן, שנושאים אותו באויר רקיע השמים: אשר העלנו מארץ מצרים. והיה
מורה לנו (ו) דרך אשר נעלה בה, עתה כריכין אנו לאלהות אשר ילכו לפנינו:
(רש"י)

שפתי חכמים (פ) כלומר בשש נוטריקון באו שש: (ו) דק"ל מדכתיב תחלה אשר
ילכו לפנינו הי"ל אח"כ כי זה משה האיש אשר הלך ר"ל זה משה האיש שהלך
בתחלה לפנינו ועכשיו מת לכך עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו ולמה כתיב
אשר העלנו ומפרש דבאמת כן פירושו אשר העלנו אינו כמשמעו מאמ"ל אלא
היה מורה לנו דרך: (שפתי חכמים)

הרמב"ן אשר ילכו לפנינו. אלוהות הרבה אוו להם. **כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים,** והיה מורה לנו הדרך נעלה בה, **לא ידענו מה היה לו,** עתה צריכין לאלוהות הרבה אשר ילכו לפנינו. לשון רש"י. ואין לשונו מכוון. אבל הכתוב הזה הוא מפתח לדעת נכון ענין העגל ומחשבת עושיו, כי בידוע שלא היו ישראל סבורים שמשה הוא האלהים, ושהוא בכתו עשה להם האותות והמופתים, ומה טעם שיאמרו כיון שהלך משה ממנו נעשה אלהים. ועוד, כי בפירוש אמרו אלהים אשר ילכו לפנינו, לא שיהיו נותנין להם חיים בעולם הזה או בעולם הבא. אבל היו מבקשין משה אחר, אמרו, משה שהורה לנו הדרך ממצרים ועד הנה, שהיו המסעים ע"פ ה' ביד משה (במדבר ט כג), הנה אבד ממנו. נעשה לנו משה אחר שיוורה הדרך לפנינו ע"פ ה' בידו. וזה טעם הזכירם משה האיש אשר העלנו, לא האל אשר העלם, כי יצטרכו לאיש אלהים:

וכן תוכל להבין זה מתשובת אהרן אל משה רבינו מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה (להלן פסוק כא), והיתה תשובתו ויאמרו לי קום עשה לנו אלהים וגו', ואמר להם למי זהב התפרקו ויתנו לי ואשליכהו באש (להלן פסוקים כג כד). והנה אהרן מתנצל למשה ואמר לו אל יחר אף אדוני (להלן פסוק כב), והוא כמוסיף על חטאתו פשע, שאומר כי הם בקשו ממנו עבודה זרה ועשאה להם בידיו, ולמה לא יחר אפן, ומה חטאה גדולה מזו:

אבל הענין כמו שאמרתי, שלא בקשו העגל להיות להם לאל ממית ומחיה, וקבלו עבודת אלהותו עליהם, אבל ירצו שיהיה להם במקום משה מורה דרכם. וזהו התנצלותו של אהרן, טען כי לא אמרו לי רק שאעשה להם אלהים אשר ילכו לפניהם במקומך אדני, שלא ידעו מה היה לך, ואם תשוב אם לא, ולכן הם היו צריכין למי שיוורה להם דרכם כל זמן שלא תהיה אתה עמהם, ואם אולי תשוב יעזבוהו וילכו אחרך כבראשונה:

וכן היה הדבר, כי כיון שראו העם את משה מיד הניחו את העגל ובעטו בו שהניחו לו לשרפו ולזרות עפרו על פני המים, ולא היה מהם חולק עליו כלל. וכן תראה שלא הוכיחם, ולא אמר להם כלום, אבל בבואו במחנה וירא את העגל ומחולות מיד ברחו ממנו, והוא לקח העגל וישרוף אותו וישק אותו להם ולא מאנו כלל. ואלו היה להם לאלהים, אין דרך שיניח אדם מלכו ואלהיו לשרפת אש, הן ישרוף את תועבתם לעיניהם ולא יסקלוהו:

והנה אהרן הוא אשר הוציא הצורה הזאת, כי הם לא אמרו לו מה יעשה שור או כשב או עז וזולתם, וזהו מאמר החכמים שאמרו (סנהדרין סג). מלמד שאו לאלוהות הרבה, כי הם לא ידעו במה יבחרו ואיזה הטוב להם. והכוונה לאהרן היתה, מפני שישראל היו במדבר חורב שממה, והחרבן ושממות עולם יבואו מן הצפון, כדכתיב (ירמיה א יד) מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ, שאין הכוונה במלך בבל בלבד, כאשר יראה בנגלה מן הכתוב, אבל כי מן השמאל תבא מדת הדין לעולם להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם. והנה במעשה המרכבה אמר פני שור מהשמאל לארבעתם (יחזקאל א י), ולכן חשב אהרן כי המחרים יורה דרך מקום החרבן כי שם כחו הגדול, ובהיותם עובדים שם לאל יערה רוח ממרום, כאשר נאצל על משה. וזהו שאמר חג לה' מחר, שיהיו העבודות והזבחים לשם המיוחד להפיק רצון ממנו אל בעל הצורה, כי בהיותה לפניהם יכונן אל ענינה:

ורבותינו למדו אותנו הענין הזה, והם שגלו סודו, אמרו (שמו"ר ג ב, מב ה, מג ח) ראה ראיתי את עני עמי, אמר לו הקב"ה למשה, משה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות, אתה רואה אותן באין לסיני ומקבלין תורתך, ואני רואה היאך מתבוננן בי שאני יוצא בקרונין שלי שאתן להם את התורה, שנאמר (תהלים סח יח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, ושומטין אחד מטראמולין שלי, שכתוב (יחזקאל א י) לפני שור מהשמאל, ומכעיסין אותי בו. טראמולין, ארבע פרדות, טרא בלשון יון ארבע, כמו שאמרו (נזיר ח:) טראגון ארבע. מולין פרדות, כמו מולאות של בית רבי (שבת נב.). משל לארבע חיות הנושאות המרכבה. וביקרא רבה (י ג) שאמר אהרן מתוך שאני בונה אני בונה אותו לשמו של הקב"ה, שנאמר (פסוק ה) ויקרא אהרן ויאמר חג לה' מחר, חג לעגל מחר אין כתוב כאן, אלא לה':

ור"א אמר כי במקום הזה אלהים כבוד חונה בצורת גויה. ואם תשים לבך אל המסע הראשון (לעיל יד יט) תבין זה. ואיננו נכון בעיני, שלא נעשה העגל במלאכת חכמת המזלות להיות בצורתו חונה כבוד, אין הדבר רק שעשו הצורה לכוין בעבודתה אל ענינה. וכבר פירשתי (לעיל יג כא, יד יט) סוד המסע הראשון, וחלילה שרצה אהרן להדמות אליו, רק ממנו יקח שיהיה מסעם מצד המדה ההיא. והמשכיל יבין: (הרמב"ן)

בעל הטורים כי בשש משה. חסר וי"ו לומר שבאו שש שעות: בשש. ב' במסורה דין. ואידך מדוע בשש רכבו לבא מה התם מת אף הכא היו סבורים. שמת כמו שדרז"ל שהראה להם דמות מטתו ברקיע: כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו. בגי' שהראה. להם השטן מטתו של משה רבינו: (בעל הטורים)

אור החיים וירא העם וגו'. פירוש בעיני השכל, או על דרך אומרם ז"ל (שבת פ"ט). שבא שטן והראה להם דמות חשך ואפלה וכו' ודמות מטתו של משה שמת, לזה אמר וירא העם עניינים הנזכרים והצדיקו הענין מטעם כי בא שש שהוא זמן שהגביל להם, וזולת זה לא היו עושים חשבון מדברי השטן הרמאי:

ויקהל העם על אהרן. צריך לדעת טעם אומרו על אהרן, ואם לדבר אליו היה לו לומר ויקהל העם ויאמרו אל אהרן, אולי יכוין לומר כי נקהלו עליו להורגו ויאמרו קום וגו' ואם לאו וגו', ורז"ל אמרו (סנהדרין ז'). שהרגו לחור וזה לך האות לדברינו, וטעם שלא נרמז בתורה הריגת חור כדי שלא ישאר רישומו ניכר בתורה לדורות עולם וה' חס על כבוד עם בני ישראל ולא נכתב מעשה העגל אלא לטעם שאם חטא צבור אומרים להם כלך אצל צבור שנתקבלה תשובתם על חטאם כאמור שם (ע"ז ה'). ואולי כי רמזה התורה הריגת חור ממה שאמר הכתוב (לעיל כ"ד י"ד) והנה אהרן וחור עמכם ולא הזכירו בפסוק זה עם אהרן הרי זה מגיד כי טורף טורף, ומפורש הדבר בדברי קבלה דכתיב (ירמ" ב') גם בכנפיך נמצאו דם נפשות וגו' כאמור בויקרא רבה (פ"ו), ונראה לתת טעם למה שהרגוהו, ואולי כי כשלא רצה לעשות מעשיו מוכיחות כי חפץ להיות הוא אמצעי כמשה, ועיין בפסוק שאחר זה, לכן הרגוהו שלא רצו שיהיה אמצעי אדם לפי שיש בו בחינת הרצון הטבעי וכוחותיו נמשכים בארציות והבן:

אשר ילכו לפנינו. דקדק לומר לפנינו פירוש לצד כי ה' המוציא אותם מארץ מצרים הוא נעלם וגבוה מאד ויקר להם מקרה רע באין משגיח עליהם לזה יעשו

כח מכוחות צבא השמים שיהיה למטה לפנייהם ולעולם לא מרדו בסיבה ראשונה אלא שרצו באמצעי, ואולי שחשבו שלא צוה ה' על איסור האמצעי אלא כל עוד שיהיה משה, ולזה אמרו **כי זה משה האיש וגו'**, ואפשר כי טענות טעות טרופה בפניהם באומרים כי זה משה האיש אשר העלנו וגו' פירוש הרי לך ראייה כי צריך אמצעי שלא הוציאנו ה' בלא אמצעות שליח אמור מעתה כי יש צורך באמצעי, ומה שקראוהו **אלהים** על דרך אומרו (לעיל ז') ראה נתתיך אלהים לפרעה, ודברים אלו טעות גדולה הם, ועיין מה שפירשתי בפרשת יתרו (כ' ד'): (אור החיים)

כלי יקר וירא העם כי בשש משה. ראה ראיתי כי רוב המפרשים הנגשים לבאר כל ענין שתום שבתורה, בקשו למצא דברי חפץ להסיר מן זרע אברהם המקודש לזות שפתים וקלא בישא אשר יצא עליהם על פעולה מגונה זו כי עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו. והסכימו רוב המפרשים לתלות הקולר בצואר הערב רב מלומדי הריע והמה היו בעוכרי ישראל וחטאו ראשונה ואחריהם טעו גם ישראל, ע"כ לכבוד כל בית ישראל ראיתי לכתוב בדרך קצרה עיקר המובן מן רוב דברי המפרשים ושם אתנו גם דברים אשר הוספתי משלי ליישב דקדוק הלשון ולא אשית לבי אל קושיות וספיקות הנופלים בענין ספור זה כי אין דעתי כי אם לבאר תוכן הענין לפרסם טהרת ישראל וזה ביאורו.

וירא העם. זה הערב רב, כי בכ"מ נאמר לשון העם על הפחותים כמו שפירש"י פ"י בהעלותך על פסוק ויהי העם כמתאוננים. כי בשש משה, יען כי היה ידוע להם שלא עלו ממצרים על פי ה' אלא משה מעצמו העלם ואת פי ה' לא שאל כמ"ש רד כי שחת עמך, ולא עמי ולעומת זה אמר משה א"כ הוא למה יחרה ה' בעמך ולא בעמי, וחששו הערב רב שאם לא יבא משה שמה יצוה ה' לגרשם מתוך העדה פן יחטיאום בגילולי מצרים כי קשים גרים לישראל כספחת (יבמות מז:) ומה שלא גרש אותם עד הנה חשבו שלכבוד משה היה, ע"כ חשבו תחבולה לבקש מנהיג אחר במקום משה כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו. ר"ל לא ידענו במה כחו גדול כי ודאי היה לו תמונת איזו כוכב אשר בכחו היה מנהיג ועושה נסים ואנחנו לא נדע מה נעשה מן התמונות כי לא ידענו מה היה לו מן הציור, ואתה אחיו יודע בלי ספק מה היה הכלי ההוא ע"כ אנו רוצין שתעשה לנו איזו דמות שיהיה אמצעי בינינו לבין הכוכבים, והשטן הטעה אותם כי הראה להם דמות מטתו של משה בין שמים לארץ לומר שהוא היה כמו אמצעי בין שמים לארץ ע"כ רצו המה באיזו אמצעי אחר ורז"ל אמרו (סנהדרין סג.) שאנו לאלהות הרבה, לפי שלא ידעו באיזו צורה יבחרו. (כלי יקר)

דעת זקנים עשה לנו אלהים. לא לשם ע"ז נתכוננו כי אם להיות שופט במקומו של משה וכן משמע מדקאמר כי זה משה האיש אשר. ומה שאמר דוד וימירו את כבודם בתבנית שור שהמירו משה שעשה להם הקב"ה כמה נסים על ידו והא דכתיב וישתחוו לו לכבוד היה ולא לשם ע"ז: (דעת זקנים)

[ב] וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶהְיֶה לְפָרְקוֹ נִזְמִי הַזֶּהב אֲשֶׁר בְּאַזְנֵי נְשִׂיכֶם בְּנִיכֶם וּבְנִיתִיכֶם וְהָיִיתִי:

אונקלוס וַאֲמַר לְהוֹן אֶהְרוּ פְּרִיקוּ קְדָשֵׁי דְדִהְבָּא דִּי בְּאִוְדְנֵי נְשִׂיכֹן בְּנִיכֹן וּבְנִיתִיכֹן וְאִיתִיו לְוִתִּי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר לְהוֹן אֶהְיוּ פְּרִיקוּ קִדְשֵׁי דְדַהֲבָא דְבְּאֻדְגֵי נְשִׁיכוֹן בְּנִיכוֹן וּבְנִיתִיכוֹן
(תרגום) לְוַתִּי:

רש"י בַּאֲזֵנֵי נְשִׁיכֶם. אָמַר אֶהְיוּ בְּלִבּוֹ, הַנְּשִׁים וְהַיְלָדִים חֲסִים בְּתַכְשִׁיטִיהֶן, שְׂמָא
יִתְעַכֵּב הַדְּבָר, וּבַתּוֹךְ כֵּךְ יֵצֵא מִשָּׁה, וְהֵם לֹא הִמְתִּינוּ וּפְרָקוּ מֵעַל עַלְמָן: פְּרָקוּ.
לְשׁוֹן לוֹוִי, מִגְזֵרַת פְּרָק לִיחִיד, כִּמוֹ בְּרָכוּ מִגְזֵרַת בְּרָךְ: (רש"י)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר פְּרָקוּ. עַל מִשְׁקַל בְּרָכוּ מִהַבְּנִין הַכֶּבֶד הַדְּגוּשׁ. מִנְהַג מִצְרַיִם הָיָה
לְשׁוֹם נְזִמִּים בְּאֲזֵנֵיהֶם. וְכֵכָה כְּתוּב בַּמִּדְיָנִים כִּי יִשְׁמַעְאֵלִים הֵם: (אבן עזרא)

הרמב"ן פְּרָקוּ נְזִמֵי הַזָּהָב. בַּחֵר זָהָב וְלֹא כֶּסֶף, בַּעֲבוּר שֶׁהוּא מוֹרָה עַל מִדַּת הַדִּין,
וּמְרָאָהוּ כִּמְרָאָה אִשׁ. וְכִמוֹ שֶׁאִמְרוּ עוֹד (יוֹמָא מַה). זָהָב פְּרוּיָם שְׂדוּמָה לְדָם פְּרִים.
וְלִכְּן נַעֲשֶׂה בֵּית הַקְּרִבְנוֹת כֻּלּוֹ זָהָב, וְכֵן מִזְבַּח הַקְּטוֹרֶת, וְכֵן הַכְּרוּבִים, וְדָרְשׁוּ בָהֶם
(מְכִילֵתָא יִתְרוֹ י ג) שֶׁאִם עֲשָׂאֵן שֶׁל כֶּסֶף הָיָה הֵן כְּאֵלֵהֵי כֶּסֶף וְאֵלֵהֵי זָהָב. וְגַם דְמוֹת
עֵגֶל בְּזָהָב יוֹתֵר מִן הַכֶּסֶף: (הרמב"ן)

אור החיים וַיֹּאמֶר. פִּירוּשׁ אֵלֵיהֶם הוּא שֶׁאִמְרָן כֵּן וּלְבָבוֹ לֹא כֵן יַחֲשׁוּב:

פְּרָקוּ.	פִּירוּשׁ	אֵתֶם	וְלֹא	הֵם:
נְזִמֵי	הַזָּהָב.	וְלֹא	זָהָב	אַחֵר.

אשר באזני. אִם יִשְׁנֵם וְלֹא מוֹנַחִים בְּאֶרְצוֹ וְלֹא שִׁילְבְּשׁוּ מִחֲדָשׁ וְאִם לֹא דָבָר זֶה
מֵעַכְבָּ, גַּם אִמְרָן נְשִׁיכֶם וּבְנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם שֶׁלֹּא לְהַנִּיחַ זָהָב עַל כֻּלָּם וּבְאִמְצַעוֹת כֻּל
זֶה יִתְעַכְבוּ זְמַן מַה, גַּם אִמְרָן וְהַבִּיאוּ פִירוּשׁ וְלֹא תִשְׁלַחוּ עַל יַדֵי שְׁלִיחַ, אֵלֵי וְלֹא
לְזוֹלָתִי וְלֹא עַל יַדְכֶם, וְטַעַמּוֹ שֶׁדָּבָר הַנַּעֲשֶׂה עַל יַדֵי רַבִּים אֵין בּוֹ עֵיכוּב וְעַל יַדֵי
יַחִיד יִתְעַכֵּב קִצַּת וְהֵם לֹא נִתְעַכְבוּ וְעָשׂוּ כֻלָּם הַתְּנָאִים זֹלָת הַנְּזִמִּים אֲזִ"ל
(תַּנְחוּמָא) שֶׁלֹּא רָצוּ הַנְּשִׁים וְהַבִּיאוּ אֵת שְׁלֵהֶם כְּדִי שֶׁלֹּא לְהִתְעַכֵּב: (אור החיים)

כלי יקר וַיֹּאמֶר אֵלֵיהֶם פְּרָקוּ נְזִמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאֲזֵנֵי נְשִׁיכֶם. כִּי אִמְרָן אֲוִלֵי יֵהוּ
בִּינֵיהֶם קְמִצָנִים אוֹ נְשִׁים הַמְּקַפִּידִים עַל תַּכְשִׁיטִיהֶם וַיִּמְנְעוּ אֵת בְּעִלְיָהֶן מִלִּיתֵן,
וְהֵמָּה כִּחֲשׂוּ לְאַהֲרֹן וַיִּתְפַּרְקוּ כֻלָּם הַעֵם נְזִמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאֲזֵנֵיהֶם שֶׁל הָאֲנָשִׁים
וְאִמְרוּ כִּי לְקַחוּם מִן הַנְּשִׁים, וַיִּצַּר אוֹתוֹ בַּחֲרָט. וְהַשְּׁלִיכוּ לְאֵשׁ לְהַתִּיכוֹ שֶׁהָיָה כֵּךְ
אִמְרָן אֶהְיוּ לְמִשָּׁה וְאֶשְׁלִיכֶהוּ בְּאֵשׁ וַיִּצַּע הָעֵגֶל הַזֶּה. וּבְלִי סַפֵּק שֶׁהִגִּיד לוֹ הָאֲמֵת
וְאִמְרָן לֵהֵם אֶהְיוּ שְׂאֵחָר הַהִתְכָּה יַעֲשֶׂה לָהֶם צוּרָה וְהִיא דַּעְתוֹ שֶׁלְהוֹצִיא כְּלֵי
לְמַעֲשָׂהוּ צָרִיךְ הַצּוּרֵף לְהִתְעַסֵּק בּוֹ לְפַחוֹת יוֹם אוֹ יוֹמִים וְחֲשַׁב שְׁבַתוֹךְ כֵּךְ יֵבֵא
מִשָּׁה. וְהָעֵרֵב רַב עָשׂוּ עַל יַדֵי מְכַשְׁפוֹת שִׁיִּצַּע הָעֵגֶל הַזֶּה מֵעַצְמוֹ וְלֹא עָשָׂאֵן אֶהְיוּ
וּמִיִּשׁ וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסַּכָּה לְפִי שְׁנִתְעַסֵּק בְּהִתְכָּת הַזָּהָב מֵעַלָּה עֲלֵיו הַכְּתוּב כֹּאֲלוֹ
עָשָׂאֵן, וְהָרָאִיהָ שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקַּח אֵת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה וְלֹא נֶאֱמַר אֲשֶׁר עָשָׂה. (כלי יקר)

דעת זקנים פְּרָקוּ. אֶהְיוּ לְשֵׁם שָׁמַיִם נִתְכוּוֹן אִמְרָן אִם אִמְרָן לֵהֵם כֻּלָּב אוֹ נַחֲשׁוֹן
יֵהִיָּה רֹאשׁ עֲלֵיכֶם אִם יִמְלִיכּוּהוּ עֲלֵיהֶם כְּשִׁיבָא מִשָּׁה אִם יוֹרִידוּהוּ מִגְדוּלְתוֹ
תְּרַבָּה קִטְטָה בִּינֵיהֶם וַיְבִיאוּ לְיַדֵי שְׁפִיכוֹת דְּמִים. וְאִם אִמְרָן לֹא אֵתָן רֹאשׁ עֲלֵיהֶם
הֵם יִתְנוּ מֵעַצְמָם וַיְהִיָּה הַקִּטְטָה וְאִם אִמְרָן אִנִּי אֶהְיָה רֹאשׁ עֲלֵיהֶם שְׂמָא יִקְשָׁה
בְּעֵינֵי מִשָּׁה אַעֲסִיקֶם בְּדַבְרִים שֶׁאֵין לָהֶם מִמֶּשׁ עַד שִׁיבָא מִשָּׁה וְלִכְךָ אִמְרָן פְּרָקוּ

לפי שהנשים חסות על תכשיטיהן וישימו ערבוביא בדבר: (דעת זקנים)

[ג] וַיִּתְּפְּרְקוּ כָּל-הָעָם אֶת-נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאַזְנוֹתָם וַיָּבִיאוּ אֶל-אַהֲרֹן:

אונקלוס (אונקלוס) וַאֲתִפְּרְקוּ כָּל עֲמָא יְת קְדָשִׁי דְדַהֲבָא דִּי בְּאוּדְגִיחוֹן וְאַיִתִּיּוּ לְאַהֲרֹן:

יונתן וְסָרִיבוּ נְשִׂיא לְמִיתָן תְּכֻשִׁיטִיחוֹן לְגַבְרִיחוֹן וּמִן יַד פְּרִיקוּ כָּל עֲמָא יְת קְדָשִׁי דְדַהֲבָא דִּי בְּאוּדְגִיחוֹן וְאַיִתִּיּוּ לְאַהֲרֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ויתפרקו. לשון פריקת משא, כשנטלו מאזניהם נמלאו הם (ה) מפורקים מנזמיהם, דיסקריי"ר בלע"ז: את נזמי. כמו מנזמי, כמו כלאתי את העיר (שמות ט, כט.), מן העיר: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) ולכך פירש"י אח"כ את נזמי מנזמי שהתי"ו מתפעלת אבל אם היה כתיב ויפרקו אז לא כריך לפרש את נזמי מנזמי ועוד מלאתי שהיה נזם קטן באזנם ובו היו תלויים תכשיטיהם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויתפרקו. אשר באזניהם. באזני הבנים והבנות. והנשים הנזכרים למעלה: (אבן עזרא)

[ד] וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיַּצַּר אֹתוֹ בַּחֶרֶט וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסַּכָּה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֹוֹךְ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס וְנִסִּיב מִיַּדִּיחוֹן וַצַּר יְתֵהּ בְּזִיפָא וְעִבְדָּהּ עֵגֶל מִתְּכָא וְאַמְרוּ אֵלִין דְּחַלְתָּדָּ: יִשְׂרָאֵל דִּי אֶסְקוּדָּ מֵאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם: (אונקלוס)

יונתן ונסיב מידיהון וצר תיה בְּזִיפָא וְרָמָא יְתִיָּה בְּטוּפְרָא וְעִבְדָּהּ עֵיגֶל מִתְּכָא וְאַמְרוּ אֵלִין דְּחַלְתָּדָּ: יִשְׂרָאֵל דְּהִנְפְּקוּדָּ מֵאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם: (תרגום יונתן)

רש"י וילך אותו בחרט. יש לתרגמו בשני פנים, האחד וילך לשון קשירה, בחרט לשון סודר, כמו והמטפחות והחריטים (ישעיה ג, כב.), וילך ככרים כסף בשני חריטים (מלכים-ב ה, כג.). והב' וילך לשון כורה, בחרט כלי אומנות הכורפין שחורלין וחורטין בו לורות בזהב, כעט סופר החורט אותיות בלוחות ופנקסין, כמו וכתוב עליו בחרט אנוש (ישעיה ח, א.), וזהו שתרגם אונקלוס וילך יתיה בְּזִיפָא, לשון זיוף הוא, כלי אומנות שחורלין בו בזהב אותיות וסקדים שקורין בלע"ז ניי"ל, ומזייפין על ידו חותמות: עגל מסכה. כיון שהשליכו לאור בכור, באו מכספי ערב רב שעלו עמהם ממלכים ועשאוהו בכספים, ויש אומרים מיכה היה שם, שיאל מתוך דמוסי (ה) בנין שנתמעך בו במלכים (סנהדרין קא:), והיה בידו שם וטם, שכתב בו משה עלה שור

עלה שור להעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס, והשליכו לתוך הכור, (ז) וילא העגל: מסכה. לשון מתכת. דבר אחר, קצ"ה קנטרין זהב היו זו, כגימטריא של מסכה: אלה אלהיך. ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממזרים הם שנקבלו על אהרן והם (ח) שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו: (טז"ו)

שפתי חכמים (ה) פירוש כשהיו ישראל במזרים והיו זונים את פיתוס ואת רעמסס וכסלח היו עושין שיעור עבודתן מה שאמרו להם באל המזריים ונטלו הילדים ונתנום בחומה של בנין והניחו אבנים סביבותיהן ועליהן כדי שיהא השיעור של עבודתן מלא ואמר משה רבינו ע"ה לפני הקב"ה רבש"ע למה יענשו הקטנים במיתה זו ואמר ליה הקב"ה אין סופן של ילדים אלו לטובה שילכו לתרבות רעה כשיגדלו מוטב שימותו זכאים והלך משה והוליא אחד מתוך שורת הבנין שנתמעך זו ונקרא מיכה: (ז) הוליל והיה כתוב עליו עלה שור לכך עלה העגל שהוא היה שור: (ח) וזהו מה שנאמר אלה אלהיך ישראל אשר העלוך וגו' ר"ל ערב רב אמרו כן לישראל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקח מידם ויצר. מגזירת צורה. כמו ויצר את שני העמודים. ומלת בחרט. כמו דמות וכן בחרט אנוש. בדמות אנוש ואין טעם להיותו מגזרת החריטים: **מסכה**. התוך כמו הפסל נסך חרש: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך. גם זה הכתוב יורה אותנו, כי אין טעם בעולם שיחשוב כי הזהב הזה אשר היה באזניהם הוא אשר הוציאם ממצרים, אבל אמרו כי כח הצורה הזאת העלם משם:

והנה לא תמצא שיאמר בעגל בשום מקום אשר הוציאנו ממצרים, כי הם מודים במי שאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (לעיל כ ב), כי שמו הגדול הוא המוציא אותם משם, אבל יאמרו במקומות רבים אשר העלוך, כי יקחו זה במקום היד הגדולה המחרבת ים השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים (ישעיה נא י). וזהו שנאמר (תהלים קו כא כב) וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב, ושם נאמר שכחו אל מושיעם עושה גדולות במצרים נפלאות בארץ חם נוראות על ים סוף (שם פסוק כא), שכחו דברו אשר צום, והנה עברו על לא תעשה לך אלהים אחרים על פני (לעיל כ ג), כאשר רמזתי שם, ותבין זה: (הרמב"ן)

בעל הטורים אלה אלהיך. שאיוו לאלהות הרבה: (בעל הטורים)

אור החיים ויעשהו עגל. פירוש בעבור שנעשה על ידו לא שעשאו הוא דכתיב (פסוק כ"ד) ויצא העגל הזה. או לצד שלקח הזהב מידם לידו ולא נתחכם שיניחו הזהב בארץ לבטל כשפיהם (זוהר ח"ב קצ"ב). העלה עליו הכתוב המעשה:

ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר וגו'. קשה איך יאמן הטפשות והבערות לדור דעה רבים ונכבדים לומר לדומם אלה אלהיך וגו', ולו יהיה שדיבר העגל באמצעות מעשה כישוף כמאמרם ז"ל (תנחומא) אף על פי כן זה יועיל לחשוב בו דבר אבל להעיד עדות שקר שזה הוא המוציא לא, אכן הנכון הוא כי אדרבה

בדבריהם אלו גילו דעתם שאינם משתחווים ועושים אלוה אלא להמוציאם מארץ מצרים ונתכוונו בדיבור זה להכין בו בחינת האלהות שהוא המוציא ותהיה העבודה לחלק מהכל והרי הם כעובדים לכל והחלק היה הולך לפניהם והוא יענה להניקח ממנו, ולא היה בעיניהם לזרות כי הלא יש באדם חלק אלוה ממעל אלא כי לצד שהרכבתו אינה ממין המתקיים הרוח תשוב אל האלהים, ונתחכמו לעשות הדבר להמשיך כח עליון בדבר המתקיים ויהיה מצוי תמיד לפניהם ולעולם לא עקרו אנכי ה' וגוי אשר הוצאתיך מארץ מצרים אלא אמרו **אלה**, ואולי כי לזה אמר **העלוך** לשון רבים לרמוז לכת תחתון כעליון ח"ו, ובאמצעות זה פגמו פגמים רבים ועשה ה' בהם שפטים, ועיין בפירוש פסוק (ח) סרו מהר מן הדרך וגוי. ונראה בעיני כי לא כל ישראל הסכימו על הטעות אלא חלק מהם וחלק לא מיחו ושקולים היו בדבר וחלק לא היה בהם כח למחות, והנה מדקדוק אומרם **אלהיך** ולא אמרו ח"ו אלהינו וגוי הוציאנו זה יגיד כי קצת מהם אמרו זה לכולם ויש שהצדיק ויש שלא הצדיק, ורבותינו ז"ל אמרו (שמו"ר פמ"ב) שערב רב שעלו עם ישראל הם העושים, ובהכרח לומר כי ישראל לא הסכימו בשעת מעשה שאם הסכימו הרי גם המה עשו שהמחשבה פועלת בעבודה זרה וגם לא מיחו ועל זה נענשו כללות ישראל זולת מעטי היכולת שבחן ה' לבם שלא נטה אחר הרע והמפורסמים בדבר הם בני לוי, והנה אחר שנעשה העגל בהכרח לומר שחלק מישראל טעו אחריו דכתיב (פסוק כ"ח) ויפול מן העם כשלת אלפי איש ובהכרח שמישראל נפלו כמובן מאומו (פסוק כ"ז) הרגו איש את אחיו וגוי את קרובו אם כן בהכרח לומר שחלק מישראל עבדו עבודה זרה בעדים והתראה: (אור החיים)

ספורנו אלה אלהיך ישראל. אלה יהיו אצלך אלהים, שתתפלל. אליהם בכל צרכך, ואותם תעבוד להשיג חפצך: (ספורנו)

כלי יקר ויאמרו אלה אלהיך ישראל וגוי. מכאן ראייה שהערב רב אמרו כן אל ישראל כי איך יאמר ישראל אחד לחבירו אלה אלהיך ישראל וכי הוא אינו ישראל אלא ודאי שהערב רב אמרו כן לישראל. ומה שרצו להטעותם בצורת שור דווקא כבר אמרנו לפי שראו את ישראל אוהבי כסף וזהב וידעו זה מביזת מצרים ומביזת הים ע"כ אמרו שישראל יבחרו בצורה זו כי ממנה תוצאות הזהב כמבואר למעלה. ובזה מתורץ מ"ש כאן אשר העלוך מארץ מצרים. ומשה אמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים. לפי שהעלוך משמש גם לשון מעלה וגדולה כי אמרו שכל מעלת ישראל שנעשו עשירים בכסף ובזהב הכל היה משל מצרים ומשלהם עשו את כל הכבוד הזה, ואמרו הערב רב כי בכחו של מזל שור עשיתם כל החיל הזה שעליתם במעלה מן הרכוש של ארץ מצרים, ולפי מה שכתבנו למעלה שהקב"ה אמר למשה רד כי שחת עמך. היינו הערב רב, נראה לפרש שלכך אמר אשר העלית מארץ מצרים כי ע"י הליכה זו נתעלו במעלה על שאר המצרים, אבל לישראל לא היה זה עליה לכך אמר משה למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים, ועוד שישראל היו במצרים כתפוסים בבית האסורים שייך אצלם לשון יציאה משא"כ בערב רב.

וי"א שטעות זה בא להם, לפי שלא יכלו ישראל לצאת ממצרים כי אם כשילך עמם ארונו של יוסף מצד השבועה ולקח משה טס וחקק עליו עלה שור עלה שור וזרקו בנילוס, ועל כן חשבו הערב רב שעלייתם ממצרים היתה תלויה ביוסף בכור שור ונקרא בכור שור כי כל כחו היה נמשך ממזל שור וחשבו שלכך לקח משה את עצמות יוסף עמו לפי שהעלם ממצרים בכחו של מזל שור בצירוף כחו של משה וזהו אשר העלוך לשון רבים. (כלי יקר)

דעת זקנים ויצר אותו. שהי עושה בו צורות כדי לאחר ולהשהות עד שיבא משה וכל כונתו היתה לשם שמים כמו שמצינו שהכתוב משבחו דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת וכתוב ורבים השיב מעון זה עון העגל ואלו הרגוהו לא היתה להם תקנה ויתקיים בהם אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא: (דעת זקנים)

ה וַיֵּרָא אֱהֲרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו וַיִּקְרָא אֶהְרֹן וַיֹּאמֶר תֵּג לַיהוָה מִקָּר:

אונקלוס וַחֲזָא אֶהְרֹן וּבְנָא מִדְּבַחָא קְדָמוּהִי וּקְרָא אֶהְרֹן וַאֲמַר חֲנָא קְדָם יְיָ מִקָּר: (אונקלוס)

יונתן וַחֲמָא אֶהְרֹן ית חור נְכִיס קְדָמוּי וּדְחִיל וּבְנָא מִדְּבַחָא קְדָמוּי וּקְרָא בְּקַל עֲצִיב וַאֲמַר חֲנָא דִּי מִקָּר מִנְכָּסַת קְטוּל בְּעָלֵי דְבָבוּי אֱלִין דְּכַפְרִין בְּמַרְיָהוֹן וּפְרָגוּ עֵיקָר שְׂכִינְתָּיה יְיָ בְּעִיגְלָא הַדִּין: (תרגום יונתן)

רש"י וירא אהרן. שהיה בו רוח חיים, שנאמר בתצנית שור אוכל (א) עשצ (תהלים קו, ב), וראה שהלכיה מעשה (ב) שטן, ולא היה לו פה לדחותם לגמרי: ויצן מזבח. לדחותם: ויאמר חג לה' מחר. ולא היום, שמא יבא משה קודם שיעבדוהו, זהו פשוטו. ומדרשו בויקרא רבה (י, ג), דברים הרבה ראה אהרן, ראה חור בן אחותו שהיה מוכיחם (ג) והרגוהו, וזהו ויצן (לשון בינה) מזבח לפניו, ויצן מזבח לפניו, ועוד ראה ואמר מוטב שיתלה בי הסרחון ולא בהם, ועוד ראה ואמר, אם הם בונים את המזבח, זה מביא כרור וזה מביא אבן ונמצאת מלאכתן עשויה צבת אחת, מתוך שאני בונה אותו ומתעלל במלאכתי, בין כך ובין כך משה בא: חג לה'. כלבו היה לשמים, בטוח היה שיבא משה ויעבדו את המקום: (רש"י)

שפתי חכמים (א) על העגל קאי: (ב) שהשטן עירבב את העולם בשעה שקית והלכיה במעשיו שגמר מה שהיה כלבו: (ג) פירוש חור הוכיחן על מעשה העגל והרגוהו וירא אהרן מלהוכיחן שמא יהרגוהו וא"ת והא לעיל פירש"י ויצן מזבח לדחותם ופירוש אח"כ זהו פשוטו וכו' ואם כן המדרש והפשוטו חדא הוא וי"ל דק"ל למה בנה אהרן מזבח חדש והא הוה שם מזבח בנוי כדכתיב לעיל פרשת משפטים ועל זה פירש לדחותם זהו פשוטו והמדרש דורש על מה דקשה לו למה בנה אהרן ולא אחר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וירא אהרן. בלב. כמו וראיתי אני בלבי. וירא יעקב כי יש שבר: (אבן עזרא)

הרמב"ן וירא אהרן. טעם זה הכתוב שראה אותם ברע (להלן פסוק כב) מכוונים אל העגל, וקם ובנה מזבח, וקרא חג לה' מחר, שיזבחו לשם המיוחד על המזבח אשר בנה הוא לשמו, ולא יבנו הם מזבחות לבשת פניהם, ולא תהיה כונתם בזבחים בלתי לה' לבדו:

ויתכן שאמר "מחר" להאריך להם, אולי יבא משה ויעזבו את העגל, והם השכימו בבקר ויעלו עולות ויגישו שלמים. ולא אמר הכתוב ויעלו לו עולות ויגישו לו שלמים, והענין, מפני שהיו בהם מכוונים לשם הקב"ה כאשר אמר אהרן, ומהם משחיתים וזובחים לעגל. ועל אלה אמר הקב"ה למשה (להלן פסוק ח) וישתחוו לו ויזבחו לו, כי הם החטאים. ואם אולי היה אהרן המקריב קרבנות, אמר סתם ויעלו עולות ויגישו שלמים, כי הוא מכוין לשם ה', והם דעתם אל העגל אשר עשו, והיו הבעלים מפגלין: (הרמב"ן)

בעל הטורים **מזבח לפניו**. בגימ' זהו חור דדרשינן מזבוח לפניו: (בעל הטורים)

אור החיים **וירא אהרן**. פירוש ראה דבר פלא כי לא עשה דבר אלא השליכו באש ויצא העגל מעצמו:

ויבן מזבח לפניו. ולא אמר ויבן לפניו מזבח שאז יהיה נשמע שלכבודו עשה והוא לא עשה המזבח לעגל אלא לפניו עשאו וכונתו למקום, ולדברי הזוהר (ח"ב קצ"ג). יכוון גם כן על נכון כי עשה לבל יפליא חוץ והיה לו. המזבח למאסר ככל מחוייבי מיתה, ואמר **חג לה' מחר** נתכוון לדחות השעה וכונתו ומחשבתו בדבריו היתה לאלהי ישראל אמת כי שם זה הוא שם המיוחד, וישראל גם כן למה שפירשתי כי לא נעקרה מחשבתם ואמונתם מה' אמת ואילו יכוונו אלא שרצו לקחת חלק ממנו שיהיה לפניהם אין דבר נגדיות לדעתם בדברי אהרן: (אור החיים)

ספורנו **חג לה' מחר**. ולא תערבבו שמחתו באל אחר: (ספורנו)

כלי יקר **וירא אהרן**. כי הצליח מעשה שטן חשב לדחותם בבנין מזבח כי אמר שלא יתכן לזבוח לו בלא מזבח ויקרא חג לה' מחר. לא לעגל כי אם לה' כי חשב שמחר ודאי יבא משה, והשטן זרזם שהשכימו ממחרת ולא המתינו כמה שעות על היום ויעלו עולות ויקומו לצחק. דרשו רז"ל (תנחומא כי תשא ט) רמז לגלוי עריות ושפיכות דמים, ולי נראה מדקאמר לצחק ולא אמר ויצחקו שמע מינה שלא היה שם צחוק של גילוי עריות ושפיכות דמים ממש אלא לפי שעברו על אנכי ולא יהיה לך דומה כאילו עברו על לא תרצח ולא תנאף, כי היו הדברות ה' מול ה' לא תרצח כנגד אנכי ולא תנאף כנגד לא יהיה לך לכך נאמר לצחק שעברו על אנכי ולא יהיה לך המביאין גם לידי צחוק של ג"ע ושפיכות דמים כי מאן דעביד הא נפיל בהא. (כלי יקר)

דעת זקנים **וירא אהרן**. שטעו ונתירא שמא ישימו לב לאמר מה יושיענו זה וישימו עליהם ראש לפיכך ויבן מזבח לפניו להשהותם עד שיבא משה: **ויאמר חג לה' מחר**. כלומר למחר נעמידהו על המלוכה ונעשה חג לה' על מנהיג ונעשה שלמים לשם הקב"ה כמו שמצינו בשאול כשנתחדשה המלוכה: (דעת זקנים)

וישפיו ממהרת ויעלו עלת ויגשו שלמים וישב העם לאכל ושתו ויקמו לצחק: (פ)

אונקלוס **ואקדימו ביומא דבתרוהי ואסיקו עלון וקריבו נכסין ואסחר עמא למיכל ולמשתתי וקמו לחיכא:** (פ) (אונקלוס)

יונתן וְאֶקְדִּימוּ מִיּוֹמָא מְחָרָא וְאֶסִּיקוּ עֲלוֹן וְקָרִיבוּ נִיכְסִין וְאֶסְחָר עֲמָא לְמִיכּוֹל
וְלְמִישְׁתֵּי וְקָמוּ לְהוֹן לְמִגְחָכָא בְּפוֹלְחָנָא נִיכְרָאָה : (תרגום יונתן)

רש"י וישכימו. השטן זרזם כדי שיחטאו: ללחקה. יש צמחמע הזה גלוי עריות,
כמו שנאמר ללחקה בי (בראשית לט, יז), וספיכות דמים, כמו שנאמר יקומו נא הנערים
וישחקו לפנינו (שמואל-ב, ג, יד), אף כאן נהרג חור: (רש"י)

אבן עזרא וישכימו ממחרת היום שנבנה המזבח: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם וישב העם לאכול ושתו. שישבו כולם כאחד לאכול לשבעה ושתה
לשכרה, כאשר יעשו בחגים ובמועדים, ואחרי כן קמו לצחק בעצביהם ולשמחה,
וספר זה בעבור מה שאמר קול ענות אנכי שומע (בפסוק יח), כי משה מצאן
משחקין לפניו, ויגבה לבו בדרכי ה' לקחת אותו מלפניהם ולשרפו לעיניהם,
וישק אותו להם. והשלים הכתוב כל מה שעשו בעגל, ואחר כן ספר מה שאמר
הקב"ה למשה לך רד, אבל היה דבור זה למשה בבקר השכם כאשר השתחוו לו
ויזבחו לו, וברדת משה ישבו לאכול ולשתות וקמו לצחק, ומצאם בשחוק, וגם
זה ראיה למה שפירשתי (לעיל בפסוק א), שלא נאמר למשה לך רד כי שחת עמך
ביום שעשה אהרן העגל והמזבח, שהיה יורד מיד, אבל כשזבחו והשתחוו לו העם
אז אמר למשה שירד: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויעלו עולות. בגימ' בכורות שהבכורות העלו עולות לפניו: (בעל
הטורים)

אור החיים וישכימו ממחרת וגו'. קשה למה לא עשה ה' כ"ה הרגשה בשעת מעשה
העגל תכף ומיד לומר למשה רד כי שחת עמך עד אחר שעבר יום המעשה ולמחרת
אחר שהעלו עולות ושלמים, ועוד שאם היה מקפיד על הדבר תכף ומיד לומר
למשה רד וגו' לא היו באים לידי זביחה לאלהים אחרים, ואין לומר שקודם אמר
אליו אלא שמשה נתעכב להשיב חרון אף, שהרי בדברי ה' נאמר וישתחוו לו
ויזבחו לו הא למדת שדבריו היו אחר שזבחו למחרת המעשה, והגם שאמרו ז"ל
(ע"ז ד':) לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה וכו' אלא שאם חטא ציבור וכו' אף
על פי כן ישנו ללימוד זה גם אם לא היו זובחים שבדיבור ראשון שאמרו אלה
אלהיך הרי קבלוה עליהם לאלוה, והגם שאמרנו קצת מהם אמרו כן ולא כולם
ולהאומרים ערב רב הם אמרו, על כל פנים שמעו ושתקו כולם, ובהכרח לומר
שהמועטים הוא שלא הסכימו שאם היו המרובים היו עומדים עליהם והורגים
את האומרים כן ואם כן הרי המרובים מתחייבים מדין ערב:

ונראה לומר כי לצד שקדם ואמר ה' למשה כי שם ישב ארבעים יום ואחר
הארבעים יתן לו הלוחות כמאמרם ז"ל (שבת פ"ט). בפסוק כי בשש משה שבאו
שש שעות ביום הגבול של מ' הא למדת כי נאמר לו מהי ששם ישב מ' אשר על כן
לא אמר לו ה' למשה לרדת מן ההר קודם המ' יום עד סופם ואז אמר אליו לך
מן ההר, ואומרו רד אפרשנו במקומו, וכפי זה הגם שהרגיש ה' במעשה ישראל
הרע מעת הקהלם על אהרן עם כל זה דבר אלהינו שאמר מ' יום יקום לעולם,
ואם תאמר למה לא חשב ה' מחשבות לבל יכשלו, זו חקירה כללית בהנהגות
הבורא עם ברואיו, וכבר כתבנו בפרשת בראשית (ו' ה') קצת מהטעמים
המושגים אצלנו, ובמה שלפנינו אין אנו צריכין לטעמים כי טעמו בצדו כי

בהכרח שיהיה שם משה מי יום לקבלת הלוחות ויש טעמים נסתרות להי והנגלות לנו כנגד יצירת הולד, גם להודיע הדרגות של התורה מכל העולם שכל העולם נברא בששה ימים והלוחות בריאתם למי יום וכמאמר רבי יוחנן לר' חייא (שמו"ר פ' מ"ז) על מה שזבן שדות וכרמים וזיתים כי מכר דבר הניתן לששה וקנה דבר הניתן למי, עוד יראה לי טעם אחר כי לצד שהתורה יש בה ד' דרכים כלליים והן מנין פרד"ס, ויש לך לדעת שהם מארבעה הדרגות אורות עליונים המתכנים בשם אצילות בריאה יצירה עשיה, הפשט אורו מאיר בעולם העשיה, רמז בעולם היצירה, דרש בעולם הבריאה, סוד בעולם האצילות, וכבר הקדמנו פעמים רבות שאין לך הדרגה בקדושה שאין גובהה עשרה והרי לפניך מי ולזה היה שם מי יום שלימים ואם היה חסר יום אחד היתה תורה חסרה אותה בחינה וישרים דרכי ה', ועוד יש טעמים רבים, ובזה אין קושיא לאלהינו, ועיין בפסוק לך רד שאחר זה באופן אחר: (אור החיים)

11 וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה לֵּךְ-רֹד כִּי שָׁחַת עִמָּךְ אֲשֶׁר הִעַלְיָתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

אונקלוס ומליל יי עם משה אזל חות ארי חביל עמך די אסקתא מארעא דמצר'ים: (אונקלוס)

יונתן ומליל יי עם משה איזיל חות מן רבות קרף דלא יהבית לך רבותא אלהן בגין ישראל וכדון חבילו עובדיהון עמך דאפיקתא מארעא דמצר'ים: (תרגום יונתן)

רש"י וידבר. לשון (ד) קושי הוא, כמו וידבר אתם קשות (בראשית מב, ז): לך רד. רד מגדולתך, לא נתתי לך גדולה אלא בשבילם (ברכות לב), באותה שעה נתנה משה מפי בית דין של מעלה: שחת עמך. שחת העם לא נאמר, אלא עמך, ערב רב שקבלת מעלמך וגייירתם, ולא נמלכת בי, ואמרת טוב שידבקו גרים בשכינה, הם שחתו והשחיתו: (רש"י)

שפתי חכמים (ד) אבל וידבר ה' אל משה לאמר אינו לשון קושי הואיל וכתוב אחריו לאמר וידבר הוא הכלל ולאמר הוא הפרט אבל כאן אין כתיב לאמר אחריו וכתוב וידבר ולא כתיב ויאמר ש"מ לשון קושי הוא. רא"ס: (שפתי חכמים)

הרמב"ן כי שחת עמך. אמר השם למשה כי עשו שתים רעות, האחת, כי שחת עמך, וענין ההשחתה הריסת בנין, כענין שנאמר ואיש כלי משחתו בידו (יחזקאל ט א), הנני אליך הר המשחית (ירמיה נא כה), בבל ההורס כל חומה ומגדל, ופירוש ההשחתה בכאן הדבר שקראו רבותינו מקצץ בנטיעות. והשני, כי עשו עגל מסכה והשתחוו לו ויזבחו לו:

והנה העבירה הראשונה לא ידענה רק השם לבדו שהוא יודע תעלומות לב, והשנית מעשה הזובחים החוטאים שבהם כאשר פירשתי. והנה רוב העם חטאו במעשה העגל, כי כן כתוב ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב, ולולי זה לא היה הכעס בכולם לכולתם. והנה הנהרגים והנגפים מועטים, כי ברובם היה החטא במחשבה רעה, כמו שפירשתי:

וטעם אשר העלית מארץ מצרים יובן מפסוק ויסע משה את ישראל מים סוף (לעיל טו כב). או שרצה לומר לו כמאמרם אשר אמרו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים, וכן במשנה תורה (דברים ט יב) אשר הוצאת ממצרים, כי על ידך יצאו כאשר הם אומרים. ומשה אמר בתפלתו אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה (פסוק יא), כי אתה לבדך הוא המוציא, כי לך הכח והגבורה, כי בכח גדול ימין הי' נאדרי בכח, וביד חזקה ימין הי' תרעץ אויב (לעיל טו ו). וכן אמר בכחך הגדול ובזרועך הנטויה (דברים ט כט), כאשר רמזתי (לעיל טו ו ד"ה ימינך) בסוד מדת הזרוע: (הרמב"ן)

אור החיים **לך רד כי וגו'.** כפל לומר **לך רד** אחת לגופו שילך ואחת לומר לו שירד מגדולתו, ואם היה אומר רד לבד היינו אומרים כי להיותו בהר אמר לשון ירידה, וכן הוא אומר (לעיל י"ט י"ד) וירד משה מן ההר, וצריך לדעת אופן ירידה זו מה היא, ואולי שהודיעו כי כל מעלתו היתה בשביל ישראל ומעתה שחטאו לא ישיג הנבואה כמחזה הראשון, או אפשר כי שם במקום עמידתו לא היה בו כח לעמוד שם כיון שכשל עוזר, והוא מה שאמר לו **רד** פירוש לא תעמוד במקום הראשון והטעם **כי שחת עמך** שמכחם באתה, וקשה אם כן היה לו לומר כן מעת שאמרו ישראל אלה אלהיך אם לצד שישראל עבדו עבודה זרה תתחייב ירידת משה מגדר שהיה בו, ויש לומר בהעיר עוד למה הוצרך הי' להאריך הודעת עון ישראל, ומה גם לדברי רבותינו ז"ל (סנהדרין מ"ג:) שאמרו במעשה עכן ששאל יהושע דבר מאת הי' להודיע מי המועל בחרם והיתה תשובת הי' אליו דלטור אני לך, אם כן כאן במה שלפנינו לא היה לו לומר למשה הדברים הרעים שעשו ישראל, והן אמת כי שם היה דבר שאינו עומד להתגלות ויש בזה דלטורות מה שאין כן במציאות זה שהיה דבר שעומד להתגלות ברדת משה מן ההר, עם כל זה בערך מקור החסידות וטהרת הלשון כסף נבחר לשון צדיק לא יגיד כדברים האלה:

אכן טעם דברי הי' הוא כי ח"ו לא לדלטר על עושה עול בא האלהים אלא לצדק דינו הצדק, והוא כי לצד שאמר למשה **רד** מגדולתך הוצרך לומר על מה הוכה בית מאהבו מה פשעו כי יורידנו אלוה, ולזה אמר **כי שחת עמך** וחל עליו להודיעו אופן ההשחתה שעליה נתחייב משה הירידה וסדר ג' דברים, **אי עשו להם וגו', ב' וישתחו לו ויזבחו וגו', ג' ויאמרו אלה וגו',** והם כנגד דיבור מחשבה ומעשה, והתחיל במחשבה ואמר **עשו להם** הרי מחשבה מעת שעשאוהו חשבו בעבודה זרה, והוא מה שדייק באומרו **להם**, ועיין מה שכתבתי בפסוק (לעיל כ' ג') לא יהיה לך אלהים אחרים וגו', כנגד המעשה אמר **וישתחו לו ויזבחו לו** אין לך מעשה גדול מזה, כנגד הדיבור אמר **ויאמרו אלה אלהיך וגו'** ולצד זה תשש כח משה בג' בחינות שהם נפש רוח נשמה ולא יוכל עמוד במדרגה ראשונה, וממוצא דבר אתה יודע כי קודם שעברו ישראל על ג' פרטים עדיין היה משה יכול עמוד באמצעות בחינה הנשארת בלא פגם, שאם לא כן ובאחת או בבי מהאמור יש טעם למשפט הירידה לא היה הי' מגלה למשה כל המעשים משום פגם דלטורות כמו שכתבנו, ומעתה אין מקום לקושייתנו למה לא ירד מעת אומרם אלה אלהיך או מעת שאמרו לאהרן עשה לנו אלהים: (אור החיים)

כלי יקר **וידבר הי' אל משה לך רד.** מצד כפל הלשון, ועוד שלא נאמר רד מן ההר, למדו רז"ל (ברכות לב.) לפרש רד מגדולתך והוא דרך קנס על שקבל הערב רב זה"ש כי שחת עמך וגו' סרו מהר ולא המתינו, ואפילו יום או יומים לא יוקם באמונתו, ולא עוד אלא שהחטיאו גם את ישראל ויאמרו אלה אלהיך ישראל, ויאמר הי' אל משה ראיתי את העם הזה. כלפי ישראל אמר זה ולפי שקלקלו קראם העם

ואמר בשכבר הימים ראיתי קשה ערפם כי גם במצרים היו רעים וחטאים כדאיתא בנבואת (יחזקאל ב) ועתה נתמלא סאתם לפיכך הניחה לי שלא אטפל עמהם בעצמי עוד לכך אמר לי. ויחר אפי בהם, כי אשלח בהם משלחת מלאכי רעים אף וחמה. ואכלם, כי השליח אינו רחמן ולא ישא לפשעם כלל. (כלי יקר)

דעת זקנים **כי שחת עמד.** עמד הם בעל כרחך ובעל כרחם אשר הוצאת מארץ מצרים והם שחתו שהחליפו מנהיג ודבר אשר נתתי להם וגם עברו על אשר אמרתי לא תעשה לך פסל ואפילו לשם שמים: (דעת זקנים)

[ח] סרו מהר מן-הדרך אשר צויתם עשו להם עגל מסכה וישתחוו-לו ויזבחו-לו ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים:

אונקלוס סטו בפריע מן אורחא די פקדתינון עבדו להון עגל מתכא וסגידו לה ודבחו לה ואמרו אליו דחלתך ישראל די אסקיך מארעא דמצרים: (אונקלוס)

יונתן סטו בפריע מן אורחא דפקידתינון בסיני לא תעבדון לכוון צלם וצורה וכל דמו וכדון עבדו להון עיגל מתכא וסגידו ליה ודבחו ליה ואכריזו קדמוי אליו דחלתך ישראל דאסקיך מארעא דמצרים: (תרגום יונתן)

אור החיים **סרו מהר מן הדרך.** יתבאר על פי דבריהם (חולין ה'). שאמרו המודה בעבודת גילולים ככופר בכל התורה כולה, והוא אומר **סרו מן הדרך אשר צויתם** הרי כל מה שצוה בכלל.

עוד ירצה לפי מה שפירשנו כי ישראל עודם באמונת ה' השלימה אלא חשבו להיות לפניהם כח אחד מאל עליון, לזה אמר **סרו מן הדרך אשר צויתם** פירוש לבל עשות אמצעיים ועשו דרך אמצעיים, ולזה לא אמר מרדו בי או כפרו בי כי עודם באמונתם:

עשו להם וגו'. פירוש אחרים עשו להם העגל כי הם נתנו הזהב ויצא העגל מעצמו, והודיע ה' כי לא מעצמו יצא כמאמר אהרן (פסוק כ"ד) ויצא העגל הזה אלא על ידי מעשה והוא מאמר רבותינו ז"ל (תנחומא) כי ינוס וימברוס עשו וגו':

ויאמרו אלה וגו'. קשה למה [היפך] סדר העשוי שהיה לו להקדים אמירת אלה אלהיך קודם הזביחה שכן מצינו שביום ראשון אמרו אלה וגו' וממחרת זבחו וגו', והנה לפי דבריהם ז"ל (שמו"ר פמ"ב) שערב רב הם העושים כל מעשה העגל ולא ישראל יסדר הכתוב הדרגות העון בערך ישראל לא בערך ערב רב, ואמר הדרגה אחד **עשו להם**, פירוש ערב רב עשו עגל מסכה לעצמן ולא מיחו ישראל, עוד השתחוו וזבחו ערב רב ולא מיחו ישראל וזהו הדרגה גדולה יותר מהראשונה, ועוד אמרו בפירוש אלה אלהיך ישראל ושתקו ישראל וזו קשה מכולם, ולפי פשט הכתוב טעם שאיחר אומרו אלה אלהיך הגם שהוא בחינת פגם הדיבור והוא מדרגה ממוצעת בין המחשבה למעשה לצד שיש בו בבחינת דיבור זה הדרגה גדולה שקבלוהו לאלוה לעולם באומרם אשר העלוך, וטעם זה יגיד ההתמדה לבני בנים והוא פגם מופלא, לזה סדרו באחרונה כדרך לא זו אף זו.

עוד נראה כי טעמו הוא לפי מה שמגיד משמעות אלהיך לנכח כי לא ישראל הם המדברים אם כן הדברים שקולים הם, אם השומעים מאמר אלה אלהיך הסכימו לזה או לא, לזה לא אמר בתחלה אלא עשו להם עגל, ואחר שהשתחו וזבחו לו נתגלה למפרע כי שמעו והסכימו על הדבר, ולזה אחר שהזכיר ה' וישתחו ויזבחו לו, אמר **ויאמרו אלה וגו'**, לומר כי הצדקת הדבר שהם הסכימו הוא ממה שהשתחו וגו' : (אור החיים)

ספורנו **סרו מהר**. קודם שאגמור לתת לך מה שיעדתי לתת, והם התורה והמצוה אשר כתבתי : (ספורנו)

ט **ויאמר יהוה אל-משה ראייתי את-העם הזה והנה עם-קשה-עָרֵף הוא:**

אונקלוס **ואמר יי למשה גלי קדמי עמא הדין והא עמא קשי קדל הוא :** (אונקלוס)

יונתן **ואמר יי למשה גלי קדמי זדונהון דעמא הדין והא עם קשי קדל הוא :** (תרגום יונתן)

רש"י **קשה עורף. מחזירין קשי ערפס לנגד מוכיחיהם וממאנים לשמוע:** (רש"י)

אבן עזרא **ויאמר**. טעם קשה ערף שלא ישמע מה שצוה. משל לאדם הולך לדרכו במרוצה ולא ישיב עורף לקורא אליו. וזה המשל בעבור שהיו ישראל בארץ מצרים עובדי ע"ז. והשם שלח להם נביאים לאמר איש גלולי מצרים השליכו כי כן כתוב ומשה ספר זה המעשה לבנים לפני מותו. והוא שומר הטעמים לא המלות. כתוב לך רד כי שחת עמך. וכתוב קום רד. ושם כתוב וישתחו לו ויאמרו אלה אלהיך. וכתוב ועתה הניחה לי ותחתיו הרף ממני. וכתוב ויחד אפי בהם ואכלם ותחת זה ואשמידם ואמחה את שמם. וכתוב ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו והטעמים שוים והני רמז לו אם לא בעבור כבוד משה היה משמיד אותם על כן הוצרך להתפלל : (אבן עזרא)

אור החיים **ויאמר ה' אל משה וגו'**. טעם שייחד אמירה אחרת באמצע ענין, להצדיק מה שפירשתי, כי מאמר ראשון שאמר **סרו** וגו' **עשו** וגו' לא בא אלא לתת טעם לירידת משה ממדרגתו ועכשיו בא לדבר מה שנוגע לישראל על חטאתם לזה אמר **ויאמר** וגו', וזולתה היה נשמע שעל זה באה הודעת סרו מהר והבן : (אור החיים)

ספורנו **והנה עם קשה עורף הוא**. גיד ברזל ערפס ולא יפנו לשמוע דברי שום מורה צדק, באופן שאין תקוה שישובו בתשובה : (ספורנו)

י **ועתה הניחה לי ויחר-אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול:**

אונקלוס **וכען הניח בעיתך מן קדמי ויתקף רוגזי בהון ואישיצנוו ואעבד יתך לעם סגי :** (אונקלוס)

יונתן וַכֹּדֶן אֲנַח בְּעִתְּךָ וְלֹא תִפְגְּיוּ עָלֵיהוֹן קִדְמֵי וְאַרְתַּח רְגֹז אֲשַׁתָּא תִקִּיפְתָּא בְּהוֹן
וְאַשְׁיִצְיִנוֹן וְאַעֲבֹד יְתָךְ לְעַם סְגִי: (תרגום יונתן)

כִּשׁ"י הַנִּיחָה לִּי. עֵדִיִן לֹא שָׁמַעְנוּ שֶׁתִּפְלַל מִשָּׁה עֲלֵיהֶם וְהוּא אֹמֵר הַנִּיחָה לִּי,
אֲלֵלָא כֹּאן פִּתַּח לוֹ פִּתַּח וְהוֹדִיעוּ שֶׁהִדְבַר תְּלוּי בּוֹ, שָׁאֵם יִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם לֹא יִכְלֹם
(שמו"ר מב, י: (כש"י)

הרמב"ן ואין טעם שיאמר הניחה לי. ואכעוס, כי אם לא חרה אפו עדיין איך
יחרה אפו אחרי שיניחנו משה, אבל דרך הפשט שיאמר הניחה לי ואכלם בחרון
אפי כדרך הרף ממני ואשמידם (דברים ט ד):

ועל דרך האמת, הניחה רחמי, ומדת הדין שלי תתחרה בהם ואכלם בה, כי עמי
אין לה רשות בהם, וזה טעם ויחל משה את פני ה' אלהיו והוא כטעם את פני
האדון ה' אלהי ישראל (להלן לד כג) וכך הזכיר במשנה תורה (דברים ט כו) ה'
באל"ף דל"ת ויו"ד ה"א אחריו. ויתכן שיהיה ויחל מלשון תחלה ובין ותדע:
(הרמב"ן)

בעל הטורים הניחה. ב' במס'. הניחה לי הניחה אותי. וה. משני את העמודים גב.
שמשון לומר לך שהרג בהם במותו יותר ממה שהמית בחייו וזהו הניחה לי ויחר
אפי בהם ואכלם שכלם והמית בהם כל שריהם: **ואכלם**. ב' במס' דין ואידך
ואכלם ואמחצם זהו שדרשו שאין פרוענות שאין בה פרעון ממעשה העגל:
ואעשה אותך. מלא וי"ו שיצאו ממך ו' מאות אלף: (בעל הטורים)

אור החיים **ועתה הניחה לי**. אומרו **ועתה** ירצה לצד שהוא מרצהו באומרו
ואעשה אותך וגו', ובזה יניחהו לכלותם ויאמר משה בלבו ומה הבטחה הוא זאת
וגם לבניו יארע כמו כן והיו כלא היה, לזה אמר שלא יבקש ממנו להניחו אלא
עתה, אבל גוי שיעשה ממשה לא יאמר ה' עוד אליו הניחה לי, או לצד שיהיו
מטיבים דרכם או שמבטיחו שלא יאמר לו עוד הניחה ותמיד יבטל משה גזירה
מעליהם. ובדרך רמז רמז שלא צוה עליו הניחה אלא באותו עת ולא תמיד,
וממוצא דבר אתה יודע שיעמוד תכף ומיד בתפלה, כי יאמר ועתה אפילו על
שיעור רגע, והנה עבר במשך אומרו **ועתה**, ולזה תכף ומיד עמד בתפלה ולא הניחו
לחרות אפן.

עוד ירצה לפי דבריהם ז"ל (ב"ר פכ"א) שאמרו, אין ועתה אלא תשובה, רמז לו
שיעשה תשובה על הסובב ממנו כי הטעות יצא מדבריו שאמר להם לסוף מ' אני
בא, ולא פירש להם שהוא לבד מאותו יום שמזה טעו.

עוד ירצה על פי דבריהם ז"ל (שמו"ר פ"ב) שאמרו שקבלת ערב רב היתה מצד
משה ולא הסכים ה' עליהם ונתרצה לעשות רצון משה, ולזה אמר לו **שחת עמך**
אלו ערב רב, והוא מה שרמז באומרו **ועתה** שעליו לעשות תשובה וחרטה על
מעשה בלתי הגון, ואולי כי הוא מתקן הדבר לעתיד לבא שאמרו ז"ל (יבמות
כ"ד:) אין מקבלין גרים לימות המשיח ומשה הוא שיהיה גואל ויתקן הדבר:

הניחה לי ויחר אפי. קשה וכי משה היה מונעו ואדרבה לא עמד בתפלה אלא
אחר כך, עוד קשה כי מאומרו ויחר אפי משמע כי עדיין לא חרה אפו והוא רוצה
בחרות אף, והלא אין זו מדתו יתברך שהוא מבקש תמיד לכבוש כעסו, וצא ולמד

ממעשה שהובא בתלמוד (ברכות ז). שאמר רבי ישמעאל כהן גדול שנתרצה ה' בברכתו אשר ברך ה' ברוך הוא שיכבשו רחמיו את כעסו, ואולי כי זו הוא טענת משה רבינו עליו השלום באומרו **למה ה' יחרה אפך וגו'** לשון עתיד פירוש כיון שלא חרה עדיין ועל כל פנים קושיא לאלהינו. ויתבאר הענין בהשכיל על דבר והוא כי דבר ידוע הוא כי שורש האף יהיה מהעלבון הנרגש בלב כפי המעליבין והעלבון ואחר שיגיע ההרגש לבחינת המרגיש יסובב העצבון והיגון ותהיה תרופתו באחד מבי דרכים, האחד בנקום נקם מהסובב, הבי בדברי רצוי לשיעור המספיק להרגש הקפדת העלבון, והנה בעשות ישראל מעשה המכוער אין לך עלבון לאל עליון גדול מזה, והוא אומרו סרו מהר עדיין כלה בחופתה והנה הרה לזנונים, והנה הרגיש אלהינו יתעלה שמו הרגש גדול עד שמחמת עוצם ההקפדה חשב כי לא יועיל הריצוי שהוא אחד מהבי המרחיקין דאבון העלבון זולת דרך הנקמה כמו שכתבנו, והנה גם זה הוא מושלל ממנו יתברך על פי דבריהם ז"ל (שמו"ר פ"ב) כי אין הקב"ה סובל לראות צער צדיקו וידידו, ומימי עולם שמענוהו שאמרו ז"ל (בי"ר פ"ב) שלא הביא מבול עד אחר פטירת מתושלח ולא מתושלח לבד אלא כל צדיקי הדור כרמוז בפסוק (בראשית ז' כ"ב) כל אשר נשמת רוח חיים באפיו כבר מתו קודם הבאת המבול כמאמרם ז"ל (זוהר ח"א ר"ו). וכן הוא אומר (ישעי' נ"ז) מפני הרעה נאסף הצדיק, והנה גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם את אשר יצטער נאמן ביתו באבדן מולדתו יתי יותר בנוגע לו ולא יותר בדבר הנוגע לידידיו, ובראותו יתברך כי אין מקום להניח דאגתו בקש ממש דבר שיניח לו, והוא לבל יצטער על הדבר ואז יהיה מציאות לחרות אפו ויהיה לו נחת רוח וכביכול ריצהו למשה על הדבר, ואמר לו **ואעשה אותך לגוי גדול**, דקדק לומר לגוי גדול ולא אמר ואעשה אותך גוי גדול לומר הגם שאינך הן עתה בבחינת נשמתך גוי גדול אני אכונן אותך ואשפיע בך מדה טובה מרובה הפלגת נשמות קדושות, ולזה לא אמר ויהיה ממך גוי גדול כי צריך מעשה בנין חדש בשורש נשמתו.

עוד רמז לסתור טענת ואיה הבטחתך שנשבעת לאבות, לזה אמר **ואעשה אותך לגוי גדול**, פירוש לקיום הבטחת גוי גדול שהבטחתי לאבות, ובאה התשובה של משה כי מן הנמנע שיניח לו והראהו צערו על הדבר באומרו **ויחל משה** ואמרו ז"ל (ברכות ל"ב). אחזתו אחילו וכמה עניינים של מרירות נפש עשה לפני קונו זה כנגד הניחה לי, וכנגד אומרו **ויחר אפי** שהיא טענה שעליה בא כי זולת זה אין להם נחת רוח מעצבון העלבון, לזה אמר **למה ה' יחרה אפך** פירוש למה לא מצאת תיקון לדבר אלא חרון אף כלך לדרך זו והוא בחינת הריצוי שכתבנו, טענה ראשונה שיש לך לחוש על קניינך, והוא אומרו **בעמך** ואין אבידה אלא לבעליה, בי אשר הוצאת ועל ידיהם נתפרסמה אלהותך, גי **למה יאמרו מצרים**, די **זכור לאברהם וגו'**, ובזה יש לך דברים וטעמים נכונים המספיקים לבחינת הריצוי, ועלתה ביד משה הטענה **וינחם ה' וגו'**, וירמוז תיבת **וינחם** לשון נחמה ולשון נחת כי נח תוקף הרוגז שהיה לו ומאמצעות זה ניחם על וגו', ועיין בפסוק שאחר זה:

[יא] ויחל משה את-פני ה' אלהיו ויאמר למה יהיה יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכלם גדול וביד וזקה:

אונקלוס וצלי משה קדם יי אלהה ואמר למא יי יתקף רוגזך בעמך די אפקתא מארעא דמצרים בחיל רב ובידא תקיפא: (אונקלוס)

יונתן וְאֶתְחַלְחַל מִשֶּׁה מִן רְתִיבָא וְשָׂרִי לְצַלָּא קָדָם יְיָ אֱלֹהֵיהּ וְאָמַר לְמָא יְיָ
יִתְקוֹף רוּגְזָךְ בְּעַמְךָ דְּהַנְּפִקְתָּ מֵאַרְעָא דְּמִצְרַיִם בְּחֵיל רַב וּבִידָא תְּקִיפָא : (תרגום
יונתן)

רש"י למה ה' יחרה אפך. כלום (ה) מתקנא אלא חכם בחכם, גבור בגבור: (רש"י)

שפתוי חכמים (ה) דק"ל וכי לא היה לו להקב"ה להקוף עליהם על ששאו העגל
אלא הכי אמר משה להקב"ה כלום מתקנא כו'. אבל צפרשת יתרו גבי אנכי ה'
אלהיך פירש"י אלהיך לשון יחיד לתת פתחון פה למשה וכו' וזה שאמר למה יחרה
אפך בעמך לא להם כוונת אלא לי לבד. זה וזה יכשר: (שפתוי חכמים)

אבן עזרא ויחל משה. זאת הגזרה לא מצאנוה מזה הטעם. כי אם על פנים כמו
יחלו פני נדיב. ולפי דעתי כמו ופניה לא היו לה עוד וכלם ככה. על כן אסור לומר
חליתך או אחלך. כי יבא מגזירת אשר חלה ה' בה. י"א כי זאת התפלה היא
הנזכרת בפרשת והיה עקב. וזו התפלה היתה ראויה להכתב אחר שוב משה אל
ההר על כן וינחם ה' אחר שהתפלל והתנפל מ' יום. ואם נחם על הרעה בראשונה
מה טעם לומר אולי אכפרה בעד חטאתכם. כי ירד ושרף העגל והרג עובדיו אז
שב להתפלל לשם בעד ישראל ובעד אהרן שהיה הסבה. ואחרים אמרו כי תפלת
אל תשחת עמך איננה זאת הנזכרת במקום הזה. ולפי דעתי כי טעמי התפלה
שנים כאשר אפרש. כי איך יחלה פני השם לפני שרוף העגל. וישק את בני ישראל
ויהרוג עובדיו. רק השם רמז לו שיתפלל אחר רדתו ויסיר העגל על כן כתוב אולי
אכפרה בעד חטאתכם אחר שהסיר החטאת כאשר כתוב ואת חטאתכם אשר
עשיתם את העגל. והנה בעבור שהשם אמר לו ועתה הניחה לי. הזכיר התפלה
שהתפלל בהתנפלו לפני השם. וזאת הפרשה היתה ראויה להכתב אחר וישב
משה אל ה'. ואין מוקדם ומאוחר בתורה. רק רצה לדבק דבר מי אשר חטא לי.
עם ועתה לך נחה את העם. וכתוב ויגוף ה' את העם: ויחל. הנה כתוב ואתנפל
לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה כי אמר ה' להשמיד אתכם. וזהו
הרף ממני ואשמידם. כי אין הדעת סובלת שיתפלל משה בעד ישראל ועו"ג
ביניהם עד שהסיר אותה: והנה למה ה' יחרה אפך בעמך כמו אל תשחת עמך
ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדול ובזרועך הנטויה וזהו אשר הוצאת ממצרים
בכח גדול וביד חזקה. וכתוב זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב וזהו זכור
לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת. והטעם שתזכור להם שבועתך.
ולא פ"י זה בפסוק זכור לעבדיך. כי אינו כמו זכור עדתך קנית קדם בעבור
הלמ"ד. והנה פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם. וזה כמו למה יאמרו מצרים
לאמר: (אבן עזרא)

הרמב"ן למה ה' יחרה אפך. הנה בחטא הגדול הזה היה ראוי משה שיתפלל דרך
וידוי ותחנה, כענין אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (להלן פסוק לא), וכהתפלל
עזרא וכהתודותו על מעל הגולה (עזרא י א). ואין טעם שיאמר למה ה'. ורבותינו
(בשמו"ר מג ז ט) מתעוררים בזה על דרך ההגדות להזכיר כמה טעמים למעט
החטא

ועל דרך האמת יאמר למה נתן רשות למדת הדין להיות שולטת בעמך, כי אתה
הוצאת אותם לשמך מארץ מצרים במדת רחמים בהם, ובמדת הדין על

שונאיהם :

והתפלה הזאת, למה ה', למה יאמרו מצרים, נראה באמת כי זאת התפלה היא אשר הזכיר במשנה תורה (דברים ט כו) ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך, כי ענין התפלה שוה בשניהם. והנה הזכיר כאן התפלה קודם רדתו מן ההר ושם הזכירה אחרי רדתו מן ההר:

ודעת ר"א כי משה לא התפלל בעד ישראל כל זמן שהיתה ע"ז ביניהם, אבל כאשר אמר לו הרף ממני ואשמידם (שם ט יד) התבונן כי הדבר תלוי בו וירד ובער העגל ושב להתפלל בארבעים יום, ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

ואין דעתי כן, בעבור שהתפלה שעשה בשובו היא אשר יספר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (בפסוק לא), ואם הכל תפלה אחת שעשה בארבעים היום אחרי שובו להר, למה יחלק אותה, ויזכיר כאן (בפסוקים יא~יג) מקצתה ואחרי הירידה (להלן בפסוק לא) יזכיר המקצת האחר (להלן פסוק לא). אבל הן שתי תפלות. ולכן נראה, כי כאשר אמר לו הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, מיד חלה פני השם ולא אחר כלל, כי היה ירא פן יצא הקצף מלפני ה' ויחל הנגף לכלותם כרגע, ומיד אמר למה ה' יחרה אפך בעמך. וכך מצאתי באלה שמות רבה (מב א) אמר משה, אם מניח אני את ישראל וארד לי אין לישראל תקומה בעולם, אבל איני זו מכאן עד שאבקש עליהם רחמים, מיד התחיל משה ללמד עליהם סניגוריה וכו'. והנה התפלל עליהם ונחם השם על הרעה אשר דבר להרוג אותם ולכלותם, לא שנתרצה להם, רק שאמר נחמתי לא אעשה כלה. וכיון שהיה לו פנאי ירד משה ושרף את העגל והרג עובדיו ואחר כן אמר לעם אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם (פסוק ל), שימחול לכם:

אבל במשנה תורה ספר הענין בסדר אחר, כי אחרי דבר ה' שאמר הרף ממני ואשמידם, אמר ואפן וארד (דברים ט כו). והטעם, לפי שהיה משה מסדר להם שם כל חטאיהם והטורח שטרח עליהם, והנה ספר מה שעשו בחורב בעגל (בפסוקים יב~טז), ושהוצרך הוא לשבר הלוחות (פסוק יז), ולהתפלל עליהם ארבעים יום וארבעים לילה (פסוקים יח יט), וגם על אהרן (פסוק כ), ושטרח לשרוף את העגל (פסוק כא), וספר מה שעשו בתבערה ובמסה ובקברות התאווה (פסוק כב), ובשלח ה' אותם מקדש ברנע (פסוק כג). ואחרי שהשלים ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם (פסוק כד), חזר (בפסוקים כה כט) אל ענין תפלותיו אשר הזכיר, וסדר את שתי התפלות ואמר ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם, ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך וגו' כאומר הוצרכתי להתנפל לפני ה' בעבורכם ארבעים יום כי מתחלה אמר ה' להשמיד אתכם, עד שהתפללתי אליו אל תשחת עמך. ולא הוצרך להזכיר התפלה השנית, כי כבר אמר שארבעים יום התנפל עליהם, כי גם בכאן לא הזכירה, כי מי יוכל לכתוב כמה תחנונים ובקשות אשר התנפל עליהם

ואם תבין מה שפירשתי תכיר באמת שהיו שתי תפלות, כי מתחלה חלה את פני ה' אלהיו (פסוק יא), ובסוף התנפל לפני ה' ארבעים יום, כאשר יתבאר בפרשת ויאמר משה אל ה' (להלן פסוק לא):

והזכיר במשנה התורה (דברים שם בפסוק כ) ובאהרן התאנף ה' ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא, ולא הזכיר בכאן זה כלל, וזה לכבוד אהרן, כי לא רצה משה

להזכיר בחייו שהוצרך לתפלתו שלא יבוש, ושם אחרי מותו הודיענו האמת. וזה
הסדר הנכון בפרשיות האלה: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויחל. ד' במסורה הכא ואידך ויחל יהואחז. ויחל וגו'. גבי חזקיהו
ויחל איש האלהים בענין ירבעם היינו כדאיתא בברכות ספ"ד כמה ישהה בין
תפלה לתפלה כדי שתתחולל דעתו עליו ומפרש ל"י מויחל ומפרשין בירושלמי
שהוא ד' אמות כנגד ד"פ ויחל: (בעל הטורים)

אור החיים למה ה' יחרה וגו'. על פי דבריהם ז"ל (שמו"ר פמ"ב) שאמרו שערב
רב לבד עשו את העגל, והוא אומר (פסוק ז') שחת עמך, ולדבריהם ז"ל בהכרח
לומר שהיתה ההקפדה על כל ישראל שלא מיחו, וכפי זה יהיה כוונת משה
באומרו **למה** טענה הנשמעת כי כיון שערב רב הם המשחיתים אין ראוי שיחרה
אפו בעמו שהם ישראל, והגם שיש להם דין ומשפט עם כל זה לא לחרות אפו
בהם, וממוצא דבר אתה יודע כי הסכים על השמדת ערב רב. ואולי כי זה דייק
באומרו **אשר הוצאת מארץ מצרים** ולא ערב רב שמעצמם יצאו. ונראה כי כל
ערב רב שהיו אז מתו שאפילו פטרון שקבלם הסכים על כלייתם וגם אין לו פנים
לבקש רחמים עליהם אם על קבלתם נענש כמו שכתבנו למעלה, גם אין להם
זכות אבות וטענות שהזכיר משה בטענתו, ולפי פשט הכתוב שישראל עשו העגל
והשתחוו לו טען משה כנגד חלק שלא עשו כי הלא תמצא שמתו כל עושי רשעה
והם ג', יש שעבדו בעדים והתראה, ויש בעדים לבד, ויש בהתראה לבד, וכל אלו
מתו ולא נשארו אלא מי שלא היו בו א' מג', וה' אמר למשה ואכלם ואעשה אותך
לגוי גדול זה יורה שביקש לעקור את הכל לזה צעק לבו אל ה' **למה ה' יחרה אפך
בעמך**, פירוש באותם שלא עבדו כל עשו את העגל, והוא אומרו (פסוק ז') שחת
עמך, יעקר מהם זכרון עמך:

אשר הוצאת וגו'. בטענה בא לסתור מה שאמר **ואעשה אותך לגוי וגו' כי לא**
יתכן שימצא הכנת אושר הצדקות כאשר ימצא בעם זה כי הם הוציאו
ממצרים, מה שאין כן בני משה אשר יקום ה' אינם בגדר זה, והלא תמצא כי
תחלת דבר ה' בעשרת הדברות (לעיל כ' ב') אמר אשר הוצאתיך וגו' זה יורה כי
יציאת מצרים הוא דבר המעמיד השתעבדותם לבורא, ולך נא ראה מה שכתבתי
בפירוש פסוק זה, ועוד בכל המצות תמצא רמז יציאת מצרים ואם אלו לא יעמדו
בעבודת הקדש מכל שכן הבאים ממשה אשר לא ידעו ואינם בגדר יציאת
מצרים, ומעתה הפסד זה אין לו תיקון בבני משה, ואומרו **בכח גדול** פירוש ויש
לחוש למה שבא בכח גדול לבל יפסידנו.

עוד ירצה באומרו **אשר וגו' פירוש לצד כי ה' אמר אליו שחת עמך** שלא רצה
לכנותם אליו אם כן איך ישוב משה להזכירם לפניו בשם עמך שהוא דבר ששללו
ה' אשר על כן דקדק בלשונו ואמר **הוצאת וגו' פירוש לא לצד שהם עמך עדיין**
אני קורא אותם עמך אלא לבחינה זו אשר וגו': (אור החיים)

ספורנו למה ה' יחרה אפך בעמך. באותם שלא חטאו בעגל: (ספורנו)

כלי יקר ויחל משה. יש אומרים כי ויחל היא מלשון ותתחלחל שאחזו חיל ורתת.
את פני ה', היינו לשון כעס כי ראה גודל כעסו של ה' ונבהל מפחד ה' ואמר למה
ה' יחרה אפך, כי אילו אמרת ליסרם בעצמך כאשר ייסר איש את בנו החרשתי
אבל מה שאמרת לשלוח בהם מלאך אכזרי אף וחימה למה תעשה כה לעבדיך
כי יש לי טענות על זה. האי היא, בעמך. כי אתה אמרת לי כי שחת עמך והיינו

הערב רב ואם כן למה יחרה אפך בעמך דהיינו ישראל, טענה ב' היא, אשר הוצאת מארץ מצרים. ארץ מלאה גילולים של ע"ז ואין להתפלא עליהם כל כך אם נתפתו אחרי ההרגל. טענה ג' היא, בכח גדול. כנגד מדת הדין כי כפי שורת הדין היה מן הראוי לכלותם בתוך ארץ מצרים כמ"ש ביחזקאל (כ.ג.) ואומר לכלותם בתוך ארץ מצרים ואעש למען שמי וגוי ואחר שהוצאתם בכח גדול כנגד מה"ד אם כן כבר הם מוחזקים אצלך בעובדי אלילים ומה נתחדש עתה. טענה ד' היא, וביד חזקה. לפי שידוע שישראל לא היו רוצים לצאת ממצרים כמ"ש (שמות יד. יב) הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר חדל ממנו ונעבדה את מצרים. וכתוב (שם יג. יח) וחמשים עלו בני ישראל. כי רק חלק חמישי עלה וד' חלקים מתו בג' ימי אפילה לפי שלא רצו לצאת ממצרים ואפילו אלו שיצאו הוצאתם ביד חזקה בעל כרחם שלא בטובתם כמ"ש (שם יג. ט) כי ביד חזקה הוציאך ה', ולפי שאתה הוצאתם משם ראוי לך לחוס עליהם כדי שלא יאמרו ברעה הוציאם מאחר שיצאו על פיך.

ואחר שהליץ בעד ישראל, התחיל להליץ גם בעד הערב רב ואמר, למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים. כי זה אינו שייך כלפי ישראל כלל ולמה תצא כזאת מתחת ידו יתברך אלא כלפי הערב רב אמר כן לפי שכבר עשה ה' שפטים במצרים אך לא היו גלויין לכל העולם, וע"כ הוציא את הערב רב כדי להרוג אותם בהרים גבוהים הנראים לעין כל כי תהיה הנקמה מהם גלויה ומפורסמת, ולמה יאמרו מצרים לאמר. לדורות, שכך עושים לגרים הבאים לחסות בצל כנפי השכינה וימשך מזה חלול השם. ואמר, שוב מחרון אפך וגוי ולצדדין קתני כנגד הערב רב בקש שוב מחרון אפך שלא ייסרם ע"י מלאך אכזרי אף וחימה, וכנגד ישראל הוסיף ואמר והנחם על הרעה לעמך שלא יעשה להם רעה כלל אחר שהמה לא היו סבה אל החטא. זכור לאברהם וגוי. אתה אומר ואעשך לגוי גדול, היום או למחר אולי יחטאו בני ותעשה בהם כליה, ק"ו מן האבות שנשבעת להם בך, ועוד שיש להם זכות שלש אבות וכל זה אינו מועיל, קל וחומר לבני שאין כאן שבועה כ"א דבור בעלמא ואין כאן כי אם כסא של רגל אחד. מיד וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. היינו מה שדבר לעשות לכלותם לגמרי, אבל מ"מ חשב ליסרם בשבט פשעם כמ"ש וביום פקדי ופקדתי עליהם את חטאתם, להפרע מהם מעט מעט. (כלי יקר)

[יב] לְמָהּ יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לְאֹמֶר בְּרָעָה הוֹצִיאֶם לְהַרְגֹתְּ אֹתָם בְּהָרִים וְלְכַלְתֵּם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה שׁוּב מִחֲרוֹן אַפְּךָ וְהִנַּחֵם עַל-הָרָעָה לְעַמְּךָ:

אונקלוס לְמָה יִימְרוּן מִצְרַאִי לְמִימַר בְּבִישְׁתָּא אֶפְקִתְנוּן לְקַטְלָא יְתָהוּן בִּינֵי טוּרְיָא וְלִשְׁיִצִיּוּתָהוּן מֵעַל אֶפִי אַרְעָא תִּנּוּב מִתְקוּף רִיגְזָךְ וְאַתִּיב מִן בִּשְׁתָּא דְמַלְלָתָא לְמַעַבְד (אונקלוס) לְעַמְּךָ:

יונתן לְמָה דִּין יִימְרוּן מִצְרַאִי דְמִשְׁתַּיִירִין לְמִימַר בְּבִישְׁא אֲנִפִיקִינוּן לְקַטְלָא יְתָהוּן בִּינֵי טוּרְיָא תְּבוּר וְחֲרָמוֹן וְשִׁרְיוֹן וְסִינֵי וּבְגִין לְשִׁיצָאָה יְתָהוּן מֵעַל אֲנִפֵי אַרְעָא תִּנּוּב מִתְקוּף רִיגְזָךְ וְיִהְיוּ תוֹהוּ קְדָמְךָ עַל בִּישְׁתָּא דְמַלִּילַת לְמַעַבְד לְעַמְּךָ: (תרגום יונתן)

רש"י והנחם. התעַטַת מחשבה אחרת (ו) להיטיב להם: על הרעה. אָסַר חֲשַׁבְתָּ לָהֶם: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) פירוש התפעל להם לעשות השתנות ממהשבה רעה למהשבה טובה דכל לשון נחום לשון מהשבה אחרת הוא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וטעם **ברעה הוציאם**. כאשר רמזו קדמונינו כי במזל רע יצאו ממצרים. והנה יאמרו אין יכולת לשם לנצח כח המזל להציל הדבקים בו. ובראותו כי אין יכולת. לו הרגם. וזה יהיה חלול השם. והנה התנפל ארבעים יום. והשם אמר לו כי לא אעלה בקרבך. והנה לא ירשו הארץ. ואז אמר משה כל פרשת ראה אתה אומר אלי. ואחר כן צוהו השם שירד ויפסול לוחות ויעלם בידו אל ההר. אז ירד השם בענן וקרן עור פניו וכי השם הלוחות השניים. על כן כתוב בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים ועשית לך ארון עץ. והנה יעשו ישראל הארון והוא שעשה בצלאל: (אבן עזרא)

אור החיים **למה יאמרו וגו'**. פירוש יש בזה חילול ה' כי יאמרו מצרים אתמול אמר (לעיל ד' כ"ב) בני בכורי ישראל שלח וגו' ויעבדני והן עתה גילה סופו על תחילתו כי לא לטובה יכוין וח"ו נראה כשקר, עוד נתכוין בזה כי דבר ידוע שישראל יעבדו ה' וכל האומות יעבדו עבודות אחרים וממה שיראו שהוציאם ה' לרעה מה שלא עשה לעובדי זולתו אם כן ח"ו פגם גדול מופלא לעובדי ה' ותחזקנה ידי עובדי אלילים חזקה שיש עמה טענה, ואמרו תיבת **לאמר** כי אין הכרח שיאמרו הדברים כמות שהן כסדרן, אלא יאמרו דברים שזה כוונתם, או ירצה לומר שאין הדברים אמתיים ח"ו אלא בבחינת האמירה, עוד ירצה כי לא מצרים לבד יאמרו אלא יאמרו הם וישמיעו הדברים לכל שבזה יתרבה ח"ו חילול ה': (אור החיים)

ויג' זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדָיו אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ וּתְדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבֵּה אֶת-זַרְעֲכֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲתָן לְזַרְעֲכֶם וְיִחְסְנוּ

אונקלוס אֲדַבֵּר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדָיו דִּי קִימַתָּא לְהוֹן בְּמִימְרָךְ וּמְלִילְתָּא עִמְהוֹן אֲסַגִּי יַת בְּנִיכּוֹן כְּכֹכְבֵי שְׁמַיָּא וְכָל אֲרֻעָא הָדָא דִּי אָמַרְתִּי אֲתָן לְבְנִיכּוֹן וְיִחְסְנוּ : (אונקלוס)

יונתן הָנִי דְכִיר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדָיו דְקִימַתָּא לְהוֹן בְּמִימְרָךְ וּמְלִילְתָּא לְהוֹן אֲסַגִּי יַת בְּנִיכּוֹן הִי כְּכֹכְבֵי שְׁמַיָּא וְכָל אֲרֻעָא הָדָא דְאָמַרְתִּי לְכּוֹן אֲתָן לְבְנִיכּוֹן וְיִחְסְנוּ : (תרגום יונתן)

רש"י **זכור לאברהם**. אם עזרו על עשרת הדברות, אברהם אביהם נתנסה בעשר נסיונות ועדיין לא (ז) קבל שכרו, תנהו לו ויאלו עשר בעשר: **לאברהם ליצחק ולישראל**. אם לשרפה הם, זכור (ח) לאברהם שמסר עצמו להשרף עליך בצור כשדים, אם להריגה, זכור ליצחק שפשט נוארו לעקידה, אם לגלות, זכור ליעקב שגלה לחרן (שמ"ר מז, ה.), ואם אינן נאולין בזכותן, מה אתה אומר לי ואעשה אותך לגוי גדול, ואם כסא של שלש רגלים אינו עומד לפניך בשעת כעסך, קל וחמר

לכסא (ט) של רגל אחד (ברכות לז): אשר נשבעת להם בד. לא נשבעת להם בדבר שהוא כלה, לא בשמים ולא בארץ, לא בהרים ולא בגבעות, אלא בד, שאתה קיים ושבועתך קיימת לעולם, שנאמר בי נשבעתי נאם ה' (בראשית כב, טז), וליחזק נאמר, והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך (שם כו, ג), וליעקב נאמר אני אל שדי פרה ורבה (שם לה, יא), נשבע לו באל שדי: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דאם לא כן מאי זכור לאברהם אם היה הוא לדיק הרי קבל שכרו וקוב אינו מחויב בעבורו לבניו כלום: (ח) דאם לא כן למה נזכרו שלשתן באברהם סגי. רא"ס. אי נמי דק"ל למה כתיב זכור לאברהם ליחזק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם איפכא הל"ל זכור אשר נשבעת לעבדיך לאברהם וכו' דהא הזכירה אשבעה קאי ועוד שבעה גבי אברהם הוא דכתיב שנאמר בי נשבעתי וגו'. ל"פ זכור לאברהם עשר נסיונות וכו' ולא קאי הזכירה על השבעה אלא על לדיק אברהם וכו' ותו קשה ליה אם כן מאי זכירה שייך לגבי יחזק ויעקב ל"פ אם לשריפה וכו'. ואין להקשות למה פירש גבי אברהם עשר נסיונות דלמא שריפה לחוד יס לומר דהי מנייהו מפקת כיון דתרווייהו איתנהו גבי אברהם: (ט) יס מקשים מאי קל וחומר הוא זה והא משה גם כן יס לו זכות אבות דהא הוא מבני בנייהם כדפירש"י בפרשת שלח ואעשה אותך לגוי גדול ולא כתיב ואעשה את זרעך וגו' שאתה מזרעם ומתראים אלו לא חטאו בעגל היו נכנסין לארץ כמו שהבטיח הקב"ה את אברהם לזרעך אתן את הארץ ועכשיו שיכלם ש"מ אם כן דהחטא גרם שלא יתקיים הבטחת אברהם ואם כן במה יודע איפוא שתקיים הבטחת משה שיהיו בניו לגוי גדול אולי יחטאו בניו ולא תתקיים גם כן ההבטחה. וא"ת שזכות משה תתקיים על כל פנים אף אם יחטאו בניו אם כן קל וחומר הוא הרי זכות של ג' אבות לא הועיל זכותם להגן בשביל החטא ולהביאם לארץ קל וחומר זכותי לבד: (שפתי חכמים)

בעל הטורים זכור לאברהם ליחזק ולישראל עבדיך. כאן הקדים אבות לעבדיך ובפי' עקב זכור לעבדיך לאברהם וגו' הקדים עבדיך לאבות לומר כי היו עבדיו מתחלה ועד סוף כיוצא בו דוד עבדי. ועבדי דוד: (בעל הטורים)

אור החיים זכור לאברהם וגו'. אין הכוונה על השבעה שזה כבר השיבו ה' שיקיים שבועתו בזרעו של משה ויהיה לגוי גדול והוא זרעם של אבות גם כן, אלא בא לומר כי יתעצבו האנשים מאוד על המאורע, גם בא בטענה שצריך לזכור זכותם מטעם שאמר בעשרת הדברות (לעיל כ' ו') ועושה חסד לאלפים לאוהבי והוא אומרו עבדיך, ואומרו אשר נשבעת וגו' כל זה להגדיל המושג לאבות לצד: האהבה:

וכל הארץ הזאת וגו'. רבו בזה הדרכים ויש מפרשים שהם דברי משה שאמר לפני ה' מה שאמרתי להם וגו', ואפשר לומר כי הוא דברי ה' ופירוש אמרתי לשון

מעלה על דרך אומרו (ישעי' ג') אמרו צדיק, וזהו פירוש כל הארץ וגוי אשר רוממתי על כל הארצות אתן וגוי, וכן מצינו שאמר הכתוב (דברים י"א י"ב) ארץ אשר וגוי עיני ה' אלהיך וגוי, והכוונה בזה להזכיר מעלתם לפנינו: (אור החיים)

ספורנו וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם, ונחלו. בדור רביעי, כאמרו ודור רביעי ישובו הנה וזה לא יתקיים בזרעי בלבד עתה: (ספורנו)

[יד] וַיִּנְחַם יְהוָה עַל-הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ: (פ)

אונקלוס וַתֵּב יְיָ מִן בִּישְׁתָּא דִּי מְלִיל לְמַעְבַּד לְעַמָּה: [פ] (אונקלוס)

יונתן וַתִּנְחֵה תוֹהוּ מִן קָדָם יְיָ עַל בִּישְׁתָּא דְחֻשְׁבִּיב לְמַעְבַּד לְעַמְיָה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וינחם. חלילה להנחם השם. רק דברה תורה כלשון בני אדם. כמו ויעל וירד. ישמח ה' במעשיו. ויתעצב אל לבו. והנה שמואל אמר וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם. ושם כתוב נחמתי. ויש מפרשים אותו לשון וועד ואין צורך: (אבן עזרא)

אור החיים וינחם ה'. פירוש לבי טעמים ניחם האי לצד היות הדבר רע הבי' להיות לעמו. הרע

עוד ירצה על זה הדרך וינחם על הרעה אשר דיבר דוקא לצד הדיבור אבל אם נשבע לא.

עוד ירצה שלא ניחם אלא על הרעה אשר דבר דהיינו לכלותם, אבל יש עדיין רעה אחרת שלא ניחם עליה והם הדברים הרעים אשר סבבם העגל כידוע.

עוד ירצה שלא ניחם אלא על הרעה אשר דבר לעשות לאותם שלא חטאו שמתניחסים בשם עמו, אבל אותם שעבדו עבודה זרה בעדים או בלא עדים אלא בלב האמינו בה רעתם עמדה לעומתם מהם נגף ה' וכו' ומהם השקם משה ומהם הכום בני לוי: (אור החיים)

[טו] וַיִּפֶן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן-הַהָר וַיִּשְׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ לַחַת פְּתֻבִים מִשְׁנֵי עֲבָרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה וּמִזֶּה הֵם פְּתֻבִים:

אונקלוס וַאֲתַפְּנִי וְנַחַת מִשָּׁה מִן טוֹרָא וַתְּרִין לוחי סְהַדוּתָא בְּיָדָה לוחי פְּתִיבִין מִתְּרִין עֲבָרִיהוֹן מִכָּא וּמִכָּא אֲנוֹן פְּתִיבִין: (אונקלוס)

יונתן וַאֲתַפְּנִי וְנַחַת מִשָּׁה מִן טוֹרָא וַתְּרִין לוחי סְהַדוּתָא בְּיָדָה לוחין פְּתוּבִין מִתְּרִין צִיטְרִיהוֹן מִיכָא וּמִיכָא אֵינּוֹן פְּתִיבִין: (תרגום יונתן)

רש"י משני עבריהם. היו האותיות נקראות, (ו) ומעשה נסים היה (שבת קל.): (רש"י)

שפתי חכמים (י) פירוש כגון נבוצ נקרא וכן כל התיבות ומעשה נסים הוא פירוש שהכתב היה חקוק משני עבריהם ואם כן מ"ם וסמ"ך שבו היו נמי חקוקים סביב וההיקף שבאמצע לא היה בקום כל מחובר ולא נפלו וצבראקית רבה מפורש כמו שהכתב נקרא בעבר זה כך היה נקרא בעבר השני וזה היה מעשה נסים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויפן. הזכיר במקום הזה וההר בוער באש. וטעם ויפן. כאדם מסתכל מה יעשה וראה כי חייב לרדת מהרה. כדרך ויפן כה וכה: וטעם בידו. ברשותו. כמו ולקחת בידך עשרה אנשים כי תמהים אנחנו איך יוכל להוריד לוח אחד. ואף כי שנים ביד אחד. ואחר שהכתוב מפורש שהיו כתובים משני עבריהם אינם אלה שני האבנים מהאבנים הנזכרים בחשן. כי מה שיכתוב מעבר אחד יראה בעבר האחר. ואין פיי כתובים נראים. רק כתובים כי כאשר כתב מזה העבר כן היה כתוב בעבר השני והנה הלוח עב. ואין צריך מ"ם וסמ"ך שבלוחות שיעמדו בנס. כי מחלוקת היא בפיי מלת אשורית אם מאושר באותיותיו. או על שם שעלה עמהם מאשור. ועוד אילו היו נראים יראו הפוכים. ואין ראוי לטעון עלי אם היו אלו האבנים יקרות. והתשובה כי היו יקרות מאד בעבור מכתב אלהים שהוא חרות עליהם. כי היו צריכים להיות עבות ואנה ימצא אבן יקרה מאד וארכה אמה ורחבה אמה וחצי. ואמה קומתה. ועוד מאין יפסול משה ב' לוחות אבנים יקרים כמדת הראשונים. והנה לא ידענו היאך היו כתובים עשרת הדברים בב' הלוחות ולא יהפכום. על כן כתוב מזה ומזה הם כתובים אחר שאמר כתובים משני עבריהם. ולא נוכל לדעת אם הלוח נכתב כלו או נשאר לו מארבע פאותיו שיורין. כאשר נעשה אנחנו היום בספרים או אם היה המכתב עב או דק. ודבר שלא מצאנוהו בקבלה אין טעם לסברותינו: (אבן עזרא)

אור החיים ויפן וירד. צריך לדעת אומרו ויפן שאינו מהלכות דרך ארץ שיפן משה, ואולי כי לזה דקדק לומר מן ההר שלא לומר שח"ו נהג מנהג מיעוט דרך ארץ שפנה עורף מפני השכינה אלא מן ההר הוא שפנה, וקשה אם כן היה לו לומר ויפן מן ההר, ועוד קשה שלא היה צריך לומר ויפן כל עיקר, ואולי שיכוין לומר שתשש כחו והיה מתירא מהמלאכים והיה מפנה עצמו לצדדי ההר כאדם הנחבא

עוד ירצה על דרך אומרם (דב"ר פ"א) כי למה דומה דרכו של משה כשהיה מדבר עם הקב"ה היה אומר למה ה' יחרה וגו' וכשהלך אצל ישראל הפך הסדר ואמר אתם חטאתם וגו' ע"כ, והוא אומרו ויפן פירוש שלא נשאר כסדר פנים הראשונים שהיה מראה כשהיה עומד לפני המקום:

לוחות העדות. אולי שרמז גם כן באומרו **העדות** שהם מעידים כי הם כתובים כתב אלהים לצד היות כתבם מופלא מזה ומזה בהשוואה מה שאין מכתב זה יכול להיות על ידי מעשה אדם, כי האות תשתנה צורתה מעבר האחר, גם מאמרם ז"ל (מגילה ג.) שאמרו מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים, ואולי שהאות הזה יצטרף עם אות מעשה הלוחות והיו ב' האותות לעדות שאין עדות פחות מב', והוא אומרו **והלוחות מעשה אלהים** הרי עד א' **והמכתב מכתב אלהים** עד ב': (אור החיים)

ספורנו ושני לוחות העדות בידו. כי חשב שבשובו אליהם ישובו בתשובה, ואם

אין ישברם לעיניהם לכלות עיניהם כדי שיחזרו בתשובה: (ספורנו)

דעת זקנים **לחת**. חסר כתיב לומר ששניהם שוות ושנים כנגד שמים וארץ וכנגד חתן וכלה וכנגד שני שושבינין חמשה דברות על לוח זה וחמשה על לוח זה כנגד חמשה חומשי תורה ושניהם עשרה כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם ובעירובין פרק כיצד מעברין א"ר אלעזר מאי דכתיב לוחות אבן אם משים אדם עצמו כאבן תלמודו מתקיים בידו ואם לאו אין תלמודו מתקיים בידו וא"ר אלעזר מאי דכתיב חרות על הלוחות אלמלא לא נשתברו לוחות הראשונים לא נשתכחה תורה מישראל רב אחא אמר אף אין אומה ולשון שולטת בהן שנאמר חרות אל תיקרי חרות אלא חירות: (דעת זקנים)

[טז] **וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה וְהַמְּכַתֵּב מְכַתֵּב אֱלֹהִים הוּא חֲרוֹת עַל-הַלְחָת:**

אונקלוס **וְלוֹחֵיָא עוֹבְדָא דַּיְי אָנוּן וְכִתְבָא כְּתָבָא דַּיְי הוּא מְפָרֵשׁ עַל לוֹחֵיָא:** (אונקלוס)

יונתן **וְלוֹחֵיָא עוֹבְדָא דַּיְי הַיְיִן וְכִתְבָא כְּתָבָא דַּיְי הוּא חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ עַל לוֹחֵיָא:** (תרגום יונתן)

רש"י **מעשה אלהים המה**. כמשמעו, הוא ככבודו עשאו. **לזכר אחר**, כאלה האומר לחברו כל עסקיו של פלוני במלאכה פלונית, כך כל שעשועיו של הקב"ה בתורה: **חרות**. לשון חרת וחרט אחד הוא, שניהם לשון חיקוק, **אנטליי"ר זלע"ז:** (רש"י)

אבן עזרא **והלחות**. קדמונינו אמרו כי נגזרו להיותם ככה כאשר פירשתי בראש ספר בראשית. ולפי דעתי כי פי מעשה אלהים שהיו ככה כמדה הראוי נבראים. והזכיר זה בעבור שהשנים פסלם משה. יש אומרים כי חרות כמו חרוש. ויש מהפכים אותו חתור. והנכון שאין חבר לו אולי הוא כדמות פתוח: (אבן עזרא)

הרמב"ן **והלחות מעשה אלהים המה**. היה ראוי שיזכיר הכתוב כל מעשה הלוחות בפסוק ויתן אל משה (לעיל לא יח), כאשר אמר כתובים באצבע אלהים. אבל הזכירו בכאן לספר במעלתו, לומר כי לא נמנע משה בכל זה מלשבר אותם, כי חרה לו בראותו המעשה הרע ההוא, ולא יכול להתאפק. או כענין שהזכירו רבותינו (בשמות רבה ט יא) שפרח הכתב עתה בבואו בגבול העגל במקום הטומאה **והחטא:** (הרמב"ן)

כלי יקר **והלוחות מעשה אלהים המה וגו'**. כל פסוק זה אין כאן מקומו כ"א למעלה בפסוק ויתן אל משה ככלותו וגו' לוחות אבן כתובים באצבע אלהים, ושם היה לו להזכיר מהות הלוחות. ונ"ל לומר שכל פסוק זה הוא להודיע שהיו האותיות חרות על הלוחות כי רצה בזה ליתן טעם למה שבר משה הלוחות, אלא לפי שהלוחות היו מעשה אלהים והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות. ואמרו במדרש (שמו"ר מא.ז) חרות, חירות מן המלכיות, ואחרים אומרים חירות מן מלאך המות, ורבנן אמרי חירות מן היסורים, ולמדו כל זה מדכתיב חרות על הלוחות ולא נאמר חקוק, או כתוב, אלא היה ממשות באותן אותיות כדרך שפרשנו פרשת יתרו על פסוק וכל העם רואים את הקולות, שכל דבור שיצא מפי

הקב"ה נתגשם והיה בו ממשות עד שיכלו לראותו ונחרתו אותן דברות על הלוחות, בלוחות לא נאמר אלא על הלוחות שנקבעו עליהם מלמעלה, לכך דרשו חרות לשון חירות לומר כשם שהיו אותיות הללו בני חורין ולא נשתעבדו אל הלוחות כלל ולא נתבטלו בביטול הלוחות שהרי בשבירת הלוחות היו האותיות פורחות א"כ ודאי אינן משועבדים אל חומר האבן, כך כל לומדי תורה יהיו גם כן בני חורין מן המלכיות, ויסורין, ומלאך המות, ולכך נאמר (שמות לד.א) וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים, כדברים לא נאמר אלא את הדברים לומר לך שאותן אותיות שפרחו מן לוחות ראשונים יוקבעו כאן. ואחר שדבר זה מורה שכל זמן שהלוחות קיימים יש לישראל ברית כרותה שיהיו חורין מן המלכיות ועכשיו שחטאו אינן ראויים לכל היעודים הללו ע"כ שברם, וכמ"ש (תהלים פ.ו) אני אמרתי אלהים אתם שתהיו קיימים כבני אלהים חבלתם מעשיכם אכן כאדם תמותון כי לא תהיו עוד חורין ממלאך המות.

ומה שלא שבר משה הלוחות תיכף כשהגיד לו הקב"ה איך שעשו העגל, לפי שמסיק בילקוט (לב.שצג) שמחמת שהיו האותיות פורחות היו אבנים כבדים ונפלו מידו של משה, ולפי"ז נוכל לומר שהיו האותיות פורחות תחת ההר כשראו העגל ואז הרגיש משה כי נסתלקה מהם הקדושה ע"כ שברם תחת ההר דווקא.

וי"א שלכך שברם, לפי שהיו כמו שטר חוב על ישראל ושטר חוב שנקרע אין לתובע במה לתובעם, כך לוחות אלו היו עדות על ישראל שקבלו התורה.

וי"א ששברם, כדי להצטרף גם את עצמו עמהם בחטא וישראל גרמו שפרחו האותיות ומשה שבר הלוחות וכדי שלא יוכל הקב"ה לומר אכלה אותם ואעשה אותך לגוי גדול, שהרי הושוו בחטא. ועל זה אמר משה ועתה אם תשא חטאתם, רוצה לומר ועתה נתחדש דבר שגם אני חוטא כמותם וא"כ אם תשא חטאתם מוטב ואם לאו אזי גם לי לא תשא וא"כ מחני נא מספרך. (כלי יקר)

[יז] וישמע יהושע את-קול הַעַם בְּרַעַה וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה קוֹל מִלְחָמָה בְּמַחְנֶה:

אונקלוס וישמע יהושע ית קל עמא פד מנבבן ויאמר למשה קל קרבא במשריתא: (אונקלוס)

יונתן וישמע יהושע ית קל עמא פד מנבבין בחדוא קדם עיגלא ויאמר למשה קל סידרי קרבא במשריתא: (תרגום יונתן)

רש"י ברעה. בהריעו, שהיו מריעים ושמחים ולוחקים: (רש"י)

אבן עזרא וישמע יהושע. שנשאר בתחתית ההר: ברעה. מגזרת תרועה. כמו אשא דעי שהוא מן ידע. ככה יאמר מן רעה ירע וכמוהו למה תריעי ריע: (אבן עזרא)

בעל הטורים ברעה. כתיב בה"א בשביל ה' דברים שעשו. אכלו ושתו. ויקומו לצחק. וישתחוו. ויזבחו. ומחולות: (בעל הטורים)

אור החיים וישמע יהושע וגו' ברעה וגו'. צריך לדעת מה הוא כוונת אומר **ברעה**, ומה קול זה ששמע, גם תשובת משה צריכה נביא להגיד משמעות הדברים,

ויתבארו הכתובים ע"פ מאמרם ז"ל (ירושלמי תענית פ"ד ה"ה) כי הצדיקים יבחינו בקול אם לצדק אם להופכו, והשגה זה הוא השגה אלהיית אשר הנחיל ה' לגדולי עולם, והוא מה שהריח יהושע שאמר הכתוב **וישמע יהושע את קול העם** פירוש הברת קול שהיתה נשמעת מן המחנה של ישראל שמע בו בחינת הרע והוא אומרו **ברעה, ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה** אמר לו כי קול זה ששומע הוא קול מלחמה, ובחינה זה הוא בחינת הרע שהכיר בקול, או רמז באומרו **קול מלחמה** על מלחמת הצר שהוא ס"מ המצוי תמיד במערכת המלחמה עם האדם, והשיב משה **אין קול ענות גבורה**, פירוש שלא נתגברו על יצרם, **ואין קול ענות חלושה**, פירוש לא בחינת חולשה לבד, **אלא קול ענות** כי שבר מטה עוז תפארה, והכוונה שלא הרעו מעשיהם בפרט אחד מפרטי התורה שיחליש אדם ולא יגוע, אלא עקרו הכל ששקולה עבודה זרה כנגד כל התורה כולה (חולין ה'). ואולי שרמז באומרו סמוך **לענות תיבת אנכי** על השכינה בסוד (דברים ל"ב י"ח) צור ילדך תשי, וזה הוא שיעורה קול ענות של אנכי שומע, ותיבת **שומע** חוזרת על יהושע שאמר קול מלחמה **במחנה** אמר לומר כי קול זה ששומע הוא קול שיגיד שברון השכינה בסוד (משלי י') ובן כסיל תוגת אמו, אחר שכתבתי זה מצאתי מאמר הזוהר (ח"ב קצ"ה). וזה לשונו מהו ברעה וגוי' דההוא קלא דסטרא אחרא הוא ויהושע אסתכל בההוא קלא דהוא סטרא דרעה, מיד ויאמר אל משה עד כאן, והוא ככל הכתוב לחיים: (אור החיים)

[יח] ויאמר אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה קול ענות אנכי שמע:

אונקלוס ויאמר לא קל גברין דנצחין בקרבא ואף לא קל חלשין דמתגברין קל דמתחכין **אנא** **שמע:** (אונקלוס)

יונתן ויאמר לא קל גיברין דנצחין בסידרי קרבא ולא קל חלשין דמתגברין מן פעלי דבביהון בסידרי קרבא קל פלחי פולחנא נוכראה ומגנכו קדמאה אנא שמע: (תרגום יונתן)

רש"י אין קול ענות גבורה. אין קול הזה נראה קול עניית גבורים הלועקים נלחון, ולא קול חלשים שזועקים וי, או ניסה: קול ענות. קול חרופין וגדופין, המעניין את נפש שומען כשנאמרין לו: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. אמר הגאון כי גם אלה דברי יהושע. ולפי דעתי שהם דברי משה. והעד הכתוב אחריו ויהי כאשר קרב אל המחנה: **חלושה**. שם כמו גבורה: **קול ענות**. כמו נגינות וזהו ויקמו לצחק: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם **קול ענות אנכי שומע**. איננו מפני ידיעתו הדבר, כי היה אומר קול ענות הוא, אבל הטעם כי משה אב בחכמה הוא ומכיר ניגוני הקולות, ואמר **כי קול ענות** הוא הנשמע אליו. וכך אמרו בהגדה (במדרש רבה קהלת ט יא) שאמר לו משה מי שעתיד לנהוג שררה על ישראל אינו מבחין בין קול לקול. והנה משה בענותנותו הגדולה לא הגיד הענין ליהושע, כי לא רצה לספר בגנותן של ישראל, אבל אמר לו כי קול שחוק הוא: (הרמב"ן)

בעל הטורים **קול ענות אנכי שומע**. בגימ' שנהרג חור ועבדו עבודה זרה: **ענות**. ב'.

קול ענות. יום ענות אדם נפשו שזה הענות לא נתכפר להם: (בעל הטורים)

[יט] וְיְהִי כְּאִשֶּׁר קָרַב אֶל-הַמִּחְנָה וַיֵּרָא אֶת-הָעֵגֶל וּמַחְלַת וַיֵּחַר-אָף מִשָּׁה וַיִּשְׁלַף (מידו) מִיָּדוֹ אֶת-הַלַּחַת וַיִּשְׂבֵּר אֶתְּם תַּחַת הַהָר:

אונקלוס וְהָוָה פֶּד קָרִיב לְמִשְׁרִיתָא וַחֲזָא יְת עֵגְלָא וְחִנְגִּין וְתִקִּיף רוּגְזָא דְמִשָּׁה וַרְמָא מִיָּדוּהִי יְת לִיחְזָא וְתִבֵּר יְתִהוֹן בְּשִׁפּוּלֵי טוּרָא: (אונקלוס)

יונתן וְהָוָה פֶּד קָרִיב מִשָּׁה לְמִשְׁרִיתָא וַחֲמָא יְת עֵיגְלָא וְחִינְגִין בִּינְדִיהוֹן דְרִשְׁיֵעִינָא מְחַנְגִין וּמְגַחְנִין קְדָמוּי וְסִטְנָא הָוָה בְּגוּיָה מְטִפֵּז וּמִשְׁוֹר קְדָם עֲמָא וּמִן יָד תִּקִּיף רִתַח רוּגְזִיָּה דְמִשָּׁה וְטִלַק מִן יָדוּי יְת לִיחְזָא וְתִבֵּר יְתִהוֹן בְּשִׁיפּוּלֵי טוּרָא בְּרַם כְּתָבָא קְדִישָׁא דִי בְּהוֹן הָוָה פֶּרַח וְטַיִס לְאֹוִיר שְׁמִיָּא וְהָוָה צוּוח וְאִמֵּר חֲבַל עַל עֲמָא דְשָׁמְעוּ בְּסִינֵי מִן פּוּם קוּדְשָׁא לֹא תַעֲבֹדוּן לְכוּן צֶלֶם וְצוּרָה וְכָל דְמוּי וְלִסוּף אַרְבְּעִין יוֹמִין עֲבָדוּ עֵיגֵל מִתְּכָא דְלִית בֵּיה מִשְׁשָׂא: (תרגום יונתן)

רש"י וַיִּשְׁלַךְ מִיָּדוֹ וּגּוֹ'. אָמַר, מֵה פֶּסַח שֶׁהוּא אֶחָד מִן הַמַּלְאָכִים, אָמַרְתָּ תוֹרָה כֹּל בֵּן נֹכַח לֹא יֵאָכֵל זֶה, הַתּוֹרָה כֹּלָּה כֹּאֵן, וְכֹל יִשְׂרָאֵל מוֹמְרִים וְחַתְּנָה לָהֶם: תַּחַת הַהָר. (כ)

שפתו חכמים (כ) לִק"ל דִּתַּחַת הַהָר מִשְׁמַע שֶׁהִיא תוֹךְ וְחֲלָל זֶהָר לְכֹן פִּירַשׁ לְרַגְלֵי הַהָר: (שפתו חכמים)

אבן עזרא וַיֵּרָא אֶת הָעֵגֶל וּמַחְלֹת. הִיא הָעֵגֶל מִשְׁרַת בַּעֲבוּר הָאֲחֵרֶת. כְּמוֹ וַיֵּרָא אֶת הָעֵגֶל וְהַמַּחְלֹת סְבִיבּוֹ. וּמִרֹב קִנְאֵת מִשֶּׁה שֶׁבֵר הַלּוּחֹת שֶׁהָיוּ בִּידָיו כְּמוֹ שֶׁטֶר עֲדוֹת. וְהֵנָּה קִרַע שֶׁטֶר הַתְּנַאִים. וְזֶה הָיָה לְעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל כִּי כֵן כָּתוּב: (אבן עזרא)

בעל הטורים וַיִּשְׁלַח מִיָּדוֹ חֶסֶר יוֹיָד שֶׁכִּפְרוּ בֵּי דְבָרוֹת וַיִּיָּפֶּ פֶּסַל בַּתּוֹרָה וַיִּיָּפֶּ תוֹעֵבֶת ה' בְּמִשְׁלֵי: (בעל הטורים)

אור החיים וַיְהִי. אָמְרוּ ז"ל (מגילה י'): לִשׁוֹן צַעַר יִכּוּיִן עַל מַאוּרַע רַע שֶׁאִירַע בְּלוּחֹת שֶׁפָּרַחוּ מֵהֶם הָאוֹתִיּוֹת כְּמֵאֲמָרָם ז"ל (שמו"ר פמ"ו), וְזֶה גֵרַם לָנוּ כֹּל מֵה שֶׁטַעֲמוּ אֲבוֹתֵינוּ גַם אֲנַחְנוּ מִכּוֹסוֹת הַמְּרִים הַמִּיתָה עֲצֵמָה וּמֵרַ מִמוֹת, כִּי אִם הָיוּ הַלּוּחֹת הָרֵאשׁוֹנִים פֶּסֶקָה צָרָה מִן הָעוֹלָם וְחִירוֹת אֲפִילוֹ מִמִּלְאָךְ הַמוֹת (שם פמ"א), וְהָן עֵתָה פֶּסֶקָה טוֹבָה, וְלִזֶּה יָאוֹת קָרוֹת וַיְהִי, וַיִּכּוּיִן גַּם כֵּן עַל צַעֲרוֹ שֶׁל אוֹתוֹ צָדִיק מִשֶּׁה רִבִּינוּ עֲלֵיו הַשְּׁלוֹם שֶׁנִּצְטַעַר הַרְבֵּה עַל מֵה שֶׁרָאָה, וַיִּכּוּיִן גַּם כֵּן עַל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּמְצָאוּ כְּבוֹשֶׁת גִּנְבָּה כִּי יִמְצָא בְּבוֹשָׁה גְדוּלָּה כְּאִשֶּׁר קָרַב מִשֶּׁה אֵל הַמַּחְנֶה, וַיִּכּוּיִן גַּם כֵּן עַל בַּחֲיִנַת הַקְּלִיפָה שֶׁקָּרַב לָהּ הוּא לְהוֹמָה וְלֵאבְדָּה דוֹמֵם וְרוּחָנוֹת רַע שֶׁבָּה שֶׁאֵלָיו נֵאֱמָר אֱלֹהֵי אֱלֹהֵיךְ סָר אֵלָיו מֵרַ הַמוֹת, כֵּן יֵאָבְדוּ אוֹיְבֵי ה':

כאשר קרב וגו'. אולי שישמיענו הכתוב שנזדמן ראות העגל לפני משה קודם שיכנס למחנה, והטעם כדי שלא יכנסו הלוחות כתובים למחנה שיש בו עבודה

זרה, וזה הוא שיעור הכתוב ויהי כאשר קרב וגו' תכף ומיד וירא את העגל מזומן לפניו :

וירא את העגל ומחולות. אולי כי באמצעות הזדמנות משה פרח לה בחינת הטומאה שהיתה מדברת בו ואומרת אלה אלהיך ישראל, גם רוח הטומאה שפעלה צורתו מבלי צורך ואומן תכף יצא בולעו של עגל מיראת משה, כי הקליפה תכיר אדונה ותפחד ותרנע, ולזה אמר **וירא את העגל ומחולות**, מקיש עגל למחולות מה מחולות דומים גם עגל דומים, כי עברה ממנו רוח המטעה.

או יאמר בדקדוק אומרו **את העגל** שלא היה צריך לומר אלא וירא העגל, אלא נתכוין לומר שראה העגל ורוח הטומאה שבו כי הצדיקים יכירו בחינת הרע ומכל שכן אדם כמשה ע"ה שעלה ודרך על במתי כל הרוחות בעלותו אל האלהים, ורבותינו ז"ל אמרו (תיקונים קמ"ב) ששאל משה לעגל מי עשאו, והשיב כי ערב רב עשאוהו יעש"ד, והדבר פשוט כי לא ידבר הדומים, ותמצא שבמחולות לא אמר את כי לא היה בהם רוח הטומאה המצפצפת כמו שהיה בעגל כמאמר רבותינו ז"ל הנזכר.

או ירצה להודיע כי בעת שקרב משה אל המחנה לא נזדמן לפניו אדם מפני הבושה ולא ראה זולת העגל ומחולות, אבל מסיבתו ותופשי מחול פינו מקום, ולזה אמר **וירא את העגל ומחולות** לומר כי הוא זה לבד מה שראה :

ויחר אף משה וישלך. צריך לדעת טעם של משה בשבירת הלוחות ולא חש להפסד מופלג ופשיטא שלא יעשה דבר קלקול אם לא באומד גדול ובצדדי המועיל אשר צדד ע"ה, ורבותינו ז"ל אמרו (אדר"נ פ"ב) לא שבר עד שנאמר לו מפי הגבורה, וכן אמר ר' מאיר ויהיו שם כאשר ציוני (דברים י"ה) שנצטוו ושבר הלוחות ע"כ, וצריך לתת טעם לאל עליון למה מנע הטוב. ונראה כי קודם שעבדו עבודה זרה פסקה זוהמתן כמאמרם ז"ל (שבת קמו.), ולזה עשה ה' להם משפט כתוב חרות על הלוחות חירות ממלאך המות (שמו"ר פמ"א) כי כלום מיתה זו למה לצד הפרדת הזוהמא אלו כבר פסקה זוהמתן, ולזה כשעשו את העגל הרי זוהמת החטא דבקה בהם ומעתה צריכים למלאך המות, הגם שלא חזרה הזוהמא ממש על ידי העגל לכמות שהיתה קודם קבלת התורה אף על פי כן שברם כי אין דין זה להם עוד שיהיו בני חורין ממלאך המות ומשעבוד מלכיות, ולטעם זה לו יהיה שנאמר כי משה מדעת עצמו עשה מתחילה אין כאן קושיא : (אור החיים)

ספורנו וירא את העגל ומחולות ויחר אף משה. כשראה שהיו שמחים בקלקול שעשו, כענין כי רעתכי אז תעלוזי ובוזה התקצף ונואש שיוכל לתקון המעוות באופן שיחזרו לתמותם ויהיו ראויים לאותן הלוחות : (ספורנו)

ב ויִקַּח אֶת-הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בְּאֵשׁ וַיִּטְחֵן עַד אֲשֶׁר-דָּק וַיִּזְרֶה עַל-פְּנֵי הַמַּיִם וַיִּשְׂקֵן אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

אונקלוס וַיִּנְסִיב יָת עֵגְלָא דִּי עֲבָדוּ וְאֹקֵד בְּנוֹרָא וְשָׂף עַד דְּהָוָה דְּקִיק וַיִּזְרָא עַל אֲפִי מְזָא וְאֲשָׁקִי יָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן וַיִּנְסִיב יָת עֵיגְלָא דְעֲבָדוּ וְאֹקֵד בְּנוֹרָא וְשָׂף עַד דְּהָוָה דְּקִיק וְדָרִי עַל אֲנָפִי מוֹי

דִּנְחָלָא וְאַשְׁקֵי ית בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל מֵאן דִּי־הֵב תַּמָּן כָּל מְאֲנָא דְדִּהֲבָא הָוָה סִימָא
נִפְקָא (תרגום) : בְּאֲנָפָא : יונתן

רס"י ויזר. לשון נפוץ, וכן יזורה על נוהו גפרית (איוב יח, טו.), וכן כי חנם מזורה
הרשת (משלי א, יז.), שזרין זה דגן וקטניות: וישק את בני ישראל. נתכוין לבדקם
כסויות, (ב) שלש מיתות נדונו שם, אם יש עדים והתראה, בסייף, כמשפט אנשי
עיר הנדחת שהן (מ) מרובין, עדים בלא התראה, במגפה, שנאמר ויגוף ה' את
העם, לא עדים ולא התראה, בהדרוקן (יומא סו:), שבדקום המים ולבו בטניהם:
(רס"י)

שפתי חכמים (ב) והטעם שבדק אותם כסויות הוא כי הזונה אחר עכו"ם הוא
לאשה המזונה תחת בעלה כמו שאמרו במדרש והביאו רס"י בקיר השירים בפסוק
שני שדיך משום הכי בדק אותם כסויות וק"ל: (מ) כלומר שמיתתן בסייף ולא
בסקילה כיחיד העובד שמיתתו בסקילה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויקח את העגל. י"א כי וישרוף כמו ויתך באש. ואין צורך כי יש דבר
שיושם באש עם הזהב ומיד ישרף ויהי שחור. ולעולם לא ישוב זהב וזה דבר
מנוסה ואמת הוא: ויזר על פני המים. הם מי נחל יורד מן ההר וצוה שישתו כל
ישראל מאלה המים. וזה הי' כמו ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן יקח הכהן
ונתן אל המים. והנה המים חדשו אות בעובדי העגל בפניהם או שצבתה בטנם.
כי לולי זה איך הבינו בני לוי עובדי העגל מי היו. וכבר אמרנו כי היו מעטים
שהיתה מחשבתם רעים ומחשבת הכל לטובה היתה כפי סברתם: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויזר על פני המים וישק את בני ישראל. אחרי שהיה דק לעפר זרקו על
פני מי הנחל היורד מן ההר והשקה אותן מאותן המים. ואפשר כי הזהב השרוף
שאיננו נתך, אבל הוא שרוף, ונטחן עד אשר דק, כאשר הזכיר ר"א, קל הוא על
פני המים, על כן היה צף והשקהו להם. או היה זורה אותו על הנחל מעט מעט,
ושואב ומשקה להם טרם ישקע. או שהיה ממעשה הנסים. והנה רצה לבזות
מעשיהם, טחן האלוה שלהם והכניסו בבטנם שיוציאוהו ברעי ובצואה, כמו
שנאמר (ישעיה ל כב) תזרם כמו דוה צא תאמר לו. ועל דעת רבותינו (ע"ז מד).
עוד נתכוון לבדקם כסויות וצבתה בטנם ונפלה ירכם, והוא האמת: (הרמב"ן)

אור החיים ויקח את העגל אשר עשו. לא היה צריך לומר אשר עשו, ואולי כי לצד
שהעגל היו בו ב' בחינות לצד ראשו היה דומה לעגל ולצד זנבו היה דומה לחמור
כאמור בדבריהם ז"ל (זוהר ח"ב קצ"ב), לזה לא יספיק לומר ויקח העגל לבד
שאז יטעה הטועה כי לא שרף אלא צד העגל שבו ולא צד החמור, לזה אמר אשר
עשו לרבות כל המעשה אפילו חלק החמור:

עוד ירצה על דרך אומרו (ירמ"י כ') תיסרך רעתך, ותמוגנו וגו', (ישע"י ס"ד) כי
החטא בעצמו הוא יפרע מעושהו, כי אחיזת הרע היא עצמו תאבד אוהביה
ושונאי הקדושה, והוא אומרו אשר עשו וגו' וישק את בני ישראל, ודבר זה יהיה
לבן דעת לפקוח עינים עורות לשנוא בחינת הרע ולאהוב מדרגת הקדושה אהבת
הטוב במה שהוא טוב.

עוד אולי שיכוין לרמוז אל בחינת הרע שעשו ב' המכשפים שבאמצעותו יצא העגל והיה מדבר ואמר אלה אלהיך, שגם אותה לקח, כי לצד בחינת שליטת הקדושה בקליפה יוצדק לומר לשון לקיחה שישלוט עליו לבל יפנה מלפניו עד עשות בו כטוב בעיניו, והנה לפניך מעשה אנשי כנסת הגדולה (יומא ס"ט): אשר לקחו יצרא דעבודה זרה וגם דעבירה ורצו לאבדו, ומזה תשכיל כי כמו כן ישלוט משה בכיוצא בזה ללקחו ולבערו באש אוכלתו, והוא אומרו **וישרוף באש** שיותר יוצדק לומר לשון שריפה בבחינת רוח רעה שבתוך העגל מלומר כפשט הכתוב שהוא על גוף העגל שהוא הזהב כי לא ישרף הזהב באש אם לא שתאמר מעשה נסים או על ידי אמצעי אבל בחינת רוח הרעה שבו יותר יוצדק שריפה, והוא סוד (ישעי' י"א) וברוח שפתיו ימית רשע: (אור החיים)

דעת זקנים וישק. פירש"י בשלשה מיתות נידונו עדים והתראה בסייף כדין עיר הנדחת שהן מרובין. וקשה א"כ יהא ממונס אבד וי"ל שנדונו בסייף כדין בני נח דאמרינן בסנהדרין שדינן בסייף: (דעת זקנים)

[כא] ויאמר משה אל-אהרן מה-עשה לך העם הזה כי-הבאת עליי חטאה גדלה:

אונקלוס ויאמר משה לאהרן מא עבד לך עמא קדין ארי איתיתא עלוהי חובא רבא: (אונקלוס)

יונתן ויאמר משה לאהרן מה עבד לך עמא קדין ארום איתיתא עלוי חובא רבא: (תרגום יונתן)

רש"י מה עשה לך העם. כמה יסורים סבלת שסרוך (נ) עד שלא תביא עליהם חטא זה: (רש"י)

שפתי חכמים (נ) כלומר כמה יסורין עשו לך שהוכרחת לעשות להם עגל בתמיה ולרבותא אמר שהרי אפילו יסורין בעלמא לא עשו לך: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר וגו'. הנה משה שאל למה הוצרך אהרן לעשות העגל: (אבן עזרא)

הרמב"ן מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה. כמה יסורים סבלת שסרוך עד שלא תביא עליהם חטא זה. לשון רש"י. ואיננו נכון בעיני, כי החטא הזה מן החטאים שיהרג עליהם ולא יעבור. ואולי אמר לו כן להגדיל אשמתו. והנכון בעיני כי הוא כמו מה עשיתי מה עוני ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי (ש"א כ א). יאמר, מה שנאה היתה לך עם העם הזה כי סבת להשמידם ולכלותם. ומפני שהיה אהרן להם לאיש מוכיח ולמכפר (שמו"ר ג כא), והיה ראוי שיחוס וירחם עליהם, אמר לו כן. כלומר, נהגת עמהם כאויב החפץ ברעתם, לא פשעו ולא חטאו לך. והנה היה ראוי משה להאשים אותו תחלה על חטאתו אשר חטא הוא, ואחרי כן יאשים אותו על אשמת העם, ויאמר, איך חטאת החטאה הגדולה הזאת לאלהים, וגם הכשלת רבים והבאת עליהם חטאה גדולה, אבל משה בענותנותו נהג כבוד באחיו הגדול ולא הזכיר לו רק מכשול העם. ויתכן

שגם משה נכון לבו בטוח בצדקת אחיו שכוונתו לא היתה רעה, אבל על אשמת העם האשים אותו, כי היה ראוי להוכיחם והם נכשלו על ידו. והוא השיב שהטעוהו בדבריהם: (הרמב"ן)

אור החיים מה עשה לך וגו'. פירוש לצד שאיסור מעשה עבודה זרה לאחרים אינו אלא בלאו (רמב"ם הל' ע"ז פ"ג) ומלקות לבד הוא שחייב, ואין זה מדברים שנאמר בהם יהרג ואל יעבור וכל שאנסוהו הרי זה פטור, אבל צריך הכרת אונס שאנסוהו ואם לאו הרי זה חייב מלקות ואפילו לא התרו בו כי חבר אינו צריך התראה (מכות ו'), ולזה אמר אליו מה עשה לך העם הזה מהאונס כי הבאת עליו וגו' במה שעשית להם ע"ז, וענהו אהרן אתה ידעת את העם כי ברע הוא פירוש ואזורם (וסורם) מוכיח כי יריעו וישחיתו, ועוד וכי סובר אתה שעשיתי בידי העגל לא כן הוא אלא השלכתי הזהב ויצא מעצמו על ידי מעשה שהיה כמאמרם ז"ל (תנחומא) שעשו יונס וימברוס, ומעתה לו יהיה שלא היה אונס בענין הרי לא עבר על הלאו כי לא עשה בידו לא צורה ולא דמות:

עוד ירצה אומרו מה עשה וגו' פירוש לו יהיה שאנסוך באונס המספיק לעבור על הלאו אף על פי כן היה לך לשער החטאה הגדולה שתשיגם והיה לך לסבול הצער לבל תאבד עם רב, וענהו כי לא עשה דבר כנזכר: (אור החיים)

ספורנו הבאת עליו חטאה גדולה. ששמחו בקלקול במחולות מפני שקבעת להם חג ליום המחרת, וזה הוא רע מן הפשע והמרד שעשו בעגל, ועל זה בקש רחמים יותר, כאמרו אתם חטאתם חטאה גדולה וכן בתפלתו אמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה וכן בסדר שלש עשרה מדות הזכיר עון ופשע וחטאה וכן בתפלתו שם וסלחת לעוננו ולחטאתנו, ולכן אמר אף על פי שנקהלו עליך להכריחך לעשות להם העגל, מה עשו לך שהוצרכת לקבוע להם חג ליום המחרת, שזאת היתה סבת המחולות שעשו לשמחת העגל שהיתה רעה מעשייתו: (ספורנו)

[כב] וַיֹּאמֶר אֱהֲרֹן אֶל-יְחִיר אֶף אֲדֹנָי אַתָּה יִדְעָתָ אֶת-הָעָם כִּי בָרַע הוּא:

אונקלוס וַאֲמַר אֱהֲרֹן לֹא יִתְקַף רִיגְזָא דְרַבּוּנֵי אַתָּה יִדְעָתָ יְת עֲמָא אַרִי בְּבִישׁ הוּא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר אֱהֲרֹן לֹא יִתְקִיף רִיגְזָא דְרַבּוּנֵי אַנְתָּה יִדְעָתָ יְת עֲמָא אַרוּם בְּנֵי צְדִיקָא אֵינּוּן בְּרַם יִצְרָא בִּישָׂא הוּא דְאַטְעִינּוּן: (תרגום יונתן)

רש"י כי ברע הוא. בדרך רע הם הולכין תמיד, (ס) ובנסיונות לפני המקום: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) דק"ל למה לא כתיב כי רע הוא אם הדבר שב לישראל ל"פ ברע קאי על הדרך הרע ומקום הכי הולכין להוסיף ולומר הם הולכים כי בדרך נופל לשון הליכה ואמר תמיד מפני שבזולת זה היה משמע שאמר בעבור הדרך הזה שכוונתם זו לרעה וזה אי אפשר שאם היה יודע משה זה היה לו לגדור גדר מתחלה טרם שיעשו הרעה לפיכך הולכין להוסיף מלת תמיד כלומר כל מעשיהם הם תמיד ברע: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר אל יחר אף אדני. בעבור גודל מעלתו. וכבר פירשתי כי ברע הוא. וככה ויאמרו לי ואומר אליהם: (אבן עזרא)

הרמב"ן אתה ידעת את העם כי ברע הוא. יאמר כי הם בדרך רעה, כי אמרו לי לעשות להם מורה דרך במקום אדוני עד שובו אלי אולי ישוב, ונתנו לי הזהב ואשליכהו באש והנה יצא להם העגל הזה, כי הם חשבו בו מחשבה רעה שישתחוו לו ויזבחו לו, ובעבור שלא רצה אהרן להאריך בסורחון, קצר ואמר ויצא העגל הזה שיצא להם הענין הרע הזה אשר אדוני רואה: (הרמב"ן)

בעל הטורים כי ברע. אותיות ערב שערב רב גרמו להם לעשותו: (בעל הטורים)

ספורנו כי ברע הוא. שכבר היו בענין רע, נצמדים לגלולי מצרים: (ספורנו)

דעת זקנים כי ברע הוא. ואלו לא עשה להם היו מעמידין להם מלך ויהיה מרה באחרונה: (דעת זקנים)

[כג] ויאמרו לי עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי-זה | משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה-היה לו:

אונקלוס ואמרו לי עביד לנא דחלו די יהכו קדמנא ארי דין משה גברא די אסקנא מארעא דמצרים לא ידענא מא הנה לה: (אונקלוס)

יונתן ואמרו לי עביד לנא דחלו דיטיילון קדמנא ארום דין משה גברא דאסקנא מארעא דמצרים אישתלהב בטורא באישא מצלהבא מן קדם יי ולא אשתמודענא מה הנה ליה בסיפיה: (תרגום יונתן)

[כד] ואמר להם למי זהב התפרקו ויתנו-לי ואשליכהו באש ויצא העגל הזה:

אונקלוס ואמרית להון למן דהבא פריקו ויהבו לי ורמיתה בנורא ונפק עגלא הדין: (אונקלוס)

יונתן ואמרית להון למאן אית דהב פריקו ויהבו לי וטליקתיה בנורא ועאל סטנא בגויה ונפק מיניה דמות עיגלא הדין: (תרגום יונתן)

רש"י ואמר להם. דבר אחד, למי זהב (ע) לבד, והם מהרו והתפרקו ויתנו לי: ואשליכהו באש. ולא ידעתי (פ) שיאל העגל הזה, ויאל: (רש"י)

שפתי חכמים (ע) דאם לא כן כל החטא הוא שכלו ומפרש דאהרן לא אמר התפרקו אלא אמר למי זהב לבד והם מיהרו והתפרקו: (פ) פירוש ויאל העגל הזה מצלתי שיאור אותו בחרט דאם לא כן מאי ויאל העגל הזה מאחר שהשליך אותו באש והתיך אותו בחרט שר בו כורת העגל בהכרח הוא שיאל העגל הזה אצל ממה

שהעיד עליו הכתוב שאמר אהרן פרקו נזמי וגו' נשיכם וגו' וכתוב וילך אותו
בחרט וגו' ואם כן איך אמר אהרן ואומר להם דבר אחד וכו' וגם מה שאמר
ואשליכהו באש וגו' למשמע שמעלמו ילא הא הוא לקח את הזהב ואלו בחרט
ויעשהו עגל מסכה נראה שמפני יראתו של משה הוליא סקר מפיו עכ"ל הרא"ם.
אך קשה איך הוליא אהרן קדוש ה' דבר סקר מפיו ועיין (בנח"י): (ספתי חכמים)

ספורנו ואומר להם למי זהב. שמתו הדבר לנמנע שאין זהב מוכן: **התפרקו ויתנו**
לי. והם התנדבו הזהב במהירות: **ואשליכהו באש**. בקשתי לאחר את הדבר
והשלכתי את הזהב באש בזולת תחבולות הצורפים הצריכות להתיך את הזהב:
ויצא העגל הזה. בלתי פעולת השתדלותי ולא המתינו שאעשהו אני כדבריהם.
כי אמנם באמרו ויעשהו עגל מסכה לא אמר זה על אהרן, אבל רצונו עשה אותו
העושה, כענין וסמך את ידו ושחט שרצונו וסמך המקריב ושחט השוחט. וכן
העיד באמרו אשר עשו את העגל, אשר עשה אהרן שהם עשו את העגל אשר עשה
בו מעשה אהרן, שציירו והשליך הזהב באש: (ספורנו)

דעת זקנים **ויצא העגל הזה**. נראה שהתיך זהב באש ויצק אותו בדפוס ויצא ממנו
עשוי בבת אחת ומה ראו לעשות צורת העגל י"ל משעה שראו את אלהי ישראל
והחיות הם ככף רגל עגל לכך בחרו דמות עגל. ויש אומר שהשליך שם טס שהעלו
בו ארונו של יוסף שכתוב בו עלה שור וכו': (דעת זקנים)

[כה] וַיֵּרָא מֹשֶׁה אֶת-הָעַם כִּי פָרַע הוּא כִּי-פָרַעַה אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְּקַמִּיָּהֶם:

אונקלוס וַחֲזָא מֹשֶׁה יְתַ עֲמָא אַרְי בְּטִיל הוּא אַרְי בְּטִילְנוֹן אֶהְרֹן לְאַסְבוּתְהוֹן שׁוּם
בִּישׁ לְדַרְיָהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וַחֲמָא מֹשֶׁה יְתַ עֲמָא אַרוּם פְּרִיעִין הִינּוֹן אַרוּם פְּרִיעוּ עַל יְדוּי דְאַהְרֹן יְתַ
פְּלִילָא קְדִישָׁא דְהוֹה בְּרִישִׁיהוֹן וְהוֹה שְׁמָא רַבָּא וַיִּקְרָא חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ בִּיהַ וַיִּפְקֵ
טְבַהוֹן בִּישׁ בְּעַמְמֵי אַרְעָא וְקִנּוֹן בְּהוֹן שׁוּם בִּישׁ לְדַרְיָהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י פרוע. מגולה, נתגלה שמא וקלונו, כמו ופרע את ראש האשה (במדבר ה, יח).
לשמנה בקמיהם. להיות להם הדבר הזה לגנות צפי כל הקמים עליהם: (רש"י)

אבן עזרא וירא משה את העם כי פרע הוא. כמו באין חזון יפרע עם. ותפרעו כל
עצתי: ומלת לשמצה. שם התואר תחת שם הפועל. להיותם שמץ ודופי ודבה:
בקמיהם. כמו רבים קמים עלי. אף מן קמי דרך קצרה. ותרגם ארמית כדרך
והנה קמתם תחת אבותיכם: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם וירא משה את העם. לומר כי אע"פ שהתנצל אהרן שלא פשע בהם
ראה משה בלבבו את העם כי פרוע הוא, כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה,
כענין ותפרעו כל עצתי (משלי א כה), כמו שאמר כי הפריע ביהודה ומעול מעל
בה' (דהיי"ב כח) (רש"י):

כי פרעה אהרן. ובטל מהם כל עצה ומוסר, והנה הם כצאן הנפוצים על ההרים

(מ"א כב יז) בלא יועץ ומדריך. ואמר זה מפני שהיו הם חושבים שהעגל מורה להם הדרך, והנה הם כאלו אין להם עצה ולא ידעו הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשו, כי מהם חשבוהו לטובה, כפי סברתם, ומהם לרעה גמורה, וכל אחד מהם פונה לדרכו:

ואמר **לשמצה בקמיהם**. כי אפילו אותם אשר אין מחשבתם רעה יוציאו עליהם לדורות שמץ ודבה, והנה כל העם פרוע עצה ומוסר, מהם לרעה, ומהם להעלות על שפת לשון ודבת עם. ואמר זה כנגד אהרן, לומר כי לכלם חטא. וזה כדעת אונקלוס שתרגם לשמצה בקמיהם לאפקא שום ביש בדריהון. ולפי שאמר "בדריהון" נראה שרצה לפרש כי העגל אשר עשו יהיה שמץ רעה בדורות ישראל, כי יאמרו לא לחנם עשו אבותינו את העגל ועבדוהו, רק שידעו בו כי הוא אשר העלם מארץ מצרים ומצאו בעבודתו תועלת להם, ואף אנחנו נעשה כן, כי טוב לנו לעבדו, כאשר היה הדבר בירבעם שאמר רב לכם מעלות ירושלים הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים (מ"א יב כח), ראה משה כי לדורות יפשעו בו:

ושמצה ענין דבה רעה הוא לדברי אונקלוס, והוא לשון מורגל בדברי רבותינו שמץ פסול (פסחים ג:). ואולי לדעתם מה שאמר הכתוב ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד יב), שלקחה אזנו פגם האדם ודופי שבו, לומר אף שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם (שם פסוק יח יט). וכן מה שמץ דבר נשמע בו (שם כו יד), שאין בכל דרכיו דופי ודבה כלל רק שבח ותהלה. ועל דרך הפשט שמץ לשון מיעוט, לקחה אזני מעט הימנו, ומה שמץ דבר נשמע בו (שם כו יד), שכל הנשמע והנאמר בכח האל וגבורותיו דבר מועט הוא כנגד גודל מעשיו, וכן **לשמצה בקמיהם**, יאמר כי פרעה אהרן לעם למעט אותם באויביהם, כי העון הגדול הזה ימעיסם בפני אויביהם, או ימעיס זכותם בבואם במלחמה עם אויב, והוא כענין שנאמר (יחזקאל כט טו) והמעטתים לבלתי רדות בגוים, או כענין שנאמר (ירמיה י כד) יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיסני: (הרמב"ן)

בעל הטורים **פרוע**. ב'. כי פרוע הוא וראשו יהיה פרוע מה מצורע מטמא אף עכו"ם מטמאה: (בעל הטורים)

אור החיים **כי פרוע הוא**. פירוש סר צלם מעליהם כי נועם ה' היה עליהם מיום שקבלו התורה והוסר מסוכתם:

כי פרעה אהרן. אולי שיכוין לומר שעל ידי תשובת אהרן נשאר כל חוב העון עליהם, כי אהרן לא עשה דבר שיש בו ממש בענין העגל והכל נעשה על ידי נותני זהב נתנו הזהב ועשו בו מכשפות לצאת העגל שיצא ולא עשה אהרן אלא לקיחת הזהב ונתינתו באש ואף זה באונס כאומרו כי ברע הוא ומעתה מתיחס כל העון עליהם ואין להם מכסה השגיון והוא אומרו **כי פרעה אהרן** פירוש בטענתו:

לשמצה בקמיהם. כל שיעור קטן מבחינת התיעוב יקרא שמץ ואז"ל (סנהדרין ק"ב). אין לך צרה שעוברת על ישראל שאין בו מעון חטא זה, גם ירצה כי האומות הקמים עלינו תמיד מענה בפיהם כבר התעבתם עצמכם ונזנחתם: (אור החיים)

ספורנו **כי פרוע הוא**. מגולה ומפורסם לרוע בהתגלות לבו בזה: **כי פרעה אהרן**. גלה שאין ביניהם צדיקים, שאם היו שם צדיקים עוזרים לאהרן כאשר נקhalו עליו לא היה אהרן עושה העגל כלל: **לשמצה בקמיהם**. לשם רע בין אויביהם,

שיאמרו עליהם שלא נאמנו בבריתם ושביניהם אין עושה טוב אין גם אחד, ושלא נשאו פני נביא ונשיא בתוכם. וזה כי אף על פי שלא כלם ולא רובם נקהלו על אהרן היו כלם לשמחה על שלא מיחו בקמים: (ספורנו)

כלי יקר וירא משה את העם כי פרוע הוא כי פרעה אהרן לשמחה בקמיהם. לפי שאמרו רז"ל (יומא פו.) מפרסמים את החנפים מפני חילול השם. כי הש"י בוחן כל נסתרות ומעניש החוטא על כל נעלם ומפני שהוא מוחזק לצדיק בעיני הבריות יקראו תגר על מדת הדין על כן מצוה לפרסם על כל מעשיהם לגלות רעתם בקהל, ומטעם זה הוציא אהרן מחשבתם הרעה לחוץ. וזהו שנאמר אתה ידעת את העם כי ברע הוא ר"ל אתה ידעת ברוח הקודש שעליך כי ברע המה חושבים תמיד על כן אמרתי כי טוב לגלות על החוטאים כדי שיהיו לשמחה בקמיהם לפרסם קלונם ברבים. וזהו דעת המדרש האומר שלקו בצרעת שנאמר כי פרוע הוא. וכתוב במצורע (ויקרא יג.מה) ראשו יהיה פרוע, כדמסיק בילקוט (ובתנחומא מצורע ד.) כי הצרעת ג"כ ענינו להוציא לאור הרעה הפנימית אשר בלבב החוטא, כי מטעם זה נקרא מצורע נוטריקון מוציא רע כדמסיק בילקוט פרי' מצורע (יד. תקנו) במעשה של הרוכל, אע"פ ששם מסיק המוציא רע על המספר לשון הרע מ"מ נ"ל שהוא מוציא לאור כל רע פנימי ולכך רמז כאן הצרעת במלת פרוע שפירושו מגולה כך הצרעת מגלה על החוטאים. ובשה"ש (א.ב) כתיב נרדי נתן ריחו. ופירש התרגום על זה ונחית עליהם מכתש סגירא, כי הפסוק מדבר במה שנעשו לשמחה בקמיהם והובאש ריחם בעיני כל האומות הקמים עליהם וזהו נתן ריחו היינו לאחרים נתן הריח אשר היה נסתר בקרבו, וכאשר נתגלה אז היו לשמחה בקמיהם שמצאו להם מקום לחרף את ישראל על מה שעשו באלהים ובמשה ומכלל זה אתה למד שדבר זה אינו בנמצא באומות.

זה מבואר על דרך שמצינו ברבתי פרי' וישב (פח.א) מכל פשעי הצילני חרפת נבל אל תשימני (תהלים לט.ט) רבי חמא בר חנינא אמר לא היו אומות העולם ראויין להיות בהם דוים וסקופים אלא שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם אומה של דוים וסקופים אתם הה"ד חרפת נבל אל תשימני, ור' שמואל בר נחמן אמר לא היו אומות העולם ראויין להיות בהם בעלי חטטין ולמה יש בהם שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים לא אומה של מצורעים אתם הוי אומר חרפת נבל אל תשימני. ויש לדקדק במאי קמיפלגי ומה בין דוים, למצורעים, ונ"ל כדמסיק במדרש. חטאו בזה, כי זה משה האיש. ולקו בזה, שנאמר (איכה ה.יז) על זה היה דוה לבנו. ונתרצו בזה, שנאמר (שמות לה.ה) זה הדבר אשר צוה ה', קחו מאתכם תרומה לה'. חטאו באלה, אלה אלהיך ישראל. ולקו באלה, שנאמר (איכה ה.יז) על אלה חשכו עינינו. ונתרצו באלה, שנאמר (שמות לח.כא) אלה פקודי המשכן. הנך רואה ממדרש זה שהיו כאן שני מיני חטא, האחת הוא, מה שחטאו להקב"ה ואמרו אלה אלהיך ישראל ועל זה נלקו בצרעת המוציא לאור כל המחשבה רעה וכבר חטאו במחשבה כמו שנאמר אתה ידעת את העם כי ברע הוא. כמבואר למעלה והצרעת היה מוציא רעתם לחוץ לפרסם עליהם, ולפי שדין כל מצורע להיות מחוץ למחנה מושבו וכאן היו כל ישראל מצורעים ואיך יצאו מחוץ למחנה, ע"כ נאמר ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה וקרא לו אהל מועד. כאילו שם מחנה שכינה והם מרוחקים ממחנה שכינה. ומה שנאמר על אלה חשכו עינינו לפי שלשון זה, מורה על הדבר שהאדם רואה בעיניו ומראה עליו באצבע לאמר כי זה הוא, ולשון אלה, מורה על דבר שהוא משיג בראיה לבבית אע"פ שאינו רואה בעיניו לכך נאמר חטאו באלה, על החטא שחטאו באלהים כי לא יראהו האדם וחי. וחטאו בזה, נאמר על מה שחטאו במשה ועשו כנגד חוש הראות כי בעיניהם ראו יושר דרכו ואעפ"כ הרהרו אחריו.

ולפי הנחה זו קשה מהו שאמר על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו איפכא הל"ל.

וביאור הדבר הוא, שלעולם לקו בדבר שהיה סבה אל העבירה כי במה שחטאו באלהים נמשך העון מן העין אל הלב כי העין רואה ואח"כ הלב חומד וכבר אמרנו שבעבור רוב זהב שהשפיע להם ה' בחרו בצורת שור כי משם מוצא הזהב כמבואר למעלה בפסוק זה יתנו כל העובר על הפקודים וגו' על כן נאמר על אלה חשכו עינינו כי העין גרם להם עון זה, אמנם במה שחטאו במשה היה נמשך העון מן הלב אל העין כי בעבור שהיו מהרהרים בלבם תמיד ומתקנאים במעלתו וחושדין אותו על כן נעשו עורים גם בחוש הראות וכחשו בדברים שראו בעיניהם כי זאת תורת הקנאות שעל ידיה נעשו עורים לעשות בהפך ממה שיעיד עליו החוש, על כן נאמר על זה היה דוה לבנו. כי הלב היה סבה להם שעשו כנגד הדבר המורה עליו חוש הראות הרמוז בזה, ומכאן ראו לומר שכל דוים וסקופים הבאים על ישראל הכל הוא בעון מה שמטיחין דברים כנגד מנהיגי כל דור ודור. והצרעת בא על עון ע"ז הנמשך מן חמדת הממון, וחשכת העין מדה כנגד מדה לפי שעני האדם לא תשבענה על כן ילקו בעין ולפי דרכנו נוכל לומר שחשכת העין היינו הצרעת המחשיך עין האדם כנודע מטבעיות ושני תכונות רעות אלו אינן מצויין כל כך באומות כדמסיק (בסנהדרין לט:) כתיב (יחזקאל יא. יב) וכמשפטי הגוים עשיתם וכתיב וכמשפטי הגוים לא עשיתם (שם ה. ה.) הא כיצד כמקולקלים שבהם עשיתם כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כי מצינו שהם מתוקנים בשני דברים הללו הן בענין האלהות כמ"ש (ירמיה ב. יא) ההמיר גוי אלהים והמה לא אלהים ועמי המיר כבודו בלא יועיל. הן בענין המנהיגים שאינן בועטים בהם כמו שמצינו באנשי ננוה ששמעו אפילו לנביאי ישראל.

ע"כ אמר רבי חמא בר חנינא, לא היו אומות העולם ראויין להיות בהם דוים וסקופים והיינו כל חלי וכל מכה הבאה אל הבועטים במנהיגיהם כמ"ש על זה היה דוה לבנו. ודעתו שמה שנאמר כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם היינו על מה שהאומות מונין את ישראל על מה שהמה עושים אל מנהיגיהם.

ור' שמואל בר נחמן אומר, לא היו אומות העולם ראויין להיות בהם בעלי חטטים והוא מין מן מיני הצרעת הפורחות בגוף אשר פרחה בו המינות והכפירה באלהיות, אלא שלא יהיו מונין את ישראל לא אומה של מצורעים אתם והוא סובר שמה שנאמר כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם, היינו שיחרף צר את ישראל על דבר הנגע והצרעת אשר פרחה בהם על אשר אמרו אלה אלהיך ישראל. בעבור רוב זהב שהשפיע להם ה', ודעתו שעל זה אמר דוד מכל פשעי הצילני חרפת נבל אל תשימני, כי יחרף אויב הצר לאמר שאני נבל המנבל צור ישועתו בעבור חמדת הזהב והעושר שנאמר בו (ירמיה יז. יא) ובאחריתו יהיה נבל, כי כל אוהב כסף הוא איש כילי כנבל הכרמלי אשר נבל שמו ונבלה עמו וכמ"ש (ישעיה לב. ה) לא יאמר עוד לנבל נדיב מכלל שהם שני הפכים, ויתבאר זה עוד בע"ה בפרשת האזינו על פסוק עם נבל ולא חכם. ועל זה בקש ואמר חרפת נבל אל תשימני. ואע"פ שאף אם יחרפני האויב ואם לדין יש לי תשובה והתנצלות, מ"מ נאלמתי לא אפתח פי. איני רשאי לדבר התנצלותי, כי אתה עשית. אתה גרמת לישראל בעבור רוב כסף וזהב שהשפעת להם והתנצלות זה אין לדבר בפני הגוי, לפיכך הסר מעלי נגעך. זה נגע הצרעת אשר פרחה בישראל, מתגרת ירך אני כליתי. מתגרת הוא לשון שפע ונזילה ורוצה לומר לפי שמידך יגר לי רוב שפע כסף וזהב ע"כ אני כליתי, והוסף מלת אני כליתי לומר שאין רע יורד מלמעלה והאלהים חשבה לטובה, רק אני כליתי וקלקלתי מעשי בעבור רוב שפע כסף וזהב אשר הושפע לי. בתוכחות

על עון יסרת איש. בתוכחות הוא לשון ויכוח ור"ל בעבור הויכוח שיש לאויב עמי ומונה עלי לומר אומה של מצורעים אתם ע"כ יסרת איש גם האומות שנקראו בני איש כמ"ש (תהלים מט.ג) גם בני אדם גם בני איש ואמרו רז"ל (יל"ש תהלים מט.תשנז) בני אדם אלו ישראל בני איש אלו בני נח, ותמס כעש חמודו. עיי שיש גם בהם בעלי חטטים ואז לא יתלו בעון ישראל אלא יאמרו אך הבל כל אדם סלה. כי מקרה אחד לכל. ולדעת האומר לא היו ראויין להיות דוים כו' על שמטיחים דברים כנגד מנהיגיהם, דרש חרפת נבל כמו זכר זאת אויב חרף ה' (תהלים עד.יח) לאמר שכל פה דובר נבלה כמו שמצינו שהטיחו על משה בכמה ענינים והמשכיל ישמע ויוסיף לקח. (כלי יקר)

דעת זקנים לשמצה. זהו שמץ ופסול שכל העכו"ם מלעיגים עלינו על מה שעשו אבותינו העגל. ויש להשיב להם שכל יום הם עושין פסולין לעכו"ם ומלעיגין עלינו משל למלך שהיתה לו אשה יפה והיו שפחותיה אומרות אדונינו המלך יגרש אותך ויקח אותנו לנשים אומרת להם למה, אומרות לה כי אתמול כשבא אדונינו המלך מן השוק ראה מעט טנוף מפחם על ידך ומאס בך אומרת להם שוטות ומה אשה יפה כמוני בשביל לכלוך מועט שאוכל להדיח אותו ולא יהיה רשומו ניכר יניח אותי אתם שמלוכלכות בטיט ובכסוי הקדרות כל שעה ושעה יקח לנשים: (דעת זקנים)

[בן] ויעמד משה בשער המחנה ויאמר מי ליהוה אלי ויאספו אליו כל-בני לוי:

אונקלוס וקם משה בתרע משריתא ואמר מן דחלוא דין ייתון לותי ואתפנשו לותה כל בני לוי: (אונקלוס)

יונתן וקם משה בתרע סנהדרין דמשריתא ואמר מאן הוא דחלוא דין ייתון לותי ואתפנשו לותיה כל בני לוי: (תרגום יונתן)

רש"י מי לה' אלי. יבא (ס) אלי: כל בני לוי. מכאן שכל השצט כשר (וימא סס): (רש"י)

ספתי חכמים (ס) פירוש מי שהוא לה' שירא ממנו יבא אלי ויחסר מלת יבא דאם לא כן משמע מי שהוא לה' וירא ממנו הוא קרוב אלי מאי ויאספו אליו כל בני לוי: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויעמוד משה. ככה המנהג בכל מחנה שיעמוד במקום אחד כמו שנה לעשות סוכות ולהיות שערים למחנה כי אין צורך לשום יד מחוץ למחנה: מי לה'. יגש אלי. או יקרב. או יבא או יתאסף: בני לוי. שהם ממשפחתו: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ויעמוד משה בשער המחנה. דבק במה שאמר, כי כיון שראה את העם שיהיה לשמצה ולקלסה באויביהם, וזה חלול השם, עמד בשער המחנה וקרא בקול גדול מי לה' אלי, והרג בפרהסיא כל עובדי העגל כדי שישמע הדבר בקמיהם, ויתקדש שם שמים בהם תחת החלול שעשו: (הרמב"ן)

דעת זקנים מי לה' אלי. מי שעמד ביראת ה' ולא פשע בעגל יבא אלי מיד ויאספו אליו כל בני לוי כי השבט שלם שלא נפקד ממנו איש אבל שאר השבטים לא

נמצא כל השבט שלם ולכך כתיב בהם האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו במעשה העגל ואת אחיו לא הכיר בעגל ואת בניו לא ידע בעגל כי כלם שמרו אמרתך מה שאין כן בשאר השבטים ונראה לפי שהיו שבט לוי קרובים למשה לפיכך לא נתרצה אחד מהם להמיר מנהג במקומו ובספר הרמב"ם ז"ל אומר שאברהם מסר קבלת התורה ליצחק ויצחק ליעקב ויעקב ללוי וזרעו הושיבו ישיבות שלא פסקה מהם תורה כלל ולפיכך לא נשתעבדו במצרים שלא עסקו במלאכה בימיהם כי אם בתורה. ונראה ששלוש כתות היו במעשה העגל כת אחת אומרת אשר ילכו לפנינו ולא נתכוונו אלא למנהיג לבד. וכת אחרת קבלוהו לע"ז והם שלשת אלפי איש שנדונו בסייף. ושבט לוי שכלם דבקו בה': (דעת זקנים)

[כז] וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה-אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימוּ אִישׁ-חֲרָבוֹ עַל-יָרְכוֹ עִבְרוּ וְשִׁיבוּ מִשְׁעַר לְשַׁעַר בְּמַחֲנֶה וְהָרְגוּ אִישׁ-אֶת-אָחִיו וְאִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת-קָרְבּוֹ:

אונקלוס וַאֲמַר לְהוֹן כְּדִין אָמַר יְיָ אֱלֹהֵי דְיִשְׂרָאֵל שׁוּי גְבַר חֲרִיבָה עַל יָרְכָה עִבְרוּ וְתוּבוּ מִתְרַע לְתַרַע בְּמִשְׁרִיתָא וְקָטוּלוּ גְבַר יְת אַחוּהִי וְגְבַר יְת חֲבֵרָה וְאִנְשׁ יְת קָרִיבָה:

יונתן וַאֲמַר לְהוֹן כְּדִין אָמַר יְיָ אֱלֹהֵי דְיִשְׂרָאֵל כָּל מֵאן דְדָבַח לְטַעוֹת עִמְמִיָּא יִתְקַטֵּל בְּסִיפָא וְכִדּוֹן עִיבְרוּ וְתוּבוּ מִתְרַע סְנַהֲדְרִין לְתַרַע בִּי דִינָא בְּמִשְׁרִיתָא וּבְעוּי מִן קָדָם יְיָ דִישְׁתַּבִּיק לְכוֹן חוּבָא דָא וְאִתְפְּרְעוּ מִן רְשִׁיעִיָּא פְלַחִי פּוּלְחָנָא נוּכְרָאָה וְקָטִילוּ אֶפְלוּ גְבַר יְת אַחוּי וְגְבַר יְת חֲבֵרִיה וְאִנְשׁ יְת קָרִיבִיה: (תרגום יונתן)

כ"י כה אמר וגו'. והיכן אמר, זנח לאלהים יחרם (שמות כב, יט.), כך שנויה במכילתא (פסחא פי"ב): אחיו. (ה) מלמו, והוא ישראל: (כ"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל כיון שכל שבט לוי היה כקר למה אמר שיהרגו איש את אחיו מתרץ אחיו מלמו שאינו לוי אלא ישראל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. טעם אלהי ישראל. בעבור שחשבו עובדיו שהוא ע"ז: והרגו איש את אחיו. אפ"י יהיה אחיו. ורבים פירשו האומר לאביו ולאמו על זה המעשה והוצרכו לפרש אביו ואמו אבי האם ואין צורך כאשר אפרש במקומו: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם כה אמר ה' אלהי ישראל. בעבור שחשבו עובדי העגל לזבוח לאלהי ישראל, והנה מדת הדין פוגעת בהן בעבור שקצצו בנטיעות. ועוד, כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז). ומפני זה אמר בלויים כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל (במדבר טז ט), כי העבודה לאלהי ישראל, ולשמו נבדלו בזכות הזאת:

שימו איש חרבו על ירכו. היו עובדי העגל רבים ולא יוכלו להביאם לבי"ד, על כן צוה לכל בני לוי לחגור חרבים, על דרך מה שאמרו רבותינו (סנהדרין מה:): שאם אין אתה יכול להמיתו במיתה האמורה בו אתה יכול להמיתו בכל מיתה שתוכל.

והנה זה הוראת שעה לקדש השם, שלא היתה בהם התראה, כי מי התרה בהם, אבל היו בני לוי מכירים באלו הנהרגים שהם היו עובדיו:

ועל דעת האומר (יומא סו:): עדים והתראה בידי אדם, כמו שכתב רש"י (לעיל בפסוק כ), נאמר שצוה אותם לחגור חרבם לתפוש אותם ולהביאם לפני משה או סנהדרין, ואשר מצאוהו בעדים והתראה הרגוהו בסקילה כמשפט עובדי ע"ז, או שהיתה מיתתם בסייף כעיר הנדחת. והנה כל בני לוי היו לה' ומתרים בעם שלא ישתחוו לו ולא יזבחו לו, כי אהרן לא צוה לחוג בלתי לה' לבדו כאשר פירשתי. והנכון בעיני כדברי האומר (יומא שם) זבח וקטר בסייף, גפף ונשק במיתה, שמח בלבו בהדרוקן, כדאיתא במסכת יומא. והנה הכל מעשה שעה, כי אין מגפף ומנשק במיתה לדורות (סנהדרין ס:):

וטעם **והרגו איש את אחיו**. שלא תחמלו ולא תכסו על אח וריע וקרוב. וטעם **כה אמר ה' אלהי ישראל**, איננו ממצות זובח לאלהים יחרם (לעיל כב יט), כי אין אלו חייבין מיתה מן הדין, אבל היא מצוה שנאמרה למשה מפי הגבורה ולא כתבה, כי כאשר נחם השם הנכבד על הרעה צוה אותו כיון שאין אתה רוצה שאכלה אותם תהרוג אתה את עובדיו בסייף, כדרך קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש וישוב חרון אף ה' מישראל (במדבר כה ד). והנה זאת המצוה כמצות זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר ממנו (לעיל טז לב). וכבר הזכרתי (לעיל י ב, יא א) כיוצא בהם: (הרמב"ן)

אור החיים **איש את אחיו ואיש את קרובו**. צריך לדעת למה הוצרך לומר **ואיש את קרובו** אחר שאמר את אחיו שהוא קרוב שבקרובים, אכן יכוין לומר שיש כמה אחים שדעתם מרוחקת זה מזה ועם אנשים אחרים לא קרובים המה להם יאהבו אהבת נפש וזה ימשך משורש הנשמות כי יש נשמות שקרובים בשורשם ונמשכים בריחוק מולידים, ויש נשמות שהם מרוחקים בשורשם ובאים בקירוב מוליד ויותר יאהבו הקרובים בקורבת השורש מהקרובים בבחינת מוליד, ולקרובים בבחינת מוליד יתיחס שם אחוה ולקרובים בשורשם יתיחס שם קרוב, וכפי זה ידבר הכתוב בבי' הבחינות וזו למעלה מזו: (אור החיים)

ספורנו **עברו ושובו משער לשער**. לכפר על הבלתי חוטאים שלא מיחו בחוטאים, וזה שכמו שלא מיחו בחוטאים כן לא ימחו בהורגיהם: (ספורנו)

[כח] **ויעשו בני-לוי כדבר משה ויפל מן-העם ביום ההוא כשִׁלַּשְׁת אלפי איש:**

אונקלוס **ועבדו בני לוי כפפתגמא דמשה ונפל מן עמא ביומא ההוא כתלתא אלפין גברא:** (אונקלוס)

יונתן **ועבדו בני לוי הי כפפתגמא דמשה ונפלו מן עמא דהנה סימן באפיהון בקטילת סייפא ביומא ההוא כמנין תלתא אלפין גברא:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ויעשו בני לוי**. ולא כל בני לוי: (אבן עזרא)

אור החיים **בני לוי**. ולא אמר כל כי לא כולם בני חיל לעשות האמור בענין, וצריך לדעת למה הוצרך להזכירם ולא סמך על מה שבא זכרונם בסמוך, ואולי שבא למעט שלא עשה עמהם הדבר זולתם, ומפסוק ראשון שאמר ויאספו אליו כל בני

לוי אין לשמוע שמיעט איש ישראל אלא בא לומר שכל בני לוי באו ויש מקום לומר שבאו קצת מישראל לזה אמר ויעשו בני לוי לומר ולא איש ישראל:

כדבר משה. פירוש כי דברי משה לבד יספיק למה שעשאוהו, או ירצה שלא נשתהו אלא ככלותו לדבר סמוך לגמר דבריו עשו: (אור החיים)

[כט] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֵלֹאֵוֹ יְדַכְּם הַיּוֹם לִיהוָה כִּי אִישׁ בִּבְנֵוֹ וּבְאֶחָיו וְלִתְּתָ עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה קְרִיבוּ יְדָכוֹן קְרַבְנָא יוֹמָא דִּין קָדָם יְיָ אַרִי גְבַר בְּבָרָה וּבְאֶחָיוּהִי וּלְאִיתְּאָה עֲלֵיכוֹן יוֹמָא דִּין בְּרַבָּן: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה קְרִיבוּ קוֹרְבָנְכוֹן עַל שְׂפִיכוֹת אֲדָמָא דִּי בִידֵיכוֹן וַיִּתְּכַפֵּר לְכוֹן קָדָם יְיָ אַרוֹם נִגְעִיתוֹן גְּבַר בְּבָרִיהַ וּבְאֶחָיוּ וּלְאִיתְּאָה עֲלֵיכוֹן יוֹמָא דִּין בְּרַבְתָּא: (תרגום יונתן)

רש"י מֵלֹאֵוֹ יִדְכֶם. אַתֶּם הַהוֹרְגִים אֹתָם, כִּדְבַר זֶה תִּתְחַנְכוּ (ו) לִהְיוֹת כֹּהֲנִים לְמִקְוֶה: כִּי אִישׁ. מִכֶּם יִמְלֹא יָדוֹ (ז) כִּזְנוֹ וּבְאֶחָיו: (רש"י)

שפתו חכמים (ו) פִּירוּשׁ מִתְחַלֵּה הוּא הַזְכוּרִים כֹּהֲנִים לְמִקְוֶה וּכְשֶׁחֲטָאוּ כִּעֲגֹל וְהִקְרִיבוּ קִרְבָּן לְעֹבְדֵי הַיָּדוֹם וְאֵתֵם תִּהְיוּ תַּחְתֵּם כֹּהֲנִים לְמִקְוֶה וְאִתְּמַר תִּתְחַנְכוּ כִּי מִלּוֹי יָד מוֹרֵה עַל הַחִינוּךְ כְּשֶׁנִּכְנַס לְדַבֵּר לִהְיוֹת מוֹחֲזֵק מֵאֹתוֹ יוֹם וְהִלְאָה כִּדְפִירֵשׁ"י לְעִיל כִּפְרָשַׁת תְּרוּמָה: (ז) וְאִף עַל פִּי שְׁלֹא הוֹזְכַר בְּהַרְיָגָה רַק אֶחָיו וְקִרְוָיו וְרַעְיוֹ מִיִּשְׂרָאֵל אִתְּמַר כִּזְנוֹ לְרַבּוֹתָא שְׁאִפִּילוֹ אִם הִיא כִּזְנוֹ הִיא הוֹרְגוֹ לְקְדוּשַׁת הַשָּׁם: (שפתו חכמים)

אבן עזרא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה. וְכִבְרֵי אִמְרֵי לֵהֶם כְּמוֹ וַיִּצַר ה' אֱלֹהִים וְרַבִּים כִּכָּה. וּמִלַּת מֵלֹאֵוֹ. דְּקִדּוּקוֹ זָר. כִּי פִּעֵם הוּא פִּעַל יוֹצֵא וּפִעֵם עוֹמֵד וְהַבְּנִין קָל: וְטַעַם כִּי אִישׁ בִּבְנֵוֹ. אִפִּילוֹ יִהְיֶה הָעוֹבֵד בְּנוֹ אוֹ אֶחָיו שִׁיִּהְרַגְהוּ. וְהַשְׂכַּר הוּא שִׁיתוֹן עֲלֵיכֶם בְּרַכָּה. וְזֶהוּ בַּעַת הַהִיא הַבְּדִיל ה' אֶת שֶׁבֶט הַלְוִי. וְהַטַּעַם שֶׁאִמְרֵי לֹא הַשָּׁם זֶה הַטַּעַם בְּהַר סִינַי. עַל כֵּן אִמְרֵי וְאֵלֶּה תוֹלְדוֹת אֶהְרֹן וּמֹשֶׁה. בְּיוֹם דְּבַר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי. וְהִנֵּה כֹּהֵן נַעֲשֶׂה הַמִּשְׁכָּן נִבְדֵּל אֶהְרֹן וּבְנָיו לְשֵׁרֵת הַשָּׁם וְכֵן הַלְוִיִּם. אִזְּוֹ הִיתָה מַחְלֻקֵת קָרַח כִּי בְּכוֹר הִיא כֹּהֵן לְקַח הַשָּׁם הַלְוִיִּם תַּחַת הַבְּכוֹרִים שִׁיִּהְיוּ קְדוּשִׁים בְּעִבּוֹר שֶׁהֵם הָעֹלֹת וְהַשְּׁלָמִים זָבָחוּ עַל הַמִּזְבֵּחַ שֶׁנַּעֲשֶׂה לְפָנֵי הָעֵגֶל: (אבן עזרא)

אור החיים מֵלֹאֵוֹ. לֹא נוֹדַע מִלְּוָאִים אֵלּוֹ מֵהַ יְגִידוֹ, וְאִם עַל הַרִיגַת הַקְּרוֹבִים הִלָּא כִּבְרֵי עֲשׂוּ מֵהַ שְׁעִשׂוּ, וְהַמְּפָרְשִׁים אִמְרוּ כִּי פְסוּק זֶה מְדַבֵּר מֵהַ שֶׁאִמְרֵי קוֹדֵם הַמַּעֲשֶׂה, וְקִשָּׁה לְמַה לֹּא כָּתְבוּ בְּמִקְוֶה, וְנִרְאָה כִּי פְסוּק זֶה בְּמִקְוֶה מוֹנֵחַ, וְהַכּוֹוֹנָה הִיא לְצַד שְׁעִשׂוּ בְּנֵי לְוִי מַעֲשֶׂה הָאִמּוֹר בְּסִמּוּךְ שֶׁהִרְגוּ כְּשֶׁלֶּשֶׁת אֲלָפֵי אִישׁ וְהוּא מַעֲשֶׂה אֲשֶׁר אֵינּוּ נַעֲשֶׂה כִּיּוֹצֵא בּוֹ עַל יְדֵי בַחֲיִנַת הַצַּדִּיקִים כִּידוּעַ, וְצֵא וְלִמַּד מֵאִמְרֵם ז"ל (מִכּוֹת ז'). שֶׁאִמְרוּ בֵּית דִּין שֶׁהִיוּ הוֹרְגִים אֶחָד לְזֵי שְׁנַיִם וְיֵשׁ אֹמְרִים לְעֵי שְׁנַיִם הִיתָה נִקְרָאת בֵּית דִּין קְטַלְנִית, וּבְנֵי לְוִי הִרְגוּ בְּיוֹם אֶחָד כִּג' אֲלָפֵי אִישׁ

ויש לחוש בזה לחסרון האושר וסימן הגריעות שיחסרו אורות נשמת העושה כזה לו יהיו שיהרוג כפי הדין סוף כל סוף זה יגיד האכזריות שהיא בחינת הרע, לזה בא איש האלהים ואמר להם **מלאו ידכם** אין פירושה לשון ציווי אלא פירושו הודעה כי הן היום יהיו מלואכם ידכם פירוש כחכם לה' ואין במעשה זה הכרת חוסר האושר אלא אדרבא מילוי אורות הנפש, והטעם הוא **כי איש בבנו** וגוי וזה הוא מעשה המצויין לאברהם אבינו שבו היה לו השלימות דכתיב (בראשית כ"ב) וישלח אברהם את ידו וגוי' וכתוב עתה ידעתי וגוי' כי ברך אברכך, והוא אומרו **ולתת עליכם היום ברכה** מלבד שבזה השגתם שלימות יד הקודש עוד **לתת עליכם ברכה**.

עוד נתכוין לומר בדקדוק תיבת **עליכם** ולא אמר לכם שיכוין לומר גם כן שהחסרון שנחסר על ידם אינו קרוי חסרון אלא אדרבה ברכה גרמו במעשיהם, והרי זה דומה לאילן שזומרין אותו להצלחתו בהסרת ענפים הרעים כמו כן באמצעות הריגת עושי רשע מבני ישראל שנמשלו לגפן (תהלים פ') והוא אומרו **ולתת עליכם** פירוש על סיבתכם **היום ברכה** פירוש לישראל שבהם היה החסרון שזולת זה היה בית מיחוש לכל ישראל, וכפי זה טעם שאמרו בית דין ההורגת א' לע' שנה וכו' הוא במציאות שאינו דומה מציאות שלפנינו מבי' טעמים, הא' כי כאן הרגו חביביהם וזה יגיד בחינת הפלגת אהבתם בבורא, ועוד שהיה מציאות שזולת זה תדבק הרעה לכל ישראל ובאמצעות זה שב ה' מחרון אפו: (אור החיים)

ספורנו **מלאו ידכם היום לה'**. הקנו שלמות לידכם היום שתהיינה מוכנות לעבדו במקדשו: **כי איש בבנו ובאחיו**. כי כל אחד מכם כבר הוקדש לה' בבנו, בענין המילה שעשיתם במדבר, ובאחיו, בהריגת היום ולכן מלאו ידכם בטוב הכונה והשלימו הכנתכם לה' לעבודתו: **ולתת עליכם היום ברכה**. ומלאו ידכם גם כן באופן שיתן השם יתברך עליכם היום ברכה, וזה שתהיה מגמת פניכם לשמור משפטו ובריתו, כאמרו כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו. יורו משפטיך ברך ה' חילו ופעל ידיו תרצה: (ספורנו)

דעת זקנים **ולתת עליכם היום ברכה**. ומכאן זכו בני לוי שברכן משה בזאת הברכה אע"פ שלא ברכן יעקב וגם בני ראובן ברכן לפי שקיימו ברכתו [צוואתו] לעבור חלוצים לפני אחיהם: (דעת זקנים)

[ל] וַיְהִי מִמְחֻרַת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַתֶּם חֲטָאתֶם חֲטָאָה גְדֹלָה וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל-יְהוָה אֲוִלִי אֲכַפֶּרָה בְּעַד חֲטָאתְכֶם:

אונקלוס וְהָוָה בְּיוֹמָא דְּבִתְרוּחִי וַאֲמַר מֹשֶׁה לְעַמָּא אַתּוֹן חֲבִיתוֹן חוֹבָא רַבָּא וְכַעַן אֲסַק קְדָם יְיָ מְאִים אֲכַפֵּר עַל חוֹבִיכוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְהָוָה בְּיוֹמָא אַחֲרֵי וַאֲמַר מֹשֶׁה לְעַמָּא אַתּוֹן חֲבִיתוֹן חוֹבָא רַבָּא וְכַדוֹן אִיִּסְק וְאַצְלִי קְדָם יְיָ הַלְוֵאִי אִיִּכְפֵּר עַל חוֹבִיכוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י **אכפרה בעד חטאתכם**. חָסִים כּוֹפֵר וּקְנוֹת וּסְתִימָה לְנֹגֵד (ח) חֲטָאתְכֶם, לְהַבְדִּיל בִּינֵיכֶם וּבֵין חֲטָאָה: (רש"י)

שפתי חכמים (ת) פירוש דרש"י סזר כל צעד שצמקרא פירושו נגד וכלן אין נופל לשון נגד לכ"פ דהאי אכפרה אינו לשון כפרה אלא לשון קנוח וסתימה. ואם כן שפיר נופל זו לשון נגד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויהי ממחרת. יום רדתו: **ועתה אעלה**. לשוב אל ההר להתנפל לפני השם לכפר על ישראל כאשר פירשתי. אולי יכתוב לוחות אחרות לכרות ברית עם ישראל וזהו הנה אנכי כורת ברית כי הלוחות כשטר עדות: (אבן עזרא)

בעל הטורים **אכפרה**. ב' במס' דין ואידך אכפרה פניו במנחה זהו שאמרו לעולם יהא אדם זהיר בתפלת המנחה. אכפרה בעד חטאתכם להתפלל עליכם מתי אכפרה פניו במנחה: (בעל הטורים)

ספורנו **אתם חטאתם חטאה גדולה**. דעו גודל חטאתכם כי אמנם בידיעתו תהיה תשובה בלי ספק, כאמרו כי פשעי אני אדע וכאמרו אך דעי עונך: (ספורנו)

[לא] וַיָּשָׁב מֹשֶׁה אֶל-יְהוָה וַיֹּאמֶר אֲנִי חַטָּא הָעַם הַזֶּה חֲטָאָה גְדוֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהִים: **זָהָב:**

אונקלוס וַתֵּב מֹשֶׁה לְקָדֶם יְיָ וַאֲמַר בְּבָעוּ חַב עֲמָא הָדִין חוּבָא רַבָּא וַעֲבָדוּ לְהוֹן דְּחָלָן: (אונקלוס)

יונתן וַתֵּב מֹשֶׁה וַצְלִי קָדֶם יְיָ וַאֲמַר בְּמִטּוּ מִינְךָ רַבּוֹן כָּל עֲלֻמְיָא גְלִי קָדְמְךָ חֲשׂוּבָא הִי כְּנִהוּרָא וַכְּדוֹן חַב עֲמָא הָדִין חוּבָא רַבָּא וַעֲבָדוּ לְהוֹן דְּחָלָן דְּזָהָב: (תרגום יונתן)

רש"י **אלהי זהב**. אתה הוא שגרמת להם, (א) שהשפעת להם זהב וכל חפצם, מה יעשו שלא יחטאו (וימא פ: ברכות לז.). משל למלך, שהיה מאכיל ומשקה את בנו ומקשטו, ותולה לו כיס צלוארו ומעמידו בפתח בית זונות, מה יעשה הבן שלא יחטא (ברכות ע:): (רש"י)

שפתי חכמים (א) דק"ל למה אמר משה אלהי זהב ולא אמר אלהי סתם אלא כן היה כוונתו אתה הוא שגרמת להם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **וישב**. אמר הנגיד כי אנא מבולע הלמי"ד. כמו אל נא. ופירוש אל מגזרת הואל. וזה רחוק רק אנא אל נא תעשה ככה. ופירוש אנא כמו פיוס או דרך הודאה כמו זה וככה אנה ה' כי אני עבדך: (אבן עזרא)

אור החיים **חטא העם וגו'**. אולי שיכוין לומר על דרך אומרם ז"ל (סוטה ג'). אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות, וזה הוא חסרון הנפש, והוא אומרו **חטא** פירוש נחסר מהארת נפשו, ובזה עשו להם וגו', וזה הוא א' מטענות שבהם יזכה האדם ליום הדין, כי בעשותו החטא לא היה דעתו שלם, והגם שיענש על אשר גרם לעצמו החסרון במחשבות הכיעור אף על פי כן לא ידמה

לאם יהיה נדון על מעשה הרע בדעתו השלימה:

עוד ירצה על פי מה שקדם לנו (קידושין מ'). כי בע"ז יענש האדם גם על המחשבה לבד, והוא אומרו כנגד המחשבה **חטא העם** הזה וכנגד המעשה אמר **ויעשו להם** וגו': (אור החיים)

כלי יקר **אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב.** יש בבקשה זו כמה ספיקות כי מה ראה משה להגדיל החטא כשבקש על המחילה כי אין זה דרך של כל מליץ יושר, ועוד שנראין דבריו סותרין כי מדקאמר ויעשו להם אלהי זהב אתה גרמת להם כו' אם כן היה דעתו להקטין החטא, ועוד מהו ויעשו בו"ו משמע כאילו הפסיק הענין ופשוטו משמע כי הוא פירוש על חטאה גדולה, ועוד למה פרט חטא זה יותר מן חטא ג"ע וש"ד שעברו כמו שפירש"י בפסוק ויקומו לצחק.

והנה כבר אמרנו שלא היה שם ג"ע וש"ד ממש. והראיה על זה, כי מה שפירש שהרגו את חור לא יתכן, כי הרגוהו קודם עשיית העגל ופסוק ויקומו לצחק נאמר אחר עשייתו, אלא לפי שכל הדברות היו ה' מול ה' אנכי כנגדו לא תרצת, לא יהיה לך כנגדו לא תנאף, וכשעברו על אנכי ולא יהיה לך דומה כאילו עברו גם על לא תרצת ולא תנאף כי מאן דעביד הא נפיל בהא, וכבר מצינו שש"ד וג"ע שניהם נקראו חטאה גדולה כי בש"ד נאמר (בראשית ד. יג) גדול עוני מנשוא. ובג"ע נאמר (שם לט. ט) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת. וא"כ כשאמר משה אנא חטא העם הזה חטאה גדולה רמז לבי עבירות אלו ג"ע וש"ד ואח"כ התודה גם על עון העגל ואמר ויעשו להם אלהי זהב ולא רצה לכוללו בכלל ג"ע וש"ד להורות דווקא ב' אלו גדולים אבל חטא העגל אינו גדול כל כך שהרי יש להם התנצלות כי אתה גרמת להם בעבור רוב זהב שהשפעת להם, מה שאין כן בב' אלו כי אין להם שייכות אל התנצלות זה וכל עיקר כוונת משה היתה להקטין עון העגל אשר בעבורו אמר ה' לכלותם, אבל בעבור ג"ע וש"ד את"ל שמתו מספר עברו עליהם מ"מ אין כולם ראויין לכליה בעבורם וכל שכן לפי מה שכתבנו שלא היה שם ג"ע וש"ד ממש כמו בן מלשון לצחק ולא אמר ויקומו ויצחקו אלא שעשו עון המביא לידי צחוק.

ואמר ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך. לפי שאמר אולי אכפרה בעד חטאתכם, היה לו לומר אולי יכפר ה' בעד חטאתכם כי משה אין בידו לכפר, ועל חטאתם מבעי ל"ל מה בעד, אלא לפי שמשה מסר נפשו על ישראל ואמר אכפרה הנני כפרה בעדכם כי ראשיהם קרבן אשם של העם, ע"כ אמר אם תשא חטאתם ואם אין, בין תשא בין לא תשא מחני נא כ"א תשא חטאתם ותקח אותי כפרה בעדס א"כ מחני ואם לא תשא אזי ג"כ מחני כי איככה אוכל וראיתי באבדן מולדתני.

וכפי פשוטו נ"ל שעיקר הכוונה במלת ועתה כמו שמצינו במרגלים כתיב ג"כ (במדבר יד. יז) ועתה יגדל נא כח ה', כי אמר הקב"ה למשה לכלותם ולעשות אותו לגוי גדול ומשה אמר פן יאמרו מבלתי יכולת ה' וגו', ואע"פ שכשיהיה זרעו של משה לגוי גדול ויבאו אל הארץ לא יוכלו האומות לומר מבלתי יכולת, מ"מ ביני וביני יתחלל השם ואני חפץ ועתה יגדל נא כח ה' גם בדורות הללו. כך בקש משה כאן ועתה אם תשא חטאתם ומקרא מסורס הוא כמשפטו בהרבה מקומות כאילו אמר אם תשא חטאתם אז ועתה, תעשה זה עתה ותיכף ואל תדחני בלך ושוב וזרעם יבואו לארץ או זרעי כי סוף סוף ביני וביני יתחלל השם.

ועוד נ"ל שלא בקש למחות העון לגמרי, אלא שלא יגבה חובו עתה בבת אחת לעשות בהם כליה עתה כרגע אבל לא היה חושש אם יגבה חובו מעט מעט בדור ודור ונעתר לו ה' ואמר ועתה לך נחה את העם וגוי' וביום פקדי ופקדתי עליהם את חטאתם להפרע מהם מעט מעט כי זה חסד אלהים. (כלי יקר)

[לב] וְעַתָּה אִם-תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם-אֵין מַחְנֵי נָא מְסַפְּרָה אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ:

אונקלוס (אונקלוס) וְכַעֲנָן אִם שִׁבְקַת לְחוּבֵיהוֹן וְאִם לֹא מַחְנֵי כְּעֹן מְסַפְּרָה דִּי כָּתַבְתָּא:

יונתן (אונקלוס) וְכַדּוֹן אֵין תִּשְׁבּוֹק לְחוּבֵיהוֹן שְׁבּוֹק וְאֵין לֹא מַחְנֵי פְדוֹן מִן סִפְרָ צְדִיקָא דְכָתַבְתָּא לְשָׁמִי בְּגוֹיָהּ: (תרגום יונתן)

רש"י ועתה אם תשא חטאתם. הרי טוב, איני אומר לך מחנני: ואם אין מחנני. וזה מקרא קלר, וכן הרבה: מספרך. מכל התורה (ב) כולה, שלא יאמרו עלי שלא הייתי כדאי לבקש עליהם רחמים: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) ואף שלא נתנה התורה כבר כתב משה מזכראשית עד מתן תורה כדפרישית. אי נמי התורה העתידה להכתב מידו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ועתה. כבר פירשתי בספר דניאל וספרין פתיחין. כי כל הגזרות על הכללים ועל הפרטים הם במערכות שמים. וככה הודו חכמים בני חיי ומזוני. רק השם יוסיף בעבור יראתו כאשר פירשתי: (אבן עזרא)

הרמב"ן ועתה אם תשא חטאתם. לשון רש"י אם תשא חטאתם הרי טוב ואיני אומר לך מחנני, ואם אין מחנני, וזה מקרא קצר, וכן הרבה. מספרך, מכל התורה כלה, שלא יאמרו עלי שאיני כדאי לבקש עליהם רחמים. וא"כ מה תשובה השיבו הקב"ה מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, ואין אחר למחות מספרו. ואולי יאמר אין אני מוחה אלא מי שחטא לי ואתה לא חטאת לי, וזה איננו נכון:

ור"א אמר כי מספרך אשר כתבת, כמו דינא יתיב וספרין פתיחו (דניאל ז י). והספרים לדעתו הם מערכות השמים שגזרות השפלים תלויין בהם, ואמר מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, לומר לא אמחה אותך רק אמחה מן העם החטאים אשר חטאו לי במחשבתם ולא נהרגו, והוא מה שאמר (בפסוק לה) ויגוף ה' את העם:

ואיננו נכון בעיני, כי מלבד הנהרגים בחרב בני לוי והמתים במגפה היו רוב הקהל חוטאים לו כאשר כתבתי (בפסוק ז):

ולפי דעתי, כי משה אמר ועתה אם תשא חטאתם, ברחמך, ואם אין מחנני נא תחתם מספר החיים ואסבול אני ענשם, כענין שאמר הכתוב (ישעיה נג ה) והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו מוסר שלומנו עליו ובחבורתו נרפא לנו,

והקב"ה השיבו, החוטא אמחה מספרי, ולא אותך שלא חטאת: (הרמב"ן)

אור החיים **ועתה וגו'**. יתבאר על דרך אומרם (ב"ר פכ"א) אין ועתה אלא תשובה, והוא מה שטען משה לפני ה' כי עשו ישראל תשובה על הדבר הרע:

אם תשא חטאתם. פירוש מוטב, וצריך לדעת למה לא השלים דבריו, ואולי ששיעור דבריו הם על זה הדרך, **ועתה** פירוש הנה ישראל חזרו בתשובה, וזה כנגד מה שמהם אבל כנגד מה שממנו יתברך אין ידוע אם ה' יקבל תשובתם על חטא הגדול אם לא, לזה גמר אומר **אם תשא חטאתם** כי התשובה צריכה שב ומקבל:

ואם אין מחני וגו'. פירוש לצד שבאמצעות כל מה שעבר בין ישראל ובין ה' ב"ה יזכה הסרסור הנאמן בזכות המגיע לו בכל מצוה, ובפרט במתן תורה כמה זכות יעלה למשה ביגיעתו עם ישראל והכל כתוב בספר זכרון לפניו, ומעתה אם לא ישא לחטאתם צריך למחות מספר כל זכיותיו של משה שנכתבו באמצעות זכותם של ישראל, והשיבו ה' כי אין דבריו אמת בזה, כי דוקא החוטא עצמו הוא אשר ימחנו ה' מספרו אחר שנכתב בספר, אבל מי שזכה באמצעותו לא יפקע זכותו אשר זכה בו לצד שחזר בו הלה והרשיע.

עוד ירצה ע"פ דבריהם ז"ל (זוהר ח"ג רע"ג). שאמרו כי כל נשמות דור המדבר היו ענפי נשמת משה, ומעתה כשלא ישא חטאתם הנה החסרון נוגע למשה, לזה אמר **מחני וגו'**, והשיב ה' כי לא ירעו הענפים אלא לעצמן ולא לבחינת שורש הנשמה, והוא אומרו **מי אשר חטא לי** דוקא הוא **שאמחנו מספרי**, אבל בחינת נשמת משה לא.

עוד ירצה כי אם לא ישא חטאתם הנה גם הוא חטא הרבה פעמים לפניו כמו שמצינו לו שאמר (לעיל ה' כ"ב) למה הרעותה וכיוצא בזה, ואם כן גם חטאו לא ישא וצריך למחות וגו' ח"ו, והשיב הבורא **מי אשר חטא לי** פירוש כי ישתנה חטאו מחטא ע"ז שכפרו באלהי ישדאל וחסרו האלהות כפי מה שנצטוו כי מעשה האמצעי יהיה בערך ישראל בגדר עקירת הכל, והוא מה שדקדק לומר **חטא לי** מה שאין כן שאר חטאים שימחול על ידי תשובה בלא עונש, והנה כל התווכחות משה עם ה' אינה אלא למחול מיד ויהיו נכתבים בספר צדיקים אבל לא לענין שיש להם תקוה אחר תוכחות על עון כי זה פשיטא שיתכפר, והוא מה שדקדק לומר **מספרך אשר כתבת פירוש** כי ג' ספרים כתובים למעלה אחד של צדיקים וכו', ואחד של רשעים, וא' של בינונים, והם הנפתחים בראש השנה, ספר שהוא של צדיקים הקדוש ברוך הוא כותבו ומניחו לפניו, והוא מה שאמר **מספרך** פירוש אותו שכתבת אתה לא אותם שנכתבים על ידי הזולת, והוצרך לפרש **אשר כתבת** כי מכינוי מספרך אינו מובן שחוזר על ספר הצדיקים כי הכל הוא של הקב"ה שהוא אדון הכל, ובמסכת ר"ה (ט"ז:) דרשו הכתוב על זה הדרך מספרך זה ספרן של צדיקים אשר כתבת זה ספרן של בינונים ע"כ, ולדבריהם ז"ל יתבאר על פי אומרם ז"ל (קידושין מ'): לעולם יראה אדם עצמו כאלו חציו זכאי וחציו חייב, וכן אמרו במקום אחר (בדכות ס"א): שאין להעריך אדם עצמו אלא בבינוני, ומעתה יתבארו דברי משה על זה הדרך כי משה היה מעריך עצמו בבינוני כמשפט כל איש ישראל, ולזה אמר כי אם לא ישא לפשע ישראל הנה נגרע מערך זכיותיו ולא מבעיא מערך צדיק אלא אפילו מבינוני כאמרו אשר כתבת:

או ירצה כי באמצעות ישראל אם יצדיקו יעמוד חי במדרגת צדיק כי רבים זכיותיו ואם לא ישא לפשעם לא מלבד שלא ירויח תוספת זכיות להכריע זכיותיו כדי שיקרא צדיק, אלא אדרבה יחשב לו זכות הראשון לגריעות כשיענשו כי טוב היה אם לא היה מה שקדם מהטוב והבן:

עוד יכוין רועה נאמן לומר כנגד מה שקדם אליו במאמר ה' ואעשה אותך לגוי גדול, ואמר לפניו שאם לא ירצה ה' לישא חטאתם בוחר הוא שימחהו מספרו אשר כתב פירוש כי בעת אשר אמר אליו ואעשה אותך לגוי גדול הלא היא כתובה בספר הישר מאת שיצאת מפי אל עליון ובהכרח להתקיים שאפילו בקללה אמרו ז"ל (מכות י"א). קללת חכם אפילו על תנאי ומכל שכן דבר טוב שיצא מפי עליון הרי הוא כתוב לעד ולאות, ולזה מתפלל שאם לא ימחול לישראל שימחהו וממילא אין מקום לקיים שבועת האבות, והשיב ה' כי לא תקום ולא תהיה שימחה אלא וגו' אבל מה שדבר טוב על משה יקום לעולם, וכן היה דכתיב (דה"א כ"ג) ובני רחביה רבו למעלה ואמרו ז"ל (ברכות ז'). למעלה מס' ריבוא: (אור החיים)

ספורנו אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך. הן תרצה לשאת חטאתם והן שלא תרצה לשאת, מחה את הזכיות שלי מספרך ושים לחשבונם, כדי שיזכו לסליחה: (ספורנו)

דעת זקנים **מחני נא**. פירש"י מכל התורה. ותימה שעדיין לא נכתבה תורה ופירש רשב"ם מספרך זה ספר החיים שאדם נכתב בו בר"ה והכי אמרי' בר"ה מספרך אלו הבינונים אשר כתבת אלו הצדיקים. ד"א אם אין אתה מוחל להם א"כ היאך תמחול על ספרך אשר שברתי אם תמחול לי מחול להם כי אין משוא פנים בדבר והשיב לו הקב"ה מי אשר חטא לי וגו' כלומר הם גרמו לך והפשיעה שלהם היא אבל אתה כדין עשית שהם לא היו ראויין לקבל הלוחות ומ"מ הוא נמחק מכל פרשת ואתה תצוה שאין משה נזכר בה לפי שקללת חכם אפי' על תנאי היא באה: (דעת זקנים)

[לג] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה מִי אֲשֶׁר חָטָא-לִי אֶמְחִנּוּ מִסְפָּרַי:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה מִן דִּי חַב קְדָמִי אֶמְחִנֵּה מִסְפָּרַי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה לָּא חָמִי לְמִימְחֵי שְׂמָךְ אֶלְהוּ מֵאן דְּחַב קְדָמִי אֶמְחִינֵיהּ מִסְפָּרַי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויאמר וגו'. אמר הגאון זהו וינחם ה'. כי אמר להשמיד הכל. והטעם הנה לא אמחה מספרי רק אשר חטא לי במחשבתו. על דרך למען תפוש את בית ישראל בלבם. ולא נהרגו כי לא עבדו וזהו ויגוף ה' את העם בעבור שנעשה העגל. ובא ספק לאנשים בסתר: (אבן עזרא)

ספורנו מי אשר חטא לי אמחנו מספרי. מי הוא שחטא לי שאמחה מספרי את זכיותיו כדי שיזכה לסליחת עון כנגדם זה לא היה לעולם, כי הדין לפני הוא הפך זה, כי אמנם ישא כל אחד עונש עונו ויקבל שכר זכיותיו שאין מצוה מכבה עבירה, כל שכן שלא אשים זכיותיך לחשבונם: (ספורנו)

[לד] ועתה לך | נחה את-העם אל אשר-דברתי לך הנה מלאכי ילך לפניך
וביום פקדי פקדתי עליהם חטאתם:

אונקלוס ובען איזל דבר ית עמא לאתר די מללית לך הא מלאכי יהד קדמך וביום
אסערותי ואסער עליהון חוביהון: (אונקלוס)

יונתן וקדון איזיל דבר ית עמא לאתר דמלילית לך הא מלאכי יטייל קדמך וביום
אסערותי ואסער עליהון חוביהון: (תרגום יונתן)

רש"י אל אשר דברתי לך. יש כאן לך אל כל דבור במקום (ג) אליך, וכן לדבר לו
על אדוניהו (מלכים-ח ב, יט.): הנה מלאכי. ולא (ד) אני: וביום פקדי וגו'. עתה שמעתי
אליך מלכותם יחד, ותמיד תמיד כשאפקוד עליהם עונותיהם, ופקדתי עליהם
מעט מן העון הזה עם שאר העונות, ואין פורענות באה על ישראל שאין זה קצת
מפרעון עון העגל: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) פירוש אף על פי שכל לי ולך ולו ולהם הסמוכים אל כל דבור
מפורשים בלשון עלי עליך עליו עליהם כמו שמבואר בפרשת חיי שרה על פסוק
כאשר דבר לי הכא פירוש אליך ממך משום דלא מנינו שדיבר לאדם אחר על
משה וכן לדבר לו דגבי אדוניהו פירוש נמי אליו ממך אבל אין פירוש עליו: (ד)
דק"ל הא הקב"ה רוצה לייסרן ומה זה שאמר הנה מלאכי ילך לפניך הא זה טובה
להם לכ"פ ולא אני ר"ל דזה רעה היה דמתחלה היתה השכינה עממה עמהם:
(שפתי חכמים)

אבן עזרא ועתה. אל אשר דברתי לך. אל מקום הכנעני. וזה כדרך כעם כי בעבורך
נשאתי חטאתם ואתה שאהבת אותם כל כך לך נחה אותם: **וביום**. תחלת כל
שנה יום הפקידה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ועתה לך נחה את העם. כי אחרי שנחמתי מלכותם נחם אתה אל אשר
דברתי לך, אל מקום הכנעני והאמורי וגו', אבל לא רצה להזכיר כן שזה דרך
כעס, כאומר מה שדברתי לך אעשה לכבודך, אבל לא אשא חטאתם, **כי ביום**
פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, אפקוד אותם עליהם אחרי בואם אל הארץ, וזה
רמז לעת שיגלו ממנה, או למה שאמרו רבותינו (סנהדרין קב.). שאין לך פורענות
שאין בה אוקיא מעון העגל: (הרמב"ן)

בעל הטורים הנה מלאכי ילך לפניך. מלאכי עולה בגי' מאה ואחד. ילך עולה כמנין
הלכה רמז למה שאמרו אינו דומה מי ששונה פרקו ק' פעמים לשונה פרקו ק"א
שעיי"כ ילך ההלכה לפניו. גם הנה. עולה כמנין הלכה. גם ישקני מנשיקות "פיהו"
עולה מאה ואחד. הנה מלאכי אותיות מיכאל שהוא מלאכי המיוחד לי: (בעל
הטורים)

ספורנו אל אשר דברתי לך. באמרו אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה וגו':

וביום פקדי. שיוסיפו לחטוא כמו במרגלים: **ופקדתי עליהם חטאתם**. זה החטא, ולא אוסיף עוד עבור לו, כענין ואם רעה תמצא בו ומת וכן הורה באמרו שם עד אנה ינאצוני העם הזה כי מאחר ששנו באולתם הם מוחזקים להוסיף לאשמה בה, כאמרם ז"ל (יומא פרק יום הכפורים) כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו, כלומר נעשית עליו כהיתר: (ספורנו)

[לה] ויגוף יהוה את-העם על אשר עשו את-העגל אשר עשה אהרן: (ס)

אונקלוס ומחא יי ית עמא על די אשתעבדו לעגלא די עבד אהרן: [ס] (אונקלוס)

יונתן וחבל מימרא דיי ית עמא על דגחון לעגלא דעבד אהרן: (תרגום יונתן)

רש"י ויגוף ה' את העם. מיתה בידי שמים, לעדים בלח התראה: (רש"י)

אבן עזרא ויגוף. אולי לא היתה המגפה בשנה הראשונה. רק ספר הכתוב מה שהיה אחרי נסעם מהר סיני: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויגוף ה' את העם. לא ספר הכתוב כמה היו המתים במגפה, כאשר ספר הנהרגים ביד בני לוי, וכאשר פירש במגפה של דבר קרח (במדבר יז יד), ושל בעל פעור (שם כה ט). אולי לא מתו במגפה אחת, אבל נגפם ה' למות בלא עתם, כענין שכתוב כי אם ה' יגפנו או יומו יבא (ש"א כו ז). ואולי לא חשש למנותם, כי כן לא מנה המתים בתבערה (במדבר יא א) ובקברות התאוה, שנאמר (שם יא לג) ויך ה' בעם מכה רבה מאד. אבל הנופלים על יד בני לוי פרט לכבודם, לומר שהרגו רבים בעם ולא פחדו מהם כי על ה' בטחו:

ואמר **על אשר עשו את העגל**: שלא היו מן המשתחיים לו והזובחים לו, אבל היו מן העושים אותו, כלומר מן הנקהלים על אהרן והמביאים לו הזהב. ובעבור שאמר שנענשו על מעשה העגל, לא על עבודתו, והם לא עשאוהו, פירש אשר עשה להם אהרן במצותם. ואונקלוס תרגם על דאשתעבדו לעגלא דעבד אהרן, ירצה לומר כי המגפיים והמנשקים וחפצים בו הם שהיו במגפה, ואונקלוס לא יתן בתרגומו מעשה אחד לשנים. וכן כל אשר עושים שם הוא היה עושה (בראשית לט כב) תרגם וכל דעבדין תמן על מימריה הוה מתעבד:

והמגפה הזאת היתה אחרי שהרג משה העובדים והתפלל עליהם, ואמר **ואם אין מחני נא**, כי בעבור שהיה מוסר נפשו עליהם רחם עליהם הקב"ה, ואמר לו להעלותם אל הארץ ושישלח עמהם מלאך, ורצה לנכות להם מן העון הגדול כדי שיהיו ראויים לזה, ושלח המגפה הזאת בהם, או שגזר עליהם כן והחל הנגף: (הרמב"ן)

אור החיים אשר עשה אהרן. צריך לדעת לאיזה ענין אמר זה, ואולי שהקפיד ה' על שגרמו לאהרן קדוש ה' לחטוא כי חטא אדם גדול לו יהיה כחוט השערה יקפיד ה' עליו למאוד.

או ירצה להוציא הלעז מעל אהרן כי ישראל הם שעשו העגל אשר עשה אהרן כי מעשה אהרן עליהם יחשב, או לצד שאנסוהו או לצד שהם עשו עיקר המעשה

שהוא הכישוף שבו יצא מדבר: (אור החיים)

ספורנו על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן. בהסכמתם הוציא לפועל מי שעשה לעגל מסכה, אותו הדבר אשר עשה בו מעשה אהרן, בציירו ובהשליכו באש, כמו שהעיד באמרו ויצא העגל הזה: (ספורנו)

שמות פרק-לג

א וידבר יהוה אל-משה לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים אל-הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעה אתננה:

אונקלוס ומליל יי עם משה איזל סק מפא את ועמא דאסקתא מארעא דמצרים לארעא די קנימית לאברהם ליצחק וליעקב למימר לבניך אתננה: (אונקלוס)

יונתן ומליל יי עם משה איזיל איסתלק מפא דלמא יתקף רתח רוגזי בעמא ואישצינון בגין כן טייל אנת ועמא דאסיקתא מארעא דמצרים לארעא דקנימית לאברהם ליצחק וליעקב למימר לבניך איתנינה: (תרגום יונתן)

רש"י כך עלה מזה. ארץ ישראל גבוה מכל הארצות, לכך נאמר עלה. דבר אחר, כלפי שאמר לו נשבעתי הכעס לך רד, אמר לו נשבעתי לזון לך עלה: אתה והעם.
כאן לא אמר ועמד: (רש"י)

אבן עזרא וידבר לך עלה מזה. כי ההולך לפאת שמאל עולה הוא. על כן ירד אברם מצרימה. כי הוא בדרום. וכל זה אעשה בעבור שבועתי לאברהם ליצחק וליעקב: (אבן עזרא)

הרמב"ן (א-ה) ואחרי זה חזר ואמר לו (בפסוק א) עלה מזה אתה והעם, לומר כי המגפה לא תמחה חטאתם לשכני בתוכם, והזכיר אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב, ואמר (בפסוק ב) וגרשתי את הכנעני וגוי, כי בעבור המגפה שהביא או גזר עליהם נמחה קצת חטאתם, ונתרצה להם מעט להזכיר זכות אבותם ושיקיים להם השבועה להביאם אל ארץ טובה ארץ זבת חלב ודבש, ורמז לו שלא תשחת הארץ ולא תחנף תחת יושביה מפני חטאתם, ושיגרש כל ששה העממים שהובטחו מתחלה עליהם:

ואמר דרך רצוי (בפסוק ג) כי לא אעלה בקרבך, לטובתך, פן אכלך בדרך, בקשי ערפך. והנה בכאן לישראל שתי פורעניות, האחת שלא ישרה שכינתו בתוכם, והשנית שישלח מלאך לפני משה עד שיגרש את האומות, אבל אחר שירשו את הארץ לא הבטיחם אפילו במלאך לעזור להם, כי לכך הזכיר "בדרך". ועל כל זה אמר (בפסוק ד) וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא שתו איש עדין

עליו,

כאבלים :

והנה השם רחמן מלא רחמים, וכאשר ראה שהתאבלו חזר ואמר בדרך רחמים אמור לבני ישראל (בפסוק ה), כי עד עתה הזכיר "עמד" (לעיל לב ז) ו"העם" (בפסוק א), ועתה יזכירם בשמם החביב, וצוה לאמר להם כי לטובתם לא אעלה בקרבם שלא אכלה אותם כרגע, אבל הטיבו אשר עשו להנחם ולהתאבל על חטאתם, וכן יעשו תמיד, ואדעה מה אעשה להם, כלומר אפקוד חטאתם לדעתך, כפי התאבלם והנחמם על עונם, כי אני בוחן לב וחוקר כליות. ועל דרך האמת יהיה ואדעה מה אעשה לך כי בדעת הרחמים יעשה בהם, כמו ואם לא אדעה (בראשית יח כא). וכבר פרשתיו (שם כ ד"ה זעקת): (הרמב"ן)

בעל הטורים העלית. ג' דין ואידך ושמעו מצרים כי העלית בכחך. העלית מן שאול נפשי. מלמד ששקול שעבוד גליות נגד גיהנם וזהו העלית מארץ מצרים העלית מן שאול נפשי : (בעל הטורים)

אור החיים לך עלה מזה. הזכיר לשון עליה, אולי שירמוז למה שאמרו ז"ל (שבת פ"ח). שהעדי שהתנצלו ישראל נטל משה, והוא העליה שרמז לו באומרו עלה מזה פירוש מזה שעבר, ולזה דקדק לומר גם כן תיבת אתה שלא היה צריך לומר כיון שעמו היה מדבר אלא לומר אתה תעלה ולא זולתך שאדרבה ירידה היתה להם, ואומרו **והעם** פירוש ילך עמד :

לאמר. טעם אומרו לאמר, כי לשון זה האמור בדברי ה'. לא היה שוה לכולם יש מהם שאמר לו בלשון זה ויש מהאבות שאמר לו בלשון אחר כמבואר מן הכתובים, לזה אמר לאמר פירוש שכוונת האמירה לכולם הוא לזרעך וגו' : (אור החיים)

ב וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלֵּאךָ וְגַרְשָׁתִי אֶת-הַכְּנַעֲנִי הָאֹמֵרִי וְהַחֲתִי וְהַפְּרָזִי הַחֲתִי וְהַיְבוּסִי :

אונקלוס וְאֶשְׁלַח קְדָמְךָ מִלֵּאכָא וְאֵתְרָךְ יְת פְּנַעְנַאי אֲמוֹרָאִי וְחַתָּאִי וּפְרִזָּאִי חֲתִי וַיְבוּסָאִי : (אונקלוס)

יונתן וְאֵיזְמוֹן קְדָמְךָ מִלֵּאךְ וְאֵיִתְרָךְ עַל יְדוֹי יְת פְּנַעְנַאי אֲמוֹרָאִי חֲתִי וּפְרִזָּאִי חֲתִי וַיְבוּסָאִי : (תרגום יונתן)

רש"י וְגַרְשָׁתִי אֶת הַכְּנַעֲנִי וְגו'. שָׁסָה לְאוֹמוֹת הֵן, וְהַגְּרָגְשִׁי עֵמֶד וּפְנֵה מִפְּנֵיהֶם מַחֲלוּ : (רש"י)

אבן עזרא וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלֵּאךְ. לַעֲזֹרְךָ וְלֹא אָמַר הַמִּלְאךְ הַנּוֹדֵעַ כִּי הֵשֵׁם בְּקִרְבוֹ : (אבן עזרא)

אור החיים וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלֵּאךְ. מכאן מוכח כי עד עתה הנה דעת קדוש מסכמת לכניסת משה לארץ ולהנחילה לישראל, והגם שאמר (לעיל ו' א') עתה תראה, שהרי הוא אומר עלה וגו' וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלֵּאךְ לְגַרְשׁ הַזֵּי אוֹמוֹת, ואולי כי בשביל שנתן נפשו על ישראל במעשה העגל נתבטל גזירת עתה תראה וגו' : (אור החיים)

ספורנו ושלחתי לפניך מלאך. שר צבא ה' שנראה ליהושע: (ספורנו)

ג אל-ארץ זבת חלב ודבש כי לא אעלה בקרבך כי עם-קשה-לערוך אתה פן-אכלה בדרך:

אונקלוס לארעא עבדא חלב ודבש ארי לא אסלק שכנתי מבינד ארי עם קשי קדל אנת דילמא אשצינד בארחא: (אונקלוס)

יונתן לארע עבדא חלב ודבש ארום לית אפשר דאיסלק שכנית יקרי מביניכון ברם לא יהי יקרי שרי במדור משריתיהון ארום עם קשי קדל אנת דילמא אישציניכון בארחא: (תרגום יונתן)

רש"י אל ארץ זבת חלב ודבש. אני (ה) אומר לך להעלותם: כי לא אעלה בקרבך. לכן אני אומר לך (ו) ושלחתי לפניך מלאך: כי עם קשה עורף אתה. וכשכניתי בקרבכם ואתם ממרים (ז) בי, מרבה אני עליכם זעם: אכלך. לשון כליון: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) שקחי אלעיל שאמר לו עלה מזה וכו' ולא על דסמיך ליה וגרסתי את הכנעני וגו' אל ארץ זבת חלב וגו': (ו) שטעם הוא אלעיל שאמר הנה מלאכי ילך לפניך ולמה כי לא אעלה וגו' ולא ששז אל הסמוך לו על לך עלה מזה: (ז) והא דכתיב ילך נא ה' בקרבנו כי מה קשה עורף הוא דמשמע לדרכה משום שהוא קשה עורף ראוי שילך השם ביניהם והוא סותר מה שנא' כאן כבר תיקון רש"י ז"ל שם ואמר כי מלת כי במקום אם ופירוש אם עם קשה עורף הוא וימרה בך וכו' אתה תסלח לעונינו וגו'. הרא"ם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא כי לא אעלה בקרבך. לא יעשו משכן כי לא אשכון תוך בני ישראל: וטעם פן אכלך בדרך. אם יעשו פעם אחרת כמעשה הזה מיד אכלם. ובא פתח קטן תחת גדול ולא נדגש הלמ"ד כי המשפט להיותו כן. כמו אחוך שמע לי: (אבן עזרא)

אור החיים פן אכלך וגו'. שאינו דומה המכעיס את רבו בפניו לשלא בפניו, ואומר בדרך כאן רמז שלא לכל הזמנים הוא אומר כן אלא לזמן היותם בדרך אבל בעיר עז לנו יעלה בקדבנו.

או ירצה ע"פ מאמר אנשי אמת כי המדבר היה מקום מושבו של ס"מ הרשע, ולזה היה כמה פעמים מתגבר והורג מהם לסיבה המזדמנת להם מהחטא ועיין בדברי הזוהר (ח"ב קנ"ז). בפירוש פסוק המדבר הגדול והנורא, ולזה אמר פן אכלך בדרך פירוש באמצעות המזדמן בדרך והבן: (אור החיים)

ספורנו אל ארץ זבת חלב ודבש. עלה מזה שהוא מקום חורב, וצריכים אתם להתפרנס בו על ידי נס שאינכם ראויים לו, ולך אל ארץ זבת חלב ודבש שיוכלו להתפרנס שם שלא על ידי נס: כי לא אעלה בקרבך. לפיכך אני אומר עלה מזה

אתה והעם, ולא. תמתינו לחנות ולנסוע על פי ה', כי לא אעלה בקרבך: **פן אכלך בדרך**. כי בהיותי שוכן בתוכם יהיה עונש עונותיכם יותר גדול: (ספורנו)

יד וישמע העם את-הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא-שתו איש עדין עליו:

אונקלוס וישמע עמא ית פתגמא בישא הדין ואתאבלו ולא שויו גבר תיקון זיניה עלוהי: (אונקלוס)

יונתן וישמע עמא ית פתגמא בישא הדין ואתאבלו ולא שויו גבר ית תיקון זיניה דאתנהב להון בסיני דביה שמא רבא וקדישא חקיק ומפרש עלוי: (תרגום יונתן)

רס"י הדבר הרע. שאין השכינה שורה ומהלכת עמם: איש עדין. כתרים שניתנו להם בחורב כשאמרו נעשה ונשמע (שבת פח.): (רס"י)

אבן עזרא וישמע העם את הדבר הרע. ומהו. הוא הכתוב אחריו ויאמר ה' אל משה אמור אל בני ישראל וכמוהו ויאמר ה' אל משה במדין וכבר פירשתי הגם לחם יוכל לתת. כי כמוהו ויצו שחקים ממעל וכבר צוה שחקים וככה זה: ואין צורך לתקון הגאונים שעשו ככה תמיד: (אבן עזרא)

בעל הטורים עדין. ג' במס'. דין ואידך וצבי עדין לגאון שמהו. במתג ורסן עדין לבלום. בשביל שנתגאו בצבי עדים כמו שדרשו רז"ל בשביל רוב זהב וכסף שנתת להם עשו עגל זהב ע"כ לא שתו איש עדין ונסתמה פיהם שלא היה להם פתחון פה כמו מתג ורסן שבולם עדין של סוס: (בעל הטורים)

כלי יקר ולא שתו איש עדין עליו. יש מקשים אחר שמעצמם לא שתו עדים עליהם מהו זה שחזר ואמר ועתה הורד עדיך מעליך. ונ"ל שהיו כאן ב' מיני עדי, האחד הוא, סתם עדי חח ונזם וחלי שהיו מתקשטים בהם. הב' הוא, אותן הכתרים שנתנו להם בחורב על אמרם נעשה ונשמע. ובפעם ראשון כששמעו הדבר הזה שאמר הקב"ה כי לא אעלה בקרבך והרי הם כמנוודים לשמים ע"כ ויתאבלו ולא שתו איש עדין, מדקאמר איש עדין ולא אמר בני ישראל כמ"ש אח"כ ויתנצלו בני ישראל עדים ש"מ שמדבר בעדי המיוחד לכל איש ואיש לפי עשרו העשיר ירבה והדל ימעט, וקבלו עליהם תשובה בעבור החטא הנמשך מן העדי כמ"ש ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב וגו'. אבל אותן ב' כתרים שקבלו בחורב לא פרקו כי היה נראה להם כפריקת עול התורה כאילו אמרו אין לנו חלק בתורה ובכתרה, על כן נאמר להם שנית ועתה הורד עדיך מעליך אפילו אותן ב' כתרים ועל זה נאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב. אותו עדי הניתן להם בהר חורב ואמר כאן בני ישראל ולא אמר איש עדין לפי שכל ישראל היו שוים בו כעשיר כהלך.

ומהרי"א פירש, שהאדם יש לו הרבה מיני עדי והיו קצתם עליהם וקצתם לא היו עליהם ומתחילה לא שתו עליהם עדים שלא היו עדיין עליהם, אבל אותן שהיו עליהם כבר לא הורידו לכך נאמר ועתה הורד עדיך אפילו זהו שכבר עליך. וגם לפירושינו מיושב למה הזכיר לשון הורדה בפעם ב' ולא בראשון לפי שהעדי של הר חורב היה תמיד עליהם משא"כ בסתם עדי. (כלי יקר)

[ה] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה אָמַר אֶל-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אַתֶּם עִם-קִשָּׁה-עֲרֹף רַגְעֵי אֶחָד אֲעִלֶּה בְּקִרְבְּךָ וְכִלְיֹתֶיךָ וְעֵתֶךָ הוֹרֵד עֲדִיךָ מֵעֲלֶיךָ וְאֲדַעָה מֶה אַעֲשֶׂה-לָּךְ:

אונקלוס וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה אֵימַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּן עִם קִשִּׁי קִדְל שְׁעָה חֲדָא אֲסַלֵּק שְׁכִנְתִּי מִבִּינְךָ וְאִשְׁיִצִּינְךָ וְיִכְעֹן אֲעֲדִי תִיקוֹן זִינְךָ מִנְךָ וְגִלִּי קִדְמִי מֶה אַעֲבֹד לָךְ: (אונקלוס)

יונתן וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה אֵימַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּן עִם קִשִּׁי קִדְל שְׁעָא חֲדָא קְלִילָא אִיסְלֵק אִיקֶר שְׁכִינְתִּי מִבִּינְךָ וְאִשְׁיִצִּינְךָ וְכִדּוֹן אֲעֲדִי תִיקוֹן זִינְךָ מִינְךָ דְאִתְגַּלִּי קִדְמִי מֵאֵן אַעֲבֹד לָךְ: (תרגום יונתן)

רש"י רגע אחד מעלה בקרבך וכלייתך. אם מעלה בקרבך ואתם ממרים בי בקשיות ערפכם, אזעום עליכם רגע אחד, שהוא שיעור זעמי, שנאמר חזי כמעט רגע עד יעצר זעם (ישעיה כו, כ.), ואכלה אתכם, לפיכך טוב לכם שאשלה מלאך: ועתה. פורענות זו תלקו (ח) מיד, שתורידו עליכם מעליכם: ואלענה מה מעשה לך. בפקודת שאר העון, אני יודע (ט) מה שצבתי לעשות לך: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) כלומר זה מעשה לך מיד כלומר לא שמלת ועתה מתחייב ממה שקדם כמו ועתה הנה אשתך קח ולך ועתה שני בניך וגו' כי אי אפשר לפרש כן כי המאמר הקודם הוא לטובתם שקולח המלאך ואינו הולך הוא בעצמו ופסוק ועתה הורד עדיך הוא לפורענות ואם תאמר הא לעיל כתיב הם עלמון הורידו עדים מעליהם דכתיב ולא שתו איש עדיו עליו ויש לומר דלעיל לא הורידו אלא לפיפעה כדרך האבלים אבל הקב"ה אמר להם שורידו לעולם: (ט) לא פעל ידי הורדת עדים ידע מה לעשות להם כמוזן מן הכתוב כי אין הורדת העדי סבה שידע מה לעשות להם: (שפתי חכמים)

בעל הטורים הורד. ג'. הורד עדיך. באף עמים הורד אלהים. הורד אותם אל המים בגדעון. על שאמר לו הורד עדיך היה משה ירא מפני האף והחמה כדכתיב באף עמים הורד וכמו דהכא היה עכו"ם התם נמי הורד אותם אל המים להפריד עובדי ע"ג שכל הכורע על ברכיו לשתות סימן שעבד ע"ג והציגם לבדם: (בעל הטורים)

ספורנו רגע אחד מעלה בקרבך וכלייתך. אתם מתאבלים על מה שאמרתי כי לא מעלה בקרבך והוא אמנם טוב לכם, שאם מעלה בקרבך אכלה אותך בהיותך עם קשה עורף בלתי פונה לשמוע קול מורים, עם היותך מוכן לשלמות בהכנה רוחנית קנויה במעמד הר סיני: ועתה הורד עדיך מעליך. אותה ההכנה הרוחנית הנתונה לך באותו המעמד הנכבד הורידה מעליך, כי האל יתברך אחר שנתן המתנה לא יקחנה מן המקבל בלתי רצון המקבל, כאמרם ז"ל (פרק סדר תעניות אלו) דגמירי דמיהב יהבי משקל לא שקלי: ואלענה מה מעשה. לך. שלא תהיה ראוי לעונש אז כל כד גדול: (ספורנו)

דעת זקנים **ועתה הורד עדיך מעליך**. תימה שהרי כבר נאמר ולא שתו איש עדיו עליו. וי"ל שלא היה דעתם להניחם אלא לפי שעה וסבורין להחזירן לאחר מכן לכך נאמר הורד עדיך לא כשאתם סבורין אלא הורד לגמרי ולא תשובו להחזירם והר' יוסף קרא ז"ל פי' ולא שתו איש עדיו עליו הם בגדים חמודים ונאים שלבשו בשעת מתן תורה כדכתיב ויכבסו שמלותם אבל הורד עדיך הם הכתרים שניתנו להם בשעה שאמרו נעשה ונשמע ופרקו אותם מלאכי חבלה בשעה שעבדו לעגל כדמסיק במסכת שבת וזה שאמר ויתנצלו בני ישראל שנטלו מלאכי חבלה ולא כתיב וינצלו. ד"א ולא שתו כלי זנין כי אמרו לא נלך להלחם כי אם בלכת הקב"ה עמנו והוא אמר הורד עדיך עד שאדע מה אעשה לך כי אלך עמכם: (דעת זקנים)

ו ויתנצלו בני ישראל את עדיהם מהר חורב:

אונקלוס וְאַעֲדִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל יָת תְּקוּן זַיְנֵיהוֹן מְטוֹרָא דְחֹרֵב: (אונקלוס)

יונתן וְאַתְרוֹקְנוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן תְּיָקוֹן זַיְנֵיהוֹן דְּשִׁמְא רַבָּא מְפָרֵשׁ כְּתִיב בְּהוֹן דְּאַתְנִיבּוּ לְהוֹן לְמִתְנָה מִן טָוֹר חֹרֵב: (תרגום יונתן)

רש"י את עדים מהר חורב. את העדי שהיה (י) בידם מהר חורב: (רש"י)

שפתי חכמים (י) לא שהסירו עדים צעוד שהיו זהר חורב שהרי לא הסירו עדים אלא אחרי מעשה העגל ויחסר ש"ן וכאלו כתיב שמהר חורב. (קל"ט) ואם תאמר הא כבר כתיב ולא שתו איש עדיו עליו ואם כן למה הולכך הקב"ה לכוות ועתה הורד וכו' (כח"י) כי מעלמם נמנעו ולא שתו כל עדים עליהם אלא קלח וכשנלפטו מפי השי"ת סלקו כל העדיים לגמרי והפשיטום מהם וע"פ עוד תירוצים אחרים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויתנצלו בני ישראל את עדיהם. מן עדים. והם בגדי תפארת ותכשיטים כמו הנזמים והטבעות. על דרך ואעדך עדי. כי התאבלו על דבר העגל: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ויתנצלו בני ישראל את עדיהם. כי בשמעם זה התנצלו ויתפרקו מכל עדי יותר ממה שעשו תחלה. ואונקלוס שתרגם בעדי, תקון זין, דעתו כדברי האומר בבראשית רבה (עין שמו"ר מה ב) זינאות חגר להם, כלומר שחגר להם הקב"ה בשעת מתן תורה כלי זיין להנצל מכל פגע ומלאך המות, כמו שדרשו (שמו"ר לב א) חרות על הלוחות (לעיל לב טז), חירות ממלאך המות, והם שמותיו של הקב"ה. והנה ישראל קבלו עליהם את המיתה ברצון נפשם מפני עונש העגל, וזה ענין תשובה גדולה וחרטה בחטאם: (הרמב"ן)

י ומשה יקח את האהל ונטה-לו | מחוץ למחנה הרחוק מן-המחנה וקרא לו אהל מועד והיה כל-מבקש יהיה יצא אל-אהל מועד אשר מחוץ למחנה:

אונקלוס ומשה נסיב ית משכנא ופרסה לה מפרא למשריתא ארחיק מן משריתא

וְקָרִי לָהּ מִשְׁכַּן בַּיִת אוֹלָפָנָא וַיְהִי כָּל דְּתַבַּע אוֹלָפָן מִן קָדָם יְיָ נִפְק לְמִשְׁכַּן בַּיִת
אוֹלָפָנָא דִּי מִבְּרָא לְמִשְׁרִיתָא : (אונקלוס)

יונתן ומִשָּׁה נְסִיבוֹנוֹן וְטַמְרִינוֹן בְּמִשְׁכַּן אוֹלָפָן אוֹרִייתָא דִּילִיָּה בְּרַם יֵת מִשְׁכַּנָּא
נְסִב מִתַּמָּן וּפְרַסִּיָּה לִיָּה מִבְּרָא לְמִשְׁרִיתָא אַרְחִיק יִתִּיָּה מִן מִשְׁרִית עֲמָא דְאַתְנָדוֹן
תַּרְוִין אֲלָפִין אֲמִין וְהָוָה קָרִי לִיָּה מִשְׁכַּן בַּיִת אוֹלָפָנָא וְהָוִי כָּל מֵאן דְּהָדַר בְּתַתּוֹבָא
בְּלָב שְׁלִים קָדָם יְיָ הָוָה נִפִּיק לְמִשְׁכַּן בַּיִת אוֹלָפָנָא דְמִבְּרָא לְמִשְׁרִיתָא מוֹדִי עַל
חֻבְיָהּ וּמִצְלִי עַל חֻבְיָהּ וּמִצְלִי וּמִשְׁתַּבֵּק לִיָּה : (תרגום יונתן)

רש"י ומִשָּׁה. מֵאוֹתוֹ עוֹן וְהִלְחָה: יִקַּח אֶת הָאֵהָל. לְשׁוֹן הוֹוֵה הוּא, לֹקַח אֵהָלוֹ
וְנוֹטָהוּ מִחוּץ לְמַחֲנֵה, אָמַר, מְנוּדָה (פ) לְרַב מְנוּדָה לְתַלְמִיד: הִרְחַק. אֲלֵפִים (ב)
אָמַה, כַּעֲנִין שְׁנֵאֲמַר אֲךָ רַחוּק יִהְיֶה צִינִיכָם וְצִינִיו כְּאֲלֵפִים אָמַה צְמֵדָה (יהושע ג, 7):
וְקָרָא לוֹ. וְהִיָּה קוֹרָא לוֹ אֵהָל מוֹעֵד, הוּא צִית וְעַד לְמַצְקֵי תוֹרָה: כָּל מַצְקָא ה' .
מִכֵּאֲן לְמַצְקָא פְּנֵי זָקוֹן, כְּמַקְבֵּל פְּנֵי שְׁכִינָה: יֵאֵל אֵל אֵהָל מוֹעֵד. כְּמוֹ יוֹאֵל. דְּבַר
אֲחֵר וְהִיָּה כָּל מַצְקָא ה', אֲפִילוֹ (מ) מִלְּאֲכֵי הַשְּׂרֵת כְּשֶׁהִיוּ שׂוֹאֲלִים מִקוֹם שְׁכִינָה,
חֲזַרְיָהֶם אֹמְרִים לָהֶם הֲרִי הוּא צְאֵהֲלוֹ שֶׁל מִשָּׁה: (רש"י)

שפתו חכמים (פ) פִּירוּשׁ יִשְׂרָאֵל מְנוּדִים לְרַב שְׁהוּא הַקְּב"ה גַּם מְנוּדִים לְתַלְמִיד
כְּלוֹמַר לִי שְׁאֲנִי תַלְמִיד שֶׁל הַקְּב"ה: (ב) וְהַטַּעַם כְּדִי שִׁיָּהוּ רִשְׁאִין כָּל מַצְקֵי ה'
לְצוּאֵל אֵל הָאֵהָל צִיּוֹם הַשְּׂרֵת כְּמוֹ צִיּוֹחוֹ צִיּוֹמֵי יְהוֹשֻׁעַ: (מ) מְרִיבֵי דְכָל מְרַבָּה לִיָּה:
(שפתו חכמים)

אבן עזרא ומִשָּׁה יִקַּח. עֵתִיד תַּחַת עֵבֶר. עַל דֶּרֶךְ יַעֲשׂוּ עַגֵּל בַּחוּרֵב : הָאֵהָל. אֵהָל שְׁלוֹ.
כְּמוֹ וַיִּבְאוּ הָאֵהָלָה. וְהִנֵּה מִשָּׁה נִבְדַּל מִיִּשְׂרָאֵל בְּעֵבֹר הַכְּבוֹד שִׁדְבַר עֲמוֹ. זֶה הָיָה
אֲחֵר שֶׁהוֹרִיד הַלּוּחוֹת הַשְּׁנַיִם כְּתוּבִים וְהַחֲלוּ יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הַמִּשְׁכָּן וְקָרָא
לְאֵהָלוֹ אֵהָל מוֹעֵד כִּי הַשֵּׁם נוֹעַד לוֹ שֶׁם עַד שֶׁנַּעֲשֶׂה הַמִּשְׁכָּן וְאִין מוֹקֵדָם וּמֵאוֹחַר
בַּתּוֹרָה. וַיִּיָּאֵל כִּי זֶה הוּא אֵהָל הַמִּשְׁכָּן וְסִפֵּר הַכְּתוּב אֲנִי הָיָה הַמִּשְׁכָּן לְפָנַי שִׁיקִימוּ
הַדְּגָלִים הַחֲמִשִּׁים יוֹם : (אבן עזרא)

הרמב"ן ומִשָּׁה יִקַּח אֶת הָאֵהָל. כְּתַב רִשְׁי"י (לְהֵלֶן בַּפְּסוּק יֵא) הַדְּבַר הַזֶּה הָיָה מִשָּׁה
נוֹהֵג מִיּוֹה"כ עַד שֶׁהוֹקֵם הַמִּשְׁכָּן, לֹא יוֹתֵר, שֶׁהָרִי בִּי"ז בַּתְּמוּזָה נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת,
בִּי"ח שֶׁרָף אֶת הָעֵגֶל וְדָן הַחוּטָאִים, בִּי"ט עֵלָה וְעָשָׂה שֵׁם אַרְבַּעִים יוֹם, בְּרִי"ח אֲלוּל
נֹאמַר לוֹ (לְהֵלֶן לְד ב) וְעֵלִית בְּבִקֵּר לְקַבֵּל לּוּחוֹת שְׁנִיּוֹת וְעָשָׂה שֵׁם אַרְבַּעִים יוֹם
אֲחֵרִים, בַּעֲשֵׂרָה בַּתְּשֵׁרִי נִתְרַצָּה הַקְּב"ה לְיִשְׂרָאֵל וּמִסַּר לוֹ לּוּחוֹת הָאֲחֵרוֹנוֹת וִירַד,
הַתַּחִּיל לְצוּוֹת עַל מִלְּאֲכַת הַמִּשְׁכָּן וְעִשְׂאוּהוּ בְּאֶחָד בְּנִיּוֹן, וּמִשְׁהוֹקֵם הַמִּשְׁכָּן לֹא
נִדְבַר עֲמוֹ אֲלֵא מִשֵּׁם. וְכֵן דַּעַת רַבִּי אֲבֵרָהֶם שֶׁהִיָּה כָּל זֶה אֲחֵר שֶׁהוֹרִיד אֶת הַלּוּחוֹת
הַשְּׁנִיּוֹת, וְאִין מוֹקֵדָם וּמֵאוֹחַר בַּתּוֹרָה :

וְאִינוּ נִכּוֹן בְּעִינֵי, כִּי מֵה טַעַם לְהַזְכִּיר זֶה בְּכֵאֵן בְּאַמְצַע הַפְּרִשָּׁה, וְדַבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ
בְּכָל הַמְּדַרְשִׁים שֶׁעָשָׂה מִשָּׁה זֶה בְּעֵבֹר חֲטָא הָעֵגֶל, דְּרַשׁ מִשָּׁה, מְנוּדָה לְרַב מְנוּדָה
לְתַלְמִיד, וְכְמוֹ שֶׁהַזְכִּיר רִשְׁי"י (שם) אֲנִי בְּכַעַס וְאַתָּה בְּכַעַס אִי"כ מִי יִקְרַבֶּם. וְאִם
הָיָה הוֹצֵאת הָאֵהָל אֲחֵרֵי יוֹה"כ, הִנֵּה גַם הַקְּב"ה גַּם מִשָּׁה בְּרַצוֹן הָיוּ. אֲבָל הַנִּרְאָה
כִּי בַיּוֹם רַדְתּוּ בִּי"ז בַּתְּמוּזָה שֶׁרָף הָעֵגֶל וְדָן עוֹבְדָיו, וַיְהִי מִמַּחֲרַת אָמַר לָהֶם שִׁיעֲלָה

אל ה' לכפר עליהם, ועלה אל ההר ששם הכבוד, וזהו וישב משה אל ה' (לעיל לב לא), והתפלל תפלה קצרה **אנא חטא העם הזה**, והשם ענה אותו **מי אשר חטא לי, ועתה לך נחה את העם**, והחל בהם הנגף (פסוקים לג~לה), וצוה לו לך **עלה מזה אתה והעם** (פסוקים א~ג), והוא הגיד זה לישראל, ויתאבלו **ויתנצלו את עדים** (פסוקים ד~ו). אז ראה משה כי הדבר ארוך מאד ולא ידע מה יהא בסופו. **ולקח האהל ונטה לו חוץ למחנה** (פסוק ז) שתהיה שכינה מדברת לו משם, כי איננה שורה בקרב העם, ואם יהיה האהל בקרב המחנה לא יהיה לו הדבור משם. ואמר (שם) **והיה כל מבקש ה'**, טעם, שיהי כל מבקש ה' יוצא אליו. והכתוב ישלים לספר (בפסוקים ח~יא) כל מה שהיה בעוד האהל שם עד שהוקם המשכן, והוא מיוה"כ עד אחד בניסן על דעת רבותינו (שבת פז:):

וראיתי בפרקי רבי אליעזר (פרק מו) רבי יהושע בן קרחה אומר, ארבעים יום עשה משה בהר, קורא בדת מקרא ביום, ושונה בדת משנה בלילה. ולאחר ארבעים יום לקח את הלוחות וירד אל המחנה. בי"ז בתמוז שבר את הלוחות והרג את חוטאי ישראל, ועשה ארבעים יום במחנה עד ששרף את העגל וכתתו כעפר הארץ והכרית עבודה זרה מישראל והתקין כל שבט במקומו. ובר"ח אלול אמר לו הקב"ה עלה אלי ההרה, והעבירו שופר במחנה שהרי משה עלה להר שלא יתעו עוד אחר ע"ז, והקב"ה נתעלה באותו שופר, שנאמר (תהלים מז ו) עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר. וכן התקינו חכמים שיהיו תוקעין בשופר בר"ח אלול בכל שנה ושנה. עד כאן דברי אגדה זו:

ואם כן יהיה ומשה יקח את האהל וכל הפרשה (פסוקים ז~יא) מי"ח בתמוז עד סוף ארבעים ומיוה"כ עד אחד בניסן:

אבל לא יבא זה כהוגן ממה שאמר הכתוב (דברים ט יח יט) ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי וגו', וכתוב (שם ט כה) ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם. ואי אפשר שיהיה כל זה בארבעים יום האחרונים אחר שנאמר לו (להלן לד א) פסל לך ועלה אלי ההרה, כי היו ברצון, וכבר ביטל להשמיד אתכם: (הרמב"ן)

בעל הטורים **והיה כל מבקש ה' יצא**. מכאן שצריך אדם לגלות כדי שילמוד תורה: (בעל הטורים)

ספורנו **וקרא לו אהל מועד**. להודיע ששם יועד אליו ה' יתברך ולא במחנה ישראל: (ספורנו)

דעת זקנים **ומשה יקח את האהל**. אלו הכתרים שנטלו מהן וזכה משה ונטלן כדמסיק במסי' שבת והיינו דכתיב אחר ויתנצלו מאותם כתרים קרן עור פניו. וי"א שהוא מל' אהל [שהוא] ל' אורה כמו בהלו נרו: (דעת זקנים)

[ח] **וה'ה כפצאת משה אל-האהל יקומו כל-העם ונצבו איש פתח אהל ויהיטו אחר** **משה** **עד-בא** **האהלה**:

אונקלוס **והוה פד נפק משה למשכנא קמין כל עמא ומתעתדין גבר בתרע משכנה**

וּמִסְתַּפְּלִין אַחֲרָי מִשֶּׁה עַד דְּעָלַל לְמִשְׁפָּנָא : (אונקלוס)

יונתן וְהָוּה פִּד הָוּה נְפִיק מִשֶּׁה מִן מִשְׁרִיתָא וְאַזִּיל לְמִשְׁפָּנָא קִימִין כָּל רְשִׁיעֵי עֲמָא וּמִתְעַתְּדִין גְּבַר בְּתַרְע מִשְׁפָּנִיה וּמִסְתַּפְּלִין בְּעִנָּא בִישָׂא אַחֲרָי מִשֶּׁה עַד זְמַן מִיַּעֲלִיה לְמִשְׁפָּנָא : (תרגום יונתן)

רש"י והיה. לשון הווה: כלאת משה מן המחנה. ללכת אל (נ) האהל: יקומו כל העם. עומדים מפניו, ואין יושבין עד שנתכסה מהם: והביטו אחרי משה. לשבת, אשרי ילוד אשה שכך מוצטח שהשכינה תכנס אחריו לפתח אהל: (רש"י)

שפתי חכמים (נ) דק"ל למה כתיב כלאת משה אל האהל הל"ל כשנכנס משה אל האהל ומפרש לכלאת קאי איניחא שינא מן מחנה ישראל ולא קאי אהל: (רש"י) משה: (שפתי חכמים)

טו וְהִיא כְּבֹא מִשֶּׁה הָאֵהֶלָּה יִרְדַּ עֲמוּד הָעֵנָן וְעָמַד פְּתַח הָאֵהֶל וּדְבַר עִם-מִשֶּׁה:

אונקלוס וְהָוּה פִּד עָלַל מִשֶּׁה לְמִשְׁפָּנָא נְחִית עֲמוּדָא דְעָנְנָא וְקָאִים בְּתַרְע מִשְׁפָּנָא וּמִתְמַלְּל עִם מִשֶּׁה : (אונקלוס)

יונתן וְהָוּה פִּד אָעִיל מִשֶּׁה לְמִשְׁפָּנָא נְחִית עֲמוּדָא דְעָנָן וְקָאִי בְּתַרְע מִשְׁפָּנָא וּמִתְמַלְּל מִימְרָא דִּי עִם מִשֶּׁה : (תרגום יונתן)

רש"י ודבר עם משה. כמו ומדבר עם (ס) משה. תרגומו ומתמלל עם משה, שהוא כבוד השכינה, כמו וישמע את הקול (ע) מדבר אליו (במדבר ז, פט.), ואינו קורא מדבר אליו, כשהוא קורא מדבר פתונו הקול מדבר בינו לבין עצמו, וההדיוט שומע מאליו, וכשהוא קורא מדבר, משמע שהמלך מדבר עם ההדיוט: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) כלומר שהוא לשון הווה: (ע) הדלי"ת כדגש ובחירק תחת המ"ם ואינו קרוי מדבר בשו"א תחת המ"ם משום דמדבר משמע שהמלך מדבר עם ההדיוט אבל מדבר בחיר"ק פתונו הקול מדבר בינו וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה. גם זה היה אות שהיו רואים כל רגע שיבא ממחנה ישראל אל האהל מיד היה רואה עמוד הענן: (אבן עזרא)

יז וְרָאָה כָּל-הָעָם אֶת-עֲמוּד הָעֵנָן עָמַד פְּתַח הָאֵהֶל וְקָם כָּל-הָעָם וְהִשְׁתַּחֲוּוּ-אִישׁ אֶת-אֵהֶלָּה:

אונקלוס וְחָזַן כָּל עֲמָא יְתַּ עֲמוּדָא דְעֻנְנָא קָאם בְּתֵרַע מִשְׁפָּנָא וְקִימין כָּל עֲמָא
גִבְר בְּתֵרַע מִשְׁפָּנָה : (אונקלוס) וְסֻגְדִין

יונתן וְחָמֵן כָּל עֲמָא יְתַּ עֲמוּדָא דְעֻנְנָא קָאִי בְּתֵרַע מִשְׁפָּנָא וּמִן יָד קִימין כָּל עֲמָא
וְסֻגְדִין כָּל קִבֵּל מִשְׁפָּנָא כְּדִקְיִמין גִּבְר בְּתֵרַע מִשְׁפָּנָה : (תרגום יונתן)

רש"י והסתחוו. (פ) (לשכינה: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) לא לפתח אהלו של משה כמוזן מאיש פתח אהלו ספירושו לפתח
אהלו רק בעבור שעמוד ענן שם אמר איש פתח אהלו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וראה. וזה המעשה היה אחר פרשת ראה אתה אומר אלי. כי היא היתה
בקרב הארבעים יום שהתנפל על דבר העגל. ואחר כן ירד ופסל את הלוחות אז
עבר השם על פניו ויצא לידי מעשה מה שאמר לו וראית את אחורי: (אבן עזרא)

[יא] וְדַבֵּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה פָּנִים אֶל-פָּנִים כַּאֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ וְשָׁב אֶל-
הַמַּחֲנֶה וּמְשָׁרְתֹו יְהוֹשֻׁעַ בֶּן-נוּן נָעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל: (פ)

אונקלוס וּמִתְמַלֵּל יְיָ עִם מֹשֶׁה מִמְּלַל עִם מִמְּלַל כְּמָא דְמִמְלַל גִּבְר עִם חֲבֵרָה וְתַב
לְמִשְׁרִיתָא וּמְשׁוּמְשִׁנָּה יְהוֹשֻׁעַ בֶּר נֹון עוֹלִימָא לֹא עָדִי מְגוּ מִשְׁפָּנָא : [פ] (אונקלוס)

יונתן ומתמליל יי עם משה ממליל קבל ממליל קל דבורא הוה שמע ברם זיו אפין
לא הוה חמי היכמא דממליל גבר עם חבריה ומן בתר דאסתלק קל דבורא תאיב
למשריתא ומתני פתגמא לכנישתהון דישראל ברם משומשנייה יהושע בר נון
הוה טלי לא הות זייע מגו משפניה: (תרגום יונתן)

רש"י ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. ומתמלל עם משה: ושז אל המחנה.
לאחר שנדבר (ג) עמו, היה שז משה אל המחנה, ומלמד לזקנים מה שלמד, והדבר
(ה) הזה נהג משה מיום הכפורים עד שהוקם המשכן ולא יותר, שהרי בשבעה
עשר בתמוז נשתברו הלוחות (תענית כח:), וזי"ח שרף את העגל וזן את החוטאים,
וזי"ט (ו) עלה, שנאמר ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם וגו' (שמות לב, לז), ועשה
שם ארבעים יום ובהם רחמים, שנאמר ואתנפל לפני ה' וגו' (דברים ט, יח), ובראש
חדש אלול נאמר לו ועלית צדקך אל הר סיני, לקבל לוחות האחרונות, ועשה שם
מ' יום, שנאמר בהם ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים וגו' (שם י, ו), מה
הראשונים ברלון אף האחרונים ברלון, אמור מעתה, אמלעיים היו בכעס. זי'
בתשרי נתרכה הקב"ה לישראל בשמחה ובלב שלם, ואמר לו למשה סלחתי כדברך,
ומסר לו לוחות אחרונות, וירד והתחיל לכוותן על מלאכת המשכן, ועשאוהו עד
אחד בניסן, ומשהוקם לא נדבר עמו עוד, אלא מאהל מועד: ושז אל המחנה.
תרגומו ותב למשריתא, לפי שהוא לשון הוה, וכן כל הענין, וראה כל העם וחזן,

ונלצו וקיימין. והביטו, ומסתכלין. והשתחוו, וסגלין. ומדרקו, ודבר ה' אל משה
שיצוב אל המחנה, אומר לו אני זכעס ואתה זכעס, אם כן מי יקרצם: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) דאם לא כן למה היה שב אל המחנה אחר שדיבר הקב"ה עמו
פנים אל פנים והלא במקום שדיבר השם עמו שם היתה לירתו כדכתיב והיה כבא
משה האהלה וגו': (ה) ר"ל מסדר הלמוד מפני שקודם יום הכיפורים לא היה לו
פנאי ללמוד ולא ללמד מפני טרדות העגל ושהתפלל עליהם וקבלת לוחות
האחרונות אבל לקיחת האהל היה תיכף אחר מעשה העגל: (ו) ואם תאמר והלא
זכרתי יתרו וזכרתי עקב כתב שעלה זי"ח בתמוז. ויש לומר משום דזכרתי מסכת
תענית תירץ אביי על קושיא שהקשה שם תמוז דהאי שתא מלווי מלייה ורש"י ז"ל
כשרואה לפרש החשבון של מ' יום עם לילות לפי מנהג החדשים אחד מלא ואחד
חסר שתמוז לעולם חסר אומר זי"ח וכשרואה לפרש החשבון לפי מה שאמרו תמוז
דהא שתא מלווי מלייה אומר זי"ט. הרא"ם. (נח"י) ולי נראה דזין תמוז לתמוז
נתחלף לו דהא אביי אומר על אותו תמוז של שלוח מרגלים וזהו זכרונה שניה ואלו
תמוז של העגל הוא זכרונה ראשונה ע"ש. א"נ (נ"ל שהוא ר"ת אך נראה) שהעלי' היתה
זי"ח אבל חשבון של מ' יום לא היה כי אם זי"ט כי יום י"ח לא היה לילו עמו:
(שפתי חכמים)

אבן עזרא ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. בפרשה הסמוכה אפרשנו: ומשרתו
יהושע בן נון נער. והוא חיה מאה ועשר שנים. וחכמים אמרו כי שבע שנים כבש
ושבע שנים חלק אם כן היה בן חמשים ושש שנה ואיך קראו הכתוב נער. וככה
דקדוקו ומשרתו יהושע בן נון שירות נער: (אבן עזרא)

הרמב"ן ומשרתו יהושע בן נון נער. כתב ר"א חיה יהושע מאה ועשר שנים
(יהושע כד כט), וחכמים אמרו (זבחים קיח): כי שבע שנים כבש ושבע שנים חלק,
א"כ היה בן חמשים ושש שנה, ואיך יקראו הכתוב נער, וככה פירושו, ומשרתו
יהושע בן נון שירות נער. ועל דעתי דרך לשון הקדש שיקרא כל משרת נער, כי
בעל השררה הנכבד הוא האיש, והמשרת לו יקרא נער, וכן גחזי נערו (מ"ב ד יב),
יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ש"ב ב יד), וכן עשרה נערים נושאי כלי יואב
(שם יח טו), כי יואב לא ימסור כליו רק לאנשים גבורי חיל שעמדו על ידו. וכתוב
(יהושע ו כב) ולשנים האנשים המרגלים אמר יהושע, וכתוב (בפסוק שאחריו)
ויבאו הנערים המרגלים וגו', מפני שהיו משרתי העדה, מרגלים להם. וכן רבים,
וכן נערי המלך משרתיו (אסתר ב ב), ביאר שהם האנשים העומדים לפני המלך
משרתי גופו, לא משרתי החצר. וא"כ יאמר ומשרתו יהושע בן נון משרת תמיד
שלא ימוש מתוך האהל:

וטעם בן נון, בא בחירק תמורת סגול, וכן דברי אגור בן יקה (משלי ל א), שכן
לילה היה וכן לילה אבד (יונה ד י), אם בן הכות הרשע (דברים כה ב). ועם כל זה
אני תמה מדוע לא נמלט בשם הצדיק הזה אחד שיבא כמנהג. ואני חושב כי נהגו
לקרותו כן לכבוד, כי היה הגדול בתלמידי משה רבינו ויקראו לו בינון, כלומר
הנבון, כי אין נבון וחכם כמוהו, או יהיה ענינו יהושע שהבינה מוליד, יעשו נון

מלשון לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז): (הרמב"ן)

בעל הטורים **ידבר איש אל רעהו**. בגימ' שהוא מסביר לו פנים: (בעל הטורים)

אור החיים **ודבר ה' וגו' פנים אל פנים**. הכוונה בזה הוא כפי שיעור ההכנה שהיה עושה משה להקבלת פני שכינה לאותו שיעור תהיה ההשגה מפנים העליונים כי כפי אשר יכין אדם עצמו להשפעת הקדושה ישיג, ואומרו **כאשר ידבר איש אל רעהו**, יתבאר לדרכנו על דרך אומרו (משלי כ"ז) כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם פירוש כי הלבבות ישכילו בנעלם אם לאהוב אם לשנוא כי כפי אשר יכין האדם לבו לאהוב חבירו כמו כן יתבונן לב חברו לאהוב אותו, והוא אומרו **כאשר ידבר איש אל רעהו** שלא יאהבהו אם לא יכין לבו להיות גם הוא רעהו כמו כן דבר ה' פנים אל פנים, ומעתה יבחין אדם מה הוא עם קונו אם לבבו יתאוה ויחשוק בה' ובעבודתו הנה זה סימן כי ה' אהבו: (אור החיים)

ספורנו **פנים אל פנים**. ולא נופל וגלוי עינים אבל בעודו משתמש בחושיו: **כאשר ידבר איש אל רעהו**. ולא בחידות: **לא ימיש מתוך האהל**. למנוע שלא יכנס שם אדם מישראל, מפני שהיו כלם נזופים אז, והמקום היה מוכן לשריית שכינה, כענין אל תקרב הלום שנאמר למשה, בהיותו אז בלתי מוכן במספיק למקום: (ספורנו)

יב **ויאמר משה אל-יהוה ראה אתה אמר אלי העל את-העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר-תשלח עמי ואתה אמרת ידעתיה בשם וגם-מצאת**

אונקלוס **ואמר משה קדם יי חזי דאת אמר לי אסיק ית עמא הדין ואת לא הודעתני ית די תשלח עמי ואת אמרת רביתך בשום ואף אשפחתא רחמין קדמי: (אונקלוס)**

יונתן **ואמר משה קדם יי חמי מה דאנת אמר לי סליק ית עמא הדין ואת לא אודעתני ית מאן דאנת שלח עמי ואת במימך אמרת מנית יתך בשום טוב ואוף אשפחת רחמין קדמי: (תרגום יונתן)**

רש"י **ראה אתה אומר אלי**. ראה, תן עיניך ולבך על דברך, אתה אומר אלי וגו' ואתה לא הודעתני וגו', ואשר אמרת לי הנה אנכי שולח מלאך (שמות כג, כ), (ז) אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה: ואתה אמרת ידעתך בשם. הכרתך משאר בני אדם בשם חשיבות, (ח) שהרי אמרת לי הנה אנכי בא אליך בעצ הענן וגו' וגם כך יאמינו לעולם (שם יט, ט): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) כתב הרא"ם לפי דעתי שיצו נפל בספרים והיה לו לכתוב ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי וגו' כי מאמר הנה אנכי שולח וגו' קודם מעשה העגל נאמר ואף על פי שפרש"י שם כאן נתבאר שעתידין ישראל לחטוא ושכינה אומרת כי לא תעלה בקרבך וגו' מכל מקום מאמר ושלחתי לפניך מלאך שהוא

אחר מעשה העגל הוא העיקר (נח"י) ונראה לי שצריך לומר הנה מלאכי ילך לפניך שהוא מוקדם לפסוק ושלחתי לפניך וגם קזה הפסוק קרוב יותר לומר שטעות נפל בספרים ונתחלף בין הנה מלאכי ילך ובין הנה אנכי שולח וגו': (ת) דק"ל דמשמע מן הקרא דידיעת השם למשה לצד הוא צפרטות אצל לשאר בני אדם אין ידיעת השם והסגחתו צפרטות אלא בכללות וחלילה זה כי הסגחת השם צפרטות על כל זרואיו מקרני ראמים עד זילי כנים ל"פ צסס חצת חסיבות וכו': (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר משה. ראה. כאומר ראה הצרה שאני עומד בה. ועתה אומר דקדוק הפרשה: אמר הגאון ידעתך. כמו כבדתך. ואין זה נכון כי הנה אחריו ואדעך כאשר ידעתני: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי. היה זה בהר סיני בעלותו שם ביי"ט בתמוז, ולא הוצרך הכתוב לומר ויעל משה אל ה' ויאמר אליו ראה אתה אומר אלי, כי כל עת היות הכבוד שוכן בהר סיני בידוע ששם הדבור, וכן אמר (לעיל לב ל) ועתה אעלה אל ה', ואמר (שם לב לא) וישב משה אל ה', ששב אל המקום אשר עמד שם את פני ה':

ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. שאמרת לי הנה אנכי שולח מלאך (לעיל כג כ), ואין זו הודעה, שאין אני חפץ בו, לשון רש"י. ואיננו נכון בלשון הכתוב, ועוד, כי למה יאמר עתה כן, ובעת שנאמר לו הדבור ההוא שתק ממנו, וכי יבקש עתה להרויח בעבור מעשה העגל. אבל הענין, כי הקב"ה אמר בכאן למשה (בפסוק ב) **ושלחתי לפניך מלאך**, ומשה אמר לו לא הודעתני מי הוא המלאך שתשלח עמי, אם הוא מלאך הראשון ששמך בקרבו:

וזה טעם ואתה אמרת ידעתך בשם. שידעתני ורוממתני בשמך, וכן כתב ר"א (בפסוק כא). ועל דעתו המלאך אשר יבחרו בו הוא מיכאל. הבין בטוב שכלו בפסוקים כי המלאך הראשון רצוי למשה ולישראל אבל לא יוכל לדעת האמת כי לא שמע ולא ינבא: (הרמב"ן)

אור החיים ראה אתה אומר וגו'. כוונת הענין הוא כי לצד שעשאו שליח להעלות ישראל אל הארץ והוא אומרו **אתה אומר אלי העל וגו'** ושתף עמו עוד שליח א' מהעליונים דכתיב ושלחתי לפניך מלאך ומן הראוי היה להודיעו לדעת את מי ילך, לזה אמר **ואתה לא הודעתני** מי הוא המלאך אשר ילך עמי לדעת אם אסכים על הדבר או לא כי אין אדם משתתף בדבר עם מי שאינו מכירו, ואם תאמר שבעל כרחך אסכים ללכת עם המלאך שתתן לי בין אם יהיה נוח לי או לא הלא **אתה אמרת ידעתך בשם** פירוש אמרת לי שאותי גדלת מכל אשר אהבת מאומרו (לעיל ו' ג') וארא אל אברהם וגו' ושמי ה' לא נודעתני להם, הא למדת שאלי נודע בשמו יתברך המיוחד, והוא מה שאמר כאן **ידעתך בשם**, ושיעור תיבת **ידעתך** תאיר למולך כשיעור נודעתי במקומה והבן.

ואמר עוד וגם מצאת חן בעיני, תתבאר על פי דבריהם ז"ל (ילקוט קע"ג) שאמרו כשעלה משה למרום מצא רבי עקיבא שהיה דורש וכו' אמר משה לפני המקום שלח שליחות זה ביד ר' עקיבא שהוא יותר ממני והשיבו ה' כי אינו חפץ אלא

במשה, והנה הענין יגיד שאין זה אלא מציאות חן ולא לצד ההשגה במושכלות שהרי הכיר משה בעיני שכלו כי ר' עקיבא עצום הוא ממנו ואף על פי כן לא רצה ה' אלא במשה וזה סימן לחן, ומעתה איך תתנהג עמי במדה זו אין זה אלא שעדיין לא נודע לי מדותיך, לזה שאל להודיעו מדותיו: (אור החיים)

ספורנו **ראה**. השגח ואל תסתיר פניך ממנו בזאת: **אתה אומר אלי העל את העם הזה**. כשאמרת לי לך עלה מזה אתה והעם: **ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי**. שכשאמרתני ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי, זה יובן בעת היותנו נכנסים לארץ, אבל בדרך אין עמנו לא שכינתך ולא שום מלאך: **ואתה אמרת ידעתיד בשם**. ומזה יתחייב שכשהטלת עלי לנחותם הדרך לא היה זה על צד עזיבה, כענין ואומר לא ארעה אתכם, המתה תמות והנכחדת תכחד, אבל חפצת שאהיה אני המלאך ההולך לפני מחנה ישראל: (ספורנו)

כלי יקר **ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה וגו'**. זו פר' חמורה שבתורה אשר בה יצאו כל המפרשים ללקוט ולא מצאו ביאור מספיק מה זה היה מבוקשו של משה, מלבד כמה ספקות הנופלים בלשון הויכוח שהיה למשה עם הקב"ה. אין אני גוזר ואומר שדעתי הנכונה מכולם חלילה, אלא אומר אני מאחר שאין המפרשים ע"ד אחד וכל אחד סותר דברי חברו ומרבה עליו חבילות השגות, מ"מ הענינים שהניחו אמיתיים מצד עצמם אף אם אינן שומרים תמונת הלשון, אענה גם אני חלקי ואומר. לפי שמצינו למעלה ענין כפול כי מתחלה אמר הקב"ה למשה ועתה לך נחה את העם, ואח"כ חזר ואמר לך עלה מזה אתה והעם, ומלבד הכפל יש כמה שינויים בלשון, הן מלשון נחה לעלה, הן אומרו אתה והעם, הן מה שהוסיף בשני לומר אשר העלית מאמ"צ, וזולת זה הרבה שינוי לשון, ובענין שליחות המלאך אמר תחילה הנה מלאכי ילך לפניך, ואח"כ אמר ושלחתי לפניך מלאך.

מהכרח כל הדקדוקים הללו קרוב לשמוע, כי במעשה העגל היה הערב רב מקור אל החטא וישראל נמשכו אחריהם, ומשה בתפלתו עשה ב' חלוקות והתפלל תחילה על בני ישראל שלא היתה אשמתם כל כך גדולה ואח"כ התפלל גם בעד הערב רב כמבואר למעלה בפר' העגל. ולעומת זה כשנעתר לו הקב"ה נעתר תחילה על בני ישראל לבלתי השחיתם ועליהם אמר ועתה לך נחה את העם. כי לשון נחה מורה שינחם בנחת ושובה וקראם העם דרך קנס לפי שנתפתו אל הערב רב, ואמר אל אשר דברתי לך. כי רצה הקב"ה לקיים שבועתו במשה ואמר ואעשה אותך לגוי גדול. והיינו ליתן הארץ לזרעו של משה כאילו דבר לקיים הבטחתו לו למשה, ועכשיו חזר ואמר כי אותו יעוד שדברתי לעשות לך הנני מחזירו לישראל וז"ש אל אשר דברתי לך. ולפי שכל מלאכי רחמים של מעלה כבר המה מוכנים מימות האבות לשמור בדרך את זרע אברהם יצחק ויעקב, ע"כ אמר הנה מלאכי ילך לפניך אין צורך לשלוח מלאך אחר כי כבר יש מלאך מוכן לכך, ועל ישראל אמר וביום פקדי ופקדתי עליהם וגו' להפרע מהם מעט מעט.

אבל על הערב רב אמר, ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל. כי כבר אמרנו שישראל לא ידע ולא התבונן בתחבולות הערב רב וידע שור קונהו אלו הערב רב כדאיתא במדרש. (עין ויק"ר כו.ח.) ואח"כ ניחם ה' על הרעה גם על הערב רב ואמר לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים. כי ידוע שמשה לא נמלך בגבורה ומעצמו העלם משה, ולא הזכיר לשון נחה המורה על הנחה ושובה אלא עלה מזה אתה והעם ר"ל אתה עלה והעל גם אותם בעל כרחם יען כי המה בוחרים תמיד לשוב למקורם מצרימה. ואמר אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם

וגוי לא אמר סתם לאבותם כי הערב רב לא מזרעם המה, ומה שאמר אשר נשבעתי וגוי לומר לך אע"פ שנשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה. והמה לא מזרעם וא"כ אין אני חייב להביאם אל הארץ מצד השבועה וברית אבות מ"מ אביאם שמה לכבודך מאחר שאתה קבלת אותם כמ"ש אשר העלית וגוי, ושלחתי מלאך לפניך כי אין להם מלאכים מוכנים מימי אבותם ע"כ אני צריך לצוות עליהם מלאך שישמרם בדרך, או מלאך אחר, או לצוות עליהם לזה המלאך ההולך בעבור ישראל. ומ"ש כי לא אעלה בקרבך וגוי היינו בעבור הערב רב כי עם קשה עורף הוא ע"כ אין אני רוצה לילך בקרבם, ובהדי הוצא לקי כרבא (בבא קמא צב.) כי המה סבה שלא אלך בעצמי גם עמך ועם ישראל.

ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה. על הערב רב לא כדרך שנאמר בישראל (שמות ג. יז) ואומר אעלה אתכם מעני מצרים. אלא תלית ההעלאה בי לומר כשם שהעלית אותם מארץ מצרים מדעתך כך תעל אותם מזה כמ"ש לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית וגוי. לומר כשם שהעליתם ממצרים כך תעלם מזה. ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. דבר זה שתשלח עמי שלוחך לא הודעתני כי מה שאמרת ושלחתי מלאך לפניך. בזה לא נבדלו עדיין משאר האומות כי כל אומה יש לה שר ומלאך למעלה, והיה לך לחוס על כבודי מאחר שיצאו על פי ממצרים ונתדבקו בך היה לך להבדילם מכל העמים ולילך בקרבם, ואף את"ל שיש טעם לדבר מה שאמרת כי לא אעלה בקרבך וגוי. מ"מ היה לך להודיעני ששלוחך ילך עמי לכל הפחות כי גם אני צריך סעד ועזר אלהי להדריכם בדרך ישרה וזה המלאך השלוח לפניכם אינו כ"א לגרש ז' אומות, והעיקר חסר מן הספר כי עדיין אנו צריכין למודעי לידע דרך ה' על פי התורה.

ואתה אמרת ידעתוך בשם. י"א שאמר זה על שנאמר ושמי ה' לא נודעתי להם (שמות ו. ג.) משמע אבל לך נודעתי בשמי ה', ולפי דרכינו יאמר על שם של אהיה כמ"ש (שם ג. יב) כי אהיה עמך שם של אהיה יהיה עמך תמיד, ולזה אני צריך עכשיו כי מתחילה אמרת ידעתוך בשם שהשם עצמו יהיה עמי ועכשיו חזרת מיעוד זה ולא זו שאתה בעצמך אינך רוצה להיות עמי כמ"ש כי לא אעלה בקרבך. אלא אפילו שלוחך אינו עמי כ"א לפני שהרי לא הודעתני את אשר תשלח עמי וזה רחוק מאוד מן יעוד ידעתוך בשם, ועל זה לא שאל משה עדיין מאומה רק אמר כמתמיה שלא הודעתני שתשלח עמי, ואח"כ הציע הצעה אל בקשתו ואמר וגם מצאת חן בעיני ואם כבר היה לי לבקש על איזו דבר שתעשה לי מצד מציאת החן מ"מ לא בקשתי מאומה כי לא היתה השעה כל כך צריכה, לזה אמר ועתה הגיעה השעה שאני צריך לבקש דבר והוא, אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך. ואין די בזה שתודיעני ואני בער ולא אבין אלא ואדעך. תן לי לב להבין כדי שאדע דרכך למען ארויח בזה והוא, שאמצא חן בעיניך נוסף על חן הראשון והוא, שע"י ידיעת המושכלות ידבק המושכל במשכיל והיו לאחדים והיה פיו כפיך וארויח בזה שממני יתפשט החן גם לזולתו מה שלא היה מקדמת דנא שלא נתפשט החן כ"א ממך אלי, ובעת שתודיעני דרכיך ותשכילני יתדבק המושכל במשכיל ויתוסף לי מציאת החן ויתפשט ממני גם אל כל הנדבקים אלי והוא הערב רב וע"י יקראו עמך ולא עמי לבד וז"ש וראה כי עמך הגוי הזה ואל תאמר לי עוד אשר העלית וגוי. (כלי יקר)

דעת זקנים **ואתה לא הודעתני.** פ"י אתה אמרת הנה מלאכי ילך לפניך ולא די שאין דעתך לילך עמנו אלא אפי' אותו מלאך שאמרת שילך עמי לא הודעתני אלא סתמא ואין לך אדם בעולם שאין לו מלאך שהולך עמו כד"א כי מלאכיו יצוה לך ואפי' לאליעזר עבד אברהם שלח מלאך כדכתיב הוא ישלח מלאכו לפניך

ואתה אמרת וגוי ומה טובה תעשה לי על כי מצאתי חן בעיניך : (דעת זקנים)

יג ועתה אם-נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את-דרךך ואדעך למען אמצא-
חן בעיניך ויראה כי עמך הגוי הזה:

אונקלוס וכען אם כען אשפחית רחמין קדמך הודעני כען ית אורח טובך ואדע רחמך בדיל דאשפח רחמין קדמך וגלי קדמך ארי עמך עמא הדין : (אונקלוס)

יונתן וכדון אין בבעי אשפחית רחמין קדמך אודעני פדון ית אורח טובך ואנדע רחמך היך אנת מדבר עם בני נשא זפאין מטי להון הי כחייבין ולחייבין הי כזפאין ותוב זפאין מטי להון הי כזפאין ותהון וחייבין מטי להון הי כחויבין מן בגלל דאשפח רחמין קדמך וגלי קדמך ארום עמך עמא הדין : (תרגום יונתן)

רש"י ועתה. אם אמת שמלאתי חן (א) בעיניך, הודיעני נא את דרכיך, מה שכל אלה נותן (ב) למואלף חן בעיניך: ואדעך למען אמלא חן בעיניך. ואדע בזו מדת תגמולך, מה היא מליאת חן (ג) שמלאתי בעיניך, ופתרון למען אמלא חן, למען אכיר (ד) כמה שכל מליאת החן: וראה כי עמך הגוי הזה. שלא תאמר ואעשה אותך לגוי גדול, ואת אלה תעזוב, ראה כי עמך הם מקדם, ואם זהם תמלאם, איני סומך על היואלים מחללי שיתקיימו, ואת תשלום השכר שלי בעם הזה (ה) תודיעני. ורבותינו דרשוהו במסכת ברכות (ו), ואני ליישב המקראות על אופניהם ועל סדרם באתי: (רש"י)

שפתי חכמים (א) דק"ל דכפסוק משמע שהיה ספק למשה אי אמר הקב"ה שמלא חן בעיניו והא אמר משה מתחלה להקב"ה איך שאמר אליו מלאת חן בעיני. לכ"פ אם אמת הוא שמלאתי חן דלמא מה שאמרת מלאת חן בעיני מלחך היית בי כדרך בני אדם: (ב) דאם לא כן מה ענין זאת הבקשה כאן: (ג) פירוש והוא דבוק עם הודיעני נא את דרכיך כלומר הודיעני מה שכל אלה נותן למואלף חן בעיניך אז אדע מליאת חן שמלאתי בעיניך מה הוא: (ד) כלומר למען אכיר ואדע התועלת של מליאת החן מה הוא ובזה אדע מדת תגמולך למליאת החן שמלאתי בעיניך: (ה) פירוש כמו שאני מבקש שתודיעני מה שכל אלה נותן לי במליאת החן אשר מלאתי בעיניך כך אני מבקש גם כן שתודיעני מה שכל תתן לי בהנהגת העם הזה אשר אני מנהיג אותם דאם לא כן מה ענין זה לכאן וכו'. הרא"ם: (שפתי חכמים)

אור החיים ואדעך למען אמצא חן. פירוש לצד שאין מהמוסר לומר עבד לאדונו שרוצה לדעת אותו, לזה גמר אומר למען וגוי פירוש כדי שנעשה הנהגה ישרה בתמידות לפניך והוא מציאות חן המושג בעיני ה':

וראה כי עמך הגוי הזה. כאן דבר משה בנעלם מעיני אדם והודע אליו והוא טענה הנשמעת לפני הבורא מכל הטענות שאמר, והוא כי נשמות ישראל הם חלק ה'

כמו שפירשתי בשירת האזינו בפסוק (ל"ב ט"ו) כי חלק ה' עמו, והוא גם כן מה שרמז ה' באומרו (לעיל כ' ב') אנכי ה' אלהיך וכמו שפירשתי שם והוא מה שטען באומרו **וראה פירוש ראה בפרט זה כי עמך הגוי הזה** פירוש סמוכים ודבוקים עמך ואיך תמאס חלק עליון והבן: (אור החיים)

ספורנו **ועתה**. ומאחר שהסכמת שאהיה אני המלאך: **הודיעני נא את דרכיך**. הודיעני שני דרכיך הנפלאים. הא', הוא איך בידיעתך בלבד אתה נותן מציאות הנמצאים, כמבואר במופת. והב', איך בידיעתך הבלתי כוזבת בעתידות ישאר בהם טבע האפשר והבחירה: **ואדעך**. כי אמנם בידיעת הפעולות תהיה ידיעה מה מהצורה אשר ימשכו ממנה אותן הפעולות: **למען אמצא חן בעיניך**. כי בזה אמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים, כאמרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי כי באלה חפצתי: **וראה כי עמך הגוי הזה**. כי בתוכם נודע שמך ולא בין האומות, כאמרו נודע ביהודה אלהים וכו' ואם כן אין ראוי שתמנע ממני מה ששאלתי מפני חטאתם, כאמרם ז"ל (סוכה פרק הישן) שלשים מהם ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו אלא שאין הדור ראוי לכך: (ספורנו)

דעת זקנים **ועתה אם מצאתי חן בעיניך**. כלומר שתלך אתה בעצמך ובכבודך להודיעני הדרך אשר אלך בה:

ואדעך. פ"י למען אדע כי אמצא חן בעיניך: (דעת זקנים)

[יד] **ויאמר פני ילכו** **והנחתי לך**

אונקלוס **וְאָמַר שְׁכַנְתִּי תְהִיךָ וְאָנִיחַ לְךָ**: (אונקלוס)

יונתן **וְאָמַר אֲמִתָּן עַד דִּיהֶכּוּן סִבַּר אֶפְיִן דְּרוּגְזָא וּמִן פְּתַר פְּדוּן אָנוּחַ לְךָ**: (תרגום יונתן)

רש"י **ויאמר פני ילכו**. כתרגומו, **לא אשלח עוד מלאך, אני בעלמי לך, כמו ופניך הולכים בקרב** (שמואל ב' יז יא) אני בעצמי לך, והביאו לו דומה ופניך הולכים בקרב (שמואל שם). **וטעם אם אין פניך הולכים**. על דעת רש"י, בזה אני חפץ, כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה. וחלילה שיאמר אם אין פניך הולכים אחרי שהבטיחו פני ילכו. ור"א פירש (בפסוק כא) כי ה' אמר למשה אני בעצמי אלך והניחותי לך לבדך, כי עמך לבדך אלך, ומשה השיב אם אין פניך הולכים עם הגוי כלו אל תעלנו מזה, ולכך אמר תעלנו, בלשון רבים:

אבן עזרא אמר הגאון פני. חמתי. כמו ופניה לא היו לה עוד. והנה מה יעשה במלת אין פניך הולכים. ולפי דעתי כי פני פני אני בעצמי. כמו ופניך הולכים בקרב: (אבן עזרא)

הרמב"ן (יד~טז) וטעם **פני ילכו**. על דעת כל המפרשים (רש"י והראב"ע כאן והרד"ק בשמואל ב' יז יא) אני בעצמי אלך, והביאו לו דומה ופניך הולכים בקרב (שמואל שם). וטעם **אם אין פניך הולכים**. על דעת רש"י, בזה אני חפץ, כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה. וחלילה שיאמר אם אין פניך הולכים אחרי שהבטיחו פני ילכו. ור"א פירש (בפסוק כא) כי ה' אמר למשה אני בעצמי אלך והניחותי לך לבדך, כי עמך לבדך אלך, ומשה השיב אם אין פניך הולכים עם הגוי כלו אל תעלנו מזה, ולכך אמר תעלנו, בלשון רבים:

גם זה איננו מתוקן, כי משה אמר תחלה לא הודעתני את אשר תשלח עמי, בלשון יחיד, והנה גם בעת הרצון קודם החטא אמר **הנה אנכי שולח מלאך לפניך**

לשמרך ולהביאך, ואם ידבר עם ישראל גם זה בעבורם יאמר כן. ועוד, א"כ היה משה מבקש שיודיענו מי המלאך שישלח עמו, והנה היה רוצה במלאך שנאמר בו (לעיל כג כא) כי שמי בקרב, והשם ענהו בטובה כפולה ומכופלת יותר ממה ששאל שילך הוא בעצמו:

אבל הפרשה הזאת אי אפשר להולמה למי שלא שמע בסתרי התורה. וכך הוא הענין על דרך האמת, כי משה אמר **ואתה לא הודעתני** מי המלאך אשר תשלח עמי, ובקש שיקיים לו שני דברים שאמר לו, **האחד ידעתוך בשם**, כלומר שאודע בשמי, בעבורך. ויתכן שיהיה ואתה אמרת זה ממה שאמר לו ושמי ה' לא נודעת ליה (לעיל ו ג), כאשר פירשתי (עי' ריש וארא). והדבר השני, **וגם מצאת חן בעיני**, שיהיה מוצא חן, והוא דבקות הדעת. ואמר **ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך**, במדת הדין, **הודיעני נא** נתיבות הדרכים כאשר אתה נודע בשמך, **ואדעך**, ליחדך למען אמצא החן הגדול, **וראה כי עמך הגוי הזה**, אתה אביהם והם בניך. ולזה יתכוון אונקלוס שאומר אודעני כען יתארח טובך ואדע רחמך. אז ענה לו הקב"ה **פני ילכו**, מלאך הברית אשר אתם חפצים שבו יראו פני, שעליו נאמר בעת רצון עניתך (ישעיה מט ח), כי שמי בקרב, **והניחותי אותך לך**, שלא אתנהג עמך במדת הדין עזה, אלא במדה כלולה במדת הרחמים, מלשון והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך (דברים כה יט), והוא כענין שנאמר (יחזקאל ה יג) וכלה אפי והניחותי חמתי בס. אז ענה משה **אם אין פניך בעצמך ובכבודך הולכים, אל תעלנו מזה**, שתהיה עמנו פנים בפנים, כי כן היו התנאים בפרשת וארא (לעיל ו ו~ח). וכן הזכיר למעלה (לעיל לב יא) בכח גדול וביד חזקה, והנה יבקש שיעלה אותם אל הארץ בכח גדול וביד חזקה כאשר הוציאם בהם ממצרים. וטעם **ונפלינו אני ועמך**, שיהא חלקנו במופלא, ואין כן לכל העם אשר על פני האדמה: (הרמב"ן)

אור החיים ויאמר **פני ילכו וגו'**. הרבה פירושים נאמרו בפסוקים אלו, ונראה לפרש הכתוב על פי דבריהם ז"ל (תיקונים י"ח) כי שכניתו יתברך תקרא פני ה' לצד שהיא הנראית לצבא השמים, ואליה רומז אומרו (לעיל כ"ג ט"ו) ולא יראו פני ריקם, וכאן השיב ה' למשה על טענותיו והודיעו כי ההולך עמו הוא **פני ה'** שהוא השכינה, ועל חששת שמא לא יהיה נוח למשה מציאות זה אמר **והניחותי לך**:

ונתכוין עוד לומר לו שינוח אור עליון עליו ולא יפסק ממנו מה שנח עליו עד עתה מן הרוח, אלא שלבחינת ישראל תהיה השכינה הולכת לפניהם, ובחינה זו בחינת דין הוא והשם יגיד עליה אדני, ועל זה השיב משה ואמר **אם אין וגו'**: (אור החיים)

ספורנו **פני ילכו**. בנסעכם ללכת אל ארץ ישראל ילכו פני לפניכם, לא בתוכם: **והניחותי לך**. אניח לך מכל אויביך מסביב באופן שתביאם לארץ בטח: (ספורנו)

כלי יקר ויאמר **פני ילכו והניחותי לך**. במלת פני נחלקו המפרשים אם הוא פנים של כעס או פנים של רחמים וילכו משמע להבא, ומשה אמר אם אין פניך הולכים בהווה לאלתר אל תעלינו מזה, בין שיהיה פירושו שילך הכעס מהם תיכף, בין שיהיה פירושו שילך עמהם תיכף פני רחמיו יתברך, ולפי דרכנו השיב לו על ב' דברים כאחד על מה שהיה מתמיה על שלא הודיעו שישלח עמו שלוחו לסעדו על זה אמר פני ילכו כמו ופניך הולכים בקרב, (שמואל ב' יז יא) לפי שנאמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים ומאותן פנים ילך אור פניו ית' על פני משה ועל ידי זה יעשה לו הקב"ה הנחה כאילו היה השם הולך עמו ממש, ואע"פ שהשפעה זו לפרקים

מ"מ תספיק למשה לשיוכל להעלות את העם ולהדריכם בדרך ה' וז"ש והניחותי לך. ויאמר משה זה פשוט ואין אני מבקש על זה כ"א אין אור פניך הולכים ודאי אל תעלנו מזה ובלא מציאת חן, דבר זה מוכרח להיות כי אין לנו עליה כלל זולת זה, וא"כ הדרא בקשתי לדוכתה מה תעשה לי בעבור מציאת החן וז"ש ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמד, שיתפשט החן ממני גם אל עמך הלא בלכתך עמנו ממש בכל עת שתדבק בי ע"י שתודיעני דרכך ובזה לבד נפלינו אני ועמד מכל העם וגו'. (כלי יקר)

[טו] וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אִם-אֵין פְּנִיךָ הִלְכִים אֶל-תְּעַלְנוּ מִזֶּה:

אונקלוס וַאֲמַר קְדָמוּהִי אִם לִית שְׁכַנְתָּךְ מִהֲלָכָא בִּינָנָא לָא תִסְקִינָנָא מִפָּא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָה אֵין לִית אִפִּין מִהֲלָכָא מִינָנָא לָא תִסְלָקִינָנָא מִפָּא בְּסָבַר אִפִּין דְּרוּגְזָא: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר אליו. בזו אני חפץ, (ו) כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) אף על גב שכבר נתרצה הקב"ה לו באמרו פני ילכו מכל מקום לכה להודיע לו חבתן של ישראל בהליכתו עמם ואמר שם חס ושלוס לא היה מתרצה ללכת עמם לא היו עולים משם עד שימותו הם ובניהם וכל אשר להם: (שפתי חכמים)

אור החיים **אם אין פניך וגו'.** לא נתרצה במאמר ה' ואמר וכי על דבר זה אני מתפלל **אם אין פניך הולכים** מעתה אבודים הם ואין צורך בעלייתם, **ובמה יודע איפוא כי מצאתי חן וגו' הלא בלכתך עמנו** פירוש בחינה העליונה שהיא סוד המאור הגדול המתכנה בשם הוי"ה ב"ה לא פניך לבד שהוא בחינת הכסא, ומה שהבטחתני שבחינה זו תהיה לי לבדי כאומרו **והניחותי לך** אני שואל שתהיה גם מנהגת כולנו יחד אני ועמד, והוא אומרו **ונפלינו אני ועמד** במדת הרחמים ומעלה עליונה שאין למעלה ממנה, ונתרצה אל עליון ואמר אליו **גם את הדבר הזה** אשר דברת אעשה להנהיגם בבחינת שם שלם המיוחד ב"ה **כי מצאת וגו' פירוש לא לזכות ישראל** אלא למציאת חינו: (אור החיים)

ספורנו **אם אין פניך הולכים.** עתה בעודנו חונים, אם אין פניך שסלקת הולכים אלינו לשכון בתוכנו: **אל תעלנו מזה.** כי טוב לנו שבת במדבר מהכנס לארץ בזולת שכינתך, כי באופן זה נגלה ממנה מהר בלי ספק: (ספורנו)

דעת זקנים **ויאמר אליו.** תימה מאי קאמר והלא כבר נתרצה לו כדכתיב ויאמר פני ילכו. ועוד מה קאמר משה אחר כן ובמה יודע הלא בלכתך עמנו והלא נתרצה ללכת עמם י"ל דה"ק הקב"ה והניחותי לך לך אניח ולא להם ליהנות מזיו שכינתי ועל זה אמר משה אם אין פניך הולכים שיהו כלם כמותי אל תעלנו מזה ובמה יודע איפה וכו' פי' אם תלך עמי ועם עמך כראשונה בזאת ידעתי כי מצאתי חן בעיניך ויאמר ה' אל משה וגו' פי' שאלך עמכם כבתחלה. ד"א פני ילכו כעסי לך מעלי והוא כמו ונתתי פני ומאחר שילך כעסי מעלי אז והניחותי לך אך לא

מיד. ויאמר אליו אם אין פניך הולכים וגוי' כי לא אזוז מכאן עד שתלך עמנו ויאמר גם את הדבר הזה וגוי' ואתה לא הודעתני בתחלה אמרת ושלחתי לפניך מלאך ולבסוף אמרת הורד עדיך ועדיין לא גלית דעתך אם לילך עמנו אם לשלוח מלאך מפני שהורידו עדים במצותך ואתה אמרת ידעתך בשם שתודיע לי בשם את אשר תשלח עמי. ומשה היה ירא להתפלל לשם שילך עמהם לפי שאמר לו פן אכלך בדרך ולכך אמר הודיעני נא את דרכיך אמר אשאל לפניו יודיעני מדותיו ולפי מדותיו אדע אם טוב לנו שילך עמנו אם לאו לפי שלא היה יודע לבחור אי זה טוב להם ואמר לו הקב"ה פני ילכו אני אלך כי זה טוב להם והוא כמו ופניך הולכים בקרב. והניחותי לך ממה שהיה לבך נוקפך אי זה תבחר אע"פ שעדיין היה ירא משה ממה שאמר פן אכלך מ"מ ידע כי הוא הטוב כי כבוד הוא לישראל שילך הקב"ה עמהם מה שאינו עושה לשאר אומות ועל זה אמר אם אין פניך הולכים וגוי' ונפלינו וגוי'. ועדיין לא נתיישבה דעתו על מה שאמר פן אכלך אמר לו הקב"ה גם את הדבר הזה וגוי' שאודיעך מדותי שאז תתישב דעתך וכיון שראה שעת רצון היה מוסיף לשאול ואמר הראני נא וגוי' כלומר רוצה אני לשמוע ולראות ויאמר אני אעביר כל טובי ואודיעך מדת טובתי אעביר לשון ויעבירו קול במחנה. וקראתי בשם ה' לפניך לפי שאמר ואדעך בשם וכן אעשה שאקרא לפניך ה' ובאותו שם אודיעך שאלך עמך: (דעת זקנים)

[טז] ובמה | יודע אפוא כי-מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך מכל-העם אשר על-פני האדמה: (פ)

אונקלוס ובמה יתידע הקא ארי אשפחית רחמין קדמך אנה ועמך הלא במהך שכתבך עמך ויתעבדו לנא פרישן לי ולעמך משני מכל עמא די על אפי ארעא: (אונקלוס) [פ]

יונתן ובמה יתידע פדון ארום אשפחית רחמין קדמך אנה ועמך אלהן במלכותי שכינתך עמן ויתעבדו לנא פרישן בסלקותך רוח נבואה מייעילוי אומיא ויהי מתמליל ברוח קודשא לי ולעמך מן בגלל דניהי משני מכל עממא דעל אנפי ארעא: (תרגום יונתן)

רש"י ובמה יודע אפוא. יודע מליאת החן, הלא בלכתך עמנו, ועוד דבר אחר אני שואל ממך, (ז) שלא תשרה שכינתך עוד על אומות עובדי אלילים: ונפלינו אני ועמך. ונהיה מובדלים בדבר הזה מכל העם, כמו והפלה ה' בין מקנה ישראל וגו' (שמות ט, 7): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) לעת רש"י שבקשת ונפלינו וגו' אינה מענין הבקשה הראשונה שהוא מידיעת השכר מליאת החן ושכר החן ושכר הנהגת העם כי זאת הבקשה היא שלא ישרה שכינתו בעכו"ם אלא בישראל: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ונפלינו. מגזרת והפלה ה'. מבעלי הה"א: (אבן עזרא)

ספורנו ובמה יודע אפא. אף על פי שנהיה נכנסים לארץ, שיגרש המלאך את

האומות, במה יודע שיהיה זה דבר אלהי, הלא כן מנהג כל המלחמות התגבר אומה על אומה לפעמים ותגרש אותה: ה'. לוא בלכתך עמנו ונפלינו. כענין נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך, שמעו עמים ירגזון, כי בראות האומות שאתה עמנו נהיה בעיניהם נפלאים ונבדלים במעלה מכל שאר העמים, ולא יתאמצו להתקומם נגדנו, כמו שהעידה רחב באמרה כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף וכו', ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם, כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת: (ספורנו)

[יז] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה גַּם אֶת-הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה כִּי-מִצַּאת חֵן בְּעֵינַי וְרַבִּיתִּיךָ וְאֲדַעֲךָ בְּשֵׁם:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אִף יֵת פְּתִיחָא דִּי מַלְלִיתָא אֶעֱבַד אֲרִי אֲשַׁכְחָת רַחֲמִין קִדְמִי וְרַבִּיתִּיךָ בְּשֵׁם: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אוֹף יֵת פְּתִיחָא דִּי מַלְלִיתָא אֶעֱבַד אֲרוּם אֲשַׁכְחָתָא רַחֲמִין קִדְמִי וּמִנִּית יִתְךָ בְּשֵׁם טֹב: (תרגום יונתן)

רש"י גם את הדבר הזה. שלא תשרה שכינתי עוד על עובדי אלילים אעשה, ואין דבריו של כלעם הרשע על ידי שריית שכינה, אלא נופל וגלוי עינים, כגון ואלו דבר יגונב (איוב ה, ז), שומעין על ידי שליח: (רש"י)

הרמב"ן גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה. אולי היה הרצון הזה בסוף ארבעים יום השניים על דעת רבותינו (בתנחומא כאן), כאשר נתרצה לו הקב"ה, ואמר פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים (להלן לד א): (הרמב"ן)

אור החיים כי מצאת חן וגוי. ומשה הקדים לומר ידעתוך בשם ואחר כך אמר וגם מצאת חן, כאן הודיעו הכתוב כי מעלת הודעה בשם הוא עליונה מבחינת השגת החן כי הלא נח מצא חן בעיני ה' ולא ידעו בשם, לזה אמר בתחילה מצאת חן בעיני ולא זו בלבד אלא ואדעך בשם.

עוד נתכוון לומר לו כי מה שהודיעו בשם גם כן היה לצד מה שמצא חן בעיניו, לזה הקדים לומר מצאת חן בעיני ואחר כך ואדעך בשם לומר שזה יצא מזה מה שאין כן נשמע מדברי משה שהקדים ידעתוך בשם קודם מציאות חן שזה יגיד שהשיג הדבר לצד מה שזכה: (אור החיים)

כלי יקר ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה. אע"פ שכמעט היית מתייאש מן יעוד ידעתוך בשם, מ"מ אני חוזר מן הכעס ומבטיחך גם הדבר הגדול הזה, ואדעך בשם. בזכות מציאת החן אע"פ שלא בקשת מצד מציאת החן כי אם הודיעני נא דרכך מ"מ מאחר שיצא מפיד דבר ידעתוך בשם, אעשה גם את הדבר הזה בעבור מציאת החן ואדעך בשם כבראשונה. (כלי יקר)

[יח] וַיֹּאמֶר יְיָ וְרַבִּיתִּיךָ וְאֲדַעֲךָ בְּשֵׁם אֶת-כְּבוֹדִי: בָּא הָרְאִי

אונקלוס וְאָמַר אֶחָזִינִי כָעוֹן יָת ?קָרָךְ : (אונקלוס)

יונתן וְאָמַר אֶחָמִי כָדוֹן יָתִי יָת ?קָרָךְ : (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר הראני נא את כבודך. ראה משה שהיה עת לרצון ודבריו מקובלים, (ח) והוסיף לשאול להראותו מראית כבודו: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) דאם לא כן אינ ענין לזקקה זאת כאן: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **כבודך**. כמו עצמך. כי כן כתוב בעבור כבודי [וכו']. עד עברי. באברהם כתיב ויקרא בשם ה'. ובני אדם הם הנקראים לעבוד השם. על כן מלת בשם דבקה עם השם הנכבד. ואין ככה ויקרא בשם ה'. כי השם הוא הקורא וככה וקראתי בשם ה' לפניך: (אבן עזרא)

הרמב"ן (יח~יט) **ויאמר הראני נא את כבודך**. בקש שיהיה רואה במראה ממש את כבוד השם. ויתכן כי יהיה כבודך בכאן הכבוד הגדול אספקלריא המאירה. וה' ענה אותו אני אעביר מדת כל טובי על פניך, שתשיגנו ותתבונן בכל טובי יותר מכל האדם, כי מראה הפנים ששאלת לא תוכל לראותם. **וקראתי בשם ה' לפניך**, שאקרא לפניך השם הגדול שלא תוכל לראותו, **וחנותי בו את אשר אחון ורחמתי בו את אשר ארחם**, שתדע בקריאה ההיא מדת החנינה ומדת הרחמים אשר יחוננו וירוחמו בשמי ובטובי. ועל זה נאמר (במדבר יב ז) בכל ביתי נאמן הוא, כי טוב האדם בביתו: (הרמב"ן)

אור החיים **הראני נא את כבודך**. והגם שאמרו ז"ל (מכילתא פסוק זה אלי) שראוהו ישראל על שפת הים וכתוב (לעיל פסוק י"א) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, אין זה אלא ראות אש אוכלה, והגם שאמר ה' לאהרן ומרים (במדבר י"ב ז') לא כן עבדי משה וגוי ומראה וגוי ותמונת ה' יביט, אין זה אלא תמונת אור עליון ומשה רצה שתהיה לו הכרה בו יתברך ידיעה פרטית כדי שיוכל שכלו ישכיל בחינת האלהות כי ראה שעת הכושר והרחיב פיו לשאול: (אור החיים)

ספורנו **את כבודך**. איך ישפע מציאות כל נמצא ממציאותך עם רוחק היחס ביניהם, כאמרו מלא כל הארץ כבודו: (ספורנו)

כלי יקר **ויאמר הראני נא את כבודך**. רז"ל אמרו (יל"ש לג. שצה) שבקש לראות מתן שכרן של מצות לעה"ב שנקרא כבוד שנאמר (משלי ג. לה) כבוד חכמים ינחלו. ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך. הן שכר העה"ז הן רב טוב הצפון לצדיקים אבל מ"מ אין אתה יכול לראות את כולו אפס קצהו תראה שכר העה"ז המכונה באחורי כדבר טפל שהוא משליך אחוריו, אבל פני דהיינו שכר העה"ב שהצדיקים רואין פני השכינה בעוד היות האדם מסובך בחומר לא יוכל לראות זה כמ"ש (ישעיה סד. ג.) עין לא ראתה וגוי ועל זה אמר לא תוכל לראות פני כי הפנים עצמם הם שכר הצדיקים שנהנין מאור פניו ית', וז"ש וראית את אחורי ופני לא יראו וארז"ל (ברכות ז.) הראה לו קשר של תפילין כי מצינו שם של שדי חקוק בתפילין דהיינו שיי"ד מלפניו יו"ד בשל יד ושיי"ן בשל ראש והיינו יש, רמז לשכר העה"ב שנמצא בו ישות וממשות כמ"ש (משלי ח. כא) להנחיל אוהבי יש וגוי ובאחוריו הדל"ת בקשר של תפילין רמז לשכר העה"ז, הבא מן ד' רוחות העולם

כמ"ש (בראשית כח:יד) ופרצת ימה וקדמה וגו' וכן אמר הקב"ה למשה (דברים ג:כז) עלה ראש הפסגה ושם עיניך ימה וקדמה וגו' רמז לו שלא תוכל לראות כ"א ית דבתרי, וכן נאמר (שם לד:א) ויראהו ה' את כל הארץ עד הים האחרון ודרז"ל (ספרי לא:ב) עד היום האחרון לתחיית המתים, אבל לא עד בכלל כי השכר של תחיית המתים לא הראה לו ה' כי לא יוכל לראותו ולהבין מהותו כלל, לכך נאמר לשון את באחוריו ולא בפניו וכתרגומו ית דבתרי היינו הטפל אליו והוא חוץ ממנו אבל בפני לא נאמר את כי השכר אינו טפל אל פניו ית' אלא אור פניו הוא עצמו השכר, כמ"ש (ישעיה מ:י) הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו.

וזהו סוד עי"ן דלי"ת גדולה בפסוק שמע ישראל, לומר שעין האדם לא יוכל לראות כ"א ד' דהיינו שכר העה"ז. וקרוב לזה פרשנו בחבורנו עוללות אפרים על מ"ש רבי האי דמחדדנא מחבירי שראיתי את ר' מאיר מאחוריו ואילו ראיתו מקמיה הוינא מחדדנא טפי, (עירובין יג:) ר"ל שלא השיג ממנו כ"א ההשגות שהיו טפלים אצלו כדבר טפל שהאדם משליך אחוריו ואלו השגתי מאור פניו דהיינו עיקרי השגותיו המכונים בשם פנים ודאי מחדדנא טפי. (כלי יקר)

יט ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם יהוה לפניך ויחנתי את-אשר אהן ורחמתי את-אשר ארחם:

אונקלוס ויאמר אנא אעבר כל טובי על אפיך ואקרי בשמא דיי קדמך ואחון למן דאחון וארחם על מן דארחם: (אונקלוס)

יונתן ויאמר אנא מעבר כל מכילת טובי קדמך ואיקרי בשום מימריה דיי קדמך ואיחוס על מאן דחמי ליה למיחוס ואיחוס על מאן דחמי ליה למתרחם: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר אני אעביר וגו'. הגיעה שעה שתראה בכבודי מה שארצה לראות, לפי שאני רוצה וצריך ללמדך סדר תפלה, שכשנלכת לבקש רחמים על ישראל, (ט) הזכרת לי זכות אבות, כסבור אתה שאם תמה זכות אבות אין עוד תקוה, אני אעביר כל מדת טובי לפניך על הצור, ואתה לפון צמעה, וקראתי בשם ה' לפניך, ללמדך סדר בקשת רחמים, אף אם תכלה זכות אבות. וכסדר זה שאתה רוצה אותי מעוטף וקורא י"ג מדות (ראש השנה יז:), הוי מלמד את ישראל לעשות כן, ועל ידי שיזכירו לפני רחום וחנון, יהיו נענין, כי רחמי (י) לא כלים: וחנותי את אשר אחון. אותן פעמים שארצה (כ) לחון: ורחמתי. עת שאחפוז לרחם. עד כאן לא הבטיחו אלא עתים אענה ועתים לא אענה, אבל בשעת מעשה אמר לו הנה אנכי כורת ברית, הבטיחו שאינו חוזרות ריקם (סג): (רש"י)

שפתי חכמים (ט) (רא"ס) מכל זה משמע שבלאו בקשתו היה צריך להראותו וללמדו סדר התחלה שאני אעביר כל טובי וכו' ואינה תשובה לבקשתו שהוא ראיית הכבוד לזה אמר שבלאו הכי היה צריך ללמדו סדר התפלה מפני שנראה מדברי משה שאם תמה כו' ח"ו מפני שאמר זכור לאברהם וגו' לכן צריך אני ללמדך סדר

תפלה לכל שואל שבו תקובל שאלתו ומאותו הסדר תוכל נמי להשיג בקשת ראיית הכבוד במה שאראה אותך והיא ראיית אחוריים הוא קשר של תפילין ולא ראיית הפנים כי לא יראני האדם וחי: (י) פירוש מה שאין כן זכות אבות יש לחוש שמא תכלה: (כ) לא כמו שמוזן מן הכתוב שאחון לאותן שאחון וארחם לאותן שארחם כי אותן שחננו השם אינו כריך עוד חינון ואותו שמרחם עליו אין כריך עוד רחמים רק עתים אענה ועתים לא אענה וכו': (שפתי חכמים)

בעל הטורים ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך. בגימ' שהקדוש ברוך הוא נתעטף כשליח ציבור: (בעל הטורים)

אור החיים אני אעביר כל טובי על פניך. פירוש כל מדות טובות שאני מטיב בהם לבריותי, ואומר על פניך, פירוש טעם השגתך דבר זה ממני הוא על פניך, פירוש פנים אשר אתה מראה בעוצם הפלגת אהבתך וחשקך בי כמו שפירשתי בפסוק פנים אל פנים:

וקראתי וגו'. פירוש אעביר מדותי ואקראם כל אחת בשמה לפניך, ואולי כי כל מדה תקרא בשמה וכולם יקראו בשם הוי"ה ב"ה, ואין לך הודעה גדולה מזו שהכיר בשמיעת האוזן כל מדותיו יתברך כל אחת תקרא באזניו, ואומר **וחנותי** וגו' הודיעו כי אותו שעה היא שעת רחמים וחינה לשאול מאויו: (אור החיים)

ספורנו אני אעביר כל טובי על פניך. לא ימנע זה מצד היותי בלתי חונן, כי אמנם אעביר כל טובי על פניך: וקראתי בשם ה' לפניך. הנה קורא בשם ה' הוא המודיע ומלמד מציאות האל יתברך ודרכי טובו. אמר אם כן אני אעביר כל טובי על פניך, באופן שאם היו עיני הבנתך מספיקים לזה היית משיג כל רצונך, ועם זה אלמדך להועיל קצת דרכי טובי, שבידיעתם תקנה איזו ידיעה מעצמותי, כאמרו ויתיצב עמו שם, ויקרא בשם ה': **וחנותי את אשר אחון**. אתן לך אותו החן, שדרכי לתת לכל מוצא חן בעיני, שהוא בשפע רב בלתי שום כילות ובלתי צרות עין: **ורחמתי את אשר ארחם**. ארחם עליך שלא תמות לנגה ברק כבודי, כמו שדרכי לרחם על כל הגון וראוי לכך, כאמרו ושכותי כפי עליך עד עברי: (ספורנו)

דעת זקנים **וחנותי את אשר אחון ורחמתי וגו'**. אודיעך מדותי כיצד אני חונן ומרחם אך ממה שאמרת הראני נא לא תוכל לראות פני באספקלריא המאירה כי לא יראני וגו': (דעת זקנים)

[כ] ויאמר לא תוכל לראת את-פני כי לא-יראני האדם וחי:

אונקלוס ויאמר לא תיכול למחזי ית אפי שכנתי ארי לא יחזינני אנשא ויתקדם: (אונקלוס)

יונתן ויאמר לית אפשר לך למיחמי ית סבר אפי ארום לא יחמינני אינשא ויתקיים: (תרגום יונתן)

רש"י ויאמר לא תוכל וגו'. אף כשאעביר כל טובי על פניך, איני נותן לך רשות

אבן עזרא לא יראני. כמו ואמר אין רואני להוציאנו ממצרים. אם שוב ישיבני ה': ופי' וחי. כמו ויחיה. כי מיד ימות. כי מנוח אמר בעבור שראה המלאך מות נמות כי אלהים ראינו. גם יעקב אמר כי דאיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי. ואף כי השם הנכבד ויש אומרים לא יראני האדם רק יחיה לעולם וזה הפך הלשון. ואחרים אומרים פי' מלת לא ישרת בעבור אחר. וכן הוא לא יראני האדם ולא החי והטעם המלאכים: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואין טעם כי לא יראני האדם וחי. שיראה אותו וימות, אבל כי טרם ששיג לראיה תפרד נפשו מעליו, כי אפילו במראות המלאכים נאמר במראה נהפכו צירי עלי (דניאל י טז): (הרמב"ן)

אור החיים ויאמר לא תוכל וגו'. פירוש לא שאני מונע הדבר ממך, אלא לצד שאין בך יכולת המשיג כי לא יראני האדם, ואומרו וחי פירוש וישאר חי ואני חושש לחייך על דרך אומרו (תהלים פ"ד) כי טוב יום בחצרך מאלף, או יאמר על זה הדרך כי לא יראני האדם פירוש בשום אופן ואפילו חי פירוש אפילו יהיה צדיק שיקרא עליו חי על דרך אומרו (ש"ב כ"ג) בן איש חי, ואות וא"ו תשמש וא"ו המוסיף, עוד ירצה על זה הדרך כי לא יראני האדם אפילו אחר מיתה ואתה מבקש לראות, ועוד וחי פירוש בחיים חייך, כאן רמז שאחר מיתה ישיג מה שלא השיג אדם בעולם שהרי לא שלל אלא לצד היותו חי, והגם שהצדיקים מסתכלים באורו יתברך אחר מותם לא ישיגו מה ששאל משה מלפני ה' אשרי ילוד אשה: (אור החיים)

ספורנו ויאמר לא תוכל לראות. לא יהיה זה נמנע ממך מפני חסרון השפעת, אבל מפני חסרון קבלתך, שלא תוכל לקבל את שפע האור: (ספורנו)

[כא] וַיֹּאמֶר יְהוָה הִנֵּה מְקוֹם אֲתִי וְנִצַּבְתָּ עַל-הַצֹּר:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ הָא אֶתֶר מְתַקֵּן קְדָמִי וְתִתְעַדָּה עַל טַנְרָא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ הָא אֶתֶר מְתַקֵּן קְדָמִי וְתִתְעַדָּה עַל טַיִנְרָא: (תרגום יונתן)

רש"י הנה מקום אתי. זהר אשר אני מדבר עמך תמיד, (ב) יש מקום מוכן לי ללכתך שאטמינך שם שלא תזוק, ומשם תראה מה שתראה, זו פשוטו. ומדרשו, על מקום שהשכינה שם מדבר, ואומר המקום אתי ואינו אומר אני במקום, שהקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) הודיע לנו שהמקרא קצר והיה ראוי לכתוב זהר ומפני שהחסרון ראוי שיהיה זכח המאמר אשר זהר אמר אשר אני מדבר עמך תמיד כלומר ומסתמא המקום ההוא זהר מכיון ששם הדיבור תמיד ולפי שמלת אתי מורה עמי לא זהר יש מקום מוכן ללכתך שהוא זכח מלת אתי: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **ונצבת על הצור**. הוא ראש ההר כי כן כתוב ונצבת לי שם על ראש ההר. ואמר שהוא יתיצב שם ובעבור הכבוד הוא ישימנו בעצמו בנקרת הצור. כי כן כתוב ושמתיך ולא שיכנס הוא מעצמו ועתה אזכור כלל טעם הפרשה. אמר הגאון כי השם אמר למשה העל את העם הזה מזה המקום שחטאו בו. ובמקום אחר אסלח להם ומשה השיב אם לא ישוב אפך עתה במקום הזה אל תעלנו מזה והנכון בעיני בעבור שהשם אמר לו ושלחתי לפניך מלאך. אז השיב משה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. אם הוא הכתוב בו כי שמי בקרבנו. והשם השיבו אני בעצמי אלך והניחותי לך. והנה טעם לך כי עמד לבדך אלך ולא אשכון בתוך בני ישראל. על כן השיב משה אם אין פניך הולכים עם הגוי הזה שהזכיר למעלה. וראה כי עמד הגוי הזה. אל תעלנו בלשון רבים והעד הנאמן על זה הפירוש ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמד הלא בלכתך עמנו. והשם השיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ובעבור זה שמח משה ואמר ילך נא ה' בקרבנו. הפך כי לא אעלה בקרבך. ומשה בקש לראות השם והשם השיבו כי לא יראני האדם וחי. וזהו האמת כי ההרגשות אינם מרגישות רק המקרים על כן ויראו את אלהי ישראל. גם ואראה את ה'. וכן נבואת יחזקאל הכל במראות אלהים. והנה אמר בכאן וראית אחורי. ובמקום אחר ותמונת ה' יביט. ואלה הדברים צריכים פי' ארוך. והגאון אמר כי הפנים פני האור והמשל פני השמש והאחורי הנשאר מהאור התדבק באחד ואין צורך לכל זאת. ולפני שאפרש זה אומר דע כי השם לא דבר עם משה פנים אל פנים רק בארבעים יום השלישי והלאה. ובעבור השם על פניו אז קרן עור פניו. כי תחלת נבואתו ע"י המלאך הנראה בסנה. ושם כתוב ויאמר ה'. וככה וה' הולך לפניו יומם. כי השליח ידבר על לשון השולח. וזה היום שראה משה מה שבקש היה לו כיום מתן תורה לישראל ולא הגיע אדם לפניו ואחריו אל מעלתו. וחכמינו אמרו שהראה לו קשר של תפילין. ודבריהם נכון. רק לא כאשר יפרשוהו חכמי דורנו שהוא כמשמעו כי סוד עמוק הוא: **אמר אברהם המחבר** כבר פירשתי השם הנכתב ואינו נקרא הוא שם העצם והעצם הוא הכבוד. וכאשר תחבר מספר כל האותיות יעלה לשנים ושבעים על כן אמרו חכמינו כי הוא שם המפורש. וכאשר תחבר מרבע הראשון אל מרבע האמצעי באמת יהי' כמספר השם. גם כן מחברות החמשה כוכבי לכת, גם בחברך האותיות שיבטא האדם בהם בחצי השם יהיה כמספר השם. ובחברך מרבעי הזוגות שהם במעלה הראשונה. יהיו כמספרם המחברים מחצי השם. וכאשר תכפול חצי השם הראשון על החצי אז תמצא מרובעי הנפרדים. ובהסרך מרובע הראשון ממרובע השנים. אז ישאר כחשבון מעוקב האות השני. ואם תחסר מרובע השנים ממרבע השלשה. אז ישאר בחשבון מעוקב האות השלישי. וזה השם הנכבד הוא האחד שהוא בעצמו עומד. ואין לו צורך לאחר לפניו. ואם תסתכל מפאת החשבון שהוא ראש הכל. וכל חשבון מהאחדים הוא האחד שהוא הכל. על כן סוד התפלות והתהלות וטעם והתגדלתי והתקדשתי. ועוד אשר בך אתפאר. והנה האי' אין לו תמונה והוא כדרך כלל לכל התמונות כי מאתו יצאו. והנה הגויות העליונות שהם המאורות והכוכבים אין להם פנים ואחור. אף כי לנשמת האדם העליונה ואף כי למשרתי עליון אף כי לעליון העליונים והנה האורך בין שתי הנקודות והנקודה הקרובה אל הפועל שר הפנים ושר הכת. והנקודה האחרת סוף הכח ותנועת האדם לפניו. והגוף העליון אל הימין. והצמח אל העליון. והנה משה יכול לדעת ולראות בעין לבו איך הבריאות דבקות ביוצר בראשית הנקרא אחורים ומדרך הכבוד אין כח בנברא לדעת זה. וזהו כי לא יראני האדם וחי. בעבור היות נשמת האדם עם הגוף. והנה אחרי מות המשכיל תגיע נשמתו למעלה גדולה שלא יגיע בו בחי

האדם. והנה משה שב כללי. על כן אמר השם ידעתוך בשם כי הוא לבדו יודע הפרטים וחלקיהם בדרך כלל. ובעבור כי הנכבד באדמה הוא האדם. על כן צורת הכרובים. והנכבד באדם ישראל. על כן דבר קשר של תפילין. ועל כן כתוב בשיעור קומה כי השם הוא בורא כל גוף וכל נכבד מהגוף. והנבזה מהגוף הוא המקרה ואמר ר' ישמעאל כל היודע שיעורו של יוצר בראשית מובטח לו שהוא בן עולם הבא ואני ור' עקיבא ערבים בדבר זה. וזהו נעשה אדם בצלמנו כדמותינו. ודע כי כל הצמחים והחיים בארץ והעוף והבהמה והחיה והרמש וכל אדם קשורים בעליונים. כי הכללים קשורים בארבעים ושמונה צורות הגלגל. וזהו אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים והמוסיפים להאיר עיניהם. מטעם הענין אולי ידעו זה ולא רצו לגלות הסוד לתלמידים. והעד הנאמן ולא חלק להם. וידוע כי המחברות הם מאה ועשרים. מחברות השבעה והמחברת הגדולה במספר כלם. היא אחת. והמחברת השנייה היא אחת ועשרים. וכנגדה מחברת החמשה ככה. וזה המספר יצא משבעה. ומחברת השלשה חמשה ושלשים שגם זה המספר יוצא משבעה מחברות וככה מחברת הארבעה והנה מחברות הששה שבעה. והמחברת שהיא כוללת המשפחות לכל האדמה כפי מזל כל גבול מהשבעה גבולות שהם כל הישוב. ועליהם כתוב אתה הצבת כל גבולות ארץ קיץ וחורף שהשתנה בכל הגבולות אתה יצרתם. ואין השינוי בא מהשמש רק בעבור נטותה לפאת צפון ודרום. והנה המחברת השנייה העליונים במזל טלה היא בכל תשע מאות וששים שנה. ושניהם סובבים ממזל התחברותם אל מזל תשיעי בכל עשרים שנה. ככה יתגלגלו שתיים עשרה פעמים עד מאתיים וארבעים שנה. ומשם יתגלגלו כמספר הזה ובדרך הזה במזלות העפר. גם במזלות הרוח. גם במזלות המים. ואל יעלה על לבך כי הארבעה תולדות הם בשמים. ויש חוס בשמש וקור בלבנה ובשבת חלילה חלילה כי הבריות העליונות נכבדות הן. ועליהם כתוב כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם חוק נתן ולא יעבר. רק נקראו ככה בעבור המקבלים והנה לא יוכלו המשרתים לשנות דרכם ושיעבור א' מהם החק שנתן לו השם. גם כן כל צבא השמים והשפלים יקבלו מהם כפי מתכונתם. על כן לא ייטיבו ולא ירעו והנה המשתחוה למלאכת השמים לא יועילו לו כי אם מה שנגזר עליו כפי מערכת ככבי מולדתו כן יקרנו. חוץ אם ישמרהו כח העליון יותר מכח הככבים שיהיה דבק בו. אז ינצל מהגזרות. ואתן לך משל חשוב שהיתה מערכת הכוכבים שיגדל נהר על עיר אחת וישטוף אנשיה או ימותו. ובא נביא והזהירם שישובו אל השם בטרם בא יום רעתם ושבו אליו בכל לבם. ובעבור שדבקו בו נתן בלבם שיצאו אנשי העיר לחוץ להתפלל אל השם והנה עשו כן. וביום ההוא גדל הנהר פתאום כמנהגו כאשר ראינו בעינינו פעמים רבות ושטף כל העיר והנה לא סרה גזירת השם והוא הצילם. וחשוב כי המשרתים ירוצו כסוסים עוברים במסלה ולא ירוצו להרע או להטיב רק ככה דרכם וחשוב כי במסלה איש עור לא ידע מנהג הסוסים מתי הולכין אל ימין או לשמאל. והוא נשען על פקח שידע סורם. והנה הוא ישמרנו כי ברוצם בצד זה יוליך העור לצד האחר ומרוצת הסוס לא תשתנה והעור ימלט. ובעבור זה אמר ה' אחר אשר חלק. ואתכם לקח ה' להיות לו לעם נחלה. ככה לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא. וזהו ונפלינו אני ועמך. וזהו שאמרו חכמינו ז"ל אין מזל לישראל כל זמן שהם שומרי התורה. ואם לא ישמרוה ישלוט בהם המזל כאשר הוא מנוסה. כי כל מחברת ומזל דלי במערכת רעה. הנה יבא רעה לשונאי ישראל. והיודעים חכמת המזלות יודו כן. והנה היתה במערכת השמים במחברת שיעמדו בגלות מצרים עוד שנים רבות. ובעבור שצעקו אל השם ושבו אליו הושיעם השם. וכאשר יקרה לכלל כן יקרה ליחיד על כן שומר תורה אשרהו: והנה **ידעתוך בשם**. כמו יודע ה' דרך צדיקים: והנה **הראני נא** אינו במראית העין: והנה **על פניך**. על פניך הפנימים והם פני הלב: וטעם **כל טובי**. שאינו כמו הכל ולא בכל ולא עם הכל: וטעם **וחנותי את**

אשר אחון. על משה. כי אעביר כל טובי על פניך. ולפני עברי ארחמך. וזהו שאסוך כפי עליך והנה זה הוא הפירוש. והכף כדמות סתר כמסתיר עצם השמש בכפו שלא תפרד נשמתו מעל גויתו. והנה **וראית את אחורי**. מפאת שהוא הכל וכבודו מלא הכל ומאתו הכל וכל תמונתם כל וזהו ותמונת ה' יביט: (אבן עזרא)

הרמב"ן הנה מקום אתי. בהר הזה אשר שכנתני שם:

ונצבת על הצור. שהוא בהר, כמו שנאמר (לעיל יז ו) הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב: (הרמב"ן)

ספורנו הנה מקום אתי. מקום מוכן למראות אלהים, כאמרם ז"ל (מגלה פרק הקורא) על מערה שעמדו בה משה ואליהו שהיא מי דברים שנבראו בין השמשות: (ספורנו)

דעת זקנים הנה מקום אתי ונצבת על הצור. מצאתי בשוחר טוב אמר רב חנינא למה נקרא שמו של הקב"ה מקום כד"א אל המקום לפי שהוא מקומו של עולם ועדיין איני יודע אי מקומו טפל אלא כשהוא אומר הנה מקום אתי הוי אומר מקום טפל : לזקנים (דעת זקנים)

כב וְהִיא בְּעֵבֶר כְּבֹדִי וְשִׁמְתִּיהָ בְּנִקְרַת הַצֹּר וְשִׁכְנִיתִי כְּפִי עָלֶיהָ עַד-עֲבָרַי:

אונקלוס ויהי בְּמַעְבַּר יְקָרִי וְאַשְׁוִינָךְ בְּמַעְרַת טַנְרָא וְאַגִּין בְּמִימְרֵי עֶלְזָךְ עַד דְּאַעְבַּר: (אונקלוס)

יונתן ויהי בְּמִיעֵיבֶר יְקָר וְשִׁכְנִיתִי וְאַשְׁוִינָךְ בְּאַסְפְּלִידָא דְטִינְרָא וְאַגִּין בְּמִימְרֵי עֶלְזָךְ עַד זְמַן דְאַעִיבֶר: (תרגום יונתן)

רש"י **בעבור כבודי**. כשאעבור (מ) לפניך: **בנקרת הצור**. כמו העיני האנשים ההם תנקר (במדבר טז, יד), יקרוה עורכי נחל (משלי ל, יז), **אני קרתי ושתיתי מים** (ישעיה לז, כה), **גזרה אחת להם: נקרת הצור**. (נ) כריית הצור: **ושכותי כפי**. מכאן שנתנה רשות למחזלים לחבל (ת"כ פ' ויקרא), ותרגומו וואגין במימרי, (ס) כנוי הוא לדרך כבוד של מעלה, שאינו כריך לסוכך עליו **זכף** (ע) **ממש**: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) ומלת כבודי מורה על עצמו והראיה על זה שהראוי אחרי זה כתיב עד עברי במקום עד עבור כבודי: (נ) פירוש חקיקת הצור מלשון כי יכרה: (ס) זה התרגום של ושותי כפי: (ע) אלא במאמר יכול להאילו עליו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ושכותי. בשי"ן או בסמ"ך שוה הטעם. ומפרשים אמרו כי כפי עב. כמו על כפים כסה אור. הן על כפים חקותיך. ואינו רק כמשמעו: (אבן עזרא)

דעת זקנים והיה בעבור כבודי. מדותי ושמתיך בנקרת הצור כדי שלא תראה כבודי ושכותי כפי ענן שלי כמו נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים כלומר אהיה

ענן לפניך כדי שלא תראה : והסירותי את כפי וגו'. כאדם שרואה חבירו מאחוריו ואינו יכול להתבונן בו : ויקרא בשם ה'. הודיעו בשם שילך עמו : (דעת זקנים)

[כג] וְהִסְרֹתִי אֶת-כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת-אֲחֵרָי וּפְנֵי לֹא יֵרְאוּ: (פ)

אונקלוס וְאֶעֱדִי יְת דְּבַרְת יְקָרִי וְתַחֲזִי יְת דְּבַתְרִי וְדַקְדָּמִי לֹא יְתַחֲזִין: [פ] (אונקלוס)

יונתן וְאֶעֱבֵר יְת פִּיתִי מִלֶּאֱכָא דְקִיָּמִין וּמִשְׁמִשְׁיִן קְדָמִי וְתַחֲמִי יְת קִטּוֹר דְּבִידָא דְתַפְיִלִּי אִיקָר שְׂכִינְתִּי וְאִפִּי אִיקָר שְׂכִינְתִּי לִית אֶפְשָׁר לְךָ לְמִיחָמִי: (תרגום יונתן)

רש"י והסירותי את כפי. ואלעדי ית דברת יקרי, (פ) כשתסתלק הנהגת כבודי מכנגד פניך, ללכת משם ולהלך: וראית את אחורי. הראהו קשר של תפילין: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) זה תרגומו של והסירותי את כפי ורש"י מפרש ליה כשתסתלק כו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ופני לא יראו. הם הנראים. ולא כן ולא יראו פני ריקם. כי הזכרים הם הנראים: (אבן עזרא)

הרמב"ן וטעם ופני לא יראו. הפנים המאירים, כאשר פירשתי (בפסוק יח, ועי' לב ד). ויתכן שיהיה מלת אחרי כלשון אחור וקדם צרתני (תהלים קלט ה), על פירוש רבותינו (עיין עירובין יח.): (הרמב"ן)

אור החיים וראית את אחורי וגו'. הנה באל עליון לא יתיחס אליו פנים ואחור, אלא כוונתו יתברך הוא לצד כי חיות העולמות עומד בחשק הסתכלות אורו יתברך וקיומו הוא האדון חי העולמים, ודבר זה הוא מן הנמנע שיכול שום נברא להביט אל אורו יתברך, לזה הכין ה' ועשה מסוה אשר דרך שם יביט והוא שקרא אחוריים כמו שעשה בחכמתו את האדם הגוף אחוריים והנפש פנים לו והרוח פנים לנפש והנשמה פנים לרוח, כמו כן הכין אור ממנו יתברך אשר דרך שם ישקיפו ויחזו את האלהים ולו קרא אחוריים ואור עליון שהוא מושלל מהשגת נפש כל חי יקרא פנים, והוא אומרו וראית את אחורי ופני לא יראו, ואפשר שרמז לו באומרו סמוך לאחורי תיבת ופני לומר כי גם שם הם פנים אלא שהכין ה' אחוריים כדי שיהיו במושג לנביאים כמו שכתבנו, ואולי שדקדק באומרו אחורי לומר שאין הרבה פרגודים ומסכים מפסיקים כאשר הם בערך הנביאים אשר נוכח ה' יביטו אלא אחד דוקא, והוא אומר אחורי ולא אחורי אחורי, והמשכיל על דבר אמת יקוד וישתחוה לאל הגדול וימעיט בעיניו כל עבודתו אשר יעבוד כפי שיעור המושג המקווה לנפש חיה למינה: (אור החיים)

ספורנו וראית את אחורי. תראה איך תהיה פעולת כל מה שלמטה ממני: ופני לא יראו. אבל לא יהיה נראה אצל זולתי איך מציאותי ישפע מציאות כל נמצא, כמו ששאלת: (ספורנו)

שמות פרק-לד

[א] וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה פֶּסֶל-לָךְ שִׁנִּי-לַחַת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִים וְכַתְּבֵתִי עַל-הַלְּחַת אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלְּחַת הַרְּאשֵׁינִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ:

אונקלוס וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה פֶּסֶל לָךְ תִּרְיֵן לִוְחֵי אֲבָנָא פְּקֻדְמָאֵי וְאֶכְתּוּב עַל לִוְחָא יְת פְּתַגְמָא דִּי הָוּוּ עַל לִוְחָא קֻדְמָאֵי דִּי תִבְרַתָּא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה פֶּסֶל לָךְ תִּרְיֵן לִוְחֵי אֲבָנִין הֵי פְּקֻדְמָאֵי וְאֶכְתּוּב עַל לִוְחָא יְת פְּתַגְמָא דִּי הָוּוּ עַל לִוְחָא קֻדְמָאֵי דִּי תִבְרַתָּא: (תרגום יונתן)

רש"י פסל לך. הראהו מחלצ סנפירינן מתוך אהלו, ואמר לו הפסולת יהיה שלך, ומשם נתעשר משה הרבה: פסל לך. אתה שצרת הראשונות, אתה פסל לך אחרות, משל למלך שהלך למדינת הים והניח ארוסתו עם השפחות, מתוך קלקול השפחות ילד עליה פס רע, עמד שושבינה וקרע כתובתה, אמר, אם יאמר המלך להורגה, אומר לו עדיין אינה אשתך, בדק המלך ומלא שלא היה הקלקול אלא מן השפחות, נתלצה לה, אמר לו שושבינה, כתוב לה כתובה אחרת שנקרעה הראשונה, אמר לו המלך, אתה קרעת אותה, אתה קנה לה נייר אחר ואני אכתוב לה בכתב ידי, כן המלך זה הקב"ה, השפחות אלו ערצ רב, והשושבין זה משה, ארוסתו של הקב"ה אלו ישראל, לכך נאמר פסל לך: (רש"י)

אבן עזרא ויאמר. פסל לך. כמו לך לך. ואתה קח לך וטעם כראשונים. כמדתם. אמר הגאון כי השניים נכבדים מהראשונים כי השניים נתנו ביום קדש וביום הכפורים ולא כן הראשונים. כי הם ירדו ביום י"ז בתמוז וביום חול. ויש עם השניים זכר שלש בריתות ובשניים כתוב ולמען ייטב לך. והראשונים נשתברו ואלה כדברי חלום לא מעלין ולא מורידין. כי מכתב אלהים היו שניהם ועוד כי הראשונים הם מעשה אלהים. והשניים מעשה משה: (אבן עזרא)

[ב] וְהָיָה נְכוּן לְבַקֵּר וְעֲלִית בַּבֶּקֶר אֶל-הָרִי וְנִצַּבְתָּ לִּי שָׁם עַל-רֹאשׁ הַהָר:

אונקלוס וְהָוֵי זַמִּין לְצַפְרָא וְתִסַּק בְּצַפְרָא לְטוּרָא דְסִינֵי וְתִתְעַפֵּד קְדָמִי תַּמָּן עַל רִישׁ טוּרָא: (אונקלוס)

יונתן וְהָוֵי זַמִּין לְצַפְרָא וְתִיִּסֹק לְצַפְרָא לְטוּרָא דְסִינֵי וְתִתְעַפֵּד קְדָמִי תַּמָּן עַל רִישׁ טוּרָא: (תרגום יונתן)

רש"י נכון. (כ) מוזמן: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) כמו שלחו מנות לאין נכון לו לא מכוון כמו הנה אמת נכון הדבר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והיה נכון לבוקר ועלית. זאת היא הפעם השלישית. שבכל פעם ישב ארבעים יום וארבעים לילה: (אבן עזרא)

ג] ואיש לא-יעלה עמך וגם-איש אל-ירא בכל-ההר גם-הצאן והבקר אל-ירעו: אל-מול ההר הקוא:

אונקלוס ואינש לא יסק עמד ואף אינש לא יתחזי בכל טורא אף ענא ותורי לא ירעון לקביל טורא: (אונקלוס) הקוא:

יונתן ואינש לא יסק עמד ואוף אינש לא יתחמי בכל טורא אוף ענא ותורי לא ירעון כל קביל טורא: (תרגום יונתן) הקוא:

רש"י ואיש לא יעלה עמך. הראשונות על ידי שהיו (ה) בתשואות וקולות וקהלות, שלטה בהן עין רעה, אין לך יפה מן הלניעות: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) לשון הרמת קול: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואיש. בעבור שעלה אהרן ובניו עמו אחר מעמד הר סיני וירד עמהם. גם עלה ועמד שם הפעם הראשונה: בכל ההר. אע"פ שיהיה רחוק ממקום הכבוד: (אבן עזרא)

הרמב"ן ואיש לא יעלה עמך. שלא יעלו עמך כלל זקני ישראל כאשר עשו בלוחות הראשונות (לעיל כד): (א)

וגם איש אל ירא בכל ההר. גם בתחתית ההר מקום מעמד ישראל בראשונה (לעיל יז): (יט)

גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. מנגד, כי בראשונות לא הוזהרו רק שלא תגע בו יד אם בהמה אם איש (לעיל יט ג):

ונהנה עדיין היו עומדים באזהרה ההיא, כי הכבוד היה תמיד בהר עד שנתנו הלוחות (הראשונות) [האחרונות], אבל עתה החמיר בשעת מתן הלוחות האלו יותר ממעמד הראשון. והטעם בכל זה, כי בראשונות היה המעמד בעבור כל ישראל, וזה למשה בלבד בזכותו ובתפלתו, וגדול יהיה הכבוד הנגלה על ההר האחרון מן הראשון: (הרמב"ן)

בעל הטורים וגם איש. ב'. דין ואידך וגם איש היה מתנבא לומר אפי' אם יהי נביא לא יסמוך על נבואתו לעבור על הצווי: (בעל הטורים)

[ד] וַיִּפְּסֹל שְׁנֵי-לַחַת אַבְנִים כְּרֹאשֵׁי וַיִּשְׁלֹם מֹשֶׁה בַּבֶּקֶר וַיַּעַל אֶל-הָר סִינַי
כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ שְׁנֵי לַחַת אַבְנִים:

אונקלוס ופסל תרין לוחי אבנא פקדמאי ואקדס משה בצפרא וסליק לטורא
דסיני כמא דפקד יי יתיה ונסב בידיה תרין לוחי אבנא: (אונקלוס)

יונתן ופסל תרין לוחי אבניו הי כקדמאי ואקדים משה בצפרא וסליק לטורא
דסיני היכמא דפקיד יי יתיה ונסב בידיה תרין לוחי אבנא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויפסול. מנהג הלי לדבר ככה לאמר ויקח בידו שני לוחות אבנים ולא
אמר ויקח בידו שני הלוחות. כמו והי המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש
מאת ה'. ולא אמר מאתו וככה בפסוק אחד בני ישראל חמש פעמים. והנה הוא
דרך צחות: (אבן עזרא)

[ה] וַיֵּרֶד יְהוָה בְּעָנָן וַיִּתְיַצַּב עִמּוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה:

אונקלוס ואתגלי יי בעננא ואתעתד עמה תמן וקרא בשמא דיי: (אונקלוס)

יונתן ואתגלי יי בענני איקר שכינתיה ואתעתד משה עמיה תמן וקרא משה בשום
מימרא דיי: (תרגום יונתן)

רש"י ויקרא בשם ה'. מתרגמינן וקרא בשמא (ה) דה': (רש"י)

שפתי חכמים (ה) למוכח מן התרגום שהיה משה הקורא שאלו היה השם הקורא
היה מתורגם וקרא בשם ה' שפירושן ויקרא ה' בשם. רל"ס: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וירד. י"א כי ויתיצב על הענן כי השם היה עובר. ודע כי המשיל בהר
העליונים והנכבדים מהגופות. כאשר הוא ההר עליון על האדמה: **ויקרא בשם**
ה'. הנה השם הוא הקורא. והנה למדנו איך יקרא משה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויתיצב עמו שם. ה' נתיצב, כענין ויבא ה' ויתיצב (ש"א ג י). **עמו**, עם
משה שבא בענן כאשר בראשונה (לעיל כד יח): (הרמב"ן)

ספורנו ויתיצב עמו שם. ויתיצב משה עם האל יתברך, כמו שאמר לו ונצבת לי
שם: **ויקרא**. האל יתברך: **בשם ה'**. קריאה מודיעה פעולות אלהיות: (ספורנו)

[ו] וַיַּעֲבֵר יְהוָה | עַל-פְּנֵי וַיִּקְרָא יְהוָה | יְהוָה אֱלֹהִים וַחֲנוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב-
חַסָּד:

אונקלוס ואתעבר יי שכינתיה על אפיה וקרא יי יי אלהא רחמנא וחנון מרחיק רגז
ומסגי למעבד טבון וקשוט: (אונקלוס)

יונתן וְאֶעְבִּיר יְיָ שְׁכִינְתֹתֶיהָ עַל אֲפֹי וּקְרָא יְיָ יִי אֱלֹהֵהָ רַחֲמָנָא וְחַנּוּנָא אֶרְךְ רֹחַ וּקְרִיב רַחֲמִין וּמְסֻגִי לְמַעְבַּד חֻסְדַּא וּקְשׁוּטַא: (תרגום יונתן)

רפ"י ה' ה'. מדת רחמים היא, אחת קודם (פ) שיחטא, ואחת לאחר שיחטא וישוב (ראש השנה יז:). אל. אף זו מדת (ת) רחמים, וכן הוא אומר, אלי אלי למה עזבתני (תהלים כג, ב.ג), ואין לומר למדת הדין למה עזבתני, כך מאלתי במכילתא (סירה פ"ג): **ארך אפים.** מאריך אפו, ואינו ממהר ליפרע, שמה (א) יעשה תשובה: **ורב חסד.** ללרכים חסד, שאין (ב) להם זכות כל כך: ואמת. לשלם שכר טוב לעושי רצונו: (רפ"י)

שפתי חכמים (פ) כלומר אף על פי שגלוי לפניו שעתיד הוא שיחטא אפילו הכי מרחם עליו מאחר שלא חטא עדיין: (ת) אבל אינו רחמים פשוטות כמו מדת השם בן ד' כי מדת הרחמים מדרגות רבות הם: (א) אף על פי שמדה השניה של ה' ה' מרחם עליהם אחר שיחטא וישוב היינו כשעושה תשובה מיד שמרחם עליהם ומוחל להם אבל מדה זו מאריך להם ומנפה שמה יעשו תשובה: (ב) כלומר מדכתיב ורב חסד משמע שאף על פי שחטא ואין זכותו יכולין להגן עליו לפי שהם מועטות הוא מטה כלפי חסד ומרחם עליו. ומדה הראשונה של ה' ה' שעדיין לא חטא רק שגלוי לפניו שיחטא. הרא"ם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויעבור. ואל חתמה בעבור שהשם קורא השם כי הוא לבדו יודע ודעת וידוע וזה דבר עמוק הוא מאד. אמר הגאון כי השם הראשון דבק עם ויקרא ואלו היה כן למה לא דבקו בעל הטעמים. והנכון כי השם שתי פעמים כמו אברהם אברהם יעקב יעקב משה משה ככה תקרא וכתוב. כי שלש עשרה מדות הם. והגאון אמר כי השם הנכבד במספר אם כן אינו מדה והשנית שהוא אדון וזאת טעות כי הנכתב אינו אדון. רק כנוי הוא כפי המדבר דרך כבוד. ורב נסים אמר כי מלת ארך אפים ב' מדות לטובים ולרעים גם זה איננו נכון. כי לא תוסיף המדה בעבור שנוי האדם. ועוד כי השם הוא ארך אפים לרשעים ולא לאשר לא חטאו. והנה ונקה מדה בפני עצמה. עד הנה מספר י"ג מדות ועל דרך הפשט ונקה לא ינקה מדה אחת. כי ונקה שם הפעל היא. כמו אם ענה תענה אותו. רק למדנו ממלת ונקה לא ינקה שהוא לשובבים רק לשבים ינקה כדברי הנביאים. על כן הושמה מלת ונקה ממספר המדות. ומלת פוקד עון אבות גם היא מדת רחמים. ודע כי שבעה הם בגדי כהונה ובעבור שהציץ כמו תכשיט הכניסו במספר. והנה אחד עשר שבטים נולדו בפדן ארם ובנימין לבדו נולד בארץ כנען. והנה כתוב על כלם אלה בני יעקב אשר יולדו לו בפדן ארם. כי אחר הרבים הלך ולא חשש להוציא האחד וככה בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה. ומנשה ואפרים לא ירדו כי שם נולדו. והנה השם הנכבד הכניסוהו במדות והוא שם העצם. וכבר הזכרתי בפ' ואלה שמות כי פעמים הוא שם התאר ופעמים מדה והם שתים. ומלת אל שלישית. רחום. רביעית. וחנון. חמישית. ארך אפים ששית. ורב חסד. שביעית. ומלת רב. תשרת בעבור אחרת. ורב אמת. שמינית: נוצר חסד לאלפים. תשיעית. נושא עון. עשירית. ונושא פשע. אחת עשרה. ונושא חטאה. שתים עשרה. ונקה. שלש עשרה. והשם שהוא תואר כולל הנכבדים והגויות ועליונים

ושפלים : **ואל**. כמו תקיף שיעשה הנכון בחכמה : **ורחום**. כדרך כרחם אב על בנים שישמרם שלא יפלו : **וחנון**. כדרך כי חנון אני להושיע מי שנפל ולא יוכל קום : **ארך אפים** שלא יכעוס מהרה על הרשע. **ורב חסד**. לצדיק ולרשע. ורב אמת. שימלא ויקיים דברו : אבן (זרא)

הרמב"ן (ו~ז) וטעם **ויעבר ה' על פניו**. שקיים אני אעביר כל טובי על פניך. **ויקרא ה' ה' אל**. שלש תיבות הללו הן שמות הקדש, וחכמים יקראו אותן מדות (ר"ה יז:), כי הם מדת בעל התשובה, ומדת רחמיו, ומדת טובו, והשם המיוחד לא יתרבה בהן. והנה המדות שהם מקרים באדם הן עשר מדות רחום וחנון וכו', והנה כולן מדות מצד אחד, ומצד אחר השלש הן שמות עצם, והעשר מדות. והמדות נאמרו על השמות, כי רחום וחנון וארך אפים באל עליון, על כן לא אמר מרחם וחנון ומאריך אפים, כי השם פעול למדות האלו. **ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים**. במדת רחמים, שהוא מרבה החסד על גבורתו ועוזו והאמת ברחמיו, ונוצר חסד לאלפים, כי זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל (תהלים צח ג). או נוצר, מצמיח, מן ונצר משרשיו יפרה (ישעיה יא א). ובטובו הוא **נושא עון ופשע וחטאה**, מלשון אני עשיתי ואני אשא וגוי (שם מו ד). **ונקה לא ינקה ופוקד עון אבות על בנים** פירוש לנשיאות, ויקרא מדה, כי ינקה אותו בפקידה ההיא, ומפני כי הנשיאות איננו שוה בעון ופשע ובחטאה, אבל בכל אחד ענין מיוחד לו, יקרא בכל אחד מדה אחת : (הרמב"ן)

אור החיים ה' ה' אל רחום. רבותינו ז"ל אמרו (ר"ה י"ז:) כי ב' מדות אלו של רחמים אחת קודם שיחטא אדם ואחת אחר שיחטא, והרא"ש ז"ל הקשה קודם שיחטא למה צריך רחמים, ותירץ כי צריך רחמים לצד כי ה' יודע שעתיד לחטוא, או מדבר הכתוב בחושב בעבודה זרה ואליו יקרא קודם שיחטא פירוש קודם שיעבור, ואין דבריו ראשונים ואחרונים מובנים לי, כי אם יבא ה' להעניש על מה שעתיד נאמר לפניו גם כן למה בראת אותו כיון שאתה יודע שיחטא וידין אותו על העתיד כי קודם לידתו וקודם חטאו ישוה בהם המשפט ואפילו סמוך למעשה החטא והבן, ומה שכתב בחושב בעבודה זרה ועדיין לא עשה קשה כי זה יקרא אחר מעשה כי הגם שלא עבד חטא המחשבה נתפס עליו, ואני אומר שיצטרך לרחמים אפילו קודם שיחטא אם אין לו זכות שהוא קיום מצות עשה ליהנות מהם הוא האדון יחון אותו ברחמים, והנה לפניך מקרא (דברים י"א י"ג) והיה אם שמוע תשמעו וגוי ונתתי מטר וגוי הרי שבשכר מעשה הטוב יבא הטוב ואם היה אדם אנוס ולא למד וכו' אין לו לא שכר ולא עונש ובמה ירוחם, לזה אמר ה' קודם שיחטא והוא חידוש, ועוד אפילו התעיב מעשיו ועבר על מצות לא תעשה יתנהג עמו ברחמים.

עוד ירצה להודיע כי כשיטיב ה' ברחמיו לאיש הגם שיחטא לא יפחות מטובו דבר ותהיה המדה שהיה בה קודם מתנהגת גם אחר שחטא, לזה אמר רחמים שקודם שיחטא להשוות להם רחמים שיהיו אחר שיחטא, ובזה נחה דעתי בראות כי לא ישתנה טוב הרשעים ולא כלום כי כן היא המדה : (אור החיים)

ספורנו ויקרא. האל יתברך : ה' ה'. הוא הממציא שעשה אינו ישנו, והוא המקיים מציאות כל נמצא, שאין לשום נמצא קיום מציאות זולתי השופע ממציאיותו : **אל**. יכול על זה כמו פועל רצוני, על הפך הפעולה הנמשכת מן הפועל הטבעי, שהיא נמשכת ממנו בהכרח לא מצד יכולת בחירי : **רחום**. על החייבים להקל ענשם בקראם אליו, כאמרו פני ה' בעושי רע וכו' צעקו וה' שמע. ורואה בעני נדכאים כענין וגם ראיתי את הלחץ : **וחנון**. עושה חן וגומל טוב לשואלים

אף על פי שאינם ראויים לו: **ארך אפים**. לצדיקים, ולרשעים כדי שישובו: **ורב חסד**. מטה כלפי חסד בדינו, כאמרם ז"ל (פרק קמא דר"ה) מעביר ראשון ראשון, וכך היא המדה: **ואמת**. ורב אמת, מאריך אפיה וגבי דיליה, כאמרם ז"ל (שם) ועון עצמו אינו נמחל וכאמרם אשר לא ישא פנים אין אברהם מציל את ישמעאל ולא יצחק מציל את עשו, ולא יקח שוחד שאין מצוה מכבה עבירה: (ספורנו)

דעת זקנים ויקרא ה' ה'. אני הוא בעל הרחמים קודם שיחטא האדם ולאחר שיחטא האדם כך מפרש ליה במסכת ר"ה וצריך עיון מה צריך אדם רחמים קודם שיחטא. וי"ל מ"מ הוא צריך רחמים לפי שגלוי וידוע לפני הקב"ה שסופו לחטוא ולפי זה השני שמות הם מ"יג מדות אמנם נוצר חסד לאלפים אינו נמנה אלא באחד והרב ר' נסים ז"ל פי' נוצר חסד לאלפים שתי מדות הם והשם ראשון אינו מן המנין ופשטיה דקרא ויעבור ה' על פניו ויקרא בשם ה' ה' אל רחום וגוי המדות הללו תקראו לפני בעת שיצטרכו לרחמים: **אל**. דיין אמת ושופט צדק כמו עד האלהים יבא דבר שניהם: **רחום**. שמרחם על העניים ומצילם: **וחנון**. אפילו לעשירים שכל מי שנותן מתנה חונן כמו וצדיק חונן ונותן: **ארך אפים**. לרשעים שאינו ממהר ליפרע מהם: **ורב חסד**. שמרבה חסדו על מדת הפורענות כמו שאמרו חכמינו ז"ל מדה טובה מרובה על מדת פורענות: **ואמת**. מה שאני מבטיח אם עושה טובה לבריות אם לא יפשע האדם בעצמו שיחטא ויגרום החטא: דעת זקנים

ז נַצַּר חֶסֶד לְאֲלֹפִים נִשְׂא עֵוֹן וּפְשַׁע וְחַטָּאָה וְנִקְהָה לֹא יִנְקָה פֶקֶד | עֵוֹן אָבוֹת
עַל-בָּנָיִם וְעַל-בְּנֵי
בָּנָיִם עַל-שְׁלֵשִׁים
עַל-רַבֵּעִים:

אונקלוס נטר טיבו לאלפי דרין שבק לעונן ולמרוד ולחובין סלח לדתיבין לאורייתיה ולדלא תיבין לא מזפי מסער חובי אבהן על בניו ועל בני בניו מרדיון על דר תליתי ועל דר רביעי: (אונקלוס)

יונתן נטיר חסד וטיבו לאלפי דרין שרי ושביק על חובין ומעבר על מרודין ומכפר על חטאין סלח לדתיבין לאורייתיה ולדלא תיבין לא מזפי ביום דינא רבא מסער חובי אבהן על בניו מרודין על דר תליתי ועל דר רביעי: (תרגום יונתן)

רש"י נוצר חסד. שהאדם עושה (ג) לפניו: **לאלפים**. לשני אלפים דורות. עונות, אלו הזדונות. פשעים, אלו המרדים שאדם עושה להכעיס: ונקה לא ינקה. לפי פשוטו משמע, שאינו מוותר על העון לגמרי, אלא נפרע ממנו מעט מעט. ורבותינו לרשו (יומא פו.), מנקה הוא לשנים (ז) ולא ינקה לשאינן שנים: **פוקד עון אבות על בנים**. כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, שכבר פירש במקרא אחר לשונאי: **ועל רבעים**. דור רביעי, נמאלת מדה טובה מרובה על מדת פורענות אחת לחמש (ה) מאות, שבמדה טובה הוא אומר נוצר חסד לאלפים: (רש"י)

שפתי חכמים (ג) לא החסד שיש להקב"ה לעשות עמו כי נוצר לא יפול רק על העשוי כבר: (ד) ואף על פי שמדה השנית ממדות ה' ה' יש לה מדה זו שהיא מרחמת לשנים. יש לומר שהמדה הזאת מוותרת לו את העון ומנקה אותו כאלו

לא עסקה אצל אינו עוסקה לו פוס טובה מה שאין כן במדה השנית שמוחל לו וגם עוסקה לו טובה וזהו ההפרש שבין פשוטו למדרקו שמפשוטו משמע שאינו מוותר העון לגמרי אלא נפרע מעט מעט ומדרקו הוא שמוותר העון לגמרי. ר"ל"ס: (ה) פירוש דור אחד במדת פורעניות הוא ה' מאות במדה טובה נמלא הד' לורות שבמדת פורעניות הם ב' אלפים במדה טובה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא **נוצר חסד**. האב לבנים אם היו טובים: **נושא עון**. שים לבך לדברי הנה כתוב וחזקת והיית לאיש והלא איש היה. רק טעמו איש חיל ונודע. והנה כתוב כי זקנתי מהיות לאיש. והפירוש מהיות בעולם או אשה לאיש כי נקבה היתה. והנה ואבואה אליה הוא המשכב כי נקבה היא. והנה אשר באו אליך הלילה אינו מזה הטעם כי זכר הוא. וככה החוטא ונשא עונו לא יכופר החטא לו רק העונש שיבא עליו ע"ד ולצת לבדך תשא. ועתה שא נא חטאתי. כי משה צדיק היה. והכלל כי הנושא עונו בעצמו הוא לגנאי לעולם. ונשיאת חטא על שני דרכים. הדרך האחת שימחול לו כמו זה שהוא לשבח לנשוא העון. והדרך האחרת שיהיה נושא העון אחד רשע. והנה לנושא עון יהיה לגנאי ולנשוא העון לשבח. כמו ונשא את עונה. כי העונש יסור מעליה ויהיה עליו: **ונושא פשע**. דע כי פשע קשה מעון כאילו הוא הפושע יוצא מתחת הרשות. כמו אז תפשע אדם מתחת יד יהודה. והנה עון פחות ממנו והוא בזדון. ומלת חטאה כמו חטאת והוא שם דבר. ואיננה כמו הממלכה החטאה כי היא תאר. ומלת חטאה כוללת כל מחשבה וכל שגגה במעשה. כי עון במעשה או בלשון. והנה הסתכלנו תפלת משה על דבר המרגלים. ויאמר ה' שהוא שם העצם. והמדות תהיינה עליו נאמרות ולא הזכיר השם השני שהוא תאר. כי השם רצה להשמיד ולא אל. כי אין צורך להזכיר המדה הזאת ולא רחום כי ישראל לא היו פתאים. ולא חנון כי לא נעשה להם חמס שיצעקו אל השם להושיעם. והזכיר ארך אפים. כי היו רשעים. ורב חסד. לכל הוא. ולא הזכיר ואמת כי היו חייבים. והזכיר נושא עון ופשע. ולא הזכיר וחטאה כי לא היו שוגגים. ומרוב הענוה שהיתה במשה הכנים נפשו עם ישראל לאמר וסלחת לעונינו ולחטאתינו. ולא הזכיר פשעינו. בעבור גודל מעלתו שלא יתכן שיפשע: (אבן עזרא)

ספורנו **נוצר חסד לאלפים**. שומר זכות אבות לבנים, להיטיב לבנים בשביל אבותם: **נושא עון**. מזיד: **ופשע**. מרד במלכות: **וחטאה**. הכעסה נוספת על המדד, כענין כי רעתכי אז תעלוזי אבל אין נשיאות האחד כנשיאות האחר בלי ספק, ולכן ימנו למדות נפרדות: **ונקה**. אף על פי שהוא מנקה לשבים מאהבה, והיא תשובה המגעת עד כסא הכבוד כמו שאמרו ז"ל (יומא פ' יוה"כ) שעונות נחשבים להם כזכיות שנאמר עליהם חיו יחיה מכל מקום לא ינקה אפילו לשבים כאשר תהיה תשובתם מיראת עונש בלבד; כאמרם ז"ל שזדונות נחשבים להם כשגגות שנאמר כי כשלת בעונך: **פוקד עון אבות על בנים**. ממתין לאבד רשעי ארץ עד שתמלא סאתם, וזה המלוי הוא שיגיע עונו למדרגה מן הרע שלא תהיה עמה תקות תשובה, וזה יהיה על הרוב כשיתמיד רשעם בכמה דורות זה אחר זה: **על שלשים**. כשיוסיף הדור האחרון להרע מאבותיו, כענין ויקשו את ערפם, הרעו מאבותם: **ועל רבעים**. כשלא יוסיפו אבל יתמידו: (ספורנו)

כלי יקר **על בנים ועל בני בנים וגו'**. הוסיף כאן בני בנים מה שלא הזכיר זה לא בדברות ראשונות ולא באחרונות, לפי שבע"ז לעולם כך היא המדה עד דור רביעי ומתחיל למנות מן האב אב ראשון, בן שני, ואח"כ שלשים, ואח"כ רבעים, אבל

במעשה העגל כבר קבלו דינם כל העובדים ונמחל העון לאותו דור אבל לא לדורות, וכדי לקיים הפקידה לד' דורות הוצרך למנות מן הבן והוסיף דור אי' ומנה בנים, ובני בנים, שלשים, ורבעים, וז"ש וביום פקדי היינו זמן הפקידה כי יבא, אז ופקדתי עליהם אותו זמן פקידה הנאמר בי' הדברות. ולדעתי לפי שעון ע"ז חמור מכל העונות לא יוכל דור אחד לסבול גודל העונש הראוי לבא על עון זה ע"כ הוא מתחלק לד' דורות להקל ולא להחמיר. וי"א בהפך זה כי לכך נאמר וימהר משה ויקוד ארצה ראה משה שהקב"ה קורא הדורות מראש והולך ומונה ומוסיף דור אחד והיה מתירא פן יוסיף להכות בכמה דורות ע"כ מיהר משה ויקוד ארצה ויאמר וידך. (כלי יקר)

דעת זקנים **נוצר חסד לאלפים.** אני מזכירו לבניו ולבני בניו עד לאלף דור וכן כתיב שומר הברית והחסד לאלף דור ופרשב"ם דלאלפים דהכא היינו לאלף דור דהתם כמו שקורא לדור רביעי רבעים כך קורא לדור אלף אלפים: **נושא עון.** לאדם שחוטא ע"י יצר הרע שמכריחו לחטא: **ופשע.** אלו המרדים שאדם חוטא להכעיס. וכן הוא אומר מלך מואב פשע בי: **וחטאה.** שוגג כדאמר נפש כי תחטא בשגגה ר"ל אלו אני נושא ואיני פורע מהן מיד: **ונקה לא ינקה.** שאינו מנקה אותם לגמרי אם לא על ידי תשובה ומעשים טובים וכן אחז"ל ונקה לשבים ואינו מנקה לשאינן שבים אלא פוקד עון אבות על בנים וגו': **פוקד.** גם זו ממדת רחמיו של הקב"ה שאינו ממהר ליפרע אלא ממתין עד יום פקודה דכתיב וביום פקדי אכן אינו מן מנין י"ג מדות וזה קשה לדברי האומר כי וימהר משה לפי שהיה ירא פן יוסיף על דור חמישי ואדרבה לפי מה שפי' זו היא מדת רחמים שאינו משלם לאיש כפעלו: (דעת זקנים)

[ח] וימהר **מִשֶׁה** ויקד **אַרְצָה** וישתחו: (אונקלוס)

אונקלוס וְאוֹחִי מִשֶׁה וְכָרַע עַל אֶרְצָה וְסָגִיד: (אונקלוס)

יונתן וְאוֹחִי מִשֶׁה וְנָחַן עַל אֶרְצָה וְסָגִיד: (תרגום יונתן)

כ"ז וימהר משה. כשראה משה שכינה עוצרת ושמע קול הקריאה, מיד וישתחו: (כ"ז)

אבן עזרא וימהר. ריקי מוח אמרו כי מהר משה כאשר הזכיר רבעים שלא יאמר חמשים. וזאת טעות גדולה כי אין הדעת סובלת שיפסוק הוא דברי השם בעוד שהיה מדבר כי היה בן מות לשעתו. רק כאשר נפסק הקול מיד מהר משה להתפלל. ועוד כי הנה כתוב כן בעשרת הדברות הנה כל ישראל שמעו זה ואיך יעלה על לב משה שיאמר הקב"ה לחמשים ובעבור שהזכיר ונקה לא ינקה לא הוצרך לומר לשונאיו. ומלת ויקד. בעלי הכפל מגזרת קדקד. ששם קדקדו בארץ על משקל ויתם הכסף. ויקדו כמו ויתמו ואל תשמע אל המוסיפין שרשים מלבם בעבור המשקל ועל זה הדרך ידמו כאבן: (אבן עזרא)

הרמב"ן (ח"י) והנה. משה השתחוה לשם שעבר על פניו ובקש שילך תמיד בקרבם, ויסלח לעונם ולחטאתם בכל מה שיעשו, וינחילם את הארץ. ולא אמר ולפשעונו, כי לא יתכן לסלוח הפשעים שהם המרדים, רק שישא אותם ולא יכלם בהם. ולא יתעלם ממך למה נכתבו שני השמות הללו באל"ף דל"ת, ומפני זה

אמר הנה אנכי כורת ברית עד את מעשה ה' כי נורא הוא:

וטעם כי עם קשה עורף הוא. כפשוטו, שילך בקרבם בעבור שהם עם קשה עורף, כי אחר שנתרצה להם הקב"ה יהיה ה' טוב לקשי ערפם יותר ממלאך, ומבקש להגדיל טובם יותר, כי הם עמו ונחלתו. וכאשר בשעת הכעס היה נוח להם שישלח לפנייהם מלאך בעבור שהם עם קשה ערף, כמו שאמר (לעיל לג ג) פן אכלך, כן בעת הרצון טוב להם בשכינה בעבור שהם עם קשי עורף, שיותר יחונן וירחם על עבדיו. והשם ענהו שיעשה כן שיכרות הברית ויעשה בו נפלאות כאשר בקש ונפלינו אני ועמך (לעיל לג ח טז):

ואמר נגד כל עמך, וראה כל העם אשר אתה בקרבנו. כי הגדולות והנוראות האלה עם משה יעשה אותם ובעבורו, והעם יהיו בברית. ולא יתכן לפרש שיבטיח לעשות עם ישראל עתה נפלאות אשר לא נבראו מקודם בכל הארץ ובכל הגוים, כי לא נעשו להם נפלאות גדולות אחרי זה יותר ממה שנעשה עמהם מתחלה במצרים ועל הים, אבל נבראו ונעשו עמהם מתחלה יותר גדולות. אלא שהענין ירמוז אל שכון השכינה בהם, ועל היותו עם משה לכבוד ולתפארת בנעלם ובמופלא, כאשר אמר (שם) ונפלינו, וכמו שפירשתי (לעיל לג יד~טז ד"ה אבל). והקב"ה יראנו נפלאות מתורתו: (הרמב"ן)

ספורנו וימהר משה. לתוספת הכנעה כי אמנם מהירות ההשתחויה תורה על גדלות הדבר אשר לו יכנע המשתחוה, כאמרם ז"ל (ברכות פרק הרואה) רב ששת כי כרע, הוה כרע כי חזרא: (ספורנו)

דעת זקנים וימהר משה. כיון ששמע המדות שאמר הקב"ה שהוא רחום וחונן וארך אפים נתיישרה דעתו על מה שאמר פן אכלך והודה והשתחוה ולפי חזר והוסיף תפלה על תפלה אם נא מצאתי חן בעיניך ילך נא וגוי כלוי מאותו טעם שאמרת לנו שלא תלך לפי שעם קשה עורף אתה פן אכלך בדרך מאותו טעם אנו צריכין שתלך עמנו כי עם קשה עורף הוא ואתה אל רחום וחונן וסלחת לעונינו ולחטאתנו. ונחלתנו. פירוש תנחילנו הארץ שנשבעת לאבותינו: (דעת זקנים)

[ט] ויאמר אם-נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך-נא אדני בקרבנו כי עם-קשה-עורף הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו:

אונקלוס ואמר אם כען אשפחית רחמין קדמך יי תהיך כען שכתתא דיי פינגא ארי עם קשי קדל הוא ותשבוק לחובנא ולחטאנא ותחסנא: (אונקלוס)

יונתן ואמר אין בבעו אשפחית רחמין קדמך יי תהיך כדון שכינת יקרף יי פינגא ארים עם קשי קדל הוא ותשבוק לחובנא ולחטאנא ותחסנינא ית ארעא דקיימית לאבהתנא דלא תשלחפינגא בעם אוחרן: (תרגום יונתן)

רש"י ילך נא ה' בקרבנו. כמו שהבטחתנו, מאחר שאתה נושא עון, ואם עם קשה עורף הוא וימרו בך, ואמרת על זאת פן אכלך בדרכך, אתה תסלח לעונינו וגוי. יס (ו) כי במקום אים: ונחלתנו. ותתנו לך לנחלה (ס"א שתתן לנו נחלה) מיוחדת, זו היא בקשת ונפלינו (ז) אני ועמך, שלא תסרה שכינתך על האומות עובדי אלילים: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) דק"ל אדרצה בסביל שהם עם קשה עורף לא היה לו לילך עמהם כמ"ק לעיל אתם עם קשה עורף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך ומפרש דהאי כי כמו אם: (ז) (ס"ח) שתתן לנו נחלה מיוחדת פירוש שתהא הסרחת שכינתך בנו בלבד ולא בשאר אומות ולפי שכבר השיב לו ה' על זה אמר זו היא בקשת ונפלינו וכו' כלומר שהזכיר פה מה שביקש בראשונה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. טעם ילך נא ה' בקרבנו. כאשר יסעו כמו והתהלכתי בתוכם: **כי עם קשה עורף**. על דעת רבי מרינוס אע"פ שעם קשה עורף הוא. וכן רפאה נפשי כי חטאתי לך. אע"פ שחטאתי לך. ולפי דעתי רפאני כי אני מודה שחטאתי לך. ובעבור חטאי החליתני. וככה זה אני מודה כי עם קשה הוא ואתה תסלח: (אבן עזרא)

אור החיים ילך וגוי' כי עם וגוי'. קשה כי בדברי ה' (ל"ג ג') נאמר לו לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אם כן כי טעם עם קשה עורף הוא ימנע עלות ה' בקרבם ואיך נותן משה הטעם עצמו כדי שיעלה, עוד קשה למה הוצדך לשאול דבר שכבר נתרצה לו ה' כששאל ממנו ללכת עמהם והשיבו (ל"ג י"ז) גם את הדבר הזה וגוי' אעשה. אכן יתבאר הענין בדקרוק עוד למה אמר משה כאן שם אדנות, ותגדל הקושיא למה שפרשתי למעלה כי לא חפץ משה אלא בבחינת הרחמים, ואולי כי כשגילה ה' למשה מדותיו יתברך וראה הפלגתם השכיל כי אם יתנהג ה' עם ישראל במדות אלו בלא דין כל עיקר כמו ששאל קודם העברת הטוב לפניו לא יוכלו עמוד בדרך ישר לפני ה' כי עם קשה עורף הוא לזה חזר בו ושאל שאלה שהוא לצד כבוד המלך לבל יסובב טובו לזלזל במצותיו יתברך כי בהסתלק מהרשעים בחינת הדין כל עיקר יהיו פוקרים, לזה אמר **ילך נא אדני** שהיא בחינת הדין, ושאל מדה שהיה צריך לה כאומרו **וסלחת לעוננו** ומדה זו אינה בבחינת אדנות וכן הוא אומר (לעיל כ"ג כ"א) כי לא ישא לפשעכם אלא במדת הרחמים, נמצאת אומר כי יחפוץ משה ברחמים ודין כי טובים השנים מן האחד:

ונחלתנו. פירוש שלא יחליפם באומה אחרת אלא יהיו לו נחלת עולם: (אור החיים)

ספורנו **כי עם קשה עורף הוא**. ויחטא על כל פנים. ואף על פי שבלכתך עמנו יהיה עון הדור יותר גדול, כמו שאמרת רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך מכל מקום טוב לנו שתלך אתה עמנו: **וסלחת לעוננו**. כי עמך הסליחה ונקוה לסליחתך, ולא ילך מלאך עמנו, אף על פי שעון המרי בו לא יהיה כל כך גדול, מאחר שאין עמו שום תקות סליחה, כאמרך כי לא ישא לפשעכם: (ספורנו)

[י] ויאמר הנה אנכי פרת ברית נגד כל-עמך אעשה נפלאות אשר לא-נבראו בכל-הארץ ובכל-הגוים וראה כל-העם אשר-אתה בקרבך את-מעשה יהוה פי-נורא הוא אשר אני עשה עמך:

אונקלוס ויאמר הא אנא גזר קים קדם כל עמך אעבד פרישן די לא אתבריאוי בכל ארעא ובכל עממא ויחזי כל עמא די את ביניהון ית עובדא די ארי דחל הוא די אנא עבד: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר הָא אָנָּא גִזַּר קִיָּים דְּלָא אֲשַׁלְחִיף עִמָּא הָדִין בְּעַם אוֹחֲרוֹן בְּרַם מִינְךָ יִפְקִין אוֹכְלוֹסִין דְּצַדִּיקִין קָבִיל כָּל עִמְךָ אֲעֵבִיד פְּרִישׁוֹן לְהוֹן בְּזִמְן דִּיהֲכוֹן בְּשַׁבְּיִתָּא עַל נַהֲרוֹת בְּבַל וְאִסְלִיקִינוּן מִתַּמְּן וְאֲשַׁרְיִינוּן מִן לְגִיו לְנַהֲר סַמְבִּטְיוֹן וְכַהֲיִנוּן פְּרִישׁוֹן לָא אֲתַבְּרִיו בְּכָל דְּיִירִי אֲרַעָא וּבְכָל עִמְמִנָא וְיַחְמוּן כָּל עִמָּא דְאַנְתָּ שְׂרִי בִינֵיהוֹן בְּיוֹמָא הַהוּא יַת עוֹבְדָא דִּי אָרוּם דְּחִיל הוּא דְאַנָּא עֵבִיד עִמְךָ : (תרגום יונתן)

רש"י **כורת ברית.** (ח) על זאת: **אעשה נפלאות.** לשון ונפלינו, שיהיו מוזדללים בזו מכל האומות עובדי אלילים, שלא תשרה שכינתי עליהם: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) **פירוש על בקשת ונפלינו והוא הכתוב אחריו נגד כל עמך אעשה נפלאות** שְׂהוּא פִי' וּנְפַלְיִנוּ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר הנה אנכי כורת ברית. וזהו כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית. והם התנאים הכתובים מתחלת שמר לך. ובעבור זה אכתוב לך הלוחות השניים ויהיה כשטר עדות וכל זה שסלחתי לעונם היה בעבור כבודך. על כן אעשה עמך נפלאות שיתמהו כל רואיך וידעו כי נתתי הוד עליך שלא עשיתי כן מיום שבראתי שמים וארץ וזהו דבר קרינות פניו. והנה כתוב במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה הפך תולדת כל הזקנים: וטעם אשר לא נבראו בכל הארץ. לא נשמע זה בגוים. והגאון אמר אשר לא נבראו כן בכל ארץ מצרים שיצאתם משם. ובכל הגוים: (אבן עזרא)

ספורנו הנה אנכי כורת ברית. להיות בקרבכם, כאמרם (מגלה פרק בני העיר) גלו לבבל שכינה עמהם, גלו לעילם שכינה עמהם, גלו לאדום שכינה עמהם: נגד כל עמך אעשה נפלאות. כשיתפללו על ידי מדות הללו: וראה כל העם אשר אתה בקרב. אמנם מעשה ה' הנורא לעיני כל העם לא יהיה, זולתי לעיני אותו העם אשר אתה בקרב, שיראו את מעשי ה': אשר אני עושה עמך. בזכותך, כאמרו כי מצאת חן בעיני וכו': (ספורנו)

[יא] שְׁמֹר-לָךְ אֶת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם הַנִּנִּי גִרְשׁ מִפְּנֵיךָ אֶת-הָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרָזִי וְהַיְבוּסִי:

אונקלוס טַר לָךְ יַת דִּי אָנָּא מִפְּקִידָךְ יוֹמָא דִּין הָא אָנָּא מְתַרְדָּ מִן קְדָמְךָ יַת אֲמֹרָאִי וְכַנְעַנָאִי וְחַתָּאִי וְפְרָזָאִי וְחַיָּאִי וְיְבוּסָאִי : (אונקלוס)

יונתן טור לך ית מה דאנא מפקיד לך יומא דין האנא מתריד מן קדמך ית אמוראי וכנענאי וחתאי ופריזאי וחינאי ויבוסאי: (תרגום יונתן)

רש"י את האמורי וגו'. ו' אומות יש כאן, כי הגרגסי עמד ופנה מפניהם: (רש"י)

אבן עזרא שמר לך. לפי דעתי עם משה ידבר שישמור אלה הדברים ויספרם כן לבני ישראל. על דרך שמרו עדותיו וחוק נתן למו כאשר פירשתי במקומו ותחלת הפרשה שתאמר להם הנני גורש מפניך. וזאת הפרשה דומה לפרשת הנה אנכי

שולח מלאך עם הפרשה שהיא למעלה: ומלת גורש. מהבנין הקל והוא פועל יוצא. וככה אלמנה וגרושה: (אבן עזרא)

הרמב"ן שמר לך את אשר אנכי מצוך היום. לא אמר בכל המצות שעברו אנכי מצוך, ועל כן נפרש שיאמר, שמור המצות שאנכי מצוך היום, ולא תעשה בהן כאשר עשית במה שצויתך תחלה שעברת על הכל לעבוד ע"ז. והבטיח לגרש העמים והזהיר על ע"ז שלהם ועל בריתם, כאשר עשה בפרשה הנה אנכי שולח מלאך לפניך (לעיל כג כ~לג), שיחזרו אל התנאים ה' א' שונים:

והוסיף בכאן (פסוק יז) אלהי מסכה לא תעשה לך, שלא יעשו כאשר עשו בעגל אפילו במחשבת השמים לעשות אותו תייר לפניהם. והחזיר ענין שלש הרגלים לראות בהן את פני האדון ה' אלהי ישראל (פסוק כג), כאשר עשה שם, והטעם ידוע, כי בא אחר אזהרת עבודה זרה, וכבר פירשתיו בסוף וישמע יתרו (לעיל כ (הרמב"ן) (כב):

אור החיים שמר לך. צריך לדעת מה ישמור בזה, ואם ישמור הדברים כדברי ראב"ע לא היה צריך להזהירו על מצוה בפרטות מכל מצות התורה ופשיטא שלא יכבוש הנאמר לו בנבואה, ואולי כי לצד שעבדו ישראל את ע"ז לזה מתחכם ה' לרפא שברם במה שיצוררו את עובדי ע"ז ויקוו לאבדם ולהרחיקם בל קרוב אליהם על ידי זה יתכפר עונם ותתרצה תשובתם, והגם שעדיין לא הגיעו לארץ יועיל החפץ והרצון בזה לכפרה על הדבר, והוא אומרו **שמר לך** פירוש על דרך אומרו (בראשית ל"ז י"א) ואביו שמר את הדבר, שיהיו משמרים מתי יבא עת לעשות כל הכתוב להתעיב אותו דבר שבו נכשלו.

או יאמר כי מקודם שעשו את העגל לא צוה ה' כל ההרחקה מהאומות והתעבתם, ולצד שקדם מעשה הרע הוסיף ה' להם מצוה זו כדין הרחקת הנכשל בעבירה שצריך להגדיר עצמו בגדר חדש, והוא אומרו **שמר לך** פירוש מצוה זו למה שאל"ך באה לצד מה שעשית את העגל.

או אפשר כי קודם מעשה העגל לא היה ה' מצוה על הדבר האמור בענין כי תכף היה ה' גורש מפניהם כל יושבי הארץ ואין מקום למצוה ולא היה בית מיחוש לחית הארץ, או לצד אימתם של ישראל שהיה נפסק מהם יצר הרע וחית השדה תעבדם, או לצד כי ירבו עד מאד ומלאו הארץ, ואחר העגל בטל הענין והוצרכו לצוות לזה והוא אומרו **שמר לך**.

ובדרך רמז אפשר שתיבת לך חוזרת אל משה ורמז לו כי מה שאומר לו הנני גורש מפניך וגו' אינו לזמן המזדמן אלא לזמן רחוק, והוא מאמרם ז"ל (במ"ר פי"ט) משה שגאל אותנו הוא יגאל אותנו לעתיד לבא, ועל אותו זמן הוא אומר **שמר לך**, ותדע כי לא נתקיימו דברי ה' שאמר כאן למשה הנני גורש מפניך וגו', לזה אמר **שמר לך** לאחרית הימים את אשר אנכי מצוך היום: (אור החיים)

ספורנו שמר לך את אשר אנכי מצוך היום. לא בלבד אזהירך שלא תמיר כבודך בלא יועיל, אבל אזהירך גם כן שלא תניח אחרים לעבוד לזולתך: (ספורנו)

[יב] השמר לך פן-תכרת ברית ליושב הארץ אשר אתה בא עליה פן-יהיה

לְמוֹקֵשׁ

בְּקִרְבֵּי:

אונקלוס לתקלא אִסְתַּמַּר לָךְ דִּילְמָא תַגְזֹר קַיִם לְיַתֵּב אַרְעָא דִּי אֲתָּ עָלִיל עָלֵה דִּילְמָא יְהִי בִּינָךְ: (אונקלוס)

יונתן לתקלא אִי־תִמַּר לָךְ דִּילְמָא תַגְזֹר קַיִים לְיַתֵּיב אַרְעָא דְאַנְתָּ עָלִיל עָלֵה דִּילְמָא יְהִי בִּינָךְ: (תרגום יונתן)

אבן עזרא השמר לך. הנה זה כמו לא תשתחוה לאלהיהם: (אבן עזרא)

בעל הטורים פן תכרות ברית ליושב הארץ. ליושב מלא וי"ו דששה היו שמזהיר עליהם שגרגשי עמד ופנה: (בעל הטורים)

[יג] כִּי אֶת-מִזְבְּחֵיכֶם תִּתְּצוּן וְאֶת-מִצְבְּתֵיכֶם תִּשְׁבְּרוּן וְאֶת-אֲשֵׁרֵיכֶם תִּכְרֹתוּן:

אונקלוס אַרְי יָת אַגְוִרְיָהוֹן תִּתְרַעוּן וְיָת קַמְתָּהוֹן תִּתְבְּרוּן וְיָת אֲשֵׁרִיָּהוֹן תִּקְצְצוּן: (אונקלוס)

יונתן אַרְיִים יָת אִיגְוִרְיָהוֹן תִּתְרַעוּן וְיָת קַמְתָּהוֹן תִּתְבְּרוּן וְיָת אֲשֵׁרִיָּהוֹן תִּקְצְצוּן: (תרגום יונתן)

רש"י אֲשֵׁרֵיכֶם. הוּא אֵילָן שְׁעוֹבָדִים אֹתוֹ: (רש"י)

אבן עזרא כִּי אֶת מִזְבְּחוֹתֵיכֶם. כִּי הָרַם תִּהְרַס: (אבן עזרא)

[יד] כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר כִּי יְהוָה קִנָּא שְׁמֹו אֵל קִנָּא הוּא:

אונקלוס אַרְי לָא תִסְגֹּוד לְטַעוֹת עַמְמַיָּא אַרְי יְיָ קִנָּא שְׁמֵיה אֵל קִנָּא הוּא: (אונקלוס)

יונתן אַרְיִים לִית לְכוּן רְשׁוֹ לְמִסְגֹּוד לְאֵלֵהָא אֲוִתְרוּן אַרְיִים יְיָ קִנָּאִי וּפּוֹרְעוֹן שְׁמֵיהָ אֵלֵהָ קִנָּאִי וּפּוֹרְעוֹן הוּא: (תרגום יונתן)

רש"י קִנָּא שְׁמוֹ. מִקְנָא לְהַפְרַע וְחֵינּוּ מוֹוֹתֵר. וְזֵהוּ כָל לְשׁוֹן קִנָּאֵה, אֲוִחֹזוּ בְנִלְחֹוּ וּפּוֹרַע מַעוֹזְבִי: (רש"י)

אבן עזרא והזכיר אל קנא ככתוב בעשרת הדברים: (אבן עזרא)

ספורנו כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר. לְפִיכֵךְ תִּתּוֹץ מִזְבְּחוֹ וְלֹא תִשָּׂא פָנָיו, כִּי אֵין לָךְ לְכַבֵּד שׁוֹם אֱלֹהִים זֹלָתִי: כִּי ה' קִנָּא שְׁמוֹ. כִּי שְׁמוֹ מוֹרָה עַל מִין מִצִּיאוֹת שְׁלֹא יִיּוּחַס לְשׁוֹם נִמְצָא זֹלָתוֹ, לְפִיכֵךְ אֵל קִנָּא הוּא, לְהַפְרַע מִן הָעוֹבֵד אֲחֵר עִמּוֹ: (ספורנו)

[טו] פן-תַּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ | אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶם וְזָבְחוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְקָרָא לָךְ
מִזְבְּחוֹ: וְאָכַלְתָּ

אונקלוס דִּילְמָא תַּגְזֹר קַיִם לְיִתְב אַרְעָא וְיִטְעוּן בְּתַר טַעְוֹתְהוֹן וְיִדְבְּחוּן לְטַעְוֹתְהוֹן
וְיִקְרוּן לָךְ וְתִיכּוּל מְדַבְּחֵיהוֹן: (אונקלוס)

יונתן דִּילְמָא תַּגְזֹר קַיִים לְיִתְיַב אַרְעָא וְיִטְעוּן בְּתַר טַעְוֹתְהוֹן וְיִדְבְּחוּן לְטַעְוֹתְהוֹן
וְיִזְמְנוּן לָךְ וְתִיכּוּל מִן דִּיבְחֵי טַעְוֹתְהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י וְאָכַלְתָּ מִזְבְּחוֹ. כַּסְבוֹר אַתָּה שְׂאִין עוֹנֵשׁ בְּאִכִּילְתּוֹ, וְאֲנִי מַעֲלָה (ט) עֲלִיד
כַּמוּדָה בְּעִבּוּדָתּוֹ, שְׂמַתוֹךְ כַּךְ אַתָּה זָא וְלוֹקַח מִזְבְּחוֹ לְזַנִּיד (עֲבֹדָה זָרָה ת.): (רש"י)

שפתי חכמים (ט) ר"ל שהוא טעם אלעיל כלומר שמא תעלה על דעתך לומר שאין
האיסור והאזהרה אלא בעבודה שלהן בלבד כיון שהזהרתיך את מזבחותם וגו'
אבל שתכרות להם ברית כדי שתהיה אוכל מזבחו יחד עמהם בחצורה אחת כסבור
אתה שאין בכך כלום אל תעלה על דעתך בזה כי אני מעלה עליך וכו': (שפתי
חכמים)

אבן עזרא פן תכרות. כמו לא תכרות להם ולאליהם ברית. והוסיף לפרש פן
תכרות ברית וזנו בנותיו: (אבן עזרא)

הרמב"ן וְאָכַלְתָּ מִזְבְּחוֹ. כַּסְבוֹר אַתָּה שְׂאִין עוֹנֵשׁ בְּאִכִּילְתּוֹ, וְאֲנִי מַעֲלָה עֲלִיד
כַּמוּדָה בְּעִבּוּדָתָהּ. לְשׁוֹן רַש"י. וְאֲנִי אוֹמֵר עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ב"ק ע"א, חולין מ):
שָׁזוּ אִזְהָרָה בְּאוֹכַל תְּקֻרֹבֶת ע"ז, שֶׁהֵם אִמְרוּ שְׂאִסוּר הוּא מִן הַתּוֹרָה, וְלֹא מִצִּינוּ
בּו אֵלָא זֶה. וְכֵן מִשְׁמַעוּ, פֶּן תִּכְרֹת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶם כִּי
יִזְבְּחוּ לָהֶם תְּמִיד, וּפֶן יִקְרָא לָךְ וְאָכַלְתָּ מִזְבְּחוֹ אֲשֶׁר יִזְבַּח לֵאלֹהֵיוּ בְּזִנְתּוֹ אַחֲרָיו,
וּפֶן תִּקַּח מִבְּנוֹתָיו לְבָנִיד (בַּפְּסוּק הַבֵּא). וְהֵנָּה כֻּלָּן אִזְהָרוֹת נִמְשְׁכוֹת בְּלֹאוֹ הַרְאִשׁוֹן
שֶׁאִמֵּר פֶּן תִּכְרֹת בְּרִית: (הרמב"ן)

אור החיים פן תכרות וגו'. פירוש הגם שבשעה כריתת ברית יקבלו עליהם ז' מצות
אף על פי כן לא תכרות, והטעם כי וזנו פירוש יושבי הארץ אחרי אליהם כי אין
אמונה בהם כגלוי ליודע נסתרות, וזבחו לאלהיהם וקרא לך וגו' ואמרו במס'
ע"ז (ח'). כי משעת קריאה מעלה עליו הכתוב כאילו אכל, ואמרו מזבחו כתב
רמב"ם בהלכות שחיטה (פ"ד) שבא לאסור שחיטת גוי ממה שהזכירם באיסורי
גוים הא למדת שבחינת הזביחה לבד יתעב ה' הגם שאין בה א' מפסולי שחיטה:
(אור החיים)

ספורנו פן תכרות ברית. והטעם שאמרתי שלא תכרות ברית ליושב הארץ הוא
שאם תהיה עמו בברית תטעה באל אחר על אחד משני פנים אם שיקראך לאכול
מזבחו, ותעבוד עמו אז את אלהיו להפיק רצונו, ואם שתעשה זה לאהבת הנשים,
כמו שהיה הענין בפעור: (ספורנו)

[טז] וְלִקְחַת מִבְּנֹתָיו לְבָנֶיךָ וְזָנוּ בְּנֹתָיו אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן וְהִזְנוּ אֶת-בְּנֵיךָ אַחֲרֵי

אֱלֹהֵינוּ:

אונקלוס וַתִּסַּב מִבְּנֵי־הוֹן לְבָנֶיךָ וַיִּטְעֶנּוּ בְּנֵתְהוֹן בְּתֵר טְעוֹתְהוֹן וַיִּטְעֶנּוּ יֵת בְּנֵיךָ בְּתֵר טְעוֹתְהוֹן : (אונקלוס)

יונתן וַתִּסַּב מִבְּנֵי־הוֹן לְבָנֶיךָ וַיִּטְעֶנּוּ בְּנֵתְהוֹן בְּתֵר טְעוֹתְהוֹן מִטְעֵינּוּ אוֹף יֵת בְּנֵיךָ בְּתֵר טְעוֹתְהוֹן : (תרגום יונתן)

בעל הטורים והזנו את בניך אחרי א. להיהן. וסמיד ליה אלהי מסכה רמוז שעשו כמין זכרות מפלצת לעי"ג וגם עשו כמו זכרות לצלמי ע"א כדכתיב ותזנו במ : (בעל הטורים)

[יז] אֱלֹהֵי מִסְכָּה לָא תַעֲשֶׂה-לָּךְ:

אונקלוס דְּחָלֹן דְּמִתְכָּא לָא תַעֲבִיד לְךָ : (אונקלוס)

יונתן דְּחָלֹן דְּמִתְכָּא לָא תַעֲבִידֹן לְכוֹן : (תרגום יונתן)

אבן עזרא וטעם אלהי מסכה. ומלת אלהי הגויים כוללת בעבור עגל מסכה : (אבן עזרא)

ספורנו אלהי מסכה. הם הטלסמאות הנעשות בשעות ידועות בחבור מהכוכבים ולזה עושין אותן על ידי התוד, למען יעשו כל חלקי אותן הצורות יחדיו באותו רגע, ובם יחשבו עושיהם להשיג קנינים וצרכי הגופות, ואולי יחשוב החושב שאין זה מרד באל יתברך כשלא יקבלו העובד עליו כאלוה. והוא אמנם הפך רצונו, כי חפץ שלא יפנו עובדיו לעזר אלוה זולתו, כאמרו ואנחנו לא נדע מה נעשה, כי עליד עלינו : (ספורנו)

דעת זקנים אלהי מסכה. לפי שעשו להם עגל מסכה חזר והזהירן שלא לעשות עוד כן : (דעת זקנים)

[יח] אֶת-חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמַר׀ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתְךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב יֵצְאֶת מִמִּצְרָיִם:

אונקלוס יֵת חַגָּא דְּפִטְרִיָּא תִטֵּר שִׁבְעָא יוֹמִין תִּיכוֹל פִּטְרִא כְּמָא דִּי פִקְדִתְךָ לְזָמַן יְרַח דְּאָבִיב אַרִי בְּיְרַח דְּאָבִיב נְפִקְתָּא מִמִּצְרָיִם : (אונקלוס)

יונתן יֵת חַגָּא דְּפִטְרִיָּא תִנְטְרוֹן שׁוּבְעָא יוֹמִין תִּיכוֹל פִּטְרִי הִיכְמָא דְּפִקִּידְתְךָ לְזָמַן יְרַח דְּאָבִיב אַרוֹם בְּיְרַח דְּאָבִיב נְפִקְתוֹן פְּרִיקוֹן מִמִּצְרָיִם : (תרגום יונתן)

רש"י חַדֵּשׁ הָאָבִיב. חַדֵּשׁ הַזְכוּר, שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְּזַכַּרְתָּ צִבְיֹלָה: (רש"י)

אבן עזרא והזכיר את חג המצות כאשר הזכירה בפרשה העליונה. ובעבור שהזכיר כי בו יצאת ממצרים והנה חג המצות לזכר. הזכיר דבר פטר חמור שגם הוא זכר

ליציאת מצרים. כמו בפסוק ובקוצרכם שהזכיר עם חג הקציר. וככה הזכיר זה בפרשת קדושים תהיו. ובעבור זה כל פטר רחם לי: (אבן עזרא)

בעל הטורים סמך את חג המצות לאלהי מסכה לומר שע"ג אסורה בהנאה כחמץ בפסח: (בעל הטורים)

אור החיים את חג המצות תשמור. טעם מצוה זו כאן לציון כי הן אלה תיקוני החטא שקודם כאומרם ז"ל (זוהר ח"ב מ'). כי החמץ הוא בחינת אל אחר, ולזה צוה ה' ביתר שאת לשמור את הדבר, וצוה כאן על כללות המועדים, אולי כי לצד שנאמר בעגל (לעיל ל"ב ד') אלה אלהיך אשר העלוך וגו' וכל המועדים תלויים ביציאת מצרים, לזה חזר ה' על הדברים כדי שיקבלו עליהם הפרטים שיש נגדיות להם במשמעות מאמר הכפירה, וזה אחד מפרטי התשובה הצריכון, והזכיר שמירת שבת לפי שהם עבדו ע"ז שהיא שקולה כנגד כל התורה כולה לזה אמר ה' מצות שבת שהיא גם כן שקול כנגד כל התורה שבזה יתוקן המעוות, ועיין מה שכתבתי בתחילת פרשת ויקהל: (אור החיים)

ספורנו את חג המצות תשמור. אחר שאסר אלהי מסכה אשר במ חשבו עושיהם להשיג חיי שעה, הזכיר מצות אשר מהן ימשכו מיני הצלחות מדומות כאביב כקציר וכאסיף וכעסקי הקנינים, וסדר אותן כזאת הפרשה על הסדר שבו נתנו לישראל. הראשונה מהן היא חג המצות למועד חדש האביב אשר בה יבורך האביב. שנית, ענין הבכורות אשר במ יבורך המקנה, והיא המצוה שהיתה אחר חג המצות תיכף בצאתם ממצרים. שלישית, היא מצות השבת שנתנה במרה, ובו יבורכו ימי המעשה, כאמרו ששת ימים תעשה מעשיך ועמה דבר על השנה השביעית המברכת השנים כאמרו שש שנים תזרע. רביעית, היא חג הקציר אשר בו שבועות חקות קציר ישמור לנו. חמישית, חג האסיף שבו יבורך האסיף כאמרו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך ואחר אלה המצוות הזכיר מצוה כוללת לשלשת הרגלים והיא יראה כל זכורך ואחר כך הזכיר מצוות מיוחדות לחג המצות לא תשחט על חמץ ולא ילין, ואחר כך הזכיר מצוה מיוחדת על הרוב לחג הקציר והיא ראשית בכורי אדמתך כאמרם ז"ל מעצרת ועד החג מביא וקורא, ואחר כך הזכיר מצוה מיוחדת על הרוב לחג הסכות, והיא לא תבשל גדי כי אז זמן הגדיים, כמו שאמרו קצתם ז"ל (פרק קמא דר"ה) באחד בתשרי ר"ה למעשר בהמה:

דעת זקנים את חג המצות. כלומר לא תוסיף עוד חג מלבד כאשר עשית בעגל כדכתיב ויאמרו חג לה' מחר וגם לא יום איד לע"ז אלא אותן שצוית לך תשמור ולפיכך סמכו לקרא אלהי מסכה: (דעת זקנים)

[יט] כָּל-פֶּטֶר רַחֵם לִי וְכָל-מִקְנֶיךָ תִּזְכֹּר פֶּטֶר שׂוֹר וְשֵׂה:

אונקלוס כָּל פֶּתַח וּלְדָא דִּילִי וְכָל בְּעִירָךְ דְּכָרִין תְּקַדֵּשׁ בְּכוֹר תּוֹר וְאִמְרָ: (אונקלוס)

יונתן כָּל פֶּתַח וּלְדָא דִּילִי הוּא וְכָל בְּעִירָךְ תְּקַדֵּשׁ מִנְהוֹן דְּכָרְיָא דְתוֹרִי וְאִמְרִי: (תרגום יונתן)

רש"י כל פטר רחם לי. בלדס: וכל מקנך תזכר וגו'. וכל מקנך תזכר בפטר

שור ושה, (י) אשר יפטור זכר את רחמה. פטר. לשון פתיחה, וכן פוטר מים ראשית מדון (משלי יז, יד.). תי"ו של תזכר לשון נקבה היא, מוסב על היולדת: (רש"י)

שפתי חכמים (י) חסר מלת אשר מן תזכר וגו' וזי"ת מפטר והוסיף זי"ת על פטר מפני שתזכר שב על המקלה שהיא היולדת לא על הפטר ופירושו וכל מהנד אשר יפטור זכור את רחמה: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומלת מקנד. בא במקום הזה על לשון נקבה. ושמות רבים ככה. על לשון זכר גם לשון נקבה: (אבן עזרא)

ספורנו כל פטר רחם לי. באדם ובבהמה הטהורה ובקצת הטמאה אבל יהיה זה על אופנים שונים, ולזה אמר וכל מקנד תזכר פטר שור ושה, וזה כי בפטר שור ושה תזכר, תהיה נזכר בחלק הקרבן הנקרא אזכרה, כאמרו אך בכור שור או בכור כשב או בכור עז לא תפדה קדש הם, את דמם תזרוק ואת חלכם תקטיר: (ספורנו)

[ב] ופטר חמור תפדה בשה ואם-לא תפדה וערפתו כל בכור בניך תפדה ולא-יראו פני ריקם:

אונקלוס ובוכרא דחמרא תפרוק באימרא ואם לא תפרוק ותנקפה כל בוכרא דבניך תפרוק ולא יתחזון קדמי ריקנין: (אונקלוס)

יונתן ובוכרא דחמרא תפרוק באימרא ואין לא תפרוק ותנקפיה בקופיץ וכל בוכרא דברך תפרוק ולא יתחמון קדמי ריקנין: (תרגום יונתן)

רש"י ופטר חמור. ולא שאר (כ) בהמה טמאה: תפדה בשה. נותן שה לכהן, והוא חולין ביד (ב) כהן, ופטר חמור מותר בעבודה לבעלים: וערפתו. עורפו בקופיץ, הוא הפסיד ממון כהן, לפיכך יופסד ממונו: כל בכור בניך תפדה. חמשה סלעים פדיונו קלוב, שנאמר ופדויו מבן חדש תפדה (במדבר יח, טז.): ולא יראו פני ריקם. לפי פשוטו של מקרא, דבר בפני עלמו הוא, ואינו מוסב על הבכור, שאין צמלות בכור ראיית פנים, אלא אזהרה אחרת היא, וכשתעלו לרגל לראות, לא יראו פני ריקם, מלוא עליכם להביא עולת ראיית פנים. ולפי מדרש ברייתא, מקרא יתר הוא, ומופנה לגזרה שה, ללמד על הענתו של עבד עברי שהוא חמשה סלעים מכל מין ומין, (מ) כפדיון בכור, במסכת קדושין (יז.): (רש"י)

שפתי חכמים (כ) ובסוף פרשת בא מפרש רש"י הטעם: (ב) מה שאין כן בשאר פסולי המקודשים שנפדו שהם ותמורתן אסורות בגיזה ועבודה כיון שנכנסו במקומן: (מ) לכתוב הכא ריקם ובפרשת ראה כתיב ריקם גבי הענקה מה פדיון בכור חמש סלעים אף הענקה ה' סלעים ומדכתיב ריקם דהענקה ברישא דקרא

דה"ל למכתב בסיפא קדי ריקס אלכאן ריקס איקב ריקס אגורן סיהא מכל מין ומין
ה' סלעים: (ספתי חכמים)

בעל הטורים **ולא יראו פני ריקס**. וסמיד ליה ששת ימים לומר דאין נדרים ונדבות
קרבים ביו"ט: (בעל הטורים)

ספורנו ופטר חמור תפדה בשה. וכל בכור בניך תפדה. בפדיון ערכו הקצוב:
(ספורנו)

[כא] ששת ימים תעבד וביום השביעי תשבת בקריש ובקציר תשבת:

אונקלוס שתא יומין תפלח וביומא שביעאה תנוח בזרועא ובחצדא תנוח:
(אונקלוס)

יונתן שתא יומין תפלח וביומא שביעאה תנוח ברידא ובחצדא תנוח: (תרגום
יונתן)

רש"י **בחריש ובקציר תשבת**. למה נזכר חריש וקציר, יש מרבותינו אומרים (ראש
השנה ט.) על חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית היואל
למולאי (ו) שביעית, ללמד שמוסיפין מחול על הקדש, וכך משמעו, ששם ימים
תעבוד וביום השביעי תשבת, ועבודת ו' הימים שהתתי לך, יש שנה שהחריש
והקציר אסור, ואין לריד לומר חריש וקציר של שביעית, שהרי כבר נאמר שדך לא
תזרע וגו' (ויקרא כה, ג.). ויש אומרים שאינו מדבר אלל בשבת, וחריש וקציר שהוזכר
בו לומר לך, מה (ב) חריש רשות אף קציר רשות, ילא קציר העומר שהוא מלוא,
ודוחה את השבת: (רש"י)

ספתי חכמים (ג) במס' ראש השנה פירש"י שלא יחרוש שדה לבן ושדה אילן חרישה
שויעיל לשביעית וקציר של שביעית תבואה שהביאה שליש בשביעית אתה נוהג
בה מנהג שביעית בשמינית דאי אשבת קאי הא שאר מלאכות נמי אסורים: (ב)
פירוש מה חריש אין לך של מלוא אפילו לחרוש לצורך עומר ושתי הלחם אני
אוסרו לך בשבת אף קציר שאני אוסר לך דוקא של רשות ולא של מלוא שאפילו
מלאו קצור מלוא לקצור ויש לך ללמד מכאן שהוא דוחה שבת: (ספתי חכמים)

אבן עזרא **ששת ימים**. ככה כתוב בראשונה: וטעם **בחריש ובקציר**. שהם עיקר
חיי האדם. אמר ענן ימחה שמו כענן. כי זה על משכב האשה. והלא תכסהו
בושה. כי אם אמרנו כי ביד הגבר החריש. הלא במלת קציר יחריש: ולא הזכיר
בפרשה הזאת שנת השמיטה. כי היום הידוע השלם היא תנועת הגלגל העליון
ממזרח למערב בעשרים וארבעה שעות. ויום השמש הוא שלש מאות וששים
וחמשה ימים וקרוב מרביעית יום. כי הוא תקופת השמש מתחלת מערב עד
שובה אל מקומה. וחכמי המזלות יבינו זה: (אבן עזרא)

הרמב"ן **בחריש ובקציר תשבות**. על דרך הפשט הזכיר חריש וקציר, שבהם עיקר חיי האדם. והזכיר השבת באמצע הרגלים, כי סמך אותו לחג המצות ולקדוש הבכורות, בעבור שכולם זכר למעשה בראשית, כי ביציאת מצרים אות ומופת בו, כאשר פירשתי בעשרת הדברות (לעיל כ ב). ועוד, כי הכתוב אמר שיש גם בשבת זכר ליציאת מצרים, כמו שאמר בעשרת הדברות האחרונות (דברים ה טו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם על כן צוה ה' אלהיך לעשות את יום השבת. ושם אפרש בעזרת השי"י ויתרומם: (הרמב"ן)

ספורנו **ששת ימים תעבוד**. וביום השביעי תשבות. גם כן תהיה הצלחתך כשתעבוד ששת ימים כאשר תשבות בשביעי: **בחריש ובקציר תשבות**. וכן כשתשבות אחת לשבע שנים בחריש ובקציר, וזה בשבתות השנים הנקראים גם כן שבת לה' תצליח בחריש ובקציר, כאמרו ושש שנים תזרע את ארצך, ואספת את תבואתה: (ספורנו)

[כב] **וְחַג שִׁבְעַת תַּעֲשֶׂה לָּךְ בַּכּוֹרֵי קִצְרֵי חֲטִיִּים וְחַג הָאֹסִיף תִּקּוּפַת הַשָּׁנָה:**

אונקלוס **וְחַגָּא דְשִׁבּוּעֵיָא תַעֲבִיד לָךְ בַּכּוֹרֵי חֲצֵד חֲטִיִּין וְחַגָּא דְכִנְשָׂא בְּמִפְקָא דְשִׁתָּא:** (אונקלוס)

יונתן **וְחַגָּא דְשִׁבּוּעֵיָא תַעֲבִיד לָךְ בְּזִמְן בַּכּוֹרֵי חֲצֵד חֲטִיִּטִין וְחַגָּא דְכִנְשָׂא בְּמִפְקָא דְשִׁתָּא:** (תרגום יונתן)

רש"י **זכורי קציר חטים**. שאתה מביא בו שתי הלחם (ע) מן החטים. **זכורי**. שהיא מנחה ראשונה הבאה מן החדש של חטים למקדש, כי מנחת העומר הבאה בפסח, מן השעורים היא: **והג האסיף**. בזמן שאתה אוסף תבואתך מן השדה לבית. **אסיפה זו לשון הכנסה לבית**, כמו ואספתו אל תוך ביתך (דברים כב, ג): **תקופת השנה**. שהיא בחזרת השנה, בתחלת השנה הבאה: **תקופת**. לשון מסיבה והקפה: (רש"י)

שפתי חכמים **(ע) פירוש לא שהוא זמן זכורי קציר חטים רק מפני שמתחילין להקריב מנחה מן החטים החדשים:** (שפתי חכמים)

אבן עזרא **והג**. כתוב בשני מקומות. ושם בצאת השנה. כי סוף השנה הוא תחלת השנה האחרת וזה לאות כי השמש תכנס במזל המאזנים סמוך ליום העשור. ולא יתאחר עד צאת סוכות שלא תכנס השנה האחרת. על כן כתוב תקופת השנה. ואל תסמוך על תקופת שמואל רק על תקופת רב אדא. אע"פ שהיא צריכה לשני תקונים. האחד בעבור שמהלך השמש פעם בארוכה ופעם בקצרה. וזה השנוי אינו במהלך השמש כי שוה הוא לעולם. רק הוא כנגד מראה הנקודה בגלגל המזלות. והתקון השני בעבור תנועת גלגל קטן בראש טלה: (אבן עזרא)

[כג] **שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל-זְכוּרָךְ אֶת-פְּנֵי הָאֵדָן | יְהִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:**

אונקלוס תלת זמנין בשתא יתחזיון כל דכורד קדם רבון עלמא יי אלהא דישראל: (אונקלוס)

יונתן תלת זמנין בשתא יתחמיון כל דכורד קדם רבון עלמא יי אלהא דישראל: (תרגום יונתן)

רש"י כל זכורד. כל הזכרים (פ) שצד. הרצה מלות בתורה נאמרו ונכפלו, ויש מהם שלש פעמים וארבע, לחייב ולענוש על מנין לאוין שבהם, ועל מנין עשה שבהם: (רש"י)

שפתי חכמים (פ) לא הזכרים שלך שהרי אף זכרים הקטנים אינם שלך פירוש אינם ברשותך כל שכן הגדולים שהייבים במלות רק פירושן הזכרים הנמלאים כך כלומר בעמך: (שפתי חכמים)

אבן עזרא שלש פעמים. הזכיר בפרשה הזאת אלהי ישראל. בעבור דבר העגל: (אבן עזרא)

ספורנו את פני האדון. המסדר ענייך בדברים הטבעיים, כענין ולאדון לכל ביתו: אלהי ישראל. מסדר עניני ישראל בענינים הרוחניים אשר למעלה מן הטבע, אשר לא יאותו זולתי לנבדלים הנקראים אלהים, כענין זובח לאלהים יחרם וכענין אלקין די חדרהון עם בשרא לא איתוהי, ולזה אמר על השדים לא אלוה מפני שהם בעלי חמר ומתים כבני אדם, כמו שהזכירו ז"ל. ויקראו השופטים המומחים גם כן אלהים כי הם ישפטו לפעמים מבלעדי החושים, כענין שלמה שנאמר עליו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט וכאמרו ולא למראה עיניו ישפט, ולא למשמע אזניו יוכיח ולזה נקרא האל יתברך אלהי האלהים מסדר עניני המסדרים הבלתי טבעיים והם הנבדלים מחמר, ואדוני האדונים מסדר עניני המסדרים הטבעיים, והם הגרמים השמימיים. אמר אם כן יראה כל זכורד, להודות על הטוב הנמשך ממנו אליך בדברים הטבעיים באשר הוא אדון ישראל, והנמשך ממנו לחיי עולם באשר הוא אלהי ישראל: (ספורנו)

[כד] כִּי-אוֹרִישׁ גוֹיִם מִפְּנֵיךָ וְהִרְחַבְתִּי אֶת-גְּבֻלְךָ וְלֹא-יִחַמְדוּ אִישׁ אֶת-אַרְצְךָ בְּעֶלְתְּךָ לְרֹאוֹת אֶת-פְּנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה:

אונקלוס ארי אתרד עממין מן קדמך ואפתי ית תחומך ולא יחמד אנש ית ארעך במסקך לאתחזאה קדם יי אלהך תלת זמנין בשתא: (אונקלוס)

יונתן ארום איתרד עממין מן קדמך ואפתי ית תחומך ולא יחמיד אינש ית ארעך בזמן מיסקך לאתחמאה קדם יי אלהך תלת זמנין בשתא: (תרגום יונתן)

רש"י אוריש. כתרגומו אתרד, וכן החל רש (דברים ב, לא), וכן ויורש את האמורי (במדבר כא, לב), לשון גירושין: והרחבתי את גבולך. ואתה רחוק מצית הבחירה, ואינך יכול לראות לפני תמיד, לכך אני קובע לך (פ) שלשה רגלים הללו: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) לאס לא כן מאי כי אוריך וגו' מאי נתינת טעם יך זו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא כי אוריש. פירש בפרשה הזאת למה. שלא הזכיר בראשונה כי לא הוצרך כי אחר שהשם צוה שיעלו כל זכרי ישראל לראות פניו הנה אין ספק כי השם ישמור ארצם מפני האויב אחר שכל ישראל עושים רצונו. וזה הטעם באר אותו ה' יטב: וטעם **ולא יחמוד איש את ארצו**. כל כך אשלח אימה בלב השכנים אפי' שלא יחמדו הארץ. אף שיעלה בלבם לעשות מלחמה: (אבן עזרא)

אור החיים אוריש גוים מפניך. דקדק לומר מפניך, פירוש לבל תצטער בראייתם על דרך מאמרם ז"ל (גיטין נ"ו): במעשה רבי יוחנן בן זכאי עם אספסינוס, הבטיח ה' כי לא יראו לפנינו כל עיקר:

והרחבתי וגו'. על דרך אומרו (ירמיי ג') ארץ צבי, ואמרו ז"ל (גיטין נ"ז). כעור של צבי זה וכו': (אור החיים)

דעת זקנים ולא יחמוד איש את ארצו. כי יאמרו בלבם ארצות שהיינו מחזיקים בהם לא נשאר בידינו כי הורישם אלהיהם כל שכן שלא נוכל לקחת ארצם מידם כיון שהן עוסקין במצותיו: (דעת זקנים)

[כת] לא-תשחט על-חמץ דם-זבחי וְלֹא-יָלִין לְבַקֵּר זָבַח חַג הַפֶּסַח:

אונקלוס לא תפוס על חמיע דם פסחי ולא יביתון לצפרא בר ממדבחה תרבי נכסת חגא (אונקלוס):

יונתן לא תכסון קדם עד לא תבטלון חמיע נכסת פסחי ולא יביתון לצפרא בר ממדבחה תרבי נכסת פיסחא: (תרגום יונתן)

רש"י לא תשחט וגו'. לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים, (ה) אזהרה לשוחט, או לזורק, או לאחד (ו) מבני חבורה (פסחים סג.). ולא ילין. כתרגומו, אין לינה מועלת (ז) בראש המזבח, ואין לינה אלא (ח) בעמוד השחר: זבח חג הפסח. אמוריו, (א) ומכאן אתה למד לכל (ב) הקטר חלבים ואזריס: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) שהמקרא מסורס וקצר וכאלו כתיב לא תשחט את זבחי ולא תזרוק דמו על החמץ כלומר שעדיין החמץ קיים ולא עליו ממס: (ו) אם לאחד מאלו יך לו חמץ זביתו עובר בלאו אבל לא פירש מי הוא העובר או השוחט או הזורק או שניהם כאחד: (ז) פירוש מועלת לשון מעילה הוא כלומר אין לינה פוסל בראש המזבח כלומר אם עלו איבריו בראש המזבח קודם עלות השחר אף על פי שלא נקרבו אינם נפסלים: (ח) כלומר לא מיפסל בלינה אלא עד שילין בעמוד השחר אבל אם לן כל הלילה וקודם שעלה עמוד השחר הקטיר אין זה לינה (אבל

אם לא הקטירין הוי לינה לענין שאם ירדו לאחר ע"ה לא יעלו עיין זבחים 77 פ"ו: (א) דהא הפסח אינו נקרב אלא אמוריו: (ב) כלומר שלא יקריב אחר עמוד השחר מדכתיב זבח ולא כתיב חג הפסח אלא לרבות כל הזבחים שנפסלים בלינה: (שפתי חכמים)

הרמב"ן ולא ילין לבקר זבח חג הפסח. כפי פשוטו יזהיר בכל החג, שלא ילין עד הבקר מן הבשר, כי הותר ממנו עד הבקר באש ישרף (לעיל יב י), ומן החלב, שלא יקריב אותו אלא עד הבקר. ואונקלוס תרגם על החלב העולה לגבוה, כי הוא החג כאשר אמר שם (לעיל כג יח) ולא ילין חלב חגי עד בקר, כי כל המצות האלה שניות:

וכתב רש"י ולא ילין, כתרגומו, אין לינה מועלת בראשו של מזבח, ואין לינה אלא בעמוד השחר. **זבח חג הפסח**, אמוריו, ומכאן אתה למד לכל הקטר חלבים ואיברים. ובפרשת צו (ויקרא ו ב) אבאר זה בע"ה. ולינה בראשו של מזבח מחלוקת הוא בגמרא (זבחים פז.), ולדעת רבא יש לינה בראשו של מזבח, ואם לנו שם האיברים וירדו לא יעלו, שאם לא ירדו, אפילו לנו בקרקע ימים רבים ועלו לא ירדו, כדאיתא בפרק המזבח (שם): (הרמב"ן)

בעל הטורים חמץ דם זבחי. בגי' מחצי היום: (בעל הטורים)

[כו] ראשית בכורי אדמתך תביא בית יהוה אלהיך לא-תבשל גדי בחלב אמו:
(פ)

אונקלוס ריש בכורי ארעך תיתי לבית מקדשא דיי אלהך לא תיכלון בשר בחלב:
[פ] (אונקלוס)

יונתן שירוי בוכרת פרי ארעכון תייתון לבית מוקדשא דיי אלהכון לית אתון רשאין לא למבשלא ולא למיכול בשר וחלב תריהון מערבין פחדא דלא יתקוף רוגזי בכון ואירשין פרי אילניכון עם בוסרא בלבלוביהון וטרפיהון פחדא: (תרגום יונתן)

רש"י ראשית בכורי אדמתך. משבעת המינין האמורים (ג) בשבח ארצה, ארץ חטה וקעורה וגפן וגו' (דברים ח, ט), ודבש, הוא דבש (ד) תמרים: לא תבשל גדי. אזהרה לבשר וחלב, (ה) ושלשה פעמים כתוב בתורה, אחד לאכילה, ואחד להנאה, (ו) ואחד לאיסור בישול (חולין קטו): גדי. כל ולד רך במשמע, ואף עגל וכבש, ממה שהורכך לפרש בכמה מקומות (ז) גדי עזים, למדת שגדי סתם כל יונקים במשמע: בחלב אמו. פרט לעוף, שאין לו חלב אם, שאין איסורו מן התורה אלא מדברי סופרים:

שפתי חכמים (ג) אינו רואה לומר דמאדמתך מפיק ליה דהא צפרשת כי תלך מפיק מגזירה שיה דארכך אלא ר"ל דהא דכתיב הכא אדמתך לאו למימרא דמכל הפירות שבארכך מחויב להביא בכורים אלא דוקא מז' המינים בלבד כדלפינן

מגזירה שזה לארץ ארץ: (ד) דק"ל דב' המינים השיב נמי דב' דב' אינו פרי וצכורים כתיב מפרי אדמתך משמע דוקא פרי ומתוך הוא דב' תמרים שתמרים נמי פרי: (ה) פי' לא בחלב אמו דוקא אלא הוא הדין בחלב עצמו והא דנקט בחלב אמו לאפוקי עוף שאין לאמו חלב כמו שפירש"י בסמוך: (ו) והא דמכריך גבי בשר בחלב ב' פסוקים לאכילה והנחה יותר מכל איסורים שבתורה שכולן כתיב נמי לשון אכילה וכולל זהו אכילה וגם הנחה. יש לומר דגבי בשר בחלב חייב על האכילה אף שאינו נהנה באכילתו כגון שנסרק גרונו באכילה לכך לא כתב בו נמי לשון אכילה שיכול גם ההנחה מה שאין כן בשאר אכילת איסורים: (ז) דאי לא הוי מפורש אלא במקום אחד גדי עזים הייתי אומר שכלן נמי דוקא גדי עזים דנלמוד סתם מן המפורש אבל אם בכמה מקומות כתב גדי עזים למדנו דוקא היכא דגלי גלי משום דג' פסוקים הבאים כאחד לכולי עלמא אין מלמדן והיכא ללא גלי כמו הכא דכתיב סתם כל יונקים במשמע: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ראשית. כמו בפרשה הראשונה. ואלה הם התנאים. ומתחלת ואלה המשפטים עד שש שנים משפטים הם. והכהן הגדול והשופט שהוא המלך הם חייבים ללמדם ולדעתם. וחיוב הצבור הם הנזכרים אחר כך כמו אלה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ראשית בכורי אדמתך. בעבור כי הזכיר שיביאו בכורי כל אשר בארצם לבית ה', יסמוך לזה לא תבשל גדי בחלב אמו, כי בעת בכורי האדמה יביאו גם כל בכור בהמה הגדיים וטלאים, ובעת ההיא יגדלו הגדיים ויהיה החלב, ופעמים רבים יעלו האם עם הבכור בהיותו יונק בעבור שלא ימות, והנה הבאים לחוג יתענגו לאכול הבכורות בכל המטעמים עם הכהנים, ולכך הזכיר אסורם עם הבכורים. אבל במשנה תורה (דברים יד כא) הזכיר המצוה הזו עם אסור המאכלים אחר שהזכיר בהמה טמאה ודגים ועופות טמאים ונבלה, כי שם יאות להזכיר זה, כי הוא איסור מאכל, לא איסור הבשול בלבד כאשר יחשבו קטני אמנה מחוסרי הדעת: (הרמב"ן)

ספורנו ראשית בכורי אדמתך תביא. ובזה תשיג ההצלחה כפירות, כאמרו וראשית כל בכורי כל תתנו לכהן, להניח ברכה אל ביתך: לא תבשל גדי. כמעשה בני נכר החושבים להשיג בזה ההצלחה בפירות או במקנה: (ספורנו)

דעת זקנים לא תבשל גדי. מכאן רמז למה שאחז"ל לא ישא אדם מינקת חבירו וה"פ לא תבשל בקדרה שבשל בה חבירך. לא תשא גרושתו או אלמנתו כל זמן שהגדי הוא התינוק צריך לחלב אמו דהיינו כ"ד חדש וכי האי גונא אשכחן בפרק ערבי פסחים אל תבשל בקדרה שבשל בה חברך אמר רב פפא בגרושה בחיי בעלה אי בעית אימא אפי' אלמנה נמי לפי שאין כל האצבעות שוות: (דעת זקנים)

ויאמר יהוה אל-משה כתב-לך את-הדברים האלה על-פי |
הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת-ישראל:

אונקלוס ואמר יי למשה כתב לך ית פתגמא האליו ארי על מימר פתגמא האליו

גְּזֵרִית עֲמֹד קָיִים וְעַם יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה כְּתוּב לְךָ יְת פִּתְגָמֵי הָאֵילָן אֲרוּם עַל מִימֵר פִּתְגָמֵי הָאֵילָן גְּזֵרִית עֲמֹד קָיִים וְעַם יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

רש"י את הדברים האלה. ולא אתה רשאי לכתוב תורה (ח) שבעל פה: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) לחלה מיעוט הוא: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. ואע"פ שכבר היו כתובים כתבם פעם אחרת עם עשרת הדברים. על כן נכתבה הפרשה הזאת פעמים: (אבן עזרא)

הרמב"ן כתב לך את הדברים האלה. צוה שיכתוב ספר ברית ויקרא אותו באזני העם, ויקבלוהו עליהם בנעשה ונשמע כאשר עשו בראשונה (שמו"ר מז ב), כי כל המעשה אשר היה בלוחות הראשונות ירצה לשנותו עמהם בלוחות השניות. ואין ספק שעשה כן, אבל לא חשש הכתוב להאריך לאמר ויעש כן משה, כאשר הראיתך במקומות רבים (לעיל י ב, ועוד):

והנכון בעיני, כי בעבור שישראל הם החוטאים והעוברים על הברית, הוצרך הקב"ה לחדש להם ברית חדשה שלא יפר הוא להם בריתו, ואמר, למשה שיכתוב התנאין, וזה טעם **כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל**. וטעם **אתך**, כי בעבורך עשיתי עמהם, ולא הוצרכו הם להביא עצמם במסורת הברית הזאת, אבל הוא יתברך הצריך לכרות להם ברית במחילה שמחל להם, וכתב המחילה והתנאין: (הרמב"ן)

בעל הטורים **כי על פי הדברים**. האלה. וסמיך ויהי שם עם ה' ארבעים יום לומר שבשביל דברים שבע"פ שהם שם מ' יום: כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית. אלו דברים שבע"פ ע"כ בקהלת וכתוב יושר דברי אמת ס"ת. ברית וסמיך ליה דברי חכמים: **פי הדברים האלה כרתי אתך ברית**. ס"ת בגי' התלמוד: (בעל הטורים)

ספורנו **כתב לך את הדברים האלה**. אף על פי שקודם העגל אמרתי לתת לך את הלוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי, עכשיו שחטאו אתה פסל לך הלוחות וכתבתי, ולא אתן לך גם כן התורה והמצוה אשר כתבתי, אבל כתב לך אתה: (ספורנו)

[כח] וַיְהִי-שֵׁם עִם-יְהוָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לָחֵם לֹא אָכַל וַיְמִים לֹא שָׁתָה וַיִּכְתֹּב עַל-הַלְחֹת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים:

אונקלוס וְהוּא תִּמְן קָדָם יְיָ אַרְבָּעִין וְאַרְבָּעִין לַיְלָן לַחֲמָא לֹא אָכַל וַיְמִיָּא לֹא שְׁתִּי וַיִּכְתֹּב עַל לוחֵיָא יְת פִּתְגָמֵי קִימָא עֲשָׂרָא פִּתְגָמִין: (אונקלוס)

יונתן וְהוּא תִּמְן קָדָם יְיָ אַרְבָּעִין וְאַרְבָּעִין לַיְלָן לַחֲמָא לֹא אָכַל וַיְמִיָּא לֹא שְׁתִּי וַיִּכְתֹּב עַל לוחֵיָא חֹרְנִיָּתָא יְת פִּתְגָמֵי קִימָא עֲשָׂרֵי דְבוּרֵיָא דְהוּוּ כְּתִיבִין עַל לוחֵיָא קִדְמָאֵי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויהי שם. רבים חשבו ששמונים יום עמד משה בהר עד שנתן לו השם את הלוחות ולא דברו נכונה. רק דברי הקדמונים ז"ל אמת כמו שכבר זכרתי כי הנה ארבעים יום עמד משה בהר עד שנתן לו השם הלוחות הראשונים. וכן כתוב ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה והוא אמר ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה. אז אמר משה פרשת ראה אתה אומר אלי. ואחר כך ירד ופסל הלוחות והעלם עמו אל הר סיני. והנה כתוב ויעבור ה' על פניו. ואח"כ ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל כמשפטו בפעם הראשונה גם בשנייה: **ויכתוב על הלוחות**. השם כתבם. כי כן כתוב וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה ויכתוב על הלוחות. יאמר שהיה משה שם בראש ההר ארבעים יום וארבעים לילה ויכתוב שם על הלוחות. ועל דעת רבותינו (במדרש תנחומא תשא לא) ענין הכתוב שהיה שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה בעת שכתב על הלוחות את דברי הברית הזאת השנית, אבל ארבעים יום אחרים עמד שם קודם לזה להתפלל כל ענין הבקשה, שאמר (לעיל לג יב) **ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה**. ובהם נאמר במשנה תורה (דברים ט כה) **ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם**. וכאן לא פירש כמה ימי התחנה והתפלה הזאת, כי הוא ידוע מעת עלותו אל ההר עד רדתו לפסול הלוחות האחרונות, אבל סיפר כי היה ענין הלוחות השניות ככל ענין הראשונות במכתב אלהים ובימים שעמד שם לפני השם, שלא יחשוב שכבר למד התורה בפעם הראשון, ולא יצטרך עתה לעמוד שם הרבה:

וטעם **ויכתוב על הלוחות**. פירוש ה', ולא יחזור למשה, כי כן אמר (לעיל פסוק א) וכתבתי על הלוחות, וכן במשנה תורה (דברים י ג ד) ואפסול שני לוחות אבנים כראשונים ואעל ההרה ושני הלוחות בידי, ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון. ומפני שאמר כמכתב הראשון, ידענו כי הם כתובים באצבע אלהים, ויהיה פירוש וכתבתי (לעיל פסוק א), באצבעי, וידעת פירוש אצבע מן היד (לעיל יד לא): (הרמב"ן)

אור החיים לחם לא אכל וגו'. הוצרך לפרט לחם ומים ולא הספיק לומר לא אכל ולא שתה, לדייק בדבריו בא כי דווקא לחם ומים הוא שלא אכל ושתה אבל אכילה אחרת ושתיה אחרת אכל ושתה כאומרו (תהלים מ') ותורתך בתוך מעי, גם נמשלה למים (תענית ז'), ואם היה אומר לא אכל ולא שתה יש במשמע כל מין אכילה ושתיה: (אור החיים)

ספורנו ויהי שם עם ה'. בפעם האחרונה: (ספורנו)

{כט} ויהי בְּרִדַת מִשֶׁה מִהָר סִינַי וְשָׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת בְּיַד-מִשֶׁה בְּרִדְתָּ מִן-הָהָר וּמִשֶׁה לֹא-יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אֵת:

אונקלוס וְהָוָה כִּד נַחַת מִשֶׁה מִטוֹרָא דְסִינַי וְתָרִין לוֹחֵי סְהָדוּתָא בְּיַדָּא דְמִשֶׁה בְּמַחְתָּה מִן טוֹרָא וּמִשֶׁה לֹא יָדַע אֲרִי סָגִי זִיו יִקְרָא דְאַפּוּהֵי בְּמַלְלוּתָה עִמָּה: (אונקלוס)

יונתן וְהָיָה בְּזַמַּן מִיַּחַת מֹשֶׁה מִן טוֹרָא דְסִינַי וְתָרִין לוחי דְסִהְדוּתָא בִּידָא דְמֹשֶׁה בְּמִיחְתִּיהָ מִן טוֹרָא וּמֹשֶׁה לֹא חָפִים אָרוּם אֲשֶׁתְּבָהָר זִיו אִיקוּנִין דְאַנְפוּי דְהוּת לִיהָ מִן זִיו אִיקָר שְׁכִינְתָא דִּי בְּזַמַּן מִלְּיוּתִיהָ עֲמִיהָ: (תרגום יונתן)

רפ"י ויהי ברדת משה. כשהביא לוחות אחרונות (ט) ציום הכפורים: כי קרן. לשון קרנים, שהאור מזהיק וכולט כמין קרן. ומהיכן זכה משה לקרני ההוד, (י) רבותינו אמרו מן המערה, שנתן הקב"ה ידו על פניו, שנאמר ושכותי כפי (שמות לג, כב.): (רפ"י)

שפתי חכמים (ט) אף על פי שגם שכשהביא לוחות ראשונות ב"ז בתמוז כתיב נמי וירד משה מן ההר ושני לוחות העדות בידו כמש"כ כאן מכל מקום כל הספורים הבאים אחר מקרא זה לא היו רק בלוחות אחרונות: (י) כלומר שבלוחות אחרונות זכה לקרני הוד יותר מצלוחות הראשונות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו. הטעם בדבר אתו השם. וזה בעבור שנראה הכבוד על פניו ע"כ הזהירו כזהר הרקיע: ומלת קרן. מגזרת קרנים מידו לו. כי כן כתוב בתחלת הפסוק ונגה כאור תהי'. והנה אמר אחריו קרנים מידו לו יהיה הטעם כפול כמשפט. ישתחקו עצמות חוי הפושע שאמר כי בעבור שלא אכל לחם שבו פני משה יבשות כמו הקרן וטעם וייראו. מפני שהיו פניו מכוערות. ואיך לא פקח זה המקולל את עיניו כי לא יירא האדם לגשת אל האדם רק בעבור דבר פלא שנתחדש בו שלא ראה כמוהו. ואין אדם שלא ראה פני המת ולא יירא מגשת אליו. ועוד אילו היה ככה למה לא הי' תמיד המסוה על פניו. ולמה היה מסיר אותו תמיד בדברו עם ישראל. והלא ראה כי בהיותו בן מאה ועשרים שנה לא כהתה עינו ולא נס לחה ואף כי כאשר הי' בן שמונים: (אבן עזרא)

בעל הטורים כי קרן עור פניו. וזכה לקירון פניו מושכותי כפי עליך. וי"א מכתובת הלוחות זכה לקירון. קרנים מידו לו ושם חביון עוזו ר"ת מלוח: (בעל הטורים)

אור החיים ויהי ברדת וגו'. אמר ויהי לשון צער, לרמוז מה שנכוו כל הצדיקים שבמחנה ישראל ממעלת משה אשר ענתה בפניו דכתיב וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן ויהי לשון צער, לרמוז מה שנכוו כל הצדיקים שבמחנה ישראל ממעלת משה אשר ענתה בפניו דכתיב וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן וגו':

ברדת משה מהר וגו'. לא נודע גזרת הכתוב איה מקומה, עוד צריך לדעת למה כפל לומר ברדתו מן ההר ולא הספיק במה שאמר בסמוך ברדת משה וגו'. עוד צריך לדעת לאיזה ענין הודיע הכתוב שלילת ידיעת משה בדבר קודם שיודיענו תחילה ענין קירון פנים שישנו. עוד צריך לדעת מי הודיעו למשה כיון שלא ידע מעצמו ואם הודיעהו למה לא הודיע הכתוב סדר ההודעה.

אכן יתבאר הענין לפי מה שהודיע הכתוב אחר זה כי נתן משה מסוה על פניו בתמידות זולת בעת לימודו אם כן יאמר האומר למה לא נתן משה מסוה על פניו ברדתו מן ההר בזמן שלא היה מלמד את ישראל תורה, לזה אמר הכתוב ומשה לא ידע זה היה סיבה שלא נתן על פניו מסוה קודם וראהו אהרן וישראל והנה קרן עור פניו, ועדיין יקשה על זה איך יהיה הדבר שלא ירגיש בעל חי בדבר נוסף

בפניו ובפרט קירון פנים, לזה הקדים הכתוב לומר הסיבה שמנעה ממנה הידיעה ואמר **ברדת משה מהר** פירוש כי בהיותו בהר לו יהיה שירגיש בהוד פניו יתלה הדבר כי יבהיקו פניו מאור פני אל המדבר עמו וברדתו מן ההר נסתלק תלית הרגשת אור פניו, ועדיין תקשה למה לא הרגיש במשך ירידתו, לזה אמר **ושני לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר** פירוש בכל משך רדתו מן ההר, ולזה היה תולה כי מה שהיה מרגיש בפניו היה מאור הלחות אל מול פניו יאירו ולא ידע כי קירון פנים היה קבוע בו בעור פניו, והוא אומרו **לא ידע כי קרן עור פניו** פירוש ידע בקירון פנים אבל לא חשב שהיה אור קבוע בעור פניו והיה תולה בלוחות שבידו וזה היה סיבה שלא עשה מסוה וראהו אהרן, וכפי זה גזרת הכתוב היא **וירא אהרן וגו'** כי זולת כל הכתוב לא היו רואים אהרן וישראל קירון פנים קודם שיקראם שהיה שם מסוה כאשר עשה אחר כך כשהניח מידו הלוחות ולא נשאר במה לתלות מעצמו הרגיש מתת אלהים כי קרן עור פניו ונתן המסוה תכף בסוד (משלי כ"ה) כבוד אלהים הסתר דבר:

ובמדרש (שמו"ר פמ"ז) ר' יהודה בר נחמן אמר כשכתב משה התורה נשתייר בקולמוס קמעא והעבירו על ראשו ומשם נעשה קרני הוד ע"כ, ודבריהם ז"ל סתומים וחתומים, ואולי שיכוונו לומר כי מצינו שמדת הענוה למעלה מכל כאומרים ז"ל (שהש"ר פ"א) מה שעשתה חכמה עטרה לראשה שהוא היראה דכתיב (תהלים קי"א) ראשית חכמה יראת ה' עשתה ענוה עקב לסנדל' דכתיב (משלי כ"ב) עקב ענוה יראת ה', ומצינו שהעידה התורה על משה (במדבר י"ב ג') שעניו מאוד מכל האדם, וכשאמר ה' לכתוב הדברים מצינו לו שלא כתב עניו אלא ענו חסרה יו"ד ואף זה מן הענוה, ובשכר זה זכה לקרני הוד כי הפליא ברצונו יתברך גם ה' הפליא חסדו לו בשנותו מכל האדם, והוא מה שרמז רבי יהודה באומרו נשתייר בקולמוס קמעא והוא אות יו"ד שהיה צריך לכתוב ולא כתב לרוב ענותו וממנה זכה כנזכר: (אור החיים)

[כז] וַיֵּרָא אֶהָרָן וְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה וְהָיָה קָרָן עֹר פָּנָיו וַיֵּירָאוּ מִגִּשְׁתֵּי אֱלֹהִים:

אונקלוס וַחֲזָא אֶהָרֹן וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְת מֹשֶׁה וְהָא סְגִי זִיו יִקְרָא דְאַפּוּהִי וְדַחֲלִיו מְלֵאֲתִקְרָבָא **לְוַתִּיהָ:** (אונקלוס)

יונתן וַחֲמָא אֶהָרֹן וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְת מֹשֶׁה וְהָא אֲשֶׁתִּבְהָר זִיו אֶקוּנִין דְאַנְפוּי וְדַחֲלִיו מִן לְמִקְרָבָא **לְוַתִּיהָ:** (תרגום יונתן)

רש"י וייראו מגשת אליו. בא וראה כמה גדולה כחה של עצירה, שעד שלא פשטו ידיהם בעצירה מהו אומר, ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל (שמות כד, יז), ולא יראים ולא מזדעזעים, ומשעשו את העגל, אף מקרני הודו של משה היו מרתיעים ומזדעזעים: (רש"י)

אבן עזרא וירא אהרן. שהוא הראש: וכל בני ישראל. הם הנשיאים שהיה משפט משה לדבר אליהם. וכן כתוב ויקרא אליהם משה: (אבן עזרא)

דעת זקנים והנה קרן. שהבהיק אורו מזיו שכינה וכן קרנים מידו לו. ונ"ל כי

כשהבקר אור דומה לאיל שקרניו מפוצלות ומתפצל אילך ואילך וזהו לשון קרן ולפי שטעו ורצו להעמיד מנהיג במקומו האיר הקב"ה אותו מזיו שכנתו להראות להן שלא היה מנהיג ראוי כמוהו: (דעת זקנים)

[לא] ויקרא אלהם משה וישבו אליו אהרן וכל-הנשאים בעדה וידבר משה אלהם:

אונקלוס ויקרא להון משה ותבו לותה אהרו וכל רברבא בכנשתא ומלל משה עמהון: (אונקלוס)

יונתן ויקרא להון משה ותבו לותיה אהרון וכל רברבא דאתמנון נגודין בכנישתא ומליל יונתן משה עמהון: (תרגום יונתן)

רש"י הנשאים בעדה. כמו נשיאי העדה: וידבר משה אליהם. שליחותו של מקום, ולשון הוה הוא (כ) כל הענין הזה: (רש"י)

שפתי חכמים (כ) פירוש מכיון שאין כאן דבור מיוחד כלל על כרחך לומר שהדיבור הזה אינו אלא מה שנדבר עמו השם זהר סיני שהוא שליחותו של מקום לישראל שילמוד להם כל התורה כולה ואם כן על כרחך לריך לומר שלשון הוה הוא כל הענין שהיה משה קורא להם בכל יום ולומד אותם התורה והמלות לנשיאים ואחר כך לכל ישראל כמו שמפרש והולך וזה היה אף לאחר שהוקם המשכן: חסלת פרשת כי תשא (שפתי חכמים)

אבן עזרא וישבו אליו. זה לאות כי שבו מרוב הפחד אחורנית אחרי צאתם לקראתו ואחרי כן כל בני ישראל שהיו בתחתית ההר: (אבן עזרא)

הרמב"ן וידבר משה אליהם. לשון הוה הוא כל הענין הזה. ואחרי כן נגשו, אחר שלמד לזקנים חוזר ומלמד הפרשה או ההלכה לישראל. לשון רש"י. ואינו כן, אבל יאמר הכתוב כי בצאת כל ישראל לקראתו ראו קרני ההוד פחדו מגשת אליו וחזרו אחורנית, אולי חשבו שהיה שם כבוד השם, או מלאכי עליון עמו, ופחדו פן יפרוץ בהם ה', וקרא להם משה, וישבו אליו אהרן וכל הנשיאים ההולכים לפניו, ודבר משה אליהם דברי שלום ובשרם בסליחת עונם ובלוחות שהוריד. ואחרי כן ראו כל בני ישראל כי הוא מדבר עם הנשיאים ונגשו לפניו כולם, ואז צוה להם כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני, והוא עשרת הדברות השניות שנתן לו, וכל הנאמר לו מתחלה שמר לך את אשר אנכי מצוך היום (פסוק יא) עד סוף הפרשה (פסוק כו), כי הגיד להם שצוהו לכרות עמהם ברית חדשה על פי הדברים האלה. והכתוב קצר בזה וספר הענין בכלל. ואחרי כן אמר (בפסוק לג) כי כלה לדבר אתם כל הענין הנזכר, ונתן על פניו מסוה, כי התבונן בשובם אחור כי קרן עור פניו, או הגידו לו, ואחר שספר מעשה היום שהוא אמר ובבא משה (פסוק לד), וזהו הענין ההוה, לומר שנהג כן כל ימיו עמהם: (הרמב"ן)

[לב] וְאַחֲרֵי-כֵן נִגְשׂוּ כָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּצְאוּם אֶת כָּל-אִשׁוֹר דְּבַר יְהוָה אֲתוּ בְּהַר סִינַי:

אונקלוס וּבִתְרַן כֹּן אֲתִקְרִיבוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּפְקִידֵנוּן יִת כָּל דִּי מַלְל יִי עֲמִיה בְּטוֹרָא דְסִינַי: (אונקלוס)

יונתן וּמִבְּתֵר כְּדִין אִיתְקָרִיבוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּפְקִידֵנוּן יִת כָּל מַה דְּמַלְלִיל יִי עֲמִיה בְּטוֹרָא דְסִינַי: (תרגום יונתן)

רש"י ואחרי כן נגשו. אחר שלמד לזקנים, חוזר ומלמד הפרשה או ההלכה לישראל. תנו רבנן, כיצד סדר המשנה, משה היה לומד מפיו הגבורה, נכנס אהרן, שנה לו משה פרקו, נסתלק אהרן וישב לו לשמאל משה, נכנסו בניו, שנה להם משה פרקם, נסתלקו הם, ישב אלעזר לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן, נכנסו זקנים, שנה להם משה פרקם, נסתלקו זקנים ישבו ללדדיון, נכנסו כל העם, שנה להם משה פרקם, נמלא זיד כל העם א', זיד הזקנים ב', זיד בני אהרן שלשה, זיד אהרן ארבעה וכו', כדאיתא בעירובין (נז:): (רש"י)

אבן עזרא וַיֵּצְאוּם. אלה התנאים הנזכרים: (אבן עזרא)

ספורנו וַיֵּצְאוּם אֶת כָּל אִשׁוֹר דְּבַר ה' אֲתוּ. מלאכת המשכן ומשרתיו ותרומת בקע לגלגלת: (ספורנו)

[לג] וַיִּקַּל מֹשֶׁה מִדְּבַר אֲתָם וַיִּתֵּן עַל-פָּנָיו מַסְוֶה:

אונקלוס וְשִׂיַצִי מֹשֶׁה מְלַמְלָא עֲמַהוּן וַיְהִיב עַל אַפּוּהִי בֵּית אַפִּי: (אונקלוס)

יונתן וּפְסַק מֹשֶׁה מִן לְמַלְלָא עֲמַהוּן וַיְהִיב עַל אִיקוּוֹיָן דְּבֵית אַנְפוּי סוּדְרָא: (תרגום יונתן)

רש"י ויתן על פניו מסוה. כתרגומו בית אפי, לשון ארמי הוא בגמרא סוי לבא (כתובות סז:), ועוד בכתובות (ס.ס.), הוה קא מסוה לאפה, לשון הבטה, היה מסתכל בה, אף כאן מסוה, בגד הניתן כנגד הפראוף ובית העינים, ולכבוד קרני ההוד שלא יזונו הכל מהם, היה נותן המסוה כנגדן, ונוטלו בשעה שהיה מדבר עם ישראל, ובשעה שהמקום נדבר עמו עד לאתו, ובלאתו ילא בלא מסוה: (רש"י)

אבן עזרא **מסוה**. כדמות כסות. ויש אומרים כי כמוהו ובדם ענבים סותה. ואל תתמה בעבור היות וי"ו מסוה נראית. ולא כן וי"ו סותה. כי הנה עולתי ועולתה. עול ימים. גם עוילים וגוי. אל תוך המחנה. גם ויבחר אותם בתוך. יש אומרים שהאור הי' מתחדש בפני משה בכל עת שהיה בא אל אהל מועד וידבר עם השם והיה יוצא והאור עומד כל זמן שהיה מדבר אל בני ישראל דברי השם ובכלותו ישים המסוה שידע שיסור האור וישובו פניו כאשר היו. וזה יהיה גרעון למשה

אם יראו ישראל פניו בלי אור ע"כ היה משים המסוה. ובבאו לדבר אל השם יסיר המסוה לקבל האור והגאון אמר כי האור לא סר מפניו עד יום מותו על כן לא כהתה עינו וזהו הנכון. רק אמר כי טעם המסוה בעבור שלא יפחדו ישראל בריבם זה עם זה. ולפי דעתי כי שם המסוה בעבור כבוד האור שחדש השם בפניו שלא יראוהו ישראל בכל רגע רק כאשר ידבר אליהם דברי השם. ויסיר את המסוה בבואו אל אהל מועד שידבר עם השם פנים בפנים. וזה טעם וכבא משה: (אבן עזרא)

ספורנו ויכל משה מדבר אתם. אבל בעוד שהיה מדבר אתם היה בלי מסוה, כענין והיו עיניך רואות את מוריך וכאמרם ז"ל (פרק קמא דעירובין) ואי חזיתיה מקמיה, הוינא מחדד טפי: (ספורנו)

כלי יקר ויתן על פניו מסוה. לפי שהיו הכל מסתכלין בו ומשה היה עניו גדול וביישן, והיה מתבייש על שמסתכלין בקירון עור פניו כי כך היא המדה בכל מי שהוא ביישן ע"כ נתן על פניו מסוה לכסות עינים. אבל בבואו לפני ה' ללמוד תורה מפיו אז הוצרך להסיר מסוה הבושה מעל פניו כי לא הביישן למד (אבות ב.ו.) לכך נאמר ובבא משה לפני ה' לדבר אתו יסיר המסוה עד צאתו. (כלי יקר)

[לד] ובבא משה לפני ה' לה' לדבר אתו יסיר את המסוה עד-צאתו ויצא ודבר אל-בני ישראל את אשר יצאה:

אונקלוס וכד עליל משה לקדם יי למללא עמה אעדי ית בית אפוהי עד מפקה ונפק וממלל עם בני ישראל ית די מתפקד: (אונקלוס)

יונתן וכד עליל משה לקדם יי למללא עמיה מעדי ית סודרא דעל איקונין דבית אנפוי עד מיפקיה ונפיק וממליל עם בני ישראל ית מה דאתפקד: (תרגום יונתן)

רש"י ודבר אל בני ישראל. וראו קרני ההוד בפניו, וכשהוא מסתלק מהם: (רש"י)

[לה] וראו בני-ישראל את-פני משה כי קרן עור פני משה והשיב משה את-המסוה על-פניו עד-באו לדבר אתו: (ססס)

אונקלוס וחזן בני ישראל ית אפי משה ארי סגי זיו יקרא דאפי משה ואתב משה ית בית אפי על אפוהי עד דעלל למללא עמה: ססס: [ססס] (אונקלוס)

יונתן וחמנין בני ישראל ית איקונין דמשה ארום אשתבהר זיו איקונין דאנפי משה ואתיב משה ית סודרא על בית אפוי עד זמן מייעליה למללא עמיה: (תרגום יונתן)

רש"י והשיב משה את המסוה על פניו עד בואו לדבר אתו. וכשנא לדבר אתו נוטלו מעל פניו:

אבן עזרא וראו. והנה טעם והשיב משה את המסוה וכן עשה תמיד. וככה היה משפטו עם ישראל עד יום שאספו כבוד השם אליו. ולא נודע קבורתו בחמלת ה' עליו. ברוך אשר בחר בו ושם רוח קדש בקרבו:

חסלת פרשת תשא וברוך אל עליון בעוז עמו נהל. ביד ציר מראהו כאור שמש יהל. לצוהו בהר להכין לו אהל. לשבתו ככתו' בסדר ויקהל: (אבן עזרא)

אור החיים וראו בני ישראל וגו'. צריך לדעת לאיזה ענין חזר הכתוב להודיע זה, ואולי כי ישמיענו שהוצרכו ישראל לראות הדבר פעמים אחרים להצדיק כי קרן עור פניו לצד שהיה מיחוש שהאור הלז היה לצד עכבתו את ה' נוצצו אורות בפניו ובהאריך הזמן יחזור הדבר לכמות שהיה, לזה היו מסתכלים בפניו בכל עת להצדיק כי קרן וגו', ואולי כי חזרה עטרה ליושנה בבחינת פניו על דרך אומרם ז"ל (ב"ר פ"ב) בספרו של רבי מאיר כתוב כתנות אור, כמו כן משה נעשה עור פניו אור.

עוד ירצה כי הגם שעשה משה המסוה לא דנו מפני זה לאסור לראות פניו בזמן שאין מסוה אלא וראו בני ישראל את פני משה והדבר מובן כי לא בדרך איסור היו רואים ממה שלא הקפיד עליהם וחפץ ה' לראות באור החיים:

חסלת פרשת כי תשא (אור החיים)

פרשת ויקהל

שמות פרק-לה

{א} ויקהל משה את-כל-עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים אשר-צוה לַעֲשׂוֹת לְהַקְדִּישׁ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעֹשֵׂת

אונקלוס וְאֶכְנֶשׁ מֹשֶׁה יֵת כָּל פְּנִישְׁתָּא דְבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַר לְהוֹן אֱלִין פְּתִגְמִיא דִּי פְּקֻד
יְיָ לְמַעְבְּד יְתַהוֹן : (אונקלוס)

יונתן וַיִּקְהַל וַיִּכְנֶשׂ מֹשֶׁה יֵת כָּל פְּנִישְׁתָּא דְבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַר לְהוֹן אֱלִין פְּתִגְמִיא
דְּפְקִיד יְיָ לְמַעְבְּד יְתַהוֹן : (תרגום יונתן)

רש"י וַיִּקְהַל מֹשֶׁה. לְמַחֲרַת יוֹם הַכִּפּוּרִים (א) כְּשִׁירָד מִן הַהַר, וְהוּא לְשׁוֹן הַפְּעִיל,
שְׂאִינוֹ אוֹסֵף אֲנָשִׁים בָּיִדִים, (ב) אֲלֹא הֵן נֶאֱסָפִים עַל פִּי דְבוּרוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ (ג) וְאֶכְנֶשׁ:
(רש"י)

שפתי חכמים (א) לְלַעֲיֵל כְּתִיב בְּרַדְתָּ מֹשֶׁה מֵהַר וְגו' וְזֶה הָיָה בְּיוֹם הַכִּיפּוּרִים וְזֶה
קָאִי עֲלִיו דֵּהָא אַחֲרֵיו מִיַּד כְּתִיב וַיִּקְהַל מֹשֶׁה שׁ"מ שְׁהִיָּה לְמַחֲרַת יוֹם הַכִּיפּוּרִים
ר"א"ס. וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר כִּיּוֹן דְּעִיקַר הַהִקְהַל הָיָה בְּשִׁבְלֵי נְדִבְתָּ מִלְּאֲכַת הַמִּשְׁכָּן וְשִׁתְּבַח
נְדִבְתָּ זֶהֱב לְמִשְׁכָּן לְכַפֵּר עַל זֶהֱב הָעֵגֶל אִם כֵּן מִסְתַּמָּא הָיָה זֶה מִיַּד בְּרַדְתּוֹ מִן הַהַר
כְּדִי שְׁהִיָּה לְהַם כְּפִרְיָה מִיַּד עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל שִׁסּוּר חֲרוֹן אַף מִיִּשְׂרָאֵל וְע"ל פְּרָשָׁת
כִּי תִשָּׂא עַל פְּסוּק וַיִּתֵּן אֵל מֹשֶׁה. וְר"ת וְהָא לֹא הָיָה לוֹ פְּנִיאֵי לְמִשְׁכָּה לְהַקְהִילֵם
וְלִצְוֹת עַל נְדִבְתָּ מִלְּאֲכַת הַמִּשְׁכָּן דְּמַחֲרַת יוֹם הַכִּיפּוּרִים הָיָה יוֹשֵׁב וְדָן אֶת הָעַם
כֹּל הַיּוֹם כּוֹלּוֹ כַּמ"ס צִפְרָשָׁת יִתְרוֹ וַיְהִי מִמַּחֲרַת וַיִּשָּׁב מֹשֶׁה לְשִׁפּוֹט וְגו' וְשִׁם פִּירֶשׁ"י
מִמַּחֲרַת יוֹם הַכִּיפּוּרִים וּמוֹכִיחַ שֶׁסָּבַח הוּא. וַיֵּשׁ לוֹמַר שְׂרֶשׁ"י בְּעֲלָמוֹ מִתְרַץ שֶׁסָּבַח
דְּמָה שְׁכַתּוֹב מִן הַבְּקָר עַד הָעֵרֶב לְמַדְנוּ כֹּל דִּיּוֹן שְׂדָן דִּין אֲמַת לְאֲמִיתוֹ וְכו': (ב)
הוֹכַחַת רֶשׁ"י הוּא מְדַנְקוֹד הַיּוֹ"ד צִפְתָּ"ח וְלֹא בְּחִירָ"ק מוֹרָה שְׁהוּא לְשׁוֹן הַפְּעִיל
כְּמוֹ וַיִּסַּע מֹשֶׁה אֶת הָעַם וְכַמוֹ אֲשֶׁר הֵמָּה מְלִינִים שְׁהוּא גַם כֵּן לְשׁוֹן הַפְּעִיל: (ג)
כְּתִב הַר"א"ס לֹא הַבְּיִנּוֹתֵי כּוֹנֵת הַרֵב בְּזֶה מָה הָיָה (נח"י) וְלִי נִרְאָה שְׁכַתּוֹב כֵּן לְפִי
שְׂרָאָה הַרֵב שְׁנֵי גִרְסָאוֹת בְּהַתְּרַגּוֹם לְפִיכֵךְ הוֹכִיחַ שְׁהַגִּירְסָא הַיִּשְׂרָאֵלִי הָיָה וְאֶכְנֶשׁ לֹא
וְכַנֵּשׁ וְכ"ה צִפְרָשָׁת קִרְחַ וַיִּקְהַל עֲלֵיהֶם קִרְחַ שְׁתַּרְגּוּם שְׁלוֹ וְאֶכְנֶשׁ אֲבָל צִפְרָשָׁת
חִקַּת צַפ' וַיִּקְהַלוֹ וְגו' אֵל פְּנֵי הַסְּלַע תַּרְגּוּם אוֹנְקֵלוֹס וַיּוֹנְתָן וְכַנֵּשׁ: (שפתי חכמים)

אבן עזרא טַעַם וַיִּקְהַל. שִׁישְׁמַעוּ הַכֹּל מִפִּי דְבַר הַמִּשְׁכָּן שִׁיתְּנַדְּבוּ וּפִירֶשׁ אֵלֶּה
הַדְּבָרִים. הַמִּשְׁכָּן וְכֻלּוֹ לַעֲשׂוֹת עַל כֵּן כְּתוּב לַעֲשׂוֹת אוֹתָם. וְהֵנָּה הַטַּעַם שֶׁהַשֵּׁם
צוּנֵי שִׁתְּעִשׂוּ מָה שְׁאוֹמְרֵי לָכֶם. וְהוּא הַזְּהִיר אֶתְכֶם אַע"פ שִׁמְעֵשָׂה שְׁמִים אֶתְכֶם
חַיִּיבִים לַעֲשׂוֹת. הַשְּׁמַרְוּ לָכֶם שְׁלֹא תַעֲשׂוּ מַעֲשֵׂה בִשְׁבַת וְהַעוֹבֵר בְּפְנֵי עֲדִים
יִמִּיתוּהוּ בֵּית דִּין וּבִמְקוֹם אַחַר יִפְרֶשׁ שֶׁהוּא בִּסְקִילָה: (אבן עזרא)

הרמב"ן וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְתּוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. יִכְלּוֹל "כָּל עַדְתּוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"
הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׂאִים, כִּי כֹל הַתְּנַדְּבוּ בְּמִלְּאֲכַת הַמִּשְׁכָּן. וְהֵנָּה מֹשֶׁה אַחַר שְׁצוּה
לְאַהֲרֹן וְהַנְּשִׂאִים וְכֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָאֲנָשִׁים כֹּל אֲשֶׁר דְּבַר ה' אֵתּוֹ בְּהַר סִינַי אַחֲרֵי
שְׁבוֹר הַלּוּחוֹת (לְעִיל לְד לַב), וְנָתַן עַל פְּנֵי הַמְּסוּהָ (שֵׁם פְּסוּק לַג), חָזַר וְצוּה
וְהַקְהִילוֹ אֵלָיו כֹּל הָעֵדָה אֲנָשִׁים וְנָשִׁים. וַיִּתְּכֵן שֶׁהָיָה זֶה בְּיוֹם מַחֲרַת רַדְתּוֹ. וְאָמַר
לְכוּלָם עֲנִין הַמִּשְׁכָּן אֲשֶׁר נִצְטוּה בּוֹ מִתְחִלָּה קוֹדֵם שְׁבוֹר הַלּוּחוֹת, כִּי כִּיּוֹן שִׁנְתַּרְצָה
לְהֵם הַקְּבִי"ה וְנָתַן לוֹ הַלּוּחוֹת שְׁנִיּוֹת וְכַרְתָּ עִמּוֹ בְּרִית חֲדָשָׁה שִׁילַךְ הַשֵּׁם בְּקִרְבָם,

הנה חזרו לקדמותם ולאהבת כלולותם, ובידוע שתהיה שכינתו בתוכם כענין שצוהו תחלה, כמו שאמר (לעיל כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ולכן צוה אותם משה עתה בכל מה שנצטוה מתחלה:

(א~ב) **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה**. אמר **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות** על מלאכת המשכן וכל כליו וכל עבודתו. והקדים השבת לאמר כי ששת ימים תעשה מלאכת אלה הדברים ולא ביום השביעי שהוא קדש לה'. ומכאן שאין מלאכת המשכן דוחה שבת, ולא ממדרש אך, כמו שפרשתי בסדר כי תשא (לעיל לא יג): (הרמב"ן)

בעל הטורים ויקהל. כתיב לעיל כי קרן עוד פניו וסמך לו פי שכת לומר שאינו דומה קירון פנים של שבת לשאר הימים. ואמר ויקהל לפי שבא לומר פי שבת רמז בשבתות וימים טובים נקהלים לשמוע הדרשה: אלה הדברים. דרשו מכאן ל"יט מלאכות לשבת כמנין אלה ודברים משמע שנים וה' דהדברים לרבות אחד הרי ל"יט ואפי' דבכמה מקומות כתיב אלה הדברים ולא דרשינן ליה שאני הכא דכתיב במלאכת המשכן זה הדבר ושני הכא לכתוב אלה הדברים לדרשה: **לעשות**. אותיות לי' תשע וחסר וי"ו לומר ל"יט מלאכות נעשה אותם בוי' ימים ולא בשבת וכן אשר ברא אלהים לעשות הכתוב בויכולו תמצא עשיות ובריאות ומלאכות והויות והוצאות והבדלות כולם ל"יט לוי' ל"יט מלאכות הן חוץ לתולדותיהם וכן תמצא מויקהל עד לא תבערו וגו' ביום השבת ל"יט תיבות חוץ ממלת השבת: הזכיר לא תבערו לפי שצריך הבערת אש למלאכת המשכן לבשל סממנים ולצבוע ולצרף הכסף ונחשת וזהב: (בעל הטורים)

אור החיים ויקהל משה וגו'. צריך לדעת טעם שהוצרך לומר **ויקהל** אחר שהוא דבר הרגיל בכל עת אשר יצוה דבר ה', ונראה כי לצד שראו כי קרן עור פניו וייראו מגשת אליו, לזה הוצרך להקהיל את כולן לבל ימנעו קצת מהמורא, וזה שדקדק לומר **את כל עדת**.

עוד ירצה באומרו **את כל** על פי מה שפירשתי בפרשת תרומה בפסוק מאת כל איש אשר וגו' שבא לרבות יתומים קטנים ונשים יע"ש, והוא אומרו **את כל** ב' ריבויים, וטעם שלא הזכיר הגי' שהוא שוע זה אינו צריך לקרא לו כי מעצמו בא יבא ברנה בכלל כל ישראל, ובספר הזהר (ח"ג קצ"ו): אמרו שהקהיל האנשים להפרידם מהנקבות לצד שהיה השטן מצוי בינם לבל יזיקם ח"ו ע"כ, ומן הסתם לא יכחיש שלא נזדמנו הנשים לשמוע דבר ה' ובפרט להביא נדבת המשכן, וכן הוא אומר (פסוק כ"ב) ויבואו האנשים על הנשים, אלא יכוין לומר כי הקהיל האנשים בפני עצמן והנשים בפני עצמן ולא באו יחד ולא עמדו במסיבה אחת, והכתוב רמז הדברים בייתור תיבת **בני** שלא היה צריך לומר אלא את כל עדת ישראל:

אלה הדברים וגו'. צריך לדעת אומרו **אלה הדברים**, ובמסכת שבת (צ"ז): דרש מכאן רבי ט"ל מלאכות כמנין אלה ל"ו דברים ב' הדברים גי' הרי ט"ל, וזה דרך דרש, עוד צריך לדעת למה הוצרך לומר **לעשות אותם** ולא הספיק באומרו אשר צוה ה', ועוד כיון שלא אמר במצוה זו אלא ענין שבת איך יוצדק ליאמר עליו תעשו. אכן יתבאר ע"פ דבריהם ז"ל (הוריות ח'). שאמרו בפסוק (במדבר ט"ו כ"ב) כי תשגו וגו' שכל המודה בעבודה זרה ככופר בכל התורה, ומעתה הנה צריכין כל ישראל לתקן כל תרי"ג מצות אשר פגמו בכולן ודבר זה הוא רחוק מגדר ההשגה, אשר על כן באה מצות ה' להם שיזהרו במצות שבת, ואמרו ז"ל

(שמו"ר פכ"ה) שקול שבת כנגד כל התורה, ובזה יתקנו פגם שפגמו בכל התורה, והוא מאמר משה כאן **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם** פירוש לשון תיקון בזה יתוקנו פגמיהם של בני ישראל ומה הם הדברים **ששת ימים** וגו' ו**ביום השביעי** וגו', ובזה יתיישב מה שקשה עוד למה חזר עוד לצוות על השבת אחר שכבר צוה כמה פעמים, ועוד למה צוה עליו סמוך למצות מעשה המשכן, ולדברינו יבא על נכון כי יצו ה' על תיקון העבר כדי שיהיו מוכשרים לשכון בתוכם ובמצות שבת ששקולה ככל התורה היא תקנת עבודה זרה כאומרו (ישעי' נ"ו) אשרי אנוש יעשה זאת ודרשו ז"ל (שבת קי"ח:) כל השומר שבת כהלכתו אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש מוחלין לו:

עוד יתבאר ע"פ דבריהם ז"ל (מכילתא פ' תשא) רבי אלעזר בר פרטא אומר מנין שכל המשמר שבת מעלין עליו כאלו עשאו דכתיב ושמרו וגו' לעשות את השבת ע"כ, והנה בפ' כי תשא פירשתי דרכים רבים באומרו לעשות את השבת, ודרשה זו זה מקומה, והוא אומרו **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם** פירוש הדברים עצמן שהם שבתות אתם עושים אותם והבן.

עוד ירצה לומר כי הגם כי מצות שבת היא שמירה מהמלאכות ושבתה ואין כאן מעשה ליטול עליה שכר **אלה הדברים אשר צוה ה'** שיהיו בגדר מעשה ליטול עליהם שכר, ועיין מה שכתבתי בפרשת כי תשא (ל"א ט"ז) טעם לזה, ודקדק לומר **אלה** לשלול הדוגמא שישנו בבחינת שמירה לבד אינו כבחינת המעשה ליטול עליו שכר.

ועל פי המדרש (ילקוט) שאמרו כי אמר הקב"ה למשה הקהל קהילות ודרוש ברבים כדי שילמדו לדורות הבאים להקהל בכל שבת וכו', יתבאר הכתוב על נכון ו**יקהל משה** וגו' ו**יאמר אליהם אלה הדברים** פירוש הקהלת העדה ודרשת התורה **צוה ה' לעשות אותם**, או ירמוז באומרו **לעשות אותם** על בני ישראל כי באמצעות הדברים מתכפרים כל עונותם כמאמר ר' ישמעאל שם: (אור החיים)

ספורנו ו**יקהל משה**. **אלה הדברים אשר צוה**. מה שאמרתי למעלה, כשצויתי אתכם את כל אשר דבר ה' אתי בהר סיני הם הדברים שצוה לעשות בימי החול: (ספורנו)

כלי יקר ו**יקהל משה את כל עדת בני ישראל וגו'**. פירש"י למחרת יו"כ כו', ובפר' יתרו כתיב (שמות יח.ג) ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם ופירש"י שם כי זה היה למחרת יום כיפורים. ונ"ל שידוע שהקהל זה היה להודיע להם מצות המשכן והנדבה כמו שיתבאר בסמוך, והיה משה חושש פן יתנדב אחד מהם למשכן דבר שאינו שלו והוא חושב כי הוא תופסו בדין וזה לא יתכן לבנות הבית הגדול והקדוש הזה מן הגזל ומקום המשפט שמה הרשע, ע"כ הכריז משה תחלה מי בעל דברים יגש אלי למשפט באופן שכל העם על מקומו יבא בשלום ונודע לכל אחד מה שהוא שלו או אינו שלו ע"י שהיה דן ביניהם ואז היה מודיעם ענין הנדבה לאמר קחו מאתכם תרומה לה', ומאתכם היינו משלכם ולא משל חבירכם דאל"כ מאתכם מיותר, ואע"פ שבלי ספק לא היה יכול לשפוט את כל העם ביום אחד ואפילו באותו יום לא היה שופט כל היום כי אע"פ שנאמר (שם יח.ג) מבקר עד ערב. היינו כפירש"י שכל הדין דין אמת לאמתו מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנאמר (בראשית א.ה) ויהי ערב ויהי בקר. דאל"כ אימתני הודיעם מעשה המשכן, מ"מ גם הנדבה לא נשלמה ביום אחד ואולי היה מודיעם שכל דבר שבי' חלוקים עליו שלא יתנום נדבה עד כי

ועל צד הרמז נאמר שהקהל זה היה לתווך השלום ביניהם, כי אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת ואחר שרצה להודיעם מעשה המשכן שיהיו כולם שותפים בו דומה כאילו הושיב את כולם במדור אחד, ועל כן הוצרך להקהילם תחלה שיהיו באגודה אחת, וע"כ פירש רש"י שהיה זה למחרת יו"כ לפי שכל החניות היו במחלוקת ותרעומות חוץ מן החניה שקודם מ"ת שנאמר (שמות י"ב) ויחן שם ישראל וגוי וא"כ איך אפשר להקהילם בזמן שהם מחולקים ואין דעתם שוה ואין זה זמן מוכן, לזה מצא משה להקהילם כרצונו למחרת יו"כ כי ביו"כ השלום מתווך ביניהם ובעצם היום ההוא כולם באגודה אחת ע"כ היה בנקל להקהילם ביום המחרת כל זמן ששלום האתמול קיים, אבל אם יום או יומים יעמוד אז לא יוקם השלום כי כבר נתפרדה החבילה וכל איש לדרכו פונה וכדי שלא יתנגד אל השלום דברי ריבות שביניהם בעסק ממון שבין איש לחבירו כי אין לשלום של יו"כ עסק בזה, ע"כ ישב משה גם לשפוט בעצם היום ההוא כדי שמכל צד יהיה שלום ביניהם, ואז יהיו ראויין לדור במדור אחד דהיינו המשכן המשותף, לכולם, ואחר שנעשו לאחדים ע"י המשכן המצרפס מאז מצינו כמה פעמים שהקהילם משה אע"פ שלא היה ממחרת יו"כ וכ"ש למה שכתוב בעקידה דרך מליצה על פסוק לא תבערו אש וגוי שלא יציתו אש המחלוקת ביום השבת שנרפים המה ממלאכה ויש לחוש ביותר אז לאש המחלוקת מתלקחת בתוך הדברים בטלים, אם כן יפה אמר ויקהל שהקהילם להיות באגודה אחת על ידי ציוי לא תבערו אש שעל פי דבורו הם נאספים.

אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם. דברים שנים במשמע והא לא הגיד להם בפעם ההוא כ"א מצות השבת כי אין לומר שדברים קאי גם על המשכן שהזכיר אח"כ שהרי נאמר זה הדבר אשר צוה ה' א"כ בזה הדבר המשכן אמר ומה אני מקיים אלה הדברים, ועו"ק שאמר ששת ימים תיעשה מלאכה הל"ל תעשה כי תיעשה מעצמה משמע, ועו"ק שפסוק זה כולו מיותר, ומ"ש בדברות ששת ימים תעבוד כבר בארנו זה בפר' יתרו ע"ש אבל פסוק זה אינו סובל הפירוש

ע"כ אומר אני שנקט דברים, לפי שכל עיקר מצוה זו היתה לצוות על מלאכת המשכן שיתעסקו בו כל ששת ימי המעשה וביום הז' לא יתעסקו בו כי אין משכן דוחה שבת והיו כאן ב' דברים אחת, לצוות על מעשה המשכן השניה, שלא יתעסקו בו בשבת. ומה שנאמר תיעשה מלאכה לפי שכל עיקר ציווי זה היה על הבאת הנדבה כי גם זה נקרא מלאכה כמו שלמדו רז"ל (שבת צ"ו:) מן פסוק איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה וכתוב ויכלא העם מהביא, א"כ הבאת הנדבה מרשות לרשות נקרא מלאכה ועל אותה מלאכה אמר תיעשה כי לא היה יכול לומר תעשה מלאכה דרך ציווי שהרי הדבר הניתן מצד הנדבה אינו ציווי וחובה אלא כל איש אשר נדבו לבו יתן מעצמו לכך נאמר תיעשה מלאכה מעצמה משמע וביום השביעי שבת לה' ואסור בו גם הבאת הנדבה מרשות לרשות. ולפי מדרש רז"ל האומר שהמשכן נעשה קצתו מאליו (עיי' שמו"ר נ"ד.) כמו המנורה שנעשית מאליה וכן הקמת המשכן היתה מאליו שנאמר (שמות מ"ז) הוקם המשכן על כן נאמר תיעשה מלאכה מאליה משמע. (כלי יקר)

[ב] שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָהּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָּכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן

לְיָהוָה   כַּל-הַעֲשֵׂה   בּוֹ   מְלֹאכָה   יוֹמָת:

אונקלוס שְׁתָּא יוֹמִין תְּתַעְבֵּד עֲבֻדְתָּא וּבְיוֹמָא שְׁבִיעָאָה יְהִי לְכוּן קוּדְשָׁא שְׁבָא שְׁבָתָא קָדָם יְיָ כָּל דְיַעֲבֵד בָּהּ עֲבֻדְתָּא יִתְקַטֵּל: (אונקלוס)

יונתן שְׁתָּא יוֹמִין תְּתַעְבֵּיד עִיבֻדְתָּא וּבְיוֹמָא שְׁבִיעָאָה יְהִי לְכוּן קוּדְשָׁא שְׁבָתָא נְיִיחָא קָדָם יְיָ כָּל דְיַעֲבֵיד עִיבֻדְתָּא בְיוֹמָא דְשְׁבָתָא אֲתַקְטֵלָא יִתְקַטִּיל בְּמַטְלִית אַבְנִין: (תרגום יונתן)

רש"י שֵׁשֶׁת יָמִים. הַקֳּדִים לְהַם אֲזַהֲרַת שַׁבַּת לְאוּוֹי מַלְאכַת הַמַּשְׁכָּן, (ד) לומר, שְׁאִינוֹ דוּחָה (רש"י) אֶת הַשַּׁבַּת:

שפתי חכמים (ד) דק"ל ל"ל להזהירם עוד על שבת הא כבר הזהירם אלא לומר וכו'. וא"ת דלמא אדרבה לכך הוכפלה לומר כך אף על פי שכתוב לא תעשו כל מלאכה מכל מקום מלאכת המשכן דוחה שבת ויש לומר כיון דכתיב בתחלה פרשת שבת ואחר כן פרשת מלאכת המשכן ודאי אותו שכתוב בתחלה הוא עיקר והשני נדחית מפניו ותדע כך שכן הוא דאם לא כן קשה למה הפך משרע"ה הענין דבפרשת תשא בדבור הקב"ה למשה היה אזהרת שבת לאחר מלאכת המשכן ולהכי כתב שם אך את שבתותי וגו' ופירש"י כל אכין ורקין מיעוטין הן למעוטי שבת ממלאכת המשכן אם כן קשה למה לא אמר משה לישראל הענין כמו שצוה לו הקב"ה אלא משום הכי הקדים כדי להודיע שאין מלאכת המשכן דוחה את השבת: (שפתי חכמים)

בעל הטורים ששת. בגי' ארבעים חסר אחת: (בעל הטורים)

אור החיים ששת ימים תעשה. טעם זכרון עשיית מלאכה בימי החול, אולי שיכוין לומר שאם יהיה יום ז' קודש תעשה המלאכה הצריכה לך בששת ימים.

או ירצה הכתוב לאסור מלאכת שבת בין על ידי עצמו בין על ידי גוי, והוא אומר ששת ימים תעשה בציר"י תחת התי"ו פירוש תהיה נעשית אבל ביום השביעי אפילו על ידי אחרים אין לך לעשות, וזה כהאומר אמירה לגוי אסורה דבר תורה (מכילתא פ' בא), וטעם אומר ששת ולא בששת כדי שלא תטעה כי יש מצוה בעשיית מלאכה בהם.

עוד ירמוז כי לא יקומו ששת ימים במלאכתם אשר הכינם ה' לעשות אלא אם יום השביעי יהיה לכם קדש אבל אם לא ישמרו שבת לא יהיו הששת ימים כי שבת הוא נפש קיום העולם, וכמו שהקדמנו בפרשת בראשית בפירוש פסוק (ב' ב') ויכל וגו' ביום השביעי יע"ש: (אור החיים)

ספורנו וביום השביעי יהיה לכם קדש. ולא תעשו בו אפילו מלאכת המשכן: כל העושה בו מלאכה יומת. אף על פי שהיא מלאכת מצוה: (ספורנו)

כלי יקר ששת ימים תעשה מלאכה וגו'. פירש"י הקדים להם אזהרת שבת לציווי מלאכת המשכן לומר שאינו דוחה שבת ומקשים כאן והלא בפר' קדושים (ט.ט.) כתיב איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו, ופירש"י שם אם יאמר לך אביך חלל את השבת אל תשמע לו, ושם לא הקדים השבת ואעפ"כ פירש שדוחה כיבוד אב ואם, וכאן תלה רש"י הדבר במה שהקדים שבת למלאכת המשכן. ונראה שלא קשה מידי כי שם דייק מדכתיב את שבתותי תשמרו לשון רבים והל"ל תשמור, שהרי הפסוק מתחיל בלשון יחיד שנאמר איש אמו ואביו תיראו ר"ל כל איש ואיש, ובשלמא אצל מורא או"א אע"פ שהתחיל בלשון יחיד וחזר ואמר תיראו לשון רבים, מ"מ הוצרך לומר זה להורות שאיש ואשה שניהם חייבים במורא אב, כי סד"א מאחר שאשה רשות אחרים עליה שפטורה ממורא אב כמו שפירש"י, אבל גבי שבת למה אמר תשמרו לשון רבים כי שם אין סברא לחלק בין איש לאשה אלא שר"ל אתה ובנך חייבים בכבודי כמו שתיראו ב' במשמע איש ואשה, כך תשמרו ב' במשמע אתה ובנך, וא"כ לעולם כ"מ שמקדים איזו מצוה לחבירתה, המוקדמת עיקר ודחי למאוחרת, וכן בפסוק את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו (ויקרא ט.ט.) הקדים ג"כ שבת למקדש מזה הטעם, ושאני התם דמיעט הכתוב באמרו תשמרו לשון רבים ומה שלא גילה לנו זה מצד הקדימה לפי שהוצרך להקדים מורא אב ואם כדי להשוות מוראם למורא שמים.

ומה שהקדים בפר' כי תשא (לא.ג.) משכן לשבת, וכתב אך את שבתותי תשמרו לדרוש מיתור לשון אך שאין משכן דוחה שבת והוה ליה להקדים השבת ולא יצטרך ליתור של אך, הנה לפי מה שפירשנו למעלה פר' כי תשא ביתור לשון אך הוצרך לכתוב לשון אך, אמנם דברי רש"י יתורץ בדרך אחר ואגב זה יתורץ ג"כ למה שינה משה הסדר כי הקב"ה צוה לו תחילה על המשכן ומשה הקדים השבת, וזה כי השבת אין בו כ"א כבוד הש"י להורות כי הוא ית' חידש עולמו, והמשכן מורה כולו על כבוד ישראל שויתר להם הקב"ה והשרה שכינתו בתוכם ומחל להם עון העגל, והקב"ה חס ביותר על כבודם של ישראל ע"כ הקדים המשכן וכדי שלא יטעו לומר שלכך הקדימו לומר שמלאכת המשכן דוחה שבת ע"כ הוסיף מלת אך. אבל משה חשב שלכבוד הש"י ראוי להקדים השבת המורה על כבודו ית' ואח"כ המשכן המורה על כבודם של ישראל ומתוך קדימה זו יובן ממילא שהשבת דוחה מלאכת המשכן כי מי נדחה מפני מי הוא אומר הקטן מן הגדול ולמעלה פר' כי תשא תמצא עוד טעם אחר למה המשכן נדחה מפני השבת

ומה שהקדים הקב"ה ב' הדברות מצות שבת לכיבוד אב ואם, כדי להקביל הדברות ה' מול ה' כי דבור כבד כנגד לא תחמוד והוצרך לחתום הדברות בלא תחמוד להורות שכל הדברות כלולים בלא תחמוד וסוף כל דבר הכל נשמע וזה דבר ברור ונכון. ואין להקשות מהיכא תיתי דתדחי שהרי עשיית המשכן אינו אלא עשה והשבת יש בו עשה ולא תעשה וסקילה. תשובה לדבר שבלאו הכי מצינו ששבת דחווה אצל משכן ע"י הקרבנות שהיו קרבים ביום השבת וסד"א ששבת דחווה מכל וכל אצל המשכן קמ"ל. (כלי יקר)

[ג] לֹא-תִבְעֲרוּ אִשׁ בְּכֹל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת: (פ)

אונקלוס לֹא תִבְעֲרוּן אִשְׁתָּא בְּכֹל מוֹתְבְּנִיכוֹן בְּיוֹמָא דְשַׁבְּתָא: [פ] (אונקלוס)

יונתן עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תִבְעֲרוּן אִישְׁתָּא בְּכֹל אֶתֶר מוֹתְבְּנִיכוֹן בְּיוֹמָא דְשַׁבְּתָא:

רפ"י לא תבערו אש. יש מרבותינו אומרים, הבערה (ה) ללאו (ו) יאלת, ויש אומרים לחלק (ז) יאלת (סנהדרין לה: יבמות ו:): (רפ"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל הא הבערה בכלל מלאכה היא: (ו) פירוש שאינה אב מלאכה להתחייב עליה כרת וסקילה אלא לאו בעלמא הוא: (ז) דהוה אמינא שאם עשה ל"ט מלאכות בהעלם אחד שאינו חייב אלא חטאת אחת לכך יאלת לחלק: (שפתי חכמים)

אבן עזרא לא תבערו. בעבור שהזכיר ביום הראשון ובשביעי בחג המצות כל מלאכה לא יעשה בהם להתיר אוכל נפש. אמר עתה בשבת לא תבערו אש לאפות לחם ולבשל בשר. כי האש צורך לכל מאכל. והגאון רב סעדי' חבר ספר נכבד תשובות על החולקים על קדמונינו על נר שבת: (אבן עזרא)

הרמב"ן לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת. ענין הכתוב הזה ודאי לאסור בשבת גם מלאכת אוכל נפש, כי אמר כל העושה בו מלאכה יומת, ופירש שלא יבערו גם אש לאפות לחם ולבשל בשר כי האש צורך כל מאכל. והוצרך לומר כן מפני שלא אמר "העושה בו כל מלאכה" כאשר אמר בעשרת הדברות (לעיל כ י) לא תעשה כל מלאכה, ואמר מלאכה סתם, והיה אפשר שנוציא מן הכלל מלאכת אוכל נפש, כי כן נאמר בחג המצות (דברים טז ח) לא תעשה מלאכה ואין אוכל נפש בכללו, ולכך הזכיר בפירוש שאף אוכל נפש אסור בו:

וכלשון הזה מצאתי במדרש (מכילתא כאן) רבי נתן אומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת למה נאמר, לפי שהוא אומר ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, שומע אני יהא רשאי להדליק לו את הנר, להטמין לו את החמין, ולעשות לו מדורה בשבת, ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת. וזה קרוב למה שאמרנו, שלא היו מלאכות הללו שהן הנאה לגופו בכלל איסור הראשון. ורצה רבי נתן לומר שלא הוצרך הכתוב לאסור אפייה ובשול ושאר צרכי אוכל נפש, שכבר אמר להם את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו (לעיל טז כג), אבל עדיין כל מלאכות שאדם נהנה בהן ואינן עושין אלא הנאה לגוף כגון הדלקת הנר ומדורה ורחיצת גופו בחמין יהיו מותרות כי זה מעונג שבת, לכך נאמר לא תבערו אש לאסור הכל:

ולרבותינו עוד בו מדרש בתלמוד (שבת ע.) מפני שלא אמר כל העושה בו כל מלאכה יומת, או שיאמר כל המבעיר אש בכל מושבותיכם יומת, אמרו שיצאת להקל בה להיותה בלאו. ויש אומר שיצאה לחלק, לפי שהיתה בכלל לא תעשה כל מלאכה (לעיל כ י) כ כ (הרמב"ן):

בעל הטורים לא תבערו אש. אמר הקב"ה אור שלי פי' של גיהנם שובת בשבילכם גם אור שלכם יהא שובת: השבת, ויאמר. ר"ת וס"ת תורה שעיקר התורה בשבת כשאדם פנוי מעסקיו: (בעל הטורים)

ספורנו לא תבערו אש. אף על פי שהבערה בעצמה היא קלקול על הרוב, מכל מקום בהיותה כלי לכל המלאכות או לרובן היא אסורה בשבת: (ספורנו)

כלי יקר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת. הוציא הבערה מן הכלל, או כדי להתיר הבערה במקדש ולומר דווקא בכל מושבותיכם לא תבערו אבל במקדש מותר להבעיר, (שבת כ.) או כדי שלא נאמר כשם שאסר לנו כל מלאכת הבית שלנו גם בבהמ"ק כמו כן מה שמותר בבהמ"ק מותר גם בבית, קמ"ל לא תבערו בנה אב על כל המלאכות של משכן אע"פ שמותרים שם מ"מ הם אסורים בכל מושבותיכם.

ועל צד הרמז ירמוז כאן אל העונש של מחללי שבת, כדאיתא (בשבת קיט.): אמר רב אין דליקה מצויה אלא במקום חילול שבת שנאמר (ירמיה כז.יז) אם לא תשמעו לי לקדש את יום השבת וגו' והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלים ולא תכבה. אמר רב נחמן בר יצחק בשעה שאין בני אדם מצויין לכבותה פירש"י היינו בשבת, וזה"ש כאן כל העושה בו מלאכה יומת. ואמר לא תבערו אש, לא תגרמו לכם ע"י שלא תשמרו את השבת כראוי שתבער האש בכל מושבותיכם בבתים ספונים שלכם ביום השבת, בשעה שאין בני אדם מצויין לכבותה עיין כ"ז בעוללות אפרים מאמר רס"ט. (כלי יקר)

דעת זקנים לא תבערו אש. הזהירה תורה על ההבערה טפי משאר מלאכות מפני שאינה נראית כל כך מלאכה ושמא יאמרו לא נעשה מלאכה אבל נבעיר האש ונזמין הכל כדי לעשות בזהב ובכסף מיד לאחר השבת לכך נאמר לא תבערו. ובמסכת שבת נחלקו רבותינו איכא מאן דאמר הבערה ללאו יצאתה ואיכא מאן דאמר לחלק יצתה: (דעת זקנים)

[ד] וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-עַדְת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה יְהוָה לֵאמֹר:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לְכָל כְּנִישְׁתָּא דְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִימַר דִּין פְּתַגְמָא דִּי פִקְדוּן לְמִימַר: (אונקלוס)

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לְכָל כְּנִישְׁתָּא דְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִימַר דִּין פְּתַגְמָא דְפִקִּידוּן לְמִימַר: (תרגום)

כ"י זה הדבר אשר כוה ה'. לי (ח) לאמר לכם: (רש"י)

ספתי חכמים (ח) דמקרא משמע זה הדבר כוה לכל ישראל לאמר לאחרים ל"פ לי כוה שאומר לכם בהקהל לאפוקי שאר חמירות לא היו בהקהל: (ספתי חכמים)

אבן עזרא ויאמר. עתה החל לפרש לכל העדה מה שצוהו השם: (אבן עזרא)

אור החיים אל כל עדת וגו' לאמר וגו'. צריך לדעת למי יאמרו בני ישראל, ואולי כי לצד שלא ידבר משה עם הנשים והקטנים הגם שיהיו שם וצוה לאמר להם הדברים, ואומרו זה הדבר וגו' לאמר יתבאר ע"פ מה שאמרו בספרי (פי תצא) ר' מאיר אומר טוב אשר לא תדור טוב מזה ומזה שלא תדור כל עיקר ר' יהודה אומר טוב מזה ומזה נודד ומשלם ע"כ, ואמרו בפ"א דנדריים (טו.) ב' אוקימתות

א' שחולקים בנדר אבל בנדבה מודה ר' מאיר שיהא נודב ומשלם וכגון שהיה באופן שאינו בא לידי תקלה וכמעשה הלל שהיה מביא קרבנו כשהיא חולין לעזרה ושם היה מקדישה, והבי' שחולקים בנדבה ולא אמר ר' יהודה אלא נודב אבל נודר לא, ונודב עצמו דוקא באופן שאינו בא לידי תקלה כנזכר יע"ש, לפי זה יכוין הכתוב לומר על זה הדרך כי לצד שקדם לומר קחו מאתכם תרומה כל נדיב לבו אם כן בנדבה מדבר הכתוב, לזה אמר זה הדבר פירוש הנדבה צוה ה' לאמר אותה פירוש דוקא במציאות זה שהוא שצוה ה' שתאמרו נודב ומשלם והוא בסדר שאינו בא לידי תקלה, לאוקימתא ראשונה יעלה דרכנו כר' מאיר ולאוקימתא ב' כר' יהודה: (אור החיים)

כלי יקר זה הדבר אשר צוה ה'. בפר' מטות פירש"י שכל הנביאים נתנבאו בכה אמר ה' נוסף עליהם משה שנתנבא בזה הדבר אשר צוה לפי שמשה ראה הדבר בעינו באספקלריא המאירה, ומה שלא פירש"י זה על מה שנאמר כאן זה הדבר. לפי שהמשכן אינו הוראה על נבואתו לפי שהמשכן הראה לו הקב"ה בהר כמ"ש (שמות כה. ט) ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן וגו' ועל כן אמר זה הדבר אשר צוה ה', כמראה באצבע על דבר אשר ראה בעיניו ודבר זה אינו מורה על שום מעלה יתירה שלא היתה בשאר נביאים כי גם יחזקאל ראה כל תבנית המקדש. (כלי יקר)

[ה] קחו מאתכם תרומה ליהוה כל נדיב לבו וביאה את תרומת יהוה זהב וקסף ונחשת:

אונקלוס סבו מנכון אפרשותא קדם יי כל דיתרעי לביה ייתי ית אפרשותא קדם יי דהבא וקספא ונחשא: (אונקלוס)

יונתן סבו מנכון אפרשותא קדם יי כל מאן דאתרעי לביה ייתי ית אפרשותא דיי דהבא וקספא ונחשא: (תרגום יונתן)

רש"י נדיב לבו. על סם שלבו נדכו קרוי (ט) נדיב לבו. כזר פירשתי נדחת המשכן ומלחכתו במקום כוואתם: (רש"י)

שפתו חכמים (ט) דק"ל למה כתיב דוקא נדיב לבו ומתרג' על סם שלבו נדכו: (שפתו חכמים)

אבן עזרא קחו. הפך תנו. רק בהיות מ"ם אחר גזרת לקיחה הנה היא כמו נתינה. קחי [נא] לי מעט מים פירוש כי הלקיחה לי היא בעבורי וככה קחו מאתכם תרומה לה'. ומלת כל נדיב לבו. זרה כל אשר נדבו לבו. כמו בגדול זרועך בזרועך הגדול זכר רב טובך. זכר טובך הרב. ורבי ישועה אמר כי הוי"ו נוסף. כמו חיתו שדי. בנו בעור ואחר שהזכיר יביאה. פי' והוסיף לבאר שהיא תרומת ה' וכמוהו רבים והוא צוה לי אחי. יש אומרים כי נקרא כסף בעבור שתאוה היא לעינים מגזרת נכספה גם נחשת כי הנשים מנחשות בנחשת: (אבן עזרא)

הרמב"ן יביאה את תרומת ה'. כמו יביא את תרומת ה', אבל יכנה ויפרש. וכן ותפתח ותראהו את הילד (לעיל ב ו), בבואו האיש (יחזקאל י ג), אשר לא יעבדו

אותו את נבוכדנצר (ירמיה כז ח), אשר אנכי נותן להם לבני ישראל (יהושע א ב),
ורבים כן:

ועל דרך האמת הוא כמו יביאה עם תרומת ה' (זהר ויקהל קצח:), שיביא התרומה העליונה, בסוד ויקחו לי תרומה (לעיל כה ב). וכבר פרשתיו (לעיל כה ג). ולרבותינו מדרש ב"ותפתח ותראהו את הילד" (לעיל ב ו), שראתה עמו שכינה (סוטה יב:): (הרמב"ן)

בעל הטורים יביאה את תרומת ה'. הי"ל לומר יביא אלא בשביל שמדבר בנדבת המשכן שמתנדבים תכשיטי זהב וכסף כלי הנשים אמר יביאה פי שלא יביא משל תכשיטי אשה אלא מרצונה: לבו יביאה. בגי' לב הוא והיא: (בעל הטורים)

אור החיים יביאה את תרומת ה'. פסוק זה מראה באצבע כי לבד המורגש יש המושכל והוא מאמרם ז"ל (תיקונים תיקון כ"א) כי מעשה התרומה מושכל היא בחינת השכינה כי לה יקרא תרומת ה' ועל ידי מעשה התרומה יפעיל בה דבר טוב ויחבר אוהל בל ימוט, ועיקר הרצון במעשה הוא המושכל, והוא אומרו **יביאה** פירוש יביא לבחינה הנעלמת עם תרומת ה', וביאר הכתוב מי הוא אשר יביאה ואמר **כל נדיב לבו** פירוש העושה דבר מנשיאות הלב אשר ידבנו לצד התנועות הרוחניות השוכן בלב בחשק הדבר יפעיל במושכל נעלם אבל אם יביא התרומה בלא נדיבות לב אין זה פועל במושכל:

זהב וכסף וגו'. ראיתי לתת לב בכל הפרשה בסדר התחברות השמות ופרטי הדברים כי לא השוה מדותיו בהם לפעמים יאמר וא"ו בכל פרט הנוסף כמעשהו בסדר י"ג דברים הבאים בנדבת המשכן שאמר וא"ו בכל נוסף ולפעמים יאמר וא"ו בהתחברות הג' כאומרו את המשכן את אהלו ואת מכסהו ותכף חזר בו בכתוב עצמו ולקח סדר התחברות אחר ואמר את קרסיו ואת קרשיו וכן על זה הדרך עד סוף סדר פרטי המשכן כמה שינויים בפרט זה.

ונראה ליישב בהקדים דבריהם ז"ל (ב"ר פ"ל) כי הוי"ו יגיד התקשרות הנוסף עם הראשון, וחסרון הו"א"ו יגיד כי הוא גבול בפני עצמו, ומזה נשכיל על כל דבר ודבר ונלך לישב כל פרט ופרט במקומו, וזה יצא ראשונה בנדבת המשכן אמר ו' בראש כל פרט כדי להסמיך ולהשוות כל הי"ג דברים לומר שכולם שוים ליקראות תרומת ה' וזכותן שוה מביא הנחושת כמביא זהב כמו שמצינו שאמר הכתוב בעולת הבהמה ריח ניחוח ובעולת העוף ריח ניחוח ואמרו ז"ל (מנחות ק"י). לומר לך אחד המרבה ואחד הממעיט כו', ועיין מה שפירשתי בענין בפרשת ויקרא (א' י"ז) גם נתכוין לומר שכל הי"ג דברים חובה הם לצורכי המשכן דבר קטן כדבר גדול מעכבין אשר על כן חברים במחברת הווי"ן, כל זה בערך דבר הניתן אבל בערך הנעשה ממנו יש בהם הדרגות הקדושה כמה קדושות הם זו למעלה מזו ולא תדמה שום קדושה למה שלמעלה ממנה: (אור החיים)

ספורנו קחו מאתכם. אתם בחרו אנשים שיקבלו מאתכם תרומה לה': **כל נדיב לבו.** לא ילכו גבאים לגבותה בזרוע: **יביאה את תרומת ה'.** יביא הנדבה עם אותה תרומת ה' שאינה נדבה והיא תרומת בקע לגלגלת: (ספורנו)

כלי יקר קחו מאתכם תרומה לה'. כבר פרשנו למעלה שמאתכם בא להוציא את הגזול, ועוד יכלול מאתכם שכל א' יזדרז למצוה מעצמו כי יש לך אדם שאינו נותן כלום עד שרואה אחרים נותנים ומתקנא בהם, ע"כ הוא נותן להשוות את

עצמו להם וזה אינו מאתכם כי הוא עצמו אינו סבה אל הנתינה אלא אחרים סבה לו. וי"א מאתכם ממש כי הנותן מנדבת לבו דומה כאילו הקריב את גופו, ועוד שהעני הנותן כאילו מחסר מבשרו ונותן על דרך שנאמר (ישעיה נח.ז) ומבשרך אל תתעלם שאל תתעלם מליקח אפילו מבשרך וליתן.

כל נדיב לבו יביאה. מתחילה אמר קחו מאתכם ולשון קיחה משמע בעל כרחו יקחו ממנו, ואח"כ אמר כל נדיב לב יביאה משמע שיביא מעצמו, וכן בפר' תרומה הזכיר ג"כ לשון קיחה. עוד אמר כאן כל נדיב לב ולהלן אמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו והל"ל ינדבנו. אלא שמדבר בשני מיני נתינה כי להלן מדבר בשני תרומות שהם חובה והוא מוכרח ליתן אף אם אינו נדיב לב ואדרבה לבו דוח עליו ודואג וכואב על הנתינה מ"מ תקחו ממנו בעל כרחו, לכך נאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו כאילו אמר ידונו לבו כי בי"ת מתחלפת בוי"ו באותיות בומ"ף ובפרט בי"ת רפויה ור"ל מי שלבו דוח עליו ואינו נותן חובתו מרצון תקחו ממנו את תרומתי בעל כרחו, וכן מה שאמר קחו מאתכם תרומה לה' מדבר ג"כ בתרומת חובה דהיינו בקע לגלגולת. ואולי שלכך אמר מאתכם מן הגלגולת שלכם, ואח"כ אמר בסתם נדבה שכל נדיב לב יביאה מעצמו בלא הכרח כי הנדיב לב הפך זה אשר ידונו לבו והוא יביא מעצמו נדבתו לא ימתין עד שיבא הגבאי לתבוע.

ועוד נ"ל מה שאמר תחילה מאתכם תרומה, ואח"כ אמר את תרומת ה'. לפי מחשבת הנותן, כי מי שאינו נותן מרצון אינו חושב שאינו נותן משלו כלום כ"א משל הקב"ה כי לו ית' הכסף והזהב, אלא טועה בדעתו וחושב כי כחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה, ע"כ נאמר בו קחו מאתכם תרומה לה' ר"ל מן אותן הכיתות אשר המה חושבים כי משלהם אתה לוקח לה'. אבל כל נדיב לב היודע כי לו ית' הכסף ומשלו הוא נותן לו לפיכך יביאה מעצמו את תרומת ה', ר"ל שכבר הוא של ה', לכך קראה כאן תרומת ה' שיובן מזה שכבר הוא של ה', ולכך נאמר והם הביאו אליו עוד נדבה בבוקר בבוקר מהו עוד, אלא אמר שני סימנים טובים נראו בהם והם מופתים על שנתנו נדבתם בשמחה. א', מה שהביאו מעצמם קודם שבא אליהם הגבאי לתבוע ממנו מה שנדב כבר. ב', מה שהביאו בבוקר בפנים מאירות כי כל דבר הניתן בפנים מאירות ניתן בבוקר והמן יוכיח כמו שפירש"י פר' (בשלח ט.ז) ורמז עוד בבוקר שכל מי מהם שהיה יכול להקדים את עצמו לפני זולתו היה מקדים לכך נאמר ב"פ בבוקר. א', כנגד מה שנתנו בפנים מאירות. ב', כנגד מה שזריזים היו מקדימים את עצמם. (כלי יקר)

וְתִקְּלָתָא וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעֵצִים:

אונקלוס וְתִקְּלָא וְאַרְגָּמָן וְצִבְעֵי זְהוּרִי וְבוּץ וְיַמְעֵזִי: (אונקלוס)

יונתן וְתִקְּלָא וְאַרְגָּמָן וְצִבְעֵי זְהוּרִי וְבוּץ וְיַמְעֵזִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְתוֹלַעַת שָׁנִי. בלא מ"ם ויש במ"ם. אם יהיו חטאיכם כשנים. אולי לשון רבים הם: (אבן עזרא)

וְעֵלְתָא אֵילִם מְאָדְמִים וְעֵלְתָא תַּחְשִׁים וְעֵצִי שְׁטִים:

אונקלוס וּמִשְׁכֵּי דְדַכְרֵי מְסַמְקֵי וּמִשְׁכֵּי דְסַסְגוֹנָא וְאַעֵי שְׁטִין: (אונקלוס)

יונתן וּמִשְׁכֵּי דְדִיכְרֵי מְסַמְקֵי וּמִשְׁכֵּי דְסַסְגוֹנָא וְקִיסֵי דְשִׁטָּא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְעֵרַת. זְכָרִים כְּמוֹ לוחות. וּבְכוֹרוֹת בְּקֶרֶךְ: שְׁטִים. בְּמִ"ם. כְּמוֹ נָשׁוּם:
(אבן עזרא)

[ח] וְשִׁמֹן לְמֵאֹר וּבְשָׂמִים לְשִׁמֹן הַמְשָׁה וְלִקְטָרֶת הַסָּמִים:

אונקלוס וּמִשְׁחָא לְאַנְהָרוּתָא וּבוֹשְׂמִיָּא לְמִשְׁחַ רְבוּתָא וְלִקְטָרֶת בּוֹשְׂמִיָּא: (אונקלוס)

יונתן וּמִשְׁחָא לְאַנְהָרוּתָא וּבוֹשְׂמִיָּא לְמִשְׁחַ רְבוּתָא וְלִקְטוֹרֶת בּוֹשְׂמִיָּא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְשִׁמֹן. וְלֹא הַזְכִּיר זֵית זָךְ כִּי יָדוּעַ הוּא. עַל כֵּן לְמֵאֹר כְּמִנְהַג. הִנֵּה הַזְכִּיר שִׁבְיָאוֹ הַמִּתְנַדְבִּים תְּרוֹמָתָם. וּמִי שֶׁהֵם בְּקִיָּאִים שְׁחֲכֵמֵי לֵב הֵם בְּאוֹמְנוֹת יְבָאוֹ וַיַּעֲשׂוּ. וְהַחֵל מֵהַמְשַׁכֵּן כִּי הוּא כּוֹלֵל וְהָאֵהֵל מְכַסֶּה הוּא עֲלָיו. וְהַזְכִּיר מְכַסְּהוֹ וְהוּא כּוֹלֵל שְׁנַיִם מְכַסִּים: (אבן עזרא)

[ט] וְאַבְנֵי-שֶׁהֶם וְאַבְנֵי מְלֵאִים לְאַפֹּד וְלַחֲשׂוֹן:

אונקלוס וְאַבְנֵי בּוֹרְלָא וְאַבְנֵי אֲשֶׁלְמוּתָא לְשַׁקְעָא בְּאַפֹּדָא וּבְחֻשְׁנָא: (אונקלוס)

יונתן מְרַגְלִין דְּבוֹרְלִין הֵינּוּן וּמְרַגְלִין דְּאַשְׁלְמוּתָא לְמִשְׁקַעָא בְּאַפֹּדָא וּבְחֻשְׁנָא:
(תרגום יונתן)

[י] וְכָל-חֲכָם-לֵב בְּכֶם יִבְאוּ וַיַּעֲשׂוּ אֶת כָּל-אֲשֶׁר אָנָּה יְהוָה:

אונקלוס וְכָל חֲפִימֵי לְבָא בְּכוֹן יֵיתוּן וַיַּעֲבֹדוּן יֵת כָּל דִּי פִקֵּד יֵי: (אונקלוס)

יונתן וְכָל חֲפִימֵי לְבָא דְבְּכוֹן יֵיתוּן וַיַּעֲבֹדוּן יֵת דְּפִקִּיד יֵי: (תרגום יונתן)

ספורנו (י-יא) אֶת הַמְשַׁכֵּן אֶת אֵהֵלוֹ. אוֹתָם שֶׁכֶּבֶר פִּירַשׁ לְיִשְׂרָאֵל כְּאִמְרוֹ וַיִּצְוֶם אֶת כָּל אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֵתוֹ בְּהַר סִינַי: (ספורנו)

[יא] אֶת-הַמְשַׁכֵּן אֶת-אֵהֵלוֹ וְאֶת-מִכְסֵהוּ אֶת-קֶרְסִיוֹ וְאֶת-קֶרְשָׁיו אֶת-בְּרִיחֹוֹ אֶת-עַמֻּדָיו:

אונקלוס יֵת מִשְׁפְּנָא יֵת פְּרָסִיה וְיֵת חוֹפְאָה יֵת פּוֹרְפוּהֵי וְיֵת דְּפוּהֵי יֵת עֲבָרוּהֵי יֵת עַמּוּדוּהֵי
(אונקלוס) יֵת סְמְכוּהֵי:

יונתן יֵת מִשְׁפְּנָא יֵת פְּרָסִיה וְיֵת חוֹפְאָה דִּילִיה יֵת פּוֹרְפוּי וְיֵת לוּחוּי יֵת נְגְרוּי וְיֵת

רש"י את המשכן. יריעות התחתונות (ו) הנראות בתוכו קרוים משכן: את אהלו. היא אהל יריעות עזים (פ) העשוי לגג: ואת מכסהו. מכסה עורות אילים (ב) והתחסים: (רש"י)

שפתי חכמים (ו) דק"ל כיון שכתוב את המשכן למה ליה למכתב אחר כך את אהלו ואת מכסהו הא הכל בכלל משכן: (ב) מפני שמנינו זיריעות העזים שנקראים אהל שנאמר ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן: (ב) כי כן כתוב ועשית מכסה לאהל עורות אילים מאלמים ועורות תחסים: (שפתי חכמים)

אבן עזרא את קרסיו. קרסי המשכן והאהל. ובריחיו ועמודיו ואדניו. שהם עמודיו הפרכת והמסך ואחר כך הזכיר כלי הקדש שהם לפנים מהפרכת: (אבן עזרא)

הרמב"ן והנה משה הוצרך לספר לכל העדה כל המלאכה שצוה אותו השם, כדי להודיע להם שצריכין להביא נדבה רבה, כי המלאכה גדולה, ולכך ספר להם המשכן את אהלו ואת מכסהו וגו' כולן הזכיר על דרך הכלל. וטעם את המשכן, את הארון, את השלחן, וכל הנזכרים, בה"א הידיעה, כאומר את המשכן ואת הכלים אשר נגיד לחכמים העושים במלאכה בפרטן ובשעורן, כי עתה לכל העדה לא יגידם אלא בשמותם בכלל: (הרמב"ן)

אור החיים את המשכן וגו'. הנה הדרגת המשכן שהם יריעות התחתונות להיות שמסככין על הקודש הם בהדרגה מעולה מאהלו ומכסהו העשויים מהעורות שאינם רואים פני הקודש לזה לא אמר ואת אהלו להשוות אליו אבל כל מה שעל יריעות התחתונות השוה אותם הכתוב במדרגה אחת ואמר ואת מכסהו להשוותו בגדר אחד עם אהלו, ולו יהיה שתהיה גדולה קצת הדרגת האוהל מהמכסה יודיע הכתוב כי אין הפרש כל כך ובהדרגה אחת תחשב, ואמרו את קרסיו ולא אמר ואת לומר כי הדרגה זו של הקרסים אינה בגדר השואה עם אוהל ומכסהו, ואמר ואת קרשיו כי שוים הם בגדר עם הקרסים, ואמר את בריחיו כי אינם בגדר קדושת הקרשים, ואמר את עמודיו שאינם בגדר הבריחים ואמר ואת אדניו כי שוים בהדרגה עמודים לאדנים והמשכיל על דבר יראה כי השכל יכיר ההדרגות שהם כמו שכתבתי: (אור החיים)

יב את-הָאֵלֶן וְאֶת-בְּדָיו אֶת-הַפְּתָר וְאֶת פְּרֻת הַמָּסָה:

אונקלוס ית אַרְוֹנָא וְיַת אַרְיַחוּי יַת פְּרֻתָא וְיַת פְּרֻתָא דְפְרָסָא: (אונקלוס)

יונתן ית אַרְוֹנָא וְיַת אַרְיַחוּי וְיַת פְּרֻתָא וְיַת פְּרֻתָא דְפְרָסָא: (תרגום יונתן)

רש"י ואת פרוכת המסך. פרוכת המחילה. כל דבר המגין (מ) זין למעלה זין מכנגד קרוי מסך וסכך, וכן שכת בעלו (איוב א, ו), הנני אך את לרכך (הושע ב, ת): (רש"י)

שפתי חכמים (מ) דק"ל לפרוכת משמע וילון שהוא תלוי כנגד הפתח ומסך משמע שהוא סכך פרוץ על הגג ל"פ דמסך פירוש מחילה וכענין זה לריך לפרץ כ"פ בפרשה זו כי מסך פעמים נאמר על הסכך ופעמים נאמר על המחילה כמו שכתב בערו הגני שך את דרכך: (שפתי חכמים)

אור החיים את הארון. התחיל הכתוב במעולה שבכלים כמו שהתחיל במשכן ביריעות של שש שהם גדר הקדושה המעולה שבבית, ואומרו **ואת בדיו** יודיע הכתוב כי שוים הבדים לגופו של ארון בקדושה, ולזה תמצא שצוה הכתוב (לעיל כ"ה ט"ו) לא יסורו ממנו, ואומרו **את הכפורת** כי לא שוה לקדושת הארון, וכן תמצא שלא היה קבוע בארון וגם אין אזהרה שלא להסירו, ואומרו **ואת פרוכת המסך** השוה הכתוב קדושתו לקדושת הכפורת שהם בגדר אחד: (אור החיים)

יג את-השלחן ואת-בדיו ואת-כל-כליו ואת לחם הפנים:

אונקלוס ית פתורא וית אריחוי וית פל מנוהי וית לחם אפיא: (אונקלוס)

יונתן ית פתורא וית אריחוי וית פל מנוי וית לחם דאפיא: (תרגום יונתן)

רש"י לחם הפנים. כבר פירשתי, על שם שהיו לו פנים (נ) לכאן ולכאן, שהיה עשוי כמין תיבה פרורה: (רש"י)

שפתי חכמים (נ) דק"ל והא כל אשה יכולה לאפות לחם ועל זה פירש כבר פירשתי וכו' ולכך לריך חכם לז: (שפתי חכמים)

עזרא ואת לחם הפנים. כי כעבור זה נעשה: (אבן עזרא)

אור החיים את השלחן. אין קדושת השלחן שוה לקדושת הקודם לו, לזה אמר את, ואמר בכל פרטיו ואת כי מדרגת כולם שוה בקדושה, ואת מנורת המאור בתוס' וא"ו לומר כי זו קדושתה וקדושת כליה שוים לקדושת שלחן וכליו, ואמר ואת מזבח הזהב כמו כן בגדר שוה למנורה ולשלחן הוא וכליו ושמן המשחה וגו' עד מסך הפתח בכל פרט אמר הכתוב ואת לומר שכולן בגדר אחד הם, ואמר את מזבח העולה בלא וא"ו לומר שאינו בגדר קדושת הקודם ומקומו מוכיח עליו, ואמר ואת מכבר שהוא בגדר עמו, ואמר את בדיו שאינו בגדר עמו, ואת כל כליו בגדר א' עם בדיו, את הכיור אינו בגדר מזבח הנחשת, ואת כנו בגדר א' עם הכיור, את קלעי החצר אינם בגדר מזבח העולה וכליו, את עמודיו גדר למטה מהקלעים, ואת אדניה ואת מסך בגדר א' עם עמודיה, את יתדות גדר בפני עצמו, ואת יתדות החצר ואת מיתריהם כולן שוים בגדר אחד, את בגדי השרד הם דברים שמכסים הקודש בפרק הנסיעה ומדרגתם למטה ממדרגת יתדות וגו', את בגדי הקדש הם מדרגה בפני עצמן, ועיין מה שכתבתי בפרשת תרומה (כ"ה ז') כי אין מועלים בבגדי כהונה ומועלין בכל כלי הקודש, ואת בגדי בניו שוים הם לקדושת בגדי אהרן אביהם לזה חברים בוא"ו המחברת: (אור החיים)

[יד] וְאֶת-מִנְחַת הַמָּאֹר וְאֶת-כֹּלֶיהָ וְאֶת-גְּרִתֶיהָ וְאֶת שֶׁמֶן הַמָּאֹר:

אונקלוס וְיֵת מְנַרְתָּא דְאַנְהוּרִי וְיֵת מְנַהָא וְיֵת בּוֹצִינְהָא וְיֵת מְשַׁחָא דְאַנְהוּרִיתָא:
(אונקלוס)

יונתן וְיֵת מְנַרְתָּא דְאַנְהוּרִי וְיֵת מְנַהָא וְיֵת בּוֹצִינְהָא וְיֵת מְשַׁחָא דְאַנְהוּרִיתָא: (תרגום יונתן)

רש"י וְאֵת כֹּלֶיהָ. מִלְקָחִים וּמַחֲתוֹת: נְרוֹתֶיהָ. לֹאֲיִנִי"שׁ זֵלַע"ז, זֵיכִים שֶׁהֵשֵׁמוּ וְהַפְתִּילוֹת נִתּוּנִין זֶהוּ: וְאֵת שֶׁמֶן הַמָּאֹר. אֵף הוּא כְרִיךְ חֲכָמֵי לָב, שֶׁהוּא מִשּׁוֹנֵה מִשְׁאֵר שְׁמָנִים, כְּמוֹ שֶׁמְפוֹרֵשׁ בַּמִּנְחוֹת (פ.י.), מִגִּרְגְרוֹ זֵרֶשׁ הַזֵּית, וְהוּא כֹתִית וּזָד:
(רש"י)

אבן עזרא וְאֵת מִנְחַת. וְהַזְכִּיר שֶׁמֶן הַמָּאֹר שֶׁבַעבּוֹרָו נַעֲשִׂית הַמִּנְחָה: (אבן עזרא)

[טו] וְאֶת-מִזְבַּח הַקְּטֹרֶת וְאֶת-בְּדִיו וְאֶת שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְאֶת קְטֹרֶת הַסָּמִים וְאֶת-מִסְכָּה הַפֶּתַח וְאֶת-מִסְכָּה הַפֶּתַח וְאֶת-מִסְכָּה הַפֶּתַח:

אונקלוס וְיֵת מִדְּבַחָא דְקְטוֹרֶת בּוֹסְמִנָא וְיֵת אֲרִיחוּהִי וְיֵת מְשַׁחָא דְרְבוּתָא וְיֵת קְטֹרֶת בּוֹסְמִנָא וְיֵת פְּרָסָא דְתַרְעָא לְתַרַע מְשַׁפְּנָא: (אונקלוס)

יונתן וְיֵת מִדְּבַחָא דְקְטוֹרֶת בּוֹסְמִנָא וְיֵת אֲרִיחוּי וְיֵת מִשְׁחָא דְרְבוּתָא וְיֵת קְטוֹרֶת בּוֹסְמִנָא וְיֵת פְּרָסָא דְתַרְעָא לְתַרַע מְשַׁפְּנָא זִימְנָא: (תרגום יונתן)

רש"י מִסַּךְ הַפֶּתַח. וַיִּלּוֹן שֶׁלִּפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ, שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם קְרָסִים וְלֹא יִרְעוֹת: (רש"י)

אבן עזרא וְאֵת. הַשְּׁלִים לְהַזְכִּיר כֹּלֵי הַקֹּדֶשׁ. וְאַחַר כֵּן אֵת מִסַּךְ הַפֶּתַח. וְהָנָה כֹּלֵי שֶׁמֶן הַמָּאֹר וְכֹלֵי שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וְקְטוֹרֶת הַסָּמִים יֵהְיוּ נְכוּנִים כִּי הֵם קֹדֶשׁ בֵּין הַפֶּתַח וְהַמִּסַּךְ וְהַפֶּתַח וְהַמִּסַּךְ:

[טז] אֵת | מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת-מִכְבַּר הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר-לֹא אֶת-בְּדִיו וְאֶת-כָּל-כֹּלֵיוֹ וְאֶת-כַּנּוֹ:

אונקלוס יֵת מִדְּבַחָא דְעֹלָתָא וְיֵת סְרָדָא דְנְחֹשָׁא דִילֵהָ יֵת אֲרִיחוּהִי וְיֵת כָּל מְנוּהִי וְיֵת פִּיּוּרָא וְיֵת בְּסִיסָה: (אונקלוס)

יונתן יֵת מִדְּבַחָא דְעֹלָתָא וְיֵת קִנְקֵל דְנְחֹשָׁא דִילֵיהָ יֵת אֲרִיחוּי וְיֵת כָּל מְנוּי וְיֵת פִּיּוּרָא וְיֵת בְּסִיסָה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא אֵת הַכִּיּוֹר. הִנֵּה אֵין לְכִיּוֹר וְלִכְנוֹ בָּדִים אוֹלֵי עַל הָעִגְלוֹת הָיוּ נְשׂוּאִים:

[יז] אֶת קִלְעֵי הַחֲצָר אֶת-עַמּוּדָיו וְאֶת-אֲדָנֶיהָ וְאֶת מִסְכֵּי שַׁעַר הַחֲצָר:

אונקלוס יֵת סְרָדֵי דְרָתָא יֵת עַמּוּדוֹהִי וְיֵת סְמִכָהָ וְיֵת פְּרָסָא דְתַרְע דְרָתָא: (אונקלוס)

יונתן יֵת וְוִילָוֹת דְרָתָא יֵת עַמּוּדוֹי וְיֵת חוּמְרָנְהָ וְיֵת פְּרָסָא דְתַרְע דְרָתָא: (תרגום יונתן)

רש"י אֶת עַמּוּדָיו וְאֶת אֲדָנֶיהָ. הָרֵי חָכַר קְרוֹי כַּחַן לְשׁוֹן זָכַר וּלְשׁוֹן נִקְבָה, וְכֵן לְזָרִים הִרְבָּה: וְאֶת מִסְכֵּי הַחֲצָר. וְיִלּוֹן פְּרוֹץ לְכַל הַמְזוּרָה עֲשָׂרִים אֲמָה, אֲמַלְעִיּוֹת, שֶׁל רוּחַ הַחֲכָר שֶׁהִיא חֲמִשִּׁים רֶחֶב, וְסִתּוּמִין הַיִּמָּנוּ לְכַל כַּפּוֹן ט"ו אֲמָה, וְכֵן לְדָרוֹם, שְׁנַאֲמַר וְחֲמִשָּׁ עֶשְׂרֵה אֲמָה קִלְעִים לְכַתֵּף (שְׁמוֹת כו, יד.): (רש"י)

אבן עזרא אֶת קִלְעֵי הַחֲצָר אֶת עַמּוּדָיו וְאֶת אֲדָנֶיהָ. כְּמוֹ רוּחַ גְּדוּלָה וְחֹזֶק. תֹּאכְלָהוּ אֵשׁ לֹא נִפְחָ: (אבן עזרא)

[יח] אֶת-יְתֻדֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת-יְתֻדֹת הַחֲצָר וְאֶת-מִיתְרֵיהֶם:

אונקלוס יֵת סְכִי מִשְׁפָּנָא וְיֵת סְכִי דְדְרָתָא וְיֵת אֶטוּנִיחוֹן: (אונקלוס)

יונתן יֵת מִחְתֵּי מִשְׁפָּנָא וְיֵת מִחְתֵּי דְרָתָא וְיֵת אֶטוּנִיחוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י יְתֻדוֹת. לְתַקּוּעַ וּלְקָשׁוֹר זֶהֱם סוּפֵי הַיְרִיעוֹת בְּאַרְצָא, שֶׁלֹּא יִנְעוּ בְּרוּחַ: מִיתְרֵיהֶם. חֲזָלִים לְקָשׁוֹר: (רש"י)

[יט] אֶת-בַּגְדֵי הַשָּׂרָד לְשָׂרְתָא בְּקֹדֶשׁ אֶת-בַּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת-בַּגְדֵי בְנָיו לְכַהֵן:

אונקלוס יֵת לְבוּשֵׁי שְׂמוּשָׂא לְשְׂמִשָּׂא בְּקוֹדֶשָׁא יֵת לְבוּשֵׁי קוֹדֶשָׁא לְאַהֲרֹן כְּהֵנָּא וְיֵת לְבוּשֵׁי בְנוֹהִי לְשְׂמִשָּׂא: (אונקלוס)

יונתן יֵת לְבוּשֵׁי שְׂמוּשָׂא לְשְׂמִשָּׂא בְּקוֹדֶשָׁא יֵת לְבוּשֵׁי קוֹדֶשָׁא דְלְאַהֲרֹן כְּהֵנָּא וְיֵת לְבוּשֵׁי בְנוֹי לְשְׂמִשָּׂא: (תרגום יונתן)

רש"י בַּגְדֵי הַשָּׂרָד. לְכִסּוֹת הָאֲרוֹן וְהַשְּׁלַחַן וְהַמְנוּרָה וְהַמִּזְבְּחוֹת בְּשַׁעַת סִילּוּק מַסְעוֹת: (רש"י)

אבן עזרא אֶת בַּגְדֵי הַשָּׂרָד. לְצוּרֵד הַנְּסִיעָה: (אבן עזרא)

[כ] וַיֵּצְאוּ כָל-עַדְתַּת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה:

אונקלוס וַיִּנְפְּקוּ כָּל כְּנִישְׁתָּא דְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן קְדָם מֹשֶׁה: (אונקלוס)

יונתן וַיִּנְפְּקוּ כָּל כְּנִישְׁתָּא דְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן קְדָם מֹשֶׁה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וַיֵּצְאוּ. למדנו מזה שכל עדת ישראל באו אל אהל מועד כת אחר כת: (אבן עזרא)

אור החיים וַיֵּצְאוּ כָּל עַדְתַּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. פירוש שיצאו כולם כאחד בזריזות להביא ולא היה בהם אחד שנתעכב מחבירו:

מלפני משה. פירוש מלפניו קודם שיתן להם רשות לעמוד מלפניו, והגם דאמרינן ביומא (נ"ג.) שאין רשות לתלמיד לעמוד מלפני רבו אלא עד שיתן לו רשות, דנו ישראל כי כשאמר להם קחו מאתכם תרומה וגוי' וגמר דבריו כאילו אמר להם עמדו, או אפשר כי אהבת הדבר קלקלה השורה, עוד נראה שנתכוונו להקדים לבל ילך משה ויקדים להביא כל הצורך משלו כי עשיר גדול היה וחשק גדול הוא בעשות מצות ה' לזה יצאו מלפניו פירוש על דרך אומרו (רות ד') וזאת לפנים קודם לו: (אור החיים)

[כא] וַיָּבֹאוּ כָל-אִישׁ אֲשֶׁר-נִשְׁאָו לְבֹו וְכָל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ הִבְיִאוּ אֶת-תְּרוֹמַת יְהוָה לְמִלְאכַת אֹהֶל מוֹעֵד וְלִכְל-עֲבֹדָתוֹ וְלִבְגְדֵי הַקֹּדֶשׁ:

אונקלוס וַאֲתוֹ כָּל גִּבְרַת דְּאֲתְרַעֵי לְבָהּ וְכָל דִּי אֲשַׁלְּמֵת רוּחָהּ יָתָה אֵיתִיאוּ יְת אַפְרָשׁוּתָא קְדָם יִי לְעִבְיִדַת מְשָׁפֵן זְמַנָּא וְלִכְל פְּלִחְנִיה וְלִלְבוּשֵׁי קוּדְשָׁא: (אונקלוס)

יונתן וַאֲתוֹ כָּל גִּבְרַת דְּאֲתְרַעֵי לְבִיהּ וְכָל דְּאֲשַׁלְּמֵת רוּחִיהּ בְּנְבוּאָתָא דְּעִמִּיהּ הִיָּתִיאוּ יְת אַפְרָשׁוּתָא לְקְדָם יִי לְעִבְיִדַת מְשָׁפֵן זְיַמְנָא וְלִכְל פּוּלְחָנִיהּ וְלִלְבוּשֵׁיהּ קוּדְשָׁא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וַיָּבֹאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נִשְׁאָו לְבֹו. הם חכמי לב והטעם שיש לו לב רם: (אבן עזרא)

הרמב"ן וַיָּבֹאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נִשְׁאָו לְבֹו. על החכמים העושים במלאכה יאמר כן, כי לא מצינו על המתנדבים נשיאות לב, אבל יזכיר בהם נדיבות, וטעם **אשר נשאו לבו**, לקרבה אל המלאכה, כי לא היה בהם שלמד את המלאכות האלה ממלמד, או מי שאימן בהן ידיו כלל, אבל מצא בטבעו שידע לעשות כן, ויגבה לבו בדרכי ה' (דה"ב יז ו) לבא לפני משה לאמר לו אני אעשה כל אשר אדני דובר. וכבר הזכרתי זה בסדר האחר (לעיל לא ב). והנה אמר שבאו לפני משה **כל אשר נשאו לבו לקרבה אל המלאכה**, וכל אשר נדבה רוחו אותו הביאו התרומה. והנה משה אמר לכולם כי קרא ה' בשם בצלאל ואהליאב (פסוק ל), ואחרי כן קרא להם משה ואל כל חכם לב (להלן לו ב) שיבואו לפניו ונתן להם הנדבה: (הרמב"ן)

אור החיים וַיָּבֹאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נִשְׁאָו וְגו'. פירוש אומרו **נשאו לבו ונדבה** וגו', דע

כי יש שתי הדרגות במתנדבים, הא' הוא המתנדב ברצון נפשו כפי יכולתו וערך ממונו, ולזה יקרא נדבה רוחו לשלול שאינו עושה הדבר כמו צער בנפשו, והב' הוא המתנדב יותר מיכולתו מגודל טוביות לבו, ולזה יקרא נשאו לבו פירוש שהלב מנשאהו ומעריכו בערך עשיר יותר ממה שהוא לתת דבר יקר, ולזה אמר כי בישראל נמצאו ב' סוגים הנזכרים, ופתח במעולה שבשניהם ואמר כל איש אשר נשאו לבו, ודקדק לומר תיבת איש לשון חשיבות, וכנגד הב' אמר וכל אשר נדבה רוחו ולא אמר איש כי אינו חשוב בערך הראשון, וממוצא דבר אתה יודע כי לא היו בכל המתנדבים אלא ב' הדרגות וב' לשבח שנדבו בלבם ולא עשו הדבר בחסרון רצון הלב אלא שאחד גדול מחברו, ולזה דקדק לומר הביאו את תרומת ה' לרמוז לבחינת הנעלמת שרמז באומרו (פסוק ה') יביאה את תרומת ה' וכמו שפירשנו שם שיכוין אל המושכל ודבר זה עקרו בנדבת הלב והנה הוא:

ולכל עבודתו וגו'. יודיע הכתוב כי כל צרכי המשכן פירוש כל הי"ג דברים שצריכין למשכן וכו' באו בעצמן בנדבה ולא הוצרכו לקנות דבר מהם בכסף וזהב המובא בתרומה והבן: (אור החיים)

[כב] ויבאו האנשים על-הנשים כל | נדיב לב הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל-כלי זהב וכל-איש אשר הניף תנופת זהב ליהוה:

אונקלוס ומיתן גבריא על נשיא כל דאתרעי לבה איתיאו שירין ושכין ועזון ומחוכין כל מן דדהב וכל גבר די ארים ארמות דהבא קדם יי: (אונקלוס)

יונתן ואתו גובריא עם נשיא כל מאן דאתרעי לפיה היתיו שירין ושיווין עזון ומחוכין וכל תכשיט דדהב וכל גבר דארים ארמות דהבא קדם יי: (תרגום יונתן)

רש"י על הנשים. עם הנשים, (ס) וסמוכין אליהם. (מה שהתרגום הניח על כפשוטו, משום ללא מתרגם ויבאו האנשים ואתו גבריא, כמו שהתרגם לעיל מיניה, רק מתרגם ומייתן, ורצה לומר שהביאו חח ונזם בעודן על הנשים, כמו שכתב רש"י על טווח את העזים): חח. הוא תכשיט של זהב עגול, נתון על הזרוע, (ע) והוא הכמיד: וכומז. כלי זהב הוא, נתון כנגד אותו מקום לאשה, ורבותינו פירשו (פ) שם כומז, כאן מקום זמה: (רש"י)

שפתי חכמים (ס) (נח"י) דק"ל לאין מקבלין לדהק מן הנשים אלא דבר מועט לפיכך אמר שביאו האנשים עם הנשים: (ע) דמתרגם על חח שירין וכן על אלעדה שזפרסת מדין מתרגם נמי שירין ועל כמידין מתרגם נמי שירין ופירושן של אלו פשיטא שהוא תכשיט: (פ) דק"ל על פירושן דמשמע שכומז הוא שם העלם לדבר ערוה והלא לשוננו נקרא לשון הקודש לפי שאין בו מלה המורה על הערוה לכך מביא רבותינו וכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא ומלת על הנשים. כמו עם הנשים כמו על לחם הבכורים תנופה ורבים ככה: כל. נדיב לב. או נדיבת לב. כדרך השפן שור שה כשבים: חח. באוזן: ונזם. באף: וטבעת. באצבע: וכומז. בזרוע: (אבן עזרא)

הרמב"ן (כב~כד) וטעם **ויבואו האנשים על הנשים**. בעבור כי הנדבה בתכשיטין היא מצויה אצל הנשים יותר, וכלן היו להן, ופרקו נזמיהן וטבעותיהן מיד, ובאו תחלה, והאנשים אשר נמצאו להם הביאו עמהם, כי טעם על הנשים שהן היו שם בראשונה והאנשים נטפלו להן. וכן נחה ארם על אפרים (ישעיה ז ב), כי המלחמה ההיא לאפרים, ולא שתם על צאן לבן (בראשית ל ט), ועליו מטה מנשה (במדבר ב כ), והדומים להם. ואמר שבאו כלם אנשים ונשים בחח ונזם וטבעת וכומז ובכל כלי זהב כצמידים ועגילים, כי נמצאו לכלם כלי תכשיט. ואמר כי יש מהם שהניפו תנופת זהב שבור או במטבע:

ואמר **וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן**. כי לא נמצאו מאלה רק למקצתם:

וחזר ואמר **אשר נמצא אתו עצי שטים**. כי היו יותר מעטים שבידם עצי שטים:

ואמר **כל מרים תרומת כסף ונחשת**. כי לרוב האנשים היה כסף ונחשת במטבעות וכלים, אבל לא הזכיר זה למעלה (בפסוק כב) עם כלי הזהב, בעבור שהזכיר שם הנשים ואין להם כסף ונחשת רק הזהב בתכשיטין כאשר אמר (לעיל לב ב) נזמי הזהב אשר באזני נשיכם:

וכל "איש אשר הניף תנופת זהב. לא היו רבים כמרימי הכסף והנחשת ולא היתה הבאת הזהב מרובה ככסף והנחשת, על כן תקרא זו תנופה וזו תרומה, כי המביא זהב ינופף ידו לחשיבות הנדבה, או הלוקחים יניפו הזהב להראותו, לשבח המביא על נדבתו. ובפרשת אלה פקודי (להלן לח כד, כט) יקרא הזהב גם הנחשת תנופה, כי לא הזכיר שם (בפסוקים כה~כח) תרומה כלל, רק כסף פקודי העדה. ויתכן שיקרא גם הנחשת תנופה, שהיה חשוב להם יותר מן הכסף, מפני שלא היה נמצא בידם ממנו. או שהיה חשוב מאד, כענין שנאמר (עזרא ח כז) וכלי נחשת מצהב טובה שנים חמודות כזהב: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויבאו האנשים על הנשים כל נדיב לב הביאו. בגי' אז איש ואשתו באים יחד: (בעל הטורים)

אור החיים ויבואו האנשים על הנשים וגו'. צריך לדעת כוונת. אומרו **על הנשים**, עוד למה כפל לומר פעם אחרת **כל נדיב ל**. ב, ואולי כי יודיע הכתוב אופן נדבת לב אשר עשו אנשי החיל, כי דבר ידוע הוא שיש הדרגות באהבת הנכסים והם ד', הא' שבראשונות הם כלי תכשיטי בני ביתו של אדם וכלי הבית דברים אלו יגדל ערכם בעיני האדם מכל קנין כספו והדבר פשוט הוא, ב' הזהב כי מכל קניינים שישנם בעולם יאהב הזהב יותר מכולם, ג' דברים שאינם בנמצא זולת אצלו יגדל מעלתם בעיניו יותר משיעור שוים, ד' הם שאר קנייני האדם כסף ושוה כסף, וסידר הכתוב הדרגות המתנדבים בעם וראשון בקודש התחיל בו ואמר **ויבואו האנשים על הנשים** פירוש מה שעל הנשים כל נדיב לב הביאו אותם וסידר הכתוב התכשיטים שהביאו להראות חיבת המתנדבים שלא רצו להביא אלא דבר היותר מעולה וחביב אצלם הגם שעומדים לשבירה ולקלקל אף על פי כן אהבה נפשם חיבת הקודש מכל יקר ראתה עינם והביאו כל תכשיטי נשיהם חח ונזם וטבעת וגו', ודקדק לומר **נדיב לב** דע כי יש הפרש בין ידבנו לבו לנדיב לב כי ידבנו לבו יאמר על כל אשר יתנדב מלבו ויש שידבנו הרבה ויש שידבנו מועט אבל נדיב לב יאמר על לב נדיב, והוא הרמוז באומרו **אשר נשאו לבו** כי מי שלבו נדיב יתנדב יותר מהיכולת ולא יקפיד על החסרון אשר ימצאנו כי שמח

בנתינה יותר מהקנין אצלו, ואומרו **כל כלי זהב** פירוש לא תאמר כי לצד שהיו להם התכשיטין הוא שהביאו לה' הכפל, לזה אמר **כל כלי זהב** שלא הניחו להם כלי זהב ואומרו **חח ונזם** שם המין, או ירצה **כל כלי זהב** לומר שלא הניחו בביתם כל מין כלי זהב שבהם ישתעשע אדם לקיים אומרו (שה"ש א') נגילה ונשמחה בך, ואולי כי רמז באומרו **על הנשים** שהביאום עליהם ובבואה לפני משה הורידו עדים מעליהם ונתנום לתרומת ה' חיבה יתירה נודעת להם בזה לאדונינו ב"ה, הדרגה ב' היא הזהב שאינו עשוי תכשיט כנגד המביא מבחינה זו אמר **וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה'**. ג' דברים שאינם בנמצא כי היו במדבר ואין שם בנמצא תכלת וארגמן וכו' וכנגד המביא מהם אמר **וכל איש אשר וגו' תכלת וארגמן וגו'**. ד' והוא מדרגה שלמטה מכולן בבחינת הקנינים כסף ושוה כסף אמר **כל מרים תרומת כסף ונחושת וגו'**, ואומרו **וכל אשר נמצא אתו עצי שיטים** אלו אין להם כינוי נדבה, והטעם על דרך אומרם ז"ל (תנחומא פ' תרומה) כי צפה יעקב אבינו וכו' יצוה ונטעום לצרכי המשכן, ולזה לא אמר אלא **וכל אשר נמצא אתו עצי שיטים וגו' הביאו**, ודקדק לומר **לכל מלאכת העבודה** לצדק דברינו כי מציאת עצי שיטים בידם היה לצורכי מלאכת המשכן שאם לא כן לא היה צריך לומר כן, ועוד היה לו להקדים לומר **הביאו** ואחר כך יאמר **לכל מלאכת המשכן** אלא לומר כי מציאותם בידם הוא למלאכת וגו' והם לא עשו אלא ההבאה והוי כדבר שאין בו חסרון כיס להם והבן, ולפי מה שהצענו יש טעם נכון למה אמר בכל פרט ופרט הביאו ולא הספיק באחת כי אין הדרגת ההבאה שוה:

(אור

ספורנו **ויבאו האנשים על הנשים**. עם הנשים המתנדבות באו האנשים שלהן להסכים בנדבה, כדי שיקבלו הגבאין מהן, שאין מקבלים מן הנשים אלא דבר מועט (פרק הגוזל בתרא): **וכל איש אשר הניף תנופת זהב**. ועם הנשים אשר התנדבו תכשיטי זהב בא גם כן כל איש אשר הניף תנופת זהב, כענין אמרם שורה שכלה כסף כסף, שכלה זהב זהב, לא היו מעורבים: (ספורנו)

כלי יקר **ויבואו האנשים על הנשים**. המפרשים אמרו שהוא כמו עם הנשים והודיע צדקת הנשים שהסכימו ליתן תכשיטיהן, וצ"ל כי זה באמת שבח להן כי מן הדין לא היו צריכין ליתן תכשיטיהן כי בשלמא האנשים שפרקו נזמיהם ועשו ממנו העגל הוצרכו ליתן נזמיהם ותכשיטיהן לכפר על נפשותיהם, אבל הנשים שלא רצו ליתן תכשיטיהן במעשה העגל אם כן אינן צריכין לכפרה ולמה יתנו תכשיטיהן ומ"מ מחמת חיבת הקודש לא נמנעו מליתן. אבל מ"מ לא רצו הנשים להביא בידיהן הנדבה אל משה כדי שלא יחשוב משה כי היה להם חלק בעבירה ע"כ נאמר כל נדיב לב הביאו אבל הנשים לא הביאו אלא נתנו תכשיטיהן. אבל מדקאמר על הנשים ולא אמר עם הנשים מסתבר לפרשו שבאו עליהם בכח גדול כי לא רצו הנשים ליתן כל כלי זהב שלא יאמרו שהיה חלק להם בזהב העגל והאנשים באו עליהם ולקחו מהם בזרוע כל כלי זהב לכך הזכיר בהבאת הזהב האנשים לבד, אבל ענין המטוה שאין בו חשד זה היו הנשים מתעסקים בו כמ"ש וכל אשה חכמת לב בידיה טו וגו'. (כלי יקר)

דעת זקנים **ויבואו האנשים על הנשים**. כלומר לשלול מהן תכשיטיהן כדכתיב חח ונזם ואעפ"כ הנשים שמחות וזהירות במלאכת שמים כדכתיב כל הנשים אשר נשא לבן אותנה לפיכך זכו הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חדש לפי שבמעשה העגל לקחו תכשיטיהן בעל כרחן כדמשמע מדכתיב ויתפרקו וגו' ובמעשה המשכן שמחו בנתינה לפיכך נתן להם ר"ח ליי"ט ונ"ל דזהו ר"ח ניסן שבו הוקם המשכן ואגב אותו ר"ח משמרות כל ר"ח השנה: (דעת זקנים)

[כג] וְכָל-אִישׁ אֲשֶׁר-נִמְצָא אֹתוֹ תִּכְלֹת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים וְעֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וְעֹרֹת תַּחָּשִׁים הִבִּיאוּ:

אונקלוס וְכָל גִּבֵּר דְּאִשְׁתַּכַּח עִמָּה תִּכְלָא וְאַרְגָּוָנָא וְצִבְעֵ זְהוּרִי וּבּוּץ וּמְעִיזִי וּמְשָׁכִי דְדִכְרִי מְסַמְקִי וּמְשָׁכִי סִסְגוּנָא אֲתִיאוּ: (אונקלוס)

יונתן וְכָל גִּבֵּר דְּהִשְׁתַּכַּח עִמָּה תִּכְלָא וְאַרְגָּוָנָא וְצִבְעֵ זְהוּרִי וּבּוּץ וּמְעִיזִי וּמְשָׁכִי דְדִכְרִי מְסַמְקִי וּמְשָׁכִי סִסְגוּנָא הִיִּיתִיו: (תרגום יונתן)

רש"י וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא אֹתוֹ. תִּכְלֹת אוֹ אַרְגָּמָן אוֹ תוֹלַעַת שָׁנִי אוֹ עוֹרוֹת אֵילִים אוֹ תַּחָּשִׁים, (פ) כּוֹלֵם הִבִּיאוּ: (רש"י)

ספתי חכמים (פ) יֵשׁ מִקְשִׁים לְמָה מְדַלֵּג רִש"י שֶׁ עֲזִים וְנִרְחָה לִי לִיִּסָּב דִּישׁ עוֹד לְהַקְשׁוֹת עַל דְּבָרֵי רִש"י שֶׁפִּירֵשׁ דִּקְרָא אוֹ אוֹ קֹאֲמֵר לְלֹא אֹרֶךְ דִּהִיכִי סִלְקָא דַּעֲתָךְ לּוֹמֵר דּוֹקָא מִי שִׁישׁ לוֹ כָּל הַדְּבָרִים יֵבִיא וּמִי שְׂאִין לוֹ כָּל הַדְּבָרִים לֹא יֵבִיא וּמָה יַעֲשֶׂה הָעֵנִין שְׂאִין לוֹ אֲלֹא מִין אֶחָד וְהַקְרָא קֹאֲמֵר מְכַל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לָבוּ תַּקְחוּ תְרוּמָתִי אֲלֹא עַל כְּרַחֵךְ כְּרִיךְ לּוֹמֵר מִשּׁוֹם שְׂמַלְיָנוּ כִּי שְׁלָשָׁה מִיָּנִים הִלְלוּ דִּהֵיִינוּ תִּכְלֹת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי שְׁשִׁלְשַׁתֵּם אֲלֹו הֵם תְּמִיד בְּכָל מַלְאכַת הַמְשָׁכֵן וּבְצַגְדֵי כֶּהֱן גָּדוֹל וְכֵן עוֹרוֹת אֵילִים מֵאֲדָמִים וְעוֹרוֹת תַּחָּשִׁים מִשְׁנִיִּים יַחְדוּ עִשׂוּ מַכְסֵה לְאֵהֵל כְּמוֹ שֶׁפִּירֵשׁ"י בְּפִרְשַׁת תְּרוּמָה מִשּׁוֹם הַכִּי הַסֵּד"א דְּכָל מִי שִׁישׁ לוֹ כָּל הַדְּבָרִים אֲלֹו דּוֹקָא יֵבִיא וּמִי שְׂאִין לוֹ אֲלֹא מִין אֶחָד לֹא יֵבִיא כִּיּוֹן דְּשִׁלְשַׁתֵּן כְּרִיכִין לְמַלְאכָה שְׂאִין עוֹשִׂין שׁוֹם דְּבַר מַזֶּה בְּלֹא זֶה אֲבָל שֶׁ מַלְיָנוּ בְּצַגְדֵי כֶּהֱנִים הַדְּיוּטִים שְׁעִשׂוּ מִשָּׁם לָבַד וְכֵן אֹתָן ד' בְּגָדֵי כֶּהֱן גָּדוֹל שֶׁהִיא עוֹבֵד בֶּהֱן בְּעִבּוֹדַת פְּנִים בְּיוֹם הַכִּיפּוּרִים וְכֵן בְּשָׂאֵר עִבּוֹדוֹת וְכֵן בְּנוֹאֵה שֶׁל עֲזִים לֹא הִיוּ עוֹשִׂין מֵהֶן שׁוֹם דְּבַר רַק יִרְעוֹת עֲזִים פְּשִׁיטָא הוּא דִּיבִיאוּ לָבַד וּמִשּׁוֹם הַכִּי לֹא נִקְטוּ רִש"י שֶׁ עֲזִים כִּיּוֹן דְּמִילְתָא דְּפְשִׁיטָא הוּא שִׁיבִיאוּ לָבַד וְעוֹד לְכַתִּיב וְכָל הַנְּשִׁים אֲשֶׁר נָשָׂא לְבֵן וְגו' טוֹו אֵת הָעֲזִים דְּמִשְׁמַע מִקְרָא אֵת הָעֲזִים לָבַד הִבִּיאוּ וּמִדְּסַמִּיךְ בְּכָל הָעֵנִין שֶׁ אֲלֹל עֲזִים לְלַמֵּד בֹּא לְהַקִּישׁוּ לְעֲזִים שֶׁלָּבַדוּ בֹא מִשּׁוֹם הַכִּי לֹא כְּרִיךְ לְפָרֵשׁ דְּשֶׁ עֲזִים

אבן עזרא וְכָל אִישׁ. אוֹ אִשָּׁה. וְהוֹסִיפוּ הַנְּשִׁים שְׁטוּו הַתִּכְלֹת וְהַאֲרָגָמָן וְהַתוֹלַעַת וְהַשֵּׁשׁ גַּם הָעֲזִים וְהִיא אוֹמְנוֹת צְרִיכָה לְחַכְמָה יוֹתֵר: (אבן עזרא)

[כד] כָּל-מְרִים תְּרוּמַת לְסֹף וּנְחֹשֶׁת הִבִּיאוּ אֵת תְּרוּמַת יְהוָה וְכָל אֲשֶׁר נִמְצָא אֹתוֹ עֲצֵי שֹׁטִים לְכָל-מְלָאכַת הָעֵבֶדָה הִבִּיאוּ:

אונקלוס פֿל דְאָרִים אַרְמוֹת פֿסֶף וּנְחָשׁ אֵיתִיאוּ יֵת אַפְרָשׁוּתָא קָדָם יְיָ וְכָל דִּי אֲשַׁתְּכַח עִמָּה אָעִי שְׁטִין לְכָל עֵבִידַת פְּלִחְנָא אֵיתִיאוּ: (אונקלוס)

יונתן פֿל דְאָרִים אַרְמוֹת פֿסָפָא וּנְחָשָׁא הֵיתִיו יֵת אַפְרָשׁוּתָא קָדָם יְיָ וְכָל מֵאן דְהִשְׁתַּכַּח עִמָּיה קִיסִין דְשִׁטָּא לְכָל עֵיבִידַת פּוֹלְחָנָא הֵיתִיו: (תרגום יונתן)

[כה] וְכֹל-אִשָּׁה חֲכַמַת-לֵב בְּיַדֶּיהָ טוֹו וַיְבִיאוּ מִטּוֹה אֶת-הַתְּלִלַת וְאֶת-הָאֲרָגְמָן אֶת-תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת-הַשֵּׁשׁ:

אונקלוס וְכָל אִתְתָּא חֲכִימַת לְבָא בִידְהָא מְעֻזָּא וּמִיתָן פֿד עֻזַל יֵת תְּכָלָא וְיֵת אֲרָגְמָנָא יֵת צָבַע זְהוּרִי וְיֵת בּוּצָא: (אונקלוס)

יונתן וְכָל אִיתְתָּא חֲכִימַת לְבָהָא בִידְהָא הֵוֹת עֻזָּא וּמִתְיָן פֿד עֻזִיל יֵת תְּכָלָא וְיֵת אֲרָגְמָנָא וְיֵת צָבַע זְהוּרִי וְיֵת בּוּצָא: (תרגום יונתן)

בעל הטורים וכל אשה. ג' במסורה הכא ואידך וכל אשה יודעת איש וכל אשה יודעת משכב זכר תחרימו התם מצוה להרוג לנשים אבל כאן שהיו חכמות החיוס והיינו שנאמר החכמה תחיה בעליה: (בעל הטורים)

[כו] וְכֹל-הַנָּשִׁים אֲשֶׁר נָשָׂא לָבָן אֶתְנָה בְּחֻמָּה טוֹו אֶת-הָעֵזִים:

אונקלוס וְכָל נָשִׂיא דְאִתְרַעֵי לְבָהָן עִמְהוֹן בְּחֻמָּא עֻזְלָן יֵת מְעֻזָּא: (אונקלוס)

יונתן וְכָל נָשִׂיא דְאִתְרַעֵי לְבָהָן עִמְהוֹן בְּחֻמְמַתָּא הוֹוֹן עֻזְלָן יֵת מְעֻזָּא עַל גְּוִייתְהוֹן וּמִנְפָּסִין יֵתְהוֹן פֿד הֵינּוּן חֵיִין: (תרגום יונתן)

רש"י טוּו אֵת הָעֵזִים. הִיא הֵיטָה אֲוֹמְנוֹת יִתִירָה, שְׁמַעַל גְּזֵי הָעֵזִים הִיוּ טוּוֹין אֲוֹתם (שבת 67ב): (רש"י)

בעל הטורים וכל הנשים. ג' במסו' הכא ואידך וכל הנשים יתנו יקר. וכל הנשים העומדות בענין ירמיהו שאמר להם לפרוש מעי"ג. אלו הנשים שנתעסקו במלאכת השמים יתנו יקר אבל אותם הארורות שמקטרים לצבא השמים גרמו שגלו והיו למשל ולשנינה: **אותנה**. ב' הכא ואידך עד אשר הפיצותם אותנה ביחזקאל בענין הרועים שרועים הצאן במרמס רגליהם אלו גרמו לשכינה שירדה ושכנה בישראל אבל אותן הרועים הרעים שמחטיאין ישראל גורמים לשכ. נה שנסתלקה מ. שראל: (בעל הטורים)

ספורנו טוּו אֵת הָעֵזִים. מעל העזים, כדבריהם ז"ל למען יהיה בטווי זהר נוסף, כי בהרבה מהפשוטים ימעט קצת מטוב איכותם כאשר יעקרו ממקום גדולם, כמו שיקרה בדבש. דבורים ובקאסיא"ה ובחלב ובזולתם: (ספורנו)

[כז] וְהַנְּשָׂאִים הֵבִיאוּ אֶת אֲבָנֵי הַשֶּׁהָם וְאֶת אֲבָנֵי הַמְּלָאִים לְאִפּוֹד וְלַחֹשֶׁן:

אונקלוס וְרַבְרַבְיָא אֵיתִיאוּ יְת אַבְגֵי בּוֹרְלָא וְיְת אַבְגֵי אֲשֶׁלְמוּתָא לְשַׁקְעָא בְּאִפּוֹדָא (אונקלוס) : וּבְחֻשְׁנָא :

יונתן וְעַנְנֵי שְׁמַיָא אֶזְלִין לְפִישׁוֹן וְדַלְיִין מִתְּמָן יְת אַבְגֵי בּוֹרְלָת חֵילָא וְיְת אַבְגֵי אֲשֶׁלְמוּתָא לְשַׁקְעָא בְּאִפּוֹדָא וּבְחֻשְׁנָא וּמְחַתָּן יְתֵהוֹן בְּאַנְפֵי מְדַבְרָא אֶזְלִין רַבְרַבְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמֵייתָן יְתֵהוֹן לְצְרוּךְ עֵיבִידְתָּא : (תרגום יונתן)

רש"י והנשאים הביאו. אמר ר' נתן, מה ראו נשיאים להתנדב בחנוכת המזבח בתחלה, וזמלאת המשכן לא התנדבו בתחלה, אלא כך אמרו נשיאים, יתנדבו כבוד מה שמתנדבים, ומה שמחסרין לנו משלימין אותן, כיון שהשלימו כבוד את הכל, שנאמר והמלכה היתה לים (שמות לו, ז), אמרו נשיאים מה עלינו לעשות, הביאו את אבני הקהם וגו', לכך התנדבו בחנוכת המזבח תחלה, ולפי שנתעללו מתחלה, נחסרה אות משמם, והנשאים כתיב: (רש"י)

אבן עזרא והנשיאים. כי בצאתם ממצרים ונצלו כל איש שאל כפי מעלתו והנה דבר גדול היה שנמצאו שמן למאור ביד הנשיאים אחר חדשים רבים שיצאו ממצרים. ואחר כן כלל כל איש ואשה. ושב לדבר על הנשים שנשאים לבם לעשות. והזכיר הראש שכלם יהיו סרים אל משמעתו כי אין בהם חכם כמוהו : (אבן עזרא)

בעל הטורים והנשאים. ב' הכא חסר וישב פנחס וגו' והנשיאים מלא אלו שנתעצלו (בעל הטורים)

אור החיים והנשאים וגו'. לצד שבאו באחרונה נכתבו אחר מטוה העזים בחכמת נשים : (אור החיים)

כלי יקר והנשאים הביאו את אבני השוהם. ארז"ל (ספרי נשא ג. ז.) לפי שנתרשלו בנדבה זו ולא הביאו נדבתם כ"א לבסוף ע"כ נחסר אות יו"ד משמם והנשאים חסר כתיב, כי באמת לא היה להם להמתין עד לבסוף כי אולי יתנו ישראל כל הצורך ולא יהיה להם חלק בכל המשכן. ומה שנחסר יו"ד דווקא פירשנו למעלה פר' (תרומה כה. א.) לפי שאמר הקב"ה גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל (תהלים קא. ה.) ואצל הנשיאים היתה בלי ספק רוח גאוה באמרם דרך התפארות מי ימלא מה שאנחנו מחסרים, אבל אנחנו ממלאים כל מה שהצבור מחסרים ע"כ לקח הקב"ה משמם אות יו"ד כי רק אות זה מן השם הגדול היה חקוק בשמם ואותו לקח ה' מהם לומר אין כאן מקומו.

ונוכל לומר עוד, לפי שכל המשכן היה כפרה על מעשה העגל שגרם שבירת הלוחות ואותיות קדושות פורחות, וידוע שהאותיות יש בהם יותר קדושה מן הלוחות, על כן הביאו כל העם לנדבה י"ג דברים האמורים בפרשת תרומה לכפר על שגרמו פריחת אותיות הלוחות הנדרשים ב"ג מדות שהתורה נדרשת בהם, ולא היו הנשיאים יכולין להביא עוד שום דבר נדבה המתייחס אל כתב הלוחות שהוא העיקר, והוצרכו להביא שתי אבני שוהם לכפרה על שבירות שתי אבני הלוחות וכפרה זו אינה חשובה כמו כפרת העם על כן נחסר אות יו"ד משמם כי לא היה חלק להם באותה כפרה הבאה על כתב יו"ד הדברות דהיינו האותיות הפורחות.

ורז"ל (יומא עה.) **דרשו והנשיאים הביאו מלשון עננים**, כמו נשיאים ורוח וגו' (משלי כה.ד) ואמרו שהעננים הביאו אבני השהם. ונ"ל ע"ד ארז"ל (תענית ח:) אין הגשמים נעצרים כי אם על פוסקי צדקה ברבים ואינן נותנים שנאמר נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר, וא"כ במקום שאין נותנים הנדבה אין הנשיאים מורידין כלום, אבל כאן שכל אחד נתן נדבתו ע"כ נאמר והנשיאים הביאו וגו' כי הנשיאים נתנו גשמים בעתם והיתה הברכה משתלחת בכל מעשה ידיהם עד שהיו קונים אבני שהם וכל אבן יקר ע"י רוב עושר שהשפיעו להם הנשיאים. או שהיו הנשיאים שואבים המים מן קרקעית הים מקום שאבני שהם מצויין שם.

ועל צד הרמז יפורש מה שאמרו במסורה ב"פ ויכלא. א', ויכלא הגשם מן הארץ. ב', ויכלא העם מהביא. רמז שבזמן שאינן נותנים נדבתם ויכלא העם מהביא את מה שנדבו אז ויכלא הגשם מן הארץ. וי"א לפי שהנשיאים הביאו המן והיה מזונותם מזומנת ולא היה להם שום הוצאה משם נתעשרו כי ממונס היה מוסיף תמיד והיה בידם כדי לקנות אבני שהם. (כלי יקר)

דעת זקנים והנשיאים. איתא בפ' בתרא דיומא דנשיאים עננים כשהיה המן יורד לישראל היה יורד עמו אבנים טובות ומרגליות וזש"ה והם הביאו אליו זה המן שנאמר בו בבקר בבקר. ועוד אמ"ר יוחנן לשני בקרים הביאו כל נדבת המשכן והותירו: **את אבני שהם וגו'**. כל אחד אבן אחת לכתוב עליו שבטו ואבני שהם הביאו כלם וכן שמן המשחה: (דעת זקנים)

[כח] וְאֶת-הַבָּשָׂם וְאֶת-הַשֶּׁמֶן וְאֶת-הַשֶּׁמֶן לְמֵאֹר וְלִשְׁמֹן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים:

אונקלוס וְיַת בּוֹסְמָא וְיַת מְשָׁחָא לְאַנְהָרוּתָא וְלְמְשָׁחָא דְרְבוּתָא וְלִקְטוּרַת בּוֹסְמָא: (אונקלוס)

יונתן וַתִּבְיֹן עֲנֵי שְׁמִיָּא וְאֶזְלִין לְגוֹן עֵדוֹן וְנִסְבִּין מִתַּמָּן יַת בּוֹשְׁמָא בְּחִירָא וְיַת מְשָׁחָא דְזִיתָא לְאַנְהָרוּתָא וְיַת אֶפְרֹסָמָא דְכָנָא לְמִשְׁחַ רְבוּתָא וְלִקְטוּרַת בּוֹסְמָא: (תרגום יונתן)

[כט] כָּל-אִישׁ וְאִשָּׁה אֲשֶׁר נָדַב לִבָּם אֶתֶּם לְהַבִּיאַ לְכָל-הַמְּלֶאכֶה אֲשֶׁר צִוְּהָ יְהוָה לַעֲשׂוֹת בְּיַד-מֹשֶׁה הַבְּיָאוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל נְדָבָה לַיהוָה: (פ)

אונקלוס כָּל גִּבְר וְאִתְתָּא דְאִתְרַעֵי לְבַהוֹן עִמְהוֹן לְאִיתְתָּא לְכָל עֲבָדְתָּא דִּי פִקֵּד יֵי לְמַעְבַּד בִּידָא דְמֹשֶׁה אִיתִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נְדָבְתָא קָדָם יֵי: [פ] (אונקלוס)

יונתן כָּל גִּבְר בְּרִי יִשְׂרָאֵל וְאִתְתָּא בֵּת יִשְׂרָאֵל דְאִתְרַעֵי לְבַהוֹן עִמְהוֹן לְאִיתְתָּא לְכָל עִבְדֵי דְפִקִּיד יֵי לְמַעְבַּד בִּידָא דְמֹשֶׁה הִיתִיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נְדָבְתָא קָדָם יֵי: (תרגום יונתן)

אור החיים הביאו בני ישראל נדבה לה'. התורה מעידה על כללות ישראל שהביאו נדבת ה' פירוש דבר הראוי ליקרא נדבה: (אור החיים)

[ל] **שלישי - שני במחברין** וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא יְהוָה בְּשֵׁם
בְּצִלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חֹרִי לְמִטָּה לְמִטָּה לְמִטָּה:

אונקלוס וַאֲמַר מֹשֶׁה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל חֲזוּ דְרָבֵי יְיָ בְּשֵׁם בְּצִלְאֵל בֶּר אוּרִי בֶר חוּר
לְשִׁבְטָא דִיהוּדָה:

יונתן וַאֲמַר מֹשֶׁה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל חֲמוֹן דְּמִנֵי יְיָ בְּשֵׁם טַב בְּצִלְאֵל בֶּר אוּרִי בֶר חוּר
לְשִׁבְטָא דִיהוּדָה:

רש"י חור. בנה של מרים (ה) היה: (רש"י)

שפתי חכמים (ה) דק"ל למה לא יחסו אללא עד חור לא הוה ליה למימר אללא
לכלאל בן אורי למטה יהודה ומתרג' חור בנה של מרים היה שהיתה נביאה לכך
זכה לזה:

כלי יקר **ראו קרא ה' בשם בצלאל.** אמר משה ראו ותדקדקו בשמותם כי קרא
ה' בשם בצלאל, כי לכתחילה קרא ה' להם שמות המורים על שהם נבראו לכך
שיהיו עסוקין במלאכת הקדש כי בצלאל הוא על שם צל אל, רמז כי הוא יבנה
המשכן והארון אשר בו הוא מדור לשכינה הבאה בצל קורתו כמ"ש (תהלים צא.א)
יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן. וכתוב (שיר א.יג) בין שדי ילון. פירשו רז"ל על
שהיה הקב"ה מצמצם שכינתו בין שני בדי ארון ומבין שני הכרובים הסוככים
בכנפיהם על פני הכפורת, והסכך ענינו הצל כי המה היו צל אל כביכול, וראיה
שבכל מעשה המשכן כתיב ויעש ולא הזכיר בצלאל ואצל הארון כתיב ויעש
בצלאל את הארון וכל זה ראיה שעל שם הארון הוא נקרא בצל אל, בן אורי. על
שם אור התורה כי הוא יבנה מקום לתורה אור, בן חור. הורה שבדין הוא לקרבו
אל המלאכה הקדושה הזאת יותר מזולתו יען כי חור אבי אביו מסר נפשו על
מעשה העגל שגרם שבירת הלוחות כי לדעת רז"ל (סנהדרין ז.) הרגו את חור, למטה
יהודה. שנמשל לגור אריה והמקדש נקרא אריאל כארי זה שרחב מלפניו וצר
מאחוריו כך המשכן היה רחב מלפניו וצר מאחוריו, להורות שמקום השכינה
אינו תלוי בהרחבת ידים כי השמים ושמי השמים לא יכללוהו אף כי הבית
הזה, ע"כ בחר הקב"ה לשכינתו מקום צר להורות שאינו נגבל בשום מקום
ולכבוד ישראל ויתר על כבודו, להתקומם במקום, ומכל מקום בחר לו במקום
צר ודי בזה הערה למשכילים.

לד) הוא ואהליאב. שנקרא כך על שם כי הוא יבנה אהל מועד לאבינו שבשמים
ועל שם זה נקרא בשם אהליאב, בן אחיסמך. כי שם מקום סמיכות האחים
דהיינו השכינה עם ישראל כמ"ש (תהלים קכב.ח) למען אחי ורעי אדברה נא שלום
בך. וכתוב (שיר ה.ב) אחותי רעיתי, למטה דן. שנמשל גם הוא לגור אריה שנאמר
(דברים לג.כב) דן גור אריה. על כן מן הראוי שיבנה האריאל, ורמז ביהודה ודן לשני
שמותיו יתברך ה' אלהים שם של רחמים ושל דין אשר שתף הקב"ה ברוך הוא
וברא בהם העולם, כך משכן זה העשוי על תמונת כל העולמות נעשה על ידי
יהודה, אשר כל השם של רחמים כלול בשמו ועל ידי דן, המורה על מדת הדין כי
בשנים אלו יצר ה' עולמו ובשנים אלו נעשה על תמונת העולם המשכן על ידי
שבט דן ויהודה, לכך נאמר ראו קרא ה' בשם, וסוד זה נכון וברור. וכדי להדמות

מכל וכל בנין המשכן אל בנין העולם צוה משה להכריז איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה. וכל כך למה וכי עשו עבירה שהיו מביאים יותר מכדי הצורך, אלא לפי שראה משה שציור בנין זה הוא תבנית בנין העולם בכללו וארז"ל (בחגיגה יב.) כשברא הקב"ה העולם היה מרחיב והולך עד שגער בו הקדוש ברוך הוא ואמר לעולמו די כך כשראה משה שדבר זה הולך ומתרחב לאין תכלית גער בהם לאמר אל יעשו עוד מלאכה כי כך עשה הקב"ה ביצירת עולמו. ומ"ש ויקחו מלפני משה י"א שמשה מפני החשד לא רצה להכניס הנדבה אל ביתו וחדריו אלא כשהונחה לפניו משם לקחוח עושי המלאכה. (כלי יקר)

דעת זקנים **ראו קרא.** מהו ראו לפי שכשאמר משה לישראל שבצלאל יעשה המשכן היו ישראל מרננים אחרי משה ואומרים שכל הגדולה הוא נוטל לו ולמשפחתו אמר להם משה דעו וראו כי לא מדעתי אני עושה אלא מפי הקב"ה ואף משה עצמו בשעה שאמר לו הקב"ה על מלאכת המשכן ועשית היה סבור לעשות הכל אמר לו הקב"ה לא כאשר עולה בדעתך אלא צדיק שנהרג על מעשה העגל דהיינו חור יבא בן בנו ויעשנו לפי שהמשכן כפרה על אותו מעשה וזהו שאמר לו הקב"ה ראה קראתי וגו': (דעת זקנים)

{לא} **וַיִּמְלֵא אֶת־רוּחַ אֱלֹהִים בְּחֹכְמָהּ בְּתַבּוּנָהּ וּבְדַעַת וּבְכָל-מְלָאכָה:**

אונקלוס **וְאַשְׁלִים עִמָּה רוּחַ נְבוּאָה מִן קָדָם יִי בְּחֹכְמָתָא בְּסוּכְלָתְנִי וּבְמַדְעָא וּבְכָל עֵבִידָא:** (אונקלוס)

יונתן **וְאַשְׁלִים עִמָּיה רוּחַ נְבוּאָה מִן קָדָם יִי בְּחֹכְמָתָא בְּסוּכְלָתְנִי וּבְמַנְדְּעָא וּבְכָל עֵיבִידָתָא:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **וימלא.** הנה השם העיד כי הוא מלא חכמה ותבונה ודעת. ותוספת עוד שהוא **חכם בכל מלאכה:** (אבן עזרא)

דעת זקנים **בחכמה.** דכתיב ה' בחכמה יסד ארץ. בתבונה. דכתיב כונן שמים בתבונה. בדעת. דכתיב בדעתו תהומות נבקעו וכן בבנין שלמה בן אשה אלמנה ממטה נפתלי וגו' וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת וכן בנין דלעתיד דכתיב בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים וכו': (דעת זקנים)

{לב} **וְלַחֲשֹׁב מַחְשְׁבֹת לַעֲשֹׂת בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְנִחְשָׁת:**

אונקלוס **וְלֵאלֶפֶא אוּמְנִין לְמַעַבְד בְּדַהָבָא וּבְכֶסֶפָא וּבְנִחְשָׂא:** (אונקלוס)

יונתן **וְלֵאלֶפֶא אוּמְנִין לְמַעַבְד בְּדַהָבָא וּבְכֶסֶפָא וּבְנִחְשָׂא:** (תרגום יונתן)

אבן עזרא **ולחשוב.** בלבו מחשבות שלא נראו כמותן. כי יש אומן זהב ולא כסף וחרשי אבן ולא עץ ובכלם היה שלם: (אבן עזרא)

[לג] וּבְחַרְשֵׁת אֶבֶן לְמִלֵּאת וּבְחַרְשֵׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכֹל-מְלָאכֶת מַחֲשָׁבֶת:

אונקלוס וּבְאֹמְנוֹת אֶבֶן טָבָא לְאַשְׁלֵמָא וּבְנִגְרוֹת אָעָא לְמַעְבַּד בְּכֹל עֵבִידַת אֹמְנָן:
(אונקלוס)

יונתן וּבְאִגְלָפוֹת מְרַגְלִיתָא טַבְתָּא לְאַשְׁלָמוֹת בְּהוֹן יַת עֵיבִידְתָּא וּבְנִגְרוֹת קִיסָא
לְמַעְבַּד בְּכֹל עֵיבִידַת אֹמְנָן: (תרגום יונתן)

[לד] וְלַהוֹרֶת נִתְּן בְּלִבּוֹ הִוא וְאַהֲלִיאֵב בֶּן-אַחִיסָמָר לְמִטָּה-דָּן:

אונקלוס וְלֵאלְפָא יְהַב בְּלִבָּהּ הוּא וְאַהֲלִיאֵב בֶּר אַחִיסָמָר לְשִׁבְטָא דָּן: (אונקלוס)

יונתן וְלִמְלִיף אֹמְנָנוּתָא לְמִשְׁאַר אֹמְנָנָא יְהַב מִנְדָּעָא בְּלִבָּיהּ הוּא וְאַהֲלִיאֵב בֶּר
אַחִיסָמָר לְשִׁבְטָא דָּן: (תרגום יונתן)

רש"י וְאֵלֵיכָא. מִשְׁבֵּט דָּן, מִן הִירֻדִין שְׁבַטֵימָא, מִצְנֵי הַסְּפָחוֹת, וְהַסְּוֵהוּ הַמְּקוֹם
לְצִלְלָל לְמַלְאכַת הַמִּשְׁכָּן, וְהוּא מִגְדוּלֵי הַשְּׁבַטִים, לְקִיּוֹם מַה שְׁנֹאמַר, וְלֹא נִכְר
שׁוֹעַ לְפָנָיו לְ (אִיּוֹב) לְה, יֵט: (רש"י)

אבן עזרא וְעוֹד וְלַהוֹרוֹת כִּי יֵשׁ חַכְמִים רַבִּים שֶׁהֵם קָשִׁים לַהוֹרוֹת אַחֲרֵים וְהֵנָּה
אַהֲלִיאֵב הוּא חֲבִירוֹ בְּכֹל הַמְּלָאכֹת גַּם לַהוֹרוֹת לְאַחַר בַּחֲכָמָה. עַל כֵּן אָמַר עַל
שְׁנֵיהֶם עוֹשֵׂי כָל מְלָאכָה וְחֲשָׁבִי מַחֲשָׁבוֹת: (אבן עזרא)

בעל הטורים וְלַהוֹרוֹת. ב' הַכָּא וְאִידֶךָ וְלַהוֹרוֹת אֵת בְּנִי שֶׁהִיא בְּצִלְלָל יוֹדַע לַהוֹרוֹת
לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכֹל מִינֵי חַכְמָה: (בעל הטורים)

אור החיים וְלַהוֹרוֹת נִתְּן וְגו'. פִּירוּשׁ לְצַד שֵׁשׁ חַכְמִים רַבִּים שֶׁתִּהְיֶה חַכְמַתָּם
בְּלִבָּם לְבַד שֶׁלֹּא יִדְעוּ לְלַמְּדָהּ, לְזֶה אָמַר וְלַהוֹרוֹת נִתְּן בְּלִבּוֹ הַשְּׁכִיל חַכְמַת הַלִּימוּד,
עוֹד בָּא לְשַׁלּוֹל מַה שֶׁכָּתוּב בַּפ"ג דִּיּוֹמָא (ל"ח) שֶׁל בֵּית גְּרָמוֹ לֹא רָצוּ לְלַמֵּד עַל
מַעֲשֵׂה לֶחֶם הַפְּנִים שֶׁל בֵּית אַבְטִינָם לֹא רָצוּ וְכו', וְהוֹדִיעֵנו הַכָּתוּב כִּי עַל אֵלוֹ
יֹאמַר (מִשְׁלֵי י') זָכַר צַדִּיק לְבִרְכָה כִּי הָיוּ מוֹרִים וּמְלַמְּדִים כָּל הַרוּצָה: (אור החיים)

[לה] מִלָּא אַתֶּם חֲכָמַת-לֵב לַעֲשׂוֹת כָּל-מְלָאכֶת חֲרָשׁ | וְחֲשָׁב וְרָקַם בְּתַכְלֵת
וּבְאַרְגָּמָן בְּתוֹלְעַת הַשֶּׁנִּי וּבִשְׂשׁ וְאַרְגָּ עֵשִׂי כָל-מְלָאכָה וְחֲשָׁבִי מַחֲשָׁבֶת:

אונקלוס אֲשֵׁלִים עִמָּהוֹן חֲפִימוֹת לְבָא לְמַעְבַּד כָּל עֵבִידַת נִגְר וְאָמָן וְצִיר בְּתַכְלָא
וּבְאַרְגָּוָנָא בְּצִבְעֵ זְהוּרִי וּבְבוּצָא וּמְחִי עֵבְדִי כָּל עֵבִידָא וּמְלִפִי אֹמְנָן: (אונקלוס)

יונתן אֲשֵׁלִים עִמָּהוֹן חֲפִימוֹת לְבָא לְמַעְבַּד כָּל עֵיבִידַת נִגְר וְאָמָן וְצִיר בְּתַיְכָלָא
וּבְאַרְגָּוָנָא וּבְצִבְעֵ זְהוּרִי וּבְבוּצָא וְנִגְרֵדִי עֵבְדִי כָּל עֵיבִידְתָּא וּמְלִפִי אֹמְנָן: (תרגום יונתן)

שמות פרק-לו

[א] וְעָשָׂה בְּצִלְאֵל וְאַהֲלִיאֵב וְכָל | אִישׁ חָכֵם-לֵב אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה חָכְמָה וּתְבוּנָה בְּהֵמָּה לְדַעַת לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-מְלָאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר-צִוָּה יְהוָה:

אונקלוס וְעָבַד בְּצִלְאֵל וְאַהֲלִיאֵב וְכָל גִּבֹר חַפְּיִים לְבָא דִּיהֵב יִי חֲכָמָא וְסוּכְלִתְנוּתָא בְּהוֹן לְמִדְע לְמַעְבַּד יִת כָּל עֲבִידַת פְּלִחוֹן קוּדְשָׁא לְכָל דִּי פִקֵּד יִי: (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד בְּצִלְאֵל וְאַהֲלִיאֵב וְכָל גִּבֹר חַפְּיִים לְבָא דִּיהֵב יִי חוּכְמָתָא וְסוּכְלִתְנוּתָא בְּהוֹן לְמִדְע וּלְמַעְבַּד יִת כָּל עֲבִידַת פּוּלְחוֹן קוּדְשָׁא לְכָל מַה דִּפְקִיד יִי: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְעָשָׂה. הנה בצלאל הוא בעצמו יעשה הנכבד ויורה הוא ואהליאב: (אבן עזרא)

אור החיים וְעָשָׂה בְּצִלְאֵל וְגוֹ' אֶת כָּל מְלָאכֶת וְגוֹ'. קשה והלא אפילו לקיחת הנדבה עדיין לא לקח לעשות ואיך יוצדק לומר וְעָשָׂה וְגוֹ', אכן הכוונה היא שהכין כלי אומנות הצריכין לעשות בהם כל פרטי המלאכה אשר צוה ה' לעשות כי צריכין כמה פרטי כלי אומנות, וזה שיעור הכתוב וְעָשָׂה בְּצִלְאֵל וְגוֹ' אֶת כָּל מְלָאכֶת פִּירוּשׁ כִּלִּים שֶׁהֵם מְלָאכֶת מַעֲשֵׂה עֲבוּדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה' כִּי יֵשׁ עֲבוּדַת הַמִּתְכַּוֵּת וְעֲבוּדַת כָּלִי עֵץ וְעֲבוּדַת הַאֲבָנִים וְהָאֲרִיגָה, וְצֵא וְלָמַד מֵה שֶׁאָמְרוּ ז"ל (שבת מ"ט:): כִּי הֵמָּה מְלָאכֶת כּוֹלֵן הֵיוּ בַּמִּקְדָּשׁ, וּמֵהֵנִשְׁמַע מֵהַכְּתוּבִים מוּבָן כִּי בְיוֹם אֶחָד הִכִּינוּ כָּל כָּלִי אֲוֹמְנוֹת: (אור החיים)

[ב] וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-בְּצִלְאֵל וְאֶל-אַהֲלִיאֵב וְאֶל-כָּל-אִישׁ חָכֵם-לֵב אֲשֶׁר נָתַן יְהוָה חָכְמָה בְּלִבּוֹ כָּל אֲשֶׁר נִשְׁאָו לְבֹו לְקִרְבָּה אֶל-הַמְּלָאכָה לַעֲשׂוֹת אֹתָהּ:

אונקלוס וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְבְּצִלְאֵל וְלְאַהֲלִיאֵב וְלְכָל גִּבֹר חַפְּיִים לְבָא דִּיהֵב יִי חֲכָמָתָא בְּלִבָּהּ כָּל דְּאֲתִרְעִי לְבָהּ לְמַקְרַב לְעֲבִידַתָּא לְמַעְבַּד יִתָּה: (אונקלוס)

יונתן וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְבְּצִלְאֵל וְלְאַהֲלִיאֵב וְלְכָל גִּבֹר חַפְּיִים לְבָא דִּיהֵב יִי חֲכָמָתָא בְּלִבָּהּ כָּל מֵאֵן דְּאֲתִרְעִי לְבָהּ לְמַקְרַב לְעֲבִידַתָּא לְמַעְבַּד יִתָּה: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וַיִּקְרָא. ה"א לקרבה. נוסף כמו ולדבקה בו. וחכם גדול טעה. שאמד כי כמוהו לשמור את בריתי לעמדה. כי הוא מפיק ה"א ומלת עומד עומדת. על כן הפי' לעמוד בה: (אבן עזרא)

[ג] וַיִּקְחוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה אֶת כָּל-הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הֵבִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמְלָאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לַעֲשׂוֹת אֹתָהּ וְהֵם הֵבִיאוּ אֵלָיו עוֹד נְדָבָה בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר:

אונקלוס וַיִּסְבּוּ מִן קֶדֶם מֹשֶׁה ית כָּל אֶפְרָשׁוּתָא דִּי אִיתִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעִבְדַת פִּלְחָן קוּדְשָׁא לְמַעְבַּד יְתָהּ וְאֲנָנוּ מִיתָן לָהּ עוֹד נְדָבְתָא בְּצַפְרָּ בְּצַפְרָּ : (אונקלוס)

יונתן וַיִּסְבּוּ מִן קֶדֶם מֹשֶׁה ית כָּל אֶפְרָשׁוּתָא דְאִיתִיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעִבְדַת פוּלְחָן קוּדְשָׁא לְמַעְבַּד יְתָהּ וְהִינוּן מִיתִין לִיהּ תוּב נְדָבְתָא בְּצַפְרָּ בְּצַפְרָּ מִן מְמוֹנְהוּן : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויקחו. את כל התרומה אשר הביאו: והם. ישראל היו עוד מביאים נדבה אל משה בכל בקר: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויקחו מלפני משה. הנה ביום אחד הביאו כל הנדבה הזאת (לעיל לה כב~כט) אל אהל מועד שהוא של משה, והחכמים לקחו בו ביום מלפניו ובמחרת בהשכמה, וכן בשני הביאו אליו עוד אל אהלו נדבה והוא צוה להביא אותה אל האומנים, עד שאמרו לו שהם **מרבים להביא והיתה דים והותר**. ולא היה היתרון דבר חשוב שיספר בפרשת אלה פקודי מה עשו בו, אולי היה מונח באהל לחזק בה את בדק המשכן, או לעשות בה כלי שרת כאשר יעשו במקדש במותרות (שקלים פ"ד ה"ד):

והזכיר הכתוב (פסוק ה) מרבים העם להביא, לשבח את העם המביאים בנדבתם, ולפאר החכמים בנאמנותם, וגם הנגיד עליהם משובח בזה שהעביר קול במחנה למנעם, כי אין לו חפץ בכספם וזהבם כשאר המושלים בעמם, כענין שאמר לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר טז טו): (הרמב"ן)

אור החיים והם הביאו אליו עוד וגו'. פירוש מדברים הנעשת בהם מלאכה כמו שתאמר מטוה של תכלת וגו' ושל עזים וכל הפרטים אשר תעשנה בידים וזה סיבת עכבתם שלא הביאו עד אחר יום או יומים כי עסוקים היו ומביאים מלאכתם יום יום, אבל נדבת ממון הצריכה כבר הביאו ביום ראשון בפעם אחת: (אור החיים)

[ד] וַיָּבֹאוּ כָּל-הַחֲכָמִים הָעֹשִׂים אֶת כָּל-מְלָאכַת הַקֹּדֶשׁ אִישׁ-אִישׁ מִמְּלֶאכֶתוֹ אֲשֶׁר-הֵמָּה עֹשִׂים:

אונקלוס וְאֲתוּ כָּל חֲכִימָא דְעִבְדִּין ית כָּל עִבְדַת קוּדְשָׁא גְבַר גְבַר מַעְבְּדִתָּהּ דְאָנוּן : (אונקלוס)

יונתן וְאֲתוּ כָּל חֲכִימָא דְעִבְדִּין ית כָּל עִבְדַת קוּדְשָׁא גְבַר גְבַר מַעְבְּדִתְיָה דְהִינוּן : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויבואו. אל אהל משה ויאמרו מרבים העם: (אבן עזרא)

ספורנו איש איש ממלאכתו. ספר אמונת כל אחד מהאומנים ונדיכות ישראל בכל הצריך לכל אחת מהמלאכות: (ספורנו)

[ה] וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר מִרְבִּים הָעָם לְהִבְיֵא מִדֵּי הָעִבְדָּה לְמִלְאכָה אֲשֶׁר-אֲנִי לְעֹשֵׂת יְהוָה:

אונקלוס וְאָמְרוּ לְמֹשֶׁה לְמִימַר מִסֹּגֶן עֲמָא לְאַיְתָאָה מִסֵּת פְּלֶחְנָא לְעַבְדְתָא דְפִקְד
יְיָ לְמַעַבְד (אונקלוס) יְתָה :

יונתן וְאָמְרוּ לְמֹשֶׁה מִסְגִּינָא עֲמָא לְמִיִּיתָא מִיִּסֵּת פּוֹלְחָנָא לְעִיבִידְתָא דְפִקִּיד יְיָ
לְמַעַבְד (תרגום) יְתָה :

רש"י מדי העבודה. יותר מכלי (ה) כורך העבודה: (רש"י)

ספתי חכמים (ה) פירוש של מ"ם זו לשון יותר כמו ויאהב יעקב את רחל מלאה והוסיף מלת כורך כי הם לא הביאו רק לרכי העבודה לא העבודה עצמה: (ספתי חכמים)

אבן עזרא מ"ם מדי. נותר כמ"ם מכל מלמדי השכלתי כאשר פירשתיו: (אבן עזרא)

אור החיים **מרבית העם להביא**. קשה וכי רע הדבר שיהיה בית אלהינו באוצרות זהב לכבוד ולתפארת, אכן לא באו לקבול על המובא בית ה' מהזהב וכסף וגוי' אלא על המובא עשוי מלאכה שהוא דבר שאין צורך בו גם עומד להתקלקל כל שיש די מחסור, והוא אומרו **מרבית** וגוי' **מדי העבודה למלאכה** פירוש מרבית להביא יותר משיעור העבודה הצריכה למלאכה אשר צוה ה' הא למדת שעל פרטי העבודה הקפידו, והעד לדברינו מאמר הכרוז **אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש**, ואומרו **ויכלא העם מהביא** ולא אמר מעשות כי יאמר הכתוב דבר שהוכר לחכמים העושים במלאכה והיא ההבאה: (אור החיים)

ספורנו **למלאכה אשר צוה ה' לעשות אותה**. הנה נדבת העם היא יותר ממה שצריך לאותה המלאכה שצוה ה' לעשות אותה בלבד בלי תוספת וגרעון, שנתן מדה וקצב למשכן ולכל כליו, עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע, לא כענין בבנין שלמה והורדוס: (ספורנו)

וַיִּצְוּ מֹשֶׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּמַחְנֵהוּ לֵאמֹר אִישׁ וְאִשָּׁה אֶל-יַעֲשׂוּ-עוֹד מְלָאכָה לְתַרוּמַת הַקֹּדֶשׁ וַיִּפְלְאוּ הָעָם מִהֲבִיא:

אונקלוס וּפִקְד מֹשֶׁה וַאֲעֲבְרוּ כְרוֹזָא בְּמִשְׁרִיתָא לְמִימַר גְּבַר וְאַתָּתָא לָא יַעֲבְדוּן עוֹד עַבְדְתָא לְאַפְרָשׁוֹת קוֹדֶשָׁא וּפִסַּק עֲמָא מְלֶאֱתָאָה: (אונקלוס)

יונתן וּפִקִּיד מֹשֶׁה וַאֲעֲבְרוּ כְרוֹזָא בְּמִשְׁרִיתָא לְמִימַר גְּבַר וְאַתָּתָא לָא יַעֲבְדוּן תּוֹב עִיבִידְתָא לְאַפְרָשׁוֹת קוֹדֶשָׁא וּפִסַּק עֲמָא מְלֶאֱתָאָה: (תרגום יונתן)

רש"י ויכלא. לשון מניעה: (רש"י)

אבן עזרא ויעבירו קול. כמו ויעבור הרנה: (אבן עזרא)

הרמב"ן איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה. הממון יקרא מלאכה, וכן אם לא שלח

ידו במלאכת רעהו (לעיל כב ז), לרגל המלאכה אשר לפני (בראשית לג יד), וכל המלאכה נמבזה ונמס (ש"א טו ט). והענין, שלא יביאו עוד שום דבר למלאכת הקדש. אבל אמר אל יעשו עוד מלאכה, להכניס הנשים שלא יהיו עוד טוות את העזים. והנה גם ההבאה יקרא מעשה, ומנע מהם הכל: (הרמב"ן)

בעל הטורים ויצו משה ויעבירו קול במחנה. בשבת נתנה תורה א"כ יוה"כ של אותה שנה היה יום ג' וביום ד' אמר להם מלאכת המשכן והם הביאו לו בבקר בבקר והיינו יום ה' ויום ו' ובשבת ויצו משה ויעבירו קול במחנה: **איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש**. בגי' וזהו אל יוציאו המשא מרשות היחיד לרשות הרבים: **ויכלא**. ב' הכא ואידך ויכלא הגשם זהו שדרשו שהיו יורדים להם אבנים טובות ומרגליות עם המן והביאום לנדכת המשכן ויכלא הגשם פי' העננים שמביאים הגשם משכלו מלהביא האבנים הטובות אז כלו העם מלהביא: (בעל הטורים)

ספורנו אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש. לא הכריז שלא יביאו נדבה כרצונם, אבל הכריז שלא יעשו עוד מלאכה, כמו מלאכת הטוויה שאמר ויביאו מטוה ומלאכת תיקון העצים שאמר עצי שטים לכל מלאכת העבודה הביאו ותיקון העורות וזולתם: (ספורנו)

[ז] והמלאכה היתה דים לל-המלאכה לעשות אתה והותר: (ט)

אונקלוס ועבדתא הות מסת לכל עבדתא למעבד יתה ויתרת: [ט] (אונקלוס)

יונתן ועיבדתא הות פמיסת לכל עבדתא ועבדו יתה וברם שיירו: (תרגום יונתן)

רש"י והמלאכה היתה דים לכל המלאכה ומלאכת ההבאה היתה (ז) דים של עושי המשכן, לכל המלאכה של משכן לעשות אותה, ולהותר: והותר. כמו והכבד את (ח) לבו (שמות ח, יא), והכות את מואב (מלכים ב-ג, כד): (רש"י)

שפתי חכמים (ז) כלומר תיבת המלאכה קאי אהבאות נדבה ותיבות לכל המלאכה קאי אהמלאכה מלאכת המשכן מפני שאין טעם לומר המלאכה היתה מספקת לכל המלאכה אם הוא ממין אחד גם כינוי דים שב על עושי המלאכה: (ח) דק"ל דוהותר משמע לשון כיווי להותר וזה אינו דהא אינו מנוה להותר לכך מפרש ולהותר וכן מצינו כמה תיבות שנחסרין למ"ד כמו והכבד ולהכבד ולהכות ולהכות: (שפתי חכמים)

אבן עזרא והמלאכה. שהיתה עשויה. ומ"ם דים. שב אל כל החכמים: לכל המלאכה. שהיו צריכים לעשות: והותר. שם הפועל וטעם והותר הותירה: (אבן עזרא)

בעל הטורים והמלאכה. ג' והמלאכה היתה דים. והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים בעזרא. והמלאכה גדולה בד"ה בענין בנין הבית אע"פ שהמלאכה היתה

גדולה לא ליום ולא לשנים אעפ"כ היתה דים שנשתלחה ברכה במעשה ידיהם : **דים**. ג' היתה דים הלא יגנבו דים. אם גנבים בלילה השחיתו דים במפלת אדום באדום נא' המה. בנו ואני אהרוס אבל ביעקב והמלאכה היתה דים : **והותר**. ג' הכא ואידך כי כה אמר ה' אכול והותר. מהחל התרומה להביא בית ה' אכול ושבוע והותר בדה"ב שבזכות התורה ובהמ"ק בא שובע לעולם כדכתיב למן היום אשר יוסד היכל ה' וגו' עד מן היום הזה אברך : (בעל הטורים)

אור החיים **דים וגו' והותר**. הם ב' דברים הפכיים אם דים אינו הותר ואם הותר אינו דים, וכאן אין מקום לומר לא זו אף זו לצד ששניהם סוג אחד ובחינה אחת ואין דרך לעשות סוג א' ב' סוגים כי יש בנשמע הכחשה, ועוד לא היה צריך לומר דים אלא והמלאכה היתה הותר לכל המלאכה, ועוד כל הכתוב מיותר שהרי אמר למעלה מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה ופשיטא שלא אמרו כן עד ששערו ומה צורך עוד לומר והמלאכה וגו'. ואולי שישמיענו הכתוב חיבת בני ישראל בעיני המקום כי לצד שהביאו ישראל יותר משיעור הצריך חש ה' לכבוד כל איש שטרחו והביאו ונכנס כל המובא בית ה' במלאכת המשכן, וזה שיעור הכתוב **והמלאכה** אשר צוה ה' לעשות במשכן הספיקה להכנס בתוכה כל המלאכה שעשו בני ישראל הגם שהותר פירוש שהיה יותר מהצריך הספיק המקבל לקבל יותר משיעורו על ידי נס. או על זה הדרך **והמלאכה** שהביאו היתה **דים** לא חסר ולא יותר הגם שהיתה יותר כפי האמת והוא אומרו **והותר** כי נעשה נס ולא הותר : (אור החיים)

ספורנו **והמלאכה היתה דים**. ומלאכת המתנדבים בכל דבר שהתנדבו היתה די לעושי מלאכת המשכן : **לכל המלאכה**. לכל מלאכה ומלאכה שבו : **לעשות אותה והותר**. לעשות אותה המלאכה ולהותר, באופן שלא היו צריכים לצמצם אופן עשייתם מדאגה פן יחסר החומר : (ספורנו)

[ח] ויַעֲשׂוּ כָל-חֻכְמַי לְבַבְכֶם וְיַעֲשׂוּ אֶת-הַמְּשָׁכָן עֲשׂוֹר יְרִיעֹת שָׁשׁ מְשֻׁזָּר וְתַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי כְּרִבִּים מְעֻשָׂה חֹשֶׁב עֲשָׂה אֹתָם:

אונקלוס וְעָבְדוּ כָּל חֻכְמֵי לְבָבָא בְּעַבְדֵי עֲבֻדְתָּא יְת מְשָׁכְנָא עֲשׂוֹר יְרִיעָן דְּבוּץ שְׁזִיר וְתַכְלָא וְאַרְגָּמָנָא וְצָבַע זְהוּרֵי צוּרְתָא כְּרוּבִין עוּבְדָא אָמֵן עֲבַד יְתַהוּן : (אונקלוס)

יונתן וְעָבְדוּ כָּל חֻכְמֵי לְבָבָא יְת מְשָׁכְנָא עֲשׂוֹר יְרִיעָן דְּבוּץ שְׁזִיר וְתַכְלָא וְאַרְגָּמָנָא וְצָבַע זְהוּרֵי צוּרְתָא כְּרוּבִין עוּבְדָא אֹמֵן עֲבַד יְתַהוּן : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעשו. החל מהמשכן : **משזר**. בלשון ישמעאל אורך. דע כי דקדוק מספר האחד בחשבון משונה מדרך לשון הקדש. גם ככה הוא בלשון כשדים משונה גם בלשון ישמעאל. כי לעולם הה"א בסוף השמות סימן לנקבה ולשון זכר בלא סימן. והנה בחשבון שלשה בה"א סימן זכרים. וככה בחשבון ארבעה גם שמונה גם עשרה. ומשם והלאה עד עשרים הזכר בלא ה"א. אחד עשר שנים עשר תשעה עשר והנקבה בה"א רק בשנוי מלת עשרה שלא תתערב על לשון זכר אמרו שתיים עשרה וככה כלם. והנה לשון נקבה שלש וארבע ועשר ואם היתה מלת חשבון סמוכה. תהיה בתי"ו לזכרים ולנקבות ושלשת האנשים האלה. ושלשת נשי בניו והנה שמונה לזכרים כמשפט ושנוי לנקבה לומר שמונה כדרך עשתי עשרה : (אבן עזרא)

הרמב"ן ויעשו כל חכם לב בעשי המלאכה את המשכן עשר יריעות. הנה החזיר בתורה מלאכת המשכן חמש פעמים, כי הזכיר את כולה בצואה בפרט ובכלל. תחלה (לעיל כה י~כח מג) אמר ועשית כך ועשית כך, ואחרי כן (לעיל לא ז~יא) הזכיר כולם בדרך כלל ועשו את כל אשר צויתך את אהל מועד ואת הארון לעדות, עד ככל אשר צויתך יעשו:

והטעם בזה, שצוה השם למשה שיגיד אל בצלאל ואהליאב ולכל החכמים המלאכה בכללה ואחרי כן יקרבו אליה לעשותה, כי לא יכשרו למלאכת הקדש עד שישמעו כל המלאכה ויבינו אותה ויקבלו עליהם שידעו להשלימה. ובשעת המעשה (לעיל לה יא~כ) הזכיר אותה תחלה בדרך הכלל הנזכר, ואמר (לעיל לא ו~יא) יבואו ויעשו את כל אשר צוה ה' את המשכן את אהלו וגו', ויחסר מכאן פרט אחד, כי בודאי הוצרך משה לאמר אל החכמים העושים המלאכה. עשו המשכן עשר יריעות, ארך היריעה כך ורחב כך, וכן בכל המלאכה, ולא הזכיר הכתוב זה, כי בידוע שאמר להם הכל כסדר, אחרי שעשו כן כל דבר ודבר:

והטעם בזה, כי לא הוצרך משה לפרוט להם כל המעשה דבר בדבר כאשר הוזכר בצואה (כה י כח מג) ובמעשה (לו ח לט מב), אבל קצרו להם כאלו אמר שיעשו משכן בעשר יריעות חמש כנגד חמש, והם הבינו כי יעשו לולאות מקבילות וקרסי זהב, וכיוצא בזה בכל המלאכה בקצרה רמז להם הענין, והם הבינו הכל, על כן לא האריך בפרט הזה, ירמוז הכתוב חכמתם ובינתם וטוב השכל שבהם. ואחר כן (בפסוקים לו ח, לט מב) החזיר המלאכה כולה בדרך הפרט הראשון (לעיל כה י~כח מג) ויעש כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן, ויעשו יריעות עזים, ויעש את הקרשים וגו':

והיה מספיק בכל הענין (לעיל לה ו~כ) שיאמר ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל כל המלאכה אשר צוה ה' אותי, ויאמר (כאן) ויעשו בני ישראל ככל אשר:

צוה ה' את משה כן עשו, וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו אותה ויברך אותם משה (להלן לט מג). אבל רצה לומר כי משה הזכיר אל כל עדת בני ישראל והחכמים שם (לעיל לה יא~כ) כל המלאכה בכלל, כי נתכוין בזה שיתנדבו העם כדי העבודה למלאכה הגדולה, ובעבור שישמעו החכמים וידעו אם יקבלו לעשותם כאשר נצטוו. ואחר כן הזכיר בפרט המעשה, להגיד שעשו כל החכמים במשכן, זהו שנאמר (כאן) ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן עשר יריעות:

ואמר ויעש יריעות עזים (פסוק יד), ויעש את הקרשים (פסוק כ), ירצה לומר ויעש כל חכם לב יריעות עזים. והזכיר בארון ויעש בצלאל (להלן לז א), להגיד כי האומן הגדול שבהם הוא שעשה לבדו הארון. והטעם, בעבור שהוא מלא רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת (לעיל לא ג), שיתבונן בו ויעשנו בכוונה רצויה, כי אין במעשהו אומנות גדולה, אבל יש שם מלאכות שצריכות לאומנות יתירה ממנו. וחזר ואמר סתם ויעש את השלחן (להלן לז ט), ויעש את המנורה (שם יז):

ועל דעת רבי אברהם (שם א) ירמוז אל בצלאל שעשה כל כלי הקדש. ואין כן דעתי, שגם בחצר המשכן אמר כן (להלן לח ט). אבל הוא חוזר לרמוז אל כל חכם לב כאשר אמר (כאן) במשכן:

ואחר שהשלים כלל ופרט במעשה, הזכיר ההבאה אל משה בדרך הכלל, ואמר ויביאו את המשכן אל משה את האהל ואת כל כליו וגוי' (להלן לט לג), להגיד חכמתם שהביאו אליו הכל כסדר, כי לא הביא אחד מהם מלאכתו לפניו עד שנשלמה כל המלאכה, כאשר אמר (בפסוק שלפניו) ותכל כל עבודת משכן אהל מועד. ואחרי שנשלמה נאספו כלם והראו אותה אליו כסדר, אמרו תחלה, רבינו הנה האוהל והנה כליו, ואחרי כן הנה הארון והנה בדיו, וכן הכל:

והנה לא הזכיר במשכן וכל כליו כאשר צוה ה' את משה, אבל באלה הפקודים בבגדי כהונה יזכיר כן בכל דבר ודבר (להלן לט א ה ז כא כו כט לא). והטעם, כי כלל מלאכת המשכן בפסוק שאמר בסוף (להלן לח כב) ובצלאל בן אורי בן חור עשה את כל אשר צוה ה' את משה. ואולי היה זה מפני שנוי הסדר, כמו שהזכירו רבותינו (ברכות נה.). ועל הכלל כל זה דרך חבה ודרך מעלה, לומר כי חפץ השם במלאכה ומזכיר אותה בתורתו פעמים רבות להרבות שכר לעוסקים בה, כענין מה שאמרו במדרש יפה שיחת עבדי אבות לפני הקב"ה מתורתם של בנים, שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלושה דפין היא: (הרמב"ן)

בעל הטורים **בעושי**. ג' ביו"ד. הכא ואידך אל חקנא בעושי עולה פני ה' בעושי רע ובמי תקנא בעושי כל חכם לב: (בעל הטורים)

אור החיים **ויעשו כל חכם לב**. פירוש הגם שהעושים רבים הם אף על פי כן היתה המלאכה נעשית כאילו עשאה אדם אחד, והכוונה בזה כי כשיעשו המלאכה רבים על כל פנים ישתנה תואר מלאכת זה מזה ולא תדמה למלאכה שיעשנה כולה אומן אחד, והשמיענו הכתוב כי מלאכת המשכן שלימה היתה גם בבחינה זו כי הנותן חכמה בהמה השוה אותם בהתבוננות החכמה שוה ודומים כולם לאיש אחד, ולדרך זה יתיישב טעם אומרו בכל פרטי המעשים לשון יחיד ולא פירש מי הוא ופשיטא שאינו חוזר על בצלאל כי לא הוא עשה הכל והעד הנאמן (לקמן ל"ז א') ויעש בצלאל את הארון, אלא יכוין אל עושי המלאכה והזכירם בלשון יחיד לטעם שכתבתי:

חכם לב בעושי וגו'. אולי שירמוז שבאמצעות עשייתם המלאכה ובסיבתה נעשו חכם לב: (אור החיים)

ספורנו **ויעשו כלי חכם לב בעושי המלאכה**. היותר חכמים שבהם עשו את המשכן שהיה מעשה חושב על צורות שונות משני עבריהם, כמו שהזכירו ז"ל, ולא היו היריעות עבות כמו הפרכת. וכפל בפרשה זו כל האמור למעלה בצווי בפרשת תרומה, להודיע שעשו הכל בכיון לעשות כרצון מי שצוה ולתכליתו. והארון שהיה המיוחד שבכלים נעשה על ידי בצלאל שהיה הגדול שבכלם, כאמרם ז"ל יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהם נבראו שמים וארץ: (ספורנו)

טו אַרְךְ הַיְרִיעָה הָאֲחֻת שְׁמֹנֶה וְעֶשְׂרִים בְּאֹמֶה וְרֹחַב אַרְבַּע בְּאֹמֶה הַיְרִיעָה הָאֲחֻת מִדָּה אֲחַת לְכָל-הַיְרִיעוֹת:

אונקלוס אַרְכָּא דִירְעָתָא חֲדָא עֶסְרִין וְתִמְנִיָּא אֲמִין וּפּוֹתִיָּא אַרְבַּע אֲמִין דִירְעָתָא חֲדָא מְשַׁחֲתָא חֲדָא לְכָל יְרִיעָתָא: (אונקלוס)

יונתן אורְכָּא דִּירִיעָתָא חֲדָא עֲשָׂרִין וְתַמְנֵי אַמִּין וּפּוֹתְיָא אַרְבַּע אַמִּין סְכוּם
דִּירִיעָתָא חֲדָא מְשַׁחֲתָא חֲדָא לְכָל יְרִיעָתָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא אולי טעם באמה. היא הידוע' אולי היתה כמדת בית ראשון שהית'
אצילה: (אבן עזרא)

יז וַיַּחֲבֵר אֶת-חֲמִשׁ הַיְרִיעֹת אַחַת אֶל-אַחַת וְחִמֵּשׁ יְרִיעֹת חֲבֵר אַחַת אֶל-
אַחַת:

אונקלוס וְלָפָּי יַת חֲמִשׁ יְרִיעֹן חֲדָא עִם חֲדָא וְחִמֵּשׁ יְרִיעֹן לָפָּי חֲדָא עִם חֲדָא:
(אונקלוס)

יונתן וְלָפָּי יַת חֲמִשׁ יְרִיעֹן חֲדָא עִם חֲדָא וְחִמֵּשׁ יְרִיעֹן לָפָּי חֲדָא עִם חֲדָא: (תרגום
יונתן)

יא וַיַּעַשׂ לְלֵאָה תְּכֵלֶת עַל שַׁפְּתַי הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִקְצֵה בַּמַּחְבֶּרֶת כֵּן עָשָׂה
בְּשַׁפְּתַי הַיְרִיעָה הַקִּיצוּזָה בַּמַּחְבֶּרֶת הַשְּׁנִיָּת:

אונקלוס וְעָבַד עֲנוּבִין דְּתַכְלָא עַל סַפְתָּא דִּירִיעָתָא חֲדָא מְסַטְרָא בֵּית לופִי כֵּן עָבַד
בְּסַפְתָּא דִּירִיעָתָא בְּסַטְרָא בֵּית לופִי תַנְיָנָא: (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד עֲנוּבִין דְּתַכְלָא עַל שַׁפְּתָא דִּירִיעָתָא חֲדָא מְסַטְרָא בֵּית לופִי כֵּן עָבַד
בְּשַׁפְּתָא דִּירִיעָתָא בֵּית לופִי תַנְיָנָא: (תרגום יונתן)

אור החיים ויעשו וגו'. טעם אשר החזיר הכתוב כל הפרטים ולא הספיק לומר
ויעש כאשר צוה ה' את משה, על דרך אומרם ז"ל (בי"ר פי"ס) בכפל פרשת אליעזר
עבד אברהם כי מתוך שחביבה עליו כתבה ב' פעמים, וכמו כן גילה הכתוב בענין
מעשה המשכן כי חביב עליו ולזה נכתב ב' פעמים: (אור החיים)

יב חֲמִשִּׁים לְלֵאָה עָשָׂה בִּירִיעָה הָאֶחָת וְחֲמִשִּׁים לְלֵאָה עָשָׂה בְּקִצֵּה הַיְרִיעָה
אֲשֶׁר בַּמַּחְבֶּרֶת הַשְּׁנִיָּת מִקְבִּילַת הַלְּלֵאָה אַחַת אֶל-אַחַת:

אונקלוס חֲמִשִּׁין עֲנוּבִין עָבַד בִּירִיעָתָא חֲדָא וְחֲמִשִּׁין עֲנוּבִין עָבַד בְּסַטְרָא דִּירִיעָתָא
דְּבֵית לופִי תַנְיָנָא מְכוּוֹן עֲנוּבִיָּא חֲדָא לְקַבֵּל חֲדָא: (אונקלוס)

יונתן חֲמִשִּׁין עֲנוּבִין עָבַד בִּירִיעָתָא חֲדָא וְחֲמִשִּׁין עֲנוּבִין עָבַד בְּסַטְרָא דִּירִיעָתָא
דְּבֵית לופִי תַנְיָנָא מְכוּוֹן עֲנוּבִיָּא חֲדָא לְקַבֵּל חֲדָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא תי"ו הלולאות. סימן הנקבה ואחת לולה. ובא תחת האלי"ף ה"א. ויש
אומרים כי מזאת הגזרה הרה ללת: (אבן עזרא)

[יג] וַיַּעַשׂ חֲמִשִּׁים קָרְסֵי זָהָב וַיַּחֲבֵר אֶת-הַיְרִיעֹת אַחַת אֶל-אַחַת בְּקָרְסִים וַיְהִי
הַמִּשְׁכָּן אָחָד: (פ)

אונקלוס וַעֲבַד חֲמִשִּׁין פּוּרְפִין דְּדָהָב וְלָפָף יַת יְרִיעֵתָא חֲדָא עִם חֲדָא בְּפוּרְפִיָּא וְהוּהוּ
מִשְׁפָּנָא חָד: (אונקלוס) [פ]

יונתן וַעֲבַד חֲמִשִּׁין פּוּרְפִין דְּדָהָב וְלָפִיף יַת יְרִיעֵתָא חֲדָא עִם חֲדָא בְּפוּרְפִיָּא וְהוּהוּ
מִשְׁפָּנָא חָד: (תרגום יונתן)

[יד] וַיַּעַשׂ יְרִיעֹת עֲזִים לְאֹהֶל עַל-הַמִּשְׁכָּן עֲשֵׂתִי-עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת עָשָׂה אַתֶּם:

אונקלוס וַעֲבַד יְרִיעֵן דְּמַעְזֵי לְפָרְסָא עַל מִשְׁפָּנָא חָד עֶשֶׂר יְרִיעֵן עֲבַד יְתָהֶן: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יְרִיעֵן דְּמַעְזֵי לְפָרְסָא עַל מִשְׁפָּנָא חָד סָרִי יְרִיעֵן עֲבַד יְתָהוֹן: (תרגום יונתן)

דעת זקנים וַיַּעַשׂ יְרִיעֹת עֲזִים. ראשונה לכל מלאכת המשכן כדי שיהו מוכנות
לאהל על המשכן מיד שיעשו הקרשים ולא יהיה שעה אחת בלא כסוי ואחר ויעש
הקרשים כדי להכניס לתוכן מיד הארון ולא יהיה שעה אחת בחוץ: (דעת זקנים)

[טו] אַרְבֵּי הַיְרִיעֹה הָאֶחָת שְׁלֹשִׁים בְּאַמָּה וְאַרְבַּע אַמּוֹת רֹחַב הַיְרִיעֹה הָאֶחָת
מִדָּה אַחַת לְעֶשְׂתֵי עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת:

אונקלוס אַרְבָּא דִּירִיעֵתָא חֲדָא תְּלַתִּין בְּאַמִּין וְאַרְבַּע אַמִּין פּוּתְנָא דִּירִיעֵתָא חֲדָא
מִשְׁחָתָא חֲדָא לְחָד עֶשֶׂר יְרִיעֵן: (אונקלוס)

יונתן אַרְבָּא דִּירִיעֵתָא חֲדָא תְּלַתִּין אַמִּין וְאַרְבַּע אַמִּין פּוּתְנָא דִּירִיעֵתָא חֲדָא
מִשְׁחָתָא חֲדָא לְחָד סָרִי יְרִיעֵן: (תרגום יונתן)

[טז] וַיַּחֲבֵר אֶת-חֲמִשׁ הַיְרִיעֹת לְכָד וְאֶת-שֵׁשׁ הַיְרִיעֹת לְכָד:

אונקלוס וְלָפָף יַת חֲמִשׁ יְרִיעֵן לְחוּד וְיַת שֵׁשׁ יְרִיעֵן לְחוּד: (אונקלוס)

יונתן וְלָפִיף יַת חֲמִשׁ יְרִיעֵן לְחוּד כָּל קָבִיל חֲמִשָּׁא סָפְרִי אֹרִייתָא וְיַת שֵׁשׁ יְרִיעֵן
לְחוּד כָּל קָבִיל שֵׁתָא סָדְרִי מִתְנַיֶּתָא: (תרגום יונתן)

[יז] וַיַּעַשׂ לְלֹאֵת חֲמִשִּׁים עַל שְׁפַת הַיְרִיעֹה הַקִּיצוּנָה בַּמַּחְבֵּרֹת וְחֲמִשִּׁים לְלֹאֵת
עָשָׂה עַל-שְׁפַת הַיְרִיעֹה הַחֲבֵרֹת הַשְּׁנִית:

אונקלוס וַעֲבַד עֲנוּבִין חֲמִשִּׁין עַל סַפְתָּא דִּירִיעֵתָא בְּסִטְרָא בֵּית לּוּפִי וְחֲמִשִּׁין עֲנוּבִין
עַל סַפְתָּא דִּירִיעֵתָא דְּבֵית לּוּפִי תְּנִייתָא: (אונקלוס)

יונתן וְעַבְדְּ עֲנוּבִין חֲמִשִּׁין עַל שְׁפָתָא דִּירֵיעָתָא בְּצִטְרָא בֵּית לֹפִי וְחֲמִשִּׁין עֲנוּבִין
עַבְדְּ עַל שְׁפָתָא דִּירֵיעָתָא דְּבֵית לֹפִי תִנְיָנָא: (תרגום יונתן)

[יח] וַיַּעַשׂ קִרְסֵי נְחֹשֶׁת חֲמִשִּׁים לְחֹבֵר אֶת-הָאֵהָל לְהִיֵּת אֶחָד:

אונקלוס וְעַבְדְּ פּוּרְפִין דְּנַחֲשָׂא חֲמִשִּׁין לְלַפְפָּא יַת מִשְׁכְּנָא לְמַהְוֵי חָד: (אונקלוס)

יונתן וְעַבְדְּ פּוּרְפִין דְּנַחֲשָׂא לְלַפְפָּא יַת מִשְׁכְּנָא לְמַהְוֵי חָד: (תרגום יונתן)

[יט] וַיַּעַשׂ מַכְסֵה לְאֵהָל עֶרְתַּת אֵילִם מֵאֲדָמִים וּמַכְסֵה עֶרְתַּת תְּחָשִׁים מִלְּמַעְלָה:
(ס)

אונקלוס וְעַבְדְּ חוּפָּאָה לְמִשְׁכְּנָא מִשְׁכֵּי דְּדַכְרֵי מְסַמְקֵי וְחוּפָּאָה מִשְׁכֵּי דְּסַסְגוּנָא
מִלְּעֵלָא: **[ס]** (אונקלוס)

יונתן וְעַבְדְּ חוּפָּאָה לְמִשְׁכְּנָא מִשְׁכֵּי דְּדַכְרֵי מְסַמְקֵי וּמִשְׁכֵּי דְּסַסְגוּנָא לְטִלְלָא
מִלְּעֵילָא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא לֹאֵהָל. לַהֲיוֹת אֵהָל: (אבן עזרא)

[כ] וַיַּעַשׂ אֶת-הַקְּרָשִׁים לְמִשְׁכָּן עֲצֵי שֹׁטִים עֲמֻדִים:

אונקלוס וְעַבְדְּ יַת דְּפִנָּא לְמִשְׁכְּנָא דְּאֲעִי שְׁטִין קִימִין: (אונקלוס)

יונתן וְעַבְדְּ יַת לוּחֵיָא לְמִשְׁכְּנָא מִן קִיסֵי שֵׁיטָא קִימִין הֵי כְּאוֹרַח נְצִיבָהוֹן: (תרגום יונתן)

[כא] עֶשֶׂר אַמַּת אַרְבֵּי הַקְּרָשׁ וְאַמָּה וְחֲצִי הָאֵמָה רֹחַב הַקְּרָשׁ הָאֶחָד:

אונקלוס עֶשֶׂר אַמִּין אַרְבָּא דְּדָפָא וְאַמְתָּא וּפְלָגוֹת אַמְתָּא פּוּתְיָא דְּדָפָא חָד:
(אונקלוס)

יונתן עֶשֶׂר אַמִּין אוּרְבָּא דְּלוּחָא וְאַמְתָּא וּפְלָגָא דְּאַמְתָּא פּוּתְיָא דְּלוּחָא חָד: (תרגום יונתן)

[כב] שְׁתֵּי יָדַי לְקְרָשׁ הָאֶחָד מִשְׁלֹבֶת אַחַת אֶל-אַחַת כֵּן עָשָׂה לְכָל קְרָשֵׁי
הַמִּשְׁכָּן:

אונקלוס תְּרִיתֵין צִירִין לְדָפָא חָד מִשְׁלֹבִין חָדָא לְקַבֵּל חָדָא כֵּן עַבְדְּ לְכָל דְּפִי מִשְׁכְּנָא:
(אונקלוס)

יונתן תְּרִין צִירִין לְלוּחָא חָד מְכוּוֹנִין סִטֵר חָד בְּגוֹ סִטֵר חָד הֵיכֻדִין עַבְדְּ לְכָל לוּחֵי

מִשְׁכָּנָא :

(תרגום)

יונתן)

[כג] וַיַּעַשׂ אֶת-הַקְּרָשִׁים לְמִשְׁכַּן עֲשָׂרִים קְרָשִׁים לַפָּאָת נֶגֶב תִּימְנָה:

אונקלוס וַעֲבַד יֵת דְּפִיָּא לְמִשְׁכָּנָא עֲסָרִין דְּפִין לְרוּחַ עֵיבַר דְּרוּמָא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יֵת לוּחֵיָא לְמִשְׁכָּנָא עֲשָׂרִין לוּחִין לְרוּחַ עֵיבַר דְּרוּמָא: (תרגום יונתן)

[כד] וְאַרְבָּעִים אַדְנֵי-לְסוֹף עָשָׂה תַּחַת עֲשָׂרִים הַקְּרָשִׁים שְׁנֵי אַדְנִים תַּחַת-הַקְּרָשׁ הָאֶחָד לְשֵׁתִי יְדִתִּיו וְשְׁנֵי אַדְנִים תַּחַת-הַקְּרָשׁ הָאֶחָד לְשֵׁתִי יְדִתִּיו:

אונקלוס וְאַרְבָּעִין סְמִכִין דְּכֶסֶף עֲבַד תַּחְוֹת עֲסָרִין דְּפִין תַּרְיַן סְמִכִין תַּחְוֹת דְּפָא חַד לְתַרְיַן צִירוּהֵי וּתַרְיַן סְמִכִין תַּחְוֹת דְּפָא חַד לְתַרְיַן צִירוּהֵי: (אונקלוס)

יונתן וְאַרְבָּעִין חוּמְרִין דְּכֶסֶף עֲבַד תַּחְוֹת עֲשָׂרִין לוּחֵיָא תַּרְיַן חוּמְרִין תַּחְוֹת לוּחֵיָא חַד לְתַרְיַן צִירוּי וּתַרְיַן חוּמְרִין תַּחְוֹת לוּחֵיָא חַד לְתַרְיַן צִירוּי: (תרגום יונתן)

[כה] וּלְצֹלַע הַמִּשְׁכָּן הַשְּׁנִית לַפָּאָת צְפוֹן עָשָׂה עֲשָׂרִים קְרָשִׁים:

אונקלוס וְלִסְטַר מִשְׁכָּנָא תַּנְיִתָּא לְרוּחַ צְפוּנָא עֲבַד עֲסָרִין דְּפִין: (אונקלוס)

יונתן וְלִסְטַר מִשְׁכָּנָא תַּנְיִינָא לְרוּחַ צְפוּנָא עֲבַד עֲשָׂרִין לוּחִין: (תרגום יונתן)

[כז] וְאַרְבָּעִים אַדְנֵיהֶם כֶּסֶף שְׁנֵי אַדְנִים תַּחַת הַקְּרָשׁ הָאֶחָד וְשְׁנֵי אַדְנִים תַּחַת הַקְּרָשׁ

אונקלוס וְאַרְבָּעִין סְמִכֵיהוֹן דְּכֶסֶף תַּרְיַן סְמִכִין תַּחְוֹת דְּפָא חַד וּתַרְיַן סְמִכִין תַּחְוֹת דְּפָא חַד: (אונקלוס)

יונתן וְאַרְבָּעִין חוּמְרֵיהוֹן דְּכֶסֶף תַּרְיַן חוּמְרִין תַּחְוֹת לוּחֵיָא חַד וּתַרְיַן חוּמְרִין תַּחְוֹת לוּחֵיָא חַד: (תרגום יונתן)

[כח] וּלְיִרְכָּתֵי הַמִּשְׁכָּן יָמָה עָשָׂה שְׁשָׁה קְרָשִׁים:

אונקלוס וְלִסְיִפֵי מִשְׁכָּנָא מַעֲרָבָא עֲבַד שֵׁתָא דְּפִין: (אונקלוס)

יונתן וְלִסְיִפֵי מִשְׁכָּנָא מַעֲרָבָא עֲבַד שֵׁתָא לוּחִין: (תרגום יונתן)

[כט] וְשְׁנֵי קְרָשִׁים עָשָׂה לְמַקְצַעַת הַמִּשְׁכָּן בִּירְכָּתֵים:

אונקלוס וּתְרִין דְּפִין עֶבֶד לְזוּיַת מְשַׁכְּנָא בְּסוּפִיָּהוֹן : (אונקלוס)

יונתן וּתְרִין לוחין עֶבֶד לְזוּיַת מְשַׁכְּנָא בְּסוּפִיָּהוֹן : (תרגום יונתן)

[כט] וְהָיוּ תוֹאֲמֵם מִלְּמִטָּה וַיַּחֲדוּ יְהוּי תַמִּים אֶל-רֵאשׁוֹ אֶל-הַטְּבַעַת הָאֶחָת בֵּן עֶשֶׂה לְשֵׁנֵיהֶם לְשֵׁנִי הַמְקַצְעַת:

אונקלוס וְהוּוּ מְכוּנִין מִלְרַע וְכַחְדָּא הוּוּ מְכוּנִין עַל רִישָׁה לְעִזְקַתָּא חֲדָא בֵּן עֶבֶד לְתַרְוִיָּהוֹן לְתַרְוִין : (אונקלוס)

יונתן וְהוּוּ מְזוּוּגִין מִלְרַע וְכַחְדָּא הוּוּ מְזוּוּגִין בְּרִישֵׁיָּהוֹן בְּעִזְקַתָּא חֲדָא הֵיכָדִין עֶבֶד לְתַרְוִיָּהוֹן לְתַרְוִין : (תרגום יונתן)

[ל] וְהָיוּ שְׂמֹנֶה קַרְשִׁים וְאֲדֻנֵיהֶם כֹּסֶף שְׁשָׁה עֶשֶׂר אֲדֻנִים שְׁנֵי אֲדֻנִים שְׁנֵי אֲדֻנִים תַּחַת הַקַּרֶשׁ הָאֶחָד:

אונקלוס וְהוּוּ תַמְנֵנָא דְּפִין וְסַמְכִיָּהוֹן דְּכֶסֶף שְׁתָּא עֶשֶׂר סַמְכִין תַּרְוִין סַמְכִין תַּרְוִין סַמְכִין : (אונקלוס)

יונתן וְהוּוּ תַמְנֵנָא לוחין וְחוּמְרִיָּהוֹן דְּכֶסֶף שִׁיתֶסֶר חוּמְרִין תַּרְוִין חוּמְרִין תַּרְוִין חוּמְרִין תַּחְוִת לוחא : (תרגום יונתן)

[לא] וַיַּעַשׂ בְּרִיחֵי עֲצֵי שֹטִים חַמְשָׁה לְקַרְשֵׁי צֹלַע-הַמִּשְׁכָּן הָאֶחָת:

אונקלוס וְעֶבֶד עֲבָרֵי דְאָעִי שְׁטִין חַמְשָׁא לְדְּפִי סֶטֶר מְשַׁכְּנָא חֲדָא : (אונקלוס)

יונתן וְעֶבֶד נְגָרִין דְּקִיסֵי שִׁיטָא חַמְשָׁא לְלוחי סֶטֶר מְשַׁכְּנָא חֲדָא : (תרגום יונתן)

[לב] וְחַמְשָׁה בְּרִיחִים לְקַרְשֵׁי צֹלַע-הַמִּשְׁכָּן הַשְּׁנַיִת וְחַמְשָׁה בְּרִיחִים לְקַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן לִירְכָתָיִם יָמָה:

אונקלוס וְחַמְשָׁא עֲבָרִין לְדְּפִי סֶטֶר מְשַׁכְּנָא תַנְיָתָא וְחַמְשָׁא עֲבָרִין לְדְּפִי מְשַׁכְּנָא לְסוּפִיָּהוֹן מְעַרְבָא : (אונקלוס)

יונתן וְחַמְשָׁא נְגָרִין לְלוחי סֶטֶר מְשַׁכְּנָא תַנְיָנָא וְחַמְשָׁא נְגָרִין לְלוחי סֶטֶר מְשַׁכְּנָא לְסוּפִיָּהוֹן מְעַרְבָא : (תרגום יונתן)

[לג] וַיַּעַשׂ אֶת-הַבָּרִים הַתֵּיכָן לְבָרִם בְּתוֹךְ הַקַּרְשִׁים מִן-הַקְּצָה אֶל-הַקְּצָה:

אונקלוס וְעַבַּד יְתָ עֲבָרָא מְצִיעָאָה לְאֶעְבָּרָא בְּגוּ דְפִיָּא מִן סִיפֵי לְסִיפֵי : (אונקלוס)

יונתן וְעַבַּד יְתָ נִגְרָא מְצִיעָאָה לְשִׁלְבָּשָׁא בְּגוּ לויחִיָּא מִן סִיפֵי לְסִיפֵי מִן אֵילָנָא דְנִצִּיב אֲבָרְהָם אָבוֹנָן בְּבִירָא דְשִׁבְעַ וְצִלֵי תַמְוֹן בְּשׁוּם מִימְרָא דִּי אֱלֹהָא עֲלָמָא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ומלת לברוח. מהבנין הקל וטעם כמו מברח שהוא מהבנין הכבד. כמו ירה ויורה ורבים ככה : (אבן עזרא)

לד וְאֶת-הַקְּרָשִׁים צָפָה זָהָב וְאֶת-טַבַּעְתֶּם עָשָׂה זָהָב בְּתִים לְבָרִיחַם וַיִּצָּף אֶת-הַבָּרִיחַם זָהָב:

אונקלוס וְיֵת דְפִיָּא חֲפָא דְהָבָא וְיֵת עֲזָקְתָּהוֹן עַבַּד דְהָבָא אֲתָרָא לְעֲבָרִיא וְחֲפָא יְתָ עֲבָרִיא : (אונקלוס)

יונתן וְיֵת לויחִיָּא חֲפָא דְהָבָא וְיֵת עֲזָקְתָּהוֹן עַבַּד דְהָבָא אֲתָרָא לְנִגְרִין וְחֲפָא יְתָ נִגְרִין דְהָבָא : (תרגום יונתן)

לה וַיַּעַשׂ אֶת-הַפְּרֹכֶת תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב עָשָׂה אֶתָּה כְּרִבִּים:

אונקלוס וְעַבַּד יְתָ פְּרֹכְתָא תְּכֵלָא וְאַרְגָּוֹנָא וְצַבַּע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר עוֹבַד אֶמֶן עַבַּד יְתָה צוֹרֶת כְּרוֹבִין : (אונקלוס)

יונתן וְעַבַּד יְתָ פְּרֹגוֹדָא דְתִיכְלָא וְאַרְגָּוֹנָא וְצַבַּע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר עוֹבַד אוֹמֵן עַבַּד יְתָה כְּרוֹבִין צִוּרִין : (תרגום יונתן)

לו וַיַּעַשׂ לָהּ אַרְבַּעַה עֲמוּדֵי שְׁטִים וַיִּצְפֹּם זָהָב וַיִּיהָם זָהָב וַיִּצַּק לָהֶם אַרְבַּעַה אֲדָנִי-כָסֶף:

אונקלוס וְעַבַּד לָהּ אַרְבַּעַה עֲמוּדֵי שְׁטִין וְחֲפָנוֹן דְהָבָא וְוִיהוֹן דְהָבָא וְאֲתִיֵּד לְהוֹן אַרְבַּעַה סְמִכִין דְכָסֶף : (אונקלוס)

יונתן וְעַבַּד לָהּ אַרְבַּעַה עֲמוּדֵי קִיסֵי שְׁיִטָא וְחֲפָנוֹן דְהָבָא וְוִיהוֹן דְהָבָא וְאֲתִיֵּד לְהוֹן אַרְבַּעַה חוֹמְרִין דְכָסֶף : (תרגום יונתן)

לז וַיַּעַשׂ מִסֹּךְ לְפֶתַח הָאֵהָל תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר מַעֲשֵׂה רִקְמִים:

אונקלוס וְעַבַּד פְּרָסָא לְתַרַע מִשְׁכָּנָא תְּכֵלָא וְאַרְגָּוֹנָא וְצַבַּע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר עוֹבַד צִרָא : (אונקלוס)

יונתן וְעַבַד וַיְלוֹן פָּרִיס לַתֶּרַע מִשְׁכָּנָא דְתַקְלָא וְאַרְגָּוֹנָא וְצָבַע זְהוּרִי וּבּוּץ שְׁזִיר
עוֹבֵד (תרגום) ציור: (יונתן)

למ וְאֶת-עַמּוּדָיו חֲמֹשֶׁה וְאֶת-וַיִּוְיָהֵם וְצִפָּה רִאשִׁיָּהֶם וְחֲשִׁקֵיהֶם זָהָב וְאֲדָנֵיהֶם
חֲמֹשֶׁה נְחֹשֶׁת: (פ)

אונקלוס וְיָת עַמּוּדָוְהִי חֲמֹשָׁא וְיָת וַיִּוְיָהוֹן וְחָפָא רִישִׁיָּהוֹן וְכַבּוּשִׁיָּהוֹן דְּהָבָא
וְסַמְכִיָּהוֹן חֲמֹשָׁא נְחֹשָׁא: [פ] (אונקלוס)

יונתן וְיָת עַמּוּדָוִי חֲמֹשָׁא וְיָת וַיִּוְיָהוֹן וְחָפִי רִישִׁיָּהוֹן וְכַבּוּשִׁיָּהוֹן דְּהָבָא וְחוּמְרִיָּהוֹן
חֲמֹשָׁא דְנְחֹשָׁא: (תרגום) (יונתן)

שמות פרק-לו

א וַיַּעַשׂ בְּצַלְאֵל אֶת-הָאָרֶן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמֹתַיִם וְחָצִי אָרְפוֹ וְאֵמָה וְחָצִי רַחְבּוֹ
וְאֵמָה וְחָצִי: קִמְתּוֹ:

אונקלוס וְעַבַד בְּצַלְאֵל יָת אַרְוֹנָא דְאָעִי שִׁטִּין תַּרְתִּין אֲמִין וּפְלָגָא אַרְפָּה וְאֵמָתָא
וּפְלָגָא פְתִיָּה וְאֵמָתָא וּפְלָגָא רׁוּמִיָּה: (אונקלוס)

יונתן וְעַבַד בְּצַלְאֵל יָת אַרְוֹנָא דְקִיסִי שִׁיטָא תַרְתִּין אֲמִין וּפְלָגָא אוּרְפִיָּה וְאֵמָתָא
וּפְלָגָא פּוּתִיָּה וְאֵמָתָא וּפְלָגָא רׁוּמִיָּה: (תרגום) (יונתן)

כ"י וַיַּעַשׂ בְּצַלְאֵל. לְפִי שְׁנַתָּן נִפְסוּ עַל הַמַּלְאָכָה יוֹתֵר מִשָּׂאֵר חַכְמַיִם, (א) נִקְרְאוּת
עַל שְׁמוֹ: (כ"י)

שפתי חכמים (א) כְּלוּמַר בְּכָל הָעֲנִין כְּתִיב וַיַּעַשׂ וְלֹא כְּתוּב בְּצַלְאֵל כִּמוֹ גְּבִי אַרְוֹן.
לְפִי שְׁאִין זֶהֶם קְדוּשָׁה כ"כ כִּמוֹ הָאֲרוֹן לֹא רוּכָה בְּצַלְאֵל לְהַטְרִיחַ כ"כ בְּעַשְׂיָתָן.
אֲלֹא אֵהְלִיחַב וְשָׂאֵר הַתְּלַמִּידִים שָׁהִיו לוֹ וְהוּא מַרְאָה לָהֶם וְהֵם עוֹשִׂין, אֲבָל הָאֲרוֹן
שָׁהִיָּה זֶו קְדוּשָׁה גְדוּלָה מִשּׁוּם הַכִּי בְּצַלְאֵל עֲלָמוֹ הִיָּה מַטְרִיחַ זֶו וְנָתַן נִפְסוּ עַל
הַמַּלְאָכָה יוֹתֵר וְכו': (שפתי חכמים)

אבן עזרא וַיַּעַשׂ בְּצַלְאֵל. בַּעֲבוּר כְּבוֹד הָאֲרוֹן. גַּם הוּא עָשָׂה כָל כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ. וְהֵנָּה
הַזְכִּיר הַמִּשְׁכָּן וְהָאֵהָל וְהַפְּרָכָת וְהַמִּסְדָּךְ כִּי דֶרֶךְ אֶחָד לָהֶם וְאַחַר כֵּן הַזְכִּיר שְׁמֵן
הַמִּשְׁחָה עִם קְטוֹרֶת הַסַּמִּים. כִּי יֵשׁ בְּשָׁמִים בְּשָׁמֵן הַמִּשְׁחָה גַם בְּקְטוֹרֶת הַסַּמִּים:
(אבן עזרא)

בעל הטורים ויעש בצלאל את הארון. בכולם לא הזכיר בצלאל אלא על הארון לוי שהיה בצלאל יודע סוד הארון והמרכבה שהארון הוא כנגד כסא הכבוד : (בעל הטורים)

דעת זקנים ויעש בצלאל את הארון. הוא היה ראשון לכל כלי המשכן דכתיב פתח דבריך יאיר שהאור נברא בעולם תחלה ולכך הארון שבו התורה נתונה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור נעשה תחלה ואין אתה מוצא שמו של בצלאל על שום כלי מכל כלי המשכן אלא על הארון לפי ששם של בצלאל מורה על שום צל אל וזהו נוטריקון של בצלאל וגם זהו שאמחו"ל שמדעתו היה סדר העשיה אמר לו משה בצל אל היית : **עצי שטים**. לפי שעתידין לחטא בשטים העמיד להם זה לכפר על מעשה שטים : (דעת זקנים)

ב ויצפהו זָהָב טָהוֹר מִבֵּית וּמִחוּץ וַיַּעַשׂ לוֹ זָרָהּ זָהָב סָבִיב:

אונקלוס וְחָפְהִי דְהַב דְּכִי מְגוֹ וּמִבְּרָא וְעָבַד לֵיהּ דִּיר דְדָהָב סְחֹר סְחֹר : (אונקלוס)

יונתן וְחָפְיִיה דְהַב דְּכִי מְגִיו וּמִבְּרָא וְעָבַד לִיה דִּיר דְדָהָב חֲזוֹר חֲזוֹר : (תרגום יונתן)

ג וַיִּצֶק לוֹ אַרְבַּע טַבַּעֲת זָהָב עַל אַרְבַּע פְּעֻמָּתָיו וּשְׁתֵּי טַבַּעֲת עַל-צַלְעוֹ הָאֶחָת וּשְׁתֵּי טַבַּעֲת עַל-צַלְעוֹ הַשְּׁנִיית:

אונקלוס וְאַתִּידָּ לֵיה אַרְבַּע עֲזָקוֹן דְדָהָב עַל אַרְבַּע זְוִנְתָּה וְתַרְתִּין עֲזָקוֹן עַל סְטָרָה חַד וְתַרְתִּין עֲזָקוֹן עַל סְטָרָה תַנְיָתָא : (אונקלוס)

יונתן וְאַתִּידָּ לִיה אַרְבַּע עֲזָקוֹן דְדָהָב עַל אַרְבַּע אֶסְתָּוֹרוֹי וְתַרְתִּין עֲזָקוֹן עַל סְטָרִיה חַד וְתַרְתִּין עֲזָקוֹן עַל סְטָרִיה תַנְיָנָא : (תרגום יונתן)

ד וַיַּעַשׂ בְּדֵי עֲצֵי שִׁטִּים וַיִּצָּר אֹתָם זָהָב:

אונקלוס וְעָבַד אֲרִיחֵי דְאָעִי שִׁטִּין וְחָפָא וְתַהוֹן דְהָבָא : (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד אֲרִיחֵי דְקִיסָא שִׁטָּא וְחָפָא וְתַהוֹן דְהָבָא : (תרגום יונתן)

ה וַיִּבָּא אֶת-הַבָּדִים בְּטַבַּעֲת עַל צַלְעֵת הָאֶרְן לְשֵׁאת אֶת-הָאֶרְן:

אונקלוס וְאָעִיל יְת אֲרִיחִיָּא בְּעֲזָקְתָּא עַל סְטָרִי אַרְוִנָּא לְמָטַל יְת אַרְוִנָּא : (אונקלוס)

יונתן וְאָעִיל יְת אֲרִיחִיָּא בְּעֲזָקְתָּא עַל סְטָרָא דְאַרְוִנָּא לְמִיטַל יְת אַרְוִנָּא : (תרגום יונתן)

אור החיים על צלעות הארון. ג' פעמים נזכר הארון בפרשה זו כנגד ג' ארונות

שעשה בצלאל כאומרם ז"ל (יומא ע"ב:): (אור החיים)

[ו] וַיַּעַשׂ כַּפֶּרֶת זָהָב טְהוֹר אֲמֵתִים וְחֻצֵי אַרְכָּה וְאֵמָה וְחֻצֵי רַחְבָּהּ:

אונקלוס וַעֲבַד כַּפְּרֵתָא דְהַב דְּכִי תִרְתִּין אַמִּין וּפְלָגָא אַרְכָּה וְאַמְתָּא וּפְלָגָא פְּתִיחָה: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד כַּפְּרֵתָא דְדָהָב דְּכִי תִרְתִּין אַמִּין וּפְלָגָא אֲוִרְכָּא וְאַמְתָּא וּפְלָגָא פּוֹתָא בְּרַם סוּמְכָא הֵוֶת פּוֹשְׁכָּא: (תרגום יונתן)

[ז] וַיַּעַשׂ שְׁנֵי כְרָבִים זָהָב מִקִּשָּׁה עֲשָׂה אֹתָם מִשְׁנֵי קִצּוֹת הַכַּפֶּרֶת:

אונקלוס וַעֲבַד תְּרִין כְּרוּבִין דְדָהָב נְגִיד עֲבַד יְתַהוֹן מִתְרִין סְטְרִי כַּפְּרֵתָא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד תְּרִין כְּרוּבִין דְדָהָב דְּכִי נְגִיד עֲבַד יְתַהוֹן מִתְרִין סְטְרִי כַּפְּרֵתָא: (תרגום יונתן)

[ח] כְּרוּב-אֶחָד מִקְצֵה מִזֶּה וְכְרוּב-אֶחָד מִקְצֵה מִזֶּה מִן-הַכַּפֶּרֶת עֲשָׂה אֶת-הַכְּרָבִים מִשְׁנֵי (קִצּוֹתוֹ) קִצּוֹתָיו:

אונקלוס כְּרוּבָא חַד מְסִטְרָא מְכָא וְכְרוּבָא חַד מְסִטְרָא מְכָא מִן כַּפְּרֵתָא עֲבַד יְתַ כְּרוּבָא מִתְרִין סְטְרוּחֵי: (אונקלוס)

יונתן כְּרוּבָא חַד מְסִטְרָא מְכָא וְכְרוּבָא חַד מְסִטְרָא מְכָא נְגִידִין וְאַדִּיקִין הוֹון כְּרוּבָא וְלֹא מִתְפָּרְשִׁין מִן כַּפְּרֵתָא אָרוּם בְּחוּכְמַת רוּחַ נְבוּאָה עֲבַד יְתַ כְּרוּבָא מִתְרִין סְטְרוּי: (תרגום יונתן)

בעל הטורים במראות. ד' במסו' במראות הצובאות. ויאמר אלהים. לישראל במראות. במראות אלהים. תרי ביחזקאל. שאלו הנשים סרו מתאות העולם ונתנו מראותיהן לנדבת המשכן ונחה עליהם רוח אלהים: **הצובאות.** ב'. במראות הצובאות אשר ישכבון את הנשים הצובאות גבי בני עלי כמו התם ישכבון הנשים הצובאות גם בכאן ע"י המראות היו שוכבין הנשים כדאיתא במדרש שהיו מתקשטות במראות ומשדלות לבעליהן ונזקקין להם: (בעל הטורים)

אור החיים משני קצותיו. אולי שיכוין לומר שלא עשה הכפורת שוה והיה מכה בקורנס בכל רוחב הכפורת וכו' אלא בשעת ההתכה התיך במקום רחב כשיעור הכפורת ובב' קצותיו הרבה זהב שיעור שיספיק לכרובים ובזה ידוייק אומרו **משני קצותיו:** (אור החיים)

[ט] וַיְהִי הַכְּרָבִים פְּרָשֵׁי כְנָפִים לְמַעַלָּה סְכָכִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל-הַכַּפֶּרֶת וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל-אָחִיו אֶל-הַכַּפֶּרֶת הָיוּ פְּנֵי הַכְּרָבִים: (פ)

אונקלוס והוון כְּרוּבֵיָא פְּרִיסוֹן גְּדַפְיָהוֹן לְעֵלָא נְטְלִין בְּגַדְפִיָהוֹן עַל כְּפָרְתָא וְאַפִּיָהוֹן חַד לְקַבֵּל חַד לְקַבֵּל כְּפָרְתָא הוּוּ אַפִּי כְּרוּבֵיָא: [פ] (אונקלוס)

יונתן והוון כְּרוּבֵיָא פְּרִיסוֹן גְּדַפְיָהוֹן בְּהַדִּי רִישִׁיָהוֹן לְעֵילָא מְטַלְלִין בְּגַדְפִיָהוֹן עַל כְּפָרְתָא וְאַפִּיָהוֹן חַד לְקַבֵּל חַד כָּל קַבִּיל כְּפּוּרְתָא הוּוּ אַנְפִּי כְּרוּבֵיָא: (תרגום יונתן)

[י] וַיַּעַשׂ אֶת-הַשְּׁלֶחַן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמֹתַיִם אַרְכּוֹ וְאַמָּה רַחְבּוֹ וְאַמָּה וַחֲצֵי קֹמְתוֹ:

אונקלוס וַעֲבַד יֵת פְּתוֹרָא דְאַעִי שְׁטִין תְּרִתִּין אַמִּין אַרְבֵּה וְאַמְתָּא פְּתִיָה וְאַמְתָּא וּפְלָגָא רומיה: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יֵת פְּתוֹרָא דְקִיסִי שִׁטָּא תְּרִתִּין אַמִּין אוּרְפִיָה וְאַמְתָּא פּוּתִיָה וְאַמְתָּא וּפְלָגָא רומיה: (תרגום יונתן)

[יא] וַיִּצַף וַיִּצַף אֶתוֹ זָהָב טְהוֹר וַיַּעַשׂ לוֹ זָר זָהָב סָבִיב:

אונקלוס וַחֲפָא יֵתִיה דְּהַב דְּכִי וַעֲבַד לֵיה דִּיר דְּדָהָב סְחֹר סְחֹר: (אונקלוס)

יונתן וַחֲפָא יֵתִיָה דְּהַב דְּכִי וַעֲבַד לִיָה דִּיר דְּדָהָב חֲזוֹר חֲזוֹר: (תרגום יונתן)

[יב] וַיַּעַשׂ לוֹ מִסְגֶּרֶת טַפַּח סָבִיב וַיַּעַשׂ זָר-זָהָב לְמִסְגֶּרֶתוֹ סָבִיב:

אונקלוס וַעֲבַד לֵיה גְּדַנְפָא רומיה פּוּשְׁכָא סְחֹר סְחֹר וַעֲבַד דִּיר דְּדָהָב לְגְּדַנְפָה סְחֹר סְחֹר: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד לִיָה גְּפוּף רומיה פּוּשְׁכָא חֲזוֹר חֲזוֹר וַעֲבַד דִּיר דְּדָהָב לְגַפּוּפִיָה חֲזוֹר חֲזוֹר: (תרגום יונתן)

[יג] וַיִּצַק לוֹ אַרְבַּע טַבְּעֹת זָהָב וַיִּתֵּן אֶת-הַטַּבְּעֹת עַל אַרְבַּע הַפְּאֹת אֲשֶׁר לְאַרְבַּע רַגְלָיו:

אונקלוס וְאַתִּידָּ לֵיה אַרְבַּע עֲזָקוֹן דְּדָהָב וַיֵּהָב יֵת עֲזָקְתָא עַל אַרְבַּע זְוִיָתָא דִּי לְאַרְבַּע רַגְלוֹהִי: (אונקלוס)

יונתן וְאַתִּידָּ לִיָה אַרְבַּע עֲזָקוֹן דְּדָהָב וַיֵּהָב יֵת עֲזָקְתָא עַל אַרְבַּע זְוִיָתָא דְלְאַרְבַּע רַגְלוֹי: (תרגום יונתן)

[יד] לַעֲמֹת הַמִּסְגֶּרֶת הָיוּ הַטַּבְּעֹת בְּתֵימִם לְבַדִּים לְשֹׂאת אֶת-הַשְּׁלֶחַן:

אונקלוס לְקַבֵּל גְּדַנְפָא הוּוּ עֲזָקְתָא אֲתָרָא לְאַרְיָחָא לְמַטֵּל יֵת פְּתוֹרָא: (אונקלוס)

יונתן כָּל קָבִיל גִּפּוֹף הַנּוֹאָה עֲזָקְתָּ אֶתְרָא לְאַרְיִחְתָּא לְמִיטַל יַת פְּתוּרָא : (תרגום יונתן)

[טו] וַיַּעַשׂ אֶת-הַבָּדִים עֲצֵי שֹׁטִים וַיִּצַּף אֹתָם זָהָב לְשֵׂאת אֶת-הַשְּׁלֶחָן:

אונקלוס וַעֲבַד יַת אַרְיִחְתָּא דְאַעֵי שֹׁטִין וַחֲפָא יַתְהוֹן דְּהָבָא לְמִטַּל יַת פְּתוּרָא : (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יַת אַרְיִחְתָּא דְקִיסֵי שֵׁיטָא וַחֲפָא יַתְהוֹן דְּהָבָא לְמִיטַל יַת פְּתוּרָא : (תרגום יונתן)

[טז] וַיַּעַשׂ אֶת-הַכְּלִים | אֲשֶׁר עַל-הַשְּׁלֶחָן אֶת-קַעֲרֹתָיו וְאֶת-מְנַקְיָתָיו וְאֶת-הַקְּשׁוֹת אֲשֶׁר יִסַּף בָּהֶן זָהָב טְהוֹר: (פ)

אונקלוס וַעֲבַד יַת מְנַיָּא דִּי עַל פְּתוּרָא יַת מְגִיסוּחֵי וְיַת בְּזִיכּוּחֵי וְיַת מְכִילְתֵּיהּ וְיַת קְשׁוֹתָא דִּי יַתְנַסֵּף בָּהוֹן דְּהָב דְּכִי: [פ] (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יַת מְנַיָּא דְעַל פְּתוּרָא יַת פְּיִלּוּוֹתֵיהּ וְיַת בְּזִיכּוּי וְיַת מְכִילְתֵּיהּ וְיַת קְסוֹתָא דְמַחְפִּיין בָּהוֹן דְּדָהָב דְּכִי: (תרגום יונתן)

[יז] וַיַּעַשׂ אֶת-הַמְּנֹרָה זָהָב טְהוֹר מְקֻשָּׁה עֲשֵׂה אֶת-הַמְּנֹרָה יִרְכָה וְקָנָה גְבִיעֵיהּ כַּפְתֹּרֶיהּ וּפְרָחֶיהּ מְמֹנָה הַיּוֹ:

אונקלוס וַעֲבַד יַת מְנַרְתָּא דְהָב דְּכִי נְגִיד עֲבַד יַת מְנַרְתָּא שִׂידָה וְקָנָה פְּלִידָהָא חִזוּרְתָּא וְשׁוֹשְׁנָהָא מְנָה הוּוֹ: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יַת מְנַרְתָּא דְדָהָב דְּכִי נְגִיד עֲבַד יַת מְנַרְתָּא בְּסִיס דִּידָה וְקָנָהָא פְּלִידָהָא חִזוּרְתָּא וְשׁוֹשְׁנָהָא מִינָה הוּוֹן: (תרגום יונתן)

אור החיים ויעש את המנורה וגו'. תמצא בכל המעשה שידייק לשון המעשה כלשון המצוה וצריך לדעת למה שינה במנורה שבמצוה אמר **מנורת זהב** וכאן אמר **את המנורה**. ואולי כי לפי מה שאמרו ז"ל בהקומץ רבה (מנחות כ"ח:): כי המנורה באה גם מהמתכות דכתיב תעשה לרבות, לזה אמר ה' **מנורת זהב** לומר כי מה שהתיר בריבוי **תעשה** אינו אלא לדורות אבל במשכן מעכב להיות זהב, ולזה הסמך **מנורת זהב** בלא הפסקה לומר שאין מעשיך במנורה אלא של זהב. או על זה הדרך מנורת זהב ולא מנורת שאר מתכות הגם שהכשרתים לך, ודקדוק זה אין שייכות להודיע במעשה אלא הודיע שקיים מצות ה' ועשאה זהב והבן: (אור החיים)

[יח] וְשִׁשָּׁה קָנִים יִצְאִים מִצְדֵּיהּ שְׁלִשָּׁה | קָנֵי מְנֹרָה מִצְדֵּהּ הָאֶחָד וְשְׁלִשָּׁה קָנֵי מְנֹרָה מִצְדֵּהּ הַשֵּׁנִי:

אונקלוס וּשְׁתָּא קִנְיֹן נִפְקִין מִסְטְרָהָא תְּלָתָא קִנְיֹ מְנַרְתָּא מִסְטְרָה חַד וּתְלָתָא קִנְיֹ
מְנַרְתָּא מִסְטְרָה תְּנַנְנָא : (אונקלוס)

יונתן וּשְׁתָּא קִנְיֹן נִפְקִין מִסְטְרָהָא תְּלָתָא קִנְיֹ מְנַרְתָּא מִסְטְרָא חַד וּתְלָתָא קִנְיֹ
מְנַרְתָּא מִסְטְרָא תְּנַנְנָא : (תרגום יונתן)

[יט] שְׁלֹשָׁה גְבַעִים מְשַׁקְדִים בְּקִנְיָהּ הָאֶחָד כְּפִתְרָ וּפְרָח וּשְׁלֹשָׁה גְבַעִים
מְשַׁקְדִים בְּקִנְיָהּ אֶחָד כְּפִתְרָ וּפְרָח כֵּן לְשֵׁשֶׁת הַקְּנִיִּים הַיְצְאִים מִן-הַמְּנִרָה:

אונקלוס תְּלָתָא כְּלִידִין מְצִירִין בְּקִנְיָא חַד חִזּוּר וְשׁוּשׂוֹן וּתְלָתָא כְּלִידִין מְצִירִין
בְּקִנְיָא חַד חִזּוּר וְשׁוּשׂוֹן כֵּן לְשְׁתָּא קִנְיֹ דְנִפְקִין מִן מְנַרְתָּא : (אונקלוס)

יונתן תְּלָתָא כְּלִידִין מְשַׁקְעִין בְּצִיּוּרֵיהֶן בְּקִנְיָא חַד חִזּוּר וְשׁוּשׂוֹן וּתְלָתָא כְּלִידִין
מְשַׁקְעִין בְּצִיּוּרֵיהֶן בְּקִנְיָא חַד חִזּוּר וְשׁוּשׂוֹן הַיְכִידִין לְשְׁתָּא קִנְיֹ דְנִפְקִין מִן מְנַרְתָּא :
(תרגום יונתן)

[כ] וּבַמְנִרָה אַרְבַּעַה גְבַעִים מְשַׁקְדִים כְּפִתְרִיה וּפְרָחִיה:

אונקלוס וּבַמְנַרְתָּא אַרְבַּעַה כְּלִידִין מְצִירִין חִזּוּרָהָא וְשׁוּשְׁנָהָא : (אונקלוס)

יונתן וּבַמְנַרְתָּא אַרְבַּעַה כְּלִידִין מְשַׁקְעִין בְּצִיּוּרֵיהֶן חִזּוּרָהָא וְשׁוּשְׁנָהָא : (תרגום יונתן)

[כא] וּכְפִתְרָ תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִיִּים מְמַנָּה וּכְפִתְרָ תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִיִּים מְמַנָּה וּכְפִתְרָ
תַּחַת-שְׁנֵי הַקְּנִיִּים מְמַנָּה לְשֵׁשֶׁת הַקְּנִיִּים הַיְצְאִים מְמַנָּה:

אונקלוס וְחִזּוּר תַּחֲוֹת תְּרִין קִנְיֹן מְנַה וְחִזּוּר תַּחֲוֹת תְּרִין קִנְיֹן מְנַה וְחִזּוּר תַּחֲוֹת
תְּרִין קִנְיֹן מְנַה לְשְׁתָּא קִנְיֹ דְנִפְקִין מְנַה : (אונקלוס)

יונתן וְחִזּוּר תַּחֲוֹת תְּרִין קִנְיֹן דְמִינָה וְחִזּוּר תַּחֲוֹת תְּרִין קִנְיֹן דְמִינָה וְחִזּוּר תַּחֲוֹת
תְּרִין קִנְיֹן דְמִינָה לְשְׁתָּא קִנְיֹ דְנִפְקִין מִינָה : (תרגום יונתן)

[כב] כְּפִתְרֵיהֶם וּקְנִיתֶם מְמַנָּה הִיוּ כְּלָהּ מִקְשָׁה אַחַת זָהָב טְהוֹר:

אונקלוס חִזּוּרֵיהוֹן וּקְנִיָהוֹן מְנַה הוּוּ כְּלָהּ נְגִידָא חֲדָא דְהַב דְּכִי : (אונקלוס)

יונתן חִזּוּרֵיהוֹן וּקְנִיָהוֹן מִינָה הוּוּ כּוּלָּהּ נְגִידָא חֲדָא דְדְהַב דְּכִי : (תרגום יונתן)

[כג] וַיַּעַשׂ אֶת-גִּרְתֵּיהָ שְׁבַעַה וּמִלְקָחֶיהָ וּמִחֲתָתֶיהָ זָהָב טְהוֹר:

אונקלוס וַעֲבַד יָת בּוֹצִינְהָא שְׁבַעַה וְצַבִּיתָהָא וּמִחֲתִיתָהָא דְהַב דְּכִי : (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד ית בּוֹצִינְהָא שְׁבַעַא וּמְלֻקְטִינְהָא וּמְחַתְיִנְהָא דְדָהָב דְכִי : (תרגום יונתן)

[כד] כְּכָר זָהָב טְהוֹר עָשָׂה אֶתְּהּ וְאֶת כָּל-כְּלִיָּהּ: (פ)

אונקלוס כְּכָרָא דְהָב דְכִי עָבַד יְתָהּ וְיֵת כָּל מְנַהָא: [פ] (אונקלוס)

יונתן קִנְטִינָר דְדָהָב דְכִי עָבַד יְתָהּ וְיֵת כָּל מְנַהָא: (תרגום יונתן)

[כה] וַיַּעַשׂ אֶת-מִזְבַּח הַקְטֹרֶת עֲצֵי שִׁטִּים אִמָּה אַרְכֹּוֹ וְאִמָּה רַחְבּוֹ רְבֹועַ וְאִמָּתֵיִם קָמְתוֹ מִמֶּנּוּ הָיוּ קִרְנֵתָיו:

אונקלוס וְעָבַד ית מִדְבַּחָא דְקִטְרֵת בּוֹסְמִיָא דְאָעִי שִׁטִּין אִמָּתָא אַרְכָּהּ וְאִמָּתָא פְתִיָּה מְרַבַּע וְתִרְתִּין אִמִּין רַחְמִיָּה מִנָּה הָווּ קִרְנֵהִי: (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד ית מִדְבַּחָא דְקִטְרֵת בּוֹסְמִיָא מִן קִיסִי שִׁיטָא אִמָּתָא אֹרְכִיָּהּ וְאִמָּתָא פּוֹתְיָיָהּ מְרַבַּע וְתִרְתִּין אִמִּין רַחְמִיָּה מִינִיָּה הָווּן קִרְנֵי זְקִיפִין: (תרגום יונתן)

אור החיים וַיַּעַשׂ אֶת מִזְבַּח הַקְטֹרֶת. זה הוא מקום זכרונו כי פנימי מהאמור אחריו, ומה שצוה ה' עליו מאוחר מהכל כתבתי בפי' תרומה בפסוק וכן תעשו (כ"ה)

חֶסֶלֶת פֶּרֶשֶׁת וַיִּקְהַל אֹר (החיים)

[כז] וַיִּצַף אֹתוֹ זָהָב טְהוֹר אֶת-גָּגוֹ וְאֶת-קִירְתֵּי סָבִיב וְאֶת-קִרְנֵתָיו וַיַּעַשׂ לוֹ זָר סָבִיב:

אונקלוס וַחֲפָא יְתָהּ דְהָב דְכִי ית אַגְרָה וְיֵת פְּתִלוֹהִי סְחוֹר סְחוֹר וְיֵת קִרְנֵהִי וְעָבַד לָהּ דִּיר דְדָהָב סְחוֹר סְחוֹר: (אונקלוס)

יונתן וַחֲפָא יְתִיָּה דְהָב דְכִי ית אִיגְרִיָּה וְיֵת פּוֹתְלוֹי חִזּוֹר חִזּוֹר וְיֵת קִרְנֵי וְעָבַד לִיָּהּ דִּיר דְדָהָב חִזּוֹר חִזּוֹר: (תרגום יונתן)

[כח] וּשְׁתֵּי טַבְעֹת זָהָב עָשָׂה-לוֹ | מִתַּחַת לְזָרוֹ עַל שְׁתֵּי צַלְעֹתָיו עַל שְׁנֵי צַדָּיו לְבָתִּים לְבָדִים לְשֹׂאת אֹתוֹ בָּהֶם:

אונקלוס וְתִרְתִּין עֲזָקוֹ דְדָהָב עָבַד לָהּ מְלָרַע לְדִירָה עַל תִּרְתִּין זִוְיָתָהּ עַל תִּרְיִן סְטְרוֹהִי לְאֶתְרָא לְאֶרִיחָא לְמַטְל יְתָהּ בְּהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְתִרְתִּין עֲזָקוֹ דְדָהָב עָבַד לִיָּהּ מְלָרַע לְדִירָה עַל תִּרְיִן זִוְיָתִיָּהּ עַל תִּרְיִן סִיטְרוֹי לְאֶתְרָא לְאֶרִיחָא לְמִיטוֹל יְתָהּ בְּהוֹן: (תרגום יונתן)

[כח] וַיַּעַשׂ אֶת-הַבָּדִים עֲצֵי שִׁטִּים וַיִּצַף אֹתָם זָהָב:

אונקלוס וַעֲבַד יְת אַרְיִחְנָא דְאָעִי שְׁטִין וַחֲפָא יְתֵהוּן דְהָבָא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יְת אַרְיִחְנָא דְקִיסִי שְׁיִטָא וַחֲפָא יְתֵהוּן דְהָבָא: (תרגום יונתן)

[כט] וַיַּעַשׂ אֶת-שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה לְקֹדֶשׁ וְאֶת-קְטֹרֶת הַסַּמִּים טְהוֹר מַעֲשֵׂה רִקְחִים: **(ס)**

אונקלוס וַעֲבַד יְת מִשְׁחָא דְרְבוּתָא קוּדְשָׁא וְיְת קְטֹרֶת בּוּסְמָנָא דְכִי עוֹבֵד בּוּסְמָנוּ: **[ס]**
(אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יְת מִשְׁחָא דְרְבוּתָא קוּדְשָׁא וְיְת קְטוֹרֶת בּוּסְמָנָא דְכִי עוֹבֵד בּוּסְמָנוּ: (תרגום יונתן)

הרמב"ן ויעש את שמן המשחה קדש ואת קטרת הסמים טהור. לא פירש באלו כאשר פירש באחרים, שעל דרך השאר ראוי שיאמר ויקח בשמים ראש מר דרור וגוי ויעש אותו שמן משחת קדש, ויקח סמים נטף ושחלת וגוי, ויעש אותה קטרת רקח מרקחת מעשה רוקח. והטעם, כי בעבור שלא נאמרה בהם הצואה בתשלום המעשה כאשר פירשתי שם (לעיל ל כה, לד), ובקטרת לא הזכיר גם כל הסמים, וסמך עליהם במה שאמר מעשה רוקח, לא הזכיר במעשה כלום, אבל אמר שעשוהו על דעת הרקחים. וזה טעם **קדש טהור מעשה רוקח**: (הרמב"ן)

ספורנו ויעש את שמן המשחה קדש. בכונת היותו בלתי נפסד, כאמרו קדש יהיה זה לי לדורותיכם: ואת קטרת הסמים טהור. בבשמים מנוקים מפסולת, כאמרו ממולח טהור: (ספורנו)

שמות פרק-לח

[א] וַיַּעַשׂ אֶת-מִזְבֵּחַ הָעֹלָה עֲצֵי שִׁטִּים חֲמֵשׁ אַמּוֹת אַרְפּוֹ וְחֲמֵשׁ-אַמּוֹת רָחְבוֹ רְבוּעַ וְשִׁלְשׁ אַמּוֹת קִמְתּוֹ:

אונקלוס וַעֲבַד יְת מִדְבָּחָא דְעֹלְתָא דְאָעִי שְׁטִין חֲמֵשׁ אַמִּין אַרְפָּה וְחֲמֵשׁ אַמִּין פְּתִיָּה מְרַבַּע וְתִלְתָּא וְתִלְתָּא אַמִּין רֹמְיָה: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יְת מִדְבָּחָא דְעֹלְתָא דְקִיסִי שְׁיִטָא חֲמֵשׁ אַמִּין אוּרְפִיָּה וְחֲמֵשׁ אַמִּין פְּתִיָּה מְרַבַּע וְתִלְתָּא אַמִּין רֹמְיָה: (תרגום יונתן)

[ב] וַיַּעַשׂ קַרְנָתָיו עַל אַרְבַּע פְּנֵתָיו מִמְנוּ הָיוּ קַרְנֹתָיו וַיִּצַּף אֹתוֹ נְחֹשֶׁת:

אונקלוס וַעֲבַד קַרְנֹהֵי עַל אַרְבַּע זְוִיָּתָה מִנֵּה הוּוּ קַרְנֹהֵי וְחָפָא יָתָה נְחָשָׂא:
(אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד קַרְנוֹי עַל אַרְבַּע זְוִיָּתֵיה מִנֵּיה הוּוָּאָה קַרְנוֹי זְקִיפִין לְעִיל וְחָפָא יָתֵיה נְחָשָׂא:
(תרגום יונתן)

[ג] וַיַּעַשׂ אֶת-כָּל-כְּלֵי הַמִּזְבֵּחַ אֶת-הַסִּילֹת וְאֶת-הַיַּעֲוִים וְאֶת-הַמְזַרְקֹת אֶת-הַמְזַלְגֹת וְאֶת-הַמַּחְתָּת כָּל-כְּלֵי עֲשֵׂה נְחֹשֶׁת:

אונקלוס וַעֲבַד יָת כָּל מְנֵי מִדְּבַחָא יָת פְּסַכְתְּרוּתָא וְיָת מְגֵרוּפִיתָא וְיָת מְזַרְקָתָא יָת צְנוּרִיתָא וְיָת מַחְתִּיתָא כָּל מְנוֹהֵי עֲבַד נְחָשָׂא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יָת כָּל מְנֵי מִדְּבַחָא יָת דְּוִדְוִתָּא וְיָת מְגֵרוּפִיתָא וְיָת מְזַרְקָא וְיָת מְשִׁילִיתָא וְיָת מַחְתִּיתָא לְכָל מְנוֹי עֲבַד נְחָשָׂא: (תרגום יונתן)

[ד] וַיַּעַשׂ לַמִּזְבֵּחַ מִכָּבֵד מַעֲשֵׂה רָשֶׁת נְחֹשֶׁת תַּחַת כַּרְכָּבוֹ מִלְמַטָּה עַד-חֻצִּי:

אונקלוס וַעֲבַד לְמִדְּבַחָא סְרָדָא עוֹבַד מְצַדְתָּא דְנְחָשָׂא תַּחֲוֹת סוּבְבָה מְלָרַע עַד פְּלָגָה:
(אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד לְמִדְּבַחָא קִנְקַל עוֹבַד מְצַרְתָּא דְנְחָשָׂא תַּחֲוֹת סוּבְבִיה מְלָרַע עַד פְּלָגִיה מְטוֹל לְקַבְלָא גוּמְרָא וְגוּמְרָא דְנִפְלִין מִן מִדְּבַחָא: (תרגום יונתן)

[ה] וַיִּצֹק אַרְבַּע טַבְעֹת בְּאַרְבַּע הַקְּצוֹת לְמִכְבַּר הַנְּחֹשֶׁת בְּתֵימִים לְבַדִּים:

אונקלוס וְאַתִּידָּ אַרְבַּע עֲזָקָתָא בְּאַרְבַּע סְטֵרְתָא לְסְרָדָא דְנְחָשָׂא אֲתָרָא לְאַרְיַחָא:
(אונקלוס)

יונתן וְאַתִּידָּ אַרְבַּע עֲזָקוֹ בְּאַרְבַּע זְוִיָּתֵיה לְקִנְקַל דְנְחָשָׂא אֲתָרָא לְאַרְיַחָא: (תרגום יונתן)

[ו] וַיַּעַשׂ אֶת-הַבַּדִּים עֲצֵי שֹׁטִים וַיִּצַּף אֹתָם נְחֹשֶׁת:

אונקלוס וַעֲבַד יָת אַרְיַחָא דְאַעֵי שֹׁטִין וְחָפָא יָתְהוֹן נְחָשָׂא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יָת אַרְיַחָא דְקִיסֵי שִׁטָּא וְחָפָא יָתְהוֹן נְחָשָׂא: (תרגום יונתן)

[ז] וַיָּבֵא אֶת-הַבַּדִּים בְּטַבְעֹת עַל צִלְעֹת הַמִּזְבֵּחַ לְשֵׂאת אֹתוֹ בְּהֵם נְבוּבִים לְחַת

אונקלוס וְאָעִיל יֵת אַרְיַחְאָ בְּעִזְקַתָּא עַל סְטְרֵי מְדַבְּחָא לְמַטְל יְתִיה בְּהוֹן חֲלִיל לוחין עבד יתה: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְהִנְעַל יֵת אַרְיַחְאָ בְּעִזְקַתָּא עַל סְטְרֵי מְדַבְּחָא לְמַטְל יְתִיה בְּהוֹן חֲלִיל לוחין מלי עפרא עבד יתיה: (תרגום יונתן)

רש"י נבוצ לוחות. נבוצ הוא חלול, וכן ועביו ארבע אנצעות נבוצ (ירמיה נב, כא.): נבוצ לוחות. הלוחות של עמי שטים לכל רוח, והחלל באמצע: (רש"י)

חז"ל וַיַּעַשׂ אֶת הַכִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְאֶת כַּנּוֹ נְחֹשֶׁת בְּמִרְאֵת הַצַּבָּאוֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פָתַח אהל מועד: (ס)

אונקלוס וְעַבְד יֵת כִּיּוֹרָא נְחֹשָׁא וְיֵת בְּסִיסָה נְחֹשָׁא בְּמַחְזָן נְשִׂיא דְאֲתָן לְצִלָּהּ בְּתַרַע מִשְׁכָּן זְמָנָא: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְעַבְד יֵת כִּיּוֹרָא דְנְחֹשָׁא וְיֵת בְּסִיסָה דְנְחֹשָׁא מִן אֶסְפִּיקְלִירֵי נְחֹשָׁא נְשִׂיא צְנִיעוּתָא וּבְעִידוֹן דְאֲתוֹן לְצִלָּהּ בְּתַרַע מִשְׁכָּן זְמָנָא הַוְאֹן קְיִימִין עַל קְרִיבֹן אֲדַמּוּתָהוֹן וּמִשְׁבַּחַן וּמוֹדוֹן וְתִיבִין לְגוּבְרִיהוֹן וְיִלְדוֹן בְּנִין צְדִיקִין בְּזִמּוֹ דְמַדְכּוֹ מִן סוֹאָבוֹת דְמַהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י במראות הנוצאות. בנות ישראל היו בידן מראות, שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן, והיה מואס משה בהן, מפני שעשויים ליצר (ב) הרע, אמר לו הקב"ה קבל, כי אלו חזיצין עלי מן הכל, שעל ידיהם העמידו הנשים לבאות רבות (ג) במאריס, כשהיו בעליהם יגיעים בעבודה פרך, היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשחה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות, וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה, (ד) ומשדלתו בדברים, לומר אני נאה ממך, ומתוך כך מביאות לבעליהם לידי תאוה, ונזקקות להם, ומתעצרות ויולדות שם, שנאמר תחת התפוח עוררתיך (שיר השירים ח, ה), וזה שנאמר במראות הנוצאות, ונעשה הכיור מהם, שהוא לשום שלום בין איש לאשתו, להשקות ממים שבתוכו למי שקנא לה בעלה (ו) ונסתרה, ותדע לך שהן מראות ממש, שהרי נאמר ונחשת התנופה שבעים ככר וגו' ויעש זה וגו', וכיור וכנו לא הוזכרו שם, למדת, שלא היה נחשת של כיור מנחשת התנופה, כך דרש רבי תנחומא (פקודי ט, ו) וכן תרגם אונקלוס במחזין נשיא, (ו) והוא תרגום של מראות, מירוא"ש בלע"ז (שפייעגעל), וכן מצינו בישעיה (ג, כג), והגליונים, מתרגמינן ומחזיתא: אשר לבאו. להביא (ז) נדבתן: (רש"י)

שפתי חכמים (ב) וא"ת והא כומז שהוא דפוס של בית הרחם שהוא מאוס ביותר

למה לא היה משה מואס בו. ויש לומר דגבי כומוז שהביאו גם חו ונוס וטבעת
זהדי כומוז ואחר כך התיכן ביחד צאש היה הכומוז צטל ביניהם אצל הכא לא
הביאו שום נחושת יותר אלא מראות הצובאות והיו יכולין לראות שם צמראיהן
לכך לא היה רוצה לקבלן ועוד יש לומר דכומוז היה כדי לצטל היצר הרע כלומר
כדי למנוע שלא יוכל לצא לידי זימה אצל על ידי המראות צאים לידי זימה משום
הכי היה מואס בהן אמר לו הקב"ה קבל ר"ל תקבלם: (ג) כלומר הצובאות לשון
צבאות וכן משמע הפוסק צאותן מראות אשר צאו מהן צבאות רבות: (ד) פיתוי
דצרים דתרגום כי יפתה ארי יקבל: (ה) כלומר מי שמקנא לאשתו צודקה צאותן
מיס המאריים כדכתיב צפרקת נשא: (ו) כלומר אונקלוס תרגם נמי שמראות הן
מראות שרואות בהן כשהן מתקשטין וכן תרגם על הגליונים מחזייתא והגליונים
צודאי הם מראות שמתקשטין בהם הנשים: (ז) כלומר צבאו לשון צא שמתקבלין
יחד ולמה קבלו יחד ומפרש שקבלו להביא נדבתן אל פתח אהל מועד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ובי"ת במראות. תחת מ"ם כי נכון הוא בלשון הקדש כמו והנותר בבשר
ובלחם. וככה בלשון ישמעאל. וטעם הצובאות. כי משפט כל הנשים להתיפות
לראות פניהם בכל בקר במראות נחשת או זכוכית לתקן הפאדות שעל ראשיהם.
הם הנזכרים בספר ישעיה כי מנהג ישראל היה כמנהג ישמעאל עד היום. והנה
היו בישראל נשים עובדות השם שסרו מתאות זה העולם ונתנו מראותיהן נדבה
כי אין להם צורך עוד להתיפות. רק באות יום יום אל פתח אהל מועד להתפלל
ולשמוע דברי המצות. וזהו אשר צבאו פתח אהל מועד. כי היו רבות. ולא הזכיר
הכתוב מדת הכיור כאשר הזכיר מדת הכיורים שעשה שלמה. רק נעשה בכל
המראות שהביאו. והכן שהוא המכונה לעולם הוא כמדת הכיור וכן המשפט.
ובעבור שפתח אהל מועד למזרח כמו הפנים על כן קרא לפאת ים ירכי וקרא
הקרובים אל הפתח כתפיים ככתפות איש:

חסלת פרשת ויקהל תנה עוז אב המון לשם והודה: בהגיעך לראש אלה פקודי:
(אבן עזרא)

הרמב"ן במראות הצובאות. בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן
מתקשטות ואף אותן לא עכבו, והיה משה מואס בהן מפני שעשוין ליצר הרע,
אמר לו הקב"ה אלו חביבין מן הכל שעל ידיהן העמידו הנשים צבאות רבות
במצרים וכו', ונעשה הכיור מהם שהוא לשום שלום בין איש לאשתו להשקות
מן המים שבו לאשה שקנא לה בעלה ונסתרה. לשון רש"י:

והטעם במדרש הזה (תנחומא פקודי י), שבכל מלאכת המשכן קבלו התכשיטין
מן הנשים, כדכתיב (לעיל לה כב) ויבואו האנשים על הנשים, והביאו חו ונוס
וטבעת וכומז, והכומוז כפי מדרשו (במסכת שבת סד). יותר נמאס, אבל שם
נתערבה כל הנדבה, אבל שיעשו כלי מיוחד מן התכשיט העשוי ליצר הרע לא היה
משה בוחר בכך עד שנאמר לו כן מפי הגבורה:

ולא ידעתי איך יתפרש לפי זה אשר צבאו פתח אהל מועד. ואולי יאמר שהביאו
הנשים הנדבה ההיא אל אהל משה שקראו אהל מועד, והוא עצמו קבל מהן על
פי הדבור, כי אהל המשכן לא נעשה עדיין:

ואונקלוס תרגם דאתיאן לצלאה לתרע משכן זימנא, נוטים דבריו לדברי ר"א שאמר שהיו הנשים האלה עובדות ה', וסרו מתאות זה העולם, ונתנו מראותיהן נדבה, ובאות בכל יום ויום אל פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע דברי המצות:

ויתכן עוד שנאמר בדרך הפשט שעשה הכיור וכנו ממראות הנשים אשר באו מהן צבא גדול ונאספו אל פתח אהל מועד לתת מראותיהן בנדבת לבן, והיה נחשת המראות נחשת קלל ממורט ויפה מאד, ועל כן ייחד אותן מתחלה לכלי הזה, והנשים בראותן כן נאספות ובאות צבאות לתת כולן מראותיהן להעשות בהן כל הכיור וכנו. וגם נכון הוא שיתכוננו בכך מתחלה מפני ענין הסוטה, והן קבלו כן עליהם בשמחה והתנדבו לתת בו כל מראותיהן: (הרמב"ן)

ספורנו **במראות הצובאות**. שלא היה בכלל נחשת התנופה, כמו שמבואר בפרשת פקודי, באמרו ויעש בה וגוי ולא הזכיר כיור וכנו בכלל הנעשים ממנה: **אשר צבאו פתח אהל מועד**. לשמוע דברי אלהים חיים, כאמרו והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד. ואותן הנשים מאסו עניני תכשיטיהן, והקדישו מראותיהן להורות שאינן צריכות עוד להן: (ספורנו)

כלי יקר **ויעש את הכיור נחושת ואת כנו נחושת במראות הצובאות**. פירש"י שהכיור נעשה מן מראות הנשים כו', ויש ב' טעמים בדבר למה נעשה הכיור מן מראות של הנשים טעם אחד הוא, לפי שמן הכיור היו משקין הסוטות על כן היו הנשים מסייעים בעשיית הכיור להודיע כי המה בחזקת כשרות ורוצים בבדיקת הכיור אחר שיודעים בעצמם כי צנועות המה, ונתנו דווקא נחושת לפי שנאמר (ירמיה ג.ג) ומצח אשה זונה היה לך. וכתוב (ישעיה מח.ד) ומצחך נחושה. וידוע שאין קטיגור נעשה סניגור לכך נתנו נחושת כי בזה הורו שלא היתה מצחם נחושה. טעם ב' הוא, שהמראות הם כמים של כיור המראים פנים לפנים כמו כן המראות מראים פנים לפנים כי כמו שהמראות מגידין לה אם היא יפת תואר או כעורה כך מי הכיור מגידין ומפרסמים אם זנתה או לא ואם היא כשירה במעשיה.

ונראה שנקט הצובאות כי הנשים העמידו צבאות רבות במצרים, והיו אומרים כסבורים שלא שלטו בהם המצרים שהרי בעליהן היו מעונים בעבודת פרך הממעטת הפריה ורביה ובודאי מן המצרים נתעברו, על כן רצו לגלות צדקתן, כי בעבור שהעמידו צבאות רבות על כן הוצרכו לגלות טהרתם והביאו אותן מראות שעל ידיהם העמידו אותן הצבאות כדי לעשות מהם הכיור, כאילו אמרו הביטו וראו ובחננו בזאת אם העמדנו אותן צבאות בטהרה או לא כי הכיור נעשה לבודקן כסוטות. ואמר אשר צבאו פתח אהל מועד. ועדיין האהל מועד לא נעשה ע"כ פירשו שזה אהל מועד של משה עיין בראב"ע, וכן ברבינו בחיי. ולי נראה שמדבר הכל בצניעות הנשים כמ"ש (בראשית יח.ה) הנה באהל. פירש"י צנועה היא, כך אותן צבאות שהעמידו צבאו פתח אהל מועד רצה לומר באהל שלהם ומה שנקט פתח לפי שנאמר בזונה ותשב בפתח עינים (שם לח.יד) על כן אמר בצניעות פתח אהל. ונקט מועד כי שם נועדו יחדיו עם בעליהן אשר היו כל היום בשדות כי לשון מועד הוא, הבאים ממקום אחר להתוועד במקום זה. (כלי יקר)

דעת זקנים **במראות הצובאות**. כדי שיראו אותן הנשים לכך היה נתון בין אהל מועד למזבח משוך כלפי צפון ויראו משם סוטה שותה ונוסרו על ידי כן: (דעת זקנים)

[ט] וַיַּעַשׂ אֶת-הַחֶצֶר לַפֶּאֱת | נִגְבַּב תִּימָנָה קִלְעֵי הַחֶצֶר שֵׁשׁ מִשְׁזָר מֵאָה בָּאֵמָה:

אונקלוס וַעֲבַד יְת דְרַתְא לְרוּחַ עִבְר דְרוּמָא סְרְדֵי דְרַתְא דְבוּץ שְׁזִיר מֵאָה בָּאֵמִין :
(אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד יְת דְרַתְא לְרוּחַ עִיבְר דְרוּמָא וִילוּי דְרַתְא דְבוּץ שְׁזִיר מֵאָה אֵמִין : (תרגום יונתן)

[י] עֲמוּדֵיהֶם עֲשָׂרִים וְאַדְנִיָּהֶם עֲשָׂרִים נְחֹשֶׁת וְיֵי הָעֲמוּדִים וְחֲשִׁיקֵהֶם כֶּסֶף:

אונקלוס עֲמוּדֵיהוֹן עֶסְרִין וְסַמְכֵיהוֹן עֶסְרִין נְחֹשָׁא וְיֵי עֲמוּדֵיָא וְכַבוּשֵׁיהוֹן דְכֶסֶף :
(אונקלוס)

יונתן עֲמוּדֵיהוֹן עֶשְׂרִין וְחוּמְרֵיהוֹן עֶשְׂרִין דְנְחֹשָׁא וְיֵי עֲמוּדֵיָא וְכַבוּשֵׁיהוֹן דְכֶסֶף : (תרגום יונתן)

[יא] וְלַפֶּאֱת צִפּוֹן מֵאָה בָּאֵמָה עֲמוּדֵיהֶם עֲשָׂרִים וְאַדְנִיָּהֶם עֲשָׂרִים נְחֹשֶׁת וְיֵי הָעֲמוּדִים וְחֲשִׁיקֵהֶם כֶּסֶף:

אונקלוס וְלָרוּחַ צִפּוּנָא מֵאָה אֵמִין עֲמוּדֵיהוֹן עֶסְרִין וְסַמְכֵיהוֹן עֶסְרִין נְחֹשָׁא וְיֵי עֲמוּדֵיָא (אונקלוס)
וְכַבוּשֵׁיהוֹן דְכֶסֶף :

יונתן וְלָרוּחַ צִפּוּנָא מֵאָה אֵמִין עֲמוּדֵיהוֹן עֶשְׂרִין וְחוּמְרֵיהוֹן עֶשְׂרִין דְנְחֹשָׁא וְיֵי עֲמוּדֵיָא (תרגום יונתן)
וְכַבוּשֵׁיהוֹן דְכֶסֶף :

[יב] וְלַפֶּאֱת-זֵם קִלְעִים חֲמִשִּׁים בָּאֵמָה עֲמוּדֵיהֶם עֲשָׂרָה וְאַדְנִיָּהֶם עֲשָׂרָה וְיֵי הָעֲמוּדִים וְחֲשִׁיקֵיהֶם כֶּסֶף:

אונקלוס וְלָרוּחַ מַעַרְבָא סְרְדִין חֲמִשִּׁין בָּאֵמִין עֲמוּדֵיהוֹן עֶסְרָא וְסַמְכֵיהוֹן עֶסְרָא וְיֵי עֲמוּדֵיָא (אונקלוס)
וְכַבוּשֵׁיהוֹן דְכֶסֶף :

יונתן וְלָרוּחַ מַעַרְבָא וִילוּן חֲמִשִּׁין אֵמִין עֲמוּדֵיהוֹן עֶסְרָא וְחוּמְרֵיהוֹן עֶסְרָא וְיֵי עֲמוּדֵיָא (תרגום יונתן)
וְכַבוּשֵׁיהוֹן דְכֶסֶף :

[יג] וְלַפֶּאֱת קִדְמָה מְזַרְחָה חֲמִשִּׁים אֵמָה:

אונקלוס וְלָרוּחַ קִדּוּמָא מְדִינְחָא חֲמִשִּׁין אֵמִין : (אונקלוס)

יונתן וְלָרוּחַ קִידוּמָא מְדִנְחָא חֲמִשִּׁין אֵמִין : (תרגום יונתן)

[יד] קלעים חמש-עשרה אמה אל-הפתח עמודיהם שלשה ואדניהם שלשה:

אונקלוס סרדיו חמש עשרי אמין לעברא עמודיהון תלתא וסמכיהון תלתא: (אונקלוס)

יונתן וילון חמיסרי אמין לעברא עמודיהון תלתא וחומריהון תלתא: (תרגום יונתן)

[טו] ולפתח השנית מזה ומזה לשער החצר קלעים חמש עשרה אמה עמדיהם שלשה ואדניהם שלשה:

אונקלוס ולעברא תניינא מכא ומכא לתרע דרתא סרדיו חמש עשרי אמין עמודיהון תלתא וסמכיהון תלתא: (אונקלוס)

יונתן ולעברא תניינא מכא ומכא לתרע דרתא וילון חמיסרי אמין עמודיהון תלתא וחומריהון תלתא: (תרגום יונתן)

[טז] כל-קלעי החצר סביב שש משזר:

אונקלוס כל סרדי דרתא סחור סחור דבוץ שזיר: (אונקלוס)

יונתן כל וילוי דרתא חזור חזור דבוץ שזיר: (תרגום יונתן)

[יז] והאדנים לעמדים נחשת ווי העמודים וחשוקיהם כסף וצפוי ראשיהם כסף והם מחשקים כסף כל עמדי החצר:

אונקלוס וסמכנא לעמודיא נחשא ווי עמודיא וכבושיהון דכסף וחפוי רישיהון דכסף ואנון מכבשין דכסף כל עמודי דרתא: (אונקלוס)

יונתן וחומרנא לעמודיא דנחשא ווי עמודיא וכבושיהון כסף וחפוי רישיהון כסף והינון מכבשין כסף היכדיו הוו מתעבדיו כל עמודי דרתא: (תרגום יונתן)

[יח] ומסך שער החצר מעשה רלם תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר ועשרים אמה ארך וקומה ברחב חמש אמות לעמת קלעי החצר:

אונקלוס ופרסא דתרע דרתא עובד ציר תכלא וארגונא וצבע זהורי ובוצ שזיר ועשרין אמין ארפא ורומא בפותגא חמש אמין לקבל סרדי דרתא: (אונקלוס)

יונתן ופרסא דתרע דרתא עובד ציור מחטא דתכלא וארגונא וצבע זהורי ובוצ שזיר ועשרין אמין אורפא ורימיה בפותגא חמש אמין כל קביל וילוי דרתא: (תרגום יונתן)

רש"י לעמת קלעי החלר. כמדת קלעי (ח) החלר:

חסלת פרשת ויקהל: (רש"י)

שפתי חכמים (ח) ללא קיין למכתב לעומת אלא מה שהוא כנגד והקלעים לא היו כנגדם אלא בלדי. ל"פ כמדת כלומר שיהא כמדתו: חסלת פרשת ויקהל (שפתי חכמים)

[ויט] ועמדיהם ארבעה ואדניהם ארבעה נחשת וניהם כסף וצפוי ראשיהם ונשקיהם כסף:

אונקלוס ועמודיהון ארבעא וסמכיהון ארבעא נחשא וניהון דכסף ונפוי רישיהון וכבושיהון דכסף: (אונקלוס)

יונתן ועמודיהון ארבעא וחומרניהון ארבעא דנחשא וניהון כסף ונפוי רישיהון וכבושיהון כסף: (תרגום יונתן)

[כז] וכל-היתדת למשכן ולחצר סביב נחשת: (ססס)

אונקלוס וכל ספניא למשכנא ולדרתא סחור סחור דנחשא: ססס: [ססס] (אונקלוס)

יונתן וכל מתחיא למשכנא ולדרתא חזור חזור דנחשא: (תרגום יונתן)

פרשת פקודי

[כא] אלה פקודי המשכן ומשכן העדת אשר פקד על-פי משה עבדת הלוים: ביד איתמר בן-אהרן הכהן:

אונקלוס אליו מנגני משכנא ומשכנא דסדהיתא די אתמני על מימרא דמשה פלחן

יונתן אלה אלין מנגי מתקלון וסכומהון דמשפנה דסהדותא דאתמניו על פום מימרא דמשה ברם פולחן לינאי הות בידא דאיתמר בר אהרון פנהא : (תרגום יונתן)

רש"י אלה פקודי. צפרקה זו נמנו כל משקלי נדבת (א) המשכן לכסף ולזהב ולנחשת, ונמנו כל כליו לכל עבודתו: המשכן משכן. שני פעמים, רמז למקדש שנתמשכן בשני (ב) חורבניו על עונותיהן של ישראל: משכן העדות. עדות (ג) לישראל שזיתר להם הקב"ה על מעשה העגל, שהרי השרה שכינתו ביניהם: עבודת הלויים. פקודי המשכן וכליו, הוא עבודה המסורה ללויים צמדבר, לשאת ולהוריד (ד) ולהקים, איש איש למשאו המופקד עליו, כמו שאמור צפרקת נשא (במדבר 7.7): ביד איתמר. הוא היה פקיד עליהם למסור לכל בית אב עבודה שעליו: (רש"י)

שפתי חכמים (א) דק"ל הוה ליה למימר ואלה בוא"ו מוסיף על הראשונים ומתרגל ללא טענה לומר דקאי דוקא אכלי המשכן דסמיך ליה ותקשה לך למה מנה מנין המשקולות כמה היה לכך כתב אלה בלא וא"ו המוסיף לומר דקאי נמי על משקלי נדבת המשכן כמה משקלות היו ולאו דוקא על כלי המשכן: (ב) ואם תאמר הא לא מיותר לדקא אלא חד משכן וחד אינטריך לגופיה ויש לומר מדשני הקרא בלשוננו וכתב המשכן משכן ולא כתיב תרוייהו בה"א או בלא ה"א ודאי הה"א קאי על המשכן המיוחד דהיינו בית עולמים שהוא בית המקדש אם כן קשה למה מכנה אותו הכתוב בלשון משכן אלא רמז וכו': (ג) אבל הא דנתן להם הלוחות אינו עדות דיך לומר דנתן להם שלא לדחות בידים כיון שנתגיירו וקבלו עליהם עול תורה והמלות ואף על פי שחטאו הוה להו כישראל שישראל מומר לא פקע מיניה שם ישראל כדכתיב חטא ישראל וגו' אף על פי שחטא ישראל הוא. הרא"ם. ולי נראה כיון שמי שחטא בעדים ובהתראה כבר נהרגו על ידי בני לוי. בעדים ולא בהתראה מתו במגפה. בלא עדים ובלא התראה דק אותם כסוות אם כן הנשארים לא חטאו: (ד) דק"ל דפשוטו של קרא משמע דעבודת הלויים הוא פקודי המשכן כלומר מנין כלי המשכן לכ"פ לשאת ולהוריד: (שפתי חכמים)

אבן עזרא אלה פקודי. הטעם פקודי הכלים. כי מלת משכן כוללת הכל. ופירש למה נקרא משכן בעבור הארון ששם לוחות העדות. והנה אחז דרך קצרה. וזהו האמת בעבור מכתב אלהים. וטעם עבודת הלויים. שהם נושאים את המשכן ואת כל כליו שהיה מפקיד עליהם איתמר כי הגרשונים והמררים הלויים על יד איתמר שהיה פוקד בשמות כלי משאם : (אבן עזרא)

הרמב"ן אמר המשכן משכן העדות. בעבור כי יריעות שש משזר הם שיקראו משכן במצוה (לעיל כו א) ובמעשה (לעיל לו ח), אבל משכן העדות כולל הבית בכללו שהוא המשכן הנעשה ללוחות העדות :

ועל דעת רבים (רש"י וראב"ע) **אלה פקודי המשכן** יחזור אל הנזכרים למעלה, יאמר כי המשכן וכליו שהוא הבית והחצר וכל הנעשה להם פקודי עבודת הלויים שפקדם משה ביד איתמר, ואין כלי הקדש הארון והשולחן והמנורה והמזבחות בכלל המשכן, כי הם ביד אלעזר. ואין כן דעתי, כי למה יזכיר פקודת איתמר ולא יזכיר פקודת אלעזר שהיא הנכבדת. אבל אלה פקודי ירמוז אשר יזכיר בפרשה למטה, יאמר כי כסף פקודי העדה מאת ככר שנעשה בו האדנים והוויים לעמודים וצפוייהם וחשוקיהם (פסוקים כה~כח), ונחשת התנופה שהוא שבעים ככר שעשה בה מזבח הנחשת והמכבר וכל כליו ואדני החצרות והיתדות (פסוקים כט~לא), הכל נתן משה במספר במשקל ביד איתמר:

ולא ספר בפרשה מה נעשה בזהב, כי הזהב ממנו ביד איתמר ציפוי הקרשים והבריחים, וממנו ביד אלעזר הארון והכפורת והמנורה והשולחן ומזבח הזהב. והנה בעבור שלא יודע צפוי כל כלי כמה זהב יש בו לא ספר שנתנו משה להם במנין ובמשקל. ולכך לא הזכיר כאן פקודת אלעזר, כי לא בא הכתוב עתה רק לדבר על מלאכת המשכן לא על המסעות. ואל יקשה עליך בעבור שימנה כאן מזבח הנחשת והוא פקודת אלעזר, כי יצטרך לומר שעשאוהו מנחשת התנופה, ולא יחוש להוציא דבר אחד מכלל הדברים שאמר בהן שהם ביד איתמר, כי כן דרך הכתוב במקומות הרבה (בראשית לה כו שם מו כז):

ולא הזכיר בכאן הכיור וכנו, כי לא נעשה במשקל, אבל כל המראות שהביאו הנשים הצובאות שם בהם ולא ידע משה משקלו. ויתכן שלא היה בפקודת איתמר, כי יכנס בכלל מה שאמר הכתוב (במדבר ג לא) ומשמרתם הארון והשולחן והמנורה והמזבחות וכלי הקדש אשר ישרתו בהם, כי בכיור וכנו ישרתו למזבח, והנה איננו בחשבון הפרשה הזו: (הרמב"ן)

בעל הטורים **אלה פקודי**. מלא וי"ו שפקד לכל ו' מאות אלף שלא יחשדוהו שלקח מן הכסף. המשכן משכן שנתמשכן ב"פ בשביל עונות ישראל וזהו שאמרו אנשי כנה"ג חבול חבלנו. סך שנים כמנין משכן היה עדות ששכינה שורה בישראל שבת ראשון עמד ת"י שנים כמנין משכן: (בעל הטורים)

אור החיים **אלה פקודי וגו'**. אומרו **אלה** לפסול כל מנינים שבעולם כי כל מה שימנה אדם מקנינים המדומים אין מניינו מנין ושמו מורה עליו מה אתה מונה, אבל מנין זה עומד לעולם, והטעם להיות מנין המשכן המופלא אשר שכן שם אלהי עולם ה':

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (ב"מ מ"ב). אין ברכה שורה לא בדבר הספור ולא בדבר המנוי, וכאן אמר **אלה פקודי** פירוש לאלה יש מנין ואין הקפדה כי מנין זה אדרבא מניינו תביא הברכה כי כל פרט שירבה במספר תגדיל הזכות ותסובב הברכה למרבה, והטעם להיותו של המשכן:

עוד ירמוז באומרו **אלה** על דרך אומרם ז"ל (ויק"ר פכ"א) אם עשית חבילות וכי עשה כנגדן חבילות של מצות, כי צריך האדם לתקן החטא בדוגמא, והנה ישראל חטאו ואמרו (לעיל ל"ב ד') אלה אלהיך לזה באה **אלה** זאת בבחינת הזכות לכפרת עון זה, ותמצא כי אמרו (רבה) העדות שעדות הוא להם שנתכפר עון העגל, וכשתדקדק תמצא כי כל פרטי עון העגל בא כנגדן במשכן, הם התאוו תאוה (ל"ב א') אלהים אשר ילכו לפניהם הנה הנם הכינו מקום לה' אלהים אמת להיות לפניהם, הם בנו מזבח והעלו עולות (שם ו') הנה הנם הכינו מזבח להעלות

עולות ושלמים לה', הם נתנו זהבם הנה הנם נתנו זהבם וכספם וכל כלי חמדתם לה', הם פרקו נזמיהם הנה הנם הביאו האנשים על הנשים לא נזם לבד אלא כל עדים מעליהם וכל כלי חמדה, וכמו שפירשנו בפרשת ויקהל (ל"ה כ"ב) הם עשו ממונים עליו לעשותו הנה הנם פקדו בצלאל לעשות וכו', אמרו אלה אלהיך הנה אלה **פקודי** **אלה** לכפרה:

עוד ירצה על זה הדרך להיות שמשה עשה המספר לישראל המובא בית ה', לזה באה התורה והצדיקתו ואמרה **אלה פקודי** וגו', פירוש על דרך אומרו (ויקרא כ"ג ב') אלה הם מועדי, מה הוא המספר שה' מצדיק אשר פוקד על פי משה דקדק לומר **על פי משה** ולא אמר אשר פקד משה, הטעם כי לא היה הזולת עמו להצטדק אלא מפיו אנו חיינ שכן כתיב (ל"ו ג') ויקחו מלפני משה שהוא לבדו לקח הכל, וטעמו של משה שהביא עצמו לידי חשד, אולי שלא עלה בדעתו חשד זה להשמר ממנו כי איך יחשדו אותו וה' מדבר עמו בכל עת אם ח"ו ימצא בו עול ימאסנו אלוה היודע נסתרות, ואין צריך לומר שלא ידבר אתו עוד אלהים, או דקדק מאמר ה' שאמר לו (ריש פ' תרומה) דבר אל בני ישראל ויקחו לי וגו' כמו שפירשנוה במקומה כי צוה לו להיות הוא גזבר לבדו, וישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו **בם** אף **על** **פי** שפושעים יכשלו **בם**:

עוד ירצה על זה הדרך **אלה פקודי המשכן** ומי יצדיק שכן הוא ולא יותר, לזה אמר משכן העדות פירוש המשכן הוא יעיד על הדבר על דרך אומרם ז"ל (שמו"ר פנ"ב) בפסוק ויקם משה את המשכן שלא היה אחד מישראל יכול להעמידו, וזה לשונם כמה חכמים היו שם ולא היו יכולין להקים את המשכן וכו' ולא היו יודעים לישב אותו כל אחד נטל מלאכתו והלך אצל משה וכו' ושרתה רוח הקודש על משה והקים את המשכן ע"כ, זה הוא עדותו היותו נקי כפים שאין חמס בכפיו שאין הקב"ה עושה נס לעושי עול ובפרט במקום עצמו שנעשה בו העול ח"ו, ואם תאמר ומה עדות הוא זו יש לתלות כי לצד כי משה היה גבור חיל גבורתו עמדה לו שהעמידו מה שלא היה כח כמו כן בזולתו, לזה גמר אומר **עבודת הלויים ביד איתמר** וגו', פירוש הלא תמצא שעבודת הלויים שהיא ביד איתמר היא קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו ואדניו והם המורידים אותו בנסעם ומקימין אותו בחנותם דכתיב בפרשת במדבר (א' נ"א) ובחנות המשכן יקימו אותו הלויים הרי שהלויים היו מפרקין ומקימין אותו אם כן לא מניעת הכח היא הסיבה; וכפי זה הרווחנו כוונת אומרו **עבודת הלויים** וגו' **ביד איתמר** שאין ידוע מה בא ללמד ומה שייכות למאמר זה כאן ולמה לא אמר אלא איתמר ולא אלעזר הגדול, ולדרכינו יבא על נכון, ועדיין יש לתלות לצד החכמה כי משה חכם וחריף היה וידע להקימו ולעולם לא נעשו מעשה נסים, לזה אמר **ובצלאל בן אורי** וגו' **עשה את כל אשר צוה ה'** ואמרו ז"ל שאפילו דברים שלא אמר לו משה הסכימה דעתו, **ואתו אהליאב** וגו' **חרש** וגו' ואף על פי כן לא עמדה לו חכמתו וכאומרם במדרש (שמו"ר פנ"ב) שגם אומנות האומנים לא הועילה, וכפי זה הרווחנו כוונת הכתוב בהודעת מעשה בצלאל אחר שכבר ידענו זה פעמים ושלש בפרשת ויקהל אלא בא לחזק עדות נס המשכן לומר הא למדת שאין זה אלא נס וזו הוא עדות המשכן על פקודיו, ולדרך זה אומרו **אשר פוקד על פי משה** לומר שעל זה באה העדות **להסיר** **החשד** **ממנו**:

עוד ירצה על דרך אומרם ז"ל (שם פנ"א) שהמשכן היה כפרה על מעשה העגל, עוד אמרו בחולין (ה'). כי שקולה עבודה זרה ככל התורה כולה, והוא אומרו אלה פקודי פירוש על דרך שתרגם אונקלוס (ויקרא כ"ז ל"ד) אלה המצות אלן פקודיא, המצות שתלויים במשכן **משכן העדות אשר פוקד** וגו' פירוש כל המצות

שבתורה שנצטווה משה כולם ישנם במצות המשכן, ובזה יכפר המשכן על העגל ששקול כנגד כל התורה, ואולי שנתכוון לרמוז הענין בחשבון פקודי המשכן שעולה תרי"ה והם תרי"ג מצות וב' הלוחות, ומעתה אלה תשכחנה כי נתקן בפקודי המשכן, ואומרו **עבודת הלויים** בא לשמור את הדבר לבל תאמר כיון שנתכפר עון העגל אשר הוא יסובב הסרת עבודה מהבכורות כמאמרם ז"ל (במ"ר פי"ב) אם כן תחזור העטרה ליושנה ויעבדו הבכורות עבודת המשכן, לזה אמר סמוך לדבר **עבודת הלויים** פירוש עבודה זו אינה אלא ללויים, כאן כלל כל שבט לוי בין הכהנים בין הלויים כי גם הכהנים יקראו לויים דכתיב (דברים כ"ז ט') והכהנים הלויים, ואומרו **ביד איתמר** וגו' פירוש לא מבעיא עבודות המעולות של הכהנים ולא מבעיא עבודות הלויים המעולות של בני קהת ובני גרשון אלא אפילו עבודה הקלה של הלויים **ביד איתמר** שהם הקרשים והאדנים הדבר במקומו עומד, ומזה אתה למד כי לא נמחק עון העגל מחק שאין רשומו ניכר והעד הנאמן (לעיל ל"ב ל"ד) וביום פקדי וגו':

עוד ירמוז באומרו **פקודי המשכן** לשון מינוי על דרך אומרו (במדבר ד' ט"ז) ופקודת אלעזר שהוא לשון מינוי על הדבר, והודיע הכתוב כל מינויי המשכן מהם ממונים על המשכן עצמו להתקיים או להתבטל ח"ו, ומהם על עבודתו, ומהם על עובדיו, ומהם על מלאכתו, והתחיל במינוי קיום המשכן ואמר **משכן העדות** פירוש פקודת המשכן הוא העדות שהיא התורה כי כל זמן שישראל עוסקים בתורה ומקיימין מצותיה יתקיים המשכן וזולת זה אין משכן, והוא אומרם ז"ל (במד"ר ל"ב) בפסוק (תהלים ע"ח) אוהל שכן באדם וכי באדם שכן אהלו אלא באמצעות אדם אם יכינו לבם ללמוד תורה ולקיים מצותיה, ולא דוקא עדות הכתובה בלוחות ובספר כתובה אלא **אשר פוקד על פי משה** פירוש תורה שבעל פה שנמסרה למשה לפה ולא לכותבה, ב' יכוין על פקודת משה שפקיד הוא בדבר זה לצוות משפטיו ודיניו של משכן, מינוי ג' הם העובדים במשכן עבודת הלויים פירוש הם ממונים על עבודת המשכן, מינוי ד' הם אהרן ובניו ושלתם רמזם הכתוב **איתמר ואהרן** הרי נאמרו בפירוש ואלעזר רמזו באומרו **בן אהרן** כי אני יודע כי איתמר בנו של אהרן הוא אלא לרמוז על אלעזר, ואולי שלא הזכירה התורה אהרן כל עיקר במינוי המשכן אלא בניו ואומרו **בן אהרן הכהן** יכוין אל אלעזר ולא הזכיר אהרן לצד שעדיין חסר תיקון מעשה העגל שעשה כי אחרי כן מתו ב' בניו והביא כפרתו ביום ח' למילואים אשר על כן לא הזכיר פקודתו אלא הזכיר שמו עם בנו, מינוי ה' הוא העושה מלאכת המשכן והוא שאמר **ובצלאל** וגו' **עשה** וגו' **ואתו אהליאב** וגו' נמצאת אומר שהממונים בפרט זה של המשכן הם ה', א' התורה היא מושלת על קיומו אם יתקיים אם לאו, ב' משה ממונה על מצותו באיזה אופן יעשה ויתנהג, ג' הלויים לעבוד לפרוק ולטעון וכו', ד' הכהנים לעבוד העבודות ולהתמנות על הלויים בעבודתם, ה' ובצלאל ואהליאב על המלאכה ועל אלה אמר **אלה פקודי המשכן**: (אור החיים)

ספורנו **אלה פקודי המשכן**. כל אחד מחלקי המשכן הכתובים למעלה הם אותם הפקודים שנאמר עליהם ובשמות תפקדו את כלי משמרת משאם ביד איתמר. וזה כי כל אחד מהם היה ראוי להיות נחשב ולהקרא בשם באשר הוא זה הפרטי, לא בלבד באשר הוא מזה המין, וכל שכן שצדק זה על כל אחד מכלי הקדש אשר במשא בני קהת. ולזה לא נפסדו, כאמרם ז"ל שמא תאמר אבד סברם ובטל סכוין, תלמוד לומר עצי שטים עומדים שעומדים לעד ולעולמי עולמים וגם כן לא נפל דבר להם ביד האויבים, על הפך מה שקרה למקדש שלמה וכליו כמבואר בחרבן בית ראשון על ידי נבוזראדן, שלא נזכר שם דבר מעניני משכן משה רבנו ע"ה: **משכן העדות**. ספר מעלות זה המשכן שבשבילם היה ראוי להיות נצחי

ושלא ליפול ביד אויבים. ראשונה, שהיה משכן העדות, שהיו בו לוחות העדות. ב', אשר פקד על פי משה. ג', שהיתה עבודת הלויים ביד איתמר, כי אמנם משמרת כל חלקי המשכן ביד איתמר היתה. ד', ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה, שהיו ראשי אומני מלאכת המשכן וכליו, מיוחסים וצדיקים שבדור, ובכן שרתה שכינה במעשי ידיהם ולא נפל ביד אויבים. אבל מקדש שלמה שהיו עובדי המלאכה בו מצור, אף על פי ששרתה בו שכינה נפסדו חלקיו, והוצרך לחזק את בדק הבית ונפל בסוף הכל ביד אויבים. אבל בית שני שלא היה בו גם אחד מכל אלה התנאים לא שרתה בו שכינה ונפל ביד אויבים, כי אמנם בית שני לא היה משכן העדות, שלא היו בו לוחות העדות, ולא פוקד כי אם על פי כורש ולא היו שם בני לוי, כמו שהעיד עזרא באמרו ואבינה בעם ובכהנים, ומבני לוי לא מצאתי שם ומן המתעסקים בבנינו היו צידונים וצורים, כמבואר בספר עזרא:

כלי יקר אלה פקודי המשכן משכן העדות. נחלקו המפרשים בדבר אם אלה קאי על מעשה המשכן שהזכיר בסדר ויקהל, או אם קאי על מה שיזכיר בפר' זו, ועוד הקשו למה עשה משה חשבון על מה שעשה מן הכסף והנחושת ולא עשה חשבון על מה שעשה מן הזהב. ע"כ לבבי ידמה לומר שאלה פקודי קאי על מעשה המשכן שהזכיר למעלה, לפי שכבר גמרו כל מלאכת המשכן בכלל ופרט וכל מה שהיה להם לעשות מן הכסף והנחושת כבר עשו הכל, על כן היה משה שמח שנשלמה מלאכת הכסף והנחושת והיה להוט ליתן חשבון להוציא את עצמו מן החשד. ולא רצה להמתין עד אחר שנעשו גם הבגדי כהונה הנזכרים בפר' זו וליתן חשבון מן הכסף והזהב והנחושת כאחד, לפי שבכל מה שנזכר בפר' זו לא היה בו כסף ונחושת ואחר שכבר כלתה המלאכה מן הכסף והנחושת ראה ליתן חשבון מיד, אבל על הזהב לא היה יכול ליתן חשבון עדיין לפי שעדיין לא עשו כל בגדי כהונה האמורים בסדר זה והיה בהם גם כן זהב ולפי שהיו צריכין עוד אל הזהב לא היה יכול משה ליתן חשבון עדיין מן הזהב.

וא"ת עדיין קשה, למה לא עשה חשבון מן הזהב אחר שגמר גם הבגדי כהונה. תשובה לדבר לפי שאמרו במדרש (שמו"ד נא.ו) הביאו רבינו בחיי פר' זו וז"ל כשבא משה ליתן חשבון חסרו מן המשקל אלף וז' מאות ושבעים וחמשה שקלים ושכח ולא היה יודע מה עשה בהם, יצתה בת קול ואמרה ואת האלף וז' מאות וחמשה ושבעים עשה וויים לעמודים לקיים מה שנאמר (במדבר יב.ו) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא עכ"ל. ונראה שבעל מדרש זה הרגיש בשני הה"ן יתירים שנאמר ואת האלף ושבע המאות והוה ליה למימר ואלף וז' מאות כמו שאמר למעלה מאת ככר ולא המאת ככר בה"א הידיעה ולמה הזכיר ה"א הידיעה באלף ומאות שנזכר כאן, אלא ודאי שמשה שכח ולא ידע מה נעשה מהם והיו ישראל מרננים אחריו לומר שלקחם לעצמו ויצא בת קול ואמר שאותו האלף הידוע אשר אמרתם וז' המאות הידועים אשר אמרתם שמשה לקחם לא כן הוא אלא עשה אותם וויים לעמודים. ואם כן אחרי שראו ישראל שמן השמים מעידים עליו על כן לא רצו עוד לקבל ממנו חשבון על הזהב כי אמרו אילו היה מעכב דבר לעצמו מן הזהב לא היו מעידין עליו מן השמים אפילו על הכסף שהרי סוף סוף לא יצא ידי חשבונו, ועוד שהבת קול אומר בכל ביתי נאמן הוא. גם הזהב בכלל על כן לא נתן חשבון מן הזהב.

וי"א שגם מתחילה לא בקשו מן משה חשבון, אלא משה מעצמו רצה לנקות עצמו לכך נאמר אשר פקד על פי משה. ומי"ש עבודת הלויים ביד איתמר, י"א שדרך הכסף והזהב לחסר ממנו כשמתכין אותו על כן אמר כאן שכל מה שפקד

על פי משה הוא הנמצא ביד איתמר במשקלו ממש וזה היה מצד הנס ועל שם זה קראו משכן העדות כי זה עדות לישראל ששכינה בתוכם.

המשכן משכן העדות, ארז"ל (תנחומא פקודי א.) שלכך נאמר משכן משכן ב' פעמים לפי שבית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה שנאמר (שמות טו. יז) מכוון לשבתך פעלת ה'. מכוון היינו מכוון זה לעומת זה, ובמדרש אחר אמרו (תנחומא פקודי ב.) משכן משכן ב' פעמים לפי שנתמשכן ב' פעמים בעונם של ישראל, ולכל המדרשים צריכין אנו ליתן טעם מה ענינם לכאן שהרי בלי ספק שעיקר פרי' זו נאמרה על החשבון אשר נתן משה ומה ענין מדרשים אלו לכאן.

על כן אומר אני שכולם הרגישו בקושיא זו, למה הכניס החשבון באמצע המלאכה. כי בפר' ויקהל נזכרה מלאכת המשכן וכל כליו ובפר' זו לא נזכר כי אם שעשה בגדי כהונה ולמה הפסיק ביניהם בנתינת חשבון זה, על כן אמר בעל מדרש זה לפי שבית המקדש של מטה מכוון כנגד ב"ה שלמעלה וכתוב (שמות כה. ט) ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו. הנה מכאן ראייה שלא הראה הקב"ה למשה בהר כי אם המשכן עצמו וכליו אבל לא הראה לו תבנית בגדי כהונה, כי מטעם זה נאמר כמה פעמים בפר' תרומה כאשר הראית בהר במעשה המשכן עצמו ובכליו אבל בפר' תצוה שהזכיר בגדי כהונה לא נזכר כלל המראה שבהר, וגם לא בחנם נחלקו לשני פרשיות ב' פעמים כי בפר' תרומה נזכר המשכן וכליו ובפר' תצוה לא נזכרו כי אם בגדי כהונה, וכן כאן, פר' ויקהל מדבר ממשכן וכליו ופר' פקודי מדברת מבגדי כהונה לפי שהמשכן וכליו נעשה הכל במראה אשר הראה ה' למשה בהר, ואותה מראה היתה שהראה לו מקדש של מעלה כי הוא עשוי גם כן על תמונת משכן זה וצוה לו שיעשה משכן למטה דומה בכל תואריו למקדש של מעלה, וזה"ש מכוון לשבתך מכוון זה כנגד זה אין הפירוש מכוון כנגדו במקום ממש שהרי המשכן היה מטולטל ולא היה עומד במקום אחד ולפי זה היינו צריכין לומר שגם מקדש שלמעלה היה מטולטל ממקום למקום וזה רחוק מן השכל, ועוד שלשון הפסוק אינו משמע כן כי באמרו מכוון לשבתך משמע שב"ה שלמטה מכוון כנגד ב"ה שלמעלה ואיפכא הוה ליה למימר שב"ה של מעלה מכוון כנגד ב"ה שלמטה שהרי הוא נעתק ממקום למקום ע"י העתקת מקדש שלמטה, אלא מכוון לשבתך היינו שבית המקדש שלמטה נעשה מכוון בתבנית המקדש שלמעלה שיש בו גם כן תמונת החדרים והכלים הללו והם סודות אלהיות נעלמים ממנו זה שאמר מכוון זה כנגד זה. אבל בגדי כהונה שלמטה לא נעשו כי אם לאהרן לכבוד ולתפארת ואינן בכלל כלי המשכן וכשאמר את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו אין בגדי כהונה בכלל כי לא נקראו בגדי כלי המשכן אלא בגדי אהרן ואין להם דוגמא למעלה.

ובזה מיושב מה שהקשו המפרשים, למה נאמר בפר' זו בבגדי כהונה בכל מלאכה כאשר צוה ה' ולמה לא הזכיר זה כלל בכל פר' ויקהל, אלא לפי שהמשכן עצמו אשר ראה משה תבניתו בהר פשיטא שלא שינה כי הדבר שהאדם רואה בחוש בנקל לעשות דוגמתו, אבל בגדי כהונה שלא ראה תבניתם. סד"א ששכח מהם שום דבר ע"כ אמר בכולם כאשר צוה ה' אף על פי שלא ראה דוגמתם מ"מ בכולם היה מתכוין לעשות כאשר צוה ה' כי לא היה בהם כי אם הציווי ולא שום מראה, אבל בפר' תרומה הזכיר בהרבה מקומות כאשר הראה אותך בהר מן הטעם שהזכרנו, ומטעם זה היה משה מדקדק ביותר במשכן וכליו ורצה ליתן חשבון עליהם תיכף אחר שנגמרו ולא רצה לצרפם לעשיית הבגדים מצד יתר שאת הקדושה שראה במשכן וכליו מצד היותו מכוון כנגד ב"ה שלמעלה ויהיה

כך ביאורו אלה פקודי המשכן. ה"א הידיעה זו יש הוראה שמדבר במשכן של מעלה חזר ואמר מהו זה, משכן העדות אשר פקד על פי משה ור"ל אותו משכן העדות המעיד ששכינה שרויה בישראל אשר פקד על פי משה, זהו בעצמו פקודי המשכן הידוע בשלמעלה.

ולדעת המדרש האומר משכן משכן, לפי שנתמשכן ב' פעמים בעון ישראל ע"כ אמר זה מיד אחר שהוזכר מעשה המשכן, לפי שנאמר (איכה ד.יא) כלה ה' חמתו ויצת אש בציון. ארז"ל (איכה רבה ד.יד) כלה חמתו בעצים ואבנים, הזכירו דווקא עצים ואבנים להורות שדווקא המשכן עצמו שהיה מעצים ואבנים נתמשכן אבל אין בגדי כהונה בכלל ע"כ הזכיר אלה פקודי המשכן מיד אחר המשכן וירמוז שמחל להם הקב"ה עון העגל, כי בנוהג שבעולם מי שנתחייב לחבירו ונותן לו משכון בחובו שוב אינו תובע חובו מגופו כי אם מן המשכון ובעון העגל נתחייבו ישראל כליה בגופם והקב"ה ברחמיו ית' הבטיחם לקבל מהם משכון בחובו, כי עון העגל אע"פ שנמחל להם מכל מקום לא נמחל כי אם על תנאי אם לא יחזרו לסורם בעשיית העגל וכאשר חזרו לסורם בעגלים שעשה ירבעם בן נבט נפקד עליהם גם עון העגל הראשון, וז"ש וביום פקדי ופקדתי עליהם את חטאתם. ר"ל ביום שיעשו איזו עגל אחר ויהיה זה סבה לפקוד ולזכור מעשה העגל הראשון אז ופקדתי עליהם את חטאתם לפקוד עליהם עון כל העגלים כאחד, אבל מ"מ לא אענישם בגופן כדי לכלותם מעל פני האדמה אלא אקח מהם משכון בחובם. וז"ש אלה פקודי המשכן משכן. כי מה שאמרתי וביום פקדי ופקדתי. אלה פקודי ר"ל אותה הפקידה תהיה על המשכן משכן כנגד ב' מקדשים שנחרבו בעונם. והזכיר ה' בראשונה ולא בשניה לפי שבמקדש ב' חסרו ה' דברים עקריים כנודע. וטעם למשכון זה, לפי שזהב של המשכן בא לכפרה על זהב העגל ואם כן דומה כאילו נעשה המשכן ערב בעדם שלא יחזרו לסורם ואם יעברו אז אקח מהם המשכון, כי אין נכון שיהיה המשכון המכפר ביניהם כל עוד שטומאתם בס וחוזרין לסורם וא"כ כל זמן שהמשכון קיים יש עדות לישראל שעון העגל שרי ומחול לכך נאמר משכן העדות. (כלי יקר)

דעת זקנים אלה פקודי. למה נאמר המשכן שני פעמים לפי שעתיד להתמשכן שני פעמים ראשון ושני: **העדות.** שהוא עדות לאומות העולם שנתרצה הקב"ה על מעשה העגל ששכינה שורה שם. ד"א שהיה עדות למשה כי בשעה שחשדוהו שגנב שקלים ממלאכת המשכן אמר להם משה רוצה אני שיהא המשכון עדות וחזרו ומנו ומצאו שהושמו בוויין לעמודים ודריש ליה מוהמלאכה היתה דים קח ראשי תיבות ויעלו ט"ו וויין כלומר ט"ו יותר ומיד נתן משה ט"ו שבחות להקב"ה והן בישתבח שיר ושבחה וכנגדן ט"ו ברוך בברוך שאמר וכנגדן ט"ו וויין באמת ויצב וכו':

ביד איתמר. אע"פ שמשה רבינו ממונה על הכל הוצרך למנות איתמר עמו לפי שאין עושין שררה על הצבור בפחות משנים: (דעת זקנים)

[כב] ובצלאל בן-אוּרִי בן-חור לְמִטָּה יְהוֹדָה עֲשֵׂה אֶת כָּל-אֲשֶׁר-צָוָה יְהוָה אֶת- מֹשֶׁה:

אונקלוס ובצלאל בן אוּרִי בן חור לְשִׁבְטָא דִיהוֹדָה עֲבַד יְתָ כָּל דִּי פְקִיד יְיָ יְתָ מֹשֶׁה: (אונקלוס)

יונתן וּבְצִלָּאֵל בֶּן אֹרִי בֶן חוּר לְשִׁבְטָא דְיַהוּדָה עֲבַד יְתָ כָּל דְּפִקְיָד יְיָ יְתָ מִשְׁהָ :
(תרגום)

רס"י וּבְצִלָּאֵל בֶּן אֹרִי וְגו' עֲשָׂה אֵל כָּל אֲשֶׁר צוּה ה' אֵת מִשְׁהָ. אֲשֶׁר צוּה אֹתוֹ מִשְׁהָ אֵין כְּתִיב כֹּאן, אֲלֵא כָּל אֲשֶׁר צוּה ה' אֵת מִשְׁהָ, אֲפִילוּ דְבָרִים שְׁלַח אֹמֵר לוֹ רַבּוֹ, הַסְכִּימָה דַעְתּוֹ לְמָה שְׁנֹאמֵר לְמִשְׁהָ בְּסִינַי, כִּי מִשְׁהָ צוּה לְבְצִלָּאֵל לַעֲשׂוֹת תַּחֲלָה כְּלִים וְאַחַר כֵּךְ מִשְׁכֵּן. (לֹא לַעֲנִין צוּי לְהַתְנַדֵּב קֹאמֵר, דִּהֲא אֲדַרְבֵּה לְהִיפֹךְ צוּה הַקְּב"ה בְּפִרְשַׁת תְּרומָה, מִתַּחֲלָה הַכְּלִים שְׁלַחַן מְנוּרָה יִרְעוּת, וְאַחַר כֵּךְ צוּי הַקְּרָשִׁים, וְצוּי מִשְׁהָ רַבִּינוּ ע"ה רִישׁ וִיקָהֵל, תַּחֲלָה הַמִּשְׁכָּן וְאַחֲרָיו וְאַחַר כֵּךְ הַכְּלִים, הֵא מִיִּירֵי לַעֲנִין צוּי לְפִועֵל אֵיךְ יִפְעוּל כְּסִדְרָה, וְתַמְנָא בְּפִרְשַׁת כִּי תִשָּׂא רֹאשׁ קִרְאֵי בְּשֵׁם בְּצִלָּאֵל וְגו', הַזְכֵּר מִתַּחֲלָה אֵת אֵהֵל מוֹעֵד, וְאַחַר כֵּךְ הַכְּלִים, אֲבָל לַעֲנִין לְהַתְנַדֵּב לְהִכִּין מָה שִׁיְהִיו לְרִיכּוּן, מָה לִּי מָה שְׁמַתְנַדֵּב תַּחֲלָה, וְעִיִּין בְּתוֹסְפוֹת פֶּרֶק הַרְוָאָה (בְּרַכּוֹת נה.). וְאִם תֹּאמֵר מִנָּהן שְׁמִשְׁהָ רַבִּינוּ ע"ה צוּה לְבְצִלָּאֵל הַפֶּךְ הַעֲנִין, וְיֵשׁ לֹמֵר, כִּיִּין דְּכַתִּיב בְּפִרְשַׁת וִיקָהֵל וִיקָרָא מִשְׁהָ אֵל בְּצִלָּאֵל וְאֵל אֵהֵלִיֹּאֵב וְגו', וְקָרָא מָה שְׁדִּיבֵר עִמָּהֶם, וְהֵאֵי קִרָּא מִדְּכַתִּיב כָּל אֲשֶׁר צוּה ה' אֵת מִשְׁהָ, חֲזִינָן דִּהִיָּה מְרֹאֶה לְהֵם בְּהִיפּוּךְ. וְדוּק הֵיטֵב) אֹמֵר לוֹ בְּצִלָּאֵל מִנְהַג הָעוֹלָם לַעֲשׂוֹת תַּחֲלָה בֵּית וְאַחַר כֵּךְ מִשִּׁים כְּלִים בְּתוֹכוֹ, אֹמֵר לוֹ כֵּךְ שְׁמַעְתִּי מִפִּי הַקְּב"ה, אֹמֵר מִשְׁהָ, בְּצִלָּאֵל אֵל הֵייתָ, כִּי וּדְאִי כֵךְ צוּה לִי הַקְּב"ה, וְכֵן עֲשָׂה, הַמִּשְׁכָּן תַּחֲלָה וְאַחַר כֵּךְ עֲשָׂה כְּלִים:
(רס"י)

אבן עזרא וּבְצִלָּאֵל. הַזְכִּיר הַכְּתוּב כִּי בְצִלָּאֵל וְאַהֲלִיֹּאֵב שֶׁהֵם הָרֵאשׁוֹנִים עֲשׂוּ כָּל מַעֲשֵׂיהֶם
כְּהוֹגֵן : אבן עזרא

הרמב"ן וּבְצִלָּאֵל בֶּן אֹרִי בֶן חוּר לְמִטָּה יַהוּדָה עֲשָׂה אֵת כָּל אֲשֶׁר צוּה ה'. הַעֲנִין כִּי עַל פִּי נַעֲשָׂה הַכֹּל, כִּי הוּא הַמּוֹרָה לְכָל הַחֲכָמִים, וְלִפְנֵינוּ הִיוּ עוֹשִׂים כּוֹלָם וּמִרְאִים אֵלֵינוּ כָּל מַלְאכְתָּם, כְּמוֹ שְׁאֹמֵר (לַעֲלִיל לֵה לֵד) וְלַהוֹרוֹת נִתָּן בְּלָבוֹ, אֲבָל גַּם כָּל חֲכָמֵי לֵב עֲשׂוּ בְּמַלְאכָה, כְּמוֹ שְׁאֹמֵר (שֵׁם לוֹ ח) וַיַּעֲשׂוּ כָּל חֲכָם לֵב בְּעוֹשֵׂי הַמַּלְאכָה אֵת הַמִּשְׁכָּן. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (יְרוּשְׁלַמֵי פֶאֶה א א) יִהְיֶה זֶה לְשִׁבַּח אֹתוֹ וְלֹמֵר שְׁאֲפִילוּ דְבָרִים שְׁלֹא אֹמֵר לוֹ רַבּוֹ הַסְכִּימָה דַעְתּוֹ לְמָה שְׁנֹאמֵר לְמִשְׁהָ מְסִינַי, וְלֹא בֵּא הַכְּתוּב לֹמֵר שֶׁהוּא עֲשָׂה הַכֹּל, אֲלֵא שְׁקִיִּים בְּכָל הַנַּעֲשָׂה עַל יְדוֹ כָּל אֲשֶׁר צוּה ה' אֵת מִשְׁהָ, וְלִפִּיכֵךְ לֹא אֹמֵר בְּכָל הַנַּעֲשָׂה עַד הֵנָּה כֹּאשֶׁר דָּבַר ה' אֵל מִשְׁהָ, כִּי הִיָּה בְּמִשְׁמַע כֹּאשֶׁר אֹמֵר מִשְׁהָ בְּדָבָר ה', וְהוּא שֵׁנָה הַסִּדְרָה בְּהֵם מִמָּה שְׁאֹמֵר לוֹ מִשְׁהָ, וְלִפִּיכֵךְ כָּלֵל זֶה בְּכֹאֵן לֹמֵר שֶׁעֲשָׂה הַכֹּל כֹּאשֶׁר אֹמֵר הַשֵּׁם, כְּמוֹ שְׁכַתְּבִיתָ לְמַעַלָּה (הַרְמַב"ן) : (ח) :

בעל הטורים וּבְצִלָּאֵל בֶּן אֹרִי בֶן חוּר. ג"פ בתורה נתייחס כנגד ג' מעלות שהיו בו
חכמה ותבונה ודעת : בעל הטורים

כלי יקר וּבְצִלָּאֵל בֶּן אֹרִי וְגו' עֲשָׂה אֵת כָּל אֲשֶׁר צוּה ה' אֵת מִשְׁהָ. פִּירְש"י אֲשֶׁר צוּה אֹתוֹ מִשְׁהָ לֹא נֹאמֵר כּו'. וְנִרְאָה שְׁבַחְנָם דְּחַק רִש"י לֹמֵר כֵּן כִּי לְדַעְתִּי פִּירוּשׁ הַמִּקְרָא כֵּךְ הוּא יַעֲן כִּי לֹא מְצִינוּ בְּכָל מַלְאכְתַּת הַמִּשְׁכָּן שְׁמִשְׁהָ צוּה אֵל בְּצִלָּאֵל כֵּךְ וְכֵךְ תַּעֲשָׂה, כִּי בִּפְר' כִּי תִשָּׂא כְּתִיב רֹאשׁ קִרְאֵי בְּשֵׁם בְּצִלָּאֵל. וְלֹא נִכְתַּב שֵׁם שְׁמִשְׁהָ הַגִּיד שׁוּם דָּבָר אֵל בְּצִלָּאֵל, וְכֵן בִּפְר' וִיקָהֵל אֹמֵר מִשְׁהָ אֵל כָּל עַדְתַּת יִשְׂרָאֵל וְכָל חֲכָם לֵב בְּכֵם יִבְאוּ וַיַּעֲשׂוּ וְגו' אֵת הַמִּשְׁכָּן אֵת אֵהֵלוּ וְגו'. וְלֹא פִרַט שֵׁם שׁוּם דָּבָר אֵיךְ יִהְיֶה בְּנִין הַמִּשְׁכָּן וְעַל אִיזוֹ אוֹפֵן יִבְנֶה, וְמָה שְׁנֹאמֵר שֵׁם וִיקָרָא מִשְׁהָ אֵל בְּצִלָּאֵל וְגו' לְקַרְבָּה אֵל הַמַּלְאכָה וְגו'. גַּם שֵׁם לֹא פִּירַשׁ דְּרֶךְ עֲשִׂיתָם וְאֵיךְ יִסְדְּרָם, אִם כֵּן וְדָאִי מִשְׁהָ לֹא צוּה כָּלֵל אֵל בְּצִלָּאֵל אֵיךְ יַעֲשָׂה הַמִּשְׁכָּן וְכָלֵלוּ וּמִ"מ בְּצִלָּאֵל יַדַּע אֵת הַכֹּל בְּרוּחַ הַקּוֹדֵשׁ שְׁעִלְיוֹ אֵת מָה שְׁצוּה ה' אֵת מִשְׁהָ, וְאִם כֵּן הוֹצֵרֶךְ לֹמֵר

כאן עשה את כל אשר צוה ה' את משה. כי לא היה יכול לומר שעשה את כל אשר צוה אליו משה שהרי משה לא צוה לו דרך עשייתם.

ומה שפירש"י שמשה צוה לו לעשות כלים תחילה, לא ידעתי מהיכן למד רש"י זה. כי אדרבה בפר' ויקהל הזכיר משה המשכן תחילה, וכן בכל מקום מזכיר המשכן תחילה, זולת מה שנאמר בפרשת תרומה ועשו ארון עצי שטים קודם למשכן וזה לפי שסדר מעלתן קא חשיב, ואם למד זה מקושיא זו אשר צוה אותו משה לא נאמר כו' כבר אמרנו שאין זה קושיא. (כלי יקר)

[כג] ואתו אהליאב בן-אחיסמך למטה-דן חרש וחשב ורקם בתכלת ובארגמן ובתולעת השני ובשש: (ט)

אונקלוס ועמיה אהליאב בר אחיסמך לשבטא דדן נגר ואמן וציר בתכלא ובארגנא ובצבע זהורי ובבוץא: [ט] (אונקלוס)

יונתן ועמיה אהליאב בר אחיסמך לשבטא דדן נגר ואומן וציר בתכלא ובארגונא ובצבע זהורי ובבוץא: (תרגום יונתן)

בעל הטורים ואתו אהליאב. פי' אלו השנים היו עדים למשה שהשלים כל החשבון שקבל: (בעל הטורים)

[כד] כל-הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש ויהי | זהב התנופה תשע ועשרים ככר ושבע מאות ושלשים שקל בשקל הקדש:

אונקלוס כל דהבא דאתעבד לעבידא בכל עבידת קודשא והוה דהב ארמוותא עסרין ותשע כפרין ושבע מאה ותלתין סלעין בסלעי קודשא: (אונקלוס)

יונתן כל דהבא דאתעביד לעיבידתא בכל עיבידת קודשא והוה סכום דהב ארמוותא עשרין ותשע קנטרין ושבע מאה ותלתין סלעין בסלעי קודשא דין הוא דהב ארמוותא דארימו בני ישראל כל גבר דאתרעי לביה לאפרשא: (תרגום יונתן)

רש"י ככר. שקים מנה, ומנה של קדש כפול היה, (ה) הרי הככר ק"כ מנה, והמנה כ"ה סלעים, הרי ככר של קדש שלשת אלפים שקלים, לפיכך מנה צפרוטרוט כל (ו) השקלים שפחותין צמנינס מג' אלפים, שאין מגיעין לככר: (רש"י)

שפתו חכמים (ה) דק"ל דאי לא כפול היה אלאל לא היו כי אם שקים מנה ומנה כ"ה סלעים שהם שקלים אז יעלו הבקע לגלגלת לר"א ככר וי"א מנה דהא ש' אלף ואלף ושבעה מאותו ע"ה שקלים שלימים היו וט"ו מאות שקלים עולין לככר כי עשרה מנה הם ר"ג שקלים ולפי חשבון זה שקים מנה הם ט"ו מאות שקלים נמצא מאת הככר הם ק"ג אלף שקלים נמצא לפי החשבון זה יהיה ר"א ככר וי"א מנה ומתוך דמנה של קודש כפול היה ואם כן ג' אלפים שקלים עולין לככר ונמצא

מאת ככר הם ש' אלף שקלים וק"ל: (ו) פירוץ אם המנה של הקדש כפול אתי
שפיר דמנה צפרוטרוט אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים יתירים שלא
הגיעו לככר אבל אם אמרת ללאו כפול היה כיון שט"ו מאות שקלים עולין לככר
למה חשב אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שלא הגיעו לככר היה לו לחשוב שני
מאות ככרים וככר אחד ושני מאות וחמשה ושבעים שקלים שלא הגיעו לככר
אלא ש"מ דכפול היה המנה וזה גם כן ראייה שמנה של קדש כפול ונמלא שככר
נמי כפול: (שפתי חכמים)

אבן עזרא כל הזהב. אמר הגאון למה הזכיר מה עשו בכסף ולא הזכיר מה עשו
בזהב התנופה. והוא השיב הנה הזכיר כי המנודה היתה ככר זהב גם ככה
הכפורת וזהב הארון ומזבח הקטורת ואין זה נכון כי המנורה כולה היתה זהב
ולא כן הארון רק צפוי זהב הוא מבית ומחוץ. וכן מזבח הקטורת והשלחן
והבדים והקרשים והבריחים מצופים זהב הם כלם והכפורת היתה זהב כלה
וכפי מה שקבלנו מאבותינו ככר אחד היתה כי ארכה רב ורחבה רב ולפי דעתי
שהזכיר מה עשו בכסף שהוא כסף הכפורים והנה הזכיר כי על כסף החיוב היה
עומד המשכן שהוא הכולל לכל הכלים וזה לזכרון לבני ישראל. ומי יוכל לשער
כמה זהב צפוי כל כלי המשכן: (אבן עזרא)

בעל הטורים כל הזהב. ה' מיני זהב. חח ונזם וטבעת וכומז. וכל כלי זהב. כנגד
העשוי להם ה' ענוין. פרך. מרר. ענוי. לחץ. עבודה קשה: (בעל הטורים)

אור החיים כל הזהב העשוי וגו'. צריך לדעת גזירת הכתוב איה מקומה, ואם
אומרו תשע ועשרים ככר אם כן למה חזר לומר **ויהי זהב וגו'**, ואולי כי גזירת
הכתוב הוא **בכל מלאכת הקודש** וכוונת הכתוב היא לומר שכל הזהב העשוי
למלאכה לא נחסר ולא נפשע ולא נגנב ממנו דבר אלא הכל נכנס בכל מלאכת
הקודש, ובזה הוציא האומנים העושים במלאכה מהחשד.

עוד ירצה להודיע נסים שנעשו בזהב המשכן כי דבר ידוע הוא כי בעשות האדם
כלי מזהב או משאר המתכות על כל פנים יתמעט משיעור משקל הזהב שנעשה
ממנו הכלי ולא יעמוד הכלי במשקל הראשון לצד ההתחלקות ופעולות
המלאכותיו ומה גם כשיהיה במלאכה ריבוי התחלקות וחלקים דקים פשיטא
שיתמעט באמצעות כן, ועוד בהכין האדם מעשה המלאכה כמו שתאמר שתי
וערב לארוג בגד פתילי זהב לעשות מהם המלאכה מן הנמנע שידקדק במוכן לא
פחות ולא יותר וכאן הודיע הכתוב שנעשה נס שכל הזהב העשוי למלאכה היה
בכל מלאכת הקודש, מאומרו **כל** הודיעך. שלא נתמעט מאמצעות המלאכה
כנזכר, ומאומרו **העשוי** רשם גם כן שכל המוכן למלאכה לא נותר ממנו דבר
לבטלה והכל נכנס בכל מלאכת הקודש, ודקדק לומר **בכל** ולא אמר במלאכת
הקודש נתכוין לומר גם כן שהספיק העשוי לכל, וזה הוא עיקר הנס שזולת זה
אין נס במה שלא הותיר כי אפשר שיעור שיעור שודאי לא יותיר ולא הוכר הנס
אלא באמצעות שלא הותיר ולא החסיר: (אור החיים)

ספורנו כל הזהב. העיד על קצבת הזהב והכסף והנחשת שנכנסה במלאכת
המשכן שהיה דבר מועט מאד בערך אל העושר שהיה כבית ראשון כמבואר
בספר מלכים ויותר ממנו העושר שהיה כבנין הורדוס (בסוטה פ' היה נוטל). ועם

כל זה יותר התמיד מראה כבוד ה' במשכן של משה ממה שהתמיד במקדש ראשון, ולא נראה כלל במקדש שני. ובזה הורה שלא קצבת העושר וגודל הבנין יהיו סבה להשרות השכינה בישראל, אבל רוצה ה' את יריאיו ומעשיהם לשכנו בתוכם: (ספורנו)

[כה] וְכִסֵּף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מֵאֵת כֶּכֶר וְאֶלְפֵי וְשִׁבְעֵי מֵאוֹת וְחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ:

אונקלוס וְכִסֵּף מְנִינֵי כְנֶשֶׁתָא מְאָה כְּפָרִין וְאֶלְפֵי וְשִׁבְעֵי מְאָה וְשִׁבְעִין וְחֲמִשָּׁא סְלַעִין בְּסְלַעִין קוּדְשָׁא: (אונקלוס)

יונתן וְכִסֵּף מְנִינֵי דְבְנֵי יִשְׂרָאֵל דִּיהִבוּ בְזִמְן דְמִמְנוּן מְשָׁה גְבַר פּוּרְקָן נְפִשִׁיה מְאָה קְנִטְרִין וְאֶלְפָּא וְשִׁבְעֵי מְאָה וְשִׁבְעִין וְחֲמִשׁ סְלַעִין בְּסְלַעִי קוּדְשָׁא: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְכִסֵּף. הנה ידענו מזה המספר כי הככר ג' אלפים שקלים והעד וכסף פקודי העדה: (אבן עזרא)

דעת זקנים וכסף פקודי העדה. אינו אומר כסף התרומה ולא כסף התנופה כמו שאומר נחשת התנופה להגיד לך שכסף מנין העדה עולה למנין זה כאשר היה צריך למלאכת המשכן בצמצום. ובכסף ונחשת פי' הכתוב מה נעשה בהם לפי שרוב הכלים נעשו מהם אבל בזהב לא פי' לפי שלא נעשה ממנה כלי שלם רק המנורה והכפורת וצפוי לקרשים ולבדים ולמזבח הזהב ולשלחן בא וראה כמה חביב המשכן שהוא כנגד ברייתו של עולם כיצד ביום הראשון בראשית את השמים. וכתוב נוטה שמים כיריעה וכנגדן במשכן ועשית יריעות עזים. בשני יהי רקיע ויהי מבדיל וכנגדו במשכן והבדילה הפרכת לכם. בשלישי יקוו המים וכנגדו ועשית כיוור ששם המים מכונסין. ברביעי יהי מאורות וכנגדן ועשית מנורת זהב. בחמישי ישרצו המים ועוף יעופף וכנגדו והיו הכרובים פורשי כנפים. בששי נברא אדם וכנגדו ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך בשביעי ויכלו וכנגדו ותכל ולשם כתיב ויברך אלהים וכנגדו ויברך אותם משה. לשם כתיב ויקדש אותו וכנגדו וימשח אותו ויקדש אותו וכנגד שמים בית קדשי הקדשים ששם שכינת הקב"ה. וכנגד הארץ ופרי הארץ השלחן ושתי מערכות של לחם הפנים שש המערכות כנגד ששה עתים זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף: (דעת זקנים)

[כו] בָּקַע לְגִלְגָּלֶת מִחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ לְכֹל הָעֵבֶר עַל-הַפְּקוּדִים מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמְעָלָה לְשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלְפֵי וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְחֲמִשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים:

אונקלוס תִּקְלָא לְגִלְגָּלֶתָא פְּלִגּוּת סְלַעָא בְּסְלַעִי קוּדְשָׁא לְכֹל דְעֵבֶר עַל מְנִינֵיא מִבְּרַ עֶסְרִין שָׁנִין וְלַעֲלָא לְשִׁית מְאָה וּתְלָתָא אֲלָפִין וְחֲמִשׁ מְאָה וְחֲמִשִּׁין: (אונקלוס)

יונתן דְרַפְמוֹנָא לְגִלְגָּלֶתָא פְּלִגּוּת סְלַעָא בְּסְלַעִי דְקוּדְשָׁא לְכֹל מֵאן דְעֵבֶר עַל מְנִינֵיא מִבְּרַ עֶשְׂרִין שָׁנִין וְלַעֲלָא לְשִׁית מְאָה וּתְלָתָא אֲלָפִין וְחֲמִשׁ מְאָה וְחֲמִשִּׁין: (תרגום יונתן)

רש"י בקע. הוא שם משקל של (ז) מחצית השקל: לשש מאות אלף וגו'. כך היו

ישראל, וכך עלה מנינם אחר שהוקם (ח) המשכן בספר במדבר, ואף עתה נבדלת המשכן כך היו, ומנין חלחי השקלים של שש מאות אלף, עולה מאת ככר כל אחד של שלשת אלפים שקלים, כינר, שש מאות אלף חלחין הרי הן ג' מאות, אלף שלימים, הרי מאת ככר, והשלשת אלפים וחמש מאות וחמשים חלחין, עולין אלף ושבע מאות וחמשה ושצעים שקלים: (רש"י)

שפתי חכמים (ז) דקשה לרש"י דכל בקע שבמקרא הוא לשון זיקוע והכא אין שייך לשון זיקוע: (ח) דק"ל דעל כרחק היו יותר דהא בחומש הפקודים כשמנה ישראל היו ת"ר אלף וג' אלפים ות"ק וחמשים לבד מן הלויים שלא התפקדו בתוך בני ישראל וכאן נבדלות המשכן שנתנו ישראל והלויים אם כן היו יותר ועל זה פירש כך היו ישראל כי בקע לגלגולת לא נתנו אלף ישראל שטעו בעגל והולכרו ליתן הנדבה לאורך המשכן לכפר על מעשה העגל אבל הלויים אשר לא טעו לא היו כריכין ליתן וכענין זה פירש גם הרא"ש: (שפתי חכמים)

אבן עזרא בקע. חצי שקל וטעמו כאשר יבוקע השקל הנה חציו: **לכל העובר**. שעברו עליו עשרים שנה שלמות. וכבר הזכרתי טעם זה: (אבן עזרא)

בעל הטורים בקע. ב' במס' בקע לגלגלת. בקע משקלו. שרמז לה שעתידין בניה לשקול בקע לגלגלת: (בעל הטורים)

[כז] וְהִי מֵאֵת כֶּכֶר הַכֹּסֶף לְצִקָּת אֵת אֲדָנִי הַקֹּדֶשׁ וְאֵת אֲדָנִי הַפְּרֻכָּת מֵאֵת אֲדָנִים לְמֵאֵת הַכֶּכֶר כֶּכֶר לְאֲדָן:

אונקלוס וְהִי מֵאֵת כֶּכֶרִין דְּכֶסֶף לְאַתְבָּא יָת סַמְכֵי קוּדְשָׁא וְיָת סַמְכֵי דְפְּרֻכְתָּא מֵאֵת סַמְכִין לְמֵאֵת כֶּכֶרִין כֶּכֶרָא לְסַמְכָא: (אונקלוס)

יונתן וְהִנְיָה מֵאֵת קְנִטִינְרִין דְּכֶסֶף לְאַתְבָּא יָת חוּמְרֵי קוּדְשָׁא וְיָת חוּמְרֵי פְּרָגוּדָא מֵאֵת חוּמְרִין כָּל קְבִיל קְנִטִינְרִין קְנִטִינְרִין לְחוּמְרָא: (תרגום יונתן)

רש"י ללכת. כתרומתו לאתכא: את אדני הקדש. של קרשי המשכן, שהם מ"ח קרשים, ולהן ל"ו אדנים, ואדני פרכת ארבעה, הרי מאה, וכל שאר האדנים נחשת כתיב כהם: (רש"י)

אבן עזרא לצקת. מבעלי היו"ד כמו לרדת: (אבן עזרא)

הרמב"ן את אדני הקדש ואת אדני הפרכת. יקרא הכתוב המשכן קדש, והבדיל הפרכת, בעבור היותו מבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, כאלו אמר את אדני הקדש ואת אדני הפרכת: (הרמב"ן)

בעל הטורים **מאת אדנים**. כנגד מיוסדים על אדני פז וכנגדם תקנו ק' ברכות בכל יום: (בעל הטורים)

כת ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבועים עשה ויום לעמודים וצפה ראשיהם וחשק אתם:

אונקלוס ונת אלפא ושבע מאה ושבעין וחמשה עבד ווין לעמודיא וחפא רישיהון וכבש ותהון: (אונקלוס)

יונתן ונת אלפא ושבע מאה ושבעין וחמש סלעין עבד ווין לעמודיא וחפא רישיהון וכבש ותהון: (תרגום יונתן)

רש"י ולפה ראשיהם. של עמודים (ט) מהו, שנכולן כתיב ולפה ראשיהם ותשוקיהם כסף: (רש"י)

שפתי חכמים (ט) דק"ל דפשוטו של קרא משמע דקאי על הווין שצריך לכפות ראשיהן ולמה צריכין כפוי והא הווין היו כולן כסף והוסף מלת מהן להורות שמכסף הזה נעשה הלפוי וגם הווין והחשוקים ולא הווין לבד וראיתו שהרי אין כסף אחר מכל כסף פקודי העדה רק מאת הככר שנעשו מהם האדנים והאלף והשבע מאות וגו' שלא הגיעו לכלל ככר: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ואת. שלא השלים ככר: (אבן עזרא)

אור החיים ואת האלף ושבע וגו'. פירוש הנשאר, ורבותינו ז"ל אמרו (שמו"ר פנ"א) ששכחם וכשזכר אותם אמר ואת האלף וגו' הם ממה שעשה ווים וגו', והנה להסוברים מהחכמים (ראב"ע) כי לא היה כסף בנדבת המשכן זולת מחצית השקל יתבאר אומרו ואת האלף על זה הדרך לפי שמצינו שצוה ה' בתרומת הכסף מחצית השקל ובכל מלאכת המשכן לא מצינו שצוה ה' מעשה כסף זולת האדנים והווין וחשוקיהם וביאר באדנים שצריך ככר לאדן והווין לא הודיע ה' שיעורן ושיעור חשוקיהן, לזה נתחכם בצלאל וחלק הנשאר מהאדנים ועשאן ווין שהגם שלא צוה ה' שיעורן ממה שנתן שיעור לאדנים השכילו כי הווין וחשוקיהם יהיו מהנשאר, ולזה אמר ואת האלף וגו' עשה ווין פירוש שחלק הסך לוין, ואין הכי נמי אם היה נשאר יותר או פחות היה מחלק הנשאר, ואם היה אומר הכתוב ויעש ווין וגו' יהיה נשמע כי נאמר מפי אל עליון שיעור זה ולא כן הוא אלא מכללן של דברים הבין כנזכר, ודעתי אינה כסברא זו כי ודאי כי כסף אחר היה בתרומת המשכן מלבד הבקע לגלגולת כי מקרא מלא דבר הכתוב בויקהל (ל"ה כ"ד) כל מרים תרומת כסף ונחושת ובפסוק זה לא יצדיקו דברי ראב"ע שיישב בפסוק (כ"ה ג') וזאת התרומה והמשכיל יבין, ויתבאר אומרו ואת האלף על דרך מה שפירשנו בפסוק (כ"ד) כל הזהב וגו' פירוש שלא נחסר באמצעות ההתכה ופרטי המלאכה שהגם שעשה כמה פרטי מלאכה במעשה כמה ווין וחשוקיהן אף על פי כן המספר עצמו בשלימות היה בוין ולא נחסר ממנו כלום והוא אומרו ואת האלף וגו' עשה ווין והבן: (אור החיים)

[כט] וַנְחַשֵׁת הַתְּנוּפָה שִׁבְעִים כֶּכֶר וְאַלְפִים וְאַרְבַּע-מֵאוֹת שֶׁקֶל:

אונקלוס וַנְחַשֵׁת דְאַרְמוּתָא שִׁבְעִין כֶּכֶרִין וַיְתִרִין אֲלָפִין וְאַרְבַּע מֵאָה סְלַעִין:
(אונקלוס)

יונתן וַנְחַשֵׁת דְאַרְמוּתָא שִׁבְעִין קִנְטִירִין וַיְתִרִין אֲלָפִין וְאַרְבַּע מֵאָה סְלַעִין: (תרגום יונתן)

עזרא וַנְחַשֵׁת. גַּם הַזְכִּיר כָּלִי הַנְחַשֵׁת: (אבן עזרא)

[ל] וַיַּעַשׂ בָּהּ אֶת-אֲדֹנָי פֶּתַח אָהֶל מוֹעֵד וְאֶת מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת וְאֶת-מִכְבַּר הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר-לוֹ וְאֶת כָּל-כְּלֵי הַמִּזְבֵּחַ:

אונקלוס וַעֲבַד בָּהּ יַת סַמְכֵי תִרְע מִשְׁכּוֹן זִמְנָא וַיַּת מִדְּבַחָא דְנְחֹשָׁא וַיַּת סְרָדָא דְנְחֹשָׁא דִי לָהּ וַיַּת כָּל מְנֵי מִדְּבַחָא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד בָּהּ יַת חוֹמְרֵי תִרְע מִשְׁכּוֹן זִימְנָא וַיַּת מִדְּבַחָא דְנְחֹשָׁא וַיַּת קִנְקְלֵי דְנְחֹשָׁא דִילֵיהּ וַיַּת כָּל מְנֵי מִדְּבַחָא: (תרגום יונתן)

[לא] וְאֶת-אֲדֹנָי הַחֲצֵר סָבִיב וְאֶת-אֲדֹנָי שַׁעַר הַחֲצֵר וְאֶת כָּל-יַתְדֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת-כָּל-יַתְדֹת הַחֲצֵר סָבִיב:

אונקלוס וַיַּת סַמְכֵי דְדִרְתָּא סְחוּר סְחוּר וַיַּת סַמְכֵי תִרְע דְרִתָּא וַיַּת כָּל סַפֵּי מִשְׁכְּנָא וַיַּת כָּל סַפֵּי דְרִתָּא וַיַּת סְחוּר סְחוּר: (אונקלוס)

יונתן וַיַּת חוֹמְרֵי דְרִתָּא חֲזוֹר חֲזוֹר וַיַּת חוֹמְרֵי תִרְע דְרִתָּא וַיַּת כָּל מִתְחֵי מִשְׁכְּנָא וַיַּת כָּל מִתְחֵי דְרִתָּא חֲזוֹר חֲזוֹר: (תרגום יונתן)

שמות פרק-לט

[א] וּמִן-הַתְּכֵלֶת וְהָאֲרָגָמָן וְתוֹלַעַת הַשָּׁנִי עָשׂוּ בִגְדֵי-שָׂרָד לְשִׁרְתַּת בְּקֹדֶשׁ וַיַּעֲשׂוּ אֶת-בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר לְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה: (פ)

אונקלוס וּמִן תְּכֵלָא וְאַרְגָּמָא וְצִבְעֵ זְהוּרֵי עֲבָדוּ לְבוּשֵׁי שְׁמוּשָׁא לְשִׁמְשָׁא בְּקוּדְשָׁא וְעֲבָדוּ יַת לְבוּשֵׁי קוּדְשָׁא דִי לְאַהֲרֹן כְּמָא דִי פְקִיד יְיָ יַת מֹשֶׁה: [פ] (אונקלוס)

יונתן ומן תכלא וארגונוא וצבע זהורי עבדו לבושי שמושא לשמשא בקודשא ועבדו ית לבושי קודשא די לאהרון כהנא הי כמא דפקיד יי ית משה : (תרגום יונתן)

רש"י ומן התכלת והארגמן וגו'. שש לא נאמר כאן, ומכאן אני אומר שאין בגדי שרד הללו בגדי כהונה, שבגדי כהונה היה שש, אלא הם בגדים שמכסים בהם כלי הקדש בשעת סלוק מסעות, שלא היה בהם שש: (רש"י)

אבן עזרא בגדי שרד. הם הנזכרים בפי' במדבר סיני. כי צוה השם שיכסו הארון בפרכת בעבור כבודו. ועל הפרוכת כסוי עור תחש. ועל זה הכסוי בגד כליל תכלת. ועל דרך הסברא כי התכלת בעבור כבוד הארון אם היה האויר זך. ואם ירד גשם יסירהו ויעמוד עליו כסוי עור תחש. ועל שלחן הפנים בגד תכלת ובגד תולעת שני ולמעלה כסוי עור תחש ובגד תכלת על המנורה ועל מזבח הזהב וארגמן על מזבח העולה ועל הכל עור תחש. ואחר שהזכיר בגדי שרד הזכיר בגדי הקדש שהם לאהרון שהוא הכהן הגדול והחל לפרש אותה: (אבן עזרא)

אור החיים כאשר צוה ה' את משה. טעם אומרו כן בכל פרט ופרט, על פי מה שכתבנו בפרשת תצוה (כ"ז כ') כי חלק ה' למשה חלק בכל מלאכות ועבודות הנעשות במשכן כי חלקו במעשה הוא המצוה אשר יצוה ה' הדבר על ידו לזה מזכירו בכל פרט ופרט שהגם שאינו עושה הרי הוא מצוה לעשות.

עוד ירצה שהיו אומרים בשעת המלאכה הרי אנו עושים דבר זה כאשר צוה ה' את משה.

עוד נראה לפי מה שקדם לנו כי אין לך מצוה שאין בה פרטי ההשכלה ולא נכתב בתורה אלא מיעוט כמאמר ר' יוחנן בהניזקין (גיטין ס' :) ומלבד זה יש בכל מעשה ממעשה המשכן מושכל, והוא פנימיות הדברים ואלה יעשו בכוונת הלב ובשכליות הנעלם ויעשו דבר במינו כידוע ליודעי דעת והבנין, והוא מה שרמזה התורה בכל פרט ופרט כאשר צוה ה' את משה פירוש בעל פה ואינו מפורש בתורה לצד יקרת הדבר, ואשכילך כי המכתב הוא מבחינת המופעל והמושכל מושלל מהתקבל מקצתו בבחינת ההפעל ומקצתו גם מבחינת הנדבר כי רחוק הוא בבי' הדרגות, וקצת רמז ה' בנפעל נראה ואינו נראה בסוד צורת האותיות וטעמיהם ועטרות שעל ראשיהם התגין ומעשיהם בחינת מחשבה יקראו ונגלה למשה בסיני פלאי פלאות, וצא ולמד מדרשת ר' עקיבא (סנהדרין ק"ו) גי' מאות הלכות בעליונו של למ"ד, המה ראו מעשה ה', והודיע הכתוב בכל פרטי המשכן כי עשאוהו כאשר צוה ה' את משה ככל נפלאות אשר יכוין עליהם: (אור החיים)

ספורנו בגדי שרד. בגדים שלא היתה להם שום תמונה מוגבלת וידועה זולתי המצוייר בשרד, כמספיק לכסות הכלים: (ספורנו)

בבלי ויעש את-האפד זהב תכלת וארגמן ותולעת שני משזר:

אונקלוס ועבד ית אפודא דהבא תכלא וארגונוא וצבע זהורי ובוץ שזיר: (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד יְת אֵיפוֹדָא דְדִהָבָא תְּכֵלֵא וְאַרְגָּוֹנָא וְצִבְע זְהוּרִי וּבוּץ שְׁזִיר : (תרגום יונתן)

אבן עזרא ויעש את האפוד. איך שמו הזהב בתוך התכלת: (אבן עזרא)

ג] וַיִּרְקְעוּ אֶת-פְּחֵי הַזֶּהָב וְקָצַץ פְּתִילִם לַעֲשׂוֹת בְּתוֹךְ הַתְּכֵלֶת וּבְתוֹךְ הָאַרְגָּמָן וּבְתוֹךְ תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבְתוֹךְ הַשֵּׁשׁ מְעֵשָׂה חֹשֶׁב:

אונקלוס וַרְדִּידוּ יְת טְסִי דְהָבָא וְקָצִיצוּ חוּטִין לְמַעְבַּד בְּגוּ תְּכֵלֵא וּבְגוּ אַרְגָּוֹנָא וּבְגוּ צִבְע זְהוּרִי וּבְגוּ בּוּצָא עוֹבֵד אָמֵן : (אונקלוס)

יונתן וַרְדִּידוּ יְת טְסִי דְדִהָבָא וְקָטְעוּ יְתֵהוּן שְׁזִרִין לְמַעְבַּד בְּגוּ תְּכֵלֵא וּבְגוּ אַרְגָּוֹנָא וּבְגוּ צִבְע זְהוּרִי וּבְגוּ בּוּצָא עוֹבֵד אֹמֵן : (תרגום יונתן)

רש"י וירקעו. כמו לרוקע הארץ (תהלים קלו, ו), כתרגומו ורדילו טסין, היו מרדדין מן הזהב, אשטנ"דרא זלע"ז, טסין דקות. כאן הוא מלמדך היאך היו טווין את הזהב עם החוטין, מרדדים טסין דקין, וקוללין מהן פתילים לאורך הטס, לעשות אותן פתילים מעורבים עם כל מין ומין בחשן ואפוד, שנאמר בהן זהב, חוט אחד של זהב עם ששה חוטין של תכלת, וכן עם כל מין ומין, שכל המינין חוטין כפול ששה, והזהב חוט שציעי עם כל אחד ואחד: (רש"י)

הרמב"ן וירקעו את פחי הזהב. לא הוסיף בכל מלאכת הקדש לפרש דרך האומנות איך נעשה, זולתי בכאן, והראוי שיאמר ויעשו את האפוד זהב תכלת וגוי מעשה חושב, כתפות עשו לו וגוי, כי כן הדרך בכולם. ויתכן שספר בכאן המחשבה שחדשו בחוטי הזהב, כי היה תמה בעיניהם להיות זהב טווי ושזור כאשר יעשו בצמר ופשתים, כי לא נשמע עד היום ההוא לעשות כן: (הרמב"ן)

בעל הטורים וקצץ. ג'. וקצץ פתילים. וקצץ חנית. וחד קצץ עבות רשעים. שבזכות המשכן היו מתגברים על אויביהם ומקצצין חניתותיהם: (בעל הטורים)

ספורנו וירקעו את פחי הזהב. המתנדבים שהתנדבו הזהב לבגדי כהונה רקעו פחים להיותם מוכנים שיעשו האומנין מהם פתילים: וקצץ פתילים. האומן קצץ פתילים מאותם הפחים המרוקעים שהתנדבו: (ספורנו)

ד] כְּתֹפֶת עָשׂוּ-לָו חֲבֵרֶת עַל-שָׁנִי (קצוותו) קְצוּתָיו חֲבֵר:

אונקלוס כְּתֹפֶן עָבְדוּ לֵיה מְלַפְפֵן עַל תְּרִין סְטְרוּהִי יִתְלַפֵּף : (אונקלוס)

יונתן כְּתֹפִין עָבְדוּ לֵיה מְלַפְפֵן עַל תְּרִין צְטְרוֹי מִתְלַפֵּף : (תרגום יונתן)

ה] וְחֹשֶׁב אֶפְדָּתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו מִמֶּנּוּ הוּא כְּמַעֲשֵׂהוּ זֶהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת

שְׁנֵי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר כְּאֲשֶׁר אָנָּה יְהוָה אֶת-מִשָּׁה: (ס)

אונקלוס וְהִמְנִן תְּקוּנָה דִּי עֲלוּהִי מְנִיה הוּא כְּעוֹבְדוּהִי דְהָבָא תְּכֵלֵא וְאַרְגֻּוֹנָא וְצָבַע זְהוּרִי וּבּוּץ שְׁזִיר כְּמָא דִּי פְּקִיד יִי יְת מִשָּׁה: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְהִמְנִן טִיכּוּסִיָּה דְעֲלוּי מְנִיָּה הוּא הִי כְּעוֹבְדוּי דְהָבָא תְּכֵלֵא וְאַרְגֻּוֹנָא וְצָבַע זְהוּרִי וּבּוּץ שְׁזִיר הִיכְמָא דְפְּקִיד יִי יְת מִשָּׁה: (תרגום יונתן)

ספורנו כֹּאשֶׁר צוּה ה' אֶת מִשָּׁה. בְּכֹל עֲשִׂיָּה שֶׁעָשׂוּ הָאוֹמְנִין הִיתָה כּוֹנֵתָם לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ שְׂצוּה זֶה לְמִשָּׁה: (ספורנו)

[נ] וַיַּעֲשׂוּ אֶת-אַבְנֵי הַשֹּׁהַם מִסִּבֹּת מִשְׁבַּצֹת זָהָב מִפְתַּחַת פְּתוּחֵי חוֹתָם עַל-שְׁמֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

אונקלוס וְעָבְדוּ יְת אַבְנֵי בּוּרְלָא מְשַׁקְעוֹ מְרַמְצוֹ דְדִּהָב גְּלִיפּוֹ כְּתַב מְפָרֵשׁ עַל שְׁמֵהַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (אונקלוס)

יונתן וְעָבְדוּ יְת מְרַגְלֹן דְּבוּרְלֵת חֵלָא מְשַׁקְעוֹ מְרַמְצוֹ גְּלִיפּוֹ כְּתַב חֲקִיק מְפָרֵשׁ עַל שְׁמֵהַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

אבן עזרא וְטַעַם וַיַּעֲשׂוּ אֶת אַבְנֵי הַשֹּׁהַם. כְּדֹרֵךְ תִּיקוֹן כִּמּוֹ וַיִּמְהַר לַעֲשׂוֹת אוֹתוֹ: (אבן עזרא)

[ז] וַיִּשֶׂם אֹתָם עַל כְּתֻפֹת הָאֶפֶד אַבְנֵי זָכָרֹן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר אָנָּה יְהוָה אֶת-מִשָּׁה: (פ)

אונקלוס וְשׁוּי יְתֵהוֹן עַל כְּתֻפָּא דְאֶפֶדָא אַבְנֵי דּוּכְרָנָא לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּמָא דִּי פְּקִיד יִי יְת מִשָּׁה: [פ] (אונקלוס)

יונתן וְשׁוּי יְתֵהוֹן עַל כְּתֻפֵי אֶפֶדָא אַבְנֵי דּוּכְרָנָא לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִיכְמָא דְפְּקִיד יִי יְת מִשָּׁה: (תרגום יונתן)

[ח] וַיַּעַשׂ אֶת-הַחֹשֶׁן מְעֵשָׂה חֹשֶׁב כְּמַעֲשֵׂה אֶפֶד זָהָב תְּכֵלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שְׁנֵי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר:

אונקלוס וְעָבַד יְת חוּשְׁנָא עוֹבַד אָמֵן כְּעוֹבְדֵי אֶפֶדָא דְהָבָא תְּכֵלֵא וְאַרְגֻּוֹנָא וְצָבַע זְהוּרִי וּבּוּץ שְׁזִיר: (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד יְת חוּשְׁנָא עוֹבַד אוֹמֵן הִי כְּעוֹבַד אֶיפֶדָא דְדִּהָבָא תְּכֵלֵא וְאַרְגֻּוֹנָא וְצָבַע זְהוּרִי וּבּוּץ שְׁזִיר: (תרגום יונתן)

[ט] רְבוּעַ הָיָה כְּפֹלַע עָשׂוּ אֶת-הַחֹשֶׁן זָרֵת אֲרָכּוֹ וְזָרֵת רְחִבּוֹ כְּפֹלַע:

אונקלוס מַרְבַּע הָוּה עֵיף עֶבְדוֹ יֵת חוּשְׁנָא זָרְתָא אַרְכָּה וְזָרְתָא פְתִיגָה עֵיף : (אונקלוס)

יונתן מַרְבַּע הָוּה עֵיף עֶבְדוֹ יֵת חוּשְׁנָא זָרְתָא אוֹרְכִיָּה וְזָרְתָא פּוּתִיגָה עֵיף : (תרגום יונתן)

[יא] וַיִּמְלֵאוּ-בּוֹ אַרְבַּעַה טוּרֵי אָבֶן טוּר אָדָם פְּטָדָה וּבְרָקֶת הַטּוּר הָאֶחָד:

אונקלוס וְאַשְׁלִימוּ בֵּיה אַרְבַּעַא סְדָרֵי אָבֶן טְבָא סְדָרָא קְדַמָּאָה סַמְקוּ יֶרְקוּ וּבְרָקוּ סְדָרָא : (אונקלוס)

יונתן וְאַשְׁלִימוּ בֵּיה אַרְבַּעַא סְדָרִין מְרַגְלִין טְבוֹ כָּל קְבִיל אַרְבַּעַת טְרִיגוֹנִין דְּעֵלְמָא סְדָרָא קְמִיתָא סְמוּקְתָא יְרוּקְתָא וּבְרָקְתָא סְדָרָא חַד וְעֵלְיָהוּן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַהַת תְּלַת שְׁבֻטָא רְאוּבוּן שְׁמַעוֹן וְלוֹי : (תרגום יונתן)

בעל הטורים אודם וגוי. ג' במסו' ב' דאפוד ואידך בעדן גן וגוי' מסוכתך אודם וגוי' מלמד שנזדמנו להם אבני אפוד מג"ע : (בעל הטורים)

[יב] וְהַטּוּר הַשְּׁנִי נֶפֶךְ סַפִּיר וַיְהִלֵּם:

אונקלוס וְסְדָרָא תַנְיָנָא אֶזְמַרְגְדִין שְׁבֻזִין וְסַבְהָלוֹס : (אונקלוס)

יונתן וְשׁוּם סְדָרָא תַנְיָנָא אֵיזְמוּרְד וְסַפִּירֵינוּן וְכַדְפּוֹדִין וְעֵלְיָהוּן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַהַת תְּלַת שְׁבֻטָא יְהוּדָה דָּן וְנַפְתָּלִי : (תרגום יונתן)

[יג] וְהַטּוּר הַשְּׁלִישִׁי הַלְשָׁם שָׁבוּ וְאַחֲלָמָה:

אונקלוס וְסְדָרָא תְּלִיתָאָה קַנְפְרִי טַרְקִיָא וְעִין עֶגְלָא : (אונקלוס)

יונתן וְשׁוּם סִדְרָא תְּלִיתָא קַנְפְרִין טַרְקִין וְעִין עֶגֶל וְעֵלְיָהוּן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַהַת תְּלַת שְׁבֻטָא גָד אֶשֶׁר וְיִשָּׁשְׁכָר : (תרגום יונתן)

[יג] וְהַטּוּר הָרְבִיעִי תְרֻשִׁישׁ שְׁהֵם וַיִּשְׁפָּה מוֹסַבַּת מִשְׁבַּצַּת זָהָב בְּמִלְאָתָם:

אונקלוס וְסְדָרָא רְבִיעָאָה פְרוּם יִמָּא וּבוּרְלָא וּפְנִטְרִי מְשַׁקְעוּ מְרַמְצוּ דְדָהָב בְּאַשְׁלֵמוּתָהוּן : (אונקלוס)

יונתן וְשׁוּם סִדְרָא רְבִיעָאָה פְרוּם יִמָּא רְבָא וּבוּרְלַת חֲלָא וּמְרַגְנִית אֶפְנִטוּרִין וְעֵלְיָהוּן חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ שְׁמַהַת תְּלַת שְׁבֻטָא זְבוּלוֹן יוֹסֵף וּבְנֵימִין מְשַׁקְעוּ מְרַמְצוּ בְּדָהָב בְּאַשְׁלֵמוּתָהוּן : (תרגום יונתן)

[יד] וְהֶאֱבֹיִים עַל-שְׁמֹת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל הֵנָּה שְׁתֵּי עֶשְׂרֵה עַל-שְׁמֹתָם פְּתוּחֵי חֹתָם אִישׁ עַל-שְׁמוֹ לְשָׁנִים עֶשֶׂר שְׁבַט:

אונקלוס וְאַבְנֵיָא עַל שְׁמֵהּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנוּן תְּרֵי עֶסְרֵי עַל שְׁמֵהּתְהוֹן כְּתַב מְפָרֶשׁ בְּגִלוֹף דְּעִזְקָא גְבַר עַל שְׁמֵהּ לְתֵרִין עֶסְרֵי שְׁבַטִין: (אונקלוס)

יונתן וּמְרַגְלִיתָא עַל שְׁמֵהּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּרִיסְרֵי עַל שְׁמֵהּתְהוֹן כְּתַב גְּלִיף חֲקִיק וּמְפָרֶשׁ הִי כְּגִלְיָף דְּעִזְקָא גְבַר מְרַגְלִיתֵיהּ עַל שְׁמֵיהּ לְתִרִיסֵר שְׁבַטֵיָא: (תרגום יונתן)

[טו] וַיַּעֲשׂוּ עַל-הַחֹשֶׁן שְׁרָשְׁרֹת גְּבֻלַת מַעֲשֵׂה עֶבֶת זָהָב טְהוֹר:

אונקלוס וַעֲבָדוּ עַל חוּשְׁנָא תְּפִין מְתַחְמָן עוֹבַד גְּדִילוֹ דְּהַב דְּכִי: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבָדוּ עַל חוּשְׁנָא שְׁלֶשֶׁלֹן מְתַחְמָן עוֹבַד קְלִיעָא דְּדָהָב דְּכִי: (תרגום יונתן)

[טז] וַיַּעֲשׂוּ שְׁתֵּי מִשְׁבָּצַת זָהָב וּשְׁתֵּי טְבַעֲת זָהָב וַיִּתְּנוּ אֶת-שְׁתֵּי הַטְּבַעֲת עַל-שְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן:

אונקלוס וַעֲבָדוּ תְּרֵינֵי מְרַמְצוֹ דְּדָהָב וְתְּרֵינֵי עִזְקוֹ דְּדָהָב וַיְהִיבוּ יַת תְּרֵינֵי עִזְקָתָא עַל תְּרִין סְטְרֵי חוּשְׁנָא: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבָדוּ תְּרֵינֵי מְרַמְצִין דְּדָהָב וְתְּרֵינֵי עִזְקוֹ דְּדָהָב וַיְהִיבוּ יַת תְּרֵינֵי עִזְקָתָא עַל תְּרִין צְטְרֵי חוּשְׁנָא: (תרגום יונתן)

[יז] וַיִּתְּנוּ שְׁתֵּי הָעֵבֶתֶת הַזֶּהָב עַל-שְׁתֵּי הַטְּבַעֲת עַל-קְצוֹת הַחֹשֶׁן:

אונקלוס וַיְהִיבוּ תְּרֵינֵי גְדִילְתָא דְּדָהָב עַל תְּרֵינֵי עִזְקָתָא עַל סְטְרֵי חוּשְׁנָא: (אונקלוס)

יונתן וַיְהִיבוּ תְּרֵינֵי קְלִיעֹן דְּדָהָב עַל תְּרֵינֵי עִזְקָתָא עַל צְטְרֵי חוּשְׁנָא: (תרגום יונתן)

[יח] וְאֵת שְׁתֵּי קְצוֹת שְׁתֵּי הָעֵבֶתֶת נָתַנוּ עַל-שְׁתֵּי הַמִּשְׁבָּצַת וַיִּתְּנֵם עַל-כְּתֹפֶת הָאֶפֶד אֶל-מֹל פְּנִיּוֹ:

אונקלוס וְיַת תְּרֵינֵי גְדִילֹן דְּעַל תְּרֵינֵי סְטְרוֹהֵי יְהִיבוּ עַל תְּרֵינֵי מְרַמְצָתָא וַיְהִיבוּ עַל כְּתֵפֵי אֶפֶדָא לְקַבֵּל אֶפֶוֹהֵי: (אונקלוס)

יונתן וַיַּת תְּרֵינֵי קְלִיעֹן דְּמִסְדָּרוֹן עַל תְּרִין צְטְרוֹי יְהִיבוּ עַל תְּרֵינֵי מְרַמְצָתָא וַיְהִיבוּ עַל כְּתֵפֵי אֶיפֹדָא כָּל קַבִּיל אֶנְפוֹי: (תרגום יונתן)

[יט] וַיַּעֲשׂוּ שְׁתֵּי טְבַעֲת זָהָב וַיִּשְׂיִמוּ עַל-שְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן עַל-שְׁפָתוֹ אֲשֶׁר אֶל-

בִּיתָה:

הָאֵפֶד

עֶבֶר

אונקלוס וְעָבְדוּ תַרְתִּינֵי עֶזְקוֹן דְּדָהֵב וְשׁוּיָאוּ עַל תַּרְתִּינֵי סֹטְרֵי חוּשְׁנָא עַל סַפְתָּה דִּי לְעֶבְרָא דְאֵפֶדָא מְלָגְיוֹ : (אונקלוס)

יונתן וְעָבְדוּ תַרְתִּינֵי עֶזְקוֹן דְּהַב וְשׁוּיָאוּ עַל תַּרְתִּינֵי סֹטְרֵי חוּשְׁנָא עַל שַׁפְתִּיה דְּלְעֶבְרָא לְגִיּוֹ : (תרגום יונתן)

[כ] וַיַּעֲשׂוּ שְׁתֵּי טַבְעֹת זָהָב וַיִּתְּנֶם עַל-שְׁתֵּי כַתְּפֹת הָאֵפֶד מִלְמַטָּה מִמּוֹל פְּנֵיו לַעֲמֹת מַחְבְּרָתוֹ מִמַּעַל לְחֹשֶׁב הָאֵפֶד:

אונקלוס וְעָבְדוּ תַרְתִּינֵי עֶזְקוֹן דְּדָהֵב וַיְהַבְנוּ עַל תַּרְתִּינֵי כַתְּפֵי אֵפֶדָא מְלָרַע מְלַקְבֵּל אֶפְוָהי לְקַבֵּל בֵּית לּוּפֵי מַעֲלֹי לְהַמְיִן אֵפֶדָא : (אונקלוס)

יונתן וְעָבְדוּ תַרְתִּינֵי עֶזְקוֹן דְּהַב וְסִדְרִינוּ עַל תַּרְתִּינֵי כַתְּפֵי אֵיפֶדָא מְלָרַע מְלַקְבֵּיל אֲנָפוּי כָּל קַבֵּיל בֵּית לּוּפֵי מַעֲלֹי לְהַמְיִין אֵיפֶדָא : (תרגום יונתן)

[כא] וַיִּרְכְּסוּ אֶת-הַחֹשֶׁן מִטַּבְעֹתָיו אֶל-טַבְעֹת הָאֵפֶד בַּפְּתִיל תְּכֵלֶת לְהִיטֵל עַל-חֹשֶׁב הָאֵפֶד וְלֹא-יִזַּח הַחֹשֶׁן מֵעַל הָאֵפֶד כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה: (פ)

אונקלוס וַיַּחֲדוּן יַת חוּשְׁנָא מַעֲזֻקְתָּה לְעֶזְקָתָא דְאֵפֶדָא בְּחוּטָא דְתַכְלָתָא לְמַהוּי עַל הַמְיִן אֵפֶדָא וְלֹא יִתְפָּרַק חוּשְׁנָא מַעֲלֹי אֵפֶדָא כְּמָא דִּי פְקִיד יֵי יַת מֹשֶׁה : [פ] (אונקלוס)

יונתן וְטָכִיסוּ יַת חוּשְׁנָא מַעֲזֻקְתָּא לְעֶזְקַת אֵיפֶדָא בְּשִׁזִּיר תַכְלָא לְמַהוּי אָדִיק עַל הַמְיִין אֵיפֶדָא וְלֹא יִתְפָּרַק חוּשְׁנָא מַעֲלֹי אֵיפֶדָא הִיכְמָא דְפְקִיד יֵי יַת מֹשֶׁה : (תרגום יונתן)

[כב] וַיַּעַשׂ אֶת-מַעֲלֵי הָאֵפֶד מִעֲשֵׂה אַרְגָּם כְּלִיל תְּכֵלֶת:

אונקלוס וְעָבַד יַת מַעֲלֵא דְאֵפֶדָא עוֹבַד מְחֵי גְמִיר תַכְלָא : (אונקלוס)

יונתן וְעָבַד יַת מְנֹטֵר מַעֲלֵא עוֹבַד גְרָדִי שְׁזִיר תַכְלָא : (תרגום יונתן)

אבן עזרא וּמַלַּת כְּלִיל תַכְלַת. כּוֹלוּ תַכְלַת וְהוּא סַמוּךְ : (אבן עזרא)

[כג] וּפִי-הַמַּעֲלֵל בְּתוֹכוֹ כְּפִי תַחְרָא שְׁפָה לְפִיו סָבִיב לֹא יִקְרַע:

אונקלוס וּפּוּם מַעֲלֵא כְּפִיל לְגוּהַ כְּפּוּם שְׁרָן תוֹרָא מְקוֹף לְפּוּמָה סְחוּר סְחוּר לָא יִתְבָּזַע : (אונקלוס)

יונתן וּפּוּם מְנֹטֵר מַעֲלֵא כְּפִיל בְּמִיצְעִיהַ הִי כְּפּוּם שִׁרְיָא תוֹרָא בְּשִׁפְתֵיהַ מְקוֹף

לְפִנְיָהּ חֲזֹר חֲזֹר מְטוּל דָּלָא יִתְבַּזֵּעַ : (תרגום יונתן)

[כד] וַיַּעֲשׂוּ עַל-שׁוּלֵי הַמַּעִיל רְמוּנֵי תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי מִשְׁזָר:

אונקלוס וַעֲבָדוּ עַל שְׁפוּלֵי מְעִילָא רְמוּנֵי תְּכֵלָא וְאַרְגָּמָא וְצַבֵּעַ זְהוּרֵי שְׁזִיר : (אונקלוס)

יונתן וַעֲבָדוּ עַל שְׁפוּלֵי מְנִטָר מְעִילָא רֹמְנֵן דְּתְּכֵלָא וְאַרְגָּמֹנָא וְצַבֵּעַ זְהוּרֵי שְׁזִיר : (תרגום יונתן)

הרמב"ן (כד כה) וטעם ויעשו על שולי המעיל רמוני תכלת וארגמן. שעשו הרמונים לתת אותם על שולי המעיל סביב, ועשו פעמוני זהב טהור, וישימו הפעמונים בתוך הרמונים קודם שיתנו אותם במעיל, והנה הפעמונים בתוך הרמונים בתלוש, וישימו הרמונים על שולי המעיל סביב והפעמונים בתוכם. ולכך כפל הכתוב בתוך הרמונים פעמים, כי היו בתוכם מתחלה ובשעה שתלו אותם על שולי המעיל סביב. וגם זו ראייה למה שפירשנו בסדר ואתה תצוה (לעיל כח): (הרמב"ן)

אור החיים על שולי וגו'. מכאן אני מדייק שהאמת הוא כהסוברים שהפעמונים הם בשורה עם הרמונים ולא בתוכם ממש שהרי הקדים הכתוב נתינת הרמונים על שולי המעיל ואחר כך אמר מעשה הפעמונים בפני עצמן ויתנו אותם תוך הרמונים ומעתה אם הפעמון תוך הרימון ממש למה הוצרך הכתוב לומר על שולי אחר שכבר קדם ואמר שהרמונים הם על שולי המעיל זה בזה תלוי, ותמה אני על רמב"ן שפנה מדרך זה, ומה שיישב שלא נתן הרימון במעיל עד שנתן בתוכו הפעמון הכתוב יגיד הפך זה, וממה שאמר כי לזה כפל לומר בתוך הרמונים פעמים, קשה למה הקדים הכתוב לצוות שיתן הרמונים על שולי המעיל קודם שיעשה הפעמונים ויצטרך לחזור לומר פעמים בתוך הרמונים לרבות שיתנם קודם, ופשוט הוא שהרב לא דק יפה כמנהג זכות עיונו הקדוש: (אור החיים)

[כה] וַיַּעֲשׂוּ פְּעֻמֵי זָהָב טְהוֹר וַיִּתְּנוּ אֶת-הַפְּעֻמֹּנִים בְּתוֹךְ הַרְמוּנִים עַל-שׁוּלֵי הַמַּעִיל סָבִיב בְּתוֹךְ הַרְמוּנִים:

אונקלוס וַעֲבָדוּ זַגְיָא דְּהַב דְּכִי וַיְהִיבוּ יַת זַגְיָא בְּגוּ רְמוּנֵי עַל שְׁפוּלֵי מְעִילָא סְחוּר סְחוּר בְּגוּ רְמוּנֵי : (אונקלוס)

יונתן וַעֲבָדוּ חִיזוּרֵיין דְּדְּהַב וַיְהִיבוּ יַת חִיזוּרָא בְּמַצִּיעוֹת רֹמְנֵי עַל שְׁפוּלֵי מְנִטָר מְעִילָא חֲזֹר חֲזֹר בְּמַצִּיעוֹת רֹמְנֵי : (תרגום יונתן)

אור החיים בתוך הרמונים. טעם שכפל לומר כן, לומר שיהיו מכוונים הפעמונים כנגד הרמונים שלא יהיה הפעמון משוך לצד מטה או לצד מעלה אלא גופו של פעמון לפני הרימון ועומד בשורה לא למעלה ולא למטה, ודבר זה אינו מתחייב מאומרו פעם ראשונה הפעמונים בתוך הרימונים כי זה בא לשלול שלא יהיו הרימונים בתוך הפעמונים על זה האופן תתחיל השורה בפעמון ולפניו רימון כפי זה יהיו הרמונים בתוך הפעמונים כי המעיל לא היה מחובר מלמטה סביב לומר שתמיד יהיו אלו תוך אלו כל שיהיו שוים במספר אלא מחולק היה לבי, ולזה

תמצא שלא עשה בברייתא מספר הרימונים כפעמונים כי הם יותר מהם: (אור החיים)

[כז] פְּעֵמֹן וְרֵמֹן פְּעֵמֹן וְרֵמֹן עַל-שׁוּלֵי הַמַּעֲלֵל סָבִיב לְשֵׁרֶת כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה: (ס)

אונקלוס זָגָא וְרֵמוֹנָא זָגָא וְרֵמוֹנָא עַל שְׁפוּלֵי מַעֲלָא סְחוּר סְחוּר לְשִׁמְשָׁא כְּמָא דִּי פְקִיד **??** יְת מֹשֶׁה: **[ס]** (אונקלוס)

יונתן חִיזוֹרָא וְרוֹמְנָא חִיזוֹרָא וְרוֹמְנָא פּוֹלְהוֹן שְׁבַעִין וַתְּרִין עַל שְׁפוּלֵי מְנִטֵּר מַעֲלָא חִזוֹר חִזוֹר לְשִׁמְשָׁא הִיכְמָא דְפְקִיד **??** יְת מֹשֶׁה: (תרגום יונתן)

אור החיים פעמון ורימון. הוצרך לכתוב זה שלא תבין שיכול לעשות ב' או ג' פעמונים בתוך ב' או ג' רימונים וקורא אני בהם בתוך הרימונים, לזה אמר פעמון ורימון, פירוש שלא יעשה ב' פעמונים ורימון, וחזר לומר פעמון ורימון בא לשלול שלא יעשה ב' רימונים לכל פעמון ויהיה כל פעמון בב' רימונים ולא תעלה רימון שבימינו של פעמון זה לשמאלו של פעמון הבא אחריו, לזה אמר פעם ב' פעמון ורימון פירוש סמוך לרימון של פעמון ראשון יהיה פעמון ב' והבן: (אור החיים)

[כז] וַיַּעֲשׂוּ אֶת-הַפְּתִנֹת שֵׁשׁ מַעֲשֵׂה אַרְגָּ לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו:

אונקלוס וַעֲבָדוּ יְת פְּתוּנִין דְּבוּצָא עוּבַד מְחֵי לְאַהֲרֹן וּלְבָנוֹהֵי: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבָדוּ יְת פְּתוּנִין דְּבוּץ עוּבַד גְּרָדִי לְאַהֲרֹן וּלְבָנוֹי: (תרגום יונתן)

הרמב"ן (כז~כח) ויעשו את הכתנת שש מעשה אורג לאהרן ולבניו. נראה מכאן שהיו הכתנות שוות באב ובבנים אע"פ שאמר באהרן ושבצת הכתנת שש (לעיל כח לט) ובבניו אמר סתם תעשה כתנות (שם מ), כי הכוונה תעשה כתנות כמו הנזכרת, וכן כתוב (שם ד) חושן ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ מצנפת ואבנט ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לכהנו לי, כי לאהרן ולבניו יחזרו אל כתונת תשבץ מצנפת ואבנט כי הם שוים בכולם. וכן מה שאמר כאן (בפסוק הבא) ואת המצנפת שש ואת פארי המגבעות כלל אהרן ובניו, כי המצנפת והמגבעות אחד הם במעשה, אלא שאהרן יצנף אותה ובניו יחבשו בהן ראשם כאשר פירשתי (לעיל כח לא, לז):

ולשון פארי המגבעות, שהיו עולות על הראש כפארים, מלשון הפארים והצעדות (ישעיה ג כ), פארי פשתים יהיו על ראשם (יחזקאל מד יח): (הרמב"ן)

בעל הטורים את הכתנת וגו' את ציץ. כל הנך אתין לרבות שהיה לכאוי"א התיק שלו: (בעל הטורים)

[כח] וְאֵת הַמְּצַנְפֹת שֵׁשׁ וְאֵת-פְּאָרֵי הַמְּגַבְעֹת שֵׁשׁ וְאֵת-מְכַנְסֵי הַבָּד שֵׁשׁ מִשְׁזָר:

אונקלוס וְיַת מְצַנְפְתָא דְבוּצָא וְיַת שְׁבַח פּוֹבְעֵינָא דְבוּצָא וְיַת מְכַנְסֵי בוּצָא דְבוּץ
שְׁזִיר: (אונקלוס)

יונתן וְיַת מְצַנְפְתָא דְבוּצָא וְיַת בְּרָצִיץ פּוֹבְעֵינָא דְבוּצָא וְיַת אוּרְקִיסֵי בוּצָא דְבוּץ
שְׁזִיר: (תרגום יונתן)

רש"י וְיַת פֹּאֲרֵי הַמַּגְבָּעוֹת. תפארת (וי) המגבעות, המגבעות המפוארות: (רש"י)

שפתי חכמים (וי) הוכרח לפירוש זה כדי שלא נטעה לומר כי פארי מלשון מסעף פארה צמערלה (ישעיה י). ל"פ שהוא תפארת המגבעות ופארי פס רבים מן פאר שפירושן פאריס ואמר מפוארים פאס לא היו המגבעות ההם מפוארים לא היו להם פאריס ולא היה אומר פארי המגבעות רל"ם: (שפתי חכמים)

אבן עזרא וְיַת הַמְצַנְפַת שֵׁשׁ. שהוא לאהרן: וְיַת פֹּאֲרֵי הַמַּגְבָּעוֹת. לבניו כי אין דרך המצנפת כמו המגבעות: (אבן עזרא)

כ"ט וְיַת-הָאֲבִיט שֵׁשׁ מְשֻׁזָר וְיַתְּכֵלֶת וְאֲרַגְמָן וְתוֹלַעַת שְׁנִי מַעֲשֵׂה רֶקֶם כְּאֲשֶׁר צִוָּה לְיִשְׂרָאֵל וְיַת הַמְּיֻנָּא דְבוּץ שְׁזִיר וְיַתְּכֵלָא וְאֲרַגְוֹנָא וְיַצְבַּע זְהוּרֵי עוֹבֵד צִיר כְּמָא דִּי מִשָּׁה: (ס)

אונקלוס וְיַת הַמְּיֻנָּא דְבוּץ שְׁזִיר וְיַתְּכֵלָא וְאֲרַגְוֹנָא וְיַצְבַּע זְהוּרֵי עוֹבֵד צִיר כְּמָא דִּי דְפִקִיד
שְׁזִיר: (אונקלוס)

יונתן וְיַת קְמוּרָא דְבוּץ שְׁזִיר וְיַתְּכֵלָא וְאֲרַגְוֹנָא וְיַצְבַּע זְהוּרֵי עוֹבֵד צִיר הֵיכְמָא דְפִקִיד
שְׁזִיר: (תרגום יונתן)

הרמב"ן ופירש באבנט שעשו אותו שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני. ולא נתפרש זה בצואה רק מה שנאמר באבנט תעשה מעשה רוקם (לעיל כח לט) נודע שהוא רוקם בארבע מינין הללו כמו שנאמר במסך (לעיל כו לו) ועשית מסך לפתח האהל תכלת וארגמן ותולעת שני מעשה רוקם:

והאבנט הזה הוא גם באהרן ובניו כדעת האומר (יומא יב.) אבנטו של כהן גדול זהו אבנטו של כהן הדיוט. ועל דעת האומר (שם) לא זהו אבנטו של כהן הדיוט פירש בשל אהרן שהוא מעשה רוקם ולא הוצרך להזכיר של בניו שהוא שש, כמו שאמר (לעיל כח מ) ולבני אהרן תעשה כתנות ועשית להם אבנטים ומגבעות תעשה להם, וכולן שש ככתנת: (הרמב"ן)

ל"ז וְיַעֲשׂוּ אֶת-צִיץ נֶזֶר-הַקֹּדֶשׁ זָהָב טְהוֹר וְיִכְתְּבוּ עָלָיו מִכְתָּב פְּתוּחֵי חוֹתָם קֹדֶשׁ
קֹדֶשׁ:

אונקלוס וְעָבְדוּ יַת צִיצָא כְּלִילָא דְקוּדְשָׁא דְהַב דְּכִי וְיִכְתְּבוּ עָלוּהֵי גְלִיפִן כְּתָב מְפָרֵשׁ
קֹדֶשׁ: (אונקלוס)

יונתן וַעֲבָדוּ יָת צִיצַת כְּלִילָא דְקוּדְשָׁא דְהַב דְּכִי וּכְתָבוּ עָלָיו גְּלִיף חֲקִיק וּמְפָרֵשׁ
קוּדְשׁ (תרגום) לְיָי:

[לא] וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּלָלַת לְתַת עַל-הַמְצַנְפָּת מִלְמַעְלָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה
אֶת-מֹשֶׁה: (ס)

אונקלוס וַיִּהְיוּ עָלָיו חוּטָא דְתַכְלָתָא לְמַתָּן עַל מְצַנְפָּתָא מְלַעְלָא כְּמָא דִּי פְקִיד יֵי
יָת מֹשֶׁה: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַיִּסְדְּרוּ עָלָיו שְׁזִיר חוּטָא דְתַכְלָא מְטוּל לְמַתָּן עַל מְצַנְפָּתָא מִן לְעִילָא
דְתַפִּילָתָא דְרִישָׁא הֵיכְמָא דְפְקִיד יֵי יָת מֹשֶׁה: (תרגום יונתן)

רש"י לַתַּת עַל הַמְצַנְפָּת מִלְמַעְלָה. וְעַל יְדֵי הַפְתִּילִים הִיא מוֹסִיבָן עַל הַמְצַנְפָּת
כַּמִּין כְּתָר, וְאִי אִפְשָׁר לֹאמַר הַצִּץ עַל הַמְצַנְפָּת, שֶׁהִרִי בְּשַׁחֲטֵת קִדְשִׁים שְׁנִינוּ (זבחים
י"ט:), שֶׁעָרָו הִיא נִרְאָה בֵּין צִיץ לַמְצַנְפָּת שֶׁסָּם מְנִיחַ תְּפִילִין, וְהַצִּץ הִיא נָחוּן עַל
הַמֶּלֶח, הִרִי הַמְצַנְפָּת לְמַעְלָה וְהַצִּץ לְמַטָּה, וּמָהוּ עַל הַמְצַנְפָּת מִלְמַעְלָה. וְעוֹד
הַקְּשִׁיתִי זֶה, כֵּאֵן הוּא לֹאמַר וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּכָלֶת, וְזַעֲנִין הַלְּוֹאָה הוּא לֹאמַר
וְשַׁמַּת לֹאחָהוּ עַל פְּתִיל תְּכָלֶת (שְׁמוֹת כ"ה, ל"ז). וְלֹאמַר אֲנִי, פְּתִיל תְּכָלֶת זֶה חוּטִין הוּא,
לְקַשְׂרוֹ בֵּהֶן בְּמַצְנֶפֶת, לְפִי שֶׁהַצִּץ אֵינוֹ אֶלֶּא מֵאוּזִין לְאוּזִין וְזַמָּה יִקְשְׂרֵנוּ בְּמַלְחָה, וְהִיוּ
קְבוּעִין בּוֹ חוּטֵי תְּכָלֶת לְשָׁנֵי רִאשִׁין וְזַמְלֻעִיתוֹ, שֶׁבֵּהֶן קוֹשְׂרוֹ וְתוֹלָהוּ בְּמַצְנֶפֶת
כְּשֶׁהוּא בְּרִאשׁוֹ, וְשָׁנֵי חוּטִין הִיוּ בְּכָל קֵלָה וְקֵלָה, אַחַת מִמַּעַל וְאַחַת מִתַּחַת לְכַד
מַלְחָה, וְכֵן בְּאַמְלָעוֹ, שֶׁכֵּךְ הוּא נוֹחַ לְקַשֹּׁר, וְאִין דֶּרֶךְ קְשִׁירָה בְּפַחוֹת מְשָׁנֵי חוּטִין,
לְכַד נֹאמַר עַל פְּתִיל תְּכָלֶת, וְעָלָיו פְּתִיל תְּכָלֶת, וְקוֹשֶׁר רִאשִׁיהֶם הַשְּׁנַיִם כּוֹלֵם יָחַד
מֵאַחֲרוֹיו לְמוֹל עֶרְפוֹ, וּמוֹסִיבֵנוּ עַל הַמְצַנְפָּת. וְאֵל תַּתְמָה שֶׁלֹּא נֹאמַר פְּתִילֵי תְּכָלֶת,
הוּאִיל וּמְרוֹבִין הֵן, שֶׁהִרִי מֵלִינוּ בַּחֲשֵׁן וְאַפּוֹד וּיְרַכְסוּ אֶת הַחֲשֵׁן וְגו', וְעַל כִּרְחֹךְ
פַּחוֹת מְשָׁנִים לֹא הִיוּ, שֶׁהִרִי בְּשַׁתִּי קִלּוֹת הַחֲשֵׁן הִיוּ ב' טְבַעוֹת הַחֲשֵׁן, וְב' כַּתְּפוֹת
הַאֲפוֹד הִיוּ ב' טְבַעוֹת הַאֲפּוֹד שְׁכַנְגָדוֹן, וְלְפִי דֶּרֶךְ קְשִׁירָה ד' חוּטִין הִיוּ, וּמִכָּל מְקוֹם
פַּחוֹת מְשָׁנִים אֵי מְשָׁנִים אֵי אֵי אֲפִשָׁר: (רש"י)

[לב] וַתִּכְלֶל כָּל-עַבְדֵי מִשְׁפַּן אֶהֱל מוֹעֵד וַיַּעֲשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה
אֶת-מֹשֶׁה: (ס)

אונקלוס וַיְשַׁלְּמִים כָּל פְּלָחוֹן מִשְׁפָּנָא מִשְׁפָּן זְמָנָא וַעֲבָדוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל דִּי פְקִיד יֵי
יָת מֹשֶׁה: (אונקלוס)

יונתן וַיְשַׁלְּמִת כָּל עִבְדֵי מִשְׁפָּנָא מִשְׁפָּן זְמָנָא וַעֲבָדוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵיכְמָא דְפְקִיד
יֵי יָת מֹשֶׁה הֵיכְדִין: (תרגום יונתן)

קפ"י ויעשו בני ישראל. את המלאכה (כ) ככל אשר צוה ה' וגו': (קפ"ו)

קפתי חכמים (כ) הוסיף מלת המלאכה דהא כבר כתיב ותכל כל עבודת משכן אם כן בודאי כבר עשו את המלאכה אם כן מאי ויעשו וגו' לכ"פ המלאכה ככל וגו' כלומר לא שינו המלאכה אלא עשו ככל אשר צוה ה' את משה: (קפתי חכמים)

אבן עזרא ותכל. כמשקל ותרב משאת בנימין: (אבן עזרא)

בעל הטורים ותכל כל עבודת משכן. בגי' בעשרים וחמשה בכסלו נגמר: ותכל. אית לומר כי עתה כלה מלאכת כל העולם: (בעל הטורים)

אור החיים ותכל כל עבודת וגו'. פירוש לא הם כילו שאם היה ה' מצוה עוד בעבודתו יתברך יעשו בני ישראל בכל אות נפשם אלא שכלתה המלאכה אשר צוה ה':

עוד ירצה באומרו ותכל לצד שהיה בה מלאכות שנעשו מעצמן שהיא מנורה שאמרו ז"ל (במד"ר פט"ו) שנעשית מעצמה לזה לא כינה הכל עליהם כי יש חלק במלאכה שהוא לא נעשה אלא הכאה בקורנם והיא מעצמה כלתה.

עוד ירמוז על דרך אומרו (תהלים פ"ד) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה', כי עשו כל העבודה חשוקה וכלילת יופי:

ויעשו בני ישראל וגו'. והגם שלא עשה אלא בצלאל וחכמי לב, שלוחו של אדם כמותו וכאילו כל ישראל עשו, והגם שלא מצינו שעשה בצלאל אלא במאמר ה' ולא הם שלחוהו, אף על פי כן הרי הסכימו עליו:

עוד נראה כי כאן עשה הכתוב מחברת הכללות בקיום התורה והראה כי בני ישראל יזכו זה לזה והתורה נתנה להתקיים בכללות ישראל כל אחד יעשה היכולת שבידו ויזכו זה לזה. ואולי כי לזה רמז באומרו (ויקרא י"ט י"ח) ואהבת לרעך כמוך, פירוש לצד שהוא כמותך כי בשלומנו ייטיב לך ובאמצעותו אתה משלים שלימותך ואם כן אינו אחר אלא אתה עצמך וכאחד מחלקיך, ובזה מצאנו נחת רוח כי ה' צוה תרי"ג מצות ומן הנמנע שימצא אדם אחד שישנו בקיום כולם וזה לך האות כהן ולוי וישראל ונשים, יש מצות עשה בכהנים שאין מציאות לישראל לעשותם, ויש מצות לישראל שאינם בכהנים, וכן בלויים, וכן בנשים, ומה מציאות יש ליחיד לקיימם להשלים תיקון לרמ"ח איבריו ושס"ה גידיו אשר יכונו להם, אלא ודאי שתתקיים התורה במחברת הכללות ויזכו זה מזה, והוא מה שאמר הכתוב כאן ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' כינה לכולם יחד מעשה כולם הגם שמהם הביאו הנדבה מהם עשו מלאכה יאמר על כללותם שעשו הכל, וסמך מאמר זה למלאכת הבגדים אשר עשאו יחידים מישראל, להעירך כי על פרט זה יאמר שעשאוהו בני ישראל באין הבדל, ומעתה כל אחד מישראל הביא כל הי"ג מינים שבנדבה ועשה כל המלאכות האמורות:

ככל אשר וגו'. נתכוין בזה להסיר החשד מהם כי יראה הרואה שצוה ה' על המשכן ונעשה וקפלוהו ג' חדשים (שמו"ר פנ"ב) יאמר כי היתה סיבה מצד המעשה שהיה בו דבר בלתי הגון או שישראל עכבו דבר מכל האמור במצותו,

לזה אמר ותכל וגוי ויעשו בני ישראל ככל ומה טעם המתין הקב"ה עד חדש הראשון שהוא חדש המשובח שנקרא ראשון, והוא אומרו בגמר המלאכה (לקמן מ' ב') ביום החדש הראשון תקים וגוי ורבותינו ז"ל אמרו (שם) לצד שנתבשר אברהם ביצחק:

אשר צוה וגוי כן עשו. טעם אומרו עשו ולא הספיק במאמר ויעשו, אולי כי העלה עליהם הכתוב שקיימו כל מה שצוה ה' את משה בתורה, וזה שיעור הכתוב ויעשו בני ישראל ככל וגוי האמור בענין ובזה העריכם הכתוב כאילו ככל אשר צוה ה' את משה ככל התורה כן עשו, ובזה נשרף ונפזר אפרו של חטא העגל: (אור החיים)

ספורנו ותכל. ויעשו בני ישראל. הפעולה כולה על שלימותה נעשתה על ידי כל ישראל, כי קצתם התנדבו ממון וקצתם עשו המלאכה בנדבת לבם לעשות רצון קונם: **כן עשו.** לא פחות ולא יותר: (ספורנו)

לג ויביאו את-המשכן אל-משה את-האהל ואת-כל-כלי קרסיו קרשיו (בריוח) בריחיו ועמדי ואדניו:

אונקלוס ואיתיו ית משפנא למשה ית משפנא וית כל מנוהי פורפוהי דפוהי עברוהי ועמודוהי וסמכוהי: (אונקלוס)

יונתן ואייתיו ית משפנא לנת משה לבית מדרשיה דהווי תמן יתבין משה ואהרן ובנוי ונהנה מתרץ להון סדר פהונתא ותמן יתבין סבי ישראל ואחויאו ליה ית משפנא וית כל מנוי פורפוי לוחוי נגרוי עמודוי וחומריו: (תרגום יונתן)

רש"י ויביאו את המשכן וגו'. שלא היו יכולין (ב) להקימו, ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן, הניח לו הקב"ה הקמתו, שלא היה יכול להקימו שום אדם, מחמת כוזב הקרשים שאין כח באלהם לזקפן, ומשה העמידו, אמר משה לפני הקב"ה, איך אפשר הקמתו על ידי אדם, אמר לו עסוק אתה בידך, נראה כמקימו והוא נזקף וקם מאליו, וזהו שנאמר הוקם המשכן, הוקם מאליו. מדרש רבי תנחומא (פקודי י"א): (רש"י)

שפתי חכמים (ב) לאם לא כן לא היה להם להביא איצרים איצרים כי לרך האומנים שמקימים את הבית ואחר כך מרחין את בניינם ועל זה פירש מפני שלא היו יכולין להקימו. ותו ק"ל והא שבעת המסעות בכל מסע ומסע היו מקימים אותו אם כן היה לו גם כן עכשיו להקימו. ועל זה פירש ולפי וכו' והוקם על ידי משה צפעס ראשונה מאליו ומן היום ההוא והלאה נזקף מאליו על ידי המקימין אותו בכל מסע. (נח"י) כאן משמע דגם משה הקים על פי הנס אבל בצכורות דף נ"ז ובשבת דף ל"ב ובצכורות מ"ד ונדריים ל"ח משמע דמשה היה גבוה י' אמות לכך היה לו כח להקימו: (שפתי חכמים)

אבן עזרא ויביאו את המשכן. והנה את מתריו ויתדותיה. כמו את קלעי החצר
ואת עמודיו ואת אדניה: (אבן עזרא)

הרמב"ן ויביאו את המשכן אל משה את האהל ואת כל כליו. שיעור הכתוב בזה
כמו בוא"ו, ויביאו את המשכן אל משה ואת האהל ואת כל כליו, כי יריעות שש
משזר הן ששמן משכן, כמו שאמר (לעיל כו א) ואת המשכן תעשה עשר יריעות
שש משזר, ואמר בהן (שם ו) וחברת את היריעות והיה המשכן אחד, ויריעות
העזים הן האהל, כאשר יאמר בהן ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן (שם ז),
וחברת את האהל והיה אחד (שם יא). וכן את המשכן את אהלו ואת מכסהו
(לעיל לה יא) ואת אהלו. אף כאן, ויביאו את המשכן אל משה ואת האהל ואת
כל כליו, כי יזכיר שמות הכל. ולפעמים יקרא כל הבית אהל מועד, כאשר אמר
(לעיל לא ו ז) ועשו את כל אשר צויתך את אהל מועד ואת הארון לעדות, כי אהל
מועד הוא הבית בכללו אשר יועד אליו שמה, וכן כל כלי עבודת המשכן לאהל
מועד (להלן פסוק מ): (הרמב"ן)

אור החיים ויביאו את המשכן. פירוש הזמינוהו לפניו: (אור החיים)

ספורנו ויביאו את המשכן. את היריעות מעשה חושב: את האהל. יריעות עזים:
ואת כל כליו. של משכן, כי הקרסים והקרשים והבריחים והעמודים והאדנים
כלי המשכן היו: (ספורנו)

[לד] ואת-מִכֶּסֶה עוֹרֹת הָאֵילָם הַמְאֲדָמִים וְאֶת-מִכֶּסֶה עֹרֹת הַתְּחָשִׁים וְאֶת
פְּרֹכֶת הַמִּקְדָּשׁ:

אונקלוס וְיֵת חוֹפְאָה מִשְׁכֵּי דְדְכָרִי מְסַמְקֵי וְיֵת חוֹפְאָה מִשְׁכֵּי דְסַסְגֹּנָא וְיֵת פְּרֹכְתָא
דְפְרָסָא: (אונקלוס)

יונתן וְיֵת חוֹפְאָה דְמִשְׁכֵּי דְדְכָרִי מְסַמְקֵי וְיֵת חוֹפְאָה דְמִשְׁכֵּי סַסְגֹּנָא וְיֵת פְּרֹגוּדָא
דְפְרָסָא: (תרגום יונתן)

[לה] אֶת-אֲרוֹן הָעֵדוּת וְאֶת-בְּדִי וְאֶת הַכִּפֹּרֶת:

אונקלוס יֵת אֲרוֹנָא דְסִהְדוּתָא וְיֵת אֲרִיחוּהִי וְיֵת כְּפָרְתָא: (אונקלוס)

יונתן וְיֵת אֲרוֹנָא דְסִהְדוּתָא וְיֵת אֲרִיחוּי וְיֵת כְּפֹרְתָא וְכְרוּבֵינָא דְנִפְקִין נְגִיד מִינָה
חַד מְכָא וְחַד מְכָא: (תרגום יונתן)

[לו] אֶת-הַשְּׁלֶחַן וְאֶת-כָּל-כְּלָיו וְאֶת לֶחֶם הַפָּנִים:

אונקלוס יֵת פְּתוּרָא יֵת כָּל מְנוּהִי וְיֵת לֶחֶם אֲפֵיָא: (אונקלוס)

יונתן וְיֵת פְּתוּרָא וְיֵת כָּל מְנוֹי וְיֵת לֶחִים אֲפֵיָא: (תרגום יונתן)

[לז] אַת-הַמְנַרְהָ הַטְהַרָה אֶת-נִרְתִיָּהּ וְנֹתַת הַמַּעֲרָכָה וְאֶת-כָּל-כְּלֵיָּהּ וְאֶת שְׁמֹן
הַמָּאֹר:

אונקלוס יֵת מְנַרְתָּא דְכִיתָא יֵת בּוֹצִינְהָא בּוֹצִינֵי סְדָרָא וְיֵת כָּל מְנַהָא וְיֵת מְשַׁחָא
דְּאַנְהָרוּתָא: (אונקלוס)

יונתן וְיֵת מְנַרְתָּא וְיֵת בּוֹצִינְהָא בּוֹצִינֵי סְדוּרָא דְמִסְדָּרִין כָּל קָבִיל שְׁבַעְתֵּי כּוֹכְבֵי
דְנִהִיגִין בְּשִׁטְרֵיהוֹן בְּרִקִיעָא בִּימָמָא וּבְלֵילָא וְיֵת מְשַׁחָא דְאַנְהָרוּתָא: (תרגום יונתן)

הרמב"ן את נרותיה נרות המערכה. יתכן שדרך המנורות להיות בהן נרות לנוי
או להרבות בהן אור לפרקים, ואין כן במנורת הקדש כי לא היו בה רק שבעת
הנרות, ועל כן פירש נרות המערכה, כי הן אשר יערוך אותן בין הערבים: (הרמב"ן)

[לח] וְאֵת מִזְבַּח הַזָּהָב וְאֵת שְׁמֹן הַמִּשְׁחָה וְאֵת קְטֹרֶת הַסַּמִּים וְאֵת מִסַּךְ פְּתַח
הָאֵהָל:

אונקלוס וְיֵת מִדְבַּחָא דְדִהָבָא וְיֵת מְשַׁחָא דְרְבוּתָא וְיֵת קְטֹרֶת בּוֹסְמֵיָא וְיֵת פְּרָסָא
דְתַרְעָא: מְשַׁכְנָא: (אונקלוס)

יונתן וְיֵת מִדְבַּחָא דְדִהָבָא וְיֵת מְשַׁחָא דְרְבוּתָא וְיֵת קְטוֹרֶת בּוֹסְמֵיָא וְיֵת פְּרָסָא
דְבַתְרַעָא: מְשַׁכְנָא: (תרגום יונתן)

[לט] אֵת | מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת וְאֵת-מִכְבַּר הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר-לֹא אֶת-בְּדָיו וְאֶת-כָּל-כְּלָיו
אֶת-הַכִּיֹּרֶת:

אונקלוס יֵת מִדְבַּחָא דְנְחֹשָׁא וְיֵת סְרָדָא דְנְחֹשָׁא דִילֵהּ יֵת אֲרִיחוּהִי וְיֵת כָּל מְנוּהִי
יֵת פִּיּוּרָא וְיֵת בְּסִיסָה: (אונקלוס)

יונתן וְיֵת מִדְבַּחָא דְנְחֹשָׁא וְיֵת קַנְקַל דְנְחֹשָׁא דִילֵהּ יֵת אֲרִיחוּי וְיֵת כָּל מְנוּי יֵת
פִּיּוּרָא וְיֵת בְּסִיסָה: (תרגום יונתן)

[מ] אֵת קַלְעֵי הַחֲצָר אֶת-עַמּוּדֵיהָ וְאֶת-אֲדָנֶיהָ וְאֶת-הַמִּסָּךְ לְשַׁעַר הַחֲצָר אֶת-
מִיתְרֵיו וַיַּתְדִתֶּיהָ וְאֵת כָּל-כְּלָיָהּ עַבְדַּת הַמִּשְׁכָּן לְאֵהָל מוֹעֵד:

אונקלוס יֵת סְרָדֵי דְדִרְתָּא יֵת עַמּוּדָהָא וְיֵת סְמִכָהָא וְיֵת פְּרָסָא לְתַרְעָא דְרְתָּא יֵת
אֲטוּנוּהִי וְסַפְהָא וְיֵת כָּל מְנֵי פִלְחוֹן מְשַׁכְנָא לְמִשְׁכַּן זְמָנָא: (אונקלוס)

יונתן יֵת וִילוּי דְרְתָּא וְיֵת עַמּוּדָהָא יֵת חוּמְרָהָא וְיֵת פְּרָסָא לְתַרְעָא דְרְתָּא וְיֵת אֲטוּנוּי
וּמְחַתָּהָא וְיֵת כָּל מְנֵי פוּלְחוֹן מְשַׁכְנָא לְמִשְׁכַּן זְמָנָא: (תרגום יונתן)

בעל הטורים עמודיה. ד' במס' את עמודיה. אנכי תכנתי עמודיה. חצבה עמודיה.

עמודיה יתפלצון שעמודי המשכן הם עמודי עולם שבזכותם העולם עומד : (בעל הטורים)

[מא] אַת-בְּגָדֵי הַשָּׂרָד לְשָׂרֵת בְּקֹדֶשׁ אֶת-בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת-בְּגָדֵי בְנָיו לְכַהֵן:

אונקלוס ית לבושי שמושא לשמשא בקודשא ית לבושי קודשא לאהרן פהנא וית לבושי בנהי לשמשא : (אונקלוס)

יונתן ית לבושי שמושא לשמשא בקודשא ית לבושי קודשא לאהרן פהנא וית לבושי בנוי לשמשא : (תרגום יונתן)

[מב] כָּל אֲשֶׁר-צָנָה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה בְּעֵשׂוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל-הָעֲבֹדָה:

אונקלוס ככל די פקיד יי ית משה בן עבדו בני ישראל ית כל פלחנא : (אונקלוס)

יונתן הי ככל מה דפקיד יי ית משה היכדין עבדו בני ישראל ית כל פולחנא : (תרגום יונתן)

הרמב"ן וטעם **כן עשו בני ישראל את כל העבודה**. כל מלאכת המשכן, ויקראנה עבודה לומר כי עשו אותה לעבודת השם הנכבד, כענין ועבדתם את ה' אלהיכם (לעיל כג כה), ואותו תעבודו (דברים יג ה). ויתכן שיאמר בכאן כל העבודה על הכלים, כלשון שאמר (לעיל פסוק מ) את כל כלי עבודת המשכן, והזכיר תחלה הכלים לאמר כי אפילו בכלים נזהרו ועשו כמצוה בהם, ואחרי כן הזכיר וירא משה את כל המלאכה : (הרמב"ן)

אור החיים **ככל אשר צוה ה'**. וחזר לומר פעם ב' דבר זה וגם בסמוך פעם ג', אולי כי לצד שחטאו בעגל במחשבה ובדיבור ובמעשה וכמו שפירשתי שם ובבחינת כל אחת כפרו בכל התורה כולה, אשר על כן בתיקון היו שלשתם יחד, הנדבה הוא המעשה, המחשבה היא בחינת החכמה שבמלאכה, הדיבור הוא שהיו אומרים בשעת מעשה לשם מצות ה' כמו שפירשתי בקודם, וכנגד שלשתם אמר הכתוב שעשו כאשר צוה ה' את משה כי תקנו שלש הדרגות הרע: (אור החיים)

ספורנו **ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו בני ישראל את כל העבודה**. כסדר שצוה ה' את משה אחר כך בהקמת המשכן : (ספורנו)

[מג] וַיֵּרָא מֹשֶׁה אֶת-כָּל-הַמְּלָאכָה וְהִנֵּה עָשׂוֹ אֹתָהּ כַּאֲשֶׁר צָנָה יְהוָה בְּעֵשׂוֹ וַיִּבְרָךְ אֶת־מֹשֶׁה וְאֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

אונקלוס וחקא משה ית כל עבדתא והא עבדו יתה פמא די פקיד יי בן עבדו וברייך יתהון משה : (אונקלוס)

יונתן וחקא משה ית כל פולחנא והא עבדו יתה היכמא דפקיד יי היכדין עבדו

וּבְרִיךְ יְתְהוֹן מֹשֶׁה וַאֲמַר תִּשְׁרִי שְׂכִינְתָּא דִּי בְּעוֹבְדֵי דְיִכּוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ויברך אותם משה. אמר להם יהי לזון שתקרה שכינה צמעה ידיכם, ויהי (מ) נועם ה' אלהינו עלינו וגו' (תהלים 6, יז), והוא אחד מי"א (נ) מזמורים שבתפלה למשה: (רש"י)

שפתי חכמים (מ) דק"ל מאי ברכה בירך אותם ל"פ ברכת ויהי נועם שהיא ברכה שתיקן משה על השלמת בנין הבית וק"ל: (נ) (נח"י) נראה להוצרך לראיה לפי שבתורת כהנים ריש פרשת שמיני אמר שהם א"ל ויהי נועם וכו' וכן הוא בילקוט: (שפתי חכמים)

אור החיים והנה עשו וגו' כן עשו. טעם שחזר לומר פעם ב' כן עשו, כי אומרו והנה עשו נמשכת למעלה וירא וגו' והנה היא עשויה פירוש גוף המעשה, והכוונה בזה שלא היה שיעור בזמן וראה שהנה עשאוהו בזמן מועט.

עוד ירצה באומרו עשו אותה לשון תיקון שתקנו אותה כמצטרך, ועוד מודיע שהשכיל בה שעשאוהו כאשר צוה ה' בפרטי המשפט, והוא אומרו כאשר וגו' כן עשו.

עוד ירצה על פי דבריהם ז"ל (זבחים ס"ב). כי יש פרטי המצות שאינם לעיכוב אלא למצוה ומנו חכמים דברים המעכבים זה את זה, והודיע הכתוב בכפל המעשה לומר שעשו כל אשר צוה אפילו דברים שאינם אלא למצוה מן המובחר:

ויברך אותם משה. טעם שהוצרך לומר משה ולא סמך על זכרונו בסמוך, לומר לא תהיה ברכה זו קלה בעיניך כי משה איש האלהים ברכם ודבר גדול הודיע הכתוב בדבר זה, ולטעם זה הוא שהודיע הכתוב ואמר ויברך אותם וזולת היות משה אין התורה מגדת אם יברך אדם לחבירו: (אור החיים)

ספורנו כן עשו. כאותו הסדר עצמו עשו האומנים בעשייתם ומביאי המשכן בהבאתם: (ספורנו)

כלי יקר וירא משה את כל המלאכה, יש לדקדק למה נאמר מתחילה ותכל כל עבודת משכן אהל מועד, וכן נאמר בסוף כן עשו בני ישראל את כל העבודה, למה קראה מתחילה עבודה ואחר כך מלאכה, ועוד נראה הכפל בשני פסוקים אלו, והרמב"ן פירש שאמר זה על המשכן ועל הכלים. ואולי דעת הרב שהמשכן נקרא מלאכה אבל הכלים נקראו עבודה על שם שבהם היו עובדים עבודת הקרבנות, ומי"מ לא יצאנו מידי הכפל כי שלשה פעמים נזכר כאן שעשו העבודה והמלאכה.

על כן נראה לפרש זה, על פי המדרש הדורש כל מעשה המשכן כנגד מעשה בראשית עיין כל המדרש ברבינו בחיי פרשה זו מלבד הרבה דמיונות שהוסיף הרב משלו, ובזה יתישב גם כן לשון עבודה ומלאכה כי על מלאכת המשכן שיך לומר לשון עבודה כי בה עבדו אל השי"ת ואין עבודה כי אם מן העבד אל האדון. אבל לשון מלאכה נופל במלאכת שמים וארץ כי מה שהפועל עושה לעצמו נקרא מלאכה וכמ"ש במעשה בראשית ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו וגו' (בראשית

ב.ג. וכמו שמצינו במעשה בראשית שנאמר בכל מלאכה כי טוב ובסוף אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב (שם א.לא) כי יש לך דברים שהם טובים כשהם כל אחד בפני עצמו אבל כשהם מעורבים יחד אינן טובים כי אין זיווגם עולה יפה, על כן אמר במעשה בראשית שכולם היו טובים כשהיו כל אחד מהם בעצמו דהיינו טוב פרטי, ואחר כך אמר שגם טוב כללי היה בהם כי גם אחר שנתחברו כולם יחד היה חבורם טוב לכך חזר ואמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. כך בעבודת המשכן מתחילה אמר ותכל כל עבודת משכן אהל העדות ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו, שמשמע שכל אחד בפני עצמו נעשה כאשר צוה ה' את משה, אבל עדיין לא פורש שאחר שנעשה הכל אז סדרו את כל עבודה ועבודה על מקומו המיוחד לו דהיינו טוב כללי, על כן חזר ואמר ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו בני ישראל את כל העבודה, כי היה בהם טוב כללי שנעשו על הסדר הנכון דהיינו חיבור כל העבודה ביחד. ואח"כ חזר לבאר שכל מה שעשו נעשה על ציווי מלאכת העולמות שמים וארץ זה"ש וירא משה את כל המלאכה היינו מלאכת מעשה בראשית והנה עשו אותה ר"ל שעשו דוגמת אותה מלאכה כאילו היתה היא ממש אותה המלאכה לפיכך ויברך אותם משה.

ויברך אותם משה. מה ברכה ברכם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם ה' עלינו וגו' (תהלים צ.יז) פירש רבינו בחיי לפי שנאמר בתחילת המזמור תפלה למשה איש האלהים וגו'. ואין זה מספיק אל הכוונה אם בכל המזמור אין רמז לבנין המשכן. ואומר אני שיש רמז נכון אל בנין המשכן בתחילת המזמור, ובסופו, כי בתחילה אמר ה' מעון אתה היית לנו בדור ודור. והוא ע"ד שאמר שלמה בתפלתו כשחנך המקדש (מלכים א' ח.כז) הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך ואף כי הבית הזה, זה"ש ה' מעון אתה היית, אתה מעונו של עולם ואין העולם מקום ומעון לך וא"כ איך יעלה על הדעת לומר שיכינו לך בית להתקומם בו, ונתן מופת על זה שהרי בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם עד עולם אתה אל, ואם היה הקב"ה צריך להתקומם במקום אם כן קודם שנברא העולם באיזו מקום היה מתקומם אלא ודאי שאין העולם מקומו ואדרבה הוא ית' מקום ומעון לכל העולם ואיך יתכן שיצוה לו הקב"ה לבנות לו בית כאילו היה מתקומם במקום. על זה אמר כמתרץ ואמר תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. הוצרך הקב"ה לוותר על כבודו ולעשות לו מדור בתחתונים כדי למחול להם עון העגל, כי לדעת רז"ל (תנחומא פקודי ו.) היה המשכן כולו כפרה על מעשה העגל.

ואולי מטעם זה נעשה המשכן על תמונת העולם בכללו, לפי שקודם מתן תורה היה העולם כלו תהו וע"י התורה יצא העולם מכלל תהו ובהו, ועל ידי שעשו העגל נשתברו הלוחות חזר העולם לתהו ובהו וכשנתכפר להם עון העגל יצא העולם שנית מכלל תהו ובהו, והרי הוא כאילו היה נברא העולם שנית בזמן ההוא על כן נצטוו אחר כפרת העגל לבנות לו בית בתבנית כל ג' עולמות לומר לך שעכשיו חזרו לכמות שהיו תחילה קודם העון, ובזה נתן הקב"ה פתחון פה לבעלי תשובה כארז"ל (ע"ז ד.) לא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה כו' וזה"ש כמתרץ למה זה ועל מה זה צוה לבנות לו בית בארץ לפי שרצה להשיב בתשובה אנוש עד דכא. דורשי רשומות אמרו דכא ר"ת דם כפירה אשה כי במעשה העגל עברו על שלשתן כפירה, כפשוטו, דם, אשה כמו שפירש"י על פסוק ויקומו לצחק (שמות לב.ו.) שעברו גם על ג"ע וש"ד ורצה הקב"ה ליתן פתחון פה לבעלי תשובה בשלשתן זה"ש ותאמר שובו בני אדם מכאן ולהבא כי אין לך שום מונע מן התשובה כי אם הועילה התשובה בשלש עבירות אלו ק"ו שתועיל

בקלות מהם ואחר כך מן אלף שנים בעיניך, הכל מדבר בענין התשובה אשר הוא עומד בה עד פסוק יראה אל עבדיך פעליך, חזר לדבר מענין בנין המשכן הבנוי בתבנית בנין כל העולם שהיה פעולת השי"ת לכך אמר יראה אל עבדיך פעליך, שיראו שמיד מעשה אצבעותיך, ויעשו כתבניתם. והדרך. היינו הדרת שכינתך, על בניהם. יכול להיות שהוא ע"ד ארז"ל (ברכות סד.) ורב שלום בניך אל תקרי בניך אלא בוניך וכן נאמר פרשת וישלח (לב. טו) ובניהם שלשים פירש רש"י בניהם בנאיהם כך בניהם האמור כאן מדבר בבוני בנין המשכן שעליהם אמר שיראה להם הדרת זיו שכינתך בבנין שלהם ומכאן למד בעל המדרש שאמר משה יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם.

ואמר ויהי נועם ה' אלהינו עלינו, לפי שנאמר (שמות כה.ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם בתוכו לא נאמר אלא בתוכם כי עיקר השכינה בעבור ישראל, ע"כ אמר שנועם ה' דהיינו זיו הדרת שכינתו יתברך יהיה עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו. נראה שמלת כוננהו מוסב כלפי השכינה כי פסוק זה מדבר בנסתר עם השכינה, על כן אמר שמעשה ידינו דהיינו המשכן עשו כוננות לשכינה ולנו להושיבנו יחד במדור אחד כי המשכן מקום דירה לעליונים ותחתונים כאחד על כן אמר כוננה עלינו וכוננהו וע"ד שנאמר (שמות טו. יז) מכוון לשבתך פעלת ה'. זה מה שנראה לי להוסיף על כל דברי המפרשים בזה המזמור לפרשו על בנין המשכן. (כלי יקר)

שמות פרק-מ

[א]	וַיִּדְבֹר	וְהָיָה	אֶל-מֹשֶׁה	לְאמֹר:
אונקלוס	וַיְדַבֵּר	וְהָיָה	לְמִיָּמָר:	(אונקלוס)
יונתן	וַיְדַבֵּר	וְהָיָה	לְמִיָּמָר:	(תרגום יונתן)

[ב] בַּיּוֹם-הַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ תִּקְּיִים אֶת-מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד:
אונקלוס בַּיּוֹמָא יִרְחָא קַדְמָאָה בְּחַד לְיִרְחָא תִּקְּיִים יֵת מִשְׁכְּנָא מִשְׁכַּן זְמָנָא:
 (אונקלוס)

יונתן בַּיּוֹמָא דְיִרְחָא קַדְמָאָה הוּא יִרְחָא דְנִיסָן בְּחַד לְיִרְחָא תִּקְּיִים יֵת מִשְׁכְּנָא מִשְׁכַּן
 (תרגום יונתן) זְמָנָא:

אבן עזרא בַּיּוֹם. מחלוקת הוא י"א כי יום השמיני למלואים היה יום ראש חדש ניסן. והוצרכו לומר כי בשלשה ועשרים יום לאדר הקים משה את המשכן והנה יום תחלת המלואים היה משה סותרו ובונהו להרגיל הכהנים. ואמרו כי השעיר שדרש משה והנה שורף הוא שעיר ראש חדש. והנה צוה השם שיקים משה

המשכן באחד לחדש הראשון ולא יסתרנו עד יום נסוע הארון. והנה מצאנו בספרי כי מישאל ואלצפן היו הטמאים לנפש אדם. והנה יום שמיני למלואים הוא שמיני לחדש. ויש כדמות ראה על זה. האחת למה לא הזכיר הכתוב שהיה משה מקים את המשכן וסותרו ואנה יהיה פתח אהל מועד אחר שיהיה נסתר. כי כתוב ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה ועוד כתוב ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר עזים לחטאת. וזהו שדרש משה. ועוד אם היה שעיר ראש חדש למה לא הזכיר שנים פרים ואיל אחד ושבעה כבשים. וכאשר הזכיר מלבד עולת הבקר. היה ראוי שיאמר מלבד עולת החדש. והנה על דרך הפשט ביום החדש הראשון היתה תחלה הקמת המשכן. והנה זה המשכן הראשון הקימוהו ביום א' לחדש הראשון. והחלו לבנות הבית הראשון שהוא המשכן השני בחדש השני שהוא אייר בשני לחדש. כי כן כתוב בחדש השני בשני. ובתלמודנו כתוב כי יום חמישי יצאו ישראל ממצרים. ואם הוא דרך קבלה נקבל ואם הוא דרך סברא לפני יום חמישי יצאו כי אין בין שנה פשוטה לתחלת שנה אחרת פחות מג' ימים. כי שנת חסרון שני'ג וש"נ יצאו בשביעית. ואם מעוברות הם חמשה בחסרון. ובעבור שהכתוב אמר ביום השבת יערכנו נראה כי ביום השבת ערך משה הלחם על השלחן. והנה ביום ששי הוקם המשכן או ביום שבת. אף על פי שאין זה ראה גמורה. כי יוכל הטוען להשיב ביום השבת יערכנו הכהן. אחר שהוקם המשכן וערך משה הלחם. הנה הזכיר במעשה כי הקים משה המשכן כאשר אמרתי בשני המקצועות. והלויים שהם ממשפחתו הקימוהו כי איננו מעשה יחיד. ונתן האדנים למטה ואחר כן שם הקרשים ואחר כן הכריחים ואחר כן הקים העמודים בעבור הפרוכת ומסך פתח האהל. ואח"כ פירש האהל ושם עליו המכסה ואח"כ שם הארון לפאת ים ונתן הלוחות בארון ושם עליו הבדים ונתן את הכפורת על הארון מלמעלה ונתן השלחן וערך עליו לחם הפנים. והנה יורה כי בבקר היה זה. ואמר ויעל הנרות אחר כן בלילה והעלה בבקר העולה היא עולת תמיד וכן עשה בין הערבים. וביום הזה משח משה את המשכן ואת כל כליו ומזבח העולה ואת כל כליו ואת הכיור ואת ונקלה העדה אל פתח אוהל מועד. ורחצו אהרן ובניו במים והלביש את אהרן בגדי הקדש גם הלביש בניו ונמשחו בשמן הקדש והגיש פר בן בקר ואילים שנים ושחט את הפר וחטא על המזבח והקטיר את האימורים ושחט האיל וזרק את דמו על המזבח. והקטיר את האיל ושחט גם איל המלואים וזרק את דמו על המזבח והאימורים עם שוק הימין וגם חלת מצה אחת וחלת לחם שמן הכל הקטיר המזבח. ככה עשה שבעת ימי המלואים. וככה כתוב ופר חטאת תעשה ליום על הכפורים. לכל יום ומשחת המזבח לקדשו. וכתוב שבעת ימים תכפר על המזבח ומשחת אותו לקדשו והנה הטעם ככה תעשה כל שבעת ימי המלואים. וכתוב ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וימשח אותו ויקדש את המזבח ז' ימי המלואים. אז החלו הנשיאים להקריב לחנוכת המזבח וככה היה מקריב אהרן עגל בן בקר לחטאת לכפר בעדו. והעלה גם האיל שלו. ועגל וכבש שהוא קרבן העם העלה עולה אחר ששחט שעיר החטאת וחטאהו כאשר עשה לעגל החטאת אשר לו לזרוק דמו ולהקטיר האימורים רק חטאת הכהן לא יאכלנה כהן. על כן נשרף בשר הפר מחוץ למחנה וחטאת הצבור שהוא שעיר עזים יאכלוהו הכהנים. וכל זה היה אחר עולת הבקר. ואחר כל זה הקריב עולת נחשון וחטאתו. והנה נשלמה חנוכת המזבח אחר תשעה עשר יום לחדש הראשון. ואל תשים אל לבך דברי הטוען כי אימתי עשה קרבנות החג כי ישראל לא עשו במדבר סיני רק חג הפסח לילה אחד ולא שמרו חג המצות. כי כן כתוב והיה כי יביאך ה' שבעת ימים תאכל מצות. ופי' והיה היום הזה לכם לזכרון. לדור הבא אחר כן לקבוע יום צאתכם מקרא קודש. כי היה ביום הראשון נסעו מגושן. ועוד כי במדבר סיני אין להם לחם שיעשו מצות שבעת ימים אע"פ שהיו קרובים מהישוב דבר גדול היה שמצאו לחם לעשות

ולאכול על מרורים עם הפסח לילה כי עם רב הי' מאד. והנה על דרך הסברא היה מקריב משה שבעת ימי המילואים עולת תמיד וביום השבת שני כבשים אי זה יום שהיה לשבעת ימי המילואים הקריב עולת שבת. ואחר כן קרבן המלואים וכל זה נכון רק מה נעשה בחנוכת המזבח ביום השבת יש אומרים היו מדלגין ולא היו חושבין רק חשבון הימים שחנכו המזבח. ואחרים אמרו כי עולת הנשיא היתה נקרבת בשבת רק השלמים היו נשחטין יום ראשון ונאכלין. וראייתם כי הנה הנשיא שהוא המשלח יקריב ביום שבת ששה כבשים. חוץ מעולת השבת של הצבור. והכת הראשונה אומרת כי ככה ששת ימים שהקיפו יריחו והחלוץ הולך. דלגו יום שבת. והנה שבעת ימים סבבוה. וכך אמרו על ארבעה עשר יום שדילגו יום הכיפורים. ולא הכניסוהו במספר. ועל דרך הסברא כאשר הוקם המשכן ויצא משה אז כסה הענן את המשכן וכבוד ה' מלא את המשכן: (אבן עזרא)

הרמב"ן ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד. על דעת רבותינו (בתורת כהנים סוף פרשת צו סימן קצא, ועוד) שהוא יום שמיני למלואים טעם הכתוב שתקים את המשכן ויעמד כן ולא תורידנו ולא תקימו עוד, כי בנסוע המחנות הלויים יורידו אותו ויקימו אותו. ולא הוצרך לצוות עתה על הקמת שבעת הימים הראשונים, כי אמר לו מתחלה והקמות את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר (לעיל כו ל), וכיון שפירש לו עתה כי ביום החדש הראשון תהיה הקמתו לעמדה, הנה ידע כי שבעת ימי המלואים יצטרך להקים ולהוריד. ואולי היה כן להרגיל הלויים במעשהו כי ממנו יראו וכן יעשו, או היה להכתיר היום בעטרה זו:

ונראה לדעתם כי בשבעת הימים הראשונים היה מקים אותו בבקר בבקר, ועומד כן כל היום וכל הלילה, וכעלות השחר היה מוריד אותו וחוזר ומקימו מיד, כי הכתוב אמר ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה (ויקרא ח לה), ואין פתח לאהל רק בעת הקמתו:

וכבר דרשו (בתורת כהנים ויקרא א ה) אל פתח אהל מועד, בזמן שהוא פתוח ולא בזמן שהוא מפורק. ואמרו (זבחים נה:): שלמים ששחטן קודם שנפתחו דלתות ההיכל פסולין, שנאמר (ויקרא ג ב) ושחטו פתח אהל מועד, בזמן שפתוח ולא בזמן שנעול, וכן במשכן, עד שלא העמידו הלויים את המשכן ואחר שפרקו הלויים את המשכן פסולין. ועוד, שהיה מקריב בו תמיד של בין הערבים ומדליק את הנרות בערב:

ובויקרא רבה (ע"י במדבר רבה יב טו) ראיתי, היה משה מעמידו ומפרקו שני פעמים בכל יום, רבי חנינא הגדול אומר שלשה פעמים בכל יום, שנאמר תקים (פסוק ב) הוקם (פסוק יז) ויקם (פסוק יח), אחת לתמיד של שחר, ואחת למלואים, ואחת לתמיד של בין הערבים. ויתכן שכל זה רגילות, להודיע ענין הקמתו והסדר, ולא יעמידנו מפורק כלל:

והכתוב שאמר כאן וכסה הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן (להלן פסוק לד) על דעתם היה זה ביום השמיני, כי אמר ויכל משה את המלאכה (שם פסוק לג), וכאשר כלה הקמה זו של אחד בניסן כסה הענן את המשכן. וכבר כתב רש"י (ויקרא ט כג) מה שדרשו (בתורת כהנים שם) ויצאו ויברכו את העם, לפי שכל שבעת ימי המלואים שהעמיד משה המשכן והיה משמש בו ומפרקו לא שרתה בו שכינה והיו ישראל נכלמים ואמרו למשה, משה רבינו כל הטורח שטרחנו שתשרה שכינה בינינו ונדע שנתכפר לנו עון העגל, אמר להם אהרן אחי

כדאי וחשוב ממני שעל ידי קרבנותיו ועבודתו תשרה בנו שכינה:

ובפרשת מלואים (תורת כהנים שם) יכול הוקם המשכן בראש חדש ושרתה שכינה בשמיני בחדש, תלמוד לומר וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן לאהל העדות (במדבר ט טו), מלמד שביום שהוקם המשכן שרתה השכינה על ידי מעשה אהרן. הנה יאמרו בפירוש כי כסוי הענן את המשכן בשמיני למלואים היה, והוא אחד בניסן, אם כן תהיה כל הפרשה הזאת לדעתם ביום השמיני. והיה זה מפני שהכתוב יסדר כי צוה השם את משה שתהיה הקמת המשכן לכלותה ביום החדש הראשון באחד לחדש, ואמר כי משה עשה כן וכלה את כל המלאכה ואז כסה הענן את האהל, וכן תמיד. וחזר הכתוב אל תחלת הדבור אשר היה למשה מן האהל ואמר ויקרא אל משה (ויקרא א א), וכל זה בסדר

וכדמות ראייה להם מה שכתוב (במדבר ז א) ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן, ואם לא הוריד אותו מה טעם ביום כלות, כי ביום אחד החל וכלה, והראוי שיאמר ויהי ביום הקים משה את המשכן. ועוד, שאמר שם זה הדבר אשר צוה ה' תעשו (ויקרא ט ו), וירא כבוד ה' אל כל העם (שם כג), ומשמעות זה שעדיין לא כסה הענן את אהל מועד ולא מלא כבוד ה' את המשכן. ומי"מ ביום ראשון של מלואים נדבר למשה משם כל הפרשיות הנאמרות מתחלת ספר ויקרא עד ויהי ביום השמיני (שם ט א), אבל לא היה הענן מכסה אותו, והיו סבורין שהיה הדבור למשה שם מן השמים כאשר היה בארץ מצרים:

אבל במדרש חזית (קהלת א יב) מצאתי, ויהי ביום השמיני, זה היה ראוי להיות תחלת הספר, ולמה נכתב כאן, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ואם כן יהיה ויקרא אל משה מאהל מועד אחר וירא כבוד ה' אל כל העם ותצא אש ותאכל על המזבח (ויקרא ט כג כד), ויהיה הדבור לאהרן יין ושכר אל תשת (שם י ט) ממחרת, כי לא יתכן שנדבר לאהרן מאהל מועד קודם למשה. ואיני יודע אם זה דברי הכל או הם דברי יחיד, כי על דברי ר' ישמעאל נאמרו שם:

תקים את משכן אהל מועד. לא פירש לו בצואה זו כיצד סדר ההקמה כאשר פירש במעשה ויתן את אדניו וישם את קרשיו (פסוק יח). והיה זה, מפני שכבר הראה אותו ההקמה במראית העין, כמו שאמר והקמות את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר (לעיל כו ל). וכן קצר כאן ואמר ושמת שם את ארון העדות (בפסוק הבא), ולא הזכיר ואל הארון תתן את העדות, כי בהזכירו "את ארון העדות" יבין זה, כי לא יקרא הארון כן רק בהיות בו לוחות העדות. וכבר נצטוה מתחלה ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך (לעיל כה כא), ולא הוצרך כאן אלא לצוותו בהקדמה, כי תשומת הארון עם הלוחות יקדים לכל הכלים. וכן קצר בענין השולחן והמנורה, שכבר צוה אותו (לעיל כו לה) באיזה מקום מן המשכן יעמידם. וקצר בענין לבישת אהרן ובניו, שאמר והלבשת את אהרן את בגדי הקדש (להלן פסוק יג), ובבניו אמר והלבשתם כתנות (להלן פסוק יד), כי כבר צוה אותו בפרט בסדר לבישתן (לעיל כט ה~ט), ולא בא עכשיו אלא לסדר לו שעת הלבשה שתהיה אחר הקמת המשכן כלו. והזכיר כתנות שבהן יתחיל הלבשה: (הרמב"ן)

אור החיים **ביום החדש וגו'.** הקמה זו היתה אחר ז' ימי מילואים לדבריהם ז"ל (במד"ר פי"ג), וכן מוכיחים הכתובים כי ז' ימי המילואים לא נעשה בהם אלא מלואי ידי אהרן, ולזה צוה ה' מעשה ז' ימי מילואים קודם מצות הקמת המשכן

והערכתו, וגם בפרשת צו כשמשח אהרן ובניו יום א' של מילואים שם הזכיר משיחת המשכן וכליו, ולא הזכיר שם הקמת המשכן וסדרו הא למדת כי המילואים היו קודם הקמת המשכן והערכת כליו, ויום ר"ח ניסן הוא שנתקדש המשכן וסדר משה מערכת המשכן והקריב בו את האמור בענין הא למדת שלא שמש משה במשכן בסדר כל האמור בפרשה זו אלא ביום אחד שהוא יום השמיני של מילואים, ואפילו להסוברים שכל ז' ימי המילואים היה משה בונה משכן וסותרו, בהכרח לומר כי משכן הוא שהיה בונה וסותר אבל סדר הכנתו לא היתה אלא ביום ר"ח ניסן כאמור בענין באחד לחדש וגוי' ושמת שם וגוי' והבאת את השלחן וגוי' הרי כי מחדש הוא מודיעו ההערכה ומקום כל דבר וסדר הנחתו ואם זה לו ז' ימים והוא מעריך מה מקום להודיע מחדש, אלא ודאי זה היום תחלת סדר מעשה המשכן ותיקונו והקריב משה בו ביום כל האמור בענין במצות ה' אליו כאמור לפנינו: (אור החיים)

כלי יקר ביום החדש הראשון באחד לחודש תקים את משכן אהל מועד כתיב בפרשה שלשה פעמים לשון הקמה, א' תקים את המשכן, ב' הוקם המשכן, ג' ויקם משה, וארז"ל (ויק"ר נב.ד) שהיו ישראל וכל חכמי לב מקימים את המשכן ולא יכלו להקימו אמר הקב"ה עסוק אתה בהקמתו והוא עומד מאלי שואמר הוקם מאלי משמע, ויש בזה רמז לכל המעשים אשר האדם עושה כי קצרה יד האדם להשלימם החל וגמור אלא האדם הוא המתחיל וה' יגמור על ידו, וכן ארז"ל (קידושין ל:.) כנגד היצר הרע אלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו אינו יכול לו כו'. וצוה שתהיה הקמת המשכן על ידי משה מסכים לדברי המדרש האומר שהעולם נברא בזכות משה שנאמר בראשית ברא אלהים בזכות משה שנקרא ראשית שנאמר (דברים לג.א) וירא ראשית לו. ואם כן דומה כאילו משה הקים את העולם, כך המשכן שהיה בנוי בתבנית העולם הוקם על ידי משה, וכמו שבראשית ברא העולם כך ביום החדש הראשון הוקם המשכן ולדעת רז"ל (תוי"כ שמיני א.) היה יום זה שמיני למילואים ואותו יום נטל עשרה עטרות ראשון למעשה בראשית כו' עיין בילקוט פר' שמיני (תקכ.).

ובשלשה הקמות אלו אמרו מקצת מפרשים שהם כנגד שלשה מקדשים. ויש לי כדמות ראיה לדבריהם כי מקדש ראשון ושני היו תלויין בזכותם של ישראל כי מתוך הזכות והתשובה זכו לבנין זה, על כן נאמר תקים ויקם כי זה מדבר בהקמה התלויה בפעולה אנושית, אבל מקדש שלישי אינו תלוי בזכות שהרי אפילו בדור שכלו חייב יבא הגואל ואם כן אינו תלוי בפעולה אנושית אלא מאליו יבנה לכך נאמר הוקם, מאלי משמע. (כלי יקר)

ג] וְשִׁמְתָּ שֵׁם אֶת אֲרוֹן הָעֵדוּת וְסִכַּתְּ עַל-הָאָרֶן אֶת-הַפָּרֹכֶת:

אונקלוס וְתִשְׁגִּי תַמָּן יַת אֲרוֹנָא דְסִהְדוּתָא וְתִטַּל עַל אֲרוֹנָא יַת פְּרֹכֶתָא : (אונקלוס)

יונתן וְתִשְׁוִי תַמָּן יַת אֲרוֹנָא דְסִהְדוּתָא וְתִטְלִיל עַל אֲרוֹנָא יַת כְּפֹרֶתָא : (תרגום יונתן)

רש"י וסכות על הארון. לשון הגנה, שהרי מחילכה היתה: (רש"י)

הרמב"ן וטעם וסכות על הארון. מלמעלה במקום אל, כי וסכות מלשון מסך. וכן וישם את פרוכת המסך ויסך על ארון העדות (להלן פסוק כא): (הרמב"ן)

[ד] וְהִבַּאתְךָ אֶת-הַשְּׁלֶחַן וְעֵרַכְתָּ אֶת-עַרְפוֹ וְהִבַּאתְךָ אֶת-הַמִּנְחָה וְהַעֲלִיתְךָ אֶת-נֶרְתִיבָהּ:

אונקלוס וְתַעַל ית פְּתוּרָא וְתַסְדֵּר ית סְדֵרָה וְתַעַל ית מְנַרְתָּא וְתַדְלַק ית בּוֹצִינְהָא: (אונקלוס)

יונתן וְהִנְעַל ית פְּתוּרָא בְּסִטֵּר צְפוּנָא מְטוּל דְּמִתְמָן מִתְנַהֵיב עוֹתְרָא דְּמִתְמָן זְלָחֹן רְסִיסי מְלֻקוֹשִׁין עַל עוֹסְבִין לְמִתְפָּרְנִסָּא בְּהוֹן דִּיִּירִי עֲלֵמָא וְתַסְדֵּר ית סְדֵרוֹי תְּרִין סְדָרֵי לְחֵמָא גְּוָאָה שִׁית עֲגוּלִין בְּסְדָרָא כָּל קָבֵל שְׁבִטוּי דִּיעֻקֵּב וְתַהֲנַעַל ית מְנַרְתָּא בְּסִטֵּר דְּרוּמָא מְטוּל דְּמִתְמָן שְׁבִילֵי שְׁמֵשָׁא וְסִיחָרָא וּמִתְמָן אִיסְרִטוּן דְּנַהוּרֵי וְתִמְן גְּנִזֵי חֲכָמָתָא דְּמִתִּילִין לְנַהוּרֵי וְתַדְלִיק ית בּוֹצִינְהָא שׁוּבְעָא כָּל קָבֵיל שְׁבַעְתֵּי כּוֹכְבָא דְּמִתִּילִין לְצַדִּיקָא דְּמִנְהֵרִין לְעֲלֵמָא בְּזִכּוּתֵיהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י וערכת את ערכו. שתי מערכות של לחם הפנים: (רש"י)

[ה] וְנִתְּנָה אֶת-מִזְבַּח הַזֶּהֱבָ לְקֹטֶרֶת לְפָנָי אַרְוֹן הָעֵדוּת וְשִׁמְתָה אֶת-מִסְכָּן הַפֶּתַח:

אונקלוס וְתִתְּנוּ ית מִדְּבָחָא דְּדַהֲבָא לְקֹטֶרֶת בּוּסְמִיָּא קָדָם אַרְוֹנָא דְּסַהֲדוּתָא וְתִשְׁוִי ית פְּרָסָא דְּתַרְעָא לְמִשְׁכְּנָא: (אונקלוס)

יונתן וְתִתְּנוּ ית מִדְּבָחָא דְּדַהֲבָא לְקֹטֶרֶת בּוּסְמִיָּא קָדָם אַרְוֹנָא דְּסַהֲדוּתָא מְטוּל חֲפִימִיָּא דְּעִסְיָקִין בְּאוּרִייתָא וְרַחֲיֵהוֹן נְדִיף הֵי כְּקֹטֶרֶת בּוּסְמִיָּא וְתִשְׁוִי ית פְּרָסָא דְּתַרְעָא לְמִשְׁכְּנָא מְטוּל צַדִּיקָא דְּחָפִין בְּזִכּוּתֵיהוֹן עַל עֲמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

[ו] וְנִתְּנָה אֶת מִזְבַּח הָעֹלָה לְפָנָי פֶּתַח מִשְׁכַּן אֶהֱל-מוֹעֵד:

אונקלוס וְתִתְּנוּ ית מִדְּבָחָא דְּעֹלֹתָא קָדָם תְּרַע מִשְׁכְּנָא מִשְׁכַּן זִמְנָא: (אונקלוס)

יונתן וְתִתְּנוּ ית מִדְּבָחָא דְּעֹלֹתָא קָדָם תְּרַע מִשְׁכַּן זִמְנָא מְטוּל עֲתִירָא דְּמִסְדָּרִין פְּתוּרָא קָדָם תְּרַעִיהוֹן וּמִפְּרָנִסִין מִסְפָּנָא וּמִשְׁתַּבִּיק לְהוֹן חוֹבִיָּהוֹן כְּאִילוּ מְקַרְבִין עֹלֹתָא עַל מִדְּבָחָא: (תרגום יונתן)

[ז] וְנִתְּנָה אֶת-הַכִּיֹּר בֵּין-אֶהֱל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבְּחִים וְנִתְּנָה שֵׁם מַיִם:

אונקלוס וְתִתְּנוּ ית כִּיּוֹרָא בֵּין מִשְׁכַּן זִמְנָא וּבֵין מִדְּבָחָא וְתִתְּנוּ תִמְן מַיָּא: (אונקלוס)

יונתן וְתִתְּנוּ ית כִּיּוֹרָא בֵּינֵי מִשְׁכַּן זִמְנָא וּבֵינֵי מִדְּבָחָא וְתִתְּנוּ תִמְן מוּי מְטוּל חוֹבִיָּא דְּחֵדְרִין בְּתִיבְתָּא וְשִׁדְיִין עֲקוּמִיָּתֵיהוֹן הֵי כְּמַיָּא: (תרגום יונתן)

[ח] וְשַׁמְתָּ אֶת-הַחֶצֶר סָבִיב וְנִתְּתָה אֶת-מִסְכָּה שַׁעַר הַחֶצֶר:

אונקלוס וּתְשׁוּגֵי יַת דְּרֵתָא סְחֹר סְחֹר וְתִתְּנֵן יַת פְּרָסָא דְתִרְע דְרֵתָא: (אונקלוס)

יונתן וּתְשׁוּגֵי יַת דְּרֵתָא חֲזֹר חֲזֹר מְטוּל זְכוֹת אֲבָהֵת עֲלָמָא דְמַחְזְרִין חֲזֹר חֲזֹר לְעָמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל וְתִתְּנֵן יַת פְּרָסָא דְתִרְע דְרֵתָא מְטוּל זְכוֹת אֲבָהֵת עֲלָמָא דְפָרִיס בְּתִרְע גִּיהָנָם מִן בְּגִלְל דְלָא יַעֲלוּן תַּמּוֹן נַפְשַׁת דְרִדְקֵי עָמָא דְיִשְׂרָאֵל: (תרגום יונתן)

[ט] וְלִקְחֹתָ אֶת-שֵׁמֶן הַמִּשְׁחָה וּמִשְׁחָתָה אֶת-הַמִּשְׁכָּן וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בּוֹ וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ וְאֶת-כָּל-כֵּלָיו וְהָיָה קֹדֶשׁ:

אונקלוס וְתַסְבִּיב יַת מְשַׁחָא דְרְבוּתָא וְתִרְבִּי יַת מְשַׁכְּנָא וְיַת כָּל דִּי בֵּה וְתִקְדַּשׁ יַתְּהָ וְיַת כָּל מְנוּהֵי וְיַהֲיִי קוּדְשָׁא: (אונקלוס)

יונתן וְתַסְבִּיב יַת מְשַׁחָא דְרְבוּתָא וְתִרְבִּי יַת מְשַׁכְּנָא וְיַת כָּל דְבֵיָה וְתִקְדַּשׁ יַתְּהָ מְטוּל כָּלִיל דְמַלְכוּתָא דְבֵיַת יְהוּדָה וּמִלְכָּא מְשִׁיחָא דְעֵתִיד לְמַפְרֵק יַת יִשְׂרָאֵל בְּסוּף יוֹמָא: (תרגום יונתן)

[י] וּמִשְׁחָתָה אֶת-מִזְבַּח הָעֹלָה וְאֶת-כָּל-כֵּלָיו וְקִדַּשְׁתָּ אֶת-הַמִּזְבֵּחַ וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קְדָשִׁים:

אונקלוס וְתִרְבִּי יַת מִדְבַּחָא דְעֹלְתָא וְיַת כָּל מְנוּהֵי וְתִקְדַּשׁ יַת מִדְבַּחָא וְיַהֲיִי מִדְבַּחָא קֹדֶשׁ קְדָשִׁין: (אונקלוס)

יונתן וְתִרְבִּי יַת מִדְבַּחָא דְעֹלְתָא וְיַת כָּל מְנוּי וְתִקְדַּשׁ יַת מִדְבַּחָא וְיַהֲיִי מִדְבַּחָא קוּדְשׁ קוּדְשִׁין מְטוּל כָּלִילָא דְכַהוֹנֵתָא דְאַהֲרֹן וּבְנוֹי וְאַלְהֵי כֹהֲנָא רַבָּא דְעֵתִיד לְמִשְׁתַּלְחָא בְּסוּף גְלוּתָא: (תרגום יונתן)

הרמב"ן וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קְדָשִׁים. בַּעֲבוּר שִׁיקְרִיבוּ בּוֹ גַם קֹדְשֵׁי הַקֹּדְשִׁים אִמֵּר בּוֹ כֵּן אֵף עַל פִּי שֶׁהָיָה בַחֲצֵר. וְאִמֵּר גַּם בְּמִשְׁכַּן (בַּפְּסוּק הַקּוּדֵם) וְהָיָה קֹדֶשׁ, כִּי לֹא נִקְרָא קֹדֶשׁ קְדָשִׁים רַק מִקּוֹם מִשְׁכַּן הָאֲרוֹן, כִּמּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (לְעִיל כּוֹ לֵג) וְהַבְדִּילָה הַפְּרִכַת לָכֵם בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין קֹדֶשׁ הַקֹּדְשִׁים. וְיִתְכֵן שֶׁאִמֵּר בְּמִזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קְדָשִׁים בַּעֲבוּר שִׁיקְדֶשׁ, כִּמּוֹ שֶׁאִמֵּר וְהָיָה הַמִּזְבֵּחַ קֹדֶשׁ קְדָשִׁים כֹּל הַנוֹגַע בְּמִזְבֵּחַ יִקְדַּשׁ (לְעִיל כֹּט): (הרמב"ן)

[יא] וּמִשְׁחָתָה אֶת-הַכִּיֹּר וְאֶת-כַּנֹּי וְקִדַּשְׁתָּ אֹתוֹ:

אונקלוס וְתִרְבִּי יַת פִּיּוֹרָא וְיַת בְּסִיסָה וְתִקְדַּשׁ יַתְּהָ: (אונקלוס)

יונתן וְתִרְבִּי יַת פִּיּוֹרָא וְיַת בְּסִיסָה וְתִקְדַּשׁ יַתְּהָ מְטוּל יְהוֹשֻׁעַ מְשׁוּמְשָׁנָד רַבָּא דְסִנְהֶדְרִין דְעָמִיָּה דְעַל יְדוּי עֵתִידָא אַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל לְאִיתְּפַלְגָא וּמְשִׁיחָא בְּרַ אֲפָרִים דְנַפְיָק מִיָּנִיָּה דְעַל יְדוּי עֵתִידִין בֵּית יִשְׂרָאֵל לְמִנְצָחָא לְגוּג וּלְסִיעֵתִיָּה בְּסוּף יוֹמָא:

(תרגום)

(יונתן)

[יב] וְהִקְרַבְתָּ אֶת-אֶהָרֹן וְאֶת-בְּנָיו אֶל-פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וּרְחַצְתָּ אֹתָם בַּמַּיִם:

אונקלוס וְתִקְרַב יְת אֶהָרֹן וְיַת בְּנוֹהֵי לְתַרְע מִשְׁפָּן זְמָנָא וְתִסְחִי יְתֵהוֹן בְּמַיָּא: (אונקלוס)

יונתן וְתִקְרִיב יַת אֶהָרֹן וְיַת בְּנוֹי לְתַרְע מִשְׁפָּן זְמָנָא וְתִסְחִי יְתֵהוֹן בְּמַיָּא: (תרגום יונתן)

[יג] וְהִלַּבְשְׁתָּ אֶת-אֶהָרֹן אֶת בְּגָדֵי הַקֹּדֶשׁ וּמִשְׁחַתְּ אֹתוֹ וְקִדְשַׁתְּ אֹתוֹ וְכַהֵן לִי:

אונקלוס וְתִלְבַּשׁ יְת אֶהָרֹן יַת לְבוּשֵׁי קוֹדֶשָׁא וְתִרְבִּי יְתֵה וְתִקְדַּשׁ יְתֵה וְיִשְׁמַשׁ קִדְמִי: (אונקלוס)

יונתן וְתִלְבַּשׁ יַת אֶהָרֹן לְבוּשֵׁי קוֹדֶשָׁא וְתִרְבִּי יְתִיָּה וְתִקְדַּשׁ יְתִיָּה וְיִשְׁמַשׁ קִדְמִי: (תרגום יונתן)

[יד] וְאֶת-בְּנָיו תִּקְרִיב וְהִלַּבְשְׁתָּ אֹתָם כְּתַנּוֹת:

אונקלוס וְיַת בְּנוֹהֵי תִקְרַב וְתִלְבַּשׁ יְתֵהוֹן כְּתַוּנִין: (אונקלוס)

יונתן וְיַת בְּנוֹי תִקְרִיב וְתִלְבַּשְׁיֵנוֹן כְּתַוּנִין: (תרגום יונתן)

[טו] וּמִשְׁחַתְּ אֹתָם כַּאֲשֶׁר מִשְׁחַתְּ אֶת-אֲבִיהֶם וְכַהֲנוּ לִי וְהִיָּתָה לְהִיָּת לָהֶם מִשְׁחַתְּם לְכַהֲנֹת עוֹלָם לְדוֹרָתָם:

אונקלוס וְתִרְבִּי יְתֵהוֹן כְּמָא דִּי רַבִּיתָא יַת אַבוּהוֹן וְיִשְׁמְשׁוּן קִדְמִי וְתִהִי לְמַהוּי לָהוֹן רַבּוּתֵהוֹן לְכַהֲנוֹת עֲלָם לְדַרְיָהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְתִרְבִּי יְתֵהוֹן הִיכְמָא דְרַבִּית יַת אַבוּהוֹן וְיִשְׁמְשׁוּן קִדְמִי וְתִהִי לְמַהוּי לָהוֹן רַבּוּתֵהוֹן לְכַהֲנוֹת עֲלָם לְדַרְיָהוֹן: (תרגום יונתן)

בעל הטורים משחתם. ב' דין ואידך כי משחתם בהם מוס בם פי' בזמן שהם תמימים יהיה להם משחתם לכהונת עולם אבל כשיהיה בהם מוס לא לרצון יהיו: (בעל הטורים)

[טז] וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתוֹ כִּן עָשָׂה: (ס)

אונקלוס וַעֲבַד מֹשֶׁה כְּכֹל דִּי פִקִּיד יְיָ יְתֵה כִּן עֲבָד: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַעֲבַד מֹשֶׁה הִי כְּכֹל מַה דְּפִקִּיד יְיָ יְתִיָּה הִיכְדִּין עֲבָד: (תרגום יונתן)

[ז] וְיָהִי בַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיית בְּאֶחָד לַחֲדָשׁ הַזֶּה הַמִּשְׁכָּן:

אונקלוס וְהָוָה בְּיָרְחָא קַדְמָאָה בְּשַׁפְתָא תַנְיִנְתָא בְּחַד לְיָרְחָא אֲתָקַם מִשְׁכָּנָא: (אונקלוס)

יונתן וְהָוָה בְּיָרְחָא קַמְאָה הוּא יָרְחָא דְנִיטְסָן בְּשַׁפְתָא תַנְיִנְתָא בְּחַד לְיָרְחָא אֲיָתָקַם מִשְׁכָּנָא: (תרגום יונתן)

הרמב"ן ויהי בחדש הראשון באחד לחודש. על דעת רבותינו הזכיר הכתוב שהוקם המשכן לעמוד כן באחד לחודש הראשון כאשר צוה (לעיל פסוק ב). ואמרו ויקם משה את המשכן (פסוק יח), לספר מה שעשה בהקימו אותו מן היום הראשון שהתחיל בו שהוא כ"ג באדר. ולא הזכיר בכאן משיחת המשכן וכליו ולא משיחת אהרן ובניו וקרבת המלוואים, כי לא עשה אותם עד שסיים כל ההקמה ונצטוה בהם פעם שנית קח את אהרן, כמו שמפורש בפרשת צו (ויקרא ח):

והנה המשכן וכליו לא נתקדשו לעבודה אלא במשיחה, כמו שנאמר (לעיל פסוק ט) ומשחת את המשכן ואת כל אשר בו וקדשת אותו ואת כל כליו, על כן פירוש ויערוך עליו ערך לחם (פסוק כג), ויעל הנרות (פסוק כה), כי עשה כן בזמנם אחר המשיחה. והנה הם כטעם לעשות כן. ומה שאמר גם כן למעלה (פסוק ד) והבאת את השולחן וערכת את ערכו, יצוה שיערוך אותו אחרי המשיחה. וכן אמר ונתת את מזבח הזהב לקטורת (פסוק ה), וכן ויעל עליו את העולה ואת המנחה (להלן פסוק כט), בזמנה, כי עדיין לא הקים החצר סביב למשכן, ואין מקריבין בלא קלעים, כי יהיו שחוטי חוץ, אלא כלם בזמנם: (הרמב"ן)

בעל הטורים הוקם. ג'. הוקם המשכן הוקם על גבי דוד. הוקם את דברי יהונדב בן רכב. בזכות שהקים דוד המקדש כדכתיב ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וגוי' הוקם על בני יהונדב בן רכב שהקימו דברי אביהם זכו למה שנאמר לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים: (בעל הטורים)

[יח] וַיָּקַם מֹשֶׁה אֶת-הַמִּשְׁכָּן וַיִּתֵּן אֶת-אֲדָנָיו וַיִּשֶׂם אֶת-קַרְשָׁיו וַיִּתֵּן אֶת-בְּרִיחָיו וַיָּקַם אֶת-עַמּוּדָיו:

אונקלוס וַאֲקַם מֹשֶׁה יְת מִשְׁכָּנָא וַיְהַב יְת סְמִכּוּהִי וְשׁוּי יְת דְּפּוּהִי וַיְהַב יְת עֲבָרוּהִי וַאֲקַם יְת עַמּוּדוּהִי: (אונקלוס)

יונתן וַאֲקַם מֹשֶׁה יְת מִשְׁכָּנָא וַיְהַב יְת חוּמְרוֹי וְשׁוּי יְת לוחוֹי וַיְהַב יְת נְגְרוֹי וַאֲקַם יְת עַמּוּדוֹי: (תרגום יונתן)

בעל הטורים ויקם משה את המשכן. משכן לא נאמר אלא המשכן לרבות משכן של מעלה דאיתא בפסיקתא שצוה הקב"ה למלאכים של מעלה להקים משכן למעלה: (בעל הטורים)

ספורנו ויקם משה את המשכן. עשר היריעות מעשה חושב שנקראו משכן הוקמו קודם הקמת הקרשים, אם בידי אדם מחזיקין בו, ואם על דרך נס כדבריהם ז"ל, ועל זה הסדר נעשה והובא אל משה. כי אמנם אותן עשר יריעות הן היו עיקר בנין המשכן, ושאר הנכנס באותו הבנין והם האדנים והקרשים והבריחים והעמודים והאהל, היו להעמיד המשכן ולכסותו: (ספורנו)

[יט] וַיִּפְרֹשׂ אֶת-הָאֹהֶל עַל-הַמִּשְׁכָּן וַיִּשֶׂם אֶת-מִכְסֵה הָאֹהֶל עָלָיו מִלְמַעְלָה
כָּאֲשֶׁר צִוְּהָ אֱלֹהִים אֶת-מֹשֶׁה: (ס)

אונקלוס וַפְרָס ית פְּרָסָא עַל מִשְׁכְּנָא וְשׂוּי ית חוּפָאָה דְּמִשְׁכְּנָא עָלוּהי מְלַעְלָא כְּמָא
דִּי פְקִיד יְיָ ית מִשְׁה: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַפְרָס ית פְּרָסָא עַל מִשְׁכְּנָא וְשׂוּי ית חוּפָאָה לְמִשְׁכְּנָא עָלוּי מִן לְעִילָא הִיכְמָא
דְּפְקִיד יְיָ ית מִשְׁה: (תרגום יונתן)

רש"י ויפרש את האהל. הן יריעות העזים: (רש"י)

אור החיים כאשר צוה ה' את משה. הוצרך לומר את משה ולא הספיק לומר כאשר צוה ה' והדבר ידוע כי אותו צוה ה', כוונת הכתוב הוא להודיע שהתורה מעידה על המעשה שלא היה בו שינוי מהמצוה, ושיעור אומרו כאשר הוא על גופו של מעשה, ואם היה אומר כאשר צוהו ה' היה בנשמע שחוזר על העושה שעשה כאשר צוהו והבן, וטעם כפל הדבר בכל פרט ופרט להראות שכל פרט הוא חשוב מצוה בפני עצמו וראוי ליאמר עליו לבדו צוה ה' את משה: (אור החיים)

[כ] וַיִּקַּח וַיִּתֵּן אֶת-הָעֵדוּת אֶל-הָאָרֶץ וַיִּשֶׂם אֶת-הַבְּדִים עַל-הָאָרֶץ וַיִּתֵּן אֶת-
הַכְּפֹרֶת עַל-הָאָרֶץ מִלְמַעְלָה:

אונקלוס וַנְּסִיב וַיִּהֵב ית סְהַדוּתָא לְאֶרְוֹנָא וְשׂוּי ית אֶרְיַחְתָּא עַל אֶרְוֹנָא וַיִּהֵב ית
כְּפֹרְתָא עַל אֶרְוֹנָא מְלַעְלָא: (אונקלוס)

יונתן וַנְּסִיב ית תְּרִין לוּחֵי אֲבָנָא לוּחֵי קִיּוּמָא דְּאֶתְיַהִיבוּ לִיה בְּחוּרְבַּ וְהוּוּ קִיּוּמִין
עַל אֶת בְּבִית אוּלְפָנָא הַנּוֹן לוּחֵי סְהַדוּתָא וְתַבְרֵי לוּחֵי בְּאֶרְוֹנָא וְשׂוּי ית אֶרְיַחְתָּא
עַל אֶרְוֹנָא וַיִּהֵב ית כְּפּוֹרְתָא בְּהַדִּי כְּרוּבֵיָא דְּנַפְקִין נְגִיד מִינָה עַל אֶרְוֹנָא מְלַעְלָא:
(תרגום יונתן)

רש"י את העדות. הלוחות: (רש"י)

הרמב"ן וטעם ויקח ויתן את העדות (שם פסוק כ). שלקח הלוחות מארון עץ שהיו שם בתוך אהל משה והביא אותם אל המשכן: (הרמב"ן)

[כא] וַיָּבֵא אֶת-הָאָרֶץ אֶל-הַמִּשְׁכָּן וַיִּשֶׂם אֶת פְּרֻכַת הַמֹּסֶף וַיִּסֶּה עַל אֲרוֹן הָעֵדוּת
כָּאֲשֶׁר צִוְּהָ אֱלֹהִים אֶת-מֹשֶׁה: (ס)

אונקלוס וְאַעַל יֵת אֲרוֹנָא לְמִשְׁכְּנָא וְשׁוּי יֵת פְּרָכְתָּא דְפָרְסָא וְאַטֵּל עַל אֲרוֹנָא דְסִהְדוּתָא כְּמָא דִּי פִקִּיד יֵי יֵת מִשָּׁה : [ס] (אונקלוס)

יונתן וְהִנְעֵל יֵת אֲרוֹנָא לְמִשְׁכְּנָא וְשׁוּי יֵת פְּרָגוּדָא דְפָרְסָא וְטִלְלִיה עַל אֲרוֹנָא דְסִהְדוּתָא הֵיכְמָא דְפִקִּיד יֵי יֵת מִשָּׁה : (תרגום יונתן)

בעל הטורים ויסך. ד' דין ואידך ויסך אלוה בעדו. ויסך בדלתים. וירחץ ויסך גבי דוד. בזכות ויסך בדלתים שכל זמן שהיה אונן לא נכנס למקדש עד שוירחץ ויסך זכה לויסך על ארון ויסך אלוה בעדו: (בעל הטורים)

[כב] וַיִּתֵּן אֶת-הַשְּׁלֶחַן בְּאֵהָל מוֹעֵד עַל יַרְךָ הַמִּשְׁכָּן צִפְנָה מִחוּץ לַפְּרָכֶת:

אונקלוס וַיְהִיב יֵת פְּתוּרָא בְּמִשְׁכְּנָא זְמַנָּא עַל צְדָא דְמִשְׁכְּנָא צְפוּנָא מִבְּרָא לְפָרְכְתָּא : (אונקלוס)

יונתן וַיְהִיב יֵת פְּתוּרָא בְּמִשְׁכְּנָא זִימְנָא עַל שִׁידָא דְמִשְׁכְּנָא צְפוּנָא מִבְּרָא לְפָרְגוּדָא : (תרגום יונתן)

רש"י על ירך המשכן כפונה. בחלי הכפוני של רוחב הבית (וימא לג): ירך. כתרגומו דלא, כירך הזה שהוא כלו של אדם: (רש"י)

[כג] וַיַּעֲרֹךְ עָלָיו עֵרֶךְ לֶחֶם לִפְנֵי יְהוָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה : (ס)

אונקלוס וְסִדֵּר עֲלוּהֵי סְדוּר דְלֶחֶם קָדָם יֵי כְּמָא דִּי פִקִּיד יֵי יֵת מִשָּׁה : [ס] (אונקלוס)

יונתן וְסִדֵּר עֲלוּהֵי סְדוּרֵי דְלֶחֶם קָדָם יֵי הֵיכְמָא דְפִקִּיד יֵי יֵת מִשָּׁה : (תרגום יונתן)

[כד] וַיִּשֶׂם אֶת-הַמִּנְרָה בְּאֵהָל מוֹעֵד גֹּכַח הַשְּׁלֶחַן עַל יַרְךָ הַמִּשְׁכָּן נִגְבָּה:

אונקלוס וְשׁוּי יֵת מְנִרְתָּא בְּמִשְׁכְּנָא זְמַנָּא לְקַבֵּל פְּתוּרָא עַל צְדָא דְמִשְׁכְּנָא לְדְרוּמָא : (אונקלוס)

יונתן וְשׁוּי יֵת מְנִרְתָּא בְּמִשְׁכְּנָא זִימְנָא כָּל קַבֵּיל פְּתוּרָא עַל שִׁידָא דְמִשְׁכְּנָא דְרוּמָא : (תרגום יונתן)

[כה] וַיַּעַל הַנִּרְתַּ לִּפְנֵי יְהוָה כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה : (ס)

אונקלוס וְאַדְלֵק בּוֹצִינְהָא קָדָם יֵי כְּמָא דִּי פִקִּיד יֵי יֵת מִשָּׁה : [ס] (אונקלוס)

יונתן וְאַדְלִיק יֵת בּוֹצִינְיָא קָדָם יֵי הֵיכְמָא דְפִקִּיד יֵי יֵת מִשָּׁה : (תרגום יונתן)

[כז] וַיִּשֶׂם אֶת-מִזְבַּח הַזֶּהָב בְּאֹהֶל מוֹעֵד לִפְנֵי הַפָּרֹכֶת:

אונקלוס וַיִּשֶׂם אֶת מִדְבַּחַא דְדִהָבָא בְּמִשְׁכַּן זִמְנָא קָדָם פְּרֻכְתָּא: (אונקלוס)

יונתן וַיִּשֶׂם אֶת מִדְבַּחַא דְדִהָבָא בְּמִשְׁכַּן זִמְנָא קָדָם פְּרֻגוּדָא: (תרגום יונתן)

[כח] וַיִּקְטֹר עָלָיו קִטְרֹת סַמִּים כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה: (ס)

אונקלוס וַאֲקִטֹר עָלוּהִי קִטְרֹת בּוֹסָמִין כְּמָא דִּי פְקִיד יְיָ אֶת מֹשֶׁה: [ס] (אונקלוס)

יונתן וַאֲסִיק עָלוּי קִטּוֹרֹת בּוֹסָמִין הִיכְמָא דְפְקִיד יְיָ אֶת מֹשֶׁה: (תרגום יונתן)

רש"י וַיִּקְטֹר עָלָיו קִטּוֹרֹת. שְׁחֵרִית וְעֵרְבִית, כִּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר צִבְקָר צִבְקָר צִהִיטִיבוֹ

אֶת הַנְּרוֹת וְגו' (שמות ל, ז): (רש"י)

הרמב"ן וַיִּקְטֹר עָלָיו קִטּוֹרֹת סַמִּים. מֹשֶׁה הִקְטִיר עָלָיו כָּל שִׁבְעַת יָמֵי הַמְּלוּאִים.

וְאֵעִיף שֶׁלֹּא אָמַר בְּצוּאָה (בַּפְּסוּק ה') וְהִקְטִיר עָלָיו קִטּוֹרֹת סַמִּים, הַבִּין זֶה מִשְׁאֵר הָעֲבוּדוֹת כֻּלן, שֶׁהָרִי צוּה אוֹתוֹ בְּכֹאן (בַּפְּסוּק ד') שִׁיִּסְדֵּר הַלֶּחֶם וַיַּעֲלֵה הַנְּרוֹת. וְכֵן וַיַּעַל עָלָיו אֶת הָעוֹלָה וְאֶת הַמִּנְחָה (לְהֵלֵן פְּסוּק כֵּט), מֹשֶׁה הוּא הַמַּעֲלָה, שֶׁכֵּן נִצְטוּה (לְעִיל כֵּט לַח) וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַל הַמִּזְבֵּחַ, שִׁיתְחִיל הוּא לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּעַבְדוֹ בְּיָמֵי הַמְּלוּאִים, כִּי הַצּוּאוֹת כּוֹלֵן שֵׁם (מַפְּסוּק א וְאֵילֶךְ) עַל עֲבוּדַת מֹשֶׁה. וְאָמַר אַחֲרָי כֵּן (בַּפְּסוּק מֵב) עוֹלֹת תִּמְיֵד לְדוֹרוֹתֵיכֶם, שִׁיעֲשׂוּ כֵּן הַכְּהֻנִּים לְדוֹרוֹת. וְלִכְךָ אָמַר בַּהּ בְּסֹדֵר פִּנְחָס (בַּמִּדְבָּר כַּח ו') עוֹלֹת תִּמְיֵד הַעֲשׂוּיָה בַּהֲרַ סִינִי, שֶׁהִתְחִיל אוֹתָהּ מֹשֶׁה שֵׁם:

וְהִנֵּה מֹשֶׁה רִבִּינוּ בְּכָל הָעֲבוּדוֹת הַכֹּהֵן הָרִאשׁוֹן, וְלִפִּיכֵךְ הִקְטִיר גַּם הַקְּטֹרֶת. וְאוּלַּי בְּכָלֵל וְנִתְּתָ אֶת מִזְבַּח הַזֶּהָב לְקִטְרֹת (פְּסוּק ה') שֶׁתִּקְטִירֵנוּ עָלָיו מִיָּד. וְמָה שֶׁאָמַר בְּצוּאָה (לְעִיל ל ו ז) וְנִתְּתָ אוֹתוֹ לִפְנֵי הַפְּרוּכֹת וְהִקְטִיר עָלָיו אַהֲרֹן קִטּוֹרֹת סַמִּים, לְהוֹרוֹת עַל עֵינֵינוּ מִיּוֹם שֶׁהִתְחִיל אַהֲרֹן בְּכַהוֹנָתוֹ וְלַעוֹלָם, שֶׁכֵּךְ אָמַר (שֵׁם ל ח) וּבַהֲעֵלוֹת אַהֲרֹן אֶת הַנְּרוֹת בֵּין הָעֵרְבִים, וְאֵין הַדְּבָר אֵלֹא מִיּוֹם זֶה וְאֵילֶךְ, כִּי בְּכֹאן (בַּפְּסוּק ד') צוּה לְמֹשֶׁה בְּפִירוּשׁ וְהַעֲלִיתָ אֶת הַנְּרוֹתֶיךָ. וּבְפִירוּשׁ רִשׁוֹנֵי (בַּפְּסוּק שְׁלִפְנֵינוּ) רִאִיתִי, וַיִּקְטֹר עָלָיו אַהֲרֹן קִטּוֹרֹת שְׁחֵרִית וְעֵרְבִית, כִּמֹּה שֶׁנֶּאֱמַר (לְעִיל ל ח) בְּבִקְרָב בְּבִקְרָב הַטִּיבוּ אֶת הַנְּרוֹת וְגו', וּבַהֲעֵלוֹת אַהֲרֹן אֶת הַנְּרוֹת בֵּין הָעֵרְבִים וְגו'. וְלֹא יָדַעְתִּי אִם הוּא טַעוֹת סוֹפְרִים: (הַרְמַבַּ"ן)

[כט] וַיִּשֶׂם וַיִּשְׁבִּיעַ אֶת-מֹסֶרֶת הַפֶּתַח לְמִשְׁכָּן:

אונקלוס וַיִּשֶׂם וַיִּשְׁבִּיעַ אֶת פְּרָסָא דְתַרְעָא לְמִשְׁכָּנָא: (אונקלוס)

יונתן וַיִּשֶׂם אֶת פְּרָסָא דְתַרְעָא לְמִשְׁכָּנָא: (תרגום יונתן)

[כט] וְאֵת מִזְבַּח הָעֹלָה שָׂם פָּתַח מִשְׁכַּן אֱהֹל-מוֹעֵד וַיַּעַל עָלָיו אֶת-הָעֹלָה וְאֵת-
הַמִּנְחָה כְּאֲשֶׁר צִוָּה אֱהֹהִי אֶת-מֹשֶׁה: (ס) (אונקלוס)

אונקלוס וְיָת מִדְּבַחָא דְעֹלָתָא שׁוּי בְּתַרְע מִשְׁכְּנָא מִשְׁכַּן זְמָנָא וְאַסְק עֲלוּהִי יָת
עֹלָתָא וְיָת מִנְחָתָא כְּמָא דִּי פְקִיד יְיָ יָת מֹשֶׁה: [ס] (אונקלוס)

יונתן וְיָת מִדְּבַחָא דְעֹלָתָא שׁוּי בְּתַרְע מִשְׁכְּנָא וְאַסְיֵק עָלוּי יָת עֹלָתָא וְיָת מִנְחָתָא
הִיכְמָא דְפְקִיד יְיָ יָת מֹשֶׁה: (תרגום יונתן)

רש"י ויעל עליו וגו'. אף ציוס השמיני למלואים שהוא יוס הקמת המשכן, שמש
משה (ס) והקריב קרבנות לבור, חוץ מאותן שנלטוה אהרן צו ציוס, שנאמר קרב
אל המזבח וגו' (ויקרא ט, א): את העולה. (ע) עולת התמיד: ואת המנחה. מנחת
נסכים של (פ) תמיד, כמו שנאמר ועשרון סלת כלול בשמן וגו' (שמות כט, מ): (רש"י)

שפתי חכמים (ס) הא דכתיב הכא ויקטר עליו קטורת קאי על משה שהקטיר
בשבעת ימי המלואים קודם שנמשח אהרן ואף ציוס שמיני למלואים שהתחיל
אהרן להקטיר היה משה מקטיר חוץ מאותן שנלטו לאהרן לבו ציוס ואהרן וצניו
הקריבו קרבנות שנלטו לבו ציוס: (ע) לאפוקי עולת אהרן ועולת העם שציוס
השמיני הקריב אהרן ולא משה כמו שמפורש בפרשת שמיני: (פ) אף על פי שהרבה
מנחות הן מכל מקום מדכתיב ואת המנחה סתמ' מדבר במנחה של תמיד שאם
היה מנחה בפני עצמו ה"ל להזכירה בפני עצמו כיון שאינה טפילה לשום קרבן
אלא על כרחך מייירי במנחת התמיד שהיא בכלל עולת התמיד דכתיב את הכבש
האחד תעשה צבקר ועשירית האפיה סלת למנחה וגו': (שפתי חכמים)

[ל] וַיִּשֶׂם אֶת-הַכֹּיֹר בֵּין-אֱהֹל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וַיִּתֵּן שְׁמָה מַיִם לְרַחֲצָה:

אונקלוס וְשׁוּי יָת פִּינְרָא בֵּין מִשְׁכַּן זְמָנָא וּבֵין מִדְּבַחָא וַיְהִיב תַּמָּן מַיָּא לְקַדוּשׁ:
(אונקלוס)

יונתן וְשׁוּי יָת פִּינְרָא עַל בְּסִיסָיָה בֵּינֵי מִשְׁכַּן זְמָנָא וּבֵינֵי מִדְּבַחָא וַיְהִיב תַּמָּן מַיִן
חַיִּין לְקַדוּשׁ וְלֹא פִּסְקִין וְלֹא סָרְזִין כָּל יוֹמָנָא: (תרגום יונתן)

[לא] וְרַחֲצוּ מִמֶּנּוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְנֵי אֶת-יְדֵיהֶם וְאֶת-רַגְלֵיהֶם:

אונקלוס וּמְקַדְשִׁין מִנָּה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְנוֹהִי יָת יְדֵיהוֹן וְיָת רַגְלֵיהוֹן: (אונקלוס)

יונתן וְנִסְבִּין מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְנוֹי מִיַּיְהִי בְּנִטְלָא וּמְקַדְשִׁין מִיַּיְהִי יָת יְדֵיהוֹן וְיָת
רַגְלֵיהוֹן: (תרגום יונתן)

רש"י ורחלו ממנו משה ואהרן וזנו. יום שמיני למלואים הושוו כולם לכהונה, ותרגומו ויקדשון מניה, זו ביום קדש משה עמהם: (רש"י)

לב בבלאם אל-אהל מועד ובקרבתם אל-המזבח ירחצו כאשר צוה יהוה את-
משה: (ס)

אונקלוס במעלהו למשכן זמנא ובמקרהו למדבחה קדשון פמא די פקיד יי ית
משה: [ס] (אונקלוס)

יונתן בזמן מיעלהו למשכן זמנא ובמקרהו למדבחה מקדשיו היכמא דפקיד
יי ית **משה:** (תרגום יונתן)

רש"י וזכרחתם. כמו וזכרצם, כשיקרבנו: (רש"י)

בעל הטורים כאשר צוה ה' את משה כתיב על כל דבר דבר כנגד מה שאמר משה מחני נא הרבה להזכירו. והם י"ח פעמים כאשר צוה ה' את משה וככל אשר צוה ה' את משה וכנגדם תקנו י"ח ברכות ואחד כאשר צוה ה' כן עשו ותקנו כנגדו ברכת המינים ויש בהם קיי"ג תיבות וכן בסופי הברכות כמו ברוך אתה ה' מגן אברהם ברוך אתה ה' מחיה המתים ובהם קיי"ג תיבות וקיי"ג פעמים לב בחומש שצריכין כוונת הלב: (בעל הטורים)

לג ויקם את-החצר סביב למשכן ולמזבח ויתן את-מסך שער החצר ויכל
משה את-המלאכה: (פ)

אונקלוס ואקם ית דרתא סחור סחור למשכנא ולמדבחה ויהב ית פרסא דתרע
דתא ושיצי משה ית עבדא: [פ] (אונקלוס)

יונתן ואקים ית דרתא חזור חזור למשכנא ולמדבחה ויהב ית פרסא דבתרע
משכנא וגמר משה ית עבדא: (תרגום יונתן)

בעל הטורים ולמזבח. ב' במסורה למשכן ולמזבח בין האולם ולמזבח רמז למ"ד שמעל מזבח הנחשת היה הדבור בא למשה פי' למשכן ולמזבח שהשכינה שורה על המזבח וכן כתיב בין האולם ולמזבח וגו' ויאמרו חוסה ה' על עמך ששם היו עומדים ומתפללים: (בעל הטורים)

ספורנו ויכל **משה.** (ספורנו)

לד ויקם הענן את-אהל מועד וכבוד יהוה מלא את-המשכן: (אונקלוס)

אונקלוס וחפא עננא ית משכן זמנא ויקרא דיי אתמלי ית משכנא: (אונקלוס)

יונתן וְחָפָא עֲנֹן יִקְרָא יֵת מְשָׁפֹן זְמָנָא וְאִיקָר שְׁכִינְתָּא דִּי? אֲתִמְלִי יֵת מְשָׁכְנָא :
(תרגום יונתן)

הרמב"ן **ויכס הענן את אהל מועד**. אמר כי הענן יכסה את האהל מכל צד והוא מכוסה וטמון בו. **וכבוד ה' מלא את המשכן**, כי תוכו מלא הכבוד, כי הכבוד שוכן בתוך הענן תוך המשכן, כענין שנאמר בהר סיני (לעיל כ כא) אל הערפל אשר שם האלהים. ואמר כי לא יכול משה לבא אל אהל מועד (פסוק הבא) אפילו אל הפתח, מפני שהיה הענן מכסה אותו ולא היה רשאי לבא בתוך הענן. ועוד, כי המשכן מלא כבוד ה' ואיך יכנס בו. והטעם, שלא יבא שם בלא רשות, אבל יקרא אותו ויבא בתוך הענן כאשר עשה בהר סיני ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (לעיל כד טז), ואמר ויבא משה בתוך הענן (שם יח). ועל דרך הפשט, בעבור שנאמר וידבר ה' אליו מאהל מועד (ויקרא א א) לא נכנס משה למשכן, אבל קרא אותו מאהל מועד ועמד פתח אהל מועד וידבר אליו:

ורבותינו אמרו (ת"כ פתיחתא ח) כתוב אחד אומר **ולא יכול משה לבא אל אהל מועד**, וכתוב אחר אומר **ובבוא משה אל אהל מועד** (במדבר ז פט), הכריע **כי שכן עליו הענן**. כי לדעתם **ובבוא משה אל אהל מועד**, שיבא שם בלא קריאה מדעתו, או מפני שאמר שם וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת נראה להם שהיה משה עומד בתוך האהל לפני הכפרת, וכל עת היות כבוד השם מלא את המשכן לא נכנס משה בתוכו. ולכך יאמרו שהיה זה לאחר שנסתלק הענן, כלומר שנסתלק מלכסות כל האהל ואין הכבוד מלא את המשכן, כי לא היה זה רק ביום השמיני ברדת שם הכבוד. והקריאה שאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד (ויקרא א א), על דעתם קודם לכן היתה, כאשר פירשתי למעלה (בפסוק ב). ויתכן שהכתוב שיאמר פעם אחרת וכבוד ה' מלא את המשכן ירמוז אל הכבוד השוכן בקרבו:

והנה נשלם ספר הגאולה אשר ה' אלהי ישראל בא בו
לבני ישראל עם קרובו, הושיעו מיד שונאו וגאלו מיד אויבו
ואליו יבא באלפי שנאן ורכב רבוא, לתת לו תורת אמת להנחיל יש את אוהבו
בנה בית זבול לשכון שכינתו על כרובו, ומקדש למקדש שהמלך במסבו.
וברוך ה' החפץ שלום עבדו, אשר עד הנה עזרו לבא
המחדש נעוריו בשיבו, המשביע בתודתו רעבו
וינקו דבש וחלב, כי הכין כל לבבו
ולשמו יברך בקרו וערבו, ברוך שאכלנו משלו וחיינו בטובו.
ברוך דיהב חילא לעבדיה בר אמתיה, ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה
ירבה:

(הרמב"ן)

ספורנו **ויכס הענן**. תכף אחר שכלה משה את המלאכה הצריכה להשרות השכינה, והיא מלאכת ההקמה, והעבודה בו, כסה הענן ושרתה שכינה: **מלא את המשכן**. נגלה בכל חלק מהמשכן ולא חוצה לו כלל: (ספורנו)

כלי יקר **ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן**. נראה מזה שכבוד ה' אינו הענן, אלא שהאש והאור דהיינו כבוד ה' היה נראה מתוך הענן, כי זולת הענן לא היה אפשרי להסתכל בו כי באור השמש לא יוכל האדם להסתכל ק"ו באור זוהר שכינתו יתברך על כן היה האור הקדוש ההוא תמיד נראה מתוך הענן,

וכשהוקם המשכן נבדלו זה מזה כי האור האלהים היה נכנס לתוך המשכן כי שם מקום קדושתו ית' והענן נשאר מבחוץ, וזה"ש סוף פרשת משפטים (כד.טו) וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ר"ל הענן כסה את כבוד ה' כדי שיוכלו לראות הכבוד ההוא כמ"ש שם ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל, כי על זה האופן יכלו לראות הכבוד. ולכך אמר כאן ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא המשכן, כי אלו היה כבוד ה' מעורב עם הענן היה יכול לבא שמה כמו שנאמר סוף פרשת משפטים ויבא משה בתוך הענן כי לפי שאז היה כבוד ה' מכוסה בענן היה אפשרי למשה לבא בתוך הענן אבל עכשיו שנבדלו זה מזה שהענן היה מבחוץ וכבוד ה' היה בלא ענן תוך אהל מועד על כן היה מן הנמנע למשה לבא תוך אהל מועד, משמע אבל עד האהל מועד סמוך לו ממש היה יכול לבא אף על פי ששכן עליו הענן, ועל פי דברינו אלה יתורצו הרבה ספיקות בענין זה אשר נתעוררו עליהם המפרשים.

חסלת ספר שמות - בעזר נותן עוז ותעצומות. (כלי יקר)

[לה] וְלֹא יָכֹל מֹשֶׁה לְבֹא אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד כִּי-שָׁכַן עָלָיו הָעֲנָן וַיִּכָּבֹד יְהוָה מִלֵּא אֶת-הַמִּשְׁכָּן:

אונקלוס וְלֹא יָכִיל מֹשֶׁה לְמִיעַל לְמִשְׁכַּן זְמַנָּא אַרְי שְׂרָא עֲלוֹהֵי עֲנָנָא וַיִּקְרָא דִּי אֶתְמַלִּי יָת מִשְׁכָּנָא : (אונקלוס)

יונתן וְלֹא הָוָה אֶפְשָׁר לְמֹשֶׁה לְמִיעַל לְמִשְׁכַּן זְמַנָּא אַרוּם שְׂרָא עֲלוּי עֲנֹן יִקְרָא וַאֲיִקָּר שְׂכִינְתָא דִּי אֶתְמַלִּי יָת מִשְׁכָּנָא : (תרגום יונתן)

רש"י ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד. וכתוב אחד אומר, וצבא משה אל אהל מועד (במדבר ז', פט.), צבא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, כי שכן עליו הענן, אמר מעתה, כל זמן שהיה עליו הענן, לא היה יכול לבוא, נסתלק הענן, נכנס ומדבר עמו (פתיחה לת"כ ח.ת.): (רש"י)

אבן עזרא ולא יכול משה. אז קראו השם שיכנס אל אהל והיה מדבר עם השם פנים אל פנים במקום שהיה נכנס כהן גדול פעם אחת בשנה עם ענן הקטורת כי משה בן בית הוא. והוצרכתי לומר ככה כי משה שם הלוחות בארון ושם הכפורת ששם הכרובים על הארון ועליהם תמיד הכבוד. והנה מה נעשה כאשר יורידו אהרן ובניו פרכת המסך מחוץ מקום הארון איך יגשו אליו על כן אמרתי כי משה לבדו היה נכנס לפנים מהפרכת. ואהרן ובניו יורידו המסך הנקרא פרכת. ומשה היה לוקח המסך ומכסה בו מיד את ארון העדות שלא יראוהו אהרן ובניו. ואמר הכתוב וכסו בו כי היו עוזרים אותו. ויש אומרים כי הכהנים מכסים הארון ואין פניהם לנכח הארון ובעבור שמצא בו כתוב ואש תהיה לילה בו ואמר לכל מסעיהם גם זה יורה כי יש פעמים שישע הענן בלילה. והנה לא מצאנו כתוב שנסעו בלילה והאומר זה יפרש או יומם ולילה יום אחד והנה מה יעשה במלת מסעיהם. ולא אמר מחניהם. רק פירושו או יומם ולילה או יומם או לילה כמו ומקלל אביו ואמו מות יומת. והוצרכתי לכל זה בעבור שראיתי כתוב בתפלת משה על דבר המרגלים ובעמוד ענן אתה הולך לפניו יומם ובעמוד אש לילה:

אור החיים ולא יכול משה וגו'. והגם שאמר הכתוב בפרשת משפטים (כ"ד י"ח) ויבא משה בתוך הענן, שם היה אחר שקרא אליו ה' נתן בו כח. או יאמר על זה הדרך **ולא יכול משה וגו'**, והטעם **כי שכן עליו הענן** ואין מציאות זה כמציאות האמור בפרשת משפטים כי כאן **כבוד ה' מלא את המשכן** מה שאין כן הענן שבא בו בהר סיני שם נאמר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר וסמוך ליה ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר פירוש מקום שאין שם שוכן כבוד ה' מה שאין כן במה שלפנינו שהיה כבוד ה' מלא המשכן ולא יכול ליכנס במקום מלא כבודו יתברך:

חסלת פרשת פקודי סליק ספר שמות (אור החיים)
ספורנו אל אהל מועד. תוך היריעות מחוץ לפרכת: (ספורנו)

[לז] וּבָהֶעֱלוֹת הָעֵנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן יִסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכֹל מַסְעֵיהֶם:

אונקלוס וּבָאִסְתַּלְקוֹת עֲנָנָא מֵעֲלֵי מִשְׁכְּנָא נְטָלִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכֹל מְטַלְגִּיהוּן: (אונקלוס)

יונתן וּבָאִישׁוֹן אִסְתַּלְקוֹת עֲנָן יִקְרָא מֵעֲלֵי מִשְׁכְּנָא נְטָלִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכֹל מְטַלְגִּיהוּן: (תרגום יונתן)

ספורנו ובהעלות הענן. וכל כך היתה שריית השכינה קבע במשכן שלא היה מסתלק כלל משם עד שהיו ישראל צריכים לנסוע. וזה לא היה בשילה ולא בבית ראשון ולא בבית שני. אבל יותר מזה יהיה בבית שלישי יוב"ב כאמרו ואני אהיה לה חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה: חסלת פרשת פקודי (ספורנו)

[לז] וְאִם-לֹא יַעֲלֶה הָעֵנָן וְלֹא יִסְעוּ עַד-יוֹם הָעֲלֹתוֹ:

אונקלוס וְאִם לָא יִסְתַּלַּק עֲנָנָא וְלֹא נְטָלִין עַד יוֹמָא דְאִסְתַּלְקוּתֵיהּ: (אונקלוס)

יונתן וְאִין לָא מִסְתַּלַּק עֲנָן יִקְרָא וְלֹא נְטָלִין עַד יוֹם אִסְתַּלְקוּתֵיהּ: (תרגום יונתן)

[לח] כִּי עֲנַן יְהוָה עַל-הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְאִשׁ תִּהְיֶה לָּיְלָה בּוֹ לְעֵינֵי כָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל בְּכֹל-מַסְעֵיהֶם: (חזק)

אונקלוס אַרִי עֲנָנָא יִקְרָא דַּיֵּי עַל מִשְׁכְּנָא בִּימְמָא וְחִיזוּ אִשְׁתָּא הוּי בְּלִילָא בְּהַ לְעֵינֵי כָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּכֹל מְטַלְגִּיהוּן: [חזק] (אונקלוס)

יונתן אַרוֹם עֲנָן יִקְרָא דַּיֵּי הוּהּ מְטַלֵּל עַל מִשְׁכְּנָא בִּימְמָא וְעִמוּדָא דְאִשְׁתָּא הוּהּ מְנַהֵר בְּלִילָא וְחִמְיִין כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכֹל מְטַלְגִּיהוּן:

רש"י לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם. בכל מסע שהיו נוסעים, היה הענן שוכן במקום אשר יחנו שם. מקום חנייתם אף הוא (5) קרוי מסע, וכן וילך למסעיו (בראשית יג, ג.) וכן אלה מסעי (במדבר לג, א.), לפי שממקום החנייה חזרו ונסעו, לכך נקראו כולן מסעות:

חסלת פרשת פקודי: (רש"י)

שפתי חכמים (5) דק"ל הא כשנסעו ישראל לא חנה הענן על המשכן אלא כשחנה הענן חנו שם בני ישראל ובקרא משמע בכל מסעיהם אף כשנסעו חנה הענן ומתרח מקום חנייתו וכו' והרי הוא כאלו אמר בכל חנייתם ולא במסעיהם ממש שאז לא היה הענן על המשכן: חסלת פרשת פקודי (שפתי חכמים)